

UNIVERSITY OF TORONTO



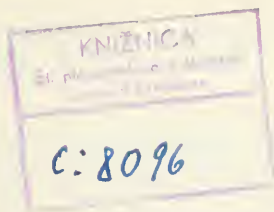
3 1761 01070016 9

4518

8096



1722/31/33
182



DB
591
H28
K010



MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI,
NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZ-
GAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR. BOROVSKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL S SZÖVEGKÉPPEL

HEVES VÁRMEGYE

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

HEVES VÁRMEGYE

AZ ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT
ÉS A HEVES VÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSÁK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

DR. BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADEMIA TAGJA, A M. TÖRTENELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

63 MŰMELLÉKLET, 285 KÉPPEL, EZEK KÖZÖTT
26 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA ÉS SZÍNNYOMAT.



BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:

RÁKOSI JENŐ

főrendiházi tag,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FÜSZERKESZTŐ:

BOROVSKY SAMU Dr.

a Magy. Tud. Akadémia tagja,
A M. Történelmi Társaság titkára.

MÁODELNOK:

LÓCZY LAJOS Dr.

a Földtani Intézet igazgatója,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

VIRTER FERENCZ

az Országos Monografia-Társaság
igazgatója.

VENDE ALADÁR

az Országos Monografia
szerkesztője.

TAGOK:

Áldassy Antal dr.

egyet. m. tanár, a Magy.
Nemzeti Múzeum öre,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Balassa József dr.

tanár.

Baltik Frigyes

ág. ev. püspök.

Balogh Pál

író.

Bánóczi József dr.

tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bárczy István dr.

Budapest székesfőváros pol-
gármestere.

Bárony István

a Kisfaludy-társaság tagja,
a Budapesti Közlöny szer-
kesztője.

Bátky Zsigmond dr.

a Néprajzi Múzeum öre.

Bayer József

tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bedő Albert

ny. államtitkár, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Benedek Elek

a Kisfaludy-Társaság tagja.

Bernát István

orsz. képviselő, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Berezovics Albert

v. b. t. t., ny. vall.- és köz-
okt. miniszter, a Magy. Tud.
Akadémia elnöke.

Bezerédj Viktor dr.

államtitkár.

Borbély Lajos

a Rimannudvar-szigetjárni
vasműrészvénytársaság ve-
zérgazgatója.

Csapodi István dr.

egyetemi ny. r. k. tanár.

Császár Imre

Orsz. Színműv. Akad. tanár.

Cserháti Sándor

ny. gazd. akad. tanár,
a növénytermelési kísérleti
állomás vezetője.

Csoma József

a M. Tud. Akadémia tagja,
a Herald. General. társ. ig.
v. tagja.

Csőke Ferencz

keresk. min. tanácsos,
az elnöki osztály főnöke.

Dárday Sándor dr.

a m. kir. Állami legfelsőbb
számvevőszék alelnöke.

Dedek Crescens Lajos

tudom.-egyetemi könyvtárör,
töb. udvari káplán.

Demény Károly

m. kir. posta- és távirad-
igazgató.

Dobokay Lajos

m. kir. földmív. miniszteri
tanácsos.

Entz Géza dr.

műegyetemi r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.

az Erdélyi Múzeum könyv-
tárának igazgatója.

Fejérfarkas László dr.

a Nemzeti Múzeum könyv-
tárának igazgató-öre, a M.
Tud. Akadémia tagja.

Fritz Péter

a budapesti keresk. és ipar-
kamara titkára.

Gelléri Mór

kir. tanácsos, az Orsz. Ipar-
egyesület igazgatója.

Gonda Béla

keresk. miniszteri tanácsos.

Havass Rezső dr.

a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János

pálybíró,
országgyűlési képviselő.

Rónai Horváth Jenő

altábornagy,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Hutya Ferencz dr.

udv. tanácsos,
az állatorvosi fűiskola
igazgatója.

Kada Elek

író, Kecskemét város polgár-
mestere.

Kammerer Ernő

min. tanácsos, a Szépművé-
szeti Múzeum igazgatója.

Katona Lajos dr.

egyet. ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Kenedi Géza dr.

szerkesztő,
a Petőfi-társaság tagja.

Kenessey Kálmán

min. oszt. tanácsos, vasúti
és hajózási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós

a Központi Meteorológiai In-
tézet igazgatója, a Magy.
Tud. Akadémia tagja.

Lánczy Leó

a főrendiház tagja, a Pesti
Magy. Keresk. Bank elnöke.

Lipcsy Ádám dr.

szerkesztő.

Madarász Gyula dr.

nemzeti múzeumi öre.

Molnár Viktor

közoktatásügyi államtitkár.

Mörizs Zsigmond

az Országos Monografia segéd-
szerkesztője.

Nagy Géza dr.

nemzeti múzeumi öre,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Némethy Károly dr.

belügyminiszteri tanácsos.

Nyáry Sándor dr.

műegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.

ny. jogakadémiai tanár, a
Magy. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót

min. tanácsos,
ny. orsz. főlevéltárnok, a
Magy. Tud. Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.

egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Porzolt Kálmán

a Pesti Hírlap főmunkatársa.

Radisich Jenő

min. tanácsos,
az Orsz. Magy. Iparművészeti
Múzeum igazgatója.

Reiszig Ede dr.

a M. Herald. és General. és a
M. Tört. társaság ig. vál. és
a Műemlékek Orsz. Biz. lev.
tagja.

Sándor József

az E. M. K. E. alelnök-fő-
titkára.

Szabó Antal

nyug. belügym. osztály-
tanácsos.

Id. Szinnyei József

a n. múzeumi hírlapkönyvtár
öre, a M. T. Akadémia tagja.

Id. Szinnyei József dr.

egyetemi ny. r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Szöts Farkas

ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf dr.

a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.

udv. tanácsos, a közös penz-
ügymín. osztályfőnöke, a
Magy. Tud. Akadémia tagja.

Telegyi Roth Lajos

szobányművészeti, királyi
főlegelőgus.

Váradai Antal dr.

udv. tanácsos.

Vécsey Tamár dr.

udv. tanácsos,
egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Visontai Soma dr.

udv. tanácsos, ügyvéd,
orsz. képviselő.

Zilahai Kiss Béla (Junius)

titkeltíró.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

HEVESMEGYEI KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Alpáry Lajos
kir. tanf. ügyelő, Eger.

Bartalos Gyula
ez. kanonok, Eger.

Bozsik Pál
a papnevelő-intézet
tanf. ügyelője, Eger.

Breznay Imre
tanár, Eger.

Csutorás László dr.
tanár, Eger.

Dobóczky Dezső
földbirtokos, Heves.

Éblye Gábor
a gróf Károlyi-család
levéltárosa, Budapest.

Elek István
kir. erdőmérnök, Eger.

Haraszthy Lajos
segédszerkesztő, Budapest.

Kalovits Alajos dr.
tanító, Eger.

Kassuba Domokos
főgimn. igazgató, Eger.

Keglevich Gyula gróf
földbirtokos, Sashalom.

Kiss Ernő
földbirtokos, Pásztó.

Kürti Menyhért dr.
tanár, Eger.

Lesko József
főegyházrn. áldozópap, Eger.

Maczky Emil
orsz. képvis. Heves.

Matuszka Mihály
plébános, Pásztó.

Milesz Béla
igazg. tanító, Tiszafüred.

Nagy Béni dr.
tanár, Eger.

Orosz Ernő
megyei levéltáros, Eger.

Puchlin Lajos
tb. fűszolgabíró, Eger.

Itj. Reiszig Ede dr.
a közp. szerk. bizottság
tagja, Budapest.

Szederkényi Nándor
főispán, Eger.

Spitzer Vilmos
földbirtokos, Heves.

Tariczky Endre
plébános, Tiszafüred.

Torday Ányos dr.
tanár, Pécs.

Török Kálmán
főesp.-plébános, ez. apát,
orsz. képvis. Gyöngyös.

Turtsányi Gyula dr.
megyei főorvos, Eger.

Türk Frigyes
tanár, Eger.

Udvardy László dr.
tanár, Eger.

Végh József dr.
ügyvéd, Tiszafüred.

Veress István
szőlészeti felügyelő, Eger.

E KÖTET FEJEZETEIT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátty Zsigmond, a Néprajzi Múzeum öre. — **Bedő Albert**, ny. államtitkár. — **Bernát István**, orsz. képvis., a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Borovszky Samu dr.** történetíró, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Csapodi István dr.** egyetemi ny. r. k. tanár. — **Kenedi Géza dr.** szerkesztő, a Petőfi-társaság tagja. — **Majzik Viktor** Heves vármegye alispánja. — **Nagy Géza dr.** a Nemz. Múzeum öre, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Némethy Károly dr.** belügymin. tanácsos. — **Itj. Reiszig Ede dr.** a Magy. Herald. és Geneal. és a Magy. Tört. Társ. igazgató választmányi tagja. — **Id. Szinnyei József**, muzeumi hírlapkönyvtárőr, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Váradai Antal dr.** udv. tanácsos, író. — **Vécsey Tamás dr.** udv. tanácsos, egyet. ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

ELŐSZÓ.

Heves vármegyének ezredéves multja részletesebb és behatóbb történeti ismertetéssel, a vármegyének 1886. évi határozatával, 1867. évig terjedőleg, a millenáris ünnepség emlékére megírva, négy nagyobb kötetben áll a közönség rendelkezésére.

Egy ezredéves mult van e kötetekben nagy vonásokban megrajzolva.

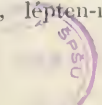
E kötetekben azonban távolról sincs a vármegye belélete, fejlődése, minden irányú eseménye kimerítve, vagy felderítve.

Csak nagy vonások vannak ott letéve, melyek esetleg hízagosak, esetleg hiányosak lehetnek ; bővebb felvilágosításra, kiegészítésre szorúlnak, vagy épen újabban felfedezett adatok alapján, újabb nézőpontokkal gyarapodhatnak.

A kinek módjában volt, mint e sorok írójának is, betekinteni a csak ez időszerint rendelkezésre álló bécsi udvari, a múzeumi, vagy a budai országos levéltár úgynevezett neo registrata okmány-tömegébe, melyeknek csak rövid regestrumai száz egynehány nagy írott kötetre mennek, nem szólva a vármegyék, városok vagy egyes családok még rejtett leveles-táiról : megdöbbenve észleli, hogy történeti multunk adatai részben még ma is a sötét homály érintetlenségébe vannak burkolva, publikált történeti irodalmunk pedig e sötét homálynak csak pislogó mécsét alkotja.

E sorok írója, mint országos képviselő, a képviselőházban nem is késett ismételt is kifejezést adni azon hazánk multját, történetét érdeklő feltétlen követelményeknek, hogy legalább a nagyobb fontosságú adatok, okmányok, milyenek például az országgyűlések okmányai is, publikáltassanak az angol parlament példája szerint, hol évenként az angol parlament multjára vonatkozó akták nagy kötetekben állítatnak össze, nyomattatnak ki. Fel is vettek már évekkal azelőtt e ezélből bizonyos összeget a Ház költségvetésébe, de eddig még egy kötet sem jelent meg.

A ki hazánk sok százados multjával bármely irányban, bármely részletében behatóbban foglalkozni kíván, lépten-nyomon tapasztal



talja, hogy ily viszonyok között előbb levéltári kutatást kell végezni az okmányok ismeretlen oceánján; a minnek a következménye az, hogy pragmatikus felfogása csak az általa ismert s esetleg megtalált okmányok benyomása alatt, esetleg ferdén, vagy hiányosan is alakulhat ki.

Nagyra kell tehát beesülnünk minden nyomtatott munkát, mely hivatva van bármily szűk téren vagy keretben is, hazánk történeti alakulásának és fejlődésének mozzanatait, habár csak részeiben, mindenki számára szemlélhetővé tenni, hogy ezzel szeretett hazánk fenntartása képe kidomborításához, az éppen beillő s megfelelő mozaik-kiegészítést szolgáltatassa.

Ily szolgáltatást teljesít Heves vármegye jelen ismertetése is.

Heves vármegye népe tiszta színmagyar. Földjén az ős Mátra lenyúló árnyéka a Tisza hullámain játszik s partja délibábjának tündéreivel ölelkezik. Itt az aranykalászt termő síkság, a Mátra és Bükk lankás oldalának gazdag szőlőterületével váltakozik, s mint ezímere mutatja, a tiszta- és tarnamenti síkság golyója a tüzes bortermő szőlőgerezdet emeli az egyik lábával, hogy a vármegye gazdasági jellegét ábrázolja.

Heves vármegye ezredéves multja, története, a haza országos eseményeinek osztályosa, jó és balszerencséjének tükrö.

A honfoglaló őshöz Kievnél csatlakozott kun testvérek vezérei, Ed és Edömér szállják meg Árpád rendelkezése a Mátra vidékét, s unokájuk Pata építi Pata várát, a vármegye első alakulási pontját. Taksony vezér alatt a beérkező besenyő-testvérek szállják meg a mátra- és tiszaközi sík területet, Heves, Zsadány, Dormánd, Besenyő, Poroszló vonalán vezéreik nevével is megörökített helyekkel, a vármegye második alakulási pontjául. Szent István az ő birtokát alkotó és az éger fától nevet nyert egri patak partján álló várral, annak hosszú völgyén levő földrészén alapította az egri püspökséget, a részére adományozott birtoktesttel, mely a vármegye harmadik alakulási pontjául szolgált. E három tényező összeolvadásából keletkezett a kezdetben Pata-Heves-Újvár, majd a XVI. században, az önvédelem szükséglete szerint, Külső-Szolnokkal egyesült, 1876-ban azonban teljesen különválasztott mai Heves vármegye.

Ed és Edömér kún testvérek utódjaival Pata, s ennek unokája Aba király s nagy terjedelmű nemzetségével megszállott Mátra-terület, úgy a szintén testvér besenyő-néppel, Heves vezérük élén, megszállott sík terület, majd a Szent István alapította egri püspökséggel egy vármegyévé olvadva, az ekként képződött vármegye népét, a magyar nemzeti összetartozandóság, alkotmány és jogérzet s a független magyar haza iránti rendületlen ragaszkodás uralkodó s esodásan áthonosító szelleme hatja át s vezérli ezredéves történetén keresztül.

Midőn Szent István halála után, Péter királylva emelésével, az első végzetes kísérlet történt az országnak idegen hatalom alá helyezésére, a mi földünk Pata nemzetségéből és besenyőkből álló népe, a vériükből származó Aba nemzeti király köré sorakozva, ontották érette vöröket, ki is itt a mi földünkön fejezé be véres tragédiáját és a kit Saaron az általa épített monostor falai alatt temettek el.

Századokon át a Pata, vagy nagy unokája, Aba nemzetségéből származó híres utódok, a Kompoltiak, Rédeiek, Csobánkák, Nánák, Debrők stb. végre is a viharos idők áldozataivá váltak, s magyok szakadt. 1404-ben, midőn Zsigmond király az osztrák Albert utódlását vette tervbe, a vasfejűnek nevezett Ludányi Tamás egri püspök Debrői Istvánnal kezét fogva, rántottak kardot a terv ellen s szerencsétlen harcuk után mindketten bujdosásba mentek inkább, hogyszem az osztrák Albertnek fejet hajtssanak. Ezzel a híres Debrői családnak is magva szakadt.

Az 1525-ben Hatvanban tartott nevezetes országgyűlés határozata után, hogy idegent többé királynak választani nem fognak, csak következetes volt, hogy a szerencsétlen mohácsi vész után Várday Pál egri püspök, a még ép sereggel rendelkező Szapolyaival érintkezve, a nemzeti védelem összpontosítása s további intézkedés végett előbb a vármegye akkori székhelyére, Verpelétre, majd a királyválasztás fölötti tanácskozássra Tokajba gyűjti a felvidéki rendeket. Meg is választották Szapolyait nemzeti királynak, s vármegyénk haláláig híve is maradt.

Dobó Istvánnak hősi vitézsége, Eger várában világra szóló várvédelme, csak öregbíté a vármegye nemzeti közszellemét, s a szintén itt vitézkedő Rákóczy Zsigmond, a magvaszakadt Aba nemzetségek örökébe, részben a nagyemlékű Rákócziak nemzetségét ültetvén, vármegyénk gazdag s lángoló nemzeti lelkesedéssel és közszellemmel teljes történetét gyarapítá. Eger és Gyöngyös városok sírboltjaiban nyugvó porai, amott Telekesy püspöknek, itt Vak Bottyánnak, az elmúlt nagy időknek, önfeláldozó nemzeti önvédelemnek drága emlékeit őrzik számunkra.

Sajnos, csak emlékei maradtak a régi századok nagy és fényes neveinek. A mohácsi vész után vármegyénk területe majd két századon át a legvéresebb tusák és harcok állandó színterévé vált. Nem volt elég a magyar-török vérengzés folytonossága. A Boeskey, Bethlen, Thököly, Rákóczi szabadság- s önvédelmi harcrai folyton tizedelték a magyar életet. Vármegyénk Eger eleste után saját területéről kiszorulva, csaknem egy századon át Nógrád végváraiban, főleg Füleken szervezkedve, teljesíté hazafenntartó s védő feladatát. Midőn aztán a XVII. század végén Eger vára felszabadult a török hódoltság alól és a vármegye saját területére visszatérhetett, megdöbbenve kell az akkori összeírásokból látnunk, hogy összes lakosságának lélek-

száma alig néhány ezer volt már csak, a többi elpusztult, elvérzett. Ed, Edömr, Pata, Aba, a besenyők nemzetségének csak porai maradtak, későbbi nagy utódaiknak is csak emléküik él. Új nemzedékek támadtak ismét, új nevek keletkeztek. A vármegye elnéptelenedett, városait, falvait új telepedők szállták meg, az elvérzett ős-magyarok üres helyét a világ minden részéből ide jövő német, tót, cseh, belga, görög, rácz, török települők foglalták el. Sváb települők nagy csoportban falvakat szállottak meg. Eger, Gyöngyös, Heves, Hatvan stb. lakossága alig felesen állott magyarokból. Az ős Aba-nemzetségi birtokok nagy tömege Rákóczi Ferencz kibújdosása után elkobozva, német kezekbe, német kezelés alá kerültek.

De a honfoglaló ős kún és besenyő testvérek áthonosító ős-magyar szelleme, mely e föld megszállása óta, a jövő nemzedékeket szakadatlanul áthatotta, esodás erejét, mely századokon át a nagy történeti emlékekkel csak öregbedett, talán a hazában páratlanul, most is teljesen érvényesítette. A poliglott népkeverék, az elnemzetlenítésre irányzott József császár-féle törekvések ellenére, tiszta színmagyar néppé alakult át, nyelvben úgy mint viseletben s külső típusban, melyet a mult emlékeiben megdicsőült hazafias érzés és önfeláldozó hazaszeretet hat át s vezérel életfeladatában.

E esodás nemzeti áthasonulás és tiszta színmagyarrá átalakulás folyamata a XVIII. század második felében, melyet a XIX. század első felében már befejezve látunk, egyike vármegyénk legdicsőbb munkájának, magyar nemzeti kultúránk és a haza javára és erősségére.

Az ősnemzetségeknek itt kihullott vére megtermékenyítette a vármegye földjét; testileg elporladoztak, szellemök él, s a mai s a jövő nemzedékek tovább ápolni és fejleszteni fogják a haza nagysága, függetlensége és népe jólétének emelésére, áldott emlékekkel megszentelt vármegyénk közéletét.

Eger, 1909. szeptember havában.

Szederkényi Nándor.

HEVES VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Heves vármegye mai kiterjedtségében csak az 1876. évi XXXIII. t.-cz. életbelépte óta áll fenn. Azelőtt a tiszántúli szolnoki részekkel együtt alkotta Hoves-Külső-Szolnok vármegyét. Ebből a majdnem 350 éves kapcsolatból az említett törvényezikk oldotta föl, az újonnan alakult két vármegye között határvonalul állapítván meg a Tiszát, mégis olyképen, hogy a Tiszántúlról Tiszafüred, Nagyiván, Tiszaiga, Tiszaszőlős és Örvény községek Heves vármegye kötelékében maradtak. Valamivel később Heves vármegyéhez került még a Bükk-hegység délnyugati tövében fekvő Felsőtárkány község is, mely addig a szomszéd Borsod vármegyéhez tartozott. Az így alakult Heves vármegye egész területe ma 3878.35 km², vagyis 655.872 kat. hold.

Fekvés.

A vármegye rövid nyelvű, fejfel északnyugatra forduló, szöges buzogányhoz hasonlít, melynek karhoz köthető, tartószalagját a Tisza jelképezi. Földrajzi helyzete a 47°26'29" és 48°8'30" szélességi körök, meg a Ferrótól számított 37°17'12" és a 38°39'24" hosszúsági körök között van. Legnagyobb kiterjedése az északnyugaton fekvő hidegvölgyi pusztától, a délkeleten levő Mérgesmajorig, mintegy 112 kilométer.

Határai: nyugatról és északkelet felől Nógrád vármegye, észak felől, mintegy 5.5 kilométernyi hosszúságban Gömör, majd Borsod vármegyék, kelet felől Borsod- és Hajdú vármegyék, délkeletről és dél felől Jásznagykún-Szolnok vármegye, délnyugatról Pest vármegye. A határok — leszámítva délen a Tisza néhány kanyarulatát, — mind mesterségesek.

Heves vármegye éjszaki része hegyes, ellenben közepe és délkeleti része a nagy magyar Alfölddel összefüggő sík terület. A hegyes vidéket a nagy magyar Alföldről elválasztó vonal a vármegyében, nagyjából Ecsédttől vonható meg keleti irányban Maklárig. Ezen vonalon túl a nagy magyar Alföld az Eger- és a Tarna patakok széles völgyein nyúlik be észak felé s az előbbinél Egerig, az utóbbinál egészen Szentmáriáig terjed fel. Éjszaki irányban legmélyebben hatol be a nagy magyar Alföld a vármegye nyugati határán, a Zagyva patak keskeny völgye mentén, Apez, Pásztó községeken át, föl egészen a nógrádmegyei Kisterennéig, a hol a tengerszín fölötti magasság nem több, mint 181 méter. A síkságnak az elválasztó vonaltól délre eső része a tenger színe fölött, átlag 100—150 méter magas, míg a délkeleti rész, a Tisza hajdani kiterjedt árterülete 88—100 méter körül marad.

Heves vármegye hegységei két nagy csoporthoz tartoznak. Az egyik a Mátra, mely egész tömegével a vármegye határain belül marad, a másik a Bükk-hegység, melynek tömege Borsod vármegyébe esik, s Heves vármegyében csak délnyugati része helyezkedik el.

Hegység k.

A Mátra a vármegyének északnyugati részét foglalja el s a Zagyva- és Eger-patakok völgyei közé helyezkedik. Főgerince a Tarna-patak jobb partján fekvő Kőkút puszta fölött kezdődik s innen folyton emelkedve, délnyugati irányban halad a Gazos (605 m.) a Saskő (743 m.) csúcsokon át, az 1010 m. magas Kékes-ig, mely az egész Mátrának uralkodó magaslata. A Kékestől a főgerincz északnyugat felé tér el, s a 625 m. magas Csonka-hegyen át elnyúlik a 963 méternyire emelkedő Nagy-Galya tetőig. Innen a félkörben délnek domboruló Kis-Bükk gerincein át északnyugatra fordul és a Pásztótól délkeletre emelkedő Muzsla-tetőt alkotja (803 m.), mely a déli irányt követő folytatásnak, az u. n. pásztói hegyláncnak

A Mátra.

legéjszakibb szeme. A pásztói hegylánc a Zagyva-patak balpartját követi, s egyes kiemelkedőbb kúpjai: a nógrádmegyei Jobbágyitól keletre, a vármegye határán emelkedő Nagy-Hársas (509 m.), az Apez községet uraló Nap-Hegy (379 m.), s a kupalakú Lőrinczi-hegy (244 m.). Innen kezdve a gerince egyre alacsonyabb, s a Hatvantól éjszakra emelkedő Strázsahegyben (177 m.) végződik.

A Mátra főtömbjét éjszak felől a természeti kincsekben oly gazdag parádi völgy határolja, melybe a Kékes igen meredeken ereszkedik alá; dél felé azonban lejtős a hegyoldal, s messze terjedő hegyhátakat bocsát a nagy magyar Alföld felé, az egyes völgyek mentén. Ezek a nyúlványok lehetnek: a gyöngyösi völgy mentén Gyöngyös, a bene—visontai völgyek irányában Karácsondig és Ludasig, a kishánai völgy mentén Tarnóca pusztáig, s a tarnai völgy mellett egészen Kompoltig. Ezek a dombhátak termik a kiváló borokat, melyek közt leghíresebbek a visontaiak.

A Nagy-Galyától délnyugatra magas fensík, az u. n. Győrhegy (824 m.) terül el, melyet a felső részén kétfelé ágazó hasznosi völgy határol. A hasznosi völgy a parádi völgyvel egy magasságban torkollik Pásztó fölött a Zagyva völgyébe. A Győrhegy, Nagy-Galya és a Csonkahegy délfelé szintén bocsátanak ki messze nyúló dombhátakat, melyeken a magasabb csúcsok: a Világoshegy (707 m.) Gyöngyöstarjától éjszakra, a Havashegy (598 m.) Gyöngyöspatától éjszakra s az Oroszhegy (364 m.) Gyöngyösoroszi fölött. A Zagyva völgyével kelet felől párhuzamosan halad a szücsi völgy, melynek mentén kelet felől egy kisebb dombhát húzódik délre, s Ecséd határában a 237 m. magas Mogyorósi dombbal végződik. A patai völgy mentén a dombok egészen Atkárig terjednek, s végső nyúlányaik csak Vámosgyörk délnyugati határában olvadnak be a nagy magyar Alföld síkjába.

A Mátrától éjszak felé, a parádi völgyön túl, emelkedik egy alacsonyabb fensík, melyet a Tarna völgye, a ballai, bodonyi, parádi és recsi völgyek szagatnak meg. A Tarna patak és az Eger patak völgyei között a szintén dél felé haladó Kigyós völgy, a szőláti völgy és a Laskó patak völgye darabolják szét a Mátra keleti részét s párhuzamos dombhátakat formáltak belőle.

A Bükk.

A Bükk-hegység maga Borsod vármegyében fekszik, s csak délnyugati nyúlványai terülnek el Heves vármegye éjszakkéleti részében, az Eger patak balpartján. Legmagasabb csúcsa a vármegye éjszakkéleti határán a 932 m. magas Tarkó. A vármegyébe belépő Bükk-hegységet a felsőtárkányi völgy két részre osztja. Az egyik rész délnyugati irányban halad s egészen Felnémetig és Szarvasköig terjed. Ennek a résznek a gerincei a borsodvármegyei Bélapátfalva határában emelkednek tekintélyes magasságig (Bélkő). Heves vármegyébe csak nyúlványaik hatolnak be. A felsőtárkányi völgy keleti részén húzódó másik ág szintén magas gerinczet alkot, melynek legmagasabb csúcsai: a Várhegy (666 m.) és az Eger-től éjszakkeltre kimagasló Nagy-Eged (552 m.). Az Eged lábától kezdődőleg, az Eger-patak és az ostorosi völgy között déli irányt követő hosszú, rhyolitufadombor emelkedik, mely egészen Maklárig szegélyezi az Eger-patak bal partját. Ennek a dombornak egyes szakaszai: a Czigléd, Almagyar, Kőporos, Tihámér, Marinka stb. Rajtuk kitűnő bor terem, alattuk pedig számtalan pince őrzi az egri borokat.

Ezek a hegyeken kívül a vármegye sík területéből kiemelkedő homokdombokkal is találkozunk. Így pl. Kömlőtől éjszakra van a Nagyhalom (105 m.), Mezőtárkánytól délkeletre a Sájhalom (106 m.), Tiszanánától délnyugatra a Kenderhalom (98 m.) a tenger színe fölött). A Tiszán túl Tiszaigartól keletre terül el egy széles homokhát, melynek magassága 104 m., továbbá még Nagyiván nyugati határában is találunk egy másik dombhátat, mely 106 m. magas.

Említést érdemel még a vármegye határában átvonuló földhányás is, melyet *Csörez-árknak* neveznek. Ez a borsodvármegyei Ároktónél kezdődik, s különféle mélységgel és váltakozó irányban halad Füzesabony, Dormánd, Erdőtelek, Kál, Atány, Tarnabod és Tarnaszány községek területén, s Hevescsány községtől délre, a földvári tanyához nem messze, egy halommal végződik. Egy második földhányás, mely már szélesebb és mélyebb s neve *Kis-árka*, Kisköre mellett kezdődik s Pély határában Jásznagykún-Szolnok vármegye területére lép, honnan nyomai egészen Váczig követhetők.

Heves vármegye forrásokban nem mondható gazdagnak. Oka ennek egyrészt a hegységek köze, mely nem kedvez a forrásképződésnek, másrészt az a

körülmény, hogy a dombokat és hegytetőket, — különösen a Mátrától éjszakra eső fensíkon — megfosztották a csapadék gyűjtését elősegítő ordoktól, s így a kevésszamú forrás is, a melegebb nyár folyamán, többnyire kiapad. Tavasszal, vagy felhőszakadások alkalmával megduzzadnak ugyan a patakok, sőt néha nagy károkat is okoznak, (1878-ban az Eger patak Eger város nagy részét elöntötte), de a nyár folyamán annyira kiapadnak, hogy csak a fenéken csörgedezik csekélyke víz, mely a vízimalmok elhajtására is csak nagy duzzasztás árán alkalmazható.

A vármegye sík területén források csak nagyon gyéren fordulnak elő. Ezek is nagyobbbrészt a magasabban fekvő fenekek csapadékvízének mélyebb helyeken való kiszivárgásai.

A folyók között legnevezetesebb a *Tisza*, mely a borsodvármegyei Péli-pusztától Tiszavalkig határt alkot Borsod és Heves vármegyék között. Poroszló északnyugati határában egészen a megye területére lép s azon halad déli irányban a Cserőközi-pusztáig. Innen egy hirtelen kanyarodással előbb délnyugatra, s aztán Tiszaabádig délre fordul, honnan két nagy kanyarodással Kisköréig, majd onnan nyugat felé tart. Cserőköztől Kisköréig határt alkot Jásznagykúnszólnok vármegye felől. Kisköre alatt egészen elhagyja a vármegye területét.

Alig van folyó, mely oly gazdag volna nagy és szeszélyes kanyarulatokban, mint a *Tisza*. Mutatják ezt az e vármegyében is lépen-nyomon felbukkanó hosszú, mély fenekek, melyek nem egyebek, mint a Tiszának régi, elhagyott medrei. Tiszaigaz a Tiszaórs valamikor a Tisza partján fekiüdtek, a mit a két községet összekötő, s ma is többnyire vízzel telt széles és mély meder, az u. n. Nagy-tó bizonyít. S ma ezek a községek 10 kilométernyire fekszenek a Tisza mai medrétől. Ilyen elhagyott medrek vannak Tiszafüred keleti határában is, a községtől mintegy két kilométernyire, s ma a Tisza nyugat felé három kilométernyire is eltávolodott Tiszafüredtől, egy holt ágat hagyva vissza közvetlenül a község szélén. A Tiszának ezt a kiszámíthatatlan helyzetváltoztatását részben az okozza, hogy folyása az Alföldön nagyon meglassul, miáltal a medrét teleiszapolván, a partokat könnyen túllépi s a laza hordaléktalajban új medret kezd ásni magának. A másik ok a víz eleven erejében rejlik. A kanyarulat homorú oldalán lassúbb a vízfolyás, ott iszapot rak le, a domború oldalt pedig elmosza. Újabb átvágásokkal kényszerítik a Tiszát, hogy irányát egyenesebben tartsa meg, miáltal útja rövidülvén, folyása is sebesedik s iszaplerakodása sem oly tetemes. A vármegye területén két ily átvágás serkenti a Tiszát gyorsabb folyásra. Az egyik a Cserőköz fölött van, mely a cserőközi nagy kanyarulatot akarja megszüntetni; a másik az abádszalóki nagy kanyarulat kikerülésére szolgáló pusztá-dinnyésháti átvágás.

A Tisza a tiszafüredi vasúti hídon alúl egy kisebb ágat bocsát ki magából nyugat felé, mely Poroszló alatt délre fordulván, Dinnyéshát pusztá fölött egyesül ismét az öreg Tiszával. Az így alkotott nagy szigetet Morotvaköznek nevezik, mely telve van a régi elhagyott medrek fenekén képződött mocsarakkal. Ezen a szigeten még a múlt század hetvenes éveiben virágzó kis község is állott: Tisza-Halász. A Tisza azonban annyira közel jutott a községhez, hogy már a házakat is alámosással fenyegette. A sziget a szatmári püspökség p.-hídvégi uradalmához tartozván, az akkori szatmári püspök, Schlauch Lőrincz, a nagy veszélyről értesülvén, az egész községet áttelepítette a Poroszló és Sarúd közt elterülő birtokára, a Laskó patak balpartjára, s az új község a jóltevője után nyerte az Újlőrinczfalva elnevezést.

Legmocsarasabb az abádszalóki kanyarulat, melynek déli részét nagy kiterjedésű fenékmocsarak lepik el. Nagyobb mocsarak vannak még a Kiskörétől délre eső nagy kanyarulatban.

A Tisza tavasszal, mikor a máramarosi hegyeken a hó olvad, különösen ha ez hirtelen történik, nemkülönbön esős tavasz idején, annyira meg szokott dagadni, hogy vízállása túllépi a partokat s kiönt. A tiszaszabályozás előtt az ártérnek nagy részét nádas lápok, ingoványok, zsombékokkal telt posványok lepletk el, a terület egy része pedig legelőül, kaszálóul, sőt szántóföldül is szolgált. Erről azonban csak akkor lehetett szó, ha az időjárás kedvezésével a Tisza vagy kevés területet öntött el, vagy ha korábban jött és korábban húzódott vissza az áradmány.

Ma már a Tisza óriási ártérét szűkebbre szabták a szabályozások épített hatalmas gátak. Nagy területű, az iszaptól megtermekényített föld menekült meg így az évenként kitörő áradásoktól, a folyó áradáskor egyenesebb és sebesebb futást nyert és sok helység is megmenekült a soha ki nem számítható árvízvesze-

A Tisza.

delemtől. Mindkét parton tekintélyes gátak emelkednek. A jobbparti gát kezdődik a tiszafüredi vasúti hídnál s tart Poroszlóig, onnan pedig lekanyarodik Újlőrinczfalvának, a hol a szabályozott Laskó patak balparti töltésével egyesül. Ez a gát egyúttal országot is lévén, kettős czélt szolgál. A Laskó patak mindkét partján magas töltés vezet le a Kis-Tiszáig, hol a balparti, a Kis-Tisza folyása mellett, víz ellenében húzódik a Magyarádi pusztáig, a jobbparti gát pedig összeépült a Tisza jobbparti gátjával, mely szakadatlan összefüggésben vonul a parton Kisköréig s onnan tovább Jásznagykúnszónok vármegyében halad. A balparti gát az egész vármegyén át követi a Tiszát.

A Zagyva.

A Tisza mellékfolyói közül legtekintélyesebb a *Zagyva*. Ez Nógrád vármegyében a Zagyva nevű községnél ered s Nádújfalu mellett lép a vármegye területére. Mátraverebélyig határt alkot Heves és Nógrád vármegyék közt, majd délre fordulván, Pásztó, Szentjakab, Szurdokpüspöki, Apez községek érintésével, miután két ízben is Nógrád vármegye területére lépett, Hatvan mellett folyik el, s onnan egészen a pest vármegyei Boldog községig határvonalat alkot Heves és Pest vármegyék közt. Útjában fölveszi baloldaltól a mindszenti, szuhai, dorogházai, a maczonkai és a hasznosi patakokat, s Szolnok fölött ömlik a Tiszába.

A Tarna.

Második folyóvize a vármegyének, s egyszerűs mind legnagyobb vízgyűjtője a *Tarna*, mely Istenmezeje fölött lép be Gömör vármegyéből, s Pétervásár, Sirok, Verpelét, Feldebrő, Aldebrő, Tófalú, Kápolna, Kompolt, Kál, Tarnabod, Zsadány, Tarnaméra, Erk és Tarnaörs községek érintésével, Jásznagykúnszónok vármegye területére lép, hol hosszabb folyás után Jászberénynél szakad a Zagyvába. A Tarna mellékfolyói jobbról: a Szűcsi fölött eredő *Agói* patak, melyet Jákóhalma mellett vesz föl, a gyöngyöspatai, a szárvágryi, a Nagy- és Mérges patakokkal bővült *Gyöngyös patak*, a *Bene* patak és a *Tarnóca* patak, melyek Tarnaörs fölött egyesülvén, éppen a vármegye határán ömlenek a Tarnába. Balról a Tarna fölveszi a váraszói, szt.-domonkosi, a széki csermelyeket és Aldebrő alatt a vele párhuzamosan folyó *Kigyós* patakot.

A Laskó.

Harmadik folyóvize a *Laskó* patak, mely Szűcs határában ered s Bátor, Bakta, Egerszalók, Demjén, Kerecsend, Füzesabony, Mezőtárkány községek mellett elhaladva, Sarud alatt ömlik a Kis-Tiszába. Jobbról Kerecsend mellett fölveszi a szőláti völgy patakát.

Az Eger.

Negyedik folyóvize a vármegyének az *Eger* patak, mely Mikófalva, Fel-német, Eger, Maklár, Füzesabony, Mezőtárkány mellett folyva, Borsod vármegye területén halad tovább, Poroszló alatt azonban visszatér és ott ömlik a Kis-Tiszába. A vármegye területéről csak a felsőtárkányi eret: a Bervát, az egri meleg források vizét s néhány apróbb csermelyt vesz magába.

Álló vizek.

Állóvize Heves vármegyének mindössze kettő van, mindkettő Bakta fölött, kis tavak alakjában. A Tisza mentén inkább csak az elhagyott folyamrendek tartalmaznak állandóan vizet, melyek esőzések alkalmával a környéket is elöntik. A mélyebb szíkes laposok is megtelnek, eső után vagy hóolvadáskor vízzel, de csakhamar kiszikkadnak.

Ásványos vizek.

Heves vármegyében három terület van, a hol ásványos vizek fakadnak. Első helyen említendő az u. n. *egri melegvíz*. Már a törökök felismerték jótékony hatását, s a mostani érseki fürdő helyén fürdőszobákat építettek, melyek ma is használatban vannak. Az egri melegvíznek négy forrása van. Az egyik a fürdő előtt levő medenczét tölti, s vizét egy vízimalom hajtására, alatta pedig mosásra használják. A tikörfürdőnek nem ebből a medenczéből táplálkoznak; azoknak a vize egyenesen a földből bugyog föl a fürdőszobák fenekén. A második forrás az egri uszoda nagy medenczéjét táplálja. A harmadik forrás a Simkovits-féle modern fürdőház tikörszobáit látja el vízzel. Végül a negyedik forrás az érseki fürdőházzal szemben álló timárház udvarán van, s ennek medenczéje szintén mosóhelyül szolgál. Ennek a négy forrásnak összes meleg vize az Eger patakot táplálja, s előidézi azt, hogy a patak több kilométeren át a legnagyobb hidegben sem fagy be. A víz hőmérséke 22—24 o C. Vízbősége 24 óránként mintegy 24.000 m³. Ásványos jellege híg szénsavas thorma.

A második ásványvíz-terület a természet kincseiben oly gazdag paráti völgy, melyet a kis *Torna* patak öntöz. Ebben a völgyben nem kevesebb, mint öt különféle ásványvíz fakad. Ezekről azonban más helyen bővebben van szó.

Harmadik ásványvíz-terület Gyöngyösön van, az ú. n. Aloisia-fürdő helyén, melynek vize timsós-vasas. A víz színe leülepedés után gyengén kékes színű,

az edény fenekén barnás-vörös üledéket mutat; a víz íze erősen timsós, vasas, összehúzó.

Heves vármegye területe a harmadkorban, melyet a régibb kenozoos korszaknak is neveznek, nagy változásoknak volt a színhelye. Ebben a korszakban a föld felszínének emelkedésével és süllyedésével, lépten-nyomon változott a szárazföld és a tenger eloszlása. A nagy magyar Alföld helyén nagy kiterjedésű sós beltenger volt, melynek fenekén a nummulitok, azaz korongalakú foraminiferák óriási mennyiségben éltek. A sóstenger maradványaiul tekinthetjük óriási sotelepeinket, melyek ma Máramarosban és Erdélyben kiaknázhatatlan mennyiségben vannak. Ennek a sós beltengernek határát észak felé a Kárpátok magas bércei alkották. A maiaknál sokkalta magasabb hegyek vad patakjai magig vették a hegyeket, a hullámoktól alámosott partfalak óriási mennyiségű törmelékot szolgáltatottak a beltenger számára, s ez a törmelék a finomabb homokkal és kavicsal elegyedvén, a víz nyomása alatt conglomeráttá szilárdult. A sós beltenger fenekét így állandóan töltötte a patakok romboló munkája, s hogy mily mértékben, mutatja az is, hogy pl. a debreceni artézi kút fúrásánál még 73 méter mélységből is iszapot, finom homokot, valamint csiga és halmaradványokat emelt felszínre a fúró. Ez a folyamat Heves vármegye területén is ilyen volt. A nummulitok milliárdjaiból, a tenger fenekén, a homok és kavics hozzájárulásával tekintélyes rétegek képződtek, melyek a víz nyomásától, valamint a nummulitok kagylójának mésztartalmától tömör képletté sűrűsödtek. A föld kérge azonban nem pihenvén, a föld alatti erők áttörték ezeket a vastag rétegeket, a tenger mélyéből magas hegységek törölődtek fel, magukkal ragadván a tengerfenék lerakódásait is. Ekkor tornyosodott fel a Mátra trachyt-tömege, később a Bükk júra-képlete, melyek a tengerfenékről magukkal ragadt nummulitmeszet és finom homokot igen nagy magasságban még ma is élénk tárják.

Midőn idők folytán a hazánkbeli sóstenger a Kazán-szoroson áttörve, sós vizét a Feketetengerbe szállítani kezdte, annak helyét fokozatosan a patakok és folyók édes vize foglalta el, s évezredek folyamán a sós tengerből édes vízi tenger lett, melyből a Mátra és a Bükk, mint szigetek emelkedtek ki. Hanusz István azt mondja, hogy bárhol ásson is az ember a magyar Alföldön, a legfelső, akár kultusz-, akár humusz-talaj alatt, vízhortda fővenyre vagy löszre, az alatt pedig kékes agyagra bukkan s az abba természetesen zártvályúk jelenléte arra utalja őt, hogy előbb sós, utóbb kiédesedett nagyterjedelmű tengernek egykori létezését feltételezze, melynek végmaradványa a Balaton és a mely tengernek leeresztő esatornája a Kazán-szorulat lett, az a nagyszerű ösvulkáni hegyrepedés, melyen a történelem-előtti korban a magyar Alföld tengere lefolyt. Ez évezredek folyamán munkája alatt a nagy magyar Alföld tengerfeneké egyre emelkedett a beléje tóduló homok és iszap által, úgy hogy — mint a debreceni kútfúrás is igazolja, — színe 70 méternél is magasabbra emelkedett, sőt Hanusz István a Tisza völgyének áradmányi talaja vastagságát itt-ott 100 méterre is becsüli. Ez a lerakódás vidékenként más és más, a szerint, minő közelebb állottak azok a hegyek, a melyekből a patakok a törmelékot magukkal ragadták.

Amint azonban a Kazán-szoros áttörését a beltengernek nekiszabadult víztömege mindig mélyebbre mosta és szélesítette, a beltengernek egyre fokozódó lehúzódása határozott irányt vett délfelé s a legmélyebb helyeken kialakult a Duna és Tisza medre. A folyók most már nem szüntek meg rövid rohanás után, hanem hosszú utat kellett tenniök, minék eredménye lett azok folyásának meglassulása, s az áradmányi terméknek a hosszú úton finomabb homokká való elcsiszolódása, sőt iszappá való elporlódása. Ez a homok és iszap töltötte meg a magyar medence fenekét, ez takarta be a hajdani tenger állatvilágát s ez alkotja ma a nagy Alföldnek itt-ott 100 méter vastagságú lerakodmányát. Ez volt a genezise Heves vármegye alföldi részének is.

A mint látjuk, Heves vármegye földtani képletei részben vulkánikus (eruptio) eredetűek, részben üledékesek.

A vulkáni tűzhelyeknek legfontosabb termékei a lávák. A láva voltaképpen gyűjtőnév s értjük alatta a föld belsejében olvadt állapotban levő s a föld felszínre kitört alumínium- vagy magnezium-szilikátokat, melyek vasoxydullal, kálival vagy nátronnal és mészsóval egyesültek. Heves vármegyében a legrégibb ilyen eruptív kőzet a *diabas*, s a geológiai ókor legfiatalabb vulkáni kitérése. Legnagyobb tömegben Egertől éjszakra fordul elő Szarvaskőnél. A szarvaskői vár

Geológiai alakulás.

Vulkánikus képletek.

meredek sziklafala fekete, csaknem egynemű diabasz. Ennek anyaga az augit és a labrador finom összeolvadásából áll, mely chloritot is tartalmaz. Ezeken kívül pyritet is foglal magában s a repedéseken fehér calcit kiforrása is látható. Előfordul benne, mint külön tömzs, egy fekete, régente Wehrliinek nevezett kőzet. (Wehrle selmeczbányai vegytan-tanár nevéről, ki először határozta meg) melyet utóbb Szabó magnetites peridotitnak határozott, de újabban kitűnt, hogy a nagy vastartalom mellett (42%) még nagy titán-tartalma is van, s ily nagyfokú titán-tartalom (15%) egész Európa közeiben sehol sem fordul elő. A diabasz a Mátrában több helyen fordul elő, de már sokkal kisebb tömegekben. Található Siroktól nem messze, a Darnó és Kőkút hegyeken, továbbá a Berki pusztán Reesk-től délkeletre, a hol quarczpalán tört keresztül.

Ha a lávakőzetek a földpátos ásványok az uralkodók, a rendesen fehéres, sárgás vagy szürke tömeg *trachyt* nevet nyer. Valamennyi láva között a trachyt-nak van legtöbbször legjelentősebb folyóssága. Többnyire térszatenemű állapotban fordul ki a földből, s a nyílás fölött kúp- vagy harangalakúlag terped szét. A trachythegyek ezért leginkább kúpalakúak, tömzsökősek, mert a sűrű láva nem folyik messzire s eredetének helyéhez közel, annélkül is csekély folyékonyságát teljesen elvesztvén, megállapodik és úgy hűl ki. Érdekes, hogy hazánk közelebb fekvő trachythegységei, mint a visegrádi, a selmeczi, az eperjes-tokaji, nincsenek felderíthető összefüggésben a Mátrával, miből föltehető, hogy nem egyidejű vulkáni kitérésből eredtek; így tehát a Mátrát úgy tekinthetjük, mint a magyarországi trachyt-csoportoknak egy önálló tagját.

A mátrai trachytnak nagy tudósunk, Szabó József geológiai tanár a következőleg osztályozta: 1. andezit, 2. zöldkőtrachit, 3. amphiból-trachyt s végül 4. rhyolit, melyet másként quarcztrachytnak nevez.

A trachyt egyes fajai közül a Mátrában legtömegesebben találjuk az *andezit*-et. A Mátra nagy épülete, mely már a messze Alföldről föltűnik, kizárólag andezit. Ez alkotja a két legmagasabb csúcsnak, a Kékesnek és a Saskőnek az anyagát. Ez a képlet kelet felé a Tarna völgyéig tart, s ez az anyaga valamennyi magasabb gerincnek. A Kékestől délre is mutatkozik az andezit, de már nem tisztán; a Gyöngyös mellett emelkedő Sárhegy kőbányájában az andezitnek csak breccia-képletei találhatók, a mi már sokkal későbbi képződmény és semmi esetre sem vulkáni eredetű, hanem törmelék-lerakódás. A Kékestől kelet felé, Verpelét mellett, egy izoláltan álló csonka kúphegy, az ú. n. verpeléti várhegy emelkedik, mely a hypersten andezit kitérésének köszöni létrejöttét. A hegy oldalában jelenleg kőbánya van, melynek egynemű, rendkívül erős kőzetéből épült többek között a tiszafüredi vasúti híd két hatalmas köpillérje. Legtömegesebben nyúlik el az andezit a Kékestől éjszaknyugati irányban, hol a Galya-hegységet alkotja, majd innen délkeletre fordulván, a Zagyva-völgy balpartján húzódik el s a Muzslatetőtől déli irányt véve fel, követi a Zagyvát egészen Ecséd vonaláig. Ebben az utolsó szakaszban a lávakitérés sokkal gyengébb volt, mint a középpontban, mert az egyes kúpok összeborulása elmaradt. Az egyes hegyek jellegzetes kúp-alakjukat szépen megtartották. Ilyenek pl. a Jobbágyi nógrádmegyei községgel szemben emelkedő *Nagy Hársas*, az apczi *Naphegy*, s még távolabb, keletre a Zagyvától néhány kúphegy Fajzat pusztán és Gyöngyöspata körül. A legdélibb kúphegyek andezitje már majdnem bazaltszerű, homogén kőzet, mely frissen fejtve csaknem fekete, s szívósságával és keménységével egyike a legalkalmasabb útburkoló kőveknek. A gyöngyös-hatvani országút ebből a kőzetből épült. A nép cserkőnek is nevezi.

Az andezit után a Mátra alkotásában második helyen szerepel a *zöldkő-trachyt*, mely a trachytnak egyik nem üveges módosulata, s a rendesen fekete színű andezittől, világosabb, leginkább zöldbe forduló színével különbözik. Két nagyobb tömegben található. A nagyobbik csoport a Mátra andezit gerincétől délre, a kisebbik éjszakra van. A déli csoport Gyöngyösorszínal és Gyöngyöspatánál kezdődik s éjszak felé egészen a Nagy-Galyáig tart. Mint az eruptív kőzetek általában, a trachyt is sok fémeket rejt magában, melyek némely helyen teljesen összefüggő erek, ú. n. telérek alakjában helyezkednek el a kőzetben. leggyakrabban azonban szabad szemmel ki nem vehető vegyületekké lesznek. A déli zöldkő-csoportban kevés telér van. A múlt század első harmadában Gyöngyösorszínban bányászott is egy részvénytársaság ólmot, ezüstöt, rezet, sőt aranyat is. De a vállalkozás a telérek soványsága, valamint a bányászati eszközök tökéletlensége

miatt nem vezetett eredményre. A félbenhagyott tárnák 4—500 méternyire nyúlnak be a hegy oldalába.

De már az északi csoport, mely Reecs és Derecske között veszi kezdetét s nyugatnak tart a Timsós dombig, gazdagabb telérekben s bányamívelésre is alkalmasabb. Ebben a csoportban különösen három hegy érdemel említést, melyekben az érczeket fejtették: a Lahoeza, a Fehérkő és Veresvár. A veresvári bánya a parádi völgy jobboldalán van, szemben a Timsóssal; ebben van az Orczy-tárna, mellyel azonban már a múlt század 60-as éveiben felhagytak. A Fehérkő közvetlenül a Timsós fölött, szintén művelés alatt állott, de ez sem jutalmazta kellőképen a ráfordított költséget, s így ennek a művelését is beszüntették. A hegy kőzete mállott zöldkő, a benne levő ásványok leginkább ezüst-tartalmú tetraedrit, továbbá pyrit, sphalerit, chalcopyrit. Az ércztöltelék többnyire üreges quarcz, melynek társaságában gipsz, calcit és baryt fordul elő. Félhagyott tárnáinak egyikéből nyeri a híres parádi fürdő a vastimsós vizet. Ugyanitt nemrégiben arzéntartalmú forrást is fedeztek fel, a mi a kőzetek közt arzénopyritnek a jelenlétét sejteti. Legfontosabb bányatelep a Lahoezahegyben van, a Tarna balpartján, Reecs, Derecske és a Fehérkő között. Ennek a hegnek a teteje zöldkőnyirok, alatta szélesebb rétegben fekszik a harmadkori oligocén-tályag, tele foraminiferákkal, melyek azonban esakis az elmállott felületen, vagy vékony csiszolatban ismerhetők fel szabatosan. Ez üledékes kőzetek alatt foglalnak helyet a vulkáni kőzetek, köztük legnagyobb mennyiségben a zöldkőtrachyt. Ez néhol nagymennyiségű pyritet tartalmaz s könnyen mállik. A Lahoezában ezeken kívül még amphiból-trachyt és quarcztrachyt is sok van. A telérekben előforduló érczek: természetes, vastos tetraedit, rézkéneg, vas-kéneg, galenit és enargit. Az enargitot kikristályosodott állapotban a szarukő zárja körül. Előfordul azonban tömött alakban is, nem ritkán asphaltréteg társaságában, mely helyenként az egész quarcztelelert átjárja, sőt némely üregekben félkemény csöppek alakját veszi fel. Az asphaltréteg bizonyos mélységben valószínűleg messzebb is elterjed, mert Reecs határában néhány kútnak a vize bitumenes. Sőt az asphaltréteg nyomát még Parádon túl, a Ósevice forrásáig is nyomozhatjuk, a mennyiben ott egy kis érnek a vízszínen szivárványszíneben játszó foltok szoktak megjelenni, sejtetve a petrolennak nyomait. Matyasovszky Jakab a Magyar Földt. Társ. 1885. évi ápril 1-én tartott ülésében ismertette a reecsi petroleum-előfordulás geológiai viszonyait. A kőzet, melyben a petroleum meglehetősen bőséggel mutatkozik, rhyolituffa. A rétegzés viszonyai jól szemléltethetők a Bájpaták nevű völgyben. A petroleum-tartalmú tufarétegek a meddő kőszénképlethez tartozó, palás-meszes homokkőrétegekre települtek. Felettük agyagos csillámos homokkőrétegek következnek, melyek a felső mediterrán emeletkehez tartoznak, a legfelsőbb rétegek pedig a föld felületén nyirok- és trachyt-törmeléből állanak. A neogén-korbeli tufarétegek és agyagos homokkőrétegek a Mátrahegységet alkotó trachyttra települtek. A petroleum jelenléte, erős szagával, az alsó tufarétegekben már az első kapavágásnál feltűnt, s midőn a tufát vízbe dobták, a víz felületén csakhamar vékony petroleumréteg mutatkozott, szép szivárványszíneket játszva. A petroleumtartalmú réteg vastagságát Matyasovszky 80—100 méterre becsülte. Javasolt is egy mélyebb fúrást, mely a tufarétegen áthaladna és így az alatta következő viszonyokat felderítené, mert föltehető, hogy a petroleum nagyobb mélységből ered, s a tufákban csak másodfokhelyen van. Hihető, hogy a Lahoezai bányában mutatkozó asphaltréteg egy mélyen fekvő bitumenes réteg felszivárgásából ered. A lahoezai bányát is, éppen úgy, mint a veresvárit és a fehérkőit, a mátrai bányatársaság műveltette, de már néhány év óta itt is beszünt a munka, mert az érczek nem messze terjednek, a mellett minduntalan elenyésznek s újakat csak nagy munka és költség árán lehetett felfedezni, mely folytonos változása a telérnek a jövődelmeztetést lehetetlenné tette.

A trachyt harmadik faja az *amphibol-trachyt*, melynek színe csaknem fekete, s egyenlő kőzetképző anyagából igen ép földpát és amphibol válik ki. Ez a trachytnek már üreges módosulata, s törékenysége olyan, mint az obszidián. Az andezitnél sokkal fiatalabb képződmény, mert pl. a Lőrinczi hegyen kúpalakúlag tört keresztül az andeziten, s azt az érintkezési helyeken még is olvasztotta. A Lőrinczi hegyen kívül még a gyöngyösszolymosi hegy kúpját alkotja amphibol-trachyt. Ebben a hegyben telértöltelék gyanánt pyrittel erősen átjárt

quartz is található, de a pyrit magát az amphiból-trachytot is áthatotta. Az itt fejtett zúzóércz ölmot, ezüstöt, sőt aranyat is tartalmaz. A mátrai bányatársulat ezt is megkísérelte bányászni a múlt század 60-as éveiben, de — bár a telértelepek néhol egy-két méter vastagságot is értek — a vállalkozás a telérek szakadozottsága miatt itt sem vezetett sikerre.

A trachyt negyedik faja a *quartztrachyt*, vagy másképen a *rhyolit*. Ez a trachytnek szintén egy íveges módosulata, mely azonban quartzkristályokat foglal magában. Több helyen fordul elő tömegesen. Egyik helye Egertől délre. Demjén község határában, az ú. n. Pünkösdhegy, hol quartzkristályokkal telített szurokköves, gömbös alakulatait a kőbányák tisztán mutatják. Demjén fölött, az ú. n. eresztvényi bányában a rhyolit, eruptiv-brecciaként van fejtés alatt; kőve a tüzet, vizet és fagyot igen jól állja. Igen jól is faragható. Használják vasgyárak s gőzmalomok kemenczéinek burkolására, sírkövek és szobrok előállítására. Az egeri székesegyház előtt álló nagy szobrokat is ebből a kőből faragták. Demjéntől északra. Egerszalóknál tajtkőcongglomerát van, kristályos kvarccsal. A quarczok között ametiszt színűek is fordulnak elő. A Mátra keleti részében, a Tarcsa patak balpartján levő siroki vár sziklája is tajtkőcongglomerát, sok kristályos quarczsal. Ugyanilyen képlet található még a Mátra nyugati részén, Hasznos falu határában, a Czigánypatak balpartján.

A rhyolitnak legnevezetesebb telepe a parádi völgy nyugati szakában, a Csevice-forrás fölött emelkedő Széchenyi-dombban van. A quarcz-kristályok a rhyolit málladékaiban nem ritkán igen szép példányokban találhatók. A kőzetek elhelyezését itt jól meg lehet figyelni a Gerlicze-patak völgyében. A rhyolit-breccziát durva homok, azt pedig kavicsréteg fedi. A kavicsréteg fehér homokot és quarcz-hömpölyöket is magába zár. A Csevice-patak balpartján a Széchenyi domb rhyolitja szálban van, kristályos pyrittel átfuttatva. A patak víze néhol ki is mossa a pyritet. A patak árkában hasonlóképen látni az eruptiv-rhyolitot, többnyire törmelék alakjában, néhol azonban a kristályok is szembetűnnek. A kristályos állapotú rhyolitban kaolinná mállott földpátok, valamint kopott élű és csúszó quarcz-kristályok láthatók, a rhyolit-törmelék ellenben temérdek apró pyrit-kristályt tartalmaz.

Ennek a rhyolitnak köszöni létét a világhírű kénhydrogén savanyúvíz, melyet helyben csevizenek neveznek. Hőmérséke nem különbözik a közönséges kútvizek hőmérsékétől. A vízűrtő kőzet a homokképlet, mely a csevize környékén nagyon el van terjedve és a Mátra gerince felé jóval magasabbra emelkedik, mint a csevize forrása. Ez a kőzet igen likacsos, ezen keresztül lehet a csapadék víze az agyagréteggel is ennek felületén szívárog a mélyebben fekvő helyekre. A parádi víz elemzése azt bizonyítja, hogy a rhyolit földpátja a Széchenyi-domb gyomrában *oligoklasz*, mert a vízben az alkáli s a mész oly arányban foglalnak helyet, a mint azokat az oligoklaszban találjuk.

Az üledékes kőzetek közt korra nézve a legrégiebbek a karbonkori üledékek. Legtömegesebben a Bükk hegységben fordulnak elő, de a Mátra északrai részébe is áthúzódnak. Alkotó anyaguk a pala, homokkő és szarukő. Ez a képlet Angliában, Észak-Amerikában a legjobb köszönet rejt magában, nálunk azonban ebben a tekintetben meddő. A karbonkori képletek legfontosabb anyaga a *felepala*, mely felsőtárkánytól keletre, a juramészhez támaszkodva, több hegynek az alkotásában játszik szerepet. A felsőtárkányi pala oly tökéletes, hogy házfödésre használják. Ez a pala-képlet nyugat felé egészen Szarvaskőig elhat, s ezen tört keresztül a szarvaskői vár diabasz-sziklaorma.

A Bükkhegység főtömege a geológiai másodkorban keletkezett tömött *juramész*, mely korára nézve fiatalabb az agyagpalánál. Anyaga kékes, tömött mész, kövületnek nélkül. Ez a kőzet alkotja a Nagy-Egedet, Kis-Egedet, a Várhegyet Felsőtárkány fölött, s innen megy át Borsod vármegyébe.

A legöregebb harmadkori üledékes kőzet a *nummulitmész*, melyvel legelőbb az Eger mellett fekvő Vécsei-völgyben találkozunk s innét követhetjük egészen a Nagy-Eged tetejéig. Ezt a képletet Derecskén is láthatjuk, hol az vékony réteget alkot az amphiból-trachyt fölött és az oligocén-tályag alatt. Föllelhető még Parád és Reecs között a Lahocza hegyen, egyes táblatöredékekben. Itt azonban kevés a nummulit, s a meglevő is csak a mállási felületen vagy vékony csiszolatban ismerhető fel szabatosan.



Az Imókö.



Részlet a síroki völgyből.



Tiszai tájkép Tiszafürednél.

Az oligocén-képletek már nagyobb területeket foglalnak el, rendszeren szoros összefüggésben a nummulit-mósszszel. Ha Egerből a Nagy-Eged felé indulunk, a közelfekvő Hóhér-parton találjuk legelőbb. Messzebb menve, az Almagyari hegy és a Czigléd-hegy völgyében akadunk rá, kivált a Czigléd oldalán, a hol a nagyobb állati zárványokat már szabad szemmel is jól föl lehet ismerni. A Nagy-Egeden végre a nummulit társaságában fordul elő, legtöbbször azonban annak takarórétegeként. A Mátrában Derecske és Reesk vidékén mint erősen összeálló, mésztartalmú agyag, oligocén-tályag található, míg a Lahocza-hegy nyugati oldalán az agyag mészkővel keverten fordul elő, oligocén márgaként. Ez egy-két helyen a zöldkőandezitbe hatol be ék gyanánt, s tetejét nyirok fűdi. Szabó József az oligocén képletekben leginkább a következő foraminiferákat találta: *Rhabdognium Szabói*, *Cristallaria argota*, *Haplophragmium acutidorsatum*, *Robulina cultrata*, *Schizophora Neugeboreni*.

A neogén-képletek nagyrészen a Mátra éjszaki részén fordulnak elő; a pétervásári járás területének legnagyobb részét alkotják s a Mátra hegység éjszaki oldalain tetemes magasságig emelkednek. Nagyobb összefüggő területet alkotnak még Egerbakta és Egerszólát vidékén, s egy nagyobb szigetet Vées község határában. A neogén-képletek anyaga részint mészből, részint homok, melyekhez a harmadkori vulkánok törmeléké járult. A nép ezt a kővé összeállott képletet *apokának* nevezi, s innén Szabó az egész képletet is apoka-képleteknek nevezte el. Pecten-lenyomatok és osztrigák is találhatók benne. A Mátrának ez a neogén-képlete különböző emeletekhez tartozó széntelepeket foglal magában. Ezek többnyire a Mátrától éjszakra fekszenek, még pedig Egerséhi, hol virágzó szénbánya-ipartelep van, Szűcs, Bocs, Bakta határában, úgyszintén Bátoritól délkeletre, utóbbi helyen cerithium-rétegek közé ékelve. A széntelepek ebben az irányban folytatást nyernek Borsod vármegyében, Monosbél (homokkőben), Nádasd, Járdánháza és Arló községek vidékén. Egy másik széntelep a Mátrától éjszaknyugati irányban fekszik Szuha, Mindszent, Dorogháza, és Bátorny községek vidékén. Utóbbi helyen neogén-márgába ékelve. Ez a csoport folytatást nyer a nógrádmegyei Nemti község határában, de itt az apoka-képletben. A harmadik közséntelep a Mátrától délnyugatra, Rózsaszentmárton (ezelőtt Fancsal) keleti határában, nyirok közé burkolva fekszik. Ennek a csoportnak folytatása a pestmegyei Szántó és Lőrinczi községek közt fekvő Selyp pusztán található. Végül a negyedik széntelep Gyöngyöspüspökítől keletre, a Mérges patak bal-partján van, szintén nyirokban.

A neogén-képletek után korra nézve következnek a *tufák*. Úgyszólván minden vulkáni kőzetnek van tufája, azaz törmelék-kőzete, melyeket a víz hordott össze rétegekbe, ezek a rétegek idők folytán kemény kőzetté állottak össze. Ezek az üledékes kőzetek Heves vármegyében részben a trachytokból, részben a rhyolitokból keletkeztek, s mindig az anyakőzet közelében helyezkednek el. Szabó József a Mátrában kutatván, megállapította, hogy nemcsak a víz, hanem a jég is szállította a törmelékét, s így tény, hogy a Mátrában a jégkorszak is éreztette hatását. Ő ugyanis Pásztó mellett kavicsbányára akadt, melynek anyagát a vasút czéljaira használták és azóta már el is hordták. Ebben a bányában a hőmpolyók rendszeren ököl-, sőt fejnagyságúak voltak, de akadtak két látnyi átmérőjűek is; anyagjuk ugyanaz a trachyt (mátrait), mely a völgy oldalait, nevezetesen a Hasznos völgyét, kiválóan alkotja és mely völgy nyugati oldalán Szabó a trachythőmpoly kiindulási pontját is fölfedezte. Ott a völgy nyílása előtt ezek a hőmpolyók 8 méternyi magasságra és patkó-alakban torlaszoltattak föl, sőt még az oldalmorénák nyomai is megmaradtak. A hőmpolyók nagysága mutatja, hogy azokat esakis a jég vihette el eredeti helyükről, nem pedig a víz, mert ily hosszú úton azoknak okvetetlenül apróakká kellett volna morzsolódnok. Egyéb helyeken mindenütt a víz munkáját kell látnunk. A Mátra déli lejtőjéhez csatlakozó Sárhegy és Pipishegy, a Kisanától éjszakra fekvő dombnyúlványok, nyugaton Tar községtől keletre, valamint Alsóhutától éjszakra az Ágasvárig terjedő völgy két oldala, nemkülönbön a nógrádmegyei Jobbagyri községtől keletre emelkedő Nagy-Hársas andezitkúpjának éjszaki lejtője trachyttufából áll.

A *rhyolituffát* legnagyobb tömegben találjuk a demjéni Pünkösdhegy környékén. Ez a tufa alkotja azt a dombhátat, mely Egerszalóktól majdnem Kerecsendig, innen át Maklárig s vissza az egri puskaaporosig terjed. A Tihamérmagaslattól egészen Andornakig rhyolituffa alkotja a magasabb emelkedések

anyagát. Az Egertől éjszak felé húzódó Hajduhegy, valamint a Felnémettől Felsőtárkányig vezető országút két oldalán emelkedő dombok anyaga s azok völgyének tölteléke szintén rhyolitufa. Nagy, összefüggő tömegben fordul elő a rhyolitufa Sirok táján, a Tarna két partján, s tart le délre Szentmáriáig, keletre majdnem Baktáig, nyugat felé pedig a Gazoshegy derekáig. Kisebb tömegben található még Kisnána éjszaki részén, továbbá a Bükkszék, Aranyos és Bátor községek közti területen, végül Gyöngyösoroszi község délnyugati határában. A trachyttufa közete építkezésre, oszlopok, ajtókövek készítésére, de leginkább vízi építkezésekre, pl. árkok burkolására igen alkalmas.

A neogén-képletek fiatalabb emeleit a *cerithium*-rétegek, a *congeriáké*letek és a *hydroquarcit* alkotják. Ezeket úgy tekinthetjük, mint a hajdani neogén-medenceze töltelékét, melyek közt a medenceze vízének lepadása után a mostankori patakok és folyók mély völgyeket ástak ki, a megmaradt területek pedig mint magaslatok és fensíkok állanak előttünk. A *cerithium*-rétegek anyaga mész, a *congeria*-képleteké tállyag vagy homok; a hol pedig a *cerithium* rétegekre kovasav hatott, ott a *hydroquarcit* (*limnoquarcit*), részben pedig *csiszoló-pala* keletkezett.

A *cerithium*-réteg legnagyobb tömegben a Szentjakabtól keletre fekvő s *hydroquarcit*ból álló Koncsur-domb délkeleti lejtőin fordul elő, s a Nagy Hársas és Havas hegyek közt elterülő fensíkot alkotja, mely lenyúlik majdnem Gyöngyöspatáig. Pantocsek dr. 1891-ben egy Gyöngyöspatán talált bitumenes, meszes márgában, savban való oldás után, a következő alakokat ismerte fel: *Nitzschia bituminosa*, *Navicula Szabói*, *N. bivittata*, *N. interrupta* (var. *foffilis*), *N. halionata*, *N. Yarrensis*, *N. Heerii*, *N. bituminosa*, *Surirella rotunda*, *S. costata*, *Fragilaria bituminosa*. Az egész *cerithium* tömeget nyirok veszi körül. Egy másik *cerithium*-csoport Szűcsi községtől délre emelkedik ki az azt körülvevő nyirokból. Harmadik lelhelye Bátortól délkeletre van, a hol kőszénrétegeket foglal magában.

A *congeriatállyag* négy helyen van. Az első Ecsédtől éjszak felé húzódik s tart majdnem a rózsaszentmártoni kőszéntelepig. A másik Nagyrédétől délkeletre, a hatvan-gyöngyösi állami úttól a patai patak két partján terül el, s éjszaknyugati irányban fölmeleg egészen Gyöngyöspatáig. A harmadik csoport tart Karácsondtól éjszakkeletre irányban, Ugra és Halmaj községek között s az állami út éjszaki oldalán végződik. A negyedik csoport Gyöngyös város nyugati oldalán terül el.

A *hydroquarcit* szintén négy helyen alkot nagyobb zárt tömböket. Az első a már említett Koncsur-tető Szentjakabtól keletre, a második a Gyöngyös-orosztól éjszakra fekvő Világos pusztá magaslata, a harmadik a Farkas major magaslata Gyöngyöstől éjszakkeletre, végül a negyedik a Lahoczával szemben, a parádi völgy jobboldalán, a Mátra éjszaki nyulványában.

Csiszoló-pala előfordul Szurdokpüspökiben, Gyöngyösön és Demjén határában. A szurdokpüskői *csiszoló-palában* Szabó József a következő diatomákat (egysejtű kovamoszatok) találta: *Achnanthidium microcephalum* (édes vízi) *Amphora aponina* (meleg vízi), *A. coffeiformis* (Karlsbadban fordul elő), *A. ovalis* (édes vízi Franciaországban), *Cocconeis limbata* (eddig csak tengerben találtatott), *C. gibbum* (Mexikó), *Cymbella pediculus* (édes vízi), *C. maculata* (édes vízi), *C. gracilis* (édes vízi), *Denticula tenuis* (édes vízi), *Diatoma tenue* (édes vízi) *Melosira distans* (édes vízi), *Novicula appendiculata* (édes meleg vízi), *N. cenops* (édes vízi), *N. didyma* (sós és félig sós vízi), *N. dubia* (édes vízi), *N. elliptica* (édes vízi), *N. gracilis* (édes vízi), *N. inaequalis* (édes vízi), *N. Subula* (az éjszaki tengerben), *Schizonema Scoparium* (édes vízi), *Surirella costata*, *Synedra angustata* (édes vízi), *S. laevis* (sós és félig sós vízi), *S. minutissima* (édes vízi).

A harmadkori képleteket háromféle kőzet takarja, nevezetesen kavics vagy homok, nyirok és lösz. Ezeket már negyedkoriaknak lehet tartani. A negyedkori *kavics*, vagy ennek finomabb állapota, a *homok*, anyagában alig különbözik a harmadkori homoktól, az ú. n. apokától s leginkább a benne lehető állati zárványok mutatják fiatalabb eredetét. Szabó József említi, hogy Fridvalszky Imre Jobbágyi falu határában ebben a homokban elefántcsont-darabokat lelt, Rómer Flóris pedig Istenmezejétől éjszakra egy bölénykoponyát talált, ugyancsak homokban. Minthogy a harmadkor az emlősök nyomát sehol sem mutatja,

ezt a homokot a negyedkor lerakódásának kell elfogadnunk. Ilyen negyedkori homok található a Zagyva balpartján, Hatvantól éjszak felé Apczig, továbbá a vármegye éjszaki részén, Fedémes, Bükkszenterzsébet, Szentdomonkos, Lesesz, Váraszó és Ivád községek határában.

A *nyirok* az andezit és zöldkőtrachyt végső málladéka. Képződésének első stádiumában durva törnелек, majd később darává görgeti a víz s a belőle vegyi úton kimállott finom rész a hegvek alján s a közelebbi Alföldön agyagként rakódik le. Ez az agyag még nem jó talaj; csak mikor különféle geológiai tényezők: a hő, a víz, a savak, utólag feldolgozzák, s később a növények korhanyt is hoznak bele, akkor válik kitűnő talajneemmé, mely Heves vármegyében a Mátra déli oldalához zárkózó sík területnek, továbbá a Bodonytól nyugatra Pásztóig húzódó 3—4 kilométer széles földövnék, nemkülönben a Siroktól éjszakra Terpesig, majd onnan délkeletre Baktáig lehúzó völgyiségnek kiváló termékenységet biztosít. Az Egerpatak völgye Maklárig, valamint a Laskó patak völgye Eggerszállótól Kerecsendig, nemkülönben a Tófalutól keletre eső határnyirokja az ezen a vidéken uralkodó quareztachytnak, vagy másként rhyolitnak a málladéka, mely a benne foglalt nagyobb mennyiségű quarcsezemek és homok miatt soványabb talajt ad, mint az egyenmű andezit vagy a zöldkőtrachyt nyirokja. A nyirok mállási eredmény, tehát vegyi folyamat útján keletkezik, meszet nem tartalmaz, s így a savakkal nem pezseg.

A *lősz*, vagy a nép nyelvén *sárgaföld* már tartalmaz meszet, tehát márgaféle földnem, mely savakkal mindig pezseg. Ezzel különbözik a nyiroktól. A lősz anyagát annak az egész vidéknek a kőzetei szolgáltatták, melyeknek környékét a víz mossa, s így az akkori nyirok is belemosott; ehhez járult a meszes vidékek mészpordaléka, a homokos vidékek homokja, melyek vagy már egyidőben keveredtek össze a víz hordalékában, vagy különféle időben sodortatván el, rétegeket alkottak. A lősz csupán porlódással, tehát a víznek mechanikai munkájával keletkezett. A lősz nagyobb összefüggő területet ritkán alkot, mert nagyrészt nyirokkal s korhanyós iszappal, mészszel stb. keveredve fordul elő; mindazonáltal egyes helyeken túlnyomó alkatrésze lévén a talajnak, uralkodónak mondható. Így Pásztótól Apczig a Zagyva balpartján, egészen az andezitkúpok láncolatáig, jellegzetes lősztalaj látható, hosszú csikban; Kerecsend és Kápolna határa is lősz; kisebb lőszterületeket találunk még Gyöngyöstarján, Maczonka, Terpes, Pétervásár, Váraszó, sőt a tiszamenti Kisköre határában is. A lősz már apró esőgátat, sőt néha állatesontokat is tartalmaz. Nem oly erőteljes, mint a nyiroktalaj, de még mindig a jobb talajokhoz tartozik.

A mostkori képletkekhez tartozik a *mésztufa*, melyet a nép *darázkőnek* nevez. Ez a kőzet likacsos, összeállása gyenge, könnyen fejthető s azért az olcsóbb építkezéseknél föl is szokták használni. Csupa növényrészek, leginkább vízinövények (káka, sás) töredékéből áll, melyeket mész kérgezett be, s az egykori alakot, a mennyire a durva kővitő anyag engedte, nagyjából megtartotta. Csigák is találhatók benne, melyeknek még a színe sem igen változott el. Ez a mésztufa Eger keleti magaslatain sziklákat alkot s széles területek lehetnek a Sáncz és Czifrapart mögött. Egy másik lelőhelye Istenmezejétől délre van, a hol egy forrás vize még ma is folytatja a mészszel való kérgezést, míg az egi mésztufa újabbán már nem képződik.

Hátra van még, hogy Heves vármegye Alföldjéről is szóljunk geológiai szempontból. A vármegye Alföldjének talaja kivétel nélkül alluviális. Legnagyobb része korhanyynal javított nyiroktalaj és lősztalaj, melybe itt-ott kisebb-nagyobb összefüggő foltokban fekete homok, közönséges homoktalaj s a Tisza mentén székes talaj ékelődik.

A *fekete homoktalaj*, mely dúsan tartalmaz korhanyt, két csoportban fordul elő. Az első Hatvan, Hort és Csány vidékén, a másik Káltól kezdve délnek halad a Tarna balpartján Tarnaörsig s keleti határát Erdőtelek és Heves vonalában éri el. Ez a talaj termi a híres csányi és hevesi dinnyéket.

A *közönséges homoktalaj* ritkább, mert a nép lehetőleg korhanyóssá teszi; a verpeléti és debrői homok a magasabb helyeken teljesen sivár, fehér homok, mely hitvány termést ad; a mélyebb részeken azonban már sikerült korhanyynal annyira megtermékenyíteni, hogy a fekete homokhoz közeledik. Ebben a homokban terem a híres verpeléti és debrői dohány, mely már más talajban elfajzik. Korhanyszegény homoktalaj van még Heves község éjszaki részén, továbbá

Tiszafüredtől széles esikban délfele, Tiszaörvény, Tiszaigár, Tiszaörs keleti határában.

Höves vármegye talajai között a *székes talaj* is nagyobb területeket foglal el, különösen a Tisza jobb partján. Ha elég korhanyós anyag s árvízi rétegek útján jóféle agyag is keveredett hozzá, elég termékeny, s jó, esős időjárás mellett, jó azéles búzát ad. Ilyen székes területek vannak Sarud, Kisköre, Hevesvezekény és Pély határában. A vármegye délkeleti részén, a Tisza két partján, Poroszló és Tiszafüred vidékén szintén találunk ilyen talajt.

Legkevesebb értékes a *fehér iszaptalaj*, s a hol a feltalajt alkotja, *vakszéknek* is nevezik. Ilyen a tepély-pusztai talaj, mely éjszak felé húzódik Mezőtárkány határáig. Délre Nagy-Hídvég pusztá, Sarud mellett letart egészen a Tiszaig. Ezt a fehér iszaptalajt a Laskó patak szállítja, mely rhyolittufával borított völgyekből kapja a vizét. Ez a talaj a rhyolittufának a legfinomabb iszapja, a fák meg nem maradnak benne. A nép fagyos agyagnak nevezi. A vizet nehezen veszi be, nem képlékeny. Az Eger patak szintén sok fehér iszapot szállít a felső folyásán elterülő rhyolittufák vidékéről, s Poroszló táján, a hol folyása meglassul, ezt az iszapot áradáskor szétteríti.

Höves vármegye alsó részének talajában *szikós* is található, mely részben a hajdankori sósmedenceze maradványa, részben ma is képződik. Ugyanis a Mátrában és a Bükkben sok nátrontartalmú kőzet van, mint az agyagpala, esillámpala stb., s a patakok, támogatva az eső, hó, meleg, hideg pusztító munkájától, napról-napra s évről-évre elképzelhetetlen mennyiségű iszapot görgetnek, s egy egész hegyvilágnak parányokká vált romjait viszik hullámaikon, s áradáskor iszapjukat az ártériükön lerakják. Ezekből az áradmányi rétegekből állandóan sok só lugoződik ki s hozzájárul a szikós képződéséhez.

Ásványok.

Höves vármegye ásványokban szegény. Az *arany* rendszerint az ólom és réz járulékaként található a Lahocza hegy, Fehérkő, a veresvári hegy és a gyöngyösoroszi hegy teléreibben, alig figyelemreméltó mennyiségben. Az *ezüst* ugyanitt már bővebben fordul elő, de a bányászást ez sem érdemli meg. *Ólomfény* (galenit) van a gyöngyösoroszi bányában. *Rézkeg* (chalkopyrit) van Gyöngyösorosziiban, *zöld rézércz* (kovamalachit, chrysokolla) Reesken, *jakóércz* (tetraedrit) található Parádon, a Lahocza és Martalócz hegyekben, Bájpatakon, Gyöngyösorosziiban, Derecskén, Óhután, Reesken. *Euargit* (Európában igen ritka rézércz) Parádon és Reesken fordul elő. *Ilmenit* (vastartalmú titánércz) olivinban, Szarvaskőben. A *quartz*nak többféle fajtát ismerjük a Mátrában, ezek: a *jáspisz* (heliotrop), *karnéol*, *achát*, *onix*, *gránát* (almandin) *chaleodon*. Ezek legsűrűbben Szurdokpüspökiben lelhetők. *Márvány* van Egerben (szürke, veres erekkel) és Felsőtárkányban (szürke). Az *opálnak* több faja található. Nevezetesen: *félopál*, *szinkjátékkal*: a Muzsla-magaslat nyugati lejtőin; *félopál*, színjáték nélkül; Szurdokpüspökiben; *menilit* (szürke opál) Fajzatpusztán és Szurdokpüspökiben, hol különösen nagy táblákban fordul elő. *Tímó* van Prádon. *Laumonit* (vázartalmú mészalumínium szilikát) Reesken. *Kesszerűs* (kénsavas magnézia, Epsomit) van Parádon, a Veresvárhegy alján. *Csiszolópalát* találunk Szurdokpüspöki Gyöngvös és Demjén vidékén. Finomabb *mészufa* (Travertino) Reesken. Ezeket felül előfordul még *baryt*, *gipsz*, *trassféle cement*, *gyöngykő* (perlit, sphaerulit) *tajtók* (habkő, horzsakő, Bimsstein) a Mátra különféle helyein. *Barnaszén*-telepek: Bakta, Bátor, Bocs, Szűcs, Egeresehi, Szuha, Mindszent, Dorogháza, Bátor, Rózsaszentmárton, Gyöngvös. *Asphaltot* találtak a Lahocza hegyben és a Csevizeforrás közelében. *Fedőpalát* nagy tömegben fejtenek Felsőtárkány vidékén. Az *amphiból*, *augit*, a különféle *földpátok* kőzetképző anyagokként szerepelnek. Végül még *szikós* található a tiszamenti lapályokban.

Éghajlat.

Höves vármegye éghajlata általában mérsékelt. A Mátra vidékének nincs zord tele, mert a hegységnek keletnyugati iránya a déli hegylejtőket és völgyeket megvédi a dermesztő éjszakai szélről, az éjszakai oldalon levő völgyek pedig, többé-kevésbé a főhegység irányát követvén, szintén védelmet találnak a hideg szél ellen. Igaz ugyan, hogy a Mátra és Bükk hegység magasabb fensíkjai a tenyészet 2—3 héttel későbbben indul meg, mint a sík alföldi tájakon, de azért nincs oly helység a magasabban fekvő vidéken, melynek határa a gabonanevetek és a gyümölcsöket be ne érlelné. Az éghajlat kedvező voltát igazolja az is, hogy a Mátrában és Bükkben kizárólag lombos fák tenyésznek s a zord klíma jellemző fái: a tülevelűek, teljesen hiányoznak. Mindössze a gyalogfenyő boróka (Juni-

phorus communis) éldgeél a Mátra legmagasabb pontjain. A déli lejtők éghajlata egészen meleg; ezek termik a finom borokat. A vármegye éjszaki részének klímája már nem igen kedvez a szőlőtermelésnek, de a lakosság ott sinés kizárólag a kapás növények termelésére szorítva. A csapadék az erdős területeken elég gazdag, a fák nagy száma mérsékeli a nyár tikkasztó hevét és a tél zordonságát. Az Eger-patak völgyérek az a szakasza, mely Felnémettől Maklárig terjed, különösen enyhe, a mit részben védett fekvésének, részben az egri meleg forrásoknak köszönhet. Ezen a területen, mely árasztásra is fölötte alkalmas, a törökök rizst is termeltek.

A vármegye sík részében az éghajlat enyhe, szelid, sőt nyáron nagyon is meleg, a lég tiszta és egészséges, mert a szabadon járó szelek a levegőt könnyen tisztíthatják. S miután a Tisza közvetlen közelében a mocsaras területek is egyre kevesbednek, az ottani lég is folyton tisztább és egészségesebb lesz. Csapadékban azonban a sík terület szegényebb, mint a hegyes rész; oka ennek részben az a körülmény, hogy a Tisza szabályozásával sok párolgó felület veszett el, részben pedig a fásítás lassú előrehaladása is kedvezőtlenül hat a csapadék képződésére.

Az éghajlatnak általában mérsékelt voltát olykor szélsőségek is megzavarják. A nyári hónapok heve olykor majdnem elviselhetetlen; az ú. n. kánikulában, különösen a sík területeken, a hőmérő árnyékban is fölemelkedik 38—45 °C-ig. Viszont nem ritka téli hónapokban a hőmérséknek —20 °C-ig való alásüllyedése sem. Sok kárt okoznak a májusi fagyok is, nemcsak a gyümölcsösökben és a szőlőkben, hanem a vetésekben is. Az őszi időjárás néha szintén igen szélsőséges. Vannak évek, a mikor a szüret még október végéig is kitolható, a mikor is a szőlők remekül aszalódnak a tőkén, s viszont ismerünk éveket, a mikor már szeptember közepén hideg téli szelek köszöntenek be, s a szőlősgazdákat idő előtt szüretre kényszerítik.

A nyári viharok tombolása az Alföldön borzasztó. Miután nincs semmi akadály, mely a szélvihar erejét megtörné, az feltartóztathatatlanul száguld végig a rónán, óriási károkat okozva a vetésekben, gabonakeresztekben, boglyákban, sőt még az épületekben is.

Érdekes jelensége még e vármegye délnyugati részének a por- és homokesh. melyet a nép „jászesőnek” nevez. A mint a nap reggel 8—9 óra közt áttűzesíti a talajt, s attól áthevül a fölötte levő légréteg, a levegő mozgásba jó, szél kerekedik, mely fölkapkodja a laza homokot, az utak porát s egész nap ide-oda hordja, míg végre a nap lenyugtával a szél, s vele a homokszórás is elül. Hanusz István ebben a tekintetben Alföldünket a Szaharához hasonlítja, s a homokos szelet a számmunhoz. S hogy hasonlata teljes legyen, pusztai futómadárként említi a tűzöket. Ez a homokesh. ha a szél erősebb, messze vidéket telepszór, s ha a felhők egyúttal esőt is boesátanak le, valóságosan sáros, szennyes áradat alakjában zuhog alá a magasból.

HEVES VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Heves vármegyében van két rendezett tanácsú város : *Eger és Gyöngyös* ; az előbbi a vármegye székhelye. Ezeken kívül van 115 község, a melyek jobbjára nagyközségek. A vármegye összes területe 653.542 k. hold. A polgári lakosság száma — az 1900. évi népszámlálás adatai szerint — 253.368 lélek, kikhez még 1977 katona járul. Ezek közül 126.156 férfi, 129.189 nő : 134.947 nőtlen és hajadon, 105.020 házass. 15.210 özvegy és 168 törvényesen elvált. A lakóházak száma 43.243. A népesség anyanyelv szerint így oszlik meg : 252.840 magyar, 920 német, 1171 tót, 43 oláh, 12 kisorosz, 27 horvát, 33 szerb és 299 vegyes nép, kik közé a kőbor cigányok is tartoznak. Magyarul beszél 254.578. A vallási megoszlás a következő : róm. kath. 225.113, gör. kath. 265, ref. 18.628, ág. ev. 888, gör. kel. 87, unitárius 13, izr. 10.320 és egyéb 31.

A vármegye hat járásra oszlik, a melyeknek községei a következők :

I. Egri járás (23 község) : Aldebrő, Besenyőtelek, Demjén, Dormánd, Egerszalók, Egerszólát, Feldebrő, Felnémet, Felsőtárkány, Füzesabony, Kál, Kápolna, Kerecsend, Kislána, Kompolt, Maklár, Mezőtárkány, Nagytálya, Szarvaskő, Tarnaszentmária, Tófalu, Vécs és Verpelét. — A járás területe 118.255 k. hold, lakóházak száma 7350, a polgári lakosság 41.211 lélek. A népességből 41.063 magyar, 95 német, 20 tót, 1 kisorosz, 4 horvát, 57 egyéb, magyarul tud 41.201 ; róm. kath. 39.971, gör. kath. 17, ref. 426, ág. ev. 90, gör. kel. 2, unit. 1, izr. 784.

II. Gyöngyösi járás (23 község) : Abasár, Adács, Atkár, Detk, Domoszló, Gyöngyöshalász, Gyöngyöshalmaj, Gyöngyösoroszi, Gyöngyöspata, Gyöngyöspüspöki, Gyöngyössolymos, Gyöngyöstarján, Hevesugra, Karásond, Ludas, Markaz, Nagyfüged, Nagyréde, Pálosvörösmart, Szücsi, Vámosgyörk, Visonta és Visznek. A járás területe 111.354 k. hold, lakóházak száma 6955, a polgári lakosság 38.225 lélek. A népességből 38.204 magyar, 26 német, 18 tót, 5 egyéb, magyarul beszél 38.245 ; róm. kath. 37.576, gör. kath. 8, ref. 128, ág. ev. 19, unit. 2, izr. 500, egyéb 20.

III. Hatvani járás (11 község) : Apez, Csány, Eeséd, Hasznos, Hatvan, Hort, Pásztó, Rózsaszentmárton, Szurdokpuszpöki, Tar és Zagyvaszentjakab. — A járás területe 64.010 k. hold, lakóházak száma 5395, a polgári lakosság 33.855 lélek. A népességből 33.017 magyar, 114 német, 654 tót, 5 oláh, 3 kisorosz, 1 horvát, 2 szerb, 80 egyéb (többnyire cseh-morvák) ; magyarul tud 33.578 ; róm. kath. 31.495, gör. kath. 58, ref. 424, ág. ev. 327, gör. kel. 3, unit. 5, izr. 1563, egyéb 1.

IV. Hevesi járás (15 község) : Átány, Boczonád, Erdőtelek, Erk, Heves, Hevesvezekény, Kisköre, Kömlő, Pély, Tarnabod, Tarnaméra, Tarnaörs, Tarnaszentmiklós, Tarnaszádány és Zaránk. — A járás területe 103.831 k. hold, lakóházak száma 6017, a polgári lakosság 36.271 lélek. A népességből 36.229 magyar, 27 német, 21 tót, 1 kisorosz, 1 horvát, 13 egyéb ; magyarul beszél 36.281 ; róm. kath. 32.262, gör. kath. 15, ref. 2972, ág. ev. 34, gör. kel. 1, unit. 7, izr. 1604, egyéb 3.

V. Pétervásári járás (33 község) : Bátor, Beköleze, Bodony, Bükkszék, Bükkszenterzsébet, Dorogháza, Egerbakta, Egerboes, Egercsehi, Erdőkövesd,

Fedlmes, Hevesaranyos. Istenmezeje. Ivárl. Kisfüzes. Marzonka. Mátraballa. Mátradereske. Mátramindszent. Mikófalva. Nádlújfalu. Nagybatony. Parárl. Pétervására. Reesk. Sirok. Szajla. Szentdomokos. Szűcs. Suzha. Tarnalelesz. Terpes és Váraszó. — A járás területe 127.270 k. hold, lakóházak száma 5654, a polgári lakosság 32.356 lélek. A népességből 32.057 magyar, 51 német, 257 tót, 4 oláh. 1 kisorosz, 2 horvát, 18 egyéb; magyarul tud 32.305; román. kath. 31.263, gör. kath. 15, ref. 64, ág. ev. 77, izr. 609, egyéb 2.

VI. *Tiszafüredi járás* (10 község): Nagyvíván, Örvény, Poroszló, Sarud, Tiszafüred, Tiszaigaz, Tiszanána. Tiszaörs, Tiszaszőlös és Újlörinczfalva. — A járás területe 110.191 k. hold, lakóházak száma 5795, a polgári lakosság 30.922 lélek. A népességből 30.926 magyar, 18 német, 10 tót, 2 kisorosz, 1 horvát, 2 egyéb; magyarul beszél 30.953; román. kath. 16.148, gör. kath. 43, ref. 13.470, ág. ev. 47, gör. kel. 4, unit. 2, izr. 1244, egyéb 1.

Heves vármegye községei betűrendben a következők:

Abasár.

Abasár. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység és Sárhegy alatt, a Sárhegy völgyében a Bene patak mellett, a hatvan—füzesabonyi vasútvonal mentén fekszik. Az egyik legelőkelőbb törzsökös magyar nemzetség, az *Abáknak* ősi fészke. Itt emelkedett a nemzetség ősi monostora, a hol a krónikák szerint az Abádnál megölt *Aba Sámuel* királyt örök nyugalomra helyezték. A nemzetség, mely a monostornak is kegyura volt, kegyelettel őrizte a helyet, a melyről még a messze elszakadt ág is igyekezett egy-egy talpalatnyit megtartani emlékül. A XIII. század végén a monostor kegyúri joga részben a *Csobánka* ágat illette; ez ágból *Csobánka* fia, Péter fia Pál (1304—1339) szerepel a monostor kegyurai között. Midőn Pál, a ki hűtlenségbe esett, elvesztette jószágait, melyeket a király az *Aba* nembeli *Kompolti* ágból származó Imre, síroki várnagynak adományozott, a kegyúri jog is a Kompolti ágra szállott, miután *Szécsényi* Tamás 1339-ben átengedte a *Csobánka* Sámuel elkobzott birtokaival együtt a rája eső kegyúri jogot a Kompoltiaknak. Kompolti Imre fiai 1348-ban megosztóvára az apai örökségen, a monostor kegyuraságát egyelőre felosztatlanul hagyták. Zsigmond király 1421-ben az apátságot Nánai *Kompolti* Istvánnak adományozta, mind e mellett 1424-ben az *Aba* nembeli *Ugrai* család szerepel a monostor egyik kegyura gyanánt. A Kompolti család kihaltával az *Aba* nemzetség itteni birtokai *Kompolti* János fiai, Ferencz és Zsigmond, másfelől *Országh* Mihály fiai között kötött kölcsönös örökbefoglalási szerződés értelmében az Országh családra szállottak. Az 1546. évi adóösszeírás szerint *Losonczy* István, a kiskorú *Országh* Kristóf gyámjának birtokában találjuk. Az 1549. évi adóösszeírás alkalmával 4, 1554-ben 6, 1564-ben 6 portát vettek fel az összeírásba. Az 1576. évi egy püspökségi tizedjegyzékben még 7 termelő van felvéve. 1635-ben 2, 1647-ben 2, 1675-ben 1 portát vettek fel. Az Országh család kihaltával (1567) a *Nyáry* család birtokába került. A XVII. század közepén *Nyáry* Zsigmond birtoka, a kitől 1661-ig *Vámosi* István alispán bírta zálogban, 1673-ban *Kolozsváry* István egri kanonok és sári apát fegyveres erővel elfoglalta Sárt, Visontát és Gyöngyöstarjánt, mely foglalás ellen a helység akkori földesurai: *Forgách* Ádám, *Koháry* István, *Esterházy* Sándor, *Bossányi* Miklós és *Pápay* János panaszt emeltek a vármegyénél. Az 1684. évi összeírás szerint *Esterházy* Sándor, *Haller* György, *Fáy* András, továbbá a *Bossány* és a *Sötér* családok birtokában találjuk. Az 1693-ban eszközölt összeírás szerint a helység a gróf *Esterházy* István, báró *Haller* Samu, *Vay* Ádám, a *Bossányi*, *Sötér*, *Huszár* és a *Repeczky* családok birtokában volt. Azonkívül a sári apátnak is volt itt birtoka, szöleje és serfőzője, melynek jövedelmét 300 forintra tették. 1741-ben a *Nyáry* család birtokában találjuk. 1830-ban gróf *Zerdahelyi* Pálné, a báró *Brudern* és báró *Orczy* családok, továbbá *Szabó* László és *Zerdahelyi* András voltak itt birtokosok. 1848 előtt ezeken a családokon kívül még gróf *Esterházy*, báró *Sennyey*, gróf *Hunyadi* és neje jogán *Baldacci*, *Ocskay*, *Sághy*, *Petrovay*, *Perlaky*, *Borhy*, *Hazugha*, *Halassy* és a *Sávoly* családoknak volt itt földesúri joga. A báró *Baldacci* család közséklába vágott pinézének egyik lejárójában maig is mutogatják azt a helyet, mely állítólag *Aba Sámuel* király sirböltje volt. E helyet az 1693. évi összeírásban szereplő báró *Haller* tábornok a következő feliratú emléktáblával jelölte meg:

HAC IN CAVERNA FUIT DEPOSITUS
 SAMUEL ABA
 REX HUNGARIAE III. QUIN POTIUS IMPIUS
 REGNI VASTATOR
 IDOLATRIA ET CRUELITATE
 FAEDATUS REX
 A
 POPULARIBUS CAESUS AD TIBISCUM.
 OBSTUPESCITE
 LURIDAS RERUM VICES.
 EX REGIO MAVSOLEO
 VIDETE CELLARIA
 UBI MORTIS CRUENTA SPOLIA
 IBI HILARIA TURGENT DOLIA.
 INDE RUBET BACHUS.
 VINUM SARIENSE FALERNO
 INDE RUBET MELIUS.
 NUNC BIBE FAC RUBEAS!
 E
 RUDERE PROTRAXIT GENERALIS
 LIBER B. SAMUEL HALLER.

(Magyarul: Ez üregbe volt letéve Sámuel ABA, Magyarország 3-ik királya, vagy inkább pusztítója. Egy a bálványozás és kegyetlenség által beszennyezett király. A ki a maga népeitől a Tiszánál megöletett. Bámuljátok a dolgoknak éktelen változó-át. A királyi síralkotmány hogy lett pinczévé. A hol a halálnak véres martalékja feküdt, ott a vidító hordók duzzanak. Attól piroslik Bachus, attól picesabb sári bor a falernuminál. Igyál te is, hogy lipirulj! Romjaiból kienerte báró Haller Samu tábornok.)

A helységben levő kastélyt báró *Baldacci* Antal (1762, † 1841) építtette, melyet örökösei Grüssner M. Salamonnak adtak el és jelenleg is azé. A helységben ma *Hanák* Kólos a legnagyobb birtokos, a ki egyúttal a róm. kath. plébánia kegyura is. A község területe 3807 k. hold, a lakosság száma 2611, a kik két-öt kivételével mind magyarok; 2601 róm. kath. és 10 izr. vallású. Van 486 lakóház. A lakosok fogyasztási és értékesítő szövetkezetet, továbbá önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. Postája helyben, távíró és vasúti állomás Gyöngyösön van. A község eredeti neve Saár volt. Jelenlegi nevét az 1901. évi 74491. számú belügyminiszteri rendelet állapította meg.

Adács.

Adács. A helység a gyöngyösi járásban, a Mérges patak melletti síkon, a hatvan—füzesabonyi vasút mentén. Az *Aba* nemzetség ősi birtoka, mely eredetileg a nemzetség három ágáé volt, ú. m. a *Kompolti*, a *Csobánka* és az *Adácsi* ágaké. A helység eredetileg a Telek dűlőben állott, hol gyakran találnak régiségeket s a török hódoltság után épült fel újból a jelenlegi helyén. 1323 június 10-én Károly király *Kompolt* fia Pál fia Imrénék, az ugyane nemzetségből származott *Csobánka* Péter fia Páltól elvett itteni birtokát adományozza, több más, Heves és Abaúj vármegyékben fekvő birtokkal egyetemben, a rozgonyi halászfalut alatt szerzett érdemeiért. *Kompolti* Imre, a ki 1324-ben siroki várnagy volt, 1337-ben a nemzetségből származó *Adácsi* Miklóstól 60 márká garasért megvevén annak birtokát, ezzel az egész helység ura lett. Imrénék fiai közül János (1341—1351) a *Visontai* és Imre (1343—51) a *Detki* család őse. Az 1348. évi osztzkodás alkalmával Adács Imre harmadik fiának, Istvánnak jutott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint ekkor önálló plebániája volt. Temploma a XVI. században épült. A XV. században (1421—1474) vámszedő hely volt. Az 1552. évi adóösszeírásakor *Bebék* birtokában találjuk. 1635-ben 2^{3/4}, 1647-ben 4, 1686-ban 2 portája volt. Az 1684. évi összeírás szerint *Koháry* István gróf birtoka. 1693-ben gróf *Koháry* Istvánnak 13 jobbágytelke volt e helységben. 1741-ben gróf *Koháry* András József tábornok birtoka. A XIX. század első felében gróf *Baththyány* József, Miklós és Vinczéné, gróf *Festetics* Ignáczné, valamint *Kendelényi* Ferencz bírtak földesúri joggal. Jelenleg gróf *Baththyány* Tivadarné született gróf *Baththyány* Olgának és özvegy *Szab* Sándornénak van itt nagyobb birtoka, a kik egyúttal a helybeli plebánia kegyurai is. A helységben 1863-ban 9—10 ház leégett. 1868-ban pedig kisebb földrengés volt. A község területe 6744 k. hold, lakóházak száma 534 s a lakosság 3056 lélek. Ebből mind magyar. 3010 róm. kath., 6 ref., 3 ág. ev. és 36 izr. vallású. A lakosság temetőkezi társulatot tart fenn. Posta és vasútállomás helyben, távírója Vámos-



Adács. — Haraszty Tivadar úrilaka Kenyérvár-pusztán.



Apcz. — Szent-Ivány Farkas úrilaka.



Atány. — Bárczay Elemér úrilaka Szárazbeő-pusztán.



Atkár. — Györffy Kálmán úrilaka.

györkőn van. A helységhez tartoznak a következő puszták, illetőleg telepek: Kenyérvár, Józseftanya. *Haraszt* Tivadar birtoka, kinek esinos kastélya van itten, melyet még az előbbi tulajdonos: Jaulus építtetett 1890 körül; Józseftanya (eddig Olgamajor néven is szerepelt), továbbá Isván tanya, (1903-ig Andrástanya), Jánostanya (azelőtt Benecsiktanya), Alajostanya (azelőtt Farkas-tanya) és Monostordombi tanya (azelőtt Czudariktanya).

Aldebrő. Az egri járásban, a Mátra hegységtől délkeletre, a Kékeshegy végző nyúlánya és a Tarna folyó mellett s annak völgyében fekszik. old. birt. A községet gróf Grassalkovich Antal királyi kamaraelnök és Nógrád vármegye főispánja 1743-ban telepítette. Németországnak úgynevezett pomerániai részéből behozatott paraszttal. Az utolsó Grassalkovich Antal herceg eső-lbe kerül-vén, az uradalmat az 1841-ik évben gróf *Károlyi* György vette bérbe. Gróf Károlyi György, a mintegy 27 pusztából és községből álló uradalma: 1854-ben 1.817.592 forintért megvásárolván, 1876-ban elsőszülöttségi hitbizományt alakított belőle. A hitbizomány jelenlegi haszonélvezője gróf Károlyi Mihály. 1827 augusztus 20-án, Szent István napján délután fél 2 órakor Herman Máté és György házában tűzvész keletkezett, a mely az egész falut elhamvasztotta két óra lefolyása alatt. Leégett a templom belül is, a plebánialak, iskola és 156 ház mindenestül; az egész faluban csak 21 ház maradt épen. A templom később felépült, de a tornyot csak 1876-ban építették hozzá. A község területe 3650 k. hold, lakóházak száma 235 s a lakosság 1384 lélek, akik négy kivételével mind magyarok. Vallás szerint: 1361 róm. kath., 12 protestáns és ugyanannyi izraelita. Postája helyben, távírója Kápolnán van, vasútállomása — a kisterenne — kisújszállási helyi érdekű vasút mentén a 21. sz. órháznál felételes megálló helylyel — Kál. A községben van fogvasztási és értékesítő szövetkezet. A község déli végében várromok nyoma látható, a mit a nép ma is várnak nevez. Érdekesebb dülönév a Pohárszáritó; ez onnan ered, mert ebben a dülőben kevés bor terem. E helységhez tartoznak a következő puszták és telepek: Erzsébeti tanya, továbbá Csálitanya. Balpüspöki csárda, Balpüspöki pusztá és a Cseri erdőőrillak.

Apez. Nagyközség a hatvani járásban, a Somlyó-hegy nyugati aljában a Zagyva partján. Eredetileg a patai vagy másként: mátraújvári várszerkezet, hez tartozott. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben Opuz néven fordul elő. A XV. században itt a husziták fészkeltek meg magukat. A helység temploma, is ebből az időből való. Országos vásárait 1482-ben és 1484-ben említik. Földes-urai 1447-ben és 1448-ban a *Szántaiak*, utóbb *Cserőiek* és 1496—1489 között Apezi *Berezelek* voltak. 1480-ban a *Rudnóth* család egy tagja is Apezi előnévvel él. Az 1552-ik évi összeírás szerint 22 jobbágytelke volt. *Rákóczy* Zsigmond egri várkapitány 1589—1590-ik évi számadáskönyvei szerint az egri katonaság eltartására rendelt tizedet ez években beszolgáltatta a várba. Az 1635-ik évi adóösszeírás szerint 3³/₄, 1647-ben 3, 1675-ben 2¹/₂, 1686-ban 2 portája volt. 1684-ben *Vay* Ádám, *Balássy* István, *Durvas* János és a *Rádayak* voltak itt birtokosok. 1693-ban gróf *Koháry* István 3, *Vay* László pedig két porta ura volt. Ezeken kívül ekkor még *Róth* János, *Kubini* Ádám, *Mihalek* János, *Kürtösy* István és *Gyarmaty* András voltak birtokosok. 1741-ben gróf *Starhemberg* hatvani uradalomhoz tartozott. A XIX. század első felében herceg *Grassalkovich*, gróf *Telcki* Józsefné és báró *Podmaniczky* Lászlóné bírtak földesúri joggal. A Grassalkovich-birtok utóbb a báró *Sina* család, azután *Kiss* Miklós, majd az *Amátsyak* kezébe került. Az utóbiaktól 1873-ban *Szent-Ivány* Farkas vásárolta meg, a ki itt 1876-ban kastélyt építtetett, melyet utána hasonnevű fia örökölt, a ki jelenleg a plebánia kegyura. A róm. kath. templom régi kőfallal van körülveve. A Somlyóhegyen még a múlt század közepén kápolna állt, a melynek alapjai ma is láthatók. Harangja a templom tornyába került és most lélekváltságra szoktak vele kondítani. A község területe 3550 k. hold, lakóházak száma 402 és a lakosság 2180 lélek, a kik mind magyarok; vallás szerint: róm. kath. 2050 ref. 10, ág. ev. 10 és izr. 110. A helységben van 48-as Figgetlenségi Olvasókör. Apezi Iparosok Olvasóköre és egy cserép- és téglagyár és kobányája. Határában híres bor terem. Postája és távírója helyben, vasúti állomása a budapest—ruttkai vonal mentén Apez-Zagyvaszántó.

Atkár. A gyöngyösi járásban, a Mátra-hegység alatt elterülő síkságon, a Nyárfa-part nevű domb mellett fekszik. 1325-ben az *Aba* nemzetségi birtoka, melyet alkalmasint *Kompolt* fia, Péter szerzett. Fiai 1325-ben megosztóznak

old. birt.

Apez.

Atkár.

az atyai örökségen, az atkári részbirtokok III. Kompoltnak, a Nánai *Kompolthi* család ősenek jutottak, 1468-ban *Kompolthi* Miklós kezén találjuk, de néhai *Kompolthi* János leányának, Margit asszonynak fiai, *Szén* György és *Szén* Péter anyai jogon fele részére igényt tartván, *Kompolthi* Miklóst perbe idéztetik. 1522-ben *Ország* Mihálynak négy fia és *Kompolthi* János fiai között kötött örökösödési szerződés értelmében Atkár Ország Mihály fiaira szállott. Az 1552-ik évi adóösszeírásban azok között a falvak között szerepel, a melyeket a török elpusztítván, az adó nem volt behajtható. 1554-ben újra felépült. Az 1564-ik évi adóösszeírásban már ismét 11 portával szerepel. *Ország* Kristófnak 1567-ben bekövetkezett halála után nővere, *Ország* Borbála, *Török* Ferenc neje nyerte adományul Miksa királytól. Tass (ma pusztá), hajdan önálló község s az Aba nemzetség *Rédei* ágának birtoka volt. *Rédei* Péter, a kinek fiát, Demetert 1340-ben említik, Tassi előnévvel szerepel, az előnévből következtetve, Tasson lehetett birtokos. Az 1554-ik évi adóösszeírás szerint még önálló helység, ekkor három portája volt, 1564-ben szintén ennyit írtak össze. Az 1576-ik évi tizedjegyzék még hat termelőt sorol fel itten. 1365-ben és 1647-ben 3, 1675-ben $1\frac{3}{4}$, 1686-ban $1\frac{1}{4}$ portát vettek fel az adóösszeírásba. 1741-ben Atkár az esztergomi káptalan birtoka. A XIX. század első felében a *Beneczky*, *Goszthony*, *Brezovay*, *Orczy*, *Fehér*, *Kürthy*, *Kovács*, *Malatinszky*, *Pethő*, *Borhy*, *Várkonyi*, *Hamar*, *Györky*, *Makay*, *Gál*, *Bakó*, *Márton*, *Petes*, *Harmos*, *Thassy*, *Husza* és a *Markovics* családok birták. Tass pusztá a herceg *Esterházyaké* volt, a kiknek nagy juhtenyésztésük volt itten. Jelenleg *Döry* Bélánének, született *Boronyay* Ilonának, *Goszthonyi* Bélának, *Kanitz* Ödönnek, *Somogyi* Albertnek és *Györffy* Kálmánnak van itt nagyobb birtoka. A helységben több kastély van. A *Goszthonyi* család ősi kastélya jelenleg *Goszthony* Béla tulajdona, *Györffy* Kálmáné 1871-ben épült. A helységben levő többi úrilakok közül *Kürthy* Sándorét a múlt század elején építették. *Fölsinger* Ferenc úrlakát *Fölsinger* Rezső építette. *Koller* János dr.-é eredetileg a *Malatinszky* családé volt s a múlt század elején épült, de újabban átalakították. A *Brezovay* család úrlaka jelenleg *Boross* Lajos tulajdona. *Özveg* *Kállay* Józsefné úrlaka, mely azelőtt a *Hamar* családé volt, a múlt század elején épült. *Kanitz* Ö. ön és *Somogyi* Albert az egykori *Malatinszky*-féle kúriát bírják, mely szintén a múlt század elején épült. 1857-ben az egész helység a lángok martaléka lett. Ebben az évben építették fel a róm. kath. templomot, a melynek a hitközség a kegysura. A helység területe 5851 k. hold, lakóházak száma 265 és a lakosság 1584 lélek. Ebből két német kivételével mind magyar és 10 izr. kivételével mind róm. kath. vallású. A lakosság fogyasztási és értékesítő szövetséget tart fenn. A község postája helyben, táviró- és vasútállomása Vámosgyörkön van, a hatvan—vamosgyörki vonal mentén. E helységhez tartozik Tass pusztá (azelőtt Pusztatass), mely a közepkorban önálló község volt, még az 1549-ik évi adóösszeírásban 8 portával szerepel, de az 1635-ik évi összeírásban már nem fordul elő. Az 1907-ik évben egy régi templom alapjára bukkantak itt. Továbbá ide tartoznak még a következő telepek: *Goszthonyi* major, *Fodortanya*, *Surányitanya*, *Malatinszky* közpirtanya, *Vinterberg* tanya, *Várkonyi* tanya, *Fodor* tanya, *Surányi* tanya, *Oláh*-tanya, *Faragótanya*, *Györffytanya*, *Tassi* tanya, *Kollertanya*, *Zaleski* tanya. A község most építettett díszes községházat és két értezi kutat is furatott.

Atány.

Atány. A hevesi járásban, a Mátra hegység és a Tisza folyó között elterülő síkságon, a Hanyi ér mellett fekszik. 1407-ben és 1409-ben említik első ízben az oklevelek. Az 1552-ik évi adóösszeírásban 3, az 1569-ik évi összeírásban 25 portával szerepel, ekkor *Ország* Kristóf birtoka. *Rákóczy* Zsigmond 1589—90. évi számadása szerint ez években Egerbe szolgáltatta be a tizedet. Egy 1593-ban kelt úrbéri összeírás szerint *Széchy* Tamásnak itt 7 jobbágya volt. 1635-ben, mint új telepítvény, esupán 1 frt illetéket fizetett. Az 1647-ik évi adóösszeírás szerint nemes község volt. Az 1674-ik évi összeírásban szintén nemes községként szerepel, ekkor több armalista család lakott a helységben. 1684-ben a *Vay* György, valamint a *Lósy* és a *Haller* családok voltak itt birtokosok. 1693-ban *Glücksberg* ezredes bírta a helység $\frac{1}{3}$ részét, a többi *Fáy* György özvegyének birtoka volt. 1741-ben a *Nyáry* család. 1774-ben a Bernáthfalvi *Bernáthok* birtoka. A XIX. század első felében báró *Orczy* László és György, *Dobrentey* Gábor, gróf *Esterházy*, *Németi*, *Radies*, *Dobóczy*, gróf *Szapáry* és a *Freizein* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Szathmáry*-Király Pálnak és *Bórczy* Elemérnek van itt nagyobb

birtoka és úrilaka, mely 1700 körül épült. Van benne kb. 3000 kötetes könyvtár, XVII. és XVIII. századbéli német butorok. Az újított hit már a XVI. század közepén gyökeret vert a helységben. 1596-ban a reformátusok már teljesen szervezett egyházközséget alkottak. Ebben az évben épült a mai napig is fennálló református templom. — A helység területe 9171 k. hold, lakoházak száma 639 és a lakosság 2933 lélek, a ki mind magyar; vallás szerint: 2300 református, 593 róm. kath. és 39 izr. Van a községben Casino, Önkéntes Tűzoltóegyesület, továbbá Önszegélyző és Fogyasztási Szövetkezet. A lakosság, főként a női nem, házi szövéssel foglalkozik. Posta helyben, táviró- és vasútállomás — a kisterenne—kisújszállási vonal mentén — Heves. E helységhez tartozik Pusztaszárbó, továbbá Dobóczytanya (eddig Székesgyep néven is szerepelt), Coburg tanya (eddig Péterkút néven is szerepelt), Vajtanya, Mlinkótanya, Kálositanya, Mocsárytanya, Szathmárytanya, Bárczaytanya, Pappszász-György-tanya, Harangitánya, Pukytanya és Pappszász Lajos-tanya.

Bátor. A pétervásári járásban, hegyes vidéken, a Laskó-patak mellett fekszik, 1295-ben már önálló helység volt, mely az egri püspökség tulajdonában levő Szarvaskő várának a területével volt határos. E helységet *Endre* püspök 1295-ben szerelte csere útján Marzós fia Pócs csemestől, kinek Bátornyt adta cserébe. Az 1332—1337-ik évi pápai tizedjegyzékben Batúr néven fordul elő. 1372-ben az egri káptalan és a püspökség birtoka. Az 1546-ik évi adóösszeírásban Alsó- és Felső-Bátor néven szerepel, mindkét helységben 3—3 portát írtak össze. Az 1551—1567-ik évi úrbéri összeírásokban is, az egri püspökség földesúri birtokai között találjuk. *Rákóczy* Zsigmond egri várkapitány 1589—1590-ik évi számlálási szerint Egerbe szolgáltatta be a tizedet. 1635-ben 2 1/4 portája volt. Az 1647-ik évi összeírásban Nagy-Báthor néven van felvéve; ekkor csak pusztaként szerepel, melynek 1 1/2 portája volt. 1675-ben szintén Nagy-Báthor néven van felvéve az összeírásba. 1675-ben és 1686-ban csak fél portát vettek fel. 1693-ban *Fáy* Ferencz birtokában találjuk. 1741-ben az egri káptalan jobbgyéközsége volt. A XIX. század első felében az egri káptalanon kívül még gróf *Keglevich* Miklós, ki zálogban bírta, továbbá *Okolicsányi* János és a *Fora* család bírt itt földesúri joggal. Jelenleg az egri főkáptalannak és *Wagner* Jánosnak van 940 k. holdon felüli birtoka a helység határában. A helység temploma 1801-ben épült, kegyura az egri káptalan. A község területe 4756 k. hold, lakoházak száma 107 és a lakosság 669 lélek, a kik mind magyarok; vallásra nézve van 655 róm. kath., 4 ref. és 15 izr. A nők háziipara a vászonszövés. Postája helyben, táviró- és vasútállomása Egerben van. E helységhez tartoznak Bányaház, Kisbátor és Nagyasszó telepek.

Bekőleze. A pétervásári járásban, a Bükk hegységtől nyugatra, a Bekőleze-patak mellett, annak völgyében fekszik. Eredetileg a hevesi várszerkezet tartozéka volt. A helység határának egy része azonban mélyen belenyúlt Borsod vármegye területébe. 1484-ig a *Bekőlezei* család birtoka, mely család kihaltával Mátyás király az itteni jószágait a Czoborszentmihályi *Czoboroknak* és a *Farnosiaknak* adományozta. 1492-ben Borsod vármegyéhez tartozott. Az 1546-ik évi adóösszeírás Heves vármegye helységei között sorolja fel, ekkor 6 portája volt. *Rákóczy* Zsigmond egri kapitány 1589—90-ik évi számlálási szerint ebben az évben az egri várba szolgáltatta be a tizedet. Az 1635-ik évi összeírás szerint 1 3/4, 1647-ben 2, 1675-ben 3/4, 1686-ban 1 1/2 portája volt. 1693-ban *Heflany* György, *Kacsondy* Péter, György és Sándor voltak birtokosok. Később a *Szentmiklósyak* birtokában volt. A XIX. század első felében *Draskóczy* Sámuel volt a helység földesura, kinek révén a *Lipthayak* voltak itt birtokosok. Jelenleg *Grosz* Jónásnak van itt 860 holdas birtoka. A helység lakói fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn, azonfelül a házi szövést saját céljaikra üzik. A helység temploma 1840-ben épült. E helységhez tartozik Pappallag-pusztja. A község területe 2391 k. hold, lakoházak száma 145 és a lakosság 829 lélek, a kik magyarok; vallásra nézve 4 protestáns és 15 izr. kivételével mind róm. kath. Postája Egercsuhiben, távirója Belpátfalván és vasúti állomása Egerben van.

Bessenyőtelek. Az egri járásban, a Nagy-Alföld éjszaki részén, a Laskó-patak közelében fekszik. Eredeti neve Bessenyő volt. Legrégibb adatunk 1278-ból való e helységről. Ekkor egy *Tekme* nevű bessenyő birtoka volt, a ki 1278 táján örökös nélkül halt el s valóságilag az egész helység ura volt. 1467-ben *Bessenyői* Mihály alnádor birtoka, a ki ebben az évben Mátyás királytól bessenyői birtoká-

Bátor.

Bekőleze.

Bessenyőtelek.

hoz Tepély pusztát kapta adományul. Ennek az adománylevélnek az eredetije megvan az itteni közbirtokosság levéltárában. Az 1549 és az 1554-ik évi adóösszeírás szerint lakói elfutottak és a helységet pusztán hagyták. 1564-ben újra telepítették. *Rákóczy* Zsigmond egri kapitány 1589—1590-ik évi számadáskönyveiben azok között találjuk a helységek között szerepel, melyek az egri vár fenntartására szolgáltatták be a tizedet. A XVII. század első felében elpusztult, csak az 1675-ik évi összeírásban találkozunk ismét e helység nevével, hol ekkor egy nemesi kúria volt. Ettől kezdve 1848-ig csak nemesek lakták s az itteni nemes közbirtokosság volt a plebánia kegyura is. Az 1693-ik évi összeírásban *Szabó* András volt itt birtokos, kívülé még *Bessenyei* Zsigmondnak is volt birtoka, melyet *Szabó* Andrásnak, nejének és három fiának elzálogosított, a kik e zálogbirtokra 1698-ban királyi adományt nyertek. E két családon kívül a XVIII. század folyamán számos nemes telepedett le a helységben. Mint a Bóta, melynek őse *Bóta* Benedek 1664 május 20-án nyert címeres nemeslevelet, melyet 1666-ban kihirdettek s jelenleg a közbirtokossági levéltárban őriznek, továbbá a Ragó-család, melynek őse *Ragó* János, 1684-ben nyert armálást; *Mlinkó*, melynek őst, *Mlinkó* Mátyást, 1698-ban nemesítették. A helység régi temploma a XVI. században épült, ezt újabban iskolának alakították át. Régi oltárképét a közbirtokossági levéltárban őrzik. Az új templomot a nemes közbirtokosság 1790—1803 között építtette. A helység területe 8513 k. hold, lakóházak száma 634 és a lakosság 3132 lélek, mind magyar; vallásra nézve van róm. kath. 3065, gör. kath. 7, ref. 16, ág. ev. 2 és izr. 45. A lakosság iparoskört, olvasókört, fogyasztási és értékesítő szövetkezeteket tart fenn. *Czakó* Kálmánnak és Bertalanak itt két műmalma van. A község postája helyben, távírja Mezőtárkányban és vasúti állomása Füzesabonyban van. Hozzá tartozik Tepélypuszta, mely 1464-ben már megvolt.

Boconád.

Boconád. A hevesi járásban, a nagy magyar Alföld éjszaki szélén fekszik és Szolnok vármegyével határos. A hagyomány szerint a falu eredetileg a mostanított fél kilométer távolságra, a Gosztonyi-féle birtokon, az úgynevezett Dobogóparton állott, ugyanitt épült a templom is. 1320 előtt Sirok várának tartozékai közé sorozhatjuk, ekkor az *Aba* nembeli *Borh-Bodon* ág birtoka volt. Később az *Aba* nembeli *Domoszlai* család birtokába került. *Domoszlai* Demeter magtalan halála után a király 1418-ban a *Rozgonyiaknak* adományozta a helységet, melyet 1486-ban is a kezükön találunk. Plebániáját már az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzék is elősorolja, a mikor boconádi Péter pap 12 garas adót fizetett. Az 1552-ik évi adóösszeírásban ama helységek között szerepel, a melyektől a rájuk kivetett adó nem volt behajtható. Az 1554-ik évi adóösszeírás szerint 1553—54-ben kezdett újra települni. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatatta be a tizedet. A XVII. század elején elpusztult. Az 1635-ik évi összeírásban újonnan épült helységgént van felvéve. Az 1647-ik évi összeírás szerint nemes község volt. 1675-ben szintén nemes községgént szerepel az összeírásban. A XIX. század első felében *Almásy* István és özvegy *Szelezky* Mártóné voltak a helység földesurai. Plebániája a török hódoltság alatt megszűnt s a helység 1716-ban — a canonica vizitatio szerint — Tarnaméra fiókja volt. Az ősi plebániát 1775-ben állították helyre. Templomát 1770-ben építtette *Szelezky* Márton kir. tanácsos és neje *Czobél* Viktória, a kinek családi címere a templom főbejáratát ékesíti. A *Szelezky*ek a XVII. század második felében telepedtek le Boconádra, melyet Lipót király adományozott *Szelezky* tábornoknak. Ennek magtalan halála után birtokait unokaöccse, a fenti *Szelezky* Márton örökölte, a ki 1760-ban Boconádon kastélyt építtet. *Szelezky* Márton halála után († 1798 január 30-án) itteni birtokait hasonnevű fia († 1818-ban) örökölte, kinek halála után özvegye *Gosztony* Apollónia birtokába ment át vétel címén, a ki után *Gosztony* Alajos örökölte. Ennek fiai megosztóznak az atyai örökségen, Boconád *Gosztony* Kálmánnak († 1907 január 18-án) jutott, a ki után fiai Andor, Kálmán és Sándor örökölték. Jelenleg *Gosztony* Kálmán örökösei (1526 hold), *Gosztony* Kálmánné szül. Eszterneki *Biró* Cornélia (1350 hold) és Tornyai *Schossberger* Henrikné (1600 hold) a helység legnagyobb birtokosai. A róm. kath. templomnak *Gosztony* Kálmán örökösei a kegyurai. A hagyomány szerint az 1770 előtti templom, a mely fából volt, a mai Szent János-szobor helyén állott, hol az alapkövek ma is láthatók. A határban egy kúnhalomszerű emelkedés is látható. A község területe 5142 k. hold, lakóházak száma

252 és a lakosság 1769 lélek, a kik kettő kivételével magyarok. Vallásra nézve 11 ref. és 31 izr., a többi róm. kath. A lakosság hitelszövetkezetet, fogyasztási és értékesítő szövetkezetet, kath. temetkezési társulatot és tűzoltó-egyesületet tart fenn. Postája helyben, távirója Hevesen és vasúti állomása Ludason van. E helységhez tartozik *Alatka* pusztja, mely hajdan önálló helység volt és plebániája volt. E pusztán az 1870-es évekig egy félig romban heverő templom állott fenn, melynek köveiből néhai *Szeredem* Géza kastélyt építtetett s a régi templom egy gót stílusú ablakát emléklül a kastélyba beépítette. A kriptában volt esztonokat pedig kőlappal fedett koporsóba tettette. E kastély jelenleg özvegy *Gosztony* Kálmánné szül. Esztelneki Biró Cornélia birtokában van, kinek a községben fennálló szép kastélyát id. Szelezky Márton építtette a XVIII. sz. első felében. Van itt nagyobb könyvtár, számos régi családi kép, érdekes ódon butorok, velencei csillárok stb.

Bodony. A pétervásári járásban, a Mátra hegység Kékes nevű csúcsa alatt elterülő mély völgyben, a határában erdő s a Tarnába ömlő két patak mellett fekszik. Eredetileg az *Aba* nemzetség birtoka, melyről első ízben az egri káptalan 1275. évi határjáró levele emlékezik meg. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben a patai esperesi kerület plebániái között foglal helyet. Az 1549—52. évi adóösszeírások alkalmával itt 10 jobbágytelket vettek fel, ekkor *Perényi* Gábor birtokában találjuk. Az 1564. évi adóösszeírás szerint portájának száma 14-re emelkedett. 1589—90-ben az egri várba szolgáltatta be a tizedet. Az 1635-iki évi összeírás szerint $1\frac{1}{4}$. 1647-ben fél, 1675-ben fél, 1686-ban szintén fél portája volt. 1684-ben az *Erdődy* és a *Rákóczy* családok voltak földesurai. Az 1693. évi összeírás szerint gróf *Erdődy* Györgynek 5 jobbágya volt itten. 1741-ben báró *Grassalkovich* személylőnk birtoka. A XIX. század első felében (1837) mint a debrői uradalom tartozékát *Ulmann* Móricz bírta bérben. Az itteni Grassalkovich-birtokot 1841-ben gróf *Károlyi* György vette bérbe, melyet utóbb 1854-ben megvásárolt. 1876-ban hitbizománynya alakította át, melynek gróf *Károlyi* Mihály a jelenlegi hasznélvezője. 1904 július 11-én az egész község teljesen leégett. A róm. kath. templomnak, a melyet még a Grassalkovichok építtettek, jelenleg gróf *Károlyi* Mihály a kegyura. A község területe 7098 k. hold, lakóházak száma 291 és a lakosság 1821 lélek, a kik mind magyarok és 9 izr. kivételével mind róm. kath. vallásúak. Posta, táviró és vasúti állomása Parádón van. E helységhez tartoznak a következő puszták és telepek: Pusztaréti malom, Rudoltanya. Logipusztja. Vérezvereshegy, Kétpatakköz, Csórhegy.

Bükkszék. A pétervásári járásban, a Mátra hegység Tóbércz nevű nyúlványa alatt, a Tóbércz völgyben s a Tarna mellékága mellett fekszik. Legrégibb okleveles adataink e helységről 1438-ból és 1461-ből vannak. Az 1552-ben esközölt adóösszeírás szerint 2 portája volt, ekkor nemesek lakták. Az 1554-ben tartott összeírásban a teljesen elhagyott helységek között foglal helyet. Az 1564. évi összeírás szerint újra felépülvén, mint újra épült helység, az adó alól mentes volt. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet. Az 1635. évi összeírás szerint $1\frac{1}{2}$. 1647-ben 1, 1675-ben fél, 1686-ban szintén fél portája volt. 1693-ban *Paksy* (Paxy) István birtokában találjuk. A XIX. század első felében báró *Orczy* Józsefné, *Dapsy* Rafael, *Pappszász* György és Elek örökösei, továbbá a *Széky* és a *Lipsey* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg gróf *Károlyi* Viktorénak van a helység határában nagyobb birtoka. Róm. kath. temploma 1809-ben épült. 1897 május havában nagy árvíz pusztított a helységben. A község területe 2658 k. hold, lakóházak száma 137 és a lakosság 940 lélek, a kik magyarok. Vallásra nézve izr. 10, a többi mind róm. katolikus. A lakosság Katolikus olvasókört és Fogyasztási Szövetkezetet tart fenn. Postája Terpes, táviró állomása Pétervására, vasúti állomása Parád. Határában van a Czevizec savanyúvízforrás. A község eddigi neve Szék, volt, jelenlegi nevét az 1901. évi 74.491. számú belügyminiszteri rendelet állapította meg. E helységhez tartozik Pósváripusztja és Csértanya, mely azelőtt Práff tanya néven volt ismeretes.

Bükkszent-erzsébet. A pétervásári járásban, a Mátra hegység alatt, a Tarna patak mellett, a Felső-Tarna völgyben fekszik. Egyes történetirők szerint e helység II. András király uralkodása alatt vagy közvetlenül utána telepíthetett s nevét II. András leányától, Szent Erzsébettől vette. Valószínűleg egyházát *Farkas* és *Dávid* alapították, a kik a szent királyleány kíséretében voltak

Bodony.

Bükkszék.

Bükkszent-
erzsébet.

s 1244-ben IV. Béla királytól engedélyt nyertek, hogy nővére tiszteletére egyházat építhessenek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Sancta Elisabeth néven fordul elő a hevesi kerület plebániái között. 1451-ben Egyházasszent-erzsébet, 1466-ban Szent-erzsébet s az 1546. évi összeírásban szintén e néven szerepel, ekkor 8 pusztaírtak össze. Az 1564. évi összeírás szerint 12 portája volt. Az 1589—90. évi egri kapitányi számadáskönyvek szerint ez években az egri várba szolgáltatta be a főpapi tizedet. Az 1635. évi összeírás szerint $2\frac{1}{4}$, 1647-ben $1\frac{1}{2}$ portája volt, az utóbbi összeírás szerint nemesek is laktak. 1675-ben $\frac{3}{4}$ portája volt, ekkor a Szirák, Zay, Petre, Gyöngye, Csorba, Forgó Máté, Ködmön Pál és Szilák Albert voltak birtokosok. A XIX. század első felében az Utassy, Menyhart, Zay, Kovács, Plathy, Öndöy, Gelléry és Szirák családnak volt itt földesúri joga. Plebániája 1647-ben ismét fennállott, ekkor Turcsányi György volt a lelkipásztor. Templomát 1761-ben építették. 1833-ban Istványi József prépost átalakíttatta. A mellékkoltár régi képe, a mely Jákob pátriárkát ábrázolja, a mint unokáit: Efraimot és Manassét megáldja, körülbelül 1680—1700-ból való. Jelenleg Menyhart Mihálynak, az Utassy és a Zay utódoknak van itt nagyobb birtoka. A község területe 4323 k. hold, lakóházak száma 205 és a lakosság 1087 lélek, a kik mind magyarok, Vallásra nézve van ág. ev. 2, izr. 24 s a többi róm. katolikus. A helység lakosai fogvasztási szövetséget tartanak fenn. Van itt gőzmalom is. Postája helyben, távíró-állomása Péterváására és vasúti állomása Mátraballa. E helységhez tartozik Hosszuerői pusztá, továbbá a Greskovits-tanya, mely most Barkóczy Zoltán tulajdonába ment át; hasonlóképen Zay-tanya és Eperjes.

Csány.

Csány. A hatvani járásban, a Nagy-Alföld éjszaki szélén, a Szárvágy és Tekerő patakok mentén fekszik. Eredetileg Pata vagy Mátraújvármegyéhez tartozott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben (Chahan név alatt fordul elő a patai kerület plebániái között. 1409-ben Szentmiklóssánya, 1445-ben Csány (Chan) néven fordul elő az oklevelekben, ekkor a Csányi család birtoka volt. 1552-ben a törökök elpusztították, az 1554. évi adóösszeírás szerint 1553—54-ben kezdett újjáépülni. 1553 után a törökök itt őrseget tartottak. Az 1564. évi összeírás alkalmával 4 portát vettek fel. 1589—90-ben azok közé a helységek közé tartozott, a melyek az egri vár fenntartására szolgáltatták be a főpapi tizedet. 1630—61-ig a helység kétharmadrészét Vámosy István alispán bírta. Az 1635. évi összeírás szerint $3\frac{1}{2}$, 1675-ben $2\frac{1}{2}$ portája volt. 1686-ban csupán $\frac{1}{22}$ portát vettek fel. 1684-ben Berthóthy Gábor, Vay Ádám és a Fejérpataky család bírt itt földesúri joggal. 1693-ban Vay Ádám birtokában találjuk, kivüle még a Holecz családnak is volt 12 jobbágytelke. 1741-ben részben gróf Starhemberg hatvani uradalmához tartozott, részben Vay Ádám birtoka volt. A XX. század első felében herezeg Grassalkovichon kívül a Vay család és a Holecz család örököseinek volt itt földesúri joga. Kivülök az idők folyamán számos nemes család lakott itt, kik közül a Halász, Várkonyi, Juhász, Korcsmáros, Burián, Józsa és Ézsaiás családok ma is szerepelnek. Jelenleg Hatvani Károlynénak és Halász Aladárnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom a XVIII. században épült, kegyura az itteni közbirtokosság. Az izraeliták imaháza 1891-ben épült. A helységben több úrilak áll fenn. Kettőt szép park övez. Ezek egyikét Csányi Ágoston 1895-ben építette, a kítől Csányi Rinka férjezett Hatvani Károlné örökölte; jelenleg a gyöngyösi forgalmi banké, a másik Halász Aladár tulajdona és ezt még a Vayak építették, de a Halász család átalakíttatta és megnagyobbíttatta. Van itt egy érdekes renaissance-stíliú óra és több kiváló festmény. A község területe 8324 k. hold, lakóházak száma 614 és a lakosság 3796 lélek, a kik 3 német és 3 egyéb kivételével mind magyarok. Vallásra nézve van róm. kath. 3703, ref. 7, ág. ev. 1, gör. kel. 1 és izr. 84. A lakosság róm. kath. olvasókört, 48-as függetlenségi kört és temetkezési társulatot tart fenn. Van virágzó hitel-szövetkezete, gőzmalma és ártézi vizű gőz- és kádifürdője. Hatvani Károlyné birtokán gazdasági szeszyár van, mely jelenleg a gyöngyösi forgalmi banké. Postája helyben, távíró és vasúti állomása Horton van, a hatvan—füzesabonyi vonal mentén. E helységhez a következő puszták és tanyák tartoznak: Árenda pusztá (azelőtt Pusztacsány néven volt ismeretes). Ilkamajor, Pusztacsány

(eddig Brünauertanya), Politzer Jónás tanya, Homonnay Ferencz tanya, Koresmáros Andráse tanya, Koresmáros Ferencz tanya, Barkóczy István tanya, Koresmáros Alajos tanya, Pusztai Péter tanya, Bordás József tanya, Juhász Sándor tanya, Josa Mihály tanya, Fehér Ferencz tanya (azelőtt Burián Lajos tanya néven volt ismeretes), Csikós Balázs tanya, Balázsovics Oszkár tanya, Horty József tanya, Iskolatanya, Móczár József tanya, Hild Petes Mária tanya, Halász Aladár tanya.

Demjén. Az egri járásban, a Bányahegy alatt s a Laskó patak mellett fekszik. 1331-ben az egri káptalan birtokaként szerepel. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Demyan néven szerepel, a hevesi kerület plebániái között. 1480-ban Kisdemyen, 1490-ben Demyen néven fordul elő, s az 1546. évi adóösszeírásban Deménd néven szerepel. Ekkor az egri püspöké volt. Az 1549—52. évi adóösszeírásokba 10 portával van fölvéve. Az 1564. évi összeírásban az elpusztult, illetőleg elhagyott helységek között foglal helyet. Az 1635. évi adóösszeírás szerint 1, 1647-ben szintén 1 portája volt, ekkor csak mint birtok (possessio) szerepel az összeírásban. 1675-ben $3\frac{1}{4}$, 1686-ban $3\frac{1}{4}$ portát vettek fel az összeírásba. A helység neve ekkor Dömyénd alakban fordul elő. 1741-ben az egri püspökség földesúri hatósága alá tartozott, ekkor Deménd néven szerepel az összeírásban. 1836-ban 764 lakosa volt. 1848-ig az egri érsekség földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg az egri érseknek van nagyobb birtoka a helységben, a ki kegyura a templomnak, a mely 1728 táján épült. A helység, mint fiók, a kerecsendi plebániához tartozik. A község területe 4360 k. hold, lakóházak száma 146 és a lakosság 787 lélek, a kik mind magyarok és 3 ref. és 3 izr. kivételével róm. katolikusok. Postája Kerecsenden. távírója Vepeléten és vasúti állomása Füzesabonyban van. A határban az egri érsekségnek van kőbányája. E helységhez tartozik Albertmajor és Vastanya.

Demjén.

Detk. A gyöngyösi járásban, a Mátra déli dombos vidékén, a Bene-patak mellett fekszik. 1291-ben már az *Aba* nembeli *Kompolt* fia, Péter birtoka, a ki testvérel, Pállal, ebben az évben III. Endre királytól megerősítő levelet nyer. Detk Pál utódainak birtokába került, midőn Pál fia Imre fiai 1348-ban megsztoktak, Egyházás-Detk II. Imrénék, a *Detky* család ősenek jutott. Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben Detk néven szerepel. 1424-ben Kis-Detk néven fordul elő, ekkor a Nánai Kompolthiak birtoka, a kik itteni birtokaikat az Ugriaiaknak adták cserébe. E család magbanszakaltával 1438-ban Kisdetk helységet ismét a Nánai Kompolthiak nyerik Ugrával s több más helységgel. 1489-ben *Kompolti* István leányának, Erzsébetnek fiai Lendvai *Bánffy* Miklós és Jakab követelik részüket az itteni Kompolthi-féle birtokokból. Az 1549—1552. évi adóösszeírások szerint *Ország*h Kristóf birtoka, ekkor 2 portája volt. Az 1553. évi adóösszeírásban 3 portával szerepel. 1564-ben portáinak száma 9-re emelkedett. Az 1653. évi összeírásban $3\frac{1}{4}$, 1647-ben fél, 1675-ben szintén fél s 1686-ban ismét fél portával szerepel. 1693-ban a *Bossány* család birtokában találjuk. 1741-ben a *Nyáry* család birtoka. 1838-ban báró *Brudern* József örökösei, gróf *Esterházy*, báró *Orczy* Lőrincz, továbbá a *Goszthony* család és *Ullmann* László birtok itt földesúri joggal. Jelenleg *Beőkőnyi* Viktornak, gróf *Károlyi* Mihálynak és *Goszthony* Géza örököseinek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1800-ban épült. A helységben levő úrilak Beőkőnyi Viktor tulajdona. A község területe 4881 k. hold, lakóházak száma 270 és a lakosság 1647 lélek, a kik 10 tót kivételével, magyarok és 10 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. Postája, távíró és vasúti állomása Ludas. E helységhez tartozik Tarnócza pusztja, továbbá Alsónyíget és Középníget telepek.

Detk.

Domoszló. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegy alatt, dombos vidéken fekszik. Eredetileg az újvári vár tartozéka, tehát királyi vár-birtok volt. 1262-ben az *Aba* nembeli II. *Kompolt* szerzi meg, melyre 1263-ban István ifjabb királytól kiváltságlevelet nyert. Fiait, Pétert és Pál comest 1291-ben III. Endre király megerősíti Domoszló birtokában. Péter (1273—1318) három fia 1325-ben osztott meg az atyai örökségen. Ez alkalommal Gergely (1320—1337), a *Domoszlay* család őse, nyerte Domoszlót, továbbá Visznek és Lovász-Nána falvakat, valamint Gyanda fele részét. 1468-ban *Kompolti* Miklós birtokában találjuk, de *Kompolti* János leányának, Margitnak fiai szintén részt követelnek belőle. 1489-ben *Kompolti* Erzsébet fiai, Lendvai *Bánffy* Miklós és Jakab követelik itteni részüket a Kompolthiaktól. *Ország*h Mihály négy fia és a Kompolthiak között

Domoszló.

1522-ben létrejött kölesönös örökösödési szerződés értelmében a Kompoltiak kihaltával az Országh családra szállott. 1549—1552-ben *Országh* Kristóf birtokában találjuk. Ekkor 7. 1554-ben 6. 1564-ben pedig 8 portát írtak itt össze. E helység határában állott *Oroszlánko* vára, az *Aba* nembei *Kompoltiak* ősi fészke. E vár a tatárjárás után épült. Midőn Kompol fia Péter három fia 1325-ben az atyai örökségen megosztózott, a vár fenntartását közös költségen határozták el. 1468-ban Kompolti Miklós kezén találjuk, de Kompolti János leányának, Margitnak fiai *Szén* György és Péter részét követelték belőle. 1489-ben Kompolti István leányának, Erzsébetnek fiai Lendvai Bánffy Miklós és Jakab is része követelték a várból. Az 1522-ben kötött örökfelfogadási szerződés értelmében e vár is Országh család-ra szállott. *Bánffy* István Országh Magdolna 1548-ban perit indított Országh Kristóf ellen s Oroszlánkövára és a hozzátartozó községekből részét követelte, a per 1560-ban dőlt el Bánffy javára, de Országh Kristóf ellene segült a végrehajtásnak, végre is egyezségileg intézték el az ügyet. Domoszlónak az 1635. évi a. lőösszeírás szerint 2. 1647-ben 1, 1675-ben fél portája volt. Ekkor a *Kozma* armalista nemes család lakott itten. 1686-ban szinte csak fél portája volt. 1693-ban, mint pusztabíró, báró *Haller* Samu birtoka. 1741-ben a *Nydyr* családé. A XIX. század első felében báró *Baldacci*, gróf *Esterházy*, gróf *Draskovics*, továbbá *Ocskay* Ignác, báró *Orczy* Lőrincz, *Turrolyné*, *Gosztony*, *Petrovay*, *Perlaky* és *Orczy* János bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihálynak van a helységben nagyobb birtoka, mely az aldebírói hitbizományhoz tartozik. A helység templomát a XVIII. század végén építették. A plebánia már 1332-ben megvolt; anyakönyvet 1753 óta vezetnek. Kegyurai a báró *Baldacci* család utódai. A Nep. Szent János kápolna 1800 körül épült. 1867-ben nagy tűzvész pusztított, mely a helység felét elhamvasztotta. A helységben lévő úrilakot *Perlaky* Zeno építette 1868. évben. A község területe 7378 k. hold, lakóházak száma 417 és a lakosság 2432 lélek, a ki mind magyar anyanyelvű, de tudnak tótul is. Vallásra nézve 2 ref. és 32 izr. kivételével mind róm. katolikus. A helység lakói hitelszövetkezetet, fogyasztási szövetkezetet és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. Említést érdemel *Schmidinger* Lajos gózmalma. A lakosság háziiparszerűleg űzi a kosárfonást (forgácsból és vesszéből) és a vászonszövést. A község postája helyben, távírója és vasúti állomása Ludason van. E helységhez tartozik Tarjánka pusztá, továbbá Gunyhóstanya, Paptanya, Csepánytanya, Gólyatanya.

Dormánd.

Dormánd. Az egri járásban, a Laskó patak mellett fekszik. A XIII. században e helység határában Buger-Besenyő (Bögér) nevű helység volt. E helység, miként a tőle délre eső mai Besenyőtelek, eredetileg besenyő telep volt. A XV. században Dormánd és Dormándháza alakban szerepel. Az 1549. évi összeírás szerint teljesen elszegényedett s így adót nem fizetett. Az 1552. évi adóösszeírásban szintén az elpusztult falvak között foglal helyet. Ugyanígy emlékezik meg róla az 1554. és az 1564. évi összeírások is. Az 1635—1686. évi adóösszeírásokban nem szerepel. 1693-ban *Polgár* György és *Saághy* Pál bírták az egész helységet. A XVIII. század végén báró *Saághy* Mihály birtoka. A XIX. században a gróf *Fáyak*, továbbá *Fáy* István, *Saághy*, *Vratarys*, *Góth*, *Szalkány* és *Zibiski* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Fay* Adámné született *Zichy* Mariotta grófnőnek és *Engel* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1790-ben épült. Pátronusa: gróf *Zichy* 1907-ben újjáépíttette. A zsidó imaház 1870-ben épült. A helységben lévő úrilakok közül az egyiket *Remenyik* Zsigmond építtette, mely jelenleg *Remenyik* Lászlóé, a másikat *Szabó* Ignác, ez jelenleg Szendrői *Kovács* Kálmán, műszaki főtanácsosé, a harmadikat *Engel* Jónás kezde építtetni, de fia *Engel* Lajos fejezte be 1880-ban. A község területe 2129 k. hold, lakóházak száma 188 és a lakosság 1002 lélek, a kik mind magyarok. Vallásra nézve ref. 19, izr. 38, a többi róm. katolikus. Postája, távíró és vasúti állomása Füzesabony. E helységhez tartozik Budaháttanya.

Dorogháza.

Dorogháza. A pétervásári járásban, a Mátra hegység tövében, a Tóvölgyi hegy alatt, a Tó és Mérges völgyben, a dorogházi patak mellett fekszik. A *Baksa* nemzetség ősi fészke, melyet I. Simon fiai: Baksa, Tamás, Dénes, Detre, György és Simon 1280-ban a Zemplén vármegyei Kövesdér, Semjénért, meg a Szabolcs vármegyei Halászárt a *Rátót* nembei Roland nádor fiainak adták cserébe. Később e cserét megváltoztatták és Kövesdet pénzzár vették meg a Baksa nembeliek.



Boczonád. — A Gosztony-féle kastély.



Csány. — Halász Aladár úrilaka.



Detk. — Beőkönyi Viktor úrilaka.



Dormánd. — Engel Lajos úrilaka.

1296-ban Dorog birtok még a Baksa nembelié volt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Rabasháza (Dorokháza) néven szerepel. 1465—79-ben ismét mint birtokot (possessio) említik. Ekkor Sirok várához tartozott, melyet *Tari* György, magtalan halála esetére, *Kompolti* János fiainak hagyoti. 1479-ben vámszedő hely is volt. Az 1549. évi adóösszeírás szerint több nemes család birtoka volt, ekkor 2 portát írtak itt össze. 1552-ben a törökök elpusztították, 1553—54-ben újból felépült, ezért az 1554. évi adóösszeírásban az adómentes helységek között szerepel. Csak az 1647. évi adóösszeírásban találkoznunk ismét e helységgel névvel, ekkor nemes községként szerepel. 1675-ben, mint nemes község, 3 frt taksát fizetett. 1684-ben *Dorogházi* István birtokában találjuk. 1693-ban *Dorogfy* Özgvegye volt itt birtokos. A XIX. század első felében *Gyürky* Pál, *Szathmáry-Király* Pál, továbbá a *Molnár*, *Benkő*, *Repeczky*, *Losonczy*, *Öllik* és a *Vajda* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg báró *Solymossy* Jenőnek van itt nagyobb birtoka. A helység róm. kath. temploma 1758-ban épült. A község területe 3110 k. hold, lakóházak száma 148 és a lakosság 851 lélek, a kik magyarok. 13 ág. ev. és 28 izr. híján róm. kath. vallásúak. A lakosság kath. ifjúsági egyesületei tart fenn. Házi iparként a vászonszövést és nyírfaszéprőksztést üzik. Van itt egy használaton kívüli közsénbánya, mely a salgótarjáni részv.-társaság tulajdona. Postája Nemti, távíró és vasúti állomása Mátramindszent. E helységghez tartozik Dorog puszta, továbbá Pálházi puszta és Fűzfakúti tanya.

Ecséd. A hatvani járásban, az Öreghegy és a Mátra végső nyúlványai tövében, az Agói patak völgyében fekszik. A község éjszak-déli irányban 2 és fél km. hosszú s a patak nemcsak a községet, hanem az egész határt keresztül metszi. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék említi plebániáját, mely a patai kerülethez tartozott. 1412—1429-ben Eched, Echyd néven említik az öklevelek. A XVI. század elején a *Pálóczy* család birtokában találjuk. A mohácsi vész után *Perényi* Péter igyekezett megszerezni, de *Ráskay* Zsigmond még 1527-ben elfoglalta a helységet. De *Perényi* Péter befolyása következtében *Ráskay* Zsigmondot és testvéreit megfosztották minden javaiktól, melyeket azután *Nagy* Imre, *Maghy* György, *Kenderesy* László és *Parlaghy* László nyertek el. *Dobó* Ferencz, *Domonkos* és *István* is igényt tartottak Ecsédre s 1536-ban bejelentették tiltakozásukat Ecséd elfoglalása miatt. *Perényi* Péter életében azonban nem boldogultak e hatalmas főúrral; 1548-ban bekövetkezett halálával siettek megújítani igényüket. Az 1549—52. évi összeírás szerint *Bebek* Ferencz birtokában volt. 1554-ben 15, 1564-ben 8 portát írtak össze e helységben. 1589—90-ben azok közé a helységek közé tartozott, melyek az egri vár fenntartására szolgáltatták be a tizedet. Az 1635. évi összeírásban 2 $\frac{1}{2}$, 1647-ben 2, 1675-ben szintén 2, 1686-ban 2 portával szerepel. 1693-ban *Szirmay* Péter birtokában találjuk. 1830—40 között gróf *Teleki* Zsófia, *Gombos* Imre, *Szelezky*, *Darvas*, *Nagy* Barnabásné, *Fáy*, *Sipos*, *Bónis* és a *Roksányi* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Fáy* Józsefnek és *Zohárnak*, *Máhr* Károlynak, *Bernáth* Félixnek és *Csányi* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. Hogy a régi róm. kath. templom, melynek az egri érsek a kegyura, mely időben épült, nem állapítható meg. A helységben két régi és két új kastély van. Az egyiket a XIX. század elején a gróf *Telekiek* építették, a kik után gróf *Ráday* család örökölte. A *Ráday*aktól *Richter* Adolf vásárolta meg, a ki 1848 és 67 között volt itt birtokos; ettől viszont az egri érsek vette meg s jelenleg a róm. kath. elemi iskolát helyezték el benne. A másik régi kastélyt, mely a község házai közül emelkedik ki, *Fáy* Zoltán jelenlegi tulajdonosnak a nagyatyja építtette. A másik két új kastély a helység belterületén kívül van. Az egyiket az Ecséd vagy *Fáy*-tanyán 1876-ban *Fáy* József építtette, a másikat, mely közvetlenül a falu mellett fekszik, *Bernáth* Félix 1906-ban építtette, jelenlegi tulajdonosa *Máhr* Károly, volt domoszlói földbirtokos. Az 1846—47. évek egyikében a helységet óriási felhőszakadás sújtotta, mely a község házait romba döntötte és a nép enlékében, minthogy Szent Ilona napján volt, még most is „Ilona vize” név alatt szerepel. A község területe 7121 k. hold, lakóházak száma 498 és a lakosság 2967 lélek, a kik 3 német kivételével magyar anyanyelvűek. Vallásra nézve van gör. kath. 1, ref. 12, ág. ev. 2, izr. 37, a többi róm. katolikus. A helység lakói temetkezési egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. *Scholz* Vilmosnak és *Artúr*nak egy gőzmalma van a helységben. Az asszonyok házivászon szövésével foglalkoznak. A község postája és távbeszélője helyben, távírója Gyöngyösön és vasúti állomása Horton van.

Ecséd.

Egerbakta.

E helységhez tartoznak a következő tanyák: Maksatanya, Sipostanya, Csányi tanya, Csalatanya, Bernát felsőtanya, Fáy felsőtanya, Fáy József tanya, Fáy Zoltán tanya, Fáy alsótanya.

Egerbakta. A pétervásári járásban, a Mátra és a Bükk hegység között, a Kesely-hegy alatt, az ú. n. Felsőmezőn, a Laskó-patak mindkét partján terül el. Először 1295-ben említik az oklevelek „villa Bacha” néven. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben már Bakta néven szerepel a hevesi főesperesi kerület plebániái között. Az 1546. évi adóösszeírás szerint Horváth Ferencz földesúri hatósága alá tartozott, ekkor csak 1 jobbágytelek után fizetett adót. 1552-ben 2 portát írtak itt össze. Ebben az évben a törökök elpusztították; az 1554. évi adóösszeírásban azok között a helységek között fordul elő, a melyek az előző 1553—54. években épültek fel újból. Az 1635. évi összeírás szerint ³/₄. 1647-ben ¹/₂. 1675-ben fél, 1686-ban fél portája volt. 1693-ban Pencz János Benedek kinestári tiszt birtokában találjuk, ki itt 12 jobbágytelek ura volt. 1741-ben az egri káptalan birtokában találjuk. A XIX. század első felében az egri érsekség földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg is legnagyobb birtokosa a helységnek az egri érsek. Templomát, mely a középkorból maradt fenn, 1789-ben építették újjá és 1909-ben restaurálták. A község területe 5628 k. hold, lakóházak száma 238 és a lakosság 1166 lélek, a kik mind magyarok s 5 ref. és 9 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. Postája helyben, táviró és vasúti állomása Egerben van. A községhez három kőbánya és az erdőben egy kies fekvésű tó tartozik. A helység előbbi neve Bakta volt.

Egerboos.

Egerboos. A pétervásári járásban, a Rákos hegy alatt, dombos vidéken, a Bátri völgyben, a Laskó patak mellett fekszik. Első ízben 1295-ben említik az oklevelek, ekkor még csak pusztai földterület, terra Buchey néven szerepel. 1346-ban az egri püspökség birtokában találjuk. De a püspökségen kívül még másoknak is volt itten földesúri joguk. 1351-ben a *Pelsőcziek* is birtokosok Boeson. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben a hevesi főesperesi kerület plebániái között szerepel. 1438-ban Boch néven fordul elő, ekkor a Pelsőczy *Bebek* családnak volt itten földesúri joga. Az egri püspökség 1494. évi számadáskönyvei szerint ebben az évben az egri káptalannak volt itt földesúri joga, de birtokos volt itt még a Pókatelki *Kondé* család is. Az 1546. évi adóösszeírás szerint az egri káptalan birtoka. 1549-ben 8 adóköteles és 5 elszegényedett jobbágytelket, 1552-ben szintén 8 portát írtak itt össze. Az 1554. évi adóösszeírás alkalmával 10 pusztát vettek fel. 1564-ben 7 portát írtak össze. Az 1589—90. években szintén Egerbe szállította be a főpapi tizedet, mely az ottani katonaság eltartására szolgált. Az 1635. évi összeírásban 3, 1647-ben 2, 1675-ben negyed, 1686-ban fél portával szerepel. 1693-ban az egri káptalannak 9 jobbágytelke volt itten. 1741-ben részben az egri káptalan földesúri hatósága alá tartozott, részben gróf *Kegleviché* és *Berthóthy Istváné* volt. A XIX. század első felében az egri káptalanon kívül a *Rúcz* és a *Szakál* családoknak volt itt földesúri joga. Jelenleg az egri főkáptalannak van a helységben nagyobb birtoka. Róm. kath. temploma 1781-ben épült. A község területe 2775 k. hold, lakóházak száma 176 és a lakosság 816 lélek, a kik mind magyarok és 10 izr. kivételével mind róm. kath. vallásúak. Az asszonyok háziipara a vászonszövés. A helység postája Bátor, táviró és vasúti állomása Eger.

Egercséhi.

Egercséhi. A pétervásári járásban, a Kápolna-dombja alatt, a Csehi patak mellett fekszik. A *Baksa* nemzetség ősi birtoka, melyet Simon fia I. Dénes, a *Bocskay* család őse 1285-ben a Sátoraljaújhelytől éjszakra eső Villy nevű helységért cserélt. 1310-ben két Csehi nevű helység volt. Az 1546. évi összeírásban Chee néven szerepel, ekkor több nemes család birtoka, adóköteles portáinak száma 3 volt. Az 1549. évi adóösszeírásba Chehy néven van bejegyezve, 1552-ben 3 portája volt. Az 1554. évi adóösszeírásban a teljesen elhagyott helységek között szerepel, a melyeknek lakói a törökök elől elmenekültek. Az 1564. évi összeírás szerint is még teljesen üresen állott. Később ismét benépesült, mert az egri várkapitány 1589—90. évi számadásai szerint Egerbe szállította be a főpapi tizedet. Az 1635. évi összeírás szerint nemesek laktak itt, ekkor 1 portát vettek fel. Hasonlóképpen nemes helységgént szerepel az 1647. évi és az 1675. évi összeírásokban is. 1693-ban *Dorogfy* örvége volt itt birtokos. A XIX. század első felében a *Beniczky*, *Losonczy*, *Eszényi* és *Sütő* családoknak volt itt földesúri joga. Jelenleg *Beniczky Györgynek* van a helységben nagyobb bir

toka. A kastélyt 1821-ben elhalt nagybátyja: Beniczky Tamás után örökölt birtokon Beniczky Zsigmond építtette 1830 táján, most Beniczky Györgvé. A róm. kath. templom 1737-ben épült. 1791 aug. 23-án az egész község leégett s e napot a lakosság fogadalmi ünnepként, ma is megtartja. 1878. aug. 31-én és 1900. ápr. 30-án felhőszakadás pusztított a helységben. Területe 2094 k. hold, lakóházak száma 101 és a lakosság 565 lélek, a kik mind magyarok és 3 protestáns és 11 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A lakosság hitelszövetkezetet tart fenn. Az Egeresehi Kőszénbánya r.-társaságnak nagyobb bányatelepe és egy téglá- és cserépgyára van. A község postája helyben, távírója Belpátfalván és vasúti állomása Szarvaskőben van.

Egerszalók.

Egerszalók. Az egri járásban, a Templombércz alatt elterülő s Egerbaktól Demjén felé húzódó völgyben, a Laskó patak mellett fekszik. A Szalók nemzetség ősi fészke. E nemzetség egyik ága már jóval a tatárjárást megelőzőleg meg volt itten telepedve. Legrégibb adatunk 1248-ban kelt e helységről, midőn a Szalók nembeli Ádám, Ehellős, János, Simon és Pál beleegyezésüket adták, hogy egy darab egerszalóki föld másoknak is eladassék s nem nekik, a Szalók nemzetség tagjainak. Ádámnak szölege is volt itten, melyet 1249-ben szintén eladott. A fenti Ehellős fia, Óze, 1293 előtt magtalanul elhalván, egerszalóki jörságát az egri egyháznak hagyta, melynek egy részét azonban e nemzetség sarjai, Márk és Domonkos 1289-ben visszaváltottak, a többit 1304-ben váltották vissza a nemzetség sarjai, név szerint Lóránd és Miklós, továbbá Domonkos és Raklis (Heraklius) fia, Menget fiaitól, kiknek kezére a birtok időközben jutott. Lóránd 1322-ben ortalomlevelet kért a királytól szalóki birtokára. 1328-ban beismeri, hogy a nemzetség *Kendi* ágát, mely Erdélybe szakadt, ép úgy megilleti Egerszalók birtoka, mint őt. Simon bán fia a Kendi ágból beérték ezzel a nyilatkozattal és szalóki jörságaikat neki használatul átengedték. 1337-ben Egerszalók határának Beesenekföldenevű részét másodunokatestvére, Miklós ispán, a *Szalóky* család öse, vette meg tőle, fia Domonkos deák részére (1370), kinek sikerült a Szalóky nembeli András magtalan halála után ennek birtokait is megszereznie, noha e birtokokat *Domoszlai* Miklós hevesi főispán is kérte a királytól. Domonkos azonban bebizonyította negyedfokú rokonságát, mire a törvényszék neki ítélte oda András jörságait. 1462-ben a *Rédeciek* bírták Tiszaszalókkal egyetemben. 1478-ban az *Egerszalóki* család birtokában találjuk. Az 1546. évi adóösszeírás szerint az egri káptalan birtoka. Az 1551—1567. évi úrbéri összeírásban a káptalan földesúri birtokai között szerepel. 1552-ben 8, 1564-ben szintén 8 portát írtak itt össze. 1571—1589-ban a *Reesky* családnak is voltak itten birtokai. Az 1635. évi összeírás szerint 2, 1647-ben 1 $\frac{1}{4}$, 1675-ben 3 $\frac{1}{4}$, 1686-ban 1 portája volt. A XIX. század első felében az egri káptalannak volt itt földesúri joga. 1731-ben az egri káptalan svábokkal telepítette be. Plebániáját 1741-ben alapították. Templomát 1738-ban építtette az egri káptalan. A templomtól keletre áll a harangtorony, melynek alsó része 1725 táján épült, mikor még Egerből jártak ki a licentiatások s végezték a néppel az ájtatosságokat. A jelenlegi torony alsó része ekkor kápolnául szolgált. 1760-ban részint az egyház, részint *Wagner* József kanonok költségén az eddigi kiskápolnát toronynyá emelték fel. A helység határában még egy kápolna áll, melyet 1803-ban egy egerszalóki házaspár építtetett Szent Vendel tiszteletére. A helység iskolájáról 1843-tól kezdve vannak adatok. Ekkor 115 gyermek látogatta. 1846-ban az iskolába járók száma 71-re olvadt le. Az 1846—1885. évek között az iskolába járó gyermekek száma 75—150 között ingadozott. Jelenleg az egri főkáptalannak van a helységben nagyobb birtoka és ugyancsak ő az egyház kegyura is. A község területe 4024 k. hold, lakóházak száma 287 és a lakosság 1374 lélek, a kik mind magyarok és kivétel nélkül róm. kath. vallásúak. Posta helyben van, távíró és vasúti állomása Eger. A község határában az ú. n. maktányi legelőben Várdomb nevű emelkedés van. A helységhez tartozik Belsőmajor, Méheskert és Kőcs-pusztá, mely azelőtt Hidegvölgy-pusztá néven volt ismeretes.

Egerszólát. Az egri járásban, a Mátra és Bükk hegység között levő dombos vidéken, a Farkashegy alatt, a Rábeza völgyében fekszik. Plebániáját elősorolja az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék is, a melybe a helység neve eredetileg Zolouth néven kerül. Az 1412—1447. években három ívi nevű helységről emlékezik meg az oklevelek: Zoláth, Alsózoláth és Felsőzoláth. Az 1549. évi adóösszeírásban két ily nevű helység fordul elő: Nagy-Szolát, melyben csak nemesek laktak

Egerszólát.

és Kis-Szolát, mely akkor pusztán állott, mivel a jobbágyok onnan megszöktek. Az 1552. évi adóösszeírás szerint mindkét helységet elpusztították a törökök. Az 1635. évi összeírásban nem fordul elő. 1693-ban *Berthóthy* Gábor birtokában találjuk. 1741-ben *Farkas* István özvegyének birtoka. A XIX. század első felében Felső-Szoláth néven volt ismeretes. Ekkor *Mocsáry* Pál, *Boóthy* Lajos, *Brezovay*, *Csernus*, *Mezey*, *Tihanyi* Renata, a *Szabó* örökösök, a *Gyüresdányi* és a *Vecsey* családok bírták itt földesúri joggal. Az 1849 február 26—28-án vívott kápolnai ütközet egy része ide is kiterjedt s az elesett honvédek sírja fölé a közbirtokosságot a 1862. évi emlekoszlopot állíttatott. A helység temploma 1734-ben épült. A helységben levő egyik emeletes kastélyt 1773-ban *Csernus* Sándor építtette. Később *Foly* Pál birtokába került, jelenlegi tulajdonosa *Tschurl* Ferencz. A másik földszintes úrilak a XVII. században épült, jelenleg *Bory* Iváné. A község területe 4534 k. hold, lakóházak száma 205 és a lakosság 1118 lélek, a kik 3 német kivételével mind magyar anyanyelvűek és 2 ág. ev. s 14 izr. híján róm. kath. vallásúak. A helységben van Tulipán-Magyarvédő-Egyesület. Van a községnek kőbányája is. A határban szántás alkalmával már többször találtak kőkorszakbeli edényeket. A község postája helyben van, táviró- és vasúti állomása Verpelét.

Erdőkövösd

Erdőkövösd. A pétervásári járásban, a Mátra hegység lábánál, a Tarnapatak mellett fekszik. A XIII. század közepén *Akos* nembeli *Erne* bán (1248—72) birtoka, a kitől fia *István* (1281—1314) országbíró, majd nádor örökölte. Ennek fia *hulenségre* esvén. 1318-ban elvesztették ősi birtokaikat. 1321-ben *Széchenyi* Tamás bán nyeri adományul a királytól *Ívással* és *Pétervásárral* egyetemben. 1446-ban városi jellege volt s ekkor a Gömör vármegyei *Ajnásók* várának a tartozéka, melyet ekkor a *Pálócziak* birtokában találunk. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint több nemes család lakta. 1549-ben hat adóköteles, három elszegényedett és két elhagyott jobbágytelket, továbbá két nemesi telket írtak itt egybe. 1552-ben 6 portát vettek fel. 1589—90-ben az egri várba szolgáltatta be a főpapi tizedet. Az 1635-ik évi összeírásban *Kövesd* néven szerepel, ekkor $1\frac{1}{2}$ portája volt. 1647-ben 1, 1675-ben $\frac{3}{4}$, 1686-ban fél portát vettek fel az összeírásba. 1684-ben *Légrády* István és *Báthory* László birtokában találjuk. 1693-ban *Glöcksberg* (Glöckelsberg) ezredesnek 22 jobbágytelke volt itten, kivüle még *Polgár* István, *Nemes* György, *Szucsy* Ferencz, *Molnár* János és *Balázs*, valamint *Bozó* György voltak itt birtokosok. 1741-ben báró *Orczy* Istvánnak volt itt birtoka. A XIX. század első felében báró *Orczy* Józsefné szül. gróf *Pejačevich* Francziska és *Rottenstein* Józsefné voltak birtokosok. Jelenleg özvegy gróf *Károlyi* Viktornénak van a helységben birtoka, a ki egyúttal a róm. kath. templom kegypura is. Van a községben egy régi kastély, melyet még az *Orczyak* építtettek. Jelenleg özvegy gróf *Károlyi* Viktorné tulajdona. A kastélyban nagyon könyvtár, régi fayenceok, régi mesterek festményei és érdekes, ódon bútorok láthatók. A helység területe 2980 k. hold, lakóházak száma 152 és a lakosság 805 lélek, a kik mind magyarok és 9 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakói fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A gróf *Károlyi* uradalomnak pedig egy hengermalma van a helységben. A község postája és táviróállomása Pétervására, vasúti állomása Mátraballa.

Erdőtelek.

Erdőtelek. A hevesi járásban, sík vidéken, a Hanyi-ér forrása mellett terül el. Plebániáját már az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzék is elősorolja. 1423—46-ban Egyházaserdőtelek, 1446-ban Kápolnáserdőtelek, 1473-ban Erdőtelek néven fordul elő. Az 1549-ik évi adóösszeírás szerint ekkor már teljesen el volt pusztítva, az 1552 és az 1554-ik évi összeírásokban is az elpusztult helységek között szerepel. Később ismét felépült. *Rákóczi* Zsigmond egri kapitány 1589—1590-ik évi számadásaiban Alsó- és Felső-Erdőtelek helységek is beszolgáltatták a főpapi tizedet az egri őrség ellátására. Az 1675-ik évi összeírás szerint nemes község volt. 1684-ben a *Gellerffy* család birtoka. 1693-ban báró *Buttler* János birtokában találjuk. 1741-ben gróf *Buttler* Lajosé. Kinek ekkor 4 portája volt. A XIX. század első felében gróf *Buttler* János birtokában találjuk. Jelenleg *Engel* Lajos (1682 hold), *Pappszász* Lajos (1190 hold), *Fáy* László (1000 hold), *Braun* Sándor (556 hold), *Kovács* József dr. (540 hold) és *Elek* János (508 hold) a helység legnagyobb birtokosai. A községben levő róm. kath. templomot 1748-ban gróf *Buttler* építtette. A templom freskóit *Lipp* Alajos leleszi premontrei pap festette, *Buttler* idejében. A Hanyi pusztán lévő kápolnát 1719-ben nygánó. A templom kegypurai a *Buttler* birtok mai tulajdonosai. A plebánia anyakönyvei

1696-tól kezdve vannak meg. A helység határában levő művészi faragású kőkeresztek egyikét 1706-ban báró Buttlér készítette. A helységben és határában levő kastélyok közül a legrégibb, melyet a gróf Buttlér család 1715-ben építtetett, jelenleg Kovács József dr. tulajdona. A másik Fáy Lászlóé, épült az 1870-es évek elején. *Hollner* Ervin úrilakának földszintje még a XVIII. század elejéből való. Pappszász Lajos urilaka az 1860-as években épült. A *Szabó* Kálmán tulajdonában levő úrilakot id. *Soldos* Sándor építtette s ide vitte ifj. *Soldos* Sándor nejét, *Blaha* Lujzát esküvője után. Elek János urilakát eredetileg *Soldos* Imre építtette s jelenlegi tulajdonos újrácépíttette, míg *Remenyik* László háza a XVIII. század végén épült. — A község területe 11.397 k. hold, lakóházak száma 586 és a lakosság 3911 lélek, a kik közül 3 német. 2 tót, a többi magyar; vallásra nézve róm. kath. 3622, ref. 151 és izr. 138. A lakosság fogyasztási szövetkezetet tart fenn. Az asszonyok vászonszövésssel foglalkoznak. Különlegességük a cifra kötény hímzése, a mit a férfiak viselnek. A helység postája, táviró és vasúti állomása helyben van. A község határának északi részén vonul keresztül a Csörös-árok. A Mássalui dűlőben volt valaha a község, de mikor elpusztult, a mai helyén épült újra. E helységhez tartoznak még Pusztatenk, Pusztafelsőtelek és Pusztahányi telepek.

Erk. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld északi részén, sík vidéken, a Tarna folyó mellett fekszik. 1391-ben *Ewrk* néven említik az oklevelek. 1435-ben Zsigmond király engedélyt adott Berzeviczi *Pohárnok* Istvánnak, hogy erki birtokán várat építsen, de nincs nyoma, hogy tényleg felépítette volna. Halála után, 1460-ban, Kürttel együtt a *Rozgonyiak* nyerik adományul a helységet. Az 1549. évi adóösszeírás alkalmával itt 5 portát találtak. 1552-ben és 1554-ben szintén 5 portát, 1564-ben 9 portát írtak itt egybe. 1589–90-ben azok közé a helységek közé tartozott, melyek a főpapi tizedet az egri várba beszolgáltatták. Az 1635. évi összeírás szerint $1\frac{1}{2}$ 1647-ben $2\frac{1}{2}$ az 1675. évi összeírás szerint 1, 1686-ban $1\frac{1}{4}$ portája volt. Az 1693. évi összeírás szerint *Szalontay* János, *Csima* János, *Csizmadia* Albert és *Sánta* András voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében *Blaskovics* József és *Kállay* Péter bírt itt földesúri joggal. Jelenleg *Goszthony* Istvánnak van a helységben nagyobb birtoka. A helységben levő úrilakot *Deutsch* Fülöp építtette, tőle vette meg *Goszthony* Kálmán, kitől fia István örökölte. A róm. kath. templom az 1760. évben épült. A község területe 3769 k. hold. lakóházak száma 267 és a lakosság 1328 lélek, a kik 2 kivételével magyarok s 3 ág. ev. és 21 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A lakosság fogyasztási szövetkezetet tart fenn. A helység postája helyben, távirója Jász-árokszálláson, vasúti állomása Vámosgyörkön van.

Fedémes. A pétervásári járásban, a Mátra hegység s a Sashegy alatt fekszik. Az egri püspökség részére 1261-ben kiadott megerősítő levél szerint a püspökség ősi birtoka. A püspökségen kívül azonban másoknak is voltak itten jószágai. Az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék a hevesi főesperesi kerület plebániái között sorolja fel. Az egri püspökségen kívül 1414-ben a *Szuhai Jákófiak* és a *Fedémesiek* is birtokosok voltak itt. Egy 1457-ben kelt oklevél Hídvég, Felső-Tárkány és Abony helységekkel együtt szintén a püspökség birtokai között sorolja fel. A püspökség 1494. évi számadáskönyvei szintén felsorolják. Az 1549. évi adóösszeírásokban *Horváth* Ferencz birtokában találjuk. 1552-ben a törökök elpusztították, 1553–54-ben újból felépült, ezért az ez évi adóösszeírásban az adó alól mentes községek között foglal helyet. 1564-ben 3 portát írtak itt össze. Mialatt az egri püspökség üresedésben volt, a helységre *Horváth* Ferencz tette rá a kezét. 1549-ben *Oláh* Miklós egri püspökké nevezettét ki, *Horváth* Ferencz kénytelen volt Szarvaskő várát átadni az egri püspöknek, de tartozékait 1550-ben is még bírta, csak midőn kárpótlást nyert, adta vissza Fedémest az egri püspökségnek. Az 1551. és az 1567. évi úrbéri összeírásokban ismét az egri püspök birtokában levő Szarvaskő várához tartozott. 1635-ben $\frac{1}{4}$, 1647-ben $1\frac{1}{4}$, 1675-ben $\frac{1}{4}$, 1686-ban szintén $\frac{1}{4}$ portája volt. 1693-ban *Horváth* György, *Bik* Pál és *Ortó* László voltak itt birtokosok. 1741-ben az egri püspökség földesúri hatósága alá tartozott; az érsekségnek 1848-ig volt itt földesúri joga. Templomát 1820-ban építtette báró *Fischer* István érsek. Jelenleg az egri érseknek van itt nagyobb birtoka. A község területe 1501 kat. hold, lakóházak száma 73 és a lakosság 354 lélek, a kik mind magyar anyanyelvűek s 5 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A község postája Bükksczenterzsébet, táviró-állomása Pétervására, és

Erk.

Fedémes

vasúti állomása Mátraballa. Ide tartozik Kutos puszta. — A helység lakosai keresztény gyógasztási szövetkezetet tartanak fenn.

Feldebő.

Feldebő. Az egri járásban, a Mátra hegység közelében, a Cseri erdő alatt, a Tarna patak mellett fekszik. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Debreu név alatt fordul elő, a hevesi főesperesi kerület plebániái között. Mikor azután báró *Grassalkovich* Antal 1743 ápr. 24-én, Debrőn kelt biztosító levelével Aldebrőt megalapította, Debrő, lassanként Feldebrőnek kezdtek írni. Az 1352. évi egyezségével szerint az *Aba* nembeli *Debrei* ág birtoka, ekkor Szentgyörgy néven említik. *Debrei* Miklós magtalan halála után 1417-ben Zsigmond király megengedte Nánai *Kompolti* István mesternek, hogy a Debreiek birtokát Debrőn, Csalon, Tótfaluban és Kálon elfoglalja. 1438-ban azonban a Debreiek itteni birtokainak felerészébe a *Rozgonyiakat* iktatták be, felerészébe pedig *Debrei* Imrét. 1459-ben már váruk is volt, melyről egy 1465-ben kelt oklevél is megemlékezik. Később Bélteki *Drágfi* János birtokába került, a kitől 1518-ban *Perényi* Inre szerezte meg, a hozzátartozó Debrő, Kál, Csal és Tófalú falvakkal együtt. Utána fia, *Perényi* Péter örökölte, 1537-ben I. Ferdinánd király Guthi Ország Lászlónak adta. Utána fia Kristóf örökölte, kinek kis korúsága alatt *Perényi* Péter, majd *Perényi* Gábor kezében találjuk. Az 1546-ik évi összeírásban *Perényi* Péter birtoka volt. 1549—1552-ben *Perényi* Istváné. Ország Kristóf halála (1567) után a debrői uradalom zálogbirtokként Ungnád Kristóf kezére jutott. Az 1552. évi hadjárat alatt a törökök a várat elfoglalták és lerombolták, s a helységet elpusztították. 1553-ban a helység már Onód várához tartozott. *Perényi* Péter fiának, Gábornak 1567-ben bekövetkezett halála után a három *Balassa* testvér: János, András és Iván tartottak igényt az ekkor romban heverő Debrő várára. 1602-ben *Rákóczi* Zsigmond vette meg a kinstártól, Onóddal és tartozékaival egyetemben. 1635-ben 3, 1647-ben 4, 1675-ben 2, 1686-ban 1 portája volt. I. József király 1710-ben Althan Mihálynak adományozta. 1740-ben báró *Grassalkovich* Antal vásárolta meg a hozzátartozó uradalommal együtt. A XIX. század első felében már népes helység volt. Ez idő szerint gróf *Károlyi* Mihálynak van itt nagyobb birtoka, a ki egyben kegyura a róm. kath. templomnak is, melyet 1750-ben gróf *Grassalkovich* Antal építtetett az ősi templom fölé. A templomban egy remek Krakker-féle kisebb oltárkép látható. A templom alatt van egy román-góth stílusú altemplom, oszlopcsarnokkal és régi freskókkal. Nevezetesebb: Kain és Ábel áldozata stb. A község területe 4696 k. hold, lakóházak száma 374 és a lakosság 1992 lélek, a kik között van 2 német és 2 tót, a többi magyar; vallásra nézve van 6 protestáns, 4 izr. s a többi róm. katolikus. A helységben van Olvasókör és Gyógasztási Szövetkezet. A lakosság háziszóvással is foglalkozik. Híres dohányt és jó bort termel. A község postája helyben van, távírója Verpelét és vasúti állomása Kál-Kápolna; dea Mátra-Kőrösvidéki h. é. vasút mentén levő 20. számú őrháznál megállóhely: helyben.

Felnémeth.

Felnémeth. Az egri járásban, a Bükk hegység s Eged hegy alatt, az Eger patak mellett fekszik. Az egri püspökség ősi birtoka, miként azt a püspökség birtokaira vonatkozó legrégibb 1261-ben kelt megerősítő levél is feltünteti. II. Géza király uralkodása alatt ide francziák telepedtek, alkalmasint Lütlich vidékéről, kik idővel beolvadtak a magyarságba. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Felnemeth néven fordul elő, plebániája, mely nem volt a hevesi főesperesi kerületbe beosztva, mint az egri völgyben levő helységek plebánosai, közvetlenül a püspöktől függött. 1372-ben Felnemethnek írják. II. Miklós egri püspök (1332—1361 között) pálos-rendű szerzeteseket telepített ide, monostoruk 1347 táján már fennállott, a mai urad. magtár plebánia templom volt. 1493—96-ban Némethi, majd Felnémeth néven fordul elő az egri püspökség számaláskönyveiben. Az 1546. évi adóösszeírás szerint még az egri püspök birtokában találjuk. Ekkor 34 portája (jobbágytelek) volt. Az 1551. évi úrbéri összeírás szerint a püspöknek 15 egész és 40 féltelkes jobbágya volt itten. A helység egyike volt a legnépesebbeknek. 1552-ben 40, 1564-ben 54 portát írtak itt egybe. Az 1567-ben eszközölt új összeírás szerint Felnémethen 23 telken összesen 291 családlakott, a helység ekkor még mentes volt a török adózástól. Az 1577. évi tizedösszeírás szerint szántás-veléssel foglalkozó s így terménytized alá eső lakos 138 volt. A helységgel szoros összeköttetésben állott Czepléd, s bár a vizen túl feküdt, mintegy kiegészítő része volt Felnémethnek. Czepléd, mely szintén az egri püspök birtoka volt, az 1546. évi adóösszeírásban 12 portával szerepel.

1549-ben még 10. 1564-ben már csak 9 jobbánytelekkel bírt, az 1577. évi tizedösszeírás alkalmával még 70 bortermelője, de csak 16 szántás-vetéssel foglalkozó lakosa volt. 1579-ben már két lelkésze volt az újított hit követőinek. Az 1635—1686. évi adóösszeírásokból hiányzik, úgyszintén az 1647. és az 1684. évi püspökségi úrbéri összeírásokból is. Úgy látszik, a török uralom Felnémet helységben nem osztotta meg egyeduralmát az egri püspökséggel, a helység ősi földesurával. 1741-ben az egri püspökség földesúri hatósága alá tartozott. 1848-ig az egri érseknek volt itt földesúri joga. Jelenleg is az egri érsek a helység legnagyobb birtokosa, a ki kegyura a róm. kath. templomnak is, mely 1740-ben épült. A község területe 5248 k. hold, lakóházak száma 383 és a lakosság 2000 lélek, a kik közül 2 tót, a többi magyar; vallásra nézve van 10 izraelita, a többi róm. katolikus. Postája helyben, távírója és vasúti állomása az eger—putnoki h. é. vasútvonal múlt évi (1908.) kiépítése óta szintén helyben. Természeti nevezetességei közül említhető a Berva-erdőben levő sziklabarlang, a másik a Drótlýuka. nevű. A határban láthatók még az egri vár sánczainak és kazamatáinak romjai a török uralom idejéből. A helység dűlőnevei közül a Paphegy a pálosok birtokához tartozott s az egykori páloskolostor és zárda-templom romjai ma is láthatók. A Czegléd dűlő helyén állott hajdan a hasonló nevű helység. Felnémethez tartoznak: Szent János-malom, Rizskása-malom, Dobiczmalom, Kállómalom, Zúgószőlőtelep, Vízcsárda.

Felsőtárkány. Az egri járásban, a Várhegy és az Őrhegy között elterülő völgyben fekszik s a községben az Imókö-patak folyik keresztül. Az egri püspökség legrégibb birtokainak egyike, melyről már a püspökség 1261. évi megerősítőlevele is megemlékezik. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Thargan néven fordul elő, plebániája közvetlenül az egri püspök alá tartozott s nem volt egy főesperességi kerületbe sem beosztva. II. Miklós püspök (1332—61) itt nyári lakot épített, mely a XV. században még fennállott s Hyppolit püspök alatt Fuor contrasti nevet viselt. 1444-ben Tárkány, 1457-ben s 1493-ban Felsőtárkány néven fordul elő. A XV. században inkább Borsod, mint Heves vármegyébe számítható. A mohácsi vész előtti korszakban a karthauzi rend kolostora állott itt fenn, a kiket II. Miklós püspök telepített ide. A rend 1438-ban itteni jószágait *Rozgonyi* Péter egri püspöknek engedte át, cserébe a Zsérczen és Noszvajon levő birtokrészekért. Az 1551. évi úrbéri összeírás szerint Alsó- és Felsőtárkány helységek ez időtájt egyesültek. Az alsó részen lakott 16 egész és 7 féltelkes, 6 új telepítvénynyel. A felsőtárkányi 20 telek néptelen volt, itt püspöki lakóház és kert is volt, mely körül a munkálatokat a tárkányiak teljesítették. Az 1567. évi úrbéri összeírásban szintén az egri püspökség földesúri birtokai között találjuk felsorolva. Az 1647. évi úrbéri összeírás szerint 42 frtot, ezen felül disznótízden cizimén 60 frtot, búza- és árpatizedben 17 frt. 80 denárt, egy tehén árában 8 forintot fizetett földesurának, az egri püspöknek. Az összeírás szerint 1647-ben a helységben ismét róm. kath. lelkész működött. 1741-ben az egri káptalan földesúri hatósága alá tartozott. *Barkóczy* Ferencz gróf egri püspök (1750—1761) Felső-Tárkányba nazarénus szerzeteseket telepített s maga is e szerzetben végezte néhány napig lelkeszi gyakorlatait. Sőt a felsőtárkányi püspöki nyári lakot is helyreállíttatta. A helység eredetileg Borsod vármegyéhez tartozott s az 1884. évi VII. törvényezik ki bekelezte Heves vármegyébe. Jelenleg az egri érsek a helység legnagyobb birtokosa. Róm. kath. temploma 1790-ben épült és fakorlattal van körülvéve. Kegyura az egri érsek. A község területe 13.436 k. hold, lakóházak száma 260 és a lakosság 2150 lélek, a kik mind magyarok; vallásra nézve van 14 izraelita, a többi róm. katolikus. A lakosság házivászon szövessel, mészegéttel, vasúti talpfa, padló, bányafa és árvédelmi karók készítésével is foglalkozik. Határában van palakóbánya és márványbánya, de egyik sincs üzemben. Kiténő márványából számos szomszéd község templomának az oltára készült. Az itteni Várhegy aljából vezetik a forrásvizet, betoncsöveken, az egri dohány-gyárba. A Barátréten kolostor-romok láthatók. A község postája helyben, távíró- és vasúti állomása Felnémeten van.

Füzesabony.

Füzesabony. Az egri járásban, a Nagy Alföld szélén, az Eger patak mellett fekszik. Legrégibb adatunk 1291-ből van e helységről. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Obon, Obong néven fordul elő, plebániája a hevesi főesperesi kerülethez tartozott. Az 1546. évi adóösszeírás szerint az egri püspökség birtoka.

Az egri püspökség 1551. évi összeírása szerint 4 egytelkes jobbágya volt, 11 telek elpusztult. Az 1577. évi összeírás szerint 7 egész telkes és 7 zsellérlakosa volt; mint a török hódoltságához tartozó helység, Hatvanba fizette illetékét a török földesúrnak. Az 1647—1684. évi úrbéri összeírás szerint 47 frt 50 denár készpénzt és hat köből búzát fizetett földesúrnak, az egri püspöknek. Az 1693. évi összeírásban az egri püspökség pusztájaként szerepel. 1741-ben ismét önálló helység s a püspökség jobbágyközsége volt. A XIX. században már népes helység. 1836-ban 2290 lakosa volt. Lakosai főleg marha- és juhtenyésztéssel foglalkoztak. Ma is még legnagyobb földesura az egri érsek. A róm. kath. templom 1726-ban épült. 1811-ben kibővítették. Kegyura az egri érsek. A pusztaszikszói róm. kath. kápolna a múlt század elején épült. Van ezenkívül izr. imaház is. Pusztaszikszón van az egri érsek kastélya, mely a XIX. század elején épült. A község területe 7440 k. hold, lakóházak száma 705 és a lakosság 4712 lélek, akik közül 2 német, 7 tót, 4 egyéb, a többi magyar. Vallásra nézve róm. kath. 4505, gör. kath. 1, ref. 42, ág. ev. 7, gör. kel. 1, izr. 156. A helység lakói tűzoltó-egyesületet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. Van azonkívül takarékpénztár, Polgári kaszinó. Polgári olvasóköri és Iparoskör. A lakosság saját szükségletére háziszövessel foglalkozik. A község postája, táviró- és vasúti állomása helyben van, sőt Kassa és Budapest között forgalmas vasúti gőcpont. E helységhez tartozik Kisbuda pusztja, mely 1291-ben már önálló helységgént (villa) szerepel. Az 1532—37. évi pápai tizedjegyzékben Buda helység néven fordul elő. 1339-ben az egri érsek birtokában találjuk. 1494-ben Kisbuda néven szerepel a püspökség számadáskönyveiben. Az 1546. évi adóösszeírásban még önálló helységgént fordul elő, ekkor 2 adóköteles és 9 adó alól mentes portát írtak itt össze. Az 1551. évi úrbéri összeírás alkalmával 3 jobbágytelket találtak itt, 13 telek elpusztult. Az 1554. évi adóösszeírás szerint teljesen üresen állott, hasonlóképen emlékezik meg róla az 1564. évi összeírás is. Később lassanként újból benépesült. Az 1577. évi úrbéri összeírás alkalmával 5 egytelkes és 5 zsellér lakót találtak itten. Ekkor a helység a török hódoltságához tartozván, Sasvár agának Pestre fizette a földesúri illetéket. Az 1647. évi úrbéri összeírás szerint 15 frtot fizetett az egri püspöknek. Az 1693. évi összeírásban már csak az egri püspökség pusztájaként szerepel. 1848-ig az egri püspökség földesúri hatósága alá tartozott. — Füzesabonyhoz tartozik még Pusztaszikszó és Jankovics tanya.

Gyöngyös-
halász

Gyöngyöshalász. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység alatt elterülő síkságon, a Mátrapatak mellett fekszik. Eredetileg a hevesi vár tartozéka, tehát várbírtok volt, melyet István ifjabb király oldott fel a várkötelek alól. A XIII. századbeli oklevelekben Halászi néven szerepel, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Halaz néven fordul elő, plebániája a patai főesperesi kerülethez tartozott. 1267-ben Csobánka comes fia János az isaszegi csatában tanúsított hősiességéért nyerte adományul István ifjabb királytól. Fiai László, Sámuel és Dávid, 1302-ben, az atyjuk után rájuk maradt örökségén megosztóván, Halászi Lászlónak jutott. Csobánka unokái pártütése következtében Károly király megfosztotta őket összes birtokaiktól s Halászt 1327 május 21-én *Széchenyi* Tamás erdélyi vajdának adományozta. Később a *Salgai* család birtokába került, de ennek tagjai hűtlenségbe esvén, elveszítették itteni birtokaikat, melyeket *Zsigmond* 1426-ban a *Berzevichy* családnak zálogosított el. 1435-ben azonban megengedte a *Rozgonyiaknak*, hogy Halászt a többi *Salgai*-féle birtokokkal együtt kiválthassák s e birtokokra *Albert* király 1438-ban adománylevelet állított ki számukra. 1529-ben *Báthory* András birtokában találjuk. Az 1546. évi összeírás szerint 11 adóköteles portája volt ekkor *Losonczy* István birtoka. Az 1552. évi összeírásban 8, 1554-ben szintén 8, 1564-ben 26 portával szerepel. Az 1635. évi összeírás szerint 3, 1647-ben 1½, 1675-ben 1¼, 1686-ban 1 portája volt. 1693-ban a *Huszár* és *Sóter* családok 3—3 jobbágytelek urai voltak itt. 1741-ben *Almássy* János birtoka. A XIX. század első felében *Almássy* József és Mihály, gróf *Draskovich*, gróf *Estlerházy*, *Gosztony*, *Orczy*, *Győrffy*, *Hury*, *Nagy*, *Hanulík*, *Fehér*, *Ludányi*, *Hamar*, *Petróczy* és más családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Bíró* Lajos dr.-nak, *Almássy* István örökösének és özvegy *Hanis* Imrénének van itt nagyobb birtoka. Az *Almássy* József építtette kastély jelenleg *Bíró* Lajos dr. tulajdona, de az eredetileg földszintes épületet, a mostani tulajdonos emeltette fel és alakította át; ezenkívül özv. *Hanis* Imrénének és *Almássy* István örökösének van kastélyuk. Az előbbi a *Hury* család, az utóbbit *Almássy*



Ecséd. — Fáy Zoltán kúriája.



Egercsehi. — Beniczky György kúriája.



Erdőkővesd. — Ozv. gróf Károlyi Viktorné örökőseinek kastélya.



Erdőtelek. — Kovács József dr. kastélya.

Gedeon építtette. A róm. kath. templom 1350-ben épült, de most már teljesen át van alakítva. A község területe 4360 k. hold, lakóházak száma 279 és a lakosság 1559 lélek, a kik közül 5 német, 3 tót, a többi magyar; vallásra nézve protestáns és 36 izr. kivételével, róm. katolikusok. A helység lakosai önkéntes tűzoltó-egyesületet és községi hitel- és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája és vasúti állomása helyben van, táviró-állomása Gyöngyös. E helységhez tartozik Aranyosi tanya, Bótatanya, Zrubkatanya, Ravaszpartitánya, Hámtanya, Kistanya és Csárdatanya.

Gyöngyös-halmaj.

Gyöngyöshalmaj. A gyöngyösi járásban, a Mátrahegy alján, sík vidéken terül el. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Holme néven fordul elő s plebániája a patai kerületbe tartozott. 1466-ban több más helységgel egyetemben a *Besenyei* család birtokában találjuk. Az 1552. évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között szerepel, hasonlóképen emlékezik meg róla az 1554. évi összeírás is. Később ismét benépesült, mert az 1589—90. évi összeírásban azok között a helységek között fordul elő, a melyek az egri vár fenntartására szolgáltatott helyek között a főpapi tizedet. 1635-ben 1 portája volt. Mind ebben, mind az 1647. és az 1675. évi összeírásokban, nemes községként szerepel. 1693-ban *Balogh Mihály* és *Bartha György* voltak itt birtokosok. 1741-ben *Almássy János* birtoka. A XIX. század első felében *Szepesy János*, *Darvas Goszthony*, *Ondrekovics*, *Czövek*, *Almássy*, *Pauker* és a *Majzik* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Szohner Lajos* dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1900-ban épült. A község területe 1766 k. hold, lakóházak száma 104 és a lakosság 559 lélek, a kik mind magyarok és 7 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakói fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája Abasár, távirója és vasúti állomása Gyöngyös. E helységhez tartozik Szalókitanya, Józseftanya, Floch tanya, Grekovicstanya és Tornaytanya.

Gyöngyös-oroszl.

Gyöngyösoroszl. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység tövében, a Toka patak mentén terül el. Az 1275. évi határjáró levél szerint az *Aba* nemzetség birtoka. E nemzetségből leszármazott *Tarjáni György* fia *Péter*, *Etre* és *Sándor* kérelmére IV. László király meghagyta az egri káptalannak, hogy a nemzetség *Tarjáni* ága ősi birtokainak, ú. m. *Tarján*nak, *Orosznak*, *Csamagnak*, *Lógnak*, *Körtvélyesnek* és *Geregnek* határait járja be. A káptalan teljesítvén a király meghagyását, erről *György* fiainak bizonyoságlevelet állított ki. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Orozi* néven fordul elő. 1364-ben a *Szinnyei* *Merse* család birtokában találjuk. 1438-ban a *Lapispataki* és a *Segnői* családok panaszt emelnek, hogy *Széchenyi* *Frank* és *Báthory* *István* *Oroszi* falujokat elfoglalták. E panasznak alig lehetett foganatja, mert *Oroszi* 1458-ban is még a *Báthoryaké*. 1589—90-ben az egri várba szolgáltatta be a főpapi tizedet. Az 1635. évi összeírásban fél, 1647-ben szintén fél, 1675-ben szintén fél portával szerepel. 1684-ben *Mocsáry* *Balázs* és *Berky* *Miklós* birtoka. 1693-ban a *Földváry* család birtokában találjuk. 1741-ben szintén a *Földváryak* birtoka. A XIX. század első felében *Földváry* *Ferencz*, *Bajza* *Antal* és *Mihályné*, *Almássy* *Ferencz* és *István*, gróf *Telcki* *Józsefné* és *Wagner* *György* voltak itt birtokosok. Jelenleg *Borhy* *György* udv. tanácsosnak és *Rosenfeld* *Emilnek* van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1862-ben épült. Az 1799. évi június 5-én nagy árvíz pusztított a községben, mely 10 házat nyomtalanul elsodort; ez alkalommal 14 emberélet esett áldozatul. A község határában arany-, ezüst- és ólombánya volt, melynek összes berendezése a XIX. század közepén tűzvész következtében elpusztult s a bánya azóta nincs üzemben. A helység területe 3818 k. hold, lakóházak száma 197 és a lakosság 965 lélek, a kik mind magyarok és 4 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A lakosság fogyasztási szövetkezetet tart fenn. A község postája, táviró és vasúti állomása Gyöngyös. E helységhez tartozik Bagolyvár, Károlyvár, Mátraaranybányaház és Világostelep.

Gyöngyöspata. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység tövében, a Havas, Gyöngyöspata. Várhegy és Keeskekő alatt elterülő patai völgyben, az *Án* és *Nagy* patak mellett fekszik. Az *Aba* nemzetség egyik ősi fészke, a nemzetség egyik tagja. Pata, a XII. század vége táján a mai Gyöngyöspata helység helyén egy kisebb földvárat építtetett, mely tőle vette nevét. II. Endre király 1234-ben a *Lipőczy* ágából származó *Demeternek*, az ő főtekefogójának, *Patának* ama negyedrészt adományozta, mely azelőtt a hevesi várhoz tartozott. Ez adománylélvből kitetszóleg *Patán* az *Aba* nemzetségen kívül a hevesi várszerkezetnek is voltak földjei,

meltek ekként szintén az Aba nemzetség birtokába kerültek. Demeter utódai 1299-ben megosztóztván a rájuk szállott javakon, Pata I. Sándor comes fiainak Lászlónak, Demeternek, Sándornak és Miklósnak, a Nekesei család őseinek jutott. A XV. század első éveiben még a Nekeseieké volt, a kik azonban hűtlenségük miatt elvesztették s 1403-ban Zsigmond király Pély helységgel együtt Nánai *Kompolti* Istvánnak adta adományul. 1405-ben azonban a *Széchenyiek* birtokában találjuk, ők bírták 1411-ben is felerészét zálogban. 1460-ban már városi joggal bírt, ekkor a Guthi *Ország* Mihály és *Losonczy* Albert birtoka, a kik alkalmasint 1455-ben szerezték, mert 1456-ban a Lendvai *Bánffy* család tiltakozik a Széchenyi család birtokában levő Pata, Tarján és Álesi elzúlogosítása ellen. A csehek itt is megfészkeltek magukat, a kik itt erősséget emeltek, honnan az egész vidéket elárasztották rablócsapataikkal. 1460-ban Mátyás király hadaival a várat elfoglalta s megszállította a csehek rablóhadától. A szenvedett károkról Mátyás király még ebben az évben felmentette a várost a „kamara haszná” fizetése alól. *Széchenyi* Lászlónak 1460 előtt bekövetkezett halálával két leányát, Hedviget, a kit *Losonczy* Albert vett el és Anna, a ki 1460-ban Guthi *Ország* Mihály fiának, Jánosnak volt a jegyese, fiúsították, hogy a birtokok a két vő kezén maradhassanak. *Losonczy* és *Ország* János csakugyan még 1461-ben s utóbb 1481-ben ismét adományul nyerik Pata és Tarján városokat. Az 1549—1552. évi adóösszeírások szerint Pata *Ország* Kristóf birtokában volt. *Ország* Kristóf fiúörökösök nélkül hunyván el, birtokát két leánya: Ilona, a ki *Perényi* Gáborhoz ment nőül és Borbála, a későbbi *Török* Ferencz neje örökölték. *Ország* Kristóf atyja László testvéreinek, Imrének leányai, még 1548-ban pert indítottak *Ország* Kristóf ellen, részt követelve azokból a javakból, a melyek mindkét nemre háramlandók voltak. A per 1560-ban dőlt el *Ország* Magdolna férjezett *Bánffy* Istvánné javára, de *Ország* Kristóf ellenszegült az ítélet végrehajtásának, végre is egyezség jött létre a peres felek között. Az 1554. évi adóösszeírások szerint a helységnek 21, 1564-ben 28 portája volt. 1589—90-ben ama helységek közé tartozott, melyek az egri vár fenntartására szolgáltatták be a tizedet. Eger eleste után behódolt. A török hódoltság alatt Pata város, török kincstári birtok volt s mint ilyen, a nagyvezír ziametjéhez tartozott. Eger eleste után 40 házászám szerint fizette a fejadót, 1621-ben 30 házászámra, majd 20-ra szállították le. később ismét 35-re emelték fel. Az 1675. évi magyar adóösszeírás szerint Patán 5 porta volt, mely 40 telkes gazdának felel meg. 1679-ben Pata összes török adója két részben fizetendő 1800 piasterre ment. Az egri püspököt illető bortizedet ez időben (1680) Patán *Almássy* András gyöngyösi lelkész bérelte, a ki viszont János fivérének adta albérletbe. Az 1686. évi adóösszeírás szerint Patán csak 2 portát vettek fel. A XVII. század közepén *Hamray* Ferencz alispán birtokában találjuk, a kinek halála (1669) után *Forgách* Ádám nyerte adományul. Az 1693. évi összeírás szerint a helységben gróf *Koháry* István 38, báró *Haller* Samu 17, a *Bossányi* család 5, a *Huszár* család 5 és *Vay* Ádám 2, jobbágytelek ura volt. 1741-ben a *Nyáry* és a gróf *Forgách* családok birtoka. 1770 táján báró *Haller*, majd a XIX. század elején báró *Brudern*, később gróf *Draskovich* szerzett itt birtokokat. A XIX. század első felében gróf *Forgách* Alajosné, gróf *Esterházy* János, *Németh* Elek, továbbá a *Dobóczy*, *Taródy*, báró *Révy*, *Freizeisen*, *Schnée* László örökösei bírták itt földesúri joggal. Az 1848-iki szabadságharc után a báró *Podmaniczky* család telepedett itt le. Jelenleg *Löwy* Ignácznak, *Weisz* Samunak, *Török* Gyulának, *Reiner* Józsefnek és *Gorove* Jánosnak van itt nagyobb birtoka. E községtől vette elnevezését az ősrégi patai főesperesség és három alesperesi kerület. A róm. kath. templom, mely eredetileg gót stílusban épült, egyike a legrégibb keresztény építészeti emlékeknek a vármegyében. 1882-ig körül volt véve patakkavicsból mészből rakott fallal. A róm. kath. egyház kegyurai a gróf *Forgách* és a báró *Brudern* családok utódai. valamint a *Vay* és a *Radvány* birtokok tulajdonosai, *Gorove* János, *Reiner* József és Gyöngyöspata község. Az izr. imaház az 1850-es években épült. A községnek több nevezetes régi oklevele van. Ilyenek 1621-ből *Bethlen* Gábornak a füleki várban, 1683-ból *Thököly* Imrének a gácsi várban és ugyanez évből *Koháry* Imre es. kir. parancsnoknak a szécsényi táborban kelt védelem alá fogadó levelei. 1684-ben pedig *Barkóczy* Ferencz párkányi táborából fegyverre szólítja a lakosságot. Azonkívül érdekes okiratok vannak a plebánia levéltárában is. Szántás közben már honfoglaláskori kardpengékre bukkantak. A határban

főltalálhatók az egykori esch favár nyomai. A község mai területe 10.253 k. hold, lakóházak száma 562 és a lakosság 2497 lélek, a kik mind magyarok s 5 protestáns és 50 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai hitel-szövetkezetet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A patakon hat vízimalom van. A lakosság házivászon szövésével foglalkozik. A község postája helyben, távíró és vasúti állomása Gyöngyösön van. E helységhez tartozik: Csákberekantanya, Elektanya, Földestanya, Medgyestanya, Nagyparlag, Nyitra, Perestanya és Szurdok.

Gyöngyöspüspöki. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység alatt elterülő völgyben, a Gyöngyös patak mellett fekszik s már egészen össze van építve Gyöngyös várossal. Első ízben az egri püspökség részére 1261-ben IV. Béla királytól kiadott megerősítő levélben szerepel, melyet V. István király 1271-ben megerősített. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben is előfordul s plebániája a patai kerülethez tartozott. A helység neve az 1271-ik évi oklevélben Gunguspiskupi, a pápai tizedjegyzékben Pyspeky és 1446-ban Gyengespyspeky néven fordul elő. Az egri püspökség 1494-ik évi számadáskönyveiben a püspökség birtokai között szerepel. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint 3 portája volt, ekkor még az egri püspök földesúri hatósága alá tartozott. *Oláh* Miklós egri püspök 1553-ban *Baghi* Tamást nevezte ki az itteni püspöki birtok gazdatisztjévé, kinek kötelességévé tette, hogy az egri vár védelmére 3 lovast tartson. Az 1551-ik évi úrbéri összeírás szerint 6 egész telkes jobbágy lakott a helységben, 10 telek elhagyott volt, azon felül még 6 zsellér tartózkodott a helységben. A püspökség épületei siralmas állapotban voltak, a gyakori török támadások következtében nagy rombolást szenvedtek. Az 1577-ik évi úrbéri összeírás szerint a püspökség jobbágyainak száma jelentékenyen emelkedett, 21 egytelkes esaládot és 27 zsellért írtak össze. Miután ekkor már a helység a hódoltságához tartozott, a szokott földesúri illetményen felül, a töröknek is adózott. 1589—90-ben a főpapi tizedet az egri vár fenntartására szolgáltatta be. 1635-ben 1 $\frac{1}{2}$, 1647-ben 1, 1675-ben fél, 1686-ban $\frac{1}{4}$ portája volt. Az 1693-ik évi összeírás szerint az egri püspöknek 28 jobbágytelke volt itten. 1741-ben szintén az egri püspöké. 1848-ig az egri érsekség földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg legnagyobb birtokosa az egri érsek. A róm. kath. templom a XV. század építészeti emlékeinek jellegét viseli, góth stílusban épült s kőfallal van körülvéve. A helységben 1887-ben és 1904-ben óriási tűzvész volt s mindkét alkalommal a község nagy része leégett. A község területe 1802 k. hold, lakóházak száma 141 és a lakosság 908 lélek, a kik mind magyarok s 4 protestáns és 20 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai 1899 óta önkéntes tűzoltóegyesületet tartanak fenn. Van azonkívül a Boldogságas Szűz Máriáról nevezett Temetkezési Társulata, a mely szintén már 52 éve áll fenn. A község postája, távíró és vasúti állomása Gyöngyös.

Gyöngyössolymos. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység, illetőleg Kishegy alatt elterülő völgyben, a Nagypatak mellett fekszik. Az *Aba* nemzetség ősi birtoka. Első ízben az egri káptalannak 1275-ben kelt határjáró oklevelében említik. Az 1332—35-ik évi pápai tizedjegyzékben is előfordul, a patai kerület plebániái között. A XV. században (1425) a *Solymosy* család birtokában találjuk, a család kihaltával 1430 előtt *Rozgonyi* Péter egri püspök nyeri adományul a királytól, a ki az egri püspökség alapításakor a püspökség jóságaiból kiszakított Kis-Tálya és Novaj helységeket kárpótlásul Solymost adja az egri egyházank. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint is az egri püspökség birtoka. Az 1544—45-ik évi török pusztítás nyomai még évek múlva is észlelhetők a helységben. Az 1551-ik évi úrbéri összeírás szerint 6 egésztelkes jobbágyot és 6 zsellért találtak itt, 10 telek pedig elhagyott volt. A helység ekkor már a törököknek is adózott. Az 1577-ik évi úrbéri összeírás szerint 13 egész telkes és 16 zsellér lakosa volt. Az 1577-ik évi úrbéri összeírás szerint lakosai bortermeléssel is foglalkoztak s mint püspöki jobbágyok, termésük után ötödrészt tartoztak időzni. Az 1577. évi bortermés 2406 köbölre tehető. 1635-ben 2 $\frac{1}{2}$ portát és 7 malmot írtak itt össze. 1647-ben 3 portája volt, ekkor itt armalista nemesek is laktak. 1675-ben 2 $\frac{1}{4}$ portát és 7 malmot vettek fel az összeírásba. Az 1693-ik évi összeírás szerint az egri püspökségnek 91 jobbágytelke volt itt. 1848-ig az egri érsek földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg az egri érsekségnek 9000 k. hold birtoka van a község határában. A róm. kath. templom 1700-ban már fennállott, 1707-ben pedig orgonával is fel volt szerelve. Kegyura az egri érsek.

Gyöngyös-püspöki.

Gyöngyössolymos.

A község területe 11.776 k. hold, lakóházak száma 397 és a lakosság 2400 lélek, a kik mind magyarok s 4 ref. és 13 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet és függetlenségi 48-as kört tartanak fenn. A lakosság járom, talieska, talpa, vályú, gereblye és má segély szerszáma készítésével is foglalkozik. Egyik főkeresete a fa- és és kőfuvarozás. A határban az egri érsekségnek és a közbirtokosságnak kőbányái vannak. A Monostor erdőben egy zárdá romjai láthatók, a mely állítólag a ezisztereziké volt. A hegységben két várnak vagy erődítménynek még némi nyoma látható. Az egyiket Óvárnak, a másikat Nyéselt várnak nevezik. A község postája, távíró és vasúti állomása Gyöngyös. Ide tartozik a Barnamalom, Egri érseki tanya, Ludányimalom és Tökárlak.

Gyöngyös-tarján.

Gyöngyöstarján. A gyöngyösi járásban, a Mátra láncolatának Világos nevű része alatt, dombos vidéken fekszik. Az *Aba* nemzetség ősi birtoka, mely e nemzetség *Szalánczi* és *Tarjáni* ágának jutott. Midőn 1275-ben a Tarjáni ágból származott György fiai *Tarján* Péter, Etre és Sándor megjárták határait, a helység két részre oszlott: Nagy- és Kis-Tarjánra. Mária királynő 1383 június 20-án *Széchenyi* Kónya fia Franknak (Ferenéz), Vas, Zala és Sopron vármegyék főispánjának adta esérébe, két sopronvármegyei helységet. Széchenyi Frank unokája László (1450), nem lévén fiútóda, hogy családi birtokai leányai kezén maradjanak, leányait, Hedviget, *Losonczy* Albert nejét és Annát, a ki 1460-ban *Gúthi Országh* Mihály fiának Jánosnak volt a jegyese, fiúsíttatta. 1461-ben és 1481-ben *Losonczy* Albert és *Gúthi Országh* Mihály fia János, csakugyan adományul nyerték Mátyás királytól. Tarjánnak ekkor városi jellege volt. A *Losonczy*ak azonban részüket elzálogosították *Parlaghi* Györgynek, a ki Tarján felét 1486-ban végrendeletileg *Nagylucei* Orbán győri püspök és kimestartó testvéreinek hagyományozta. Az 1549—1552-ik évi adó-összeírások szerint *Országh* Kristóf birtokában találjuk. Országh Kristóf főörökösök nélkül halván el, az itteni birtokok *Losonczy* István utódaira szállottak. 1582-ben a helység, melynek ekkor 11 portája volt, a *Homonnay*, *Ungnád* és a *Várdy* családok földesurai hatósága alá tartozott. 1589—90-ben szintén az egri várba szolgáltatta be a főpapi tizedet. 1635-ben Gyöngyöstarján helységben $4\frac{1}{2}$, 1647-ben 4, 1675-ben $2\frac{1}{2}$, 1686-ban 2 portát írtak össze. 1684-ben a *Koháry*, *Vécsey* és a *Haller* családok birtokában találjuk. 1693-ban gróf *Koháry* István 14, báró *Haller* Samu 8, a *Bossányi* család 2 jobbágyletelek ura volt itt. Birtokos volt itt még *Gyulay* Ferenc és *Fereneczky* Ferenc is. 1741-ben a *Nyáry* és a gróf *Forgách* családok birtoka. A XIX. század első felében, gróf *Forgách* Alajosné, gróf *Draskovich*, gróf *Esterházy*, báró *Orczy*, *Goszthony*, *Darvas*, *Almássy* és a *Fehér* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Borhy* Györgynek, *Kekécs* József és *Skultéty* István örökseinek van itt nagyobb birtoka. Róm. kath. templomát báró *Haller* Zsigmond építtette. Az alapkövét 1750-ben tették le s 1753-ban szentelték fel. A plebánia 1760-ban épült. Az iskolát a község építtette, midőn az 1858—59-ik évi kényszer kölcsönt (4000 ft) a községnek visszafizették. A község területe 8364 k. hold, lakóházak száma 417 és a lakosság 2323 lélek, a kik mind magyarok; vallásra nézve ref. 3, izr. 20, egyéb 17, a többi róm. kath. A helység lakói önkéntes tűzoltóegyesületet, 48-as kört, gazdakört, keresztény fogyasztási értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. Említést érdemel a gyöngyöstarjáni nagy pince, mely vízőzóni iszapköbe van vágva, s a melyet a báró *Haller* család 1740 körül 40,000 seim forintért (1 ft. = 40 kr.) készíttetett francia hadi foglyokkal. Hossza 271 méter, szélessége 6 méter. Ezenkívül el van látva mellékágakkal és helyiségekkel, úgy szintén szép kupolás előcsarnokkal; e pinczébe állítólag 80—100,000 akó bor fér el. Jelenleg *Borhy* György udvari tanácsos tulajdona. Itt van még dr. *Polgár* Sándorné téglá-, eszép- és edénygyára. A község postája, távíró és vasúti állomása Gyöngyös. E helységhez tartoznak: Pusztafajaz, továbbá Agyagipartelep, Borhytanya, Kekécsanya, Kisdomb, Pusztacserepes és Sósért nevű tanyák, illotélag lakott helyek.

Hasznos.

Hasznos. A hatvani járásban, a Mátra hegység alatt, a gyöngyös—nógrádi törvényhatósági út és a Kövieses patak mentén fekszik. 1265-ben még Tar helység egyik határrésze volt, ekkor Ágasvárához tartozott, melyet István ifjabb király ebben az évben a *Rátót* nembeli Domonkos fia Istvánnak, a királyné lovászmesterének adományozott. Fia Domonkos tárnokmester és nádor, kinek fia, Nagy Domonkos, 1348-ban, *Hasznosi* előnévvel szerepel, tőle származik a

Pásztóhi család. Vára a XIV. század elején már fennállott. 1329-ben említik várnagyát. 1454-ben a hasznosi vár a Pásztóhi család birtoka volt, melyhez ekkor Hasznos helység Vésze és Ders részei tartoztak. 1489-ben a helység birtoka miatt a Nánai *Kompoltiak* pert folytattak a Pásztóhiakkal. 1549-ben több nemes család birtoka volt, ekkor 6 adóköteles, 3 elszegényedett és 4 elpusztult jobbágytelket írtak itt össze. Az 1552-ik évi adóösszeírás szerint 6 portája volt; ekkor már a török hódoltságához tartozott. 1589—90-ben az egri várba szállította be a főpapi tizedet. Az 1635-ös évi összeírásban 1, 1647-ben 1, 1675-ben fél, 1686-ban fél portával van felvéve. Az 1693-ik évi összeírás szerint gróf *Koháry* István birtoka, ugyanekkor *Fay* Lászlónak is volt a helységben 3 jobbágya, ezenkívül még *Fáy* György özvegye, *Szalay* Pál, *Miklovics* István voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében *Deseuffy* Imre, gróf *Almássy* Ignác, *Almássy* József, *Kristóf* és *Mihályné*, *Platthy*, *Gyürky*, *Sréter*, *Földváry*, *Zay*, *Oláh*, *Malatinszky*, *Kaszap*, *Thassy*, *Orczy*, *Goszthony*, gróf *Draskovics* és *Zuar* családok, továbbá *Batta* Sámuel és a pásztói apát bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg báró *Sólymosy* Jenőnek, *Karsai* Vilmos örökösének és *Sztrincsek* Vendelnek van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1740-ben épült s kőfallal van körülvéve. A ezintertem még áll s régebben temetkezési helyül szolgált. A község határában három vármor van; az úgynevezett Ágasvár, Cserterivár és Óvár. Ágasvár hihetőleg közvetlenül a tatárjárás után épült. István ifjabb király, mint erdélyi vezér, 1264-ben Ágasvárt Domonkosnak, a királyné tárnokmesterének a lományozta. 1272-ben István mester, a *Tari* és a Pásztóhi család őse, nyerte adományul. Ettől kezdve a *Tari* családé lett, de a család sarjai nem sokat törődtek a várral, mely a XV. században már romban hevert, holott a Pásztóhiaknak Hasznoson még 1489-ben fennállott a váruk. Hasznoson 1873-ban nagy tűzvész pusztított s ez alkalommal majdnem az egész helység leégett. A község területe 7760 k. hold, lakóházak száma 395 és a lakosság 2047 lélek, a kik közül 1482 magyar és 565 tót. A községben csak magyarok vannak, míg a tótok a három huta telepítvényén laknak. Vallásra nézve 20 protestáns és 6 izraelita, a többi róm. katolikus. A lakosság háziiparszerűleg vászonszövással, bőr. nyírfaseprő- és talicska-készítéssel foglalkozik. A helység természeti nevezetességei közül említhető az a barlang, mely Ágasvár alatt van. A község postája, távíró és vasúti állomása Pásztó. A helységhez tartoznak a következő telepek: Alsóhuta, Felsőhuta, (azelőtt Almássy-huta), Fiskalitás huta, Ötházhuta. Továbbá Békástó és Kalandja telepek.

Hevesaranyos. A pétervásári járásban, a Cseh, Dador és Sóshegy alatt H-ve-sa-ranyos. ekerülő dombos vidéken, a Laskó patak mellett fekszik. 1295-ben „Terra Anarasz” néven említik. 1479-ben az egri káptalan birtokában találjuk, miként azt az Aranyos és Bátor között eszközölt határjárólévi is jelzi. Az 1494-ik évi egri püspöki számadások szerint is az egri káptalan birtoka. Az 1546-ik évi összeírás szerint az egri káptalan földesúri hatósága alá tartozott, ekkor 5 adóköteles portája volt. Az 1551—1567-ik évi úrbírói összeírás szintén a káptalan földesúri birtokai között sorolja fel. Az 1554-ik évi adóösszeírás szerint 4, 1564-ben 10 portája volt. Az 1635-ik évi összeírásban $2\frac{1}{2}$, 1647-ben $2\frac{1}{4}$, 1675-ben $1\frac{1}{4}$, 1686-ban 1 portával van felvéve. Ezekben az összeírásokban a helység neve Aranyas alakban fordul elő. Az 1693-ik évi összeírás szerint az egri káptalannak 20 jobbágytelke volt itten. Ugyancsak a káptalané volt a helység tizede is. 1741-ben a káptalan birtoka, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg az egri főkapitány a helység legnagyobb birtokosa. Díszes róm. kath. templomát 1831-ben néhai *Groffcsik* János egri olvasó kanonok és drozsói ez. prépost építtette. A község területe 2947 k. hold, lakóházak száma 149 és a lakosság 875 lélek, a kik mind magyarok és 15 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A nők telen fonással s vászonszövással foglalkoznak. A postája Bátor, távírója Pétervására és vasúti állomása Eger. E helységhez tartoznak Butalj, Körös és Jakabgát puszták.

Hevesugra. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység déli dombos vidékén a Bene patak melletti fónsikon terül el. Az *Aba* nemzetség ősi birtoka, a mely a nemzetség *Ugrai* ágának jutott. Ez ág első ismert sarja Miklós fia Csele (1325), ennek fia Balázs (1343—51), ezé Miklós (1375) volt, a kik mind e néven fordulnak elő. Miklós fia László, Tamás és Bertalan (1425) szintén Ugraiaknak neveztetnek. E család kihaltával birtokaikat Ugrán 1738-ban a Nánai *Kompoltiak* nyerték adományul. Plebániáját már az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzék is említi. A XVI. század elején Nánai *Kompolti* János, Zsigmond és Ferencz, valamint

H-ve-sugra.

az Országh család között létrejött örökösödési szerződés szerint a Kompoltiak kihaltával az Országh család birtokába került. Az 1554-ik évi adóösszeírás szerint 4 portája volt, ekkor *Országh* Kristóf birtokában találjuk. Országh Kristóf halála (1567) után a nőági örökösök között hosszú per vette kezdetét az Országh birtokok miatt. Országh Kristóf nővére Borbála, férjezett *Török* Ferenczné 1569-ben királyi adománylevelet eszközölt ki Oroszlánkö váranak tartozékaira, közötté Ugrára is, minék következtében a helység *Török* Ferencz gyermekeinek birtokába került. Az 1635-ik évi összeírásban fél, 1647-ben $\frac{1}{4}$, 1675-ben $\frac{1}{4}$ és 1686-ban szintén $\frac{1}{4}$ portával van felvéve. 1693-ban mint pusztá, báró *Haller* Samu birtoka. 1741-ben a *Nyáry* családé volt. A XIX. század első felében a gróf *Draskovich*, gróf *Esterházy* és *Goszlony* családok, báró *Orczy* Lőrincz és *Ullmann* László voltak itt birtokosok. Később a *Jeszenszky* család szerzett itt birtokokat. Jelenleg *Beőkényi* Viktor a helység legnagyobb birtokosa. Róm. kath. temploma 1720 táján épült. A község területe 2152 k. hold, lakóházak száma 95 és a lakosság 488 lélek, a kik mind magyarok s 3 ref. és 5 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. Postája, távíró és vasúti állomása *Ludas*. E helységhez tartozik *Pusztazug* és a *Beőkényi tanya*.

Heves-
vezekény.

Hevesvezekény. A hevesi járásban, a Tisza jobb partján elterülő síkságon, a Hanyi-ér mellett fekszik. A Hanyi-ér, gát közé szorítva, a helyzeik levezetésére is szolgál. Eredetileg bessenyők lakták. Egy 1344-ik évi oklevélben Kömlő szomszédja gyanánt szerepel. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint nemesegek lakták, ekkor 1 portája volt. Az 1564-ik évi összeírásban portáinak száma 10-re emelkedett. Alig néhány év múlva végveszedelem fenyegette a helységet. 1567-ben a hatvani bég hadai elpusztították, ekkor semmisült meg a helység régi temploma is. Ez időtől kezdve az isteni tiszteletet *Vratarics* Mihály házának az ebédijében tartották. Itt állt haranglábon az elpusztult templom harangja, mely jelenleg is megvan. 1589—1590-ben már ismét helyreállott a község s azok közé tartozott, a melyek az egri várba szállították a püspöki tizedet. Az 1635-ik évi összeírásban csak $\frac{3}{4}$. 1647-ben fél, 1675-ben és 1686-ban $\frac{1}{4}$ portával van felvéve. A XVII. században több birtokosáról vannak adataink. 1659-ben *Gombos* Anna itteni részbirtokait zálogba adja *Agoston* Mihálynak. 1693-ban *Körber* Fülöp volt egri prefektus özvegyének birtokában találjuk. 1697-ben *Döry* András és neje s 1698-ban *Nyáry* Mihály, itteni birtokaikat *Körber* (Kerber) Fülöp özvegyének, *Furtingy* Dorottya Johanna asszonynak adták el. *Körber* Fülöp leányát, *Mária* Borbálát, a XVIII. század elején *Szalgháry* József vette nőül s e révén a helység legnagyobb része a Szalgháryak birtokába került. Szalgháry József utóda *Péter* 1730—40 között építette a család renaissance-stílusú kastélyát, melyet 30 hold kiterjedésű százados som, szil, kőris és ciprus-fákból álló park vesz körül. A kastély, melyet *Strobl* Alajos renovált, jelenleg Szalgháry Ernő tulajdona. Van itt még *Makay* Lajosnak is urilaka, mely 1882-ben épült. A XIX. század első felében a Szalgháry családon kívül, a *Makay*, *Földváry*, *Kállay*, *Rottenstein*, *Brezovay*, *Vratarics*, *Brezovicsai* *Horváth*, *Mezey*, *Szabó*, *Csiky*, *Mlinkó*, *Góth* és a *Zibskó* családoknak volt itt földesúri joga. Jelenlegi birtokosai Szalgháry Ernő, továbbá *Mihály* Gyula, *Gáspárdy* Elemér, *Lipovniczky* Kálmán és *Cziner* Szilárd. A későbbi róm. kath. templom építését 1780-ban kezdték el s csak 1793-ban fejezték be. Tornáczában áll a fentemlített harang, melyet a XVI. században használtak. Kegyura Szalgháry Ernő. A helység határában levő „Nagyhalom”-nál sok régiséget találtak. Mintegy folytatása a Tetővár, vagy Tetemvár, hol mintegy 15 holdnyi területen sírmező terül el, honnan szintén sok régiség kerül elő. A község területe 3439 k. hold, lakóházak száma 162 és a lakosság 795 lélek, a kik mind magyarok s 7 ref. és 27 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai *Polgári* Olvasókört és fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. Postája, távíró és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartoznak a következő lakott telepek: *Czinertanya*, *Gáspárdytanya*, *Gulyástanya*, *Lipovniczkytanya*, *Makaytanya*, *Mihálytanya*, *Vrataricstanya*, *Weisztanya* és *Mlinkótanya*.

Hort.

Hort. A hatvani járásban, a Nagy-Alföld északi részén, teljesen sík vidéken a Szárvágy és Ágó-patakok mellett fekszik. Eredetileg bessenyő telep volt, melyet Béla király névtelen jegyzője szerint a bessenyők földjéről jött *Tonuz* *Aba* törzse népesített be. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzekben *Hwrth* néven szerepel, plebániája a patai eszperesi kerületbe tartozott. 1433-ban a *Pálóczi* családot iktatja be az egri káptalan a helység birtokába. E család utolsó

sarja, *Pálóczi* Antal zempléni főispán, 1526-ban Mohácsnál lelte halálát, s több vármegyében fekvő birtokai uratlanná váltak. *Pálóczi* halálának hírére a *Ráskayak* és a *Dobó* testvérek tartottak igényt Hortra, melyet *Ráskay* Zsigmond, Adácsccsal, Szücsivel és Ecséddel együtt elfoglalt. 1539 táján *Werbözy* István tottó rá a kezét e helységre, a mi ellen a *Dobó* testvérek, Ferencz, Domokos és István, tiltakoztak. 1552-ben *Bebek* Ferencz és György birtokában találjuk, *Bebek* azonban hiütlenségbe esett, mivel az 1556-ik évi országgyűlésen meg nem jelent s *Ferdinánd* király megfosztván őt javaitól, Hortot *Alaghy* Györgynek és *Themes* Ferencznek adományozta. Az 1549—52-ik évi adóösszeírás szerint 10, 1564-ben 18 portája volt. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet. Az 1635-ik évi összeírásban 4, 1647-ben 2 $\frac{1}{2}$, 1675-ben 2 $\frac{1}{2}$, 1686-ban 2 portával van felvéve. 1693-ban gróf *Koháry* Istváné, kinek itt 38 jobbágytelke volt. 1741-ben gróf *Koháry* András József tábornok birtoka. A XIX. század első felében gróf *Batthyány* József, Miklós és Vinczéné, továbbá *Kendelényi* Ferencz bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Batthyány* Lászlónak, *Winterberg* Gyulának és *Horti* Jenő dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A községben 1873-ban nagy kolerajárvány uralkodott. A róm. kath. templom 1769-ben épült. *Winterberg* Gyula kastélya eredetileg a báró *Stillfried* családé volt, melyet a jelenlegi tulajdonos 1894-ben építtetett njá. A község területe 7505 k. hold. lakóházak száma 673 és a lakosság 3727 lélek, a kik közül 5 német, 2 tót, a többi magyar; vallásra nézve róm. kath. 3648, gör. kath. 1, ref. 5, ág. ev. 5. izr. 68. A helység lakosai önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn. Van a helységben nyári gyermekmenhely is. Mint ipartelep *Tóth* Mátyás gőzmalma érdemel említést. A község postája, távíró és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartozik: Pusztahort, Alsóceple, Felsőceple, Miklóstanya, Józseftanya, Puszta-nyagyhát, Lászlótanya, Denestanya és a *Winterberg* szőlőtelep.

Istenmezeje. A pétervásári járásban, a Mátra hegység nyúlványai alatt Istenmezeje. elterülő völgyben, a Tarna patak mellett fekszik. 1477-ben az *Olcsvári* család birtokában találjuk. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint több nemes családé volt, ekkor 4 adóköteles és 3 elszegényedett portát (jobbágytelket) írtak itt egybe. Az 1557-ik évi adóösszeírás szerint több nemes család bírt, ekkor 7 portája volt, az 1564-ik évi összeírás szerint az adóköteles jobbágytelkek száma 6-ra szállott le. Az 1635-ik évi összeírásban 2 portával van felvéve, 1647-ben nemes helységgént szerepel, 1675-ben szintén mint nemes község, 6 ft taksát fizetett. 1693-ban az egész helység *Beneken* egri sőtiszt birtoka volt. 1741-ben *Farkas* István özvegye volt itt birtokos. A XIX. század első felében *Beóthy* Lajos, továbbá a *Csernus*, *Brezovay*, *Radics* és a *Szalatnay* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg *Borhy* László örököseinek és *Steiner* M. Mórnak van itt nagyobb birtoka. Hogy a róm. kath. templom mikor épült, nem lehetett megállapítani. A község területe 5698 k. hold, lakóházak száma 156 és a lakosság 1041 lélek, a kik 3 német kivételével mind magyar anyanyelvűek és 25 izr. híján róm. kath. vallásúak. A nők házivászon-szövésével foglalkoznak. A község postája és távíró-állomása Pétervásárára, vasúti állomása Mátraballa. E helységhez tartozik Szederkénypuszta, továbbá Lászlótanya és Andortanya.

Ivád. A pétervásári járásban, Pusztafele és Vermekbércze alatt, hegyes-völgyes vidéken, a Tarna patak mellett terül el. A XIII. század közepén *Akos* nembeli Erre bán (1248—72.) birtoka, a ki után fia István (1281—1314) örökölt. István nádor fia János, Miklós, Jakab, Gergely, László és Fülöp hiütlenségbe esván, 1318-ban elvesztik összes birtokaikat. 1321-ben a király a *Kacsuk* nembeli *Széchenyi* Tamás vajdának adományozza, ekkor Ivád néven szerepel az adománylevélben. 1456-ban *Iwágh* néven említik az oklevelek, mely ekkor már az *Ivály* család birtokában volt, mely család, a török hódoltság idejét kivéve, mai napig háborítatlanul bírja. E család sarjai: *Ivály* Gergely és Tamás, 1655-ben *Wesselenyi* Ferencz nádortól új adományt nyertek Ivágy pusztai birtokrészükre. Jelenleg *Ivály* Béla volt országgyűlési képviselő a család ősi birtoka, kinek itt esinos új kastélya van, melyet a régi udvarház helyén épített. A róm. kath. templom 1792-ben épült. A község területe 2045 k. hold, melynek egynegyedrészé szántóföld, a többi egyenlő arányban erdő és legelő. A hegyi ákácültetvényeken kitűnő szőlőkarót termelnek. A lakóházak száma 56. A lakosság 338 lélek, a kik mind magyarok és róm. kath. vallásúak. A lakosok majdnem kivétel nélkül az Ivágy nemzetségre leszármazottai. A nők kenderfonással és vászon-szö-

vessel is foglalkoznak. A községben kisebb eszerép- és téglagyár van, mely *Ivány Béla* volt orsz. képviselő tulajdona. A község távíró-állomása Pétervársára, postája és vasúti állomása Mátraballa.

Kál.

Kál. Az egri járásban, a Mátra hegység és az Alföld találkozásánál, a Tarna patak mellett fekszik. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben Gal néven szerepel, plebániája a hevesi főesperességi kerülethez tartozott. A XIV. század második felében Németkál, majd Háromkál néven említik az oklevelek. Az 1352-ik évi egyezséglevelé szerint az *Aba* nemzeli *Debreiek* birtoka. *Debrei* Miklós magtalan halála után Zsigmond király 1417-ben megengedte Nánai *Kompolti* Istvánnak, hogy a *Debreiek* birtokait elfoglalja. 1438-ban a hűten *Debreiek* itteni birtokaiba a *Rozgonyiakat* iktatták be. Az 1552-ik évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között szerepel. Az 1553—1554-ik években újból felépült, az 1564-ik évi adóösszeírásban már 16 portával von felvéve. Az 1635-ik évi összeírás szerint 2. 1647-ben 1. 1675-ben szintén 1 portája volt. 1684-ben *Rákóczy* László és *Erdődy* György birtokában találjuk. Az 1693-ik évi összeírás szerint, mint pusztát, gróf *Erdődy* György birtoka, a hozzátartozó Nagyút helységgel egyetemben. A XVII. század végétől kezdve a debrői uradalomhoz tartozott. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihálynak van itt 4000 hold birtoka. A róm. kath. templom 1761-ben épült, kegyura gróf *Károlyi* Mihály. 1849 február 26—27-én vívott kápolnai esata ide is kiterjedt, a mely alkalommal a helység egy része leégett. A község területe 9278 k. hold, lakóházak száma 443 és a lakosság 3628 lélek, a kik 6 német és 1 tót kivételével magyarok. Vallásra nézve róm. kath. 3485, gör. kath. 3, ref. 25, ág. ev. 7. unitárius 1, izr. 107. A lakosság fogyasztási szövetkezetet tart fenn. A nők vászonszövessel is foglalkoznak. Posta, távíró és vasúti állomás helyben van. E helységhez tartozik Nagyút-pusztát, egykor virágzó helység, az *Aba* nemzetség ősi birtoka, mely a *Csobánka* ágának jutott. Midőn *Csobánka* fia János fiai 1302-ben megosztottak az atyai örökségen, Dávid birtokába került. *Csobánka* unokái hűtlenségbe esvén, Károly király megfosztotta őket ősi birtokaiktól s Nagyút helységét 1327-ben *Széchenyi* Tamás erdélyi vajdának adományozta. Az 1552-ik évi adóösszeírásokban már az elpusztult helységek között szerepel, ugyanúgy emlékezik meg róla az 1554-ik évi adóösszeírás is. Később ismét felépült, mert 1589—90-ben ama helységek között szerepel, a melyek az egri vár fenntartására szolgáltatták be a főpapi tizedet. 1635-ben 1 portája volt. 1647-ben fél, 1686-ban szintén fél portával szerepel az összeírásban. Az 1693-ik évi összeírás szerint még fél jobbgytelek volt itten.

Kápolna.

Kápolna. Az egri járásban, a Nagy-Alföld éjszaki részén, a Tarna patak mellett terül el. A XV. század első felében a *Sólymosy* család birtokában találjuk. E család magvaszakadtával *Rozgonyi* Péter egri püspök nyeri még 1430 előtt adományul Zsigmond királytól. Mikor *Rozgonyi* Péter püspök 1430-ban az egri prépostságot alapította, a püspökség jöszágaiból e ezéblől kiszakított birtokokért kárpótlásul, a többi között Kápolnát is átengedi az egri egyháznak. 1433-ban Kápolnát Kis-Kompolttal együtt az egri püspökség birtokaként említik. Az 1546-ik évi adóösszeírásban is az egri püspökség jobbgyközségei között szerepel, ekkor 4 portát írtak itt össze. Az 1552-ik évi összeírásban 5, 1564-ben 7 portája volt. 1635-ben $1\frac{1}{4}$, 1647-ben fél, 1675-ben fél, 1686-ban szintén fél portát vettek fel. Az 1693-ik évi összeírás szerint az egri püspöknek 23 jobbgytelek volt itten. 1848-ig az egri érsek földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg is az egri érsek a helység legnagyobb birtokosa. Az 1849 február 26—27-én vívott kápolnai esatáról a történeti részben bővebben írunk. Az ellenség karátüste ekkor felgyújtotta a kath. templomot. Az újjáépült róm. kath. templom kegyura az egri érsek. A község területe 3794 k. hold, lakóházak száma 333 és a lakosság 1714 lélek, a kik 2 kivételével magyarok: vallásra nézve ref. 12, ág. ev. 4, izr. 21, a többi róm. kath. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet és gazdakört tartanak fenn, azonfelül itt van az ország egyik legnagyobb dohány-beváltó hivatala. A kápolnai esata emlékére csinos emlékoszlopot állítottak a község határában. A helység postája, távíró és vasúti állomása helyben van.

Karácsond.

Karácsond. A gyöngyösi járásban, fennsíkon fekszik. Az *Aba* nemzetség ősi birtoka, mely a *Csobánka* ágának jutott. A XIII. század végén *Csobánka*, fia Péter, majd ennek fia Pál (1304—1339.) birtokában találjuk. Ekkor Visontához tartozott. Azonban *Csobánka* Pál, a ki *Csák* Mátéhoz pártolt, hűtlenségbe esvén, elvesztette ősi birtokait, melyek közül Karácsondot is Róbert Károly király



Erdőtelek. — Papp-Szász Lajos úrilaka Pusztatenken.



Gyöngyöshalász. — Biró Lajos dr. kastélya.



Hort. — Winterberg Gyula úrilaka



Ivád. -- Ivády Béla úrilaka.

1325-ben az Aba nembeli *Kompolti* Imrénnek adományozta. Az 1348. évi osztálylevél szerint *Kompolti* Imre fiainak birtokában találjuk. Az osztály alkalmával Karácsondot három részre osztották, s az osztzkodók közül János, a *Visontai* család őse, István és Imre a *Detky* család őse, egy-egy részt kaptak belőle. 1421-ben a magbanszakadt *Visontai* István itteni birtokait a király Nárai *Kompolti* István mesternek adományozta. Visontával együtt. Plebániáját az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzék is említi. 1473 június 2-án *Kompolti* János özvegyét, Margit asszonyt, elhunyt férje birtokának itteni részeibe ellentmondás nélkül beiktatták. Az 1549-ik évi adóösszeírás szerint több nemes család volt, ekkor 5 adóköteles, 4 elszegényedett és 6 elpusztult jobbágytelket találtak itt. 1552-ben *Ország* Kristóf birtokában találjuk. 1554-ben 7, 1564-ben 8 portát írtak itt össze. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet. 1635-ben 2, 1647-ben 1 $\frac{1}{2}$, 1675-ben fél, 1686-ban fél portát vettek fel az összeírásba. 1693-ban *Deák* Pál ezredes birtoka, kivülé még *Gosztony* Istvánnak is volt ekkor itt egy jobbágya. 1741-ben a *Nyáry* család birtokában találjuk. A XIX. század első felében a gróf *Esterházy*, báró *Baldacci*, gróf *Draskovics* családok, *Ocskay* Ignác, *Taródy* Bertalan, báró *Orczy* Lőrincz bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg özvegy *Beretvás* Endrénének (1600 hold), *Mattyasovszky* Miklósnak (1200 hold) és özvegy gróf *Westphalen* Rabánnának (1600 hold) van itt 500 holdon felüli birtoka. A helységben több kastély és úrilak áll fenn. *Beretvás* Endréné kastélyát 1854-ben gróf *Szapáry* Józsefné szül. báró *Orczy* Anna építtette. *Széplaky* György kastélya a XIX. század elején épült, azelőtt *Okolicsányi* Ignácéé volt. *Mares* László kastélyát *Gönczy* Pál építtette 1880-ban. Özvegy *Martinides* Alfrédné született *Komáromy* Ilona úrilaka 1863-ban épült. *Anderle* Róbert úrilakát, mely azelőtt az *Orczy* családné volt, szintén 1863-ban építették. Özvegy *Polyák* Sándorné szül. *Szalaga* Mária 1902-ben építtette úrilakát. *Mattyasovszky* Miklósné szül. *Gosztony* Irén úrilaka azelőtt a *Gosztony* családné volt és a XIX. század elején épült. *Kovácsóczy* Gyula úrilakát a múlt század végén építtette. 1882-ben nagy tűzvész pusztított a helységben, mely alkalommal 35 ház égett le. A róm. kath. templom az 1763-ik évben épült, a plebánia kegyúri joga vitás; ez idő szerint az egri érsek gyakorolja a kegyúri jogot. A község területe 5477 k. hold, lakóházak száma 484 és a lakosság 2905 lélek, a kik 2 német kivételével magyarok s 24 ref. és 21 izr. híján róm. kath. vallásúak. A helység lakosai önkéntes tűzoltó-egyesületet, 48-as függetlenségikört és hitelszövetkezetet tartanak fenn; azonkívül a Munkásvédő szövetségnek és a „Hangya” fogyasztási szövetkezetnek van főköja a helységben. *Széplaky* Györgynek szívógázmotoros malma van üzemben. A község postája, táviró és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartoznak: *Beretvás* alsó tanya, *Beretvás* felső tanya, *Gönczytanya*, *Komáromtanya*, *Kovácsóczytanya*, *Ocskaytanya*, és *Varnyas* pusztja.

Kerecsend. Nagyközség az egri járásban; a Nagy-Alföld kezdeténél, kissé dombos, de nagybárára sík vidéken, a Laskó patak és a budapest—kassai országút mellett fekszik. Az egri püspökség legrégibb birtokainak egyike. Első ízben a püspökség részére IV. Béla királytól kiadott megerősítő levelében említik, melyet V. István király 1271-ben Lampert egri püspök kérelmére átírt és megerősített. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben *Keresuch* és *Kerechen* alakban fordul elő, plebániája a hevesi főesperesi kerületbe tartozott. 1461-ben *Kelecsen* néven említik az oklevelek, ebben az alakban fordul elő az egri püspökség 1493—94-ik évi számadásaiban is. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint az egri püspökség birtokában volt. Az 1549-ik évi adóösszeírásban *Kerethen* néven fordul elő, ekkor 3 adóköteles, 5 elszegényedett és 8 elpusztult jobbágytelket írtak össze itt. Az 1552-ik évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között szerepel. 1635-ben *Kelecsen* néven szerepel az összeírásban, ekkor $3\frac{1}{4}$ portája volt. 1647-ben 1 $\frac{1}{2}$, 1675-ben fél, 1686-ban fél portát vettek itt fel. Az 1693-ik évi összeírásban, az egri püspökség pusztájaként szerepel. 1848-ig az egri érsekség földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg az egri érsekségnek van itt 1428 hold birtoka. 1849-ben a kápolnai esata másodnapján (február 27-én) *Guyon* gróf honvédtábornok hadosztálya foglalt itt állást, de mivel délután Kápolnánál már eldőlt a harc, itt várta be *Dembinszky* visszavonuló honvédek, honnan február 28-án Mezőkövesd felé vonultak vissza. A régi róm. kath. templomot 1780-ban újjáépítették. Kegyura az egri érsek. A község területe 4271 k. hold, lakóházak száma 313 és a lakosság 1652 lélek, a kik 2 német kivételével magyarok és 2 ref.

Kerecsend.

s 7 izr. híján róm. kath. vallásúak. A helység lakosai olvasókört és önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn. A *Reiner és Mandula* cézégnek pedig egy téglagyára áll üzemben. A község postája helyben, táviró és vasúti állomása Füzesabonyban van. E helységhez tartozik a Berektanya.

Kisfüzes.

Kisfüzes. A pétervásári járásban, a Sőhegy és Csengárnyék alatt elterülő völgyben, a Határlaposi patak mellett fekszik. Az 1296-ban kelt oklevélben Fyzes név alatt fordul elő. 1426-ban az *Iváni* család birtokában találjuk. 1489-ben a *Kormos* család volt itt birtokos, tagjai Füzesi előnévvel szerepelnek. Az 1549-ik évi adóösszeírás szerint az egész helységben nemesek laktak. Az 1552-ik évi adóösszeírás e helységről megjegyzi, hogy onnan az adó nem hajtható be. Az 1635—86-ik évi összeírásokba nincs felvéve. A XIX. század első felében gróf *Keglevich Gábor, Szerlem Antal és Fáy Menyhért* bírtak itt földesúri joggal. Később *Szerlem Géza, Okolicsányi Ödön és Fáy Béla*, azután *Gáspárdy Géza és Schwabenau* testvérek voltak itt birtokosok. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben. A község területe 837 k. hold, lakóházak száma 38 és a lakosság 235 lélek, a kik mind magyarok s 1 ref. és 3 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. Temploma nincs. A nők kenderfonással és vászonszövésével foglalkoznak. A község postája és táviró-állomása Pétervására, vasúti állomása Mátraballa.

Kisköre.

Kisköre. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld síkságán, a Tisza mellett terül el. Már az 1332—37. évi pápai tizedszedőajstromban, *Kerey* néven, egyházas helyként fordul elő. Az 1424-ik évi oklevélben *Kywe* név alatt népes, lakott pusztaként szerepel. 1486-ban *Kere* név alatt fordul elő, melyekkor a *Rozgonyiak* birtokában volt. Az 1552-ik évi adóösszeírásban *Keore* néven van felvéve s portáinak száma 5 volt. 1552-ben *Ország*h Kristóf és *Jakcsy Mihály* birtokában találjuk. Az 1554-ik évi összeírásban portáinak száma 14-re emelkedett. Az 1564-ik évi összeírásban is 14 portával van felvéve. 1635-ben $1\frac{1}{4}$, 1647-ben $\frac{3}{4}$ portája volt. Ez összeírásban már *Kisköre* néven szerepel. 1675-ben $\frac{1}{4}$ portát vettek itt fel. 1684-ben *Török Ferencz, Fáy György és a Rákóczy* család birtokában találjuk. Az 1693-ik évi összeírás szerint *II. Rákóczi Ferencz* birtoka, de birtokos volt még itt *Török Ferencz* is. 1741-ben az egri püspökség birtoka. 1804-ben az újonnan felállított szatmári püspökség birtoka lett, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg a helység egvedülű nagybirtokosa a szatmári püspök, kinek 6859 kataszteri hold földje van. A helybeli róm. kath. barokkstílusú templom 1777-ben épült, kegyura a szatmári püspök. A község területe 11,244 k. hold, lakóházak száma 458 és a lakosság 2713 lélek, a kik 2 kivételével magyarok; vallása névze róm. kath. 2624, gör. kath. 2. ref. 43, ág. ev. 1, izr. 43. A helységben Polgári Olvasókör, Általános Népkör, Önkéntes Tűzoltó-Egyesület s Fogyasztási és értékesítő szövetséget áll fenn. A község postája, táviró és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartozik *Rákhát* pusztja, továbbá *Kanyar, Csinge, Várfenék, Hatbáz, Terem, Hosszúhát és Lapostanya*.

Kishána.

Kishána. Az egri járásban, közvetlenül a Mátra hegység Messzilátó nevű hegye alatt fekszik. Délről a Tarnócza patak határolja s a községen az Ördögvályú patak folyik keresztül. Az *Aba* nembeli *Kompolthi* ág ősi birtoka (*Karacsony-János* szerint Magyar Nemzetiségek I. 57.) E helyen *Lovász- és Egyházas-Nána* helységek voltak. Mikor a *Kompolthi* ágból származott *Péter* a királyné tárnoki mesterének fia, 1325-ben megosztottak az atyai örökségen, *Gergely, a Domoszlay* család őse, *Lovász-Nánát, István*, később Heves vármegye főispánja és a *Nánai Kompolthi* család őse, *Egyházas-Nánát* kapta. 1415-ben *Kysnána* néven fordul elő az oklevelekben. 1468-ban *Kompolthi Miklós* birtokában találjuk, de ugyanakkor *Kompolthi János* leányának *Margit* asszonynak fia, *Szén György és Péter*, szintén részt követeltek belőle, épügy mint a nánai várból; e miatt ezután *Kompolthi Miklós*t perbe idézték. *Kompolthi János* fia: *Zsigmond és Ferencz*, valamint az *Ország*h *Mihály* négy fia között 1522-ben létrejött kölcsönös örökösödési szerződés alapján a *Kompolthiak* fiágának kihaltával az *Ország*h család örökölte. 1546—54-ben *Ország*h *Kristóf* birtokában találjuk, atyja testvérének leányai azonban pert indítottak ellene *Nána* birtoka miatt, mely per 1560-ban *Ország*h *Magdolna*, férjezett *Bánffy István*no javára dőlt ugyan el, de *Ország*h *Kristóf* elleneszeget az ítélet végrehajtásának, így azután a pert később egyezségileg intézték el. *Ország*h *Kristófnak* 1567-ben bekövetkezett halálával, nővére és ennek férjére, *Török* *Ferencz*re szállott. 1606 után pedig *Nyáry Pál*, volt egri várkapitány birtoka lett. 1648 táján *Vámosy István* Heves vármegye

alispánja, bírta zálogban. 1693-ban, mint pusztá, *Vay* Ádám birtoka volt, az egykori nánai uradalom legnagyobb részét azonban egy bizonyos *Buzinger* foglalta el, ő bírta ekkor Markaz, Visonta, Domoszló, Nána, Verpellét, Pegyvernek, Szent-Margit, Vécs és Kürü legnagyobb részét. 1741-ben a Nyáry család birtoka. Később a helységet Felső-Nánának hívták. A XIX. század első felében a báró *Brudern* örökösök, gróf *Esterházy*, báró *Orczy* Lőrincz, *Petrovay*, *Taródy*, *Goszthony*, *Dózser* és *Perlaky* családok, továbbá *Ullmann* László és a *Kovács* örökösök bírtak itt földesúri joggal. 1854-ben gróf *Károlyi* György vásárolta meg, jelesen gróf *Károlyi* Mihály a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1894-ben épült. A község területe 3923 k. hold, lakóházak száma 261 és a lakosság 1306 lélek, a kik mind magyarok, pedig néhány évtized előtt még tótok voltak; 3 protestáns és 16 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A lakosság télen kosárfonással foglalkozik. A helység postája Domoszló, táviró és vasúti állomása Verpellét. A község közepén emelkedett a nánai vár, melynek romjai még jelenleg is fennállanak. Különösen érdekes a gótstilben épült főtorony, mely még ép állapotban került az utókorra. A magas, négyszögletes lőtorony köfallal van körülvéve. A vár alja üres és nincs beépítve. E vár eredetileg az *Aba* nemzetség birtoka volt. A XV. században több oklevél emlékezik meg róla, ekkor a Nánai Kompoltiak birtokában volt. Az 1445–IV. törvényezik e vár fenntartását rendeli el. 1489-ben Lendvai *Bánffy* Miklós és Jakab, mint *Kompolthi* Erzsébet leányának fiai, szintén részt követelnek a vár birtokából. A mohácsi vész után az Országh család, jelesül Országh Kristóf birtokában volt. 1548–1560 között azonban unoka- testvérci közöttük *Országh* Magdolna férjezett *Bánffy* Istvánné is részt követeltek a vár birtokából. Eger elfoglalása után az egri basa leromboltatta.

Kompolt. Az egri járásban, a Nagy-Alföld sík vidékén, a Tarna patak jobb partján fekszik. Az *Aba* nemzetség ősi birtoka, mely az osztálykor a nemzetség *Sólymosi* ágának jutott. A XIV. században jelentékeny hely, a nádori gyűlések s később a vármegyei törvényszékek székhelye, miként azt az 1345-ik évi oklevél is kifejezetten feltünteti. Vámszedő hely is volt. A XIV. században, valamint 1430-ban Felsőkompolt néven említik az oklevelek, ekkor *Rozgonyi* Péter egri püspök birtoka, a ki azt a Sólymosiak kihaltával Zsigmond királytól nyerte adományul s ebben az évben az egri egyháznak engedte át. 1440-ben I. Ulászló király május 17-én, Egerből jövet, egy éjszakát Kompolton töltött, 1483-ban és 1494-ben Kiskompolt néven szerepel. Ezekben az években az egri püspökség birtokában találjuk. A Boldogságos szűz tiszteletére szentelt, valószínűleg beneczés apátsága a XIII. században már fennállott. A künoktól támasztott zavarok közepette szétrombolták, de IV. László király 1280-ban helyreállíttatta s fenntartására segélyt adott. Az 1549-ik évi adóösszeírásban Nagy-Kompolt és Kis-Kompolt helységek fordulnak elő, mindkét helység teljesen el volt hagyatva. Az 1554-ik évi összeírásban az elpusztult helységek között találjuk, Kis-Kompolt előfordul az 1551–1567-ik évi egri püspöki összeírásokban is; mint elpusztult helység földjeit, az 1577-ik évi úrbéri összeírás szerint a püspökség kápolnai gazdasátságja használta. 1693-ban *Majzik* Simon és *Császár* Péter voltak itt birtokosok. A XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal birtokába került. 1848-ig a debrői uradalomhoz tartozott. Jelenlegi birtokosa gróf *Károlyi* Mihály. A helységben lévő kastélyt, mely jelenleg gróf *Károlyi* Mihály birtokában van, a XVIII. század közepén gróf *Grassalkovich* Antal örökölte, a ki azt végrendeletileg *Forgách* Antalnak hagyományozta. A *Forgách* családtól gróf *Károlyi* György vette meg s jelenleg az aldebrői hitbizományhoz tartozik. 1849 február 18-án e kastélyba szállásolta be magát gróf *Auersperg* két század vasasa. E napon *Dessucffy* hadosztályának egy huszárosapata váratlanul megrohanta a császáriakat és azokat nagyrészt lekaszbolta. 1868-ban a község nagyrészo leégett. Az 1904 és 1907-ik években is nagyobb tüzesetek fordultak elő. A róm. kath. templom 1858-ban épült a réginek helyén. A község területe 4017 k. hold, lakóházak száma 309 és a lakosság 1661 lélek, a kik közül 69 nómot, 4 horvát, a többi magyar; vallásra nézve ref. 5, ág. ev. 2, izr. 3, a többi róm. katolikus. A helység lakosai gazdaságot s fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A község postája és távirója Kápolna, vasúti állomása Kál-Kápolna. E helységhez tartozik Kisasszonytér tanya.

Kompolt.

Kömlő.

Kömlő. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld sík vidékén terül el. Első ízben 1343-ban fordul elő, ekkor Kumleu néven említik az oklevelek, 1416-ban, mint elpusztult helységet. Zsigmond király Nánai *Kompolti* István mesternek adományozza. 1468—78-ban Kenle és Kewmle alakban említik az oklevelek. Ekkor a *Tarkócieknek* volt itt birtokuk, melyet János, választott egri püspöknek elzálogosítottak. Az 1546-ik évi összeírás szerint *Balassa* Zsigmond birtokában találjuk, 1553-ban *Tarcsay* György birtoka, a ki azt *Dobó* Istvánnak adja zálogba. 1564-ben 28 portát írtak itt egybe. A török hódoltság alatt elpusztult s az 1635 és az 1647-ik évi összeírásokban nem szerepel. Ekkor mint pusztá, a *Rákóczy* család birtokába került. 1674-ben *Rákóczi* Ferencz birtoka, a ki azt évi 120 forintért az átnyiaknak adta bérbe. 1693-ban *Szijártó* Istvánnak is volt itt birtoka. *Telekessy* István egri püspök (1700—1715) végleg megszerezte II. *Rákóczi* Ferencztől, eszébe adván a püspökségnek Zemplén vármegyében levő Szent-Mária nevű birtokát. 1804-ben az újonnan felállított szatmári püspökség nyerte adományul, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg a szatmári püspökség a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1782-ben épült, román stílusban. A plebánia kegyura a szatmári püspök. A község területe 5957 k. hold, lakóházak száma 516 és a lakosság 2905 lélek, a kik 2 kivételével magyarok: vallásra nézve r. kath. 2820, gör. kath. 2. ref. 45, ág. ev. 1. izr. 37. A helység lakosai fogyasztási és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A község postája helyben van, távíró-állomása Heves, vasúti állomása Füzesabony, Heves és Tarnaszentmiklós. E helységhez tartozik Dézsmakert és Kistanya.

Ludas.

Ludas. A gyöngyösi járásban, a Nagy-Alföld kezdetén, fennsíkon terül el. 1464-ben Ludas néven említik az oklevelek. Az 1552-ik évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között szerepel. Az 1635-ik évi összeírás szerint nemesek lakták, ekkor $\frac{3}{4}$ portát vettek itt fel. 1675-ben, mint nemes helység, 3 frt. taksával volt megadotvatva. 1693-ban *Laczkovics* István birtokában találjuk. A XIX. század első felében *Taródy* Bertalanné birtoka volt. A Taródyak itteni birtoka a *Goszthony* család kezébe került, 1850-ben gróf *Almássy* Mór vásárolta meg, a kitől 1880-ban *Brókönyi* Viktor birtokába került. A kastélyt a homlokzaton levő oszlopos tanúsága szerint a Taródy család építtette s a jelenlegi tulajdonos Beőkönyi Viktor 1890-ben átalakíttatta. A kastélyban régi édeskes falfestmények láthatók. Van benne nagyobb könyvtár is. A róm. kath. templom 1810-ben épült. A község területe 1873 k. hold, lakóházak száma 182 és a lakosság 903 lélek, a kik 3 német kivételével magyarok s 3 protestáns és 13 izr. híján róm. kath. vallásúak. A község postája, távíró és vasúti állomása helyben van.

Machonka.

Machonka. A pétervására járásban, a Mátra hegység éjszaki oldalán elterülő fennsíkon fekszik. A községen egy soha ki nem száradó kis patak folyik keresztül. 1396-ban Machonka néven említik az oklevelek, ekkor *Neczpáli* György birtoka volt, a ki azt *Istváni* Leuszták nádornak adta eszébe Türocz-Zsambokréthért, mely eszereszerződést 1416-ban megújítottak. Az 1549-ik évi adóösszeírás alkalmával már az elpusztult helységek között szerepel. 1552-ben 3 portát írtak itt össze. Ekkor már a hódoltsághoz tartozott. 1554-ben 2 portát vettek fel az összeírásba. 1564-ben 3 portája volt. 1635-ben $1\frac{1}{4}$, 1647-ben 1, 1675-ben fél, 1686-ban fél portával vették fel. 1693-ban *Vay* László birtoka, ekkor pusztá jellege volt. A XIX. század első felében *Gyürky* Pál és *Baloghyné* birtoka, kivülök még *Marsó* Lászlónak is volt egy kisebb jószág a helység határában. Később a *Bertha* család volt itt birtokos 1861-ig, utána a *Mátray* családé 1869-ig, e birtok jelenleg a *Rusznayák* örökösöké. A helységben levő régi úrilakok közül az egyik *Marsó* Lőrincz, a másik a Rusznayák örökösöké. A róm. kath. templom egyike a legrégebbieknek. Építészeti jellegét tekintve, a XV. században épült. A fala méter szélességűs gömbölyű patakkavicsból, deszka között öntötték össze. Eredetileg köfállal (ezinteremmel) volt körülvéve, melynek most már csak az alap-fala látszik. A helységnek vastartalmú savanyúvízforrása is van; a helység felső részén a kútak kisebb-nagyobb részben vastartalmúak s kitünő ivóvizet szolgáltatnak. A község területe 844 k. hold, lakóházak száma 104 és a lakosság 566 lélek, a kik mind magyar anyanyelvűek s 5 protestáns és 13 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A nők háziszövással foglalkoznak és a vásznat nemesek saját szükségleteikre használják fel, hanem el is adják. A helység postája és távírója Kisterene, vasúti állomása Nagybátöny és Kisterene.

Maklár.

Maklár. Az egri járásban, a Nagy-Alföld éjszaki részén, sík vidéken fekszik. A községben az Eger patak egyik ága, a Malomárok folyik keresztül. Az 1261-ben kiadott megerősítő-levél szerint az egri püspökség ősi birtoka. De az 1317-ben kelt ítélet alapján, az egri káptalan nyeri el. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben Macler név alatt fordul elő. plebániája, mely közvetlenül a püspökség alá tartozott s nem volt beosztva egy esperesi kerületbe sem, egyike volt e korban a leggazdagabbaknak. 1467-ben ismét az egri püspökség birtokában találjuk. Az egri püspökség 1493—96-ik évi számadásaiban Nagy-Maklár és Kis-Maklár helységek vannak felvéve. Az 1549-ik évi összeírásban Maklár néven szerepel, az egri káptalan birtokában találjuk; ekkor 15 adóköteles, 10 elszegényedett és 1 újonnan települt jobbágytelket írtak itt össze. 1552-ben 12 portát írtak össze. 1552 szeptemberben Ali basa itt ütött táborn. Az 1554-ik évi adóösszeírás szerint 52 portája volt. 1635-ben $3\frac{1}{2}$, 1647-ben 4, 1675-ben szintén 4, 1686-ban $3\frac{1}{2}$ portát vettek itt fel az összeírásba. Az egri püspökség 1684-ik évi úrbéri összeírása szerint 53 adófizető lakosa volt. Midőn *Doria* János 1687 július elején megkezdte Eger várának körülzárását, Maklára tette főhadiszállását s innen bírta fel a vármegye közönségét, hogy a körülzáró császári had élemezése dolgában intézkedjék. Az 1693-ik évi összeírás szerint az egri püspöknek 26 jobbágytelke volt itten. 1741-ben az egész helység az egri püspökség birtoka volt. 1848-ig az egri érsek földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg a helység legnagyobb birtokosa az egri érsekség. Az 1849 február 26-án vívott kápolnai csata első napján *Aulich* honvédtábornok táborozott itt a 2-ik honvédhadosztályal, majd a másnap mérközés után a magyar sereg Kápolnárol idáig vonult vissza. A község területe 559 k. hold, lakóházak száma 430 és a lakosság 2297 lélek, a kik most mind magyar anyanyelvűek. Pedig a helység egy része sváb telepes volt, a kik azonban mind megmagyarosodtak, de még most is sok közöttük a német nevű. Vallásra nézve róm. kath. 2024, ref. 257, ág. ev. 1 és izr. 15. A helység határában levő Baglyoshalmon egy őskori telep nyomaira akadtak, a hol arany fülbevalókat és mammutfogakat találtak. A róm. kath. templomot 1787-ben kezdte építtetni gróf *Esterházy* Károly egri püspök, melyet 1796-ban fejezték be. Kegyura az egri érsek. A reformátusok temploma 1781-ben épült. A helység lakói önkéntes tűzoltó-egyesületet és református olvasókört tartanak fenn. A község postája és vasúti állomása helyben van, távirója Füzesabonyban. E helységhez tartozik a Vöröskútintánya.

Markaz (Markáz). A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység déli részén emelkedő Cseres, Hegyes és Tatármező nevű hegyek alatt fekszik. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék emliti plebániáját, mely a patai esperesi kerületbe tartozott. Az 1348. évi osztálylevél szerint az *Abu* nembeli *Kompolti* ágából származó Imre siroki várnagy fiainak birtokában találjuk, mely osztály alkalmával Markaz Jánosnak, a *Visontay* család ősnének jutott. 1468-ban *Kompolti* Miklós birtokában találjuk, de *Kompolti* János leányának, Margit asszonynak fiai: *Szén* György és Péter, a birtok felerészére szintén igényt tartván, *Kompolti* Miklós perbe idéztetik. 1489-ben *Kompolti* István leányának, Erzsébetnek fiai: *Lendvai Bánffy* Miklós és Jakab követelik itteni részüket a *Kompolti*hiaktól. Az 1547. évi adóösszeírás szerint lakói elszegényedtek, úgy hogy a helységben egy adóköteles telket sem vettek fel az adóösszeírásba. 1552-ben *Losonczy* István földesúri hatósága alá tartozott. 1554-ben szintén az elpusztult helységek között szerepel. Az évi adóösszeírásba újonnan települt helységeként van felvéve. A későbbi összeírásokból azonban hiányzik. 1693-ban, mint pusztá, báró *Haller* Samu birtoka. A XIX. század első felében gróf *Esterházy*, báró *Baldacci*, gróf *Draskovich*, *Ocskay*, báró *Orczy* Lőrincz, *Taródy*, *Halasy* Károly, továbbá az *Orczy* és a *Perlaky* családok birtak itt földesúri joggal. Jelenleg a helység legnagyobb birtokosa *Grüssner* Mór Salamon, kinek 2000 hold kiterjedésű birtoka van itt. A község régi róm. kath. temploma már annyira elpusztult, hogy használni sem lehet. Az építés iránti eljárás jelenleg folyamatban van. A község területe 4493 k. hold lakóházak száma 290 és a lakosság 1439 lélek, a kik most kettő kivétellel magyar anyanyelvűek, pedig azelőtt sok volt közöttük a tót, de mind megmagyarosodtak. Vallásra nézve 14 izr. híján r. katolikusok. A helység lakosai keresztény fogyasztási szövetkezetet és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn.

Markaz.

A határban egy régi várrom nyomai láthatók. A község postája Domoszló, távíró-állomása Verpelét és vasúti állomása Gyöngyös. E helységhez tartozik: Buzásnyíreg telep.

Mátraballa.

Mátraballa. A pétervásári járásban, a Mátrahegység egyik völgykatlana ölen terül el. 1447-ben Barla néven fordul elő. Ugyane néven szerepel az 1546. évi adóösszeírásban is, ekkor *Bebek* Ferencz birtoka. 1549-ben már *Perényi* Gáboré. Az 1552. évi összeírás szerint 3, az 1554. évi összeírás szerint 4 portája volt. Az 1564. évi összeírásban az elpusztult helységek között szerepel. 1635-ben $1\frac{1}{2}$, 1647-ben $1\frac{1}{4}$, 1674-ben $\frac{3}{4}$ s 1686-ban fél portája volt. 1684-ben *Rákóczy* László és *Erdődy* György birtokában találjuk. 1693-ban gróf *Erdődy* Györgynek 7 jobbágytelke volt itten. 1741-ben báró *Grassalkovich* Antal személynök birtoka. A XIX. század első felében *Ullmann* Móricz és báró *Balassa* Sándor örökösai bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihálynak és *Braun* Kálmánnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1715-ben épült, mely kőfallal van körülrkerítve. A plebánia kegyura gróf *Károlyi* Mihály. 1853-ban villámcsapás következtében a helység legnagyobb része leégett. A község területe 4580 k. hold. lakóházak száma 176 és a lakosság 1014 lélek, a kik mind magyarok s 4 ág. ev. és 21 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai keresztény fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája, vasúti állomása és távíróállomása helyben van. A helység eddigi neve Balla volt. E helységhez tartozik Tardonyapuszta, továbbá Görcsvölgy, Bolyalápa és Völgytanya.

Mátradereske.

Mátradereske. A pétervásári járásban, a Mátra hegység völgyében, név nélküli patak mellett terül el. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *De Reske*, később, 1479-ben, *Derechke* néven fordul elő. Az 1546. évi adóösszeírás szerint *Perényi* Péter birtoka. 1549-ben *Perényi* Gáboré volt. Ekkor 5 adóköteles és 4 elszegényedett jobbágytelket írtak itt össze. 1554-ben 4, 1564-ben 10 portája volt. 1571-ben *Recsky* Zsigmond és György volt itt birtokos, de anyja után *Rédey* Pál is igényt tartott az itteni *Recsky*-féle birtokokra. 1635-ben 1, 1647-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben fél portája volt. 1684-ben *Erdődy* György és *Rákóczy* László birtokában találjuk. 1693-ban *Erdődy* György grófnak 3, *Fay* Ádámnak pedig 7 jobbágytelke volt itten. 1741-ben báró *Grassalkovich* Antal személynök birtokában találjuk. A XIX. század első felében a *Grassalkovich*, *Orczy*, *Bay*, *Balogh*, *Kabinyi*, *Ondrekovics*, *Recsky*, *Irády*, *Liszky*, *Gomba* és *Kecskeméti* családok bírtak itt földesúri joggal, ezenkívül *Ullmann* Móricznak volt itt birtoka. Jelenleg báró *Barkóczy* Sándornéknak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1804-ban épült. A község területe 2436 k. hold, lakóházak száma 279 és a lakosság 1555 lélek, a kik mind magyarok s 12 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. E község határában állanak Kanázsvár romjai. A község postája Recsk, távíró és vasúti állomása Parad. E helységhez tartoznak Kürt, Gyulamajor és Láz telepek.

Mátramindszent.

Mátramindszent. A pétervásári járásban, a Mátra hegység éjszaki oldalán emelkedő Sína-hegy és Haogató-hegy alatt, a Sós völgyben, a Mindszenti patak mellett fekszik. Az 1546. évi adóösszeírás szerint több nemes család birtoka, ekkor 3 jobbágytelket írtak itt össze. 1549-ben 8 adóköteles, 5 elszegényedett és 2 elpusztult jobbágytelket írtak itt össze, azonfelül 1 telek a községbíróé volt, melyet adómentesnek jeleztek. 1552-ben 8 portát, 1564-ben 4 portát írtak össze. 1635-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben $1\frac{1}{5}$ portája volt. 1684-ben *Nemes* Pál birtokában találjuk. 1693-ban *Gyürky* Ferencz birtoka, kinek itten 13 jobbágytelke volt. A XIX. század első felében a *Marsó*, *Rutkay* és a *Szmracsányi* családoknak volt itt földesúri joga. Később az *Okolicsányi* család volt itt birtokos. Jelenleg a helység legnagyobb birtokosa báró *Solymosy* Jenő, kinek 1261 holdja van és a *Wagner* család. A róm. kath. templom 1750-ben épült. A község területe 2903 k. hold, lakóházak száma 98 és a lakosság 678 lélek, a kik 2 német kivételével magyarok s 3 ref. és 11 izr. híján róm. kath. vallásúak. A férfiak nyírfaseprőt készítenek eladásra. A község postája, távíró- és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartozik Pusztasóiván, Pusztafelsőiván és a Wagner-tanya.

Mezőtárkány.

Mezőtárkány. Az egri járásban, a vármegye keleti szélén, az Eger völgyének déli kiszélesedésében, a Laskó patak és Eger csatorna között fekszik. 1279-ben még csak „terra Tharkan“ néven említik. 1323-ban az egri káptalan birtoka, ekkor Egyházastárkány néven szerepel. 1329-ben Egyházastárkány és Altár-

kány, 1358-ban Egyházastárkány és Kápolnástárkány, másként Altárkány, a káptalan birtokai. 1380—1481 között kelt oklevelekben, hol Egyházastárkány, hol Törpeszeg, hol Mező-Tárkány vagy Közép-Tárkány néven fordul elő. 1423-ban Mező-Tárkány néven országos vásártartásra kapott jogot a királytól, minek következtében városi jelleget nyert. A helység többi részeiben a köznemesek — mint a Tárkányi *Bodó* család — voltak a földesurak. Az egri püspökség 1493. évi számadásai szerint Alsótárkány Borsod vármegyéhez tartozott. Az egri püspökség 1494. évi számadáskönyvei szerint szintén az egri káptalan földesúri hatósága alá tartozott. Az 1546. évi adóösszeírás szerint az egri püspökség birtoka, ekkor 5 portája volt. 1552-ben esupán 1 portát írtak itt össze. s megjegyzi az összeírás, hogy e helységtől az adó második részlete már nem volt behajtható. 1635-ben fél, 1647-ben $1\frac{1}{4}$, 1675-ben $1\frac{1}{4}$ portája volt, ugyanakkor egy malmot is felvettek az összeírásba. 1686-ban itt $1\frac{1}{4}$ portát vettek fel. 1693-ban az egri káptalan birtokában találjuk. E helység határában feküdt Laskó (Lakso) falu, a hasonló nevű patak partján, melyet *Széchenyi* Tamás vajda s később országbíró, 1350-ben *Bék* nembeli Szentdomonkosi *Varju* Miklósnak adományozott, hű szolgálataiért. 1484-ben, úgy látszik, már csak pusztá; ekkor az egri káptalan birtokában volt. Jelenleg az egri főkáptalan Mezőtárkány legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1773-ban épült. A plebánia kegysura az egri főkáptalan. A község területe 6800 k. hold, lakóházak száma 672 és a lakosság 3045 lélek, a kik közül 2 tót, 1 kisorosz, a többi magyar; vallásra nézve gör. kath. 2. ref. 9, ág. ev. 1, izr. 54, a többi róm. katolikus. A helység lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn, mely egyúttal a Központi hitelszövetkezet tagja, továbbá Fogvasztási és értékesítő szövetkezet, Önkéntes Tűzoltó-egyesület s Olvasó-Egylet áll fenn a községben. A hitelszövetkezeti gabonarakár felállításához *Samassa* József egri érsek is jelentékeny összeggel járult, miért is a szövetkezet e raktártársulatnak nevezte el. A határbeli nagy domb alatt hevernek a hagyomány szerint egy község romjai. A község postája, távbeszélője, távíró és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartozik: Légrádytanya, Farkastanya, Lőrincztanya, Kovács-tanya, Németh B. látanya, Németh Antal-tanya, Mátyus-tanya, Vámostanya, Jacsó-tanya, Bársonytanya, Barna-tanya, Szalmás-tanya, Méhitanya, Útkaparóház és a főkáptalani vízimalom.

Mikófalva. A pétervásári járásban, meredek hegy tövében, az Eger patak mentén terül el. A *Bél* nemzetség ősi birtoka. E nemzetség a XIII. század második felében szétosztván az ősi nemzetségi javakat, azt a részt, a hol a mai Mikófalva terül el, 1282-ben Rátót és II. Mikó nyerik. A helység II. Mikótól (1282—1327) vette nevét, a ki azt betelepítette s határait 1295-ben az ugyane nemzetségből származott Gergely fiaitól megvett birtokokkal gyarapította. 1413-ban a *Rátótfalviak* birtokában találjuk. 1468-ban a *Monyorósi* család volt itt birtokos, e család itteni birtokait a *Nádasydyk* és az *Ormányiak* kapják. 1492-ben egy *Nagy* nevű család volt itt birtokos, mely Mikófalvi előnévvel szerepel. Az 1546. évi adóösszeírás szerint több nemes család volt, ekkor 4 adóköteles portát írtak itt össze. Az 1546. évi adóösszeírás szerint több nemes család birtoka. Ekkor 4 adóköteles, 8 elszegényedett és 2 pusztá jobbággytelket írtak itt össze. 1549-ben 5 adóköteles és 3 elszegényedett jobbággytelek, azonfelül pedig 1 nemestelek volt itt. 1552-ben 3, 1554-ben 3, 1564-ben szintén 3 portát írtak itt össze. 1635-ben $2\frac{1}{4}$ portája volt, ekkor nemes községként szerepel az összeírásban. 1647-ben és 1675-ben, mint kuriális helység, 4, illetőleg 7 frt taksát fizetett. 1693-ban *Bekény* János, *Kelemen* István, *Kovács* György, István, Mátyás, János és Albert voltak itt birtokosok. 1741-ben *Almády* János volt a helység legnagyobb birtokosa, kívülé azonban még számos köznemes volt itt birtokos. A XIX. század első felében az Almássyakon kívül a Bekény, Kovács, Kelemen, Zay, Rakovszky, Marton, Hellebronth és Torma családok, továbbá gróf *Keglevich* Miklós voltak itt birtokosok. Később, a XIX. század derekán, az itt lévő nemesi birtokokat a Kovács és a Kelemen családok vásárolták össze, ezeknek utódai a helység jelenlegi birtokosai. A helység temploma a XVIII. század első felében épült, az ajtóköibe 1757. évszám van bevésvé. Kegysura a község, mint testület. A község területe 2220 k. hold, lakóházak száma 204 és a lakosság 992 lélek, a kik mind magyarok és 15 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A nők házi-vászon és rongypokrőcz szövésével foglalkoznak. A község postája, távíró

Mikófalva.

és vasúti állomása Belpátfalva. E helységhez tartoznak Villó és Ugfalva puszták.

Nádújfalu.

Nádújfalu. A pétervásári járásban, a Mátra hegység északnyugati részén, a Zagya folyótól egy kilométernyire fekszik. 1426-ban Iván, Szuha és Füzes helységekkel együtt az *Iváni* család birtokában találjuk. 1463-ban Szulhavai és Maczonkával együtt fordul elő, ekkor Wyfalw néven szerepel s az Iváni család birtoka. Az 1549. évi összeírás szerint csupán 1 adóköteles, ezenkívül 3—3 elszegényedett és elpusztult jobbágytelket írtak itt össze. Az 1554. évi összeírásban az elpusztult helységek között szerepel. 1635-ben $1\frac{1}{2}$, 1647-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben fél, 1686-ban fél portája volt. 1693-ban Gyürky Ferencz birtoka, a kinek itt 5 jobbágya volt. A XIX. század első felében a Halasy, Gyürky, Vecsey, Gyuresányi, Balázs, Bakó, Markolt, Horváth és Süttő családok voltak birtokosok. A Halasy család birtoka jelenleg Zmeskál Zoltán cs. és kir. kamarásé (1736 kat. hold), kinek birtokába került a volt Halasy-féle kastély is, a mely alatt boltíves pince van. A török hódoltság előtt a helység más helyen volt, a török világban a helység lakosai elhagyván lakóhelyeiket, az itteni nádasokban telepedtek le. A régi község helye ma is Faluhely néven ismeretes. A török hódoltság után telepedett át a jelenlegi helyére. 1871-ben nagy csapás érte a községet, legnagyobb része leégett. Róm. kath. temploma még a XVIII. század előtti időből való, menyezete 1746-ban készült. A menyezett nagy négyszögletes táblákból áll, a melyek mindegyike magyaros stílusú és színezésű festményekkel van díszítve. A község területe 3142 k. hold, lakóházak száma 117 és a lakosság 632 lélek, a kik 4 kivétellel magyarok s 3 protestáns és 8 izr. hűján róm. kath. vallásúak. A lakosság háziiparszerűleg űzi a nyírfaseprő-készítést és vászonszövőst. A határban kőbánya is van. A község postája, táviró és vasúti állomása Mátramindszent. A helységhez tartoznak még Rakottyás és Pusztaközépipán.

Nagybátony.

Nagybátony. A pétervásári járásban, a Mátra hegység éjszaki lábánál elterülő völgyben, a Zagya folyó közelében fekszik. A Rátót nemzetséggel ősi birtoka. 1231-ben Bachon néven említik az oklevelek. A Rátót nemzetségen kívül az egri püspököknek is voltak itt birtokai a XIII. század második felében, de ezeket II. Endre egri püspök 1295-ben Marzso fia Pös comesnek adta cserébe Bátorért. 1487-ben Alsó-Bathon néven, az 1549. évi adóösszeírásban Bathon néven szerepel, ekkor Losonezy István birtoka. Az 1552. évi adóösszeírás szerint 5, 1554-ben 2, 1564-ben 9 portája volt. 1589—90-ben azok közé a helységek közé tartozott, melyek az egri vár fenntartására szolgáltatták be a főpapi tizedet. Az 1647. évi összeírásban $2\frac{1}{2}$, az 1675. évi összeírásban $1\frac{3}{4}$ portával van felvéve. 1686-ban $1\frac{1}{2}$ portája volt. 1693-ban Bátor néven fordul elő az összeírásban, ekkor Száray Ferencz birtoka. A XIX. század első felében az Almássy család, továbbá Gyürky Pál, özv. Buloghyné, Mitusorics és a Czobor családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg néhai Almássy István kiskori örököseinek és báró Solymosy Jenőnek van itt nagyobb birtoka. A helység temploma 1735-ben épült, 1744-ben, 1815-ben, 1836-ban és 1882-ben nagy tűzvész pusztított a helységben, a mikor a község legnagyobb része, a templom és a lelkészlak is leégett. A község területe 7189 k. hold, lakóházak száma 152 és a lakosság 1193 lélek, a kik közül 9 német, 5 tót, 2 oláh, 1 egyéb, a többi magyar; vallásra nézve 24 protestáns és 33 izr. kivételével róm. katolikusok. A határban egy várom látható, a mit Ágastárnak neveznek. A község határában lévő kőszénbánya és kőbánya állami kezelésben van. A község postája, táviró és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartozik Pusztatiribes, Almássy István örököseinek birtoka, az Almássyak ősi kastélyával, melyet Almássy János épített a XVIII. században, továbbá Alsólengyend, Felsőlengyend és Kisbátony.

Nagyfüged.

Nagyfüged. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegységtől délre, a Nagyalföld kezdetén s a Bene patak mellett fekszik. Eredetileg a patai, vagyis a mátraújfári várszerkezethez tartozott, tehát királyi várbirtok volt. 1427-ben a jászakúnok birtoka. Az 1549. évi adóösszeírásban Nagy-Füged és Kis-Füged helységekkel találkozunk; mindkét helység elhagyottan állt, lakosai elmenekültek. Az 1552. évi adóösszeírásban Nagy-Füged szintén az elpusztult helységek között szerepel. Hasonlóképp emlékezik meg róla az 1554. évi és az 1564. évi összeírás is. 1635-ben Nagy-Füged néven van felvéve az adóösszeírásban, ekkor 3 portája volt. 1684-ben Almássy János, Sötér Ferencz, Tassy István, Bulogh Mihály és a Bekény család birtokában találjuk. 1693-ban a Sötér család itt



Karácsond. — A Beretvás-féle kastély. (Most Klein Aladáré).



Karácsond. — Id. Széplaky György úrilaka.



Karácsond. — Mares László úrilaka.



Ludas. — Id. Beőkőnyi Viktor úrilaka.



Nagyfüged. — Kilián Ernő úrilaka.

5 jobbágytelek ura volt, kívülé még Balogh Mihály, *Bekény János, Tassy András, Tassy István, Rácz István és Pető András* voltak itt birtokosok. 1741-ben Almássy János volt a helység legnagyobb birtokosa. A XIX. század első felében *Almássy János és Manó*, továbbá a *Majzik, Czövek, Darvas, Ondrekovics, Halasy, Rakowsky, Hellebronth, Csányi*, Országh örökösök és *Saághy* család bírtak itt földesúri joggal. Később *Majzik Alajos, Sándor, József és János, Czövek István, Bíró Albert és Boroviczény László* voltak itt birtokosok. Jelenleg *Kilián Ernőnek, Majzik Viktornak, Bíró Józsefnek és Vezár Andrásnak* van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1836-ban épült. A községet 1874-ben nagy árvíz pusztította el. A helységben két kastély van, egy régi, és egy új; mindkettőt az Almássy család építtette. A régi most községházaként szolgál, az új pedig Kilián Ernőé. A község területe 4771 k. hold, lakóházak száma 313 és a lakosság 2118 lélek, a kik mind magyarok s 5 ref. és 29 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység postája helyben, táviró és vasúti állomása Ludason van. Ide tartozik Tarcapuszta, Annamajor, Dudástanya, Egyházpuszta, Horvátanya, Kiscsinér és Lajostanya.

Nagyiván. A tiszafüredi járásban, a Hortobágy szomszédságában, teljesen sík vidéken terül el. Már az őskorban megült hely volt, a mit a vizek melletti hátság helyeken találhatók leletek bizonyítanak. E helység eredetileg Szabolcs vármegyéhez tartozott. Legrégibb adatunk a XIV. századból van e helységről. 1347-ben mint Szabolcs vármegyéhez tartozó helységet említik az oklevelek. Az 1480—1492. években Nagh Iwan, Naghvan néven szerepel az oklevelekben. 1480-ban az *Abádi* család, több más birtokkal egyetemben, elzálogosította a *Bessenyeieknek*. 1492-ben részben *Nagylucsei István* szeremi püspök, *Nagylucsei Orbán* kincstartó unokaöccsének birtokában találjuk, a ki itteni fekvéseit az egri káptalannak hagyományozta. Kívülé még a *Pálóczy*oknak is voltak itt birtokaik, melyeket *Pálóczy Antal*, a ki 1526-ban Mohácsnál esett el, végrendeletileg az egri káptalannak hagyományozta. E hagyomány birtokában a káptalant I. Ferdinánd király 1527 nov. 23-án megerősítette. Az 1527. évi adóösszeírás szerint részben az egri káptalané, részben nemeseké volt, ekkor 19 portát írtak itt össze. 1554-ben csak 6, 1564-ben szintén 6 portája volt. 1612-ben már teljesen el volt pusztítva, miként *Nagytályai Péternek* 1612 június 30-án kelt leveléből olvassuk; csak temploma állott fenn. A mostani falu már újabb telepítés és 1712-ben 8 család lakott itt. A török hódoltság után, 1715-ben, ismét az egri káptalan birtokába került, mely ismét újabb családokat telepített ide, valamint *Haller Ferencz*, ki nagy gulyáinak őrzésére több pásztorcsaládot hozott ide. Az egri főkáptalannak 1848-ig volt itten földesúri joga. Jelenleg is az a község legnagyobb birtokosa és 3500 hold földje van itt. A róm. kath. templom az 1789. évben épült. A plebánia kegyura a főkáptalan. A község területe 7496 k. hold, lakóházak száma 375 és a lakosság 2162 lélek, a kik mind magyarok s 16 ref. és 36 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helységben van kisbirtokos gazdák szövetsége és fogyasztási szövetsége. A község postája helyben van, táviró és vasúti állomása Kúnmadaras. E helységhez tartozik Mérges pusztja.

Nagyréde. A gyöngyösi járásban, az Újhegy alatt elterülő völgyben, a Patai patak partján fekszik. Az *Aba* nemzetség ősi fészke, hol e nemzetség valamennyi Rédei ágja birtokos volt. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint már plebániája is volt, mely a patai főesperesi kerülethez tartozott. Rédet már a XIV. század elején a nemzetség legalább három részre osztotta s mindegyik birtokos külön bírói tartott, ily módon három község: Nagy-, Kis- és Szent-Márton-Réde keletkezett. Az egyik Rédei ágból *Vörös Dezső* fia *Jakab* (1343—52), a ki felvette a Rédei nevet, még életében felosztotta jószágait fiaik között s magának egy harmadot tartott meg, mely 50 holdból és 3 telekből állott. A másik alágból származó *Mikócsa* (1339—1351) és *Vanyarcz János* (1351) Szent-Márton-Rédét bírta. *Demeter* fia *Olivér* (1338—1351), valamint *Garduan* fiai: *László és Miklós* (1345) Nagy-Rédei néven szerepelnek. 1415-ben, 1424-ben és 1446-ban Rédeszentmárton és Szentmártonréde néven szerepel. 1422-ben, 1450-ben és 1464-ben Boldogasszonyréde néven említik az oklevelek. 1414-ben a *Szuhai Jákófiak* és a *Fedemesiek* voltak itt birtokosok. Az 1549. évi adóösszeírásban 4 portával van felvéve. Az 1552. évben 5, 1554-ben 6, 1564-ben szintén 6 portája volt, 1635-ben 1 1/2, 1617-ben s 1675-ben 1 portával van felvéve az adóösszeírásba. 1684-ben *Rákóczi Ferencz* birtokában találjuk. 1693-ban

Nagyiván.

Nagyred.

Majthényi György birtoka, a ki egyúttal a hozzátartozó Kiszéde pusztát is bírta, ezenkívül még *Laczkovics* István és a *Darvas* család voltak itt birtokosok. 1741-ben *Stessel* Kristóf birtoka. A XIX. század első felében báró *Eötvös* Anna, *Stessel* Kristófné, *Rédey* Ferencz, *Prónay* Károly, továbbá az *Almássy*, az *Isáák* s a *Darvas* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg *Földváry* Vilmos (1200 hold), *Graefl* Jenő (600 hold), *Deutsch* Adolf (560 hold) és *Brezovay* Sándor (518 hold) a helység legnagyobb birtokosai. A községben három úrlak van. Az egyik *Brezovay* Sándoré, a másik *Isáák* Istváné s a harmadik *Földváry* Vilmosé. A helység templomát eredetileg a *Stessel* család építtette a XVIII. században, 1873-ban újjáépítették. A templom oltárképe a XVIII. századból való műremek. A község területe 5970 k. hold, lakóházak száma 402 és a lakosság 2104 lélek, a kik mind magyarok; vallásra nézve ref. 9, ág. ev. 6, izr. 29, a többi róm. katolikus. A helységben a közbirtokosságnak téglagyára áll fenn, melyet jelenleg *Vitál* Márton bír bérben. A község postája, távíró és vasúti állomása Gyöngyös. E helységhez tartoznak Kiszéde pusztá, továbbá a következő tanyák: *László*-tanya, *Luby*tanya, *Malvintanya*, *Margitmajor*, *Rózatanya*, és *Vilmóstanya*.

Nagyutlya.

Nagyutlya. Az egri járásban, az Öreghegy és Nagyszőlő hegy között elterülő fennsíkon, az Eger patak jobb partján fekszik. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben Talha minor és Talha major (Nagy- és Kis-Tálya) néven szerepel; mindkét helység az egri püspökség birtoka. Kistályát 1430-ban az egri püspök a szomszédos Novajjal együtt az újonnan alapított egri prépostságnak adományozta. Az 1546. évi adóösszeírásban csupán egy Tálya nevű helység fordul elő, mely az egri püspökség birtoka volt. Az 1552. évi összeírásban Nagy-Tálya helység néven szerepel, ekkor 28 portája volt. Az 1554. évi összeírás szerint Eger várának ostroma alkalmával teljesen elpusztult. Egy évtized alatt azonban benépesült. 1564-ben 53 portát írtak itt össze, ekkor egyike volt a vármegye legnagyobb községeinek, ez összeírásban csak Gyöngyös és Felnémet szerepel nagyobb portaszámmal. Az 1635. és 1686. évi összeírásokban nem fordul elő. Kis-Tályán 1612-ben a törökök gazdálkodtak. A XVII. század végével ismét visszakerült az egri püspökség birtokába s a püspökségnek, majd az érsekségnek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg legnagyobb birtokosa az egri érsekség. A község területe 2288 k. hold, lakóházak száma 125 és a lakosság 898 lélek, a kik most már mind magyar anyanyelvűek. A helység lakosai eredetileg svábok voltak, a kiket a XVIII. században telepített ide az egri püspök, de idővel teljesen elmagyarosodtak. Vallásra nézve tisztán róm. katolikusok. A róm. kath. templom 1903-ban épült. A község postája és vasúti állomása Maklár, távíró állomása Füzesabony.

Örvény.

Örvény. A tiszafüredi járásban, közvetlenül a Tisza partján fekszik. A legrégibb oklevelekben Ewren, Ewrem (Örem) alakban fordul elő. Az egri püspökség részére 1261-ben kiadott megerősítő levél szerint, a püspökség ősi birtoka. A későbbi oklevelek szerint, mint 1417-ben s 1494-ben is, az egri püspökség birtokában találjuk. Hajlan jelentékeny helység volt, vánszedési joggal és külön hajóval is bírt, mely a Tisza áradásai alkalmával a közlekedés fenntartására szolgált, erre látszik vonatkozni a Hajóútja helynév, mely a püspöki birtoknak a része volt, a mely felé az áradáskor a hajó járt, innét vette tehát e birtokrész a Hajóútja nevet, de e név emléke csupán az oklevelekben maradt fenn, s jelenleg e nevet sem birtok, sem határárész nem viseli. Az 1552. évi adóösszeírás szerint az egri püspök birtokában volt, ekkor 4 portát vettek itt fel. Kevéssel ezután elpusztult, s csak 1553—54-ben kezdett újra felépülni. Az 1564-ik évi adóösszeírásban 12 portával szerepel. 1612-ben *Mező* János és *Török* Bálint birtokában találjuk. 1693-ban *Török* Ferencz és *Rácz* Péter voltak itt birtokosok. Később visszakerült az egri püspökség birtokába. A kassai püspökség felállításával 1804-ben a kassai káptalan birtoka lett, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg is a kassai káptalan a helység legnagyobb birtokosa. 1849 július 27-én Korponay ezredesnek Örvény és Tiszafüred között felállított csapata s az oroszok között, véres összeütközés volt. A túlnyomó számú orosz had, elűzve a magyar csapatokat, átkelt a Tiszán és Hajdúhadház felé vette útját. A róm. kath. imaház 1848-ban épült, kegysura a kassai káptalan. A község területe 2291 k. hold, lakóházak száma 115 és a lakosság 721 lélek, a kik mind magyarok s 43 ref. és 6 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A tiszafüred-vidéki halászatnak középpontja Örvény, ahol a *Lóvey* testvérek bérlik az egész hevesmegyei tiszai halászatot. A határban, a kassai káptalan birtokán, a régi község és a régi

templom romjai még ma is láthatók. A község postája, távíró és vasúti állomása Tiszafüred. A helység eddigi nevét (Tisza-Örvény) az 1903. évi 23.197. számú belügyminiszeri rendelet változtatta át Örvényre.

Pálosvörösmart. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység Kékes nevű hegye alatt elterülő völgyben, a Gyöngyöspatak mellett fekszik. Az *Aba* nemzetségi ősi birtoka, mely a nemzetség *Csobánka* ágának jutott. 1304-ben *Aba* nembeli *Csobánka* unokái: János fia, Sámuel és Dávid, továbbá Péter fia Pál, itt pálos kolostort alapítottak. Az itteni pálosok 1356-ban Benén kaptak részeket, 1441-ben V. Lászlótól Fügedet nyerik adományul, 1461-ben pedig *Debreci* Imrétől Lőrinczi és Varsány fele részét. 1496-ban *Kanizsai* György elzáróította nekik benei birtokát. 1501-ben II. Ulászló védlevelet adott ki számukra. Noha a helység a török világban elpusztult, a pálosok megmaradtak Vörösmarton. 1699-ben a helységet *Almássy* András gyöngyösi plebános akarta elfoglalni, a mi ellen *Huszár* István, a veresmarti pálosok perjele, tiltakozott. A pálosok rendháza a jelenlegi községháza helyén állott. Mikor II. József 1786-ban a rendet feloszlatta, a pálosok már nem laktak itten. A rend eltörlése után a helység a vallásalap birtokába került, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg *Dobóczky* Dezsőnek van itt nagyobb birtoka. 1893-ban épült a róm. kath. templom. A község területe 995, lakóházak száma 92 és a lakosság 463 lélek, a kik mind magyarok és mind róm. kath. vallásúak. A helység lakosai önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A község postája Abasár, távíró és vasúti állomása Gyöngyös.

Pálos-vörösmart.

Parád. A pétervári járásban, a Mátra hegység Kékes nevű csúcsa tövében. a község határában eredő s a Tarnába ömlő patak mindkét partján terül el. Az 1549-ik évi adóösszeírás szerint 5 adóköteles, 4 szegény és 2 elpusztult jobbágytelket írtak itt össze. A helység ekkor *Perényi* Gábor birtoka volt. 1552-ben szintén *Perényi* Gábor birtokában találjuk, ekkor 5 portája volt. 1554-ben 3, 1564-ben 4 portával szerepel az összeírásokban. 1635-ben 1 $\frac{1}{2}$, 1647-ben 1, 1675-ben fél portája volt, az utóbbi években egy malmot is vettek fel az összeírásba. 1684-ben *Rákóczy* László és *Erdődy* György birtokában találjuk. Az 1693-ik évi összeírás szerint gróf *Erdődy* Györgynek 7 jobbágya volt itten. 1741-ben báró *Grassalkovich* Antal királyi személynöke volt. Tímósbányáit már a XVIII. században művelték. Híres fürdőjéről más helyen van szó. Későbbi földesura *Ullmann* Móricz volt. 1854-ben a gróf *Károlyi* család birtokába került, a kik két kastélyt is építtettek a helységben. Az egyiket gróf *Károlyi* Györgyné 1881-ben, a másikat gróf *Károlyi* Gyula 1885-ben építtette. Jelenleg mindkét kastély gróf *Károlyi* Mihály tulajlona. A helységnek van róm. kath. temploma. A község területe 7341 k. hold, lakóházak száma 362 és a lakosság 2227 lélek, a kik közül 6 német, 8 tót, 1 oláh, 4 egyéb, a többi magyar; vallásra nézve róm. kath. 2207, ref. 2, ág. ev. 1, izr. 17. A helységhez tartozik a parádi üveggyár, a melyet 1814-ben a báró *Orczyk* alapítottak. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihály tulajlona. A gyár igazgatója Szlovák Béla. A község postája, távíró és vasúti állomása helyben van.

Parád.

Pély. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld sík vidékén, a vármegye tiszán-inneni déli részén fekszik. Eredetileg a hevesi vár tartozéka volt. E várföldet II. Endre király 1234-ben az *Aba* nembeli *Demeter* királyi főtekefogónak és később bodrogai főispánnak adományozta. Valószínűleg bessenyők lakták, a kik a tatárjárás alatt pusztultak el. A XIV. században a *Nekesiek* birtokában találjuk, de hiútlenségük miatt *Zsigmond* király elveszi tőlük s 1403-ban *Kompolti* István mesternek adományozza, a ki 1416-ban új adománylevelet nyer Pélyről együtt Kömlő, Folt és Mákégyháza elpusztult helyégekbe a királytól. 1468-ban *Kompolti* Miklós birtokában találjuk, de *Kompolti* János leányának, *Margit*nak, *Szén* Jánostól született fiai: *Szén* György és Péter, anyai joga a helység fele részét követelték maguknak, s e miatt *Kompolti* Miklóst perbe idéztetik. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint *Losonczy* István birtokában találjuk. 1549-ben szintén *Losonczy* István birtoka, ekkor 5 adóköteles, 4 elszegényedett és 5 adómentes jobbágytelket vettek fel az adóösszeírásba. 1552-ben 8 portát írtak itt össze, de az adó nem volt behajtható. 1554-ben 7, 1564-ben 15 portája volt. 1684-ben *Wesselényi* Pál és *Deák* János birtoka. 1693-ban *Glöcksborg* (Glöckelsberg) ezredes birtokában találjuk, kivüle még a *Repeczky* családnak is volt itt 3 jobbágytelke. 1741-ben a *Nyáry* család volt a helység legnagyobb birtokosa. A XIX. század

Pély.

első felében báró *Orczy* László és György, továbbá gróf *Szapáry*, gróf *Esterczázy* János, *Bernáth*, *Radics*, *Dobóczy*, *Farkas* és *Freizeisen* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg *Sász-Coburg-Góthai* Fülöp herczegnok 2092 hold és *Goldstein* Jakabné született *Bischitz* Máriának 1493 hold kiterjedésű birtoka van itten. 1869 szeptember 17-én óriási tűzvész pusztított a helységben, mikor a falu harmadrésze a lángok martaléka lett. 1853-ban, 1855-ben és 1888-ban a Tisza öntötte el a helység határát. A róm. kath. templom 1773-ban épült. Legutolsó kegюра 1820-ban *Berényi* Terézia grófnő és báró *Orczy* Lőrincz volt, jelenleg nincs kegюра. A helység lakosai róm. kath. olvasókört, polgári olvasókört, gazdakört és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája helyben van, távíró és vasúti állomása Tarnaszentmiklós. E helységhez tartozik: Pusztahatrongyos, Pusztakishatrongyos, Fehértanya, Bischitztanya, Brauntanya, Rónaytanya és Zsigmondanya.

Pétervására.

Pétervására. A róla elnevezett járás székhelye; hegyektől körülvelt völgyben, a Tarna patak mentén fekszik. A helység már a tatárjárást megelőző időben fennállott, erre enged következtetni a Canonica visitatio régi jegyzőkönyve, hol mondva vagyon, hogy már a tatárjárást előtt épített egy ismeretlen alapítót egy malmot, oly feltétellel, hogy ennek jövedelme a plebánosé legyen s ezért minden hónapban egy misét végezzen. E malmot a tatárok kétszer égették fel, de a község mindannyiszor helyreállította. A XIII. század közepén az *Akos* nembeli *Endre* bán (1248—1272) birtoka, a ki után fia *István* (1281—1314) országbíró és a későbbi nádor örökölte. Fiai azonban 1318-ban elvesztették összes javaikat, közötté *Pétervásárát* is. 1321-ben a király *Széchenyi* Tamás erdélyi vajdának adományozta. Az 1332—1337-ik évi pápai tize jegyzék említi plebániáját, mely a patai esperesi kerülethez tartozott. 1361-ből az esztergomi káptalan határjáró levele maradt fenn, *Pétervására* és a szomszéd helységek határait illetleg. 1445-ben már városi jellege volt, ekkor a gömörvármegyei *Aj* ácskó várának tartozékai között említi, mely ekkor a *Pálóczyaké* volt. 1500-ban a Nagy-Váthi *Mágócsi-Porkoláb* család birtokában találjuk. Az 1546-ik évi összeírás szerint *Perényi* Péter birtoka, a ki, úgy látszik, hatalmasul elfoglalta a Mágócsiaktól. 1549-ben *Perényi* Gábor birtokában találjuk. Az 1552-ik évi adóösszeírás szerint csak 12 adóköteles portája volt, a másik 12 portát a törökök elpusztították. Az 1564-ik évi adóösszeírásban 15 portával szerepel. 1574-ben *Dédes* városához tartozott. E közben ismét visszakerült a Mágócsiak birtokába. Ekkor *Mágóchy* Gáspáré, a ki 1564-ben a török fogságból történt kiszabadulása után Eger kapitánya, Heves és Külső-Szolnok vármegye főispánja volt. *Mágóchy* 1586-ban *Istvánffy* Miklós nádori helytartó előtt *Pétervásárt* *Dorottya* nővére fiának: *Sövényházi Mór*icz Balázsnak engedte át örök időre. 1592-ben *Mór*icz Balázs zálogba adja *Nagymihályi* Margitnak. 1603-ban *Mór*icz Márton egyezkedik *Nagymihályi* Margittal *Pétervásárt* illetleg. 1620-ban már *Keglevich* Miklós, előbb diósgyőri, később ónodi végvárpapánny birtokában találjuk, a ki *Sövényházi Mór*icz Márton leányát, *Borbálát* bírván nőül, *Pétervásárt* nyerte hozományul. Az 1635-ik évi adóösszeírásokban 3 $\frac{1}{2}$, 1647-ben 3, 1675-ben 3 portával van felvéve. A XVII. század közepén *Báthory* László, volt Heves vármegyei alispán birtokában találjuk, de báró *Keglevich* Miklós csakhamar visszaszéri tőle s 1676-ban királyi adományt eszközölt ki mind *Pétervására*, mint több más Borsod vármegyében fekvő helységre. 1682-ben báró *Keglevich* Miklós, Torna vármegye főispánja, *Pétervásárt* Szilvással és Komoróccsal együtt Torna várának tartozékaiként vezettette be a kamarai összeírásokba s erre királyi jóváhagyást is nyert. 1684-ben báró *Keglevich* Miklóson kívül *Semsey* Pál és a *Csanády* család is birtokos volt itten. 1693-ban gróf *Keglevich* Ádám birtokában találjuk, kivüle még az *Iványi* család, *Botka* Mátyás és *Suy* Péter voltak itt birtokosok. 1719-ben épül fel a kath. templom, de papja még nem volt, noha több község tartozott hozzá, mint *Kövesd*, *Istenmezeje*, *Ívárd*, *Szék* (Bükkszék), *Füzes* és *Váraszó*. *Keglevich* I. Gábor építette a család régi kastélyát a XVIII. század első felében, még 1740 előtt, ő alapította az itteni plebániát is. azzal a kötelezettséggel, hogy a plebános a családi kápolnában is misézni tartozik. E családi kápolnát gróf *Barkóczy* Ferencz megyés püspök 1760-ban szentelte fel. Az 1741-ik évi összeírás szerint a *Keglevich* családon kívül még *Berthóthy* Istvánnak is volt itt birtoka. Az 1803-ik évi Canonica visitatio alkalmával *Pétervásárott* 1262, *Ívádon* 336, *Füzesen* 173, *Vezekényen* 23,

a plebánia területén tehát összesen 1797 lélek volt. A ma fennálló gótstílusú templomot 1812 szeptember 30-án kezdte építtetni gróf *Keglevich* Károly cs. kir. kamarás, Heves vármegye 1797. évi felkelő nemes hadának parancsnoka, s az építést 1817 május 7-én fejezték be. A templom kőfallal van körülveve. Ugyanő építtette 1807-ben a család kastélyát is. A templom alatt van a Keglevich család sírboltja is, a hol az alapító gróf Keglevich Károly nyugszik. A templom szent edényei között különösen becses ama szentségtartó, melyet gróf Keglevich Károly 1816-ban készíttetett, Geriek József és fia pozsonyi czéggel s kővek nélkül 6304 forintba került. A szentségtartó alján a gróf Keglevich czímer s a következő felirat látható: „A Comite Carolo Keglevich filio Gabrieliis, pro parte Ecclesiae Pétervásáriensis Anno 1816.“ A XIX. század első felében gróf Keglevich Gábornak, Nógrád vármegye főispánjának, volt itt földesúri joga. Jelenleg gróf *Keglevich* Gyula cs. és kir. kamarásnak, a ki a róm. kath. templom kegyura és gróf Károlyi Viktorné örökösének van itt nagyobb birtoka. 1849 február 24-én, alig néhány nappal a kápolnai esata előtt, itt véres összeütközés volt *Máriássy* János honvédezredes és a *Schlick*-féle hadosztályhoz tartozó *Schultz*tábornok között. A túlnyomó számban lévő eszászáriak *Máriássyt* 1200 főnyi csapatával és 4 ágyújával együtt heves harc után visszaszorították. E véres közdelem után *Schlick* hadosztályának zöme szállotta meg Pétervásárt, majd innen Sirokon át Verpelétre vonult. Ugyanakkor a eszászári sereg a Keglevich-kastélyban a család műkinseit kocsik a rakta és elhurcolta. A helységnek érdekes épülete még a régi községháza is, a melynek renezánsz stílusú tornya hajdan városi őrtoronyul szolgált. A róm. kath. templom műemlékei közül a fent említett szentségtartón kívül kiemelendő mintegy 25 darab értékes esaula és pluviale. Van a helységben izr. imaház is, mely 1878-ban épült. A község területe 6465 k. hold, lakoházak száma 333 és a lakosság 1960 lélek, a kik közül 4 német, 1 tót, 1 egyéb, a többi magyar; vallásra nézve róm. kath. 1862, gör. kath. 2, ref. 12, ág. ev. 7, izr. 77. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája és távírója helyben van, vasúti állomása Mátraballa. E helységhez tartozik Mátracsér, és Mátravizekény.

Poroszló. A tiszafüredi járásban, sík vidéken, a Tiszától mintegy 6 kilométernyire fekszik. Közvetlenül a község alatt folyik az Eger patak és a Cserő folyás, melyek a község közelében ömlenek a Kistiszába; az utóbbi a Kaposfoknál. Bár ma csak egyszerű nagyközség, a múltban igen fontos szerepe volt s ezt nagyrészből fekvésének köszönhette. Már maga a természet ugyanis jelentős útvonal esomópontjának jelölte ki. A Cserhát keleti lejtőiről a Mátra és Gümör völgyeiből, a Bükkaljáról és a Sajó tájairól délnyugati irányban ez a legalkalmasabb átkelő a Tiszántúlra és viszont. Ezt már a régiek is fölismerték, orröl tanúskodik az egykori sóház, mely már a vezérek és Árpád-házi királyok korában is lerakóhelye lehetett a Tiszán lehordott sónak és a Tiszántúl és Erdély fejedelmi családjaiból származó vezérek és társkirályok részére fontos hivatást töltött be. A *Sártiván* nemzetség ősi fészke. A XIII. század elején e nemzetségből leszármazott Gyula fia, *Barakony*, birtokos itten, a ki 1219-ben a poroszlai benedekrendű apátot segíti a tereskei apáttól ellene indított perben. 1244—71 között *Barakony* fia, Gyula lakott Poroszlón, 1262 december havában vendégül látta az esztergomi és a kalocsai érsekeket, továbbá a váci püspököt kíséretükkel, a kik IV. Béla és István ifjabb király országgrészeinek egymáshoz való viszonyát szabályozták. Fia István 1278-ban az általa okozott károk fejében kénytelen volt Poroszló egy részét átengedni Pál bányai ispánnak és hozzátartozóinak. István az ugyane nemzetségből leszármazott Miklós fiaival, Mártonnal és Deme-terrel egyetértőleg. 1299-ben Poroszlót és az ottani monostort *Rátót* nembeli Domonkos tárnokmesternek, a későbbi nádornak engedte át cserébe több Szabolcs vármegyében fekvő helységért. Benedekrendű monostora már 1209-ben fennállott, melynek kegyurai 1299-ig a Sártiván, azontúl a Rátót nemzetségből leszármazott *Pásztóhi* család volt. 1347—1355-ben Miklós pécsi püspök volt a helység földesura, a kinek kérelmére Nagy Lajos király 1347-ben a Poroszló és Várkony között eső révet a poroszlai rév javára megszüntette, ninek következtében *Tomaj* nembeli István fia Dénes 1355-ben az abádi rév fenntartásáért folytatott perét elvesztette. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzék említi plebániáját, mely a hevesi főesperességi kerülethez tartozott, de az itteni apátság már nem fordul elő a tizedjegyzékben. 1407 táján Zsigmond király magához vál-

Poroszló.

totta a Poroszlai *Hanczkófi* családtól és felét 1407-ben a *Kaki (Tétényi)* családnak adta zálogba, mely a Hanczkófiakkal és a *Zsadányiakkal* sokáig pereskedett e város felett, részint azonban 1451-ben is bírta. 1430-ban a *Rozgonyiak* nyerték zálogban; időközben a Poroszlai Hanczkófi család is visszajutott Poroszló birtokába. Már 1421-ben *Hanczkófi Jakab Zsadányi* Tamásnak vallja be a helység felét. A Rozgonyiak 1438-ban Albert királytól adományt nyertek Poroszló részeire. 1451-ben a nagyváradi püspök is birtokos volt itten. 1470-ben az *Egerszalókiak* egyezkednek a *Vetési*ekkel itteni birtokaik ügyében. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint a *Báthoryak* birtokában találjuk. 1549-ben *Báthory Andrásé*, ekkor 15 adóköteles, 21 elszegényedett, 2 elpusztult és 1 újratelepült jobbágytelket írtak itt össze. A török időkben itt került törbe Eger két hős hadnagya: *Bornemisza és Zoltay*. 1554-ben 25, 1564-ben 25 portája volt. 1552-ben *Báthory Endrén* kívül még az egri káptalan volt a helység földesura és *Károlyi Péter* is birtokos volt itten, de birtokainak portamennyisége ninesen feltüntetve az összeírásban. 1635-ben 7, 1647-ben 11¹/₂, s 1675-ben 11¹/₂ portája volt. 1684-ben részben a *Homonnay* és a *Rákóczy* családoké, részben az egri káptalané. Az 1693-ik évi összeírás szerint az egri káptalannak 25. báró *Károlyi Sándornak* szintén 25 jobbágytelke volt itt. 50 telket pedig *Glöcksborg* (Glöckelsberg) ezredes bírt, azonkívül még a *Repeckzy* családnak is volt egy jobbágytelke. 1741-ben részben az egri káptalan, részben báró *Orczy István*, gróf *Károlyi* és más családok birtokában találjuk. A XIX. század első felében egyharmad része az egri káptalané, egyharmada báró *Orczy József*néé, egyharmada pedig a gróf *Károlyiaké* volt. 1849 február 26—27-én Kossuth Lajos tartózkodott a községben. 1849 július 25-én és 26-án *Korponay* ezredes 2500 emberrel és 8 ágyúval foglalt itt állást s két napig küzdött *Gorcsakoff* 12.000 emberével, de a túlerővel szemben Tiszafüredig volt kénytelen hátrálni; majd felégettvén a Józsa Gyuri-féle hadiút, innen Debreczen felé vonult, hol *Nagy Sándor* hadaihoz csatlakozott. Jelenleg a helység legnagyobb birtokosai Poroszlói *Graeff Jenő* (3950 hold), az egri főkáptalan (2384 hold), Poroszlói *Graeff Andor* (2196 hold) és a szatmári püspökség (1790 hold). 1862-ben és 1874-ben nagy tűzvész pusztított a helységben, mely alkalommal a községháza a benne levő iratokkal együtt a lángok martaléka lett. A helységben levő tornyos kastélyt 1872-ben Poroszlói *Graeff Károly* építtette, melyet a jelenlegi tulajdonos: *Graeff Jenő* 1897-ben megnagyobbíttatott. Nevezetes épülete az egykori Palotavendégfogadó, a debreczen—pesti út mentén, mely jelenleg *Graeff Károlyné* lakóhelye s *Graeff Andor* tulajdona. A róm. kath. templom 1797-ben épült. Kegyurai *Graeff Jenő*, *Graeff Andor* és az egri főkáptalan. E templom mellett foglalt állást Kossuth Lajos a kápolnai esata napján (1849 február 26—27-én) s itt hallgatta, fülét a földre téve, a Kápolnánál dübörgő ágyúkat. A katolikusokon kívül a reformátusoknak is van templomuk, mely 1793-ban épült. Az 1849-ik év elején három sánczot hánytak itt, a Tiszavonal védelmére. E sánczokban voltak felállítva a honvédek ágyúi. A helység területe 20.466 k. hold, lakóházak száma 1082 és a lakosság 5000-nél is több, a kik közül 2 német, 3 tót, 1 egyéb, a többi mind magyar; azonban a nem magyar anyanyelvűek is beszélnek magyarul. Vallásra nézve túlnyomó a református. Egyébként a vallás szerinti megoszlás a következő: róm. kath. 1286, gör. kath. 8, ref. 3390, ág. ev. 10, gör. kel. 1, unitárius 1, izr. 156. A helyi ipartelepek közül említést érdemel *Bán Sándor* kódiógomb-gyára, mely első és eddig az egyedüli Magyarországon. 1906-ban alapította a jelenlegi tulajdonos. A gyár területe 4800 négyszögméter és egy nagy omeletes épületből áll. A gépházban egy Danubius-féle 30 lóerős gőzgép és két hatalmas Nicholson-féle kazán áll. A gyár a legmodernebb munkagépekkel és villamos világítással van felszerelve. Az első emeleti munkateremben 20 esztergapad és körfűrész van, hol a Délamerikából behozott kódiót (*Phitelephas microcarpa*) gombokká dolgozzák fel. Készítenek azonkívül fagombokat is. Különlegesség gyanánt csinos kódiógyöngyöket állítanak elő. E teremben még négy automatikus munkagép is áll. melyek a gombot kifűrják, továbbá öt sajtoló gép, melyek a gombokat mintázzák. Az alsó munkateremben eszélőkorongok és körfűrészek vannak. Egy másik helyiség a gombfestő-műhely, öt kazánal és a harmadikban levegőnyomással festik a gombokat. A tulajdonos az alapításkor óriási nehézségekkel küzdött, mert a külföldi verseny mindent

elkövetett, hogy tervét megghiúsítsa, de kitartásán hajótörést szenvedett minden ilyenmő törekvés és a gyár am úgy áll, hogy nem tud megfelelni a rendelések nagy tömegének. A munkások száma 50, ezek közül 30 nő. Heti termelés kb. 12.000 tucatz gomb, a mit legnagyobb részt külföldi nagykereskedők vesznek meg. Kiviteli piacza Bécs, Bródv, Krakkó, Lemberg és Strij. Sőt Krakkóban állandó bizományi raktárt tart fenn, hogy a nagy keresletnek eleget tegyen. Hazai piacza az ország minden nagyobb városa. A másik nagy ipartelep *Klein Mőricz* gőzmalom, gőzfűrészgár és fatelepe, továbbá kefe-, reszelő-, talicska- és téglagyára. 1877-ben alapította *Klein Jakab*. A gyár területe 19.200 négyszög-méter s négy gyárpépületből és négy lakóházból áll. A hajtőerőt egy 120 lőeros gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 200, a kik közül 40 nő. A gőzmalom naponta másfél vaggon lisztet, a gőzfűrész évente 15.000 köbméter faanyagot és a kefegyár évente kb. 100.000 korona értékű kefét és meszelőt termel. A kefegyár kiviteli piacza Galiczia s hazai piacza az egész ország. Mindkét gyár 1909. május 1. óta „Hevesvármegyei gyáripár részvénytársaság”-gá alakult. — A helység postája, táviró, telefon és vasúti állomása helyben van. A község északkeleti részén valamikor földvár volt s e helyet ma is Földvárnak hívják. E helységhez tartozik: Kétkőz és Pusztaráboly, továbbá Kistanya, Nagyállás, Czigányháti tanya, Kath. paptanya, Ref. paptanya, Szőkeszélitanya, Hajdu Imre tanya, Hajdu Gábor tanya, Magyarád, Császalód, Óhalászi révház, Hordód, Szabó Ferencz tanya, Csapópuszta, Fehérakla, Szabó János tanya, és Sayhalmi tanya.

Recsk. A pétervásári járásban, a Mátra hegység alatt elterülő völgyben a Tarna patak két partján fekszik. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben *Resk* néven fordul elő, plebániája a patai esperesi kerületbe tartozott. Innen vette nevét a *Recski* család. 1478-ban *Rekch* néven szerepel. Az 1546-ik évi adóösszeírás szerint több nemes család birtokában találjuk, ekkor 4 adókötés és 3 adó alól mentes portát írtak itt össze. 1552-ben 3, 1554-ben 4, 1564-ben 6 portája volt. 1571-ben *Recsky* Zsigmond és György birtokában találjuk. 1635-ben $2\frac{1}{4}$, 1647-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben 1 portája volt. 1684-ben *Recsky* György volt a helység földesura. 1693-ban *Vay Ádám*, *Balogh Pál*, *Berthóthy Gábor*, *Borsos Mihály* és *Borbás János* voltak itt birtokosok. 1741-ben báró *Orczy István* volt a helység legnagyobb birtokosa. A XIX. század első felében a *Fehér*, *Kubinyi*, *Recsky*, *Szabó*, *Liptay*, *Boronyay*, *Bereczky*, *Ondrekovics*, *Borsos*, *Gomba*, *Liszky*, *Sipos* és *Tahy* családoknak volt itt földesuri joga. Jelenleg a helység legnagyobb birtokosai: gróf *Károlyi Mihály* (2500 hold), báró *Barkóczy Sándorné* (900 hold), *Jámbor Géza* (580 hold), *Weisz* és társa (800 hold). A *Barkóczy* család azelőtt Erdőtelken volt birtokos. A *recski* birtok előbb *Bay*, majd vétel után a *Repeczky* család birtokába került és most báró *Barkóczy* Sándorné szűl. *Repeczky Anna* birtoka, A kastélyt báró *Barkóczy* építtette 1902-ben. A kápolnát 1898-ban ugyanaz. 1600 végén donációban kapta *Recsket* *Uz*, ki azonnal eladta *Bábonyi Balognak* és nejének szűl. *Pápainak*. Balogh egyik leánya *Meszlenyihé* ment nőül és így lett *Meszlenyi* birtok. Az újabb korban *Fehér István* vette meg, utána *Tahy*. A róm. kath. templom 1892-ben épült. A helységben levő kastélyt báró *Barkóczy Sándorné* építtette 1905-ben. A helység határában levő bányája és savanyúvíz forrás is található. A község területe 7496 k. hold, lakóházak száma 391 és a lakosság 2425 lélek, a kik közül 3 német, 3 tót, a többi magyar; vallásra nézve róm. kath. 2357, gör. kath. 4, ref. 13, ág. ev. 4, izr. 47. A helység lakosa iparos olvasókört és fogvasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája helyben van, táviró és vasúti állomása *Parád*. E helységhez tartozik: *Jámborpuszta*, *Barkóczytanya*, *Lakipuszt*, *Vadászlak*, *Annamajor*, *Mátrabánya*, *Kápolna*, *Bánom* és *Istvántelek*.

Rőzsaszentmárton. A hatvani járásban, az apei Somlyó-hegy alatt elterülő völgyben fekszik. Eredetileg *Mátra-Újvár* megyéhez tartozott. Első ízben 1231-ben említik az oklevelek. A XIV. és XV. századokban *Fancsal-Telki* néven (1351 és 1421) szerepel az oklevelekben. Az 1549-ik évi adóösszeírásban 4, 1552-ben 2, 1554-ben 3, 1564-ben 4 portával szerepel. 1589—90-ban ama helységek között fordul elő, a melyek az egr várhoz szállították a püspöki tizedet. 1635-ben $2\frac{1}{4}$, 1647-ben $1\frac{1}{4}$, 1675-ben szintén $1\frac{1}{4}$, 1686-ban ugyanannyi portája volt. Az 1684-ik évi összeírás szerint a *Fejérpataky* család és *Szalay György* birtoka. Az 1693. évi összeírás szerint *Szalay György*, *Szalay Albert*, *Szalay Imre*.

Recsk.

Rőzsaszent-
márton.

Szalay Gáspár, *Fejérpataky* özvegye és Gál János voltak itt birtokosok. 1741-ben gróf *Starhemberg* hatvani uradalmaához tartozott. Az 1771-ik évi úrbéri osztályozás az első osztályú falvak közé sorozza. A XVIII. század második felében herceg *Grassalkovich* Antal birtokába került, családjának 1841-ig volt a helységben földesúri joga. A Grassalkovich családtól báró *Sina* György vette meg. Jelenleg özvegy *Spitzer* Lászlónénak van a helység határában 691 hold kiterjedésű birtoka. Róm. kath. templomát 1780-ban Grassalkovich Antal herceg építtette. A helység határában gyakran találunk kőkori régiségeket. Van a községben kezdetleges szénbánya is. Bár a szénréteg elég vastag, az még nem tökéletes szén, hanem csak megszenesült fa. A község területe 2942 k. hold, lakóházak száma 237 és a lakosság 1279 lélek, a kik mind magyarok s 2 ref. és 8 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A község postája, táviró és vasúti állomása Apez. A helység neve eredetileg Fanesal volt, e néven találjuk az 1549—1686-ik évi összeírásokban is. Hozzá tartoznak: Világostanya és Vízvártanya telepek.

Sarud.

Sarud. A tiszafüredi járásban, a Nagy-Alföldön, a Nagy-Tisza jobb partján, attól mintegy négy s a Kis-Tiszától egy kilométernyire fekszik. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben Sorwld és Sorousld néven említik. Később Saruldegyháza néven fordul elő. Az egri püspökség 1494-ik évi számadáskönyveiben Sarwd néven van felvéve. Az 1549-ik évi adóösszeírásban Sarudh néven szerepel. Ekkor az egri püspök földesúri hatósága alá tartozott. 1549-ben a törökök kirabolták. 1552-ben elpusztult. az 1553—54-ik évben azonban újra felépült. Az 1564-ik évi adóösszeírásban már 11 portával szerepel. Az 1551-ik évi úrbéri összeírás szerint 8 egésztelkes jobbágya volt itt az egri püspöknek. Az 1577-ik évi úrbéri összeírás szerint 18 egész és 10 féltelkes lakosa volt. A helység az egri vár részére szolgáltatta be a tizedét, azon felül 25 boglya szénát. Ekkor már a török hódoltsághoz tartozott. A török földesúr részére 220 forintot fizetett, ezen felül a esászárpénz és egyéb illetmények czímén, még 24 forintot fizetett a törököknek. 1612-ben már teljesen elpusztult. 1693-ban *Batik* György birtokában találjuk, kivüle még *Galambos* Ferencz, *Péntek* Benedek, István, öregebb István, András stb. voltak itt birtokosok. 1741-ben az egri püspökség földesúri hatósága alá tartozott. A szatmári püspökség felállításával (1804) a szatmári püspök birtokába került, a kinek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg a szatmári püspökség a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templomot 1780-ban építtette gróf *Esterházy* egri püspök. 1888-ban a Tisza elöntötte a községet, s ez alkalommal 5 ház összedőlt, egy nőt magával ragadott az árvíz. a község közepén pedig a mostani szenthároság mellett, a víz árja egy óskori temetőt mosott ki, a sírból kisodort emberi csontokat 5—600 méter távolságban, a közlegelőn szórva szét. Ez árvíz sodra ásta ki az iskola előtt levő természetes vízgűjtő medenezét is. A helység területe 10.365 k. hold, a lakóházak száma 466 és a lakosság 3191 lélek, a kik mind magyarok; vallásra nézve róm. kath. 3094, gör. kath. 2, ref. 84, izr. 11. A lakosság kath. olvasókört, fogvasztási szövetséget és önkéntes tűzoltóegyesületet tart fenn. A nők házi vászonszórással foglalkoznak. A község postája helyben van, táviró és vasúti állomása Poroszló. E helységhez tartozik: Pusztahílvég, Jánositanya, Csárdamajor, továbbá Feketetanya, Tölgyeshát. Pusztadaruhát, Büdöskútintanya és Ritkaytanya.

Sirok

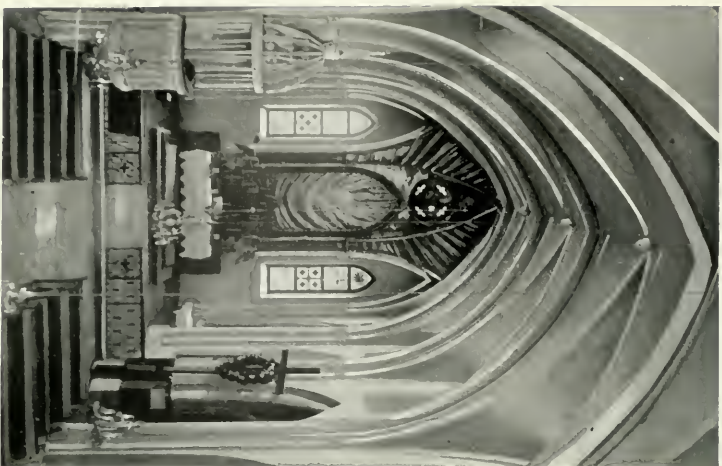
Sirok. A pétervásári járásban, a Mátra hegység alatt s a Felső- és Éjszaki Tarna patak összefolyásánál elterülő kies völgykatlanban fekszik. Eredetileg az *Aba* nemzetség ősi birtoka. Az osztálykor a nemzetség *Borh-Bodon* ágá nyerte; alkalmasint ez építette a siroki várat is melynek hatalmas romjai még jelenlése fennállanak. 1267-ben az *Aba* nemzetség *Csóbánka* ágának is volt itt részirtoka. A XIV. század elején *Borh-Bodon* fia *Demeter*, a ki *Csák* Máté híreihez tartozott, volt a siroki vár ura, honnan éveken át daczolt az ekkor még gyenge királyi hatalommal. *Csák* Máté maga is nagy súlyt helyezett a siroki vár birtokára, ezért *Demeter*nek harezosokat küldött a vár védelmére. A *Barsa* nembeli *Kopasz-féle* lázadás leveretése után azonban rákerült a sor *Sirokra* is. 1320-ban *Debrecezeni* Dózsa erdélyi vajda és *Drugeth* Fülöp szépesi főispán ostrom alá fogták a várat, melyet csakhamar megvívta. *Borh-Bodon* fia *Demeter* fiával: Miklóssal és *Bodon*nal együtt jószágait vesztette. Sirokon ezután 1324-ben *Kompolti* Imre lett a várnagy, a ki királyi tisztviselő gyanánt paranesnokolt az ősi *Aba* nembeli jószágban. 1332-ben egy cseh származású *Chenyk* nevű tisztnak adta Károly



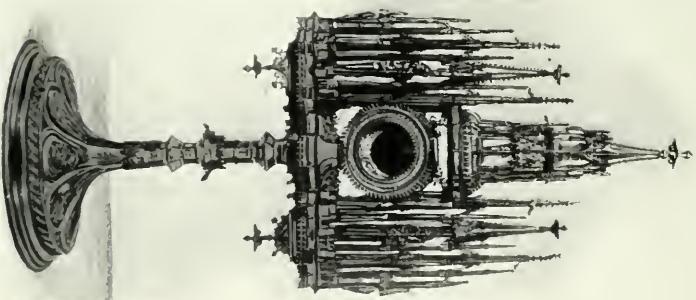
Parád. — Gróf Károlyi Mihály kastélya.



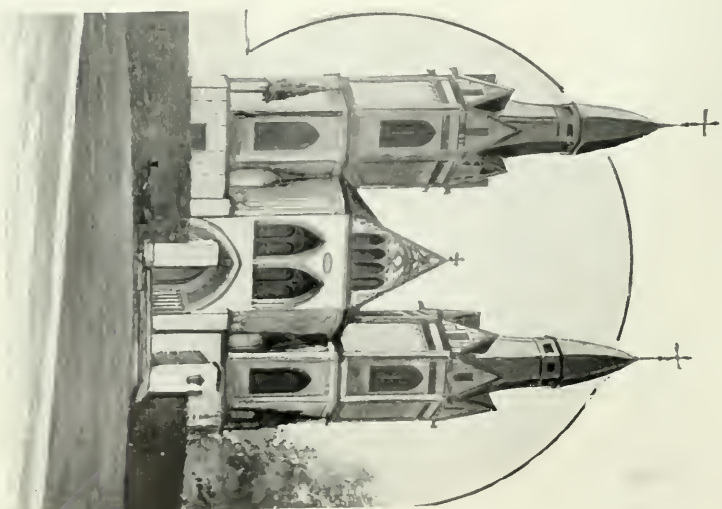
Pétervására. — Gróf Keglevich Gyula kastélya.



A rórn. kath. templom belsője.



Góthikus szentségartó.
Pétervásián.



A rórn. kath. templom.



Poroszló. — A Bán-léle gyártelep.



Poroszló. — Graefl Jenő úrilaka.



Recsk. — Báró Barkóczy Sándor kastélya.



Szurdokpüspöki. — Györgyey Antal kastélya.

király a várat, a hozzátartozó helységekkal egyetemben, a kit még ebben az évben beiktattak. Sirok várába és tartozékaiba. De a király csakhamar visszavette tőle és Sirok királyi vár lett. 1372-ben Nagy Lajos király kijavíttatta, a munkálat költségeit azonban Domoszlai Miklós, Heves vármegye alispánja és siroki várnagy viselte s 2000 forint értékben zálogul az egész vár az ő kezén maradt. 1388-ban Zsigmond király megengedte *Tari* Lászlónak, hogy e várat Domoszlai Miklóstól kiválthassa. 1389-ben örökre neki adományozta. Ekkor a következő helységek tartoztak a várhoz: Sirokalja, Verpelét, Nagyberek és Szajla. A vár alatt keletkezett helységeket, melyet az oklevelek Sirok vagy Sirokalja néven említenek, alkalmasint a *Tari* család alapította. 1426-ban már megvolt s a XV. század egy év nélküli oklevele oppidiumnak (városnak) mondja. Ekkor vámszedő hely is volt. *Tari* György 1464-ben Mátyás király beleegyezésével Gúthi *Országh* Mihálynak és a *Kompolti*aknak zálogosította el, noha 1454-ben a *Pásztóhi* családdal kölcsönös örökösödési szerződést kötött. E miatt a *Pásztóhi*ak perrel támadták meg a zálogszerződést, de 1472-ben *Tari* György, a ki időközben hűtlenség bűnperébe esett, magtalanul elhalván, mégis Országh Mihály és a *Kompolti*hiak nyerték adományul. Ekkor azután 1475-ben a *Pásztóhi* család is lemondott Sirok iránti igényeiről. Országh Mihály nádor még előzőleg, 1474-ben, *Tari* György özvegyét férje birtokaiból járó kilenczrede nézve kielégítette, egyúttal a siroki várban talált felszerelést és házi eszközöket neki kiadta. 1475-ben azután Mátyás király új adománylevelet állított ki Országh Mihálynak és *Kompolti*hi Jánosnak Sirok várára. Ez az adománylevél Sirokalja várost is elősorolja a tartozékok között. 1522-ben Országh Mihály négy fia: János, a váci püspök, Ferencz, Imre és László, kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek a *Kompolti*hiakkal, melynek értelmében Sirok vára a hozzátartozó birtokokkal együtt a *Kompolti*hiak kihalásával az Országh családra szállott. Míg Országh Kristóf kiskorú volt, az alatt *Losonczy* István vette kezelésbe a siroki uradalmat. Az ő birtokaként szerepel az 1549-ik évi összeírásban is. Az 1552-ik évi a'óösszeírás szerint 4 portája volt. Az 1554. évi adóösszeírásban 3, 1564-ben pedig 9 portával szerepel. Az Országh testvérek közül csak Lászlónak volt egy fia Kristóf, a ki az uradalmat birtokába vette, ellene azonban a nőági örökösök, mint Országh Magdolna, férjhezvett *Bánffy* Istvánné, még Kristóf kiskorúsága idejében, 1548-ban pert indítottak, részt követelvén az uradalomból. Országh Magdolna meg is nyerte a pert, de Országh Kristóf, a ki időközben felsértült, ellene szegült az ítélet végrehajtásának, végre is egyezségileg intézték el a dolgot. Országh Kristóf nagy gondot fordított Sirok várára s állandóan 100 lovast tartott benne. Országh Kristóf halála után (1567) *Török* Ferencz és neje Országh Borbála nyerték Sirokot adományul. *Török* Ferencznek két leánya volt, az egyik volt Zsuzsánna, a ki *Nyáry* Pálhoz ment nőül. *Nyáry* Pálnak két gyermeke volt: Miklós és Borbála, a kit *Haller* Sámuel tábornok vett nőül. Eger eleste után (1596) *Kátay* Benedek és *Helme*czy János elfutottak az őrséggel, mire a törökök könnyű szerrel hatalmukba kerítették. A törökök tetemes haderőt tartottak a várban, a mi maga után vonta a mohamedánok letelepülését. A vár belterületén, valamint a várfalak mentén levő házak is a törökök birtokában voltak. Maga a helység azonban a XVII. század közepén *Nyáry* Zsigmond birtokában volt, a kitől *Vámosy* István († 1661) bírta zálogban. *Nyáry* Borbála révén, a ki mint láttuk, *Haller* Sámuel tábornok neje lett, a helység egy része a *Haller* család birtokába jutott, míg a másik rész, *Nyáry* Miklós négy leánya révén, a *Bossányi*, *Petrovay*, *Révay* és *Huszár* családok birtoka lett. A siroki vár 1687 július 1-én még török kézben volt. Mielőtt *Doria* János Egert körülzárolta volna, Szarvaskő és Sirok török őrsége, belátván a várnak tarthatatlanságát, július közepén minden ellentállás nélkül feladták és Egerbe vonultak vissza. Az 1693-ik évi összeírás szerint Sirok a hozzátartozó uradalommal együtt *Bagni* marquis birtokában volt, de a szatmári béke után ismét visszakerült a *Nyáry* család és örököseinek birtokába. A XIX. század első felében gróf *Sztáray*, gróf *Esterházy*, *Goszthony*, báró *Orczy*, *Németh*, *Tahy*, *Petrovay* és a *Vécsey* családoknak volt itt földesuri joga. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihálynak, *Braun* Mátyás örököseinek és *Grosz* Jakabnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1760 táján épült. A plébánia kegysura gróf *Károlyi* Mihály. A helységben egy régi nemesi udvarház áll fenn, százados díszkert közepén, mely legutóbb a *Norotha* családé volt, jelenleg *Grosz* Jakabé. A község területe 11.013 k. hold. lakóházak

száma 314 és a lakosság 1900 lélek, a kik közül 7 német, 2 horvát és 7 egyéb anyanyelvű; vallásra nézve 2 protestáns és 67 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község határában kobánya van s a lakosság köfajtással és durvább kőfaragó-munkával foglalkozik. A község postája és vasúti állomása helyben van, táviró-állomása Parád. E helységhez tartozik: Pusztakökűt, Pusztadalla és Rozsnakpuszta, mely a XVI. században önálló helység volt.

Szajla. A pétervásári járásban, a Mátra hegység alatt elterülő Dolina völgyben, a Tarna patak mellett fekszik. 1389-ben találkoznak első ízben e helység nevével, akkor a siroki vár tartozéka volt. Az 1454. és az 1465. évi oklevelekben Zayna és Zayla néven fordul elő. Ekkor a *Tari* család birtoka volt. Később a *Kompoltiaké* lett. Az *Országh* csal. és a *Kompoltiak* között 1522-ben kötött örökösödési szerződés értelmében *Országh* Mihály fiainak birtokába került. *Országh* Kristóf kiskorúsága alatt *Losonczy* István tette rá a kezét e helységre. Az ő birtokában találjuk 1549-ben és 1552-ben is. *Országh* Kristóf elvérén nagykorúságát, átvette atyja után öröklött birtokait. 1554-ben még 4 portája volt, ekkor már *Országh* Kristófot uralta. 1564-ben már az elpusztult helységek között szerepel. 1635-ben másfél, 1647-ben szintén másfél, 1675-ben pedig egy portával szerepel az adóösszeírásokban. A XVII. század közepén *Nyáry* Zsigmondé volt, a ki *Vámosy* István Heves vármegyei alispánnak († 1661) adta zálogba. 1684-ben *Szopeki* Pál birtokában találjuk. Az 1686. évi adóösszeírás szerint csak fél portája volt. 1693-ban a *Huszár* család 2 jobbágytelek ura volt itten. A XVIII. században tótokat telepítettek a helységbe, a kik a XIX. század elején már teljesen elmagyarosodtak. Később a *Vitalisz*, *Gáspárdy*, *Szerlem* és a *Gosztony* családok voltak itt birtokosok. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihálynak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1820-ban épült. 1900-ban nagy tűzvész pusztított, mely alkalommal a helység lakói legnagyobb része leégett. A község területe 1519 k. hold, lakóházak száma 140 és a lakosság 809 lélek, a kik mind magyarok s 5 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakói kath. olvasókört és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája és táviróállomása Pétervására, vasúti állomása Parád.

Szarvaskő.

Szarvaskő. Az egri járásban, a Bükk hegység alatt elterülő völgykatlanban, az Eger patak mentén fekszik. Mind a vár, mind az alatta elterülő helység, az egri püspökség ősi birtoka volt. Várát első ízben az egri káptalan 1295. évi határjáró levele említi, a helység határa ekkor a bátori határral érintkezett. Plebániáját az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék is elősorolja, de „sub eastris episcopi“ név alatt. 1438-ban említik várnagyt, a ki egyúttal az egri püspökség tisztje is volt. A vár alatti helység a XIV—XV. században Szarvaskőváralja néven szerepel. Az 1493—94. évi egri püspöki számadáskönyvekben a püspökség birtokai között szerepel. Várhely is volt. *Szapolyai* János király 1527-ben *Erdődy* Simon egri püspöknek adományozta, a ki testvérét, Pétert tette meg várnagynak. Midőn 1527-ben Eger Ferdinánd birtokába került, *Erdődy* Péter *Erchy* Ferenczel és János király többi híveivel, közel fél éven át tartotta magát Szarvaskő várában. 1528 tavaszán azonban Ferdinánd vezérei ostrom alá vevén Szarvaskőt, azt rövid idő alatt elfoglalták. 1530-ban a Ferdinándpárti *Horváth* Ferencz volt Szarvaskő várnagya, a ki a vár összes tartozékait elfoglalta. Időközben *Szalaházy* Tamás († 1536) egri püspök, a kit Ferdinánd nevezett ki e méltóságra, kénytelen-kelletlen belenyugodván a foglalásba, az elfoglalt püspökségi javakat zálogba adta *Horváth* Ferencznek. De *Horváth* Ferencz ezzel nem elégedett meg, a szomszéd birtokokra is rátette kezét, e miatt sürően hangzottak ellene a panaszok az országgyűlésen. 1540-ben *Frangepán* Ferencz egri püspök is Ferdinándhoz pártolván, Szarvaskő visszaadását követelte. De *Horváth* Ferencz sokkal befolyásosabb ember volt, semhogy a püspök ellene valamit tehetett volna. Midőn Nógrád és Hatvan török kézre jutott, az egri vár biztosítása volt Heves vármegye rendjeinek egyik főtörekvése. Az 1545. évi országgyűlésen a rendek Szarvaskő lerombolását határozták el s kimondották, hogy a vár jövedelmei az egri vár fenntartására fordíttassanak. *Oláh* Miklósnak egri püspökké történő kinevezése után 1549-ben *Horváth* Ferencz átadta a várat *Dobó* Istvánnak, a ki Szarvaskőre *Szalkay* Balázst nevezte ki várnagynak, de *Horváth* Ferencz még 1550-ben is bírta a vár tartozékait. 1558-ban *Verducz* Antal, az újonnan kinevezett egri püspök vette birtokába a várat és várnagynak

Gadóczy Gábort nevezte ki. 1596-ban Eger eleste s a szerencsétlen kimeneteli mezőkeresztesi esata után *Gáll* János várnagy az őrséggel megfutván, Szarvaskő a törökök kezébe került. 1596-tól kezdve Szarvaskő a hatvani szandzsákba tartozott. A mint a vár a törökök birtokába került, nemesak a vár belterülete, de a vár falai alatt elhúzódó házak is török birtokokká váltak. Szarvaskő egész 1687-ig maradt török kézben. Dória János hadainak közeledtére a törökök 1687-ben belátták az erőd tarthatatlanságát és odahagyva a várat, Egerbe vonultak. Eger visszavétele után a vár ismét az egri püspökök birtokába került. Ide vonult vissza 1710-ben *Telekessy* István egri püspök, a ki II. *Rákóczi* Ferenc alatt oly nevezetes szerepet játszott; midőn a püspöki méltóságától megfosztották, itt készítette védőírást, melynek eredményeképpen, a pápa közbenjárására, visszakapta főpapi székét. Ettől kezdve a helység 1848-ig szakadatlanul az egri püspökség, majd érsekség földesúri hatósága alá tartozott. Jelenleg az egri érsek a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1840-ben épült. A község területe 2163 k. hold, lakóházak száma 76 és a lakosság 336 lélek, a kik mind magyarok s 5 izr. kivételével, róm. kath. vallásúak. A helység határában a sziklás hegy tetején, ma is láthatók az egykori vár romjai. A község postája, távíró és vasúti állomása helyben van az eger-putoki h. é. vasút megnyitása (1908) óta. E helységhez tartozik a Malomhegytanya.

Szentdomonkos. A pétervásári járásban, a Bükk hegység alatt, a Tarna patak eredete közelében terül el. 1459-ben a *Rédeiek* volt, de birtokos volt itten még a *Szentdomonkosi* család is. Az 1480-ban szereplő *Varju* család is birtokos lehetett itten, mert Szentdomonkosi előnévvel élt. 1492-ben az *Oláh* család birtokában találjuk. Az 1546. évi összeírásban 5 portája volt, az összeírás szerint több nemes család bírta. 1554-ben 6, 1564-ben 8 portával van felvéve. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet. 1635-ben 1½, 1647-ben 1, 1675-ben ¾ portája volt, ez évben készült összeírás szerint a *Balassa* és *Bíró* armálsta családok laktak a helységben, ezenkívül *Agocs* Gergelynek és Sebestyénnek volt egy nemesi kuriája. 1686-ban fél portát vettek fel e helységben. 1693-ban *Bíró* és *Balázs* György voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében *Ullman* Móricz és *Greskovics* Ignác volt a helység. Róm. kath. templomát 1734-ben báró *Hunyady* János építtette. 1836-ban helyreállították. Utóbb 1874-ben és 1887-ben történtek a templomon jelentékenyebb javítások. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihálynak van itt nagyobb birtoka. A község területe 3199 k. hold, lakóházak száma 120 és a lakosság 560 lélek, a kik mindannyian magyarok és 6 izr. híján róm. kath. vallásúak. A helység lakosai keresztény fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája Bükkiszentkereszt, távíró-állomása Pétervására és vasúti állomása Mátraballa. E helységhez tartoznak Szőke és Tipászó telepek.

Szűcs. A pétervásári járásban, a Bükk hegység egyik szűk völgyében, a Laskó patak forrásához közel fekszik. 1349-ben *Bellyényi* Laczk fia István birtoka, a ki azt a *Bél* nembeli Bökény fia Tamásnak 12 aranyforintért zálogba adta. Az 1546. évi adóösszeírásban 6 portát vettek itt fel, a helység ekkor több nemes családdé volt. 1552-ben 4, 1554-ben 3, 1564-ben szintén 3 portája volt. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet. Az 1635. évi összeírásban 1, 1647-ben szintén 1, 1686-ban fél portával van felvéve. 1693-ban *Pap* Iászló birtokában találjuk, a kinek itt 3 jobbágya és serfőzdéje is volt, kivüle még *Gosztony* István és *Gyürky* István voltak ekkor itt birtokosok. 1741-ben a gróf *Keglevich* család és *Berthóthy* István birtokában találjuk. A XIX. század első felében *Draskóczy* Sámuelnek volt itt földesúri joga, később a *Lipthay* család volt birtokos. Jelenleg *Beniczky* Györgynek van itt 691 hold birtoka, kinek gőzmalma is van. A község területe 1475 k. hold, lakóházak száma 53 és a lakosság 307 lélek, a kik 1900-ban mind magyarok voltak, de újabban számos tót és olasz munkás dolgozik a köszenbányában. Vallásra nézve 1 ref. és 9 izr. kivételével róm. katolikusok. A nők házi vászonszövésével foglalkoznak. A helység határában vannak az „Egereschi Köszenbánya” részv.-társulat bányái. A helység eredetileg a Pusztaszuics dűlőben állott, s a török hódoltság után épült a jelenlegi helyén. A község postája Egereschi, távíróállomása Bélapátfalva és vasúti állomása Eger.

Szuha. A pétervásári járásban, a Mátra hegység északkeleti oldalán, a Kikircs hegy alatt, a Szuhai patak mellett terül el. 1441-ben Zoha, 1463-ban Zwha

Szentdomonkos.

Szűcs.

Szuha.

néven említik az oklevelek. Az 1552. évi adóösszeírás szerint nemesek lakták, ekkor 4 portája volt. Az 1589—90. évi egri számadáskönyvek szerint az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet. 1635-ben 1 $\frac{1}{2}$, 1647-ben 1 $\frac{1}{2}$, 1675-ben 3 $\frac{1}{4}$ portája volt. 1693-ban *Dorogfy* özvegye és *Csima* János voltak a birtokosok. 1741-ben *Fay* Ádám birtokában találjuk. A XIX. század első felében *Gyürky* Pál, *Balásovics*, *Gyuresányi*, *Sipos*, *Básthy*, *Rutkay*, *Bakos*, *Mátyusy*, *Pál*, *Marsó*, *Géczy*, *Herkály*, *Freizeizen*, *Véges*, *Toronyai*, *Dankó*, *Vályi*, *Halasy*, *Sütő* és *Horváth* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg báró *Solymsóy* Jenőnek van itt 1170 hold birtoka. A róm. kath. templom 1768-ban épült. A község területe 3078 k. hold. lakóházak száma 135 és a lakosság 807 lélek. a kik közül 578 magyar, 1 német és 228 tót anyanyelvű; vallásra nézve róm. kath. 775, protestáns 11, izr. 21. A falu jelenlegi helyére a török hódoltság alatt költöztek a lakosok. A község postája, táviró és vasúti állomása Mátramindszent. Ide tartozik Szuhajta, továbbá Szénegető, Zsiva és Hagymás telepek.

Szurdok-
püspöki.

Szurdokpüspöki. A hatvani járásban, szép hegyes vidéken, a Muzsla nevű hegy alatt, a Zagya montén fekszik. Az egri püspökség legrégibb. 1261-ben kelt megerősítő levele a püspökség ősi birtokai között sorolja fel, de később idegen kézre jutott, mert többé nem szerepel a püspökség birtokai között. *Aba* neembeli Demeter, a *Rédei* ágából, 1290-ben nyerte egyik rokonától, Kátai Mihedeus özvegyétől, de kevés idő múlva elvesztette, úgy hogy fiait, Demeter, Olivér és Kemény, 1338-ban csak hosszas utánjárással és nagy költséggel tudták visszaszerezni. 1469-ben *Báthory* Albert elfoglalta *Rédei* Jánosnak itteni birtokát, mely foglalás miatt Rédei János Heves vármegye közgyűlésén panaszt emelvény, *Ország* Mihály nádor ez ügyben vizsgálatot rendelt el s annak megtartásával az egri káptalan bízta meg. A per, úgy látszik, a Rédeiek javára dőlt el, mert 1472-ben ismét a Rédeyek birtokában találjuk; ekkor résztint Nógrád, résztint Heves vármegyéhez tartozott. A Rédeieken kívül az ugyane nemzetségből származó *Tariaknak* is voltak itt birtokai. *Tari* György 1465-ben, Budán, *Pálóczi* László országbíró előtt tett végrendeletével Sirok várát a hozzá tartozó birtokokkal, közötté Szurdokpüspökivel együtt, *Ország* Mihály nádornak, valamint *Kompóthy* János fiainak: Miklósnak és Venczelnek hagyományozta. Az 1549-ik évi összeírás szerint több nemes család birtoka, ekkor 10 portája volt. 1554-ben 10, 1564-ben 8 portát írtak itt össze. 1635-ben 3, 1647-ben 2, 1675-ben 1 portája volt. 1693-ban az esztergomi káptalan birtokában találjuk. 1741-ben az esztergomi káptalan földesúri hatósága alá tartozott, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg a említett ősi birtok *Györgyey* Antal tulajlona, kinek a falun kívül, a hegyek alján, modern stílusban épített kastélya emelkedik. A helység róm. kath. temploma 1769-ben épült, a plebánia kegyura *Györgyey* Antal. Az egyház tulajdonában van egy 1720-ból való aranyozott ezüst kehely. A helység keleti határán van egy közsiklába vágott remeteház s halan templom is volt a közelében. 1848 október havában Rózsa Sándor szabad csapata és öt császári katona között összeütközés volt a helység határában. 1903-ban nagy tűzvész pusztított a helységben. A község területe 2615 k. hold, lakóházak száma 180 és a lakosság 909 lélek, a kik mind magyarok s 2 ref. és 10 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai 48-as függetlenségi kört tartanak fenn. Van köbányája és kovaföld telepe. A község postája és vasúti állomása helyben van, táviró-állomása *Apcz* és *Pásztó*. E helységhez tartozik Szurdokmajor, Lapostanya és Cserepes.

Szűcsi.

Szűcsi. A gyöngyösi járásban, az ú. n. szűcsi völgyben fekszik, melyet három oldalról kisebb-nagyobb hegyek és partok vesznek körül, ellenben délről egészen nyílt. A községen egy kis patak folyik keresztül. Plebániája az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő, mely ekkor a patai esperességi kerülethez tartozott. 1412-ben Zeuch, 1413-ban Zewchy, 1416-ban Zwich és Zwehy alakban szerepel az oklevelekben. Zsigmond király 1412-ben a magbanszakadt *Szűcsi* család itteni birtokait *Pálóczy* Mátyusnak adományozta. *Pálóczy* Antal zempléni főispánnak 1526-ban Mohácsnál történt elestével, 1527-ben *Ráskay* Zsigmond foglalta el. 1552-ben több nemes család tulajlona, ekkor 8 portája volt. Az 1554. évi adóösszeírásba 3 portával van felvéve. 1564-ben 8 portája volt. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet. 1635-ben 1 $\frac{1}{2}$, 1647-ben 1, 1675-ben fél portája volt. 1684-ben *Mocsáry* Balázs birtokában találjuk. Az 1693. évi összeírás szerint a patai (Gyöngyöspata) lelkésznek 3 $\frac{1}{2}$ jobbágytelke volt itten, birtokos volt kivüle itt még a *Földváry* család is. 1741-ben a Föld-

váryak voltak a helység legnagyobb birtokosai. A XIX. század első felében a Földváryak, továbbá *Wagner, Balázsovics, Bajza, Orosz, Sipos, Rutkay és Tóth* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg *Schlichter* Izidor a helység legnagyobb birtokosa, kinek 1400 hold kiterjedésű birtoka van itten. A helységben négy úrilak van, ezeket mind a Bernátfalvi Földváryak építették. Az egyik *Kóti József* földbirtokosé. A másik úrilak, mely azelőtt a *Dadányiaké* és a *Jankovichoké* volt, jelenleg *Schlichter* Izidor birtoka. A harmadik úrilak, mely a Földváryak legkedvesebb lakóhelye volt, jelenleg a községé és a jegyzőnek szolgál lakóhelyül. A negyedik úrilak, mely azelőtt a Bajza családé volt, jelenleg *Reich Ölon* tulajdona. Ez Bajza József (szül. 1804 † 1858) jeles író és bíráló szülőháza, mely emléktáblával van megjelölve. Még egy szerzetes rend kolostorának maradványai is vannak a helységben, mely állítólag a pálosoké volt, jelenleg *Schlichter* Izidor magtárul használja. A róm. kath. templomnak kegypura nincs, hanem a templomföld jövedelméből és a hívek adakozásából tartják fenn. A község területe 3022 k. hold, lakóházak száma 185 és a lakosság 1017 lélek, a kik mind magyarok s 3 ref., 23 izr. és 4 gör. kath. kivételével róm. kath. vallásúak. A lakosság önkéntes tűzoltó-egyesületet tart fenn. A helység határában barnaszén van. A község postája Gyöngyöspata, távíró-állomása Apcz, vasúti állomása Apcz-Szántó. E helységhez tartozik Csonkástanya és Kistanya.

Tar. A hatvani járásban, a Mátra hegység nyugati lejtőjén, a Zagyva folyó balpartja közelében fekszik. Első ízben 1265-ben említi az oklevelek. Ebben az évben István ifjabb király o helységet, mint Ágasvár tartozékát, a *Rátót* remzetségbeli Domonkos fia Istvánnak, a királyrő lovászmasterének adományozta. Ő utána fia László (1283—1325) örökölte, kinek fia István (1347) felveszi a *Tari* nevet s megalapítója lesz a hasonló nevű családnak. *Tari* György, mivel nem voltak fiörökösei, 1465-ben *Pálóczi* László országbíró előtt tett végrendeletével Sirok várát, valamint a hozzátartozó *Tart Országh* Mihály náclornak, valamint *Kompolti* János fiainak hagyta. 1469-ben Nógrád vármegyéhez számították. Az 1503. évi adóösszeírás szerint *Losonczy* István birtoka. 1552-ben 12 portája, 1554-ben szintén 12 portája és 1564-ben 15 portája volt. *Kompolti* János, valamint fiai. Zsigmond és Ferencz, másfelől *Országh* Mihály négy fia között 1522-ben kötött kölcsönös örökösödési szerződés értelmében, a *Kompolti*ak kihaltával, az *Országh* családra szállott. Az *Országh* testvérek közül azonban csak Lászlónak volt egy fia: *Kristóf*, a kire az összes *Kompolti*-féle jószágok szállottak, de *Országh* Imrénék leánya, *Magdolna*, férjezett *Bánffy* Istvánré is részt követelt *Tar* helységből. A per 1560-ban dőlt el, még pedig *Bánffy* Istvánré javára. *Országh* Kristóf azonban megakadályozta az ítélet végrehajtását és végre is egyezés jött létre a peres felek között. *Országh* Kristófnak 1567-ben bekövetkezett halála után Miksa király 1569-ben *Török* Ferenczné. született *Országh* Borbálának adományozta. Ekként a helység *Török* Ferencz három gyermekének birtokába került. Az 1635. évi összeírás szerint 4, 1647-ben 3½, 1675-ben 3 portája volt. A XVII. század közepén *Hamray* Ferencz alispán birtoka volt († 1669), kinek halálával *Forgách* Ádám kapta királyi adományul. 1684-ben *Bossányi* László birtokában találjuk. Az 1693. évi összeírás szerint a *Bossányi* családnak 47 jobbágytelke volt *Tar* helységben, azonfelül a *Huszár* családnak is volt 7 telke. 1741-ben a *Nyáry* család birtokában találjuk. A XIX. század első felében gróf *Esterházy*, gróf *Draskovics*, *Schnéc*, *Reviczky*, *Almássy*, *Zábráczky*, *Beniczky*, *Virágh*, *Ethre*, *Taródy*, *Földy* és *Blauer* családoknak volt itt földesúri jog. Jelenleg báró *Podmaniczky* Gyulánénak van itt nagyobb birtoka. A kastélyt *Schnéc* László 1800 táján építette, tőle örökölte a *Reviczky* család, ettől *Jezerniczky* Károly, a kitől gróf *Forgách* János vásárolta meg s jelenleg is az ő tulajdonában van. A róm. kath. templom a XVII. század végén épült és régi kőfallal van körülvéve. 1880 július 2-án nagy tűzvész pusztított a helységben, és alkalommal 76 ház égett le. A község területe 4745 k. hold, lakóházak száma 273 és a lakosság 1389 lélek, a kik mind magyarok; valásra nézve ref. 1, ág. ev. 26, izr. 13, a többi róm. katolikus. A község lakói függetlenségi kőrt tartanak fenn. Az Oldal-hegy lejtőjén valamely rom látható. A répi régitemplomnak nevezi. A község postája helyben van, távíró- és vasúti állomása Pásztó. E helységhez tartozik: Ilonamajor, Kopláló, Szurdokalja, Lakom és Zsófiamafor.

Tar.

Tarnabod. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld síkságán, a Tarna folyó mellett terül el. Már a XIV. században fennállott. Az 1333. évi pápai tizedjegyzék lajstromában is szerepel, a mikor Borhy Lőrincz Sgarast fizetett. A tatárjáráskor a község elpusztult a templommal, a melyet azonban ugyanott ismét felépítettek és körülötte alakult az új helység. A XV. században már plebániája is volt, melyhez a mai Kál helység, mint fiókegyház tartozott. 1446-ban mint Kál határosa fordul elő. Az 1546. évi adóösszeírásban 3 portával szerepel. 1549-ben 3 adóköteles, 7 elszegényedett és 3 adómentes jobbágytelket vettek itt fel az összeírásba, 2 telken nemesek laktak. Az 1552. évi összeírás alkalmával 5 portát vettek itt fel, megjegyzi azonban az összeírás, hogy az ez évi adó második részlete nem volt behajtható. 1552-ben elpusztult. 1553—54-ben újra kezdtek felépíteni, az 1554. évi adóösszeírásban is az újonnan épült helységek között szerepel, mind a mellett az 1564. évi adóösszeírás az elhagyott (t. i. melyeknek lakói elfutottak) helységek között sorolja fel. 1635-ben egy nemesi kúriát és $1\frac{1}{4}$ portát vettek itt fel az összeírásba. Az 1647-ben és 1675-ben eszközölt összeírás szerint csupán nemesek és egy kovácsmester laktak. 1684-ben *Huszár Imre* birtokában találjuk. Az 1693. évi összeírásban *Tarnócza-Bod* néven szerepel, ekkor *Császár Péter* birtoka. 1741-ben a *Nyáry* család birtokában találjuk. A XIX. század első felében *Almássy István*, báró *Orczy*, gróf *Szapáry*, *Saághy*, *Csoma*, *Goszthony* és a *Subich* családok, továbbá gróf *Almássy György* birtak itt földesúri joggal. Később a gróf *Zichy* család szerzett itt birtokot. A kath. templom 1780—90 között épült *Szentmihályi Mihály* és a hívek adományából, a régi templom köveinek felhasználásával. A község területe 1803 k. hold, lakóházak száma 167 és a lakosság 1026 lélek, a kik 2 rómet kivételével magyarok s 5 izr. híján róm. kath. vallásúak. A község postája Kál, táviróállomása Kál és Erdőtelek, vasúti állomása Kál-Kápolna. E helységhez tartozik Pusztabáb.

Tarnalelesz.

Tarnalelesz. A pétervási járásban, a Mátra hegységtől éjszakra elterülő homokos völgyben, a Tarna patak mellett fekszik. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben *Lelez* néven fordul elő, plebániája a hevesi főesperesi kerületbe tartozott. Plebániája a török hódoltság alatt megszünt s a helység 1712-ben már *Szent-Erzsébet* fiókja volt. Az 1546. évi összeírás szerint a törökök elpusztították. 1549-ben 6 adóköteles, 3 elszegényedett és 4 elpusztult jobbágy és 1 nemes telket irtak itt össze. 1552-ben 6, 1554-ben 3, 1564-ben 8 portája volt. 1635-ben $1\frac{3}{4}$. 1647-ben $1\frac{1}{2}$. 1675-ben $\frac{3}{4}$ portát vettek itt fel az adóösszeírásba. Utóbbi évben a *Vince*, *Marton*, *Kovács* és *Turcsányi* armálista nemes családok laktak a helységben. Az 1684. évi birtokösszeírás szerint több nemes családú volt. 1693-ban *Fáy György* özvegye, továbbá *Kovács András*, *Turcsányi János*, *Vincze János*, *Kovács Ádám*, *Kovács István*, *Gyenes Márton*, *Kovács Márton* és *Póta Mátyás* voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében gróf *Almássy Ignác*, továbbá az *Almássy*, *Jekelfalussy*, *Kovács*, *Marton*, *Balázs*, *Tahy*, *Ivány*, *Hellebronth*, *Bozó* és az *Albert* családok birtak itt földesúri joggal. Temploma 1873-ban épült a réginek a helyén, melyről az 1814. évi egyházlátogatás, mint igen régi, rongált állapotban levőről emlékezik meg. Iskoláját 1866-ban építtette a közbirtokosság. Jelenleg *Grósz Jónás*nak és *Gráf Sándornak* van itt nagyobb birtoka. A község területe 6445 k. hold, lakóházak száma 328 és a lakosság 1524 lélek, a kik mind magyarok; vallásra nézve gör. kath. 1, ref. 2, ág. ev. 1, izr. 30, egyéb 2, a többi róm. katolikus. A helység lakosai keresztény fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község postája és táviró-állomása Pétervárasra, vasúti állomása Mátraballa. A helység határához tartozó erdőben két domb van. Az egyik Vajdavára, a másik Kőbőlvára név alatt ismeretes. E helységhez tartozik Bolya pusztá.

Tarnaméra.

Tarnaméra. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld éjszaki szélén, a Tarna vize mellett terül el. Első ízben 1365-ben találkozunk e helységgel. A középkorban több Méra nevű helységről emlékezik meg az oklevelek. 1472-ben Méran kívül Vakméra, Egyházaméra, 1479-ben Felsőméra, Mezőméra nevű helységről vannak adataink. Ugyanev évben Vakméra már csak mint pusztá (praedium) szerepel. 1487-ben kelt oklevél szerint egy *Szentmártonméra*ja nevű helység is volt. 1472-ig e helységek a Mérái *Sánta* család birtokai, mely család magvaszakadtával Mátyás király ebben az évben a Méra, Egyházas-Méra és Vak-Méra helységekben lévő birtokokat a *Besenyey* családnak adományozta. E birtokokat *Besenyey János* 1487-ben az egri egyháznak hagyta. Az 1549. évi adóösszeírás szerint több nemes

családé. Ekkor 9 adóköteles, 5 elszegényedett, 3 újonnan települt és 5 ado alól mentes portája volt. Az 1552. évi adóösszeírásban 8, 1554-ben 9, 1564-ben 7 portát írtak itt össze. 1647-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben $1\frac{1}{2}$, 1686-ban $3\frac{1}{4}$ portája volt. 1741-ben *Almássy* János birtoka. A XIX. század első felében gróf *Almássy* Ignác, *Almássy* Károly és István, *Rakovszky*, *Hellebronth*, *Országh* örökösök. *Halasy*, *Sütő*, *Majzik* és a *Husztly* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg *Schossberger* Henriknek (715 hold). Paizs Gyula dr.-nak (756 hold) és *Ledniczky* Istvánnak (674 hold) van itt nagyobb birtoka. A helységben és Fogacs pusztán levő kastélyok közül az egyiket *Almássy* István építtette a XIX. század elején, tőle *Almássy* Vincze örökölte, a ki az 1870-es években *Kégl* Györgynek adta el, a kitől 1883-ban *Schossberger* Henrik vette meg. A másikat báró *Beust* Ödön építtette a XIX. század közepén, tőle 1882-ben *Bischitz* Artúr vette meg, a kitől viszont Paizs Gyula dr. vette meg 1906-ban. A harmadik kastélyt a jelenlegi tulajdonos, *Ledniczky* István 1870-ben építtette. A róm. kath. templom 1766-ban épült. A község területe 4913 k. hold. lakóházak száma 239 és a lakosság 1896 lélek, a kik mind magyarok s 2 ref., 1 ág. ev. és 34 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A község határában több nagy halom van, a hol régiségeket találnak. A község postája helyben van, táviró és vasúti állomása Ludas. E helységhez tartozik Pusztafogacs, továbbá Vinczetanya, Puhltanya és Majziktanya.

Tarnaörs.

Tarnaörs. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld éjszaki síkságán, a Tarna mellett fekszik. 1264-ben *Abá* nembeli II. Kompolt nyeri adományul, kinek fiait Pétert és Pált 1291-ben III. Endre király megerősítette Tarnaörs, Vámosgyörk, Detk és Domoszló birtokában. Midőn 1325-ben Péter fia megosztottak az apai örökségen, a tarnaörsi rész birtokok I. Istvánnak, a Nánai *Kompolti* család ősenek birtokába kerültek. A helység fele része Kompolt fia Pál utódaié lett, Imre fiától Imrétől származó unokái: János, Miklós, István és Imre, 1348-ban megosztván az örökségen, Tarnaörs felét János, a *Fisontay* család őse nyerte. 1466-ban Jászapáti szomszédjaként említik. 1468-ban *Kompolti* Miklós birtokában találjuk. *Kompolti* János és fiai: Zsigmond és Ferencz, valamint *Országh* Mihály négy fia között 1522-ben kötött örökösödési szerződés alapján, a *Kompolti*ak kihalásával, az *Országh* családra szállott. 1549—1552-ben 5 portája volt, ekkor *Országh* Kristóf birtokában találjuk. 1554-ben 7, 1564-ben 9 portája volt. 1635-ben $1\frac{1}{4}$, 1675-ben fél portát vettek itt fel az összeírásba. Az utóbbi évben nemesek is laktak. 1684-ben gróf *Koháry* István birtokában találjuk. 1693-ban mint pusztá, báró *Haller* Samu birtoka. 1741-ben a *Nyáry* család birtokában találjuk. Később a báró *Orczy* család birtokába került. *Orczy* Lőrincz, a magyar irodalom egyik úttörője és az írói tehetségeknek lelkes pártfogója, 1784-ben ide költözött, hol haláláig lakott. Tarnaörsi magányában kereste fel Kazinczy Ferencz is, a ki két évig tartózkodott nála. 1848 előtt báró *Orczy* Lőrincz birtoka volt. Jelenleg báró *Orczy* Cherubin örököseinek és özvegy báró *Orczy* Szeráfnának, született báró *Piret* Eugenának van itt nagyobb birtoka. Az előbbi jelenleg egy parcellázó társaság vette át. A helységben levő kastélyt báró *Orczy* István építtette a XVIII. század közepén, jelenleg a báró *Orczy* család birtokában találjuk. A tarnaörsi táborban halt meg Vak Bottyán, Rákóczi híres generálisa. A róm. kath. templom 1754-ben épült. A község 5267 k. hold, lakóházak száma 334 és a lakosság 1959 lélek, a kik mind magyarok s 11 protestáns és 23 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakosai polgári olvasókört tartanak fenn. A helységben egy gőzmalom van üzemben. A község postája helyben van, táviró-állomása Jászárokszállás és vasúti állomása Vámosgyörk. E helységhez tartozik Miskepuszta, továbbá Csárdamajor, Homoktanya, Weismantanya, Antal-tanya, Gyürkötanya, Bendótanya, Szőketanya, Gunicstanya és Hevértanya.

Tarna-szentmária.

Tarna-szentmária. Az egri járásban, a Mátra hegység tövében elterülő völgyben, a Tarna jobb partján fekszik. Egyike Heves vármegye legrégibb községeinek. Kétségtől már az első Árpádházi királyok uralkodása alatt megvolt. Róm. kath. temploma a XI—XII. századbéli román ízlésben épült, altéplommal. Okleveles adataink azonban csak 1417-től kezdve vannak e helységről. A XVIII. században részben tótokkal telepítették be, a kik azonban a XIX. század elejéig teljesen megmagyarosodtak. Az 1771. évi úrbéri összeírásban Szent-Mari néven fordul elő. Az úrbéri rendezés alkalmával a IV. osztályba sorozták. A XIX. század első felében Szent-Mari néven volt ismeretes. Ekkor *Szemerc* Pál, *Fáy* Sámuelné, *Csoma* Zsigmondné, *Pappszász* György, *Kazinczy* András, továbbá a

Gyulay, Liptay, Kürthy, Vég, Okolicsányi és Bárczy családok voltak itt birtokosok. Később a *Soldos* család birtokában találjuk. Az ősi róm. kath. templomnak kegyura nines, hanem saját alapjövödelméből és a hívek adományailól tartja fönn magát. A község területe 1915 k. hold, lakóházak száma 98 és a lakosság 492 lélek, a kik közül 2 német, 1 tót, a többi magyar; vallásra nézve 2 ref. és 5 izr. kivételével róm. katolikuskok. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A határban több trachit-bánya van. A község posta-, távíró-, telefon- és vasúti állomása Verpelét. E helységhez tartozik Dobi pusztá, az egri érsekség birtoka.

Tarnaszentmiklós.

Tarnaszentmiklós. A hevesi járásban, a Tiszától hét kilométerre elterülő síkságon, a Hanyír mellett és a Ludas tó közelében fekszik. Eredetileg a *Pálócziak* birtoka. Legrégibb adatunk 1421-ből való e községről. 1424-ben Csonkaszentmiklós néven fordul elő. 1526-ban *Pálóczi Antal* birtoka, a ki végrendeletileg az egri káptalannak hagyományozta. Az 1549. évi adóösszeírás szerint ekkor már el volt hagyatva. Az 1552. évi összeírás alkalmával az elpusztult helységek között szerepel. Szentmiklóst az 1554-ben eszközölt összeírás alkalmával már nem vették fel. Az 1635. évi adóösszeírásban Heves-Szent-Miklós néven fordul elő, ekkor $1\frac{1}{4}$ portája volt. 1647-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben $1\frac{1}{2}$, 1686-ban 1 portát vettek itt fel az összeírásba. Az 1693. évi összeírás szerint részben a királyi kincstár részben az egri káptalan birtoka. Később, egészen 1848-ig, az egész helység az egri káptalan földesúri hatósága alá tartozott. A helységet 1750-ben telepítette az egri káptalan. Az 1766-ban tartott egyházlátogatás alkalmával már egyháza is volt, ekkor még a pélyi plebániához tartozott. 1780-ban önálló plebánia lett. A helység ősi temploma 1567-ben a török támadásnak esett áldozatul. A második templomot, a gróf *Barkóczy* Ferencz egri püspöktől adományozott ohár fölé, 1756-ban építették. A harmadik templom 1818-ban épült, *Komáromy János* egri kanonok áldozatkészségéből. A róm. kath. templom kegyura az egri főkáptalan. Történelmi emlékei közül említhető a plebánia alapítólevele, a mely 1780-ban kelt s gróf *Esterházy Károly* egri püspök írta alá. Jelenleg az egri főkáptalanak van itt 3000 hold kiterjedésű birtoka. A község területe 6082 k. hold, lakóházak száma 260 és a lakosság 1818 lélek, a kik mind magyarok s 33 ref. és 12 izr. kivételével róm. kath. valóságok. A helység lakosai róm. kath. olvasókört, polgári olvasókört s fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A község postája, távíró és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartozik: az Egri káptalantanya és a Mihálytanya.

Tarnaszsadány.

Tarnaszsadány. A hevesi járásban, a Nagy-Alföld kezdetén, sík vidéken, a Tarna patak és Majzikér mellett fekszik. Az *Aba* nemzetség ősi birtoka, hol a nemzetség több ágának voltak részjóságai. A *Csobánka* ág itteni részbirtokát *Csolánka* fia János fiai között 1302-ben létrejött osztályi alkalmával Sámuel nyerte. Ezenkívül birtokos volt itt János testvérének Péternek fia Pál is, a kiről 1304—1339 között emlékezik meg az oklevelek. János fia Sámuel, úgyszintén Péter fia Pál azonban, a kik *Csák Máté* pártján voltak, a rozgonyi esata után elvesztették ősi birtokaikat. Sámuel birtokait *Széchenyi Tamás* erdélyi vajda, Pál jószágait pedig *Kompolti Imre* siroki várnagy nyerte. De *Kompolti Imre* 1339-ben zsádányi birtokrészeit odaadta *Széchenyi Tamás*nak, a ki viszont a sármonostori kegyuraságot, melyet *Csobánka* Sámuel jószágával nyert, engedte át *Kompolti Imre*nek. Később a *Salgai* család birtokába került, de ezek hűtlenségbe esvén, *Zsigmond király* elvette tőlük és a *Berzeviczkieknek* zálogosította el. 1435-ben azonban engedélyt adott a *Rozgonyiak*nak, hogy e helységet a többi *Salgai* birtokokkal együtt kiválthassák és 4100 frt-ban zálogul tarthassák. 1438-ban *Albert királytól* adománylevelet nyernek *Zsadányra*. Az 1549. évi összeírás szerint több nemes család volt, ekkor 5 adóköteles, 6 elszegényedett és 11 elhagyott (elpusztult) jobbágytelket írtak itt össze. 1552-ben 6 portát írtak itt össze, ekkor már a hódoltságához tartozott. 1554-ben 6, 1564-ben 8 portát vettek itt fel. 1635-ben $1\frac{1}{4}$, 1647-ben $1\frac{3}{4}$, 1675-ben $1\frac{3}{4}$ portája volt. Ez utóbbi évben egy *Simon* levű armalista nemes család is lakott itten. 1693-ban, mint pusztá, *Deák Pál* ezredes birtoka, ezenkívül még *Majzik Simon* is birtokos volt itten. Az 1741. évi összeírás szerint *Almássy János* és *Sztessel Kristóf* birtokában találjuk. A XIX. század első felében gróf *Almássy Kristóf*, továbbá a *Helldbronth*, *Rakovszky*, *Biró*, *Bornemisza*, *Halasy*, *Sütő*, *Majzik*, *Thassy*, *Goszthony* és *Freizeisen* családok bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Almássy Dénes*nek, gróf



Siroki barlanglakás.



Tarnaméra. — A báró Schossberger-féle kastély.



Tarnaméra. — Pajzs Gyula úrilaka Fogacs-pusztán.



Tarnaörs. — Bárá Orczy Szerafinné kastélya.

Almássy Kálmánnak és *Schossberger* Henriknének van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1784-ben épült. A helységben levő kastélyt a gróf Almássy család építtette, jelenleg gróf Almássy Dénes tulajdona. A község területe 4387 k. hold. lakóházak száma 236 és a lakosság 1573 lélek, a kik közül 4 német, 1 horvát, a többi magyar; vallásra nézve 1 ref. és 22 izr. kivételével róm. katolikusok. A helység lakosai önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A község postája helyben van, távíró és vasúti állomása Ludas. E helységhez tartozik: Cselőháza pusztá, továbbá a következő telepek: Huta, Serház, Kisház, Zoltántanya, Végessytanya, Majziktanya, Almássytanya és Benczetanya.

Terpes. A pétervásári járásban, a Mátra hegység alatt elterülő völgyben, a Tarna patak mellett fekszik. 1409-ben és 1410-ben Trebes. 1466-ban Therpes néven említik az oklevelek, ekkor a *Besenyei* család birtokában találjuk. 1465-ben *Tari* György birtoka, a ki — nem lévén fiörökse — végrendeletileg Országh Mihály nádornak és *Kompolti* János fiainak: Miklósnak és Venczelnek hagyományozza. 1475 május 24-én Mátyás király e birtokra Országh Mihály nádornak és *Kompolti* Jánosnak adománylevelet állított ki. Országh Mihály négy fia és *Kompolti* János fiai: *Kompolti* Zsigmond és Ferenc között 1522-ben kötött örökösödési szerződés értelmében, a *Kompolti* család kihaltával, az Országh családra szállott. Az 1546. évi adóösszeírásban már nem fordul elő. Az 1693. évi összeírásban Terebes néven említik, ekkor *Szalay* Pál birtoka. 1741-ben báró *Orczy* István birtokában találjuk. A XIX. század első felében báró *Orczyné*, született gróf *Pejachevich* Franciska birtoka volt. Jelenleg nagyobb birtokosa nincsen. A róm. kath. templom 1780-ban épült. A község területe 379 k. hold, lakóházak száma 71 és a lakosság 420 lélek, a kik mind magyarok s 3 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A helység lakói hitelszövetkezetet tartanak fenn. A község postája és távíró-állomása Pétervására, vasúti állomása Parád.

Tiszaigar. A tiszafüredi járásban, a Tisza balpartján elterülő síkságon fekszik. A Tisza valamikor idáig kanyargott, de a holt meder 1863-ig csak árvíz idején telt meg vízzel. Azóta a meder, az ú. n. Tó ármentesített terület. A síkság átlagos tengerszín fölötti magassága 93 m, legmagasabb a Kettőshalom 104 m. és a legmélyebb befélt 83 m. A *Tomaj* nemzetség *Abádi* ágának ősi birtoka. Ez ágból származó *Abádi* Sebestyén fia Lőránt 1325-ben atyja testvérétől Úztól származott Péter özvegyét és leányát 50 márkával kielégítván, Csanád egri püspök bizonyosságlevelet állított ki részére, hogy e női családtagok és örökösök Abád, Szentimre, Tinódtőre és Igar nevű birtokokra semmiféle jogot nem igényelnek. Hajdan Szaboles vármegyéhez tartozott, de a XV. században, úgy látszik, Heveshez csatolták. 1455-ben Szabolesba helyezi vissza Mátyás király. Ekkor a *Bajoni* család birtoka. 1472-ben *Szölösi* György és László birtokában találjuk, a kiknek kérelmére *Báthory* István országbíró Tiszaigar és az egri püspökség tulajdonában levő Tiszaörs között határjárását rendel el. A XVI. század elején már a *Széky* család a helység háromnegyed részének birtokosa. Dobó István 1548. évi, valamint az 1552. évi adóösszeírás szerint már Heves vármegye községei között szerepel, azok közé a helységek közé tartozott, melyeket a török hódoltság következtében esatoltak Heves vármegyéhez. Az 1552. évi adóösszeírás szerint 16, 1554-ben 11 és 1564-ben 8 portája volt. Az itt birtokos *Széky* Pál 1589-ben részt vett Eger várának védelmében, 1591-ben Külsőszolnok vármegye alispánja volt. Végrendeletében a következő birtokokról intézkedett: Bátor, Keresztúr, Tiszaszőlös, Igar, Ders, Ludas, Tarnaméra, Nyék, Szilestye, Lökősháza. Fia *Széky* Ferenc 1616-ban zálogba adta Igart, Tiszaszőlöst és Derszet *Kállay* Vinczenek. 1640-ben újból zálogba adta e birtokokat *Balku* Pálnak. *Széky* Ferenc fia Péter, szendrői várkapitány, Igart a többi elzalogosított javakkal együtt visszaváltotta. Az 1635. évi adóösszeírás szerint 1 $\frac{1}{2}$, 1647-ben és 1675-ben 1 $\frac{1}{4}$, 1686-ban ugyancsny portája volt. 1693-ban a Darvas család volt itt birtokos. 1734-ben III. Károly király visszaváltta a *Széky* családnak és a *Széky* család jogán a Pappszász családnak Igart, melyet a család fegyverjog czimén vesztett el. *Széky* György és *Pappszász* György tényleg birtokukba vették igari birtokukat és is felépítették a nádfedelőt, 8 szobás *Széky* kúriát, mely jelenleg is fennáll. 1743-ban a helységet újból telepítették. *Széky* György után (1734) gyermekei: Zsigmond, Ferenc, Pál Zsuzsanna és Borbála örökölték igari birtokaikat. Zsigmond utódai közül 1848 előtt szintén *Széky* Zsigmond volt birtokos és utána fia *Széky* Péter, rajta kívül a *Széky* család jogán *Dapsy* Dánielné, szül. *Retsky*

Terpes.

Tiszaigar.

Judith, *Szemere* Istvánné szül. *Törös* Mária, Bilkei *Lipsey* Károly (Lipeseyné *Széky* Klára után), Szathmári *Király* Pálné, Lévai *Kóós* Anna (*Széky* Borbála leánya) után fia Szatmári *Király* György, *Széky* Zsuzsanna jogán *Okolicsányi* Péterné, szül. *Józsa* Erzsébet, valamint fiai Gusztáv és György. A Pappszász család leszármazói közül *Pappszász* Ignác, kinek neje Bernátfalvi *Bernát* Amália volt. *Barkassy* Benedek és György, *Vercsmarthy* László, első neje *Kandó* Julianna, második neje *Szontagh* Luiza. *Veresmarty* István (neje *Nánásy* Teréz), *Veresmarty* András és Terézia (Kovássy Sándorné). Ezenkívül birtokosok voltak még *Mészáros* Gábor, *Sárközy* Mihály, *Bagossy* József, *Deme* Sámuel, *Kovács* István, *Kovács* Pál, *Gálospetri* Nagy Pál, Besenyei *Szabó* József, *Szana* Zsigmond, *Szűcs* Sámuel és *Iargha* József. Jelenleg a helység legnagyobb birtokosai *Széky* Péter dr, kinek itt szintén régi kúriája van, melyet még *Okolicsányi* Gusztáv építtetett 1833-ban. Van itt gazdag könyvtár is. A tulajdonos itt, messze földön híres esemetekertet, faiskolát és gyümölcsöket tart fenn. Továbbá *Széky* István (1076 hold), *Györgyei* Antal (572 hold) és *Hering* János (565 hold). A helységben három templom áll fenn. A reformátusoké 1784-ben, a katolikusoké 1854-ben épült. A falu közepén egy óshalom áll, honnan őskori leletek kerülnek felszínre. A *Széky* család gyűjteményében őrzik azt a nevezetes oklevelet, mely az 1472. évben tartott határjárásról szól. A község területe 5921 k. hold, lakóházak száma 276 és a lakosság 1726 lélek, a kik mind magyarok. Vallásra nézve túlnyomó a református, még pedig 1132 lélek; róm. kath. 485, gör. kath. 2, ág. ev. 8, izr. 99. Van a helységben Olvasókör, Gazdakör, Általános Népkör és Önkéntes Tűzoltó-egyesület. A község postája helyben van, táviró-állomása Tiszaszőlős, vasúti állomása Tiszafüred és Tiszaszőlős. E helységhez tartozik: Csige, Ürmőshát, Kettős, Kúthát, Körtélyes, Száraztag, Fehérserepes, *Széky*-major, Erdőmajor, Kiscsökás, Nagyesökás, Rétitanya, Határtanya, Csikósház, Csárdahalom, Kispaphalma, Dobogóhát, Paptanya és Bódihát.

Tiszánána.

Tiszánána. A tiszafüredi járásban, a Nagy-Alföld tiszáninneneni moerasos vidékén, a Tisza közlelben fekszik. Az egri püspökség legrégibb birtokainak egyike, melyet a hagyomány szerint még Szent László király adományozott az egri egyháznak. IV. Béla király 1261-ben kelt oklevele említi első ízben, ekkor az *Apocz* (Apeç) nemzetség volt szomszéd birtokosa. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Nana név alatt fordul elő, plebániája a hevesi főesperesi körletbe tartozott. Az egri püspökség 1493—94. évi számadáskönyveiben Tizánana néven fordul elő. Az 1546. évi adóösszeírás szerint az egri püspökség birtoka, ekkor 10 jobbágytelket írtak itt egybe. 1549-ben 8 adóköteles, 7 elszegényedett 2 elhagyott és 2 újonnan települt jobbágytelket vettek itt fel az összeírásba. 1552-ben 10 portája volt. Az 1554. évi adóösszeírás szerint Eger ostroma alkalmával elpusztult. 1564-ben ismét 17 portája volt. 1612-ben *Török* János és *Kürthy* György birtokában találjuk, a kik a királtyól nyerték adományul, miután 1609-ben az egri püspöki javakat Ónod és Szendrő végvárai szükségleteire fordították. 1635-ben 2, 1686-ban 1½ portája volt. A helység hajdan a Tisza partján feküdt, honnét gróf *Esterházy* Károly egri püspök (1761—1799) a mostani helyére telepítette, lihetőleg azért, mert ott ki volt téve a Tisza áradásainak s azt a helyet, a hol egykor a helység állott, ma is Ó-Nánának nevezik. 1804-ben az újonnan felállított szatmári püspökség birtokába került, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. Jelenleg a szatmári püspök a helység legnagyobb birtokosa. A helységet több ízben, így 1830-ban, 1855-ben, 1876-ban, 1879-ben és 1888-ban árvíz öntötte el. A református templom, mely ezinteremmel van körülveve, 1752-ben épült. A kath. templomot gróf *Esterházy* Károly egri püspök építtette 1788-ban. Kegyura a szatmári püspök. A község területe 15.118 k. hold, lakóházak száma 969 és a lakosság 4755 lélek, a kik közül 1 német, 5 tót és 1 horvát, a többi magyar. Vallásra nézve róm. kath. 2822, gör. kath. 2, ref. 1840, ág. ev. 2, izr. 89. A helység lakói alsó- és felsővárosi olvasókört, fogyasztási szövetkezetet és hitel-szövetkezetet tartanak fenn. A helységben két múmalom áll fenn. Az egyik *Iarrek* Károlyé, a másik a tiszánánai gazdák szövetkezetéé. A község postája helyben van, táviró- és vasúti állomása Kisköre. E helységhez tartoznak a Dinnyésháti, Bozsháti, Vajda Bálint, Galambos Dániel, Meleg Béni, Gulyás Ferencz, Meleg Sándor, Domján János, Domján Lajos, Vajda István, Prókai András, Tóth Lajos, Fabó Mihály, Gonda Pál és Gulyás András tanyák.

Tiszaörs.

Tiszaörs. A tiszafüredi járásban, a Nagy-Alföld tisztántúli részén fekszik. Régebben a Tiszának egy holt ága, a Tó húzódtott a község mellett, de a szabályozás következtében ez ma már termő talaj és a Tisza jó távol esik. 1292-ben szerepel első ízben, ekkor *Örsi* Imre birtoka, melyet az egri püspökségnek hagyományozott. Eredetileg, mint Nagy-Iván, Tisza-Füred és Tiszaigaz, szintén Szaboles vármegyéhez tartozott. 1472-ben Tisza-Igarra és Nagy-Ivánnal együtt említik az oklevelek. 1482-ben az egri püspökség birtokaként szerepel. Az egri püspökség 1494-ik évi számadáskönyveiben is előfordul. Az 1552-ik évi adóösszeírásban is az egri püspökség földesúri helységeként szerepel. Ekkor 18 portája volt. 1554-ben 19, 1564-ben 14 portával van felvéve az összeírásba. Az 1635—1686-ik évi összeírásokban nem találjuk feljegyezve. Az 1741-ik évi összeírásban az egri püspökség jobbágyszármazékaik között szerepel. 1804-ben az újonnan felállított kassai káptalan birtokába került, melynek 1848-ig volt itt földesúri joga. A XIX. század első felében, az egykori sánczok maradványai mellett, szántás közben régi pénzeket is találtak, melyek az Anjou-korból (1335) származtak. Jelenleg a kassai káptalan a helység legnagyobb birtokosa. A román. kath. templom 1775-ben épült. Kegyura régebben az egri püspökség volt, most a kassai káptalan. A község területe 6435 k. hold, lakóházak száma 359 és a lakosság 2137 lélek, a kik mind magyarok. A vallási megoszlás a következő: román. kath. 2208, gör. kath. 1, ref. 78, izr. 40. A helység lakosai polgári olvasókört, népkört és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A község határában levő őshalmoknál gyakran találunk különféle leleteket. A község postája helyben van, távíró-állomása Kúmnadaras és vasúti állomása Tiszafüred. E helységhez tartozik: Plebánia tanya, Kistag, Fagyal és Örspuszta.

Tiszaszölös. A tiszafüredi járásban, a Nagy-Alföld sík vidékén, a Tisza folyó közelében terül el. Az 1333—37-ik évi pápai tizedjegyzékekben a kemeji főesperesi kerület plebániái között szerepel. 1359-ben Zeuleus, 1480-ban Zewlews és Kyszewles néven említik az oklevelek. *Dobó* István 1348-ik évi számadásaiban és az 1552-ik évi adóösszeírásokban Heves vármegye községei között szerepel. Az 1552-ik évi adóösszeírás szerint több nemes család birtokában volt, ekkor 9 portát vettek itt fel az összeírásba. Az 1564-ik évi összeírásban 12, 1564-ben 11 portával van felvéve. 1589—90-ben az egri vár fenntartására szolgáltatta be a főpapi tizedet, 1635-ben másfél, 1647-ben szintén másfél, 1675-ben egynegyed portája volt. Az utóbbi összeírás adatai szerint egy *Fekete* István nevű nemes ember is lakott itten. 1693-ban *Glöcksbeg* ezredes birtokában találjuk, a kinek itt 17 jobbágytelke volt. Kivüle még *Komjáthi* Ábrahám volt birtokos. A XIX. század első felében az *Elek* családnak volt itt földesúri joga. Jelenleg *Györgyei* Kálmán (1877 hold), *Elek* István (971 hold), özvegy *Bobory* Györgyné (599 hold) és a *Klein* örökösök a helység legnagyobb birtokosai. A helységben levő szép és kényelmes úrilakot *Elek* István 1907-ben építtette. A református templom 1867-ben épült. 1903-ban itt nagy tűzvész pusztított, mikor a helység legnagyobb része leégett. A község területe 8720 k. hold, lakóházak száma 480 és a lakosság 2455 lélek, a kik mind magyarok. Vallásra nézve túlnyomó a református és pedig 2049 lélek, a többi közül román. kath. 310, gör. kath. 2, ág. ev. 1, izr. 93. A helység lakosai polgári olvasókört, szociálista olvasókört, önkéntes tűzoltó egyesületet s fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A helységben egy gőzmalom van üzemben. A helység határában talált leletek között volt egy arany-vért, mely a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A község postája, távíró és vasúti állomása helyben van. E helység határához tartozik *Pusztadomaháza*, melyet a XV. században *Damaháza*, *Dománháza* néven önálló helységeként említenek. 1427-ben a *Figci Csathó* családé, mely ebben az évben elzalogosítja a *Recskieknek*. 1482-ben *Tiszaszölös*, *Derzs* és más helységekkel együtt fordul elő. 1552-ben még 2 portája volt. Az 1554-ik évi adóösszeírásban már az elpusztult helységek között szerepel. Az 1564-ik évi összeírásba már nem vették fel. 1693-ban mint pusztát, *Nyáry* Mihály birtoka. Továbbá ide tartoznak még: *Oszkár-major*, *Nagypancézlos*, *Kispáncezlos*, *Gellérhát* tanya, *Aszóli* tanya, *Aranyos*, *Czigánytanya*, *Sziget* és *Szölöskert*. *Tótfalu.* Az egri járásban, a hegyvidék és a Nagy-Alföld érintkezésénél elterülő völgyben, a Tarna folyó mellett fekszik. E helység a debreci völgyben, azon a tájon épült, hol az egykori *Tótfalu* állott, mely 1352-ben az *Aba* nemzetségből leszármazott *Debreick* birtoka volt. 1417-ben, 1438-ban és 1446-ban

Tiszaszölös.

Tótfalu.

Totthalu néven fordul elő az oklevelekben. *Debrei* Miklós magtalan halála után 1417-ben, Zsigmond király megengedte *Kompolti* István mesternek, hogy a helységet elfoglalja. 1438-ban azonban a hűtlen Debreiek itteni birtokába a *Rozgonyiakat* iktatták be. Az 1552-ik évi adóösszeírás szerint az elpusztult helységek között szerepel. Ugyanígy emlékezik meg róla az 1554-ik évi összeírás is. 1564-ben 4 portája volt. Ez összeírásokban a helység neve Totthalu, Totfalv és Thotfalv alakban fordul elő. Az 1635-ik évi összeírásban fél, 1647-ben szintén fél, 1675-ben fél és 1686-ban ismét fél portával van felvéve. Ez összeírásokban Totthalu és Tóth-Falu alakban szerepel. Az 1693-ik évi összeírás szerint II. *Rákóczi* Ferencnek 12, gróf *Erdődy* Györgynek 8 jobbágytelke volt itten. Az 1741-ik évi összeírás szerint báró *Grassalkovich* Antal személynök és a Radvánszky család birtoka. 1848-ig a debreői uradalomhoz tartozott. 1876-ban gróf *Károlyi* György elsőszülöttségi hitbizományt alakított a debreői uradalomból, mely utána gróf *Károlyi* Györgyre, majd gróf *Károlyi* Mihályra szállott, a kinek ma 580 hold kiterjedésű birtoka van itten. A róm. kath. templom a XVIII. század első felében épült. Kegyura gróf *Károlyi* Mihály. 1886-ban a templom villámcsapás következtében leégett, ekkor újra felépítették. Az 1849-ik év február 26-án és 27-én vívott kápolnai esata ide is kiterjedt. A község területe 2520 k. hold, lakóházak száma 231 és a lakosság 948 lélek, a kik mind magyarok s 2 protestáns és 28 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A lakosság fogyasztási szövetkezetet tart tenn. A község postája Aldebrő, táviró állomása Kápolna és vasúti állomása Kál-Kápolna.

Újlőrinczfalva.

Újlőrinczfalva. A tiszafüredi járásban, a Nagy-Alföld tiszáninneni részén, a Laskó-patak mellett fekszik. E helység eredetileg a Cserőközben, vagy a Tisza szigetében feküdt. Az egri püspökség ősi birtoka, mely a püspökség 1261-ik évi megerősítő-levelében az egri egyház legrégibb birtokai között szerepel. Ez oklevelben Halaz in Cherukuz néven szerepel. Később Tisza-Halász néven említik az oklevelek. Az 1546-ik évi összeírás szerint az egri püspökség földesúri hatósága alá tartozott, ekkor 11 portája volt, ebből 7 adóköteles és 4 adómentes. 1549-ben 6, 1552-ben 5 portát irtak itt össze. Az 1554-ik évi adóösszeírásban az elpusztult helységek között szerepel. Később ismét helyreállították. 1564-ben 6 portával van felvéve az összeírásba. 1612-ben *Mező* János és *Török* Bálint birtokában találjuk, a kik a nádortól nyerték adományba, midőn az 1609-ik évi 10. törvényezikik értelmében a püspöki birtokokat a kinstár kezelésébe vették és *Onod* és *Szendrő* szükségleteire rendelték fordítani. 1635-ben 1½, 1647-ben 1, 1675-ben szintén 1 portája volt. Az utóbbi évben a rablóktól való félelem következtében lakosai elhagyták. 1693-ban az egri püspök pusztájaként szerepel az összeírásban. Az 1879-ik évi nagy árvíz után a helység akkori birtokosa: *Schlauch* Lőrincz szatmári püspök, a községet a hidvégi pusztára telepítette s a kitelepítő püspök nevéről Újlőrinczfalvának nevezték el. 1804-ben a szatmári püspökség birtokába került. Jelenlegi nevét az 1903-ik évi 23.197. számú belügyminiszteri rendelet állapította meg. Jelenleg a szatmári püspökség (4000 hold), gróf *Nemes* Vinczéné (600 hold), a tiszánánai gazdák (500 hold), *Losonczy* Mihály (400 hold) és *Borbély* Géza (300 hold) a helység legnagyobb birtokosai. A református templom 1903-ban épült a hívek könyöradományából. A község területe 7384 k. hold, lakóházak száma 87 és a lakosság 386 lélek, a kik mind magyarok; vallásra nézve róm. kath. 252, ref. 130 és izr. 4. A helység lakosai önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A község postája, táviró és vasúti állomása Poroszló. E helységhez tartozik: Óhalász és Cserőköz.

Vámosgyörk.

Vámosgyörk. A gyöngyösi járásban, a Nagy-Alföld kezdetén, teljesen sík vidéken, a Gyöngyös patak mellett terül el. Eredetileg az újtári vár tartozéka, tehát királyi várbirtok volt, a melyet IV. László király oldott fel a várbeli kötelek alól. 1273-ban *Aba* nemeli *Kompolt* fia Péter nyeri adományul, melynek birtokában őt és Pál testvérét III. Endre király 1291-ben megerősítette. Mikor Péter három fia között 1325-ben osztályra került a sor, Vámosgyörköt *Kompolt*, a Nánai *Kompolti* család őse nyerte. 1394-ben és 1396-ban *Gurk*, *Geurk* néven szerepel azon levelekben. Vámját 1446-ban említik. 1468-ban *Kompolti* Miklós birtokában találjuk, de *Kompolti* János leányának fiai: *Szén* György és Péter is részt követeltek belőle. 1489-ben *Kompolti* István leányának, Erzsébetnek fiai: *Lendvai Bámfy* Miklós és *Jakab* követelik itteni részüket a *Kompoltiaktól*. 1522-ben *Kompolti* János fiai és *Ország* Mihály négy fia között kötött köleső-

nős örökösödési szerződés értelmében a Kompolti család kihaltával Országk Mihály fiaira szállott. 1549-ben 2, 1564-ben 11 portája volt. *Országk* Kristófnak 1567-ben fiörökösök nélkül történt elhunytá után Miksa király 1569-ben *Török* Ferenczné, született *Országk* Borbálának adományozta. 1635-ben 3, 1647-ben $1\frac{1}{2}$ portája volt. Az 1675—86. évi adóösszeírásokban Vámos-Györk néven van felvéve, ekkor 11 $\frac{1}{4}$ portája volt. 1693-ban báró *Haller* Samu birtokában találjuk. A XIX. század első felében a gróf *Draskovics*, gróf *Esterházy*, báró *Orczy*, *Nagy*, *Goszthony*, *Rakovszky*, *Dobóczy*, *Malatinszky* és *Okolicsányi* családoknak volt itt földesúri joga. 1848 előtt V. *Kovách* János birtokába került. Jelenleg Visontai *Kovách* Lászlónak van itt 1472 hold kiterjedésű birtoka. A helységben lévő két úrilak közül az egyiket Visontai *Kovách* János sépíttette a XIX. század derekán, a másikat *Széchy* János, ez utóbbi jelenleg örökösének birtokában van. A róm. kath. templom 1897-ben épült. A község határában őshalmok láthatók. Az egyik főnnállott vámosgyörki apátság (Abbátia de Beata Virgine non procul a Vámosgyörk) ezimét még mindig adományozzák. A község területe 3790 k. hold, a lakóházak száma 296 és a lakosság 2016 lélek, a kik 2 német kivételével magyarok s 33 ref. és 63 izr. híján róm. kath. vallásúak. A helységben egy gőzmalom van üzemben. A község postája, táviró- és vasúti állomása helyben van. E helységhez tartozik Berekalja pusztá, továbbá Alsómajor, Borhytanya, Felsőmajor és Kisgyörk.

Váraszó. A pétervásári járásban, a Bükk hegység lábánál, a Tarna patak egyik mellékáza mellett fekszik. 1451-ben Warasow, 1459-ben Varazo, 1466-ban pedig Warazlo néven fordul elő az oklevelekben, ekkor a Rédei *Dósa* család volt itt birtokos. 1467-ben a *Rédeiek*, a *Nádasdyak* és a *Váraszói* család birtak itt földesúri joggal, a kik ebben az érben Heves vármegye közgyűlése előtt osztotak meg itteni birtokaikon. Az 1546. évi adóösszeírás szerint több nemes család birtokában találjuk; ekkor 5 adóköteles és ugyanannyi adó aló mentes portát írtak itt össze. 1549-ben 8 adóköteles, 3 elszegényedett és 3 adó alól mentes jobbágytelket találtak itt, 2 jobbágytelken nemesek laktak. 1552-ben 8, 1554-ben 5, 1564-ben 16 portája volt. 1635-ben $1\frac{1}{2}$, 1647-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben fél portát vettek itt fel az összeírásba. 1684-ben *Szilassy* István birtokában találjuk. 1693-ban *Battik* János özvegye volt itt birtokos. 1741-ben báró *Orczy* István, gróf *Keglevich* és *Berthóthy* István birtoka. A XIX. század első felében báró *Orczy*, *Goszthony*, *Kovács*, *Utasy*, *Kodmon* és *Pálffy* családoknak és a Trajtlér örökösöknek volt itt földesúri joga. Jelenleg gróf *Károlyi* Viktornénak van itt nagyobb birtoka. A helységnek van róm. kath. temploma. A község területe 4705 k. hold, lakóházak száma 110 és a lakosság 649 lélek, a kik mind magyarok s 5 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A nők háziaszon szövésével foglalkoznak. A község postája és táviró-állomása Pétervására, vasúti állomása Mátraballa. E helységhez tartozik Herceges pusztá.

Vécs. Az egri járásban, a Mátra hegység nyúlványaitól körülvelt völgykatlanban, a csekélyvízű Dolina és Tarnóca nevű patakok összefolyása között fekszik. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Weck, később 1428-ban Weche, Wech néven fordul elő. Innen vette nevét a *Vécsi* család, melynek tagjai közül László 1438-ban a vármegye alispánja volt. Gáspár hitlenségbe esvén, 1480-ban birtokait Vécsen Nagylucesi *Orbán* győri püspök és kincstartó testvérei nyerik adományul Mátyás királytól. Az 1549. évi adóösszeírás szerint ekkor teljesen el volt pusztítva. 1635-ben 2 portája volt. Az 1675. évi összeírás szerint, mint nemesektől lakott helység, 4 frt. taksát fizetett. 1693-ban a nánai (Kisnána) uradalomhoz tartozott. 1741-ben *Almássy* János birtokában találjuk. A XIX. század első felében gróf *Almássy* György, *Almássy* Emanuel, István és Károly bírtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihály a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1901-ben épült. A község területe 4459 k. hold, lakóházak száma 257 és a lakosság 1230 lélek, a kik magyarok s 8 izr. híján róm. kath. vallásúak. A helység lakói fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn. A férfiak fűzfavesszőből kosarat kötnek, a nők pedig kenderfonással és vászonszövésel foglalkoznak. A község postája Domoszló, táviró-állomása Verpelét és vasúti állomása Ludas és Feldebrő. E helységhez tartozik Haraszi és Majka pusztá.

Verpelét. Az egri járásban, a Mátra hegység lábánál elterülő völgyben, a Tarna patak balpartján fekszik. A XIII. század második felében az *Abu* nemzeli

Váraszó.

Vécs.

Verpelét.

Nagy Leusták (1271 † 1328 előtt) birtoka. Magtalan halála után Verpelét nem szállott az Aba nembeliekre. 1347-ben Welpreth néven említik az oklevelek. 1372-ben és 1381-ben a vármegye itt közgyűlést tartott. 1389-ben a *Tari* család birtokába került s a síroki vár tartozéka lett. 1399-ben *Bebek* Dátre tartott itt nádori gyűlést. A XV. században a vármegye közgyűléseit leginkább itt tartotta, ekkor a *Tari* család látta s Sirok várához tartozott. *Tari* György 1465-ben összes birtokait *Gúti Országh* Mihálynak elzálogosítván, Verpelét is birtokába került. 1475-ben *Tari* György hűtlensége és magtalan halálakor Országh Mihály és a *Nánai Kompolthiak* nyerték adományul, előzőleg azonban 1474-ben *Tari* György özvegyét. Katalin asszonyt, Országh Mihály és *Kompolthi* Miklós néhai férje itteni birtokaiból járó kilenczedből kielégítették. Országh Mihály négy fia és *Kompolthi* János fiai között 1522-ben kötött örökösödési szerződés alapján a *Kompolthi* család kihaltával az Országh család örökölte. Az 1549–1552. évi összeírás szerint *Országh* Kristóf birtoka, ekkor 6 portája volt. 1554-ben szintén 6, 1564-ben 13 portát írtak itt össze. Országh Kristófnak 1567-ben bekövetkezett magtalan halála után Miksa király 1569-ben *Török* Ferencné, született *Országh* Borbálának adományozta. 1635-ben 4, 1647-ben 3½, 1675-ben 2½ portája volt, az utóbbi összeírás alkalmával egy malmot is vettek fel. 1686-ban 1½ portával szerepel az adóösszeírásban. 1693-ban báró *Haller* Samu birtokában találjuk. Kivülé még a *Sötér*, a *Repeczky*, a *Bossányi* és a *Huszár* családok is birtokosok voltak Verpeléten. 1741-ben a *Nyáry* család volt a helység legnagyobb birtokosa. A XIX. század első felében gróf *Sztáray* János, gróf *Károlyi*, *Goszthony*, *Németh*, *Orosz*, *Szepesy* örökösök, *Bernáth* és *Bárczy* családok lírcak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Károlyi* Mihálynak, gróf *Sztáray* Taszilónak *Baranyay* Miklósnak és *Grosz* Jakabnak van itt nagyobb birtoka. Az 1849 február 26–27-én vívott kápolnai esata ide is kiterjedt. A helység előtt *Klapka* és *Desseffy* dandára helyezkedett el 3800 gyalogossal, 600 lovalal és 16 ágyúval. Február 27-én reggelre a Verpeléttől nem messze eső kis hegyen, melyet szentmárjai várhegynek neveznek, *Schlick* eszászári tábornok helyezkedett el, harmincz ágyújával és röppentyűitűtégével s onnan kezdett tüzelni a honvédek közé; a honvédtűzérő sem maradt adós, mindamellett két órai tüzelés után kénytelen volt visszavonulni. Erre *Schlick* rohamot intézett Verpelét ellen, melyet azonban a 43. honvéddzászlóalj és a *Don-Miguel* gyalogság visszavert. *Schlick* azonban újabb csapatokat vonván magához, heves utcai harc után a község birtokába jutott. *Desseffy* hadosztálya ekkor Kerecsend felé kezdett hátrálni, csak ezt várta *Schlick*, a ki *Deym* gróf vezérlete alatt egy egész vasaszedret küldött a honvédség üldözésére, a kiknek előnyomulását a huszárság akadályozta meg. Szörnyű lovas viadal keletkezett, végre is a Koburg-huszárok, a Pöltenbergtől segítségül küldött Sándor-huszárok és a 14. honvéddzászlóalj támogatásával egészen a helységig üzték vissza a vasasokat. Az elesett 57 honvéd emlékére a község lakosai emlékoszlopot emeltek. 1869-ben és 1880-ban tűzvész sújtotta a helységeit, ekkor a község felerészre leégett. A róm. kath. templom 1771-ben épült, a plébánia kegyura gróf *Sztáray* Tasziló. A helységben levő földszintes úrilakok egyikét a XIX. század elején *Goszthony* Pál építtette, tőle örökölte a *Baranyay* család, jelenleg is e család birtokában van. A másikat báró *Brudern* József építtette a XIX. század elején, ez az úrilak jelenleg gróf *Sztáray* Tasziló tulajdona, a kinek nagybátyja, gróf *Sztáray* N. János itt 1899-ben új félelemetes úrilakot építtet. A negyedik úrilakot *Németh* Bertalan építtette a XIX. század elején, tőle örökölte a *Szentkirályi* család. E család azután eladta *Mlinkó* Zsigmondnak, a kitől viszont *Kamzó* György, a jelenlegi tulajdonos vette meg. A község területe 9238 k. hold, lakóházak száma 512 és a lakosság 2860 lélek, a kik közül 2 német, 3 tót, 2 egyéb anya nyelvű, a többi magyar. A vallási megoszlás a következő: róm. kath. 2668, gör. kath. 2, ref. 12, ág. ev. 7, izr. 171. A helység lakosai fogyasztási szövetkezetet, hitelszövetkezetet, önkéntes tűzoltó-egyesületet és magtár és pincze-szövetkezetet tartanak fenn. Említés érdemel *Popper* Dávid gőzmalma is. A község postája, távíró-, telefon- és vasúti állomása helyben van. E helységhz tartozik: Túrómező pusztá, továbbá Mátrai-tanya, Jakobdombi-tanya, Felső és Alsó-Magyaros, Alberki-tanya, Malom-tanya és Rozsnaki-tanya.

Visonta. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegység alatt, a Bene patak mellett fekszik. Az *Aba* nemzetség *Csobánka* ágának ősi birtoka. Mikor *Csobánka* comes

két fia : János és Péter a XIII. század vége felé megosztott az atyai örökségen, Péter (1302) Visontát nyerte, a melyet jöszágai középpontjává tett. Fia Pál (1304—1339) szintén Visontát bírta, vásárjával együtt. Ekkor Karácsond, Adács, Zsadány (részben), Kürt (ma pusztá Jászládány mellett), Csobánka, Hajontha és Lak tartoztak hozzá. E jöszágokat I. Károly király az ugyane nemzetségre *Kompolti* ágából származó Imrénék (1324—1339) adományozta. Midőn Imre fiai : János, a *Visontay* család őse, István, Miklós és Imre, a *Detky* család őse, 1348-ban megosztottak, Visontán kívül még Karácsond, Heves, Markaz, Tarnaörs, Adács stb. helységek voltak birtokukban. Az osztály alkalmával Visontát három részre osztották és az osztozkodók közül János, István és Imre egy-egy részt kapot belőle. 1421-ben Zsigmond király a magban szakadt *Visontay* István birtokát Visontán *Kompolti* Istvánnak adta. Így az egész helység a Kompoltiaké lett. 1445-ben városi jellege volt. 1489-ben *Kompolti* István leányának Erzsébetnek fiai : Lendvai *Bánffy* Miklós és Jakab is részt követeltek maguknak az itteni Kompolti-féle birtokokból. *Kompolti* János fiai : Zsigmond és Ferencz, valamint *Országh* Mihály négy fia között 1522-ben kötött kölcsönös örökbefogadási szerződés alapján, a Kompolti család kihaltával, az Országh családdá lett. Az 1549—1552. évi adóajástromok szerint *Országh* Kristóf birtoka, kinek 1567-ben bekövetkezett magtalan halála után Miksa király 1569-ben *Török* Ferenczné, született *Országh* Borbálának adományozta. Az 1635. évi összeírásban 3, 1675-ben $1\frac{3}{4}$ portája volt. 1684-ben az *Esterházy*, báró *Haller*, *Bossányi* családok és *Batta* Pál birtokában találjuk. A 1693. évi összeírás szerint gróf *Esterházy* István, báró *Haller* Samu, a *Bossányi* és a *Huszár* családok voltak itt birtokosak. 1741-ben a *Nyáry* család lírtoka. A XIX. század első felében a gróf *Draskovich*, gróf *Esterházy*, báró *Orczy*, báró *Podmaniczky*, továbbá a *Saághy* örökösök, *Goszthony*, *Taródy*, *Dévény*, *Perlaky*, *Kovács*, *Póka*, *Veréb*, *Pethő*, *Farkas*, *Balla*, *Tamaskovics* és *Zbiskó* családok birtak itt földesúri joggal. Jelenleg herczeg *Auersperg* Annának, *Borhy* Györgynek és *Mattyasovszky* Miklósnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom 1756-ban épült. A község területe 4218 k. hold, lakóházak száma 221 és a lakosság 1238 lélek, a kik 4 kivétellel magyarok s 2 protestáns és 16 izr. híján róm. kath. vallásúak. A helység lakosai gazdakört, fogyasztási szövetséget és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községben van posta, távíró-állomása Gyöngyös és vasúti állomása Ludas. E helységhez tartozik Csókáspusztá, továbbá Alsójegecs, Borhy László tanya, Csárdatelep, Felsőjegecs és a Visontai szőlőtelep.

Visznek. A gyöngyösi járásban, a Mátra hegységtől délre, a Nagy-Alföld szélén, a Gyanda, Gyöngyös, Szárnyás és Tarna patakok összefolyásánál fekszik. Eredetileg a patai vagy mátraújvári várszerkezethez tartozott. Első ismert birtokosai Urkum fia Hunt és Miklós, a kik 1262-ben az egri káptalan előtt 15 ezüst márkáért eladják *Aba* nembeli Kompolt comesnek. Kompolt fia Péter három fia 1325-ben megosztván az atyai örökségen, *Visznek*et *Gergely*, a *Domoszlay* család őse nyerte. Az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben *Wysnuk* néven fordul elő, a patai kerület plebániái között 1415-ben *Wyznek* néven szerepel. *Kompolti* János fiai : Zsigmond és Ferencz, valamint *Országh* Mihály négy fia között 1522-ben létrejött kölcsönös örökösödési szerződés értelmében, a Kompoltiak kihaltával az Országh családdá lett. Az 1552-ik évi adóösszeírásban a törököktől elpusztított helységek között szerepel. 1564-ben 9 portát írtak itt össze. *Országh* Kristófnak 1567-ben bekövetkezett halála után Miksa király *Országh* Borbálának, férjezett *Török* Ferencznének adományozta. Az 1635-ik évi összeírásban 1, 1647-ben $1\frac{1}{2}$, 1675-ben $1\frac{3}{4}$, 1686-ban 1 portával szerepel. 1693-ban mint pusztá, gróf *Koháry* István birtoka volt. 1741-ben gróf *Koháry* András tábornok birtoka. A XIX. század első felében gróf *Bathhány* József, Vinczéné és Miklós, továbbá gróf *Festetics* Ignáczné, valamint Kendelényi Ferencz birtak itt földesúri joggal. Jelenleg gróf *Bathhány* Tivadarnak és *Haraszty* Oszkárnak van itt nagyobb birtoka. A róm. kath. templom a XV. század elejéről való, de a későbbi építkezések eredeti jellegéből teljesen kiforgatták. Kegyurai gróf *Bathhány* Tivadarné és özv. *Szabó* Sándorné. A helységben levő úrlakot *Beér* Henrik építette, azután a Bathhányaké lett és jelenleg Haraszty Oszkáré. A község területe 3796 k. hold, lakóházak száma 334 és a lakosság 1782 lélek, a kik mind magyarok s 13 ref., 32 izr. és 3 egyéb vallású kivétellel róm. katolikuskok. A helység lakosai önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A község

Visznek.

postája helyben van, táviró-állomása Jászárokszállás és vasúti állomása Vámosgyörök. E helységhez tartoznak: Pusztavisznek, Domokostanya és Homoktanya.

Zagyva-
szentjakab.

Zagyvaszentjakab. A hatvani járásban, a Muzsla alatt elterülő völgyben, a Zagyva mellett fekszik. 1296-ban az *Aba* nembeli *Kompolti* ágából leszármazott Péter, a királyi étekfogók kanczellárjának birtokába kerül, a ki e helységet nevével kapja. Hajdan Nógrádba tartozott. 1423-ban azonban a király ismét Hevesbe helyezi át. Ekkor a Nánai Kompoltiak birtoka. Plebániája előfordul már az 1332—37-ik évi pápai tizedjegyzékben is, a patai főesperességi kerülethez tartozott. *Kompolti* János fiai, Zsigmond és Ferencz valamint *Ország* Mihály négy fia között 1522-ben létrejött örökösödési szerződés alapján a *Kompoltiak* kihaltával *Ország* Mihály fiai: János, Ferencz, Imre és László örökölték. 1549-ben *Losonczy* István, *Ország* Kristóf gyámjának birtokában találjuk. 1552-ben még 8 adóköteles jobbágytelket írtak itt össze. 1564-ben 11 portája volt. *Ország* László fiának *Kristófnak*, 1567-ben bekövetkezett magtalan halála után *Miksa* király 1569-ben *Ország* Borbálának férjezett *Török* Ferencznének adományozta. A XVII. század közepén *Hamvay* Ferencz alispán birtoka, kinek halála (1669) után *Forgách* Adám nyerte adományul. 1635-ben $1\frac{3}{4}$ portája volt, 1647-ben 1, 1675-ben és 1686-ban szintén 1—1 porta után fizetett adót. 1741-ben a *Nyáry* család, a XIX. század első felében pedig a gróf *Draskovich*, gróf *Esterházy*, báró *Révay*, gróf *Cebrián*, *Horváth* és *Csányi* családoknak volt itt földesúri joga. Jelenleg *Kohn* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. A régi róm. kath. templom 1852-ben s az új ennek helyén, egy dombon, 1905-ben épült. A templom kinevei közül említést érdemel a régi bronztányér, az ú. n. ampolna, a mely már 102 éves. A helység határában két úrilak áll fenn. Az egyiket *Postóczky* János 1883-ban építtette, a ki után *Saidly* Agostoné lett. Jelenleg báró *Radnászy* tulajdona, a ki *Nagy* Károlynak adta bérbe. A másikat *Horváth* István építtette, tőle *Boroviczenyi* Kálmán vette meg, jelenleg *Laczko* Antal dr. tulajdona. 1852-ben a tűzvész a helységet csaknem egészen elpusztította. A község területe 2700 k. hold, lakóházak száma 128 és a lakosság 693 lélek, a kik mind magyarok s 13 protestáns és 19 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A község postája és vasúti állomása Szurdokpüspöki, táviró-állomása Apez-Szántó. E helység határában fekvő *Födémés* falu, alkalmasint a mai Filimes pusztá helyén, melyet *Rátót* nembeli László bán fia, *Dorogi* Olivér 1331-ben a Baranya vármegyei Balázs fia Miklóstól és ennek nejétől, Klárától megvásárolt. Olivérnek egy fia volt, István, a ki azonban korán elhalálozott, mert 1373-ban Olivér özvegye és leánya tiltakoztak *Nagy* Domonkos fia *Pásztói* János, továbbá *Kakas* János fiai és *Pásztói* István fia László ellen, mivel ezek Födémest elfoglalták. Az 1549-ik évi adóösszeírás szerint *Horváth* Ferencz birtoka, ekkor 3 adóköteles jobbágytelket írtak itt össze. 1552-ben az egri püspökség földesúri hatósága alá tartozott. 1564-ben 3 jobbágytelek után fizetett adót. E helységhez tartozik még Harasztí pusztá.

Zaránk.

Zaránk. A hevesi járásban, a Mátra hegységtől délre, a Nagy-Alföld kezdetén, sík és halmos vidéken, a Tarna patak két ága között fekszik. Eredetileg az úrvári várszerkezet tartozéka, tehát királyi várbirtok volt, melyet IV. László király 1274-ben feloldván a várkötelék alól, eladományozott. 1307-ben már az *Aba* nembeli *Kompolti* fia Péter birtoka, midőn ugyanis nevezett Péter, ebben az évben *Varasfogasi* Füle fia Mihálytól és Miklóstól a Tarna jobb partján Visznek és Zsadány között eső Vécsföldet 40 ezüst márkáért megveszi, a határleírás szerint e földterület Péternek Zaránk (Szurduk) nevű birtoka mellett fekvő. Az 1325-ik évi osztály alkalmával Zaránkot István, a későbbi hevesi főispán, a Nánai *Kompolti* család őse nyerte. 1468-ban Zaráng néven szerepel az oklevelekben, ekkor *Kompolti* Miklós birtokában találjuk, de *Kompolti* János leányának, Margit asszonynak *Szén* Jánostól született fiai, *Szén* György és Péter, szintén részt követelven maguknak Zaránkból, *Kompolti* Miklóst perbe idéztették. *Kompolti* János fiai; Zsigmond és Ferencz, valamint *Ország* Mihály fiai között 1522-ben kötött örökösödési szerződés értelmében a *Kompoltiak* kihaltával az *Ország* család lett. Az 1552-ik évi adóösszeírás szerint *Bornemisza* Imrénnek itt három portája volt. 1554-ben 6, 1564-ben 8 portát írtak itt össze. *Ország* Kristófnak 1567-ben bekövetkezett magtalan halála után *Miksa* király *Ország* Borbálának, férjezett *Török* Ferencznének adományozta. Az 1635-ik évi összeírásban $2\frac{3}{4}$, 1647-ben fél, 1675-ben fél, 1686-ban szintén fél portával van felvéve. 1693-ban, mint pusztá, *Deák* Pál ezredes birtoka. 1741-ben *Almássy* János, *Stessel*



Tiszaigar. — Széky Péter dr. úrilaka.



Tiszaszöllös. — Elek István úrilaka.



Vámosgyörk. — Visontai Kovách László úrilaka.



Visznek. — Haraszty Oszkár úrilaka a viszneki Nagymajorban.

Kristóf és a gróf *Károlyiak* voltak itt birtokosok. A XIX. század első felében *Almássy Józsefné, Almássy Emanuel* és *Károly*, továbbá a *Czobel, Abaffy, Szelezky* családok és *Goszthony Imre* bírtak itt földesúri joggal. Később *Czobel Albert* és *Imre, Szelezky Antal, Almássy Manó, Nemes János* és báró *Prónay* voltak itt birtokosok. E birtokok közül Almássy Manóét 1860-ban, a Czobel családot 1871-ben vette meg a helybeli közbirtokosság. Jelenleg nagyobb birtokos niesen a községben. A helységben levő Czobel-féle kastélyt, mely a XVIII. század végén épült, szintén a helybeli közbirtokosság vette meg. A róm. kath. templom 1780-ban épült. A község területe 2526 k. hold. lakóházak száma 184 és a lakosság 1172 lélek, a kik mind magyarok s 2 ref. és 15 izr. kivételével róm. kath. vallásúak. A község lakossága katolikus kört tart fenn. A község határában két hűnhalom van, hol régiségeket találtak. A község postája Tarnaméra, távíró- és vasúti állomása Ludas. E helységhez tartozik: Újmajor.

☞ Források : Karácsonyi János : Magyar Nemzetiségek I—III. — Csánki Dezső dr. : Magyarország Tört. Földrajza a Hunyadiak korában I. — Fényes Elek : Magyarország Állapotja. III. k. 1837. — évi kiadás. Ipolyi Arnold : Heves- és Külső-Szolnok vármegye középkori emlékei. — Balassy Ferencz—Szederkényi Nándor : Heves vármegye tört. I—IV. — Hunfalvy : Magyarország és Erdély képekben II. k. — Rupp Jakab : Magyarország Helyrajzi Története II. — Magyar Sion 1868—69. évf. — Kandra Kákos : Adatok az egri egyházmegye történetéhez. 1890. — Vasárnapi Ujság 1859. évf. 186—187. — Tudományos Gyűjtemény 1830. V. 3. — Kandra Kákos : Bene vára a Mátrában. — Ország Tükre 1864. 22. — Hazánk s a Külföld 1870. 29. — Magyarország s a Nagyvilág 1880. 50. — Gracza György : Magyar Szabadságharcz Tört. IV. köt. — Végül az egyes községektől beérkezett adatok.

EGER.



Eger város czimere.

A város
leírása.

Eger abban a festői keretű völgyben fekszik, melyet éjszokról a Bükk hatalmas lánczolata zár el, keletről és nyugatról pedig annak a kiágazásai ölelnek át. Szőlőhegyek koszorúzzak, melyek szelíden ereszkednek le az alföldi rónaságra. Velök halad az Eger folyó, mely kétfelé hasítja a várost. Megkapóan emelkedik ki sok temploma és dicsőséges koronája: a romokban heverő vár. Egy tekintetre átérezzük, hogy történelmi városban, érseki székhelyen járunk. Helyzeténél fogva országos fontosságú védelmi hely, püspöki széke révén pedig éjszakkéleti Magyarország világítótornya volt századokon át. A nemzeti történelem és a művelődés karöltve székelték itt a

magyar kereszténység, illetőleg a magyar állam megalapítása óta és ez az oka, hogy Eger a történelmi s a műemlékeknek klasszikus földje.

Sétáljunk végig a városban, a melyben 27.675 tiszta magyar lakos él, kik közül 23905 római katolikus, 81 görög katolikus, 760 református, 180 ágostai evangélikus, 45 görög keleti, 5 unitárius, 4 baptista és 2695 izraelita vallású.

A vasuti állomásról a Deák Ferencz-úton befelé haladva, egyszerre kitérül előttünk Eger, az emlékszerű épületek meglepő pompájával. Eger nagy püspökeinek az alkotásaival találkozunk lépten-nyomon. Mindjárt az Esterházy-téren a főszeles *főszékesegyház*, vele szemben az érseki liezeum hatalmas épülete.

Székesegyház.

Szent István, Szent László, Szent Péter és Szent Pál szobraival díszített, kétszakaszos lépcsősor vezet föl a nyolcz korintusi oszlopon nyugvó hármas bejáróhoz. A Hit, Remény és Szeretet szobraival ékesített homlokzatról ez szól hozzánk: „VENITE ADOREMUS DOMINUM.“ *Pytker* László patriarkai-érsek építtette, *Illd* József pesti építésszel, mint a felirat mondja: „Decursu unius lustri“, 1832—37-ben. A kettőstornyú templom belseje latin-kereszt alakú, közepén 18 m. átmérőjű kupolával. A festészet és szobrászat remekművei: *Danhauser*, *Grigoletti*, *Kracker*, *Malatesta*, *Busati*, *Schiavone*, *Casagrande* alkotásai fogadnak itt bennünket.

Nyolcz oltárának képei között legremekebbek a főoltáré: („Olajbafőtt Szent János“, *Danhauser* Józseftől; „Szent Mihály“, *Grigoletti* csodaszép műve; „Keresztelő Szent János“, *Schiavone* alkotása; „Szent Anna“ *Malatesta*, „Szent Család“ *Grigoletti*, „Szent László“ *Kracker* műve. A „Szent Kereszt“ *Busati*, „Szent István“ *Ujváry* Ignácztól. „Magdolna“ és „Szent Péter“ (a gyóntatószék fölött) *Hess* művei. A kápolnában levő kegykép a máriapócsinak a másclata, 1699-ből való. A kápolna falfestményeit *Lengyel* Miklós nagyprépost készítette *Szoldatics* Ferenczszel. A kegyképet környező kárpitos mennyezetnek a freskója, remek plasztikájával, szinte csalódásba ejt. A székesegyház szobrai és reliefsjei *Casagrande* Márk olasz szobrász művei. (A főoltár két kerubját, a művész közbejött halála után, *Huszár* Adolf fejezte be.) A 64 változatú nagy orgona *Mosser* Alajos szalczburgi művész remeke.

A székesegyház belseének rendkívüli egyszerűségével szemben, szinte megkapó ellentétet alkotva, rajadja meg figyelmünket a szentély tündöklő pompája. Az egeri érsekség százéves jubileuma alkalmából (1904) — Szmrecsányi Lajos felszentelt püspök kezdeményezésére — a főkáptalan ebben emelt pazar bőkezűséggel emléket. A szentélyt teljesen megújították. Az arannyal és a márvánnyal ragyogó pompája, a szentély falfestészetének meleg színhangolása gyönyörkölt-

tetve emel iábfútra lelkünk. Mennyezeti képe azt ábrázolja, midőn Szent István király a várbeli székesegyházat emelteti. A szentély építészeti és festészeti pompás kiűjtása főleg Nagy Virgil, Krenner Viktor és Barsy Adolf művészek nevéhez fűződik és az utolsó darabig magyar kezek munkája. A falába illesztett emléktábla lapidáris felirata így szól:

SANCTUARI . DECORAMEN .
DIGNIOREM . ARAE . FORMAM .
AD .
LAUDEM . GLORIAM .
DEI . OPT . MAX .
ET .
PERENNE . DIVINORUM .
BENEFICIORUM . MEMORIALE .
RELIGIONE . PIETATE .
VOVIT .
METR . CAPITULUM . AGRINI .
DCM .
DIOEC . ET . ECCLESIAE . HUIUS .
AD . METROP . DIGNITATEM . ERECTAE .
SAECCLARE . FESTUM .
ET .
ARCHIPRESBYS . SUI . IOSEPHI . II .
TRICENNALIA .
GRATE . CELEBRARET .
MDCCCIV .

A székesegyház alatt három részre osztott sírbolt van. A püspökök csarnokát Telekesy István nyitja meg († 1715). Utána következnek: gróf Erdődy Gábor († 1744), gróf Esterházy Károly († 1799), Fuchs Ferencz († 1807), báró Fischer István († 1822). (Tetemeiket a mai székesegyház helyén állott Szent Mihály-templom sírboltjából tették át ide.) E csarnok közepén márványlap födi Pyrker László szívét; többi részét Lilienfelden temették el. A kanonokok csarnokában az egri főkáptalan több jelese nyugszik: Rajner Károly, Kovács Mátvás, Porubszki József, Kozma Károly, Tárkányi Béla, Kovalcsik József, Danielik János, Ludányi Antal, Zsasskovszky József stb.

A sekrestye fölötti teremben van a főkáptalan őrzése alatt álló egri országos levéltár, mely — Bartalos Gyula dr., hítes jegyző, vezetése mellett — régi hítes helyként, családtörténeti ügyekben, ma is keresett. Van benne négy árpádházi és ötven darab vegyesházi királyi oklevél. Jegyzőkönyvei 1599-től kezdődnek. Itt őrzik a székesegyház műkincseit is. Nevezetesebbek: egy sodronyománcoz götikus kehely; Bársony György püspök casulája (1676); a pócsi Mária-hoz érte-tett sudarium, Fenesy püspök ajándéka (1696); gróf Barkóczy Ferencz püspök-nek Mária Terézia koronázási ruhájából készített casulája.

Az érseki liezeumot, a tudománynak ezt a palotáját gróf Esterházy Károly püspök építtette husz év alatt (1765—85), a saját költségén. A barokk jellegű, négyszögű épület kétemeletes, minden oldalról szabadon áll. Nyugatra néző, erkélyes homlokzata alatt hármás bejáróval; keleti oldalán pedig a nyolczemeletes csillagvizsgáló toronynyal. A földszinti csarnokba lépve, meglep bennünket az erő és az építészeti művészet remeklése. Kétfelől lépcsőzet visz az első emelet előcsarnokába, honnan a nyugatra néző nagyterem (sala disputatoria) nyílik. A tizenhat m. magas és 19×11 m. területű terem mennyezetét Sigrisz remek freskója díszíti, mely a tudomány különféle ágait és egykorú képviselőit ábrázolja. A déli oldal közepén van a könyvtárterem. Megmérhetetlen kincstár, ha a könyvnyomtatás előtti. művészi kivitelű írott könyveit, ősnymtatványait és terjedelmét tekintjük. Hatvanötezer kötet, harmincz nyelv van benne képviselve. A mennyezet freskója Kracker János és Zuch József műve, a trienti zsinatot ábrázolja, 133 életnagyságú alakkal és bámulatba ejtő művészi kivittel. A könyvtárral szemközt, az északi oldalon, a kápolnát találjuk, mely a liezeumi tanuló-ifjúság istentiszteleti helyül szolgál. „Szent István király“ oltárképét Hess festette. Mennyezeti freskója: „a mennyországi boldogság“, Maulpersch alkotása. Drágakövel és gyöngyökkel kirakott monstranciája a felsőtárkányi nazarénusok maradványa. Gróf Esterházy Károly püspök adatta át, a nazarénusok feloszlata után, a liezeumnak.

A II. emeleten van a régiség- és a képtár. A régiségtárban képviselve van a kő-, a bronz-, a közép- és az új-kor; egyiptomi és római régiségek, magyar,

A liezeum.

török fegyverzetek, az egri várból sisakok, kulesok, szíhalmi, muhi, mohácsmezői leletek. Gazdag egyházi peccs- és éremgyűjtemény (3000 darab). Vannak becses emléktárgyai : gróf Széchenyi István kalapja, (belsejében a Tisza téréképével), József nádor kertészskéje, Vörösmarty Mihály tentatartója : gróf Esterházy Károly, Pyrker László, Bartakovics Béla lovainak a kantárai, melyeket koronázások alkalmával használtak ; VII. és IX. Pius kapucziuai stb. Őrzés végett itt vannak elhelyezve az Egri Dalkör országos versenyeken nyert díjai is. A *képtár* 316 darab festményben — eredetiben, vagy művészi másolatokban — képviselve vannak : Bassano, Tintoretto, Barbieri Francesco, Paolo Veronese, Tizian, Rafael, Mich. Angelo, Ricci Sebestyén, Domenichino, Rosa Salvator, Velasquez, Murillo, Guido Reni, Van Dyk, Rubens, Meer de Yong, Maytens, le Sueur Eustache, Claude Lorraine, Teniers Dávid, Denner, Hamilton, Hackenzöller, Haan, Kraeker, id. Markó Károly, Kovács Mihály, Balkay Pál, Mücke János, Sturm, Szoldatier, Brodsky, Sajóssy stb. A *szobrok* közül kiválóak : Pyrker László karraírt márvány- és Casagrande atyjának a fia által készített gipsz-mellszobra. Nagybecsűek a *réz-metszetek* : olasz remekművek metszetei, a Kaubach-album ; képviselve vannak Dürer és Holbein.

A keleti oldalon emelkedik a nyolczemeletes *csillagvizsgáló torony*. Már csak emlék. Az utolsó egri csillagász Montedegoi Albert Ferencz dr. volt, *Bartakovics* Béla érsek alatt. A forgatható tornyokúp alatt levő sötétkamara és onnan a városra nyíló szép kilátás miatt látogatják az Egerbe jövő idegenek.

Gróf Esterházy Károly püspök a liezeumot egyetennek szánta. Alatta mind a négy tudománykar meg is nyílt ; de II. József császár rendelkezése megszakította az *egri egyetem* teljes kifejlődését. Azonban az alapító világosságterjesztő szellemét szolgálja ma is a liezeum. Van benne hittudományi intézet, jogakadémia, fiutánítóképző, hat osztályú elemi iskola és nyomda, melyet 1754-ben alapított gróf *Barkóczy* Ferencz püspök.

Érdekes nevezetessége az érseki liezeumnak *Bartalos* Gyula dr. *magánmúzeuma* is. Gyűjteménye valami nyolczezer darab. Kiváló becsűek egervideki kő-, bronz- és honfoglaláskori leletei ; a dunántúlról szerzett római felirások kövei ; az egri várbeli székesegyházból való oszlop- és fehérmárvány-parkányrészletek ; Egerben talált törökutbános fejkövek ; fegyver- és éremgyűjteménye, s 2454 darabot tartalmazó levéltára, melynek nagy részét II. Rákóczi Ferencz hadi titkáranak *Aszalay* Ferencznek, néhány év előtt Egerben megtalált levelesládája alkotja.

A liezeumtól kiindulva, éjszakra a Széchenyi-utca nyílik. Egernek ez a fő-utczája ; itt liktet, mint középpont körül, a legélénkebb forgalom. A székesegyház mellett az *érseki palota* öltik szemünkbe, gyönyörű előkertjével. Egerben a főkapitálnak *alapítványi bérháza*, díszes üzletekkel ; a *Hevesmegyei*, az *Agrár-Takarékpénztár* és az *Egri Nyomdarszépvénytársaság*. Az érseki palota mellett nyíló csöndes utcában van elvonulva az *Érseki Főnevelő* és a *Papnevelő*. Tovább a *posta- és táviróhivatal*, a *Törzskaszinó* és az *Egri Klub*. A Kaszinóval szemben a *eziszerceziek temploma*, *rendháza* és *főgimnáziuma*.

A *eziszerceziek* temploma és rendháza parkozott előterével egyik legszebb díszre a Széchenyi-utczának. Előbbi lakói, a jezsuiták, emelték szép templomát. A főoltár képe művészi szoboresoportozat : Melkizedek, Áron, Ábrahám (Izsák feláldozása) és Mózes fölött emelkedik a Szent Kereszt ; a csoportozat közepén pedig Borgia Szent Ferencz, a templom patronusának szép szobra. A templomot 1887-ben újította Báder ; a falképeket *Innocent* Ferencz festette.

A mai áll. főreáliskola a *jeszuiták gimnáziuma* volt a XVIII. században, miként az épület déli oldalán megőrzött felirat mutatja : „Gymnasium Societatis Jesu Auspicio Deo Opt. Max. formandae bonis moribus literis juventuti positum. 1754.”

A *hengermalom* díszes épülete és az áll. *polgári és kereskedelmi leányiskola* mellett elhaladva, templom emelkedik. A humanizmus nagy telepe veszi körül : a Paulai Szent Vincez-nővérek vezetése alatt álló városi nőkórház, nőelmbebeteg és szegények háza, meg a Hevesmegyei és Egervideki Jótékony Nőegylet Árvaháza. Kedves oázsként bukkán élénk tovább a tűzoltó- és mentőegyesület csinos őrtanyája, a Kánitz-féle pompás úrilak. Majd komor falazathoz érünk, melyen belül a *görög keleti paplak* ódon épülete és gyönyörű temploma emelkedik.

A XIX. században Egerbe telepedett *Agoston-rendiek* emlékét őrzi a görög-keletiek parókijája, kik a megszálló török sereggel jöttek be Egerbe. Amazoknak

Miklós egyháza helyén emelkedik most a görögkeletiek remektornyú temploma, szépszólású harangjával.

A Rácz-kapuhoz érünk. Itt volt t. i. a város kerítő falának egyik kapuja. Az itt álló róm. kath. népiskola falában márványtáblát látunk. Aranyos írása így szól :

Itt, a régi Szent Miklós-kapuban fogadta
atyáilag Telekesy István egri püspök
II. RÁKOCZI FERENCZ FEJEDELMET
1705 február hó 28-án, midőn a szabadság
véres zászlóit diadalmasan erre hordozá.
Ezen eseménynek emlékét márvánnyal örökíté meg 1903 szeptember
hó 27-ikén Eger városának szabadság-
szerető népe.

Ugyanaz alkalommal a Széchenyi-utca éjszaki folytatását, mely már a felméreti külvárosba vezet, *II. Rákóczi Ferencz útjának* nevezték el.

Forduljunk vissza az aszfalttal és keramittal burkolt pompás úton és térjünk be az érseki palotával szemben nyíló Kossuth-utczán a Kossuth-térre, a város piacára. A piac díszé a városháza. Mellette emelkedik a *minoriták* sugártornyos temploma és rengeteg rendháza, melyet most építenek újra.

A *minoriták* temploma, kettős sugár tornyával. Eger emlékszerű épületeinek a gyöngye. 1771-ben készült el. Remek a belseje is : freskói és műfaragásos padjai. Eredeti falfestményének, mely Kracker műve, csak egy részlete maradt meg az 1827-iki nagy tűzvész után. Főoltárképét („Páduai Szent Antal“) Kracker festette.

E téren áll *Dobó István ércszobra* is, mely egyformán dicséri a művészt, *Stróbl* Alajost és az áldozatkész várost.

A Kossuth-tér keleti oldalán az Eger patakja folyik, mely — mint fentebb említettük — kétfelé hasítja a várost. A patakon túl egyre szűkülőbb, kanyargóbb utczák következnek. Jórészen még a török építkezési rendszertelenségnek kiheverhetetlen nyomai. Mint kerített várvas, a mai belváros területén szorongott ; csak a törökök kitakarodása, illetőleg a külső falak leomlása után bontakozhatott ki a város. Ennek következtében az utóbb alakult külsővárosokban (Felhéméti, Czifra, Maklári, Hatvani) nyithattak szélesebb, szabályosabb utczákat.

A pataki hídon átlépve, a Keresztény Iparoskőrmél, a vár tövében balra a Szervita-utca nyílik. Benne találjuk a szerviták templomos rendházát.

Az ősmagyar Mária-kultusz középkori híres búcsújáró helye, a Klarisszák Nagyboldogasszony egyháza, az 1552-iki ostrom alatt elpusztult. A török világban mosea lett. Annak a helyén épült föl az 1698-ban Egerbe telepedett *szerviták* temploma, Szent János evangélista tiszteletére. A rendház ebédlőjét Kracker két falfestménye díszíti : „Jézus Jákob kútjánál“ és „A gonosz lélek megkíséreti Jézust.“

A szervita-utczával párhuzamosan halad a Knézich Károly-utca. Egy sasos homlokzatú házban babérall körülölyt márványtábla hirdeti, hogy a tizenhárom aradi vértanú egyike, *Knézich Károly*, lakott benne. Ugyanitt, az irlalmasok nagyszabású új kórháza és a Kath. Legényegylet között emelkedik a *meccset*. A kilencvenegy éves török hódoltság alatt Eger török város lett ; mai templomai helyén mecsetek nyúltak az égne. Az az egy maradt meg, mely a Knézich Károly-utczában, a hajdani Szent Katalin-kápolna helyén, az irlalmas-rendiek háza előtt áll. „Gyönyörű emlék a török világból“, — zengi róla Zalár József. A 43 méter magas, sokszögű sugár torony faragott kőből van építve, oldalain mór díszítésekkel. Kilencvenkilenc csigalépcső vezet felső parkányzatáig, a melynek délre nyíló erkélyéről három századdal ezelőtt a hodza kiáltása hívta imára Allah egri híveit. Az idő megviselte, meg is esonkította. *Pyrker* László 1829-ben bádognádéllel védte meg, melynek ormán azóta a felhold fölött a keresztragyog. A millennium alkalmával megújították. Ajtóval, villánhárítóval látták el és szép vasrácszattal vették körül.

A Dobó-utca a vár kapujához vezet.

Hazánkért, meg egy világrészért vívott küzdelmek diadalmas, nagy emléke. Viharépt bástyáival ott emelkedik a város élénken nyüzsgő piaca, a Kossuth-tér fölött, sziklás dombon, mely az Eger folyó balpartjára ereszkedik le.

Mecset.

A vár.

Eredetileg kiklopszfalú pogányvár volt, melynek erőssége egymásba rótt sziklákból és földalatti menedékküregékből állott. Alapja egy, részleteiben máig is fennmaradt kőgatláncolat (avargyűrű), melyet valaha itt lakott barbár nép emelt az Eger völgye védelmére. Az egri várnak oklevélieg igazolható története a magyar kereszténységgel kezdődik. Szent István király az egri püspökséget meg-alapítván, hadtani tekintetéből választotta annak székhelyévé Egert, a mely t. i. kaput alkot az Alföld és a Felföld között. A mai vár dombján Szent János evangélista tiszteletére székesegyházat emelt. Apostoli munkájának folytatását, a vár és az egri megye kiépítését, hű munkatársaira, a püspökökre bízta.

Az ős pogányvár épített várrá alakult át. Eleinte csak annyiban, hogy a Szent Istvántól alapított székesegyház, valamint a körülötte emelt püspöklak és a káptalan társasháza erősített épületek voltak. Erőddé való kiépülése a tatár-járás utáni időre esik. *Lambert* püspök (1242—75). Eger újjáalapítója alatt kerülték be a várost fallal; *Telegdy* Csanád és *II. Miklós* püspökök emelték első bástyáit és egyes tornyait, a XIV. század első felében. Az épített egri várnak tehát a Szent Istvántól emelt várbeli székesegyház volt az alapja, melyet azután, valamint a várat, századokon át építették ki. Eger nagykiváltságú és országos szereplésű püspökei.

Mintán Eger, helyzeténél fogva, a belső és külső háborúk országútjába esett, várának története a hazánkat ért megpróbáltatások szakadatlan láncolata, miként ez krónikájából is kitetszik.

1241-ben a tatárok elhamvasztják.

1442 tavaszán Giskra kassai várnagy egy éjjeli orvtámadásban lángba, vérbe borítja Egert.

1490-ben Albert Egert elpusztítja, de a várat bevenni nem tudja.

1514-ben Dózsa alvezére, Barnabás, a várbeli székesegyházat fölégeti.

1527-ben Salm felpredáltatja Hardegg gróffal. Ugyanaz év őszén Bodó Ferencz, Szapolyai alvezére, rettenetes vérfürdőt rendezett a várbán; még az oltárok mellé menekült gyermekeket is lemészároltatta.

1541-ben Perényi Péter basáskodása sietteti az Eger felé közeledő vihart.

1552-ben Amhárd 150 ezernyi sereggel támadta meg Egert, melyet Dobó István alig kétezer emberrel védett. A vitézek, a nőkkel vetélkedve, az önfeláldozó hősiesség csodáit művelték. A török sereg csúfos kudarczczal volt kénytelen Eger alól elvonulni. Dobó István aranybetűkkel írta be Egert nemzeti diességünk ragyogó könyvébe.

Az 1552-iki ostrom romhalmazzá tette a várat. Eger egyik legnagyobb püspöke, *Ferencsics* Antal, emelte föl romjaiból, ki a vár fölépítésének és őrsége fenntartásának úgyszólván koldusa. Magócsy Gáspár és Ungrád Kristóf várnagyok erőszakoskodásainak pedig, utódjával, Radéczi István püspökkel együtt, valóságos mártírja lett.

1596 szeptember végén III. Mahomed szultán 200 ezernyi sereggel szállotta meg Egert, melynek paranesnoka, a derék Nyáry Pál, a gyűlevész császári zsoldosok árulása következtében, kénytelen volt a várat két heti ostrom után feladni.

1687 tavaszán a Doria és gróf Koháry István vezérlete alatt álló felszabadító sereg ostromzár alá fogja. Deczember 18-ikán vonult ki Eger várából a hős Rusztem basa.

1704 tavaszán Zinzendorf Ferdinánd várparanesnok meghódol Rákóczi seregének.

1710 októberében Rédey Ferencz feladja a várat Pálffy Jánosnak.

Hogy történetét folytathassuk, lépünk be az egri várba. Lássuk előbb a körvonalát.

Délre nyílik a *főkapu*; nyugatra néz a *Dobó-* és a *Sándor-bástya*, éjszakra a *Tömlőcz-* és a *Föld-bástya*; az éjszakkéleti sarkon: a *Bolyki-torony*, a délkeleti szögleten: a *Bebék-bástya*, alatta a *Törökkert*. A vár keleti részében (a Sánczban) volt: a *Csabi-, Illés-* és a *Kerek-bástya*.

A főkapun belépve, a *várpiaczra* jutunk. Ezen át az *Ó-kapu* nyílik. Három régi emléktábla van itt a falba betéve. *Pyrker* László érsek tette ide, mint elkallódott emlékeket. Az első *Perényi* Péternek a vár átalakítására vonatkozó munkáját hirdeti, a másik *Oláh* Miklós püspökről szól; a harmadik *Telegdy* Csanád püspök emlékét őrzi.

Az Ó-kapun át a *fellegrárba* lépünk. Magas domb emelkedik a közepén a Kálváriával. Ez volt a *Szépbástya*. Rozgonyi Simon püspök (XV. század) emeltette. Húsz méter magas ormán állott a várnagyi lak. A Szépbástya déli boltozata alatt van Krisztus sírkápolnája; északi tövében mély, boltozott alagút; a Sötétkapu, Dobó István és a honfoglalók emlékével. A Sötétkaput a keleti részszel (a Sáncezal) felvonóhíd kötötte össze. A fásoros Keresztúton elhaladva, a keleti oldalon Szent István király szobra állít meg. *Casagrande* Márk műve. *Durcsák* János kispripost készítette 1835-ben. A szobornak márványba vésett, megújított felirata így szól: „A magyar kereszténység kilencszáz éves emlékére.” Itt állott a Szent István által alapított egri székesegyház, melyet Eger püspökei — a változó építészeti modorok szerint — századokon át építettek ki. A XV. század elején, mint „Magyarország legfényesebb székesegyháza” tündöklött. Nem maradt meg belőle egyéb, csak az az egy gótstílusú pilléroszlop, melyen most Szent István szobra áll. Nagy kegyelettel esik rá a tekintetünk. Sokszor dobogott itten az egész nemzet szíve bújában-örömében.

1131-ben II. István király itt halt meg.

1204-ben pedig Imre király; itt is van eltemetve, a székesegyház kápolnájában.

Itt jártak: Kún László (1281), Zsigmond (1406), Ulászló (1412), mint Zsigmond vendége, I. Ulászló (1440), Mátyás (1458, 1459, 1461, 1468), II. Ulászló (1491, 1494), II. Lajos (1520).

A székesegyház előtt, nyugatra állott a püspöklak, éjszakra pedig a káptalan társasháza. A Szent János-székesegyházon kívül még két templom volt a várbán: a Szent István királyról nevezett és a Szent Péter-templom. Volt háza a várbán a székesegyház több oltárának és a mesterembereknek. A Bolyki-torony hatalmas boltozatú üregeiben istállók, szénaraktárak és kocsiszínek voltak. A vár hajdani épületeiből egy, a Tömlőcz-bástyánál, fennmaradt; most a honvédlaktanya részlete. Gótikus, egymást keresztező, bordás ívezetű tornáca, becses emlék a XIV. századból. Ez alatt ma is megvannak még a törököktől épített, hat méter vastag falú börtönök.

A vár földalatti építkezéseit *Balogh* János m. kir. honvédfőhadnagy önfeláldozó kutatásai után ismerjük. (Munkája: „Egervár története,” Eger, 1881.) A bástyák alatt két-három sorjával egymásfölötti, erős boltozatú kaszamaták húzódnak, helyenként termekké szélesednek ki és messze szétvisznek a várból a város alá.

A törökök kitakarodása után az egri vár elvesztette országos védelmi fontosságát. Gróf *Esterházy* Károly püspök magához váltotta és megkezdte a lebontását. A többi elvégezte az idő és a kor üzleti szelleme. Eger nagy érseke, *Pyrker* László, vallásos kegyelettel védte meg a teljes elpusztulástól. Ő készítette a Szépbástya ormán a kálváriát és körülötte a stációkat, alatta Krisztus sírkápolnáját; továbbá a fásoros sétatúkat és a Sötétkapu boltozata alatt *Dobó* István sír-emlékét. *Bartakovics* Béla érsek 1871-ben a magyar királyi honvédség részére a kinstárnak ajándékozta a várat, a vallásos kegyeleti helyek használati jogának a fenntartásával. Azóta az ő laktanyájuk van benne. Derék honvédek javítgatják, gondozzák és tisztán tartják. Kiváló érdeme van az egri vár védelmében a jelenlegi zászlóaljparancsnoknak, *Pogány* Lajos őrnagynak, ki a magyar honvédekhez illő lelkesedéssel van rajta, hogy az egri várat a kegyeletet látogatók vonzó sétahelyévé tegye. Erre szolgált a városnak is az a neumes gondja, hogy két év előtt a vár történelmileg nevezetesebb pontjait jelzőtáblákkal látta el és ezzel a néma romokat megszólaltatta.

De térjünk vissza Eger hős védőjének emlékéhez, a Sötétkapuhoz. Itt fekszik vörös márványból faragott képe. Ez a felirata:

Halhatatlan érdemeinek méltó tekintetéből

DOBÓ ISTVÁN

Eger vára hős védőjének

P. J. L. P. É*) által 1833. emelt

és Dobó ruszkai sírjáról nyert képével

díszített emléke.

*) *Pyrker* János László, patriarka-érsek.

Dobó emléke mellett van egy csatakígyó, ú. n. „Dobó ágyúja“, 1509. év jelzéssel; továbbá egy szőlődiszítási oszlop, a várbeli székesegyházból, turbános fejkő és néhány ágyúgolyó. A két dóroszlopon nyugvó boltozat alatt másik emlék is van. Termésköböl faragott, hatalmas szárkőfág. Turulmadaras homlokzatán ez a fölírása:

A HONFOGLALÓ ŐSÖK
TETEMEINEK
A HÁLÁS UTÓKOR.

Két oldalára pedig ez van vésve:

Eger határában, a Szépasszonyvölgy
gerinczén eltemetett és 1898—99. évben
feltalált magyar honfoglaló ősök emléke.
Áldott legyen emléküek!

Ezen emlékszerű sírkamarát Eger város
hazafias kegyelete emelte és abba az
ősök tetemeit*) 1902. október 19-én
ünnepélyesen elhelyezte.

Tanuljunk emléküknél hazaszeretetet!

Egyéb köz-
épületek.

A várból lejövet, a Káptalan-utczába jutunk. Az *izraelita imaház*, a „*Borsod-, Gömör- és Hevesmegyei Községi és Kőregyezők Egri Tápiintézete*“ és a *Hevesmegyei Siketnémák Intézete* mellett elhaladva, átlépünk a patak hídján és a szép vármegyeháza előtt állapodunk meg.

A vármegyeháza (melyet gróf Barkóczy Ferencz, püspök-főispán, 1765-ben építtetett) földszinti folyosóján két vaskapu ragadja meg figyelmünket, a vármegye és gróf Barkóczy Ferencz püspök címerével. Az a látvány és finomság, melylyel a kovácsolt vas ezen a kapun ki van dolgozva: remekelés és a XVIII. századi egri műiparnak mesterműve. Méltán mutatták be az ezredéves országos kiállításon, Heves vármegye csarnokában, a hol a szakkörökben is feltűnést keltett.

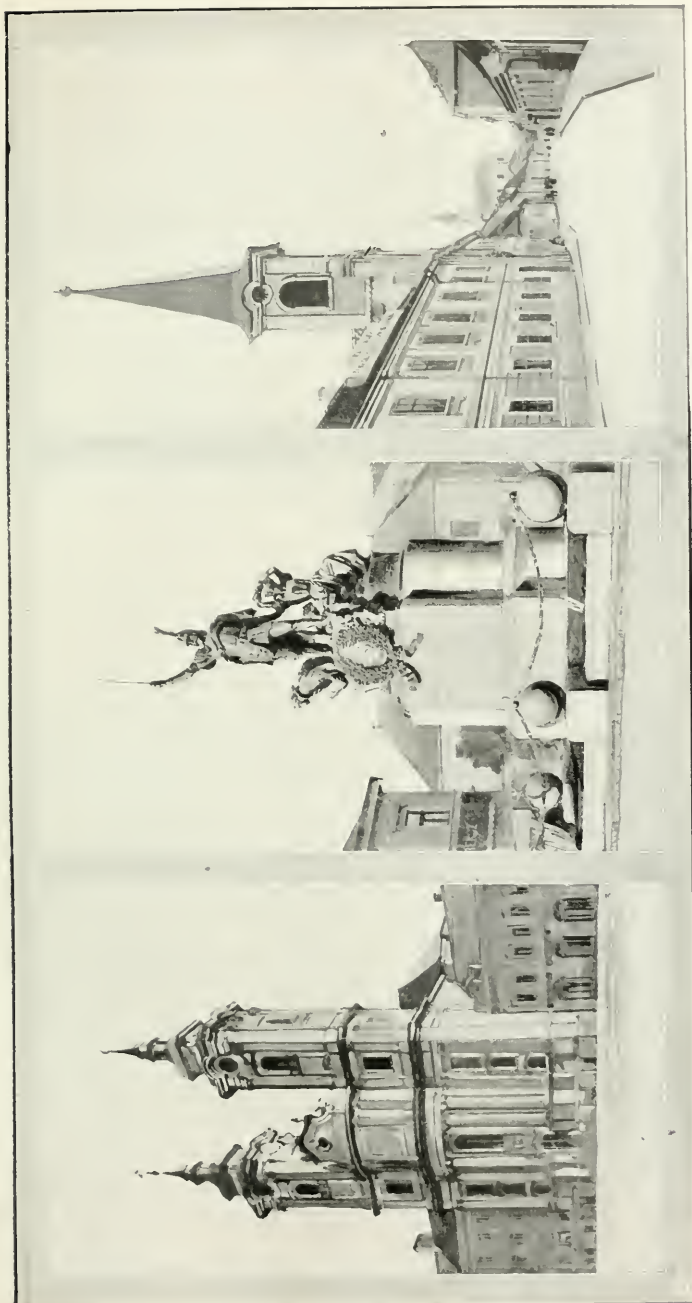
Hosszú épületről díszíti tovább ezt az utcát: a főkáptalan tagjainak a háza. Itt van az *Angolkisasszonyok nevelő- és tanintézete*, a *Szentferenczrendiek* ódon zárdája és temploma.

A szentferenczrendieknek 800 éves multjuk van; egri házuk első volt hazánkban. Templomuk a XVIII. században épült föl újra; „Rákóczi harangja“ szól benne, melyet — mint a körirata is mutatja — a fejedelem Kassáról, 1705-ben, ajándékozott nekik. A föltátrkép („Immaculata“) Hess remeke.

A szentferenczrendiek temploma mellett nyílik a Pyrker-utca, benne az ízléses főispáni lak. Ez az utca vezet az árnyas *Érsekkertbe* és Eger istenadta nagy kincséhez: a melegforrássá érseki *gyógyfürdőhöz*, *uszodához* és az *Erzsébet-fürdőhöz*.

A fürdőkön túl, a *Lakatos és lemezárú részvénytársaság gyáránál*, a külvárosba, a *Maklári-útra* érünk. Itt nyílik a népeletbe érdekes betekintésünk. A hófehérre meszelt kis házaknak a külseje is mutatja, hogy vallásosság és hazafias érzelem lakik bennök. A házak homlokzatán szentség, kereszt, tulipán, a nemzeti címér van kivakolva, vagy a Szentháromság képe ékeskedik rajtuk, s ha a kép hiányzik is, a külkéje ott van minden régebbi ház homlokzatán. A padláslyukon a kasza van kidugva. Kiváló szerszáma az egri kapásnak. Hegyes határában kevés a szántó-föld; nyáron át még a gazdaemberek is lejárnak az Alföldre részért aratni, míg a szőlőmunka engedi és onnét hozzák a kenyérnek valót. És hogy az asszonyait is lássuk, menjünk végig a Maklári-úttal párhuzamosan haladó *Kertész-útcán*. Ilik rá a neve. Viruló konyhakertészet az egész utca, bővízü kútaikból és a kertek alatt folyó patakból ellátott, csatornázott öntözéssel. És ez tisztán az asszonyok hagyományosan folytatott háziipara. A bor- és a csemegezőlő mellett a zöldség Egernek legfőbb kivitelű cikke. Ősi módon is üzik, annak ellenére, hogy megnyílt már az eger—putnoki h. é. vasut. Fölkap az egri asszony egylovast,

.) T. i. a Bartalos Gyula dr. által Eger nyugati határában, az egri szőlők helyreállításának munkafolyama alkalmával feltárt honfoglaláskori sírmezők leleteivel összehasonlítva. A nevezett régész ezeket a leleteket az Arch. Értesítő 1899 október számában ismertetette; a M. Tudom. Akadémia pedig „A Magyar Honfoglalás Kútforrásai“ beiktatta az egri honfoglaláskori leleteket.



A minoriták temploma.

Eger.
A Dobó szobor.

Az irgalmas testvérek temploma.



Az egri érseki rezidencia.



Az egri városháza.



Az egri igazságügyi palota.



Az angol kisasszonyok egri zárdaja.

1



2



3



Eger.

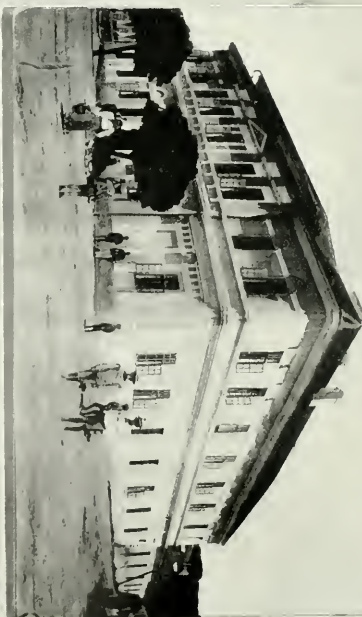
1. A dohánygyár. — 2. A káptalan-utca. — 3. A színház.



Részlet Egerből.

Eger.
Az Eger-patak.

Az érseki igazgatósági épület.



gyékényes szekerére és messze elfuvarozik a terményével a Felföldre. Mint mindegyik egri külvárosban, ez utca végén is következnek még a lakóházak után a *borházak*, a homokkő-hegyoldalakra vágott rengeteg pinczékkal.

A vasúti állomáson alúl eső *villamtelepen* túl, a hatvani országút mellett, az *állami vinczellériskolához* érünk. Itt nevelték azt a munkás hadsereget, mely az egri föld ősjogát visszavívta és az istenostorától letépett szőlőkoszorút Eger határára visszaállította. Tekintsünk be ennek a városrésznek a sírkertjébe. a Fájdalmas Szűz-temetőbe. A magyar irodalom jelei: *Ihász Gábor*, *Magyar Ferencz*, *Szvorényi József*, *Mindszenty Gedeon*, *Zsaskovszky Endre*, egyházi zeneszerző, nyugszanak itt; továbbá: *Kracker János*, a liceumi freskók egyik festője; és a hazafias kegyeletnek áldozatos helye: az 1848—49-iki függetlenségi harcban, Kápolnánál megsebesült és az egri kórházban meghalt *honvédek sírja*.

A városnak visszafordulva, a Telekesy-utcában, mely a Deák Ferencz-úton épült városi színházhoz vezet, hatalmas ódon épület, a *Rossztemplom* előtt állunk meg. Így nevezik ma az egriek a Telekesy-utca felső végén emelkedő, ódon templomot. A ravbáltó trinitáriusoké volt, kiket 1717-ben gróf Erdődy Gábor püspök telepített Egerbe. II. József császár feloszlátván a rendet, épületük a katonai kincstárra jutott. A barokstílű, szép templom most katonai raktár, a mellette levő szeretház pedig laktanya. Csak a bejárója fölötti kőképek maradványa és a felírata („K. u. k. Trinitarier-Kaserne. — Cs. és kir. Trinitárius-laktanya”) őrizi a múltját.

A Telekesy-utca végén, a Samassa-téren van a *katonatisztalak*, előtte kőemlék. Oroszlán nyugszik rajta, babérrel koszorúzott kard van rávésvé. Rettenthetetlen hős, egri földműves-fiú volt, a kinek emelték. Ez a felírása :

Vitéz Szakátsi Antal szakaszvezetőnek
a cs. kir. gróf Haller 12-ik huszárezred-
ből, ki 1859. nyárhó 4-én Rivoltánál
császáráért és honáért áldozá hősi leg-
életét; példás vitézi tette elismerése
s maradandó emlékül ezrede tulajdonosa
s a tisztakar által emeltetve.

A székesegyház mögötti vásártéren, a *törvényszéki palota* és a *m. kir. dohánygyár* mellett elhaladva, sétánk végére, a *megyei laktanyához* és a *katonai kórházhoz* érünk, melyen túl már a szőlők következnek, köröskörül a várost ölelő halmokon. Buja zöldjükből kedvesen fehérlenek ki az egri néptől csak „kunyhó“-nak nevezett nyaralók.

*

Eger az 1886. évi XXII. t.-cz. 1. §-ának a) pontja alapján meghatározott Közigazgatás.
legújabb beosztás szerint *rendezett tanácsú város*. Amde a levéltári adatok igazolása szerint Eger is, mint a legtöbb, nagyobb kiterjedésű rend. tan. város, hosszú küzdelmet fejtett ki a szabad királyi városi címért, tehát az önállóságért. A legrégibb adatok szerint, IV. Béla király 1261 szept. 20-án kelt nagy adománylevelében Egert *püspöki városnak* nyilvánította, a mennyiben az egri egyházat a tatárpusztítás után helyreállítatván, azt és messze környékét az egri püspöknek ajándékozta. A török pusztítás megszűnése után I. Lipót király az 1688. évben *királyi várossá* nyilvánította Egert s ezt, midőn a vármegyegyűlés zajongott miatta, megerősíti a bécsi cs. udvari kamara 1691 szept. 28-án kelt leírata is, a mely Egert kifejezetten szabad királyi városi jogokkal bírónak mondja. Ennek a díszes címnek azonban nem sokáig volt birtokában a város, mert a vármegyegyűlés tiltakozása után felemelte szavát az adomány ellen az egri püspök s a káptalan is és ennek következtében I. Lipót már 1693-ban visszavonta adományát és Egert a püspök és káptalan földesúri joga alá helyezte. Az egriek persze nem nyugodtak meg ebben; hanem újabb és újabb kérelemmel ostromolták a királyt, míg végül, három évi küzdelem után kimerülve, 1696-ban megbékéltek Fenessy püspökkel. Száz év múlva újra feltámad a mozgalom s ekkor maga a püspök áll élére, azonban eredménytelenül.

A mai Eger rendezett tanácsa élén *Jankovics Dezső* polgármester áll, kinek helyettese és legodaadóbb munkatársa *Hanák Gyula* városi főjegyző. A négy

tanácsos közül *Barthos Károly* a közigazgatási, *Morray János* az ipariügyi, *Bayer Henrik* a gazdasági és katonaiügyi előadó, míg *Braun Károly* az árvászekéi ülnöki teendőket végzi. A város tisztviselői karának többi tagjai *Fridl Gyula* rendőrkapitány, *Derszib Öljön* főszámvevő, *Gróber Béla* közpénztáros, *Szokolay Lajos* ügyész, *Barány Géza* mérnök, *Glász Kálmán* dr. főorvos, *Szabó Öljön* dr. városi tisztiorvos és *Tóth Sándor* rendőrkapitány.

A képviselőtestület 200 tagból áll, szakosztályai a következők: a) állandó választmány, b) közigazgatási és pénzügyi, c) építési és szépségszeti, d) jogügyi, e) egészségügyi, f) ipar- és kereskedelemügyi, g) földművelésügyi.

A közbiztonsági szolgálatot a rendőrkapitány, rendőrkapitány, két rendőrfelügyelő, egy őrmester, két szakaszvezető, öt tizedes, tizennégy I. osztályú és tizennyolc II. o. közrendőr látja el. A rendőrség a város székházában s azonkívül a város négy különböző helyén lévő őrszobákban van elhelyezve.

A közigazgatási szervezetnek érdekes tagjai a *fertálymesterek*. Az országban mindössze Vácz és Arad városokban találunk hasonló tisztséget. A XVIII. század elején a város adminisztrációjában már élénk részt vesznek a *decuriók*, kik — számszerint hatan — a város hat kerületében a hivatalos iratok kézbesítői, ügyelnek a rendre, tisztságra, végrehajtják a hatóság rendeleteit és parancsait. Kvalifikációjuk az írni-olvasni tudás és hogy háztulajdonosok legyenek. 1736-ban olvassuk először a fertálymester-elnevezést, később néha tizedes czímen is nevezik őket, de máig állandóan fennmaradt a német eredetű elnevezés. Ma már a fertálymesterség nem tisztség, hanem tisztesség; a mi kis teendő jár még vele, elvégzi a helyettes, a kinek a fertálymester átengedi évi 180 korona fizetését. A tisztség egy évtart és évenként februárban, Appollonia napján, az új 12 fertálymester misét hallgat reggel a székesegyházban, utána a polgármester előtt leteszik az esküt és átveszik a jelvényeket. Mai jelentősége e tisztnak immár csak a vendégeskedéseken merül ki, a mennyiben a fertálymester köteles a tisztelet viselt kollegáit több ízben megtraktálni.

Háztartás.

A város közigazgatási és egyéb kiadásainak fedezésére a város esekély vagyonának jövedelmén kívül, egyedül a pótdólg szolgál. A város vagyona: a városháza, a postaépület, az állami elemiiskola, a volt törvényszéki és járásbírószági épület, a Barkóczy s Fazola-féle házak, a tisztalak, malmok, húsosboltok, Koronavendéglő, helypénz és villamostelep, 116.851 korona 53 fillért hoz a városnak, (1909. évi költségvetés szerint), ezenkívül közművelődési és iskolai bevételek czímén 7405 K, katonai 12.758 K 68 f, fogyasztási jövedelem 174.574 K 93 fill., alapítványok kamatai 12.210 K 24 fill., hegyőrbőr-bevételek 18.600 K. A város bevételeinek összege 465.177 K 64 fillér.

A város kiadásai ezek: tisztviselők fizetése és lakbéré 91.086 K 18 fill., igazgatási kiadások, ú. m. irodaszerek és nyomtatványok, közvilágítás, állami adók, épületek fenntartása 101.184 K 67 fill., utak fenntartása 23.768 K 59 fill., közbiztonsági kiadások 65.317 K 80 fill., egészségügyre 9693 K, közművelődésre 52.013 K 27 fill., szegényügyre 8200 K, különféle kiadások 162.284 K 85 fill. Összes kiadás 697.516 K 20 fillér.

Ezek szerint a város pótdólgja az egyenes adókra és pedig házosztály- és házberádó után 105.73% földadó után 98.06 %, egyéb adónemek után 105.09%. Miután pedig a városok vagyoni állásának legvilágosabb jellemzője a városi pótdólg százaléka, ebből következik, hogy Eger az ország egyik legszegényebb városa.

A város kezelése alatt lévő fontosabb alapítványok a következők:

1. Menháza 27.926 K 89 fill. betétkönyv, 31.603 K 01 fill. kötvény utáni kamat és 12 db Hevesmegyei takarékpénztári részvény 71.529 K 90 f
2. Kovács női alap elemi iskolai tanulók jutalmi könyveinek vásárlására kötvényben 7264 „ — „
3. Kovács férfi alap ösztöndíjakra kötvényben 22.200 „ — „
4. Lancellotti Ede-alap betétkönyvben ösztöndíjakra 32.226 „ — „
5. Friedmann Sós Julianna-alap kötvényben ösztöndíjakra 8400 „ — „
6. Ajánlati alap*) részvényekben 12.503 „ 24 „

*) Ez alap eredete érdekes. A XVIII. század végén a város polgárai gyűjtést indítottak a szabad királyi városi czim elnyeréséhez szükséges utanjárási költségekre. Sokan pénzt, sokan finom városi bort adtak. A küldöttégek Bécsben el is járt, a bort szétosztotta, de eredménytelenül tért vissza. A megmaradt összegből alakult az ajánlati alap.

7. Lengyel Miklós-alap betétkönyvben	1666 K 50 f
8. Kiszeli Imre-alap betétkönyvben	6000 „ — „
9. Stern Ferenc-alap betétkönyvben	204 „ 64 „
10. Juhász Sándor-alap betétkönyvben	4125 „ 95 „
11. Klein Ábrahám-alap betétkönyvben	2000 „ — „
12. Foltin János-alap betétkönyvben	163 „ 77 „
13. Nánássy Ferenc-alap betétkönyvben	13.953 „ 71 „
14. Nánássy Ferenc-alap betétkönyvben	200 „ — „
15. Samassa József dr. alap könyvben	5000 „ — „
16. Hering Anna-alap könyvben	8900 „ — „
17. Regüle kárt. könyv. visszatérítési alap betét	4241 „ 80 „
18. Vízvezetési alap betétkönyvben	4237 „ 14 „
19. Dobó szobor fenntartási alap betétkönyvben ...	4923 „ 92 „

Mindezeket felül a város az 1902. évben köveztvám szedésére nyert engedélyt a kereskedelemügyi minisztertől és a vámjövdelem terhére már kiépített valamennyi főbb útját aszfalttal, a kevésbé forgalmas utakat pedig makadamburkolattal, úgy hogy jó utak tekintetében Eger városa a legelső városok közé tartozik.

A város kezelése alatt álló gyámpénztár 1908. évi mérlege szerint a gyámol-tak és gondnokoltak követelése 589.925 K 98 fill., erre a gyámpénztár fedezete 630.030 K 14 fill., többlet, azaz tartalékalap tehát 40.104 K 16 fill. Az 1901. évi XXI. t.-cz. 5. §-a értelmében az elhagyott gyermekek segélyalapja javára átutaltak 1222 K 48 fillért.

A város vagyonának állapota az 1908. évi leltár szerint :

jövedelmező ingatlan vagyon	1.460.535 K — f
jövedelmező ingó vagyon	345.942 „ 36 „
nem jövedelmező ingatlan vagyon ..	434.000 „ — „
nem jövedelmező ingó vagyon	114.958 „ 30 „
összesen vagyon ...	2.355.435 „ 66 „
szenvedő vagyon ..	2.300.000 „ — „
tiszta vagyon	55.435 „ 66 „

Gazdaság.

Eger város gazdasági viszonyairól szólva, úgyszólván egyedül a bortermelésről beszélhetünk, miután a város határának alakulata miatt a lakosok a mezőgazdaság egy-egy ágával alig foglalkozhatnak. A fillokszera-pusztítás előtt 4145 hold szőlő volt beültetve s a rekonstrukció oly öröndetesen halad, hogy ma már közel 3000 hold szőlő van Egerben. A bortermelés mellett szépen halad a gyümölestermelés, a dió, szilva, körte, barack, melyekből átlag 40.000 kg. a kivitel. Rendkívül híres az egri zöldség-termelés, az Eger folyó völgye pompás talajt ad a bő vizet igénylő zöldségmívelésre s ezt az egriek oly mértékben úzik, hogy egész Éjszak-Magyarországot az egri kofák látják el zöldséggel.

Ipar.

A város kisipara elég fejlett, a jómódú, törekvő kisiparosok a város társadalmában lényeges tényezők. A fejlett kisipar még a török hódoltság utáni időben leli gyökérét, a mikor sok idegen nemzetbeli iparos telepedett le Egerben s utódaik máig is szorgalmas iparúzők. Leginkább a következő iparágak vannak képviselve: kovács van 23, lakatos 18, fazekas 4, bádogos 13, asztalos 41, kerékgyártó 13, kádár 16, szabó 125, cipész 100, eszmadia 126, takács 4, hentes 90, mészáros 11, ács 27, kőműves 23, borbély 19, szobafestő 18, pék 17.

A nagyipar azonban nagyon is visszamaradt, mindössze a következő nagyobb ipartelepek vannak : érseki líceumi könyvnyomda, egri nyomda részvénytársaság, Klein és Weinberger czég gőzmalma, Weisz Adolf és Fülöp gőzmalma, a dolánygyár, Wind István építő-ipartelepe s az első lakatos- és lemezárúgyár r. t. Készülőben volt egy gombgyár, jéggyár és fehérmű-gyár alapítása, mely utóbira a melegvíz-források nagyon is alkalmasak, azonban elegendő tőke hiányában a tervek még mindig csak tervek.

Kereskedelem.

A kereskedelem is meglehetősen fejletlen, a városban lakó 186 kereskedő mindössze a város és a közel vidék apróbb szükségleteit látja el, nagyobb forgalom mindössze a bor-, szőlő-, gyümölcs- és zöldség-kereskedelem terén észlelhető.

Pénzüntézetek, melyek részvénytársasági alapon alakultak a következők :

Hevesmegyei Takarékpénztár, alakult 1846-ban, az eredetileg 50 frt névértékű részvényei ma már 2400 koronáért is alig kaphatók, — elnöke Ury József dr., igazgatója Dálnoky János.

Egri Takarékpénztár, alakult 1876-ban, elnöke Jankovics Dezső, igazgatója Fekete Károly.

Ágrár Takarékpénztár, alakult 1894-ben, elnöke *Kállay Zoltán* dr., igazgatója *Kánitz Dezső*.

Hevesmegyei Hitelbank, alakult 1904-ben, igazgatója *Kánitz Géza*.

Hevesmegyei Népbank, alakult 1906-ban, elnöke *Erdős Jenő*, igazgatója *Fleischman Vilmos*.

Szövetkezeti alapon még három, kisebb pénztárat működik.

A régebbi időben az egri egyházmegyei ájtatos alapítványok pénztára uralta a helyzetet, a mennyiben óriási vagyonából olesó kölcsönöket adott ki, azonban újabban vagyonát csak értékpapírokba fekteti és kölcsönt csak nagyon kivételes esetben folyósít.

Eger város kulturális viszonyairól, a közoktatásügyről, sajtóról, színművészetéről stb. az illető fejezetekben beható részletességgel emlékezünk meg.

Társadalmi
intézmények.

A társadalmi intézmények közül felemlítendő az *Ó-kaszinó*, mely még 1833-ban alakult gróf Almássy Kristóf elnökelete alatt, egyesíti a társadalom minden rétegét, s ezért a leglátogatottabb is. Elnöke *Jankovics Dezső*.

Az *Egri Club* (előbb Új Casinó) újabban rendkívül hiányt pótló társadalmi tényező, tagjainak szórakoztatására legtöbbet tesz és különösen a polgárság és a katonaság közötti jó viszony fenntartására hasznos intézmény, a mennyiben a helyőrség tisztikarának minden tagja egyszersmint club-tag is. Elnöke *Majzik Viktor* alispán.

Eger legrégibb társadalmi intézménye a *Polgári lövészársulat*, mely még 1763-ban alakult s azóta a szabadságharc utáni 10 évet kivéve, állandóan és élénken működik a czéllövés fejlesztése érdekében. Főlövész mestere *Jankovics Dezső*.

A *Hevesmegyei és egervideki jótékony nőegylet* saját árvaházában sok-sok apátlan és anyátlan gyermeket neveltet és tagjai között látjuk Eger hölgyközöniségének színt-javát. Elnöke dr. *Ury Józsefné*.

Az *Egri dalkör* 1882-ben alakult s azóta tüneményes pályát futott be, a mit csak tagjainak szorgalma és nagy énektudása révén ért el. Hat országos versenyből öt ízben az első s egy ízben a második díjat hozta el s ez tette jogosulttá a koszorús dalkör czím viselésére. Elnöke *Hellebronth Géza*, ügyvezető elnöke és lelke *Maczki Valér* dr.

Az *Önkéntes tűzoltó- és mentő-egyesület* 1874-ben alakult Danilovich Pál kezdeményezésére. Örtanyájában a legmodernebb tűzoltó-eszközök állandóan ragyogó tisztán láthatók. Elnöke *Jankovics Dezső*, parancsnoka *Gröber Ferencz*, van hat fizetési tűzoltója és 60 önkéntese.

Felemlítendő még a keresztény-szociális egyesület (elnöke *Nagy János* dr.), keresztény iparoskör (elnöke *Balkay Béla*), katolikus legényegylet (elnöke *Foltin János*), izraelita nőegylet (elnöke dr. *Setét Sándorné*), Chevre Cadischa, izr. filléregylet, gyermekbarát-egylet, napközi otthon és tornaegylet.

Forrás: Otrok: Eger szab. kir. város 1902. — Türk: Egri Útmutató 1907. — Brezna: Fertálymesteri intézmény 1904.

GYÖNGYÖS.



Gyöngyös város czímere.

Fekvés.

Neve. Története.

Az ősi Mátra szelíd lejtőjén, 170 méter tengerszín fölötti magasságban fekszik Heves vármegyének második és minden tekintetben jelentős városa: Gyöngyös. Nagyobb épületei, magas templomtornyai lenéznek a város alatt alig néhány kilométernyi távolságban már kiszélesülő nagy magyar Alföldre.

Gyöngyös város fejlődéstörténetének első lapjai a rég letűnt idők sűrű homályában — olvashatatlanok. Igen valószínű, hogy a mai Gyöngyöst Kr. u. 700—800 év között az avarok alapították. Emlékkövet ma is őrzik azok az óriási kőgátak, melyeket avargyűrűk néven ismerünk. Egy részük itt a Mátrában, Bene, Gyöngyössolymos, Gyöngyösoroszi és Gyöngyöstarján mellett vonult s maradványaik ma is láthatók.

Egyébként még a „Gyöngyös“ név eredete is homályban van előttünk. A régi oklevelekben Gyungus, Gyugus, Gungus, Geongeos, Giongios, Gyengyes, Giöngiös néven említetik. Istvánffy szerint: Gem-

meum oppidum, vagy Gemmeopolis-nak az e vidéken nagy bőséggben termő tölgyfák apró gyümölcseitől nevezetett. (Gyöngy-gemma.) Legvalószínűbb azonban, hogy a város nevét a Mátravidéket megszálló kun-palócz törzs valamelyik nőjétől kapta, ki maga is a *Gyöngyös* névre hallgatott.

A hagyomány azonban azt regéli, hogy Árpádnak volt harmadik leánya is, ki mint nemzetének legszebb gyöngye követte atyját s akkor, midőn őseink a Mátra vidékére érkeztek, meghalt és a Mátrából folyó patak mellé temettetett. E patakot és a sír közelében épült várost róla nevezték el Gyöngyösnek.

Az első sugár, mely Gyöngyös város történetébe bevilágít, Béla királyunk 1261-ik évben kelt adománylevelében fényeskedik, melyben Béla az egri egyháznak Szent László királyunktól adományozott birtokait elsorolja s ezek között a mai Gyöngyöspüspököt (Gungus-Puspoky) is említi, a mi kétségtelenné teszi, hogy Gyöngyös már Szent Lászlónak idejében meg volt, még pedig nevezetesebb helyként, mert különben nem kapta volna tőle neve felét a szomszédos falu.

A honfoglaláskor, a Névtelen jegyző írása szerint, Gyöngyös: Ede és Edömér kun vezérek birtokába jutott. Árpád ugyanis ezeknek a Mátra erdejében s annak vidékén nagy földet adott, hol az ő unokájuk Pata, várat épített; A Pata nemzetségből származott Sámuel király, kit kegyességgért Abának (apa) neveztek. Aba Sámuel családi összeköttetései és nádori méltósága révén hatalmas befolyásra tett szert s így nemzetségét is nagy tekintélyre emelte. Szent István királynak sógora volt, az ő hűgát vevén nőül; hét évig a nádori méltóságot viselte s azután király lett.

A mint e nemzetség szaporodott, több ágra oszlott és többféle néven szerepelt, mert az ősi birtokon megosztott s egymástól különvált nemzetségi tagok részint osztályban kapott birtokaik, részint nemzetségük kiválóbb tag-

Az Árpádok alatt.

jainak neveit vették fel; de azért, mint ősnemzetség tagjai, mint királyi sarjadedékok, mindig a közös törzsre hivatkoztak és magokat Aba-nemzetségbeli nemeknek — *nobiles de genere Aba* — nevezték.

Az Aba-nemzetségnek negyedik ágát tették a Csobánkák, kiknek egyike János comes, a gyöngyösi Csobánka fiaként említettik István ifjabb király 1267-ik évi adománylevelében, melyben Halászt (Gyöngyö-halászt), a hevesi vár birtokát, Jánosnak. Csobánka fiának adományozta azért, mivel a Henrik nádor ellen vívott ilsvazeghi (isaszeghi) ütközetben egymaga három vitéz harcztot fogott el és adott a királynak. János comes fiai: László mester, Sámuel és Dávid 1301-ben az egri káptalan előtt birtokaikon egyező akaratúval megosztották. Az osztaálygyezség szerint az atyai birtokokat (Arnk, Halaz, Sodan, Paan, Nogouch et Iyenen) a három testvér között megfelelő értékeléssel szétoztották, azonban Gyöngyös, továbbá a vele szomszédos Benevár és Benevárálja város, az osztaálygyezség után is közös birtokuk maradt. Ezekből részt nyert mind a három testvér, kik pontos határjelzőkkel látták el mind Gyöngyös, mind Benevár és Benevárálja város belterületén, továbbá ezek határaitban részül jutott örökségüket.

Az osztozkodást megelőzőleg, 1299-ik év nyarán, a nyugtalan vérű Csobánka László, lovagi kóborlásai közben, *Rafain* bánnak, Ágasvár és Debreczen város urának jobbágysai közül hármat megölt, hatot pedig halálosan megsebesített s mintegy kétszáz márkára becsült zsákmányt szerzett magának. Lászlónak Biharban való megfordulása azzal a mozgalommal lehet kapcsolatos, mely III. Endre ellen irányult. Középpontja a biharvármegyei Adorján vára volt, melyet 1296-ban a király ostromoltatott is. Viselt dolgai miatt hűtlenségi és hatalmiakodási perbe keveredett, melyet *Rafain* szörényi bán halála után, ennek legközelebbi rokona, Dózsa nádor is folytatott ellene. A por azzal végződött, hogy Csobánka Lászlót fejvesztésre ítélték, kétezer tallérra becsült javait pedig elkobozták. Gyöngyös s egyéb birtokai két részét 1322-ben Lambert, a pörben ítéltkező országlíró, harmadrészt pedig Dózsa nádor, felperesként nyerte adományul Róbert Károlytól.

Vegyes királyok korában.

A pártos, hevesvérű Csobánkák, boszút lihegre Róbert Károly, az idegen király ellen, Trencsényi Csák Máté pártútó zászlaja alá siettek és az abaíji rokon Amadé pártbíveivel egyesülve, 1312 január hó 15-én, Rozgony skáján, a Tarna folyó mellett, Kassa város közelében ütköztek meg a királyi sereggel. A pártútók csatát vesztek; Csobánka Dávid a harcban elesett s az övével együtt a többi Csobánka csillaga is mindörökre letűnt.

1327 május 21-én már készen volt a királypecsételés írás, mely a Csobánkákat földönfutókká tette és Gyöngyösnek s Benevárának más birtokot adott. *Széchenyi Farkasja* Tamás erdélyi vajda személyében. A rozgonyi síkon a gyöngyösiek Tamás vajda oldalán, földesuraik ellen küzdöttek s az egyik Csobánkát fogolyként adták át Szécsenyi Farkassy Tamásnak. Ha a gyöngyösiek e fegyveres szolgálat szigorú történeti bizonyosságokkal nem is igazolható, de a kétségtelen, hogy az új földesúr Gyöngyös iránt a legmesszebbmenő jóindulattal viseltetett s hatalmas befolyását arra is felhasználta, hogy Gyöngyös várost a kiváltságos városok sorába emelje.

Farkassy Tamást ugyanis még be sem iktatták adományos javaiba, már 1337-ben Róbert Károly király szavai szerint: „alázatosan könyörgött és tiszteletteljesen esedezett, hogy nagyságunk szokott kegyessége szerint egyik örökös birtokának, mely Gyöngyösnek (Gungus) neveztetik s Hevesújvár megyében van, oly szabadságot, vagyis szabadsági kiváltságot adni méltóztatnánk, melyekkel budai polgáraink vagy jövevényeink alapításuk kezdetétől fogva használva élnek, hogy az is hasonlóképpen felerősítéssel körülvétsék, tudniillik tornyokkal, vívhelyekkel, bástyákkal és egyébekkel, melyek Gyöngyös építendő várának (castri) és erődjének (castelli) erősségéhez kívántatnak.“

Róbert Károly készségesen teljesítette leghűbb emberének kérelmét s a vonatkozó kiváltságlevelet 1335 október hó 28-án új és hiteles kettős pecsétjével is ellátta.

Igy lett Gyöngyös kulcsos város, ellátva védfalakkal, tornyokkal és kapukkal, mely kiváltság híré, nevét országosan hordozta. Ma az erődítéseknek nyoma sem látható; csak a sír széléhez legközelebb álló öregek emlékezése őrzi még halvány képét a benci, csapo, tóutczai és solymosi kapuknak.

melyeket a fény- és kis-kapuvál együtt jó részben a XIX. század elején leromboltak.

Tamás vajda fiai voltak: Miklós, másként Kónya bán, Mihály pozsonyi prépost, majd egri püspök, továbbá Gáspár és László. A Farkassy család után a Polárnok, Berzevics és Salgó család voltak Gyöngyös város birtokosai, kiknek javai később a Zsigmondtól különösen kegyelt Rozgonyi családra jutottak.

Gyöngyös 1455-ben fele részében ismét urat eserélt, mert Gyöngyös felét László szécsényi vajda fia, több más fekvő birtokkal együtt eladta 40.000 forintért az ekkor már nagy hatalomra és dicsőségre emelkedett Gúthi Országh Mihálynak; gyöngyösi birtoka másik részét pedig zálogba adta Losonczy Albertnek, ki azt zálog ezímen harmincz évig bírván, Mátyás királynak 1467-ben kelt irata alapján, Losonczy Albert és örökösei Gyöngyös város földesurainak elismertettek s így a város legtekintélyesebb földesurai a Gúthi Országh család és a Losonczyak lettek. Mindkét család kiváló szerepet játszott hazánk történetében. 1468-ban Országh Mihály a pozsonyi országgyűlésen már nádori tiszttel viselt, Losonczy László pedig az 1496-ik évben abban a kitüntetésben részesült, hogy a kinestári számadások megvizsgálását reábízták. Mátyásnak 1490. évben bekövetkezett halála után a város urai II. Ulászló pártjához szegődtek s így Gyöngyös is részese volt a pártos harezok kellemetlenségeinek, mert II. Ulászló testvére és vetélytársa Albert, az 1491-ik év elején, Perényi Péterrel Gyöngyöst és vidékét pusztította.

Az 1518-ik évi országgyűlést megelőzőleg Budán tartottak egy gyűlékezést, melyből azt látjuk, hogy a város birtokos urai közül különösen kettő. Országh Imre és Mór László, továbbá az ez idő szerint tekintélyesen emelkedő Goszlony család János tagja is, Lajos király legbensőbb hívei voltak. E főnemes családok közül különösen a Mór család élvezte az ifjú király kegyeit. A leder Mór László úgyszólván mindenható volt az uralkodó környezetében, Mór Péter egri prépost pedig azt a megbízást nyerte egy társával, hogy mivel a honvédelem terhére nem viselő egyházi személyek jövedelmeik tizedével tartoznak a végrákok védelméhez járulni, az illetek pontos befizetését ellenőrizze.

Gyöngyös története szorosan összefügg a várost uráló főnemes családok történetével. Ezek emelkedése és bukása a város fejlődésére befolyással volt. S ha uraik szerencséje vagy harez dicsősége Gyöngyös városra fényt derített s hatalmas erőforrása lett haladásának, kétségtelen, hogy uraik diástelen tevékenysége is legközvetlenebbül érezte hatását Gyöngyös várossal szemben.

A Mór-család történeti szereplése a legszigorúbb ítéletre hívja fel a történelem ítélőszékét. Mór Mihály volt árulója Belgrád várának, melyből titkon a török táborba szökvén, a várnak leggyöngébb pontjait felfedezte, vitéz őrségét pedig fegyverletételre csábította s így e nagyfóntosságú vár török kézre került. E család lelket terhelte peeséthamisítás, rablás, esalás, átkos könnyűvérűség, mely befolyásolta a gyöngye Lajos királyt is, annyira, hogy Gyöngyös város negyedrészt Mór László kezére juttatta.

A mohácsi vész után.

A mohácsi vész után bekövetkezett gyászos időben, szomorú napok virradtak Gyöngyös városra is. Az ország belsejébe diadalmasan előrenyomuló török hadak útja vérről ázott s Gyöngyös is áldozata lett a vad kegyetlenségnek, mely gyújtott, pusztított, rabolt. A török elvonulása után pedig az ellenkirályok: Szapolyay és Ferdinánd hadai élték ki a várost, mely csak akkor jutott ismét kevés nyugalomhoz, midőn Szapolyai és Ferdinánd 1538 február 24-én békét kötöttek. Gyöngyös *Szapolyainak* fogadott hűségét, ki 1536-ban Judica vasárnapja utáni pénteken, Nagyváradon kelt kiváltságlevelében, Gyöngyös városát védelmébe fogadta s szigorúan megparancsolta, hogy a gyöngyösi polgárokat senki ne háborgassa, javaikban ne károsítsa, ott ne szállásoljon s minden életmet megfizessen.

1540-ben Budán, Szent Dorottya napja után való szombaton kelt János királynak egy újabb levele, a hűséges gyöngyösiekhez, melyben őket ismét védelmébe veszi, szabad járás-kelésüket biztosítja s megparancsolja, hogy felettük csak saját bíráik illetékesek eljárni. Ugyanő 1540-ben még egy védelmi levelet adott ki részükre, az akkor Buda felől esatangeló török portyázók ellen is.

János király halálával új korszak vette kezdetét Heves vármegyében s így Gyöngyös városában is. Frangepán Ferencz egri püspök ugyanis, mint a János király és Ferdinánd között megkötött béke-okmány egyik aláírója, János

király halálával, a kötött egyezség érvényre emelkedését magára nézve is kötelezőnek ismerte el, hogy t. i. az ország egy fő alá egyesüljön s ehhez következtessen, Ferdinánd király hűvéül vallotta magát. Frangepán az egyezség általános érvényesítése végett Perényi Péterrel együtt Gyöngyösre, 1540 augusztus hó elején tartandó tanácskozásra hívta össze a Hevessel szomszédos vármegyék főispánjait. A megtartott tanácskozásból a jelenlévők fellépést intéztek az erdélyi rendekhez, hogy a váradi béke értelmében hódoljanak meg Ferdinándnak, Thurzó Elek kir. helytartónál pedig Ferdinánd iránti hódolatukat be is jelentették.

Ekként Gyöngyös is a Ferdinánd-párthoz szegődött, csakhamar török rabigába jutott. Midőn nyanis 1544-ben a hatvani őrség vitézei, kiknek élén a Dancs testvérek állottak, a török közeledésére az egri várba futottak. Mehemet pasa az őrségtől felgyújtott és üresen hagyott hatvani várat kardcsapás nélkül foglalta el; a törökök Hatvanban sandsák-hivatalt állítottak fel és szokásos módon igyekeztek a szélrózsa minden irányában foglalásaikat is érvényesíteni. Ekkor jutott Gyöngyös is a török hatalmába, mely alatt mintegy 140 évig sínylődött.

Ez időbe esik Gyöngyösön a hitújítók fellépése, kik a lutheránus *Perényi Péter*nek, a magyar hadak főkapitányának és egri várnagyának, *Varkoch Tamás*-nak pártfogása mellett, Heves vármegyében tágas működési kört nyertek s így a hitújítás csakhamar nagy elterjedésnek örvendett. A predikátorok Gyöngyösön is tért foglaltak s minthogy Dobó István várkapitánysága alatt az előbb élvezett pártfogásban nem részesültek, vallási sérelmek orvoslásáért több ízben a budai basához fordultak. 1553-ik év Szent-Miklós napján „Mehemet bég, a hatalmas Császár Magyarországi kinevezője“, a vallási vizsályok megszüntetése végett következő parancsát intézte a gyöngyösi bírákhoz és polgárokhöz: „hogy a mai napon engedjük és adjuk a gyöngyösi keresztényeknek, kiket ti Lutheroknak mondtok, az úr malomnak tizedét, melyet ennek előtte a ti plébánosok vett fel; mert ők is ennek utánna a hatalmas császárnak adót fizetnek, miképen a ti papotok.“ Inti tehát, és parancsolja Mehemet bég Gyöngyös bíráinak, hogy különben ne cselekedjenek, mert erősen megbüntetni fogja. Parancsolja azt is, hogy: „valamely misés legény az ő prédikációjokra akar menni, el ne tiltsák, és a misés legény valamely fél között, vagy valahol akar misélni, az szabad legyen — mert ha ennek utánna én hozzám panasz jön, erősen büntettek benéteket.“

A vallási villongások nem szüntek meg, mint a város levéltárában levő, 1566-ik évben kelt feljegyzés bizonyítja: „A másféle rendnek miképen levő közinkbe származásáról. Elsőben mikor közinkbe jövének, a másféle rend, kívánnának helyet magoknak; a város békesség okáért az apácák egyházát és lakó helyét, minden jövedelmével engedné nekik; egy ideig békében voltak. Majd felindulának, és a városra reá támadának. A város békesség okáért ismét adá nekik a szent Urbán egyházát, minden jövedelmeivel, melyben akkor is nekünk egyházi emberünk volt. Azon közben magokban titkon ismét felindulának, és nagyon sok adományokkal futták a budai basát, és kérték a nagy egyháznak felét. Mivel ellutettük vele, hogy vannak annyian, mint a pápisták. A község megértvén az ő titkos nyilatkozatokat, mi is elmentünk a pasához. A pasa azt rendelte, hogy mindkét fél, szám szerint megirattassék. Találattott a másféle rend 52, a mi rendünk 228-nak. A pasa megértette, hogy nem úgy van, mint neki ez mondatott. Magába gondolkodik, és a békesség okáért, tön ilyen örök kötet, hogy valamelyik rend felmozdítaná a megélő állapotot, az 800 frtra büntetessék négy ember feje vételével. Mely kötet mi ez ideig megtartottuk.“ — végzi a feljegyzés. Csakugyan Arszlán budai basa 1566 február 16-án egy parancsot adott ki, „hogy az elmúlt napokban az geogeosi lutherok jöttek my hozzánk és köniörögenek, hogy mikeppen egieb városokban vadnak az egházak két fele oztassanak.“ Megengedtetett tehát ez, — folytatja a parancs, de erre előjvének a pápisták is s minthogy amazok kevesebben volnának, kívánták, hogy elégedjenek meg a már adott két kápolnával és jövedelmeivel és hagyjanak békét. Az egyezség csakugyan ez értelemben történt meg Budán „sok jámbor agák és csauszok előtt.“

De a panasz a budai divánhoz ismét megérkezett, mire Mustafa budai basa 1577 december 2-án a gyöngyösi bírákat büntetés terhe alatt megint, hogy: „a luthereknek békét hagyjanak, valamikor akarják, mind bőjtön mint egyaránt



A Mátra Gyöngyösnél.



Graf Kobáry, a szegények között.
(Bézkorn festmény után)



Dragotomics Mihály.
(Bézkorn festmény után)



Pap Melchisélek.
(Bézkorn festmény után)



Hanisz Imre.



Mátrafüred.



A gyöngyösi nagy templom és a Rákóczi-féle ház.



A ferencziek temploma Gyöngyösön.

a mészárosok húst árulhassanak; iratlan jobbágyok itt szabadon telepedhetnek és mesterségük után élhetnek; s ne szereztesse őket.”

Mustafa peesétes magyar levele a „Luther-rendűek“ javára szólván, a katolikusok sem késtek a maguk módja szerint megnyerni a magas diván kegyeit. A luther-vallásuk ugyanis 3 év óta a templom házát, malmát és szőlőjét szereztek meg, bizonyos évi adófizetés mellett, mely összesen 30 piasztérre rúgott. Azonban a katolikusok részéről küldöttség jelent meg, mely régi okmányokkal igazolta, hogy e birtokok a barátoké voltak s most is őket illetik. Nem késtet a küldöttség kijelenteni, hogy e javak után készek több adót fizetni, mint a mennyit a lutheránusok fizetnek. E végből le is tettek 60 piasztért, sőt a lutheránusoktól három éven át fizetett 30—30 piasztért is megtérítették. Mindezek ekként megtörténvén, meghozatták 1578 október 26-án az ítéletet, hogy a kérdéses birtokok a katolikusoké, s „mindaddig, míg bírják, hozzá ne merjenek nyulni a lutheránusok.“

A vallási villongások mindamellett napirenden voltak, mert a protestánsok nemcsak a katolikus templomokat és azok javait igyekeztek hatalmas pártfogók védelme alatt elfoglalni, hanem az uratlanná vált házakat és jószágokat, sőt városi hivatalokat is. A katolikusok tehát szintén pártfogókat, védelmezőket kerestek. Miután pedig akkor a király hadvezérei voltak a leghatalmasabbak, ezekhez járultak a megszorult lakosok, kiket megnyerni annál könnyebben sikerült, mert ezek a védelem és pártfogás ürügye alatt a lakosokat taksaífizetőkké, jobbágyaikká tették. Ilyenek voltak: *Forgách* Adám, *Drugeth* György, *Rákóczy* László, *Tökölyi* István, *Esterházy* Miklós, *Koháry* István, *Nyáry* Zsigmond, *Bossányi* László, *Haller* György, *Vámosy* István, *Dósa* Adám, *Wesselényi* István és mások.

A pártfogó főnemes uraktól s különösen az ellenséges hadaktól okozott sok kár ellenére is, Gyöngyös erős kitartással és áldozatkészséggel igyekezett magát feuntartani, annyira, hogy Heves vármegyében a művelődés, ipar és kereskedelem és ennek mozgató ereje, messze vidékre terjedőleg, Gyöngyösön központosult. A hódoltsági viszonyok és kormányzat rejtett dicséretével s a keleti gondolkodás fellengzős nagyításával és felületességével ugyan, de mégis említésre méltóan emlékezik meg Gyöngyösről Evlia Cselebi török utazó: „Az egri ejaletben 8000 alacsonyabb-magasabb deszkásindelyes szép háza van. Nyolcz bírāja, kezükben ezüstbottal, vállukon prémes mentével, „bíró“ néven kormányozza a várost. E nagy város a Mátra hegy tövében fekszik s a Mátra folyó keresztül folyik rajta és két részre osztja. Kertjei és tiszta utcái vannak. E város a Mátra szélénél délkeletre terjed és hosszúsága 8000 lépés. Összesen nyolcz temploma van. Van 1060 boltja, melyek mindegyikében szép, bájos, hitetlen leányok üldögelnek és mindenféle árúeziket árúsítanak. A városon keresztül menő folyó néhány malmot hajt. Háza többnyire téglalapírtkezésűek és csinosak. A városnak hosszában 10, szélességében 5 utcája van; mindegyik utcában egyik végétől a második keresztül látni, mint a tükörben, oly egyenesek. Ezernél több posztó és sajakműhelye van. Lakossága kereskedő, kik minden közadótól fel vannak mentve, azonban Felső-magyarország kormányzójának, a sánta palatinusnak adót fizetnek. Noha két kilids alá tartoznak, az oszmánoknak ajándékon kívül mást nem adnak, azonban minden évben az egri vár kijavításához és tatározásához hozzájárulnak. Egykoriban ezek Eger meghódítójának, Mohamed szultánnak egy kenyeret és háromszáz ökröt adtak ajándékkul s ezért kapták a szabadalomlevelet.“

Evlia Cselebi-féle szabadalomlevelekben bővelkedett Gyöngyös város lakossága, de ezek nem biztosítottak kellő oltalmat a hatalmaskodások ellen, melyek nemcsak főnemes urai és a hódoltsági hatalom, hanem a királyi hadak és adókezelők részéről is érték; pedig adófizetője volt a város mind a töröknek, mind a királynak. Ezért Mátyás főherceg 1601 márczius 5-én rendeletet intézett felső- és alsó Magyarország összes kapitányaihoz, melyben felkérte őket, hogy „Gyöngyös város papjait“ szerzeteseit és összes katolikus népességét annyi éven át részint a török zsarnokság által, részint a szabad hajluktól annyi kárt és elnyomatást szenvedjenek, — most minden javakkal vegyék oltalmukba és védelmükbe.“ *Boeskey* halála után Heves és Külső-Szolnok vármegyék is, melyek Boeskey országrészéhez tartoztak, visszajutottak régi kötelekük körébe s így Gyöngyös városa is sietett bemutatni hódolatát *Rudolf* kormányának, mely 1607 május 7-én védelmet biztosító levelet adott ki, meghagyván „minden ka-

pitányoknak, zászlótartóknak, tizedeseknek, hogy annak utána senki akaratjok ellen Gyöngyös városára ne szálljon, semmiben kárt ne tegyen. "Mihelyt pedig II. Mátyás foglalta el a királyi széket, a sokat szenvedett város mellett felemelték szavokat Gömör és Heves egyesült vármegyék Rimaszombatban gyűlésező rendei is. II. Mátyás király mindjárt uralkodása kezdetén, 1609 január 31-én a gyűfentossági rendeletével örvezettette meg Gyöngyös városát, a rendek a felterjesztése kapusán : „hogy Gyöngyös városa a vidékének lakosai, rég időtől török hódoltság, kettős teherviselés alatt nyögve, midőn keserves munkájok gyümölcsét, a bort árusítás végett egyes vidékekre szállítják, hogy magok s családjuk életét, úgy terheik kielégítésére a szükségletet megszerezzék, a kir. harminczadoknál illetéktelen fizetésekkel zaklattatnak : a rendek tehát Gyöngyös városa és vidékének népét ezen illetékek fizetésétől felmenteni kéri. " A rendek a felterjesztésre II. Mátyás utasította a harminczad-kezelőket, hogy Gyöngyös és vidéke lakosait, saját loruk árusításánál, semmiféle illeték fizetésére ne kötelezzék.

Alig vette azonban kézhez a város a biztosító levelet, máris újabb sérelem érte polgárait, mert őket a kamarai biztosok jogtalan tizedszerzéssel zaklatták. Siettek is panaszaikkal Thurzó György nádorhoz, ki 1610 június 2-án Tokaj várából rendeletet adott ki, hogy jönnék gyöngyösi polgárok panasaszókat, hogy sok éven át a töröl öktől is nyomatva, eddig nem gyakorolt módon, az eddigi mértéken és kötelezettségen túl kényszerítettnek. Meghagyja tehát a decimátoroknak, hogy Gyöngyös polgárait jogtalanul ne zaklassák, oda két-háromnál több tizedszedésre ne menjen és a szokottnál többet ne vegyenek.

A hatalmaskodás ez időben ismét felütötte fejét vallási téren is, melyről Mahomet nagyvezér Nándorfehérváron kelt levele nyújt bővebb tájékozást. Gyöngyösön, mint említve volt, régi egyezség szerint az apácák kápolnája és a Szent Orbán-templom volt a lutheránusoké. A protestáns Boeskey kedvező kormányát megelőzőleg törekedtek a Szent Bertalan-főtemplom elfoglalására is. Boeskey kormányja alatt újra feléledt bennök a vágy, hogy a templomokra és egyházi birtokokra nézve foglalásukat tovább terjeszsük. Az idő erre alkalmasnak mutatkozott és nem is mulasztották el, hogy a Szent Bertalan főtemplomot és a ferenczrendiek zárdáját elfoglalni megkíséreljék, mert ezzel a katolikusokat Gyöngyösről teljesen kiszorították volna. Azonban a jogaikra s vallásos érdekeikre akkor is féltékeny katolikusok sem pihentek. Most ők kerestek a török császárnál védelmet, a kinek a basái előtt kötött egyezség - s biztosító-levelek a kezeik között voltak. A panaszra Mahomet nagyvezér 1605 december 13-án a gyöngyösi bírákhoz és polgárokhoz kibocsátott paranesoló levelében szigorúan meghagyta, hogy : „ennekutánna is, minden rendbeli emberek az ő vallásokban, örökségökben, szent egyházokban megmaradgyanak, egyik a másikra háborúságot ne indítson, mert a hatalmas, győzhetetlen török császár keze alatt 77-féle nemzetség vagyon, és senkinek reingyét nem háborgatja. Tehát a miképen eddig a piacon való megvétel szentegyházat a pápista papok bírták, és a klastromot a barátok, ennek utánna is övék legyen, minden jövedelem és tartozásokkal ; úgy a Lutherék is az apácák egyházával és a Szent Orbán egyházával s azok jövedelmével elégedgyenek meg — mert valaki másképen cselekszik, megbüntetik. "

Egy év múltán — 1606 december 2-án, — „a gyöngyösi keresztén Eclesiában lévő Atyafiak, kik másképen Evangelikusoknak hivattnak — a hatvani statusok, Ali lég, a széchenyi lég, Hasszán pasa, Ibrahim aga, stbi előtt tették azon végezést, hogy soha a piacon lévő szent egyházhoz tartozó örökség felől pápista uraimékkal nem pörölnek, mint nem pöröltek ennek előtte is. "

Nemcsak Gyöngyöst, hanem az egész országot a vallásfelekezeti sürölődások gyöngítették ez idő szerint s minden irányban nagy és mélyreható vallásfelekezeti szervezkedés volt folyamatban. A belső forrongásnak, mely az 1618. évi márczius 4-én tartott pozsonyi országgyűlésen mindig hevesebb lett, ez volt a gyújtó anyaga. Az országgyűlés határozataival elégedetlenek, egyetértve Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel, fegyvert ragadtak s csakhamar kitűzték a felkelés zászlaját, melylyel rövid idő alatt diadalmasan hódították meg az egész országot. A következő év ősz elején *Széchy* György Gömörmegyei főispántól már ortalomlevelet kapott a felkelőkkel egyetértő Gyöngyös város is, mely „eleitől fogva mindenkori az országgal egyetértett, most is ő felségének fejet hajtott, ennek okáért

parancsolja, hogy semminemű kár ott ne okoztassék,, ez egyházi rendek is helyükben megmaradjanak, tisztókben, hivatalukban meg ne háboríttassanak.“

Maga Bethlen Gábor is oltalmába fogadta Gyöngyöst 1619 november 9-én nagyszombati táborából írt levelében s megtiltotta főleg a csavargóknak, átvonulóknak és prédálóknak a sok inséget látott városban való időzést. Másrésről pedig meghagyta, hogy a városban lévő „papi és prédikátori rendek, úgymint Calvinisták, Lutheránusok és Pápisták, az egész város, akár milyen valláson levők, személyekben és jószágaikban meg ne károsíttassanak.“

Az ugyanez évi — 1619. — országgyűlés folyamán II. Ferdinánd és Bethlen fejedelem között kötött béke-előzmény alapján, Heves vármegye s így Gyöngyös is, Bethlen fejedelem uralma alatt maradt. *Forgách* Zsigmond nádor vette ekkor oltalmába a várost, ki Gyöngyös lakosainak sok kárvallását tapasztalván, melyeket a különféle vitézlő rendek házak feltörésével, gyűjtogatással és a várost őrző törökök megölésével okoztak, felhatalmazta Gyöngyös lakosait, hogy az ily prédálókat, fosztogatókat és török-üldözőket elfoghassák, vagy ha ellenkezők, megölhessék.

Bármily szigorúsággal rendelkezett is a nádori nyiltparancs, a visszaélések. kihágások és bűntettek napirenden voltak. A város ekkor a császári hadak főkapitányához, Ghimesi *Forgách* Miklóshoz fordult oltalomért, ki 1622. évi február 22-én Fülek várából fenyegetett meg minden rendbeli urakat és vitézeket. hogy : a ki életét, fejét, tisztességét szereti, a gyöngyösi bírákat, polgárokat s benne őrző törököket ne háborgassa, se titkon, se nyíltan . . . mert — fejével számol ! . . . A császári főkapitány erőlyes föllépése nem sokáig biztosította s így a lakosok újból Bethlen fejedelemhez fordultak, ki Gyöngyös városa javára előbb Rimaszombatban 1623 szeptember 25-én, majd három évvel később Palánk várából adott ki védelmi levelet, intvén kapitányait, hogy „Gyöngyösre zászlóstól, sereggestől senki ne menjen, papokat religiojokban ne háborgassa, ott károkat ne okozzon.“

Gyöngyös város Bethlen fejedelem halála után is az erdélyi fejedelmek országreszéhez tartozott s így színhelye volt a hadak járásának, kelésének és ezzel további sorsa is : szenvedés és megpróbáltatás ! E siralmas helyzet Heves vármegye 1673 május 4-én tartott közgyűlésének Lipóthoz intézett feliratában tükröződik meg, mely szerint a még fennálló lakosság a maga elhymorodásában ijesztő képe az idők pusztító viharának, tanújele mily s mennyi szenvedés és sanyargatás vonult rajtok keresztül !

Mindazonáltal a társadalmi érintkezésnek és forgalomnak középpontja a megyében ez idő szerint is Gyöngyös városa volt. Az ipari és kereskedelmi élet, úgy a török és a magyar közötti érintkezés, Gyöngyös falai között volt a leg-élénkebb s így a városnak életkérdésévé vált az, hogy a török—magyar érintkezésnek közép pontjaként, megkíméltsésk. Ez az oka annak, hogy a török és magyar végvárok főkapitányainál nem szüntek panaszaikkal és kérelmeikkel közbenjárni a gyöngyösiek. Sőt a zavaros időkben minduntalan megújuló kegyetlenségek miatt megkísérelték időnként a török főhatalmasságoknál sőt magánál a török szultánnál is küldtségek útján benyújtani panaszos elöterjesztéseiket. A városi bírói számadásokban, 1668-ban előfordul, hogy egy ily küldtségség 1300 frtjába került a városnak.

De nemesak a város, hanem a megye is minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy a súlyos sérelmek megfelelő orvoslását keresse. A sok panasz következtében gróf Aspermont, Felső-Magyarország főkapitánya, 1689 július 31-re Kassára hívta össze a felsővidéki tizenhárom vármegye képviselőit, kik összefoglalták a sérelmeket, melyek az irtózatot keltő katonai elbánás ritka példáit tüntetik fel abból az időből, midőn az ország a török hódoltság alól felszabadult. Ily sérelmek voltak Gyöngyös várossal szemben, hogy : 1684-ben *Duklas*, Gácsvára biztosan 20 gyöngyösi nemest és előkelő polgárt magához idézett a katonai adók behajtása ügyében ; ezeket rögtön letartóztatta, a török foglyok és rabok közé záratta és míg 3000 frtot érettük le nem tettek, ki sem bocsájtotta őket. *Mersi* tábornok 1685—86-ban Szolnok felé táborozva, nem tekintve, hogy a török is pusztít s hogy a kborló felkelő-esapatok mindent elrabolnak, Gyöngyöstől 4500 frtot zsarolt ki. A lakosok nem állhatva már a katonai zsarolásokat, családjaikkal együtt elmenekültek a hegyekbe, erdők közé húzódtak, gyökerekké, fák magjaival táplálkoztak s boldogok voltak, a kik ellullott állatok húásával jutottak

A hegyek közé menekült családok százai veszték el éhségükben. Gyöngyösön csak kevesen maradtak meg a lakosok közül, kik úgyszólván kizárólagosan visolték a megyei terheket is.

Mersi és Heister tábornok Gyöngyösre háromszoros végrehajtást küldött s az otthon maradtakat esekély élelmőket templomokba, pincékkbe rejtve, szerte futottak. A katonák ezt sejtve, fetörték a templomokat s lovakkal jártak azokban; a pinczéket feldúlták és így fosztották ki elrejtett élelmiekből a szerencsétleneket. A papokat és dékánokat, kik a templomok megszenteltelenítése ellen felszóltak, lovaik farkához kötözték, s ekként mértőföldekre huzozták őket; a gyöngyösi barátokat zárdájukban ütötték-verték félholtra s a templomok értékesebb tárgyait elrabolták.

Ez időszak, mely a török uralom végét jelzi, a legrombolóbb korszaka a város történetének, s szinte nehéz elképzelni azt a szívósságot, melylyel a város az 1689 márczius 13-án Karaffától kirótt 4940 frt hadisarcot is ki tudta fizetni.

Pusztulás, panasz, inség és nyomor, reménytelenség és végső kétségbeesés ütötte fel szomorú tanyáját és a pohár még mindig nem akart betelni. A török és a császáriak egyformán kiölték, prédálták, zsarolták. „... nagy inségben és nyomorúságban let legyen ez a mi nyomorult végső pusztulása menendő városunk, mint az idegen nemzetnek rettenetes kimondhatatlan sok kívánsági, rajtunk való élődése és az eo Felsőge hadainak rendeltetett, reánk vetett imposíciók és súlyos portiók exactiója végett: annyira jutott már a szegénység a nagy inség miá, hogy inkább halálát, hogysen életét kívánja magának...“ Így panaszkodnak a gyöngyösi bírák a vármegye alispánja előtt... A szomorú gyászos idők minden keserűsége megszólal a szegény katona énekében:

„Musztafa, Karaffa És az akasztófa, Mindezen három fa, Mind a három rossz fa.	Körtöfa, körtöfa Gyöngyösi körtöfa: A szegény katona Megpihen alatta.	Karddal szántja földjét, Vérrel boronálja. Mégis ő felségét Igaza szolgálja...“
--	--	--

Rákóczi szí-
vadászharca.

A török kiűzését követő kormányzati rendszer, az önkényeskedés és súlyos terhek nyomása, lobogtatták fel az elkeseredés és gyűlölet tűzlángját, melynek heve zászlóbontásra kényszerítette II. Rákóczi Ferenczet „Pro Patria et Libertate“. 1694-ben, ifjú nejevel meglátogatta Gyöngyöst is, hol birtokos volt s ekkor a vármegye vendégelte meg. Már 1701. nov. 9-én császári köröző-levél érkezett a vármegyehez, tudatva, a ki Rákóczit élve szolgáltatta kézhez, 10,000 frttal, a ki halva, 6000 frttal jutalmaztatik. Válaszul a vármegyei nemesség, élén *Almássy János* alispánnal, Rákóczi zászlaja alá sereglett s Gyöngyös városa nagyhírű kegyes ura ünnepélyes fogadására készült.

A Gyöngyösön megindult megyei felkelési mozgalomnak továbbra is Gyöngyös maradt a főhelye. Itt gyülekeztek a gyalog és lovas felkelők; innen indultak 1703. okt. 21-én Eger ostromára. E közben Rákóczi Gyöngyösön intézte azt a békeegyezkedési kísérletet, melyet Lipót király utasítására *Széchenyi Pál* kalocsai érsek ajánlott fel. E békeegyezkedési kísérleten *Széchenyi* érseken kívül, a franczia király követe, két lengyel követ és a török követ volt jelen.

A gyöngyösi érkezklet alatt érkezett Rákóczi táborába a városnak egy másik földesura, gróf *Forgách* Simon, ki előbb Lipótnál a tábornoka.

1704. év folyamán a fáradhatatlan *Széchenyi* érsek újabb levélben sürgeti Rákóczit az egyezkedési fonál felvételére, ki ismét Gyöngyöst tűzte ki találkozási helyül szept. hó elejére. A megkezdett tárgyalás alatt a Gyöngyösre érkezett evangélikus rendek nyugtalankodtak vallási érdekeik mikénti biztosításáért, mire Rákóczi meggyőzte a protestáns rendeket, hogy az aggodalom tisztán Lipót hívei fondorlatának szüleménye, hogy a megkezdett hazafias küzdelmet e féltékenységgel kettészakasszák és bukásra vigyék.

A változó hadiszerencsével folyó Rákóczi-szabadságharc alatt a város többször volt döntő intézkedések és hadi mozdulatok színhelye. Itt tartották többször, mint ideiglenes megyeszékhelyen, a vármegye közgyűlését, — így 1709. aug. 3-án is, a mikor a Gyöngyösön időző *Boltján* János tábornoknak a vármegye ajándékot is adott. A népszerű tábornok tarnaörsi táborában ez év szept. 27-én halt meg és Gyöngyösön temették el a szentferencziek templom sírboltjában. Gyöngyösön a ferenczrendiek klastromában őrizték a vármegyei okiratokat is az 1710. évi márczius 6-iki megyei közgyűlés határozata szerint:

„az nemes Vnecgye az Egerben levő acták megtartásáról gondoskodván, hogy netán Eger-városhól a lakosoknak mint az előtt ki kell bontakozni, nehogy azok dissipáltassanak, Gyöngyösre hozatala és valamely segrestyébe helyezése elrendeltett.”

A Rákóczi-korszak letűnésével a város lakossága feszült erőkkel igyekezett a zivatáros századokban szenvedett veszteségeit pótolni. Más részről pedig az uralkodóházzal is teljesen kibékülni látszottak, a minek az lett az eredménye, hogy VI. Károly 1714 és 1715-ben a gyöngyösiek kiváltságait és szabadalmait nemcsak elismerte és megerősítette, hanem a városnak országos és heti vásárok tartását is engedélyezte.

Csak rövid ideig riasztotta a várost a háború félelme a Napoleon elleni hadjáratban, a mikor a város az „insurrectió” részére egy teljesen felszerelt lovas katonát állított ki, a sereg részére pedig nagyobb mennyiségű ruhát szavazott meg. Ez időben, az 1806. évben, szép örömnapp derült a városra, a mikor a magyar szent korona volt vendége Gyöngyösnek. A szent korona az Almásy Pál házában volt elhelyezve s 36 koronaőr őrizte.

A városi tanács az ünnepség részleteit a következőképpen állapította meg : „Értésére esvén Tanácsunknak, hogy Hazánk legfőbb Kintse, Szentseges Koronánk Munkátszól Budára városunkon keresztül az jövő héten, azaz 20 currentis Martii fog visszavitetni és városunkban meg fog hálni, mire való nézve, hogy ily Drága Kintse országunknak minden lehető illendőséggel fogadtasson, determináltatott :

I. Hogy a czéhesek legényeikkel edgyütt sorba kiállítassanak a templom előtt.

II. Az ágyúk szímet nélkül lövettessenek ki.

III. A muzsika minden felé szöllyon.

IV. Tanácsunknak tagjai a czédulához előt rendet formálván, mihelest az korona odaérkezik, Ord. Notáriusunk magyar nyelven tegye meg üdvözlését a sz. koronához.

V. Estve a N. Városunk ablakai és mind a 2 oskolák illumináltassanak, nevezetesen a többi themák között maga országunk kintse a sz. Korona íráthasson le és különösen világítasson meg.”

A csendesebb évtizedek békés napjait nem mulasztotta el Gyöngyös város továbbra is vagyoni és erkölcsi jólétének felvirágoztatására fordítani. De mihielyt újabb alkalom kínálkozott arra, hogy a nemzet szabadságáért áldozzon vért, életet, vagyont, az ösők példájához mindig hű maradt. Alig szárnyalt szét a híre annak, hogy 1848-ban a katonaság Budapesten megtámadta a szabadságittas népet, a megyei gyűjtő-bizottsághoz a nemzeti őrsereg felszerelésére Gyöngyös 764 frtot adományképen és 570 frtot kölesönképen küldött. Ezenfelül 11 font ezüst mellett, arany- és ezüstórákat és egyéb ékszereket ajánlott fel, bor, búza és egyéb élelmiszerekkel. A megyei nemzetőrség második zászlóaljába pedig, melynek Gyöngyös volt a székhelye, a város 1200 embert állított.

A szentesített törvények értelmében Pestre összehívott országgyűlésre Almásy Pált küldte a város képviselőjéül, ki a debreczeni országos ülésen, a függetlenségi nyilatkozat kimondásakor, a mellyel az uralkodóházra nézve a trónfosztás kimondatott, az elnöki tisztet viselte.

De csakhamar újra átszenvedte a város a háborús idők megpróbáltatásait. 1848. év vége felé tartania kellett a városnak 760 főből álló horvát foglyot. 1849 január 21-én pedig *Windischgrätz* előhada *Schulczig* tábornaggal az élen vonult be Gyöngyösre. Ez Kápolna felé haladván, a szintén elvonult vértés-ezred ezredese, *Montecucoli* hátra maradt s az ezredét koesin akarta követni. A Mezőkövesd körül szállásolt magyar huszársereg előőrseiből 8 ember egész Gyöngyösig kémlt, hol is a szélső háznál tudakozódván, hogy van-e itt ellenség — arra a híre, hogy csak most vonultak ki innen és ezredesök még itt van, rögtön elfoglalták a vendégő bejáratát, a káplár két huszárral benyitott az ezredes szobájába és tisztelegve : „jelentem alásan ezredes úr, foglyom,” — az ezredest letartóztatták. Ugyanakkor az odasereglett nép felhívására, hogy a város kapitánya is osztrák érzelmű, a huszárok ezt is elfogták és az ezredessel együtt Mezőkövesdre szállították.

Ez esetről 1849 február 10-én állott bosszút az osztrák sereg, mikor is *Babarczy* Antal eszásári biztossal mintegy 1500 főnyi csapat szállotta meg a

Szabadság-
barcz 1848.

varosházát és Windischgrätz rendeletéből „gróf Montecuccoli ezredesnek Gyöngyösről 8 hónapig által elfogatása és gyáván elvételni engedése végett” a városra fele részben ezüst, fele részben bankjegyekben fizetendő ötven ezer forint sereget vetve, a várost összelövetni fenyegette; a város könyörgése azonban huszonháromezer forinttal megelégedve, Hatvan felé vonult. Néhány huszár vetődött ismét ekkor a városba, kik felláztván a népet, mindenféle szűrő- és vágó-szükszökökkel fegyverkezve, rohantak az elvonult csapat után, mely a láрма hallatára visszafordult és megsejálotta a várost. Mintán *Schneider* alezredes a lakosokat lefegyverezte, szabad rablást engedett katonáinak, kik a lakosoktól megvendégeltetve, nem vették igénybe a nyert engedélyt.

A kápolnai esatába az osztrák sereg egy része Gyöngyösről indult február 26-án s a esata után annak zöme itt táborozott; július 11-én pedig gróf *Paskievits* vezérlete alatt már az orosz hadsereg vonult Gyöngyö-re.

Végre mintegy harmincz töt hónapig jött, kik néhány óráig pihentek a városban s elbeszélék a — világoi fegyverletételt . . .

* * *

Fekvés.

Gyöngyös a Mát-ra lábainál fekszik. A Mát-ra szelid nyulványai ölelik kelet-ről és nyugatról. Az éjszakkak fekvő erdősokszorú heggyek s délen az Alföldet kitáró síkság a város fekvését kedvessé s nem egy nézőpontról festőivé és regényessé teszik. A Mát-ra város díszé, ékessége. Legmagasabb esücsa a Kékes, mely 1010 m. magas. A Kékes legszebb pontjáról, a 20 m. magas Mát-ra-toronnyból belátható az Alföld és Felvidék panorámája. A Mát-ra önálló vulkanikus képződmény. Uralkodó közete a trachyt, melynek legidősebb válfaja: az andesit alkotja a Mát-ra középpontját, a Sasköt és Kékest. A Mát-ra üdítő forrásai: a Gyökere-, Szent László-forrás, Jávoros-kút stb.

Gyöngyös határa 7305 kataszt. hold és 140 □ m.; egy részben erdőség, más részében majdnem kizárólag szőlőmívelésre használt terület.

Lakosság.

A város lakosságát eredetileg ősmagyar faj alkotta. Később, midőn a város a háborús idők zivataraiiban szinte elnéptelenedett, más nemzetiségű jövevények is telepedtek a szép Mát-ra ölére. A reformáció idején származtak ide a most mérjútódaikban szin-magyar tótok, különösen Árva, Liptó, Trenesén, Turóc, Sáros és Zólyom vármegyékéből, a németek pedig a Szepességből. Zsidók már a törökvilágban laktak Gyöngyösön. Az 1736. évi összeírás szerint Gyöngyösön volt 8 zsidó család; ötven vegyeskereskedést tartottak fenn, három pálinkafőzéssel foglalkozott. Az 1743. évben egyre-egyre 6 forint taksált vetettek ki. A ráczok, görögök az 1691-iki bevándorlás alkalmával telepedtek le és főleg kereskedelemmel foglalkoztak.

Gyöngyös 15 éven felüli férfi-lakosainak száma az 1697-iki összeírás szerint volt: 784. Tehát a XVII. század végén, az újjászülötés ez időszakában legnépesebb volt a vármegyében Gyöngyös város. A lélekszám: az 1850. évben 13.258; 1857-ben 15.450; 1869-ben 15.830; 1880-ban 16.061; 1890-ben 16.124; 1900-ban 16.379, valamennyien magyar anyanyelvűek. Vallásra nézve: róm. kath. 13.819; gör. kath. 38; református 410; lutheránus 101; gör. nem egyes. 38; izraelita 1973. Van a városban 2500 lakoház, nagy részük kőből és téglából építve s bádoggal és más tűzálló anyaggal fedve.

A város külső képe.

A város külső képe a legjobb benyomást teszi. A főutczákon modern emeletes házak vannak. A régi földszintes házakat újabban a városi ízlés szerint építik át. Az egész város összhátása kellemes; kivéven a főutczákba torkoló közöket, melyekben a régi földesúri világ taksásházai épültek. A város négy főutczája: a Kossuth Lajos- (Bene) utca, Petőfi Sándor- (Solyos) utca, Jókai Mór- (Csapó) utca és Vachot Sándor- (Tót) utca. Ez utczák elsőrendű aszfalt, részben keramit burkolattal vannak ellátva, a csapadékvizek levezetésére pedig földalatti beton-esatornák szolgálnak.

A város szép főtere (a Hanisz Imre-tér) a nagy piac, villamos írlámpáival, szegély-fáival és pompás aszfalt-burkolatával a legjobb hatást gyakorolja. A város összes utczáit aszfalt-gyalogjárók teszik kellemessé.

Szt. Bertalan főtemplom.

A Kossuth Lajos-utca belső végénél, a Petőfi-utca és Vachot-utca torkolata és a főter éjszaki oldala mellett van a Szent Bertalan-főtemplom, Gyöngyös

város régi dicsősége, melynek története a XIV. századnál előbb kezdődik. A mint maig, átalakítva bár, mutatkozik. — Ipolyi szerint, — csücsív-építészetünknek még egyik kitünőbb alkotása. Kéttornyú széles homlokzata is — újabb renaissance-modorú átalakítása ellenére, talán még régebbi román ízlésű tervezet lehet; míg maga a templom a késő gót ízlést jellemző sajátságos részletekkel bír. A kevéssé tagozott külső faltámok mellett ugyanis a szentély záródása is egészen abnormis alakítást mutat, a mennyeiben nem a többszög egyik középső oldalával, hanem magával a szöggel végződik, úgy hogy a templom középméretű-vonala a szögbe jut. Ily ritkább eltérő sajátosság csak régi templomoknál fordul elő.

Belső világosságban a templom hossza 65 méter, szélessége 28 méter. Régi templomépítési modor szerint a földre merül két lépcsővel, szentélyével napkeletnek fordulva. 1815-ig kőfallal volt bekerítve, melyen belül temetkeztek. Hajdanta szentélye fölött kisebb tornya volt, mely az 1810. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint földrengéstől megrongáltatván, leszedett. Déli oldalához — középtáján — 1701-ben harangtornyot építettek, mely fából készült és az ácsmesterségnek valóságos remeke volt. Rossz kőalapja miatt 1731. évi július 26-án esti 8—9 óra között azonban ledőlt.

A templom homlokzati két szegleténél újabbkori két ékes torony épült. Az éjszakit a harangtorony ledőlte utáni időben, a templom és város költségén kezdték építeni s érczfedélét 1826-ban nyerte. E toronyban vannak elhelyezve a hatalmas harangok. A déli tornyot 1814-ben kezdték építeni, melynek költségeire *Nováky* József egri kanonok, a város volt plebánosa, 1000, *Hám* János egri kanonok, később szatmári püspök, a városnak nagy szülötte 11000, a város pedig 2000 frtot adományozott. A torony magassága a toronyfedélzettel 62 m. 30 cm.; aranyos keresztjével messze tündöklök. Nemesak a régiek mondták, hogy: „Mássa kevés van a hazában!” — hanem még ma is el lehet mondani ugyanazt a szép két toronyról.

Az éjszakeről és délről esernyőkkel (porticus) védett két oldalajtó 1654, illetőleg 1656. évből származik. A templom hajóját jobbról balról öt-öt oszlop, melyeken a boltzat és 6—6 méter széles oldalkarzatok nyugszanak, három térre osztja. A templomnak 1791-ben *Harrach* József pesti orgonaépítőtől készített orgonája egyike hazánk leghíresebb orgonáinak. A régi írók a templomnak 21 oltárát emlegetik; ma 9 oltára van. Keresztkútja régiség, érezből öntve; külföldi felső széle körül gót betűs és jobbról balra olvasható felírata a Credo első szavait tüneti fel, alján pedig: „Ave gratia plena Dominus tecum benedicta:” oldalain több kisebb-nagyobb domborművű alak és ezen felírat látható: „Boleslai Dei gratia Ducis Poloniae.” A templom kinstárában érdekes látnivalók, mint az ötvösségnek remek alkotásai: aranyozott ezüst kelyhek, Úrmutatók és ezüst kézi kereszték.

Az egyház-kegyúri jog gyakorlásának legrégebbi forrásához Csobánka unokáinak, János comes fiának osztálylevele vezet el, mely 1301-ben az egri káptalan előtt kelt. E szerint a kegyúri jogot megszerző Csobánka leszármazottjai, János comes osztozkodó fiai: László mester, Sámuel és Dávid a gyöngyösi és bencei templomok (várkápolna) kegyuraságát maguknak és utódaiknak közösen fenntartották. („Patronatus eciam ecclesiarum villa Gyungus et villa Bene tam eisdem quam suis posteritatibus communiter remanisset, preterea magister Ladizlaus, Samuel et dauid praedicti taliter se in nostra presencia obli-gurunt.”)

A Csobánkák összes birtokait 1335 november 5-én királyi adományként nyerte Róbert Károlytól Tamás erdélyi vajda, a templomok kegyúri jogaival együtt, „cum . . . Patronatibus Ecclesiarum.” Tamás vajda örököse pedig Gyöngyös város lévén, sőt III. Ferdinánd 1635-ik évben, III. Károly pedig 1715-ben kelt okleveleikben a várost Enes és Bene puszták birtokaiban meg is erősítvén, — a kegyúri jog ezzel is Gyöngyös város közönségére szállott, mely nemesak a kegyúri jogaiba tartozó Szent Bertalan főtemplomnak, hanem a város többi templomainak is kegyes ura.

Gyöngyös város legrégebbi egyházi épületei közé tartozik a még ma is fennálló Szentlélek-kápolna, mely a Mária-tanoda jámbor apácáinak ajátatoskodási helye. Legvalószínűbb, hogy Csobánka László építtette, ki az említett osztálylevelével szerint a Krisztus-teste kápolnát saját költségén alapította. 1496-ban a ferences harmadrendű apácák bírták, a reformáció idején pedig sok háborúszággal a

protestánsok foglalták le, míg a vallásközi állapotok rendezésekor ismét a katolikusok kezére került.

Szt. Orbán
templom.

Visszontagságos multja van Szent Orbán templomának is. Előbb a katolikus isteritisztelek ezéjaira szolgált, majd annak a protestánsok által történt erőszakos birtokbavételét a törökök szentesítették. A XVII. század második felében azonban az egri püspökök Gyöngyösön is erőlesen követelték a régi állapotba való visszahelyezést s így hosszas pereskedés után a Szent Orbán-templomot is visszaszereztek a katolikusok birtokába. De a templom a Rákóczi-korszak idejében ismét a protestánsoké lett, míg végre a jezsuiták kezére jutott, kik azt díszesen átalakították s hozzáépítették mai két tornyát. Eltávozásuk után ismét sok bajon ment át. A gazdátlan templomot senki sem akarta gondozni s így a kormány elrendelte annak lerombolását. A hitbuzgó gyöngyösiek esedezésére a templom megmaradt, fenntartására a királyi udvar 4000 forintot adott, 1781-ben pedig ünnepélyesen a város tulajdonába bocsájtattott.

A ferenczrendi
kolostor és
templom.

A gyöngyösi szent-ferenczrendi kolostort és a mellette lévő templom egy részét, a legrégebbi rendi feljegyzések szerint, 1400-ban a *Báthory* család alapította s azóta a ferenczrendiek nem hagyták el. A rend itteni tagjai is elévülhetetlen érdemeket szereztek a nép lelki ellátása, az ifjúság vallásos és hazafias nevelése körül. Kiválóan nagy érdemeket szereztek az által is, hogy a bevándorolt lutheránusokat a város legmagyarabb elemeivé nevelték.

A szent ferenczrendiek ősrégi temploma, mely a várost 1904-ben pusztító tűznek a kolostorral együtt áldozata lett, új szépséggel bontakozott ki hamvaiból, különösen a Műemlékek Országos Bizottságának áldozatkészségével, mely lehetővé tette, hogy a templom régi tornya is restauráltassék. A templom és kolostor restaurálása idején a Műemlékek Országos Bizottsága, a képviselőház részvétele mellett, nagy ünnepségek között avatta fel a templom sírboltjában pihenő *Bottyán* János kurucz generális emléktábláját, a mikor a Rákóczi-korszak halhatatlan történetírója, *Thaly* Kálmán mordott Vak *Bottyán* fölött emlékbeszédet.

Szt. Erzsébet
templom.

Gyöngyös város ősrégi templomai közé tartozik a Szent Erzsébet-templom, mely lajdan a Benei-kapun kívül egymagában állott az öreg ispotály épülettel, most pedig a neues stílus Oreyz-kastély és a főgimnázium hatalmas épülete veszik körül. 1653. év előtt már igen hosszú időn át el volt hagyatva. Nem gondozta senki; harangja elnémult. A hol előbb imádság, ének, orgonaszó olvad össze szép harmoniában: ott néhány gyöngyösi polgár minden lelkiismeretfurdalás nélkül helyezte el lúzáját, lovát.

Azonban mielőtt a hitújítás hullámai erősebb kezdték ostromolni a várost és a már itt lévő református felekezet, különösen a jövevény tótokkal gyarapodni kezdett, a gyöngyösi hitbuzgó barátok arra gondoltak, hogy az ország felső vidékeiről napról-napra érkező lutheránusokat elszigeteljék az itteni protestánsoktól. Így akarták ezek számbeli növekedését megakadályozni, másrészt pedig módját ejteni annak, hogy a jövevényeket a kath. egyházba visszatérítsék.

E cél elérése végett a Szt. Erzsébet-templomot a kath. istentisztelet tartására berendezték s a tótokat a templomba tót nyelvű predikációval csalogatták. E misszióban 1654-től 1810-ig buzgálkodtak, mely idő alatt nemesak magyarrá, hanem katolikusokká is tették a betelepdedeket.

Ma a Szt. Erzsébet-templom főleg az áll. főgimnázium kath. ifjúságának isteni tiszteleti helye.

Kálvária.

Gyöngyös nyugati részén, a Dolha-patakra lejtő fennsíkon, honnan a regényes háttérrel szolgáló Mátra betekinthető, épült a messzeföldön híres gyöngyösi Kálvária. Alapítója a Gyöngyösön 1670-ik évben a megváltó haldoklása emlékére alakult Agonia-Társulat, mely a betegek és haldoklók iránti gondoskodást tűzte ki céljául. A társulat az élén lévő jezsuitáktól lelkesítve, határozta el a kálvária építését. Az építés előtt vita merült fel az 1721. évben a fölött, hogy a ferenczrendieket, vagy a társulatot illeti-e meg a kálvária-építés joga. A megkérdezett egri püspök az Agonia-Társulat javára döntötte el a kérdést.

A mint a főpásztori engedély megérkezett, 1721. évi április 4-én, a hét-fájdalom emléknapiján, tette le a Kálvária alapkövét *Wenner* Jakab jezsuita tartományfőnök, *Vida* Ignác városbíró és tanácsosai jelenlétében.

Az építkezéshez járultak: *Almásy* János, Ágnes és Ferencz, *Koháry* István és más földesurak s a hívek, úgy hogy már szeptember 14-én harsonkai hangja és dobok pergése között *Gyetvay* Mihály egri kanonok és gyöngyösi plebánus



Részlet a főtérről Gyöngyösön.



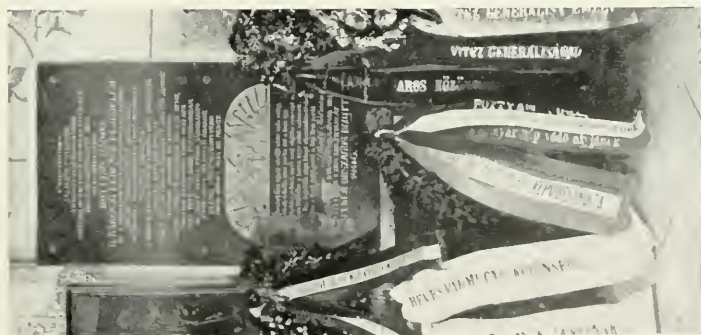
A gyöngyösi városháza és környéke.



A gyöngyösi alapítványi közkórház.



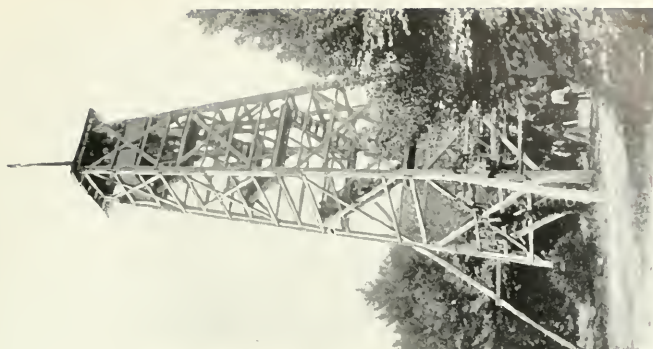
A gyöngyösi elmeógyógyintézet.



Vuk Botyán emléktáblája.



A postapülete,
Gyöngyös.



A Mátra-torony.



A gyöngyösi Orczy-kastély.



Vachott Sándor és Imre szülőháza Gyöngyösön.

fölszentelte. A következő évben a társulat építtette a Kalvária körkerítését is. 1723-ban pedig a Kalvária főkálpolnája mellé két kisebb kápolna épült.

1878-ban a régi főkálpolnát a város és a hívek költségén átalakították és megnagyobbították. Kedves ájtatoskodási helye nemcsak a gyöngyösi, hanem a messze vidékről elzarándokoló katolikusoknak is.

A hitbéli meggyőződésükért lelkesen buzgólkodó gyöngyösi protestánsok katolikus véreikkel ezek templomainak elfoglalása miatt sokszor hadakoztak. Az 1781. évi türelmi patens után, minthogy nekik Gyöngyösön ez idő szerint se imaházuk, se lelkészük nem volt, a szomszédos protestáns vallású földbírtokosság a gyöngyösiekkel elhatározta, hogy imaházat, iskolát és parókiát építenek. A vármegyei közgyűlés 1783 június 16-án kérelmüket azzal az indoklással utasította el, hogy Gyöngyösön a mintegy 70 szegény család ily költséges intézmény elviselésével nem terhelhető. Végre 1784 december 6-án a helytartótanács útján megérkezett a rendelet, melynél fogva a gyöngyösi reformátusoknak szabad vallásgyakorlatot engedélyeztek, de a katolikus lelkész-, kántor-stóla és egyébbb jövedelmek épiségből hagytásával. 1787-ig bérelt házban, azután az egyház házában tartottak isteni tiszteletet.

Református templom.

A számban és erőben megfogyott református egyház, a templomépítéshez szükséges pénz és építési anyagok összegyűjtése után, 1792 szeptember 20-án hozzákezdett a templom építéséhez és azt 1793 október 20-án be is végezte. A toronyépítésre is gyűjtést indítottak s miután az összeg 7470 váltóforint és 50 kr-ra emelkedett, a torony építését is megkezdték, mely 1845-ben nyert befeljezést.

A gyöngyösi reformátusokat az 1791. évben mentették fel a róm. kath. plébános részére eső évi 100 frt fizetése alól, de a róm. kath. ünnepekben templomukban isteni tiszteletet tartani köteleztették. Az 1845 évi augusztus 15-én tartott reform. egyháztanácsülés határozatképpen mondotta ki, hogy „a jövődökre nézve esupán annyiban kívánja kebelbeli híveivel a katolikus ünnepeket megtartani, a mennyiben a vallásfelekezetek közt most álló szelid béke az utána is fennmaradása kedvéért — meghagyja, hogy hívei, valamint ezelőtt, úgy ezután is ovakodjanak külső és belső zörgő munkákat vinni véghez.”

Az 1876-ik évben a gyöngyösi református és evangélikus egyház a protestáns közösség erősítése és a vallásfelekezeti érdek megóvása céljából unióra lépett.

Gyöngyös város izraelita vallást követő lakosai, kiknek nagyobb része a I. templom. statusquo, kisebb része az orthodox hitközséghez tartozik, már 1813-ban templomot építettek. Az élő hagyomány szerint az építkezéshez szükséges téglát a gróf *Károlyi*-uradalom ingyen adta. Építője *Rábel* építész volt, ki a főtemplom déli tornyát is építtette. Tizenhárom évvel később e templomot átalakították, 1872-ben pedig a hitközség példás áldozatkészségéből új templom is épült, mely az egyre szaporodó hívek befogadására elégtelennek bizonyulván, 1897-ben kibővítették. A díszes templom elismerésre méltó alkotása a vallásos buzgóságnak.

A város nevezetesebb épületei között régiségénél fogva is első helyen említenendő a városháza, melynek homlokzatán a város címere látható. E címér a város régebbi címérével nem mindenben hasonlatos.

Az állami főgimnázium kétemeletes, monumentális épülete „Gyöngyös a Főgimnázium. Közköztatásnak“ felíráttal méltán díesekszik. Kétségbevonhatatlan bizonyossága annak, hogy a város gyermekeiért az erőt meghaladó áldozatokra is képes! Gyöngyös, Róbert Károly 1335. évi kiváltságlevelé alapján, az ország jelesebb városai közé emelkedett s mint ilyen, a kor igényeinek megfelelő művelődési intézményeket sohasem nélkülözötte, mert azokat a nagy számmal ittlakó nemesi és főnemesi családok gyermekeinek neveltetési érdeke is követelte. *Pázmány* Péter liboros-hercegrímás éppen erre való tekintettel erélyesen szorgalmazta, hogy az ifjúság nevelése itt a jezsuitákra bízassék. Ennek következtében *Pyber* János egri püspök *Pap* Ferencz jezsuitát 1633-ban a városba hozta, hogy a gimnáziumot megalkossa. Munkásságát siker koronázta, mert a város hatósága — a vidék akkori urának, a török vezérnek beleegyezésével — kérte a rend főnökét, *Forró* Györgyöt, hogy még több tanárt küldjön. A rendfőnök 1634 október 2-án tudósította a várost, hogy kérésükhöz képest *Sztankovics* és *Magdalenitz* atyákat az ifjúság nevelése végett, Gyöngyösre rendelte. A gyöngyösi gimnázium

ez időtől fogva mintegy félszázadon át, háborítatlanul teljesítette nevelő-oktató feladatát.

A gimnázium 1756-ban a jezsuitáktól emelt épületbe költözött s a jezsuiták elűzése után, 1776 november 6-án, a szt.-ferenczrendiek vették kezelésbe, de nemsokára II. József császár rendeletéből Jászberénybe helyezték át alapítványával együtt. A vármegye annak visszaállítását erősen sürgette s ekként 1798-ban a város és a Szt. Ferencz rend között kötött egyezség alapján a gyöngyösi gimnáziumot újból megnyitották, kezdetben 3, később 4 osztállyal s így vezették az újabb időkig, midőn a gimnázium 6 osztályúvá fejlődött. 1849. év végén, az egységesítő osztrák rendszer szerint, a gimnázium ismét 4 osztályú lett s csak az alkotmányos idők beálltával fejlődött újból 6 osztályúvá.

A legújabb időben sürgetővé vált a gimnázium nyolcz osztályúvá fejlesztése, melynek költségeit a város különösen a filloxera-esapás következtében, nem viselhette. Így következett be a nyolcz osztályúvá fejlesztéssel 1898-ban a gimnázium államosítása. Az államosítási szerződés alapján a város előbb 20,000, most 6000 korona fenntartást hozzájárulást visel és építette 350,000 korona költséggel a főgimnázium mai épületét, míg a régi — 1802-ben emelt — gimnáziumi épület városi hivatali helyiségekül szolgál.

Az oktatásnak másik figyelemreméltó hajléka, a Petőfi Sándor-utczában, az állami polgári leányiskola, melynek izléses épületét 150,000 korona költséggel szintén a város emeltette.

Polg. leányiskola.

Elemi iskolák.

A népnevelés nagy érdekeinek szolgálatában a város példásan buzgólkodott s mert ősrégi kath. plebániája mellett iskola is mindenkor volt, gyermekei az oktatást sohasem nélkülözték. A haladó időkkel a népnevelés tekintetében is lépest tartott s a XVIII. század utolsó évtizedében az iskolák fejlesztését a király elé járult küldöttséggel is sürgette. Ugyanez időben a város nemcsak a mindennapi tanköteleseket igyekezett beiskolázni, hanem a serdültebb ifjúságot is. Erre vonatkozik a következő rendelet: „A mester-Legények, hogy Vasárnapi napokon oskolába járjanak, parancsoltatik.“

A népnevelésre vonatkozó országos törvények iskoláink jellegében változást idéztek elő, míg végre a mindinkább elviselhetetlenné vált tanügyi és iskolafejlesztési teher a várost iskolái legnagyobb részének államosítására kényszerítette. Az 1895. évi államosítási szerződés értelmében kötelezettséget vállalt a város arra, hogy 200,000 korona költséggel elemi iskolai és kisdudóvó-épületet emel, az évi fenntartáshoz pedig 30,000 koronával járul. E hozzájárulást az 1908. évben 15,000 koronára mérsékeltek.

A mintaszerű állami iskolákban és kisdudóvókban 33 tanerő, 5 óvónő, 3 rendszeresített kath. hitoktató és 5 más felekezeti óraadó hitoktató végzi lelkes munkáját.

Kath. jellegű elemi iskolák: a Mária-tanoda és Fejérvárné-féle árvaintézet, a kettő összesen 8 tanerővel. E két intézet a Paulai Szt. Vinczéről nevezett ırgalmas nıvérek kitünı vezetése alatt, igen keresett, külön-külön internátusa is van.

Az iparos- és kereskedı tanoncoknak szakiskolájuk van.

Közmővelıdés.

Gyöngyös város mővelıdési és közmővelıdési viszonyaira élnk világot vet az a körülmény, hogy már 1706. évi június hó 8-án megalakult itt egy tudós társaság „Coetu: Lıteratorum“ névvel. A közmőveltségi állapotokat jellemzi az is, hogy Gyöngyösön a XVIII. században volt szınpad, 1812-ben pedig rendes szıntársulat mőködött, melytıl jótékony ezıra elıadást követelt a város: „Az itt lévı Jádzó társaság egy játék darabot a végre jádzott ki, hogy a nézıktıl beszedett pénz az házi szegények közt osztasson fel; a beszedett summa teszen 33 fkat.“ A szınészek mőködésérıl 1822-bıl is van adat. A tanácshoz folyamodtak ugyanis engedélyért, mire determináltak, hogy: „A magyar szınészeknek a Nemzeti Oskolába játzani megengedettik.“ Az 1839-ik évben már mőkedvelık is szerepelnek, kiknek a városbíró adott engedélyt: „Nemely Gyöngyösi Ifjak által megkeréttetvén, minthogy a Gymnasiumban levı üres szobában négy szınész Játékot szándékoznának elıadni, annak megengedtetését Tanácsunknál eszközölné, mely kérések elfogadtatván, megengedetik.“

Érzéke volt a városi tanácsnak a sajtó iránt is, mert megörökíteni és köztudomásúvá tenni akarta az 1831. évi bérnálási ünnepségeket, így határozván: „Azon nagy ékességő solemnitásnak miképpen történt végbemenete-

léről az *újságíró* az újságban történendő kihirdetés végett, levél által megkérte: meghatározottatott.“

A sajtó különben a városban hamarosan gyökeret vert. Első lap volt a „Gyöngyös“, mely után csakhamar életre kelt a „Közügyeink“ és a ma is megjelenő: „Gyöngyösi Lapok“, „Gyöngyösi Újság“, Hevesmegyei Lapok“ és a jeligfialabb „Mátravidék.“ E sajtótermékek négy nyomdából kerülnek napvilágra.

A közművelődési törekvéseket hatalmas szárnyakkal vitte előbbre az 1874 április 19-én megalakult „Műkedvelők Társulata.“ Ez újabban egyik lelkes és maga után maradandó nyomokat hagyó tagjának nevével „*Hanis* Imre Közművelődési Egyesület“-té alakult át s erőteljes szervezetével hivatva van a közművelődés tágas terein mélyen szántogatni.

Az iparos-íjűség és mester-iparosok szellemi művelését és hazafias, erkölcsös irányban való tartását szolgálja a „Gyöngyösi Kath. Legényegylet és Olvasókör.“ Megalakult az 1864-ik évben *Bányász* Sándor kath. s. lelkész lelkes kezdeményezésére. A szép múltú intézmény az itteni iparosoknak ma is áldása.

„A Gyöngyösi Ifjúsági Egylet“ és „A Gyöngyösi Alsóvárosi Ifjúsági Egylet“ különösen a földmíves-íjűség köréből toborozza híveit. Mintaszerű hazafias, vallás-erkölcsi irányú vezetése az állami iskolai tanítók nagy érdeme.

Széchenyi István gróf gyűjtő kezdsére alakult meg Gyöngyösön 1836-ban a Kaszinó, mely nemcsak Gyöngyös társaséletének vált mozgató erejévé, hanem egyesítette magában a vármegye előkelőségét is. S míg egyrésztől irányító befolyást gyakorolt a közügyekre, másrésztől vigalmaival a vármegye határain túl is híreskedett.

A „Gyöngyösi Társadalmi Kör“ alakulása a múlt század 60-as éveire esik. Az alkotmányos élet újjáébredéséről kezdve eleven tevékenységgel szolgálja céljait, erősíti az összetartás érzetét a társas érintkezés közvetlenségével.

A város társadalmi intézményeinek egyik legjelentősebbike a Gyöngyösi Önkéntes Tűzoltó- és Mentőtestület. A város kiépülésénél kedvezőtlenül érvényesült hajdan az a körülmény, hogy a nemes és főnemes birtokosok a házhelyek kiosztásánál teljesen figyelmen kívül hagyták a tűzrendszeti szempontokat. Így épült fel azután a város főutcazáiba torkoló közökben az egymáshoz épített házaknak egész tömkelege. Ez építkezési rendszer miatt sokszor kegyetlen csapások sújtották a várost, mert úgyszólván minden évszázadban többször is felütötte fejét a vörös kakas. A város annaleseiben alig van feljegyezve megrendőbb esemény, mint egy-egy ilyen csapás, mely a munka és szorgalom kimesekét éb éreményeit egy-két óra alatt elhamvasztotta. A legutolsó ily szörnyű csapás 1904-ben sújtotta a várost, midőn leégett a szent ferenczrendi templom és kolostor, továbbá 205 lakóház, melléképületeivel együtt. A lakosok túzkárát 1,285,833 koronára heesülték, mely károsszegben az élelmiszerek, takarmányművek, butorok, ruházat és egyéb mezőgazdasági eszközök értéke nem volt benne. E csapások egyrésztől azt eredményezték, hogy a város vezetősége városrendezéssel, utezák nyításával és közterek alakításával igyekezett tagozottabbá tenni a várost, másrésztől pedig alkalmul szolgáltak oly társadalmi tömörülésre, mely a tűzrendszet hatalmas szervét: a tűzoltói intézményt létesítette.

Az 1890. évben alakult Gyöngyösi Önkéntes Tűzoltó-Testület, mely újabban az Önkéntes Mentő-Egyesülettel bővült, egyike hazánk legkiválóbb ily intézményeinek. Tagjai nemcsak a veszedelem idején bizonyították be hivatottságukat, hanem az országos versenyeken is vezérsorba állottak. Az intézmény anyagi erőforrásait a társadalom áldozatkészségében és a város legmesszebbmenő támogatásában leli, mely lehetővé tette, hogy az egyesület felszerelése mintaszerű. Tekintettel arra, hogy a város — különösen szárazság idején — vízhányban szenved, az egyesület az ú. n. Kapitány-vízeshordó-rendszert szervezte, mely szerint minden háznál, éjjel-nappal, a tűzoltóság rendelkezésére kell állnia egy vízzel töltött másfél hektoliteres hordónak. A vízzel töltött hordókat a tűzoltóság, veszély idején, a megtámadott területen összeszedi. A vizes hordók a városi rendőrkapitány ellenőrzése alatt állanak s ezért nevezik azokat Kapitány-hordóknak.

A hazafias érzés ébrentartása céljából alakult a városban a Nemzeti Ünnepeket Rendező Egyesület, mely nyilvános ünnepségeket rendez különösen

Társadalmi
egyesület-k.

márczius 15-én és október 6-án. E mellett minden alkalmat megragad arra, hogy az előforduló helyi vagy országos jelentőségű és hazafias tárgyú eseményeket, történeti emlékeztetéseket ünnepség keretében méltassa.

Jótekonysági
intézmények.

A város haladottságára mutat az a körülmény is, hogy keretében az emberbaráti intézményeknek egész sorozata keletkezett, részint egyesek, részint a társadalom, vagy a város áldozatkészségéből. A jótekonysági intézmények között első helyen áll a:

Gyöngyösi Szegény Asszonyok Intézete. Revisnyei *Revitzky* Gáspárné szül. Marsófalvi *Marsovszky* Borbála, a múlt század elején tervbe vette ez intézet alapítását. Veje Tarródházi *Tarródy* Bertalan 1822 május 2-án kelt végrendeletében a ludasi birtok összes épületei értékének egyharmad részét hagyta a szervezendő intézetre, ha adoptált fia, *Gosztony* Ferencz fiú-utód nélkül halna el. Tarródy Bertalan özvegye, *Revitzky* Mária már okiratba foglalta az intézet nemes tervét, hogy Gyöngyösön, a Csapó-utczában, Csegő József és Borhy Imre háza közötti házát és telkét a gyámoltalan özvegy és hajadon nőknek menedékházzal alapítja. Az alapításban segédkezésre *Hám* János szatmári püspököt kérte fel, ki 8000 váltóforinttal járult az intézet fenntartásához. Tarródy Bertalanné ékszerreit, egy drágakövekkel kirakott arany szelencéjét, 46 briliánskövel ellátott nyakéket, 15 briliánszal ékesített keresztet, egy briliáns fejéket kilencz nagy kövel és 3—3 sorban egy oldalon 42 kisebb briliánszal — adományozta az intézetnek. Az alapító 1827-ben az intézet mellé kápolnát s ehhez 1829-ben tornyot építtetett. Ugyanez évben *Nováky* József egri kanonok, volt gyöngyösi plebános 2500 váltóforintot, özv. *Dvorszky* Györgyné 6500 váltóforintot juttatott az intézetnek, mely ma ingatlanain kívül 70.000 koronán felüli pénzvagyonnal rendelkezik. Az intézet elaggult nőket gyámolt. Ügyeit a gyöngyösi plebános elnökölte alatt a város polgármesteréből és előkelő polgárokból alakult igazgatóság intézi.

Árvacányok nevelésére van hivatva a *Fejérvárné róm. kath. árvaleány-intézet*. Alapítója *Fejérváry* Józsefné szül. *Csörgheő* Amália, ki az intézet céljaira a város éjszakai részén mintegy tíz holdas kertet és szép úrházát vásárolt, fenntartási alapul pedig pusztasázi 300 holdas birtokát adományozta. Az intézet a Paulai Szent Vinczéről nevezett nővérek vezetése alatt van s egyike a legáldásosabb jótekonysági intézményeknek.

A szegény árvacánykák otthona a *Gyöngyösi Jótékony Nőegylet Árvaháza* is, melyet lelkes nők buzgólkodása alkotott meg s azt ma is fenntartja a társadalom kiapadhatatlan áldozatkészségével.

Hasonló nyomokon halad a gyöngyösi *Israelita Nőegylet*, mely tagjainak készséges könyörületével siet enyhíteni a nélkülözés keservein.

Újabbán a helyi társadalom a szeretet nagy munkájának gyakorlására alakította a *Gyermekebarát-Egyesületet*, elemi iskolai szegény növendékek felruházására, a *Gimnáziumi Tanulósegítő Egyesületet*, szegény sorban levő gimnáziumi tanulók anyagi támogatására, továbbá a *Szanatórium-Egyletet*, mely a szegény tüdőbetegek segítésén kívül gyakorolja az általános jótékonyt is. Legújabbán a Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt-Egyletének *Gyöngyösi Választmánya* is megalakult, mely rövid fennállása alatt a felebaráti szeretet találékonyságával tekintélyes összeget gyűjtött és áldozott a szűkségben levőknek.

Gyöngyös város a szegény-ügy rendezésére alkotta meg a *Városi Menházat*, melynek alapjául a kisebb-nagyobb szegényalap egyesítésével oly törzsvagyonot hozott össze, hogy a városi évi segély mellett, a menedékház be tud fogadni minden városi elaggott szegény férfit, nőt és árvagyermeket. A Városi Menház alap legtekintélyesebb része agróf *Koháry* István-féle alapítvány, *Papp* Melkidek szent ferenczrendi szerzetes alapítványával, mely eredetileg a Pesti Első Hazai Takarékpénztár két darab részvényéből állott, ma azonban növédekével a törzsvagyonban a második helyet foglalja el. A Városi Menházat a Paulai Szent Vinczéről nevezett nővérek vezetik.

Gyöngyös jótékony intézményeinek sorozatát nem mérítenék ki, ha említés nélkül hagynók a nemcsak szép múlttal, de szép jelenrel dicsékedhető *Israelita Szent Egyletet* és a *Jótévő-Egyesületet*, melyet Gyöngyösön „német társulat” néven ismernek. Ez utóbbit eredetileg a XVII. században Gyöngyösre települt német iparosok alapították. A ma is virágzásban lévő „német társulat” színmagyar tagjainak inkább önszegélyzőegyesülete ez a társulat, mely tagjainak

különösen betegség és a családban előforduló halálozás alkalmával nyújtja segítő kezét.

Ehhez hasonló intézményeket alapítottak a hajdan itt működött jezsuiták, különösen a földmívelő-osztály körében. E — részben — vallásos társulatok, miről a Szent Kereszt-, Szent Tamás-, Szent István-, Szentlélek-, Szűz Mária-Társulat stb. az iparos cézh-rendszerből kölesönözték alapvonásaikat. S míg egyrészt az összetartozás, együttérzés és hasonló polgárerények ápolásával a szó legnemesebb értelmében kultúrintézményekké váltak, másrészt önkormányzati szervezetükkel hathatósan közremunkáltak, hogy fegyelmezett tagjaik a városi életben, ennek javára érvényesültek. A város e legrégebb társulatai, századok szentesítette szervezetükben, ma is melegágyai a vallásos erényeknek, erőforrásai annak a társadalmi szervezetnek, mely az embertárs jó- és balsorsában tevékenységével és nem üres szölamok csillogtatásával tesz bizonyyságot arról, hogy helyes *szociális* érzéke van.

Gyöngyös lakosai nagy részének ösfoglalkozása a szőlőmívelés. A város hegyes-völgyes határa alakulatánál fogva mintegy kinálkozott e mívelési ágra. Sok évszázados gyakorlatl szerzett tapasztalás tette a gyöngyösi „kapást” az ország legjobb, legkitartóbb szőlőmívelésévé, kinek szakértelme általánosan elismert. E körülmény magyarázza meg azt, hogy az ország bortermő vidékein különösen a nagyobb bormelők, szívesen alkalmazzák a gyöngyösi „vinczellért”

Gyöngyösön a szőlőmívelés kezdete — bátran mondhatni — egy időbe esik a megszállással. 1301-ben, midőn a három Csobánka fiú a gyöngyösi ősi birtokon megosztott, birtokaik jó része szőlő volt. Az osztályra került szőlők egy része Gyöngyöspüski mellett, a másik Péter, Detrik fia és Fogas Detrik szőleje között (Péter mály), a harmadik rész pedig a város alatt fekiült. Az 1576-ik évi tizedösszeírás szerint a városnak 348 bormelők lakosa volt. Az általok fizetett bortized összege 608 köbölre rúgott s így az évi termés 6688 köbölt tett ki. Az 1578-ik évi összeírás szerint volt 350 bormelőlője s ezek 733 köbölt tizedbort szolgáltattak. A köbölt ez idő szerint 15 pintl számították. A háborús világ megfogyasztotta a termelők számát, mert az 1605-ik évben csak 125 bormelőlőt írnak össze, kik 123 köbölt bortizedet fizettek.

A város élelmes bormelőlői boraikkal az országban szerte kereskedtek s önmaguk jártak-keltek vele, mert itthon a kocsmáltatási jog a várost illette s a város maga szabta meg a termelőlőtől a város kocsmáinak vásárlandó bor árát. Minthogy pedig a harminczadszedők a boráros gyöngyösielket megfizettetni akarták, János király Gyöngyös város régi kiváltságának biztosítására az 1536. évben védelmi levelet adott, melyben biztosította a borral kereskedő gyöngyösielket, hogy őket jártukban-keltükben senki ne akadályozhassa. E kiváltság biztosítását a gyöngyösielk később is állandóan szorgalmazták. II. Mátyás az 1608. évben engedélylevelet adott ki részőkre, mely szerint saját termésű boraikat vám- és adómentesen árusíthatták az ország minden részében.

A gyöngyösi bormelőlők régente főleg a fehér szőlőfajokat mívelték s ezek között rajnai fajokat is, a melyeket báró Brudern József telepítette be gyöngyőstarjáni szőlőjébe. Azonban a múlt század elején a kadarkát kezdték ültetni, melyet török szőlőnek neveztek. E faj volt az uralkodó az 1886. évben fellépő filloxera-vészig, mely három év alatt elpusztította az összes szőlőterületeket.

A filloxera-vész végzetes csapást mért Gyöngyösre, mert lakosai nemesak a város határában levő 2000 holdnyi szőlőjüket veszítették el, hanem a Gyöngyös vidékén levő falvak határáiban elterülő szőlőiket is, melyek szintén 2000 holdnyi területen feküdtek. A termelők kénytelen-kelletlen más termelési ág alá kezdték mívelni előbbi szőlőfődjüket, de mihelyest halvány reménynyel biztatta őket az amerikai vesszőbe való ojtás, lázas sietséggel széledett szét a lakosság egy része az ország ama helyeire, hol az új szőlő-kultúrát kísérletileg honosították s tömörült a tanfolyamokra, melyeken a jelentkezőket ez új rendszer szerint oktatták. A gyöngyösi szőlőmívelés mihamarább elsajátították e termelési rendszer tudományát s örege-ijfa munkába állt, hogy a díszteitől megfosztott területeket az új rendszerű szőlőkkel betelepítse.

A szőlőfelújítás nagy munkája rengeteg anyagi áldozattal és verejtékkal végre sikerült, úgy hogy a filloxera-pusztítás után alig tíz év múlva, a város lakossága újra jobb napokat látott. Az új telepítéssel meghonosultak a legnemesebb

esemege- és bor-fajszőlők is. A kistermelők különösen a esemege-fajokat ültetik, mert a kedvező kereskedelmi viszonyok mellett ezek termését a legelőnyösebben értékesíthetik. A szőlő mellett a gyöngyösi termelőnek azelőtt a híres gyöngyösi bab volt a mellékkeresménye; újabb időben azonban a kivitelre jobban keresett esontár-gyümölcsöket (eseresznye, meggy, baraczk) termelik. Borvidéke: Gyöngyös-Visontai borvidék.

A bortermelés értékesítésére alakult Gyöngyösön az 1905. évben a Gyöngyös-Visontai Bortermelők Szövetkezete. A szövetkezetet, alapszabályainál fogva, nem lévén alkalmas a nagyobb forgalmazásra, hamarosan részvénytársasági alakra szervezték át s azóta az ország legjelentősebb értékesítő szövetkezetei sorába emelkedett; mint borszővetkezet pedig hazánkban páratlanul áll. Szűreti és pinceberendezésénél a modern technika eszközei érvényesülnek, a mennyiben a szőlőmalmok, sajtók, szivók motorikus erővel működnek. A borszővetkezet alapítókéje ez idő szerint 400.000 korona. tartaléktőkéje 204.000 korona, ingatlan-értéke 180.000 korona, felszerelése 131.000 korona, borkészlet értéke 500.000 korona. Évente forgalmaz 24—30.000 hektoliter bort. Elnöke: Borhi *Borhy* György es. és kir. asztalnok, nagybirtokos s *Török* Kálmán prépost, főesperes, plebános, orsz. képviselő; igazgatója *Hajduska Rezső*.

1par.

Gyöngyös városnak a XIV. század elején a kiváltságos városok sorába való emelkedése, az előkelő nemesi családok állandó itt lakása, kedvező körülményül szolgált arra is, hogy ipara kifejlődhessen. Mint a város maga, kiváltságok és kedvezmények gyámlolításával kelt életre, úgy az ipar is hasonló kiváltságok közreműködésével tartotta fenn magát. Ilyen földesúri privilégium lényege volt az iparágak szerint való egyesülés engedélyezése és védelme. Az egyes iparágak művelői a czéhben csoportosulva, egyleti szabályaikkal viszont a szakképzettségnek biztosítékát nyújtották.

Mint láttuk, Gyöngyösnek városi kiváltságát földesura, Tamás vajda 1335-ben engedélyezte. Valószínű, hogy a városi szervezet kiegészítő része, az iparos-osztálynak kiváltságos-levele sem késett sokáig. Annyi bizonyos, hogy a gyöngyösi mészárosmesterek czéhbeli alapszabályait 1498-ban *Rozgonyi* István, a földesúr, hagyta jóvá első ízben. 1561 június 22-én *Báthory* Endre országbíró, mint *Rozgonyi* István jogutódja, erősítette meg e kiváltságos-levelet, melynek főbb rendelkezései ezek voltak: Gyöngyös városának mészárosmesterei ökröt, tehenet, bárányt, juhot annyit vágjanak, a mennyi a város népe kielégítésére szükséges. A mesterek szolgálai mesterekké csak akkor avathatók, ha négy évig hűségesen szolgáltak és a mesterek egyértelmű határozatával érdemesnek kimondatnak. Ezen kívül Gyöngyös városában húst mérni senkinek nem szabad. Sertést csak azok vághatnak, a kik azt otthon nevelik. A ki e tilalmat áthágja, attól a vágott húst a városbírák elkobozni tartoznak. A mészárosmesterek pedig a levágandó marhát bizonyos helyen az elüljáróknak bemutatják, kik a silány jószágot, mint alkalmatlant, letiltják a vágásból. A levágott marha bőre, minden gyanú elhárítása végett, a mészárszékekben kiteendő. Halak és vadak szabadon árulhatók, de ezeket felvágva csak a mészáros mérheti. Négy mészárszék, melyet *Báthory* Endre őse engedélyezett, továbbra is e végre engedélyeztetik. Ünnepen a piacon csak mise után engedtetik meg az árulás.

Az 1617. évben *Gothard* Tamás gyöngyösi bíró a város nevében panaszszal járult a Fülék végvárában gyűlésező vármegyéhez, hogy a gyöngyösi mészárosok önkénykednek a közönséggel szemben s egyáltalában nem tartják be a czéh-szabályokat. Kérte tehát a vármegyét, hogy szabad legyen a városnak mind a közönség, mind az utasok érdeke szempontjából, új mészárszéket nyithatni és engedélyezni. Ez ellen a mészáros-czéh megbízottja azt a kifogást adta elő, hogy a mészáros-czéh Magyarország néhai királyaitól kapta privilégiumait, melyek földesuraik függő pecsét diplomáival ismertetnek el s így ezeken is sérelem esnék. A vármegye az óvás ellenére megadta a jogot a városnak, azzal a megokolással, hogy a gyöngyösi mészárosok a privilégiumot akkor kapták, midőn még Buda, Fehérvár, Eger a keresztényeké volt s midőn még Gyöngyös városa annyi bajt nem látott. A czéhbeli mészárosok a vármegye határozatában nem nyugodtak meg, hanem az ellen földesuruk, *Rákóczi* György előtt protestáltak. A mészáros-czéhnek még más sérelme is történt. A czéhbeli mészárosok ugyanis a régi czéhlevél értelmében kath. vallásúak voltak s így az evangélikus vallású mészárosokkal az oknál fogva is egyenlenségben állottak, mert ezeket a czéhbe

fel nem vették. Utóbbiak mentek most panaszszal a vármegyére, hol védelmet is találtak; de a mészáros-czéh *Pálffy* Pál nádortól szerzett védelmező levelet, melyben a nádor a czéh kiváltságait és előjogait, melyeket régi időkől fogva bír, védelmébe fogadta s a czéh zavarói és háborgatói ellen, legyenek azok helvét vallásúak, kik saját tekintélyökkel igyekeznek mészárszéket nyitni, minden eszközzel védelmezni fogja.

A gyöngyösi eszmadia-társulat ezéhszabályait 1635-ben III. Ferdinánd erősítette meg. A szabályzat ugyanazokon az elveken alapszik, mint a gyöngyösi mészáros-társulaté. Legényeket csak egyenlő arányban tarthatnak a mesterek. A ki nem tagja a czéhnek, sem tanuló inast, sem legényt nem tarthat, sem a városban, sem piaczn nem árulhat.

Ugyancsak III. Ferdinánd erősítette meg 1636 július 7-én kelt kiváltság-leveleiben a gyöngyösi szabó- és szűcs-czéh statutumait. A két czéh a legteljesebb érdekközösséget vallotta, és együttesen tiltakozott az 1670. évben az ellen, hogy a rimaszombati szűcsök az általuk készített cifra ködmönt Gyöngyösön akár vásár idején, akár máskor árulhassák.

Virágzó ipartelepe volt itt a csapó-, máskép vastagszűrposztós czéhnek és a vízi malom-iparnak is. A Bene, most Kallók völgyében a múlt század elején 17 kalló dobogott a Hármás-forrás vizének mentén s naponta végszádra vorte szűrposztóvá a magyar juh szőréből font vastag kelmét, melyet a gyöngyösi csapók számárhaton szállítottak a keskeny völgyben lévő kallókhöz.

A vízi malom-ipar már a Csobánkák idejében számottevő volt, mert maguk a Csobánka fiúk tizenegy malmon osztottak meg 1301-ben. Jól jövedelmező malmok őrltek a városban is, de a malomipar főhelye továbbra is Bene maradt, a hol az 1855. évi összeírás szerint még 27 malom volt.

Az 1700. évben czéhbe szervezkedtek a gyöngyösi kerékgyártók, 1702-ben pedig a takácsok is. Azonban a czéhek fejlődésével az egyedáruság mindig erőteljesebben domborodó kizárólagossága vált a közönségre veszélyessé, mert ez a czéhek kegyelmére volt kiszolgáltatva. Ezért a vármegye vetette mérlegbe szavát s az egyensúly helyreállítása céljából az ipari művek értékét és árát megszabta, mely árszabályzatot az 1659. évi 71. t.-czikk alapján írták elő. Az árszabályzat időnként változott. Az 1722. évi június 9-én épen a Gyöngyösön tartott vármegyei közgyűlésen állapítottak meg ily árszabást, mely 12 forint bírság alatt, kötelezően és a legaprólékosabb részletességgel szabta meg nemcsak a mészárosok árait, hanem a vargák, tímárok, eszmadiák, szűcsök, szűjgyártók, lakatosok, kovácsok, vékony-szabók, szűrszabók és kerékgyártók ipari czikkeinek árát is. Ez az árszabás érvényben volt 1741-ig, a mikor a háborús viszonyok az előzőleg megállapított díjtételek felemelését megokolttá tették.

De nemcsak a vármegye, hanem a város tanácsa is szabályozólag intézkedett különösen az élelmi czikkek értékének, illetve mennyiségének árusításánál. Így pl. az 1702. évi tanácsjegyzőkönyvben foglaltatik a következő határozat, mely a sütőiparra vonatkozik: „Mivel az élel (a termés) Innek szent Gondviseléséből megh bővült, arra való nézve megh egyezett akarattól élveztetett, hogy egy házi kenyeret ne légyen szabad három polturának felül eladni, úgy ahhoz képpest az két polturás és egy polturás kenyeret is szakasszák az Sütők, kalásot pedig másfél annyit adgyanak, mint eddigh, sub confiscatione.”

Mint fentebb láttuk, a szabó- és szűcs-czéh kezdetben a legnagyobb együttérzéssel egy czéhben egyesült. Azonban a hitújítás nyomában járó vallási viszályok közöttük is szakadást idéztek elő. Az evangélikus felekezeti szabók és szűcsök külön czéhbe alakultak és kitörölték a czéh alapszabályaiból a kath. istenítiszteletről vonatkozó kötelező intézkedéseket; ezért azután eltoltatták őket iparuk gyakorlásától. Egyáltalában a gyöngyösi iparos-czéhek a kath. vallásos életnek is jelentős szervei voltak; a czéhek statutumai át és át voltak szöve a hitélet gyakorlására vonatkozó rendelkezésekkel, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a czéhek az iparos-társadalmi érdekek ápolása mellett, a kath. egyházzal való legbensőbb közösség érzetét is neveljék.

A XVIII. század első évtizedeiben a czéh-élet teljes kifejlődésében jelentkezik. Az 1730. évben a gyöngyösi ácsok és molnárok is, jóvalagott czéh-levél alapján czéhbe lépnék. A czéh-levél az inasestendő a gyöngyösi testalkatúak részére 3, az erősebbek részére $2\frac{1}{2}$ évben szabja meg. Az inasévek elteltével a mester abamentét, dolmányt, nadrágot, két pár fehér ruhát, eszmát, süveget

egy bárdot, kötő és favágó-fejszét tartozott adni a legénynek, azonfelül a ezéh pe-esétjével ellátott szabadító levelet is adott neki. A ezéh a malomárkokra felügyelni tartozott, hogy tisztán tartassanak; felügyelt a mérőkre és esanakokra is, hogy igazak legyenek és egyezzenek. A ezéhbe csak kath. vallású volt felvehető és az e végből jelentkező felvételt előtt meggyónni tartozott. A ezéhbeliek egymás közötti vitás ügyeiket a ezéh kebeléből választott bíróság útján tartoztak kiegyenlíteni, és ha ez nem sikerült, appellálhatta az ország törvényéhez ügyét.

A magyar ipar fejlődésének már abban az időben útját állták a Bécs felől verseny nélkül bözönő iparezikkek és a fennálló vámrendszer az ország és Ausztria, továbbá az ország és a külföld között, mely a bécsi kereskedelmi társulat befolyásával készült és módosult. E kereskedelmi társulat befolyására készült és apró részletekig terjedő pontossággal összeállított 1771. évi jelentésből tudjuk, hogy Gyöngyösön ez időben aranyművesek, érczöntők, kártya, kordovánbőr, kés, drót, kalap, stb. gyárosok voltak. Ugyanez időben működésben volt két sörgyár, egyik a jezsuiták tulajdonában, majd később megalakult az Orczy-féle posztógyár is.

A gyöngyösi iparos-osztály erőteljesen szembe helyezkedett az idegen ipar termékeivel; ellentétlenségében erősebb volt anyagi jóléte és ipari szakavatottsága, mely ipari termelését Gyöngyösön és messze vidéken keresetté tette. S míg ekként az osztály ipari működésével és anyagi jólétével tiszteltre, becsületre tett szert, egyik legértékesebb részét alkotta a városi polgárságnak is. Érdeklődése, áldozatkészsége kísérte a város fejlesztésében tett lépéseket, melyre egy példa az is, hogy az 1834. évben, midőn a városi tanács a fő-utczák éjjeli lámpával ellátását rendelte el a város részéről 4 lámpást állított, a többiek megszerzésére felszólított ezéhek rögtön jelentkeztek. Az asztalos-ezéh volt az első, mely egy lámpát megajánlott. A vékony-szabó-ezéh egyszerre 20 forintot és évenként 5 forintot ígért; az ács-, kőműves- és szűrposztós ezéhek egyenként 100 forintot adtak.

A ezéh-rendszer megszüntetésével és a szabad ipar elvének érvényre jutásával, de legkivált a gyáripár mindegyre hatalmasabbá való versenyével a régi kézi ipar az öfenntartás nehéz küzdelmei közé jutott. E küzdelmekben egyes kisipari ágak, minők pl. a takács- és cserző varga-ipar, el is véreztek. De Gyöngyös város ipari életét még mindig elevennek lehet mondani. Elég rámutatni a mesteriparosok nagy számára. Nem említve ugyanis az inas és segédirarosok számát, mesteriparos van Gyöngyösön: aranyműves 1, asztalos 24, bádgos 9, bognár 10, cipész 58, eszmadia 120, ezukrász 2, esztergályos 5, fazekas 9, fésűs 3, gépész 4, gombkötő 2, hentes és borjúvágó 28, kalapos 7, kaptafakészítő 3, kárpitos 3, kefekötő 1, kenyérsütő 24, kerék- és kocsigyártó 25, kertész 3, keztűs 1, kékfestő 3, késes 2, kosárfonó 5, kovács 10, kőműves 19, könyvkötő 3, kötélgyártó, lakatos 14, mészáros 13, mészabós 2, molnár 4, nyomdász 3, órás 7, puskműves 1, rézműves 1, rostás 3, szabó 51, szappanos 2, szíjgyártó 8, szobafestő 11, szobrász 2, szűcs 7, szűrzsabó 6, tímár 1.

Nagyipart űző telepek: Téglagyár, Kertész-féle edény-, tégl- és cserépszindely-gyár, Dudás-féle gőztéglagyár, Saier-féle gőztéglagyár, Kertész és Barna-féle kőfaragó-telepek és Rosenfeld-féle nagy tímár-műhely. Gyártelepe van a Gyöngyösi Gőzfűrés és Faipar Részvénytársaságnak. Főtermelési czikke: a tölgy- és bükkfa-parkett. Évi gyártás kb. 100.000 köbméter; ezenkívül gyárt mindenféle bükk- és fenyő-fűrészarúkat. Az üzem össze van kötve egy közmalmmal, a mely naponta 150 mm. különféle lisztet termel. A gyár állandóan 140 munkást foglalkoztat. A gyár villamos erővel hajtja fel 220 méter mélységből a telepén talált jó ivóvizet, mely szénsavval telítve, *Mátravize* néven kerül fogyasztásra és az egészséges ivóvízben még szűkölködő Gyöngyösön nagy kedveltségnek örvend.

Kereskedelm.

Gyöngyös virágzó kereskedelmének mindenkor kedvező körülményül szolgált földrajzi fekvése, mely messzeterjedő vidékek kereskedelmi középpontjává tette a várost. A legrégibb időkben fennmaradt feljegyzések szerint, mint hívatások kereskedők jelennek meg Gyöngyös városban már a török hódoltság elején a zsidók, majd később a rácz-görögök. Ezek közvetítették különösen a török árucikkeket s ezért a törökök védelme részökre biztosítva volt. A török hódoltság megszűntével Gyöngyösön különösen a rácz-görögök folytatták kereskedői tevékenységüket, de ez idő szerint még csak mint átmenő kereskedők.



A gyöngyösi középponti fiúiskola.



A gyöngyösi állami polgári leányiskola.



A gyöngyösi kaszárnyák.

1711 június 3-án szabályrendeletet alkotott részökre a város, mely szerint csak bizonyos feltételek mellett tartózkodhattak a városban. 1715-ben kereskedelmi tevékenységek újabb szabályozás alá esett, mert „a helységbe levő árnotok (görögök) eddig oly conditionál enigálhattak compániát, hogy magok árúival drágaságot nem okoznak, mert egyébre török portékán kívül engedmények nem volt, és most a lakosok nagy kárára, eleségeket szedvén, két áron árulgatták, de egyebekbe is violálván a condióiokat, — tehát továbbra a következő feltételek íratnak elő: egy társaságot tartoznak alkotni, de csak azok, a kiknek boltjuk van, elüljárót válaszsának, de mindenben a hatóság alá tartoznak; csak idegen portékákat árulhattak, magyar mesterek munkáival nem kereskedhettek. Vallásuk nyílt gyakorlása tilos volt. sem papot nem tarthattak, sem templomot nem építhettek. A ki katolikussá lett, szabaddá is lett. Évnegyedenként 50 tallér taksát tartoztak fizetni. Vallási ügyüket az 1790—91-iki országgyűlés rendezte, és ezzel a kereskedelmi téren is szabadabb mozgáshoz jutottak. Ma azonban a rácz-görög kereskedőknek csak emléke él.

A rácz-görög kereskedőknek Gyöngyös kereskedelmi életéből való eltűnése nem jelentette a város kereskedelmének hanyatlását. Hosszú időn keresztül a Jászság felső része, a vármegye községeknek tekintélyes száma, sőt a szomszéd Pest és Nógrád vármegyék népének jó része találkozott a gyöngyösi heti vásárokon s terményeit itt értékesítette s viszont ennek piaezán szerezte be szükségleteit.

A kereskedelem fontos szervének, a vasútnak terjedő vonalai egy és más ezikk keresletét és kínálatában hanyatlást idéztek ugyan elő, de más árúezikkek jelentek meg ezek helyett, különösen a szőlők felújítása után, a mikor a gyümölcs, csemegeszőlő, must és borkivétel azelőtt sohasem látott eredményeket ért el. Ez utóbbi kereslet ezikket vételére a piaezán az idegen kereskedők nagy csoportja is, míg a helyi kereskedelemben az egyes üzleti ágakban tevékenykedik: 119 baromfikereskedő és piaci árús, 9 borkereskedő, 3 czukorkakereskedő, 3 ékszerkereskedő, 1 esernyőkereskedő, 8 fakereskedő, 12 fűszerkereskedő, 1 fűzőkereskedő, 2 kalap- és sapka-kereskedő, 3 könyvkereskedő, 12 lisztkereskedő, 3 marhakereskedő, 3 rövidárú kereskedő, 36 rőfös-, posztó- és divatárúkereskedő, 4 ruhakereskedő, 3 sertéskereskedő, 54 szatós-, 3 szesz- és nagykereskedő, 12 terménykereskedő, 7 toll-, nyersbőr-, ócskavaskereskedő. 5 üveg- és edénykereskedő, 5 vaskereskedő és 18 vegyeskereskedő.

A kereskedelmi forgalom jellemzésére is szolgáljanak a gyöngyösi posta és táviráda- és telefon-hívtatal következő statisztikai adatai az 1907. évtől: Levélpostai küldemény feladatott 917.592, érkezett 970.736; csomag- és pénzküldemény feladatott 31.772, érkezett 47.022; távirat feladatott 16.678, érkezett 20.994; távbeszélgetés a távolsági forgalomban 2572, a helyi forgalomban 288.591; postautalvány-befizetés 39.371 darab, 2.137.040 korona értékben, kifizetés 35.324 darab 2.704.362 korona értékben; postai megbízás 1363 darab; postatakarékpénztári és csekk-forgalomban befizetés 24.174 darab, 4.438.101 korona értékben, visszafizetés 2292 darab 1.229.781 korona értékben.

A közgazdasági élet másik szerve, a vasút, Gyöngyös állomásnak, mint a miskolci üzletvezetőség harmadik legforgalmasabb középpontjának személy- és áruforgalmáról a legutolsó évben a következő képet mutatja: 1908-ban elutazott 91.338 személy; elszállított árú 31.327 tonna, érkezett árú 32.964 tonna. A feladott árúból az 1908. évben: eseresznye 787.914 klg., baraczk 375.180 klg., szőlő 2.353.583 klg., bor 5.560.000 klg. A város kereskedelmi életének legmozgalmasabb napjai a négy országos vásár. Helyi irányító és legbefolyásosabb intézménye pedig az 1867-ben alakult *Kereskedelmi Csarnok*, mely a helyi kereskedelmi világnak nemesak társadalmi csoportosulását alkotja, hanem Gyöngyös közgazdasági életében is legfontosabb tényező.

A város közgazdasági életének virágzásáról bizonysgot tesznek jónévű pénzintézeti. A korábbiak elismeréseméltó készséggel és kedvezéssel elégtették ki a hitelgényeket, különösen akkor, midőn a fillozeravész sujtotta lakosság a szőlőfelújítás korszakos munkájához fogott. Ez intézetek 1908. évi mérlegük főbb tételeivel a következők:

1. *Gyöngyösi Takarékpénztár-Egyesület*. Alapítottak 1867-ben. Alaptőke: 200.000 kor. Összes tartalék: 566.948 kor. Batét: 2.475.142 kor. Váltótőzke: 2.292.312 kor. Jelzálogtőzke: 1.532.032 kor. Értékpapír: 46.000 K. Intézeti

Hitelezés.

elnök: *Török Kálmán*, vezérigazgató *Téven Zsigmond*, ügyvivő-igazgató: *Rosenfeld Samu*.

2. *Gyöngyösi Takaré- és Hitelintézet*. Alapítattott 1870-ben. Alapítók: 1,000,000 kor. Összes tartalék: 50,000 kor. Betétállomány: 2,400,000 kor. Váltótárca: 2,685,000 kor. Jelzálog: 1,800,000 kor. Értékpapír: 474,000 kor. Elnök: ifj. *Deutsch Adolf*, vezérigazgató *Kádár Miksa*. Az intézet az Osztr. és Magyar Bank mellékhelye.

3. *Gyöngyösi Bank Részvénytársaság*. Alapítattott 1888-ban. Alapítók: 330,000 kor. Összes tartalék: 572,000 kor. Betétállomány: 2,015,505 kor. Váltótárca: 2,779,209 kor. Jelzálog 875,372 kor. Értékpapír: 305,229 kor. Kötelezvény 86,399 kor. Folyószámla: 136,496 kor. Elnök és vezérigazgató *Makra Géza*. az intézetnek Jászárokszálláson fiókintézete van.

4. *Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank Részvénytársaság*. Alapítattott 1896-ban. Alapítók 400,000 kor. Összes tartalék: 425,000 kor. Betétállomány 1,100,000 kor. Váltótárca: 1,760,000 kor. Jelzálog: 592,000 kor. Értékpapír: 27,000 kor. Elnök *Malatinszky György*. Igazgató-elnök: *Szabó Béla*, vezérigazgató *Bogdán Sándor*, igazgató *Vajda Antal*.

5. *Hevesmegyei Általános Bank Részvénytársaság*. Alapítattott 1906-ban. Alapítók: 300,000 kor. Tartalékok: 22,500 kor. Betétállomány: 1,239,804 kor. Váltótárca: 1,697,739 kor. Jelzálog: 128,573 kor. Értékpapír: 25,000 kor. Kötelezvény: 43,525 kor. Vezérigazgató: *Károly Lajos*.

6. *Gyöngyösi Népbank Részvénytársaság*. Alapítattott: 1907-ben. Alapítók: 300,000 korona Összes tartalék: 20,000 korona Betétállomány: 301,305 korona Váltótárca: 859,610 korona Jelzálog: 111,669 korona Értékpapír: 10,375 korona Elnök: *Zsiga Gyula*, ügyvezető-igazgató *Visontai Henrik*, igazgató *Zsiga Aladár*.

Gyöngyösön van székhelye a következő részvénytársaságoknak is:

a) Visontai Szőlőtelep Részvénytársaság. Elnöke: *Kállay Zoltán*;
b) Mátrahegyaljai Szőlőtelep Részvénytársaság. Elnöke: *Kállay Zoltán*. Szövetkezet: Gyöngyös-Visontai Hegyibor-Termelők Szövetkezete.

Állami hivatalok: a m. kir. járásbíróság, m. kir. adóhivatal, m. kir. esendőrség, m. kir. pénzügyőri biztosság.

Egyházak. A *gyöngyösi róm. kath. felsőplebániái hivatal*. Plebános: *Török Kálmán* somogyi prépost, patai főesperes, Gyöngyös város országgy. képviselője. Káplánok: *Fábray Béla* és *Egyed István*; hitoktatók: *Finciek Béla*, *Hegyesy Béla dr.* és *Véber János*. A *gyöngyösi róm. kath. alsóplebániái hivatal*. Adminisztrátor: *Magócsy Imre szt. ferenczrendi atya*. Káplánok: *Plischka Norbert* és *Konsch Ambrus szt. ferenczrendi atyák*. *Egyesült protestáns lelkesítő hivatal*. Lelkész: *Klimó Pál*. *Statusquo izr. főrabbi*ság. Főrabbi: *Feigl L. H. Orthodox izr. rabbi*ság. Rabbi: *Jungreis A.*

Közigazgatás. Gyöngyös, — mielőtt az 1886. évi XXII. t.-cz. 1. §-ának a) pontja értelmében a rendezett tanácsú városok sorába emelkedett, ősrégi mezőváros volt. Régi közigazgatási szervezete szerint a város élén két bíró állott, kiket a város évenként választott. Az egyik bíró t. rendesen a nemesi osztályból választották, miután a nemesség a városban tekintélyes számú volt és a városi terhek némelyikének viselésében részt vett. Így részt vett a török hódoltság időben az 1656. évi márczius 27-én tartott vármegyei közgyűlési határozat szerint, melyben kimondatott, hogy a törököknek fizetendő évi taksában a gyöngyösi nemesség is tartozik részt venni. „Mídon a vármegye a városi elöljáróság választása körül a város régi jogait korlátozni akarta, a város jogai szabadságának védelmét kereste II. Ferdinándnál is, ki 1655. évi június 25-én a város jogait és kiváltságait megerősítette. Ide vonatkozólag a kiváltságlevél a következőleg intézkedik: „Minekutána Gyöngyös város az emberek emlékeztetéstől fogva az egy szent római katolikus hitet vallja és más vallású lakosokat semmi városi hivatal viselésére nem alkalmazott, akarjuk, hogy eme szokás ezentúl a jövődől és örökös időkben se rontasson le a vallások különbsége miatt.”

A városbírák mellé adatott 6 nemes és 6 nem nemes polgár szenátor és konsiliárius minőségben, kik bizonyos napokon, a jogi dolgok elintézésénél jelen lenni tartoztak. A közügyek intézésénél még másik 6 nemes és 6 nem nemes képviselő is részt vett. Ezeken kívül a városi elöljáróság tagjai voltak: a jegyző, a pénztárnok, a városgazda és gondnok. Segéd- és szolgáloményzet 4 tizedes

rendőri és eljárói minőségben, 2 levélhordó, 2 mindenes és 2 kocsis. A város kocsmáit pedig a borbírók kezelték.

Mostani közigazgatási szervezete szerint a közigazgatási hatóság élén áll a polgármester. Jelenben: Kemény János, ki a város fejlesztésében és gazdasági életének okszerű irányításában elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Rendőrkapitány: Csuha Sándor dr.; főjegyző: Káplány József; t. főügyész: Borossy János dr.; t. főorvos: Schönfeld Lipót dr.

A képviselőtestület 80 választott és 80 legtöbb adót fizető, összesen 160 városi képviselőből áll. A város fontosabb ügyeit, melyeket a képviselőtestületben tárgyalnak le, előbb a szakosztályokban készítik elő. A szakosztályok tanácskozó, véleményező és indítványozó testületek, számuk öt. És pedig: a) pénzügyi és gazdasági szakosztály, melyhez tartozik: az adóügyi, a községi közmunka, a városi költségvetés, az alapítványok, számvizsgálat, háztartás, vagyoni ügy, bérletek, ipar- és kereskedelem. b) Nevelésügyi szakosztály; ehhez tartoznak a közművelődési és nevelési ügyek, mely szakosztály tagjai nem képviselő szakfőbírókból is kiegészítheti a képviselőtestület. c) Az építészeti szakosztályhoz tartoznak az építéset, kövezet, patakok, védgátak, csatornázás ügye. Lehetnek tagjai nem képviselő is. d) A jogügyi szakosztályhoz tartoznak: a jogi kérdések, peres ügyek, szerződés-tervezetek. e) Az erdészeti szakosztályhoz tartoznak: a közlegelő és erdészeti ügyek. Véleményezői és ellenőrzési joggal működnek még: a közegészségügyi, helypénzszedési, kövezetvámügyi, villamos világítási és vízügyi bizottságok.

Gyöngyös r. t. város 1908. évi zárszámadása kivonatolva a következő:

A közigazgatási költségai a következőleg oszlanak meg: 1. Tisztviselők, segéd- és kezelőszemélyek - A város vagyon-
za. illetménye 54.782 kor. 2. A tisztviselők nyugdíjalapjához évi hozzájárulás 857 kor. 3. Rendőri és
szolgaszenélyezet járandósága 24.346 kor. 4. A csendőrség szerződéses évi illetménye 6250 kor. 5.
Szerződött szenterdek járandósága 7260 kor. 6. Közigazgatási dologi kiadások 6970 kor. Kölcsonók
törlesztésére 45.489 kor. Épületek fenntartására 5338 kor. Épületek biztosítására 955.64 kor. Mű-
utakra 22.180 kor. Adóra és illetékekre 6322 korona. Tanügyi kiadások: az áll. főgimnáziumra
6000 kor.; az áll. polgári leányiskolára 1200 kor.; iparos- és kereskedő-inas-iskolára 5417 kor.; az
állami elemi iskolák és kisdóvók fenntartására 15.000 kor.; a Mária-tanoda r. k. el. iskola fenntartására 2940 kor.; különféle tenügyi czélokra 11.680 kor.

Egyéb kiadások: közbiztonság 4676.84; tűzoltó-intézményre 4200; gazdasági kiadásokra 32.226; közkutak fenntartására 6563.89; jótékony czélokra 2363; rendkívüli kiadásokra 189.167 kor.; állami fogyesztási dóba 2000 korona. Kiadási főösszeg: 669.702 korona.

A város vagyonlétára 1908 december 31-én: 1. készpénz 195.382; 2. törzsvagyon: alkotó
értékpapír 405.800; 3. jövedékek: 63.405; 4. ingatlanok, épületek és földbirtok 3,052.006 kor. 5. butorok, felszerelések és egyéb ingóságok 11.843; 6. cselekvő hátralékok 333.637 kor. A szenvedő
állapotot levonva, tiszta vagyon 3,008.405 korona. A város ingó és ingatlan vagyonáról kiállított
mérlegből kitűnik, hogy az ingatlanok évi jövedelme: 56.710 kor. Az összes jövedelmező értékösszeg: 1,989.437 kor.; nem jövedelmező 1,531.774 kor. Egész vagyon összege: 4,191.225 korona. Erre teher-
ként nehezedik a szenvedő vagyon: A Pesti Kereskedelmi Banknál stb. 954.700 korona. Az adósságok
törlesztésére fizet a város évi 45.489 koronát. A közigazgatási pénztár kimutatása szerint fizetett a
város: állami adót 4239, törvényhatósági pótdót 8721, útdót 435 koronát. Befolyt: aszfaltjára díj 31.953 kor.; községi közmunka 5862 kor.; különféle alapok készpénzben 4650 kor. kötvényben
59.909 kor.; szegény (nehézi) pénztár 612 kor.; közúti vámpénztár 31.878 kor.; házipénztár:
készpénzben 865.08 kor.; kötvényben 180.857 korona. Összesen készpénzben 865.084 kor.; kötvény-
ben 180.857 kor. Ebből kiadás készpénzben 669.702 kor.; kötvényben 180.857 kor. Maradvány
készpénzben 195.382 kor. Ezenkívül leréti kezelésből bevétel készpénzben 15.371 kor.; kötvényben
743.611 kor.; kiadás készpénzben 14.735 kor. s kötvényben 210.091 kor. Maradvány készpénzben
635 kor.; kötvényben 583.519 kor. A városi gyámpénztár mérlege szerint a gyámpénztár és gondno-
koltak követelése 286.881 kor., fedezet 330.098 kor.; tehát a gyámpénztári alap: 43.217 kor.

A város kezelése alatt a következő alapok vannak: 1. Szent Bertalan kegyuri főtemplom-
alapítvány. 2. Sz. Erzsébet-templom-alapítvány. 3. Sz. Orbán templom-alapítvány. 4. Kálvária-
alap. 5. Sz. Kereszt-alap. 6. Hám János püspök alapítványa. 7. Városi Menház-alap. 8. Gosztony
Pálné-alap. 9. Potsuk-, Páldy-, Tóth Mihály-, Filó József-, Dragotonic-, Pusztabenczikápolna-,
Hálás-, Kisdóvoda-, Baltás Ferencz-, Párty Sándor püspök-, Kozmári D.- és Tassy Mária-alap.

Források: Balassy-Szederkényi: Heves-vármegye Története I—IV. k. — Sebők
László: Gyöngyös és vidéke Története. — Horner István: Gyöngyös Története és Statisztikai
Rövid Leírása. — Városi Levéltár. — A gyöngyösi Evangelikus Reformatus 1876. évtől helyvét
és ágostai ev. egyesült protestáns egyház történetének vázrajza.

HATVAN.

Fekvése.

Hatvan a Mátra hegység végső nyúlványai: a Strázsa-hegy és Első-hegy alatt, a Zagyva folyó mindkét partján elterülő síkságon fekszik, a mely a Nagy-Alföldnek éjszaknyugati része. A róla elnevezett járásnak a székhelye és méltán, mert bár az új közigazgatási beosztás szerint csak nagyközség, ezelőtt város volt és mai külseje is teljesen városias jellegű. Sőt gyors emelkedése egyre várható, mivel mint forgalmas közlekedési góczpont, három vasútvonalnak a találkozó helye. A budapest—miskolci vasútvonalon kívül még a budapest—ruttkai és hatvan—szolnoki vasútak érintik. Továbbá átmegy rajta a budapest—kassai állami közút is.

Története.

Eredetileg Pata vagy Mátraújvár megyéhez tartozott. Legrégibb okleveles adataink az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben vannak e helységről. A tizedjegyzékben *Hatvan* néven fordul elő s plebániája a patai főesperesi kerületbe tartozott; plebánosa 15 garassal járult a pápai kanonara szükségleteinek fedezéséhez. Ez adatból következtetve, plebániája egyike volt a gazdagabbaknak, mert a patai főesperesi kerület plebániái közül, csak Pásztó, Gyöngyös, Visonta és Karácsend szerepelnek nagyobb összeggel a tizedjegyzékben.

1406-ban már városi jellege volt. 1444-ben *Nagyhatvan* néven szerepel. Ez időben országos vásárjait a Csallóközből is látogatták. Egy ilyen vásár alkalmával az egrí káptalan 1470 július 5-én *Báthory* Albertnek, a *Rédei* Jánostól indított perében történt megidézését, az egybeesődült vásáros nép előtt kihirdette.

A középkorban fennállott Szent Mária Magdolnáról nevezett plebániája és egyháza, 1484-ben pedig Szent Margit vértanúról nevezett premontrai prépostságát említik; mindkettőnek a *Nagyhatvani* család volt a kegyura. Hihetőleg e családnak volt itt a középkorban földesúri joga.

A hatvani országgyűlés.

Nevezetes szerepe volt a városnak II. Lajos uralkodása alatt. Az 1525 május havában Rákoson összegyűlt köznemesség elhatározta, hogy öt hét múlva Hatvanban fejenként fegyveresen összegyűl, hogy az ország védelméről tanácskozzék. Lajos király, a pápai nuncius, a lengyel király követé, több főpap és világi úr kíséretében július 30-án érkezett Hatvanba. A gyűlést szabad ég alatt, nagy mezőn, színlőr módjára deszkakerítéssel körülvett helyen, tartották meg. A megjelent emberek számát egy udvarnok 14.000-re teszi. A hatvani országgyűlésen a rendek haragja elsősorban *Báthory* István nádor, *Sárkány* Ambrus országbíró és *Szerencsés* Imre kincstartó ellen fordult, a kik közül az előbbi kettő az előlést követő éjjel elmenekült, míg a többi urak legnagyobb rettegésben töltötték az éjszakát.

A király, hogy megnyugtassa az urakat — bár többen azt tanácsolták neki, hogy térjen vissza Budára — Hatvanban maradt, sőt másnap beleegyezett a nádorválasztásba is. A rendek nagy lelkesedéssel *Werbőczy* Istvánt kiáltották ki nádorrá, mely választást Lajos király másnap megerősített s azután július 5-én a nemesség hódolatának tüntető nyilatkozataitól kísérve, Budára távozott. A király távozása után a gyűlés a végzések alkotásához fogott, majd miután azok szentesítésre nézve a királytól ígéretet nyert, eléggőten szétoszlott. De *Werbőczy* nem sokáig viselte a nádorságot, mert az 1526. évi budai országgyűlésen túlsúlyra jutott főnemesség megbuktatta. *Werbőczy* leköszönvén a nádori méltóságról, ellenségei haragja elől Erdélybe menekült.

Közbejött ekkor a mohácsi vész s ezzel új korszak veszi kezdetét a város történetében. A mohácsi csatavesztés hírére *Várdai Pál* a Felvidéket fegyverbe szólítván, Verpelétet jelölte ki gyülekezési helyül. Ide hívta *Szapolyai Jánost* is, a ki a Tisza partján szintén felfelé, Fegyverneknek vette útját, hogy itt egyesülve, Hatvan felé vonuljanak. Miután azonban a török had szeptember 28-án már Szegednél volt, a védelmi intézkedések abban maradtak.

Szapolyai János a tokaji gyűlés után, Szerencsén át, október 30-án Egerbe vonult, honnan Hatvan felé vette útját, hol szintén éjjeli pihenőt tartva Budára ment. A székesfehérvári országgyűlés Szapolyai Jánost királyltyá választotta s meg is koronázta, de János király csakhamar kénytelen volt Ferdinánd hadai elől visszavonulni. János király 1527 augusztus 19-én vonult el Pest alól s Hatvan felé húzódott csapataival. Az egykorú tudósítások szerint János király augusztus 20-án már Hatvanban volt, ott meghalt s onnan Árokszállásra vonult tovább, vele volt *Erdödi Simon* zágrábi püspök, *Statilius* János óbudai prépost.

Az ellenkirályok közötti küzdelem csakhamar maga után vonta a török beavatkozást is. A török támadás megakadályozására a vármegye Hatvant, mely akkor a váci püspökség birtokához tartozott, földsánczozal és palánkokkal megerősítette és benne őrséget tartott. Buda eleste után a török uralom mind-egyre félelmesebben terjeszkedett a vármegye határai felé, 1544-ben, Visegrád és Nógrád elestének hírére, a hatvani őrség, melynek élén a *Dancs* testvérek állottak, felgyújtván a palánkot, Egerbe menekült *Warkoch* Tamáshoz. *Mehemet* pasa ekként kardcsapás nélkül birtokába jutott Hatvannak, melyet megerősített. Előbb *Deli Curtiumot* hagyta ott őrséggel, majd *Veli* béget rendelte oda, hogy Varkoch Tamás kitöréseivel szemben helyt álljon.

A törökök Hatvan elfoglalása után befészkeltek magukat Heves vármegyébe. A hatvani török őrség valóságos réme lett a vármegyének. A török a. a. t. 1549—1552. évi adórajstromokban sűrűn fordulnak elő olyan feljegyzések, melyek a hatvani őrség pusztításairól tesznek tanúságot. Így elpusztították Pétervásárt, Leleszt, Papit stb. Sőt a közlekedés sem volt többé biztos miattuk. Így 1549-ben Patha város polgárait, a mint Gyöngyösrre mentek bort venni, útközben a törökök megtámadták és Hatvanba hurcolták őket.

A hatvani lakosságot azonban a törökök nem bántották, sőt még a róm. kath. plebánus is megtúrték, a ki a törökök között lakván, tájékozást szerezhetett a törökök terveiről és szándékairól és ezt felhasználva, főleg 1552-ben sűrűn értesítette megbízottai útján *Dobó* István egri várparancsnokot. A keresztény lakosság, még a főpapi tizedet is beszolgáltathatta. Ez időtájt az egri püspöki javadalmakat a vár javára kezelték s az 1555. évi számadásokban Hatvan is előfordul, a honnan 32 frt. folyt be.

1580 április 6-án az egri vár őrsége merész rohamot intézett Hatvan ellen, hol akkor nagyon sok gazdag török kereskedő lakott: magát a várat nem sikerült ugyan bevenniük, de a külvárosokban nagy zsákmányra tettek szert.

1594 tavaszán a kaszai, tokaji, diósgyőri és egri vitézek, egyesülve a felső magyarországi hadakkal, kísérletet tettek Hatvan visszafoglalására; de bár *Forgách* Simon a hatvani törökök segélyére küldött török csapatokat Turánál szétverte, *Teuffenbach* főkapitány abba hagyta az ostromot s hadával Kassára vonult vissza. 1596-ban Miksa főherczeg *Pálffy* dunántúli főkapitánynyal ismét tervbe vették Hatvan visszafoglalását. Hatvanban ekkor mintegy 1500 főnyi török őrség volt, melynek élén *Arszlán* bég állott. Miksa főherczeg, *Schwarzenberg*, *Pálffy* Miklós és *Teuffenbach* Váczt felől, *Rákóczy* Zsigmond és *Dersffy*. Várad kapitánya pedig a Felvidékről érkeztek Hatvan alá; hozzájuk csatlakozott *Nyáry* Pál is az egri őrséggel.

Három heti ostrom után Hatvan szeptember 3-án a keresztények kezébe került. Így a város felszabadult a félszázadig tartó török uralom alól. A vár kapitánya *Szerényi* Mihály lett, Miksa főherczeg pedig Vácznak vonult vissza. Sajnos azonban, a vár alig két hétig volt a magyarok birtokában. Hatvan ostromának hírére ugyanis maga III. Mahomed szultán őrjási táborral indult az országba, hogy a várat felmentse, de mire Szolnokhoz ért, Hatvan már elesett. A szultán ekkor a Szolokra rendelt magyarországi török hadakkal egyenesen Eger felé vonult, melyet az őrség október 14-én gyáván feladott.

A mint Mahomed serege Hevesnek vonult, *Ciaffer* basa, a ki szeptember 11-én már Maklárton volt, egy csapatot Hatvan ellen küldött, melynek közeledtére

Szerényi Mihály az őrséggel megfutott, mire Hatvant a törökök kardesapás nélkül ismét megszállottak.

1603-ban *Roszburn* Herman német kapitány, *Nádasdy* és *Schulz* esapataival egyesülve, november 17-én ostrom alá vette Hatvant, melyet a megriadt török őrség november 19-én szabad elvonulás feltétele alatt feladott. Roszburn 200 magyar és német lovaszt hagyván Hatvanban őrségül, előbb a pesti táborba, majd Esztergomba vonult. Hatvan azonban ismét csak nagyon rövid ideig maradt magyar kézben, 1604 szeptember havában *Hasszán* felszabadítván Pestet az ostromzár alól, a győztes török had egy részével Hatvan alá szállgott, mire a hatvani magyar őrség felgyújtván a palánkot, elfutott. A törökök siettek Hatvant ismét védelmi állapotba helyezni. Az 1604. évi magyar országgyűlés még február havában intézkedett Hatvan megerősítése iránt és a végből egész Heves vármegye közmunkáját rendelte ki, de mire az országgyűlés határozatainak végrehajtására került volna a dolog, Hatvan ismét török kézbe került.

A mint Hatvan újból visszakerült a törökök birtokába, számos török iparos és kereskedő telepedett itt le. A török a városhoz tartozó ingatlan területeket is tulajdonába vévén át, azokat török alattvalóknak adta el, oly terjedelemben, a mennyiben azt a vár őrsége a török birtokos használatára biztosítani tudta. A Hatvanban letelepedett török kereskedők gyakran látogattak el a szomszéd helységekben megtartott vásárookra. Különösen Gyöngyösön fordult meg Hatvanból sok török, a mi azután a hódoltság alatt a vizsály kiapadhatlan forrásává lett. A füleki és a szécsényi végvárok gyakran berándult Gyöngyösre s az ott talált törökökre valóságos hajtóvadászatot tartott. Egy-egy elfogott török miatt azután a hatvani őrség kegyetlen bosszút állott a gyöngyösieken.

Forgách Zsigmond országbíró 1617-ben, utóbb *Thurzó* Szaniszló, Dunán inneni főkapitány, 1620-ban szigorú parancsot boesátott ki a füleki és a szécsényi őrségnek, hogy a Gyöngyösön megforduló törököket ne merészeljék háborgatni, mert különben a hatvani törökök Gyöngyös város lakosságán töltik ki bosszújukat.

Mikor a keresztény sereg Budát, 1686-ban körülzárta, a hatvani és az egri őrség mindenképen azon igyekezett, hogy az ostromló sereg helyzetét gyakori kitérésre megnehezítse. A gyakori támadások következtében *Heister* tábornok hadához, melyet Eger szemeltartására rendelték, még *Caraffa* hadosztályát is, 1500 magyar lovassal és 200 dragonyossal, Hatvan felé rendelték. *Caraffa* ép jókor érkezett Hatvan környékére, hol július 15-én az egri basa 600 főből álló portyázó csapatát, mely *Heister* hadát szorongatta, szétvervén, ez alkalommal 300 török elesett, 60-an pedig fogságba kerültek. Az elfogottak között volt egy parasztruhába öltözött levélvivő is, a ki Eszékrol a nagyvezér parancsát hozta a budai basához, hogy tartsa magát erősen, mert a felmentő sereg rövid idő alatt meg fog érkezni. A törökök nem is hagytak fel Buda felmentése iránti kísérleteikkel. Augusztus havában az egri basa Hatvan felől igyekezett a felmentő seregrez csatlakozni, de *Petneházy* útját állotta s egész Hatvanig szorította vissza.

A vezérek végre is belátták, hogy a Budát ostromló sereget örökös veszedelem fenyegeti, míg Hatvan török kézben van. Ezért a hadvezetőség augusztus 18-án *Heister*, *Donát* és *Merz* tábornokokat Hatvan ellen küldte, a kik rövid harc után a várat elfoglalták, az őrség pedig Egerbe vonult vissza. Szeptember 2-án Buda vára is a keresztény had kezébe került. Mivel az idő már ősze járt, a törökök elleni hadjárat folytatását a következő évre halasztották. A hadvezetőség Buda bevétele után Eger körülzárását és a visszafoglalt Hatvan megerősítését jelölte ki a császári haderő főbb teendőinek.

Eger visszafoglalásával a török uralom véget ért Heves vármegyében. Sajnos azonban, Hatvan lakosai nem igen örülhettek a felszabadulásnak, mert a törökök elvonulással a kezükben volt birtokokat a kamara a kinstár tulajdonánál jelentette ki. Hatvan a kamara igazgatása alá került s évtizedeken át az idegen tisztviselők és a féktelen zsoldos hadak uralma alatt nyögött.

Alig szabadult fel Hatvan a török uralom alól, 1689-ben Nógrád vármegye magának követelte a helységet. Nógrád vármegye *Koháry* István grófot küldte ki, hogy ez ügyben Heves vármegyével tárgyalásokba bocsátkozzék, de Heves vármegye visszautasította Nógrád vármegye kívánságát s órást emelt az ellen, hogy Hatvan várost a hatáskörébe vonja. Nógrád vármegye törekvései, hogy Hatvant területéhez csatolja, sikertelenek maradtak, noha maga *Széchenyi*, György esztergomi érsek is Nógrád vármegye álláspontját támogatta.

Habár a helység megszabadult is a török támadásoktól, a helyreállítás nagy munkájának azonban sok akadály állott útjába. Ezek közé tartozott első sorban a roppant hadiadó, az idegen zsoldos-had eltartása, mely éveken át legnagyobb teherként nehezedett a lakosságra. Már 1689-ben, tehát alig három évvel Hatvan visszafoglalása után, 350 frt hadiadót vetettek ki a helységre. Az 1692-ben eszközölt vármegyei összeírás alkalmával a lakosok fejenként és vagyon szerint íratván össze, a helység lakóinak vagyon-értékét 3251 frtra becsülték. Ez volt tehát az adóalap, a melynek alapján az adót kivetették. Az 1693. évi adóösszeírás szerint a kir. kinstár Hatvanban 70 jobbágytelek ura volt. Ez összeírás szerint a hatvani prépostnak az itteni malom és szőlő utáni jövedelmét 380 frtra becsülték. Ekkor már postahivatal és harminczad-hivatal is volt Hatvanban. A hatvani postamesteri állást Szabó Máté töltötte be, kinek Fancesalon is volt birtoka, ezenkívül a szeszfőzésből is volt adó alá eső jövedelme.

A hatvani uradalom, mely eddig a kinstár kezében volt, még a XVII. század végén kir. adomány útján gróf Salmi birtokába került; de ő nem sokáig bírhatta, mert 1703 nyarán kitört a szabadságharcz s Hatvan Rákóczi Ferencz birtokába került. Rákóczi még 1704 elején Hatvan megerősítését rendelte el, főleg, hogy a vármegye a Pesten tanyázó rácz katonaság támadásaitól védve legyen. Hatvan, mint védett hely, nevezetes szerepet játszott a szabadságharcz alatt. 1708-ban Pest-Pilis-Solt vármegye Hatvanban tartotta közgyűlését, főleg mivel a dunai ráczság miatt a vármegyeje területén alkalmas helyet nem talált.

Eger várának 1710-ben történt meghódolásával, az egész vármegye a császári hadak birtokába került. A kurucz világnak vége volt, Thelekessy István egri püspök s Heves vármegye főispánja, megfosztatván méltóságaitól, a püspöki javak kormányzójává, valamint Heves vármegye főispánjává, gróf Csáthy Imre kalocsai érsekot neveztek ki. Gróf Csákyt 1711 január 12-én Hatvanban iktatta be új méltóságába báró Kurz János kamarai tag. A beiktatáson megjelent Thelekessy püspök is, a ki ez alkalommal előszóval is tiltakozott az ellene hozott ítélt végrehajtása ellen. Thelekessy tiltakozásának meg is lett a következménye, III. Károly király megszüntette ellene az eljárást, a szentszék pedig megsemmisítette a primás ítéletét, melylyel főpapi méltóságától megfosztotta.

A szatmári békekötés után a hatvani uradalom ismét gazdát cserélt. III. Károly király 1723-ban gróf Stahremberg Gundaker Tamásnak adományozta s noha az országgyűlés élénken tiltakozott emez adományozás ellen, 1729-ben részére kir. adománylevelet állított ki. A gróf Stahremberg család a XVIII. század közepéig maradt Hatvan birtokában, melyhez ekkor Fancesal, Apez és Csány falvak tartoztak. E négy helységben összesen 20 portája volt a családnak, mely után az 1741. évi felkelés alkalmával 3 lovaszt állított ki. Hatvan város lakossága is kivette a részét Mária Terézia királynő ingadozó trónjának megmentésében. Az itt lakó armalista nemesség 2, a helység maga négy lovaszt állított ki.

Az 1756—57. évi portális összeírás alkalmával Hatvanban 9 portát találtak, melyen 117 magyar és 45 német jobbágy lakott. A német települők a XVIII. század közepén jöttek Hatvanba. A szatmári békekötés után a birtoklanc (armalista) nemes családok közül is számosan telepedtek le Hatvanban, közöttük a Dósák voltak legszámosabban. A szatmári békekötés után görög kereskedők is telepedtek át Egerből Hatvanba, hol kereskedésük folytatásával a város gazdasági életét jelentékenyen fellendítették. 1771-ben Hatvanban már posztógyár is volt, mely Blaskó József vezetése alatt állott.

A XVIII. század második felében a hatvani uradalom vétel útján gróf Grassalkovich Antal († 1771) koronaőr, Arad, majd Nógrád vármegye főispánjának birtokába került. Unokájának, Antal herezegnek 1841-ben bekövetkezett halálával az uradalmat báró Sina Simon vásárolta meg, a ki azt 1864-ig bírta, ekkor a brüsseli „Banque foncière et industrielle Firma Langrand Dumonceau et Co“ vásárolta meg, ettől Deutsch Bernát és József vették meg s jelenleg báró Hatvany-Deutsch Sándor birtokában van.

1849 január elején, midőn Windisch-Grätz a fővárost elfoglalta, Schulzig Ferencz tábornokot küldte Hatvan felé, melyet január 20-án megszállott. A császári haddal jött Mátyus kerületi országos biztos is, a ki itt ültető fel szék-helyét s innen küldte szét rendeleteit a vármegyei hatóságokhoz. Schulzig azonban csakhamar tovább vonult Gyöngyösre, hova 21-én érkezett. Ez előhad után január végén s február havában szinte szakadatlanul vonultak át Windisch-

A kurucz
időkben.

Ura.

1848-ban

Grätz hadai a helységen. Április 1-én *Schlick* tábornok szállotta meg Hatvant, míg a honvédsereg vele szemben egész Hortig terjeszkedett. *Schlick* a prépostnál szállott meg, a hol nagy vacsorát rendezett, melyre több polgármember is hivatalos volt. Vidám poharazás közepette, a lakoma vége felé vendégeihez fordulva, így szól: „Holnap egy kis nyúl vadászatot tartok a magyar táborban; kérem, legyen szerencsém, nézzék meg.”

Csak hogy ez a nyúl vadászat balul ütött ki. *Gáspár* András, a VII. hadtest parancsnoka, a ki — hogy tájékoztassa magát — április 1-én Hatvan és Aszód felé két század huszárt küldött, mely azonban *Schlick* előőrsi elől visszavonulni kényszerült. E sikeren felbátorodva, *Schlick* április 2-án kivonul hadával, hogy *Gáspár* és *Pötlénberg* hadosztályait megtámadja. A honvédsereg azonban felkészülve várta a támadást. *Gáspár* előbb Hortnál, majd Hatvan előtt ütközött össze az ellenséggel, mely a városba húzódott. Ekkor *Gáspár* rohamra vezette a honvédeket s Hatvan rövid harez után a magyarok birtokába került. A esászáriak Aszódon át Gödöllőre, részben Bagh felé vonultak vissza. Hatvan megvétele, mely a diadalmas tavaszi hadjáratnak mintegy bevezetője volt, 290 esászári katonának életébe került, míg a magyarok csak 20 embert veszítettek.

Hatvan csak akkor látott ismét ellenséget, midőn már az orosz tanyázott benn az országban. Mialatt az orosz főcsereg, *Paskiewicz* vezérlete alatt, *Görgey* hadának üldözéséhez fogott, *Paskiewicz* herezeg seregének podgyászos szekerei, mintegy 3000 darab, Hatvanban rekedtek. *Paskiewicz* ekkor Budapest környéken táborozott, ezért sietve intézkedett, hogy *Tolsztoj* tábornok tízezer fegyverrel és harmincezreolcz ágyúval Hatvan felé húzódjék. *Tolsztoj* útra kelt s Turáig nyomult előre, hol július 20-án a *Perczel*, *Mészáros* és *Dembínszky* vezérlete alatt álló tiszai honvédsereg támadta meg. Időközben azonban *Labinczow* tábornok Hatvanba érkezvén, 5000 főnyi hadával a szorongatott *Tolsztoj* segélyére sietett. Csak a Hatvanból jött orosz segély mentette meg *Tolsztoj* tábornokot a vereségtől. *Perczel* a turai harez után Szeged felé vonult vissza, addig *Paskiewicz*, a mint megtudta, hogy *Görgey* a Sajónál táborozik, Miskolc felé tartott. Ezzel azután Hatvan környéke is liesett a további események forgatagából s csak néma szemlélője lett ama megrázó küzdelemnek, mely a világsi fegyverletétellel ért véget.

Terület.

A mai Hatvan nagyközség kiterjedése elég tekintélyes. Területe 11.105 kat. hold, a melynek nagyrésze szántóföld. Ismertebb dűlőnevei a következők: Kenderlapos, Kishomok, Elsőhegy, Strázahegy, Czigányhegy, Ürgés, Dézsmaszk, Szunyogos, Fancsali, Egytagos, Part, Rakottyás, Csücskő, Kút-lapos, Hegyshalom, Nagyhomok, Postaér, Monostor, Delelő, Némét, Malom, Zsombikos, Brindza, Telek, Nyárspart és Akol. Ez elnevezések majdnem mindenikének volt valami mondai eredete, azonban ma már ismeretlenek. A Strázahegy onnan származik, hogy ott egy erődítés nyomai láthatók.

A községhez a következő puszták és egyéb lakott helyek tartoznak: Bajpuszta, Czukorgyár, Gőrbéér, Kisgombos, Lászlómajor, Nagygompos, Nagytelek, Paphalom, Peres-puszta, Sashalom és Vasúttelep. — Hatvannak ez idő szerint 500 holdon felüli nagybirtokosai: gróf *Keglevich* Gyuláné, báró *Hatvany-Deutsch* Sándor és József és a hatvani prépost-plebános.

Lakosság.

Maga a város is nagy kiterjedésű. A lakóházak száma 1268 és a lakosság — az 1900. évi statisztikai adatok szerint — 9707 lélek, a kik közül anyanyelvre nézve: magyar 9491, német 83, tót 57, oláh 4, kisorosz (ruthén) 3, szerb 1, egyéb 68; ez utóbbiak nagyjábólra cseh-morvák. Magyarul beszél 9649. A lakosságnál a faj és típus nem egységes. A község bevándorlások és telepítések útján rohamosan növekedett s a népkeveredés még nem fejeződött be teljesen. A magyar származásúak alacsony, zömök természetűek, barna szeműek és hajúak; a sváb származásúak pedig részben magas, részben középtermetűek és ösztövérek, szemük világosbarna és hajuk szőke.

Hatvan vallási megoszlása a következő: róm. kath. 8541, gör. kath. 36, rei. 296, ág. ev. 136, gör. kel. 2, izr. 691, egyéb 1. Majdnem mindenik hitfelekezetnek van temploma. A róm. kath. templom 1859—1862-ig épült. Kegyura br. *Hatvany-Deutsch* Sándor. A református és az ágostai evangélikus felekezet Egyesült protestáns egyház néven egyesült és az összes hűvek a ref. templomot látogatják,



A hatvani pályaudvar.



A Kossuth Lajos-tér Hatvanban.



Báró Hatvany Deutsch kastélya Hatvanban.



A hatvani cukorgyár.

a mely újonnan 1898-ban épült. Az izr. imaházát még 1878-ban építtették, 1908-ban pedig renoválták és kibővítették.

Az összes népességből 3510 egyén a kereső, a többi eltartott. A kereső népesség a foglalkozási ágak szerint a következőképen oszlik meg: mezőgazdaság és kertészet 1023, ipar 1103, kereskedelem és hitel 108, közlekedés 615, közszolgálat és szabad foglalkozás (tisztviselő, ügyvéd, orvos stb.) 131, véderő (katona és esendő) 9, napszámós 83, házi eseléd 280, egyéb ismeretlen foglalkozású 156.

Mint a fentebbi adatokból megállapítható, a kereső lakosságnak csak egy-^{Mezőgazdaság.} harmadrésze foglalkozik mezőgazdasággal. A 1023 kereső közül 803 a férfi és 220 a nő. Ezek között van 7 nagybirtokos 100 k. holdon felül és 1 nagybérlő; 218 kisbirtokos és bérlő; 41 kisbirtokos, a ki azonban napszámba is eljár; 1 részes földműves és 3 kertész; összesen 271. Ezekhez járul még 179 kiegészítő családtag, a kik közül 100 férfi és 79 nő. Mezőgazdasági tisztviselő van 14, mezőgazdasági eseléd 201, mezőgazdasági munkás 16 éven alul 56 és 16 éven felül 302, összesen 358. A mezőgazdasági munkások közül 99-nek van saját háza.

Hogy Hatvan ipara milyen jelentékeny és milyen magas fejlettségi fokon áll, bizonyítja az, hogy a lakosság közül sokkal több az iparos, mint a földműves. Tulajdonképeni iparral foglalkozik 992 férfi, 104 nő, összesen 1094; házi és népi-^{Ipar.} iparral 1 férfi és 1 nő, összesen 2; vándor-iparral 3 férfi. A tulajdonképeni iparral foglalkozók közül önálló 160 férfi, 58 nő, összesen 218. A segédszemélyzet között van 26 tisztviselő, 13 kiegészítő családtag, 22 művezető és előmunkás, 688 segédmunkás, 83 inas és 46 szolga; összesen 832 férfi és 46 nő, együtt 878. Iparvállalat van 250. Ezek közül segéd nélkül dolgozik 157, 1 segéddel 43, 2 segéddel 22, 3—5 segéddel 20, 6—10 segéddel 4, 11—20 segéddel 1, 20 segédnél többel 3. Az egyes iparágak főeseményei szerint (önálló és segédszemély, férfi és nő együtt) a kereső iparosok a következőképen oszlanak meg: kovács 21, lakatos 13, egyéb fémiparos 16; gépgyártással foglalkozik 58; téglagyártással 1; asztalos 44, egyéb faiparos 3; tímár 2, kefekötő 3; fonó- és szövő-iparos 7; szabó 50, cipész és eszmadia 67, kalapos és egyéb ruházati iparos 51; könyvkötő 1; molnár 30, sütő 15, hentes és mészáros 34, szeszgyártó 2, egyéb élelmészeti iparos 537; vegyi iparos 2; kőműves 56, ác 36, egyéb építőiparos 11; nyomdász 6; szállodás, vendéglős és kávé 60. Ipparral mellékesen foglalkozott 52 férfi és 14 nő, összesen 66 lakos.

A nagyobb ipartelemek közül *Hatvani-Deutsch Ignáz* és *Fia* ezukorgyára, ugyanennek répaszelet-száritó vállalata, a *Borsód—Miskolci Gözmalom* r.-t. és a *Surányi Testvérek* gőzmalma, *Gyárjás Tivadar* gőztéglagyára, Hatvan község villamvilágítási és erőátviteli telepe, *Blumenthal Béla* cement-tetőcserep- és betoncső-gyára, *Csepreghy Ferenc* koporsó- és butorgyára és *Mauthner József* szeszgyára említendő.

Ezek közül a legjelentékenyebb a hatvani ezukorgyár, mely a kassa-zborói országrút és a Zagyva folyó mentén, a Máty. Hatvan állomásának tözomszomságában fekszik. 1889-ben a budapesti *Deutsch Ig.* és *Fia* cég akkori főnöke: *Hatvani Deutsch Bernát* alapította, ki haláláig állt a vállalat élén. A gyár 19 éven át „*Deutsch Ig. és Fia* hatvani ezukorgyára” cég alatt működött; 1908 augusztus 1-én részvénytársasággá alakult át és felvette a „*Hatvani ezukorgyár R.-t. Deutsch Ig. és Fia*” céget. A részvénytársaságot a budapesti *Deutsch Ig. és Fia* cég jelenlegi tagjai: báró *Hatvani-Deutsch Sándor*, báró *Hatvani Deutsch József* és báró *Hatvani Deutsch Béla* igazgatják, a kik a gyár alapításának életében is tevékeny részt vettek a vállalat irányításában és *Hatvani Deutsch Bernát* halála után pedig együtt vezették tovább. A gyár 1889-ben napi 6000 métermáza répnak a feldolgozására épült; 1894-ben kibővítették napi 10.000 métermáza répnak a feldolgozására; 1897-ben ismét meggyőzöbbitották annyira, hogy naponta 15.000 métermáza répat tudjon feldolgozni. végre az 1905. ében ezukorlégyárnak (rapéria) felépítésével a gyár mai nagyságára bővült ki és most naponta 22.000 métermáza ezukorlépat tud feldolgozni. Répnaknak hinyolezand részt a gyár *Hoves*, *Szolnok*, *Békés*, *Arad*, *Bihar*, *Csanád*, *Hajdú*, *Szatmár* és *Borsod vármegyék*ből szerzi be, évi feldolgozásának egyenylezand része pedig a saját kezelésében levő gazdaságokból kerül ki.

Az alapítás ében a gyár összesen csak kerek 600.000 métermáza répat dolgozott fel, ez a mennyiség azonban évről-évre növekedett és fokozódott a gyárnak idoról-időre történt nagybővítésének arányában, ma már az évi ezukorlépa-feldolgozás három millió métermázsanál többre rög. Kész ezukor léloilitott a gyár alapításának esztendejében 58.400 métermázsat, ma pedig évenként készit összesen körülbelül 350.000 métermázsat. A kész árú túlnyomó része fehér, ú. n. kristályezukor, kisebb része nyerszezukor. Készit továbbá a gyár nagyszemesűjű, sárga kristályezukor, melyet speciálisan a Portugál gyaszatiparban értékesit. Az elolilitott ezukornak elenyésző kis része fogyn el a belföldön, a termelés zöme külföldre vándorol. Egyáltalában a hatvani ezukorgyár volt úrtörője Magyarországi ezukorkivitelének; 1889-ben, a mikor a gyár alakult, Magyarországnak mintegy 500.000 métermázsaní ezukorfigyasztásából csak alig 200.000 métermázsat tudtak az akkor fennállott hazai gyárak elolilitani. Ma hazánk körülbelül 2 millió métermázsa ezukor vizs külföldre, a minek körülbelül egyheted része — 300.000 métermázsanál több — egyedül a hatvani ezukorgyárból kerül ki. Kivételével a gyár Portugálián, Angolországon, és a Balkán államokon kívül felkeresi Ázsia

Czukorgyár.

egfentebb kikötőit, Kis Ázsiában, Arábiában, Elő- és Hátsó Indiában, China és Japánban. Minden hónapban vizsik a hajók Fiuméből a hatvani czukrot Smyrna, Aden, Bombay, Calcutta, Carachi, Singapore, Shanghai, Yokohama stb. nagy ázsiai kikötőbe, s mindenütt a hatvani gyárnak a védjegye (H betűben horcony) egyike a legismertebbeknek.

Hatvan neussak Magyarországnak, de Európának legnagyobb czukorgyártétele. Németországnak és Ausztriának legnagyobb gyárjai évi termelésük mennyiségével messze a hatvani mögött maradnak. Ha pedig a külföldi gyárak évi átlagos termelését összehasonlíthatjuk, Hatvan egymaga tízszer annyi czukrot gyárt, mint egy-egy francia vagy belga czukorgyár átlagban, hatszor annyi, mint egy-egy osztrák vagy német gyár, háromszor annyi, mint egy-egy hollandiai gyár és a hazai gyárak évi átlagát is körülbelül $\frac{1}{3}$ -ával szárnyalja túl. A gyár körülbelül 1200 munkást és 100-nál több tisztviselőt foglalkoztat, a kiknek évenként csak fizetésért 500,000 koronánál többet ad ki, tehát háromszor annyi, mint az alapítás évében, a mikor munkabérekre kerek 170,000 koronát kellett. Említést érdemel még — ha már erről a minden tekintetben nagyszabású gyárról szólnak — hogy a gyártásnál nyert mellékterméyekből — mellesből és répaszeltekből — semmi sem kerül külföldre, mindent kizárólag a gyárnak répatermelői használnak fel takarmánynak gazdaságaikban. A kilőgőzött répaszeltekné kisebb része — körülbelül 500,000 méternáza — frissen fogy el, a többi a gyárban berendezett szárítókámban megszáritják és mint szárított répaszeletet használják fel. Évenként körülbelül 60—70,000 méternáza szárított répaszelet készül, a mi frissen körülbelül tízszeres mennyiségnek felel meg. A répaszeltekné szárítását is a hatvani gyár kezdte meg először Magyarországon, hogy még azok a termelői is használhassák az annyira értékes répaszelet-takarmányt, a kiknek a gyártól való nagy távolságok miatt frissen nem volna érdemes azt elhozni. A czukorgyárnak saját iparvázánya és több kiterő-rakodóvágánya van, melyeknek hossza körülbelül 8 kilométer és mezei vasútja, mely körülbelül 20 kilométer hosszú és a czukorgyárat gazdaságaival köti össze. A gyárnak vasúti forgalma évenként körülbelül 50,000 vagonra rúg.

Az ipariál és kereskedlemmel együtt járó hitelügyi viszonyok virágzóknak mondhatók. A pénzlelt forgalmat a következő pénzüintézetek bonyolítják:

Gazdasági bank r.-t. Alakult 1906 júl. 15-én. Fióktelepe van Pásztón. Alapítóké 200,000 K, 1000 db. 200 koronás részvény. Igazgatósági elnök *Szent-Iványi* Farkas; alelnök *Blasovich* Oszkár. Ügyész: *Fajda* Lipót dr. Pénztáros: *Hollódy* Károly. Főkönyvvéelő: *Bednits* Zsigmond.

Hatvani népkán r.-t. Alakult 1893-ban. Alapítóké 200,000 K, 200 drb. 1000 koronás részvény. Elnök: *Grin* József dr. Igazgató-tanácsosok: *Knau* Lajos, *Papp* József és *Rottenstein* Lajos. Ügyvezető: *Hirling* Gyula. Ügyész *Konrád* Gyula dr. Pénztáros: *Hirsch* Ignác.

Hatvan városi takarékpénztár r.-t. Alakult 1899-ben. Alapítóké 80,000 K, 1600 drb. 50 koronás részvény. Vezérigazgató: *Knau* Gábor, Felügyelő bizottsági elnök: *Lakner* Aladár dr. Pénztáros: *Gódor* Géza. Főkönyvvéelő: *Priskil* József.

Hatvan ridiki takarékpénztár r.-t. Alakult 1872-ben. Fióktelepe van Pásztón. Alapítóké 160,000 K, 800 drb. 200 koronás részvény. Igazgatósági elnök: *Koppély* Géza. Vezérigazgató: *Scheidt* Agoston. Ügyész: *Csepány* Géza. Főpénztáros: *Harmos* Albert. Pénztáros: *Illés* Kálmán. Főkönyvvéelő: *Hillebrand* Ferencz. Könyvvéelő: *Balázs* Miksa.

A város.

Hatvan küljege teljesen városias jellegű. Rendezett utcái csinosak és tágasak. Számos középülete emeli a szemlélőben támadt jó hatást. Van több terjedelmes és kellemes külsejű kastélya és úrilaka. Ezek közül említést érdemel báró Hatvany-Deutch Sándoré, a melyet még Grassalkovich herczeg építtetett a XVIII. század végén. Ettől előbb báró Sina Simon, majd a brüsszeli „Banque Foncière et Industrielle Firma Langrand Dumonceau et Comp” birtokába került. Később vétel útján Deutch Bernát és József tulajdonába jutott s örökségképen szallt a mai tulajdonosra. Sas-halom pusztán gróf Keglevich Gyulánénak van csinos úrilaka, a mit még Csányi Agoston építtetett 1896-ban. A czukorgyár telepen is van három modern úri lakás. Kettőt 1890-ben, egyet 1904-ben építtettek. Mindhárom a Deutch Ignác és Fia cégé tulajdona s ezekben lakik a gyárat vezető három Hatvany-Deutch testvér.

A városnak természeti nevezetességei ugyan nincsenek, azonban történeti emlékekben bővelkedik. Ilyen történelmi emlékmű a mai városháza is, a mely hajdanában pálos-kolostor volt. Hogy mikor épült, azt semmiféle oklevélből sem lehetett megállapítani, pedig már több száz éves lehet. A határban az egykori török földvár árka, a mely a török hódoltság idejéből megmaradt, ma is látható. Továbbá a Strázsa-egyűség végső nyúlványán, melyek a községig érnek, három ivezeti erődített nyomai vannak. Szántás közben már nagymennyiségű népvándorláskorabeli eserdegyénytöröket, kébaltát s középkori fegyverrészeket és pénzeket vetett ki az eke. Ezeket kívül elvéve már római császárak érméire is bukkantak.

Intézményei.

Hatvan, mint járási székhely, a közhivatalok nagy mennyiségűt egyesíti falai között. Van itt helyben állami anyakönyvi hivatal, kir. járásbírószék, a mely telegkönyvi hivattal kapcsolatos, törvényeszkileg Egerhez tartozik; továbbá adóhivatal, kir. közjegyző, pénzügyi szakasz és csendőrség.

Az iskolák mellett kultur hivatást teljesít a *Népkönyvtár* is, melyet 1888-ban maga a község alapított. A könyvtárban 300 kötet könyv van. A könyvtárt az áll. gazdasági szaktanító kezeli és naponta a délelőtti órákban nyitva áll a közönség számára.

Van Hatvannak még egy közkönyvtára s ez a *Katholikus Kör népkönyvtára*, mely 1897-ben az egyesülettel egy időben keletkezett. Népkönyvtára 1900-ban alakult át. Ez évben a földmivélsügyi minisztérium 135 kötet könyvvel ajándékozta meg. Ez idő szerint a könyvtár kötetneinek a száma a 300-at meghaladja.

Hatvan mozgalmas társadalmi életének tanújaképpen a Katholikus Körön kívül még a következő egyesületek és testületek mukodnak a városban: Kaszinó, Polgári Kör, Delegesület, Tanügy-pártoló Egyesület, Egyesült Ipartestület, Iparosifjúsági Egyesület, Gazdatiszt Kör, Máv. Altisztek Köré, Asztaltársaság, Izr. Betegsegélyző Jótékony Nőegylet, Chevra Kadisa, Iparos Temetkezési Egyesület, Kath. Temetkezési Egyesület, Vasúti Alkalmazottak Temetkezési Egyesülete és Önkéntes Tűzoltó-egyesület. Ezek mindenike a névelen kifejezett célt szolgálja és buzgóan teljesíti hivatását.

HEVES.

Ez az ősrégi helység, a Nagy-Alföld északi részén, közel a vármegye határához, teljesen sík vidéken fekszik. Határának délkeleti részén, egyik sarkát a *Hanyi-ér* vize metszi ketté. A mátra—kőrös-völgyi vasútvonalnak egyik legjelentősebb állomása. A községből öt kőút ágazik szét, melyek közül három törvényhatósági, kettő pedig viczinális között. Törvényhatósági út innen három irányba: Eger, Gyöngyös és Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye felé közlekedik. Mint forgalmi gócpontot, kedvező fekvése egyenesen arra utalja Hevest, hogy a róla elnevezett járás székhelye legyen.

Fekvése.

Heves egykor királyi várbírtok és a hevesújvári várszerkezet székhelye volt. Első ízben V. István, akkor még ifjabb király, 1264. évi adománylevele említi a hevesi várjobbágyságokat, mint Tarnaörs szomszédait. V. István gyakran megfordult Hevesben. 1271-ben itt gyűlést is tartott, mely alkalommal *Lampert* akkori egri püspök kérelmére IV. Béla királynak a püspökség birtokaira vonatkozó, 1261. évi adománylevelét megerősítette.

Története.

Egyháziilag már az első időkben fontos szerepet játszott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék az egyik főesperesi kerület székhelyeként említi. A XIV. század közepén az *Aba* nembeli *Kompolti* Imre (1324—39) birtokában találjuk, a ki alkalmasint Róbert Károly királytól nyerte adományul azokért a szolgálatokért, melyeket a *Csák* Máté elleni hadjárat alatt teljesített. Fiai 1348-ban megosztóztván az atyai örökségen, Hevest három részre osztották s az osztzkodók közül János, a *Visontai* család őse, továbbá István és Imre, a *Detky* család őse, egy-egy részt kapott belőle.

Az 1467. évben itt tartotta közgyűlését Heves vármegye közönsége, *Országh* Mihály nádor elnökelete alatt. Hevest ekkor már városnak írják az oklevelek. Ez időtájt a Nánai *Kompoltiak* birtoka. 1468-ban *Kompolti* Miklósé volt, de néhai *Kompolti* János leányának, Margitnak fiai: *Szén* György és Péter, anyai jогon fele részére szintén igényt tartván, *Kompolti* Miklóst perbe idézték. Később 1489-ben *Kompolti* István leányának Erzsébetnek fiai: *Bánffy* Miklós és Jakab, szintén részt követeltek Heves mezővárosból, továbbá a hozzátartozó Domszló, Markaz, Visonta, Detk, Györk (Vámosgyörk) és Fegyvernek helységekből a *Kompoltiaktól*. *Kompolti* János fiai, Zsigmond és Ferencz, valamint *Országh* Mihály négy fia, János, a váci püspök, Ferencz, Imre és László között 1522-ben kölcsönös örökösödési szerződés jött létre, a melynek értelmében a *Kompoltiak* kihaltával Heves az *Országh* családra szállott.

Mn. város.

Az 1549—1552. évi adóösszeírásban Heves mezőváros *Országh* Kristóf birtokában levőnek mondatik, ekkor azonban — mivel *Országh* Kristóf még kiskorú volt — a város *Losonczy* Istvánt, az említett *Országh* Kristóf gyámját uralta. *Országh* Kristófnak ekkor 19 portája volt itt, kívülre még *Jakcsy* Mihálynak volt itt 11 portája.

Az 1552. évben Heves városa is behódolt a törököknek. Az 1552. évi adóösszeírásban már a hódoltság helységek között szerepel. Az 1554. évi összeírás szerint *Országh* Kristófnak 13. *Jakcsy* Mihálynak pedig már csak 4 portája volt itt. 1559-ben a törökök szemétt vetettek Hevesre, hol palánk-erődítést készítettek emelni, hogy az egri várat tarthatatlan helyzetbe hozzák. Mind-

A lakók által.

eme viszonyok mellett még 1564-ben és 1569-ben is a régi magyar földesurak háborítatlanul gyakorolták itteni földesúri jogait, sőt a helységi lakossága, az idemenekült jobbágyok következtében, jelentékenyen szaporodott is. Míg 1552-ben csak 30 portát írtak itt össze, addig az 1564. évi adóösszeírásokban az összeírt porták száma 44-re, 1569-ben 54-re emelkedett.

A XVI. század végén a törökök kifejezetten birtokukba vették a helységeit, hol palánkot emeltek, melynek őrsége szüntelenül harezban állott a végbeli vitézekkel. Így 1630-ban a hevesi őrségből 32-en estek magyar fogságba. A török hódoltság alatt Heves, mint általában törököktől lakott hely, sem adót, sem tizedet vagy más szolgálmányt nem fizetett.

A
főszabí dulas.
Egy évszázadot meghaladó időn át nyögött Heves a török uralom alatt. Végre közelgett a szabadság órája. 1685 őszén, milőn Heister Donát és Mersi Gáspár eszásári tábornokok Szolnok elfoglalására indultak, a mint Gyöngyöst elhagyták, hol Heister *Petneházy* Dávid 3000 főnyi halálával egyesült, a törökök elmenekültek a hevesi palánkból, mely földsánczszal és árkokkal meg volt ugyan erősítve, de reudes ostromnak nem állhatott volna ellent. Így azután Heves, október 16—19-ike között, kardesapás nélkül, a keresztény hadak birtokába került.

Birtokosai.

A török uralom alatt a régi magyar földesurak, illetőleg azoknak jogutódai fenntartották jogaitak Hevesre is. Az 1684. évi összeírás szerint *Wesselényi* Pál birtokában találjuk; a törökök kiűzetése után azonban Heves is, mint a vármegye annyi más helysége, fegyverjog címén idegenek birtokába került. Az 1693-ban tartott összeírás alkalmával *Glöckelsberg* (Glöckelsberg) eszásári ezredes birtokában találjuk. De a *Nyáry* családnak, mint az Ország-h család egyik örökösének, végre sikerült hosszadalmas per útján visszaszereznie Heves mezővárost is. Az 1741. évi összeírás szerint tehát a Nyáry család birtokában találjuk, a mely a szomszédos Átány és Pély községekkel együtt, Hevesnek is felerészét bírta. Továbbá az itt birtokos *Bernáth*, *Szepessy*, *Radics*, *Németh*, *Dobóczy* és *Freizeizen* családokon kívül, másik fele részben gróf *Haller* bírta, kinek jogutóda: *Koburg*-bíbizomány, továbbá a gróf *Berényi* család s ennek jogutóda a báró *Orczy* család.

A XIX. század első felében báró *Orczy* László és György, gróf *Esterházy* János, gróf *Szapáry* József, továbbá a *Radics*, *Németh*, *Bernáth* és *Szepessy* örökösök, *Dobóczy* és a *Freizeizen* családok bírtak itt földesúri joggal. Ezeken kívül a múlt század elejétől kezdve birtokosok itt a szántói nemesek is, a kik Heves ötöd részét bírták, mely visszaháramlási jog alapján a kincstár tulajdonába ment át, mert ugyanis a Szántón volt birtokaikért a kincstártól esere útján szereztek meg. Ezeknek azonban jobbágytelkeik nem voltak és birtokaikat palatinális házhelyeknek nevezték. Ezek jogán voltak itt birtokosok a *Lévay*-*Borbély*, *Soldos*, *Ürményi Nagy*, *Nyireő*, *Szalatnay*, *Csörgeő*, *Szomotyai*, *Jeszenszky*, *Horváth*, *Petheő*, *Fehérváry*, *Luby*, *Völgyi*, *Balla*, *Várkonyi* és más családok.

Ez idő szerint a következők Heves legnagyobb birtokosai: *Köburg* Fülöp herceg, kinek hevesi és átányi birtokából 3000 magyar holdat *Braun* Sándor bérrel; a hevesi és pélyi részből pedig 3400 m. holdat bérelnek a *Spitzer* testvérek. *Dobóczy* Dezsőnek Heves és Pálosvörösmart határában 1600, *Báthly* Ignácznak pedig Hevesen és Tarnasádnánban 600 m. hold birtoka van; mindkettőnek a hevesi része régi családi birtoka, az utóbbi női ágon. *Pajzs* Gyulának Hevesen és Tarnamérán 2800 m. holdnyi birtoka terül el, a melyből a hevesi rész báró *Puton-féle* birtok volt. *Remenyik* István dr.-nak Heves és Erdőtelek határában 540 m. hold birtoka van; a hevesi résznek egyik fele a Kanyó családé volt, a másik felét pedig 1868-ban *Remenyik* József vette Brudern tábornoktól. *Németh* Lajosnak az idetartozó Pusztacsászon 970 m. hold a birtoka, a mely előbb a *Barkóczy* családé volt és vétel útján került a mai tulajdonos kezére. *Elek* Jánosnak Hevesen és az Erdőtelekhez tartozó Pusztatenken van 800 m. hold birtoka.

Tanyái, dűlői.

Heveshez tartoznak a következő tanyák és egyéb lakott helyek: *Báthly* Ignác-tanya, *Bútelek*, *Dobótág* (*Dobóczy* Ignácé volt s megvette tőle *Lovász* Dezső), *Fácánysos*, *Herczegtag*, *Lévay* *Borbély* *Kornélia* tanya, *Maekzy* tanya, *Máder* *Miksa* tanya, *Maresa* tanya (*Szalatnay* *Maresáról* nevezve), *Mihályi* *Ferenc* tanya, *Németh* *Albertné* tanya, *Okolicsányiné* tanya, *Pap* tanya, *Pusztacsász*, *Sárga* pusztá, *Soldos* *Sándor* tanya, *Szabó* *Ignác* tanya, *Város* tanya és



A hevesi emlékoszlopok.



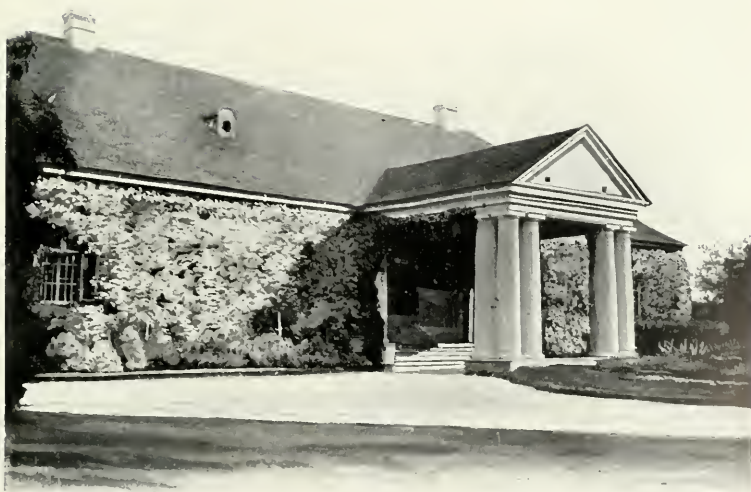
Remenyik József.



A hevesi kaszinóépület.



Majzik Viktor úrilaka Hevesen.



Dobóczy Dezső úrilaka Hevesen.



Kállay Rudolfné úrilaka Hevesen.



őzv. Hellebronth Gézáné kuriája Hevesen.

Verezel. A Peres Petheő László tanya és Spitzer Ignác tanya már megszűnt, mert ezeket parcellázták és kisembereknek eladták.

Heves, a hagyomány szerint, már a honfoglalás idejében erődített hely (földvár) volt, a mit igazolni látszik az a körülmény is, hogy a vármegye e helyről nyerte elnevezését. A hajdani földvár nyomai még mai nap is megvannak. Hasonlóképen a Verezel nevű dűlő is egy elpusztult váraes emlékét őrzi. Erről a nép ajkán élő hagyomány azt tartja, hogy az ott volt várat a tatárpusztítás tette semmivé. S akkor oly bizonyú nagy volt a vérengzés, hogy a miatt Verezelnek neveztek s ebből keletkezett a mai Verezel elnevezés. Az egyéb történeti elnevezésekhez fűződő emlékek már feledésbe mentek.

A török uralom alól történt felszabadulás után a helységnek nagyon csekélyszámú lakosa volt s a földek megművelésére teljesen elégtelennek bizonyult, azért a felső részekről hazaszállingózott birtokosok igyekeztek német és tót ajkú lakosok betelepítésével birtokaikat értékesebbé és hasznosabbá tenni. Ennek következményeként a lakosság vegyes nyelvű volt. Még a múlt század elején is magyar, német és tót nyelven, felváltva tartották a róm. kath. egyházban a szónoklatokat. Később *Becsky* nevű egykori plebánosa az iskolában csak magyarul taníttatott és csak magyarul szónokolt a templomban. Így azután a német és tót nyelvet teljesen kiküszöbölte és 40 évi plebánosi működése után híveit, mint tiszta magyarokat adta át utódjának. Heves 1836-ban már népes helység; 3777 róm. katolikus, 185 református, 45 ág. hitv. evangélikus, 6 görög keleti és 208 izraelita, összesen 4221 lakosa volt. A mai Hevesen — az 1900. évi statisztikai kimutatás szerint — 7989 lélek lakik. Ezek közül 3885 férfi és 4104 nő; életkor szerint: 1—14 éves fiú és leány 2963, 14 évnél idősebb nőtlen és hajadon 1399, házas 3156, özvegy 467, elvált 4. A lakosság anyanyelvi megoszlása a következő: 7952 magyar, 14 német, 16 tót, 7 egyéb; magyarul tud 7979. Vallásra nézve: róm. kath. 7153, gör. kath. 10, ref. 314, ág. ev. 17, gör. kel. 1, unitárius 1, izr. 491, egyéb 2. A lakosság száma folytonos emelkedésben van, nemcsak a természetes szaporodás, hanem a munkásosztály bejövetele következtében is. A nép józan életű, rendes és munkás.

Lakosai.

Az összes népességből 3256 egyén a kereső, a többi eltartott. A kereső népesség a foglalkozási ágak szerint a következőképpen oszlik meg: mezőgazdaság és kertészet 2214, ipar 451, kereskedelem és hitel 73, közlekedés 20, közszolgálat és szabad foglalkozás (tisztviselő, ügyvéd, orvos stb.) 94, véderő (katona, esendőr) 11, napszámos 76, házi-cseléd 244, egyéb ismeretlen foglalkozású 70.

A mint a fentebbi adatokból látszik, a kereső lakosság kétharmad része mezőgazdasággal foglalkozik. A 2214 kereső közül 1759 a férfi és 455 a nő. Ezek között van 21 nagybirtokos 100 k. holdon felül és 8 nagybérlő; 240 kisbirtokos és bérlő; 46 kisbirtokos, a ki azonban napszámba is eljár; 1 részes földműves és 2 kertész; összesen 318; ezekhez járul még 198 segítő családtag, a kik közül 154 férfi és 44 nő. Mezőgazdasági tisztviselő van 9, mezőgazdasági cseléd 355, mezőgazdasági munkás 16 éven alúl 157 és 16 éven felül 1177, összesen 1334. A mezőgazdasági munkások közül 349-nek van saját háza.

Mezőgazdaság.

Heves területe 17.240 katasztrális hold. A község határának éjszak és nyugat felé terjedő felerésze homok, keleti és déli része pedig elegendő homokvegyületű s minden szokott gazdasági növény termelésére alkalmas, jó fekete talaj. Tekintve tehát azt, hogy a termőföldek minősége az átlagon felüli, könnyen megérthető, hogy a 3256 kereső egyén közül, így nagy százalék (2214 lélek) keresi kenyerét a föld művelésével. A gazdálkodó nép kielégítő vagyoni viszonyok között él és vagyonosodik. Vagyonosodása biztos fejlődéssel halad előre, a minék legfényesebb bizonyítéka az, hogy az 1860. évben végrehajtott tagosítás alkalmával a népnek (volt úrbéreseknél) kiosztott 3000 hold birtokon felül, vétel (parcellázás) útján még annyit szereztek, hogy a jelenben kezükön levő föld a 6000 holdat meghaladja és a takarékpénztárak betétjeinek tekintélyes részét a földművelő osztály szolgáltatja.

Heves 17.240 k. hold területe művelésiágak szerint a következőképpen oszlik meg: szántóföld 13.052, kert 164, rét 914, erdő 686, szőlő 1040, legelő 644, nádas 6, földadó alá nem eső terület 723 k. hold. Összesen tehát 17.239 kat. hold.

A terméketlenek közé vannak sorolva: a közlekedési útjak, gazdasági dűlők és utak, épületek és belsőiségei takarmánykertek, vízvezető és határ-árkok.

A n ivelési ágakban az utóbbi években annyiban történt változás, hogy a legelők és rétek kis része szántóul használtatik és hogy a szőlővel beültetett terület szaporodott.

A szántóföldek és más művelési ágak következőképen vannak osztályozva :

Művelési ág	I.		II.		III.		IV.		V.		VI.		VII.		VIII.	
	K.	F.	K.	F.	K.	F.	K.	F.	K.	F.	K.	F.	K.	F.	K.	F.
Szántóföld ..	23	—	20	—	17	—	14	—	10	—	6	40	3	60	1	80
Kertek	26	—	21	—	18	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rétek	24	—	20	—	16	50	15	—	11	—	8	—	3	—	1	60
Szőlők	19	—	15	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Legelők	—	—	10	—	8	—	6	—	4	—	2	40	1	60	—	60
Erdők	6	40	5	20	3	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nádasok	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A 17.239 kat. hold terület 359 birtokos között oszlik meg és pedig úgy, hogy 329 kisbirtokos, 24 középbirtokos és 3 nagy birtokos birtokolja. Ebből látható, hogy aránylag sok családnak van földbirtoka, különösen, ha az 5 holdon aluli birtokokat számítjuk, melyeknek száma nincs feltüntetve, hogy manap kevés a nagybirtok. Hogy viszonylag a törpe lirtok száma ennyire nagy, nem mondható kedvező körülménynek, mert ez a föld túlságos eldarabolásához fog vezetni. E kis és törpe birtokokon azonban — a gazdálkodás hátrányára — alig van tanyai rendszer, mert az egész határban 329 kis- és 27 középbirtok mellett mindössze csak 32 tanya van és így a gazdák nagyobb százaléka a városban lakik, már pedig tudvalevő, hogy a hol a gazda télen-nyáron a tanyán lakik, ott a gazdaság sokkal jobb.

Heves talajviszonyai nagyrészt kedvezők, mert földje, melyek egyrésről közép-kötötttségű humozus vályogtalajból, — helyenként szikes vegyületű vagy szikes foltokkal — másrésről homokos, telelényes vályog és telelényes homokból és kvarcos sárga homokból áll, eléggé termékeny, a kevésse belterjes művelés mellett is, mert a mindenféle termés jól megterem. A föld megmunkálhatósága tekintetében az egész határ a könnyebben művelhető talajok közé tartozik.

Mielőtt az általánosan uralgó gazdasági rendszer megismertetését vázolnánk, szükségesnek találjuk megemlékezni a föld megművelésének minőségéről. E tekintetben örömmel jegezhetjük ide, hogy az itteni birtokos és bérli osztály a helyi viszonyokhoz mérten a kor színvonalán álló talajmunkákat végez. Még a kisgazdáról is elmondható, hogy rossz talajn ívelő eszközöket nem használ. Annál is általános a vasgerendélyes Saek-rendszerű eke, egyeseknél még a kettős eke is, csak az a baj, hogy nemesak akkor használja, mikor annak használata okszerű, hanem akkor is, a mikor egyes ekével kellene mélyebb szántást végeznie. Az egyes kultúrnövények alá jól előkészítik a talajt, sőt a nagyobb gazdaságokban a gőzeken ívelés is szokásos. A talaj őszi felszántása általános és csak kivételes esetekben marad tavaszig szántatlanul. Egyéb művelő eszközök is, mint a vashorona, henger és a vetőgépek jók, az oldaloást mindinkább elhagyták és itt-ott már a tárasás boronának a munkáját is lehet látni.

A gazdasági rendszer tekintetében különbséget kell tenni a nagybirtok, középbirtok és a parasztbirtok között. Az uradalmak és középbirtokosok egyrésze ugyanis már régebben rátért a megfelelő gazdálkodási rendszerre, sőt egyesek belterjes gazdálkodást is űznek, n íg a kisgazdák csak most tértek át a bármás nyomású gazdálkodásról a négyesforgó felé. Általában szabad gazdálkodási rendszer a szokásos, de különösen a nagyobb gazdaságokban számbaveszik a különféle termények ama művelési arányait, melyek a helyi viszonyoknak leginkább megfelelően megállapíthatók.

A gazdálkodás fősllya : a búzatermelés, amaz arány lehető betartásával, a melynek a kalászosok, kapás és takarmány-növények között fenn kell állania. E főtermény, minőség tekintetében, minden búzával versenyezhet és mind kivételre mind a vidéki és fővárosi összes malmokban biztos vevőre talál. Minőségi súlya 78 kgm-on aól alig súlyed, ellenben többször meghaladja a 80 kgmot. Ép ily kiváló minőségű a rozstermény, melyet kivételre szivesen vesznek s ez fedezi helyen és a vidéken is a konverzió-szükségletet. Árpa és zab is kerül eladásra és az árpa többnyire malátá-árpaként kerül forgalomba. Távlatbb vidékről és külföldről szerzett gabona-nemekkel tettek a nagyobb gazdaságokban időről-

időre kísérleteket, kisebb-nagyobb eredménnyel, de leginkább megmaradtak a diószegi és bánati magnál és időről-időre a magváltozás kedvéért e búza téleséggel frissítették fel a vetőmagot, hogy a degenerálástól megóvják, de a búzaüszög ellen is, noha rendszeres áváznak is. Árpából leginkább a Chevalié és Hanna-árpat, zabból a Dupoi és magyar zabot vetik.

A burgonya a homokrések egyik főterménye, valamint a dinnye is. Nagyobb gazdaságokban a házilag termelt mennyiségen felül, e termelésre alkalmas földeket kiesiben osztják ki, elég nagy: 40—50 kor. földenkénti bérösszeg mellett. A burgonyát a nép élelmiszerként termeli, nagyobb gazdaságok azonban azt etetési célra és eladásra, szeszgyárosok vagy élelmizikk-kereskedők részére. A dinnye-termelés, mely mint Hevesi dinnye régi jólíret megtartotta, igen előnyösen jövedelmez a magas bér mellett is. Nemesak a vidékbeli városokba és megyébe, hanem Budapestre és Galicziába is szállítják 4—5 kor. ár mellett, métermázsánként. 1908-ban csak az itteni állomásról — kizárólag Budapestre — 70.000 és egyéb állomásokra 16.000 kgramot szállítottak el.

A rétek hiányát pótló takarmányfélék között legnagyobb tért a bükköny, homoktalajon pedig a baltaezim és lupinus, újabban a esibehur (*Spergula Arvensis*) foglalja el. A melegebb rétegű, humózus vályogtalajon termelik a lucernát is, mely csak kivételesen kaszálható négyszer, legjobb esetben már az 5-ik évben hanyatlásnak indul, leginkább a miatt, mert a lucerna-bogár és a lucerna-böde ellen nem védekeznek. Ezenkívül nagy súlyt fektetnek a dohány-termelésre is; a beültetett terület 832 k. hold — melynek átlagos holdankénti termése 8 n.m. és átlagos ára 38 kor. Sajnos, hogy az utóbbi években nagy arányokban lépett fel a dohány-szádor, melylyel azonban gazdáink igyekeznek megküzdeni.

Az itt felsoroltakon kívül minden egyéb, a gazdaságoknál előforduló termény, a szükséglet fedezésére szolgál. Míg sok helyen az állattenyésztés dekadenciába került, addig itt depekoráció nincsen és minőség tekintetében a kisgazdáknál is emelkedésről beszélhetünk. Nagyobb gazdaságokban, mindenféle állatfajból a legszebb tenyésztéseket találhatjuk. Ezelőtt a magyar gulyabeli fehérmarha tenyésztése dívott a kisebb gazdáknál, többnyire rosszul táplált esenevész anyaggal és csak elvéve lehetett látni egy-egy jól tejelő tehénét. Mintegy 12—15 évvel ezelőtt a nyugati fajta pirostarka (Bonyhádi) tenyészirányt karolták fel, kivéve egy-két nagyobb uradalmat, a hol a magyar fajmarhát törzsgulyákban okserű kiválasztással tovább tenyésztik, jó apaállatokat szereztve be azokhoz.

A lónevelésre is nagy súlyt fektetnek. A szép alakú, könnyű kanczák s az állami ménlovak után, szép termetű, jó csikókat nevelnek, melyek több ízben részesülnek állami jutalomdíjban és melyeket szívesen vásárolnak katonai szükségletekre és luxus célra is. Ez okból a kisgazda állattenyésztésével legszívesebben a lónevelésre szoríkozik.

A juhtenyésztés Heves határában számbelileg évek óta hanyatlóban van. Mióta a legelők fogynak, ezzel arányban fogyott a juhok létszáma is. Juhot leginkább a nagyobb birtokokon tartanak, a hol téres legelőkkel rendelkeznek, különösen a homoki gazdaságokon, a hol megfelelő parlagokat vagy e célra könnyen vethető és beállítható legelőket lehet teremteni. Ezekben a gazdaságokban nagy gonddal üzik e tenyésztést, szem előtt tartva azt, hogy a gyapjú finomságának az emelése mellett, a testsúlyt és gyors fejlődést előmozdítassák. Ezért a régi hazai fésű-gyapjas juhokra, keresztzésül a Rambouillet Precio jól kiválasztott kosait használják. A nyírsúly darabonként kor szerint $1\frac{60}{100}$ — $1\frac{60}{100}$ — $1\frac{75}{100}$ kgr., az eladási ár mm.-ként 260—270 kor. vagy bécsi méz-ánként 135—140 kor. tisztai vagy mesterséges úsztatókon történt úsztatás után.

A sertésenyésztés, mely a sertészvést előtt nagyarányú volt, mangaliczafajból áll. Azelőtt minden gazda, sőt a munkás ember és család is tarthatott és tartott is néhány tenyészsertést; de a viszonyok lényegesen megváltoztak. Az évek óta tartó sertés-vész és az a körülmény, hogy a szegény ember nem kaphat sertése számára legelőt, okozzák, hogy a város sertésenyésztése a városbelleknél és kisgazdáknál apadóban van.

A baromfi-tenyésztést kisebb mértékben üzik és inkább a tanyákról kerül ez be a piacra.

Állattenyésztés

Méhészete sem nagy. Inkább az iparosok üzik és egyes úri emberek. A Zirczón-kasok száma kb. 2411 drb. és mintegy 18—20 métermázsát termelnek, melyet métermázsanként 140 koronával értékesítik.

Hevesen a loállomány: összesen 959. Szarvasmarha, magyar faj: 855, tarka 1156, borderes 9, egyéb tarka 139. Sertés 3320, juh 3112.

A munkás-viszonyok meglehetősen változatosan mentek át az utóbbi években. Mai nap, ha nincs is munkahiány, annyira felszökött a munkabér, hogy ez az országos átlagot meghaladja. A munkabérek felszökését a szociálisztikus mozgalmak okozták, melyekhez a magyaránú szőlő-telepítés is járult, a napszámbér a téli hónapokban férfiaknál 1 kor., nőknél 60 fill. Márcziusban 1,20 és 80 fill. Áprilisban 1,40 és 80. Májusban 1,60 és 1 kor. Júniusban 1,80 és 1,20. Júliusban, augusztusban 2,60 és 140. Szeptemberben 1,60 és 80. Októberben 1,40 és 80. Novemberben 1,20 és 60 fillér.

Munkás-
viszonyok.

Szőlőművelés.

Mióta a filoxera a hegyi-szőlőket tönkre tette, a homoki szőlőt itt is egyre nagyobb mértékben telepítették. Míg azelőtt 450 hold volt a beültetett terület, ma megközelíti az 1400 holdat. E telepek közül egyes nagyobb birtokosok mintászerűen kezelik szőlőiket és ezzel nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy ma már a kisebb birtokosok között is terjed az okszéri művelés és a szőlőfajok helyes megválogatása. Az itteni csemege-szőlő igen keresett a bécsi és a galicziái piacokon; a homoki bor pedig, különösen a jól kezelt, szintén szívesen vásárolt áru és a helyi és vidéki szükségleten kívül a budafoki pinceékben és Ausztriában talál elhelyezésre. Az itteni telepeken a szőlők számos fajtát ültették, de leginkább bevált a csemegefélék közül a Chasselas blanc és Ch. rosa és az egyes Passut-ti-fajok; a borszőlők közül pedig az olasz rizling, az erdei fehér, a kövi dinka, a mustos fehér, szlankamenka, és az ezerjő.

Ezekre megy a gyümölcsfáknak a száma, melyek bő gyümölcstermésű években jelentékenyen jövedelmeznek. Leginkább értékesíthető a cseresznye, meggy, barack és az egyik oka, hogy ezeknek a szőlők között termő gyümölcsfáknak a kiirtása csak lassan halad, a szőlő fejlődésének és mennyiségének ártalmára. Feltalálhatók azonban a szilvafák minden jó és rossz fajai is, de nem hiányzanak a legnemesebb körte- és alma-félék, valamint a dió sem. Almából és körtéből azonban már kevesebb kerül piacra, mert különösen az almamoly a gyümölcsöket elférgesíti. A termelt gyümölcsöt, különösen a nyári barackot, a megyei és vidéki fogyasztáson kívül, Bécsbe és Galicziába szállítják. Az el nem árusított gyümölcsöt pedig pálinkának és szőlőtörkölynek főzik ki és így készítenek törköly-, seprő-, szilva-, meggy-, alma- és barack-pálinkákat. Az összes gyümölcsfák száma kb. 20,000 drb.

A birtokok forgalmi értéke néhány év óta nagy. Különösen a szőlőtelepítések óta, a szántóföld forgalmi értéke 800 koronától 1200 koronáig váltakozik, különösen nagy áron fizetik viszonylag a telepítésre alkalmas homok-talajokat is. Bérleteknél meg éppen óriási összegekkel találkozunk, mert túlléteztálják egymást és igen sokan a túlfizetett bérösszegek következtében vagyoniilag romlanak.

Ipar,
kereskedelem.

Noha iparral a hevesi kereső lakosságnak csak egyhated része foglalkozik, azért Heves ipara aránylag fejlettnak és jelentékenynek mondható. Tulajdonképeni iparral foglalkozik 362 férfi, 59 nő, összesen 421; házi- és népiparral 18 férfi, 9 nő, összesen 27; s vándoriparral 3 férfi. A tulajdonképeni iparral foglalkozók közül önálló 178 férfi, 31 nő, összesen 209. A segédzemélyzet között van 6 tisztviselő, 17 segítő családtag, 3 művezető és előmunkás, 102 segédmunkás, 70 inas, 14 szolga; összesen 184 férfi és 28 nő, együtt 212. Iparvállalat van 243. Ezek közül segéd nélkül dolgozik 144, 1 segéddel 49, 2 segéddel 26, 3—5 segéddel 22, 6—10 segéddel 2. Az egyes iparágak főesportjai szerint (önálló és segéd-személy, férfi és nő együtt) a kereső iparosok a következőképen oszlanak meg: kovács 41, lakatos 11, egyéb fémaparos 17; gépgyártással foglalkozik 38; fazekas 3; asztalos 26, egyéb faiparos 6; kefékötő 4; foró- és szövő 9; szabó 47, cipész és csizmadia 56, egyéb ruházati iparos 32; könyvkötő 2; molnár 9; sütő 7, hentes és mészáros 16, egyéb élelmészeti iparos 2; vegyi iparos 3; kőműves 19, ács 31, egyéb építő iparos 9; nyomdász 2; szállodás, vendéglős és kávé 31. Ipparral mellékesen foglalkozott 20 férfi és 26 nő, összesen 46 lakos.

Azonban az ipari élet már nem áll oly magas fokon, mint a mezőgazdaság és nem nyújt olyan mozgalmas és változatos képet. Gyár nincs és a kisiparosok



Remenyik István úrilaka Hevesen



Németh Lajos úrilaka a hevesi Császpusztán.



Maczky Emil úrilaka Hevesen.



Heves. — A Szepessy-féle kuria. (Most Spitzer Vilmosé).

esupán a mindennapi élethez és ruházzkodáshoz szükséges cikkek előállításával foglalkoznak. Ennél azonban fejlettebb a kereskedelem, mely szintén a nép jólétéről tesz tanúságot. Egynehány nagyon szép divatárú-kereskedése van Hevesnek, esemege-üzletei pedig, akármelyik nagyobb vidéki város üzleteivel kiállják a versenyt. Heves földesurai már 1832 november 2-án Bécsben kelt királyi adománylevél útján 4 országos vásár és hetivásárok tartására nyertek engedélyt, a mely jognak a gyakorlatában utódai a mai napig megvannak.

A közvagyonosodás emelkedésével s különösen a nép földszerezési vágyának a kielégítése következtében, az ipart és kereskedelmet is jellemző hitelforgalmi élet igen élénk, melynek kielégítését több pénzintézet szolgálja. Ezek a következők:

Heves város és vidéke takarékpénztára. Alakult az 1869. évben, *Ivady* Rudolf elnöke alatt. Alaptőke 200.000 korona, 1000 db. 200 koronás részvény. Az 1908. évi mérlege szerint tartalékalap 53.000 korona, betét 1.705.941 korona. Összforgalom 14.120.549 korona. Az igazgatóság elnöke *Máder* Miksa, vezérigazgató *Székelly* Dezső.

Hevesi népbank részvénytársaság. Alakult 1906-ban, *Spitzer* Vilmos elnöke alatt. Alaptőke 100.000 korona. 1000 darab 100 koronás részvény. 1908. évi mérlege szerint tartalékalap 2400 korona, betét 215.732 korona. Összforgalom egy millió korona. Az igazgatóság elnöke *Hellebronth* Géza, alelnök *Dobóczy* Dezső, ügyvezető *Cserba* Károly.

A *Hevesi Hitelszövetkezet*, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja működik. Elnöke *Maczky* Emil.

Ezeken kívül van még fogyasztási szövetkezet is. Elnöke *Kovács* Mihály.

Heves forgalmát jellemzi, hogy a postán kívül van távíró és távbeszélő állomása is és a postamester mellett 3 kezelő és 3 levélhordó működik. A posta kézbesítési kerületébe 19 pusztá tartozik. Naponta vasúttal 4-szer érkezik posta és 5-ször történik indítás. A távírtati forgalmat egy távíró-gép, míg a távbeszélést 5 távbeszélő-készülék bonyolítja le. Van 1 nyilvános és 4 magántávbeszélő-állomás. Nem lesz érdektelen, ha a forgalom megismerésére az utolsó év néhány számadatát felsoroljuk: Levélpostai küldemény érkezett 253.968, elment 172.016; ebből ajánlott érkezett 8879, elment 9484; esomag- és pénzküldemény érkezett 13.686, elment 7442. Távirat érkezett 4566, elment 3213. Telefonbeszélgetés volt a helyi forgalomban 7020, a távolsági forgalomban 352. Postautalvány-befizetés: 13.090 drb 710.600 K; kifizetés: 6599 drb 425.178 K értékben. Postatakarékpénztári és csekkforgalom: befizetés 6774 drb 929.389 K; kifizetés 1144 drb 77.097 K értékben. A posta, távíró és távbeszélő egész évi bevétele 26.495 K.

Magának a városnak általános jellege olyan, mint a többi alföldi városoké: tágas, esinos, rendes és a körülményekhez viszonyítva, tiszta. A helységet körül a volt földesurak terjedelmes beltelkei övezik. A községben 1288 lakóház van. Belső részében az utczák szélesek és majdnem minden ház előtt virágos kert és faültetés látható. Az ideérkező idegemek nyomban szemébe ötlik a helység haladása, a mely abban nyilvánul, hogy a község kőutakkal van behálózva és a belvárosban az alföldi sár kellemetlenségei ellen oltalmat nyújt az aszfalt-gyalogjáró, melyen a legsötétebb őszi estéken is, bátran járhat az idegen az utczai lámpák világa mellett. Az utczákon sétálva, a község szépérzékéről és rendszeretéről tanúságot tesznek a befásított közterek, melyek nagy gondnal és még nagyobb fáradsággal alapítva, hivatva vannak forró nyárban a sétálóknak hűs árnyat nyújtani. A község középpontján terjedelmes köztér van, hol fasorokkal körülvéve a katolikus templom áll.

Műtörténelmű szempontból különösen figyelmet érdemel a római kath. egyház ősrégi temploma, a mely a gót stílus építkezések érdekes emléke, de oly sűrű faesportok veszik körül, hogy éppen csak a tornya látszik. A templom — az egyházi oklevelek között fennmaradt adatok szerint — már a XIII. században fennállott s az 1332. évi pápai tizedjegyzék is megemlíkezi róla. A későbbi építkezések folyamán azonban eredeti jellegéből lényegesen veszített, esupán a tagozott támfalas szentélyen észlelhetők még az egykori esüsesíves ízlés nyomai. Legutolsó kegyura a *Karacsberényi* gróf *Berényi* család volt. Azonban az eladott birtokok átszállásával az utódok a kegyúri jogot nem vették át és így a kegyuraság megszűnt.

A helységben ezenkívül a reformátusoknak is van templomuk, a melyet 1859-ben építettek. — Az izraelita imaház 1869-ben épült.

Helyi
forgalom.

A város
leírása.

A városháza régi földszintes épület és kert veszi körül. Előtte áll a hazánk ezeréves fennállására emlékeztető Millennáris emlékoszlop, rácsesal körülvéve s a vele egykorú díszfák árnyékában büszkén kiegyenesedve figyelmeztet nemzeti dicsőségünkre. A millenniumi emlékoszlop előtti téren áll az artézi kút, mely baezillus-mentes vízzel óvja a község lakosainak egészségét.

A városnak ezenkívül még egy emlékoszlopja van, a hevesi Kaszinó épülete mellett, mely kőoszlopot a város egyik önzetlen, áldozatkész polgárának emlékére emelték, ki azt az útát, melyen az emlékkő áll, a saját költségén kiépíttette. A hevesi Kaszinó, a melyben kényelmes helyiségek vannak, hasonlóképen kertben áll. Nem szükkölködik Heves község mulató-helyekben sem s idegen kényelmes szállást, jó étkezést és szórakozást találhat a két vendéglőben, két kávéházban és ezükrászdában.

Van ezenkívül a városban több, kerttel övezett, csinos úrilak és régi kúria. Ezek közül fölemlítendő Báthly Ignácé, a melyet még 1840-ben Csapaki Thorma Ferencné szül. Dobóczy Anna építtetett. *Dobóczy* Dezső kúriáját 1842-ben Dobóczy Imre építtette. Kellemes úrilaka van *Hellebronth* Gézáknak. *Kállay* Rudolfné szül. Dobóczy Malvinnak és *Maczky* Emilnek. Néhai *Hellebronth* Géza, a Berráth-féle terjedelmes, régi úrilakát és a hozzátartozó nagy parkot a városra hagyományozta, de míg övegye él, ő hasznáلتvezi. *Remenyik* István dr. mostani úrilakát, egy régi kúria helyén, 1905-ben építtette, nyolcz holdas parkkal s könyvtárában mintegy 600 kötet könyv van. A Szepessy-féle kúriát még a mult század közepe táján építtette a Szepessy család és vétel útján került a jelenlegi tulajdonos, *Spitzer* Vilmos birtokába. Könyvtára kb. 300 kötetből áll. *Majzik* Viktornak, Heves vármegye mostani alispánjának a szőlőben van kellemes úrilakása s a nyár pár hetét itt szokta eltölteni. *Németh* Lajosnak Pusztacsászon két úrilaka is van. A régebbi ősi Németh kúria, a mely még a mult század második felében épült. A másik úrilakot a XVII. században a Lubik család építtette, ezt örökölte a Buday család és ettől a Szirmay család; jelenleg Németh Lajosné szül. Szirmay Szerénáé.

Hivatalok.

A község a hevesi járás közepén fekszik és annak legnagyobb helyeként, a járásnak egyben székhelye is. Van főszolgabírói hivatala, kir. adóhivatala, telekkönyvi hatósággal kapcsolatos járáslírósága, kir. közigjegyzője és állami anyakönyvi hivatala. Törvényszéke és kir. pénzügyigazgatósága Egerben székel. A esendőörös és a pénzügyőri szakasz szintén helyben van.

A főszolgabírói hivatal *Korponay* István főszolgabíró s *Remenyik* István dr. tb. főszolgabíró vezetése alatt, *Tirczka* Emil járási számvevő, *Váhl* Adolf dr. járási orvos, *Bruckner* Ödön járási állatorvos és két írnok közreműködésével látja el a közigazgatási teendőket.

A kir. adóhivatal élén *Wisnyovszky* Károly áll. Ellenőr *Nagy* Sándor, tisztt *Barát* Alfréd és gyakornok *Csomor* László.

A járáslíróságnak, a mely telekkönyvi hatósággal is fel van ruházva, *Nemcsik* Kálmán kir. táblai bíró a vezetője. Albíró *König* Ede. Segédtelekkönyvvezető *Pálik* Titusz. Kivülök van még egy irodatiszt, egy írnok és egy végrehajtó. Kir. közigjegyző *Brünauer* Emil. Ügyvédi kamarája Egerben székel, a melynek helyben négy ügyvédtagja van.

Községi közigazgatás.

A község kulturális és anyagi fejlettségéért az érdem oroszlánrésze a községi eljárláságot illeti, melynek értelmű vezetője a főjegyző és két aljegyző, kik a választott elöljárók támogatásával igyekszenek azt modern színvonalra emelni. Heves nagyközség szervezetében mindenben megfelel a törvényes kívánalmaknak és a község képviselőtestülete minden anyagi áldozatot meghoz, a mit tőle a felsőbb hatóságok, a köz- és általános érdekek megkövetelnek. Az ügyek intézése két főrészt oszlik, a közigazgatási és adóügyi osztályokra. A közigazgatási ügyosztály élén áll a főjegyző, a ki egyben anyakönyvvezető is; melléje rendelt erő a II-ik aljegyző és az anyakönyvi írnok. Az adóügyi osztály élén áll az I-ső aljegyző, melléje rendelt erő a rendszeresített segédjegyző és a községi végrehajtó. A képviselő-testület 54 tagból áll, ezek közül 20 tag választott, 20 tag pedig, mint legfőbb adót fizető, tehát virilisjogon tagja a testületnek; ezekhez járul a 8 bites és szavazattal bíró elöljáró. A szolgaszemélyzet áll négy rendőrből és négy fizetéses éjjeli őrből; ez utóbbiak hetenként felváltva nappali szolgálatot is teljesítenek és a utcai lámpák gondozásával is meg vannak bízva. A község,

mint tolonecz-állomás, a férfi és női toloneczok részére külön helyiségeket tart fenn. A község eljárársága már a 1876. évi XIII. t.-cz. életbelépte óta a cselédügyekben való bíráskodással is fel van ruházva; ezenkívül bíráskodik a mezőrendőri kihágási és az erdőügyi kihágási ügyekben is. A községnek vásártartási joga nincs, a vásártartási jogot a közbirtokosság nyerte kir. adomány útján, így az ebből eredő haszon a birtokossága. A község állategészségügyi viszonyait a helyben székelő m. kir. állami állatorvos látja el és pedig teljes megelégedésre. Van önálló községi orvos, önálló községi születő. Van kitűnő községi jégverem és a község most épít nagy anyagi áldozatokkal az egészségügynek megfelelő közbiztonságot.

Heves kulturája szintén tekintélyes színvonalon áll és rendelkezik mind-
amaz eszközökkel és intézményekkel, a melyekkel ez irányú fejlődését munkálhatja. A községben katolikus, református és izraelita *cleni iskola* van, a melyekben összesen nyolcz tanító működik. A gazdasági ismétlő-iskolában pedig két gazdasági szaktanító tanít. Van Hevesnek állami kiseddóvója is, egy óvónővel. A helyi viszonyok megvitatására szolgál a tíz éves múltra visszatekinthető „*Heves és Vidéke*“ cz. hírlap. Nyár idején a közönség szellemi igényeit a *nyári szinkór* (aréna), elégit ki, melyben 4—5 héten át vidéki színtársulatok mutatják be a helyi közönségnek a színmű-irodalom legújabb termékeit. A színi szezonban nem egyszer fővárosi művész is vendégszerepel Hevesen.

Kultura.

Mivel az értelmességi osztály tekintélyes számmal van jelen, Heves társadalmi élete elég mozgalmas. A község intelligenciájának találkozó helye a *Kaszinó*, mely esinos és a kor igényeinek mindenben megfelelő tágas helyiségeivel a legkényesebb igényeket is kielégíti. A Kaszinó keletkezése a múlt század ötvenes éveibe nyúl vissza. Jelenlegi elnöke Nemesik Káhnán.

Társadalmi élet.

Az iparos-osztály találkozó helye a hasonlóképen kényelmesen berendezett *Polgári Kör*, mely az *Ípartestülettel* együtt az iparosság érdekeinek a megvédésére szolgál.

A nemrég alakult *Hevesi Nőegylet* a jótékonytságot, a helyi szegények segélyezését tűzte ki nemes főadatául.

Újabb keletű egyesület a *Gazdakör*, melynek czélja szaklapok és szakelőadások tartásával a kisgazdákat a czélirányosabb gazdálkodással megismertetni, a földművelő-osztály értelmi képességét fejleszteni, az erkölcsöt ápolni és így értelmes, hasznos, megbízható és hazafiás polgárokat nevelni e hazának. A Gazdakör a kisgazdák társulásából alakult. A földművelésügyi miniszter gazdasági munkákat tartalmazó könyvtárral ajándékozta meg a kört, melynek elnöke Dobóczky Dezső.

Heves büszkesége azonban az *Önkéntes tűzoltó-egyesület*. Alapította és felszerelte néhai *Remenyik József*, a város egyik kiváló birtokosa, ki közéleti szereplésével és áldozatkészségével Heves fejlődésének nagy hasznára volt. A hálás utódok arcképét is megfestették, melyet ünnepélyesen lepleztek le. Az egyesület 30 évi fennállása óta „Istennek dicsőség, egymásnak segítség“ jelszó alatt, mindig a legnagyobb lelkesedéssel és odaadással tett eleget szép és nemes emberbaráti kötelességének. A közönség mindig éber érdeklődése és bőkezű adakozása, a tűzoltók lelkesedésével párosultan, teremtette meg azt a tűzoltó-szertárt, mely bármely, sokkal nagyobb vidéki városnak is dicsőségére válhaték. A szertárban a legmodernebb fecskendők és egyéb tűzoltó-szerek találhatók. A Tűzoltó-egyesület, mulatságok és társas összejövetelek rendezésével, a közönség között az összetartozandóságot és a jó baráti viszonyt is ápolja és fönntartja.

PÁSZTÓ.

A Cserhát és Mátra völgyében, a Zagyva balpartján fekszik Pásztó, Heves vármegye egyik legrégebb városa, melynek bronz- és kőkorszakbeli emlékeiből kétségtelenül megállapítható, hogy már a történelem-előtti korban megszállott terület volt.

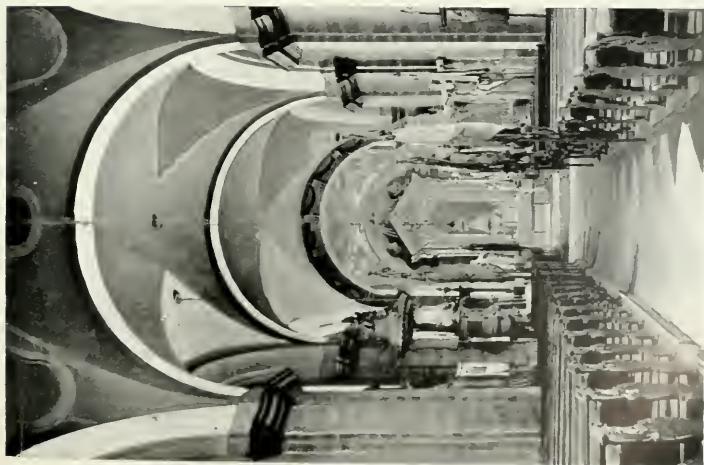
Történet.

Pásztó mai nevét a városon keresztül folyó „Paszth“ (ma Kövieses) pataktól vette. Történeti kútfőink változatos alakban örökítették meg nevét: Pasto, Pastro, Pastuch, Pastuchov, Paszthow, Pazthoh stb. változatokban. Megkülönböztetésül más egyéb Pásztótól, Szakállas-Pásztónak is hívták s 1686-ból fennmaradt peesétjén látható is a nevében szereplő szakállas fő. A köznép még a közelműiben is Pásztóháznak nevezte, s a vidékiek ajkáról még ma is elég gyakran hallhatjuk nevének e tótos változatát. A honfoglalás előtt Pásztó nevével sehol sem találkozunk, de a honfoglalás történetében Anonymus Páztuch néven már említést tesz róla. Szerinte ugyanis Zuárd, Kadusa és Huba innen indulnak el Gumur és Nougrod népének meghódítására, mely földattal Árpád vezér bízza meg őket.

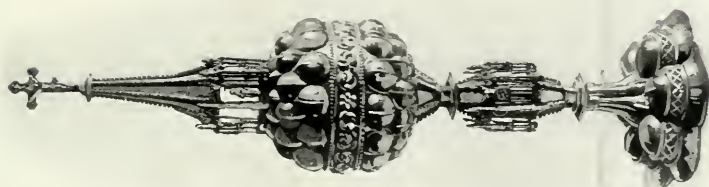
A honfoglalás után Árpád Pásztó vidékét Ed és Edumer kún vezéreknek adományozta. Aba Sámuel idejében Pásztó királyi birtok; a király nemzetiségének több ága (nobiles de genere Aba) itt lakik, sőt maga a király is lakott vagy legalább tartózkodott Pásztón, a hol Jerney szerint udvart is tartott. Szent László idejében még mindig királyi birtok Pásztó; ugyanis a pásztói királyi kúriát Szent László nővére hozományaképen Lampert ispánnak adományozza. István, az ifjabb király, szintén tartózkodott Pásztón, — egyik oklevelét innen adja ki — úgyszintén Mátyás király is, ki a zsebrákok ellen viselt hadjárata idején. 1461 szept. 22-én, egy levelét Pásztóról keltezi. De nemesak királyi személyek tartózkodása teszi Pásztót nevezetessé; jelentősége is gyorsan emelkedik. III. Béla 1190-ben Pásztón a cisztereziek részére apátságot alapít, melynek földadata minden valószínűség szerint a környék palóc lakosainak keresztény hitre való térítése volt. Ez apátságnak kegyura kezdetben maga a király. István, az ifjabbik király, a kegyúri jogot 1265-ben Rátót (de genere Ratold) Domokos mester fiára, Istvánra, a királyné lovászmesterére és ennek családjára ruházza, s ugyanő 1279 szept. 25-én elrendeli, hogy a pásztói apátság népeinek bírója Rátót István mester, s így ügyeikben sem a nádor, sem az országbíró, sem Ujvár ispánja nem bíraskodhatik. Rátót (Porch) István kegyúri jogát IV. (Kún) László uralkodásának mindjárt első évében megerősíti.

A XIII. században Pásztó, illetőleg a pásztói konvent, hiteles helyként működik, mint az István, ifjabbik király egyik adományleveléből látható, melyvel Őrs földet 1264-ben Kompolt comes-nek adományozza. Ugyane században Pásztó forgalmi jelentősége is emelkedik, a mennyiben III. Endre idejében már vásártartási joga van, s minthogy azok a kereskedők, a kik Budáról Egerbe igyekeztek — hogy a kompolti vámot kikerülhessék — szívesen vették útjukat Pásztónak és Gyöngyösnek, Pásztón is gyakran kirakodtak és vásárt csaptak.

A XV. század elején a pásztóiakat Zsigmond király igen nagy kiváltsággal ruházza fel, kedvelt pénzemestere. Tari Lőrincz kérésére, 1407 ápr. 26-iki kelettel. E kiváltságlevelé szerint Tari Lőrincznek és testvéreinek, továbbá a pásztói apátságnak Pásztón lakó népei és jobbágjai sem Tari Lőrincz, sem pedig test-



A pásztói plebányia-templom belseje.



A pásztói róm. kath. templom eboriuma a XV. századból.



A pásztói plebányia-templom.



A pásztói városháza.



A pásztói régi apátsági épület.

véreinek cselekedete, mulasztása vagy törvénszegése miatt nem vonhatók felelősségre. Épen azért ily czímen sem egyházi, sem világi bíróság, sem vagyonnukban, sem személyükben nem büntetheti őket. Egyházi bíróság egyéb ügyekben sem ítéltet fölöttük, ha csak a kérdést előbb a pásztói bíró és esküdt meg nem vizsgálta. Végül pedig fölruhazza a királyi levél Pásztó polgárait mindazokkal a jogokkal és kiváltságokkal, melyek a budai polgárokat illetik. Pásztónak a XV. század elején fiúdjé, a XVI. század elején pedig már iskolája is volt. A fiúdjót, mely a város közepén feküdt, Kazai Kakas Gyula vette meg 1437-ben Budai Mihálytól 47 forintért; az iskolát pedig Vizslási Bardóczy Mihály említi, ki egyik könyvében azt írja, hogy neki Pásztón igen jó tanítója volt, kit *Mihály mesternek* hívtak. A följegyzés 1529-ből való.

Plebániája — melynek anyakönyvei 1693-tól kezdve sértetlenül megvannak — még régibb eredetű, mint apátsága. Bizonyára már az Árpádok korában megvolt, noha írásos forrásaink csak a XIV. század első felében említik először. A pápai tizedjegyzékben (1332—1337) a pásztói Szent Lőrincz-egyház is föl van jegyezve, még pedig két pappal, kiknek neve Domokos és Lajos volt. A plebániái templom első nyomai a XV. század előtti időkre vezetnek vissza. A mai templom déli oldalán levő kápolna déli falába egy feliratos kő van be-falazva, melyen ez olvasható:

Templum hoc renovatum dealbatumque est per dominum Gabri-
elem Benke parochum Pasztoviensem. Anno Domini 1421.

Ez a felirat nyilván egy másik feliratos kő alapján készült, mely — úgy látszik — valamikor a templom külső falába volt illesztve. E feliratos kővön ez olvasható: *Templum Hoc Novatum Inalbatum est per D(omi)ni(nu)m Gabrielem Benke Par(ochum) Past(oviensem) A(n)no D(omi)ni 1421(*)*.

Vagyis: „Ezt a templomot megújította és kimeszeltette Benke Gábor pásztói plebános út az Úr 1421-ik esztendejében.“ A templomnak tehát jóval a XV. század előtt kellett épülnie. A templom építészeti stílusa, melyet később a renoválásoknál és bővítéseknél barokkra fordították át, eredetileg csücsíves volt, mint ezt a templom több részlete ma is igazolja. A torony alatti bejáratnak csücsíves gerinczes boltozata és a déli oldalon levő kápolnán az ablakok körvonalainak és az apsis sugárboltozatának csücsíves jellege határozottan megállapítható. Ez ősrégi kápolna déli falában kettős sedília van vágva. Mindkét ülőhelyet három-három hornyolt félkörív fogja körül s belül háromkaréjú díszítés látható. A félkörívek zárata között egy háromszögű czímberpajzs van, melyről a czímer már lekopott. Bizonyára a kegýr ezímere volt benne, a Rátold nem-zetség hársfalevele. A sedíliák külső keretét jobbról, balról és fölülről négyyszirmú csücsíves rózsák adják. A templom portikusából a kápolnába nyíló ajtó csücsíves béléte is megmaradt, sajnos azonban, bevakolva és bemeszelve, s egy újkori ajtó beillesztésével áttörölve. A kápolna déli s a templom éjszaki oldalán, továbbá a nyugati homlokzaton emelt támasztó pillérek szintén a régi csücsíves építkezés emlékeiként maradtak reánk. A templomot a századok folyamán átalakították és megnagyobbították. Bakabányi János apát-plebános 1723-ban lebontatta a régi tornyot s helyébe a mai építette. 1786-ban pedig megnagyobbították a templomot, hozzátoldván a mostani szentélyt. Ekkor alakították át barokk-stílvé a templom belsejét is. A pásztói Szent Lőrincz-templomnak van egy igen értékes ciboriuma, melyet a művészettörténettel Békefi Remig dr. ismertetett meg. A ciborium a maga egészében XV. századbéli munka, jelen alakját azonban csak a XVIII. században kapta, mint ezt a talp alján belül olvasható következő fölirat bizonyítja: H. S. Laurentij in Pasztó 1718. (Szent Lőrincz tiszteltére Pásztón, 1718-ban.) A ciboriumot két különböző, de XV. századbéli tárgyból később rótták össze. Alja világi serleg volt, teteje pedig eredetileg valamely monstrantia teteje, mely csavarokkal van a fődélhez erősítve. Anyaga aranyozott ezüst, kidolgozása: vert, öntött, vésett és áttört munka. Van még a templomnak két nagyértékű casulája is a XVIII. századból, az egyik ezüst, a másik aranyszálakkal húmezve, s egy művészi értékű oltárképe, ismeretlen festőtől.

Pásztó a XVI. században erősségként szerepel, de hogy erősítése milyen volt, arról nincs adatunk. Valószínűleg a jászberényi és a hatvani erősségek

Egyháza.

Erdő-éke.

*) V. 5. Békefi: A pásztói apátság tört. II. 356.

Török
pusztítás.

mintájára, földsáncok, palánkok és fagerendákból készített bástyák voltak erődítései. Az 1546-iki országgyűlés meghagyja a királynak, hogy a pásztói erősség ellátásáról kello időben gondoskodjék, ha pedig észszerubbnek mutatkoznék a lerontása, az iránt is jókor intézkedjék. Ez intézkedés szüksége 1551-ben következett be, mikor a törökök elől visszavonuló királyi hadak az erősséget felgyújtották, s a város nagy részét fölperzselték. A eziszterciek a török előnyomulásának hírére már előbb elhagyták Pásztót, s az osztrák Heiligen-Kreuzba menekültek. Az apátság sorsára ezután körülbelül félszázados homály borul. A XVI. század folyamán valószínűleg az egri püspökség birtokainak lett kiegészítő része. Később, a beállott politikai és egyházi zavarok között, a Pásztói család teszi rá kezét, majd királyi adományozás útján kommandátorok bírák, míg végre I. Lipót ismét bekebelezi a eziszterciei rendbe, s a vellehrádi apátot, Nezorin Flóriánt, egyuttal pásztói apátá is kinevezi. A templom és a rendház romokban hevernek a török-dúlás után. A pusztulás nagyságát mutatja, hogy míg 1549-ben 48 porta volt Pásztón, 1552-ben már csak 25, 1564-ben 22, 1639-ben 10, 1641-ben már csak 8 portát találunk. Az elpusztult városból a lakosság egy része a Zagyván túli részre költözött, a hol a Pusztatemplomnak nevezett domb máig is őrzi ottani tartózkodásuk emlékét.

Maletynsky Venczel eziszterciei szerzetes, a vellehrádi apátság kiküldöttje, 1699-ben meglátogatja Pásztót, s jelentésében híven leírja a város akkori állapotát. Szerinte Pásztó egykor nagyobb és terjedelmesebb volt, a hol azelőtt a város polgárainak házai díszlegtek, ott az ó látogatása idején állatok legelesztek, a portákat vagy felszántották, vagy kertekké alakították. A Szent Lőrincz tiszteletére szentelt plebánia-templom a város szélére esett, a Szentlélek-templom pedig a városon kívül. Valamikor — úgymond a jelentés — a város egész oldig nyúlt, a másik felén pedig halastó volt, melyet a hegyi patak vize táplált; most azonban a város itt eső része elpusztult, s a házak helyéből szántóföld lett. A koházak csak a város közepén vannak meg, a többi részeken elpusztultak, s a visszatelepültek nyomorúságos kunyhókban laknak. A város polgárai sok jogsérelmet szenvednek. Kiváltságukat semmibe sem veszik. Követelik tőlük a porézót s a királyi katonaság tartását, s még meg is botozzák őket. Végre I. Lipót 1701 márcz. 26-án újból megerősíti kiváltságaikat. A pásztói országot a XVII. században is hatalmas közlekedési vonal. Főkép tavasszal egész kocsisorok vizik a sok fa- és agyag-iparcikket az Alföldre, a hol becsérték gabonaműükért, s a gabonás szekerek ismét Pásztón át térnek vissza a felső vidékre. A Mátra-hegységet ekkor még tölgyerdők fedik, melyekben sok az őz, szarvas és vaddisznó. A földesurak ide verik ki makkoltatásra disznaiikat, melyek itt egész karásonyig kitélelnek, úgy hogy egyenesen innen vizik haza a leölésre. Gyümölcsfa is sok van a határban, különösen cseresznye, szilva, mandula, barack és körte. A szőlőművelés a török hódoltság után szintén visszaesik, valamint a földművelés is. Sok az elpusztult szőlő és az ugaron hagyott föld, pedig Pásztón az 1576-iki összeírás szerint 171 termelő 2520 köböl bort termelt, tehát többet mint Lőrincz, Apez, Fancesal, Jobbágyi, Szurdokpüspöki. Szent-Jakab, Hasznos. Tar együttvére, melyekkel Pásztó bortized-kerületet alkotott. Bora nem éri el ugyan minőségre a budai borokat, de azért élénk kereskedést űznek vele, 1717-ben még Lengyelországba is vizik. Terménytized-kerületet Hasznos, Báthon, Szurdokpüspöki, Maczonka, Barla, Reesk, Derecske, Mindszent, Dorogháza, Suha, Újfalu, Pétervására, Kövesd, Thar és Szent-Jakab községekkel együtt alkotott, 1576-ban 152 terménytermelő volt Pásztón.

Borsiczky János jelentéséből, melyet 1688 július 15-én írt a m. kir. kamarához Pozsonyba, azt is megtudjuk, hogy Pásztón valamikor bányászat is volt. Ő ugyanis azt írja, hogy Pásztóra jöven, jól átvizsgálta az elpusztult és elhagyott határt, s ez alkalommal ezüst- és sóbányák helyét mutatták neki, melyekről a régebbi királyok mit sem tudtak. Kada István pásztói apát is tájékozódik az érdekes dolog felől, s jelentést tesz róla egyenesen a királyi udvarnak, de bizony e bányák helyreállítása érdekében semmi sem történt. Borsiczky jelentésében egy indítványt is találunk, mely szerint Hatvantól el kellene venni a harminezadedést és Pásztóra helyezni át, mert Hatvant fekvésénél fogva nehéz ellenőrizni, míg Pásztó valóságos közlekedési középpont, mert útja keletre Gyöngyösnek, nyugatra Szécsénynek, oldalt Budának és Lévának, éjszakra meg Füleknek, Rimaszombatnak, Egernek nyílik.

A török elvonulása után a város ismét kezd benépesedni, de régi virágzására nem tér többet vissza. Mint nagy vidék középpontja, ipari fejlődése jelentékeny s már a XVIII. század első felében tekintélyes czéhek működnek benne: eszmadia, szabó, szűz, szűrszabó, varga, pintér, takács-czéh és a hatrendbeli czéh. A eziszterciek is visszaköltöznek, s Gonceik Péter 1715—17-ben újból fölépítteti az apátsági házat, de a romokban heverő templomot a javaiból kiforgatott apátság nem bírja fölépíteni; pedig mint ránk maradt alaprajzából látható, figyelemreméltó építészeti alkotás volt, s mint egyes oszlopfejtöredékekből megállapítható, szépen faragott díszítései voltak. Mivel tehát fölépítéséről le kellett mondaní, romjait két halastó építéséhez használták föl a klastrom mellett. A következő évtizedekben elkeseredett birtokpercek zavarják a város lakosainak békés egyetértését. Pörben állanak egymással az apátság és a földesurak, vizzályban a nemesség és a jobbágyság. Hosszú pör folyt azért a 2000 r. forintért is, melyet a törökök kiűzetése után az uralkodó ius armorum címen a pásztói földesuraktól követelt. Ezt az összeget ugyanis a földesurak helyett a város fizette ki, abban a hiszemben, hogy így nem kell többé földesurat elismernie maga fölött. E felfogás miatt Pásztó városának igen sok baja volt földesuraival. A polgárság a királyhoz fordult oktalomért, mire viszont a földesurak emelnek panaszt ugyanott, hogy embereik nekik nem engedelmeskednek. A bécsi udvari kamara 1702 nov. 13-án megkeresi a m. kir. udvari kamarát, hogy Pásztó város polgárságát a földesurakkal szemben védelmezze és jogukat az ügy elintézéséig a kir. ügyigazgató segélyével biztosítsa. Viszont 1714 május 30-án királyi rendelet utasítja Heves vármegyét, hogy a pásztói földesurak alattvalóit — ha kell — karhatalommal is kényszerítse az engedelmességre. A pásztói jobbágyok ügyével az 1715. évi országgyűlés is foglalkozik, mivel azok bizonyos kiváltságokra hivatkozva, jobbágyi kötelezettségeik alól kibújni iparkodtak. Az országgyűlés a 95. törvényezikben a földesurak jogának érvényesítését mondja ki, mindaddig, míg a bíróság másképp nem ítélt.

A kuruczvilág miatt is sokat szenvedett Pásztó. Thököly kuruczai 1679-ben Pásztó vidékén táboroznak. A Rákóczi-fölkelés idején Pásztó lakossága — élén Horváth Jánossal — Rákóczi mellé áll. Ez a kurucz kapitány építteti föl romjaiból a Szentlélek-templomot, egy győzelmes esata után, a ráczoktól elvett hadi zsákmányból. A sok zűrzavar és hosszas vizzálykodás alatt Pásztó népe annyira elszegényedik, hogy sokan — mivel porziójukat nem tudták kifizetni — elköltöztek Pásztóról, s még viskójukat is ott hagyták (1715). Az általános szegénységet még elemi csapások is fokozzák. 1715-ben óriási jégverés teszi tönkre a határt, 1716-ban, 1717-ben és 1745-ben pedig nagy marhavész pusztítja el marhaállományát.

Még maga az apátság is a vellehrádi anyakolostor támogatására szorul. Az anyaház bőkezűen segíti a pásztói házat, mely újból szorgalmas művelés alá veszi a parlagon heverő földeket, felszereli a gazdaságot, halastavakat, serfőzőt, üvegghutát épít stb. 1751-ben a régi apátsági templom szentélyét kápolnává alakítják át, melyben nagyobb ünnepeken magyar szentbeszédet is tartottak, különben pedig csak németet és szlávot.

A sok egyenetlenkedésnek a pásztói földesurak utóljára is szerződéssel vetnek véget, melyet 1739 november 19-én és 1748 október 18-án kötnek jobbágyaikkal. E szerződés szerint: a jobbágyoknak nem szabad saját földesuruk telkéről más földesúrnak a telkére hurczolkodniok s egy földesúrnak sem szabad a másíknak a jobbágyát a maga telkére befogadnia. A mely jobbágy ellenkezőleg cselekszik, régi ura minden ingó és ingatlan vagyonát lefoglalhatja, személyét visszakövetelheti, és belátása szerint büntetheti.

II. József 1787-ben eltörölve az apátságot, a pásztói apátsági birtok a vallásalap kezére megy át. Ennek nevében a királyi fícus a pásztói földesurakkal 1793 márczius 15-én a következő egyezségre lépett: Pásztó város határában az urasági és jobbágyi birtokot négy részre osztják. Ezek közül egy rész a pásztói apátságé, három rész pedig a pásztói földesuraké. A kilenczedet a borból és a gabonából a saját része után mindegyik kapja. A pásztói földesurak ekkor a következők voltak: Almásy család $\frac{6}{16}$ -od, Platthyak $\frac{1}{16}$ -od, Fráterok $\frac{11}{216}$ -od, Fáyak $\frac{11}{216}$ -od részben. Majl I. Ferencz 1802-ben visszaállítván az eltörölt ezisztereci rendet, az apátság ismét visszakapja pásztói birtokait, melyeket egy ideig még házálag kezel, később azonban az erdő kivételével bérletbe ad.

A hódoltság után.

Rákóczi-fölkelés.

A XIX.
században.

1836-ban újból nagy pusztulás éri Pásztót, leég az egész város. Ekkor taroltak le a körülfekvő hegyek erdőkoszorúit épületfának s ezóta csupasz hegygerincek körítik a festői völgyet. A szabadságharez történetében Pásztó nem játszik szerepet. Az alkotmány helyreállítása után járási székhelyülé lesz, de 1883-ban ezt a jelentőségét is elveszti, a járás székhelyét Hatvanba teszik át. A budapest—ruttkai vasúti vonal megnyitával kedvező vasúti összeköttetésbe lép a fővárossal és a bánya- és gyárvárossá fejlődött Salgótarjannal.

Birtokosai.

Pásztó nevezetesebb birtokosai és birtokos családjai a századok folyamán a következők voltak. Első sorban maga a királyi család és az apátság, továbbá a Rátót nemzetségből származó Pásztói. Kazai Kakas és Tari családok, melyek évszázadokon át szerepelnek Pásztó történetében; Gúthi Országh Zsigmond és Mihály, Verebelyi György és János leszármazói, Apaffy Ferencz, kinek a XVI. században szintén van részbirtoka Pásztón; Szécsi László, a Baresayak, kiknek magvaszakadtával III. Ferdinánd Lósy Tamásnak adja birtokrészüket; továbbá a Keczer, Bossányi, Andrassy, Vécei, Vay, Horváth, Róth, Borsiczky, Török, Almásy, Plachy, Fráter, Platthy, Fáy, Oláh, Zay családok. Legnagyobb birtokos a XVIII. század elejétől kezdve az Almásy család, melynek egyik őse, II. Ignác gróf, a XIX. század elején pásztói birtokából hitbizományt alakított, mely mai nap is fennáll.

Mai állapota.

A mai Pásztó nagyközség az idők folyamán éjszaki és keleti irányban terjeszkedett tovább s hozzá tartoznak Hidegvölgy, Hosszúvölgy, Muzsla puszták és a Kessler-féle fatelep. Közigazgatásilag a hatvani szolgabírói járáshoz tartozik s a gyöngyös-patai képviselőválasztó-kerületbe van beosztva. Van a községben róm. kath. plebánia és izr. hitközség, a ref. lakosok a gyöngyösi s az ág. hitv. evangélikusok pedig a sámsönházai lelkészi hivatalhoz tartoznak. Anyakönyvvezető, posta- és táviróhivatal, körorvos, járási állatorvos és esendőrőrs helyben, adóhivatala Hatvanban. Jogszolgáltatási tekintetben a hatvani kir. járásbíróság és telekkönyvi hatóság, az egri kir. törvényszék s az egri m. kir. pénzügyigazgatóság illetékessége alá, katonailag pedig a 60. hadkieg. kerülethez, a X. honvédkieg. parancsnoksághoz s a 32. népfelkelői járáshoz tartozik.

Lakosainak száma 5291, kikből magyar anyanyelvű 5231, német 19, oláh 1, horvát 1, egyéb 10; magyarul beszél 5277. Vallásra nézve róm. kath. 4583, gör. kath. 19, ág. ev. 110, ref. 72, unitárius 5, izraelita 502. Önnálló foglalkozással bíró: földművelő gazda 210, iparos 192, kereskedő 77, értelmiség 36, házzal bíró nap- és különféle foglalkozású 615, összesen 1130 adófizető; a többi nő, gyermek és önnálló foglalkozással nem bíró egyén. A községben 851 ház van.

Községzdasága.

A község közgazdasági viszonyainak fejlődésére vonatkozó adataink nincsenek, legfőlebb a közigazgatás adatai nyújthatnak némi felvilágosítást, s ezekből látjuk, hogy Pásztó is, mint minden oly község, hol a XVI—XVII. században erőteljes ipari, illetőleg polgári rend nem alakult ki, egyszerűen csak a népesség természetes szaporodásának megfelelőleg nagyobbodott. Gazdasági kultúrája a szaporodás következtében előállott szükségletnek s az általános gazdasági felvilágosodás természetes törvényeinek hatása alatt jutott el mai fejlettségére, a mely azonban haladásra s vagyinosodásra hivatottságával éppen nem áll egyenes arányban.

A község elég kedvező viszony mellett sem tudott megragyonosodni, mert a kötött birtokok nagy kiterjedése miatt nem volt alkalma földet szerezni, már pedig őstermeléssel foglalkozó népünk csakis ingatlanban s különösen földbirtokban tudja tőkétjét stabilizálni. De nem tudott megragyonosodni azért sem, mert néhány évtizedig tartó virágzás után a filloxéra lassanként tönkre tette az előbb oly nagyarányú szőlő és bortermelést. Ezzel megkezdődött Pásztónak és környékének a hanyatlása. A jobb módhoz szokott kishirtokos földművelő nép egyre szegényedett, a mi maga után vonta a többi osztályok szegényedését is. E szomorú anyagi hanyatlás napjainkban is tart. A kisebb földek gyakran cserélnek gazdát, régi, törzsökös pásztói családok mennek tönkre és legújabbban is a gazdát cserélt kis birtokokból egy nagy birtok keletkezett, mely egyre terjeszkedik. Pásztónak agrogeológiai alakulata is kedvező, mert talajában a nehéz kötött barna s vöröses agyag — a könnyebb humuszos és a régi Zagyvától iszapolt könnyebb agyaggal váltakozik. Van szőlőtermelésre használt homoki része is. A Zagyvától elválasztott nógrádi határ jórésze is pásztóiak birtokában lévő, elég érzékeny



Platthy Adorján dr. úrilaka Pásztón.



Kiss Ernő úrilaka Pásztón.



Gróf Almásy Kálmán kastélya és parkja Pásztón.



A pásztói alapítványi „Margit” kórház.

arányban oszlik meg a nehezebben és könnyebben művelhető és az erősen és gyengébben kötött talaj. Földjeinek minősége szintén kedvező, s bár minden művelési ág megtalálja a neki szükséges talajt, mégis főtermelési ága a gabonafélék termesztése. Búza igen szép és jó terem és átlagos súlya jól művelt gazdaságban alig van 79—80 kilogrammon alul (100 liter mennyiségnél.) A rozs a kötött talajon gyengébb, de az is kifogástalan. Az árpa, zab, kukorica, különösen a belterjesen kezelt gazdagságokban, szintén igen jó minőségű, a 73—75 kilós sör-árpa éppen nem ritkaság. A kapás növényeket, a kukoricát, burgonyát s takarmányrépát leginkább csak házi s piaci szükségletre termesztik; a nagyobb birtokokon azonban szóp eredménnyel művelik a cukorrépa-termelést is, melyet a közeli selypi és hatvani cukorgyáraknál értékesítenek.

Mindeme kedvező feltételek ellenére s az utóbbi évek rossz időjárási viszonyai miatt a gazdák, megfelelő forgó tőke hiányában, nem tudnak áttérni a belterjes gazdálkodásra és a néhány évvel ezelőtt szép sikerrel folytatott szarvasmarha- és állattenyésztés és kereskedés is hanyatlik. Oka ennek még a legelő-terület kicsinyése is. Pásztó 539 k. hold legelőjéből kb. 100 hold hasznavehetetlen, úgy, hogy e közös legelőn mindössze 373 db. szarvasmarha, s 115 db. növendék és felnőtt sertés s néhány kecske található táplálékot, száraz években ezek is csak annyit lennek, hogy éppen nem pusztulnak el.

A község állatállománya a következő: magyar fehér ökör: 101, vörös ökör 64, piros tarka: bika 6, növendék 94, tehén 244, üsző 150, tinó 134. Borzderes: tehén 27, üsző 8. Ló: kanca 87, herélt 83. Sertés: kan 2, nagy sertés 143, növendék 170. Szamár 22. Kecse 47. Ezenkívül a nagy uradalmakban van még 800 db. juh.

A község határa 5642 k. hold és 627 □ öl, melyből 1350 k. hold beépített terület és beltelek, a művelés alatt álló 4292 holdnyi területből pedig 1433 k. hold és 566 □ öl, a három nagy- és két középbirtokhoz tartozván: a községbeli lakosok tulajdona 3059 k. hold és 566 □ öl. Ehhez még a nógrádi oldalon kb. 1200 holdnyi kisbirtok járul. A három nagy s két középbirtokhoz a nógrádi oldalon kb. 500 hold erdő és 2000 hold szántó tartozik, valamint a hosznosi határból is kb. 400 hold erdő.

Pásztó kereskedő- és iparos-osztályának helyzete is évről-évre rosszabbodik. A községben 77 kereskedő él. Van a községben ipartestület 209 taggal, kik közül 4 építővállalkozó, 3 csement-cserépkészítő, 1 gőzmalmos és 3 vízi molnár, 12 asztalos, 3 bádogos, 31 szabó, 64 eszmadia, 14 cipész, 8 kovács, 6 kollár; továbbá hentes 10, kalapos 4, lakatos 4, mészáros 5, borbély 3, bérkocsis 1, fazekas 1, kádár 2, kárpitos 1, könyvkötő 1, mázoló 4, mézeskalácsos 2, szíjgyártó 2, órász 4, pék 4, szappanos 1, szobafestő 2, szűcs 4, takács 1, tímár 1.

Kereskedelem,
ipar.

A három, kicsinyben a környék részére dolgozó csement-cserép-, egy szalmatokkésítő és egy, szintén csak helyi fogyasztásra dolgozó gőzmalom-vállalaton kívül nincsen is a községnek semminemű ipartelepe. A háziipar teljesen hiányzik.

Szénbánya-
terv.

Ujabbban a figyelem egy fontos természeti kincsre: a szénre irányult. Mióta a közeli Salgótarján, gazdag kőszénbányái révén, hazánk egyik legnagyobb ipartelepévé fejlődött s mivel Pásztó is a salgótarjáni szénmedencében fekszik s körülötte néhány kilométer távolságban, Homokterennén, Mizerfán, Bátonyban, Szirákon s Rózsaszentmártonban többé-kevésbé jó minőségű szénét adó bányák keletkeztek: egyesek a községben már egy évtizeddel előbb kutatási kísérleteket tettek. Több pontján a határnak néhai Szabó József bányamérnök kézi erővel ásásokat eszközölt s a községbeliek egybehangzó állítása szerint a határnak 3—4 pontján, alig néhány öl mélységben, megtalálta ama diluviális rétegeket, melyek a szén fedőrétegeiként jelentkeznek. Ezt látszik igazolni még az is, hogy imitt-amott talajmélyítő szántás közben ma is gyakran vet föl az eke megkövesedett fadarabokat. E kutatások azonban eddig kellő eredményre nem vezettek. Az 1908. évben ismét mozgalom indult meg s néhány geológiai fölvétel eredményétől támogatva, a község és környék kisbirtokosai, iparosai s kereskedői lelkesen üdvözölték és pártolták a mozgalmat.

Pásztó község lakossága 1910 szeptember végéig szerződésileg opciót is adott a közvetítőnek s a kötött szerződést — a vármegyei törvényhatóság felterjesztésére — a m. kir. pénzügyminisztérium is felülvizsgálván, azt a község érdekeire nézve előnyösnek mondta ki s a vármegyének jóváhagyására

ajánlotta. E fontos közgazdasági kérdés azonban mégsem nyerhetett kedvező megoldást; ennek oka részben a megváltozott üzleti konjunkturákban, részben pedig abban rejlett, hogy a községbeni nagy- és középbirtokokosok, kiknek a nógrádi részen is van birtokuk, a tulajdonukban levő s kb. 6900—7000 k. holdat kitevő területből körülbelül 5000—5200 holdnyi birtokukat vagy kivonták, vagy pedig oly magas igényekkel léptek föl, hogy azokat a közvetítő vállalkozó nem fogadta el.

Hitelforgalom.

A nehéz megélhetési viszonyok közepett a hitelforgalmi élet igen élénk a községben, a mely három hitelintézetet tart fenn. Ezek között első helyen áll a Pásztói Takarékpénztár részvénytársaság, mely másfél évtizedes múltjához képest nagyot emelkedett. 1908. évi alaptőkéje 268.000 K, betét-állománya 885.000 K, váltó-tárazája 807.000 K, jelzálog-követelése 173.000 K, kezességi követvényekre elhelyezve 157.000 K. Az intézet Kis-Terennén is tart fenn fiókot, melynek évi forgalma betétekben és kinnlevőségekben 400.000 koronára rüg. — A Hatvanban székelő s Pásztón is sikerrel működő Hatvanvidéki Takarékpénztár Pásztói Fiókjának évi forgalma az 1908. évi mérleg szerint: betétekben 573.958 K, kinnlevősége: váltókban 457.784 K, jelzálogkötvényekben 269.133 K, egyéb költségekben 23.474 K volt. — A harmadik pénzintézet tisztán a nép filléreiből alakult, az 1898: XXIII. t.-cz. alapján, az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelekében: Pásztó és Vidéki Hitelszövetkezet czímmel, mely üzletrészesek, szövetkezeti alapon van alapítva, csak tagok számára. Gazdasági üzlettel egybekötve dolgozik s tagjainak gazdasági s ipari czikkeket, gépeket, vetőmagvakat, szőlővesszőket, szőlőmivelési eszközöket és anyagokat, szenet, tűzfát stb. szállít. Kölcsöneit mérsékelt kamat mellett követvényekre, jelzálogi biztosításra, sőt nagyobb összegeket 10—50 évi amortizációra is ad. Egy üzletrészt 30 korona, melyre heti 20 fillér fizetendő. Tagjainak száma 604, jegyzett üzletrésze 1733, ezek értéke 51.990 korona. Pénztári forgalma az 1908. évben 2,110,713 K volt. Takarékbetétje 105.435 K, folyósított kölcsönök 334.056 K, gazdasági árúk és eszközök forgalma 38.918 korona. — E három pénzintézetnek évi 1,752,525 korona kölcsönforgalmából 30—40% esik befektetésekre, a többi a fogyasztásra jut.

A község, mint jogi személy, elég jómódú; ingatlanokban 16.800 K, ingóságokban 4814 K, értékpapírokból 100.000 K s tőkepénzben 30.000 korona értékű vagyona van, mely eladott ingatlanok vételárából, fakitermelésből s dézsma-váltás árából ered.

Vallási és kulturális élet.

A község vallási és kulturális élete, múltjához képest, elég élénk s kivált az utolsó két évben, mind egyházi, mind tanügyi téren igen sok történt a közműveltség fejlesztése érdekében is.

A felekezeti számaránynak megfelelőleg, a római katolikus anyaszentegyház az uralkodó, mely a patai főesperességhez tartozik. Filiálisa Muzsla, mely hajdan szintén plebánia volt. Híveinek száma a község lakosságának túlnyomó részét, mintegy 85%-át teszi. Az egyház vallási társulatai a Mária-Társulat, a Szent Antal-Egylet és az Oltár-Egyesület. Van ezenkívül Katolikus Legényegyesület s három temetkezési egyesület: a ciszmadia, szabó és egyesült temetkezési egyeslet.

Ezenkívül van még a községben izraelita egyház, melynek 502 tagja van. A hitközség kebelében van a Chevra Kadischa nevű szent egylet, a Maszkil El Dol jótékony férfi-egyesület és izraelita nőegylet. A többi vallásfelekezetnek nincs helyben egyháza.

Az alsóbb elemi iskolai népoktatás eddigelé elég mostoha elbánásban részesült, mert sem elegendő iskolahelyiség, sem tanító nem állott rendelkezésre; újabban azonban az épen folyamatban levő államosítás e bajon is fog segíteni. Ez idő szerint van Pásztón: két kisdudóv; róm. kath. felekezeti elemi s ezzel kapcsolatosan gazdasági ismétlő iskola; izraelita felekezeti népiskola; továbbá állami polgári fiúiskola s ezzel kapcsolatosan gazdasági tanfolyam; ezeken kívül iparos-inasiskola, melyekről a közoktatásügyet tárgyaló fejezetben bővebben van szó.

Társadalmi intézmények: a polgári iskolában kezelt 2212 kötetből álló könyvtár, továbbá Népkönyvtár. Van a községnek Önkéntes Tűzoltóegyesülete, Polgári Kaszinója, Otthon köre s 48-as függetlenségi köre.

TISZAFÜRED.

Heves vármegye legdélibb részében a Tisza folyó balpartján fekszik. Maga a helység félhold-alakban, egyik szarvával a Tiszának nyúlva, terül el a folyó egy régibb medrének jobb partján, a melynek szeszélyes kanyarulata miatt alakját is nyerte. Mind a város maga, mind határának legnagyobb része az ú. n. „Kőcsi-sziget”-en terül el, mely a „Sárrét”-nek — mely nevezés alá a Nagymagyaralföld egyik legtekintélyesebb része tartozott — legkiemelkedőbb, legmagasabban fekvő része. Határa és környéke telisded-tele van holt tiszamedrekkel, melyek mind arról tesznek bizonyosságot, hogy a Tisza egész folyása hosszában talán sehol sem kanyargott olyan szeszélyesen, sehol sem keresett magának újra meg újra annyi új medret, mint ezen a vidéken. Volt idő, hogy négy ágban is folyt Egyek, Tiszafüred és Poroszló között, egyik helyen hatalmasan iszapolva, másik helyen erősen szakgatva. Rombolását csak a tulajdonképeni Kőcsi-sziget kerülhette ki, mert talajának kökeménységű szíkes természete, ősidők óta ellent tudott állani a folyó szakgatásainak s maga a sziget épségben maradt.

Fekvése.

Ez a Kőcsi-sziget, természetes fekvését tekintve, igen alkalmas védőhelyül szolgálhatott minden fajta népnek, ellenséges támadások ellen. Egyik oldalról a Tisza, másik oldalról a Hortobágy folyó határolta, egybeült pedig a Tisza, Berettyó és Körös kiöntései következtében keletkezett s évezreden keresztül állandóan tartó, mérföldekre terjedő moesarak és lápok kerítették be s természetes kapuja csak a Nagygunmadaras határában fekvő Asszonyszállás-pusztá volt. A Tisza folyón át fentebb, Dorogmánál és lentebb, Örvénynél volt gázolható átjárás, melyeknek helyén később, mai napig is meglevő révek keletkeztek. A szigetet kettéhasította a Tiszát a Hortobágygyal összekötő és minden valószínűség szerint a népvándorlás idejében mesterségesen készített, ú. n. Árkus-ér esaterná, mely Csegőtől kiindulva, a Hortobágy pusztán át húzódik Náduddal irányában. Azeként várszerűen zárt, de az ország többi részeivel azért összeköttetésben állott Kőcsi-sziget — földművelésre, állat, különösen lótenyésztésre rendkívül alkalmas, vadászatra, halászára szinte páratlan természeti sajátosságainál fogva — kétségtelenül állandó telephelyül szolgált már a népvándorlás előtt is a mai Magyarország területén lakó népfajoknak. Állandó telepe volt a rómaiaknak is, mit különösen a Titus, Vespasianus, Nerva, Traján, Lucius Verus, Valentinus, Justinus stb. római császárok idejében vert és Tiszafüred határában talált nagymennyiségű érmek, bronz- és réz-leletek bizonyítanak.

A hunok idejében kezdődik a Kőcisszigetnek s így a mai Tiszafürednek is tulajdonképeni történelme és történelmi jelentősége. A hunok, a mennyire csak a történelmi kutatás, különösen *Tariczky* Endre tiszafüredi róm. kath. plebánus régészeti kutatásai és a sziget különböző pontjainak ősidők óta dívó elnevezései mutatják, a „drugmai”, dorogmai révén átkelve, itt és a sziget délkeleti szomszédságában a mai napig is „Zelemér-föld”-nek nevezett területen ütöttek szállást s ezen a területen épült föl Etellaka, a hunok székhelye is. (Révész Imre: Etellaka) Később az avarok idejében ezeknek is nagy telepük volt itt s ezekből az időkbelől származnak — az ásások következtében kikerült leletekből megállapíthatólag — Tiszafüredet és a mai Kőcsi-pusztát most is felismerhetőleg körülövező halomgyűrűk (könyvelven kunhalomok), melyeknek egyike-másika nagyságra még ma is

Története.

felülmúlja a többi, részint természetes alakulású, részint mesterségesen alkotott halmokat s mai napig is szokásban lévő nevük egész világosan bizonyítja egykori rendeltetésüket, mint pl. a Földvár-halom és a tiszai útjárásoknál fekvő Ör-halmok, ú. n. Császárhalmok. Az avarok és hunok itt-tartózkodásának, egy-két írott kútforráson kívül, a nagymennyiségben felszínre került hun sírok, avar eszközök, fegyverek és lószerszám-vasak a bizonyítékai.

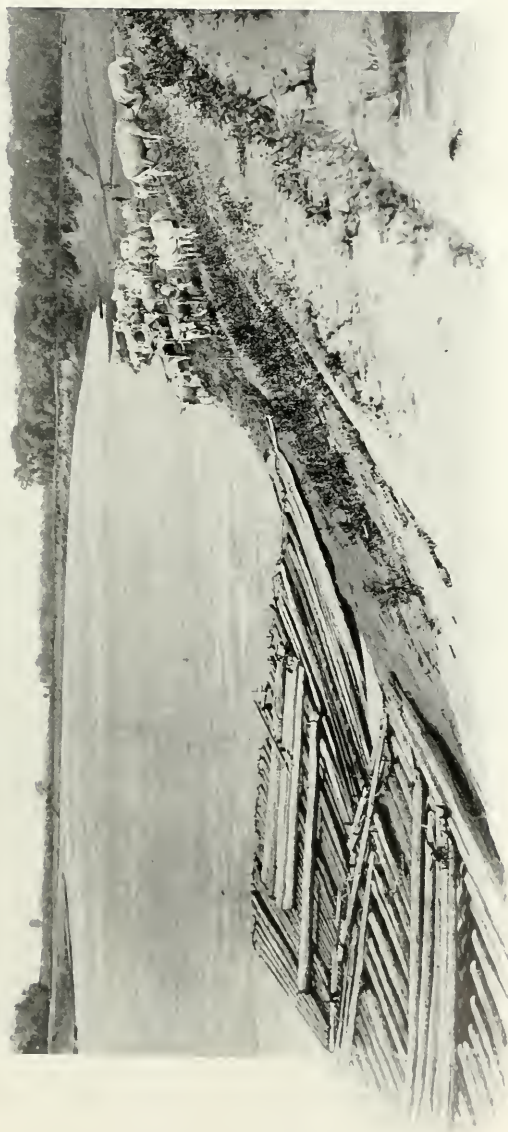
Hogy őseink a honfoglaláskor az avarokat itt találták, a kik Ohat vezérlete alatt egyesültek is a magyarokkal, erre nézve a Névtelen jegyző históriájában, mely legrégibb magyar történelmi kútfő, azt találjuk írva, hogy Tass és Szaboles, „Árpád vezér kegyelméből egy Hohat nevű kun vitéznek nagy földet szereztek, melyet maradéka mostanig bír.“ Ez a terület a Kőcsi-szigeten, Tiszafüred és a debreczeni, hortobágyi pusztá határszélén, mai napig is Ohat nevet visel. Őseink a honfoglaláskor kétségtelenül találtak itt rokonfajú népet és pedig minden valószínűség szerint avarokat, mert hiszen Kr. u. 819-ben még részt vesznek Ljudevity horvát főzsupán lázadásában és még 826-ból is van fenn II. Eugén pápának egy levele, melyet Tudun Kagánhoz a keresztény püspököknek visszaállítása érdekében írt, őseink pedig a 880-as évek végén már itt voltak.

A honfoglalás idejében a magyarok egyrésze, Tass és Szaboles vezérlete alatt, a dorgomai révén átkelve a Tiszán, innen indult a bihari hadjáratra. Itt tartózkodásuknak emlékéét őrzi a Tiszafüred, Tiszaszőlős és Örvény között elterülő Csák-halom elnevezés, mely valószínűleg Tassnak, illetőleg Szaboles fiának, Csáknak táborozási helyéről maradt fenn. Tass ugyanis, a mint táborának fekvése mutatja, az örvényi révénél, Szaboles pedig a dorgomai révénél kelhetett át a Tiszán. Ezt bizonyítja különben az is, hogy előttük más népek is ezt az utat használták és hadak számára más alkalmas átkelő hely nem is volt a Tiszán lefele. Az e vidéken való táborozásuk emlékéét őrzi a Tariczky Endre tiszafüredi róm. kath. plebánus kutatásai nyomán 1896-ban Tiszafüreden a város egyik terén, Tass és Szaboles emlékére felállított emlékoszlop. Azokban a zivatáros időkben, a mikben őseink a honfoglalás idejétől kezdve éltek, a Kőcsi-szigeten, hol itt, hol ott épült helysereg, melyeknek helyét ma már csak egy-két kiásoított rom jelzi. Legrégibb ezek közül Ohat, mely Balássy Ferencnek 1886. aug. 14-én a M. Tud. Akadémián tartott értekezése szerint 1219-ben apátság székhelye volt és mint falu, még 1583-ban is megvolt. A másik a tiszafüredi Kőcsi-pusztán állott, de ennek neve nem ösmeretes, helyét a manapság Faluvégthalmának nevezett dombon még mindig látható templom-rom jelzi. Ez valószínűleg a tatárjárás idejében pusztult el és körülbelül a Hortobágyon ma romokban fekvő, szintén Balássy Ferencztől kikutatott, zámi apátsághoz tartozott.

Tiszafüred neve egészen az 1300-as évekig nem fordul elő írott kútfőkben, noha neve: „füred“ régiségét mutatja, mert ősi nyelvünkön várost jelent. Tiszafüred eredetileg Szaboles vármegyéhez tartozott. Balássy Ferenc írja, hogy 1333. körül nem lehetett valami népes helység, mivel a pápai tizedjegyzék sem a kemeji, sem a szabolesi főesperessé plebániái között nem említi. Itt látjuk megemlítni Kőcsöt „Kwoch“ és „Kwo“ alakban, a szabolesi főesperesi kerület plebániái között. Ebből következtethetünk arra, hogy ez talán az a község lehetett, melynek templom-romjai a faluvégthalmi Kőcsi-tanyán ma még láthatók, de időközben elpusztulván, lakosai Tiszafüredbe olvadtak bele. Egy 1334. évi oklevélben Fyred villa néven fordul elő. A régi Tiszafüred ugyanott feküdt, hol ma, csak hogy akkor a Tisza jobb partján, ma pedig, a folyó meder változtatása miatt, annak balpartján. A hagyomány és régi írások szerint, melyeket 1864-ben a városi főjegyző, *Dobozi*, Pesty Frigyes akad. tagnak feldolgozás céljából küldött írásában jelez, a tatárjárás idejében a lakosság a tatárok elől a Perehátra, túl a Tiszára (ma Szigethát Egyek felé) húzódott el. A régi templom is a Tisza jobb partján állott, de idővel a Tiszába omladozván, az újabbat, vagyis a mai ref. templomot, már beljebb építették.

Birtokosai.

Birtoklásáról a régebbi korban igen keveset tudunk. A névtelen jegyző históriájában közölt adatok szerint Ohat birtoka lehetett s a család kihaltával az ohati apátsághoz. Bunyitay szerint Tiszafüred a XIV. század végén ötven telkestül együtt a váradi püspöké volt, halászatának harmadrész jövedelme az egri káptalant illette. Tizede pedig az egri püspöké volt. Zsigmond királynak 1429-iki levele szerint püspöki birtok volt. (A XV. században a püspök, mint birtokos és a bábolnai lakosok között határvillongás volt. A bábolnaiak azt panaszták,



Tiszaparti kép Tiszafürednél.



A tiszaújvárosi városháza.



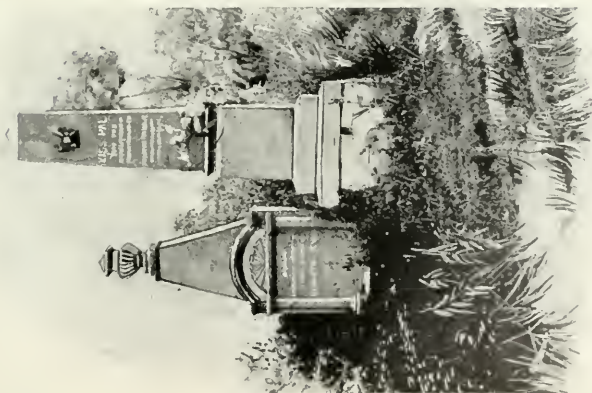
A tiszaújvárosi múzeum belseje.



Józsa György.
(Eredeti je a tiszafüredi múzeumban.)



Józsa György sírja
Tiszafüreden.



Kiss Pál honvédtábornok sírja
Tiszafüreden.



A tiszafüredi vasúti és közúti híd



Halászat Tiszaújvárosnál.

hogy a püspök gazdatisztje és a füredi lakosok a bábolnai erdőt pusztítják. L. Tariczky Endre''). A XVI. században Tiszafüred adója a püspök számára: „tulok nyolec, meddő tehén nyolec, esődör egy, de néha többet is adhattak.''). A püspökség birtoklásában azonban nem lehetett sokáig. 1548-ban *Dobó István* számadásaiban szerepel Heves vármegye községei között. Szapolyai és Ferdinánd torzalkodása idejében Szapolyai pártján volt és a fejedelem itt vonta össze seregét is. Tébörözásáról egy halom a Kőcsi-pusztán ma is Jánosállás és egy Nagyállás nevet visel. Szapolyai Tiszafüredet és a Kőcsi-pusztát *Szemere* Sebestyén váradi kapitánynak adományozta, a ki 1553. május 28-án keli végrendeletében nejeinek, *Bornemisza Annának* hagyta. 1600 táján ennek unokáján, *Szemere Annát*, Váradi *Pankotay János* feleségül vevén, ezzel kapta és bírta Tiszafürednek és a Kőcsi-pusztának felét, másik felét *Szemere Annának* első férjétől, Csanádi *Szél Péter*-ről származott fia: *István* és *Ferencz* kapták, a kiknek anyjuk e helyett Bihar vármegyében Magyar- és Oláhhodost adta.

Váradi *Pankotay János* Tiszafüredet és a Kőcsi-pusztát 1618-ban feleségétől azért, mert az elpusztult állapotból lakosokkal betelepítve, felépítette, 2000 magyar forintba zálogba vette és ilyen czímen birtokolta. *Pankotay János*-nak e házasságából két fia született, *György*, ki szintén váradi kapitány lett és *László*, a ki defiliált. *Szemere Anna* halála után *Pankotay János* másodikszor házassodván, *Csókás Judit*-ot vette el, a kitől *Pankotay Erzséks* született. *Pankotay János* halála után Füred fele és Kőcs fele a *Szemere Annától* született *Pankotay György* lett, a kinek fiú- és leányágon lévő maradékai bírták Tiszafürednek és Kőcsnek felét a XIX. század közepéig: Tiszafürednek és Kőcsnek másik felét pedig *Pankotay János*nak *Csókás Judittal* kötött házasságából született *Pankotay Erzséks* kapta atyja záloga után 1000 magyar forint zálogos summába. *Pankotay György* utódait a birtoklásban a legfőbb kir. törvényszékek ítéletei is megerősítették. *Pankotay Erzsébet* pedig a másik felerészre 1654-ben *Ferdinánd* alatt új donációt nyert s ennek alapján pura statutioval és százados birtoklással megerősítették. E felerész *Pankotay Erzsébet* 1672-ben, miután a szolnoki pasa vezérlete alatt álló török sereg az egész vidéket és így Füredet is felégette és elpusztította, ennél fogva elköltözni kényszerült, eladta *Turkovicz Judit* asszonynak, *Lóczi János* úr hitvestársának, 11.786 forintokért.

E birtok később ismét visszakerült *Pankotay Erzsébet* birtokába s azután az egész Tiszafüredet és Kőcs-pusztát *Pankotay György* és *Erzsébet* örökösei örökölték. Így lettek később birtokosok, részint vétel, részint beházasodás útján *Pankotay György* után az őt illető felerészre a *Lipcesey* család $\frac{3}{4}$ részben, a *Szeghalmy* család $\frac{3}{4}$ részben s a *Józsa* család $\frac{3}{4}$ részben, *Pankotay Erzsébet* után pedig az őt illető fele részre a *Gyulay* család $\frac{1}{2}$ részben, a *Zsombery* család $\frac{1}{14}$ részben, a *Keczely* család $\frac{1}{14}$ részben s a *Veres* család $\frac{6}{14}$ részben. Közvetlenül 1848 előtt *Pankotay Györgynek*, *Zsombery Imrének*, továbbá a *Nánassy*, *Bernáth*, *Gyulay* és a *Farkas* családoknak volt itt földesúri joguk. Az itt felsorolt birtokok közül csak a *Lipcesey* család tartotta meg birtokát a mai napig. A többiek birtokai részint elköltözés és eladás, részint kihalás következtében más idegenek kezére kerültek.

Az 1706-ik év táján jött *Rabutin* császári tábornok, a ráczok kíséretében és felgyújtotta Szentimrét, Tiszaszőlést, Egyeket és Tiszafüredet, mint a *Rákóczi* Ferenczszel szövetségzett községeket. Tiszafüreden a mai napig el egy hagyomány, mely szerint a város délkeleti részén volt egy őra; a veszély idején azon mindig egy ór tanyázott s ha az ellenség közeledését jelentette, a lakosság a Császlód nevű szomszéd tiszai szigetre menekült. *Mária Terézia* ingadozó trónjának megvédéséből Tiszafüred is kivette részét. 1741-ben Tiszafüred a felkelő csapatba 12 lovaszt állított ki.

A XVII. század végére esik Tiszafüred mai lakosságának idetelepedése is. A *Mária Terézia* uralkodása alatt erősebb mértékben uralkodó vallási türelmetlenség nyomása alatt költöznek át főként Borsodból ide a lakosok, a *Zorányi Sámuel* ref. lelkész pásztorkodásával Füreden már megalakult ref. gyülekezetbe. továbbá Egyekre, Órsra, majd Szentimrére. Ekkor építik föl a mai helyen a ref. templomot is, *Mária Terézia* engedélye alapján. Ebben az időben Tiszafüreden csak ref. egyház volt. A vallási megoszlás 1767-ben a következő: ref. 2500, rómi. kath. 25, gör. kel. 3.

A róm. kath. plebánia, mely addig Tiszaörs filiája volt, az 1776-ik évben

Rákóczi
főlkölcs.

Települések.

alakul át anyaegyházzá s filiái lesznek Örvény és Tiszaszölös. A róm. kath. egyháznak ekkor még csak ideiglenes minőségű, vályogból épült temploma volt, a ma is meglévő róm. kath. templomot báró *Fischer* egri érsek építtette 1827-ben.

A XIX. század elején már virágzó ipart találunk Tiszafüreden. Különösen a nyereggyártás virágzott, ennek híre az ország határain túl messze terjedt, úgy hogy 1819-ben a porosz kormány két tiszafüredi nyereggyártó-legényt vitt Berlinbe, 1831 július 4-én kolera tört ki Tiszafüreden s e napon két ember halt meg. Tiszafüredre ekkor katonaságot rendeltek, hogy elzárják a még nem inféziált vidéket. Ezért aztán a nép lázongani kezdett, de ez sikerült elfojtani. Tiszafüreden október havában szűnt meg a vész, a mikor a katonaságot visszarendelték onnan. Az 1836. évi kimutatás szerint Tiszafürednek már 6—15 róm. kath., 1683 református, 17 görög keleti és 190 zsidó lakosa volt.

Tiszafüred az 1848—49. évi szabadságharcban mindegyre nagyobb jelentőségre kezdett emelkedni, midőn a honvédelmi bizottmány és az országgyűlés Debreczenre tette át székhelyét. A honvédelmi bizottmány már 1849 január havában Tiszafüreden élelmi és lőszerraktárakat rendezett be. Ekkor már tekintélyes sereg volt Tiszafüred környékén. *Perczel* Mór az 1848 december 30-án vívott móri esata után a fővárosra át, előbb Szolnok felé húzódtott, itt átkelven a Tiszán, hogy Debreczen fűdözve legyen. Karezag és Tiszafüred között foglalt állást. *Kossuth*, a ki lázas tevékenységet fejtett ki, hogy *Perczel* serege mentül jobban megerősíttessék, egyik felszerelt esapatot a másik után küldte a tiszafüredi táborba. Január közepén már 15.000 főnyi haderő állott őrt a Tisza partján, mely haddal *Perczel* már január 22-én kiverte *Ottinger* császári tábornokot Szolnokról, de január 27-én ismét a Tisza mögé vonult vissza.

Perczel lemondása után még Szolnokon *Dembinszky* Henrik vette át a felső tiszai sereget, a ki január 29-én már Tiszafüreden volt, hogy a szorongatott *Klapka* segélyére siessen. Itt vette *Dembinszky* a honvédelmi bizottmány rendeletét, mely nem csak a *Perczel*-féle hadtestet, de a tokajtáji sereget is alája helyezte. *Dembinszky* még aznap elhagyta Tiszafüredet s Tiszapolgár felé vonult hadával. *Dembinszky*, a ki döntő mérkőzésre készült az osztrákokkal, Tiszafürednél egy hídfőt tervezett, az élelmiszer-raktárt pedig Eszterkben kívánta felállítani. A tiszafüredi hídfő elkészültével *Dembinszky* ágyúkat rendelt annak védelmére, de *Görgey* akadékoskodása következtében az ágyúk csak február 24-ike után érkeztek meg.

1849 február havában *Windisch-Grätz* Eger városát megszállással fenyegette, a mikor a vármegye székhelyét február 9-én Tiszafüredre tette át. Az egész vármegyei tisztkar nyomban megindult s 14-én már Tiszafüreden tartották a bizottsági ülést. A hivatalos vármegye április közepéig volt Tiszafüreden. Ekkor tért vissza Egerbe, hol április 26-án tartották az első közgyűlést.

A kápolnai ütköztet után (február 27—28) *Dembinszky* márczius 2-án Tiszafüredre tette át főhadiszállását, a hová másnap *Görgey* is megérkezik. *Kmetty* és *Pölsenberg* hadosztályaival, míg *Herteleny* dandára a Tiszán innen az időközben elkészült sánczokban foglalt állást. Ekkor már megérkezett *Szemere* Bertalan kormánybiztos is, a kinek jelenlétében *Görgey* a törzsiszetteket értekezletre hívta egybe, melyen a tisztkar kijelentette, hogy többé nincs bizalma a fővezérhez. *Szemere* látván a tisztkar hangulatát, futárt küldött Debreczenbe *Kossuth*-ért. *Kossuth*, *Mészáros* hadügyminiszter és *Vetter* Antal társaságában márczius 4-én érkezett Tiszafüredre. A helység határánál *Szemere* Bertalan fogadta, hogy a történetről szóbelileg értesítse.

Kossuth megérkezvén Tiszafüredre, azonnal tanácskozára hívta egybe a tábornokokat. E tanácskozás emléket *Lipsey* Imre házának falába illesztett márványtáblával örökítették meg, melynek felírata a következő:

„E házban lakott *Kossuth* Lajos 1849 márczius 4-én és 5-én. Itt tanácskozott hadseregünk főtiszteivel. E napokat követték hadseregünk fényes győzelmei és az ellenséges hadseregnek honunkból kiűzése. Ez emléktáblát emelte Tiszafüred közönsége *Kossuth* Lajos születésének 100. évfordulóján 1902-ben.“

Ezen a történelmi nevezetesség értekezleten, mely a további hadműveletekre döntő befolyással volt, *Kossuth* Lajoson és *Dembinszky* kívül *Mészáros* Lázár hadügyminiszter, *Vetter*, *Görgey*, *Répassy* és *Aulich* tábornokok, továbbá *Klapka* ezredes és *Szemere* vett részt. Ezen az értekezleten dönt el a fővezérlet dolga. *Kossuth*, látván a sereg hangulatát, *Dembinszky*t rendelkezési állományba

Kölsz.

A szabadságharcban.

helyezte s a hadsereg főparanesnokává Vetter Antalt nevezte ki. A tábornokok között kitört viszály félig-meddig el volt már intézve, mikor márczius 6-án reggel gróf *Ícsy* tábornok segédtsíjtje, *Prziemski* őrnagy, vágat be Tiszafüredre, hogy megvigye *Damjanics* fényes szolnoki győzelmét.

A tiszafüredi értekezlet fenntartotta Dembinszky haditervét, mely Szolnok megvételén sarkallott. E haditerv értelmében az I. hadtest Klapka vezérlete alatt még márczius 4-én elindult Czibakháza felé, következő napon a II. hadtest is útrakelt, míg Görgey feladata az lett, hogy *Windisch-Grätzet* foglalkoztassa. Pár nap múlva Görgey is kimozdul Tiszafüredről s márczius 10-én Egyeknél táboroz, majd fölmegy egész Tokajig. Itt átkel a Tiszán és Eger felé nyomul. Midőn azonban Görgey újból megtagadta az engedelmességet Vetter főparanesnoknak, Kossuth ismét a táborba ment s a főhadiszállást Tiszafüredre tették át. Vetter betegsége s Görgeynek a magyarországi haderő főparanesnokává történő kinevezése után a nemzeti hadsereg márczius 31-én átkel a Tiszán s ettől kezdve yözedelmesen nyomul előre a főváros felé. Tiszafüred környékén csak akkor támad fel ismét a fegyverzaj, midőn már az orosz az országba tört.

Midőn Görgey, Komáromból kiindulva, hadával július 22-én a Sajóhoz érkezett, a tiszafüredi átjárónál *Korponay* ezredes foglalt állást. Görgey azonban Tokajnak fordult s itt július 29-én átkelvén a Tiszán, Debreczen felé vonult. Közben az orosz had *Paskievics* vezérlete alatt Tiszafüred felé nyomult; *Korponay* ezredes e tülerővel szemben ellentállásra nem gondolhatván, rövid ágyúharcz után Debreczen felé vonult vissza. Az orosz seregek Tiszafüredre történő bevonulását az akkori róm. kath. plebános: *Fekete Máttyás*, a következőleg jegyezte fel a plebánia történetében:

„Szent Anna nap előestéjén (július 25) a muszka sereg *Paskievics* herczeg vezérlete alatt a Tisza túlsó partján megjelenvén, a magyarok részéről *Korponay* a hidat felgyújtotta, azokra a csoportokra ágyúzatot és elfutott Debreczenbe, kinek futása után a győzelmes muszka hadsereg elébe a plebános karingben és ünnepi palástban, kereszttel a kezében és a helvét hívők lelkésze szép fehér zászlók kíséretében kiment egész a kishídhöz, hol a muszka sereg előőrsével találkozva, a városnak és a népnek, mint mindenben ártatlanoknak, kegyelemért folyamodását tolmács útján a vezéreknak megüzente, kitől a nép ezen hódolata méltányoltatván, a kívánt kegyelem megadott. Másnap déltájban megérkezett a hadsereg 60 ezernyi lélekszámban.”.

Az oroszok azonban csak rövid ideig voltak Tiszafüreden, nemsokára Debreczen felé nyomulnak. *Korponay* az ő menekülő hadával, mely nagyrészt fegyvertelen, lándzsákkal ellátott fiatal emberekből állott, Debreczenben csatlakozott *Nagy Sándor* hadtestéhez s az augusztus 2-án vívott debreczeni csatában majdnem egy szálig lekasabolták őket.

Az 1855, 1876 és 1888. években Tiszafüreden nagy árvizek voltak, melyek magát a községet nem bántották ugyan, a község határát azonban egészen elöntötték, s az összes vetéseket és ültetvényeket teljesen megsemmisítették.

Tariczky Endre gyémántmisés plebános kezdeményezésére az 1896. millenniumis évben, annak megörökítésére, hogy a honfoglaláskor *Tass* és *Szabolcs* vezérek hadseregükkel itt táboroztak, a község egyik közterén közadakozásból obeliszket emeltek, melyen márványtáblába vésve, a következő felírás olvasható:

„Hirdsed köösziplop örökéig mind a világnak
Évek múlt s születendő ezrede fog kezét itt.
Innét indultak honszorzó harezba apáink
A Hetek egyike Tas s a fejedelmi Szabolcs.
Újfennt majd ezer év múltán lott az hadak útja.
Hős Honvéd seregünk száz diadalra vívő.
Rendületlenül állj oltárköve honszeretetnek,
Nemzeti nagy létünk' hinni, remélni tanítsd.”

Tiszafürednek a határa hatalmas kiterjedésű. Területe 26.400 katasztrális hold. Hozzá tartoznak a következő puszták, tanyák és egyéb lakott helyek: Berek, Bodzás, Boroshát, Bögözőg, Csákhalom, Csapánzug, Csattag, Demeház, Faluvérghalma, Feketeréthát, Filagóriastanya, Göbefeánk, Hárnas, Hárontság, Jámber, Kanjárás, Kengyellát, Kisbodzás, Kispatkós, Kispatkós, Kiskókás, Kistóháti, Kisvillongó, Korlát, Kotróháti, Köleshát, Laposhalom, Malmostanya, Masszastanya, Meggyes, Mélyérháti, Miklóshalom, Morotva, Morotvaköz, Morotvapart,

Árviz.

Millennium.

Területe.

Nagyvillongo, Patkós, Pusztaköcs, Református egyháztanya, Rét, Rókahát, Szeleshát, Szigelhat, Szikér, Tag, Tóhat, Tóvikes, Vadas és Villongó. Ez elnevezések némelyikének, mint fentebb láttuk, történeti eredete van.

Tiszafüred jelenlegi 500 holdon felüli nagyobb birtokai közül *Lederer* Gyulának 2122, *Lipsey Imre* örököseinek 3100, *Lipsey Józsefnek* 3200, *Genesy Ilonának* 2600, *Justus Gyulának* 1065, *Szekeres Istvánnak* 709, *Szabó Györgynek* 1200, *Erhardt testvéreknek* 1000, *Schleiminger László* drnak 1000 és *Kovács Kálmánnak* 721 hold birtoka van.

A város.

A helységben több csinos úrilak van, a melyek közül említést érdemel többek között *Kekesy Dezső*. Ez még a gróf *Károlyi* család építtette 1867-ben és 1892-ben, vétel úján, jutoit a mai tulajdonos kezére. Van kb. 400 kötetes könyvtára és értékes bútorai között egy régi velencei tükre a XVII. századból. *Lipsey Attila* úrilakát még *Lipsey Imre* építtette az 1840-es években, *Lipsey Árpád* pedig maga 1890 körül. *Schleiminger László* dr. úrilaka, a mely 1894-ben került mai tulajdonosa birtokába, azelőtt a Farkas családé volt és azok is építtették a múlt század első felében. Könyvtárában kb. 300 kötet könyv van.

Maga a város szintén terjedelmes területen fekszik. A lakóházak száma 1605 és a lakosság 8643 lélek, kiknek, anyanyelvre nézve, túlnyomó része magyar, még pedig 8630 lélek, továbbá van 10 német, 2 kisorosz (ruthén) és 1 egyéb. Magyarul tud 8640. Vallási tekintetben legtöbben vannak a reformátusok, 4665 lélek; a többi: róm. kath. 3252, gör. kath. 15, ág. ev. 25, gör. kel. 3, unitárius 1, izr. 682.

Közigazgatás.

Habár Tiszafüred község, már fekvésénél fogva is, nagy vidéknek volt középpontja, minthogy közlekedési viszonyai rendkívül rosszak voltak, mert az év legnagyobb részében sem a község nem volt megközelíthető, sem innen kimenni nem lehetett: közigazgatása, ipara és kereskedelme nem fejlődhetett. Ezen akart segíteni *Csávolszky Lajos* országgyűlési képviselő, midőn a debreczeni—füzesabony—ohat—polgári helyi érdekű vasút kiépítését tervezte. Erre a vasútra az engedélyt a kereskedelemügyi miniszter 54.010. szám alatt 1889 október 18-án adta meg s az érdekeltég áldozatkészsége következtében az építéshez már az 1890. év tavaszán hozzáfogtak. Tiszafüred község a vasút építéséhez 150.000 koronával járult. A mit egy évtizeddel előbb senki még álmodni sem mert volna, a megvalósuláshoz közeledett s habár a Tisza árterén az óriási töltések emelése s a Tiszán keresztül az állami vashíd építése sok időt vett igénybe, a teljesen kiépült vasutat 1891 augusztus 3-án, *Lakatos Aladár* kereskedelemügyi miniszteri titkár vezetése mellett megtartott műtanrendőri bejárás után, a forgalomnak átadták. A karezag—tiszafüredi vasút kiépítésére színién *Csávolszky Lajos* országgyűlési képviselő és *Lipsey Tamás* földbirtokos, a tiszafüredi járásnak érdemeiben gazdag volt főszolgabírája kapták meg az engedélyt s ezt a vasutat is 1896 május havában már a forgalomnak átadták. Ezek mellett kiépült Poroszlótól az árterén keresztül a törvényhatósági kőút is. És így Tiszafüred előtt, mely eddig a világtól el volt zárva, a közlekedés a szélrózsa minden irányában megnyílt.

Tiszafüred községben a földművelés, ipar és kereskedelem fejlődése ez időtől kezdődik, s ma már oly színvonalra emelkedett, hogy sok nagyobb népességű községekkel is kiállja a versenyt. Most évenként a négy országos vásáron kívül minden hónap első esütőrtökén állatvásárt tart s vásárai annyira látogatottak, hogy vásártérre már szűknek bizonyult. A kisipar terén a nyeregkészítés ma is virágzó. Nem kevésbé fontos a lázi ipar is, a mely a kenderfonásban, vászonszövésben és kosárkötésben nyilvánul. A nagy ipar képviselőinek tekinthető a két gőzmalom és a Tiszafüredi Képgyár-Részvénytársaság gyártelepe, a melynek tekintélyes üzeme 150 munkást foglalkoztat. Az iparral és kereskedelemmel karöltve járó hitelügy szintén fejlettnak mondható. A pénzübeli forgalmat a következő pénzintézetek bonyolítják le:

Tiszafüredi takarékpénztár r. t. Alakult 1888-ban. Főkeja van Poroszlón. Alaptőke 200.000 K, 2000 db 100 koronás részvény. Igazgatósági elnök Malatinszky György. Vezérigazgató Szekerka Miklós.

Tiszavidéki bank r. t. Alakult 1906-ban s átvette a „Tiszafüred és vidéke hitelszövetkezet“ üzletkörét. Alaptőke 60.000 K, 600 db 100 koronás részvény. Igazgatósági elnök: Debreczeni Károly.

Hivatalok.

Mint járási székhely, egész sereg hivaltal egyesít magában. Van itt helyben főszolgabírói hivatal, anyakönyvi hivatal, járásbíróság, a mely telekkönyvi hivatal-



A tiszalüredi „vörös kastély” (Józsa György félbemaradt kastélya).



A tiszafüredi Geneszy-féle ház. Azelőtt Józsa György kúriája.



A tiszaújfalu református templom.



Kékessy Dezső úrilaka Tiszaújfalu.



Lipcey Árpád úrilaka Tiszafüreden.



Lipcey Attila kúriája Tiszafüreden.



Mocsáry Imréné kúriája Tiszafüreden.



Schleiminger László dr. úrilaka Tiszafüreden.

lal kapcsolatos, kir. közigazg., adóhivatal, esondőrör és pénzügyörség. Törvény-székileg Egerhez tartozik. Közlekedési eszközei a vasúton kívül a posta, távbeszélő.

Van a községnek igen szép emeletes községháza. Ez az épület eredetileg földszintes volt s néhai Kiss Pál 1848—49-iki honvédtábornok tulajdonába tartozott. A község megvette s 1896-ban emeletesre építtette. A község főjegyzője: Borsos Flóris. A községházán van elhelyezve a kir. járáshírósz és a telekkönyv, a m. kir. adóhivatal és a községi eljárárság, valamint a község tulajdonában levő muzeum és közkönyvtár.

A községnek becses és értékes kincse ez a muzeum és közkönyvtár, mely a körülr tömörült egyesület vezetése és gondozása alatt állami és községi segélyvel, az egyesület tagjainak évi díjai hozzájárulásával, évről-évre lendületes gyarapodást nyer. A muzeum érdekességét emeli különösen az, hogy összes tárgyait mind Tiszafüred község határában és környékén találták. A muzeumot Tariczky Endre plebánus alapította az 1877. évben, midőn a község mellett levő Ásotthalom (előbb Laposhalom) nevű ősrégi telepöl s a környékből szerzett saját régiséggyűjteményét Tiszafüred községnek aján-dékozta s a muzeum fejlesztésére a helyi régészeti egyesületet megalakította. Majd a két Kaszinó szép könyvtárai a muzeum könyvtárával egyesülve, Tiszafüred község közkönyvtárává alakultak, s a könyvtárt a muzeummal együtt évről-évre folytonosan fejlesztik. A muzeum gyűjteményei következőleg vannak osztályozva: *Régiségtár*, több osztálylyal és csoporttal, mint agyag-, kő-, csont-, agancs-, bronz-, réz-, vaseszközök és tárgyak. Nagy és gazdag praeistoriai csoportot alkotnak a tiszafüredi Ásotthalom ősrégi telepöl kikerült tárgyak s a Tiszavidéken talált ősemlos állatok maradványai. Ez az osztály 5122 darabot számlál. Az *éremtárban* barbár és római érmek, magyar pénzek, minden házból maig, külföldi pénzek, honi és külföldi emlékérmek vannak feltűnő szép számban. Van itt 2842 pénz, érem és egyéb. A *vegyesek osztályában* természetrajzi tárgyak, iparműkészítmények, emlékek, kegyeleti tárgyak vannak. Az itteni tárgyak száma 1136. A muzeummal kapcsolatban gondozott *könyvtár* általános jellegű (könyvek folyóiratok, nyomtatványok, térképek, oklevelek; az utóbbiak helyi és családii jellegűek). A könyvtárban 5051 darab van. Az összes gyűjtemények állománya 14.151 drb. A muzeum helyiség nyitva van minden vasárnap és csütörtök délután, idegeneknek máskor is. A kettős intézmény fenntartására és gyarapítására évenként mintegy 1500 koronát fordítanak, t. i. 1000 kor. államsegélyt, Tiszafüred évi 300 kor. segélyét és a tagsági díjakat. A könyvtár használata igen élénk. Az egyesületi rendes tagok száma 135, a tiszteletbeli tagoké 35.

Ezenkívül a református egyháznak vannak régi, értékes templomi edényei, a melyek a következők: aranyozott ezüst pohár, Seres Mihálytól, 1760-ból; aranyozott ezüst pohár, a tiszafüredi ref. egyház készítette 1728-ban; ezüst tányér, Réz Ferenczről, 1762-ből; kisebb ezüst tányér, Kecskeméti János és Kaposi Ádám-tól, 1728-ból.

A népnevelés megfelelő tanerőkkel csak a hitfelekezeti elemi iskolákban nyer kellő ellátást. A róm. kath. iskola régi épülete helyett Bartakovics Béla egri érsek a század elején a hitközségnek egy új kántortanítói lakot ajándékozott, melyben két tanterem volt két tanító számára. Az új tanítónak a fizetését megállapította s a kántor évi jövedelmét is gyarapította. Utóda, Samassa József bíboros-érsek, először a tanítók fizetését emelte, azután pedig még egy harmadik tanítót állást szervezett. Az intézeti telek szomszédságában egy kis üres telket vett és olyan két tantermet emelt, hogy ritkítja párját e vidéken. Míg Bartakovics érseknek az iskolai intézet megalkotása közel 10.000 kor. költséget igényelt, Samassa bíboros-érseké a 18.000 koronát is meghaladta. Továbbá néhai Budai Sándor birtokos egy Tiszafüreden emelendő állami polgári iskolára mintegy 100.000 koronát hagyott, mely a községtől e célra megszavazott összeggel, mintegy 150.000 koronára emelkedett.

Társadalmi élete igen élénk s e nemű intézményekben elég gazdag. A muzeum és könyvtár-egyesületen kívül, van úri kaszinója, polgári kaszinója, gazda-köre, mezei munkások önképző köre, gyümölcsészeti és méhészeti egyesülete, önkéntes tűzoltó- és mentő-egyesülete, kórház-egyesülete kb. 50.000 K alap-tókével, temetkezési egyesülete, szegény iskolás gyermekek felruházására ala-kult filér-egyesülete, izraelita nő-egylete, ének-egyesülete és sport-egyesülete.

Museum.

Iskolák.

Egyesületek.

HEVES VÁRMEGYE NÉPE.

Heves vármegye hazánk legtisztább magyar nyelvű vármegyéinek egyike. Balogh Pál nagy forrásművében (A népfajok Magyarországon) azt az általános jellemzést írja róla, hogy tősgyökeres magyar nép, a palóczságnak egyik legszebb fajtája lakja. 1900-ban, az utolsó népszámláláskor, 253,368 volt az összes lélekszám, a melyből 251,078 volt a magyar anyanyelvű s csak 682 volt a magyarul nem tudók száma, tehát az egész lakosságnak 0,3%-a. Egy csepp a tenger mérhetetlen vizében, egy porszem a nagy sivatagon, melynek a nagy egységben se ható ereje, se elütő színe nincsen. A többi felvidéki és túladunai megyékben erre nincs példa sehol.

Nemzetiség és
vallás.

A hevesi magyarság közt feltűnő népfoltok, mert szigeteknek nem nevezhetők, a Zaggya és Tarna völgyén találhatók. Amott, a Nógráddal határos részen, Hasznoson és Szuhán, *tót* elemek vannak; emitt egy községben, Kompolton, ez egyetlen poliglottnak nevezhető helységben, német kisebbségre akadunk. Amannak magyarázatát, ha Nógrádnak súlytalan magyarságú 42 tót községére s a nógrádi 34 palócز község között mindmáig tótnak maradt Sámsonházára gondolunk, könnyen megtaláljuk, emerre a Balogh kérdésével felelhetünk: „Honnan kerül ez a *német* elem ide, a palócزföld szívébe, elszigetelten többi fajrokonaitól? Csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. Fél száz év előtt föllebb, Aldebrőn, a lakosság túlnyomóan német volt, de innen a svábság elpusztult, s úgy látszik, egy töredékével Kompoltra költözött. Aldebrő ma tiszta magyar falu, mely az egykori német elemet, sok valószínűség szerint, a szepesabauji (gölniczi medencze) s nem a pestvidéki svábságból kapta.“ Csak félmagyarázat. Az egész dologra a történet vet világot.

Az bizonyos, hogy nem mindig ilyen volt a vármegye etnikai képe és vele együtt etnikai élete. E monografia történelmi része feltűnteti a települések és bevándorlások sokféleségét. Azonban az ősmagyar faj, miként hazánk egész területén, itt is éreztette őserőjét, s ma már semmi sem árulja el az idegen eredetét.

Az etnikai és a hitélet között eredetében nincs ugyan okozati kapcsolat, mert a vallás nem köti magát fajhoz s a faj sem született vagy él kizárólagosan egy vallásra kényszerülten. Mi itt, a továbbiak kedvéért, csak az eredményre mutatunk rá: arra, hogy a mily arányban egyajkú vármegyénk, csaknem annyira *egyvallású* is.

Az egész vármegyében nagy többségben vannak a katolikusok, s csak itt-ott mutatkoznak kisebb református szigetek, valamint izraelita spórák a katolikusság nagy tengerében. Részletezve a dolgot: a vármegye 117 községe közül 112-ben a nép vallása római katolikus, 5-ben (Atány, Poroszló, Tiszafüred, Tiszaigar, Tiszaszállás) református. Erősebb kálvinista kisebbség van 6 r. kath. (Maklár, Lőrinczfalva, Sarud, Tiszanána, Örvény, Tiszaörs), r. kath. kisebbség pedig a fentebb említett öt református községben. Izraelita természetesen csaknem minden községre esik egy-kettő. Legtöbb él Gyöngyösön. Egerben és Pástón. A többi felekezetek a százelektizedeket sem haladják meg, a mi egyébként a falusi zsidóságra is áll, hogy ezek a vármegyének nem álló, szervezett hitéletet élő, hanem *vándornépesség*hez tartoznak.

Már ebből is sejthető, hogy ez a nyelv és jórészt vallás szempontjából is egységes vármegye nem tartozik a „tarka“, a „színes“ vármegyék közé. Nép-

rajza mégsem érdektelen. Mert azonkívül, hogy a tulajdonképeni palócföld a Mátra alja, gazdag specialitásokban, kuriózumokban, e magyar vármegye sok ősi, a nemzeti lélek mélyén fekvő alapsajátságokat mutat s nyújt értékes adatokat a magyar típus rajzához. Néprajzi szigeteket nem találunk, hacsak ilyenül nem vesszük a mátrai palócföldet, de égáji és területi különbségek okozta árnyalatokat a nép fiának mind alakjában s általában külső életviszonyaiban, mind érzésében, gondolkozásában, ízlésében, szokásaiban, szóval egész jellemében észrevehetünk, ha éles szemmel a mélyebben futó ereket vesszük szemügyre. E czélra osszuk fel a vármegyét természeti viszonyai szerint.

Heves vármegye a Felföld és Alföld érintkező területe, a két véglet találkozása szinte átmenet nélkül, kicsiben az ország képe. A Mátra utolsó nyulványa az éjszaki és éjszakyugati hatalmas hegyrendszernek egyfelől, másfelől (gyöngyös állomása, Vámosgyörk, s Eger átszállója. Füzesabony, eleje a végtelen nagy Alföldnek, melynek sík rónája itt ér a bérecek lábáig. Amaz a szoros értelemben vett Palóczország, a hevesmegyei Felföld; emez a Tiszára ereszkedő mátraalji síkság, a hevesmegyei Alföld, de mindkettő színmagyar, hazánk fajnépességi földrajzának a magyarság szempontjából legegységesebb, legtisztább és legértékesebb területei.

Az ekként tömörített részekben és keretekben végzett etnografiai vizsgá-lódás, míg egyfelől a vármegye etnikai képét adja eredményül, másfelől analógia és inductio útján országos érdekű tanulságokhoz vezethet.

Fent is, lent is, a *falu* a rendes települési alak, de míg amott kizárólagos, itt, a jász-kúnok közelében, főképp újabban, tanyarendszerrel is találkozunk. A térviszonyok okozzák a hiányt amott, ezek teszik lehetővé emitt. Mert fent a közigazgatásilag nagyközség is elég kis méretű, lent annak az egy-két esatolt falunak (kisközség) méretei és határai is jelentékenyek. A palócz falvaknak ez a közlésege magyarázza meg, hogy ott a tanyai gazdálkodásra se szükség, se lehetőség nincs. Hiszen egy gazdának a „laposá”-ból, a rétből, a szántóból nem jutott több, keskeny földszalagoknál.

Csak a hegyipatak partján kell haladnunk, hogy a palócz falukat jóformán mind útba ejtsük. Ha nagyobb a víz, akkor az egyik parton, rendszerint a legmagasabb háton helyezkednek el a házak; ha pedig csak időszakos forrás táplálja a kis eret, egyik partját is, másikát is ellepik a palócz házíkok. S ha az egyik átellenes szomszéd a másikat meglátogatja, nyáron a patak kiszáradt medrén, esős tavasszal s ősszel pedig kis fahídon jár át. A falvak természetesen inkább hosszantiak, a dombok vagy hegyek közt folydogáló patak szűk völgyében fekvők. A legtöbb a keskeny homlokzatukkal szembenező házak két sorából áll, jókora útát hagyva közbül. Ez a fő- és egyetlen utcája. A többi, palócz, elnevezés szerint, csak sor vagy köz, melyek rendszerint görbék-görbék, a talaj egyenlőtlensége miatt. „Alvég” és „felvég” minden faluban van, s e részek a falu mellett vagy rajta keresztülfolyó patakocska irányába szelint kapják e neveket. A széles utcák pusztaságát rendszerint a házak előtt vagy, ha van, a falu terén is ásott kútak osztják meg. Főépületének, a templomnak, elhelyezésénél nem a szimmetria vagy az egyenlő távolsági és közlésegi kívánalmak a mértékadók, hanem a magaslati viszonyok. A templom ugyanis a falu legmagasabb pontján épül, tehát vagy az elején vagy a végén s nem mindig a közepén.

Az a területeske, melyet egy-egy ház mellékpéleteivel együtt elfoglal a palócz beltelke. Ritkán ő is osztokodik az apai jusson, de patriarchális családi élete következtében, melyről később lesz szó, egy-egy portán szépen megférnek a fiak az unokákkal, sőt a dédunokákkal is. Így aztán még ma is módunkban van eredeti, osztatlan palócz beltelket látni. A falut ezek a beltelkek alkotják.

Két szomszédos telek között rendszerint *kerítés* van, az ú. n. *közgát*. Ez vagy *szákarógát* (szálkarógát), vagy *sővény*, illetőleg fonott gát, vagy csak *tővises, tővises* gát. Deszka- vagy léczkerítés csak a jobb módúak portáit választja el egymástól, s csak ezeknél találunk rácsos kerítést is az utca felől. Egy gazdának a telke is meg van osztva alacsonyabb kerítéssel. Elül van az udvar, hátul a kert. Az udvaron áll a ház. Előtte rendszerint szabad tér van, külön gazdasági kapuval, kocsiközlekedés részére, mert a háznak négyyszögű faszőlőpokon, vagy hengeralakú kőlabakon nyugvó ereszes „ambitus”-ára, egy ívelt boltozatú, ezíra kis ajtó nyílik. E szabad téren, a ház előtti udvaron van a disznóól vagy hidas, melynek „emeletén”, padlásán, a baromfiak tanyáznak; itt van

Területi és égáji befolyás.

Települési rendszer.

A palócz falu.

Beltelke, ház.

aztán a trágyadomb, legtöbbször a felszer, ritkábban, a módosabbaknál, a csűr s a szérú. Az iszálló a ház végéhez van építve, melyet ők ólnak hívnak. Külön illemhelyre a palócznak nincs szüksége. Az ekként betöltött téren áll a palócz háza, a teleknek emelkelettebb oldalán olyképen, hogy eleje jobban a *verő*-nek, délnek, vagy keletnek fekszik.

A ház alakja, miként az egész megyében, a legújabb idők építkezési divátát leszámítva, egyenközenyalakú s rendszerint kéttáblakos, keskenyebb homlokzatával, a *véggel*, néz az utcára. Hajdanában, a fabőség idején, a *fa* volt a legáltalánosabb házépítő anyag. Az ilyen háznak csak az alapja volt kő, a többi része rendszerint tölgyfából került ki, téglá és vas alkotórészek nélkül. Kivül-belül sárral simára tapasztott s fehérre meszelt falazak még ma is láthatók majd minden faluban, de már csak mint a régi idők emlékei. Régi keletűek a „vert házak” is, a két deszka közé lebunkózott pelyvás sárfalú házak. A legújabb időben a házépítés anyaga, de csakis ez, megváltozott a szomszédon túltevésben. Az újabb keletű házak azonban többnyire cserép-, pala-, ritkábban zsindey-tető alá kerülnek. De bármily anyagú és alakú is a házfedél, a valamire való házról nem hiányozhatnak az *creszel* vagy *ereszalj*, mely nemcsak *házwéred* feladatot teljesít, de egyéb czélokra is szolgál. Nyáron, főleg ha az oszlopok közeit egy méter magasságban deszka- vagy kőfal tölti ki, a család aprajának, télen a baromfiaknak tartózkodási helye. Itt piheni ki nyaranta a gazda is nehéz munkája fáradalmait, a szalmából font nyoszolyán. Itt, a vízszintes felülegszeszett két *ruhaszáritó rudon*, száritgatja a gondos gazdasszony házanépének fehérneműit addig, míg innen a *padra*, hová a ház hátsó végén felállított „rétylány” (létrán) járnak, nem szorítja őket őszszel a — csöves kukoricza. Végül, mielőtt a házba bemennének, vessünk egy tekintetet a palócz házakat amnyira jellemző *töczikre*, a padkára, a hol a férfiak kaszinóznak, az asszonyok meg a falu pletykáit szövik-fonják.

Magának a háznak a beosztása felettébb egyszerű és szegényes. Az ambitusról a ház közepe táján levő alacsony rácsos ajtón át a *pitarba* lépünk, honnan, egyenesen előre, az ajtótlán közfaltól elválasztott *konyhába*, jobbra a palóczház egyetlen *szobájába*, az ú. n. *házba*, balra a *konrába* (kamra) juthatni. Az *istállóba*, mely e vidéken a házzal mindig egy fedél alatt van, külön ajtó nyílik. Sokhelyt a *padra* vivő *rétyla* (létra) a *pitarban* van, melynek különben egyetlen butordarabja a vizes löcxa, egy-két rocskával megterhelve. A *konyha* se sokkal gazdagabb felszerelésben. Legfontosabb része a tűzhelyül szolgáló kemencepad; ide nyílik a kemence szája, melyben télen főznek is, de nyáron csak a konyerert sítik benne. A száján kitóduló füst egy kis kanyargással a négyyszögű füstlyukon a padlásra s innen a tető nyílásán vagy, az újabb házaknál, a kemence szája fölé épített kúrtón át a szabadba jut. Egy-két löcxa is van a konyhában, edények s kenyérszakajtók részére, aztán „pócz” a fazekaknak. A falát cifra tányérok, tálak, reszelők, káposzttagyaluk s más efféle dolgok ékesítik.

A „ház”, a szoba, „háló”, „ebédlő” s „szalon” együtt. Természetesen ez már jól meg van rakva sok mindennel. Majdnem egynegyedrészét a sárból készült kemence, a *búbos* foglalja el, melyet, ha lapos tetejű s nem kúpnan végződik, némely helyen *saphá*-nak is hívnak. Rendszerint a konyhából fűtik és sugárzó melege miatt — főrendeltetésén, a sütés-főzésen kívül — nemcsak a mosott ruhák száritására alkalmas, a fölötte kifeszített ruhaszáritó kőtel segítségével, de *kuczkója*, a fal és a kerek búbos *összeszegellése*, a gyerekeknek, aggoknak és betegeknek kedves tartózkodási, legtöbbször hálóbelye is.

Nemcsak a *pitar* és a *konyha* földes, de még a szoba is padozatlan. Tisztogatása a söprés, sátoros ünnepek előtt: marhatrágyával bemázolják. Három kis-méretű ablak van rajta; a két nagyobb az utcára, a harmadik, rendszeren a

hidassal szemben, az udvarra néz. A palóc „ház”-nak nem sok a levegője. A menyezet mestergerendáját szélasabb ember a fejével is eléri. Ez nem is lehet nagyon magasan, mert a keresztgerendákkal alkotott házagokba mindenféle apró-cseprő, a házban szükséges tárgyakat (kés, olló, kalendárium stb.) szoktak elrakni. S ha meggondoljuk, hogy a palóc a széltétetést nem ismeri, sőt az ablak legkisebb házagait is bedugdossa ruhadarabokkal vagy gyapottal, a fulasztó, nehéz levegőt szinte érezzük. Az ablakot nem egy helyen csak a világosság beszüenlő helyének tartják; úgy van berakva, hogy kinyitni nem is lehet. Általában komor, nehéz a palóc-szoba belső képe. Azt a kis világosságot is, mi az üvegen keresztül beszűrődik, a „fűhang” fogja fel. A régebbi házakban még ma is látható a szoba közepén egy erős, tölgyfából készült, négyoldalu vagy hengeralakú oszlop, az ú. n. *bódog-anya*, a mestergerenda tartására. Persze a tarisznya vagy ruha felakasztására is alkalmas. Idomtalan alakja s a közlekedést akadályozó térfoglalása miatt, az újabb rendszerű építkezések által feleslegessé vált „butordarab” többé nem szerepel. Úgyis jól meg van rakva minden a palóc-szoba. A fal mentében lőcázák, rendszerint karos lőcázák húzódnak, részint ülésre vagy fekvésre, részint edények és konyhai eszközök tartására. Az ajtóval szemben, a búbos átelenes sarokban, van a keresztlábu fiókos asztal. Felette függ a petróleumlámpa, ha van, mert megelégszenek a méeses nyújtotta világossággal is. A másik sarokban, a búbos oldalán, van a nyoszolya, rendszerint egy; ez se mindenütt, mert ha a szoba konyha is, mint igen sok helyen, akkor a nyoszolya kizorul a tulajdonképeni konyhába. A „ház”-ban csak férfi, ez se mindig és mindenütt, vagy a beteg alszik. A gazda rendszerint az istállóban, a fehérnép a kamrában, a gyereksereg a búbos kuzkujában vagy a lőcza „szög”-ben. A harmadik sarokban még a tulipános ládának vagy egy almáriumnak jut hely. A falakat cifra edények, ríktó szentképek, egy kakukkoló kőrtés óra s szenteltvíztartó díszítik. Hogy teljes legyen a rajzunk, fedezzük fel a bejárat mellett rejtőző vakablakot is, melyben a sirány, tejcsfazék stb. mellett szépen meghúzódik a palínkás butykos és a „porziós” üveg is. — A kamra se utolsó hely a palócznál. Azonkívül, a mit közönségesen értünk alatta, a nők hálószobája és ruhatára is. Ha egy egész had (családközösség folytán) lakik egy portán, ugyanesak meg van rakva a kamra nyoszolyával vagy „ágysszékek”, melyeket Ballán, Bodonban, Dereeskén, Parádán és Reesken olyan „szunyogháló”-féle sátor vesz körül, hogy biztosítsa lakójának, a fiatal menyecskeének, zavartalan, édes álmát. Mint a kamrában szokott lenni, van biz itt sok minden: tulipános láda, böleső, kihúzos szekrény, teknő, dagasztótál, lisztes láda, sziszék stb. stb. A palóc telekről rajzolt képet a végén levő zöldéses kert s a burgonya eltartására benne vagy az udvarban ástott verem teszi teljessé.

A vármegye déli felének képe egészen alföldi.

A hevesi fekete homok valósággal Kánaánja hazánkunk s jó időjárás után csakúgy dönti az acélos „tiszai búzát”. E gyönyörű síkföld, melynek nincs egy tenyérnyi területe buja növényzet nélkül, már előre sejteti, hogy a tizenkét kilométernyire fekvő akáczlombos szomszédalu is, hová a tikkasztó melegben immár bágvadt léptekkel tartunk, csak olyan nyílt, derültképi, tiszta, formás és szabályos építkezésű lesz, mint a milyen az a másik falu volt, a honnan kiindultunk. Sejtésünk valóra vált. Széles főuteza húzódik a falun keresztül, melyből már jobbról is, balról is kiválik egy-egy kisebb uteza, sor vagy köz, mutatva, hogy az alapalak, a palóczföldön látott két házoros hosszú falu, a természet szaporodás vagy megletelepülés által nagyvobbodva, körülakka kezd változni. A rendszerint eperfákkal s kis árokkal szegélyezett főút a kocsijáró út. A házak rácsos kerítése előtt egy-két méter széles, néhol deszkázott, vagy téglával, faragtott kővel kirakott, itt-ott aszfaltozott, vagy legalább kavicsozott gyalogjáró-út vezet. A rácsos vagy deszkakerítésen a koci részére kapu, a gyalogosok számára ajtó nyílik. Mögötte, a ház két ablaka alatt a legtöbb helyen virágos kis kert díszlik. Maga a porta csak tágasabb s beosztása izlésesebb, mint a Felvidéken. egyébként nagyjából megegyezik vele. A ház keleti vagy déli oldala előtt, mert itt is véggel az utezúra építkeznek, szép, tiszta, szabad térség van a közlekedésre vagy a háztartáshoz naponként tartozó munkák végzésére. Az általában ismert melléképületek, ú. m. istálló, sertésól, fűszer, szertár, a háztól egészen külön sorban következnek, a háznak a kert felé eső végében. A jobbműködőknél egyéb raktárakra is akadunk a porta alkalmas pontjain. A kamra sínes mindenütt

A mátraaljai síkság.

magában a házban. A háznak minden zugára szükség van, az udvar meg elég tágas külön kamraépítésre. Annakelőtte e vidéken is ástak vermeket bűza s egyéb termények elraktározására. Mostanában a bűza magtárba, vagy, ha ez nincs, a padra, az egyéb termény pedig a pinczébe kerül. Azonkívül, hogy a legtöbb falu vízszükségletét a falu közkútjából, artézi kútból, elégti ki, minden portán magasra nyújtja nyakát egy-egy gémeskút, mely jókora hosszúságú vályújából a ház állatait táplálja. A gémes kútak mellett minden faluban akad egy-két kerekcs, szivárványos kút is. A teleknek egészen a kerttel határos részében van a tágas szérű, mely azelőtt rakodóhelyül és nyomtatásra szolgált. Mióta a gőzgéppel való cséplés lett majdnem általánossá, — hiszen egyik-másik faluban 3—4 gőzgéptulajdonos gazda is van — s mióta a vármegye üdvös tűzrendészeti szabályrendeleteit mind nagyobb energiával és sikerrel érvényesíti, a bűza- és árpakazlak a határban vagy a kertek végében tömörülnek. A szérűn csak az esztendőn át szükséges takarmány és szalmaféle nyer helyet. A kertet, melyben gyümölcsfa is akad, itt is alacsony kerítés vagy sövény választja el a gazdasági udvartól. Az ekként felszerelt s beépített porta utcái végében, úgy hogy jobban a „verő“-nek fekiüdjék, áll az egyenközeny alaku ház, melynek külső s belső képe egészen olyan, mint a nagyalföldi magyar ember hajléké. Építési anyaga rendszeren kőalap és vályog (sártégla), de újabban sűrűn használják a követ vagy téglát is. A szellőrsorban lévő két deszka közé még most is sárból verik a ház falát. Általában magasabbra húzzák a falakat s karesűbben, nagyobb ízléssel építenek, mint azt a felső vidéken láttuk. A tetőzet a régebbi házakon nád, ritkábban zsúp, az újabb keletűeken elég sűrűn járja a zsindey, cserép, bádlog, sőt az eternit-pala is. A házak általában fehérre meszelték, de az ablak felett s az alján széles kék, sárga vagy fekete sáv határolja a fehér mezőt, melynek közepén át is, a két ablak között, hasonló színű s vastagságú szalag húzódik le függőleges irányban. A sok fehér ház közül minden faluban kiválik egy-egy sárgára, zöldre vagy halványkékre meszelt ház. A tetőzet mindenütt megnyúlik ereszaljára, melyet ízlésesen faragott fa, vagy téglából rakott hengeralakú oszlopok tartanak. A tetőzet homloka, a vályogból vagy téglából rakott vértetek (tűzfal), az IHS betűkkel, vagy a tulajdonos nevének kezdőbetűivel s az építés évének számával ékeskedik. Az ámbitus félköríves bejáratát és az utczára néző két ablakot koszorúszerű díszítéssel látják el. Általában nagy az alföldi hevesmegyei embernél a díszre, a ezífraságra való hajlam. Majdnem minden újonnan épült ház új meglepetés a falubelieknek. Egészben véve mégis egy e vidéken a házépítési típus. Minden háznak két szobája van. Az egyik, az utczára néző, a „tisztá ház“, a másik a „lakó-ház“. A kettő között van a pítvar s a tőle ajtófallal elválasztott konyha. A konyha valóban konyha, nem úgy, mint a palócoknál. Már nem a kemencepadon, hiszen a tűnőfélben levő búbos helyét kályha foglalta el, hanem *masinán* (porhert) főzi a gazdasszony az ételt. A kétszobás-rendszer hasonlíthatatlanul nagyobb kényelmet nyújt a lakóknak. A hátulsó „ház“ a család nappali és hálószobája, az utczára néző „tisztá ház“ a vendégszoba. Tisztes vendéget itt fogadnak el. Az asztalon, karszékeken, almáriumokon vagy *kaszlikon* kívül, van benne két, majdnem a gerendáig érő „emeletes“ ágy is. Az úri divat utánzása, főleg a vasúti közlésekben (pl. Vámosgyörk), valószínűleg „szalonná“ alakítja át a ház e részét. Divány, kényelmes székek, sőt fotellek várják a vendéget. Az asztalt terítő takarja, rajta friss, a ház előtti kertből kikerülő rezezlával vagy muskátlival megtöltött virágtartó áll, felette ízléses függő lámpa lóg, a falakat képek, jobbára szentképek vagy történelmi nyomatok díszítik. E szoba minden valamirevaló gazdaembernél padozva van, sőt néhol „pokrócz“-ezal is el van látva. Lám, lám! Mire képesít a „módi“, s mire vezet az alföldi népünkben nagyon kifejtett majmolás és urizálás. Sőt újabban a magyar parasztház ősi típusát is kezdik elhanyagolni és L alakú, 3—4 szobás úrifajta házakat építetnek. E fokon már nem a népi építő-iparművészet alkotásaival, hanem az „okleveles“ építő-vállalkozó ízlésével állunk szemben.

Helyen területi és égalji, külső és belső gazdasági és lakásvíszonyok közt el a hevesi paraszt. A lakosok számát a területhez viszonyítva megállapíthatjuk, hogy Heves hazánk népesebb vármegyéi közé tartozik. A nép *sűrűsége* és *saporodása* ugyanis felette van az országos átlagnak. A leglakottabb vármegyékben egy négyzetkilométerre 82-2 lélek esik, a legritkább népességűben 26-4. Heves vármegyében 1890-ben 62-7, 1900-ban 67-9 esett ugyanily területre, míg az országos

átlag 59·3 volt. Azonkívül, hogy a lakosság természetes szaporodása általában egészen normálisnak mondható, nem érdektelen ama tény felemlítése, hogy a térszín emeltebb szakaszain kisebb arányú a szaporodás, mint a rónán; mert amott, a Zagya völgyén, illetőleg a gyöngyös—hatvani mezőségen, minden ötödik helység népszáma megfogyott, míg ugyanezen térszakasz alföldi részén, egy falu — Gyöngyöshalász — kivételével, valamennyi nőtt; azután a Tarna völgyén és a tarna—egerközli területen fent minden harmadik, lent pedig csak a hetedik község népszáma fogyott meg, sőt az Eger és Tiszavölgyön a nagyobb községek: Tiszafüred, Füzesabony, Sarud, Örvény és Kisköre megkét-szereszték lélekszámukat. Ez is azt az országos tapasztalatot erősíti, hogy „a magyar faj igazi talaja, hol a legerősebb gyökeret verte: a rónaság.” Az sem érdektelen, hogy míg fent egy-két nagyobb méretű hely mellett jóval több az apró, közigazgatásilag csatolt kisközség, lent csaknem valamennyi népes, nagy község, úgy hogy amazok számuk nagyságával ellensúlyozzák ezeken népességét.

Azonban ezt az öröndetes természetes fejlődést újabban nagyon ellensúlyozza s a succrescentiát a termő alanyval együtt pusztítja a modern népvándorlás, a *kivándorlás*, melynek érezhető megindulása épen az utolsó népszámlálás dátumával esik egybe. *Modern* népvándorlásnak nevezzük szántszándékkal, mert a kivándorlási láz nem az ösztönnel, mint annál a hajdanánál, hanem a félrevezetett akaratra vagy a rosszul számító észnek a munkája. E hitünket az a tudás erősíti, hogy a magyar nép, a mi népünk tehát első sorban, konzervatív természetű, s költözésében sem szeret az édesanyai szülőföldről messze elvetődni. De mert jelenséggel, ténnyel állunk szemben, és épen nem sporadikus, hanem az egész ország Felvidékét rongáló ténnyel, helyénvaló, hogy, egy-pár statisztikai adat száraz felsorolása helyett, e természetellenes pusztulás okait nyomozzuk s az újidők alakulásaira kiható következményeit a Heves vármegye 21 községében mutatkozó szímtómák alapján megrajzoljuk. Feladatunk nem nehéz, mert megénk alispánjának évi jelentései a nép első megmozdulásától a mily szakaszerűen, épen olyan szemléletesen s a nemzeti vérvetsésg okozta fájó érzéssel vezetnek bennünket végig a népvándorlás hullámhegyein és völgyein. Az első panaszos hang az említett jelentésben a népszámlálást követő évben, 1901-ben, üti meg fülünket: „Sajnosan koll jelenenem, hogy a kivándorlás ügyével már vármegyénkben is komolyan kell foglalkozni, holott ezélt a tiszta magyar vidékeken szó sem volt ezen betegségről, csak a nemzetiségi vidékeket érintette.” Az első évben 143 útlevelet kénytelen a vármegye eddig jóformán más falunak határát is alig látó fiainak kezébe adni. Egyik közbeeső évben, 1906-ban, a legaggasztóbb a mozgalom hullámverése, mert, mint forrásunk mondja, a kivándorlás halomszámra szedte áldozatait s egymás után tünteti fel a legveszedelmesebb jelenségeket. Már maguk azok a munkás-bajok, melyek következményeként jelentkezik a kivándorlás, társadalmunk és nemzetgazdaságunk válságos tünetei, azok a jelenségek pedig, melyek a kivándorlás kísérői és következményei, a legnagyobb fokú aggodalomra méltók. A kivándorlás első stádiumában megdöbbenünk a fölött a könnyű és gyors elhatározás fölött, mellyel rászánták magukat, hogy elhagyják a szülőföldet, a magyar hazát. Nemi megnyugvást keltett, midőn láttuk, hogy szállingóznak vissza néhány évi távollét után. Reménységün kébredt, hogy vállalkozásuknak végezelja: megszerezni az itthon való boldogulás anyagi előfeltételeit. De csalódtunk. A kik hazajöttek, visszavágytak; nemesak ők maguk keltek ismét útra, de elbűsűztették családjukat is. S így fogy nap-nap után a falvak népe. Néhány évvel ezelőtt hordás, eséplés idején jártam egy mátrai községben, hol kis gyermekek és asszonyok végeztek a nehéz férfimunkát, ma már ott üres a határ, csak talán egy-egy görnyedt hátú embert vagy asszonyt láthatunk: mintha a dűledező udvarház házörzője lenne. Ott is, a dűs Alföldön, megfogatkoztak a munkáról; kezdenek a gazdák a belterjes gazdálkodásról visszatérni az extenzív rendszerre. Ezek a mult évi mozgalom szomorú tünetei; hová fejlődnek, ki lenne megmondhatója.

Rohamosan növekszik a kivándorlás számaránya is. Míg 1903-ban 950-en kaptak útlevelet és 647-en vándoroltak ki, az 1904 évben útlevelet 1167-en szereztek, és az 1905 évben 2574-en, addig az 1906. évben 3122-en szándékoztak kivándorolni. Az összes kivándorolottak száma 4104 egyénre tehető.

A kivándorlási mozgalom egyik legveszedelmesebb jelensége az, hogy a visszatérő kivándorlók ma már nem azért jönnek haza, hogy itthon felüldüljenek,

Kivándorlás.

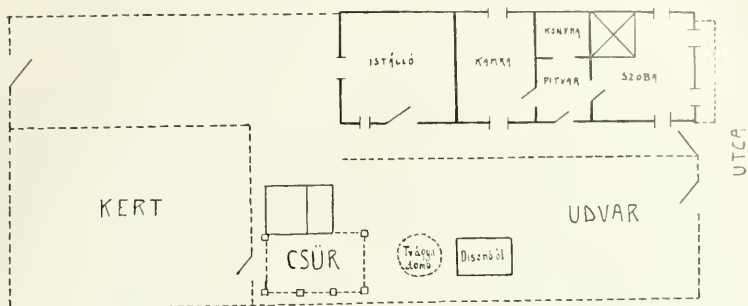
megpihenve, újult erővel folytassák vagyonszerző munkájukat, hanem azért, hogy értékesítsék vagyonukat s családjukkal együtt végleges bűsút mondjanak szülőföldjüknek. Mert arra már valóban kevés remény lehet, hogy azok, kik elvitték magukkal gyermekeiket, feleségüket is, még egyszer lakosai legyenek e hazának. Annál kevésbé, mert azokon is, kik közülök itthon vannak, meglátszik, hogy megszerették az amerikai viszonyokat, azokról magasztalva emlíkeznek meg, az itteniekkel pedig elégedetlenek. A munkaerő rohamos megfogvatkozása vármegyészerte nagy munkahiányt és jelentékeny munkabéremelkedést eredményezett.

Eme gazdasági és vérvesztés ellenértéke gyanánt a hazaküldött dollárok jelenteknek. A községi elüljáróságoktól közölt adatok szerint az egész vármegye területére 1.358.801 korona 41 fillér érkezett. Kétségtelenül igen jelentékeny összeg ez a közel másfél millió, mely vármegyénknek egy évben jutott a kivándorlás révén, azonban, ha ezt szétosztjuk annyifelé, a hány egyén munkájának gyümölesként mutatkozik, az eredmény legkevésbé sem oly kedvező. Az elüljáróságok jelentése szerint 4104 egyén tartózkodik közülünk Amerikában, a hazaküldött pénzből tehát egy egyénre 331 korona jut... Ime mivő zsurgorodik össze a hírhedt vagyonszerzés, mi oly csábítólag hat véreinkre. Bizony, bizony, a mai napszámárak és munkabérek mellett ily összeget itthon is megkarakíthat minden dolgos kéz. S mennyivel kevesebb fáradtsággal, mennyivel kisebb életveszedelem mellett. Nem is számítva azt az erkölcsi fogyatkozást, mi a házasságra nézve a kivándorlás révén bekövetkezik.

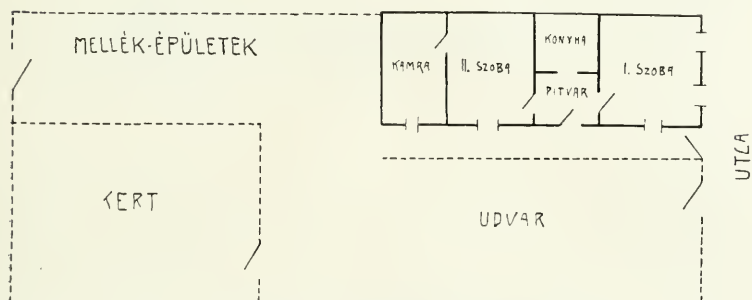
Az 1907-ik évben — a melyről még rendelkezésünkre állnak az adatok — némi javulás észlelhető, mert 18% csökkenés mutatkozott. Azonban a mily vigasztaló a számarányok fokozatos esése, éppen annyira aggasztó jelenség, hogy újabban a kivándorlók között nagy számban szerepelnek nők és gyermekek, mert szinte bizonyos, hogy azok, a kik családostul hagyják el hazájukat, a végleges szakitás elhatározásával távoznak.

Az amerikai elnökválasztás és a trösztök miatt keletkezett üzenleszlállítás rengeteg embert hagyott az újvilágban munka nélkül, minek következtében roppant arányokban folyt a visszavándorlás. A visszaköltözöttök száma igen nagy, 2300, s minthogy 1907 végéig az eltávozottak száma 6716, a visszavándorlottak a kiköltözöttökhöz 34%-át teszik. Ezek leginkább azok sorából kerülnek ki, kiknek hozzátartozóik itthon maradtak. A visszatértek gondolkozását és a jövőre vonatkozó szándékát illetőleg érdekes, hogy azok, kik utóbb vándoroltak ki s akkor érkeztek meg, midőn az üzemek leszállítása már megkezdődött, szinte a gyűlölség hangján beszélnek arról az elbánásról, melyben az Amerikába bevándorolt munkásoknak részek van; elismerik ugyan a munkásnak nálunk ismeretlen módon való megfizetését, de azt is hirdetik, hogy ez a munka emberföltölti, s hogy megrokkulás nélkül hosszabb ideig kibírni nem lehet. Ezek természetesen végleg letettek az újból való kivándorlás gondolatáról, igyekeztek mielőbb beleilleszkedni az itteni gazdasági és társadalmi rendbe, mindösszesen csak a világlátottság életapasztalata hagyott egyéniségökben nyomokat s a ruházkodásban szeretnek eltérni az itthoniaktól. A visszaérték második, ügylátszik, kisebb része elégedetlen, az itthoni helyzetekkel nem tud vagy talán nem is akar megbarátkozni; különösen tartózkodik attól, hogy napszámba járjon, vagy eselédnek álljon. Ezek egész viselkedésén meglátszik, hogy megszerették az amerikai viszonyokat; ki is jelentik, hogy a legelső alkalmat megragadva, vissza fognak térni.“ (Alisp. jelentés az 1907-ik évről.) — Fájdalom, nemcsak ők, hanem velők együtt mások is, sokan. S ez a vándorlás mindaddig tart, míg a szociális bajok, bár időről-időre enyhítenek, gyökeresen nem orvosoltnak. Milyen állapotváltozást fog ez előidézni ez agrikultúr vármegyében, majd a jövő mutatja meg keserves tanulságokkal. A jelenben is megállapítható tanulság, a mi egyébként az országos statisztikának is megfelel, hogy legtöbben a hegyi részek lakói közül veszik kezökbe a vándorbotot, a megkötött birtokok közelében, vagy a meghódíthatatlan erdők és sziklás hegyek között élők. A rónákról jobbra csak azok szállanak a világtjáró hajókra, kik zsellérállapotuk miatt a gazdálkán szinte földhétsége miatt az emelkedettebb részek lakosaival egy sorban vannak: a vagyonszerzés kielégíthetetlen vágyának kínzó állapotában.

Ez a természetellenes erővesztésig mindenesetre nagy változást idéz elő a *családi életben* is, elsősorban ott, a hol a kivándorlás legnagyobb s a hol a családi élet a legsajátosabb, legjellegzetesebb — a palócoknál.



A palócz ház alaprajza.



Mátraalji síksági ház alaprajza.



Palócz népviselet.



Pásztóvidéki népviselet.

Ezeknek családi élete ugyanis a legújabb időkig, egészen patriarkális volt. Az új pár rendszeren a vőlegény szüleinek hajlékában ütötte fel tanyáját. Így aztán megtörtént, sőt most is megtörténik, hogy egy-egy öreg palóc-pár három-négy, feleséges fiával, ezek gyermekeivel s nem ritkán a dédunokákkal egy-ugyanazon közös hajlékban, közös háztartásban éli át az életet. Egyénely helyen 35-en, 40-en is laktak egy földel alatt. Egész *had*-akat alkotnak. A *Pálár*-had pl. Suha községben 40, az Oláh-had Ballán 35 tagot számlál).

A családok ily népes volta mind a háztartásnál, mind a közös föld megmivélésénél bizonyos rend- és tervszerűség életbeléptetését tette szükségessé. A legfőbb tisztet a *gazda* és a *gazdasszony*, a család legidősebb férfi és női tagja. töltik be. A gazdát illeti minden jog a család tagjaival és a községgel szemben. A *gazdasszonyt*, vagy ha ez már tehetetlen anyóka, a legöregebb *menyemasszonyt*, a háztartás vezetése, melybe a többi asszonynak beleszólási joga nincs. E szokásból magyarázható, hogy a palóc nők legnagyobb része csak késő asszonykorában tanul meg főzni. A család többi férfi- és nőtagja nyáron át a mezei munkát végzik, télen meg a férfiak fuvaroznak, a nők szövő-fonó-ipart űznek és az öregekkel, sógorokkal, sógornókkal együtt bajlódnak mindaddig, míg az unokák nagy száma miatt az egyszerű kis palóczhajlék szűknek, vagy az „*asszonypatvara* és torzalkodása miatt az együttélés lehetetlennek nem bizonyul, a mi aztán szükségessé teszi a családostestvérek „*válakozásá*“-t, vagyis a „nyílúzással“ (sorshúzással) az osztozkodást az apai jusson. Ez persze inkább a boldogabb multból vett kép. Ma, az Amerikába vándorlás idején, nines szükség „*válakozásra*.“ Sőt az alföldi parasztcsaládoknál is megteremtette a szükség egy-egy családtag kiválasztását. Bár e vidékről ritkább az újvilágba vándorlás, de elég sürű a szülőfalu határából az elköltöztetés és ezzel együtt a gatyás sorból a nadragós sorba „*emelkedés*.“ Nem számítva azokat, kik Eger vagy Gyöngyös iskoláiban „*úr*“-képzik magokat — ilyenek is elég sokan vannak — legboldogabb, a ki mint vasúti baktek élhet elszigetelten a maga kis világában, de a posta-vagy más hivatalszolgá is büszke, ha olykor-olykor a „*szabadság*“ napjain megjelenik „*fő*“-ei között. Nem esoda, hogy az eke szarvára és a kaszanyelére született, de sokra képes parasztleány és használható parasztleány az eke szarva és kasza nyelve helyett, ha a meg nem nagyobbítható határ szűk lett a megszaporodott családtartására, ahhoz fog, a mi kenyeret nyújt s egy kis „*urizálást*“ is biztosít.

Mert tudnunk kell, hogy a vármegye lakossága, egyként a Felföld és Alföld, a földmivélés és az ezzel szorosan kapcsolatos foglalkozásokon kívül, más jövedelmi forrásokat már csak azért sem nyithat meg, mert ezeknek, sajátos területi viszonyai következtében, jóformán a fogalmát sem ismeri, Heves első-sorban agrikultur megye, mint az a mezőgazdasági és erdészeti részben bővebben is meg van írva. Az *ipar* nevei közül a kőszén bányászata (Bátöny, Cselű), a *házi ipar* köréből éjszakon a vászonszövés, a délibb részekben itt-ott a fűzfavagy nyírfavesszőfonás mestersége dívik. S ha megemlítjük a gyöngyösi cse-resznyével, az egri kőtérel, baraczkával és zöldséggel egész Galicziáig elkalandozó kőfákat, a „*szivargyárba*“ járó egri lányokat s a halászati törvénnyel sújtott tiszai halászsókat, a hevesi nép foglalkozását, iparát és kereskedését, egész köreiben megérintettük.

A palóc — így nevezzük mi is az éjszakiakat — a közepesnél valamivel magasabbnak termetű, bár „*öles*“, szálas növésű is szép számban található köztük. Kőver, hízásnak indult palóc férfi nagyon ritka jelenség; inkább szikárak, de a nehéz szőlő-, illetőleg erdei munka következtében edettek s erős izomzatúak. Egészséges színű, napstűtötte arcuk csontos, inkább gömbölyű, mint hosszúak; hajuk és bőrük se nem szőke, se nem barna, a minő „*az igaz magyar fajta*.“ Valamikor, főleg az öregjénél, általános viselet volt a hosszú haj, melyet sertés-hájjal szinte a csépegség becsírozva ketté választottak s fésűvel fogtak egybe. Ma már ők is érzik a rövid haj kényelmességét és egészségí hatását. Nem is igen akad már köztök olyan, a ki háromágú „*kákó*“-ba font „*esimbókos*“ haját viselne. Homlokuk nyílt s szemökből az a magyar fajt annyira jellemző sajátos indulat sugárzik ki, mely mélységesnek, emésztőnek s epeztőnek látszik, de csak a szalmaláng idejéig tart. Az orruk többnyire vastag, mellkasuk, karjuk s lábok erős izomzatú. Járásuk szinte lassú, megfontolt; jó nagyokat lépnek. De ezen is visszatükröződik a palóc karakter: a megfontolt higgadság. A női típuson lényeges különbségeket találunk. Rendszerint magasabbak, mint a

Foglalkozás.

A nép külseje.

férfiak, s többnyire gyenge idegzetűek. A férfiaknál gömbölydelebbek, de szívrovelők egyezők. Fiatal korukban egészséges, eléggé megnyerő külsejűek. A táplálkozás szűkebb volt-e, vagy az anyai gondok okozták, mert a palóc elég szapora, hogy hamar megöregszzenek, egykönnyen nem tudnók okát adni. Szinte általános, hogy üdeségűeknek, az arcz hamvának egy-kettőre vége van, s közöttök, ha korra nem is, de külső megjelenésre sok az anyóka, sok a vénasszony. Egerben és Gyöngyösön, aztán a velők szomszédos községekben a Felvidék és Alföld magyarja közt bizonyos átmeneti típust találunk. E részekben mind a férfiak, mind a nők az alacsony felé hajló középtermetűek. Az erős szőlőmunka itt a nőket is jól megedzi, úgy hogy vastag, erős kar- és lábizmukkal felveszik a versenyadologban (Gyöngyösön a „kapás-legény“-nyel, Egerben a híres „czikrá“-val.

Mennél jobban haladunk délre, annál inkább észrevevesszük, hogy a nép a legkülönbözőbb elemek szerencsés keveréke. Úgy azonban, hogy az eredeti alkotórészek fel-felvetődnek, sőt határozottan uralkodnak a nemzedékekben. A mátraalji síkság lakosaiban már ráismertünk a Nagyalföld tipikus lakójára. Zömök testalkat, rövid, vastag nyak, kerek, piros-pozsgás arcz, nyílt homlok, az inkább alkotó s tisztán, világosan látó, mint ábrándos, képzélő szem, a nemes formájú orr, a szépmetszésű száj, az erős fejlődésű s a délibb részekben szinte tatárú hűző, de egészben inkább barna, mint szőke haj és bajusz, a borotvált, vagy, főleg a tiszaí járásban. Kossuth-szakálltól körített ál; aztán a katonás, a fiatalabbjánál hetyke testtartás és járás; az izmos, de szabályos végtagok, a komoly, nyílt és nyugodt, szinte tiszteletet parancsoló, másrészt bizalmat keltő megjelenés egészben véve a magyaros férfiszépség ép, úgy általános itt, mint a nőknél mindaz, a mit a „tűzről pattant“, „kaczkias“ és „takaros“ nevek alatt értünk.

Az erős mezei munka általában az alföldi embernek is kiveszi a zsírsját. De a jobbomdúak, férfiak s nők közt egyként, főleg a 40-en túl levők közt gyakori a középszerű természet és a hízásnak indult alak. Nyilván a jászokkal és kúnokkal való szomszédosság hatásából magvarázható, hogy a vármegye déli részén (Vámosgyörk, Adács) s a Tiszavidéken szálasabb, nyulánkab alakokkal is elég sűrűen találkozunk, s hogy e részekben a nők között sok a kiváló szépség.

Általában az öltözködésben, a *népviselésben* is szembetűnő a különbség a vármegye népe között. Míg a palóc nagy konzervatív s férfias is, nője is sokban megőrizte a nagyapai, illetőleg nagyanyai viseletet, addig a délibb részekben, a mátraalji síkságon, a jóléttel kapcsolatos s a más község- vagy megyebeliekkel való sűrűbb érintkezés következtében változó divat és egy sajátos hajlam, az úri osztály utánzása, kiforgatta a népi viseletet eredeti alakjaiból és színeiből. Legjellegzetesebb a népviselet a vármegye székhelyén, Egerben, míg Gyöngyösön olyanféle népviselettel találkozunk, a minő azelőtt, a kalapos divat előtt, az iparos-nőké volt. Hatvan, Heves, jász hatást mutat, Tiszafüred, Tiszanána a tiszavidéki kún népviseletre emlékeztet. Általában a déli széleken kevert népviseletet találunk, a melyből a régi zománcz csak itt-ott esillog még ki. Úgy, hogy e vidéken a nőknél csak divatos, időszakonként uralkodó viseletről beszélhetünk, a férfiak jellegzetes, hagyományos ruházatát pedig csak akkor szemlélhetjük és ismerhetjük meg, ha „ünneplő“-be öltöznek.

A palócférfiak ruházata nagyon egyszerű és elég közönséges. Alsó ruhájok, a fehérnemű, úgy a férfiaké, mint a nőké, jobbára a háziipar terméke. Igen sok kendert termelnek s ebből szövik, fonják az asszonyok az ingnek s gatyának való elég durva vásznat, mely nyáron, dologidőben, egyedüli öltözetök. Inge, főleg azelőtt, oly rövid volt, hogy hasa és háta tenyérvény szélességben meztelen maradt. Úgy látszik, hogy a hosszúsági hiányt a bő ujjakban, a „bornyúszájú“ ingujjakban pótolta ki. Nem cél nélkül pazarolja a palóc a vásznát az ing e részére. A „bornyúszájú“ ingűj nála a törülközőt pótolja. Manapság inkább a *malzagra* járó kézelővel szegik be. Némely falunak specialitása az úgynevezett *kígyós* kézelő, mely az illető falvakban családanként változik s mintegy ezimerül szolgál (pl. kék koczka-kígyó). A gatyája is rövid; esontos lábszára, mert nyáron a ház körül mezteláb jár, térdig vagy térdén felül földetlenül marad, sőt, ha felhúzza hosszúszerű lagaria-eszmáját, akkor is kilátszik napbarátnított bőre. Ha hamarjában a paphoz, vagy a faluházára kell mennie, fényes pitykékel

kirakott sötétkéék vagy fekete mellényt, *kis lajbit* kap magára. Ünneppnapon, ha templomba megy, a legény *mácullyit*, rövid ünneplő kabátot, a házias ember *nemlelki-t*, barchettal vagy báránybőrrel bélelt, három sor fényes pitykegombokkal ékesített és zsinórral sújtásozott rövid, testhez álló kabátot, palócz-nak nevezik vagy *nagylajbit* ölt fel. Őszszel, mikor a dér már megcsípi a mező fűvét, a házból kikerülő nyári „húmját“ felső „gúnyával“ szaporítja. Lassanként előkerül a *komrából* a *börlajbi* (mellyedző-nek, *puruslyik*-nak is hívják) vagy az *unterczig*, vagy *untercziglaibi* és az *öndögbeör*-nek nevezett fekete barchettból varrott nadrág. Ezeket jobbára otthon az asszonyok varrják, de az ünneplő gúnya, a sötétkéék, vagy feketeszínű, derékszíjas, ellenzős és elég bőven zsinórozott posztónadrág, az előbb említett, a testhez állónál szinte szűkebb, prémezett rövid rokk vásári czikkből rendszerint Egerben készül. Télen fehér *szűrrrel*, melyet „*csuhá*“-nak is neveznek, vagy hosszú szőrű, birkabőrből készült *bundával*, sok helyen *ködmön*-nel védekeznek a hideg ellen. A színes vagy fekete virágokkal gazdagon ki-hímzett új szűr és bunda templomba járó ruha is, mert azt tartja a palócz, hogy a legszebb és legdrágább ruhájában járjon az ember az Isten házába. Nyári öltözetéhez tartozik a széles karimájú „*hatosos*“ szalmakalap s a határban, a tarlón, az ócska csizmaszárból magaszabta boeskor. A szegényebbeknek télire se jut más, de a jobb módúak hosszúszerű bagariacsizmát viselnek. Persze a szalmakalap is idejélt mulja télen, s ilyenkor báránybőr-sapkát húz a fejére. Ha kiöltözik, főleg a fiatalabbja, bokrétás, pántlikás és darútollas pörge kalaphan díszelge, vagy elmaradhatatlan ruhadarabja van még a palócznak, a „nyakravaló“. E czélra régebben hosszú, a nyakra kétszer is rátekerhető fekete kendőt használtak. Szükség is volt rá, mert ingének ezelőtt nemcsak a dereka hiányzott, de gallérja sem volt. Rendszerint jegyajándéku kapta a legény menyasszonyától s hordta egész életén át, vagy addig, míg ronggyá nyűtte. Ma már ők is hódolnak a divatnak: aranyrojtos fekete selyemnyakkendőt vesznek az egri vásárban.

A nők főhőrneműje, az ing és „pendely“, szintén háziipari termék, de valamivel finomabb és puhább, mint a férfiaké. Természetesen itt is gazdagabb, változatosabb és czifrább a nők, mint a férfiak öltözete, a fiataloké, mint az öregeké. A lányok és menyecskék fodros újjú *ingvállt*, gallér nélküli rövid vászon-inget s erre testhez álló, fehér vászonnal bélelt *puruslyik*-ot, kapcsolak ellátott újjatlan derekat öltenek, mely dolgozónapra egyszerű kelméből készült, de ünnepen czifra, festett kartonból, piros, kék, vagy zöld alapú virágos selyemből vagy bársonyból való. E fölé jön a *nyakkendő*, a *selyem*- vagy *kázmár*- vagy *gyolcskendő*, melyet Ballán „*bunkós kendő*-nek, Széken „*azázszorszép-kendő*“-nek hívnak, olyformán, hogy a mellén keresztbe vetett kendőt hátul a derékén kötik meg. Szoknyájuk rövid, elég bő, mert ötöt-hatot is felvesznek magokra. Ezek az alsószoknyák barchettból vagy rongyvászonból készülnek s az alja valamennyinek más színű pántlikával van beszegve. A felső szoknya a legdíszesebb. Bár szeretik a tarka-barka színvegyületet, mégis a pirosszínű kaszmirkarton, vagy perkal az uralkodó. „*Atlas*“-ra vagy selyemre csak a jó módúaknak telik. Kötény gyakran hétköznapi „*gangát*“, magukszotte fehér vászonkötényt, ünnepon fekete vagy sötétkék gyolcsból, a menyecskenél és lányoknál a ruha színével egvez. atlaszból vagy selyemből készült „*keczelé*“-t viselnek. Valamikor, — persze télen, vagy ha ünneplőbe öltöztek — kizárólag csizmában jártak, esőrgös kordován „piros miskaözi csizmában“, ma azonban köztük is hódít a kényelmesebb „*ezúgos*“ cipő, melyet sokszor „*tyűkör*“, de piros pántlika mindig díszít. Az öregek megelégszik az egyszerűbb öltözetrel: simább ingvállal, fekete pruszlikkal sötét színű kendővel; újabban fekete reklivel, aztán fekete szoknyával és fehér, jóformán az egész szoknyát átfogó fehér „*gangával*“. Fejrevaló kendője öregek, fiatalnak egyaránt van. Amazoké ez is fekete, emezeké tarka, virágos, világos kendő, melyet dologban „*konty*“-ra kötnek. Az új menyecskék kendő helyett, de csak ünnepon, főkéntő módjára arany vagy ezüst csipkét kötnek a fejükre. A lányok hajadonfővel járnak s pántlikával átfutt, egy ágban alacsüngó a végén különféle színű szalagesokkal ékesített „*fonesik*“-ot viselnek. „*Ékszerök*“ is van: nyakukon a borsónagyságú ívgeszemekből összefűzött kaláris, újjokon rézgyűrű, kezükben „*slingolt*“ fehér kendő.

Az egri népviselet, főleg a nőké, ha nem is olyan, mint volt régente, vagy csak a hetvenes években, különlegességével méltán vonja magára az idegen figyelt-

mét. *) A legényeknél a „slingolt“ elejű, kézelős gyolesing s térdén alul a csizmaszárra hajló, sürű ráneczokba szedett, rojtos gyolesgatya, a melynek korczából állandóan lefelé csing a két ellentétes sarkánál fogva háromszögre hajtott sárgaszínű, női fejrevaló kendő, a „lyányhó járás“ ajándék-jele, nemcsak „dolgozó napokon“ járja, de ünnepen és lakodalomban, kora tavasztól késő őszig, diszruha is. Feltűnhetik az idegenek, hogy a hetyke egri „ezikra“, így hívják a legényt, még az első hó idején is, rövid, szűk volta miatt szinte be sem gombolható zöld, piros vagy fehér selyem, illetőleg bársony, újjatlan lajliban s egy szál gatyában sétál vasárnap délután Eger főutczáján. Persze nem tudja, hogy a gyolesing alatt „unterczikk“ vagy „jägering“, a gatyá alatt pedig „ördögbor“-nadrág rejtőzik. Mikor az egri legény keskenyszélű selymes szörme-kalapjában, mely mellől az élővirág vagy műbokréta sohasem marad el, aztán előbb említett öltözetében, melyre csak nagy hidegben hűz zsinóros fekete nadrágot és rokkot, hozzá fekete sifon- vagy selyomkötőjében s fényes szárú vagy lagos, sarkantyús csizmájában, nagyokat kurjongatva végigtoporzékol az utcázakon, azt hinné az ember, hogy széles e hazában sincs különb legény nála. A való pedig az, hogy azt a vármegyére kirótt és a sorozó ternekekben szedett bizonyos véradót nem ő, hanem a nálánál sokkal nyugodtabb temperamentumú alföldi legény szolgáltatja a „császárnak.“

A nők viselete — főleg nyáron — még feltűnőbb és sokan nagyon szépnek tartják. A karon felül kék vagy bordó szalaggal átkötött, keményre vasalt s apró ráneczokba szedett „slingolt“ ingvállra, melynek nincs nyaka, gombokra járó, különféle színű kasmir-lajbit (pruszlík) öltének, mely alatt „melyszorító“ fehér kendőt viselnek. Erre a mellen keresztbe vett s hátul összekötött nagy, többnyire igen díszes, virágos selymenkendő borul, melynek rojtjait finom ízléssel rendezik el. A felső szoknya anyaga karton, szatin, atlasz vagy selyem. Jóllehet rövid, alig ér térdig, mégis ugyanecek sok kell belőle. Az egri lány „ünnepelőben“ jóformán minden szoknyáját magára veszi. A fehér alszoknyák száma legalább 7, de némelyiken tíz is van. S ha elgondoljuk, hogy az egri lány előtt a kivásalt szoknyának az a próbája, hogy megáll-e a földre téve, megértjük azt az író, a ki a rózsá- vagy ibolyaszínű selyemkötös (kötény) parasztlányokat a balett-tánczosokhoz hasonlítja, s igazat adunk neki abban, hogy a sok szoknya és az ingváll „a kiházásitási vagyon főkincse“. A lányok fejökre a fülök hegyén keresztül keskeny, fekete bársonyszalagot kötnek. A hajokat szalaggal átfonva egy ágban ecsetlik le s a végére külön bordó vagy rózsaszín csokrot kötnek. A menyecskék csak abban térnek el tőlük, hogy hajokat kontyban horolják s „tokra“, kemény papírból készült formára, kötött selymekendővel fedik be. Az egészen új menyecske elől egyenesen felálló szalagesokkal, hátul a szoknyáig leelőg szalagpárral díszített arany- vagy ezüst-főkötőt visel. Csizmát már nem igen lehet látni egri leány vagy menyecske lábán. A lagos orrú ebelsztin vagy bőr- „czipe“ mellett, igen népszerű viselet a himzett vagy bőr-papucs: velők természetesen együtt jár a *strimpfli*, a „tűdö-“ vagy rózsaszínű esikosharisnya. Ékszerük a „poszpóli“-ra fűzött üvegsem-gálaris, a bérmajjandékba kapott kis kereszt, ezüst vagy rézgyűrű. Télen reklit vagy kabátot húznak.

A mátraalji síkságon ünnepelő napokon táruul fel egész tarka változatosságában a népviselet. De nem a régi, mert a ruházat színeiben és anyagában egyaránt átalakult a nyugati minták szerint. A fehéret színes, a szücsarút a posztó, a vásznat a selyem, az ingvállt a blúz, a bővet a testhezálló váltotta fel. S azzal együtt hogy a nyugati ipar népünkkel megismertette s megszerettette czikkeit, minék következtében „csak magyaros szabásról, de magyaros népviseletről immár nem beszélhetünk“ (Herman Ottó), e tájakon asszonyaink rokkái és szövőszékei természetesen a „pad“-ra kerültek.

Az alföldi paraszt nyári öltözete ma is a gyengén kiképzett kézelős ing és a térdig vagy kevésbé térdén alul érő, rojtos vagy szegélyezett ráneczos gatyá. Ez is gyolesing és gyolesgatya. De csak a mezőn és a széruskertben járja, mert, míg régente a bíróviselt ember is gatyában járt, ma már nem díszelő ünnepi ruha, hanem a sötétkék kötővel (ganga) együtt kényelmes „dógozónapi gúnya.“ Egyébkor általános viselet a mellény, nadrág és kabát. A jobbmódúak és a

*) Első helyen illik megemlítenünk a nagy tiszteletet szerző fertálymesteri köpenyeg-
Ujja nincs, a nyaknál ezüst csattal erősítik meg s térdén alúl ér. Anyag: fekete posztó, pírca bélés el.

„tisztessék“ között akárhány parasztember van, a kik szégyelnék a gatyát és mindig nadrágban járnak. Ezen a vidéken bocskort is csak a gulyások, juhászok s általában a pásztoremberek viselnek, a kik országszerte legjobban megőrizték a régi népviselet anyagát és formáit. A hevesi nemes ember bocskort soha és a zsellér is csak akkor visel, ha arat, ha „takarít“ vagy csépel. A szűk magyar nadrágot, melynek színe a kabáté: fekete, sötétkék, szürke, anyaga nem posztó, hanem kamgaru, hegyes orrú, fényes vagy lagos (Nagyréde) zárú, ránczos torkú, csikorgós csizmába húzza. Néhány év előtt még szélében járta a „ramás“ eszma. Napjainkban csak a hevesi járásban örvend általánosabb használatnak. Az annakelőtte kizárólagosan használt s annyira jellegzetes daru- vagy strucztoallas, árvalányhajás vagy virágbokréta pörge kalapok közt fel-feltűnik az uriember fején látható puha nemez- vagy posztókalap és télen a fekete báránybőr-sapokák között az asztrakán. Aztán a mit Baksay annyi szeretettel és lelkesedéssel a „magyar demokrácia czímerének“ nevez, a suba, nem „állandó hű társa“ már a hevesi magyar embernek. Öreg emberek szerint valamikor itt is „hétköznapi viselő, vasárnap ünneplő, öregnek tisztesség, legénynek kényesség“ volt a suba, azonban ezt a jellegzetes öltöndydarabot is kezdi száműzni az izlés, győzedelmeskedett rajta a divat, városi, félúri, prémesnyakú és szörmebélésű bekecsével vagy rövid kabátjával. Nines gazdaember, kinek subája ne volna, de manapság már kiesett régi szerepéből s az úribunda czélját szolgálja téli hidegben — kocsin. Fizesabony vidékén és a tiszai részekben gyalogember is jár benne nyáron s a templomba, kifordítva, mert úgy érzi, hogy hűvöset tart. Lehet, de annak az adatgyűjtőknek is igaza lehet, a ki azt írja, hogy viselője a tisztába öltözködés fáradtságától kinélt meg vele magát, mert ekként „szennyeseben“ is maradhat. A neve se suba már, hanem bunda. A durva juhgyapjuból szőtt szűr is a suba sorsára jutott. Nálunk nem a „nyugalom és ünneplő“ köntöse, hanem az esős, hideg idő; „templomba, násznagyságba, leánykérőbe, tanácsba“ se lehet benne elmenni, de nem is menne a kényes hevesi ember. Istállóban, nyári fonott nyoszolyán, kocsiderékban s kint a mezőn húzza meg magát szerényen az egykor annyira büszke magyar szűr. Természetesen nem mindenütt s nem is egyszerre történt a viseletnek ez az átalakulása. A besenyőtelki nemes ember még ma is büszke ezüstesattos, ezüstgombos dolmányára, az adácsi „matyó“ a tarkán kivarrott bundát és a cifrán szegett szűrt ma is ünneplőbe hordja. Különösen a vasútemti községek járnak elől a divatban, de itt sem egyszerre, hanem fokozottan történik a kivetkőzés. Először kicserélik a szűrt és subát: rövid, prémes bekeccsel; majd a rokk hátáról, aztán elejéről kerül le a sutjas; aztán elmarad a nadrágszár az ellenzővel együtt, s csak épen a szűk nadrágszár s a fényes eszma őrzi még a népi ruházatkodás hagyományait. S míg annakelőtte „dolmányán a szabó parasztot nem hagyott“, ma már annyira úrias kezd lenni a viselet, hogy a férfiaknál elég sűrűn találkozzunk pantallóval és cipővel is. A nők pedig a csizmaviselet egyenesen felűnőst okoz és kivétel számba megy. Náluk drága bőr-, lakk-, vagy atlasz (ebelasztin) hűzós, néhol fűzős cipő járja, színes, sáros harisnyával. A varrásban még az emléke sincs meg az ősi, eredeti formáknak. Az előbb általánosán használt, gyengén kikéltett, bőjújú, rendszeren csipkében végződő s a csuklonál bokorra kötött *ingvált* s a hozzávaló mélyen kivágott, szalagokkal kivarrt, néha gyöngyökkel, vagy arany-ezüst csipkével borított s ugyanilyen fonállal hímzett, testhez álló mellénykét, a *pruszlíkot*, a legtöbb helyen divatlap szerint készített blúz váltotta fel, melyet hímzések, csipkék, szalagok, különféle tűzések, nyomott és gömbölyű hajtások díszítenek. A nők még ott is, a hol a férfiak ősmenei viseletöket megtartották, mint Besenyőtelken, nagyon kezdenek a maguk gúnnyájából kivetközni. Jellemző erre nézve Berze Nagy Jánosnak Besenyőtelekről írt jellemzése. „A rókabőrös bundát alig látni, helyét a legújabb divat szerint készült kabát, télen boa, a régi gyöngyös, csipkés fejkötőt a mindenféle cifrasággal feldíszített kalap foglalta el, a piros, sárga csizmácskák helyett ma már magasszárú kamásliban vagy pedig sárga cipőben kopognak végig a templomon.“ A fényűzés a vidék veheménien szinte aggasztó jelenség. A valamire való lányok vagy menyecskének nem is egy selyemblúza és szoknyája van, mely utóbbi jó bő és inkább hosszú. Sok helyen bokáig érő. Selyem a fejre való kendő, selyem a női viseletnek elmaradhatatlan kiegészítő része, a kötény, a *kezele*, melynek színe fekete vagy az egyszínű meggy-, égszín, tengerzöld selyem, atlasz, bársony szoknyákhoz

ízléssel megválasztott. A fejkötő, a tornyos vagy kúpalakú (Gyöngyös, Gyöngyöshalász, Atkár, Adács) a fiatal menyeeskéknél ott fejejtkezett még, de csakhamar elfoglalja helyét az izlésesen megkötött selyemkendő. A lányok se mindent hordják már egy vagy két ágban, széles szalaggal ékítve, a bokrára kötött haját, hanem kezdik kontyba kötni és a „kisasszonyok“ hajviseletét utánozni. Elöl kifodorítják csak a halántékot árnyékolják színes szalagokkal. A nyakat többserű kaláris, vagy aranylánczon Mária-képes medaillon, a mellet brosz, az újrat aranygyűrű ékesíti s a kezét egész vagy újatlan keztyű borítja. Az örege többet megtart a régi parasztviseletből, de a piros szattyán-virágokkal díszített báránnyörködmén a legtöbb helyen prémes felöltővé változott.

Életmód.

Igy van a ruházzkodásban, így van az életmódjában is. A palóc ember e részben is konzervatívabb. Ősi eledelei, a levesesik, a lakodalmi bordás leves (esigatészta leves), s *levesféle ételeinek*, mert ez a palóc legtöbb eledele, egyéb számtalan faja, mint a possadt bab eczettel berántva, a esőrő, a levesgaluska, a kompő-leves, a lebbenes-leves, a pila, a göllő-lén, vagy furkő-leves, a habart hurka-leves, a zsufa, a kiszí vagy ezibere s az úró; aztán a *főzelékek közül* a mismás (bab és krumpli együtt), a sűrűre főzött krumpli vagy törött bab eczettel, az u. n. possadt étel, a lakodalmakon elmaradhatatlan tejbekása, a káposzta marhahús vagy juhhússal, a teotélés káposzta, a leforrázott kukoricza- vagy árpaliszthól szagztatott gancza épügy, mint a *husfélék* közül a juhhús, télen a disznóhús, nyáron a csirke, tyúk, összel a liba sajátos módon készítve, mint rántottába sült tyúk, a paprikás tyúkhús, a *főtt tészták* közül a nyögvenyelő (tálban felvert tészta reszelt krumplival keverve), a szűzen (tisztán, forró zsírral leöntve) vagy káposzta csíkkal kevert főtt tészta, a *sültek* közül a kalács, a béles (lepény, rétes-féle), a mákos vagy lekváros patkaó, a barátfli (pogácsa-nagyságú kerek sütemény lekvárral vagy szilvával), a ferenteő vagy (Széken, Szajlán, Terpesen, Szícson, Bocon, Csehiben) fentő, a bodak, a morványkalács, a tekerésik vagy guba, a gúnárnyak, a kompőros, a boeskoros málé és görhe, miként Istvánffy Gyula az Ethnográfia IX. évfolyamában annyi szakszerűséggel leírja, egészen sajátos palóc módon készítve, állandóan és változatlanul „étlapon“ vannak. A siklákók azonban ételeikben és étkezési módjukban is kezdik az úri osztályt utánozni. Csak egyet. Reggelre kávéból, sőt theából (Füzesabony, Vámosgyörk), délre és estére, terített asztalon, a közönségesen ismert és módon elkészített polgári eledelekből alakul ki a hevesi magyar ember ételsora. Még a mezőn is csodás változás bontogatja meg a régi magyar hagyományokat. Lehet, hogy itt-ott inkább furcsaság, mint rendszer, inkább groteszk kinövés, mint szokás, de a zsendye, a virstli, a szafaládé s a modern gyáripár konzervjei is (pl. olajos hal) előkerülnek már a tarisznnyából, melybe annakelőtte csak a „kakastejfel“ sült kenyér, vagy madárlátta cipő, aztán szalonna s hozzávaló zöld paprika vagy hagyma illet bele. Egészben véve jól él a hevesmegyei parasztember. Még a palócznak is bőven van mit aprítania a tejbe. Természetesen Hevesben is van szegény ember, épen úgy, mint más hasonló területi és égalji viszonyok közt fekvő vármegyében. Sertést a legszegényebbje is öl, s a legtöbben annyit, hogy a zsír és szalonna egy „nagy esaládós“ gazdánál is újig kitarson. Pedig ezekből ugyancsak sok kell. A hevesmegyei nép mindent zsírral főz s nem szereti a „szegényes“ ételt; a szalonna meg, főleg a férfi-népnek, reggel kávéja, sokszor a mezőn ebédje, délután oszonnája s néha vacsorája.

Az étkezés rendje és módja az anyagi jólét szerint más és más. Ezen belül is különbség van a nyári és téli időszak szerint. A tehetősebbeknél, a gazdáknál, a reggeli, déli és esti étkezés mellett, csaknem mindenütt „harapnak“ valamit oszonnára is. A napszámos is kiveszi ezekből a részét, ha dologban van, főleg ha másnak dolgozik. A palóc tavaszi szántás idejéből „szennihályig“ (Szent-Mihály napja, szeptember 29.) háromszor, téli hónapokon át napjában kétszer étkezik, reggel 8—9 és délután 4—5 óra között. Az étkezés módja lent elég fejlett. Míg azelőtt egy közös, földre tett tálból merte gazda és cselédje s a ház apra-nagyja a „levet“, jó távolból nyújtogatva utána „pakfon“ kanalát, ma már asztalt terít s tányérból költi el ételét. S mivel a legtöbb vidéken, a homokon is, magának a gazdának terem bora, ha mindennap nem is, de vasárnap ebből is kerül az asztalra. A családban első ember a férfi, s ez az asztalnál ülésben és a szedés sorrendjében is kifejezésre jut. A palócok az asztalra teszik az ételt, de még közös tálból vagy lábashól esznek fakanalakkal. Náluk a fohrszemélyek-

nek nincs helyük az asztalnál, hanem rendszerint a férfiak mögött állva, azoknak vállain keresztül kanaliznak a tából. Az „apró eselések” meg hol a lócán, hol a ház „feögyin”, hol meg „az ereszlet alatt a teötösen” lakmároznak, szinten közös tából. — Földműves emberekről léven szó, az étkezés módját a hely szabja meg. Ha a mezon van, akkor természetesen a szüre a lócája, a pusztá föld az asztala s árnyékos fa vagy frissen rakott buzakereszt a napvédője. Ülve vagy guggolva kenyevez a bőséges tarisznyából s híz nagyokat a vizes „kossó”-ból. De csak a szegényebbje, vagy kinek nincs gondviselő élete párja, mert a feleséges ember hazulról kap jó és bő ebédet.

A maga földjén és portáján, vagy ha magának is keres, aratáskor, általában a nép jellemé. szorgalom, a dolgozás kötelességének érzése s józan okosság jellemzi népünket. Szereti a „heverést”, de csak tölen engedi meg magának s háza apraja-nagyjának. Mert kora tavasszal öklönyi fiát már lóra ülteti s még iskolába se járó lányát a liba mellé állítja. Jussa is, módja is van a téli pihenőhöz. Eleget dolgozott az év nagyobb felében, a tavaszi alá szántástól a késő őszi vetésig. Aztán meg adott is neki a jó Isten „kenyeret” bőven, mely nemcsak újig kitart, de föle is marad. Egészben véve praktikus nép. A miye van, kihasználja, a terményeit értékesíteni tudja. A valót nem adja el, „álompénz”-en, de a meg nem levőt, ha szüksége van rá, bármily erőfeszítéssel, bármily kerülő úton is kijárja és megkaparítja. Tetteiben inkább szemlélődő, számító, mint kapkodó és képzeldo. Nem épít légvárakat, de a földön biztosan jár. Inkább a tiszta látás, mint a képzelet, inkább a felfogásnak és ítéletnek eleveensége és biztossága, mint az érzelmek árrába való elmerülés irányítja gondolatát és szüli tetteit. Érzelmei a szélekieg nem is vetnek hullámokat. Sem képzelete, sem temperamentuma nem ragadja el. Távol van tőle a rajongás, lelke nyugalmtól ritkán veri fel a lelkesedést. A papját, a menyire-annyira, még most is legjobban tiszteli, a templomára még éppen büszke, de vallásosságában kevesebb a láng, kevesebb a rajongás, kevesebb a türelmetlenség, egyszóval a fanatizmus, mint az éjszaki tótoknál. vagy a dunántúli sváboknál. A hazátlanságnak, a kozmopolitáságnak fogalmát taváról sem ismeri, politikai pártállásában elejétől fogva 48-as, de honseretete sohasem emelkedik a „búskomorsággal rokon rajongásra” s nem „sir”, ha hazája válságos állapotja, szorongatott helyzeté s kétes jövője jut eszébe.

Imni-olvasni már 1900-ban is 64,3% tudott a lakosságból. S hogy a régi hagyományokhoz már nem ragaszkodik annyira, hogy külső, mezeli, s belső házi életében csak az utolsó évtized alatt is oly hirtelen, szinte átmenet nélkül való változást és fejlődést mutat, hogy a szántás-vetésben is elhagyta az ősi szokásokat s a gazdálkodás régi szűk körét a mai kor fejlettebb igényeinek megfelelőleg kiszélesítette: ebben nemcsak megfigyelő, utánzó képessége és tapasztalata vezette, de a falunként felállított népkönyvtárak is segítették.

De van a miből népünk egy hajszálnyi sem engedett, a miben egy esepet sem változott. A maga fajtáját és háza népét ép oly aggódó szeretettel, ép oly áldozatrakész gondossággal övezi, a mily óvatos, söt bizalmatlan az idegenmel szemben. De ez előtt is megnyitja hajlékát és ha egyszer megnyerte bizalmát, nem fukarkodik minden javával elhalmozni. Megosztja vele az utolsó falat kenyérét is, söt még útravalóval is ellátja, mert vendéglátásban nem tesz túl rajta egy vármegye népe sem. A búcsúk, lakzik, disznóölések sohasem múlnak el vendég nélkül, s ha népünk valamit vesz vagy elad, áldomás peesételi meg a tempósan, húza-vonával megkötött vásárt. Ilyen alkalmakkor a gazda komolysága s méltóságos magatartása is felenged; kevés beszédű nyelve feloldódik. a szíve ellágyul s folyik a szó a lováról, melyet magánál is jobban szeret és kímél. a szántásról, vetésről, aratásról, takarításról, a hogy a sora hozza; aztán a község életéről és a „magasabb” politikáról. Közben-közben több szatirával, mint humorral, élezet élezzel, tréfát tréfával, találó szúrást csipős megjegyzéssel vágnak vissza. de haragra okot nem adnak. A komédiázás, a bohóczkodás nem sajátja népünknek, még a fiataljának sem, de ha egyik a másíknak mélyebben tapint az elevenére, könnyen előkerül a füttykös, egy-kettőre megvillan a bieska, melyet az édes anyai szó sem tud a ritka személyes bátorságú s a virtuskodásban szinte kérkedő legény kezéből kivenni. Mert a hevesvármegyei legény inkább a lelket kiadja, de biz a beesületét nem hagyja. Erre különösen feltékeny, és ámbár azt tartja, hogy nem is legény, a ki apró, parázs verekedései „törvénybe” nem volt, a faiu elátkozottja, szegénye, megvetette, a ki erköcsi vétségért.

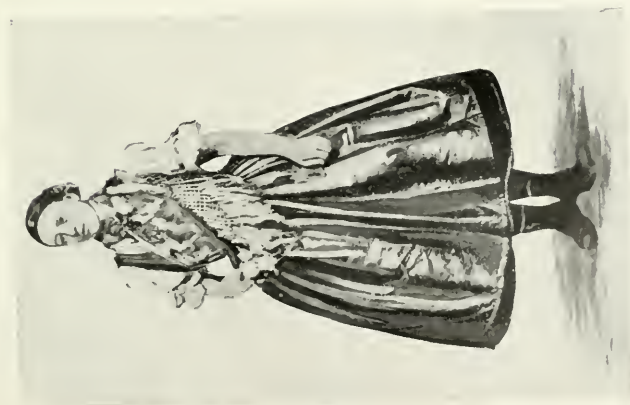
lopásért, rablásért, gyújtogatásért vagy egyéb kriminális okokért elítélést szenvedett. A tulajdon tisztelete a vármegye déli részében, a valósággal földéhségben szenvedő alföldi népnél, egy kis megye-elszántást leszámítva, szinte páratlan; de a palócznép, mely szegényebb s a műveltségnek a vármegye többi lakosaihoz viszonyítva, alacsonyabb fokán áll, az idegen és a tulajdon között, lelkiismereti furdalás nélkül, nem igen érzi a különbséget. Az uraság erdejéből a falopást szinte mesterséggel űzi, a nadrágos ember udvarán a malaczat, pulykát könnyen a szür alá rejt, sőt a szomszéd szénáját is meghúzgálja, szerszámjait s a mi kéze ügyébe esik, kerülve-fordúlva, egy-kettőre elemeli, vagy, mint ő mondja, „ötön veszi.“ Egyébblen is elűt az alföldi hevesi embertől. Kedélye nem annyira csendes, nem oly jellegzetesen melanholikus. Jókedvű, sőt elmés s rendes, természetes észbeli tehetséggel van megáldva. Hirtelen természetű, olykor haragos, duzzogó nép és ha sértik, verekedni is kész. A törvényt iránt csak kényszerű tisztelettel viseltetik és ittás állapotban, a mi főleg Egerbe fuvarozáskor elég gyakran meg-esik könnyen követ el törvénybe ütköző tettet. Ha „hajba“ kerül, a védekezésben valósággal virtuóz palóczi furfangjával. De vannak tiszteletreméltó tulajdonai is, s a ki csak a róla szóló, sokszor nagyon is esetén adomákból és anekdotákból ismeri a palóczt, csodálkoznék, ha saját szemével látná a palóczi külső s belső életét. Ha a maga dolgáról van szó, lassan gondolkodik és számít; mindent jól megfontol, nem könnyen határoz és saját ügyeinek cendézése körül gyakran oly leleményes, hogy még az előtte legnagyobb fináncz-tekintély eszén, a zsidóén is túljár. Rendszerető, tiszta nép, nemcsak ruhájában, de erkölseiben is. Erre nézve különben egy a vármegye egész népe. A jó erkölcsöt nemcsak mástól követeli meg, de benne magát is gyakorolja. A bukott leány nótába kerül s a falu csúfja lesz, az elválások pedig csak nagyon ritka és szigorú erkölcsi alapon is megokolható kivételek. Általában büszke, kényes s nemcsak az idegennel, de a saját falubelijével szemben is úrnál arisztokratább mátraalji paraszt, különösen az ármálisos besenyőtelki, mindennél előbbrevalónak tartja jó lúrt, s míg maga szereti a szomszéd falut gúny és szatira tárgyává tenni, miről egész versek vagy mondókák forognak közszájon, kérelhetetlen szigorral és engesztelhetetlen megvételssel sújtja azt, a ki a falura szegvényt hoz.

Népszokások.

Azt tartja a közmondás, hogy a hány ház, annyi szokás. Ennek az a valószá-
lata is ismert, hogy a hány falu, annyi szokás. Csakugyan sorba kellene vennünk a vármegye 117 községét, ha az egy eredetre visszavezethető szokásokat, szinte községenként jelentkező árnyalataikkal, oly híven akarnók közölni, hogy az olvasó bennök a maga falubelijeire ismerjen. Azonban a mily fölösleges és hiábavaló vállalkozás volna ez, ép oly merészséggel határos könnyelműség volna annak kijelentése, hogy az alább jövő népszokások csak vármegyénkben dívnak. Nem is feladatunk a népszokások kritikai vizsgálata, pusztán csak a széltehen vagy nagyobb területeken dívók közlése, a kirívóbb és jellegzetesebb eltérések felhíntetése — a bölesőtől a koporsó bezártáig. Hogy e részben is a palóczi föld nyújt egységesebb és eredetibb anyagot, az eлдігік után természetes.

Születés, keresztelés.

A gyermeket másnap, hogy „mellét“, az előre kiszemelt komaasszony, a hába útmutatása és segédkezése mellett, a templomban keresztvíz alá tartja. Az első fili rendszert az apja nevét kapja; a többieket a köznép nál használt nevek valamelyikére keresztelik (Alajos, Antal, András, Ferencz, István, János, József, Péter, Pál, Sándor. Egerben minden második parasztember Bernát, Bera). Ezekből több száz is van egy faluban, de „úri“ név csak elvétve található. Nem így a lányoknál. Az Anna, Boris, Emer, Erzsébet, Juliánna, Marczel, Mária, Rozália, Teréz, Veron mellett gyakori név az Ágnes, Angyalka, Aranka, Brigitta, Éva, Gabriella, Gizella, Ida, Ilona, Irén, Jolán, Margit, Matild, Piroška, Sarolta, Szeréna, Valéria stb. is. A születést követő egész héten a komaasszony süt-főz a gyerekágyas anyának, s így nemcsak jó szóval, de étellel is tartja. Ezt „posztrik“ vagy „poszrik“-járásnak hívják, a minek a hetelik napon szakad vége, a mikor szűkebbkörű keresztelőt tartanak. Eme szinte országsherte általános szokásokon kívül a palóczioknál találunk érdekesebb különlegességeket. A palóczi a gyermeke születését nemcsak „sátoros ünnep“-nek tekint, de ennek is nevezi az anyáról menyecske-lányaira közös örökségkép átszálló „sátorlepedő“-ről, mely az anyágyát beárnyékolja s mely alatt a „gombos“ nyoszolyán a gyermek megszületik. A lepedő csücskeibe, Pintér Sándor közlése szerint, kenyérseletet és fokhagymagerezdet kötnek, bizonyosan nem jelentőség nélkül. A poszrikjárás itt is megvan,



Egervideki népviselet.

de nem mindenütt tart egy egész hétig (Szuhán pl. négy napig). A mákos ferentot, a bélest, fonott kalácsot, no meg a bort és legkedvesebb italukat, a mézes pálinkát, az asszonyrokok segítenek elfogyasztani. A „sátoros ünnep“ a hete lik napon, az „avatás“-sal ér véget, a mikor az anya — ekkorra rendszerint lábra tud már állni — szépen kiöltözve, a segédkező bába kíséretében, gyermekét a templomban bemutatja. Ezzel aztán megkezdődik az anya legedesebb terhe, a gyermeknevelés. Hányszor elénekli „csucsulni“ nem akaró magzatának böleső-jénél az altató nótát:

Az idő má jéfeére já, — Kincsem szívem alhatná má — Fáradt vagyok, fáradt nagyon, Mer' nyugalmam oda voyon. — Itt a czici, szopja szépen — Néked adom lolki mézom, — Beleöntöm boldogságom, — Magzatomat úgy táplálom, — (Pintér J. közlése: Ethn. II. évf.)
míg az „állóká“-ban járni megtanul. Azután hogy innen kikerült, egész addig, míg az „eskolát“ ki nem járta, a fiú is az anyai felügyelet alatt marad. Csak mikor „legény“ lett, veszi gondjaiba az apa a fiát. Szegény anya, neki már nem is igen engedelmeskedik a fia! De annál jobban szót fogad — másnak.

Népünknek nemcsak az öregje, de a fiatalja is csak télen ér rá a szórakozásra. A két nembeli ifjúság kaszinója, a *fonó*, csak téli estéken virágzik. Minden falunak van egy-két fonót nyitó vagy tartó korosabb asszonya, a hová a serdülő és eladó lányok — persze bérért — el-eljárnak este 10—11 óráig az orsópörgetésre. Lovagjaik, a falu „eleji“-ből, az aranyfiatalságból, nem hiányozhatnak. Csak ha ők is megjelennek, van igazi kedv, tréfa, inceselkedés a fonóban. Pereg az orsó a jókedvű lányok kezében, s a mint fogy a fonál, úgy nő a jókedv. Előbb pletykálgatnak, mesélgetnek, majd nevetgélnek, tréfálkoznak, gúnyolódnak és a végén, a kedves és könnyű munka megédcsítésére, dalolgatnak. De komoly része is van a fonózásnak. A 18—19 éves legénynek és a 15—16 esztendő lányának először rendszerint a fonóban nyílik meg a szíve. Egy-egy mosoly, egy-egy kacsintás, vagy hozzá jó szó a lány részéről, s a parasztleány-nél csak az ilyenkor tapasztalható szolgálatkészség, melyvel pl. az elejtett orsót a fürge, dolgos kacsóba visszajuttatja, rendszerint a szív megmozdulását jelenti. S ha aztán szombat este el-ellátogat a „lyányos házhó“, ha az „ívó“-ban meg-megtáncoltatja s tavasszal a szénagyűjtéskor együtt rakják a „petronezét“, őszle meg egymás mellett fosztják a „kukoriczát“, a szomszédasszonyok megkezdik a suttagást a két egymásra talált szív tiszta szerelméről. Ilyenkor, kukoriczafosztáskor, mert már közeledik a „kis fassang“, a hevesvármegyei házasságkötések egyik megszokottabb ideje, hol inceselkedve, hol játszadozva teszik próbára a fiatalok egymás szerelmét. Nagy János (Ethn. XIII. évf. 5. szám.) egy párbeszéd kis játékot közöl szülőfalujából, Besenyőtelekről, melyet ide írunk: „A lányok kiválasztanak egyet maguk közül bírónak s a többi leány mindegyike a következő kérdéssel fordul hozzá:

Sötét az erdő, csillagos a mező — Kirá kisasszony kit adsz nekem, — Kivel haza menjek?
A „bíró“ mond egy legénynevet s ha nem tetszik a leánynak (mert nem az övé), következőleg válaszol:

Nem kell nekem e'! ... Csúnya maga, csúnya ruhája — Csúnya kót ragyás orozája!
— Megfogom a karját, — Dobom egy vorembó, — Rákötök egy kive szulnát — Hogy éjjen kedvire.

Ha szíve választotta a kijelölt legény, akkor ezzel felelek: „E' k'“

E' kell nekem, e'! — Szép maga, szép ruhája! — Szép a piros kót orozája! — Megfogom a karját — Viszem a kis korbó — Leszakajtom a letszabb violát — Hogy szolgálja kedvire.

Ez a verses mondóka affajta nyílt szerelmi próba és vallomás is egyúttal. A titkos próbáknak, a lány részéről, babonák segítségével, se szeri, se száma. Karácsony estéjén pl. észrevétlenül kiszökik az udvarra s a zsúppal fedett ház eresztét megveri vagy megrázza, hogy leendő férjre a vagyonai állását megtudhassa. Mert ha a zsúpból *tiszta láza* hull a földre, akkor gazdaghoz, ha *pe lig rosa*, akkor szegényhez megy feleségül. Parádon meg, ugyanezek karácsony estéjén, kiviszi a házban összesöpött szemetet egy szakajtóban, ráborítja a szemétdomb tetejére s a szakajtó fenekére állva, kíváncsian várja, hogy a falu mely tájáról hat el hozzá legelőször a kutyák esaholása, mert arra a tájra viszik majd férjhez. Ha szíve választottját szerelmre akarja gyullasztani maga iránt, szintén a babonát hívja segítségül. Lenegy a kertjébe, keres egy kis leveli békát, ezt belöteszi egy vadonati böggrébe, melynek oldala több helyen ki van lyuggatva; aztán beleállítja a bögrét egy hangyazsombékba s azzal sietve eltávozik, mert — a palóciz hiedelme szerint — mikor a hangyák megrohanják a békát, a szegény

A fonóka.
Szereltem.

kis jóság fájdalmában „olylan szörnyen nagyot sipakogyyik“, hogy az illető legény vagy leány, ha közelben maradna, egybe megszoktilna tőle. Az állatküzásnak e különös fajtája után nyert békaesonttal aztán, ha csak megérinti is azt, a kihez a szíve húz, az viszont nagy szerelemre gyullad iránta, hogy többé sohasem válhatnak el egymástól. (Csehi. Mind a három Istvánffy Gyula közzé.)

Sorozás.

A hevesvármegyei fiatalság szerelme tiszta, állhatatos és állandó. A legény ritka esetben hagyja cserben a kedvesét. Pedig néha ugyancsak sokáig várnak egymásra. Hisz a legény még „sor alatt“ sem volt, mikor már egymással „tisztába gyöttek.“ A sorozás a falukban a legnagyobb esemény. A legellentétesebb érzelmek találkozása. Ha a legény nem lesz katona, szégyenli magát; ha meg beválik, elbűsülja magát. Nem azért, mintha a katonaságtól félt; másért búsul, másért szomorkodik. El kell hagynia egész kis világát. A falut, melynek minden rögehez édes emlékek fűztek, a jó édes szüléket, kik még a fűvő szőlőt is óvták, aztán el kell szakadnia szíve választottjától, sőt újabb időben egyiknek-másiknak a feleségétől, gyermekeitől. Mert manapság mind gyakoribb a kivételes nősülés alig 15 esztendő lány és 18—19 éves legény között. Azt mondják s orvosi bizonyítvánnyal is igazolják, hogy a törődött, beteg anyai mellé kell az asszony a házhoz. Lehet, de sokszor a „módos“ lánynak vagy a falu szépeinek biztosítása sietteti az esküvőt a katonaszolgálat teljesítése előtt.

A besorozott hetyke legény — a férj már nem, mert ez csak búsul — rátartiságában, hogy a „császár katonája“ lett, mely érzése csak akkor lágyul el, ha a házi tűzhely elhagyására gondol, szilaj, humoros vagy kesergő, bánatos dalokban ad kifejezést érzésének. Máreziustól, a sorozás napjától, vasárnaponkén csapatosan járvák be a falut, isznak, dorbézolnak, verekednek s szinte ordítják a nótát, hogy:

Mikad jengem visznek katonának — Éldes anyám a kapuba' sirat, — No sirassá' jéldes, kedves anyám, — Hazagyivük öveszen a radsám, — Hazagyivük, legén' nem maradok, — Azt veszem elő ja kit én akarok, — Majd öveszem azt a barna kis ján't — Kivel elteotótem szaz éczszakát, — (Parád.)

Ha jelindót az a gozós, had nenyen, — Én utánam senki ne keseregjen, — A ki pegyig én utánam kesereg — Az ágya meg a kíngem teremtett, — (Bodony.)

Megüzénem a szeretőm annyánk, — Más szeretőt keresem a lányának, — Mer' már jelseo októberbe elnőnek, — Akken lyánya szeretője nem leszek, — Eörontották a miskaözi czukorgyárt — Csinyáttattak a helyibe kaszányát, — Nőzz feó babám az fiskeö emelőtre, — De sok szegén magyar huszár búsan néz ki beleole, — Megüzénem az én éldes anyámnak, — Ho't több fiát ne nevelje huszárnak, — Mer' a huszár nyárban kallaóba jázik — Télen pegyig ak kis rajsúrba' fázik, — Megüzénem, hej a bocsi biránók, — Márván-köbű' rakassa ki jaz utat, — Mer nagy a sár, ráfeccsen a lovamra — A lovan.rú, de ja lovan.rú ja kedves galan.bonra,* — (Boes.)

Októberbe nőnek el a legények, — Jaj, de nehezen böcsőznak szegények — 'sten vetelek, szerbusz lyányok nőnek má' — Minnyátoknak gong' szívi ugye' fáj, (Eger.)

S szól a nóta egész októberig, a mikor nemcsak a lány hullatja könnyeit, de a hetyke legény is elpityeredik. Pedig tán nincs is okuk ilyen nagy keserőségre, rekiabúsulásra. Az a három esztendő egy-kettőre elmúlik, de a hűség szeretői vonzalma csak ritkán változik meg. S alig hogy megrezegtette a kaszánya ablakát a hároméves „örög“ baka ajkáról a nóta, hogy:

Má ezután úgy élem világom, — Extrasipkám a szememben vágom, — Extrasipkám a szememben vágom, — Csak a szabadságos kis könyvemet várom.

egy-kettőre megtörténik otthon, a faluban, a hivatalos eljegyzés, a kézfogó, a „kendölakás“, hogy még a „kis fassangon“ — tehát adventig — egybekelhessenek a szerető szívek.

Eljegyzés.

Az eljegyzési és lakodalmi szokások általában nem különböznek a magyar vidékeken országszerte dívó szokásoktól, másfelől azonban vármegyénken belül is szinte községenlént annyiféle árnyalattal találkozunk, hogy valamennyi külön nem ismertethetjük. Egy közös alapforma azonban kifejezhető a sok-sok szél közül, melyben, mint típusban, feltalálhatjuk a vármegyeszerte dívó szokásokat. E czéla alkalmasnak tartjuk a vámosgyörki lakodalom vázlatos leírását.

Azzal kezdődik a dolog, hogy három héttel a lakodalom előtt kézfogó tartanak, a nőt „kendölakás“-nak is neveznek.**). Ilyenkor a menyasszony igen

* E katonadalok az Istvánffy Gyula gyűjtéséből valók.

** A kendölakás után a három egyenestűn következő vasárnapon a pap kihirdeti őket s ezzel az eljegyzést nyilvánosságra hozza. Közben a jegyespár egyszer-kétszer a paphoz is elmegy, hogy a házasság szentségéről és szertartásáról a tudnivalókat megtanulja.

értékes kendőt nyújt át szép dobozban a vőlegénynek. Ez meger 30—40 koronát is s mintegy zalog az adott szó visszavonhatatlanságára. Három nappal az esküvő előtt a hívogató vőfélyek eljárnak tisztókben, és pedig külön a menyasszony, külön a vőlegény vőfélyei. Ünnepi ruhában, a botjukon a menyasszonytól kapott kendővel, mellökön esmélt virágbokrétaival jelennek meg a kijelölt házaknál s elmondják hívogató mondókáikat, mely rendszeren így végződik:

„N. N.-nek vagyok választott póstája. — S az ő személyibe el vagyok bocsátva. — Magokat is be akérja hini ettől éterre, egy poár borra; a mivel az Úristen megáldta az ő tárházát, magokkal akarja kötenyi; tisztólyi és szívesen láttya hetfő dére“.

A lakodalmi tulajdonképen csak a vőlegényes háznál van, a lányos háznál a mulatságot „kiadó“-nak nevezik. Azzal kezdődik, hogy reggel a nyoszolyó-asszonyok megjelennek a menyasszonynál, átadják a vőlegénytől küldött jegyczipőt, kiváltják a menyasszonyi ágyat és átvesszik a vőlegényt illető jegyínget.

Az esküvőt, az egész esendben, csak a két tanú jelenlétében végbemenni polgári kötés után, rendszerint délelőtt tartják. Esküvőre külön megy a menyasszony a maga násznépével, s külön a vőlegény a magáéval. A templomnál összetalálkoznak, de esküvő után, a templomon kívül újra elválnak. Az ebéd a menyasszonyos háznál van, melyre megjelennek a vőlegény vőfélyei is, s mint hajléktalan, ellátatlan egyének, folytonos gúnyolódásban részesülnek s az ebéd alatt mindenki velők évődik. Rendszerint evőeszközt csempésznek zsebökbe s nagy hatótával, ujjongással felderítik, hogy lopni jöttek. Mint tolvajokat, elkergetik őket, de ezek azzal a fenyegetéssel távoznak, hogy most már nagyobb haddal s egyenesen rabolni jönnek. Délután meg is érkeznek a vőlegény nászrépével s oszonnához ülnek. Ekkor meg a násznagyok évődnek egymással, hogy miért jöttek, mit keresnek, mit vesztek el. Sok szóváltás után végre tisztázzák az ügyet s kinyilvánítják, hogy a menyasszonyért jöttek. Erre megindul a menyasszony kikérése. A vőlegény násznagyjai mindenképen kapacitálják a menyasszonyt a kiadásra, de ezek húzzák-vonják a dolgot s csak hosszú kötekedés, találós kérdések megfejtése után jön létre köztök egyezség. Erre a mátkapár „jegybe ül“, vagyis az „asztalszög“-be ültetik őket az oszonna alatt s egy pohárból itatják őket. Ennek végeztével a „lánykiadó“ násznagy elbúcsúztatja a menyasszonyt a szülőktől, rokonoktól, leánypajtásoktól, alsó és felső szomszédoktól. Mikor ez is megtörtént, megindul a lakodalmi menet és a menyasszonyt a vőlegényes házhoz viszik, kurjongatás, pisztolylövés, zászlólengetés között s muzsikaszó mellett. A friss menyecskét a vőlegény anyja s az új asszony valamelyik leendő ágya mézes kanállal fogadják az ajtóban s mézzel kínálják meg, hogy mindig édes, mindig kedves legyen neki az új otthon. A menyasszonyt hozzátartozói nem kísérik el, hanem mintegy 2—3 óra hosszat még otthon maradnak s csak ezután mennek a vőlegényes házhoz, mint „hírszesek“ (hérszesek). Égő gvertvával, énekszóval közelednek a lakodalmas házhoz. Az új pár a zenekar élén felútra eléjük megy s illő fogadás után vendégül vezetik őket a házba. A tulajdonképeni „lagzi“, a nagy trakta, csak a „hírszesek“ megérkezése után kezdődik. Két óráig is eltart a lakoma s a szerint, hogy hány „versben“, részletben tudják a vendégeket ellátni, többször is terítenek. Asztalbontás után megkezdődik a táncz kivilágos kivirradtig. Ennek legérdekesebb mozzanata a „menyasszonytáncz.“ Ez abból áll, hogy miután a muzsika rákezdte a mindig állandó, szertartásos zónét, a menyasszonyt bevezetik s az egyik vőfély rákezdí vele: tánczot, miközben folyton azt kiabálja, hogy: „Eladó a menyasszony.“ Nagysürgős-forgás támad erre. Az egyik nyoszolyóasszony rostát tart a kezében, s legények meg sorban kiabálják, hogy „Enyém a menyasszony, enyém a menyasszony“, s kiki iparkodik egy-egy fordulóra pénzen megvenni a menyasszonyt. Mikor már jó ideig, vagy másfél óráig, folyt ekként a táncz, egyszerre beszáll a vőlegény s egy nagyobb bankjegyet vet a rostába, vagyoni helyzete szerint 20, 50 sőt 100 koronát is. Így persze a többi kezéről leüti a menyecskét s ezzel a sok rángatástól csaknem elalélt menyasszonyt végre is megmentí, utolsóinak egyet-kettőt még fordul velt a aztán a mulatozók közül szép esendesen elvezeti. Nem is jelenik meg többé a mulatozók között, csak reggel felé, mikor a nyoszolyó-asszonyok és vőfélyek elmennek a menyasszony házához s innen elhozzák a menyasszonyi ajándékot, kalácsot, sült szárnyast, tortákat, gyümölcsöt, s miket früstökre tálnak fel. Reggelre kelve, a fiatal asszony kontyosan, főkő

vel a fején, templomba megy *avatásra*. Azután az egész héten pihen a lagzi fáradalmait, s haza a szülei házába még akkor se megy, ha ez a tőzsomszóltságban van is. De az első vasárnap a menyecske szüleié, a kik ekkor a *kishirisz*-t tartják. Itt történik meg a „násznagyok felvettetése”, vagyis itt ér véget a tisztók. Ez ünnepélyes ebéd keretében abból áll, hogy az új pár a jelenlevő két násznagynak és a vőfélyeknek megköszöni szolgálataikat. A menyecske a saját násznagynak maghalmizte keszkenőt is nyújt át emlékébe.

Ez általánosabb lakodalmi szokások itt-ott tisztán helyi jellegű szokásokkal bővülnek, illetőleg módosulnak. Így pl. a palócoknál *) mindig az aya, vagy ha ő már nem él, egyik nőrokona kéri meg a kiválasztott lány kezét. Víz magával jegyajándékot is, egy új, fejrevaló kendőt, melynek egyik esüskébe 4—6 korona van bekötve (Maczonka). Ha a lány elfogadja, viszonzásul „gyviót” és almát, Szűcsen és Boeson selyem vagy slingolt kendőt küld a legénynek. Szuha, Dorogháza, Mátramindszent községeiben maga a legény és násznagya meának leánykérőbe, a legnagyobb titokban. Bekölezén. Csehiben és Mikófalván meg az a szokás, hogy mielőtt az asszonynepek elindulnának „lyányt veinnyi”, a szénvonó lapátot előbb megforgatják a moslékos dézsában, hogy a lányos házhoz mentőkben valami gonosz lélek útjokat ne állja. („mer ilyenkor a letkönyebben tunnák ártanyi a rosszak.”) Mikófalván az is szokásban van, hogy a falubeli síheder legények csengőt, kolompot rázva, vagy tepsi verve, fel s alá szaladgálnak s főleg ama ház tájékán, a hová a kérők mentek. Bár ritkán, de azért megtörténik, hogy „összemegy” a házasság. Ha a legény bontja fel az eljegyzést, akkor Szűcsen és Boeson a legény az eljegyzés jeléül kapott slingolt kendőt darabokra vagdalja s az udvaron a fára kötözi fel.

A palócoknál a lagzi napjára is nagyobb ceremóniával készülnek, mint a déli részeken. A három hét alatt, a mennyi idő az első hirdetéstől az esküvőig elmúlik, a legény vőfélye és násznagya három este is beköszöntenek — megfelelő kísérettel — a lányos házhoz, hogy megtudakolják, nem bánták-e meg szándékukat. Ez a járás-keles persze csak arra való, hogy nagyokat egyenek és igyanak. Minthogy az esküvőt hétfőn szeretik tartani (Egerben szombaton), a vőfélyjárás i leje a vőlegény részéről esütörtök, a menyasszony részéről szombat este. Ugyan- csak e vidéken van szokásban, hogy közvetlenül az esküvő előtt a *szószóló násznagy* és a vőfély elmennek a menyasszonyos házhoz a „buzogányórt”. Elmondják, hogy kinek a követői s egyúttal valami „jelt” kérnek, hogy otthon be tudják bizonyítani, hogy a menyegzői királynénál jártak. A leánykiadó így válaszol: „Van ittég jel, de derága, mer' külső országi növényheő van, 100 ffr (értsd 100 kr.) az ára.” Alkuba becsájtkozik tehát a nagy vőfély s megveszi a „jelet”, mely nem egyéb, mint egy tövéről ágas-bogastól lemeztett rozmaring, melyre aranyozott dió és alma van aggatva (Bekölezén pedig „olvasó” módjára fűzött pattogtatott kukoricza), ezt azután színes pántlikával fókosára kötözi s egyúttal kikéri az esküvőre a menyasszonyt és azzal visszatérnek a vőlegényes házhoz. (Ethn. V. évf.) Füzesabonyban is ellátogatnak az esküvő előtt való este s mókázások között, találós kérdések után, újra megkérlik a lány kezét. A palócoknál rendszerint az esküvő előtt, a vármegye egyéb helyein az esküvő után, mikor a lányt hazulról elviszik, van a búcsúztatás.

A polgári kötés az egész vármegyében — Tiszafüredet kivéve — csendben, minden dísz nélkül megy végbe. Annál nagyobb az élénkség, a mulatság az egyházi esküvőre menet. Eggerszóláton pl. a menyasszonyt vívő koci kerekéhez cserépedényeket vagdosnak. A muzsika, újabban fúvózenekar, egészen a templom aljáig kíséri a nászmenetet. A fiatalok több helyen (pl. Ecséd) kívül maradnak a templomon, s míg benn a szertartás folyik, eljárák az ú. n. *paptáncot*. Aldebrón, a hol az új pár a szertartás után egyenesen az új otthonba tér, a templomból kijövet a menyasszony, annak bizonyítására, hogy milyen jó sora volt otthon, kiválik a násznépből s megindul haza felé. Persze, e színlelt törekvésben feltartóztatják a vőfélyek és a vőlegény. Füzesabonyban meg a násznagya akarja elszöktetni a menyasszonyt; az érte való tréfás szóhárcban természetesen a vőlegény násznagya győz. Felnémeten azt az egészen különös szokást találtuk, hogy a vőlegény násznépe az esküvő után nem haza, hanem kocsmába megy s vénéző mellett déli 12 óráig elmulat. Ekkor az egész társaság a násznagy laká-

*) A palócokra vonatkozólag Istvánffy Gyula és Pintér Sándor közlését használtuk fel.

sára meggy ebédre. A palócoknál, mivel többnyire a mise után van az esküvő, a menyasszonynak, mielőtt a templomból hazaért, első dolga, hogy hitvesi gondoskodásának jelét adja. Küld is a vőlegénynek früstköre sebtiben mézes-palinkát, kalácsot, pecsenyét stb. Nálók is estefelé van a „lánykikérő“, illetőleg „kiadó“. E célra a vőlegény násznagya a vőfélyekkel együtt kétszer is átmegegy a menyasszonyos házba, csakúgy gyalogszerrel, a menyasszonyért, azonban a lánykiadó násznagy „jelet“ kér tőlük, mert „üllehet, hogy nem emmőnk menyegzői királyunknak, hanem valamelyes idegen országbelinek a követei kiétek.“ Mind a kétszer hiába jöttek, s ha egyében nem, a találós kérdéseken rajta vesztenek, s így el kell jönniök harmadszor is. Most azonban már nagy kísérettel, zeneszóval, négylovas kocsin állítanak be. Újabb fogós kérdések s tréfás mókázások után egy vén banyának öltöztetett nőt vezetnek a lánykikérő násznagy elé:

„No száoszöllő uram, o 'lesz tán a kit keresnek? — „Keres az iz illyen vénet, a kinek mó' fogja vénet.

Végre nagy húza-vona után előkerül a menyasszony a „komrából.“ Egy-kettőre kocsira teszik a viszik nagy diadallal hazafelé. A főlakoma délben vagy este van, a szerint, hogy az esküvőt reggel vagy délután tartják-e, illetőleg a szerint, hogy a menyasszony egyenesen új otthonába tér-e mindjárt reggel, vagy csak eszefelé viszik haza. A lakoma azonban, akár déli, akár esti, jóformán mindig egyforma. Elmaradhatatlan a csigaleves, a tormás hús, a töltött káposzta, a sült vagy paprikás hús és a különböző tésztaféle. Az ételhordó vőfély mindenik ételt versmondás közt teszi le az asztalra. Valamikor szépek, eredetiek voltak ezek, ma jobbára a vőfélykönyvek sületlen termékei. A tréfa itt sem marad el. Hosszú bevezető verseztet után közben egy leborított tálat tesz a vőfély az asztalra, melyből veréb száll föl, vagy valami házi jószág szalad ki a mulatozók nagy mulatságára. A palócoknál főlakodalmi étel a „kitolós“ vagy „aprólékos kása.“ Ez azonban a vendégeknek pénzökbe kerül, mert vagy a vőfély jelenti be, hogy a gazdasszonynak kezét a kása megégette, tehát adakozzanak részére, vagy maga a gazdasszony jelenik meg bekötött kézzel s hamarjában gyűjtést rendez. A menyasszonyi ajándékok között Hatvanban és környékén egy nagy kalács is szerepel, az ú. n. „menyasszonykalács“, a menyasszony keresztanyjának ajándéka. Igen nagy, 20—30, sőt Hatvanban 50—60 kilós is. A tetejére diszül aranyozott diót, almát, czukrokat és égő gyertyákat raknak. A menyasszony vágja fel s mindenkinek saját kezével ad belőle.

A fentebb megemlített menyasszonytánczon kívül, némely vidéken egyéb szokások is vannak. Így Karácsondon és környékén, de különösen a palócoknál elmaradhatatlan a menyasszonyfektetés. Ez abból áll, hogy a menyasszonytáncz vége felé a nyoszolyók felmennek a padlásra és fekvőhelyet készítenek az új pár számára. Mikor a táncz befejeződött, a vőlegény ide vezeti menyasszonyát. A nyoszolyók is velők mennek, hogy levegyék a menyecske fejéről a koszorút s a haját kontyba kössék. Néhol ekkor teszik fejére az aranycsipkés főkötőt. Dolgukat előlelvegven, az ifjú párt magukra hagyják. Karácsondon a fiatalok a létrát felhúzzák maguk után, de a palócoknál rendszerint ott hagyják, s így alkalom nyílik a sok izetlen tréfára. A legények csak arra lesnek, hogy az ifjú pár elaludjék. Egy-kettőre felosonnak, s ki eszmát, ki szoknyát, ki meg fejpárnat lop el tőlük, melyet a menyasszonynak reggel pálinkával kell kiváltania. Záráskor meg a palócoknál a menyasszonypörkölés van szokásban. Ez úgy történik, hogy mikor megvirrad, a vőfély elővesz egy jókora köteg szalmát s a jelszóra, hogy kezdődik a menyasszonypörkölés, az egész násznép kivonul az utcára. A szalmát meggyújtják, a tüzet körülgrájják, miközben elővezetik a menyasszonyt, a ki rendszerint mézespálinkával és kalácsal váltja meg a pörkölést.

E szertartás után újra visszamennek a házba, csak azért, hogy a násznagy „agyonüsse a lagzit“ egy cserépfazék földhöz vágásával. Ezzel azután vége is van a lakodalomnak. Egyéb multságok, mint pl. hogy Ballán a szétszedett szekeret a háztetőre viszik s itt újra összerakják, vagy, hogy Parádon hóhéros-t játszanak, egészen helyi jellegűek s inkább ötletszerű, mint szertartásos szokások.

A mily jókedvű, szinte dévaj tud lenni népünk a lagzikban, épen olyan kegyeles és elmerülő a gyászában. Ha megkondul a „lélekharang“, minden ház kapuja megnyílik és a szomszéd a szomszédtól tudakolja meg, hogy kinek „csendítettek.“ Természetesen egy-kettőre összeszalad az egész rokonság — a

pálóc-zoknál az egész *hal*. — hogy a végítzesség előtt a bánatos hozzájár. özök-
nak segítségükre legyenek.

Tetőn és sz.
kások.

Elso dolog a halott lemosása és felöltöztetése. Az Alföldön a legújabb ünneplő ruháját adják rá, a palócföldön azonban, a hol még több hagyománya van és babonás szokás divik, máskép járnak el. Ha asszony a halott, akkor a tulipános láda aljából elkerítik a menyasszonyi fehér ruhát, melyet éppen azért tesznek el a paló szasszony, hogy legyen tisztességes „haló ruhája.” Ha „ember” a halott, adja a nászingbe öltöztetik, melyet a menyasszonyától kapott. A halottnak melle felett összekulcsolt kezébe „olvasót,” ha írástudó volt, imádságos könyvet tesznek. A csizmájáról a patkót lefejtik, hogy ne kopogjan, s hogy könnyebben járhasson. ha a temetési nap éjtszakáján hazamegy a „szállást megköszönni.” Az asszonyokon meg azzal könnyűen, hogy a hajokból kivesszik a „kontyvasát” s lúdszárnytollal helyettesítik. Istvánffy Gyula (Ethn. V.) azt is feljegyezte, hogy az áldott állapotban elhalt nő mellé egy kis inget, egy szál vékony viaszgyertyát és egy krajczárt helyez el a kiszemelt keresztanya. A palóc ugyanis abban a hitben van, hogy a gyerek a koporsóban is megszületik s majd Kereszt János kereszteli meg a Jordán vizében. Ezért kell a kis ing és a gyertya, mint a kath. keresztelési szertartás használatos eszköze: a krajczárt pedig arra való, hogy a kisgyerek vele a más világon az örök világszágot megváltja. Istvánffy Gyula is. Pintér Sándor is megemlíti, hogy több helyen lópatkót tesznek a 18—24 éves korban elhunyt palóc legény mellé. Istvánffy szerint azért, hogy fel ne dagadjon. Pintér szerint pedig az őskori szokás emlékeképen, a mikor a magyar vitézt lovával együtt temették el. — A „halottnézés” és mellette egész éjjel „virasztás” megveszerte szokásban van. Ez utóbbit rendszerint „virasztó asszonyok” végzik, imádsággal és ájtatos énekekkel húzza ki a szomorú éjtszakát. Maga a temetés elég nagy pompával megy végbe. Legfőbb része a *verses búcsúztatás*. Igazában a halott búcsúzása ez a kántor szájával, a család tagjaitól, a sógorától, komától, jó barátoktól, ismerősöktől, alsó és felső szomszédától, kedves állataitól és egy általános versben az egész falutól. A búcsúztatásban az elhunyt rokonait névszerint szokták kiénekelteni, a palócoknál „kihurítani.” A halottat a Szent Mihály lován viszik ki. Ha lány vagy fiatal asszony húnym el, fehérbe öltözött lányok vagy menyecskék, ha férfi vagy öregasszony, akkor „emberek” a halottvivők. A legényeket kortársaik viszik ki a temetőbe. Az ellantolásban a kó nák is segítenek a sírásónak. A temetőket a holtak iránt érzett nagy kegyelettel és szeretettel gondozzák. A sírhalmokat időszakonként fel-felhányják, virágokkal teleültetik, s rendszeren egy-egy szomorúfűz hajlik a márványból vagy kőből kifaragott sírkerecsztre. „Halottak napján” az egész falu megmozdul, búcsúval mennek a holtak birodalmába, friss koszorút tesznek a sírra, apró halotti gyertyákat gyújtanak, melyeknek fénye jókora folton az őszi koromsötét égbolton is megvilágítja. Valamikor mindenütt nagy áldomást, lagzival is felérő tort tartottak a temetés után, melyen természetesen sok szó esett az elhunyról és viselt dolgairol. Manapság sok helyen, pl. az egész tiszafüredi járásban, az egy Sarudot kivéve, ismeretlen már a halotti tor. Egyebütt se úgy megy már, mint régente. Gyöngyöshalászon pl. csak borral való pénz kapnak a szolgálattevők. Adácson pedig a szegények etetése van szokásban a halotti tor helyett.

Egyéb népszokások. Mulatságok.

Különbön így áll a dolog egyéb szokásokat illetőleg is. „Megnehezült az idők járása” a jó hevesi nép fölött is. Az anyagi szükség elveszi a nép kelvét a régente általánosan kedvelt mulatozásoktól, játékoktól, a ezivilizáció meg újakkal, modernekkel helyettesíti őket. Ismertebbek s nagyobb általánosságban szokásosak még a *bethlehemjárás*, a *farsangi mulatság*, a *három királyok köszöntése*, a *husvéti öntözökös*, a *májfaállítás*, a *szentivánéjeli tűzgyrálás*, az *arató és szüreti ünnep*, a *kukoricafosztás*, a *téli fonóku*, a *kálvinista kősegekben a kántálás* és Pásztón a *regélés*. Ezek közül is lássunk egyet-kettőt.

A *bethlehemjárás* elég általános szokás. Több legény összeszövetkezik s közülük ki angvalnak, ki meg pásztornak öltözik. Fő-személy köztük az „öreg” számadó-juhász, a ki kifordított bundát, báránybőr-kucsmát visel, állat hosszú kenderszakáll övezi és hatalmas farkós-botot tart a kezében. A pásztorok fehérbe vannak öltözve, díszes, aranyos, hengeralakú eskút hordanak. Az angol kezében viszi a keménypapírból összetákoltt, apró viaszgyertyákkal megvilágított Bethlehemet, melyben a kis Jézus születése van ábrázolva. A pásztorok jelynéve a csörgős bot. Utolsó személy köztük a „szamár”, a kinek nincs egyéb dolga,

mint az ajándékok összegyűjtése a tarisznzába. Háznál-házra járnak s egy kis ajándékért szívesen „elzörgetnek s elmókáznak.“ Egerben a hóstyai legényeknek adventben rendes mulatságuk volt a bethlehemjárás, de mert az esti szürkületet, a mikor útkokra megindultak, a kezök ügyébe eső tárgyak elemelésére is felhasználták, rendőri intézkedés kitiltotta őket a belváros területéről. Hevesen és Rózsaszentmártonban 8—10 éves fiúk járnak a bethlehemmel s az iskolában tanult énekeket adják elő.)*

A *farsangi multság* „három napokkor“, „bő fogarló“ vagy „száraz“ szerda előtt megyeszerzte dívik. országos szokás szerint. Elkezdik a tánczot farsang vasárnap mise után, s három napon keresztül szakadatlanul folyik. Felmétenen farsang harmadik napján „húshiagvó“-kedden 10—12 legény rendezi az „ívót.“ Ezek hamvazó szerdán jelmezbe öltözve, mindama házakat bejárják, honnét a lányok résztvettek a multságban, és szalonnát és tojást szelnek össze. Ezt azután rántottának elkészítetik a falu kocsmájában s egészen esütörtök reggelig lakmároznak belőle s mulatnak mellette. „Zabálló esütörtöktől“, a mikor a farsangi maradékélt elköltik, 40 napig nem igen látnak az asztalon húsélt. Apczon meg az a szokás, hogy a legények „száraz“ szerdán harmonika mellett, tepsiverés és kolompolás között „búcsú módjára“ keresik a farsangot.

A *húsvéti öntözködés* szintén általánosan el van terjedve, bár néhol már kezd kimenni a szokásból. A legények napja húsvét hétfő, a leányoké húsvét kedde s szerintök tart egészen „krumplikapálásig.“ Legtöbb helyen reggel vagy délelőtt folyik az öntözködés, de Kömlőn, Felmétenen és Baktán már vasárnap éjjel elkezdik. Egyes helyeken ugyanesak vastagon megy a multság, mert a kúthoz viszik a leányt s csakhogy meg nem fürdetik. Felsőtárkányon meg egyenesen a patakban merítik alá, mert azt tartja a palócz, hogy „i'ílesz friss menyecske, ha férhe“ megy.“ Babonák is fűződnek a húsvéttáji patakvízhez. Hortoa nagypénteken az asszonyok-leányok patakvízben mosdanak, hogy szépek legyenek, éjjfélkör meg az egész falu lovat úsztat, mert azt hiszik, hogy a baj elkerüli őket és sebesjárásúak lesznek.

A felkendőzött, színes papírszalagokkal díszített *májfa* állítása is divatozik a vármegyében. Nem is lány az, a kinek udvarán május 1-én ilyen májfa „ki nem virul.“

A *pünkösdi királyság*, a hatvani és tiszafüredi járáások községeit kivéve, a többiben ismeretes és szokásos gyerekmultság. Rendszerint a 8—12 éves lányok rendezik, akként, hogy egyet megtesznek maguk közül „királynénak“, a kinek a fejét koszorúval és fátvállal ékesítik. Ezt a többiek közrefogják, házról-házra mennek s mindenütt mondóka kíséretében járkál el körtánczukat. Felmétenen erre a szövegre járkál a tánczot :

Mi van ma ? Pírospünkösdi napja, — Holnap lesz a második napja. — Jól megfogd levad kentárszárát, — Hogy össze ne gázolja a pünkösdi rózsát“.

Mezőtárkányon csak a szöveg más :

„Mi van ma ? Mi van ma ? — Píros pünkösdi napja. — Holnap lesz, holnap lesz — A második napja. — Ide menjünk, oda menjünk, a kisasszony — Gombos szoknyájában. Ha jó lányok volnátok, — Rózsát szakajtanátok, azt is nekem annátok, — Szakad szíveim rátok“.

Fiszenek meg erre a szövegre járkál a tánczot :

„Pi-pi Kukoricza Pámesterné lánya. — Mi van ? Ma van. Mi van ? Ma van píros pünkösdi napja.“

A palóczoknál ezt a daloeskát éneklük :

1. Mi van ma, mi van ma — Píros pünkösdi napja. — Haónap lesz, haónap lesz — A másodgyi napja. — Ne tipegj, ne tapogj — Mer' ha mé'tttápodod — A pünkösgyi rózsát — Megadod az árát.

2. Csak fürgyik, csak fürgyik — A fekete eszóká, — Szájjon a házokra, — Mint azelett szállott — Az apostolokra, — Lyányok u'nek a toron'ba — Aran' koszoróba, — Ára mennék al legények — Sárga palokantyúba, — Ha jó jányok volnátok — Né kem közzönntek, — Léven-nem a süvegem — Annak örü'ntek, — Pínz váóna esergene — Raózza váóna sérgene, — Mégis kiserdu'ne — Dicsértessék a Jézus Kirisztus !

A *szentiránéji tűzugrásról* csak Feldebrőn, Kiskörén és egy-két palócz községben tudnak, de az *arató multságokat* megyeszerzte megtartják, kiváltképen a déli részekben. A *fonókáról* már szoltunk, a *kántálás* ismert szokása pedig csak a református községekben, főleg Átányon divatos.

*) Istvánffy Gyula az *Etnografia* II. kötetében egy ilyen bethlemi pásztorjátékok közt, melyet a palóczoknál sikerült neki összejegyeznie.

Specziális palócpszokásként felemlítjük a „kimuzsikálás“-t. Pintér Sándor (Ethn. II. évf.) a következőképpen írja le a palócösszű e különös nemét:

„A palóc életében megtörténik, hogy egyik-másik leány a hozzá vonzalommal közeledő legényt szóval, taglejtéssel kigúnyolja, tánczra felhívásul visszatartatja, kikosarazza, szóval magától elutasítja, és ha a leánynak ilyenén viselkedését, mint elfogadható indokon nem nyugvót, a nép közvéleménye is sértésnek ismeri el: a sértett leánybenyben főlegre a bosszú örmel. A sérmelnet szemvedett legény pajtásaival alkalmas helyen, lehetőleg titokban megbosszúli az esetet, s ha a többség egyértelműre jutott: elhatározzák a sértő leány kimuzsikálását. A bosszúállásnak e neme kőtféle, és pedig: kisebb vagy nagyobb, alkalmazza a sértés milyenségéhez. Ha kisebb természetű a sértés, például a tánczra felkérés visszatartatása, akkor nyomban is alkalmazható a bosszú, rendszerint azonban a leányektól meghatározott lakodalmi mulatságon; ha súlyosabb természetű a sértés, például a nevetés előidéző gúny, vagy megkérésnél kikosarazás, akkor a bosszút mindig farsangi nyilvános mulatságon hajtják végre. Az ítélkező leányek a bosszúállásnak idejét is, helyét is titokban tartják ezért, hogy az illető mit se tudhasson a történetéről, különben távol maradna a mulatságtól. Ha elérkezett a megjelölt mulatság, vagy lakodalom napja, kezdetül veszi szokás szerint a vigalom s a fiatalás még a bosszúval sújtandó leánynyal is enyeleg; de midőn a mulató fiatalás már látja, hogy a mulatók és vendégek teljes számban együtt vannak, váratlanul jolt ad a bosszúálló legény, mely jelre a zene, miutha csak elmentszették volna, elnémul, a tánczolók párjaikat elbocsátják s a leányek a muzsikások közé, a leányok, illetve asszonyok pedig az ellenkező oldalon oszortosulnak. Halotti esend lesz egy pillanatra, mindenki tudja azennal, hogy kimuzsikálás lesz, de hogy kit sújt a bosszú, azt nem tudják, s éppen ezért a nécsoprt majd minden fiataljának arca hullásápadttá válik. E hirtelen beállott rendkívüli izgatottság nem tart soká, mert a bosszúálló legény csakhamar a muzsikások elé lép, arczal a nécsoprt felő s annélkül, hogy a megbosszúlandót megnevezze, okként sző:

— A ki engemet itt meg itt, ekkor vagy akkor, ezzel vagy azzal a szóval, tettel megsértett, menjen ki — s ennél a szónál kitérja a mulató helyiség ajtaját — to meg ezigány húzd rá a nótáját!

E szavak hullására, az a leány, ki magát bűnösnek érzi, kőtényébe rejtj arczát, sírásra fakad, a körötte vagy mellette állók megrattentve, némelyek szánakozó arczal félre húzódnak mellőle. A síró leányt, ha vannak: rokonai, ha nincsenek, egy pár éltesebb asszony közre veszi és vezeti kifelé; rendszerint a cigánybanda ilyenkor a Rákóczi-indulót szokta játszani, s a bosszúálló legény előlönése mellett kísérik a leányt egészen a mulató helyiség kapujáig, hol mindaddig húzzák az indulót, a míg a leány el nem tűnik szemeik elől. Ezután pedig tovább mulatnak. De neumesak a leányt, menyecsét éri az ily bosszú, hanem — ritkán ugyan — a leányt méltatlanul sértő legényt is kimuzsikálják; s ez akkor történik, ha a közvélemény hatása alatt leányek a sértett leány vagy menyecske pártjára szegődnék. Amde a legény kimuzsikálása már nem megy simán; rendszerint véres verekedéssel végződik. A palócseány borzasztóbb büntetést nem ismer magára nézve, a kimuzsikálásnál; az ily leány a falu és szomszédialu fiatalága előtt sokszor két évig is erkölcsi halott: de előbb is felczabadulhat a sújtó teher alól, ha a sértett legény megbocsájt neki, vagy a falu közvéleménye mellette nyíltánul. A menyecsét — legyen az özvegy vagy férjes — és a legényt csakis arra a mulatságra sújtja a bosszú. Mennyire lesújtó a kimuzsikálás egy fiatal leányra, azt leginkább abból ítéelhetjük meg, hogy az ily kimuzsikálási esetet még ellenséges leánytársai sem szokták a szemvedő szemére vetni, s az még titkos közbeszéd tárgyává sem válik. Régibb időben a kimuzsikált leány néha „a sírig hordozta pártjátát;“ ma már lazulván az erkölcs, a bosszúállás e neme is szembe-tünőleg veszti erkölcsi hatását a palóc nép életében.“

Külön figyelmet érdemel a Pásztón szokásos *regélés*. Ez abban áll, hogy lánczos botokkal, esőrgőkkel és üstökkel felszerelt emberek megjelennek a fiatal házásoknál, vagy az újszülötteknél s köszöntőt mondanak. Érdekes, mert ennek a szokásnak az eredete egészen a pogány korig, a „regősök“ koráig, visszavihető. De fontos adat is művelődéstörténelmi szempontból, mert épen ebben rejlik a magyar lélek különös karaktere. Míg ugyanis egyfelől megőrzi az évezredek hagyományokat is, addig másfelől van érzéke a haladásra, van képessége az új eszmék befogadására és új szokások elsajátítására.

S ha mégis azt halljuk, hogy „nem így van már, mint volt régen,“ s talán hajlunk is a magyar ember régi időket dicsérni szerető nyilatkozatára, vagy magunk is látjuk a civilizáció rombolva építő munkáját, ne gondoljuk, hogy a szokások megváltozása, a népnek a régiekből kivetkőzése márl holnapra történik. A változás, a fejlődés, igaz, jóideje megkezdődött, azóta folytonos, de egyben természetes. S bár ha napjainkban sem találunk már fel vármegyénk minden helyén minden szokást egyenlő erőben és formában, még most itt is ott is fel-feltűnik az ősi elem, ebből is, abból is ki-kiesillan a régi zománez. S ez így van jól. A civilizáció ellensége az elválasztó népszokásoknak, de nem ellensége magának a népnek.

HEVES VÁRMEGYE GAZDASÁGI VISZONYAI.

MEZŐGAZDASÁG ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Heves vármegye, geográfiai fekvésénél, az éjszakkeleti vármegyék közé tartozik, mely természetadta sok szépségével, egyike a legszebb vármegyéknek. Itt terül el a szívében : a Mátra hegység szép hegyeivel, kies völgyeivel, özöndús levegőjével, míg a másik részét a Tisza szeli át. A kettő között a Mátrától a Tiszáig elterülő délibábos síkság pedig legtermékenyebb földje nemcsak Heves vármegyének, de egyik ékessége Magyarországnak.

Heves vármegye összterülete 3749·45 □ kilométer, kat. holdakban 649·946, melyből szántó 331241, rét 58·116, erdő 118·668, legelő 100·946, szőlő 3201, kipusztult szőlő 1695, kert 7521, nádas 1432 és nem termő 26·856 k. hold. A vármegyét egymástól elütő földrajzi alakja következtében öt részre kell felosztani vagyis 1. arra a területre, melyet a Mátra hegység az ő erdőségeivel elfoglal ; 2. a hegységtől éjszakra fekvő Mátra dombos területére ; 3. Eger városra és tájékára, mint a Bükkhegység egyik nyúlványára ; 4. a Mátra hegység déli részén elterülő, a Mátraalja vagyis a Zagyva és Tarna folyók közötti részre, és végre : 5. a Tisza menti lapos területre, mely az úgynevezett Nagyalföld északi határa.

Heves vármegye gazdasági viszonyai e területek szerint szintén eltérők, ép úgy az éghajlata is, melyet a Mátra hegység befolyásol. Maga a hegyes és a dombos terület hűvösebb, több csapadékkal, míg a keleti és déli rész már enyhébb, száraz és az Alföld éghajlati viszonyainak felel meg.

A Mátra községei, melyek a hegység lábainál fekszenek, éjszokról Pásztó, Hasznos, Tar, Nagybátány, Szuha, Maczonka, Mátramindszent, Dorogháza, Parád, Bodony, Reesk, Dereeske ; keletről Sirok, Tarnaszentmária, Verpelét ; délről Domoszló, Abasár, Vécs, Markaz, Pálosvörösmart, Gyöngyös város, Gyöngyössolymos, Gyöngyöstarján, Gyöngyöspata, Szücs, Rózsaszentmárton, nyugatról Szurdok-püspöki és Zagyvaszentjakab. A Mátra tisztán erdőségből áll. Mezőgazdaság itt nincsen, csak legeltetés. Növényzete elég dús, a mire a gyakori csapadék és éjjelenként a gazdag harmatok nagy befolyással vannak. A magasabb részekén július és augusztus hóban éri el fejlődésének tetőpontját a növényzet. A hegyek tetején a fensíkok, melyeket kaszálóknak használnak, igen bő szénatermést nyújtanak, de a sarjút a környékbeli gazdaságok már csak legelőül használják. Az újabb intensív legelő-készítés rendszerével, a nyúlzapuka-termeléssel a Mátra hegyikaszálóit és legelőit még jobban ki lehetne használni.

A munkásviszonyok a Mátrában a kivándorlás korszakában szintén igen megváltoztak. Alig van község, melyből 100—150 ember ki ne vándorolt volna, a mi a népesség 10^o ó-ának felel meg. Igaz, hogy igen kis százalék az, mely keresetét vissza nem küldötte, de maga a kivándorolt, ha visszatért, már nem a régi volt mert a tengerentúli rossz szokásokat magával hozta. Az így beállott munkásihiány a munkabéreket nagyban felemelte. A szükséges erdei munkákra alig maradt munkás, és a nagy béreket a munka alig bírta meg. A tavasz beálltával a munkás nép az Alföldre is elszegődik 48—58 kor. és konvenczió-fizetés mellett, az asszony-munkások pedig 30—38 korona és konvenczió mellett ; a konvenczió 2—4 kgr. szalonna, 4—8 kgr. főzelék, 40—50 kgr. liszt.

Terület.

A Mátra-
területe.

A Mátra-hegységben a marhatenyésztés csak időszakos, kivéve a hegység alatt fekvő községeket, a hol azonban egyöntetűség alig található, habár az átmenet jellege meglehetszik a község marháinál, a régi magyar faj és a nyugati marha között. Magában a Mátrában marhatenyésztés — a telepítvényes községeket kivéve — nincsen, az ottani takarmányt és legelőt a lenti gazdaságok a gazdaságukban tenyésztett marhák részére használják fel, melyeket bizonyos időszakokban oda felhajtának.

Juttenyésztés a hegységben nincsen; de a közeli gazdaságok időszakonként felküldik ide nyájakat és esordáikat.

A sertésenyésztés a gazdaságokban a beállott nagymérvű sertésvész következtében nagyrészt megszűnt. Azelőtt nagy jövedelmet biztosított a gazdáknak; ma azonban az erdőköt csaknem mind kivágták, makktermő fa is alig van, s így a régi híres makkoltatás sem volna lehetséges.

A dombos
vidék.

A Mátra hegységtől éjszakra terül el a Mátra dombos vidéke, a hol már alacsonyabbak a hegyek, szélesebb a fensík, kevésbé meredek a legelők. Hellyel-közel szélesebb völgyek vannak, melyek szántóföldek és rétek. A mégis meredekebb dombos-hegyes területeket erdőknek, legelőknek használják.

E dombos vidék 113-083 kat. hold, ebből erdő 51-559 k. hold, legelő 19-359 k. hold, szántó és rét 32-165 k. hold.

E vidék községei, Pétervására, mint e vidék közigazgatási középpontja, Istenmezeje, Erdőkövesd, Váraszó, Szentdomonkos, Mátraleész, Szentersébet, Ivád, Nadótfalu, Balla, Füzes, Szajla, Szék, Aranyos, Fédemes, Beköleze, Szues, Csehi, Boos, Bátor, Bakta, Mikófalva.

A 70-es években itt a gazdasági kultúra csakis a szerényebb lejtőkön, fensíkokon és völgyeken volt található, de a viszonyok változtával az erdőköt pusztítani kezdték s valóságos rablógazdálkodás vette kezdetét. A letarolt erdőköt legelőül használták és ma csaknem mind kipusztultak; a mi még megmaradt, a legeltetés miatt rossz növési, és a fák esenyevesek. Az ily elpusztított erdőköt, ott, a hol a talaj megengedte, lassanként szántóföldekké alakították át, a melyek különben meredekségük által csakis erdők és legelők céljaira lettek volna alkalmasak. Néhány évi mivelés alatt az így felporhanyított és soha sem javított homokos, agyagos talajt a nyári esőzések és a tavaszi hóolvadások alkalmával az ár lemosta, fönt vízmosásokat hagyott maga után, az iszapot pedig a völgyeken lerakta és a bevetett területeket beiszapolta.

Ilyképen a folyók medrei is megteltek iszappal. Ma már a folyók és patakok széltében-hosszában folynak és kiszámíthatatlan károkat okoznak. Különösen a Tarna-menti községek szenvednek legtöbbet e helytelen gazdálkodástól. Ezek Istenmező, Váraszó, Erdőkövesd, Ivád, Pétervására, a Tarna folyónak Gömör vármegye és Ivád felől jövő völgyein, továbbá Szentdomonkos, Mátraleész és Szentersébet község határai, melyen a folyó egyik éjszaki mellékága folyik, végre a Tarna fővölgye Pétervásárától: Terpes, Szék, Szajla, Sirok, a hol a Tarna a negyedik völgyből a Reeski Tarnával is egyesül.

E vidék gazdálkodási viszonyai igen rosszak. A szántóföldek kiéltek, a domboldalak, kedvező időjárás mellett, kat. holdanként 4—5 métermázsánál többet alig adnak, míg a laposabb földek 5—7 métermázsát. A régi háromnyomásos gazdálkodással tudják csak a hozamot némileg biztosítani. Ez az őszi, tavaszi vetemény és ugar, vagy ugar helyett zöld ugar vörös herével. Az oly földek, melyek termésre mégis jobbak volna, és a rétek, melyek biztos szénát és sarjút adnának, a folyók beiszapolt medrei következtében bizonytalanok. Azonban nemcsak a szántóföldek és rétek termése bizonytalan, hanem a községek maguk is veszélyeztetve vannak.

A földek terméketlenségét még az is befolyásolja, hogy csak kevés gazdnál lehet feltalálni a modern gazdálkodás eszközeit, mint p. o. a fordító hegyi ekéket, mely nélkül a hegyek oldalas részei kéllően meg nem munkálhatók. Cséplő-készleteket kivéve, alig található más gép és csakis egyes nagyobb gazdaságok alkotnak kivételt.

E dombvidék vizeinek szabályozása e vidéknek már régi óhaja, mely azonban eddig csak a reeski völgyön sikerült. Néhány évvel ezelőtt mozgalom indult meg a Tarna eme éjszaki három völgyének szabályozása iránt. A vidék állami segílyt kért, mely célból az állami kiküldöttek ott meg is jelentek, de látva az ottani nagykiterjedésű kopár területeket, a segílyadást nem hoz-

ták javaslatba, mert míg eme kopár területeket és vízmosásokat befásítás-sal meg nem kötik, a kitisztított meder a legrövidebb idő alatt ismét iszappal telik meg. A kopár területek befásítására azonban szép segélyt nyert a vidék a kormánytól és a fásítás ma már igen szépen halad. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy e dombvidék területe 113.083 k. hold, melynek fele csaknem elpusztult erdő és legelő, képzelhető, hogy hány év fog még eltelni, míg a Tarna folyó szabályozható lesz.

E dombvidék állami beavatkozás nélkül teljesen el fog pusztulni, mert a folyó szabályozása nélkül állattenyésztésről szó sem lehet. A mai fásítási segélyaktus a nagyvívű kivándorlás következtében, hosszadalmas is, mert a visszamaradt munkások a legszükségesebb gazdasági munkákra is alig elégségesek. A kivándorlás e vidéken több mint 10—15%.

E vidék völgyein, a réten, a fű állandón vízben áll, minek következtében a takarmány savanyú és az úgynevezett békarakkakkal van telve, mely az ilyen nedves talajokat kedveli. A takarmány minősége rossz, a termés betakarítása bizonytalan, mert ha május és június hónapokban zivatarok vannak, a termést az ár elpusztítja. A vidék gazdái a Tarna szabályozásának hiányában a széna- és sarjú-termésre alig számítanak; ha pedig mégis sikerül, azt inkább pénzzé teszik, mert az annak feltakarmányozására szükséges marhaállomány beszerzésére pénz nincsen. E vidék ily legexponáltabb községei: Istenmezeje, Erdőkövesd, Váraszóc, Pétervására, Ivád, Szentdomonkos, Bükkszenterzsébet, Mátralelesz, Bükkszék, Terpes, Füzes és Szajla községek.

E vidék éjszakkéleti fele, az úgynevezett Kis-Bükk hegység részén fekszik, mely eme dombvidék közepén húzódik át, a Mátrával és Nagy-Bükk hegységgel párhuzamosan, és Nádasdtól Bekölcze, Szentdomonkos, Lelesz, Boos, Bátor, Bakta községeket foglalja magába és Eger határába húzódik. E vidéken erdőpusztítás következtében szintén nehéz gazdasági viszonyok állottak elő, itt azonban a hegyek talaja már inkább köves trachit, néhol bazalt és nem oly könnyen képződnek vízmosások; a földek kötöttebb talajúak, több agyagtartalommal. E vidéken gazdag kőszéntelepre bukkantak és Szücs és Csehi község határában az egercsehi kőszénbánya-részvénytársaság alakult meg. Itt állandón 3—400 munkás dolgozik. Emé szerencsés helyzet megváltásként jutott e vidéknek, mert a kisgazdák és a közép- és nagyobb birtokosok a földi kincsekből szép jövedelmet biztosíthatnak maguknak; de megváltás ez a munkás-répre is, mely állandó munkát nyert. E vidéken a gazdálkodási viszonyok e miatt most még rosszabbak lettek, mert a kivándorolt munkások Amerikából nem igen tértek vissza, az itt maradtak a bányában keresnek munkát s így sem gazdasági cselédet, sem napszámost nem lehet találni.

A termelési ágak búza, rozs, árpa, kukorica, zab, burgonya. Takarmány-félék: bükköny és vörös lóhere, míg luczerna csak elvétve található, mivel az utóbbinak a lágyasodott talajban a gyökérzete kirothad. A vöröshere a vidéknek legjobb takarmánya, a talajt és éghajlatot igen szereti, de a magtermelés kevésbé sikerül, mert az apion-bogár többnyire elpusztítja. Ha a termés sikerül, 1—2 métermázsra szép kifejlett magot ad. A rétek a csaknem meder nélkül folyó Tarna miatt bizonytalanok, pedig e dombvidék, szénát és sarjút termő rétfjeivel, az ország első marhatenyésztő vidéke lehetne.

Az állattenyésztés itt igen alacsony fokon áll. E vidék terjedelme 113080 k. hold, szarvasmarha-állománya pedig csak 8319 drb, a mi azt bizonyítja, hogy e vidéket csakis a szabályozatlan folyók hátráltatják fejlődésében. Az utóbbi 20 évben a nyugati fajmarha kezdett elterjedni, azonban csak a Tarna folyó völgyein, míg a Kis-Bükk hegyvidékén a fehér magyar fajt tenyésztik még ma is. A nyugati fajmarha gazdaságosabb tenyésztését elismerik a gazdák itt is, azonban tudván azt, hogy a nyugati faj jobb legelőt és takarmányozást igényel, e vidék rossz takarmány-viszonyai miatt, a kevésbé kényes magyar faj tenyésztésére térnek vissza.

A lótenyésztés az egyedüli, a mivel csakis a kisgazdák foglalkoznak. Faj a Lipiczai, az állami mentelepekből felállított mén-állomások fenntartásával.

A juhtenyésztés csak a közép- és nagyobb birtokosok között van elterjedve, pedig e vidék kiválóan alkalmas volna a birkatenyésztésre. A régebbi időben a falusi kisgazdák mindnyájan tenyésztettek birkát. Egynek-egynek 8—10—20 darabja volt, és több ilyen egy nyájba csapva, legeltettek. Azonban a földbirtok-

nak kis parcellákba való eldaraboltatása azt idézte elő, hogy az ily $1\frac{1}{16}$ -od telkes és annál kisebb gazdáknál, kik juhot nem tartottak, részben irigység, részben ellenkezés vagy más okok miatt, az egyetértés megbomlott, és ez később oda fejlődött, hogy a birtoktartást a kisbirtokosoknál betiltották. Sertésenyésztés még található a kiscgazdáknál, de a vész folyton pusztítja őket. A keesketenyésztés is kezd fejlődni, a mi a szegénység jele, mert tehenet, borjút a kiscgazda nem tud venni, a keeske pedig a rossz takarmányt is tűri.

Gyümölcstermelés a dombvidéken sohasem volt. A nép a gyümölcsfát nem szereti, csakis a szilvafát, a mit jóformán a pálinkafőzés miatt termelnek. A munkásviszonyok a lehető legrosszabbak, a minek a legfőbb oka a nagymérvű kíváncsi, mert nemcsak a férfiak, de asszonyok és leányok is épen annyian hagyják ott falujukat. Ezenkívül a munkás nép az egereséhi köszénbányákba és az Alvidékre szegődik nyári munkásnak, a hol jobb keresete van április hótól, október-november hónapokig. Cselédmunkásnak csak a legtehetetlenebbek vállalkoznak, kiket az Alvidékre sem szerződtetnek, hozzá a cseléd-bér csaknem oly nagy, mint bármely Alvidéken. Természetes, hogy az aratási és más nap-szám-munkát is csak ily tehetetlen munkással végezni, a gazdáknak nagy kárával és vesződségével jár. Mindezekből látható, hogy a gazdasági viszonyok a dombvidéken nagyon szomorúak, a földek kiélve, állattenyésztés a szabályozatlan folyók miatt nincsen; az ily rossz termelési viszonyok következtében a munkásnak is szármalmas a helyzete; következik tehát a vándorbot, és így a dombvidék munkás nélkül marad. E néhez gazdasági viszonyok következtében nemcsak a munkások, de a földes kiscgazdák is kívándoroltak, a mi minden esetre annak a jele, hogy itt nagyon mély gazdasági bajok vannak. A kendertermelés évekkel ezelőtt nagy mennyiségben volt látható. Ma már alig található fel, mert a gyári szöves kiszorította. A méhtenyésztés szintén kicsi, nemkülönben a selyembogár-tenyésztés is.

A Mátra alja.

A „Mátra alja“ a Mátra hegység déli lábától, a Zagyva és Tarna folyók között és e folyók melletti lapos területen fekszik.

E része Heves vármegyének Hatvannál kezdődik, nyugatról keleti irányban húzóda, Vepelét—Kápolna—Heves községeknél végződik. Szélességben Gyöngyös város és Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegye határáig terjed. Községei: Hatvan, Csány, Ecséd, Hort, Adács, Atkár, Detk, Gyöngyöshalász, Gyöngyös-oroszi, Karácsond, Ludas, Nagyfüged, Nagyréde, Ugra, Kompolt, Vepelét, Felebrő, Aldebrő, Tófalu, Kápolna, Kál, Dormánd, Mezőtárkány, Besenyő, Vámosgyörk, Boczonád, Erdőtelek, Erk, Tarnabod, Tarnaméra, Tarnaörs, Zaránk. E vidék nemcsak Heves vármegye, de Magyarország legbiztosabb és legtermékenyebb földje. Fekvése a Mátrától kezdve eleinte hullámos, de később egészen síksággá változik át. Talaja szintén változó. E közvetlen Mátra-alja az évszázadokon át a hegységről leholdott barna humus és a még laposabb részeken, mint Hatvan, Csány, Heves, Kápolna vidékén fekete homok, néhol sárgás, míg Hort, Karácsond, Tarnaméra vidékén fekete nyirkos kötött talaj, helyenként szikes foltokkal.

Éghajlata szelíd; a csapadék a Mátrához közelebb eső részeken elegendő, azonban a síkság felé már inkább száraz és egészen az Alföld éghajlatának felel meg.

A föld termőképessége már a talaj jósága által is igen jó; hozzá a vidék gazdáinak intenzivitása a kultúrát magas fokra emelte, úgy hogy gazdasági kulturája Magyarország nyugati részének a kultúrájával hasonlítható össze. Nagyban előmozdították azt a vármegye területén üzemben lévő hatvani és selypi czukorgyárak, hová e vidék nagy kiterjedésben a czukorrépát szállítja, nem törődve a répát fenyegető ormányos bogárral, melynek pusztítása s az ellene való védekezés, sok költséget és veszteséget okoz a gazdáknak, de továbbá a nagy munkabéreiktől sem riadnak vissza, hogy a kultúrát a gazdaságokban biztosítsák. Ezzel szemben általános a panasz a czukorgyárak ellen, hogy a megfelelő árat, melyet a nyugatmagyarországi czukorgyárak fizetnek, nem adják meg a gazdáknak, holott a czukortartalom épen úgy megvan a mátraalji földek répatermelésében, mint a nyugati vármegyék földjeinek répáiban. A gazdák csak azt az egy előnyt akarják maguknak biztosítani, hogy a friss és szárított szélet visszatérjen a gazdaságba, és módot nyújtson a szarvasmarha jó táplálására és tenyésztésére is. A czukorgyáraktól fizetett árak 1 kor. 60—1 kor. 88 fill., mely a visszaadott nyers szélet mennyiségével változik.

Termelési ágak : Búza, rozs, árpa, zab, kukoriceza, czukorrépa, takarmányrépa, burgonya és a gyöngyösvideki országhúrú törpe fehér bab. A dinnye szintén egyike a legjobban elterjedt terménynek, mely az egész országbán az első helyen áll, melyet nemcsak a kisebb gazdák, hanem az uradalmak és nagyobb birtokok is termelnek. A dinnye-termelésnek tulajdonítható egyrészt, hogy itt a föld értéke oly magas, hogy ma 1200—1600 K. az ára az 1600 □-öles holdnak. A földhasználat ily föld után kicsinyben 60—100 K., míg nagyban 20—30 K. A hevesi görögdinnye már régtől fogva az első helyet foglalja el az országbán; de nem Heves vármegyétől vette a nevét, hanem Heves községtől. Ez a dinnye jó ízével lett hírneves és most már Csány és Hatvan, úgyszintén Kál község is osztozik a babérban, a mit annak lehet tulajdonítani, hogy a gazdák a dinnye-termelésnél is a jobb fajok megválasztására törekednek. Sajnos, a dinnyénél is sok ellenséggel kell megküzdeniök, különösen a pajorral, mely nagy mértékben pusztítja a dinnye tövét és fogását s ha azt naponta nem szednék, az egész termést tönkre tenné. Egyedüli pusztítási mód a szedése; e férget azonnal fel lehet ismerni a tő mellett levő fúrásairól, melyek alig egy cm-nyire vannak a föld alatt. Másik ellensége a peronospora, mely egyedül permetezéssel pusztítható el. A permetezés Thanaton-lé, vagy bordeauxi keverék, mit a szőlő-permetezéshez használnak.

A munkás-viszonyok e vidéken sem jók, mert a fővároshoz közel lévén, a szocialista vezérek igen gyakran szerencsétlették e vidéket látogatásaikkal, a minek a természetes következménye a gyakori sztrájk, mely nemcsak az aratási munkáknál szokott előfordulni, hanem a cselédek között is. Hogy mennyire bizonyos az, hogy itt a sztrájk indító oka nem a munkások és gazdasági cselédek rossz megélhetési viszonyában keresendő, hanem tisztán az izgatás következménye, épen ezen a vidéken lehet legtisztábban láthatni. Itt nincs kivándorlás, tehát a munkás talál keresetet. A cselédfizetés egyike az ország legnagyobb cselédbérének és mégis ott ütötte fel a sztrájk a fejét, ama gazdaságokban, a hol e vidéken is a legnagyobb cselédbérek voltak. Az aratási sztrájkokat legjobban ellensúlyozza ama aratógép-szövetkezet megalakulása, mely néhány év óta a hevesmegyei gazdasági egyesület védrőksége alatt alakult. A vidéki gazdaságok ugyanis a kalászos vetés arányában holdanként egy korona biztosítás címén befizetett összeggel beszereztek 100 drb. „Dering“-féle aratógépet. E gépek három különböző gőzponton vannak elhelyezve. Az aratógép-szövetkezet megalakulásának évében, 1906-ban, az arató-sztrájk több helyen kitört; másnap a szövetkezet karhatalommal 12 géppel jelent ott meg és egy fél napi munka után a sztrájk már megszűnt. Az aratási bérek a szokásos 10—11-ik rész-alapon, a föld termőképességéhez mérten. A napszámbérek őszi és téli időben a férfiak 1'40, 2'80 K. közt, míg az asszony-napszám 80 fillértől 1'20-ig. A nyári időben a férfi-napszám 1'60—3 K-ig fellép. Megjegyzendő azonban, hogy e vidéken télen-nyáron talál folytonos munkát a munkás, azonkívül a főváros, közelségénél fogva, igen sok munkást foglalkoztat.

Az állattenyésztés e vidéken minőségileg igen magas fokon áll, a mi a vidéki gazdaságok inenzív gazdálkodása által, az általánosan elterjedt tejtermelés következtében állott elő. Csaknem minden gazdaság be van rendezve tehenészetre, melynek tejtermelését a főváros kapja. Az utóbbi időben beállott magas szarvasmarha-árak, különösen a fejős tehen igen magas ára miatt, ma a gazdaságok a borjúknak legnagyobb részét maguk nevelik föl. E vidék marha-állománya 30.000—35.000 darabból áll. A mi a fajokat illeti, legnagyobb-részt „bonyhádi“ fajok, melyeket itt már „szimentáli“ bikákkal párosítva, tenyésztetnek tovább. Már több gazdaságban „Montafoni“ faj is található. Azonban Heves vidékén a magyar faj tenyésztetik legnagyobb-részt. Hogy e vidéken a marhatenyésztés mily magas fokon áll minőség tekintetében, legjobban látható az egyes községek országos vásáraitól felhajtott marháknál. Különösen Hatvan vásáraitól ma már országos hírneűek, hova a külföldi kereskedők is igen gyakran ellátogatnak, és nagy mennyiségben veszik és szállítják a szép és jó fejős teheneket, nem nagy örömré a magyar gazdáknak.

E vidéken a hizlálást csaknem minden gazdaságban rendszeresen üzik és a kihizlalt marhákat legnagyobb-részt, mint elsőrendű árukat, külföldre szállítják.

A lótenyésztés itt is, mint már az országbán általában, alább hagyott. Ma gróf *Károlyi* Mihály kompolti uradalmában angol félvér- és *Fáy* József eszéki

birtokán van még ilyen félvér-ménest. Itt is csak a régi tradíció miatt tartják fenn a ménest, de nem a jövedelmezőség miatt. Ezenkívül a birtokosok néhány csikót nevelnek, a kisgazdák pedig csak saját szükségletükre, a fedezettési állomásokra beosztott állami mének után. E vidéknek legszebb és legnagyobb lótenyésztése van: Dormándon, Kömlön, Mezőtárkányon, Hevesen, Tarnabodon stb. Disznó és bika-tenyésztés csaknem megszűnt; eleinte kisebb falkák imitt-amott találhatók, kivéve a gróf *Károlyi* uradalmat. Egy időben mozgalom indult meg Hatvanban egy sertés-hizlaló felállítására, mely részvénytársaságként alakult volna meg. Tekintve Hatvant, mint vasúti gőcpontot, továbbá a főváros közelségét, ez mindenesetre előmozdítaná a sertés-tenyésztést.

A parcellázás e vidéken nagyobb mérvet ölt Hatvan, Csány, Atkár, Tarnaörs, Tarnaméra és Heves határaitban, hol a földet 1200 □-öles holdakban 900—1400 K árban vásárolták a kisgazdák. A falvakhoz közel eső részek 200, 400 K-nál is magasabb árakkal cserélnek gazdát.

A dohánytermelést szintén nagy területeken üzik. Különösen mint kerti dohány országos híru lett a verpeléti és debrői, nemkülönben az ezekkel szomszédos község dohányai. Apró sárga levelűek, melyek az erősebb dohányok vegyítésére és festőanyagként használtak. Eme dohány hozama két holdanként 7—8 q, melyet a dohánybevéltási hivatalok 50—80 K árban váltanak be. Nehezebb dohányként a Szamosháti és a kapadohányt termelik 32—42 K, viszont 40—52 K árban. Len-termelés kezdetleges, csakis egyes nagyobb gazdaságok kísérleteznek vele. Zöldség-termelés lendületet kezd venni és ha a kisgazdák e jó termő homokos földeken a zöldségtermelést folytatnák, mindennél jobb jövedelmet biztosíthatnának magoknak. Bolgár-kertészet Vámosgyörkön és Atkáró van, a hol artézi kútak is vannak. Heves vármegyében a földművelésügyi miniszter a Hevesvármegyei gazdasági egyesület kérésére, egy minta bolgár-kertészt felállítására adott engedélyt.

A tiszai rész.

A kanyargó Tisza Heves vármegye földjét 28·9 kilométeren mossa. Igaz hogy a megyét ketté szeli és sok éven át sok termését pusztította el, de mindannyiszor búsán megjavította lerakott iszapjával. Ma már a mentesített terület viruló gazdasági életet és gazdasági kultúrát találni. E terület Füzesabony Besenyő, Heves határain túl keletre a Tiszáig és azontúl Hajdu és Borsod vármegyék határáig terül el. Községei a Tiszán innen Poroszló, Szond, Kömlő, Tiszanána, Átány, Heves, Hevesvezekény, Tarnaszentmiklós, Pély, Kisköre, míg a Tiszán túl: Tiszafüred, Örvény, Tiszaszőlős, Tiszaigar, Tiszaörs, Nagyiván. Talaja a Tiszán inneni résznek kötött barna humuszos, alul nehéz, agyagos talajjal; túl a Tiszán homokos, a lapályosabb rész öntvény-talaj. Mindkét helyen néhol szikes területekkel. Poroszló és Tiszafüred között folyik a Tisza és mellette terül el a nagy ártér, nagy füzesével, melyek már csaknem nagy erdőket alkotnak. Termelési ágak a nehezebb talajokban búza, árpa, zab, dohány, kukorica, burgonya, repce, míg a homokos részekben a rozst termelik a búza helyett. Czukorrépát szintén nagy területeken termelnek és a hatvani cukorgyár dolgozza fel. A hozam, tekintve a talajt, igen jó, úgy hogy magyar holdakon az átlag 8 q buzatermés nem megy ritkaságszámba. Éppen így a többi terményeknél is a legjobb termést adja, a mit a magyar föld adhat. A dohány-termelés szintén általános. A szamosháti és kapadohányt termelik, melyekből az előbbi 10—12 q-t ad kat. holdja, melyért 32—42 korona árt érnek el a gazdák. A kapadohány szintén ad 16 q-t is, melyért 40—52 korona árt fizetnek. A dohány-bevéltás Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területén, Tiszaroffon történik. Az ártéri rétek adják a jó szénát és kedvező időben a sarjút; továbbá a mesterseges takarmányt a lucerna adja. Az ártéri terület csaknem mind a takarmány-termelést szolgálja, a szántható részeket pedig kapás növényekkel ültetik be. Tiszafüreden és Tiszaigaron nagy szőlő- és gyümölcs-termelés van a homokos földekben. A kendertermelés nem iparszerű; csak házi szövésre termesztetik. A mezőgazdasági technika már fejlődésben van, és a gazdasági gépek a különben is jó módú kisgazdáknál felhasználhatók. A gazdálkodási rendszer a szabad gazdálkodás, melyet sokszor az időjárási viszonyok befolyásolnak, de tekintve a talaj jóságát, a szabad gazdálkodást még elbírná. A munkásviszonyok jók. A nép szorgalmas; kivándorlás alig van. A munkabérek általában nagyok és teljesen megfelelnek a mátraalji viszonyoknak. Éghajlata normális. A csapadék — tekintve a Tisza közelségét — megfelelő. Állattenyésztés a vármegyében a legnagyobb;

a mi önként érthető, mert a természetes rétek, legelők, nagy területeket alkotnak. A fajokat illetőleg a szarvasmarhánál a magyar faj a domináló, hiszen mindig hírnevesek voltak e vidék gulyái. A vörös-tarka fajt is fel lehet már találni egyes gazdaságokban. Tisztán simmenthali faj a kassai püspökség tiszai gazdaságában van, míg az eredeti magyar fajt, *Graefl* Jenő poroszloi, a szatmári püspökség, és Elek István gazdaságában tenyésztik. A kisgazdák nál szintén a magyar faj a tenyésztési irány. Lótenyésztés a félvér angol faj. Hírneves ménesét tart fenn Graefl Jerő és a szatmári püspökség. Igen nemes loányag van különösen Tiszafüred, Tiszanána, Poroszló, Kömlő, Szond községekben. Sertés- és birka-tenyésztés általában a gazdaságokban található fel. és a jobb módú kisgazdák nál. A baromfi-tenyésztést nagyban űzik, de különösen a liba-tenyésztést, úgy hogy nem ritkaság egy tanyán 2—300 drb. libát egy nyájban találni.

A halászat is nagy keresetforrást alkot, különösen Örvényben, a hol rendszeres halászatot űznek. A híres tiszai kecsége innen kerül a kereskedésbe s a harsas, ponty, süllő, kárász, stb. is. A halászat a nagy kerítő-hálókkal, a lapsóló hálóval, Bóné-hálóval és verse hálóval történik. A hajózás a Tiszán, Szolnok és Tokaj között fennáll. A terményeket a vidékről csaknem mind Szolnok felé hajón továbbítják, a mi nagy előny a gazdákra nézve, mert ez 50—60 fillér megtakarítást jelent métermázsánként.

Heves vármegye gazdasági kultúrájának fejlesztésére nagy befolyással volt a Hevesvármegyei gazdasági egyesület, Gyöngyös székhelyű, mely gazdasági egyesület 1908-ban ülte felszázados fennállásának évfordulóját. Az egyesület Visontai Kovács László vámosgyörki földbirtokos alapította. Felsőszázad alatt sok üdvös és hasznos dolgot végzett a gazdák előnyére. Az egyesületnek köszönhető a mai gazdasági kultúra; különösen a jelenlegi elnöke, *Kállay Zoltán* dr., ügy alelnöke, *Borhy György* földbirtokos, valamint az egyesület buzgó titkárja, *Engel Hermann* fáradságot nem ismerő buzgólkodása, kihat az egész vármegyei gazdaközönség ébrentartására és a nehéz gazdasági viszonyok leküzdésére. A kiállítások, állatdíjazások, gépversenyek, gazdasági és háziipari tanfolyamok rendezése, minden évben a vármegye különféle helyein, mutatják annak életképes munkásságát.

A gazdasági egyesület.

*

Az egyes vidékek nagyobb birtokainak gazdasági üzeme a következők:

Gazdaságok.

Apcz. — *Szent-Ivány Farkas birtoka.* Kiterjedése 2200 m. hold. Eredetileg báró Sini-féle birtok volt, melyet 1868-ban id. Szent-Ivány Farkas vásárolt meg. A jelenlegi tulajdonosnak még Nógrádban is van 1400 m. hold birtoka. Az apcei birtok területéből kert és beltelék 74, szántóföld 1647, kaszáló 200, legelő 300 és szőlő 53 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőförgő. Különleges termelési ág a czukorrépa, a mit 150 m. holdon termesztnek. Lóállomány összesen 73 db. Ebből igaz 14, kocsiló 12, ménesbéli 46 amerikai és magyar fajta. S van egy Roycroft nevű importált amerikai mén. Szarvasmarha-állomány összesen 384 db. Ebből járnos ökör 80 magyar és nyugati fajta; tehén 120, fele borzderes, fele bonyhádi; gulyabeli 180, tenyészbika 4. Sertés-állomány összesen 180 db. Szunyogh-féle fekete mangalicza. Ezek közül 44 anyakocza és 8 kan. A tejgazdálkodás napi termelése 600 liter, a mit a budapesti központi tejcsarnok értékesít. A borászatban főfaják az olasz ridling és ezerjő. Van köbánya, a hol trachitot fejtenek s iparvasúttal kapcsolatos; bérbe van adva. Van egy db. 8 lörös gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 1—2 K., nőknél 80—150 fillér E vidéken az átlagos földhasznosbér holdanként 24 kor, és az adó.

Atkár. — *Gosztony Béla birtoka.* Kiterjedése 520 m. hold. Az összterületből kert és beltelék 14, kaszáló 56 m. hold. a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: szabadgazdálkodás. Lóállomány összesen 9 db. Ebből igaz 4, kocsiló 5, mind magyar fajta. Szarvasmarha-állomány összesen 73 db. Ebből járnos ökör 22 magyar fajta, tehén 30 magyar és inthali, üsző 20 inthali, tenyészbika 1 inthali. Napi tejtermelés 200 literen fölül, a budapesti központi tejcsarnok értékesíti. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 1—3 K., nőknél 0.80—2 K. E vidéken az átlagos földhasznosbér m. holdanként 24 K.

Atkár. — *Győrffy Kálmán birtoka.* Összterület 435 m. hold. Fele a régi Győrffy-féle birtok, a másik fele — a mely előbb Kozmáé, majd örököseié: Moróczó és Apáthyó volt — vétel útján került a mai birtokos kezére. Az összterületből kert és beltelék 5, kaszáló 48 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: négyes vetőförgő. Lóheret 30, luczernát 10—12 m. holdon termel. Lóállomány összesen 8 db vegyes fajta. Ebből igaz 3, a többi kocsiló. Szarvasmarha-állomány összesen 74 db. Ebből járnos ökör 24 vegyesfajta; tehén 8, gulyabeli 30, hízómarha 10, tenyészbika 2, mind bonyhádi faj. Sertés-állomány összesen 50 darab, 10 anyakocza szaporulata, 1 kanál. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 120—3.60 K., nőknél 0.60—2 K. Az átlagos földhasznosbér e vidéken holdanként 20 K.

Átány. — *Bárczay Elemér birtoka Szarvasbópusztán.* Kiterjedése 800 m. hold. Eredetileg ősi Székely birtok volt, mely később kis részben a Reesky család, nagyobb részben Szemere Abrahám tulajdonába került. Ennek neje volt Józsa György nővére; Borbála, ki Székely jussal kapta a birtokot. Ezek leánya: Ludovika Bárczay Györgyné, a jelenlegi tulajdonos nagyanyja volt. Az ösz-

területből kert és beltelék 12, legelő 80 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: hármas vetőförgő. Különleges termelői ág a dohány, a mit 15 k. holdon termesztnek. A birtok és állattenyésztés herbe van adva. A munkaerőt Átány és Kömlő helységekből szerzi; napszám férfiaknál 1—3 K., nőknél 0,50—1,20 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdenként 24 K.

Bocznád. — *Össz. Gosztony Kálmánné és Gosztony Kálmán örökösének birtoka.* Bocznád és Erk községek határában terül el, összterület 3166 hold. A bocznádi rész Szekély-főle birtok volt, mely női azon Gosztony Apollónia ifj. Szeleczky Mártonné révén került unokaiócsései: Kálmán és Géza birtokába. Pusztálatka a Szerlem családé volt és Bíró Kálmán vette 1901-ben leánya: öv Gosztony Kálmáné számára. Az alábbi szilaposi részt Gosztony Kálmán vette 1898-ban és ezelőtt a Csoma család, majd Önödy Klementináné volt. Az erki rész pedig Péchy-főle birtok volt. Az össz-területből kert és beltelék 16 m. hold, Bocznádon 908 holdból szántóföld 750, legelő 126 és erdő 16 hold. Szilaposon 562 holdból szántóföld 450, kaszáló 110 és erdő 2 hold. Erken 375 holdból szántóföld 151 és legelő 224 hold. Alattán 1320 holdból szántóföld 920, kaszáló 190, legelő 190 és erdő 20 hold. Az ezen felül eső rész mindenütt nádas. Gazdasági és üzemrendszer hármas vetőförgő. Lőherét 40,— 60, lucernát 20—40 m. holdon, különlegességgént kiváló, első minőségű dohányt 241, lent 10 és csukorrepát 116 m. holdon termesztnek. Lóállomány összesen 47 db. Ebből igás 18 angol félvér, kocsiló 12, ménesheli 16 és 1 mén. Szarvasmarha-állomány összesen 280 db. Ebből jármos ökor 132, tehén 44, gulyabél 100, hizommarha 32 és tenyészbika 3. Juhállomány összesen 1590 db merinó i félvér, 32 tenyészszóval. Alattán tejgazdaság van, napi 120 l. termeléssel, a mit Hevesen értékesítenek. Van méhes is, 30 Zirczon-kaptárral; a mézet és viaszt helyben értékesítik. Az erdőken az akácok fák dominálnak és 16 éves fordában kezelik őket. A 3 holdnyi szőlőben a fő csemefaj a chasselas. Van ezenkívül mükértészet is. Van 2 db 8 lőörös gözeséplője és 2 aratógépe. A munkaerőt helyben szerzi; a napszám férfiaknál 1—2,40 K., nőknél 0,60—2 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdenként, kicsiben 40, nagyban 30 K.

Csány. — *Haltis Aladár birtoka.* Összterület 580 m. hold. Előbb Vay-főle birtok volt és 1850 körül került a Halász család kezére. H. Aladárnak Pest vármegyében is van 2300 m. hold birtoka. A hevesvármegyei birtokon kert és beltelék 33, kaszáló 30 és szőlő 10 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: szabad gazdálkodás. Lőherét 40 m. holdon termel. Lóállomány összesen 8 db. Ebből 3 igás és 5 kocsiló. Szarvasmarha-állomány összesen 50 db. Ebből jármos ökor 24 magyar fajta, tehén 6 nyugati, hizommarha 20. Borászataban fő borszőlafaj az orosz rizling és fő csemefaj a chasselas. Van egy db 8 lőörös gözeséplője. A munkaerőt helyben szerzi; a napszám a férfiaknál 1,20—3 K., nőknél 0,80—1,60 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken kicsiben 50, nagyban 30 K. m. holdenként.

Dormánd. — *Engel Lajos birtoka.* Dormánd és Erdőtelek határában terül el, összterület 1700 m. hold; ezenkívül még 1700 m. holdat bérel gróf Vay Ádámától. A saját birtok előbb a báró Horváth és a báró Saughy családoké volt. Ezenkívül Veszprém vármegyében, Balatonvilágoson van 1750 m. hold birtoka. A hevesvármegyei birtokon kert és beltelék 40, szántó 2500, kaszáló 500 m. hold, a többi legelő. Gazdasági és üzemrendszer: hármas és négyes vetőförgő. Lőherét 100, bükkönt 50 m. holdon és különlegességgént dohányt 160 k. holdon termel. Lóállomány összesen 120 db. Ebből igás 20, kocsiló 14, a többi ménesheli s mind angol félvér. Szarvasmarha-állomány összesen 200 db. Ebből jármosökor 100 magyarfajta, tehén 20 nyugati, hizommarha 40 vegyesfajú, tenyészbika 4 simmenthali, a többi tinó, üsző és gulyabeli. Juh-állomány összesen 2500 db. fésüs gyapjas, 40 db tenyészszóval. Sertés-állomány összesen 800 db kiskiseno fajta, közötté 120 anyakoca és 20 kan. Kertészetében fontos a görögdinnye termelése, a mit 10 m. holdon termesztnek. Van 2 db 8 és egy db 10 lőörös gözeséplője és egy 14 lőörös gözeke kőszlete. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi; a napszám férfiaknál 1—3 K., nőknél 0,50—1,40 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken nagyban 18, kicsiben 24 K. m. holdenként.

Ecséd. — *Fáy József birtoka.* Összterület 2600 m. hold. Az összterületből kert és beltelék 40, kaszáló 25, legelő 70, erdő 40, szőlő 50 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: szabad gazdálkodás. Lóállomány összesen 110 db. Ebből igás 15, kocsiló 10, a többi ménesheli. 8 van egy nevezetesebb angol telivér és egy félvér mén. Szarvasmarha-állomány összesen 148 db. Ebből tehén 80 nyugati fajta; tehén 12 simmenthali; gulyabeli 30, hizommarha 25 és 1 tenyészbika, ez utóbbiak vegyes fajúak. Juh-állomány összesen 1000 db. merinó negretti fajta, 35 tenyészszóval. Borászataban fő borszőlafaj a rizling és dinka és fő csemefaj a chasselas. Van egy db 10 lőörös gözeséplője és egy gözeke. A munkaerőt helyben szerzi; a napszám férfiaknál átlag 2 K., nőknél átlag 1 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdenként 20 K.

Ecséd. — *Fáy Zoltán birtoka.* Összterület 546 m. hold. A birtokterületből kert és beltelék 9, kaszáló 25 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: szabad gazdálkodás. Lóállomány összesen 20 db. Ebből igás 4, kocsiló 4, a többi csikó. Szarvasmarha-állomány összesen 56 db. Ebből jármos ökor 20, tehén 10 magyar telivér; gulyabeli 15, hizommarha 10, tenyészbika 1, ez utóbbiak vegyes fajúak. A munkaerőt helyben szerzi; a napszám férfiaknál átlag 2 K., nőknél átlag 1 K. E vidéken az átlagos földhasznóbér 20 K. magyar holdenként.

Egercséhi. — *Benczky György birtoka.* Egercséhi, Szűcs, Bekőlcze, Mikófalva és Tarnalelez községek határában terül el. Összterület 2000 k. hold. A birtok részben ösi, részben Draskóczy Lászlótól, Liptay Bélánéétól és ifj. Elek Dezsőtől vásárolta a család. Ezenkívül birtoka van még Borsodban 188 k. hold és Temesben: Folyán és Sipeten 1150 k. hold. A hevesvármegyei területből kert és beltelék 8, szántó 340, kaszáló 40, legelő 300, szőlő 2, adó alá nem eső terület 10 k. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer: négyes vetőförgő. Repezt 5 és lőherét 20 k. holdon termel. Lóállomány összesen 25 db. Ebből igás 6, kocsiló 6, a többi csikó, mind vegyes fajú. Szarvasmarha-állomány összesen 58 db. Ebből jármos ökor 24 magyarfajta, tehén 5, hizommarha 6, tenyészbika 2, a többi gulyabeli. Juh-állomány összesen 1000 db. merinó, 25 tenyészszóval. Sertés-állomány összesen 300 db kiskiseno fajta, közöttük 40 anyakoca és 6 kan. Erdészetében a tölgy, cser, bükk és gyertyán dominál; a fát részben tűzfánknak adják el, részben dongafát készítenek belőle. Kertészetében mintegy 500 fán almát, körtét és szilvát termel eladásra és ezekből az évi forgalom kb. 600 K. A birtokon van egy kendertőró és egy gözmalom, egy hengerre és két kőre. Van egy db 4 lőörös gözeséplő-készlete. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi; a napszám férfiaknál 1,60—3 K., nőknél 0,80—1,60 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken kicsiben 20 K. k. holdenként.



A deprő-parádi uradalom kőküti tisztilaka



A deprő-parádi uradalom laki tisztilaka.



A debrő-parádi uradalom nagyvoti mártára.



A debrő-parádi uradalom magyar mangaliczái

Egerszalók. — Az egy főképtől birtoka. Az össztérület itt 1987 k. hold 240 □-ol, szántóföld 661 hold 582 □-ol, kaszáló 235 hold 34 □-ol, legelő 834 hold 464 □-ol, erdő 221 hold 207 □-ol és adó alá nem eső terület 91 hold 10 □-ol. Gazdasági és üzemrendszer: részben szabad gazdálkodás, részben hatos vetőfajta. Borzát, rozst 93, árpat 66, zabot 33, kölest 20, repcét 58, tengerit 104, egyéb kapasnövényt 20 és kalmányonovnyt 60 holdon termel. Loállomány összesen 9 db. Ebből igaz 6, kocsi 3. Szarvasmarha-állomány összesen 110 db. Ebből járnások 48, tehén 50, tünd 12; részben magyar, részben tarka fajta. Juhállomány összesen 2620 db merinói. Sertés-állomány összesen 78 db. Az erdőben, melyben a tűlgy az uralkodó, rendszeres üzemterv szerint, 60 éves fordában kezelik. Termelő a tuzifa. Van egy db 6 lóerős gőzcséplőgépe. A munkaeort helyben szerzi: a napszám férfiaknál 1,60—3 K, nőknél 0,80—2 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 2—3 K holdanként.

Erdőkövesd. — Öcz, gróf Károlyi Viktoré szül. bíró Orczy Irma uralma. Erdőkövesd, Bükkészék, Pétervárad, Terpes és Váraszó községek határában terül el. Össztérület 4000 m. hold. A birtok osi Orczy-birtok. Az össztérületből kert és beltelék 6, szántóföld 940, kaszáló 158, legelő 620 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer: bárnas vetőfajta. Loállomány összesen 10 db. Ebből igaz 6, kocsi 4 db. Szarvasmarha-állomány összesen 103 db. Ebből járnások ökor 47 magyar fajta, tehén 11 nyugati, a többi gulyabeli s van egy tenyészbika, simmenthali-bonyhadi keverék. Juhállomány összesen 1400 db. merinói, 20 tenyészkössal. Erdészeteiben a bükk és cser dominál, az erdők 30 éves fordában kezelik s csak tuzifát termelnek. Kertészeteiben zöldséget termel eladásra s az évi forgalom kb. 600 K. A birtokon van egy gőzmalom, két hengerre és két kőre és egy kendertörő. Továbbá téglafőző, a mely évente kb. 60—70.000 tégelt gyárt. Van még egy db. 6 lóerős gőzcséplőgépe. A munkaeort helyben szerzi: a napszám férfiaknál 1,20—3 K, nőknél 0,60—1,60 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 15 K m. holdanként.

Erdőtelek. — Elő János birtoka. Pusztá-Tenken és Heves határában terül el. Össztérület 800 m. hold. Részben Söldes-féle, részben pedig Fáy-féle birtok volt és női ágón került az Elek család és így a mai tulajdonos birtokába 1875—80 körül. Az össztérületből kert- és beltelék 15, kaszáló és legelő 36, szőlő 20 hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: váltógazdász. Különlegeseként dohányt 90 és cukorrépat 40 k. holdon termel. Loállomány összesen 26 db. Ebből igaz 6 vegyes fajta, kocsi 5 lipicai, a többi vegyesfajú csikó. Szarvasmarha-állomány összesen 120 db. Ebből járnások ökor 40, tehén 22, hizommarha 20, tenyészbika 3, a többi gulyabeli; jobbra mind nyugati, simmenthali keresztezés. Sertés-állomány összesen 40 db mangalicza; ebből 20 anyakocsa és 2 kan. Borzastataban a fő borsóslófajok a rizling, ezerjó és kövi dinka. Kertészeteiben kb. 400 almafajtát termel gyümölcsöt eladásra. Van egy db 6 lóerős gőzcséplőgépe. A munkaeort a környéken szerzi: a napszám férfiaknál 1,20—2,40 K, nőknél 0,80—1,60 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 28 K m. holdanként.

Erdőtelek. — Kovács József dr. birtoka. Kiterjedése 550 m. hold. Egykor Buttler-féle birtok volt. Utánuk a Laczkovicsok örökölték. Ezekről Kovács József dr. egyetemi tanár vette meg s jelenleg ennek utódja. Az össztérületből kert és beltelék 12, kaszáló és legelő 200, szőlő 26 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: bárnas vetőfajta. Dohányt 30 k. holdon termel. Loállomány összesen 7 db. Ebből igaz 3 vegyesfajta, a többi kocsi. Szarvasmarha-állomány összesen 85 db. Ebből járnások ökor 20 magyar fajta, tehén 10 nyugati fajta, gulyabeli 30, hizommarha 25. Borzastataban a fő borsóslófajok a rizling, kadarka és ezerjó és a fő csenegefajta muskotály és chasselas. A munkaeort helyben szerzi: a napszám férfiaknál 1,60—3 K, nőknél 1—1,80 K. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 20—24 K holdanként.

Erdőtelek. — Papp-Szász Lajos birtoka. Pusztá-Tenk, Szarazbeő és Hanyipusztán terül el. Kiterjedése 1800 m. hold. A birtok egyrésze osi Papp-Szász birtok, a többi szerzemény, részben Vataj, részben Gulyay-féle birtok volt. Az össztérületből kert és beltelék 60, kaszáló és legelő 800, szőlő 10 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: szabad gazdálkodás. Dohányt 97 k. holdon termel. Loállomány összesen 27 db. Ebből igaz 6 vegyes fajta, kocsi 8, a többi csikó. Szarvasmarha-állomány összesen 135 db. Ebből járnások ökor 60, tehén 17, hizommarha 50, tenyészbika 2; mind magyar és nyugati fajta. Juh-állomány összesen 900 db. merinói, 15 tenyészkössal. Sertés-állomány összesen 80 db mangalicza, szőke; közöttük 24 anyakocsa és 3 kan. Borzastataban a fő borsóslófajok a rizling, n. ezerjó, ezerjó és kovidinka, a fő csenegefajta chasselas és pessetutti. Van egy db 8 lóerős gőzcséplőgépe. A munkaeort helyben és a vidéken szerzi: a napszám férfiaknál 0,80—3 K, nőknél 0,80—1,20 K.

Erdőtelek. — Reményik László birtoka. Össztérület 400 m. hold. Regi családi birtok. Az össztérületből kert és beltelék 15, szántóföld 285, kaszáló és legelő 100 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer: megves vetőfajta. Dohányt 25 k. holdon termel. Loállomány összesen 12 db. Ebből igaz 3 könnyű minius és angol teliver, kocsi 3, csikó 6. Szarvasmarha-állomány összesen 72 db magyar fajta; ebből járnások ökor 18, a többi gulyabeli. Sertéseket csak saját szükségletre tenyész. Kertjében zöldséget termel eladásra kicsiben. A munkaeort helyben veszi.

Erdőtelek. — Szabo Kalman birtoka Pusztá-Tenken. Kiterjedése 232 m. hold. Hajdan Söldes-féle birtok volt és 1904-ben velm útján került a jelenlegi tulajdonos kezére. Az össztérületből kert és beltelék 12, legelő 12, szőlő 1 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: szabad gazdálkodás. Dohányt 24 és cukorrépat 12 k. holdon termel. Loállomány összesen 7 db. Ebből igaz 6 kocsi 4, a többi csikó. Szarvasmarha-állomány összesen 32 db. Ebből járnások ökor 14 magyar, simmenthali tehén 3, tenyészbika 1, a többi gulyabeli. A sertésenyésztést csak kicsiben teszi. Borzastataban a fő borsóslófaj az olasz rizling. A munkaeort helyben és a vidéken szerzi: a napszám férfiaknál 1,20—3 K, nőknél 0,80—1,60 K.

Gyöngyöshatás. — Bró Lajos dr. birtoka. Kiterjedése 1100 m. hold. Adott Vass-féle birtok volt eskb. 26 évvel ezelőtt, velm útján került a mai tulajdonos kezére. A területnek a Heves vármegyében van 1100 m. hold kiterjedésű birtoka. A hevesmegyei birtok kert és beltelék 19, szántóföld 780, szőlő 14 m. hold, a többi kaszáló és legelő. A gazdasági és üzemrendszer: megves vetőfajta. Cukorrépat 20 m. holdon termel. Loállomány összesen 39 db. Ebből igaz 12 kocsi 12, felter és teliver, kocsi 8, menesbéli 18, nevezetesebbben a Fries nevű, angol tenyésztésű menyő. Szarvasmarha-állomány összesen 163 db. Ebből járnások ökor 40 magyar fajta, tehén 70

simmenthali, inntthali és hollandi, gulyabeli 42 vegyes fajta, tenyészbika 61, Sertés-állomány összesen 241 db kislejő fohér mangalicza; 40 anyakocza és szaporulat, 195 süldőfélé és 6 kan, Van tejgazdasági, napi 450—500 l. termeléssel; a tejet a budapesti középonti tejcsarnok értékesíti. A bortenmés csak hízi használatra történik. Kertészetében kb 800 alma, barack, körte, szilva stb. fa gyümölcse kerül eladásra és az évi forgalom 400—500 K. Van egy db 8 lóerős gőzszéplőgépe és egy közös gőzlejtő. A munkaeót helyben és a vidéken szerzi be; a napszám férfiaknál 1—3.60 K, nőknél 0.70—2.40 K. Az átlagos földhasználat e vidéken 26 K holdanként.

Heves. — *Báthly Ignáz birtoka.* Heves és Tarnasádnny, vala mint Átyny és Pély községek határában terül el, kiterjedése 650 m. hold és női ágon család birtok volt. A tulajdonosok még Szolnok vármegyében is van nagyobb birtoka. A hevesi és tarnasádnny birtokon kert és beltelék 8, kaszáló és legelő 30, erdő 15 m. hold, a többi szántóföld. Dohányt 38 k. holdan termelnek. A birtok bérbe van adva.

Heves. — *Dobóczy Dező birtoka.* Heves és Pálósvörösmart határában terül el. Kiterjedése 1600 m. hold. A hevesi birtok részben családi, részben Radics-féle birtok volt és vétel útján került a tulajdonos kezére, hasonlóképpen a pálósvörösmarti is, a mely előbb a vallásalap volt. Az összterületből kert és beltelék 4, szántóföld 400, kaszáló és legelő 300, szőlő 12 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer: négyes vetezőfő, Heromagot 30 m. holdon termel. Lóállománya összesen 22 db. Ebből igaz 8, állami méneltől eredő, kocsió 6, a többi növendék. Szarvasmarha-állomány összesen 60 db. Ebből jármos ökor 18 magyar fajú, tehén 6, a többi gulyabeli. Borászatában a fő borszőlőfaj az olasz rizling és kadarka, fő csemegefaj a fehér és piros chasselas. Kertészetében almát és kajszinbarackot kb. 400 fán termel eladásra. A munkaeót helyben szerzi; a napszám a férfiaknál 1—3 K, nőknél 0.60—1.60 K. E vidéken az átlagos földhasználat holdanként 24—30 K adó nélkül.

Heves. — *Coburg Fülöp herceg birtoka.* Birtól: Braun Sándor. Heves és Átány határában terül el; összterület 3000 m. hold. Ebből kert és beltelék 6 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: hatos vetezőfő, Dohányt 100 k. holdon termel. Lóállomány összesen 30 db félév; ebből igaz 26, kocsió 4. Marha-állomány összesen 270 db, magyar fajú; ebből jármos ökor 120, tehén 35, hízó 50—60, a többi gulyabeli és 2 tenyészbika. Juhállomány összesen kb. 1000 db, fésűs gyapjas, 6 tenyészossal. Kertészetében kiváló a dinnyetermelés, a mit 250 m. holdon termesz. Van két db 8 lóerős gőzszéplőgépe. A munkaeót helyben szerzi; a napszám férfiaknál 1.40—3 K, nőknél 1.20—2 K. Az átlagos földhasználat e vidéken 10—22 K holdanként.

Heves. — *Németh Lajos birtoka.* Hevesen és Csász-pusztán terül el. Kiterjedése 970 m. hold. Előbb Barkóczy-féle birtok volt és vétel útján került a mai tulajdonos kezére. Az összterületből kert és beltelék 80 m. hold, szőlő 5 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszere: vegyes. Lóherét 40, búkkönt 25 és dohányt 56 holdon termel. Lóállomány összesen 16 db. Ebből igaz 8 félév és kocsió 8. Szarvasmarha-állomány összesen 60 db. Ebből jármos ökor 24 simmenthali és tarka, tehén 20, tenyészbika 1, a többi gulyabeli. Sertés-állomány összesen 40 db. kislejő, közötté 8 anyakocza és 1 kan. Van tejgazdasága is. Baromfi-tenyésztésében kiváló orpington- és plymouth-fajú tyúkokat nevel eladásra. Borászatában a fő borszőlőfaj a rizling, kövidinka és kadarka és a fő csemegefaj a chasselas és muskotály. Kertészetében 10 holdon kajszinbarackot, körtét és szilvát termel és a termést helyben értékesíti. A munkaeót helyben szerzi; a napszám férfiaknál 1—2.40 K, nőknél 0.80—1.60 K. Az átlagos földhasználat e vidéken m. holdanként 24 K.

Heves. — *Pajzs Gyula birtoka.* Heves és Tarnaméra határában terül el. Kiterjedése 2800 m. hold. A hevesi rész bíró Putton félé, a másik Almássy-féle birtok volt. A tulajdonosok még Fehér vármegyében van 1500 m. hold kiterjedésű birtoka. A hevesvármegyei birtokból kert és beltelék 30, kaszáló 100, legelő 50, erdő 50, szőlő 350 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: négyes vetezőfő. Búkkönt 20, nyúlzapukát 160 és dohányt 190 m. holdon termel. Lóállomány összesen 50 db. Ebből igaz 44, közötté 20 muraközi, a többi vegyes, újabban muraközi és percheron nevelés; kocsió 6 s van egy nevezetesebb percheron mén. Szarvasmarha-állomány összesen 402 db. Ebből jármos ökor 80 magyar fajú, tehén 170 simmenthali, valamint a következők is: gulyabeli 100, hízómarha 20, tenyészbika 2, juh-állomány összesen 1000 db, nermio precesse, 10 tenyészossal. Sertés-állomány összesen 700 db, szőke mangalicza, közötté 100 anyakocza és 10 kan. A tejgazdaság napi termelése 1400 l, van vajgyár is és a termelést Budapestre értékesíti. Borászat a vidéken kiváló. Negyszabású borházának és pincéjének a befogadó képessége 8000 hl. A fő borszőlőfaj a fehér bakar, kövidinka és olasz rizling és a fő csemegefaj a chasselas. Kertészetében kb. 1600 fán kajszin barackot termel eladásra; az évi forgalom kb. 4000 K. Van három db. 8 lóerős gőzszéplőgépe. A munkaeót helyben és a környéken szerzi; a napszám férfiaknál 1—3 K, nőknél 0.70—1.80 K. Az átlagos földhasználat e vidéken 24 K. holdanként.

Heves. — *Reményik István dr. birtoka.* Heves és Erdőtelek határában, Pusztá-Hanyin terül el. Kiterjedése 540 m. hold. A Hanyin-rész családi birtok, a többinek egy része a Kanyó családé volt, másik részét pedig Brudern tábornoktól vette R. József 1868-ban. Az összterületből kert és beltelék 8, kaszáló és legelő 100, homoki erdősítés 10 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer: hatos vetezőfő. Dohányt 41 k. holdon termel. Lóállomány összesen 16 db. Ebből igaz 5 angol félév, kocsió 2, a többi csikó. 1905-ben a Hevesen tartott kiállításra saját tenyésztésű félévlovaiért arany-oklevelet kapott. Szarvasmarha-állomány összesen 75 db, a külön a bérle. Ebből jármos ökor 20 magyar fajú, tehén 12, tenyészbika 1, saját nevelés, a többi gulyabeli. Erdészete 40 éves homok-fásítás és 15 éves fordában kezelik; keresett terméke a szőlőkaró. Kertészetében kiváló dinnyét és fajgyümölcsöt termel; az előbbivel az 1907. évi budapesti dinnyekiállításban állami ézsztérmet, az 1905-ben Hevesen rendezett kiállításra pedig gazdasági terményekért ezüst oklevelet nyert. A munkaeót helyben szerzi.

Heves. — *Spitzler testvérek birtoka és birtoka.* Hevesen, Pély községhez tartozó Pusztahatrongyoson és Tiszaroff határában terül el. Hevesen 80 hold szőlő, melyben a fő borszőlőfajok: rizling, furmint, czerző, szeméti zöld, kövidinka és erdei; a fő csemegefaj a chasselas. Az évi bortenmés 1500—2000 hl. A pusztahatrongyosi birtokon, a mely Coburg Fülöp herceg birtoka, az összterület 2637 hold; ebből kert és beltelék 12, szántóföld 2300, legelő 300 és rét 25 hold. Gazdasági és üzemrendszer: váltógazdaság. Lóherét 100, luczernát 130, búkkönt 125, egyéb takarmányt és gumós növényt 120, dohányt szintén 120 holdon termelnek. Lóállomány összesen 50 db, a csikókkal együtt.

Szarvasmarha-állomány 320 db. Juh-állomány 1500 db. rambouillet-keresztelés, 40 tenyésztéssel.
Sertés-állomány 450 db. magyar kondor-fajta. — Tiszaroffon a Magyar Istvántól birtolt 500 holdnak fele szántó, másik fele tiszai rét.

Hevesvezekény. — *Makay Lajos birtoka.* Kiterjedése 300 m. hold és a birtok ugyanannyi. Előbb Szalgházy birtok volt, mely női ágon került a jelenlegi tulajdonos kezére. Az ösztérlethez kert és beltelkek 7 k. hold, kaszáló és legelő 40 m. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszere: szabad gazdálkodás. Dobányt 21 k. holdon termel. Lóállomány összesen 9 db. Ebből igás 6 felver, a többi kocsiöl. Szarvasmarha-állomány összesen 40 db. Ebből jármos ökrök 16 magyar fajta, tehén 5, a többi gulyabeli. Juhállomány összesen 300 db. magyar és rambouillet-keverék, 6 tenyésztéssel. Van egy db. 8 lóerős gőzcsepplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi; a napszám férfiaknál 1,20—2,40 K, nőknél 1—1,70 K. Az átlagos földhasznóbér a vidéken m. holdanként 20 K.

Ivány. — *Ivány Béla birtoka.* Kiterjedése 1150 m. hold; ősi Ivády-birtok. Kert és beltelkek 4, szántóföld 250, kaszáló 25, szőlő 4 m. hold, a többi legelő és erdő. Gazdasági és üzemrendszere: hármas vetőforgó. Vörös löherét 25 m. holdon termel. Lóállomány összesen 14 db. Ebből igás 4 felver, kocsiölő 5, a többi csikó. Szarvasmarha-állomány összesen 56 db. Ebből jármos ökrök 20, magyar fajta, tehén 6, nyugati fajta, gulyabeli 29 magyar, tenyészbika 1, nyugati. Juh-állomány összesen 800 db. fésűs gyapjas 8 tenyésztéssel. Erdészetében az akác, cser és tölgy dominál; az akácot 12 éves fordában vágják szőlőkaróknak, a többit tűzfának használják. Borászatában a fő borsolófajta a mézes fehér, olasz rizling, ezerjő és kadarka és a fő csemegefajta a nagy burgundi. Van téglafőtetője, a mely évente kb. 100.000 téglát és 60.000 cserепet termel. Van egy db. 4 lóerős gőz- és egy db. 4 lóerős, járgányos hegyi csepplőgepe. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi; a napszám férfiaknál 1,20—3 K, nőknél 1—1,60 K.

Karácsond. — *Özv. Beretvás Endréné birtoka.* Bértől Klein Aladár. Karácsond és Nagyfüged határában terül el. Kiterjedése 1700 m. hold. Eredetileg Szapáry-féle birtok volt. Az ösztérlethez kert és beltelkek 35, szántóföld 1515, kaszáló 40, legelő 30, erdő 50, szőlő 2, tanya és utak 30 m. hold. Gazdasági és üzemrendszere: szabad gazdálkodás. Löherét 60—70, lucernát 35 és dobányt 75 k. holdon termel. Lóállomány összesen 24 db. Ebből igás 14, kocsiölő 7, a többi csikó. Szarvasmarha-állomány összesen 250 db. Ebből jármos ökrök 80 magyar fajta és tarka, tehén 75 bonyhádi és inathi, gulyabeli 37 tarka, hizómarha 40, tenyészbika 4 inathi és bonyhádi, bivaly 4. A tejgazdaság napi tejtermelése 400—450 l, a mit a budapesti középponti tejcsarnok értékesít. Van egy db. 8 lóerős gőzcsepplőgepe. A munkaerőt helyben veszi; a napszám férfiaknál 1,20—2,40 K, nőknél 0,80—1,60 K. Az átlagos földhasznóbér a vidéken holdanként kicsiben 40—45, nagyban 20 K.

Karácsond. — *Mares László birtoka.* Karácsond (Gőnczy-tanya) és Nagyfüged határában terül el. Kiterjedése 380 m. hold. Eredetileg ősi Orczy-féle birtok. Legutóbb Gőnczy Béláé (G. Pál fia) volt és 1897-ben tette vette a jelenlegi tulajdonos. Az ösztérlethez kert és beltelkek 5, szántóföld 297, kaszáló és legelő 78 m. hold. Gazdasági és üzemrendszere: norfolki négyes alapján, szabad gazdálkodás forgó nélkül. Dobányt 10 k. holdon termel. Lóállomány összesen 12 db. Ebből igás 5 vegyes fajta, a többi kocsiöl. Szarvasmarha-állomány összesen 60 db. Ebből jármos ökrök 12 magyar fajta, tehén 25, berni-kuhlandi keresztelés, valamint a következők is: növéndékibika 10, iszó 12; tenyészbika 1 tellver berni. Sertés-állomány: 14 mangaliza anyakocsa és szaporulata, 1 kanna. A tejgazdaság napi tejtermelése 175 l, a mit Gyöngyösön értékesítenek. Baromfitenyésztésében a fehér magyar és orpington tyúk, az endeni liba és pekingi kacsá a kiváló; évi forgalom kb. 200 db. Mészete 42 Zirzon kaptárból áll; évi pergetett méztermelés kb. 500 kg. Budapestben és helyben értékesítik. Van egy db. 8 lóerős gőzcsepplőgepe és egy db. szövetkezeti kéveköteje. Ugyanis Gyöngyös vidékén alakult az ország első aratógépi szövetkezete. A munkaerőt helyben szerzi; a napszám férfiaknál 1—3 K, nőknél 0,60—1,60 K. E vidéken az átlagos földhasznóbér holdanként kicsiben 50, nagyban 32 K.

Karácsond. — *Mattyasovszky Miklós birtoka.* Karácsond, Markáz és Visonta határában terül el; kiterjedése 1200 m. hold. Ebből kert és beltelkek 2, erdő 150, rét 127 m. hold, a többi szántóföld. A birtok azelőtt a Gusztónyiskó volt és 1895-ben Mattyasovszky Miklósné szül. Gusztóny Irén révén örökösödés útján került a mai tulajdonos kezére. Gazdasági és üzemrendszere: szabad gazdálkodás. Lóállomány összesen 8 db. mind igás. Szarvasmarha-állomány összesen 111 db. Ebből jármos ökrök 40, magyar fajta, tehén 30 bonyhádi-simmentali keresztelés, valamint a következők is: gulyabeli 40, tenyészbika 1. A tejgazdaság napi tejtermelése 250—300 l, a mit Budapestre szállítanak. Baromfitenyésztésében az orpington fajta a kiváló. Az erdei uest a cserzésre irányul. Kertészetében kb. 200 fán germersdorfi cseresznyét termel, a mit igen kérészt ezik és a gyöngyösi piacon értékesíti. Ezenkívül még Markazon van 2 holdas gyümölcsös, főleg csonthar gyümölcsökkel. Van egy db. 8 lóerős gőzcsepplőgepe és 3 db. kéveköte, arató- és kőtelőnőgepe. A munkaerőt helyben szerzi.

Karácsond. — *Id. Szilágyi György birtoka.* Kiterjedése 240 m. hold. Előbb Okoliesányi, később Borovicsényi-féle birtok volt és 1851-ben, vétel útján került Szépláky Károly birtokába, kitől fia örökölte. Az ösztérlethez kert és beltelkek 12, szántóföld 210 m. hold, a többi kaszáló. Gazdasági és üzemrendszere: szabad gazdálkodás. Lóállomány összesen 6 db. nonius keresztelés. Szarvasmarha-állomány összesen 52 db. Ebből jármos ökrök 12 magyar fajta, tehén 16 nyugati fajta; tinó, iszó és gulyabeli 24. Sertés-állomány 6 anyakocsa és szaporulata. A tejgazdaság napi tejtermelése 40 l. Mészeteiben van 6 db. hatos Zirzon-kaptár; a mézet helyben és Gyöngyösön értékesíti. Kertészetében kb. 200 alma, körte- és gyümölcsfa áll. Van szivógázmotoros malma, 50 loerőre, 4 hengere és 3 pár köre; felmagas orlós, sik szitákkal. Van továbbá egy db. 8 lóerős gőzcsepplőgepe. A munkaerőt helyben szerzi.

Kisköre. — *A szatmári püspökség birtoka.* Kisköre, Kömlő, Poroszló, Sarod, Tiszán és Újlörincfalva határában terül el. Kiterjedése 24,686 k. hold. A birtokot 1803-ban az egeri püspökségből hasították ki s 1906 óta a jelenlegi szatmári püspök: Boromisia Tibor dr. birtoka. Ezenkívül még Borsod vármegyében 4800 k. hold 1520 □-ol és Szatmár vármegyében 45 k. hold 1473 □-ol birtoka van. A három vármegyében összesen kert és beltelkek 146 hold 206 öl, szántóföld 11,934 hold 1116 öl, kaszáló 3757 hold 563 öl, legelő 6665 hold 1036 öl, erdő 5314 hold 301 öl, szőlő 4 hold 1159 öl, nádas 59 hold 945 öl, adó alá nem esik 1621 hold és 440 öl. A talajnak a vetőforgó megállapítását ne-

engedély meg, a viszonyoknak megfelelő szabad gazdálkodás folyik. Magtermelés: 136 holdon repsző, 100 holdon lőhere, 250 holdon lucerna, 6 holdon répa, 110 holdon búkköny, 20 holdon köles. — 82 holdon dohány és 100 holdon cukorrépa. A löllőmenny összesen 220 drb magas félver, Ebből 95 ígás és tisztító, 90 ménesbéli, 7 anyakacsa, 27 csikó és egy mén. Szarvasmarha 2030 drb magyar faj, ebből 615 ígás, 400 tehén, 440 tinó, 350 üsző, 75 növedékbika, 110 hizomarka és 40 tenyészbika. Juhállomány 12.207 drb hazai fűsűs, 220 tenyészkössal. Sörtész-állomány 1446 hazai kondor mangalicza, 326 anyakacsa és 60 kanna. A halászat bősége van adva. A főborszölőfajok a rizling és mézesfehér, a csemegeszőlő: Chasselas. Káposztát is termel 100 holdon. Van saját két gazdasági malma és téglaégetője. 8 drb cséplőkészlete, egyenként 10 lőerőre. A munkaerő a környékről szerzi. Napszám-árak férfiaknál 1.20-tól 3 koronáig, nőknél 70 fillértől 2 koronáig. Az átlagos földhasználat e vidéken kicsiben 40, nagyban 20 koronáig terjed.

Ludas. — *Id. Beökényi Viktor birtoka.* Ludas, Detk, Kárácsod és Hevesugra határában fekszik és a ludasi, detki és p-nyigoti gazdaságokra oszlik. Összterület 3897 m. h., de külön Hasznagykúnszőlők vármegyében még 2020 m. h. A hevesmegyei birtokból kert és beltelek 81 m. h., szántó 3209, kaszáló és legelő 607 m. h. A föld fekvése szerint különféle vetőforgókban gazdálkodik. Magtermelés: lőhere és lucernamag. Löllőmenny 33. Ebből ígás 21, egyéb 12. Szarvasmarha: 347. Ebből jános 160, magyar faj, 12 tehén nyugati faj, 138 gulyabeli, 35 hízó és 2 bika. Juhállomány 1500 Merino, 50 tenyészkössal. Van két 8 lőerőjű göcséplőkészlete. A munkaerő helyben és Mezőkövesden szerzi. Napszám-árak férfiaknál 100-tól 2.40 fill., nőknél 60-tól 160 fill. Az átlagos földhasználat e vidéken m. holdanként 30 kor.

Poroszló. — *Gróf Jeno birtoka.* Ide tartozik Poroszlón kívül, Tiszaszőlős, Tiszgaár és Nagy-réde, mely utolsó azonban, bősége van adva. A birtoktestek közül a domaházi rész az Almássy családé volt, a nagyredői az Isaak családé, az igazri a Kállayaké és Kováchoké és a poroszlói a báró Oroczyaké, majd gróf Pejachevich Lászlóé. Összterület 6700 m. h. Ebből kert és beltelek 30, szántó 2300, kaszáló 2000, szőlő 15 hold a többi legelő. A vetőforgó: négyes. Dohányt 70 m. holdon termel. Löllőmenny 112 angol félver, Ebből 12 ígás, 20 urasági és tisztí kocsiló, 30 anyakacsa és 80 ménesbéli. Magyar szarvasmarha-tenyésztése egyike a legkiválóbbaknak. Állomány: 377 drb. Ebből ígás 92, tehén 110, tinó 75, üsző 75, hízó 50, bika 25. — Juhállománya 2000 hazai fűsűs gajpász, 105 tenyészkössal. Sörtész-állomány: 3000 hazai mangalicza, 75 anyakacsa és 20 kanna. Tiszi halászatát bősége van adva. Borszölőfajai: Rizling és kadarka, csemegeszőlő Chasselas és Passuttói. Két drb. 8 lőerőjű göcséplőkészlete van. A munkaerő helyben szerzi. Napszám-árak férfiaknál 100—200 fill., nőknél 100 fillér. Az átlagos földhasználat e vidéken 20 kor. m. holdanként.

Szurdokpüspöki. *György Antal birtoka.* melyet 1892-ben vásárolt az esztergomi székes főkapitánstól. Összterület 2030 m. h. Ebből kert 8 szántó 645, kaszáló 30, legelő és erdő 1247 és szőlő 50 m. hold. Löllőmenny 16 drb. Marhaállomány 122, ebből jános 40, tehén 63, üsző 20, bika 2. Juhállomány 1600 fűsűs, 40 tenyészkössal. Napi tejtermelés 400—500 liter, melyet Budapesten értékesít. Mészéste is van, 20 Zircen-káptárral. Az erdőben dominál a tölgy, melyet 160 éves fordában vágunk. A kihasználás: cserző, főborszölőfajai: ezerjő, mézesfehér, nagyburgundi. Oportó. Csemegeszőlő Chasselas és Muscat-fajok. Van kovaföld, továbbá trachyt és bazalt kőhányaj. Van egy 8 lőerőjű göcséplőkészlete és két benzinnemű. A munkaerő helyben és a környékről szerzi. Napszám-árak férfiaknál 160—től 240 fill. nőknél 100-tól 160 fillérig.

Tarnaméra. *Ledniczky István birtoka.* Fogacs pusztán. Azelőtt Almássy-féle birtok volt és vétel útján került a Ledniczky családhoz. Összterület 961 m. h. Ebből kert 14, kaszáló 160, legelő 160 m. hold és a többi szántó. A tulajdonos szabad gazdálkodást folytat. Dohányt is termel 65 k. holdon. Löllőmenny 12 drb félver: marha-állomány 160 magyar: ebből ígás 12, tehén 4, a többi gulyabeli. A munkaerő helyben és a környékről szerzi. Napszám-árak férfiaknál 100—140 fill., nőknél 100—120 fillér. A földhasználat kicsiben m. holdanként 40 kor.

Tarnaszentmária. *Gróf Almássy Dénes birtoka.* Összterület 1848 k. hold. (Békésben, Biháriban és Aradn. egyében még 34.000 k. h.) Kert és beltelek Heves vármegyében 87, kaszáló 415, legelő 427, a többi szántó. A tulajdonos szabad gazdálkodást folytat. Löllőmenny 15 drb. Marhaállomány 240. Ebből jános 72 magyar és tarka, 30 tehén: nyugati, gulyabeli 104, hízó 30, tenyészbika 3. Juh: 400 mérnök. Sörtész 100 anyakacsa és szaporulat, 10 kanna. mangalicza, szalonai zsírteréssel keresztezte. Ot hold gyümölcs, melyet 30 holdra fejlesztenek. A munkaerő helyben szerzi. Napszám-árak férfiaknál 100—300 fill., nőknél 80—160 fillér. Az átlagos földhasználat 25 kor.

Tiszafüred. — *Liprác Imre örökösai birtoka.* Összterület 2478 m. h. Ebből kert és beltelek 29, kaszáló, legelő és erdő 328, szőlő 4 m. hold, a többi szántó. A tulajdonosok szabadgazdálkodást űznek. Magtermelés: lőhere 30-40, lucerna 20 holdon. — Dohányt 100 k. holdon. Löllőmenny, angol félver 51. Ebből ígás 14, urasági 9 és ménesbéli 28. — Marha-állomány 171, magyar és nyugati. Ebből 74 ígás, 20 tehén, 60 gulyabeli, 15 hízó és 2 tenyészbika. Sörtész csak hízalásra tartunk. Állomány 30 drb, 10 anyakacsa és 2 kanna. Borszölőfajok: Mézesfehér, Rizling, Ezerjő és Kadarka, Csemegeszőlők Chasselas-fajok. Nyolcz lőerőjű göcséplőkészlete van. A munkaerő helyben szerzi. A napszám-árak férfiaknál 100—220 fill., nőknél 50—160 fillér.

Tiszafüred. *Schleiminger László dr. birtoka.* Összterület 850 m. h., bérlet 200 m. h. Ebből kert és beltelek 6, szántó 700, kaszáló 100, legelő 250 m. h. Szabadgazdálkodást űz. Lucernamagot 20, veres heremagot 70 m. holdon termel. — Dohányt 20 k. holdon. 20 félver Noniusa van és 124 magyar faj, szarvasmarhája, melyből 28 ígás, 22 tehén, 20 hízó és a többi gulyabeli. Sörtész-állománya 67 mangalicza anyakacsa, 371 malacz, 10 kanna. A munkaviszonyok ugyanazok.

Tiszgaár. *Székely István birtoka.* 1470-ben, egy határjáró oklevél szerint, a Szolyszék volt és a XVI. században, házasság útján került a Székelyekhez. Összterület 1430 m. h. Ebből kert és beltelek 43, szántó 780, kaszáló és legelő 697, szőlő 8 m. hold. Négyes vetőforgót alkalmaz. Lucernamagot 30 m. holdon termel. Dohányt 27 m. holdon. Löllőmenny 36 angol félver és saját ménye. Szarvasmarha: 190 drb magyar faj. Ebből 50 ígás, 32 tehén, 12 hízó, 2 bika a többi gulyabeli. Sörtész: kisjelel mangalicza, 60 anyakacsa és szaporulat 6 kanna. Mészéste: 24 Zircen káptárral. Borszölőfajai: Mézesfehér, Kadarka, Olasz Rizling, csemegeszőlő: Chasselas és muskotályok. Egy 8 lőerő. göcséplőkészlettel dolgozik. Kiváló iskolaépítész m. holdra terjed. Célja különféle fenyő díszta és gyümölcsfajta elültetése és forgalomba hozatala. Figyelemre

méltó eredmény fényő és tölgyemekben, melyek az egész országban keresettek, különösen a szomszédos vármegyékben. Meghonosítottak a fényőnek és tölgynek oly nemei, melyek azelőtt messze vidéken ismeretlenek voltak.

Tiszaszőlős. *Elek István birtoka.* Részben családi birtok, részben szerzemény. A Papp-Szász és Széky-családotól, ide tartoznak még Tiszazád, Tiszaszentimre és a tiszacsegi legelőbérlet. Összterület 2675 hold és 800 hold bérlet. Kert és beltelék 36, kaszáló 200, legelő 800, erdő 100, szőlő 25 m. hold és a többi szántó. Szabad gazdálkodás. — Lőheremagot 30, luczernamagot 150 holdon termel. Dohányt 113 k. holdon. Lóállománya 80 angol félvér. Ebből 20 ígás, 5 urasági és a többi méneshű. Marha-állománya 440 magyar és nyugati. Ebből 140 ígás, 130 tehén, 60 hízó, 5 bika, a többi gulyabeli. Juhállománya 70 fésűgyapjas, 12 tenyészossal. Sertés-állománya 210 fehér mangalicza, 50 anyakoca és 6 kanna. Erdjében fűz és nyár dominál, melyet 8 éves fordában vágnyak. Termény: tűzifa. Borszőlőfajai: Kadarka, Rizling, Oporto, Ezerjő és Mézesfőh. Csemegefajok: Chasselas Van kb. 1000 gyümölcsfaja, melynek évi hozama kb. 2000 kor. értékű. Van gőzmalma 2 hengere és 3 kőre. Van 3 nyolcz lőerejű és 1 hatlőerejű gőzcéplőkészlete. A munkaerőt helyben, a környékről és a felföldről szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—160 fill., nőknél 50—80 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 20 kor. holdanként.

Vamosgyörk. *Pisontai Kovács László birtoka.* Összterület 1900 m. h. Ebből kert és beltelék 10, szántó 1320, szőlő 10 m. h. és a többi kaszáló és legelő. Szabad gazdálkodást folytat. Lőheremagot 80—100 holdon, dohányt 80 k. holdon termel. Lóállománya 35 félvér. Marha-állománya 220 db. Ebből 96 magyar és tarka: ígás, 30 bonyhádi tehén, két simmenthali bika, 40 hízó és a többi gulyabeli, bonyhádi faj. Sertés-állomány 72 anyakoca és szaporulata, 5 kan és 9 növédekkan. Napi tejtermelés 400 liter. Budapest számára. Libatenyésztés, melyből évenként kb. 200 liba kerül piacra. Méhészet 16 Zirzon kaptárral. Borszőlőfajok: Kadarka, Fürtint, Rizling és Leányka. Csemegezőlő: Passatutti, Muskátfajok és Chasselas. Van gyümölcstornelése is, de csak a fölőslég kerül eladásra. Van egy 10 lőerejű gőzcéplőkészlete és 6 kévkötő aratógépe. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 200—400 fill., nőknél 140—300 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 26—28 kor.

Vérpelet. *Gróf Sztáray Taszilo birtoka.* Összterület 2500 m. h. (Hng vármegyében külön 1000 hold). Kert és beltelék 18, szántó 1200, legelő 300, erdő 1000, szőlő 26 k. hold. Ötös és hatos vetőfőfogban gazdálkodik. Lőheremagot 50 m. holdon termel. Lóállománya 24 angol-arabs keverék. Marha-állomány 110, ebből ígás 56 magyar, tehén 20 simmenthali, tinó és üsző 25, hízó 15 és egy tenyész-bika. Juhállomány 2000 finom merinó, 40 tenyészossal. Az erdő fafajai cser és tölgy, melyet 60 éves fordában kezelnek. Borszőlőfajok Szlankamenka és Burgundi. Csemegefajok: Chasselas és Mézesfőh. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 140—300 fill., nőknél 100—200 fillér. Az átlagos hasznóbér e vidéken m. holdanként 20 kor. A tulajdonos gróf itt érdekes tanyát készítettett 1905-ben és Irma-tanyának nevezte el. Az egész tanya mészkőhegybe van vájva, íves boltzatokkal, sima falakkal. Van benne három ökrisztálló 26 ökröknek, hozzávaló takarmánykamra, két egyházzal összekötött hodály kb. 1000 birka számára és egy harmadik hodály, kb. 40 marha teleltetésére.

Vizsnek. *Harasztó Öskár birtoka,* mely Batthyány birtok volt. Összterület 1880 m. h. ebből azonban bérlet: Majzik Viktor alispántól 377 m. h. (Harasztó Sándorral van még Békésben és Csánádban 3800 hold, melyből 2000 hold bérlet). Hevesben kert és beltelék 32, szántó 1250, kaszáló 250, erdő 2, szőlő 1, nádas 20, a többi legelő. Intenzív gazdaság 3-as és 4-es vetőfőfogával. Lőheremagot 60, luczernamagot 100 holdon termel. Csukorrépát 80, dohányt 110, lent 20, cizirokat 30 és mákot 25 holdon. Lóállomány 55 félvér. Saját mén: egy amerikai telivér. Marhaállomány 337 db, ebből 90 ígás magyar, 95 simmenthali tehén, 35 vegyes üsző, 40 gulyabeli, 20 hízó és 51 bika, de ezekenkívül 6 berni telivér tenyészbika. Napi tejtermelés 400 liter Budapest számára. Van halastava pontyokkal, 900 különféle gyümölcsfa. Van egy 10-es és egy 8-as gőzcéplőkészlete, egy garnitúra gozékéje (társakkal) és öt kévkötő aratógépe. A munkaerőt a környékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 90—300 fill., nőknél 60—140 fillér. Az átlagos hasznóbér e vidéken m. holdanként 30 kor. Az uradalom 103 méteres ártezi kút látja el, perczenként 250 liter vízzel, 4 m. szőkessel. Az istállókba, kertbe stb. vízvezeték van bevezetve, ártezi fürdővel. A víz kissé vases, a mi az állatokra nézve nagyon hasznos. Az egész majorterület alagsóvezével van és most közül a rétöntözés és a szántóföldek egy részének öntözési berendezése.

A DEBRŐ-PARÁDI HITBIZOMÁNYI URADALOM.

Debrő vára és a hozzá tartozó birtokok Heves vármegyében a XV. század elején az Aba nembeli *Debrői* István királyi kincstárnok tulajdonában voltak, a ki azokat pártoskodása miatt, egyéb birtokaival együtt, 1411-ben elvesztette.¹⁾ 1438-ban Albert király Debrő várát a hozzá tartozó Debrő, Tótfalu és Kál helységekkel és Csálapusztával együtt néhai *Rozgonyi* László fiainak adományozta.²⁾ Özvegy Rozgonyi Lászlóné Kanizsay Györgyhöz ment férjhez s így az 1493-ik osztálykor a debőri uradalom ura *Kanizsay* György lett, a kit a Debrő, Csál, Tótfalu, Kál, János, Gyöngyös, Bene és Halász nevű birtokrészekbe be is iktattak.³⁾ Azonban Kanizsay György horvát bán 1497-ben eleserélte e birtokait Békéti *Drágly* Bertallannal. Erdély vajdájával, ennek Pozsega vármegyei Vasmegeyerieza várbírtokával.⁴⁾ *Drágly* János országbírónak Drugeth Katalintól született Zsófi leányát *Perényi* János vette feleségül. Így került a debőri uradalom a Perényiek kezébe.

Az uradalom története.

1518-ban Perényi János eladja Ónodot és Debrőt második nejének, Kanizsai Dorottyanak első nejétől származott gyermekei beleegyezésével.⁵⁾ 1537-ben Debrőt Güthi Országgh László, Nógrád és Heves vármegye főispánja kapta Ferdinánd királytól.⁶⁾ Ennek fia Kristóf országbíró. 1567 október 9-én meghalt és vele a Güthi Országgh családnak fiagon magvaszakadt. Ekkor Debrő a fiscus kezére került. Utóbb Miksa király báró Ungnad Kristóf egeri várkapitánynak, a későbbi horvát bánnak inscribálta Ónod várával együtt.

1603 április 19-én második Rudolf császár a báró Ungnad Krsitófnak 30.400 forintban inscriblált Ónod várát Borsod vármegyében és a lerombolt Debrő várát Heves vármegyében minden tartozékaival együtt Felső-Vadászi báró Rákóczy Zsigmondnak, egri várkapitánynak — ki 1607-ben Erdély fejedelme lett — adományozta.⁷⁾ Rákóczy Zsigmondnak fiai Pál és György, atyjuk halála után osztozkodván. Pál felét kapta a debri uradalomnak, mely részbírtok utóbb unokájára Rákóczy Erzsébetre, férjezett gróf Erdődy Györgynére szállott örökségképpen.⁸⁾ Gróf Erdődy Györgyné 1708-ban magtalanul halván el, az ő debri uradalmi részbírtokait II. Rákóczi Ferencz és nővére Júlia, gróf Aspremont Reekheim Ferdinándné — kik szépunokái voltak I. Rákóczi Györgynek — örökölték.⁹⁾ II. Rákóczi Ferencz azonban hűtlenségbe esván, az ő ittlévő összes örökségét, I. József császár 1710 április 8-án gróf Althan Mihály Keresztélynek adományozta 40000 forintban.¹⁰⁾ az örökség másik része az Aspremont grófok kezén maradt. A Rákóczi-féle szabadságharcz lezajlása után a kir. fiscus 1712-ben lefoglalta a debri uradalomnak azt a részét, mely II. Rákóczi Ferencz fejedelem volt. s átadta az 1710-ben erre adományt nyert gróf Althannak. Így jutott a Rákóczi-féle debri uradalom német kézre.

Az 1712-iki német szövegű összeírás: „Conscriptio Dominii Debrő in der Matraalja und in der Matra in dem Heveser Comitatus“¹¹⁾ az uradalom alkotó részeit a következőleg írja le:

A *Mátraalján*: Debrő helység, az uradalom feje, áll 30 egész jobbágytelekből: lakosai róm. kath. vallású magyarok és tótok, mindnyájan szabad költözködésű taksások. A debri erdőben az elpusztult „Selgi vár“ némely romjai még láthatók. (A német összeíró a fellegráz szót „Selgi vár“-nak írta). *Tótfalu* helység, áll 17 egész jobbágytelekből: lakosai róm. kath. vallású magyarok és tótok, szabadköltözködésű taksások. *Kál* helység a *Kál-Lóga* pusztával együtt, áll 24 egész jobbágytelekből. *Nagyút* szabad pusztá (preadium) 18 jobbágytelekre van felvéve. Valamikor helység volt. Az elpusztult templom egyik kőfala még látható. *Felfalu*, szabad pusztá, határos Tótfalual, Balpüspökivel és Dettkel, 3 egész jobbágytelekre van felvéve. *Balpüspöki* szabad pusztá 10 egész jobbágytelekre van felvéve.

A *Mátrában*: *Derecske* falu 12 egész jobbágytelekből áll; lakosai róm. kath. vallású taksások. *Parád* falu 13 egész jobbágytelekből áll; lakosai róm. kath. vallású taksások. *Bodony* falu 20 egész jobbágytelekből áll; lakosai róm. kath. vallású taksások. *Balla* falu 13 egész jobbágytelekből áll, lakosai róm. kath. vallású taksások. *Ballának és Derecskének* a fele *Vay* Ádám lányaie és nemes *Balogh* Mihályé. *Lak* szabad pusztá. *Ville* fele néhai Rákóczy Erzsébet gróf Erdődy Györgyné része, másik fele Rákóczi Ferencz és Júliáé, gróf Aspremontné voltak. *Gyönyös* mezőváros meződrésze. *Derecske*, *Parád*, *Bodony*, *Balla* és *Lak* felét *Bagni* tábornagy iure amorum cum evictione fisci 1694-ben nyerte Lipót királytól, a ki a Rákóczi „Rebellion“-ja előtt ezek birtokában is volt, azért ezek jövedelmének felét kapja. A német szövegű összeírás *Parád* helységnek megjegyzi, hogy ott Rákóczi fejedelem az elmúlt lázadás alatt üvegutát állíttatott fel. (Der Fürst Rákóczy hat in der verwichenen Rebellion eine Glashütte aufrichten lassen). A jelenlegi öhutai lakosok elődei tehát Rákóczi telepei. Sem ebben az összeírásban, sem az 1725-ikiben nincs említés a parádi savanyúvíz-forrásról, a mi azt jelenti, hogy akkor még nem lévén használatban, nem hajtott jövedelmet.

Közel negyven évig szedték még Debrő német urai a magyar jobbágynép szorgalmának gyümölcsét, midőn egyszerre új gazdát kapott az uradalom. Gyaraki báró *Grassalkovich* Antal királyi személynök 1740-ben megvette Debrő várát és a hozzá tartozó debri uradalmat gróf *Aspremont-Reckheim* Károly Gobertől 46.000 forintért.¹²⁾ és ugyancsak 1740 április 29-én gróf Althan Mihály Antaltól annak debri uradalmi ingatlan részjóságát és ingóságait 31.440 forintért.¹³⁾ azért ily olcsó árakon, mivel mindkét eladónak nagy szolgáltatokat tett Grassal-

kovich. Így például a gróf Aspremontok 230.000 frt értékű jószágot szerzett meg, mely pedig már jóformán elveszett az Aspremontok részére.¹⁴⁾ Gróf Grassalkovich Antal unokája, herceg Grassalkovich Antal, azonban 1821-ben még 106.000 frtot fizetett az Aspremont unokának: Mária Anna Gobertinának, férjezett gróf Erdődy Györgynének, végleges vételárként.¹⁵⁾ 1747 június 20-án megvette Grassalkovich Derecske helység $\frac{1}{4}$ -ed részét 1.500 rénes forintért a Baloghoktól.¹⁶⁾ 1747 augusztus 22-én pedig adománylevelet nyert Mária Teréziától a debrői vár és egész uradalom királyi jogaira.¹⁷⁾ Ugyanesak 1747 december 8-án az egri káptalan beiktatta gróf Grassalkovich Antalt e királyi jogok birtokába.¹⁸⁾ A beiktatási jelentés a következő birtokrészeket sorolja fel: *Debrő vára*, Debrő mváros (oppidum), Al-Debrő, Tót-Falu, Kál egész helységek, Kál-Lógo, Nagyút, Balpüspöki és Lak szabad puszták egészen, Derecske és Balla helységek fele, Gyöngyös mváros $\frac{1}{4}$ -ed része, Bodony és Parád egész helységek. Ezután az uradalom közel száz éven át a Grassalkovichok birtokában volt, kik azt vétel útján és telepítésekkel gyarapították.

1796-tól mintegy 30 évig a báró *Orczy* család bírta haszonbérbe a debrői uradalmat. Azután herceg Grassalkovich Antal 1825 január 1-től, 1839 december 31-ig *Kaan* Henrik Sámuc'nek és társának Szitányi *Ullmann* Mórnieknak adta haszonbérbe, évi 20.100 frtért. Ezek nagybírszabású befektetésekkel, timsóbánya-nyitással, a fürdők kényelmes berendezésével tetemesen emelték az uradalom jövedelmét és értékét. Azonban a herceg csődötmegeinek gondnoka, gróf *Batthyány* Imre, a nevezett bérleket kivétven a bérletből, az 1840 október 22-én Pesten kötött szerződés értelmében bérbe adta a debrői uradalmat gróf *Károlyi* Györgynek, 1841 január 1-től 1860 december 31-ig terjedő 20 esztendőre, évi 50.000 forint pp. haszonbér-fizetés mellett.¹⁹⁾ Ez alkalomra hivatalosan összeírták az uradalmat. Az 1840 november 1-től 1841 augusztus 11-ig történt vármegyei hivatalos összeírás²⁰⁾ szerint a debrői uradalom a következő alkatrészekből állott: *Al-Debrő* helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik, 252 házzal bíró dohánymetelő zsellérral. Lakosai megmagyarosodott németek. A balpüspöki pusztát haszonbérben tartják. Van két erdeje, a *Cser* nevezetű, mely a fel-debrői erdővel együtt, mintegy 250 hold kiterjedésű és a Csal, leginkább moesárból és kevés tölgyfából áll, mintegy 200 hold majorsági erdő, mely árokkal körülvéve, fácskásnak használtatik. *Al-Debrőt* 1743-ban telepítették meg svábokkal. 1743 április 24-én adta ki báró Grassalkovich Antal a sváboknak a telepítési biztosítást.²¹⁾ *Fel-Debrő* helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Lakosai megmagyarosodott németek. Egy egész telek áll 28 hold szántóföldből és 10 embervágó rétből. E helység $74\frac{1}{4}$ sessióból áll. *Fel-Debrő* lakossága 1770-ben még tisztá magyar volt.²²⁾ *Bal-Püspöki* pusztá egészen a debrői uradalomhoz tartozik, kiterjedése 2480 hold. Az aldebrői község bírja haszonbérben. *Nagyút* pusztá kiterjedése mintegy 4050 hold, melyekből a földesi és zsadányi határokról dűlő kb. 800 hold Kaál helységétől nyári legelőnek haszonbérben tartatván, a többi majorságosan használtatik. *Gyöngyös* mezőváros $\frac{1}{4}$ -része tartozik a debrői uradalomhoz, a többi részét herceg Esterházy, gróf Forgách és számos más nemzetség bírja. Van itt az uradalomnak 338 taksás zsellérje. *Kompolt* helység. Lakosai megmagyarosodott németek. Az egész helység a debrői uradalomhoz tartozik, melynek egyszersmind székhelye. Egy egész jobbágyhely illetménye: 30 hold szántóföld és 10 embervágó rét. E helység 431 $\frac{1}{2}$ sessióból áll. Van benne 81 házzal bíró zsellér. Van itt egy kastély, melynek közepe emeletes, egyéb része földszintes. Az udvari kápolna minden szükségességekkel van látva. *Kompolt* helységet báró, utóbb gróf Grassalkovich Antal vette meg, és pedig a felét 1738-ban báró Haller Sámueltól, a másik felét pedig 1743—1758. években többektől.²³⁾ *Kompolt* a XIII. és XIV. században monostor volt. Építésére IV. László király 1280-ban bizonyos adót engedett.²⁴⁾ *Kaál* helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Lakosai magyarok. Egy egész hely illetménye 28 hold szántóföld és 12 embervágó rét. Az egész helység 64 sessióból áll, melyeken 1 két, 6 másfél, 23 egész-, 56 fél- és 8 negyedrészes-helyes gazda van. Van itt még 162 házzal bíró zsellér. Van ezeken kívül 30 úgynevezett allodialis sessió, melyeket a herceg edesatyja (az első herceg Grassalkovich Antal) az allodialis birtokokból a helységbe telepített nemeseinek osztott ki, s melyeket egyedül nemes családok bírtak mindenkor; így tehát portális összeírás alá nem jöttek és megyei összeírás alatt sincsenek. Bírja ezeket 1 másfél-, 6 egész-,

2 háromnegyed-, 35 fél- és 14 egynegyedrésztelkes gazda, kik is az urbáriális sessióktól járó mindennemű földesúri adózásokat és tartozásokat az urbáriális gazdálkalegyetemben, természetben teljesítik, mindennemű természetményeikből a hetediket is kiadván. *Tófalu* (régibben Tófalu). Lakosai magyarok. Az egész helység a debői uradalomhoz tartozik. Egy egész-telek 28 hold szántóföld és 10 ember-vágó rét. Van benne 41 sessió (telek). 105 házzal bíró zsellér. *Parád* helység. Lakosai rom. kath. magyarok. Egészen a debői uradalomhoz tartozik. 24 egész-telekből áll, melyeken 1 egész, 46 féltelkes gazda és 90 házzal bíró zsellér van.

A határ napkeleti oldalában fekszik a timsós fürdő és a kastély. A timsós fürdő, mely L formára egy emeletre épült, magába foglal 12 fürdő-, 26 vendég- és 6 cselédszobát. A timsós fürdőhöz közel s azzal egy mesgycn van a Szent-Borbála nevezetű *timsóbánya*, a hozzá tartozó hutai és egyéb épületekkel, melyeket a báró Oreyzak, haszonbéres birtoklásuk ideje alatt, építtettek. A Csevicez-forrásnál a nagy fürdőház L formára épült. A földszinti részben van 32 lakó és 10 fürdőszoba, 2 előszoba. Az épület középgága emeletre lévén építve, ebben van egy tánczerterem, melynek két oldalán az egész épületnek hosszában van a cselédség számára 24 padlás-szoba. A Csevicez víztartó stornáját és mind a két fürdőt, összes mellékpéleteikkel együtt, Ullmann és Kaan bérlok építtették 1827—29-ben. A Csevicez és a hajkai telepítés a parádi határ délyugati oldalában van, a Gyókeres hegy tövében. Nevét az ott található Cseviceznek nevezett ásványos gyógyforrásoktól vette, melyeket részint italul, részint fürdőül is szoktak használni. A Csevicez és üveghuta közt fekvő dombon van az úgynevezett hajkai telepítvény. Ez 15 házból áll, melyek közül kettő uradalmi, tizenhármát pedig a benne lakók építtettek.

A Üveg vagyis Újhuta. A Cseviceztől n-integy negyedóránnyira vagyon a most (1840) is folyamatban levő üveghuta. Az *Óhuta*. A parádi határ déli oldalában, a Somhegy alatt feszik az Óhutának nevezett telep, mely nevét a régibb időben itt főnnállott üveghutától Kölesönözte. Áll e telepítvény 38 házból, melyekben 37 zsellér lakik. „Ezt az üveghutát állította föl itt először II. Rákóczi Ferenc fejedelem a szabadságharcok ideje alatt.” A parádi timsós fürdőt és a kénas savanyúvizforrást — a nép nyelvén Csevicezt — először Fáy András ismertette a „Tudománnos Gyűjtemény” 1819-iki évfolyamában „Parád leírása több tekintetből” cím alatt, melyben a timsós fürdőházról a többek között így ír: „A falutól kelet felé mintegy fertály mértföldnyire áll a timsós fürdőház, kies kilátással. Az egymásra tornyozott Mátra esüesai kénas horizonu bérezek, s általuk a világ zajától különszakasztott nyájas völgyek, hímes rétek és ezek alján ezerféle kigyódzás közt csergő Tarna patakja, a tisztas ókoru szenderítő várak omladékai, mint a milyenek Domoszlonál Oroszlányvár, Derecskénél Kanásvár, Parádnál Veresvár, Tatárszállás és Várhegy édes képeket nyújtanak a lágy képzeltgésnek (Schwärmerei).” A kénas savanyúviz-forrásról pedig ezeket olvassuk: „A timsós-fürdővel azonegy völgyben, a hol az Parád falujától jó félóránnyira nyugat felé összekeskenyedik, buzognak az ézezes források. A hely szép, de a kilátás megszorult, Tarna vizecske nyugati partján. tőle csak egy pár lépésnyire van a *büdösköves forrás*; ettől dél felé néhány lépésnyire egy domb aljában a *rasas*. A harmadik ezen túl fekvő völgyben esik, s ezelőtt két esztendővel két fürdőszoba épülven mellette, fürdőnek használtatik. Ezen utolsó leggyengébb és a bőrt is a fürdés után kevésbé húzza össze. Mind a három forrás homokkőből kifaragott üregekben buzog ki ezen kõnem hasadékjai közül. Leginkább a büdösköves (melyet büdösköves nehézs szagaért neveznek így, használtatik mind vitelre, mind italra . . . Ezen víz fogyasztása, mindamellett is, hogy semmi nagyobb városban, mint Pest, Gyöngyös, Eger, nem árutaltik, azon kis körhöz képest, melyben esmértetik, igen nagy. Csak az itt lévő mostani hutából 3500—4000 üvegek töltetnek meg ezen vízzel. Ezen kívül mennyi víz hordatik el hordókban s régi megtartott üvegekben! mennyi fogy el helyben, a midőn a vendégeken kívül a szomszéd palócság is ezzel él! A főforrás, melyből az üvegek töltetni szoktak, t. i. a büdösköves, elég bő; kimeríttetvén, félóra alatt megtelik s egyszerre majd egy akónyit tart üregében; mindazáltal nagyobb merítéscknél gyakran várni kell megtelésére. Tavaszkor és hajnalban (az éjjeli állás után) legnagyobb ereje van. Fuvarja, akinek maga alkalmatossága van, csekélységbe kerül. Egy 20 butelliás keményfájú láda, helyes bespontozással, szurkolással és bepakoalással, 1817-ben csak 12 forint 20 kr-ra ment. Külön egy



A debrő-parádi uradalom telivér és félvér ménese.



A debrő-parádi uradalom bonyhádi tehenei.



Graeff Jenő poroszlói magyar gulyájából.



A pusztahídvégi magtár belseje (építtette gróf Esterhazy érsek).

láda magában 4 frt, egy (2 itczés) butellia 18 kr spont, 3 kr., szurkolás 3 kr., pakolás egy butelliától 1 kr. Az itten leírt savanyúvízforrásoktól, tetejökkel felhőkkel vereső agg bikkek kies árnyékaiban vezet az út az üvegutához, mely a forrásoktól nyugatra, csak egy pár lövésnyire, egy más nyitabb völgyecskében, félkörben álló hegyek közt fekszik, s a factor és a hutások lakásaival együtt egy kis romantikus falut formál. Kár, hogy az út körül a képzelgők (Schwärmer) s minden csekélységben halhatatlanságot kurdászók a szép tetemes tölgyeket és bikkeket összefirkálták.“

A parádi fürdőben „a mult 1817-iki nyáron egy szoba egy napra volt 24 kr. v. cz., konyha egy napra annyi fával, a mennyi früstökhöz, ebédhez és vacsorához szükséges: 30 kr., a fürdés 24 kr. Savanyúvizet, jól bedugott két itczés üvegekben, a fürdónél 6 kr-on mindig kaphatni.“ A parádi határ délkeleti oldalában a Kékes hegy alatt a helységtől mintegy órányira van az úgynevezett Hagymás, hol régen a timsóbánya — melyhez tartozó épületek jelenleg (1840) elhagyatott s romhoz inkább hasonló állapotok vannak — létezett vala s melynek kerületében jelenleg az úgynevezett Sándorréti major áll.

Bodony helység egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Lakosai róm. kath. magyarok. Egy egész jobbágytelek 20 hold szántóföld és 10 embervágó rét. 66 egész urbairális sessiót foglal magában, melyeken 2 egész-, 4 másfél-, 29 egész-, 2 háromnegyed- és 51 félhelyes jobbágy és 86 házzal bíró zsellér van. — *Lak* pusztá. Az egész a debrői uradalomhoz tartozik. Kiterjedése mintegy 1500 hold, nagyobb része erdő, kisebb része szántóföld, rét és legelő. Van egy Nagypallag nevű majorja. — *Kürth* pusztá. Egészen a debrői uradalomhoz tartozik. Kevés szántóföldet és rétet kivéve, erdő, kiterjedése mintegy 1000 hold lehet. — *Derecske* helység. Lakosai róm. kath. magyarok. A helységnek csak a fele része tartozik a debrői uradalomhoz, mely a báró Podmaniczky, Ondrekovics és több reeski successoroktól bírt másik felelérstől egészen el van különítve. Az uradalmi felelérst áll 25 $\frac{1}{2}$ sessióból, melyeken 1 kétsessios, 2 másfélsessios, 4 egész-, 2 háromfartály, 28 fél- és 4 egyfartály-helyes jobbágy s 18 házzal bíró zsellér van. — *Balla* helység. Lakosai róm. kath. magyarok. $\frac{3}{4}$ -ed része tartozik a debrői uradalomhoz, $\frac{1}{4}$ -ed része pedig gróf Andrassy Károlyé. Egy egész sessió állománya 26 hold szántóföld és 8 embervágó rét. All 20 egész sessióból, melyeken 6 egész és 28 félhelyes gazda és ezeken kívül 49 házzal bíró zsellér lakik. — *Németmező* pusztá. Határa napkeletről Mindszent, délről Suha, nyugatról Dorogháza, éjszokról Nemthi helységek határaival ütközik. Számos közbirtokos birja, minden arány nélkül és önkényesen. A debrői uradalomhoz tartozó majorságos szántóföldek és rétek a következők: A szakaszparti tábla 20, nagy tábla 45, kis tábla 6 és kupak tábla 10, összesen 81 hold szántóföld. A kupak végében levő rét 6, a hosszúnyilas rét 12, Jakab pálya-rét 3, és a kerek rét 4, tehát összesen 25 kaszás rét. Ezt a rész-birtokot gróf Grassalkovich Antal 1755-ben vette meg, egyéb birtokokkal együtt, báró Hunyady Jánostól.²⁵⁾ *Tipászó* pusztá. Az egész a debrői uradalomhoz tartozik; nagyobb része erdő: 562 hold, kisebb része szántóföld és rét. — *Szent-Domonkos* helység, lakosai róm. kath. magyarok. Két és fél házhelyen kívül, az egész falu a debrői uradalomhoz tartozik. Egy egész jobbágytelek 26 hold szántóföld és 10 embervágó rét. All a falu 21 egész sessióból, melyeken 5 egész-, 2 háromnegyed-, 28 fél-, 2 negyedrészes jobbágy és 26 házzal bíró zsellér találhatik. Az uradalmi erdő kiterjedése 1762²⁸⁾ $\frac{1}{4}$ -ed hold. Ezt a helységet gróf Grassalkovich Antal 1755-ben vette meg, egyéb birtokokkal együtt báró Hunyady Jánostól.²⁶⁾ *Nemthi* helység Nógrád vármegyében. Lakosai róm. kath. magyarok. Az egész a debrői uradalomhoz tartozik. Egy egész jobbágytelek állománya 26 hold szántóföld és 6 embervágó rét. Van benne 27 telkes jobbágy és 27 házzal bíró zsellér. A báró Orczyak haszonbéres birtoklása alatt, ezéltt mintegy 43 évvel (1797 körül) úrbélieg rendbeszedetett és felosztott a határ. A faluban 19 úrbéres és 13 $\frac{1}{2}$ szerződéses sessió van. Az egész helységet gróf Grassalkovich Antal 1755-ben vette meg, több más birtokokkal együtt, báró Hunyady Jánostól, a ki azokat neki haláláig adta el.²⁷⁾ A fent leírt debrői uradalom herczeg Grassalkovich Antalnak a család utolsó férfinasíradékának 1841 szept. 29-én történt halála után az ő sógorának fiára, Ghimesi és Gácsi gróf Forgách Jánosnak nejétől, gróf Grassalkovich Teréztől származott Antal fiának a fiára, ugyan *Antalra* szállott nagyanyai örökségképpen. Ez a gróf *Forgách* Antal 1847 június 21-én eladta a nagy-

anyjától reászállott debrői uradalmat gróf *Károlyi* Györgynek 1.565,000 pengő forintért.²⁸⁾

Az előadottakból világosan látható, hogy a Heves vármegyei debrői uradalom a gróf *Károlyi* család tulajdonába 1847-ben rendes vétel útján jutott és nem *Károlyi* Sándor, a szatmári pacificator politikai szolgálatainak megjutalmazása révén. királyi adományképpen, a mint azt a Rákóczi-kor történetírása idáig tévesen állította. E munka írója a fentebbiekben eredeti és hiteles adatok alapján bebizonyította a valódi tényállást is immár bízva reméli *Thaly* Kálmántól, a kiváló tudóstól, mint a Rákóczi-kor történetírójától, hogy a tárgyilagosságról tudomást vesz és bizonyítnyal jóhiszemű tévedését helyre fogja igazítani.

Gróf *Károlyi* György, az imént leírt debrői uradalom kiegészítésére és kikerekítésére többektől még a következő heves-vármegyei birtokokat vásárolta meg: *Tarnóca pusztát* Törökszentmiklósi és Zsadányi *Almássy* Emanueltól „az egész kiterjedésében” 65.000 pengő forintért, Pesten 1846 márczus 16-án.²⁹⁾ Galantai gróf *Esterházy* Mihálytól, mint az *Esterházy* család meghatalmazottjától. *Tarnóca* pusztai 143.300/1200 hold részbirtokot 7162 frt. 30 kr. pengő forinton. Pest, 1847 máj. 31.³⁰⁾ *Hazugha* Józseftől és nejétől *Somody* Máriától *Tarnóca* pusztabeli 115¹/₂ hold részbirtokot 5000 pengő forinton. Zsadány 1850. jan. 30³¹⁾. Kövesszarvi *Gosztony* Antaltól *Tarnóca* pusztabeli 115 hold részbirtokot 4000 pengő forintért. Eger, 1850 szept. 30.³²⁾ — Kövesszarvi *Gosztony* Borbáltól. Nagy-Kolóni Subich Imre özvegyétől, *Tarnóca* pusztabeli 140 hold részbirtokot 4500 pengő forinton. Eger, 1852 január 13.³³⁾ — *Vécs helységet és Felfalu pusztát* gróf *Butthyány* Arthurné szül. gróf *Apraxin* Júlától, *Vécs* helységbeli és felfalusi, együtt 3250 holdat tevő birtokot a kastélyllyal, minden egyéb tartozmányaival és teljes földesúri jogaival együtt, 175.000 pengő frtért. Eger, 1854 decz. 21 és 22.³⁴⁾ *Verpelét mezővárost* báró *Brudern* Antalról verpeléti³⁵⁾ ¹⁶/_{od} rész birtokát, mely áll 15¹/₂ úrbéri telekből s tartozmányaiból, 55 úrbéres zsellérből és 8 taksásból, 360⁹¹⁶/₁₂₀₀-od hold szántóföldből, 53⁹⁶³/₁₂₀₀-od hold rétből, 393¹⁰⁹⁴/₁₂₀₀-ad hold erdőből, a tót-nánai részbirtokával együtt, 90.000 ezüst forintért. Pest, 1842 jan. 29.³⁵⁾ — Néhai *Hallerkeői* gróf *Haller* Pál örökösei az őket a Török-Nyáry jogon illető javaikat és pedig *Verpelét* mezővárosban 6 egésztelek jobbágyot, 18 házas zsellért, 1 ³/₁₂ rész curialis belső telket. 1824¹² hold majorsági szántóföldet, 29⁴/₁₂ hold majorsági rétet, 263 hold majorsági erdőt, 60 kapás dézsmaszőlőt; továbbá *Sirok* és *Szajla* helységbeli részbirtokukat eladják gróf *Károlyi* Györgynek 25.000 pengő forintért. Pest, 1846 aug. 26.³⁶⁾ — Báró *Brudern* Antal verpeléti részbirtokát a vármegyei 1840 június 2-án kelt összeírás így írja le: „Ezen mezőváros Heves vármegyében fekszik, földesurai az összeírató báró *Brudern* Antalnak kívül. özv. gróf *Sztáray* Jánosné szül. báró *Brudern* Jozefa; gróf *Esterházy* János; báró *Orczy* Lőrincz; *Péchy* Amália; *Németh* Jánosné; *Orosz* Imre; *Bernát* András; úgy a *Szepesy* és *Bárczy* urak, kik többnyire az összeírató báróval együtt, *Bedeghi* gróf *Nyáry* örökösök, a kik közül az összeírató báró az egész mezővárosnak a gróf *Haller* lineán és a Révay jusszon³⁷⁾ ¹⁶/_{od} részét bírja. — *Tót-Nána* helységet báró *Brudern* Antaltól *Tót-Nána* helységben ⁹/₁₆-od részbirtokot 4⁶¹⁷/₁₂₀₀-ad hold belső fundust, mely 22 egész úrbéri telekből és 23 úrbéri zsellérből, továbbá 81⁴⁰⁷/₁₂₀₀-ad hold szántóföldből, 36³⁴²/₁₂₀₀-ad hold rétből, 1420³⁰⁵/₁₂₀₀-ad hold erdőből és 120 kapás majorsági szőlőből áll, verpeléti részbirtokával együtt 90.000 pengő forintért. Pest, 1842 január 29.³⁷⁾ Gróf *Haller* Borbála; gróf *Bethlen* Józsefné; gróf *Haller* Czeccília; gróf *Esterházy* Dénesné; gróf *Haller* Gábor és György a Török-Nyáry jogon őket megillető tót-nánai részbirtokukat 3 egésztelek jobbágyot, 4 zsellért, ⁶⁰/₁₀₀-ad rész belső telket, 3⁵¹/₁₀₀-ad rész hold rétét, 155⁵⁰/₁₀₀-ad hold erdőt; továbbá a Sziklahegyen 4 darabban lévő 1650 □-ól, az Öreghegyen 4 darabban lévő 1650 □-ól dézsmaszőlőt eladják gróf *Károlyi* Györgynek 3.600 pengő forinton. 1846 ápr. 7-én.³⁸⁾ Az 1840-iki összeírás *Tót-Nána* birtokosait is felsorolja: Birtokosai többek között és leginkább *Bedeghi* gróf *Nyáry* örökösök, kik közül az összeírató báró *Brudern* Antal a gróf *Haller* lineán és a Révay jusszon az egész helységnek kilencztizenhatod részét bírja. A helység többi földesurai: Gróf *Esterházy* János, báró *Orczy* Lőrincz, özv. *Taródy* Bertalanné szül. *Reviczky* Mária, *Gosztony* Pál, *Gosztony* Antal, néhai özvegy *Szarmann* Andrásné örökösei, *Perlaky* Károly, *Ullmann* László. — *Kókút* és *Nagybereki* pusztákat báró *Brudern* Alajostól, *Kókút* és a vele

egybekapcsolt Nagyberekai pusztáit, melyek együtt 2558 ¹⁰⁶⁷/₁₂₀₀-ad holdat foglalnak magukban, *Sírok* helységbeli, *Rozsnoki* pusztabeli és *Szajla* helységbeli birtokaival együtt 155.000 ezüst forintért. 1841 nov. 22-én.³⁹⁾ Gróf *Haller* Karolina férjézet Macskássy Lajosnétól kőkúti és nagyberekai részirtokukat: 48 ⁶/₁₂-ed hold rétét és 374 ⁶/₁₂-ed hold erdőt 9.000 forinton. Eger. 1845 szept. 26-án.⁴⁰⁾ *Sírok* helységet báró *Brudern* Alajostól *Sírok* helységbeli egész birtokát, mely áll 4 ⁶³⁰/₁₂₀₀-ad hold belső fundusból, 133 ⁶⁶²/₁₂₀₀-ad hold szántóföldből, 105 hold rétből, 2459 ¹²³/₁₂₀₀-ad hold erdőből, 14 úrbéri telekből és tartozmányaiból és 62 zsellérből, a vele határos *Rozsnoki* pusztai részirtokával és *Szajla* helységbeli birtokával, *Kőkúti* és *Nagyberekai* pusztákkal együtt 155.000 pengő forintért. — 1841 nov. 22.⁴¹⁾ — Néhai Hallerkeői gróf *Haller* Pál örökösei az őket Török-Nyáry jogon megillető javakból Heves vármegyében fekvő *Sírok* helységben 11 ¹/₂ telkes jobbágyot, 3 házas zsellért, 18 ⁴/₁₂-ed hold majorsági szántóföldet, 12 ³/₁₂-ed hold majorsági rétét és 296 hold erdőt *verpelti* és *szajlai* részirtokaival együtt eladják gróf Károlyi Györgynek 25.000 pengő (ezüst) forintért. Pest. 1846 aug. 26.⁴²⁾ — *Rozsnok pusztát* báró *Brudern* Alajostól a *Sírokkal* határos *Rozsnoki* részpusztáját, mely áll 100 hold szántóföldből, 62 hold rétből, 1080 hold erdőből. — *Síroki*, *Szajlai* és *Kőkúti* és *Nagyberekai* részirtokaival együtt 155.000 p. forinton. — 1841. nov. 22.⁴³⁾ — *Szajla* helységet báró *Brudern* Alajostól, a *Sírokkal* határos *Szajla* helységet és határában lévő egész részirtokát: 15 hold szántóföldet, 27 ¹/₂ hold rétét. 213 erdőt, 15 egész telket és 17 zsellért, — *kőkúti* és *nagyberekai* pusztabeli, *síroki* és *roznoki* részirtokaival együtt 155.000 p. forinton. — 1841 nov. 22.⁴⁴⁾ Néhai Hallerkeői gróf *Haller* Pál örökösei az őket Török-Nyáry jogon megillető *Szajla* helységben 11 ¹/₂ telkes jobbágyot, 2 zsellért, 2 hold majorsági szántóföldet, 4 hold majorsági rétét, 30 hold majorsági erdőt minden tartozmányaival együtt a *verpelti* és *síroki* részirtokkal együtt 25.000 pengő forintért eladták gróf Károlyi Györgynek — Pest, 1846. augusztus 26.⁴⁵⁾

A gróf Károlyi György által vásárolt és 27 alkotórészből álló *debrői*, vagy a mint jelenleg nevezik *debré—parádi uradalom került* a vételár és minden egyéb költségek beleszámításával 1854 december 31-ig 1,817.592 frt. 30 kr. pengő pénzbe. Ezen összegben benne van a vécsi birtok vételára 175,000 frt. után fizetett százalék : 2.625 pengő forint is. Ebből az uradalomból gróf Károlyi György, valóságos belső titkos tanácsos és magy. kir. főudvarmester, elsőszülöttségi hitbizományt alapított, 1876 január 13-án kelt királyi jóváhagyással. 1877 november 9-én bekövetkezett halála után elsőszülött fia gróf Károlyi Gyula valóságos belső titkos tanácsos és az aranygyapjas-rend vitéze lett az uradalom tulajdonosa, illetőleg haszonélvezője. ki 1890 november 23-án elhalálozván, azóta elsőszülött fia, gróf Károlyi Mihály ura a *debré—parádi uradalomnak*.

¹⁾ Katona Historia crit. Hung. Tom. IV. ord. XI. 563. és Szirmay C. Zemplén notit. top. 136. 160, 195. ²⁾ Gr. Khuen-Héderváry levéltár Fasc. 10. Nro. 263. — ³⁾ U. o. Fasc. 10. Nro. 271. 273. — ⁴⁾ U. o. Fasc. 10. Nro. 237. — ⁵⁾ U. o. Fasc. 10. Nro. 280. — ⁶⁾ U. o. Fasc. 10. Nro. 282. — ⁷⁾ U. o. Fasc. 7. Nro. 170. — ⁸⁾ U. o. Fasc. VII. 170. — ⁹⁾ U. o. Fasc. VII. Nro. 170. — ¹⁰⁾ U. o. Fasc. I. Nro. 3. XXVII. Nro. 3. — ¹¹⁾ Országos levéltár Urtar. et Conscrip. Fasc. 5. Nro. 12. — ¹²⁾ Gr. Khuen-Héderváry lt. Fasc. 1. Nro. 20, 21. — ¹³⁾ U. o. Fasc. 1. Nro. 22. — ¹⁴⁾ U. o. Fasc. 7. Nro. 170. — ¹⁵⁾ U. o. Fasc. 15. Nro. 382. — ¹⁶⁾ U. o. Fasc. 1. Nro. 27. — ¹⁷⁾ U. o. Fasc. 1. 28. — ¹⁸⁾ U. o. Fasc. 7. Nro. 170. — ¹⁹⁾ Gr. Károlyi nemzetség lt. G. K. Gy. szekrény 1. fiók 7. szám. — ²⁰⁾ U. o. 1. fiók szám. — ²¹⁾ L. Országos levéltár 1770-iki urbarialis tabellák. — ²²⁾ L. U. o. — ²³⁾ Gr. Khuen-Héderváry lt. Fasc. 5. Nro. 128—134, 140, 143, 149, 151, 153. — ²⁴⁾ U. o. Fasc. 5. Nro. 124. — ²⁵⁾ U. o. Fasc. 4. No. 113. — ²⁶⁾ U. o. Fasc. 4. Nro. 113. — ²⁷⁾ U. o. Fasc. 4. Nro. 113. — ²⁸⁾ Gr. Károlyi nemzetség lt. GKGy. szekrény 1. fiók 61a szám. — ²⁹⁾ U. o. 2. fiók 46—51. számok. — ³⁰⁾ U. o. 2. fiók 4. szám alatt. — ³¹⁾ U. o. 2. fiók 10, 14. szám alatt. — ³²⁾ U. o. 2. fiók 5. szám alatt. — ³³⁾ U. o. 2. fiók 18. szám alatt. — ³⁴⁾ U. o. 2. fiók 20, és 21. — ³⁵⁾ U. o. 2. fiók 84. sz. — ³⁶⁾ U. o. 2. fiók 32—35. számok alatt. — ³⁷⁾ U. o. 2. fiók 27. szám. — ³⁸⁾ U. o. 2. fiók 27. szám. — ³⁹⁾ U. o. 2. fiók 39. és 41. szám alatt. ⁴⁰⁾ U. o. 2. fiók 29. szám alatt. — ⁴¹⁾ U. o. 2. fiók 39 és 41. szám alatt. — ⁴²⁾ U. o. 2. fiók 32—35. számok. — ⁴³⁾ U. o. 2. fiók 39. és 40. számok. — ⁴⁴⁾ U. o. 2. fiók 39. és 41. számok. — ⁴⁵⁾ U. o. 2. fiók 32—35. szám alatt.

*

Az uradalom gazdálkodási rendszere elsőrangúnak mondható. A szántóföldek hatos, egész tizes forgóig vannak művelés alá beosztva. A magtermelés eladásra szintén elég tekintélyes és luczerna- és lóheremagot 100—100 és takarmányrépamagot 10 holdon termel. A czukorrépa 600, a dohány 150 hold. Állatállománya teljesen megfelelő és kiváló minőségű. A lóállomány összesen 221 drb, melyből tisztai kocsió 37, igás 83, ménesbeli kanca 14, csikó 85

A gazdasági leírás.

és mén 2. Faj tekintetében képviselve van az angol teli- és főlvér, muraközi és nonius. A szarvasmarha-állomány 1406 drb. Ebből 512 magyar fajú jármos ökrök, 400 importált fejős tehén, simmenthali, bonyhádi tájfajta, vácvidéki vörösfehértarka és borzderesek. A növendék-gulyabeliek száma 340, melyek a tehénészettel megegyező fajúak. Bika-állomány ugyanilyen 14 és lízó tehén 40, míg a magyar fajú lízó-ökrök száma 100. A tehénészet napi tejtermelése 2000 liter, melyet Budapesten a közp. tejcsarnokban értékesítenek. A juhtenyésztés itt még erős. A merino-nyáj (Electoral negretti) 9750, a hazai fésűsnyáj 5220 darabból áll s így a juhállomány 1497 drb, melyből merino kos 135 és hazai fésűs kos 56 drb. A sertésállomány 1216 hazai fajta (mangalieza). Ebből anyakocsa 200, tenyészkán 16 és malacz 1000 drb. Van méhészet is és pedig egyleti hármás kaptárban 24, egyes kaptárban 8. Göndöcs-féle kasban 4 törzs. A mézet a környékbeli szövetkezetekben értékesítik. A szőlőben a fő borszőlőfajok a kadarka és a rajnai rizling és a esemegefajok a piros és a fehér Chasselas és a Passatutti. Termelhetnek még különféle kerti vetemények 6 holdon, továbbá alma, körte és szilva négy holdon. Ezekből az évi forgalom azonban csak kb. ezer koronára rúg. A kitünően felszerelt gazdaságnak öt darab tíz és egy nyolcz lőerejű gőzcsepplő-készlete és három aratógépe van. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi és a napszámárak férfiaknál egy koronától két koronáig, nőknél 80 fillértől 140 fillérig váltakoznak.

Erdészet.

A Parádi uradalom, mint a Parád—Debrői hitbizomány tartozéka, a Debrői uradalomhoz tartozó alföldi gazdaságokkal területileg összefügg s a Mátra-egyesület dél-keleti dombvidékén át, a főgerincez éjszaki, éjszakeleti lejtőit foglalja magába.

Az erdőgazdaság csak ama területrészeket öleli fel, melyek mezőgazdaságilag tartamosan nem művelhetők. A területek összefüggése, a domb- és előhegyvidéken egymásba olvadása, a Mátra gerincén teljes elválása : mind gazdaságilag, mind tájképzéssel a legnagyobb változatosságot tárja a szemlélő elé. Míg a 150—200 m. tengerszín fölötti magasságú dombvidéket a dús fejlődésű esertölgy foglalja el, addig az 1020 m. magasságú „Kékes“ gerincén már csak senyvedő bükkösök daczolnak a 6 hónapos telek sanyarúságával és a magas hegységi viharok pusztító rohamaival. A szőlőt, cserkoszorút termő dús televényes agyagtalajt, kőgorégekkel behintett silány talajrészeket váltják fel fokozatos átmennettel, az erdő zöldjéből trachyt- és rhyolit-sziklák merednek az ég felé. A sziklatömbök között mállás következtében képződött silány rögbe kapaszkodik e magas régiók esenevész bükkje.

A Mátra-egyesület messzlatót emelt a „Kékes“ legmagasabb pontján ; ez egyben kiváló határpontja a parádi ú. n. „Vadaskertnek“, melynek sodronykerítése, mint dél felőli birtokhatár, a főhegygerinczen vonul végig.

Az erdőgazdaságot törvényesen megszabott üzemtervek szerint kezelik és négy erdőgondnokságból áll, még pedig a parádi, bodonyi, siroki és kőkúti gondnokság egy-egy törvényes minősítésű, szakképzett erdőtiszt vezetésé alatt. A parádi gondnokságot az erdőmester kezeli, ki az egész erdőhivatal felügyelő és intézkedő főtisztje. 1. A parádi gondnokság, az ú. n. : „Vadaskert“ magában foglalja a Reesk, Domoszló, Markaz községek határában fekvő erdőrészeket és a parádi erdő zömét. 2. A bodonyi erdőgondnokság áll a parádi erdőbirtok egy részéből, a bodonyi, szuhai és felső-ballai erdőből. 3. A siroki erdőgondnokságot alkotja a siroki erdők egy része, a Reesk—Derecske—Mátraballa és Szajla határában lévő ú. n. : „laki erdő“ és a Szentdomonkos község határában fekvő uradalmi erdő. 4. A kőkúti erdőgondnokság a siroki, verpeléti, dobrői, vécsi és kisanánai erdőrészek összefoglalásából alakult ki.

Az erdőgondnokságok területe 3500—6600 k. h. között váltakozik. A védő kerületek vizsgázott erdővédek felügyelete alatt, a helyi viszonyok szerint, 600—1500 k. h. kiterjedésűek.

A gazdaság tárgyát alkotó fafajok a siroki és kőkúti erdészetekben túlnyomóan cser, a domonkosi és nánai erdőkben túlnyomóan bükk és kocsántalan tölgy. A parádi és bodonyi erdészetben a domináló fafaj a bükk, melyhez váltakozó elegyarányban társul a kocsántalan tölgy és esertölgy. A nagykitérjedésű kopárok befásításával, a jövőben jelentékeny állalakotó fafajmunkké válik az ákác, a Parád fürdőt övező dísz- és véderdőben a luczfenyő, itt és a siroki kopár fásításoknál a fekete és erdei fenyő.

Alárendelt fanemekként szerepelnek a gyertyán, nyír, éger és nyárfa. A régi rendszertelen gazdálkodás következtében kiritkult vágásokban és hiányosan felújult területeken, mint irtandó gyomfa, elterjedt a rezgő és ezüst nyár, a rekettye-fűz, nyírfa és boróka.

Az erdőhasználat főleg tűzifa-termelésre irányul. A eseres sarjerdők e célból 50. a bíkkes erdők vetővágatok alkalmazásával középerdő üzemben 80 éves fordulóban kezeltetnek. Újban nagy gondot fordítanak a mindinkább gyérülő tölgy visszatelepítésére. A vágások pótlása a sarjak kellő kiméltel mellett makk-vetéssel és esemete illtetéssel történik.

Az évi vágások eredménye, mint tűzifa, kisebb méretű tölgy-épületfa, kerékgyártó és ipar szerszámfa, némely faragott készítmények (falapát, targonca, ököjáróm stb.) és évente égetett faszén a felső erdészetekben túlnyomó részben az uradalmi üveggyár és a mezőgazdaságok szükségleteinek fedezésére fordítatnak. A főléslegek a parádi vasúti állomásnál emelt faraktár közvetítésével kerülnek értékesítés alá. Az alsó (síroki és kökúti) erdészetek fatermése helyben kerül eladásra. A keresleti viszonyok megfelelőek, a mátraalji alföldi lakosság nagy részben innen szerzi be és szállítja saját igájával tüzelő-szükségeit.

Az erdei termékeket általában tengelyen szállítják fogyasztási helyeikre, illetőleg a mátravidéki vasút mentén emelt rakodókba. A terep szagatottsága, az egyes völgyek csekély kiterjedése, pénzügyi szempontból lehetetlenné tesz mindennemű mesterséges közlekedési, szállítási berendezkedést s ugyancsak a leküzdhetetlen terepakadályokon és sajátos birtokviszonyokon múlik a különben rég szándékolt iparvasút elkészítése.

A munkáviszonyok eddigelő megfelelőek, habár a nagymérvű amerikai kíváncsiálást által a régi favágók száma mindinkább apad. A szociálista mozgal-makkal kapcsolatban az igényesség nöttön-nő, a munkabérek 6 év óta 100 %-al emelkedtek s a munkás-fegyelem is jelentékenyen meglazult ; mindamellett az uradalom eddig még nem alkalmazott represszáliákat.

Vadászat.

A vadászati viszonyok sokoldalúsága nyomon követi a fennebb vázolt terep-és növényzeti dús változatosságot. Az alföldi nyúl, fogoly-és vadruca-vadászattól a hegységi erdőrengégt hatalmas szarvasáig és az áthatolhatlan bozótok vadkanáig, itt minden képviselő van.

A mezőgazdasággal kapcsolatos részekben mindenütt előfordul s részben gondozás alatt áll a nyúl és a fogoly. Az előhegyekben hozzájuk társul a eszár-madár és őz. A gímszarvas és vaddisznó az uradalomnak e területein inkább csak váltó vadként fordul meg. Az előbbi a kisebb erdőterületeken nem talál elegendő nyugalmat, az utóbbit, mert kártékony : irtják. A felső erdészetekben azonban főleg a nagy vadak legnemesebbike kiváló gondozás tárgya. A vadászatiilag teljesen kipusztult mátrai pagonyokba néhai gróf Károlyi Gyula telepítette az első rőt vadállományt, a múlt század 70-es éveiben. Hogy nagy áldozatokkal szevett kedvező vadját a vadorzóktól megóvjá, bekerítettette a parádi erdészet mintegy 4000 k. holdnyi területét sodronykerítéssel, s innen származik a „Vadaskert” elnevezés. Ugyanakkor a tulajdonos gróf kebelbarátja, gróf Wenckheim Rudolf, a bodonyi erdészet szabad pagonyaiban telepítette meg a fővadat, mely évek múltán elterjedt és meghonosodott az egész Mátra vidékén. A vadászat könnyebb gyakorlása céljából épült a Galya kies pontján ma is meglévő kényelmes vadász-lak : a „Rudolf tanya”. A vadaskerti Saskó és Rózsásbérc tövében épült a „a Rózsaszállás” nevű vadásztanya. E két kastélyszerű vadásztanyán kívül, több eserkészkenyhő nyújt éjjeli szállást és oltalmat.

A vadász-faunához tartozik az említetteken kívül az őz. A nyírfajd megtelepítése nem sikerült. A ragadozók közül gyakori a kis és nagy menyét, a görény, nyuszt, nyest, róka, vadmaeska, borz. Farkas a 70-es években mutatkozott utól-jára a bodonyi pagonyban. Szentdomonkoson 1902-ben, Síroiban 1904-ben jelentkezett átváltó vadként : a medve.

A ragadozó madarak világát képviseli a karvaly, héja, ölyű, kisebb sólyom-fajok ; szívesen megfordul itt a vándor-sólyom és ismételen került terítékre a közsázi sas. Szalonkának kedves átvonuló helye, sőt költésre is marad e pagonyok nyugalmas esalitjaiban. A fővadat és sörtevadat télen át e célra berendezett etetőknel szalas takarmány- és abrakfélével etetik, a szókat pedig folyton karban tartják. A vadkárokat felbeeslés szerint térítik meg.

Az erdei mellékhasználatok között említésre méltó a kokút gozzúzóval berendezett kavicsbánya és a siroki homokkőbánya, mely felépítményekre értékes faragott kőanyagot szolgáltat.

Bányászati szempontból e hegyvidék jelentéktelen. Kősenkibúváások itt-ott mutatkoznak, de a telepek csak pilléserűk és fejtesre nem érdemesek.

A parádi és bodonyi vízialom, mint régmúlt idők maradványa, még fennáll, de munka-teljesítménye a bizonytalan vízi erő következtében csekély.

Parád fürdő leírását és ismertetését más helyen találja az olvasó.

SZŐLŐGAZDASÁG ÉS GYÜMÖLCSTERMELÉS.

Történelmi forrásaink az évszázadot, melyben Heves vármegyében az első szőlőtelepítések keletkeztek, nem jelölik meg; de az Árpád házbeli királyok uralkodása alatt a szerémségi bor mellett már az egri, szegszárdi és budai borok is híresek voltak.

Történelmi vizs-
szapillantás.

A Heves vármegyeét illetőleg fennmaradt első urbáriumban, az 1551-ik évben a borszolgálmány már nagyobb mértékben szerepel. 1546-ban Egerben a vár alatt volt egy „Olasz-utca”, melyben olaszok laktak, kik tán századok óta foglalkoztak szőlőtermeléssel is. Heves vármegye szőlőgazdasága, nem tekintve a tatárjárás és török uralom alatti visszaesést, lassan bár, de fokozatosan emelkedett; fénykorát azonban a filloxera föllépte előtt, a múlt század hatvanas éveiben érte el. A filloxera e vármegyében 1885-ben, Egerben 1888-ban lépett föl és csakhamar 50 község határát pusztította el.

A szőlők felújítása 1891-ben vette kezdetét. A m. kir. földművelésügyi minisztérium nemesak telepítési anyagot (vadverszőt és oltványt) bocsátott olcsón, gyakran kedvezményes áron, sokszor ingyen a szőlőbirtokosok rendelkezésére, de szakértőket is; nevezetesen: előbb *Ferk Miklós*, utóbb *Egey Szilárd* és *Kiss Ernő* ker. szől. és bor. felügyelőket.

Felújítás.

Samassa József dr. bíboros-érsek is kivette részét a rekonstrukció előmozdításában. Hat éven át évenként 30—40,000 oltványt adományozott az egri kisebb szőlőbirtokosoknak és azonkívül nagymennyiségű karót is.

A szőlő-felújítások zöme azonban az 1897 és 1898-ik évekre esik, mikor a kinstár közreműködésével az 1896. V. t.-cikk alapján agrár-kölesönöket engedélyeztek a filloxerától elpusztított hegyi szőlőterületek új beültetésére. Ez oly lendületet adott a telepítéseknek, hogy a vármegyében rövid idő alatt kb. 450 agrár-kölesönös szőlőbirtokosnak 1000 kat. holdra két millió koronát folyósítottak.

A hegyiszőlők túlnyomóan a Mátra- és Bükk-hegylánczolatok lejtőin terülnek el és pedig: az „Egri borvidék” a vármegye éjszakeleti részén, a Bükk hegységén; a „Gyöngyös-Visontai borvidék” a vármegye éjszaknyugati részén, a „Mátra” hegység lejtőin. A vármegye déli, délnyugati és délkeleti részein nagy kiterjedéssel homoki és szántóföldi szőlők vannak. E síkfekvésű szőlők előnyös viszonyaikkal a hegyi szőlők fenntartását megnehezítik.

Szőlők fekvése.

Az egri borvidék magába foglalja Eger városát, az egri járást, valamint Borsod vármegyéből Andornak, Ostoros, Kis-Tálya, Noszvaj, Novaj és Szomolya községek határait. A gyöngyös—visontai borvidék a gyöngyösi járás, Gyöngyös város, a hatvani járás és a pétervásári járás szőlőit. Mindkét borvidéken vannak sík, szántóföldi és homoki szőlők, a melyek sík fekvésű következtében e borvidékek kerületéből kiesnek, kerti borokat termelnek s így kerti szőlők.

A „Mátra” hegység köze a trachit és amak különféle módosulatai; a „Bükk” hegysége a kristályos pala, jura-mész és a trachit-módosulatok; helyenként „lősz” is található.

A hevesi és tiszafüredi járás az ú. n. „Alföldi borvidék”-hez tartozik. E két járásban nagymennyiségű kerti bort termelnek, futóhomok, barna és fekete homok, vörösvasas agyag, és különféle vályogtalajokon. Legtermékenyebb talajok a gyöngyös—visontai borvidéken vannak. Egerben már sokkal változatosabb a talaj szerkezete; általában kötöttebb, nehezebben művelhető és itt-ott soványabb; de a legsoványabb talajokat mégis Apcz vidékén találjuk, hol sok az ú. n. kőporos és kőves talaj is. A hegyek fő talajfelesége szerencsére a trachit maladé-

kéből képződött termékeny nyirok, a melyben szórványosan még el nem mállott szemcséket és kisebb-nagyobb kőzetdarabkákat lelhetünk.

Szőlőterület.

A vármegye szőlőterülete — az 1906-ik évi hivatalos statisztikai adatok szerint — 7947 hektár, vagyis 13.904 k. hold, az újabban telepített szőlőterületekkel együtt azonban kb. 15—16 ezer k. hold, melyben a hegyi és szántóföldi szőlők kb. egyenlő mennyiségűek.

Szőlőművelés.

A szőlőművelés meglehetősen magas fokon áll és ebben a vezetőszeret az ügyes gyöngyösi népé. A munka rendesen márczius második, vagy április első felében, a talaj megszikkadása után, a nyitással kezdődik, és a metszést a hiányzó tőkék pótlása követi; néhol a metszés előtt pótolnak.

Egyes szőlősgazdák ősszel is metszetnek, ámde az őszi metszés ez ideig nem tudott nagyobb teret hódítani. Tapasztalat szerint e vidéken az április első felében való metszés sikerült legjobban, mert az adja a legjobb termést. A metszést és pótlást a károk megigazítása és pótlása követi. Ezután tavaszon és nyáron át háromszor kapálják, ötször-hatszor kötözik, egyszer-kétszer permetezik a szőlőket. A kisebb szőlőbirtokokok még nem permeteznek eleget.

A szőlő zöld munkájára, az ü. n. válogatásra (gyomlálásra) ez idő szerint e vármegyében még kevés gondot fordítanak; esakis a nagyobb és jobban kezel. szőlőkben végzik e fontos munkát; helyiely-közzel már a kisgazdák is kezdenek válogatni. A szőlők újra telepítésével, a metszést illetve, a régi kopaszfej-műveléssel ma már ügyszólván teljesen fölhagytak; most a csapos, hosszú és rövid váltócsapos és egyes, magasabban termő szőlőfajtáknál a szálvesszős művelés van elfogadva és elterjedve, mellőzve az idősebb részek (bak és szarvak) nevelését; mert a szőlősgazdák azt tapasztalták, hogy az ilyen idősebb képződményekkel ellátott tőkék idő előtti fölmagasodnak (fölugranak), tavasszal rosszul fakadnak és ez a fölugrás néha oly méreteket ölt, hogy a tőkéket a körülöttük fekvő földdel beföldni majdnem lehetetlen. úgy hogy azok szigorúbb telekben ki is fagyhatnak; azonkívül sok tőkefej egyoldalúvá is válik. Most minden erősebb termőtőkéen 2—4, rövidebb-hosszabb, 2—5 rügyes termőcsapot és 2—3 egyrügyes biztosító (ugar) csapot hagynak.

A szálvesszős művelésnél 2—3 ugar és 1—2 szálvessző szerepel. A kitermett csapokat a legtöbb gazda tavasszal töben levéteti és az ugarcsapokon termésre s a tőke fejéből előtört hajtásokon ugarra metszett. — sokan ellenben, ha a kitermett csap jól fakadt és az „alsó” 1—2 rügyéből erőteljes, érett vesszőt hozott, ez alsó hajtásokra (2 éves), vagyis eseresapra metszenek termőre és a tavalyi ugar-hajtásokat részben termőre, részben a fejből előtört hajtásokkal együtt szükség szerint a kellő helyen ugarra metszetik, — óvakodván a tőke felugrásától.

Pótlásra a hegyi szőlőbirtokokosok gyökeres vadvesszőt, vagy gyökeres oltványt használnak; síma vadvesszőt, vagy síma oltványt esakis a kisgazdák ültetnek el. Sok szőlőbirtokos zöld oltást (ék, vagy egyszerű párosítás) döntéssel, avagy fársra-fás angolnyelven párosítást döntéssel használ. A homoki szőlőkben bűjtással és döntéssel pótolnak; a sík szántóföldi oltványszőlőkben épígy, mint a hegyekben.

Az utóbbi (5—6) zordonabb természetű éveken a zöld oltások nyáron át nem értek be kellően, úgy hogy az ilyen éretlenül ledöntött kis tőkék 1—2 év alatt jobbra elpusztultak; e miatt a termelők a megbízhatlan zöld oltásokkal fölhagytak és a fársra-fás oltás döntési művet mindegyre nagyobb tért foglalt.

Sok kisgazda a pótlásra, sajnos, még ma sem fordít kellő figyelmet; ez okozza azt, hogy a szőlők hiányosak, egyenetlenek és olyanok, mintha pusztulnának.

Az elemi csapások közül legtöbb kárt tesz a jég; különösen Eger határának szőleiben. Az utolsó 8 évben Eger szőleinek egyes hegyeit már négy-öt éven át verte el 30—60% kárt okozó jégeső; némely évben kétszer-háromszor is egymásután, úgy hogy 95—100%-os károk is voltak.

Lényeges károkat okozott mostanában a téli fagy is, különösen a födettel-nül maradt szőlőkben, valamint a késő tavaszi és korai őszi fagy, főképen az alacsony vagy rosszabb fekvésű (keleti-nyugati) szőlők termésében. Legnagyobb kárt azonban a sík fekvésű szőlők és az oltványiskolák szenvedtek. A szőlők felújítása óta legnagyobb fagykárt okozott az 1908. évi korai őszi fagy a termésben, a fiatal pótlásokban és az oltványiskolákban. Az 1909-iki késő tavaszi fagy a termésben és a zöldoltásokban tett kárt, de utána a termőtőkék a rendkívül kedvező időjárás következtében búján és közepes termésre fakadtak.

A rothadás a szőlők fölüjútása óta csak 1902-ben pusztított. A virágzás 1906-ban volt kifogásolható.



Gróf Sztáray Taszilo sziklába vájt tanyája.



Az érseki uradalom Albert-majorja.



Az egri m. kir. vinezellériskola.



A Pajzs-féle uradalom Anna-telepi borháza.

A peronoszpóra viticola többnyire június végén és július elején szokott föllépni; de leginkább a síkföldi szőlőkben pusztít, a hol sehogyz, vagy csak lazán védekeznek. Legelterjedtebb permetező anyag a rézgálicz, az Aschenbrandt-féle bordói por, az azurin és újabban Schloesing bordói pora. A legnagyobb peronoszpóra-kár 1909 július havában történt, néhol 60—80%-ig.

Lisztharमत a száraz évek augusztus havában, szörványosan szokott föllépni, de tetemes károkat csak elvétve okoz.

A rovarok közül a firkáló-bogár, az eszelény és mezei tücsök tesznek kárt; a két első ellen szedetéssel, az utóbbi ellen korai kapálással védekeznek.

A művelési költség tán sehol az országban nem magasabb, mint pl. Gyöngyösön, mert ott már a nyítás is többnyire 4—5 kor. napszámmal kezdődik és 3—6 kor. között váltakozik, sőt zöldoltás vagy mohás oltvány készítésekor a 6 koronához még szálonna és bor, vagy pálinka járul. Gyöngyös vidékén 2—4 kor. között. Eger és vidékén 2—5 kor. között. Apcz vidékén 1 kor. 50 fill. — 3 kor. között; a síkföldi szőlővidékeken 1 kor. 50 fill. és 4 kor. között ingadozik a férf-napszám egész éven át. A női napszám vidék és idősak szerint 80 fill.-tól 3 kor.-ig.

A munkás-osztály értelmiség és ügyesség tekintetében magas fokon áll. főkép Gyöngyösön és Egerben. A gyöngyösi munkásnép tán legjobb az országban. Jó és erőteljes munkás az egri is. A falusi munkásnép is, kellő felügyelet mellett, mindenre alkalmas. Legjobb női napszámok Egerben vannak.

Ha e magas napszámok mellé a permetező és kötöző anyag árát, a trágyázást, tőke és karó pótlását, adót, a vőczellér és pásztor bérét is hozzá számítjuk, akkor tán az ország egy vármegyéjében sem oly magas a szőlőtermelés költsége, mint Heves vármegyében, hol k. holdanként az évi költség szénkénegezett és oltvány-szőlőkben 250—350 kor. között; a hazai fajokkal beültetett szőlőkben 200—250 kor. között váltakozik.

A szüret ideje október hó eleje. Egyes szőlőbirtokosok azonban, kik nemcsak a mennyiségre, hanem a minőségre is törekcsenek, csak október hó dereka táján kezdik meg a szüretelést, úgy hogy nagyobb szőlőkben gyakran még novemberben is szüretelnek. A síkvidéki és a kisebb hegyi szőlősgazdák többnyire szeptember második felében már leszüretelnek.

A szüret lefolyása fehér borok készítésénél a következő: kenyerezés (reggeli) után a szedők késsel, néhol ollóval 8—10 literes fa- vagy bádoggödörökbe megkezdik a szőlő szedését, (helyenként a hibás, rothadt vagy éretlen fürtöket külön szedik) a vödörből férfi-napszámok 15—20 literes faputonyokban viszik a szőlőt a szüretelési helyre. A szőlőzúzó-malmok, prések, taposó-kádak a présházban vagy a szabadban vannak fölállítva. A szőlő a putonyból rendesen a malomba, (innét néhol a taposókádba), a malomból többnyire a présbe kerül. Kiszagdák, kiknek malmuk nincs, préselés előtt egyszerűen kitaposásak a szőlő levét. Jobb és finomabb borra törekvő szőlőbirtokosok nem malmoztatnak, de taposattják, — esetleg taposás előtt válogató asztalon kiválogattatják, sőt bogyzó rostán vagy léczácson le is szemelik a fürtöket; azután aprésekből kipréselik, úgy hogy mustjuk vas-anyaggal egyáltalában nem érintkezik. Rendszerint kétszer szokták kipréselni a törkölyt; de a kiszagdák, a kik törköly-bort (csigere-lőre) készítenek, egyszer préselnek. Néhány nagyobb szőlőbirtokos azonban háromszor is préseltet; természetesen ez a must kevésbé édes, hanem fanyar és kocány-ízű. A présekből és a malom alatti kádból leszűrt must a hordókba kerül. Sok helyen a malom alól leszűrt szín-mustot kádakban keverik össze a préseléssel; másutt ellenben az edesebb és jobb minőségű szín-mustot külön szűrik le hordókba. A nagyobb szőlőbirtokosok többnyire 2—5 hl. félfelekű hordókban hazahordatják borházaikba természetesen feldolgozásra.

Eger és Visonta jobb fekvésű szőlőiben kedvező évjáratkor, október végére a Kadarka többé-kevésbé meg is aszik; ilyenkor néhány szőlősgazda vörös aszúbert is készít, még pedig úgy, hogy az aszús fürtöket külön szedik és deszkatablákon vagy válogató asztalon az aszús bogycókat kiszemeletti, s azután tavalyi vagy idei kiejert vörös borral leöntvén, kitaposattja, és kisebb kádba vagy fenékre állított nyitott hordóba szüreti; az aszús mustot, erjedés alatt naponta többször fölkeverik és befedik, erjedés után az aszúbert hordóba szűrik és az első évben egyszer-kétszer, utóbb két évben egyszer lefejtik.

A vörösbort nyílt kádakban erjesztik ki, úgy hogy azokban a lemalmozott szőlőcsefrét 8—14 napig hagyják erjedni és a feldagadt csefrét 2—3 óránként

Művelési költség.

Szüret.

Vörös bor.

alámerítik. (esőmőszölík). Sok gazda nem engedi a eze frét (kalapot) lecsömőszölíni, hanem 2—3 óránként saját levével bőven meglocsoltatja.

A lirtokosok azt tartják, hogy nyílt erjesztéssel finomabb ízű bort nyernek, mintha zárt hordókban, erjesztő akonával ellátva, vagy kettős fenékű kádakban, zártan történik az erjesztés. Vörösbort jobbra Kadarkából, néhol Nagy-Burundiból készítenek; szőrványosan a szim sötétítésére több-kevesebb Oportót, Alicanthe-Bouschettet, Petit-Bouschettet, Marzeminót, sőt Öthellót is kevernek közéje. Leginkább azonban Kadarkából készül a vörösbort, úgy hogy október dereka táján a jól beérett, de meg nem aszott fürtöket leszedik; a rothadt, sértett, éretlen fürtök és bogyók kiválogatása után kitapossák vagy lemahozzák és nyílt kádakban kiejeszítik.

Miután a Kadarka, kevesebb festő anyagával, egyike a halványabb vörös bort adóknak, sokan ezen úgy segítenek, hogy a must $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ részét lemerik, vagy olyan törkölyt adnak hozzája, a melyből siller-bort készült. Vörösbort készítésénél a lebegyőzés itt nincs elterjedve, mert a főfaj, a Kadarka, aránylag kevés esersavat tartalmaz, (jellegük az egri és visontai vörösbortoknak, hogy nem tölányarok) és ha a kecsányt eltávolítjuk, a bornak esetleg az okvetetlenül szükséges fanyarsága se lesz meg. Ha leszemelik a szőlőt, tényleg finomabb bort kapnak: de hogy kellő fanyar íze legyen, a mustból sokat, majdnem felét le kell merni, miként kevesebb vörösbort nyernek.

Az egri és visontai vörösbort országszerte kedveltek, sőt az ú. n. „egri bikavér” külföldön is ismeretes és egyre terjed.

A termés mennyisége k. holdanként fölötté változó. Legnagyobb a tíz évi átlagos termés a síkföldi (elsőrendű búza- és löhere-földeken is vannak szőlők) fekete vályogtalajokon, melyek oltványokkal és részben hazai (szénkénegzés nélkül) fajokkal vannak betelepítve; e szőlők 40 hl. átlagot elérnek. A homoki szőlők átlaga 15—25 hektoliter. A hegyiszlők termés-mennyiségében első helyen Gyöngyös áll, a hol 25—36 hl. átlagok vannak. Visontán az átlag 20—30; Egerben 15—25 hl. és Apez vidékén 10—20 hl.

Az 1906-iki hivatalos statisztikai adatok szerint Heves vármegye termése 13,904 kat. holdon 102,981 hl. bor és 18,357 q. eladott esemeszölő volt. Ma azonban a vármegye kb. 16,000 k. hold területű szőlőiben 200—250,000 hl. bor közepes eszendő mellett feltétlenül megterem és eladnak 25—30,000 q. esemege-szlőt. A lázi fogyasztás is több ezer métermázsa. 1907-ben 15,259 kat. holdon 231,000 q. termett. Legrosszabb helyzetben vannak azok a szőlőtermelők, kiknek szőlői magas fekvés és kiváló fajok telepítése miatt, minőség termelésére vannak hivatva és berendezve, mert a mai borüzletben a kereslet csak a könnyű, olesó asztali tömegborok iránt élénk, de a finom, zamatos borokat nem fizetik meg, úgy hogy az ilyen borokat termelő gazdák sokkal kisebb (gyakran az évi átlag fele) termésüket néhány fillérrel és csak nehezen tudják a rendes áron felül értékesíteni.

Érték tekintetében a szántóföldi és homoki szőlők termése általában néhány fillérrel alacsonyabb áron szokott elkelni, mint a hegyi szőlőké; de ezért gyakran előfordul, hogy a kedvező helyi és forgalmi viszonyok révén olesó tömegboraikat majdnem oly árban értékesítik, mint a hegyi szőlők termését.

Szüretkor, nem tekintve az 1908-iki 5—15 fillérrel alacsonyabb árakat, a kerti és homoki mustokért rendszeren 20—30 fillért fizetnek literenként, ugyanekkor a hegyi mustokért 25—35 fillért. A korán szüretelő kisgazdák 4—8 fillérrel kevesebbet kapnak. Kiforrás után az újbor többnyire 2—6 fillérrel, a lefejtett borok pedig 5—10 fillérrel magasabb áron kelnek el. Az idősebb, három—négy éves, palackképes fehérborok ára Egerben és Visontán 70 fill.—1 kor., palackképes vörösbort 50 fill.—2 kor., Egri 1886 és 1888-iki vörösbort 2 kor. 50 fill.—3 kor. Aszú vörösbort ára lit. 3—5 kor.

A szőlők felújítása óta a hegyeken az 1902 és 1908-iki években volt nagy termés. Finom minőségű bor az 1901, 1903 és 1906-ik évjáraté. A vármegye bor- és esemege-szlő termésének értékét, közepettermés mellett, hat-hét millió koronára tehetjük. A törköly ára ládánként (50—80 kg.) 1—2 kor., mmázsánként 3—4 kor. A borseprő ára hl.-ként 5—10 kor.

Első helyen áll az egri vörösbort, az ú. n. „bikavér,” mely már századok óta híres. De a filloxera pusztítása után bekövetkezett nagyfokú borhamisítások, főképp a szíres borok iránt, a bizalmat megrendítették. Amde a borhamisítók erőlyes üldözésével a helyzet tetemesen javult; ezt abból tapasztaljuk, hogy a

Termés-mennyi-
ségi-
nyí-
ségi.

A termés-
értéke.

Nevesebb
hegyi borok.

vörös borok iránt az érdeklődés évről-évre fokozódik, mert a termelők folyton nagyobb mennyiségű vörösbort szállítanak el a bel- és külföldre. E bor granát-piros, nem savanyú, testes és mégis lágy, tűzes, erős, de nem túlszesztes, egyöntetű, kellemesen fanyar, igen finom zamattal és sajátos, vaníliára emlékeztető illattal. (A magvakban van vanilin.) Az egri vörösbort bátran nevezhető a magyar vörösbork királyának; de versenyez vele a visontai is.

Egyik specialitása Heves vármegyének az ország-szerte rohamosan terjedő „siller” bora; tipikus e tekintetben az egri „Kadarka-siller”, melyet szép szíre, kedves zamata, teste és ereje, rendkívül kellemes és közkedvelt itallá tesz. Megjegyzendő, hogy e siller bor még fiatal korában is megtörés nélkül szállítható.

Eger és Visonta magasabb fekvésű szőlőiben, jobb évjáratkor, nehéz, testes, zamatos, fehér peesenyebor is terem, melyért a termelők 4—5 éves korban 1—2 kororát is kapnak literenként. Ma azonban a szőlősgazdák előtt a tömeges fehér asztali borok termelése a főcél, mert ezek gyorsan és könnyebben értékesíthetők. Az egri fehér asztali-bor erősebb és testesebb is a vármegye egyéb asztali borainál; e miatt utóbb válik fogyasztásra alkalmassá és ára is magasabb.

Legnagyobb mennyiségű fehér asztali bort Gyöngyös—Visonta termel; e bort kellemes, sima íze teszi kedvelté. Igen finom és tűzes fehér bor terem Apczon és vidékén, de ma még érdeme szerint nem részesül kellő méltánylásban. A mi a homoki és szántóföldi szőlők termését illeti, — miután ezekben a tömegtermelés a főcél, — ezeket könnyű asztali „tömeg-boroknak” minősíthatjuk, mert szeszben, zamatan és testességben messze állanak a hegyi boroktól.

A hegyiborok piceza a Felvidék, Ausztria és Galiczia; vörösborra részben Németország is. A homoki és szántóföldi boroké Budapest, Bécs és a Szepesség.

Borpiacz.

A vármegye pinczéi többnyire kőbe vágottak, de vannak rakott pinczék is. A pinczék elég jók, és átlagos hőmérsékletük 8—12°C. között ingadozik.

Pincekezelés.

A szőlők felújítása óta megszerzte örvendetes javulást észlelhetők, különösen a nagyobb szőlőbirtokosoknál, hol a pincekezelés első és főkellékére, a tisztaságra, majdnem mindenütt kellő figyelmet fordítanak. Helyileg-közzel Egerben és Gyöngyösön valóban mintaserűen kezelt pinczék találhatunk; pl. Egerben Gröber Jenő szőlőbirtokosnál, a m. kir. állami vinczellér-iskolánál; Gyöngyösön: a Gyöngyös—Visontai Bortermelők Szövetkezeténél; Visontán: a „Visontai szőlőtelep-részvénytársaságnál” stb; Egerben és Gyöngyösön még a régi világból való, több ezer hektoliter borra alkalmas sok pince van. Kis szőlősgazdánk azonban még ma is úgy kezelik boraikat, mint századokkal ezelőtt, kivéve a rendkívül ügyes és élelmes gyöngyösi köznép, a mely boraira is nagy gondot fordít. Ez meg is látszik pinczején és nagy borforgalmán. Voltak évek a közelmúltban, a mikor Gyöngyös pinczéiből 100,000 hl.-nél sokkal több bort szállítottak el.

Heves vármegyében majdnem városban és községben van „Fogyasztási Szövetkezet”, hol a vármegye borait mérik.

Értékesítő intézmények.

Külön kell megemlékeznünk a Gyöngyös-Visontai Bortermelők Szövetkezetéről, mely borértékesítő intézmény a maga nemében tán az országban is párosan. 1900-ban alakult; vezérigazgatója *Hajduska Rezső*. Alapítókéje jelenleg 400,000 kor., a tartaléktőke 200,000 kor., borforgalma 25,000 hl.; pinczejében kb. 30,000 hl. bor nyerc elhelyezést. A bevásárlás szüretkor érett szőlővel történik, melyet motorhajtásra berendezett, folyton működő hidraulikus és kézi sajtókkal dolgoznak fel. A hordók és eszközök értéke jelenleg 150,000 kor. E szövetkezet borai jól és tisztán kezeltek. Borárak: 1908. évi siller 32—36 kor. hl., 1908. évi visontai fehér 36 kor., 1906. évi rizling hl. 50 kor., 1901. évi visontai fehér peesenyebor hl. 70 kor., 1903. évi visontai vörös 70 kor. hl., 1904. évi visontai muskotály 200 kor. hl., saját főzésű törkölypálinka hl. 130 kor. E szövetkezet rövid néhány év alatt kiváló eredményt ért el. A közelmúltban Gyöngyösön két hasonló intézmény keletkezett.

A vármegye főszőlőfajtája a Kadarka, bár a főüljításkor jelentőségéből sokat veszített, mert a filloxera pusztítása előtt a hevesvármegyei hegységekben döntő mennyiségben szerepelt; ez adta meg e borok jellegét. A többi régi borfajtákat a főüljításkor jobbára mellőzték, mert a tömegtermelés céljának meg nem feleltek. A filloxera-vész előtt legelterjedtebb fajták voltak a következők: a kék Kadarka (törökiszőlő), negotini, nemes, lúdtalpu, kereklevelű, bolond (rügös) változataiban; a Rakszőlő, (fehér frankos); Juhfark; Piros-Bakator (Bakar, Pankota). E négy szőlőfajtából csak a Kadarka (nemes és lúdtalpu) van ma elterjedve és

Szőlőfajták.

joggal, mert egyike a legjobb és leghálásabb szőlőfajtáknak; bőtermő, virágzásakor nem érzékeny, akár vörös-sillernek, akár fehér boraak szűrik el, mindig finom bort ad. A Rak és Bakator e vidéken bizonyítalanul és keveset terem; boruk sem valami különösen jó. A Juhfark már többet terem, de azért ez is könnyen elrűg és rothad. A régi fehér borfaják közül legelterjedtebb a Juhfark.

A szőlők rekonstrukciója alkalmával leginkább a következő fajtákat karolták fel: Ka larka, Nagyburgundi és a köznépnél az Oportó; e két utóbbi vörösbort adó fajta kis szerepet játszik. A fehér bort adó fajták közül elterjedt: finom borra az Olaszrizling s Ezerjó; tömegborra a Mézesfehér, Kövidinka. A homoki és sznatóföldi szőlők főfajai: az Olaszrizling, Ezerjó, Erdei, Dinka-félék, Szlankamenka, Chasselas-félék, Passaturti, Mézesfehér, Ka larka.

Alanyfajták.

A hegyi szőlők rekonstrukciója alkalmával a vármegyében alig néhány száz k. hold területet újítottak fel szénkénegezéssel, mert alkalmas talaj alig volt.

A hegyek foalánya ma a *Riparia portalis* és *Rip. grand glabre* és *Rip. tomentosa*. A gyakorlatban a *Riparia*-faj minden nagyvelvelű fajtája alkalmas alanynak bizonyult, ső, kövér talajokon még jobbak, mint maga a *Rip. portalis*, mert pl. a gazdag visonai hegyekben sok 14—15 éves, jól beállott és bőven termő szőlők találhatók, melyeknek alánya nagyvelvelű *Riparia*-fajta.

Második alanyfajta a *Rupestris* du Lot, (helytelenül *monticola*), de szerencsére nem nagy jelentőségű, csak néhány száz hold területre szorítkozik: itt is azt tapasztaljuk, hogy ez olványrok bizonyítalanul és gyengén teremnek. A *Rapes ris* du Lot alig tűr el több meszet a *Ripariánál*, az okást rosszul fogadja, a reájtott hazai fajok iránt érzékeny, termése szeszélyes, a fűrtök érése kései; legnagyobb hibája az, hogy olványai idősebb korokban mindinkább természetlenebbekké válnak és tökélt csakis magas metszéssel lehet termésre kényszeríteni.

Harmadik alanyfajta a *Vitis Solonis* volt; már csak volt, mert kipusztult; itt-ott látjuk még az elhalt tőkék tőgyökeréből kihajtani. Haszontalan fajta, metszőrő-képessége esekély és itt nem válik be. A *Vitis Solonis* főhibája, hogy a reájtott nemes résztöke fejét 6—8 éves korában, ledobja.

Behozott fajták.

A vármegyébe a szőlő felújításakor az ország minden részéből hoztak szőlőfajtákat; ilyenek a Furmint, Mustos fehér, Erdei, Hárslevelű, Kriaza, Szlankamenka stb; de e fajták itt nem díszlenek kellően és a borok jellegét rontják.

Csemegeszőlő.

A csemegeszőlő-termelés a hegyi és síkföldi szőlőkben nagyon el van terjedve, de tulajdonképeni hazája mégis a homok. A fölújításkor a legjobb bortermő hegyekben is nagyon fölkapták a csemegeszőlők termelését; mostanában azonban rájöttek, hogy e fajták még magas metszés mellett is bizonyítatlanul teremnek s így a hegyi szőlősgazdák lassanként felhagyják. Legtöbb csemegeszőlőt termel Hatvan és Gyöngyös vidéke, végül Eger, Verpelét és Kápolna vidéke.

Legelterjedtebb csemegeszőlőfajták a következők: Chasselas, számtalan válfajtaiban, Passaturti, kevésbé Madelaine Royal, Ezeréves Magyarország, Kék és Fehér Keeskecsesi, Génai fehér, Muskát, Hamburg, Csaba-Gyöngye stb. Igen gyakran a korai Oportót, Mézesfehért és a kései Kövidinkát, sőt a Ka larkát is csemegeszőlő gyanánt értékesítik. A Chasselas-féléknek nagy előnyük, hogy a késő tavaszi fagyok iránt legkevésbé érzékenyek.

Amerikai telepek.

A vármegyében aránylag kevés az amerikai telep. Legnagyobb a kir. vinczellér-iskoláé: 15 kat. hold, melyet a székesfőkapitán és Eger városa közösen bocsájtottak a kincstár rendelkezésére, kikötve a város magának egy millió elsőosztályú sima vadvevőstől féláron (2000 sima vessző = 1000 gyökeres vesszővel.)

Pásztó község amerikai telepe 15 kat. hold. Kisebb telepek még: Gyöngyös városa. Hanák Kolos Abasáron. Liskay Lajos Rózsaszentmártonban.

Borászati intézmények.

Heves vármegye szőlészetiének kiváló fontosságát a m. kir. földművelési minisztérium is elismerte, midőn 1890-ben Egerben ker. szől. és bor. felügyelőséget állított fel, kinevezvén arra Ferk Miklóst. 1897-ben állították fel Egerben a vinczellér-iskolát, melynek igazgatója előbb Egey Szilárd, utóbb Kiss Ernő, a ker. felügyelői teendőket is ellátta. A vinczellér-iskola két éves tanfolyamán állandóan 25—30 növendék nyer többnyire teljesen ingyen-kiképzést. Az igazgatónak a tanításban 2—3 tisztviselő segédkezik; a tanításra két tanterem és egy laboratórium szolgál. A telep 27 kat. hold, ebből 15 hold amerikai telep, 6 hold termő szőlő, 6 hold olvány és faiskola, park, konyhaker és belsőség; e területen a növendékeket gyakorlatilag kiképezik. A telep bortermése palackozható (3—4 éves); érettségig az állami pénzében van elhelyezve.

Trágyázás.

Trágyázás tekintetében a hegyekben különösen a kis gazdáknál sok a kívánni való. Leginkább csak földnek: i. i. a záporoktól lemosott humuszos földet iszapfogó gödrökben fölfogván, puttonyokban visszahordják a tőkék mellé. Nagy baj, hogy a hegyvidéken nincs szarvasmarha-tenyésztés. A gazdák 1—2 lovat tartanak és a kevés trágyaértékű lótrágyával trágyáznak. Szarvasmarha- és sertés trágyával csak kevesen és kisebb területeket látnak el. Újabb időben azonban mindjobban felkarolják a kereskedelmi trágyákat, nevezetesen: a kőbányai szárított sertés trágyát, a debreceni tőzeggel trágyát, a Cséry-féle szeméstrágyát és a Chili salétromot. E trágyákat it-ott már a köznép is alkalmazza. A hegyi szőlők útjai általában rosszak, csak Gyöngyös és Visontáé jó; a trágyaszállítás nehézkes és költséges. Rendszeren 50—60 kétfelvas kocsis, vagy 80—100 egyfelvas kocsis istállótrágyát számítanak 1 kat. holdra. A Chili salétromot leginkább pótláskor használják. A trágyázást illetőleg első helyen áll Visonta és Eger, e hol félszáz a nagyobb szőlőbirtokok, jobbra rendszeresen minden 4—6 évben, áttrágyáztatják szőlőiket; valamint a nagyobb homoki szőlőbirtokok is. Az elhasznált trágya mennyiségét kb. 100,000 kocsim 600,000 méter-mázsára és értékét, kiszállítva: 300,000 koronára tehetjük.

Helyenként a kifőzött törkölyt és seprőt is fölhasználják; de a szőlővenyigét eltávolítják, esetleg a visszamaradt hamut a szőlő homokos részein a tőkesorok közé hordják.

Heves vármegyében a gyümölcstermelés csak a múlt század második felében vett nagyobb lendületet és azóta fokozatosan fejlődik. Változatos fekvésű és talajú hegyei, nagykitérjedésű homokjai a különböző gyümölcsfajok termelésére alkalmasak. A szőlőműveléssel karöltve, mindenütt találunk gyümölcstermelést; de azért a gyümölcsfa sok helyen még ma is mostoha elbánásban részesül.

Gyümölcstermelés.

Heves vármegye egyes gyümölcsfajokat illetőleg már századok óta ügyszőlő-ván egyetlen piacra volt a felvidéknek és Galicziának; ezeknek a piacait cseresznyével, meggyel, nyári és őszi barackkal mindig ellátta és látja el ma is. A közlekedési viszonyok javultával a kereslet is nagyobbodott s ez a gyümölcstermelés fejlődését és a gyümölcsfák megbeesülését vonta maga után. A gazdák a szőlőkben előtört vadserjéket szemzés, párosítás, ékbe és hasítékba oltással nemesítik, sőt sokan magoncokat termelve és beoltva, maguk nevelnek gyümölcsfákat. A köznép kulturális érzékének növekedésére mutatnak az egyre szaporodó kereskedelmi kertészetek és községi faiskolák. Első helyen áll a gyümölcstermelés terén Eger, hol minden szőlősgazdának van kisebb-nagyobb gyümölcsöse, vagy legalább gyümölcsfái, elszórtan a szőlőjében és körülötte.

A hegyes vidékek főgyümölcsfajai: a cseresznye, dió, azután a szilva, meggy; kismértékben őszi és nyári barack; a síkvidékeké az alma, körte, szilva, nyári és őszi barack, cseresznye, meggy, dió.

Bár manapság a földművelési minisztériumnak a kártékony rovarok elűzését célzó rendeletét a helyi hatóságok elég pontosan végrehajtják, mégis némely évben a kártékony rovaroknak légioi lepi el a gyümölcsfákat. Közülük legelőbb kárt tesznek a bimbó- és rügylukasztó bogarak, a gyűrűspille hernyói, az alma- és szilva-moly hernyói, a cseresznyelég, a levél- és paizstetvek. A köznép a hatóságilag ellenőrzött pete- és hernyófészkek szedésével védekezik ellenük; jobb gazdák enyvygyűrűket, petróleum-emulsiót, dohány- és rézgálic-permetezést is alkalmaznak s így lassan bár, de mégis fogy a kártévő rovarok száma. A gerincek közül, zord, havas telek alkalmával, a fiatal gyümölcsfákban nagy kárt okozni szokott a mezei nyúl, mely a fő fölött körülragja a csemetékét.

Tán megközelítjük a valóságot, midőn azt mondjuk, hogy a vármegye 16,000 kat. hold szőlőiben legalább 320,000 db. gyümölcsfa él és 115 községnek és két rendezett tanácsú városának határában 700,000 gyümölcsfa van, nem számítva természetesen a faiskolák magonczeit, oltványait, a ribizke, köszméce és szőlőserjéket. Szőlővény kb. 60,000,000 db. van a vármegyében.

A fák gondozása nem alapos s ez a kis gazdáknál csak a száraz galyak eltávolítására és legfeljebb a fák tövének körülásására szorítkozik; helyi-vel-közzel a fák törését be is meszeli. Intelligensebb gazdák gyümölcsfaikat metszik is.

A hegyek szerenéséje, hogy oly gyümölcsfajai (cseresznye, meggy, dió) vannak, melyek kororáik maguk alkotván, különös ápolásra nem szorulnak.

A termés mennyiségéről és értékéről sínesen határozott adataink, e tekintetben némileg a cseresznye lehet irányadónk, a melyből 1909. évi június hó 1-től

július 10-ig Eger és Gyöngyös városok állomásairól 420 vagonnal szállítottak el. Egy vagonra 35 q. véve á. 20 koronájával, az 700 kor. s így összesen 294,000 korona; ha ehhez a nagyméretű házi- és helyi-fogyasztást is hozzászámítjuk, valamint a kisebb vidéki eladásokat is; akkor az összes ez ilyen termett cseresznye értékét kb. 400,000 koronára tehetjük; ha most a többi összes gyümölcsfák jövedelmét ugyanennyire becsüljük; akkor a gyümölcstermés értéke 800,000 korona.

A hegyek gyümölcstermésének főpiazza Galiczia és a Felvidék; a síkvidékek termésnek piazza Budapest és részben az Alföld.

Legelterjedtebb gyümölcsfajok a cseresznye, e fajtából különösen az „Egri korai” játszik nagy szerepet, mely május végén érik, piros, elég édes, kellemes ízu; Galicziában közkelvelt; ezenkívül főképen a nagy, fekete, ropagós és a rózsaszínű, ú. n. hajagos cseresznye van elterjedve. A legértékesebb és leglívőbb gyümölcsfaj a cseresznye, mert minden évben meghozza a maga rendes jó termését. A diók közül a közönséges és papírhéjú fajtak; a szilvák közül a „besztercezi” és különféle ringló-fajtak; a meggyekből a „spanyol” és „nagy körösi” s az apró, magrólkelt, ú. n. „czigánymeggy”-fajtak vannak elterjedve. A nyári barackok közül a „magyar legjobb”; Az őszi barackfajok közül a korai „Sándor” és a késői „duránczi”; Az almák közül az „arany-parmen”, „bóralma”, „ezitromalma”, „Kalvill”, „Török Bálint”; A körök közül a „császár”, „vaj”, „körték”, a sárga és zöld „purgament”-fajtak és az „Egri” körte kultiváltaknak.

Igen szép és szakszerűen kezelt gyümölcsöse van Egerben Braun Károly városi tanácsosnak és Debreczeni János kanonoknak; Gyöngyösön a városnak; Poroszlón Graeff Jenő földbirtokosnak; ezeken kívül számos kisebb-nagyobb gyümölcsösök és kereskedelmi kertészetek vannak a vármegyében.

ERDÉSZET ÉS VADÁSZAT.

Heves vármegye összes erdőterülete 117,000 k. hold, tehát az egész vármegye területének hatod része.

Heves vármegyében a síkságon alig van erdő. A Tisza mentén az árterületeket ékíti néhány száz hold fűzes és nyár-erdő; Demjénen, Keresenden és Füzesabonyban az egri érseki uradalomnak van egy-egy tölgyet is termő kis berke, végül Erdőtelek község határában egyes gazdemberek tölgyet ültetett szőlő akáczások szakították meg az Alföld egyhangú rónáit. Kevés az Alföld erdeje, de a mi van, azt meg is becsülik. A nyárfák köbméteréért 10—20 koronát is adnak, a fűz-rózse kocsiherkenként 10—15 korona, az akácot megfizetni sem lehet, felhasználja az, a kinek terem.

Faipartelepe is van a tiszamenti nyár-erdőknek; Tiszafüreden egy kefe- és gomb-gyár van, mely tekintélyes mennyiségű nyárfát dolgoz fel évenként. Van ugyan a tiszamenti községekben, mint Poroszlón és Tiszaórvényen több keretes gőzfűrés is, ezek azonban a Tisza hátán érkezett máramarosi fenyőfát vágják fel fűrészfűrűs s így a vármegye erdőgazdasági viszonyait nem érintik. A szatmári püspökség, egri káptalan, kassai káptalan, stb. szőlő néhány kötött birtokos tiszamenti berkeiben tölgy- és köris-ültetéseket is telepített, mely ültetvények hasznát azonban csak majd a jövő nemzedék fogja látni.

Heves vármegye tulajdonképeni erdői a Mátra hegység, a Mátra dombvidék és a Bükk hegység lejtőin és oldalain zöldelek.

Mátra hegység
erdői.

E három erdővidék élesen különbözik egymástól. A Mátrát a Mátra dombvidéktől a Tarna, illetőleg a Tarnának Reesk és Mátrabállán átfolyó ága és kis részben a Zagyva folyó választja el.

A Mátra csaknem az Alföldből emelkedik ki, a Zagyva és a Tarna völgyektől övezve. Erdőit értékessé teszi az alföldi fapiaczokhoz és Budapesthez való (100 km.) közelsége, főképen pedig, mert minden oldalról van vasútja. A Budapest—Ruttká, Budapest—Miskolc és a mátrai vasút-vonalak egészen körülöföggák. Legmagasabb hegye a Kékes (1010 m.), a honnan gyönyörű kilátás nyílik az Alföldre és a Felvidék hegységeire.

A Mátra déli és keleti oldalain, főképen Kisláná. Gyöngyös vidéken kőves trachit-törmek alkotja az erdőtalajt. Nehol, mint Domoszló határában, valószínűs kőtömegekből emelkednek ki a tölgyes-erdők, de azért, ha látszólag kevés

is néhol a termőföld. — a legelő marháktól csaknem terméketlenülé taposott szleek kivételével — a fa növekvése általában kitűnőnek mondható. Ennek oka, hogy maga a sziklatalaj mélyen fekszik a kötőrmelék között elfuthat a fagyóker.

A völgyek a Mátra e részein általában szűkek, kőgörgöttegekkel elfutva. Kies kaszálók és tisztások a völgyeket nem igen díszítik, ezek inkább a kiszélesedett hegyhátakon és tetőkön találhatók.

A Mátrának éjszaki és nyugati oldalán már több a föld, kevesebb a kő, sőt Bodony, Mátramindszent, Szuha határában követ is alig található. A völgyek itt már szélesebbek, kaszálókat is találunk a völgy mentén, a hegyek inkább ellaposodnak, de a kopott verőkön sok helyen közel van a vizet, levegőt és gyökeret át nem eresztő homokkő, s ilyen helyen bizony nehezen nő meg a fa.

Mielőtt magáról a Mátrát borító erdőkről beszélünk, fel kell említenünk azt a szembetűnő különbséget, a mit az 1879. évi XXXI. t.-cz., az úgynevezett erdőtörvényt alkotott a kötött birtokosok és a magánosok erdeje között. Ez a törvény ugyanis, míg a kötött birtokosokat erdejük szükséges fakészletének állandó fenntartására kötelezte, azáltal, hogy az erdő-vágásokat csak hatóságilag jóváhagyott és ellenőrzött tervek szerint engedi meg; az erdő-felújítást, a legeltetést szabályozza, az erdőterületeket nyilvántartja, addig a magánerdőbirtokosoknak megengedte, hogy bármikor s bármilyen időközökben kivághassák erdőjüket. Az erdő fenntartására ugyan kötelezte őket, de nem intézkedett a felújítás módjára nézve, a legeltetés kellő korlátjairól megfedkezett, sőt még az erdőterület nyilvántartását is meddő módon alkotta meg.

Ezt a különbséget 1879-ben csak a törvénykönyvbe iktatták be, de akkor, ha apáink az erdőkben vadászgattak, gyakran alig tudták, hogy kinek az erdejében járnak, ma már ezt a különbséget a természet is beírta a maga nagy nyitott könyvébe. A kötött kézen levő erdők még megőrizték az erdő minden kincsét, de ne lépünk túl a határon, mert könnyet facsar szemünkbe a szomorú látvány.

Kirabolva, megfosztva találjuk ott túl az erdőt minden szépségeitől. Ligetes fecsoportok, vagy ritka eszerjés közt ránk tűz a nap heve, csipke, galagonya, kőkény tépi ruhánkat, járhatatlan szakadékok állják útunkat, a patak vize elakad, kiszáradt vagy elposhadt; birkanyáják bűze üzi el az erdei illatot, és a kolomp riasztja meg az erdő vadját!

Nem minden magánerdő nyújt ily szomorú képet a Mátrában; mert egyesek az erdő iránti szeretetből és vadászati kedvtelésből óvják erdejüket a pusztulástól, megkínélik a mértéktelen legeltetéstől, mint a Mátrában pl. Borhy György teszi, a ki mintegy 2000 kat. hold erdejét szépíti, tatarozza, javítja és óvja. De még ezekben a magánerdőkben is meg van támadva az állandó jövedelmelmező biztositásához szükséges fakészlet, tehát a minden időre biztositott okszerű erdőgazdaságról a magánerdőknél beszélni sem lehet.

A Mátrában nagyobb kötött erdőbirtok három van, ú. m. a gróf Károlyi Mihály parádi hitbizományi erdeje, az egeri érseki uradalom gyöngyössolymosi erdeje és Gyöngyös város erdeje.

A Károlyi Mihály erdeje Parád fürdőt övezi, felnyúlik a Kékestetőig, s kiterjed Bodony, Parád, Reesk, Sirok (Kökút), Kispána és Markaz községek határára. Erdőgazdasági leírását mellőzzük, mert azt külön fejezetben találja itt meg az olvasó, csak felemlítjük, hogy egy része vadaskertként van bekerítve, a fürdőhöz közelebb eső részletek pedig a fürdőparkot alkotják.

Az érsekuradalom gyöngyössolymosi erdőbirtoka, Gyöngyössolymos község határában, mintegy 8000 kat. hold területtel, magába zárja a Galya tetőt, a Mátrának második legmagasabb csúcsát (963 m.). Az erdőt 80 éves vágásfordulólal vágják, de itt még van is mit vágni bőven. A magasabb részeket borító gyönyörű, idős, bükkös erdőrészletek alatt, jó hasznót adó szép tölgyesek állnak. A cser csak elvétve fordul elő s ennek az uradalomnak a tölgyfáját dolgozza fel Barna Gábor és fiai parkettgyára Gyöngyösön, mely gyárban két fűrészeret, s a parkettgyártáshoz szükséges hasító, szélező fűrészek és gyalúk aprítják parketté az uradalom tölgy-, sőt részben a bükk-fáját is. A tölgyműfat köbméterenként kicsiben 12—20 koronáért, nagyban 12 koronáért: a bükkműfat 8 koronáért adják el az erdőn tő-árban. A tűzifát m³-ként 2—3 korona tőárban értékesítik. Nagy baja ennek az erdőbirtoknak, hogy a fa kiszállítására szolgáló útja igen kövesek, rosszak. Jó utak mellett a tő-ár jelentékenyen emelkednék. A birtok tiszta jövedelme kat. holdanként mintegy 7 korona.

A vágások felújítása meglehetősen sikerül, bár a korábbi évek makktermés-biánya miatt inkább sarjról újult. Az erdőbirtok egy darabban igen szép fekvésű. A Galyát, a szép kilátás kedvéért, a turisták örömmel keresik fel. Gyöngyösről jól gondozott turista-út vezet fel ide, a menedékházhoz. Völgyei bővizűek, számos igen jó forrása van. A patakokban rák van, de hala nincs. A legeltetés csak alárendelt, mert csak a személyzet esekély számú marhaját hajtják ki a gazdasági terv szerint is legeltethető erdőrészekbe. Szarvasa elsősorú, s ez idő szerint igen elszaporodott a vaddisznó, őz-állománya is igen szép. A vadászat ez idő szerint bérbe van adva.

Gyöngyös városnak közel 4000 kat. hold erdőbirtoka a Mátrabene nyaralótelepet és fürdőt tartja ölelben. Ide futnak be patakjai, melyeket számos szépen gondozott, jó forrás táplál. Az egész erdőt turista utak hálózják át. Ehhez az erdőbirtokhoz tartozik a Kékes tető is, hol húsz méter magas kilátó-torony áll.

Gazdaságilag három részre tagolódik az erdeje, ú. m. a felső erdőre, mely tiszta bükkös, az alsó tölgyeserdőre és a fürdő részére fenntartott erdőparkra.

Mind a felső, mind az alsó erdőn 80 éves beosztással sorakoznak egymás mellé az évi vágások. A felső erdőn még nagy méretű öreg bükkösökben sár a fűrész és kattog a fejsze, az alsó erdőn azonban már a szép szál tölgyesek helyein fiatal vágások zöldelnek. A fejsze alá már gyengébb méretű tölgyesek kerülnek.

A vágásokat nyilasokra osztva, az erdőben tartott árverésen értékezték; a bevételösszeg leginkább Gyöngyös város polgáraiból telik ki, a kik oly jól réverik egymásra a nyilasok árát, hogy némelyik ököllet törülgeti a szemét, mikor a drága pénzen vett fát hazaviszi. A városnak persze ez szép hasznát hoz, mert a valamire való tölgyfát m³-ként rendszerint 10 koronára becsülik fel, sőt néha a becsár dupláján is felül kél el, úgy hogy egy évi vágás terület felé 40.000 koronát is hoz, a mi holdanként 10 koronánál több hasznát jelent. A felső erdőről termelteti a város a deputátumokhoz szükséges tűzifát. Nagy kár ennél a kis erdőbirtoknál, hogy a vágási területek általában sarjról újulnak fel és hogy a fiatalosokban tisztítás, gyérítés és más, az erdő ápolásához megkívánt előhasználatok még eddig nem voltak szokásban, ellenben a polgárok jóformán teljesen korlátlanul gyakorolták a faizási jogot. A gazdasági terv szerint csak a gulyabeli marha jár az erdőn, tehát a legeltetési mellékhaszonvétel eléggé mérsékelte. Szarvas- és őzvadja szépen van, a vaddisznó sem ritka. A vadászatot bérlik.

Ezek az erdőbirtokokon kívül a Mátrában csak szétszórt tulajdonk kis területű fölött erdőbirtokokat, így a hasznosi határban a zirezi apátságának és saját határaikban a Mátra körül fekvő községeknek, illetőleg az úrbéres közbirtokosságoknak van egy-egy darabka erdejük. Ez utóbbiak állami kezelés alatt állván, később ismertetjük viszonyaikat.

Van azonban a Mátrának még mintegy 40.000 kat. hold magánkézben levő erdeje, melyeknek a használatát a törvény alig korlátozza, és e kis mértékű korlátozás bélyegét magukon viselik. Valamikor, még 30 évvel ezelőtt is, a Mátrát szép szál tölgyeserdők borították. A ki valaha látta ezeket az erdőket s most megnézné, az nem hinné el, hogy az erdős Mátrában jár.

A Vepelét, Kislána, Domoszló, Markaz, Abasár, Pálosveresmart községek határaitban levő magánerdők képe elriasztó. Nyúzzák itt az erdőt a sző teljes értelmében. Mióta a vállalkozási kedv feléledt és a Mátra szép tölgyfái a fejsze lefektette, azóta nincs nyugta az erdőnek. Alig sarjadzott ki a tőke, már 5—10 éves korban ismét vágják a tölgyeket és nyúzzák a kergét; a kivesző tuskók helyét nem pótolják, közben pedig járja, tiporja a birka.

El ünt itt a hunusz; kő-kőre mered; még két ilyen nyúzás, s kivész a tölgy sarja egészen, galagonyás, kőkénes váltja fel a helyét.

Gyöngyösörösi. Gyöngyöstarján, Gyöngyöspata községek határában is csak annyival jobbak az állapotok, hogy ott egyes nagyobb birtokosok, mint Borhy György, vagy a Vay-féle erdőbirtok új tulajdonosa, ővják erdejüket a legeltetéstől, legalább 15—20 éves turnusokat tartanak be és a kivesző tuskók helyeit pótoltatják itt-ott.

Pásztor község határában csak mintegy 400 kat. hold kiterjedésű s állami kezelés alatt álló erdő az oázis a kifosztott és kiszarolt erdőterületek között.

Legsiralmasabb azonban Hasznos község határa. A Galya tető alatt századokkal ezelőtt üveghutások telepedtek meg. Üveget már régóta nem fűjnek, de mint a kukac a sajtban, úgy eszik bele magukat az erdőbe. Mindegy itt bükkös,



Parad-fürdő.



A parádi fürdő bejárata.



Részlet a fürdőből.

eseres vagy tölgyes: már a legelőnyerés okából is pusztítják. Ezek a hutások mint hogy a saját erdejüket már régen kipusztították, fát lopnak és árulnak, lopott fából szemet égetnek s azzal kereskednek, orvvadászok és legeltetnek mindenütt. Borzalmas károkat szenved tőlük a szomszédos erdőbirtokosok erdeje is, de maguk a birtokosok sem igen kímélik.

A siralmas állapotok között némileg vigasztalóul említjük fel a báró Podmaniczky-féle tári erdőbirtokot, a hol szép erdőültetésekkel találkozzunk.

A nagybátonyi Almásy-féle erdőkben, még idősebb vágható bükk-erdők is vannak. A báró Solyomossy kisterennei uradalmához tartozó, közel 10.000 kat. hold kiterjedésű erdőségeket pedig a vadászat kedvéért megóvják a legeltetéstől s bár az egész erdő áthasznált vegyes korú, szép hasznót nyújt gyengébb hasábl és dorong tűzifa-termésével. A tűzifát Mátramindszent vagy Nagybátony állomásokra fuvarozzák s vagononként 120—140 koronáért adják el.

A Mátra dombvidék a Mátra és Bükk hegységek köti össze és a Tarna és Eger folyók között terül el. A Mátra és a Bükk hegység egy vékony erdősávval érintkezik is egymással, Sirok, Bakta és Szarvaskőn át. A vármegyének ezen az erdősávon felül eső része valamikor egészen erdőterület volt. Itt már a kőnek nyoma sínes, mély, laza, csak kissé agyagos homok, vagy tiszta homoktalaj fekszik a vízeredetű homokkő és apoka fölött. Ez ennek a vidéknek a veszte, mert a föld mindenütt könnyen munkálható és termékeny és az emberi telhetetlenség nem elégedett meg a lankás lejtők, dombhátak vagy völgyek művelésével, kiűrtotta a meredek oldalakat, felhasználta a hegytetőket és kipusztította a fát.

Mátra dombvidék erdői.

Kötött erdőbirtok itt kevés van. A gróf Károlyi-féle lútbizománynak van Mátraballán, Sirokon, (Tarnán innen) és Szentdomonkoson, az egri érseknek Egerbaktán és Fedémesen, az egri káptalannak Bátorban néhány ezer kat. hold erdejük. Ezekben a birtokokban már sok a eser, Szentdomonkoson a bükk, de azért a tölgy még ezekben is uralkodik. Ezek az erdők közel feküdvén a községekhez, már birtokelkülönítés előtti időkben is sokat szenvedtek a faizás és legeltetés miatt, s így a mai faállomány nem mindenütt kielégítő, de rendszeres kezelés alatt állván, a szépen felújított fiatalosok szebb erdőt ígérnek jövőre.

Ez erdők fáját nagyobbára tűzifává dolgozzák fel, bár minden uradalom termel kisebb méretű tölgyműfát és bányafát is. A tűzifa Egerbaktáról és Bátorból Egerbe kerül; Fedémesen, Szentdomonkoson, Ballán, Sirokon helyben értékesítik. A tűzifák ürméterenként 2—4 korona árban kelnek el. Rendszeres gazdálkodásra kötelezett darabka erdő csaknem minden község határában van itt is, úgy mint a Mátrában a községbeli úrbéres közbirtokosságoknak. Ezek az erdők állami kezelés alatt állanak, az egri jár. erdőgondnokság kerületében.

52 erdőbirtok (7394 k. h.) és 66 kopár terület (5360 k. h.) összesen 118 birtok 12.754 k. hold területet foglalnak el ezek a kis erdőcskék. Ha egyben volnának, szép kis pagony kerülné ki belőlük, de így az egész vármegye területén szétszórva, csak erdőgazdasági molekulák ezek.

Az államtól kezelt erdőcskék faanyaga ritkán kerül értékesítés alá, mert igényjogosultak maguk között osztják el. Egy-két erdőbirtok kivételével, 40 éves vágásbeosztással haladnak előre az évi használatok.

Az erdőt legtöbbször ültetéssel újítják fel, s ép azért, mert ily rövid idő alatt kell az erdőnek ismét fejseje alá nőni, újabban a gyorsnövésű és mégis értékes akácot ültetik a kivesző tölgytuskók helyébe.

Nagy átká ezeknek a kis erdőknek, hogy a birtokos rendszerint az egész falu népe, miáltal a legeltetésre engedélyezett kis területeket egészen ellepik a legelő marhák; tehát az erdő csak a 15 évi utótilalom idején fejlődhetik akadálytalanul, mert azon túl a marha, a telvény és ternő-talaj letaposásával, a gyökerek feltárásával gátolja, sőt megakasztja az erdő növekedését.

Mint a fentebbi elkülönítésből is kitészik, nemcsak a volt úrbéres községi stb. erdőterületek vannak állami kezelés alatt, hanem a birtokosok kopár területei is. A közlegelők nagyrésze ugyanis ezen a területen esupa gödör: let (heves-megyei kifejezés.) Vízmosások, lemosott oldalak, szaggatták meg a legelőt.

Az államerdészet nem nézhetvén tétlenül a legelők pusztulását, a közérdekű fásítás és vízmosás megkötési munkáját is magára vállalta.

Igy az erdőörvény 165. §-a alapján összeírták a vármegyében az összes kopár és vízmosásos területeket s azoknak az állami erdőgondnokság vezetése alatt való befásítását elrendelték, a kisebb kötött (községi úrbéres stb.) birtokosok

kopárjait pedig állami kezelés alá vették. Az állam a vármegye kopár területeinek befásítását és az állami kezelés alatt lévő erdők vágásainak felújítását két állami esemete-kert fenntartásával mozdítja elő s Terepesen 23 k. hold, Pásztón 5 kat. hold kiterjedésű állami esemetekert van. Ezekből évenként 2—4 millió, legnagyobbbrészt akáczesemetét ad ki az állam teljesen ingyen, elültetés végett, sőt a szegénysorsú kishirtokosokat. ültetési költségeiknek arányában, állami pénzségélyvel is támogatja. E nagyarányú állami támogatásnak köszönhető, hogy Heves vármegyében, az összeírás szerint, a kopárnak minősített 16 ezer kat. hold terület kétharmad részén már akáczerdők zöldelnek és e fanem szerteágazó gyökerei kötik meg a könnyen omló talajt.

A kopár területek fásítása tehát jó kezekben van; annál szomorúbb a magánerdő-területek pusztulása, a mit a törvény erejére támaszkodva, ez idő szerint még megakasztani nem lehet.

Éjszaknyugatról, Nádújfalu, Ivád, Pétervására, Erdőkövesd, Istenmezeje, Váraszó, Bükkcenterzsébet, Tarnalesz, Szentdomonkos, Szűcs, Egercsehi községek határában, egy összefüggésben közel 20.000 kat. hold erdőterület övezi a vármegyét, de rajta erdő már alig van.

Ez erdők nagy része magánbirtokosok kezén van és pedig nem is nagy darabokban, hanem nagyrészt, volt nemes közbirtokossági erdökként, a részlet-tulajdonosok között hihetetlen apró részletekre elparezellázza. Ezekben a szétparezellázott erdőkben rendes fahasználat nincs is, csak úgy lopkodva, szálanként ütnék le egy-egy érdemesebb példányt, a legeltetést pedig általában és közösen gyakorolják. Így ritkul az erdő, a marha a harasztot, televényt letaposza, az esővíz a takarójától fosztott meredek oldalakon hamar összefut, sepritolja maga előtt a könnyű televényt, a laza homokot. Így kopárosodik el az erdőtalaj s önti el iszap a réteket. Ezekben az erdőkben alig van már tölgyfa, csak a vén esertörzsek, maradtak vissza, vagy a valamivel sűrűbb záródású bükkösök. A nagyobb magánerdőbirtokosok erdőit is már jóformán letarolták; a mi még áll, azt a kedvezőtlen szállítási viszonyok miatt nem használták még ki. A Roheim Károly és Fiai budapesti fakereskedő cégtől Váraszón át a völgyekbe felvezetett erdei vasút ügyszólván e vidék utolsó fáit szállítja el a néhai gróf Károlyi Viktorné erdejéből.

Bükk hegység
erdői.

A Mátra dombvidéktől az Eger folyó választja el a Bükk hegységet. Ebben a hegységben a Heves vármegyéhez tartozó erdőség, két kisebb erdőbirtokon kívül, mind az egri érseki uradalom tulajdona. A Mátra dombvidék kiszarolt erdei után jóleső érzéssel bámulhatjuk meg ez erdő szépségeit és gazdagságát. A részben mésztalaj, részben trachit és részben pala fölött fekvő mély és középmély erdőtalajt nagyobbára tölgyes erdő borítja. A eser kisebb mértékben, a bükk meg épen alárendelten fordul elő.

A Felsőtárkány község határában levő, mintegy 10 ezer kat. hold kiterjedésű erdő, közvetlenül összefüggésben áll az uradalom felémeti, szarvaskői és egerbaktai erdőségeivel. A tulajdonképeni Bükk hegységhez tartozó felsőtárkányi pagony két gazdasági egységre tagolódik, ú. m. a felső és alsó erdőre. A felső erdő 100, az alsó 80 éves vágásfordulóval kezeltek. Ezt az elkülönítést az évi jövedelem kiegyenlítése teszi szükségessé, mert a felső erdő vágásaiból a fa kiszállítása költségesebb s így azután minden évben van vágás, közelebb és távolabb is. Szép tölgyesek kerülnek itt évről-évre fejsze alá. Termelvek itt slippert, tölgypadlót, távirnapóznát, árvédelmi karót, szőlőkarót, bányafát, de a tölgymúfa legnagyobb részét erősebb méretű rönkfaként szállítják el.

A tölgyműfa ára m³-ként 10-től egész 40 koronáig változik; a tűzifa után ún.³-ként 4 korona töart érnek el. Kat. holdanként az erdőbirtok 8—10 koronát hoz tisztán évenként.

Nemcsak gazdaságilag kiváló, de fekvésére nézve is elragadó ez a tájék. Egy darabban 10 ezer hold erdő a közel ezer méter magasságú kőlekre támaszkodva, félkörben övezi Felsőtárkány községet, a hol hét fővölgye fut egybe. Emelkedései mérsékelték, hajlásai változatosak, völgyeit és a völgyföket kes fekvésű rétek ékesítik. Patakjai — a mésztalaj vízáteresztő tulajdonsága következtében — el-eltűnnek, majd ismét előbújnak a föld alól. Két időszakai forrása: a Vereskő és Imókó alatt, a tavaszi hónapokban emberderék-vastagságú vízszárlan törnek elő s az év többi részében kiapadnak. A Lók völgyének a víze közel a község fölött, mint erős forrás buzeg ki egy hatalmas mészsízikla alól

s a szépségéről nevezetes tárkányi tavat alkotja. Felülről az erdőbirtokot csaknem függőleges kőelek szegélyezik, honnan — mint a Háromkőről, a Tarkőről, vagy a Piskőről — ritka szép kilátás tárul elénk, ha ugyan a lábunk alatt tátongó mélység látása el nem szédít bennünket. Különös nevezetessége ennek az erdőbirtoknak, hogy itt, a Sínakó alján, még 900 méter magasságban is gyönyörű tiszta tölgyeserdő áll, holott tudvalevőleg a tölgy Magyarországon ilyen magasságra már csak szörvényosan hág. Másik nevezetessége, hogy sehol az országban nem látni olyan szépen felújult tölgyvágásokat, mint Felsőtárkányban. Ez utóbbi nevezetesség Gesztes Lajos érsekuradalmi erdőmester működéséhez fűződik. Ő ugyanis, eltérve az erdőtenyésztési szakkönyvek előírásaitól, az előtilalmas részeket sertésekkel járattja és turtatja fel. Ezáltal mintegy előkészíti a talajt a makk befogadására. Ha van bő makktermés, akkor a felújulás már a sertések által betúrt makk után is bőven bekövetkezik, ha pedig gyér a makktermés, vagy nincs, akkor a tarolást megelőző éven napszámosokkal vetteti el a makkot, de nem fészekbe, hanem sertéstúrásba. Tarolás után egy-két év múlva, mint a kender búyik elő az ilyen alávetett vágásokból a tölgyesemete, bár később a sarjhajtások alá kerül ez a makk-kelés. Gesztes szakértelme itt is megtalálja a segítséget. Mikor a vágás 15 éves lesz, kivágatja az összes sarjakat és cserzés által értékesíti. Ebből az uradalom szép hasznát is húz, mert évenként 10—20 ezer koronát is behoz ez a cserzés, de a mi a fő, a makkról kelt s alákerült fiatalos most erőre kap s teljes sűrűségű, egyforma, egyenes növéssű, tisztán makkról kelt tölgyeserdő növekedik így fel.

A legeltetési mellékhaszonélvezet jelentéktelen, csak a személyzett marháját hajtják ki a megengedett területekre s így ez nem is káros. Palabányája is van erdőbirtoknak, és habár talán az egész országban itt található a legjobb fedőpala-anyag, ez a kineze az erdőnek kiaknázatlan a tulajdonos vállalkozási kedvének hiányában. A vadászatot házilag kezelik. Az évi lelövés: 8—10 drb. szarvasbika: 80—100 drb. szarvastelén, 60—80 drb. őz, 8—10 drb. vaddisznó.

Heves vármegye összes erdőterülete 117 ezer k. hold. Ha ez az egész erdőterület 80—100 éves vágásfordulól és rendszeresen kezeltenék, az összes évi fatermés 234 ezer m³ volna, a minnek töértéke, 6 koronájával számítva, 1 millió 404 ezer koronát tenne. A 234 ezer m³ faanyag feldolgozásából és fuvarozásával az erdei munkás és fuvaros évenként 1 millió 170 ezer koronát keresne.

Ezzel szemben, mert a rendszeresen kezelt erdő az összes területnek csak 53%-a, a régebbi idők gondtalan erdőkezelése miatt ránk maradt vágható erdők záródása, sőt a községekhez közel eső részekben, melyeknek talaja a legeltetésnek inkább ki volt téve, a fák növése sem kielégítő mindenütt; a magánerdők fakészlete ki van merítve, a termőtalaj kiszarolva, agyonlegeltetve: az egész vármegye összes erdőterületeinek jelenlegi évi fatermése, hozzávetőleges számítással, csak mintegy 100 ezer m³-re tehető. Ez részben gyengébb faválaszték lévén, átlag 4 koronájával, összesen 400 ezer kor. értéket képvisel. Az évi fatermés tehát 1 millió koronával ér kevesebbet, mint jó állapotú erdőnkől érne.

Az erdei munkás és fuvaros keres valószínűleg, mert leginkább tűzifa-termelésről van szó, m³-ként 4 koronát, összesen 400 ezer koronát, vagyis 770 ezer koronával kevesebbet, mint kellő erdőgazdálkodás mellett kereshetne. Ha feltesszük, hogy egy munkásalád megélhetését ezer korona kereset biztosítja, az erdők okatlan kiszarolása miatt már eddig is 770 munkásalád szájából esik ki a kenyér s ennyi család keresi boldogulását Amerikában.

Abban a korban élünk, a melyben az erdők rekonstruálásához és megbeesüléséhez komolyan hozzá kell fogni!

Heves vármegyének elég vadja van, de nem annyi, mint lehetne, ha az uradalmak és nagyobb birtokosok példájára, a községi területek bérlői is többet áldoznának a vad ővására.

Vadászati szempontból a vármegye területe két zónára osztható, ú. m. az Alföldre és az erdős vidékekre.

Az Alföld legvonzóbb vadászata, a vízi vadászat, ebben a vármegyében is haldoklik. A Tisza árterületeinek lecsapolása már megszüntette a belvizet, a nádasokat, lápokokat, csak egy-egy pocsogós érfenek maradt itt is, ott is mutatónak, a mibe száresán, vízicsibén kívül, legnemesebb vadként a tőke-rueza költ, de kőcsagnak, darúnak, gémnek, vadlibának hírt csak a költőzködés idején látjuk. Igaz ugyan, hogy ősszel, sokszor a télbe benyúló időkig és kora tavaszszal

Vadászat.

Az Alföldön.

rengeteg mennyiségű vadliba érkezik a Tiszához, s telepszik le az alföldi szikes fenekek közelében a vetésre, de éberségével a leggravaszabb utána settenkedő vadászt is becsapja s odább áll, mihelyt a felé mozgó emberalakban ellenséget sejt. Ez a faj-vad tehát már nem a miénk, messze a lengyel tavakra való, alig is esik el itt évenként belőle néhány darab.

A ruza-vadászat sem sokat ér; néhány száz darab esik még mindössze minden évben. Annál kiadóbb s több élvezetet nyújt a fogoly és nyúl vadászata. A nagyobb uradalmaknak természetesen több a vadja, mert ott háborítatlan szaporodhat; a vadóvárra, gondozásra, etetésre is többet áldoz ily uradalom, míg a kisgazdák földjein, — hol a bérlőnek hat évről hat évre kell bérletét megújítani, — kevés a vad, mert senkisémi akarja azt mások számára felszaporítani.

Még az alföldi uradalom között is vadbőségben és a vad mintaszerű gondozásában talán első helyen áll a szatmári püspökség hídvégi és dinnyesházi uradalma. Itt télen vadetetőket, nyáron fogoly-itatókat mindenütt találni. Községi területeken pedig a tiszánánai vadász-társaságnak van sok vadja, mely társaság Tiszánána, Kisköre, Sarud stb. községek határait bérlí évek óta és mintaszerűen rendezkedett be a vad óvása és megfelelő kímélése szempontjából. Itt nem ritkaság, hogy egy körben 400—500 nyúl esik.

A Tisza árterületein lévő füzesekben néha az őz, sőt a vaddisznó is megvonnul, de ezek itt nem állandó vadak, kizavarja őket az ember és a Tisza árja.

Fáczánt a Károlyi-uradalom Cseres erdejében és az érseki uradalom kerekesendi bérkéiben tenyésztének, hol évenként néhány száz darab szokott esni.

Az Alföldről kiveszőfélben van a tűzók, mely nem tud megbarátkozni a civilizáció térfoglalásával és erősen ritkul a fűrj.

Az erdőben.

Az erdős vidékeknek elég szép a vadállománya. A Mátrában a fővadász gróf Károlyi Mihály parádi vadaskertjében tenyésztették először, de most már a külső területeken is elszaporodott. Ez uradalom bodonyi erdején kívül, még az egri érsek gyöngyössolymosi erdejében és báró Solymosi Jenő mátramindezzenti és szuhai erdőiben érzi magát otthon; de el-ellátogat a kisebb birtokosok szomszédos erdeibe is. E helyeken azonban csak átvált.

A Bükk szarvasai az érseki uradalom felsőtárkányi, szarvasköi, egerbaktai erdőiben tanýáznak, de találhatók a szomszédos kisebb erdőbirtokokban is.

Érdekes és szembetűnő a különbség az egymáshoz oly közel fekvő Mátra és a Bükk szarvasai között. Amannak a fejdíszé határozottan fejlettebb, fényes, sötétbarna színnel, hófehér hegyes végekkel, míg a bükkii szarvas aganese gyengébb, növesű, fénytelen sárgásbarna végein, világos, szennyes-sárga színű, rendszerint tompa vagy törött hegyekkel. A különbség oka a talajban keresendő. A Mátra tiszta trachit-közetében sok a forrás és a patak, míg a Bükk mészkő-talaján elvész a víz s az itteni szarvasoknak sokat kell szomjazniok.

Az őzvad a vármegye erdőterületein általános, de túlszaporodásról sehol sem lehet szó, a legeltetett erdőket pedig ez is messze elkerüli.

A vaddisznó is állandó vadja erdőségeinknek, de azért kevés van belőle.

A szárnyasok közül állandó vadunk a császármadár, mely minden évben szépen költ s található is a védett helyeken mindenféle, de nem engedik elszaporodni a ragadozók, úgy hogy puskácsó elé alig kerül egy-kettő mutatónak.

A tavasz kedves vándora: az erdei szalonka, meg-megpihen itt átvonuláskor egy-két hétre, de ez a vad is évről-évre kevesebb.

Ragadozó is van bőven és főleg a róka ér el néha szép rekordokat a felszaporodásban. A vadmaeska sem épen ritka, míg a hiúzok itt már nyoma sincs.

A szárnyasok közül elvéve a sas-, leginkább a kánya-, ölyv- és a sólyom-félék költenek és garázdálkodnak.

A farkas már régóta kipusztult Heves vármegyéből, azonképen a medve, bár megtörtént már, hogy ez utóbbi a gömöri hegyekből ide is átkalandozott.

A vadorzás mestersége sem ismeretlen Heves vármegyében. Az alföldi nyúltolvaj csak csibész a mátrai és bükkii vadorzóhoz képest.

Részletes számbavétel alapján az egész vármegye területén évenként elesik körülbelül 300 drb. szarvas, 400 őz, 120 vaddisznó, 25,000 nyúl, 12,000 fogoly, 200 fácán, 1500 különféle szárnyas, mint fűrj, erdei szalonka, vadkacsa, vadlúd, tűzók stb., 250 róka, 30 vadmaeska, 1000 különféle ragadozó: nyest, menyét, sas, kánya, sólyom, vércse stb. Összesen mintegy 40 ezer különféle vad, nem számítva a vadak közé a bagolyt, szarkát, varjat, kóbor ebet, macskát s

más elpusztított állatokat. Az összes lelőtt vadak értéke közel 100.000 koronára tehető.

Heves vármegye vadászati viszonyai elég jók, de ez tisztán az uradalmak és nagyobb birtokok jól gondozott vadászterületeinek köszönhető. Általában nagy hiba, hogy kevés a szervezett vadásztársulat s talán az elől említett tisztánai társulaton kívül, más rendes társulat nincs is. Így azután a községi területek nem kerülnek mindig a legjobb kezekbe, sőt az egyes területek kibérlésére összeverődött vadásztársaságok rosszabbak mindennél, mert itt mindenki lőni akar, de rendes vadőröket, vadgondozókat tartani; a ragadozók lelövését díjazni, a vad etetéséről gondoskodni senki sem akar.

KÖZLEKEDÉSCÉG.

A közútak építése, fenntartása és kezelése a régi időkben esigalépésekkel haladt, a természetbeni vármegyei közmunka látható nyomokat alig hagyott hátra, ezért a közlekedési viszonyok a legújabb időkig Heves vármegyében is rendkívül kezdetlegesek voltak. Egyes nehezebb útépítések, melyek a múlt század elejéről fennmaradtak, nem is a vármegyei közmunka eredményei, hanem valamilyen nemesen gondolkozó főúr vagy főpap áldozatkészségének köszönhetők. Ilyen az eger—szarvaskői th. út is, a mely Felnémet község határáról az Eger folyó szűk völgyében igen nehéz terepviszonyok mellett épült az 1840. évben. Óriási földmunka és hatalmas szikla-bevágások árán sikerült a fenkölt gondolkozású Pytker János László egri érseknek e modern útát megteremtini. Emlékét a vármegyétől felállított s az út Szarvaskő fölötti szakaszánál egyik sziklába elhelyezett és már más helyen ismertetett márványtábla hirdeti.

A m. kir. államépítészeti hivatalok szervezése előtti időben 1878-ig volt a vármegyének 158·6 km. kiépített útja — a közútakról és vámokról szóló és ma is fennálló 1890. évi I. t.-cz. életbe léptéig, vagyis 1890-ig a kiépített utak hossza 258 km. lett, míg ma a kiépített törvényhatósági és város utak hossza 598·4 km., a kiépített községi közlekedési (viczinális) közutaké pedig 88·1 km.; tehát ez idő szerint összesen 686·5 km. hosszú kiépített út szolgálja a közlekedést.

Állami út csak egy van a vármegye területén, a budapest—kassa—zborói útnak Hatvan és Füzesabony községek közötti szakasza az 54·142 km.-től a 125·780 km.-ig. Az úton van két 20 méternél nagyobb nyílással bíró és 33 kisebb híd, továbbá 53 átész. A vármegye kérelmére kilátásba helyezték a Hevestől Füzesabonyon és Egeren át Szarvaskőig és Füzesabonytól Tiszafüreden át Hajdú vármegye határáig terjedő utak államosítását is és a közel jövőben a terv kivitele is remélhető.

Törvényhatósági utak a következők:

Eger—kerescsendi 11·878, Gyöngyös—nógrádi 29·786, Gyöngyös—jászberényi 5·260, Detk—hevesi 11·938, Eger—szarvaskői 11·200, Eger—debreczeni 41·518, Eger—gömöri 42·594, Dormánd—hevesi 19·574, Egerbakta—parádi 17·600, Kál—síroki 21·746, Felnémet—felsőtárkányi 6·800, Pétervásár—kisterenyeyi 6·245, Besenyőtelek—kiskőrei 17·520, Eger—verpeléti 16·060, Nagyrédei 4·512, Gyöngyös—parádi 22·200, Gyöngyös—gyöngyössolymosi 3·127, Apci hadászati 0·530, Hatvan—gombosi 7·254, Atkár—csány—hatvani 19·688, Detk—domoszlói 6·780, Eger—eger-szoláti 7·864, Tiszafüred—nagyiváni 4·070, Heves—tarnaszentmiklósi 10·340, Tarnaméra—viszneki 19·100, Tiszafüred—tiszaszőlősi 14·500, Pétervásár—síroki 8·984, Apcz—szarvasgedei 2·933, Heves—pályi 13·000, Poroszló—ivánkai 3·910 km., összesen 408·411 kilométer.

Az 1902. év rendkívül fontos a vármegye közlekedés-ügyének fejlődése terén. Ugyanis ez évben a törvényhatósági bizottság, elfogadva Majzik Viktor alispán terjedelmes memorandumát, elhatározta, hogy a kereskedelmi minisztériumtól az 1890. évi I. t.-cz. 81. §. alapján kérelmezi a *közüti vám* szedésének engedélyezését akként, hogy a vármegye 23 vasúti állomásán a fel- és a leadott áruk után métermázsánként 4 fillér vámost szedhessenek. A vármegye közgyűlése tudatában volt annak, hogy a közüti vám behozatala a termelőkre és a fogyasztókra újabb terheket ró, de mégis szükségét érezte ily áldozatok árán is a vám szedésének, hogy ezzel a közútak fejlesztésében nagy haladást és eredményeket érjen el. A cél ugyanis az volt, hogy egyrészt a vasúti állomásokhoz a legközelebbi községekből vezető utakat kiépíthessék s a már kiépülteket jó karban tarthassák, másrészt, hogy ezzel több törvényhatósági, viczinális és községi közdülő-út a város utak hálózatába felvétetvén, ezeknek további építési és fenn-

Közútak.

tartási költségeit a vámjövödelemből fedezhessék s így a törvényhatósági és viczinális útalapok kedvezőbb helyzetbe kerüljenek.

Hosszas tárgyalások után a m. kir. kereskedelmi miniszter az 1904. évi márczius 29-én kelt 456. számú leíratával a vámszedést tíz évre engedélyezte s az engedélyokiratot kiadta a következő indokolással: „A kérelmezett vámszedési jog életbe lépésétől folytán a közforgalomra és közlekedésre s így közvetve a közgazdaságra várható előnyökkel szemben annál kevésbé voltak az ellenérvek figyelembe vehetők, mert a kereskedelmi és iparkamara kifogásai szem elől tévesztik azt a körülményt, hogy a közúti hálózatnak a modern kor igényeinek megfelelő kiépítése és fenntartása a kereskedelemnek és iparnak az úgy emines érdeke, mint a földművelésnek, továbbá, hogy az a teher, mely a vám következtében a szállítványokra neheztül, búsán megterül, ha az áru minden időben használható jó körülmény, jól megterhelhető igákon szállítható. Hogy azonban a közutak ezen nagyobb forgalmi igényeknek minden időben megfelelhessenek, azokat fokozottabb mértékben kell fenntartani és fejleszteni. — indokolt tehát, hogy a kik a jó közutakat használják s előnyeit első sorban élvezik, ellenszolgáltatás fejében, a vámdíjak fizetése által az utak fenntartásához és fejlesztéséhez hozzá is járuljanak.“

A vámenedélyokirat alapján a vámszedést 1905 január 1-én tényleg megkezdtek és pedig a m. kir. államvasutak igazgatóságával megkötött egyezség alapján akként, hogy a vámdíjakat a vasútiilletékekkel együttesen szedik be és beszédségi jutalék címén az államvasutat 10% illeti.

A vasosutak közé felvették: a vasúti hozzájáró utakból 6-360 km., a törvényhatóságiakból 102-270 km., a községi közlekedési utakból 49-460 km. és a községi közdülőköl 32-720 km., összesen 190-810 km., melyből még kiépítetlen volt 44-400 km. Ezek kiépítésére a vámjövödelem terhére a Magyar Jézálog hitelbanktól 420.000 koronás törlesztéses kölcsönt vettek fel.

Vámmenteséget élveznek az 1890. évi I. t.-cz. 99. §-ában felsoroltakon kívül, a feladott bor, gyümölcs, dinnye és tenyészállatok, a leadott értökarmány, továbbá a trágya, mesziszap és czukorrépaszelet.

A vámbevételek eddigi eredménye a következő: befolyt az 1905. évben 90.404 kor. 49 fill., 1906-ban 91.981 kor. 18 fill., 1907-ben 104.048 kor. 36 fill., 1908-ban 91-442 kor. 17 fill.

Miután a vámjövödelemből fenntartandó utak közé 102-270 km. törvényhatósági utat is felvettek, a törvényhatósági útalap kedvezőbb helyzetbe került, a felszabadult jövödelem terhére 73-740 km. hosszú viczinális és községi közdülő-utat vettek fel a törvényhatósági utak sorába, melyből 53-600 km. még kiépítetlen volt. E kiépítetlen utak az érdeklét községek hozzájárulása és az útalap terhére felvett 230.000 K. kölcsönből épültek ki.

Ezek szerint az utolsó öt év alatt több, mint 200 km. hosszú út épült ki, tehát a vármegye úthálózata többlet fejlődött az utolsó öt év alatt, mint a megelőző 30 év alatt összesen. Ez óriási haladás első sorban Majzik Viktor alispán nagy gondnal kidolgozott és fáradságot nem ismerő tevékenységgel végrehajtott ügyi programjának, továbbá a törvényhatósági bizottság böles áldozatkész-ségének köszönhető. Szinte páratlanul áll Heves vármegye az országban, a mennyiben hatalmas úthálózatát egy fillérnyi állami támogatás nélkül hozta létre. Igaz, hogy a százszereket igénylő befektetések miatt a vármegye anyagi ereje ki is merült és most már kénytelen államsegélyért folyamodni.

A törvényhatósági útalap 1908. évi zárszámadásának adatai ezek: bevétel 1,989.064 kor. 16 fill., kiadás 1,937.150 kor. 55 fill., maradvány 51.913 kor. 61 fill. — Cselekvő állása 71.704 kor. 40 fill., szenvedő állása 2,317.238 kor. 45 fill. Az útalap javára évenként az állami adók után 10% utadót vetnek ki.

Az ügyi közigazgatás ellátásában az alispán segélyére vannak az V. kerületi köztüti felügyelő, az egi kir. államépítészeti hivatal, hat vármegyei útbiztos és 80 útkaparó. Az útbiztosok és útkaparók javadalmazása a mai viszonyoknak teljesen megfelelően rendezve van, a mennyiben az útbiztosok a XI. rangosztálynak megfelelő fizetést és lakbért, kilométerenként pedig 10 korona úti átalányt élveznek, az útkaparók közül $\frac{1}{3}$ -ada 480 K, $\frac{1}{3}$ -oda 540 K., és $\frac{1}{3}$ -ada 600 K évi fizetést kap. Az útbiztosok a vármegyei tisztviselői nyugdíjalap tagjai, az útkaparóknak pedig külön nyugdíjalapjuk van.

Az V. kerületi köztüti felügyelő Kovách Kálmán kir. műszaki főtanácsos, az egi kir. államépítészeti hivatal főnöke Moldoványi Béla kir. főmérnök, tagjai

Preszler Miklós kir. mérnök és Szőke Jenő napi-díjas mérnök. Vármegyei útbiztosok Egerben Orosz Tibor, Gyöngyösön Geczó János, Hatvanban Bazsán István, Hevesen Maczki Béla, Pétervásárán Csomor István és Tiszafüreden Juhász József.

A vármegye vasút-hálózata eléggé fejlettnek mondható. A *budapest—lavoczei* fővonal a vármegye déli részét 60·918 km. hosszban szeli át a következő állomásokkal: Hatvan, Hort, Vámosgyörk, Adács, Karácsond, Ludas, Kál-kápolna és Füzesabony. E fővonal helyzetét tekintve, a laikus szemlélőnek is azonnal feltűnik, hogy a fővonal a vármegye két városát, Eger és Gyöngyöst messze elkerüli. A vonal építése alkalmával, a 70-es években, a vármegye és a két város vezető körei nem tudták egy ilyen vasúti fővonal óriási fontosságát mérlegelni és a vonal irányának megállapításánál a helyi érdekeltség befolyását nem érvényesítette. Ennek tudható be az a helyrehozhatatlan állapot, a mely a vármegye két virágzó városát a fővonalból örökre kizárta.

A *budapest—ruttkai* fővonal 31·105 km. hosszban érinti a vármegye nyugati szélét Hatvan, Apez-Zagyvaszántó, Szurdokpuszpöki, Pásztó, Tar és Nagybátány állomásokkal.

Mellékvonalak és h. é. vasutak a következők:

Eger—füzesabonyi szárnyvonal, Füzesabony, Maklár, Eger állomásokkal, 12·974 km. a megye területén.

Gyöngyös—vámosgyörki szárnyvonal, Vámosgyörk, Gyöngyöshalász és Gyöngyös állomásokkal, 12·759 km.

Kisterenye—kisszajlási h. é. v. 86·810 km. hosszban szeli keresztül a vármegyét Mátramindezent, Mátraballa, Mátraderecske, Parád, Sirok, Tarnaszentmaria, Vepelét, Feldebrő, Kápolna, Kál-Kápolna, Erdőtelek, Heves, Hevesvezekény, Tarnaszentmiklós és Kisköre állomásokkal.

Debreczen—füzesabonyi h. é. v. Tiszafüred, Poroszló, Mezőtárkány és Füzesabony állomásokkal, 30·770 km. hosszban érinti a vármegyét. E vonal Tiszafürednél a hatalmas vasszerkezetű állami hídon kel át a Tiszán.

A régi *Tiszahídat* ugyanis a szabadságharez idejében felgyújtották s azóta csak komp közvetítette a közlekedést. A Tiszának e része azonban ármentesítve nincs, s így az áradás beálltával Poroszlótól—Tiszafüredig az egész vidék egy tenger volt, melyen a jégzajlásig csak kompok és tutajok segítségével lehetett közlekedni, de később csak a madár járhatott át. A debreczen—füzesabonyi h. é. vasút építésével kapcsolatban az 1890—1891. években segítettek ez állapotokon, a mennyiben az állam a vármegyével s a h. é. vasút igazgatóságával karöltve 1.400.000 koronáért megépíttette a hatalmas 270m. nyílású (30+70+70+70+30). közüti és vasúti vasszerkezetű hídat. Ugyanekkor épült ki az Eger—debreczeni törvényhatósági közút Poroszló—tiszafüredi ártéri szakasza 440 ezer korona költséggel, a h. é. vasút törzsrészvényeiből pedig 200 ezer korona értéket vállalt el a vármegye. A közforgalom ekként mind vasúton, mind közüton akadálytalanul bonyolítható le.

A *karczag—tiszafüredi* h. é. vasút 12·750 km. hosszban szeli a vármegyét, Tiszaszőlös és Tiszafüred állomásokkal. A magyar királyi államvasutak egyik másodrendű vonala, a *hatvan—szolnoki* vonal, mindössze 7·090 km. hosszban halad a vármegye területén, állomása azonban a vármegyében a kiinduló Hatvan állomáson kívül több nincs.

A regényes fekvésű *eger—putnoki* h. é. vasút az 1908. év november 12-én adták át a forgalomnak. E vonal a kezdő állomástól, Egerből Felnermet és Szarvaskő állomásokkal 17 km. hosszban szeli a vármegyét. A vonalat eredetileg Eger és Vadna között tervezték s az előmunkálati engedélyt még az 1899. évben adta ki a kereskedelmi miniszterium Márkus Ágoston és társainak. Az 1900. év május és 1903. év április havában megtartott közigazgatási bejárásokat azonban már a Putnok felé irányuló vonal kiépítésére nézve tartották meg, mivel az érdekelttek meggyőződtek arról, hogy a Vadna felé való építés a természeti nehézségekben kívül oly horribilis tökélt igényel, hogy annak jövedelmezősége kizárt lenne. Az engedélyezési tárgyaláson a vasút építési költségeit 7.680.000 koronában állapították meg, a melyből Heves vármegye 100 ezer, Eger város 200 ezer koronát jegyzett. A vasút finanszírozását lovag Wessely Károly szilvási nagybirtokos vállalta el. A vonal már Heves vármegye területén is meglehetősen nehéz terepviszonyok mellett épült, hatalmas töltéseiről és sziklabevágásairól

Vasutak.

gyönyörű kilátás nyílik az Eger folyó völgyére s a Bükk-hegység bérezeire. Szarvasko község határában két alagút épült, az egyik 146 méter hosszú, melyből egy rész 40—60 cm. vastag beton burkolattal van ellátva, a többi természetes sziklába fúrták. — a másik alagút Sergeans-féle légnyomásoz fúrógéppel készült.

Eger város nagy reményeket fűz az új vasúthoz, mivel ennek útján kijut ama zsákutczából, a melybe a budapest—lawoecnei vonal szerencsétlen iránya juttatta és Borsod, valamint Gömör vármegyéből közvetlen összeköttetést nyer. A vármegye északkeleti részének természeti kincsei szintén e vasútnak köszönhetik feltárásukat, mert az Egereseli község környékén lévő gazdag széntelepek kiaknázására a vasúttal együtt született mely az egereseli köszenbánya-részvénytársaság.

Végül a *vámosgyörk—jászapáti* h. é. vasútat az 1909. év július hó végén adták át a forgalomnak. Ez új vasút Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegyének Jászvidékét van hivatva a budapest—miskolci fővonallal közvetlen összeköttetni és Heves vármegyét Vámosgyörk és Tarnaörs községek határában érinti néhány km. hosszban.

Posta.

A közforgalmi érdekeket szolgáló *postahivatal* van a vármegyében állami jellegű Eger, Gyöngyös és Hatvanban. postamesterek által kezelt pedig 62. Postaügynökség van 5, faluzó levélhordójárat pedig 3. Távirtda-hivatal a következő községekben van: Apcz, Eger, Füzesabony, Gyöngyös, Hatvan, Heves, Kápolna, Ludas, Paráds, Pásztó, Pétervásár, Poroszló, Tiszafüred és Tiszaszölös. A törvényhatósági távbeszélő-hálózat fejlesztésére a vármegye igen sokat áldozott már s a további építkezések épen azért haladnak lassan, mert a vármegye anyagi ereje kimerült és a súlyos hozzájárulási összegek viselésére az érdekeltség kevés helyen hajlandó. Távbeszélő hivatalok a következő helyeken vannak.: Adács, Ecséd, Eger, Erdőtelek, Füzesabony, Gyöngyös, Gyöngyöshalász, Hatvan, Heves, Kál, Mezótárkány, Nagyréde, Paráds, Pétervásár, Poroszló, Tiszafüred, Verpelét.



A parádi Ybl-szálló és a fedett folyosó.



A parádi Juliette-lak.



A parádi vendéglő.



A parádi Zsuzsánna-lak.

KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. t.-cz. megalkotásáig hazánkban és így e vármegyében is, vajmi kevés gondot fordítottak a közegészségügy megoldására, gondozására, illetőleg fejlesztésére. Csakis ettől az időponttól kezdve történtek országsszerte közegészségügyi intézkedések. Azok a veszedelmes betegülések és járványok, melyek hazánkat a multban érintették, e vármegyét sem kímélték meg. Az országsszerte dúló veszélyes járványok — az ázsiai rém hatású kolera, pestis — e vármegyéből is számos áldozatot követeltek. II. Rákóczi Ferenc szabadságharczát is a hadseregében dúló pestis bénította meg és sokat szenvedett hazánkra végzetes lefolyásúvá tette. A fejedelem tarnaörsi nagy táborát majdnem teljesen megsemmisítette; ott veszett el generálisainak legvittezebbje: a vakmerő Vak Bottyán János is.

A százados tétlenségéből az 1892—93. évi országos kolera-járvány ébresztette fel a legfelsőbb hatóság intéző köreit. Az akkori belügyminiszter vaskézrel és akarattal vette fel a harcot a hazánkat fenyegető vész ellen. Nagy kitartással és erős fegyvellemmel sikerült is az országban az ázsiai rém hatását szűk mederbe terelni s pusztítását a legkisebb méretre leszállítani. E vármegyében a tiszamenti községekben 1893 augusztus hó első napjaiban észlelték az első koleraeseteket. Az éjszakai vármegyékben dúló bajt Heves vármegyébe a faúsztatással foglalkozó rusznyák lakosság hurezolta be. A rusznyákok közül sokan tutajozás közben haltak el s hulláikat a Tiszába vetették. A beteg tutajosok a vármegye tiszamenti községeiben kikötöttek s a hol tanyát ütöttek, a baj mindenütt fellépett. A tiszafüredi járásban Tiszafüred, Örvény, Nagyvíván, Poroszló, Sarud, Tiszanána, Kisköre, a hevesi járásban Pély és Tarnaméra községeket fertőzték meg. S míg egyes községekben csak egy-két esetre szorítkozott a baj, addig Sarud községben — a község lakosságához képest — aránylag nagy terjedelmet öltött. Megbetegedett összesen 151 egyén, meghalt 58, gyógyult 93. Halálozási százalék 37.74%, gyógyulási 61.59%. A fertőzött községek lakosainak száma 28.083 volt. Ezer lakosra 5.37 betegülés jutott. Sarud lakossága 2804 volt; megbetegedett 81 egyén. 100 lakosra 2.9 betegülés jut. Meghalt 23. A község 340 háza közül fertőzve volt 63: azaz 18.56%.

A tudomány s a mai ismeretek keretébe teljesen beillettek az akkori óvóintézkedések. A legfertőzöttebb községet — Sarudot — zár alá vették s a baj elfojtására kiadott belügyminiszteri körrendeletet teljes egészében és minden irányban végrehajtották. Csakis e szigorú óvóintézkedéseknek tulajdonítható, hogy a baj — a mult járványokhoz képest — kis területre szorítkozott s aránylag kevés áldozatot követelt.

Heves vármegye lakossága színmagyar s aránylag jómódú. Lakóházaik, udvaraik eléggé tiszták. Élelmezési viszonyai, jók. Kereset mindenütt akad, s az utóbbi évek szociális mozgalmai megélhetését minden tekintetben biztosították. Az eléggé jó életmóddal okozati összefüggésben áll, hogy a vármegyében a születési arányszám igen magas; sok helyütt: 44—46. A halálozási arányszám azonban szintén oly magas, hogy a szaporodási arányszám átlag véve: közepes. A halálozási arányszám magas voltát az óriási gyermekhalandóság okozza. Igen sok gyermek hal el egy éven belül. S e nagy halandóság oka nem

Kedvező egészségügyi viszonyok.

az időnként föllépő s gyermekpusztító járványoknak, hanem évről-évre a gyermekek között tömegesen uralkodó gyomor- és bélhurutnak rovására irandó.

Tüdővész.

Tapasztalat bizonyítja, hogy a földmíves-osztály gyermekeit nem gonddozza eléggé. Régi, százados, elavult szokásoknak hódol s az orvosi segínyt csakis végső esetben veszi igénybe. A nép életmódja — különösen a fiatalságé — olyan, hogy egészségére határozottan nagy mértékben káros. A szertelen szesz- és pálinka-ivás, a koszmázás és duhajkodás már kora ifjúságában erősen megtámadja szervezetét s ellentálló erejét esökkenti. Ennek tulajdonítható, hogy a tüdővész, különösen a földmíves- és iparos-osztály körében, évről-évre nagy pusztítást visz végbe s tekintettel a jelenlegi viszonyokra, a baj napról-napra több áldozatot követel. Mindaddig, míg az államhatalom teljes erőlyvel, tekintélyes áldozattal, a társadalommal karöltve, nem egyesül a baj leküzdésére, addig a tüdővész pusztításának még szörványosan sem vethető gát.

Kórházak.

Heves vármegyében a két rendezett tanácsú városban a szeretet több marandó becsü intézetet emelt az emberiség szenvedéseinek enyhítésére. Egerben a betegápolással foglalkozó magyarországi irlalmasrend a régi s a mai kor igényeinek egyáltalában nem megfelelő kórház helyett, egy teljesen új, modern kórházat emelt. Korridor-pavillon rendszerben épült a férfi elmebeteg-osztály, valamint a közönséges betegek osztálya. A néhány száz ágygyal felszerelt két hatalmas épületet központi fűtéssel, szellőztetéssel, vízvezetékkel, fürdővel s a kórtermeket, folyókat hézagmentes burkolattal látták el. Teljesen külön osztály van a fertőző, ragályos bajok részére. A kórház berendezése a legmesszebbmenő igényeknek s kívánalmaknak is megfelel. A rend ezidőszent magyarországi kormányzója: Thurezy Kornél s az egr rendház ezidei perjele: Stézel Sándor nevéhez fűződik a korszakotalkotó alkotás. Fáradhatlan ügybuzgalmuk, tevékenységük s emberszeretetük tette lehetővé, hogy a vármegye székvárosában — több mint hétszáz ezer korona költséggel — ilyen monumentális mű épülhetett, a szenvedő emberiség künjainak enyhítésére.

Egerben a női közönséges betegek, valamint elmebetegek fölvételére szolgál az úgynevezett Női alapítványi kórház, mely az irlalmasrend kórházához hasonlóan magánkórházjellegű. Az épületek, a berendezés stb. egyáltalában nem felelnek meg a mai modern hygiénia követelményeinek. Remélhető, hogy a mai női kórház helyett rövid idő alatt egy modern kórház fog épülni.

Gyöngyös r. t. városban 1838-ban, magánosok alapítványaiól alapított egy kisebbszertű, 6 ágygyal felszerelt kórházat a hallhatatlan emlékezetű Vezekényi (Horner) István dr. városi orvos. Határtalan ügybuzgóságának, munkaképességének s önzetlen tevékenységének köszönhető, hogy kised kórháza egyre tovább fejlődött s a mikor a sok fárasztó munka 1887-ben a közpályáról visszavonulni készíti, már akkor hatalmas alkotást hagyott örökségül méltó utódjának, Koller János dr. jelenlegi igazgató-főorvosnak. Bámulatra méltó az a kitartás, ügyszeretet és szakértelem, melylyel Koller János dr. dicső elődjének munkáját folytatta s befejezte. A gyöngyösi alapítványi nyilvános közkórház, mely 1838-ban, vagyis 70 év előtt 6 ágygyal kezdette szerény működését, ma 600 felszerelt ágyat bocsát a szenvedő emberiség szolgálatára. A közönséges betegek befogadására szolgál 13 kórterem, 200 ágygyal; a női elmeosztályon van 10 kórterem 200 ágygyal. Fertőző betegek elkülönítésére 2 kórterem: 20 ág. Férfi elmeosztály: 15 kórterem: 200 ágygyal. Korridor-pavillon-rendszerben épült emeletes épületek, ezenkívül a sok melléképület, a segédorvosi, ápoló- és szolgaszemélyzet lakásai, a tisztai személyzet épülete stb. fényes tanúbizonyságai annak, hogy kitartó szorgalommal még a mai anyagiás korban is marandó értékűt lehet alkotni. A közkórház alapkövét Vezekényi István dr., a nemes emberbarát tette le s erre marandó művet emelt Koller János dr., kiknek neve kitörölhetlen betűkkel lesz bevésve a vármegye történetébe.

Meleg források.

Megemlítésre méltó még a vármegye székvárosának úgynevezett kinecsi, a közömbös hévíz jellegű források. A török hódoltság idejében a források nagy részét elfoglalták és török jellegű, íves, szilárd épületet emeltek föléjük. Az egykori egymedenczés fürdőhelyiséget a török hódoltság után több részre osztották. A fürdő, valamint a hozzá tartozó szabad uszoda, ez idő szerint az egr érsekség tulajdona.

PARÁD GYÓGYFÜRDŐ.

Heves vármegye északnyugati részén fekszik, 200 méter magasságban a tenger színe fölött, az északi szélesség $47^{\circ}53'$ — 48° , és a keleti hosszúság $37^{\circ}45'$ — $38^{\circ}12'$ között, a mátrai vasútvonal Parád nevű állomásától $\frac{1}{4}$ órányira, a Mátra hegység parádi völgyének keleti bejáratánál.

Fekvése.

A gyógyhelyet lombos völgy- és bükkfaerdők környezik, éjszakeről a Fehérkő és Jámbor hegy védi a zord északi szelektől, dél felől a Mátra hegységnek félkör alakban elvonuló láncza veszi körül.

A fürdővel szemközt, a parkon átvonuló Tarna patak jobb oldalán, százados tölgyekkel borított fennsíkon áll a tulajdonos, gróf *Károlyi* Mihály kastélya, honnan a 6000 hold kiterjedésű egész vadaskert belátható, melynek hajlataiban, árnyas szakadékaiban és völgyeiben mérföldekre terjedő sétaútak vezetnek.

A Mátra legmagasabb pontja az 1010 méter magas Kékes, melynek fennsíkján a magyar turista-egyesület Mátra osztálya 20 méter magas messzelátótornyot emeltetett; innen és a tőle keletre fekvő Saskó szikláról gyönyörű kilátás nyílik az egész vidékre: kelet- és délfelé az Alföld végtelen rónaságára, észak- és nyugatfelé Gömör, Zólyom és Nógrád vármegyek hegyesportjaira; a távolban pedig a Kárpátok bérezei alkotják a hátteret.

Parádot mindenütt a középhegység lomberdő-borította barátságos zöldje környezi. Éghajlata tehát enyhe hegyvidéki, mérsékelt meleg légkörrel, a nyári hónapokban 742.4 milliméter közep légnyomással, és májustól szeptemberig $+19^{\circ}\text{C}$. közep hőmérséklettel. Légköre rohamos hőváltozásoknak nincs kitéve, teljesen pormentes és a zord északi szelektől védett. A légáramlat nyugatról kelet felé halad, de ezt is a környező magaslatok erejében meggyöngítik.

Éghajlat.

A parádi gyógyfürdő alapját 1778-ban egy társaságtól alapított timsóbánya vetette meg, mely működését 1812-ben a timsó főzéséhez szükséges fa drágasága miatt kénytelen volt beszüntetni.

Története.

A bányában dolgozó munkások közül néhányan, a kik bőrküütekben, alszárfelekében szenvedtek, mintegy ösztönszerűleg kísérelték meg az aknáknban meggyült vizet szenvedéseik enyhítésére fölhasználni, s midőn annak jó hatását tapasztalták, a víz gyógyerejének híre esakhamar elterjedt a környéken. Alig telt el néhány év, s már nemesak a közeli falvakból, hanem a távolabb eső vidékekről is kezdtek ideseregleni a betegek, úgy hogy 1798-ban, midőn Kitaibelt, a budapesti egyetemen a vegytani tanszék mellett alkalmazott adjunktust az ország ásványvizeinek tanulmányozásával bízták meg s ő e célból a Mátra vidékét is fölkereste, itt már néhány lakószobát és fürdőkádat talált. Ő volt az első, a ki a parádi ásványvizeket vegyelemezte, és tapasztalatait a „Literarischer Anzeiger für Ungarn“ ezimű folyóirat 1799. évi február és márczius havi füzetében közölte.

Ez időben a fürdőnek még nem volt állandó orvosa, s a betegeket az egri és gyöngyösi orvosok látták el a szükséges tanácsokkal. Közülök különösen *Dosztern* Károly megyei főorvos és *Keszlerffy* János hevesmegyei sobész érdemnek említést. Az első, 1813-ban, a „Literarischer Anzeiger für Ungarn“ május havi füzetében tette közzé tapasztalatait, az utóbbi pedig kéziratban hagyta hátra tanulmányait a timsós-vasas vizek gyógyító hatásáról.

A fürdővendégek szaporodásával történtek ugyan némi bővítések és javítások, de korántsem olyanok, mint a melyent a fürdő kiváló gyógyhatása megkívánta volna; míg végre *Ullmann* Móríc és *Kaan* Samu, kik a herczeg Grassalkovics-féle debrői uradalommal együtt Parád fürdőnek is zálogbirtokosai

lettek, áldozatot nem kímélve, 1827-ben az égvényes-kénes forrásnál, Cseviezenél, 1829-ben pedig a timsós-fürdőnél építettek fürdő- és lakóházakat, a fürdő vezetését egy uradalmi tisztviselőre bízta, a források fölé pavilonokat emeltek, azok környékét fasorokkal öveztek és minden irányban gondoskodtak a fürdővendégek kényelméről. A gyógyvizeket újból vegyelemeztezték *Meisner* akkori híres bécsi vegyészszel, és rendszeres fürdőorvost alkalmaztak. Ily nagyméretű átalakításokkal Parádott Magyarország elsőrangú fürdői közé emelkedtek. Ennyi áldozat meg is hozta gyümölcsét, a mennyiben a fürdő virágzásnak indult, s oly látogatottságnak örvendett, a minővel abban az időben csak kevés fürdő díszkedhetett. A fürdőknek e fényes korszaka a negyvenes évekig tartott, a midőn ismét hanyatlani kezdett, a minők oka az akkori fürdőorvos, *Erdey Pál* véleménye szerint abban rejlett, hogy a betegek nem találták meg a szükséges nyugalmat, s a szórakozás végett összesereglett vendégek egy töredékének szilaj mulatozása elriasztotta onnan az üdülni, gyógyulni vágyó betegeket.

Az ötvenes évek elején a látogatottság ismét növekedett, a mi arra indította a fürdő tulajdonosát, gróf Károlyi Györgyöt, hogy 1854. évben a vendégek befogadására új vendégházat emeltetett s a fürdőt állandó gyógyszerházzal látta el. 1857-ben a vastimsós ásványvizeket *Kletzing* Vincze bécsi vegyész újból elemezte. 1861-ben pedig *Fellár* Emil, országos vegyész bízta meg a Csevieze égvényes-kénes forrás elemzésével; ugyancsak ez évben szaporították a fürdőszobák számát s 1865-ben a fürdővíz összegyűjtésére nagy térfogatú vízmenedzse készült, a fürdő alatti völgyrészt pedig parkíroztták. 1868-ban a fürdőnél postaállomást nyitottak, s a megyei hatóság mérsékelt gyógy- és zenedíj szedését engedélyezte.

1870—1871-ben egy 28 lakószobás díszes vendégházat emeltek, a fürdőszobák számát ismét 14-el szaporították és társalgó-termet rendeztek be. 1881-ben a Csevieze-forrás mellett lévő fürdőházat lebontották s most helyét a gyönyörű park közepén ötv. gróf Károlyi Györgyné renaissance-stílusban épült Sasvár nevű kastélya foglalja el, mely Ybl Miklós remeke.

1882—83-ban Parád akkori tulajdonosa : gróf Károlyi Gyula, a fürdőtelep mögötti kopár hegyet, mely a községi lakosok tulajdona volt, kisajátította, befásította és sétáutakkal látta el. Ugyanez évben a vastimsós forrásokat és a Clarisse vasas savanyúvíz-forrást *Lengyel Béla* dr. budapesti egyetemi tanár vegyelemezte. 1884-ben a fürdőt meteorológiai eszközökkel látták el, s az alsó park nyugati végén tejcsarnokot nyitottak.

A gyógyfürdő fejlődésének nagy lendületet adott az 1887-ben a forgalomnak átadott mátrai vasút, melynek egyik állomása Parád lett; ezáltal nemcsak a kocsin való hosszas és fárasztó utazás szűnt meg, hanem Parád minden irányból könnyen fölkereshető gyógyhelylyé is vált.

Midőn 1891. évben a fürdő gróf Károlyi Tibor kezeibe került, mint a fürdő rendelkező gondnoka, átlátta azt, hogy Parád csak úgy foglalhatja el azt a helyet a hazai fürdők sorában, mely forrásainak kiváló gyógyhatásánál fogva méltán megilleti, ha azt az európai igényeket minden tekintetben kielégítő berendezéssel látják el: ezért elhatározta a fürdő teljes átalakítását.

Legelső sorban kisajátította a fürdőtelepen szétszórva fekvő s a gyógyfürdő fejlődését gátoló rozzant magánépületeket, ezeket lerontatta s helyökre nagyszabású szállodákat építtetett. 1892-ben épült egy díszes vendéglő, melyet földtől sétány köti össze az Ybl-szállóval és a fürdőépülettel és ezenkívül új olvasó-termet rendeztek be. 1893-ban készült el a nagyszabású Erzsébet-szálló, a Juliettelak, Turista-ház, a hidegvíz-gyógyintézet; az egész fürdőtelepet vízvezetékkel és esatornákkal látták el és postát és távirót is nyitottak.

Ilyen változásokon ment át rövid néhány év alatt a gyógyhely. A régi fürdő nincs többé; helyét új, a modern igényeket mindenben kielégítő gyógytelep foglalja el, méltó helyet követelve magának Magyarország elsőrendű fürdői között.

Ásványvizek.

Ebben az alig 9 kilométer hosszú völgyben, három, vegyi összetételre egymástól teljesen elütő gyógyforrás fakad. A völgy keleti nyílásánál találjuk a timsós-vasas vizeket. Parád falutól délre ered a vasas savanyúvíz : a Clarisse. A völgy nyugati végénél, az úgynevezett Csevieze-völgyben, az égvényes-kénes savanyúvíz, a Csevieze fakad. Mindezekhez járul még a teljesen berendezett hidegvíz-gyógyintézet.

A timsós-vasas víz.

A parádi timsós-vasas vizek a fürdőtelep éjszaki oldalán fekvő úgynevezett „Fehérkő” hegyből erednek, mely mállott zöldbő-trachitból áll, s benne ezüst

tartalmú tetraédrit, sphalerit, pyrit és chalcopyrit fordulnak elő. Hauer bécsi geológus elemzése szerint a kőzet a következő alkotórészeket tartalmazza:

Kovasav	53·68	Káli	0·28
Tinford	17·42	Nátron	3·88
Vasoxydul	5·92	Vaskéneg	1·20
Mészford	6·15	Szénsav és víz	8·06
Magnézia	2·71		99·30

A kőzetnek levegővel érintkező felülete mállásnak indul, élenyülésnek van alávetve, s midőn a légköri csapadék erre hull, kilúgozza az alkotórészeket. Az ily módon telített víz összegyűjtetvén, adja az úgynevezett fürdővizet.

A légköri csapadék egy része behatol a kőzetnek mélyebben fekvő rétegeibe, itt oldja fel az ásványi részeket, hogy azután vagy a tárnák és aknák falairól lecsöpögve szolgáltatssa az ú. n. aknalúgot; vagy pedig forrás alakjában törve elő, mint Ilonavölgyi vastimsós lúg jöjjön napfényre.

Eredésük különfelesége szerint tehát eme gyógyvizek, habár vegytartalmuk ugyanaz is, de az alkotórészek mennyisége, a szerint, a mint a kőzet felületéről, vagy annak mélyéből erednek, különböző lesz, s ezért az osztályozásnál megkülönböztetjük az úgynevezett: fürdővizet, az Ilona-forrást, a természetes vastimsós lúgot és a vastimsós aknalúgot.

A fürdővíz a Fehérkő-hegy kopár felületén szétmállott kőzetnek az esővíz által eszközölt kilúgozásából ered, s az ily módon keletkezett ásványvizet két, a hegy déli lejtőjébe vágott medenczébe fogják föl. A medenczék közül a felső magába a zöldkő-trachit-kőzetbe van vágva s ürtartalma 3000 köbméter; ebből az ásványvizet facsatornáknban, a fürdőház mögött levő, betonnal és cementtel kifalazott alsó medenczébe vezetik, melynek ürtartalma 2000 köbméter.

Az Ilona-forrás, vagy természetes vastimsós lúg az Ilona-völgynek egyik keleti zúgában, az ú. n. Hagymás-telegen fakad, a felületen szétmállott, kopár zöldkő-trachit sziklatömbök aljában. A forrás mélysége 4 m., átmérője 6 m., víz-mennyisége a legnagyobb szárazságban sem mutat jelentékeny esőkkenést.

Az aknalúg a Fehérkő-hegynnek két, a múlt század végén timsó-gyártás céljából vágott, de most már elhagyott aknájából ered, a melynek falairól az ásványvíz állandóan csepeg.

Lengyel Béla dr., a budapesti királyi magyar tudományos egyetemen a vegytan nyilvános rendes tanára, az 1883. évben eszközölt analízis alapján a következő alkotórészeket találta a timsó-vasas ásványvizekben:

Vegyi
elemzése.

a) Egyes alkotórészek.

	Fürdővíz	Ilona forrás		Aknalúg	
		egy literben gramm	egyenérték %	egy literben gramm	egyenérték %
Vas.....	Fe ₂ VI	0·30920	25·51	0·98756	32·65
Vas.....	Fe ₂ IV	0·00761	0·62	0·21504	7·20
Alumínium.....	Al	0·15246	25·73	0·48720	32·88
Mangan.....	Mn	0·00347	0·31	0·10994	3·71
Réz.....	Cu	0·00317	0·23	0·05681	1·66
Calcium.....	Ca	0·32142	37·12	0·26130	12·13
Magnesium.....	Mg	0·04464	8·60	0·11416	8·84
Kalium.....	K	0·00872	0·51	0·00260	0·06
Natrium.....	Na	0·01367	1·37	0·02108	0·85
Lithium.....	Li	nyomok	—	0·00023	0·02
Kötött kénssav.....	SO ₄	2·60472	99·80	6·84681	99·67
Chlor.....	Cl	0·00381	0·20	0·01639	0·33
Arsentrioxyd.....	As ₂ O ₃	nyomok	—	0·00150	—
Kovasav.....	Si O ₂	0·06800	—	0·19300	—
Szabad kénssav.....	H ₂ O ₄	0·50484	—	1·25846	—
Összesen.....		4·04573		10·58208	
A víz fajsúlya.....		1·00348		1·01022	

U. részben ugyanazon alkotórészeket tartalmazza, a melyek az aknalúgban vannak kimutatva

A parádi égvényes-kénes savanyúvíz Felletár Emil dr. országos vegyész-
nek 1861. évben eszközölt vegyelemzése szerint tartalmaz : Vegyi össze-
tételle.

a) Egyes alkotórészek.

	Egy kilogram vízben	Egyenérték		Egy kilogram vízben	Egyenérték
Na	0-4887 gr.	63-9	SO ₁	0-0450 gr.	2-7
K	0-0421 „	3-2	SiO ₂	0-0123 „	1-2
Ca	0-1401 „	21-1	H ₂ S	0-0149 „	2-6
Mg	0-0457 „	11-5	Org. anyagok ..	0-0085 „	—
Fe	0-0008 „	0-1	HCO ₃	1-9551 „	96-5
Mn	0-0018 „	0-2	CO ₂	2-2594 „	154-4
Al	0-0003 „	0-1	Összesen	5-0247 gr.	
Cl	0-0100 „	0-8	A víz fajsúlya ..	1-002663	

b) Az alkotórészek szokásos módon sókká kombinálva.

	Egy kilogram vízben		Egy kilogram vízben
Kénsavas kali	0-08184 gr.	Kovassav	0-01230 gr.
Chlorkalium	0-01014 „	Timföld	0-00053 „
Chlornatrium	0-00842 „	Szerves anyagok ..	0-00850 „
Kétszénsavas natron	1-58311 „	Összesen	2-46272 gr.
„ mész	0-50453 „	Tökéletesen szab. szénsav	2-25936 „
„ magnesia	0-24587 „	Kénköveg	0-01487 „
„ vasélecs	0-00230 „	Összesen	4-73993 gr.
„ mangánélecs	0-00518 „		

Tartalmaz még megmérhetetlen nyomokban : alkénsavas sót és kénfénmet,
továbbá csekély mennyiségben kőolajt is.

c) Az illó alkotórészek a forrás hőfokára és reudes légnyomásra kiszámítva.

A kétszénsavas sókban félig kötött szénsav 1000 □ cm. vízben	375-699 □ cmt.
Szabad szénsav 1000 □ cm. vízben	1203-882 „
Kénhydrogen gáz 1000 □ ctm. vízben	10-258 „

E víz a tapasztalat bizonyága szerint a következő bajoknak alkalmazható Alkalmazása.
sikerral : a gyomor és belek mindazon hurutos bántalmainál, melyek bővebb
nyálkiválasztással vannak összekötve s az izomzat elgyöngülésével, petyhüdt-
ségével járnak ; az epe-elválasztás rendellenességeinél ; a légző szervek mindazon
bántalmainál, melyek következtében az idült hurut következtében helybeli hiányos
táplálkozási viszonyok állottak elő, s a hol e táplálkozási zavar vérbőség előidé-
zésével megszüntethető ; így nevezetesen idült garathurutnál a nyálkahártya
duzzanatát esökkenti ; idült légesőhurut eseteiben az izgatottság és szárazság
érzetét megszünteti ; a gége krónikus hurutjánál az ál- és a valódi hangszálakban
észlelhető duzzanat, valamint a pírál összekötött rekedtség esőkken ; tüdővése-
seknél a kiköpést előmozdítja, a köhögési ingert nagy mértékben esökkenti.
úgy hogy Irsai egyetemi magántanár megjegyzése szerint kórházi tüdőbetegei
nem tudják eléggé dicsérni a parádi vízzel eszközölt belégzések enyhítő hatását ;
ozaenánál a mosások és öblögetések szintén feltűnő javulást okoznak, a bűzt
megszüntetik s a pörkképződést megátolják.

Parád községtől délre, a Kékes alatt elterülő feunsíkon fekszik az Óhuta Füldes-vasas
savanyúvíz.
nevű telep, melytől keletre, szűk völgyben, tölgy- és bükk-erdővel borított
hegyoldalak által körülvéve, agyagréteggel vastagon borított hegynyel nyugati
oldalán fakad a Clarisse nevű földes-vasas savanyúvíz-forrás. A forrást 1883-ban
zárt mederbe foglalták, beföldték és égetett agyagesőveken a völgynek kedvezőbb
fekvésű pontjára vezették le.

Lengyel Béla dr. budapesti egyetemi ny. r. tanárnak 1883. évben eszközölt
analízise alapján a parádi Clarisse-forrás tartalmaz :

a) Egyes alkotórészek.

	Egy literben	Egyenérték százalékban
Vas.	0-01761 gr.	4-22
Calcium	0-19810 „	66-56
Magnesium	0-02593 „	14-52
Kalium	0-00488 „	0-83
Natrium	0-04022 „	11-75
Lithium	0-00221 „	2-12

Kénsav SO_4	$\left\{ \begin{array}{l} \text{S} - 0.00843 \\ \text{O}_4 - 0.01691 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 0.02534 \\ 0.00126 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 3.54 \\ 0.13 \end{array} \right\}$	100
Phosphorsav PO_4	$\left\{ \begin{array}{l} \text{P} - 0.00062 \\ \text{O}_4 - 0.00063 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 0.00126 \\ 0.42786 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 0.13 \\ 95.79 \end{array} \right\}$	
Szénsav CO_2	$\left\{ \begin{array}{l} \text{C} - 0.08553 \\ \text{O}_2 - 0.34233 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 0.42786 \\ 0.00288 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 95.79 \\ 0.54 \end{array} \right\}$	
Chlor		0.00288	0.54	
Kovásav Si O_2	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Si} - 0.02299 \\ \text{O}_2 - 0.02629 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 0.04928 \\ 0.79555 \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} 0.04928 \\ 0.79555 \end{array} \right\}$	
Szabad és félig kötött szén-sav	Összesen	2.25449	gr.	
azaz 1127 □ ctm.				

b) Az alkotórészek szokásos módon sókká alakítva.

	Egy literben		Egy literben
Szénsavas natrium $\text{Na}_2 \text{CO}_3$	0.08842 gr.	Phosphorsavas calcium $\text{Ca}_3 \text{PO}_4$..	0.00207 gr.
Szénsavas kalium $\text{K}_2 \text{CO}_3$	0.00862 „	Chlornatrium Na Cl	0.00481 „
Szénsavas lithium $\text{Li}_2 \text{CO}_3$	0.01175 „	Kovásav Si O_2	0.04928 „
Szénsavas calcium Ca CO_3	0.46833 „	Összesen	0.79555 gr.
Szénsavas magnesium Mg CO_3	0.09083 „	Szabad és félig kötött szén-sav ..	2.25449 „
Szénsavas vasoxgydul $\text{Fe}_2 \text{C O}_3$..	0.03655 „	azaz 1127 □ ctm.	
Kénsavas calcium Ca SO_4	0.03489 „		

Fürdő-berendezés.

A parádi Clarisse-forrás javával van: vérszegénységnél, ha az súlyos betegségeket követő elgyöngülés eredménye, vagy a vér rendellenes összetételén alapul; ideggyöngöségeknél, ha ennek alapja vérszegénység; sápkór eseteiben; a esontképződés rendellenességeinél, mint az angolkór és esontlágulás eseteiben.

A fürdőtelep középpontja a gyógyudvar, melynek keleti részét a gyógyhely legrégibb épülete, a Fürdőépület foglalja el; ennek keleti szárnya emeletes, északi része földszintes, egy tágas csarnokkal, melyben a tekeasztal áll és az olvasóteremmel van összekötve. Összesen 21 lakószobája van. Földszinti részében és a vele kapcsolatos szárnyépületben vannak elhelyezve a fürdőszobák; keleti szárnyának végét az ivócsarnok és jegypénztár foglalja el.

A fürdőépülettel szemközt, a gyógyudvar nyugati oldalán az egyemeletes Ybl-szálló áll, 27 szobával. A fürdőtelep legszebb lakóháza az 1893-ban épült Erzsébet-szálló 54 tágas, fényesen és ízléssel berendezett szobával. Éjszaki része a gyógyudvarra tekint, déli homlokzata széles folyosóval és nagy erkéllyel az alatta elterülő parkra nyílik. A fürdőépület mögött fekszik, ettől keletre a földszintes Juliette-lak, 12 szobával, széles folyosóval és nagyszerű kilátással.

A parkban van elhelyezve a Molnár-villa 2 szobával, előszoba- és konyhával; a Túrta-ház 6 szobával, és a Kovács-villa 5 szoba-, konyha-, eseléd-szoba- és előszobával. Ez utóbbival szemközt fekszik a hidegvíz-gyógyintézet.

A fürdőtelep nyugati részén emelkedik a pavillonszerűen épült vendéglő, három étkező-teremmel; déli oldalán széles veranda húzódik, melyről pompás kilátás nyílik a Mátra hegyre. A vendéglőt az Ybl-szállóval, olvasóteremmel, fürdőépülettel és a fürdőhelyiségekkel fűdött sétány köti össze, mely esős időben is lehetővé teszi a szabadban való tartózkodást. Ezeken kívül még több újabb szép és nagy kényelemmel berendezett épület van e telepen, mely szép fekvésével, rendezettségével, kényelmével, valóban mérsékelt árával és kiváló gyógyhatásával évről-évre nagyobb közönséget hódít és az ország egyik leg-szebb és legkeresettebb fürdője lett.



A parádi Erzsébet-szálló.



A parádi erdőmesteri lak.



A parádi Palócz-villa.



A parádi vadaskert portáslaka.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Azok a nagy és mélyreható átalakulások, melyek 1848-ban állami életünk minden ágában végbementek, természetszerűleg nem hagyták érintetlenül a vármegyéket sem, mely szervek féltve őrzött kincsei voltak alkotmányos életünknek.

Történeti
visszapillantás.

Mínhogy azonban az akkori viszonyok nem voltak alkalmasak higgadt munkásságot és hosszabb időt igénylő törvényhozási műveletek végzésére, az 1848: XVI. t.-cz. ideiglenesen rendezte a vármegyei szervezetet, későbbi időre tartván fenn a minden részletekre kiterjedő szervezést. De sem a törvény, sem a 48-as törvényhozás más intézkedése nem esorította jogait a régi, nemesi vármegyének, hanem meghagyta a vármegye igazságszolgáltatási jogát és hatalmát is, sőt még bővítette is e hatalmat az 1848: IX. t.-cz. 4-ik §-a, mikor megszüntetvén az úri törvényhatóságot, rendeli, hogy „ideiglenesen, míg a törvénykiszolgáltatás általánosan rendeztetni fog, azt (t. i. az úri törvényhatóságot) polgári ügyekben a sommás perekre nézve, ott, a hol rendezett elsőbírósági hatósági tanácsok nincsenek, a szolgabírák, — büntető és rendes folyamati polgári perekre nézve pedig a megyei törvényszék fogja gyakorolni.”¹⁾

Az 1848—49-iki szabadságharcz után következett abszolútizmus korszakában a legkülönfélébb kísérletezések tárgya volt hazánk törvénykezése is, míg végül az 1867: XII. t.-cz.-ben lefektetett kiegyezés alapján újból megkezdhetette alkotmányos életét, a mely eleintén a 20 esztendő alatt rombadólt intézmények restaurálásában, a romok elhordásában merült ki s csak évek multán jutott ereje és ideje a nemzetnek új alkotásokra. Ez idő alatt, különösen 1865—70-ig, az újonnan megalakított vármegyei hatóságok gyakorolták mindama jogokat és hatalmakat, melyekkel alkotmányunk és régi törvényeinek a vármegyét felruházták. Így gyakorolták az igazságszolgáltatást is a megyei törvényszékek útján. Gyakorolta az igazságszolgáltatás jogát Heves- és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék hatósága is, saját vármegyei törvényszéke útján.

Amde új életre serkentő államiságunk nem elégedhetett meg s nem is tekinthette egyedüli céljál a 48-iki jogállapot visszaállítását, hanem a haladó kor szellemének megfelelő újításokat is keresztül kellett vinnie, még pedig annál rohamosabban, minél nagyobb volt közéletünk hátramaradottsága a 20 esztendő abszolút kormányzás következtében. Ez a szükségérzet alkotta meg az új perrendtartást az 1868: LIV. t.-cz.-ben, s ez alkotta meg a még nagyobb fontosságú alaptörvény jellegével bíró 1869: IV. t.-cz.-et „A bírói hatalom gyakorlásáról.”

Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék közönségéhez 1871 január 3-án érkezett meg Horvát Boldizsár igazságügyminiszter körrendelete, melyben a miniszter, hivatkozva arra, hogy az első folyamodású királyi bíróságok számának és székhelyeinek kérdésében az országgyűlés képviselőháza által kiküldött bizottság a mellékelt tervezetet állapította meg, előadja, hogy noha ez a tervezet még nem ment át az országgyűlés tárgyalásain, mégis reményli, hogy csekélyebb módosítással a törvényhozas minden faktorának hozzájárulását megnyeri. „E reményben — mondja a miniszter — és azon ezé-

Királyi bíróságok szervezése.

¹⁾ Cautóráz László: „A magyar vármegye rendszer történeti kifejlődése.” Magyar Igazságügy 1888. VI. füzet 448. és köv. lap.

bol, hogy a létrehozando törvénynek, mihelyt az szentesítettetni fog, végrehajtását az ország jogosult kíváncsiához képest azonnal megkezdhessem, s okvetlenül még jelen év folyamán befejezhessem. — felkérem a megye közönségét, szíveskednek feladatam azon részét, a mely az egyes járásbíróságok területkörének meghatározására vonatkozik, becses közreműködésével és javaslatával megkönnyíteni." Közli azután a miniszter, hogy célszerűnek vélné, ha e célból a vármegye bizottmánya egy bizottságot küldene ki, a mely részletes javaslatot adna a községek és puszták hovatartozósága tekintetében, a szerint, a mint ezt a beosztást a közelség, a könnyebb közlekedés, a forgalom, a helyi viszonyok, s a meghallgatandó városok, községek és pusztabirtokosok érdekei leginkább igénylik. Utasításul adja a miniszter, hogy a kiküldendő bizottság lépjen érintkezésbe a szomszédos vármegyék hasonló bizottságaival, a határos községek és puszták beosztása céljából. Figyelmébe ajánlja a bizottságnak, hogy jelöltesse ki azok az épületek, melyekben a törvényszék fog elhelyeztetni s a melyek a törvényjavaslat értelmében ingyen becsátjandók e célra az állam rendelkezésére. Vagy ilyenek nemlétében, mely épületek volnának megszerzeshetők és mennyiért, vagy mily bérért? Ugyanígy javaslat adandó a járásbíróságok épületeire nézve is.

A jelzett körrendelethez csatolt tervezetnek e vármegyét érdeklő része így szól: „Heves és Szolnok megye: Törvényszék székhelye: Eger és Szolnok. Járásbíróági székhelyek: 1. az egeri törvényszék alatt: Eger, Heves, Pétervására, Hatvan, Gyöngyös, Tiszafüred. 2. A szolnoki törvényszék alatt: Roff, Szolnok, Künszentmárton. Mezőtúr.”¹⁾

Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék közönsége e miniszteri rendelettel Egerben 1871 február 1-én. Isaák László első alispán elnöklété alatt tartott havi bizottmányi ülésében foglalkozott először és a kívánt javaslat elkészítése végett a következő küldöttséget választotta meg. Elnök: *Isaák* László első alispán, tagok: *Balogh* István, *Borbély* Miklós, *Blaskovics* Gyula, *Dankó* Ferencz, *Horváth* Nándor, *Kürthy* Antal, *Kovács* Kálmán, *Lipkós* József, *Tóth* Mátyás, *Szárvaszt* Frigyes, bizottmányi tagok, és *Majzik* Viktor, *Iványi* Miklós, *Kaszap* Bertalan, *Hellebronth* János főszolgabírák, *Szabó* Imre, *Timon* Bertalan, főmérnökök; *Fasvány* Károly t. főjegyző és *Zulár* József főjegyző.²⁾

A várm. bizott-
ság javaslatai.

E bizottság hosszú és alapos jelentését a vármegye 1871 márczius 20-iki bizottmányi ülésén tárgyalta.³⁾ A küldöttségi jelentés rekapitulálja az igazságügy-miniszter fentebbi rendeletét, azután előadja, hogy a küldöttség érintkezésbe lépett Borsod, Békés és Nógrád vármegyék, valamint a Jász-Kún kerületek és a Nagy-Kún kerület hasonló küldöttségeivel, melyek különböző községek és puszták átesatolását kérték Heves és Szolnok vármegyétől. De a küldöttség ezt az átesatolást nem javasolta a következő, igen jellemző indokollással: „Nem tekintve azt, hogy a bizottság csak javaslatlételt végett van kiküldve, s így nem hatalmaztatott fel s jogosítva sem éri magát, hogy a vármegyétől elesatoltatni kért, vagy ide kapcsoltatni tervezett községek és puszták elfogadása, vagy átengedése tárgyában tárgyalásokba becsátkozzék. — alulírott küldöttség azon meggyőződést táplálja, hogy a vármegye által eddig oly híven őrzött területi integritás fenntartása még a jelen körülmények között is oly fontos érdek, hogy az attól való eltérést semmiképen sem tanácsolhatja, mert: habár ezentúl a megyei bíróságokat kinevezéses királyi bíróságok váltandják fel, mégis, ha az önkormányzat ösztönét még jobban meggyöngíteni s közzsellemét ez által is még inkább zavarba hozni nem akarjuk, súlyt kell helyezni arra, hogy az ugyanegy törvényhatóságbeliek együvé tartozóságának érzete végképen ki ne vessen.”

Ezután a javaslat a járásbíróságok székhelyeit és beosztását adja. A járásbíróságok számát (lásd a miniszteri rendelet mellékletét) ez a javaslat is megtartandónak véli, de a székhelyek tekintetében módosítást ajánl a területi integritásnak fentebb kijelentett elvéhez képest s így ajánlja, hogy az idegen törvényhatóságbeli Künszentmárton helyett Czibakháza jelöltesse ki járásbíróági székhelyül: Roffra nézve pedig megjegyzi a javaslat, hogy habár Tiszaszalók ingyen épületet ajánl, mégis célszerűbbnek véli, ha Roff lesz a járásbíróági székhely.

1) Heves vármegye levéltára 208. l. a 871. sz. a. — 2) Vármegyei jegyzőkönyvek: 1871., 44 —45. lapok. — 3) Vármegyei jegyzőkönyve 1871., 119—135. lapok.

A bizottsági javaslat ezután az egyes községek beosztását eszközi a járásbírószékhelyekhez a következőképen :

1. Az egri járásbíróshoz tartoznának : Eger, Felcsanak, Szarvaskő, Nagytálya, Maklár, Füzesabony, Mezőtárkány, Besenyő, Dömánd, Kerecsend, Deménd, Egerszalók, Szőluth, Szt. Mária, Verpeléth, Feldebrő, Aldebrő, Tófalva, Kápolna, Vés, Felső-Nána 52.595 n.posséggel és 94.488 kat. hold területtel. — 2. A pétervásári járásbíróshoz : Pétervására, Mikfalva, Bekőleze, Cseli, Szűcs, Boes, Bátor, Aranyos, Bakta, Sirok, Szajla, Terpes, Szék, Füzes, Fedémes, Szt.-Dionisok, Lelesz, Szt. Erzsébet, Erdőköves, Varszóc, Istenmezeje, Ivád, Balla, Derecske, Reesk, Parád, Bodony, Nádudvar, Mindszent, Szuhla, Dorogháza, Nagy-Batony, Maczonka, 27.844 népességgel és 97.620 kat. hold területtel. — 3. A hevesi járásbíróshoz : Heves, Erdőtelek, Kád, Kompolt, Bód, Zsadány, Zaránk, Erk, Tarna-Órs, Méra, Bocznád, Atány, Kömlő, Vezekény, Tarna-Szent-Miklós, Póly, 30.707 népességgel és 97.294 kat. hold területtel. — 4. A tiszafüredi járásbíróshoz : T. Füred, T. Nána, Sarud, T. Halász, Poroszló, T. Örvény, T. Szőlös, Igar, T. Órs, Nagy-Iván, 25.533 népességgel és 89.417 kat. hold területtel. — 5. A gyöngyösi járásbíróshoz : Gyöngyös, Domoszló, Markáz, Veresmarth, Snár, Visonta, Halmaj, Ugra, Detk, Ludas, Karacsod, Nagy-Füged, Víznek, Adács, Vámos-Györk, Atkár, Gy.-Halász, Gy.-Püspöki, Solymos, Gy.-Orosz, Gy.-Tarján, Gy.-Pata, Szűcs, Nagy-Rede, P.-Tass, 47.013 népességgel és 119.681 kat. hold területtel. — 6. A hatvani járásbíróshoz : Hatvan, Hasznos, Tar, Pásztó, Sz.-Jakab, Szurdok-Püspöki, Apcz, Fancsal, Ecséd, Hort, Csány, Monostor, Kerekudvar, 23.945 népességgel és 70.434 kat. hold területtel. — 7. A szolnoki járásbíróshoz : Szolnok, Alattyan, Besenyszög, Nagy-Kürü, T.-Püspöki, Szajol, T.-Sz.-Mildos, 39.253 népességgel s 157.260 kat. hold területtel. — 8. A roffai járásbíróshoz : Roff, Bura, T.-Szalók, Abád, Tomaj, Derzs, Szent-Inre, Kis-Köre, Süly, Kőtelek, Tisza-Beő, Gyögyvernek, Kenderes, 31.802 népességgel s 149.883 kat. hold területtel. — 9. A mezőtúri járásbíróshoz : Mezőtúr, Dévaványa 30.612 népességgel s 133.180 kat. hold területtel. — 10. A czibakházi járásbíróshoz : Czibakháza, T.-Várkony, Vezseny, T.-Földvár, Nagy-Rév, Inoka, T.-Kürt, T.-Ugh, T.-Sas, Csépa, Szélevény 23.309 népességgel s 95.034 kat. hold területtel.

A törvényszékek kérdésében a bizottság kétfő helyett hárommal proponál : Eger, Gyöngyös és Szolnok székhellyel. Ennek oka az, mert Gyöngyös város intőző körüli rendkívül nagy és heves agitációt fejtettek ki a vármegyében a végbéli, hogy Gyöngyös törvényszékét kapjon. A bizottság a gyöngyösi törvényszékre vonatkozó állásfoglalását a következőképen indokolja : Ha a gyöngyösi törvényszék felállítását nem javasolná, „ismervén a sűrű népességű és ipar s kereskedéssel nem kis mértékben foglalkozó gyöngyösvideki népnek érdekét és hangulatát, melynek már egy Gyöngyösön szervezendő törvényszék mellett nem egyszer kérvényekben is kifejezést adott, könnyen kötelességmulasztással vádolhatnának.“ — Hogy e vád be ne következze, azért javasolja a bizottság, hogy mivel a két, miniszterileg tervezett törvényszék így állana : a szolnoki törvényszék területe 124.976 népességgel 535.357 kataszteri holdat, az egri törvényszék területe pedig 207.637 népességgel 568.934 kataszteri holdat tenne ki, ezért az egri törvényszék területe túlnagy s nehézkes igazgatású lenne, meg kell azt osztani aképen, hogy legyen az egyik törvényszék székhelye Eger, melyhez tartoznék az egri, pétervásári, hevesi s a tiszafüredi járásbírószék, 136.679 népességgel és 378.819 kat. holddal, a másik székhely pedig legyen Gyöngyös, a melyhez tartoznék a gyöngyösi és hatvani járásbírószék 70.958 népességgel és 190.115 kat. holddal.

A bizottság véleményét nyilvánít a mellett is, hogy a járásbírószékeket ne lássák el telekkönyvi hatósággal, mert nézete szerint a telekkönyvi ügyek természeténél fogva bíróságokat kíván.

Végül az épületekre nézve azt javasolja a bizottság, hogy a főszolgabírák rövidesen terjesszenek elő jelentést a fentebbi miniszteri rendelet kérdéseire nézve, előrebocsátott vizsgálódás alapján. — Ezt a nagy alaposággal és körültekintéssel készült bizottsági javaslatot a vármegye bizottmányi ülése, két kisebb módosítással, egész terjedelmében elfogadta. E módosítások pedig : hogy járásbírószéki székhelyül Roff helyett Tiszaszalókot hozzák javaslatba és hogy Kisköre a tiszaszalóki járástól a hevesi járáshoz csatoltassék. E határozatot a vármegye felterjesztetni rendelte az igazságügyminiszterhez, azzal a klauzulával, hogy, ha a gyöngyösi törvényszék és a hatvani járásbírószék együttes felállítása kérdésessé válnék, a vármegye közönsége inkább ragaszkodik a gyöngyösi törvényszékhez, mint a hatvani járásbíróshoz.

Ugyanez a vármegyei határozat a bírósági épületek kijelölése kérdésében akként intézkedett, hogy az egri törvényszék számára szükséges helyiségi kijelölése és az e körüli teendők elvégzése céljából bizottságot küldött ki, Isák László első alispán elnöklése alatt, Babics István és Varrik Béla bizottsági tagok, Lipcsy Péter másodalispán, Nádaszy Ignác főjegyző, Künthy Ferenc központi főszolgabíró, Szuhányi János törvényszéki ülnök és Zalár József főjegyző tagokból. A többi épületek kijelölése és az e célból folytatandó tárgyalások keresztülvitelére az illető járási főszolgabírákat utasították azzal, hogy jelentéseiket a legkö-

zelebbi havi bizottmányi ülésre adják be. Mindjárt itt kívánjuk megjegyezni, hogy ezek a jelentések nem ugyan a legközelebbi havi ülésre, hanem néhány hónap múlva beérkeztek s minden kijelölt székhelyen megállapították az épületeket és azok átvételének feltételeit is.

Az egri törvényszék leendő épületének kijelölésére kiküldött bizottság június 3-án kelt 3565. e. a., 871. sz. a. iktatott jelentésében azt jelenti, hogy a vármegye örökös főispánjával, *Bartakovics* Béla egri érsekkel tárgyalásba bocsátkozott és ez azt az örvéndetes kijelölést tette, hogy „a vármegyeház szomszédságában lévő „Oroszlán“ vendéglőt az Egerben felállítandó kir. törvényszék számára hivatalhelyiségül, felsőbb jóváhagyás mellett, kész odaajándékozni.“ Ezt a jelentést felolvasták az 1871 június 15-én Bartakovics Béla egri érsek, örökös főispán elnöklése alatt Egerben tartott rendes bizottmányi ülésen s erre a vármegye a következő határozatot hozta : „Örökös főispán úr ő nagyméltóságának ezen nagylelkű tette hálás köszönettel iktattatik jegyzőkönyvbe s a küldöttégi jelentés felterjesztetik az igazságügyminiszterhez.“

Ezzel az egri törvényszék elhelyezésének kérdése a vármegye részéről megoldottnak látszott s további intézkedést a vármegye o székhely-kérdésben nem is tett. Így történt, hogy mivel a királyi bíróságokat 1872 január 1-vel az igazságügyminiszter életbeléptette, ideiglenes helyiségül az államkincstár bérbevette az egri törvényszék részére a vármegyeház nyugati szomszédságában lévő Zábrazky-féle házat, az ügyvédség részére a Czukor-utczában lévő Klein-féle házat, a járásbíróság részére pedig a Vásártérben lévő Eötvös-féle házat. Az ajándékozási ügyeknek végleges lebonyolítását azonban Bartakovicsnak 1873-ban bekövetkezett halála megakadályozta s azt ntódja, *Samassa* József dr. érsek intézte el.

Versengés a
törvényszékért.

Míg a szervezésnek most változt részletes munkálatai folytak, azalatt és e munkálatokkal párhuzamosan, erős versengés folyt vármegyénk két városa, Eger és Gyöngyös között a törvényszéki székhely kérdésében, melyről itt a történeti hűség kedvéért szintén meg kell emlékeznünk.

Már fentebb jeleztük, hogy Gyöngyös város közönsége két országgyűlési képviselőnek : Visontai *Kovács* László a gyöngyös-patai kerület és *Berecz* Ferencz Gyöngyös város képviselőjének vezetése mellett, rendkívül erős agitációt fejtett ki a czéltől, hogy Gyöngyös is kapjon törvényszéket. E két képviselő már az első szervezés keresztülvitelére kiküldött bizottság elé is terjesztett memorandumot és több kimutatást, melyben a gyöngyösi törvényszék létjogosultságát vitatják és statisztikai adatokkal és térképpel igyekeznek bizonyítani. Ez érvelést honorálta is a bizottság és a vármegye, a kormányhoz intézett felterjesztésében.

Nem állott módunkban Gyöngyös városnak e törekvését s kifejtett akcióját lépésről-lépésre követni s így azt sem állapíthattuk meg, hogy mily fogadtatásban részesült az igazságügyi kormánynál Gyöngyös város kívánsága ; de a külső jelekből azt kell következtetnünk, hogy a kormánynál akadályba ütközött az egri törvényszék mellett egy gyöngyösi törvényszék felállítása s így minden bizonynyal felmerült az a terv, hogy Eger helyett Gyöngyös kapjon törvényszéket. Csak így érthető az az izgalom, mely Eger város képviselőtestületét elfogta, a mikor 1871 május 18-án tartott közgyűléséből hosszabb kérvényt terjesztett fel Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék törvényhatóságához, melyben kéri, intézzen a vármegye felterjesztést az igazságügyi kormánynak, hogy az egyik törvényszék székhelyéül Eger hagyassék meg.

A vármegye 1871 június 1-én tartott bizottmányi ülésén tárgyalta Eger város eme kérvényét, és hozott határozatában meglepetéssel veszi tudomásul, hogy egyáltalában kérdés tárgya lehet, vajjon Eger vagy Gyöngyös legyen-e törvényszéki székhely ? Arról nem is tudott a vármegye, hogy ily kérdés felmerült ; mégis elhatározza, egy erőteljes és erélyes, indokolt felterjesztésnek az igazságügyminiszterhez leendő intézését Eger érdekében és ha csak két törvényszék lehetséges, akkor feltétlenül Eger és Szolnok legyen a székhely. ¹⁾

Ily előzmények után 1871 július 11-én érkezett le a vármegyéhez az igazságügyminiszternek július 10-én kelt rendelete, mely megállapítja a törvényszékek és járásbíróságok székhelyeit. E szerint törvényszéki székhelyek : Eger, Gyöngyös, Szolnok. Egerhez tartoznak : az egri, hevesi és pétervásári járásbíróságok. Gyöngyöshöz tartoznak a gyöngyösi és hatvani járásbíróságok. Szolnokhoz

¹⁾ Vármegyei jegyzőkönyvek 1871-ből, 260—263 l. l.

tartoznak a szolnoki, mezőtúri, abádszalóki és kúnszentmártoni járásbíróságok. Ezt a miniszteri leiratot a vármegye az aug. 1-én tartott havi bizottmányi ülésén tudomásul vette. Ez az elintézés azonban nem elégítette ki teljesen a vármegyét. A vármegye ugyanis 10 járásbíróság helyett 9-et kapott: a tiszafüredi nem rendszeresítették s ama községeket, melyek ehhez lettek volna beosztva, a hevesi kir. járásbíróshoz osztották be. Ezért ugyancsak az aug. 1-iki ülésből felír a vármegye az igazságügyminiszterhez, hogy rendszeresítse utólag a tiszafüredi járásbírószágot. Ugyane határozatával utasítja a vármegye az első alispánt, hogy a járásbíróságok területének beosztására nézve a 2159 I. m. e. 71. számú rendelet felhívásának is eleget téve, felterjesztést intézzen az igazságügyminiszterhez és ragaszkodjék a már előterjesztett területi beosztáshoz. Felhívja egyben Lipsey József főszolgabíró, hogy kérdezze meg azokat a községeket, melyek a tiszafüredi járásbíróshoz tartoztak volna, hogy e felírt kedvezőtlen elintézése esetén hová akarnának tartozni: a hevesi vagy az abádszalóki járásbíróshoz-e?

Az igazságügyminiszter értesíti a vármegyét, hogy a tiszafüredi járásbíróság utólagos felállítására vonatkozó kérelmét nem teljesítheti; mit a vármegye 1871 nov. 2-án tartott bizottmányi ülésében sajnos tudomásul vett. Ezzel az előbb ismertetett területi beosztást fenntartotta s a tiszafüredi járásbíróság ügyét elintézte s az a vidék csak néhány év múlva kapta meg a járásbírószágot.

Az 1871 okt. 2-án tartott bizottmányi ülésében tárgyalta a vármegye az igazságügyminiszter rendeletét, melyben tudatja, hogy az elsőbb folyamodású kir. bíróságok az ügyészségek életbeléptetéséhez szükséges előmunkálatok foganatba vételére az egri, gyöngyösi és szolnoki törvényszékek elnökei miniszteri biztosokul nevezte ki s nekik meghatalmazást adott. Erre a vármegye utasította az első alispánt, hogy a miniszteri biztosokkal lépjen érintkezésbe.

Ez volt a vármegyének utolsó határozata a bíróságok szervezésének ügyében. Ezentúl minden intézkedést a megbízott első alispán tett s ez intézkedések pusztán a feloszlott vármegyei bíróságok folyamatban lévő ügyeinek átadására, a vármegyeház udvarán lévő börtönépület használatának átengedésére s a telekkönyvek s telekkönyvi irattár átadására vonatkoznak.

Végül ide iktatjuk a megyei törvényszék bírói tagjainak névsorát a feloszlás idejében, a mint azt a megyei levéltárban megállapítani sikerült: Elnök: *Lipsey Péter* másodalispán. Bírák: *Szuhányi János, Markovics János, Szabó Sándor, Poppel Gyula, Gáhy Ferenc, Derszib Ferenc, Támár Alajos, Kósa Kálmán, Horvay Lajos, Kempelen Béla és Hegedűs János.*

A fentiekben láttuk vázolvá a kir. bíróságok szervezésének nagy munkáját, mely az 1871-ik év vége felé ért befejezéséhez. Most már gyors egymásutánban következtek azok az intézkedések, a melyek a tényleges életbeléptetéshez okvetlenül szükségesek voltak, úgy mint a bírák és bírósági hivatalnokok kinevezése, a törvénykezés munkájának megkezdése s a feloszlott vármegyei és városi törvényszékek ügyeinek átadása, illetőleg átvétele.

Kir. bíróságok
életbelépéséi.

Már 1871 szeptemberében kinevezte az igazságügyminiszter előterjesztése a király az egri törvényszék elnökéül *Varrik Béla*, kir. tanácsos tanfelügyelőt, a gyöngyösi törvényszék elnökéül *Török Sándor* ügyvédet, s a szolnoki törvényszék elnökéül *Paulovics Antal* biharmegyei tkvi tviszi elnököt, kiket később, mint fentebb jeleztük, a szervezés időtartamára, az igazságügyminiszter miniszteri biztosokul is kinevezett. Majd a Hivatalos Lapnak 1871 decz. 24-én megjelent száma közli a bírák és bírósági kezelő személyzet kinevezését, és pedig:

Bírákuk az egri kir. törvényszékhez: *Szuhányi János, Markovits János és Hanák Sándor* hevesmegyei törvényszéki ülnököket, *Turcsányi Mátyás* szolnoki törvényszéki ülnököt és *Zsenedi Endre* legfőbb ítélőszéki fogalmazót, Egerbe járásbíróknak: *Kobza Lajos* egri ügyvédet; albiráknak: *Reinecz Ferenc* egri városi törvényszéki tanácsnokot és *Szalay Miklós* egri ügyvédet. Hevesre járásbíróknak: *Szék József* gyöngyösi ügyvédet, albiráknak *Remenyik Kálmán* egri ügyvédet és *Káporossy József* hevesmegyei esküdtet. Pétervárára járásbíróknak: *Öllé László* egri városi törvényszéki tanácsnokot, albirának *Verbő Mátyás* egri törvényszéki tanácsnokot.

Bírákuk a gyöngyösi kir. törvényszékhez: *Borly Kálmán*, gyöngyösvárosi tanácsnokot, *Káplán Géza* pesti kir. táblai fogalmazót és *Szoborics Iván*, székesfehérvári törvényszéki ülnököt. Gyöngyösre járásbíróknak: *Nékám Ede* pesti kir. táblai fogalmazót, albiráknak: *Jablonszky Sándor* gyöngyösi törvényszéki ülnököt és *Gergely Sándor* kir. táblai gyakornokot. Hatvanba járásbíróknak: *Vitalis Már* hevesmegyei ügyvédet, albirának: *Kolosváry László* hevesmegyei esküdtet.

Bírákuk a szolnoki törvényszékhez: *Hubay Ferenc, Ádám Andrá, Kászonyi Antal*, hevesmegyei szolnoki törvényszéki ülnököket, *Hegedűs János* hevesmegyei egri törvényszéki ülnököt; *Bárány Károly* gyöngyösi ügyvédet, *Schaffner János* és *Lévay László* egri ügyvédet. Szolnokra járásbíróknak: *Kovács Ignác* hevesmegyei törvényszéki ülnököt; albiráknak *Debreczeny Miklós*

szolnoki ügyvédet, Taldner János aradi ügyvédet és Borhy Gyula gyöngyösi ügyvédet, Mezőtúr járásbírónak: Boleáry Antal mezőtúri ügyvédet, albírónak: Pavalkó Győző lösevárosi főjegyzőt, Kun-Szent Martonba járásbírónak: Kósa Kálmán hevesmegyei törvényszéki elnököt, albírónak: Csichalai Rezső kun-szent-mártoni egyes bíró, Abádszalokra járásbírónak Teczékné Gyula helyettes kir. ügyész, albírónak: Török Alajos hevesmegyei esküdtet.

Ugyancz rendelettel nevezte ki az igazságügyminiszter a bíróságokhoz a segéd- és kezelő-személyzetet is; e kinevezések hatálya 1872 jan. 1-től kezdődött.

Megalakulás.

Ekként 1871. év decz. havában már készen állott az egész szervezet s várta működésének megkezdését. 1871. decz. 13-án azonban még egy rendelet érkezett, melyben az igazságügyminiszter meghagyja a törvényszéki elnöknek, hogy a kinevezett bíráktól a hivatalos esküt miniszteri biztosi minőségében vegye ki, azután teljes üléssé alakulva, ő tegye le az elnöki esküt a teljes ülés színe előtt s ezzel miniszteri biztosi minősége megszűnik. Ugyanebben a rendeletben közli a miniszter a részletes utasítást, a mely szerint a kir. bíróságok átveszik a felosztalt megyei és városi törvényszékek folyamatban lévő ügyeit és iratait. Ennek következtében Vavrik Béla elnök Hanák Sándor törvényszéki bírói küldte ki a hevesmegyei volt törvényszék ügyeinek átvételére.

1871. év január 2-ik napján Vavrik Béla, az egri törvényszék elnöke, teljes ülésre hívta egybe az egri kir. törvényszék s annak területébe eső kir. járásbíró-ságokhoz kinevezett bírákat s megjelenésre hívta fel a segéd- és kezelő-személyzetet is, a törvényszék tanácstermébe. Elnök az ülést megnyitván, mindenekelőtt a magyar kir. igazságügyminiszternek az eskületételre vonatkozó rendeletét olvastatta fel. Ezt követte a bírói tagok esküvétele a miniszteri biztos kezébe, minek megtörténtével a kir. törvényszék teljes üléssé alakulván, esküjét az elnök tette le, s kijelenté, hogy ezáltal miniszteri biztosi minősége megszűnt.

Ezután a törvényszék és bíróságok többi tagjai (segéd- és kezelő-személyzet) tisztí esküjüket a kir. törvényszéki elnök kezébe tették le; mire elnök az iktatókönyveket megnyitottaknak nyilvánította s az egri kir. törvényszék hatásköre életbe lépett. Ezután felolvastatta elnök az igazságügyminiszternek üdvözlő és irányító leiratát, mely a jelenvoltagekra mély hatást gyakorolt.

Az alakulás tényéről már január 2-án jelentést tett Vavrik Béla elnök az igazságügyminiszternek, felterjesztvén az eskületételi jegyzőkönyveket s jelentvén, hogy a bíróságok működésüket január 1-én megkezdették.¹⁾ Az alakulás hasonló formások között történt meg a gyöngyösi és a szolnoki törvényszékeknel is.

A bíraskodás rendes menete az első hetekben kissé nehézkesen indult, de e nehézségeket az elnökök erélye s a bíróságok minden egyes tagjának kifejtett munkássága esakhamar legyőzte, úgy hogy naponta, a felmerülő szükséghez képest, törvényszéki üléseket is tartottak.

Átvett ügyek.

Hanák Sándor, az ügyek átvételére kiküldött törvényszéki bíró, már 1872 január 27 és 29-én beterjesztette az átvételről szóló jelentését az elnöknek, mely átvétel után még kisebb mennyiségben több átvétel is történt, melyeknek befejezéséről az elnök 1872 márczius 1-én tesz jelentést az igazságügyminiszternek. Nem tartjuk érdekeltelennek amaz ügyek számadatait közölni, melyeket a volt megyei polgári és fenytő-törvényszéktől, a másodalispáni bíróságtól és Eger város volt törvényszékétől az egri kir. törvényszék átvett. E kimutatás szerint átvettek:

1. Pertáran folyamatban lévő perek ..	115	8. Elintézetlen egyes ügyek	75
2. Elintézetlen perek	107	9. Elintézetlen váltóügyek	19
3. Elintézetlen zárlati ügyek	1	10. Elintézetlen fenytő ügyek	231
4. Elintézetlen végrehajtási ügyek	6	11. Irodai nyilvántartási ügyek	48
5. Elintézetlen csodágyek	58	12. Irodai letisztázatlan ügyek	311
6. Elintézetlen házjratéki ügyek	168		
7. Elintézetlen úrbéri ügyek	26		
		Összesen:	1165

A kép teljességéről itt jegyezzük meg, hogy az egri kir. törvényszék mellé rendelt kir. ügyész-ség vezetőjévé ugyancsak 1872 január 1-től kezdődő hatálylyal, kir. ügyész-ség Tóth Mór, alügyész-ség Nagy Albint nevezték ki. Börtönhelyiségül pedig a vármegyeház udvarán épült, nagy háromemeletes, toronyserű, régi vármegyei börtönépület szolgált, melyet a tulajdonos vármegye, szerződés mellett engedélt át használatra az államkincstárnak.

Törvényszéki csokkintés.

Bírósági szervezetünk azonban nem maradt meg abban az állapotában, a melybe az első szervezés helyezte. Tudvalévő, hogy az 1871. XXXII. t.-cz. az

¹⁾ Törvényszéki elnöki irattár I. csomó.

elsőfolyamodású kir. törvényszékek számát 102-ben, a járásbíróságokét pedig 360-ban állapította meg. A gyakorlati élet azonban, mely minden intézménynek legjobb próbaköve, megmutatta, hogy az újonnan szervezett törvényszékek között van számos olyan, a mely nem életképes s így fölösleges. Megindult tehát a mozgalom egyes törvényszékek megszüntetése iránt, a melynek eredménye lett az 1875. XXXVI. t.-cz., mely a kir. törvényszékek számát 64-re szállította le.

E mozgalom nem hagyta érintetlenül Heves vármegyét sem, mert itt is kitűnt néhány év alatt, hogy a gyöngyösi kir. törvényszék, a mely, mint fentebb láttuk, csakis annak a heves agitációnak köszönte létét, melyet Gyöngyös város akkori vezetői kifejtettek. — szintén azok közül való, a melyek nem életképesek s így fölöslegesek. Mikor tehát Gyöngyös város vezető emberei, különösen akkori képviselője, látták azt a veszélyt, a mely az általuk annyira óhajtott gyöngyösi törvényszék létét fenyegette, ismét a legerősebb akciózt indították hírlapokban, de különösen a kormánynál a gyöngyösi törvényszék megmentésére. Minthogy azonban ama tényeket, melyek a gyöngyösi törvényszék életképessége és szükségessége ellen szóltak, megmásként nem lehetett: akként akarták céljukat elérni, hogy az egi törvényszéket szüntessék meg s a gyöngyösi maradjon meg Heves vármegye egész területére. És ezzel kiújult, sőt kiélesedett a vármegye két városa között az a versengés, mely már az első szervezőkor is mutatkozott. Kiélesítette ezt egyrészt az általános politikai helyzet, másrészt a vármegyéknek szintén napirenden lévő kikerekítési ügye. A mi a politikát illeti, elég legyen utalni arra, hogy Eger város közönsége erősen szélsőbaloldali volt, Gyöngyös városáé Deákparti. Már ez a körülmény is szembe állította a két város közönségét. A mi pedig a megverendézést illeti, ez időben folytak az előmunkálatok az 1876: XXXIII. t.-cz. megalkotásához, mely törvény tudvalóan Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyéket kettéosztotta s elszakítván tőle Szolnokot, a jászsággal és kúnsággal megalkotta Jász-Nagykún-Szolnok vármegyét, Heves vármegye meghagyott eredeti területére.

Ezt a tervezetést használta fel Visontai Kovács László, mint Gyöngyös város képviselője, hogy mind a megyei, mind a törvényszéki székhelyet Gyöngyösnek követelje s így Heves vármegye középpontjává és székhelyévé minden tekintetben Gyöngyöst emelje. És az ily irányú akcióz kedvező fogadtatásra talált a kormánynál, mert Eger városa kénytelen volt a legerélyesebben védekezni, mely védelemhez Heves vármegye törvényhatósága is csatlakozott.

Eger város képviselőtestülete 1875 augusztus 22-én rendkívüli közgyűlést tartott, melyen az elnök, *Tavasy Antal* polgármester előterjeszti azt a hírt, hogy a királyi törvényszékek összevonásának végleges keresztülvételénél, mely már csak rövid idő kérdése, az igazságügyminisztériumban felmerült az egi törvényszék eltörlésének terve; ezért tehát szükséges az egi törvényszék meghagyása iránt az igazságügyminiszterhez kérvényt intézni s egyúttal ez ügyben való közreműködésre az érseket is felkérni. A közgyűlés erre elhatározta, hogy a miniszterhez kérvényt intéz s ennek elkészítése végett *Tavasy Antal* polgármester elnöklése alatt bizottságot küld ki, mely *Babics István*, *Csiky Sándor*, *Eisenmann János*, *Földváry Kálmán*, *Fülöp József*, *König Endre*, *Kubik Endre*, *Lipsey Péter*, *Lipkos József*, *Simonvi Károly*, *Szabó Ignác*, *Úry József dr.*, *Végh József* és *Zalár József* képviselőkölből áll, — hogy az érseket és a főispánt küldöttsgileg kéri fel a benyújtandó kérvény hathatós támogatására.

Ez a bizottság 1875 szeptember 5-iki közgyűlésben terjesztette elő a kész kérvényt, mely elfogadtatván, elhatározták, hogy azt egy 63 tagból álló küldöttsgívgye fel az igazságügyminiszterhez és e deputáció vezetésére felkérték *Samassa József dr.* egi érseket. Egyben a kérvényt a vármegyéhez pártolás végett felterjesztették, azt kinyomatni s az országgyűlési képviselők között kiosztatni rendelték, a bizottságnak pedig köszönetet szavaztak.

E kérvény erős logikával védi Eger álláspontját és ezáfolja a Gyöngyös város mellett eddig felhozott érveket. A bevezetés, mely az akkori helyzetet is élesen megvilágítja, így szól:

„Mintán Eger városában a kir. törvényszék fennmaradását nemesak igazságszolgáltatási és országos pénzügyi, hanem mindazon érdekek is multhatatlanul követelik, melyek muvelt államokban és így hazánkban is a közigazgatási és igazságszolgáltatási központok kitűzése- és megállapításával irányadók; tartozkodtunk volna az egi kir. törvényszék fenntartása kérdésében, Nagyemlékezőadón különben is országos ügyekkel teljesen igénybe vett magas figyelmét elfoglalni; — azonban azaz jogosulatlan agitációk, melyek e tekintetben Eger város és annak vidéke, valamint Heves megye

Eger mozgalma.

közönsége legnagyobb részének érdekei ellen Gyöngyös részéről már előbb megindítottak s jelenleg is folytatottak s melyek egy ízben a megyei székhely kérdésében már a képviselőház elé is vitettek, oda kényszerítik Eger város közönségét, hogy eme jogosulatlan agitatók ellenében, figyelembe véve ama rendkívüli fontosságú tekintetét is, mely szerint úgy a megyehatóság, valamint a törvényszék is kétségszűről egy közös székhelyen fognak összpontosítani: az Eger város közelében fennálló kir. törvényszék további fennmaradása és végleges rendszeresítése iránt Nagyméltóságod és a Nagymélt. m. kir. Ministerium elé tiszteletteljes kérelemmel járuljon, annál is inkább, mert a főnebb jelzett agitatóknál főleg oly adatok használtak, s terjesztettek ez idő szerint is szétlábban érvekkül, melyek a tényeket elferdítve a valóságnak meg nem felelnek.“

Eldadja azután a kérvény azokat a történelmi, kulturális, anyagi és szellemi, forgalmi és geográfiai okokat és érdekeket, a melyek Eger mellett szólnak, Gyöngyös városával szemben. Különösen érdekes a kérvénynek az a része, mely szerint tudomása van a város közönségének arról, hogy a miniszter elé oly térképet terjesztettek, a melyen a Mátra-hegység Heves vármegyéből egészen el van sík-kasztva s így úgy van feltüntetve a dolog, mintha a Mátra-járásbeli községek egyenesen s minden akadály nélkül közlekedhetnének Gyöngyössel. Holott, mint a kérvény kimutatja, — a valóság ellenkezőleg az, hogy azok a községek, épen a Mátra-hegység miatt csak nagy kerülővel, többnyire Egeren át juthatnak el Gyöngyösre. Ezt a kérvényt a küldöttség Samassa József dr. egri érsek vezetése mellett, 1875 szeptember 11-én adta át az igazságügyminiszternek. Egyben a küldöttségi tagok felkeresték *Szederkényi* Nándor országgyűlési képviselő kalauzolásával a nevesebb országgyűlési képviselőket.

Eger város ügye azonban még mindig rosszul állott, a mit az a körülmény is mutat, hogy 1875 november 8-án ismét rendkívüli ülést tart Eger város képviselő-testülete, melyben Tavasy polgármester előadja, hogy a Pesti Napló 250-ik számában *Korách* László cikkeit írt, melyben azzal argumentál, hogy Gyöngyös városa a törvényszéknek emeletes palotát ajándékozott, míg Egerben bérházban van elhelyezve; így hát Gyöngyösnek előnye van Eger fölött. Hogy ebből az épület-kérdésből kár ne háromlójik a városra, indítványozza a polgármester, hogy tegyen a város bizonyos ajánlatot a törvényszék elhelyezésének költségeire. A közgyűlés elhatározta, hogy tekintettel arra a kárra, mely a törvényszék áthelyezése a városnak okozna s tekintettel az állam szorult pénzügyi viszonyaira is „Eger város képviselőtestülete kijelenti, hogy az esetre, ha Egerben a kir. törvényszék meghagyatik, Eger város a törvényszék kellő helyiségeiről az állam terhelhetése nélkül gondoskodni fog.“ Erről az igazságügyminisztert értesítik.¹⁾ Ezzel Eger város magára vállalta a törvényszék elhelyezésének terhet s így gondoskodni kellett az ígért beváltásáról, annál is inkább, mert a kir. törvényszék elnöke még az 1875-ik év folyamán, hivatkozva az igazságügyminiszternek 19883/75. számú leiratára, felhívta a várost, hogy a törvényszék elhelyezési költségeiről gondoskodjék; a mely gondoskodás akképpen történt, hogy a törvényszék beröszszegét a város költségvetésébe beállította.

A most hivatkozott igazságügyminiszteri leirat már annyit is sejtetett, hogy a törvényszék meghagyatik Egerben; és valóban, 1876 április 15-én megjelent a m. kir. bel- és igazságügyminisztérium 1423/I. M. E. számú rendelete, mely az 1875: XXXVI. t.-cz. első §-ában nyert felhatalmazásra hivatkozva, a többi között a gyöngyösi kir. törvényszéket is 1876 május 31-ikével megszünteti és területét az egri kir. törvényszék területébe olvasztja be.

Ezzel a törvényszéki székhely kérdése Eger városra nézve kedvezően oldott meg, a város pedig igyekezett a törvényszéknek állandó elhelyezést biztosítani. E célból 1876 augusztus 13-iki közgyűléséből feliratot intézett az egri érsekhez, melyben kéri, hogy az Oroszlán vendéglőt, a melyet már Bartakovics érsek odaajándékozott a vármegyének törvényszéki helyiségül, de a mely ajándékozás nem fogantatott, adja el a városnak a törvényszék elhelyezésére. Samassa József dr. egri érsek hajlandónak is nyilatkozott az eladásra, azonban Trefort Ágoston kultuszminiszter az eladáshoz szükséges előzetes királyi engedélyezés elé újabb akadályt gördített; azt t. i., hogy csak úgy hajlandó azt az előzetes engedélyt a királynál kieszközölni, ha a város kötelezi magát, hogy az épület, ha valamikor megszűnik törvényszéki helyiségül szolgálni, minden befektetésével együtt, a vételár visszatérítése ellenében, visszaszáll az érsekségre és hogy az ott gyakorolt regale-jog biztosítására a város tegyen le 10.000 frt-ot. E feltételeket az érsek és a város is elfogadhatatlannak jelentette ki s ezért 1876

A gyöngyösi
törvényszék el-
törzése.

¹⁾ Városi levéltár közgyűlési jegyzőkönyvei 1875 nov. 8.

november 19-iki közgyűlés újból felír az érsekhez s segítséget kéri, hogy a teleknek teljesen ingyenes átengedését kieszközölje.¹⁾

Az érsek szívesen teljesítette a város kérelmét s 1876 nov. 25-ikén felírt Trefort miniszterhez. A miniszter azonban hajthatatlan maradt s 1877 április 11-én arról értesítette az érseket, hogy Öfelsége a kérelmet nem teljesítheti.²⁾

Eger város képviselőtestülete 1877 május 19-ikén tárgyalta az érseknek e tárgyú leiratát s most már azzal a kéréssel fordult az érsekhez, hogy miután az ingyenes átengedés nem lehetséges, adja el az érsek a szóban forgó telket s ez eladás engedélyezését eszközölje ki. A város vételár gyanánt 6000 forint ajánlott fel.

Ez alapon indult meg újból a tárgyalások, melyek sikerre is vezettek, a mennyiben 1877 okt. 20-án megkötötték az adás-vételi szerződést Samassa József dr. egri érsek, mint eladó és Tavasy Antal, Eger város polgármestere, mint vevő között, az Oroszlán vendéglő telkére és épületeire nézve, 7300 forintért.

Az egri törvényszék költozése.

Ez eladást a király 1877 július 23-án kelt elhatározása alapján a kultusz-miniszter 1877 decz. 29-én hagyta jóvá, még pedig akként, hogy az előbb említett feltételektől elállott, azonban a szerződés második pontjában a következők foglaltaknak: „A fent körülírt épületek és beltelek, a meddig a kir. törvényszék Egerben székelni fog, egyedül kir. törvényszéki helyiségül használatosak, ha azonban a kir. törvényszék székhelye Egerben megszünnék, ezen épület és telek törvénykezési vagy más hivatalos helyiségre vagy jótékony intézet vagy közcélú használatra fordíthatatik.”

A város a megvett ingatlanságnak 1878. év január hó 1-én lépett birtokába, a mikor egyúttal a vételár első részletét is le kellett volna a városnak az érsekség pénztárába fizetnie, azonban e napra megérkezett a városhoz — mintegy újévi ajándékul — az egri érsek alábbi levele, melyben mentesíti a várost az egész vételár lefizetése alól. Az érsek levele így szól:

„1878. Eger város tekintetes képviselőtestületének! Eger város szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítására irányzott őszinte törekvésemnek újabb bizonyítékát adni óhajtván, am szerencsém a tettes városi képviselőtestületet értesítenem, hogy a köztem és Eger városa között folyó évi október hó 20-án megkötött s a nagym. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által Ő császári és apostoli királyi Felsőlegének folyó évi július 23-án Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározása alapján, ugyanezen év december hó 9-én jóváhagyott adás-vevési szerződés értelmében, a városnak törvényszéki helyiségül átengedett „Oroszlán“ című vendéglőért kiszabott s a város által az érsekségnek négy részben fizetendő 7300 forintnyi összeget a város helyett az érsekségnek magam fogom sajátomból kifizetni és ezzel a várost ezen szerződésileg elvállalt kötelezettség alól felmentettnék jelenem ki, egyedül arra kérvén a tisztelt városi közönséget, hogy ezen elhatározásonmat fogadja fópásztori foghatatlan szeretetem tanúságául, melylyel vagyok a tekintetes városi képviselőtestület, — Egerben, 1878 január hó 1-én, — őszinte jóakarója Samassa József dr. s. k. egri érsek. Előttünk Bydeskúthy Gyula s. k. Párvy Sándor dr. s. k. mint tanúk.”

Eger városa a régi „Oroszlán“ fogadót még az 1878-ik év folyamán átalakította, hogy a törvényszék és ügyészség ott elhelyezhető legyen. Majd később, a 80-as évek közepén, a teleknek az Eger patak felé eső részén új épületet emelt a járásbíróság részére, hogy így az összes bírósági hivatalos helyek együtt legyenek.

A gyöngyösi kir. törvényszék megszüntetése következtében Gyöngyöson és Egerben számos személyváltozás és átalakítás történt. Ugyanis az igazságügy-miniszter utasítást ad az egri és gyöngyösi elnököknek a megszüntetett gyöngyösi törvényszék ügyiratainak és egyéb dolgainak átadására, illetőleg átvételére.

Személyi változások.

További következménye volt a megszüntetésnek, hogy a gyöngyösi járásbíróság és az egri kir. törvényszék és ügyészség személyzetét is szaporították. S egyúttal a gyöngyösi járásbírósgót az igazságügy-miniszter 1876 június hó 1-től kezdődőleg, telekkönyvi hatósággal ruházta fel a gyöngyösi és hatvani járásbíróság területére nézve. Míg e járásbíróság személyzete a szervezőkor 8 tagból (3 bíró, 1 aljegyző, 2 írnok és 2 díjnokból) állott, addig a gyöngyösi törvényszék megszüntével a személyzet száma 16-ra emelkedett és 4 bíróból, 1 aljegyzőből, 3 telekkönyvvezetőből, 6 írnokból és 2 díjnokból állott.

¹⁾ Városi levéltár közgyűlési jegyzőkönyvek 4862/76. szám. ²⁾ Városi levéltár 1800/77 száma.

Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy a gyöngyösi járásbírósnál a headványok száma, a szervezőkor, vagyis 1872-ben volt: polgári ügyekben 6549, büntető ügyekben 1216. A törvényszék megszűntetését követő első teljes évben, vagyis az 1877. évben: polgári ügyekben 15.138, büntetőügyekben 2007, telekkönyvi ügyekben 16.404.

Az egri kir. törvényszékhez ez alkalomból 2 bírót neveztek ki (1876 május 13-án) úgymint *Cserencsér* Mihály, volt gyöngyösi kir. törvényszéki bírót, és *Kásonyi* Antal abádszalóki járásbíró, az ügyészséghez pedig *Berkó* Aladár, volt gyöngyösi kir. alügyész helyezették át.

Említtük már, hogy az első szervezőkor az egri kir. törvényszék elnökévé Vavrik Béla drt., a magyar jogászvilág e jelesét neveztek ki. Tevékeny részt vett az új bíróságok helyi szervezésében s nagy érdemei vannak abban, hogy az új bíróságok a vármegyében minden rázkódtatás nélkül vették kezükbe az igazságszolgáltatás nehéz munkáját s oly derekasan megfeleltek nagy feladatuknak. Vavrik Béla 15 esztendőig vezette az egri kir. törvényszék és alája rendelt járásbírók ügyeit, s az ő kiváló vezetése alatt az egri kir. törvényszék egyike lett az ország legjobb híru törvényszékeinek. 1887-ben neveztek ki Vavrikot a marosvásárhelyi kir. tábla tanácselnökévé s így megvált eddigi működési terétől.

Utána még ugyancsak 1887-ben *Hunyor* Sándort, a régi bírák e tipikus, szeretetreméltó alakját neveztek ki a törvényszék elnökévé, a ki 1887 nov. 10-én tette le az esküt s vezette nagy lelkiismeretességgel, tudással az egri törvényszék ügyeit 14 esztendőn át, míg 1901-ben nyugdíjba ment és kiváló érdemeinek jutalmazásául a Vaskorona-rendet kapta.

Néhány havi interregnum után, 1901 május 10-én, *Kardoss* Kálmán drt nevezte ki a király az egri kir. törvényszék elnökévé, a ki nyolcz éven át töltötte be ezt az állást közbeesülésben s az igazságügyi adminisztráció s a bírások terén kifejtett buzgalommal, mely közhasznú működésének mintegy elismerésül, 1909 márczius havában a király közigazgatási bíróvá nevezte ki.

Az ekként megüresedett elnöki állásra a király 1909 május 13-án *Böhm* Alajos drt, a kiváló tehetségű volt budapesti kir. ügyész nevezte ki, kinek működése elé nagy várakozással néz a vármegye jogásközönsége.

1) igazságügyi palota Egerben.

A bíróságok fejlődésének egyik szükségszerű következménye volt egy új igazságügyi palota emelése Egerben. A régi épület néhány év múlva már szűknek mutatkozott s mindjobban szaporodtak a panaszok a helyiségek szűk volta miatt, de e panaszok eleintén süket fülekre találtak. Hatalmas lökést adott azonban az építkezés ügyének az új bünvádi perrendtartás életbe léptetése és az új esküdtszéki eljárás megindítása. A régi törvényszéki épületben ugyanis a polgári és fenyítő tanácsüléseket sem lehetett már zavartalanul megtartani és még kevésbé az esküdtszéki tárgyalásokat. Így történt, hogy az esküdtszéki tárgyalásokat a bíróság kénytelen volt Eger város újonnan épült városházának dísztermében megtartani, a mik annyira kizökkentették a városi közigazgatást rendes menetéből, s annyi kellemetlenségekkel jártak, hogy a város a harmadik tárgyalási ciklus után kénytelen volt kijelenteni, hogy nem adhatja tovább a ternet tárgyalási czelokra. Ez okból a törvényszék fenyítő-osztályát 1900-ban a városi Barkóczy-féle épületben helyezték el, a hol annyira — a mennyire megfelelő helyiségek voltak. Együttal mozgalom indult meg új igazságügyi palota építésére.

Jankovics Dezső polgármester már az 1900 június 28-án megtartott rendes közgyűlés elé indítványt terjesztett be, hogy tekintettel különösen az esküdtszéki tárgyalásokkal járó kellemetlenségekre és károokra, indítson a képviselőtestület mozgalmat egy új igazságügyi palota építése iránt. A közgyűlés elhatározza, hogy elterjesztést intéz az igazságügyminiszterhez és miniszterelnökhöz az építkezés elrendelése végett s e kérelem támogatására felkéri a vármegyei országgyűlési képviselőket, a vármegyét, a főispánt és az ügyvédi kamarát.

A mozgalom sikerrel járt, mert *Kardoss* Kálmán dr., kir. törvényszéki elnök 1901 június végén közli a polgármesterrel az igazságügyminiszternek 1901 június 25-ikén kelt leiratát, melyben kijelenti, hogy elvileg nem zárkózik el az új palota építésétől, de két feltételhez köti, hogy t. i. a város ingyen telket adjon és hogy a felszabaduló s a városra visszaháruló régi törvényszéki épület használatában a város az államkincstárnak valami kárpótlást nyújtson. Egyben az elnök kijelenti, hogy szerint a vásárterem körülbelül két magyar holdnyi terület volna a legalkalmasabb telek. A város képviselőtestülete azonban a vásárteret

nem akarta eredeti rendeltetésétől elvonni, de e célra félreeső helynek is tartotta. Előbb tehát az egri érsekhez fordultak, megkérvén őt, hogy nem volna-e hajlandó a Deák Ferenc-utczára néző érseki kertből 2400 □-ölnyi területet a palota előjaira a városnak átengedni. Az érsek tagadó válasza után, az 1901 aug. 5-én tartott közgyűlés végül elhatározta, hogy „az igazságügyi palota építési telkéül a vásártérnek a dohányvár homlokzatának meghosszabbításában elterülő, az Okolicsányi-féle házzal szemközt fekvő részéből 2400 □-öl területet felajánl, az építkezéshez azonban pénzbelileg hozzá nem járul,“ mivel a régi törvényszéki épület az adományozó egri érsek által tett kikötés értelmében, ha a királyi kincstár használata alól felszabadul is, továbbra is csak jótékony vagy közczélú használatra fordítható, s így abból a városnak semmi haszna nem lesz.

A város emez ajánlatát az igazságügyminiszter elfogadta. Az 1906—1908-ig terjedő időben Wagner Gyula műépítész tervei szerint felépült a hatalmas, díszes igazságügyi palota és a megfelelő börtönhelyiség. Az új épületbe 1908 aug. 1-én huzerkodott be a bíróság.

Figyelhet érdemlő tünet még a vidéki járásbíróságok fejlődése. És itt első-sorban kell megemlítenünk, hogy a közszükség érzete meghozta a tisztai járásnak is a járásbíróságot, Tiszafüredre, a melyet a vármegye már az első szervezőskor szükségesnek mondott s erőlyesen követelt. Ugyanis az 1885: III. t.-cz. 3-ik§-a a járásbíróságok számát 10-zel szaporította. Az igazságügyminiszter tehát Tiszafüredre is felállított egy járásbíróságot, melynek hatósága alá azokat a községeket rendelte, melyeket a vármegye az első szervezőskor odarendelendőknek jelzett. E járásbíróság 1885 nov. 1-én kezdte meg működését.

Lassanként a vármegye összes járásbíróságait felruházták telekkönyvi hatósággal is és pedig a hatvani kir. járásbíróságot 1893. évi január 1-től, a hevesit 1896 július 1-től, a tiszafüredit 1897. évi május 1-től, a pétervásárit 1908. évi július 1-től kezdve. A gyöngyösi kir. járásbíróságot, — mint láttuk — akkor ruházták fel telekkönyvi hatósággal, mikor a gyöngyösi kir. törvényszéket megszüntették; az egri kir. járásbíróságot pedig főlöszleges volt ily hatósággal felruháznai, mivel a helybeli törvényeknek megvan a hatósága.

Befejezésül adjuk ama bírának, ügyészeknek, bírósági s ügyészégi hivatalnokoknak a névsorát, a kik a vármegye területén működő kir. bíróságoknál és ügyészégnél a folyó 1909. évben alkmazva vannak:

Az egri kir. törvényszéknél: Elnök: Kardoss Kálmán dr., majd közigazgatási bíróné történt kinevezése után: Böhm Alajos dr. — Bírák: Farkas Pál, Philippy Ödön dr., ez utó és jelleggel felruháztott kir. ítélőtáblai bírák. Zsivora Samu, L. Farkas Kálmán, Miskovics Floris dr., Edöcs József dr., Kozma Endre dr., Pop Sándor dr., Say Károly, Prettenhoffer Ödön, Maross László, kir. törvényszéki bírák, Kiss Balázs, Kaló Miklós albírák: Zbiskó Alajos, Fekete Árpád, Lesskó Gyula, Hoffman János, Búzás Gyula, Reitmann Viktor, Szeredy Dezső, Kopácskó József jegyzők: Szűcs Gyula, Isaák Gyula dr., Balint Sándor dr. joggyakornokok: Görög Miklós, Orosz Mihály tkvezetők: Bertha István irodaigazgató; Barthoss József, Nyilas Géza, Szegő Kálmán, kir. törvényszéki irodatiszták: Nagy Lajos, Székely Barnabás, Lovassy Dezső, Ságaly János, Zennancsik József, Fischer Herman inokok; 9 tszéki díjnok, 7 tszéki szolga, (1 inoki állás üresedésben.)

Az egri kir. ügyészégnél: Ügyész: Berkó Aladár, kir. főügyész helyettes, mint az ügyészégek vezetője. Madai Mayer Guidó dr. és Göcz Béla dr. kir. ügyészek. Ringelmann Károly, ügyészégi megbízott. Steiner Lőrincz, kir. ügyészégi irodatiszt. Nacsá Vince, kir. ügyészégi inok és egy díjnok. Patoky István fogházfelügyelő.

Az egri kir. járásbíróságnál: Járásbíró: Kósa Kálmán czim- és jelleggel felruháztott kir. ítélőtáblai bíró. Dobrányi Lajos, Bilskey Andor kir. járásbírák: Janka Jenő dr., Hollós Nándor albírák; Szokolay Viktor, Dáhnoky Nagy László jegyzők: Cserey István joggyakornok; Kar József irodatiszt; Jány József, Kelemen Bernát, Homoga János inokok; Rajcsányi Ferenc, Simonai S. Gyula, bir. végrehajtók: 2 díjnok, 4 hiv. szolga.

A gyöngyösi kir. járásbíróságnál: Dobsa Géza, Sonogyi Dezső, Draskóczy István, Gombos József kir. járásbírák. 1 járásbírói állás üresedésben. Turkovics Emil albíró; Péczei Andor, Berkó Sándor jegyzők; Csáthy Agoston, Bánhidó Gyula joggyakornokok; Perlaty József, Prusinszky János tkvezetők; Sentez József, Sextus Lajos, Taritzky Béla, Halnóczy Mihály, Novosad Artúr, Szivák József inokok; 5 díjnok, 4 hiv. szolga.

A hatvani kir. járásbíróságnál: Járásbíró: Rosé Gyula, czim- és jelleggel felruháztott kir. ítélőtáblai bíró. Merész István járásbíró; Mikovinyi Jenő albíró. Merkl János dr. joggyakornok; Cséry János tkvezetők; Gejzen László, Radó Mózes, Szűcs Rezső, Lang Antal inokok, Gyagyovszky Tivadar kir. végrehajtók. 3 díjnok, 2 hiv. szolga.

A hevesi kir. járásbíróságnál: Járásbíró: Nemcsik Kálmán czim- és jelleggel felruháztott kir. ítélőtáblai bíró. König Ede kir. járásbíró. Pálk Titusz tkvezetők, Mészáros Alajos, Pethes József inokok; Albach Nándor kir. végrehajtók. 2 díjnok, 2 hiv. szolga.

A pétervásári kir. járásbíróságnál: Roós Lajos, Dereskey János kir. járásbírák; Dancs Gyula tkvezetők, Horányi Ferenc, Papp Lajos, Hódr József inokok: 1 díjnok, 2 hiv. szolga.

A tiszafüredi kir. járásbíróságnál: Liptay Endre kir. járásbíró; Smetana Károly albíró. Hegedűs Antal joggyakornok, Horváth Sándor tkvezetők, Szintó Sándor irodatiszt, Sáfry Artúr, Székely Rezső inokok; Erdélyi Mór bir. végrehajtók, 2 díjnok, 2 szolga.

Járásbíróságok fejlődése.

Mai személyzet.

Ügyforgalom.

A bíróságok ügyforgalma az 1908. évben a következő volt :

Az egri kir. törvényszéknél az 1908. évben érkezett beadványok száma volt : 1. polgári : 14.865; 2. telekkönyvi : 12.669; 3. büntető: 9477; 4. fegyelmi : 34; 5. sommás feljebbviteli ügyek (D. E. F. lajstrom) száma 682. Összesen : 37.727.

Az egri kir. járásbírósnál az 1908. évben érkezett beadványok száma: polgári ügyek és pedig: sommás perek 2531, egyezségi ügyek 2, fizetési meghagyások 1038, örökösödési ügyek 520, végrehajtási ügyek 1937, polgári megkeresések 218, polgári vegyes ügyek 1519. Összesen : 7765. — Büntető ügyek és pedig : vétség és kihágási ügyek 1034, büntetőügyi megkeresések 41, büntető vegyes ügyek 281. Összesen : 1356. — Elnöki ügyek 330.

A gyöngyösi kir. járásbírósnál: polgári ügyek és pedig : sommás perek 2286, egyezségi ügyek 10, fizetési meghagyások 836, örökösödési ügyek 458, végrehajtási ügyek 1470, polgári megkeresések 244, polgári vegyes ügyek 1187. Összesen : 6491. — Büntető ügyek és pedig : vétség és kihágási ügyek 1236, vizsgálóbírói ügyek 7, büntetőügyi megkeresések 297, büntető vegyes ügyek 449. Összesen : 1989. — Telekkönyvi ügyek 16.192. Elnöki ügyek 135.

A hatvani kir. járásbírósnál: polgári ügyek, ú. m. : sommás perek 1054, egyezségi ügyek 8, fizetési meghagyások 631, örökösödési ügyek 262, végrehajtási ügyek 892, polgári megkeresések 170, polgári vegyes ügyek 1171. Összesen : 4198. — Büntető ügyek, ú. m. : vétség és kihágási ügyek 759, vizsgálóbírói ügyek 4, büntetőügyi megkeresések 68, büntető vegyes ügyek 558. Összesen : 1389. — Telekkönyvi ügyek 10.480. Elnöki ügyek 91.

A hevesi kir. járásbírósnál polgári ügyek, ú. m. : sommás perek 450, egyezségi ügyek —, fizetési meghagyások 194, örökösödési ügyek 191, végrehajtási ügyek 337, polgári megkeresések 108, polgári vegyes ügyek 1291. Összesen : 2571. — Büntető ügyek, ú. m. : vétség és kihágási ügyek 464, vizsgálóbírói ügyek —, büntetőügyi megkeresések 51, büntető vegyes ügyek 330. Összesen : 845. Telekkönyvi ügyek 6556. Elnöki ügyek 66.

A pétervári kir. járásbírósnál polgári ügyek, ú. m. : sommás perek 467, egyezségi ügyek 22, fizetési meghagyások 576, örökösödési ügyek 211, végrehajtási ügyek 327, polgári megkeresések 61, polgári vegyes ügyek 551. Összesen : 1895. — Büntető ügyek, ú. m. : vétség és kihágási ügyek 583, vizsgálóbírói ügyek 1, büntetőügyi megkeresések 22, büntető vegyes ügyek 542. Összesen : 1148. — Telekkönyvi ügyek : 2884. Elnöki ügyek : 38.

A tiszafüredi kir. járásbírósnál polgári ügyek és pedig : sommás perek 566, egyezségi ügyek 17, fizetési meghagyások 184, örökösödési ügyek 216, végrehajtási ügyek 536, polgári megkeresések 137, polgári vegyes ügyek 647. Összesen : 2303. — Büntető ügyek, ú. m. : vétség és kihágási ügyek 415, vizsgálóbírói ügyek 4, büntetőügyi megkeresések 32, büntető vegyes ügyek 362. Összesen : 813. Telekkönyvi ügyek : 6924. Elnöki ügyek : 163.

Ügyvédkedés.

Itt, a hol a vármegye törvénykezéséről szólunk, szükséges a vármegye ügyvédi karáról is megemlékeznünk.

Az az élénk mozgalom, mely az alkotmányosság helyreállításával országszerte minden téren megindult, e vármegye ügyvédi karánál is csakhamar mutatkozott, még pedig abban az irányban, hogy az egyesülés szükségét kezdte hangoztatni. Már 1872 január 25-én az „Eger“ című lapban. — bizonyára ügyvédi tollából — egy czikk jelent meg ezen a czímen : „Alakítsunk egy egri ügyvédi együletet!“

E felhívásnak azonban nem lett fogantatja és csak jellemző tünetként említjük fel, mint részbizonyítékát annak a közhangulatnak, a mely két év múlva megteremtette az 1874 : XXXIV. t.-cz.-et és megalkotta az ügyvédi kamarákat.

Az igazságügyminiszter Heves vármegye területére, melyhez az egri, gyöngyösi és jászberényi törvényszékek területei foglaltattak össze, Eger székhellyel, ügyvédi kamarát rendelt felállítani. Vavrik Béla, kir. törvényszéki elnök, a kamara alakuló közgyűlését 1875 február 14-ére hívta egybe Egerbe, a vármegye-ház nagytermébe, a mely gyűlésre a fent jelzett területen lakó összes ügyvédek meghívta. Megelőzőleg, február 11., 12. és 13. napjain kellett a törvényszéki elnökhöz mindamaz ügyvédeknek, kik ügyvédi gyakorlatot folytatni kívántak és így az alakuló ügyvédi kamara tagjai lenni óhajtottak, ügyvédi okleveleiket bemutatniok. E három nap alatt összesen 148 ügyvéd jelentkezett s igazolta magát, mely számnak több mint fele Egerből került ki. Február 13-án, délután, a nagy számban egybegyűlt ügyvédek Egerben a városháza nagytermében előértekezletet tartottak, Szalay József egri ügyvéd korelnök vezetésével, mellyen megbeszélték a másnapi alakuló gyűlés teendőit s egyhangú megállapodásra jutottak minden kérdésben, így a tisztviselők s a választmány megválasztásának kérdésében is.

Másnap, február 14-én, d. e. 10 órakor, Vavrik Béla, az egri kir. törvényszék elnöke, nagyszabású beszéddel nyitotta meg az alakuló közgyűlést s az elnökséget átadta Szalay József korelnöknek, a ki felhívta a közgyűlést a tisztikar és választmány megválasztására. Erre Rády Endre, gyöngyösi ügyvéd, az előértekezlet megállapodásához képest, a tisztikar és választmány tagjainak névsorát hozta javaslatba, majd a törvény szerinti titkos szavazás elrendeltetvén, kitűnt, hogy beadtak összesen 104 szavazatot s nagy szótöbbséggel megválasztották : elnöknek : Babics István egri, alelnöknek : Sipos Orbán jászberényi, titkárnak :

Belánszky Mór egri, pénztárnoknak : *Simonyi* Károly egri, ügyésznek : *Mossóczy* János egri ügyvédet. Választmányi tagoknak : *Tarnay* Károly jászberényi, *Himfy* József gyöngyösi, *Fülöp* József, *Martonffy* Lajos, *Imre* Miklós egri, *Prusorszky* István jászberényi, *Ury* József egri, *Rády* Endre gyöngyösi ügyvédek ; póttagoknak : *Petravich* Bertalan, *Horváth* József egri, *Márkus* József árokszállási és *Lipkay* Kálmán gyöngyösi ügyvédek.

Az újonnan megalakult ügyvédi kamara nyomban megkezdte működését, különösen a tagoknak az ügyvédek lajstromába való felvétele iránti intézkedéseket s végezte mindama kötelességeket, melyeket a törvény előír. Az első évi jelentés szerint a kamarának ez évben 162 ügyvéd és 45 ügyvédjelölt tagja volt.

Az idők folyamán a főbb változások a következők voltak. Már 1876-ban elnökhelyettes az eltávozó *Sípos* Orbán helyett *Fülöp* József. 1878-ban titkárrá *Szokolay* Lajost, ügyésszé *Ury* József drt, pénztárnokká *Gáspárdy* Gézát választották meg. 1881-ben ügyésszé *Babocsay* Sándort, pénztárnokká *Kolossy* Gusztávot. 1885-ben *Babics* István elnök, majd 86-ban *Fülöp* József elnökhelyettes elhalálozván, az elnöki állás két évig, az elnökhelyettesi állás egy évig betöltetlen maradt, míg 1887-ben elnökké *Simonyi* Károlyt, elnökhelyettesé pedig *Pozsgay* Antalt választották meg. 1891-ben, *Simonyi* Károly visszavonulásával, *Imre* Miklós lett a kamara elnöke, ki ezt a tisztséget a folyó 1909. évben bekövetkezett haláláig viselte. 1896-ban elnökhelyettes már *Horváth* József, pénztáros pedig *Fenyvessy* Sándor.

1908-ban a kamara tisztikara és választmánya a következő tagokból állt : Elnök : *Imre* Miklós. Elnökhelyettes : *Ury* József dr. Titkár : *Barchetti* Károly dr. Pénztáros : *Fenyvessy* Sándor. Ügyész : *Szokolay* Lajos.

Választmányi rendes tagok : *Alföldi* Dávid dr., *Babocsay* Sándor, *Brünauer* Bálint dr., *Csókás* István, *Erlach* Sándor dr., *Jankovics* Adolf dr., *Ott* Péter dr. és *Schwartz* Artúr dr. Választmányi póttagok : *Álmásy* László dr., *Cserján* Károly, *Csepány* Géza, *Galambos* István dr.

Az 1908. évi kimutatás szerint a kamarának volt összesen 112 ügyvéd és 97 ügyvédjelölt tagja. Az ügyvédek közül lakott Egerben 42 ; Gyöngyösön 16 ; Hatvanban 6 ; Hevesen 4 ; Jászapátiban 7 ; Jászárokszálláson 2 ; Jászberényben 25 ; Pásztón 2 ; Pétervásáron 2 és Tiszafüreden 6.

Az 1874. évi XXXV. t.-cz. alapján Heves vármegyében három közjegyzőséget állítottak fel, melyek 1875 augusztus 1-én kezdték meg működésüket és pedig : Egerben : *Bilkei Lipcsey* Péter, ki előbb Heves vármegyének másodalispánja s a volt megyei törvényszéknek elnöke volt és *Babics* Béla. Hatáskörük megosztás nélkül kiterjedt az egri, tiszafüredi, hevesi és pétervásári közigazgatási járásra. A harmadik közjegyzőt Gyöngyösre nevezték ki, *Borhy* Kálmán személyében. Hatásköre kiterjedt a gyöngyösi és hatvani járásokra.

A gyöngyösi közjegyzőség területköréből a hatvani járást 1896-ban kihasították s e járásra Hatvan székhellyel új közjegyzőséget rendszeresítettek. Közjegyzővé *Polgár* József ügyvédet nevezték ki, a ki 1897 márczius havában kezdte meg működését. Egyidejűleg *Borhy* Kálmán elhalálozása miatt, gyöngyösi kir. közjegyzővé *Szakál* Adorján ügyvédet nevezték ki, a ki rövid idő múlva áthelyeztetvén, *Csathó* Lajos kir. járásbíró lett a gyöngyösi közjegyző. *Csathót* azonban 1909-ben szintén áthelyezték s így jelenleg a gyöngyösi kir. közjegyzői állás üresedésben van. A hatvani kir. közjegyzőt, *Polgár* Józsefet időközben szintén áthelyezték ; helyét *Szécsi* Ferencz dr. ügyvéd foglalta el. *Babics* Béla egri kir. közjegyző 1898-ban elhalálozott. Halálával új rendezés állott be, a mennyiben az ő közjegyzői állását beszüntették s Egerben csak egy közjegyző maradt. E közjegyzőség területköréből a hevesi járást kiszakították s Hevesen új közjegyzőséget rendszeresítettek. Közjegyzővé *Brünauer* Emil egri kir. közjegyzőhelyettst nevezték ki, a ki 1898 szeptember havában kezdte meg működését. — *Lipcsey* Péter egri kir. közjegyző 1902-ben szintén elhalálozott. Halála alkalmából az egri közjegyzőség területét ismét megosonkították, a mennyiben a tiszafüredi járást onnan elszakították s Tiszafüredi székhellyel 1904 február havában új közjegyzőséget állítottak fel. Ide közjegyzővé *Tarján* Béla dr. budapesti kir. közjegyzőhelyettst nevezték ki s ugyanakkor töltötték be a már két év óta üresedésben álló egri közjegyzőséget is, az elhunyt *Lipcsey* Péter fiával, *Lipcsey* Péter dr.-ral, ki közjegyzőhelyetteként vezette két éven át az egri kir. közjegyzőséget. Ekként tehát a vármegyében az eredetileg rendszeresített három közjegyzőség helyett 1909-ben már öt közjegyző működik.

Kir. közjegyzőség.

HEVESVÁRMEGYE KÖZOKTATÁSI ÜGYE.

Népoktatás.

Heves vármegyében a népnevelés ügye iránt a keresztény egyház kezdett legelőször érdeklődni és gondoskodni a gyermekek neveléséről. Ezt az úttörő munkát eleinte a papok végezték, még pedig a templomokban, vagyis az első népiskolák a templomok s első néptanítók a papok (főleg a szerzetesek) voltak. A templomi oktatást nemsokára az iskolai váltotta föl. Így keletkeztek a kettős szervezetű monostori iskolák.

A monostori iskolákat nyomon követte a káptalani és a plebániai iskolák szervezése. A káptalani iskolákat, közöttük az *egri* is, főként a papi pályára készülők látogatták; noha a Gellért legenda tanúsága szerint ezeknek is voltak világi növendékeik. Heves vármegyében, az egri főegyházmegye nyilvántartása szerint 13 községet, névszerint *Aldebrót, Besenyőteleket, Égercséhit, Erdőkörösdet, Kömlöt, Mátraballát, Nagyfügedet, Rózsaszentmárton, Szurdokpüspököt, Tarnamérát, Tarnaszentmiklóst, Tiszafüredet és Tiszánórsót* leszámítva, már mindenütt megvolt a plebánia. Heves vármegye területén a mohácsi veszteség előtt hozzávetőleg 100 plebániai iskola, körülbelül ugyanannyi iskolamester útján hintette a nép szívébe a tudás magvait.

A legtöbb oklevél a plebánost és az iskolamestert mindig egybekapcsolva említi, sőt e kettős tisztség eleinte nem ritkán egyazon személyben egyesült. Az iskolamestert a hívek mindenütt maguk választották, azonban föltétele volt a plebános beleegyezése. Vitás esetekben az esperes döntött, a ki tehát már a legrégebb időkben is bizonyos *tanfelügyelői* szerepet és hatáskört töltött be. A hevesvármegyei parochiális iskoláknak kereken százra becsülhető száma az ország szomorú politikai viszonyai között nem egyszer jelentékenyen megapadt, sőt a tatárjárás, a cseh rablóvilág s a parasztlázadás idején rövidebb-hosszabb időre talán valamennyi aijai is bezáródtak. De mihielyt elvonult a vész, a művelődésre már fogékonná vált nép, a püspökség és a papság áldozatrakész támogatásával, az elpusztult kultúrintézmények romjain hamarosan újakat teremtett.

A falusi iskoláknál sokkal nagyobb jelentőségre emelkedtek a városi iskolák. Ez az iskolatípus már nem áll teljesen az egyház rendelkezése alatt.

Az eddig felkutatott, illetőleg rendelkezésre álló hiteles feljegyzések a hevesvármegyei városi iskolák közül háromnak az emlékét őrizték meg. Ez a három iskola *Egerben, Gyöngyösön és Pásztón* működött. A városokban a néonevelésre is nagy gondot fordítottak. Ez a feladat túlnyomó részben apácákra volt bízva. A vármegyében apáca-iskolák valószínűleg csak *Egerben és Gyöngyösön* voltak.

A reformáció Heves vármegye iskoláinak életében is mély nyomokat hagyott. Ekkor születik meg, bár a megvalósításra századokig kell még várnia, az *iskolakötelezettség* eszméje s egyszerre az egész vonalon föllendül az iskolaügy. A hol a reformátusok gyökeret vertek, ott mindjárt iskolát is állítottak. S jó példával maguk a főurak jártak elöl. A máig is fennálló tiszavideki kálvinista-iskolákon kívül egész sereg ref. népiskola keletkezett ez időben a vármegyében, többek között *Gyöngyösön* is 1585-ben, midőn *Báthory István* két gyöngyösi malmának jövedelmét átengedte az itteni ref. eklézsiának, hogy „keresztén praedikátort és iskolamestert” tarthasson. Majd felocsúdik aléltságából a katolicizmus is és az ellenreformáció diadalát a szöszéken kívül főképen a népiskolának köszönheti. A török kiűzése után lelkes jezsuita-atyák járnák be Heves vármegye falvait és pusztáit s *vándortanítókként* oktatják a gyermekeket és a népet. A munkát

azután a lelkészkedő papság folytatja. *Telekessy* István püspök még hajlott korában is végiglátogatja roppant kiterjedésű egyházmegyéje községeit s mindenütt alaposan megvizsgálja a népiskolákat. Az egyházlátogatások (canonica visitatio) hatalmas emeltyűvé válnak a népoktatásnak. A gróf *Esterházy* Károly püspök 1766. és 1767. évi egyházlátogatásai alkalmával felvett oklevelek szabályozták még ma is a legtöbb hevesvármegyei róm. kath. népiskola anyagi ellátásának ügyeit s garantálták 1893-ig a legtöbb róm. kath. tanító illetményeit.

Alig volt a vármegyének községe, melyben iskola ne lett volna. Csakhogy legnagyobb részük túl volt zsúfolva. Mivel csak az járatta gyermekét iskolába, a ki akarta, a sok iskola mellett is nemesak a tömegek, de olykor még a tekintélyesebb polgárok is analfabéták maradtak. Egy-egy iskolánál sehol sem volt egy-nél több tanító, ki nem ritkán több százra menő tanulót oktatott egyetlen egy helyiségben. A segédtanító rendszerint csak a kántori teendőkkel túlságosan elfoglalt principálisát helyettesítette az iskolában.

Midőn *Mária Terézia* a XVIII. században kiadja a *Ratio Educationis* című híres rendeletét, a népnevelés végképen megszűnik magánintézménnyé lenni. A *Ratio* az iskolaügy föllégytelét és vezetését a helytartó-tanácsra bízta, az országot tíz tankerületre osztja, melyek élére egy-egy főigazgatót állít (Heves vármegyét a kassai kerületbe sorozván) s meghagyja, hogy a leendő tanítók külön e célra rendelt bizottságok előtt igazolják az oktatáshoz szükséges képzettségüket. Mikor pedig a protestánsok 1795-ben szintén szervezik iskolaügyüket, *I. Ferenc* alatt megjelenik a második *Ratio Educationis* is, mely kiváltképpen a kath. tanügy rendezésével foglalkozik. Az első *Ratio* értelmében a nagyobb városokban, így *Egerben* és *Gyöngyösön* is, mintaiskolák, másként *nationális* vagy *norma-iskolák* keletkeztek. (A nép ma is normának hívja az egri belvárosi róm. kath. és a gyöngyösi középonti áll. el. fiú-iskolákat.) Az elsővel kapcsolatos tanítóképző-intézet 1829-ig működött s ez látta el tanítókkal az egri egyházmegye iskoláit. Egy-egy tanítóképző-kurzus csak 1—2 hónapig, legfőlebb félévig tartott.

A gyöngyösi norma-iskola felállítását 1780-ban határozták el; az iskola-épület fundamentumát azonban csak 1799-ben rakták le, sőt a munkálatok csak 1802-ben fejeződtek be, mert az építkezés részint a költségek hiánya, részint *Almássy* Pál földesúr ellenkezése miatt csak nagyon lassan haladhatott előre. Végre mégis sikerült a pörpatvart is elsimítani s az anyagi eszközöket is — nagyrészt közadakozásból — előteremteni. A díszes új iskolában, melynek homlokán büszkén ragyognak az időmutató sorok: „*For Man Dae pletatJ Litter IsqVe tene LLae p Vbls. CIVes gyöngyös Ienses exstr VXe Vnt. 1802*”, a ferenczrendiek kezdtek meg az oktatást, kiknek az iskolákat II. József halála után visszaadták. Jellemző Gyöngyös kulturális fejlettségére, hogy ott az időben már az *ismétlő-oktatás* is kezdetét vette, a mivel a legtöbb magyar várost megelőzte. „Parancsoltatik” — mondja a vonatkozó tanácsi rendelet — a mesterlegényeknek, hogy vasárnapi napokon iskolába járjanak. „Még nagyobb, szinte üttörő Gyöngyös városának dicsősége, ha ezt a vasárnapi iskolát a csak egy századdal később rendszeresített iparos-inasiskola ősenek tekintjük. Ugyanekkor keletkezett a leány-gyermekek részére is egy új iskola, melynek elhelyezésére a templom boltját vették ki évi 25 forintokért haszonbérbe. Csupán az von le egy keveset Gyöngyös dicsőségéből, hogy a XIX. század húszas éveiben végre mégis megengedte a német nyelv tanítását, holott e követelés előtt még a kalapos király energikus, sőt erőszakos rendszabályaira sem hajlott . . .

A XIX. század első fele sem vonult el Heves vármegye népnevelésügye fölött nyomtalanul, mert az országhatárokig terjedő hatalmas egri egyháztartomány 1804-ben három részre tagolva, még intenzívebb gondot fordít iskoláira s első érseke: *Fuchs* Ferencz vagyonának a felét a kántortanítók anyagi helyzetének javítására hagyja. Ebben az időben születik meg *Egerben* az első és egyetlen *kisdudoró-intézet*, mely *Brunswick* Teréz grófnő nemes agitációjának és fáradhatatlan munkásságának az eredménye volt. *Pyrker* János László, *Eger* nagynevű érseke pedig megveti a rendszeres tanítóképzésnek az alapjait. Az ő soha el nem múlt érdeme és *Eger* városának nem utolsó dicsősége a *legelső* magyar tanítóképző-intézet felállítása. Áldozatkész példaadásán felbuzdulva, az egri főegyházmegye papsága néhány hónap alatt összerakja a szükséges anyagi eszközöket s 1828 elején már áll az *egri* róm. kath. érseki tanítóképző, élén *Rajner* Károly igazgatóval, kinek tanításterve módszertani tekintetben is meghaladta korát.

Az új intézetet *Foglár* kanonok házában helyezték el, ott, a hol most az angolkisasszonyok palotája áll. A tanfolyam két évig tartott, s rendes tárgyai: a hit- és erköstan, a szertartás, a nevelés- és módszertan, a magyar helyes- és ékes-írás, a számtan, a falusi jegyzők teendői, (tudvalevően a legtöbb tanító egyúttal jegyző is volt), továbbá az orgona, a gregorium, az egyházi nép-ének, a rajz s később még a kertészet voltak. A tanítóképző internátussal volt kapcsolatos és gyakorló-iskolájául a norma szolgált. A szóban levő intézet elhelyezését és felszerelését, de még inkább tanárainak kvalitását és taneredményét tekintve, az akkori viszonyokhoz képest igen mintaintézet volt. Még nagyobb virágzásnak indult az egeri képző, midőn első igazgatója: *Rajner*, nagy takarékossággal egy életen át gyűjtött fejedelmi vagyonát ritka bőkezűséggel végrendeletileg a népoktatás és első sorban a tanítóképzés oltárára tette le áldozatul.

Másik szép terve volt Pyrkernék Egerben egy leánynevelő-intézet alapítása, melynek kivételében azonban megakadályozta halála. Hogy e terv mennyire szívéhez nőtt, mutatja végrendelete, melyben tekintélyes összeget biztosított eszméje megvalósítására, mely méltó utódja: *Bartakovics* Béla érsek alatt, nem-sokára csakugyan testet is öltött. Bartakovicsnak egy másik elévülhetetlen tanügyi érdeme, hogy az előregedett falusi tanítók, valamint ezek özvegyei és árvái részére nyugdíjintézetet alapított.

1848-ban báró *Eötvös* József, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a népoktatási törvények első tervezetét modern és nemzeti szellemben dolgozta ki. De az nem lett törvény s az abszolút uralom a germanizáció szolgálatában álló „Organisations-Entwurfot“ erőszakolta rá iskoláinkra. Büszke önérzettel konstatálhatjuk, hogy Heves vármegye népnevelő intézetei, élükön a preparandiával, a keserű megpróbáltatások iején is derekasan helyt állottak. Az *Entwurf* kísérletei mindenfelé hajótörést szenvedtek az iskolák vezetőinek, a papságnak és a tanító-ságnak, törhetetlen hazafiságán. Valamennyi hevesi népiskola magyar nyelvű és magyar nemzeti irányú maradt a legsötétebb gyász korában is. A provizórium (1861—1867) a Hun-rendszert végre nyíltan is megszüntette, annélkül azonban, hogy valami új rendszerrel pótolta volna. Mindössze annyi volt a változás, hogy a közoktatásügy ismét a helytartó-tanács kezébe került. Végre az 1867. évi kiegyezés után báró *Eötvös* József kultuszminiszter vette fel újból a népoktatás szervezésének a szabadságharczok hirtelen megszakított fonalát. Az elemi népoktatásügy rendezéséről szóló 1868. évi XXXVIII. t. c.-z. a magyar nevelési történetében új korszakot nyit meg. E törvény kimondja az általános tankötelezettséget és erőteljes polgári osztály megteremtése céljából új iskolatípust teremt: a *polgári fiú- és leányiskolát*.

A törvény rendelkezései nagy mozgalmat támasztottak Heves vármegyében is. A közönség egy része a politikai községtől fenntartott, eddigelé felekezeti, főleg róm. kath. iskolákat községi jellegűeknek kívánja deklarálni, míg a másik része minden eszközt megragad s minden áldozatra hajlandó, hogy hitvallás iskoláit megmentsé. Az igazalom legnagyobb hullámokat Egerben és Gyöngyösön vert. Egerben még karhatalmat is igénybe kellett venni. Végre a szenvedelmet mégis mindkét helyen elhallgattatta a higgadt mérséklet s a több évre nyúló elkeseredett háborúskodásnak mindkét fél megnyugvásával járó kiegyezés vetett véget.

Az 1868. évi XXXVIII. törvényezikk életbelépése előtt lefolyt iskolai esztendőben Heves vármegye területén a róm. kath. érseki tanítóképző-intézetben kívül, összesen 121 róm. kath., 12 ref., 2 izr. (mindkettő 1856-ban keletkezett) és 3 magánjellegű elemi népiskola működött, s olyan község, melyben egyáltalában nem lett volna népiskola, egyetlen egy sem volt. Vegyesen oktatták a növendékeket 124-ben, s nem szerint elkülönítve 14-ben, még pedig 12 leány- és 2 fiúiskolában. A három magánintézetet kizárólag leánygyermekek látogatták. A kath. iskolák létszámában a 4 pusztai iskola is (*Parád-Üveghuta, Kókút, Nagyút és Tenk*) bennfoglaltatik. A kimutatott 138 elemi iskolában 216 tanító működött, még pedig osztatlan iskolákban 79, osztottakban 137. Két tanítója volt 41, három 12, öt 1 és nyolcz-nyolcz 2 iskolának. (Eger, Gyöngyös.) A kéttanítós iskolák nagy részében azonban csak egy segédtanító oktatott, kit a kántor a maga helyettesítésére rendszerint a saját költségén fogadott; voltaképen tehát csak 6—8 igazán osztott népiskolája volt a tankerületnek. Hogy a 216 tanító közül hánynak volt képesítése, nem állapítható meg; de hogy a felének sem, igen valószínűnek látszik. Ez iskolákon kívül volt még a vármegyében két kiseddóv (Egerben és

Gyöngyösön, utóbbi 1859-től) s ugyane városokban egy-egy iparos inas-iskolának tekinthető vasárnapi tanfolyam. Ezek közül a gyöngyösiről már megemlékeztünk. Az egri Pyrkér érsek alapította 1847-ben „rajztanoda” czímen. Ebbe vasárnap délutánoként jártak a mesterinasok szakrajzi ismeretek szerzése czéljából. Polgári, vagy egyéb magasabb fokozatú népoktató-intézet egy sem volt még ez időben a tankerületben. Az elemi iskolákat látogató tanuló létszáma kikerekítve : 18.500. — *M. Albert* Ferencnek, a vármegye első tanfelügyelőjének kis munkája szerint, az iskolák eloszlását tekintve legjobban állott az iskolaügy a *mátrai* járásban, a hol 767 lakosra s a legrosszabbul a *gyöngyösi* járásban, a hol csak 2383 lakosra jutott egy-egy iskola; míg az iskolába járó tanulók létszámát véve alapul, legkedvezőtlenebbek voltak a viszonyok a *tiszai* járásban, a hol átlag 153 tanuló esett egy-egy osztályra.

Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. rövid idő alatt teljesen átalakítja az iskolaügy képét. E vármegye első kir. tanfelügyelői: *Favrik Béla*, *Montedegói Albert* Ferenc és *Kövecz Gyula* ép oly lelkes és fáradhatatlan tevékenységet fejtenek ki, mint az egri róm. kath. egyházi főhatóság, a róm. kath. és protestáns hitközségek, a vármegyei, a városi és községi hatóságok és a társadalom — abban az érdekekben, hogy a népiskolák a törvényes követelményekhez alkalmazkodjanak. Az iskolai belélet intenzívitásának fejlesztésére azonban ekkor még nem kerülhetett a sor, bár a Heves-vármegyei Általános Tanítóegyesület és az „Egri főgyűházmegyei Róm. Kath. Tanítóegyesület” e tekintetben is igen értékes munkát végzett, mert a viszonyok első sorban extenzív irányú munkásságot követeltek. Mindenekelőtt a kitöltendő kereteket kellett felállítani s mind az alapvető, mind a tanítók nyugdíjazásáról szóló 1875. évi XXII. és 1891. évi XLIII. a népiskolai hatóságokról intézkedő 1876. évi XVIII. és a kisdődővásra vonatkozó 1891. évi XV. t.-cz. lehető végrehajtásáról kellett gondoskodni.

Az intenzív iskolai élet megindításának dicsősége *Halász* Ferencz min. tanácsos nevéhez fűződik, ki 1888-tól 1895-ig terjedő hét éves hevesvármegyei tanfelügyelői működésével e törvényhatóságot tanügyi szempontból elismert vezető rangra emelte. Az ő buzgó és céltudatos tevékenységének eredménye a gyöngyösi és hatvani s részben az egri állami elemi iskolák, a gyöngyösi, hatvani és pásztói polgári iskolák, a kisdődővők és menedékházak egész serege, a legtöbb iparos-és kereskedő-inasiskola és a versenyre hívott felekezeti iskolák hatalmas föllendülése, mit tömérdek esinos és czélszerű, új iskolaház és új tanítói állomás hirdet. Innen, Heves vármegyéből áradtak szét azóta már nagyrészt testet is öltött eszméi, melyeket tüzes hazafiság és erős gyakorlati érzék jellemez. Ezek közül a legfőbbek, mint : a magyarság fajsúlyának emelése, értelmi fölényének biztosítása s a népek gazdasági szakirányú nevelése az ő nemes agitálása révén s közvetetlen közreműködése mellett gyakorlatilag is érvényesülő országos kultúr-programmá váltak.

Méltán jelentette ki Heves vármegye közigazgatási bizottsága 1895. évi márczius hó 11-én tartott ülésén, midőn *Halász* szélesebb hatáskörű pozícióba emelve távozik, hogy benne „a tanügy terén egy olyan, minden tekintetben kitűnő szakférfiút veszít, a ki tudásának erejét, buzgóságának teljét, kellő tapintattal és mérsékléssel párosítva, tehetségének javát, sőt munkásságának kimeríthetetlen gazdagságát a népoktatás ügyének Heves vármegye területén való felvirágoztatására szentelé, s kinek hét évi ittműködése eredményekben oly dús, hogy alkotásai emlékeit minden utókor számára híven megőrzendik.” S a veszteség fölött érzett fájdalomnak csak az enyhíti, hogy „a jól megszolgált kitüntetés... módot és alkalmat nyújt egyéniségének nyilvánult jeles érdemeit fokozottabb mérvben hasznosíthatni.”

Halász utódai, az általa kijelölt úton haladva, folytatták tovább a megkezdett munkát., főfeladatnak tekintve az ő becses alkotásait erősíteni, felvirágoztatni és az iskolák intenzív fejlesztését munkálni. Közülük *Scsósa Dezső*nek jutott a nehéz, de annál érdemesebb feladat a községi és hitfelekezeti tanítók fizetésrendezéséről szóló 1893. évi XXVI. t.-cz. végrehajtását, melyet még *Halász* kezdett meg, befejezni. Az ő feladatukat is nagyon megkönnyítette Eger jelenlegi nagy biboros-érsekeinek : *Samassa József* dr.-nak mély bölcsesége és páratlan ügyszeretete. Az egri angolkisasszonyok intézetének megszilárdítása, hatalmas kifejlesztése és 1874-ben egy tanítónőképző-intézettel való kibővítése, az új iskolák egész sorának felállítása, az iskolák színvonalának vallás-erkölcsi, hazafias és

gyakorlati irányban való felemelése, a tanítók anyagi helyzetének lelkes és nagy áldozatkészséggel való megjavítása, a felügyelet intenzívebbé tétele, az igaz érdekek készséges jutalmazása stb. mindmennyi ok arra, hogy nevét a vármegye népoktatásának történetében ép úgy halhatatlanná tegye, mint halhatatlanná tette a magyar nemzet és a magyar katolicizmus évkönyveiben. Neki köszönhető az is, hogy az 1907. évi XXVII. t.-czikket, mely a nem állami elemi iskolai tanítók jogviszonyairól rendelkezik, oly simán és oly gyorsan — a törvényben megengedett három évi határidőnek már az első esztendejében — egész terjedelmében, minden vonatkozásában — életbe lehetett léptetni a hevesvármegyei tankerületben.

A *kisdedóvásnak* a fejlődése a leglassúbb országszerte. E sajnálatos jelenséget egyrészt a túlterhelt községek mostoha anyagi helyzete, másrészt az állami költségvetésben e czélra évről-évre előirányzott összegek elégtelensége magyarázza meg. Mindkét baj érezteteti e vármegyében kedvezőtlen hatását: s ha örömmel konstatálhatjuk is, hogy Heves vármegye ama ritka törvényhatóságok közé tartozik, melyekben az 1891. évi XV. t.-cz. végrehajtottnak tekinthető, mégis lehetetlen tagadnunk, mikép a kisdedóvásügy fejlesztése körül még sok a teendőnk. E téren való fejlettségünk csak az elszomorító országos átlaghoz hasonlítva mutat kedvező képet. A vármegye területén (— minden statisztikai felsorolásnál az 1907/8. tanévet véve alapul —) összesen 18.233 óvóköteles gyermeket írtak össze, még pedig 9342 fiút és 9881 leányt, kik közül kellő családi gondozásban és felügyeletben részesült 13.923 gyermek, ellenben ezt a gondozást és felügyeletet nélkülözni volt kénytelen s így óvóintézetekre szorult 2278 fiú és 2122 leány, együttléve: 4400 kisded. Az óvókötelesek létszáma a megelőző tanévhez képest 257, a gondozatlan gyermekek száma pedig 36 főnyi emelkedést mutat. Egyik számadat sem örvéndetes; s az óvókötelesek létszámának ily csekély, az országos átlagarány-számon jóval alul maradó emelkedésében az évenként fellépő járványos gyermekbetegségeken kívül lehetetlen már a tengerentúli kivándorlás nemzetrontó hatását is föl nem ismernünk.

A kellő gondozás nélkül szüőkölködők gondozásáról, illetőleg megfelelő foglalkoztatásáról 30 kisdedóvó, továbbá 6 állandó és 84 nyári menedékház, tehát összesen 120 óvóintézet gondoskodik. (1868-ban mindössze 2 ilyen intézet volt csak a vármegyében.) Az óvodák közül jellegre nézve 17 állami (Egerben 6, Gyöngyösön 5, Hatvanban 3, Hevesen 1, Pásztón 1 és Tiszanánán 1); 4 államilag segélyezett községi (Pásztón, Poroszlón, Tiszafüreden és Bessenyőtelken); 3 községi (Csányon 1, Hatvanban 2) ; 2 róm. kath. (Egerben és Gyöngyösön); 2 alapítványi (Egerben és Tarnasádon) ; s végre 2 államilag segélyezett magán-kisdedóvó (Egerben és Gyöngyösön). Az állandó (Ecséden, Füzesabonyban, Karácsodnon, Makláron 1—1 és Tiszafüreden 2) és a nyári menedékházak mind községi jellegűek. Új óvóintézet a legutóbbi három esztendőben csak 4 keletkezett. Figyelemmel azonban egyrészt arra, hogy a kormányzat újabban a népnevelésnek ezt a sokáig mostoha gyermekét is felkarolja s figyelemmel másrészt arra, hogy a kir. tanfelügyelőség a szükséges adatok egybegyűjtése és a sürgősség sorrendjének megállapítása után már felhatalmazást kapott arra, hogy az érdekelt községekkel a tárgyalásokat megkezdje, mely tárgyalások a legtöbb helyen már folyamatban vannak, rövid időn belül mintegy 10 új állami kisdedóvónak a felállítása bizvást remélhető.

A kisdedóvókat 1300 fiú és 1329 leány, s az állandó menedékházakat 225 fiú és 232 leány, vagyis e kettőt összesen 3086 gyermek látogatja, míg a nyári menedékházakban 7288 kisded részesül védő gondozásban. Mivel pedig a statisztikai adatok szerint a törvényhatóság területén gondozatlannak talált 4400 gyermek közül csak 2848 kán valamilyen óvó-intézetbe, kereken 20 új ilyen intézetre van még szükség; eltekintve attól, hogy a meglévő kisdedóvók és állandó menedékházak közül is néhány fejlesztésre szorul, mivelhogy egy-egy óvó-iskolára átlag még mindig több esik száz gyermeknél. A szóban levő intézetek vezetése 29 óvónőre, 1 férfi-óvóra, s 6 állandó menházvezetőnőre van bízva, kiket munkájukban 36 dajka támogat. Az óvónők közül 28 világi s 2 szerzetes (apáca), kik épen úgy, mint a menedékházak vezetői, mindannyian szabályszerű képesséssel bírnak.

Mindemez intézetek az elemi népiskolákkal kapcsolatban, a kormányzásítások szerint vallás-erkölcsi irányban, hazafias szellemben és kifogástalan sikerrel működnek. Erről tanúskodik többek között az is, hogy a kormány már ismételen

egy-egy egri vagy gyöngyösi kisdédóvóban rendezett nyári, sőt állandó menedékházvezetónői hathetes, illetőleg hathónapos tanfolyamokat. Valamennyi óvodát különös gondot fordít a kézügyesség (slójd) fejlesztésére és ápolására, hogy az apróságokat a népoktatásnak és az életnek későbbi gyakorlati feladataira nevelésüknek már e kezdő fokán előkészítse. A vármegyei kisdédóvásügy tehát általában is és viszonylag még örvendetesebb képet mutat, melyet csak az homályosít el némiképen, hogy még mindig 20 olyan község van, melyben a kisdédók gondozására semmiféle intézet sincsen. Remélhető azonban, hogy e fogyatkozás is nem sokára el fog tűnni, mert a kilátásban levő új áll. kisdédóvókon kívül mihamarabb ama községekben is lesznek ilyen áldásos intézetek, melyek a kisdédóvás ezéljaira kivethető 3%-os pótdadót már évek óta tökécsítik.

Heves vármegye területén az 1907/8. tanévre 18.488 fiú és 18.259 leány-gyermekeket, vagyis összesen 36.747 mindennapi tankötelest írtak össze, míg az ismétlőiskola kötelesek száma 15.718 főre rúgott, a kik között 7938 fiú és 7780 leány van. A mindennapi és ismétlő tankötelesek száma tehát 52.465 volt, a mi az 1900. évi népszámlálás eredményével összehasonlítva, csupán 567 főnyi szaporodást jelent. Szomorú, szinte megdöbbenő adat ez, mert a vármegye fajmagyar lakosságának a legutolsó nyolcz éven át oly lassú szaporodását mutatja, a mit már a korábbi évek nagyobb arányú kivándorlása sem magyaráz meg teljesen, hanem a mi az egyke kultuszának ijesztő terjedését is föltételezi. Némi, vigasztalás, hogy ez adatokat az új és a réginnél kevésbé megbízható összeírás szolgáltatja, mely annak következtében, hogy utólag, csak a beírások után megy végbe, nem egy hátrányát már alkalmazásának első évében is megmutatta.

A 36.747 mindennapi iskolasoros közül 32.807 gyermek járt elemi iskolába (1868-ban 18.500) s a 15.718 ismétlő-köteles közül 9975 az ismétlő tanfolyamokba, 1099 az iparos- és 99 a kereskedő-inasiskolába, vagyis közülök 11.173 iskolázik rendszeren. Ez adatok szerint tehát 3940 mindennapi és 4545 ismétlő korú, vagyis összesen 8485 gyermek úgy tűnik föl, mintha iskolába egyáltalában nem járna. Ez a vélekedés azonban helytelen, mert e számból még le kell űtni a középiskolákat (főgimnáziumok, főreál, felsőbb leány-iskolák), nemkülönben a tanító- és tanítónőképző-intézeteket és polgári iskolákat látogató, tanköteles korban levő tanulóknak körülbelül 2000-re tehető létszámát, valamint azokat is, a kik mint magántanulók, iskolán kívül, vagy mint rendes tanulók más törvényhatóságok területén tanulnak. Ha ez utóbbiak számát, kellő statisztikai adatok hiányában 1000-re tesszük, még mindig 5485 beiskolázatlan gyermekkel van dolgunk, a mi bizony szomorú és sürgős orvoslást követelő állapot, mert azt mutatja, hogy a tanköteleseknek mintegy 10%-a még mindig nem részesül, illetve nem részesülhet az iskolázás áldásaiban. E kedvezőtlen arányt egyfelől a vándorzigányok, a nyomorékok és a ruhát nélküző szegények és másfelől főképen a tanyai gazdálkodással összefüggő iskolázási nehézségek okozzák, bár része van ebben annak is, hogy a felekezeti elemi népiskoláknak még mindig eléggé tekintélyes hányada túlszűfoaltsága ellenére sem tudja az összes iskolaköteleseket befogadni.

E bajt az 1907. évi XXVII. t.-cz., ha lassan és fokozatosan is, föltétlenül orvosolni fogja, hiszen ama rendelkezései, melyek a tanítók új fizetésének kiegészítésére és korpótlékának fedezésére szükséges államsegélyek engedélyezését attól az elengedhetetlen föltételtől teszik függővé, hogy az illető iskola külső és belső állapotában a törvényes követelményeknek egyaránt és teljesen megfeleljen, már is az egész vonalon éreztetik jótékony hatásukat. Élénk hullámmás és mozgalom észlelhető mindenfelé. Iskolaszékek és képviselőtestületek üléseznek, tanakodnak, s keresve keresik a módokat, melyek segítségével iskoláiknak egyben-másban törvénybe ütköző állapota megszüntethető s részükre az állam hathatós támogatása biztosítható legyen. Sok helyen már a rendezés meg is történt, a mi főleg annak köszönhető, hogy a kormány nem követeli többé — mint azelőtt — a községi vagy felekezeti iskolafenntartóktól, mikép az újonnan szervezendő tanítói állomás javadalmát legalább fele részben a saját erejükből állítsák elő. Megokolt esetekben ad az állam az eddiginél jóval magasabb segélyt is. itt-ott 90 %-át is a szükségleteknek, mely jóakarattal viszont az érdekelt iskolafenntartókat is nagyobb áldozatkészségre és buzgólkodásra ösztönzi.

A vármegyének mind a 117 községében van iskola; esatlakozva egy község sem iskoláztatja tanköteleseit. Nem mondhatjuk azonban ezt azokról a pusztákról és tanyákról, a melyekben az iskolások száma a törvénykövetelte minimumot

(30) meghaladja, mert pusztai iskola csak 23 van. (1868-ban 4 volt.) Mindezeknek iskolával való ellátása most van napirenden. Az elemi népiskolák száma: 193. (1868-ban 138). Ezek közül jellegre nézve 22 (0) állami, 14 (0) községi, 139 (121) róm. kath., 10 (12) ref. és 8 (2) izraelita. Közöttük egytanítós osztatlan iskola 81 (1868-ban 79) s többtanítós, vagyis osztott 112 (1868-ban 59). Nem szerint elkülönítve tanulnak a gyermekek 25 (14) és vegyesen 168 (124) népiskolában. Mind a hat tanfolyama megvan 169-nek, ellenben csak négy osztálya van 12-nek, míg ugyancsak 12 népiskola — más jellegűekkel kapcsolatban — esonka. Az elemi iskolák betetőzésére a hároméves törvényszerű ismétlő-tanfolyam 172-nél van szervezve. E tanfolyamok közül 61 gazdasági irányban, 111 pedig mint általános ism.-iskola vezetettik. Az utóbbiak közül is 12-ben van gazdasági — bár csak elméleti irányú — oktatás. Ezeken kívül még 8 áll. jellegű, önálló szaktanítós gazd. ism. iskola gondoskodik a vármegyében a gyakorlati életre kiható, gazdasági irányú népnevelésről. (Gyöngyösön. Hatvanban és Hevesen 2—2, Egerben 1). Az elemi iskolások befogadására a népiskolák 436 tanteremmel rendelkeznek. Eblől az államiakra esik 86, a községekre 17, a róm. kath.-ra 295, a reformátusokra 24 és az izraelitákra 14. Egy teremre átlag 88 tanköteles jut tehát; azouban a valóságban még mindig kevesen 70 olyan osztály van, melyben a beírt tanulók száma meghaladja a százat, a mi kétségtelenné teszi, hogy még ugyanennyi új osztályra van szükség, hogy tanköteleseink mind beiskolázhatók legyenek.

Az elemi népiskoláknál 439 tanító munködik. (1868-ban 216). Ezek közül az áll. iskoláknál van alkalmazva 90, a községeknél 17, a róm. katolikusoknál 294, a reformátusoknál 24 és az izraelitáknál 14. Egy híján valamennyi törvényszerű képesítésű. (Az oklevél nélkül való egyetlen tanító is a képző-intézetnek IV. osztályát sikerrel végezte.) Az oktató személyzetből 310 férfi és 129 nő. Az utóbbiak közül 12 szerzetes (apáca), a többi 427 világi. Az elemi iskolák körébe tartoznak még az egri, gyöngyösi, hatvani és hevesi önálló gazd. iskolák szaktanítói és szaktanítónői, számszerint heten, kik az ismétlő tankötelesek intenzívebb gazdasági irányú, elméleti és főleg gyakorlati oktatásáról gondoskodnak. Ezekkel együtt a vármegyei elemi népiskolai tanítók státusa 446 és az áll. el. isk. tanterők létszáma 96 főre rög. Az egri gazd. ismétlő leányiskolának nincsenek külön szaktanítónői, hanem ez iskolát az ottani áll. el. iskola tantestületéhez tartozó, tehát a létszámban már beemfoglalt 3 tanítónő vezeti. E nagyraihivatott iskolatípus felállítása legközelebb Tiszafüreden remélhető.

A vármegyei népnevelésügynek igen fontos és igen értékes szervei: a *Heves-vármegyei Általános Tanítóegyesület* és az *Egri Főgyűházmegyei Róm. Kath. Tanítóegyesület*.

Az előbbi 1873-ban alakult meg s innen-onnan már négy évtizedre terjedő működése alatt sok beesés és életrevaló eszmét vetett föl és sok hazafias és humanus tanügyi mozgalmat segített diadalra. Régebben az elsők között harezolt a tanítóképzés reformjáért s a gazdasági népoktatás inau gurálásáért, mostanában meg a nemzeti történet intenzív tanítása és a nemzeti zászló ünnepeinek meghonosítása érdekében kezdett országos jelentőségű akciózt. A történettantítás reformálását célzó agitációzt e sorok írója indította meg. Az ő kezdeményezésére mondotta ki az egyesület, hogy a magyar nemzeti történettantítást az egész országra kiterjedő hatálylyal sürgősen reformálandónak, illetve a magyar nemzeti érdecs ápolása és fejlesztése céljából a tanterv olyatén módosítását tartja szükségesnek, mely a magyar história rendszeres tanítását nem szorítja a kevésbé népes V. és VI. osztályba, hanem ezt — a legtöbb külföldi állam példájára — már a IV. osztálytól kezdve kötelezővé teszi s erre a kún-magyar mondakörből vett olvasmányok tárgyalásával a növendékeket már a III. osztályban előkészíti.

Az *Egri Főgyűházmegyei Róm. Kath. Tanítóegyesület* az 1869-ben alakult *Egri Tanítói Önképzőkör* kisded esemétéből fejlődött nagyra. Mai szervezetét szintén 1873-ban kapta. Ez is üdvös és élénk tevékenységet fejtett ki kezdet óta, részint köz- és körgyűlésein, részint hivatalos lapja: a *Népiskolai Tanügy* hasábjain. Legérdemesebb kezdeményezése az egyházmegyei tanítók középiskolás gyermekei részére Egerben tervezett *internátus*.

A nem állami jellegű elemi népiskoláknál a testületi közelet egyébként — nem számítva néhány örvendetes kivételt — még nem igen tudott gyökeret verni; mindamellett általános a törekvés ezeknél is a színvonal emelésére. A vallás-erkölcsös, hazafias és életreható gyakorlatias irány biztosítására minden iskola

megteszi a magáét, csak az utóbbi szempontból akad még itt-ott kívánni való. A legszebb eredményt felmutató és legnagyobb buzgalmat tanusító tanító, közül az 1907. évi XXVI. t.-cz. alapján már eddig is 6 állami, 1 községi és 10 felekezeti tanító részesült abban a szép kitüntetésben, hogy a kultuszminiszter 200—200 K. állandó személyi pótlékkal egybekötött ezimzetes igazgatói rangra emelte s legalább 40 abban a megtiszteltetésben, hogy a várm. közig. bizottság buzgó és eredményes szolgálataikért nekik elismerő köszönetet mondott.

Az a nemes, humanus áramlat, mely a gyermekmentést tűzte ki feladatául, Heves vármegyében általában is, de különösen Egerben mély nyomokat vágott. Az elhagyott gyermekek istápolására alakult *Gyermekvédő Liga* ezéjaira például egy nap alatt félezer koronánál jóval több gyűlt össze a közönség jóvoltából; az országos gyermekmenhely apátlan, anyátlan árváiból pedig több, mint 200 van egri családoknál elhelyezve, míg az egri házi szegények iskolába járó gyermekeinek táplálásáról az *Izr. Fülleregylet* és *Napközi Otthon* gondoskodik. Ez utóbbit az állami elemi iskolákkal kapcsolatban szervezte a tanítótestület abból a célból, hogy a város területén levő összes elemi iskolás szegénysorsú gyermekeket a téli hideg időben meleg étellel lássa el. A szép szándék bevált s a Napközi Otthon az 1907—8. évi folyamán már 4612 ingyen-ebédet osztott ki, a mi a közönség áldozatkészségének szép bizonyítványa. A Napközi Otthon konyhájára évenként a négy téli hónap alatt 850—900 K. összeget vesz igénybe, a mire egyrészt hirtelen gyűjtött kis alapítókéjének (1200 K.) kamatai és másrészt egyes jótévedők pénzbeli vagy természetbeni adományai nyújtanak fedezetet. Egy-egy ebéd idején 423 fillére volt előirányozva, de a valóságban csak 19 fillérbe került, mert a főzés és kiszolgálás teendőit néhány lelkes állami tanítónő díjazás nélkül végezte, s mert a tüzelőanyagot is ajándékba kapta az Otthon, melyet ebéd idején állandóan sokan látogatnak. Rendkívül érdemes tevékenységet fejt ki e téren a *Gyöngyösi Gyermekbarát-Egylet* és a *Hatvani Jótékony Asztaltársaság* is, melyek szegény iskolás-gyermekek segélyezésére és felruházására évenként több ezer koronát szoktak fordítani. A népiskolával kapcsolatos humanitánus intézmények közé sorozhatjuk még a gyöngyei tehetséges tanulók *egri kiegészítő iskoláját* is, melynek 20 növendéke van. Igazi jótétemény ez az intézet azokra, kik a többi tanulóval haladni nem tudnak. Most már ezekből is hasznavehető, kenyérkereső, derék polgárokat nevelhetünk.

Iparos- és kereskedő-inasiskola nyolcz működik a hevesvármegyei tankerületben, még pedig 6 iparos- és 2 kereskedő-inasiskola, valamennyi községi jelleggel.

Iparos-inasiskola van: Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban, Hevesen, Pásztón és Tiszafüreden. Ezeket a szakiskolákat 1099 mesterinas látogatja, kiknek oktatása 28 közsismereti osztályban és 22 rajzesorportban történik. Az egri iskolának van 8 közsismereti osztálya és ugyanennyi rajzesorportja, a gyöngyösinek mindkettőből 6—6, a hatvaninak 4 és 2, a pásztóinak 4 és 2, a hevesinek és tiszafüredinek 3 és 2. A közsismereti osztályokat 26 és a rajzesorportokat 11 tanító vezeti, kik — 3 kivétellel — mindannyian az illető helyeken levő polgári vagy elemi iskolák tanítói közül 3—3 évre választott óráadók. Kizárólag az iparos-inasiskoláknál szervezett állomásokon — még pedig rendes tanítói minőségben — 3 tanerő van alkalmazva. (Az egri és a gyöngyösi iskolák igazgatói és az előbbinek egy rajztanára.) Az iparos-inasiskolák fenntartási szükségleteire évenként kereken 27,000 kor.-t fordítanak, a miből 8100 K. államsegély, a többi pedig községi és egyéb forrásokból kerül ki. Az összes jövedelmeknek mintegy $\frac{3}{4}$ részét a tanítók javadalmára foglalja le. E költségekben nem szerepelnek a gyöngyösi iskola igazgatójának illetményei, mert ezek kiszolgáltatásáról az állam gondoskodik.

Az egri iskolával kapcsolatban egy továbbképző tanfolyam működik a fa-, fém- és építőiparágban dolgozó iparossegédek részére. E tanfolyamnak, melyet 3 tanító vezet, átlag 25 rendes hallgatója van. Fenntartása 930 K.-ba kerül, ebből azonban 800 K. segélyt az állam biztosít.

Gyűnös csak ez iskola mellett egy beesés szociális intézmény, a *Tanonez-Otthon* áll fenn, a mely az iskola kebelében már korábban keletkezett segélyzőpénztárból fejlődött ki és a mely népszerű felolvasásaival, gyarapodó könyvtárával, versenyszavataival és nemesítő társasjátékaival esakhamar egyik jelentős tényezőjévé vált a mesterinasok művelődésének. Nagyszámú tagjai az Otthon életképességéről több színi előadás tartásával is bizonyosságot tettek, melyek szépen sikerültek. Az Otthon évi 400 K. államsegélyt is kap.

Tágabb értelmezéssel az iparos-inasiskolák körébe tartozóknak lehet még tekinteni az egri dohánygyári munkásnők és a hatvani ezüstkorgyári munkások részére fenntartott ismétlő tanfolyamokat, melyek azonban szakirányú oktatást egyáltalában nem nyújtanak, hanem csak az általános ismétlő iskolázást pótolják. E tanfolyamok közül előbbi a pénzügyminisztérium, az utóbbi meg báró Hatvany József nagybirtokos áldozatkészségéből áll fenn.

Kereskedő-inas (alsófokú kereskedelmi) iskola Egerben és Gyöngyösön van. A kettőt együttvéve 99 tanuló látogatja, kik Egerben három és Gyöngyösön két osztályban részesülnek szakszerű oktatásban. A tanerők mind öraadók.

Az iskolafenntartás költségei ezeknél kereken 3300 K.-ra rugnak, mely összegnek túlnyomó részét itt is a tanerők díjazására fordítják. Valamennyi iparos- és kereskedő inas-iskola a szervezeti szabályzatnak megfelelő módon és eredményesen működik.

A törvényhatóság területén 6 polgári iskola működik, még pedig 4 leány- és 2 fiú-iskola. A leány-iskolák Egerben (2), Gyöngyösön és Hatvanban, s a fiú-iskolák Hatvanban és Pásztón vannak. Jellegre nézve az egyik egri, mely az angolkissasszonyok vezetése alatt áll, róm. kath., a hatvani eng. magánjellegű, a többi pedig állami. Az egri állami és a hatvani magánintézet az utolsó három év alkotása. Mindez iskolák 4—4 osztályosak. A polgári fiú-iskolák V. és VI. osztályának megszűnése nem helyi, hanem országsszerű mutatkozó jelenség, a minék az az oka, hogy a törvényhozás a kvalifikációt csaknem minden téren felemelte, így a polg. iskola V. és VI. osztálya, melynek ma már alig van nagyobb minősítő ereje, mint a IV. osztálynak, vonzó erejét teljesen elvesztette. A polgári iskolák 24 osztályába az 1907—8. tanév végén 734 (az előző évhez képest + 99) tanuló járt, a kik között 279 fiú és 455 leány volt, a miből kitetszik, hogy az V—VI. osztály megszűnésével a növendékek száma nemcsak nem fogyott, hanem inkább még emelkedett is. Az állami iskolák közül az egri 92, a gyöngyösi 142, a hatvani 169, a pásztói 110, az egri róm. kath. 172 és végül a hatvani magán 49 tanulót számlált. A főlétszámban nincsenek benne foglalva a magántanulók, a kiknek a száma 120 volt. Ezekkel együtt a polgári iskoláinkban a jelzett tanévben 854 növendék tanult. Ez iskoláknál összesen 58 tanerő tevékenykedik, a kik közül 33 férfi és 25 nő (ebben 10 szerzetes); 28 rendes, 3 segéd, 12 hitoktató, s 9 öraadó.

A polg. iskolák célja: értelmes középosztály nevelése és képzése lévén, nem érdektelen annak az áttekintése sem, hogy kik veszik leginkább igénybe e tanintézeteket. A 279 fiútanuló szüleiől — ezek társadalmi állását tekintve — 27 volt birtokos, bérlo vagy gazdasági alkalmazott, 58 iparos, 14 ipari alkalmazott, 60 kereskedő és vállalkozó, 87 kereskedelmi alkalmazott, 13 köz- és magántisztviselő és 20 egyéb. A tanítás eredményét vizsgálva, kitűnik, hogy a tanulók zöme megfelelt a követelményeknek. Javítóvizsgálatra és osztályismétlésre alig 10%-ot utasítottak. Érdekes még a IV. osztályt végzett 54 fiútanuló pályaválasztására vonatkozó statisztika is, melyből kiderül, hogy közülök felső kereskedelmi iskolában folytatja tanulmányait 6, tanítóképzőben 6, hadapród-iskolában 3, középiskolában 4, szakiskolában 5, iparos pályára lépett 19, kereskedőre 4, közhivatalnokká lett 3, szülői gazdaságában maradt 3 és ismeretlen élethivatást választott 1.

Az intenzívebb ismeretszerzés céljait szolgálják az összes polg. iskolák mellett főnnálló és évről-évre gyarapodó ifjúsági könyvtárak s a hatvani és a pásztói iskoláknál szervezett önképzőkörök.

A polg. iskola feladatának helyes felismerésén alapszik a hatvaninál fennálló előjdtanfolyam, a pásztóinál folyó rendszeresített szőlészeti s gazdasági szakoktatás és a gyöngyösisvel kapcsolatos női kézimunka-tanfolyam, melyek kiválóan alkalmas intézmények arra, hogy a növendékekkel a gyakorlati életpályákat megkedveltség s azokra őket elő is készítsék.

Valamennyi polg. iskola czél szerűen van elhelyezve és felszerelve. E két szempontból — a hatvani magán-iskolát kivéve — valóban mintaintézetek.

Még kell itt még emlékeznünk arról a polg. iskolai tanfolyamról, melyet a sorok írója az 1907. év végén az egri katonai állomásparancsnökság támogatása és közreműködése mellett a továbbshozáló altisztek részére szervezett a vármegye székvárosában. Az igazolványos altisztekről szóló törvény tudvalevően ezek részére katonai szolgálatuk letételével bizonyos polgári tisztviselői állásokat fenntart, illetőleg ezek elnyerésére nekik előbbséget biztosít, ha a közép- vagy

polgári iskolának legalább 4 alsó osztályát sikerrel végezték. Fontos közérdek tehát, hogy az illetők ne csak tekervényes úton szerzett, édeskeveset jelentő formai képesítéssel, hanem igazi előkészítéssel és megfelelő műveltséggel lépjenek új pályájukra. Ez érdek szolgálatában áll ez az új tanfolyam, mely első volt Magyarországon s a melyet — az egri példán buzdulva — csakhamar több, hasonló intézmény megszervezése követett országszerte.

E tanfolyam két csoportból áll s kb. 20 hallgatója van évenként. Az egyik csoportban az I., a másikban pedig a III. osztályból készülnek magánvizsgálatra. Mindkét csoportnak hetenként 13 órában van előadása. A tanfolyam előadói (főreáliskolai, preparandiai tanárok s egy elemi isk. tanító) — sajnos — igen csekély díjazásban részesülnek s inkább ügybuzgóságból, mint anyagi érdekből vállalkoztak tisztükre. Ennek pedig az az oka, hogy az összes felmerülő költségeket (havi 150 K.-t) maguk az altsztek kénytelenek viselni, csak a helyiséget, az oktató eszközök használatát és a fűtést kapják ingyen.

Tanító-, illetőleg tanítónő-képző kettő van a vármegyében. Mindkettő Egerben, mindkettő róm. kath. jelleggel és négy évfolyammal. A tanítóképzőnek az 1907—8. tanév elején 88 rendes növendéke volt, a kik közül az I. évfolyamon tanult 34, a II.-on 16, a III.-on 20 és IV.-en 18. Ez a létszám a tanév végéig 82-re apadt. A képesítő-vizsgálatot (a magántanulókat is ideszámítva) 23 jelölt közül sikerrel tette le 20. A tanítónőképzőnek a tanév kezdetén 130 növendéke volt. Közülük I. éves 31, II. éves 25, III. éves 31 és IV. éves 43. A tanév végéig megmaradt 125 s oklevelet nyert 42. Mind a férfi-, mind a nőképző összes hallgatói legalább is 4 közép-, illetve polg. isk. osztályú előképzettséggel bírtak.

A tanítóképző tanári kara 11 tagból áll. Ezek közül 6 rendes és 5 óraadó minőségben van alkalmazva. A tanítónő-képzőben 14 tanerő tevékenykedik, még pedig 3 férfi és 11 nő, (angolkisasszony). Rendes alkalmazású 11, óraadó 3. Utóbbiak mind a férfi-képzőnél működő rendes tanárok.

Mindkét képző-intézet elhelyezése teljesen kifogástalan, a közegészségügyi és pedagógiai követelményeknek megfelelő tágas, világos tantermekkel s a szükséges szertári, kísérleti s tanáreszköz helyiségekkel. A férfiképző eddig csak a Liezeum tulajdonában levő fizikai, vegytani és természetrajzi szertárakat használta, újabban azonban *Katinszky* Gyula prépost-kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő 7500 K.-t meghaladó áldozatkészsége révén pompás és nemű külön felszerelést kapott. Ezenfelül van saját tornater, 2 kat. hold kiterjedésű gyakorlótelepe a gazdasági szakoktatás szolgálatára és két slójd-műhelye 20—20 tanuló részére. Az egyikben az agyag- és kartonmunkálatokban, a másikon pedig a famunkákban gyakorolják magukat a növendékek. Külön gyakorló-iskolája egyik intézetnek sincs. Ezt a hiányt azonban pótolják a velük ugyanegy épületben levő elemi iskolák, melyeknek 5, illetve 4 osztályában, vagy ezeknek a szükséghez képest összeállított osztály-csoportjaiban bőséges alkalom és mód van adva a jelöltek gyakorlati kiképzésére. Érezhetőbb az a hiány, hogy a férfiképző nincs internátussal egybekötve. Állandó azonban a törekvés, hogy ezen a bajon is segítsenek s remélhető, hogy e nemes törekvést végre is siker fogja koronázni. A férfiképző fenntartási költségei részben az alapítványok kamataiból, részben a bíboros-érsek évi hozzájárulásából kerülnek ki. Az említett kamatok meghaladják a 6000 K.-t s a bíboros-érsek és a főkáptalan adománya az évi 16,000 K.-t.

Lehetetlen itt említetlenül hagyni Eger bíboros-érsekének, az egri főkáptalannak, mint erkölcsi testületnek, az utóbbi egyes tagjainak és más jövevőknek azt a nemeslelkű, humanus buzgalmát, mely a tanítóképző intézetek növekedésének segélyezésében évről-évre oly impozáns mértékben nyilvánul. Ugyanis a szintén tekintélyes ösztöndíjakon és jutalmakon kívül a bíboros és a főkáptalan 4000 K.-t és más jövevők 1300 K.-t juttatnak minden évben a férfi-növendékek segélyezésére, míg az általuk nyújtott ingyenes élelmezés pénzértéke több mint 25,000 K.-ra tehető. A zárdai internátus növendékei is hathatós támogatásban részesülnek. A bíboros-érsek 6300 K.-nyi segélyén kívül körülbelül 7000 K. jut e célra a főkáptalantól és az alapítványok kamatjövödelméből, s 1000—1000 K. *Szmrecsányi* Lajos felsz. püspök és *Katinszky* Gyula prep.-kanonok adományaiból.

Végül még egy fontos mozzanatról kell a képző-intézetekkel kapcsolatban megemlékeznünk. Mind az állami, mind a róm. kath. püspöki tanítási terv kötelezően előírja az elemi népiskolákban a kézügyesség oktatását. Hogy e követelménynek azok a tanítók is megfelelhesenek, akik régebben, illetőleg még abban az

időben kerültek ki a képzőkből, a mikor e diszciplinát még ezekben sem adták elő, az 1908. év nyarán a „Kézimunkára nevelő országos egyesület” közreműködésével háromhetes kézügyességi tanfolyamot tartottak az egri férfiképzőben a már alkalmazásban levő vármegyebeli, illetve egyházmegyebeli tanítók kiképzésére. E kurzuson 40 tanítót vett részt, jobbra a nagyobb iskolák kebeléből, hogy a szükséges elméleti és gyakorlati tudnivalókat elsajátíttva, otthon maradt katonársaikat is megtanítsák e szakmára. A tanfolyam 3100 K-ra rúgó költségeit fele részben a bábos-érsék és a főkapitány s fele részben Heves vármegye, Eger város s egy-két nagyobb község közönsége viselte. A költségek nagyobb részét a munkálatokhoz szükséges szerszámok beszerzésére fordították, mely szerszámok amaz iskolák tulajdonába mentek át, melyeknél a résztvevő tanító alkalmazva van.

A népnevelés köre, mintegy előfutárjaként a népi jogok tervbe vett kiterjesztésének, az 1907. évben örvendatosan bővült a vármegyében. Ekkor indult meg itt ugyanis — bár még csak szerény kiterjedésben — a *felneveltek oktatása*. A múlt század hetvenes éveinek ez irányú, csakhamar elhalt mozgalma óta 1907-ig e téren egyáltalában semmi sem történt hazánkban. Ez évben azonban, mielőtt még a kultusz-kormányzatnak az iskolán kívül eső közoktatás szervezése érdekében kiadott alapvető rendelete ismeretes lett volna, e sorok írója a helyi katonai hatóságok lelkes érdeklődése és buzgó támogatása mellett három tanfolyamot szervezett Egerben, az itt állomásozó, írni-olvasni nem tudó katonai legénység részére. E kurzusok 10 hétig tartottak s az oktatás, mely az írás, olvasás és számvetés elemeinek elsajátítására irányult, hetenként 5 napon át napi 2 órát vett igénybe, vagyis a tanfolyamot vezető 3 tanító egyenként kerekén 100 órában foglalkozott tanítványával. E tanfolyamokon 100 katonára részesült oktatásban, közöttük 25%-nyi oláh anyanyelvű is, természetesen kizárólag magyar nyelven, kiknek előmeneteléről a kurzusok ismételt meglátogatása, majd végül az ünnepélyes keretben, erre érdekelt tisztikar jelenlétében lefolyt záróvizsgálatok alkalmával szereztek az eszme életrehívói meggyőződést. A vállalkozást fényes siker jutalmazta, mert a katonai-diákok 70%-a kiváló, 20%-a pedig jó eredménnyel tanulták meg a betűvetést, az olvasást és az elemi számolást és csak 10% haladása minősíthető gyöngye középszerűnek. E sikerben az érdem oroszlánrésze kétségtelenül azoké a derék tanítóké, kik a kir. tanfelügyelő felkérésére teljesen önzetlenül, egyedül csak egyszerűségről vállalkoztak e tanfolyamok vezetésére.

E siker hatása alatt a kir. tanfelügyelő kötelességének ismerte, hogy a kasszányai népoktatás végtelenül fontos és a legszebb eredménnyel bízott ügyére külön is felkérje a minisztérium figyelmét. Rámutatott arra a lelkes fogadtatásra, melylyel az egri katonai analfabéta-kurzusokat felkarolták s arra a nagy hullámvérésre, melyet e tanfolyamok a katonai és tanügyi körökben országsszerte keltek, minek eredményeként — az egri példát követve — ma már az ország számos helyén hasonló intézmények keletkeztek.

A most vázolt tanfolyamokon kívül olyanok, melyek a falusi, illetőleg a földművelő nép továbbképzését szolgálják, önállóan szervezve a vármegyében még nincsenek, mert a kilitásba helyezett, egyöntetű s országos érvényű szervezeti szabályzat kibocsátása még mindig késik; de az ifjúsági egyesületekben tartott gyakori felolvasások és sorozatos előadások, melyek a tudomány népszerűsítésére törekuszenek és a nép nemzeti és gyakorlati érdekeivel összefüggő tudományágak mindegyikének ismertetését felölelik, e kurzusok hiányát több helyütt, különösen Gyöngyösön, Egerben és Hatvanban pótolják. A tanítás munkáját ezekben is főképen a néptanítók végzik, bár a helyi értelmiség más tagjai is (papok, tanárok, orvosok, jegyzők) tartanak olykor egy-egy előadást, melyek mindig nagy látogatottságnak örvendenek. Különösen figyelemre méltó és nagy eredményű munkásságot fejt ki már évek óta e téren a két gyöngyösi (alsó- és felsővárosi) ifjúsági egyesület. Ugyanezt a célt szolgálják egyébként még a vármegye legtöbb községében felállított népkönyvtárak is.

*

Az egri főgimnázium.

A török 1687 december 17-én vonult ki végleg Egerből. A jezsuiták, a város átvételére kiküldött kamarai biztos engedelmével, 18-án telepedtek meg a mai gimnázium helyén, hol akkor egy kisszerű moza és tizennégy török lakás volt. 1688-ban csak ketten voltak még, Podl Kelemen és Bellusi Ferencz. Valóságos hittérítői munkát kellett végezniök, mert a szomszéd vidékről hamarjában betele-



A hatvani állami elemi népiskola.



A hatvani állami polgári iskola.



A pásztói polgári iskola.



Az egri m. kir. állami főreáliskola.

pült lakosság azzal együtt, mely a török után itt maradt, a katolikus keresztény vallást csak nevére ismerte. A gyermekek oktatását is azonnal magok szeretették volna a kezökbe venni. Erre azonban már nem jutott idejük. Balogh Andrásra bízta hát a gyermekek oktatását, templomá berendezett moseájok kántorára. Fenesy püspök segített aztán rajtuk, ki ennek az évrnek közepén látogatta meg először püspökségének régi székhelyét, hogy a plebániát megalakítsa. Sokat, mindent várt a jezsuiták térítő és tanító buzgóságától, azért kész lett volna értük minden áldozatra. Csakhogy püspökségének javai még mind idegen kézben voltak. Kevés járandóságából mégis, „míg tehetsége lesz arra, hogy teljes kollégiumot alapíthasson“, három jezsuita atya ellátására évenként háromszáz eszázari talért, negyven kötől bort és húsz kila búzát rendelt. Ez az első alap, melyen az egri gimnázium keletkezett.

A következő évre a társaság tartományi főnöke, Fenesy óhajása szerint, egy harmadik jezsuita atyát küldött Egerbe, *Chrastel* Jánost. Ez Balogh András tanítványai közül tizenötöt, arra valókat, különválasztott, hogy velők a gimnáziumi oktatást megkezdjék. Így lett *Chrastel* Egerben 1689 tavaszán az első gimnáziumi professzor és igazgató. 1689—90-ben tizenöt tanítványát feljebb vitte s az elsőosztályra újakat vett fel. 1691—2-től fogva azonban, mikor első tanítványai már a harmadik osztályt is elvégezték, a tartományi főnök két új tagot küldött, *Szilágyi* Istvánt és *Viczen* Jánost, a kik aztán *Chrastel* igazgatása alatt, az akkor széltiben divó szokás szerint, két-két osztály növendékeit tanították. A tanítás a mosca mellett állt török házak kettejében folyt, melyeket e czéla úgy ahogy átalakítottak. 1692-ben nyilvánosan záródott már az iskolai év, üdvözlő beszédekkel és szavallatokkal. A közönség között Fenesy püspök is ott volt.

Ezentúl négy éven át nem fejlődött tovább a gimnázium. A jezsuiták kevesen is, szegények is voltak arra, hogy a magok erejéből tovább fejlesszék. Volt ugyan akkor már egy alapjuk, a *savnikai*, egykor eziszerceza apátság, melyet *Széchenyi* György primás a királyi kamarától 1689-ben hatvanezer rajnai forintot kiváltott s Egerben templom, ház és gimnázium építésére a jezsuitáknak ajándékozott; esakhogy ez ajándék birtokbavétele csak hat év múlva, 1695-ben, következett be és sokkal több befektetést kívánt, mint hogy mindjárt jövedelmet is hajthatott volna; de biztosította a jezsuiták jövőjét s így, Fenesytől is támogatva, a még kezdetleges intézet kifejlesztéséhez hozzáláthattak. Fenesy az elemi oktatást 1695-ben a plebános felügyelete alá rendelte. A jezsuiták gondja ezzel kevesbedett s az iskolává átalakított két török házban egy tágas szoba felszabadult; az ötödik osztályt is volt már tehát hol elhelyezniök. Mert a gimnáziumnak most még mindössze csak három helyiségre volt szüksége, mivelhogy a jezsuiták 1616-iki tanterve szerint oly helyeken, hol, mint ekkor még Egerben is, kevés volt a tanulók száma — tizenöt-húsz egy-egy osztályban — két-két osztályt egy tanár s egy helyiségben tanított. Az új igazgató, *Petheő* István, tehát 1696—7-ben, mikor az I. osztály tanítására alkalmas világi férfiút talált, két, szintén új társa egyikét, *Hauser* Istvánt a II—III., másikat, *Nemsovay* Lászlót pedig a IV—V. osztály tanításával bízta meg s a következő évre, mikor még egy tanító-rendtagot nyert, a VI. osztályt is megnyitotta. Az egri gimnázium ezzel, az akkori rendszerhez képest, teljessé vált. 1697-ben megalakult a jezsuiták intézeteiben szokásos Mária-kongregáció is. Fenesy püspök védnöksége alatt.

De sem templomuk, sem házuk, sem iskolájok nem felelt meg a szükségnek; azért 1699-ben, mikor *savnikai* s később kapott két borsodi birtokuk valamelyes jövedelemmel keesegtetten őket, elkészítették az építendő templom és kollégium tervét. A terv szerint a kétemeletes épülettömeg, a rendelkezésre álló terület déli részét elfoglalando templommal együtt, teljes négyszöget tett volna, úgy hogy a templom és a kollégium homlokzata előtt tíz öl széles és ötven öl hosszú szabad tér maradjon s ez az előtte elvonuló utcától öt-hat lábál magasabban álljon. Még azon évben hozzáfogtak a nyugatnak hirtelen emelkedett domb levágásához s a kollégium és a Borgia Szent Ferencz tiszteletére emelendő templom alapkövét 1700 július 31-én letették. Az alapkö letételét *Telekessy* püspök végezte, ki az 1699-ben Jászón elhunyt Fenesy Györgyöt a püspöki székben követte és a jezsuitáknak, szintúgy mint elődje, mindvégig lelkes pártfogójuk volt.

Az építést 1703-ban, mikor a kollégium nyugati szárnya az első emelet befejezéséig haladt s már az éjszaki szárnyon is dolgoztak, *Beresényi* felkelő serege megakasztotta. A sereg közeledténék hírére a tanuló-ifjúság szétrebbent, a lakos-

ság pedig részben elfutott, részben pedig a várba zárkozott. Csak két jezsuita volt a várban, a rendház feje és a gimnázium igazgatója. Később a várba menekült, vagy elfutott lakosság visszatért leégett vagy megrongált házaiha. A két jezsuita is elfoglalta az üres rendházat és mintán a Savnikból kapott pénzen a moseát és az iskolát nagyjából rendbe hozta, Telekessy püspök sürgetésére egy világi papnövéndék segítségével megkezdte a tanítást. Telekessynek t. i. nagyon érdekében állt, hogy a gimnáziumban a tanítás hosszabb időre meg ne akadjon, mert a szemináriumban, melynek megalapítására I. Lipóttól a jóváhagyást 1700-ban megnyerte, legnagyobb részt innen remélt alkalmas növéndékeket, kikkel egyházmegyéje déli és nyugati részében a papság felettébb megritkult sorait ő és utódjai majdan kiegészíthetik. S épen ebben az évben nyílt meg, a gimnázium igazgatójának felügyelete alatt, a most még csak négy növéndékből álló kisdud szeminárium, melybe a jezsuiták tartományi főnöke első teológiai tanáruul *Székelj* Ferenczet küldte. A következő két évben (1704—5, 1705—6), míg Rákóczi a városban, vagy a város közelében volt, háborítatlanul folyt a tanítás a gimnáziumban, de a harmadik év közepe felé a felkelők biztosai a szécsényi gyűlés (1705) határozata alapján birtokaikat lefoglalták s a jezsuiták márczius 11-én mindnyájan számkivetésbe mentek. Telekessy ekkor, hogy a tanítás végleg abban ne maradjon, a számban nagyon lepadt növéndékséget a maga papnövéndékeivel taníttatta; de közben-közben így is megakadt a tanítás, főkép 1710-ben, mikor a dögvész pusztított, meg mikor a császári sereg a város alá érkezett.

Mikor a jezsuiták majdnem négy évi távollétök után, egyelőre csak ketten, visszatértek, egri házok falai között és egri és horsodi birtokaikon csak pusztulást és ronlást találtak. Megint csak a kezdet nehézségeivel kellett küzdeniök. Szerencséséjük volt, hogy Telekessy püspök zillát anyagi viszonyuk rendezésére nyomban ezer forintot adott nekik s minden töle telhetőt megtett értök, csak hogy iskolájokat mennél hamarább helyrehozhassák. A háborús idök elriasztották ugyan Egerből a vidéki tanulókat s a hété visszatérte után is évek kellettek még, hogy a gimnázium állandósága iránt a szülök bizalma megszillárduljon; de a mint a jezsuiták annyian voltak, hogy a papnövéndékeket fel lehetett menteni a tanítástól (1712—3), lassanként a tanulók száma is gyarapodott, úgy hogy 80-ról, a menyí 1711—2-re beiratkozott, 1716—7-ben 200-ra, 1724—5-ben pedig már 453-ra emelkedett, pedig a gimnázium helyiségeiül ekkor is csak a már régebben átalakított két török ház szolgált s a színpadot, a jezsuitáknál szokásos iskolai drámák előadására, a két török ház egyesített udvarán lehetett felállítani.

Mert a megállapított terv szerint legelőször a kollégium megkezdett két szárnyát kellett fölépíteniök, hogy a templom hajójához szükséges területről a török házakat eltakaríthassák. Tartományi főnökük ötszáz forintot küldött s 1713 tavaszán ezen kezdtek az építés folytatását. Beresényi kanonok a következő évben szintén ötszáz forintot ajándékozott az építésre. Telekessy püspök pedig ugyanakkor kétezer forintot, hogy annak idején a templom építésére, vagy pedig a gyógyszerház berendezésére fordítsák, melyet azért kellett felállítaniök, hogy jövedelméből majd a templomi szükségleteket beszerezzék s állandónak jó karban tartsák. Az utóbbira fordították. Ez volt utolsó, nagyobbserü nyilvánulása annak a jóakaró pártfogásnak, melylyel Telekessy az egri jezsuiták törekvését mindvégig támogatta. 1715 márczius 3-án meghalt; széket segédpüspök, gróf Erdödy Gábor foglalta el. Ez valami egyházjogi kérdés miatt már püspöksége elején ellenkezésbe került a jezsuitákkal; de rövidesen kibékült velök s nemcsak kollégiumjok építésében támogatta öket, hanem tartományi főnöküktől még egy új tagot is kért, hogy a Telekessy kis teológiai intézetét a hitvitázástan székelével gyarapítsa. Színtígy gondolt a gimnázium fejlesztésére is. 1720-ban, mikor a jezsuiták az elkészült nyugati szárnyba beköltözöktek, az előbbi, sokszor bővített és javítgatott rendház felszabadult. Ez az épület a gimnázium elhelyezésére sokkal alkalmasabbnak mutatkozott, mint a két török ház; Erdödy tehát, hogy a jezsuiták szárdékát előmozdítsa, a régi rendház kibővítésére és gyökéres átalakítására mindennemű építő-anyaggal és költséggel is ellátta öket. Így aztán, a mint az épület kibővült, a tanulók száma is szaporodott. Sokat tett különben Erdödy az intézet jó hírének öregbítésére azzal is, hogy igen gyakran megfordult a jezsuiták között és ha előkelő vendégei voltak, mindjárt bemutatta nekik a teológiát és a gimnáziumot. 1721-ben bátyja, a nyitrai püspök, királyi követül Lengyelországba utaztában, betért Egerbe öcsese látogatására. Tiszteletére nagy

iskolai ünnepet rendeztek a jezsuiták. A nyitrai püspöktől nagyon meglepte a tanulók tudása és ügyessége; útjában mindenütt eldicsekedett tapasztalataival s a következő évben messze vidékekről is több előkelő nemes család küldötte Egerbe gyermekeit. Maga Erdődy is ide hozatta unokaöcsését. Erdődy János grófot s nevelését a jezsuitákra bízta. A gimnázium ünnepén mindenkor megjelent s lelkes beszédek tartottak az ifjúságnak. A szegény tanulók gyámolításában és a kiválókban kitüntetésében bőkezűsége kifogyhatatlan volt. Ebben követői is akadtak: a nagylelkű Foglár György, Püspöki András és Handler Ignác kanonokok, kik közül Handler később, 1773-ban, ötszáz aranyforintot — az első ösztöndíj-alapítványt — tett le szegény tanulók segélyezésére; s világi férfiak is társultak hozzájuk, mint Buttler Lajos gróf és mások.

De hírének és tanulói számának gyarapodásával egyre hangosabb lett az az óhaj, hogy épülete is megfelelő nagy és szép legyen. A jezsuiták főképp, hogy savniki birtokuk jelentékeny részét illető hosszú és költséges pörüknek 1720-ban vége szakadt, pénztáruk erejéig folyton építkeztek is, de a tér bizonyos rendet szabott eléjük, mert építkezésökhöz útjában állt az ideiglenes iskolahelyiség meg a mosea; egyszerre le nem rombolhatták egyiket sem. A hívekkel együtt ők is nagyon vágyódtak egy tágas és díszes templom után, de három évtized óta, hogy alapkövét letették, csak most jutottak abba a helyzetbe, hogy savniki birtokuk jövedelméből végre építkezéséhez is hozzáfoghattak. 1731-ben megkezdtek hát a templom építését s annál nagyobb erővel folytatták, mert a püspök, a káptalan s egyik-másik világi nemes úr is támogatta őket. 1734-ben a szentély már készen állt s július 31-én meg is nyílt az istentisztelet számára. Hogy aztán a templom hajójának építésébe is belefoghassanak, eltávolították az 1720-ban gimnáziummá alakított rendházat. Előbb azonban ideiglenes szállásról kellett gondoskodniok a gimnázium részére. A város hatósága megengedte, hogy a tanulók az iskolai év befejeztéig, négy hétig, a patakmenti Enzinger-féle házba járjanak, melyet a város akkoriban vett meg az örökösöktől. Három hónap alatt a moseát iskolává alakították át s az új, 1734—5-iki évet november elején már abban kezdték meg. A templom építését 1743-ban végezték be, de a belső díszítés munkája még mind hátra volt. A hívők buzgósága azonban nem tudta bevárni a díszítők lassú munkáját, azért föltárt csak ideigleneset állítottak fel benne s két év alatt a tervezett hat mellékkoltárt is beállították. A mellékkoltárok egyes kanonokok jótékonyágának művei voltak: a 300 forintos orgona és a 218 forintos szentségtartó ára a savniki birtok, az 1100 forint értékű új templomi ruhák ára pedig a gyógyszerár jövedelméből került ki.

A gimnáziumi oktatásnak eddig, a hittanon kívül, mindenütt szinte kizárólag a latin nyelv meg a latin szónoklat és költészet volt a tárgya, egyebek, főleg a reáltárgyak, alig részesültek valami figyelemben, mert a gimnáziumoknak ez ideig az volt a céljuk, hogy növendékeik a latin nyelvet szóban és írásban mennél tökéletesebben megtanulják s a felsőbb iskolákban meg, a hol szükség volt rá, a közelletben is kész eszközül használhassák. 1740—1-től fogva azonban azon felül, hogy a történetet, földrajzot és számtant nagyobb figyelemben részesítették, az algebra elemeit is kezdték tanítani, a szavalati gyakorlatok és az iskolai drámák előadása mellett pedig az úgynevezett akadémiát, vitatkozást is szokásba vették. Az ünnepélyes vizsgálatok egy része volt és ez abban állt, hogy a síkra szálló jelesebb tanulókat a tanárok vagy a hallgatóság közül arra hívatott férfiak a gimnáziumi tanulmányokból kérdésekkel és ellenvetésekkel ostromolták. Mindenütt sokat lendített ez a tanításon, mert a tanulóknak, szintűgy mint a tanároknak is, fokozta szorgalmukat és buzgóságukat. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az egeri gimnázium felső két osztályának tanulóit már 1743—4-ben külön választották s ezek, mint poéták és rétorok, külön-külön tanárt nyertek.

A templom felépülvén, most már a rendháznak, mely rezidenciából 1740-ben kollégiumi rangra emeltetett, továbbépítésére fordították minden gondjukat. Az éjszaki szárnyból hiányzott még a nagyobb rész, harminczhat ölnyi hosszúságban kelet felé. Ennek irányában állt az iskolává alakított mosea. 1748-ig annyira haladtak e szárnynyal, hogy a következő tanévre már ebben adhattak utolsó ideiglenes szállást a gimnáziumnak. Erre a moseát lebontották és a kollégium éjszaki szárnyát siettek befejezni, hogy a gimnázium számára, amint tervezve volt, a negyedik, keletre néző szárnynak építésébe is belefoghassanak. Ez a szárny, mint az épülettömeg utcai homlokzata, a templom homlokzatának

megfelelő barokk díszítést nyert volna. Azonban Foglár György kanonok, ki 1740-ben az egri jogakadémiát alapította és a gimnázium mellett fejtett theológiai intézetet a harmadik tanszékkal, az egyházbizsgival növelte, azt a házáat, melyet a jezsuiták telkétől a gyalogosok kapujához vivő út, a mai Csiky Sándor-utca, választott el, 1749-ben a jezsuitáknak ajándékozta, hogy a gimnáziumot annak udvarán, az uteza hosszában, építsék fel. Itt — úgy írta nekik — ajándékozó levelében — a tanulóknak lesz egy kis belső udvaruk; nem fognak hát a templom előtti téren futkározni, sem lármájokkal a munkában vagy az állatban elmerült jezsuita atyáknak alkalmatlankodni; a kollégium és a templom elég nagy köztét pedig ketté alakíthatják át. 1750 június 1-én tették le az új gimnázium alapkövét s négy év múlva készen állt az akkori építésmódhoz képest szokatlannul tágas épület, földszinten három, az első emeleten négy előadó, a második emeleten pedig 50 láb hosszú, 45 láb széles és 24 láb magas díszteremmel s hozzá színpaddal. Az épületet akkor felszerelés nélkül, 18.000 forintra becsülték. Barkóczy püspök avatta fel 1754 július 31-én és hogy a tanulóknak semmiféle alkalmatlan szomszédságuk ne legyen, az épülettel nyugatra határos 37 öl hosszú és 29 öl széles telket a rajta álló házzal együtt a jezsuitáknak ajándékozta.

Egészen szabadbá lett most már kollégiumjok s így, minthogy birtokaik jóvedelme is felszabadult, helyök is, költségek is volt elég, hogy a rendtagok számát, mely 1741-től fogva 20—25 között váltakozott, még feljebb emeljék. 1758-tól, a házi, gazdasági és gyógyszerári dolgot végző 9—10 taggal együtt, állandóan 35—40 volt a jezsuiták száma, bár ekkor közvetlen már csak lelkesítő ügyekben szolgáltak az egyházmegyének. Barkóczy püspök t. i. 1754-ben, mikor elég nagy számú világi papságot neveltek neki, a teológián a maga papjaival váltotta fel őket s az 1755-ben felállított filozófiai intézetben is azokat alkalmazta, hogy a kik tehetséget és hivatást éreznek magokban, a jezsuitákhoz hasonló tudós tanárokkal képezzék ki magukat s a világi papság műveltségének szintjét emeljék.

A jezsuiták annál nagyobb erővel fogtak most már a gimnázium teljes kifejlesztéséhez. 1754—5-ben, mint tizenegy évvel ezelőtt a poézis és a retorika, a négy alsó osztály is külön-külön termet és tanárt nyert, s a tehernek illetően megosztásával egészen új élet kezdődött az új épületben. Régi buzgóságukat s ezzel együtt a sikert is fokozta, hogy a tanulók a tágas díszteremben ezentúl nagyobb hallgatóság előtt és gyakrabban bizonyíthatták be tehetségüket és ügyességüket. Az iskolai ünnepeken és a vitatkozásokon mindig ott volt Barkóczy püspök, káptalanja kíséretében, és a püspöki főiskolák tanárai, meg más illetékes bírák sem hiányoztak, hogy a tanulókat ellenvetéseikkel ostromolják. Rendszerint az alkalmakkal és a színelőadásokkal kötötték össze a püspök és a káptalan tagjai, elismerések jeléül, bőkezű ajándékaikat, s Barkóczy 1761-ben, már mint kinevezett prímás, „hálás visszaemlékezésének bizonyítékául” ily alkalmakkal ajándékozta meg őket egy 14.000 négyszögölnyi gazdasági kerttel.

A tanulók száma ebben az évtizedben emelkedett legmagasabbra, 1766-ban 572-re, 1768-ban pedig 645-re; az előbbi számból azonban 302, az utóbbiból pedig 355 az első osztályba — parva — tartozott. Eszterházy Károly gróf ült már ekkor az egri püspöki székhelyen, a ki roppant egyházmegyéje kormányzásának s a nagyszámú templom és a fejedelmi „egri liceum” építésének gondolai között is tudott időt szakítani magának, hogy a gimnáziumban történelekről személyesen is meggyőződjék. Épen ez időt mutatott a tanulóifjúság a tanulmányokban legnagyobb előmenetelt s a színelőadások is ekkor érték el a legmagasabb fokot. A magyar nemzeti történet legérdekesebb eseményei kerültek színre magyar nyelven is, egyik-másik darabban gépezetek és vízijátékok alkalmazásával.

A jezsuiták a Barkóczytól kapott kertet 1762-ben 480 öl hosszú kőfallal vették körül s gazdasági épületekkel is ellátták. Ezután a templom teljesebb felszerelésére és belső díszítésére fordították gondjokat. 1768-ig közül húszezer forintot költöttek erre. Érezték már, hogy inog lábak alatt a föld, azért elhatározták, hogy a díszítés munkáját is mennél hamarabb befejezik. A tervezett főoltárt, a hazai barokk oltárépítést az egyik legfigyelemreméltóbb alkotását, 1769—70-ben állították fel, az oldal és a mennyezet díszítését 1773-ban, ittlétek utolsó évében, végezték le. E templom akkor az ország legszebb templomainak egyike volt. Drágább emléket alig hagyhattak volna hátra, mikor, a rendjüket feloszlato pápai bréve kihirdetése után, 1773 őszén Egerből végleg eltávoztak.

A Jézus-társaság feloszlásával harmincegy gimnázium ellátásának gondja szakadt a kir. helytartótanács nyakába. Abban a hitben azonban, hogy a jezsuita tanárok a királynénak a pápai bréve alapján kiadott rendeletére megmaradnak helyökön, egyelőre nem tett ez ügyben semmi különös intézkedést: de nem is tehetett, mert arra, hogy a jezsuita tanárokat hamarjában másokkal helyettesítse, ez idő szerint még csak gondolnia sem lehetett. A feloszlást végrehajtó egyházi, közigazgatási és kincstári biztosok tehát, mint mindenütt, Egerben is meghagyták a tanároknak, hogy „a királyné további kegyes intézkedései” folytassák a tanítást. Készek is voltak rá, csak annyit kértek, hogy a részökre fiatalágok miatt nagyon esekélyre szabott kegydíjat emeljék annyira, hogy ne kelljen alamizsnára szorulniok. Hasztalan volt kérésök. Még Esterházy püspök is hiába szólalt fel mellettük. Akkor kijelentették hogy „ha nyomorogniok, ha koldu'niok kell is, másfelé keresnek magoknak foglalkozást, a hol Istennek és embertársaiknak legalább háborítatlanul szolgálhatnak.”

Az egri gimnázium ügye tehát zátonyra jutott. A kormány egyetlen egy tanárt sem tudott küldeni. Végre is, hogy székhelye gimnázium nélkül ne maradjon, Esterházy lépett közbe. Hat fiatal papját, *Stancel* szemináriumi kormányzó vezetése alatt a gimnáziumba rendelte három évre, a meddig a kormány, mint ígérte, az egri gimnázium ügyét végleg elintézi. Nagynehezen eltelt a három év. A kormány nem tudta beváltani szavát s új halasztást kért. Esterházy csak sok kérésre engedett még újabb két évet. *Stancel* helyébe Hegyi József volt jezsuita tanárt hívta meg igazgatónak.

E közben, 1776 július 18-án, Budán összeült végre az országos tanügyi bizottság s Fekete György országbíró elnökle alatt azon tanácskozott, hogy a volt jezsuita gimnáziumok fenntartásának terhé, míg teljes államosításuk majdan végre lesz hajtható, hogyan róhatná a birtokos szervezetekre s itt-ott egyes városokra. A kir. kanczellária tervezetében, mely a tanügyi bizottság tanácskozáinak zsinórmértékül szolgált, az egri gimnázium is szerzeteseknek volt szánva. „pilis-pásztói eziszterezitáknak, a kik, a magok jövedelméből fenntartva, könyvíthetnek a tanulmányi alap terhein, vagy a piaristáknak, vagy a kiket a püspök legjobban óhajt.” De most, mikor a tervezet végrehajtásán volt a sor, a tanügyi bizottság megakadt, mert a pilis-pásztói eziszterezitákkal, mivelhogy a morva wellehrádi anyakonvent hatósága alá tartoztak, alkudozásba nem bocsátkozhatott, a wellehrádi konventtól pedig nem remélhette, hogy a magyar eziszterezitákat oly új foglalkozáshoz segítse, mely amúgy is rég óhajtott függetlenséget előreláthatólag rövidesen biztosítaná. Az egyesített morva és magyar ezisztereziták apátját, Zuri Fülöpöt, nem is szólította fel tehát, hanem más utat-módot keresett, hogy a kir. kanczellária az egri püspököknek tett ígéretét a kiszabott időre beválthassa. Csakhogy a piaristák, akikre a kir. kanczellária a ezisztereziták után gondolt, azt a terhet, hogy a gimnázium mellett a templomot és a kollégium terjedelmes épületét is fenntartsák, birtok nélkül, mert a savnikai apátságot a királyné a zsepesi püspökségnek ajándékozta, az igazgató és a hat tőzár ellátására szánt 1700 forintért egyáltalában nem vehették magokra, s a többi rendfőiök közt sem akadt, a ki rá engedte volna magát kényszeríteni, hogy ezt a terhet a helytartótanács vállalja a magáéra vegye.

Ekkor történt, hogy a pásztói konvent perjele, *Beiller Metód*, értesülvén a helytartótanács szándékáról, felment Budára az országbíróhoz és a tanügyi bizottság előtt bejelentette, hogy az egri gimnáziumot a pilis-pásztói ezisztereziták apátság terhére, apátja utólagos jóváhagyásának reményében, a templommal és a kollégiummal együtt átveszi. A függetlenség reménye mellett főleg az a gondolat vitte rá e merész lépésre, hogy rendje ha a nemzeti művelődés munkájában tevékenyebb részt vehet, erkölcsi súlyban tetemesen gyarapodni fog és ha Pásztóról Egerbe telepdik át, a közjónak hozott áldozata fejében a pilisi és a pásztói apátságok felépítésének gondjaitól egyszer s mindenkorra megszabadul. Az ajánlat váratlan volt. Kapva-kapott hát rajta a tanügyi bizottság és anélkül, hogy *Beillernek* csak annyi időt is engedett volna, hogy apátját értesíthesse, mindjárt ott helyben megkötötte vele az ideiglenes átvételi szerződést, a budai főigazgatót pedig utasította, hogy a pásztói konvent a jezsuiták templomának, kollégiumának és gimnáziumának birtokába siessen beiktatni. Ez alig két hétre rá, megtörtént s ugyanakkor az egyházmegyei tanároknak a eziszterezitáktól két éven át fejenként fizetendő 300 forintban a püspökök is megállapodtak. *Zuri*

apát minderről csak akkor értesült, mikor az átvételi szerződést már a királyné is megerősítette. Akarva nem akarva bele kellett hát nyugodnia és hogy a könnyen megérthető neheztelés súlyosabb következményeinek eljötté vegye, mindent elkövetett, hogy a már úgy is megmáshíthatatlan dologba valahogy a wellhehrádi konvent is beleszereződjék; mert világos volt előtte, hogy a pilis-pásztói apátság, melynek a birtokperlekések miatt úgyis már 12,000 forint adóssága volt, nem bírhatja meg a gimnázium és a miatta Egerbe áthelyezendő megnagyobbított konvent költségeit, hanem továbbra is, még pedig nagyobb mértékben, a wellhehrádi konventre szorul. Rá is szorult, legfőképp a gimnáziumhoz küldendő rendtagok miatt, a kiket Wellhehrádnak kellett nevelnie s azután a budai egyetemen tovább képeztetnie, mert Zuri apát, ha már mindenáron át kellett vennie a gimnáziumot, nem akart vele szígyent vallani.

A szerződés szerint 1778—9-re már neki kellett tanárokról gondoskodnia, mert a püspök egyáltalában nem volt rábírható, hogy csak egy évig is engedje még át papjait; de ez évre még csak három ezisztencziát küldhetett tanítani; három tanszékre kiegészítőül világi tanárokat fogadott, az igazgatást pedig Hegyi kezében hagyta; 1779—80-ra azonban, mikor négyen végeztek már az egyetemen, az összes tanszékeket ezisztencziá tanárok foglalták el; csak az igazgatást nem bízta még rájuk, fiatalságuk miatt, azért az 1780-ban elhalt Hegyi után *Bihary Ferencz* szintén volt jezsuita tanárt nevezte ki igazgatónak. Nemesak fiatalok voltak, hanem a nevelés-oktatás terén még egész újonczok is, minden rendi hagyomány nélkül s új volt a rendszer is, a Mária Terézia-féle Ratio Educationis (1777), melyben tanítani kezdtek; de a mi a korral járó tapasztalásból hiányzott még náluk, a tanasztalt Bihary kitűnő vezetése alatt kipótolták buzgóságukkal. Rövidesen annyira megállták helyüket, hogy már 1781 november 22-én ezt írhatta Bihary Zuri apátnak: „A gimnáziumban nagy a tanulók száma (304 az öt osztályban) s közte sok a nemes ifjú. Ide jár Eszterházy Imre gróf tábornok két fia is. Ezek idejövételének szerintem az az oka, hogy Nagyságod fiai jól tanítanak.” De volt a sűrű látogatottságnak más oka is, az, hogy II. József németesítő és a katolikus vallást sértő rendeleteinek, melyek 1780-tól kezdve egymást érték, ellen tudtak állni még akkor is, mikor, a budai főigazgató leirata szerint, a kerület többi tanártestülete mind végrehajtották azokat. Bihary hat évig igazgatta az egri gimnáziumot.

Mert a feloszlás veszélye ott lebegett a ezisztencziák felett is már akkor, a mikor lelkesen a magyar nemzeti köznevelés szolgálatába állottak. Az átvételt illető végleges szerződést t. i. a helytartótanács Zurival még 1777-ben megkötötte, a fejedelmi megerősítés azonban sokáig késett, Zuri Budán, majd Bécsben is folyvást sürgette, de ott is, itt is mindig azzal bíztatták, hogy legyen türelemmel, a megerősítés azért késik, mert a kir. helytartótanács módját akarja ejteni, hogyan állíthatná a pilis-pásztói apátságot lábra annyira, hogy az egri gimnázium fenntartásának terhére Wellhehrád segítségével megbírája. És Zuri várt türelemmel, még azután is, mikor Bécsből kéz alatt az a hír ment hozzá, hogy a pilis-pásztói apátság függetlenítése már csak rövid idő kérdése; mert ő ismerte legjobban a pilis-pásztói apátságának vagyoni viszonyait s nem tette fel, hogy eszázárja méltatlan játékokat izzón vele. Pedig a megerősítés halogatásának semmi egyéb oka nem volt, mint hogy Bécsben ki akarták dolgozni előbb az osztrák birtokos szervezetek feloszlásának tervét, hogy, mikor a feloszlató rendeletet kihirdetik, a wellhehrádi apátságnak a kettős magyar apátsággal való közössége miatt az egri gimnáziumot illetőleg semmi kötelezettsége ne legyen, mivelhogy ez a közösség annak az egy apátságnak a többi osztrák apátsággal és prépostsággal egyidejű feloszlását, legalább egy időre, hátráltatta volna. 1784 július 16-án írta alá II. József a wellhehrádi apátságot eltörölő rendeletét, s így Zuri, bár a császári rendelet még az udvari kancellária fiókjában volt, II. József szemében attól a naptól fogva nem volt többé wellhehrádi apát; augusztus 14-iki rendeletében, melylyel az egri gimnázium végleges átvételét megerősíti, mégis azt írja, hogy az eltörölt jezsuiták egri templomát, kollégiumát és gimnáziumát „kedvelt hívünknek, Zuri Fülöpnek, a *moraországi wellhehrádi* és a magyarországi pilis-pásztói egyesített apátságok apátjának adjuk és adományozzuk, semmit sem kételkedvén, hogy ezt a mi megfontolt rendeletünket utódaink is nemesak teljesíteni, hanem új kegyekkel és kedvezésekkel is gyarapítani töreksenek.” Az egri konvent, nyelvet e rendelet a pilis-pásztói apátság birtokainak a wellhehrádi konventtől független kormányzójává

tesz, teljesen be volt már akkor rendezve. A mint tehát a II. József-féle diploma kihirdetésével a pilis-pásztói apátság birtokai a wellhehrádi apátságtól forma szerint is el voltak választva, semmi sem állt többé útjában az osztrák birtokos szerzeteket felosztató rendelet közzétételének. Néhány nap múlva, szeptember 17-én, ki is hirdették s rögtön végre is hajtották. Zuri a vele üzött méltatlan játékból magyarországi kettős apátságának sorsát előre látván, kiakarta kerülni az újabb megaláztatást, azért félrevonult Wiskowba.

Az így árvaságra jutott magyar ciszterciták sem igen köszönhették meg fejedelmileg biztosított függetlenségüket. II. Józsefnek kaszárnýakra volt szüksége, magyarországi körülfát minden nagyobb városban kaszárnýának való épületet keresett. Egerben a hatalmas liceumra vetette szemét, csak hogy ezt, mert Eszterháznak magántulajdona volt, nem lehetett lefoglalnia; a ciszterciták konventjét és gimnáziumát szemelte hát ki s Eszterházy a helytartótanácsotól 1786 április havában rendeletet kapott, hogy a ciszterciták és tanuló-ifjúságuk részére a liceumban vagy a szemináriumban jelöljön ki helyet, mert a császár a gimnáziumba és a konventbe katonákat akar betelepíteni. Eszterházy, hosszabb ellentállás után, magoknak a cisztercitáknak hajlandó volt lakást adni a liceumban, ha a gimnázium épületét nem vonják el céljától. A császár elfogadta ezt az ajánlatot s augusztus 22-iki rendeletében, mely a püspököknek, Salisch báró helyőrségi paranesoknak és a kassai tankerület főigazgatójának — az egri gimnáziumot 1786 elején ehhez csatolták — megküldetett, meghagyja *Plachy Cirill* perjelnek, hogy konventjével haladéktalanul költözködjék át a püspöki liceumba. A konvent épületét a helyőrségi paranesnok október 31-én vette át.

Az új tanév, az 1786—7-iki, a szokott időn túl, október 15-én nyílt meg. A tanulók csak lassan, elkésve jelentkeztek, mert a környéken az a hír volt elterjedve, hogy a kormány a ciszterciták konventjét feloszlatta. A hír csak korai volt, de nem valótlán, mert egy hónap múlva köztudomású volt már, hogy az összes tanítórendek feloszlata küszöbön áll. Bihary, mint említettük, nem akarta bevárni, hogy a feloszlata után esetleg az egész tanári testület újjászervezésének gondja az ő nyakába szakadjon, azért az igazgatóságtól még novemberben lemondott. II. József *Schumann* Teofil teológiai doktort, a retorika tanárát, nevezte ki igazgatónak, fizetés nélkül, tisztán a konvent terhére. Az első cisztercita igazgató 1787 február végén vette át a gimnázium vezetését, de még be sem végződött a tanév, mikor II. József a konvent és a gimnázium fenntartó alapját, a pilis-pásztói apátság birtokait, lefoglaltatta s magát a konventet feloszlatta. A házukból és birtokukból kiűzött ciszterciták, a fejedelemtől fejénként 150 r. forint — 120 korona — nyugdíjban részesítve, a fölött tanakodtak, hogy ne utasítsák-e vissza ők is, mint tizennégy év előtt a jezsuita tanárok, a helytartótanács ajánlatát, hogy 300 forint fizetéssel tanszékeiket mind megtarthatják. Attól nem kellett félniük, hogy ha mint lelkészek akarnának szolgálni, egyik vagy másik egyházmegyében állást ne kapnának, a tanárinál előbb-utóbb sokkal jövedelmezőbbet; és mégis, főleg Eszterházy püspök kértére, ki az egri gimnáziumnak II. József rendeleteivel szemben is megőrzött katolikus és hazafias jellegét nagyon féltette, úgy az igazgató, mint a tanárok is elfogadták az ajánlatot s 1787—8-tól kezdve mint excizterciták vitték tovább tisztjüket. A következő tanév végén azonban, mikor II. József a hétköznapi vallásoktatást eltiltotta, ketten megváltak a gimnáziumtól s egyházmegyei kötelékbe léptek át. A helytartótanács egy volt dömés és egy világi tanárt küldött helyökbé.

II. József halála után azt hitték, hogy visszanyerik elidegenített birtokaikat és intézeteket. Összejöttek hát Egerbe a volt pilisi-pásztói ciszterciták s meghatározó feliratukban elpanaszolták a pozsonyi országgyűlésnek 1787-iki sérelmeiket. Az országgyűlés félretette feliratukat. Az alkotmány visszaállítása után a francia forradalom hírei foglalták le figyelmét. Néhány évig kitartottak még mind a negyven — *Schumann*, *Marsalkó*, *Pásztly*, *Újfalussy* — kik a hitoktatás megszűrése után is megmaradtak a gimnáziumnál, bár a mellett, hogy a legutolsó fizetési fokán a pusztá megélhetés is elég gonddal járt, a sóhivatal tisztjeitől, kik a csekély fizetést, évnegyedeként hetvenöt r. forintot, forgalomból kiment régi pénzekkel vegyest és következetesen csupa rézgarasokban, míg krajczárókban adták ki nekik, lehetetlen megalázásokat kellett tűrniök. S mégis, mikor a helytartótanács 1791-ben a magyar nyelvnek, mint rendkívüli tárgynak, tanítását elrendelte, ők az országban a legelső, a kik rendes tárgynak és tanítását rendes

időben tartandónak kéri. „mert ha csak rendkívüli tárgyként tanítjuk — írja Schumann — a siker nagyon kétséges; a szülők nagyrésze, főkép a szegényebb, nem fogja taníttatni fiát, korlátolt ítéleténél fogva azt képzelvén, hogy csak a professzorok akarnak belőle pénzelni, s Égerben annál könnyebben tanítható rendes tárgyat, mert a professzorok nemcsak, hogy mindnyájan tudnak magyarul, hanem tősgyökeres magyarok is.” A rozsnyói gimnázium igazgatója Schumannhoz fordul tanácsért és utasításért, hogy intézetében miképp rendezze be a magyar nyelv tanítását, mert tapasztalásból tudja, úgymond, hogy a magyar nyelv az egi gimnáziumban nem közönséges kezekben vagyon.

1790-ben szóba került a Ratio Educationis módosítása. Az egi gimnázium tanárainak javaslata úgy általános elveit, mint a gimnáziumi oktatás keretébe beilleszthető tárgyakat és előadásuk módját illetőleg a mai időkhöz képest is sok figyelemre méltó foglalt magában. II. József 1785-iki rendeletét, mely a serdülő fiatalságot, felnőtteknek való szabadságban részesítvén, az iskolai fegyelmet mindenütt nagyon meglazította, a helytartótanács 1790-ben eltörölte. Schumann a legelsőek között üdvözli ezért a helytartótanácsot és a hitoktatás módosítása mellett a Mária-kongregáció visszaállítását is javasolja. Török gróf főigazgató rendeletére ő veheti át a hitszónoki tisztelet. 1795-ben a maga felelősségére visszaállítja és úgy vezeti, hogy a helytartótanács, bár ellenzi, a város közönségére való tekintetből nem tartja tanácsosnak megszüntetését elrendelni.

Csak könyv- és szertárt nem tudott alakítani, a minőt a tanítás érdekében kezdettől fogva óhajtott. A jezsuiták könyvtárának javát t. i. a helytartótanács 1773 után Budára vitette; a mit belőle a esztereziták megkaptak, azt ők, mikor egi konventjök 1779-ben megalakult, a Pásztón megszünt konvent könyveivel kiegészítették; az 1787-ben felkért kimutatás alapján azonban ennek javarésze is Budára került, a maradék pedig a lefoglalt épület egy félreeső zugában halomra hányva hevert és összepereszdedett, mert a volt esztereziták be sem tehették oda lábukat. Csupán a szorosan iskolai könyvek maradtak kezökben, melyeket kezdettől fogva a gimnázium épületében tartottak. Schumann az első naptól kezdve folyvást zaklatta a helytartótanácsot könyvekért és tanszerekért, azonban teljes négy esztendő alatt (1787—8—1790—1) mindössze 66 frt 52 krajczárt tudott tőle kiesikarni: 40 forintot könyvekre, 26 frt 52 krajczárt tanszerekre. Az épület rendbekerítésnél sem tudta kikönyörögni, pedig utóljára már csak az osztálytermek újrabútorozását kérte, a mi a felküldött részletes költségvetés szerint 623 frt 30 krajczárt kívánt volna. Ezt is hiába kérte. Végre belefáradt a sok küzködésbe, 1796-ban lemondott hivataláról s 125 forint „remuneraatióval” kolostorba vonult. Vele együtt Ujfalu László is megvált az intézettől.

A helytartótanács Pászt Rajmondot nevezte ki igazgatónak, Ujfalu sv helyébe pedig világi tanárt küldött. A tanári testület így egészen vegyessé vált s Pásztynak sok fáradságába került, hogy a gimnázium jó nevét úgy a hogy fenntartsa. A esekély fizetéssel t. i. ő meg Marsalkó szűken bár, de beérték; a világi tanároknak azonban, hogy családjokat fenntarthassák, mellékkereset alkalmi után kellett nézniök. Legközelebbinek kínálkozott erre az óradás nemcsak az iskolában, hanem otthon is, a tanár lakásán; csakhogy ez sok melléktékintettel járt és a tanítás sikeréhez szükséges szigorú egyenletes eljárásnak útját állta. Pászt volt rendtársával, a kire minden körülmények között bizon számíthatott, figyelemmel kísérte a magánórát adását s lehetőleg útját törekedett állni a visszaéléseknek; hanem ez igen érthető, nem nagyon gyarapította a tanári testületben az egyetértést. Pedig egyéb gondjai is elég súlyosak voltak. Fájt látnia maga körül a pusztulást. Ott kezdte tehát, a hol elődje elhagyta: megsürgette a helytartótanácsnál az osztályok bútorzatának megújítását s jelentést tett egyúttal a templom, a gimnázium és a kolostor épületének siralmas állapotáról. A kolostor t. i. nem vált be kaszárnának, lett hát belőle bérház, hivatalok és magánosok számára; de a felügyelő, mert nem kapott rá költséget, nem tataroztatta; a lakók tehát annál kevésbé kímélték s végre, mikor itt-ott düledezni kezdett, nagyobb-részt elhagyták. A templom sem részesült nagyobb gondban. Külseje, minthogy ács meg kőműves egy egész évtizeden át soha feléje sem nézett, a teljes elhagyatottság képét mutatta. De belsőleg is egyre szegényebb lett; értékesebb arany- és ezüstszerkeit a kincstár Budára vitette és hadi költségekre fordította, az értékes egyházi ruhák pedig a kormánybiztostól 1787-ben felfogadott iszákos sekrestyés gondatlansága miatt a kolostor épületében lakó felügyelő asszony leányainak

kezén, kik gyakran a sekrestyés dolgát végezték, rendre tünedezni kezdtek. Pászty ajánlkozott, hogy a hallatlan rendetlenség megszüntetése végett magára veszi a felügyeletet, ha az ügy is majdnem üres épületben helyet kap magának és hivatalának. *Sahlhausen* báró főigazgató, sok sürgetésére, 1798-ban, miután a május 11-iki nagy szélvihar az épületek tetejét mind felszaggatta, csakugyan rendelt neki a kormány a kolostorban két szobát és azt is megígérte, hogy a gimnáziumot, melynek 1790-től fogva még belseje sem volt kimeszelve, kívül-belül hamarosan rendbe hozatja. Nem hozatta rendbe; a szükséges költséget a főigazgató sem tudta kieszikölni. A pusztulás ment hát tovább egész addig, míg az 1800 augusztus 3-iki nagy tűzvész miatt a gimnázium, a kolostor és a templom is romhalmazzá nem lett. S ezt a romhalmazt kapták vissza a ciszterciáták, mikor I. Ferenc király a pilis-pásztói apátságot 1803-ban visszaállította.

Még csak híre járt, hogy Ferenc király a II. Józseftől eltörölt rendeletek „az istentisztelet előmozdítására és a tanuló-ifjúság helyes nevelésére“ vissza készül állítani, mikor a volt egri konventnek még élő tagjai, szám szerint hatan, meghányták-vetették egymás között a visszaállítással rájuk háruló terheket. Egész világosan látták, hogy a pilis-pásztói apátságnak négy vármegye területén szétszórt apró birtokai még a legjobb karba hozva sem hajthatnak annyi jövedelmet, hogy a patronátusi terhek mellett az egri gimnázium ellátásának, új tagok felvételének s ezeken felül még az apáti hivatal fenntartásának költségeit is megbírnák. Figyelmeztették is erre a helytartótanácsot és arra kérték, hogy mindaddig, míg a porosz-sziléziai Heinrichauhoz tartozó zirczi apátság függetlenítése be nem következik, a pilis-pásztói apátságot csak perjellel kormányoztassa, mert most, hogy a volt egri konvent összes ingó és ingatlan javai, az egy majorkertet kivéve, 1787 óta mind elkallódtak vagy eladtattak, még szükségesebbnek vélték, hogy a szegény pilis-pásztói apátság a tehetősebb zirczihez csatolassék. A király azonban másképp határozott, azt akarta, hogy ha a zirczi apátság sorsa valamikép végleges elintézés alá kerülhet, a ciszterciata rendnek Magyarországon legyen már magyar apátja, a ki a zirczi apátság kormányzását egyszerűen majd átveszi. A kinevező diploma, mely a visszaállítással egy napon, 1802 június 25-én kelt, a pilis-pásztói apáti székre a három jelölt közül *Schumann* emelte, s az egri gimnázium sorsa ezzel végkép elintéződött. A visszaállítás t. i. többi között azzal a kötelezettséggel járt, hogy a ciszterciata-rend apátja az egri gimnáziumot a pilis-pásztói apátság terhére átveszi és annyi alkalmas rendi tanárral látja el, a mennyit a tanuló-ifjúság oktatására a tanrendszer megkíván. És e kötelezettség fejében azt a kiváltságot nyerte, hogy tanárait és igazgatóját is rendjének tagjai közül maga nevezi ki és belátása szerint változtatja, s hogy a tankerületi főigazgatónak a gimnáziumra nézve egyéb joga nincs, mint annak mérsékelt ellenőrzése, hogy a tanítás az előírt szabályoknak megfelelő-e.

Schumann, kinevezése után Egerbe sietett, hogy a gimnázium ügyét elintézzze. Első volt a konvent megalakítása és a gazdasági ügyek rendezése, hogy a gimnáziumot mentül hamarabb ciszterciata tanárokkal láthassa el. Az 1805—6-ik tanévtől egy híjján már mind ciszterciáták tanítottak.

Az apátságnak a hosszú bérletből átvett birtokai a leg gondosabb házi kezelés alatt sem igen jövedelmeztek többet tízezer forintnál. El lehet hát gondolni, hogy csak magoknak a romokban heverő templom, kolostor és gimnázium épületeinek helyreállítása is mennyi gonddal és teherrel járhatott. A visszaállító diploma negyedik pontja határozottan kijelenti ugyan, hogy „az összes épületek jó karban, a szükséges javítások teljes végrehajtása után, adandók át a ciszterciátáknak;“ a helytartótanács azonban, az idő rövidségét hozva fel okul, bele sem kezdett a helyreállítás munkájába, hanem mindent a jelzett állapotban adott át, azzal az írásba foglalt ígérettel, hogy a helyreállítás költségeit az apátnak az utolsó fillérig meg fogja téríteni. Schumann apát, a helytartótanács ígéretében bízva, a legszükségesebb javításokat, kölesönpénzen, haladéktalanul megfizetette s a három épületre hat év alatt csak készpénzben 35,933 forintot költött. A helytartótanács évről-évre megújította, de nem váltotta be ígéretét, sőt még az apátságra két ízben hadikölesönként kirótt 6825 forint 50 krajczárt sem térítette meg soha.

Ily viszonyok között mind az apát, mind a rendtagok részéről nemcsak buzgóságra, hanem igen nagy önmegtagadásra is volt szükség, hogy a gimnázium ügye mégis előbbre haladjon. főképp az 1806-ik évi második Ratio Educationistól

kezdve, mely a három grammatikai osztályhoz egy előkészítő-osztály — a régi parva — berendezését és a tanári testületnek egy taggal megszorítását kívánta. Ezt az előkészítő-osztályt ugyan, mert az elemi iskola harmadik osztályából alakult, a királyi rendelet szerint Egerben is a városnak kellett volna berendeznie és megfelelő tanárral ellátnia, de a tanács kijelentette, hogy erre alkalmas embert ő nem adhat, s kötelezettségétől azzal váltotta meg magát, hogy a czisztercezi rendiek, a helytartótanács 1807 július 29-iki rendelete szerint, „örök időkre évi kétszáz váltóforintot fizet.“ Ez volt Eger városának összes terho, melyet a gimnázium érdekében viselt egész 1860-ig, a mikor a zirczi apát, a 194 osztrák értékű forint és 29 krajczár dézsmaváltság fejében ettől a tehetől is megszabadította. Schumann apát, kinek vállát a konvent és a gimnázium fenntartásának gondjai egyre jobban nyomták, rendtársaival együtt szívesen tűrte a szükségét is, csak hogy a gimnázium jó neve csorbát ne szenvedjen. Nemcsak állására, önfeláldozó munkásságra nézve is első volt társai között.

Ekkor szabadult fel t. i. a szántói birtok a hosszú bérlet alól, olég siralmas állapotban; azért Schumann, hogy rendbehozatalánál maga is, rendje is biztosítva legyen, kezelésével Pásztyn bízta meg, helyébe pedig *Marsalkó* Konstantint nevezte ki igazgatónak. Báró Sahlhausen főigazgató nagy megnyugvással értesült e kinevezésről, mert Marsalkót régóta ismerte és tudta nagyon jól, hogy azokban a nehéz napokban, mikor a tanári testület egészen vegyes volt, Pásztynak csak az ő odaadó támogatásával sikerült a gimnázium jó nevét valahogy megőriznie.

Schumann apát 1809 november 16-án a sebesült francia katonák gyóntatása közben elkapott kolera-járványnak áldozatul esett. Marsalkó már 1801-ben is mindenkép azon volt, hogy a visszaállítandó pilis-pásztói apátság addig is, míg a tehetős zirczi apátság önállósítása bekövetkezik s ahhoz lesz az esatolható, a zirczi perjel kormányzása alá kerüljön. Most, mint a konvent és az apátság kormányzó perjele, még jobban rajta volt, hogy az egyesítés kérdése mennél hamarább dőlőre jusson. A konvent tagjai között ezúttal nem is volt már nézeteltérés, mert nem felejték, hogy a sanyarú hét esztendő alatt egyedül elhunyt apátjok föltétlen önmegtagadásának volt köszönhető, hogy rendjük a roppant terhek viselése alatt össze nem roskadt. S a jövő képe még fenyegetőbbnek mutatkozott. Az épületek helyreállítására és a gimnázium új felszerelésére felvett kölcsön negyedrészben sem volt még letörlesztve, a költségek megtérítését pedig a bankjegyeknek 1809 végén beállott esőkkénese után, mely az állam pénzügyi bukását (1811) előre jelezte, többé már nem is remélték. Ezért nem lehetett hajlandó a konvent a lévai gimnázium átvételére sem, a mire Léva város tanácsa Marsalkót, többi között a szántói birtok közelségemiat, 1810-benismételve kérte, mert a háborús idők, főleg pedig a devalváció következtében szenvedett nagy veszteségek miatt attól is lehetett félni, hogy az esetben, ha az egyesítés, mely ellen a zirczi, akkor még nagyrészt német czisztercezták dolgoztak, meg találna hiúsulni, a konvent az egri gimnázium és templom fenntartásának terhet nem bírja meg,

A kormány érezte a visszaállító diplomában rárótt kötelezettségnek súlyát, de szorult helyzetében most már, ha akarta volna sem tudta ígérését beváltani, annyira megcsökkent a szenvedett veszteségek miatt a vallás- és tanulmányi-alap jövedelme. Annál hajlandóbb volt hát teljesíteni az egri konvent óhajtatását, mert a pilis-pásztói apátság a zirczivel egyesítése útján, a vallás- és tanulmányi-alapot több mint 50.000 forintnyi tehetől egyszerre megszabadíthatta, s épen ez időtájt, 1810-ben, a legfőbb akadály, mely a zirczi apátság függetlenítésének eddig útjában állott, a poroszországi szerzetes-rendek felszolásával magától megszűnt. A király azonban csak négy évvel később, Heinrichau s egyben Zircz apátjának, Gloger Konstantinak, halálával nyert szabad kezét a zirczi apáti cím és jog adományozására s ezzel együtt a pilis-pásztói apátság a zirczivel egyesítésére. Az egyesítés 1814 augusztus 19-én ment végbe. Az egyesített hármas apátság első apátja a zirczi konvent perjele, *Dréta* Antal lett, ki az egyesítés előkészítésére a pilis-pásztói apáti címet már 1812-ben megkapta. Ez az egyesítés az egri gimnázium jövőjét is végleg biztosította.

Az egri konvent tagjai így osztatlanabbul szentelheték magukat hívásuknak. Az igazgató feljegyzése szerint „évről-évre szép rendben és békében folynak a dolgok, a mint a Ratio Educationis rendeli,“ és báró Sahlhausen

főigazgató utódja, *Szuhányi* Ferencz kir. tanácsos „örömmel jön Egerbe s az örömdetes viszontlátás reményében távozik, mert az igazgató is, meg a tanárok is, érzik hivatásuk fontosságát és szeretik kötelességöket.“ A zirczi apát is „jól eső büszkességgel látja, hogy nem estek hiába a rend nagy áldozatai.“

Marsalkó halála után (1817) *Zoffesák Ödön* foglalta el az igazgatói székot alig harmincz éves korában. *Szuhányi* nagy elismeréssel szól az igazgatónak „alattasai vezetésében és fegyelmezésében méltó pontosságról“.

Zoffesák igazgatóságának utolsó évében helyet cserélt a gimnázium. Az 1827 augusztus 26-iki második nagy tűzvész t. i. a belváros nagyrésztével együtt a ciszterciaták összes épületeit újra elhamvasztotta. Oly nagy volt a pusztulás, hogy az épületeknek egy időben helyreállításáról szó sem lehetett; azért a zirczi apát, *Villax* Ferdinánd, az iskolai nagy szűnet alatt csupán a gimnázium épületét fedette be s azt is csak ideiglenesen, hogy az új tanév rendes időben, november elején meg legyen benne nyitható, mert e helyett, minthogy közt és a kolostor között utca volt, a kolostor nyugati szárnyának nagyobbik felét szándékozott gimnáziummá átalakíttatni. Nem gondolt arra, hogy minő követelésekkel léphet majd fel az idő, hanem, a konvent javaslata ellenére, csupán a jelen parancsoló szükségét tartva szem előtt, úgy számított, hogy, ha a gimnázium épületét eladja, kisebb épülettömeget kell helyreállítania s a helyreállítás terhen az eladott épület ára is lendít majd valamit. A kétfelteles nyugati szárny tizenhat öl hosszú nagyobbik fele, hat teremre osztva, 1827 tavaszán már készen állt s a tanulók a második félévet már abban kezdték meg; a régi épületet azután, *hatezer* váltó forinton, *Pyrker* érsek vette meg, hogy az elmi népiskolával együtt tanítóképző-intézetet s ének-, zene- és rajziskolát állíttson benne. Tevé, hogy rajziskola útján Egerben műipart teremtsen, ének- és zeneiskolájával pedig az újabb nemzedék erkölcsét szelídebbé tegye, nem hajthatta végre, mert a polgárság vezetői, képzelt sérelmeik miatt, hogy a városnak a püspökséggel s utóbb az érsekséggel másfél század óta sokszor megüjtött pörét megint elvesztették, örökre újja húzván vele, legnemesebb szándékait csak azért, mert az övéi voltak, sorra mind meghústák. Így azután, mivel rajz-, ének és zeneiskolájába a gimnázium tanári testületének minden buzdítása mellett sem kapott tanulókat, a már rendbehozott épületet kaszárnynál a városnak ajándékozta, s az is maradt a jezsuita gimnázium egész 1892-ig, a mikor, a megyei kaszárnya felépülvén, a városi reálskola költözött bele. A gimnázium berendezése s a templom és a kolostor helyreállítása 124.000 forintba került. Befejezésül 1836-ban az akkori perjel-igazgató, *Rezucsek Antal*, a jezsuiták távoztakor félbenmaradt keleti szárnyépület omladozó falait lebontatta, a külső fal alapján vasrácskerítést húzatott s az épületeknek addig zárt közét díszes kertté alakíttatta, a Széchenyi-utca felett mintegy öt lábnyi magasságban uralkodó széles terraszt pedig, szintén átalakíttatván, négy sor akáczcserjültette be.

Rezucsek Antal 1829 október végén vette át a perjeli hivatalt s ezzel együtt a gimnázium igazgatását. Az első tanári gyűlésen azzal köszöntött be, hogy „a latin nyelvre, mivel hazánkban a fontosabb egyházi és világi ügyek azon tárgyalatnak, különös gondot kell ugyan fordítani, de nem szabad kisebb gondal lenni a magyar nyelv művelésére sem; mert eljön az idő s talán közel is van már, mikor a nemzeti nyelv lép a latin örökébe, amint ez más, miveltebb nemzeteknél már megtörtént.“ S ezzel ő is elődei nyomába lépett. Az igazgatók nemcsak megszerezték az újabb érdemes magyar könyveket, hanem, hogy a tanulókat is rákapassák a magyar könyvek olvasására, beállított gyűjtőknek s egy-egy jobb magyar könyvre húsz-harminez előfizetőt is szereztek a tehetősebb tanulók között. *Rezucsek* 1834-ben hivatalos téren is elkezdte a magyar levelezést; a városi hatóság és a megyei alispán latinnyelvű írtataira rendszeren magyar nyelven válaszolt. 1837—38-ban a maga felőlösségére intézkedett, hogy a humanisták (V—VI. osztály) hitazonoka is magyar nyelven tartsa vasárnapi szentbeszédet — a grammatikai osztályoké már 1830—31-től ezen tartotta — és hogy a tanárok a tantárgyak nagyobb részét kezdjék el magyarul tanítani. *Richter* főigazgató kérdőre is vonta emiatt és utasította a helytartótanács 1842-iki rendeletének megtartására, de *Rezucsek* helyt állt magáért és nem engedett.

Az 1844. II. 9. t.-cz. tehát, melylyel a magyar nemzet, ötven évi küzdelem után, a nemzeti nyelv kizárólagos uralmát biztosítandó volt, az egi gimnáziumot nem találta készületlenül. A nemzeti átalakulás nagy kérdései egészen elfor-

ditották a figyelmet a közoktatásügy reformjától, s az átalakulás „forradalom-szerű betetőzése” is megtörtént, a nélkül, hogy a helytartótanács valami intézkedést tehetett volna. Az első felelős kormány is csak annyira jutatható, hogy „a tanítás módszerében és az iskolai fegyelemben szükséges és az élettel összhangzó változások” megállapítása végett 1848 július 20-ikára tanügyi bizottságot, szeptember elejére pedig országos tanügyi értekezletet hívott össze. Október 4-én már a honvédelmi bizottság vette át az ország kormányzását s ezzel közoktatásunk megindult újjászervezésének ügye is végkép megakadt. Az 1848—49-iki tanév is csak ott nyithatták meg, a honnan távolabb volt a fegyverraj. Egerben még megnyitották, de az előadások, fegyvergyakorlatokkal vegyest, alig két hónapig folyhattak. Az orosz hadak beözönlésének bírora az igazgató sőtiben befejeztette a vizsgálatokat.

Az osztrák kormány a területében megcsönkített országot két törzsegy német és két magyar kerületre osztotta. Eger az egyik magyar katonai kerületbe, a pestibe jutott s ebben az egri polgári kerület székhelye lett. A legelső intézkedés az iskolák szervezetét még nem érintette; a tankerületi főigazgatóságok is csak november hóban szűntek meg. A kassai főigazgató október 10-én tudatja, hogy „a teljeshatalmú országos cs. kir. biztos, Geringer báró, intézkedése szerint az 1849—50-ik évi tanfolyam, ha a tanárok kompromissziója akadályul nem szolgál, november elején megnyitandó; a tanügyben az év folyamán netalán történő változások iránti felsőbb rendeletek bevárandók; addig a régi rendszer szolgál szabályul.” Egerben akadály nélkül megnyithatott az új tanév. Ekkor került az egri gimnáziumhoz negyedmagával *Szvorényi József* is, a kinek neve Székesfehérvárt a Jellasiak elleni hivatalos kiáltvány megszerkesztése miatt az erősebben kompromittáltaké között volt.

Az 1849—50-ik tanév így, még a régi rendszerben, minden baj nélkül be is fejeződött; a következő azonban s még inkább az 1851—2-ik, nagyot változtatott az intézetben. Az osztrák közoktatásügyi kormány legelső gondja az volt, hogy a gimnáziumok egy részét négy osztályú alginimnáziummá szállítsa le vagy alsóbb „mütanodává” — reáliskolává — alakítsa át, más részét pedig, főképp a hol a jogakadémiát el szándékozott törölni, a filozófiai két osztály hozzáadásával, nyolcz osztályú nagyginimnáziummá emelje. A tanodafelügyelő jelentése alapján az egri is nyolcz osztályúnak tervezte, ha az érseki liceumi két osztály alapítványaiból, a város és a vármegye állandó segélyéből még a vármegye birtokosainak adományaiából kikerül akkora összeg, a mennyi a cisztercita-rend áldozataival együtt a nyolcz osztályú teljes gimnázium szükségleteit fedezni fogja. Mert a cisztercita-rend áldozatkészségéről biztos volt ugyan, de töle, minthogy a székesfehérvári gimnázium kifejlesztését már elvállalta s Pécsen is ugyane feladat előtt állt, nem kívánta, de nem is kívánhatta, hogy mikor a lezajlott két háborús év anyagi erejét szinte végkép kimerítette, tagjainak számát pedig nagyon lecsökkentette, három gimnáziumnak egyidejű kifejlesztésével lehetetlenre vállalkozzék. A városhoz és a vármegyéhez intézett felszólítás azonban nem járt semminemű sikerrel, a vármegyei birtokosság meg azzal felelt, hogy az iskolák támogatása nem az ő dolga; így hát az egri gimnázium kifejlesztése a cisztercita-rend jóakarata mellett egyedül attól függött, vajjon beleegyeznek-e az érsekség és a főkapitán abba, hogy az ő filozófiai két osztályuk a ciszterciták gimnáziumával egyesíttessék, s hajlandó lesz-e a két osztály alapítványain felül még a szükséges állandó segély megajánlására. A főkapitáni helyettes, Roskoványi Ágoston, csak hogy Eger számára a főginimnázium mennél hamarabb biztosítva legyen, a szükséges segélyt feltétlenül — a végleges döntés a kinevezendő új érsek joga volt — az érsekség részéről is megígérte; az igazgató tehát ez értelemben tette meg, a kívánt felterjesztést.

A miniszteri engedély, hogy a liceumi két osztály a gimnáziummal egybeolvasztható, elég korán leérkezett; Roskoványi azonban a zirci apáttal való egyezkedést a liceumi tanárok közbeléptére az új érsekkinevezéséig elhalasztotta. A közben kinevezett új érsek s a főkapitáni helyettes a pestkerületi miniszteri biztosnak azt jelentette, hogy *Bartakovics* érsek az ő ígérteit semmisnek nyilvánította. Október 20-án már lent volt Bécsből a miniszteri rendelet, hogy „az igazgató addig is, míg a zirci apát úr intézkedni fog, nyomban fogjon hozzá a gimnázium átalakításához és a négyosztályú kisginimnáziumi előadásokat az

Organisations-Entwurf értelmében kezdje és kezdesse meg.“ Október 25-én nyílt meg az átszervezett kisgimnázium hat tanárral — az Entwurf szerint az igazgatónak is kellett tanítania — és 164 tanulóval.

Bartakovics érsek, aki tiltakozásával csak azt akarta elérni, hogy a filozófiai osztályok, gimnáziumi osztályokká átszervezve is, alapítványaikkal együtt az egyházmegye kezében maradjanak, most, hogy a eziszterezíták csak a négy alsó osztályt nyithatták meg, a városbeli szülők, — mert a vidékiek oda vitték gyermekeiket, a hol a tanév rendes időben, október 1-jén, megnyílt — meg szeminiáriuma és finevelő-intézete érdekében maga nyitatta meg a négy felső osztályt és egyúttal minden követ megmozdított, hogy a jogakadémiát, mely a feloszlátandók közé volt számítva, bárminő áldozatok árán is megmentse. Kapott is rá Bécsben biztatást, ha az állami jogakadémiák mintájára újjászervezi. Csakhogy az újjászervezés pénzáldozatokon kívül tanerőt is annyit kívánt, hogy a jogakadémia mellett az „érseki felsőgimnázium“ megtartására még csak gondolnia sem lehetett: hamarosan új egyezkedésre szólította hát fel a zirezi apátot s 1851. április 29-én abban állapotott meg vele, hogy a eziszterezíták a négy felső osztályt már a következő tanévre átvesszik s a maguk épületében helyezik el, de három tanár fizetése, öt-ötszáz pengő forint, örök időkre az érsekség meg a főkapitán közös terhe marad s mindaddig, míg a zirezi apát az összes tanszékeket rendjének tagjaival be nem töltheti, három alkalmas tanárt egyházmegyéje papjai közül az érsek ad, sőt ad a következő évre még egy negyediket is, ennek fizetését azonban mind a hárman egyenlő mértékben fedezik. Az egyezkedést jóváhagyás végett nyomban felterjesztették a minisztériumhoz; de azért a következő (1851/2) tanévre nyilvánosan megint csak a kis gimnázium nyílt meg, mert Bartakovics, amint a kormányzó szeptember 28-iki leveléből értesült, hogy a jogakadémiát be kell zárnia, értesítette a zirezi apátot, hogy az április 24-iki egyezkedéstől eláll és a négy felső osztályt továbbra is a maga papjaival fogja taníttatni. Azt remélte, hogy a jogakadémia fejében a különálló „érseki felső gimnázium“ részére nemcsak a nyilvánosság, hanem az értekezési vizsgálat-tartás jogát is megnyeri ez úton a jogakadémiát, az arra való erőket állandóan munkában tartva, kedvezőbb idők fordultával minden fennakadás nélkül visszaállíthatja. De a kormány nem ismerte el nyilvánosnak az „érseki felsőbb gimnáziumot“ és ismételten sürgette, hogy a négy felső osztálynak a eziszterezíták nyilvános algináziumával való egyesítése iránt a zirezi apáttal egyezkedjék. Végre a zirezi apát lemondott az állandó segélyről s az 1852 június 8-iki végleges egyezkedésben mindössze annyit kötött ki magának, hogy három tanszéket alkalmas egyénekkel hat évig, a maga és a főkapitánja terhére, az érsek fog betölteni. Ezzel vége szakadt a hosszú bizonytalanságnak.

Az új. 1852—3-ik tanévre a konvent épületében mind a nyolcz osztálynak s ezenfelül a szertáraknak is helyet kellett szorítani. Rezucesek igazgató a legfelső két osztálynak ideiglenesen a konvent éjszakai szárnyában adott helyet, *Juhász Norbert* pedig, a ki 1853 szeptember 24-én a gimnázium igazgatását átvette, a templom déli oldalán félhosszúságban elnyúló földszinti ruhatárt és első emeleti oratóriumot egy-egy osztályteremmé alakíttatta át, a második emeleti tizenhözötől hosszú karzatot meg, három teremre osztva, szertáraknak rendezte be.

Hanem a gimnáziumnak ez az egész átalakulása még csak külső volt; a belső, melyet az Entwurf kívánt, csak éppen hogy megkezdődött.

Egy ideig még a magyar nyelvre sem volt rendes tankönyv azon az egy nyelvtanon kívül, melyet *Ilász Gábor*, egri eziszterezita tanár korábban adott ki. Magyar nyelvi tankönyvirodalmunk e szükségén alig fordíthatott volna más valaki nagyobb, mint Szvorényi, a kit Magyar Ékesszókötéséről az Akadémia megkoszorúzott és tagjai közé választott, V. Ferdinánd király pedig országosan kitüntetett. Ezt dolgozta hát ki legelőbb, 1851-ben, tankönyvvé *Ékesszókötés* ezimen, azután, az algináziumok és a reáliskolák számára, négy kötetes *Olvasókönyvet* állította össze, mely középiskolánkban gyorsan elterjedt s közel harmincz éven át szinte kizárólag uralkodott. Olvasókönyveivel kész sem volt még, mikor a közoktatásügyi miniszter a tantervnek megfelelő magyar nyelvtan megírására szólította fel. Amúgy is óhajta volt neki egy „a magyar nyelv tanítását helyesebb útra igazító“ nyelvtan megírása és terve is meg volt már hozzá, mikor a rendeletet megkapta: de csak két év múlva készülhetett el vele, mert a rendelet

vétele után két hónappal a *Tudományos Műszótár* szerkesztő-bizottságába nevezték ki s a riaszó szakok kidolgozása két évre (1854—5—1855—6) nemcsak nyelvtanától, hanem a gimnáziumtól is elvonta. Nyelvtana után, melynek iskolai kisebb kiadása szintügy, mint olvasókönyve, mindenfelé elterjedt, 1867-ben megjelent *Magyar Irodalmi Szemelvények* című tankönyve lett hosszú időre az irodalomtörténeti tanítás eszköze.

Régi hagyományához hű maradt az intézet: a merőben új viszonyok között is megálta helyét s egyben-másban útmutatóul is szolgált a többieknek. A rajztanítás például, meg a *tornázás*, ritkaság számába ment még akkor gimnáziumainkban, a *műnek* pedig merőben ismeretlen volt; tanításukat az új tanterv is, mint nem kötelező tárgyakét, csak óhajtatónak mondja s csupán a szépírásról jegyzi meg, hogy az al gimnázium tanulóira nézve bizonyos időn át kötelezővé tehető. Juhász külön szépírástanító alkalmazásával mindjárt 1853—4-ben kötelezővé tette az alsó osztályokra s Lővényit, az ütenyírás mesterét, meghívta Egerbe, hogy a szépírási tanulója gyakorlati utasítást vehessen tőle. 1854—5-ben megkezdte a rendszeres rajztanítást és azzal, hogy a tanulók rajzait az évszázor ünnepén rendszeren kiállította, a rajz iránt való érdeklődést lassanként a szülőkhöz is sikerült felkeltenie. 1855—6-ban, rendkívüli tárggyul, a *francia nyelv* kezdte el taníttatni, egyelőre csak a cisztercezi-rend Egerben iskolázó VII—VIII. osztályi növendékeinek érdekében. 1856-ban a rendszeres *tegyakorlás* alkalmát is megszerezte a gimnázium tanulóinak. 1854-ben megnyerte már Villax apától az engedélyt, hogy a gimnázium rendkívüli tárgyai közé a *tornázást* is beveheti.

A rendszeres *énektanítás* is, melyre példát összes középiskoláinknak az egri gimnázium adott, Villax apát 1852—3-ban egyenesen Juhász buzgólkodására rendelte el. Volt ugyan énektanítás előttr is, de csak hallás után, a templomi énekek begyakorlására.

Az egri gimnázium e szerint az 1855—6. tanévben a fejlődés azon fokára jutott már, hogy az új tantervnek nemcsak követeléseit, hanem egyben-másban még óhajtatásait is betölthette. Ennek elismerése volt egyebek között az is, hogy Juhászt a fejedelem 1857-ben a koronás arany érdemkeresztrel tüntette ki. Juhász, kit szigorú részrehajlatlanságával szerzett ellenségei a kitanítást elfogadása miatt a hazafiatlanság vádjával illették, azt felelte, hogy „a tanári testület a felsőbb hatóságok rendeleteinek, melyek a helyi viszonyokra eddig tekintettel voltak, esküjénél és állásbeli köteletségénél fogva mindenkor engedelmeskedett, de a német nyelvű előadásokra, melyek az intézet legfőbb célját hiúsítanak meg, még az esetben sem vállalkozhatik, ha e miatt az érettségi vizsgálatot joga el kellene is vesztene.” A helytartóság e nyilatkozatra engedett követeléséből s csak annyit kívánt, hogy a következő évben a IV. osztályban az „*Österreichische Vaterlandskunde*”, az V-ben az ókori történet s a VIII-ban az ausztriai birodalom statisztikája adassék elő német nyelven.

A visszaállított magyar királyi helytartótanács az iskolatanácsosi intézményt még 1860-ban megszüntette, de a tankerületek élére, melyeknek beosztásában az 1850 előtti állapotra tért vissza, csak 1862 június 11-én tudta a főigazgatókat kineveztetni; a közbeeső idő alatt mindegyik igazgató, még az osztrák rendszerben, a maga belátása szerint intézte iskolája ügyeit s az érettségi vizsgálatot is maga vezette. Juhász a kedvező politikai helyzetet arra használta fel, hogy a földrajz tanítását már az első félévben az ország területi épségének megfelelőleg módosította és azt az időt, melyet a még fennálló tanterv az „ausztriai birodalom” történetének szánt, a magyar nemzeti történet tanítására fordította. Majd úgyszólván naponként, meghányta-vetette tanártársaival, a miben az *Organisations Entwurf* a szinte általánosan visszaóhajtott *Ratio Educationis*nál tizenkét esztendő tapasztalatuk szerint határozottan jobbnak bizonyult, s a mi előle, a mi viszonyainkhoz módosítva, az alakítandó új rendszerbe célszerűen be lenne illeszthető. Az így meghányt-vetett kérdéseket azután javaslatná dolgozta ki. A helytartótanács már május hóban felszólította a megyés püspököket, a tanítórendek főnökeit, a vármegyék és a szabad királyi városok mellett a tanári testületeket is. Juhász javaslata, melyet némi módosítással elfogadtak, a tanterv módosítását illető fontosabb kérdéseket, kilenc csoportba osztva, mind felölelte s nagy tudással és körültekintéssel széles alapon vitatta meg; minthogy azonban a szakrendszer mellett harcolt s az osztály-

rendszer visszaállítására való törekvést gimnáziumainkra határozottan károsnak jelentette ki, az új tanterv összeállítására kiküldött „országos bizottmány”, mely Lonovics volt egri érsek elnöke alatt nagybörzést a Ratio Educationis-féle osztályrendszer visszaállításából állt, egyszerűen félre tette s még azt a pontját sem méltatta figyelemre, mely, hogy jeles íróink műveiből az iskolában is mennél többet lehessen olvasni, a magyar nyelv heti két óráját legalább egygyel szaporítani kívánta, hanem oly javaslatot terjesztett elő, mely a nemzeti irodalom tanítására a VIII-ik osztályban hetenként egyetlen órát szánt.

Juhász messzebbre látott. Azok az elvek, melyeken javaslatát felépítette, egy évtized múlva mind érvényesültek. Juhász az időközi vajudás éveiben is úgy vitte a gimnázium ügyét, hogy a kassai főigazgatónak „Egerben mindig pihenő napjai voltak, mert a tanári testület egyetértő buzgó-sága minden akadályt elhárított útjából.” A kéthavi jelentések az évrázóval együtt mindenkor „tökéletes megnyugvással vették tudomásul s a tanári testület 1865-ben még „felsőbb elismerésben” is részesült; pedig az egri gimnáziumnak, többi között főleg a miatt, hogy a nemzeti történet tanításánál a cziszterczita-gyűlöelő Pálffy Móricz kir. helytartó 1862-iki látogatása után is a „rebellis” Horváth Mihály tankönyvét használták s engedélyezését Juhász a helytartótanácsnál, az ismételt kitiltás ellenére, ismételen sürgette, a legfelső helyen igen erős rovása volt. Annál jobban meglepte hát magát a tanári testület is az a kitüntetés, hogy a király a kassai tankerület élére *Morovics* Márton halála után éppen az egri gimnázium igazgatóját állította.

Juhász 1866 május 6-ig vitte az igazgatóságot; helyét, a zirczi apát május 15-iki rendeletére. *Szvorényi* József foglalta el. Szvorényira ugyanolyan munka várt, a minőt igazgatósága kezdetén Juhász végzett: a gimnáziumot egy egészen új, az *Eötvös*-féle tanterv szerint kellett átszerveznie. Egy évig még a régi — mindvégig átmeneti — tanterv volt érvényben; *Eötvös* miniszter ezalatt kidolgoztatta három tagozatú középiskolájának — reálgimnázium (I—IV.), gimnázium (V—VI.), liceum (VII—IX. osztály) — tantervét s szeptember 20-ikára magához rendelte a főigazgatókat és valamennyi gimnázium és reálgimnázium igazgatóját, hogy „az új szervezet kész munkálatainak alapjául vett elvek és irányok közlése után netalán észrevételeiket megtehessek s az új tantervszer szellemének megismerése mellett annak életbeléptetésére utasítást vehén, az átmenetet a tanügyi kára nélkül egyvontetű eljárás alapján eszközölhessék.”

Az új tantervre 1867—8-ban úgy kezdődött meg az átmenet, hogy az I. osztályban a német nyelv helyett a mennyiségtan mellé a „mértani alaktan” járult s ezen kívül a mértani rajz, a szépírás és a hol volt rá alkalom, a testgyakorlás kötelező tárggyá lett, az V-ben pedig a mellőzött görög nyelv helyét a római mitológia foglalta el, itt is kötelező nyári, sőt, a hol már most lehetséges volt, téli testgyakorlással. Legelőbb az V. osztályi tanulóknak kellett segíteni, hogy a latin nyelvű mitológia s utóbb majd az archeológia is kezökben legyen. A mitológia rövid kézikönyvét, november végéig, Szvorényi állította össze. az archeológia megírására pedig a tanári testület legjelesebb fiatal nyelvész tagját, *Kiss* Ernőt nyerte meg. A mértani rajz tanítása azonban, mint egészen új tárgy, még ott is, a hol, mint Egerben, a szabadkézi rajzot évek óta tanították már, nehezebben indult meg, mert külön rajzterem berendezését kívánta, s azután tanár sem akadt rá mindjárt alkalmas. Szvorényi Juhász figyelmeztetésére még augusztusban felment Bécsbe, hogy ott a rajziskolák berendezésével megismerkedjék s egyúttal gondoskodják a szükséges rajzszerzők és minták beszerzéséről. Pesten és Budán folytatta azután, összehasonlításképp, a körütekintést s mire az országos tanügyi értekezletről haza ért, a rajzszerzők és minták, harmadfél százon felül, már Egerbe voltak. Rajzteremnek azután a konvent-épület 1863-ban meghosszabbított északi szárnyának második emeletén azt a két termet töltötte egybe, mely a rendi teológus növendékeknek éppen egy évvel előbb Zirczre átköltöztetésével üresen maradt. 1868 október elejére, mikor a mértani rajz a II. osztályba is felkerült, száztíz tanulóra berendezve állt már a rajziskola és *Sajósy* Alajos akadémiai festőben új, rendes rajztanárt is kapott, a kinek vezetése alatt mind a mértani, mind a szabadkézi rajz tanulása annyira fellendült, hogy a gimnázium az első, az 1874-iki országos rajzkiállításon kitüntető oklevelet nyert.

A „reál-gimnázium” és a „gimnázium” tanterve két év alatt életbe lépett az állami és a katolikus gimnáziumokban. A háromosztályú és három irányban elágazó „liceumnak” azonban nemcsak a katolikus, hanem az állami tanártestületekben, sőt az orsz. képviselők között is alig akadtak hívei, azért életbe nem léptetését, melynek 1869—70-ben kellett volna megkezdődnie, Eötvös egyelőre, elhalasztotta; de 1871-ben meghalt s kilencz osztályú középiskolája vele együtt eltemetődött. 1871—2-ben újra elkezdődött a kísérletezés Panler, majd, 1872—3-tól Trefort miniszteressége alatt és tartott mindaddig, míg az Országos Közoktatási Tanács 1879-iki tantervét, mely a gimnáziumot egységes tanfolyamú intézetté szervezte, az országgyűlés 1883-ban törvényerőre emelte.

Szörényi igazgatóságának mindjárt második évére, 1867—8-ra, esik az 1862-ben megkezdett, de akkor abban maradt *ifjúsági könyvtár* megalapítása. Szörényi kérésére Horváth Zsigmond vette magára a megalapítás terheit s fáradozása azzal a meglepő eredménnyel járt, hogy a könyvtárban a tanév végén, tisztán ajándékból, 1109 kötet volt. Hogy a könyvtárt rendszeresen gyarapíthassa, pénzalapot is gyűjtött főleg a zirczi apát meg az egri főkapitán egyes tagjainak adományaiból s később az ifjúsági ének- és zenekar hangversenyeinek jövedelmeiből. Mert 1874-től fogva, mikor az ifjúsági könyvtár a felsőbb osztályok szükségleteinek már megfelelt, segélyző fiókot is állított melléje, hogy a szegényebb tanulókat egyelőre csak a nyelvtanuláshoz szükséges drágább szótárakkal, később azonban, ha lehet, tankönyvekkel és rajzszerekkel is el tudja látni. 1882—3-ban, a meddig e tisztséget vitte, 4000 kötetre szaporította fel a kettős könyvtárt és a szegény tanulókat évenként öt-hatszáz tan- és segédkönyvvel látta el.

A *természettani szertár* és a *természettajzi gyűjtemények* is csak az ő különös buzgólkodása következtében juthattak a középiskola szükségait messze túlhaladó gazdagságukhoz. Legelső gondja a szaktanulmánya körébe vágó természettani szertár gyarapítása volt. Költsége mindig volt rá, mivelhogy Reutzek apát soha egy kérését sem tudta megtagadni. Így gazdagította fel szertárát rendszeresen annyira, hogy már 1873-ban, mikor a természetrajzival együtt újból rendezte, 352 fizikai szere volt 6000 forintot jóval meghaladó értékben.

1856—7-től fogva, mikor a természettani szertár őrzését elvállalta, a természetrajzi gyűjteményt is, bár öre hivatából a szaktanár maradt, igazában ő gondozta. Mindjárt a legközelebbi nagyszünet elején megismerkedett Schreyber Ferenc klosterneburgi kanonokkal s 887 ausztriai növényfajt szerzett tőle a gimnáziumnak. Majd, 1863-ban, meglátogatta a Piránóba, Isztriába, szakadt tudós Titius Pius magyar minoritát, hogy megköszönje neki azt a hecset tengeri növénygyűjteményt, melyben egy évvel előbb a helytartótanács útján több hazai középiskolával együtt az egri gimnázium is részesült, s látogatása azzal az eredménnyel járt, hogy Titius három éven át új meg új növény- és állatfajokat küldözgetett neki, a negyedik évben pedig maga is eljött Egerbe egy egész láda ajándékkal s ezt a már szépen felgyűlt kagyló-, csiga- és puhaállat-gyűjteménnyel együtt szakszerűen be is rendezte. Vrabély Márton, az egri ciszterciáták egyik leghívebb barátja, a Mátra-vidék flórájának a külföld tudósai előtt is tiszteletben állt nagy ismerője, 1867—8-ban egész növénytárával, mely, számos külföldiek mellett, közel az összes mátravidéki flórát magában foglalta, főleg az ő kedvéért ajándékozta meg az egri gimnáziumot s utóbb még azt is megtette, hogy a most már nagyobb részökben fölöslegessé vált régibb gyűjtéseket kielejtetve, az egész gyűjteményt, — 8300 példányban 4220 virágos és virágtalan növényfaj — ritka díszszel és czélszerűséggel egészen maga rendezte be. A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének idején, 1868 augusztus hónapban, általános figyelem tárgya volt e gyűjtemény; de sokan érdeklődtek a Titius ajándékai, meg a madárgyűjtemény iránt is, melyet Xantus János, az állatkert igazgatója, ép abban az évben hetven amerikai, éjszakeurópai fajjal ajándékozott meg s utóbb is, mindaddig, míg gyűjtéseivel élemedett kora miatt fel nem kellett hagynia, évről-évre gazdagított. Így azután, mert e közben részt pénzén, részint ajándékozás útján az emlősállat — meg az ásványgyűjtemény is szépen felszaporodott, csak a lepke- és bogárgyűjtemény maradt még szegényes; meglátzott rajta, hogy a szaktanárokat a gyűjtésre inkább csak az iskolai szükség szorította, nem a szenvedély sarkalta. Hanem ez ágnak is hamar akadt a ciszterciáták jóbarátjai között Vrabély, Kempelen Rudolf pozsonyi kir. pénzügyi



A gyöngyösi állami főgimnázium.



A Ciszterciák temploma és rendháza Egerben.



Az egri lyceum.



Az egri papnevelő.

tanácsosban. 1867-ben tűnik fel neve először az intézet nagyszámú jötevői között, két évvel utóbb pedig több ez-er példányból álló lepke- és bogárgyűjteményével már a Vrabélyé mellett áll. De ez csak kezdet volt még. Kempen ezután is folytatta gyűjtéseit szenvedélyvel s főleg attól fogva, hogy nyugalmi éveire Egerben telepedett át, a munkája fennmaradására számító tudós kéz bámulatos avatottságával. Húsz éven át csodálni való kitartással gyarapított és nagy szakértelemmel rendezett lepke- és bogárgyűjteményét — 1100 nemből s 4380 fajban 13.060 példányt, — melyet tökéletes volta miatt Holub Emil, a híres afrikai utazó, egri látogatásakor a maga nemében páratlannak ítélte, 1890—1-ben adta ugyan át a gimnáziumnak, de Szvorényit tíz évvel előbb biztosította már nagyszerű adományáról. Horváth Zsigmond előre gondoskodott, hogy ő vagy utódja alkalmas helyet adhasson neki, azért a templomból a délinek megfelelő éjszakai karzatot 1883-ban elváltasztatta s ideiglen, míg a gimnázium újjáépítése sorra kerül, természetrajzi szertárnak rendezte be, s így a déli karzat három termében, mert a tanári könyvtár onnét már 1861-ben kikerült, az összes fizikai szereket célszerűbben állíthatta össze s még akkor is maradt benne annyi tér, hogy az érem- és pénzgyűjtemény, valamint a keletkezében levő néprajzi és régiségtani kisdud múzeum tárgyai is alkalmas helyhez juthattak.

Mert Horváth Zsigmond nemcsak a természettani és a természetrajzi szertár körül fáradozott nagy és jelentékeny részt alapítói érdemmel, hanem a most 3235 darabból álló érem- és pénzgyűjteményt is, melynek alapítására (1858) az első adakozók az ő kértére járultak hozzá, 1864-ben ő vette gondjába; sőt azon kívül, hogy a természetrajzi szertárral kapcsolatban egy egészen új ágat, az őslénytannak, alapításhoz az első adatokat szintén ő szerezte, a néprajzi és a régiségtani gyűjtemény létrejötté is az ő nevéhez fűződik. A néprajzi gyűjteményben az ázsiai népeletet jellemző tárgyak Xantus János, az afrikait jellemzők pedig Kovács Károly kairói szállótulajdonos adományai. Ez a fiatal korában Egyiptomba szakadt egri polgár 1880-ban ismerkedett meg Horváth Zsigmonddal s lett, „hogy hazafiúi kötelességének valami kis részét ezzel is leroja” első rangú gyarapítója a természetrajzi, majd a néprajzi gyűjteménynek s alapítója a régiségtani gyűjtemény egyik ágának, az egyiptominak, melynek a régi Egyiptom közeleti és vallási emlékei között legértékesebb darabja Ósiris egy főpapjának Atthimennál, Luxor közelében, talált teljesen ép mumiája Krisztus előtt 200-ból. Ez volt Horváth Zsigmondnak utolsó öröke. Harmincz évi buzgó fáradozása után, tisztségeit négy fiatal társának adta át ekkor s maga személyesen már csupán az Országos meteorológiai fiókintézet észleleteire ügyelt fel, melvet, ugyanesak az ő vállalkozására. Schenzl Guidó, a m. kir. meteorológiai és földmágnességi központi intézet első igazgatója, 1872-ben állított fel a gimnáziumban.

A szertárakkal egyidejűleg a tanári könyvtár is annyira megnövekedett, hogy a konvent-épületben, hova 1861-ben átkerült, háromfelé elosztva, csak nagynehezen volt már hozzáférhető. Szvorényi, hogy segítsen e bajon, 1885-ben a legtágasabb tanári szobát szereltette fel könyvtárbelsősággal s az ekkor már tízezer kötetből álló könyvtárat az új könyvtáros, Káposztácssy Jusztinián, három év alatt szakszerűen berendezte, miután az ifjúsági és segélyzőkönyvtárat, melynek gondozását Horváth Zsigmondtól szintén ő vette át, kiselejtezte s az így számba vett negyfedelezer könyvet Horváth Zsigmond lakásából, ahol 1884—5-ig állt, a konventnek egy még lefoglalható szobájába átszállította.

Hátra volt azonban még a tanulók elhelyezésének kérdése. A tanulók nagyszáma következtében nagyon elkelt volna még a hetvenes évek közepén innen, a gimnázium mellett egy másik intézet is: reáliskola, a mint Bartakovics ésk már 1868-ban óhajtott, vagy, a mit Trefort miniszter akart, az 1868. XXXVIII. törvényeziknek megfelelő felsőbb nép- vagy polgári iskola. Hanem az is, ez is áldozatot kívánt volna a várostól, áldozatra pedig a képviselőtestület, mely a kath. népiskolák ellenében nagy diadalmárok között felállított „közös iskolákat” minden áron meg akarta tartani, annál kevésbé volt hajlandó, mert azt hitte, hogy a cisztercián-rend, főképe a Trefort-féle Középiszkolai Rendtartás után, mely egy-egy osztály tanulóinak számát nem is hatvanra, mint az Eötvösé, hanem ötvenre akarta korlátozni, előbb-utóbb rákényszerül, hogy a gimnázium épületét kibővítsé s a szükséghez képest, párhuzamos osztályokat állítson.

Trefort is gondolt erre már 1875-ben, mikor a pécsi és a székesfehérvári ciszterezita főgimnáziumok után az egri is meglátogatta. „A cisztereziták tanításának módja és sikere felett személyes tapasztalatai alapján teljes megelégedést nyilváníttotta”, csupán egyben, az I. és a II. osztály túlságos népességében találta „kedvezőtlennek” az intézet helyzetét s azért Szvorényitől két párhuzamos osztály felállításának lehetőségéről kérdezősködött. A pécsi főgimnázium kiépítése tíz évvel ezelőtt 72.000 forintba került, a székesfehérvárnak pedig 120.000 forintos új épülete éppen ez év tavaszán készült el. A ciszterezita-rend e legújabb áldozatait hozta fel okul Szvorényi arra, hogy a gimnázium újjáépítése, mely nélkül párhuzamos osztályokra még csak gondolni sem lehetett, a zirezi apáttól ez idő szerint egyáltalában nem kívánható. Trefort igazat adott neki, s így a gimnáziumnak „ez az egy kedvezőtlen helyzete” továbbra is megmaradt, mert azzal, hogy a király a majdnem másfélszázadon át osztrák kézben volt szentgotthárdi apátságot a pusztulás szélén állt bajai főgimnázium fenntartásának kötelezettségével a magyarországi hármias apátságához csatolta, a ciszterezita-rendre annyi új teher szakadt, hogy elviselésében *Szupa* Jeromos apának, Rezuések Antal utódjának, tizenegy évi kormánya alatt gazdasági ereje majd hogy végkép ki nem merült.

Szentgotthárdon t. i. a lelkeszi és a gazdasági ügyek rendbehozása végett konvent alakítására volt szükség. Ez a birtokbirtoklás egymaga többet kívánt 200.000 ezer forintnál, s mégsem volt és nem is lesz remélhető, hogy az apátság jövedelme kegyúri terhei mellett a bajai főgimnázium fenntartásának valaha csak fele költségeit is viselhetné. De egyéb áldozatokat is kívánt a bajai gimnázium. Tanszékeit három év alatt ciszterezita tanárokkal, a szerződés szerint mind rendesekkel kellett betölteni. Mindjárt az első évben, 1879—80-ban hat rendes tanárral rövidült meg miatta a három intézet. Eger kettővel s utóbb megint kettővel adózott, kiket egyideig helyettes rendi, sőt három éven át (1885/6—1887/8) világi — Négyev László, Zolnai (Tömlő) Gyula — tanárokkal is kellett pótolni. Szaporítania kellett hát a zirezi apátnak a rendtagok számát és hogy a többi gimnáziumot is mennél hamarabb úgy, mint Rezuések apát kormányzásának utolsó éveiben volt, mind okleveles tanárokkal láthassa el, el kellett szánnia magát arra, hogy a tanárképzés kérdését végre is akképp oldja meg, a mint az egri konvent egy évtizeddel előbb ajánlotta már, hogy a teológiai intézetet Zirezről Budapestre telepítse át és olyképp rendezze be, hogy a rend tanárjelöltjei ott rendszeres egyetemi oktatásban részesüljenek.

Időközben *Szupa* Jeromos apát 1883-ban egészen újból rendezte be az osztálytermeket, 1887-ben pedig az épület délnyugati sarkához tízezer forintot tágas, 194 m² területű tornatermet építtetett. 1888-ban a XIII. Leó pápa félszázados papi jubileumának alkalmából rendezett nyilvános ünnepet már a tornateremben lehetett megtartani.

Arra is jó szolgálatot tett a tornaterem, hogy Szvorényi az évzáró ünnepen attól fogva nagyobb közönséghez szólhatott. Ez a jelentős iskolai ünnep, melyet Juhász 1855—56-ban honosított meg, Bartakovics érsek halála évében (1873) elmaradt. Szvorényi az a kettős kitüntetés érte 1885—86-ban, hogy a magyar nemzeti közoktatás ügyében való hosszú fáradozását a király a Ferencz József-rend lovagkeresztjével, ötven éves írói munkásságát pedig a Magyar Tudomány Akadémia, melynek 1846 óta levelező-tagja volt, tiszteletbeli tagsággal jutalmazta meg. Igazgatói érdemeiért halála előtt két hónappal (1892) még egy, nálunk addig szokatlan kitüntetés érte: a király főigazgatói címzettel ruházta fel, s így negyvenöt évvel előbb az egyik fejedelem kitüntető elismerésével inaugurált munkásságát a másik fejedelemtől erőt kitüntető elismerés fejezte be. A mit tehát huszonhat évvel azelőtt Juhász köteleseggül hagyott rá, az egri gimnáziumnak az elődöktől örökölt jó nevét nemcsak belső ügyeinek állandó fejlesztésével, hanem a maga nevével is gyarapította. Csak egyet nem tudott elérni: hogy a gimnáziumnak nevéhez illő hajléka is legyen. *Szupa* Jeromos apát sok sürgésre készíttetett ugyan erre még 1881-ben két tervet is, de őt előbb a szentgotthárdi apátság és a bajai főgimnázium, azután meg a rendi tanárképzés ügye sokkal jobban elfoglalta, minthogy az építésnek a közel jövőben foganatosítására csak gondolhatott volna is; *Fajda* Ödönre pedig, a ki az apáti széket 1891-ben elfoglalta, annyi kötelesség várt, hogy azok teljesítése mellett másfélszáz ezer forintot, a mennyit az ocsóbbik terv is megkívánt, a rend folyó jöve-

delmeiből lehetetlen volt előteremtenie, mert azonkívül, hogy a rend kiadásai a bajai főgimnázium átvétele és a középiskolai törvény végrehajtása után színe megkétszereződtek, a mit elődje a rendi kormánytanács hozzájárulásával megkezdett vagy megígért, azt ő neki mind szigorúan végre kellett hajtania. Csak magának a rend birtokain átmenő két vasútnak kiépítéséhez való hozzájárulás címén 275.000, a budapesti ház vételára pedig 100.000 forint kölcsön visszaterítésének terhét róta rá, azután ott volt a zirezi templom megkezdett restaurálásának 50.000 s két új népiskola építésének 20.000 forint költsége; ott voltak a szentgotthárdi apátság kegyurasága alá tartozó templomok, plebániák és népiskolák, melyek mind tetemes javításra, sőt jórészt megújításra vártak; s ott volt ráadásul a bajai főgimnázium roskatag épülete, melynek rendbehozása, a mint Trefort maga is elismerte, a tanulmányi alap terhére a kormány kötelessége lett volna, de hogy ennek a zirezi konvent, tájékoztatlanságból vagy jóhiszeműségében, az átvételi szerződés megkötésekor írásba foglalásáról megfeledkezett, 20.000 forintnyi teherrel szintén az ő nyakába szakadt.

Mind a mellett már első egri látogatása után feltett szándéka volt, hogy az építkezést, ha költsége a hatvan-hetven ezer forintot meg nem haladja, legkésőbb 1895-ben megkezdje. Annál is inkább remélte pedig ezt, mert azután, hogy Eger városa 1890—91-ben a reáliskolát felállította, párhuzamos osztályokra nem számított s most már a minisztérium sem sürgette a nagyobb építkezést, hanem csak annyit kívánt, hogy a szűkebb két osztály, a görög-pótló tárgyak tanulói meg a szertárak, megfelelőbb termekhez jussanak. 1894 őszén tehát, a mint a szentgotthárdi új népiskola elkészült, a rend építészét haladéktalanul Egerbe küldötte, hogy az 1881-iki tervekben jelzett keleti épület-szárnyat mellozve, oly tervet készítsen, mely szerint a meghosszabbítandó nyugati szárny, végig két emelet magasságban, a tornaterem fölé építendő emelettel az intézeti helyiségek számára elég legyen, de úgy, hogy földszint és az első emeleten a konvent régi helyiségei, elkülönítve tovább is megmaradjanak. Terve azonban a millenáris éven végrehajtható nem volt.

Minden számba vehető támogatás híjával nem állt előtte más, mint hogy a rendnek még le nem kötött törzsvagyonához forduljon, azért 1896 október 12-én, miután e részt a rendi kormánytanácsal megállapodásra jutott, *Wlassich* miniszternek azt az ajánlatot tette, hogy, ha az egri gimnázium átalakítására szükséges összeget az apátság törzstőkéjéből visszatérítés kötelezettsége nélkül felveheti, az építést a következő éven meg fogja kezdeni. A miniszter az ajánlatot nem fogadta el. Vajda, bár az elutasítás nagyon nehezeze esett, nem hagyta abban a dolgot. Mielőtt azonban a miniszter leiratára válaszolt volna, egy végső próbát tett még, hogy az átalakítás kérdését, ha lehetséges, a keleti szárny kiépítése nélkül valami úton-módon megoldhassa. A középiskola épületek tervezésében legotthonosabb műépítéshez, *Alpár* Ignác-hoz fordult, hogy szándéka végrehajtásának lehetőségéről vagy lehetetlen voltáról tőle teljes bizonyosságot nyerjen. Alpár, miután az összes épületeket fölmérte, 1897 február 16-án megjelent Egerben és az apáttól nyert megbízás szerint, a tanári testülettel együtt pontosan megállapította, hogy a gimnáziumnak és a konventnek miféle helyiségekre lenne multhatatlanul szüksége. Az eredményt *Alpár* az apához ment Zíreze s május 15-én együtt jöttek Egerbe, hogy, ha csak lehetséges, végleges megállapodásra jussanak. A helyszínen végzett vizsgálatok alapján megbízta tehát *Alpárt*, hogy a tervrajzot és a költségvetést készítse el. A költségelőirányzat 149.823 forint 21 krajczárról szölt.

Ekkora összeg kölcsönvételére Vajda Ödön apát nem is gondolhatott, azért október elején megismételte a miniszter előtt előző évi ajánlatát és, hogy szavának annál nagyobb súlya legyen, felterjesztésében összefoglalta az egri gimnázium külső viszontagságait.

Ezt a felterjesztést mégsem vélte már elutasíthatónak a minisztérium, hanem azért még ezután is két egész évig húzódott az ügy, míg a királyhoz feljuthatott. 1899 október 11-én kelt a legfelső elhatározás, mely szerint a király, mint legfőbb kegyúr, a vallás- és közoktatási miniszter felterjesztésére megengedte, hogy „az egri főgimnázium kibővítésének költségeire a eszterezeti rend törzsvagyonából, visszatérítés kötelezettsége nélkül 120.000 forint felhasználással, azonban oly kötelezettséggel, hogy az építkezési költségeknek a 120.000 forintot meghaladó és a bemutatott költségvetésben 29.823 forint 21 krajczárral

előirányzott része, valamint az építkezés folyamán netalán még előálló több kiadás a rend folyó jövedelméből fedezendő.

Vajda Ödön apát december 5-én már felszólította Alpár műépítész, hogy „az előzetes értekezletek alkalmával megállapított elvek szerint, a minisztériumtól kívánt módosítások figyelembe vételével, az építés végleges tervének kidolgozásához haladéktalanul fogjon hozzá, hogy a teljesen kész gimnázium 1901 szeptember 1-én át legyen adható.” 1900 március 18-án kezdték meg a munkálatokat. Előbb a keleti szárnyat kellett fölépíteni, hogy a nyugati szárny, mely egész hosszában alapjáig le volt bontandó, annak idejére ki legyen majd írithető. Tisztán téglából épült fel s augusztus végére már lakható állapotban volt. Homlokzatának stíljét a templom szabta meg barokk formáival. Alpár tehát, amennyire a költségelőirányzat engedte, a Mária Terézia korabeli díszesebb barokk-stílusban dolgozta ki, két végén rizalittal s e felett mansard-tetővel. Az előtte és a templom meg a gimnázium előudvara előtt elterülő s az utca szint-jénél, felső szélén 136, alsó szélén pedig 180 cm. magasságú széles terras, új fallal s ezen vasráccsal, kisdud parkká alakíttatott.

Mikor a konvent az új épületszárnyat elfoglalta, az új gimnázium falai már emelkedőben voltak. Június 15-én gyűltek össze a tanulók utolszor a régi épületben, mely hetvenkét évig adott helyet a gimnáziumnak. A templomból vonulak oda Tedeum után bizonyítványuk átvételére, mert a tanév a szokottnál korábban záródott, hogy a réginek helyén támadó új épület még az őszi esőzések előtt tétő alá kerülhessen. A hajléktalanná vált gimnáziumnak az építés idejére *Samassa* ércsek a liceumban adott helyet.

A nyugati szárnynak a Gimnázium-utczáig kihúzódott 72 méter hosszú és 13 méterszéles területe volt szánva a főépület helyéül, de ebben csak az osztály- és a segédtermek, az éneke terem, a természettani és a természetrajzi szertár, meg ezek egy-egy előadó terme és dolgozó szobája fértek el; a még szükséges többi teremnek a főépületen kívül kellett alkalmas helyről gondoskodni. A rajz-terem a konvent épület éjszakai szárnyának második emeletén maradt, de azzal, hogy Alpár az éjszakai szárny e sarkát a keleti szárny rizalitjának megfelelően az első emeletől kezdve újraépítette, magasságban és szélességben is nyert és a vele szomszédos tanári könyvtár helyiségét gipsztermiül kapta. Az 1888-ban épült tornatermet, mivel előrése útjában állt a főépület meghosszabbításának, le kellett bontani, területének egy részét a főépület előcsarnoka foglalta el, a többin pedig, nyugatnak jóval megtoldva, öltözővel ellátott új, 221 m² területű tornaterem épült. Tanári könyvtár, megfelelő átalakítással és berendezéssel, a régi természettani szertár hármas terme lett, ifjúsági könyvtár pedig az egyik, régi osztályterem; a régi természetrajzi szertár három egymásba nyíló termének kettőjét az érem- és régiségtár, meg a filológiai múzeum számára rendezték be. A néprajzi gyűjteménynek a főépületben, a természetrajzi előadóból nyíló kis terem lett alkalmas helye.

Az átalakítás munkája a felszereléssel együtt, mely a budapesti Michl Alajos cézég munkája, kerek 380.000 koronába került, 140.000 koronával többbe, mint a mennyi a törzstőkéből az építkezésre feloldatott. 1901 szeptember 1-én készen állt már az egész új épület annyira, hogy az új tanév minden akadály nélkül meg volt benne kezdhető. Szeptember 5-én akarta Vajda Ödön apát felavatni, székelyéről azonban ekkor a király látogatása miatt nem távozatván, későbbre halasztotta szándékát, 1902 január 6-ára, vízkereszt ünnepére, mikor ő keresztény szokás szerint meg szokták áldani a házakat. E napon avatta hát fel és a magyar királyi tanügyi kormánynak, az ünnepre leküldött képviselője személyében, „törvényes felügyelete alá bocsátva, a hazának s benne legelső sorban Heves vármegyére és Eger város közönségének, gyermekei vallásos és hazafias nevelésére” nyilvánosan átadta. Megoldotta maga elé tűzött feladatát s az egri gimnázium történetében ezzel egy korszakot befejezett, egy újat pedig megnyitott.

* * *

A gyöngyösi
gimnázium.

Gyöngyös a XVI. században a törökök kívül a vallási villongások miatt is nagyon sokat szenvedett. A protestánsok egy időre úgy elhatározták benne, hogy a katolikusok három templomát is elfoglalták. A százados tüzelemből végtére mégis a katolikusok kerültek ki győztesen és hogy a XVII. század elején országgszerte föllendült katolikus szellemben legyen az iskolázó

fiatalságnak hol megerősödni, a katolikus polgárság meglevő iskolájához, más nevesebb városok példájára, gimnáziumot is óhajtott. A tanács e végzői 1633-ban a Jézus-társaság tartományi főnökéhez fordult. A tartományi főnök, Forró György, mert nem volt elég embere s hasonló kéressel nagyobb városok is sürgették, egyelőre csak jó szándékáról biztosította a tanácsot, de újabb kérésre, melyet Pyber egri püspök és Pázmány Péter bíboros-érsek is támogatott, mégis kiadott még azon év vége felé egy jezsuita atyát, Pap Ferenczet, hogy a hívek lelke üdvösségén való fáradozásával megkedveltesse magát s a gimnáziumi oktatás megkezdése elé a protestánsok és esetleg a török részéről is netalán górcsítandó akadályokat eltávolítsa. A városi tanács tehát, a török vezér engedelmével, állandósítani kívánta a jezsuiták megtelepedését s Forró Györgyöt, mikor a következő évben, most már a gimnáziumi oktatás megkezdésére, még két jezsuitát kért tőle, óhajtsa szerint biztosította, hogy a küldendő atyák „békességes megmaradására, táplálására és mindenmű szükségére“ gondja lesz. Forró György, hogy a városi tanács kérésének és egyben az új egri püspök, Lósy, óhajtsának is eleget tegyen, küldött még két jezsuitát: Sztankovicsot elöljárónak, Magdaleniczet pedig Pap Ferencz mellé gimnáziumi októnak.

Tizenhét éven át azonban csak grammatikai osztályai voltak a gyöngyösi gimnáziumnak. A szegényes házban, hol megtelepedtek, sem helyök, sem terök nem volt elég, hogy a gimnáziumot teljessé és virágzóbbá tehetnék volna. 1651/2—1652/3-ban, mikor a várostól is, meg egyes jötevőktől is bővebb adományokban részesültek, mégis kiegészítették a gimnáziumot a költészeti és a szónoklati osztállyal. 1656-ban jutottak végre alkalmasabb helyhez, a Bertalan-templom éjszakkéleti sarkával szemben. Adakozás útján alakították át és kibővítették az ott levő földszintes házat. Itt folytatták azután a tanítást a mindenféle zavarok között sokszor háborgattatva és lelkesen 1679-ig, mikor a Gyöngyös és Pásztó vidékén táborozó Thököly Imre a protestáns atyafiak ösztönzésére elűzte őket Gyöngyösről és a tanácsnak meghagyta, hogy, ha a gimnázium fenn akarja tartani, a püspöktől kérjen papokat és a Bertalan-templom jövedelméből fizesse. Korompay püspök csak két fiatal papot tudott küldeni. Egy ideig ezek helyettesítették a jezsuitákat, a plebános felügyelete alatt; hanem a felkelőktől támogatott protestánsok nemsokára felülkerekedtek a városban s elfoglalták a gimnáziumot is. 1689-ig volt közöttük. Ekkor a tanács Széchenyi György primás rendeletére kiutasította a városból a protestáns tanítókat, a tanuló ifjúságot pedig szétesztette. A következő évre visszatérhettek azután a jezsuiták; de csak tizenhét évig folytathatták a tanítást: a felkelők ez idő alatt is sokszor háborgatták őket s 1707 tavaszán, az 1705-iki szécsényi gyűlés határozata alapján, száműzetették. Ettől fogva négy éven át, mint Egerben, Telekessy püspök a maga papjaival végeztette a tanítást.

A felkelő sereg fegyverletétele után, 1711-ben, megint elfoglalták helyöket. Hanem egészen újból kellett berendezkedniök, mert száműzetésükkor, a mi ingó és ingatlan vagyonuk volt már, mind elvesztették. A város most egy malmot, egy házat, hol először megtelepedtek, s hozzá kertet és két szőlőt jövelt ki nekik fenntartásukra s rendbe hozatta, a hogy hamarjában lehetett, előbbi lakásukat. Ettől fogva, háborítatlanul munkálkodhatván, intézetök híre s ezzel együtt népessége is folyvást gyarapodott. Számuk növekedtével azután a lelkeskedés terén is mind templomukban, a protestánsoktól 1710-ben visszavett „Szent Urbánban“, mind a vidéken egyre hathatósabb munkát végeztek.

A város tehetősb polgárai mellett a környékbeli birtokosság is egyre jobban becsülte és támogatta őket. Most azután, mikor a politikai viszonyok tartós békét hoztak, maguknak is, meg tanítványaiknak is alkalmas épületet kívántak emelni. Előbb azonban, hogy szándékuk végrehajtásának senki útjában ne legyen s hivatalukat mindenkiel szemben egész függetlenül teljesíthessék, úgy házukra, mint a gimnáziumra is meg akarták szerezni a teljes birtokjogot. A város, csak hogy a fenntartás állandóan növekedő terhéltől megszabaduljon, örömeit lemondott a maga jogáról s még a Bertalan-templom háta mögött, a lakásukkal éppen szemben álló házat is, a telekjüggel együtt, megszerezte számukra, hogy ott, mint nekik is, meg a tanulóknak is legalkalmasabb helyen, építhessék fel az új gimnáziumot. Közadakozásból, melyhez a hiányzó összeget tartományi főnökük pótolta, 1752-ben építették fel s a következő tanévet már ebben kezdték meg. Az épület, az épít-

kezés akkori módjához képest, igen magas volt, de csak földszintes, 1616-iki állandó tantervök szerint tehát, mindössze három tágas teremre volt szükségök, meg egy nagyteremre. Ittlétök vége felé azonban, a felvidéki tót iparosok betelepődése után, mikor a tartós béke alatt az iparral együtt a kereskedés is nekilendült, az éjszakai megyékből a kereskedőkkel évről-évre több tót deák érkezett a gimnáziumba, s a három tanterem így szűk lett lassanként a tanuló ifjúságnak; engedélyt kértek tehát tartományi főnököktől és kaptak is, hogy, mielőtt pénzerejök megengedi, a gimnázium épületét emeletre vehetik s az osztályok, mint Egerben, külön-külön termet kaphatnak. A tervet el is készítették s épen azon voltak már, hogy belekezdjenek az építkezésbe, mikor társulatuk küszöbön álló feloszlátásának híre futott. (1773).

Eltávozásuk után bizonytalan helyzetbe jutott a gimnázium. Fenntartásáról és ellátásáról, mert jogilag, tudjuk, nem a városé volt már, az államnak kellett gondoskodnia: de a feloszlátás végrehajtására kiküldött bizottság a volt tanárokat itt sem tudta maradásra bírni. Csupán egy nagyon fiatal jezsuita, Szuhányi Ferencz, a későbbi kassai főigazgató, nem távozott el társaival; csakhogy ez meg az egyházmegye kötelékébe lépett be, s a bizottság így egyetlen egy embert sem állíthatott be a gimnáziumba. Eszterházy püspök lépett hát közbe itt is, mint Egerben, mert a gyöngyösi gimnáziumot, honnan az egri papnevelő-intézet évről-évre számos növendéket nyert, meg akarta az elmulástól menteni. Három évre vette magára a gimnázium ellátásának terhét egy idősebb papja, mint igazgató, vezetése alatt három fiatal papját rendelve ki a tanítás folytatására, abban a reményben, hogy a helytartótanács, a mint ígérte, egyezsége jut ezalatt a piaristákkal, a kiknek kezében ő is legörömbösebb láttá volna a gimnáziumot. A piaristák azonban ugyanaból az okból, mint az egrit, a gyöngyösi gimnáziumot sem fogadhatták el, s letelt a három év a nélkül, hogy a helytartótanács ez ügyben csak egy lépéssel is előbbre lett volna. Még egy évi halasztást kért hát Eszterházytól s ennek vége felé, mikor Eszterházy határozottan kijelentette, hogy papjait nem hagyhatja tovább Gyöngyösön, a Ratio Educationis értelmében a következő (1777—8) tanévtől öt osztályúakká alakított nagygimnáziumok sorából kitorlotta s a királynő nevében ráírt a gyöngyösi szentferenczrendiek provinceziálisára, hogy a három grammatikai osztály tanítására haladéktalanul terjesszen fel három alkalmas szerzetest. Így kerültek a most már királyi kisgimnáziumhoz a szentferenczrendiek s kezdtek meg benne 1777—8-ban Pötschuch János volt jezsuitának igazgatása alatt a tanítást. A helytartótanács reménykedett ugyan még, hogy a gimnáziumot összes terheivel rövidesen sikerül a jánoshidai prémostreinek nyakába varrnia s folytatta velök a megkezdett alkudozást, de a morvaországi ótrovitzai prépost, a kinek alája tartoztak, a jánoshidai eladósodott birtok terhére át nem vehette, arra pedig, hogy morvaországi prépostságának jövedelméből Magyarországon gimnáziumot tartson fenn csak azért, hogy a tanulmányi alap terheit s ezzel a helytartótanács gondjain könnyítsen, egyáltalában nem volt hajlandó; 1779-ben végleg megszakadt hát az alkudozás és a gyöngyösi gimnáziumot három tanárral továbbra is a szentferenczrendieknek kellett ellátniok s ezért egy-egy tanár után kétszáz rénes forintot kaptak.

A kisgimnázium ellátása tehát biztosítva volt, de az épület roskadozni kezdett. Pötschuch igazgató két éven át hiába sürgette a javítást; 1779 végén azonban a helytartótanács 1069 forint 30 krajczár segélyt utalt ki a városnak, hogy az épületet emeletre vegye és úgy rendezze be, hogy alul a nemzeti iskola, felül pedig a gimnázium kapjon helyet s legyen itt egy nagyobb terem is. Most már akadály nélkül folyhatott volna a tanítás, de II. József 1784-iki rendeletét, mely szerint 1785—6-tól kezdve csak oly tanulók lettek volna felvehetők, a kik németül nemcsak olvasni és írni, hanem beszélni is tudnak már, a tanári testület, ha akarta volna, sem hajthatta végre; a helytartótanács tehát, 1789-ben a város és a vármegye akarata ellenére megszüntette a gimnáziumot.

Ettől fogva öt évig nem is volt Gyöngyösnek gimnáziuma. Ferencz király állította vissza Batthyányi gróf esztergomi érsek közbenjárására, a kit a városnak sikerült pártfogóul megnyernie, s 1794—5-ben kezdte meg benne a tanítást három szentferenczrendi szerzetes, a már említett Szuhányi Ferencz volt jezsuita igazgatása alatt. Szuhányi a két felső osztályt, melyet 1777—8-ban

elvesztett s tizenegy évre rá, 1788—9-ben, Jászberény kapott meg, vissza akarta folyamodni a királytól. Ferencz király a jászberényi gimnáziumtól, melynek közadakozásból ekkor kerek tízezer forint alapítványtökéje volt már, nem vette el ugyan a két felső osztályt, de Gyöngyösnek is megadta a jogot, hogy gimnáziumát a kért osztályokkal kiegészítheti, ha az igazgató fizetéséhez közpénztárából 350 forinttal járul s a hitoktatóhoz és a három tanárhoz még szükséges két tanárt ő fizeti és a gimnázium épületének fenntartását is magára vállalja. Nem erre számított a tanács, mikor kérelmével a királyhoz fordult, de nagy érdeke volt a város közönségének, hogy iskolázó gyermekeit ne kelljen máshová küldenie, azért elfogadta a föltételeket s minthogy a gimnázium épen a királyi rendelet leérkezte előtt egy hatezer forintos alapítványhoz, a Páldy Mihályné-féltéhez, jutott, melynek kamatját a végrendelet egyenesen e célra jelölte ki, mind a két felső osztályt még az évben megnyitotta. A tanulók száma az előző évi 235-ről egyszerre 356-ra emelkedett, 1806—7 után pedig, mikor a második Ratio Educationis alapján a nagy gimnáziumok a nemzeti iskola harmadik osztályának hozzájuk csatolásával ismét hat osztályúakká lettek, állandóan 400 körül járt, sőt a húszas években nem egyszer az 500-at is elérte, míg a jászberényi nagygimnázium, mikor legnépesebb volt, sem vitte fel 200-ig, bár a felvidéki tótságtól itt-ott negyven-ötven, 1835—6-ban pedig hetvenkilenc tanulót szolgáltatott neki.

Szuhányi Ferenczet 1800-ban a kassai főiskolák igazgatásával bízták meg. Utódjául a helytartótanács *Szneznitzky* József váci egyházmegyei fiatal papot nevezte ki.

Szneznitzkyt negyvenhárom évi igazgatósága alatt mindössze az a kitüntetés érte, hogy Richter főigazgató a gyöngyösi gimnáziumot 1838-ban a kassai tankerület amaz intézetei közé sorozta, melyek igazgatóinak és tanárainak „a rendtartás szellemében való buzgó munkálkodásukért” a király a főigazgató jelentésére elismerését nyilvánította. Ekkor t. i. főleg 1834—5-től fogva, mikor a VI. osztály tanára s egyben hitoktató és igazgatóhelyettes egy kiváló tanerő, Ferenczi Gellért lett, a gimnázium dolgai rendbe jöttek; mert az a jónév, melyet Szuhányi szerzett neki, *Szneznitzky* igazgatóságának második évtizedében már nagyon megcsökkent.

A tanulók számának egyre növekedése az intézet bútorzatának általában gyarapítását, a régi három osztályban pedig, hol minden siralmas állapotban volt, teljes megújítást kívánta s azon felül legalább kellő számú földrajzi szerekre s némi természetrajzi gyűjteményre is szükség lett volna. Az igazgató a tanárok panaszkodására megtette ugyan jelentéseit a főigazgatónak, a helytartótanács azonban 1812-től fogva a szorosan személyi kiadásokon kívül úgyiszlán semmit sem költött a gimnáziumra.

Épen az 1823—4. tanév végén vált meg az intézettől Komendó János világi pap a kit a város 1806—7-ben a nemzeti iskola harmadik osztályából lett gimnáziumi első osztály tanítására felfogadott és a helytartótanács kinevezett. A városi tanács most ezt az osztályt is a szentferenczendieknek adta át s két évvel utóbb a helytartótanács beleegyezésével, új szerződést kötött vele. A rend e szerint az V. és VI. osztály mellé az I. osztályt is átvette úgy, hogy a tartományi főnök mind a három osztályba szabadon nevez ki tanárt, a város pedig, a fenntartás költségét tovább is viselve, a három tanár után a rendnek évenként 150 forintot fizet és szünet után 23 akó bort ad. Megmaradt ez a szerződés érintetlenül azután is, hogy *Szneznitzky* igazgató 1843-ban meghalt, s a helytartótanács 1844-ben *Károsi* Simont, a szentferenczend gyöngyösi konventjének nagy tiszteletben állt fejét, királyi kinevezés útján a gimnázium élére állította.

Károsi nyolcz évig (1844—5—1851—2) vitte a gimnázium ügyeit. Rendtársai 1848-ban a következő három évre tartományi főnökké választották. A főnöki székhely, felváltva, a gyöngyösi meg a gálgöczy kolostor volt. Károsinak, sor szerint, Gyöngyösön kellett laknia, rendi tisztsége mellett megtarthatta hát az igazgatói is, s ez a bekövetkezett válságos időkben felette fontos volt a gimnáziumra. Az 1848—9-iki tanév, t. i. ha megrövidítve is, még be volt fejezhető; kérdésessé vált azonban, hogy megnyílhat-e a következő, mert a katonaság 1849-ben mind az elemi iskola, mind a gimnázium épületét lefoglalta és kórházzá alakította. A tanuló-ifjúság így hajlék nélkül maradt s a város nem tudott neki helyet adni sehol. Károsi segítette ki a bajból azzal, hogy a

kolostorral, mint tartományi főnök, feltétlenül, rendelkezvén, a benne levő tágasabb szobákat a rendtagoktól elvonta és a tanulók számára rendezte be. Az 1849—50-iki tanévét tehát, a felsőbb hatóság utasítására, november hóban mind a két intézet megkezdhette s a gimnázium újjászervezésének ügye azon mód, mint az egrinél láttuk, haladéktalanul megindulhatott.

Az osztrák tanterv, tudjuk, csak nyolcz osztályú nagy- és négyosztályú kisgimnáziumot ismert. Hogy a gyöngyösi hat osztályú gimnázium nyolcz osztályúvá legyen, arra a városi tanács, költség híján, még csak nem is gondolhatott. Károsi tehát abban a véleményes jelentésében, melyet az egri polgári kerület ideiglenes cs. kir. tanodafelügyelőjének kérdőpontjaira 1850 április 10-én a tanácsesal egyetértőleg felterjesztett, Gyöngyös részére a kisgimnázium engedélyezését javasolta, a mennyiben a városi tanács a kisgimnázium fenntartásának költségét biztosította. Gyöngyös és vidéke közönségének adakozásából pedig összehozhatónak vélt akkora összeget, melynek kamatja a Páldyné-féle alapítvány kamatjával és a tanulmányi alapból járó 550 forint segéllyel a hat tanár fizetését fedezni fogja. Csakhogy hiába szólította fel a tanács a város és a vidék közönségét, számba vehető adakozásra abban az időben ha lett volna is kedve, módja nem igen volt senkinek; az osztrák tanügyi kormány tehát, mely a gimnáziumok számát úgys apasztani kívánta, azzal a megokolással, hogy Gyöngyös és vidéke, a részvétlenségből következtetve, gimnáziumot, úgy látszik, nem óhajtt, a megyefőnök útján tudtára adta a város közönségének, hogy a gimnáziumot be kell zárnia, vagy, ha nem akar iskola nélkül maradni, három osztályú reálskolává kell alakítania. Az a vegyes bizottság azonban, melyet az iskola kérdésének tisztázására a megyefőnököknek a rendelet szerint egybe kellett hívnia, minden áron meg akarta menteni a gimnáziumot, azért 1851 augusztus 16-án a cs. kir. helytartósághoz felterjesztett folyamodványában kinyilatkoztatta, hogy a város helyzeténél és körülményeinél fogva nem reálskolát, hanem, ha négy osztályút is, de gimnáziumot óhajtt a kész magára venni ennek összes fenntartási költségeit.

Egész eddig még régi szervezetében, hat osztályú volt a gyöngyösi gimnázium és mint a többi, még átalakulásban levő, a nyilvánossági jog birtokában is megmaradt, a következő évre azonban már e jog nélkül nyílt meg s így csak négy osztályúval. A tanács t. i. abban a reményben, hogy kérelme nem lesz hiábavaló, Károsi Simonnal úgy egyezkedett, hogy a szentferenczendiek az újabb szerződés megkötéséig az előbbiben foglalt feltételek alatt tovább tanítanak s a mi fizetést ezelőtt hárman a közalapítványból húztak, a város az igazgatónak onnét járó 150 forinttal együtt meg fogja téríteni. Így telt el azután az év teljes bizonytalanságban, bár a tanács többször megsürgette a végleges intézkedést és hogy gimnáziumához való ragaszkodásának annál meggyőzőbb tanújelét adja, a város nevében még arról a 750 forintos állandó segélyről is végkép lemondott, mely 1774-től a tanulmányi alapot terhelte, és ismételve kijelentette, hogy a város mindama kötelességeket, melyeket egy nyilvános jellegű kisgimnáziumnak az új tanterv szerint való fenntartása megkíván, a legutolsóig teljesíteni fogja. Egyben 1852. szeptember 24-én, minthogy az új tanév megnyitásáról kellett már gondoskodni, hat évre szerződést kötött a szentferenczendivel, mely szerint ez a gimnázium részére megfelelő hat tagból álló tanári testületet tart fenn, a város pedig fizet ezért neki 1260, a tanári testületnek 540 forintot s gondoskodik az igazgatói hivatal szükségéről, a tanárok mellé iskolai kurátorokról, a taneszközökről s az épület jó karban tartásáról, tisztogatásáról és fűtéséről. Pap Melkizedek, a ki Kárositól az új tanérvel (1852—3) az igazgatást átvette, a szerződés szerint az új tantervnek (Organisations Entwurf) megfelelőleg rendezte be a gimnáziumot s kezdte meg benne öt társával a tanítást. A kerületi iskolafelügyelő jelentésére helybenhagyta azután az osztrák tanügyi kormány a város és a Szent ferenczrend között hat évre megkötött szerződést s ez időre 1853 július 1-én a nyilvánossági jogot is megadta végre a gimnáziumnak.

Hanem ez a sokáig elhúzódtott bizonytalanság, meg hogy a tanuló-ifjúságnak hat éven át a kolostorban kellett meghúzódnia, a vidéki tanulókat egészen elszoktatta Gyöngyösről. 1851—2-re, mikor négy osztályúvá lett a gimnázium, 1851, 1853—4-re pedig már csak 47-en jelentkeztek, s azután is, mikor a város a gimnázium épületét a budai helytartóságtól 1855-ben visszakapta és most már mint tulajdonát, a tanulók számára rendbehozatta, évek kellettnek, míg számuk el

tudta érní a 200-at s akkor is csak úgy, hogy a m. kir. helytartótanács a tanterv megváltoztatásával, 1862—3-ra az V-ik osztály felállítását megengedte.

De a város szegénysége miatt belsőleg sem igen fejlődhetett a gimnázium. Még könyvtára sem volt, hogy a tanári testület tagjainak a magok továbbképzésére meg lett volna legalább ez az egy eszközük; abból az évi száz forint fizetésből pedig, melyet 1558—9-ben megújított szerződés után fáradságos munkájokért személyenként kaptak, senki sem várhatta tőlük, hogy ruházatuk mellett még drága szakkönyveket is szerezzenek maguknak. Kevés kivétellel pusztán a tankönyvekre voltak utalva, melyekkel a szerződés szerint a városnak volt kötelessége őket ellátni, a min túl nem is igen ment a városi tanács, mikor a gimnázium épületének fenntartására és tisztogatására meg tanszerekre, a pedellus 63 forintnyi fizetésével együtt, évenként alig fordított többet két-háromszáz forintnál. Szinte csodálni való hát az a lelkielő és önfeláldozó buzgóság, melylyel Pap Melkizedek az ötvenes években végig megbírt küzdeni a hatvanas évek zűrzavaros tanügyi viszonyaival és úgy tudta vinni a gimnázium ügyét, hogy Morovics és Juliász főigazgatók nem tagadhatták meg tőle elismeréseket.

Pap Melkizedek, mert ismerte a város anyagi helyzetét és volt alkalma elég a szegénységet megszokni, mikor az Eötvös-féle tanterv a gimnáziumoknak újjászervezését kívánta, útát-módot keresett és szolgált tanácsesal a városi hatóságnak, hogyan lehetne a meglevő öt osztályhoz megszerezni a hatodikat is, hogy az újfajta középiskolának legalább két fokozata, a reálgimnázium (I—IV. osztály) s a gimnázium (V.—VI. osztály) meglegyen Gyöngyösön. Késztervvel állt a város közönsége elé s a képviselőtestület nagy többsége oly bizalommal volt hozzá, hogy a gimnázium újjáalakításának biztosítása végett a szentferenczi rendi tanári testület 3500 forintnyi ellátására lekötötte a posta és a városi szántóföldek összes bérleti jövedelmeit és elhatározta, hogy a világi rajztanár meg a tornatanító fizetéséről s az új tantervnek megfelelő tanszerekrol a házi pénztár terhére minden körülmények között gondoskodni fog. 1868 szeptember 18-án kötötte meg a városi tanács e határozat alapján a szentferenczrenddel az újabb szerződést, melyben a rendtartomány kötelezte magát, hogy, míg tagjainak száma megengedi, a tantervnek megfelelő számban kellő képzettségű tanárokkal látja el a gimnáziumot.

Ettől fogva, lassan bár, de kezdett fejlődni az intézet belsőleg is. A tanács, az Eötvös-féle tantervnek megfelelőleg, rendes rajztanárt és legalább a nyári tornázás állandósítása végett, tornatanítót is fogadott s a tandíjból évről-évre a taneszközök gyarapítására is juttatott valamit, a tanári testület pedig, Pap Melkizedek után *Varga* Emil, majd *Vájo* Ferencz igazgatása alatt, megtett minden tőle telhetőt, hogy az Eötvös halála után következett újabb kísérletezések idején egymást érő új meg új követeléseknek, ha még oly önfeláldozó fáradságába került is, valahogy megfelelhessen. Egynek azonban, a tanári képesítést illető követeléseknek, anyagi eszközök híján, legjobb szándéka mellett sem állt módjában megfelelni.

A középiskolai törvény végrehajtása után e szerint, minthogy a rend nem adhatott megfelelő számban képesített tanárokat, a gimnáziumot az a veszély fenyegette, hogy nyilvánossági jogát előbb-utóbb elveszti. Pedig a tanulók száma épen ez időtájt annyira megnövekedett, hogy például már 1888—89-ben az I., a következőben pedig már a II. osztály mellé is párhuzamos osztályt kellett állítani s a szülők részéről egyre hangosabban nyilvánult az az óhaj, hogy a gimnáziumot a legelső két osztálylyal minden áron ki kell egészíteni. Hanem erre a városi tanács nem még gondolni sem mert s a minisztérium ismételt sürgetésére csak annyit ígért meg, hogy a régóta kifogásolt épületben a szükséges átalakítást két év alatt 1891—92-re végrehajtsa, az osztálytermeket újra bútoroztatja, a könyv- és szertárakat rendszeresen gyarapítani fogja s a tanárkérdés végleges megoldásáról is gondoskodik.

Ekkor esett először komolyabb szó a képviselőtestületben arról, hogy a városnak a minisztériumtól a gimnázium államosítását kellene kérnie; a tanács azonban a polgárság nagy többségével együtt továbbra is a szentferenczrendiek kezében akarta hagyni a gimnáziumot. 1890-ben új szerződésre lépett hát a szentferenczrenddel, mely szerint a város a rendes tanárok után 500 s a helyettesek után 450 forintot fizet, a rend pedig kötelezi magát, hogy tanárjelöltjei

közül, a mennyit lehet, egyetemre fog küldeni s a meglevő három rendes tanárhoz, ha a minisztérium megfelelő haladékat ad neki, évről-évre ad egy okleveles tanárt a gimnáziumnak.

Sem a város, sem a szent ferenczrend nem tudta teljesíteni a követelést. Az épületet, alkalmas terület híján, nem lehetett kibővíteni, sem átalakítani úgy, hogy a gimnázium céljának pedagógiai és egészségügyi tekintetben csak távolról is megfelelhetett volna s így az új felszerelés meg a könyv- és szertárak kívánt gyarapítása is elmaradt; a szent ferenczrendnek pedig, mert a kért haladékat nem kapta meg, minden jóakarata mellett sem állt módjában, hogy rövid pár év alatt annyi okleveles tanárt képeztesse, amennyire a gimnáziumnak a törvény értelmében szüksége lett volna. A főigazgató jelentésére 1893 február 15-én még egy figyelmeztetést kapott hát a város a minisztériumtól, hogy, ha gimnáziumát nem akarja elveszíteni, emeljen a legrövidebb idő alatt alkalmas épületet s télen is használható tornaacsarnokot, gondoskodjék kellő felszerelésről és intézkedjék, hogy a gimnáziumnak az igazgatón kívül legalább hét rendes tanára legyen.

Most már egész tisztán állt a tanács előtt, hogy a városnak az új építkezés elől egyáltalán nem lehet többé kitérnie s egyben a tanárkérdést is végleg meg kell oldania; de tisztán állt előtte az is, hogy a város, melynek a minisztériummal népiskolái miatt is tömérdek baja volt, a gimnázium ügyeinek rendezésével járó költségeket egymaga meg nem bírja. A képviselőtestület is ebben a nézetben volt s azért a június 11-iki közgyűlésen, minthogy a megyei tanfelügyelő kecses-tető ígéreteire a népiskoláknak ügyis állami kezelésbe vételét kérte már, a gimnáziumra nézve is az államosítás kérelmezését javasolta, de úgy, hogy a minisztérium, ha már minden áron új épületet követel, legalább fejlessze ki főgimnáziummá s a tanítást továbbra is a szent ferenczrend kezében hagyja meg. Az államosítás kérdését, úgy hitte, ez úton is meg lehet valamiképpen oldania. Azt az ajánlatot tette hát a tartományi főnököknek, hogy, ha a rend a nyolcz osztályúvá fejlesztendő gimnázium vezetését végleg magára vállalja, ad a város a minisztérium i utasításoknak egészen megfelelő új épületet, teljes felszereléssel s biztosít neki, a mennyit hozzájárulás címén az állam kíván magának, évi tízezer forint segélyt. A tartományi főnök a rendi tanácsosokkal meghányta-vetette a jövő eshetőségeit s abban állapodott meg velök, hogy a megszabott összeg mellett nem fogadják el a képviselőtestület ajánlatát, mert jöhet idő, mikor a rendnek, ha megfelelő számban nem adhat a gimnáziumnak a maga kebeléből okleveles tanárokat, az államiakéval egyenlő fizetésre világiakat kellene fogadnia, a mire, alamizsnából élván, nem lehet magát köteleznie.

A szent ferenczrend s határozata, bár csak rövid időre, újabb válság elé állította a gimnáziumot. Városszerre nagyon nyomott volt e szerint a hangulat, s a megyei tanfelügyelő, a ki, hogy a város összes iskoláit a maga hatáskörébe vonja, kezdettől fogva abban fáradozott, hogy a tanügyi kormány, a népiskolák átvétele után, a válsággal küzdő gimnázium helyébe kereskedelmi iskolával egybekapcsolt polgári iskolát állítson, ezt a nyomott hangulatot kedvezőnek vélte arra, hogy a közönségben a polgári iskolánál sokszorta költségesebb főgimnáziumhoz való ragaszkodását meggyöngítse. Terjedelmes beadványában tehát, épen mikor a közönség az összes iskolák ügyének végleges rendezéséhez szükséges 300,000 forintos kölcsön hírére egész meg volt rémülve, kész tervvel állt a képviselőtestület elé és minden követ megmozdított, hogy szándékának foganatosítására a képviselőtestület aggódó tagjait megnyerje. Sokat a maga pártjára hódított is, a többség azonban semmiféle kecses-tetői segélyt nem volt a polgári iskolának megnyerhető s hogy a város ösrégi gimnáziumának fennmaradását biztosítsa, hosszas alkudozások után bár, elfogadta a minisztériumtól eléje szabott föltételeket, melyek szerint a városnak köteleznie kellett magát, hogy a Széchenyi-liget 4482 méternégyzet területét átengedi az új gimnázium céljára, rajta a jóváhagyandó tervnek megfelelő épületet emel, azt bebútoroztatja és állandóan jó karban tartja, a felszereléshez, a meglevő tanszerek értékének betudásával, tízezer forintot ad, az épület és tartozékai után járó közbiztosági terheket viseli és a gimnázium fenntartásához, a tandíj átengedése mellett, évi tízezer forinttal járul. 1898. május 29-én kötötte meg a tankerületi kir. főigazgató, mint a királyi kincstár képviselője, a szerződést a tankerület s a miniszter július 3-án hagyta jóvá. Az utolsó szentferenczrendi igazgató, *Pintér* Kornél, az első állami igazgatónak, *Szölgyény* Ferencznek, augusztus 13-án adta át hivatalát s

ezzel a gyöngyösi gimnáziumnak városi jellege és benne a szentferenczrendiek vezető szerepe végleg megszűnt. Hatan, miniszteri kinevezéssel, a most már állami főgimnáziumban is megmaradtak tanárokkul; a nagy áldozat fejtében, a szent ferenczrend iránt való hálájából, ezt az egyet sikerült részökre szerződésileg kikötönnie a képviselőtestületnek.

Első évét, az 1898—9-ikét, két osztálylyal, még a régi épületben húzta ki az állami főgimnázium; a másodikát azonban, a mikor nyolczosztályúvá lett, már az újbán kezdheté meg. Szőlgyémy Ferencz nyolcz évi igazgatása alatt valóra váltotta a város közönségének hozzáfűzött reményét: nagycsú lendített a város kultúráján. De nagy volt az áldozat is, melyet a város közönségétől megkívánt. Csak maga az épület, a telek értékét hozzászámítva, közel másfél százszáz forintba került, melynek tölesztése az államosított népiskolák épületeire fölvetett kölcsönévről és a királyi kincstár részére a fenntartáshoz hozzájárulás czimén kikötött 24.700 forintnyi összeggel együtt évi 51.000 forint terhet rótt a város lakosságára. A minisztérium maga is belátta később, hogy sokkal nagyobb ez az áldozat, mint hogy a szegény város ésszeroskadás nélkül sokáig megvárja; azért a szerződésekben a kincstár részére kikötött évi összeget, a város országgyűlési képviselőjének, Török Kálmán préposti-plebánosnak, közbenjárásáia 1909. január 1-jétől 28.400 koronával leszállította.

* * *

Az egri reáliskola éppen húsz esztendő. A gimnázium tanulóinak száma 1865/6—1867/8-ban meghaladta a hatszázat. Ekkor került először szóba, hogy Egernek egy másik középiskolára is szüksége volna. A közvélemény, főleg az iparos-osztály érdekében, a reáliskola felé hajlott, azért az a küldöttség, mely 1888 április 22-én Léway Sándor nagyrépost vezetése alatt a vasút ügyében a közlekedésügyi miniszternél járt, tapogatózás végett a közoktatásügyi minisztériumban is megfordult. Eötvös szívesen hallotta a küldöttség óhajtatását s ígéretet is tett, hogy a reáliskolát, ha a város „legalább alkalmas épületről” gondoskodik, fel fogja állítani. Csak épület kellett volna hát akkor, hogy Egernek második középiskolája is legyen; de közbejött a „közös iskolák” kérdése s felemészttette azt az állandó jövedelmet, melylyel az Eötvöstől kívánt épületre netalán szükséges kölcsönt némi segítség mellett hamarosan le lehetett volna törleszteni. A segély pedig egész közel volt, mert Bartakovics érsek arra az esetre, ha a város a felekezeten népiskolákról lemond, 40.000 forintot tartott készen e célra. De a képviselőtestület elutasította magától a reáliskolát, hogy két évtized múlva sokkal szigorúbb időben és súlyosabb feltételek alatt legyen kénytelen megszerezni.

Legközelebb 1875-ben, Trefort miniszter egri látogatásakor, került megint elő a reáliskola ügye, de ekkor a felső nép- meg a polgári iskola kíséretében. Trefort a gimnáziumban, mikor Szvorényi igazgató kifejtette előtte, hogy a zirczi apát mért nem kötelezhető arra, hogy a rend költségében párhuzamos osztályokat állítson, úgy nyilatkozott, hogy az alsó osztályok túlságos népessége akkor is megesőkken, ha a város, a mi az 1868. XXXVIII. t.-cz. értelmében különben is kötelessége, felső nép-, vagy polgári iskolát állít magának a következő év elején rendeletet is küldött le ez ügyben a város közönségéhez. A képviselőtestület márczius 16-iki üléséből megbízott erre egy tizennyolcz tagú küldöttséget, hogy a rendelet végrehajtásának módjáról negyvenöt nap alatt kimejtő jelentést tegyen. A képviselőtestület május 7-iki ülésében „az egyes lakosoktól eddig díjtalanul használt pálinkamérési jog haszonbérbe adásából befolyandó összeget” szavazta meg a reáliskola költségeire. Csakhogy ez a kijelölt alap sokkal kisebb volt, minthogy egy reáliskola felállításának megkezdésére elégségesnek ígérkezett volna. Így azután, minthogy a képviselőtestület azt a tanácsot, hogy „mondjon le a felekezeten népiskolákról s az így felszabadult alapok jövedelmét is a reáliskolára fordítsa”, nem volt hajlandó megfogadni, a reáliskola kérdése másfél évtizedre megint eldöntetlen maradt.

Csak azután, hogy *Ilóman* Ottó került a budapestvidéki tankerület élére, elevenedett föl megint a reáliskola kérdése, de most már úgy, hogy nem lehetett többé elaludnia. Mikor hivatalát 1885-ben elfoglalta, a minisztériumban nyert tájékozódása alapján még abban a hitben volt, hogy a cisztercita-rendnek valami úton-módon sikerül talán hamarosan kibővítenie a gimnáziumot úgy, hogy párhuzamos osztályokat is állíthat s ezzel az alsó osztályokba való felvétel körül

Az egri reáliskola.

évenként ismétlődő nehézségek magoktól megszűnnek; ezért adatta ki Trefort miniszterrel az 1886 június 5-iki rendeletet, hogy, „míg a szükséges párhuzamos osztályok fel lesznek állíthatók, a középiskolai törvény 17. §-a alapján az I. osztályba 80 s a másodikba 70 tanuló vétessék fel.” Csakhogy a gimnázium kibővítését a eziszterezita-rend budapesti hittudományi és tanárképző intézetének szervezése miatt (1887—8) bizonytalan időre el kellett halasztani, párhuzamos osztályok állításáról tehát egyelőre most már szó sem lehetett. Hónan jelentéseire most kezdte azután sürgetni megint a várost a miniszter, de nem reál-, hanem, mint 1876-ban, polgári iskola szervezésére.

Epen ekkor érkezett Egerbe az új kir. tanfelügyelő, Halász Ferencz. Államossító hajlamának az itt talált helyzet is megfelelt s hivatalos működését úgyszólván azon kezdte, hogy egy középkereskedelmi iskolával egybekapcsolt polgári iskola szervezésére, rövidesen a miniszteri rendelet leérkezése után, javaslatot nyújtott be a képviselőtestülethez. Keesgetető ígéretére, hogy a város a kormány jóvoltából szinte ingyen juthat a közönségnek szép anyagi hasznát is hajtó polgári iskolához, mert csupán megfelelő berendezésű épületet kell hozzá adnia, a képviselőtestület 1888 május 13-án elfogadta a javaslatot. A szükséges költséget azonban közadakozás útján akarta összehozni, de ez a terv sikertelen maradt. A képviselőtestület tehát a következő év elején, mikor a minisztérium sürgetésére megint eléje került a kérdés, előbbi határozatát a közönség hangulatához módosítván, állami segélyvel felállítandó alreáliskola kérésére utasította a tanácsot. Fogantatja, mint előre is lehetett látni, nem lett a kérésnek. A minisztérium a megyei tanfelügyelő jelentéseinek kapasan kétszer is leírt, hogy az alreáliskolára kért segélyt, mert nincsen rá fedezete, nem adhatja meg; míg végre, arra a jelentésre, melyet Hóman főigazgató Szvorényitól nyert tájékozódása alapján a hivatalos látogatásáról felvett jegyzőkönyvvel együtt 1890 január hóban felterjesztett, a minisztérium maga is belátta, hogy a várost, melynek adóalapja a filloxera-vész miatt nagyon megcsökkent, nem lehet rászorítania, hogy akármelyik fajta iskolát is egészen a maga erejéből állítsa fel s február 3-iki rendeletében arról értesítette a város közönségét, hogy akár polgári, akár alreáliskolát akar, mihely fedezetet nyer rá a törvényhozástól, állami segélyben fogja részesíteni, csak biztosítson az új iskolának megfelelő épületet, gondoskodjék berendezéséről s állandó hozzájárulás czímén ajánljon meg bizonyos összeget.

Épülete volt e célra a városnak, Pyrker érsek ajándékából, az eddig kaszárnnyául szolgált jezsuita-gimnázium s most, hogy a vármegyei kaszárnya felépült, épen felszabadulóban; a képviselőtestület tehát, mivel a kérdés elől, úgy látta, nem volna tanácsos tovább is kitérnie, ezt az épületet ajánlotta fel, évi 2000 forinttal. Csáky miniszter április 10-iki rendeletében elfogadta a felajánlott épületet s megígérte, hogy az állami alreáliskolát 1891 $\frac{1}{2}$ -től kezdve fokozatosan felállítja, ha a város a felajánlott épület átalakításán és berendezésén kívül az intézet fenntartásához évenként 3000 forintot fizet s egyúttal, hogy minden további alkudozásnak elejét vegye, határozottan kijelentette, hogy föltételeiből semmit sem engedhet. A város anyagi helyzetéhez képest igen szigorúak voltak e föltételek, kénytelenségből elfogadta a képviselőtestület mégis és csupán annyit kért a minisztertől, hogy az első osztály már 1890—1-re meg legyen nyitható. Július 14-iki rendeletében teljesíthetőnek nyilvánította a miniszter a kérelmet, ha a polgármester az osztály berendezésére vonatkozó tervet, valamint az igazgatással és a tanítással ideiglen megbízandók minősítését sürgősen felterjeszti és, minthogy az alreáliskola, mi a törvényhozás a rávaló költséget meg nem szavazza, csak községi jellegű lehet, az osztály összes költségeit a város fedezi. Most már sokfelé visszatetszést szült volna a kérelem visszavétele; a tanács tehát, a képviselőtestület utasítására, haladéktalanul megkezdte az előkészületet s igazgatóul, a tanfelügyelő ajánlatára, *Orlovsky* István beregszászi polgári iskolai tanítót, a kinek különben középiskolai képesítése volt, terjesztette fel kinevezés végett. Csáknak, minthogy az igazgató kinevezését, míg az intézetet a város kezeli, hatáskörén kívül állónak tekintette, nem volt kifogása az ellen, ha a város az igazgatással *Orlovsky*-t bízza meg s augusztus 21-iki megválasztását szeptember 1-én jóváhagyta; így azután az egyelőre községi jellegű alreáliskola első osztálya a belvárosi községi népiskola egyik termében 1900 szeptember 4-ikén 65 tanulóval csakugyan meg is nyílt. Hanem *Orlovsky*-ra ez a megnyitó év igen nagy sulyal nehezedett. A várostól, mivel a minisztérium a latin és a görög nyelvből képe-

sített Türk Frigyes megválasztását nem hagyta jóvá, csak két óraadó tanítót tudott kapni, a rajz- és a szépírást, meg a tornázás tanítására; azt a hat hetet kivéve tehát, míg Türk az intézetnél volt, az igazgatói meg az osztályfőnöki teendők végzése mellett öt tárgyat egészen az év végéig egymagának kellett taníttatnia, mert azután meg, hogy az intézetet 1891 január 1-jével az állam a maga kezelésébe vette át, a minisztériumtól nem kapott segítséget.

A következő tanévre *Bergmann* Ágost zombori főgimnáziumi és *Kemény* Ferencz brassói főreáliskolai tanárt rendelte melléje a minisztérium, az igazgatást az utóbbira bízva. A négy hitoktatóval és az egy óraadó rajztanítóval együtt nyolcz tagból álló tanári testület a két osztályú állami alreáliskola új tanévét 96 tanulóval meg a községi népiskolában kezdte meg, de két hónappal utóbb már át-költözködhettek állandó helyére, a kaszárnya-épületbe, melyet a város a szükség-hez képest rendbe hozott. A szerződésben magára vállalta a minisztérium, hogy az 1891 január 1-étől tárczája terhére átvett alreáliskolát fokozatosan négy-osztályúvá fejleszti, a személyn kiadásokat és a tanszerek költségeit fedezi, de úgy, hogy az összes felvételi és tandíjak 1891 január 1-étől az állampénztárt illetik; a város ezzel szemben kötelezte magát, hogy a gimnázium-kaszárnya épületét a királyi kinestárnak örök használatra átengedi, a minisztériumtól előlegesen átvizsgált és jóváhagyott tervek és jegyzékek szerint a maga költségén átalakítja és a szükséges bútortázzal teljesen ellátja, valamint a jövőben szükségeseeknek mutatkozó átalakítások és bútorszerzések költségeit is viseli, az épületet jó karban tartja s belsejéhez tisztogatására évenként 100 forintot ad, a szükségesekeül felsorolt tizenkét helyi-ségen és a mellékhelyiségeken kívül pedig téli tornateremről meg hozzá fedett színnel ellátott 1000 m²-nyi tornaterről gondoskodik s a fenntartás költségéhez évenként minden osztály után 750 forintot fizet.

A negyedik évben 175-re emelkedett a tanulók száma s az első osztály-nak, melyre 78-an jelentkeztek, kettéválasztását is megengedte a minisztérium.

A képviselőtestület a szeptember 17-iki közgyűlésen elhatározta, hogy kérni fogja a minisztériumtól az intézetnek főreáliskolává való fejlesztését s a tanács, hogy a kérelem előterjesztésére kijelölt küldöttség Csáky miniszter hajlandóságát könnyebben megnyerje, az összes pénzbeli tartozást, akárminő nehezére esett is, mindjárt a képviselőtestület határozata után kifizette. Nem is tért ki Csáky a képviselőtestület kérése elől; hanem azok a föltételek, melyekhez Hóman főigazgató a minisztériumtól kapott utasítás szerint a január 20-iki bizott-sági értekezleten a főreáliskola felállítását kötötte, igen terhesek voltak; a város-nak t. i. köteleznie kellett volna magát, hogy a Korona-szálló kiegészítendő tel-kén, a minisztériumtól jóváhagyott terv szerint, a modern pedagógia és köz-egészségügy minden követelményének megfelelő épületet emel, két szolga- és egy igazgatói lakással, téli tornaacsarnokkal, nyári tornával és játszótérrel, a tan-és a segédtermeket, valamint a szertárakat is bebútoroztatja és az intézet fenntartásához évenként 10.000 forinttal járul.

A küldöttség, mely a képviselőtestület nevében a főigazgatóval értekezett, abban a reményben, hogy a miniszter hozzájárulásképp 6000 forinttal is meg fog talán elégedni, az igazgatói lakásért pedig a megszabott 300 forintot a város kapja meg, a maga részéről egyhangúlag elfogadta a föltételeket s ily értelmű javaslatot nyújtott is be a tanácshoz; a január 30-iki közgyűlés azonban a máris 78⁰0-os adópótlék mellett nem találta elfogadhatónak a küldöttség javaslatát s azt az utasítást adta a tanácsnak, hogy forduljon újra a minisztériumhoz, még pedig azzal a kéréssel, hogy vegye tekintetbe a város rendkívül nyomasztó hely-zetét s ő fedezze az úgyis „állami főreáliskola” fenntartásának és az új épület eme-lésének költségeit.

Azon a bizottsági ülésen, melyet a május 10-iki közgyűlés a minisztérium felelete kapasan újabb javaslatlételre utasított, a küldöttségi tagok jobban meggondolták a dolgot s előbbi javaslatukat olyképp módosították, hogy ajánljon meg a város a meglévő reáliskolai épület kibővítésére és kiegészítéséül, a szomszéd Csáky-telek megvételére 40.000 forintnyi összeget, megfelelő bebútorozást és a teljes főreáliskola fenntartásához évi 6000 forintot, de csak úgy, hogy az építkezés esetleges költség-többletét a téli tornaacsarnok építésének költségével együtt az állam fedezi. Ebben a módosított alakjában el is fogadta azután a képviselőtestület a javaslatot s bár a minisztérium kezdetben hallani sem akart róla, sőt még nyolcz hónap múlva is csak az esetben volt hajlandó az intézet

kifejlesztését s egyben a tornaesernők felépítését is magára vállalni, ha a város alkalmas helyet s az építkezések költségeinek fedezésére 143.000 forintot ad, a fenntartáshoz pedig évenként 6000 forinttal járul: mégis ez a javaslat lett alapja annak az újabb alkudozásnak, mely a főreáliskola sorsát 1896—7-ben, a városra nézve az előbbi javaslatbelinél kedvezőbb módon, eldöntötte.

Azonban addig is, míg a minisztérium, mint remélni lehetett, engedni fog merevségéből, a képviselőtestület augusztus hóban megbízta a tanácsot, hogy az V. osztály ellátásának költségeire nézve egyezkedjék Bergmann Agosttal, az eltávozóban levő igazgató helyettesével s megnyithatása végett forduljon majd a minisztériumhoz. Augusztus 17-én adta át a polgármester Eötvös miniszternek a képviselőtestület kérvényét s 21-én már megvolt az engedély, hogy a kért osztály, mint városi jellegű, a meglevő tanerőkkel megnyitható. Meg is nyílt, 16 tanulóval, minden akadály nélkül, mert hogy az I. osztályt, melybe ezúttal csak 54 nyilvános tanuló iratkozott be, nem kellett ketté választani, az előző évi tanári testület, az igazgatói teendők végzésével megbízott Bergmann vezetése alatt, a város költségén el tudta látni.

Sokkal súlyosabb volt azonban a városra is, meg az intézet is, a következő tanév, az 1895—6-iki, mikor a VI. osztály is megnyílt s az I. mellé, mint két évvel előbb, párhuzamos osztályt kellett állítani. A párhuzamos osztály magában véve nem okozott volna gondot a tanácsnak, mert helye, berendezve, készen állt az épületben, ellátása pedig egészen a tanügyi kormányt terhelte, de miatta a hely nélkül maradt V-ik és a felállítandó VI. osztály számára nemcsak új helyiségek berendezéséről, hanem megfelelő tanerőkről is a tanácsnak kellett gondoskodnia. Ez sem volt éppen könnyű dolog a tanácsra nézve, mert nem készült rá előre; de sokkal nehezebb volt ennél a két osztályt tanerőkkel ellátni. Bergmann, ez a kiváló munkaerő, a ki az intézet továbbfejlesztésének megindításánál mindenben kezére járt s az igazgatás mellett heti 17 órában tanított, július 31-ikétől, mikor „a szolgálat érdekében“ a temesvári főreáliskolához helyeztetett át, már csak mint helyettes igazgató volt az intézetnél. A tanács megtett ugyan mindent, hogy a főigazgató utasítása szerint, legalább egy alkalmas tanárt szerezhesen, de nem bírt szerezni, s még azután is, mikor az I. osztályt, melyre Bergmann 98 tanulótt vett fel, a minisztérium ketté választotta és két kiegészítő tanárt küldött, csak egy alapvizsgás tanárjelöltet tudott nagynehezen beállítani. Így sikerült azután Bergmannnak mégis oly tantárgybeosztást készítenie, hogy a hét osztály óráit kilenez tanár valahogy betölthette.

De az igazi bajok még csak ez után következtek. Ormay Sándor, a beregszászi reáliskolából érkezett igazgató, ki október 11-én vette át Bergmanntól az intézet vezetését, mint minden ízeben egész az aprólékoságig pontos tisztviselő, szigorúan megkívánta, hogy a ki mit magára vállalt, lelkiismeretes pontossággal el is végezze. Maga járt ebben elől példával. Szigorú örökdedése miatt hamar összeütközésbe került a tanári testületnek főleg egyik idősb tagjával. Ez fegyelmi vizsgálatot vont maga után, mely azzal végződött, hogy a minisztérium február 6-iki rendeletére mindketten távoztak az intézettől s az igazgatót az intézet egyik tanára, Groszhauer József vette át. A távozottak helyett hamarjában csupán egy próbaéves tanárt tudott küldeni a minisztérium; a tanári testület tehát megint csak kilenez tagból állott.

Tanerők dolgában ezentúl nem akadt meg többé így az intézet, mert az új (1896—7) tanévtől kezdve, mikor egészen állami volt már, ellátásáról a minisztérium gondoskodott. Belső bajait is kiheverte lassanként a békés természetű Groszhauer igazgatása alatt, kit a személyes egyenetlenségek elcsinítására való törekvésében Hóman főigazgató, meg utódja, Franesics Norbert is, hathatósan támogatott. De a városi tanács gondjain is nagyot könnyített az új tanév. A minisztérium ugyanis 1896-ban lemondott 143.000 forintos követeléséről s az intézet kifejlesztését végleg biztosító pótszerződés alapján elfogadta a képviselőtestület 1894 május 10-iki ajánlatát; sőt a helyben sem válogatott többé; felhasználhatónak találta a meglevő épületet, kibővítésére pedig alkalmasnak vélte s 1897 elején 25.000 forinton meg is vette a mögötte levő telket, mely a rajta álló emeletes házzal együtt, mint hozzá tartozó, hajdan a jesuitáké, most pedig a Hevesyegyei Takarékpénztáré volt. Ennek az épületnek földszintjén, melyet a város ekkor két esztendőre bérből birt, nyílt meg 1896—7-ben a VII-ik és 1897—8-ban a VIII. osztály s épült fel tágas udvara éjszaki

résznél 1898—9-ben az új kétemeletes szárny, a minisztérium műépítésének, Baumgartnernek terve szerint, díszes homlokzati részénél, mely az intézethez tartozott földszintes ház helyén áll, a régi épülethez simulva. A vett telek nyugati része, az új szárnytól a Csiky Sándor-utczáig, a torna-csarnok helye lett, a Csiky Sándor-utczára néző régi ház pedig, megfelelő átalakítás után, az igazgató és a szolgák lakása.

Az 1899—1900-iki tanév, szeptember 28-án, már az új épületben nyílt meg, mely az összes osztályokon kívül még a két rajzteremnek és a természetrajzi meg a természettanírtáknak is elég helyet adott. A felszabadult régi épületben nagy kényelemmel be lehetett aztán rendezni földszint a tanári termet s a tanári meg az ifjúsági könyvtárt, az első emeleten az igazgatói hivatalt, a fogadótermet, a rajzszertárt és egy segéd-tantermet, a másodikon pedig a kémiai szertárt, meg a hozzá szükséges helyiségeket. A bútorzat kiegészítésének 9000 s az 1900—1-iki utólagos javítások mintegy 5000 koronányi költségét is az állam fedezte; a város terhe a pótszerződés szerint a telek és az épület kibővítésére kikötött 80,000 koronán kívül csupán az intézet fentartásához való hozzájárulás ezímen évenként fizetendő 12.000 s a belső tisztogatásra még az 1892-iki szerződésben megállapított évi 200 korona, meg az összes épületek jó karban tartásának kötelezettsége maradt. Csak most tűnt ki azután egész világosan, hogy 1894-ben kik szolgálták igazán a város közönségének érdekét. A város a 80.000 koronát csak az építkezés befejezte után, mikor az államkincstár pörrel is fenyegette már, s akkor is csak úgy tudta megfizetni, hogy jóvedelmező regale-kötvényeinek egy részét feladta; az évenként fizetendő 12.200 koronát illetőleg pedig, mert mulasztáttal kötelezettségei folyvást szaporodtak, a közel 100%-os községi adópótlék mellett is szinte évtől-évre halasztásért volt kénytelen folyamodni. Ez bírta rá 1908-ban Apponyi Albert gróf minisztert, hogy ez összegből a törvényhozással az utóbbi évekből tandíjnak körülbelül megfelelő részt, 8200 koronát, elengedtesen.

Groszhauer igazgató azután, hogy az intézetet az új épületben végleg berendezte, nem sokáig élvezhette buzgó fáradozásának gyümölcsét; 1903 augusztus 24-én, negyvenhat éves korában váratlanul elhalt. Utódjául a minisztérium, szerencsés választással, a tanári testület egyik tagját, Vigh Bélát szemezte ki s két évre rá, 1905 október 25-én, a királylyal véglegesen kinevezette, miután hivattottnak találta arra, hogy a fiatal intézet óhajtott fejlődését minden irányban biztosítsa.

* * *

Az angolkisasszonyok egri leánynevelő-intézetében, melyet *Bartakovics* érsek 1852-ben alapított, a hatosztályú elemi iskola meg a tanítónőképző-intézet mellé 1888—9-ben *Toldy* Izabella, a nagynevű Toldy Ferenc leánya, magánjellegű felsőbb leányiskolát szervezett, az épület szűk volta miatt most még osztályok összevonásával; két év múlva azonban, mindjárt azután, hogy a keleti szárnyat *Zsendovics* József kanonok, az egyházmegye tanfelügyelője s az intézet igazgatója, 16.000 forinton felépíttette, már lépéseket tett *Samassa* érseknél, hogy a nyilvánossági jog megszerzése végett az állami felsőbb leányiskoláknak megfelelőleg rendezhesse be. Az internátusnak, melyet elődje, a finom műveltségű Bydeskuty Amália, rövid idő alatt messze vidéken ismertté és keresettté tett, jó nevét akarta ezzel gyarapítani; *Samassa* érsek készséggel támogatta tehát lelkes szándékának végrehajtásában, s a tanügyi kormány a felszerelésnek és a tanítónők képzettségének megvizsgálása végett 1893 február havában leküldött *Suppán* miniszteri biztos jelentésére meg is adta a fiatal intézetnek a nyilvánossági jogot, most ugyan még csak ideiglenesen, a következő három esztendőre, de azaz az ígérettel, hogy a három esztendő elteltével végleg biztosítja azt neki. *Toldy* Izabella, a kinek *Zsendovics* utódja, *Katinszky* Gyula kanonok is, mindenütt kezére járt, akkorra minden irányban annyira kifejlesztette már az intézetet, hogy a tanügyi kormány az ideiglenesen adott nyilvánossági jogot 1896 márczius 26-iki rendeletével mindjárt a miniszteri biztos, *Gerevics* Emil kassai főreáliskolai igazgató, jelentése után, véglegesítette, a következő évben pedig magát *Toldy* Izabellát, egybeként mellett épen a felsőbb leányiskola szervezése és kifejlesztése körül szerzett érdemeiért, a királynak a koronás arany érdemkeresztel való kitüntetésre ajánlotta.

1898—9-ig csak bennlakó növendékek lehettek a felsőbb leányiskola tanulói, a kinek száma a négy osztályban állandóan ötven körül volt; a bejárók az elemi

Az érsek és áll. felsőbb leányiskola.

osztályok után a négyosztályú polgári iskolát, vagy, ezen felül, a tanítónőképzőt látogathatták, a hova azonban, minthogy csupán egy felmenő osztályból állt, rendes úton csak minden ötödik évben lehetett bejutniuk. Ennek az intézetnek kifejlesztésére lett volna hát mindenképp szükség, hogy a kik a tanítónői pályára szánták magokat, a polgári iskola elvégzése után, ha a tanítónőképző I. osztálya nem épen akkor nyílt meg, ne legyenek kénytelenek szándékukról lemondani, vagy az I. osztály megnyitására esetleg három évig is várni. Magának az internátusnak érdeke is inkább ezt kívánta, mint a felsőbb leányiskolának továbbfejlesztését, csupán azért, hogy a polgári iskola túlságos népességének — 293 volt ekkor benne a tanulók száma — apasztása végett a bejáró növendékek előtt is megnyíljenek azoknak, kik a tanítónőképzőbe igyekeztek, legyen hol az I. osztály megnyíltat bevérténiük.

A kormány az állami felsőbb leányiskola felállításához nem kívánt a várostól mást, mint puszta épületet, azt is illő bérért és csak ideiglenesen, míg számára megfelelő palotát nem emeltet. Csakhogy az az épület, a Fazola-ház, melyet a képviselőtestület, mint városi tulajdont, felajánlhatott, nem volt iskolának való, a Tavasy-bérházat pedig, melyet az állami felsőbb leányiskolák miniszteri biztosa, Berecz Antal, ideiglenes helyviségül alkalmasnak talált, megfelelő átalakítás után csak 1899 őszén lehetett elfoglalni s így a tárgyalások miatt máris egy év óta húzódó dolog még egy évi halasztást szenvedett volna; a kormány tehát egy évvel előbb, 1898 október 20-án, megnyitatta nekik a törzskaszinó mellett, a Kohn-házban, még pedig, hogy mentül hamarabb teljessé legyen, mindjárt két osztálylyal, igazgatását és kifejlesztését Révy Ferenczre, a budapesti állami felsőbb leányiskola egyik legkiválóbb tanárára bízván, a ki a rajta kívül négy rendes tanítónőből álló tanítótestületet, hogy a legfontosabb tárgyak mindjárt kezdetben középsikolai képzettséggel bíró tanerők kezébe jussanak, az állami főreáliskola tanári testületéből három bejáró rendes tanárral egészítette ki.

Révy nagy körületekintéssel látott utána alapvető munkájának: a Tavasy-házat, a mint felszabadult, az átalakítás végrehajtása után, minden lehető kényelemmel berendezte, folyosóit fűthetőkké, udvarát, kertjét üdülésre, játékra alkalmassá tette s még arra is gondolt, hogy a kertben, mely az Eger-folyóig terjed, annak idején, a mire más intézet nem is gondolhatott, koresolyapályát fog a növendékek részére alakítani. Tetemes költség kellett az ilyféle berendezéshez; de volt gondja rá, hogy a tanügyi kormánytól mindenre, a mit iskolája érdekében jónak lát, szabad kezet nyerjen s volt gondja arra is, hogy a mit tett vagy még csak tenni szándékozott, arról mindazok, a kiket az intézet jövőjének biztosítása végett megnyerni szükségesnek velt, közvetlenül vagy közvetve, idején tudomást vegyenek.

A második évben csak egy osztálylyal, a harmadikkal, felelt tovább az állami felsőbb leányiskola s 65 tanulóival, kik között mindössze 18 volt keresztény, október hóban költözött át a Tavasy-házba; a következő (1900—1) tanévre azonban, hogy az angol-kisasszonyoknak akkorra már teljes hatáskörűlvá lett felsőbb leányiskoláját mennél hamarabb utolérje, megint két osztály megnyitására adott engedélyt a minisztérium. Samassa érsek t. i., mikor az angolkisasszonyok négyosztályú felsőbb leányiskoláját a bejáró növendékek részére is, valláskülönbség nélkül, megnyitatta, egyben elsőrendűvé fejlesztését is elhatározta. A katolikus leánynevelés érdekében, melyet a kormánypártban összeverődött és erőre kapott ellenfél úton-útfélen becsürelt s megbénítására egyik leghathatóbb eszköznek épen az állami felsőbb leányiskolát szándékozott felhasználni, el kellett magát e lépésre szánnia, s hogy a kifejlesztés halasztást ne szenvedjen, a meglevő épület-egységhez. minthogy a továbbfejlesztésre már nagyon rászorult tanítónőképző-intézet helyiségeire is kellett gondolnia, a felsőbb leányiskola részére a kert hosszában, a főkapitálannal közösen, mindjárt a következő tanév folyamán 140,000 korona költséggel egy 60 m. hosszú kétemeletes szárnyat építtetett, melyet azután *Szmrecsányi* Lajos apát-kanonok 40,000 koronát meghaladó költségen előkelő ízléssel felszereltetett. Ezzel megvolt az 1887. évi tantervnek megfelelő berendezés, s csupán az ott megjelölt tantárgyak előadásához szükséges középsikolai tanerőkről kellett még gondoskodni, hogy a nyilvánossági jogot a felső két osztály is megnyerje; mert az V. osztály, mely 1899 szeptember elején az érsek belegyezésével megnyílt, minthogy benne a rendes tárgyakat polgári

iskolai oklevéllel író tanítónők adták elő, a másodrendű nyilvános felsőbb leányiskolához csak mint magánosztály csatlakozhatott. Az érsek úgy számított, hogy egyházmegyéje papnövendékei közül e észlra néhány középiskolai tanárt képezett s ezeket alkalmazza majd az V—VI. osztály rendes tárgyait tanítására; esakhogv ez, ha lehetségesnek látszott is, nagyon a jövő kérdése volt még; az intézet megkezdett továbbfejlesztése pedig nem tűrt semmiféle halogatást; azért *Lajda* Ödön zirczi apáthoz fordult, hogy hat évre, a mennyi idő alatt, úgy hitte, magának is lesznek középiskolai képzettséggel bíró papjai, engedje meg a főgimnázium tanárai közül az érseki felsőbb leányiskola két felső osztályában való tanítást annyinak, a mennyit ez osztályok nyilvánossági jogának biztosítására a terv megkíván. A zirczi apát, bár biztosra vette, hogy a tehertől, melyet a kérelem teljesítésével magára vesz, nem igen lehet a hat év eltelte után sem szabadulnia, a kath. leánynevelés ügyének előmozdítására szívesen meghozta a kért áldozatot. Az érseki felsőbb leányiskola 1900—1-ben, mikor VI. osztálya is megnyílt, ily módon mindenben megfelelt a terv követelményeinek s a tanügyi kormány Gerevich miniszteri biztos jelentése után elsőrendű nyilvános felsőbb leányiskolának még abban az évben elismerte.

Eddig még bizott Révy Ferenc, hogy a mit a tanügyi kormány kötelességül eléje szabott, az állami felsőbb leányiskola jövőjét biztosítani fogja. Nagyobb gondot és több fáradságot alig is fordított néz igazgató egy-egy intézetre, mint ő a magáéra, s alig tudta volna elérni az ő helyében más, hogy a minisztérium egy ily kiesziny intézetnek pusztán belső felszerelésére pár év alatt közel 20.000 s könyvtárára 5000 koronát áldozzon. Mert tanulóinak száma 1900—1-ben, mikor a IV. és az V. osztály megnyílt, mindössze 91 volt s 1901—2-ben, mikor teljes hatosztályúvá lett, csak 107-re emelkedett.

Révy Ferenc előtt világos volt, hogy a közönség ama részét, melynek, hogy intézete súlyban gyarapodjék, jóakarátára mulhatatlanul szüksége van, csak úgy lehet megnyernie, ha be tudja előtte bizonyítani, hogy az állami felsőbb leányiskola minden melléktekinet nélkül, kizárólag a nemzeti növevelés szolgálatára törekszik.

Belső fejlesztésére és növendékeinek még nagyobb kényelmére megtett mindent a negvedik (1901—2) évben is, hogy annak, a ki töle az igazgatói tisztet átveszi, mentül kisebb gondot hagyjon hátra, mert ő elkülvándorzott Egerből, hol tehetőségét és tudását úgy, mint szerette volna, nem értékesíthette. Epenékkor üresedett meg a budapesti állami felsőbb leányiskolában az igazgatói szék, lelkes fáradozását ezzel jutalmazta meg a minisztérium.

Öt évig (1902/3—1906/7) állt még fenn ez után az állami felsőbb leányiskola. Új igazgatója, *Gúta* József, volt beszterezbányai állami felsőbb leányiskolai tanár, a Révy Ferencénél nem kisebb buzgósággal látott hozzá, hogy miután külsőleg ki volt immár fejlesztve, a megkezdett irányban belsőleg fejlessze tovább s életrealóságát ezzel kétségbevonhatatlanná tegye. A tanító-testülettel együtt nem sajnált, nem is ösmert ebben semmi fáradságot és mint elődje, különös gondot fordított az iskolai ünnepekre, meg a kiállításokkal egybekötött évvégi nyilvános vizsgálatokra, hol a növendékek haladását a közönség előtt bemutathatta; sőt, hogy még jobban ráfordítsa intézetére a közönség figyelmét, igazgatóságának mindjárt második évében a gyakorlati oktatás egy új ágát kezdte meg benne, a legfelső osztály növendékeinek a háztartás és a főzés titkaiba való bevezetésére a testület egyik jeles gazdaszszony-tagjával, özv. Végess Sándorné rendes tanító-nővel, megnyitvatta a főző tanfolyamot; a mit pedig Révy Ferenc, 1901-ben a minisztérium engedélyével szervezett, a „kizárólag művelt hölgyközönség számára való női kézimunka és festészeti külön tanfolyamot” még szélesebb körűvé törekedett fejleszteni, hogy a város előkelő családjai közül az állami felsőbb leányiskolához ez úton is mennél többet hozzáfűzhessen. Mind hiába. Azokat a szülőket, kik az angolkisasszonyok nevelésmódját leányaikra nézve jobbnak vélték, nem lehetett az érseki felsőbb iskolától elhódítani, azokkal a családokkal pedig, melyek ő hozzá adták leánygyermeküket, nem lehetett intézetének a felsőbb leányiskolát megillető előkelőséget megadnia. S hozzá a tanulók száma is, a helyett hogy növekedett volna, inkább fogyott; 1902—3-ra még 113-an iratkoztak be, 1903—6-ra pedig, a tíz megántanulóval együtt, már csak 99-en. Ő is arra a meggyőződésre jutott hát, mint elődje, hogy az angolkisasszonyok felsőbb leányiskolája mellett nem lehet jövője az államnak.

A hivatalos látogatást 1906 április elején a beteg Berecz Antal helyett, mint kiküldöttnek, épen Révry Ferencz igazgatónak, az 1903-ban elhalt Gerevich Emil után a kath. felsőbb leányiskolák miniszteri biztosának kellett megtartania. Egy hónapra ezután, május 7-én, már kiadta a minisztérium a rendeletet: „hogy az egri állami felsőbb leányiskolát fokozatosan megszünteti s ugyanazon épületben állami polgári leányiskolát állít fel.“ Az állami felsőbb leányiskola az 1906—7. tanévre e szerint már az I. osztály híjával nyílt meg s ezzel az évvel végleg meg is szűnt, miután a minisztérium Samassa érsektől ígéretet vett, hogy a II—V. osztályt végzett növendékek az 1907—8. tanévre az angolkisasszonyok felsőbb leányiskolájának III—VI. osztályába minden akadály nélkül mindnyájan átléphetnek. Mindössze kilenczen léptek át; a többiek, a IV. osztályon túl, abban hagyták az iskolázást egynek kivételével, a ki tanítónőképző-intézetbe ment fel, a II—III. osztályt végzetek pedig az állami polgári leányiskola növendékei lettek, melynek az állami felsőbb leányiskolát végleg megszüntető miniszteri rendelet (1907 április 16) alapján, *Polereczky Irma* állami felsőbb leányiskolai rendes tanítónő igazgatója alatt, 1907—8-ra mind a négy osztálya megnyílt. Gúta József igazgató Aradra helyeztetett át, az ott felállítandó állami felsőbb leányiskola szervezésére.

Az angolkisasszonyok érseki felsőbb leányiskolájának elsőrendűvé fejlesztését s mindjárt utána ezt a legújabb tanterv szerint való átműködését Katinszky Gyula támogatása mellett, *Farkas Szidónia* hajtotta végre, a ki az 1899 április 11-én elhunyt Töldy Izabella örökébe fiatal kora mellett is teljes készséggel lépett s férfiaknál is ritka akaraterével és elődeiéhez hasonló nyájas előkelőségével a szülőket szintűgy, mint a növendékeket magához tudta bilincselni. Ő alatta ünnepelte a nevelőintézet 1903 november 1-én fennállásának felszázados évfordulóját s az osztatlan tisztelet és ragaszkodás ez ünnepen a város előkelő közönysége s legfőképp a közel és távol élő volt tanítványok, nagyrészt már anyák és nagyanyák részéről, az angolkisasszonyok iránt szinte tüntetőleg megnyilvánult.

Farkas Szidónia 1905—6 után súlyos betegsége miatt nem maradhatott az intézet élén. Az illetékes tényezők a polgári és az elemi iskola igazgatóját, *Beleznay Etelkát* szemelték ki helyére mint olyat, a kit elődjeinek összes jó tulajdonságait egyesítvén magában, az alkalmasak között legalkalmasabbnak vélték arra, hogy a nevelőintézetnek és összes iskoláinak, köztök az érseki felsőbb leányiskolának is, jó nevét öregbítse. *Beleznay Etelka* 1906 szeptember 22-én foglalta el hivatalát, mint intézeti főőrökrő; melléje a felsőbb leányiskola élére a bíbornok-érsek *Katinszky Gyula* után 1909-ben *Blassejovszky Ferencz* apátkanonokot, az egyházmegye új főtanfőlegelőjét állította.

Források: Historia Domus Agriensis Soc. Jesu ab anno Domini 1688. — Juhász Norbert: Az egri gimnázium, 1862. — Ratio atque institutio Soc. Jesu. — Acta Jesuitica. Országos levéltár. *Finácz Ernő* dr.: A magyarországi közoktatás története *Mária Terézia* korában. — Consignatio Epist. Offic. 1776-tól. — Az egri ciszt. konvent levéltára. — Az egri gimnázium értesítői 1777-től. A fogimnázium irattára. „Eger.“ 1860—1880. — *Bartakovics* Emlékkönyv. — *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. — *Horner István*, dr.: Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geológiai leírása, 1863. — *Sebők László*: Gyöngyös és vidéke története. — *Vágó Ferencz*: A gyöngyösi gimnázium története, 1896. — *Barni Mihály*: A jászberényi kath. gimnázium története, 1896. — *Iványi Ede* dr.: Aszolnok fogimnázium története, 189. — A gyöngyösi m. kir. áll. fogimnázium értesítői. — Az egri m. kir. áll. főreáliskola értesítői. — Eger város levéltára. — Az angolkisasszonyok egri intézetében levő érseki róm. kath. felsőbb leányiskola értesítői. — *Szöke Sándor*: Az angolkisasszonyok érseki felsőbb leányiskolájának története. — Az egri m. kir. áll. felsőbb leányiskola értesítői.

* * *

Jogakadémia.

A jogakadémia ama jogiskolából indult és fejlődött ki, melyet *Foglár György* egri kanonok, szerbiai vál. püspök s majd tatolczai javadalmas apát (szül. 1670, megh. 1754), alapított még 1740-ben, s az 1740—1 isk. évvel léptetett életbe. (Közönségesen jogliceumnak nevezik, mert a theológiával együtt az egri érseki liceumban van elhelyezve.) Ez időtájt még csak a nagyszombati egyetemen volt jogiskola, az egyetem jogi karának képében; az egri intézet tehát korrendileg második — önálló és formászerű — jogiskolája lett az országnak. 1733-ban ugyan a reformátusok kolozsvári kollégiumában is rendszeresítették a jogi oktatást, de Erdély akkor még külön ország volt. Egeri intézetével általában a hazai jogtudomány fellendítése, legközelebb azonban katolikus ügyvédek képezetése és szaporítása volt szándéka az alapítónak. Eredetileg a jogiskolát internátusnak

gondolta s a papnevelőintézetben volt elhelyezve, hol alsóbb iskolai tanulók számára már egy másik konviktus is fömállt s azt *Telekesy* István püspök (1699—1715) alapította. A szemináriumban teljes ellátással laktak a juristák is, tanárjokkal együtt, közös kormányzat alatt a kispapokkal és kisdíák-konviktorokkal, de elkülönítetten ezeiktől. Alapítványi hely 12 volt, tisztán nemes ifjak számára ; de fölvettek az internátusba nem nemes ifjakat is, kik azonban saját költségükre éltek ott, nem különben bejárókat is, kik esupán az előadásokat látogatták.

Intézetnek pártfogói gondozására az egri püspöki széket, káptalan s Heves, Külsőszolnok t. e. vármegyéket, főfelügyeletére s vezetésére a m. kir. Kúriát kérte fel az alapító püspök ; és hogy alkotásának teljes szilárdságot és állandóságot biztosítson, kieszközölte az 1741-iki országgyűlésen annak törvénybeiktatását is. Az 1741 : XLIV. t.-cz. foglalja magában az alapítás („Studium Juridicum“) megörökítését s jövőjének biztosítását. A jogiskola igazgatását éltefogytáig maga vitte az alapító püspök, folyton gondoskodva annak továbbfejlesztéséről és tökéletesítéséről. Fenntartási alapját mindvégig bőkezűen gyarapította. 1744—5-ben az eddigi egy jogtanár mellé másikat is alkalmazott. Rendszerezette juristái számára a matézis, majd a történelem tanítását is. U. öljára pedig még külön épületet is szerzett és rendezett be az iskola számára (az angol-kisasszonyok mai zárdája helyén) s odatelepitette azt át a szemináriumból (úgy látszik : 1754-ben, kevéssel halála előtt.) Az új berendezés azonban annyi költségzaporulatot okozott, hogy a fenntartási alap jövedelmeiből nem maradt alapítványi konviktorok tartására födözet, annak tartama alatt tehát tényleg csak saját költségükre vették fel az ifjakat az intézetbe, mely most már „Collegium Fogláriánium“ nevet kezdott viselni.

1754 augusztus 5-én alkotott végrendeletében is nagy szeretettel és liberalitással gondoskodott Foglár püspök az ő kollégiumáról, azt tévén jóformán összes tiszta hagyatékának s még függő várományainak is örökösévé. Holta után végrendelete királyi megerősítést is nyert s tulajdonképen ez az oklevél tekinthető és tekintendő a kollégium végleges alapítólevelének. Ebben különben csakis az új intézet finanszírozásáról intézkedik, szervezetét azonban, úgy a mint eddig kifejlődött, fenntartja s érintetlenül hagyja. Alapítványi helyről azonban a végrendeletben már csak 10-ről van szó. Azonban egy 11-iket is alapított még ezekhez 1756-ban *Kussanyics* György esztergomi kanonok. Foglár egyik kebelbarátja, Hont vármegye főispánjára s „magisztrátusára“ bízván annak adományozását. A kollégium végleges szervezetét, tanulmányi és vizsgarendjét, fegyelmi rendtartását azonban a m. kir. Kúria állapította meg ama szabályzatban, melyet 1755-ben adott ki az intézet számára. Ennek értelmében a kollégiumot, mint iskolát, egyesítették ugyan a teológiával az „egri schola episcopalis“ keretében, de külön igazgató alatt maradt. Az igazgatót a szabályzat szerint a püspök nevezi ki a káptalan tagjai közül. A tanárok száma 3, két világi a jus pátrium-ra s egy pap a matézisre és történelemre. Ezeket is a püspök nevezi ki a Kúria értesítésével. A jogi tanfolyam 2 évre terjed. Kezdődik az iskolai év Szent Imre napján (november 5) és végződik az I. éveseknél Szent Máté napján (szeptember 21), a II. éveseknél pedig Nagyboldogasszony előtt való napon (augusztus 14). Húsvét után nyilvános vizsga tartandó s a ki elbukik, az intézetből ki zárandó. A fegyelmi hatóságot a püspök nevében az igazgató, a két vil. jogtanár, a káptalannak egy küldöttje s a vármegyei tisztikar két megbízottja gyakorolja. Minden jelentékegyéb fegyelmi esetről s igazgatói intézkedésről jelentés teendő a Kúriának.

A kúriai szabályzat szerint azonban alapítványi növéndékek — legalább egyelőre — már nincsenek a kollégiumban, hanem csakis önköltségükön élők. Mert a még mindig folyó építkezés miatt növéndékek tartására semmi sem jutott az alapítványi jövedelmekből. Csak annyit mond a szabályzat, hogy az építkezés befejezése után vétessenek majd fel alapítványi konviktorok is az alapító intenzioja szerint, — nem ugyan meghatározott számban, hanem annyi, a hánynak a tartása éppen ki fog telni a jövedelmekből.

Ez a kúriai szabályzat maradt azután a főnormativum, melynek alapján és értelmében a kollégium — mint iskola is és mint konviktus is — működött a József esászár előtti időszakban mindvégig. Külső életét tekintve azonban sok változások és viszontagságok ment keresztül gróf *Esterházy* Károly püspök kormányzata alatt (1762—1799), a ki nagyszatású n. ecezési tevékenységével valóságos második alapítója lett az intézetnek. Mindjárt 1763-ban egyesítette a püs-



jök a jogász-konviktust a Telekesy-féle kisdíák-konviktussal. Midőn ugyanis gróf Barkóczy Ferencz püspök (1745—1761). később primás. († 1765) óta az egri egyházmegyei papság száma szaporodásnak indult, a szeminárium szűk lett a papnövények befogadására, szükségessé vált tehát a Telekesy-féle konviktusnak a kitelepítése, sőt az épületnek egyébkénti kibővítése is. A mondott konviktus kitelepítése pedig mintegy természetsszerűleg hozta magával annak a Foglár kollégiumba való átlpántálását, s az itteni konviktussal való egybeolvasztását. Most tehát a Foglár-épületben van a két konviktus; de ugyanott tartják a jogi, (1755 óta) a filozófiai, sőt utóbb (1764 óta) még a teológiai előadásokat is. Az alsóbb osztályú Telekesy-féle konviktorok a jezsuita-gimnáziumba jártak. (A filozófiai kurzust Barkóczy püspök állította fel az egri schola episcopalis kebelében 1755-ben. Az általa 1760-ban alapított egri könyvnyomda szintén a Foglár-épületben volt elhelyezve.) A Foglár-épületben laknak a filozófiai és a jogtanárok is. S ez években két alapítványi jurista-konviktornak is van nyoma az intézetben. kiknek egyikét a Foglár-, másikat a Kussanyics-alapítvány költségén tartották.

Egyébiránt az 1762—3 isk. évtől az 1765—6 isk. évig a jogi tanfolyam a kollégiumban csupán a matézisra szorítkozott, a jus patrium előadása mind a két osztályban szünetelt. 1762-ben ugyanis az évek óta folyt tatarozások ellenére, a kollégium egyik szárnya roskadozóban volt, le kellett bontani s újra építeni. Az új építkezésre azonban az intéző körök nem találtak egyéb fedezetet, mint a két világi jogtanár fizetését: ezt foglalták tehát le s fordították e célra s az építkezés tartamára. a jogtanárok ideiglenes elbocsátásával, beszüntették az előadásokat a jus patriumból. A filozófiai és teológiai előadások azonban folytak az építkezés tartama alatt is a kollégium hasznavehető állapotban maradt részében, mely megtartotta egyéb lakóit is, egy-két tanárt, konviktorokat stb. Mikor az építkezést befejezték, az 1766—7 isk. évvel újra megnyílt a kollégiumban a jogi tanfolyam, illetőleg visszaállították teljes integritásában a jogiskolát, a juristakonviktussal együtt. De következett azután mind a jogiskolának, mind a többi iskolának is az átköltöztetése Esterházy püspök új liezeumába.

Ezt a püspök 1763 tavaszán kezdte építtetni és pedig egyenesen azzal a céllal, hogy egyetemet állítson fel benne, az egri főiskolák továbbfejlesztésével s megfelelő színvonalra emelésével. Innen az épületnek monumentális jellege, impozáns arányai, terjedelme és stílszerű berendezése az egyetemi organizmus különféle tartozékaival: kápolnával, aulával (díszterem), isk. színházzal, könyvtárral, múzeumokkal, csillagvizsgáló-toronnyal, nyomdával stb. Az egykorú aktákban mint van más neve a liezeumnak, mint „domus universitatis“. A püspök komolyan foglalkozik az orvosi tanszak felállításának tervével is s már 1769-ben tényleg fel is állít Egerben egy orvostudományi tanfolyamot, melyből a liezeumon az egyetemi orvostudományi karnak kellett volna kisarjadzania.

1774-ben lett készen a lakhatóságig a liezeumépület, ekkor — október havában — ment tehát végbe az iskolák odatelepitése. Az 1774—5 isk. évben már a liezeumban folynak az összes előadások. A Foglár-kollégium így most már elvesztette iskolai jellegét s tisztán lakótanyája és nevelőintézete lett a két rendbeli konviktoroknak. Tanári lakások sem voltak már többé benne, mert a paptanárokat részint a szemináriumban, részint a liezeumban szállásolták el, a világiak, a tulajdonképeni jogtanárok pedig nem is kaptak már ekkor természetbeni lakást, hanem csak lakáspénzt. A liezeumban is megtartotta a jogiskola azt a szervezetét és berendezését, melyvel a kollégiumban is birt s melyet a Kúriától kapott az 1755-iki szabályzatban. Csakhogy ez már a kollégiumban sem állt fenn egészen eredeti lényegében, mert a püspök időközben szerzett tapasztalatai alapján s a változott viszonyokhoz képest, magának a Kúriának helyeslésével, többféle változtatást tett rajta.

Harmadik évét élte már a jogiskola a liezeumban, midőn 1777-ben megjelent s életbe lépett a Ratio Educationis. Esterházy püspök is felhívást kapott, hogy liezeumát is szervezze át s rendezze be a Ratio királyi akadémiajának normájára. Ez kemény feladat volt, mert a Ratio több tantárgyat vett fel az akadémiai tanrendbe, mint a mennyit a liezeumon eddig tanítottak, ez pedig a liezeumi tanszékek szaporításának szükségét is jelentette. Erre pedig egyelőre nem volt meg a költségálap és fedezet. A püspök, hogy ezt előteremtse, kegyes adakozásra hívta fel a káptalant és az egész egyházmegyei papságot s felhívásának dús sikere is lett, mert a befolyt adományokkal oly tökéösszegre növekedtek az

iskolai pénzalapok, hogy jövedelmükből lehetett már új tanszékeket felállítani, de csak a teológiai és filozófiai szakhoz szükséges kettőt-kettőt; a jogi szakhoz szükséges ugyancsak kettőre azonban még most sem telt ki a költség. Így azután a püspök keresztül is vitte a koordinációt a teológiai és filozófiai szakra nézve; nem ugyan egyszerre s rögtönösen, hanem csak lassanként, fokozatosan (1779/80—1781/2), de a jogi szakra nézve kénytelen volt azt húzni-halasztani, s az ügy végrendezése fennakadt s végre is egészen elmaradt. Csakis a tanulmányi rend s a tanszékek szaporítása voltak azok a pontok, melyekben nem ment keresztül a Ratio rendszere a jogi szakon, mert minden egyébben, a mi nem pénzkérdés volt, keresztülvitték azt itten is.

Ennyiben tapasztalta az egri jogiskola a Ratio reformáramlatának hatását. Mindenesetre ez a hatás elég mélyreható volt arra, hogy egészen új helyzetet teremtsen számára s régi és eredeti individualitásából alaposan kifogassa. Egész regenerált állapotban látjuk kikerülve a Ratio retortájából. Új fázisában már nincs meg többé önállása s függetlensége, sem autoróniájának eddigi, teljesen szabad folyása. Be lépén kebeleztve a liceumba, mint egységes főiskolába s annak már csak egyik tanszakát alkotván, nincs többé külön igazgatója (eddig a Foglár-kollégium gondnoka volt az, ki igazgatói minőségében „facultatis decanus“-nak is cizemelte magát), közös igazgatót kapott a másik két főiskolai tanszakkal a „liceumi prorektor“ személyében s alája került a másik két főiskolai tanszakkal együtt, a kassai tankerületi főigazgató fensőbb hatóságának. Megszűnt azután természetesen eddigi viszonya s összeköttetése a Kúriával is, s a vármegyének gondnoki tiszte is — legalább jogi értelmében — elesett. A Foglár-kollégiummal való kapcsolata pedig megszűnt, mert a liceumi prorektorság felállításával más igazgatót kapván a jogiskola, mást a kollégium, illetőleg konviktus, elesett az összetartó kapocs, mely idáig a két intézet között az egységes igazgatás és közös igazgató révén fennállt. Az utolsó fonalszál, mely a két intézetet összefűzte, még csak az volt, hogy a kollégiumban jogászok is laktak.

Ebben az állapotban és helyzetben volt a jogiskola, midőn József császár kultúrpolitikai kísérletezései jöttek s megzavarták az intézet békés fejlődésének folyamát. S nemcsak megzavarták, hanem meg is szakították, mert a császári kormány erőszakoskodásainak rövidesen bekövetkezett eredménye az összes egri főiskolák és nevelőintézetek pusztulása lett. Már az 1783—4. tanév vége felé áldozatul esett a Foglár-kollégium a helytartótanács ama rendeletének, hogy az országban mindenféle konviktus és nevelőintézet beszüntetendő s évi jövedelmeik azontúl ösztöndíjak formájában osztandók ki a rövendékek között. E rendelet következtében az egri kollégiumot is fel kellett oszlatni s be kellett zárni. Ugyancsak 1784 elején azt az utasítást vette a püspök a helytartótanácsától, hogy mivel a kormány a Generale Seminariumok (országos papnevelő-intézetek) egyikét (az akkor tervben volt három közül) Egernek szánta s így az ide fog telepedni, tehát rendezze be annak számára a liceumot.

Ez minden egyébrek látszott, mint vészjósló omennek az egri iskolákra nézve s nem hogy enyészetet nem, de nagyon is kedvező sorsfordulatot, sőt fényes jövőt ígért azoknak, nem kevesebbre nyújtván reményt, mint hogy a liceum egyenesen egyetemmé fog csakugyan kibontakozni. A császár reform-programmjában az állt, hogy a Generale Seminariumok egyetemek mellett lesznek („összbirodalom“-szerte); egy egri Generale Seminarium tehát alig egedett egyébre, mint az egri egyetemre következtetni, kivált, midőn ezt a következtetést az az akkoriban szármayra kelt hír is támogatja, hogy a kassai akadémiát be fogják szüntetni s filozófiai és jogi tanszakát ugyancsak Egerbe fogják áthozni és az itteni iskolákkal egyesíteni. Ámde ezeket a következtetéseket s reményeket halomra döntötték a további fejlemények. Nemcsak hogy egyetemet nem kapott Eger, de még eddigi felsőbb iskoláit is elvesztette. A Generale Seminarium csakugyan megjött 1784 áprilisában; mindamellett mégsem a liceumban helyezték el, hanem újabb rendelkezés értelmében a szeminarium épületében. A görög-katholikus kispapok azonban nem itt, hanem a megüresedett Foglár-kollégiumban kaptak szállást. Rövid idő múlva szóba jött ezek áttelepítése az akkor már szintén üresen álló trinitárius-zárdába; e terv kivitele azonban elmaradt, mert időközben azt határozta el a kormány, hogy a Generale Seminarium Pestre megy mindenestül, tehát a görög kispapokkal egyetemben. Az átköltözködés vége is ment 1786 tavaszán, de a görög kispapok nélkül, mert ezek már akkor

Lembergben voltak, hová őket még 1785 őszén parancsolták és szállították. Ellenben vele ment Pestre a Generale Seminariummal maga az egri egyházmegyei övendékpapság is.

A filozófiát és jogot már előbb utólérte ez a sors. Ezt a két tanszakot még az 1783—4. isk. év végével beszüntették a liceumon.

S a rombolás e munkájának során következett még a megszüntetett nevelőintézetek épületeinek — a szemináriumnak és Foglár-kollégiumnak — elkobzása is a kormány részéről. A katonaság aztán a kollégiumot nevelőintézetül rendezte be tiszti gyermekek számára. Mind ennek betetőzéséül pedig végre még a szeminárium és a liceumi iskolák alapítványi tőkéit is konfiskálta a kormány, a mennyiben ezeket a helytartó-tanács 1785 szeptemberében az országos „Fundus publicus seu Cassa Crediti“be rendelte beszolgáltatni. A Foglár-kollégium pénzalapjára azonban ez a rendelet nem terjedt ki, ez továbbra is egyházmegyei kezelés alatt maradt. A Foglár-kollégium azonban bezárása után is élt rendeletésének, a mennyiben továbbra is tartott növendékeket költség-alapjának számlájára, csak hogy nem falai között, hanem magánházaknál elhelyezve.

József császár halála s kormányrendszerének bukása után bekövetkezett azután az egri elnyomott tanintézetekre nézve is az in integrum restitutio. A következő 1790—1. isk. évre megnyitotta a püspök a filozófiát és jogot és a liceum, valamennyi tanszakával, még az 1790. év folyamán helyre állt. A helytartótanács, noha zokon vette, hogy a püspök a kormány engedélyének kikérése nélkül intézkedett, mindamellett a maga részéről szintén helybenhagyta a történeteket, elismerte s engedélyezte a visszaállított iskolákat, záradékul azonban kimondta: hogy a liceum rem lehet soha terhére az országos tanulmányi alapnak (aerario litterario); hogy annak mindenben az országos tanulmányi rendszerhez kell alkalmazkodnia s illeszkednie; hogy az intézet összes tanszakaival a kassai tankerületi főigazgató alá tartozik s végre, hogy nyilvánossági jogot csak akkor fog nyerni, ha a kormány az intézet teljes koordinációjáról meggyőződött.

Ez a kormányrendelet lett a liceum legfőbb alaptörvénye életének innen kezdődő újstádiumában. Miután e szerint a liceum kormányhatósági megerősítése és nyilvánossági joga attól függött, hogy mindenben és teljesen az országos tanulmányi rendszernek megfelelőleg legyen szervezve és berendezve, a püspök haladéktalanul hozzá is látott az intézet reorganizációjához és koordinációjához, az országos tanulmányi rendszer értelmében.

Gerince az egészen a Ratio volt. Minthogy azonban ezt, már József császár előtt jobbra keresztnél vitték s érvényre juttatták a liceumon, csak a jogi szakon maradt el a Ratio tanrendjének behozatala s az új tanszékek felállítására: a feladat tulajdonképp még csak ezeknek a hátralevő intézkedéseknek megtételére szorítkozott. Ezeket tette tehát meg a püspök haladéktalanul, elrendelvé, hogy tantárgyakul a Ratio által előírottak (jus patrium, — jus naturae, — geotum et publicum universale, — politia (politika), — historia universalis.) adassanak elő s felállította és betöltötte a még szükséges két új tanszéket.

Rendben lett volna tehát a jogi tanszak is és várható most már a liceumnak végleges megerősítése s nyilvánossági joggal való felruházása is. Késleltette azonban ezt még az az incidens, hogy a kormány még további követelésekkel is előállott. Kívánta nevezetesen, hogy a püspök a magyar nyelv és irodalom tanítását is rendszeresítse a jogi tanfolyamra, s ennek számára is állítson tanszéket. Kívánta továbbá, hogy mondjon le tanárkinevezési jogáról, miután a királyi akadémiákon is a király nevezi ki a tanárokat; s végül, hogy mutasson ki a liceum stabilitásának biztosítékául kellő fenntartási alapot, formászerű alapítólevél felterjesztésével. A püspök készségesen felállította a magyar nyelv és irodalom tanszékét is; de a kormány többi kívánsága ellen remonstrált. Felszólalásának eredménye azután az lett, hogy a kormány beleegyezett abba, hogy ezentúl is a püspök és utódai maguk nevezzék ki a liceumi tanárokat, azonban a kormány megerősítése mellett, és figyelembentartásával ama szabálynak, hogy a tanároknak doktoroknak vagy legalább is tanképesítetteknek kell lenniök. Elengedte továbbá a kormány a formászerű alapítólevél bemutatását is, de annak kijelentésével, hogy elvárja, hogy a püspök, ízéretéhez képest, végrendeletében is meg fog emlékezni és gondoskodni a liceum anyagi érdekeiről és hogy az intézet

mindenesetre csak annyiban lesz kormányilag elismertnek és megerősítettnek tekinthető, a mennyiben a maga erejéből, az országos tanulmányi alap vagy kinstár minden terhelése nélkül tudja magát fenntartani. Mind eme klauzulákban a püspök megnyugodott, s ezzel most már be volt fejezve a liezeumi restaurációjának ügye. Megkapta most már — bár csak feltételesen — a nyilvánossági jogot is (1892. október).

A mi a Foglár-kollégiumot illeti, ez a liezeumi visszaállítás után is a katonaság kezén maradt s revindikálása nem sikerült *Esterházy* püspöknek egész életében, minden utánajárása s a vármegye ismételt sürgető felszólalásai, feliratai ellenére sem. Csak 1799 májusában érkezett le végre a helytartótanács rendelete az épület visszaadása iránt; de még most is egy évnél tovább húzódott az ügy és csak 1800-ban, július 31-én történt meg tényleg a rezignáció a katonaság részéről. Hanem oly közel állt állapotban került vissza az épület a katonaságtól, hogy okvetlenül gondoskodni kellett alapos renoválásáról. El is rendelték a munkálatok folyamatba tétele 1802-ben. Időközben azonban azzal a kéréssel fordult az Alvinczy-erzed parancsnoksága az egyházmegyei hatósághoz, hogy miután a tatarozási munka a télen ügyis szünetelni fog, ennek tartamára engedné át az épületet kórházzal, a beteg katonák számára. Az egyházmegyei hatóság készségesen teljesítette a kérelmet; azonban — nagy meglepetésére — a tél elmúltával a katonaság nem mozdult, nem akarta kiüríteni s visszaadni az épületet, sőt lépéseket kezdett tenni arra, hogy abban a katonai nevelőintézetet visszaállítsák. Új hadjáratot kellett tehát érte indítani. Újra napirendre kerültek a panaszokérvények, reprezentációk, tárgyalások és alkudozások; de az épület még Fuchs érsek idejében (1804—1807) is a katonaság kezén volt s csak 1807-ben juthatott vissza gazdáinak birtokába. Természetesen a katonai usurpáció idejében a konviktusnak is szünetelnie kellett a kollégiumban. Alapítványi rövideket azonban — s közöttük egy-két juristát is — mindig tartottak jövedelméből, csak hogy olyformán, mint József császár idejében: magánházaknál elhelyezve.

Az 1792—3. isk. évtől kezdve azután a visszaállításakor nyert alapokon s a Ratio rendszerének medrében folytatta életműködését az egri jogiskola egész 1848-ig. Az 1806. évi második Ratio Educationis ugyan újabb reformok elé állította az egész liezeumot, de a reformok kivétele a jogi tanszakon tényleg elmaradt. Mellőzve a teológiát és filozófiát, a jogi tanszakon, az új Ratio szerint, tanítani kellett volna — és pedig már nem két, hanem három éves tanfolyamon — a történelem elhagyásával, a többi eddigi tantárgyakon kívül még: magyar közjogot, kánonjogot, római jogot, pénzügyi jogot (scientiae camérales), váltókereskedelmi jogot, bányajogot, statisztikát, (mely különben 1797—8. óta szerepelt már a tantárgyak között, csakhogy az egyetemes történelem keretében,) — és végre görög nyelvet — s ez új tantervhez képest még három új tanszék kellett volna az eddigi öthöz, egy a római jogra, egy a kánonjogra s egy a görög nyelvre. Mindamellett a reformból nem lett semmi, mert azt az utolsó perzenben a kormány eljettette.

Az 1809. év, midőn Bécs vidéken a francia háború zajlott, emlékeztessé vált Eger történetében az uralkodóház gyermekeinek itt-időzése miatt. A fenséges vendégek számára a liezeumi homlokzárnyát rendezték be szállással. Egyidejűleg a „Commissio militaris oeconomica“ is a liezeumban ültött tanyát. De azért a liezeumi hátsó szárnyaiban benmaradtak az iskolák s folytak zavartalanul az előadások. Az év őszén azonban kórházzal foglalták le az egész liezeumot, a sebesültek számára. Ekkor tehát ki kellett belőle telepíteni az iskolákat, melyeket azután a Foglár-kollégiumba vittek át s ott is maradtak, míg a liezeumi kórházzal szolgált, vagyis az 1810—1. isk. év. elejéig. A Foglár-kollégium ekkor már nem állt semmi összeköttetésben a jogiskolával, mivel időközben végleg megszakadt minden kapcsolat a kettő között. Ugyanis, midőn a katonaságtól visszakerült s renoválását befejezték (1808 vége felé), *Fischer* érsek (1807—1822) nem állította vissza régi szervezetében, hanem gyökeresen reorganizálta, tisztán és kizárólag alsóbb iskolás tanulók nevelőintézetévé alakítván át, a mint mai nap is fennáll és működik. Így a juristák teljesen kiszorultak belőle s ezzel megszakadt az érdekközösség utolsó szála is közöttte s a jogi stúdium között.

Pyrker érsek idejében (1826—1847) ismét szőnyegre került a kormány kezdeményezéséből a liezeumi alapítólevélnek ügye. Minthogy ennek kiállítása s bemutatása *Esterházy* püspök alatt s mindeztideig is elmaradt, most *Pyrker* érsek-

től követelte azt a helytartótanács. Az érsek azután fel is terjesztette az oklevelet 1838-ban. De az érseknek a liceum végleges megerősítése iránt, a most már kész alapítólevélre való hivatkozással előterjesztett kérelmét, a helytartótanács továbbra is csak függőben s nyílt kérdésnek hagyta. Pyrker érsek idejéből da'á-lódnak azok az ösztöndíj- és jutalomdíjak is, melyeket mai napig is osztogatnak a jogakadémián. Név szerint a Kovács János-féle ösztöndíjak (nyolcz), melyek Eger város képviselőtestületének adományozása alá tartoznak s a melyek alapítása 1827-ben történt. Továbbá az egri érsek adományozása alá tartozó Imre-Reseta-féle ösztöndíjak (kettő), melyekről ugyan a végleges alapítólevelet csak 1880-ban állították ki, de melyeknek eredete még 1832-re nyúlik vissza. Végül az egri főkapitány adományozása alá tartozó Rajner-féle ösztöndíjak (szintén kettő), nemkülönbben a Rajner-féle szorgalmi arany-jutalmak is (négy), melyeket a nevezett nagyprepost 1845-ben kelt végrendeletében alapított. Ellenben ugyancz időkben a régibb ösztöndíjak elenyésztek. A Kussanyis-féle alaptól adtak ugyan egy ösztöndíjat egész 1848-ig, de ez már elvesztette gremiális jellegét, mert oly jogászok is élvezték, a kik nem Egerben tanultak; a Foglár-alaptól való adományozás pedig egyáltalában már az 1820—30-as években véget ért.

Ugyanez időben (Pyrker érsek korában) már társulási mozgalmak is mutatkoztak a liceum jogászfijúsága körében. Azonban ezeknek akkor még nem volt talajuk. A kormány reakzionárius szelleme, szűkkeblűsége s korlátolt gondolkozása nem tűrt meg semmi csoportosulást és tömörülést az ifjúság között. Így már azt az önképzőkör-féle primitív kísérletet, melyet a liceumi jogászok 1827-ben alakítottak, hamarosan elnyomtak. 1842-ben egy vakhír alkalmából meghagyja a helytartótanács a liceumi prodirektornak, hogy ha csakugyan állana fenn valami önképzőkör a jogászok között: azt, mint az iskolai törvényekbe ütközöt s különben is fölöslegesét, rögtön oszlassa fel. És midőn 1843-ban csakugyan folyomdottak a jogászok ily önképzőkör alakításának engedélyezéséért: az érsek, hivatkozva éppen az iménti kormányrendeletre, elutasította őket kérelmükkel.

A forradalom ismét végzetes zavarokba sodorta a liceumot s benne a jogiskolát. Az 1847—8. isk. év már májusban bevégeződött. Az 1848—9. isk. évben teljesen szüneteltek az iskolák, mert a liceumot katonai kórházként vették igénybe mindvégig, előbb a nemzeti, később az osztrák kormány részéről. Az 1849—50. isk. évben folynak ugyan már ismét az előadások (— a jogon csekély számú hallgatóság mellett —), de nem a liceumban, mert ez még mindig kórházzá vált, hanem a szemináriumban. A jogi tanfolyamot már 1850 február 1-jével betiltotta s záratta egy császári helytartói rendelet. Az 1850—1. isk. évre újra megnyitotta ugyan a jogi tanfolyamot, ama jóremény fejében, hogy majd csak sikerül annak engedélyezését mentő előbb kieszközölni. Az egész iskolaévben folytak is a jogi előadások mindvégig, de a bekövetkezett kényszerhelyzet miatt a mondott éven túl nem folytathatta tovább az iskola működését.

A császári kormány ugyanis elhatározta, hogy Egerben nem lesz többé felsőbb iskola, illetőleg filozófiai és jogi tanítás, hanem csupán gimnázium: főgimnázium 8 osztálylyal, ha ugyan ilyennek a fenntartását biztosítják, ellenkező esetben pedig éppen csak kiskimnázium 4 osztálylyal. Az egri érsekelt intéző körök természetesen nem késtek sorompóba lépni s akcióztí indítani a felsőbb iskolák megmentése érdekében. Kérvényeztek írásban és deputációk útján a tanügyi kormányközegéknél, a helytartóságnál s a bécsi minisztériumnál, a hol ígérték, hogy készek a felsőbb iskolák szervezését és berendezését illetőleg mindenben a tanügyi rendezésre kiadott kormányprogramhoz és birodalmi törvény (1850 október 4-ről) szabványaihoz alkalmazkodni; készek a liceumot, nemhogy a es. kir. akadémiák mintájára, de akár kis- (csonka-) egyetemül is berendezni stb. Lépéseikkel el is jutottak odáig, hogy a csász. miniszter kilátásba helyezte az iskolák engedélyezését akadémiái vagy akár kiségyetemi minőségben is (mely utóbbihoz azonban császári privilégium kellett volna), ha nemcsak a fenti ígéretek bevaltják, hanem még 8 osztályú gimnázium felállítását s fenntartását is biztosítják a városban.

Bartakovics érsek (1850—1873) ebbe a föltételbe vagy kikötésbe is belement és szerződésileg szövötközött is haladéktalanul a zirezi apáttal, *Villix* Ferdinándal (1851 április), a 8 osztályú gimnázium közös erővel való fenntartására. Így hát várható volt a kérdéses kormányengedély, csak a berendezés részletkérdéseinek tisztázása volt még hátra. Folyamatba tették ez iránt is a tárgyalásokat s

minden a legjobb úton látszott haladni, azonban közbejött egy nagyméretű — felségsértésig fajult — kihágási eset a jogászok rovására s ez nemcsak kizökkentette kerékvágásából, de végleg hínárba is juttatta az ügyet. A tanügyi hatóság felelősségre vonta a prodirektort a liceum körében történtekért s egyszer-mind azért, hogy a jogi kurzust önhatalmilag nyitotta meg 1850—1-re s „felsőbb névvel” rosszalta ezt az eljárását; a helytartóság pedig tudtára adta az érseknek, hogy a kormány a jelen körülmények között nem engedélyezheti az egri jogakadémiát. Az 1850—1. évi jogászok is es. kir. jogakadémián tartoznak levizsgázní, ha nem akarják tanévüket elveszíteni. A jogakadémia helyett állítson fel az iskola kegyurasága a liceumban reálskolát. (1851 szeptember.) Az 1850—1. isk. év végével tehát a jogiskolát végleg be kellett zárni és szüntetni.

A jogi oktatás azután szünetelt Egerben az egész abszolút korszakon át. Az alkotmányos kormányzat helyreálltával azonban első gondjai közé tartozott az érseknek annak visszaállítását a liceumban. Már 1861—2-re újra megnyitotta a jogiskolát — egyelőre ugyan csak két osztálylyal — egészen ünnepélyes formában és önönmagán tartotta az alkalmi beszédet, melylyel az iskolai évet köszöntötte. Erre azután befejeződött a reorganizáció munkájának még hátravolt része is és a következő 1862—3. isk. évben már összes osztályaival vagy évfolyamaival működött az intézet.

Új szervezete természetesen minden lényeges pontban összevágott a kir. jogakadémiák akkori szervezetével, mely lényegileg azonos volt a Bach-korszakbeli es. k. akadémiákéval s az 1850. évi szabályzaton alapult. Az intézetnél 6 tanár volt alkalmazva, de 1869-ben ezek mellé még segédtanárt is rendszerezettek. Működött továbbá egy magántanár is. Igazgató még mindig csak a liceumi prodirektor volt, ki azonban már nem volt többé alárendelve a tankerületi főigazgatóságnak, hanem függetlenül s önállóan működött s közvetlenül érintkezett a helytartótanáccsal s majd a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériummal.

1863-ban bírói államvizsga-bizottságot is állított fel a helytartótanács a jogliceum mellé s ezzel nyerte ennek organizációja s parifikációja a kir. jogakadémiákkal, betetőzését. Az így nyert alapokon és keretben működött azután a jogliceum egészen legújabb reformjág, mely 1874-ben következett be zavartalanul és lendületesen. Virágzó állapotának és egészségesen pezsgő életerejének szép hajtása volt például a Segítőegyesület is, melyet a jogászfújság 1866—67-ben alapított s mely mindmáig is fennáll s szerencsésen tölti be hivatását. A költségnek, melybe a jogliceumnak új szervezetében való karba helyezése és fenntartása került, már éppenséggel nem volt elégséges fedezete az iskolai alapok jövedelmeiben, annyival kevésbé, mert ez alapok újabb veszteségeket is szenvedtek a forradalom után, az ú. n. Kossuth-bankók elértéktelenedése, illetőleg bevonása következtében. A hiány fedezését tehát az érsek és a főkapitán vállalták magokra, saját jövedelmeik terhére, ezzel a nagyjelentőségű s nagyszabású áldozatukkal tévén fel a kononát a jogliceum körüli monumentális érdemeikre.

1874-ben megjelent s a vall. és közoktatási miniszter életbeléptette a hazai jogi oktatás reformjáról s a kir. jogakadémiák gyökeres átalakításáról s újjászervezéséről szóló új szabályzatot. Ennek értelmében az akadémiák jog- és államtudományi karokká lettek, a megfelelő ranggal és jogállással, némely megszorítások mellett; a jogakadémiai tanfolyamot az új szabályzat ugyancsak 4 évre terjesztette ki, mint az egyetemi tanfolyamot; a tantárgyakat és tanszékeket ismét szaporította; alap- és államvizsgákat rendszerezített és ezekhez külön bizottságokat szervezett az akadémiáknál is stb. Természetes; hogy ennek a reformnak a keresztülvitelét az egri jogliceumnál szintén nem lehetett mellőzni, mert ez életkérdés volt az intézetre nézve. *Samassa* érsek (1873 óta, most már bíboros) és a főkapitán tehát nem is tértek ki a minisztertől ez iránt vett felhívás elől, kezségesen megtették a reorganizáció iránti intézkedéseiket még az 1873—74. isk. év folyamán, úgy hogy a jogliceum már az 1874—75. isk. évvel az új rend alapján kezdhetne meg új működését és pályafutását. Az új rendezkedésnél azonban az érsek kijelentette az országos tanügyi kormánynak, hogy továbbra is ragaszkodik kegyúrijogállásához a jogliceum fölött és különösen fenn kívánja tartani jogát az intézet igazgatójának, tanárainak s az összes vizsgabizottságok elnökeinek kinevezésére, mindenesetre a kormány megerősítése mellett. A miniszter viszont

biztosította számára minde jogokat, de azzal a záradékkal, hogy a tanári habilitációra vonatkozó általános elvek és szabályok és állami obszervanciák a jogliceumra is kötelezők maradnak.

Az új szervezet szerint a jogliceumon a tanszékek száma 11 lett : 8 rendes és 3 magántanárral. A rendes tanári székeket azonban esetleg rendkívüli vagy helyettes-tanárok számára is nyitva hagyták. A segédtanári állás elcsélt. A magán- és helyettes-tanárok javadalmazása a kegyuraság szabad elhatározásának maradván fenntartva ; a rendes és rendkívüli tanárok javadalmazását egyenlőnek határozták el a kir. akadémiai tanárokéval. Ezeknek a nyugdíjigénye is határozott szabályozást nyert : kimondották, hogy a budapesti egyetemnél alkalmazásban levő nyugdíjazási szabályzat értelmében fognak nyugdíjat kapni. Egyszersmind kebelbeli nyugdíjalapot és pénztári állítottak fel számukra. Megalakították az új alap- és államvizsga-bizottságokat. Kapott az intézet kézi könyvtárt s ennek gyarapítására költség-alapot, irodai költség-alapot s tűzfifa-deputátumot ; s az oddigi ekszortátorhoz és jegyzőhöz még újabb funkcionáriusokat is, könyvtári és pénzügyeinek kezelésére s az igazgató melletti segédkezésre. Igazgatójának ügyköre is külön ágazott most már a prodirektorétól, ki — e régi cím alatt — továbbra a teológiának magának maradt az igazgatója. Az új szervezettel járó tetemes költség-többletet, illetőleg az évi költségvetésben jövőre is mutatkozó deficit fedezését ismét a kegyuraság — érsek és főkapitán — vállalta nagy liberalitással magára.

Ez a képe nagy vonásokban a jogliceum 1874-iki kialakulásának. Sebben az állapotban van az intézet manap is, mert 1874-iki berendezésén azóta nem történt principiális változás. Kivéve csak a nyugdíjügyet, melyet időközben, eltérőleg az 1874-iki megállapodásoktól, egészen újonnan rendeztek. Midőn ugyanis az 1894 : XVII. törvénycikkkel felállították a felekezet, törvényhatósági, községi és egyéb nem állami tanintézeteket, tanárai- és tanítóinak országos nyugdíj- és gyámintézetét : a jogliceum tanárai a kegyuraság közvetítésével szintén ennek a kötelékébe léptek át és gremiális nyugdíjintézetüket beszüntették. Az utolsó időben azonban még egy nehéz válságon kellett a jogliceumnak keresztülesnie. A harmadik egyetem kérdésének előtérbe nyomulásával az 1870-es évek vége felé bizonyos ellenséges áramlat támadt a hazai közvéleményben a vidéki jogtanintézetek ellen, mely kormánykörökben azok létszáma esőkkéntésének tervét vetette felszínre. *Trefort* miniszter, tájékozódást akarván magának szerezni e tervhez, királyi biztossal vizitáltatta meg a kir. jogakadémiákat és a két katholicus jogliceumot (pésit és egrit) ; ennek megtörténtével pedig, ámbár a kir. biztos itt az egri jogliceumnál, mikor ezt meglátogatta (1880 április) nem talált semmi lényeges kifogásolni valót ; s ámbár ő maga, a miniszter, is mindeztideig „megelégedéssel“ vagy „teljes megelégedéssel“ szokta volt tudomásul venni az igazgatói tájékoztatásokat ez intézet évi működéséről, állapotai s viszonyairól ; mégis kimondta ennek feje fölött a szentenciát s 1880 júliusában felhívta az érseket, hogy vagy törölje el egyszerűen az intézetet, vagy egyezzek bele, hogy ezt valamelyik kir. jogakadémiával egyesítsék. Az érsek azonban erőlyesen visszautasította ezt a prezumciót, tiltakozott a jogliceum elnyomása ellen és szerencsén el is hátrította róla a végzetet.

1880—81-ben irodalmi pályaversenyeket rendszeresített jogászfifjúsága számára ; 1886—87-ben ifjúsága felállította az „Olvasókört“ ; 1899—1900-ban pedig még „Torna- és vívó-egyletet“ is, úgy hogy jelenleg már három ifjúsági egyesület működik kebelében. Legutóbb végre — 1903-94-ken — sikerült még „Mensa Akademiát“ is alapítani.

Álljanak itt — befejezésül — hallgatói létszámának számadatai a milleniumi év óta lefolyt legutolsó évekből, vagyis 1896—97-től kezdve 1908—909-ig. Az 1896—97-ben volt 88 hallgatója, az 1897—98-ikban 89, az 1898—99-ikiben 95, az 1899—1900-ikban 92, az 1900—901-ikiben 108, az 1900—901-ikiben 112, az 1902—903-ikiban 118, az 1903—904-ikiben 139, 1904—905-ikiben 152, az 1905—906-ikiban 163, az 1906—907-ikiben 165, az 1907—908-ikiben 142 és az 1908—909-ikiben 132 hallgatója. Nem számítva azokat, kik esupán vizsgatétel céljából fordultak meg kebelében.

Az intézet ezimere : Szent-János evangelistának fák között, szikla alatt ülő alakja ; a peeséten : ezünnelző körirattal. Az intézet konkrét viszonyairól és az egyes iskolai éveken fennforgott tényleges állapotairól az azokról szóló

történeti és statisztikai adatokkal a régebbi időkre vonatkozólag az intézet monografiája, az újabb időkre vonatkozólag pedig (1880—81 óta) az évi értéslők (Évkönyv) adnak felvilágosítást.

* * *

Szent István király uralkodása első éveiben alapította meg a nagykitérjedésű egri egyházmegyét. Mint mindenütt, valószínűleg itt is azonnal szervezték a káptalani iskolát. Egy 1234-ből való adat szerint ez évben Orbán volt az egri káptalan éneklő kanonokja. Olvasó kanonokról ekkor még nincs említés, de 1256-ban Tamás személyében már ilyen is találunk. Ezek a káptalani iskolának első nyomai. Midőn a káptalani közös élet megszűnése után az 1309-iki budai zsinat a harmadik (1179.) és negyedik (1215.) lateráni zsinat késő visszhangjaként elrendeli, hogy a székesegyházak mellett a grammatika és logika, az érseki székhelyeken pedig az egyházjog tanítására alkalmas mester állítsassék. az egri iskolánál elég korán végrehajtották a határozatot. A XIV. század elején már nem a kanonokok tanítanak; 1319-ben Domonkos alolvasó (sublector) és Ferencz aléneklő (succentor) szorípel az egri iskolánál.

Theologia.

Hédegvány László egri püspöknek 1493-ban kelt levele rendezi az alolvasó és aléneklő vitás fizetését. Az alolvasónak az olvasó-, az aléneklőnek az éneklőkanonok évenként két részletben tartozik 22 darab tiszta, igazi és törvényes súlyú aranyforintot fizetni és emellett régi gabona-, bor- és pecséttiltelményüket is biztosították. A papok képzettségére nézve az esztergomi nemzeti zsinat, melyen Kilit egri püspök (1114—31) is résztvett, csak annyit írt elő, hogy teljesen tudatlanokat (idiotae), ne szenteljenek papokká. Az 1493-ban tartott esztergomi tartományi zsinat pedig csak ennyit kívánt a felszentelendőktől: Jól tudjanak olvasni és énekelni és az elemi dolgokban némi jártassággal rendelkezzenek. Egyedül a főesperesektől kívánja meg az 1279-iki budai zsinat, hogy az egyházjogban képzettek legyenek; ellenkező esetben valamelyik főiskolában kellett tanulmányaikat kiegészíteniök, mely idő alatt természetesen élvezhették egyházi javadalmukat. 1509-ben került ki sajtó alól Krakókban az egri székesegyházi istenítiszteletet rendező Ordinarius, mely előírja, mily napokon kell a káptalani iskola rövédekének a karban énekelni és az istenítiszteletnél segédkezniök. Többször meghatározza a ruhát is, melyet magukra kell venniök. Sajnos, a következő évtizedek viharai nagyon megviselték az iskolát. Mihelyt Veranesies elfoglalta az egri püspöki széket (1558), két tudós teológust nyert meg az egri iskolához tanárnak 10—15 növendéknek saját udvarában adott ellátást. A káptalani iskola fennállott még 1583-ban is, de a teológiai oktatásról adatunk nincs.

Nagy szerepet játszik e korban az egyetemi oktatás. A tekintélyesebb állásokat, püspöki székeket oly egyénekkel töltötték be, a kik egyetemen végeztek tanulmányaikat. A külföldi, bolognai, párisi, a páduai, vienezai, az 1364-ben felállított krakkói, az 1365-ben megnyílt bécsi egyetemen szép számmal találhatók magyar ifjak, kik közül sok az egri egyházmegyéhez tartozott. Egyik-másik egyetemen több egri pap előkelő szerephez is jutott. Így 1344 körül, egy János nevű egri pap volt a bolognai egyetem rektora; a bécsi egyetemen pedig *Pioppius* Dénes hittudor, egri prépost 1565-ben és 1567-ben a rektori, 1568-ban pedig a dékáni tiszteet viselte. A XV. és XVI. század folyamán az egyetemi teológiai oktatás is erős hanyatlásnak indul.

A katolikus egyház történetében új korszakot nyit meg 1563 július 15-én a trienti egyetemes zsinat XXIII. ülése. Itt rendeli el az egyház, hogy minden püspök szemináriumot, papnevelőintézetet állítson egyházmegyéjében, hol leendő papjait taníttassa és egyházas életre nevelje.

Az egri egyházmegyében mostohán állott e korban a papnevelés ügye. Egert 1596-ban elfoglalta a török; a káptalan 1597-ben Kassára, innen 1613-ban Jászóra, a 1649. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében pedig ismét Kassára költözött. Az egri egyházmegyének, a mint ezt a trienti zsinat kívánja, nem volt külön papnevelője, az egri püspök és az egri káptalan pedig nem volt abban az anyagi helyzetben, hogy akár Bécsben, akár Nagyszombatban, akár Rómában megfelelő számú teológust tudott volna eltartani.

Pázmány Péter 1627 szeptember 21-én Goldberger nevű előbbi tulajdonosáról Aranyhegynek nevezett bécsi házát használatra annak a püspöknek en-

gedte át, a ki itt előbb el tud tartani legalább 15 papnövendéket. Lósy Imre, ki 1637-ben, négy évi egri püspöksége után, mint Pázmány utódja, az esztergomi érseki széket kapta meg, e házat az egri egyházmegye papnövendékeinek engedte át, mert Eger akkori püspöke, Lippay György (1637—42) legelőbb teljesítette az alapító feltételeit. Lippay 20 növendékre tervezte az aranyhegyi szemináriumot. Ellátásukat fedezte a Modor városnál kölesön levő 16.000 forint tőke után járó 800 forint kamat, továbbá a jászóvári prépostság jövedelméről évi 2000 és az egri püspök saját jövedelméről megajánlott évi 800 forint. Ugyanolyan fegyelem és jezsuita elöljárók vezetése alatt éltek, mint a Pázmáneum növendékei, de másfajta ruhájuk volt, egymással nem érintkezhettek, csak ebédre és vacsorára jártak át a Pázmáneumba azon az ajtón, mely az egymás tőszomszédságában levő két épületet összekötötte. Lippay 1642-ben esztergomi érsek lett. Egeri püspök-utódai megvonták a bécsi papnevelőtől a 2200 forint segélyt; Modor városa is kamat fejében csak 4 százalékot fizetett. Ebből a csekély összegre zsugorodott Lippay-alapítványból négy növendéket neveltetett az egri püspök a Pázmáneumban. A jelenlegi budapesti középponti papnevelő alapját is Lippay rakta le, midőn 1649-ben megalapította a nagyszombati egyetemes szemináriumot, mely a kispapok vörös reverendája miatt vörösek szemináriuma (seminarium rubrorum) nevet viselt. Fencsy György, 1687—99 között egri püspök, ki mint az esztergomi káptalan nagyprépostja és mint kinevezett esanádi püspök is Nagyszombataban lakott, alaposan ismerte s nagyrabecsülte a nagyszombati egyetemet és generalis szemináriumot. Ennek tudható be, hogy már 1687 augusztus 20-án Bécsből a nagyszombati egyetemes szemináriumba tette át a 640 forint évi jövedelmet hozó Lippay-alapítványt. Az egri egyházmegyének négy növendéke tanult belőle egészen 1777-ig, mikor Mária Terézia a nagyszombati egyetemet Budára helyezte. 1784-ig a budai papnevelőben, 1786-ig az egri, 1790-ig a pesti egyetemes szemináriumban tanult belőle négy növendék. 1790-ben azután Modor város 640 frt. évi kamatát, mely 4%-ot számítva, 16.000 forint tőkének felelt meg, az egri szemináriumba kebeleztek.

Kisdý Benedek, Pázmány volt udvari papja, 1648—60-ig egri püspök, Kassán 1650-ben gimnáziumot szervezett, 1657 február 26-án Jászón kelt levele szerint pedig 60.000 forint fejedelmi alapítvánnyal egyetemet alapított. 1660 június 21-én kiállított végrendelete szerint ugyancsak Kassán felállítandó szeminárium javára 30.000 forint készpénzt hagyományozott s e czélra rendelte a kassai jezsuita kollégiumtól mintegy kétszáz lépésre fekvő Mosdósi-házat, a gőnyői birtokrészszel együtt. Utóda Erdődi Pálffy Tamás (1660—69) 1665 június 4-én tényleg meg is nyitotta és a jezsuiták vezetésére bízta a szent Lászlóról nevezett Kisdý-papnevelőt (Seminarium S. Ladislai Kisdyanum), 10 növendékkel, egy elöljáróval és egy vagy két tanárral.

Pálffy 1666-ban a kassai szemináriumhoz esatolta a Milith György által alapított ungvári papnevelő alapjait. Bribéri Milith György ugyanis 1638 november 13-án végrehajtott végrendelete szerint 200 forinton vett ungvári házát papnevelőintézetül a jezsuitáknak ajándékozta és 8 papnövendék és 12 világi tanuló eltartására nekik hagyományozta a zemplénvármegyei Volova falut, továbbá Ungvár mellett a Szerednye-kishegyen levő nagyszőlőst s a zemplénvármegyei zombori szőlőt. E birtokokhoz még 1000 forintot esatolt, melyből a Homonnáról Ungvárra költöző jezsuiták, kikre papnevelője vezetését bízta, Radváncz faluban, Ungvár közelében egy nemesi kúriát vettek meg a hozzátartozó két szőlővel és szántóföldekkel. A kassai szemináriumban azonban a növendékek számát illetőleg nem lehetett tőket tenni Milith végső akaratának; a szőlők elpusztultak, a fekvő birtokok a nagy távolság miatt keveset jövedelmekzt s emiatt a Milith-alapítványról Kassán a papnevelőről vezetett Historia domus szerint csak két klerikust és egy vagy két „úrfit“ lehetett eltartani. Petheő István, kire Fencsy püspök a szeminárium vezetését bízta, e bajon úgy akart segíteni, hogy a volt ungvári papnevelő fekvő birtokait a zombori szőlő kivételével Barkóczy Ferenc zemplénvármegyei főispánnak adta el 3100 forintért, és az így befolyt összeget az 1694 augusztus 2-án megvásárolt esontosfalvi Szuhay-féle nemesi birtok árának fedezésére használta fel.

Az Abaúj vármegyében fekvő Hejze falu eredetileg az egri püspökséghez tartozott. A XVI. és XVII. század zavarai azonban idegen kézre juttatták e jövedelmező javadalmat, s csak Pálffy Tamás püspök váltotta azt vissza a

Rákóczy- és Thököly-családtól 1668-ban 30,400 forinton és királyi övgyágyással azonnal a kassai szemináriumnak ajándékozta. Jövedelméből a szemináriumnak körülbelül 12 kispapot kellett nevelnie. — A kassai szemináriumhoz tartozott gróf Csáky István özvegyének. Mindszenti Krisztinának 1670-ben tett 10,000 forintos hagyománya is, melynek tőkéje 1790-ben, mikor az egri papnevelőhöz esatolták, 5166 forint 30 kr.-ra rúgott.

A XVII. század végén tehát az egri egyházmegyének mintegy 33 pap növendékére volt alapítvány. Kisdy alapítványából 10, Miltihéből 2, Pálffyéből 12, Mindszentiéből 4 klerikus tanult, tehát kedvező számítás szerint 28 papjelöltet lehetett Kassán nevelni. Ezenkívül a nagyszombati egyetemes szemináriumban Lippay alapítványából 4, Simándy István erdélyi püspök leleszi és csornai prépost 2500 forintos alapítványából pedig egy egri növendék tanult. Ezenként a legkedvezőbb számítás szerint tehát legfőbb 8—10 papot lehetett szentelni. Elenyésző szám a 11 megyét felölő egri püspökség nagy papszükségletéhez.

Új fejezet kezdődik az egri papnevelésben Telekesy István egri püspökkel (1699—1715). Már 1700-ban rábirta kanonokjait, hogy a beéli három forrásról nevezett apátságról mondjanak le egy Ezerben alapítandó szeminárium javára. A káptalannál elérve célját, 1700 október 17-én Lipót királytól diplomát eszközölt ki, melyben a király a beéli apátságot összes birtokaival, jogaival együtt örök időkre és visszavonhatatlanul az egri szeminárium alapjára adományozza. A beéli apátsághoz tartozott ez időben a Borsod várnegyében levő Apátfalva, továbbá Ostoros, Uppony, Bóta, Mérese, Bánhorvát, Királd falvak és Kismező pusztaság. Az egész 216¹/₄ jobbágytelket (sessio) foglalt magában. Azután 600 forintért megvette Svorcz (Körmöczy) Mátyás nészáros házáat, mely Eger nyugati fala mellett feküdt, mintegy 20 lépényire a jezsuiták kollégiumától. Ebből fejlődött a szemináriumnak mai háromemeletes L alakú épülete, mely már kétszer is leégett: 1756-ban villámcsapás gyújtotta fel, 1800-ban pedig a nagy egri tűzvész hamvasztotta el. Telekesy 1709 augusztus 4-én kelt alapító-levele szerint a szemináriumnak ajándékozta a hatvani kapu alatt, a kettős makkláni út közé eső Levini-telket, melyet 1500 forintért vett, továbbá a Szentmiklós-utcai belső egri malmot, amelyet a budai kamarai igazgatóságtól 400 forintért megszerezve, több mint 2000 forint költséggel újra építtetett. A papnevelőhöz esatolta végül az egri püspökségtől már régen eltalajdonított Harsányt és Kürth-pusztát, melyeket nehézz per útján 3000 forint költséggel visszaszerzett. Az intézet vezetésével egyik kanonokját bízta meg, kinek az apátság jövedelméből 6 klerikust és két szolgát kellett eltartania.

E fekvő birtokokon kívül Késmárk és Lőse sz. kir. városoknak kölcsönzött 28,000 forintját is a papnevelőnek adta, melynek évi 1400 forint kamatjából 200 forintot még két papnövendék eltartására, 150-et a papnevelő elüljárójának, 150-et az érkölestant előadó jezsuita tanárnak, 700-at pedig 10 nemes ifjú eltartására rendelt, kik a papnövendékekkel közös fegyelem alatt, de a papi pályára lépés kötelezettsége nélkül a szemináriumban végeztek tanulmányaikat; a hátralévő 200 forint kisebb kiadások fedezésére jutott.

Hogy a Levini-birtokot megkapta-e a szeminárium és ha igen, mikor vesztette el, nines róla tudomásunk. Harsányt és Kürth pusztát Barkóczy Ferenc egri püspök (1745—61), lefizetvén érte a szeminárium javára a 3000 forint perköltséget, az egri püspökséghez visszacsatolta. A Szentmiklós-utcai egri malmot gróf Erdődy Gábor püspök (1715—44) 6%-tel kamatozó 1000 forintos kölcsévenyért, — melyet 1781 márczius 15-én Esterházy püspök fizetett ki, — szintén a püspöki javakhoz esatolta. Mikor pedig 1763-ban a nemes ifjak konviktusát elválasztották a szemináriumtól és a Foglár-féle házba telepítették, s így meg kellett osztani Telekesy-alapítványát is, ezen a czímen 11,000 forintot kapott a szeminárium. Ezekhez még más nagylelkű pártfogók jótékonyága is járult, kiknek alapítványaival együtt fekvő birtokain kívül 90,940 rajnai forint és 55 kr. tőkével rendelkezett a szeminárium.

Barkóczy püspök 1760 márczius 28-án egyesítvén a kassai papnevelőt az egrivel, az előbbinek 73,997 frft. 32 kr. értékű javait is az egri szemináriumhoz esatolta. 1760 április 12-én érkezett meg Egerbe a 27 kassai növendék. Esterházy a Pálffy által papnevelés céljaira adományozott Hejczét 1767 január 18-án 25,679 fr. 30 kr. összegért az egri püspökséghez, hová jogilag tartozott, vissza-

esatolta, a Kisdyanum többi birtokát pedig 13,151 frt. 32 kr.-ért magához vátotta, ama kikövéssel, hogy halála után minden kötelezettség nélkül az egri papnevölre ismét visszaszálljon. A mi 1800 január 22-én tényleg meg is történt.

Ugyanekas Esterházy a generális szemináriumok megszűnése és a kommasszált szeminárium i javak felosztatása után Egerbe hozta az eredetileg nagyszombati egyetemes papnevölhöz tartozó Lippay- (16.000 frt), Simándy- (2500) és Püspöky-alapítványt. Ez utóbbit egy egri növendék eltartására Püspöky András egri kanonok tette 1743-ban. Értéke 3000 frt, melyhez az alapító 7 év múlva még 600 forintot esatolt. A régi nagyszombati szemináriumból Egerbe áthozott tőkének tehát 22,100 frt. volt az értéke.

E különböző alapítványok osszege 186,692 rajnai frt. 17 kr., mely tőke különböző birtokokba volt fektetve (Sáta, Szentmárton, Sirok, szaduri szőlő stb.), részint zálogképen, részint megvételi ár fejében. Az ügyes és szakavatott gazdálkodás a szemináriumot abba a kedvező helyzetbe hozta, hogy a papnevöl az 1804. évi számadás szerint eredeti ingatlanain kívül tényleg 227,462 rajnai frt. 39 $\frac{2}{3}$ kr. értékű birtok felett rendelkezett, tehát 40,770 frt. 22 $\frac{2}{3}$ kr. volt a vagyoni gyarapodása.

Hatalmas és gazdag volt tehát az egri szeminárium. 1804-ben azonban az egri egyházmegye érseki rangra emeltetvén, területéből kihasítottak a kassai és szatmári püspökségek. Mindkét helyen papnevöl is állítottak fel, tehát az 1804 márczius 23-án kelt királyi irat értelmében az egri papnevöl javait is fel kellett osztani. Az egri szeminárium birtokában tőkéjéből csak 66,749 frt. és 4 $\frac{1}{2}$ kr. maradt, és birtokai jövedelméből is évenként a kassai szemináriumnak 6292, a szatmárinak pedig 1806 rajnai forintot és 09 krajczárt kellett adnia.

A Lipót-Telekesy-papnevöl kispapjainak belépésük után három hónappal eskü alatt kellett megígérniök, hogy 1. pontosan be fogják tartani az intézeti törvényeket, 2. főlebbvalóik tetszése szerint bármikor pappá szentelhetik magukat; 3. kilépés esetén megtérítik a rájuk fordított költségeket; 4. felszentelésük után legalább három évig az egri egyházmegyében maradnak. Eleinte csak egy teológiai tanár volt, ki az erkölestan és gyakorlati lelkipásztorságtan köréből adta elő a legszükségesebbeket. Nagy volt a paphiány, alaposabb tanításra nem lehetett sok időt fordítani. 1719-ben már másik tanár is van: a professor controversiarum, ki a vitás hittételeket magyarázta. 1740-ben pedig Foglár György kanonok 2500 forintos alapítványt tett, melynek kamata az egyházjogot előadó jezsuita tanár fizetésére fordítatott. A teológiai tanfolyam, melyet a Telekesy-szeminárium növendékei egy felszázadig a szomszéd jezsuita kollégiumban hallgattak, eleinte egy, később két, majd az 1733 márczius hó 7-én kelt királyi rendelet hatása alatt három évből állott. Feltűnő dolog, hogy e korban a papság szellemi kiképzetésének módozatairól is a király intézkedik. A királyi főkegyúri jog túltengésének egyik jelensége ez, bár az 1548. évi 6. t.-cz. a papnevöldekek oktatását kizárólag a püspökök ügyének tekintén.

Jelentős változást eszközölt a teológiai tanítás terén Barkóczy püspök. Az egri egyházmegye papnövöldekeit nemcsak Rómában, Nagyszombatban, Kassán, hanem egészen 1754-ig Egerben is a jezsuiták tanították. A teológiai tanárság így el lévén zárva az egri egyházmegye papjaitól, semmi sem liztatta és ösztözkélte öket a teológiának alaposabb és mélyrehatóbb tanulmányozására. Ezen a bajon akar segíteni és bizonyára az akkor már erősen jezsuita-ellenesség változó korszallal hatása alatt is cselekszik Barkóczy, midőn 1754-ben egyházmegyei papokra bízza a teológia tanítását.

Ugyanő megreformálja a tanrendet is. Mária Terézia alatt udvari orvosának, Van Swieten Gerőnek kezében futottak össze az oktatásügy reformjának szálai. A császárőr gróf Trautson bécsi érseket és Debiel Lajos jezsuitát bízta meg a teológiai oktatás reform-tervezetének elkészítésével. Előterjesztésüket Mária Terézia elfogadta és örökös tartományokban 1752-től kezdve kötelezővé tette. E reform hatása alatt áll Barkóczy, midőn megalapítja és 1754 november 5-én nagy ünnepegek között megnyitja az egri püspöki iskolát.

Barkóczy az új iskolához négy tanárt nevezett ki. Az első a dogmatikus teológiának spekulatív, a második erkölestani részét adta elő; a harmadik a kánonjogot, az egyházi szertartásokat és egyháztörténelmet, a negyedik pedig a szentírás magyarázatát és az egyházi szónoklatot tanította. Mindegyik tanár az összes növendékek előtt egy órát tartott naponként és négyéves ciklusokban

fejezte be a tananyagot. A theológia tehát négy évig tartott. Az előadások november elején kezdődtek és a tanév két félévre oszlott. Úgy a téli, mint a nyári félév végén kötelező vizsgálatot tartottak, tanév közben pedig a nagyobb ünnepekkel megkezdett havi vitaközlések voltak hivatva bemutatni tanulmányaikban tett előhaladásukat. Az előadásokat eleinte néhai Kiss János nagyprépost házában, 1767-től a Foglár-féle házában, az 1774—75. tanévtől kezdve pedig a liceumban hallgatták a theológusok. 1757-től a héber, 1763-tól pedig a görög nyelv is a kötelező tárgyak sorában foglalt helyet. 1769-től az egészségtan fontosabb részeivel is megismertetik a növendékeket.

Esterházy püspök 1772 szeptember 7-én a négyévi theológián kívül, melyen a fent elsorolt főtárgyakat hallgatták, egy évig tartó *studium candidaturae*-t, előkészítő iskolát szervezett; tárgyai az egyháztörténelem, héber és görög nyelv és egyházi szónoklattan. A görög ritusú növendékek kedvéért a candidaturán előadták még a rutén és oláh nyelveket és magyarázták a keleti egyházak szertartásait. Az egeri püspöki iskolának fénykorát alkotják ezek az évek. Vagyoniilag gazdag a papnevelő és folytonosan gyarapodik, növendékeinek száma pedig az ötéves theológiai kurzuson 86, a kétévi filozófián 19, tehát összesen 105 papnövendék. II. József császár rendelete egy csapásra megsemmisítette az összes egyházmegyei és szerzetes theológiai iskolákat és helyettük három helyen, Pozsonyban, Egerben és Zágrábban állított fel egyetemes szemináriumot. A fejedelemség 1200-ban állapította meg a magyar szerzetes- és papnövendékek számát; a helytartótanács tervezete szerint közülük 367 Egerben folytatta volna tanulmányait. Egerben tanultak az egeri egyházmegyei, a görög szertartású és szerzetes papnövendékek. De már az első tanévben, 1784—85-ben csak 214 egeri növendék volt. A császári szemináriumok siralmas állapota miatt ez a szám is rohamosan esőlként, úgy hogy mikor a generális szemináriumok kétévi fennállása után II. József az egeri és zágrábi papnevelőt egyesítette és Pestre helyezte (1786 november 6-án nyílt meg), 300-ra sem rugott a papnövendékek száma. 1790-ben a császár halála véget vetett ugyan ez önkényes intézkedésnek, de káros hatását még évtizedek múlva is észre lehetett venni a papság soraiban.

Az egeri püspöki iskola növendékei 1780 óta két teremben hallgatták az előadásokat; ezt a beosztást állították vissza 1790-ben is. Négy évből állott ugyan a theológiai tanfolyam, de az egyes tárgyak csak minden második évben adatván elő, együtt hallgatták az előadásokat az első- és második, valamint a harmad- és negyedévesek. Ugyanaz a tanára volt az ó- és újszövetségi szentírásnak, az alapvető és ágazatos hittannak, az erkölestannak és lelkipásztorságtannak, az egyháztörténelemnek és kánonjognak. E rendszer maradt érvényben egészen 1890 június 4-ig, a mikor Samassa József dr. egeri érsek a jelenlegi tanszert hozta be. E rendszer értelmében az egyháznak és történelemnek, valamint az ágazatos és alapvető hittannak közös tanára van. Az egyházjog és ágazatos hittan a két felső, az egyháztörténelem és alapvető hittan a két alsó éven adatik elő heti 9 órában, évenként váltakozó kurzusban. Minden évben előadták: a IV. theológiai osztályban a lelkipásztorságtan (heti 9), tanítást és módszertan (2); a III.-ban az erkölestan (9), a revelástan (2); a II.-ban az újszövetségi (9), az I.-ben az ószövetségi szentírás és zsidó nyelv (9 óra). Közösen hallgatják még a IV. és III. évesek a közegészségtant (1), az I. és II. évesek a keresztény bölcséletet heti 2 és latin nyelvet heti 1 órában.

A papnövendékek körében több egyesület virágzik. Az 1835-ben alakult Egyházirodalmi Társulat, az 1894-ben szervezett Szónoki Iskola, valamint a Szent-Imre Szavaló-Kör. A két előbbi némi tőkével is rendelkezik. Az egyházi-irodalmi társulatban felolvasások, tagsági dolgozatoknak, pályaműveknek bírálatai, újabban szabad-előadások szerepelnek programpontokként. Az utóbbi kettőben pedig beszédek, szavatelok hangzanak el. Itt versenyszavatelok és szentbeszéd-pályázatok, ott tudományos pályatételek tartják ében az önkéntes tagok munkakedvét. Van azután a növendékeknek Zenélő-társulatuk, kényelmes szórakozóteremmel bíró Társalgójuk és Énekkaruk.

A klerikusok száma az 1909—1910. tanév elején: 58 theológus és 23 VII., illetőleg VIII. o. gimnazista. Azonkívül az intézetnek két növendéke a budapesti központi papnevelőben, 1 a bécsi Pázmáneumban, 3 az innsbrucki theológiai Konviktusban, 1 pedig a római Collegio Germanico ed Ungarico-ban szerzi meg a magasabb kiképzetést.

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

Alig van az országnak vidéki városa, mely a tudománynak oly csarnokával díszeskedhetnék, mint az egri líceum. Ez az ódon, tisztes épület immár közel másfélszáz éve áll a város közepén, mint a város és a vármegye szellemi középpontja. Gróf *Esterházy* Károlynak, az utolsó egri püspöknek nagy lelkét hirdeti még évszázadok múlva is. 1765-től 1785-ig épült. A szellemi élet munkásai innen hordják szét a tudomány kincseit s annak kamatai, a benne elhelyezett alapítványok, gyűjtemények, könyvtárak és sajtó útján, ugyanesak oda kerülnek vissza.

Hatalmas boltívei alatt helyet ad az elemi iskolának, a tanítóképzőnek, a jogakadémiának és a theologiai tanintézetnek. Ötvenhárom méter magas tornyából nem is oly régen még a csillagok járását kutatták. Tágas termeiben vannak elhelyezve az egyházmegyei könyvtár és képtár, a vármegye neves régészének, *Bartalos* Gyulának gyűjteményei és az egyházmegyei könyvsajtó. Itt szívta magába az alább felsorolt írók nagy része az irodalomnak és tudománynak azt a lelkes szeretetét, melynek eredményei méltán vetekednek hazánk vármegyéi között az elsőségért. Heves vármegye irodalmi törekvéseire a líceum bélyege van ütve. Annak a sok tanárnak, tanítónak, közel kétszáznyi pap-írónak irodalmi szellem itt ébredezett, innen táplálkozott. Az alábbi írók életében lépten-nyomon találkozunk az egri líceummal, mely az íróknak nemcsak szellemi táplálékot nyújtott, hanem igen sokszor anyagi megélhetésüket is biztosította. A vármegye irodalmi életének így volt tényezője a líceum a múltban, s a míg erős kövei állanak, így lesz a jövőben is.

Történeti
visszapillantás.

Nemzeti irodalmunk történetéből tudjuk, hogy a mai értelemben vett irodalom, mely az egész nemzetnek szól, száz esztendősnél nem sokkal idősebb. A magyar nemzet marka a kardhoz edződött, a könnyű penna forgatása súlyos volt neki. A mi irodalmunk 1772-ig — ez évet számítjuk az újabb irodalom fordulópontjának — a harezok világában termett és jórészt a vallás, kisebb mértékben a hazafiság eszméjének szolgálatában állott. Egész irodalmunknak ez időben csak egy *Balassyja*, egy *Zrínyije*, egy *Gyöngyösi*je és egy *Mikese* van. Dícsősége Heves vármegyének, egy e kevesek közül is kettő erős vonatkozásban van vele. *Balassy* lantját az egri végyvár szép asszonyának fagyos szerelme ihleti meg s régi irodalmunk legkedvesebb stilsztájának: *Mikes* Kelemennek *Törökországi leveleit* a líceumi könyvtár őrzi.

A mohácsi vészig nemzetünk irodalma teljesen kolostori irodalom. Kolostorokban művelik, kolostorok lakóinak írják. A tudományos irodalom tárgya a bibliafordítás meg a nemzeti krónikák összeállítása; a szépirodalom a szentek legendáit, a breviárium himnuszait fordítgatja. Ónálló szárnyra kapni egyik sem mer, egyik sem tud. Ez időben a vármegye nem jut bele még e lassan pihegő irodalmi életbe sem. Az egri püspökséget ugyan még 1009-ben megalapítja Szent István; a püspökségek, káptalanok mellett pedig iskolákat állított az egyház kezdetől fogva; férfi- és női kolostorok s ezekkel kapcsolatban iskolák is már az Árpádok alatt emelkedtek e vármegye területén, azonban semmiféle emlék nem maradt sem az iskolák működéséről, sem a kolostori élet szellemi tevékenységéről.

Nem sokkal kedvezőbbek a viszonyok a következő három században sem. Igaz, hogy *Balassy* Bálint, nemzetünk első nagy lírikusa, megörökítette Vég-

Egervár enlékét, *Tinódy* Sebestyén is ide vándorol a vár dísző védelemzését megénekelni, de a hogy az ő lantjuk elhallgat, a szellemi élet velük együtt némaságba merül. A török beül Eger várába s a vármegye a török igáját nyögve, még ama nagy szellemi harcokban sem vehet részt, melyet a protestantizmus vív ez időben a katolizmusmal. Nemzeti irodalmunk e korszaka megint csak vallási színezetű: Heves vármegye azért hiányzik itt a harcok közül, mert püspökei a papsággal együtt Kassára húzódnak. A nagy tollharcban csak egy egri papot találunk: *Lukácsot*, ki szembe mer szállani a tekintélyes *Károli* Gáspárral „De controversiis fidei quaestionibus“ ez. munkájában, sőt a magyar kálvinizmus legerősebb oszlopával: *Mélius Juhász* Péterrel is össze mer tűzni. A török kipusztítása után, a kuruczharok elkövetkeztével szellemi művelődés dolgában a vármegye esőbőrből vederbe jutott. Csak nagysokára sikerül Eger püspökeinek, az időközben betelepült szerzetesrendekkel, hogy Egerben a szellemi élet új alapjait lerakják.

Telekessy István püspöknek (1633—1715) első dolga volt, hogy a szellemi élet munkásairól, papokról gondoskodjék. Kétszáz papot szentelt fel püspöksége alatt. Egerben szemináriumot épít, mellé konviktumot alapít. Gróf *Barkóczy* Ferencz (1710—1765) Egerben fejedelmi bőkezűséggel könyvnyajátót állít és szervezi a theologia tanítását. *Foglár* György egri kanonok (1670—1754) 1740-ben 50.000 forinttal megalapítja az egri jogakadémiát, a jezsuitáknak tanintézetül házat ad. Gróf *Esterházy* Károly püspök (1725—1799) megépíti a liezeumot, újra fölszereli a könyvnyajátót, melyen 1772-ben jelenik meg magyar nyelven az első bölcséleti könyv Apáczai után: *Magyar nyelven filozófia*, írta Sartori Bernát. — *Pyrker* tanítóképzőt s rajziskolát állít, fölépíti a nagytemplomot, s tudományos és irodalmi alapítványokat tesz.

A vármegye szellemi élete fölpezsdül. Eger és Gyöngyös csakhamar középontá válnak. Gyöngyös közelebb esik Pesthez és így hamarabb érik a megújult nemzeti irodalom hullámai; Egerben főképp a lelkes papság és a sokféle tanári kar igyekszik lépést tartani minden szellemi mozgalommal. A nemzeti irodalom újjáébredése óta (1772) nincs a tudománynak, nincs a szépirodalomnak olyan tere, melyre Heves vármegye művelőket ne küldött volna. Részint saját gyermekei szereztek nevéiknek s vármegyéjüknek dicsőséget irodalmi munkálkodásukkal, részint más vármegyék szülőtteit fogadta szeretettel s adott nekik alkalmat és módot arra, hogy szellemi tevékenységükkel hírt-nevet szerezzenek. Alább adjuk ez írók hosszú sorát, de előbb csoportosítva mutatjuk be a legvia írókat.

Heves vármegye íróinak tetemes részét egri egyházmegyei papok alkotják. Hittudomány. Már e körülmény is eléggé mutatja, hogy a tudományos irodalom terén a hittudomány mindig talált a vármegyében művelőkre. Így pl. a főpapok közül *Kisdi* Benedek és *Szegedi* Lénárd az egyházi énekköltészetet reformálják, *Werancsics* és *Fischer* az egyházi ritust szabályozzák, *Fuchs* Ferencz jeles hittudom. műveket írt, *Bartakovics* a Szentírást dolgoztatja át. A főpapok példáját követve, az egyházmegyei és szerzetes-papok egyaránt jeleskednek e téren. Mióta az *Egri Egyházmegyei Közlöny* ez. folyóirat megindult, alig van pap-író, ki ennek hasábjain hittudományi kérdésekkel ne foglalkozott volna. Az egri theologiai intézet tanítarai szorgalmas munkásai voltak mindenkor a tudománynak, közülök nem egy — legutóbb *Demkó* György és *Rapaics* Rajmund — egyetemi katedrára is jutott.

Az egyházi szónoklat az egri egyházmegyében már akkor virágzott, mikor még a külföld, főképp a franczia híres egyházi szónokait alig ismerhették. Legismertebbek e nembn *Gyalogi* János. *Magyar* Ferencz. *Mindszenty* Gedeon, *Orosz* Ádám, *Vince*z Alajos, *Vezérle* Gáspár, kiknek szentbeszéd-gyűjteményei máig is használatban vannak a vármegye határain túl is. Az egri főszékesegyházi szónokság mindig kitüntető állás volt, a melyet a papok irodalmi munkássággal igyekeztek kiérdemelni, vagy meghálálni. — Politikai szónokok is vannak. *Lonovics* József, mint egy érsek, az 1848-iki országgyűlésen aratta szónoki babérait. Eger mostani bíboros-érseke pedig magyar és latin nyelvű szónoklataival egyaránt páratlan. Eger szülőttei *Horánszky* Nándor, *Szederkényi* Nándor és *Fenyessy* Ferencz s kívülük a vármegye túlnyomólag ellenzéki képviselői is, nyomokat hagytak minden időben az országgyűlés naplóiban.

A neveléstudomány és tanügyi irodalom terén is élénk a tevékenység. Főleg kíválának e szakban a tanító szerzetesrendek s újabban az Egerben megjelenő *Népiszkolai Tanügy* és a *Hevesmegyei Tanügy* ez. szaklapok munkásai. A régiek közül kimagaslik *Szvorényi* József alakja, az újabbak közül főképp *Katinszky*

Szónoklat.

Neveléstan.

Gyula, *Kálemen* Lajos, *Roró* Lajos és *Szöke* Sándor emelték magas színvonalra e vármegye pedagógiai irodalmát. E tekintetben a protestáns egyház lelkészei és tanítói is szorgalmas munkatársai a protestáns tanügyi lapoknak. *Milesz* Béla és *Egri* György a gyermek és ifjúsági irodalom terén az elsők között állanak.

Történelem.

A vármegye őskorának, továbbá a közép- és újkor történelmi mozzanatai erősen ihlettek a vármegye történelmi íróit. kik régészeti kutatásokkal, históriai bűvárkodásokkal derekasan igyekeztek a múlt homályára fényt deríteni. *Bartalos* Gyula a vármegyében s az országban szétszórta avar-hunn gátakat, Csörsz-árkokat és gyűrűváratok kutatása; *Balássy* Ferenc az egri egyházmegye részletes történetén kívül főkép a székegyházi történetének kutatásával szerzett országos nevet; *Kaudra* Káos a „Borsod vármegye monografusa” czímet érdemelte ki, de Heves vármegye történelmének is számos részletét világította meg, s Magyar Mythológiájával még mindig úttörő munkát végzett. Erdemes munkásságot fejtett még ki *Tariczky* Endre régészeti kutatásaival s a tiszafüredi múzeum felállításával. *Foltin* János, *Rapaics* Rajmund, *Szederkényi* Nándor szintén jeles munkásai a történetírásnak.

Nyelvészet, esztétika.

A nyelvészet terén három jeles névvel találkozunk. Az első a gyöngyösi származású, híres nyelvjuttató: *Bugát* Pál. Nevét e téren sok gánés érte ugyan, s dívat még ma is a nyelvjuttatás túlzásainak elrettentő példáiul emlegetni sok nyakatekert szavát, de övé az érdem, hogy erős sovíniszta érzéssel belenyúlt a tudomány megszentosodott terminológiájába. Fáradhatatlan szorgalommal kb. 40.000 műszót magyarosított meg. Így nem is csoda, hogy sok szava szynszülött lett. S míg ezt emlegetjük, elfeledjük, hogy ma már a tudomány minden ága elfogadta Bugát számtalan jól sikerült műszavát. Másik nagy nyelvészünk az előbb cziszterezita, később világi pap: *Thász* Gábor, kinek nyelvtanait negyedszázadon át tanították majdnem valamennyi hazai középiskolában s a ki *Szarvas* Gábornak, az új magyar nyelv reformátorának hűséges munkatársaként, örök emléküvé tette nevét a *Magyar Nyelvőr* hasábjain. A harmadik *Szvorényi* József. A szép magyar stílust Szvorényi csak az írók ismérték, annak tudományos összefoglalása teljesen hiányzott. E hiányt pótolta Szvorényi *Magyar ékes szókölése*. Irodalmunk történetének alapjait az egyideigle szintén Egerben működő *Pápay* Sámuel, de főkép *Toldy* Ferencz lerakták ugyan, s Toldy nemű munkáit ismerte is már a tudományos világ, de Szvorényi irodalomtörténeti tankönyveiből tanulta meg szeretni és becsülni az ifjú nemzedék nemzeti szellemünk multját és újabb jeles alakjait. Az esztétikai irodalom legkimagaslóbb művelője *Szana* Tamás, ki nemcsak nemzeti nagyjainkat és műveiket elemezte, hanem a külföld jeleseit is közelebb hozta a nemzet ismeretköréhez. Ugyancsak nevezetes kritikai és esztétikai munkáit fejt ki *Keszler* József, ki a fővárosi lapokba írja dráma-bírálatait. Derék munkása még az esztétikai irodalomnak az egri főgimnázium számos tanára, mint *Maczki* Valér, *Madarász* Flóris, *Török* Konstantin stb.

Jogtudomány.

Az egri jogakadémia megalapítása (1740) óta a jelenben és a multban egyaránt jeles tanárokkal rendelkezett, kik a jogtudományi irodalmat értékes működésükkel gyarapították. A régebbiek közül *Szolcsányi* Hugó, *Fekete* Ferencz és *Dinkay* Pál emelkedtek hírnévre; az elmúlt évtizedek s a mai idők jogtanárai pedig (*Kis* István, *Udvardy* László stb.) elődeikhez méltó munkásságot fejtenek ki most is. Egri szülött *Timon* Ákos, budapesti egyet. tanár, ki főkép az egyházjog terén munkálkodott. *Demkó* György, szintén a budapesti egyetem tanára volt a hittudomány-egyházjogi katedrán. Az államtudomány terén *Szederkényi* Nándor idevágó művei is említendők. *Horánszky* Nándor képviselői és miniszteri állásában szóval és tóllal évtizedeken át örködött a nemzet jogai mellett.

Bölelet.

Sartori Bernát miskolci minorita rendfőnök 1772-ben Egerben megjelent *Magyar nyelven filozófia*-ján kívül még két író foglalkozott böleleti kérdésekkel nagyobb munkákban. Egyik *Imre* János, a ki körülbelül tíz évig a liceumban a bölelet tanára volt (1712—1722), majd a pesti egyetemre jutott hasonló minőségben s a bölelet eszméit három tetemes munkájában hirdette magyar és latin nyelven. A másik *Maczki* Valér, a cziszterezita főgimnázium tanára, a ki a piarista Horváth Cirill criticismusnak nevezett filozófiai irányát igyekezett megismertetni s terjeszteni nemű munkáiban. *Michalek* Manó Aquinói Szent Tamás skolasztikáját ismertette *Gonsales* nagy művének lefordításával. *Berényi* Sándor latin nyelvű filozófiai munkákat írt.

Nemcsak Heves vármegye természeti szépségei és a természet-nyújtotta gazdagsága, a Mátra s az egri fürdők találták meg a vármegye írói között méltatójukat, hanem a természettudomány általánosabb érdeku ágaiiban is akadunk hevesi írókra. A csillagászat terén Montedegói *Albert* Ferencz és *Tittel* Pál nevére a hazai tudományosság mindig büszke lesz. Az orvosi tudományoknak kiváló munkása volt *Bugát* Pál, *Báron* Jónás, *Hanák* Mihály, *Horner* (*Vezekényi*) István. Az egri fürdőket leírták és gyógyító hatását méltatták abban az időben, mikor még igazán gyógyulni járt a közönség a fürdőhelyekre: *Fejes* Mihály, *Ferencz* Alajos, *Jóó* János, *Nagyfejeő* Mihály, kik nagyrészt híres orvosok is voltak egy-szersmind. Az orvosok és természetvizsgálók 1869-ben Egerben tartják országos gyűlésüket, melynek megnyitóját maga Bartakovics érsek mondja. *Kempelen* Rudolf a vármegye faunáját, *Vrabély* Márton a Mátra flóráját állította össze. *Pázmán* Alajos is szívesen foglalkozott a természettudománnyal, *Marán* János pedig a mathézis terén volt ismert író.

Természettu-domány.

A vármegye déli részének televény talaja a nagy magyar Alföld kezdete. A hegyvidéken pedig országos híru a szőlőtermelés. Nincs a gazdaságnak oly ága, melynek tudományos munkásai között megebeleit nem találunk. *Barchetti* József már a mult század legelső éveiben kiviteli piacot keres a hevesi mező-gazdaságnak; *Bartha* Ferencz Tiszafüreden különféle gazdasági egyesületeket alakít s ezeket a szaklapokban ismerteti, *Csorba* András gazdasági czikkeket ír a mult század húszas éveiben a Tud. Gyűjteménybe; *Földváry* Kálmán a gyümöl-csészert, *Orczy* Lőrincz báró az állattenyésztés. *Nagy* Zoltán a szőlőművelés terén szerez közgazdasági és tudományos érdemeket stb. *Udvardy* János, Visontai *Korách* László, *Serfőző* Géza részint a multban, részint a jelenben említendőek. *Luga* László, *Vincze* Alajos s mások népiratkákkal igyekeztek a népet a gazdasági kérdésekről tájékoztatni.

Közzgazdaság.

Heves vármegye író-világa a szépirodalom nezején sem maradt hátra. Kezde legrégibb szépirodalmi folyóiratainkon. az *Aurorán*, *Athenaeumon*, a leg-újabbakig: az *Új Idők*, a *Vasárnapi Ujságig* stb. Heves vármegyei íróval min-dig és mindenütt találkozunk. Itt csak az újabbakat, a legnagyobbakat említi-jük. Heves vármegyei lett *Gárdonyi* Géza és *Vértessy* Gyula, megyebeli születésűek *Bródy* Sándor, *Vértesi* Arnold, *Ludasi Porcsolt* Kálmán. Egerben kezdi meg irodalmi munkásságát *Werner* Gyula és *Kemechej* Jenő. Egerben lakott a XVIII. század végének harczen tollú munkása, a magyar újságírás úttörője: *Szaitz* Leó, s a vármegyeiben virágzó hírlapirodalom tanú rá, mily buzgó és lelkes utódai lettek.

Széppróza.

A vármegye nem kevésbé jeles költőket is adott a magyar irodalomnak. A vallásos költészet legkiválóbb művelőit magáénak mondhatja. közöttük *Mindszenty* Gedeont, a ki mellett *Tárkányi* Béla, *Pájer* Antal, *Pyrker* László, *Sebők* László, *Párry* Sándor, *Répassy* János stb. mind a vármegye talaján nőttek nagygyá, de a legtöbbnek költői dicsősége messze kihatott a vármegye határain túl is. A világi költők közül a XVI. század nagy lirikusa, *Balossy* Bálint, itt pen-geti szomorú akkordokkal teli szerelmes lantját. A megújult magyar irodalom egyik első munkása gróf *Gvadányi* József egri tartózkodása idején teremti meg *Rontó* Pál alakját. Egerből indul el az irodalom fejlődő középpontjába *Vitkovics* Mihály. A hevesvármegyei Szűcsiben született a magyar kritikai irodalom vas-kemény munkása, az Auróra írókör vezére, *Bajza* József. Hűséges és jeles tehet-ségű munkatársai: *Vachott* Sándor és *Vahot* Imre, a gyöngyösi mai Vachott-utczai házban születtek. Gyöngyösön rejtőzött évekig az *Arany Trombita* üldözött szer-zője, *Sárosy* Gyula. Ugyaneseak gyöngyösiek a palóczdalok híres poétája: *Spetykó* Gáspár és a vármegye voltalispánja, a Petőfi nyomaiban járó *Zalár* József. Méltán említhetjük még a régiek közül *Makáry* Györgyöt és *Vida* Józsefet, az újabbak közül *Plathly* Adorjánt (*Pásztiót*), *Kapácsy* Dezsőt és *Lipcsy* Ádámot.

Költészet.

Újabb irodalmunk túlságos középpontosítása főképen a színműírás terén érezteti káros hatását. Mindenki a fővárosi színházaknak dolgozik, onnan vár sikert. Bár a színészet úgye a vármegyeiben sohasem volt elsőrangú — ma is csak Egerben van néhány év óta közsínház — mégis hozzájárultak az itteni írók a magyar drámairodalom kiépítéséhez. *Bodnár* Antal neve már a mult század elején olvasható a pesti színlapokon. *Erdélyi* József az ötvenes években drámat és népszínművet ír. *Farkas* Bertalan színművei vidéki színpadokon kerültek színre, *Madarassy* Pál az újonnan alakult Népszínház számára egy év alatt mint-egy huszonöt vígjátékot s operettet ír és fordít. A legújabbak közül *Szécsi* Ferencz,

Színműírás.

1896—1900-ig, a budapesti Vígyszínház dramaturg-igazgatója, eredeti és fordított darabokkal látja el színháza műsorát. *Kemény* Jenőnek és *Porcsolt* Kálmánnak színművei a Nemzeti Színházból indultak hódító útjukra. Az új irányú népszínmű megkezdője *Gárdonyi* Géza, ki hasonló magaslaton marad egyéb színműveiben is, mint regényeiben. Itt említhetjük még az újabbak közül *Biró* Lajost is.

Eger az irodalomban.

Részint az „egri név” diesősége, melyet Dobó István kivívott, részint az egri bor híressége, melyet az Eged termelt, sok jeles írónkat szólaltatta meg Eger magasztalására. A hogy eltakarodik a török a vár alól, ott terem a hűséges krónikás-poéta, *Tinódi* Sebestyén, s felajzza lantját :

Ti magyarok! már Istent imádjátok,
És önéki nagy halálat adjatok,
Jelösből Tiszán innét kik lakoztok,
Egri vitézeknek sok jót mondjátok!

Elkészülvén krónikája, hosszúnak találta azt, s hogy az egriek diesőségének még jobban híre menjen, röviden, sommásan újra megírja :

Summáját írom Eger várának,
Megszállásának, viadalának,
Szégyenvallását császár hadának,
Nagy vigasságát Ferdinánd királynak.

Balassy Bálintot nemcsak az egri vár szép asszonya ihleti dalra, hanem a végegyvári vitézi élet is :

Vitézek, mi lehet	Ó végbelieknek
E széles föld felett	Ifjú vitézeknek
Szebb dolog a végeknél ?	Dicsőreos serege.
Holott kikelőtör	Kiknek e világban
A sok szép madár szól,	Szerte szerént vagyon
Kivel ember ugyan él :	Mindeneknél jó neve :
Mező jó illatot,	Mint sok fát gyümölcsevel,
Az ég szép harmatot	Sok jó szerencsékkel
Ad, ki kedvesb mindennél.	Áldjon Isten mezőkbe !

Sőt, mikor sorsa bujdosásra veti, nem tud elválni Egertől búcsú nélkül :

Egriek! vitézek, végeknél tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgoztok veti :
Istennek ajánlván légyetek innál ti !

Vörösmarty Mihály hőskölteményét ír Eger ostromáról. Művében e gyönyörű plasztikus sorokkal festi Eger fekvését :

Díszesen áll Eger, a termékeny völgybe kitéve,
S mintha leült idejét álmódra vissza, megaggott
Várkoszorúza fejét kisdombhátra lehajtja,
Bús-mormolva fut a testvérhábu csermely előtte.

De megénekelte Eger borát is ez epigrammban :

EGRI BOR.

Ittanak a hősök s egyik így pendite : „Török vér !”
„Hagy folyjon” mondá hévvel az Egri Dobó.
S folyt az azóta határ nélkül ; s a barna pogány vér
S lelke Dobónak forr lángboraidban, Eger !

Megénekelte, de még nem ízlelte. Erre vonatkozik a *Rossz bor* cz. költeményének harmadik verszaka :

Mondják : Egernél híres bor terem.
Verembe szűrök tán ? nem ismerem.
Megékeltem harczait, borát,
S mind e napig nem ittam áldomást.

E szemrehányó versre csakhamar megérkezett a felelet : egy hordó jó egri bort kapott a költő Joó János pincéjéből. De Vörösmarty sem maradt adós, megírta az egri bor újabb dicsőítését, a *Jó bor* cz. költeményét.

Arany János egyik kedves hangú, főképp előadásában művészi balladája, az *Egri leány*, a ki kedveséért halálos küzdelmet vív a esch rablókkal.

Petőfi Sándor itt Egerben ízlelte meg a bikavért, s itt írta gyönyörű bor-dalát, az *Egri hangok*-at. A költemény megérdemli, hogy kissé bővebben kitérjünk történetére. 1844-ben, esikorgó februáriusi napon, Debreczenből Pestre ván-

doroltában ért a költő Andornakra. Megpillantotta a hótakarta egri hegyeket, azonnal kész határozata :

Hol jó bort érezek, betérek ;
Ne térnék hát Egerbe ?
Ha ezt a várost elkerülném,
Az Isten is megverne.

Ez megint csak olyan Petőfi-féle kifakadás, mert bizony nemesebb oka volt neki betérni. Pájer Antalt s Tárkányi Bélát óhajtotta látni, kiknek nevét a pesti lapokból jól ismerte. A városba érve, egyenest a papnevelőintézetbe ment tudakozódni a költőpapok után. Pájer ekkor fűzesabonyi káplán volt, csak Tárkányit találta meg másnap. Tárkányi örömmel fogadta a költőt s a szemiáriumban szobát szerzett neki s a kispapok társaságában harmadfél napot töltött Petőfi a lehető legjobb hangulatban. Valósággal beczéztették a lelkes kispapok. Együtt ebédelt, vacsorázott velük s barátságot kötött valamennyivel. Elutazása előtt Tárkányi a kispapok körében gyűjtött pénzt útiköltségül nyújtotta át a költőnek, de, hogy önértékét meg ne sértse, mintegy előfizetési díjúl megjelenendő kötetére. Míg a kispapok stúdiumon voltak, írta egyik nap az *Egri hangok*-at, melyben a kedves baráti kört is megörökíti :

Földön hó, felhő az égen,
Hát hiszen csak hadd legyen !
Rajta nincsen mit csodálni,
Télen ez már így megyen.
En ugyan nem is tudnám, hogy
Tél legyen,
Ha ki nem pillantanék az
Ablakon.

Itt benn ülök a melegben,
Környékez sok jó barát,
Töltögetve poharamba
Egri bércek jó borát.
Jó barátok, jó boroeska —
Kell-e más ?
Keblekink a kedv egy-egy
Óriás.

Kedvemnek ha magja volna,
Elvetném a hó felett,
S ha kikelno : rózsaeerdő
Koszorúzná a telet.
S hogyha földobnám az égbe
Szívemet,
Melegítné a világot
Nap helyett stb.

Az Eged hegy legendáját, Szent Egidius — Egyed — történetét Mindszenty Gedeon öntötte versbe. A Vata-lázadáskor a pogány magyarok megölték a szent remetét, vére termékenyíti máig az Eged tőkéit. Még a szűnpadon is megszólal az egri név dicsőítése Tóth Kálmán *Dobó Katiczája*-jában.

A szellemi munkások táborába e vármegye a következőket küldötte :

Adányi András, a hit- és bölcslettudományok doktora, jezsuita, szül. 1716 december 28-án, Dormándon. Tanárkodott Pécsen és Kassán, Győrött és Nagyszombatban. Hitszónok volt Nagyváradon és Ungváron. A rend eltörlése után Esztergomban az iskolák igazgatója lett s ott is halt meg 1795 október 13-án. *Munkái* : *Fastorum Hungariae*, Pars I., II. Cassoviae, 1742. — *Institutiones physicae generalis*, Tyrnaviae, 1744. — *Philos. nat. pars I.*, u. o. 1755. — *Pars recentioris physicae*, u. o. 1756. — *Ode ad primum lapidem gymnasii Strigoniensis*, Budae, 1779. — *Odae, viris bene moritis . . . oblatae*, Pestini, 1781.

Adányi András.

Alaghy Dezső, eziszterci r. főgimn. tanár, szül. 1837 november 19-én, Egerben. 1862 óta a székesfehérvári főgimnáziumban a latin s görög nyelv tanára volt 1898-ig. 1892 óta, mint a városi iskolaszék elnöke, elévülhetlen érdemeket szerzett a népiskolák szervezésével. Meghalt 1904 szeptember 28-án.

Alaghy Dezső.

Munkája : *Katholikus novellástan*, Korschbaumer Antal dr. után németből ford. egy kath. pap. Székesfehérvár, 1872.

Albert Ferencz (Monte-degoi), bölcsletdoktor, kir. tanácsos, az egri érseki csillagvizsgáló igazgatója s Heves vármegye tanfelügyelője, szül. 1811-ben. 1851-ben Bartakovics Béla egri érsek a csillagvizsgáló igazgatójává tette s egyúttal liezeumi könyvtárossá és tanárrá is kinevezte. Meghalt 1883 augusztus 9-én. Tudományos működése nagyon sok irányú. Írt értekezéseket a csillagászat, időtan és természettan köréből a Közhazsnú ismeretek Tárába s a Szent István Társulat Encyclopaediájába, az orvosok s term. tud. Munkálataiba, az Idők Tanújába, a Jelenkorba s a Nemzeti Újságba stb.

Albert Ferencz.

Munkái : *Allgemeiner Briefsteller. — Neues polytechnisches Recept-Taschenbuch. — A napfogvatkozásról*, Eger, 1851. — *A naprendszerrel. — Magyar nyelvtan*, Eger 1853. — *Német nyelvtan*, u. o. — *Huldigungssgruss . . . Froudegruss . . . Allerunterthänigster Huldigungssgruss. — Monnyiség és természetani általános földleírás. — Magyarország államtana. — Számos munkája és jegyzeti kéziratban.*

- Alchovics Vazul.** *Alchovics Vazul*, paulinus és pesti egyetemi tanár, szül. 1742-ben Egerben. Pécsért és Nagyszombatban tanárkodott, majd rendjének eltörlése után a pesti egyetem hitszónoka és tanára lett. Meghalt 1796-ban.
- Munkái:** Őrmezei predikációk, Pest 1789. — Halottas beszéd b. Orczy Lőrincz felett. U. o. 1789. — Vasárnapi predikációk, 4 köt., U. o. 1790—91. — A könyvek szabados olvasásáról. — Az emberséges ember. Szent István ... dicsérete. — Védelmezése a bűszűz Mária tisztelőtének. Pest, 1797.
- Alföldi Dávid.** *Alföldi Dávid*, ügyvéd, született Egerben, 1859-ben. A budapesti tudományegyetemen jogtudorává avatták 1883-ban és 1884 óta állandóan ügyvédi gyakorlatot folytat; tagja a Jelenlét hatóságai és számos egyéb bizottságnak és Eger város képviselőtestületének. A jogtudományról és politikával foglalkozó szakcikkei a helyi lapokon kívül, a Jogtudományi Közlöny, Büntetőjogtára és a Jog ezimű szaklapokban jelentek meg.
- Ambrosovszky Mihály.** *Ambrosovszky Mihály*, hittudományi doktor és egri kanonok. Sok évig tanárkodott az egri theol. intézetben, majd az összes iskolák igazgatója lett. 1755-től egresi apát, végre olvasó-kanonok és szabolcsi főesperes. Meghalt 1792-ben. Történelmi munkáit Pray is dicsérte.
- Munkái:** Ecclesia toto terrarum orbe triumphans, Tyrnaviae, 1735. — Historia ducum et regum Hung. synopsis, Agriae, 1737. — Nova series episcoporum Agriensium, 1758. — Mausoleum regni Hung. regum et . . . ducum, U. o. 1758. — Compendiosa chronologia Hungariae, U. o., 1758. — Oppendix ad . . . chron. Hung., etc. U. o. 1758. — Imago orbis, u. o. 1759. — Pázmány Péter Kalauz nevű könyvének rövid munkája, u. o. 1760.
- Ambrus István.** *Ambrus István*, hittudományi doktor, szül. 1860-ban. Tanulmányait a budapesti egyetemen theol. fakultásán elvégezvén. Kisküldőre került káplánnak, de már másfél év után az egri szeminárium prefektusává s theol. tanárrá nevezték ki. Jelenleg szemináriumi alkormányzó, theol. tanár s az Egri Egyházmegyei Közlöny szerkesztője.
- Munkái:** A Muratori-féle okmánytöredék, pályamunka a bud. tud.-egyetemen. — Az új szövetségi szent könyvek kánoni története, Eger, 1885. — A socialismus, Eger, 1888. — Czikkeket írt az Egri Egyházmegyei Közlönybe a Bőleleti Folyóiratba.
- Andor József.** *Andor József* (Cyprián) szül. 1872-ben. Egerben belépett a eziszercezi rendbe, de már négy év múlva otthagya és mint újságíró, belépett a Budapesti Hírlap szerkesztőségébe. Elbeszéléseket és regényeket írt. Jelenleg Az Élet ezimű irodalmi hetilap szerkesztője.
- Munkái:** Elbeszélések. — Két szív (regény). — Angyal földön (elbeszélések). — Útak az életben (elbeszélések). — Tünetező világ (elbeszélések). — Margitka szökése (elbeszélések). — Vihar után (regény). — Ijjas Tamás végzete (regény). — Tanító (regény). — Újabb elbeszélések. — Magyarország története. — Két világ között (regény két kötetben). — Könyvei mind Budapesten jelentek meg.
- Aszalay József.** *Aszalay József* (Szendrői), nyug. m. kir. helytartósági titkár, 1874-ben Egerben halt meg, hol utolsó éveit is töltötte. Humorisztikus munkáit Egerben adta ki.
- Munkái:** Szellemi röppentyűk, 1866. — Pikant, vázlatok az élet- és történelemből, 1868.
- Babik József.** *Babik József*, egri egyházmegyei pap, szül. 1862-ben. Elétének java munkálkodása egri tartózkodására esik.
- Nagyobb művei:** Kath. vallásos költészetünk, Bpest, 1883. — Százszorszöpek az egyházi költészet mezejéről, u. o. 1888. — Nagybojti beszédek, Miskolcz, 1889. — Vallás és szinpad. — Őrmezei egyházi beszédek, Eger, 1890. — A magyar kath. egyházi ének története, 1890. — Péter Hilarius, Fráter Jankundán, Novicius Gaudencius: papi adomák gyűjteménye, 1891, I—III. k. — Szent László király élete és tettei, 1892. — Barátságos beszélgetések, 1893. — Szerény nézetek egyházi szónoklatunk jelen állásáról, 1893. — Imák és énekek Jézus és Mária szívének tisztelőtére, 1895. — Magyarok hazája költők dalaiban, 1896. — Hazafias szavaltok, dalok és indulók, 1896. — Szűz Mária rózsakoszorúja, 1896. — Tanulók zsebkönyve, 1897. — Magyarok tündöklő csillaga, 1900. — Irodalmi közlöny, I—III. évfolyam. — Nagyhat szent napjai, 1909. — Költemények, 1909. Mind Egerben.
- Bajza József.** *Bajza József*, A reform korszak irodalmának egyik vezető alakja. Született 1804 január 31-én, Szücsiben, ág. ev. vallású nemes szülöktől. 1828-ban ügyvéd lett, de semmi kedvet sem érzett e pályához, 1829-ben Pesten telepedett meg, hogy egészen az irodalomnak éljen. Itt Kisfaludy Károly, Toldy Ferencz, Vörösmarty Mihály — a ki később sógora is lett — társaságában az irodalmi élet vezére lett. Két ízben is volt a Nemzeti Színház igazgatója, 1848-ban pedig Kossuth Hírlap-ját szerkesztette, a miért is a szabadságharc leverése után bűndösniá kellett. A sok hányatás, a hazafibánat s a reménytelenség megzavarták lelke épségét s így halt meg több évi kínos szenvedés után 1858 március 3-án Pesten. Irodalmunk történetében Bajza, mint kritikus, dramaturg és költő, előkelő helyet vívott ki. Kölcsény fájó kritikái után senki sem merte a bíráló ostort a felburjánzott

nyegesség és hivatlanság ellen úgy suhogtatni, mint ő. Az epigramma theoriája cz. széptani dolgozata volt kezdete kritikai működésének. E dolgozat nyomán megindult tollharcz csak előgyakorlat volt neki. De az íróvilág a Szentmiklóssy Alajosnak szóló válaszból — Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire — megismerte benne Kölesey méltó utódját. A híres Lexikon-pór alkalmával a Döbrentéit védő Desseffy József grófnak szemébe vágja: „Megtanultam a társasági élet viszonyait tisztelni; de e kötelékek csak a polgári élet határáig nyulnak s ott, hol az írói respublica kezdődik, hol a tudományok országába lépünk... nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget.“ 1830-ban megindítja a Kritikai Lapok-at s ennek hasábjain szembeszáll még az irodalom nesztorával, Kazinczyval is, a miért Pyrker László egri érsek németül írt eposzát, a Szent Hajdan Gyöngyeit lefordította. A Kritikai Lapok utóda az Athenaeum melléklapja, a Figyelmező lett s lassankint elfarad Bajza snjtoló keze is és más téren szerez, nem keserűségek árán, érdemeket. Mint drámabírálnak, megalapítja Vörösmartyval együtt az Athenaeum színi kritikáit. Sürgeti a színészek szakszerű kiképzését, útmutatást ad az újabb drámaíróknak, hogy elég volt már a hazafiaskodásból: cselekvényt, bonyodalmat hozzanak színpadra. s örömmel üdvözlí a népszínmű első szárnyprobálgatását: Szigligeti Szökött katoná-ját. Mint költőt, Vörösmarty patétikus lírájával szemben, a csöndes elmélyedés, szelíd érzékenység jellemzik. A Nyugasztáló, Ébresztő, Fohászzkodás ez. dalaival megalapítója lett az ú. n. almanach-lírának, melyet ép e csöndes reflexió, külső csín, szabatos verselés jellemez. A népies nemzeti költészet fölkelő napja mihamar elhomályosítja ez irányt. Szerkesztői és bírálni gondoljai között Bajza történelmi tanulmányokkal is foglalkozott, e nemű kisebb monografiái — Coriolán, Gróf Koháry István, a Telekiek — és Világtörténelmének elkészült első része: a Hajdankor, méltó helyen állanak magyar nyelvű történet-írásunk kezdetén. Tiszta fejjel, tiszta szívvel képviselte a magyar irodalom öndudatoságát és lelkiismeretét, mondja róla Négyesy L. Ehhez megvolt benne a föltétlen bátorság, határozottság és becsületesség. A jellemet, az akaratot irodalmi erénnyé tette. Mint tudós vagy művész nem a legnagyobbak közül való, de mint eszmék terjesztője, a közvélemény nevelője, irányzója, igen kiváló. Munkája beleolvadt annak a kornak a történetébe, melynek nagy alakjai között ott látjuk őt is Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Széchenyi és Kossuth oldalán.

Balassy Bálint. 1551-ig nincs a magyar irodalomnak kiválóbb egyénisége, mint Kékkői és Gyarmati báró Balassy Bálint. Huszonhárom éves korában már az egri vitézi iskolát járja. Megtanulja, hogyan kell a török ellen a kardot forgatni, de közben szerelembe esik és szerelmese szíve nem hajlik hozzá. Hiába zengi leg-szebb énekét a várkapitány feleségének, Ugnád Kristófnének, Losonczy István lányának. Irodal munkálsó igaz gyöngyei vergődő szívének keservei. Szerelmét feledni a harez világába veti magát. Báthory István erdélyi fejedelem ellen megy háborúba, de a kard nem árt neki s fogságából kiszabadulva, alig várja, hogy újra Jüliáját láthassa. Fölzendülnek az egri vár fokán epedő dalai, de ismét hiába. Keserű dőcezel megházasodik. Unokatestvérét, Dobó Krisztinát, veszi nőül. E házasságából, a miatta rázúdult szerencsétlenségektől csak úgy tud menekülni, hogy szétszakította az erőltetett köteléket. Újra remél: Ugnádné már özvegy, hátha feléje fordul a szíve. Megint esáladik. Fájdalmában kibújdosik a hazából, elköltözik a darvakkal, meg más madarakkal messzire s piros csizmája nyomát hóval lepi be a tél. Künn bolyong Lengyelország határán s haza már csak meghalni jó. Szerelménél talán még erősebb hazaszeretete. 1594-ben Esztergom vára alatt esik el. Szerelmes versei, virágénekei, első termékei a szerelmi költészetnek. Vitézi énekei, melyek a katonaeletet, a harez dicsőséget zengik, hangzottak még a kurucz háborúk idején is. Ezek és istenes énekei ismertek voltak százado-kon át, de virágénekeit csak a legújabb kor ismeri. Költői nyelve megkapóan szép és kifejező a korabeli dőczögös epikához képest. Dalolható versformát szerkesztett. költészetével a népének alapján áll. fölfedezte a poézis használatára a természeti szépségeket, szíve érzéseit egyénileg önti a dalba: ezek Balassynak legfőbb érdemei.

Balassy Ferencz, szül. 1821-ben. Több helyen volt káplán, majd plebános. míg 1881-ben Maklárra helyezték, hol mint esperes-plebános halt meg 1900-ban. Az Akadémia lev.-tagul választotta.

Balassy Ferencz.

Munkái: Török-Szent-Miklós története, Pest 1858. — Registrum decimalium papulium, Agrine, 1863. — Az egri egyházmegye alakulása, u. o. 1865. — Vázlatok Heves- és Külső-Szolnok megyék helytörténetéből, u. o. 1868. — A székelvények alapszerveződése, Bpest, 1873. — Az egri vár 1687. feladásának alkupontjai, u. o. 1874. — Ludányi Tamás egri püspök, u. o. 1878. stb.

Báron Jónás.

Báron Jónás, orvos-sebészdoktor, magántanár a budapesti egyetemen és a pesti izr. kórház sebész osztályának főorvosa. Szül. 1845-ben, Gyöngyösön. Az orvosi lapokban jelent meg legfőbb cikke.

Önálló munkája: A sebészeti kór és gyógytan alapvonalai.

Bartakovics Béla.

Bartakovics Béla (Kis-apponyi) egri érsek. Az irodalomnak bőkezű meczenása. kinek nevét főképp a kath. egyházi irodalomban örökméltóvá teszi a szentírásnak új kiadása. A fordítást és a Káldi-féle biblia átdolgozását Tárkányi Bélára bízta s az egész munka 1865-ben az ő költségén jelent meg. De ezenkívül is számos munka látott napvilágot az ő segítségével. Így pl. *Szabó István Homérosz-fordítása*, *Heves és Külső-Szolnok vármegyék leírása*, *Cantu Caesar világtörténelmének fordítása*, *Garay Szent Lászlója*, *Mindszenty Gedeon költeményei* stb. Szívesen adott fényt és tekintélyt minden tudományos és irodalmi mozgalomnak. Így elmegy és beszédet mond az egri jogakadémia új megnyitásakor (1862), az orvosok és természetvizsgálók gyűlésén (1869). Ha hasznosnak véli, beszédeit ki is nyomtatja, összegyűjti főpásztori leveleit és szentbeszédeit, (Eger, 1866). Az irodalom ily nagyfokú pártolásának elismerésül az Akadémia már 1853-ban igazgató-tagjának választja, egyházmegyéjének papsága pedig aranymiséjének ünnepére *Émlékkönyvet* adott ki. (Eger. 1865.)

Bartalos Gyula.

Bartalos Gyula (Bogyai), 1839-ben született. 1854-ben az egri papnevelő-intézetbe lépett s még kispap-korában megismerkedett Mindszentyvel, ki jóakarólag buzdította irodalmi tanulmányainak folytatására. És a tollat nem is pihentette azóta. 1861-ben szentelték föl, de meg-megújuló betegeskedése, mely ellen Olaszországban is hosszabb ideig keresett gyógyulást, alkalmatlanná tette az egyházmegyei külső szolgálatra s midőn 1879-ben Rómából visszatért, a tudós és lelkes papot érseke hamarosan a szemínárium lelki igazgatójává tette s hitoktatónak nevezte ki. Azonban egészsége újra megromlott és fellázadt, ismét nyugalmat kívánt. Jelenleg mint főszékesegyházi gyóntató és sekrestye-igazgató folytatja a lelkek gondozását és sokirányú irodalmi munkásságát, melynek elismerésül 1909-ben a király az egri főkáptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezte ki.

Munkássága: Műveli a szépirodalmat: költeményei nagyrészt a Magyar Államban, Kath. Hetilap, Eger s Egri Híradó cz. lapokban jelentek meg. Irt négy vallásos színművet is: Betlehem, Két menyasszony, Róza és lilom s Elhunyt az éj, feljött a nap ezímen. Római tartózkodása sok leírásnak s tárczaziklénak szolgáltató anyagot. A Religióban és Egri Egyhm. Közlönyben számos egyházpolitikai, egyházjogi és szertartási értekezése jelent meg, de legnagyobb méltánylást szerzett régiségtani kutatásaival. Idővágó munkái pl. Eger vidékének történetírás előtti emlékei, Felső-Türkány, A hun-avar gátak, Eger vidéki kaptárkövek és barlangok stb., melyeknek egy része az Archeologiai Értesítőben jelent meg. Az egri vár Dobó-sírházban elhelyezett honfoglaláskori ősök csontjainak megtalálása is az ő érdeme. Lakásán értekes régészeti gyűjteményt rendezett be kutatásai eredményeképpen, mely méltán nevezhető a Hevesvármegyei múzeum alapjának.

Bartha Ferencz.

Bartha Ferencz, tiszafüredi ref. énekvezér, szül. 1846-ban. Jelen állását 1870-ben foglalta el, s azóta élénk tevékenységet fejt ki a község gazdasági életében. Gyümölcsészeti és méhészeti egyesületet alapított, az ő érdeme a Gazdakör szervezése, a temetkezési egyesület alakulása stb. E nemű működését méltányolta a földműv. minisztérium és oklevéllel, érem- és pénzjutalommal honorálta, s kinevezte gimnáziumi vándor tanítónak; egyháza kitüntetésekkel halmozta el (1895 óta egyházi jegyző), községe pedig 1888-ban az iparos-inásiskola igazgatójává. 1870-ben városi képviselővé választotta.

Működése a szaklapokra esik. Munkatársa volt a Kertészeti Lapok, Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzeteknek, dolgozik a Gyümölcskertész, Homok, Gazdasági Lapok-ba. Sok cikke jelent meg az Egri Híradó s a Tiszafüred cz. lapokban. Dolgozatainak száma kétszázra rúg. Munkatársa a Protestáns Kézenközlönynek is.

Bartha Tamás

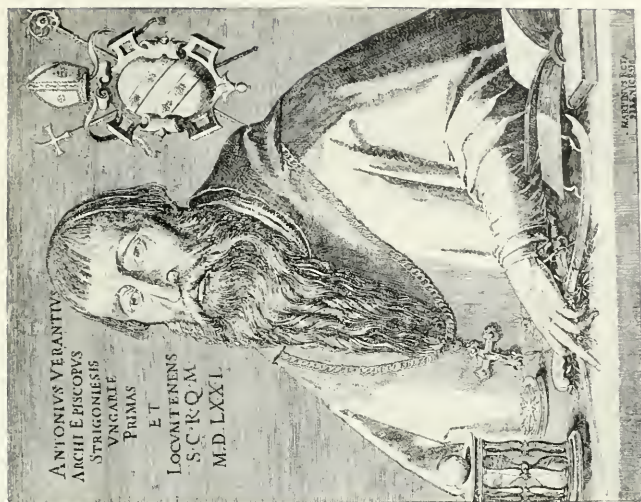
Bartha Tamás, eziszt. crezi r. theol. tanár, s hittud. doktor, Poroszlón szül., 1843-ban. Theologiai tanár volt hosszú éveken át Zircen, most nyugalomban él Szentgotthárdon. A Magyar Államba s Religióba írt értekezéseket.

Önálló műve: A szabadkommisség, Eger, 1873.

Bartók István.

Bartók István, egri egyh. m. áld. pap és gimn. tanár, szül. 1850-ben, Egerben. Tevékeny, munkás tagja volt a társadalomnak, az ő indítványára alakult meg az Egri egyh. m. irodalmi egyesület.

Munkái: Pázmány Péter, Eger, 1878. — Vallásszabadság, 1879. — A pálinkaivásról.



Verancsics Antal.
(Az Orsz. Keptárból.)



Balassa Bálint.
(Egykorú festmény az Orsz. Képtárban.)



Tarlitzky Endre.



Bárá Orsz. Lőrincz.
(Az Orsz. Képtárból.)



Hám János.

Bernát Gáspár, (1810—1873). Szül. Tiszafüreden. Ügyvédi oklevelet szerzett ugyan, de gyakorló ügyvéd sohasem volt. Pesten telepedett le s az irodalomnak élt. Jóízű tréfáiról s adomáiról országos hírnévre tett szert. Versi és humoros rajzai a 60-as és 70-es évek különböző szépirod. folyóirataiban jelentek meg.

Munkái: Freskó-képek, Pest, 1852. I—III. k. — Lavetta élete. — Ki a vivát, népszínmű. — Adomái, élcei, apró freskó-képei és gasziádái, Pest 1878. — Még 1834-ben hat csárdást adott ki szöveggel és melódiaival, közöttük: Az alföldön halász-legény ... és Sötét felhők kerekednek az égen ... kezdetűeket.

Berta György, böseletdoktor (1756—1820.) Hevesen született. Az Esterházy grófoknál volt nevelő, több helyen tanárkodott s mint győri akad. tanár és cenzor halt meg. Két latin eredeti munkáján közül lefordította Albert művét: A franciaák szabadságának fáját és ismeretlen szerzőtől: XVI. Lajos szerenésélen franezia király életének leírását.

Bérvárdy József, tiszánánai ref. tanító, született 1854-ben. Tanítói oklevélét 1876-ban szerezte meg, mely időtől kezdve Tiszaburán és Poroszlón működött s jelenleg Tiszánán az elemi leányiskola tanítója. Elnöke az alsóborsodi ref. egyh.-megyei tanítókörnek.

Munkái: Tizenegy tanügyi értekezés, melyek a tanügyi sajtóban jelentek meg. A tanító-egyesület megbízásából három nagyobb munkát vitt az egyesület elé: a tananyag beosztásáról, a vallásnevelés neveléséről és az új énekeskönyvről szólót. Különféle lapokban megjelent elbeszélései közül: Hármás esküvő és Szabényi Eszter külön könyvben is megjelent.

Bíró Lajos, szül. 1880-ban. Hevesi származású. Mint újságíró, Egerben, Budapestén és Nagyváradon működött. A fővárosban a Függelenségnél dolgozott. Azután lement Nagyváradra, hol több évig volt a Szabadság cz. pol. napilap felelős szerkesztője, majd a Budapesti Napló szerkesztője lett. Később tanulmányozás ezéjéből kiment Berlinbe s onnan visszatérve, jelenleg Az Újság munkatársa. Ír elbeszéléseket és regényeket és a legújabb magyar irodalom számottevő munkása. Művei a legelőkelőbb fővárosi napi- és hetilapokban jelennek meg. Ír színdarabokat is; első kétfelvonásos színműve Leányok ezímmel Nagyváradon került bemutatásra. Férfiak című háromfelvonásos darabjának 1909-ben a Nemzeti Színházban volt nagy sikere. Családi tűzhely czim alatt három egyfelvonásosát Berlinben adták elő és ezt az idén a Magyar Színház fogja bemutatni.

Munkái: Bálványrombolók, Nagyvárad (elbeszélések). — Harmincz novella, Budapest. — Huszonöt novella, Budapest. — Férfiak, Budapest (színmű). — Diadalmas asszony, (regény, az Új Időkben jelent meg).

Bozók Gyéza (Pilismaróti), jogi és államtud. doktor, ügyvéd, szül. 1875-ben. 1900 óta egri érseki jogliezeumi tanár, 1905-ben egyetemi m.-tanári képesítést szerzett. Czikkei a Jogtud. Közlönyben, a Magyar Kereskedők Lapjában, Magyar Pénzügy, Kereskedelmi Jog, Magyar Jogász-Újság stb. lapokban jelentek meg.

Nagyobb önálló munkái: A bizományi ügylet, Nagyvárad, 1905. — Újabb törekvések a váltó-jog nemzetközi egyenlítésére, Bpest, 1907. — A bizományi váltó, u. o. 1906. — Most készül a Cselek cz. munkája.

Bozsik Pál, szül. Gyöngyösön 1884-ben. 1906-ban pappá szenteltetvén, két évig mint káplán Mezőtárkányban, Abádszalókon. Felsőtárkányban működött. 1908 óta az egri érseki papnevelőintézet tanulmányi felügyelője.

A „Keresztény Magyar Ifjúság”-ban. (A német protestantizmus), az „Alkotmány”-ban (A központi papnevelő története), az „Egri Egyházmegyei Közlöny”-ben jelentek meg tole tanulmányok. — Mint a budapesti papnövendékek „Magyar Egyházirodalmi Iskolájá”-nak elnöke, Bougaud Emil: Depaul szent Vince élete, I. k., Budapest, 1906. című műnek francziából való fordításán dolgozott. — E monografia közoktatásügyi fejezetében ő írta a „Theológia” ismertetését.

Böhm János, hittud. doktor, theol. tanár s kanonok. Szül. 1850-ben. 1875-ben theol. tanár lett Egerben s azóta itt működik. Munkatársa a legtöbb kath. folyóiratnak, szerkesztője volt az Egri Egyházmegyei. Közlönynek. Értekezéseket is írt.

Munkái: Commentarius V. cap. S. Evang. sec. Matth. — Szent Pálnak a zsidókhoz írt levele. — Az avatás történeti kifejldése. — A rabszolgaság az ókorban.

Breznay Imre, az egri érseki tanítóképző tanára. Született Egerben. 1870-ben. 1894-ben nevelő Apponyi grófnál Bécsben, a honnan az egri érse. tanítóképzőhöz kapott meghívást. Azóta állandóan ott működik. Irodalmi téren különösen mint újságíró szerepel s nagyon termékeny. Összes cikkeinek száma jóval meghaladja az ezret. A Hevesvármegyei Hírlapban, melynek 14 éve belső munkatársa, 650-nél több vezércikket írt a legkülönbébb kérdésekről. De dolgozott vonal fölött az Egri Híradónál, Hevesmegyei Tanügynél és Népiskolai Tanügynél is. Ezt a hetenkint megjelenő, katolikus irányú népoktatásügyi lapot 1898-ban és 99-ben szerkesztette és kiadta. E két év alatt mintegy 80—100 cikket írt belé

szakkérdésekről. Egri dalünnep czímen az Egerben tartott XVII. orsz. dalverseny alkalmi napilapját (1906. aug. 8—19.) szintén Breznay szerkesztette. Szépirodalmi irányú munkássága legtöbbször Eger város multjából veszi tárgyát s levéltári kutatások alapján mintegy 30 ilyen cikket írt egri és fővárosi lapokba.

Onálló munkái: A tanítóképzők magyar dolgozatai, Eger 1901. — Népoktatásunk és az egyetemes magyar nemzeti állam. Tanügyipolitikai tanulmány, Eger 1903. — Néhány szó a helyesírásról és tanításáról. Módszertani tanulmány, Eger 1905. — Az Egri Keresztény Iparoskör története, Eger 1906. — Ünnepi beszéd II. Rákóczi Ferenc hantvainak hazahozatala alkalmából, Eger. — A fegyelmestérségről. Adalék Eger város történetéhez, Eger 1907. — A tanító szociális munkálkodása, Eger 1908. — A Vidéki Hirlapírók Országos Szövetsége hevesmegyei bizottságának jegyzője. — Heves vármegye jelen monográfiájába a sajtóról és színeszetről szóló cikket írta.

Bródy Sándor.

Bródy Sándor. Az újabb elbeszélő irodalom egyik legtekintélyesebb munkása. 1863-ban szül. Egerben. Korán az irodalomra szánta magát. Egyideig Kolozsvárt volt szerkesztője az Erdélyi Híradónak, melyben a Két szőke asszony cz. regénye jelent meg. Dolgozott még az Erdélyi Képes Ujságba s a Magyarságba is. 1890-ben Budapestre ment a Magyar Hirlaphoz, azóta különféle újságoknak írta elbeszéléseit s regényeit. Már 1882 óta jelentek meg munkái a jelebb szépirodalmi lapokban s azóta legolvasottabb regényíróink közé emelkedett. Elbeszéléseit Nyomor, Emberek, Színészvér stb. czímen adta ki. Ismertebb regényei: Fauszt orvos, Don Quixote kisasszony, Az ezüst keeske, Erzsébet dajka, Hőfőherke, Egy rossz asszony természetrajza, A nap lovagja, Tündér Ilona stb. Műveiben a francia naturalizmus tanítványaként mutatkozik be. Szereti az életnek, a társadalomnak sötét oldalait reálisztikusan festeni. Az életnek túlságos sötét színben való látása egyzben már életkedvét is alásta és fegyvert fogott maga ellen, de kiépült sebéből. Regényei elmaradhatatlan jelenségei az irodalom újabb fejlődésének. Invencziója termékeny, előadása érdekes. A népeletet néha ferde világításban mutatja be (Erzsébet dajka), történelmi nagyjaink nimbuszát, is megmegezibálja (Királyidillek), a mai társadalom visszaéléseit célzatos élességgel állítja be (Tanítónő). Érdekes vállalkozása volt az ú. n. Fehér könyv-sorozat, melynek tizenegy kötetét — a legkülönbözőbb tárgyi tartalommal — ő maga írta és a Jövendő cz. hetilap. Legutóbb Tanítónő cz. életképét Berlinben is előadta. Van egy-két ifjúsági regénye is, pl. Az egri diákok, melyeknek üde hangja és jellemzősége erősen élűt a többi munkáitól.

Buzát Pál.

Buzát Pál, orvos, egyetemi r. tanár, a m. tud. akadémia rendes tagja; szül. 1793-ban, Gyöngyösön, hol atyja szegénysorsú szabómester volt. Tanulmányainak elvégzése után Bakabányán, Selmecz- és Bélabányán volt orvos. Majd 1824-ben az egyetem sebészeti tanszékére nevezték ki. 1849-ben ő is követte a magyar kormányt Debreczenbe és résztvett a honvédelmi bizottság ülésein. ezért megfosztották tanári állásától, sőt nyugdíj-igényétől is. A nyilvános életről így leszorítva, szülőföldjén s budai magányában éldegelt, tanulmányának s munkái befejezésének szentelte idejét. Családi élete gyermektelen lévén, nyolcz esáángófiút taníttatott s neveltetett saját költségén. Meghalt Pesten, 1865-ben. Egyaránt jeles volt mint orvos és mint nyelvújító is. Bár az utóbbi szempontból működése sok kifogása alá esik, célja: a természettudományi műszavak megmagyarítása, díszesre. Az ő kezdeményezésére és fáradozásai következtében keletkezett a Magyar Természettudományi Társulat 1841-ben s ugyancsak ő írta 1844-ben a Természettudományi szóhalmaz-t, melyben mintegy 40.000 műszót írt össze, s az ezernyi rossz között (pl. kristály: fog, elefánt: fil, declinatio: szerjelés, coniunctio: szerelmés stb.) számtalan, ma már elfogadott jó szót is találunk. Tőle ered a mai orvosi irodalomban használt szavak nagy része. 14 kisebb-nagyobb orvosi munkát írt s a korabeli tud. folyóiratok hasábjain minduntalan találkozunk nevével.

Csillag Mór.

Csillag Mór, bölcséletdoktor, gazdálkodó, szül. 1859-ben, Kőcspszután. Tanári oklevelet szerzett, de a katedrát a gazdálkodással cserélte fel. Számos költeményt, tárczát, elbeszélést írt a vidéki s fővárosi lapokba.

Munkái: A legszebb asszony könyve (versek). — Balassy Bálint báró virágénekeiről.

Csik Balázs.

Csik Balázs ref. kántortanító, szül. 1850-ben. Jelenleg Tiszanánán működik.

Művei: A magyar nyelv tanítása a magyar anyanyelvű és nem magyar anyanyelvű népelelkében. — A tanító hármias tiszte az iskolában. — Jutalom és büntetés a népiskolában. — Az állatvédelemről. — Mit tehet az iskola az állatvédelem ügyében?

Csomor Kálmán (Nagyabonyi), Gyöngyös város volt polgármestere, szül. 1843-ban, Gyöngyösön. 1881-ig folytatta atyja mesterségét, a szíjgyártóságot, ekkor a város polgármesterré választotta s ezt a tisztét 1889-ig viselte. Közigazgatási cikkeket írt az Egyetértésbe, ezenkívül több vidéki és fővárosi lapba dolgozott.

Csomor
Kálmán.

Munkája: Félreismert boldogság (elbeszélések).

Csutorás László, jogtud. doktor. Kisnánán született 1864-ben. 1890-ben ügyvédi oklevelet szerzett s azóta Egerben ügyvédi irodája van. 1896 óta az egri érseki jogakadémia tanára, 1908 óta egyetemi magántanár. Eger város politikai s társadalmi életében tevékeny szerepet játszik. Tagja Heves vármegye törvényhatósági bizottságának, Eger város és Heves vármegye központi választmányának, a vármegye közigazgatási bizottságának és állandó választmányának stb. Ezenfelül a városi s vármegyei függetlenségi párt egyik vezető alakja. 1896 január 1-én átvette az Egri Híradó szerkesztését s annak máig felelős szerkesztője, melynek politikai irányítását ő adja vezérezsékével. Ugyanek sok politikai cikket jelent meg az Egerben is.

Csutorás
László.

Nagyobb értekezései és önálló munkái: Horvát-Slavon-Dalmácországnak Magyarországhoz való viszonya jogtörténeti alapon (Magyar Igazságügy 1887.). — A magyar vármegye-rendszer történeti kifejlődése és politikai jelentősége (u. o. 1888 és 1889.). — Néhány szó a vármegye rendszer reformjához (u. o. 1891.). — A törvényi öröklési jog, különös tekintettel az ági öröklésre a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében. Eger 1906.

Danielik János, bölcseletdoktor, vál. pristinoi püspök és egri kanonok, a M. Tud. Akadémia lev.-tagja. Szül. Murányban, (Gömör várm.) 1817 május 20-án, meghalt Egerben, 1888 január 23-án. Eletrajzi adatait szülővármegyéjében adtuk, itt csak röviden annyit jegyzünk meg, hogy munkáinak nagy része Egerben jelent meg, s politikai, társadalmi s egyházi szereplésével első sorban Eger város dícsőségét emelte.

Danielik János.

Danilovics Pál, kiváló orvos s az egri jogliceumban 1885—93-ig az orvostan magántanára. A helybeli lapokban adott közre időnkint orvosi közleményeket. A vármegyei közegészségügyről írt hivatalos jellegű memorandumai nem jelentek ugyan meg nyomtatásban, de nagy értéküknel fogva itt fölemlítendőek.

Danilovics Pál.

Debreczeni János (Zágoni), egri kanonok, szül. 1836 márczius 21-én. 1854-ben az egri szemináriumba lépett. Szellemi kiképzésére nagy hatással voltak Ipolyi, Tarkányi, Szvorényi, kikkel résztartott Törökszentmiklóson, Egyeken, mint káplán, részint Egerben, mint a főnevelőintézet igazgatója barátságban állott. Már mint 8. oszt. tanuló gyűjtö az adatokat Ipolyi Mythológiájához, majd tiszsaörsi káplán korában a népeleltre vonatkozó adatokat gyűjtögette. Az egyházi pályán is gyorsan haladt előre s már 1890-ben egri kanonokká nevezték ki. Értekezései és cikkei a Magyar Államban, Egri Egyházmegyei Közlönyben, Kath. Néplapban, Egerben stb. jelentek meg.

Debreczeni
János.

Munkája: Szontek élete, V. rész. Eger 1878.

Demkő György, hittud. doktor, egri kanonok, volt egyetemi r. tanár. 1856-ban született. Elvégezvén tanulmányait, rövid ideig káplánkodott, majd az egri theol. intézetben a történelmi s jogi katedrát foglalta el. 1898-ban a budapesti tud.-egyet. theol. fakultásán az egyházjog tanára lett s 1907-ben Egerben kanonoki stallumot kapott. Hittud. s egyházjogi cikkei az Egri Egyhm. Közlönyben, Egerben, Hittud. Folyóiratban s a Magyar Államban jelentek meg.

Demkő
György.

Nagyobb munkái: Jus ecclesiasticum Agriae 1888. — Árpádházi b. Margit élete 1896. — A gyermekek vallása, 1897.

Diószegi Mihály, tiszafüredi ref. lelkész, szül. 1869-ben. Túrkevében, Tiszafüreden, Biharószegen volt segédlelkész. 1897-ben Gyantán, 1903-ban Sámsonban, 1905 óta Tiszafüreden rendes lelkész; a törvényhatósági bizottság és a Heves vármegyei népnevelési bizottság tagja.

Diószegi
Mihály.

Munkái: Egyházi beszédek. 1895, Túrkeve. — Emlékbeszéd (Kiss Pál 1848—49-iki honvédtábornok sírköve leleplezése alkalmával) 1896, Tiszafüred. — Szövetségem az én népeimmel (Szék-foglaló egyházi beszéd.) 1897, Gyanta. — Keresztelő János és Krisztus (Máté ev. III. részének tudományos magyarázata), egyházi irodalmi nagyobb tanulmány. 1899, Gyanta. — A lelkipásztor munkája (Békőszónó egyházi beszéd) 1905, Tiszafüred. — A harcz, mely elmúlt s a mely ma is folyik (templomi beszéd október 6-án.) 1905, Tiszafüred. — Magyarország első és második évezredének oszlopkövei (márczius 15-én tartott templomi beszéd) 1906, Tiszafüred. — Halotti beszéd (néhai Bilkei Lipsey József tiszafüredi ref. fogadónok felett) 1908, Tiszafüred. — Ezenkívül állandó munkatársa a Tiszafüredi Újság cz. hetilapnak s a Debreczeni Protestáns Lapnak.

Duhopolszky
Bertalan.

Duhopolszky Bertalan, szül. 1862-ben. 1882-ben tanítói oklevelet szerzett elégséges eredménnyel, a mi annyira sarkalta, hogy 1886-ban újra kiállotta a képesítőt s most jeles oklevelet kapott. Ekkor Felnémeten választották meg tanítónak, majd három év múlva Hevesen, hol ma is működik.

Pedagógiai dolgozatai a Népkolai Tanügyben, a Hevesvármegyei Tanügyben s a Magyar Pestalozziban, szépirodalmi munkái pedig az Egri Híradóban, Egri Újságban s a Hevesmegyei Írók Almanachjában jelentek meg. *Önálló munkái*: Bethlehemi Pásztorjáték (verses). — Magyar nyelvtan a népkola II. oszt. számára. — Harmatesppek (költ. s novellák). — A Hevesi Ó. Tüzoltó-egylet 25 éves története. — A Heves és Vidéke cz. lapnak kezdettől társszerkesztője, 1907-től pedig felelős szerkesztője. Ezóta társadalmi és szépirodalmi dolgozatai — közöttük több emlékbeszéd — ebben jelentek meg.

Egri György.

Egri György. A gyermekirodalom hivatott munkása. Egerben született, 1861-ben. Jelenleg a jászberényi áll. isk. igazgató tanítója.

Kezdetől fogva az *En Újságom* s *Magyar Lányok* cz. gyermek és ifjúsági lapoknak munkatársa. Itt jelentek meg nagybörszét gyermekmeséi, apró történetei, melyeket később összegyűjtve *Karika király haragja*, *Apróságok az egri várból*, *Mátyás király*, *Jókai Mór*, *Cziczaknál*, *Képes abécé*, *Versikék*, *Mi van benne*, *Igaz is, nem is* I—VII. gyűjt., *Bohókás történetek*, *Erdőn-mezőn*, *Az Oszlányi fiú* cz. kötetekben adott ki. Átdolgozta ezeken kívül Swift *Gulliver* utazását s tankönyveket írt, *Abécézt* s *földrajzt*; ez utóbbit az ol. iskolák V. és VI. osztálya számára.

Elek István.

Elek István, m. kir. erdőmérnök, szül. 1872-ben. Tíz év óta az egri m. kir. erdőgondnokság vezetője.

Szakkézikei a *Magyar Erdész* című lap hátsólapjain jelentek meg. — *Önálló munkái*: *Erdőgazdaság* szociális alapon. 1907. — Birtokpolitika, 1909. E monografiában az erdőszettet írta.

Endrey Gyula.

Endrey Gyula, jogi doktor, ügyvéd és országgy. képviselő, szül. 1856-ban, Egerben. Három évig (1878—80) mint tiszteletbeli vármegyei aljegyző, Egerben működött. Szerkesztette a *Friczi* cz. humorisztikus lapot, és a *Heves-vármegye cz. társadalmi hetilapot*.

Endrődy Géza.

Endrődy Géza (Kis-Endrédi), m. kir. csendőr-főhadnagy, szül. 1851-ben, Taron. Katonai cikkeket írt a *Honvéd* cz. lapba, ezenkívül sok vidéki és fővárosi lapnak munkatársa volt.

Munkái: *Photographiák*. Elbeszélés-gyűjtemény, Győr, 1876. — *Őszi verőfény*. Költemények. Miskolcz, 1890. — Katonai irálytan, u. o. 1892.

Énekes Imre.

Énekes Imre, középiskolai tanár (1861—1886). Egerben született. megszerezte ugyan a tanári oklevelet, de már betegesen kezdte a tanítást s hamarosan hazajött a fővárosból Egerbe meghalni. Az irodalmi téren figyelemre méltó munkásságot fejtett ki. Nyelvészeti és irod.-történeti cikkei a *M. Nyelvőrben*, *Figyelőben*, *Harmoniában*, *Budapesti Hírlapban* s az *Egerben* jelentek meg.

Eperjessy
Ferencz.

Eperjessy Ferencz, egri kanonok (1814—1890). Szül. Tiszanánán. Első ízben nyolcz évig volt külső lelkészkedéssel elfoglalva, 1849-től a történelem tanára lett az egri liceumban. Majd ismét plebános lett Polgáron és három évtizedig gazdálkodta híveit. 1888-ban kanonokká nevezték ki, de csak két évig élvezhette e kitüntetést. Számos történelmi, hittudományi, közgazdasági cikket és értekezést írt.

Munkája: Egy protestáns gondolatai az egyesülésre felhívó pápai kibocsátvány felett. Baumstark után németből, Eger, 1869.

Erdélyi József.

Erdélyi József, vármegyei főjegyző, 1827-ben szül. Egerben. A 40-es években részt vett ő is, mint pesti jurátus, az ifjúság mozgalmában, s a szabadságharcban huszár volt. 1861-ben Heves vármegye főjegyzőjének választotta. 1869-ben halt meg Egerben. Szépirodalmi lapokba már korán kezdett írogatni. Így a *Márczius* Tizenötödikébe, a *Hölgyfutárba*, *Déliabába*, *Divatesarnokba* stb.

Munkája: E. J. színművei. A rajongók, dráma és Villám Bandi, népszimű. Eger, 1863.

Erdős Aurél.

Erdős Aurél Gergely, sz. ferenczrendi áld. pap. Szül. 1830-ban, Gyöngyösön. 1845-ben lépett a szerzetbe. A szabadságharc idején honvédek állott, de azután ismét folytatta theol. tanulmányait. Főszenteltetvén, számos helyen működött mint tanár, házfőnök s rendi kormánytanácsos. Szentbeszédei a *M. Egyházi Szónokban*, *Hitszónoklati Folyóiratokban* stb. jelentek meg. Husz pap-honvéd életrajzot írt az Ambrus-féle Paphonvédek Albuma számára.

Falcsik Dezső.

Falcsik Dezső, jogi doktor, 1893-tól egri érs. jogliceumi tanár. Előbb hírlapi cikkeket írt különféle fővárosi lapokba és a *Vácsi Hírlapba*.

Önálló munkája: A közigazgatási jog alapkérdései, Eger 1895.

Farszky
Ferencz.

Farszky Ferencz, egri e. h. m. pap, jásztelki plebános, az 1874—76. években a filozófia mag.-tanára volt az egri érseki liceumban. 1872-ben (Eger) lefordította *Liberatore Bölesészettanát*.

Fehér Gyula, egri e.-m. pap, szül. Gyöngyösön, 1854-ben. Nehány évi káplánkodás után az egri Foglár-főle intézet aligazgatója lett s innen egerszalóki plebánossá nevezték ki. Cikkei a Népiskolai Tanügyben, az Egerben és az egri Irodalmi Szemlében jelentek meg.

Fehér Gyula.

Munkái: Előkészítő a sz. gyónásra ..., Eger, 1884. — Az anyaszentegyház története főbb vonásokban, u. o. 1887. — Szertartástan, u. o. 1888.

Fejér Miklós, nyug. államtitkár, 1837-ben szül. Recskén. Tevékeny munkássága főleg politikai s közgazdasági téren válik ki. Mint földművelésügyi államtitkárnak főképp a telepítések terén vannak nagy érdemei.

Fejér Miklós.

Munkája: Néhány szó az 1865—68. országgyűlés befejezése után, Pest 1869.

Fejes Mihály, orvosdoktor, Heves és Külső-Szolnok vármegyék főorvosa, nagyvívani származású.

Fejes Mihály.

Munkái: De cauteris, Pesthini, 1833. — Az egri fürdők orvosi és helyleírasi tekintetben, Eger, 1839.

Fekete Ferencz, egri jogakad. tanár. 1840-ben született. 1869-től 1895 december 16-án bekövetkezett haláláig a római jogot adta elő az egri érs. liceumban. 1863—64-ben a Függelenség, majd a Magyar Sajtó munkatársa volt, melyekbe F. K. vagy K. betű alatt írta cikkeit. 1788—80-ig az Eger-t szerkesztette, melyben számos politikai, társadalmi és szépirodalmi cikke jelent meg.

Fekete Ferencz.

Fekete Károly, orvosdoktor és az egri takarékpénztár igazgatója, egri származású, meghalt 1890-ben, 76 éves korában.

Fekete Károly.

Munkái: Értekezés a szorálról, Pest, 1846. — Kamat-táblázatok, Eger, 1888.

Fenyvessy Ferencz, jogi doktor, v. országgyűlési képviselő és főispán, szül. 1855-ben, Egerben. Élénk részt vett Veszprém vármegye politikai és társadalmi mozgalmában s mint az ugodí kerület képviselője, a politikai életben is nevet szerzett magának.

Fenyvessy Ferencz.

Munkái: Közéletünk köréből, Pápa, 1881. — Fenyvessy Ferencz beszédei. — Felső oktatásunk reformja. — A görög nyelv tanításának kérdése stb.

Fest Aladár kir. tanácsos, főgimn. igazgató, szül. 1855-ben, Egerben. Tanári diplomát szerzett, majd Trefort miniszter tanulmányi ösztöndíjjal Olaszországba küldte, hol másfél évet töltött, a pápai és római egyetem előadásait halgatta s több ideig volt Firenzében és Riminiben. 1881-ben a fumei főgimnáziumhoz nevezték ki tanárnak, hol ma is mint igazgató működik. Magyar és olasz nyelvű, főképp történelmi, publicisztikai és tanügyi cikkei a „Századok”-ban, a Fiume cz. lapban, az Orsz. Tanáregylet Közlönyében, a fumei La Bilancia-ban stb. jelentek meg.

Fest Aladár.

Munkái: Állatok az ember szolgálatában. — Columbus Kristóf. — Geografia ad uso dei ginnasii. — Fiume és az uszkókok. (Német nyelven is). — Geografia politica. — Adalékok Fiume tanügyének történetéhez. — Szerkesztője volt a Magyar Tengerpart cz. hetilapnak.

Foltin János, egri kanonok, szül. 1837-ben. Foglalkozott régi történelmi kutatásokkal. 1898-ban egri kanonokká nevezték ki.

Foltin János.

Órálló munkái: A szihalmi Árpádvár, Pest, 1870. — A zátyai apátság alapító oklevelének taglalata, Eger, 1882. — A besnyők sírhalmai Szihalom mellett és a magyar pogánykori leletek. U. o. 1887.

Földváry Ferencz (Földvári és Bernáthfalvi), kir. táblai bíró, szül. 1790-ben, Szücsiben. 1815-ben Heves vármegye alispánja, 1825—26-ban országgyűlési követ s később kir. táblai ülnök volt. Költeményei vannak a Szépliteraturai Ajándékban és a Regélőben (1826—34). A pesti Nemzeti Színház részére a köv. színműveket fordította le: Nagyravagyó nő (1839), Olga, a moszkvai árva (1841), Don Alvaro (1842), az első olaszból, másodikat francziából, a harmadikat spanyolból.

Földváry Ferencz.

Földváry Kálmán, heves-vármegyei aljegyző, az előbbinek fia, gazdasági cikkeket írt a Falusi Gazdába, Kertészetünk-be és a Népkerész-be.

Földváry Kálmán.

Munkája: Magyarország gyümölcészete, Pest, 1863. — Szerkesztette egyideig a Gyöngyös és Hevesvármegye cz. lapokat.

Frankl István, m. kir. tanfelügyelő, később igazgató-tanár, szül. 1835-ben Egerben, 1874-ig bácsodrogvármegyei tanfelügyelő, ekkor az újvidéki kir. kath. magyar főgimnázium igazgatójának nevezték ki. 1889-ben nyugalmába vonult.

Frankl István.

Munkái: A száptai nők élete. — A régi germán nőkről (Fővárosi Lapok-ban).

Frinth (iroi nevén Borsodi) László, áll. tanító Egerben. 1860-ban született. Borsod és Heves vármegye palóczei vidékein tanítoskodott, majd Egerbe került az állami iskola élére 1909-től mint igazgató-tanító. A palócze vidékeken értékes nyelvi s etnográfiai adatokat gyűjtött, miknek egy része az egri lapokban s

Frinth László.

a Magyar Nyelvőrben jelent meg. A Tájszótár számára közel ezer palóc tájszót gyűjtött. Neveléstani czikkei a tanügyi lapokban jelentek meg, főképp a német mintára grammatizáló elemi iskolai nyelvtanítás ellen. Mélyérzésű, dallamos verseit ma is hozzák olykor az egri lapok.

Munkája: Virágok és Tövisök, Eger, 1898. Egy kötet vers, melyek közül Lányi Ernő és Dankó Pista többet megzenésítettek.

Fuchs Ferenc.

Fuchs (Xaver) Ferenc, böles. s theol. doktor, egri érsek, szül. 1744-ben. 1804-ben, midőn a magyar kormány az egri püspökséget érsekséggé emelte, ennek fejevé őt nevezte ki a felség. De csak két évet szenteltetett egyházmegyéje rendezésének. 1807-ben meghalt. Életírói följegyezték, hogy ezrével nyomatta a jó irányú könyveket s azokat fejedelmi bőkezűséggel osztogatta szét. Azt szokta mondani: Könyvek által jött be az istentelenség és az erkölcsök romlása, azért könyvek által térjen vissza a hit és jámborság. Maga is több jeles latin művet írt.

Munkái: Ars longevae vitae. — Compendium institutionis pastoralis. — Moralis philosophiae Christianae stb.

Gaál
Damascén.

Gaál Damascén, minorita r. szerzetes (1801—1875), szül. Egerben. Nagybányán és Aradon volt gimn. tanár, majd nevelő, rendtársai 1860-ban rendfőnöknek választották meg. A rendfőnökségről lemondott s Miskolcra ment nyugalmába s ott is halt meg. Több hódoló ódája maradt nyomtatásban.

Munkája: Költészeti korszor, Szeged, 1847. (Egy kötet vers).

Gárdonyi Géza.

Gárdonyi Géza. Jelenkori elbeszélőirodalomunknak elsőrangú művelője. Szül. 1863-ban, Agárdon. Iskoláit Sárospatakon, Budapesten és Egerben végezte, hol tanítói oklevelet szerzett. Azonban a néhány évi tanítósodás csak a népelet tanulmányozására volt hasznára, elvágódott a falusi életből s hírlapíró lett. Győrött, Szegeden s Aradon szolgálta a hírlapírás ügyét. végre 1891-ben Budapestre került a Magyar Hírlaphoz s az ebben megjelent Göre Gábor históriái csakhamar országos híre emelték nevét. Mikor már lelke betelt a nagy város zajával, csöndes magányt keresett s 1897-ben Egerbe ment lakni. Az egri vár fölött szerzett egy kis telket s azóta a világtól elvonultan, tisztán az irodalomnak él. Egerben jelentek meg első irodalmi kísérletei is: a maga illusztrálta Drukk ez. iskolai élelzap s a Füllentő élelzapban Egy kínos perecz ez. humoreszkje. Később novelláit, tárczáit a fővárosi lapok közölték. Azután Göre Gáboron, Pöhlölyéken. Az én falumon stb-in át a legelső közö közö jutott. Ismertebb regényei Ábel és Eszter, A láthatatlan ember, Egri csillagok, Az a hatalmas harnadik, Az öreg tekintetes, A kékszemű Dávidkáné stb. s a legutolsó az Isten rabjai. Ma már több mint 30 kötetnyi munkája a nemzet közkinésze. Gárdonyi modern irodalmunk legmagyarabb művelője, szellemben, felfogásban és nyelvben annak az iránynak folytatója, mely irodalmunkat világirodalmi magaslatra emelte: a népiességre. A magyar faj sajátosságát tevő természetes észjárás, a tözsgyökeres, zamatos nyelv, a népies tárgyak, még a történeti s modern tárgyaknak is népies felfogása: ezek legkiválóbb írói tulajdonságai. Történeti regényeiben kiváló történeti hűség, emelkedett felfogás jellemző sajátosságai. Népies tárgyú munkáiban a magyar néplelek szinte hasonlíthatatlan ismerőjeként tűnik föl. Társadalmi munkáiban nem keresi a modern élet sötétebb foltjait, nemes lelke fátyollal vonja be, még ha rátalál is. Regényeiben nem a meseszöveg a fő, hanem a lelki momentumok aprólékos elemzése és a jellemek igaz beállítása. Színműírói munkássága is értékes jelensége irodalmunknak. Legismertebb a bor ez. népszínműve, melyben a népszínmű régi felfogásával szakítva, a néplelek legmélyebb rejtekein építi fel a lélek s nem a nóta és táncz drámáját. A Falusi verebek ez. legújabb népies darabja szintén nagy hatást ért. Kedvesen poétikus színműve még az Annuska, népies tragédiája a Fehér Anna. Írt költeményeket is; egy kötetnyit, Április ezímen, 1894-ben ki is adott. Néhányat közülök maga zenésített meg.

Grúz Antal.

Grúz Antal, bölcseleti s jogi doktor, ügyvéd (1794—1820). Egerben született s a pesti egyetemen volt a magyar törvénytudomány helyettes tanára. Három latin munkája közül legismertebb a Compendium iuris privati hungarici, Pest. 1818. (Magyarosította Szekrényesy Endre).

Gyalogi János.

Gyalogi János, böles. doktor, jezsuita hitszónok. Gyöngyösön született, 1686-ban. Hosszú élete alatt Magyarországnak csaknem valamennyi jezsuita rendházát bejárta, mint hitszónok, hittérítő; majd mint elüljáró, rendje történelmében neves helyet tölt be. Közönségesen magyar Cicerónak nevezték. Egy évig

1743-ban, Egerben is tartózkodott. 1760-ban Budára vonult nyugalomba, hol 1761-ben meghalt. Költeményeket, egyházi beszédeket írt magyar és latin nyelven, mintegy húsz ilyen műve jelent meg nyomtatásban.

Munkái: Keresztés vitéz, avagy ... Keresztés Marton úrnak halotti dícsérete, Kolosvár, 1728. — *Silvae, seu varia Elegiarum artificia*, Claudipoli, 1737. — *Opusculum orthographicum* stb.

Gyöngyösi György, hírlapíró, gyöngyösi származású, a Gyöngyös cz. lapnak munkatársa.

Munkája: Költemények, Bpest, 1887.

Gyöngyösi (Fazekas) János Chrisostomus, szentferenczrendi szerzetes, gyöngyösi származású volt és ugyanott halt meg 1675-ben.

Munkája: Arany Giapjubul Ékesítettet Ruha, Lőcse, 1665. (Ajánlja van Rima-Szécsi Anna Máriának, Wesselényi Ferenc nádor nejének. Ezért a nádor Brever könyvnyomtatónak 138 forint és 28 dénárt küldött.)

Gyöngyösi Pál (Pettyeny), ref. theol. doktor és egyet. tanár, szül. 1668-ban, Gyöngyösön. Huszonhét éves korában külföldi egyetemekre ment, hol négy évig tartózkodott. 1700-ban tért haza s Derecskén vállalt prédikátori hivatalt. Alig kezd meg működését, ellene zúdul az egész papság, kétségbe vonják lelkési kiképzését s kiközösítik az egyházból s az 1700-ban Debreczenben tartott ref. egyetemes gyűlésen az egyházkerületből száműzik. Sok bolyongás után Kassán kapott lelkési állást, de itt egy gyűnyvers miatt, melyvel valaki a város új Mária-szobrát megvalázta, s melyet nála megtaláltak, fejevesztésre ítélték. A király a halálos ítéletet száműzetésre változtatta s ő hazáját elhagyva, Odera-Frankfurtban theologiai katedrát kapott. Itt halt meg 1743-ban. Huszonöt latin nyelvű munkája maradt, tárgyuk dogmatikai és valláserköles.

Gyöngyösy Sámuel, született 1834-ben. 1879-ben Tiszánára választotta meg lelkészül. Mint egyházmegyei tanácsbíró s a tiszáninnenyi egyh.-ker. lelkész-képesítő bizottságának s az Akadémiának levelező-tagja hunyt el.

Művei: Protestáns egyházi beszédek, 3 kötetben. — Ünnepi és hétköznapi imádságok. — Az év különböző szakaszaira készített imádságok. — Szerkesztette a „Nyíregyházi Lapokat“. Számos cikket írt a „Sárospataki Lapokba“ stb.

Gyórfi János, tiszafüredi ref. tanító, szül. 1874-ben. Tanítói oklevelet szerzett 1894-ben. 1895-től kezdve hat évig Tiszafüreden s két évig Tiszaszőlősen működött, mint rendes tanító. 1908-ban a tiszafüredi ref. egyház megint visszahívta és ma is ott van.

Munkái: A beszéd- és értelemgyakorlat tanítása. — A népiskolákban a helyesírás keresztültelése. — Az elemi iskolákban a tankönyvek kiküszöbölése. — Elbeszélései és költeményei szétszortan a Nagykunság. Tiszafüredi Újság és a Néptanítók Lapja cz. lapokban jelentek meg. — A Tiszafüredi Újságnak ez idő szerint segédszerkesztője s tanügyi és közgazdasági cikkeket ide írja.

Halászy Caesar, jog és áll. tud. doktor, theol. tanár, szül. 1869-ben. 1893-ban Egerben pappá szenteltetvén, több helyen működött, mint káplán és lelkész-helyettes. Hivatalos teendői mellett tudori szigorlatait befejezte, a középiskolai hittanári és a plebániái javadalmak elnyerésére képesítő zsinati vizsgálatokat letette. 1899 őszén az egri vallásos fiúnevelő-intézet aligazgatója és egri állami főreáliskolai vallástanár lett. 1902-ben a főreáliskolai vallástanárságtól felmentetvén, az egri érseki jogakadémián a magyar közigazgatási jog és statisztika tanárává, 1903-ban pedig főszékesegyházi hitszónokká nevezték ki. 1904-ben érseki másodtitkár, főszentszéki aljegyző és egyházmegyei levéltárnok, majd 1905-ben theologiai tanár lett. Sokoldalú hivatalos elfoglaltsága mellett, mint Eger város képviselőtestületének tagja és a buzgólkodására megalakult ker. takaré- és hitelszövetkezetnek elnöke, jelentős társadalmi és gazdasági czélokat szolgált.

Irodalmi működésének javarészt a sajtó foglalja le. Már mint növendékpap kezdte a tollat forgatni és attól az időtől mind a fővárosi, mind a vidéki lapokban és folyóiratokban tömördek cikkei jelentek meg. Szépirodalmi és kritikai cikkeket közölte a Vasárnapi Újság, Salon Újság, Pesti Hírlap, Új Világ; egyházpolitikai, jogi és történelmi tanulmányait az Alkotmány, Magyar Állam, Egri Egyházmegyei Közlöny, Egri Híradó, Hevesvármegyei Hírlap, Nyírvidek. Önállóan megjelentek: A túlvilágban való igaz hit. Nyíregyháza, 1894. — Samassa József. Életrajzi tanulmány. Eger, 1898. — A választói jog. Eger, 1908.

Hám János, szatmári püspök és 1848-ban Magyarország hercegprímása, szül. 1781-ben, Gyöngyösön s mint szatmári püspök halt meg 1857-ben. Rómában most folyik szenttéavatási pöre, melyet Meszlényi Gyula, a szatmári püspöki széken utóda, indítottat meg. Alig végezte el tanulmányait, máris az egri Foglár-intézet igazgatója lett. Alig volt tizenhárom évig pap, midőn kanonoknak. szemináriumi rektornak nevezték ki. 1828-ban szatmári püspöknek szentelték.

Gyöngyösi György.

Gyöngyösi János.

Gyöngyösi Pál.

Gyöngyösy Sámuel.

Gyórfi János.

Halászy Caesar.

Hám János.

Mindenét feláldozta Szatmár város vallási, anyagi és szellemi életének emelésére. 1848 június 25-én az ország primásának nevezték ki. Pesten Windischgrätz bevonulásakor sok testi és lelki gyötrelmet állott ki. 1849 július 14-én a bécsi kamarilla megsemmisítette kinevezését, mely még a magyar minisztérium előterjesztésére történt. Ezután ismét elfoglalta szatmári püspöki székhelyét, hol végső napjait a jótékonyáságnak szentelte. Pásztorlevelei mély theologiai tudásról tanúskodnak. Emlékiratokat hagyott hátra latin nyelven. Prédikációi „Hám János szatmári püspök szentbeszédei” czímen jelentek meg.

Hanák Kolos.

Hanák Kolos, kuriai bíró, előbb gyöngyösi ügyvéd, Heves vármegye t. főügyésze, szül. 1851-ben, Szurdokpüspökiben. Czikkei a Jogtudományi Közlönyben, a Nemzeti Hírlapban, a Gyöngyösben és Egerben jelentek meg.

Munkája: A beadványi-határozati és főlebbviteli bélyegek s illetekekről. — Mátuai Kalauz Szerkesztette a Gyöngyös cz. pol. hetilapot is 1877—1878-ig.

Hanák Mihály.

Hanák Mihály, orvosdoktor, Heves vármegye főorvosa, egri származású. Meghalt Egerben. hatvan éves korában.

Munkái: Dissertatio ... sistens analysim trium Frulium de Boel prurupenticum, Pestini, 1826. — Összev. dormenngés s önképén kifejtett álmjárás története, Eger, 1832. — A marhadög elleni rendszabályok, u. o. 1850.

Hevesi János.

Hevesi János, polg. isk. tanító, oklev. tornatanár, szül. 1861-ben. Aldebrőn. 1887 óta a kapuvári polg. iskola tanára. Mint újságíró és szerkesztő szerzett nevet. Kapuvártól megindította a Rábaköz cz. hetilapot. Egyéb cikkei a Kalocsai Néplapban, a Néptanítók Lapjában s a Dunántúli Közm. Egyesület Évkönyvében jelentek meg.

Hevesi Lajos.

Hevesi Lajos, hírlapíró, szül. 1843-ban, Hevesen. A bécsi egyetemen a filozófiát, majd az orvosi tudományokat hallgatta, Pesten a hírlapírói pályára lépett s 1866-ban a Pester Lloyd szerkesztőségének tagja lett, rész vett a Borsszem Jankó megalapításában; 1875 óta német újságíró Bécsben. Czikkei vannak a Vasárnapi Ujságban, a Magyarország és a Nagyvilágban. Pesti Hírlapban stb.

Magyar nyelvű munkái: A kereskedelmi levelezés kézikönyve, Pest, 1864. — Jelky András bajai fő rendkívüli kalandjai (több kiadást ért meg). — Kalauz Felső-Magyarország vasútain. Bpest, 1873. — Budapest és környéke, Bpest, 1873. — Karczképek az ország fővárosából; u. o. 1876.

Homor István.

Homor István, szül. Páztón, 1849-ben. 1872 óta a szegedi főreáliskola tanára, majd igazgatója. Tudományos cikkeiben főképp fizikai kérdésekkel foglalkozik, de írt vezércikkeket s színi kritikákat is a szegedi lapokba, tudományosakat a Szegedi Híradóba s a Physikai Lapokba.

Munkái: Az egyszerű könyvvitel alapvonalai, Szeged, 1889. — A szegedi magy. kir. áll. főreáliskola története, u. o. 1894.

Horánszky
Nándor.

Horánszky Nándor (Hórai és Tótfalusi), ügyvéd és országgyűlési képviselő, szül. Egerben, 1838-ban. Ügyvédi oklevelet szerzett s Szolnokon törvényszéki bíró lett. 1870-ben képviselővé választották a kath. kongresszusra, melynek munkálataiban később is tevékeny részt vett, 1872-ben pedig ugyancsak a szolnoki kerület országgyűlési képviselőnek választotta meg. Politikai működése a nemzeti párt fénykorára esik, mikor gróf Apponyi Alberttel hosszú éveken át együtt küzdött a közjogi ellenzéki párton. 1900-ban szinte váratlanul halt meg, néhány hónapi minisztersége után. Írt cikkeket a Jogtudományi Közlönybe, a politikai lapokba, főképp a Nemzeti Ujságba.

Horner István.

Horner (Vezekényi) István, orvosdoktor, szül. 1808-ban. Élete javarészt, mint gyakorló orvos, Gyöngyösön töltötte el. A város 1836-ban tisztí orvossá választotta, mire fáradhatatlan szorgalommal gyűjtött könyvgyűjteményekből városi kórházat alapított. Neki köszönhető továbbá a Máriaáról elnevezett kath. leányiskola s kis-levélő. 1891-ben halt meg Gyöngyösön. Közegészségi és gyógyászati cikkeket írt a lipcei és bécsi szaklapokba, a Gyöngyösi Lapokba, a Társalkodóba, Orvosi Tárbba, Hölgyfutárba, Hasonszenvi Közlönybe, Gyógyászatra stb.

Munkái: Dissertatio de scarlatina, Pesthini 1832. — A szőrványos és görsös kolerának egyszerű és biztos orvoslása. — Az első magyar karlsbadi tanácsadó stb. — Gyöngyös városának története, statisztikai s geographiai leírása, u. o. 1863. — Egy évig szerkesztette a Hasonszenvi Közlönyt (1864).

Horváth Béla.

Horváth Béla, Eger város nyug. tanácsosa, szül. 1863-ban, Egerben. A Hevesvármegyei Hírlapba s az Egri Ujságba írt több szakcikket, rendes munkatársa volt a Rendőri Lapoknak, melyben bűnügyi leírásait adta ki. Nyugalomba vonult 1904-ben.

Thász Gábor.

Thász Gábor (György). Szül. 1805-ben. Életének nagy része és irod. működésének legjava Egerre esik. 1824-ben György névvel a ciszterci rendbe vé-



Vahot Imre.
(Az Orsz. Képtárból.)



Sárosy Gyula.
(Az Orsz. Képtárból.)



Vachott Sándor.
(Az Orsz. Képtárból.)



Bajza József.
(Az Orsz. Képtárból.)



Horánszky Nándor.
(Az Orsz. Képtárból.)

tetvén fel, a hittudományok elvégzésére a bécsi Pázmány-intézetbe került. 1827-ben a pesti középonti papnevelőbe ment, hol megalapította társai körében a magyar nyelv-művelő társaságot. Tanárkodását Székesfehérváron kezdte, majd Pécsen és Egerben (1841—42) folytatta. A tanári széket betegeskedése miatt el kellett hagynia, ekkor apátja előbb teveli, majd előszállási plebánusnak nevezte ki. A szabadságharcz idejében elment tábori lelkésznek s Komáromban kapitulált. Midőn a nemzet ügye elveszett, ő is fogságba került, de csak két hetet töltött az Újépület falai között, azután Zirczre internálták. Még 1850-ben kikerült ugyan Egerbe a magyar nyelv és irodalom tanárának, azonban itt minden lépésére ügyeltek. E méltatlan bánásmód annyira elkésérítette, hogy 1851-ben kilépett a rendből. Bartakovics egri érsek még ugyanaz évben átvette egyházmegyéjébe s előbb hitszónok, majd az angolkisasszonyok intézetében hitelemző volt. 1858—70-ig az érseki főnevelő-intézet igazgatója, 1870-ben főszentszéki ülnök. Résztvett az egri egyházmegyei irod. egyesület megalakulásában is. 1875-ben nyugalmába vonult s 1880-ban meghalt. A magyar nyelvészeti irodalomban neves helyet szerzett.

Munkái: A magyar nyelv becseről (Egri főgimn. Ért. 1851). — A magyar szóhangsúlyról. — A nyelvtisztítás ügyében. — Egy szakasz a stilisztikáról (Tanárregylet. Közlönye, 1874 — 75). — A Magyar Nyelvörben megjelent czikkei a nagy Révai méltó tanítványaként mutatják be. — Magyar Nyelvtan, Székesfehérvár, 1846. — Magyar mondattan főbb szabályai, Eger, 1852. — Magyar nyelvtan, Eger, 1852. (későbbi kiadások Májer Alberik s Barbarics Róbert átdolgozásában). Ezekből nemzedékek tanulták évek hosszú során át nyelvünk törvényeit. — Kiadta még Májer József és Orosz Ádám szentbeszédeit, s megírta az Egri egyházm. papsság irodalmi munkálkodását Bartakovics Emlékkönyvébe (Eger, 1865.).

Imre János, böles. s theol. doktor, egyetemi tanár és a M. Tudom. Akadémia rendes tagja, szül. 1790-ben, Nagyfügeden. 1805-ben pappá lett s tanári állást kapott az egri líceumban már 22 éves korában. 1822-ben a pesti egyetemen a böleselet rendes tanára lett, ő volt az első, ki magyar nyelven adta elő a böleseletet az egyetemen. 1830-ban az Akadémia rendes tagjának választotta. Heves és Külső-Szolnok vármegyék táblabírája volt. Meghalt 1832-ben, Pesten. Közreműködött az Akadémia filozófiai szótárának készítésében.

Munkái: Amicue Fuldus rationis cum experientia seu philosophia crisi recentissima deducta, Pest, 1818—24. (négy kötet). — Kisebbsé latin munkán kívül nagyobb magyar nyelvű művei: A bölesekdel, Pest, 1829. (két kötet.). — Az ifjú magyar bölesekdelő, u. o. 1830.

Inczédy Dénes, Egerben született, 1843-ban. 1859-ben a eziszteterezi rendbe lépett s 1865-től 1889-ig Pécsen tanárkodott, 1889-től haláláig, egy évtizeden át a pécsi eziszteterezi főgimnázium igazgatója volt. Rövid egy évi nyugalom után 1900-ban meghalt. Számos czikket írt a pécsi főgimnázium Értesítőjébe, a Természettudományi Közlönybe, a eziszt. rend Emlékkönyvébe és a pécsi lapokba.

Munkái: A lánczörtékről (1878). — A mennyiségtan módszeres kezelése, (1885). — A phonograph, telephon és mikrophon stb. — A csillagászat elemei (Pécs, 1888).

Isaák Mártha (Kisdobronyi), szül. Nagyredén, 1871-ben. Anyja Isaák Istvánné évekig a Kis Lap munkatársa s Dorina néni néven a gyermekvilág kedvelt írója volt. Leánya Mártha eleinte szintén a gyermeklapoknak dolgozott, később megtanulta az orosz, angol, olasz, francia s német nyelveket s az Új Idők számára fordított regényeket. Vers-fordításai s eredeti költeményei a napi s szép-irodalmi lapok hasábjain jelentek meg. Egy regénye Bilinsek czím alatt illusztrálva jelent meg a Vasárnapi Ujságban. Dolgozott még a Művészet, Uránia és a Magyar Gazdák Szemléje s a Szövetkezés cz. művészeti s gazdasági lapoknak is. De erejét és szeretetét főképen a fiatal lányoknak s a kertészetnek szentelte. Mártha néni név alatt levélalakban írt a Magyar Lányok majd mindegyik számába emelkedett irányú tárczákat. Két ifjúsági regénye ugyanott jelent meg. Mártha néni leveleit egybegyűjtve, később ki is adta. Szorgalmas munkatársa volt a Kertnek, hol figyelemreméltó mozgalmat indított meg a magyar kert-sílus fejlesztésében, mely törekvése a külföldön is méltánylásra talált.

Iványi Rudolf, vesprémi ezimzetes prépost és hevesi főesperes, szül. Ivádon, 1824-ben, meghalt 1882-ben. Fiatalabb éveiben az irodalommal is foglalkozott, írt a Napkeletbe Szűcs Mihály névvel, azonkívül dolgozott az Egerbe s az 1860-as évek elején a Pesti Naplóba.

Ivánzky Antal, líceumi tanár, szül. 1777-ben, Egerben. Előbb ügyvéd, majd Eger város aljegyzője. 1808-tól az egri líceum böleseleti s jogi osztályaiban a magyar nyelvet és irodalmat adta elő. Nyolcz nyelven írt és beszélt. 1850-ben halt meg.

Imre János.

Inczédy Dénes

Isaák Mártha.

Iványi Rudolf.

Ivánzky
Antal.

Munkái: Feltételek a nemzeti literatúrából ..., 1814, Eger. — Stilisztika, avagy jó ízlésű és szépszerűsű írásmód, Buda 1837. — Kéziratban maradt: Magyar grammatika és Magyar literatura.

Ivánsky
János.

Ivánsky János, ügyvéd és földbirtokos, szül. 1806-ban. Egerben. Birtokán Nyíren (Bars várm.) gazdálkodott. Gazdasági czikkei a Magyar Gazdában, a Falusi Gazdában, a Kalanában s az Egerben jelentek meg.

Nagyobb munkái: Tudományos nézetek gyűjteménye, Pest 1860.

Jablonszky
Ignác.

Jablonszky (Jablanszky) Ignác, hírlápiró, később tanító, szül. 1808-ban, Egerben. Nagyon hányatott életű ember volt. Nagyváradon kispapnak állott be, de a pesti semináriumból kilépett s nevelő lett a Zichy családánál. Így alkalm volt Európa nagy részét beutazni. 1839-ben Pestre költözött s gróf Dessewffy Aurél titkárává s a Világ munkatársává tette. Ekkor ismerkedett meg a homóopathiával s elhatározta, hogy Teheránba megy orvosnak, de csak Konstantinápolyig jutott el. Mikor megindult a szabadságharcz, visszajött s honvéddnek állt s vezetés szolgálatokat tett a hadügyi kormánynak. Világos után Törökországba keresett menedéket s előbbi összeköttetéseit felhasználva, nagy hasznára lett bujdosóinknak. Őt azonban a honvágy hazahozta. Egyideig csak ki tudta kerülni a hatalom kutató kezét, de végre is 1852-ben elfogták s négy kemény évet raboskodott Josefstadthban. 1855-ben kiszabadult s Egerbe jutott, hol fényesen kiállván a tanítói vizsgát, egyik külvárosi (a ezifrahóstyai) iskolában kapott állást. Itt végezte be hányatott életét 1861-ben.

Munkái: A Regélőben (1839), az Életképekben (1848) jelentek meg. Egy évig (1841–42) szerkesztette a Világ-ot. Hírlapi cikkei könyv alakban is kiadta: Adatok átalakítási első mozgalmak történetéhez, Pest, 1842. — Hátrahagyott iratai között tömördek idegen nyelvekből fordított inat találtak.

Jakabfalvy
Róman.

Jakabfalvy Róman, böles. s theol. doktor (1691–1777). Egerben a minorita rendház főnöke volt s ott fordította le *Salesius sz. Ferencz Philothéáját*, 1731-ben.

Jászberényi
Miklós.

Jászberényi Miklós, szül. 1868-ban. Költeményei eleinte az Eger és Vidékben jelentek meg, majd mikor ez a lap Hevesvármegyei Hírlappá alakult át, ennek lett munkatársa. Mezőtárkány község jegyzőjének választotta. A vármegye tűzrendészeti felügyelője 1905 óta, 1908-ban a Magyar országos tűzoltószövetség elnökségi előadójának választották meg. Ez állásokra főképp a tűzrendészeti szakirodalom terén megjelent dolgozatai és jelentései érdemesítették. 1908-ban a Magyarországi községi és körjegyzők országos középponti együletének főjegyzőjévé választották. Községében a hitelszövetkezet, olvasó egylet szervezése, községi magtár föllállítás. A tűzoltóság szervezése első sorban az ő érdeme. A földmívelési minisztérium 500 kor. pályadíjjal jutalmazta, mint a ki legtöbbet tett községe érdekében. Költeményeivel — főképp az egri lapokban — ma is sűrűn találkozzunk.

Jóó János.

Jóó János, szül. 1807-ben. 1825-től egri liezeumi rajztanár és az érs. liezeumi könyvnyomda művezetője haláláig. 1874-ig.

Munkái: Eger és földjei (Regélő, 1840). — Egri viszonyok (Társalkodó, 1842). — Gazdasági viszonyok Egerből (M. Gazda, 1842). — Az egri boresarnok ügyben (Gazdasági lapok, 1853). — Nézetek a magyar nemzet műveltségi és technikai kifejlése tárgyában (Buda, 1841). — Egy ideig szerkesztette a Hírlapot cz. szakkalapt Egerben.

Jósvay Gábor.

Jósvay Gábor, szül. 1876-ban, Egerben. Elvégezvén a tanítóképzőt, két hónapig a kir. tanfelügyelőség alatt volt alkalmazva, de még ez év őszén a poroszlói r. k. egyház előbb helyettes, másfél év múlva rendes kántortanítójának választotta meg. Tanítói működése elismerésül X. Pius pápa Pio Ecl. et Pontificis érdemkereszttel tüntette ki, a vallás- és közokt. miniszter pedig cz. igazgató-tanítóvá nevezte ki. Világi elnöke a tiszáninneni r. k. esp. ker. tanítói körének. Élénk szerepet visz községe társadalmi életében.

Dolgozatait a Népiszkolai Tanügy, a Hevesvármegyei Hírlap, Pestmegyei Hírlap, Magyarországi, Tiszafüredi Újság, Zenélő Magyarországi, Magyar Néplap s a Magyar Herkó Páter hozta. Ez utóbbiban főleg politikai verseket írt Egri Gábor név alatt. — *Zeneművei*: Kis muzsikus, I–II. füzet, 100 népdallal, iskolai szöveggel. — Tiszaparti nóták, 4 er. magyar dal, éneke és zongorára. — Iskolai verses színjátékokkal: Karácsonyi pásztorjáték. — Nefelejcs-szál a Jézuskanak (Vízkeresztre) és Ciprus-ág (H. szétrá). — Írt még egy szöveggönyvet: 100 dalszöveg iskolák részére.

Juhász
Norbert.

Juhász Norbert, theol. doktor, kir. tan., cziszterci r. tanár s nyug. főigazgató, szül. 1818-ban, Egerben. Egyideig rendi hivatalokban volt alkalmazva, majd lelkészkedett. 1851-ben igazgató Pécsen, innen az egri főgimnáziumhoz került 1852-ben. 1866–87-ig a kassai tankerület kir. főigazgatója, 1887-ben nyugalomba vonult s 1889-ben meghalt.

Munkái: Őt programmértekezés (Az alginia, hitoktatás, Az egri gimnázium stb.). — Egyházi beszéd 1861.

Kajdacs József, hírlapíró, szül. 1859-ben, Leleszen. Egyideig nevelőként működött Zsadányon, majd az Eger cz. lap főmunkatársa lett. Elhagyatottsága miatt az étellel meghasonlott s 1881-ben Egerben agyonlőtte magát. Költeményeket s elbeszéléseket írt a Rozsnyói Híradóba, az Egerbe, a Mátravidékbe és a Regelő Themisbe.

Kajdacs József.

Hátramaradt munkája: Hervadt rózsák, Eger, 1881. (Kiadta Csillag Mór).

Kalovits Alajos, áll. tul. doktor, egri r. k. tanító. Szül. 1872 január 7-én. Előbb Bodonyban, majd P.-Hídvégen tanítóskodott, 1896 óta pedig Egerben tanító. Tanítói működése alatt az „Egri főgyházmegyei Tanítóegyesület” közgyűlésein öt pályadíjat nyert. Milleniumi pályaművét az egyházi főhatóság kinyomatta. Az egri lapokba több tárczát írt. 1898-ban az Egerben megjelenő „Népiskolai Tanügy” című hetilapnak belső dolgozótársa, 1900-ban felelős szerkesztője és kiadója lett s maradt 1903 végéig. Ez idő alatt számos nevelés-tani és módszertani cikkeket, tárczát írt. Önálló kötetet adott ki „Karczolatok az iskolai életből” címmel, melyben pedagógiai eseteket tárgyal. Hosszabb ideig tagja volt a Kath. Tanügyi Tanácsnak és a Kath. Tanítók Százasa Bizottságának, s az orsz. kath. tanítói nagygyűléseken az egri főgyházmegyének egyik képviselője volt. Jelenleg tagja a Kath. Tankönyvbíráló Bizottságnak. Nagyobb utazásokat tett a külföldön, melyekről hosszú cikksorozatban számolt be a „Népiskolai Tanügy” hasábjain. 1904-ben letervén az érettségít, a jogot hallgatta s 1908-ban az államtudományok doktorává avatták. Jelen monografia számára Heves vármegye természeti viszonyait írta.

Kalovits Alajos.

Kandra Kabos, az egri főkáptalan levéltárnoka, szül. 1843-ban. 1869-ben pappá szentelték, Szíhalmon, Kistályán, Verpeléten működött mint segédlelkész. 1877-ben hejőbábi, majd nyírlugosi plebános lett. 1881-ben, hogy annál inkább a tudományok elfoglaltsága mellett mint karkáplán működött 1905-ben történt haláláig. Jeles történetíró volt, noha a kritikai érzék hiányzott benne. 1868-ban jelent meg: Dr. Montedegói Albert Ferencz életrajza a Magyarországi és a Nagyvilágban s azóta haláláig ki nem fogvott a munkából. Kezdetben elbeszéléseket írt a Kath. Néplapba, valláserköltési cikkeket az Egri Egyházmegyei Közlönybe, de esakhamar megtalálta önmagát és szinte szakadatlan jelennek meg az említett közlönyben, majd az Archaeologiai Közlönyben, a Borsodban, a Századokban, az Eger és Vidékben, az Adatokban, a Történelmi Tárbán, a Turnulban, a Nemzetben stb. régészeti és történeti cikkei.

Kandra Kabos.

Munkái: Fabiola nővére, ford. francziából, Pest, 1870. — A sárvári főpánság, Bpest, 1884. — Szabolcs vármegye alakulása, u. o. 1885. — Volt-e Szerencs vármegye? 2. u. o. 1885. — Az egri főgyház Szent János-könyve, Eger, 1886. — Az egri alapítványi női kórház, u. o. 1888. — Lurdi lelki manna, imádságos könyv, u. o. 1890. — Aba Samu király, Bpest, 1891. — A magyar ósvallás több istenben hívése, Eger, 1894. — Az ezeréves Károlyiak, Bpest, 1894. — Bene vára a Mátrában, 1894. — Magyar Mythologia, Eger, 1897. — Vársdi Regestrum, u. o. 1897.

Kapácsy Dezső, nyug. vármegyei árvaszéki jegyző, szül. 1839-ben, Egerben. 1853-ban belépett a szeméniarumba, de onnét III. éves teológus korában kilépett s elvégezte a jogot a liezeumban. 1867-ben megyei hivatalt vállalt s mint árvaszéki jegyző ment nyugalomba 1890-ben. Eger társadalmi és politikai életében továbbra is vezető szerepe maradt s a jótékonyági téren mint gyűjtő szinte országsszerre ismeretes. Szíves barátság fűzte Mindszenty Gedeonhoz, kinek emlékeit még kegyelettel ápolja s e barátság ösztönözte, hogy költeményeivel nyilvánosságra lépjen. Költeményei, melyek közül sokat jeles zeneszerzők meg is zenésítettek. kb. hatvan újságban, évkönyvben, gyűjteményes vállalatban jelennek meg.

Kapácsy Dezső.

Munkái: Kapácsy Dezső költeményei, Eger, 1890.

Kaplány Antal, böles. doktor, főgimn. tanár, szül. 1857-ben, Pétervársáron. Kaplány Antal. 1883-ban tanár Kúfélegyházán, működött még a szabadkai, szentesi, nagy-kikindai főgimnáziumokban, jelenleg a nagybányai áll. főgimnázium tanára.

Munkái: (Költemények és cikkek) a Gyöngyösben, a Lehel Kúrtban, a szentesi főgimn. 1892. és 1893. évi Értesítőjében jelentek meg. (Párhuzam a tragikun és komikun között, A tragikum mint jellemző eszköz.) — Doktor értekezése: Nők az ókorban, Bpest, 1879. — Szerkesztette fél évig (1884.) a Főlegyháza cz. lapot.

Kaplány Géza, kir. ítélőtáblai bíró, előbbinek bátyja, szül. 1843-ban, Pétervársáron. 1866-ban bírói s államvizsgálatot tett Egerben, majd 1868-ban ügyvédi diplomát szerzett. 1871—76-ig Gyöngyösön találjuk mint törvényszéki bírót. hol nagy érdemeket szerzett a társadalmi élet fejlesztésében. Működve előad-

Kaplány Géza.

sokat rendezett, nyári színikörre gyűjtést indított stb. Majd Abádszalókon járásbíró, Erzsébetvárosban táblabíró lett, végül a szegedi kir. táblához nevezték ki. Nagyon sok vidéki lap hozott tőle távezéseket és költeményeket, de 1881-től kezdve teljesen a jogirodalomra adta magát.

Munkái: a Jogtudományi Közönyben (1881-től Apaí álnéven), a Magyar Tisztviselőben (1883-tól Justus néven) s a Jogban (1885-től Bíró Géza néven) jelentek meg. — *Onálló munkája:* Törvények és vadbírók, Költeményfüzér, Lugos, 1880. — Ezenkívül sok jogi értekezés pl., Telek-könyvi reformkérdések, Bírói függetlenség stb.

Kaplány József, városi főjegyző, az előbbinek testvéröccse, szül. 1854-ben. Pétervároson. Elvégezvén a jogot, a gyöngyösi kir. járásbírósnál joggyakornok lett. Ettől kezdve Gyöngyösnek szentelte minden munkásságát, hol előbb helyettes, majd 1882-ben rendes tanácsos lett, jelenleg pedig a város főjegyzője. Cikkeit a M. Nyelvőrben, a Gyöngyösben, a Figyelőben, a Koszorúban és a gyöngyösi kalendáriumban jelentek meg.

Munkái: Spetykó Gáspár összes költeményei és prózái dolgozatai, Gyöngyös, 1883. — A gyöngyösi kaszinó története. U. o. 1887. — A farkasnélyi pinczék multja 1893. — A gyöngyösi nagy tűzvész 1904-ben. — A benei kallók és málmok.

Karbusa Emil, r. kath. esp. plebános, szül. 1845-ben. 1860-ban lépett az egri szemináriumba, segédlelkész volt Kápolmán s Mezőkövesden, plebános Ónodon és Reesken. Itt halt meg 1884-ben. Cikkeit az Egri Egyhm. Közönyben jelentek meg. Néméből fordította Horváth Edével Egy ismeretlen életéből ez. munkát.

Kassuba Domokos, eziszt. r. főgimn. igazgató, szül. 1851-ben Gyöngyösön. 1868-ban lépett a cisztercei rendbe, 1874–79-ig tanárkodott Pécsen, 1879-től Egerben előbb mint tanár működött, 1892-ben pedig a nagy Szvorenýi utóda lett az igazgatói székben. Nagy érdemeket szerzett az egri főgimnázium újra építésében és fölszerelésében. Jelen monografiában a középiskolák ismertetését írta.

Munkái: Programmértekezések az egri főgimn. Értesítőjében: Erköles és műveltség, 1885. — Szvorenýi József, 1893. — Az egri gimnázium 1895, 1896. — Az egri főgimnázium története (megjelent a cisztercei rend Emlékkönyvében) Bpest, 1896.

Katinszky Gyula (Katinai és Pielérzi), egri kanonok, szül. 1841-ben. 1863-ban szentelték föl papnak, néhány évig segédlelkész volt, majd a d'Orsay grófi családnál működött hosszabb ideig, mint nevelő, 1869-ben Bartakovics érsek az egri fő- és nótanítóképző-intézetbe paedagogiai tanárnak nevezte ki. 1889-ben a Foglár-intézet igazgatója lett, innen kanonoki stallumot kapott s mint ilyen is megtartotta egyházmegyei főtanfelügyelői hivatalát 1909-ig.

Értekezései, irányezikéi s beszédei az általa szerkesztett lapokban s az iskolai Értesítőben jelentek meg. Több egyházi s iskolai beszéde jelent meg külön összegyűjtve. *Fordításai:* Ketteler V.-tól Szabadság, tekintély és gyűház. A munkások kérdése és a kereszténység; Bolandentől A családatlanok; Stolz Albánól Szemzed férje legyen a gyermek. — Szerkesztette és kiadta az Elemi Tanügyet, a Népiskolai Tanügyet s a Czeccilia ez. kat. egyházi zenei szaklapot.

Keglevich Gyula (gróf) főtanfelügyelő és, pétervásárai és sashalompusztai földbirtokos, ki közgazdasági kérdésekben kiváló szakférfi, szakezikeket szokott írni a különféle gazdasági lapokba. Heves vármegye jelen monografiájában ő írta a mezőgazdaságot és állattenyésztést ismertető fejezetet.

Kelemen Lajos, igazgató-tanító, szül. Makláron, 1865-ben. Már mint tanító-képző-int. növendék, néhány lelkes társával önképzőkört alakított, mely állandóan az ó lakásán tartotta gyűléseit. A lelkes ifjú csapatnak tagja volt Gárdonyi Géza is. Egri György, Hanák József stb. A kört később Breznay Imre képző-tanár állandósította Mindszenty-kör néven. Kelemen énekkart is szervezett az önképző mellé. — A tanítóképzőből kikerülve, több helyen volt segédtanító s bár Nagykállóban a főreáliskolai énektanárságot is megkapta, a honvágy hazahozta Hevesbe. 1887-ben Egerben a Mária-utcai r. k. iskolához választotta meg az iskolaszék, 1890-ben az egyházi főhatóság a liezeumba helyezte át, s 1897-ben az egri r. k. elemi iskolák igazgatójává nevezte ki. — A főegyházmegyei r. k. tanító-egyesület 1905-ben alelnökkévé választotta az egyesület életében kifejtett érdemeiért. Eger város társadalmi életében is jelentős szerepet vitt. Alig van egyesület, melynek tisztí karában helyet ne foglalna.

Irodalmi munkálkodása két irányú. Nevelésügyi dolgozatai a Népiskolai Tanügyben, a tanító-egyesület Évkönyveiben, az Eger, Eger és Vidéke, Egri Híradó lapokban jelentek meg. Ez irányú nagyobb munkái: A szép érzelmeinek nevelése, Az olvasás műveltségének metafizikai alapon való fejlesztése, Dr. Samassa József a nevelés-oktatás terén, Az írva-olvasás tanítása, Tervezet a millénium megünneplésére (tervezet az a kultuszminiszter némi módosítással az ország összes állami iskoláira kötelezővé tette), Szépirodalmi és társadalmi tárgyú dolgozatai részint az egri lapokban, részint a Magyar Állam, Magyar Szemle, Egyházi Közlöny ez. fővárosi lapokban jelentek meg. — Hosszú ideig az első munkatársa volt az Egri Híradónak és a Népiskolai Tanügynek, az utóbbinak három évig szerkesztője is.

Keleti Lajos, a Tisztviselek Takarékpénztára r. t. vezérigazgatója, m. kir. államvasuti előadó és hírlapíró, szül. 1872-ben, Gyöngyösön, 1895-ben elvégezvén a jogot, azóta az államvasútnál működik. Hírlapírói működését a Vas megyei Lapoknál kezdette. Kiadta és szerkesztette a Jókai ez. képes lapot s ennek folytatását a M. Nők Lapját (Beksies Gusztávnéval), 1897 óta szerkeszti a Vasut. ez. szaklapot.

Keleti Lajos.

Munkája: A közszellem ébredése, Bpest, 1893.

Kemechey Jenő, szül. 1862-ben.) Egerben kezdte írói pályáját. Itt tanult s egy ideig az Eger és Vidékét szerkesztette. A fővárosban a Budapesti Hírlap munkatársa lett, korán, újságíróvá sikereinek kezdetén hunyt el 1905-ben.

Kemechey Jenő.

Munkái: A föld s Az emigráns ez. drámák, melyeket a Nemzeti Színház adott elő. — Elbeszélései: Két év a szemináriumban. — Magyar dzsentri-történetek. — Mara rózsái. — Utolsó Mohikánok. — Lobogó szerelemek. — E munkák újabb prózaírodalmuk elsőrangú termékei közé tartoznak.

Kempelen Rudolf (Kis-magyar), nyug. p. ü. tanácsos. Meghalt 1892-ben, Egerben. Jeles rovar- és lepkegyűjtő, gyűjteményének nagy részét az egri eziszi. főgimnáziumnak adományozta. Heves és K.-Szolnok vármegyék leírása ez. munkában megírta e vármegyék állatánát, cikkeket írt a Kovarászati Lapokba, a Wiener entomol. Zeitungba s az Egerbe.

Kempelen Rudolf.

Kerekes Arvéd, kánonjogi doktor, szül. 1844-ben. 1866-ban áldozó pap lett s rövid ideig segédlelkész volt Pétervásáron, honnan 1868-ban Blaskovies Miklós két fia mellé került nevelőnek. Ez állásban tizenöt évet töltött. 1883-ban dévaványai plebános, 1885-ben az egri jogakadémia tanára lett. Meghalt 1901-ben.

Kerekes Arvéd.

Cikkei az angolországi és amerikai egyházi viszonyokról a Religióban s az Egri Egyhm. Közlönyben jelentek meg. — Doktori értekezése: Az apostoli szentszék nevezetnek régisége és jelenténye, Bpest, 1880.

Kérészy Barna, tiszatanáai ref. lelkész, szül. 1846 április 17-én. 1867-től a sárospataki főgimnáziumban mint segédtanár, a theol. akadémián pedig mint docens működött. 1869-ben a miskolci ref. főgimnáziumhoz rendes tanáruvá választották meg. 1871-ben néhány külföldi egyetemet meglátogatván, 1873-ban Sárospatakra főgimnáziumi tanárrá, majd 1876-ban alsóváradási (Abauj-Torna vm.) 1886-ban pedig tiszatanáai lelkészszé választották. A sárospataki főiskola igazgatótanácsának tagja. Egyházkerületi tanácsbíró és zsinati képviselő.

Kérészy Barna.

Értekezései és cikkei a Prot. Tudományos Szemlében és a Sárospataki Református Lapokban, egyes alkalmi egyházi beszédei külön lenyomatban jelentek meg.

Keszler József, hírlapíró, szül. 1846-ban. Pásztón. Elvégezvén a jogot, hírlapíró lett és a Pester Lloydba, Magyarország és a Nagyvilágba, a Nemzeti Hírlapba s a Borsszem Jankóba dolgozott. 1876-ban Trefort miniszter Párisba küldte tanulmányai folytatása végett. Onnan nagyobbrészt Du Chaudron álnév alatt az irodalomról, színházról, képzőművészetről írt cikkeket a Honnak, a Reformnak s a Fővárosi Lapoknak. Hazatérte után az országos tanárképző intézethez a francia nyelv s irodalom tanárává nevezték ki, jelenleg is ez állásban működik. Tagja a budapesti Nemzeti Színház drámaírói községének. Színházi kérdésekben, színi kritikákban ma is tekintélyes neve van. Most Az Újság színi kritikusa.

Keszler József.

Nagyobb munkái: Három beszéd a felsőházról, Thiers-, Royer-Collard- és Guizottól. Ford., kiadta Trefort Á., Bpest, 1883. — Dante Galeottiéja, u. o. 1890. — Jellem a művészetben, u. o. 1890.

Keszlerffy János, sebész, orvos-doktor, Heves vármegye főorvosa volt negyven évig. 1797-ben a fölkelt hevesi nemes seregénél főhadnagyi ranggal főorvos volt, ekkor magyar nemességet nyert és Keszler család névét Keszlerffyre változtatta. Meghalt 1833-ban, Egerben. Vig kedélyéről s latin verselő tehetségéről volt nevezetes.

Keszlerffy János.

Munkái: Propempticon ad ill. ac rev. dnum Antonium Makay ... episc. Neosol. Agrinae, 1819. **Keszlerffy József**, orvosdoktor, megyei főorvos, előbbinek fia, 1778—1858-ig élt Egerben. Főorvosi hivataláról 1849-ben lemondott. Cikkei az Orvosi Társban (1832., 1845—47) jelentek meg.

Keszlerffy József.

Kiss István (Hlméri), jogi doktor, egri joglicenziumi nyug. tanár, szül. 1836-ban. Előbb mint piarista, majd premontrai növ. pap, Vácson és Keszthelyen gimn. tanár volt. 1860-ban odahagyta a papi pályát s a pesti egyetemen elvégezvén a jogot, előbb ügyvéd volt, 1874-től pedig egri jogtanár, az 1906. év végéig. A hatvanas években különféle lapokat szerkesztett (Képes népujság, Politikai Népujság, Magyar Jegyző. Pesti Hírnök, Községi Jegyző, Magyar néplap, Hétfőjű Sárkány) s ezekben s a jogi szaklapokban számos cikke jelent meg. Egerben 1881—85-ig az Egert szerkesztette.

Kiss István.

Nagyobb jogi munkái: Európai nemzetközi jog, Eger, 1876. — Bevezetés a jog- és államtudományokba, u. o. 1877. — Magyar közigazgatás, u. o. 1880—88. — A jogtanodákról, u. o. 1880. — A keleti és a nyugati kérdés, u. o. 1887. — Európaiválság Bpest, 1870.

Kiss Ré.a.

Kiss Béla, igazgató-tanító, szül. 1845-ben, Gyöngyösön. Három évi nevelőköds után 1869-ben pesti elemi isk. tanítónak választották meg. 1891-ben mint igazgató-tanítót a IV. kerületből a X. ker. bányatéri elemi iskolához helyezték, hol hat évig működött. Ez idő alatt Kőbányán magán zeneiskolát nyitott. 1897-ben a dohányutczai elemi népiskola élére helyezték át.

Zenadarabjait az Apollo cz. zenemű-folyóirat az 1870-es években, ezikkeit pedig a Népevelők lapja s a Zenelap közölte. — Munkái: Öt ezikk a tanítóról a tanítónak, Bpest, 1886. — Nyolcz ezikk, u. o. 1895. — Zeneművei a Harmonia és saját kiadásában jelentek meg.

Kiss László.

Kiss László (Nagysitkei), diósgyőri plebános, szül. 1862-ben. Egerben jár iskolába s mint káplán, hittanár s hitelemző működött, míg jelen állását elfoglalta.

Czikkei a Magyar Allamban, az Egri Egyhm. K z l nyben, a Szabolcsi Szabadsajt ban s a Borsodmegyei Lapokban jelentek meg.

Kiss Zoltan.

Kiss Zoltán (Bódogházi), szül. 1867-ben, Hevesen. Jelenleg Szombathelyen akareképzántári osztályfőnök. Szépirodalmi és kereskedelmi ezikkeket írt az Eger és Vidéke, a Közügyeinkbe, a Vasmegyei Lapokba stb. Szerkeszti és kiadja a „Fotográfia” című képes havi folyóiratot.

Munkái: A pénzügyekről kettős könyvtétel, Bpest, 1890. — A fényképezés gyakorlata, Szombathely, 1894. — A színes fényképezés, Szombathely 1906. — A gumminyomás, U. o. 1908. — A fényképezés kézikönyve, IV. kiadás, Bpest, 1909.

Blumpeozky
Aaios.

Klumpuczky Áajos. r. kath. plébános. szül. 1820-ban. Dómoszlón. Bodonyban s Gyöngyösön volt segédlelkész. 1848-ban, mint az egri főszékesegyház hitt-szónoka, hazafias beszédekkel buzdította hallgatóit a haza védelmére. Ezért Kufsteinban börtönt is szenvedett. Innét kiszabadulva, előbb siroki, majd szilvási plébános lett s itt is halt meg 1901-ben. Czikkei a Religióban és az Egerben jelentek meg.

Munkái: Egyházi beszéd Kőváry János aranymiséjére, Eger 1867. — Irányeszmék az egyházi szónoklathoz, u. o. 1879.

Klein Jozsef.

Klein József, böls. doktor, rabbi, szül. 1866-ban, Gyöngyösön. 1891-ben rabbivá lett s előbb a macedali, majd a szabadkai, innen a kassai izr. hitközség választotta rabbivá. Cikkeket írt az Egyenlőség s az Ungarische Wochenschrift cz. lapokba, levelezője volt a berlini Jüdische Presse-nek és munkatársa több felekezeti lapnak.

Munkái: A sírlnak könyve, ford. s magy., Bpest, 1889. — A vegyes párok megáldása a zsinagógában, u. o. 1896. — Istentiszt-let. Bpest. 1902.

Klimó Pál.

Klimó Pál, ref. lelkész, 1873-ban választotta meg a gyöngyösi ref. egyház
rendes lelkészének.

Munkája : A gyöngyösi . . . egyesült protestáns egyház történetének vázrajza, Gyöngyös, 1891.

Kug Linó'.

Kling Lipót, bölc. doktor, főreális. r. és egyetemi m. tanár, szül. 1854-ben, Gyöngyösön. Egyetemi tanulmányait a József-műegyetemen elvégezvén, Pozsonyban és Budapesten tanárkodott. Czikkei a Műegyetemi Lapokban, a pozsonyi főreális. értesítőben (4. czikk) s az Archiv für Mathem. und Physikben jelentek meg.

Munkái: A harmadrendű térgörbék synthetikai tárgyalása, Pozsony, 1881. — Perspektív-helyzetű alakatokról, Bpest, 1882. — A központi vetületian elemei, Pozsony, 1882. — Ábrázoló geometria, u. o. 1888.

Kodolányi:

Kodolányi Antal, gazdasági író, szül. 1835-ben, Bátorban. Számos értekezése és önálló munkája jelent meg különféle gazdasági kérdésekről, melyek tekintélyes helyet szereztek írójuknak a gazdasági szakirodalomban, a ki mint a magyar földhitelezet jóságbecsloje, vonult nyugalomba.

Kopec-kovszky
János.

Kolacs-kowszky János, tanító, sz. 1866. 1892 óta Egerben működik. 1893-ban az Eger és Vidéke főmunkatársa lett, 1894-től fogva 1907-ig az Egri Újság politikai lap segédszerkesztője; 1908 június 1-től az Egri Híradó főmunkatársa. 1896 január 1-től pedig „Hevesmegyei Tanügy” pao-lagógiai szaklap felelős szerkesztője. Módszertani és adminisztratív ezikkelt főleg, mint a hevesmegyei által. tanítóegylet egri járáskörének elnöke tette közzé a szaklapokban. Eger társadalmi életében élénk részt vesz. Kezdeményezésére alakult az „Egri általános iparos-ifjúság olvasóköre” és megalakítását segítette a Borsod-, Gömör- és Heves vmegyei jegyzőegyletek egri tápintézetét.

कम्प
(brahm.

Kompolti Ábrahám, jogi doktor, szegedi ügyvéd. Egerben született 1853-ban. Könyveiben a Darwin-féle elméletet igyekszik összeegyeztetni a bibliával.

Munkája: A föld teremtese és az adamita népek története. — Flammorian Camill: Beszélgetések a végtelenség körül. (Fordítás).

Kovács Gyula (Szendrői), 1881-ben szül. Egerben. Huszonöt éves korában már halott volt. Már gimnazista korában föltűnt irodalmi tehetsége, mit a szülői háznak jó barátai, Zalár József és Kemechey Jenő, fejlesztettek, ápoltak. Tizen-nyolcz éves korában rendezte sajtó alá irodalmi zsegeit: költeményeit s apróbb elbeszéléseit; kötete: *Költemények és novellák* czimmel Egerben, 1901-ben jelent meg. A kötethez méltató és buzdító előszót Kemechey Jenő írt. Édesanyjának ajánlja első munkáját. Orvosi pályára lépett, de lelke az irodalomhoz vonzotta, s előbb az Alkotmány, majd a Budapesti Hírlap belső munkatársa lett. Itt egyzersmind a lap főszerkesztőjének, Rákosi Jenőnek a titkárá is volt rövid élete végeig. Számos költeménye jelent meg a szépirodalmi lapokban, melyek közül többet Konti s más jeles zeneszerzők zenésítettek meg, sőt a Varróleány ez. francia fordításban, Párisban is megjelent.

Kovács László (Visontai), v. országggyűlési képviselő s háznagy. 1827-ben szül. Gyöngyösön. Gyöngyös város politikai s társadalmi életében vezérszerepe volt a múlt század 60—70-es éveiben.

Czikkei a M. Gazdában, a Gazdasági Lapokban, a Kertész Gazdában jelentek meg. — A szántás mesterségéről írt értekezését 200 példányban osztotta szét szülőmegyéjében. Nagyobb munkája: *Megerendezés*, Bpest, 1866. — A világiosi fegyverletétel, Bpest, 1884.

Kovács Mihály, akadémiai képiró. A magyar képírás első úttörői közül való, kinek nevét ugyan elfeledte az utókor, pedig sok beszédes emléket hagyott hátra. Egyszerű halászgereknek született Tiszaabádon, 1819-ben. Báró Orczy László neveltette s taníttatta s a pesti rajziskola elvégzése után Dannhauser híres bécsi mesteriskolájába küldte. Innen az olasz művészek tanulmányozására előbb Velenczébe, utóbb Flórenczébe s innen Pisába ment pártfogója költségével. Olaszországot a hírneves magyar festővel, Markó Károlylyal járta be s Rómában az ő révén kora legismertebb szobrászaival s festőivel kötött barátságot. 1848-ban hajazott, hogy művészetét hazájának szentelje s Pesten telepedett meg. De a pesti viszonyok annyira nem kedveztek a művészetnek, hogy fájó szívvel bár, kenyerét s hírnevét megszerezni, külföldre akart vándorolni. Eljött Egerbe, hogy jó barátaitól elbúcsúzzék. De az egriek, főkép az egyháziak, a háborús nehéz idők s a nagy pénzvesztések mellett is annyi megrendeléssel halmozták el, hogy nemesak külföldi útiról mondott le, hanem lakóhelyül is Egert választotta. Sorra kerülnek ki ecsetje alól a legszebb oltárképek (Szent Domokos Szentdomokosra, a Fájdalmas Szűz Derecskére, Szent Péter és Pál Kálba, Nep. Szent János Ludasra stb) és az egri meczenások termeit díszító egyéb művei. Tárkányinak gyönyörű Krisztusfőt festett, Ferenczy kanonoknak Szent Józsefet, Kovács prépostnak IX. Pius arczképét stb. Az Olasz nő a Nemzeti Múzeum, Szent Márk tetemeinek átadása a velenceieknek a bécsi Belvedere képtárában kapott helyet. Ithon legismertebb fénynyomatok útján országszerte elterjedt képe: Árpád emeltetése. Magyar tárgyú művei még Perényiné, Dobó, Lehel kiáltja stb. Egri jóakaróinak s barátainak elhunyna után Budapestre költözött s ott halt meg 1892-ben.

Kovács Pius, ciszt. r. főgimn. tanár, született 1880-ban. 1899-ben lépett a cisztertzi rendbe s a hittudományokat, mint a Pázmányos növendéke, a bécsi egyetemen végezte. 1904 óta áldozó pap s az egri főgimn. hittanára 1909-ig.

Munkássága: Költeményeket, tárczákat, alkalmi czikkeket írt az egri és más vidéki lapokban. Hitbuzgalmi folyóiratokban jelentek meg A loretói litánia magyarázata, Keresztény bölcsélet. Az első magyar katekétai tanfolyam, Szemléltetés a vallásitanításban cz. nagyobb czikkei. Több ifjúsági szentbeszédet a Szent Gellért hitkönyvoklapi folyóirat hozta. Réztveszt abban a nemes mozgalomban, melyet az egri főgimn. indított az iskoladrámák felújítására. Két ifj. színművet írt: Zrinyi, a költő, 1. feljűtetéssel 2 felvonásban és Szt Imre herczeg, 3 felvonásban, melyeket Egerben s Székesfehérvárott adott elő a gimn. ifjúság. Szentes Anselm dráma Kath. Ker. Egyháztörténelem és Kath. Ker. Hittan cz. középszerű tankönyveket írt. Ezekon kívül számos felolvasást és ismeretterjesztő előadást tartott.

Kovács Zoltán, hírlapíró, 1863-ban szül. Erken. 1882-ben Budapesti Magyar Ujság, majd a Magyar Távirati Iroda s Országgyűlési Értesítő munkatársa lett. Két évig felelős szerkesztője volt a Budapesti Ujságnak. 1893—1900-ban a Pallas Nagy Lexikonjának segédszerkesztője. 1900—1903 a „Budapesti Hírlap” szerkesztőség titkárja, 1904—1907 „A Lexikonpart” cz. fűmpei magyar napilap főszerkesztője, 1907 nov. óta a Nagy Lexikon második kiadásának segédszerkesztője. Majdnem valamennyi fővárosi lapban jelentek meg különféle dolgozatai s versei.

Fordított regényei: Conway Hugh: A tenger szülőtte. — Habberton: Lelkem kicsikéim. — Knut Hamsun: Az éhség. — Poe E.: Elbeszélések. — Soulié: Az arany. — *Eredeti munkái:* Aranyos Ilka, regény. — A három kívánság, verses elb. — Vanitatunn vanitas (Költ.) — Ménrót király (Költ.) stb.

Kozma Károly

Kozma Károly (Papi), theol. doktor, egri kanonok, 1824-ben született. 1848-ban szentelték pappá, rövid ideig káplánkodott, s miután a bécsi egyetemen theol. doktorátust tett, Egerbe került s itt élt haláláig (1901.) mint theol. tanár. 1880-tól pedig mint kanonok.

Cikkei a Magyar Államban s az egri Emlékkönyvben jelentek meg. — Liturgica sacra catholica (Agrae 1861. cz. tankönyvet külföldön is használják. — Szentbeszédei: Május-i virágok, Eger, 1873. — Szűz Mária élete, u. o., 1874.

Körösy Denjén.

Körösy Denjén, minorita r. szerzetes, egri származású. Ginnáziumi tanár volt Kassán és Miskolcon, meghalt 1831-ben Kolozsvárt.

Munkája: Az ifjuság veszedelmei s az erkölcsös öregség kellemetességei, Nyir-Bátorban, 1827.

Králik Ferencz.

Králik Ferencz, r. kath. lelkész, szül. 1863-ban, Gyöngyösön. Segédlelkész volt Nagyványban, hivatott Nagyállóban s mint szentgyörgyábrányi lelkész halt meg 1898-ban. Költményei a Magyar Államban, vall. czikkei az Egri Egyhm. Közlönyben jelentek meg.

Krássy Félix.

Krássy Félix, egri kanonok, szül. 1842-ben, Gyöngyösön. Fegyverneken, Egerben s Kápolnán volt segédlelkész, majd négy évig a jászberényi főgimn. hittanára volt, honnan szemináriumai lelki-igazgatóként Egerbe került. 1882-ben Gyöngyös város lelkészévé választotta, innen 1899-ben jött vissza Egerbe, kanonoki stallumát elfoglalni. Az Egerben (1866-ban) több humorisztikus levele jelent meg. írt még a Tapolcai Lapokba, Egri Egyhm. Közlönybe stb.

Munkái: Száz jó tanács egy baj ellen, Stolz Albán után, Eger, 1877. — Átok-e vagy áldás?, u. o. 1880. — A bölcsőtől az égig, u. o. 1880. stb.

Kratucsek Antal.

Kratucsek Antal, jezsuita tanár, szül. 1737-ben, Egerben.

Munkái: Modus vitae religiosae. — Tractatus brevis de casibus reservatis.

Kriston Endre.

Kriston Endre, egri egyhm. áld. pap., szül. 1877-ben, Egerben. 1899-ben n. és is pap lett, rövid ideig káplánkodás után érseki levéltáros, jelenleg báb-érseki titkár.

Cikkei az Egri Egyhm. Közlönyben s a helyi lapokban jelentek meg. — Mint az Egri egyhm. irod. egyesület titkára, megírta „Emlékezés az Egri egyházmegyei irodalmi egyesület megalakulásáról” cz. munkáját, 1907, Eger. — Költményeit az Egri Híradó s a Magyar Szemle hozta.

Kunics Ferenc.

Kunics Ferenc, böls. s theol. doktor, jezsuita (1697–1763). Egerben 1751–55-ig tanított. Mint a rend rektora, ő emeltette az egri házat is, mely ma a ciszterciatér. Kiváló latinnyelvű történeti munkáin kívül minket az 1753-ban Kassán kiadott Sedecias cz. keserves játéka érdekel, melyet az egri tanuló-ifjúság adott elő első ízben az ő egri rektorsága alatt.

Kürti Menyhért.

Kürti Menyhért, böls. doktor, eziszt. r. főgimn. tanár. Szül. Vámosgyörkön, 1875-ben. 1899 óta az egri főgimn. tanára.

Munkái: Rafael Madonnái, Eger. (első leányisk. Ért.) 1903. — A mai magyar nyelv, u. o. 1903. — Rokonaink, Eger 1^o 2. — Bajza mint költő, Bpest, 1899. — Mikos Kelemen kiadatlan művei, Eger, 1907. — Heves vármegye néprajza a jelen kötetben. — Ezeket kívül esztétikai dolgozatai, irod.-tört. ismertetései s bírálatai a szakfolyóiratokban, felolvasásai, alk. beszédei az egri, gyöngyösi, tiszafüredi lapokban s a Hevesmegyei Írók Almanachjában jelentek meg.

Lakatos György.

Lakatos György, r. k. plebános, szül. 1831-ben, Egerben. Főszenteltetése után először tanár, majd a Foglár-intézet igazgatója lett. Később felnemeti plebános, de idegbaja miatt nyugalmába ment. Előbb Ungváron élt, később Kőszegen lakott, hol 1894-ben meghalt.

Munkái: Félix atya 1863. és 1864. nagybőrti értekezései, francz. ford. — A vierwald-stáuti S. Schwaizban, Eger 1863. — XVI. Lajos francia király templai imája. — Tevékeny résztvevő Cantu Caesar s az utolsó harmincz év története cz. könyve lefordításában.

Láng Jenő.

Láng Jenő, orvosdoktor, szül. 1864-ben, Egerben. Mint pesti egyet. hallgató, résztvevő a múzeumi képtár rendezésében és jórészt önállóan készítette a ma is forgalomban levő képtári kalauzt és cédula-katalógust. 1896 óta Nagyszénás (Békés vm.) község orvosa. Cikkei a Békésmegyei Közlönyben jelentek meg.

Lányi Ernő.

Munkája: Magyar orvostudományi szaklapok a M. N. Múzeumban, Bpest, 1890.

Lányi Ernő, országzszerzte ismert zeneszerző, született 1861-ben. 1892–1901-ig, majdnem tíz évig az egri főszékesegyház karnagya. Országos nevét dalai-val szerezte meg. A legkülönbözőbb hazai és külföldi zenepályázatok díját vitte el. Elterjedt dalai közül a legkiválóbbak: Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos, Volt nekem egy szép kedvesem, Hej more, more, Elmennék én, de nem tudom, hová, Ez a világ a milyen nagy, Szőke kis lány mért vagy olyan szomorú stb. — 1897-ben jelent meg egri tartózkodása emlékéül: Hevesvármegyei nefejejesek cz. dalciklusa, nagyrészt. Ugyancsak Egerben jelent meg a Cantate cz. ima-és énekgyűjtemény (1898.) Az említetteken kívül itthon és a külföldön is



Párty Sándor.



Lonovics József.



zeneműve jelent meg. Egyébként, mint a magyar férfinyelvis-irodalom legtermékenyebb és legnépszerűbb művelője, e munkásságával úgyszólván új irányt jelölt meg és megteremtette az igazi magyar férfikar-stílust. Legismertebb főiskolai karai: Kertem alatt, Régi nótá, Egy gondolat bánt engemet, Fehér az én rózsám háza stb. Feltűnésé keltett névtelenül megjelent német versköteté „Consonanzen und Dissonanzen, Gedichte eines ungarischen Musikers“ (Leipzig 1898.) Egerből 1901-ben Miskolcra ment a zeneakadémia igazgatójának. honét Szabadkára került hasonló minőségben.

Ledniczky (József) Ipoly. ciszterci r. tanár, szül. 1849-ben, Gyöngyösön. Első tanári állomása Pécs volt 1874—79-ig, innét Egerbe jött s itt működött 1893-ig, ekkor a bajai főgimnáziumhoz helyezték s itt halt meg 1908-ban.

Ledniczky
Ipoly.

Cikkei a M. Államban (1873—1889-ig történelmi s pol. cikkek), az Egerben (1886—1892-ig eszt. s társad. cikkek) a Bajai Közlönyben, értekezései (Királyaink koronázásának politikai körülményei, 1882. — A koronázás jelentősége az alkotmány szempontjából, 1872.) az egri, s (Alkibiasz és kora) a bajai főgimn. Értesítőiben jelentek meg.

Leskó József, egri egyházmegyei áld. pap. Szül. 1871-ben. 1894-ben szentelték föl s ettől kezdve Kúnszentmártonban s Nyíregyházán volt káplán s hittanár. Jelenleg egri székesegyházi karkáplán s hitoktató. Vidéki lapokban s az E. E. Közlönyben jelentek meg cikkei. E monografiában az „Érsekség“-et írta.

Leskó József.

Önálló munkái: Szaitz Leó, a kath. újságírás úttörője, Bpest, 1898. — Kandrá-Balassy-féle Adatok az egri egyházmegye történelméhez ca. munkáinak IV. kötetét 1908-ban adta ki.

Lipsey Ádám (Bilkei) jogi doktor, hírlapíró, szül. 1864-ben, Tiszafüreden. Hírlapíróvá Szegeden lett, hol előbb a Szegedi Naplónak lett munkatársa, majd a Szeged és Szegedi Híradó pol. lapoknak volt a szerkesztője. Munkatársa volt a Nemzetnek s a Fővárosi Lapnak is. Élénk részt vett a szegedi Dugonics-társaság alapításában, melynek szépirodalmi osztályelnöke volt. Hírlapírói munkásságán kívül számos novellát, tárczát s költeményt írt.

Lipsey Ádám.

Munkái: Vig írások, Eger, 1883. (Elb.) — Gyöngyvirág és kisebb versek, Bpest, 1889. — Árnyék (költ.), u. o. 1891.

Lipsey Tamás, főszolgabíró Tiszafüreden, hol 1898-ban halt meg.

Lipsey
Tamás.

Munkája: Néhány szó a magyar társadalomról, Pest 1872.

Lojtkó Mihály, r. kath. plébános, szül. 1833-ban, Gyöngyösön. 1856-ban áld. pap lett. Erdőkövesden s Miskolcra volt káplán, innét a Foglár-intézet aligazgatójának nevezték ki. 1860-tól a liceumban tanár 1874-ig, ez után plébános Bessenyőszögön és Gyöngyösön, hol 1882-ben meghalt. — Az Egri Népujságba írt cikkeket.

Lojtkó Mihály.

Munkái: A japán vértanúk története, Eger, 1863. (Sebők Lászlóval együtt). — Hetvenhét kérdés a polgári házasságról, 1868. — Írt még több röpiratot.

Lonovics József, a múlt század r. kath. főpapjainak egyik legkiválóbbja. Szül. 1793-ban. 1817-ben Egerben szentelték pappá. Nyolcz évig szentszéki jegyző, majd titkár volt Fischer érsek mellett. 1825-ben sajozárványi plébános lett, de már négy év múlva újra visszakerült Egerbe kanonoknak s a papnevelő-intézet kormányzójának. Együttal tanított a teológián is. A káptalan őt küldte követél az 1830—36. évi országgyűlésekre s neve mind szélesebb körben ismeretes lett. 1834-ben megvált az egyházmegyéjétől: csanádi püspökké nevezték ki. 1848-ban V. Ferdinánd kinevezte Pyrker egri érsek utódjául, de székét a közbejött szabadságharc miatt nem foglalhatta el. 1866-ban kalocsai érseknek nevezték ki, de már 1868-ban meghalt. Fiatallab korában munkatársa az Egyetemes M. Encyclopaediának, mint főpapnak, a szentírás átdolgozó-sakor a bírálat jutott feladatául. Számos egyházi beszéden kívül több egyházjogi munkát és értekezést írt.

Lonovics
József.

Luga László, szül. 1840-ben. 1856-tól kezdve, mikor az egri egyházmegyébe lépett, haláláig Egert szolgálta. 1862-ben misés pap lett s rövid ideig lelkeszkedett Eggersalókon, Diósgyőrött és Hevesen. A lelkipásztorkodás teréről le kellett lépnie súlyos torokbaja miatt, mire az egri érseki könyvsajtó igazgatójának nevezték ki s ezután állandóan Egerben élt s minden erejét az irodalomnak szentelte haláláig (1905.)

Luga László.

Munkái: Egri Népujság könyve, Eger, 1871. — Egyháziakat érdeklő újabb törvények könyve, u. o. 1873. — A választási törvény, u. o. 1874. — Olvasmányok a magyar nép számára, 1879. — Szerkesztette s kiadta az Egri Népujságot (1870—1893-ig), az Irodalmi Szemlét (1876—1893-ig), az Egri Népkönyvtár hét füzetét, az Egri Képes Naptárt (1872—1886-ig) s az Egri Híradót (1893—1896-ig).

Macki Valér.

Macki Valér. böls. doktor, eziszt. r. főgimn. tanár, szül. 1847-ben Egerben. 1864-ben lépett a rendbe. 1870-ben misés pap lett. 1871—77-ig a pécsi főgimn. tanára. innen kezdve egy évi megszakítással (1889—90) 1906-ig az egri főgimnáziumnál működött. Azóta nyugalomban él ugyancsak Egerben, de a jogtudományban már előbb elfoglalt böseleti erkölestan, művelőléstörténet s a legújabb kori történet katedráját továbbra is megtartotta. Alig van a városban oly társadalmi, művészeti, irodalmi mozgalom, melynek élén nem találók. Irodalmi működése a legszélesebb körre terjed. Otthonos mind az elvont filozófiai témák fejtegetésében, mind szülővárosa kulturmozgalmainak a megvilágításában, vagy az irodalom-történet mezején.

Munkássága: Tudományos, pedagógiai, böseleti, irod. tört. s esztétikai, nyelvészeti értekezéseket írt a pécsi és egri főgimnáziumok Értesítőibe, a Közoktatásba, a M. Philosophiai Szemlébe a Böseleti folyóiratba, a Kath. Szemlébe, a Zenelapba stb. — Társadalmi s művészeti cikkei a pécsi Pannoniában, az Eger és Vidékében, az Egerben, a Hevesvármegyei Hírlapban, a Mátravidékben és Egri Híradóban jelentek meg. — Önálló munkái: Költészettan, (Bpest, 1876). — Böseleti értekezések, Eger, 1881. — A böseléselőtana, u. o. 1887. — A böselés rövid előtana, u. o. 1892. — Népszerű felolvasások a magyar irodalom köréből, u. o. 1894.

Madarassy Klotild.

Madarassy Klotild (Szigethy Béláné) szül. 1832-ben, Egerben. Elbeszéléseket és cikkeket írt a M. Emléklapokba, a Pesti Röpívekbe, a Hölgyfutárba az 1850—59. években.

Munkája: Valeria, regény, Bpest, 1854.

Madarassy Pál.

Madarassy Pál, az előbbinek bátyja, szül. 1828-ban Egerben. Már 1847-ben Heves vármegye alügyésze, de még ugyanaz évben fogalmazó-gyakornok a m. kir. udvari kamaránál. 1848-ban a földművelési miniszteriumban segédfogalmazó, azután a magyarorsz. pénzügyigazgatóságnál szolgált 1867-ig, midőn mint ungvári pénzügyvizsgáló, a pénzügyminiszteriumban osztálytanácsos lett. Mind főlebb emelkedve, 1873-ban már helyettes államtitkár 1883-ig. 1884-ben az akkor felállított pénzügyi közigazgatási bíróság elnöke volt. 1892-ben nyugalomba ment, ugyanekkor az osztrák-magyar bank magyarországi kormányzójává és főrendiházi taggá nevezték ki. Petőfi több költeményét lefordította volapük nyelvre s így módon részint önállóan, részint volapük nyelvű folyóiratokban ismertette az egész világgal. Hivatalos elfoglaltsága mellett Budán a népszínház ügyét lelkesen fölkarolta s Tarnay Pál néven egy év alatt mintegy huszonöt vigjátékot s operettet írt és külföldi színdarabot fordított. Különösen Buda magyarosításának ügyét mozdtította elő. A Sängerhorn néven ismert német szellemű dalegyletet ő alakította át a ma országos híru Budai Dalárdává. Eredeti színművei közül leghatásosabb A napam boldogít ez. vigjátéka. Zolának a köv. regényét ültette át magyar nyelvre: Mouret abbé vétké, Hölgyek öröme, Az élet öröme, Rougonék szerencséje, A zsákmány, Páris gyomra, melyek a Pesti Naplóban jelentek meg először. Volapük nyelvű munkái: Zümbabledems de sep de Etelke (Cipruslombok Etelka sírjáról), Löfamaqabs (Szerelem gyöngyei), Lefogs (Felhők, Petőfi költ.), Flolemlil poedotas nugának (Anthologia).

Madarász Flóris.

Madarász Flóris, böls. doktor, eziszt. r. főgimn. tanár, szül. 1872-ben, július 16-án. 1889-ben lépett a eziszterci rendbe. Először a természetudományokkal foglalkozott, majd később teljesen a magyar nyelv és irodalom terére lépett át, tanári és irodalmi működésében egyaránt mindkét tanulmányi körben tanári oklevelet szerzett. Irodalmi működését még papnövendék korában, mint a Magyar Gyermekevilág cz. lap munkatársa kezdte s ebbe, meg Az én újságom cz. gyermeklapba természetrajzi ismertető cikkeket írt. Mint tanár, 1895-ben került Székesfehérvárra, innen 1898-ban ment Bajára; 1902-től 1904-ig Zirczen volt, mint a novizeusok tanára, apáti jegyző és esztérgári lelkész; 1904-től kezdve működik az egri főgimnáziumnál. Ez idő alatt különféle cikkeket, alkalmi költeményeket, bírálatokat írt vidéki és fővárosi lapokba. (Székesfehérvári Hírlap, Bajai Közöny, Bajai Hírlap, Egri Híradó, Hevesvármegyei Hírlap; Budapesti Hírlap, Vasárnapi Újság.) Program-értekezései és iskolai beszédei jelentek meg a bajai és egri főgimnázium és az egri érseki felsőbb leányiskola Értesítőiben. Nagyobb terjedelmű irodalomtörténeti és esztétikai dolgozatai a Budapesti Szemle, Magyar Szemle, Katholikus Szemle, Egri Egyházmegyei Közöny cz. folyóiratokban, továbbá a Veszprém-egyházmegyei Legényegyesület Évkönyve és a Hevesmegyei Írók és Írónők Almanachja cz. vállalatokban láttak napvilágot.

Önálló munkái: Verseghy és a nyelvújítás. Bpest, 1900. — Verseghy Ferencz válogatott lírai költeményei. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel. Bpest, 1900. (Magyar Könyvtár.) — Vörösmarty és kora. Ünnepi beszéd. Baja, 1900. — Magyar olvasmányok a gimnázium felsőbb osztályaiiban. Baja, 1901. — Szegedy Róza olvasója. Baja, 1901. — A sajtó és a nemzet. Ünnepi beszéd. Baja, 1902. — Pázmány Péter három prédikációja. Bevezetéssel és jegyzetekkel. Pozsony—Budapest, 1903. — Herezeg Ferencz. Bpest, 1904. — A modern dráma. Eger, 1905. — A tékozló fiú. Bibliai zenés színjáték 4 felvonásban. Bpest, 1905. — Egyházi Beszéd a jászkiséri r. k. templom megáldási ünnepére. Eger, 1906. — Jókai Mór regényei. Eger 1906. — Mindszenty Gedeon válogatott költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel. Bpest, 1907. — Magyar Nyelvtan és Magyar Olvasókönyv a középiskolák I—III. osztályai számára. Bpest 1907., 1908., 1909. (Bartha György dr. és Acsay Ferencz dr. társaságában.) — Egyházi Beszéd Szent István király ünnepére. Elmondatott Bécsben, a kapuczinusok templomában. Wien, 1908. — Pyrker és a magyar írók. Eger 1908. — Sipulusz. Bpest, 1909. — Gárdonyi Géza. Bpest, 1909. — Verseghy Ferencz összes költeményei. Teljes kritikai kiadás. Bpest, 1909. (Régi Magyar Könyvtár. Császár Elemér dr. társaságában. — Sajtó alatt.) — Nagyobb irodalomtörténeti dolgozatai: Petőfi lelke. (Bajai Hirlap.) — Verseghy és Pyrker. Nemzeti irodalmunk a XX. század elején (Magyar Szemle.) — Egy iparos író. (Csepreghy Ferencz.) Nagy költőink és az ipar. (A Veszprémgymnázium Legénygyövesület Évkönyve.) — Poéta-lelkismeret. A költő, színész és a közönség. — Kritikai irányelvek. Eger, 1909. (Hevesmegyei Írók és Írónők Almanachja.)

Magyar Ferencz, jeles egyházi szónok, liceumi tanár, 1809-ben született. 1833-ban Egerben misés pappá szentelték. 1839-ben főszékesegyházi hitűszónok, 1843-tól 1858-ig liceumi tanár. Meghalt 1884-ben. Költeményei vannak az Athenaeumban és az Életképekben. Munkatársa volt az Egyetemes M. Encyclopaediának s a Kath. Lelkipásztornak.

Magyar Ferencz.

Munkái: Jézus Krisztus ... története, Hirschert után ford. Eger, 1844. — Victorine, vagy a hit ereje, Götz u. ford. u. o. 1845. — Természeti jog, vagy jogfilozófia, Ahrens u. ford. 1850. — Kath. Keresztény hittan 1852. — B. Pecador János életrajza, olaszból ford. 1861. — Vasárnapi és ünnepi szentbeszédei I—II. k. — Ezeklen kívül számos alkalmi beszéde és költeménye jelent meg nyomtatásban.

Majzik Imre Farkas (Tarcasai), vármegyei főadószerző 1814-től; a vármegye jelenlegi alispánjának, Majzik Viktornak a nagyatyja. A fölkelt nemes seregnél 1797-től kezdve három ízben szolgált, mint gyalogkapitány. Meghalt 1833-ban 56-ik évében. Két költeménye maradt: Kisded Múza, Buda, 1805, s Pyrker érsek beiktatására költ. Lelki örvendezése, Eger, 1827.

Majzik Imre.

Majzik Viktor, Heves vármegye alispánja, szül. 1866-ban. Nagyfűgeden. 1889. óta van a vármegye szolgálatában, mint szolgabíró, főszolgabíró, főjegyző és 1901 óta, mint alispán. Közigazgatási jogi tanulmányai a vármegye közállapotairól évenként kiadott alispáni jelentésekben jelentek meg. Legutóbb a közigazgatás legsürgősebb reformintézkedéseiről írt tanulmányt s azt a Vármegyei tisztviselők országos egyesületének Herkulesfürdőn 1909. évben megtartott kongresszusán felolvasta, ugyanez a Vármegye című szaklapban is megjelent.

Majzik Viktor.

Makáry György, ügyvéd és liceumi tanár, szül. 1799-ben, Egerben. Tanulmányai végeztével hosszabb ideig Pesten tartózkodott. Ez időtájtban keletkezett barátsága irodalmunk vezérférfiaival: Szemere Pállal, Kisfaludy Károlyal s Bajzával. 1828-ban már egri ügyvéd, 1841-ben a liceumban a magyar nyelv s irodalom tanára, 1851-től e katedrán a gimnáziumban tanított haláláig. 1857-ig. Költeményei és elbeszélései a harminczas és negyvenes évek valamennyi szép-irodalmi lapjában jelentek meg. Az első a Hasznos Mulatságokban (1819), az utolsó az Új M. Múzeumban (1856). Kedvvel fordította Horatius ódáit s írt színi kritikákat is.

Makáry György.

Munkái: Magyar versten, 1842. — Kéziratban maradt: Császár király, daljáték, a Rímstóttár egy része s Horatius ódái. — Sok helyt még a mai nemzedék is Az almafa és a rakottya ez. versén tanulja a helyesírást.

Makay Dezső, kir. ítélő táblabíró, szül. 1850-ben, Egerben. Tanulmányainak bevégezése után hosszabb külföldi útát tett, hazajöve, törvényszéki lívatalt vállalt s 1900 óta ítélőbíró a kir. közigazgatási bíróságnál. Jogtörténelmi, történeti s genealogiai cikkei a Zalaiban, a Turulban, az Igazságuigyben s a P. Lexikonban jelentek meg.

Makay Dezső.

Munkái: Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira, Nagykanizsa, 1887. — A Csanád-nemzetség, Bpest 1896.

Márlási István, gyöngyösi tanácsos. Munkái: Örökömlékezetre írt protho-colum. (1820). — Harminczékét év Gyöngyös város történetéből. (Megjelentek a Gyöngyös ez. lapban (1890).

Márlási István.

Markovits Rókus, minorita r. áld. pap s tanár, szül. 1807-ben Atkáron. A tanári pályán működött Nagybanján, Miskolczon és Aradon; innét Szilágy-Somlyóra ment házfőnöknek, hol 1859-ben meghalt. Mint költő, minden alkalmat felhasználott, hogy az országos és vidéki ünnepelveket dallal köszöntse.

Markovits Rókus.

Hosszabb munkái: Pásztori szóváltás, 3. Mezongy, három óda s egy idill, különféle hódolati alkalmakra. — Két cikket írt az aradi főgimn. Értesítőjébe (1852—55).

Mártonffy
Ignác.

Mártonffy Ignác, földbirtokos, egri származású. Czikkei és elbeszélései a Pesti Divatlapban (1842–44), a Nemzeti Társalkodóban (1844–47), a Vasárnapi Újságban (1844–46), mezőgazdasági cikkei a Gazdasági Lapokban, a Falusi Gazdában, a M. Gazdában stb. jelentek meg (1850–60).

Mártonffy
Károly.

Mártonffy Károly, Heves–K-Szolnok vármegye főmérnöke, Egerben halt meg, 1869-ben. Etnografiai cikkeket írt a Magyarország és Erdély cz. folyóiratba, gazdaságiakat a Gazdasági Lapokba, szépirodalmiakat a Vasárnapi Újságba.

Munkája: Utasítás a nép számára (a tagosításról), Eger, 1858.

Mátrai Aurél.

Mátrai Aurél, ciszst. r. tanár, szül. 1853-ban, Egerben. Székesfehérvárt s Baján tanárkodott, itt halt meg 1883-ban. Kéi latin verset adott ki s egy értekezést írt a székesfehérvári főgimn. 1882. évi Értesítőjébe Catilináról.

Mátrai Gábor.

Mátrai Gábor, szül. 1859-ben, Gyöngyösön. Orvosi tanulmányokat végzett s orvosi cikkei a hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg. A budapesti orvosi egyetemen hosszabb időn át első tanársegédként működött.

Nagyobb műve: Adatok a zsír felszívódásához a gyomorban, A M. Tud. Akad. kiadánya, Bpest, 1881. — A cukorbetegség, 1909. — A cukorbetegok aciditásáról, 1909.

Mátrai Rudolf.

Mátrai Rudolf, ciszst. r. tanár, szül. 1870-ben, 1898 óta főgimn. tanár Egerben, hol élénk tevékenységet fejt ki a város társadalmi s kulturális életében.

Munkái: Az elektromossága vonatkozó ismereteink fejlődése a XIX. sz.-ban. — A csillagok-ról. — A fény és a színek. — A színek a természetben s a dekoratív művészetben. — Az élet s művészet Olaszországban.

Mátsár István.

Mátsár István, böles, doktor, egri egyh. pap, szül. 1763-ban, Gyöngyöspatán. Rövid káplánkodás után 1797-ben az egri liceumban találjuk, hol 1812-ig történelmet, statisztikát tanít, 1812-től haláláig, 1827-ig, egerszalóki plébános.

Munkája: A Névtelen krónikájának magyar versekbe foglalása (közel tízezer hexameter) kéziratban maradt az egri érs. liceum könyvtárában. — Még egy kézírata van ugyanott: Le frutium et fluviorum origine. — Szemere Pál említi a Magyar szóhangzás mértéke cz. cikkét.

Matuszka
Mihály.

Matuszka Mihály, egri egyhm. áld. pap. Szül. 1870-ben. 1893-ban lett misés pap s mint hittanár Jászberényben és Nagyállón működött. 1904 óta pásztoi plébános.

Czikkei és bírálati az Egri Egyhm. Közönlönyben, a Hittudományi Folyóiratban, kisebb közleményei a helyi lapokban jelentek meg. — *Nagyobb munkái*: A nyíregyházi Samassa-templom monografiája, Bpest, 1904. — Katholikus keresztény hittan, Bpest, 1904. — Kath. keresztény erkölcstan, u. o. 1905. — Jelen monografiába ő írta Pászto történetét.

Mester István.

Mester István, 1815-ben született, Gyöngyösön. 1841-ben több évi káplán-ság után Egerbe került szeminárium prefektusnak, innen három év múlva Miskolcra a tanítóképző tanára lett. 1862-ben Szirákon halt meg.

Munkái: Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazatjogáról, Eger, 1847. — A kath. religio tankönyve, u. o. 1854. — Ezenkívül számos pedagógiai cikket írt a Hírnökbe, Nemzeti Újságba, Nevelésbe stb.

Michalek
Manó.

Michalek Manó (Bugaczi), jogakad. tanár, szül. 1838-ban. 1862-ben az egri egyházmegyében pappá szenteltetvén, nyolcz évi káplánkodás után Egerbe jött s itt azóta mint karkáplán, hitelemző, 1881-től tanítóképző tanár, 1884-től mint jogakadémiai tanár működött. Jelenleg a liceumi könyvtár őre s a jogliceumban a művelődéstörténelem előadója.

Czikkei a Magyar Államban, az Egri Egyh. Közönlönyben, az Elemi Tanügyben, a Népiszkolai Tanügyben, az Egerben, az Egyet. Philol. Közönlönyben s az Irodalmi Szemlében jelentek meg. — Fordításai: Az ember származása Sidney H. Laing után, Pest, 1872. — Tanulmányok Aquinói Sz. Tamás bölcsészetről, Gonsales Z. után, u. o. 1883–85. — Eredetiből fordította a Nalas s Mahá-Bharata sanszkrit eposz epizódját. — Összeállította Az egri érsekségei könyvtár szakszerű címjegyzéké-t. — Munkatársa volt a Cantu Caesar-féle Világtörténelem magyar fordításának.

Milesz Béla.

Milesz Béla, ref. tanító, Tiszafüreden. Született 1843-ban. Előbb a gőmőri Putnokra tanítónak, majd Alsószuhára a Bónis-családnál nevelőnek ment. 1865-ben a tiszafüredi ref. egyház hívta meg tanítóul s azóta itt működik. Tanügyi és irodalmi munkálkodásán kívül résztvesz a társasélet, cseiberbaráti, ifjúsági, közművelődési intézmények s egyesületek tevékeny mozgalmaiban. 1882-ben a Hevesnagykúnsági ref. egyházmegyei tanítóegyesület elnökéül választotta, mely tisztelet nyolcz évig viselte. Tagja Heves vármegye állandó népnevelési bizottságának. Az utóbbi két évtized alatt a tiszafüredi régészeti múzeumot gondozza s a vele kapcsolatos gazdag népkönyvtárt kezeli. 1899-ben állami ösztöndíjjal résztvett a Múzeumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelősége által Budapesten rendezett archaeologiai szaktanfolyamon. Első műve a Szép kún leány cz. elbeszélés volt, mely a Vasárnapi Újságban (1863) jelent meg. Azóta 400-nál több vegyes tartalmú, eredeti s fordított (szépirodalmi, ismeretterjesztő, népies, ifjúsági, tanügyi) közleménye jelent meg lapokban, vegyes tartalmú folyóiratokban, vagy

önállóan, részben Szelim álnév alatt. 1888-ban megalapította s több éven át szerkesztette a Tiszafüred és Vidéke ez. helyi hetilapot. Jelenleg főszerkesztője a Tiszafüredi Újság ez. hetilapnak.

Munkái: Zádor és Ágota, régi kün történet. Budapest, 1867. — A fősvény, népies irányregény. Bpest, 1869. — Egy szegény ember története, vagy a becsületesség jutalma. Debreczen, 1870. — Herezeg mint kováslegény, tört. elbeszélés Mátyás király idejéből. Debreczen, 1870. — Ajándék-könyvecske, szülők s gyermekek olvasmányául. Bpest, 1871. — Új kis Regélő, elbeszélések az ifjúság számára. 1874. Bpest. — Regék és mesék az ifjúság számára. Karczag, 1889. — Az Óleső Könyvtárban: Regék és mesék Andersen után, Bpest, 1879. — Beszélyek, Plouvier után. Bpest, 1879. — A Magyar Mesemondó cz. népies vállalatban: Székely Mátyás, elbeszélés Hunyadi Mátyás korából. Bpest, 1895. — Gazdag Juliska, történet a népeletről. Bpest, 1896. — 1888—1908-ig 11 füzet hivatalos jelentést irt és adott ki a Tiszafüredi Múzeum- és Könyvtáregylet működéséről, a régiségek és a könyvtár gyarapodásáról.

Mindszenty Gedeon, csak születésére nézve gömörmezei (Jolsva, 1829 október 8.), élete és költészete Heves vármegye dicsősége. A vallásos poézisnek legnagyobb műelője irodalmunkban. Korán, élete delén, tört ketté kezében a lant. Atyja előkelő birtokos és hosszabb ideig a város polgármestere volt. Nagybátyja, Szidor, a nagyváradi prem. r. főgimn. igazgatója, örömmel fejlesztette költői tehetségét. 1844-ben lépett az egri szemináriumba, hol már II. éves teológus korában Zsenge mutatványek ezímen írott lapot szerkeszt s értekezéseivel jutalmakat nyer. Fiatalon végezvén el tanulmányait, csak két év múlva (1852) szentelhetik fel, addig az érseki irodában kap alkalmazást. Egy évig főszentelése után is itt marad még, innen 1853-ban Árokszállásra küldik segédlelkésznek, de már a következő évben Egerben segédlelkész, 1857-től a tanítóképző tanára, 1858-tól igazgatója 1866-ig. Közben 1855-től 1864-ig főgimnáziumi hitszónok. Lelke lassanként megunta a város zaját, esőndre vágott. Bartakovics érsek örömmel teljesítette óhaját, 1866-ban a szenterzsébeti plebániára nevezték ki. 1874-ben esperes lett. 1875-ben megalakult az Egri egyházm. irodalmi egylet, mely szépirodalmi osztályának elnökévé választotta. De hivatalát már nem sokáig viselhette. 1877 derekán betegeskedni kezdett. Könnyebb kezelés céljából Egerbe jött gyógyulást keresni az őrgalmas rend házában. Ismerősei, tisztelői, maga Bartakovics érsek, részvétellel vigasztalták a beteg költőt, de hiába volt minden ápolás. 1877 június 5-én elhunyt. Sírja fölül az egyhm. irod. egyesület díszes emléket emelt. — Egyaránt jeles, mint egyházi szónok és mint vallásos költő. Beszédeiből a mély meggyőződés árad felénk. Csengő hangja behatott a szívekbe. Összegyűjtött beszédei két kötetben jelentek meg: Ünnepi és alkalmi beszédek és Vasárnapi egyházi beszédek (összeállította Újlaky Dezső). — Mint költő, a hit, a vallásosság, erkölcs és hazaszeretet költője. Költészetének eszményképe Mária. A Mária-himnuszoknak s legendáknak irodalmunkban legnagyobb művésze ő. Ezenkívül az anya- és honszeretet, az emberi szív legszebb erőnei ilhették lantját.

Munkái: M. G. költeményei, 1859. — Újabb költeményei, 1865. — Legújabb költeményei, 1877. — A boldogságos Szűz Mária hava (imakönyv. Görres G. Mária-dalával, 1864). — Első költeménye a Családi Lapokban jelent meg: Madonna della Sedia (1853), s ettől fogva a Vasárnapi Újság, Szépirod. Közöny. Hölgyfutár, Nefejeits stb. hozták verseit. — Cikkei a M. Sajtóban, a Tanfőrfiak könyvében, Egri Egyhm. Közönyben jelentek meg.

Módlly László, jog- és államtud. doktor, ügyvéd, szül. 1881-ben. 1908 óta az egri jogliceum tanára. Cikkei és tanulmányai a Jogban (A férj özvegyi joga. Magyar nyelv a hadseregben, Az országgyűlési tag megvesztegetése, A katonai büntetőjog reformja, Észrevételek a büntetőnovella tervezetéről) s a Magyar Jogász Újságban (A kerítés) és a büntetőnovella tervezetében jelentek meg.

Munkái: Észrevételek a magyar ált. polgári törvénykönyv tervezetéről, Pécs, 1906. — Erkölcsi alapelvek a polgári törvénykönyvben s a bírói szabadság, Eger, 1909.

Murajda Nándor, böles. doktor, szentferenczi rendi tanár, szül. 1870-ben. Gyöngyösön. 1892-ben segédtanár a gyöngyösi főgimnáziumban, majd Kolozsvárt elővezte a tanári kurzust, de már 1898-ban meghalt.

Cikkei: a Gyöngyösi Lapokban, a Gyöngyösi Újságban s a gyöngyösi gimn. Értesítőjében jelentek meg (1897). — *Önálló munkája:* A magyar kritika fejlődése, Eger, 1895.

Nagy Alajos, kegyesrendi tanár, szül. 1845-ben, Gyöngyösön. Előbb egri egyh.-megyei kispap, honnan 1867-ben a piarista-rendbe lépett s mint tanár a budapesti és kolozsvári főgimnáziumoknál működött. A sok szellemi munka azonban aláasta egészségét s 1889-ben Budapesten meghalt.

Munkái (ped. és fil. cikkek) a Magyar Államban, a Jelenkorban s a Figyelőben (Csaplár Benedek életrajza) jelentek meg. — Kiadott még néhány egyházi beszédet és elmélkedést. — Roulet F. műve: Az ember, (fordítás francziából). — A keresztény ifjú kalauza (francz. ford.). — Az iskola és az élet. — A modern pedagogia stb.

Mindszenty
Gedeon.

Módlly László.

Murajda
Nándor.

Nagy Alajos.

Nagy Béni.

Nagy Béni, böles-doktor, eziszt. r. főgimnáziumi tanár, szül. 1874-ben. 1896—1900-ig a pécsi, innen kezdve az egri főgimnáziumban működik, mint a történelem és latin nyelv tanára.

Irt kisebb tört. cziklokat a Magyar Államba, Alkotmányba, Pécsi Figyelőbe, Egeri Híradóba s a pécsi és egri főgimnáziumok értesítőibe, (Erzsébet királyné. — Április 11-ike. — A 10 szobor. — III. Béla emlékezete. — A mohácsi vész. — Dobó István. — II. Rákóczi Ferenc. — Doák Ferenc. — Magyarország és a pápáság. — A tökéletes mű. — Magyarország Nagyszonyja. — A győri karnelita-rendház 200 éves története. — Assisi Sz. Ferenc. — A ezisztereziták munkássága. — Az új főgimnázium Egerben). Ismeretterjesztő előadásokat tartott. (Mátyás király udvara. — Estorházy Miklós családi élete. — A régi görögök családi élete. — XVI. Lajos és családja. — Török világ Egerben). Paedagogiai és történelmi szakértekezései a következők: A régi iskolázás főbb jellemvonásai (Katl. Paedagogia). — A művészi oktatásról. (U. o.). — Művelődéstörténet és politikai földrajz. (Egri angoliskasszonyok értesítője). — A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig. (Budapest, 1896). — A ferenczes szellem és hatása hazánkban. — (Egri főgimn. értesítője). — Herczeg Esterházy Pál nádor, a ferenczesek jövevénye. (U. o.). — A máriánus ferenczesek II. József korában. — (Katl. Szemle). — Sz. Izsák herceg élete. (Egri főgimn. értesítője). Heves vármegye jelen monografiájá részére a vármegye történelmét írta meg, a honfoglalástól 1815-ig.

Nagy Géza.

Nagy Géza, szül. 1862-ben. Apozn. 1885-ben misés pappá szentelték. Több helyen kaplankodott, jelenleg edelényi plébános.

Czikkei a fővárosi és vidéki lapokban, az Adatok az egri egyházmegye történetéhez cz. vállalatban s az Egri egyh. Közönlében jelentek meg. — Munkái: Jász-fákóhalma kinesszekerénye. — Jász-Hírcsarnok, Jászberény, 1891. — Ezredik esztendő, Miskolcz, 1896. — Első fogadalmi templom Erzsébet királyné emlékére 1906.

Nagy János.

Nagy János, hittud. doktor, theol. tanár. Szül. Egerben, 1877-ben. Szerzője és vezére az egri ker. szociálista mozgalomnak; idevágó czikkei s beszédei részben a helyi lapokban, részben az Igaz szó, Magyar Állam s az Alkotmányban jelentek meg.

Nagy Pál.

Munkái: Mit ígér és mit ad, szociáldemokrácia? — Képek a szociáldemokrata szentek életéből. — Az egyház alkotmányának alapvonalai az első három században.

Nagy Pál (Szőkefalvi), böles. doktor, szül. 1788-ban, Gyöngyösön, 1815—1836-ig a nagyváradi akadémián a történelem tanára; 1837-ben nyugdíjazták s Pestre ment lakni, meghalt 1859-ben.

Munkái: Positiones ex hist. pragm. reg. Hung., M. Varadiní, 1817. — Historia pragmatice regni Hung. u. o. 1817., két kötet. — Vitézvári báró Simonffy József ... élete leírása, Pest, 1819. — Historia universalis ... Budae, 1824—25, három kötet. — Nyugalomba vonulása után Pesten szerkesztette a Nemzeti Újságot és melléklapját, a Hasznos Mulatságokat (1840—42).

Nagy Zoltán.

Nagy Zoltán (Tasnádi), szül. 1827-ben, Egerben. Mint honvédtüzér, végigküzdötte a szabadságharcot, azután nevelő volt. 1864 óta szőlőműveléssel és bortermeléssel foglalkozik Paulison (Arad vm.). Az 1850—60-as években szép-irodalmi czikkeket és költeményeket írt a Hölgyfutárba és Napkeletbe. Nemzetgazdasági czikkei a különféle szaklapokban jelentek meg.

Munkái: Árpádház két fejedelme, három énekben, Lugos, 1860. — Korrajz, Arad, 1861. — Az 1861. évi emlék (költemények), u. o. 1861. — Szőlő-hegyrendőri alapszabálytervezet, Arad, 1879. — Hazai szőlőszetünk és borászatunk, u. o. 1890.

Nagy Zsigmond.

Nagy Zsigmond (Kisfaludi), r. k. egri egyh.-megyei pap és képzőint. tanár, szül. 1809-ben. Egyházmegyei levéltáros volt, 1855-től pedig az egri tanítóképző tanára, meghalt 1861-ben.

Munkái: Ábrahám, Ígérte. Patriarchai szent éposz egy énekben, Pyker László művének egy részlete, később a teljes époszt lefordította A szent hajdan gyöngyei czimen. — Lefordította még Alzog J. művét, az Egyetemes egyházi történelmet, három kötetben.

Nagyfejő Mihály.

Nagyfejő Mihály, orvosdoktor, szül. 1807-ben. Előbb kispap volt Egerben, majd innen kilépett s Pesten orvos lett 1833-ban s Egerben telepedett meg. 1850-ben Hevesvármegye főorvosa lett. Mint orvosnövendék, több fordítást közölt név nélkül.

Czikkei a Gyógyászatban jelentek meg. — Az egri fürdők-est 1839-ben írta le. — Orvosi munkája: A cholera mint járvány Indiában s most Európában, Kassa, 1831.

Nádaszi Lujza.

Nádaszi Lujza (Lassgallner Oszkárné), szül. 1880-ban. 1899 óta tanítónő Gyöngyöspáton egy évig, 1900-tól maig Füzesabonyban.

Költeményei a Magyar Szemlében, Új Időkben s a Hevesmegyei Írók és Irónők Almanachjában jelentek meg.

Nyizsnay Iván.

Nyizsnay (Nyizsnayánszky) Gusztáv, zeneszerző, szül. 1829-ben Egerben. Pyker úrjak gondoskodott kiképeztetéséről. A szabadságharcot végigküzdötte, azután bejdosott. Midőn Sározy Gyulának egy költeményét megzenésítette s ez híre kapott, Sározy maga ment érte s magával vitte a fővárosba, hol zeneleceket adott. Majd vándorútra indult s az ország több helyén föllépett gitárjával hangversenyeken. 1856-ban megnősült s Hódmezővásárhelyt telepedett le. Különösen az ötvenes években emelkedett hírnévre s dalaival emelte a nemzet hazafias

érzületét és hitét. A hivatalos életben kevés szerencséje volt, rövid ideig járás-bíróági iktató volt, ezt az állást is odahagyta. Hódmezővásárhelyen dalegyesületet alapított, melynek több évig igazgatója maradt. Meghalt u. ott 1882-ben. A Szegedi Híradónak 1859-től munkatársa volt, dalait az egykorú szépirod. lapok közölték. Zeneművei Pesten (1855—63) és Szegeden jelentek meg.

Nyírsnyay Iván, szül. 1870-ben Parádán. Az egri egyházmegyébe lépett s theol. tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Egy évi káplánkodás után már Egerbe került s előbb tanulmányi felügyelő, majd lelkiigazgatóként működött a szemináriumban kora haláláig 1908-ig.

Nyírsnyay
Iván.

Szépirodalmi munkái a Magyar Államban, Magyar Szemlében, Eger Híradóban, tudományos cikkei az Egri Egyházmegyei Közönyben, Hitvédelmi Folyóiratban stb. jelentek meg. — Fordításai: Bollanden: A pennás káplán. — Carruthers-Resch: A japán szekrényke. — Charnpol: Az őnz. — P. Abel Henrik S. J. Missió-beszédei s férfiaknak való böjti prédikációi. — P. Da Porto Maurizio Leonard: Missio-beszédei. — Rendezte ezenkívül a papnevelő könyvtárát és szerkesztette a Manuale Rituum-ot.

Orczy Lőrincz báró. A magyar irodalom történetében a franeziás iskolának egyik számottevő tagja, 1718-ban született. Fialat korában karddal védte a porosz háborúkban Mária Teréziát. Nemesak mint jeles dandárvezér a szász és porosz földön, különösen gróf Ha lik oldala mellett Berlin megrohanásakor aratott hírnevet, de mint áldozatra kész hazafi is, a ki 1756-ban a maga költségén egész ezredet szervezett: a Nádor-huszárokat, maga felé fordította a fejedelmi figyelmet. A béke megkötése után tábornoki ranggal lépett ki a hadseregből, 1764-től polgári hivatalokban szolgálta hazáját s mint Abaúj vármegye főispáni helytartója, majd főispánja, a Tisza és Bodrog szabályozásának királyi biztos, s szeres érdemeket és közbecsülést. Előregedve, 1784-ben lemondott főispáni hivataláról, ezután részt Pesten, részint Tarnaörsön lakott. Meghalt 1789-ben. — Első verse Barkóczy Ferencz egri püspök buzdítására írogatta s ki is akarta már nyomtatni gyűjteményét, mikor Barkóczy meghalt, mire a költő teljesen elhallgatott. Csak 1772-ben veszi le újra „pókhálós lantját” szögéről, mikor Bessenyei Györgynek, az irodalmi megújódás vezérének verses üdvözlétre költői levéllel felel. Bessenyei ettől kezdve hathatósan ösztönzi s Orczy új munkásságra buzdul. Czikkei, beszédei, levelei és költeményei a M. Hírmondóban, az Orpheusban, a M. Múzeumban s az Új M. Múzeumban jelennek meg. Összegyűjtött költeményei Révai Miklós gondozásából jelennek meg: Költeményes holmi egy nagyságos elmétől ... Pozsony, 1787 és Barcsay Ábrám műveivel együtt: Két nagyságos elmeének költeményes szüleményei, Pozsony, 1789. — Énekeinek műsája Mária Terézia, ki kegyeivel halmozta el. a kit az emberi nem gyönyörűségének, országok diességének nevez. De ihleti a magyar nemzet, a magyar nép szeretete is. A nemzeti érzésből kivetkezett főurat helyett a parasztságot magasztalja a maga egyszerű természetességében. Fajára, hazájára büszke a rajongásig. Életfilozófiára a boldog középser. Korképeiben, melyeket a városi estélyről, a magyar szépekéről, az asszonyok természetéről, a bugaezi esárdáról rajzol, javító, feddő törekvése szeretetreméltóan jelenik meg. Vidor és mégis gúnyos, játszi és mégis komoly.

Orczy Lőrincz.

Orosz Ádám.

Orosz Ádám, szül. 1802-ben. 1822-ben az egri papnevelőbe lépett, 1828-ban szentelték föl. Négy évig káplánkodott különböző helyeken, mire Egerbe került székesegyházi hitszónoknak. 1837-ben az egyszalóki plebániát kapta meg s itt működött haláláig (1872). Nyelvtdnos és nyelvmdűvész volt.

Munkái: a Döbrentei szerkesztette Nyelvemléktár I. kötetében a Peer-kódexről írt tanulmánya, az Ida vagy a pusztai sir cz. ige nélkül írott elbeszélése. — Az árva zsidó lány. — Örm és búhangok. — Öt változatú lant. (Költemények.) — Szentbeszédei hat kötetben jelentek meg. Ma is széltiben használják őket.

Orosz Ernő, Heves vármegye levéltárnoka, szül. 1869-ben. 1896 óta van a vármegye szolgálatában. Genealogiai szakezikkei a Nagy Iván-féle és a Turul című tört. folyóiratokban jelentek meg.

Orosz Ernő.

Önálló munkája: Heves és volt Külső-Szolnok vármegyék némes családjai, 1906. — E monografiában a XIX. század történetét és a genealogiai részt írta.

Ottlik Iván, államtitkár szül. 1858-ban Gyöngyösön. Közgazdasági cikkei a földm. minisztérium Hivatalos Lapjában, a Köztelekben, a M. Nemzetgazdaságban s a napilapok közgazdasági rovatában jelentek meg.

Ottlik Ivan.

Munkája: Jelentése amerikai tanulmányútról, Bpest, 1894. — Ez útról a Budapesti Szemlebe cikksorozatát is írta.

Pájer Antal, 1817 május 20-án szül. Makláron. 1835-ben lett kispap. 1842-ben fölszentelték, ekkor Brezovay József hevesvármegyei első alispán házához

Pájer Antal

entm nevelőnek, de néhány hó múltán Füzesabonyban lett káplán s innét 1844-ben főszékesegyházi hitszónok. Négy évig a tanítóképzőben is tanított, míg végre Tiszabábolnára került lelkésznek. Innen Tiszafüredre, 1862-ben pedig Jászapátra költözött, itt működött élete végeig. 1855-ben már esperes, 1865-ben pedig a király apáttá nevezte ki. Meghalt Budapesten, 1881-ben, hová gyógyulást ment keresni. — Az irodalom terén 1836-tól kezdve folyton működött. Isten, szűz Mária, a haza, s a szülőföld szeretete csendül meg dalaiban az 1850-es évek költészetének kissé szentimentális, de viszontérzést keltő hangján. Megnyílt előtte az *Athenum* (1840), sőt még előbb a *Szemlélő*, *Rajzolatok*, *Koszorú stb.* cz. zsebkönyvek tették ismertté nevét. Korának valamennyi szépirodalmi lapjába dolgozott.

Munkái: Pájer Antal versei, Pest, 1847. — Villámok, u. o. 1854. — Szent lant, u. o. 1857. — Orgona-virágok, 1858. — Hattyúdalok (a M. Sionban), 1877.

Pallér
Kelemen

Pallér Kelemen, eziszt. r. főgimn. igazgató, szül. 1841-ben, Egerben. Tanár volt Székesfehérvárott, ugyanott 1886-tól igazgató s házfőnök haláláig, 1897-ig. Cikke a földrengésről a szfehérvári főgimn. Értesítőjében, felolvasásai s szabad előadásai a helyi lapokban jelentek meg. Részt vett a Vörösmarty-kör megalakításában, melynek mindvégig választmányi tagja volt.

Palócz László.

Palócz László, hírlapíró és szerkesztő, szül. 1859-ben, Egerben. 1895 óta a *Szegedi Híradó* cz. pol. napilapnak felelős szerkesztője. Munkássága leginkább a hírlapírással szorítkozik. A Dugonics-társaság tudományos osztályának főtítkára.

Pap Kálmán.

Pap Kálmán, Hevesvármegye tb. tiszti ügyésze, szül. 1845-ben, 1871-ben ügyvéli diplomát szerzett s 1872-től mint gyakorló ügyvéd, Pétervársáron lakik. Kötményei a Vasárnapi Újságban (1863—67), a sárospataki Emlékkönyvben (1867—71.), a Szépirodalmi Közlönyben, a Petőfi-társaság Lapjában, a Magyar Szalonban (1889—90.) stb. jelentek meg.

Pap
Melkizedék.

Pap Melkizedek, ferenczrendi igazgató tanár volt 1853—1870-ig Gyöngyösön. Meghalt 1873-ban.

Cikkei a gyöngyösi gimn. Értesítőjében (1853—60.) jelentek meg. — Imakönyvet is írt Imák és énekek czímen.

Párvy Alajos.

Párvy Alajos, szül. 1830-ban, Gyöngyösön. 1853-ban fölszentelték s Szendrőn segédlelkész, majd Zsérczen és Miskolczon plebánus lett. Meghalt 1898-ban. Cikkei a Religióban, a M. Sajtóban, az Egerben s a miskolci lapokban. — Nagybőjti beszédei a Mendlik Á. Falusi prédikációiban (Pécs, 1864—75) jelentek meg.

Párvy Sándor.

Párvy Sándor, theol. doktor, szepesi megyés püspök. 1848 október 2-án szül. Gyöngyösön, régi magyar nemes család sarjaként. 1865-ben egri kispap lett. Már gimnázista korában jelentek meg költményei az Iskolai Kis-Tükör s Iskola-Barát cz. lapokban, növendékpap korában pedig szónoklati s irodalmi gyakorlóiskolát állított fel Egerben. A bécsi Pazmaneum életre ébredt magyar társulatának első jegyzője lett s költményeivel sűrűn találkozzunk a társulat Évtalpaiban. A Pazmaneum és Augustineum elvégzése után Bécsből hazatérve, 1873-ban szentzéki aljegyző és levéltáros, 1875-ben érseki másod-, 1881-ben első titkárrá nevezte ki érseke. Ezidétt tevékeny részt vett az egri egyházmegyei irod. egyesület alakításában s ekkortájt jelennek meg nagyjából részint az egri egyházmegyei irod. egyesület alakításában s ekkortájt jelennek meg nagyjából részint az egri egyházmegyei irod. egyesület alakításában. Olykor költenyeket is ír még s a Zsasskovszky-féle Énektárban nem egy mélyvérzésű vallásos énekét találjuk. A megyei közéletben és társadalmi téren jelentős tevékenységet fejtett ki. A kath. aut. kongresszusnak egyik képviselője volt. Közben folyton emelkedik: 1892-ben egri kanonok, 1903-ban a pápa fölszentelt püspökké és érseki segédpüspökké nevezi ki. 1901-ben az egri jogakadémia igazgatója s mint ilyen megalapítja ott a mensa akadémiát. 1904-ben búcsút mondott szülőmegyéjének s Egernek s elfoglalta a szepesi püspöki széket. 1907 óta valóságos belső titkos tanácsos.

Pásztor József.

Pásztor József, áll. főgimn. tanár, szül. 1863-ban. 1891-ben Budapesten a szabadkézi rajzból s rajz. geometriából képesítést nyert. 1888 óta a gyöngyösi főgimnáziumnál működik.

Cikkei a Jászberény és Vidékében s a Gyöngyösben jelentek meg. — Többekkel együtt 1896-ban alapította a Gyöngyösi Újságot, hova többnyire humorisztikus tárcacikkeket írt. — A gyöngyösi főgimn. 1901. évi Értesítőjébe leírta a főgimn. új épületét. — Önálló munkája: Művészi stílusok.

Putaki
Ferencz.

Putaki Ferencz, jezsuita tanár, szül. 1704-ben, Gyöngyösön. Kolozsvári tanár volt 1729—31-ig és 1834—40-ig, mikor u. ott meghalt.

Munkája: Metempsychosis (Elegia), 1729. — Ortus et progressus variorum in Dacia gentium etc. 1730.

Pápay Sámuel, 1770—1827. Esterházy egri püspök volt a pártfogója, kinek bőkezűségéből a jogi tanfolyamot elvégezte s 1747—1800-ig az egri liceum magyar nyelvi tanszékére is kinevezte. 1800-ban Pápára költözött s gróf Esterházy Miklós uradalmanak ügyésze lett.

Pápay Sámuel.

Munkája az első magyar oknyomozó irodalomtörténet: A magyar literatura eszmérete, Veszprém, 1808.

Pázmán Alajos, szül. 1816-ban. 1840-ben pappá szentelték. Három évi káplánkodás után főegyházi hitészónok és karkáplán, 1884-ben a Foglár-intézet aligazgatója, 1866-ban maklári plebános, itt halt meg 1881-ben.

Pázmán Alajos.

Pedagógiai, földrajzi és fizikai cikkeket írt az Egerbe, történetieket az Egri Egyházm. Közlönybe, az Egri Népkönyvbe. — Sok cikket írt ezenkívül a Jelenkor, Budapest, Pesti Napló stb. fővárosi lapokba. — Kéziratban maradt: Eger város története a legújabb időkig.

Platthy Adorján (iroi néven Pásztói), orvosdoktor és földbirtokos, szül. 1847-ben. 1873 óta Pásztón lakott, hol egy ideig körorvos volt, utóbbi években azokban abbahagyta az orvosi gyakorlatot. Évek óta, haláláig, Pásztó község bírása volt. Meghalt 1907-ben. Kötményeivel szerzett jó nevet, melyek közül nem egy megzenésítve, országszerte ismeretes. 1906-ban vagy száz Heine-dal jelent meg tőle, a többi kéziratban maradt.

Platthy Adorján.

Pogatschnigg Guidó, zeneköltő, szül. 1867-ben. 1901-ben a Miskolcra meghívott Lányi Ernő utódául az egri székesegyház karnagya lett, homán 1908-ban Temesvárra távozott a zeneakadémia igazgatójául. Hét éven át vezette a hirvenye „Egri Dalkör“-t, amelynek 1903-ban a temesvári dalosversenyen megszerezte az aranyérmét.

Pogatschnigg Guidó.

Munkássága: „Dal a dalról“, „Török ima“, „A hős sírja“ és „Csak magyarok legyünk!“ című, férfiakra írt műveivel nagy sikereket ért el. „Árgyus királyfi“ címűen operát, „Stella“ és „A Kaukázus tündere“ címűen balettet, As-dár szimfoniát, több vonósnyegyest, száznál több nőikarra írt dalt, zongora- és énekiskolát és két kötet egyházi zeneművet írt. A szervezendő „Egri Városi Zenekar“ alapjára filléres adományokból több ezer koronát gyűjtött össze.

Pogonyi Nándor, kir. ügyész, szül. 1871-ben, Egerben. Jogi tanulmányainak végétével ügyvédjelölt Egerben, majd aljegyző Zalaegerszegen, Aradon albrós u. ott 1906-ban kir. ügyész. Tagja a Kölesey-egyesület irod. szakosztályának. Irodalmi működését jogászkorában Egerben kezdte az Eger és Vidéke cz. lapnál, 1893-tól a Hevesvármegyei Hírlap segédszerkesztője s e lapnak ma is munkatársa. Ezenkívül számos vidéki lapnak dolgozik.

Pogonyi Nándor.

Jogi cikkei a Törvénytiszok és Rendőri Újságban jelentek meg. — Munkái: Mai lányok, Eger. (12 elbeszélés). — A búr szabadságharcz, Eger 1900. (Népies elb. költemény). — Török Kató regény. — Hexagon, regény, 1909. — Közel 300 elbeszélése jelent meg.

Polgár Iván (János), böles, doktor, eziszt. főgimn. tanár. Szül. 1874-ben, Eger 1908. — Hézagai regény, 1909. Közel 300 elbeszélése és novellája jelent meg. Egerben. Tanár volt Egerben. Pécssett s 1902 óta Székesfehérvárott.

Polgár Iván.

Munkája: Aeschylus Enmenidese, Bp. 1898. — Újában a Budapesti Hírlapban jelentek meg város-rendészeti s vasút-politikai cikkei.

Porzolt Kálmán, (Barátosi). Ludason szül. 1860-ban. 1884-ben megalapította a Herkules cz. szaklapot, melyet máig szerkeszt. A múzeumok, könyvtárak s képtárak szaporítása érdekében szervezte az országos múzeum- és könyvtár-bizottságot és tanácsot. Számos népkönyvtárt alapított s a vándorkönyvtárak eszméje tőle származik. Széll Kálmánnal társulva alakította a Dunántúli Közművelődési Egyesületet, melynek főtítkára, az orsz. múzeum- és könyvtár-bizottságnak pedig előadó titkára. 1894-ben átvette a Fővárosi Lapok szerkesztését s belőle napilapot csinált, de hamar megszűnt. 1891-ben nőül vette Lukács Juliska drámai színésznőt. 1897-ben megkapta a Népszínház bérletét és az igazgatást még az évbén át is vette, 1902-ben újra ő bérlette ki a Népszínházat, de 1904-ben anyagi okok miatt meg kellett válnia tőle. Jelenleg a Pesti Hírlap belmunkatársa s szépirod. s tudományos folyóiratainkban s a színpadon is gyakran találkozzunk nevével. Iroi pályáját 1876-ban kezdte, irod.-történeti, képzőművészeti, közoktatásügyi s általában kulturpolitikai ezikkeket ezernél többet írt csaknem valamennyi lapba. Nem vetődik fölszínre oly kérdés, melyhez hívatott tollal hozzá ne szólna.

Porzolt Kálmán.

Munkássága: Két színműve a Nemzeti Színházból kiindulva, bejárta a vidéki színpadokat is: A párbaj és az Asszony, melyek méltán tüntethetők fel a modern magyar dráma típusainak. Legújában a Gyermekkirály cz. tört. színművével akad. pályadíjat nyert. — Elbeszélései így ezimen jelentek meg: Szerencsétlen furulyások (1884). — A sportvilágból (1885). — A viharos élet (1886). — Sport és szerelem (1887). — Fürdői emlékek (1887) stb.

- Porubszky József.** *Porubszky József*, böcs. s egyh. jogi doktor, szül. 1812-ben. 1839-ben Egerbe kerül, hol előbb tanulm. felügyelő, liceumi, majd theol. tanár volt. 1870-ben kanonok lett s 30 évig élvezhette munkás élete jutalmát. Meghalt 1900-ban. A jogi irodalom terén működött alapos tudással.
- Munkái:* Dissertatio de independentia pot. eccl. ab imp. civ., Agriae, 1841. — Jus ecclesiasticum, Agriae, 1853. — Katholikus Egyházjogtan, Eger, 1863. — A királyi tetszésén, 1869. — Értekezés a polgári házasságról, 1868. — A magyarorsz. kath. püspökségek, káptalanok etc. jogi jellege és alánya stb. — Vallástörténelmi s egyházjogi czikkekert irt a M. Sionba s Egri Egyhun. Közlönybe.
- Prányi Békcs.** *Prányi Békcs*, sz. Ferencz-rendi főgimn. tanár, szül. 1838-ban, Kompolton. Az érsekújvári gimnáziumban tanított 1871-ben.
- Munkái:* A mennyiség tan hasznos voltáról.
- Puchlin Lajos.** *Puchlin Lajos*, Heves vármegye aljegyzője, tb. főszolgabíró, szül. 1877-ben. 1899 óta a vármegye szolgálatában van. Közigazgatási jogi szakcikkelt a helyi lapokon kívül a Vármegye és Községi Közlöny czimű szaklapokban jelentek meg. E monografiában Eger város közigazgatási ismertetését és a közlekedést irta.
- Pyrker László** *Pyrker László*, velenzei patriárka, egri érsek. A szépirodalmat német nyelven művelte. A magyar irodalom legnagyobb alakjai (Bajza, Vörösmarty stb.) részéről számos támadás érte e miatt. Azonban Pyrker csak nyelvében volt német poéta. Életével és jelentőségével más fejezetben foglalkozunk, itt csak mint a tudomány s irodalom művelőjét méltatjuk. Hogy lelkes pártolója volt a művészetnek, tanú rá az egri székesegyház és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott nagybcsű képtára. Tudományszeretetét hirdetik az egri tanítóképző s a már megszűnt rajziskola. Magyar földön, a fehérmegyei Felsőlángon született 1772 november 2-án. Anyos Pál és Virág Benedek voltak tanárai Székesfehérvárott s ha élete útja fiatalon nem viszi ki a hazából, talán ép oly jeles magyar költő vált volna belőle, mint mesterei voltak. A lilienfeldi ciszterciara kolostorban kezdte meg költői működését, de költeményei csak szepesi püspök korában jelennek meg. 1847-ben halt meg s utolsó akarata szerint szívét Egerben, testét pedig a lilienfeldi temetőben temették el.
- Munkái:* Perlen der heiligen Vorseit (melynek lefordításáért Bajza keményen megtámadta Kazinczyt), 1821. — Ennek teljes kiadása 1826-ban jelent meg. — Tunisia (Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen) 1820. — Rudolph von Habsburg (12 énekes hősi éposz) 1825. — Irt történelmi színdarabokat, mint dürmeci ciszterciara plebános s témákat idegenben is hazai történelmünkben keresett: Die Korvinen, Karl der Kleine, Zrinyi's Tod (Wien, 1810.) — Legenden der Heiligen, Wien, 1842. — Bilder aus dem neuen heil. Bunde und Legenden, 1847. — Az egri érseki megye kormányzásában elfaradt lélek vissza-vissza gondol az Eged tővéből az Alpok hófedte csúcsaira s ekkor jelent meg utolsó könyve: Lieder der Sehnsucht nach den Alpen.
- Radó Vilmos.** *Radó Vilmos*, képzőművészeti tanár, szül. 1847-ben, Egerben. Az ers. liceumban szerzett tanítói oklevelet. 1870-ben a budapesti pedagógium tanárának nevezték ki, 1874-ben pedig a II. ker. tanítóképző-int. tanára lett. 1871-ben a kormány megbízásából Dél-németországban, 1873-ban Éjszakénmetországban járt tanulmányúton, 1877—78-ban Olaszországot utazta be. 1883 óta a keresk. akadémián tanít.
- Czikkekert irt a Pester Lloydba, s a Néptanítók lapjába, a Magyar Pedagógogiába s a Pallas Lexikonba. — Ifjúsági kiadványai: Eredeti magyar gyermek- és népmesék. — Vámbéry Ármin utazásai. — Robinson Crusoe. — Gróf Benyovszky Móricz élete és kalandjai. — Magyar népmondák. — Ujváry Miklós, a magyar Robinson. — Erzsébet királyné emlékezete. — Mint tankönyvíró is szerepelt.*
- Radványi József.** *Radványi József*, dalköltő, szül. 1873-ban, Gyöngyösön. Középkiskolái után a szent Ferencz-rendbe lépett s 1896-ban pappá szentelték. A zene iránt már papnövendék korában annyira érdeklődött, hogy társai között zenekart szervezett. Első állomása Jászberény volt s már itt adott ki néhány melábus magyar nótát. Innen Szegedre helyezték. Jelenleg Szolnokon hitoktató és káplán.
- Munkái:* Dalok a magányból. — Megválás. — Nefejejesszirmok. — Búzavirágok. — Síró nóták. — Tavasz ibolyák. — Őszi álmok. — Vándorfelek stb.
- Radványi Teofil.** *Radványi Teofil* (Ferencz), böcs. doktor, ciszt. r. főgimn. tanár. Szül. 1876-ban. A ciszterciara rendbe 1893-ban lépett. 1902-ben tanári oklevelet szerzett. 1903 óta az egri főgimn. tanára.
- Munkái:* A mese és epigramm Lessingnél, Eger, 1904. — A német irodalom története, Bpest, 1906. — A szinpad története. 1909.
- Rapaics Rajmund.** *Rapaics Rajmund*, theol. doktor, egri kanonok, szül. 1845-ben. 1859-ben lépett az egri papnövendék-intézetbe. 1868-ban misés pap lett. 1870-től 1889-ig Egerben működött, mint theol. tanár, szem. aligazgató, 1880-tól a budapesti egyetemen az egyház-történelmet adta elő, több évben volt a theol. fakultás dékánja s 1900-ban rektora. 1903-ban egri kanonok lett. Az 1870—75. években számos egyház-törté-

neti s valláspolitikai cikke jelent meg az Egri Egyhm. Közlönyben. Munkatársa volt ezenkívül az egri Irod. Szemlének, tagja a vatikáni magyar okirattár szerkesztő-bizottságának s a Sz. István-Társulat tudom. s irod. osztályának.

Munkái: Egyetemes egyháztörténelem, (három kötet) 1881., 86., 89. — Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, 1902. — Szerkesztette 1872—79-ig az Egri Egyháziújságot Közlönyt.

Répassy János, r. k. plebánus. Szül. 1844-ben. Felszenteltetése után mint poroszlói káplánt a Magyar Állam szerkesztői felhívták a fővárosba, hogy itt az egyház képviselője és a lap belmunkatársa legyen. 14 hónap múlva azonban visszavagyott a lelkipásztorkodás terére. Erre rövid ideig Jászapátiban volt segédlelkész, honnét Egerbe jött főegyházi hitszónoknak, tan. képző int. tanárnak s e kettős állásban működött 1886-ig, mikor saját kérelmére Alsóábrányba lelkésszé nevezték ki, hol 1906-ig működött. Azóta Pesten él nyugalomban. Évek hosszú során át munkatársa volt a legtöbb kath. folyóiratnak.

Répassy János.

Munkái: Eredetiek: Répassy János költeményei, 1872. — Karácsonyi pásztortorjék, 1877. — Újabb költemények, 1896. — Hárfa hangok (versei saját dallammal) 1899. — A népiszkolai hitoktatás módszertana, 1873. — Kath. egyháztörténelem, 1873. — Kis magyar nyelvtan, 1873. — Irály-, költészet- és szavaltatan, 1873. — Olvasókönyv, 1879. — Elbeszélései, útirajzai: Csevegő habok, I—II. k. 1879—80. — Szellemi körutazás, 1882. — Egyházi beszédek, I—III. k. 1877—81. — A bűnbánat sentsége, 1883. — Fordított munkái: Az egly, Racine költ., 1870. — A kereszténység védelme Hellinger után, 1883. — Korunk nagy kérdései etc. Stöckl A. után, I—III. k., 1883. — A bölcsélet tankönyve A. sz. Tamás nyomán, I—III. k., 1885. stb. — Ribizke álnévét versei és csevegései alá írta.

Réz József Imre, orvosdoktor, híres pesti szemorvos, gyöngyösi származású.

Réz József.

Munkája: Dissertatio ... de cataracta oculi, Pestini, 1791.

Rezutsek Antal, cisztercei r. apát. Szül. 1795-ben, Gyöngyösön. Pappá szentelték 1819-ben. Székesfehérvárott és Zirczen volt tanár, Egerben igazgató, 1858—79-ig apát Zirczen.

Rezutsek Antal.

Munkái: Historia s. Ord. Cist. in Hungaria; Diarium ab anno 1852—1874. (Kéziratok a zirczi apátság könyvtárában).

Rhédey Antal, orvosdoktor, gyöngyösi származású. Czikkei a M. kir. term.-tud. társulat Évkönyvében s az Orvosi Társaságban jelentek meg.

Rhédey Antal.

Munkái: A csokoládé életrendi és orvosi tekintetben, 1884. — Említhetők a részletes ember-tanból, Budge Gy. után, 1849. — Az emberbonczatan tankönyve, Hyrtl után, 1849.

Rónai Mihály, fővárosi állatorvos, szül. 1879-ben, Egerben. 1901 óta a főváros szolgálatában közvégtől állatorvos.

Rónai Mihály.

Czikkei és elbeszélései a legelőkelőbb irodalmi és napilapokban jelennek meg. — Beethoven-kesergő és egyébek czímen 1903-ban adta ki elbeszéléseit. — Szerkesztője a „Vágóhídi Szemle” cz. szaklapnak.

Rovó Lajos, 1865 május 30-án született. 1900-ban az egri külvárosi r. k. iskolához választották, 1902-ben az érseki tanítóképző-intézetnél a német nyelv tanítója, 1908-ban az érseki liezeumi fiú-iskolához helyezték át. 1904 óta tagja az Országos Kath. Tanügyi Tanácsnak, a Katholikus Tanítók Százas Bizottságának és a Kath. Tankönyvbíráló Bizottságnak. Irodalmi tevékenysége túlnyomóan az elemi nevelés és tanítás körébe esik.

Rovó Lajos.

Rózsa Bertalan, altábornagy, szül. 1838-ban, Egerben, meghalt 1897-ben. 1866-ban, mint századparancsnok, résztvett a Nachod és Skalitz melletti ütközetben s a königgrätzi csatában. Ezek tanúságait írta le a Ludovika Akadémia Közlönyében (1875—76).

Rózsa Bertalan.

Saad Henrik, ciszt. r. áld. pap. szül. 1861-ben, Egerben. Baján és Egerben volt főgimn. tanár, Zirczen a rendi növendékek tanára s apáti titkár, majd nagytevel (Veszprém vm.) plebánus, jelenleg jószágkormányzó Szentgotthárdon.

Saad Henrik.

Czikkei a Kath. Szemlében, az Egerben s az Egri Híradóban, műdalokhoz való fordításai a Pápa és Vidékében jelentek meg.

Sajósy Alajos, képműs rajztanár, szül. Gyöngyösön, 1836-ban. A képműs elemi Maroston híres művésziskolájában kezdte, majd az ő búzditására külföldi akadémiákon tökéletesítette művészetét. Tíz évet töltött a bécsi, müncheni, brüsszeli és velencei akadémiákon s hazajöve, mint akadémiai festő, nemcsak a vármegyében, hanem országwide nevet szerzett magának, főképen oltárképeivel. Nyolcvannál több oltárképe látható Magyarország és Erdély különböző templomaiban. Az utolsót, Árpád házi Boldog Margitot, az egri főkapitány megbízásából festette a p.-sz.-margitai templom főoltára számára. A millenáris kiállításán Az öreg kondás cz. életképe keltett méltó feltűnést. Kiválóbb művei még

Sajósy Alajos.

Deák Ferencz életnagyságú arcképe Heves vármegye dísztermében, Samassa József érsek és Kossuth Lajos arcképei Eger város tanástermében és a híres kuruzképviselőnek, Csiky Sándornak térdképe az egri kaszinó nagytermében. 1860-tól 1900-ig a cziszt. r. egri főgimnáziumának rajztanára volt. Ekkor nyugalomba vonult, de már a következő év tavaszán meghalt.

Samassa
János.

Samassa János, jogi és államtud. doktor. 1867-ben született. Előbb huszárfőhadnagy. sz. k., 1896-ban az egri járás szolgabírája, 1901-től jogakad. r. tanár s ugyanaz évben a kápolnai kerület képviselővé választotta. Aponyi pártjához tartozott mindvégig s legutóbb a függetlenségi párthoz, melynek egy ideig jegyzője volt. 1908-ban lemondott mandátumáról.

Költeményeket s távezéseket írt az Egri Híradóba, Hazánkba stb. — Önálló munkája : Egy eszme. — Deputatus Anonymus névvel írt füzeteket társadalmi, ker. szociális és közgazdasági kérdésekről. — Az ő összeállításában jelentek meg (1908.) Bartha Miklós beszédei s vezérezkék.

Samassa
József

Samassa József, az egri egyházmegye bíboros-érseke. A közművelődés terén hozott áldozatait más helyen méltatjuk. De neve méltán foglal helyet itt is latin és magyar nyelvű beszédei révén. Amazokban a latin nyelv ékesen szóló művelője s mindegyikben, mint a fennkölt eszmék páratlan hirdetője jelenik meg. Képviselői és főrendiházi beszédei, melyeket a büntető-kódex, Bosznia okkupációja, a középiskolai és a polgári házassági törvényjavaslatok tárgyalásai alkalmával mondott, politikai mély tudásáról és belátásáról tanúskodnak, de lángoló hazafiságának is örök emlékei. Újévi és nagyböjti körlevelei pedig a theologiai ismeretek gazdagságáról tesznek bizonyosságot.

Munkái : Votum ad Synodum Provinciale m Strigoniæ celebrandum . . . 1858. — De stultitia quorundam, qui se Ciceronianos vocant (a porosz tanárok latin tudománya ellen írt vitairat, 1858). — Palaestina, quam in usum auditorum . . . descripsit, 1860.

Sankovics
Bertalan.

Sankovics Bertalan, r. k. plebános az esztergomi egyh.-megyében. Gyöngyösön szül. 1863-ban.

Czikkei a Népevelőben s a Korunkban jelentek meg. — Kalauz a menyországba czímen ináadásos könyvet állított össze. — Leeburg F. : A nevelőnő (fordítás).

Sárhegyi Lajos.

Sárhegyi Lajos, a szakolezai algimn. hittanára. Szül. Gyöngyösön, 1853-ban. 1871-ben a piarista-rendbe lépett s mint gimn. tanár, több helyen működött. 1887-ben az esztergomi egyh.-megyébe lépett át s öt évi káplánkodás után elfoglalta mai állását. Nagyon sok lapba (köztük a Gyöngyösbe s az Egri Népiújságba) írt kisebb cikkeket, főképen költeményeket. Adott ki egyházi beszédeket külön és a Jó Pásztorban, de ezeknek nagy része még kéziratban van.

Sarkady
István.

Sarkady István, hírlapíró és szerkesztő. Szül. 1834-ben, Gyöngyösön. Fiatalon a veszprémi szemináriumba lépett s elvégezte a theologiat. De fölszenteltetése előtt búcsút mondott a papi pályának s teljesen íróságra adta magát. Meghalt 1892-ben, Budapesten.

Munkái : Növendékpap korában a Kath. Hetilapban s a Religióban, 1857-től kezdve a szépirodalmi lapokban jelentek meg. — Segédszerkesztője volt a Társalgónak, majd a Népiújságnak s Trombitának. — 1862-ben a Sárosv-Albumot szerkesztette. Ebben cikket írt, a mely miatt a haditörvényszék félévi börtönrre ítélte. De csak egy hónapot töltött ki. Erzsébet királyné nevenapján kegyelmek kapott. — Szerkesztette még az Új Esztergomot és munkatársa volt a Pesti Naplónak s a Nemzeti Politikának. — Az 1860-as években a nemzet fájó lelkét vigasztalta. — Összegyűjtött munkái : Történeti beszédek, Pest, 1858. — Arany hullámok a történelem tengeréből. — Hajnal ez. albumnak utolsó (1873.) kiadása mintegy 500 könyvomatú arcképet tartalmaz.

Sárosv Gyula.

Sárosv Gyula. Az Arany Trombita ez. politikai versgyűjteménye miatt 1850-ben a félországot bejárta, hogy üldözői elől meneküljön. Egy évi bujdosás után Tiszafüredre került, hol Pájer Antal szívesen látta és rejtette egy ideig házában. Pájer tanácsára Gyöngyösre ment és itt kiadta magát német nyelvmesternek Sorsich Albert név alatt. Tanítványa azonban alig akadt, úgy hogy csak Pájer adományaiból tengette életét. Később Taposi magánintézetében magyar nyelvmesterként alkalmazták. Több mint két esztendeig rejtőzött Gyöngyösön. Arczát annyira elváltoztatta, hogy régi jó barátai : Zalár és Vachot Sándor sem ismertek rá. Mint szellemes társalgó, vidám kedélyű ember, szívesen látott vendége volt az előkelőbb házaknak. 1852 végén azonban elárulták s a pesti Újépületbe zárták ; kiszabadulása után is mindig hálával gondolt gyöngyösi barátaira.

Saskeóv
József.

Saskeóv József, áll. el. isk. tanító Nagyágon (Baranya vm.). Szül. 1874-ben, Hatvanban. Először Somogy vármegyében volt tanító. Négy évig a somogy megyei tanítóegyesületnek buzgó munkása volt felolvasásaival és cikkeivel. Tárczái, elbeszélései és versei a szépirodalmi lapokban jelentek meg, egyéb cikkei a szaklapokban.

Munkái: Tanítóink társadalmi helyzete, két kötet. — Ifjúságom, elbeszélések és költemények. — Reformeszmék a székesfőváros oktatásügye újjászervezéséhez (1903). — Szerkesztette a Kobánya és Vidékét és a Lakatosok Lapját.

Sávoly Lajos, Heves és K.-Szolnok vármegyéek árva-törvényszéki jegyzője. Sávoly Lajos. Meghalt 1869-ben. Egerben, 47-ik évében.

Czikkei a Regélő Pesti Divatlapban (Rima völgye) s a Magyarföld és Népeiben (Egri népviselet, Eger története s jelen állapotának leírása) jelentek meg.

Sebők József (Szentmiklósi), gyöngyösi ügyvéd volt. Költeményei s elbeszélései az 1830-as és 40-es évek szépirodalmi lapjaiban — Széplíterat. Ajándék, Uránia, Sas stb. — jelentek meg.

Munkái: Két kötet színtjáték (1828). — Mivelt érzékeny társalkodás a magasabb esinosságra feljelenő ifjúság számára, 1832.

Sebők László (Ethei). Gyöngyösön szül. 1840 június 25-én. A papi pályára lépett. A budapesti középponti papnevelőben elnöke lett az irod. társulatnak s már ekkor több cikket küldött a kath. irányú lapokba s folyóiratokba. 1862-ben misés pappá szenteltetvén, két évig káplánkodott, majd Egerbe került, hol hit-szónok, majd 1868-ban theol. tanár lett. 1875-ben szülővárosának óhajára elfog-lalja a győri plébániát. 1881-ben elhunyt. Tevékeny munkása volt az irodalomban. Különféle hírlapokba százakra menő vezér-, politikai, társadalmi, szépirodalmi, vallási cikket és költeményt írt. Fordított angolból, francziából, olaszból és németből. Hangjegyre alkalmazott költeményeit az Egri Dalesarnok s a Har-monía hozták.

Munkái: A japáni szent vértanúk története. — Jézus Krisztus élettörténete (Venillot után francziából). — Gyöngyös és vidéke története. — Kis világ (gyermekversek). — A notárius levelei. (Ebben a régi Czuczor-féle Paprikás verseket újítja fel). — Téli olvasmányok (szépirod. műveinek gyűjteménye). — Sandeau: Madelaine, regény (fordítás).

Serfőző Géza, szül. Nagytályán, 1861-ben. Az egri főgimnáziumot elvégezve, a magyaróvári m. kir. gazd. akadémián fejezte be tanulmányait. Hosszabb gyakorlat után Pest vármegye gazdasági egyesülete 1890-ben titkárnak, 1894-ben vármegyei mezőgazdasági előadójává választotta meg. Ez idő szerint is ott működik. A Pesti hazai és az Egyesült fővárosi takarékpénztár a gazd. tanácsosi teendők ellátásával bízta meg.

Összeállította a „Népies gazd. előadások“ kétkötetes (1897—1898) gyűjteményét. — Szerkesztette a Szántóvetők Lapja cz. gazd. szaklapot (1890—1897). — Szerkeszté a Pestvármegyei gazd. egyesület értesítőjét. — A mezőgazdasági érdeklépviselet életre hívása ügyében 1892., 1896., 1907., 1908. években tervezeteket dolgozott ki, melyek meg is jelentek. — A pénzügyminisztérium megbízásából a drágaság enyhítésére 1907-ben enlékiratot dolgozott ki, mely az e előből összehívott orsz. értekezlet egyik tárgya volt. A milleniumi kiállítás alkalmából, 1896-ban királyi elismerést nyert, 1908-ban pedig a Ferencz József-rend lov. keresztjét.

Sipos András, birtokos, Heves vármegye táblabírája. Költeményei a Magyar Kurirban jelentek meg.

Munkája: Gedei Gedej Klára asszony sírhalmára íratott versek (1805).

Sivampel József. Szül. 1830-ban, Egerben. 1862-ben pappá szenteltetvén, Hevesen, majd Arlón káplánkodott, honnan 1868-ban Egerbe karkáplánná nevezték ki. Később a tanítóképzőben tanári állást kapott s egyszersmind a liceum gondnoka lett. 1890-ben nyugalmába ment s 1902-ben meghalt. Tanári pályáján élénk munkásságot fejtett ki, főleg a természettudományok terén.

Czikkei az egri hírlapokban, az Elemi Tanügyben, Irodalmi Szemlében s a tanítóképző Értesítőiben jelentek meg. — Nevén kívül Almagari és Krónikás néven is írt.

Skody József, (1830—1902). Mint nagyvíváni plebános hunyt el.

Munkái: A Religióban, Kolping életrajza az egri Népkönyvtárban, szentbeszédei a Lelkipásztorban, könyvismeretesei az Irod. Szemlében s Egy jó öreg úr cz. hosszabb elbeszélése az Egerben jelentek meg.

Sptykó Gáspár, szül. 1816-ban, Gyöngyösön. Iskoláit félbeszakítja s két évig nevelő, azután egy évig francziskánus novícius, utána három éven át Vidéki néven színészkedik országszerte. 1841-ben már egri jogász, s 1845-ben letetvén az ügyvédi vizsgát, szülővárosában telepedett le. A szabadságharcban mint nemzetőr vett részt. Hazafias versei miatt az abszolút kormány 1852-ben az ügyvédségtől elhíltotta s azt csak 1858-ban, személyes királyi kihallgatás után, folytathatta. 1865-ben meghalt. Társadalmilag nagy szerepet vitt: Felolvasásokat tartott, műkedvelő-előadásokat rendezett, még a gyöngyösi cigányokat is egyesíteni tudta három évre zenetársassággá, melynek ő volt az igazgatója. Az írókkal — Vahot I., Beöthy L., Sárosy Gy., Zalár József — levelezésben s barátságban állott.

Versői eleinte a Regélőben, Honművészetben, a Koszorúban stb. jelentek meg, míg az 50-es évek végén a Napkeletben, Sárosy Albumában stb. — Önálló munkája: Gyöngy-virágok (költemények) 1854. — Összes költeményeit és prózai dolgozatait ifj. Káplán József rendezte és adta ki, Gyöngyös, 1883. — A Kapás Gazda c. verskötete a gyöngyösi dialektusban írva (1854) mintegy előhírnöke Lisznyai Palócz dalainak.

Stefanovszky
Sándor.

Stefanovszky Sándor, szül. 1823-ban, Egerben, 1847-ben lett misés pap. Sokáig működött mint liezeumi, majd jogakad. tanár. Mint egri kanonok halt meg. 1907-ben.

Munkássága: 1865—69-ig az Egri Képes Naptárt szerkesztette. — Részt vett a Cantu Caesar világtörténelmének fordításában.

Stiller János.

Stiller János Bernardin, sz. fer. r. áld. pap, főgimn. tanár, szül. 1868-ban, Gyöngyösön. Kolozsvárott szerezte meg a tanári oklevelet, 1893-ban. 1892-től szülővárosában a közs. kath. nagygimnáziumnál, ennek államosítása óta az áll. főgimnáziumnál működik. Beutazta Európa több országát, 1907-ben a híres gyöngyösi skytha-sirletet megmentette s a Nemz. Múzeumnak ajándékozta.

Szerkeszti a Gyöngyösi Kalendáriumot. Ebben, valamint a gyöngyösi lapokban s a Sz. Ferencz Hírnökében jelentek meg cikkei. — A leletet a gyöngyösi főgimn. 1908. évi Értesítőjében Pásztor József tanártársával együtt ismertette. Önálló munkái: Római zarándoklatom. — Külföldi tanulmányútam. — Az éjféli nap országában. — Svájcz havasai közt.

Strasser
Zsigmond.

Strasser (Utas) Zsigmond, vármegyei tisztviselő, szül. 1865-ben, Gyöngyösön. Az állatorvosi pályát abbahagyva, vármegyei hivatalt vállalt s először Gyöngyösön, 1905 óta Egerben működik.

Cikkei a Mátraidvéken, Közgyűeinkben, a Gyöngyösi Lapokban, Hevesmegyei Lapokban, Egri Híradóban, Egri Újságban, Heves és Vidékben, Hevesvármegyei Hírlapban s a Szegzárd és Vidékben jelentek meg. — Költeményei Versék ezimen öt kötetben Gyöngyösön jelentek meg (1895—99) s újabb költeményei Szívemből ezimen u. o. 1904-ben. — Szerkesztette és kiadta a Hevesmegyei írók és írókó Almanachját 1901, 1903, 1906, 07, 08-ra Egerben — Iróci neve: Utas.

Szabó Ignác.

Szabó Ignác, Eger városnak évtizedeken keresztül közismert Nácsi bácsija. Nemzedékek kerültek ki iskolájából. Szül. 1832-ben, Egerben. Épen elvégezte középiskoláit, mikor a szabadságharcz kitört s beállt Bem seregébe. Azután tanár lett s 1858-ban elfoglalta katedráját az egri gimnáziumban. A tanügyet 35 esztendeig szolgálta. 1893-ban ment nyugalomba. Univerzális ember volt: a hittantól kezdve tanított minden tárgyat. Az 1870-es években a bölelelet magántanára volt az egri jogakadémián. 1896-ban a Sz. István-Társulat választotta irod. osztályának tagjai sorába. — Nem pihent még a nyugalomban sem: Eger város irattárát rendezgette haláláig, 1900 július 2-ig.

Irodalmi működése: 1853-ban Szabó Nácsi név alatt Vahot Imre és Vas Goreben lapjaiban, a Hölgyfutárban, Szépirod. Albumban, Kalauzban; később a Fővárosi Lapokban, a Budapesti Hölgydivatlapban stb. jelentek meg versei és elbeszélései. — Majd a 48-as történetek elevenültek meg tollán, majd Vitkovics érdemeit méltatja, majd geográfiai s filozófiai cikkeket ír a főgimn. Értesítőjébe. — Az Egri cz. lapot 1872—78-ig s ismét 88-tól 96-ig szerkesztette. — Összeállította az Egri Írók Albumát (1861). — Egy évig szerkesztője az Egri Postának is (1863—64.). — Tankönyvei: A földisme alapvonalai (1861). — Az ásványország természetrajza (1864). — Természettani földrajz (1869). — A nézeti mértan elemei (1870—71). — A csillagászati és természetani földrajz rövid tankönyve (1869). — Logika, vagy gondolkodástan (1874). — Tudományos művei: A lég. népszerű légtudomány (1874). — Lélektani képek (1881). — A föld alatt (1882). — Elbeszélései: Élet és történet (1861). — Az erki pap (1883). — A zenéhez is értett: Egri lant, vegyes kardonok (1887) stb. — Utolsó munkája: Eger városa múltjából, korrajzok, 1898. — Kéziratban maradt két operettfordítása, melyeket Kassán elő is adtak (1869 és 73-ban): Midas király fülei és Zülda.

Szabó László.

Szabó László (Bártfai), böles. doktor, M. N. Múzeumi segédő, a Magyar Hereldikai és Genealogiai Társaság igazgató-választmányi tagja és jegyzője, szül. 1880-ban Gyöngyösön. 1904-ben doktori, 1906-ban tanári oklevelet szerzett. 1904 óta van a Múzeum Széchenyi-könyvtárában.

Történelmi cikkei a Turulban, Századokban jelentek meg. — *Önálló munkái*: Ghymesí Forgách Ferenc váradí püspök évkönyvei (1902-ben az egyetem Schwartzner-díját nyerte meg). — Gróf F. F. Eletrajza (a Történeti Életrajzokban, 1904). — A Forgách-család története, saját alatt. — Kéziratban: A hazai nemes Koller-családok leszármazása, 1905. — Gr. Károlyi Antal élete 1732—1791. — Heves vármegye középkori oklevéltára, 1907—1926. — Jelenleg az illető családok megbízásából írja a gróf Széchenyi és Csáky családok monográfiáját.

Szaitz Antal.

Szaitz Antal Mária (Leó), a XVIII. sz. végi felvilágosodás irodalmának éles tollú orostörője. Szül. 1746-ban. 1764-ben Jentendorfban belépett a szerviztár rendjébe. 1769-ben misés pap lett. Eleinte Bécsben alkalmazták lekipásztornak, de 1772-ben kívánsága szerint Magyarországra került s 1773-tól rövid megszakítással haláláig, 1789-ig, az egri rendház tagja volt. Az új magyar irodalom megindítójával, Bessenyei Györggyel s a felvilágosodott írók, főképez Saesvay Sándor vallásellenes írásaival még Bécsben megismerkedett

s alig foglalta el egri állását, azonnal hozzáfog egyháza védelméhez. Bár jóformán egyedül maradt a harcztéren, készsége, egyenessége és bátorsága gátat tud vetni Szacsavayék istentelen célzatainak.

Munkái: Igaz Magyar (I–IV. rész), hol Máriafi István álneven a Regnum Marianumot védelmezi. — Más is igaz magyar, melyben hazafiságát védi Kalapátsits György néven. — A Trenk-mérő serpenyőjének összetörése. Az-az, felelet azokra a hazug vádakra, melyekből Trenk a papságot ... terhelte (1791). — Articuli Apologetici dec. de Rosario. — Responsum latinum Delarvantis Anti-Trenki-i. — Sera Trenki poenitens etc. (ugyanazek németül etc.). — Magyar és Erdélyországnak mind világi, mind egyházi történetei. — Huszonöt esztendőre szegődött házi s mezei szolga stb. — Munkáit rendszeren álneven, vagy névtelenül írta, de barátjai s ellenfelei már az első lapról megismerték stílusát.

Szalay József, néptanító Gyöngyösön, hol 1840-ben született.

Szalay József.

Költeményei a Tanodai Lapokban, a Kis Tükörben s a Gyöngyösben, pedagógiai cikkei a Népevelők Lapjában, a Gyöngyösben és az Egerben jelentek meg. — Dolgozott a pesti lapokba is. — Alapította és szerkesztette a Gyöngyös cz. hetilapot, 1871–72-ben.

Szana Tamás, a Petőfi-társaság főtítkára, a Kisfaludy-Társaság tagja s az Uránia tudományos színház igazgatója, újabb irodalmunk első rendű esztétikusa és műkritikusa. Szana Pál alispán és Nagyoroszi Farkas Terézia fiaként született 1844-ben, Tiszafüreden. Pesten 1876-ben ügyvédi oklevelet szerzett, de sohasem ügyvédeskedett, hanem mint író működött. Írói munkásságának nagy érdeme, hogy megismertette a külfölddel hazánk irodalmát és művészetét. Sokat utazott Német- és Olaszországban s gazdag tapasztalatait érdemes tanulmányokban értékesítette. Műveinek jó részét irod.-történeti kutatások, adalékok teszik, melyekkel nagyban hozzájárult, hogy íróinkat, mint embereket is megismerhessük. A legtöbb szépírodalmi s pol. lapnak s esztétikai folyóiratnak munkatársa volt, ezekben jelentek meg nagy költőinkről, mint pl. Berzsenyiről (Hon), a két Kisfaludyról (Figyelő), Tóth Kálmánról, Petőfiről (Koszorú), Arany Jánosról (M. Szalon), stb. festőinkről: Munkácsyról s Barabásról (Vasárnapi Újság), Lisztől (P. Napló) stb. írt becses cikkei. Egy-egy kedves jellemvonást, a nagyok életének egy-egy derűs-borús epizódját örökíti meg ezekben, melyeknek legnagyobb érdemük az, hogy önálló kutatásainak eredményei. Élete folytonos munkában telt. 1908 február 11-én tette le örökre munkás tollát.

Szana Tamás.

Munkái: Színörökre (széptani és kritikai tanulmányok), 1866. — Csokonai életrajza, 1869. — Nagy Szellemek (Leopardi, Poe Edgar, Burns, Heine, Lenau), 1870. — Molière élete és művei, 1872. — Vázlatok a széptan és irod.-történet, köréből, 1875. — A két Kisfaludy, 1876. — A művészet philozófiája, 1878. — A szerelem művészete, Ovidius után, 1883. — Utazás a szobán körül, X. de Maistre után, 1884. — Tóth Kálmán életrajza, 1887. — A könyv régen és most, 1885. — Magyar művészek, I–II. k., 1888. — Újabb elbeszélők, 1889. — A magyar művészet századunkban, 1890. — Benvenuto Cellini életrajza, ford. 1890–91. — Örök emlékek, 1891. — Petőfiné Szendrey Julia, 1891. — Guy de Maupassant elbeszélései, ford. 1892. — Halevy L. elbeszélései, ford. 1893. — Olasz földről, 1896. — Izsó Miklós élete és munkái, 1896. — Markó Károly és a tájképfestészet, 1898. — A sajtó felszabadulása, 1898. — Jankó János élete és munkái, 1899. — Egy anatór naplójából, 1899. — Száz év a magyar művészet történetéből, 1900. — Városlói városra, 1904. — Szerkesztette a Figyelőt, az Otthont, a Regélőt, a Petőfi-társaság Lapját és Évkönyvét, utóljára a Petőfi-Albumot állította össze.

Szapár József, jogi doktor, szül. 1868-ban, Egerben. Költeményeket írt az Szapár József egri lapokba s egy kötet költeményt adott ki.

Munkája: Szírmok (költemények) Eger, 1896.

Szécsi Ferenc, jogi doktor, szül. 1861-ben. Jogi tanulmányait a budapesti Szécsi Ferencz. és lípesei egyetemen végezte. A fővárosban ügyvédkedett; 1904-ben latvani kir. közjegyzővé nevezték ki. Beutazta majdnem egész Európát s a Kelet egy részét; utazásairól számos cikket írt a fővárosi lapokba. Sok évig állandó munkatársa volt a „Borsszem Jankó“-nak, melynek Bukovay Absentius alakját ő teremtette meg. Ötszáznál több, kivált humoros tárcza-cikket jelent meg a főváros legnagyobb újságaiban, melyek egy részének most is állandó dolgozó-társa. 1896-tól, mint a budapesti Vigszínház társalapítója és dramaturg-igazgatója. (1900-ig), számos külföldi színdarabot fordított magyarra s dolgozott át. „Utazás az örvégység felé“ ez. vígjátékát (bemutató-előadása a Nemeti Színház-ban 1904-ben) a magyar vidék összes színházaiban és Ausztria s Németország legelső színpadain előadták. 1907-ben a Petőfi-Társaság tagjául választotta. A Magyarországi Kir. Közegyzők Egyesületé-nek főtítkára.

Színművei: Kaland (Makai Emillel). — Sára és Bernát (Rákosi Viktorral). — A baba. — Utazás az örvégység felé. — A színház ördöge. — Monológok: Bál utáni. — Legénybúcsú. — Művész szerelem.

Szederkényi Nándor, A vármegye főispánja, szül. 1838-ban, Egerben. Politikai pályájának méltatását másutt adjuk. Irodalmi működését 1862-ban kezdte,

Szederkényi Nándor.

mikor a Mátra cz. pol. lapot megindította s másfél évig szerkesztette. 1873-ben mint a dunapataji ker. országgy. képviselője, a Magyar Újság szerkesztője volt. Számos czikke jelent még meg a Pesti Naplóban, a Honban, az Egyetértésben stb.

Önálló politikai munkái: Az új megye, Bpest. 1875. — A magyar hadi-intézmény, u. o. 1896. — A magyar államság fejlődése, küzdései, u. o. 1901. — Azonkívül ő írta Heves vármegye története cz. monografiának II—IV. kötetét, Eger 1890—93. — Összeállította a Heves vármegyei takarékpénztár ötvenéves működésének történetét (1896).

Szegedy
Ferencz.

Szegedy Ferencz Lénárd, egri püspök, Theol. tanulmányait Bécsben s a római kollégiumban végezte. Gyorsan haladt az egyházi hierarchiában. 1669-ben lett egri püspök. A kath. énekköltészet egyik nevezetes jelensége fűződik nevéhez: a Cantus Catholici Latino-Hungari, cz. méltóságos egri püspök Úrnak Ő Nagysága akarattából és bővkezü adakozásából... Cas-soviae, 1674. Ugyancsak ő adta ki 1672-ben a Rituale Strigoniense újabb átdolgozását.

Székely I-tván.

Székely István, áll. főgimn. tanár Gyöngyösön, szül. 1862-ben, Tiszaigaron. 1888-ban tett tanári vizsgálatot. Tanárkodott Budapesten, Zomborban, 1898-ban pedig a gyöngyösi áll. főgimnáziumhoz helyezték át. Azóta itt működik, részt véve a kulturális és jótékony egyesületek vezetésében.

Munkái a zombori áll. főgimnázium Értesítőjében: A törzsszámok képzéséről (1893) s a gyöngyösi főgimn. Ért. — A tudományok rendszertana (1902) jelentek meg. — A fizika köréből számos ismeretterjesztő szabadleírczumi előadást tartott, melyek közül megjelent a Norvégiai utazás és Galileit Newtonig.

Szepessy
Ignác.

Szepessy Ignác báró (Négyesi). Pécs nagynevű püspöke Egerben született, 1780-ban. A teol. tanulmányok elvégzése s főllesztetése után már 25 éves korában egri plebános. Lelkipásztori tevékenysége következtében már 28 éves korában kanonok lett. 1820-ban erdélyi püspök, honnan nyolcz év múlva a pécsi püspöki székre ment át, hol ügyszólván minden jövedelmét a jótékony-ság s tudomány oltáira helyezte. 1838-ban halt meg. Nevéhez fűződik a Káldi-féle szentírás első átdolgozása és kiadása: Pozsony, 1831—35.

Munkái: Az Istent imádó keresztény (imakönyv). — A keresztény tudomány röviden (tan-könyv). — Megjelentek magyar s latin nyelvű Szent beszédei. — Több czikke jelent meg a Tud. Gyűjteményben is.

Szmida Viktor.

Szmida Viktor, egri e. m. pap, 1875—85-ig liezeumi jogtanár, majd kömlei, 1906-tól hogási plebános.

Czikkei, bírálati és ismertetései az Egri Egyhm. Közönyben s az Irodalmi Szemlében jelentek meg 1873-tól 1893-ig. — *Önálló munkái:* Weninger: Eredeti, rövid s gyakorlati szentbeszéd, ford. Eger, 1882. — Secchi A.: A teremts nagysága, ford. Eger, 1884. — 1875-ben Párvy Sándorral s Luga Lászlóval együtt alapította az Irodalmi Szemle cz. folyóiratot.

Szolesányi
Hugó.

Szolesányi Hugó, egri liezeumi jogtanár volt 1873—1893-ig. Számos szak-czikket írt.

Munkái: Európa államainak statisztikája, kiv. tekintettel Magyarországra. Eger, 1885. — Európa államainak alkotmányi és kormányzati szervezete (statiszt. szempontból), u. o. 1886. — Magyarország statisztikája, tekintettel Ausztriára és Európa kiválóbb államaira. I. A népesség, u. o. 1896. *Értekezései:* A morálistatistika köréből. — Eger város és vidékének szellemi és anyagi érkei. — Dolgozott különféle hír- és szaklapokba is.

Szöke Sándor.

Szöke Sándor, egri tanítóképzői tanár, neveléstani író. Szül. 1859-ben 1878-ban nyert oklevelet s a somogyi megyei Nagybabjomban tanítói alkal-mazást. Innen a közeli Sárdra került, hol a Somssich család gyermekei-nek lett nevelője. 1884-ben Egerben, előbb egyik külvárosban, majd a liezeumban kapott állást. Samassa József, egri érsek, 1887-ben megbízta a tanítóképzőn a gyarkorlótanítások vezetésével, a mely működését 22 év óta folytatja. Ez irányú megbízatását később kiterjesztették az érseki tanítónő-képző-intézetre is. Nagy buzgalmat fejtett ki az egyházmegyei és országos tanító-egyesületi működések körül. 1894-ben a budapesti Paedagogiumban letette a nyelv- és történettudományi szakfárgyakból a polgári iskolai tanképesítő vizsgá-latokat. Azután még négy tanári továbbképző-tanfolyamon vett részt. 1896-ban mind a fitanítóképző-intézetbe, mind az angolkisasszonyok tanítóképző-intézetébe is rendes tanárrá nevezte ki az érsek. Ebben az állásában máig megmaradt. 1885 óta igazgatója az egervárosi kereskedőinas-iskolának. Az orsz. kath. tanügyi tanácsnak és könyvbíráló bizottságának is tagja.

Neveléstani czikkje az Eger, Egri Híradó, Népiskolai Tanügy, Népevelő cz. lapokban és az iskolai Értesítőkben jelentek meg. — Nagyobb czikkje: Nehány betű a betűről. — Magyar nyelvtan az elemi iskolák I. osztályában. — Az orgona története. — A munkázás ösztöne. — Comenius Amos János. — Orbis pictus. — Szvorényi József stb. — A nő és a munka (1897). — Intézetünk (ang. kis. egri felső lányisk.) története (1901). — A női szelidség (1909). — A nép-

nevelők neveltetéséről (1901.) stb. — Önálló munkái: Toldi Izabella, Eger, 1892. — A nőnevelés fontossága, u. o. 1892. — Nevelési emlékkönyv (A magy. kath. egyház 900. évi fordulója alkalmából az egri érseki egyházmegye nevelésügyi története.) Eger, 1900. — A szép a nevelésben, 1900, Budapest. — Tanítási bírálatok, Eger, 1902. — Ugyanez újabb átdolgozásban, 1905.

Szűhányi Ferencz, böles. s hittud. doktor, pankotai apát. Szül. 1742-ben. Egerben. Már mint jezsuita, hírnevet szerzett tanári buzgóságával. A szerzet eltörlése után világi pap lett, gimnáziumi tanár, majd a kassai akadémia tanára, végül a kassai tankerület főigazgatója. 1824-ben halt meg Kassán.

Szűhányi
Ferencz.

Munkái: Notitia orbis, Cassoviae, 1788. — Dialogi, quibus naturalistarum opinionones, iisque oppos. sententiae referuntur, u. o. 1789. — Thomas Morus, u. o. 1790. — Considerationes prohi civis super causis, quae juvenum mores comumpunt, u. o. 1793.

Szörényi József. A magyar nyelvészeti és pedagógiai irodalom úttörője, született 1816 július 5-én. Kisfaludy Auróráival már diákkorában megismerkedett, s az ott olvasott minták szerint maga is próbálkozott a költészet terén; de még buzgóbban folytatta kísérleteit a szeminarium magyar iskolájában, melynek 1835-ben egyik alapítója volt. Ugyanezek az években jelennek meg első szengeli, néhány lírai s elb. költeménye a Honművész lapjain, Romvay álnév alatt. 1837 nyarán Pájer Antallal s még két más társával utazni ment, hogy tapasztalatait növelje. Buda és Bécs megtekintése után a dunántúli városokat járták be; megfordultak Zircen is, a ciszterci rend anyakolostorában. Ez a látogatás fordulópont volt életében. 1838-ban átlépett a ciszterci-rendbe. Zirczen töltött noviciusi éve alatt Megelégedésünk alapjáról ez. vallásos értekezést küldött az Anastásiába. 1839-ben már a székesfehérvári gimnázium tanára, 1840-ben fogadalmat tesz és fölszentelik. Régi nyelvészeti gyűjteményeinek rendezgetésével foglalkozott épen, midőn 1843-ban a magyar tudós-társaság a magyar ékes szókötésre pályázatot hirdetett. Összeállította a már kész anyagot s Magyar ékesszókötés című pályamunkájával, mely 1846-ban jelent meg, nemcsak a 100 arany s az ezüst bílikom pályadíjat nyerte meg, hanem a tudós világ becsülését is. Munkája az alig 30 éves tudósnak útát nyitott az Akadémiába, mely még az éven levelező-tagjaul választotta. Beköszöntőjét az 1847-i nagygyűlésen tartotta meg: A magyar közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemeiről ez. értekezésével. 1851-ben Egerben találjuk. Itt írja meg A régi Fejérvár és alteplomai ez. régészeti értekezését. Az egri gimnázium vázlatos történetét s Ékes-szólistán czimmel pályamunkáját iskolai könyvvé dolgozta át. Közben egy-egy ezüket ír a Divatesarnok, Családi Lapok stb. számára. 1851-ben írja meg A classica litteratura, vagy a görög és a római remekirodalom történetét s 1853-ban Egyházi énekek és imák czímen imakönyvet ad a tanuló-ifjúság kezébe. 1855-ben főkép a női olvasóközönség számára kiadja bölcselemi leveleit, az Örökzöldeket. Ez időben valóságos irodalmi kör támad Egerben, melynek tagjai még Tárkányi. Pájer, az ott fürdőző Szemere Pál, kik élénk összeköttetésben állnak az irodalom pesti vezéreivel. 1854-ben két évre a tanítástól fölmentették s Pestre költözött a magyar tudományos műszótár szerkesztése céljából. Ekkor rendezte sajtó alá a középiskolák alsó osztályai számára szerkesztett négy kötetnyi Olvasmányait is. 1867-ben az egri gimn. igazgatóját, Juhász Norbertet a kassai tankerület főigazgatójává nevezte ki a király. Örökébe Sz. lépett. 1867-ben jelentek meg a Magyar irodalmi szemelvények, 1869-ben A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése, 1871-ben az Elméleti és gyakorlati nyelvkönyv és 1873-ban A magyar irod. tanulmányok kézi könyve cz. munkái. Az akadémiában Arvay Gergely, Tárkányi Béla s Danielik János fölött mondott emlékbeszédek. Ő honosította meg intézetében az irodalmi matinékat. Utolsó nagyobb munkái Vitkovics Mihálynak és Szemere Pálnak életrajza s munkáiknak kiadása. 1886-ban a király a Ferencz József-rend lovagkeresztjével, az Akadémia pedig tiszteleti tagsággal tüntette ki. 1892-ben a kir. főigazgatói ezímet kapta. 1893 december 11-én meghalt.

Taricsky Endre, a vármegye régészeti múzeumának alapítója. 1818-ban szül. Gyöngyösön. 1835-ben lépett az egri szeminariumba s 1842-ben lett misés pap. Előbb Tiszanánán. 1846-ban Jászárokszálláson s 1853-ban Zsérezen pap. A szabadságharc idején hazafias szónoklataival tűnt föl. 1862-ben megkapta a tiszafüredi plebániát, azóta itt él papi tevékenységének s tudományos búvárkodásainak. — 1892 szeptember 20-án mondta aranymiséjét, mely alkalommal Tiszafüred képviselőtestülete diszpolgárává választotta s megfestítette életnagyságú arezképét a Múzeuma számára. 1896-ban gyűjtés útján Tass és Szabolcs honfoglaló vezérek emlékére hatalmas emlékoszlopot állított Tiszafüreden.

Szörényi
József.

Taricsky
Endre.

1902 szept. 10-én mutatta be gyémántmiséjét, mely alkalommal aggkorára való tekintettel, adminisztrátort nyert oldala mellé. 1907-ben nyugdíjba lépett. Kiváló érdeme a „Tiszafüredi régészeti egyesület és múzeum” megalapítása, melynek gazdag gyűjteménye van. Érdemei elismerésül arany érdemkereszttel tüntették ki. A történelem s régészet terén tekintélyes nevet vívott ki s már 1842 óta jelentek meg számos idevágó cikkei és értekezései.

Nagyobb munkái: Tiszafüred és vidéke, Eger, 1892. — Visszatekintés a tiszafüredi régi s későbbi kori egyházakra. — A hajdan virágzott sodalítumok áldásos működéséről. — Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve, történelmi és hadászati szempontból, vonatkozással a honfoglalás 1000 éves ünnepére (1896). — Hazafias emlény, márcz. 15-iki ünnepi beszéd. — Elnöklődés Szent László király napján s Szent László-társulat felett. — A tiszavideki hűn piramis és földhalomok ismeretese. — Thass és Szabolcs honfoglaló vezérek oszlopának történelmi keletkezése stb. — Ezekon kívül halotti beszédek, hírlapi cikkek és apróbb értekezések jelentek meg tollából.

Tárkányi Béla.

Tárkányi Béla. A vallásos költészet kiváló művelője. 1821 január 2-án született. 1836-ban az egri papnevelő intézetbe lépett. Korán kezdett versegetni s már, mint másodéves hittanhallgató, dicséretben részesült a Kisfaludy-Társaság pályázatán Honáldozat cz. balladájával. Ettől kezdve mind gyakrabban találkoztunk nevével a szépirod. lapokban, s midőn Klopstock Messiásából néhány éneket lefordított, Toldy Ferencz örömmel üdvözölte s buzditotta az egész mű lefordítására. 1844-ben fölszenteltetvén, Szentkereszetre küldték káplánnak. Másfél év múlva Pyrker érsek udvarába hívta s titkárként külföldi útjaira is magával vitte. Bartakovics érsek szintén maga mellett tartotta 1858-ig, mikor saját kérelmére egyeki plebánossá nevezte ki. Egyeki magányában hozzálátott irodalmi terveihöz. A népekeket tanulmányozta át először is, azokat kijavítva, kibővítve, nagy gyűjteményét Énektár ezimen Zsaskovszky Ferencz és Endre hangjegyeivel ki is adta. Érseke 1852-ben a Káldi-féle Szentírás-fordítás átdolgozásával bízta meg. A nagy készütséggel s magyaros nyelvérzékkel végzett munka az apostoli Szék jóváhagyását is megkapta s azóta a magyar kath. egyház T. átdolgozásában használja Káldi fordítását. A zoltárok könyve 1860-ban, Az ó- és újszövetségi szentírás 1865-ben jelent meg. A kath. hívők részére számos imakönyvet állított össze. Folyóirataink s Almanachjaink lapjain megjelent költeményei (Sz. Háromság titka, Meliton és anyja, Coriolán) hamar szárnyra kapták nevét. Költeményeinek első kiadásához Toldy Ferencz írt életrajzot (Pest 1857.) A Szent István-Társulatnak előbb aligazgatója, majd alelnöke lett. Az Akadémia még 1858-ban levelező-tagjának választotta, 1867-ben pedig a Kisfaludy-Társaság sorozta tagjai közé. E kitétetést a Messiás teljes lefordításával köszönte meg (Pest, 1872). Jeles szentírás-fordítása jutalmul a pápa kamarássá, 1868-ban a király egri kanonokká s később bors-monostori apáttá nevezte ki. A nyolczvanas évek elején régi keletű szívbjaja erősebben lépett fel, mely 1886 február 16-án ki is oltotta életét.

Telekessy
István.

Telekessy István. Rákóczi püspökének méltatása nem tartozik e szűk keretek közé, itt csak röviden említjük meg, hogy Egernek e mártír püspöke irodalmilag is munkálkodott.

Munkái: A világ pompás dicsőségének sietsége (halotti beszéd), 1682. — Flores precum, 1702. — Kéziratban még három kisebb latinnyelvű munkája maradt.

Timon Ákos.

Timon Ákos, jogtud. doktor, egyetemi tanár. Szül. Egerben, 1850-ben. Állami ösztöndíjjal külföldi egyetemeket látogatott. 1877-ben a győri jogakadémia tanára lett, 1891-ben pedig a budapesti egyetemre a magyar alkotmány és jogtörténet újonnan szervezett tanszékére nevezték ki. Ezzel egy időben József főherczeg rábízta fiának, József Ágostnak két évig tartó jogi oktatását. A mikor az országos kath. kongrua-bizottság Samassa egri érsek elnöklete alatt új szervezetet kapott, 1894-ben ennek középponti előadójává őt választották meg. Elkészítette a lelkészi s a nagyobb egyházi javadalmak jövedelmeinek összeírására vonatkozó szabályzatokat. Vezette a jövedelmi összeírások revízióját. Ő készítette a nem kath. hitfelekezetű lelkészek kongruájának rendezésére vonatkozó törvényjavaslatot (1898 : XIV. t.-cz.), úgyszintén a kath. lelkészek és segédlelkészek kongruájának rendezésére vonatkozót is (1909 XIII. t.-czikk.) 1896-ban a király miniszteri tanácsosi cízzel, 1909-ben pedig kiváló érdemeiért a Szt. István-renddel tüntette ki. 1891 óta tagja a Szt. István-Társulat igazgató-tanácsának s az ott működő tudom. és irod. osztálynak és a második szakosztálynak több éven át előadója volt. — 1907 óta a magyar társadalmi tudományi egyesület igazgató-választmányának és 1908 óta az országos közművelődési tanácsnak tagja.

Önálló munkái: A germán ős alkotmány, 1881. — A párbér a kath. egyházjogban, 1882. — Az osztrák konkordatum és a magyar közjog, 1883. — A visitatio canonica a magyar egyházjogban, 1884. — A párbér Magyarországon, jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint, 1885. — Ugyanez második bővített kiadásban, 1908. — A városi kegyuraság Magyarországon, 1889. — Magyar alkotmány és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére, 1902. — Ugyanez második bővített kiadásban, 1903 és harmadik bővített kiadásban, 1906. — Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten, 1904. — Zweite vermehrte Auflage, 1908. — A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége, 1907.

Timon Béla, mérnök, az előbbinek öccse, szül. Egerben 1852-ben. Tanulmányai befejezése után 18 évig hol a középtiszai, hol a heves—szolnok—jászvidéki ármentesítő társulatnál volt mérnökként alkalmazva. 1894-től az egri káptalan uradalmi mérnöke. Az orsz. vízépítési hivatalnak a Tisza-szabályozás folytatására vonatkozó tervvezetét 1891—93-ban megjelent tanulmányaiban megírta.

Vízügyi kérdésekkel foglalkozó cikkei és tanulmányai a Mérnök-és Építész-Egylet Közönyében, a Gazdasági Mérnökben s egyéb szaklapokban jelentek meg.

Tittel Pál, szül. 1784-ben, Páztón. Fölszenteltetése után Fischer érsek 1806-ban a liceum mennyiség-tani katedrájára nevezte ki. Négy évig tanított itt, majd Bécsbe ment, hogy ott magát a csillagászatban alaposabban kiképeztesse. A sok munka megrendítette bár egészségét, érseke segítségével még Göttingába is elment, hol az akkori idők leghíresebb csillagászaival szoros barátságba jutott. Innen Párizsba, majd Londonba ment s gazdag ismeretekkel tért vissza hazájába, hogy felajánlja a hazai tudománynak szolgálatait. Egyideig az egri csillagvizsgáló intézetnek volt igazgatója, 1824-ben a kormány a pesti egyetem tanárává s a szentgellérthegyi csillagvizsgáló vezetőjévé nevezte ki, hol hét évig működött. 1831-ben halt meg. Vörösmarty szép epigrammával búcsúzik tőle. Az Akadémia mindjárt megalakulása után tagjai közé választotta.

Német és latin nyelven írt értekezései és könyvei külföldön jelentek meg. Itthon jelentek meg a következők: *Formulae analyticae* ... Agriae, 1810. — Rövid utasítás a budapesti toronyórák regulázása végett adandó jelek idejéről és módjáról, Buda, 1830. — Csillagászati s más tudom. cikkei a Közhasznú Ismeretek Tára s a Tudományos Gyűjtemény hozták.

Tordai Ányos, bölc. doktor, ciszst. r. főgimn. tanár. Szül. 1879-ben. 1895-ben Egerben a cisztercezi rendbe lépett. 1902-ben áld. pap lett. Előbb a székesfehérvári, 1904 óta a pécsi, s 1909-től a bajai főgimn. tanára. Az Egri Hirdetőben, melynek három évig munkatársa volt, jelentek meg első költeményei s tárczái. Írt azonkívül költeményeket a Máriakert s Hírnökbe, a Pécsi Közönybe s Pécsi Naplóba, a Religióba, Magyar Szemlébe s Kath. Szemlébe.

Nagyobb cikkei s tanulmányai: Az új helyesírásról (Kath. Szemle). — A modern magyar irodalomban (Egri Híradó). — A nő irodalmunkban (u. o.). — Virágvasárnap kódexeinkben (Pécsi Közöny). — Klivényi Jakab költeményei (Irod.-tört. közlemények). — A nőnevelés története hazánkban (a pécsi kath. felsőbb leányisk. Ért. 1909). — Kódexeink Mária-himnuszai, Budapest, 1903. — Mátyás Flórián könyvtára, Pécs, 1909. — Kivonat a magyar nyelvtan stíl. ret. s poetikából, Pécs, 1908. stb. — Összeállította e monografiára Heves vármegye irodalmát.

Tóvölgyi Titusz, író, szül. Egerben, 1838-ban. Gazdasági és állatorvosi intézeteket látogatott, azonban később teljesen az íróskodásra állta magát. Arany Koszorújában kezdte az elbeszélő irodalom művelni. A hetvenes és nyolcvanas évek kedvelt regényírója lett, bár később túlzott romantikus irányú és realista regényei hamar feledésbe mentek.

Munkái: Az anyák bűne. — Az ezüst vitéz. — A rónák vése. — Egy fejkötő miatt. — Honárulók. — A kit nem akarnak befogadni. — Új világ. — Három kötetnyi kisbél elbeszélései. — A forradalom története. — Az 1872-iki véres küzdelmek stb. — Különböző ország elcsorangó spiriztája; ideavég munkái: Van-e más világ. — A lélek mint egyén. — Egi Világosság címűen spirizistikai lapot is szerkesztett. — Mint újságíró, szintén nevezetes helyet töltött be egy időben, szerkesztője volt a Népészlelőnek s a Magyar Hírlapnak.

Török Kálmán, gyöngyösi plebános, országgyűll. képviselő. 1863-ban. szül. Detken. 1891-ben pappá szenteltetvén, Hevesbátoron, Kistályán, Miskolcon s Gyöngyösön káplánkodott, honnan Samassa érsek Egerbe hívta, hol a Foglár-intézet aligazgatója s főszékesegyházi hitszónok lett. Innen ismét Gyöngyösre jutott, hol a plebániai javadalmat elfoglalta. 1903-ban egyházkerületi felügyelővé s alesperessé nevezte ki főpásztora. 1906-ban Gyöngyös város országgy. képviselőjévé választotta. Azóta alig van olyan mozgalom, a melynek irányítója nem Török lenne. 1909-ben a királyi patai főesperessé és somogyi prépostá nevezte ki. Míg e nagy tevékenység le nem foglalta, foglalkozott az irodalommal is s különösen az egyházjog művelésében tűnt ki.

Munkái: A páspöki koadjutor (tanulmány). — A magyarországi kath. egyházi vagyon tulajdonjoga (jutalmat nyert s két kiadást ért). — A magyarországi kath. autonómia mozgalmának története 1848-tól napjainkig. — Munkatársa volt a Magyar jogi lexikonnak; az Egri Egyh.

Timon Béla.

Tittel Pál.

Tordai Ányos.

Tóvölgyi Titusz.

Török Kálmán.

Közlöny s más folyóiratok több vallásérkölesi s történelmi tanulmányát közölték. — Készen vannak három kötetre menő Egyházi beszédek. — Szívesen foglalkozik a költészettel is. — Ő írta e kötet számára a Gyöngyösiro vonatkozó jeles fejezetet.

Török
Konstant.

Török Konstant, eziszt. r. főgimn. tanár, szül. 1859-ben, Fehérmén. Pappá szentelték 1884-ben. Tanárkodott Székesfehérvárt, Egerben s Baján, újra Fehérvárt s mint ilyen halt meg Egerben, 1902-ben.

Czikkei az egri lapokban (Emlékezés br. Örközi tehetőségek fejlődése. — Lerombolva. — Szivtörténet stb. jelentek meg. — Nagyobb tanulmányai: Faludi Ferencz (Az egri ciszt. főgimn. Értésteje, 1891). — Örezy és Boetius (Irod.-tört. Közlemények, 1893). — Nehány szó XVIII. századvégbeli művelődésünkrol s mozgató eszközeiről (Urania 1890).

Türk Frigyes.

Türk Frigyes, főgimn. okleveles tanár. Szül. 1854-ben. 1873—76-ig végezte a budapesti egyetemen a fil. szakot. Egernek s a vármegye régi történetének egyik legalaposabb ismerője. Bartalos Gyulának a kutatásokban s a gyűjtemények elrendezésében buzgó munkatársa. Számos értekezést, ismertetést, jellemrajzot s Egerre vonatkozó történeti tanulmányt írt.

Czikkei nagyrészt a helyi tanügyi s társad. lapokban jelentek meg. — *Önálló munkái*: Az ó-klasszikus írók népszerű ismertetése: Homérosz (1895), Titus Livius, (1903), A szerelem költője. Ovidius (1898). — Flóra (1900). — Séta a természetben (1900). — Csillagmesék (1894). — Ne öl (a madarak védelme, 1903). — Nyelvünk és szívünk (1895). — Muzsikaszó (a magyar népzene, 1897). — Káin álma (1894). — Eger vára (1906). — Felsőtárkány és az Imkő (1904). — Egri útmutató (1907). — Egri Kalauz. — A Magyar Athen egy lusztruma (1901). — Az egri székesegyház. — Zsúlár József (1902). — E monografiába ő írta Eger város és művelődésének ismertetését.

Udvardy

László.

Udvardy László, jogakad. tanár az egri ér. liczeumban, 1874-től máig.

Czikkei jelentek meg az Eger hasábjain s hozzászolt a jogtudományi reform kérdéséhez a Honban és a Magyar Igazságügyben. — Sok érdeme van a jogakadémia Évkönyveinek szerkesztésében. — *Önálló munkája*: Az egri érsei joghiezeum története, Eger 1898. — Jelen monografiába ő írta meg az egri jogakadémia történetét.

Vachott

Sándor.

Vachott Sándor, 1818 november 17-én született Gyöngyösön, a mai, róla nevezett Vachott-utczában, hol szülőházát kegyeletes városa emléktáblával jelölt meg. Atyja, Imre, korábban uradalmi ügyész, majd Heves vármegye táblabírája volt. Korán anyátlan árvaságra jutott Imre és Kornélia testvéreivel: anyját a pestis ragadta el. Az eperjesi ev. liczeumban Sárogy Gyula buzdítására mind sürribben kezdett a mizsáknak áldozni. Jogi tanulmányai végétével Kapry István sárosvármegyei főjegyzőnél volt Sárogyval s Imre öcsésével együtt törvénytgyakorlaton, honnan ugyancsak e czélból Nógrádba ment. Versei 1838-ban kezdenek már az Athenaeumban megjelenni. 1841-ben Pesten letette az ügyvédi vizsgákat, de ügyet sohsem vállalt, teljesen önművelésének élt. A pesti írói körrel csakhamar benső barátságot kötött. 1845-ben nőül vette Csapó Máriát, Petőfi szerelmesének: Etelkának nővérét. Ezután felváltva, hol Pesten, hol tápiószápi kis birtokán élt gazdaságának és a költészetnek. Első kísérletei nagy reményeket keltettek. Ott találjuk ama 12 magyar író között, kiket az átalakult Kiskaludytársaság első sorban tagokul felvett. A társaságba A külföld rabja ez. költeménnyel köszöntött be, melyben a szerencsétlen Lovassy László tragikus sorsát tolmácsolja s e költeménye az Akadémiába is útát nyitott neki (1843.) Költeményeit összegyujtve, 1845-ben adta ki V. S. versei czímen, ezeket követte Báthory Erzsébet történeti elbeszélése két énekben (1847). A 48-as kormánytól hivatalt vállalt, de a szaladság lezajlása után visszavonult rédei birtokára, hol egy ideig az Arany tromlita szerzőjét: Sárogy Gyulát rejtgette. Beszűgök szavára elfogták s az Újépületbe zárták. A szenvedésektől lelke megtörtött s börtönében öngyilkos akart lenni. Mikor több havi fogság után visszakapta szabadságát, lelke nyugalmát elvesztette. Neje örangyaliként állt mellette. Végre báró Eötvös József kieszközte, hogy fölverték a budai Schwartzert-intézetbe. Itt halt meg 1861 április 9-én. Költeményei még két kiadást értek, egyiket (1846) Imre öcsése adta ki, legteljesebb a Kiskaludytársaság kiadása 1869-ből. Ábrándozásra hajló kedélyének hű tükre költészete. A családi élet boldogságát alig zengte melegebb hangon valaki önála. Nagybátyjának, Györgynek emlékét három szép költeménye őrzi. Kornélia nővérének, kit Erdélyi János, szintén jeles író vett nőül, halálára mély érzésű elegiát írt Kornélia emlékezte czímen.

Vachot Imre.

Vachot Imre, az előbbinek testvéröcsese. 1820-ban szül. Gyöngyösön. Míg Sándor inkább a lírai költészet terén vált ki, Imre a drámaíráis és lapszerkesztés mezein működött. Tanulmányait bátyjával együtt végezte, de ő is hamar abbahagyta a jogtudományt. Már 1837-ben föltűnnek szépirod. dolgozatai a Rajzolatokban. 1848-ban Pestre ment s teljesen az irodalomnak élt. Első színműve a Zách nemzettség ez. történeti tragédia, melyet azonban a cenzura nem engedett

színre. Az Athenaeumon, Figyelmezőn s Regélőn kívül, melyeknek szépirodalmi dolgozatokat küldött, belső munkatársa volt Kossuth Lajos Pesti Hírlapjának, hol mint vérbeli újságíró, az újdonság és művészet rovatokat vezette. 1844-től kezdve mind gyakrabban szerepel neve a színlapokon. Első vigjátékát Országgyűlési szállás czímen a pozsonyi országgyűlés alatt írta, a honnan a Pesti Hírlap számára a pozsonyi leveleket küldte. Ugyanekkor adta ki (1843) az első Országgyűlési Almanachot. Szindarabjai: Még egy tisztújítás. — Farsangi iskola. — Költő és király. — Vén csapodár. — Éljen a honi! — Kézműves. — Bányarém. — Öreg és fiatal orvos. — Budavár ostroma. — Mind a Nemzeti Színház műsorát gazdagította. — 1844-ben Erdélyi Jánostól átvette a Pesti Divatlap szerkesztését. E lap körül össze tudta gyűjteni a fiatalabb írókat — a tízek társaságát — s szépirodalmi lapjaink közül az övé volt a legtekintélyesebb: Petőfi, Tompa, Jókai, Kerényi stb. dolgoztak bele. Ő adott lapjánál Petőfinak is segéd-szerkesztői állást. Hat füzetben ismertette a Magyar föld és népei-t. zsebkönyveteket szerkesztett. A szabadságharc után még egy ideig lankadatlanul munkálkodott, kiadta a Reményt, majd az oroszok által felperzselt Losoncz javára a Losonczy Phönixet (Arany J.: Daliás idők éposztörödékekével). Különféle vállalatokat indított: a Magyar Thalia zsebkönyvet, Magyar és Erdélyország képekben cz. folyóiratot. A nagyvilág képekben cz. ismertetést, de ezek már rövid életűek voltak. 1853-ban adta ki Ködfátyolképek czímen összegyűjtött elbeszéléseit s humoros rajzait három kötetben. 1856-ban a Budapesti Visszhang szerkesztője lett, utolsó nagyobb vállalata a Napkelet cz. hetilap volt, mely jó ideig főnnállt, de a Pesti Divatlap színvonalára már nem emelkedett. Munkás élete után az újabb kortól majdnem elfelejtve, csöndes visszavonultságban élt haláláig, mely Budaújlakon 1879 február 11-én érte utól.

Vágassy Gyula, egri egyhm. pap. Szül. 1860-ban, Egerben. Jelenleg tarna-
szentmiklósi plébános. Vágassy Gyula.

Czikkei az egri lapokban jelentek meg. — Nagyobb népies dolgozatai: Jó szó, Bpest, 1883. — Jó olvasmány, u. o. 1885. — Értsük meg egymást, Budapest, 1904.

Vándorfy János, egri egyhm. pap. Szül. 1866-ban, Gyöngyösrőn. 1889-ben
lett misés pap, több évi káplánkodás után 1895-ben bányhorváti, 1905-ben kenderesi plébános lett. Vándorfy János.

Czikkei a Kath. Néplapban, Alkotmányban s az Egri Egyhm. Közlönyben (A gyónézésdula. A káromkodás, mint szokás bűn) jelentek meg. — Önálló munkái: Jászapáthi város egyházának jelene és múltja, Eger, 1895. — Egyházi beszéd sz. István kir. ünnepén. Elmondotta a bécsi kapuczi nuszok templomában 1907. aug. 20-án. — Kiadatlan egyházjogi munkája: Privilegium Canonis különös tekintetével magyar törvényekre. (Pályanyertes mű az egri jogcseme 1889. évi pályázatán).

Vass János, Hevesvármegyei tb. főjegyzője, szül. 1873-ban, Egerben. 1899-ben
a budapesti tud. egyetemen jogtudományi tudorrá avatták. 1896-ta előbb mint
szolgabíró, utóbb mint aljegyző működik a vármegye szolgálatában. Vass János.

Közigazgatási jogi és leginkább tüzendészeti szakcikkei a helyi lapokban, a Tüzendészeti Közlöny és Tüzendészeti Felügyelő című szaklapokban jelentek meg. — Írt ezenkívül a Budapesti Hírlap, Magyarország, Országvilág, Dal- és Zeneközlöny című lapokban is. — Az 1902. évben Egerben tartott tüztoltó-kongresszus alkalmával kiadott Eger című alkalmi lapot szerkesztette. — *Önálló munkái*: A tüzendészet fejlesztéséről, 1902. — Róm. kath. felekezeti tanítók jogállása, 1904.

Végh Kálmán Mátyás, egri egyházm. pap. Szül. 1864-ben. 1887-ben lett Végá Kálmán.
misés pap; legutóbb árkóti plébános. Volt egri tanítóképzőintézet tanár és hitészónok is.

Szépirodalmi dolgozatai az Egerben, Magyar Államban, Egri Híradóban, Alkotmányban, Religióban, Kath. Hetilapokban, Gyöngyösi Lapokban, Életben jelentek meg. — Tudományos értekezései, melyek a régészet, történelem, egyházjog, egyházkornálynzat, hittani tudományok, társadalmi kérdések, egyházművészet, pedagógia stb. körül forognak, kispap kora óta az Egri Egyházmegyei Közlöny, Népiszkola Tanügy, Népművelő, Hittudományi Folyóirat, Archaeologiai Közlöny, Századok, Kort, Egyházi Műlap, Jászberény, Tiszafüredi Újság, Kath. Háziaszonyok Lapja közölte. — Értekezései közül sok külön lenyomatban is megjelent. — 1896-ban szerkesztette a „Tanítók” cz. hitészónoki és hitoktatási folyóiratot. — Németből öt kötet hitoktatási művet fordított és kiadott.

Vértési Arnold, kedvelt regényíró, szül. 1836-ban, Egerben. Már kilencz-tíz
éves korában verselgetett. Mint 13 éves fiú, beállt a honvédek közé s részt vett
a temesvári csatában. A pesti egyetemen hallgatta a jogot az 1850-es években,
azonban az elbeszélő irodalom terén elért sikerei csakhamar elszóltították a jogi
pályától. Első elbeszélése Mór király czímen 1856-ban jelent meg a Varlay K.
szerkesztette Hölgyfutárban. Ezt sűrűn követték a többiek, úgy hogy három év
mulva már két kötet történeti elbeszélést bocsátott közre. Szépirodalmi műkö-
dése mellett a Fekete leveles című élelzetet indította meg. Szerkesztette a Divat-

Vértési
Arnold.

csarnok, Harang, Képes Világ, Pesti Hírlap című lapokat s egyideig a Magyar-ország és a Nagyvilágot. Az 1880-as években Debreezenben a Debreczeni Ellenör-nek volt előbb szerkesztője, majd kiadótulajdonosa. Később újra Budapestre tette át lakását s azóta is egyike legtermékenyebb regényíróinknak.

Munkái: Tíz beszély (1867). — Dícsőség tengeréből (1868). — A világ folyása, Apostol (1877). — Az elvetéztett életútak (1877). — Nyomorúság iskolája (1877). — Ezer elbeszélés (1888). — Az ugaros-karadi közbirtokosság (1897). — A királyi tanácsosok (1897). — Kisvárosi történetek (1898). — Előre (1899). — Kádócsa Ákos (1900). — Istenért és szabadságért. — A szerencse fia stb. — Tagja a Kisfaludy és Petőfi Társaságnak.

Vértesy Gyula.

Vértesy Gyula, jogi doktor, szül. 1868-ban. A jogi doktorátus letétele után a Debreczeni Ellenör cz. pol. napilapot szerkesztette. Csakhamar állást kapott a balassagyarmati törvényszéknél, de az írói pályára jobban vonzotta s újra Pestre ment, hogy e hajlamát követhesse. Egyideig az Egyetértés szerkesztőségének tagja volt, innen a Fővárosi Lapokhoz ment át. Ettől az időtől kezdve újszól-ván nap-nap után találkozunk nevével a legelőkelőbb lapok hasábjain. Közben a Nemzet segédszerkesztője lett s elvégezvén az egyetemen a bölcsészeti tan-szakot is, sűrű egymásutánban írta a szépirod. tárczákon és költeményeken kívül a pedagógiai cikkeket is. Wlassics, akkori kultuszminiszter bevitte a kultuszminiszteriumba, a honnan rövid idő múlva mint kir. tanfelügyelő került ki. Jelenleg Temes vármegyének a tanügyét vezeti. Kiváló írói érdemei elismerésül a Petőfi-társaság 1905-ben tagjává választotta meg, a temesvári Arany János-társaságnak pedig elnöke.

Munkái: Élet bajai. — Sebek. — Piros rózsza, fehér rózsza. — Szürke ég alatt. — Falusi törté-netek. — Elbeszélések. — Rabszolgák. — Élet. — A kis doktor. — Lencsöldés stb. — Szomorúság telóján cíművel legutóbb adta ki húsz évi költői munkájának legjavát.

Vincze Alajos.

Vincze Alajos, egri egyh.-m. pap, szül. 1809-ben. 1857-ben lépett a sze-mináriumba, 1863-ban lett misés pap. Öt évig kaplánkodott, 1868-ban Barta-kovics érsek főszékesegyházi hitszónokká s tanítóképzői tanárrá nevezte ki. Később igazgatója lett ez intézetnek, majd pedig Kálban plebános. Fölszentelte-tése óta széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Munkái: az Egerben, a Religióban, Kelet Népében, az Egri Naptárban, az Egri Egyhm. Köz-lönyben, Irodalmi Szemlében s a Népűjságban jelentek meg. — Népies elbeszélései : Népélet (1871). — Mezei virágok (1875). — Egyházi beszédek, Eger, 1827—1885., (négy vaskos kötet).

Vincze Ambró.

Vincze Ambró, szül. 1843-ban. Az egri főgimnázium tanára volt 1867—77-ig s ugyanakkor az érseki liczeumban a böles. erkölcsstan s műv.-történet magán-tanára.

Munkái: Ker. kath. vallástan, Eger, 1874. — Ker. kath. erkölcsstan, u. o. 1875. — Ker. kath. egyháztörténelem, u. o. 1875. — Szent elmélkedések u. o. 1879. — A székesfehérvári főgimn. Értesi-tőjébe értekezéseket s a Religióba cikkeket írt.

Visontai Soma.

Visontai Soma, jogi doktor, udvari tanácsos, országgyűl. képviselő, szül. 1854-ben, Gyöngyösön. A jogi pályára lépett és az egyetemen feltűnést keltett kiváló szónoki tehetséggel s az egyetemi ifjúság hazafias mozgalmainak veze-tői közé tartozott. Joggyakornok szülővárosában volt és mint a Közügy című pol. lap megalapítója és szerkesztője, nagy publicisztikai működést fejtett ki. Később Budapesten ügyvédi irodát nyitott. Először Újvidék, majd három ízben szülővárosa, országgyűlési képviselőnek választotta. Jelenleg Ungvár város or-szágy. képviselője s a függetlenségi nyegvennyolezas pártnak egyik vezető tagja. Másfél évtized óta tagja a képviselőháznak s ez idő alatt élénken részt vett a Ház tanácskozásaiiban, különösen az új bűnvádi eljárásról szóló törvényjavaslat elő-készítésében és tárgyalásában s mint kitűnően képzett jogász, számos módosítással járult e törvény tökéletessé tételéhez és gyakorlati keresztülviteléhez. Azonkívül igazságügyi és közgazdasági kérdésekben szolgált fel gyakran. Így többek között az olasz borvám-kedvezmény megszüntetésének indítványja tőle származott, nemkülönben a tengerszem-kérdésben hozott választott bírósági határozatot támogatta meg. A Bosznia és Hercegovina annexiója vonatkozó fontos közjogi és nemzetközi jogi kérdéseket felőlő törvényjavaslat előadójává Visontait választották meg. Mint ügyvéd, közismert nevet biztosított magának. Különösen előnyösen keresett bűnügyi védő. Feltűnést keltett Tomics Jásának, a Zásztava szerkesztőjének megvédése. 1905-ben Luiza belga kir. hercegnőnek, férje : Filöp szász-koburgói herceg elleni vádolperében, a hercegnő képviselője volt. 1908-ban nyerte el az udvari tanácsosi címet és ugyanakkor lett a m. kir. Kúria ügyvédi fejeletmi tanácsának tagja.

Vitkovics Mihály, Egerben született, 1778-ban, hol atyja gör. kel. lelkész volt. Szülőházát hálás városa emléktáblával jelölte meg. Jogi tanulmányai végeztével Budán telepedett le s ügyvédi irodát nyitott. Írói hajlamát még Egerben Pápay Sámuel ébresztette, ki akkor a liezeumban a magyar irodalmat tanította. Első nyomtatott műve báró Orczy József halálára írt ódája volt (Pest, 1804). Később Horvát Istvánhoz írt szép költői levele ismertté tették nevét s maga Horvát, azután Szemere Pál megismertették az irodalom vezérével. Kazinczyval is, aki azonnal megkedvelte a tüzes lelkű ifjút. Vitkovics Szerb-utczai háza, azóta hogy háziasszonyt is vitt bele (1811), másfél évtizeden át legkedvesebb találkozó helye volt a magyar íróknak, hol Virág Benedek, Berzsenyi Dániel, Fáy András is többször megfordultak. Kisebb költeményeit, epigrammait, költői leveleit szelid dévajság, néha metsző satírai él, tiszta életbölcsesség jellemzik. Verseinek első gyűjteménye 1871-ben jelent meg. Színdarabjai: II. Rákóczi Ferencz, Mars Vénusszal Murány alatt. A megengesztelés, azonban a költő halála után elkallódott. Irodalomtörténeti jelentősége főképp abban áll Vitkovicsnak, hogy Kazinczy klasszicizmusának hatása alatt is észrevette a népköltészet jelentőségét, s merészt magyaros népdalokat írni. Jól ismerte nemesak a magyar, hanem a szerb népköltészetet is. Gyűjtötte a magyar közmondásokat, sürgette a magyar népdalok — ő danának nevezte — gyűjtését és kiadását. A Bácsi szekeresek cz. balladája, A király unokája és Hajkún regéi, melyeket a szerb népköltészetből ültetett át, figyelmet keltettek. Értekezései: A óhitű magyar írók. A szerbui nyelv, Szervia állapotja. 1828-ban halt meg. Halála előtt ő is meghívást kapott az Akadémia szervező bizottságába.

Vitkovics
Mihály.

Fochler Alajos, egri egyh. áld. pap. Szül. Egerben, 1824-ben. 1840-ben kispap lett s 1847-ben szentelték föl. Négy évig káplánkodott, ekkor Egerbe került, hol a szeminárium perfektusa, előbb a gimnázium, majd a tanítóképző tanára, végül a Foglár-intézet aligazgatója. 1859-ben harsányi plebános lett, de javadalmáról lemondott, mire 1862-ben újra Egerben találjuk a joglemezumi katedrán. 1872-ben könlői, 1889-ben solymosi plebános lett, itt is halt meg. Kedvvel foglalkozott fizikai tanulmányokkal, a táviróról, villamosságról, a természetudományai végcéljáról stb. Ít értekezéseket.

Fochler
Alajos.

Elbeszélései, term.-tud. cikkeinek javarésze az Egri Népkönyvben s az Egri Egyh. Közönyben jelentek meg.

Irabély Márton, 1877-ben Egerben hunyt el. Ritka szakértelemmel összeállított egész növénytárát, a mátravidéki flórát, összesen 3913 fajban, az egri cziszt. fögműnáziumnak ajándékozta.

Irabély
Márton.

Werancsics Antal, Egernek 1557—1569-ig volt püspöke. Szül. 1504-ben. Tanulmányainak végeztével Szapolyai János király préposttá és házi titkárává nevezte ki. Főleg diplomáciai küldetésekkel volt megbízva. 1549-ben Ferdinándhoz pártolt és csakhamar egri kanonok, szabócsi főesperes, majd esztergomi kanonok lett. Konstantinápolyi küldetéséért előbb a pécsi, 1537-ben pedig az egri püspökséget kapta jutalmul. A drinápolyi békét a törökkel megkötve, a király az esztergomi érseki székre nevezte ki. 1572-ben királyi helytartó lett. XIII. Gergely 1573-ban bíborossá nevezte ki, de már ez év közepén meghalt.

Werancsics
Antal.

Történeti munkái: De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione Regni. — De rebus gestis Joannis regis Hung. — De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae, Fragmentum rerum Hung. — De itinere et legatione sua Constantinop. stb. — Magyar nyelven: Memoria serum a rege Ludvico (csak a címe latin). — Az Lándorférvár elvesztésének oka o vót és így esett. — Beszédei s kövöti jelentései újabbban a Magyar Történelmi Emlékek cz. munkában jelentek meg.

Werner Adolf, böles. doktor., cziszt. r. fögműn. igazgatója. Szül. 1867-ben Tiszafüreden. A rendbe lépett 1883-ban, Pappá szentelték 1890-ben, ugyanekkor a székesfehérvári fögműn. tanára lett, honnan az egri fögműnáziumhoz került s 1904-ben a bajai fögműn. igazgatójának nevezték ki.

Werner Adolf.

Nagyobb munkái: Goethe és Kármán. — Kisfaludy Sándor levéregénye (1890). — Gróf Gyadányi József (székesf. cziszt. fögműn. Ért. 1892). — A székesfehérvári fögműn. története (u. o. 1895 és a rendi Emlékkönyvben). — Néhány szó a naturalizmusról (Fejérm. Közöny, 1893, 75—81. sz.). — A művészetrol. — Római emlékek, (főhérvári lapokban). — Pogány sírok világában (Pastiner: Római világ cz. emlékkönyvben). — Az önmunkásságról (egri fögműn. Ért. 1899). — Vörösmarty Mihály hazafias költészete (az egri angolkiasszonyok felső leányisk. Ért. 1902). — A műalkotás (a bajai fögműn. Ért. 1906). — Ezeken kívül írt bírálatokat, ismertetéseket a Kath. Szemlébe, ünnepi cikkeket, nekrológiát s ismeretterjesztő előadásait (A magyar nemz. irodalom, A szobrászat, A magyar nyelv, Rafael művei) az egri s bajai lapokban jelentek meg.

Werner
Gyula.

Werner Gyula, író, volt országgy. képviselő, az előbbinek bátyja. Szül. 1864-ben. 1887-ben Heves vármegye szolgálatába állott. Ekkor kezdte irod. működését először a helyi lapok hasábjain. 1889-ben báró Bánffy Dezső, akkori Beszterce-naszói vármegyei főispán mellé került szolgabírónak. Bánffy lemondása után Alsó-Fehér vármegye főispáni titkára lett, mikor pedig Bánffy miniszterelnök lett, magával vitte Budapestre s ott a sajtóosztály tagjává nevezte ki. 1896-ban a magyarigéni (Alsó-Fehérn.) kerület bizta meg mandátummal. Novellái, költeményei hamar közzétűntést keltettek, s későbbi regényirői munkássága igazolta a hozzáfűzött reményeket. A történeti regénynek egyik legjelesebb művelője.

Munkái: Andrásfalvy de Andrásfalva — Kendi Imre házassága. — Megvirrad még valaha. (A Tul. Akadémia Péczy-díjának nyertese). — Besztercei diákok. — Húnok harsza. — Forgach Simon. (Történeti regények). — Antaeus. — Olga. — Az ő regénye (verses). — Nyárutó stb. (Tarsal. regények). — Farsang Weimárbau. (vígjáték). — Antaeus (dráma).

Zalár József.

Zalár József. (csaladi néven Hizli). Anya kevesek egyike, kik még Petőfi, Vörösmarty, Bajza, Vachott, Sárosy személyes barátai voltak. Gyöngyösön szül. 1825-ben s kispap lett Egerben, de odahagyta a papi pályát. 1848-ban résztvett a függetlenségi harcban s a kiállott viszontagságokba belebetegedett. Fülgyógyulva, szolgálatát újból felajánlotta a honvédelmi bizottmányoknak. Jósika Miklósnak, a nagy regényírónak, a bizottság egyik tagjának két jó barátja: Vachott Sándor és Sárosy Gyula mutatta be. Jósikának annyira megtetszett a jómódú ifjú, hogy rögtön kinevezte történetírónak Damjanics mellé s melléte is maradt a dícsőségesen vezetett tavaszi hadjárat alatt és sok költeményében megénekelte hősi harczeit. Világos után Vachottal, Vörösmartyval és Bajzával menekült Nagykárolyig. Innen visszatért Gyöngyösre. Nevelőnek állt be előbb Gömör vármegyében, majd Gyöngyöshalászra, később Pestre, hol egy magán-tanintézetben tanárkodott is és az egyetemre is járt. Már 1849-ben megjelent egy költemény-kötete *Szabadság-dalok*. — 1855-ben pedig egy újabb *Költemények* címmel. Az 1860-iki október 20-iki császári rendelettel beköszöntött alkotmányos kísérlet után a vármegye aljegyzővé választotta. E minőségben bizta meg Heves vármegye azzal, hogy szerkessze meg a vármegye *Emlékiratát*, a melyben az 1849—61-ig terjedő időkben, az elnyomatás évei alatt történt nevezetesebb események foglaltassanak. Mikor munkálatát a vármegye közgyűlésén felolvasta, mindenkre oly mély hatást gyakorolt, hogy rögtön tiszteletbeli főjegyzővé választották. 1861-ben visszalépett az egész tiszttalarral, de 1865-ben újra visszatért a közigazgatás szolgálatába s 1869-ben valóságos főjegyző lett. E tisztségben az a kiűntetés érte, hogy vármegyéjének közönsége hálából aranytollal tisztelte meg. Az 1880-as években egyhangúlag a vármegye alispánjának választották s e méltóságát 1897-ben hagyta ott, azóta Egerben élvezi a nyugalmat.

Költeményes kötetei: Szabadság-dalok (Pest, 1849). — Zalár költeményei (Pest, 1854). — Borúra derű (Pest, 1860). — A honvédelmi világból (Bpest, 1898). — Legújabbban Összes versei 1902-ben. — Néhány balladája (Zizim, Bánk-bán) az első között is megállja helyét. — Költői elbeszélése: Szilágyi haragja (az újabb epika jeles terméke). — 1909-ben jelent meg az ősz költő legújabb köteté: Emlékek és emlékezősek címmel.

Zudar Sándor.

Zudar Sándor, hitud. doktor, Ballán szül. 1852-ben. Mint kassai kispapot, elüljáró a bécsi Pázmáneumba küldték, de közben átlépett az egri egyházmegyébe. Theol. tanulmányainak végeztével, 1878-ban, Egerben theol. katedrát kapott. Jelenleg erki plébános. 1880-tól az Egri Egyhm. Közlönyt szerkesztette több éven át s vallásrökési értekezései s tanulmányai részint eredetiek, részint fordítások, ott jelentek meg.

*

Sajó.
Mercurius
Hungaricus.

Heves vármegye sajtójáról tulajdonképen csak a XIX. század második felétől kezdve lehet beszélni. Első hazai hírlapunknak, a *Mercurius Hungaricus*-nak tervét ugyan Egerben fogadta el II. Rákóczi Ferenc s innét utasította tábornokait és főtisztjeit, hogy minden nevezetesebb eseményről jelentést tegyenek hozzá. A *Mercurius Hungaricus*-nak ugyanis az volt a célja, hogy más államok lakóinak hiteles híreket nyújtson a magyar szabadságharc állapotáról. (Thaly K.: Az első hazai hírlap. Akad. értek. VIII. köt. IV. füzet.) De a mint ez nem tartozik a vármegye sajtójához, úgy esetlegességnek minősíthető az is, hogy a nagy fejedelem lap-

járak 1705-ik évi május 30. száma egri keltezéssel jelent meg. Továbbá a híres egri szervitát, *Szaicz* Leót, a ki az irodalmi rovatban talál méltatást, a magyar *katholikus újságírás* úttörőjének szokás tartani. 1785-ben, 1788-ban, 1789-ben és 1790-ben megjelent kötetei ugyan nem viselik magukon a hírlap vagy folyóirat bélyegét, bár időszerien jelentek meg s aktuális kérdésekkel foglalkoztak, mégis figyelmet érdemelnek, mert a sajtó fontosságát gyakran és nyomatékosan hangsúlyozták.

A magyar újságírás maga is csak 1780 táján kezdődik, tehát Heves vármegye sem látszik elmaradottnak a sajtó terén. A közélet viszonyai akkor még nem kívánták annyira a nyilvánosságot és a sok mindenféle akadály, a szent-szövetség nyomasztó hatalma, Metternich árgus-szeme, a helytartótanács s a cenzúra, mind hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar sajtó csecsemőkorát minél jobban megnyújtsák. Emellett Heves vármegyében az is akadályos volt a helyi sajtó kialakulásának, hogy közel volt Pesthez. Királyaink Bécsben laktak s nyugatról terjedt felénk a műveltség, sőt még a forradalmi szellem is. Mivel pedig Heves vármegye Pestről keletre van, nem esett útjába a nyugatról jövő szellemi mozgalmaknak. Ha mégis érezték a napi értesülések szükségét, kielégítette azt Pest, a honnét másfél vagy két nap alatt Egerig is eljuthatott a gyors-köcsi és vele együtt az újság is.

A „legnagyobb magyar” eszméinek terjesztésére a politikai iratokat s a társaskörök alapítását használta föl. Így Egerben is az 1833-ban alakult *Casinói Társaság* hatásának kell tekintenünk, hogy öt év múlva megjelenik az első hírlap, a *Héti Lapok*, melynek első száma 1838 július 7-én látott napvilágot. Ipar és művészeti közlöny, de mégis csak újság. Bár a szerkesztő-kiadó *Joó* János rajztanár, e lap nemcsak az iparral és művészettel foglalkozik, hanem a közélet mindennemű jelenségeivel is. A „rajzos” *Joó* János lapja azonban hamarosan kimúlt s utolsó száma 1838 december 29-én jelent meg. Bukásához bizonyára az is hozzájárult, hogy évi előfizetési ára 10 forint, a mi abban az időben igen nagy pénz volt. A *Héti Lapok* szerkesztő-kiadója szívós ember lehetett, mert rövid életű újságja nyolcz évvel később, 1847 január 1-én föltámadt *Hetilap* címmel, a mely már „vegyes tartalmú” volt. Hetenként egyszer jelent meg, de ismét csak a 39-ik számig tudott eljutni és még ugyanaz év szeptember 30-án megszűnt. Akkorra már Pestnek olyan lapjai voltak, a melyek jobban kielégítették a szükségleteket. A város és vidék közönsége pedig még nem érezte szükségét, hogy magának legyen sajtója.

A következő éveket teljesen lefoglalta a politika, majd a szabadságharcz a maga feltűnő módon megszaporodott sajtótermékeivel. Akkortájt Egerben nem indult meg újság. Érthető, hogy a Bach-korszak sem alkalmas a sajtóügy fejlődésére. Bach Sándor birodalmi miniszter bukásával és a cenzúra béklyóinak enyhülésével, az egész országban megindul az újságalapítás. Egerben 1860 szeptember 1-én indult meg az *Egri Értesítő* és azóta állandóan van Heves vármegye székhelyének legalább egy lapja. Az *Egri Értesítő* leginkább közgazdasági irányú volt. A politika és szépirodalom helyett — mint beköszöntőjében mondja, — a forgalom, kereskedés és műipar közlönyeként akart a város anyagi fejlődéséhez hozzájárulni. Az *Egri Értesítőt* *Albert* Ferencz dr. szerkesztette és *Zeisler* Lajos adta ki; eleinte hetenként kétszer jelent meg, de már a következő évnegyedtől (1860 december 1-től) hetilappá lett. Teljes címe: „*Egri Értesítő*. Nemzetgazdasági és Kereskedelmi hetilap. Heves vármegye Gazdasági Egyesülete közlönye.” Ekkor már az a törekvése, hogy a vármegye és vidék összes nyilvános életének közlönyéül szolgáljon. Még az év folyamán szerkesztőt cserél s a lap szellemi vezérletét *Danielik* János, később egri katonok veszi át.

Eleinte *Danielik* János szerkeszti az *Egri Értesítő*ből folytatásképpen alakult s 1862 január 1-én megindult *Egri Postát* is. Ennek a hetilapnak, bár ily czímen csak másfél évig élt, két ízben is változott a szerkesztője. *Danielik* Jánostól 1862 június 1-én *Erdélyi* József, majd ő tőle július 19-én *Szabó* Ignác vette át. Előbb *Zeisler* adta ki, majd *Szabó* Ignác. Az *Egri Posta* folytatása volt az *Eger*, melynek első száma 1863 július másodikáról kelt, *Vida* József szerkesztésében. Az *Eger* hetenként egyszer jelent meg egy ívnyi terjedelemben; tartalma társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi, később pedig politikai is. Kiadótulajdonosa *Pázmán* Alajos, egri egyházm. pap, később (1866-tól) a szerkesztők, végre 1879-től a liceumi nyomda. Szerkesztői voltak: 1871 szeptember

Héti Lapok.

Hetilap.

Egri Értesítő.

Egri Posta.

Eger.

31-ig Vida József jogtanár; Szabó Ignác főgimnáziumi tanár 1878 augusztus 1-ig; *Fekete* Ferencz dr. jogakadémiai tanár, 1880 december 31-ig; néhány évig *Kiss* István dr. jogakadémiai tanár, majd ismét Szabó Ignác, ki szerkesztője is maradt mindaddig, a míg a lap 1893 szeptember 26-án, XXXII. évfolyamával meg nem szűnt. Az Eger különben 1863-ban lett politikai lappá, a mely évben szerkesztője képes lapot akart belőle csinálni, de ez csak terv maradt.

Egeri Híradó.

Az Eger folytatásaképen indult meg 1893 október 3-án az *Egeri Híradó*, hetenként kétszer megjelenő, politikai és vegyes tartalmú lap, a melyet eleinte *Luga* László szerkesztett, főmunkatársa pedig *Beleznay* László volt; majd 1895 december 1-től *Csutorás* László dr. jogakadémiai tanár vette át a szerkesztői tisztelet, a ki most is szerkesztője az Egeri Értesítő, illetőleg az Egeri Posta egyenes leszármazottjának. Az Egeri Híradó politikai irányu nemzeti párti volt, mikor pedig e párt megszűnt, függetlenségi és 48-as lett. 1863 január 1-én még egy másik hetilap is megindult Egerben *Mátra* czímmel. Szederkényi Nándor Heves vármegye mostani főispánja szerkesztette s Violet Ottó könyvkereskedő adta ki. Ez a lap azonban rövid életű, mert másfél évi fennállás után, a politikai hatóságok zaklatása miatt, 1864 júniusában megszűnt.

Mátra.

Éleczlapok.

Ettől kezdve jó ideig szünetelnek a politikai, illetőleg társadalmi lap-alapítások. E helyett megjelenik Egerben az első éleczlap *Buzogány* czímmel, 1867 április 15-én. Ezt a könyvomasos heti újságot *Jovanovics* János szerkesztette és Mártonffy György adta ki. Az első szám eleven, volt benne két vers, egy rövid tréfás elbeszélés, képtalány és „élezes buzogányütések.” Mivel később nyoma vész, valószínű, hogy több száma nem is jelent meg. 1873 április 26-án indul meg a *Bohóc*z című éleczlap, melyet a lieczumi nyomdában készített az álneves szerkesztő-kiadó: Kaczagány Viktor. A kis lap minden szombaton megjelent, de 8–10 szám után, ugyanaz évben június 30-án megszűnt. 1876 áprilisában Dr. Seoribuntius (Endrey Gyula, a későbbi orsz. képviselő) indított Egerben éleczlapot *Friczi* névvel; Kállay Iván adta ki s a Lieczumban nyomták, de a 6-ik számmal megszűnt. Még kevesebb ideig élt a *Skorpio* című éleczlap, a mely 1879 november 15-én, az akkor meginduló Mátravidék melléklapjaként egyetlenegyszer jelent meg. *Dominkovics* Mária szerkesztette és özv. Wertheimerné adta ki, de 1880 június 27-én Jó Bolond szerkesztésében újra megindul. Ismét csak pár számig jutott. A *Fülfentő* című éleczlap első száma 1880 november 4-én jelent meg Vitéz Háy János (Iklódy Győző) szerkesztésében. Élcezei inkább gorombaságok voltak s miután Egerben sok háborúságot csinált, a következő év végén befejezte pályafutását Kisérletnek tekinthető a *Handabanda* (1863) és a *Kakas* (1879) cz. éleczlap is.

Heves-vármegye.

1878-tól kezdve erősen föllendül a vármegyében a sajtó, az akkori politikai pártharczok hatása alatt. A legelső lap 1878 január 1-én indul meg. *Hevesvármegye* czímmel. *Földváry* Kálmán és *Endrey* Gyula, később pedig *Fürnczi* János szerkesztésében és kiadásában. Hetenként egyszer jelent meg és még egy évig sem élt. 1879 áprilisától kezdve politikai lap. Kiválésképen szépirodalmi irányú volt az 1879 november 15-én megindult *Mátravidék*, a melynek szerkesztője Dominkovics Mária, munkatársa pedig gróf Vay Sándor (a későbbi D'Artagnan) lett. Ez a lap sem érte meg az első évfordulót. 1880 október 13-án megszűnt.

Mátravidék.

Eger és Vidéke

1880 októberében indult meg az *Egeri Lapok* című szabadelvűpárti politikai hetilap. Szerkesztője *Gáspárdy* Gyula ügyvéd, a szépirodalmi rovat vezetője pedig Dominkovics Mária. Ez a lap sem élt sokáig. Csakhamar folytatása lett az *Eger és Vidéke*, a melyet Gáspárdy Géza ügyvéd alapított. 1884 márczius 12-én jelent meg az első száma. Az Eger és Vidéke mint hetilap indult meg, de nemsokára kétszer jelent meg hetenként (kedden és pénteken.) Tulajdonosa és kiadója Kohn Dávid nyomdász, szerkesztői pedig Csóór Gáspár 1887 január 1-től 1889 december 31-ig; Gáspárdy Géza, utána Völgyi Gusztáv 1891 február 3-ig, majd április 20-ig Hrubos Árpád. Ekkor egy hónapig a kiadóhivatal volt felelős a szerkesztésért; 1891 május 19-től Klasánszky László és Setét Sándor dr.. 1892 jún. 14-től pedig Setét Sándor dr., illetve *Beleznay* László. Munkatársai közül legkiválóbbak Kemechey Jenő és Lipcsy Ádám. Az Eger és Vidéke 1894-ben *Egeri Újság*gá alakult át, kiadója és főszerkesztője állandóan Setét Sándor dr., segédszerkesztője 10–12 éven át Kolacsokovszky János volt. Politikai irányu ugyanaz maradt, a mi az Eger és Vidékéé volt: szabadelvű párti. Eleinte, éppen úgy, mint az

Egeri Újság.

Eger és Vidéke, kétszer (kedden és pénteken) jelent meg, később utolsó öt évében egyszer: csütörtökön. XV. évfolyamában megszűnt, mint hetilap 1908 június 15-én átalakult napilappá. Ekkor Setét Sándor dr. főszerkesztője lett felelős szerkesztője pedig Tóth Zoltán. Ez utóbbi néhány hét múlva megvált a laptól s helyét az addigi főmunkatárs, Damó Oszkár foglalta el, a ki ma is felelős szerkesztője a lapnak. Az Egri Újság szabadelvűpárti volt, majd e párt megszűnte után alkotmánypárti, illetőleg pártontkivüli.

1893 július 1-én indult meg az Egri Nyomda részvénytársaság kiadásában a *Hevesvármegyei Hírlap* s hetenként háromszor (szerdán, pénteken és vasárnap) jelent meg, míg a XII. évfolyamától kezdve kétszer (csütörtökön és vasárnap) jelenik meg. Főszerkesztője kezdetül fogva Babocsay Sándor, felelős szerkesztője kezdetül fogva Pásztor Bertalan dr., míg főmunkatársa Csutorás László dr. 1894 márcziusáig, onnét kezdve pedig Barchetti Károly dr.

A *Magyar Bűnügyi Csarnok* 1880 október 28-án látott napvilágot, Haraszthy Károly dr. és Fridrich Gyula szerkesztésében és kiadásában. Havonként háromszor jelent volna meg, de a következő évben február végétől márczius végéig, majd ismét az 1881-ik év utolsó két hónapjában szünetelt. 1880 november 15-étől a visszariasztó cím helyett *Regelő Themis* név alatt jelent meg egy-két ív terjedelemben. Szépirodalmi lett volna, de legtöbbnyire francziából fordított bűnügyi és rémgényeket közölt, azonban helyet adott az eredeti verseknek és prózai munkáknak is. Második évnegyedétől Fridrich Gyula maga szerkesztette, de a második évfolyamot már nem fejezte be.

Eger szép múltú lapjának, a *Népújságnak* első száma 1869 decz. végén jelent meg. Szerkesztője és kiadója Luga László volt, munkatársai pedig Sebők László és Vincez Alajos egri papok voltak. Eleinte háromszor jelent meg egy hónapban, később, 1873-tól, minden héten. 1876-ban *Egri Népújság* lett és mint ilyen állott fenn 1893-ig. Az Egri Népújság csakhamar országos nevet vívott ki azzal, hogy igazán a nép érdekeit szolgálta. Irálya népies, világos, érthető volt és hatása abban nyilatkozott, hogy 4500 előfizetőjének kétharmada tisztán a népből telt ki. A lap politikai iránya ellenzéki volt. Erős volt a hangja, de durvaság nélkül. Foglalkozott a nép érdekeit érintő társadalmi és erkölcsi kérdésekkel. A *Nótárius* (Sebők L.) levelei eltörölhetetlen nyomokat hagytak a nép lelkében. A lap iránya vallásos színezetű volt, a nélkül, hogy folytonosan imádkozott volna. Idővel a lap írógárdája nagyon megfogyott, csak Luga és Vincez maradtak mellette megszűnéséig.

Ez időszent a következő politikai és társadalmi lapjai vannak Egernek: *Egri Híradó*. Hetenként kétszer megjelenő politikai és társadalmi lap. XVII. évfolyam. Szerkeszti Csutorás László dr., kiadja az érseki liezeumi nyomda. *Egri Újság*. Politikai napilap. XVI. évfolyam. Főszerkesztő Setét Sándor dr., felelős szerkesztő Damó Oszkár.

Hevesvármegyei Hírlap. Politikai és vegyestartalmú lap. Megjelenik minden csütörtökön és vasárnap. XVII. évfolyam. Főszerkesztő: Babocsay Sándor, felelős szerkesztő Pásztor Bertalan dr., főmunkatárs Barchetti Károly dr.

Eger, — a hol annyi az egyházi és világi tanító, — nem merült ki a politikai és vegyestartalmú sajtó ápolásában. Kivált az oktatásügy terén keletkezett sok sajtótermék, melyeknek sorát az *Egri Egyházmegyei Közlöny* cz. egyházirodalmi lap nyitja meg 1869-ben. Eleinte havonként egyszer, később kétszer jelent meg; azóta megszokottá vált, hogy már XLI. évfolyamában van. Eddig megjelent 40 kötete valóságos tárháza a theologiai, bölcseleti s egyháztörténeti tanulmányoknak. 1869—71-ben szerkesztő: Debrecezeni János, 1872-ben szerkesztők: Debrecezeni János és Rapaics Rajmund dr. aug. 1-ig. 1872 aug. 1-től 1880 szept. 16-ig szerkesztő Rapaics Rajmund dr.; 1880 szept. 16-tól 1889 júl. 1-ig Zudar Sándor dr.; 1889 júl. 1-től 1906 decz. 31-ig Böhm János dr.; 1907 jan. 1-től pedig Ambrus István dr. theologiai tanár. Zsendovics József 1869-től 1886-ig volt a lap kiadója. 1886-tól 1907-ig az egyházmegye. 1907-től az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület.

Értekes lapja még Egernek a *Népközlési Tanügy*, melynek eredeti címe *Elemi Tanügy* volt és csak 1877-ben vette föl mostani czímét, a mikor Répássy Jánosnak *Népközlési* című s az említett évben megszűnt nevelésügyi lapjával egybeolvadt. Eredetileg az Egri Egyházmegyei Közlöny mellékleteként jelent meg, de 1873-ban elvált a főlaptól; 1894 január 1-jétől 1897 december 31-ig

Heves-
vármegyei
Hírlap.

M. Bűnügyi
Csarnok.

Regelő Themis.

Népújság.

Eger mai
sajtója.

Egri Egyhm.
Közlöny.

Tanügyi lapok.

született s 1901 január 1-jétől 1903 december 31-ig kéthetenként, egyébként pedig hetenként jelent meg és így most XXXVII. évfolyamát járja. Zsenlovics József egri kanonok indította meg és eleinte maga, majd Parizsa János egri róm. kath. tanító támogatásával szerkesztette. 1873-ban Katinszky Gyula vette át. A Népiskolával történt fúzió után Répássy János főmunkatárs lett. Azután Szulik József, az egyházi költő is belépett főmunkatársnak, de esakhamar megvált. 1883-ban Schultz Imre és Fonyó Pál lettek főmunkatársak, de 1889-ben a Fonyó helyébe Boromisza István lépett, kinek helyét rövidesen Dreisziger Ferencz foglalta el. Katinszky Gyula 1891 derekáiig maradt a lap szerkesztője és kiadója, s ez évben a szerkesztéssel Kelemen Lajos egri tanítót bízta meg, a ki Schultz Imrével és Dreisziger Ferenczcel 1893 végéig maradt a lap élén. Ekkor a Népiskolai Tanügy belölvált a Szent István-Társulat *Népevelő* ez, ekkor megindult lapjába. 1898 január 1-én Breznay Imre tanítóképzőintézeti tanár újból megindította a lapot, Kalovits Alajos és Róvó Lajos főmunkatársak támogatásával. 1899 végén Breznay Imre megvált és a két főmunkatárs vette át a szerkesztést; 1903 őszén Kalovits Alajos is kilépett a szerkesztőségből s azóta Róvó Lajos maga szerkeszti a lapot. Kiadója eredetileg Zsenlovics József, 1873-tól kezdve 1903 végéig Katinszky Gyula, 1898-ban és 99-ben Breznay Imre, 1900-tól 1903 őszéig Kalovits Alajos, majd 1907 tavaszáig Róvó Lajos volt, kitől az egri érseki liezeumi nyomda vette át a kiadás jogát. A lap fõntartásához Samassa József dr. egri bíboros-érsek ez idő szerint 1500 koronával járul. A Népiskolai Tanügy megindulásától kezdve mostanig a róm. kath. népnevelés ügyét szolgálja. A Népiskolai Tanügy az Elemi Tanügyből és a Népiskola cz. oktatásügyi lapból alakult 1877-ben. A *Népiskola* maga is fúzió eredménye volt, a meny nyílen folytatása a Lonky Antal Tanodai Lapok cz. lapjának és a Népiskolai Lapoknak, melyeket Zafféry Károly dr. olvasztott össze 1874-ben. Hetenkint megjelenő katolikus oktatásügyi lap volt és Egerhez azóta tartozik, a mikor 1874 decemberében Répássy János egri ér. tanítóképzői tanárral társult a szerkesztő-kiadó. 1875-től Répássy János egyedül szerkesztette s 1876-ban ő volt a kiadója is, míg be nem olvált a Népiskolai Tanügybe. A N. Tanügynek havonként megjelenő zenei melléklapja volt 1889-ben és 90-ben a *Cecília*, melyet Katinszky Gyula és Hausmann V. szerkesztett.

Irodalmi szemle.

Az *Irodalmi Szemle* cz. kritikai folyóirat Luga László szerkesztésében és kiadásában 1876 júliusában indult meg. Tekintélye nőtön-nőtt s lassanként irodalmi fórummá fejlődött. De mivel a szerkesztő elöregedett, s nem bírta a munkát, 1893 decz. 1-én tizennyolcz évi pályafutás után megszűnt. Az Irodalmi Szemle folytatása volt az *Irodalmi Közlöny* cz. egyházi-irodalmi folyóirat, mely 1894. jan. 1-én indult meg s három évig állott fenn. 1896 végén szüntette meg a szerkesztő-kiadó: Babik József tanítóképző-intézeti tanár.

Irodalmi Közlöny.

Tanítások.

1896-ban havonként egyszer, tehát összesen 12 vaszkos füzetben jelent meg Egerben a *Tanítások!* cz. egyházzónoklati és hitoktatási folyóirat. Szerkesztette és kiadta Végh Kálmán Mátyás főszékesegyházi hitszónok és tanítóképzői tanár. Fõmunkatársai voltak: Gerely József cz. egyházi-irodalmi folyóirat, mely 1901-től és Buday Gerő, zombori főgimn. tanár. Mivel a szerkesztő csányi plebános lett, 1897-ben megszűnt.

Hevesmegyei Tanügy.

A *Hevesmegyei Tanügy*, a kir. tanfelügyelőségnek és a Hevesm. Ált. Tanítóegyesületnek a hivatalos lapja, mely most van XIV. évfolyamában. Jelentős szolgálatot tesz a vármegye népoktatásügyének. 1896 január 7-től, a mikor megindult, 1901-ig a tanítóegyesület tulajdonja volt, míg 1901-től a szerkesztőre szállt át a kiadói jog. Kezdetül fogva *Kolacsokovszky* János áll. isk. tanító szerkeszti. Havonként $1\frac{1}{2}$ –3 ív terjedelemben jelenik meg.

Szaklapok.

Más szakbeli lapok közül említésre méltók még a *Gutenberg*, a nyomdászati és rokonszakma közlönye. Megindult 1865 végén, megszűnt 1867 decz. 1. Megjelent havonként kétszer, Tóth István ér. liezeumi nyomdász szerkesztésében. *Férgrehajtók Lapja*, Szakközlöny bírósági és adóvégrehajtók számára. Szerk. és kiadta Iklódy Győző. Havonként kétszer jelent meg. 1874 jan. 1-től nov. 30-ig, vagyis 11 hónapig állott fenn. — Az *Ipártestületi Híradó*, az ipártestületek és kisiparosok érdekeit szolgáló heti közlöny volt, melynek összesen három száma jelent meg 1909 febr. 21-től kezdve. Marosi Sándor szerkesztette és adta ki. — A *Színházi Újság* az 1908. évi tavaszi szezon alatt (április elejétől május közepéig) naponként megjelent, Dancs Gyula szerkesztésében.

Az alkalmi lapok közül nevezetesek az Egerben tartott (XV.) országos ^{Alkalmi lapok.} tüdőoltó-kongresszus alkalmából 1902 augusztusában (14—18-ig) naponként megjelenő *Eger*, melyet Horváth Béla és Vass János dr. szerkesztettek. — Alkalmi lap volt az *Egri Dalünnep* is, mely az Egerben tartott XVII. országos dalverseny alkalmából naponként megjelent 1—4 ív terjedelemben, 1907 aug. 8. aug. 19-ig. Szerkesztette Breznay Imre. — Ugyanígyen lapot a magyar orvosok és természetvizsgálók egri (XIII.) országos gyűlése alkalmából is adtak ki 1868 aug. 24—28. napjain, de az inkább csak a gyűlések lefolyásáról számolt be.

Hevesvármegye Hivatalos Lapja a vármegye közönsége adja ki. Első czíme : ^{Várm. hiv. lap.} *Hevesvárm. Hivatalos Körözüvényei* volt és 1876 jan. 1-én indult meg. Havonként 3-szor, majd később hetenként jelent meg. 1903-ig az alispáni hivatal szerkesztette, azóta rendszeres tartalommal jelenik meg s Puchlin Lajos tb. főszerkesztő. Most XXXIV. évfolyamában van.

Eger város szakszerű lapjai ma a következők : *Egri Egyházm. Közlöny*, *Népiskolai Tanügy*, *Hevesmegyei Tanügy*, *Hevesvármegye Hivatalos Lapja*.

Gyöngyösnek tisztos múltú sajtója van s lapjai nem mai keletűek. Legelső lapja orvosi szaklap. Czíme : *Hasonszenvi Közlöny*, alapos ismereteket terjesztő folyóirat a homeopatiából. Szerkesztette és kiadta Horner István s Egerben nyomtatták, mivel akkor Gyöngyösön még nem volt nyomda. 1864 júl. 1-én indult s havonként kétszer jelent meg. 1865 decz. 15-én megszűnt.

^{Gyöngyös sajtója.}

Gyöngyös második lapja szintén szaklap. A *Kézműiparosok Országos Értesítője*, iparérdekű havi közlöny, 1871 decz. 23-án indult meg, Streitmann József szerkesztésében s 1872 nov. 15-én megszűnt. A szerkesztő 1879-ben újra megindította ugyane czűn alatt, de még abban az évben megszűnt s az „Anyagi Érdekeink” cz. lappal egyesülve, a *Magyar Ipar* szülőjévé lett, mely ma is országos jelentőségű lap.

Legnevezetesebb lapja a városnak a *Gyöngyös*, mely eleinte vegyes tartalmú, majd 1878-tól politikai, 1879-től pedig ismeretterjesztő és vegyes tartalmú lap. 1874-ig Földváry Kálmán, 1874-től Csomor Kálmán, 1876-tól Hanák Kolos és Jakab Géza, 1879-től Csomor Kálmán szerkesztette. 1872-ben keletkezett. — A *Gyöngyösi Közügy* politikai és vegyes tart. hetilap volt. Kohn Mór nyomdájában készült, Lovczányi Pál szerkesztette s a Gyöngyösi Közügyi Egylet adta ki. 1879 ápr. 3-án indult meg s még ugyanaz év decz. 25-én megszűnt, hogy helyet adjon a *Közügy* cz. lapnak, mely 1880. szept. 30-án szűnt meg. Folytatása a *Gyöngyösi Lapok* Bodon József, nevesebb novelláíró szerkesztésében.

Egyik legrégibb sajtóterméke Gyöngyösnek a *Hevesmegyei Gazdasági Egyesület Értesítője*, mely 1884-ben indult meg, mint havonként megjelenő lap s ma XXV. évfolyamában van. Célja és tartalma közgazdasági. Először Csomor Kálmán, majd Baranyai István, végre Engel Hermann szerkesztették. Kiadja a Hevesm. Gazd. Egyesület.

A Gyöngyösnek, Gyöngyösi Közügynek és a Közügynek folytatása a ma is meglevő *Gyöngyösi Lapok*, mely most XXXI. évfolyamában van. Vegyes tartalmú hetilap, mely minden csütörtökön megjelenik s felelős szerkesztője Székely Jenő. — A *Hevesmegyei Lapok*, melyet Vadász Lajos szerkeszt, most tizenhárom éves és hetenként egyszer : szerdán jelenik meg. — A *Gyöngyösi Újságot* Dudás Adolf alapította 1896-ban és szerkesztette is haláláig, 1903-ig, a mikor a mostani szerkesztő, Székely Ödön dr. vette át. Vasárnaponként jelenik meg. — A *Mátravidék* most van a III. évfolyamában. Csomor Béla polg. isk. tanár szerkeszti Bara Jenő számtiszt segítségével. Társadalmi lap, keresztény-szociális szellemben. — A gyöngyösi sajtónak érdekes terméke volt az *Egyesüljünk* cz. szociáldemokrata irányú közlöny, a mely azonban rövid pályafutás után megszűnt 1908-ban.

A rohamosan fejlődő Hatvan község is megteremtette a maga sajtóját. ^{Hatvan-sajtója.} A *Hatvani Közlöny* félévi pályafutás után megszűnt ugyan, de két politikai jelleg nélküli, állandó lapja megmaradt. — A *Hatvan és Vidéke* 1898-ban indult meg Nyíry Lajos kiadásában és főszerkesztősége mellett. Kezdetől fogva támasza a lapnak Hirling Gyula főszerkesztő, a kitől a felelősséget legutóbb Vig Vilmos vette át. Társadalmi, közgazdasági és irodalmi lap, mely vasárnaponként jelenik meg. XI. évfolyamában van. — Egy évvel fiatalabb nála a *Hatvani Hírlap*, melynek tulajdonosa és szerkesztője Sebők Jenő. Az első öt évben Konrád Géza dr. szerkesztette és adta ki. Szintén vegyes tartalmú és vasárnaponként jelenik

meg. Legnevesebb munkatársa Szécsi Ferencz dr. — Ez évben indult meg Hatvanban a harmadik lap; czíme: *Hatvani Újság* és szerkesztő-kialója Szele Gábor dr. ügyvéd.

Heves sajtója.

Hevesen tulajdonképen csak egy lap van. a *Heves és Vidéke*, társadalmi, közművelődési és szépirodalmi hetilap, mely vasárnap jelenik meg s most IX. évfolyamában van. Szerkesztői voltak a multban: Maczky Emil, Tomesányi Ferencz, Bán Ernő. 1907 január 1-től máig Dluhopolszky Bertalan. — 1892-ben Mikola Árpád szerkesztett Hevesen egy *Heves* című napilapot, de csak két hónapig élt, júliusban és augusztusban.

Pásztó sajtója.

Pásztónak egy lapja van. a *Pásztói Hírlap*, mely 1907. decz. 1-től a Hatvani Hírlap mellékleteként szerepel. Megindították Sebők Jenő főszerkesztő és Víg Vilmos felelős szerkesztő. Vasárnaponként jelenik meg és most a Sebők Jenő vezetésével Gyagyovszky Tivadar társszerkesztő és Stahlberg József főmunkatárs szerkesztik. III. évfolyamában jár. — Elapelődjei voltak: a *Pásztói Közlöny*, melyet Plattky Adorján dr. és Kemény Ödön szerkesztettek, de rövid fennállása után megszűnt, továbbá az első *Pásztói Hírlap* Nigrinyi Ferencz szerkesztésében. Ez utóbbi is csak egy évig élt.

Tiszafüred sajtója.

Tiszafüred sajtója sem mai keletű; 1882-ben indult meg az első újság *Tiszafüred* címmel. Társadalmi és vegvestartalmú közlöny volt. Megjelent havonként kétszer. Szerkesztői és kiadói Szelim (Milesz) Béla és Liliomfi (Ligárt János) voltak. Megszűnt egy év után, 1883-ban. — Midőn Tiszafüreden 1888-ban az első nyomdát alapították, megindult az újabb tiszafüredi újság is, *Tiszafüred és Vidéke* címmel; társadalmi, irodalmi, közgazdasági és vegvestartalmú hetilap volt. Felelős szerkesztője Milesz Béla, kiadótulajdonosa a nyomda volt. A lap hat évig jelent meg, a mikor a nyomdatulajdonos elköltözött és lemondott a lap kiadásáról. — 1894-ben újra megindult a helyi sajtóorganum *Tiszafüred és Környéke* címmel; szintén társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap volt. Megjelent minden csütörtökön. Felelős szerkesztője Himfy Géza, főmunkatársa Milesz Béla, kiadótulajdonosa Kohn Adolf nyomdász volt. 1895-től Milesz Béla szerkesztette, 1897 január végéig, mikor a lap megszűnt. — 1903-ban Timon Tihamér mint felelős szerkesztő és Goldstein L. mint kiadótulajdonos, megindították a *Tiszafüred* című közlönyt, mint Tiszafüred és vidékének társadalmi és közgazdasági hetilapját. Egy évre megindulása után ez is megszűnt. — 1908 tavaszán a tiszafüredi társadalom körében hirlapkiadó-társaság alakult, mely elhatározta, hogy *Tiszafüredi Újság* címen társadalmi, közművelődési és közgazdasági hetilapot terem. A lapszerkesztő társaságnak 20 tagja van. A lap, mint a tiszafüredi járásnak és vidékének heti közlönye, 1908 márcz. 12-én indult meg. Főszerkesztője Milesz Béla, felelős szerkesztője és laptulajdonosa Végh József dr., a ki a jelen monografiában a Tiszafüred cz. fejezet történeti részét írta. A lap megjelenik minden csütörtökön Goldstein Adolf nyomdájában.

*

Színészet.

Egész Heves vármegyében csak két olyan nagyobb város van, mely komolyabban számbevehető színtársulatot megbír. *Gyöngyösnek* és *Egernek* vannak is művészi színvonalon mozgó előadásai, de állandó, kőből épült színháza még csak Egernek van, továbbá kisebb méretű arénája *Hevesnek*. Másutt sehol sem kapott eddig külön hajlékot Thália. Gyöngyösön, Tiszafüreden, Hatvanban, ritkábban Pásztón, csak vendéglők nagytermeiben, nyaranta udvarokon üthet tanyát a műzsa, ámár Gyöngyösön is foglalkoznak legújabbban azzal a tervvel, hogyha kőszínházat nem is, de legalább arénát építsenek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a színház és színészet ismeretlen lett volna e vármegyében. Már a XVIII. századból vannak adataink, melyek sejtetni engedik, hogy gyakori vendégek voltak különösen Egerben és Gyöngyösön a színészek.

Német színészek.

A világi színpad első nyomai csak a XVIII. század utolsó tizedeiben jelentkeznek. A városi levlétnak a színészetre vonatkozó legelső adata 1788-ból való. Innen kezdve két évtizeden át gyakran találunk nyomokat, de ezek a *német színészet* nyomai. 1788 április 26-án tárgyalta „Érsek Eger Városának nemes tanácsa” *Berndt* Fülöp, akkor Aradon működő színgazgató kérelmét, a ki német nyelvű színelőadások tartására kér engedélyt. A tanács nem teljesítette a kérést, mert — szerinte — Egerben nincs arra elég közönség, de

meg hely sínes. Az is aggaszthatta a tanácsot, hogy a szintársulat tagjaira vonatkozóan nem kapott erkölcsi bizonyítványt.

Ugyancsak ez a Berndt (néhol Berendt, másutt Bernd) Fülöp kopogtat kérelemmel a következő, 1789. évben és május 6-tól július 22-ig tar. ózkodik Egerben. Előadásait a cs. és kir. nevelőintézetben (in dem k. u. k. Erziehungs-hause) tartja. Itt tartózkodásának utolsó napján bizonyítványt is ad nekik a városi hatóság arról, hogy „mindig szolidan, becsületesen és ajánlásra méltó módon“ (immer ruhig, ehrlich und recommendationswürdig) viselkedtek. Pünkösdtől három napján a május 29-én tartott tanácsülés, a szentségtételre való tekintettel, betiltotta az előadást, kijelentvén, hogy, ha mégis meg akarnak tartani, az előadást megakadályozza és megvonja tőlük az engedélyt. Ugyanaz a tanács-végzés kötelezi a színgazgatót arra, hogy a taksát pontosan fizesse be és a szegények javára is tartson előadást.

Valószínű, hogy az egri közönség eléggé támogatta a színházat, mert a színgazgató, a ki minden színlap alá odanyomatta az illető darab rövid meséjét és esetleg erkölcsi tanulságát, „még 1813-ban is Egerben alegált.“ Berndtnek ez az utolsó nyoma Egerben; de ugyanez időtájt utolsó nyomaira akadunk a német színészeknek is. Utána még csak *Gusch* Adolf társulára tartózkodott Egerben az 1812—16. években, de evvel be is fejezi itteni vendégzereplését: a német műzsa, a melynek apostolai közül egyébként kísérleteznek engedély-nyerhetésért 1806-ban: *Hosszmann* József, azután *Schautrock* György *Klagenfurtból* és *Fölker* József. A tanács egyiknek sem adott engedélyt, mert szerinte „... nem tanácsos, hogy színgazgató jöjjön a városba, mert vállalkozása kudarczot val-lana ...“

Kelemen László az első, a ki felsőbb engedélyt nyer magyar szintársulat szervezésére s a ki azt a hármas feladatot vállalta magára, hogy magyar színházat, magyar műsort teremtsen és ezekhez közönségeit szoktassa. Nagyon sok küzdelme volt Pest német színészeivel, és el kellett hagynia a fővárost. Társulatát azonban együtt tartotta s megfordult vele a Tiszamenti nagyobb városokban is. Eger város tanácsához 1800. április 15-én fordult Kelemen László a következő kéréssel:

„Privilegiált Nemes Tanács!

Minek utána a Magyar Országí N. Játtzó Társaság, már Tíz Esztendő alatti, külbmbféle viszontagságai közben, első Eredeti Helyétől, nevezetesen N. Sz. Kir. Pest Várossától távol esvén, ismét újabb lábra állott és a múlt őszül fogva T. N. Bihar Vármegyében Nagy-Váradon Játékjait a N. Hazafiának teljes meg elégedésekre elő adni igyekezett, igyekezetének jeleit, más Ns. Vármegyékben is kívánván elő mutatni, hogy annyiál inkább e Ns. Hazának közönséges Pártfogását és elő segélését meg érdemelhesse, és ennél fogva, a Felsőgtől a F. K. Helytartó Tanátsától nyert engedelmével, Honnyunkbéli Ts. Ns. Vármegyének óhajtatások szerint, ezen Ns. Institutumot újonnan Lábra állithassa; ugyanazért alázatosan kérem a Ns. Tanátsot méltóztasson engemet tudósítani és egyszersmind bizonyossá tenni arról: ha a Ns. Városnak vagyon-e ilyas Színyye, a melyben Fyáron által a Theatrumba készült Játékokat elő adni lehessen, vagy pedig, ilyas Helyet a Titt Fydes Uraságtól Nmz Játtzó Társaságunk számára kegyes közbenvetése által nyerhet-e? Hogyha a Ns. Tanács vele született Hazafiúságából és Nemzetéhez vonzó igaz szeretetéből, Nmz. J. Társaságunkat kebelébe befogadni tsak kevés ideig is méltóztait, ne terheltesse engemet volna képmén bizonyossá tenni, hogy a sokszor említett Nmz. J. Társaságot az ide sub -/. rekesztett Kegeydes Királyi Engedelem mellett, annak idejében t. i. még a most bé következő nyári Hónapokban oda által szállhiván, a Ns. Városnak, és az ottan meg forduló Ns. Publicumnak mulattására és Gyönyörködtetésére Nmz. J. Társaságunk Erköltsi Játékjait elő adhassa, a midon óhajtot valasszát el várnám, Nmz. J. Társaságunkat és magamat további Hazafiu Szeretetében ajánlanám, vagyok és maradok a Ns. Tanátsnak

Nagyvárad, 15a Apr. 1800.

Kész köteles szolgálja

Kelemen László,

a Magyar Hazai N. J. Társaság
Proprietarius Kormányzója.

P. S. Minthogy Társaságunk mostantól fogva utra indul, méltóztasson a Ns. Tanács válaszszát Nagy Váradra Ts. Miller Jakabb Urnak, mint a Fs. K. Helytartó tanács által e végre rendeltetett Könyvek Censorának, Ts. Ns. Bihar Vármegye Assessorának titulálni, a ki engemet azonnal tudósítani fog.“

Eger város protocollumában erre vonatkozóan úgy döntött a tanács, „hogy itten olyatán alkalmatosság, melyben azon Nemes Társaság Játékjait elő adhatná tetszése szerint, nintsen.“ A Pesti Színjátszó Társaság 1815-ben kénytelen lévén odahagyni székhelyét, egy töredéke Pest vármegye kísérő és ajánló levelével Miskolcra ment és csaknem másfél évig állandóan ott volt „kivérvén azokat a néhány Heteket, melyeket az ő jó hírnevének nem kevés öregbítésével

Magyar
társulat.

Egerben és Kassán eltöltött. „Miskolcra utaztában, 1815 június 22-én kezdette meg játékait Egerben. „Ki-ki a saját háza előtt söpörjön“ cz. vígjátékkal. Legelőször ezen a napon hallott Eger közönsége színpadról magyar szót. E társulat igazgatója Nagy János volt.

E Nemzeti Theatrumbéli Társaságnak Tettes Nemes Borsod Vármegye által kineveztetett Directorai (Szörgh Sámuel táblabíró, Miskolczi György generális pceptor és Erős József szolgabíró) 1816 novemberében kérvényt küldtek Eger város főbírájához, melyben támogatásért folyamodnak a Miskolcon felállítandó „Játékszíneeskéhez.“ A terv az volt, hogy a szintársulatot „Miskolczi Városában, úgy mint közép- (Centrális) helyben, megfészkeltetik és onnan, meghatározandó időszakokban a Kerületbéli több, azt kívánandó Nemes Városokba is járogatni fognak...“ A miskolczi színikerület felállítására vonatkozó tervet azonban Eger nem méltányolta, mert pár nap múlva — e kérvény tárgyalásával kapcsolatban — ezt íktatja jegyzőkönyvébe: „Illyetén tárgyra nézve a Tanács a publica Cassára nézve nem disponálhat.“ Mindamellett úgy látszik, hogy a társulat és Eger között megmaradt a jó viszony, mert ezután is többször átjöttek Miskolcra. Egerből keltezzé, 1819 június 30-án nyomatott kérvényeket is küldenek a vármegyékhez, hogy sanyarú helyzetükben segítséget nyerjenek. A kérvény aláírói — Murányiné szül. Lefévre Terézia, Murányi Zsigmond, Benke József, Nagy János, Déry István, Déryné szül. Széppataki Róza, Kőszeghy Alajos stb. stb.

Ide törekedett még 1836 telére Lange Gottfried Löcséről, kinek énekes és ballet-társulata volt és a legjobb bizonyítványokkal rendelkezett. De mert német volt, nem kellett.

Általában nemcsak a XIX. század első negyedében, hanem a második negyedszázad alatt is szomorú volt a „diátristák“ élete. Sziglieti szerint „úgy mint az akkori magyar színészet általában — *alkalmi* volt az életük.“ A színjátszó társaságok folytonosan vándorolnak. Eger és Gyöngyös legközelebbi társulatainak adott szállást, évenként két ízben, összesen 8—10 hétig, illetőleg Gyöngyös 5—6 hétig. Így többször járt Hevesben (1815—19) a Murányi Zsigmond és Benke József társasága, a Kulcsáré, a Balla Károlyé a harminczas, és Nagy Jánosé a negyvenes években.

Balla társulata
Egerben.

1833-ban alakul az egri *Casino* s ennek nagy termében játszanak a szíresek. Ennek az egyesületnek jegyzőkönyvei biztos felvilágosítást adnak a szereplés idejéről, tartalmáról. Mátyay. (Róthkrepf) Gábor 1833-ban alapítja a „Honművész“-t. Ennek a lapnak színházi tudósításai már egész terjedelműek. Ezek szerint Balla Károly társulata 1837 november 5-étől december 7-ig játszott Egerben.

A műsor, eléggé változatos. Volt ebben szomorú-, szín-, néző-, víg-, elő- és utójáték, titéményes néprege, tréfa, énekkel, meg ének nélkül, homi lovagjáték, bohózat stb. A darabok nemének változatossága mellett legmeglepőbb a sok különös cím, melyek között ilyenek is vannak: Herceg Kuriatovics, vagy a munkácsi vár ostroma, 's a kolostor eredete (Cserny hegyén, — Savanyú vízre jött vendégek, — Víg suszterek kék hétfője (Blaumontag), — Sajdár és Rurik — vagy Margit szüete Pest és Buda között, — Kakambukiformihorgymenome herceg (3 felvonásos vígjáték.)

Az láthatóan ezek után, hogy Balla Károly társulata valami ripacs-trupp volt. Ellenkezően, egyik legjobb színjátszó-társasága volt az egész országnak. Tagjai közül első sorban a híres-neves Déryné (Széppataki Rózát) említhetjük, a kinek nevét az egész ország rajongó lelkesedéssel emlegette. Kiváló továbbá Balláné (Molnár Karolin), a ki a műsor több darabjának forró jóaként is gyakran szerepel. A jelesebbek közül valók még: Fülöpné, Soós Anasztázia, Szántayné s a férfiak közül Balla Károly, az igazgató. Kőszeghy (ó is volt a Nagy János társulatával Egerben 1815-ben) Egri, Farkas József, Boldizsár. Könyves stb. Ezek a tagok, mint az egykorú bírálatok mondják, mindnyájan lelkesedéssel adták szerepeiket. A kritika csak ritkán „húzza le“ őket. Olyanok voltak akkor a viszonyok, hogy csak dicsérni lehetett és kellett mindenkit, a ki erre a tövises pályára adta a fejét.

A játszóhely.

De most már ismerkedjünk meg a színházzal s a közönséggel is. Abban az időben ott tartották az előadásokat, a hol lehetett. Színházépület, vagy aréna, úgyszólván sehol sem volt. Egerben, 1789-ben, a k. k. Erziehungshausban játszott

a Bern lt német társulata; a magyar színészek egész 1833-ig rendszerint a Szarvas-vendéglő (ma kaszánya a Maklári-kapuban) elsőemeleti nagytermében játszottak. S a hol ma a bakák szidják a konisz életet, egykor Déryné éneke, vagy az akkori jeles színészek játéka ragadta el a közönséget. 1833-tól kezdve a színészek a Kaszinó nagytermében találnak kényelmes helyet. Megtörténik az is, hogy nyári időben a püspök-kertben, szabad lég alatt játszanak. Például 1837 május 7-től 17-ig Pály Elek társulata, vagy 1840-ben július 12-én Balla és Ujfaluhi társulata, a mikor *Egressy* Gábor is itt volt vendégszereplésen. 1837 november 5-én ismét a Szarvas-főudvarban játszik Balla társasága, mert a vármegye tisztújító székét tartván, az Egerbe sereglött nagyszámú jelességek tiszteletére táncszívalmat rendezett a Cassinó-társaság. November 7-től azonban már a kaszinói nagyteremben folynak az előadások.

A közönség többnyire hathatósan pártolta a színészetet. Ezt az is bizonyítja, hogy egyik társulat a másiknak adta a kilincset. A Honművész egri levelezője hűsögesen beszámol, hogy milyen nagy volt a közönség. A pártolást leginkább a nagy csözések csökkentik. A *karzati* közönség az előadás alatt pipázott, dörömbölt stb. 1840 novemberében is ezt panasolja a színházi levelező, mikor a híres *Lendvay* Márton vendégszerepelt Egerben. Sőt a karzatról bele is szoktak kiáltani az előadásba, a mi ellen a levelező erőlyesen felszólalt, de anélkül, hogy valami foganatja lett volna.

A közönség.

Szigligeti idézett mondásához képest az akkori színészet alkalmi volt egész teljességében. Alkalmi volt Egerbe jövetelök: 1837-ben is a megyei restauráció napjára jöttek, mert akkor busás jövedelemre számíthattak. Alkalmi volt az első előadásuk, mert „mértőóságos Gombosfalvi Gombos Imre kir. kamarás és referendár, ezen Tettes Ns. Megye Főispányi Helyettesének” tiszteletére adták, a ki csak pár héttel azelőtt (október 9-én) foglalta el a vármegye adminisztrátori székét. A második előadást Zsadányi és Törökszentmiklósi Almássy Gedeon első alispán tiszteletére rendezték. A megtisztelt férfiak ilyenkor jó mélyen nyúltak a bugyellárisba. Az utolsó előadást pedig a Casinói-egyesület által czélba vett utcai világítás költségeinek pótlására adta Balla Károly színű kormányzó. Az előadás tiszta jövedelme — mint a kaszinói számadásokból kitünik — 63 váltó forint és 45 kr. volt.

Alkalmi előadások.

1848-ig, míg a pesti szépirodalmi lapok részletesebben közlik a vidéki színházi referensek értesítéseit, a most ismeretett színi szezonhoz hasonlóan folyik le Heves vármegye városainak színészete. A szabadságharcz leveretése után azonban mostoha sorsra jut a magyar színészet. Nyomát is alig lehet találni a Bach-korszak alatt. Csak akkor kezd a homályból kibontakozni, a mikor a provizorium idején (illetőleg még Sehmerling alatt) megindul az első állandó egri lap. 1863 nyarán *Latabár* Endre társulata játszik Egerben és pedig sikerrel, a mit az is bizonyít, hogy 1868 június 13-án ismét itt van. *Aradi* Gerő társulata éviüzede-ken át jár ide. Legelőször 1866 november 10-én játszott az Ó-Casinó nagytermében, leguőljára pedig 1888 nyarán, a koalapra épített arénában. Közben itt járt 1867 november 17-től, 1868 április 5-től és 1886 nyarán is. *Némethy* György társasága 1867 késő tavaszán és 1875 nyarán szórakoztatta az egri közönséget. Megfordult még itt 1864 végén *Láng* Boldizsár; 1866 februárjában és márciusában *Csaby*; 1871 (április 11 — május 18.) *Mannsberger* Jakab; ugyanez év őszén *Károlyi*; 1870 márciusában *Kovács* Mór; 1869 tavaszán *Egressy* Akos (Miskolczról). 1876-ban és 79-ben *Hubay* Gusztáv; — 1874-ben (július 13 — szeptember 20) és 1877 (november 4-től) *Völgyi* György; 1880-ban *Bokor* József, 1881 áprilisában *Lászy* Vilmos, 1878-ban *Gerőfi* Andor stb.

1848 után

A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején *Krecsányi* Ignác társulata jó ide gyakrabban. Legelőször 1877 április közepén találkozunk vele Egerben, a mikor is május 22-ig olyan színvonalon álló előadásokban gyönyörködhetik Eger és vidéknek közönsége, a minőkben eddigél nem volt része. Ez a körülmény erős lökést adott az *állandó színház* ügyének, melyet már a hetvenes évek elején sürget az „Eger” cz. lap. Állandó ugyanis a panasz, hogy az Ó-Casinó termében csak kis közönség fér el, a melynek belépő-árjai nem fedezik az értéke- sebb és nagyobb társulatok fönttartási költségeit. Csak nyárra jöhetnek ide színészek, de azoknak is sokat árt az eső s e miatt gyakran elmaradnak az előadások. E baj ellen nem védte meg a színingazgatóság sem az arénát, a melyet a város házának (a mai postacépület) udvarán állítottak fel 1868 júniusában s

Krecsányi Ignác.

melyben Latabár társulata játszott először, sem a másik, a melyet a Széchenyi-kertben építettek 1880-ban. Közben nem egy színigazgató óhajtott arénát építeni a Korona udvarán, a Korona-vendéglő előtti téren, sőt arról is volt szó, hogy a Casinó udvarán emeltetnek arénát azok, a kik ennek megvalósítása érdekében sokat fáradoztak. Ezek a lelkes emberek már 1878 április 14-én megtartották az „Egri szinkör-részvénytársulat” alakuló gyűlését, mire egyesek és intézmények 501 részvényt jegyeztek 10 forintjával. A társaság elnöke *Csiky Sándor* képviselő, a „hetemogerek” egyike, titkára pedig *Gáspárdy Gyula* volt, a ki hangversenyeket, táncmulatságot, galamblovászatot stb. rendezett e czél érdekében.

A színházépítés tervéről, mivel a jegyzett részvények díja *Kovács Kálmán* államépítészeti főmérnök tervének kivételét nem bírta volna meg, lassanként lemondtak s mind erősebben lépett előtérbe a *szinkör* megvalósítása. 1881 őszén ezikkorozatot közöl az „Eger” az arénáról, illetőleg a színház-építésről, melynek céljaira a város képviselőtestülete már előbb átengedte a Hunyadi-teret, a hol ma van a színház. 1881 tavaszán a színházépítő bizottság kérelmére, 111 szavazattal az ú. n. „Hosszúpince” épületét adta a képviselőtestület színház céljaira, de ezt a határozatot a belügyminiszter formahibák miatt megsemmisítette. A hely kérdését *Krecsányi* Ignác közbelépésével döntötték el, a ki 1882 májusában Egerbe jött és kijárta, hogy ő építtethessen szinkört a Hunyadi-terén. Társulata 1882 július 8-án kezdette meg előadásait hazafias Prologgál, melyet *Somló Sándor* (a Nemz. Színház későbbi igazgatója) írt és adott elő. Ebben az arénában, mely mintegy 16 öl hosszú volt s tizennyolcz páholy is volt benne, még a következő nyáron is megvolt *Krecsányi* a maga társulatával. Kiválóbb erői mind országos nevek lettek pár év alatt. Így *Somló Sándor*, *Pálffy György*, *Vadnay Vilma* (*Somló Sándorné*), *K. Hegyessy Mari*, *Németh József*, *Kiss Mihály* stb.

A közönség úgy megszokta ezt a helyet, hogy mikor 1884-ben végre dülrőre jutott a szinkör-építés kérdése, szóba sem került más hely, mint a Hunyadi-tér. A 14 tagú bizottság (elnöke *Babics István*, titkára *Gáspárdy Gyula*, jegyzője *Pásztor Bertalan* dr.) *Wind* István építőmérnök tervei szerint emeltette a szinkört, melybe 500 személy fért el s melyet 1884 augusztus 6-án nyitottak meg *Zalár József* lendületes Prologgáljával. A prologót *Pálffy György* mondta el. *Krecsányi* 1885-ben utoljára volt Egerben, mikor temesvári direktor lett. A húsz év alatt (1904-ig) míg az állandó színház végre felépülhetett, itt jártak még és játszottak ebben az arénában: *Aradi* Gerő kétszer (1886. és 88-ban.) *Jakab Lajos*, a kassai társulattal (1887-ben), *Csóka Sándor* szabadkai igazgató (1889-ben és 90-ben), *Halmai Imre* Miskolcra 1891-től 1895-ig minden nyáron, *Szalkay Lajos* (1896-ban és 1902-ben), *Tiszai Dezső* (1897-ben, 99-ben) és özvegye *Turner Ilona* (1901-ben), *Leszkay András* (1898-ban), *Deák Péter* Sopronból (1900-ban és 1903-ban) és *Németh József* a miskolci színi-kerület igazgatója. — A miskolci színi-kerület, mely már a XIX. század elején is kísérte, a vidéki színészetet országos rendezésekor a gyakorlat alapján valóra is vált. De mivel a miskolci szintársulat e két városból meg nem élhetett, a beosztás idekapcsolta *Losonczot* és *Ungvárt*. Losoncz, mivel nagy volt neki a miskolci társulat, hamarosan kivált e kerületből.

Mikor *Németh József* 1903 szept. 27-én a Rákóczi-ünnep díszelőadásával befejezte a szent, másnap már megkezdették a húszéves aréna szétbontását s pár nap múlva üres lett a Hunyadi-tér, hogy lassankint mind magasabbra emelkedjen rajta a mai meglevő közsínház falai. Ez a színház mintegy 35—40 éves kitartó küzdelem eredménye. 1878 előtt hírlapi czikkék, közéleti tárgyalások készítik elő, a 1878-tól pedig az a társaság, a mely erre gyűjtött, a kérdést állandóan felszínen tartotta és sürgette, a hatóságoknál kérvényezett stb. *Csiky Sándort* és *Babics Istvánt* *Jankovics Dezső* polgármester követte a színházépítő bizottság elnöki székében, míg a *Gáspárdy Gyula* szerepét *Setél Sándor* dr. vette át, lelkesedéssel és kitartással küzdve a czél érdekében, nemcsak a bizottságban, hanem lapjában, az Eger és Vidékében, majd később az Egri Újságban is.

1904-ben öltött testet a törekvés. Megépült a színház *Légmány Imre* hevesvárm. áll. főmérnök és *Bárany Géza* városi mérnök terve szerint; a tervet *Czigler Győző* műegyetemi tanár is jónak találta. Építési vállalkozója *Mátray Sándor* egri építőmester volt s az építési összeg közel jár a 100.000 koronához. Az alapterülete 902 m²; a színházat park környezi s 650 néző fér el benne; 37 földszinti és emeleti) páholya van, 160 földszinti és 119 emeleti (erkély) ülőhelye. Jól fűthető

szinkör
Egerben.

Az egri
közsínház.

és kitiño akusztikájú. Díszleteit Burghardt és Kéry, illetve Linhardt festették. A költségekhez a belügyi kormány 30.000 koronával járult 10 év alatt; közvetlenül az építés előtti gyűjtés 6—7000 koronát jövedelmezett. Heves vármegye közönsége adományozott e célra 1902-ben 4000 koronát, valamint átengedte azt a 2500 forint is, melyet 1880 júliusában szavazott meg az állandó színház céljaira s mely azóta kamatos kamataival 12,792 kor. 48 fillérre szaporodott. 53,650 kor. 35 fill. fedezet volt e célra 1902-ben; ehhez járult a gyűjtés, míg a hiányzó összeget Eger város képviselő-testülete szavazta meg 1903 áprilisában.

Az új színházat 1904 aug. 20-án nyitották meg ünnepélyesen *Gárdonyi* Gézának erre az alkalomra írt, „Dobó István szelleme“ cz. hatásos prologójával, mely után Dobsa Lajosnak „István, első magyar király“ cz. darabját adták elő. Az ünnepi megnyitáson jelen volt *Festetics* Andor gróf, a vidéki színészet orsz. felügyelője, továbbá *Mészáros* Kálmán, az Országos Színész-egyesület képviselőjében. *Balla* Kálmán, mint a miskolci színi kerület igazgatója, a megnyitás évében és azonkívül még két nyáron működött itt, míg a legutóbbi három évben *Palágyi* Lajos társulata tart művészi színvonalon álló előadásokat.

Nem lenne teljes ez a kis történelmi visszapillantás, ha meg nem említenők, hogy országos nevű színművészeink és színművésznőink közül kik jártak itt vendégszereplésen.

Megnyitása.

Vendégszereplések.

Itt szerepeltek: 1863-ban Szerdahelyi Kálmán. 1867-ben Tóth József. 1868-ban Priello Kornelia, a ki később 1877, 1880, 1891 és 1892-ben is járt itt. 1870-ben Boér Emma. 1880-ban Solymosi Elek és Vízváry Gyula, ki 1907-ben is volt itt. 1885-ban Pálmay Ilka. 1888-ban Rákosi Szidi és Feleki Miklós. 1890-ben Németh József, Jászai Mari és Náday Ferenc. 1892-ben Németh József, 1896-ban és 99-ben K. Hegyesi Mari. 1897-ben és 1909-ben Alföldi Irén, a prágai operának egri származású tagja, 1899-ben Bakó László és Cserny Berta. 1900-ban Csurgay Adél, 1902-ben Szeyer Ilonka, 1904-ben Blaháné stb.

A mint ebből látható, Heves vármegye székhelyén az elmúlt félszázad alatt, nagyon sok olyan művésznők megfordult, a kinek híre-neve nem állt meg az ország határánál. Bizonyára ezeknek a szereplése is hozzájárult ahhoz, hogy Eger és a rohamosan haladó Gyöngyös város közönségének műízlése olyanná fejlődött, mint a minő fokon most van.

AZ EGRI ÉRSEKSÉG.

Fölösztási
tervek.

Az egri egyházmegye a XIV. századból származó pápai tizedjegyzék szerint az országnak legnagyobb egyházmegyéje volt. A 13 főesperességben levő plebániák száma meghaladta a 821-et. Nagy terjedelme azonban korántsem vált a hitéletnek javára, azért helyesen jegyezte meg annak idején Pázmány Péter, hogy a kilenez vármegyének bármelyike is elég gondot adna egy-egy püspöknek. Gróf Erdődy Gábor, a buzgó egri püspök, óhajtott először megosztani az egri egyházmegyét. Az ő terve szerint az új püspökség a tiszántúli vármegyékkel foglalta volna magában.

Az 1733-ik évben indultak meg az idevonatkozó tárgyalások, a melyek három évi húza-vona után az egri káptalan megokolt tiltakozása miatt eredményre nem vezettek. Az egri káptalan szívós ellenkezése gondolkozóba ejtette a „hatalmas Gábort” s a maga részéről is egyelőre elégnek tartotta a tiszántúli katolikus hívek lelki szükségleteire nézve, ha a király, különösen a vegyes vallású helyeken, több plebániát állít föl. Mária Terézia 1745-ben, majd II. József 1787-ben is hiába kísérleteztek, az egri egyházmegye megmaradt régi épisében a XVIII. század egész folyamán. A felosztás ellen felhozott okokat lassanként elenyészett az idő. Évről-évre szaporodtak a paróchiák, paphiányról sem lehetett annyira panaszkodni, mint gróf Erdődy Gábor korában. A mint az ntolsó egri püspök, gróf Esterházy Károly, 1799 márczius 15-én behunyta szemét, a régi nagyterjedelmű egyházmegye fölött is meghúzták a halállnarangot. A francia háborúk miatt hosszabb széküresedés állott be, a mely alatt a király tanácsosai föllevenítették a megosztásra vonatkozó terveket. Az 1802. mácz. 26-án kelt kanczellári rendelet az ügyben Bécsbe szoltítja Miklóssy Ferenczet, az egri káptalani nagyprépostot és káptalani helyettest és Fischer István örkanonokot.

Az érsekség
fölbontása.

A káptalan ellenkezése ezúttal nem használt. 1804 augusztus 9-én írja alá VII. Pius pápa a bullát, a mely az egri püspöki megye területéből kiszakítja a kassai és szatmári püspökségeket, az egri megyét pedig érseki rangra emelte és mint érseki tartományhoz esatolta az említett új püspökségeken kívül még a rozsnyói és a szépei püspökségeket.

A régi püspöki megye a következő 11 vármegyét és 3 kerületet foglalta magában : Heves s egyesült Külső-Szolnok, Borsod, Szabolcs, Abaújvár, Sáros, Zemplén, Szatmár, Ugocsa, Ungvár, Bereg- és Máramaros vármegyékét, továbbá Jász, Nagykún és a Hajdú kerületeket. Ezen a területen a következő 11 főesperesség volt : 1. a borsodi, 2. az abaújvári, 3. a zempléni, 4. a beregi, 5. a hevesi, 6. a patai, 7. a szatmár-ugocsa egyesített főesperesség, 8. a szabolcsi, 9. az ungvári, 10. a máramarosi, 11. a tárezafői (sárosi). A pankotai főesperesség már csak pusztá czímként szerepelt az egri megyében a XVIII. századtól kezdve. Az egész egyházmegyében az 1804-iki kimutatás szerint volt : 357 anyaegyház, 78 helyi káplánság, 128 segédlelkészi állomás és 481,699 hívő.

Szétosztás.

A szétosztás vármegyék szerint így ment végbe : Abaújvár, Sáros és Zemplén vármegyék a kassai püspökséghez jutottak, míg Szatmár, Ugocsa, Ungvár, Bereg és Máramaros vármegyék a szatmári püspökséget alkották. Az egri érseki főmegye joghatósága pedig az egyesült Heves-, Külső-Szolnok, Borsod és Szabolcs vármegyékre, a Hajdú városokra, a Jász és Nagy-Kún kerületekre terjedt ki. A 4 fő- és 14 alesperesi kerületre tagolt egri érseki főmegyében maradt 150 önálló

plebánia, 20 helyi káplánság, 71 segédlelkési állomás és 239.517 latin szertartású római katholicus lélek. A két új egyházmegye területének arányában részesedett az egri püspökség javadalmaiban.¹⁾

Az első egri érsek, *Fuchs* Ferencz, 1804 november 15-én foglalta el székét. Fuchs Ferencz. Azelőtt a nyitrai püspökséget kormányozta. Fuchs egyszerű szülőtől származott és ha a nemesi előjogok világában mégis őt nevezték ki egri érseknek, egyedül nagy érdemei döntöttek mellette. Fáradhatatlan tevékenység, bőkezűség, a nevelés ügye iránt kiváló érzék s nagy tudomány szeretete jellemezte őt, mint nyitrai püspököt és nem hagyta el a jó tulajdonságait egri érsek-korában sem. Rövid két évig és nyolcz hónapig tartott ugyan csak a főpásztorkodása, de ez alatt is sokat végzett. Rendeleteivel újonnan szervezte az érsekséget. Az egyházi fegyelem szigorú őréként betegen, majdnem evés és alvás nélkül, lázas sietséggel járta be az egyházmegyét. Feddett, dorgált mindenütt. Az egri főkáptalannál tartott látogatásának emléke az a két hatalmas foliókötet, a mely körülbelül 1222 oldalon számol be a középponti testület hatáskörébe tartozó intézmények állapotáról²⁾.

Különösen szorgalmazta az iskolák felállítását. Egerben eltöltötte a koldulást és a szegények részére intézetet alapított, s a leányok részére iskolát nyitott. Utolsó napjaiban haldokolva is folyton dolgozott, és méltán mondhatta: „Életemet egyházmegyémmek szenteltem.” 1807 június 27-én halt meg az első egri érsek 63 éves korában. Az egri megye szegény plébánosait és tanító-mestereit tette meg általános örököseivé. Szigorúságát lassanként elfelejtették, jótéteményeit pedig ma is élvezzük.³⁾

Fuchs Ferencz halála után Zábráczky József káptalani nagyrépost lett a káptalani helyettes. A székiüresedés közben nem sokáig tartott és az 1807 július 7-én kinevezett egri érseknek, báró *Fischer* Istvánnak, a következő év február Fischer István. 26-án történt meg ünnepélyes beiktatása. Báró Fischer érsek a hatalmas gróf Esterházy Károly püspöknek az iskolájából került ki. Egerből ment Szatmárra, a hol valóban megalkotta az új püspökséget. Rövid három év alatt püspöki lakást, papnevelőt, templomot és középiskolát épített. Az egri érseki megye tárt karokkal fogadta a régi ismerőst. Fischer a bizalomra méltónak is bizonyult. A Napoleon ellen viselt háborúk válságos éveket hoztak az egyházmegyére is: nagy pénz- és vér-áldozatokat követeltek. Neki kellett megpuhítania Heves és Külső-Szolnok vármegye rendeit a kénytelen-kelletlen adózásra. Maga járt elül jó példával. Midőn az ismételt adózás miatt már kiürült a pénztára, minden ezüstneműjét, körülbelül másfél mázsányit, ajánlotta fel. Papjait is folyton buzdította az önkéntes adakozásra, és még a templomok arany- és ezüstkelyheit is a háború céljaira fordíttatta. Az 1809. év nyarán a francziák elől az egri érseki palotába menekült a bécsi udvar, a királynéval együtt. A szent koronát a régiszékesegyház sekrestyében őrizték. Az előkelő vendégek majdnem három hónapig tartózkodtak Egerben. Utánok jöttek a háboru sebesülteik. Csupán a liezeumban 4000 katonát ápoltak.

1809 szeptember 2-án meghalt Károly Ambrus királyi főherczeg, esztergomi prímás és az ország első érseki széke üresen maradt hosszabb ideig. Az egri érseket bizta meg ekkor a király a helyettesítéssel mind a m. k. helytartótanács egyházi bizottságának elnökségében, mind a budapesti középponti papnevelőre való felügyeletben. Így Fischer István inkább Budán lakott, mint Egerben. De azért. Fischer érsek sűrűn kibocsátott körleveleiben az egyházi életnek majdnem minden vonatkozására kiterjeszkedett. Alkotmányozó működése betetőzte Fuchsnak a munkáját, a kitől csupán a szelídebb alkalmazásban tért el. Nagy ügyességgel választotta meg tanácsadóit. Tajer György, a még Esterházy Károlytól kinevezett kanonok volt általános helyettese, oldalkanonokja pedig 1816-ig a Fuchs érsek révén került Wurum József, a kiből székesfehérvári, majd nagyvárad, végre nyitrai püspök lett. Makray Antal kanonok

1) Vochler Alajos: Az egri megyének érseki főmegyévé emeltetésével szétosztása. Bartakovics-Emlékkönyv 1865. — Bühn János dr.: A szathmári egyházmegye. Levéltári kéziraton alapuló kimerítő tanulmány az Egri Egyházmegyei Közlöny 1893. évfolyamában. — Huttikay Lipót dr.: Az egri érsekség megszűnése és érsekséggé való omelése. Egri Egyhlm. Közl. 1904. évi.

2) Statuta Generalia II. p. 43. 1806. Eger.

3) Mészáros György: Halotti dícséret stb. Eger, 1807. — Több jellemző vonást örökít meg róla Greskovics Ignác kézíratos naplója is

Besztercebányára ment püspöknek, báró Szepessy Ignác, a liezeumi könyvtár tudós rendezője pedig Erdélybe. Fischer érsek tette meg kanonoknak Nováky Józsefet, az utolsó egri püspök elsratóját és az egyházmegye történeti adatainak érdemes összegyűjtőjét; ő hozta be a káptalanba a híres jogtudóst: Madarassy Ferencet, továbbá Rajner Károlyt, a nagy alapítványtevőt és Hám Jánost, a későbbi szentelétü szatmári püspököt. Az egri liezeumban pedig ott tanárkodtak Titel Pál, a híres csillagász, Kovács Mátyás, a jeles hittudós és Imre János, a kiváló bölcselet. Fischer oldala mellett kezdte meg pályafutását Lonovics József is, a XIX. század magyar egyháztörténetének legkimagaslóbb alakja s ott működött fájdalomainak és terveinek legbensőbb ismerője: Pálma Pál, a ki megtudta mondani, hogy miért nem lett Fischerből prímás?

Az egri liezeum ép ez időtájt majdnem megsemmisült. Az 1811. évi devalváció ugyanis annyira megrendítette a liezeumi tanulmányi alapot, hogyha az érsek és káptalana 106,825 frtnyi összeggel nem pótolja a hiányt, a főiskolát bátran bezáráhatták volna. (Udvardy László dr.: Az egri érseki jogliezeum története. 227. l.) De Fischer érsek pénztára, tekintve az akkori válságos pénzvviszonyokat, hasonlított az Elizeustól megáldott olajos korsóhoz. Szabolcs apostola Kemeécsen, Geszteréden, Keresztúton, továbbá Fedémesen (Heves várm.) templomokat épített, paróchiákat s iskolákat emelt több helyen. Példáját követték báró Szepessy Ignác és Nováky József kanonokok, a nyíregyházi és a nádudvari templomok önzetlen jótévedői. Eger szegényei is áldhatták emlékezetét, mert nemcsak a szegények intézetét gyámolította 13,600 frttal, hanem az árvizek miatt is egyre-másra jövő inséges éveken a nyomorúsággal küszködő szegények felségítésére 60,000 frtot fordított. Elődjének nyomdokain haladva, az egyházmegyei lelkesítés és tanítók helyzetének javítására 120,800 frtot tett le alapítványul. A Nemzeti Múzeum, a Ludovika Akadémia, a váci siketnéma-intézet stb. évlapjai sem feledkezhetnek meg Fischer érsek áldozatkészségéről! Összes adományai 700,000 frtra rúgtak. 1822 július 4-én hunyt el 68 éves korában.¹⁾

Érseki kormányzó.

Halála után öt évig üresen állt az egri érseki székhely. Ferencz király az egyházmegye nagy kárára nem nevezett ki főpáztort, és így elvonta rendeltetésétől az érsekség jövedelmét, a melyre ép a devalváció miatt oly nagy szükség volt. A székiüresedés alatt több káptalani helyettes kormányzott, ú. m. 1822-től 1824 júl. 19-ig Tajer György novarai ez. püspök és káptalani nagyprepost, ennek halála után 1827 június 3-ig Nováky József,²⁾ olvasókanonok, jámbor tudós férfiu. 1827 június 4-től az új érsek széki foglalatásáig pedig Rajner Károly végezte a kormányzati teendőket.

Pyrker László.

Pyrker László³⁾ 1827 szeptember 17-én érkezett érseki székhelyére. A régen várt érseket a pusztulás képe rendítette meg. A nemrég dühöngött (aug. 26.) tűzvész elhamvasztotta a város nagy részét, a minoriták és a ciszterciák templomaival együtt. Ferencz király alkotmányellenes kormányzása ez időben nagyon fölzgatta a kedélyeket. Már Fischer érsek korában is zajosan folytak le a vármegyegyűlések és a hosszas székiüresedés alatt, törvényes főispán nem léteben, az ellenzéki hangulat korántsem esökkent, hanem napról-napra erősödött. Pyrker iránt különben sem lehetett valami nagyon kedvező a hangulat, mert teljesen a bécsi udvar emberének tartották. Élete javát Ausztriában töltötte és tagadhatatlanul az udvar kegye emelte az egyszerű szerzetes s zsepesi püspökségre, majd a velencei pátriárkai székhelyre, végül pedig a szinmagyar egri érsekségre. Az uralkodóház iránti érzéseit félremagyarázták. Másrészt a világlátott Pyrker is idegennek érezte magát Heves vármegye kezdetleges viszonyai között. Az éles politikai küzdelmek pedig elvették a kedvét az itt tartózkodástól. Jobbára külföldön lakott. Egernek nagy kárt okozott az érsek és a vármegye urai között való ellentét. Így is sokat tett Eger érdekében. Nem hazafiatlanságra vall az a cselekedete sem, a melyért az 1832—36. évi országgyűlés a XXXVIII. t.-cz. 2. §-ában köszönetet szavazott neki. Ugyanis nagy műbeesű képtárát a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

¹⁾ Országy József: Oratio Funeris etc. Buda, 1822. — Ferenczy József: Fischer stb. áldott emlékezte. Eger, 1822.

²⁾ Leszkó József: Adatok az egri egyházmegye történetéhez, IV. k.

³⁾ Hollók Imre dr.: Sermo etc. Eger, 1848. — Körmöczy Imre dr.: Halotti emlékezés stb. Pest, 1848. — Madarász Flórián dr.: Pyrker és a magyar irók. Eger, 1908.

Sokkal jobban megértette Pyrker káptalana és papsága. A kölesönös egyetértésnek több jeles alkotást köszönhet az érseki megye. Így különösen kiemelendő az 1828-ban Egerben alapított első magyarnyelvű tanítóképző-intézet, valamint az 1832—1836 között épített székesegyház. Pyrker alatt sok iskola épült az egyházmegyében. Egerben az iparostanulók továbbképzésére ő nyitotta a vasárnapi ismétlő és rajziskolát is. Az egri főkáptalanban 1842-ben két új kanonokságot szervezett. A jeles káptalanból különösen kivált Rajner Károly nagyprépost és érseki helyettes, a ki végrendeletében majdnem egy millió frtról intézkedett és általános örökösieül a kegyúr nélküli szegény egyházakat, paróchiákat és iskolákat tette. Pyrker érseksége alatt lettek megvess püspökök a káptalanból Hám János (1827), Lonovics József (1834), báró Barkóczy László (1837) és báró Bémer László (1843). Az egri káptalannak kiemelkedő alakjai közül nem szabad kifelejtetni a tudós Roskoványi Ágostont és Léway Sándort. A költő-érsek oldala mellett kezdte meg pályafutását Tárkányi Béla is. Pyrker érseksége idejében keletkeztek a következő paróchiák: Felsőmiskolcz (1827), Kékese (1830), Pusztamonostor (1839), Felsőnyárád (1845). Pyrker 1847. december 2-án halt meg Bécsben.¹⁾ Körülbelül két millió frtot költött közművelődési és jótékony célokra és az általa alapított szarvaskői út mentén a sziklában elhelyezett márványtábla méltán hirdeti ma is: „Míg e közsirt áll, dicsőíttetni fog nagy neved, Patriarcha Egri Érsek, Pyrker János László, ez út létrehozásáért. 1840.”

Az 1848. év kezdete főpásztor nélkül köszöntött be. Léway Sándor káptalani helyettes gyorsan észrevette, hogy nagy időkre ébredett fel a nemzet. Az 1848. márczius 15-én Pesten elfogadott 12. pont márczius 16-án érkezett Egerbe. Léwaynál nagyszámú vendégsereg volt éppen együtt. Mindenkit megleptek az események, de kevesen tudták magukat tájékozni. Léway pár percznyi szünet után így szólt: „Uraim! A nagyszerű események nagyszerű elhatározásokat kívánnak. Ez elhatározásunkban vezérfáklyánk legyen a polgári kötelesség érzete, megőrizvén egyrészt a dinasztia iránti hűséget, másrészt hazaszeretetünket.”²⁾ 1848. június 25-én nevezte ki V. Ferdinánd király Lonovics Józsefet egri érsekké.³⁾ Ős Csanád püspökét az egri egyházmegye szülte és nevelte nagyra. Az egri főkáptalan követeként 1830-ban jelent meg az országgyűlésen, a hol esakhamar magára vonta a közfigyelmet. Igazi szónoki sikerei az 1833. országgyűlésen kezdődnek. Február 20-án szólalt fel a vallási sérelmek fölterjesztése ügyében. Ezentúl az egyháziak részéről ő a vezér. 1834-ben már Csanád püspökeként a főrendek tábláján szerepel. A püspöki kar is őt küldte 1841-ben Rómába, hogy az apostoli szentszéket a vegyes vallású házasságok ügyében engedményekre bírja. És Lonovics nem járt hiába. Az egri érseki megye tárt karokkal fogadta volna nagy fiát, gróf Széchenyi Istvánnak a barátját, de Lonovics sohasem foglalta el érseki széket. Pedig nagy szükség lett volna az ő vezető szellemére. A katolikus egyház ekkoriban igazán átérezhette a magarahagyatottság minden keserűségét. E válságos helyzetben országsszerte tanácskoztak az egyháziak. Ilyen papi tanácskozás folyt le Egerben is 1848. augusztus 2. és következő napjain, Léway Sándor nagyprépost és káptalani helyettes elnöklése alatt. Az egybegyűltek mindenekelőtt fáj lalmasan emlékeznek meg arról, hogy a főpásztorok az anyyira szükséges és óhajtott zsinatokat nem tartották meg. Szabadságot követelnek a kath. egyház részére az országgyűléstől, az egyenlőség és a vallásfelekezeteknek törvénybe iktatott viszonyosságánál fogva. (1848. XX. t.-ez. 2. §.) Kívánják a placetum regium megszüntetését, az egyházi vagyon sértetlenségét stb. Általában az egész tanácskozás eredménye tartalmas katolikus program, a melyből még most is nem egy vár a megvalósításra.⁴⁾ 1848. őszén az ország lángban s vérben állott. Az egyházmegye kispapjai kardot kötnek s irodalmi társulatuknak

Lonovics
József.

¹⁾ Saját akarata szerint testét Lilienfelden tették el, szíve pedig az általa épített egri székesegyház kriptájában nyugszik.

²⁾ Léway Sándor: 1808—1873. Egri Egyházmegye Közlöny 1873, 181—183. lap.

³⁾ Ipolyi Arnold: Lonovics József emlékezete. Budapest, 1868.

⁴⁾ Az 1848-ik évi augusztus 2-ik és következő napjain, főtiszteendő Léway Sándor egri főegyházi nagyprépost s kanonok, kir. táblai praetulus és az egri érseki szék üres létében főkáptalani helyettes elnöklése alatt Egerben tartott egyházmegyei köztanácskozásnak jegyzőkönyve. Folio 16.

egész vagyonát, 100 frtot, a haza oltárára ajánlják föl.¹⁾ A templomok szécskéiről a haza veszedelméről beszélnek. Körménetekben könyörögnek irgalomért és Lévy Sándor imádságot ad ki a hazáért.

Bartakovics
Béla.

Azután jött a nemzeti ügy bukása. A győztes hatalom Lonovics Józsefet nemcsak az egri érsekségről mondhatja le, hanem a csanádi püspökségről is megfosztja és a málki kolostorba küli fogságba. Lévy Sándor, káptalani helyettést megfosztják hivatalától és az Újépületben börtönzik be. A hazafiassága miatt annyira kizégérezett egri egyházmegyét a megrovatások korában Roskoványi Ágoston káptalani helyettes vezette óvatosan addig, a míg az új érsek, Bartakovics Béla, a megerősítő bulla kérése miatt, székvárosába bevonulhatott (1851 jan. 19). Bartakovics kinevezéséből hiányzott az egri érseket megillető főispáni cím; a vármegyházán ugyanis a megyefőnök parancsolt 1860-ig. Bartakovics romokkal találkozott: a régi és az új alkotmány onla lékaival. A nemzeti vérmes bizakodást fásult levertség váltotta fel. Bartakovics azonban nem csüggedett. Szeretettreméltó modorával lefegyverezte az abszolút rendszer hivatalnokait, a kik szemet hunytak az ő kedvéért, ha egy-bét üldözött pap és hazafi menedéket keresett az egri érseknél. Bartakovics utá járásának köszönheti az egri gimnázium a fennmaradását és nyolczosztályúvá való kifejlesztését. Annak idején (1861) bécsi engedelem nélkül saját felelősségére megnyitotta is né a jogakadémia is. Feltékeny gondnal őrizte meg egyházának jogait. Már 1848—49-ben, mint roznyói püspök, tiltakozott az akkori kormány illetéktelen beavatkozása ellen; a változott viszonyok között a császári közegekkel szemben sem maradt réma. Majl nem körönszakait vécte az egyháznak az iskolákra vonatkozó felügyeleti jogát. Míg a meglévőt megörizte, új intézményeket is alapított. 1852-ben Egerbe hívta a nőneveléssel foglalkozó angolkisasszonyokat és 1856-ban betelepítette Gyöngyöstre a betegápoló szürke nénéket, majl 1858-ban székvárosába is. A miskolci és a jászberényi leányiskolák alapjait ő vetette meg. Újra szervezte az alesperesi kerületeket, számukat 24-ben állapított meg. Az érseki főmegye eddig egyedüli ténkéjét is ő rajzoltatta meg 1856-ban Deák Lajosnál. Hajlúdorogon plebániát emelt 1857-ben, majl Hajlúböszörményben is 1861-ben. Kormányása alatt nég Káráson (1856), Pusztafegyverneken (1862), Büdszentmihályon (1866) és Hangácson (1866) keletkeztek új plebániák. Kb. 20 új templom és 12 plebánia épült alatta. Mint főpásztor, példájával és a vallás egyesületek terjesztésével hatott. Újra meghonosította az oltár-egyesületeket s az olvasótársulatokat és megalapította a kath. legégyesületet.

Bartakovics a hazafias tekintetében sem maradt el a többi egri püspöktől. A nemzeti gyász idején azokhoz csatlakozott, a kik híven a trónhoz és a nemzeti jogaihoz, a megakasztott alkotmányos élet visszaállítását követelték. Nem rejtette el hazafiai meggyőződését, fájalmait és vágyait, hanem mind magánkörben, mind a nyilvánosság előtt, szóval s tettel, mindenütt s mindenkor, senkitől sem rettegve, őszintén és becsületesen kifejezte azokat. Országos feltűnést keltett Scitovszky prinás aranymiséje alkalmával (1859 nov. 6.) mondott pohárköszöntője, a melyet Albrecht főherceg és Thun Leó miniszter stb. ugyancsak elképde hallgattak. Bartakovics a régi esztergomi bazilika felíratából indult ki. „Habár romokban vagyok, mégis feltámaszlok.” Lángoló hazafiassággal hivatkozott arra, hogy most Magyarország régi alkotmánya is romokban hever, hanem erre is el fog érkezni a feltámasztás. Lelkesen éltetve az uralkodót, kéri, hogy támaszsa fel! E szavak hallatára sokan megjéjtek, de nyugodt maradt, mert érezte, hogy igazat mondott és nagy kötelességet teljesített.²⁾ Nemcsak szavakkal szerette hazáját, hanem tettekkel is. Szakadatlanul oda törekedett, hogy nemzetünk minden irányban művelő jék. Pártolta az irodalmat és a művészetet. Nagy összegekkel istáplta a Magyar Tudományos Akadémiát, az erdélyi Múzeumot s a Szent István-Társulatot. Cantu Caesar hatalmas világtörténelne, Szabó István Homér fordítása, s a nagy magyar katolikus költőnek, Mindszenty Geleonnak a költeményei Bartakovics költségén jelentek meg. Átdolgoztatta a Deharb-féle katekizmusokat, a melyeket még ma is használnak. Tárkányi Bélával kijavíttatta a Káldy-féle biblia-fordítás nyelvvezetét, a kinek e felől így írt: „Az lenne öreg-

¹⁾ Az egri növendékpapok egyházirodalmi iskolájának jegyzőkönyve.

²⁾ Kákay Aranyos: A felélesztett Promethéoszok. Budapest, 1881, 167 l.



Samassa József dr. egri bíboros érsek.

ségemnek egyetlen vígasztalása, ha az új szentírás bef. jezesét és kiadását megérhetném, azután in nomine Domini. Ugy sínes öröm ez életben.” Fél-százados papi jubileuma alkalmával, 1865-ben jelent meg a Szentírás teljesen.

Bartakovics érseksége alatt virágzó szellemi élet fejlődött ki Egerben és a káptalan jelesei közül Roskoványi Agoston (1852), Perger János (1868) és Ipolyi Arnold (1872) megyés püspökök lettek. 1854—1859-ig még az egri káptalan olvasókanonokjaként szerepelt Haynald Lajos erdélyi püspök is. Nagy szerepet vitt Máriássy Gábor olvasókanonok és 1861-től érseki helyettes, a kút Bartakovics 1865 május 14-én segédpü. pökké (paleopolisi) szentelt. Máriássy 1870-ben még lent a vatikáni zsinaton is. Máriássy 1871-ben halt meg, utána ismétlen Lévay Sándor nagyprépost lett az általános ügyhallgató és érseki helyettes és 1872. óta abderai felszentelt püspök. Bartakovics halála után Lévay Sándort választotta meg a főkáptalan káptalani helyettesnek, azonban betegeskedése miatt jobhára Danielik János intezte el a folyó ügyeket.

Bartakovicsnak volt alkalma mind Rozsnyón, mind Egerben jót cselekedni. és ő el nem mulasztotta azt ; a 800.000 frtot jóval meghaladják különböző adományai és alapítványai. Papságával is szelíden bánt, valóban lelemozte atyai felkületét az a felirat, a melyet a nagyszombati helynökség papjai vésettek a neki emlékül felajánlott pástorbotra: „Rexit amore.” Valóban szeretettel kormányzott. A szeretet nagy járán bűszűtt el papjaitól végperceiben 1873 május 30-án halt meg 82 éves korában. Október 7-én tartott halotti ünnepségére eljöttek Simor János esztergomi hercegrímás. Haynald Lajos kalocsai érsek. Perger János kassai. Ipolyi Arnold besztercebányai. Schopper György rozsnói és Schlauch Lőrincz szatmári püspökök. Haynald ragyogó ékesszólással emlékezett meg Bartakovics példaadó életéről. Beszé-ének az akkori egyházpolitikai helyzetre vonatkozó egyes részei nagy hullámokat vertek fel a sajtóban.¹⁾

Alig hangzottak el a Bartakovics gyászünnepeken Mozart rekviem-jének fájdalmas hangjai, ismét Eger felé forcul az ország figyelmé. Samassa József dr., a volt székesi püspök, a kit a király még június 18-án nevezett ki egri érseknek. október 26-án foglalta el székét. A régi egyházmegye hamar kapta meg a korára nézve még fiatal atyát. A kik azt hitték, hogy az ő érsekségével nagy rend következik be, nem csalódtak. Minc járt székfoglalójában tétovázás nélkül jeltte ki az irányt papjai számára : „Életszentségben s nem külső díszben kell kiválni.” Egyúttal azonban maga részére is kitűzte a programot : „Ígértem, hogy megvémnek jó és hű pástora leszek, kész vagyok életemet adni a nyájért, mely fölő rendeltettem.” Ünnepelesen tett ígérétének meg is felelt. Érsekségének első éveiben egyházmegyéjének szükségleteit tanulmányozta. Tartalmas körleveleiben adta elo utasításait az egyházi alapítványok szabályszerű kezelésére, a kerületi gyűlések megtartására nézve. Minden lelkészkedő paptól szigorúan megkivánta a zsinati vizsgálat letételét és a helyben lakást. Nem tűrte meg, hogy az egyház kánonai csupán írott malasztok maradjanak. Azonban nemcsak büntetni tudott, hanem segíteni is. Nem nézhette jó szívet munkatársainak rőzsának nem mondható helyzetét a munkaképtelenség csetén. Mert volt ugyan az egri főegyházmegyének azelőtt is nyugdíjalapja, de nem volt nyugdíjszervezet és segélyalapja. Samassa érdeme az elsőnek szervezése és a másodiknak a megteremtése. 1882-től máig 235.000 korona tőkével gvarapította a papi nyugdíjintézet és segélyalap tőkéjét. Papjai közül sem tehet senki előtte kedvesebb dolgot, nintha ezt az intézményt gmaloltja. A 3—4 évenként tartani szokott papi nyugdíjintézeti gyűlések az egyház negve ünnepei. Az érsek szól papjaihoz, de az egész ország hallgatja.

Samassa áldást osztó keze ellen nem panaszkodhatik sem Eger, sem Miskolcz, sem Nyíregyháza. Székvárosának, egyesületeinek, tanítóinak, tanügyi, művelődési és közgazdasági czélokra, szegények segélyezésére tett adományai a fél millió koronát meghaladják. 1878-ban kelt alapítólevelével Miskolczon 136.000 korona alappal nőnevelő-intézetet alapított. Aranyniséje alkalmával (1902) tették le a nyíregyházi templom alapkövét. A 400.000 korona költségen felépült román stílu bazilika a késő századoknak is hirdetni fogja Samassa érsek áldozatkészségét. A nyíregyházi katolikusok saját erejükből ilyen remek temp-

Samassa
József.

¹⁾ Perger János : Kisapponyi Bartakovics Béla egri érsek. Emlékkönyv stb. Eger, 1865. — Haynald Lajos : Emlékbeszéd Bartakovics Béla fölött. Eger, 1873. — Tárkányi Béla : Emlékbeszéd a Sz. István Társulat közgyűlésén — A Religió, Magyar Sion, Egri E. Közlöny stb. egykorú számai.

lomot talán sohasem építhettek volna. Gáva, Tiszaeszlár, Kisújszállás és Vées stb. is öneki köszönhetik új templomaikat. Nem esoda, ha Isten házáért való buzgósga serkentőleg hatott mind a papokra, mind a hívekre. Pánthy Endre nagyprépost, Kozma Károly kanonok, Rétav Gyula törökszentmiklósi plebános és hívei, Foltin János kisprépost stb. elüljárnak a templomépítők között, de tisztelet azoknak is, a kik tehetségükhöz mérten sokat áldoztak e célra. Samassa idejében a következő helyeken épültek még templomok: Mezőcsát, Apátfalva, Ózd, Vámosgyörk, Recsk, Hajdúnánás, Nagyhalász, Nagyréde, Berzei, Szolyma, Demeser, Felsőszolca, Hangács, Polyás, Margita, Mezőkeresztes, Törökszentmiklós, Sajóvamos, Bashalom, Kerecs, Pusztagyenda, Jászkisér, Jász-szentandrás, Diósgyőri vasgyártelep, Keresztút és Markaz. Kápolnák pedig: Mesterszállás, Pusztaszenttamás, Nagyvársány, Dormánd, Királytelek, Bánhalma és Tomaj helységekben. Samassa érseksége alatt négy új plebániával szaporodtak a paróchiák, még pedig Szajolon,¹⁾ Pusztaszentmargitán,²⁾ Pusztaszentandrás-on³⁾ és a Debreczeni János olvasókanonoktól dúsán javadalmazott Kisújszálláson. Az ipari viszonyok fejlődése hozta létre az ózdi és a diósgyőri vasgyári helyi káplánságokat, a puszták népesedése a mesterszállási és pusztagyendai ki tett káplánságokat, a mezőségi helyi káplánság szervezése pedig a borsodi kath. egyház erősödését jelenti. Samassa József 36 évi kormányzása alatt hat millió koronát felülhaladó összeget fordított ily célokra.

Samassa nem kényeztette el papjait. Az egri egyházmegyében fehér holló számba mennek a kitüntetések. Hosszú kormányzata alatt még a főkáptalannak jeles tagjai közül is csak néhányan lettek „méltóságosok“: Lengyel Miklós dulegnói, Pánthy Endre olchinói, Begovsevieh Róbert skutari, Kozma Károly scardonai választott püspökök. Két valóságos püspök is került ki a Samassa iskolájából: Szmeesány Pál (1892) előbb a székesi, majd a nagyváradai egyházmegye jeles főpásztora és Párvy Sándor dr. szintén székesi püspök. Szék Gábor arcepolisi, Párvy Sándor karpáziai és Szmeesányi Lajos magydoi ezüstre felszentelt püspökök nevei sem mellőzhetők.

Samassa hírneve nem szorítkozik csupán az egri érsekség határai közé, hanem betölti az egész országot. Nem hiába szerette és becsülte őt a haza bölese, Deák Ferencz. A kiegyezés óta eléggé változatos politikai életünkben Samassa mindig ugyanaz maradt: Deák Ferencz hagyományainak a megőrzője. A tiszta parlamentárizmusért lelkesedett és küzdött hosszú éveken át és min líg kikelt a jelszavak zsarnokoskodása ellen. Nyílt fellépésével sok ellenséget szerzett, a kik nem is vonakodtak neki egy-két keserű órát szerezni. Azonban ő hajthatatlan maradt. Tudott beszélni, ha kellett, — a mint azt Trefort Ágoston is tapasztalta, — és tudott hallgatni is, mikor annak ideje megérkezett. Elvek ellen harczolt a Tisza Kálmán korszakában, vele szemben pedig a személyeskedés tüszúráisait alkalmazzák. Samassa önértéken hangoztatta többször: „Örizzük meg függetlenségünket és szabadságunkat azáltal, hogy tudjunk hallgatni és félrevonulni.“ Tisza Kálmán bukása után gyakrabban szerepelt a nyilvánosság előtt. A mint az elkeresztelési rendelet következményei jelentkeztek, Simor hercegprímással egyetértve, a békés kiegyenlítésen fáradozott. Elment Rómába is, hol 1890 április havában XIII. Leó pápa magánkihallgatáson fogadta. A pápa a legnagyobb érdeklődéssel és figyelemmel hallgatta meg az elkeresztelés kérdésére vonatkozó előadását és négy bíbornokot nevezett meg: Monaco la Vallét, Ledochovszkyt, Rampollát és Mazellát, hogy velük e kérdésben tanácskozzék. Az ügynek alapos megvizsgálása után a szentszék döntött és megkezdődtek hazánkban az egyházpolitikai küzdelmek. Samassa érsek a békítés halálatlan szerepére vállalkozott. Budapesten a Teréz-körúton lévő palotájában gyűlte össze a politikai, a társadalom és a sajtó vezetőemberei és ott vitatták meg az országos ügyeket. Mind magánkörben, mind a főrendiházban az egri érsek a maga útján haladt. Sokszor még áldozatok árán is megőrizni törekedett az egyház és az állam összhangját.

Egyaránt szereti egyházát és hazáját. „Az egyház és a haza iránti szeretet a szívnek legszentebb érzelme; és ha e kettőnek ellentéte valaha lehetségessé vál-

¹⁾ Kovácsóczy István egri kanonok alapította 1885-ben.

²⁾ Az egri főkáptalan, mint kegyúr, vállalta el a parochia fenntartását,

³⁾ A helybeli közhírtokosság áldozatkészsége hozta létre a parochiát.

nék, akkor ez oly széttézés, oly erőszakos meghasonlás volna, melyet a Gondviselés kísértésünkre nem rendelhetett. A haza ideiglenes egyházunk, az egyház örökkévaló hazánk, s habár az egyháznak a hatásköre nagyobb, mint a hazáé, mindakettőjüknek a középpontjuk mégis egy: az Isten. Érdekük egy: az igazság: menedékük egy: a lelkiismeret; polgárai ugyanazok: gyermekeiknek lelkeik és testeik.“ Ily hatalmas gondolatokkal foglalkoztatja Samassa felszólalásai alkalmával közéletünket. A kötelesség teljesítését nem tekinti érdemnek, mivel az érdem ott kezdődik, a hol a kötelesség végződik. Csak az ily fegyvelmezett fő állíthat fel oly nagy mértéket papjai számára, mint ő, a midőn azt kívánja, hogy ne a külső sikerek után törekedjenek, hanem az önönmagukkal való méltó megelégedésre. Hiúnak és veszedelmesnek tartja az iskolát, a melyik a sikerek szerint ítéli meg az emberek munkájának erkölcsi értékét, „mert gyakran felszínre hozza a legkevésbé tiszteltetreméltó egyvéneket és háttérbe szorít embereket, a kik megöszültek a becsületes igyekezetben és kötelességeik teljesítésében mindent feláldoztak.“

1904 augusztus 7-én az egri főegyházmegye kétszáz paróchiáján 636.000 hívő ünnepelte meg az érsekség fennállásának százéves fordulóját. Samassa e napon hetvenhárom előljére visszatekintve, különösen Telekesy István ragyogó példájára mutatott. 1905 december 11-én X. Pius pápa a titkos konzisztóriumában a római szentegyház bibornokává nevezte ki. Négyszáz hosszú év múlva végre ismét bibornok ül az egri érseki széken. Főpásztorának felmagasztaltatása a maga nemében majdnem páratlan kitüntetés az egri érseki főmegyére nézve is. Ezelőtt kétszáz esztendővel Telekesy Istvánt, II. Rákóczi Ferenc barátját, a szegény öreg püspököt, nem hagyta Róma elveszni a gyalázatban, most ismét felénk fordult a régi diésőséget újjal tetézte. Telekesy utóda már mint bibornok szentelte be a nagy bujdosó fejedelemnek hazahozott hamvait (1906 október 26). Mikor a nyilvános konzisztóriumában (1906 december 6) a pápa fejére tette a bibornoki méltóság megkülönböztető jelvényét, a bibornoki kalapot, Dobó városának érseke a kereszténység fejétől búcsúzva, eső szóval azt könyörögte ki, hogy ne csak az egri főmegyére, hanem szeretett hazánkra is adja apostoli áldását. Ferencz József királylvá koronázásának negyvenéves fordulóján ott beszélt a bibornok- érsek az egyház nevében az ország színe előtt: „Önboldogságodat ne a hatalom büszke érzetében, hanem csak a használhatóság tehetségébe helyezd, hogy mindenki lássa, miszerint nem a földön, hanem az égben keresed jótetteid jutalmát.“¹⁾

Az 1909. évi egyházmegyei névtár szerint az érsekség 4 főesperességet és 23 alesperességet foglal magában. Van 201 paróchiája, 1096 leányegyháza, 5 helyi kaplansága, 14 rendes és 8 tiszteletbeli kanonoki széke. A 352 világi pap közül 35 beiktatott plebánus, 133 rendes és 74 pedig tanár, hitoktató, különféle egyházi hivatalokban alkalmazott és részben nyugalmazott állapotú. Az egyházmegye területén működik továbbá 96 férfi és 149 nő szerzetes is.

Az egyházmegye híveinek a száma: 676,761. (Az összes népesség: 1,289,308.) Az egri egyházmegyei római hatolikus népiskolák tantermeinek száma: 839, a tanítóknak a száma: 847, a mindennapi tankötelesek száma: 69,309 és az ismétlő tankötelesek száma: 21,188.

Héves vármegye egyháziilag legnagyobb részben a hevesi főesperességhez, kisebb részben pedig a patai főesperességhez s a borsodi főesperességhez csupán 6 parochia tartozik. A heves-megyei alesperesi kerületek száma 6, a parochiáké: 52, a római katolikus híveké pedig 205,070.

Mai állapota

¹⁾ Böhm János dr.: Samassáról szóló czikkei az Egri E. K. 1893., 1898., 1905. évfolyamaiban.

— Halászy Caesar dr.: Samassa József dr. egri érsek. Eger, 1898. — Huttkey Lipót dr.: Samassa a politikus. Eger, 1898. — Anbrus István dr.: Samassa a büleselő. Budapest, 1898. — Abriányi Kornél: Samassa József egri érsek. Pesti Napló 1890. évf. 81. sz.

HEVES VÁRMEGYE ŐSKORA.

Természeti
alakulata.

Heves vármegye földrajzi viszonyai is — mint mindenütt — döntő befolyást gyakoroltak e vilék megtelepedett lakosaira. A vármegye természeti viszonyait más helyen ismertettük. E viszonyoknak megfelelőleg találjuk a vizek mentén a halásztanyákat, a síkságon a kiemelkedő halomtelepeket, a hegyekben, különösen a Mátrában, az őskori pogányváratokat, ezek kiegészítéseképpen a kögarálok, melyekkel összefüggnek a lapály Csörszárkai, mik a vármegyét keletről nyugatnak három vonalban érintik.

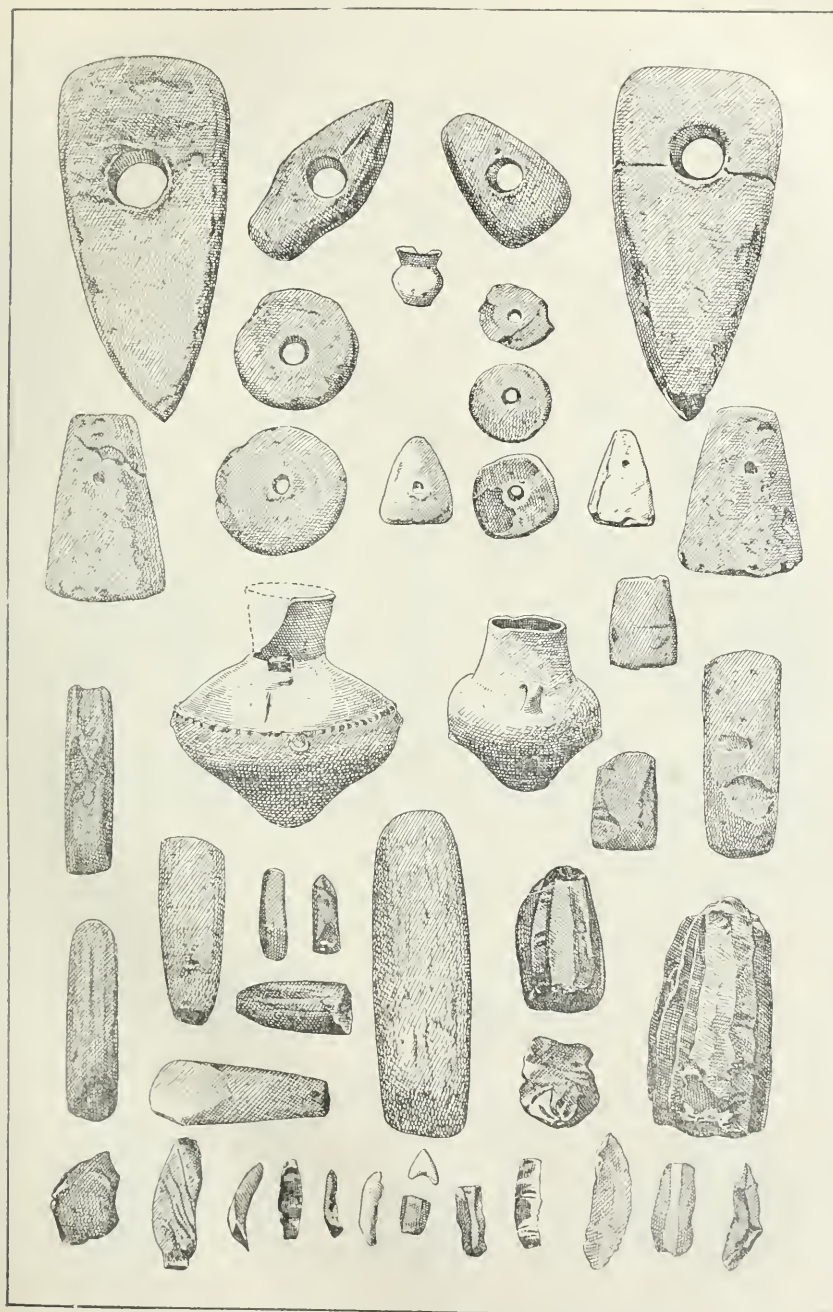
A vármegyében előforduló eme szembetűnő jelenségek már jóval ezelőtt is felkeltették az érdeklődők figyelmét, miután diadémokat és más hasonló jeles leleteket is feltártak a vármegye területén. Különösen foglalkoztatta a közvéleményt a Csörszárkok kérdése, melyeknek nyomai e viléken oly világosan lathatók. Történetek kutatások is, nevezetesen Ipolyi, Kubinyi, Tariczky, Foltin, Kandra részéről, gyűjtöttek régiségeket is a vármegye területén több helyen: így az egri lizeumban, a ciszterciek főgimnáziumában, Tiszafüreden, a Mátrai Turistaegylet Gyöngyösön, valamint egyes magánosok is, ezek között jelen sorok írója szintén. Mindamellett nincs a néptelegekről oly világos áttekintésünk, mely azokat korszakok szerint biztosan tudná osztályozni, annál kevésbé, mivel a vármegye lapálya kaput tárt az egymást felváltó népeknek, úgy hogy az alföldi terra mara-telepeken többnyire megtaláljuk az alsó rétegekben a régibb korszakok nyomait, feljebb egészen a népvándorlás koráig.

Tízántúli rész.

Mint Tariczky Endrétől értesülünk, a föntemlített és halásztanyák és halomtelepek példái Heves vármegye tiszántúli déli területén találhatók, mely a következő hat községből áll: Tiszafüred Kőcs pusztával, Tiszaörvény egész határa, Tiszaszőlős a Domaházpusztával, Tiszaigar, Tiszaörs a pusztákkal és Nagyiván. E hat község, mely pusztáival együtt hajdan egy és ártéri szigetnek volt a középső része, 56.570 k. holdnyi területen fekszik. Az Üllő-lapos és Zádor-rétség között levő össziget, a karczagi Asszonyszállás területtel együtt, hét négyzetmérföldön terült el. E területnek már a törénalom előtti korban is voltak megállapodott lakosai, a mint ezt a nyomaikban sűrű előforduló emlékmaradványok tanúsítják. De voltak ideiglenesen itt tartózkodó vándorcsapatok is, melyek ideérkezve s a Tiszán átkelve, tovább vándoroltak. Ezek az Üllő-lapos és Zádor-rétség között levő asszonyszállási úton jöttek a szigetre. Az és sziget népei közül a tiszafüredi ú. n. *Asóthalom* ősnépe tette magát emlékeztetéssé.

E halom Tiszafüred külső területén, két kilométernyi távolságra a város-tól, az egyek—debreczeni úton, balra a közlegelő szélén áll. Hatvan-hetven éve az itt legeltető pásztorok valamelyike megásta a halmot, de nem találván benne kincset, a földet visszahányta. Ekkor nyerte e halom az *Asóthalom* u. melléknevet, mert eredetileg Lapos-halom volt a neve. E halomhoz tartozott még a körülbelül egy négyzetmérföld kiterjedésű nagy ártéri öblözt a Tisza partjából, mely a Magyarországot hajdan borító Éles-tengernek volt a maradványa. Az Édes-tenger — Cotta freiburgi tanár szerint — már a történelmi időkben, vulkánikus rázkódások következtében nyert lefolyást a Vaskapun keresztül a Fekete-tengerbe. Ezt a földet nemskára elfoglalta az ember.

Ama halászó csapat, mely a tiszafüredi öblöt elfoglalta, azonnal megvetette e halom alapját. A halom alakja kerek volt s ezt sok századon keresztül



Kő- és bronzkori leletek Bartalos Gyula gyűjteményéből.



Réz- és bronzkori, népvándorláskori és honfoglaláskori leletek Bartalos Gyula gyűjteményéből.

megtartotta, míg végre a tiszaszabályozással rászorított hullámvérés 1850-től kezdve keleti oldalát megszaghatta. Hozzá tartozott: a tiszapart vonalában fekvő temetőtelep, melyet egy kis árok választ el tőle. A tiszaszabályozás ezt is megszaghatta. Belső sajátságát illetőleg a halom czölöpökből megkötött 24 réteg-sorból áll, de csak néhány változattal, mert egy-egy réteg többször is előfordul. E rétegek a következők: 1. Községes földszín, 2. agyag, 3. égett törmelék, 4. agyag, 5. halpikkely, 6. agyag, 7. szenesedett búza, 8. égett törmelék, 9. agyag, örlőkövel, 10. kagylólé, 11. hamus búza, 12. kagylólé, 13. agyag, örlőkövel, 14. égett törmelék, 15. agyag, 16. szenes hamu, 17. égett porlós föld, 18. agyag, 19. hamu, 20. földszín, 21. szenes hamu, 22. földszín, 23. agyag, 24. földszín. Az ásatások során e rétegekből Tariczky Endre számos értékes leletet hozott napfényre, a melyekről azonban majd az egyes korszakoknál emlékezünk meg.

A durva kőkorszak (palaeolith) létele a Bükksgben Hermann Ottó erősen vitatja a külföldi kutatók leleteinek analóg esetei nyomán, melyekhez hasonlókat talált a Szinyva patak árterén épült miskolci házak alapjaiban, az avasi szőlőhegyen, a hámosi barlangokban, hol az ősember még a barlangi medvével tanyázhatott. Ha a barlanglakó trogloditákról varrhatunk hímét Heves vármegye legősibb időire, akkor Hermann Ottó nézetét a mi vidékünkre annál inkább vonatkoztathatjuk, mivel kedvezőbb fekvése volt a hevesi Bükksgnek a déli verőfényes oldalon. A mint az erdei vadaknak ösztönszerűleg választott tanyahelyei is igazolják. Eger, Felnémet határán, a tárkányi hegységen, kivált a Nagy-Kőháton, számos ilyen kőüreg van, melyeket a mészkőben eredetileg a természet maga vajt, de e mellett az emberi kéz alakításának nyomait is magukon viselik. A szomszéd határban a hagyományban fennmaradt Odor-vár név is elárulja, hogy az ős népek az odorjas (barlangos) üregeket választották lakós védelmi helyekül. Egerben mindjárt a Kis-Eged alján is voltak ilyen bújóhelyek, a Nagy-Egeden pedig a Remete-pince, óriási kődaraból rakva, melynek földalatti menete azonban közel a szádához be van szakadva.

A tárkányi Várhegyen négy üreget emleget a nép: kettőt a keleti oldalon az ú. n. „kuklya”-kban, egyet nyugatra az Arnótkőben, s egyet a vár közepén, melyben a leereszkedő szintén csak néhány méternyire juthat. Annál jelentősebb barlangra bukkanunk a Lőkhegyen, a hasonló nevű Lőklyukban, hová egész birkanyáját be lehet terelni. Nem messze esik az ú. n. Bujdosó kővek üregeitől, melyekhez a bujdosó világ népmondái fűződnek. Fentebb a Kőháton még több üreget ismernek a tárkányiak, ú. m. a Vereskői s Cserepeskői üreget, hol néhány napján az utóbbi időben futóbetyárok is laktak; Keeskori, Peskő és Tarkő között van a Nyáj-barlangja. Legnevezetesebb ezek között a Peskőlyuk, melyhez meredek sziklák között kanyargó ösvény vezet s tűzhelyei tisztán felismerhetők. Ürege szélenyhében ferden hat a sziklába; benne kísérleti ásatást is végeztetett e sorok írója s az újkori fekvések alatt régi leletekre akadtt, azonban ezek nem a legrégibb időkből eredők. Megemlítendők még az Estrángom, másként Mész-völgyben található üregek, melyek az ősi időkben egész községet alkottak. Nem mellőzhetők a felnémeti határban levő Berva-erősen és Istennyakon látható őrhelyek üregei sem, valamint az ott található Dorót-lyuk, mely megalith-kövekből összerótt krommlechnak mondható. A Kis-Bükkben kevés ilyen üreg van, minthogy ennek anyaga nem mészkő. Ilyen a Verősarkály ürege. A Mátrában, minthogy ez tűzi eredetű tömör andesitből meg zöld trachitból áll, nincsenek természetvájta üregek, legfeljebb a hegy alján a rhyolith-rétegekben, mint pl. Solymoson a Csákkővön, a Kishegy szomszédjában, Sirokban a várban, a sári Rónahegyen, az Óvár alatt a Csörgőpataknál, melyek azonban már keményebb kőbe, fejlettebb eszközökkel vésvék, így az ősember műveinek nem tekinthetők.

Nagy számban fordulnak elő az ősi korhoz közelebb eső megalith (nagy kővek) emlékei, melyek a népeknek a kiklopszokról, titánokról, óriásokról szőtt hitregéiben is szerepelnek. Ilyenek a Mátrában a halmozott nagy kőrákosok, a hasznosi Győrhegyen, a solymosi határban az Asztagkö, Űstőkö, a domoszlaiak a Kis-Szokoreez. Másfelé, így Gömörben és Rozsnyón, „Ördögvár”-nak nevezi a nép e roppant kőbogyókat. A megalith-kövekhez sorozhatók az emberi erőt felülmulni látszó kőgarádok, védelmi vonalak és gyűrűvárák is, melyekről lejjebb fogunk bővebben szólni. Megemlítjük ezek során még azokat az emberi kéz alkotta vízgűrűtő üregeket, milyen a Mátrában az Órákő, mely nagyterjedelmű öblébe felvesz minden esővizet és hőlerakódást, hogy az alatta levő Győ-

Kőkorszak.

keres kútnál bőseges forrásként kiadja. Hasonlóképen a tárkányi Várhegy oldalán „kuklyá”-nak nevezett, egymás alá eső, kétfős nagy kőudvar, mely hasonlóképen felfogott vizet a hegy derekán, a vár kútján adja ki, a harmadik udvarban. A Kis-Bükken is hasonló, de kisebb méretű, vízfógot látunk a Vajda kútjánál. Ennél nagyobb a Nagykő sánczos várnak Csorgása, mely szintén ily víztölcsérből nyerte táplálékát, melyet ma már nagyrészt betűrtak. Végül a megalith-kövekhez sorozhatjuk a rhyolith-kőbe vágott vakablakos emlékszik-lákat, melyek Solymostól kezdve, Eger szomszédságában, több falu határában, nagyságukkal s alakjukkal bámulatra gerjesztenek. Ezeket azonban már a későbbi korban, talán a kelták vagy szkithák meg a germánok időszakába tehetjük, ső egyik-másik aligha régibb a középkornál.

Várak.

A Bükksg hevesmegyei oldalán ritkábbak a „vár” nevű telephelyek, valószínűleg azért, mert itt a bőven kinálkozó barlangüregekbe, ú. n. „ódor-várak”-ba, vették magukat az őslakók. Egerben a Kis-Egeden ismerünk ilyen várat, melyet leletei után a kőkorszakba számíthatunk. Jóval fentebb a 666 m. magasságú tárkányi Várhegyen van egy tekintélyes ősi erődítmény, sziklába vágott sánczokkal, hol azonban már a mésszel való kőépítésnek is láthatjuk nyomait. A Nagykőháton túl már a borsodi részbe esik Békő vára s a szilvási roppant nagy sánczokkal körülvett Nagy-Győr, melyet az egri egyház számára IV. Bélától 1262-ben kiadott birtoklevél kiinduló pont gyanánt kiemel. Az alantabb fekvő Bátorban találkozunk ismét a Várhegyvel, s Baktán az Orosz-várral. Számosabb a néptepek „vár” elnevezése a Kis-Bükk hegységben: ilyen a Nagykő vára a Nyilazó hegyorommal, ilyen Várasszó, Pókosvára, Kőből-vára, Vajdavára, Virágvár, Bólyavára, a Tarna mentén Pósvár, lentebb Sirokban Darnó vára. A Mátra meg épen gazdag ily ős sánczos várakban, melyek közül némelyeket középkori épített várakká is átalakítottak. Ilyen délen a Benevár, Domoszló határában az Oroszlánvár, a Tarnamentén a szent-marii vár.

Az ős várak a Mátra déli oldalán a Macskavárak, Kőkútnál a Nagy- és Kis-Vár, Parádán a Veresvár, Marhádvár, Bodony határában a Várhegy, Sós-cseri Kerekvár, Áldozó Kerekvár, a Gajavár. Csomozvár, Gözvár, Sebestyénvár, Orosz Mátyás vára, Szuhai vár, Ágasvár, hol könnyen szemünkbe ötlék a középkori építkezések és edények maradványa, megkülönböztethetőleg az ókoriaktól, a hatalmas Óvár három nagy sánczkerítésével, melyek közül a felsőnek egyik része élő sziklából van vágva, másika mésszel ragasztva, több vízfogó-medencéjével. A solymosi határban szintén áll egy Óvár nevű ősi vár. Ugyane határban van a Nyestetvár, valamint a Dezsővár, Világosvár, Kögyevár, a Mátra nyugati oldalán a Tari vár, Muzslavár, János vára, a patai vár, de ez utóbbiak a hasznosi dorogi várral együtt újabbkoriaknak látszanak, a minthogy a Nertelen is említi a patai vár építését.

Védelmi kö-vonalak.

Régészeti szempontból még nevezetesebb jelenség e váraknál az a kögyepű védelmi vonal, mely többnyire e várakra támaszkodva, kétfős, néhol még többes övvel veszi körül az egész Mátrahegységet E védelmi vonal élő sziklákban és kőrákosokban ma is kimutatható. A solymosi Kis-Hegyen az Ördögortnyia dűlénél kezdőlik és darabjaiban a Csákkőtől az orosz szőlőknek hala-1. Onnan az Ördögoldalón vezet Tóthegyes felé, Tóthegvestől a védővonal összeköttetése a Nyikommál folytatódik s a Noszvajon át az Ördöggrakás vonalánegész Óvárig húzódik, onnan pedig a Tyukodon át Ágasvárnak, Szamárkőnek s Vereskőnek tart.

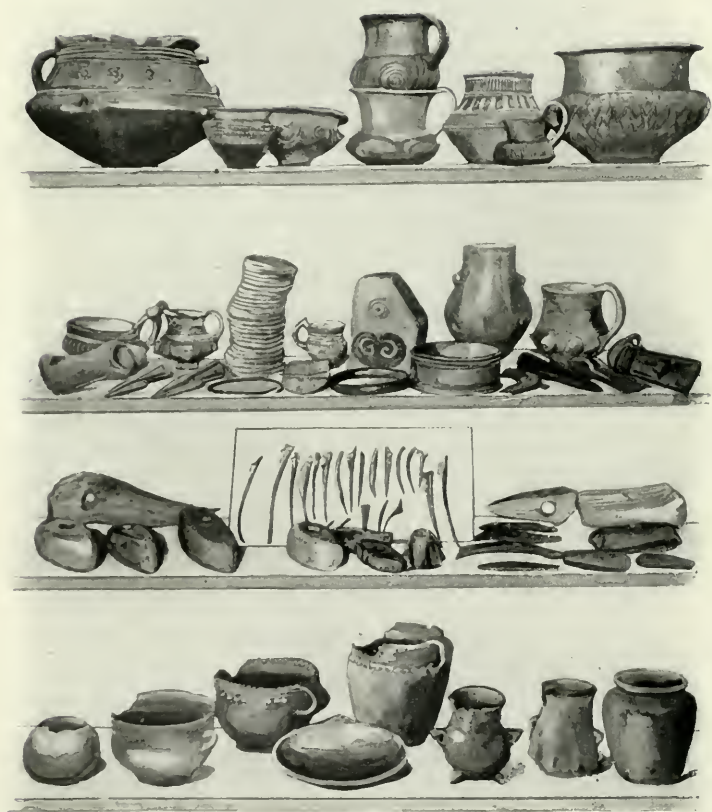
E sorok írója saját kutatása alapján állíthatja, hogy a külső vonal a Kis-Hegytől a világiosi pusztának tart, onnan Gyöngyöstarjának tér le a patai Kerek-hegyre, majd a szántóföldeken áthalad, de itt már alig van nyoma, csak emlékezetben él; azután a Kecskehegynek tart s a szétdőlt kőkolonezokon át a Nagy-Hársasnak, onnan a jobbágyi hegynek s Szurdokpüspöki ormáin át a Nagy-Konesurnak, Muzslának, Ólomhegynek, Nyikommak és Óvárnak; Ágasváron túl azonban a Csértő-pataknak tér le, majd a tari pusztának és a tiribesi gerincek felett halad a kördei tetőnek, onnan kanyarodik Felsőlengyelnek, Hajnás-hegynek s Péterkövesinek a Nagy-Gajára, Csőrhegyre s a Csevice felett a Vár-hegyre, parádi Óhutára; innen Marhádnak, Csiklódnak s Csákványtetőnek a veeski Györkökre tart s kanyarogva ér a Bónahalomra, a felső-nánai Macskarákra, majd a domoszlai Közép-, Magas- és Hegyes-Hegyre vezet, a markazi határon s a Tatármezőn át az Ajnás- és Rónahegyre, a veresmarti völgyön át a Sári egyre fut, honnan ismét lézagosan, a Bábakőnek s a solymosi Kis-Hegyre halad.



Ősállatmaradványok a tiszafüredi muzeumban.



Vasablakos emlékkő Eger határában.



A tiszafüredi muzeumból.

A belső kövonalak is mind könnyen kijelölhetők: így a patai hegyeken, a Mátra bérézen meg elágazásain, az Átalkötől a Nagy-Gajának, majd meg a solymosi, benei vonalak a Kékesig, a Saskónek stb. A Mátrának egyébként a szomszéd hegyvidékekre szintén átnyúlik egy-egy kőgarádja: így a Muzslától Pásztónak a tepkei pusztá felé, melynek nyomai már csak az ormokon láthatók: másik vonala a tari pusztától húzódik a Gömörtetőnek, Nagy-Bárkány felé Nőgrádban; harmadik elágazása éjszak felé, a bátonyi Hajnáshegytől indul Alsó-lengyendnek, a dorogi pusztá mellett, Kis-Terenne felett húzódik a Somlyó-hegységnek s egyik ága Bárna mellett két felé szakad és éjszakknak Szilvaskő felé tisztán felismerhető; a másik a bárnai Nagy-Kőnek látszik haladni s onnan Istenmezejének tart a Kis-Bükknek. A Mátrának negyedik kapcsolódó vonala keletre tart a Nagy-Bükk-hegységnek s a síroki Várhegyen a baktai Oroszvár-nak húzódik, majd a Tóhegyen át a szarvaskői Keselyűhegységnek tart és a szarvaskői Várhegyen haladva, a Bélkőre jut.

A Nagy-Bükk-hegységen is hasonló védelmi vonalakat lehet felismerni. De mivel ennek nagyobb része jura-mész, elütőleg a mátrai kitörési (eruptív) kövek halmazaitól, inkább hosszant elnyúló sziklafalakban jelentkeznek. A Bükk-ségnek Heves vármegyébe eső részén, a Nagy-Kőháton említhetünk olyet, mely azonban a Zsérezi-Bányahegynél már kőrákásokban is felismerhető. A Nagy-Kőhátról a Tarkótól húzódik le a tárkányi határban a Fekete-Lennek, Somhegynek, Borostyánnak és Odorvárnak egyik ágazata. Ugyanennek másik ágazata a Szuszék-kövön át a Lők-bérczre jut, onnan a tárkányi Várhegyre, Nagy-Egedre, majd szakadozva kimutatható Kerecsendig, sőt Bessenyőn túl is.

Valószínű, hogy e közlés kétkedéssel találkozok, mert fogalmat haladónak látszik az az óriási munka, mely e gát összerakására szükséges lett volna. Ámde e kételkedés könnyven eloszlatható, ha rámutatunk a Heves vármegye sikerületén elvonuló Csörszárkokra, melyek országsszerte eléggé ismeretesek. Ugyanazok, kik megalkották a történeti jelentőségű védőárkokat, a hegyek kőgarádjait és mentsvárjait is összerohatták.

Eddig csak két ilyen árkot ismertek Heves Átföldjén: a Nagy-Csörszárkot, meg a lentebb eső Kis-Árkot. Azonban az okiratok és térképek nyomán tett kutatások révén sikerült e sorok írójának még harmadik párhuzamos vonalat is felfedeznie, mely már a nép hagyományában is csak homályosan maradt fenn, ezenfelül keresztbejáró árokvonalokról is szerzett az oklevelek tanúságával biztos értesülést.

Árkok.

Az eddig ismert alsó Kis-Árok a vármegyének csak kis részén vonul át, a Tisza mellett Hatrongyos pusztától Tarnaszentmiklós és Pély között Heves-iván fel halad. E vonal azonban már alig ismerhető fel, a szántásban elmosódott irányát csak nehezen lehet követni. A második vonal: a Nagy-Csörszárók, tudvalevőleg Aroktótól indul Borsodban és Mezőtárkány alatt lép a vármegyébe, de már itten csak kevéssé látható. Dormándnál kezd kiemelkedni, hol Szegetre török és Felsőteleknél majdnem egész nagyságában látható. Tarnabod mellett belészakad a Tarna folyása, s azon halad egészen Tarnaszentágyig; Árokszállásnál a jász földre kerül, honnan ismét a Heves vármegyei Csány felé halad Hatvannak, de Csánynál már alig látható a nyoma. Ezenkívül van még harmadik is.

Nevezük ezt az eddig csak darabjában ismert sánczvonalat „Felső Kis-Árok“-nak. Ez Tiszadobtól a polgári határon át Tiszaeszlárnak, Igriczinek, Gelejnek s Mezőkövesdnek tart, a meddig már Kandra Kabos is említette. Innen kezdve s sorok írója kutatta fel, hol a dülföldben, ú. n. „Borjújárás“-ban, még jól felismerhető, Szilhalmon is emlékeztek felőle a régiek, sőt imitt-amott a helyét is meg tudták mutatni. Annál biztosabban kimutatható a Logoparton Kerecsend és Kápolna határa, valamint Kompolt és Kál határa között, a meny-nyiben az érseki gazdasági térképeken Hasaél mérnök a Tarnáig világosan kirajzolta. Onnan azonban csak gyér nyomokat hagyott a nép emlékében, Nagyuton Karácsond alatt, Atkár felett, Hort irányában a Selypi hegynek, hol az ormokon az apezi várhegynek s a kis jobbágyi magaslaton halad Szurdok-püspökinek, onnan Filimes-pusztának, Kolozsvári tanyának, Pogányvárnak és tovább.

Heves vármegye területéről mind a Bükk-hegységre, mind a Mátrára délről éjszakknak felvonuló régi „Ördög-árkok“ nyomai is oklevelekkel beigazoltak. Így az érsekség gazdasági térképein, Hasaél és Kálteri földabroszain, vilá-

gosan ki van jelölve rajzban és írásban a Dormánd és Kisbuda között felfelé vonuló s a Nagy-Csörszárkot keresztülmetsző gátvonal. Ugyanerről a zásztyi apátságnak 1067-ben kelt alapító-levelé is szól Kisapáti és Szíhalom határának körülírásában. Párhuzamban jön felfelé Heves vármegye déli síkjáról a Bükk-ségnek másik vonala Kerecsend határában, s Deménden meg az egri határban jelentkezik. A Mátrának is vannak ilyen délfele nyúló elágazásai: így Domszólón a Hegyes-Hegyről, Markazon és a Sári-hegyről, a mint a nép emlékében megvan, a lentebb eső területeken pedig oklevelekkel is igazolható.

Heves vármegyében alig található oly telephely, mely tisztán egy korszakot tüntetne föl, hanem legtöbbször a régibb korszakok ismertető jeleit is feltaláljuk alsóbb rétegeikben. Egerben ugyan a Kis-Egeden és a Maklány-váron még eddig éreztetéseket nem sikerült felfedezni a számosan előkerült leletek között, mindamellett az ott talált salak az érczkorszakra is látszik utalni. Magában az egri várban, mely bizonyára védelmi hely volt az őskorban is, Balogh szerint kiklopszyszerű falak is találhatók volnának a földalatti üregekben, sőt a sáncz-beli lakosok szerint ottan aranyos érczeműeket is leltek, de mi csak az onnan felszínre hozott két darab „tűzkutya“-nak nevezett jelentős agyagkúpokra hivatkozunk. Ugyancsak a Kisegeden számtalan obsidian-nyilat, sílexkéseket, 40 kőbaltát, 12 kővést, számos simítókövet, börtisztító s törő-követ, több paritványkövet, durva cserepeket, putrilakások tapasztarabáját, csont- és kagylószer-számokat és óriási szikladarabokból rakott kőgarádokat.

A fentebb említett gyepük is erre vonulnak a Nagy-Egeden, Tibára, az ú. n. Muránykövekre, a tárkányi Várhegyre, Csákfilsire, Ménesakolra s így tovább. Az Eged déli oldalán található, a néptől „csengő“-nek nevezett, igazában „csüngő“-kövek szintén összefüggésben vannak a kis-egedi nagy telephellyel. Egerben a Maklány-vár egy hegycúpon szintén csiszolt kőkorszaki leleteket mutat fel kettős körsánczczal; közelében vannak a szalóki, s lentebb a deméndi ablakos kövek. Deménden különben más kőkorszaki dolgok is kerültek elő. A szomszédos Kerecsend határában, a Nyitradúlóban, már átlukasztott, nyeles kőbaltákra akadtak. Makláron a Baglyason levő körsánczos telephelyen számos kő- és csonteszközök találtak, hol azonban a későbbi korszak leletei mind a sánczok közén, mind a temetkezési helyeken is, bőven fordultak elő. A szent-mari várból is nagyobb méretű nyeles kőfejsze került napfényre, hol szintén kőhasábokból rakott bástyák körítették a hegyesúcson emelkedő ősvárat, melyen a későbbi korszakok nyomai is fellelhetők.

A Mátráról, különösen Domszóló vidékéről, szintén került nagyobb alakú, szépen csiszolt kőek, ugyanott több kőralakú, átfúrt kézi malmot leletek. Egyéb kőeszközök is lelhetők a mátrai ősvárak területein, egészen Szentjakabig, Pásztóiig, hol szintén ilyenmő csonteszközökre akadtak, hasonlóképen a Bükk-hegység telephelyein, a Peskón, Lőklyukban és más helyeken is. A kőkorszak nyomait mindenfelé lehet találni, le az Alföldig.

A tisztántúli déli területre vonatkozólag Tariczky Endre kezéből a következő adatokat kapjuk: Az ásátások alkalmával az Ásotthalom rétegeiben fölmerült egy pár egymásba helyezett kézi őrlő-kő. Ugyanebből az agyagrétegből előkerült egy kis fekete koboz edény, félíg töltve pörkölt buzaszemekkel s földdel letakarva. Egy harmadik sorú agyagrétegben egy pár egymásra borított fekete edénytöredék merült föl, melyek pörkölt búzadarát tartalmaztak. Egyéb leletek voltak még a kővéstök, kőkalapácsok, kőűzők és a görgetegkövek, paritványkövek. Mellőzhetetlen eszköze volt az ásóthalmi népnek a fenkő, különféle ipari czélokra. Voltak timároló kőeszközök is, úgy mint éles kőhasítványok és kézi simító kövek. Mindezek előállítására külön műhelyt tartott az ásóthalmi nép, az Ásóthalom átellenében, keletre, egy kis szigeti dombon. Ma Peredomb a neve, hol az ekevas kovaszilánkokat s apró obsidiándarabokat szokott felvetni.

A csonteszközök közé tartoznak a csontvégű nyeles dárdák, szigonyok, a szarvas-agancsból készült kézi vagy nyellesszuronyok, a szarvas-agancsból idomított kapák, fokosok, csákányok, két-háromágú őzagancsok és sertés-agyarak, oldalborda-csontokból készített kések és simító eszközök.

Az agyagtárgyak közé tartoznak különösen a gyermekjátéku szolgáló edénykéik, az állatok apró ábrái, a csészék, poharak, serlegfélék, kanecskék, kannák, ivó- és ételcsuprok és hamvvedrek. Fém-olvasztó, hengeralakú, öblös

A tisztántúli
rész kőora.

agyg edények, fényűzési agyag fülbevalók s agyaggyöngyök, melyek mind a tiszafüredi múzeum készletébe kerültek. Tiszaörvényen találtak egy kis halászó-hajót ábrázoló, fekete színű agyagedényt, melynek ormát a szarvas hold ékesíti; hasonlóképen egy kis hamvas ivóbögre is, mely az Ásotthalomból származik, ugyanezt a holddísz viseli. Valószínűleg mind a kettő az ásotthalmi agyagműves műhelyéből került ki.

A tiszta rézkorszak idejéből, melynek lételet hazánk területén, kivált a Mátra vidékén, oly meggyőző módon igazolta Pulszky Ferencz, kevesebb adatot tudunk felmutatni. Pulszky több, nemzeti múzeumi főtárgyat vegyelemezte, és megállapította, hogy anyaguk a mátrai termés-rézzel azonos. Ebből levonta következtetését, miszerint az eszközökhöz az anyagot a Mátra bőséges reze szolgáltatta.

A Mátra vidékén több helyen találtak tiszta rézből készült eszközöket, a melyek különben részben átnyulnak a bronz-, sőt vaskorszakba is. Így Kápolnán vésőt, melynek alakja kőkori, vegyelemzése szintén a mátrai rézre vall. Füzesabonyban az öntő-műhely tárgyai között tiszta rézrőget és ismét bronzrőget is találtak, melyek közül a rézrőgre lágsága is rávallott. Pulszky Szent-Erzsébet falu határában talált két rézkarperecet említ a számos bronzeszköz mellett. Ráczfalu pusztá helyén rézorsóféle eszközt és Kiskörén, Hevesvármegyében, rézesákányt találtak. ⁵

A tiszántúli déli területen — Tariczky szerint — az ásotthalmi őstelepek is volt veresrézművese, öntőműhelye és voltak öntőmintái, melyeket maga a rézműves alkotott homokkövekből. A rézrőgeket a tiszavidékekkel átellenes borsodi bányáerekből szereztek. Az ásotthalmi leletben is van néhány ilyen uyers veresrézgöröngy. Az 1876-ik évi leletben van egy veresréz-melltű, több veresréz-huzal, melyek egy sodronyos ékszernek voltak az alkotórészei; ezek azonban már a bronz-kor előhaladott szakából valók. Van egy veresréz késpenge is Tiszaszőlősről. A kőkori agyagipar átnyúlik az átmeneti rézkorszakba is. Ugyanis az Ásotthalom temetőhelyén fölbontottak két sírt s ezek egyikében két hamvvedret találtak, melyek jellege ugyanolyan volt, mint a fentebb ismertetteké és halpikkelyes réteggel voltak betérítve. De a rézkorban már a hamvas és bogárfekete edényeket csiszolás útján kifényesítették. E sír talizmánul még néhány békasókövecset, a másik pedig egy oxidálódott veresrézdarabot rejtett.

A bronzkor roppant gazdag leleteire bukkannak a kutatók. Eger környékén számos bronztárgyat találtak: így a város makkári-úti negyedének egyik házudvarán, kútásás alkalmával, 4—5 jó tartású bronzkarperecre akadtak. A Sándor-városrészben szintén leltek bronzkarikákat, de azokat már nem tudták előadni. Ipolyi a Síkhegyen bronztekercseket, kalapácsot, gyűrűt s láncszerű ékszert említ. Egeden öt bordázattal ékesített nagy lándzsát leltek, mely e sorok írójának gyűjteményében van. Az egri érseki múzeumban kávas bronzvéső és az egri Liezeum gyűjteményében egy diadém.

Apezon Vende Aladár bronzkorszaki telepet fedezett fel. — Domoszlár az Oroszlánvár tájékán bronzsarló került napfényre. — Erdőkövesden és Istenezeje 1868-ban két diadémot találtak, mint Ipolyi említi. — Erdőtelken ismét Vende Aladár a Veremdombon bronzkorbeli bronz- és eszerp-tárgyakat talált. — Felsőtárkányon a Csákkilisen s az Istrán sírjánál két darab kisebb lándzsahegyet találtak s a tő mellékén kávas bronz-vésőt. Ipolyi ugyanott két lándzsáról s egy bronzfűzőtűről emlékezik. — Füzesabonyban Ipolyi kardot, lándzsatőredékeket, sarlókat, késeket, paizstőredéket, és öntőműhelyt is említ. Ugyanott 1886-ban nagy bronzkincset találtak, mely a Nemzeti Múzeumba került.

Hatvanban a szőlőkben 1864-ben bronzeszközöket találtak, melyek a Nemzeti Múzeumba s a szombathelyi múzeumba kerültek. — Gyöngyösön Ipolyi réz-eséséket, sarlókat, vésőket említ, de valóban a rezet és bronzot még meg nem különböztette. — Kerecsendről bronzvésőt kapott az egri liezeumi múzeum. — Maklárról nagyméretű szárnyas bronzvésőt szerzett e sorok írója, ugyanonnan aranyeszközök is kerültek hozzá.

Zagyvaszentjakab mellett is ásatott fel Vende bronzkori telepet, hol néhány különösen szép bronzkori dolog került elő. — Vámosgyörkön 1840-ben talált bronzkardról tesznek említést. — Vezekényen és Tarnaszentmiklóson bronzkori telephelyeket ismert föl Vende Aladár. — Verpeléten bronztekercsről

Rézkorszak.

Tiszántúli rész.

Bronzkor.

emlékezik Ipolyi. ugyanitt a „Kispadok” nevű helyen pedig ugyancsak Venle szerkesztő bronzkori telepeket fedezett fel Heves vármegyének még több ismeretlen helyéről került elő tárgyak, így egy bronzkori sisak, melyet Pulszky (I. 160. l.) szerint báró Brudern gyűjteményében őriztek, később Angolországba került. Kandra Kabos is e vidéken bronztört talált, de helye ismeretlen. (P. I. 41. t. 6. sz.) Heves vármegyből került a bécsi múzeumba 1830 körül egy véső s három korong Pyrker érsek ajándékaképpen.

Tiszántúli rész.

A vármegye tiszántúli déli területére vonatkozólag Tariczky Endre a következő adatokat közli velünk: Az Ásotthalomból három tördelpatinás, sodrony-sorozatás karperecz, több virágas fejű mell- és hajtű, tört darabokban és egy sodronyos arany mellű került elő. Az utóbbi aranyékszert az Ásotthalom halászó öblének jobb szárnyán találták, a mely egészen az Egyekorr nevű Tiszapart révtájarójáig terjedt s a hol az ásotthalmi nép iderajzott csapata lakott. Az ékszer, a mely alakjára teljesen megegyezett a fentebb ismertetett vareszérkori mellűvel, tehát mindkettő egy érczműves kezéből és műhelyéből kerülhetett ki, egy kis fekete fénymázás, ékidomokkal díszített csuporba volt rejtve, a mely szintén magán viselte az ásotthalmi agyagműhely jellegét. Az 1880-ik évi árvíz a Tisza jobbpartján levő Aponhát nevű homokhát délkeleti oldalát megszagatta, az őskori sírokat kimosta és ez alkalommal is több ugyanilyen fekete fénymázás hamvvedret töredéke került napfényre. E helyen ásatásokat is végeztek és még néhány feketemázás hamvvedret, egy szarvasagancs-fokost és egy bronzsarlót találtak.

A további kutatások során az Ásotthalomból néhány öntőminta került elő. Ezenkívül még egy értékes aranyleletre bukkantak, a mely hét pár egymásba illő, arany, női mellkapocsból, 400—500 fölfűzhető arany gyöngyszemből és szarvasagancsból készült, ezírfázatokkal ékesített lózáblából állt. Az aranykapcsok a fentemlítt minták egyikébe bele is illettek. Találtak még agyaggyöngyöket is, melyek sárga, aranyfényű mázzal voltak bevonva.

Az Ásotthalom népéhez tartozhatott az is, mely a halom öbölzetének balszárnyán foglalt telephelyet, az ú. n. tiszafüredi Szőlőskert felső részén, a tiszapart mögött, a mint ezt az utánuk felmerült emlékműmaradványokból megállapítani lehet. — Azonban rajtuk kívül volt még egy halászó néptörzs a hevesvármegyei terület délnyugati oldalán, a mely az Üllőlapos tiszaiagari dűlőjében foglalt magának birtokállományt, a hol a tiszapart oldalán halmot is emelt, mely később Földvár nevet nyert. Mikor a halom megmaradt részét megásták, ugyanolyan rétegesnek mutatkozott, mint az Ásotthalom. Néhány régiséget is leltek benne, melyek a tiszafüredi múzeumba kerültek.

Vaskorszak.

A vas használatának kezdetét kb. Kr. e. 700 esztendőre teszik, úgy hogy 400 esztendőn tartott volna. A La Tène-korszakot 500 évre számítják, melynek fejlesztését a magasabb kelta műveltségnek tulajdonítják. A vaskorszak e két szaka között hazánkban még harmadik, jellegzetes is felvehető: az ú. n. szkitha. Ily csapat kevéssel Krisztus születése előtt költözött a Duna-Tisza közére, ezt a görög és a római írók metanasta-jazignak nevezik. Leleteit legutóbb 1907 április havában Gyöngyös-püspöki határában fedték fel, Morvay Farkas Mihály szőlőjében.

Ezekből láthatjuk, hogy Heves vármegye területén már a vaskorszakban is több jellegzetes időszerű hagyott nyomokat. Ipolyi ama bronzdiadémet, melyet Istenmezőn találtak, a kelta vaskorszakba helyezi. Be kell vallanunk, hogy a vármegye területén előkerült e korszakbeli leleteket még nem osztályozhatjuk a vasnak fentebb korszakai szerint: így némelyek a Szent Erzsébeten talált s fentebb említett bronzsarlókat és egyéb tárgyakat szintén ide hajlandók sorozni. Felsőnánán a Skalyina s Ördögvalyú táján talált putrilkásokat az e tájon lett aranykarperecz és egyéb leletek után szintén e korhoz vélik számítani. — Alsótárkányon az üvegpaszta-nyakfűzér lelete, valamint a Mátrában az Ágasvár alatt talált ilyféle üvegpasztagyöngyök után következtetve, e két helyen is e korbeli népek telephelye lehetett. — Ugyancsak Alsótárkányon zsugorított testhelyzetben temetett emberi csontvázat találtak, mely mellett azonban semmi lelet sem szolgált felvilágosítással.

Makláról kerültek e sorok írójának gyűjteményébe vaskorszakra mutató tárgyak: tűk, paszta- s a jzig leleteket jellemző kalczedon-gyöngyök, ezüstcsat, ezüstfülbelek, aranyfülbevalók stb., melyeknek egyes darabjai azonban,

különösen — alakjukról ítélve, — a fibulák, a római vagy népvándorlási időszakba esnek, a mint a fibullákkal itt talált Julianus-érem igazolja. Ilyen római érmeikkel igazolt leletek a vármegyében másutt is feltűnedeznek, ú. m. Commodusé Felsőtárkányon, Faustina Senioré, Felnémeten, Maximianus Herculusé, Hevesvezekényen meg Pásztón továbbá Bessenyőtelken stb. Ezeken kívül Fejér Kálmán, gyöngyös-tarjáni jegyző, a Mátrában számos római érmet gyűjtött össze.

Szépművi vasfibulákat találtak a Bükkségben a vármegye területének szomszédságában is. A leletek alapján legbiztosabban Sirok jelölhető ki a kelta-faj települést, különösen pedig annak Darnó nevű nagy sánezos vára. A szomszédos hegven, melyen a középkori épített vár áll, oly kelta ezüstpénzeket találtak, melyeken baltavágásoktól eredő csorbák voltak, jelölve annak, hogy a forgalomból kivontak talán oly ezélből, hogy halottak mellé helyezték. Ezek közül egy, melynek hátlapja balfelé fordult lovat ábrázolt, a Nemzeti Múzeumba került. Ecséden egész fazék kelta pénz leletek.

A vármegye tiszántúli déli területén — Tariczky szerint — szintén laktak kelták, valamely néposaládi szakadékokban. Ezt bizonyítja az a lelet, mely a múlt század 50-es éveiben Tiszaörsön került napfényre. Egy birtok körülárkolása alkalmával 3—4 lábnyi mélységben több mint 25 db. kelta arany karpereczet, karikát és pénzt találtak, melyekből az értékesebbek a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. A tiszafüredi múzeumba is került belőle néhány darab. Az 1870-es évek végén a Tiszaörssel szomszédos Tiszaszentimre község határában számos karperecz, véső és egy földolgozatlan érezgömb került elő. A szomszédos Poroszló község Ráboly nevű pusztáján borostyán fülbevalót, kisebb agyagedényeket, ékidomos és vonalas ábrákkal díszített edénycserepeket és egy római bronz-stilust találtak. Mind a tiszafüredi múzeum gyűjteményébe került.

Sirok határában, a Várhegy szikláiban, vakablakokat és tágasabb fülkéket fedeztek fel s a vár falainak sziklaalapján levő fülkék megallozták a lovagvár építésének korát, mert több helyen e fülkék üregeit beépítették. E régi népalkotásait tüntetik fel ugyancsak a Várhegyen egyéb faragott sziklák is: az ú. n. Török-asztal és ama három bálványkép, melyekhez a nép hagyományai fűződnek.

A vakablakok kifaragása már szükségszerűleg keményebb szerszámokat igényelt, kő- vagy részeszközzel oly nagy számban, a milyenben e vidéken előfordulnak, előállítani alig lehetett volna. Ama helyeken különben, hol e vakablakos sziklák ópságban megmaradtak, ki is vehetők a csákányhegy jellegzetes nyomai, nemkülönben a vakablakok körül faragott keret, továbbá a keretnél levő lékelés kíméltítése, fedőlap beillesztése s beékelése fölől tanuszkodnak. E fülkék keretükkel meg éklyukaikkal, tekintve magasságuk s mélységük köbtartalmát, temetkező üregeknek látszanak, melyekbe az ősök elégetett hulláinak hamvait elhelyezték.

E sorok írója szerint ezek emlékkövek, a mint sajátóság alakjuk is mutatja; továbbá e fülkék az elhunyt hősök megégetett csontjainak elhelyezésére szolgáltak. Schmidt Valdemár 1876-ban tartott értekezése szerint a bronz- és vaskorban Európa keleti és északi részén általában a hullaégetés dívott, habár délen vegyesen fordult elő hullaégetés és temetés, a mint a római XII. táblás törvények tételeiből kiviláglik: „Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito! Végül ez oly népnek a munkája lehetett, melynél az ősök nagy tisztelgetben álltak. Ez erőteljes, tetterős nép huzamos ideig élt e tájakon s volt akaratszilárdasága és kitartása, hogy ily roppant műveket megalkothasson. A leletek a kelta-fajra látszanak mutatni, azaz a vaskornak La Téne-szakára emlékeztetnek, a gyöngyösi szikla-leletek a valamivel későbbi időszak mellett érvelnek.

Heves vármegyében következő helyeken találtak ily nemű vakablakos emlékkövekre: Solymoson, Sirokban, Egerbaktán, Szálókán, Deménden, Egerben stb. Borsod vármegyében mélyre behat, a meddig a könnyen faragható rhyolith-kőzet tart. Ez emlékkövekkel rokon körbe számíthatók a vármegyében előforduló „kúnalmok”, tudományos néven „tumulus”-ok. Ilyenek nemcsak a vármegye alföldjén fordulnak elő, hanem a halmos vidéken, sőt a hegyek között is. Így Tárkányon a Mészvölgy felett nyúló fennsíkon „Estván sírját” emlegetik a lakosok az ott felhalmozott kőrakásban. A felnémeti „Drótyluk” szintén ilyen „tumulus” volt, melyet a lakosok az ott talált bronzsodronyról nevezhettek el

Tiszántúli rész.

Sziklások.

Kúnalmok.

ily névvel. Egerbaktán, Bátorban, Sirokban, Mátradereskén, Bodonyban, Szajlán, Váraszszón, Bükkszenterzsébeten, Tarnaleleszen, Szentdomokoson, szóval a palóctság vidékén. Ilyenekre bukkanunk, a Mátra-völgyeiben is, és kifelé a vármegye sík területén.

Érdekes felemlíteni e halmokról, hogy ezeket némely helyen még ma is „korhány”-oknak nevezik s a régi oklevelekben is e néven fordulnak elő. E név fedi a Dél-Oroszországban talált és Jerneytől megvizsgált hasonzerű halmok „kurgán” nevét, mely török eredetű szó s rendes elnevezése az effajta sírhalmoknak. Midőn tehát Rubriquis és más középkori írók élő tanúkként bizonyítják, hogy ezek a kúnoknak temetkezési helye, kalauzokul szolgálnak nekünk arra, hogy az itt talált ily nemű halmokat a szkitháknak, s a velük rokonfajta népeknek, a későbbi időkben pl. a kún-palócoknak tulajdonítsuk.

Néprándorlás.

Ime, ez adatok világítják meg Heves vármegye történetelőtti és idejét, a mely itt sokkal tovább tartott, mint a Dunán túl, Pannóniában, a mennyiben Herodotos és Ptolemaios és a római írók is csak futólag érintik, legfeljebb a vármegye területén lakó jazigokat említik Marcus Aureliusnak a markomannok ellen vívott csatáiban és békekötésében. Priseus Rhétor írja le Etele országának vízközi síkjait, hová Heves vármegye is lenyúlik. Az itt lakó avarok védműveiről világosan tanúskodnak a vármegyén átvonuló, s már fentebb leírt „Csörszárok” s „Ördögátak”, melyekről I. Károly frank király életírója részletesen beszélt. Teljes világosságot pedig e táj történetéről akkor nyerünk, midőn őseink e hazát s e hazában Heves vármegye területét is elfoglalják. Hogy a magyarok már korán itt laktak, azt a Névtelen hitelül az 1000 éves sírjaikból előkerült honfoglalók s leleteik félreismerhetetlenül igazolják.

Tiszántúli rész.

A vármegye tiszántúli déli területére vonatkozóan Tariecky Endre a következőket közli: A néprándorlások idején a hunn birodalom e déli területet is magában foglalta.

Az ártéri szigetnek természetalkotta halmok voltak az erődítményei. Ilyen halom volt Tiszafüreden 23, Pusztakőcson 26, Egyeken 16, Pusztatóháton 3, Pusztazámnak e szigethez tartozó részén 3, Nagyivánon 10, Tiszaörsön 21, Tiszaszentimrén 3, Tiszaigaron 13, Tiszaszőlősen 7, Pusztadomaházán 3, Tiszaörsvényen 8. E halmok csoportosulása is különböző. Vannak egyedül állók, mint a Kőcs-halom vagy a Bürok-halom, vannak kettősek, mint a tiszafüredi Kétókrú-halom, hármások, mint az óhádi és pusztazámi Hármashalom. Vannak csoportosak is, mint Tiszaörsön és Tiszaigaron a Kilenczes-halom, melyből hét Tiszaörs. kettő pedig Tiszaigar határába esik. A halmok közül a sziget középpontjában a Kőcs-halom, a délkeleti szélén pedig a Bürok-halom volt a legnagyobb.

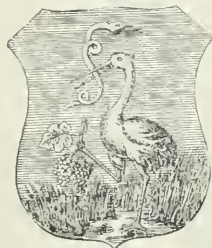
E halmok egyben földpiramisok, azaz temetkező helyek is voltak. Majd mindenikben egy vitéz holtteste pihen. A pusztakőcsi Csattag-halom fölbontatván, abban három csontvázat találtak. Középen az idősebb vitéz, jobbján a lova és balján a hitvese csontváza volt. A férfi ujján gyűrű volt: négy lóhere aranylevéllel, de a kő hiányzott belőle. A Hagymás-halom fölbontásakor egy fiatal harezos csontváza került elő, kinek koponyája éles szabállyal volt leszelve.

Attila halála után három fia a hunn birodalmon megosztozott, a mi csakhamar a hatalmas hunn nép összeomlására vezetett. Utánuk a szintén keletről jövő avarok kerültek uralomra, kiknek országa Heves vármegye déli részére is kiterjedt, a mint azt az emlékmaradványok igazolják. Találtak utánuk több kisebb-nagyobb bronzcsapot, kigyófejekkel, kecske- és sárkány-ábrákkal díszített szíjvegeket; két korongot, melyek egyike ezüst-alappal zománcozott, másika meg van aranyozva. A kör szélén nyolcz piros gránátgyöngy, a közepén hét laposra csiszolt gránátkő van. Az avarok uralma 569-től 800-ig tartott. Gazdagágukat különösen a tiszaszőlési aranylelet mutatja. 1839-ben a Nagysző (Nagy-völgy) partoldala lehullt és az árvíz számos arany boglárt és aranycsapot mosott ki, a mit a munkából hazatérő asszonyok találtak meg, a kik a leletet eladták. Elek Menyhért, Dévay István és özv. Elek Sámuelné helybeli birtokosok 10 forintjával vették meg az aranylelet darabját. Az egyik lelő Debreczenbe ment, a talált aranyvértet útközben egy görög kereskedőnek adta el 200 forintért. Mikor a partot megásták, meg is találták az aranyvértés lovag csontvázát, kinek homlokán kardvágás volt látható.

HEVES VARMEGYE TÖRTENETE.

I. A VARMEGYE TÖRTÉNETE A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. A hevesi várispánság és Heves vármegye megalakulása.



Heves vármegye czimere.

Néhai Balássy Ferencz, maklári esperes-plebános, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Heves vármegye múltjának felderítésén nagyon sokat fáradozott. Tanulmányai külön kötetben jelentek meg s Heves vármegye négykötetes monográfiájának első kötetét alkotják. A jeles tudós aktív részese volt annak a nagy irodalmi vitának, a mely az 1870-es években indult meg a vármegyék, várispánságok és a rég eltűnt vármegyék körül. Abból indult ki, hogy a régi politikai szervezet az ősi egyházi beosztással teljesen megegyezett és minden egyes főesperesi kerületnek egy politikai vármegye felelt meg. A középkori latin terminológiát csalhatatlannak tartotta, „comitatus“ alatt mindig királyi várispánságot, „provincia, parochia“ alatt pedig nemesi vármegyét értett. Így a patai és kemeji főesperességek alapján az eltűnt Pata és Kemej vármegyéket fedezte föl. Tudományos vitáinak megfelelőleg törekedett azután megmagyarázni a mai Heves vármegye megalakulását.

Balássy elmé-
lete.

Szerinte a vármegye ősi magva a *hevesi várispánság* volt, a mely még Szent István alkotásai közé tartozott. Későbbben egyesült a patai főesperességnek megfelelő *Pata* vagy *Mátra* nemesi vármegyével, a mely okleveleinkben *Újvár* megye néven fordul elő, azért *Pata* vagy *Mátraújvárnak* is nevezhető. IV. Béla alatt a részekhez kapcsolódik még a kemeji főesperességnek megfelelő *Kemej* nemesi vármegye. Idővel *Pata* és *Kemej* vármegye neve is eltűnt és valamennyi terület *Heves vármegye* néven egyesült.

Balássy elméletét Botka Tivadar (Századok V. 383) megtámadta. Hiába válaszolt rá Balássy „Viszhang“ czímen (Századok VI. 231—237, 307—325, 377—386), hiába védte állítását az Akadémián tartott felolvasásával, elméletét nem fogadhatjuk el. Ugyanis azóta tisztázódtak az oszmák a vármegyék megalakulása körül. Nem volt kétféle vármegye, csak egy : a királyi birtokokon szervezett várispánság és abból fejlődött ki idővel a nemesi vármegye. Kétségtelen, hogy az egyházmegyéknek főesperességekre való beosztása állandóan megmaradt s igen sokszor mintát adott a politikai felosztásra, de azért a főesperességek nyomán nem szabad mindig politikai vármegyét föltételeznünk. A középkori latin-ság ingadozó terminológiájára szintén nem lehet építeni. A hevesi várispánságra vannak biztos adataink, ellenben *Pata* vagy *Mátraújvár* megye lételet sem okírat, de még későbbi krónikás szavaival sem tudjuk igazolni. Ugyanez áll *Kemej* vármegyéről is, melynek lételet Balássy a Váradí Regestrumban előforduló „tota provincia Kemej“ kifejezésre és a kemeji főesperességre alapította. A történeti kutatások szerint egészen másképp alakultak ki a vármegyék.

A Névtelen
Heves vármegyé-
ről.

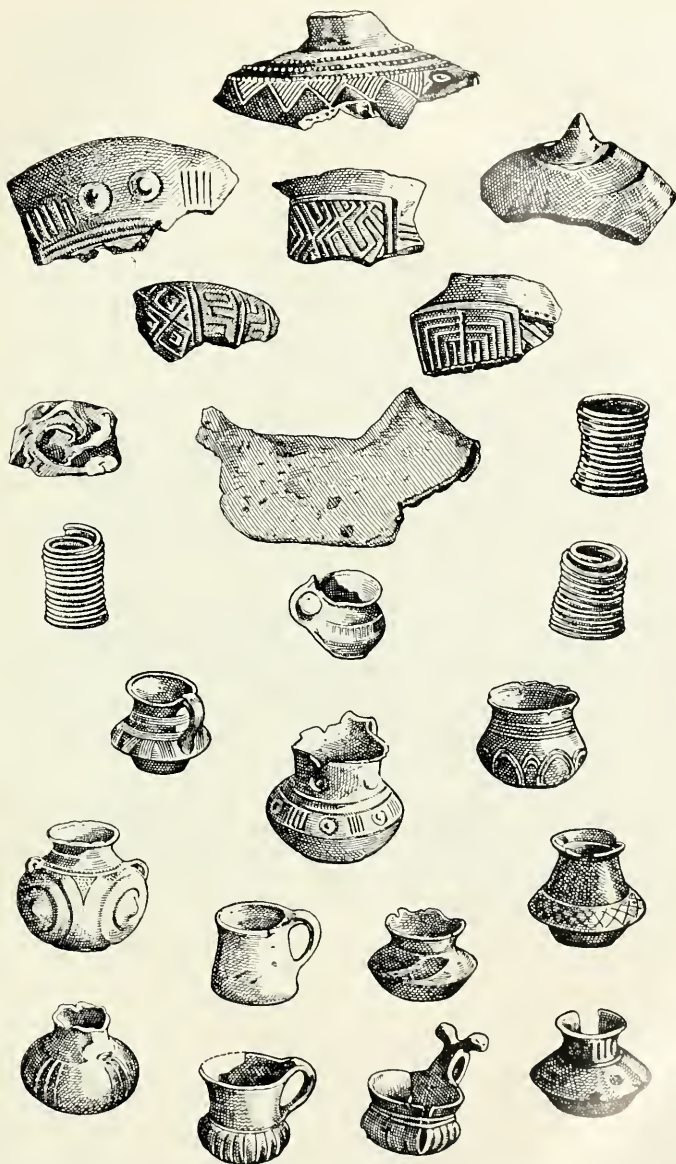
A mai Heves vármegye területét a Névtelen „Gesta Hungarorum”-ja enuliti először. A hegyeket, völgyeket, várakat és helységeket, folyókat és patakokat oly alaposan ismeri országunk éjszaki és éjszakkéleti részeiben, hogy többek ebből azt a be nem bizonyítható következtetést vonták, hogy az egri egyházmegye papja volt.¹⁾ A Névtelen, lovas őseink honfoglaló útját vázolja, elmondja, hogyan jutottak le Árpád vítzetei az Eger, Tisza és Zagyva vízének környékéig.

„Árpád vezér és övéi megindulván, az Eger (Eger) vizéig jövének és ott gunyhókat készítvén, több napig maradának s azon halmot, melyen a vezérnek leveles színt csináltak, Zenuhmunak (Szálunak) nevezék s táboruk az Ustörös viztől Pourzolou (Porcszló) váráig terjedt. Innen megindulva, a Zogen (Zagyva) vizéig jövének és táborúztak azon folyó partján a Tiszától a Mátra erdejéig s meghódoltatták a föld minden lakosait a Koróstól a Zogeva vizéig és Zepus (Szeps) erdoig. Akkor Árpád vezér a Mátra erdejében egy földet adott Edunak és Edumennek, a hol aztán unokajuk, Pata várat épített, kiknek a nemzetségből származott sok idők multával Sámuel király, kit kegyességéért Obának neveznek vala”, (32 fejezet.) — „Ekkor azon három úr (Zuardu, Kadessa, Huba) Árpád vezértől búcsút vévén, megindula azon helyről, melyet Pasztuhnak (Pásztó) hívnak és a Hungun vize mellett lovagolva, azon folyón átkelének a Souyen vize mellett.” (33 fejezet.) — Majd az 57. fejezetben a tiszamenti részekről ezt olvassuk: „Azen időben a besnyók földjéről jöve egy fejedelmi származású vitéz, kinek neve vala Thonuzoba. Urkund atyja, kitől a Thomaj nemzetség származik; kinek Toksun vezér lakoföldet ada a keméji részekben a Tiszáig, a hol most Obad rév vagyon. Hanem ez a Thonuzoba, Szent István király, Toksun vezér unokája idejéig élt. S midőn boldog István király az élet igéit hirdeté és a magyarokat keresztelé, akkor Thonuzoba hitben gyenge lévén, nem akara enni kereszténynyé, hanem nejevel együtt élve²⁾ ten ettetett el az obádi révbé, nehogy keresztelve, maga és neje a Krisztussal örökké élne, de fia, Urkun kereszténynyé leve, él a Krisztussal mindörökké.”

A Névtelen jegyző leírása, a honfoglalás útjára vonatkozólag, egészen természetes. Lovas őseink bizonyosan a folyók nyílt völgyén haladtak előre s így foglalták el a Mátra alján elterülő vidéket. E vidék nem lehetett valami sűrűn lakott, itt különböző népelemek tanyáztak, az avarok megerősített „ring”-ekben és az avarokkal egyidejűleg hazánkba jött szlávok földváraikban, a „grad”-okban. Az itteni „ring”-ek és „grad”-ok körül vívott küzdelmekről azonban semmit sem orzított meg a Névtelen. A honfoglalást nyomban követte a meghódított és meghódított földek megszállása. A Névtelen szerint Edu és Edumen kún népe kap földet a Mátra vidékén, Thonuzoba besenyő vezér pedig a keméji részekben a Tiszáig, a hol most Óbad rév vagyon. Sokan e tudósítást szöszterint vették és a kúnokkal összeköttetésbe hozták a palócokat. De a történeti kutatások beigazolták, hogy a kúnok törzsei nem esatlakozhattak őseinkhez Kiew tájékán; a besenyők és kún népek első megjelenése hazánkban Szent László korába esik. IV. Béla idején a Duna és Tisza, a Jörös és Maros, a Maros és Temes folyók között ütötték föl sátraikat és ide-oda barangolván, fosztogatták a magyarokat. Ügyeiket IV. László 1279-i kún-privilégiuma rendezi. E kiváltságlevél értelmében a kúnok hét nemzetsége ugyanazon a helyen telepszik le, a hol IV. Béla király korában lakott. Ezenkívül a király nekik adományozza a magvaszakadt nemesi családok birtokait és a tatárdúlás következtében üresen maradt területeket.³⁾ A palócok a Szent László korától, éjszakra beköltözködő kún telepesek leszármazottjai. A Névtelen leírásából annyi kétségtelen, hogy a Tomaj nemzetségnek később a Tisza mentén birtoka volt és a XIII. században Tomaj és Örkony (Urkun) nevek sűrűn fordulnak elő e nemzetségnél.

A Névtelen Pata várnak is honfoglalási eredetet ad, de e várépítés a X. században egészen ellenkező lovas őseink akkori életmódjával. Patán, okleveleink tanúsága szerint, birtokrészek voltak s e birtokrészek idővel mind az Aba nemzetség kezébe jutottak. II. Endre 1234-ben az Aba nemzetségbeli Sixtus fiának, Demeternek juttatja Patának azt a negyedrészt is, mely eddig a vármegyét illette.⁴⁾ E birtokos Aba nemzetségnek a XII. században már több tagja Pata nevet viselt. Ezek egyike építhette itt, a helység fölötti hegyen ama földdel körül-sáncolt lakóházat, a melyet idővel a nemzetség tagjai mindjobban megerősítettek. Ebből lett Pata vára. A hagyomány fenntartotta és a leletek s honfoglalás-kori sírok — melyeket Bartalos Gyula dr. felkutatott és ismertetett — kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy őseink a Mátra vidékét és a Tisza mentét mindjárt megszállották, de a Névtelen leírásából nem tudhatjuk meg, melyik törzsnek vagy nemzetségnek volt a mai Heves vármegye területén elsőszállási birtoka. De Heves vármegye történetének megismerésére helyesebb, ha a Névtelen leírását mellőzve, a ránk maradt Árpád-kori oklevelek után indulunk.

A sokszor keresett „Szent István regestruma”, az egyetlen hiteles forrás a, melynek adatai alapján a Szent István-féle ősi várispánságok számát, kiterje-



Kő- és bronzkori leletek a tiszafüredi muzeumból.



Részlet a zagyvaszentjakabi leletből.

dését megtudhatnók, nyomtalanul eltűnt, így Heves vármegye s a régi hevesi várspánság multjára csakis a régi birtokviszonyok vehetnek világot. A honfoglalás alkalmával az ország területét a törzsek között szétosztották és a törzsek a részükre kijelölt területet nemzetségek szerint szállották meg. Kézay krónikája szerint a magyar nemzet beköltözések 108 generációt, vagy tribust számolt. de a nemzetségeket ma már megállapítani nem tudjuk, mert a XII—XIV. századi oklevelekben előforduló genus szónak semmi köze sincs Kézay 108 nemzetségéhez. Az oklevelekben a genus szó legtöbbször czélszerűségből fordul elő; vezetéknév hiján. vagy a helyet, vagy a családot jelöli, a honnan valaki származik. Ennek a segítségével tudták a kortársak megkülönböztetni a hiteles helyeken, vagy a királyi udvarban megjelenő sok egyenű embert egymástól. Minden ősi nemzetségnek a honfoglaláskor külön terület jutott, a melyet a források descensus-nak, szállásnak neveznek. E szállásbirtok közös birtok, a melyen a nemzetség tagjai nomád földközösségben éltek. Nyájaikkal egyik vidékről a másikra költöztek. Csak a földmívelés terjedése köti le őket szorosabban egy helyre. Ekkor a nemzetségek közös tábora szétoszlának, az egyes ágak önállóan rendezkednek be. Majd további osztozkodás következtében minden családnak meglesz a maga külön birtoka s úgy keletkezik az egyéni birtok, a magántulajdon. Eleinte csak a mívelés alá vett területek, a szántóföldek voltak magánbirtokok. ellenben a nádasok, erdők, rétek, legelők továbbra is közös birtoknak maradtak. Törvényeink védtek a magánbirtokot. A családok adománylevelüket többször átíratják. Örökösödésnél határukat bejáratják és erről hiteles diplomát kérnek. Igen sok erőszkos birtokfoglalás történt a régibb időkben és szerencsére számos birtokpári oklevelünk kikerülte a pusztulást. Ma ezek nyomán kell rekonstruálnunk a mai vármegye területének régi birtokviszonyait.

Az Árpádkor vége felé és a XIV. században az ősi honfoglaló nemzetségek hazánk területén már nagyon szétoszlottak, igen sok szerzett és királyi adománybirtokuk volt. Mégis ott kell keresnünk az egyes nemzetségek ősi fészket, a hol a nemzetség tagjai legsűrűbben fordulnak elő. Ez volt ennek a nemzetségnek honfoglalási birtoka. E szerint a mai vármegye területén két ilyen középpontot találunk. Az egyik Gyöngyös vidéke, a másik a Tisza mentén Abád vidéke. Gyöngyös vidékén szomszédosak az *Aba* nemzetség Adácsi, Amadé, Aszalay, Csobánka, Debrey, Kompolti, Rédei, Vepeléti ágai. A Tisza mentén szomszédosak az *Aba* nemzetség Amadé, Csobánka, Gagyri, Kompolti, Vepeléti ágai.⁵⁾ Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a mai vármegye területén az *Aba* nemzetség kapta elsőszállási birtokát. Az egész nemzetséget joggal köthetjük *Aba* Sámuelhez, a ki e nemzetség igazi megalapítója volt. Krónikáink egyhangúlag hirdetik, hogy az Abádnál megölt *Aba Samu* királyt Gyöngyös mellett a sári monostorban, tehát a nemzetség elsőszállási birtokán temették el.

Másik nagyobb birtoktest az *egri püspökség* volt, melynek 1261-ben kiállított adományleveléből azt látjuk, hogy az *egri püspök* volt az *egri völgy* (vallis Agriensis) fölfelé és lefelé egész a Tiszáig.⁶⁾ Az *egri püspökségnek* szintén alapítása korabeli birtokai voltak: Bátor, Szurdokpüspöki, Gyöngyöspüspöki. Bátornt és Fedemes egy kisebb részét II. Endre *egri püspök* 1295-ben kicserélte *Pous* comesnek hevesvármegyei Bátor birtokával, minthogy Bátor közelebb esett Egerhez, a püspöki székhelyhez, mint Bátor.⁷⁾

A mai vármegye területén királyi birtok volt a *hevesi vár tartozékaival*. A várak tartozékai gyakran a vártól nagyon messze esnek, a mint kiténik ez a várszövegeket eladományozó oklevelekből. II. Endre 1234-ben *Aba*-nembeli Sixtus fiának, Demeternek adományoz hat birtokot, közöttük Pélt és Patának azt a negyedrészt, a mely eddig a hevesi várhoz tartozott. Pél határait is leírja a királyi oklevél. Határában vannak Oltumán mocsár, Soly föld, ma Sajfok. Holopy föld, Araka föld, Holmoy föld, Iwan föld, ma Hevesiván, Endrefalva, ma Szentandrás pusztá, Polgár, Wesequen, ma Vezekény. En és Tyuld határhelyek.⁸⁾ Domoszlót 1262-ban adományozzák el Kompoltnak,⁹⁾ ugyanő megkapja 1264-ben a hevesi vár tartozékaiból Tarnaórsöt,¹⁰⁾ fia, Péter pedig a eselek elleni háborúban Győr váránál szerzett érdemeiért 1273-ban Györkött.¹¹⁾ A királyoktól eladományozott Vámosgyörk, Tarnaórs, Detk és Domoszló birtokokban III. Endre 1291-ben megerősíti Kompolti Péter és Pál testvéreket.¹²⁾ V. István ifjabb király 1267-ben Gyöngyös-Halászt veszi ki a hevesi vár kötelekéből és Csobánka fia Jánosnak adományozza a IV. Béla elleni harcokban szerzett érdemeiért.¹³⁾

Királyi
birtokok

1333-ban I. Károly Jakab fiait, Fogaesot és Jánost, hevesi várjobbágyokat, a havasalföldi hadjáratokban tett szolgálataikért nemesíti.¹⁴⁾ A királyé volt a poroszlói várnagy, melyen jelentékeny esorbát ejtett IV. Béla 1253. évi adománya.¹⁵⁾ Ezen kívül még Vezekény lehetett királyi birtok, melyet IV. László 1279-ben Miklós zolyomi ispánnak adományoz.¹⁶⁾ Pesti Frigyes szerint Bátor is királyi birtok volt eredetileg, csak IV. László 1283-i adományából került Pous comes birtokába, a ki azt 1295-ben az egri püspökkel Bátorért kicserélte.¹⁷⁾ Pásztótól Kompoltig. Hatvantól Pétervásárig királyi birtok nem igen akad.

Ez ősi birtokviszonyok jelzik a mai vármegye területének honfoglalás-korabeli megszállását s első királyaink alatti birtokmegosztását. Magyarország földjének megszállása után Géza vezérünk tisztában volt azzal, hogy be kell illeszteniünk a keresztény európai népek közé. A kereszténység befogadása és az ország monarchikus szervezése Szent István király nevéhez fűződik. Az ország újjászervezése kizárólag királyi birtokok szerint történt. Egy királyi várhoz (civitas) tartozó királyi uradalmak a rajtok élő vitézekkel és rabszolgákkal együtt a XI. században „comitatus“-t alkottak. E comitatust a szlávoktól kölcsönzött szóval „zsupánságnak“, „spánság“-nak, később, a XIII. század közepe felé „yspánság“-nak nevezték s mai neve *várispánság*. A várispánságok középpontja tehát valamely megerősített hely „civitas, castrum“ volt s élükön egy-egy királyi főtiszt állott, a kit „comes“-nak, vagy a szláv „zsupán“, „span“ szóból ispánnak nevezték. A várispánok katonái és polgári tisztviselői, ők a vár hadi erejének parancsnokai, a várnép bírái. Ők szedik be a várbirtokok jövedelmét s szolgáltatják be a királyi udvarba. Az ispánon kívül vannak még más királyi tisztviselők is, ilyenek a királyi bírág vagy bilochusok, továbbá az udvarbíró és a hadnag, a kik az ispánt helyettesítették. Vannak poroszlók (pristaldus), kik az idezéseket és végrehajtásokat teljesítették, vannak bakók (preco) vagy börtönőrök. A várispánsághoz tartozó népek négy főcsoportra oszthatók: várjobbágyokra, várnépre, királyi udvarnokokra és hospes-ekre vagy telepésekre. A várjobbágyok földért katonáskodnak. A várnép földért az udvar és egyház körül teljesít szolgálatot. Az udvarnokok a királyi udvartartás részére dolgozó mestereimberek, a telepések nemcsak földműveléssel, hanem iparral és kereskedelemmel is foglalkoznak. A várispánságoknak tehát katonai, gazdasági és közigazgatási ezélok volt és a honfoglaló nemzetség utódai nem tartoznak hatalmi körébe. A nemesség a XIII. század közepéig csak földrajzilag él a vármegye területén, de jogilag nem.¹⁸⁾

Az újvári
ispánság.

A mai vármegye területén a hevesi vár és tartozékai alkották a királyi birtokot, a többi terület az egri püspökség és a magyar nemzetségek kezében volt. A hevesi birtok kiesiny volt arra, hogy itt királyaink külön várispánságot alapítsanak. E birtokokat tehát az ország éjszaki és éjszakkéleti részében fekvő királyi birtokokkal egyesítették. Ilyen királyi birtokok voltak a mai Abaúj¹⁹⁾ és Sáros vármegyében²⁰⁾, melyeket egy királyi főtiszt kormányzása alá rendelték. Mivel pedig a legtöbb birtok az éjszaki részben volt, azért az ispán éjszakra székelt. Eleinte az abaújvármegyei Forró lakott, később átköltözött abba az Újvárhoz, a melyet a képes krónika szerint Aba Samu épített.²¹⁾ Ez az Újvár az ország éjszaki határának végvára volt, ezt kellett védelmezni a betörő népek ellen. ez volt a felvidék kulcsa. Az ispán címe: comes de Novo Castro, a várispánságé: comitatus de Novo Castro. Az újvári várispánság részei tehát nem alkottak összefüggő birtoktestet, sőt egymástól messze, három mai vármegye területén feküdtek. Az uralkodók mellőzték a hadi és gazdasági előnyöket s az állami egység érdekében mind olyan várispánságokat alkottak, melyek tartozékai 3—5 vármegyében terültek el, hogy az ispánok, mint egy összefüggő terület urai, velők szembe ne szállhassanak. Így a szolgagyőri várispánság 70 tartozéka 14 vármegyében feküdt, egymástól 100—100 kilométernyire.²²⁾ Az újvári várispánságnak nagy kiterjedése mellett is, kevés jövedelme volt a többi várispánsághoz képest. Ugyanis nagy számmal voltak a területen „desertum“-ok, elhagyott, lakatlan területek. Abaújban és Hevesben gyér volt a lakosság, Sáros pedig majdnem teljesen néptelen volt. A lakatlan területnek alig volt értéke.

Az Aba nemzetség ágai telepítik be idővel Sároset és Abaújt. Az erdőségek lassú kiirtására vonatkozik Sárosban a sok „vágás“-os helynév.²³⁾ Hogy az Abák nemzetségei a mai Heves vármegye területéről terjeszkedtek fölfelé, ezt a jelenséget már Pauler Gyula is észrevette és ennek tulajdonítja, hogy Heves és Abaúj vármegyék helynevei között annyi a megegyező. Így Szikszó, Halmaj,

Füged, Fanesal. Méra, Detk, Bakta, Gyanda és Karácsond. Mivel ezeken a területeken kevés a királyi birtok, azok kormányzására elegendő volt egy királyi főtiszt „comes”. Bártfai Szabó László a XIII.—XIV. századi okleveleknek az újbíró ispánságra vonatkozó adatait összeállította²⁴⁾ s ezek meggyőznek bennünket, hogy a kanezelláriai és a káptalani oklevelek egyaránt használnák Újbíró megye nevét a XII. és XIII. században a mai Abaúj, Sáros és Heves vármegyéek területére, de a három vármegye területén túl sohasem alkalmazták. A várispánságok területi kialakulását hazánkban más és másféle körülmények magyarázzák meg. Az újbíró ispánság területének megalakulását hadi és anyagi érdekek kívül még annak tulajdoníthatjuk, hogy innen, a hevesi királyi birtokokból figyelték a hatalmas Aba nemzetség viselkedését az új keresztény-monarchikus renddel szemben. Eleinte az újbíró ispánság teljesen királyi, középpontosított ispánság volt, mert csak a király ismerte föl a nemzet fennállásának feltételeit és egyedül ő rendelkezett nagy anyagi és erkölcsi erővel. Ő terjesztette itt a kereszténységet s az Abák nagy birtokközösségét megszati iparkodott.

Evszázados küzdelem eredményeként a királyi várispánság benépesítette Sáros és Heves „desertumait” s a várispánság birtokait növelte. Az Abák hatalmas nemzetségének egysége felbomlott és számos ágra oszlott. Az Abák felvették a kereszténységet és folytonos osztozkodással magánbirtokaikat erősítették meg. A nemzetség ellenálló ágai elbuknak; a mely ágak pedig a királyhoz esatlakoznak, a várbirtokokból is kapnak új adománybirtokokat. Idővel a benépesített mai három vármegye területén a közigazgatási, igazságszolgáltatási és hadügyi teendőknél az újbíró ispánság nem tudott megfelelni, azért az ispán maga helyett mindegyik területre helyettesít, „comes curialis”-t küldött. A helyettes jó ideig az újbíró ispán nevében működik, majd mind nagyobb önállóságra tesz szert, végre a kormányzat megkönnyebbtetésére mindegyik helyettesből önálló várispán lesz. A „comes curialis” idejében már Újbíró, Sáros és Heves bizonyos fokig önálló életet folytattak. Ennek a jelöl az általánosabb „comitatus de Novo Castro” mellett mindegyik területet saját nevén is kezdik említeni okleveleink: *comitatus de Abaújvár*, *comitatus de Sáros és comitatus de Hevesújvár*. És pedig Sárosról ezt 1209-ben olvassuk először.²⁵⁾ Hevesről 1248-ban Porozló terra comitatusi Hevesújvár pertinens²⁶⁾ és Abaújvárról 1243 óta²⁷⁾.

A hevesi várispánság önálló életét feltünteti a váradai regestrum is, a mely a váradai káptalan előtt II. Endre korában tartott istentételeket tartalmazza. Ugyanis a várispánok vagy kiküldött bírák a pörlekedő feleket pristaldussal peröntött istentételre valamely székesegyház vagy káptalan elé utasították. Így többet 1229-ben, Micou nevű pristaldussal, Egerbe küldötték tüzesvaspróbarára.²⁸⁾ Az az egyház vagy káptalan, a mely előtt a próba lefolyt, a bíróságnak bizonyító levelet (*litterae relatoriae*) küldött és az istentételről jegyzéket, regestrumot vezetett. Így keletkezett és maradt ránk a váradai regestrum. E szerint 1215-ben Bud (Tarnabod, Heves vármegyében) községből Leustachius bíró Mihály pristaldussal a pörlekedő Varout és Imrét Váradra utasította. Vajjon „comes curialis” volt-e ez a Leustachius, azt ma már nem tudjuk. (149. szám.) Egy másik 1215-iki bejegyzésből látjuk, hogy a hevesi ispán, „comes curialis” bíráskodik az abaújvári ispán „comes” megbízásából. 1215 február 22—28-án Bolosoy nevű pristaldus Bábolnáról megjelent Váradon több abaújvármegyei jobbágygyal, kik bevádoltak négy falujokbeli embert, hogy azok is jobbágyok, bár a vár kotelékebe nem tartoznak. És ezeket Miklós hevesi ispán „comes curialis de Henes” (tévesen Heves helyett) küldötte istentételre Sándor újbíró ispán „comes de Novo Castro” megbízásából. (112. szám.)

1219-ben Bogya faluból (Heves vármegye) Peth bevádolta Pousát lopással. Pál „comes curialis” azaz hevesi ispán ítél ügyében, bilochusok Pet és Bulsu Hevesből, a pristaldus pedig Scenka a Heves melletti Csász helységből. Pousa Váradon a tüzes vasat hordván, megégett, azaz bűnösnek találtatott. (193. szám.) Majd Banc comes, mint kiküldött bíró, „a rege delegatus” ítél 1219-ben a Heves vármegyei területen levő pásztói, debrói és porozló monostorok peres ügyeiben. Egyed pásztói apát és saját udvari ispánja, Pásztoi Miklós azt állították, hogy Dezmér és Uotestig Nagyalttyán faluból a pásztói apátság lovászai. Ezek meg a pásztói apát harezoló jobbágyainak vallották magukat. A kérdésben bírák Banc comes és Egyed apát, a pristaldus Pernen. Dezmér a maga és társai nevében Váradon állja ki a tűzpróbát és tpepedig sértetlenül. Ugyanekkor

A hevesújvár
ispánság.

Taron (Mezőtúr) lakó Zub nevű embert is a pásztói apátság lovászáának nyilvánították. Ez is csak harezoló jobbágyoknak ismerte el magát, de ránézve a tüzes vaspróba Váradon rosszul ütött ki, megégette magát. (195. szám.) Ugyanezek ítékeznek a pásztói apátságot érdeklő másik ügyben is (203. szám.) Ugyancsak Bane comes, mint bíró, küldi Pál pristaldussal Nogudot, a debrői monostor jobbágyát Ved és Vacy egri jobbágyok ellen elkövetett büntényéért Váradra, a hol ez hordozván a vasat, megigazult. (208. szám.) — Ugyane Bane comes neve rejlik ama Bacio comes nevében, a ki Nógrád vármegyei tereskei monostor és a heves-vármegyei poroszlói monostor apátjai közötti ügyben ítélekezik. (222. szám.)

1222-ben a fegyverneki Felecu és Bota és más falubeliek azt állították hat társukról, hogy jobbágyok és a centuria kötelékébe tartoznak. Ezek azonban szabad denáralázóknak mondták magukat s bizonyásgúl Forcos, Poson, Ipol't, Lucus, Uhua, Jakab, Mátyás hevesi várjobbágyok vallomására hivatkoztak. A peres feleket Péter comes, Dénes comes helyettese Moys pristaldussal Váradra küldötte (336. szám). Dénes tárnokmester volt 1222-ben, ő mint kiküldött bíró utasította Pétert az ítéletre. Lehetséges, hogy ez a Péter azonos azzal a Petur nevű sárosi ispánnal, a ki 1217-ben szerepel Detusa és Dethr sárosi emberek ügyében. (167. szám). Itt ugyanis a hevesi várnép jogi helyzetéről volt szó, a hevesi „comes curialis“ elfoglalt lehetett volna velük szemben, azért bízták az ügy elbírlását a szomszédos sárosi „comes curialis“-ra.

A várispánság és nemesség.

A váradai regestrumban említett *Mihály és Pál hevesi „comes curialis“-ok*, kik az úrvári ispánnak vannak alárendelve, ennek megbízásából járnak el. Az önálló hevesi várispánságnak tehát a váradai regestrum után kellett megalakulnia. Az önálló hevesi várispánság alatt a hevesi várhoz tartozó ama területeket értjük, melyek a hevesi ispán kormányzása alatt állottak. Az önálló hevesi várispánság megalakulását az a tény tette sürgetővé, hogy Heves desertumaiba nagy számmal telepedtek le besenyő és kúnpalócz népek s ezekkel szemben megint a királyságnak kellett biztosítania a kereszténységet és a magánbirtok szentségét. Az ispánnak és az egyházi főespereseknek segítségére siettek ekkor az itt lakó nemesi nemzetségek is. Eddig is volt valamelyes érintkezés az ispán és nemesi nemzetségek között, mert a tizedszelés és a pénzbeváltás dolga ország-szerte az ispánokhoz tartozott. A nemesi nemzetségek jobbágyainak ügyét is az ispán ítélte meg a földesúri hatóság kifejlődéséig. A birtokvédelem közössége most még közelebb hozza a nemesi nemzetségeket a várispánságokhoz. Még szorosabb lesz a kapcsolat, mikor a szabad nemzetségeknek az országos törvényhozásban való részvételét az 1267 : VIII. t.-ezik vármegyék szerint szabályozza olyképen, hogy a székesfehérvári törvénytapon minden vármegyéből 2—3 nemes jelenjék meg. Utóbb az országos királyi jogszolgáltatás is vármegyei területek szerint történik. A király mind ritkábban jelenik meg személyesen a nemesség között, hanem a jogszolgáltatással a kiküldött bírót, rendszeren a nádort bízta meg.

Ezzel az a szokás fejlődik ki, hogy a nádor vagy több vármegye nemességét gyűjti össze egy helyre, vagy pedig egy vármegye területén lakó nemesség számára külön tart ítéloszékét. Itt mindig a vármegyei ispán és a vármegyei bírak segédkeznek neki. Ezek az úgynevezett „proclamate congregatio“-k tehát mindjobban a vármegyei szervezethez fűzők az ott lakó nemességet.

Várispánságok bomlása.

A várispánságok és a nemesség közös védelmi érdeke s az országos jogszolgáltatás vármegyék szerinti fejlődése teljesen átalakította a régi királyi, középpontosított ispánságot a XIII. század végén és a XIV. század elején. Az ispánságok hadi és gazdasági jelentősége háttérbe szorul. A tatárjárás után nagy számmal emelkednek az országban várak. királyaink a várak építésére engedélyt adnak és a várurak tartanak sereget a veszélyeztetett vidék védelmére. Hogy e főurakat a királyok hűségükben megtarthassák, érdemeiket újabb birtokadományozással honorálják és elosztogatják nekik várispánságaik tartozékait. A XIII. században történik a *hevesi várúrbirtokok eladományozása* is. Így a megcsontkított ispánságok a királynak nem tudnak jövedelmet, a vidéknek pedig védelmet nyújtani. A régi ispánságoknak csak egy jelentősége maradt meg : a politikai kormányzat és a törvénykezés. Ezt a jogot pedig erős küzdelmek árán a nemesség iparkodik megszerezni a haldokló várispánságoktól s küzdelmeik eredménye : a *szolgabírói intézmény*. Az 1298: XXXII. t.-ezik kimondja, hogy ha a nádor nem tart gyűlést, akkor a nemesi nemzetségek választott bírái, a szolgabírák ítélekezzenek a nemesség pörös ügyeiben a vármegyei ispán elnöklése alatt.

A XIII. század végén és a XIV. század elején a régi királyi várispánságtól elütő vármegye keletkezett. Ennek az új vármegyei szervezetnek legnevezetesebb intézménye: a szolgabíróság. A szolgabírák a királyi bilohusok helyébe lépnek. őket a vármegye közönsége választja, nevük „judices servientium regalium.” Ők a királyi ispánnal szemben a megye közönségét képviselik. A szolgabírói intézménnyel egyidejűleg a várispánságoknak régi szolgad- és tizedkerületekre való beosztása is megszűnik, azután minden vármegye, tekintet nélkül terjedelmére, az 1290: V. t.-cikk szerint a négy szolgabírónak megfelelőleg négy járásra oszlik. A régi várispánsági szervezetből csak a törvénykezéssel összefüggő alsóbbrendű tisztségek, úgy mint a poroszlók és bakók maradtak meg. Ekkor fejlődik ki a vármegyei közönség és a vármegyei terület fogalma. A vármegyék akkor olyan kormányzati területek, a melyeknek lakói maguk választják a négy szolgabírójukat. A vármegye közönségét a vármegyei gyűlés, congregatio jeleníti meg, a melyet eleinte csak királyi engedéllyel lehetett tartani. E vármegyei gyűléseken a XIII. század vége felé már a nemesek tömörülnek, de megjelennek azokon még a nem nemes szabadok is. Az ispán „comes“ főteendője a politikai kormányzat és a törvénykezés, a vármegyei gyűléseken s a vármegyei törvényszékeken ő elnököl. Ő nevezi ki helyettesét, a régi „comes euralis“-t, a kit ebben a korban „vicecomes“-nek, vicispánnak kezdenek nevezni. Ez ítélkezik az ispán megbízásából a vármegyei törvényszéken. Mivel nemesek fölött is ítélkezik, azért a nemesség nemesi származást is követel tőle, mint az 1290: III. és IV. t.-cikkekből kitűnik. De azért nem nemesek is voltak vicispánok. Az új vármegyék kormányzata tehát részint királyi, részint autonóm jellegű. Királyi azért, mert királyi főtiszt alatt állanak, a ki maga nevezi ki helyettesét; autonóm azért, mert a vármegye közönsége maga választja szolgabíróját s vármegyei törvényszékeket tart.

Heves vármegye mai területén 1271-ben V. István király még személyesen jelenik meg törvénykezésre. Ősi szokás szerint a Heves melletti Hajóhálmán összegyűjti a tiszavidéki nemességet s panaszait meghallgatja. Okleveleink szerint ekkor adta elő Lampert, egri püspök, élő szóval az egri püspökség jogait és privilégiumait, melyeket 25 éltés nem es esküje megerősített. A király élő szóval döntött és a királyi döntést azután nagy pecsétetes királyi levélbe foglalták.²⁹⁾ Utóbb a királyt itt is rendesen a nádor helyettesítette. A nádor is szabad ég alatt, rendesen valamely árnys helyen, egyik vagy másik község közelében tartotta gyűléseit. A nádor 1335 és 1347-ben a borsod- és hevesvármegyeieket egy helyre gyűjti össze Szilhalmon³⁰⁾, de van tudomásunk több, tisztán hevesvármegyei nádori gyűlésről is. Ekkor a nádor maga mellé veszi a vármegye ispánját, a négy szolgabírót és a vármegye közönségéből választott hitelt érdemlő embereket, az esküdteket és ezekkel ítélkezik a szabad ég alatt.

1281 Szent Iván ünnepe hetében (június 24–30. napjain) Gara Miklós nádor Verpeléth mellett tartott gyűlést Hevesújvármegye nemeseivel. Itt Miklós cantor a kőcsi nemesek ellen panaszt emelt, hogy a káptalan kőcsi birtokát lefoglalták és használgák. A kőcsiak ellenben azt állították, hogy Kocs az ő öröklött birtokuk. A nádor reambulációt rendel el, de a határjárás nem vezet eredményre. A káptalan és a kőcsiak között pör támad, mely tíz év múlva a kőcsiak bukásával végződik.³¹⁾ 1343 szeptember végén és október elején Giletfi Miklós nádor Kompolton tart Heves vármegye nemeseivel ülést. Itt a cserőkőziek panaszoknak birtokfoglalásról.³²⁾ 1349 július 19-én Miklós nádor az Eger folyó mellett tartott gyűlést, hol Heves vármegye alispánja és szolgabírái bizonyítják, hogy Kompolti István mester Péter fiának Roff nevű birtokán a Tisza folyón régtől fogva révjoga volt.³³⁾ 1358-ban október végén és november elején Kont Miklós Verpeléth mellett tart nádori gyűlést.³⁴⁾ 1370-ben ugyancsak Verpeléthen van nádori gyűlés, melyen Opolyi László herceg a kompolti vámról szóló adománylevelet a jelenlevő kompolti apátúr részére átírja.³⁵⁾ 1372-ben Verpeléthen tartott nádori gyűlésnek is nyomára akadunk.³⁶⁾ 1381-ben június közepén Gara Miklós nádor tart Verpeléth mellett gyűlést.³⁷⁾ 1399-ben június közepe körül pelsőczy Bábek Detre tart nádori ülést Verpeléth mellett.³⁸⁾

A nádori gyűlésekől fejlődött ki a vármegyei gyűlés. Bizonyára Heves területén is voltak ily önálló gyűlések; a vármegyei gyűlések helyére vonatkozólag van két okleveles adatunk. 1345-ben kelt oklevél szerint Kompoli a vármegye székhelye „locus cathedralis“, a hol a vármegye ispánja és négy szolgabírája az összes nemesek és nem nemesek ügyeit tárgyalni szokták.³⁹⁾ Ugyanczt mondja

egy 1424-ben kelt oklevél Verpeléthről, hogy itt szokták tartani Heves vármegye gyűléseit.⁴⁰⁾ Így lassanként a nemesség a régi hevesi „comes curialis” alattvalóival egybeolvadt s az újonnan alakult vármegyét a régi hevesújvári várispánság és tartozékai után Hevesújvármegyének nevezték el „comitatus de Heves.” Időhöz az új vármegye keletkezését nem köthetjük, ez lassú fejlődés eredménye volt. A régi újvár-ispánságból három önálló vármegye fejlődött ki. Először Sáros jutott önállóságra, 1247-ben már különálló sárosi ispán van „Tecus comes de Sáros.”⁴¹⁾ Abaúj vármegyében 1314-ben találjuk István személyében az első alispánt.⁴²⁾ Hevesújvármegyében pedig okleveleink szerint 1333-ban volt az első kétségtelenül hevesvármegyei alispán „vicecomes Fogach, Filius Barczal.”⁴³⁾ Így az önálló Hevesújvármegye megalakulását a XIV. század elejére kell helyeznünk.

A vármegye közönségének előkelőbb részét a hevesvármegyei területen letelepedett törzsek és birtokos nemesi nemzetségek alkották. Ilyen ősi nemzetségek voltak: Aba, Rátót, Szalók, Tomaj, Apocz, Baksa, Bék. Birtokos nemzetségek pedig: Bél, Kacsics, Miskolcz, Sártiván-Vese.⁴⁴⁾ melyekről a családörtén-ti részben van szó.

A nemesség
szerepe.

A nemesi nemzetségek döntöttek a vármegyei gyűléseken. Ezek körül fordult meg a vármegye élete a XIII. század végén és a XIV. század elején. Ezek szerepeltek a IV. Béla és fia V. István ifjabb király közötti harcokban és Kún László idejében. IV. Béla fiát, V. Istvánt megkoronáztatta, vele megosztotta királyi hatalmát, így az országnak két királya, két királyi udvara s két nádora lett. A két király között az egyezség Heves vármegye területén, Poroszlón jött létre 1262-ben és Heves vármegye V. István uralma alá tartozott. Az egyezséget azonban nem tartották meg, apa és fiú között véres háború folyt 1265-ig. A hevesvármegyei nemzetségek V. István mellett harcoltak. Csobánka János az isaszegi csatában egymaga három vitézt fogott el és adott át a királynak.⁸⁹⁾ Kompolt comes is hűséges szolgálatokat teljesített V. Istvánnak.⁹⁰⁾ A Rátold nemzetségből való Porch István előbb IV. Béla feleségének volt tárnok- és lovászmestere, majd átpártolt V. Istvánhoz és az Aba nemzetségből való Vata fiát, a hűtlen Lászlót kiszolgáltatta az ifjabb királynak. Ezért az Aba nemzetség haragját vonta magára, IV. Béla király az ő birtokait pusztította, 3000 márkára rúgó kárt okozott neki és kettős tisztségétől megfosztotta. E szenvedés és üldöztetés csak növelte érdemeit az ifjabb király előtt. V. István megteszi az ifjabb királyné lovászmesterének s Ágás várát adományozza neki 1265-ben, továbbá Tar, Hasznos falvakat és a pásztói apátság kegyúri jogát.⁹¹⁾ V. Istvánnak, miként előbb atyjának, IV. Bélának, nagy szolgálatokat teljesített az egri püspök is, azért magaslatja az egri püspökséget annyira az 1272-i oklevél. Tán innen magyarázható az egri püspök kiváltságlevele is a negyedik királyi gyermek nevelésére.

A hevesvármegyei nemzetségek közül Kún László alatt az Aba nembeli Amadé az 1278-i morvamezei csatában újját vesztí, ⁹²⁾ a hét Rátót, „mint bátor oroszán” harcol a kúnok ellen vívott hódtavi csatában. Ugyanott az Aba nembeli Olivér életét áldozza fel.⁹³⁾ Az egri püspököt Kún László 1278-ban hűtlenséggel gyanúsítja és püspökségétől megfosztja, az egri folyóban levő birtokait lefoglalja s feldúlja. Az elpusztított helységek lakóit Szíhalom vidékére szállítja és a püspökség birtokait párhíveinek adományozza, a mint ez Lászlónak 1281-ben az egri püspökség javára kiadott okleveléből kitűnik. András püspöknek 1281-ben sikerült végre a király haragját kiengesztelnie. Megesküdött az evangéliumra, hogy 1278-ban a félkelökkel nem azért találkozott, hogy velök szövetkezzék, hanem hogy őket hűtlenségüktől elvonja és a király iránti hűségére visszatértesse.⁹⁴⁾

E hevesvármegyei nemesi nemzetségeknek az ország művelődéstörténetében is nagy részük van. Királyi példára birtokaikon monasterokat alapítanak. Az Aba nemzetség alapítója a saári bencész, a veresnarthi pálos kolostornak s nekik tulajdoníthatjuk a debői monostor építését is. Volt még Poroszlón, Kompolton, Pásztón is monostor az Árpádok korában. Számos, ma már elpusztult vár e nemzetségeknek köszöni eredetét, melyek a tatárjárás után voltak szükségesegek, hogy az ellenségnek jobban ellentállhassanak. IV. László ugyan panaszkodott, hogy a családok várai neki sok bajt okoztak, de azért uralkodóink támaszták a nemzetségeket a várak építésében, mert az ország közbiztonsága követte. A Tisza mentén az Amadék vára volt Kiskürü, a Mátra tövében a Borh-Bodon ágé volt Sirok, a Csobánka-ágé Csobánka és az ősi Bene vára, a Rátó-nemzetségé Ágásvár. Akkor e váraknak nagy missziójuk volt, mert megvélték

az egyes birtokterületeket a sűrű előforduló birtokfogalások idején. A várakat és azok tartozékait az oklevelekben élesen körvonalazták. A várakból, vagy a várak alján keletkeznek a városok, közülükben s oltalmuk alatt a falvak.

A nemesi nemzetségeken kívül voltak Heves vármegyének betelepült lakosai is. Heves vármegye területén *ősnémet* betelepítésre vall két községnek, Felnémeti és Németkaálnak ősi neve. Kistálya nevű helység IV. Béla 1261-i adománylevelében Magyartálya (Tallya Magor) néven fordul elő, a mi megkülönböztetés akárcs lenni a szomszédos nem magyar ajkú helyektől. A német vendégek valószínűleg Márton egri püspök (1143—50) idejében költöztek Heves vármegye területére, mert akkor népesültek be németekkel Kassa, Eperjes,⁹⁵⁾ és a Hernád völgye is, hol a királynéknak 10 német faluja volt. Ezek híhetőleg Belgiumból vándoroltak ide, Lüttich tájáról, tehát német-francia keveréknevet alkottak; így maradhatott meg a hagyományban, hogy az egri völgyben hajdan francia telepek voltak. E hagyományt Oláh Miklós jegyezte föl a XVI. században, hogy „az egri völgyben néhány helységet az eburonok telepének tartanak, kik régen költöztek ide, akiket most leodiainak neveznek. E helységek lakói most is a francia nyelvet beszélik. . . .⁹⁶⁾ Szalay László Lodinmott (Lüttich) magyarrá fordítja, a letelepülőket lüttichieknek nevezi és Marten „Scriptores Veteres“ című gyűjteményes munkájára hivatkozva, azt állítja, hogy a lüttichiek szállásait még 1347-ben is „francia helyek“-nek nevezték.⁹⁷⁾

Települések.

Sokkal nagyobb jelentőségűek voltak Heves vármegye területén a keleti telepítések. Keletről jöttek a *besenyők*, majd Kálmán és II. István idejében a *kún* népek, a kikhez a *palócok* tartoznak. A Névtelen Taksony idejébe helyezi Thonuzóba besenyő vitéz megjelenését, de az ilyen történetek akkor keletkeztek, a mikor a fekvő birtok támogatására genealógiákat kerestek és ha nem találtak, költöttek.⁹⁸⁾ A besenyő beköltözések Szent István idejében indulnak meg.⁹⁹⁾ A zasty-i apátság alapító-levelében 1067 körül Eger, Szíhalom táján említés van besenyő-kút, besenyő-temetők, besenyő-lovagokról.¹⁰⁰⁾ Jerney szerint szintén sok besenyő-telep volt Heves vármegye területén.¹⁰¹⁾ A *besenyő-telepek* ma már csak a helynevek tüntetik föl, a nép a magyarságba olvadt. Kandra Kabos szerint besenyő községek voltak: Besenyő, Dormándháza, mely Bögér-Besenyő néven is előfordul, Abony, Hanyi, Adács, Alatka, Atkár, Atány, Bod, Csány, Csász, Detk, Ecsed, Erk, Füged, Heves, Györk, Hatvan, Horth, Kaál, Deménd, Karácsond, Kerecsend, Kömlő, Nána, Pély, Rhéde, Sarúd, Szaránk, Tenk, Ugra, Vezekény, Visonta.¹⁰²⁾

A besenyők és kúnok népét krónikásaink teljesen összezavarják. A kúnoknak ma is két nagy csoportja van, egyik a Mátra hegység ágai között a *palócok*, másik a Duna-Tisza síkságon, a Nagy és Kis-Kunságban a *tulajdonképeni kúnok*. A kúnok e kettős csoportja két különböző telepítésre utal. A kúnok a besenyők hatalmának hanyatlásakor közelebb jöttek éjszakra az orosz és délen a magyar határhoz. Az orosz Nestor (1050—1114-ig élt) említi az éjszakai kúnokat, hogy az oroszok új gonosz ellenségének neve „polovez.“ Az oroszok után a lengyelek is úgy hívták. A magyar palócz-elnevezés teljesen azonos az orosz-szláv poloveczokkal. A palócz beköltözések Oroszország felől indultak meg az éjszakkéleti Kárpáton át, Szent László királyunk 1086 és 1089-ben hadakozik velök; a palócok tehát csak Kálmán királyunk és utódja, II. István alatt jöhetnek hazánkba, a mikor a magyarok és oroszok között az összeköttetés sokszoros volt.¹⁰³⁾ A palócokkal sok baj lehetett a Mátra alján. II. István királyunk személyesen akarta bajukat orvosolni, erre vall a képes krónika elbeszélése. „... István király azon időben jobban szereti vala a kúnokat, mintsem illet volna, kiknek Tatár nevű fejedelme a királlynál tartózkodik vala. A király pedig vérhasba esék. S a kúnok, kik a király engedelmevel a gonoszságot megszokták vala, akkor sem dühöngének vala kevésbé a magyarok ellen. A magyarok pedig hallván, hogy a király halálán van, leöldöklék a kúnokat, akik javaikat ragadozzák vala. S a kúnok fejedelme, Tatár panaszt tön a királynak emberei leölése miatt. A király azt véli vala elméjében, hogy betegsége valamennyire könnyebbedett; a mint Tatárt könnyezve, a többi kúnokat körülötte jajgatva látta, mint ahogy szerfölött szereti vala őket, elmordula mondván: „Ha felgyógyulandok, mindegyikért, a kit közületek megöltek, tízet öletlek meg; most már életem felől ne essetek kétségbe, mert meggyógyultam.“ S ezt mondván, kinyújtotta kezét a kúnok felé, kik is nyakra-
lőre rohanának kezei csókolására és a nagy tolongásban ránczozódának a királyra ;

miért is a nyavalyába visszaesvén. kiműlék a világból és testét Egerből Vára-lra vivék s ott temették el.¹⁰⁴⁾

A kún-palócok térítésére Kilit egri püspök 1232-ben a kúnok Bélhárom-kút-i (Abbatia de Beel Trium Fontium B. Mariae Virginis, alias Trium Fontium de Beel Cumanorum) apátságát alapította a eziszterciek számára. A monostor mellett keletkezett Apátfalva község, mely főfészke volt a mátrai palócok ságnak. A monostor a Bélkő törvényben épült, Bélkő alatt Áldozókő, Hamukő nevű pogánykori remisztercezeziák.¹⁰⁵⁾ Békefi Remig azt hiszi, hogy a Zagyva menti pásztói ezisztercezi apátság szintén a Mátra alján lakó kún-palócok térítését tűzte ki feladatúl. Annál bizonyos, hogy az észrevétlenül beköltözökő palócok megtérítésükkel egyidejűleg beolvadtak teljesen a magyar népbe.¹⁰⁶⁾ Jerney Heves vármegyében a következő palóc községeket sorolja föl: Ágas vagy Ákosvár, Balla, Bodony, Erdőkővesd, Födemes, Hasznos, Istenmeze, Mélykút, Parád, Pétervásár, Reesk, Szarvaskő, Szent-Domonkos, Szent-Erzsébet, Szent-Jakab, Sz.-Mária, Tar, Tiribes.¹⁰⁷⁾ Mikor a Névtelen krónikáját írta, a kún-palócok a Mátra ágai között már megtelepedtek. Az is kétségtelen, hogy besenyők is telepedtek a palócok közé vagy mellé, de a Névtelen e két népet nem különbözteti meg egymástól.¹⁰⁸⁾

Ösi terület.

A vármegye közönségével egyidejűleg alakult ki *Hevesújvármegye területe* is. A vármegye ösi területét azonban pontosan meghatározunk nem lehet, mert folyton változtatják a határokat. Királyaink adományozásai alkalmával átszennnek egyes községeket más vármegyékbe. Így a Pásztótól délre eső Szent-Jakab helység hajdan hol Nógrádhhoz, hol Heveshez tartozott, 1423-ban ismét Hevesbe került.¹⁰⁹⁾ Ványa községet Békés vármegye határán a hevesvármegyei Kompoltiak kedvéért Zsigmond király egy egész vármegyén, Külső-Szolnokon keresztül helyezi át 1422-ben Heves vármegyébe és ott találjuk 1468-ban is.¹¹⁰⁾ Az oklevelek alapján csak annyit látunk, hogy Hevesújvármegye területe jóval nagyobb kiterjedésű volt, mint napjainkban. Éjszaka Gömör felől nagyjából a mai határok voltak, nyugatra Nógrád felé a Zagyva vize volt természetes határa, mely Nádasdtól Pásztóiig s onnan Hatvanig körülfolyta. Dél felé a jász területbe is bekeklődött egy-egy faluval, le csaknem Szolnok városáig terjedt, olykor Álsai is idetartozott. Innen Kürünél átkelve a Tiszán, Szakállast, Fegyvernek, Tomajt, Örsöt, Nagy-Ívánt és Tiszafüredet is magába zárta. Keleten Borsodtól az Eger patak választotta el, az oklevelek tanúsága szerint az Eger patak jobbpartján eső részek Heveshez, a balpartján eső részek Borsodhoz tartoztak.

Fő- és alispánok.

Bárfai Szabó László összeállításán szerint a vármegye fő- és alispánjai a XIV. században a következők voltak:¹¹¹⁾

1333. Vicecomes Fogach Filius Barezal. (A. II. 154.) — 1339. Dominicus gerens vices Villermi Drughet palatini de comitatu Hevesújvár. (A. III. 543.) — 1342. Nicolaus vicecomes. (A. IV. 204.) — 1345. Stephanus et Compoldus comites de Hevesújvár. (A. IV. 520.) — 1346—47. Stephanus et Georgius Bubek comites de Hevesújvár. (A. V. 4; F. IX. 1. 455.) — 1349. Georgius comes de Evesvár. (F. IX. 1. 663.) — 1349. Joannes Filius Alexandri vicecomes. (A. I. 305.) — 1351. Nicolaus de Domozlou comes de Hevesújvár. (A. I. 454.) — 1353. Stephanus et Georgius Bubek comites de Hevesújvár. (A. VI. 26.) — 1354. Paulus de Visontha comes de Hevesújvár. (F. IX. 2. 444.) — 1355—82. Nicolaus de Domozlou comes de Hevesújvár. (F. IX. 2. 444; IX. 4. 107; Országos Levéltár dipl. oszt. 5736, 6047. sz.; H. O. IV. 218; A. IV. 218; Vatikáni magyar Okirattár. Adatok IV. 123.

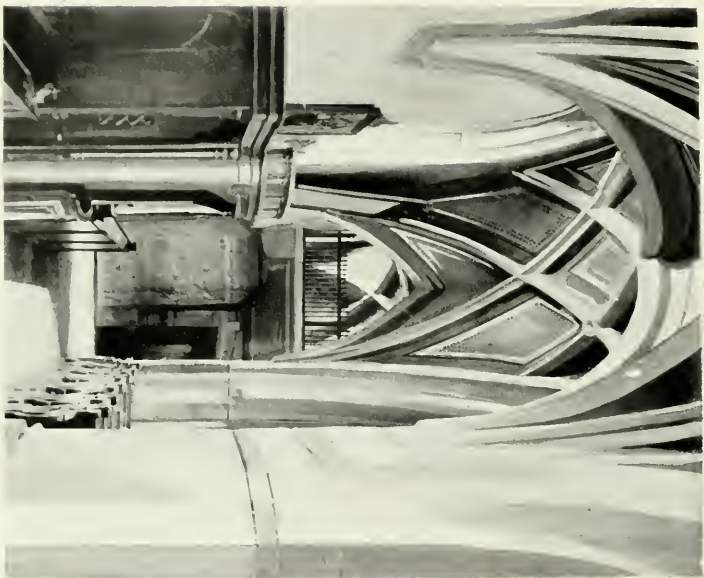
¹⁾ Adatok az egri egyházmegye történelméhez. II. 491—492. — ²⁾ Pauler Gyula a „Vivus“ szót noi névnek tekint. Karácsonyi János „Ujjás“ t sejt benne. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. 104. — ³⁾ Endlicher: Mon. Árp. 559—563. — ⁴⁾ Wenzel X. 329—332. — ⁵⁾ Karácsonyi János I. m. I. 38—71. — ⁶⁾ Balássy: Heves vármegye története I. Oklevéltár 299—302. — ⁷⁾ W. X. 200. — ⁸⁾ W. VI. 545; Fejér 2. III. 406. — ⁹⁾ W. VIII. 20. — ¹⁰⁾ W. XII. 692; F. IV. 2. 204—205. — ¹¹⁾ W. IX. 23; F. V. 2. 122. — ¹²⁾ W. X. 34. — ¹³⁾ F. IV. 3. 414; VII. 1. 345. — ¹⁴⁾ F. VIII. 3. 679. — ¹⁵⁾ F. IV. 2. 210. — ¹⁶⁾ Zichy: Oklevéltár III. 1. — ¹⁷⁾ Pesty F.: A várispánságok története 252—254. — ¹⁸⁾ Ezzel szemben Ereky I.: Magyar helyhatóságok önkormányzat. II. 147 s köv. lapjain azt állítja, hogy a szabadok is mindjárt a kir. ispánságok szorveinek fennhatósága alá kerültek. Ez állítását az egyházi és világi közigazgatás céljából, a vármegyei szervek hatalmi tülkülyéből a közlekedési és műveltségi viszonyokból és az exemptiókból iparkodik bebizonyítani. — ¹⁹⁾ Pesty: A várispánságok története 152—154. — ²⁰⁾ Pesty I. m. 400—402. — ²¹⁾ Florianus: Fontes domestic. II. 154. — ²²⁾ Bottka: Századok. 1872. 32. — ²³⁾ Adatok. III. 148. — ²⁴⁾ Századok. 1907. 207—209. — ²⁵⁾ F. III. 1. 80 — ²⁶⁾ F. IV. 2. 16. — ²⁷⁾ Bárdosy: Suppl. Annalet. terrae Seopus. 456. — ²⁸⁾ Karácsonyi és Borovszky-féle kiadás. 357. sz. bejegyzés. — ²⁹⁾ F. V. 1. 155. — ³⁰⁾ Adatok. II. 231. — ³¹⁾ Adatok. I. 49. — ³²⁾ Hazai Oklevéltár VII. 398. — ³³⁾ Anjou Okirattár. V. 306. — ³⁴⁾ Adatok. X. 231. — ³⁵⁾ F. IX. 4. 314. — ³⁶⁾ Zichy Okmánytár III. 449. — ³⁷⁾ Adatok. II. 231 — ³⁸⁾ Adatok II. 232. — ³⁹⁾ „Locus cathedralis, in quo comes et quattuor iudices nobilium causas universorum nobilium et innobilium



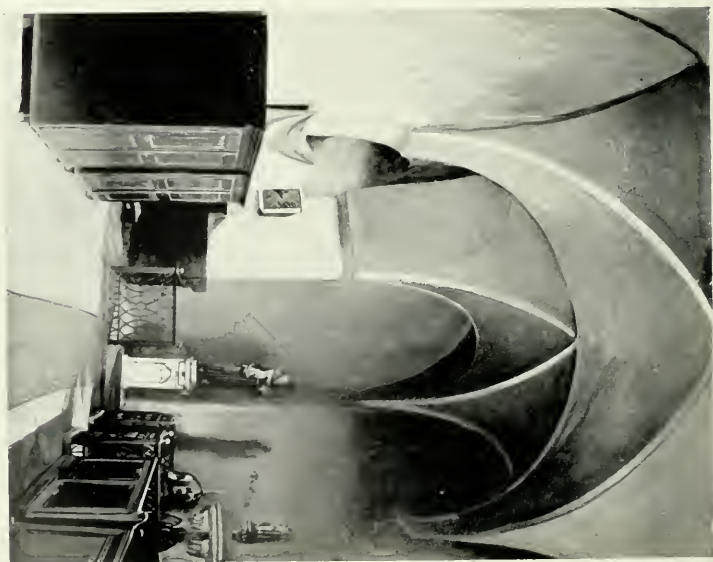
Szent István szobra az egri várban.



A pásztói templom XIV. századbeli ereklyetartó ülőkéi.



Óldalfolyosó a zsinagógapalati rom, kath. templomban.



A pásztói rom, kath. templom gótikus mellékhajója.

ipsius comitatus discutere solent.“ Egri kápt. lt. Num. 17. div. 4. fasc. 1. frust. 8. — ⁴⁰⁾... ad sedem iudiciarum dicti Comitatus in villa Verpreth celebrari consuetum.“ Károlyi Okt. II. 88. — ⁴¹⁾ F. VI. 2. 376. — ⁴²⁾ H. O. VII. 370. — ⁴³⁾ A. O. II. 154. — ⁴⁴⁾ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. 228. — ⁴⁵⁾ F. IV. 3. 414; F. VII. 1. 345. — ⁴⁶⁾ W. VIII. 69; W. XII. 692. — ⁴⁷⁾ W. XI. 545; A. VI. 446—447. — ⁴⁸⁾ W. V. 2. — XII. 496. — ⁴⁹⁾ Közay krónikája. — ⁵⁰⁾ F. V. 3. 31. — ⁵¹⁾ Egri Emlékönyv. 116—117. — ⁵²⁾ Bél: Adparatus ad historiam Hungariae. 37. — ⁵³⁾ Magyarország története I. 145. — ⁵⁴⁾ Hunfalvy: Magyarország ethnográfiája. 354. — ⁵⁵⁾ Hartvik: Vita S. Stephani. c. 17. — ⁵⁶⁾ W. I. 24. — ⁵⁷⁾ Jerney János: Keleti utazásai. I. 227—70. — ⁵⁸⁾ Heves vármegye ezer év előtt. Adatok II. 248—255. — ⁵⁹⁾ Hunfalvy i. m. 363. — ⁶⁰⁾ Képes Krónika. Szabó Károly fordításában 88. — ⁶¹⁾ Ipolyi: A kunok Belsőháromkúti, másnép Apátfalvi Apátsága és XIII. századi egyházának leírása. Archeológiai Közlemények VI. 1. füzet. — ⁶²⁾ Hunfalvy i. m. 360—65. — ⁶³⁾ A Palócok nemzete és Palócok krónika, Magyar Történelmi Társ. I. k. — ⁶⁴⁾ Hunfalvy i. m. 363. — ⁶⁵⁾ Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. 71. — ⁶⁶⁾ Csánki i. m. I. 74. — ⁶⁷⁾ Századok 1900. 216—217.

2. Az egyház kulturális működése az újonnan alakult vármegyében.

Hevesújvármegye multja teljesen összeforrott a kultúrát terjesztő egri püspökség sorsával. Magyarország földjének megszállása után a térítés még Géza vezér idejében kezdődik, de nemzetünk valódi apostola az ő fia: István volt. Szent István a legenda szerint 12 püspökséget akart alapítani, de tényleg csak 10 püspöki megyére osztotta föl az országot. Míg kilencz püspökség középpontja egykori római castrum volt, az egyetlen egri alakult meg a rómaiaktól műveletlenül hagyott területen. Az *egri püspökség* eredeti alapítólevélét nem ismerjük. IV. Béla meghallgatván előbb a szomszéd püspököket és káptalanokat, különösen az esztergomi, budai és váci káptalant, a szomszéd birtokosokat, várjobbágyokat és hitelt érdemlő öregeket, ezek előadása és tanuskodása nyomán a püspökség részére 1261-ben új adománylevelet állított ki. ¹¹²⁾ Ez oklevél szerint „Szent István, mint az ország első fejedelme és apostola Szent János apostol és evangélista egri egyházának esodás módon volt alapítója és adományozója.“ Mivel pedig ezt az oklevelet Sibinné fia, Samu, az egri püspökségnek előbb szabadosa, azután nemese élégette és Rutheniába menekült, azért V. István király Lampert egri püspök kérésére IV. Béla oklevélét valamely megmaradt másolatból átiratta és 1271-ben megerősítette. ¹¹³⁾ IV. Béla említett oklevélét azután Kún László ¹¹⁴⁾ Róbert Károly, Zsigmond, utószülött László, Mátyás és I. Ferdinánd királyaink újból átiratták és így jutott el hozzánk. ¹¹⁵⁾

Az egri püspökség alapítása.

Szent Istvánnak az egri püspökség alapításával az a célja volt, hogy a Mátra tövében és a Tisza mentén letelepedett ősi nemzetségeket a keresztény kultúrával megismertesse. Azután jövő térítési területül az egri püspökség részére kijelölte a még akkor jórészt néptelen éjszakkéleti Magyarországot. Az éjszakai sűrű erdőségek minden társadalmi fejlődést megakadályoztak, ezeket kellett megritkítani, benépesítenie és a kereszténységbe bevezetni. A térítés nyomán terjeszkedett fölfelé Sárosba, Abaújba, a hevesvármegyei ősi Aba nemzetséget. E feladat nagysága magyarázza meg az egri püspökség joghatóságának óriási kiterjedését. V. István 1271-i oklevele az egri püspökségnek nem a külső egyházi beosztást, hanem a tizedjogot emeli ki s névszerint felsorolja azokat a comitat-usokat, melyekből az egri püspökségnek áldásos működéséért tized járt. Ezek Borsod. Abaújvár. Zemplén, Ung, Szabolcs. Zaránd, Külsőszolnok. Hevesújvár. Beregh és Ugocsa. ¹¹⁶⁾ A két utóbbiról az 1261-i oklevélből megtudjuk, hogy azok azelőtt a szent királyok vadászó erdei voltak „forestae regum Sanctorum“ s önálló egyházi és világi szervezetre nem tarthattak igényt ¹¹⁶⁾ és csak III. Béla és II. Endre idejében adományozták az itteni tizedet az egri egyháznak. ¹¹⁸⁾ Az egri püspökség nagy missziójára s óriási kiterjedésére vonatkoznak az oklevél bibliai szövegei: „az egri egyház Magyarország valamennyi székes-egyházai felett, mint a nemzetek asszonya ült felséges székében a szépség koronájával felékesítve.“

Az egri püspököt királyaink nagy kiterjedésű egyházmegye kormányzatával bízta meg s ehhez jelentékeny birtokokat és jövedelmeket is adományoztak. Az egri püspökség *ősi birtokviszonyait* az 1261-i oklevél tünteti föl, melyből minket csak a hevesi birtokok érdekelnek. Az oklevél elferdített helyeiveiből is kivehető, hogy az egri püspöké volt az egri völgy „vallis Agriensis.“ Az egri völgy a Bél nemzetség földjétől kezdődik és a Borsod vármegyéhez tartozó Nagygör (Diósgyőr) földjétől egyenes vonalban, a folyó két partján lenyúlt a szemerei

Birtokai.

es farmosi nemesek földjeig. Itt ezek a községek voltak: Feltárkány, Altárkány, Felnémet, Eger, Tihamér, Magyartálya, Nagytálya, Maklár, Keresztesszőlő, Endréd, Apáti, Szíhalom, Isephaya, Kisbuda, Abony, Dezsőszikszó, Bakta, Fedémes. A vármegyék kialakulásakor az Eger patak volt a határ Heves és Borsod között, így e községek egy része Borsodhoz tartozott. Az egri püspökség birtokai voltak Heves vármegye területén Szent István és Szent László királyok adományaiból Mogyoród, Halász, Mogaó, Örem, Ménésítő, Olfa, Nána, Lovásztelek, Pok, Szurdokpüspöki, Gyöngyöspüspöki, Tiszapüspöki.¹¹⁹⁾ Az oklevél felsorolja a birtokok határait és az ott levő halastavakat is. Az egri püspökség birtokairól világosabb képet nyújt a Bakocs-kódex, mely a püspökség jövedelmeit és kiadásait, azaz számaításait tünteti föl. Ebben az 1494. évben az egri püspökség következő Heves vármegyei birtokai vannak felemlítve: Eger városa, Felnémet, Czegléd, Nagytálya, Nagy- és Kis-Maklár, Abony, Pusztaszikszó, Kisbuda, Mezőhidvég, Sarúd, Magyarád, Halász, Örs, Örem, Tiszanána, Túrkeddi, Halásztelek, Türkevi, Méra, Gyöngyöspüspöki, Szarvaskőalja, Fedémes, Bocsa, Bátor, Baksa, Demjén és Kelecsény.¹²⁰⁾ Ide számíthatók még ugyanekkor: Sölymos, Szénputaka, Kápolna, Kiskompolt, Dob helységek. Az egri püspök birtokaira 1495-ben 1117 frt adót vetettek ki.¹²¹⁾

A földbirtokokon kívül az egri püspökség jövedelme az egyházi tized volt. Hogy mily vármegyékből szedték a tizedet, arról az 1271-i oklevél tanúskodik. Nemes ember fizetett minden ekétől egy fürdinget (unum ferto — 1/4 marcae) és a szolgáltól egy képét (capetia); paraszt ember, kinek egész telke volt, de búzá: nem természetit, két képét; telek nélküli nős zsellér egy ezüst nehezéket (pondus) vagy egy képét. Egy portától minden tízedik tyúk (gallina decimalis) s minden lúdalkától egy lúd járt. Abból az adóból, melyet vármegyéjében a király, királyné vagy a földesúr szedett, tizedet kapnak. Övék volt az ültetett vagy jövőben ültetendő szőlők bortizede, bárányból, gödölyéből, malaczból is egész tizedet kapnak. Nevezetesen a csikótized (decima de podedris integra.) Első királyaink biztosítani akarták a püspökség jövedelmeit, azért elrendelték, hogy az egri püspök egyházának birtokait a király vagy királyné beleegyezésével sem idegezhetti el, tizedeit sem engedheti el és a beszedett dézmával rendelkezhetik.¹²²⁾

Kiváltságos
helyzete.

Az alapi oklevél nemesak a püspökség birtokait sorolja föl, hanem megemlíti az *egri püspök kiváltságos állását* is. Az oklevél azzal a záradékkal végződik, hogy az esetben, ha a magyar királynak négy fia lesz, a negyedik királyi fiúnak, a szent királyok intézkedése szerint, továbbra is az egri püspök marad gondviselő öre. E kötelesség alatt a királyi ifjú nevelésére való felügyeletet, a veszteli idejében való oltalomnyújtást s a királyi ifjú erkölcsi, anyagi támogatását kell értenünk. Az egri püspöknek tett királyi adományokat, úgy látszik, e viszonzószolgálathoz költötték. Azt tudjuk, hogy a csikótized egy harmadát tartha'ta meg magának az egri püspök, a többit a király fia számára ménesekben neveltette föl, hogy a királyfiú nagykorúságának idején lovakban bővelkedjék és magát az egri egyház párfogójának tekintse.¹²³⁾ Balázs szerint a ménesek helye a régi Ménésítő és Lovásztelek püspöki birtokokon volt.¹²⁴⁾ De adatunk nincs, hogy az egri püspökök eme tisztóket tényleg gyakorolták volna. Mindamellett eme történelmi és tiszteleti jog a legújabb időkig fennmaradt.

Az egri püspökök az országos méltóságok közé tartoztak. Kátipán II. Kilit, II. András, Kanizsai János, Ranganon Gábor, Rozgonyi Simon, Bakocs Tamás püspökök a mohácsi vészig terjedő időkben a királyi udvar és az ország kancellárai voltak.¹²⁵⁾ Országos ügyekben mint követek jártak el.¹²⁶⁾ A XIII. század második felében saját birtokain az egri püspök nemesak birtokosa, hanem egyúttal ura a területnek. Ő szedi be a királyi collectákat, tizedet, gyakorolja a vámszedési, vásártartási jogot. Ellenben a király részére birtokain semminemű hadi vagy törvénykezési bírság be nem szedhető. A király részére pusztán a megszállási jog. „Ius descensus regni“ maradt fenn; ilyen királylátás kötségeiről tájékozott bennünket a Bakocs-kódex. Az egri püspök bíráskodási szempontból külön udvari ispán, „comes curialis“-t tartott, ki a tanyákon lakó püspöki jobbágyság ügyeiben félt. Az egri püspök volt az egri és szarvaskői vár, ezeket „castellanus“-ok felügyeletére bízta. Jobbágyaikat egyházi nemessékké tették, így Sibin fiát, Samut, II. Kilit püspök megmenesíttette, de súlyos bűne miatt, mert az egri püspökség alapítólevélét megégette. Lampert püspök őt újra a jobbágyság osztályába taszította. A megmenesíttetek voltak az egri püspök harezoló jobbágysai. Az egri

püspökök részt vettek az ország védelmében is. A bandériális hadi rendszer törvénybeiktatása után jövedelmeik arányában kötelesek voltak katonái állítani, az 1498: XX. t.-ez. szerint az egri püspök két bandériumot, az egri káptalan 200 lovast

Az egri püspökségnek nevezetes szerepe volt a hevesi várspánság és Heves vármegye életében is. *A püspök résztvett az ispánság közigazgatásában és igazgatóságában, jogát vagy személyesen gyakorolta, vagy főesperesi (archidiaconus) és alesperesi útján. Kezdetül fogva közigazgatási téren ő gyakorolta a gyámhatóságot, ügyelt az árvák, özvegyek vagyonára s figyelt arra, hogy az özvegyeket akarataik ellenére új házasságra ne kényszerítsék. A püspök, illetőleg a főesperesek ellenőrizték, hogy a zsinati határozatokat s a felsőbb egyházi hatóságok rendeleteit végrehajtsák. Az ispánságba betelepült papokra, azok kánoni viselkedésére, ruházatára, mind a főesperes vigyázott. Ellenőrizték a zsidókat s izmaelitákat, hogy se köz-, se egyéb hatalmat ne gyakoroljanak keresztények fölött. Igazgatóságát téren a papság a „privilegium fori“-t élvezte, azaz egyházi személy fölött csak a főesperesek ítélkezhettek. Világi emberek ügyében ők vizsgálták meg a házasságok érvényét, a végrendeletek szabályos voltát, a születések törvényességét. Ők bírálták el a nászajándékok és örökösödési kérdésekben felmerült jogi vitákat. A bűntettekre kiszabott egyházi büntéstei pusztán a papok mérhették ki, mert ők ismerték a kánonokat s a bűnösség vagy ártatlanság kimondása rájuk volt bízva. Ezért a hevesi ispánság életében az egri püspök, illetőleg az ő meghatalmazott főesperesei: a hevesi, patái és kemeyi főesperesek vagy külön gyakorolták bírói tisztöket, vagy az ispánnal együtt, mint társbírók. Az ispán mellett a társbírók túlnyomóan papokból kerültek ki. Kálmán király I. decretum: 22 art. szerint a papság legfontosabb teendői: az eskük és próbák kivétel a főesperesek kezéből a káptalanokra szállottak át s ekkor ezek jöttek, mint *hiteles helyek*, a vármegyével szoros összeköttetésbe. Mivel az 1279. évi budai zsinat 10. czikke a papságot eltiltotta a közreműködéstől, lassanként az istenítéletek is megszűntek. A régi tényleges papi bíraskodás többé csak véleményadásra, majd pusztán a megjelenési jogra olvad le, végül teljesen megszűnik. Az egri püspökségben is a káptalan országos hiteles helyként szerepel és az egri püspökök kiváltságos állásuknál fogva megkapták azt a jogot a XV. században, hogy ők lettek Heves vármegye örökös egyházi főispánjai.*

A püspökség szerepe.

Eger első püspökének a hagyomány *Buldot* tartotta, a ki Szent Gellérttel maróir-halált halt. Történelmi kutatásaink az egri püspökök sorában harmadik helyre teszik. Az egri püspökök névsora 1526-ig a következő:

Püspökök.

Catapan, Bonifác, Sz. Buld, I. Péter, Cupan, Procopius, Lőrincz, I. Márton, Volferus, I. Kilit, I. András, Bestrius, Martyrus, vagy Márton, Bánffy Lukács, Chema, I. Miklós, II. Péter, Catapan, I. Tamás, II. Kilit, Lambert, II. András, II. Márton, Telegdi Csanád, II. Miklós, Szécsényi Mihály, Zudor Imre, Kanizsai Ákos, Chyko István, Vasfejű Ludányi Tamás, Stiborich és kis Szabovics Stibor, Ludányi Tamás újból, Rozgonyi Péter, Szécsi Dienes, Rozgonyi Simon, Hédevári László, Bokensloer János, Rangoni Gábor, Dóczy Orbán, Bakács Tamás, Estei Hyppolit, Szalkán László, Várdai Pál.

A püspökség székhelyén, az egri várban épült a püspökség régi székes-egyháza. Istvánffy szerint Szent István építtette a templomot s maga is ott ült az egri vár felett, a mai Tetemvár nevű halmon, a melyet azóta Király-székeinek neveznek. Jelenlétével buzdította a királyi pompával épülő várak és Szent János egyházának munkásait.¹²⁷⁾ Istvánffy elbeszélését Tinódi históriás énekeire és ez énekeknek Sanbucustól kiadott latin fordítására alapította¹²⁸⁾ és forrásait meg meg is toldotta.¹²⁹⁾ A Király-székeinek tetszetős magyarázata ejtette Istvánffy tévedésbe, mert a történelmi kutatások s a középkori építészet története egyenesen az ellenkezőről tanúskodnak. A krónikák és legendák Eger egyházáról mélyen hallgatnak, hihetetlen tehát, hogy az egri várat és egyházat Szent István építtette volna. Szent István korában a monumentális egyházak az ó-keresztény bazilika-félszben, köböl épültek, a kisebbek pedig faanyagból. Valószínűleg az egri egyház is eleinte fából épült, ideiglenes székesegyház volt, csak későbbi királyaink emelhettek itt állandó, fényesebb székesegyházat.¹³⁰⁾

Egri székes-egyház.

A krónikások szerint Imre király az egri székesegyházban temetkezik, sőt a váradi krónika adata szerint Imre fiát, a hathónapos III. Lászlót is itt temették el. De a váradi krónika emez adatának a többi hiteles források ellent mondanak. Imre egri temetkezése arra mutat, hogy Egerrel bensőbb összeköttetésben állt, az egri egyháznak donátora vagy a székesegyház építésének előmozdítója volt.

Egri káptalan.

Az egri székesegyház a püspöki megye középpontja s ennek az egyháznak a papjai az egri káptalan legősibb tagjai. A vagyonos és méltóságokkal felruházott *egri káptalan* alapítását régente Szent Istvánnak tulajdonították. Telekessy István ugyanezt a felfogást vallotta, mert egyik levelében ezt írta: „káptalanom Szent János tisztességére neveztetett el Szent István királytól.”¹³²⁾ Az újabb kutatások azonban e nézetet megdöntötték. Magyarországon is úgy alakultak a káptalanok, mint az egyetemes egyházban s először Chrodegang püspök szabályozta a VIII. században a székesegyházi papság viszonyát. Nálunk a térítés első szakában a püspökök s a káptalanok tagjai a szent-benedekrendi hittérítőkből kerültek ki és így szintén a Szent Benedek szellemét követő Chrodegang szabályzata szerint éltek. A Szent Gellért-legenda szerint a püspök együtt élt a székesegyház papságával. Egy napon 30 keresztény szülő járult Szent Gellérthez azzal a kéréssel, hogy tanítsa ki fiaikat és szentelje őket papokká. Ezekből lettek a Szent György monostor kanonokjai, mert a püspök fölszentelvén, kanonokokká tette őket. S így volt az egri egyházmegyében is.¹³³⁾

Egerben is a kanonokok a püspök oldala mellett szerzetesi életmódot folytattak, fejük volt a püspök. Külön birtokuk nincsen, a püspök tartja el őket. Az egri káptalan első két századáról alig tudunk valamit. A káptalanokban lassanként fejlődik ki az önállóságra való törekvés. 1150 táján a közös élet fegyelme bomladozik. 1200 körül már a káptalanok tagjai külön élnek. Az első kanonokok a XIII. század elején alig tudnak megélni. Catapan egri püspök 1216-ban a szerzetesi tizedeket adományozza az egri káptalannak, hogy élelmézése hiányosságain segítsen.¹³⁴⁾ III. Honorius pápa 1226-ban kivételesen megengedi, hogy egyes kápolnákat és azok jövedelmét állandóan a kanonoki javadalmakhoz csatoljanak. II. András egri püspök 1275-i leveléből értesülünk az egri káptalan jövedelméről és arról is, hogy a kanonokok külön laktak, lakosaik a várdombon és annak alján voltak.¹³⁵⁾ Sokat kellett a káptalannak küzdenie II. Márton, Telegdi Csanád, II. Miklós, főleg Zudár Imre egri püspökök jogtalan törekvéseivel szemben, míg végre a küzdelmekben megizmosodva, a XIV. század végén az egri káptalan hatalmas testületként jelenik meg.¹³⁶⁾ Az egri káptalan földesúr volt Heves vármegyében a XIV. században Almágyar, Mezőtárkány, Maklár, Tereszszalók, Gelmeics, Fekécs, Demjén, Altárkány, Bátor helységekben. Birtoka van a XV. században még Szőke és Lakso helységekben, Kocs, Szent-András, Hegyenülése és Butaj pusztákon.¹³⁷⁾ A Bakocs-kódex szerint 1494-ben az egri káptalan: Aranyos, Bocs, Tárkány, Egyek, Nagyiván és Nagy-Hán helység, meg Harangozó-utca.¹³⁸⁾

A káptalan sz. rept.

A káptalanok szabad birtokjoguk alapján közjogi önállóságához és politikai szerepléshez jutnak. Királyi kiváltság alapján *közhitelű pecsétet* kapnak és ez alapján hiteles helyekké válnak. Megőrzik a köz- és magánügyeket érintő okleveleket. Birói események végzésénél, megidézésnél, birtokbaiktatásnál és a próbák végrehajtásánál közreműködnek.¹³⁹⁾ Az egri káptalannak, mint hiteles helynek a működéséről, számos XIII. századi oklevél tanúskodik.¹⁴⁰⁾ Micou nevű pristaiddal 1229-ben többet Egerbe küldöttek tüzes vaspróbára.¹⁴¹⁾ Az egri káptalan régi pecsétjeit is ismerjük. Az eredeti a tatárpusztítás idején megsemmisült, mert 1281-ben megjegyzi a káptalan, hogy „a tatárjárás után megújított pecsétjének erejével” hitelesíti az okiratot. A pecsét ezimerében Sz. János evangélistának jelképét, a szárnyaló sast látjuk. Körirata pedig ez: „Sigillum Capituli Agriensis Ecclesiae S. Joannis.”¹⁴²⁾ Az 1413-i pecsét körzetén „Sigillum Capituli Agriensis Ecclesiae post plagam” szavak olvashatók.¹⁴³⁾ Ismerjük az 1511-i kisebb káptalani pecsétet „Sigillum minus Capituli Sancti Joannis Agriensis”¹⁴⁴⁾ és az 1597-i évből a káptalan két pecsétjét, melyek közül az egyik „sigillum authenticum” köriratot viseli.¹⁴⁵⁾

Az egri káptalan vagyoni helyzetét s jövedelmi forrásait a XVI. században készült „Liber S. Joannis” tünteti föl.¹⁴⁶⁾ A káptalan egyes tagjainak külön jogait is felsorolja. Ugyanis a káptalanokban az idők folyamán külön méltóságok fejlődtek ki. A káptalan élén állott a prépost; voltak örkanonokok, olvasó, éneklő és mesterkanonokok. Az örkanonok a káptalan és az egyház kinségeit őrizte, az olvasó, éneklő és mesterkanonoki címek a káptalani iskolákkal voltak összefüggésben. Az egri káptalan méltóságot viselő személyeinek és egyes kanonokjainak névsorát Nováky állította össze „Memoria Dignitatum” kéziratos művében, a melyet a Vatikáni Okirattár adataival kiegészítve, az egri egyház-

megye történelmi adatai között Leskó József bocsátott közre.¹⁴⁷⁾ A „Memoria“ 1248. évhez fűzött névsorában látjuk Chyka Miklós prépost, Chyka örkanonok, Leustachius mesterkanonok nevét. Az 1249. évnél Péter éneklő, az 1255. évnél Tamás olvasókanonok nevei ismeretesek.¹⁴⁸⁾ A káptalanok tagjaihoz kötik idővel a főesperességi állásokat is. Ezek az egyházmegye egy-egy nagyobb kerületének kormányzói voltak. Őket bízta meg a püspök a hivatalos látogatással; egyes jogi eseteket lebonyolítanak, vallási kihágásokban ítélik meg. Az egész főesperességi kerület és egyes egyházak adót, „census cathedraticus“-t fizetnek nekik. Az egri egyházmegye az idők folyamán, a „Memoria“ szerint, 13 főesperességet számlált, ezek közül a borsovai az ország éjszaki vidékéig, a pankotai a déli vidékekig nyúlt.

Az egri káptalanban volt három bekebelezett prépostság is, a káptalani nagyprépostságon kívül. Ezek a Boldogságos Szűzről, a Szent Péterről és Szent István királyról nevezett egervári prépostságok. A *Boldogságos Szűzről* nevezett *egervári prépostságot* Rozgonyi Péter alapította, vagy újította föl 1430-ban és a prépostot a zempleni egyházak látogatásával bízta meg.¹⁴⁹⁾ A székesegyház mellé kápolnát építtetett és négy káplánt rendelt oda; a prépostság javadalma-zására pedig az egri püspökség jószágából az Egerhez közel fekvő Kistállya és Novaj falvakat adományozta. Ezek helyett Zsigmond királytól az egri püspökség cserébe megkapta a magban szakadt Solymosyak: Solymos, Szénpataka, Kápolna, Kiskompolt, Dob birtokait.¹⁵⁰⁾ Mátyás király 1459-ben kelt oklevelével Rozgonyi Péter alapítványát megerősítette és helybenhagyta, hogy a káptalan a prépost megválasztásával és így a prépostság adományozásával a királyi kegyúri jogot gyakorolhassa.¹⁵¹⁾ Rozgonyi Péter, egri püspök elesztette föl 1436-ban a bizonytalan időben megalakult *Szent Istvánról* nevezett *egervári prépostságot* is és azt az abaújházi főesperességgel egyesítette. E prépostságnak nem volt külön birtoka, hanem a prépost kanonoki jövedelmén kívül, az abaújházi főesperesség jövedelmét élvezte. Az egri várban külön temploma volt. Ugyancsak külön temploma volt az egri várban a *Szent Péterről* nevezett *egervári prépostnak*; a prépost neve először 1445-ben fordul elő: Miklós kánonjogdoktor. Ebből az következtethető, hogy Rozgonyi Péter püspök alapította a prépostságot. A „Liber S. Joannis“ szerint a prépostnak három szöleje volt az egri hegyeken, cathedraticuma és negyedilletéke volt Bereg vármegyében.¹⁵²⁾

A káptalan tagjainak száma nagyon változatos volt. Ambrosovszky szerint II. András püspöksége alatt az egri kanonokok száma meghaladta a harminczat, volt még kívülök 24 káplán és 60-nál több oltáros pap (altarista.) II. Márton számukát húszra szállította le, csökkentette a káplánok és oltáros papok számát is.¹⁵³⁾ A káptalan méltóságot viselő tagjai között bizonyos sorrend fejlődött ki. Az egri káptalannak a XVI. század elején négy oszlopos tagja van: nagy-prépost, olvasó, éneklő és örkanonok. Azután következnek a székesegyházi főesperes, egervári kisprépostok és a főesperesek.¹⁵⁴⁾ A káptalan tagjai állanak a székesegyházban az isteni szolgálat élén. II. András püspök ezért bocsátja vissza 1275 után az egri káptalan birtokába régi javait, mert íme, a káptalannak megszorult álláspontja elhallgattatja ez istentdicsérő ajkakat és szótlanná teszi az éjjel-nappal kedvesen zengedezés eszközeit.¹⁵⁵⁾ Az 1509-i egri *Ordinarius* bemutatja nekünk a várbeli székesegyházat, a székesegyházi isteniszület rendjét és módját. A kanonokok végeznek a zsolozsmát, a mise szertartásaiban a mozarab liturgia elemeit szemléljük. Hiányzik a lépesóima, változatos a Kirye és a Sanctus, a misében kettős lezárók fordulnak elő, verses prózák előzik meg az evangéliumot, nincsen utolsó áldás és utolsó evangélium. Ezek a mozarab elemek Spanyolországból a Szent Jakab apostol sírját látogató zarándokok révén terjedtek el és honosodtak meg nálunk is, míg nem az egyház az 1570-i miseszabályozó rendeletével eltörölte ezeket. Az Ordinarius tájékoztat bennünket a régi körmenetekről, és az elavult egyházi szokásokról.¹⁵⁶⁾

A káptalan a székvárosban végezte az isteniszületet, a vidéki községek népének vezetői a parochus-papok voltak. Szent István elrendeli, hogy minden tíz község templomot építsen, és adjon neki illő dotációt.¹⁵⁷⁾ Egyházi fölszerelésről ó gondoskodik, papról és misékönyvről a püspök. A papság előjogát, „libertas clericorum“-ot királyaink is biztosítják. Ennek főrcse a „privilegium fori.“ A parochialis szervezet kifejlődésével a helybeli tized a lelkészre szállott, utóbb a tizedet elvonták a lelkészek jövedelméből és a parochusoknak a tized egy negyedével, majd tizenhatodával kellett megelégedniök. A székesegyházi papság

Prépostságok.

A káptalan tagjai.

Parochialis rendsz.

cagjaiból alakultak ki a káptalanok testületei, a parochiális papok pedig a káptalanok tagjaiból kivetvezt főesperesek, archidiaconusok hatalma alá kerültek. A Heves vármegye területén lévő XIV. századbéli archidiaconatusokat és parochiális közökeket a pápai tizedlajstromokból ismerjük. A pápai tizednek Heves vármegye területére vonatkozó rovatai Vitus János és Gaspari Péter tizedszelők jegyzékében találhatók. Az 1332—1337-i befizetéseket összegezve, úgy találjuk, hogy az *egri völgy* egyenesen az egri püspöktől függött, Heves vármegye többi területe pedig három : a *hevesi, patai és kemeji* főesperességek alá tartozott.

A parochiák a következők az *egri völgyben* : Tárkány, Felmén, Harangozó-uteza, Szent-Mihály, Szent-Jakab temploma, Tihamér, Kistálya, Nagytálya és Maklár. A *hevesi* főesperességben : Varasszó, Szent-Erzsébet, Lelész, Poósvár-alja (Poustarnalia) — (az 1771-i jegyzékben Pousvaralia), Sirok, Szólát (Szalók, Zolouch), Verpelét, Buda, Debrő, Farnos, Poroszló, Kürü, Köre, Fokóró, Alarityán, Mizse, Fogarás, Kál, Erdőtelek (Ertekekel, Erdewteluk), Alatka (Alak), Heves, Halch, Tarna, Fedemes, Bakta, Subcastrum Episcopi (Szarvaskö), Bátor, Kerecsen, (Kerechev), Szikszó (Zekzou), Abony, Buda, Nána, Sarud (Soruz), Deménd (Demján), Pél (Pehel), Boes (Buche), Boczonád (Bachanád), E szerint a hevesi főesperességben 36 plebánia volt. — A *patai* főesperességben : Pászó, Tar, Unga, Karásond (Kachud, 1771-i jegyzékben Karachund), Kompolt, Nagyűr, Gyöngyös (Gengus), Halász, Enes (Hench), Visonta (Bysonta), Pyspeki, Pata, Réde (Rada), Györk (Geurk), Apez (Opwz), Szücsi (Zwhuch), Soly-mos (Solimus), Adács (Adach), Hort (Hwrth), Boja (Woya), Erk (Herek), Visznek (Wysnuk), Orozi (Huruzi), Hatvan (Hotuan), Csány (Chahan), Zsálány (Sadanch), Detk, Ugra, Bodony, Lengyend, Reek (Reske), Ivány (Iwan), Dorogháza (Rabosháza), Pétervására, Szent-Pál, Szent-Jakab, Véc (Week), Dómoszló, Tarnóca (Tarnotha), Sár (Sahar), Markaz, Fedemes, Nádasd, Halmaj (Holme), Bik (Byck), Bod (Bodor), Ecséd (Eched), Nána. E szerint a patai főesperességben 46 plebánia volt. — A *kemeji* főesperességben : Roff, Abád, Fegyvernek (Fekuernek), Beő (Beu), Derzs, Szent-Imre, Szöllős (Zeuleus), Gyenda (Ganda), Szajol (Zayl), Bala. Összesen itt 10 plebánia volt.¹⁵⁸⁾

A saári apátság.

A püspökségek kulturális működésében a monostorok támogatták. Az Aba nemzetség tagjai monostor-alapítók voltak. A térítő benedekesek pártfogolják, nekik birtokokat adományoznak, hogy lelkük üdvéről gondoskodjanak s a kolostor kriptájában családjuk számára temetkező helyet szerezzenek. Így a kolostorok patrónusai lesznek és a kegyuraságot felte özik. Valahányszor a család tagjai között újabb osztozkodásra kerül a sor, az ősi várat és a kegyurasági jogot közösnek hagyják. Az Aba nemzetség ősi alapítása volt a Bene völgyben fekvő *saári* benedekrendi apátság. Az ősi hagyomány szerint Aba Samu király alapította ezt a monostort s a krónikások egyhangú hiralása nyomán őt itt temették el. A monostor kegyüri joga az Abák hűtlen Csobánka ágáról, I. Károly királyunk adományából, a Kompolti-ágra szállott át.¹⁵⁹⁾ A saári apátság a pápai tizedek lajstromában is előfordul ; IX. Bonifác a saári apátot gyakran megbizza kiküldetésekkel és egyes javadalmak betöltéséről értesíti.¹⁶⁰⁾ Az apátság birtokai voltak a XIV—XV. században Saár helységen kívül Kompolt puszta, Tarnóca és Karásond helységek.¹⁶¹⁾ Az apátság a XVI. században pusztult el. Az Aba nemzetség tagjai alapították a *kompolti* benedekrendi apátságot is a Tarna patak partján. Kún László király 1280-ban a szétrombolt monostor helyreállítására örökös alamizsnául nekik adományozza azt a jogot, hogy Kompolton minden söt szállító szekértől egy kőst, minden *masa*, azaz megrakott szekértől egy nehezéket, egy csőbör bortól pedig egy denárt szedhetnek.¹⁶²⁾ E vámjogért igen sokat küzdöttek Miklós, László, Márton és Demjén apátok a XIV. században és a XV. elején. A pápai tizedlajstromban Jakab apátúr szerepel, ki azt hiszi, hogy javadalma után őt 50 garasnál több nem terheli.¹⁶⁴⁾ A Kompolti család kihaltával szűnhetett meg a monostor. Jelenleg csak címzet adományozzák. Az Abák debrői birtokán valószínűleg a benedekrendiek monostora volt. A *debrői monostor* jobbágynak pörös ügyét a váradi regestrum 208. sz. alatt említi. A feldebrői egykori monostori egyház attemploma még megvan.¹⁶⁵⁾

Apátságok.

Pászón a cisztercieknek volt apátsága, a mely Pilisről települt 1190-ben. Alapítója és kegyura III. Béla volt, de már István ifjabb király 1265-ben a kegyüri jogot a Rátót nemzetségből való Domokos mester fiának, Istvánnak adományozza.¹⁶⁶⁾ Az apátság feladata az itt lakó kún-palóc népek térítése lehetett.

A váradai regestrumban ezt az apátságot 195. 203. sz. alatt említik. A pástói konvent hiteles helyként is szerepelt. A pápai tizedszedéskor Blondelus pástói apát hit alatt erősítette, hogy apátságának nincs több tiszta jövedelme évenként húsz márkánál, ezért 1332-ben 2 budai márkát, 1333-ban 112 garast, 1334-ben 70 garast, 1335-ben 80 garast fizetett pápai tizedadóul. 1502-ből Lukács pástói apátot és az apátság kegyurait, Pásztói Mihályt és Domokost ismerjük. A XVI. század folyamán az apátság az egri püspökség birtokainak lesz kiegészítő részévé s úgy kellett később a pástói apátoknak visszaszerezniök. Az apátságnak ősi birtokai voltak Heves vármegyében. Imbert pástói apát és konventje 1277-ben Halász birtokon tulajdolt. Pásztón a város déli része volt az apátság tulajdona, hozzá tartozott a Paszth folyón két malom. Taron is földesúr volt az apátság, innét való az a Zub nevezetű jobbágya, a ki Váradon a tüzes próbát sérülés nélkül kiállotta.¹⁶⁷⁾ — A *poroszlói* apátságot Fuxhoffer Monastérológiájában a benedekrendi apátságok közé számítja. A poroszlói és tereskei apátok pörös ügyéről megemlékezik a váradai regestrum 222. sz. jegyzésében. 1292-ben János volt a poroszlói apát,¹⁶⁸⁾ 1421-ben nyoma van az itteni Szent Péter és Pál tiszteletere emelt monostornak, patrónusai a Hanczkó-fiak.¹⁶⁹⁾

A benedekrendi és cziczterci apátságok rendeltetése az volt, hogy az isteni tiszteleten és egyházi teendőkön kívül gazdasági munkával, föld- és kertműveléssel foglalkozzanak. Ezért a rengeteg erdőségek között alapították monostoraikat. Munkásságukkal a Mátra alját virágozó területté alakították át. A *premontréi* kanonikrendje lelkeszkedéssel foglalkozik s Heves vármegye területén *Hatvanban* volt konventjük, mely 1284—1484-ig hiteles helyként szerepelt.¹⁷⁰⁾ A Csobánkák 1304-ben *l'örösmarthon* alapítottak egy *pálos* kolostort, Keresztelő Sz. János és Sz. Sixtus tiszteletere szentelt kápolnával és azt mátrai birtokokkal javadalmazták.¹⁷¹⁾ Arnold vörösmarthy perjel 1335-ben, Keresztély perjel 1369-ben, Domonkos perjel 1376-ban átíratják s megerősíttetik az adományozó oklevelet. 1336-ban a vörösmarthy pálosok birtokrészeket kaptak Benén, 1441-ben V. Lászlótól Fügedet nyerik el, 1461-ben Debrői Imrétől Varsányt és Lörinczi felét. 1496-ban Kanizsai György elzalogosítja nekik benei birtokát, 1501-ben II. Ulászló védelvelet ad számukra.¹⁷²⁾ A török harezok korában elhagyott lesz a kolostor és Almásy János gyöngyösi plebánus elfoglalja, a mi ellen ők 1699-ben tiltakoztak.¹⁷³⁾ Monoszlai Miklós egri püspök Eger város közelében, *Felnémten* telepti le a pálosokat. Őék volt 1406 körül Botond (Bátöny) és Nagy-írván, Felnémten határában több szőlő, az Eger vizén és a Tárkány patakon egy-egy malom. 1584-ben már az elhagyatott kolostorok közé tartozik.¹⁷⁴⁾

A *karthauzi*ak a néma, magányos helyeket szemelték ki s Eger vidékén a tárkányi erdőségben volt a *segedelemvölgyi kolostoruk*. A kolostor alapítója, a hagyomány szerint, Monoszlai Miklós egri püspök volt; a kolostor alapításával azt előzta, hogy az egri püspökség egyházait misemondó és liturgikus könyvekkel ellássa. Birtokaik voltak: Felsőtárkány, Zsérc és Szent-István községben. Továbbá „... mindenkor az barát réten való klastromhoz atták az boldog hegyének az dézsmáját, de egyes dézsmát Egerbe az nemes káptalanba vitték.“ (Tanúvallomás 1658-ból. Zserezi akták.) „Sirez az papoké malom... Pap urak birták. Azt is hallotta, hogy a püspök Istenért hatta volna Sirezet a kalasromhoz, hogy tarcsák az barátokat.“ (U. o. 5 drb.) A tárkányi karthauziak völgyüket „vallis auxilii“ és „vallis refrigerii“nek „segedelem vagy nyugalom völgyé“nek nevezték el. Felsőtárkány 1436-ig volt a monostoré. ekkor Rozgonyi Péter egri püspök magához vette és helyette Noszvajt engedte át nekik. A karthauziaknak Egerben is volt házuk, az ővék volt a gyógyhatásáról ismert egri fürdő. Eger városa alatt pedig malmuk volt a „vadkert“ közelében. Mezőtárkányi malmukat 1444-ben Rozgonyi püspök jóváhagyásával cserében egy másik maloméért az egri káptalannak adták. Kolostornk a XVI. században pusztult el, de még Eger cstrománál említést tesz róluk Tinódi:

„Jobbikat lám köztök elfeledtük volt,
Néma barátoknak négy gyalogjok volt,
Viadalhoz holtig ott minden kész volt.“¹⁷⁵⁾

Birtokaik az egri káptalaura és az egri püspökökre szállottak vissza.¹⁷⁶⁾

A kolduló ferenczesek és domonkosok az egri püspökök meghívására hamar megtelepedtek Egerben is. A *domonkosrendiek kolostora Sz. Mihály* egyháza mellett épült föl. 1486-ban még itt laktak a domonkosok, Ferrarius, a rend történet-

írója szerint,¹⁷⁷) A *ferenczrendiek* II. Kilit püspök telepíti be Egerbe. Konventet alapítanak s a kolostor lakói „conventualis”-ok, ellentétben azokkal a szerzetesekkel, kik mint eremiták, fegyvermeztelenül, helyhez nem kötve, majd itt, majd ott élnek. Az egri ferenczes konvent az 1260. évi narbonnei egyetemes rendi káptalanon már mint egy rendtartományi kerület „custodia” középpontja szerepel.¹⁷⁸) Több történetírónk azt vitatta, hogy Egerben telepedtek le hazánkban a ferenczesek először. Azonban a ferenczrendi írók az esztergomi konventet tartják első alapításnak. Kósa Jenő szerint a ferenczesek ősi, zágrábi konventjét tévesztették össze Egerrel; ugyanis Zagrabia német neve Agram, azt zavarhatták össze Agriával, Egerrel.¹⁷⁹) Egerben a ferenczesek 1304, 1340, 1354, 1360, 1387, 1396, 1454, 1456, 1477, 1507, 1537. években káptalant tartottak. ¹⁸⁰) Az egri kéziratok ferenczrendi „Historia Domus” szerint 1347-ben Salamon volt a gvardián, a ki valanely ügyben a püspök és vicarius között tanúskodott, 1401-ben Kelemen volt a gvardián, a ki szent életéről volt híres Eger városában.¹⁸¹) Egy 1359-ben kelt oklevelünk szerint „Fr. Joannes de Agria” ferenczrendi lector, Magyarország királynejedának gyónatója és kápolnájának szóoka volt, mit Pór Antal akként magyaráz, hogy e János az egri ferenczrendiek iskolájában tanított és ugyanő tette híressé nevét irodalmilag a neki tulajdonított dubniezi krónika-töredékekkel.¹⁸²) Egerből a ferenczeseket 1552-ben György diák, Luther tanának követője, kiütötte, egy közöttük mártírhálált is halt, 1561-ben az elhagyott konventet a ferenczrendiek másik provinciája, az Üdvözítőről nevezett salvatoriánusok foglalták le.¹⁸³) Ugyane salvatoriánusoknak ekkor *Gyöngyösön* volt híres kolostoruk. Fridrich Urbán, a salvatoriánusok történetírója, a konvent keletkezését az 1400. évre teszi és alapítójának a Báthori családot tartja. A konventen kívül volt még Gyöngyösön a Sz. Ferencz harmadrendi szabályait követő szerzetesnőknek, Begüinnők-nek is kolostoruk. Ezeket 1496-ban Bánffy Dorottya, Rozgonyi János özvegye telepítette Gyöngyösre és 1500-ban a szerzetesnők perjel-nője Katalin, Bogáthi Lukács özvegye volt.¹⁸⁵) A gyöngyösi ferenczeseknek a XVI. és XVII. században volt nagyobb szerepük Heves vármegye hitéletében.

Későbbi okleveleink még két Egerben lévő kolostorról szólnak. János bíboros 1456-ban az *ápostonrendiek* Sz. Miklós tiszteletére emelt templomának teljes bűncsútt engedélyez és ezt a bűncsútt Hédevári László egri püspök megerősíti.¹⁸⁶) Az „Ordinarius” megemlíti, a „bold. Szűz monostort” Egerben. Ez 1360 táján híres kegyhelyként szerepel, Egernek vezekelőhelye volt. Benedek megölte feleségét, ezért apósának és sógorának vérdíjat kellett fizetnie, azután pünkösdkor Egerbe tartozott menni a Sz. Szűz küszöbéhez, a rákövetkező nagyböjthet pedig Rómába. ¹⁸⁷) 1552-ben még állott a kolostor. „Arszlán bég Boldogasszony klastrománál leszálla” és Tinódi szerint a szent hely oltalma alatt helyezte el ostromló ágyúit. A Liber S. Joannis szerint már nem volt meg a kolostor, mert azt olvassuk benne, hogy: „a káptalanban kőháza vagyon a székes-egyházi esperesnek, melyhez éjszaki részen a Boldogasszony klastroma állott.” Kandra azt sejtí, de nem tudja megokolni, hogy e női kolostor, a ferenczrendiek női szerzetése, a klarisszáké volt.¹⁸⁸)

¹⁷²) F. IV. 3. 34. — ¹⁷³) F. V. 1. 154—156; Katona: Historia Critica VI. 335. Egri Emlékkönyv 181—183; Balássy: i. m. I. — Okt. 299—301. — ¹⁷⁴) F. VI. 2. 194. — ¹⁷⁵) Egri Emlékkönyv 183—184. — ¹⁷⁶) F. V. 1. 157. — ¹⁷⁷) Pesty: Eltűnt régi vármegyék. I. 195—196. — ¹⁷⁸) F. IV. 3. 43. — ¹⁷⁹) Balássy: i. m. — I. Okt. 298—309. — ¹⁸⁰) Bakocs—Kódex. Adatok II. 3—4. füzet. — ¹⁸¹) Csánki i. m. I. 78. — ¹⁸²) Porubszky: Az egri megye főpásztorainak különös jogairól, kiváltságairól s különféle kitüntetéseirol. Egri Emlékkönyv 180—181. — ¹⁸³) Egri Emlékkönyv, 180. — ¹⁸⁴) Balássy: i. m. I. 308—9. — ¹⁸⁵) Egri Emlékkönyv, 191. — ¹⁸⁶) u. o. 192—193. — ¹⁸⁷) Istvánffy: Hist. de rebus Ungariæ L. 17. — ¹⁸⁸) Recum ad Agriam gestarum narratio. — ¹⁸⁹) Egri Emlékkönyv 98—100. — ¹⁹⁰) Jpolyi Arnold: Az egri megye Szent János apostol és evangélistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. Egri Emlékkönyv 102—20. — ¹⁹¹) u. o. 117. — ¹⁹²) Heveseni kéziratgyűjtemény VIII. k. 326 l. Egyetemi Könyvtár. — ¹⁹³) Békefi Remig: A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája. Katholikus Szemle. 1901. I—III. füzet. — ¹⁹⁴) Schmith Episcopi Agriensis I. 97. — ¹⁹⁵) F. V. 2. 303. — ¹⁹⁶) Adatok IV. 40—53. — ¹⁹⁷) Csánki i. m. I. 78. — ¹⁹⁸) Bakocs-kódex. 439. — ¹⁹⁹) 1231. 21. t. czikk. — ²⁰⁰) Balássy: i. m. I. Okt. 189—297. — ²⁰¹) Várad Regestrum 357. sz. — ²⁰²) Adatok IV. 78. a pecsét rajza látható. — ²⁰³) Adatok IV. 135 a pecsét rajza látható. — ²⁰⁴) u. o. 167. — ²⁰⁵) u. o. 188 és 54. — ²⁰⁶) Adatok I. 3. — ²⁰⁷) Adatok IV. k. — ²⁰⁸) u. o. 78—79. — ²⁰⁹) Vezzerle: A Bold. Szűz Egervári prépostsága. Egri Emlékkönyv 249—56. — ²¹⁰) F. x. 7. 271. — ²¹¹) Egri érseki levéltár. A bold. Szűzről nevezett egervári prépostság okiratsomójában nr. 284. — ²¹²) Böhm: A Szent István királyról és Szent Péterről nevezett egervári prépostságok, 1890. — ²¹³) Appendix ad Compendiosam Chronologiam Hungariæ, 1758. 52. — ²¹⁴) Liber S. Joannis. — ²¹⁵) F. V. 2. 302. — ²¹⁶) Ordinarius. Közzéteszi Kandra Kabos. Adatok III. 3. füzet. — ²¹⁷) Decret. II. 34.



A gyöngyöspatai róm. kath. templom belseje.

Ágassvár romjai.



— ¹⁵⁸) Az összeállítást Balássy i. m. I. 169—180 vettem át. Balássy összevetette a Vatikáni Oklevéltár közösgéneveinek írást az 1771-i másolat írásmódjával. — ¹⁵⁹) F. VIII. 2. 397—99. — ¹⁶⁰) A bold. Szűz Mária saári monostora IX. Bonifác korában. Adatok III. 213—13. — ¹⁶¹) Rupp: Magyar-rszág helyrajzi tört. II. 99. — ¹⁶²) u. o. II. 81. — ¹⁶³) Schematismus Cleri Agriensis 1870, 35. — ¹⁶⁴) Adatok III. 158. — ¹⁶⁵) Schematismus Cleri Agr. 1865—143. — ¹⁶⁶) W. XI. 548. — ¹⁶⁷) Bekefi Remig: A pázsítói apátság története. I. 1190—1702. — ¹⁶⁸) Schmith i. m. I. 225. — ¹⁶⁹) Csánki i. m. I. 56. — ¹⁷⁰) Adatok III. 162. — ¹⁷¹) u. o. II. 206—211. — ¹⁷²) Rupp i. m. III. 307. — ¹⁷³) Adatok II. 212—213. — ¹⁷⁴) Rupp i. m. II. 31—32. — ¹⁷⁵) Egervár viadaljáról való ének. 337—340 sor. Régi magyar költők Tára. III. 115. — ¹⁷⁶) Kandra: A segedelemvölgyi Karthauziak Tárkány mellett. Adatok II. 3—28. — ¹⁷⁷) Ferrarius: De Rebus Provinciae Hung. 507. 510. — ¹⁷⁸) Wadding: Annales Ordinis S. Francisci. IV. 133. — ¹⁷⁹) Kósa kéziratosa műve a pozsonyi ferences könyvtárban. 434—36; Nagy Béni: A ferences szellem és hatása hazánkban. — ¹⁸⁰) Speculum Vitae B. Francisci et Sociorum epis. Venetiis 1504. — ¹⁸¹) Historia domus Agriensis 190. Kézirat az egri ferences könyvtárban. — ¹⁸²) Pór Antal: Nagy Lajos. 9. jegyzet. — ¹⁸³) Kósa i. m. 1551 nr. 58. és 1561. évnél. — ¹⁸⁴) Fridrich Urbán: Historia seu Compendiosa Descriptio Prov. Hung. S. Salvatoris, Cassoviae 1759. — ¹⁸⁵) Rupp i. m. II. 68—69. — ¹⁸⁶) Rupp i. m. II. 33. — ¹⁸⁷) H. O. VII. 301. — ¹⁸⁸) Adatok III. XXXII—XXXVI.

3. A nemesi vármegye kezdete; a XIV—XV. század birtokviszonyai; városi és községi élet.

A vármegyék autonóm irányzatú fejlődése már a XIII. században vette kezdetét. Mindazt, a mi e régi királyi vármegyeyi szervezet romjaiból megmaradt, Róbert Károly királyi tisztekre, várnagyokra (castellanatus) ruházta. Ilyen királyi vár volt Heves vármegye területén a XIV. században Sirok. 1372-ben Lajos király kijavíttatja. A munkálat 2000 forintba került. Mivel a munkálat költségeit Domoszlói Miklós Heves vármegyei ispán és egyúttal siroki várnagy viselte, az egész vár zálogul az ő kezén maradt. ¹⁸⁹) A továbbfejlődés a jogszolgáltatás terén indult meg. Már az 1298: XXXII. t.-cz. szerint volt vármegyei törvényszék, de a fontosabb ügyek nádori gyűlés elé kerültek. A vármegyei törvényszékeken még Nagy Lajos korában is együtt határoznak a nemesek és nem nemes szabad emberek. Ebben a korban fejlődik ki nálunk a szent koronáról szóló közjogi tan. Az ország birtokos nemessége és papsága a szent koronát fején viselő királylyal együttesen élő szervezetet alkot, a mit e korban a szent korona testének (totum corpus sacrae Regni coronae) neveztek. Minél jobban áttentek az életbe a szent koronára vonatkozó jogi elvek, annál élesebb lett a különbség a nemes és nem nemes között. A nem nemesek lassanként elmaradnak a vármegyegyűlésből, hol szavuknak úgy sem volt nagy jelentősége, mert a szavazatokat megelégtették és nem számították. A régi királyi várnépek pedig a XIV. század folyamán kifejlődött *úri szék* elé tartoznak. Zsigmond korában a vármegye közönségét már jóformán csak nemesség alkotja. Ő az 1433. évi banderális javaslatában a megyei követségű intézményének szabályozásánál ¹⁹⁰), valamint az 1435. évi II. dekrétumában ¹⁹¹) csak a nemesek megjelenéséről intézkedik, jelölül annak, hogy a nem nemesek aktív részvétele a vármegyei önkormányzatban nem tartatható fenn. ¹⁹²) A vármegyei közönségek a XV. század első felében nemesi közönségekkel alakulnak át. A vármegyei gyűlések teljes önállóságra jutnak és a megyei ítélőszékek rendszeressékké válnak 1486-ban, mikor Mátyás király a nádori gyűléseket megszünteti. ¹⁹³) Az új vármegye már „*nemesi vármegye*“, közönsége „*universitas nobilium*“, ítélőszéke „*sedes iudiciaria nobilium*“, a szolgabírák „*iudices nobilium*“, az esküdtek „*iurati nobiles*.“

A nemesi vármegyékre Zsigmond korában visszazállott a jogszolgáltatáson kívül a hadi és gazdasági ügyek vezetése is. 1435-ben szabályozza törvényileg a banderális hadi rendszert. Az egész országot felosztják hat védelmi körletre s egy bandérium vezetének száma 500 ember. A király a végváratok saját költségén védelmezi. Ha ereje nem felül meg, segítségére mennek a főtisztviselők és főpapok bandériumai, a tisztai bandériumok. Ezeket követik a nagybirtokosok és főnemeseik bandériumai. Ezután kelnek fel a vármegyei bandériumok. Mint-hogy az ország katonai ereje a törökkel szemben így sem elegendő, a birtokosoknak minden 33 jobbágylek után egy jól felfegyverzett lovasat kell felszerelniök. Ezek a nagy urak birtokain azok bandériumához, a vármegyékben a vármegyei bandériumhoz csatlakoznak. Ez új katonaság a telekkatonaság (militia portalis) s felszerelési költségét a vármegye nemessége a jobbággyokra kivetette adóban. Elrendeli Zsigmond az országban a rendkívüli hadi adót (dica, subsidium). A szolgabírák és esküdtek írják össze a jobbággyok számát s ök állapítják meg, hogy

Jogszolgáltatás

Hadiügy.

bizonyos okok alapján kik nem katonáskodhatnak. A hadiadó kezelésével kapcsolatban a vármegyei tisztviselők összeírják az adóalapokat. Ezeken kívül a vármegyék, mint nemesi testületek, résztvesznek a törvényhozásban is. Követküldési joguk van. Így Dormán János 1447-ben Heves vármegye országyűlési követe.¹⁹⁴⁾ A megyék ellenőrzik a középponti kormányzatot. Belügyekben önrendelkezési joguk van; vármegyei adót vehetnek ki, a mi a házi pénztárba hatalmak be. Ebből a követek költségeit, majd a vármegyei tisztviselőket fizetik. Szabályalkotási joguk van a törvények keretein belül a vármegye területére.

A várm.
közönsége.

Csobánkák
pusztulása

Heves vármegye nemesi közönsége a XIV. és XV. század folyamán nagyon megváltozott. Az interregnum idején megkezdődik az ősi Aba nemzetség több ágának pusztulása. A magyar trónért Anjou Róbert Károly, Cseh Venczel és Bajor Ottó versengenek. A pártoskodások idején a hazafiúi erények mértékét a királyok személyisége szabja meg. Az Aba nemzetség több ága, a Borh-Bodon, a Csobánka, később az Amade-ág Róbert Károly szemében kikiáltott hazaárulók voltak, mert a zavaros időkben előbb Cseh Venczel, majd ennek kiveretésével, a hatalmas Csák Máté pártjára állottak. Csobánka László régi bűnéért az egész Csobánka-ág lakolt. László, 1298-ban Rafain bánnak, Debreczen urának valamely vidéki vásárról hazatérő jobbágyait Kakatnál, Bihar vármegyében fegyveres erővel megtámadta. Három debrecenit megölt, hatot halálosan megsebesített és kétszáz márká értékű zsákmányt rabolt el.¹⁹⁵⁾ Rafain bán a jobbágyain ejtett sérelem orvoslását kérte a királytól. III. Endre maga elé idézte Lászlót, de az nem jelent meg, azért távollétében is elítélték 1300-ban fej- és jószágvesztésre.¹⁹⁶⁾ Mintegy húsz évig nem került sor az ítélet végrehajtására. László 1304 körül meghalt, de az ítélet fegyelme volt a család ellenségeinek kezében. Róbert Károly 1312-i rozgonyi győzelme döntötte el a pör és egyúttal az egész Csobánka nemzetség sorsát. Róbert Károly 1322-ben szigorú ítéletet mondott rájuk: birtokaikat elkobozta, mert „számtalan esetekben Csák Máté segítségével megbecsülhetetlen károkat, iszonyú pusztításokat, számtalan gyilkosságot, temetők és egyházak feltörését, özvegyek és szűzek meztelenre való vetkőztetését műveltek.” Ugyanez évben jelenti az egri káptalan, hogy Csobánka László gyöngyösi birtokainak két részébe Lampert nádort, vagyis helyette képviselőjét, Uz mestert, a harmadik részébe Dózsa nádort. Rafain bán örökösét bevezette. A birtokokat kétezer márkára becsülték és a bevezetésnek senki sem mondott ellene.¹⁹⁷⁾ Csobánka Pál visontai birtokait pedig a Kompoltiak kapták meg 1323-ban.¹⁹⁸⁾ 1327-ben végre kiadták a Csobánkák halálos levelét. Csobánka János fiainak: Sámuel, Dávid és Lászlónak hevesvármegyei birtokait Széchenyi Farkas fia, Tamás „a hadiborostyánnal koszorúzott rozgonyi hős, az állhatatosság edénye” kapta meg.¹⁹⁹⁾

Hasonlóképpen pusztult el ugyanolyan a XIV. század elején a Borh-Bodon ág. Sirok várukat Csák Máté seregei őrizték, de 1320-ban Drugeth Fülöp újbáry ispán és Dózsa erdélyi vajda lefoglalták a király számára.²⁰⁰⁾ Még sajtáságosabb volt az Amade-ág sorsa. Amade magas hivatalokat ért el; 1285., 1288. és 1300-ban őt, az ország nádoraként említik. Az interregnum idején I. Károly pártjára áll, résztvesz a királyválasztó országgyűlésen és 1309-ban első helyen említi őt az oklevél a koronázáson jelenlevők között. I. Károly őt megjutalmazta. A király tudtával vagy tudtán kívül Magyarország éjszakai részén óriási birtokot halmozott össze. Nagy hatalma később a királyban is félelmet keltett. 1311-ben Amadét Kassán meggyilkolják, két fiát pedig fogságba vetik. I. Károly az Amadéknak tett nagy adományokat visszavonja.²⁰¹⁾ Az Amadé az ősi birtokokért fegyvert fognak és Csák Mátéval szövetekeznek. Azonban a rozgonyi esatában, 1312-ben, Csák Mátéval együtt elbuknak és az Amade-ág egyszerre megsemmisül, három nemzedéken át tartó dicsőség után. Hevesvármegyei birtokaikat I. Károly Amade hűtlen fiaitól elveszi és 1319-ben a Kompoltiaknak adományozza.²⁰²⁾ Ugyanezokor vesztették el Kiskürüt is, hol az Amadé vára volt.²⁰³⁾

Kompoltiak
emelkedése.

A Kompoltiak Róbert Károly mellé csatlakoztak. László a rozgonyi esatában elesett. A többiek hűségükért számtalan királyi adományban részesültek. István és Kompolt 1344-ben egyszerre viseli a hevesvármegyei főispáni méltóságot. Régi birtokaik: Domoszló, Tarnaörs, Vámosgyörk és Detk.²⁰⁴⁾ Péter 1296-ban nejevel megkapja Szent-Jakabot.²⁰⁵⁾ 1307-ben Péter megszerzi File fiaitól Mihálytól és Miklóstól a Tarna jobb partján fekvő Vécs földet.²⁰⁶⁾ Megkapja az Akos nembeli Ernei bán hűtlen unokáinak javaiból Taksont.²⁰⁷⁾ 1320-ban Károly király Kompolti Péter fiának adományozza Fegyverneket.²⁰⁸⁾ Majd 1337-ben

ez adományát Absolon ülése és Péterke ülése nevű falvakra is, mint tartozékokra kiterjeszti.²⁰⁹ Megkapják 1320-ban Gyanda egy részét,²¹⁰ 1323-ban Visonta, Karácsond, Adács, Zsadány, Kürth, Csobánka, Hajóutha, Laak és más heves-vármegyei helységeket.²¹¹ A család birtokainak nagy kiterjedését két osztozkodásnál látjuk. 1325-ben az egri káptalan előtt Kompolti Péter fia: Gergely, István és Kompolt osztják meg birtokaikat és szolgálkat. A káptalan levele szerint birtokaik: Domoszló, Kürü, Zaránk, Örs, Visznek, Vámosgyörk, Atkár, Tiszaroff, Egyházasnána, Lovásznána, Szakállas, Tarna, Takson, Gyanda és Kompolt. A domoszlói határban fekvő Oroszlánkó várát közös költségen kellett fenntartaniok.²¹² 1348-ban Kompolt Imre fiai osztották meg javaikat. A hibás és hiányos kiadású oklevél szerint birtokaik voltak: Visonta, Karácsond, Heves, Markaz, Nisdeth (?), Nere-Vurenda (?), Tarnaörs, Hajóutha fele, Adács, Edentel (?) Egyházasdetk, Tarna, Negyvenegyháza, Aba és Gassag Heves vármegyében és a saári monostor kegyurasága.²¹³ E birtokfelosztások alapján alakultak meg a *nánai* és *visontai Kompolti*-ágak.

Róbert Károly trónralépte tehát megváltoztatta Heves vármegye régi birtokviszonyait a Kompoltiak és a Kacsics nemzetség Falkos ágából származott Széchenyiek ilték a hűtelen Aba-ágak örökébe. Több nemzetség vagyonilag elpusztult, tagjaiban kihalt. Hasonló átalakulást találunk Zsigmond, Mátyás király és a Jagellók idejében. Zsigmond a *Kompolti, Pásztori, Tari, Széchenyi, Rozgonyi, Pálóczy* családokat gazdagítja, mert Nápolyi Lászlóval szemben őt pártolták, Mátyás király korában jórészt ezekhez járulnak a *Gúti Országok, Losonczy Albert, Nagylucsei, Bessenyei és Rédei* családok. A további adományokról és birtokváltozásokról a családtörténeti részben van említés.

Ludányi Tamás egri püspök, ki Nápolyi László pártjára állott, 1401—1404-ben, az egri várat védelmi állapotba helyezte és az egri várparancsnokságot Debrői Istvánra ruházta. Zsigmond Rozgonyi Simont küldötte Eger ellen négyszáz lovassal. Rozgonyi, Zsigmond király 1414-ben kelt adománylevele szerint, az ellenség legyőzése és az egri vár bevételeére elegendő erővel nem rendelkezett ugyan, de böcs intésével és ékeszölásával mégis megnyerte a vár katonáit magának és a várat bevette. A várórség meglődölása után Debrői István Erdélybe menekült, ott nemsokára meghalt, Ludányi Tamás pedig Lengyelországban keresett oltalmat. Debrői István hűtlennnek nyilvánították a birtokaikat Rozgonyi kapta meg, Ludányi Tamást pedig püspöki javadalmaiktól fosztották meg. Mivel Zsigmond általános amnesztiáját nem fogadta el, kortársai „Vasfejű”-nek nevezték. Ludányi Tamás menekülése után hét évig, 1410-ig, betöltetlen maradt az egri püspöki szék, a püspökség birtokainak jövedelmén előbb Rozgonyi István, majd Stiborierzi Stibor erdélyi vajda osztottak. 1410-ben Stiborierzi Stibor, a vajda egyik rokona, lett egri püspök s az maradt 1420-ig. Stibor 1420-ban lemondott a püspökségről és átengedte helyét a hazatért Ludányi Tamásnak, ki 1420—1424-ig volt újra az egyházmegye élén. De birtokait többé nem kapta vissza; azokat hihetőleg Rozgonyi Péter birtokolta, a kit Zsigmond egyik 1422-i adománylevele „veszprémi püspök s egri választott vagy kinevezett püspök” néven említ. Ez lett 1424-ben Eger valószínű püspöke is.²⁵⁸

Heves vármegye területén kisebb földbirtokok van az Olndi Czudarok, Kőzépnevesek. Bátoriak, Bobcekek, Kazai Kakasok, Berzeviezi Pohárnokok előkelő családjaiknak. A királynénak és királynak is volt birtoka Enes, Tas, Terebes és Rozsnok helységeken. 1494-ben a király birtokaira 15 forint adót vetettek ki.²⁶⁰ A főúri családok mellett találjuk a vármegye területén a középnemesi családokat, amelyek közül a kiválóbbak: az Abádiak, Besenyeiek, Nagylucsiekek a Tizsa mentén, a Kenderesiek a Nagykovácsokkal határos részeken, a Debrőiek a Tarna mentén, a Rédeiek Gyöngyös, a Nagyhatvaniak Hatvan vidékén.²⁶¹ Csánki öszszefoglalása nyomán Heves vármegye területén a XV. században 225 birtokos család, vagy birtokos erkölcsi testület volt.²⁶²

Az egri vár az egri püspöké, ki azt „*castrum nostrum Agriense*”-nek nevezi.²⁶³ Szarvaskő várnagyáról is azt olvassuk 1438-ban, hogy ő az egri püspök tisztje.²⁶⁴ Az Erzsébet királynétól behívott Giskra vezér és huszita népe az országnak éjszakai vidékét pusztította, s ez időben az egri vár volt a felvidék őrhelye. A csehek és szászok Egerig elportyáztak. Bonfini az 1442. évnél a cseheknek Eger ellen intézett vakmerő támadását beszéli el. Ulászló lengyel vitéze az egri püsköknél vendégeskedtek, mikor Giskra embere, Teleph kassai várnagy észrevétlenül

Ludányi
Tamás.

Kőzépnevesek.

Egri vár.
Huszita,
harczok.

Egerben termett, a várost elfoglalta, több helyen felgyújtotta és tetemes zsákmánnyal visszaindult. Azonban a lengyelek és magyarok Teleph üldözésére siettek, a csehek levették s Teleph várnagyot több társával Egerbe hűrezolták.²⁶⁵⁾ E vakmerő támadás alkalmával említí föl gróf Teleky József azt a regényes esetet, melyet Arany „Az egri leány“ című balladában feldolgozott. Az apró összeütközéseknek az 1443-i egyezkedés vetett véget, mikor Rozgonyi Simon egri püspök, mint teljes hatalmú királyi biztos, Giskra Jánossal tizenhárom hónapra terjedő fegyverszünetet kötött, hogy az ország erejét a nagyobb ellenség, a török ellen fordíthassák.²⁶⁶⁾

A eszekkel vívott harcok a fegyverszünet lejártával megújultak. Hunyadi János 1451-ben vezetett hadat Giskra ellen és csak Hédervári László egri püspöki támogatta vitézeivel. Losoncznál volt a csata, de Hunyadi az oligarcha urak magára hagyták s hátrálnia kellett. Hédervári László Giskra fogságába esett, ki a fogoly püspök szabadon boesátása ellenében az egri vár feladását sürgette. De a várnagy megtagadta kívánságát, mert ő — úgy mond — nemcsak a püspök embere, hanem egyszersmind az ország egyik várának hűséges őre és hie nem engedi, hogy az ország javát egy magánszemély megszabadításának feláldozza.²⁶⁷⁾ Hunyadi János Budára tért vissza, új sereget gyűjtött és még az ősszel Giskra több felvidéki várát megvívta, az egri püspököt pedig kiszabadította. A csehek erejét véglegesak Mátyás király tudta megtörni. A cseheknek Heves vármegyében, Patán volt erősségük. Bonfini megemlíti²⁶⁸⁾, hogy e vár fából épült ugyan, de fekvése, a körülötte levő sziklák és hadigépezetei nagyon erőssé tették, úgy, hogy ezt a helyet a latrok barlangjának és menedékhelyének tekintették. Mátyás király 1460 tavaszán a eshek megfékezését tűzte ki feladatul. A felsőmagyarországi vármegyék és városok követeivel gyűlést tartott és a hadiköltségek fedezésére rendkívüli adó megajánlását eszközölte ki. A cseh rablóvárok megvívására egy időben több sereget küldött. Az egyik, Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda és Pálóczi László országbíró vezérlete alatt, a Mátra tövében levő Pata várát vette ostrom alá ; az őrség vitéz ellentállást fejtett ki és csak mikor Mátyás személyesen vette át a vezérletet, akkor nyitotta meg a vár kapuit. A hadjárat részleteit Mátyás király beszéli el a Rozgonyi Sebestyén részére kiállított birtokadománylevelében. Pata megvívása volt Teleky szerint a fejedelemnek első hadi vállalata és győzelme,²⁶⁹⁾ Mátyás később Giskra embereit „fekete seregé“be fogadja.

Régi várak új birtokosai.

A régi várak a Mátra tövében új birtokosok kezére kerültek. Ágasvár a Tariaké, Bene a Széchenyieké, Hasznos vára a Pásztoiaké, Debró a Rozgonyiaké, Nána és Oroszlánkó a Nánai Kompoltiaké, Sirok a XIV. században királyi vár, a XV. században a Tariaké, majd a Gúti Országh családé és a Nánai Kompoltiaké.²⁷⁰⁾ Berzevici Polhárnok Istvánnak 1435-ben megengedte a király, hogy erki birtokán várat emelhesen. Nincs nyoma, hogy felépítette volna.²⁷¹⁾ Evvel együtt 11 vár volt Heves vármegye területén.

Községi élet.

A főurak és nagybirtokosok váraikban éltek ; hasonlóképen rendezett házakban (domus) laktak a középbirtokosok is. A váraknak védelmi és gazdasági jelentőségük volt. Onnan védtek a vár aljában levő tanyákat, községeteket és sokszor a vártól messze fekvő tartozékokat. Viszont a vidék népe meg a várbán lakó úrnak szolgáltatta be természetményeit és a vidéken mívelték a földesúr birtokait, gondozták állatait. A nagybirtokosok jószágain a mezei munkások és a háztartáshoz tartozó szolgák kötelesegeit meghatározták ; ezt udvartartási jognak nevezhetjük. A nagybirtokosok mindennemű szolgálatot földdel fizettek meg ; alattvalóiknak feltétlenül, vagy feltételeesen földeket engedtek át, a melyeknek haszonvételéből azután családjukkal éltek. Az egy vidéken, ugyanazon határok között lakó földesgazdák összessége idővel községet alkotott, mit okleveleink „villa, vagy praedium“ szóval jeleznek.

Heves vármegye területén szabad királyi várost nem találunk ugyan, de a vármegye községi élete virágzó volt. Mutatják ezt a régi birtokviszonyokat tárgyzó oklevelek, a pápai tizedlajstromok. Csánki összeállításán nyomon Heves vármegyében a XV. században 5500 körül volt az adó alá eső házhelyek száma, — 279 volt a helységek és tanyák, 17 a mezővárosok száma.²⁷⁵⁾ Eger és Gyöngyös városok legrégibb viszonyairól az illető városok leírásánál emlékezünk meg bővebben.

Eger környékén több mezővárost találunk. Ilyen *Péterrására*, a Pálóziak birtoka ; 1445—46-ban említik, mint mezővárost „oppidum Petherwasara“ néven.

Közvetlen Pétervására fölött éjszakra volt „oppidum *Kewesd*“, ma Erdőkövesd. Egertől nyugatra fekvő *Sírok*, vagy *Sírokalja*, mely vámszedő-hely is volt hasonló nevű vár aljában. Egertől délkeletre volt *Egyházás*, vagy *Mezőtárkány*, mely részben az egri káptalan birtokát alkotta, 1423-ban nyert vásártartási jogot. Mezőtárkánytól délkeletre van *Poroszló*. Itt királyi sólerakó-hely volt és a város a szárazon vámot, a Tiszán pedig révpénzt szedett. Több tanya és 22 megnevezett halastó tartozott hozzá a XV. században. Poroszlótól nyugati irányban volt *Heves*, melynek a Nánai Kompoltiak voltak földesurai.

Gyöngyös környékén több mezőváros volt. Ilvenek az Országh és Losonezy család birtokai *Tarján* és *Pata*. — a Kompoltiak birtoka *Visonta*. Gyöngyöstől éjszaknyugatra *Tar* vámszedő és vásáros hely volt, lakóit Mátyás király 1459 és 1464-ben minden adófizetés alól fölmentette. Tartól délnyugatra fekszenek a Zagyva mentén *Pásztó*, *Apez*, *Hatvan*. Pásztót 1407-ben Zsigmond királyunk Buda kiváltságaiban részesítette; Apez országos vásárait 1482 és 1484-ben emlegetik. Hatvan vámhely volt, országos vásárai híresek, azokat még a Csallóközből is látogatják.

Szolnok vidékére esnek *Fegyvernek* és *Szászberek*. Fegyvernek számára Zsigmond király 1417-ben adott országos vásártartási jogot, 1430-ban országos vásárai megszaporodtak, heti vásárai is híresek voltak. Szászberek nevét ma Szolnoktól éjszaknyugatra két puszta: Alsó és Felsőszászbereg őrzik. ²⁸³⁾

A 279 helység vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy Heves vármegye legnépesebb volt a Mátra alján és a Zagyva mentén. A városok sokasága, az országos vásárok jelzik a sűrű lakosságot és a birtokviszonyok ismertetésénél itt számtalan községről, tanyáról emlékeztünk meg. Népes volt az Eger völgye is, hol a püspöki városon kívül Szarvaskő, Felnémet, Harangozó, Czegléd, Andornak (Ugarad), Nagytálya, Maklár helységekről van tudomásunk. Kevésbé volt népes a Tisza mente. Itt nagyobb helyek voltak; Abád, mely 1440-ben királyi sólerakó-hely volt; ismeretes révje és szárazvámja; Bő, melyet Kenderessel együtt Mátyás Hevesből Pest vármegyébe helyezett át, de 1487-ben fele újra Hevesbe tartozik, — Szalók 1428-ban Hevesben, Derzs, Buda, Roff, Kőre, Küri, Balla. A mezőgazdaság érdekei és a kereskedelmi utak változása idézték azt elő, hogy új községek alakulnak, régi népes községek elnéptelenednek, néha el is tűnnek. Így Laksa községnek nevét csak a Laksa nevű patak őrzi Heves vármegyében.

A helységeket királyaink többször áthelyezik más vármegyékbe. ²⁸⁴⁾ Ez terület a XV. században. különösen a határszéli, a Jászság, Kunság és Szolnok felé eső községekkel történik meg. Így Ecség, Túrkeve mellett okleveleink szerint hol Szolnok, hol Heves, hol Békés vármegyéhez tartozott. Ez áthelyezések miatt a XV. század végén sem tudjuk pontosan körvonalazni Heves vármegye területét. Nagyjában a régi határai vannak meg, de olykor kisebb jóságok Túrkeve vidékéről és Békés vármegye területéről is tartoznak hozzá. ²⁸⁵⁾

A vármegye neve a XV. század kezdetén még Hevesújvármegye, utóbb községesen csak Heves vármegye. A XVI. században a megyéknek Werbőczy-féle révlajstromában két Heves van egymástól megkülönböztetve. *Nagy- és Kis-Heves*. Sokan ezt a lajstromot apokrifnek tartották, amelyet későbbi írók állítottak össze a nagy jogtudós neve alatt, mások azonban, mint Bél Mátyás „Compendiumában“ és Balássy is elfogadták. ²⁸⁶⁾ Azért ez elnevezés eredetével is foglalkoznunk kell. Elsősorban ki kell jelentenünk, hogy ez elnevezésre semmiféle okleveles bizonyítékot nem tudunk felmutatni. A mely területet ők Kis Heves alatt írtak, az ősi időtől fogva az egri püspökség joghatósága alá tartozott, a kemeji főesperesség kerületébe. A kemeji főesperesnek, Jánosnak nevét 1248-ból ismerjük. ²⁸⁷⁾ Egyházközségeit megnevezik a pápai tizedlajstromok: Abád, Bala, Bő, Derzs, Fegyvernek, Gyanda, Roff, Szajla, Sz.-Imre, Szöllös, Tomaj. ²⁸⁸⁾ E kerület neve a váradi regstrumban is előfordul „tota provincia de Kemej“ azaz Kemej egész vidéke, vagy a mint Anonymus-nál olvassuk „a kemeji részek“ lakói panaszt emeltek a tolvajok ellen. Egyháziilag tehát hajdan e községek az egri püspök alá tartoztak, politikailag pedig a szolnoki várspánság és az újvári várspánság határai közé eső nemesi birtokokat alkották. Az Aba nemzetség Amade, Gagyai, Kompolti, Verpeléti ágai és a Szalók, Tomaj nemzetség tagjai osztozkodnak itten. A XIII—XIV. század folyamán a királyi várspánságok helyébe a vármegyék lépnek, akkor a kemeji terület községeit Hevesújvármegyébe tartozóknak jelzik az oklevelek. A kemeji főesperességnek neve is eltűnik,

Heves vármegye neve.

1331-ben olvassuk utóljára a káptalan névsorában Lőrincz kemeji főesperes nevét.²⁸⁹⁾ kiről a pápai tizedjegyzék is megemlékezik, hogy egykor kemeji főesperes volt.²⁹⁰⁾ A kis főesperesi kerület beleolvadt a hevesibe.

Kis-Hevesről tehát régibb okleveleinkben sehol sem olvasunk, csak a XVI. században tűnik fel a név. Ugyanis 1549-ben az egri püspökség jövedelmét összefirták, mert a jövedelem kétharmadát az egri vár fenntartására kellett fordítaniok. Ez összeírás alkalmából készült az eredeti Liber S. Joannis, melynek 1643-iki másolatát kiadta Kandra Kabos.²⁹¹⁾ Ebben a könyvben az egri püspök tized-jövedelmét vár negyélként és járásokként fel vannak tüntetve. Ebben olvassuk, hogy Heves vármegyének a XVI. században tizedszedő kerületei: Pásztó, Pata, Nagy-Heves, Kis-Heves, Debrővölgye.²⁹²⁾ A „districtus Kis Hevesben“ levő községek: Szöllős, Igar, Sz.-Imre, Sz.-György, Derzs, Abád, Tiszaszalók, Kőhegyes, Nagyván, Bánhalma, Roff, Bura, Takson, Gyanda, Tiszabó, Fegyvernek, Szakállos, Balaszentmiklós, Sz.-Tamás, Kenderes, Tomaj, Túr, Pásztó, Balla, Füred, Szajol, Püspöki, Csut alias Cser, Domaláza, Hegyesbor. De ezek csaknem mind már a Hunyadiak korában, a XV. században Heves vármegyéhez tartoztak.

A XVI. században azonban Heves vármegye területe két úrnak hódolt. Heves vármegye tiszáninneni része Ferdinándnak hódolt, míg a tiszántúli kisebb rész Izabella királyné hűségére tért. Ezt a tiszántúli kisebb részt Fráter György kormányozta Izabella többi területével együtt. Ez időben kezdődhetett a tiszántúli kisebb résznek „Kis-Heves“ néven való megkülönböztetése. Heves vármegye tiszáninneni nagyobb részétől. Tényleg miként a Liber S. Joannisban, úgy Dobó István 1548-iki számadásában is olvassuk „Kis-Heves districtusról.“ Ez adhatott alkalmat arra, hogy a Werbőczy-féle apokrif megyelajstromban külön Nagy-Heves és Kis-Heves megyék fordulnak elő, innen átirták mások is, de végeredményben kimondhatjuk, hogy a XVI. század elején már szerepelt Heves vármegye tizedszedő kerületei között „Nagy Heves és Kis Heves districtus“, azonban Kis-Heves vármegye létezésének semmiféle történelmi alapja sincs. Ugyanily jogon a debrii járást meg Mátra vármegyének nevezhetnők el, mert a Liber S. Joannisban előfordul a debrii tizedkerület ilyen néven: „alias Mátramegye.“²⁹³⁾

A főispáni
állás.

A vármegye élénafőispán állott. Minthogy a király volt minden vármegyének természetes főispánja (naturalis comes), a főispán a megyében a király személyét és hatalmát képviselte királyi megbízás alapján. A megyei közönség a királyt korlátozni óhajtott az ispánok kinevezésénél, azért az 1486: 60. t.-ezikben kimondják, hogy a királyi felség főpapjai és bárói tanácsával nevezze ki az ispánokat. Majd a megyei nemesség bizonyos érdekközösséget iparkodott létesíteni az ispánokkal. Azt kívánják, hogy a király minden egyes vármegye élére az illető megyéből is mindig csak a földbirtokos osztály nagykorú férfitagjai közül nevezze ki a főispánokat, „a kik személyes lakóhelyüket az illető vármegyében tartják, ottan fekvő jöszágaik vannak, nemesi rendből származnak, nem nők, nem kiskorúak, nem pogányok s nem idegen nemzetből valók.“²⁹⁴⁾ Hogy a főispánság a kisbirtokosságra veszélyes jelleget ne ölthessen, tiltakoznak az ellen, hogy élet-hosszigan, örökletes joggal, továbbá egyházi személyeknek adományoznak a királyok ispánságot. Ne legyen egy ember több megye főispánja, ne legyen a főispán egyúttal dúsan javadalmazott királyi tisztviselő. Így a köznemesség a főispánságot a királytól független, „nobile officium“-má törekedett tenni.

E hosszas küzdelem eredményeként azt látjuk, hogy a XV. században Heves vármegye főispánjai tényleg a megyei nagybirtokos családok tagjaiból kerültek ki. Legalább, akiket névleg ismerünk, azok a megyei Tari, Kompolti, Rozgonyi, Berzevici Pohárnok családok tagjai voltak. Ez a kívánság királyainknál nem találkozott ellenszennel, hiszen ők is a nagytekintélyű családokat akarták magoknak megszerezni és természetesen ezek reprezentálhatták legméltóbban a vármegyében a király személyiségét. Feltevésünket támogatja az a tény, hogy uralkodóink többször a javadalmazott egri püspökségre is e vármegyei nagybirtokos családok tagjait szemelték ki, így Rozgonyi Péter (1425—38), Rozgonyi Simon (1440—1444), Nagylucesi Dóczy Orbán (1486—92) voltak Eger püspökei.

Heves vármegye világi főispánjai közül a következők ismeretesek a XV. században :

1440—1441 : Tari Rupert. (Lehőczy : Stemma, I. 124.) 1441. Kompolti Pál és János. (Hunyadiak kora. N. 104, 107, 123.) 1442. Rozgonyi Rajnald. (Dl. 13,606; 13,744.) 1443. Berzevici Pohárnok István (Katona : Hist. Crit. VI. 208). 1444. Berzevici Pohárnok István és Berzevici Detre (Kováchich : Sylloge decr. I. 90.)

Több világi főispánunk nevét nem ismerjük. Mivel a főispáni méltóság így kiváló volt, egészen természetes dolog volt, hogy annak elnyeréséért a legelőkelőbb világi és egyházi férfiak versengtek. És ebben találja magyarázatát az a tény, hogy többen a főispánságot családjukhoz vagy hivatalukhoz kötve örökletes joggal kérték. Királyaink ebben a kérdésben a nemesség 1498: 56, 57. — az 1504: 3. czikkeiben kifejezett tiltakozásaival nem törődtek, hanem a vagyonos főúri családok és egyházi férfiak kérését teljesítették, mert ezek főispáni kinevezése a királyi érdekeknek is kedvezett. Így a nemesség tiltakozása ellenére is szaporodott az örökös főispánok száma, csupán kilencz egyházi örökös főispán (episcopatusi conjunctum, privilegialiter adnexum) alakult ki, melyek: Esztergom, Győr, Nyitra, Bács, Baranya, Heves-Külső-Szolnok, Tolna és Veszprém. A XVII. században meg meghaladja az örökös főispánok száma a kinevezettekét és az 1687: 10. t.-cz. szerint az örökös főispánok beiktatása sorrendjében megelőzik a kinevezett főispánokat.

Ennek az országos küzdelemnek eredménye volt tehát, hogy királyaink a XV. század végén a hevesvármegyei főispánságot az egri püspökök kérésére örökletes joggal az egri püspökséghez kötötték, azaz az egri püspökök lettek Heves megye örökös főispánjai. Mikor kezdődött az egri püspökök örökös főispánsága, azt kellő adatok hiján biztosan nem állapíthatjuk meg. Még Rozgonyi Péter 1430-ban. Hédervári László 1456-ban, az olasz származású veronai Rangoni Gábor 1480-ban kelt püspöki leveleinek homlokán nem olvassuk a főispáni czímet.²⁵⁵⁾ Rangoni Gábornak szomorú sorsa volt. Mátyás király maga küldötte ki Olaszországba, Rómába, ott politikai megbízatásaival folyton foglalkoztatta, utóbb mégis a szentszékekkel való összeütközése idején amaz okból, hogy Rangoni Gábor külföldön tartózkodik, őt távolléte idejére püspöki jövedelmeitől megfosztotta. Gorove Eger történetében Nagylucei Dóczy Orbán egri püspököt nevezi első hevesvármegyei főispánnak, mert az Mátyás király előtt nagy kegyben állott, érdemeit Bonifii, Galeotti magasztalja. Mátyás maga ekként nyilatkozott róla: „Ily férfiú Magyarországon száz évben születik egyszer.“²⁵⁶⁾ De ennek a főispánságról sincs pozitív adatunk. Így valószínűleg csak 1498-ban kapesolták össze az egri püspökséggel az örökös főispánságot. Ekkor esztei Hyppolit herceg lett egri püspökké. Ez az esztei Hyppolit Beatrix királynénak unokaöccse, a ferrarai herceg fia, Mátyás sógora volt. Mátyás őt erőszakos módon alig 7 éves korában, 1486-ban, az esztergomi érseki székre kinevezte. VIII. Ince pápa felláborodással fogadta Mátyás király előterjesztését, „mert a magyar egyház kormányzását gyermekekre, úgyszólván csecsemőre bízni képtelen és igazolhatatlan eljárás.“ Mátyás azonban elhatározásához állhatatosan ragaszkodott és a pápa nagyobb bajok kikerülése végett a kinevezést megerősítette. Hyppolit 1487-ben Magyarországra jött és a prímási széket és a vele örökös főispánságot elfoglalta. Majd később Mátyás halála után bizonyára egyházi közbenjárásra az esztergomi érsekségtől lemondották és helyette 1498-ban némi kárpótlásként az egri püspökséget nyerte el és akkor adhatták neki kárpótlásul a hevesvármegyei örökös főispánságot is. Az 1498. országgyűlés az ilyen eljárás ellen tiltakozik, az 57. t.-czikkben kéri a királyt, hogy a megyei főispánságot ne adományozza püspököknek vagy más egyházi férfiaknak, vagy ha már odaadományozta volna, azoktól vegye vissza, kivéve a kiknek a szent királyoktól erre különös kiváltságuk van. Az országgyűlés felhíra ellenére is megmaradt Hyppolit hevesvármegyei főispánnak, mert nagyon tekintélyes családból származott, királyi férfiak állottak melletté. I. Miksa császár kinevezi Olaszországba helyettesének; erre elhagyja püspöki székét, Olaszországba költözködik, és ott a milánói, capuai, ferrarai és más egyházakat kormányozza. Ekkor újra intézkedik az 1514. országgyűlés a hevesvármegyei főispáni székéről, de ezúttal már elismeri az egri püspökök jogát az örökös főispánsághoz. Hyppolit után az egri püspökök mindnyájan tényleg Heves vármegye főispánjai voltak.

A főispán vezeti és ellenőrzi a megyei önkormányzatot. Míg a régi várispánnak fizetési jövedelme volt, ő ingyen, becsületből szolgál. Helyette a megyében az alispán „viccomes“, kit a főispán, mint személyének helyettesítőjét eleinte teljesen szabadon nevezett ki. Ha a megyének két főispánja volt, mind-egyik küldhetett maga helyett alispánt. Az 1486: 60. t.-czikk megköveteli, hogy alispánnak nemest nevezzenek ki és az a megye színe előtt esküt tegyen. Még többet kíván az 1504: 2. t.-czikk, hogy a főispán az alispánt a megyebeli nemések sorából a megyei közönség akaratával és hozzájárulásával nevezze ki.

Innen megindul a küzdelem, a megyék maguk akarják alispánjukat megválasztani a főispán kinevezési jogával szemben. Végre az 1548 : 70. t.-ezik szerint a megye közönsége választja az alispánt, a főispán pedig megerősíti. Az alispáni tisztség ezzel lényegében megváltozott. Többé nem főispáni tisztviselő, hanem a vármegye önkormányzati szervezetének, tisztikarának feje, a megye első választott tisztviselője. Megválasztása esetén esküt tesz, beiktatják. A megyegyűléseket ő hívja össze, ő a megyei törvényszék elnöke, a főispán távollétében annak teendőit is ő látja el. Eddig a megyei önkormányzat a négy szolgabírón nyugodott, most az alispánon nyugszik. A szolgabírák az alispán ítelőtársai, főteendőjük a jogszolgáltatás. Segítenek nekik még az esküdtek, kiknek számát az 1444. gyűlés négyben állapítja meg. Minden szolgabíró mellett egy esküdt közreműködik. Később számuk növekszik és ezek az esküdtek „jurati nobiles” a XV. században már a megyei törvénykezés állandó közegei.²⁹⁷⁾

Alispánok
XV. században.

Heves vármegye alispánjai a XV. században a megyei nemesség sorából kerültek ki és tekintettel a megye nagy terjedelmére, egyszerre kettőt is találunk. Közülök a következőket ismerjük Balássy összeállítása nyomán :²⁹⁸⁾

1415. Dobó László és Kántor Bálint. (Balássy I. 197.) 1424. Kántor Bálint és Keczer János. (Hevesmegye története. Oktár I. 200—201.) 1437—38. Vécsi László (H. V. 398.) 1447—1449. Lengyendi László (Balássy I. 165) Csánki i. m. I. 81. — 1467. Rédey János és Nagy Albert (Balássy I. 226.) 1470. Farnossy Bálint és Megyeri László (Balássy I. 228.) 1475. Galabóczy János (Joannes de Galabóczy Dl. 17, 657.) 1478. Daróczy Tamás. (Thomas de Daroch. Balássy I. 238—239.) 1480. Bilk vagy Biki János (Joannes de Byk. Balássy I. 240—241 ; 249—250.) 1488. Verebéli Simon és Szöllősy György. (Balássy I. 254—255.) 1509. Bélyeni Pál és Szláti Balás. (Gallus de Bellen et Blazius de Zolath comites. (Balássy I. : 256—257.) 1515. Bélyeni Albert. (Albertus de Belleyn. Balássy I. 257—258.) 1519. Vass László. 1534. Dornán Kristóf. (Orosz Ernő : Heves- és Külső Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai 323. — Szerinte 1415-ben Dobroni László.)

189) Országos levéltár diplomatikai oszt. 6047, 6049. — 190) 1433 : 23. — 191) 1435 : II. decr. 7 art. 7 casus. — 192) Timon : Magyar alkotmány és jogtörténet. 1902, 649. — 193. 1486 : 1, 2. — 194) Csánki i. m. 77. — 195) A. II. 30. — 196) W. X. 371, 380. — 197) A. II. 17, Balássy : i. m. I. Oktár 296—297. — 198) F. VIII. 2, 397—99. — 199) A. II. 281 ; A. IV. 205. — 200) Zichy Oktár I. 258. — 201) F. VIII. 1., 405—410. — 202) A. I. 571. — 203) F. V. 3. 506. — 204) W. IX. 22 ; W. X. 34. — 205) W. X. 222. — 206) A. I. 134. — 207) A. I. 537. — 208) A. I. 569. — 209) A. III. 321. — 210) A. I. 571. — 211) F. VIII. 2, 397. — 212) A. II. 231 ; Balássy i. m. I., Okt. 271—273. — 213) F. IX. 1., 598—601. — 258) Balássy : Lendányi Tamás egri püspök. Akad. felolvasás 1878. 15. sz. — 259) Csánki i. m. I. 52. — 260) Magyar Történelmi Tár XII. 283. — 261) Csánki i. m. I. 52. — 262) Csánki i. m. I. 86. — 263) Egri képt. ltár. Num. I. div. 4. farc. I. frust r. 11. — 264) Dl. 11,260., Bakocs-Kódex 354. — 265) Bonfini : Rerum. Hung. Dec. III. Lib. V. Lipsce 1771. 447—448. — 265) Callimachus : De rebus Udalisi ai libr. II. Schwandner Script. Rer. Hung. 1480—481. — 266) Teleky : Hunyadiak kora X. 135—140. — 267) Teleky i. m. II. 187. — 268) Bonfini : Dec. III. Lib. X., 340—41. — 269) Teleky i. m. III. 168. — 270) Csánki i. m. 52—53. — 271) Nagy Iván : Magyarország családai — 283) Csánki i. m. I. 54—56. — 284) Pesty Frigyes : Az eltűnt régi vármegyék I. 36—40. — 285) Csánki i. m. I. 57—74. — 286) Compendium Hungariae Geographicum 1777, 239. Balássy i. m. I. 17—29., Pesty Frigyes : Az eltűnt régi vármegyék I. 27—30 ; 161—163. — 287) Nováky : Memoria Dignitatum. Adatok IV. 79. — 288) Mon. Vat. Adat. IV. 60. — 289) Laurentius de Kemej. Adatok IV. 95. — 290) Adatok IV. 115. „Item dominus archidiaconus Laurentius quondam de Quernex) (Quenney) solvit pro decima capituli XIII. grossos, cantor et administrator — 291) Adatok I. 3. füzet. — 292) Adatok I. 487—489. — 293) L. S. Joannis 506. — 294) 1471 : 15, 1486 : 60, 1495 : 57, 1554 : 19, 1574 : 33, 1638 : 33 t.-ezik. — 295) Schnitth I. m. II. 12, 73, 113. — 296) Bonfini Dec. I. Lib. I. 6. Dec. IV. lib. VII. 652., Galeotti. De Matthiae Regis egregie, sapienter et Josese dictis et factis. Schwandner : Script : Rer. Hung. I. 565. — 297) Timon : Magyar alkotmány és jogtörténet 649, 669. — 298) Balássy i. m. I. 165.

4. Heves vármegye közműveltségi viszonyai a XV. század végén.

Heves vármegye sorsa hazánk sorsával közös volt. A krónikások műveiben mindannyiszor olvasunk Heves vármegyéről, valahányszor a megye valamely országos események színhelye vagy részese volt. Hogy időrendet kövessünk, megérezte Heves vármegye területe az 1241-iki tatárjárást. Rogerius „Carmen miserabile” című művében ekként beszéli el Eger veszedelmét. „Benedek váradi püspök a király parancsára maga részéről nagy sereget gyűjtve és a király segítségére sietni akarva, megérté, hogy a tatárok Eger városát feldúlták és a városiak és mások közül, a kik a város védelmére összegyűltek, némelyeket megégetvén, másokat kardra hányván, a püspök és egyház kinségeit zsákmányul elhordták vala.”²⁹⁹⁾ Rogerius e tudósítását az egri püspökség 1261-iki alapítólevele ekkép egészíti ki : „A mi időnkben a tatárok vad dühössége és örjögő támadása

Tatárjárás.



A siroki vár romjai.



Szarvaskő vár romjai.



A kislánai vár romjai.



Tari Lőrincz várkastélyának romjai.

által a nevezett egri egyház felgyújtatván, fenekestől feldúlattott, annak javai elraboltattak, a szent királyoknak ezen egyházbirtokai és szabadalmairól adott kiváltságlevelei életek és kanonokjai közül többen leöltekek.“³⁰⁰) Tény az, hogy a tatárok Egernek nagyrészt fából épült házait felgyújtották, a lakosokat öldökölték, rabolták, de a tatárpusztításról szóló tudósításuk túlzott. Eger egyházát és városát a tatárok alapjáig fenekestől föl nem dúlhatták, ellene mondanak ennek a székesegyházzal XIII., XIV. századi ránk maradt tudósítások.³⁰¹)

Országunk belső pártküldelemeinek hullámai mindenkor átesaptak megyénk területére, a mint azt IV. Béla és fia V. István küzdelmeiben, Róbert Károlynak és h Venczellé és Csák Mátéval való harczaiban, Zsigmondnak Nápolyi Lászlóval való harczaiban és a Jagellók alatti királyválasztási küzdelmekben megemlíttük. A XV. század közepén Heves vármegye volt Magyarország felvidékének védelmi pontja Giskra rablóhadaival szemben. Mátyás király többször megjelent a megyében, innen vonult tovább Giskra rabló várai ellen, majd esch háborújában Pjodebrád ellen. Heves vármegye területe a hadak útja volt, Eger többször a királyi tanácskozások színhelye. — 1514-ben Dózsa kuruczainak egyik serege Barabás vezérlete alatt Eger vidékén portyázott, míg nem Istvánffy állítása szerint Hyppolit püspök katonái szétszórták őket Verpelét közelében.³⁰²) 1525-ben a megye területén Hatvanban tartották az országgyűlést, melyre a szerencsétlen II. Lajost is elhűrezolták, belevitték őt a fő- és köznemesi pártok tusájába. Itt a köznemesség diadalmaskodott, Werbőczyt megválasztották nádorrá, Várday Pál egri püspököt az ország kancellárjává.³⁰³) A hatvani gyűlés előjele volt az 1526-iki mohácsi katasztrófnak.

Krónikásaink inkább a megye politikai, hadi történetét örökítik meg, megyénk művelődésének képét figyelemre sem méltatják. Heves vármegye középkori anyagi és szellemi műveltségét az oklevelek adatain kívül főleg a Bakocs-kódex tárja elénk. Ez a könyv Bakocs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve az 1493—1496. évekről. Igaz ugyan, hogy a Bakocs-kódex csak az egri püspökségre, annak birtokaira és az egyházi birtokokra vonatkozik, de a tizedszedés és egyéb adózások miatt adatai fontosak a vármegyére.

Ezekből azt látjuk, hogy Heves vármegyét földrajzi helyzete, kitünő földje már a legrégibb időkben a mezőgazdaságra és állattenyésztésre utalt. Számtalan község, tanya alakult itt, melyekről a birtokadományozó, az osztályos és a határjáró oklevelek tanúskodnak. A szántóföldeket „aratum“ „eekalj“ szerint rendezték. Az ekealj nagyon bizonytalan mérték, alatta akkora szántóföldet értettek, melyet egy nap alatt négy ígás ökörrrel fel lehetett szántani. Majd egy aratumban a holdak vagy jngerumok bizonyos számát foglalták össze. Sokszor a föld nagyságát általános szólammal fejezik ki, hogy egy nyíllövésre, szemrevételezre terjed ki. Majd a „sessiók“, telkek szerinti felosztás az elfogadott. A magánbirtokok konszolidációját jelzik a határhelyek pontos megjelölései. Az egri püspökség birtokainak pontos leírását tünteti föl az 1261-iki alapító oklevél. Gyöngyös vidékének leírását tárgyazza az egri káptalannak 1275-iki határjárási oklevele, melyet amaz alkalomból adtak ki, hogy az egri káptalan, György fainak: Péter, Hethirő és Sándornak birtokait megjáratta és határait megújította.³⁰⁴) A határok miatt sok pör folyt, a pör sorsát rendszeren határesküvel döntötték el. A határeskü módját szépen feltünteti a béliháromkúti apátság egyik oklevele. A béliháromkúti apát, Konrád, 1388-ban a határjárás megejtése után egyik vitás határárköre állott, melléje állottak még tizenhatan, részben szerzetes-társai, részben világi nemesemberek. Mind a tizenhatan leoldották övíket, levették lábbelijöket s fejük fölött földet tartva, föld és határárkövel bizonyítják, hogy a kérdéses földterület a béliháromkúti apátság ősi birtoka és az igazi határ ott nyúlik el, a hol Konrád apát mutatta.³⁰⁵)

Heves vármegyében a XV. században Csánki összeállítás szerint 225 birtokos család vagy birtokos erkölcsi testület volt. A birtokföldek közül első sorban a szántóföldek „terrae arabiles“ nevezetescs. Ezekből az egri püspököknek járt „tern.és tizede“, a decimae fruguni. A „frugum“ szót nagyon általános értelemben használják. III. Béla 1190-ben a pécsi egyház tizedeire vonatkozólag ez szót akként magyarázza, hogy alatta búza, rozs, árpa, zab, könköly, sőt a hüvelyes vetemények is értendők.³⁰⁶) A XIII. századtól kezdve a termés alatt inkább csak a búza- és árpatermést foglalták össze, mert a rozsot „nonas Bladurum“, zabot „quartalia Avenae“-t, kendert „fruges Canapum“ külön szózták

Párt-
küldelemek.Bakocs-
kódex.

Mezőgazdaság.

felemlíteni. Hogy később a termés alatt tisztán a búza- és árpatermést értették világosan megmondja a Liber S. Joannis a XVI. században a nagyprépost jóvedelménél, hogy övé több birtokban a termés negyede, de csak a búzából (triticeum), mivel az árpa (hordeum) a dékánnak jár.³⁰⁷ Különbséget tesznek okmányaink a tavaszi és őszi vetés között. A kalászatokat kévékbe kötik, ezeket keresztbe és kepekbe (capetine, acervus) rakták. Az egri püspököknek számadásában a termést kepekben jelzik.³⁰⁸ A kepetized megváltását közönségesen „kepe-pénz”-nek nevezték. A termést azután a mezőről betakarították a esűrbe; az egri püspök udvarmestere 1493-ban egy nagy épületet, köznyelven „chyr” esűrűt állíttatott Egerben a gabona elhelyezésére.³⁰⁹ Ezután a cséplés következett, elválasztották a magot szalmától. A birtokokról rendszeren kiesélpelve áldták be a gabonát.

Heves vármegye gabonatermésére következtetést vonhatunk az egri püspökség számára beszolgáltatott tizedrészeknek, dézsmáknak mennyiségéből. Bálint egri kanonok 1493-ban Heves vármegyében a püspök számára 19.608 kalongyát (capetine) számlált össze, ennek pénzértéke ekkor 1400 és fél forint volt.³¹⁰ Ősi László és Nagy Péter tizedszedők 1495-ben Heves vármegyében 21.650 kepet számláltak össze, melynek pénzértéke 1548 forint volt.³¹¹ Heves vármegye Magyarország felső vidékén egyike volt a legjobban termelő megyéknek, mert ugyancsak 1495-ben Szabolesban 21.410, Abaújban 12.364, Zemplénben 23.192, Sárosban 7896, Borsodban 21.000, Beregben 17.702, Zarándban 3816 volt a tizedbe eső kepek száma.³¹²

Malmok.

Heves vármegye nagy területű mezőgazdaságát bizonyítják a sűrűn előforduló malmok. A Csobánkák 1301-i osztálylevelében azt olvassuk, hogy a Bene-patakon, a külvárosban egész malomsor van. Mind a három testvér: László, Dávid és Samu az osztozkodásnál négy-négy malmot kapott. A malmok közül többnek a nevét is megemlíti az osztálylevél: Eberhard malma, Farkas malma, Fekete Péter malma, Bogdása malom, Jenő malom, Gahán malom, Sopronyi Miklós és Péter fia István malma, Göcs malma.³¹³ A pásztói családnak oklevelében olvassuk a nagyberekli malomról a Tarna vizén, a tiribesi malomról a Zagyva vizén.³¹⁴ A pásztói apátságnak két malma volt a Pásztói folyón.³¹⁵ A Berettyó (Bereklió, régebben Túr) vizén Thurkeddin az egri püspökségnek volt kétkerekű malma.³¹⁶ Tudomásunk van Kápolnán levő kétkerekű püspöki malomról, Püspökiben 3 malomról,³¹⁷ de legtöbb adat maradt ránk az Eger vizén levő malmokról. A felnémeti pálosoknak az Eger vizén egy kerekű malmuk, a Tárkány patakon két kerekű malmuk volt.³¹⁸ A segedelemvölgyi karta-hauziának Eger vára alatt, a „vadkert” közelében volt egy malmuk, egy másik pedig Mezőtárkányban, a melyet utóbb az egri káptalan malmával cseréltek ki.³¹⁹ A XVI. századi Liber S. Joannis az Eger folyón levő malmok egész lajstromát sorolja fel.³²⁰

Kertészet.

A kerti művelésre is vannak adataink. Török, vagy inkább lüsszük, török fajta bolgárok kertészkedtek a püspök kertjeiben, ezek kapálták, öntözték a tárkányi kerte;³²³ ezeknek az udvarmester ruhaneműeket vett. „Őt töröknek vettem cipőt” írja 1495-ben.³²⁴ Therek Jankó az egri püspök fizetéses emberei közé tartozik.³²⁵ Az egri kertészeknek, Máténak és Pálnak, valamint a tárkányi kertészeknek évi fizetését két forint volt.³²⁶ A hüvelyes vetemények közül meg van említve a vörös paprika (piper crocus), a vereshagyma (caepa), foghagyma (allium, aleum), borsó (pisa), lenese (lens), káposzta (caulis). A vörös paprika többször szerepel. A Bakocs-kódex szerint 60 denárért vettek foghagymát a kertekben való termelésre.³²⁷ Többször van szó a káposzta télire való eltevéséről. Az újvárosiak, vagyis a mai hatvani hóstya mellékének lakói kötelesek a püspök káposztáit (caules) megtisztítani, besózni és télire eltenni.³²⁸ A Bakocs-kódexben olvassuk, hogy királylátáskor az asztalra gyümölcsöket (poma), hagymát (cepas) és egyéb újdonságokat (novitates) vásároltak be.³²⁹ Továbbá új termelésre vettek különféle magvakat, borsót, lenesét a forrói vásáron 14 forintért.³³⁰ Említés van mazsoláról (wapessa), manduláról és (ryska) rizsről,³³¹ máshol gyömléről (zynziler) és szegfűről (zekfy).³³²

Sző ömivelés.

A gabonaneműeken kívül nagyban művelték a szőlőt. A Bakocs-kódex 1493-iki adata szerint az egri püspököknek Heves vármegyében a következő borteledkei voltak: Pata, Debrővölgye, Saár, Tarján, Apez és Pásztó. Ezek tizedjévédelmére a püspökök bérbeadták, a patait 100, a debrővölgyit 100, a saárít 130, a tarjánit 180, a apezit 100, a pásztóit 125 forintért, a mi az akkor

időkben nagy összeg volt.⁴³³⁾ 1495-ben a bérbeadás még nagyobb hasznot hajtott, a pataiért 120, a debrővölgyiért 105, a saáriért 150, a tarjaniért 110, az apeziért 120, a pásztóiért 150 forintot fizetett le.³³⁴⁾ Az egri püspöknek Egerben és a környéken levő 88 teljes és 38 fél szőlőből összesen 1450 frtnyi tisztá jövedelme volt 1495-ben, a mi az itteni szőlőtermelés kiterjedésére és a bor mennyiségére enged következtetni.³³⁵⁾ Elmondhatjuk ezek után, hogy a vármegye egész szélességében, az Egertől Pásztóig húzódó hegyek aljai a XV. század végén már mind szőlővel voltak beültetve. Bizonyára jótékony befolyással volt a hevesmegyei szőlőművelésre az a versengés, mely a vármegye határán az egri káptalan és a béliháromkúti apátság között a XV. században kifejlődött. A béliháromkúti eziszer-**oziek** a borsodvármegyei Ostoroson a vidék szőlőműveseinek azt az ajánlatot tették, hogy a kik a helységben a szőlőművelésre vállalkoznak, azoknak elengedik a földesúri kilenczedet, esupán az egyházi tizedet kötelesek fizetni. Erre az egri káptalan tihaméri birtokáról a szőlőművelők átköltöztek Ostorosra. Az egri káptalan, hogy munkáit visszatarthassa, a tihamériaknak az ostorosiakéhoz hasonló kiváltságot adott 1446-ban. A bélikúti eziszer-**oziek**, a mint Wenezel állítja, a régi római szerémi szőlőművelést honosították meg ezen a vidéken. A szőlőt lábbal taposták ki és az így keletkezett bort tartották legjobbnak.³³⁶⁾ Különbögettek újbor és óbor között.³³⁷⁾ Óborból készítették az erős borezetet (acetum forte), az eczetsajtóló neve „toreular.”³³⁸⁾ Említés van ürmös borról is. Mikor Egerben pestis volt, a püspök rokonait kocsikon elszállították a városból, a kocsin vittek bort is „duo herbatia” azaz két hordó ürmöst.³³⁹⁾ Solymos község szőlőművelésénél is olvasunk „herbatia”-ról.³⁴⁰⁾ A borokat pinezékben (cellarium) tartották. Híresek voltak a királyszéki pinezék Egerben. Az egri vörösbőr hírnevére nem találunk a régibb korban okleveles adatot. 1495-ben rossz minőségű termés volt, az itteni borok oly savanyúak, írja a püspök számadó mestere, hogy a püspök vendégei számára Nagy-Túron, a Szerémségben kellett bort vásárolnia 31 forintért.³⁴¹⁾

A szántóföldekkel kapcsolatban szokták okmányaink megemlíteni a réteket (pratun), melyeket szénatermeszre használtak. Kitűnő szénatermő helyek voltak a folyók völgyei: Zaggyva völgye, Tarnóca völgye, Tarnóza völgye, Bene völgye, Mérges patak völgye, Gynges völgye, Réde völgye, Tarna völgye, Laskó-völgye, Eger völgye. Kaszáló helyek voltak a folyók völgyein kívül a Tisza mentén levő árterületek. A Tisza igen tekervényes mederben folyt, vize hirtelen és gyakran kiáradt, különösen a Heves vármegyébe eső részen méréföldekre rúgó sík területet elárasztott. Mivel a víz ezeken a területeken sokáig kiinn maradt, azért csak sással kevert réti szénát termeltek. Ilyen tisztamenti vizes-mocsaras rétről van említés az egri püspökség 1261-iki oklevelében, hogy a merre Nána alatt a határvonal Olsamag és Rovozlyk (Poroszluk)-ig megy, az ott levő moesaras rét továbbra is az egri püspökségé marad.

Rétek.

Mindez adatokat összefoglalva, azt látjuk, hogy Heves vármegye a középkorban kultivált terület volt. A vármegye területén a kalászos növények legtöbb faja megtermett. A zab bevásárlásáról olvasunk többször a Bakocs-kódexben, úgy látszik, ebben hiány volt. A Mátra aljának és a Bükk hegység délre ereszkedő lejtőjének dombháit szolgáltattak alkalmas földeket a gabonatermeszre, továbbá azok a terjedelmes hátság földterületek, melyek a vármegye legdélibb részéig lenyúl-**nak**. Az Egertől Pásztóig húzódó hegyek alja szőlővel volt beültetve. A hüvelyes veteményeket mindenfelé kertekben művelték. A folyóvölgyek kitűnő szénát termeltek, még a Tisza mentén levő árterületeknek is hasznát vették.

A nagy szénatermes és a legelők (pasena) alkották alapját az állattenyésztésnek. A gazdáknak ökreik száma szerint való megkülönböztetése már ekkor szokásos volt. Egerben a királylátáskor 20 ökröt vágtak le.³⁴²⁾ Szarvasmarhákkal kereskedtek; az egri püspök számadáskönyvében is többször van szó vételről. A számadómester Polgári birtokba Forró vásárján 18 tinót vett 32 forintért, 8 igaz ökröt 28 forintért, 32 borjas tehenet (vitulosas vaccae) 70 forintért, a hidvégi birtokba 16 igaz ökröt 56 forintért.³⁴³⁾ A szarvasmarha-tenyésztés mellett híres volt a lótenyésztés. Az egri püspök eskötizedet kapott, a eskököket ménesekben neveltette a királyfi számára.³⁴⁴⁾ Balázsy szerint Ménésiton és Lovásztelekin voltak a püspök ménesei.³⁴⁵⁾ A Bakocs-kódex szerint Hidvégyben.³⁴⁶⁾ Az 1493-iki királylátáskor az udvarmester, hogy bandériummal fogadják a királyt, Egerben 88 lóra osztott ki költséget, 264 frtot, a dobosok és trombitások-

Állat-
tenyésztés.

nak 17 lóra 51 forintot.³⁴⁷⁾ Mikor a püspök ugyanaz évben Egerből eltávozott, 176 lovas banderalista és 17 lovas trombitás és dobos kísérték ki.³⁴⁸⁾ A lovászmester (magister agazonum) és a lovászok (agazones) azok között szerepelnek a kik a püspöktől „sallarium“-ot, fizetést kapnak.³⁴⁹⁾ Török lovakat is tenyésztettek; szerepel György, a török lovak gondozója „servitor equorum Turcorum.”³⁵⁰⁾

A juh-, bárány- és kecskenyésztésre is találunk adatokat. Az egri püspök báránytizedeit a nagy- és kishevesi járáshól az egri vár fenntartására fordították. Ezekből 1493-ban 4269 bárány jött össze 400 forint értékben.³⁵¹⁾ Heves vármegye többi tizedkerületéből a püspöknek 2800 bárány jutott, ezeket elhelyezték Szikszón, Polgáriban, s más birtokokon, többet áadtak belőlük egyes helyekre kiegészítésként, 270 darab elhullott belőlük.³⁵²⁾ A többi megyékből köteles tizedjárandóságot eladták, az udvarmester bejegyezte, hogy 1493-ban 3330 bárányt adott el 406 és fél forintért.³⁵³⁾ Szokásos volt a szolgálmányok között a húsvéti bárányok beszálltatása.³⁵⁴⁾ Olvasunk még gödölýekről (hocdus), kecskékről (capra, caprella).³⁵⁵⁾

Kiterjedt volt a sertésenyésztés. Olvasunk malacztizedekről (porcellus, snellus), disznószolgalmányokról (porcus), hizott disznókról (porcus pinguis), emséről (seropha), májusi sertésekről (porci majales), ártányokról (castrati). Egerben 1495-ben a sertésekben nagy hiány van, a 24 sertést a püspök engedelméből pénzben fizetik meg, egy sertés ára 1½ forint. Így a járandóság 33 forintot tenne ki, de a collectornak és viceprovizornak adnak belőle 11½ forintot, így a püspök jövedelme 21½ forint.³⁵⁶⁾ Tárkányban a püspöknek disznói makkoltatták, ott találjuk a kondásokat. Három kondás van: Mihály és Gergely évi sallariuma két-két forint, mellettük szolgál Balázs 1 forint fizetésért.³⁵⁷⁾ Tárkányban sok sertése volt a püspökségnek, vettek is hozzá 1494-ben 170 darabot.³⁵⁸⁾ A sertésenyésztés főszekőze a makkoltatás volt, tehát legjobban ott dívott, hol makkoltatásra alkalmas tölgyfák és bükkfák voltak. Azért a sertésszolgalmányoknál többször hozzátesszik, mikor elegendő makkoltatás van, (quando glandes sunt), vagy megokolják a szolgalmányt, mivel jó makkos edejük van. A Mátra és a Bükk erdeit nem is említve, a püspökség 1261-iki oklevélben olvasunk Euemennél, azaz Övrénynél a Tisza két partján levő erdő-égről, az abádi révhez közel eső Bere erdősegről, a Szalóki nemzetség Aranas erdejéről. A Bako-cskódex többször megemlíti a sertések értékesítését, szól a szalonna-besózásról (ad larda salsanda), így 1494-ben 437 darab só kellett a besózáshoz.³⁵⁹⁾

A baromfi-tenyésztésre ki vezekztethetünk a tizedsedők adataiból, a püspöki és káptalani magánbirtokok szolgalmányaiból. Szent-Györgykor, Szent-Mihálykor, Karácsonykor, Húsvétkor rendszeren vannak tojás-szolgalmányok egy-egy sessiótól (ova), meg szó van csirkékről, tyúkokról (pullus), libákról (ancas). A fajok minőségére is ügyeltek, erre vall, hogy Tárkányban 20 ludat vettek tenyésztésre 125 dénárért.³⁶⁰⁾ — Ezek mellett a középkorban a méhészet volt nagyon virágzó. A méhtenyésztést a méz és viasztermék indokolta meg. A méz az ételek edesítő szere velt, a viaszból gyertyákat készítettek. Heves vármegyéből a püspök 7 méhrajt, Szabolcsból 45, Sárosból 31, Zemplénből 75, Borsodból 7, Bereghől 135, Zarándból 30 rajt (apum) kapott tizedül, Abaújból semmit. 1495-ben a püspök számadáskönyve szerint eladtak 80 forint ára mézet.

Még a nagy kiterjedésű halászatról kell megemlékeznünk. A folyóvízi halászat joga a földbirtokost illette. Az egri püspökségnek joga volt Tiszanán a Tisza, Túrkeddin a Túr vagy Berettyó vizén való halászhathoz. Az 1261-iki alapítólevél megemlékezik a halastavakról. Szent Istán adománnyából az egri püspökség: Magarad a Chewyze mellett két halastóval, — Halaz a Cserőközben, Mortva és Sukmortva halászhelyekkel és Cserőközben három nagy halastóval, — Mohajtheu a Tisza mellett. Szent László által adományozott halastavak a következők: Harumugh, Nagyhuzythou, Kerektho, Olphatova, Destova, Izangthou és Feneserdei tava. Volt Tárkányban, Szarvaskón, Egerben a vár területi tartozékán, továbbá a vadaskertben kisebb és nagyobb piscina.³⁶²⁾ A halastavakat vagy a Tisza mentén levő állóvizek alkották, vagy mesterségesen készítették azokat. Így 18 kis thaligast vettek 132 dénárért a számadáskönyv szerint halastavak készítésére.³⁶³⁾ A folyók vizét felduzzasztották zúgó-val³⁶⁴⁾ és a vizet a tóba eresztették. E tavakat tisztítani kellett, a tisztítás költségeit eljegyezve találjuk. A halakat elzárt, elkülönített helyeken tartották és szapo-

Baromfiak.
Méhészet.

Halászat.

ritották, ezt „zeegye“-nek (tres clausuras usonum, vulgo zeegye) nevezték. A halastavakban különféle fajtájú halakat tenyésztettek. Sokszor olvasunk vizáról (piscina pro usonibus). Az egri püspökség vett pontyot (carpones), kechyet, menyhalat, harsát (harchones), pisztrángot (pyztrangh), összesen csaknem 6 ezer drb élő halat 190 forintért királylátáskor, részint a konyha számára, részint a halastavakban való tenyésztésre.³⁶⁵) A halakra és halászatra „piscator“ ügvelt föl.³⁶⁶) A halakat hálával, „Mereditő“-val³⁶⁷) vagy „Kéthezháló“-val³⁶⁸) fogták. Többször előfordul a nagy hálónak más közönséges neve is: „gialom.“³⁶⁹) Elve bocsátották őket kereskedésre vagy pedig beszóva eltették.³⁷⁰) 1495-ben a polgári halak árából 44 forint, a margitai halak árából 53 forint jövedelme volt az egri püspökségnek.³⁷¹) Sz. Margitán, Ároktőn, Hídvégen az előbbi év és folyó év halainak beszáására fordított költségeiről olvasunk a kiadások között.³⁷²)

Az egri vadaskertről is van tudomásunk. 1498-ban Dóczy Orbán püspök Tihamér egy részét a vadaskerthez, a mely a mai érsekkert helyén keresendő, csatolta, — a káptalant pedig az Abony és Kisbuda közötti Endréd föld átengedésével kártalanította.³⁷³) Az egri hegyek közül az Ivesegy hegy keleti részét Koch-nak, nyugati részét „Vadleveő“-nek nevezték.³⁷⁴) Vadak kerültek a püspök asztalára, bizonyára az itteni területekről. Szerepel ott királylátáskor nyúl, őz (anca) és minden fajta madár (aves omnis generis).³⁷⁵) A számadómester önmagának rókaborból (de pelibus vulpinis) csináltatott 8 forintért ruhát.³⁷⁶)

A bányászatra vonatkozólag Domoszló történetében olvasunk, III. Endre 1296-ban a Kompoltiaknak Domoszlón vasbánya-művelésre engedélyt ad. „Mi III. Endre, Isten kegyelméből Magyarország királya, adjuk emlékeztetül a jelen irat értelmében mindenkinek, a kiket illet, hogy hívűnknek, Kompolt comes fiának, Péter mesternek, a mint mondják, Domoszlav nevű birtokán vasbánya találtatott föl; akarjuk pedig, hogy minden idegenek, kik ezen vasbányánál mint vendégek fognak időzni, vagy mások, akik a bányaművelésre jönni vagy egyesülni akarnak, királyi szabadságunknál fogva jőjjenek szabadon és biztosan és minden félelem nélkül gyűljenek össze királyi védelmünk alatt, összegyűlékezvén, tartózkodjanak itt és műveljék a vasbányát hatályosan és szorgalmasan, azon szabadsággal, melyvel bírnak országunk nemeseinek ilyenmű birtokain a többi idegenek és munkások.“³⁷⁸)

Az ipart a középkorban kizárólag a városokban lakó mesteremberek képviselték. A középbirtokosok és a jobbágyok a vásárokon vették meg a szükséges iparcikkeket, a nagybirtokosok külön fizetéses mesterembereket tartottak. Ismerjük az egri püspök udvartartásának iparosait a Bakocs-kódex összeállítása nyomán, ezek az udvartartáshoz tartoztak, a „familia Agriensis“-t alkották. A püspök fizetett emberei közé tartoznak. 1494-ben Márton kovácsmester (faber) és ennek segédje (famulus), Osvald, Demeter és László szakácsmesterek (cocus), két szakácssegéd (familiarcs), Gergely kerékgyártó-mester (carpentarius), Benedek órásmester (horologista), Kelemen sütő- vagy pékmester (pistor), egy mosónő (lotrix), Péter kulcsár vagy sáfár (claviger), Miklós puskaműves (pixidarius), Jakab kádár (doleator), Lénárd fegyvergyártó (armipar), Imre foltozó szabómester (sartor), Gergely varga (suttor), Benedek szűcs (pellifex), István kysmesther, üveges évenként a templom ablakait, lámpáit csinálja meg; fazekas mester (luti figulus) is előfordul.³⁷⁹) Ezeken kívül a familiában szerepelnek Gáspár „pynter“, Dömötör pallér, a kertészek (hortolanus), kanászok (pastores porcorum), lovászok (agasones), házi személyek, a szarvaskői várnagy (castellanus, két vicecastellanus), épületfelügyelő, (provisor curiae).³⁸⁰)

A különböző iparcikkek neveit megtaláljuk a bevásárlás adatai között. Ruházatról (amictus, vestis) van említés, így a lenből készült ing és lábravalóról (canysium, ocrea). A két tárkányi kanász erre egy évre egy forintot kapott.³⁸¹) Egy közönséges posztóöltözet ára (chypoosthó) 2 forint. Ilyent hordtak a mesteremberek.³⁸²) A fegyverkovácsnak zubbouyra és nadrágra (pro jopa et caliga) 1 forintot juttattak.³⁸³) A zenészeknek díszesebb öltözete 4 forintba került.³⁸⁴) A vicevárnagy felsőruhája (tunica) 4 forint értékű volt.³⁸⁵) A suba ára is változatos finomsága és díszítése szerint. A lovászmester és vicevárnagy subájának ára 6—6 forint, az udvarmester rókabőr-subájának (de pelibus vulpinis) ára 8 forint.³⁸⁶) A nyestbőrből készült suba (mardorialis) ára 18 forint.³⁸⁷) 625 denárért 32 rőf posztót (pannos 32 pecias) készítettek 1494-ben.³⁸⁸) A püspök rokoni számára 4 pár téli lábbelit vásároltak (calecos hyemales) 45 denárért.³⁸⁹) Kalapról

Vadászat.

Bányászat.

Ipar.

(pileus) és harisnyaról is van említés.³⁹⁰⁾ A szakácsok kötényt (elektethw) kaptak, erre 1495-ben 1 forintot adtak ki.³⁹¹⁾ Egy rőf gyolcsból vagy vászonból (una pecia sindonis), melynek értéke 175 dénár volt, asztalkendőket és töltruhákat (mensalia, manutergia) csináltak és 134 dénár értékű, „karlathlan daróczoth” vettek zsákoknak (pro saccis)³⁹²⁾ A konyhafelszerelést 1494-ben részben új, részben javított vasfazekakkal (olta ferrea) egészítették ki 450 dénár értékben.³⁹³⁾ Vannak boros edények (vascula vini), ezüst csészék (scutella), öneszések (scutella plomboa), tányérok (discus).³⁹⁴⁾ Világításra fagyvút (scpum) és olajat (oleum) használtak, ilyen vettek 200 dénárért.³⁹⁵⁾ Kenyérsütő és mészégető-kemenczékre (fornaces, cementarii fornaces) sokat költöttek.³⁹⁶⁾ Fűtőanyag a fa volt; Szarvaskőről. Tárkányról a szénégetésre több adatunk van, az izzó szén (carbones) a műhelyekben használhatták.³⁹⁷⁾ Hársfa-szénre (hass) a puskapor készítésénél (pro pulveribus pixidum) volt szükségük.³⁹⁸⁾

Voltak városi mesterek „fabri civitatenes” is.⁴¹²⁾ Két rék oklevelű maradt fenn, melyek érdekes világot vetnek Eger és Gyöngyös iparos-czéheinek XV. századi életére. Az egyik okmány az egri szabó-iparosok czéhszabályzata az 1455-iki évből, a másik a gyöngyösimészárosok czéhszabályzata az 1498. évből.⁴¹³⁾

Kereskedés.

A kereskedésnek ebben a korban nagy akadálya volt a pénz drágasága, a mértékek ingadozása, a vámrendszer. A pénz értéke folyton változott, a pénzegység is változott. A pápai tizedszedők márkában és garasokban számítanak, egy márkára 4 forintot vagy 56 garast számítva. A Bakocs-kódex és a Liber S. Joannis forintokban (florenus) és dénárokból számítanak. A mértékeknél szemlérték utáni igazodtak eleinte, a szántóföldeket kecalj (aratrum), majd holdak (jugerum) szerint számították, úgyszintén a szőlőterületet is. A réteket „falcaturak” kaszási napszámok szerint a rajtuk termett szénát társzekerek (carpentarium) és kocsi (currus) szerint vették számba. A gabonaművek képek, kalangyák (capetiac), petrenczék és boglyákra rakták össze s cséplés után „cubulus” akók és „hydriák” szerint mérlegették. Ezek köb- és ürmértékek, azért a folyékony termékeknél, mint a bornál is, ugyanazok a mértékek szerepelnek: „akones, tunella, hydria.” Megjegyzendő, hogy a gabonaművekkel nem igen kereskedtek, hanem a kereskedés főtárgyát az állatok eladása, vétele és az ipar-cikkbe beszerzése alkotta.

A kereskedelem a vásárokon (nundinae) történt. A Bakocs-kódex többször fölemlíti a forrói (Abaúj) és a hevesi vásárokat; lovakért még Baranyába is elmentek. A kereskedést megbénították a belföldi vámok. Az egri püspök Szarvaskőn. Maklárón szedett vámot, ezek a „telonium”-ok, vámszedő helyek, nem sokat jövedelmeznek a Bakocs-kódex adatai szerint. — Nevezetes volt a kompolti vámszedés. Márton apát 1399-ben Vepelében Bukek Detrik nádor elnöke alatt tartott gyűlésen panaszt tesz, hogy a hamis vagy tolvajútakon járó kereskedők az ő vámszékét kikerülik. A vármegye alispánja, szolgabírái és esküdtjei megvizsgálják a dolgot és hitük mellett vallják, hogy azok a kereskedők, a kik Gyöngyös felé mennek portékáikkal, vagy a kik Budáról jönnek Eger felé, tartoznak a kompolti vámon átmenni, ott a vámot az apátnak megfizetni, — a kik ellenben Budáról Gyöngyösre, onnét Pásztóra, onnét Eger felé Budára visszatérnek, nem tartoznak a kompolti vámmra menni. Ebből kitetszik, hogy az országút Kompolt felé vonult, ennek emléket fenntartja a Kompolton alul levő Nagyút nevű puszta is, mely 1333-ban népes község volt. — Vámosgyörk neve is vámszedő helyre utal. — Vizi útra emlékeztet: Hajó-utha elnevezés. A hírek vitelére lovas embert alkalmaztak. A só monopólium volt, ezt Heves vármegye területére a szolnoki kamarától szállították.

Adózás.

A Bakocs-kódex megőrzött számunkra három, e megyét érdeklő dikális összeírást. Ezekből látjuk, hogy 1494-ben és 1495-ben melyek voltak a püspöki birtokok a vármegyében és mely községek voltak felmentve a királyi taksától. 1494-ben fizetett Eger városa is de Theatro 94 forintot, Szent Miklós utcája 6, Olasz-utca 30 forintot. Zabathely a kivetett 60 frtból semmit sem fizetett, mert fél volt mentve. Újváros 4 $\frac{1}{2}$. Felnémet 109, Czegléd 26, Nagytálya 128, Nagymaklár 56, Kismaklár 4 $\frac{1}{2}$, Ábony 14, Pusztaszikszó 29, Kisbuda 8 $\frac{1}{2}$, Mezőhidvég 27, Sarud 21, Magyarád 6, Halász 20, Eörs 37 $\frac{1}{2}$, Örem 11, Tiszánána 28 $\frac{1}{2}$, Thurkedli 16 $\frac{1}{2}$, Halásztelek 7, Túrkevi 33, Solymos 24, Szénpaták 3 frt alól fél volt mentve, Méra 8, Gyöngyöspüspöki 22, Kápolna 16, Kiskompolt 7 forint alól fél volt mentve, Dob 3, Szarvaskőalja 60 frt alól fél volt mentve, Fedémes

8½. Boes 5, Bátor 16½, Bakta 26, Demjén 22, Keleesen 22 frtot fizettek. — Az 1495. évi dikális összeírás általánosságban emelkedést tüntet fel. 1495-ben Eösi György rendkívüli taksát szedett össze a püspök hevesvármegyei birtokaiból 3054 és ½ frtot. E dikális összeírások ama régi állításunkat is bizonyítják, hogy az Eger patakmag túl levő községek: Felsőtárkány, Alsótárkány, Szőlősköze, Tihamér, Almavari Borsod vármegyéhez tartoztak, mert e községeket a dikátorok állandóan Borsod vármegyéhez számítják.⁴¹⁴⁾

Bakocs püspök számadáskönyve értesít bennünket az egri iskolásokról (scholares) az 1493—1496. évekből. Az iskolások kara (recordentes) Bakocs Kőzműveltség. Tamás első egri bevonulásakor 25 dénárt, 1493 december 27-én János evangélista ünnepén 50 dénárt, július 2-án Sárlos Boldogasszonykor 10 dénárt, június 15-én Apostolok osztlásakor 16 dénárt, aug. 5-én 10 dénárt, szept. 8-án 6 dénárt, június 22-én 24 dénárt, Advent kezdetén 16 dénárt és más alkalmakkor 40 dénárt kapott a recordálásért. Egyszer a püspök személyes jelenlétekor recordáltak, azért 3 forintot, máskor Farkas Bálint váradi püspök tiszteletére recordáltak, azért 1½ frtot kaptak. Ama tanulóknak, a kik az egyházban a szent sánt őrizték és zsoldárokat énekeltek, egy forint adatott. Két tanuló néhány kiváltságáglevél másolását 20 dénárt kapott.⁴¹⁶⁾

A főpapok udvaraikban rokonaik és a főurak gyermekeik mellé külön tanítókat tartottak. Bakocs püspök egri udvarában a testvéreinek és unokaöccseinek oktatása végett nevelőt (informator, magister) tartott. Ez, mivel öt hónapig szolgált és oktatott, 2 forint sallarimot kapott. Midőn még a fiúk könyveit „libri puerorum“ Kassára ment, útiköltségül 50 dinárt kapott. Nem volt sokáig az udvarban, mert a püspök rokonai Krakkóban folytatták tanulmányaikat⁴²³⁾. Szalaházi Tamás egri püspök nem győzi 1528-ban eléggé magasztalni a kassaiak gondosságát, hogy iskolájuk élére jeles férfiakat akarnak állítani, de értesíti őket, hogy a sziléziai Werner Györgyöt már nem kaphatják meg, mert Budára udvari szolgálatra kötelezte le magát, ebbe nyugodjanak bele!⁴²⁴⁾. — Berzevizi Detre hevesvármegyei főispán 1443-ban utasítja Tóttös Lászlót, hogy Rajesai Márton fia Bereczkötől, ivánei iskolamestertől, a szülőhelyén, Rajesán levő háza után ne követeljen adót. Ha pedig már az adót behajtotta volna, adja vissza neki. Hiszen nagyon rászolgált, hogy a tőle járó forint helyett inkább én adjak neki, ha ugyan volna fölsőlegem.⁴²⁵⁾

A középkorban a papság hivatása volt a tudományok művelése, de már találunk tanult világi embereket is. A „baccalaureus Thomes“ mellett a Bakocs-kódex megemlíti több világi „literatus“ tanult embert is. Tanulástól kivántak idővel a vármegye tisztségviselőitől, a püspöki udvar tisztjeitől. Ismerjük a püspök udvarmesterét, a ki a regestrumot vezette, — a nótáriust, a ki a figyelmeztető „literas ammonitorias“ leveleket írta az adósoknak⁴²⁶⁾, a palota gondozóját (provisor euriae), a várnagyokat, a vezceastellanusokat, az uradalmi ügyészt (procurator pliskalis), kinek neve Mihály volt.⁴²⁷⁾ Az iskolák a tanulásokat terjesztették. Az egri székesegyház, a megye középkori egyházai, a templomok kincsei „elenodium“-ai, az értékes misemondó-ruhák, a nagy áron és nagy gonddal készített missalek⁴²⁸⁾ az egri püspökök áldozatkészségéről és művészi érzékéről tanúskodnak. Meg kell itt említenünk a püspökök által fenntartott zenekart, mely tubicinátors (fúvó hangszerek) és dobosokból állott. Ezt a zenekart, melyhez az énekkart az iskolásokból állították össze, első sorban a templomi isteni szolgálatra tartották, de aztán kiváló alkalmakkor az udvar fényének emelésére, a magas vendégek gyönyörködtetésére is felhasználták. Az egri püspöki udvar sokszor királylátáson és főúri vendégek fogadásán kívül a városbéli urakat is vendéglül látta asztalánál. Az udvarmester Sz. János ünnepén régi szokás szerint (solito more) ebédre hívta a város urait.⁴²⁹⁾

299) Rogerius mester, váradi kanonok siralmas éneke. Ford. Szabó K. 25. — 300) F. IV. 3. 34. — 302) Hist. Regni Hung. Lib. V. 44. — 303) Magyar Történelmi Emlékek. Irók III. 216. — 304) W. 156.; II. O. VI. 210. — 305) Arch. Közlemények VI. XI. sz. — 306) F. II. 255. — 307) L. S. Joannis 440. — 308) Bakocs—Kódex 343, 391. — 309) U. o. 373. — 310) u. o. 343. — 311) u. o. 391. — 312) u. o. 391—92. — 313) A. I. 2. — 314) B. kodi: Pásztor apátok. Old. LXXX. — 315) u. ott. — 316) Bakocs—Kódex 373. — 317) u. o. — 318) Rupp i. m. II. 31—32. — 319) Adatok II. 3—28. — 320) L. S. Joannis 466, 467, 468, 470, 471, 475, 476. — 323) u. o. 418, 370, 372. — 324) u. o. 419. — 325.) u. o. 422. — 326) u. o. 335, 355. — 327) u. o. 425 — 328) L. S. Joannis 543. — 329) Bakocs—Kódex 353. — 330) u. o. 356. — 331) u. o. 414. — 332 u. o. 422. — 333) u. o. 333—334. — 334) u. o. 385—386. 335) u. o. 393. —

336) F. W. I. 68; W. VII. 28. — Wenzel: Magyarország mezőgazdaságának története 186. — 337) Bakocs-Kódex 376. — 338) u. o. 371. — 339) u. o. 425. — 340) u. o. 432. — 341) u. o. 408. — 342) u. o. 353. — 343) u. o. 355–356. — 344) Egri Emlékkönyv 180. — 345) Balázs I. 308–309. — 346) Bakocs-Kódex 407. — 347) u. o. 350–52. 348) u. o. — 349) u. o. 407. — 350. u. o. 425. — 351) L. S. Joannis 461, 485. — 352) Bakocs-Kódex 270. — 353) u. o. 346. — 354) L. S. Joannis 543–545. — 355) u. o. — 356) Bakocs-Kódex 393. — 357) u. o. 355. — 358) u. o. 408. — 359) u. o. 379. — 360) u. o. 371. — 361) u. o. 391–394. — 362) u. o. 372–374. — 363) u. o. 363. — 364) u. o. 373. — 365) u. o. 353. 433. — 366) u. o. 360. — 367) u. o. — 368) u. o. 359. — 369) u. o. 425. — 370) u. o. 377. — 371) u. o. 395. — 372) u. o. 379. — 373) Adatok I. 423 jegyzet. — 374) L. S. Joannis 477. — 375) Bakocs-Kódex 353. — 376) u. o. 357. — 378) Adatok III. 44. — 379) Bakocs-Kódex 426. — 380.) u. o. 354–357. — 381) u. o. 407. — 382) u. o. 404–405. — 383) u. o. 406. — 384) u. o. 401. — 385) u. o. 408. — 386) u. o. 357, 408. — 387) u. o. 396. — 388) u. o. 362. — 389) u. o. 366. — 390) u. o. 355, 226. — 391) u. o. 406. — 392) u. o. 414 — 393) u. o. 370. — 394) u. o. 374, 347, 367, 419. — 395. u. o. 360. — 396) u. o. 411. — 397) u. o. 364. — 398) u. o. 415. — 412) u. o. 418. — 413.) Mindkettőt közli Szederkényi: Hevesmegye tört. III. kötetében. — 414) Bakocs-Kódex 439–442, 446–447. — 416) u. o. 356–397, 414–426. — 423) Bakocs-Kódex 366. Békefi i. m. 195. — 424) Történelmi Tár 1889, 797. — 425) Zichy Oktár I. X. 56. Békefi i. m. 109–110. — 426) Bakocs-Kódex 363. — 427) u. o. 361. — 428) L. S. Joannes közli a feltárt. — 429) Bakocs-Kódex 363.

I. HEVES VÁRMEGYE TÖRTÉNETE A MOHÁCSI VÉSZTŐL EGERVÁR ELESTÉIG, 1596-IG.

1. A kettős királyválasztás; Perényi Péter kora (1526–1548).

A vármegye
Szapolyai
pártján.

A szerencsétlen mohácsi esata után a királyválasztási küzdelmek országonkát két részre szaggatták. Az egyik rész, a mint később nevezték, az udvari vagy német párt, I. Ferdinánd mellé állott, a kit a Habsburgok százados trónigényei valósággal predestináltak Magyarország királyi székére. A másik pártnak, a nemzeti pártnak jelöltje Szapolyai János volt, a kinek óriási vagyona, a tömeg előtt rendkívüli népszerűsége volt és pártja biztosra vette a Habsburg-ellenes európai liga segítségét. Heves vármegye Erdélyvel és Magyarország felső vidékének jó részével János királynak hódolt. Várday Pál egri püspök fényesen fogadja az Egeren át Fehérvárra vonuló János királyt és — mint Szerémi írja — „vendégszeretetének összes tárházait kinyitja előtte.”¹⁾ Várday Pálnak ebből később sok kellemetlensége származott, többször adott ki emlékiratot, melyben mentegeti János királynak tett hűségesküjét.²⁾ De az adott körülmények és az nem tehetett másképen, erkölcsi nyomás alatt állott, mert a Tisza vidéke Perényi, éjszakkéleti országrésznek hatalmas dinasztái: a Bajoni, Drágffy, között Báthory nemzetségek — Báthory nádor kivételével — mindnyájan Jánost óhajtották királynak.

Minden jól indult. Csak mikor 1526–1528-ig János kisebbségben maradt Ferdinánddal szemben és egymásután szorult ki birtokaiból, akkor ingott meg a hevesvármegyei nemesség János királyba retett bizalma. János király visszavonulásakor Gyöngyös körül és Eger mellett Maklárán táborozott, nyomában volt mindenütt Ferdinánd vezére, gróf Salm Miklós. A vajda emberei tálljai táborukból, másrészt meg Salm német katonái a templomokban, kőszégekben és birtokokban itt iszonyú pusztítást vittek véghez, embereket kifosztottak, összevagdaltak, írja a Ferdinánd-párti Török Bálint betlenfalvi Thurzó Elekhez intézett levelében.³⁾ Ekkor tesznek szemrehányásokat egymásnak a hevesvármegyei nemsek, hogy miért is állottak e pütkösdí királyhoz, „bár az ördög elvitte volna őket János királyukkal együtt.” De János hívei sem maradtak adósok, azzal vágtak vissza, „bár Isten Ferdinándot, a pütkösdí királyt, a többi urakkal együtt az égbe vitte volna, Sz. Péter oldala mellé, mielőtt a határszéli várakat elvesztette volna.”⁴⁾

János király szerencséje hanyatlásakor végzetes tetteire határozta magát. Lengyelországba, Tarnovba siet királyságának reménységével, megbarátkozik a szükségbeli átmeneti jellegű török szövetség gondolatával. Szövetkezik Szulejmán török szultánnal, ennek segítségével 1529-ben visszaszerzi Budát, az ország fővárosát és visszaszerzi régi területét. Heves vármegye újra Jánosnak hódol. Horváth Mátyás 1530-ban tudósítja Ferdinánd püspökét, Szaláházy Tamást, Eger és Szarvaskő elvesztéséről.⁵⁾ Az egri vár és Heves vármegye 1530 óta állandóan János király kezén marad 1540-ben bekövetkezett haláláig. A két

király 1529-től—1538-ig változó szerenésével küzd egymás ellen; egyezkedési, békekötési tárgyalásokat folytatnak állandóan, fegyverszüneteket kötnek, és azért országunk az egész idő folyamán belső pártvillongások színhelye.

Heves vármegye területét a kettős királyság idején a török, János király szövetségese nem háborgatta ugyan, mégis sokat szenvedett a megye a belső pártoskodások miatt. Sűrűn fordulnak elő a *birtokkonfiskációk* és a „*nova donatio*”-k. Azonkívül, mint minden megyében, úgy Heves vármegyének is megvolt a maga zsarnoka *Perényi Péter* személyében. Ez erőszakoskodott a nemességén, dúlta, fosztogatta a köznépet s fegyveres erővel birtokokat foglalt el. A zsarnok urakon „tyranni in regno” kívül még azok a katonák voltak az ország pusztítói, a kiket Ferdinánd épen a haza védelmére küldött közénk. Így megszünik a közbiztonság és a megyékben a közigazgatás és törvénykezés gyöngö lábon áll. Ezeket a panaszokat hangoztatják a megyék mindannyiszor, valahányszor valamely helyen összegyűlnek, hogy az ország bajairól elmélkedjenek.

A konfiskációk és nova donatio-k megváltoztatják Heves vármegye régi nagybirtokosságát. Heves vármegye régi nagybirtokosai voltak: az *Országh*, *Báthori*, *Losonczy* és *Pálóczy családok*, továbbá még javadalmai voltak az *egri püspökségnek* és az *egri káptalannak*. Mindezek megérzik a királyok hatalmának változó hullámzását. Az Országh testvérek 1522-ben egyezség útján hozzájutottak a magbanszakadt Kompolti család birtokaihoz, egyesített birtokaik voltak: Sirok, Tar, Nána, Oroszlánkö váarak, Domoszló, Markaz, Detk, Visonta, Ugra, Zaránk, Örs, Pély, Roff, Kőtelek, Kürü, Gyenda, Karácsend, Györk, Visznek. Kőkút, Atkár, Szakalos, Mosóhalom, Sz.-Jakab, Heves, Fegyvernek, Ványa. Jobbágy, Sirokalja, Nagyberék, Ráczfalu, Zajla, Rosnok, Verpelét. ⁶⁾ Mivel az Országhok János pártjához állottak, Ferdinánd 1529-ben több hevesvármegyei birtokukat konfiskálta. ⁷⁾ Utób meghódolnak Ferdinándnak, birtokaikat visszakapják, de a század közepén a családi birtokok a Losoneziak erőszakoskodásának esnek áldozatul. Losonezi István, Pata és Tarján ura, nőül vette Országh László özvegyét, Pekri Annát és ő lett a kiskori Országh gyermekek gyámja. Gyám-ságát arra használta fel, hogy az Országhokat kiszorította birtokaikból és a fejtelenség idején a birtokokból beszedte maga számára az országos adókat is.

Báthory András, Poroszló, Gyöngyös részirtokok és Bene, Halász egész birtokok ura. János pártjáról utóbb Ferdinánd pártjára hajolt és jutalmul a királytól tárnokmesterséget kapott. A Losonezi testvérek: Antal, István, mindjárt Ferdinánd pártjára állottak, ezért őket János haragja sújtotta, 1527-ben Abád, Tomaj, Bánhalma, hevesvármegyei birtokukat konfiskálta és Kenderessy Mihálynak adományozta. ⁸⁾ 1528-ban pedig gyöngyösi részüket Werbőczy István kapta meg. ⁹⁾ Böven kárpótolták magukat a veszteségért, mert szenvedésük érdem volt Ferdinánd szemében, ennek kegyében állottak.

A Pálóczy-család a mohácsi vész után magbanszakadt, birtokai prédára jutottak. A Pálóczy javakra törvényes jogot formáltak a Dobó testvérek. továbbá Pálóczy Kata, Ráskay György özvegye. Ezeket azonban János király elnézése mellett Perényi Péter erőszakkal magának szerezte meg. Ferdinánd király 1527-ben donacionális levelet ad e birtokra az erőszakos foglalónak, Perényi Péternek, ¹⁰⁾ csakhogy őt pártjára vonja. Mindössze Pálóczy végso akaratahoz híven Nagyiván és Sz. Miklós birtokok jutnak az egri káptalan birtokába. ¹¹⁾ A törvényes örökösöket, a Ráskay gyermekeket még a hevesvármegyei Hort, Adács, Szücsi, Eesed és Pétervására birtokaiktól is megfosztották. ¹²⁾ A Pálóczy birtokokról 1537 júniusában meg már János király állít ki donacionális levelet Perényi Péter számára, minek hírére Ferdinánd 1537 júliusában régi donacionális levelét visszavonja és a Pálóczy-birtokokat részben 13 ezer forintért Serély Gáspárnak, részben 8 ezer forintért Fels Lénárdnak zálogosítja el. ¹³⁾ A birtokok elfoglalása miatt a Dobó testvérek többször tiltakoznak, így 1536-ban a leleszi konvent előtt. 1538-ban a leleszi, jászói konventek a budai, váradi, egri káptalanok előtt, de minden tiltakozás eredménytelen volt. ¹⁴⁾

Az egri püspök és káptalani birtokoknak is változatos sorsuk volt. Várday egri püspököt Szapolyai János 1526-ban esztergomi érseki székre emelte, helyébe pedig Erdődy Simont nevezte ki egri püspöknek. Mikor Heves vármegye 1527-ben Ferdinánd kezébe került, ő saját hívét, Szaláházy Tamást ültette az egri püspöki székbe. ¹⁵⁾ Szaláházy Tamásnak hú embere volt Szilády Doktor Péter, ő volt a püspök udvarnagya, ismeretese az 1527—1529. évig terjedő

Birtokváltozások.

Egri püspökség.

számadásai, „az egri püspökség jövedelmeinek átvizsgálát és kiszámított sommás registruma.”¹⁶⁾ Sziládi Doktor Péter vitézül katonáskodott is, azért, mert az egri vár védelmében élete és vagyona kockáztatásával hősiessen küzdött s Szarvaskővárat megszerelte Ferdinánd számára, királyi donatióban részesült.¹⁷⁾ Szalaházy Tamás 1529-ben kénytelen volt János király elől menekülni. Kassán tartózkodott, onnan kormányozta egyházmegyéjét. Kevés jövedelme volt, Serédi Gáspár 1533-i kimutatása szerint¹⁸⁾ mindössze a felsőmagyarországi oszi és tavaszi gabona és bortermés tizedéhez juthatott hozzá, többi tizedét, a hevesvármegyei püspöki javait János király kincstartói kezelték. A püspöki javak egyik provisor, Gritti, néhány okmányban „egri választott püspöknek” nevezte magát.¹⁹⁾ Szalaházy Tamás halálakor 1536-ban János király Frangepán Ferenczet nevezte ki egri püspöknek, evvel rendezettebb viszonyok állottak be az egri püspöki megyében, a püspökség vagyonában, bár Ferdinánd egyre ösztönözte Serédy Gáspárt és Bebek Ferenczet Eger ostromlására s hadiköltség fejében az egri püspökség jövedelmeiből 30 ezer forint kárpótlást ígért nekik. Szapolyai János azonban tényleges országlása alatt megtartotta Heves vármegyét, az egri völgyt és megvédelte hűségesei emberét, Frangepán püspököt.

A konfiskációk és nova donatiók idején a földbirtokból sohasem volt elég senkinek. Gyarapítani igyekezett mindenki birtokát, ha lehetett, törvényes úton, ha nem, törvénytelen módon is. Sok világi családnak magva szakadt, az életben maradtak közül többen hűtlenségbe estek, sok főpapi birtok adományozás vagy zálog útján világiak kezébe került. Volt tehát töménytelen jószág, mit meg lehetett szerezni. I. Ferdinánd 1527—1532-ig mintegy 1300 oklevelet adott ki, melyek mind arról szólnak, hogy a régi birtokok gazdát cserélnek. A törvényes formások mellőzésével is nagy birtokokat harácsoltak össze egyes főurak. Mivel e zavaros időkben csak az lehetett biztonságban, kinek erős vára és megfelelő zsoldos csapata volt, várakat építettek, katonaságot tartottak. A fegyveres erő azután természetzerűleg erőszakos foglalásokra esábitotta őket.

Perényi Péter.

Heves vármegyének önkénykedő főura: Perényi Péter volt. A Perényi család 1518-ban telepedett be Heves vármegyébe. Bélteki Drágffy Jánostól 8000 arany forintért megszerezteik Debrő várát Debrő, Tófalu, Kaál, Csal falvakkal és a gyöngyösi birtokrészszel. A család összes birtokainak utóbb egyetlen örököse Perényi Péter lett. Patakon és egyéb váraiban egész hadsereget tartott. A kettős királyválasztás idején Jánospárti: Várday Pál és Perényi Péter alkották a felvidéken János király legnagyobb erősségét. Annál jobban fájt János király szívének 1527-ben, szerencséje fordultával, az első apostolok, Péter (Perényi) és Pál (Várday) hitszegése. Maga János király is menteni igyekezett őket és környezetében azt mondták, hogy nem az emberi rosszaság, hanem valami „istenátok” okozta árulásukat. I. Ferdinánd nagyon megörült új párthíveinek s a magvaszakadt Pálóczy-család birtokait nekik adományozta 1527-ben.

Perényi Péter Ferdinánd előtt mindig tekintélyes személyiség volt, de nem számíthatott rá biztosan, mert Perényi sok más főúrral visszatért a nemzeti király pártjára s János király életében többé nyíltan nem mert Ferdinándhoz csatlakozni. Mindkét király iparkodott őt megnyerni és ő ezt az alkalmat kellőleg kihasználta. 1536-ban Ferdinánd Perényi Ferenc számára már kiállíttatja az egri püspökségre való kinevezési okmányt, melyet azonban sohasem fogantatottak.²⁰⁾ 1537-ben János király ad neki a Pálóczy javakra donacionális levelet. Ugyanez évben Ferdinánd meg avval akarja maga részére hódítani, hogy összes birtokaira biztosító-levelet ígér neki és elkészítik részére a kancellári, fia, Gábor részére meg a váradi püspöki kinevezési okiratokat.²¹⁾ Gerendi Miklós erdélyi püspök ismerte a helyzetet, azért szigorú kritikát mond Perényi Péterről. Akként jellemzi őt, hogy Perényi Péter mindent a saját haszna szempontjából karol föl vagy hanyagol el.

A katonaság rablásai.

Az erőszakos birtokfoglalások idején Heves vármegye a katonaság rablásai miatt is sokat szenvedett. Ursinus Velius elbeszélése szerint 1527-ben Bodó, János király hűségese embere kegyetlenkedett katonáival Eger környékén. „Az oltárt sem kímélte, a templomba menekült ártatlanokat s gyermekeket lemészároltatta, a templomi és egyházi jelvényeket lovalra aggatva, mintegy diadalmenetben vonult le a várból. A templom ékszereit, aranyait a vár prefektu-
sáinak fejéivel küldötte a szécsi grófnak, hogy a holtak szemléletében, kiknek elsténél jelen nem lehetett, gyönyörködjék. A foglyok kötelekkel összefűzve,

játek tárggyul szolgáltak, soknak orra, füle levágotott . . .²²⁾ Szalaházy egri püspök levele alapján kiigazíthatjuk Ursinus elbeszélést, hogy Eresy Ferencz volt tulajdonképen a gaztett szerzője. Ő vitte véghez a pusztításokat a templomban, a püspöki javakban és a várnagyot meg a püspök többi jó emberét megölette. Ezért Eresy Ferenczet a szarvaskői várba záratta, majd Komáromba küldötte fogságba.²³⁾ Később is vannak panaszok a katonák garázdálkodásairól. Az 1534-i kassai részleges gyűlésen a vármegyék kikelnek a felvidéki kapitányok, főleg Horváth Ferencz szarvaskői várnagy harácsolásai ellen. A szikszói tanácskozáson arra kéri a királyt, hogy a felvidék biztonságára és a megzavart rend helyreállítására a felvidékre külön főkapitányt nevezzen ki. Az 1535-i nagyszombati országgyűlésen a rendek sérelmi iratukba befoglalják a felvidéki zsarolásokat.²⁴⁾ 1537-ben Perényi Péter, Homonnay Ferencz, Serédy Gáspár, Bebek Ferencz ellen hangzanak fel a panaszok. Az általános mellett részleges panaszokról is van tudomásunk. Az egri vikárius András kassai jegyzőnek közbenjárását kérte ki, hogy Serédy Gáspár emberei akadályozzák meg borainak hazaszállítását.²⁵⁾ 1535-ben Homonnay György, Bebek Ferencz, Serédy Gáspár és Jánosy Antal az egri káptalan dézsmáit foglalták le több helyen.²⁶⁾

A fejtelenségben ily körülmények között közbiztonságról szó sem lehetett, a vármegyék közigazgatási, törvénykezési belétele megbénult. A vármegyei szervezet működéséről alig van tudomásunk ebben a korban. Két birtokba-bevezetési írtelket és Gyöngyös város szabadalomlevelét ismerjük mintössze ez időszakból.

Mint hogy az országgyűlések minden törvénye holt betű maradt, a 30-as évek vége felé már valóságos forradalmi hangulat támadt. A jobbérzésű hazafiak az országos bajoknak véget akartak vetni. Belátták, hogy a török János királyt vazallusának tekinti, a török minden útja a nép fosztogatásával, zsarolásával jár. Tudták, hogy a fejtelenség, a rablások az országot a sír szélére jutatják. A két király között erősebben folytak a békealkudozások. A béke megkötésében kiváló érdeme volt Frangepán Ferencznek. Eger püspökének. Ő a horvát származású híres Frangepán családnak sarja volt. Kora ifjúságában Rómába került s vallásos lelkülete Sz. Ferencz szigorú rendjébe vezérelte. A mohácsi vész után visszatért a hazai földre, hogy hazájának szentelje életét. János király oldala mellé állott s mellette maradt jó és balsorsban János király haláláig. A király őt diplomáciai küldetésekre használta fel; Frangepán jó diplomata volt s a mellett megmaradt kifogástalan papnak is. VII. Kelemen pápa felmentést ad neki, hogy bármint egyházi javadalmat és méltóságot elfogadhat³⁰⁾, így János király kinevezi őt béke-fáradozásaiért kalocsai érseknek. Mivel azonban jövedelmeinek nagyobb része török kézre jutott, a másik részt meg Ferdinánd kapitányai harácsolták el, ezért őt János király 1536-ban az egri püspökség élére állította. Mindkét király előtt nagy tekintélye volt. Míg kortársairól mindenféle rosszát mondták, nemcsak magánéletüket, hanem igazhiteliségüket is gyanúsították, addig Frangepánról mindkét király és Várday érsek is a legszebben nyilatkoznak: „Tudományával, bölcseségével és tisztességes életével kiválik, nagyon sokféle ügyben járatos“ — mondja róla Ferdinánd — „úgyhogy az összes magyar főpapok között ő a legméltóbb a bitorra.“³¹⁾

Frangepán 1537-ben őszinte, békéltető hangon kéri Ferdinándot a kibékülésre. „Eleget hadakozott — úgymond — egymás ellen a két király . . . Mennyivel szebb volna, ha mindketten egyesülve, a töröktől az országot megszabadítanák, mintsem egymás ellen törnek . . .“³²⁾ Frangepán belevonja a tárgyalásokba a főurakat, az egyezkedésre meghívják Perényi Pétert is. Mind a békét óhadják, így jött létre az 1538-i váradi békeszerződés, mely jogi alapot adott mindkét király uralmának, melynek lényege, végső célja volt: az egységes Magyarország visszaállítása. Az ellenkirályok elismerik egymást, Erdély Jánosé, Magyarországon mindegyik megmarad eddigi területén, de haláluk után csak egy király lesz az országban. A békét a török előtt titokban tartják. Rá két év múlva meghalt János király, az ő halálával a főurak a váradi egyezséget kötelezőnek ismerék el s Ferdinánd hívei közé állottak. Frangepán Ferencz egri püspök, Perényi Péter, Bebek Ferencz, Ráskay István s a Balassák átpártoltak Ferdinándhoz. Ferdinánd Perényit küinteti az Izabellával való alkudozások egyik biztosává, kancellárrá s az ország főkapitányává nevezi ki. Ezeket az urakat a kortársak ≡ egyanúsították, pedig tisztán a váradi egyezés alapján jártak el. Perényiről

Belétele.

Frangepán
Ferencz.

azt beszélték, hogy János király halálát Patakon harangzúgás, ágyúzás és italosztogatással ünnepelte. Frangepánt pedig azzal vádolták, hogy „alig ásták el János testét, máris hitetlenkedett.”³³⁾ Frangepán átpártolását megmagyarázza a szemczék előtt. „Kilence éven át öldöklés, rablás, pusztítás határt nem ismert az országban. Belátták, hogy a török segély csak a pusztulást tetézi”. tehát a várati egyezségre léptek. Most mégis egyesek a török segélyt használják fel, „o azon nézetben van, hogy a kereszténység érdekében áll az, hogy most már mindnyájan Ferdinándhoz csatlakozva, egyesített erővel kísérleljék megmenteni az országot a török ellen, mert így megszolvá, ennek pusztulása előrelátható.”³⁴⁾

Frangepánnal és Perényi Péterrel együtt egész Héves vármegye meghódolt Ferdinándnak és 1541-ben Héves vármegye területén Ferdinánd emberei a díktátorok. Az egy forintnyi subsidiumot Perényi Péter, Serédy Gáspár, Bebek Ferencz, Homonnay és Werner György szedették be, kik közül Werner a kamarának 1030 frtot és eljárásáról számadást adott be.³⁵⁾

A váradi egyezkedés a török tudomására jutott. A török háború fenyegetett, azért Frangepán V. Károlyt sürgősen értesíti hazánk helyzetéről. „Ferdinánd magyar királyságát vagy a legkomolyabb megfontolás alá vegye, vagy adja fel végleg, mert a halogatás a legrosszabb következményekkel jár. Magyarország nagy része sík terület, a török sok lovassal rendelkezik, így könnyen hatalmába ejtheti az egész országot. Nincs halogatásra idő. Az országot rögtön meg kell szállani, míg a török Budát el nem foglalja, vagy parancsoljanak rá Ferdinándra, hogy hagyja el az országot, hogy az egész terület egyesülhessen.”³⁶⁾ Frangepán volt a magyarság közbenjáró szónoka az 1541-i regensburgi birodalmi gyűlésen, politikai éleslátással akként ítélte meg a helyzetet, „hogy most már nem arról van szó, hogy a németek idegen országot védjenek, hanem arról, hogy Német-országot magát ótalmazzák meg Magyarországgban.” A regensburgi birodalmi gyűlés rögtön segélyt szavazott meg, sőt nagyobb hadjáratban való részvételt is megígérte, de erre nézve a végleges döntést a jövő évi speieri gyűlésre hagyta.

Míg a némettel a tárgyalások folytak, addig Magyarországon a végleges döntés megtörtént, a török 1541-ben csellel elfoglalta Budát. Frangepán németországi útja eredménytelen volt, segély idején nem érkezett. A diplomata főpap többé székvárosába. Egerbe nem tért vissza, 1543-ban meghalt. Végrendeletében ingóságait, arany- és ezüstműt Katalin nőttestvére, — ennek fia, — és az egyház között osztotta meg. Tetemét a pozsonyi ferenczesek kriptájába temették el.³⁷⁾

Frangepán távolléte alatt bizalmas embere, Perényi Péter, kinek tekintélyére, befolyására, közreműködésére oly sokat adott, rátette kezét az egri püspöki javakra, az egész egri völgyet lefoglalta, katonáival az egri várat megszállotta. Perényi gőgjével, erőszakosságával eddig is többeket elkésértett, igen sok volt a személyes ellensége. — Eger vára és a püspöki javak elfoglalásával halális ellenségévé tette eddigi jó emberét, Frangepán Ferenczet is. A felvidéki és tiszai megyék Sajószentpéteren és Miskolczon részleges gyűléseket tartanak, önvédelemről tanácskoznak.³⁸⁾ Eperjesen újra hangoztatják panaszait, hogy Perényi Péter és Serédy Gáspár, Ferdinánd király kapitányai végnélkül zsarolják a népet és esdve kéri Ferdinándot, vegye vissza Perényitől Eger várát, mert különben elveszik az egész felvidék. Erre 1542. jún. 16-án Ferdinánd leiratot intéz Perényihez, hogy a törvénytelen harminczadok behajtásától, az alsóbb nemesség és jobbágyság elnyomásától tartózkodjék, az egri vár megszállására vonatkozólag pedig Thurzó Elek helytartót utasítja jelentéstételére. Thurzó megvédelmezi Perényit, hogy tudtával történt Eger megszállása. Perényinek Debrón és tartozékain birtokai vannak, ezek érdekében kellett az egri várat elfoglalni, hogy az a török, vagy a „barát” Fráter György kezére ne kerüljön. Bécsből is kaptak erre biztató szót és az egri vár olasz-magyar katonaságának nem is lehet alkalmasabb intéző vezére Perényi Péternél. Perényi, hogy uralmát megszilárdítsa a birtokait megvédelmezzé, a kor szokása szerint 1542-ben Patakon konföderációt kötött Bebek Ferencz, Drágffy Gáspár, Báthori András, Báthori György, Ráskay István és a három Homonnayval birtokaik közös védelmére.³⁹⁾ Ez megint újabb alkalom volt arra, hogy Serédy Gáspár, a telhetetlen vagyon-szerző, a ki Perényi jószágaira áhítozott, beárulja őt, mintha társaival Ferdinánd megbuktatására szövetkezett volna.

A felvidéki megyék panasza, Serédy árulása, Frangepán tudósításai mind gyanúsabbá tették Perényit Ferdinánd szemében. Pedig Perényi épen amaz

időben komolyan a belső bajok orvoslásával és a török veszedelem elhárításával foglalkozott. A beszercezbányai országgyűlésen 1542-ben a haragos rendeket lecsillapította, Eger várát erősítette s kivitte, hogy a rendek a hadsereg életmüszerének központosítására egyik helyül a kezén levő Eger várát szemeljék ki.⁴⁰⁾ Megígérte, hogy a jogtalan bitorlóktól a birtokokat virágasárnapig visszaszedeti és Thurzó Elek helytartót levélben felszólítja, hogy Werner Györgyöt Sáros-megye zaklatásától tiltsa el.⁴²⁾ Mint országos főkapitány, 1543-ban 15 ezer lovasával brandenburgi Joachim seregéhez vonult, hogy az ország fővárosát a töröktől visszavíjják. Perényi Péter hőiesen küzdött Buda alatt huszájaival, a harcban azonban egyedül a magyarok és olaszok értek valamit. Maga Joachim bevalotta, „jobb lett volna abbahagyni, vagy el sem kezdeni az ostromot, míg minden előkészület meg nem történt.” Az ostrom nem sikerült, egykorú krónikások szerint a sereg egy negyedrésze került vissza szülőföldjére, a többit elpusztították a rendetlen életmódot kísérő járványok: a vérhas, különösen a magyar pestis (Febris Hungarica), mely ekkor lépett fel először s pusztítva, rombolva járta be az országot. A kudarez hírére Ferdinánd azt hitte, hogy a vállalatot csupán árulás tette tönkre és a zűrzavarban meg akarta félemlíteni a magyarokat s Perényi Pétert, az ország leghatalmasabb urát, a ki Buda alól Esztergomba vonult, elfogatta. Perényi régebb bűneihez, hogy Eger várát jogtalanul megszállotta, Patakon több úrral titkos szövetséget kötött, most még a törökkel való titkos ezimboraság vádjá járuult. Perényi nem titkolta a törökkel való érintkezést, sőt a király érdekében iparkodott Bali bég útján a budai állapotokról tájékozódást szerezni, de e mellett esküvel erősítette, „hogy ha a török egész birtokát neki adná, még akkor sem tenne Istene, királya és hazája ellen.”

A táborban levő urakra Perényi hirtelen elfogatása villámsapásként hatott. Thurzó Elek le akart köszönni helytartói állásáról, az urak félelmükben a táborból hazasiettek. Erdélyben is nagy volt a forrongás. Ferdinánd külön levélben nyugtatta meg a rendeket, hogy nines mitől félnők, csak Perényit sújtotta haragja, a ki olyan terveket szőtt, melyek az országot és az egész kereszténységet fenyegették s hogy bűnösségére nézve a „legkétségbevonhatatlanabb bizonyítékokkal” rendelkezik. Ferdinánd maga is belátta később, hogy Perényi nem volt áruló, de minthogy el volt fogva, szabadságáért minél nagyobb árt kívánt tőle. Fogságában visszatartotta pörének húzás-halasztásával. A Perényivel szemben tanusított eljárás, hogy sem idegen bírák elé nem állították, sem hazai bíróság elé nem merték ügyét vinni, sokakban elégedetlenséget és Perényi tragikus sorsa iránt részvétet keltett. Azért, mikor a rendek az 1545. é. 53. és 54. t.-cikkben azt kéri, hogy fogadják el Perényi ajánlatait Eger vár visszabocsátása ügyében, a püspöki javakat a vár fenntartására fordítsák, Szarvaskővárát rombolják le és az egri várhoz csatolják annak javait, egyúttal az 53. t.-cikkben megemlékeznek a fogságban sýnlódó Perényi Péterről is. Azt kívánják, hogy Perényit bocsássák szabadon, mert ő sem követett el többet és rosszabbat, mint Ferdinánd spanyol kapitányai. Az országgyűlés határozatainak azonban nem tudtak érvényt szerezni, Perényi börtönben maradt 1548-ig. Fogsága idején 1543—1548-ig Heves vármegyében szomorú esztendőek voltak. A megye területén Perényi egri várnagya, Varkocs Tamás önhatalmúlag uralkodott, mellette még a felvidéki kapitányok, Serédy, Bebek dúlták, rabolták a vármegyét, a megyebeli nagybirtokosok elharácsolják a dikális édotak, bíróokaikra be sem eresztik a királyi dikátort, a tiszántúli rész elszakadt a vármegye testétől. A „barátnak,” Fráter Györgynek kormányzósága alatt állott és 1544-től fogva a török is befészkelte magát a vármegye területére.

Varkocs Tamásnak és szövetségés társainak, Bebek Ferencnek és Serédy Gáspárnak kártételeiről némi halavány képet nyujtanak azok az adatok, a melyeket Kandra Kabos közölt az egri káptalan magánlevéltárából.⁴³⁾ Ez adatok az egri káptalan Szaboles megyében levő Szent Margitha birtokán történt dolgokat jegyzi ugyan fel az 1544—1545. évekből, de hasonló volt Heves vármegyében is a pusztítás. Boldog Margit ünnepe táján 1544-ben az egri káptalan Szent Margitha és Chege között bizonyos birtokrészen a határvonalat akarta kiigazítani, de Bebek tisztjei, Soós Gergely és Garay Márton a határkiigazítást meggátolták s a határokat önkényesen szabták meg. Azután Szent Margit haról Therk Jánost, Bán Benedeket, Baranyai Jánost fogságba vetették, az állatokat elhajtották és csak 30 forintért engedték vissza. A községben a nyájak őrzőit maggyilkolták,

Varkocs Tamás és társai.

a házekat kifosztották, több jobbágyat Szendrő várába hűrezoltak. Sólóy Mihály káptalani jobbágy 4 forint értékű lovát elrabolták. 1545-ben pünkösdtől táján Szent Margitháról 15 ménesebeli esiköt hajtottak el Serédy Tamás emberei Prood birtokra, csak 40 forint lefizetése után bocsajtották azokat vissza. Bold. Egyed ünnepe táján 300-nál több marhát hajtottak el a Tokaji várba, ezek közül 12 hízottat kiválasztottak, azokat levágták, a többi 60 arany forintért visszaadták. Ugyanilyen eset történt Nagyszombat körül. Szent Mihály ünnepe táján pedig fegyveresen betörték a várkonyi plebániára, innen 5 forint értékű asztal és más értékes dolgokat raboltak el s a plebános egy pénzéjét erőszakkal lefoglalták. Várkonyból a káptalan 40 forint értékű ökreit és 2 lovát rabolták el, ugyanígy Nagy Orbán 40 forintnyi kárt szenvedett. A szántóföldekről 30 forint értékű learatott gabonát vittek el, két szellérgyereket: Német Bálintot és Tar Mártont meggyilkoltak, 3 jobbágyot elfogtak. A Serédy Gáspártól okozott károkat Szent Margithán az egyik évben 740 forintban állapították meg.

Varkocs Tamás fosztogatásairól külön regestrum szól. Nagy Orbán 9 forint 25 dénár, Karesa Máté 125 forint, Zaydan Mihály 40 forint, Zabó Lőrincz 40 forint, Pestmegyei Porh Pál 23 forint, Karesa Ferencz 5 forint 15 dénár, Uj Mátyás 5 forint, Weres Miklós 8 forint, Török János 220 aranyforint, Vécs János 24 forint, Csikoltos István 4 forint, Soós Ámbros 32 forint, Tholdy István 5 forint, Bedő László 15 forint, Bolgár Tamás 4 forint, Sólóy Mihály 36 forint, Méhes András 16 forint, Baranyai György 2 forint, Nagy István 8 forintot érő kárt szenvedtek Szent Margithán.

Dikális össze-
írás 1546.

A megyében folyó harácsolásokat feltünteti az 1546-iki dikális összeírás. Ez évben a pozsonyi országgyűlés minden porta után vagy minden sessió és erzsus-fizető jobbágy után február 20-án és augusztus 10-én fizetendő 1 forint 20 dénárt, összesen 2 forint 40 dénárt vetett ki. Az egytelkes nemesek kúriánként 50 dénárt, a lelkészeknek minden pár után 1 dénárt kötelesek fizetni. Az adóösszeírás megörözték Heves vármegyében. Omany János dikátor Heves vármegyében 492 portát számolt össze, de csak a saját 45 forint 60 dénárú rúgó sallarumára tudta 38 porta után beszédni az összeget. A többi porták után, mint Domány Kristóf alispán kijelentette, „marhák zálogolása és egyéb bírságokkal a megyebeli birtokosok és Varkocs Tamás egri várnagy szedték fel az adót. Nevezetesen Báthory Endre 16 porta után 19 forint 80 dénárt, Perényi Péter 264 porta után 317 forint 40 dénárt, Balassa Zsigmond 35 porta után 42 forintot, Losonezy István 121 porta után 145 forint 80 dénárt, Bábok Ferencz 6 porta után 7 forint 20 dénárt, Horváth Ferencz szarvaskői várnagy 1 porta után 1 forint 20 dénárt⁴⁴⁾ Ezt az így felszedett összeget a kamarai számadó hátraléknak írja elő és megjegyzi, hogy Báthori Sasbereg, Kürth, Kykwk (?), Losonezy Tar, Vrpelét, Nána, Domoszló, Detk, Ugra, Karácsond, Saár, Markaz, Visonta; Balassa: Pásztó községekben meg sem engedték a számlálást, Leleszt pedig a török tartja megszállva.⁴⁵⁾ Az 1546-iki dikális összeírást más helyen találja az olva ó.

A dikális összeírásban nem találjuk az Eger patakon túl eső részt, mert azok Czegled kivételével, mely Felnémet kiegészítő része volt, mind Borsod-megyéhez tartoztak. Borsod vármegye 1544—45-iki dikális összeírásban olvassuk: „Sércz karthauzi barátok birtoka, Alsó- és Felső Tárkány egri püspök birtoka, Almagyar egri káptalan birtoka. Baráth-utca karthauzi barátok birtoka, Tihamér egri káptalan birtoka. Kistálva, Novaj, Szomolya, Bogács, Bábolna, Noszvaj, egri káptalan birtoka. Szíhalom, Ostoros, Harsány, Papi, Püspöki egri püspök birtoka, mindezen helyeken Varkocs sem adminisztrálni, sem összeírni nem engedett, az illetményeket ő vette föl“⁴⁷⁾ Majd Borsod vármegye 1546-iki dikális összeírásában „az egri Almagyar 4½. Szőlőske 2½, Tihamér 27½ portával“ szerepelnek. Szarvaskő sem Borsod, sem Heves vármegye összeírásában nem fordul elő, itt valószínűleg Horváth Ferencz várnagy, a kié volt a vár zálogjogon, szedte be az országos adót.⁴⁸⁾

Az 1546-iki dikális összeírásban nem fordul elő Heves vármegye tiszántúli része sem. Ez a rész ugyanis Szapolyai János halála után megmaradt Izabella királyné és a kiskorú János Zsigmond birtokában, nem egyesült Ferdinánd birtokával. A tiszántúli részt Fráter György kincstartó kormányozta. Ez a szétválás magyarázza meg valószínűleg a Kis-Heves vármegye elnevezést, a melylyel csak a XVI. században találkozunk először, a tiszántúli részt kezdték nevezni Kis-

Hevesnek, a Tiszán innen elterülő Heves vármegye nagyobb részével szemben. A Kis-Heves tizedszedő kerület, „districtus“ szerepel az 1549-ben készült Liber S. Joannisnak, az egri káptalan birtokkönyvének későbbi átiratában. szerepel Dobó számadásaiban, a Werbőczy-féle apokrif vármegyeelajstromban már Kis-Heves vármegye néven fordul elő, de a vármegye lételének, mint már mondtuk, történelmi alapja nincs.

Az 1546-iki dikális összeírás Lelesznél megjegyzi, hogy a török tartja hatalmában. A törökök nyíltan már abban a korban erős támadásokat intéztek Heves vármegye ellen. Visegrád, Nógrád eleste után a török Hatvan felé vonult 1544-ben. A hatvani őrség vitézei felgyújtották a földsánccezel és palánkokkal erősített, egyébként győnye várat s ők magok Varkocs Tamáshoz, az egri várnaghoz menekültek. Mehemet pasa minden küzdelem nélkül vonult be Hatvanba, a szomszédos községeket elfoglalta. Hatvanban Deli Curtiumot hagyta őrséggel, majd megerősítik a várat és Veli béget küldik oda. 1546-ban már a török a Mátra alján Leleszt is megszállotta és előkészítette az útát Eger vívására. Előbb részleges gyűléseken sürgették Eger biztosítását a tiszamenti megyék, majd 1545-ben a nagyszombati országgyűlés halaszthatatlannak mondtotta ki Eger megerősítését. I. Ferdinánd biztosította a rendeket, hogy Egervár sorsa szíven fekszik, annak megerősítésében eddig is Perényi Péter akadályozta meg. Reményli azonban, hogy Perényivel mihamar egyezsége juthat és akkor rögtön püspököt nevez ki, gondoskodik az egri vár és az egyház megvédéséről.⁴⁹⁾ I. Ferdinánd Perényit nem akarta kibocsátani börtönéből, még mindig félt a főúrtól. 1546. év elején Dobó Istvánt bízta meg, hogy Eger várát fegyveres erővel foglalja el Varkocs Tamástól. Dobónak mindössze 100 lovasa volt, emyi erővel feladatát végre nem hajthatta.

A török bódítás kezdete.

Mivel Heves vármegye a királytól segítséget nem kapott, a lakosság úgy segített magán, a mint tudott. A nemesség és jobbágyok magánbékét kötöttek a törökkel, pénzen igyekeztek az ellenségtől kíméletet vásárolni, jószágaikért adót ígértek a töröknek. A budai pasa ez alapon megalkudott velük és kötelezte magát, hogy adójuk fejében jószágaitak illetőleg községeiket bántani nem fogja. Így lett 1548—49 táján Eger vára kivételével csaknem egész Heves vármegye „behódolt terület.“ A török készséggel ragadta meg a behódolásra az alkalmat, míg természetesen I. Ferdinánd és a „barát“ lehetőleg gátolni igyekeztek minden behódolást. De semmiféle tilalom sem akadályozhatta meg a török e látszólag békés terjeszkedését. Ehhez hatalmas hadsereg kellett volna, mely elegendő védelmet nyújtott volna a végeken lakóknak és biztosította volna őket a török pusztításai ellen. Nem szívesen, nem önként hódoltak meg a községek, hanem kénytelenségből, sokszor a végső szükség esetén, midőn már nem volt más választásuk; vagy adózni, vagy ősi lakóhelyekből szétfutni.

Mikor az uralkodó ez országos állapotokat látta, 1547-ben a törökkel öt évre békét kötött. Nevezetes ez a béke, mert jogi alapokra fektette az ország három területre oszlását és szentesítette azokat a mélyreható átalakulásokat, a melyek az országban 1541 óta végbementek. A király és János Zsigmond adót fizetnek a töröknek saját területükért és elismerték a „behódolt területek“ jogosultságát. A béke számításba vette ahódoltsági állapotokat, azért az 1548 : 24. t.-czikk erre való tekintettel kimondotta, hogy azok a jobbágyok, kik a töröknek is adóznak, a királyi adónak csak a felét fizetik. Ezzel a hódoltság, vagyis az a királyi terület, mely a töröknek is adózott, közjogi elismerést és szentesítést nyert és e jellegét megtartotta az egész török korszakban.

A megkötött béke hozta meg Perényi Péternek is szabadságát. Most már nem kellett tőle félni, 1548 elején szabadon bocsátották, de szabadságának nem sokáig öröndelhetett, mert 1548 tavaszán súlyos betegsége sirba vitte. Ő típusa volt a század erőszakoskodó főurainak, de nem volt a legrosszabb ember az országban. Tudta ezt Ferdinánd is, részvétirattal intézett Perényi özvegyéhez, Székely Klárához s vele vették föl a tárgyalás fonálát az egri vár átadása ügyében. Az egyezség létrejött, Varkocs megnyitotta Eger kapuit Ferdinánd emberei előtt, Dobó István békésen vonult be az egri várba. 1548 július 20-án átvette a várat összes tartozékaival együtt számadás terhe mellett. Salm gróf országos főparancsnok a várparancsnokságot, a püspöki javak gondozását a király nevében Dobó Istvánra bízta, melléje várnagytársul Zay Ferenczet nevezte ki és ezzel az egri várra és Heves vármegyére új korszak köszöntött be.

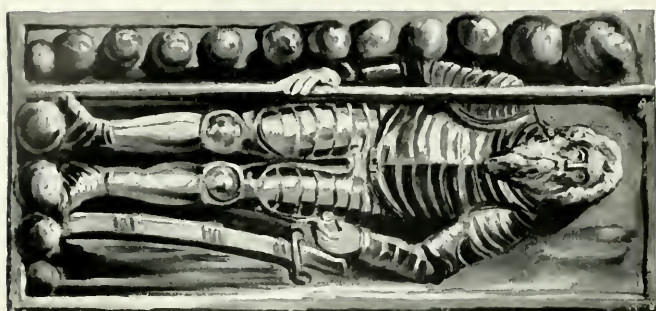
Perényi szabadsága



Perényi Péter.
(Az Orsz. Képtárból.)



Thurzó Elek.
(Siremléke után készült kép.)



Dobó István sírjele az egrí várfan.

és e várakat mindössze csak 1800 lovas és 3000 gyalogos őrizte.⁵⁰⁾ Természetesen e haderő a terület és a teljesítendő feladat nagyságához képest roppant csekély volt, azért a rendek és a királyi helytartó ismételve sürgették az őrség szaporítását. Ehhez azonban pénz kellett volna, miben Ferdinánd állandóan szűkölködött.

Még arra sem jutott pénz, hogy legalább a meglevő várakat jókarban tartásuk, ez okból az uralkodó a jobbágyságot kénytelen volt újabb teherrel, az „ingyenes közmunkával” megróni. Minden vidék jobbágjai a hozzájuk legközelebb eső véghelyeknél természetben szolgálták le a közmunkákat, a távolabbi vármegyék jobbágjai pedig pénzen váltották meg ebbeli kötelességeiket. Így az egri várnál is több megye jobbágysága végezte a közmunkákat.

Így került át Perényi várnagyának kezéből az egri vár a királyi várnagy-, Dobó István. nak, Dobó Istvánnak kezébe. Dobó Istvánra I. Ferdinánd király nagy feladatok megoldását bízta. A püspöki javakat és jövedelmeket, melyeket idegenek bitoltak, kellett első sorban visszafoglalni, mert e javak alkották az egri vár fenntartási alapját. Azután az egri vár katonai berendezése, felszerelése, megerősítése volt Dobó István feladata.

Dobó, mihamlitt Egerbe érkezett, nehéz feladatának megoldásához fogott. Ő a püspöki javak provizora. Az allodiumokból, minők a pusztaszikszói, gyöngöspüspöki, pusztahidvégi Heves vármegyében, semmi bevételé sincs eleinte, Varkocs kiszorolta azokat teljesen. A püspöki jövedelem tehát tulajdonképpen a tizedekből állott, melynek szedésére az egri püspökség volt jogosítva Heves, Borsod, Abaúj, Sáros, Zemplén, Bereg s Zaránd vármegyékben. Heves vármegye is, mint a többi vármegye, e célból külön termény- és külön bortizedkerületekre volt felosztva. Dobó első számadásában, mely az 1548 július 20-tól — egészen 1549 február 5-ig terjedő időszakot öleli föl, megemlíti, hogy a terményeket illetőleg az egri völgyben Varkocs tisztjei már tizedeltek; a pásztói kerületben Bebek Ferencz meg a törökök prédáltak el a tized jó részét, a nagyhevesi kerületben Báthori Endre, a kishevesi kerületben Fráter György szedték be maguk számára több helyen a tizedet. Heves vármegye területén kívül még nagyobb küzdelemmel folyt a tized behajtása, tisztán az urak kénye-kedvétől függött a fizetés. A bortizedet az egri szőlőhegyeken, Gyöngyösön, Solymoson és Püspökön tudták rendesen összeszedni; a többi bortizedkerületekben a tizedbehajtás nem történni meg rendszeresen a törökök miatt. Mikor már Dobó némi rendet teremtett, akkor Oláh Miklóst kinevezték az egri püspöki és hevesvármegyei főispáni székbe. Vele 1548 december 20-án egyezséget kötöttek, hogy Eger váranak rozzant állapotára és a török veszedelem közelségére való tekintettel a püspöki jövedelem egyharmadát adják csak a püspök rendelkezésére, míg kétharmadát az egyházi és egyéb épületek kijavítására, a vár erősítésére és a vár katonaságának fenntartására fogják fordítani. Ennélfogva a püspöki javakat az egyik egri várnagy gondozza a püspök nevében, melléje királyi ellenőr neveznek ki. — továbbá a két egri várnagy a lovas és gyalogos várkatonák mind leteszik a király és a püspök hűségére az esküt, hogy a várat hűségesen meg fogják védeni. A várbán 200 lovas és 100 gyalogos katonát kell tartani, ha ezt a püspökség javai nem fedik, a hiányt a király fogja fedezni az országos közjövelmekből.⁵²⁾

Emez egyezkedés alapján Dobó István 1549 február 5-től már nem önállóan, hanem a püspök nevében kezelte a püspöki javakat a királyi ellenőr ellenőrzése mellett. Mivel a püspököt kancellári teendői Heves vármegyétől távol tartották, Dobó István a püspök-főispán távollétében a püspök földesúri és főispáni tisztét is tényleg gyakorolta. Az 1550. évi országgyűlésre szóló hevesmegyei regálisokat Dobó Istvánhoz küldték kézbesítés végett.⁵³⁾ Dobó provizori működésének tanúsága az a számadás, a melyet 1549 február 5-től ez év december végéig készített. Az összes jövedelmeket és kiadásokat felsorolja s tiszta bevétel pénzben 10,549 frt 74 dénár volt, melynek egyharmada. 3516 frt 58 dénár Oláh püspök kezéhez került. A tized beszédésénél most is nagy akadályok merültek föl. Zay Ferencz, Dobó várnagyátarsa jelentette a kamarának, „hogy a Tiszán túl a kishevesi és nádudvari kerületekben Ispán Péter, Fráter György tisztje az ő embereket elűzte, — az abaúji deczimátorokat a kassaiak fogságba vetették és Fráter György utatásából Csécsey Lénárd kapitány az egész megye tizedét lefoglalta.”⁵⁴⁾ Heves vármegyében is nehézségekbe ütközött az illetékek beszédése. Országkristóf bepanaszolta az országbíró előtt Dobó Istvánt és Dormány

Oláh Miklós.

Kristóf hevesvármegyei alispánt, hogy 100 lovassal Tar, Jobbágy, Domoszló, Szent-Jakab, Karácsond, Eörs, Visonta, Nánavára és más birtokairól elhajították barmait és jobbágyait kimondhatatlanul exequálják.⁵⁵⁾ Dobó Istvánt ezért királyi leirrattal megintették, hogy tartózkodjék a hatalmaskodásoktól, de ő tudta kötelességét, nyíltan tovább haladt a rendezkedés egyenes útján. Még ez évben, 1549-ben sikeres alku útján visszaszerezte Horváth Ferencztől a püspökség számára a szarvaskői várat. Nagy segítségére szolgált működésében az, hogy gróf Salm országos főparancsnok 1549-ik évben Egerbe, Szabadhely nevű külvárosba tette át lakását és támogatta Dobót önzetlen türekvésében.⁵⁶⁾

Dobó működésének némi eredményét tünteti föl Heves vármegye 1549-i dikális összeírása. Míg 1546-ban 492, addig 1549-ben 919 portát számláltak össze. Az adóösszeírás szerint a vármegye négy járásból állott. Kürthy Sebestyén szolgabíró járása Eger környékére és a Mátra vidékére terjedt ki. Több községből csak a bíró bevallása után történt az összeírás, mert a török nem engedte meg a porták összeszámítását. Hasonlóan történt a dolog a másik szolgabíró, Csiga János járásában, a Mátra alján, Gyöngyös környékén. Ennek kerületéhez tartozott a Tarna mente Verpeléttől Hevesig. A harmadik szolgabírónak, Thárkány Szaniszlónak járása Maklártól Köréig, a tiszánimeni vidékre terjedt ki. A negyedik járás az összeírásban csak meg van említve, hogy az is Csiga János kerülete, de ennek községei nincsenek felsorolva, mert a tiszántúli vagy kisévesi kerület tényleg Fráter György uralma alatt állott. Az összeírás szerint Heves vármegye, mint török hódoltsági terület szerepel, portánként az adóösszeg felével és így a vármegye évi adója a kiadások levonásával 1030 frt 70 dénárt tesz ki, a mely összeget Dobó István vette át az egri várörtség fenntartási költségének fedezésére.⁵⁷⁾

Az 1550-i pozsonyi országgyűlésen előkerült Heves vármegye területi kérdése is. Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Szabolcs, Szolnok, Heves előterjesztésére kimondták, hogy a megyék egyes részei, melyek Martinuzzi kormányja alatt állanak, s így el vannak szakítva illetékes vármegyéjüktől, haladéktalanul visszaállíttassanak. Azért Heves vármegye 1550-i dikális összeírásában a tiszántúli rész is szerepel 68 portával. A vármegye portáinak száma 982; a tiszánimeni részt hódolt területnek veszik, ezért portánként az adóösszeg felével számítják: a tiszántúli terület még nem hódolt terület, ott teljes censust fizetnek. Eger városának és külvárosainak adóját elengedik a válságos időkben.⁵⁸⁾ A püspöki tizedek behajtása is kedvezőbb volt. A tiszta bevétel 11,687 forint 77 dénárra rúgott, a melynek egyharmad része. 3895 frt. 92 dénár a püspököt illette.⁵⁹⁾

A rendezettebb viszonyok eredménye volt a püspöki javak és jövedelmek 1551-i urbáriális összeírása. A kamara Guthy Péter királyi ellenőrt küldötte ki, hogy községenként regisztrálja a várhoz tartozó püspöki falvak jobbágyait, az úri illetékekkel és jobbággyi tartozásokkal. A fölveti regisztrum eredetije az országos levéltár kincstári osztályában van. Eszerint Eger városában a forumon 4 egész, 49 fél és 37 negyedessziós, összesen 90 lakos van. Olasz-utczában 8 egész, 4 fél, 5 negyedessziós lakos és egy szabados van. Szabadhely külvárosban 9 egész, 6 fél, 3 negyedessziós volt, 11 sessió elhagyatottá lett. Szent Miklós-utczában 15 egészelkes lakott; Újváros teljesen elhagyatott. A földesúri szolgálványok pénz-, átal-, természetjármányokból állottak; a census napjai: Szent György, Szent Mihály, Karácsony és Húsvét ünnepei.

Eger város lakói tartoztak naponta a várbán egy éjjeli őr, a szénagyűjtéshez 40 kaszást kiállítani és az ott levő malomhoz a szükséges árkolást, sövényezést teljesíteni, Szabadhely lakói a vár részére rostálókat állítottak ki, továbbá postaszolgálatot teljesítettek, 12 mérföldnyi vonalon a vár leveleit szállították. Sz. Miklós-utca lakói szintén rostálókat küldöttek a várba és a vadaskerti halastónál, meg a malomnál végeztek munkálatokat. Rendelkeztek a bírságpénzekről. Ha valakit 40 frtban marasztaltak el, abból 3 márká, ha húsz forint, akkor másfél márká a püspök illetéke volt. Vírassztás után 1 frt. 60 dénár, nyelvváltásból másfél márká illeti a püspököt. Fej- és jószágvesztésnél a püspöknek kegyelmezési joga van. Testi sértés esetén. börtönzés és a panasz előterjesztéséért megállapították a püspöki illetéket.

A többi hevesvármegyei püspöki birtokokon is pontosan megállapították az urbáriális kötelezettségeket. Felnémeten 15 egész, 40 féltelkes, 5 új telkes volt, Czeglédn 19 féltelkes volt, négy telek elhagyatott. Makláron 15 egész, 9 fél, 5 negyedtelkes volt. 7 elhagyatott. A török dúlások alatt Kismaklár elpusztult,

Dikális összeírás, 1549.

1550.

Urbáriális összeírás, 1551.

beolvaszt Nagymaklárba. Elpusztult Mehemet pasa idejében Papi püspöki birtok, népe szétszóródott, Nagytályán 23 egész, 9 fél és 10 negyedessios lakos volt, azonkívül 4 új sessió volt. Abonyban 4 egész telek, 11 elhagyatott, Kápolnán 8 egész, 6 elhagyatott van. Szent Domokos 400 fej káposztát ad szolgáltatásnyul. Szőlőskén 13 egész, 12 elhagyatott sessió volt; ezek szállították az egri malmokhoz, a vár vermei és pinczéihez szükséges fát s az ünnepi körmenethez a zöld gallyakat. Alsó- és Felsőtárkány egyesültek: az alsó részen 16 egész, 7 fél és 6 új sessió volt, a felsőtárkányi részen 20 néptelen sessió. Ezek kötelesek voltak az itteni püspöki lakóházban és kertben munkákat teljesíteni. Kisbudán 3 egész, 13 pusztult sessió volt, hasonlóképen elpusztultak Pusztaszikszó, Bútelek, Dob, Kiskompolt, Gyöngyöspüspöki birtokok. Solymoson 8 egész, 14 elpusztult sessió volt. Mezőhídvén 10, Magyarádon 6, Haláson 6, Sarúdon 8. Tiszanánán 15. Eövrényen 7, Kürthön 10, Eörsön 27 egész sessiót számláltak. A többi telkek elpusztultak Varkocs kegyetlenségei és a török támadásai miatt. Ez összeírás szerint a hevesvármegyei püspöki birtokokon $253\frac{1}{2}$ művelés alatt levő telek, 120 elhagyott telek volt és a telteken 488 család és mintegy 50 zsellér lakott. ⁶⁰⁾

Az 1552-i dikális összeírás már Heves vármegye teljes képét tünteti fel. Összeírtak 1288 portát, beleszámítják a vármegyébe a tisztántúli részt is teljes egészében, ott 506 porta után egész adót, míg a tisztánimeni területen, mint hódolt részen, fél adót fizetnek. Az adó első félévi részlete, 1345 frt 50 denár befolyt, a második részletből az 1552-i ostrom miatt már csak 940 frtot szedhettek be, a vármegye 48 fölét az elpusztult helységek közé osztották. ⁶¹⁾

Dobó István másik főfeladata volt az egri vár fenntartása és katonai megerősítése. Dobó István számadásaiban feltünteti a vár hadiérejét. A várbán két várnagy van, havi 50—50 forint díjazással, mindegyik várnagynak van 100 lovasa, fejenként havi 3 forint és 170—175 gyalogos, fejenként havi 2 forint zsolddal. A két gyalogos várkapitányon és 18 tizedesen kívül szerepelnek még 2 dobos, 1 tűzer, 1549—50-ben két zászlótartó, 1553-ban egy-egy sipes. A gyalogos legénység tizedekre oszlott, úgy hogy egy-egy tizedes alatt 9 legény állott s élelmezésükről, ruházataikról maguk gondoskodtak havi díjaikból. A vár lovasságát kiegészítették az aloldimokban levő 66 lovassal. Ezek lovastisztek alatt állottak, a kik béke idején gazdasági teendőket végeztek, háború idején pedig felszerelt lovasaikkal a vár védelmére siettek. Oláh Miklós 1553-ban ez aloldális tisztségeket külön rendezi. ⁶²⁾

A vár élelmi felszereléseit, bevételeit, kiadásait Dobó István számadási naplói pontosan feljegyzik. Megismerjük belőlük Dobó asztalát, — az étkezés idejét, módját. ⁶³⁾ Az építkezési munkálatokról 1550 szeptember 28-án Verancsics Antal akkori egri kanonok megemlékezik Oláh Miklós püspökhöz intézett levelében. „Az egykor fényes épületekkel tündöklő vár ma elégtelenítve, épületei romban vannak; nem is püspöki, hanem inkább katonai székhely az most. Az elmúlt idők viszontagságainak és a marezona katonai életnek jelei láthatók mindenütt. A püspöki palota tetőzete, nagy ablakai és egy szobája már készen vannak. A templom tetőzetét most fejezik be, egyebekben még rom. A templom egyes részeit az erődítéshez vették, így most a nyugati részén a káptalan felé fekvő tornyát alakítják át hasonló czélra és ez az egész várnak kimondhatatlan erősségére fog szolgálni. A konyha kész, alakja, nagysága meglehetősen; és egy tetszetős külsejű földszintes ház épült föl. A vár többi része mind erődítés, istálló, kaszárnya, romok halmaza, úgy hogy itt a püspökhöz nem püspöki süveg, hanem katonai sisak, nem pástorbot, hanem kard, nem egyházi palást, hanem páncélz illik inkább.“ ⁶⁴⁾ Mindez adatok Dobó nagy munkásságát jelzik, így épült ki az egri vár, a mely 1552-ben bevehetetlen erősségnek bizonyult. A hadi felszerelésről ránk maradt az 1551. év szeptemberében készített leltár. ⁶⁵⁾

Dobó István katonái és a törökök között az 1547-i béke ellenére is mindig voltak apró csatározások, vitézi mérközések. Heves vármegye területén a törökök többször pusztítottak, a mint ezt megtudjuk az egriek panaszából. Thárnoky András 1549-ben Kászon budai pasa előtt azzal a panaszszóval állott elő, hogy a törökök most pusztítottak el az egri várhoz tartozó négy falut. Kakaton, mely az esztergomi vár tartozéka, a lakosokat legyilkolták, Sarudot kirabolták, 5 jobbágyát, 14 lovat, kocsikát és más eszközöket vittek el, úgy hogy 600 forint károkoztak. Kömlőről Balassa János tisztjét hurezolták el. A Mátra erdejében itt

Dikális összeírás. 1552.

Az egri vár felszerelése.

Csatározások.

sok kárt okoztak. Pata város polgárait a gyöngyösi országúton támadták meg és Hatvanba hurcolták. Az egri püspöki birtokokon a hatvani tisztek, a tisztántúli részekben pedig György barát emberei foglalják le illetékletlenül a jövedelmeket, pedig a békéért nem csekély ajándékokat adnak a császárnak.⁶⁸⁾ A budai pasa viszont arról panaszkodik, hogy az egriek serezőlják meg a török eszásár hatalma alatt levőket. Az bizonyos, hogy Dobó sem engedett, minden erejével iparkodott megakadályozni azt, hogy Heves vármegye egész területe török hódoltsággá tévessék. Az igazi mérkőzés azonban csak 1552-ben következett be.

Fráter György
halála.

Fráter György meggyilkoltatása elég ürügy volt a töröknek arra, hogy ezt a béke megtörésének tekintse és szövetséges társa halálának megbosszulására hadait Magyarország felé indítsa. Megkezdődnek 1552-ben a várharczok, épen abban az időben, mikor V. Károly és a német rendek között is legveszélyesebb alakot öltött a küzdelem. Ez a német háború Ferdinándot közelebből érdekelte, mint a magyar kérdés, mert a német háború kimenetelétől függött, hogy övé lesz-e majd a német császári korona. A király megtett annyit, hogy a háború előtt az országgyűléssel bő segélyt szavaztatott meg és közfelkelést rendelt el. A nemesség azonban csak a királynak vagy fiának személyes vezetése mellett volt köteles hadakozni, minthogy pedig a német háború miatt egyikük sem jöhetett magyar földre, a török ellen a magyar nemesség sem gyűlt zászló alá.

A szultán ekkor két hatalmas sereget küldött Magyarországra ellen, mind-egyiknek meg voltak a maga külön katonai feladatai, a melyek megoldása után egyesülniök kellett, hogy nagy sikerrel fejezzék be a hadjáratot. Ahmed pasa Temesközt igyekszik elfoglalni, Temesvárt ostromolja, a hitszegő török pasa fejét véteti Losonczy Istvánnak, „a király leghívebb bajnokának.“ Elbukik Temesvár és vele az egész temesi vidék török kézre kerül.⁶⁹⁾ Az éjszakai harc-
tőren Ali pasa támadására Drégely vára esik el, a mely erődöt mintegy 150 emberrel Szondy György védelmezi.⁷⁰⁾ Drégely elestének hírére az összes közeli vég-
váraknak: Ság, Buják, Hollókő, Salgó, Szécsény, Gyarmat várainak őrsége szét-
futott és a várakat az ellenség harc nélkül foglalta el. Filek is török kézre került.
Ali és Ahmed seregeinek Szolnok alatt kellett egyesülnie.⁷¹⁾ Ez az újonnan épült
vár mindennel fel volt szerelve, de Nyáry Lőrincz kapitány nem tudott katonáiba
bizalmat önteni, azok tömegesen szökdöstek el, mihelyt az ellenség közeledését
meghallották. Nyáry Lőrinczet elfogták és az erős vár ellenállás nélkül török
kézbe került. Így hiúsult meg az egrieknek Szolnok megerősítésébe vetett minden
bizodalma és most már Szolnokon át Eger felé vezetett a török útja.

Szolnok bukása

Eger vára Dobó
idejében.

Eger vára, mint Magyarország többi várai, a török támadásával szemben teljesen magára maradt. Eger katonái saját erejükkel kényszerültek megvédel-
mezni a várat. Dobó István és Mekehey István várnagyk, a kikre Oláh Miklós
püspök és kancellár az egri várat bízta, lázas tevékenységet fejtettek ki. Az
egri erősségről és a város nagyobb épületéről rajzbeli fogvatkozásaik mellett is
sokban tájékoztatnak bennünket az Ortelius-féle 16.-századi képek. A vár terep-
viszonyait hű tárgyilagossággal írta le Tinódy Lantos Sebestyén, ki közvetetlen az
ostrom után a helyszínen gyűjtötte össze adatait. Ő írja az egri viadáról szóló
verzetében a vár fekvéséről, hogy

„Csodaszép helyen Egervára vagyon,
A völgyre fekszik egy hegyoromzaton,
Északra ellenben Királyszeiki vagyon,
Napkeletre egy nagy magas hegy vagyon.“

Tinódy verses előadását Ferdinánd király számára Sambucus németre fordította és Tinódy műve után haladnak az egri vár leírásában Istvánffy és mások. Az egri vár rekonstruálásán azóta sokat fáradoztak. Kandra Kabos a Bakocs-kódex és a Liber S. Joannis és az Ordinarius alapján világította meg a régi egri vár egyes részeit, — Balogh főhadnagy a vár földalatti üregeit kutatta át. Türk Frigyes az összes adatok nyomán az 1552-i egri várnak leírását adta.¹⁾

Az ő munkája nyomán látjuk, hogy az egri vár Dobó idejében belső és külső várból, a palánkokkal megerősített városból és néhány védőműből, toronyból állott. A vár bástyái 9—15 méter magasak voltak. Délre volt a *Főkapu*, nyugatra a *Dobó bástya*, éjszakra a *Sándor-Tömlőc*- és a *Földbástya*, az éjszakkéleti sarkon a *Bolyki-torony*. A délkeleti sarkon emelkedett a *Bebek-bástya*. Ez nagy-

1) Eger vára, 1906.

jában a *vár körvonala*. A déli oldalon nyíló külső kapun belépve, a *várpia czra* jutunk. A várbeli épületek a bástyákhoz voltak építve s a fölöttük emelkedő bástyákra két oldalról lépcsők vezettek. A bástyákban boltozatos üregek voltak, ezek raktárrul szolgáltak és az őrség is földalatti lakásokban lakott. A várpia czon át az *Ó-kapu* nyílik, mely háromszoros kapu volt és boltozott kanyarulattal vezetett be a *belső várba*. Ma az Ókapu mellett három falba illesztett emléktábla hirdeti Perényi Péternek, Oláh Miklósnak és Telegy Csánád püspöknek emlékezetét. Az Ó-kapun át a *fellegrárba* jutunk. A középben magas domb emelkedik, az egykori *Szép bástya*, melyet a XIV. században Rozgonyi Simon püspök emeltetett. A Szép bástya éjszaki része alatt még boltozott üreg van, a *Sötétkapu*. A Sötétkaput Dobó idejében a keleti részzel, a *Sánczczal*, felvonóhíd kötötte össze. A belső várban volt a hatalmas székesegyház két tornyával, melyet Perényi Péter a vár erősítése alkalmából ketté vágatott. A Sz. János egyházon kívül még két templom volt a várban, az Ó-kaputól balra a Sz. István királyról nevezett templom és a Sánczban Sz. Péter temploma. A Székesegyház előtt volt a tornyostetű püspöki lak, a Tömlőczbástyánál a káptalan Társasháza. A Tömlőczbástyában voltak a börtönök. A Szépbástya tetején állott a várnagyi lak, a vártsztek és apródok háza. A Szép bástya déli oldala előtt elterülő térségen voltak a mesteremberek kisebb lakóházai, a Dobó-bástya alatti üregben a két kőre járó szárazmalom, a délkeleti bástyaüregben a sütőkemenczék. A kulcsárok, lovászok a Bolyki-torony alatt laktak, annak hatalmas boltozatú üregei szolgáltak istállókul, kocsiszínkül, szénaraktárokul. A kapuk felhúzóhídakkal voltak összekötve, fölöttük és az egyes bástyákon tornyok emelkedtek; ezek: a *külső kapu felett levő torony*, e mellett balról a *Varkocs-torony*, jobbról a Bebek bástyán a *Dobó-torony*, az Ó-kapu felett a *Miklós-torony* és végül az éjszakkéleti szöglet-bástyán a *Bolyki-torony*.

A vár földalatti építkezéseiről a nép ajkán századokon át mesék keringtek, olyan vái alatti kazamatákról regéltek, melyek Szarvaskőig, sőt egész Diósgyőrig elvittek. Balogh János honvédfőhadnagy kutatásai után annyit tudunk, hogy az egész vár bámulatra méltó alagutakkal volt átszelve, melyek a városba vezettek, de ma már ez alagutak legnagyobb részt beomlottak, betömődtek. Nevezetes a várban az a kazamata, mely az éjszaki oldalról a keleti bástyaig húzódtott, egymás fölötti nagy termekből állott és a székesegyház alá is benyúlt. Az egri vár délnyugati részén levő nagy moesár, mely a melegvíz és a patak összecseresztéséből keletkezett, a várkapunak természetes védelmet nyújtott, — a többi helyen a várat víz nem folyt a körül, a mint azt egy-két kép feltüntetni igyekszik Dobó idejéből.

Az erősség a belső és külső váron és azok védőtornyáin kívül a palánkokkal védett városból állott. A városfalaknak nyomai a csatornázás alkalmával újabban is előtűntek. A város kerítése olyformán húzódtott, hogy a kerítés ez. Almagyar-utca fölött délnek haladt a *Maklári* (Sz. Mihály) kapuig, — innen nyugatra a mai nagypréposti lak mögött a parochiáig, a hol a *Hatvani* (Sz. János) kapu állott, ettől éj zakra a mai érseki palota kertje és a ciszterozieki háza mögött a Tündérparton a Rácztemplomig és innen a *Rácz* (Sz. Miklós) kapuig, ettől a kaputól keletrre a mai *Czifra* (Károly) kapuig, a honnét felkanyarodott a Csurgó partra és a vár éjszakkéleti bástyájához csatlakozott.

Győnge volt a vár, de Dobó tudta, hogy nem a falak, hanem a védők teszik erőssé a várat. Dobó Istvánnak mindössze 200 huszára és 200 muskétása volt. Először kitűnő tüzerekről gondoskodott, a kik a várban teljes ellátást és 20 forint évi díjat kaptak. 9 tüzemester közül öt idegen volt. A vár zsoldos katonaságán kívül volt udvari személyzet, mely 60—70 főből állott. Dobó István Egerből és a vidéki községekből: Felnémet-, Tállya-, Maklárról puskásokat hívott be a várba, ezek száma a számadás szerint 405-re rugott. Gondoskodott 2 zászlótartóról, 2 dobosról, mesteremberekről, munkás jobbágyokról. Istvánffy szerint 13 sebész, 7 kovácsot, 5 ácsot, 9 molnárt, 8 mészároszt hívott be a várba. A falukról 14 kenyérsütő asszonyt rendelt be és 180 parasztot s mindenkinék megjelölte kötelességét.

Az egri vár fegyverforgatóinak száma csekély volt. Azért a veszedelem idején Mekehey lelkesítő szavával bejárta a szomszédos vármegyéket és azokat segítségre szólította föl. Gömör, Borsod, Abaúj, Zemplén, Torna, Sáros, Szepes és Heves vármegyék követői a július 21-i szikszói tanácskozáson Eger védelmét

Dobó hadi
népe.

megérték. — a bányavárosok, a szabad kir. városok és a főurak közül többen hadiszereket, ágyúkat ígértek. Nagy volt a lelkesedés és az áldozatkészség, mert mindnyájan tudták hogy hat vármegye nagy részének megtartása és messze föld biztonsága függ Egerből és a vár, nagy fontosságának megfelelően, élmi szerekkel s katonasággal megerősítve nincsen.

Élmi szerel, lőpor, ólom, ágyúk, majd felkelő-esapatok érkeznek Egerbe. Perényi Ferencz 25 embert, a jászói prépost 40. Báthory György 30 harczost, Serédi György 49. Homonnay Gáborné 24 drabantot küldöttek. Borsod 50, Abaúj 50, Gömör 49, Sáros 70. Szepes 41, Ung 18, a szabad városok 100, Kassa 210 fellelő vitézzel siettek Eger védelmére. Ezekhez járult az egri káptalan 9 s a karthauzi néma barátok 4 drabantja. Az országos főkapitány utasítására Zoltai István 40, Pető Gáspár 40, Bornemisza Gergely diák 250 gyalogossal jelentek meg Egerben. E segélyhadakkal az egri vár fegyverforgatóinak száma a 2000-et megközelítette. Ezt a számot bizonyítják Dobó számadásának adatai és Tinódy helyszíni feljegyzései.

Dobó Mekcheyyel berendezte a vár védelmét. Részletesen leírják Tinódy is, Istvánffy is, kiket helyezett el a Dobó-bástyához, a Tömlőcbástyához, a Sándor-bástyához, a középkapunak és a külső várnak a védelmére. Megbízott egyeseket a Csabi bástya, a Bebek-bástya védelmével. A sereg főparancsnoka Mekchey lett, Dobó a tűzörség élén állott: — hadnagyaik voltak: Pető Gáspár, Zoltay István, Bornemisza Gergely diák és Fügedy János. Az egri várban — mint Dobó és Bornemisza számadásai sejtetik — vörös, zöld tafota és fehér gyolcsból készített nemzeti színű lobogóra esküdt föl a katonaság, hogy engedelmeskednek a vezérnek és a ki a vár feladását előhozza egy szóval is, a halál fia leszen.¹⁾

A török meg-
érkezése.

Ekként várta az egri vár katonasága a török sereg közeledtét. A törökök előcsapata szept. 9-én érkezett Maklárra, az egész török had szept. 11-én helyezkedett el az egri vár környékén és sátoröznével beborította a szőlőhegyeket. Ali pasa serege, a vár keleti és északi részét, Ahmedé a vár déli és nyugati részeit szállotta meg s kiterjeszkedett a török had egész Felnémétig. Ali Almagyaron, Ahmed a mai érseki helyén üttötte fel sátorát. Az ostromló török had létszámát lehetetlen megközelítőleg is meghatároznunk. Tinódy felsorolja, hogy Ali és Ahmed pasákkal ideértek a nándorfehérvári, szendrői, szegedi basák, Mahmethan, Arslán. Hászón, Véli, Musztafa, Kamber. Dervis bégék. Istvánffy a török tábornok 150-ezerre teszi, ugyanannyról van szó Dobónak erdélyi vajdává való kinevezési okiratában, de ezek ingatag alapot szolgáltatnak a létszám megállapításához.

Az ostrom.

A török megérkezével nyomban megkezdődött az egri vár ostroma. Az ostrom főbb mozzanatait részletesen leírják Tinódy és Istvánffy. A török, még mielőtt a vár alá érkezett volna, felkérte azt levele által. Ebben gögőss hangon felszólította a várnagyokat, hogy miután Magyarország egy részét meghódították s győzhetetlen seregeknek egy vár sem tudott ellenállani, adják meg magokat önként és oly szabadon fognak élni azután is, mint régi királyaik alatt. Ha azonban szembeszállanak, nemcsak vagyonukat, hanem nejeiket, gyermekeiket és életüket is elvesztik. Ahmed basa e levelének fele része nyájas ígérlet, fele része mérges fenyegetés volt. Dobó a levél hozóját vasra verette s a levélre egy szóval sem felelt, hanem társaival elszántan készült az első rohamra.

Ahmed csalódott az egriekben, mert azt hitte, hogy azok megrémülve lábaihoz csúsznak kegyelemért. Ali lenézte, kicsinyelte az egri várat, azt „gyermekszobának“ „rossz akolnak“ nevezte el. De már szeptember 11-e, az ostrom első napja felvilágosította őket tévedéseikről. Éjjel Pető és Zoltay hadnagyok kirohantak az Ókapun át az elbizakodott ellenségre s Arslán bég seregét meglepve, abból sokat lekoncoltak, ágyúit leszegezték, azután lovaikat, tevéit a táborban felhalmozott zsákmánnyal megrakva, jó prédául magukkal a várba visszavitték. Ez volt az első válasz a felhívásra. a török ágyúzásra.

Szeptember 11-től az egri diadal napjáig szakadatlanul folyt a harc török és magyar között. Dobónak csak kilencz ágyúja volt és ahhoz ugyanannyi tüzér. De ő hirtelen begyakorolt azok mellé egy csapat diákok és parasztot és olyan nagy volt az előrelátása, hogy nemcsak kellő mennyiségű puskaporral látta el a várat, hanem még egyszer annyi ként és salétromot halmozott össze, hogy abból új puskaport tudjanak csinálni. A szénakazlakat befödte nyers bőrrökkel, a

¹⁾ Istvánffy: Historiarum lib. XVIII. a. 1552.

házakról leszedette a gyúlékony födeleket, a várfalakat kívülről-belülről folytonosan erősítgette, a réseket földdel töltött kasokkal, hordókkal és gerendákkal megerősített földhányásokkal betömte. Dobó oly jól vezette a tűzörséget, hogy kilencz ágyújával a töröknek sok ostromágyuját leszerelte.

Bármint védekeztek is a várbeliek, az örökös török ágyúzás következtében az ostrom 13-ik napján már több helyütt nagyon megrongálódtak a vár falai és Ahmed szeptember 29-re határozta el a vár megvívását. Még egyszer régi fogásával élt, ismét beküldött a várba egy magyar foglyot Dobóhoz írt levelével. Mi volt a levélben, senki sem tudja, mert Dobó a levelet szét tépve parázsra vetette, a levél hozóját pedig vasra verve tömlőczbe záratta. A vár békés elfoglalása meghiúsult s Ahmed szeptember 29-én, Sz. Mihály napján rohamot fűvart a vár ellen. Három felől rohantak a janicsárok a falakra. Legnagyobb erővel az Ó-kapura támadtak. Az Ó-kapu tornyát védő Pető Gáspár nem tudta visszatartani a tömeget, midőn Dobó addig kartácsolt a törökök rohamoszlopai közé, míg az egész török sereg, mint a hangyaboly, szétkavarodott. Háromszor újította meg a török a rohamot, háromszor verték vissza. Sok török holtteste maradt az árokban, de a várbeliek közül is sokan elesetek, többen megsebesültek. Az elesettek között volt Andrásh diák, az egriek bírója. — a sebesültek között volt Pető Gáspár hadnagy. A török azt hitte, hogy a kiállott harc után az egri vitézek megadják magukat, ezért Arslán bég utolsó próbát tett a vár békés elfoglalására. Sárosy Endre nevű magyar emberrel levelet intézett a várba. E harmadik levél sorsa ugyanaz volt, mint az előzőké. Dobó a levelet szét tépte, felét megégette, felét Sárosyval megetetvé és a levélhozót, mint magyar árulót, a tömlőcz-torony fenekére záratta. Így végződött a Sz. Mihály-napi támadás.

A török belátta, hogy Eger várát, ezt a „rozszant aklot“, egész rendszeres ostrommal lehet csak bevenni, a hogy híres, nagy várakat szoktak ostromolni. Rendes főostromra készültek tehát, addig is kegyetlenkedéssel, a magyar foglyok kegyetlen megesonkításával igyekeztek a várbelieket megfélemlíteni, másrészt meg a vívóárkok mögül mézes-mázos szavakkal törekedtek a harcosokat árulásra esábítani. A magyar táborban is lázasan folyt az erődítés munkája és szeptember 29-e után nevezetesebb események voltak: a *gyakori kirohanások, Hegedűs István árulása és a puskaporos raktár felrobbanása.*

A várbeli védő sereg lovas-esapatai nem tudtak nyugton maradni és a Kirohanások. lőporkészítéshez szükséges mogyorófa-szenet iparkodtak beszerezni, ezért a várból a tárkányi erdő felé gyakori kirohanásokat tettek. Ezek a csapatok a törökökben is kárt tettek, nem egyszer azonban a kirohanások rosszul végződtek. Így Paksty Jakabot a törökök körülrkítették s társaival együtt elfogták. Paksty török fogságba vetették, társait meg kegyetlenül kivégezték. — Szomorúbb eset volt Hegedűs István árulása, a ki néhány társával már-már megadásra gondolt. Dobó István, hogy az árulás vétkétől mindenkit elrettentsen, a hűtlen Hegedűst a vár piacán felakasztatta s társainak füleit levágatta. — Október 4-e volt a legkritikusabb nap. A törökök tüzes golyói a főtemplom sekrestyében levő puskaporos raktárt felgyújtották. A robbanás megreszkettette az egész várat, szét dönté a monostor egy részét, a hozzá épített várfalakkal együtt, nyolcz drabantot hadnagyukkal, a kik a raktárt őrizték, a levegőbe vetett s két szárazmalom felgyújtá. A török robbanásra diadalordítás hangzott föl a táborból, Ahmed rögtön rohamot indított a ledől fal engedte rés ellen. Míg Mekehey visszaverte a falra mászó ellenséget, az alatt Dobó eloltatta a tüzet parasztaival s a falban támadt részt hirtelen betömte. Nagy volt azonban a kár, hogy annyi puskapor tönkrejutott s a két szárazmalom elpusztult. Szerencsére a kénkö és salétromos raktár épen maradt és Bornemisza Gergely diák értett a puskaporcsináláshoz. Száz meg száz kéz néhány nap alatt helyreépítelte a lőporvesztéset. sőt Gergely diák mindenféle furfangos szerszámokat eszelt ki, tűzkerekeket készített, azután a hajdani római katarapulták mintájára hajítógépeket, a mikkel az ellenséget konfundálni lehetett. Gergely diák e hadiszereivel gyűjtötte föl azt a magyar faalkotmányt, a melylyel Arslán basa a Bolyki- és Bebek-bátya közötti mély árkot be akarta tölteni, hogy arról könnyebben hágassanak fel a falakra és hogy innen lövöldözhesseken az ostrom alatt a török puszkások a szakállasokkal a védő sereg közé.

Okt. 12-én megint meghiúsult a török tábor éjjeli roham. A várbeliek közül Nagy István, az őrség egyik hadnagya, halva maradt. Mekehey sebet kapott.

de még nagyobb veszteséget szenvedett a török, úgy hogy Achmed átkozódott elkeserült dühében asikertelen ostrom miatt és Alinak keserű szemrehányásokat tett. A vezérek között nagy volt a viszálykodás és Ali basa azzal vetett véget a vitának, hogy okt. 14-én még egy általános rohamot indítványozott, a melyben ő maga támad elől, hogy vagy feltűzi biborzászlóját a vár falára, vagy elesik előtte. Elhatározták tényleg a végső, az utolsó harcot. A zsigongás, a janicsárok zaja, mely a török táborból éjfél után a várba felhatott, tudatta a magyarsággal, hogy most lesz a döntő mérkőzés. A várban mindenki a falakra igyekezett, mindenki elfoglalta helyét és kezébe fegyvert fogott.

Az egri diadal.

Okt. 14-én déltájban a szégyentől ösztönzött Ali basa kezdte meg a rohamot a Tömlőcz-bástyánál, de ott Dobó állott vitézeivel a réseken. Egymásután hullottak el Dobó mellett hős bajtársai, aranyos sisakját tartó apródja is elesett oldalánál. ő maga lábán, jobb kezén megsebesült, midőn a válságos pillanatban megharsantak Pető Gáspár trombitái s annak csapatától megsegítve, Dobó hosszú harc után teljesen visszaverte a törököket.

Ekkor észrevette Dobó, hogy az alatt a föld bástyánál vett erőt a török, visszanyomták a sánctól Fügedyt, a sánctető tele törökkel s ott lobog már Ali basa vörös-bársony zászlója a fal szegletére kítűzve. Bornemisza Gergely nekírulózza a sánchnak a Tömlőczbástyán levő két ágyúját: szeges zsákok, fűrgolyók: lövöldöz a sűrű tömegbe, hogy az csoportostul hull rakásra. A török megzavarodik, a védők rendbe helyezkednek és Dobó intézkedik, hogy a lankadó legénység részére néhány csőbőrt bort vigyenek, segélyekre pihentebb csapatok siessenek. Bár megsebesült, maga is odasiet s míg a segélycsapatok megérkeznek, egy csoport parasztot és nőket állít a lankadók támogatására. A derék egri nők a veszedelemtől nem riadtak meg, segítettek a férfiaknak fegyvert tölteni, a réseket betömni, torlaszokat emelni. Lassan-lassan magok is beleavatkoztak a harcba, nagy köveket gurítottak, olvasztott szurkot és forró olajat öntöttek a felnyomuló törökök nyaka közé. Bátorságuk, hogy a küzdelemben a férfiakkal versenyeztek, örökké emlékezetes marad, Székely Bertalan festményében megörökítette az egri nőt. — az egri Dobó-szobor egyik mellékalakja is a harcziás egri nőt ábrázolja a harc hevében. E pontról is visszaszorították a törököket.

A Bolyki-bástyánál Arszlán bég vezette a támadást. Itt volt az ostromló törököknek leghatározottabb diadaluk. Nyolcz zászlót tűztek már ki a falakra és Zoltay a toronyban körülzárva, már alig védhette magát. Ekkor hangzott fel két oldalról a magyarság „Jézus” kiáltása, egy felől Fügedy, másfelől Pető siettek a már elfoglalt sánctra s visszanyomták a törököket. Erezték, hogy ez a válságos óra, azért ily szavakkal lelkesítették a népet a vezérek. „Csak egy óráig ne hagyj magad, magyar.” Hasonló dicsőséggel küzdött az Okapunál, a hol a janicsárok agája intézte a harcot, Mekchey, kit sebe sem tartóztathatott vissza attól, hogy részt ne vegyen az új veszedelemben és új dicsőségben.

A török elvonulása.

Ez volt a roppant török tábornak utolsó rohama Eger ellen. Az alkony vetett véget az ostromnak. A harcban Dobó István vitézeivel a személyes bátorság bámulatos példáját adta, hős társaival „kivírta az egri nevet.” Még négy napig táborozott a török a rommá lett erősség tövében és bár a falak anyyira megrongálódtak, hogy több helyen lőháton fel lehetett volna nyargalni, mégsem indított a török több rohamot az egri vár ellen. Láttá az egri vitézek elszánt hősiességét, egyrészt, másrészt meg a kudarc után a hiányos élelmezés és a korán beállott téli idő is elvonulásra készíti a nagyszámú török sereget. Megmenti tehát Eger várát védőinek hősiessége és az isteni gondviselés.⁷⁵⁾ A törökök elvonulásának napját, október 18-át a várbeliek hálaadással ünnepelték és a székesegyház előtt gulákba rakott 12 ezer nagyobb golyó, melyeket a vívók a várba löttek, hirdette a lefolyt 38 nap halhatatlan dicsőségét.

Igy végződött az egri vár hősiés védelme. Eger diadalának nagy fontossága volt. Nemesak Eger vára menekült meg a török uralom alól, hanem az egri vidék megmentik a Tisza vidékét, mintegy hat vármegye területét. Eger maradt továbbra is Felső-Magyarország kulesa. Dobó István közölte az örömhírt I. Ferdinánd királlyal, a ki — a mint tudta — szívén viselte Eger ügyét. A mint a török készülődésének hírt vette, Serédy Györgyöt utasította, hogy 150 lovast küldjön segítségül Kassáról.⁷⁶⁾ Dobót folyton bízatta, hogy gyűjti a hadat segítségére⁷⁷⁾ és csakugyan küldött 2 zászlóalj cseh zsoldost, de ezek későn indultak és az ostromolt várba be nem juthattak. Castaldót és



Eigervär ostroma 1596-ban.
(Az Orsz. Keptárból.)



Részlet az egri várból.



Az egri vár Bolyki-tornyának romjai.

a magyar urakat is Eger megsegítésére buzdította. Most örült annak, hogy a vitéz egriek megakasztották a törököt hódító útjában és halás volt a hős védők iránt. Nemesítéssel, birtokadományozással jutalmazta őket és a mi a legnagyobb ritkaságok közé tartozott, fizetetlen zsoldjukat is kiutalta nekik. Az országgyűlés maga is kifejezte háláját; Dobó felterjesztésére a vár védelmében megsebesülteknek, továbbá az elesettek özvegyeinek és árváinak külön adót szavazott meg.⁷⁸⁾ A védelem egyik legvitézebb hőse: Mekchey István nem sokáig élvezhette királya és hazája elismerését. Midőn Eger várából Budetin várában levő családjához sietett, útközben a parasztok vagy rablógyilkosok megölték.⁷⁹⁾

A török elvonulása után Dobó Istvánt a király és Oláh Miklós egri püspök kitüntetésekkel halmozzák el. Ő meg hozzálátott a megrongált vár tatarozásához. Nádasdy Tamástól sürgeti a vár helyreállítását, mert Eger inkább nyílt mező, mint megerősített hely. A király fáradhatatlan volt ígéretekben, de pénz és katonát nem küldhetett. Mikor Dobó István látta, hogy a kormányzók és a megmentett vármegyék sürgős munkájában magára hagyják, ekkor Egernek megmentésével befjezettnek tekintette magasztos hivatását, lezárta számadásait és a királytól felmentését kérte. Ferdinánd jeles hívét kitünteti, Erdély vajdájává nevezi ki.

Dobó Istvánt 1572-ben bekövetkezett halálával ruszkai várának templomában helyezték örök nyugalomra, hol két márványba vésett felirat hirdeti a törökverő hősnek és Dobónak, az erdélyi vajdának érdemeit. Pyrker János pátriárka-érsek 1833-ban az egri várban emléket emelt „Halhatatlan érdemeinek méltó tekintetéből Dobó István Eger vára hős védőjének“ és azt „Dobó ruszkai sírjáról nyert képével díszítette.“ 1906. aug. 20-án Eger város piacán Dobó érekszobrát leplezték le az ország részvételével,

⁵⁰⁾ Hadtörténeti Közlemények. 1892. 342—347. — ⁵²⁾ Katona i. m. 817. — ⁵³⁾ Országos levélt. Belügyi oszt. — ⁵⁴⁾ N. R. A. fasc. 1009. n. 7. — ⁵⁵⁾ N. R. A. fasc. 805. n. 41. Exped. Reg. Hung. 934. — ⁵⁶⁾ Rédey levéltár a Múzeumban. — ⁵⁷⁾ Szederkényi i. m. II. Okt. 944—451. — ⁵⁸⁾ K. marai számadás múzeumi levéltárban. — ⁵⁹⁾ Dobó számalásai. — ⁶⁰⁾ Szederkényi i. m. II. 342—347. — ⁶¹⁾ Szederkényi i. m. II. Oktár 451—457. — ⁶²⁾ Szederkényi i. m. II. 88. — ⁶⁴⁾ Verancsics levelei. Mon. Hung. Hist. 10 kötet 114. — ⁶⁵⁾ A Nemz. Múzeum levéltárából közli Szederkényi i. m. II. 122—123. — ⁶⁸⁾ Orsz. Itár. Belügy. I. cs. — ⁶⁹⁾ Czimer Károly: Temesvár ostroma. Hadtört. közl. 1893. — ⁷⁰⁾ Drégelyvár hőse. Századok 1887. 36—47. — ⁷¹⁾ Hadtört. közl. 1889. — ⁷²⁾ Magy. Országgy. Eml. III. 295. — ⁷³⁾ Századok 1880. 489. — ⁷⁴⁾ Bornemisza 1553—1554. és Dobó 1551. számadása. — ⁷⁵⁾ Gömöry Gusztáv: Hadtört. közl. 1893. — ⁷⁶⁾ Gr. Károlyi cs. Oktár III. 269—77) Gyárás István: Dobó Egerben 63. — ⁷⁸⁾ Barabás. Tört. Tár 1880. 388—400. — ⁷⁹⁾ Szerémi. Tört. Tár 1897. 139.

3. A várnagyi intézmény 1596-ig, Egervár elestéig.

Eger hősiellentállása nem maradt hatástalanul a törökre sem. Ali budai pasa, a magyarországi török tartomány feje, kész volt alkudozásokba bocsátkozni. Verancsics Antal kiváló diplomata-pap hathónapi fegyverszünetet eszközölt ki abból a célból, hogy ez idő alatt a magyar király követei felkereshessék a fényes portát, mely Szulejmán szavai szerint nyitva állott mindenki előtt. Ferdinánd az általános fejtelenségben, mert egész országát nem akarta török prédára bocsátani, 1556-ban lemondott Erdélyről János Zsigmond számára, de már Erdély tényleg ügyis előbb elszakadt. Hosszas alkudozások után 1559-ben jött létre a török-magyar békeszerződés 8 évre. De nem igen tartották be a békét, mert 1560 és 1562-ben újból békét kötöttek. Nádasdy Tamás ekként jellemezte a helyzetet: „a frigy megvan ugyan, de a ki közel lakik a törökhöz, otthon ne haljon.“ Csak az 1568-ban kötött drinápolyi béke vetett véget az örökös hadakozásnak.

Ebben a korban az egész ország, főleg a végvidékek, siralmas állapotban vannak, sorsukban osztozott Egervár és Heves vármegye területe is. Dobó lemondása és Mekchey rövid várnagysága után az egri vár védelmében kitünt. „Gergely diákok“, Bornemisza Gergelyt (1553 márczius, 1554 november) nevezték ki egri várnagynak. Ő látta Heves vármegye szomorú helyzetét, hogy a törökök egészen Egerig terjeszkedtek, Nagytálva, Maklár behódoltak s ezeket, valamint Felnémet, Tárkány, Szőlöske, Tihamér, Noszvaj községeket a törökök feldúlták. A vidék védelmére jobb karba iparkodott hozni az egri várat. Ferdinánd a pénzülség idején az egri püspöki javakat és az országos közjövődelmekből Heves vármegye összes adóját, 700 frtot, továbbá Gömör, Borsod, Abaúj pekjáon egy részét

Bornemisza
Gergely.

utalta erre a czélra. Bornemisza ezt az összeget mind felhasználta építkezésekre, Bécsből 258 forintért hadiszereket hozatott. De azután jövedelme megcsappant, mikor Ujlaki Ferenczet nevezték ki egri püspöknek és a püspöki jövedelmek egyharmadát a püspök kezébe kellett szolgáltatnia. Bornemisza vítéz magyar katoná volt és a derek várnagy vakmerőségének esett áldozatul. 1554-ben Veli, hatvani bégnek Poroszló vidékén portyázó katonái kezébe került, Konstantinápolyba, rabságba hureztolták és ott halt meg 1555-ben.⁸²⁾

Zakandy Pál.

Zakandy Pál lett utódja. (1555 január 1. — 1558 január 26.) Ujlaki püspök, ki Egerben sohasem fordult meg. Pozsonyban 70 éves korában elhalt s a püspökség betöltetlen maradt, így a várnagy egyenesen a királyi kamara utasításai szerint járt el. A vár fenntartására nem volt anyagi teletisége. Egerben is az történt, a mi a többi végvárakban. A vár fenntartási alapját, a püspöki jövedelmeket uraknak, kapitányoknak bérbe adták, a kik a bérösszeget nem fizették be. Így a vár erősítési munkálatát abbanhagyták, sőt a vár őrségét sem tudták fizetni s a fizetetlen zsoldos katonák elégedetlenkedtek. Az egri püspöki tizedeket Bebek Ferencz, Perényi Gábor, Homonnay, Serédy bérelték, a kik mindent a maguk zsebére harácsolnak össze, bért nem fizettek. 1055 frt hátralékuk volt. A fizetetlen várkatonaság között a fegyelem felbomlott, a várnagygyal szembeszálltak, mire Zakandy maga kéri felmentését azzal a megokolással, hogy „mint írástudatlan nem képes a jövedelmek gondozására“⁸³⁾ és felmentését 1558-ban kapta meg. Hűséges szolgálatait a király a hűtlenségbe esett Károlyiak poroszlói birtokrészének adományozásával jutalmazta meg, a birtokok azonban 1574-ben újra visszakerültek a Károlyi család kezébe.⁸⁴⁾

Verancsics
püspök.

Az egri vár ügye foglalkoztatta az országos rendeket is. Még az 1555-i pozsonyi országgyűlésen úgy gondolkodtak a rendek, hogy Ujlaki püspök halálával legjobb az egri püspökséget betöltetlenül hagyni, legalább több jövedelem jut a várra. Most azonban a püspöki interregnum zavarain okulva, megváltoztatták nézetüket s arra kérték a királyt, hogy a püspökséget töltsse be s oly egyént nevezzen ki püspöknek, a ki a püspöki székből az egri vár katonai fölügyletét és a legfőbb katonai hatalmat is gyakorolni tudja. Verancsics Antal személyére esett a király válasza, a ki diplomáciai küldetésével, a török egyezkedéseknél elért sikereivel nagy tekintélynek örvendett s katonai képességeinek is jelét adta. 1557 november 19-én neveztek őt ki egri püspöknek.

Verancsics püspök először a várórség között teremti rendet. Megállapítja kinek-kinek tisztét, kötelességét. Ő nevez ki két várnagyot, a kik hűséget esküsznek a püspöknek és a királynak. Dobó István tanácsát kérte ki⁸⁵⁾, új emberekkel vétette magát körül, első egri várnagynak az 1552-i ostromban kitűnt Zoltay Istvánt (1558 április 1. — 1562 június 10) nevezte ki s neki tisztán katonai hatásköre volt, ő volt a vár parancsnoka. Alárendeltje volt várnagyvárosa, Jakusith Ferencz. Szarvaskőbe királyi jóváhagyással Gadóczy Gábort küldötte várnagynak. A várórség létszámát 200 lovas és 150 gyalogosban állapította meg, utóbb 400 lovas és 350 gyalogosra emelte. Azután szétválasztotta a katonai hatáskört a jószágkezeléstől, elkülönítette a várnagyságtól a gondnoki (provizor) tisztet, Zeleméry László lett a püspöki javak kezelője. A jószágok kezelésére és a jövedelem hováfordítására ügyelt a királyi ellenőr. A várórség részére Lauser János bécsi kereskedőtől mintegy 1000 forint értékben fegyvereket vásárolt⁸⁶⁾; az egri várba belőlt és Dobótól összeszedett golyókról részletes jelentést tett Miksa főhercegnek, hogy az 5747 drb. golyót használják föl új ágyúk öntésére.

Mindez intézkedések egyelőre a várban rendet teremtek ugyan, de Heves vármegye területének védelmére elégtelenek voltak. A nagy haderő, a melyet a török a magyarországi vilajettek védelmére tartott, foglalkozást keresett, a küzdelemre el volt látva mindennel, rablótámadásokban, betörésekben keresett szórakozást. Egyre terjesztgették a szultán területét. A király csak úgy vehette volna elejét a bajnak, ha követte volna a török példáját s megfelelő számú, rendszeren fizetett őrséget tartott volna a végeken. Ez azonban nem történt meg. Így Heves vármegye tiszántúli része is török hűbéresekre került, s így mind szorosabbra fűződött Eger körül a törökök támadó gyűrűje. Török kézben vannak már Hatvan, Buják, Salgó, Fülek, Szécsény várai, — Ferdinánd hatalma alatt állottak Eger és Szarvaskő.

Verancsicsot diplomáciai küldetése sokszor távol tartották egri székhelyétől, ez alatt a várórség között viszályok dúltak és a török egyre garázdálkodott.

Az áldatlan állapotokról értesülve, Veranescs 1559-ben Bécsben feltárja az egri vár helyzetét és Heves vármegye állapotát. Aggodalmaskodik, hogyha a töröknek sikerül Heves, Jászberény, Csege és Csáth városokban palánkokat szervezni, úgy Eger helyzete tarthatatlan lesz.⁸⁸⁾ Kevesli a várórséget, mert a 400 lovas és 350 gyalogosból 100 gyalogos állandóan a városban, a város négy kapujánál teljesít szolgálatot. Pénz nincs, a katonaság díját nem tudja fizetni. A várórség vezetői között és közötté ellentétek merültek föl a török foglyok megváltási összege miatt.⁸⁹⁾ E miatt az elégedetlenkedő vezéreket, Zeleméry provizort és Jakusith másodvárnagyt állásuktól felmentette. Egész Heves vármegye török hódoltsági terület lett, — a vármegye, Eger kivételével, két hatóság, magyar és török úr alatt állott. Az adó felét a jobbágyok török részre, felét magyar részre fizették, mert ezek „úgy a szultánnak, mint a magyar királynak közös jobbágjai.“ A két tűz közé szorult jobbágyokat egyaránt zaklatták mindkét részről.

Hasszán hatvani bég ellen az volt a panasz, hogy Molnár Albert maklári jobbágyot elfogatta és azért „mert a kelő hold és esteli csillag láttára a földre köpött“, 400 frt büntetéspénzt szarolt ki tőle. Az egri völgyből 12 jobbágyat magához rendelt. — katonái éjjelenként Eger alatt szerte kóborolnak az erdőkben és rabolnak. — Ali aga, Tálja szpahija, a jobbágyoktól 1000 frtot csikart ki.⁹⁰⁾ Dely Heder török lovas Maklár és Tálja lakóit támadta meg. Fűreden is raboltak a törökök; Debrő helységről meg az a hír szállongott, hogy a régi vár helyén a török erősséget akar emelni.⁹¹⁾ A magyarok és törökök között sűrűen előfordulnak a párbajok, a vítezi mérkőzések, azokat el kell tiltani, mert a párbajok alkalmat adnak a töröknek a vár kikémlelésére.⁹²⁾

Török-magyar viszály.

A magyar-török állandó viszályok mellett Veranescs püspököknek baja volt a békésulvai várnaggyal, mert az egri várhoz adózó hat kún község illekeit jogtalanul beszedte.⁹³⁾ Baja volt a jászokkal és kúnokkal, kiknek szolgálmányait 1560-ban királyi bizottság meghatározta és kimutatták, hogy a jászok és kúnok a királyi ellenőr hatósága alatt állanak, őket a vár tisztjei nem szarolhatják.⁹⁴⁾ Összeütközött Veranescs az egri káptalannal a karthauziak egykori birtokai: Zsércz és Noszvaj faluk miatt, mire újabb királyi resolúcióval e birtokokat 1559-ben az egri püspökségnek adományozták.⁹⁵⁾

A helyzet így tarthatatlanná vált. 1562-ben újra kicserélték a vár vezetőit. Horváth Ferenczet (1562 június 10. — 1564 február 9.) tették meg első várnagynak, de ezzel a bajokon nem segítettek. Veranescs maga egyre jobban érezte a „helyzet sürgős javításának szükségét“, azért azt hozta fel okul, „hogy életkorának 60-ik évében immár gyöngévé vált az egri ügyek további gondozására“⁹⁶⁾ és felmentést kért. Együttal azt javasolta a királynak, hogy az egri ügyek vezetését tekintélyes egyénre ruházzák. Míg előterjesztését tárgyalás alá vették, addig is erősítette a várat a királytól Egerbe küldött Mirandula Pál híres építőmester. Veranescs kérelmére Miksa főherceze gEgerbe puskaport, pénzt, védelmi szereket küldött, ekkor érkezett a várba Kylmann András kapitány vezetésével az első német csapat is. Sürgős volt ez intézkedés, mert hallották, hogy a török Szolnoknál hidat vetetett a Tiszán és Budáról Szolnok felé szállíttatta hadiszerét. Végre az 1562-ben kieszközölt török béke után elfogadták Veranescs lemondását, pusztán egyházi jurisdictioja maradt meg Heves vármegye területén, a turóczi prépostság javaival kárpóolták püspöki jövedelmeit és a szempezi harminczad-ból évi 8000 frtot ígérték neki. Ajánlatára *Mágóchy Gáspár* (1563 február 9 — 1567 márczius 20) nevezték ki Eger várnaggyává, rábízták kivételes hatáskörrel az egri püspökség összes javainak gondozását, a két vár fenntartását, a püspökséghez kötött főispáni jogot és hatalmi kört. Csak azt kötötték ki, hogy az egyházi ügyekben a püspök vikáriusát, a káptalant és a megyei papságot támogassa és a kath. vallás ügyének előmozdítására törekedjék.

Horváth Ferencz

Eger várat így a püspök önként a király kezére bízta. A király a német, cseh és örökös tartományok segítségét is felhasználta. Ezzel azonban a magyar honvédelemben végzetes fordulat állott be. Az idegenek azt követelték, hogy az általuk fenntartott várak az ő fiaikra bízassanak. Ekkép a magyar végvárügy és az összes magyar hadi ügyek kisiklottak a magyar hatóságok alól, a bécsi haditanács elé tartoztak. Önálló államiságunk elvesztése ellen tiltakozott az egész nemzet és szembehelyezkedett a királyi hatalommal.

Mágóchy Gáspár után még Eger várának magyar származású várnagya volt, *Forgách Simon* (1567 május 16 — 1569), de azután németek következtek *Forgách Simon*.

itt is. Mágóchy Gáspár iparkodott az utasítások szerint eljárni, az előírt 400 lovas és 300 gyalogosból álló őrséget ő fogadta föl és őket „jámbor és jogtudós férfiak ítélte meghallgatásával“ ő becsátotta el. Hat hónapra beszerezte a védőszereket és az élélmí készletet. De azután az igazi erődítéshez ő sem foghatott hozzá, nála is hiányzott a „nervus rerum gerendarum“, a pénz. A püspöki javak bérlei nem fizettek, a vármegyék segélyeit nem tudta beszédni, a fizetetlen katonák zúgolódtak és elvesztette királyának bizalmát is. Régi pártfogója, Verancsics vádolta őt be Oláh Miklósnál, az esztergomi érseknél és az udvarnál, hogy a kath. vallás ügyét elhanyagolta s a luthereknek kedvezett. Verancsics fájdalmasan érinti ezt egyik levelében, hogy „ha ezeket sejtette volna, bizonyára más és nem Mágóchy vezetné az ügyeket Egerben“. ⁹⁸⁾ Sürgeti Mágóchy elmozdíttatását „az egri prefektus-változtatás miatt mitől sem kell tartani, még ha az ellenség nagyobb erővel is fenyegeti a várat, csak ez a pestis (Mágóchy), mely annyi szerencsétlenséget hozott a boldogtalan Egerre, távozzék“. ⁹⁹⁾ 1567-ben királyi biztosok jöttek Egerbe, Mágóchy-t elbocsátották és Forgách Simonnak adták át a várat.

Török vár-
harczok.

Akkor szerelték ki Eger várnagyt, mikor hazánk területén kemény kényszer-harczok dúltak. Miksa ingerelte fel előbb a harcziás Szulejmánt azzal, hogy felvidéki kapitányaival elfoglaltatta Tokajt, Szerencset, Szathmárt és Nagybányát. Szulejmán pasáit hasonló támadásokra utasította s ő maga is bejött hazánkba. 1566-ban Zrinyi Miklós hősieis önfeláldozásával Szigetvárról Szulejmánt jó ideig feltartóztatta s az ostrom ideje körül Szulejmán meghalt, nem örülhetett Szigetvár elfoglalásának. A hatalmas szultán pasái bevették Gyula várát és Hajnácsköt; Gyula eleste nagy retteget keltett Eger vidékén. 1567-ben a török Jászberényt alakította át erődé s kezere kerültek Dédesvár, tervábbá Putnok, Vadász gömörvármegyei várak. Eger várát körülzártá most már a török egészen, a vár azonban még nem bukott el, bukását elodázta mintegy 30 évre a békés Szelimel, Szulejmán utódjával kötött 1568-i drinápolyi béke.

Német vár-
kapitányok.

Eger végráának ez időben német várkapitányai vannak: *Ungnád Kristóf* (1569—76), *Kolonics Bertalan* (1576—1581), *Ungnád Kristóf* másodszor (1581—1588). A német kapitányok a várat német őrséggel rakják meg, ezek annyi zsoldot húznak, hogy abból kétannyi magyar katonát el lehetne tartani s a mellett a fizetetlen katonák a népet sanyargatják. A német katonák pazarlását élénken tünteti föl az országgyűlési rendek 1580-i felirata ¹⁰⁰⁾ „hogy míg Egerben valaha bőség volt a vár pénzében a borban s annyi volt, hogyha egy nagy hordóba öntötték volna együvé s hátul megfúrják, egy évig se folyt volna el teljesen, — most alig található ott valami“. Magyar katonaságot, magyar várkapitányt sürgetnek többször, „mert huszonnyolcz évvel ezelőtt nem volt Egerben egy idegen sem, Isten segítségével tisztán magyar erő mentette meg a legnagyobb török haddal szemben.“ „most azonban Isten övja ily megtámadtatástól a várat, mert feltétlenül áldozatul fog esni.“ ¹⁰¹⁾

A német kapitányok alatt katonái önkény uralkodott Heves vármegyében. Német tiszték és katonák kezelték és béreltek ki a tizedeket, Ungnád a nagyprepostság jövedelmeit vette bérbe 800 frtért. ¹⁰²⁾ A káptalan javait is kincstári kezelésbe vették, a királyi kamara bérbeadta a vár szükségleteinek fedezésére, de a bérösszegek nem folytak be. Különben az egész ország pénzügyi viszonyai kétségbeeséjők voltak. Miksa király halála után, Rudolf számításai szerint 1577-ben, a császár összes magyar és más országokból való jövedelmei 596.492 frtot tettek ki, míg a katonai szükségletek rohamosan emelkedtek. 1577-ben csak Magyarországon a hadiköltségek 1,667.789 forintot tettek ki, a melyből Felső-Magyarországra 957.662 forint esett. ¹⁰³⁾ Nem tudta tehát a király állandó adó hiányában és az átkos adóelzáróztatás s garázdálkodás módszere mellett a katonai kiadásokat fedezni. A fizetetlen zsoldosok raboltak, elégedetlenkedve szolgáltak, idegen származásuk következtében a magyar ügyekert, Magyarországi felszabadulásáért, — nem csoda — ha semmit sem lelkesedtek.

Rudolf király.

Igy történt, hogy mikor a rendek 1572-ben feliratukban felhívják a király figyelmét Eger város hiányos körülalazására, „az oly hézagos, hogy azon az ellenség minden akadály nélkül behatolhat“, akkor a király a kérelmet elutasította azzal, hogy először a vár szorul megerősítésre, ha pénz lesz, akkor kerül a város sorra. ¹⁰⁴⁾ Pénz azonban sohasem volt elég, pedig Verancsics püspök 1562 óta és Radéczy egri püspök 1572 óta püspöki jövedeimeikről lemondtak, miután a püspöki javakért a turóczi prépostsággal kártalanították őket.

Miksa és utána Rudolf királyaink nem értették meg, hogy a magyarok nemcsak nem köszönik meg az értök hozott áldozatokat, hanem még panaszkodni mernek királyukra. A sok panasz után végre 1579-ben Egerbe háromtagú bizottságot küldtek ki, hogy írják össze a vár tartozékait, jövedelmeit. Vizsgálják meg a provizorok visszaéléseit, szerezzék meg Sz. János könyvét és abból kutassák ki ama megyék, kerületek és egyes birtokok neveit, a honnan az egri püspökségnek és káptalannak bárány, termény és bortizedek járnak. Úgy látszik, ebből az alkalmából készült az egri egyház ama Sz. János könyve, a Liber S. Joannis, a melyet az egri káptalan őriz s melyet Kandra Kabos tett közzé.¹⁰⁵⁾ A Sz. János könyve a régi 1549-ben készült eredetinek átírása, de mindazon kerületeket és megyéket felsorolja, a melyek még 1549-ben nem tartoztak az egri püspöki vár tizedkerületéhez, hanem csak 1579 körül csatoltattak ide. A kiküldött vizsgálóbizottság működése kiterjedt az allodiális gazdálkodásra, a török foglyok váltságdíjának kezelésére is.

Ez az eljárás sem elégtette ki a rendeket, 1583. majd 1587-ben a pozsonyi országgyűlésen újra sürgették, hogy a király magyar főkapitányokat nevezzen ki. Végre Rudolf alatt 1588-ban eleget tettek a nemzet kívánságainak, „vitéz érdemei elismeréséül” *Rákóczy Zsigmondot* nevezték ki Eger várnagyává. (1588 május 14—1591) Ugyanő volt a kiadott utasítás értelmében az egri püspöki javak kormányzója, Heves és Borsod vármegyék főispánja. A püspöki, káptalani tizedek minden egyházi illeték és bevétel rendelkezésére állottak, a más megyékben lévő birtokok után bérletet szedett be. A várbeli iskolaigazgatónak, püspöki ügyésznek, 4 várkáplánnak, 2 alispánnak, harangozóknak és egyházi öröknek 6 utalja ki szokásos deputátumukat s a várban 500 lovas 200 magyar gyalogoson kívül köteles még 250 német gyalogosból álló zászlóaljzat is eltartani.¹⁰⁶⁾ *Rákóczy* idejében üresedésben volt a püspöki szék. Radéczy a „800 frtos nyugdíjas püspök” 1587-ben meghalt. *Rákóczy Zsigmond*ban derék várnagyot kapott az egri vár, a felsővidék nemesi ifjúsága köréje sereglett, hogy a hadban kiképezze magát. *Rákóczy* számadó könyvei szerint az 1590-ik évben Heves és Külső-Szolnok vármegyékben 108 tizedfizető község volt; az inség magas fokra hágott, egy fertály búza ára 70 dénárba emelkedett, míg Dobó István korában ennek értéke 33 dénár volt. Az egri várban Balázs Diák István és Balassa Ferenc kapitánysága alatt mintegy 370 magyar lovas, Pethő István kapitánysága alatt 312 lovas volt és *Rákóczy* külön 66 lovast tartott. A magyar gyalogosok létszáma 200. A várban ugyanakkor 250 német gyalogos és 70 vasas lovas is volt. A várbeli őrség maga szerezte be ruházatát, fegyverzetét; a várban posztóraktár volt, honnan kék és vörösszínű posztókat kaptak díjuk fejében. Ugyancsak a várban árulták 30 dénárért a lándzsákat is. A német katonaság miatt panasz volt az országgyűléseken, hogy a német katonák kétszer annyi költségbe kerülnek, mint a magyar katonák. Tényleg Egerben a német katona több zsoldot kapott, mint a magyar; a magyar lovas havi 4 forint 50 dénárba, a német lovas havi 6—7 forintba került, a magyar gyalogosra 3 forint 40 dénár, a német gyalogosnak átlag 4 frtot fizettek havonként. *Rákóczy* folytonosan pénzügyi nyállal küzdött, 1591-ben a vár kapitányságáról benyújtotta lemondását, mert „magyar s német katonáit fizetni képtelen, állása kompromittált.” Hiába tartóztatták, nem maradt meg állásában. Buzgó szolgálatait 1598-ban fényesen méltatták, gyermekeivel együtt bárói ranggal az ország zászlósurai sorába emelték.¹⁰⁷⁾ s ő lett a hatalmas *Rákóczy* családnak igazi megalapítója. Utódjául *Prépostváry Bálintot* (1591—1594) nevezték ki.

*Rákóczy Zsigmond*nak és *Prépostváry Bálint*nak a törökkel békepolitikát kellett folytatniuk. De a török egyre vakmerőbb lett. Folyton rabolt, különösen a vásárok felverését kedvelte. A kereskedők, iparosok, nemesek, jobbágyok nagy számmal gyülekeztek össze a vásárookra. A felvidéken igen látogatott vásár volt a szikszói. Többször megrohanta a török a szikszói városokat, így 1588 október 8-án a füleki, szécsényi török várórség lepte meg Szikszót. Ezt a felvidéki magyar kapitányok nem nézhették tétlenül. Homonnay István, „hazánk egyik főoltalmazója”, *Rákóczy Zsigmond*, *Prépostváry Bálint* életök kockázatásával igyekeztek a lakosságot a törökkel szemben megvédeni. Az ónodi, szendrői, diósgyőri, egri várórség híres lovassága a törökön fényes győzelmet aratott, győzelmüket Tardy György krónikás nyomban három énekben megénekelte.¹⁰⁸⁾ *Rákóczy Zsigmond* volt a dicsőség oroszlánrészé, hálából Zemplén vármegyve

Rákóczy Zsigmond.

A szikszói csatározások.

sok ajándékkal tüntette ki.¹⁰⁹⁾ A török a szikszói vereséget 1592-ben közsörülte ki, ekkor Prépostváry Bálint egri várnagy katonáit verték szét „226 testet temettettem el — írja Prépostváry Károlyi Mihályhoz címzett levelében — kik az harczen cseletének, az diadal az pogányé, de ők is igen bánkódnak, sok fonép esett el közülök. Sasvár pasának egyetlen fia volt, annak is a feje az itt való kapuban vagyon.”¹¹⁰⁾

A 15 éves török háború.

A szikszói csatározások előjátékai voltak a hosszantartó, 15 éves török háborúnak. A felvidéki rendek Tarcalon 1593 szeptemberében általános felkelést határoztak és a felkelők táborát tisztántúli és tisztáninnenre osztották.¹¹¹⁾ Így Heves vármegye népsége is táborba szállott s megindult a magyar-török háború.

Kedvező kilátással nyílt meg az 1594-ik év, a felvidéki sereg Hatvan és Jászberény között gyülekezett. Ekkor került vissza Jászberény a magyarság birtokába. 1595-ben a közeledő magyar sereg hírére Balaszentmiklós török őrsege hagyta el az erődöt, úgy hogy Eger környékén Gyula, Szolnok és Hatvan várak voltak már csak a török kezében. Másrészt, illetőleg a Dunántúl is kedvezően alakult minden. Erdélyben pedig Báthory Zsigmond a moldvai és havasalföldi vajdákat fönnhatóságának elismerésére kényszerítette és 1595-ben Szinán fölött Gyurgyevónál fényes győzelmet aratott.

Hatvan bevétel.

A felkelő hadak az ország szívéből, Budáról akarták elűzni a törököt. De Budát hiába ostromolják, míg Hatvan vára a török kezében van. Tehát 1594 óta előbb Hatvan visszafoglalását törekedtek megkísérelni. Hatvan igazi ostroma azonban csak 1596-ban kezdődött meg. Miksa főherceg, Schwarzenberg, Pálffy és Teufenbach német-magyar csapatai, Rákóczy Zsigmond, Dersffy katonái, más felkelő hadak és az egri várórség egy része a Zagyva partján ütöttek tábori. Körülzárták a várost és a várat három kapuja felől: a pásztói, a pesti és a ráczkapu felől erősen kezdték ostromolni. A hatvani szandzsákok a hős Arszlán bég védte 1500 főre rúgó őrséggel. A budai pasa kitartásra buzdította a léget és biztatta a császár személyes segítségével is. A törökök makacsul ellenállottak, úgy hogy a várat csak 3 heti erős ostrom után, szept. 3-án tudta elfoglalni az ostromló sereg.¹¹²⁾ Istvánffy és Ortelius leírják, hogy a betóduló katonaság a városban minő kegyetlen gyilkolást vitt véghez, különösen a vallon katonák üntek ki az öldöklésben. A férfiak és nők hulláiról a bőrt lenyúzták és maguknak öveket készítettek belőlük. A palánkozott sánczokat lerombolták, az ostromló sereg szétszórult, és csak csekély őrséget hagytak ott hátra.

Nyáry Pál.

Hatvan ostroma idézte elő Eger veszedelmét. III. Mohamed szultán tényleg nagy sereggel sietett Hatvan védelmére, de megkésétt, azért a szolnoki, budai, győri iderendek csapatokkal Szolnokon egyesülve, Eger támadására készült. Egerben bedeghi Nyáry Pál volt ekkor a várnagy. (1594 okt. 1—1596. okt. 14) Az állandó várórség 1000 főből állott, melyhez Miksa főherceg Hatvan bevételé után 2500 főnyi morva sereget küldött több ágyú és hadiszerral. Utóbb Trczka Vilmos és Kinszky János német tisztekkel újra 500 gyalogos és 500 lovas érkezett a várba. Tehát az egész őrség 4500 emberből állott. Egervár állapotát Szamosközy írja le. A vár köből épült, kőfallal volt körülvéve; a belső vár a város felett, a külső vár a hegyoldalban feküdt. A várost kőfal vette körül. Eger emez állapotában ellenállhatott volna a török ostromnak, ha kellő segítséget kap Miksa főhercegtől és a felvidéki hadaktól. Azonban Miksa főherceg mindig attól tartott, hogy a török megváltoztatja útját, Bécsnek fordul, azért Váczon, majd Esztergomban foglalt állást seregével. Teufenbach felvidéki főkapitány is kélekedett, későn, az ostrom idején hívta össze Szerenesre a felvidéki nemeseket, hogy siessenek Eger megmentésére. A felkelő sereg ekkor már sikertelennek találta Egernek megmentését, inkább Mezőkeresztesnél gyülekeztek, ide várták Miksa főherceget és Zsigmond erdélyi fejedelmet.

Eger bukása.

Ez a bizonytalan haditaktika és halogatás buktatták meg első sorban az egri várat. III. Mohamed seregével 1596 szeptember házában Eger alá érkezett. Egy török csapat Hatvant szállotta meg, majd Maklárról Tályán át Felnémétig, Ceglédén át Szöllőskéig teljesen körülvették a várat és a várost. A várbeliek vitézül védekeztek, de a nagy erővel szemben sikertelen volt az ellenállás. Okt. 4-én elbukik a város, a következő napon már a külső várat is fel kellett adniok és az őrség a belső várba szorult. Midőn kívülről segélyt hiába vártak, csüggedni kezdettek és a vallon katonaságot megszállotta a gyávaság szelleme, a vár meg-

adásáról kezdtek gondolkozni. Nyáry és várnagytársa, Barcsay megalásról hallani sem akartak, így nem tudni biztosan, árulás útján, vagy erőszakos ostrom útján került-e az egri vár okt. 14-én a török kezébe. Istvánffy, Ortelius, Illésházy elképzelték elő a vár elesét. Illésházy elbeszélése szerint „megretten az idegen nemzet a várban, pártot ütének, rátámadának kapitányokra, szót adtak a töröknek, hogy magokat hitre megadják. Ez alatt be is bocsáták a törököt a résen, azonban Kerskát, a cseh hadnagyot, két káptalani pappal és Bessenyei hadnagyot kiküldték a császárhoz, hogy alkudozzanak. De a törökök már nem alkudtak, látván, úgys kezökben a vár. A cseh urat a császár fogva tartotta, Bessenyeit a két pappal visszabocsátá a várba, hol a törökök a fegyvereket már elszedték, a főnépet foglyul tévék, a vallon- és németeket mind levágták, a magyarokat csak rabbá tették, mert Hatvanban a vallonok és németek gyilkoltak, s a török holttesteket megnyúlták.“¹¹³⁾

Illésházy elbeszéléseivel lényegében egyezik Evlia Cselebi híres török utazó előadása, ki 1664 körül itt járva, hallomásból ekként beszéli el Eger város elesét: „Végre az 1004. évi Sevval hó 24-én (1596 jún. 22) III. Mohamed szultán Eger ellen fordult s az 1005. évi Száfár hó kezdetén (1596. szept. 24) Eger várát ostrom alá fogta. Azon éjjel az ellenség az izlam seregtől való félelmében a külvárost elhagyta s a középső várba vonult fel tele harcuzágygyal. Reggel az izlam sereg a külvárosba lement s azon órában Egert 11 helyről ágyúval döngetni kezdték s ostromsánczokba is mentek. A vár keleti részén a szőlők dombján levő ostromsánczok a frenk várbeli hitelenek biztonságát elvagták, mivel az anatóliai vezér, Távil Lala Mohamed pasa és Hasszán pasa rumili vezér a szőlők felől a frenk vár árkába földet hánytak, a várát meggyengítették s azonnal a vár ellen mentek és a frenk várát elfoglalták. Az ellenség innen mind a belső várba ment. A következő napon a hitelenek közül néhány „bejfi“ (előkelő fiatal ember) a várból kijött s ezek kegyelmet kaptak és kezesekül tartattak. A többiek fegyveresen jöttek ki a várból s az izlam sereg harcolt ellenük és sokat közülök kardelőre hánytak, a bejfiúk azonban életben maradtak. Eger vár őrszésére Kodsa Mehemed pasa maradt az anatóliai sereggel és a vár kijáratáról gondoskodott. A hódítás tarikhját Csatalzáde mondta: „Mohamed elvette a némettől Eger várát 1005. év.“¹¹⁴⁾ Eger elfoglalásáról III. Mohamed szultán fetihnámét (győzelmi jelentés) adott ki.

Eger pusztulása a hatvani ostrom megbosszulása volt. Nyáry a vártiszteketkel együtt török fogságba került. Eger várával együtt elbukott egész Heves vármegye. Így foszlott szét Dobó István dicsősége, Eger elvesztése az áldatlan viszonyok szomorú eredménye és a magyarországi hadviselésnek szégyene volt. Beismerte ezt az uralkodó is, mert mikor 1597: 91. t.-cikkkben a Pozsonyba egybegyűlt rendek a fogságból kiszabadult Nyáry Pál ellen Eger bukásáért szigorú vizsgálatot kértek, akkor ő Nyáryt ártatlannak, sőt eljárását jutalmazandónak találta. Hátralevő díját kifizette, birtokot adományozott neki és a fontos váradi vár őrszését bízta reá, hol azután tisztének fényesen megfelelt.

Az egyesült magyar hadak a törökkel 1596-ban Mezőkeresztesnél ütköztek össze; a keresztény csapatok rendetlensége, zsákmányolása az utolsó pillanatban itt is megbuktatta a magyar ügyet. A mezőkeresztesi csata hírére Szarvaskő és Sirokvára is török kézre jutottak.

Mezőkeresztes
csata.

⁸¹⁾ Verancsics összes munkái. V. 208—33. — ⁸²⁾ u. o. III. 390, 432. — ⁸³⁾ Liber Instruct. IV. k. 116. — ⁸⁴⁾ Károlyi cs. Oktár III. 304, 340—342. — ⁸⁵⁾ Verancsics levelei. XII, 219—220. — ⁸⁶⁾ u. o. VII. 200. — ⁸⁷⁾ Verancsics levelei. VIII. 178—179. — ⁸⁸⁾ u. o. VIII. 28. — ⁸⁹⁾ u. o. VIII. 70—71. — ⁹⁰⁾ u. o. VIII. 137. — ⁹¹⁾ u. o. VII. 200. — ⁹²⁾ u. o. VIII. 82. — ⁹³⁾ Gyárás i. m. IV. 83. — ⁹⁴⁾ Verancsics levelei. XII. 225. — ⁹⁵⁾ u. o. VIII. 367. — ⁹⁶⁾ u. o. VIII. 182, 256, 275. — ⁹⁷⁾ u. o. XII. 101. — ⁹⁸⁾ u. o. XII. 211. — Magy. Ország. Emlék. VI. 375—389. — ⁹⁹⁾ 1569. január 20. bécsi jelentés a tört. bizottság másolatai között. — ¹⁰⁰⁾ N. R. A. fasc. 1718. sz. — ¹⁰¹⁾ Hadtört. közl. 1893, 543. — ¹⁰²⁾ Magyar országy. Eml. V. 343, 376. — ¹⁰³⁾ N. R. A. 761. sz. 21. sz. — ¹⁰⁴⁾ Not. Hist. Com. Zempl. 98—99. — ¹⁰⁵⁾ Századok. 1871. — ¹⁰⁶⁾ Not. Hist. Com. Zempl. 92. — ¹⁰⁷⁾ Károlyi cs. Oktár III. 269. — ¹⁰⁸⁾ Kovachich Vestig. ad suppl. Com. III. 301 — ¹⁰⁹⁾ Szamoskozy. Mon. Hung. Hist. 30 k. II. pótfüzet. — ¹¹⁰⁾ Magy. tört. Eml. VII. 30—37. — ¹¹¹⁾ Evlia Cselebi II. 110.

III. HEVES VÁRMEGYE TÖRTÉNETE EGERVÁR ELESTÉTŐL EGERVÁR FELSZABADULÁSÁIG. (1596–1687.)

1. A török hódoltság kora; az egri pasalik megalakulása.

Egervár bukásának nagy jelentősége volt. Most már Heves vármegye területén nem volt olyan földterület, mely nem esett volna a török hatalmi körébe. Egervár eleste mintegy hat felvidéki megye behódolását vonta maga után. Eger eleste után az első évben 60 falu, a másodikban 100, azután 150 falu csatlakozott a török részhez, sőt az egri törökök nem akartak megnyugodni mindaddig, míg hatalmukat a kassai köhídig ki nem terjesztik.¹⁾

Az egri pasalik.

A török hódoltsági terület eme szertelen növekedése természetesen a török hódoltsági terület újabb szervezését idézte elő. Új török tartományt szereznek hazánkban s ennek középpontjává Eger várát teszik. Az „egri pasalik“ lett hazánkban a negyedik török tartomány, az eddigi budai, temesvári és kanizsai pasalik mellett. Az új török tartománynak, „pasalíknak“ biztos határvonalait, kiterjedését nem tudjuk megállapítani. Annyi tény, hogy 1609-ben Jahia Tihaja egri alajbég egész Miskolczig, Debreczenig szedte az adót az egri pasalik számára és erre Mágóczy segítségét is kéri, „mert a hatalmas vezír leveleivel igazságban jár.“²⁾ A Nemzeti Múzeum levéltárában levő török okmányok szerint az egri pasalik kormányzati területe a Duna-Tisza közére terjedt ki, mert tek. és nagys. Vitézlő Kászon egri pasa így kezdi leveleit „mi, az hatalmas és grózhetetlen esászárnak Végh Eger várának Tisza és Duna között való helyeinek és hadainak gondviselő ura és parancsolója.“ Az egri pasalik alá tartozó török birtokokat részletesen tárgyaló defter azonban nem maradt számunkra. Aini Ali 1614-i irataiból tudjuk, hogy ekkor az egri pasalik 4 szandzsákra: Eger, Szeged, Szolnok, Hatvan oszlott,³⁾ melyekhez a XVII. század közepe táján Evlia Cselebi tudósítása szerint Gyarmat szandzsákot is hozzácsatolták.⁴⁾

Az egri pasalik megalapításának főzélja a behódolt felvidéki terület állandó biztosítása volt, hogy az mindig a hatalmas császár területe maradjon. Azután az egri pasaliknak védelmi feladata volt, az egri, hatvani és szolnoki várak orségei a budai pasalik békés birtoklását biztosították a keleti részről. Ezek mintegy a budai székhely védővárjai, a Budára szállítandó élelmi és hadiszerek őrállomásai voltak. Hogy az egri pasalik területén történt többször az élelmi szállítás Budára, bizonyítja az 1599-i év története, mikor Pálffy főkapitány az inséges és pestises időkben az úton nagyobb élelmi készletet elfogott.⁵⁾ Az egri pasalik török katonasága többször aktív részt vett a szorongatott budai pasalik védelmében. Így 1605-ben Szinán egri pasa 10 ezer emberrel Érsekújvárról védi Budát, ott együtt táboroznak Bocskay felvidéki kapitánnyal, Homonnay Bálinttal és a törökök közül Homonnay „külső táborában sok béget és főtörököt megvendéget vala.“⁶⁾

Eger elfoglalását a török nagyfontosságú ténynek tekintette, az egri pasalik főhelyét, Egert „Erdély kizil Elmájá“-nak „piros almának“ nevezte el. A pasalik fontosságának megfelelően a tartomány pasai méltóságát a török „két tucos miri-miránok“-nak adományozta, majd 1640-től, Ibrahim szultán üdületétől, az egri ejálet fejét rendszeren vezírséggel tüntették ki. Első vezíri méltósága Ak-Mohamed pasa volt, a ki az előtt dogandsi basi, azaz a szultán vadász-sólymainak gondozója volt.⁷⁾

Evlia Cselebi tudósítása.

A török a hódolt területeken a várakban lakott. A várakat kerítette először hatalmába, ezeket megerősítette, a várakban székel a török katonai és politikai magisztrátus és ennek legfőbb szerve: a főtiszt személyzetből megalakult diván, a pasalik tanácsa. A török földesurak, a „szpahik“ is a várakban telepedtek le, így e városaink eltörökösödtek, keleti színt kaptak. Eddigél az egri pasalik török berendezéséről hézagos adataink voltak. Újabbban Karácsonyi Imre kiadta Evlia Cselebi magyarországi török utazó 1664–1666-i útleírását, abban hűséges adatokat találunk az egri várak berendezéséről, az ott székelő török katonai-politikai magisztrátusokról, s a városokban a török társadalmi életéről, szokásairól, szóval Eger török világáról. Az ő műve nyomán mutatjuk tehát be Heves vármegye török korszakát. Heves és Külső-Szolnok vármegyéek területén három nevezetes vár volt: Eger, Hatvan és Szolnok.



EGER VÁRÁNAK OSTROMA

(Székely Bertalan festménye a Magyar Nemzeti Múzeumban)

Az egri vár két részből állott: német és magyar várból. A német vár, vagy frenk vár igen erős volt; kettős kőfala elefántnagyságú faragott kővekből készült, 47 rőf magas volt. A falak mindegyike 50—50 láb széles volt, úgy hogy fölöttük három kocsi elmehetett egymás mellett. A kőfal mellett 80 lépés széles és 87 rőf mély árok húzódott, a melybe félelmetes volt még csak bele is nézni és évenként a várnak 14 ezer rájája az árkot folyton szélesítette és mélyítette. A német várban a janicsárok odái (csapat) számára köépítkezésű szobák vannak s mindegyik oda szobái fölött deszkatejeű díszesebb szobák. E várban asszony és gyermek nincs, csásári bazár sincs. Itt van az Alem-i serif dsámi (Szent Zászló dsámija) és a várban a janicsár odákon és dsámin kívül még tíz ház is van. A frenk várból pokoli mélységű hídon át vezet az út a magyar várba.

A magyar vár kapuja felett *Ali pasa bástyája* áll, melynek 12 drb. báljemez A magyar vár. ágyúja van és ezek mindegyike megér öt várat. Ez ágyúnak neve: *sáhin topi*. (a sah ágyúja) Ali bástyájától a magyar vár közepéig *Musztafa pasa bástyája* terül el húsz hosszú ágyúval. E bástya közelében nagy templom van, melyet az ozmánok a keresztények nagy boszantására hadiszertárrá alakítottak át, ágyúkkal és hadifelszerelésekkel töltöttek meg. Ennek közelében van a *Khunkjár-bástya*, mely valamennyi bástyánál hűsebb és erősebb. A magyar vár háromszor nagyobb kerületű, mint a német vár, s a két várnak kerülete 3000 lépés, alakja 11 szögletű. A két vár bástyákkal, művészi tornyokkal, mellvédekkel, lövőrésekkel egymással összefügg, de katonaságuk külön van. A magyar várban két börtön van, melyek mindegyikébe 50 lépcsőn lehet lemenni. Itt van a nagy hadiszertár is. A magyar és német várnak az alja csupa pincze és üreg, melyekbe néhány ezer katona befér. helyenként ablakok és nyílt előcsarnokok vannak. A földalatti üregekben roppant mennyiségű hadiszerzár van felhalmozva, nagy ágyúk vannak benne a sánczokkal szemben állítva. A magyar vár húsz boltjából lefelé négyszeres bolthajtás és ugyanannyi kapu van; a kapu fölött nagy bástya s a bástya fölött nagy toronyóra, melynek harangja hangját egy konaknyíról is meghallják. Van a kapu boltozata alatt egy kis kapu is, melyen át 30 kölépcsőn át a külvárosba lehet lemenni. A nagy kapunak lánczos felvonó-hídja van. A felvonó-hídon túl még egy kapu van, melynek boltozata fölött fehér márványból egy oroszlán alakja van kifaragva, mely oroszlánnak vashól van a nyelve. Az oroszlán mellett fehér márványból kétéfű magyar madár alakját helyezték el, mely olyan, mint a két szárnyát és két lába karmait kinyújtó kétéfű sas alakja, csak hogy két fején vasnyelvek is vannak. Itt, mint Karácsonyi Imre megjegyzi, Evlia Eger város czímerét látta, a melyen az oroszlán vagy helyesebben, hosszú sörényű ló, kiöklő a nyelvét. A madárra azonban rosszul emlékszik, mert Eger város czímerében csak egyfejtű sas van kiterjesztett szárnyakkal.⁸⁾ Avval fejezi be Evlia a vár leírását, hogy a hitetlenek kezében gyöngye volt a vár, de Mohamed khán hét pasát és 12 ezer ráját hét éven át télen-nyáron a várnál dolgoztatott s ő tette azt erőssé. Azután 1657-ben Köprülü Mohamed, hogy az egri várat szép nagy külvárossal vegye körül, az egész várost oly erős bástyafallal kerítette be, hogy „azt nyelv el nem mondhatja, toll le nem írhatja.“⁹⁾

Eger külvárosának kerülete 12 ezer lépés, alakja ötszögletű és 12 tornya van. Négy irányban lörései és mély árakai vannak. Öt kapus külváros: ezek az *Hidse-kapu*, *Hatvani-kapu*, *Új-kapu*, *Martalóc-kapu*, *Kálmét-kapu*. A Kálmét-kapun kívül Makla (Maklár) völgyében szép vízimalom van; a Makla völgyében folyó víz (Eger patak) a nagy külvárost két részre osztja. A külvárosnak közepén van a *Bárukhane* (lőporgyár és lőporraktár), melyet Köprülü Mohamed építtetett. Négyszögletű épülete hattornyos; vaskapus erős várhöz hasonló, melynek a kerülete 500 lépés. Benne éjjel-nappal fekete lőport készítenek.¹⁰⁾

A másik vár Heves vármegye területén, melyet Evlia leír, *Hatvan vára*. Ez a Hatvan vára. Zagyva folyó mocsarai és ingoványai között egy ágyúlövés hosszúságban fekszik, fületlen kupához hasonlít. A kupa hasa a külváros, nyaka pedig a belső vár. A vár kerülete 1000 lépés, háromszoros palánka és tömésfal veszi körül háromszoros árokkal, melyekben a Zagyva vize folyik. A várnak 8 bástyája van, 21 nagy báljemez ágyúja és 86 drb. kisebb-nagyobb ágyúja, melyek a falakon készen állanak. A várnak két kapuja van, minden kapu előtt fahídon kell keresztülmenni. A nagy kapu táján szép toronyóra van, melynek hangja egész a Malom-völgyig elhallatszik. A belső várban 500 szűk ház van, mind fából építve és deszkazsindelyvel fedve. A külvárost tisztán palánka köríti; vannak bástyái,

gerendái, lőrésai s itt-ott sáhi-ágyú. A külvárosban 200 deszkatetejű s deszkauzvarú ház van, többnyire szegények háza. ¹³⁾

A várak hadi népe.

A török a várakban az ejalet védelmezésére, őrzésére állandó sereget tartott. Eger várában székelte a török pasa, kinek évi 650 ezer akese jövedelme volt. A várnak 1500 helyőrségi janicsárja, 1500 arab katonája volt. A vár bástyáin, falain és az őrházakban 3000 teljesen felszerelt veterán katoná tartózkodott és teljesített éjjeli őrszolgálatot. A martalóczok, önkéntesek, helyi tűzterek, helyi gránátosok, helyi löporraktárosok mintegy 12 ezerre egészítették ki a hadi nép létszámát. Háború idején a vár hadi népsége a timárbirtokosok katonaságával és a dsebelikkel (hübérbirtokosoktól kiállított lovas katonaság) együtt a 20 ezret meghaladta. A katonaság tisztjei a pasa, az alajbég (a pasa helyettese), eseribasi (százados), jüzbasi (hadnagy), továbbá a német vár, a magyar vár, az alsóváros és a löporraktár parancsnoka, 40 tógus, zászlós aga. A janicsárok agáin kívül vannak a kapu-kulikiak (állandóan a várbán levő szoldos csapatok) és a topesi-basíknak (tűzereknek) is agáik. ¹⁴⁾ — Hatvan, Egernél kisebb jelentőségű vár. Pasájának jövedelme 400 ezer akese. Van alajbégje, eseribasija, jüzbasija. Törvény szerint háború idején a timárbirtokosokkal és a pasa dsebelijeivel 6 ezer válogatott katonája van. Van parancsnoka, 10 váragája, 300 katonája. ¹⁵⁾

Török diván.

A várakban székeltek a közigazgatási, igazságszolgáltatási, papi tisztviselők is, ezek mintegy a politikai magisztrátust kiegészítették. Egerben volt pénzügyi defterdár, timár-defterdár, városi felügyelő, adófelügyelő, vámfelügyelő, vámszedő. Volt itt 500 akese fizetésű főbíró, janicsár-esokadár (ruhatári felügyelő), sejk-üliszlám (a muszlimán papság főnöke), nakib-ülészrafja (ulemák, vagyis hit és jogtudomány feje). — ¹⁶⁾ Hatvanban 150 akese fizetésű törvényszéki bíróság volt, volt itt továbbá muhtesizb (mértékekre felügyelő hivatalnok), vámfelügyelő, adószedő aga, városi kethkuda (ügyvivő). ¹⁷⁾ A várakban tartózkodott tehát a török katonái és politikai magisztrátus és annak legfőbb szerve volt a főtisztai személyekből megalakult diván, a pasalik tanácsa.

Török földes urak.

A várakban telepedtek le a török földesurak „szpahik“. Heves vármegye területén az egri várbirokot 1577-i úrbairális összeírásából több török szpahinak nevét ismerjük. Evlia-Cselebi leírása szerint a XVII. század közepén az egri pasa kormányzata alá 9 ziamet és 257 timárbirtokos, a hatvani pasa kormányzata alá 16 ziamet és 252 timárbirtokos tartozott. ¹⁸⁾ Nagyjából a közbiztonság hiánya magyarázza meg azt, hogy a török földesurak nem tartózkodtak ama községben, ahonnan jövedelmüket húzták, házat sem építettek jobbágyaik között. Rendszeresen a község bírása szolgáltatta be a töröknek a járandóságot, maguk csak veszedelemmel mehettek érte. Így 1612-ben a hevesvármegyei Mindszent és Tar nevű falvakban összesen 4 szpahit öltek meg, a kik személyesen akarták jobbágyaik adóját beszédni. ¹⁹⁾ A magyar falvak ekként megtartották régi külsejüket, legfeljebb szegényebbek lettek, de a városok eltörökösödtek. Heves és Külső-Szolnok vármegyékben Eger, Hatvan, Szolnok gyűjtötték magokba a mohamedán lakosságot, a török nép az ejalet és szandzsák-székhelyeken tömörült. A török itt a mohamedán vallás- és közoktatásügyet is szervezte, itt iskolák, templomok, fürdők épültek.

Hatvan a török alatt.

Evlia Cselebi útleírásában leírja Hatvan, Eger és Gyöngyös városát. „A hatvani belső várbán 500 szűk, fából épített és deszkazsindelyvel fedett házban laktak a törökök, még a legkülönb volt a pasa és alajbég háza, Szulejmán khán itteni dsámiját (mecsét) a hitetlenek felegették s utóbb III. Mohamed építtette föl. Budai Elhádi Ibrahim dsámija deszkatetejű, téglá minaretű, nagyon kiesiny dsámi. Van egy kolostora. Egy medreszeje (felsőbb iskolája), két elemi iskolája és egy szűk fürdője. Utcái mind deszkaburkolatúak, mivel a vár mocsaras helyen van s kövezettel nem fedhető. . . . A külvárosban 200 deszkatetejű és deszkauzvarú ház van ; többnyire szegények háza. Dsámijai, fogadói, fürdői nincsenek. A nagy külvárosi kapunak árokhián túl Haszan-baba, Velim-baba nevű hit-harezosok búcsújáró helyei vannak és a város temetője is ezen oldalon van.“ ²⁰⁾

Eger a török korban.

Hogy miképpen rendezkedett be a török Eger városában, eddigél csak a felszabadulás idejéből volt erről némi tudomásunk. Katona István őrzött meg erre vonatkozólag két adatot művében. ²¹⁾ A várbán levő székesegyház fölött egy török felirat volt olvasható, melynek ez az értelme: „midőn mi ebbe a faluba jöttünk, egy nagy keresztény templom állott itt, melyet nekünk adott Isten, melyért ezer hálát adunk. A janicsárok kvártélyt készítettek benne. A vár ura

Abdelhamit, építőmestere Memleketh volt. Bolondok voltak a keresztények, hogy oly nagy munkával és sok költséggel ebben a kis faluban oly nagy templomot építettek, melyet mi most elrontottunk és belőle kis házakat építettünk és benne sok embert megöltünk. Ali basa ebből nekünk egy imádkozó házat csináltott 99-i (1599) esztendőben“.

A másik török felirat a vár külső kapuja mellett volt olvasható. „Itten, hol a kő vagon, muzsikaház volt annak előtte, most itt egy erős bástya áll 30 ágyúval. Azonban sok keresztény nemzetek jöttek ide. Ezen várat lakta Ali pasa, ki Konstantinápolyba írt a vezérnek, könyörgött, hogy innen elmehessen. Helyébe jött Vernout pasa. Ez idővel egy szép fürdőházat építtetett. A várat 4500 janicsár tartotta megszállva, hol a kereskedők is építettek boltokat. Eleintén sok bajt szenvedtünk és sokan közülünk megölettek. A városban egy kis templomot imádságunk elvégzésére építettünk. Azonban a keresztények a várban levő templom iránt alattomban Konstantinápolyba levelet küldöttek, melyre a esászártól az a felelet jött, hogy a kommandáns a keresztények templomát ne bántsa, mert ottan szent testek fekszenek és a keresztények neheztelik, hogy a törökök a szent testekhez nyúlhatnak és azon időtől, hogy ők a templomhoz kaptak, napról-napra sokan meghalának, azért mi elmentünk és a templom a keresztényeknél megmaradt.“

Már Szederkényi kétségbevonja a két állítólagos felirat előadásának valódiságát.²²⁾ Evlia Cselebi tövérlő-hegyire leírja Eger városát a XVII. században. felsorolja a török moschékat; keresztényekről igen, de keresztény templomról egyről sem emlékszik meg. Szerinte az egi várban tengernyi nép lakott, mivel az élet kellemes volt benne. Eger Dobroesin nevű külvárosában 12 ezer magyar ház volt. Itt Evlia szerint „12 ezüstbotos hitetlen bíró s negyvenötezer rája lakik, de hihetőbbek a városrészekre és a város nevezetességeire vonatkozó adatai. „Az erősített külvárosban 17 városrész van, — 7 keresztény és 10 iszlám. 2060 csinos háza és sok palotája van; az előkelők házai mind erkélyesek, mindegyiknek van kertje. A házak többnyire deszkazindolyos és keramitos tetejű házak.“ Van Egernek négy medreszeje, 17 elemi iskolája, 7 kolostora.

Van Egerben 40 imahely.²⁴⁾ Híres a német várban levő Alem-i serif dsámi. (Sz. Zászló dsámija). Mikor III. Mohamed a várat elfoglalta, a próféta diésőséges zászlóját kezébe vette és az első pénteki napon a dsámiban a khutbet (pénteki imádság) személyesen elnekelte, akkor itt a próféta szent zászlójáról egy bojt leszakadt. Mohamed erre a zászló leszakadt bojtjával Eger várát Allah prófétájának oltalmába ajánlotta és a bojtot a törökök azóta aranyos zászlóra feltűzve zöld takaróban őrzik s azóta a dsámít a szent zászló dsámijának nevezik. „E dsámi hossza és szélessége 200 láb, teteje keramitos, díszes köépiletű minaretje van, melynek a végeken párja nines, csakis a Pécs városában levő Kászim pasa dsámijának minaretje hasonló hozzá, de az egi még ennél is magasabb.“²⁵⁾ A magyar várban van a pasa dsámija, melynek hossza 200 láb, szélessége 100 láb és egy téglából készült minaretje van. A pasa kis dsámija is e téren van, e dsámi fölött a következő tárikh (felirat) olvasható: Hatif mondta tárikhján: áldott legyen Allah, a paradicsom lakója. 1033. év.“²⁶⁾ A hatvani kapu közelében a külváros falát érinti III. Mohamed szultán dsámija, melyet Fethia néven is neveznek. Nevezeteseek még a Csársi dsámi, Szálih efendi dsámija, Alajbég dsámija, Jenizai dsámija, Kászim pasa dsámija, vásártéri dsámi, melyek mindegyikében elvégzik a pénteki imádságot. A mecsetek mellett kis kolostorszerű épületek készültek, apró szobákkal, a mecset szolgái számára, ezek a zävie-k. Egernek 21 városrészi zävie-je van, melyek között híres a széles-utezai mecset s a ketkhuda mecset.²⁷⁾ Egernek volt búcsújáró helye is, a hatvani kapun kívül kupolás épületben Dede szultán nyugszik, a kinek ez a bektási kolostora.²⁸⁾

Eger városát a törökök nagyon szerették és magasztalták. Kellemes volt a levegője, jóvízű kútjai voltak. A magyar várban a kapu-kulok agájának lakása közelében olyan kút volt, mely 80 öl (kulásd) mélységből adta a vizet²⁹⁾; a városban 20 esurgókút volt, melyek közül híres az Aga esurgója, az Alajbég esurgója, Kászim pasa esurgója.³⁰⁾ A Makla (Eger) vize néhány erős, vastag zsilipen jön be a Makla völgyébe és a nagy külvárost ketté osztja. Ez több hatrekeszű vízimalmot hajt, ez hajtja a Barutkháne löpormalmot. Egerben ennél jobb víz nincs. Különös mulatságból a törökök a folyó partján levő házak erkélyéről horoggal halásztak benne. Kellemessé tették az egi tartózkodást a hévvizek.

Török bitélet.

Kutak, fürdők

Egernek három hévfürdője van, egyik a férfiak, másik az asszonyok és harmadik az állatok számára. Ezek hasznosak, a rühességet és a fregri betegséget gyógyítják. A törököknél a fürdés, a többszörös mosakodás rituális kötelesség volt, ezért is örvendtek Eger hévvízeinek s fürdőket csináltattak. Egernek két nyilvános fürdője volt; az egyik a belső vár kapuja alatt a hídfőnél. „Valide szultán fürdője“, mely nagyon szép, kellemes vízű, hat kamrájú fürdő, egész kupoláját vörös keramit fedi. A másik kisebbszertű, keskeny fürdő volt, kályhával, a Kalmet kapu közelében. A városban levő házak közül 700 lakóházban és palotában volt Evlia szerinti fürdő.³¹⁾

A nép. Piacz.

Az egeri élet szépségére felemlíti Evlia, hogy az egeri nép igen szép, mind bosnyák, de magyarul és németül tisztán beszélnek; őszinte, egyszerű emberek. A ráják magukat felsőmagyarszágiaknak nevezik, kertészkednek, 9600 kertjük van, különféle temérdek gyümölcsük terem, szőlőjük savanykás és nem nagyon ízletes. Híres az egriek fehér cipőkenyere, lengyel tyúkpörköltje, tyúk-börekje (vagdalt hússal töltött tészta) és kenyérlépenye. Egy oka (török font) pogácsa és vajás kalács ára egy akcese, egy oka kövér juhús ára egy akcese, egy oka vaj és méz ára 8 akcese. — Híres az egeri kereskedelem. Van a városnak 600 boltja, kereskedői gazdagok és az egeri piacot messziről látogatják. A vidékiek számára a városnak öt fogadója van, de a kereskedők nem igen szállanak ezekbe, inkább a ráják házaiban kérnek szállást és ezeknek fizetik a bért. A törökök is vendégszeretők. Néhány háznak kapuja fölé az van írva „Bi-tekellif bejá bikhane-i-má.“ „Minden czeremónia nélkül lép be a házamba.“ Az egeri piacról érdekes adatot találunk a gr. Forgách-család levéltárában is. Níró Lőrincz debreczeni polgár 1605-ben Musztafa egeri agának 23 frt 20 dénárral adósa maradt. Musztafa erre lefoglalta az egeri piacban Szappanos Tamás szappankészletét és írást adott neki a debreczeni bírósághoz, hogy Níró Lőrincztől tartozása fejében vegye be a 23 frt 20 dénárt és adja át Szappanos Tamásnak a szappan ára fejében.³²⁾

Bizonyára sok tűlzás van Evlia leírásában. De azért közöltük egész terjedelmében leírását, mert ez az egyetlen irat, mely bővebb tájékoztatást nyújt a török Egerről.

Gyöngyös.

Az egeri ejaletnek nevezetes városa volt még Gengős (Gyöngyös). „Ez nyílt város, várfalai nincsenek. 8 ezer alacsonyabb-magasabb deszkaszindelyes, többnyire kőépítkezésű szép háza van. A város hosszában 10, szélességében 5 utcája van, mindegyik utcájában egyik végétől a másikig keresztüllátni, mint a tűkörben, oly egyenesek. Nyolcz bírója, kezökben ezüsbottal, vállukon prêmes mentével „bíró“ néven kormányozza a várost.“ Tehát itt a hitetlenek, azaz keresztények laktak. „Kertjei, utcái tiszták, kertjeinek száma 28 ezerre rúg. Édes ízű, bőlevű, 17-féle szőlője van s közötté 7-féle muskát-szőlő. Borának nincs párja sem Arábiában, sem Adsem országban, csak a Tenedosz szigeti hasonló hozzá. Rózsaszínű, fehér és zafirhoz hasonló sárga borai vannak, melyeket hosszúkás edényekben küldöznek ajándékol megízlelés végett. Fehér tejhez hasonló pálinkája is van. Tizenöt okára menő, ánizsmagos szezámfűszeres. Fehér cipőkenyere nagyon ízletes. Szóval igen virágzó város az.“³³⁾ „Van 1060 boltja, melyek mindegyikében szép, bájos hitetlen lányok üldögelnek és mindenféle árucikket árúsítanak. . . . A városban keresztülmenő folyó néhány malmot hajt. . . . ezenél több posztó- és saják (posztó egyik faja) műhelye van. Lakossága kereskedő, kik minden közadótól fel vannak mentve, azonban Felső-Magyarország kormányzójának, a sánta palatinusnak adót fizetnek.“³⁴⁾

Egeri ejalet.

Heves vármegye területén a várak kincstári birtokok, ezenkívül Gyöngyös városa már 1578 óta a „szultán kamarai jószágaihoz“ tartozott.³⁵⁾ Többi részét, a községek úrbéri jövedelmeit érdemes török katonáknak vagy a szultán kegyeltjeinek kezére adták ama kötelezettséggel, hogy szükség esetén fegyvert fognak és jövedelmük arányában katonákat állítanak ki. A kisebb hűbéreket, a melyek 20 ezer akcesnél (mintegy 2500 magyar forint) kevesebb évi jövedelmet hajtottak, *timárnak*, birtokosait pedig szpahinak nevezték és ezeket a pasa vagy beglerbég osztotta szét. A nagyobb jövedelmet hajtó hűbértartókat, a „*ziemet*“-et a porta adományozta.

Heves vármegye területén a magyar felsőbb katonai és politikai hatósággal mintegy dualisztikus alapon működött a török katonai és politikai magisztrátus. Heves vármegye hatósága és a nép, a földesurak és a jobbágyság között így sohasem szakadt meg az összeköttetés és a török kormányzat nem törődött

azzal, hogy magyar alattvalói „bolond szokásaik“ szerint élnek, csak az adókat pontosan szolgáltatassák be.

A hódoltság anyagiilag tette tönkre a vármegyét. A hódoltság alatt lakó magyarság a török adórendszer súlya alatt szenvedett legtöbbet. A hódoltsági magyarság kétfelé fizette adóját, felelőrszben a törököknek, felelőrszben a vármegyének. Általában az volt az elv, hogy „a milyen impositiót vet ki a nemes vármegye vagy a földesúr a szegény emberre élésből, hasonlólt követel a török is. Erről tanúskodnak az egri püspökség fálvainak 1647 és 1684-i úrbíráliis összeírásai, hol az 1684-i jobbágy-tartozások után amaz érdekes feljegyzés van: ugyanennyit fizettek a török urnak is „pénzben, búza felében és egyéb illetekben.“ Ha újabb adót hoztak be a török tudta nélkül, ezek beszédését a török nem engedte meg, így 1671-ben elköltötte a királyi parancsossal behozott fogvasztási adónak és a német katonák élelmészére kivetett természetbeni adó befizetését, mert ezt magára sérelmesnek találta.³⁶⁾ A török magisztrátus örködött azon, hogy a két hatalom egyenlő joggal bírván, egyik a másiknál több jövedelmet ne szedjen be és az állami és földesúri adókat egyenlő arányban szabják ki.

Heves vármegye területén is, mint általában a hódoltságban, török földesúri adók voltak: a kapnadó és a tized. E rendes adókon kívül szedték a rendkívüli császári adót „harács“ néven. Heves vármegye részletes adóit feltüntető defter még ismeretlen előttünk, de több ránk maradt okiratból egyes községek török adóját megtudjuk és ezekből látjuk, hogy a török adó mennyisége és milyensége a helyi viszonyok szerint nagyon változatos volt. A török kinstári birtokoknak aránylag jobb helyzetök volt, mint a földesúri birtokoknak. Az egri liezeumban levő török okirat szerint Pata török kinstári birtok volt. Eger eleste után 40 összeírt házászám szerint fizette a fejadót. Ezt ők sokallották, mire az egri diván, tekintve a háborús, pestises és válságos időket, 1621-ben 10 ház után a fejadót eltörölte. Pata ezenkívül fizetett még bortizedet, ezt 1676-ban Hűszen Hadzsi és Juszu agával, török kinstári bérlőkkel kötött egyezség szerint 230 piaszterben megváltották. — Gyöngyös szintén kamarai birtok volt. A gyöngyösiek Muzli egri pasának 1677-ben 1650 frtra rúgó adóösszeget fizettek s ezen kívül a török ötf harminczadot szedett. A mi Gyöngyös viszonyát a törökhöz illeti, Evlia azt írja róla, noha két kilids alá tartoznak, az ozmánoknak ajándékon kívül semmi mást nem adnak. Minden évben hozzájárulnak az egri vár kitartozásához és javításához. Eger meghódítója Mohamed, kinek egy kenyeret és 300 pár ökröt adtak a hódolás jeléül, adta nekik a szabadalomlevelet.

Az egri vár tartozékainak 1577-i úrbíráliis összeírása a községek kétféle adóját: császári adót és a szablya pénzt említi föl. Ehhez járultak a változatos földesúri szolgálmányok. A rendkívüli adók szedésében a török roppant leleményes volt, erre utal Heves vármegye 1683-i jegyzőkönyve. Heves vármegye 1683-ban kiadott követi utasításai 4. pontjában kikel a nagyméretű török adózások ellen. „A török az adózó jobbágyoktól a fizetést a zsítvatoroki egyezség szerint szedje, a szokásban nem levő bírságolások, az elhaltak, elveszettek, megfulladtak után kivetett vérdíjak, a templomok, tornyok, parochiák, iskolák építése vagy kijavítása, harangfölkötés után követelt illektifizetések, melyek a lakosokat annyira terhelik, hogy emiatt inkább elköltözködtek, mint fizessenek, — továbbá a főzelek, kerti gyümölcs, kaesa, tyúk stb. után szedett, tizedek szüntessének meg.“

Az itt felsoroltakon kívül Gyöngyös város levéltárából tudjuk, hogy örökösödési díjat követelt az elhaltak után és a gyilkosságok után vérdíjat. Máskor temetési engedélyért, ezenkívül letelepedési engedélyért kért illektéket. A rendkívüli adók hosszú sorozatához járultak még a vármunkák, robotmunkák, hadi fuvarozások, melyek a magyar közmunkáknak feleltek meg. Hasszán egri pasa 1669-ben akként intézkedett, hogy „a kényszerfuvarozás, élelmi és katonai szerek szállítása úgy történjék, hogy húsz nap alatt oda s vissza jöjjön a fuvaros.“³⁷⁾ Mehemet pasa az egri várhoz rendelte ki Heves vármegye közmunkáját. A nép azonban nem akart szolgálni. Erre 1609-ben a pasa panaszos levélben Mágóchyhoz, a felvidéki főkapitányhoz fordult, hogy a vitézlő kapitányok útján a népet kényszerítse „szolgálni a császár művére, mert ettől szabadulásuk úgysem leszen.“³⁸⁾

A török illektét kért azért is, hogy megengedte a magyar résznek járó adók beszédését. Amaz engedélyért, hogy 1598-ban a pásztói járásban megengedték a terménytizedszedést, a török bég „török posztóra 4 forint 62 dénárt,“

— a bortized után ⁴¹⁾ forintot kapott ajándékul. — 1599-ben a debrői járásból a tizedszedési engedélyért a siroki vajvodának 7 búzakereszt jutott. — A patai járás bortizedéből a hatvani bégnek, kádinak és az agazonoknak 22 köből bort adtak. — Bár a tizedszedési engedélyért fizettek, azért az is megtörtént, hogy a tizedet a portyázó törökök lefoglalták. 1602-ben Pata bortizedét harácsolták el a törökök Nagy Dénes és Rigó Antal patai bírák tanúbizonysága szerint.³⁹⁾

Az adókat még súlyosabbá tette az adók behajtásának módja. A török szigorúan követelte az adókat, és „ha a községek nem teljesítik kötelezettségüket, egyszer a pasa levelével felhivatnak, ha erre sem hallgatnak, pribékek mennek rájuk.” Hogy a pribékek miként teljesítették kötelességüket, sejtethetik a török hatóságok fenyegető hangú leveléből. 1658-ban a török a Gyöngyös és Szolnok között levő postaszolgálatot rendeli el s a vidék lakóinak meghagyja, hogy útközből a postások alá mindig lovat adjanak, és pedig késedelem nélkül, mert különben karóban száradnak, szemüket jól felnyissák, hogy hanyagságukat később meg ne bánják. Akárhogyan is, de megfizették a községek az adót.

Gyöngyös
török kölesőne.

Gyöngyös város kölesőnei ismereteseek. 1614-ben Csöke Lukács és Rédei Gergely gyöngyösi bírák Hussein pasától és Sinán agától 120 ezüst tallért vettek adóra kölesőnt, mely összeg fejében 936 tíz pohúrás garast kaptak. — 1671-ben Hussein pasától hatszáz forintot kényszerültek felvenni, hogy a Gyöngyös városában megölt Szelim rabnak váltságdíját ki tudják fizetni. — Ugyanez évben a városi adó elmaradásáért a városi bíró Egerben kalodába vetették. Hogy ezt kiszabadíthassák, Hadzsi Amhet Csorbasiától 150 forint kölesőnt vettek föl Sz. György napi visszafizetési határidőre. Érdekes, hogy a török ez összeget nem pénzben, hanem porékákban számolta le. Adott 40 sing patyolatot 60 frtban, 5 kapcsát 6 frtban. 660 vég pamutszinórt 50 frtban, 40 vég czernaszinórt 9 frtban, 17 oka dohányt 25 frt 50 dénárban. — 1678-ban a városnak Hussein pasa 50 frt és 9 aranyat kölesőnzött, melyet a kitűzött időre nem tudtak visszafizetni, ezért a török az összeget 250 frtra felemelve meghosszabbította, a kölesőnt Gyöngyös város levéltárának egyik ránk maradt jegyzéke e kölesőnöket elsorolja és még újabbakat ad hozzá annak nyílt bizonyására, hogy a magyar és török rész között a kényszerhelyzetből vett kölesőnügyek állandóak voltak.

Össze-
űrt kölesők.

Az adózásan kívül baj volt a hódoltsági területen a közbiztonság hiánya. Gyakoriak voltak a végbéli katonák összeütközései. Gyöngyösön a fülek és szécsényi végvárok fel-alajáró viúzei többször összeütköztek a törökökkel, minek csak Gyöngyös városa látta kárát. Gyöngyös város bírái és polgárai ezért súlyos panaszokkal mentek 1620-ban Bethlen Gáborhoz, hogy a végbéli vitézek minden ok nélkül is rablások miatt gyakran megfordulnak itt és törökök is érkeznek ide, egyűt isznak, mulatnak, végtére összevesznek úntalan és háborognak egymással és a törökök bántódásáért ők szerezeltatnak. „A törökök fiatal asszonyokat, lányokat és fiúkat raboltak el a községekből, bár a gyermektized, mint intézmény, ismeretlen volt a tulajdonképeni Magyarországon. „Csak az egri Sidó Memhet pasának idejében — írják a nógrádiak, — a Mátra körül való tartományból negyven gyermeknél többet loptak el az egriek, hatvaniak és budaiak, kik közül a keresves atyák csak egyet is soha ki nem szerezhettek, mert szintén úgy gyűjték, mint a ménest és a portára vivén, azzal keresnek maguknak kedvet.”⁴⁰⁾

Jó jövedelmi forrást nyújtottak a török időkben a török fogságba jutott magyar rabok. A török végvárok katonasága és őrsége kiszemelte áldozatait valamely nem hódolt terület lakói közül s ezeket, hacsak lehetett, hatalmába ejtette. A török példát követvén, a magyar végvárok katonái meg a törököket iparkodtak cselvetéssel vagy erőszakkal fogságba ejteni. Magyar részről a kóborló hajdúk, török részről a végeken barangoló martalócok voltak a vagyon és szabadság, a közbiztonság rémei. Annýira elharapódzott ez a szokás, hogy Verancsis egri püspök idejében már mind a török, mind a magyar rész a rabok fogdosását és árusítását jogos jövedelmi forrásnak tekintette. Az egri piacon élénk rabvásár volt Simplicissimus elbeszélése szerint.⁴²⁾

A Nemzeti Múzeum levéltárában 1630-ik évből való török deftert őriznek, mely az útközben fogságba jutott egri janicsárok deftere. Ez mintegy 61 bülükbasit sorol föl a kifizetett váltságdíjak összegével, a váltságdíj rang szerint nagyon változatos, 356 gurustól 200 ezer akcséig emelkedik.⁴³⁾ Külön soroltatnak fel a hevesi palánkból, a szarvaskői, siroki és cserépi vár őrségéből foglyul

esett katonák. A szolnoki saundzsákban okozott károk deftere is ismeretes előttünk, valószínűleg a Bethlen Gábor halálát követő két-három évből. Ezeket is nagyobbbrészt a füleki és szécsényi végvárok katonái fenyegették.⁴¹⁾

Viszont sok magyar rab is kesergett a török várak börtönében, hova sokan kezességre kihozott, de megszökött rabok helyébe kerültek. „Az egri siralmas tömlőczben kesergő szegény rabok“ panaszosan írják Koháry István füleki kapitánynak 1658-ban, hogy a megszökött Balogh Mártonért kezességet vállaltak s miatta rabságba estek. „Négy holt meg immár közülünk, kettő törökké lett, hatot pedig a hamis hitű Balogh Márton miatt Törökországba hurezoltak.“

1661-ben több szegény török rab azt írja Kohárynak az egri tömlőczből, „hogya elő nem teremtik a 3000 tallért, lábukat megnyúzzák, szalmával kitömve fogják őket Szendrőbe vitétni.“⁴⁵⁾ Az egri várban 1687-ben a vár visszafoglalása idején 300 rab synlódott, köztük a gyöngyösi bíró és Lázár Norbert, gyöngyösi ferenczrendi szerzetes.⁴⁶⁾ Az egri magyar rabok helyzetüket is elpanaszolják Koháry füleki kapitánynak 1677-ben. „A tömlőcznek likait mód nélkül kiesinyre esínálták, rettenetes meleg levén, a mikor reggel kibocsátanak belőle, közel se hagynak egy óráig szellőzni, hanem mindjárt más tömlőczbeliekkel összeszerítanak, — az tömlőcztartók vernek, ütnek, az városba nem bocsátanak, meg van tiltva, hogy se várba, se ráczok közé ne mennék, mert ha valakit rajta érnek, még a vízfordókat is megpálczáztatja a főporkoláb.“⁴⁷⁾

A rabkérdéssel függ össze a vármegyében a kolduló rabok segélyezése és a rabszállítás terhe. Ezért azután Heves vármegye, Nógrád vármegyével egyetértve, 1654-ben „a török s magyar rabok hordozására szolgáló stationális Marschrutát“ állapított meg, melyben szabályozta az Eger-Fülek és Eger-Szécsény között való fel- és aláfuvaroztatást. Majd az 1655:22. t.-ezikk a szegény népet úgy a török, mint a keresztény rabok kényszerfuvaroztatása alól fölmenti s a török is hasonló czímeres levelet adott ki 1661-ben. „Senki akármilyen szín s kigondolt módok alatt se magyar, se török rabot ezután ne hordozzon, szekeret, lovat alá ne adjon, akár vasas, akár vasatlan rab legyen. ... „Se egyebet ne adjon neki mód nélkül, hanem az szokás szerinti ételt, a mire méltók.“

Heves vármegye többször, így 1679-ben is, a törökök alattomos kirándulásai ellen statnumot hozott ugyan, — hogy a községek lakói fogják el a rabló törököket és a legközelebbi végvár kapitányának rögtön jelentsek be, — de ennek nem volt sikere. Mivel a magyarországi katonaság és a vármegye nem tudott a török portyázások, a végbeli vitézek kirohanásai, a rabló magyar hajdúcsapatok, a kóborló tatár, rácz és más gyűlevész népek pusztításai ellen a községek lakosságának kellő oltalmat nyújtani, azért több helyütt a 17. század folyamán sajátos intézmény fejlődött ki, a „paraszt vármegye.“ A fenyegetett községek lakói az egész község népét rendőrileg szervezték, hadnagyokat, tizedeseket választottak, hogy a közbiztonság és a polgárság vagyona fölött őrködjenek. Heves vármegyében is a kényszerhelyzet és az önvédelem szüksége hozta létre emez új intézményt, melyet a távol székelő vármegyei hatóság is elismert. Heves és Külső-Szolnok vármegyék 1649-ben küldöttséget küldöttek ki, hogy javaslatot készítsenek a paraszt vármegyének a nemesi vármegyéhez való beillesztéséről. A küldöttség jelentése után 1653-ban a közgyűlés a paraszt-hadnagyokat és tizedeseket megyei hites személyekké avatta. A parasztság négy egyént jelöl ki a hadnagyságra és ezek közül egyet kinevez az alispán. A hadnagy nevezi ki a tizedeseket. Mindnyájan felesküsznek a vármegyéhez és az alispán utasításai szerint járnak el. Megállapították a hadnagyok és tizedesek jogkörét, joguk van a lakók üldözésére és elfogatására, joguk van a községeket felkelésre szólítani, paraszt-katonaságot gyűjteni. Parasztfelkelések alkalmával a hadnagy ügyelt a rendre ; a ki szitkozódott „lekezdött“, azt egy forint bírságban elmarasztaltatta, a ki „ördögattázott“, azt a vármegyére jelentette be, a ki a hadnagy vagy tizedes becsületét sértette, azt három forintig büntethette. A hadnagyok és tizedesek a falu bíráival ügyeltek a „kalodára.“ Büntették a faluban a szitkozódó, átkozódó beszédekért. „Akár férfi, akár asszony, 12 esztendősen felül, akár kiesiny, akár nagy, első ízben három üttessék rája, másodízben hat, így tovább mindig hárommal több ; — minden szitkozódás után való vasárnap vagy ünnepen délig kalodában legyen kiteve.“⁴⁶⁾

A vármegye 1676-ban „sub proena impalationis“ karóbahúzás büntetésének terhe alatt megtiltotta azt, hogy a vármegyebeliek birtokaikat kényszerítő szükség-

A parasztvármegye keletkezése.

Törökország.

ből a töröknek zálogba adják, vagy a zálogba vetett birtokokat a töröktől megvásárolják. A törökkel folytatott bizalmasabb érintkezés mindjárt gyanút keltett és a vármegye a törökkösséget, mikor magyar a török biróhoz fordult ügyével, szigorúan büntette. A vármegyei jegyzőkönyvek a törökkösség vádjait megemlíti. de azok száma Heves vármegyében kevés volt. Az 1663. évben a vármegyei törvényszéken Filep Tamást vádolják, „hogy nem tudni — micsoda gonosz kékeltől vezetett, a hatalmas Istennek örökkévaló és következként a világi magisztrátusoknak is ez idő szerint való büntetésétől nem rettegvén, az töröknél keresztény atyafiai s nyalán az egész kereszténység ellen is sok ízben árulátásokat vitt végbe.” A vádlottat azonban bizonyítékok hiányában felmentették. 1668-ban a gyöngyösi ellen, 1671-ben a szalóki jobbágyság ellen, 1676-ban nemcs Szalay Mátyás ellen, 1684-ben a véresiek ellen vezettek vizsgálatot a törökkösség vádjá miatt; de a legőbbnek eredményét nem ismerjük. A megye területén kívül, Füleken lakók között a törökkösségi ügyben a füleki várkapitány ítélte az ő hadi bíróságával, melynek tagjai voltak a várkapitány, vicekapitány, Heves, Pest-Pilis-Solt, Nógrád vármegye alispánjai, esküdői, szolgabírái. E hadbíróság, „sedes bellien” külön pecsétet használt „sig. jud. Bell. Füleken” s ez alá került Tóth János 1678 augusztus 28-án. Tóth Jánost esküre ítélték, hogy a török vég-házakban nem árulódott, nem vádaskodott, nem embertársait török vagy rác útján megkárosítani nem igyekezett. Ha esküt tenni nem merne, karóba húztatásra ítélték.⁴⁸⁾

A török ugyancsak megvetette a keresztény elemet, a rájákat. Szabályozta a fegyverviselést, a ruházzkodást, Hasszán egri pasa, tekintve a veszélyes közbiztonsági állapotokat, a fegyverviselést ekként engedte meg. „Azon adózó nemese, kik pontosan teljesítik kötelességüket, egy élő kardot, puskát tarsolyal (selopetum cum theis), sarkantyús eszímát, főveggel köpenyt (pallium cum pileo) hordhatnak. A parasztok hosszú puskát (longam bombardam), fejszét, vasvillát és sarút (kapezám) viselhetnek.”⁴⁹⁾ A gyöngyösi piacon a török eltiltotta a cifra ködmön árúitását. Erről 1670-ben a Gyöngyös városban levő becsületes szabó- és szűcs mesterek értesítik a rimaszombati, patai, pásztói, berényi, ceglédi, körösi és keskeméti mestereinket, hogy ily színű ködmönöket Gyöngyös városában vásárlanak idején, vagy akár mikor ne áruljanak, mivel ez a hatalmas török vitézeknek nem kevés bántódására és a szűcs mestereknek nagy kára van.

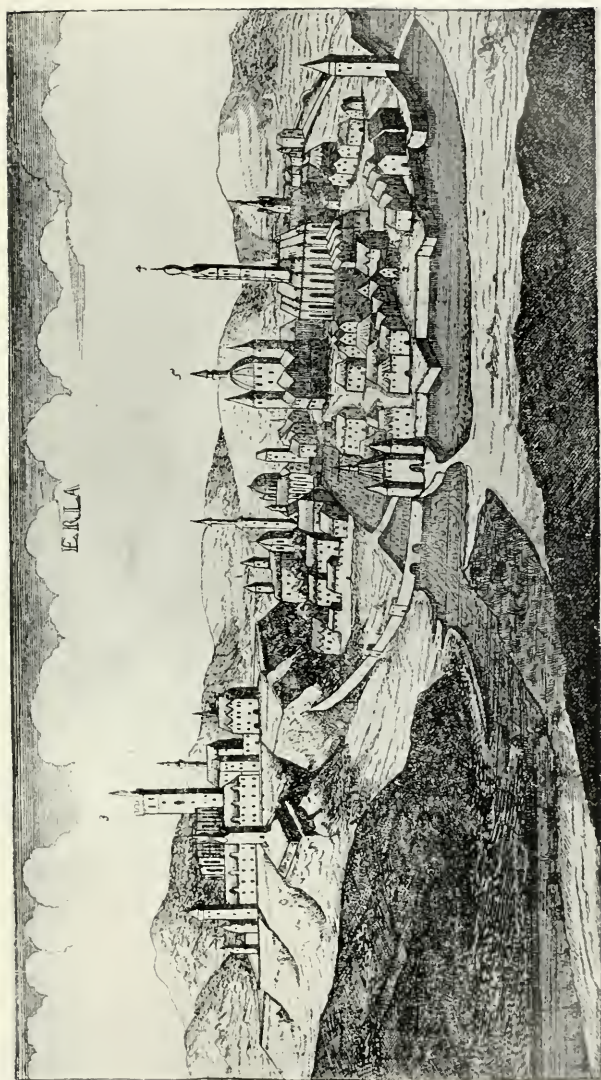
A hódoltság a magyar falvak fejlődésére bántólag hatott. A török földesurak önkényes eljárása következtében a jobbágyság megszűkött a nyomorogató falu területéről. Így néptelenedtek el az Eger vár mellett levő népes községek. — Maklár, Felnémét, Tárkány, Bakta, melyek a török vár tartozékai lettek. Beregszász tizedszedő 1598-ban már a debrői kerületben 15 elhagyatott községet sorol fel. Ő a szepesi kamara kiküldöttje volt, a hová az egri püspöki tizedek tartoztak. A debrői járásban felhívást bocsát ki „minden bíróknak, városoknak és falvakban lakozóknak, hogy az mi az dézmálás dolgát illeti, engedelmességgel legyenek, igazán megdézsmáljanak és igazán megdézsmáltsanak, mert ha valakik engedetlennek és nem igazán dézmálottaknak találtnak, nagy kárt vallanak és mind személyökben, marhájukban erősen megbántatnak.” Itt jelzi az elhagyott falvakat, ezek: Kál, Tótfalva, Kókút, Szajla, Pósváralja, Buja, Bollya, Kisbátor. Posnak, Nagyszőláth, Szalók, Pazmad, Kisszóláth. Kiskompolt, Csál, Kápolna.⁵⁰⁾

Eger eleste után a deczimális lajstromok szerint alig 70 községből szedhettek a deczimátorok tizedet, a többiek elnéptelenedtek, úgy hogy Szederkényi számítása szerint a vármegye népessége a török invázió következtében legalább egy harmaddal megfogott.⁵¹⁾ Érezték ennek hátrányát a török földesurak is, mert így hiányzott a föld megmunkálására a kellő munkaerő, azért a lakosságot kedvezményekkel csalogatták vissza. Arra is van több esetünk, hogy a török emberesen bánt a megvetett rájákkal, sőt a magyar földesurakat inti, hogy ne zsarolják ki a jobbágyat, mert így nem tud két részre fizetni.

A visszatelepítések már a zsitvatoroki béke után megkezdődtek. Mehemet pasa Mágóch felvidéki kapitánnyal tanácskozik ez ügyben. 1609-ben azt írja: „barátságunk abból tetszik meg, hogy a szegénységet oltalmazván, a pusztákat szállítsuk és végezés szerint őket építsük . . . mind a két császárnak hasznukra lesz a szegénység. Hála Isten ó felségének, a két császár közötti barátság végre menvén, császára az országot szállítani akarja és parancsolta, hogy tatár és min-

Községek
néptelenedése.

Visszatelepítés.



Eger a XVII. században.
(Az Orsz. Képtárból.)



Az egri minaret.

den hada letelepedvén, békességesen lecsendesedjék, a szegénység pedig, mely haza száll, három évig minden szolgáltatástól és császár adójától mentes legyen. . . Nagyságotól remellem, hogy itt környülöttünk levő pusztá falvak, Tihamér, Maklár, Sikénmet és egyéb pusztá falvak hazajövetelében a jobbágyoknak ellenzői nem lesznek. Nagyságot oltalmazó levelet adjon nekik, hogy térjenek vissza, mert mind a két félnek mi hasznok volna a pusztaságban.⁵²⁾ Így lassanként a jobbágyok visszatértek községeikbe, Eger városába pedig és az elhagyatott községekbe bosnyákok, tatárok telepedtek le.

Mehemet aga Hatván és Szécsény városának főkajmákja a Kövesdre futott árokszállásai visszatérítésére közbenjárónl kéri föl ismeretlen szomszéd vitéz úri barátját 1668-ban. „Ez mostani alkalmatossággal akarom kegyelmedet megtalálnom levelem által szomszéd vitéz Úri Barátom, hogy Isten ő szent felsége minket ide az Császár Urunk ő felsége Végh Hatván várába küldvén gondviselésének okáért, tehát az bégsége alá kötelezve lévén Árokszállás nevű falunk, nem tudom mire nézve igen kezdett oszlani. Heves vármegyében lévén egy Kövesd nevű pusztá, oda tavasztól fogva kezdetek szaladni, valami kis szabadságra nézve minden felől igen menének reá. Így lévén, bég urakat behozván, várom minden órában. Gondjukat viseljük a népeknek, de mindazonáltal kegyelmedet is kérem, írjon ezen levelem vivő árokszállási posta által. Írjon egy fenytűt levelet nekik Kövesdre, sőt Árokszállásra is, a kik még eddig benn maradtanak, legyenek vesztegül. hasznát vennék, mert minden jóságokból kifordulnak, sőt az kik elmentenek is. szép szóval jönnének vissza előbbeni helyökre. Mivel nyilvánosságosan írom kegyelmednek, ha így nem cselekszenek, mind az két részről a Császár faluja pusztulni fog. Kegyelmed is énnekem paranesolván, ebbeli és más hozzám illendő dologban örömet szolgálók kegyelmednek.⁵³⁾

Heves vármegye területe 133 évig, Eger város 91 évig nyögött a török uralom alatt. Az országos felszabadító hadjárat hozta meg e vidékre is a szabadulást. Előbb Szolnok,⁵⁴⁾ vele egyidőben Törökzentmiklós, azután Kisheves, Hatván, majd az Eger környékén levő Sirok, Szarvaskő, Cserép várak, végre 1687. december 17-én Eger kerültek a királyi sereg kezére. Ma már csak egy török építési stílusról tanúskodó épület, az irtalmasok kolostora és temploma az előtte álló karesu minarettel, tanúi a szomorú török világnak.

A török uralom vége.

¹⁾ Salamon: Esterházy Miklós Magyarország nádora. III. 490. M. Tört. Tár VIII. 47. — ²⁾ Török-magy. Emlék-Oktár III. 89—96. — ³⁾ Salamon: Magyarország a török hódoltság korában. II. 270. — ⁴⁾ II. III. — ⁵⁾ Brüsszeli Oktár III. 121—122. — ⁶⁾ Illésházy följegyzései. M. Tört. Eml. VII. 254—256. — ⁷⁾ Evlia II. III. — ⁸⁾ Karácsony Imre i. m. II. 116. I. alul jegyzet. — ⁹⁾ Evlia II. 113—116. — ¹⁰⁾ u. o. II. 116. 117. — ¹¹⁾ u. o. II. 108—109. — ¹²⁾ Török kinstári defterek, 74. — ¹³⁾ 1630. évi cs. Néhány év óta kereskedés ezelőből Belgrád és Buda között járókellő, vagy a palánkok és várak védelmére induló és útközben fogságba jutott janicsárok deftere. — ¹⁴⁾ Evlia i. m. II. 111—112. — ¹⁵⁾ u. o. II. 108. — ¹⁶⁾ u. o. II. 111—112. — ¹⁷⁾ II. 108. — ¹⁸⁾ u. o. II. 108. — ¹⁹⁾ Komáromy András közleménye. Hadtört. Közl. 1894. 380 — ²⁰⁾ Evlia i. m. II. 109. — ²¹⁾ Hist. Critica XXVII. 614. — ²²⁾ Szederkényi i. m. III. 202—203. — ²³⁾ Evlia i. m. II. 112. — ²⁴⁾ u. o. II. 118. — ²⁵⁾ u. o. II. 113. — ²⁶⁾ u. o. II. 115. — ²⁷⁾ u. o. II. 118. — ²⁸⁾ Kethkuda v. kaja, tihája ügyvivőt, segédet jelent. Török-Magy. Tört. Eml. Török történetírók I. 412. — ²⁹⁾ Evlia i. m. II. 119. — ³⁰⁾ u. o. II. 114. — ³¹⁾ u. o. II. 118. — ³²⁾ u. o. II. 117—118. ³³⁾ Forgách család levéltára. — ³⁴⁾ Evlia i. m. II. 123—124 ³⁵⁾ u. o. — ³⁶⁾ Sebők: Gyöngyös és vidéke tört. 134. — ³⁷⁾ Vármegyei levéltár 1671. év alatt. — ³⁸⁾ Országos levéltár. Tört. Eml. 1669—70. — ³⁹⁾ Török-magyar tört. Eml. Oktár III. 89—96. — ⁴⁰⁾ Szederkényi i. m. III. 25—26. — ⁴¹⁾ Magy. Tört. Tár VII. 27. — ⁴²⁾ Tört. Tár 1881. 702. — Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus 1683-i kiadás. — ⁴³⁾ Nemzeti múzeumi levéltár 1630. évről. — ⁴⁴⁾ Szederkényi i. m. II. I. 220—221. — ⁴⁵⁾ Az eredeti levelek a Nemzeti Múzeum levéltárában. Onnan kiírta Szederkényi i. m. — ⁴⁶⁾ Orsz. ltára. — ⁴⁷⁾ Szederkényi i. m. III. 243—244. — ⁴⁸⁾ Orsz. ltár kinstári osztálya. ⁴⁹⁾ Szederkényi i. m. III. 25. — ⁵⁰⁾ Török-magyar Emlékek. Okt. I. 97—102. — ⁵¹⁾ Adatok 2 füzet 378. — ⁵²⁾ Gyárfás i. m. IV. 430.

2. Heves vármegye szerepe a nemzeti fölkelések korában.

Eger várának eleste után Heves vármegye és az egész felvidék védtelen maradt. A királyi hadakat a Duna mellékére és Erdélybe rendelték: Básta György, Felső-Magyarország kapitánya, ki utóbb nevét oly gyűlöltté tette, Rudolf király parancsára Erdély védelmére ment. A királyi hadak különben is tehetetlenek voltak a török-tatár hordakkal szemben, a mint azt Mátyás főherceg levelében megvallotta.⁵⁵⁾ Ilyen körülmények között ellenállás nélkül pusztítva vonultak át Heves vármegye területén 1599-ben azok a Buda körül összetömörült tatár hor-

dák, melyek hazájukba visszatérni törekedtek. A szolnoki és hatvani törökök meg Nógrád, Fülek felé kalandoztak.⁵⁶⁾ Magyar részről mindössze az történt, hogy Roszburn Herman német kapitány Nádasdi és Schulcz csapataival egyesülve 1603-ban Hatvant visszaszerezte a király számára. De e dícsőségnek sem sokáig örvendhettek, mert ezen a fontos helyen, a mely Buda és Eger között a hadi és elemiszerek állomása volt, kevés őrséget, alig 200 katonát hagytak hátra és ez a csekély számú őrség a hatalmas török elől 1604-ben a várost felgyújtva elmenekült.⁵⁷⁾ A változatos török harcoknak Bocskay István közvetítésével létrejött zsitvatoroki béke vetett véget 1606-ban.

Névtelen
főispánok.

Bár Heves vármegye területe a török uralom alatt nyögött és a magyarországi hadvezetést e vidéket védtelenül hagyta, azért a vármegye területén a magyar hatóság működése állandóan megmaradt. Nyáry Pál volt Eger utolsó várnagya, vele az egri várnagyi intézmény megszűnt s Heves vármegye hatósága fej nélkül maradt: Cseródy János (1586—1597) egri püspököt illette volna meg a főispáni hatáskör, de a töröktől püspöki székéből kiűzve, megyéjéből távozott, püspöki illetéke fejében évi 400 forintnyi összeget kapott⁵⁸⁾ s már 1597-ben Nagyszombatban meghalt. A megüresült püspökség javait, tizedeit a szepesi kamara kezelte, az szedette be a jövedelmeket, melyeket előző az egri vár fenntartására utaltak. Cseródy után a Nemzeti Múzeumban levő kamarai számadások szerint már 1598-ban Szuhay István volt Eger választott püspöke „electus Vepiscopus Agriensis“, míg az egri egyházmegyei schematizmus Schmidt műve nyomán püspöksége kezdetét 1600-ra helyezi. Szuhay István (1598—1607), Erdődy János (1610—24)⁵⁹⁾ Pyber János (1625—33) inkább névtelen, mint tényleges püspökei és főispánjai Heves vármegyének. 1598—1633-ig vákált a püspöki és főispáni szék.

A vármegyei
székhely.

Heves vármegyének tehát ez időkben főispánja igazában nem volt, a megye törvényhatósága azonban állandóan kormányozta Heves vármegye népét, intézkedett annak területén és a magyarság ezt a hatóságot tekintette mindenkor jogos hatóságának. A vármegye hivatalos személyiségei a töröktől mentes területre vonulnak, a megye határain kívül tartják vándorgyűléseiket. 1609-ben Heves vármegye Gömör vármegyével egyesülve Rimaszombatban tartotta üléseit. Mindkét megye külön tanácskozott, de a kettőnek egy alispánja volt: Dósa Tamás. A rimaszombati gyűlés emlékét őrzi Gyöngyös város ama privilégiuma, melyben II. Mátyás Gömör és Heves vármegyék rendinek felterjesztésére elengedi a város lakóinak a saját boruk árusításáért járó illetékeket.⁶⁰⁾ Ugyancsak a Rimaszombatban tartott „hevesi congregation“ hirdették ki Kovács János és testvéreinek nemesi levelét.⁶¹⁾ A megye vándorgyűlését 1613 óta rendszeren a nógrádvármegyei Füleken tartotta. Itt ítélték meg a gyöngyösi mészárosok peres ügyében. Füleken „Heves és Külső Szolnok közgyűlésén“ hirdették ki 1618-ban Tassy Ferencz armálisát.⁶²⁾ Ez időkben készült el a vármegye új pecsétje is 1614-ben „Sigillum Comitatus Heves-Szolnok“ körirattal.

Adózás és
honvédelem.

Heves vármegye a török adókon kívül a magyar állam fenntartásának terhében is részt vett. E terheket legjobban Magyarország akkori honvédelmi és pénzügyi viszonyaiból ismerjük meg. Az ország összes megyéit kerületekre csoportosították, a vérvárak katonáinak létszámát megállapították s fenntartási költségeiket a kerületekre kiszabták. Így a megyék a honvédelemnek közvetlenül intő tényezői lettek és ez az új adóteher lépett a régi megyei pótdózás helyébe. Az 1638: 5. t.-czikk kimondja, hogy tekintettel az egri törökök hatalmaskodásaira, — a felvidék védelmére Onodban 200, Szendrőn 175, Putnokon 25 lovassal, összesen 400 lovassal kell a várőrséget szaporítani. E katonaság kiállításának terhet országos dika fejében a 13 felvidéki megyére rójják ki. Ezek: Szathmár, Ugocsa, Bereg, Szabolcs, Abaújvár, Borsod, Heves, Szolnok, Sáros, Szepes, Gömör, Zemplén, Ung, Torna. A 13 vármegye részleges gyűlése repartálja, osztja szét aránylagosan a megyék portái szerint a katonaság kiállításának költségeit. E költségeket a megyei közgyűlés szavazza meg, ebben a teherben kivétel nélkül a vármegye minden lakosa, a nemesség is részt vesz és a beszedett jövedelmet az előre megjelölt végvár kapitányának szolgáltatják be érvényes részletekben. Mulasztás esetén a felvidéki megyék tisztviselőire a kassai főhadparancsnok bírságot róhatott.

A jobbágyok a váraknál köz- vagy ingyenmunkát is végeztek, ezt esetleg pénzen megválthatták. Heves vármegye, Eger, Hatvan, Szolnok török várak-

nál teljesített közmunkát, ezenkívül közmunkáját a magyar részre a megye területén kívül eső végváraknál, rendszeren Ónod váránál tartozott leszolgálni.

A háborús idők szükségletei a portális adók szükségképeni növekedését idézték elő. Az 1598 : 4. t.-cikk az adóalapot, a portát változtatta meg s a új adórendszer alapjává kivételesen a lakott házat tette, de ez az újítás csak egy évtizedig, 1608-ig tartotta fenn magát. Visszatértek ekkor a régi porta szerint való számoláshoz.

A 17. század adózási rendszerében a megyékre még egy súlyos teher „a természetben szolgáltatás” kötelezettsége nehezedett. Ezek előrebocsátása után ismertették Heves vármegye részvételét az adó, honvédelmi ügyekben s a nemzeti felkelésben. A nemzeti felkelések sorát Bocskay István felkelése nyitja meg 1604—1606-ig. Kassáról kibocsátott kiáltványát megértették Heves vármegye lakosai is. A mint Nógrád, Szécsény, Buják, Fülek városok kapitányai, úgy Heves vármegye hatósága is elismerte őt a felvidék urának.⁶³⁾ A felsőmagyarországi rendek között a szerencsi országgyűlésen megjelennek Heves vármegye nagybirtokosai is : a Homonnayak, Dersffy Miklós, Mágochy Ferencz, Széchy György, Rákóczy Zsigmond, Nyáry Pál. Heves vármegyének Bocskayhoz való csatlakozása leginkább abban nyilvánult, hogy 1605-ben Bocskay fejedelem javára szedték be a vármegye területén a királyi adókat és a kincstár számára járó tizedeket. Ránk maradt a Gyöngyös város környékéről 1605-ben felvett bortized regestrum, mely szerint Horvát Marko és Rác András voltak a fejedelem deczimátorai és Gyöngyösön 123, Gyöngyöspüspökön 62 egri köből bort vettek be. A három község bortized összegét, a mi a lelkészi oktáva-illeték kiutalása után fennmaradt, Füleken Pásztói András füleki provizor vette át. Ránk maradt még a debrői járásnak 1605-beli terménytized lajstroma.⁶⁴⁾

Bocskay felkelése.

Bocskay kamarai inspektora Zthruetz Ferencz volt, ki 1606-ban Kassáról 12 pontban utasítást adott Hidvégi Mihály, Marczali Miklós és Pap András tizedszedőknek, hogy Pata, Pásztó és Gyöngyös bortized kerületekben miként járjanak el a dézsmálásnál.⁶⁵⁾ Ezek a tizedszedők kerületeikről a regestrumokat tényleg benyújtották, tehát az 1606-i év szüreti tizedét Heves vármegye még Bocskaynak szolgáltatta be. 1606-ban Gyöngyös vidék báránytizedeket is szolgáltatott be a fejedelemnek, bevitték 143 bárányt, 13 kecskét, 139 bárányt megváltottak, ezekért pénzben befolyt 160 frt. 35 dénár, egy bárány ára 57 dénár és egy kecskéé 50 dénár volt. A patai és pásztói kerületekben a mézből 32 frt. bevételt nyugtázott Makay János, a fejedelem kassai pereptora. A kis- és nagyhevesi, továbbá debrői terménytized kerületekből, meg a hozzá számított moli kerületből 134 kereszt búzát jegyeztek föl.⁶⁶⁾

Bocskay 1606 jún. 25 én kötött bécsi békében akként egyezkedett ki Rudolfal, hogy az egri püspöki tizedből a tiszántúli illeték az övé, a tiszáninneni pedig Rudolfé. De azért, mint láttuk, 1606-ban még Heves vármegyében Bocskay javára szedték be a tizedet. Bocskay 1606. decz. 24 én Kassán meghalt és ezzel Heves-Szolnok vármegyék életében nagy változás állott be, a részek tényleg vissza kerültek Rudolf uralma alá. A megyét a német katonák sanyargatták, Gyöngyös város lakói az ellen védelemért folyamodtak. Erre érkezett válaszul 1607. május 7-én Kollonits Szigfrid dunáninneni generális védelmet biztosító levele Gyöngyös város részére, melyben meghagyja „minden kapitányoknak, hadnagyoknak, zászlótartóknak, tizedeseknek, hogy ennek utána senki Gyöngyös városára ne szálljon, semmiben kárt ne tegyen.”⁶⁷⁾ A tizedet Rudolf kincstára javára szedik a megyében. Thurzó nádor 1610-ben külön intézkedik a gyöngyösi tizedelésről. „Jönnék gyöngyösi polgárok panaszszal, hogy sok éven át a törököktől is nyomtatva, eddig nem gyakorlott módon, az eddigi mértéken és kötelezettségen túl kényszerítettnek.”⁶⁸⁾ Meghagyja ezért a deczimátoroknak, hogy Gyöngyös polgárait jogtalanul ne zaklassák, oda 2—3 nál több tizedszedésre ne menjen és a szokottnál többet ne kívánjanak tőlük.⁶⁹⁾

A bécsi béke.

Az egri püspöki és káptalani birtokokat az 1609 : 10. t.-cikk szerint ismét kincstári kezelésbe veszik és azok jövedelmeit a török kézen levő Eger helyett Ónod, majd Szendrő végvár szükségleteinek fedezésére utalják. De ekkor kitűnt, hogy részben Bocskay, részben a magyar királyok és a nádor adományvaiból a püspöki és káptalani birtokok nagy része magánosok kezébe került. Azért az 1613. 2. 3. t.-cikkekből II. Mátyás király elrendelte a püspöki és káptalani

javak restitúcióját, hogy a kiknél ily birtokok vannak, azok minden halogatás nélkül boesássák azokat vissza jogos birtokosának.

Bethlen Gábor
felkelése.

A magyar király kezéből a felvidéki megyék 1619-ben Bethlen Gábor-hatalma alá kerültek. Bethlen Gábor Rákóczy Györgyhöz intézett levelében ekként okolja meg felkelését, hogy „meggyőződött sokképen nemzetemhez való igaz effecusom, az nagy Istennek igaz tiszteletéhez való nagy érzelmem és magamban elvégeztem, hogy az Isten tisztessége mellett nemzetünknek szabad ságáért kitámadjak.”⁶⁹⁾ Tehát Isten tisztessége és a nemzet szabadsága voltak Bethlen felkelésének jelszavai és e jelszavak különösen a protestáns vidéken hódítotak. Felhívását megértették Heves vármegye lakói is, Gyöngyös város hódo-
lásáról külön okleveles bizonyosságaink vannak. Széchy György Gömör vármegye főispánja, a felségess Bethlen Gábor egyik hadának generális kapitánya meg hagyja katonáinak, hogy Gyöngyös városnak, mely „eleitől fogva mindenkoron az országgal egyetértett, most ő felségének fejet hajtott, semmi kár ne okoztassék, az egyházi rendek is helyökben megmaradjanak, tisztökben, hivatalukban meg ne háboríttassanak.”⁷⁰⁾ Ugyanezt meghagyja katonáinak Bethlen Gábor fejedelem is nagyszombati táborából, hogy Gyöngyös város lakóinak „főképen a esavargók, árvonulók és prédálóktól semmiben kárvallása ne történjék.”⁷¹⁾

Bethlen Gábor uralma Heves vármegyében hadi szerencsése ingadozásai szerint változott. 1620-ban a vármegye jó része II. Ferdinándé, ennek bizonyossága az a védelmi levél, melyet Ferdinánd híve, Forgách Zsigmond 1620 áprilisában kiadott a gyöngyösiek részére. Mivel „Gyöngyös város lakóinak sok kárvallását megtapasztalta, melyeket a különféle vitézlő rendek okoznak, házak feltörése, tüzzel pusztítása, törököknek határokból öléseivel, kiknek adózással tartoznak,“
azért megiltja e visszaéléseket és megengedi, hogy „a gyöngyösiek a prédálókat, fosztogatókat, török üldözőket elfoghassák, vagy ha ellenkezik, megölhessék.”⁷²⁾ Ferdinánd Bethlent 1621-ben a Tiszáig szorította vissza; a Felső-Magyarországon, Széchy György Fülek várát, hol Heves vármegye hatósága székel, szolgáltatta át Ferdinándnak s a vár őrségét Ferdinánd hűségére esküdtette. Mintha az éjszakanyugati vármegyék buzgalma lehűlt volna, mind többen caesariánusok lesznek s nagyobbodik a császáriak foglalásának köre. Adó, személyes fölkelés, megyei katonaság táborba szállása, a zsoldosok keresztül-kasul járása változtatták meg a felsőmagyarországi rendek hangulatát.

Nikolsburgi
béke.

Az 1621-ik év végén egész Magyarország mind erősebben követeli a békét, Bethlen ekkor látta, hogy a török segítség elmarad, az ausztriai ház ellenségei pénzzel nem támogatják és katonái esedezve kéri a szent kébesség megszerzésére.⁷³⁾ Azért lebecsátotta kardját s megkötötte a nikolsburgi békét, elkészíti az okiratot, melyet 1622 január 6-án Bethlen, január 7-én Ferdinánd erősítettek meg. E béke értelmében Bethlen uralma a Tiszáig terjed, csak hét felvidéki megye tartozott hozzá, így Heves vármegye tisztánimeni része kisiklott kezei közül. Tudjuk, hogy a nikolsburgi békének nem volt tartós hatása, Bethlen még kétszer kitűzte a felkelés zászlaját. Heves vármegye 1623 és 1626-ban újra Bethlennek hódolt. Bizonyosságok erre Bethlen Gábor ama védelmi levelei, melyeket 1623 szept. 25-én adott ki Rimaszombatban és 1626 szeptemberben Palánk várában a gyöngyösiek részére „hogy Gyöngyösre zászlóslót, seregestől senki ne menjen, a papokat! religiójukban ne háborgassa, ott károkat ne okozzon.”⁷⁴⁾

Tized-
lajstromok,
1621—1625.

Nem tudjuk, Bethlen korában mennyi áldozatot hozott Heves vármegye. Mindössze az 1621—1625-i évek töredékes tizedlajstromai ismeretesek előttünk,⁷⁵⁾ melyek azt bizonyítják, hogy Bethlen Gábor Heves vármegye területén az egri püspökségnek járó tizedeket a békekötések után is magának tartotta főnn. 1621-ben Maruzsi András volt a fejedelem felsőmagyarországi jóvedelmének kezelője; a terményezett pénzürtékének egy részét Zarevitzky János önödi kezelő szolgáltatta be. 1625-ben Vanoy Illés volt a kishesvesi tizedbevételek kezelője. Majd az 1627-i márciusi tokaji tanácskozmányon Ferdinánd és Bethlen megbízottjai között újabb megállapodás jött létre, ennek alapján Bethlen 1627 jún. 1-én Gyulafehérvárott manifesztumot állított ki, hogy az egri püspökséget illető tizedeket a jogos tulajdonosnak, Pyber János egri püspöknek átengedi. Elismeri továbbá, hogy a tisztántúli részeket nem tulajdonjogon, hanem bérletben bírja, azokért évenként 2000 tallért fizet.⁷⁶⁾

Tisztántúli rész.

A tokaji megállapodásból kitűnik, hogy Heves vármegye tisztánimeni része több ízben, tisztántúli része és Külső-Szolnok vármegye pedig állandóan Bethlen

birtokában voltak. A tiszántúli részek eme bérleti viszonya — úgy látszik — Betblen Gábor halála után is megmaradt mindaddig, míg II. Ferdinánd uralkodott, míg a bécsi udvar és az erdélyi fejedelemség között a békés viszony fennállott. Erre a feltevésre enged következtetni az a körülmény, hogy az 1625. soproni országgyűlésre, azután az 1630. 1634. országgyűlésre Heves vármegyévé köveinek megbízó leveleit tisztán Heves vármegye nevében állították ki, míg az erdélyi fejedelemség bérletében levő Külső-Szolnok vármegyéét a követi megbízások nem is említik. De már 1637-ben I. Rákóczy György fejedelmével a jó viszony felbonlott, akkor a tiszántúli részek visszakerültek a magyar királyhoz és ennek megfelelően az 1637. országgyűlésre kiadott követi megbízó levelet, Heves és Külső-Szolnok szorosan egyesített vármegyéék nemessége nevében állították ki. ⁷⁷⁾

A magyar király főnhatalósága alatt levő Heves vármegye állapotát az 1635. és 1639-ből ránk maradt dikális összeírásokból ismerjük meg. ⁷⁸⁾ 1635-ben a vármegye négy járásának 125 községében 289 portát számoltak össze, melyek feladót, 2 frt 50 dénárt fizettek. Összesen befolyt 722 frt 50 dénár. Az egytelkes, ármális nemések és szabadosok taksája egy összegben 44 frt 20 dénárt tett ki. 1639-ben már a porták száma 272¹/₂-ra apadt le. Ezenkívül az 1635-i országgyűlés minden porta után 2 kassai köből búzát szavazott meg „természetbeni szolgáltatásként.“ Ennek is felét, tehát 1635-ben 289, 1639-ben 272 kassai köből búzát szolgáltatott be a vármegye. Ezen felül koronázási ajándékra portánként 25 dénárt, a pozsonyi országház építésére s a megyei követ díjazására portánként 50 dénárt vetettek ki. Az összes adók 983 frt 45 dénárt tettek ki.

A porták és taksák összeírása arról tanúskodik, hogy Heves vármegye községei a 17. század második negyedében a visszatelepedések következtében újra benépesültek. Moccsáry György szolgabíró járásában 42, Verebély Mihály járásában 18, Kis János járásában 32, Ónody István tiszántúli járásában 33 község volt. Egerben s a hozzá közel eső Felnémet, Czegléd, Tállya községekben a török szedte az adót, azok egészen török birtokok voltak.

Heves-Külső Solnok vármegyéek hatáskörét a 1647: 108. t.-ezikk rövid időre kibővítette. Ugyanis I. Rákóczy György az országban felhalmozódott panaszok miatt, a külső segítség reményében fegyvert fogott 1644-ben a magyar alkotmány és vallásszabadságért. Kassa, Szendrő, Putnok, Ónod, Diósgyőr, Szathmár pártjára állottak. De látta, mily változatos szerenésével harcol, azért hamarosan kibékült III. Ferdinánddal az 1645-i linezi békében. Megkapta az északi 7 magyar vármegvét élte fogytáig, köztük volt Borsod vármegye is. Heves vármegyére az egész felkelésnek annyiban volt jelentősége, hogy a rendek az 1647: 108. t.-ezikkben mindaddig a Borsoddal egyesített Csongrád vármegyéét Heves-Külső Solnok vármegyééhez kapcsolták, míg Borsod vármegye az erdélyi fejedelem kezében maradt. Az unió mindössze 1648 végéig terjedt, mikor I. Rákóczy György halálával Borsod vármegye visszakerült III. Ferdinándhoz és újólág egyesült Csongráddal. A rövid ideig tartó unió emléke az 1647: 26. t.-ezikk szerint végrehajtott portális összeírás regestruma, ⁷⁹⁾ melyben Pápay János heves-vármegyei szolgabíró írta össze Csongrád vármegye portáit. Ekkor már az 1639-i összeírásnál 62-vel kevesebb, összesen 209 portát számoltak össze Heves vármegyeében, minek okát abban találjuk, hogy a jobbágy-ság katonáskodva ármális nemességet szerzett, továbbá a jobbágytelkeket nemések foglalták el és a portális adózástól mentesítették magukat. Tényleg a vármegyeében a nemesi taksa összege fölemelkedett, 188 frt jött be a taksák fejében. Heves-Csongrád és Külső Solnok egyesült vármegyéék 1648-ban Füleken közgyűlést is tartottak, a három vármegye alispánja: Kürthli Vámosy István volt.

1654-ben Heves vármegyeében 205 portát számláltak és 173 frt 28 dénár volt a taksa összege. A megye 1655-iki jegyzőkönyvéből tudjuk meg, hogy a birtokos mánás és nemes urak regestrumát is elkészítették. E regestrum szerint Földváry János gyöngyösi járásában az összes adóbevétele a porták után és a mánások, ármalisták taksájából 681 frt 41 dénár volt. Farkas Ferencz tarnai járásában az összes bevétel 507 frt 92 dénár, Némethy Pál mátrai járásában 322 frt 24 dénár, Dely György tiszai járásában 619 frt 92 dénár volt. A Heves-Külső-Szolnok vármegyékre eső adók és taksák összege mintegy 2133 forintot tett ki. ⁸⁰⁾

Dikális összeírás 1635, 1639.

I. Rákóczy György.

II. Rákóczy
György.

Magyarország békés időszakát 1657-ben II. Rákóczy György erdélyi fejedelem szerencsétlen lengyel politikája bontotta meg. II. Rákóczy György a lengyel szorona után törekedett, de hadjárata szerencsétlenül végződött, magára zúdította a török haragját, majd végeredményképen előidézte az 1663—64-iki török-magyar háborút. A két sereg készülődése, tömörítése már 1657-ben megkezdődött. 1657-ben Heves- és Külső-Szolnok vármegyéknek kellett szállítania az élelmet Beszterczére a táborozó hadak részére. Három járásra portánként 94 kenyeret, négy véka lisztet, 16 véka árpát, a negyedik gyöngyösi járásra 80 vágó marhát vetettek ki. Ennyi vágó marhát nem tudtak a gyöngyvösvideki járásból beszállítani, tehát a hiányt más vidékről vásárolta össze a szolgabíró és a vágó-marhákat Beszterczére hajtatta. A szállítás költséges volt s arra még a hatvani bég engedélyét is meg kellett szerezni ajándékokkal. Ugyanakkor a vármegye részleges felkelését 300 frtban váltották meg. Heves vármegye népén 1658-ban egy hónapon át élt az átvonuló török sereg és megyei hatóság nélkül közveletlenül szedte be élelmi szükségletét. Ez évben a királyi hadak részére is kérték a vármegyétől élelmiszereket. A vármegye 1658-iki májusi közgyűlésén teljesítette a kérelmet, bár nehezké esett. „Ámbár a megye különféle sanyarúsággal és terhekkel bővelkedik, többek között a török tábor egy hónapon át élte a népet és a vérgomlás küszöbére juttatta, mégis a hazaszeretett által vezéreltetve három járásból portánként 3 kiló lisztet, 1 kiló abraknak valót, a negyedik járásból 40 vágó marhát rendel Szendrőbe szállíttatni, mikoron ez szükséges lesz. Ezen felül a negyedik járásból 13 akó bort ajánl föl.“

A vármegyét részleges felkelésre is felszólították, mert „Magyarországnak a tisztántúli részeiben tűz támadt és tovább is terjedhet.“ A vármegye a részleges felkelést rendesen pénzen váltotta meg, mert a személyes felkelés a török haragját s a vármegye pusztulását vonta volna maga után, hiszen „a megye a török torkában“ van. Azonkívül a megyei birtokos nemesség közül sokan máshol tartózkodtak és más megyék bandériumában katonáskodtak. Ez évben azonban a sanyarú időkben a felkelést pénzen sem tudják megváltani. „A vármegye a haza védelmére mindig kész volt az áldozatra, — írják a rendek az 1658-iki feljegyzésükben, — de minthogy a megye a török torkában vagyon, a particularis insurrectio helyett pénz imponáltatott a vármegyére; de most, hogy csak pénz is presentálhasson a vármegye, arra mód nincsen, mert a török tábor opprimálta, a tatár nagybőbrészt elrabolta s a mi megmaradt szegénység, legnagyobb részben futó félben vagyon.“

Heves-Külső-Szolnok vármegye 1660 június 30-án a Souchez fővezérlete alatt álló királyi hadnak a rakamazi táborba szállított 15 vágó marhát, 100 juhot, 32 itcze vaját. A nádor a kettős vármegyét sürgeti, hogy Kálló és Szatmár várak erősítésére és élelmezésére 35 vágó marhát, 100 juhot, 100 pint vaját, 1000 köböl búzát küldjenek. A kettős vármegye a parancsnak csak részben tett eleget. 15 vágó marhát, 50 juhot, 50 pint vaját adtak, de „grátis.“ Az 1000 köböl búzát kiszolgáltatták és megígérik akkor, ha a nádor embereivel ennek az árát elküldi. Tokaj, Kálló, Szatmár erősítésére 100 frtot utaltak ki. A vármegye a személyes felkelést pénzen váltotta meg, a kiállítandó 150 lovas fejében 1500 frt váltóösszeget adott.

1661 és 1662-ben a nádor „Isten szent vére hullására kéri a vármegyéket, hogy az „élést az includált limitatiók szerint szolgáltatassák ki mindenkoron a német táboroknak. Hiszen ő felsége a nemes országgal együtt hazánk őtalrnára rendelte a német militiát, a katonaság ő felsége pénzén fog élni, de míg ez megleszen, praestáljanak a német militiának szénát, zabot, kenyeret, sört s adakozó kezüket nyíassák meg ő felsége tekintetére.“ A kettős vármegye 1661 áprilisban az önödi és csetnekí várak katonaságának 232 köböl zabot, 12 hordó sört, 40 forint árú szénát, — ismét 200 köböl zabot, 45 vágó marhát szolgáltatott be. — 1662-ben a kassai tanácskozás ő felsége német vitézeinek sustentiójára Heves-Külső-Szolnok vármegyék portájára 18 pozsonyi mérő búzát imponált. Ekkor kijelentik a vármegyei rendek a felsőmagyarországi főgenerálisnak, hogy ha még valami impositiot akarnak tenni erre a nyomorult vármegyére, azt „totis viribus objiciálják.“ A hazánkba bejövő németeknek comeatusa felől vagyon országos végzés. A nyomorult vármegye képtelen a folyton emelkedő élelmezés előállítására.

1663 elején kitört a török háború. Mivel a török egy corpusban a Dunántúl tartotta sátorát, a felsőmagyarországi német hadakat is a Dunántúl gyűjtötték

Török háború
1663/64.

össze egy corpusban a „militaris regula“ szerint. Hogy a felvidék oltalom nélkül ne maradjon, a felvidéken személyes felkelést rendeltek el, Heves-Külső-Szolnok vármegyék a felkelést pénzen váltották meg, másfélszáz forintot adtak Bakos Gábor felkelő kapitánynak, ki a pénz átvételét 1663 szeptember 29-én nyugtázta s azon katonákat fogadott. Heves vármegye területére nem csaptak át a háború hullámai, de mikor a nógrádi várak bukásával Fülek, a vármegyei hatóságok székhelye veszedelemben forgott, akkor a vármegyei jegyzőkönyveket és a megyei levéltárt biztosabb helyre, Murány várába szállították át. Fekete Lászlónak 1664 január 17-én megtartott gyűlésen az átszállítás költsége fejében 10 forintot utaltak ki. Az 1664-iki márczius 4-én a vármegye székhelyét Fülekre visszahelyezték. A személyes felkelés kihirdetésével foglalkoztak még a vármegyei gyűlésen, mikor híre jött a hirtelen megkötött, lealázó vasvári békének. A vármegyére nehezedik a Heves vármegyén átvonuló királyi és török seregek élelmezése is. A termény szolgáltatások nagysága, a zsaroló német hadak gyűlölete országos volt. E bajok az ország főurait Wesselényi nádor vezetése alatt szövetségbe vonták. A Wesselényi-féle szövetség vére fojtása után pedig I. Lipót teljesen az abszolutizmus terére lépett. A kir. kamarák önkényesen vették ki a várbeli katonák élelmezésének terhére, a közmunkákat nagyobbították, új fogyasztási adókat hoztak be az országba.

Wesselényi-féle szövetség.

E szomorú időszakban Heves sorsát a vármegyei jegyzőkönyvek részletességgel tárják eléünk. A vasvári békekötés után a felkelők táborai szétoszlottak s az országban szertekóborolva raboltak. „A szegény nép a békekötés óta úgy a török, mint a mi katonáink által a zsarolások minden nemével üldöztetik, életében is nagyrésztben teljesen veszélyeztetve van“, — panaszozik Heves vármegye rendi 1664 december 10-iki gyűlésükön. Több helyen, mint Zemplén vármegyében, annyira mennek elkeseredésükben, hogy már-már az egri törökkel akartak paktálni, hogy egyesült erővel üzzék ki a német katonaságot, különösen Onod végvárából.⁸¹⁾ Az országos elégedetlenségben Wesselényi nádor hívta össze 1665 november 9-ére Kassára a 13 vármegye követeit tanácskozásra. Heves vármegye követei itt is „a hihetetlen nyomorúságot és jogtalanságot szenvedő nép“ siralmas sorsát adták elő, melyet a törvényt, jogot, igazságot tipró katonai vezérlet okozott. Heves vármegye követei útján tehát állandóan részt vett a felvidéki vármegyék tanácskozásain, de attól a felkeléstől, melyet 1670-ben I. Rákóczy Ferenc Zemplénben megindított, távol maradt. Tanúsága ennek az a felirat, melyet ez alkalmából a megyei közgyűléstől ő felségéhez felterjesztettek. „Nem kevésbé zavarólag hatott reánk, kik mindig Felséged jóakarátába helyeztük reményünket, a zavargó felkelés, melyben részünk nincs. Habár mind megénk, mind a felsőmagyarországi vármegyék gyűlésein a török miatt sok aggodalmunknak adtunk kifejezést, Felséged iránti tiszteletéről sem mi, sem követünk nem feledkeztek meg. Hű alattvalói voltunk Felségednek és maradunk jövőre is, mint ennek Felséged füleki várában magyar és német katonaságával együtt itt lakó nemesség legújabbban is bizonyosságát adta. Mély alázattal esedezünk tehát Felséged színe előtt, hogy bennünket hűséges alattvalóink ismerve és fogadva, úgy a török kegyetlen dühöngései, mint az idegen katonaság visszaélései ellen megvédeni kegyeskedjék.“

I. Rákóczy Ferenc mozgalmának leveretése után I. Lipót a felvidéki várakat idegen katonasággal rakatta meg és a német kapitányok durván, kíméletlenül bántak a magyarsággal. A szepesi kamara önkényesen e katonaság élelmezésére minden felvidéki vármegyétől portánként 8 kassai köből búzát, 8 kassai köből zabot, 4 mázsa húst, 10 urna sört követelt. Limitálta ezek pénzértékét, 1 köből búzát 1 rénes forintban, 1 köből zabot $\frac{1}{2}$ rénes forintban, egy mázsa húst 3 forintban, 1 urna sört $\frac{1}{2}$ tallérban számolt el. A közmunkák árát fölemelte, azután tekintet nélkül minden rendű és rangú egyházi és világi férfiúra, — husra és szeszes italokra fogyasztási adót (accisa) vetett ki és 5 forint fejadót (decapatio) követelt a nemesi előjogok elvesztésének terhe alatt.

Heves-Külső-Szolnok vármegyék a halasztás módszeréhez folyamodtak, az új adók kihirdetését egyik ülésről a másikra halasztották, mert az új adókban „igen nagy és a nemesi szabadságban járó dolog comprehendáltatik.“ A vármegye azonban a török sorokban az államtalalom bosszújától félve ellenállani nem mert, óvatosan távol tartotta magát 1672-ben a „bujdosók“ felkelésétől s a folyton tartó kurucz-labancz mozgalmaktól. A bujdosók 1672 szeptember

Bujdosók mozgalma.

7-iki szerenési felhívására a Füleken székelő vármegyék választ nem adnak, sőt a pozsonyi kamara intésére kijelentik, „hogy ha a vármegye területén a lázadókhoz, rebellekhez szítók lennének, vagy ilyenek találtatnának, a magisztrátus elébe kísérendők lesznek.” A kettős vármegye eleinte Spankau generális és a szépesi kamara engedelmeivel pénzben szolgáltatta be a követelt adóösszeg felét 140 portája után, de hogy a nemesség privilégiumát elvben megmentse, az adókievetésben a régi szokást követték s az új adókat a felemelt nemesi „taksákból” állították elő. Így 1671-ben egy porta fél adója 51 forint volt pénzben. Az 1672-iki részleges felkelés fejében Koháry István füleki végvár főkapitányának kezébe 200 forintot, 100 kiló búzát 100 forintban szolgáltatott be, a mit ez 1673 január 20-án kelt nyugtájában recognoscált. A bújdosók ellen küldött horvát lovas és gyalogos katonaság élelmezésére a vármegye 500 kiló búzát, 600 kiló zabot, 50 vágó marhát küldött. Sör és bor helyett 300 forintot fizettek úgy, hogy ezek az évi élelmezési kiadásokba majd betudassanak.

Kurucz-
labancz: kor.

A vármegye a fegyveres ellenállás helyett a panaszos kérelmezés terére lépett és gravamenjeit az 1673-iki május 4-i gyűlésből ő felsége elé terjesztette. E felterjesztés a vármegye kurucz-labanczkori viszonyait fényes világításba hely. z. i. „A vármegye néhány városa s faluának még fennálló lakossága elnyomorulva, ijeszto képe az idők pusztító viharának, tanújele, mily sok szenvedés és sanyargatás vonult rajtuk keresztül. A vármegye a török végvárak között, elül-hátul ezek által környezve, teljesen a török hatalom torkában, viseli a török adóztatás rendkívüli terheit. Miként szedhető itt be a szépesi kamara által kivett különféle adó, midőn életveszély nélkül a megyei tisztviselők kerületeikben meg sem jelenhetnek. Hogyan járjanak itt el a fizetni vonakodókkal szemben, mikor jóformán törökök között laknak s a katonai segélyt a megyei hadi tanács eltiltotta. Már az évi segély beszédésénél tapasztalták, hogy midőn a vármegye portánként vetette ki, a török nem késik még nagyobb összegeket követelni, úgy hogy egy portára már 30—40 tallér török adó is esett kétszer-háromszor egy évben. A természetbeni szállítást lehetetlenné teszik az itteni viszonyok. Távolságokról, hegyes vidékekről, az itteni vasalatlan szekereken lehetetlen a szállítás. Fogyasztási adót az itteni szegényes falukon szedni nem is lehet. Királyi város a vármegyében nem létezik. Azon rendelet, hogy a repartitio és annonának fele a közbirtokosság, főpapság, mágnások és a nemesek által fizetessék, kivihetetlen azért, mert ezek legnagyobb része nem lakik a vármegye területén, jó részök a végvárakban teljesít katonai szolgálatot. A természetbeni élelmezés kiszolgáltatása lehetetlen azért is, mert a vármegye egy része hegyes vidék, terméketlen, élelmet is az Alföldről szerzi be, még ezt is tilalmazza a török, ennek elvitelét pedig megakadályozza. Hogyan lehetne ezektől követelni a természetbeni kiszolgáltatást? Ezenfelül tekintetbe kell venni, hogy a múlt őszől fogva a rebellek csapata is folyton járja a megye területét, védelmet és szállást nyújt nekik a török. Ezek zsarolják, fosztogatják a népet, alig hagynak megélhetésre valamit. Felséged elrendelte ezen közveszélyes elem ellen a megyei fölkelést védelmünkre, de hogyan lehet ezt végrehajtani a vármegyében, mikor a törökök ezt meg nem engedik, a rebellek száma pedig oly nagy, hogy legyőzésükre még a füleki őrség is kevés. Heves- és Külső-Szolnok évi élelmezési adóját 300 forintban megállapítva fizette eddig. A közmunkát az 1659 : 130. t.-czik szerint Ónodhoz szolgáltatta. Felséged parancsolja meg német és magyar katonaságának hogy szokatlan követelésekkel ne zaklassák a tehetetlen népet.”⁽⁸²⁾

A felterjesztés nem járt sikerrel, azért 1675 október 8-iki ülésben elhatározták, hogy Melczér János alispánt küldik Bécsbe, hogy a felség előtt tárja fel a megye helyzetét. De csak az udvari titkárig jutott, már itt kijelentették neki, hogy a vármegye kívánságának teljesítésére nincs remény. A tábornokok természetben követeltek mindent, mert elpusztult és elhagyatott falvak között táboroztak s pénzen ott élelmet nem szerezhetek. Csak 1676-ban a vármegye közmunka váltóságát a régi 300 forint helyett 1720 forintban állapította meg, ezután emez összeg volt fizetendő.⁽⁸³⁾ Ónodon kívül Füleknél is kellett közmunkát teljesíteniök. Mikor a hallatlan terheket nem tudták behajtani a vármegyében, a megyét „a törökkel való érintkezéssel” is gyanúsították, mit „csakis szívájdalommal vett tudomásul a vármegye, hogy ilyen súlyos gyanúval illetetik ő felsége iránti törhetetlen hűsége.” Utóbb a megyei közönség megkerülésével Strassoldo generális egyenesen a szolgabírákat utasította a természetbeni



Boeskay István.
(Az Orsz. Képtárból.)



Bethlen Gábor.
(Az Orsz. Képtárból.)



Thököly Imre.
(Az Orsz. Képtárból.)



Rákóczy György.
(Az Orsz. Képtárból.)

élelmezési szükséglet kiállítására, azzal a fenyegetéssel, hogyha a terményeket be nem szállítják, katonai executiót küldnek a vármegyére.⁸¹⁾ Mikor az a gyvánúsítás, hogy a vármegye a felkelő kurucokat gyámolítja s a „tűzzel-vassal pusztítás“ fenyegetése sem riasztotta meg a népet, akkor végre 1676-ban Kassáról a felvidéki vármegyék, így Heves állapotainak megvizsgálására is hivatalos bizottságot küldöttek ki.

Nagyon érdekes a vizsgálat jegyzőkönyve. 64 község kárvallását tárja elénk. Panaszkodnak a kurucok ellen. „Isten a megmondhatóját, minemű inséget, sarczoltatásokat s egyéb sanyarúságokat szenvedtek a fel-alá járó kuruczság miatt.“ „A kuruczság feleségestül, gyermekestül rajtuk lakott mindaddig, míg ki nem éttették, azóta is rajtuk lakik, elpusztítottak 10 ezer forint árú életet,“ mondogták a poroszloi esküdtek. A verpeléti bíró vallomása szerint 500—600, néha 800 kurucz kvártélyozott rajtok, kiket élelemmel, abrakkal, szénával kellett ellátniok. Másfél ezer forintnál is több az a kár, mit ekkor élésben szenvedtek. A kurucok ellen a gyöngyösiék a törökökhöz recuráltak segítségért, a török eszászárhoz való útjuk 1300 forintba került, de haszntalan, mert a kurucok a törökök levelére azt válaszolták, „mondj meg az ördögattáknak, a basáknak, úgy jöjjön utánam, hogy ha nem bírok vele, Isten úgy segéljen, mint a lónak patkót veretek a talpába.“ A törökök maguk sem bánták a kurucok mozgalmát, mert ez a török eszászár akarátja. Még több volt a panasz, „a felsőpárton levő vitézek, az ónodi, szendrői végvárbeliek, általában — „labanczoknak“ gúnyolt német katonaság ellen. Karmazsin eszímákat, farkas bőrtöket, végabákat (posztót), árpát, búzát, s más élelmi szereket sorba sarczoltak.“ Strassold generális idejében a poroszloiak faluját tél idején felégették, asztagjukat kertjeikben felgyújtották, házaikat felverték, férfiakról, asszonyokról, leányokról ruhájokat lehúzták s a falu lakosait meztelenül hagyták az utakon. A sok pusztítás és az évek terméketlensége miatt nagy lett a nyomor a vármegyében. Anyyra elszegényedtek, hogy csak éhen ne haljanak, árpaköles kenyérre szorultak, de az sines. „Ha a török usziora pénz nem adna nekik, éhen kellene veszniök.“

A régi portális összeírás már tarthatatlanná vált, ezért a vármegye 1675-ben portált hivatalosan újra összeíratta. 147 portát számoltak össze a kettős vármegyében, mi az 1635-ik évi 289 portához képest 142 portával való apadást jelent. Ebeczky Menyhért gyöngyösi járásában 53 $\frac{3}{4}$, Dobay János tamamelléki járásában 32 $\frac{3}{4}$, Mocsáry György mátramelléki járásában 25 $\frac{1}{4}$, Dévay János tiszai járásában 35 $\frac{1}{4}$ portát számláltak. Egy porta adója 24 forint volt, az armalisták, kuriálisok, libertinusok hatszoros taksát fizettek.⁸⁵⁾

Portális összeírás 1675.

A hivatalos vizsgálatnak nagyobb eredménye nem volt. Már 1677 márczius havában Amnaperger György ónodi kapitány zsarolja a vármegyét,⁸⁶⁾ mely biztosított jogéhoz, a repartitio pénzben való leszámolásához ragaszkodott. Ily megbizatással küldte el megbízottjait a szepesi kamara elnökéhez és a szendrői kommandánsához. Ekkor az a hallatlan tény következett be, hogy 1677-ben a vármegye követi Gyöngyösi István és Sipos János a szepesi kamaránál, Gyürki Pál pedig Szendrőben „a nemzetközi jog sérelmével megérettaltattak.“ Azt kívánták ezektől, hogy mutassák meg a módját, miként vehetnék be a vármegye repartitiót. Ez újabb sérelemért keservesen kifakad a vármegye Bulyovszky Ferenc megyei jegyzőnek adott utasításában, hogy a börtönből szabadítsa ki a vármegye köveit. „Saját otthonából a kegyetlen ellen által kiűzetett vármegye közönsége Fülek várban szellemként tartózkodik, alkalmadtán fejkenint fegyverben áll, az ellenséggel szemben vérét ontja, élte siralmas helyzetében esekély s a megilletésre is alig elég vagyonát a bazáért feláldozza és mindeme hűségért ezt a jutalmat nyeri, hogy ott, a honnan segélyt vár és reményel. követi börtönbe vetetnek. Itt a kielégíthetetlen török torkában ez ontja vérünket, míg eleget nem kap; a fölkelők török pártfogás alatt kényökre harácsolnak: a eszászari eskirályi had repartitio ezímen sanyargat; magyar s török rabok, egyikrimánkodva másik erőszakoskodva segélyt zsarolnak; tolvajok, útonállók fosztogatnak, bizony mi sem marad a szegény embernek, miből földesúri illetékét szolgáltatassa.“ Hivatkoznak a lefolyt évek inséges állapotára. Korpa, makk és gyökerek alkották a szegénység eledelét.⁸⁷⁾ Bulyovszky eljárásának sem volt eredménye, végre is a vármegye, hogy az executiót kikerülje s követit börtönükből kiszabadítsa, természetben szállította be a repartitiót. A 112 porta után portánként 18 kassai köből búzát adtak be.⁸⁸⁾

V'jabb kurucz
mozgalom.

A katonai erőszak az executióval és a megyei kiküldöttek bebörtönözésével megtörte tehát a vármegye ellenállási erejét. A szegénység futásban keresett nyomorúságos helyzetéből menekvést. Ily nehéz körülmények között sem állott a vármegye a kuruczok mozgalmá mellett, pedig az 1677. év végén újra nagy erővel tört ki a felvidéken. Az 1677 december 3-iki közgyűlésről e szavakkal biztosítják Colb felsőmagyarországi generálist. „A vármegye hűségét ő felsége irányában mi sem zavarja meg s a híresztelések itt senkire sem hatnak, inkább kétszáz életüket veszteni, hogysen a hűtlenség szemnyével engednék azt érinteni.”⁸⁹⁾

Thököly Imre.

A kurucz talpasság akkor kapott erőt, mikor 1678-ban Thököly Imre állott a mozgalom élére. Hullámai átesaptak Heves vármegye területére is. 1679-ben Gyöngyös és Pásztó vidékén kuruczok táboroztak és e vidék terményeit adóban felszedték. 1680 júliusában Thököly Poroszlón táborozott. Ez évben november 23-án kelt levelében megfenyegeti a gyöngyösi bírákat, mert hajdúit a túlsó párton (labanez) levő urak borainak elvitelében megakadályozták, de ezt a bort még számon kéri tőlük „azért a gyöngyösi bírák nyissák fel szemüket és emberek által tegyenek eleget.”⁹⁰⁾ Thököly 1681 május közepén Egerben is megfordult. „Az egri törökök nagy pompával várták. A pasa három fia és az aranyos, ezüstös ruhákban öltözött török urak felmérőföldnyire elébe mentek. Mikor a fejedelem a városba ért, ágyúdörgéssel, zeneszóval fogadták. Kaftánnal díszítették föl. A mezőn, sátor alatt volt a fényes vendégfogadó, melyből csak a bor hiányzott. Itt költéltánczosok mulattatták a vendégeket.”⁹¹⁾

A felvidéki generálisok személye változott ugyan, Strassoldo, Colb, gróf Zeslic, Caprara következtek egymásután, de az elnyomatás rendszere megmaradt. 1679-ben portánként 18 köből búzát „grátis,” 14 köből zabot pénzért szavazott meg a vármegye.⁹²⁾ 1680-ban portánként 20 köből búzát „grátis,” 30 köből zabot pénzért vetettek ki és a taksza fizetők húszsoros taksát fizettek. A füleki német katonaság részére 90 kocsit rendeltek ki. 1680 április 18-án Lipót király rendeletet küldött a 13 felvidéki vármegyére, hogy a zavaros viszonyok következtében a felvidéken nagyobb számú lovasságot helyez el, azok lovainak élelmezéséről a vármegyék a limitált árban a kivétel szerint gondoskodjanak. Heves vármegye a tervezetben 6000 kállói köből zabot vetettek ki. Tény, hogy 1680 végén egy lovas ezred fele Szendrőbe, fele Ónodba vonult. Ennek Caprara utasítása szerint Heves és Gömör vármegyék 500 köből zabot, 143 koci szénát, 100 koci szalmát, 100 koci fát voltak kötelesek szállítani.

Az 1681-iki soproni országgyűlés, mely a Tököly kuruczaiával való kibékülést célozta, eredménytelenül oszlott szét.

Heves vár-
megye.
Thököly
mellett.

Tökölyt a török biztatta. Így a kuruczokkal nem jött létre békessé, csak fegyverszünet. A fegyverszünetet 1682 június végén elkecserezték küzdelem váltotta föl. Aug. 12-én Kassa Tökölynek hódolt, szept. 16-án a rommá lőtt Fülek vára, — Heves Külső-Szolnok, Pest-Pilis-, Solt és Nógrád vármegyék székhelye is Tököly kezébe került. Heves vármegye meghódolt „felső Magyarország ura előtt,” ki Gyöngyös város védelmére levelet adott ki és megengedte, hogy a megye hatósága a megrongált Fülekről Gács várába költözzék át. Mivel azonban a megyebeli nemesség részint Gács várában, részint Losonezon, részint Rimaszombatban telepedett meg, 1682 szeptember 25-én a losonezi közgyűlésen akként állapodtak meg, hogy a megyegyűléseket e három helyen felváltva tartják meg mindaddig, míg a vármegyének állandó székhelye nem lesz. A megye pecsétje elveszett, ideiglenesen a hivatalos okmányokat az alispán és szolgabírák magánpecsétjével hitelesítették. A megye új pecsétjét 1684-ben készítették el, a számadás szerint 13 frt 80 krba került.⁹³⁾ Az adott a megye 1131 $\frac{1}{2}$ portájára vetették ki; az első járásban 383 $\frac{1}{4}$, a 2-ikban 263 $\frac{1}{4}$, a 3-dikban 20, a 4-dikben 28 portát számoltak. Portánként 8 frtot, 24 kiló búzát, 48 kiló zabot, 12 szekér szénát, 1 vágó ökröt és kósót vetettek ki. Az armálísták, curiálisok és libertinusok hatszor taksát fizettek.⁹⁴⁾

Heves vármegye követei útján résztvett a Tökölytől 1683 január 11-re egybe hívott kassai országgyűlésen is. A követek 9 pontból álló utasítást kaptak és üdvözölték Kassán Komorpay Péter püspök főispánjokat, ki Tököly felkelése idején is székhelyén maradt. Az országgyűlés elnöke egy ideig Jalkóczy Endre egri nagyprépost volt. Az országgyűlés 50 ezer forintot ajánlott fél pénzben és a törökhöz való követségre 2000 aranyat. Ez összegből Heves vármegye 1200 frtot és a követség díjára 100 tallért repartáltak. A megye emze összeget

portánként szedette be, úgy hogy az 1682 szept. 26-án kivett adót 1683 febr. 25-iki nagygyűlésen 8 ftrtól 20 ftra módosították, a taksákat pedig hatszorosról tízszeresre emelték.⁹⁹⁾ Heves vármegye ez adórésztét tényleg befizette, erről tanúskodik Okolicsányi András 1683 május 27-én Szerencsen kiállított nyugtája „Urunk ő nagysága parancsolatjából vettem föl tek. nemes Heves vármegye követeitől, Dobay János és Darvas János ő kegyelmektől 50.000 fíot quantumjában 340, a portai követ uraimék számára 180 fírtot, kiről ő kegyelmeket quietálom.“

A 13 felvidéki megye 1683 májusi tálljai tanácskozásán a fejedelem előterjesztésére 20 ezer ember két havi élelmezését, szekerezését és az általános felkelést rendelte el. Heves vármegyére 70 fuvar és minden porta után 1½ kiló lisztet utaltak ki. A megye a felkelő sereget is kiállította, a sereg vezére Tassy Mihály alispán lett 60 fírt havi díjjal, hadnagygyá Leöki Mihályt választották havi 18 fírtal, a zászlótartónak havi 10, őrmesternek 8 fírtot rendeltek. Zászlót, dobót, trombitát szereztek be. A vármegye Tököllynek az utolsó szolgálatot az 1683 szept. 20-iki losonczy gyűlésen tette, mikor Kékkő várába 24 kocsi szénát, 30 kiló zabot, 15 kiló búzát szállítottatott.⁹⁹⁾

Az 1683 november 27-én tartott losonczy gyűlésen Heves vármegye már elhagyta Tökölly zászlóját. Bécs felmentése volt a korszakalkotó esemény, mely Tököllyi uralmát megbuktatta és a sokat szenvedett Magyarországon a török hódoltságtól való felszabadulás biztos reményét felkellette. Heves vármegye eltéli a Tökölly-korszakot és a „megye megmaradása és a katonai kihágások, visszafélések megakadályozása végett“ Esterházy Pál nádor és Rabatta tábornok előtt sietve megegyeztetni magát. „Fülek vára szerencsétlen eleste után gyász, romlás és elnyomatás következett; akaratlanul is engednünk kellett a hatalom kívánságának; mivel ellenállásra gyöngék voltunk, az ígát viselni kényszerültünk; ő eszászári és királyi legkegyelmesebb urunk iránti köteles érzelm szikrája csak az alkalmat várta, hogy régi hűsége és hódolatának lángja feléledjen... és továbbí fénnyben lobogjon. A győzelmes sereg Mahomet táborát elűzte és behozta a pillanatot, mely régi hűségünket mély tisztelettel mutathassuk be...“⁹⁷⁾

A vármegye Rabatta gróf tábornokhoz küldött követei megérestállattak mindaddig, míg a megye a terhére rótt katonai, élelmezési és elszállásolási költségeket nem praestálta. A vármegyétől 1684 január 24-én 2 ezer, febr. 24-én 3 ezer rénesi forintot követeltek a Schulcz ezrednek téli elszállásolásra. A megye Gyöngyös, Pata, Jászberény, Árokszállásra 2 ezer fírtot vetett ki, a többi szolgabírói úton akarta összeszedetni. Az adó összege így sem gyűlt össze, azért a megye kölcsönhöz folyamodott s így praestálta a pénzt és kiszabadította letartóztatott követeit fogásagokból. A vármegye 1684 febr. 17-i üléséből két követét elküldötte a pozsonyi kegyelmi kommissióhoz is annak tolmácsolására: „hogy Kassa és Fülek eleste után érte azon szerencsétlenség a vármegyét, hogy a hatalmaknak engednie kellett és azt kellett tennie, a mit nem akart. De a király iránti hűség érzelme a vármegyében mindig sértetlen maradt és ennek bizonyítására kész a megye testületileg ő felsege küldöttjei előtt letenni a hűségüket.“⁹⁸⁾

Heves vármegye végső erejét feszítette meg, esakhogy sikerüljön I. Lipótnak a török kiverése megindított hadjárata. 1685 jún. elején Ónod vára, okt. 24-én Kassa, Tökölly fővárosa, I. Lipót kezébe került. 1685 okt. 19-én a kettős megye területén Szolnokvára lerázta a török ígát, avval 133 évi török uralom után felszabadult a Tiszavidék eme kulesa. Ugyanaz alkalommal Hevesből, Török-szentmiklósról is elmenekült az ott tanyázó török helyőrség. Gyöngyösön át vonult a felmentő sereg a Tiszához, a sereg élelmezésére Gyöngyös 11 ezer kenyér-készletet szállított és még 80 ezer darabot kellett szállítania.⁹⁹⁾

Heves vármegye Ónod és Szendrő váránál teljesített közmunkákat, most az ajnáskői várnagy „a hazaszeretetre, testvérek és rokonok védelmére“ hivatkozva kérte a megye támogatását e vár megerősítésére. Azonkívül a személyes fölkelésre is felszólították a megyét. A vármegye képtelen volt e kívánságok teljesítésére, mert „sokan saját lakásukat kénytelenek elhagyni és a vármegyén kívül idegen földre vonulnak, ott is csak mások könyörületéből tarthatják fel életüket napról-napra tengődve. A falvak lakói Jászberénybe, Gyöngyösre menekültek, hol összeszorulva korpa és makk keverékéből készített kenyérral és az elhullott állatok húsával táplálkoznak.“¹⁰⁰⁾ Majd 1686. május 27-én azt

A vármegye
elpártol
Tököllytől.

Fölzabadító
háború.

jelentik, „hogy a megyében csak két község, Gyöngyös és Berény van oly helyzetben, hogy a terheket annyira, a mennyire viselni képes, a többi falvak elpusztultak az iszonyú állapot súlya alatt.“¹⁰¹⁾ Heister tábornok 1000 frt. szerezet vetett akkor ki a gyöngyösiékre.

Az 1686-ik évben megkezdődnek már a hadi intézkedések Heves vármegye felszabadítására. Caprara generális 1686 január 24-én Kassán kelt rendeletével halálbüntetés és a falvak felgyújtásának veszedelme alatt tiltotta az Eger várat környező vármegyéket attól, hogy az egri törököknek bármiképen, akár pénzért is bármilyenülemzésert szolgáltatassanak. Eger várát körülzárták, megfigyelő csapatokkal vették körül. Rummel Frigyes felhívására 1686 június 19-iki közgyűlésen a megye felszólította ama lakosokat, a kik az Eger vár körüli falvakban laktak, hogy családjukkal és összes marhájukkal haladéktalanul költözködjének ki és húzódjának Szepes, vagy más felvidéki vármegyébe. Az egri és hatvani török őrseget így elválták az élelemtől.

Eger ostromát megelőzőleg a felmentő seregek Hatvant kerítették hatalmukba 1686 augusztus 18-án, mert ez volt az egri törökök védelmi és támadó pontja, ez volt a hadi állomás Eger és Buda között. Eger várára az ország közép-pontjának, Budának felmentése után került a sor. Egert és környező török erősségeit, Sirok, Szarvaskő, Cserép várakat elzárták a dunai török hadvezérrel való érintkezéstől. Azután Dória János, a felsőmagyarországi hadak egyik tábornoka, 1687 július 9-én megkezdte a vár szorosabb körülzárását. Maklári főtáborhelyéről írja a vármegyének, hogy „a bajor választófjeddem őt bízta meg Eger blokádjával, e végből az itt levő gyalogos és lovas magyar és német katonaság vezérlete az ő kezébe van letéve. Már meg is kezdte a táborozást és reményli, hogy eredménytel fogja befejezni, ha a vármegye is mindent elkövet, hogy a harezteren levő, éjjelt-nappalt küzdelemben töltő katonaság szükségletei kielégíttessenek, főleg húsban, mely itt egyáltalán nem kapható. Felkéri tehát a vármegyét, hogy 12 nap alatt 40 vágómarhát szállítsanak táborába, avval a katonai exequitót kerüljék ki.“

Dória és
Koháry.

Dória megbízatása szerint kiéheztetéssel akarta Eger várát bevenni és tényleg e módszer volt leghelyesebb a töröktől megerősített Eger várával szemben. Dória 10—12 ezernyi seregével a vár megrohanásával nem boldogult volna, az sok emberéletbe került volna, — a többi sereg pedig az aldunai táborban Eszék ostromával volt elfoglalva. Dória Sirok, Szarvaskő, Cserép várakat ostrom nélkül elfoglalta, azután a közlekedési utakat elzártta, így az egri törökök a vár falai közé szorítva nem érintkezhetek az aldunai török táborral. Dóriának vitéz társa volt Koháry, ki a várból kirohanó törököket vitézül verte vissza s egyik küzdelemben a puskagolyó jobb karját ketté törte. Vitézsége elismerésül később országbíró lett és neve aláírása helyett pecsétjét üthette az okiratokra. Dória melléjött még a felvidékről Caraffa tábornok is.

Az egri vár
a'ndá-a.

Egerben a hős Ruzssem pasa minden reménye meghiusult. Eszéken a törökök elvesztették a csatát, fölmentő seregére hiába várt. Állítólag végső elszántságában a várat levegőbe akarta röpíteni,¹⁰²⁾ majd december 7-én tehetetlenségében, az élelmi szerek fogytával Dóriával megegyezett a vár feladásában. A király a megadás feltételeit, — hogy a várból levők teljes fegyverzettel, ingó vagyonukkal katonai fedezet mellett Tokajon át Nagyváradra mehetnek, a kik pedig vissza akarnak maradni, azok ingó és ingatlan javaikban meghagynak, — megerősítette és így 1687 december 17-én megtörtént a vár átadása, a török sereg elhagyta Eger várát. A vár hadiszereit leltározták. A nagyterjedelmű, 9 ívnyi leltár szerint a régi magyar ágyúk jó részét a vár felszerelésében épen találták.¹⁰³⁾ Mintegy 600 török visszamaradt ezek utóbb a keresztény hítre térve, a magyar elembe beolvadtak. Miként Dobó vitézei az 1552-i diadal után, „Te Deumot“ mondtak, úgy a vár visszaszerzők az ostromló katonák táborára szintén hálaiméi rebegett egy e zédra általakított török moscheában.¹⁰⁴⁾ Nagyon siralmas helyzetben volt az egész vármegye; népessége lepadt, anyagi helyzete a 80-as években a legmélyebbre süllyedt. Az 1686-i portális összeírás szerint már csak 97 portát számoltak. Az első járásban 223 $\frac{1}{4}$ porta volt, de valójában, mivel a helységeket felgyújtották és elpusztították, csak 8-at lehetett számítani, Gyöngyösön 6-ot és Patán kettőt. A második járásban 26 $\frac{1}{4}$, a harmadikban 20 porta volt, de a megjegyzés szerint az egész vidék elpusztult, úgy hogy itt tulajdonképen egy portát sem lehet számítani. A negyedik, külsőszolnoki részen 28 porta volt, mit az össze-

írás megjegyzés nélkül említi föl.¹⁰⁵⁾ A végpusztulás idejében következett be tehát Heves vármegye felmentése.

³⁵⁾ Brüsszeli Oktár III. 121. — ³⁶⁾ u. o. III. 124. — ³⁷⁾ Katona i. m. XXVIII. 210—211. Pethő G. 1603. évnél. — ³⁸⁾ Nyugtái a Nemzeti Múzeum levéltárában. Pozsonyi kamarai iratok. — ³⁹⁾ Egri schematismus 1907. Ezzel szemben Szederkényi a püspöki kinevezés idejét 1616-ra teszi a Magy. Tört. Oktár 19. k. 66. l. után, de itt csak az áll, hogy gr. Erdődyt, kinevezett egri püspököt kir. tanácsossá nevezték ki s az esküt letette. — ⁴⁰⁾ Szederkényi i. m. III. Oktár 428—429. l. — ⁴¹⁾ Hevesm. levéltára. — ⁴²⁾ u. o. — ⁴³⁾ Szederkényi Magy. Tört. Eml. II. pótfüzet 30. — ⁴⁴⁾ Országgy. ltár kincstári osztályából, közli Szederkényi i. m. III. kötet. — ⁴⁵⁾ u. o. III. 426—428. — ⁴⁶⁾ u. o. III. — ⁴⁷⁾ Gyöngyös város levéltára. — ⁴⁸⁾ u. o. — ⁴⁹⁾ Bethlen. Politikai Levelei 112, 118, 124. — ⁵⁰⁾ Gyöngyös város levéltára. — ⁵¹⁾ u. o. — ⁵²⁾ u. o. — ⁵³⁾ Tört. Tár 1879, 210. Századok 1868. 233. Török-magyar Okt. I. 335. — ⁵⁴⁾ Gyöngyös város levéltára. — ⁵⁵⁾ Országos levéltár. kincstári osztály. — ⁵⁶⁾ Schmith. Episcopi Agriensis. III. 190 — ⁵⁷⁾ Hevesm. levéltára. — ⁵⁸⁾ Az 1635-i dikális összeírás közölve Szederkényi i. m. III. 440—442. — ⁵⁹⁾ Közölve Szederkényi i. m. III. 442—448—80, u. o. III. 374. — ⁶⁰⁾ Notitia Hist. Zempl. 200—201. — ⁶¹⁾ Várm. jegyzőkönyv 1673. évből. — ⁶²⁾ Szederkényi i. m. III. 383. — ⁶³⁾ Vmegyei jegyzőkönyv 1675. évből. — ⁶⁴⁾ Szederkényi i. m. III. 448—458. — ⁶⁵⁾ Vmegyei jegyzőkönyv 1677. évről. — ⁶⁶⁾ u. o. 1677. aug. 25. — ⁶⁷⁾ u. o. 1677. szept. 30. — ⁶⁸⁾ u. o. 1677. december 3. — ⁶⁹⁾ Nemzeti múzeumi levéltár. — ⁷⁰⁾ Tört. Tár 1887., 319. — ⁷¹⁾ Vmegyei jegyzőkönyv. 1679. augusztus 30. — ⁷²⁾ u. o. 1683. márczius 24. — ⁷³⁾ u. o. 1682. szept. 25—26. — ⁷⁴⁾ u. o. 1683. febr. 25. — ⁷⁵⁾ u. o. 1683. szept. 20. — ⁷⁶⁾ u. o. 1683. nov. 27. utasítás a kiküldöttek részére. — ⁷⁷⁾ u. o. 1684. febr. 17. — ⁷⁸⁾ u. o. 1683. okt. 25. — ⁷⁹⁾ u. o. 1686. január 28-iki gyűlésen adott utasítás. — ⁸⁰⁾ u. o. 1686. május 27. — ⁸¹⁾ Balassy: Az egri vár feladásának ellenpontjai. Értek. a Tört. tudományok köréből IV. 27—28. — ⁸²⁾ Ismertetés. Századok 1872. 337. l. — ⁸³⁾ Historia domus Agriensis Societ. Jesu ab anno 1668. Kézirat az egri érseki ltárban. — ⁸⁴⁾ Szederkényi i. m. III. Oktár 458—460.

IV. HEVES VÁRMEGYE BELÉLETE, VALLÁSI ÉS KÖZMŰVELTSÉGI VISZONYAI A XVI—XVII. SZÁZADBAN.

1. Heves vármegye hatósága, megyei önkormányzata, nemesi közönsége.

A mohácsi rész utáni időkben Heves vármegye organikus életéről hézagos adataink vannak. A vármegye hivatalos iratai, a vármegyei gyűlések jegyzőkönyvei a török hódoltság idején a mostoha viszonyok között elkallódtak, elpusztultak, csak 1653 december 16-ától ismerjük a rendszeres jegyzőkönyveket, melyek idő folytán mindjobban kibővülnek, vasos köteteket alkotnak, melyekből bőséges, tiszta képet alkothatunk arról, hogy az a fejlődési folyamat, amely a nemesi vármegyék teljes kialakulását előidézte, Heves vármegye területén is végbement a XVII. század végéig.

A nemesi vármegye élén a vármegye ispán, vagy főispán állott. Ő volt a vármegyében a királyi hatalom képviselője, a XVI. században még inkább csak reprezentálásra hivatott méltóság, a XVII. században már „magyar közjogi méltóság”. Heves vármegye főispánjai örökös joggal Eger püspökei voltak. I. Ferdinánd 1541-ben kelt egyik leiratát Frangepán Ferenczhez, egri püspöki állásánál fogva Heves vármegye főispánjához intézte.¹⁾ Eger vár elestéig Esztei Hyppolit (1498—1520), Szalkán László (1522—24), Várday Pál (1524—1526), Szaláházy Tamás (1527—1537), Frangepán Ferencz (1539—1543), Oláh Miklós (1548—1553), Ujlaky Ferencz (1554—1555), Verancsics Antal (1558—1569), Radéczy István (1569—1586), Cserödy János (1586—1597) voltak Eger püspökei. E püspökök egy része azonban meg sem láthatta székhelyét, mert Egertől távol tartózkodtak és országos teendőik miatt a főispánságot másodrendű méltóságnak tekintették.

A szűk pénzügyi viszonyok között királyaink az egri püspökség javait és jövedelmeit kétharmad részben az egri vár védelmére és fenntartására fordították, a püspököknek csak a jövedelem egyharmada jutott. A vármegyétől távollevő püspökök egyházi jurisdictióját püspöki vicariusok, — világi jurisdictióját, azaz főispáni hatáskörét pedig az egri várnagyok gyakorolták.

Eger elcsúszásával a vármegyei intézmény megszűnt és a főispáni jogkör természetesen visszazállott az egri püspökökre. Jó ideig az egri püspökök tényleges főispáni működéséről semmit sem tudunk. Suhay István (1598—1607), Erdődy János gróf (1610—1624), Pyber János (1625—1633) egri püspökök alatt valószínűleg vákált a főispáni szék; Lósy Imre (1633—1637), Lippay György (1637—1642) az egri püspökségből hamarosan az esztergomi érsekségre kerültek. Jakucsich György (1642—1647) főispáni működéséről sincs adatunk, de Kisdy Bene-

A főispánok.

dek (1648—1660) idejéből kezdve ismerjük már a vármegyei jegyzőkönyvek alapján a főispán tisztét és főispáni tisztének tényleges gyakorlását. Kisdy Benedek után Pálffy Tanács (1660—1669), Szegedy Ferencz (1669—1675), Bársony György (1675—1678), Pálffy Ferdinánd (1678—1681), Korompay Péter (1681—1687) voltak Eger püspökei s Heves vármegye főispánjai.

Heves vármegye főispánjához sem volt elegendő a püspöki kinevezés. Az egri püspökök valószínűleg országos szokás szerint eleinte a király kezébe, azután a kir. biztos kezébe tették le az esküt; az 1559 : 52. t.-czikk szerint pedig a vármegye közgyűlésén „in facie comitatus.“ A főispán a vármegyei közgyűlésen esküjét felolvasta, így az 1679 márczius 2. jegyzőkönyv felemlíti, hogy „ő nagysága flexis genibus solemniter maga nyelvvel deponálta a jurementumot.“

Heves vármegye főispánjai Jászón és Kassán tartózkodtak, ott kereste fel őket a vármegye tisztelő és hódoló irataival és ők a vármegye tényleges adminisztrációjába bele nem folytak, ritka esemény volt, ha a püspök-főispán a török hódoltság korában megjelent vármegyéje székhelyén, Füleken. Ilyenkor a vármegye vendége volt, mely a főispán fogadtatásáról, megvendégeléséről, „ellátásáról“ gondoskodott. Az 1661 július 1-i vármegyei gyűlés a főispán fogadtatására a gyöngyösi járásból 10 akó bort, a többi járásból 2 vágó marhát, 20 juhut, 50 csirkét, 50 tyúkot, 12 ludat, 24 kappant, 16 iteze vaját, 6 iteze mézet rendelt. Mindig rajta volt a vármegye, hogy a főispán „ő nagyságát decenter és becsületesen fogadják . . .“³⁾ Az alispán és a szolgabírák számadásában külön szerepel e cím: „a főispán ellátására.“

A főispán legfontosabb joga az alispánságra való jelölés volt, azért installációján kívül legtöbbször a tisztújító széken jelent meg. A régi vármegyei szervezetben a főispán az alispánt kinevezte, helyettesévé tette. A vármegye rendei a főispán e jogát korlátozni törekedtek, azt kívánták, hogy az alispán vármegyei ember legyen és hivatalba lépésekor esküt tegyen.⁴⁾ Majd az 1548 : 70. t.-czikk függetleníti teljesen az alispánt a főispántól, mikor kimondják, hogy az alispánt a főispán és a vármegye együtt válasszák, a főispánnak ez állásra pusztán kandidáló joga van. Az egri püspökök gyakorolták eme kijelölési jogot. Veranesies püspök-főispán 1564 június 28-án Heves vármegye közönségéhez tiltakozó levelet intézett, hogy Szentgyörgyit tudtán kívül választották meg az alispánságra.⁵⁾ Az alispán kijelölés miatt a püspök-főispán és a vármegyei közgyűlés között az idők folyamán sokszoros surlódás volt. Az összeütközéseket rendszeren a vallás ügye idézte elő, a püspök katolikus vallását akart Heves vármegye alispánjául, míg a rendek a protestáns vallás paritását akarták elismertetni s négyes kandidációt követeltek. Tettek ez irányban a püspökök többször ígéretekét, de végleges megoldás nem jött létre, a jelöltek száma a különböző években ingadozott 2—6 között.

Heves vármegye főispánja amaz időtől, hogy az országgyűlés Külső-Szolnok adminisztrációját Heves vármegyére ruházta, egyúttal Külső-Szolnok főispánja is volt. A török háborúk idézték elő azt a szokást, hogy Heves vármegye főispánját megbízták többször a szomszédos Borsod vármegye főispánjával is. Balassa Zsigmond borsodi főispán halála után külön borsodi főispán nincs, Dobó István, majd Oláh, Ujlaky, Veranesies püspökök, azután az egri várnagyok végzik Borsodban az ellenőrzési tisztet. A hadi műveletek és a kormányzat egyöntetűsége végett volt Heves vármegye főispánja egyszersmind Pilis és Solt főispánja, mely vármegyéknek régenté az 1492 : 10. t.-czikk szerint nem volt szükségök külön főispánra, királyi helyettesre, mert a budai kir. lakáshoz úgyszé közel feküdtek. Volt idő, hogy a hevesvármegyei főispán hatóságát a jász-kún területekre is kiterjesztette.

A nemesi vármegye kialakulása folyamán a vármegyei nemesség biztosítani akarta magát a főispán nagy hatalmával szemben. Erre szolgáltak : az eskü a feltételek elfogadása, mint praeventív biztosítékok. Ezzel azonban nem elégedhetett meg a vármegye, hanem a vármegyei tisztviselőknek a főispántól való függetlenítésére törekedett. És küzdelmeik eredménye az lett, hogy a jurisdikcióval felhatalmazott egyes tisztviselőket a főispántól függetlenül az „universalis congregatio“ a vármegyei közgyűlés választhatta meg. A régi négy szolgabíróból és az ellenőrző szervek, bírósáskul melléjük adott esküdtekből alakult ki a vármegyétől függő, választott tisztikar.

Míg a nemesi vármegyék keletkezésekor a főispán a szolgabírák statusával „judices nobilium“ alkották a vármegye magisztrátusát, a mohácsi vész után

a főispáni szék gyakori üresedése s a főispánok állandó távolléte, meg a vármegye önkormányzatra való törekvése következtében oda fejlődött a vármegyék autonómiaja, hogy a szolgabírák és esküdekkel együtt az alispán alkotta a vármegye magisztrátusát s az alispán lett a vármegye első választott tisztviselője, a vármegyei érdekek legfőbb védője. Az alispán hatáskörét országos törvények állapítják meg.

Az alispán akadályoztatása esetére helyettes alispánt választottak. Az alispán segédei a vármegye kormányzatában a szolgabírák „judices nobilium”. Rendesen a vármegye négy szolgabírói járásra oszlottak föl. Érdekes, hogy a dikális összeírásokban a járasok nem székhelyökről, hanem a szolgabírák nevéről neveztetnek. A szolgabírák személyének változatával gyakran a járasok területe is módosult. A szolgabírák választása az 1435 : 2 t.-czikk szerint a megyei statusok feltétlen joga volt. Heves vármegye ragaszkodott is a törvényhez. Míg az alispán választásnál a püspök főispán kijelölése jogát a rendek tekintetbe vették, addig „a szolgabíróválasztást mint a rendek szent és érintetlen jogát” a főispánnal szemben maguknak követelték. (1660. jún. 28. közgyűlés). A szolgabírák mellett, némiképen azok ellenőrei gyanánt működtek a választott esküdek „jurati et electi nobiles” vagy „jurati assessores.” Heves vármegyében több rendbeli névsorukat ismerjük. Utoljára 1618-ban, II. Mátyásnak egyik Gyöngyös város javára tett adománylevelében találkozunk velük.⁷⁾ Ők voltak a későbbi megyei törvényszéki ülnökök elődei.

A megye közönsége az alispántól, szolgabíráktól és esküdektől is biztosítékot követelt, hogy tisztöket híven töltsik be. Kimondották, hogy a szolgabírák a választást büntetés terhe alatt kötelesek elfogadni. A megyei tisztikar tagjaiból hivatalba lépésükkor esküt vettek, melynek formáját az 1668. júl. 11-i vármegyei jegyzőkönyv őrítte meg számunkra. Az eskü mintája megegyezik a főispáni eskü formulájával s megint csak bírói ténykedésre vonatkozik. A megyei közgyűlés állapította meg instrukezióiban s szabályrendeleteiben a szolgabírák és esküdek jogait, köteleéseit. A megye közönsége ellenőrizi a tisztikar működését s egyedül az univerzális congregatiónak van közvetlen rendelkezési joga a megyei tisztikar felett. A tisztviselők minősítését illetőleg csak azt kívánta meg a vármegye, hogy „becsületesek s a jogban jártasak legyenek s érdemesebb, tehetősebb megyebeli nemesek legyenek.” 1723-ig egy-egy évre szól ugyan megválasztásuk, tényleg azonban újabb választások következtében viszik tisztöket.

Az alispán és a szolgabírák, esküdek „ingyen és becsületből” szolgáltak. Fizetésük nines, a megye állapítja meg szabályzataiban napidíjaikat s a rájuk eső bírságpénzeket. A dikális összeírásokból s a várnagyok számadásaiból látjuk, hogy Heves vármegyében mennyi évi tiszteletdíjat „sallarium” kaptak a megyei tisztviselők a XVI. században az adó beszolgáltatásáért. Az 1549. és 1550-i adóösszeírások szerint az alispán az adóügy körül tett eljárásáért évi 24, a szolgabírák évi 8—8 forintot kaptak. Az 1552. és 1554-i adóösszeírások szerint az alispán és a szolgabírák 24 portát foglaltak le illetékek gyanánt és ezeket így számolták el az adóösszeírásban. Ez ellen az országgyűlések tiltakoztak. A várnagy számadásokból azt is látjuk, hogy az alispán eleinte a püspöki jövedelmekből termésetbeli deputatumot kapott : 100 bárányt, 200 kereszt búzát, 4 nagy hordó bort, — majd 1557. óta a deputatum helyett 50 forint évi díjat. Ez a deputatum már csak emlékét őrítte annak, hogy azelőtt az alispán a főispán nevezte ki s ő látta el illetményével, mert az 1548 : 70 t.-czikk és későbbi törvényeink az alispánságot önállósítják, a megye első functionáriusává teszik.

A 17. században már a vármegye tisztviselői megszaporodtak s a tisztviselők évi „tiszteletdíja” a megye rendes kiadásai közé tartozott, azt, a megyei házi pénztárból utalták ki. A tisztviselők szaporodását az a körülmény idézte elő, hogy a megyei gyűlés és a megyei tisztikar nem tudott idővel minden feladatot elintézni. Feladatai közé tartozott ugyanis, a perbehívás, megintés, iktatás, határjárás, becsűsök, tanúk kihallgatása, megeskütése. — továbbá hozzátartozott az egyes ügyekhez a véleményezés, referálás, javaslatkészítés, — írományok kezelése, pénzkezelés. E feladatok elintézésére lassanként új hivatalok keletkeztek, ilyenek voltak : az ordinarius notárius, tiszti ügyész, hadi és házi adópénztárnokok, számvető, adószedő, várnagy, hadi-, mezei csendbiztosok, megyei házarók, hajdúk, pandúrok, — továbbá levéltáros, mérnök, orvos, sebész, állatorvos, írnokok, vármegyei szegődöttek.⁸⁾

Ezek közül a jegyző, tisztí ügyész állásuk fontosságánál fogva kiemelkedtek s a megyei hatóságok közé sorozták őket. Különösen a jegyzők mint a „vármegyék tollai és tolmácsai” foglaltak el kiváló helyet. Míg a XVI. században csak „az ispan jegyzői” most a XVII. században a megye jegyzői „notarius sedis.” A XVII. században — úgy látszik — kevés alkalmas ember volt erre a tisztségre mert két-három vármegyében is egy jegyző vitte a tollat. Némely vármegyében választották, máshol kinevezték e tisztviseleket. A jegyzőnek és tisztí ügyésznek sallaríuma is szerepelt most már a házi pénztár kiadásai között. Heves vármegyében a XVII. században az alispán évi tiszteletdíja 100 forint, szolgabíróé 16. tisztiügyészé 40. jegyzőé 100 forint. Minden szolgabíró az évi adó beszedéséért 8 forint illetékben részesült és az évi maradványból a szolgabírák 16 forint, az alispán 40—50 forintig jutalmat kaptak. Az alispán és szolgabírák javára saját adójukat, valamint jobbágyaik adóját minden évben leírták. Utazásaikat, egyéb költségeiket megtérítették a birságokból s váltáságpénzekből is jövedelemhez jutottak. A helyettes-alispánnak és az esküdteknek évi tiszteletdíjuk nem volt.⁹⁾

A vármegye
pecsétje.

Az alispán és a négy szolgabíró a nemesi vármegye kezdetén csak magánokiratokat állítottak ki. Ha azoknak egyetemes érvényt akartak szerezni, akkor „bíteles helyek”-nek közreműködésére volt szükségök. Eleinte az alispánok és a szolgabíráknak csak magánpecsétjük volt. Egész természetes volt a megyei közönségnek ama kiáldelme, hogy hatósági iratait közhítelűvé iparkodott tenni, vagyis minden megye a vármegye czímerével ellátott, közhítelű, egységes pecsétért küzdött. Így lehettek eskais a vármegyék igazi hatóságokká, az a vármegyei pecsét a vármegyei önkormányzat látható jelvénye, ennek a pecsétje átvétele, átadása volt a legfontosabb mozzanata az új alispán beiktatásának. Az 1550 : 62. t.-czikk rendelte el, hogy a megyék saját hivatalos pecsétet készíttessenek. Heves vármegye legrégibb pecsétje 1553-évből való, ez mezőben álló gólyát ábrázol szájában kígyóval. A gólya háta megett a mezőből kiemelkedő szőlőfürt látható. Körirata : Sigillum comitatus Heves. 1553. — A pecsét rajza a vármegye természetvizsgálait jelzi, a termékeny sík szántóföldeket, a nagy kiterjedésű hegyi szőlőművelést s a tiszamenti moesaras, áradásos részeket. Később Külső-Szolnok vármegyével való egyesüléskor a pecsétet megváltoztatták. A megyék e pecsétje Fülek ostroma alatt elveszett, helyette 1684-ben újat készíttettek „S. Heves et Ext. Szolnok Unitorum Comitatum” körirattal. A pecsét évszáma 1684.¹⁰⁾

Területi
viszonyok.

A XVI—XVII. század folyamán a vármegye régi területe is megváltozott. Az 1550-i gyűlés Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Szabolcs, Szolnok, Heves vármegye ama részei, melyek Martinuzzi kormányzása alatt állottak, az illetékes megyék területéhez visszakapcsolta. Így Heves vármegye területéhez visszakerült a mohácsi vész utáni időkben elszakított tiszántúli rész. — Az 1553-i török magyar béketárgyalások során Szolnok vármegye nyugati részét is az egri vár adózó területéhez számították és valamint Heves vármegyét, úgy Szolnok eme részét is hódolt területnek vették.¹¹⁾ Ez a rész a tiszántúli szolgabírói járáshoz tartozott s heves-vármegyei dikátorok szedték be feladóját. Az ősi nagy kiterjedésű Szolnok vármegye, melynek főispánjai rendszeren az erdélyi vajdák voltak, ekként három részre oszlott. Az Erdélyhez legközelebb eső rész továbbra is az erdélyi fejedelemséghez tartozott, ennek neve Erdélyhez való földrajzi helyzete után : Belső Szolnok vármegye. Középső részén, „Közép Szolnok”-ban a török uralkodott. A vármegye nyugati része, mely legtávolabb esett Erdélytől, ezért ősi nevén „Külső Szolnok vármegye” adminisztráció szempontjából Heves vármegye területével egyesült.¹²⁾ Ezt a gyakorlati egyesülést az 1569 : 52. t.-czikk helyben hagyta, Külső Szolnok adminisztrációját végleg Heves vármegyére ruházta, mivel „a törökök által elfoglalt Külső Szolnok vármegyének sem alispánja, sem szolgabírái nincsenek s több ellátni való ügyei vannak, ezentúl részére Heves vármegye szolgálta az igazságot.” Az együttes adminisztrációt tünteti fel egyik 1582-i törvényszéki kiadvány bekezdése is „Nos Georgius Rethky Vicecomes Judium et jurati assessores sedis Judraie Comitatum Heves et Ext. Szolnok.”¹³⁾ A két megye törvényes egyesítését azonban csak az 1765 : 16. t.-czikk mondotta ki. Egy évig, 1547-ben Csongrád vármegye is egyesült Heves vármegyével.

A székhely.

A XVI. század folyamán megváltozik Heves vármegye gyűléseinek székhelye. Míg azelőtt Verpelét volt a székhely és még 1526-ban Várdy Pál egri püspök, a felvidéki rendeket is idehívja tanácskozáásra, addig a XVI. század folyamán

lassanként Eger lesz a megye székhelye. A megye e része ment volt a töröktől, ez nyújtott legtöbb biztonságot. Innen történik a vármegye adminisztrációjára, itt tartózkodnak a megyei kormányzat fejei, sőt Bornemisza számadásai jelzik, hogy a megyének Egerben rendes székháza „domusnobilitatis“ volt. Ez a censusmentes házak között szerepel. Zarkandy várnagysága korában, 1557-ben a győngyösiek panaszára elrendelt törvényszéki vizsgálatokat s tanácskihallgatásokat Egerben, a megyei törvényszék házában tartották meg.¹⁴⁾ Eger várának elcsúszásával az egész Heves vármegye török uralom alá jutott, ennélfogva a megye területén kívül tartotta a vármegye székhelyét. Rimaszombat, majd 1613-tól kezdve Füleken székelt a megyei hatóság, mely ez időben mintegy hét megyének volt székhelye. 1682-ben Fülek vára Tökölyi kezébe került, azért ez évben Gács várában tartották a közgyűlést s 1683-ban Losoncra a tisztújító székét. Losoncra a tisztújítás után Bulyovszky Ferencz alispán a megye archívumának és írásainak pusztulásáról tesz szomorú jelentést. A lefolyt zavaros időkben Fülelnek gyászos elégségig a megye archívuma és írásai három ládában az alispán és jegyző gondjaira voltak bízva. Fülek ostromának közeledtével Tassy Mihály alispán Ebeczky Menyhért szolgabírák és Bulyovszky jegyzővel a ládák elszállítására intézkedéseket tettek ugyan, de az intézkedéseket nem lehetett végrehajtani. Így a megye archívuma és összes irományai a várban maradtak és ott elpusztultak. — 1684. és 1686-ban Gácsra tartották a kettős megye tisztújító székét, végre 1687. szept. 15-én 91 évi távollét után ismét a vármegye területén, Gyöngyösön tartották meg. 1688. jún. 2-án végleg saját területére költözött vissza a vármegye.

A vármegye székhelyén tartották a vármegyei közgyűléseket. Arra törekedtek, hogy a közgyűléseken a nemesség minél nagyobb számmal jelenjék meg. A mánások s a kisebb nemesség is akadályoztatások esetén megelégelték a küldhetők magok helyett, de ennek megszorítására az 1667 május 23-i gyűlés szabályként kimondta, hogy a nem birtokos nemes és egyházi lelkes szavazatát a közgyűlésen megbízott útján nem gyakorolhatja. A válságos időkben nehéz volt a közgyűlésen való megjelenés, azért Tassy alispán 1679 augusztus 31-i gyűlésen a tisztújítás befejeztével panaszodik, hogy a közgyűléseken az ügyeket — úgy szólván — csak a tisztviselők intézik, mert a vármegye nemessége azokon nem vesz részt. Kimondták, hogy a szolgabírák a gyűlések napját a járásokban kellőleg hirdessék ki és a ki távolmaradását a közgyűlésből nem tudja kimenteni, az pénzbürral sújtandó.

A közgyűlés.

Kétségtelen dolog, hogy a XVI. századtól kezdve a nemzeti életnek igaz ereje, az alkotmány hű védője a vármegye volt. A vármegyei gyűlések különféle elnevezései mutatják a vármegyék feladatát, működési körét. Van „congregatio particularis“, „congregatio generalis“, „sedes electoria, restauratoria“, „sedes sigillatoria“, „sedes iudiciaria“, „sedes rectificatoria vagy defalcatoria“. Gyűléseket a XVII. századi nemesi vármegyében az alispán hívhatott egybe akkor, a mikor a szükség kívánta (1647 : 109, 1649. : 21, 1687 : 25). Az adón, a „dikán“ s a nemesi insurrección kívül sok szó esik a vármegyék tanácskozásain a török veszedelemlről, rablók garázdálkodásairól, alkotmányos sérelmekről. A jogszolgáltatási, hadi gazdasági teendőkön kívül a vármegyék részt vesznek köveik útján az országos törvénykezésben, saját belügyeikben pedig önrendelkezési, szabályalkotási joguk van.

Heves vármegye tisztújító vagy székeképítő gyűléseiről már szólottunk. A tisztújító gyűlést megelőzte a „sedes sigillatoria“, a számonkérő szék. A míg a vármegyékben külön pénzkészítő hivatal nem volt, a vármegyei adókat és egyéb jövedelmeket a szolgabírák szedték be, ők fizették a vármegye kiadásait és a bevétel feleslegét számolás kíséretében benyújtották az alispánnak. Az alispán külön számadást készített bevételeiről s kiadásairól. A számonkérő szék feladata az alispán és szolgabírák számadásának ellenőrzése s felülvizsgálata volt, ez adta meg nekik a felmentést. A számonkérő szék tagjai a vármegyei gyűlés választotta a vármegye uraiból, tagjainak száma rendszerint 12 volt. A vármegyei kiadások rovataiban találjuk a „főispán megvendégelését“, tisztviselők tiszteletdíját, a szolgálasméltyság járándóságát, a vármegyei követek napi díját, a templom építésre, török fogságban levők segélyezésére kiutalt összegeket.

Számonkérő szék.

A *congregatio generalis* az adómegszavazással, a nemesi felkelésekkel foglalkoztak. Ugyanítt történt az „armalis“ címeres nemesi levelek kihirdetése. Vitézi tetteknek, hadi érdemeknek volt az armalis jutalma vagy pedig a jobbágyság

Armális nemesek.

megváltották szabad egyezkedéssel magokat földesuraiktól s az ő beleegyezésükkel szereztek ezimre levelet. E kihirdetés ellen ha senki sem protestált, akkor az armális nemest a vármegyei nemesség sorába iktatták. A vármegyei jegyző-könyvek tanúsága szerint Heves és Külső-Szolnok vármegyékben 1655—1683-ig 174 armális levelet publikáltak.¹⁵⁾ — A *sedes rectificatoria* vagy *defalcatoria* az adózás alapját alkotó portákat számolták össze.

Megyei
törvényszék.

A congregatio generalis rendezen követte a megyei törvénykezés „*sedes iudiciaria*” vagy rövidítve „*sedria*”. A bírói tiszt gyakorlásának joga az alispánt, szolgabírákat és az esküdt ülnököket „jurati assessores” illette meg. A fő és alpereseket meghatalmazott ügyvédek képviselték. Fenyítő ügyekben a vádat a vármegye nevében a tiszti ügyész emelte. Esküdt ülnökök nagy számmal voltak, a vármegye műveltebb nemességének jó része bekerült az esküdt ülnökök közé. A törvénykezési eljárás országos törvényeink szabályozzák. A vármegyei törvényszék hatásköre kiterjedt: emberölés, betörés, rablás, vércenzés, testisértés, háború idején támadt birtokháborítás, szék sértés, rágalmazás és úgynevezett kisebb peres ügyekre, melyek 100 forintot túl nem mentek, továbbá sommás visszahelyezés és osztályozásra a földesúr és jobbgy között a költőzködési ügy elintézésére. A vármegyei törvényszék ítélete ellen felebbezés a királyi kúriához vagy a nyolczados törvényszékhez történt, melynek döntése után a királytól még perújítás volt kérhető. Szentgyörgyi alispán 1554-ben Egerben törvényszéket tartott a Rédey és Reesky család közötti birtokosztályozási pörben.¹⁶⁾ Ugyan-ezzel a pörrel foglalkozott a vármegyei törvényszék 1571 január 7-i ülésében, ítélete ellen a Reesky testvérek a kúriához fellebbeztek.¹⁷⁾ Heves vármegye törvényszéke 1580-ban Szentháromság vasárnapja után való ülésében Rédey Pálnak másik birtokosztály-pörét tárgyalta.¹⁸⁾ A vármegyei törvényszék kiküldött embere eszközölte a káptalan hites tagjának jelenlétében a birtokba vezetést a helyszínén, vagy ha ott nem lehetett a török miatt, vagy más meghatározott helyen, hova a szomszédokat, a határosokat is beidézték.¹⁹⁾

A törvénykezés ügyrendjét az országos törvényeken belül a vármegyei statutumok szabályozták. Nevezetes a kettős vármegyének 1679-i statutuma szabályrendelete, melyet Csongrád vármegye szabályrendelete nyomán állapított meg a kettős vármegye közönsége az 1679 június 20-i ülésén. E statutum megállapítja a bírák illetékességét, az ügyvédi képviselketést, a bírói letéteket, a tanúkihallgatások módját, a törvényszéki tárgyalások ügyrendjét, az ítéletek hatályát, érvényességét. Szó van ezekben a zálog birtokokról, határigazításokról, gyanús adósságokról, a végrehajtásról, osztokodásról, a szökött jobbgyokról. Fenyítő ügyek voltak: a szék-sértés, rágalmazás, a gonosztevők rejtegetése, orgazdaság, lopás, istenkáromlás, paráznság stb. Nevezetes, hogy az ítéletek között több föltételes ítéletet találunk. „Szabadon bocsáttatik az elítélt azon reményben, hogy megjavul, mert ha bünténybe keveredik, az ítélet végrehajtása azon esetben bekövetkezik.”²⁰⁾ A büntetések országos törvényeink szerint szigorúak voltak. Így Szöllősy Jánost, több rendbeli bűnöst halálra ítélték, még pedig úgy, hogy „jobb keze, melylyen anyját megverte, tövében levágassék és a kivégzés helyére úgy vitessek. Ott Isten ő felségét káromló nyelve kivágassék s azután halálra kövessék. ezen módon a kereszténység köréből kiküszöböltessék.”²¹⁾ Kis Bálintot erkölcselenségért jól megbotozták.²²⁾

A halálos büntetések 1670 felé ritkultak, azt a testi büntetések, a pálcázás és botozás váltják föl. Szőke Istvánra, kit istenkáromlással és lopással vádoltak, azt mondották ki, „hogy noha országunk törvényei szerint más poená érdekelné, most Isten elleni káromlásért megpálcáztatik, többi gonosz eszekeedetért jó kezességre, hogy többé bünténybe nem keveredik, elbocsáttatik.”²³⁾ Az 1676 január elejére tett törvényszék főleg az istenkáromlásra újítja föl a régi törvényeket, „mivel az felséges Isten ellen való káromlások mindinkább szaporodnak és így Istennek haragja a közönségre mintegy kihívatik.” Nemes embereket első ízben 6, második ízben 12, harmad ízben 24 forint bírsággal sújtottak, azután halálra ítélték. Nem nemest első ízben 25, második ízben 50, harmad ízben 100, negyed ízben 300 botütéssel és azután halállal sújtották.²⁴⁾ Az 1660-as években boszorkánypöröket is tárgyal a vármegyei törvényszék. Bujaky István özvegyét „boszorkányság miatt” megintették.²⁵⁾ Bársöny Katát, mert gonosz lélektől indítatva boszorkány életet élt, előbb hóhér kézre adták, azután tűzbe vetették.²⁶⁾ Molnár Ilonát, minthogy a bírói kéznél levő bizonyságokból kitetszett boszor-

kánysága, ördögökkel való ezimborálása és sokak megrontása, ex communi voto előbb torturára, azután megégetésre ítélték.²⁷⁾

Heves vármegye követői útján résztvett az országos törvényhozásban. Az 1527-i budai országgyűlésen Heves vármegyét két követő: Zalóky Zsigmond és Bódy Mihály képviselték.²⁸⁾ Nevezetes az 1545 : 33 t.-ezik, mely a vármegyék *felirati jogát* biztosította. Ez századokon át megadta a ma is érvényes jogot, hogy a vármegyék a sérelmes törvények vagy rendeletek egészben való visszavonására vagy sérelmes pontjainak megváltoztatására bírják a kormányt. Ha ez nem sikerült, következett a „*vis inertiae*,” vagyis a *kormányrendelet felrététele*.

A vármegye a törvényhozásban.

A „*vis inertiae*”-t Heves vármegye többször az élelmi szerek természetbeni kiszolgáltatása és a közmunkák ügyében kísérlette meg, de a megye bizalmi emberei, tisztviselői ezért fogságba kerültek, így a vármegye mégis kénytelen volt az erőszaknak engedni. Heves vármegye résztvett több részleges felvidéki gyűlésen, melyeken a vármegyék az önvédelem ezéljaira külön pótdadókat szavaztak meg. E határozatokat a vármegye, miként a többi vármegyék analóg példái-ból következtethetünk, mint saját belügyét, maga hajtotta végre. Heves vármegye követőit a XVII. századi országgyűléseken ismerjük. Bő utasításokat kaptak, azok szerint kellett eljárniok a felmerült ügyekben. Küldetéseikről barátjaikhoz intézett bizalmas levelekben s a megyéhez terjesztett hivatalos jelentéseikben számoltak be. Díjazásuk a vármegye terhe volt, napi díjukat megváltásuk alkalmával a vármegye szabta meg. 1653-ban a napi díj 3 frt 60 dénár, 1655-ben 4 frt , 1662-ben 4 tallér volt.

A vármegye ügyvelt fel a közbiztonságra. Heves vármegye közbiztonságát sokszor fenyegették az oligarcha főurak, lefoglalták az adókat, a díkátorokat nem engedték be birtokaikba s a népet zsarolták. Ezek ellen szólt az 1555 : 15. t.-ez., hogy tekintve Eger védelmi fontosságát, a jövedelmek, tizedek felállításától vagy visszatartásától nagyobb hatalmaskodás büntényének súlya alatt mindenki óvakodjék. Az oligarchákkal azonban a vármegyei hatóság erőltén, tehetetlen volt. Panasz volt a magyar katonaság pusztításai ellen is, legjobban pedig a török veszélyeztette a közbiztonságot. Törökök és magyarok között gyakoriak voltak a párbajok, ezeket a kitűzött helyen nagy néptömeg jelenlétében szokták megvívni. Veranesics egri püspök-főispán felterjesztésére királyi rendelet tiltotta ezeket, mert a párbajok kémszemlének szolgáltak alkalmul a várakban. Azonban még királyi tilalommal sem voltak megszüntethetők a párbajok. Rákóczy Zsigmond várkapitánysága idején. 1589-ből két török-magyar párviadalról tudunk. Ezek az egri vár alatt folytak le a puskaporos malom előtti térségen. E párbajok inkább beesületbeli kérdések, vitézi tettek, lovagi mérkőzések voltak.

Közbiztonság.

De a törökök és a magyarok is valóságos hajtóvadászatot tartottak a telertősebb, vagyonosabb lakosokra, hogy azokat foglyul ejtsék s ertők nagy váltságdíj szerzhessenek. A foglyul-váltásdíj megosztása körül pörösködés volt Veranesics és az egri várorség vezetői között. Veranesics a váltságdíj 1/3-át követelte püspöki illeték gyanánt, mikor Tálva község földesurát, Ali pasát elfogták.²⁹⁾ A jászberényi subasátnál, kezelő tisztnél 4 elrablott nőt és több gyermeket találtak.³⁰⁾ Eger várában az 1558—1559-i számadás szerint amnyi török rab volt, hogy azoknak egy havi élelmezésére 3046 kenyérezipót számítottak. A török foglyokról a végrendeletek is megemlékeznek. Dobó István 1552-ben testvéreinek írja, hogy „török foglyomat, melyet Perényi Gábor elvett, ha Isten megtart, talán visszaadja nekem. ha nem, kegyelmek követeljék vissza tőle.” Balay Kálmán egri katona 1576-i végrendeletében olvassuk, „hogy az, mely törököm Cserépbén vagyon, hagyom Balay Gergely ösémnek. Egy török gyermek vagyon Pasztóly Gergelynél, közös vele, részemot hagyom Balay Gergelynek.”³¹⁾ A rabok árúezikkek voltak. Kassán rabvásárokat tartottak. Balázs diák Egerből 1589-ben azt írja Károlyi Mihálynak „mi is imét Egerből mind felküldöttük, az kik itt voltak, kegyelmed ott vehet rabot sokat.”³²⁾ Rákóczy Zsigmond 1589-i számadásában a kiadási rovatokban oly tételeket találunk, hogy ő egyesektől megvásárolta a török rabokat, azután a vár hasznára kereskedett velök, jó váltságdíjat kapott értök. Így „a keeskméti kádítól bejött 2805 forint.” A minő sorsa volt nálunk a török raboknak, olyan vagy még rosszabb sorsa volt a töröknek a mi rabjainknak. A kölesönös gyűlölet idézte elő, hogy később, a 70-es években az ellenfelek már a hullákat is bántalmazták. Csata után az elesettek fejét vagy orrát, fülét levág-

dalták s győzelmi jelül magokkal vitték a hazatérő harezosok elrettentésére, a vár kapujára vagy falaira kiszögezték.³³⁾

A vármegye tiltotta a török-magyar összeütközéseket, portyázásokat. Mivel azonban a tilalom nem bizonyult elegendőnek, a falusi lakosság maga szervezkedett saját védelmére, így jött létre a parasztvármegye, melyről már a török világnál szótottunk. Az 1679-i vármegyei szabályrendelet intézkedik a *népvezérek*ről, vagyis paraszt-hadnagyokról s ugyanitt van említés a *rabok szállításáról*, a *czigányok kiűztéséről*, mert e garázda elem sok bajt okozott a vármegye népségének. „A czigányok istentelen fajzata (impia gens Cingarorum) száműzetik s bárki, hol találja, szabadon üldözheti, elfoghatja, minden javaitól megfoszthatja.” A vármegye nemcsak a közbiztonságra örködött, hanem *jensőbb-ségi felügyeleti jogot* kapott a vármegyebeli városok és falvak felett. Ezt a jogát részben egyes városok privilégiumai, részben a földesúri jogok korlátozták.

A hevesmegyei városoknak e korbeli viszonyairól megfelelő helyen bővebben van szó.

Községi
önkormányzat.

A pecsétek használata mindjobban elterjedt. Több Gyöngyös vidéki községnek volt külön pecsétje: Solymos, Püspöki, sólymot vagy kakast használtak ezimérel csillag és féldírd közé helyezvén. Mindez a vármegyei autonómia mellett a községi szervezet működéséről tanúskodik. A *községi önkormányzat élén a bíró* és esküdtek állottak. A bíró szolgáltatta be a község adóját, hatásköre beselési, nyomozási, rendőri ügyekre terjedt ki. Az esküdtek bizonyos bíraskodási jogkört gyakoroltak a községi élet keretében. 1594-ben Rédey Pál és Szabó Márton szerződést kötnek egy feleszólómivélésre és a szerződésben a tályai bírót és esküdteket jogosítják föl kárbeslésre és marasztaló ítélthozatalra.³⁴⁾ Heves vármegye községei közül a török időkben sok elpusztult, elnéptelenedett, mert a nemések biztosabb helyekre, városokba költöztek, hol a város falai a beköltözötteknek nagyobb oltalmat nyújtottak. Különbőség volt a kúriális és a jobbágy-községek között. A kúriális nemések maguk választották elöljáróságukat, — a jobbágy községekben a bírót a földesúr erősítette meg tisztségben. A bírói tiszttől sok sűrűlódás volt jobbágyág és földesurak között. A jobbágyok nem igen akarták elfogadni e terhes tisztséget, — a földesurak, a hol többen voltak, nem tudtak meggyezni a bíró személyében. Ezért Heves vármegye 1679-i vármegyei statutumában szabályozta a bírói tisztség betöltését. „A bírói tisztség évenként sorrendben a szomszéd telekre száll, ha azon többen laknak, azok közül választ a községség. A zsellérek, kik saját házukban laknak és a kiknek marhájuk vagy irtványföldjük van, sorrendben szintén viselik a bírói tiszteket; azután a semmivel sem bíró szegénysorsúak is, a mint következnek egymás után.”

A XVI—XVII. század birtokviszonyait a vármegye nemes családlait tárgyaló fejezetben találja az olvasó.

¹⁾ Szederkényi i. m. II. 316.—²⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1663. febr. 10. — ³⁾ 1486: 60, 1492: 80. — ⁴⁾ Verancsics művei XII. 77—78. — ⁵⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1661, 1667, 1673, 1676. évbeli tiszttűjtő szék. — ⁶⁾ Az alispánok, szolgabírák, esküdtek névsorát közli Szederkényi i. m. II. 320—322. — ⁷⁾ Palugyay: Megyei hivatalok, 183—216. — ⁸⁾ Szederkényi i. m. III. 285. — ⁹⁾ Lálható Szederkényi i. m. III. 164. — ¹⁰⁾ Verancsics művei VII. 75. — ¹¹⁾ Pesty Frigyes: Az eltiint régi vármegyék. 94—95. — ¹²⁾ Szederkényi i. m. II. Oktár. 480. — ¹³⁾ u. o. II. 316. — ¹⁴⁾ Névsorukat betűrendben közli Szederkényi i. m. III. 390—398. — ¹⁵⁾ u. o. II. 306—307. — ¹⁶⁾ u. o. II. 308—309. — ¹⁷⁾ u. o. II. 310—312. — ¹⁸⁾ u. o. II. 312—314. — ¹⁹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv. 1657. jún. 6. Becse Anna esete. — 1654. ápr. 29. Kecsk István póre. — ²⁰⁾ u. o. 1658. júl. 3. — ²¹⁾ u. o. 1661. febr. 9. — ²²⁾ u. o. 1673. jún. — ²³⁾ u. o. 1676. január. — ²⁴⁾ u. o. 1664. szept. 30. — ²⁵⁾ u. o. 1665. szept. 16. — ²⁶⁾ u. o. 1681. jún. 15. — ²⁷⁾ M. Országgy. Eml. I. 127. — ²⁸⁾ Szederkényi i. m. II. 190—191. — ²⁹⁾ Verancsics művei VIII. 125—130. — ³⁰⁾ Károlyi es. Hár III. 404. — ³¹⁾ u. o. III. 455. — ³²⁾ Szederkényi i. m. I. 280—281.

2. Heves vármegye vallási és közműveltségi viszonyai.

A reformáció.

Az az ideális egység, melyben egyház és állam a középkorban összeforrott, az idők folyamán föl bomlott. Az egyház régi kulturális feladatának sem tudott eleget tenni a mohácsi vész után, annyira megfogyatkozott anyagi és erkölcsi ereje. Mindezt az Európászerte megindult új mozgalom, mely reformáció néven ismeretes, idézte elő. Ennek a mozgalomnak nagy hatása volt Magyarországon és hullámcapái eljutottak Heves vármegye területére is.

Heves vármegye hitéletéről az egri püspökség gondoskodott az egri káptalannal, a javadalmas apátságokkal s különféle szerzetesrendi kolostorokkal és a falvakban működő parochusokkal. Minde tényezők működése megbénult a XVI. század első felében. Erdődy, Szalaházy Tamás, Oláh Miklós, Ujlaky ki-nevezett püspökök a politikai viszonyok és diplomáciai megbízatások miatt nem tartózkodhattak püspöki székhelyükön. Elárvult így az egri egyház, a püspöki vikáriusok nem gondoskodhattak kellő számú falusi papságról.

Továbbá Egerben is az következett be, a mi másutt az országban, hogy a zavaros időkben erőszakos főurak tették rá kezüket az egyházi vagyvona, Heves vármegyének egy időben Perényi Péter volt a tyrannusa, kiről Várday érsek szö-beli közlése alapján azt jegyezte föl a pápai legatus naplójában, hogy „igen gonosz haereticus és a hitben, erkölcsben gyöngye lábón áll.”⁶⁰ Ez a Perényi Péter Frangepán püspök bizalmával visszaélt s Frangepán külföldi békeútra idején az egri püspöki és káptalani javakra rátette kezét. Perényi Péter várnagya volt Egerben Varkocs Tamás, a ki kiűzte az egri várból a kath. lelkészeket és három praedikátort hívott be az egri várba. Hogy az egri püspökség javaiban mekkora harácsolás történt, fölvilágosít arról bennünket Ormány János dikátor szá-madása az 1546-i évből.⁶¹ A püspökség tizedeit Borsodban Bebek Ferencz és Balassa Zsigmond, Zemplénben Perényi Péter és Serédy Gáspár, Abaújban Fra-ter György tisztje, Báthory György, a Homonnay család és a Kassaiak, Beregh-Szabolesban Báthory Endre, Losonczy Antal, Sárosban Verner György, Zaránd-ban Frater György emberei foglalták le. A káptalannal is Perényi emberei erő-szakoskodtak és a káptalan oly nagy szükségbe jutott, hogy kénytelen volt Bajony Benedeknél elzálogosítani ezüstműit, miket azután 1550-ben szereztek vissza.⁶² A hevesvármegyei saári, pásztói apátságok és a régi kolostorok nép-telenekké válnak, a kolostorok lakói a török elől menekülnek s birtokaikra az ottani földesurak teszik kezüket. Úgy hogy a XVI–XVII. században pusztán a gyöngyösi ferenczrendiek fejtenek ki nagyobb tevékenységet a lelkészkesedés terén. A parochiák száma is nagyon leapadt, mert az egyes templomok ingat-lauait, arany-, ezüstedényeit meg a helyi birtokosok, vagy várkapitányok fog-lalták le. Ez új birtokosok, hogy szerzeményüket megtarthassák, az új hithez szegődtek és új lelkészt ültettek a régi parochusok helyébe.

Nemesak Heves vármegyében voltak ilyenek az állapotok, hanem az egész országban. Az 1550-iki országgyűlés egyik fontos tárgya, hogy a kath. vallás sérelmeit akarják orvosolni. Epen ezzel a hivatással küldik Egerbe Dobó Isávt, hogy az egri püspökség régi jóvedelmeit és javait a jogtalan bitorlóktól szerezze vissza. Dobó István az egri várban levő 3 praedikátort őrizet alá helyezi, azután Pozsonyba küldi őket vizsgálatra.⁶³ Ő a király nevében járt el, az egyház tör-vényeihez ragaszkodott és magánéletében is mindenkor betartotta az egyház szabályait. Ezért be nem bizonyítható, sőt tarthatatlan az az állítás, hogy Dobó Luther tanaihoz hajlott volna. Ép ilyen hihetetlen az a mese, melyet Florimundus Remundus az egri várharczhoz fűz 1552-ben. „Ekkor indult meg Egerben a katolikuskusok nyílt üldözése. Magyar vérből való katona volt ennek a meg-kezdője. Mikor Achmed paza megszégyenülve, gyalázzattal abbahagyta a hosszas ostromot, úgy tartá ez a „Te deum”-ot, hogy kiűze a városból a lutheránusok ösztönzésére a ferenczesatvákat, a kik éjjelt-nappalt átimádkoztak a hívek üdvéért. Szomorú, még a török előtt is elborzasztó látvány volt, mikor egy szegény fe-renczrendi Krisztus keresztjére kötöttetve, étlen-szomjan sorvasztva pusztított el. De a barbár gatzett szerzőjét is utólerzte a nemezis, mert szerencse for-dultával Konstantinápolyban karóba húztatták. Emberségebb volt Achmed paza a barátokkal szemben, az őket Budára bocsájtá, vagy pedig Szolimán, a ki a keresztények evangéliumától áthatva a legjobb fejedelemnek beválnék, mert az üldözetteknek 3 helyet jelölt ki, hogy hitüket gyakorolhassák.”⁶⁴

Dobó idejében Egerben az új tanoknak nem voltak hívei. Ezután szivárogtak azok be az egri vár őrzői közé. Fügedy várnagyról olvassuk, hogy 1555-ben „sac-ramentarius concionatort” vitt a várba. — Az 1557-iki állapotokra Veranescius püspök levele derít világosságot, hogy az ő kineveztetése idején „a nemesség és a nép legnagyobb része a katonasággal együtt Egerben és a vidékén Luther köve-tője, sőt az egri völgyben Maklárón, Nagytályán és Kistályán 3 prédikátor és 1 iskolamester működik a nép között.”⁶⁵ Veranescius erélyesen akar eljárni, azért Maklár, Nagytályán és Kistályán prédikátorait maga elé idézte és igazolásra szólí-

A katolikuskus egyház helyzete.

Dobó és a vallás.

Veranescius intézkedései.

totta fel őket, hogy ki adott nekik meghatalmazást a papi működésre és ki hívta be őket a községekbe? A püspök 1560-iki jelentéséből megtudjuk, hogy a kistályai prédikátort Heyezey Mihály egri kispőpöst hívta be a községbe saját birtokaira.⁶⁶⁾ Majd Verancses szigorú tilalmat adott ki, hogy Eger városában és a vártól 20 mérföldnyire és az egész egri völgyben senki lutheránus vagy más eretnek konfessionátort hallgatni, eretneknek könyveit olvasni vagy tartani, eretnekektől szentségeket felvenni és e célból gyűléseket tartani ne merészkedjék 20—50 forint pénzbírság terhe alatt, melyek egyharmada a feljelentőt illeti, a többi rész pedig Eger városában Szent Mihály egyháznak javítására és egy iskolai építési alapjára fordítatik.⁶⁷⁾

Verancses püspöki tilalmára a városrészek fenyegetőleg felelt, hogy a prédikátorokkal együtt ők is elhagyják a várost. A várnagyok állottak a mozgalom élén és az egri újhítek 1562 február 6-án zsinatszerű tanácskozást tartanak és ebből maguk védelmére terjedelmes felterjesztést küldenek a királyhoz.⁶⁸⁾ A zavaros időkben a király nem léphetett föl erősen az új hitűekkel szemben, viszont azt sem tűrhette, hogy püspöki, káptalani székhelyeken zavartalan, működhesseken a prédikátorok. Ezért a király közvevőileg ideiglenesen úgy intézkedett, hogy a protestánsok Tihamér faluban gyakorolják vallásukat. Azonkívül az egri vár vezetőjét kiseréli és Verancses ajánlatára Mágóczyt nevezi ki várnagynak azzal, hogy Eger városában és az egri völgyben prédikátorokat és iskolamestereket működni ne engedjen és az állapotot javítani törekedjen.

Verancses ötévi püspöksége után agg korára való hivatkozással lemondott világi jurisdictiójáról, csupán az egyházi hatalmat tartotta meg és elhagyta püspöki székhelyét. Távozásával az állapotok rosszabbra fordultak, a mint ez az egri káptalan 1566-iki panaszos felterjesztéséből kiviláglik. „Javainktól megfosztva, szent helyeink profanálva, az isteni tisztelet elhanyagolva, a mit tehetünk az, hogy könnyezünk és fohászkodunk.” Templomainkat elvették, bezárták, és szentségek kiszolgáltatását eltiltották, a harangok elnémultak a főtemplomban és Sz. Mihály templomban az oltárokat széttördelték, az ereklyéket szétszórták, a keresztet, szentképeket, misekönyveket, zászlókat, keresztlékökát mind szétrombolták, úgy hogy már itt nincs semmi, a mi a keresztény népnek kedves. Az a kevés ember, a ki megmaradt buzgó katolikusnak, gyűlöletnek, üldözésnek van kitéve, az a pár városbeli káplán menekülni kényszerült, hogy az újhítek üzemüket annál szabadabban folytathassák. A kanonokokat is kiűzték lakóhelyeikből és házaikat az egri katonák foglalták el.⁶⁹⁾

Verancses a bajok okozójának elsősorban Mágóczyt tartja. Ez teljesen elvesztette a püspök bizalmát, mihelyt Luther hitéhez hajlott. Mágóczy írta azt a püspöknek, hogy kár az újhítek üldözése, mert az sok pénzbe kerül, de nem is vezet célhoz, nem is jogosult, mert a pápista papok okai minden bajnak; éjjel-nappal rossz társaságban mulatoznak, és onnan mennek a nyáj rablói brembelezni és misézni, bolondoskodni az oltárhoz.⁷⁰⁾ Verancses maga írja egyik levelében, hogy őt oly fájdalmasan érintik Mágóczy dolgai, hogy ha ő ezeket sejtette volna, más és nem Mágóczy vezetné az ügyeket Egerben.⁷¹⁾ És rajta volt, hogy ez „a pestis” (Mágóczy) mielőbb távozzék.⁷²⁾

Verancses nem volt elfogult, tudta, ismerte az egyház belső bajait is, így az egyháziak között elharapódzott nagy fegyelmetlenséget. Saját vikáriusáról eléelő szavakban nyilatkozik, kanonokjai — fájdalom — nem Sz. Ágoston és Cypriánok, sőt hozzájuk nem illő foglalkozásokat űznek, így Roccamontes mesterkanonok kereskedéssel foglalkozik.⁷⁴⁾ Nagy baj volt, hogy a káptalan birtokait az 1569 : 27. cikk alapján kinstári kezelés alá vették. Így a testület vagyoni és erkölcsi befolyását lassanként elvesztette. Tagjai között sok idegen származású volt, kik sem a lelkesedésben, sem a hiteles helyeken nem tudták betölteni tisztjüket. A káptalan tagjainak névsorát ismerjük Nováky „Memoria Dignitatum” című művéből.⁸⁹⁾ 1569-ben a káptalannak 19 tagja volt, köztük több idegen származású, mint Okrusits Fábian, Kutsüits Péter, Sexianus Mihály, Illieinus Caesar, Vicarnombe Ferenc, Velkius István.⁷⁵⁾

Így történt, hogy 1577-ben Eger városában is van már állandó concionator. Paksi Mihály jött ide Patakról.⁷⁶⁾ Radéczy István püspök erre 1578-ban Leleszi János országos hírnevű jezsuitát küldötte Egerbe, hogy szónoklataival a népet megnyerje, visszatérítse. Leleszi egy évig tartó működése sem változtatott a viszonyokon.⁷⁷⁾ A német várnagyok idején még inkább rosszabbodott a káptalan

helyzete. A német kapitányok és katonák Luther hívei voltak. Bornemisza Péter híres prédikátor 1577-ben „Füves kertecske“ czímen kiadott vígasztaló könyveeskéjét Ungnádné Losonczy Anna bánatának enyhítésére írta abból az alkalomból, hogy leánya: Mária Anna elhunyt. A várból a kanonokok kiszorultak, lakásukat kaszárnyákká alakították át. A várbeli templomot bezárták, mert a várba való szabad bejárás nagy veszedelmet rejt magában, mindenki kikémlelheti így az erődítés minőségét. A nép parasztos öltözetében — a kir. leirat szerint — a török is befurakodhatik a várba és miután a hadi készletek legnagyobb része a templomban és környékén van elhelyezve, család üzemmel gyakran nagy károkat okozhat.⁷⁸⁾ Rudolf király 1580-ban Radéczy püspök felterjesztésére a káptalant a városban levő Sz. Mihály templomába utalta, hogy ott tartsa meg az istentiszteletet, ott helyezze el okiratait is.⁷⁹⁾ Azonban 1580-ban ebből a templomból is kiűzték a káptalant az Úrnapi következő szombaton a kálvinisták maguknak foglalták le a templomot.⁸⁰⁾ Ez ellen a káptalan nem tehetett mást, mint a jászói káptalannál ünnepélyes óvást emelt.⁸¹⁾

Mikor Eger vára 1596-ban török kézre került, akkor az 1597: 38. t.-cikk kimondotta, hogy az Egerből kiűzött káptalan addig, míg Egert visszafoglalják, közhitelű székhelyét Kassára tegye át. Ezzel az egri káptalant száműzték ősi székhelyéről. Együttal megengedték, hogy az egri káptalan elvesztett pecsétje helyett újat, de az előbbinél kisebb alakút csinálthattak. Ez az új pecsét Szent János evangelistát asztalnál ülve tünteti fel, oldalt sasmadár ül, körirata: Sigillum Capituli Ecclesiae Agriensis A. 1597.⁸²⁾ És hogy a káptalannak meg legyen a fenntartási alapja az 1598: 32. t.-cikk szerint a káptalan újra szedheti tizedeit s negyedeit. Telát az egri püspöki szék elárvult, az egri káptalan száműzött lett és ezzel a központban az „Istendicsérő ajkak elnémultak.“ — a vidéken pedig már régebben szétszaladt a nyáj s új pásztorok mellé állott.

Ezt bizonyítják a XVI. század második feléről reánk maradt deczimális összeírások. Ősi törvényeink szerint minden termény tizede az egyházat illette. Ennek fejében az egri püspök 400, a káptalan 200 főből álló bandérium kiállítására volt köteleze. A tizeden kívül nevezetes egyházi jellegű adó volt a kathedra-adó (cathedratium). A tizedeket a XVI. század folyamán rendszeren bérbeadták. Veranesics püspök után a hevesvármegyei tizedek kinestári kezelés alá kerültek. A deczimátorok Heves vármegye területén, a hatvani vagy szolnoki bétől szabadalmi levelet, pátenst kértek s ők utalták ki mindjárt a parochusok számára a lelkészi illetékeket nyugtató ellenében. A parochusok nyugtatóiból azt látjuk, hogy a gyöngyösi ferenczrendiek kivételével a vármegye legtöbb községében már 1576—1582-ig concionatorok, az új hit papjai működtek, ők nyugtazzák az átvett lelkészi illetékeket.

Eger városában 1577-ben 74 kalangya búzatermést szedtek össze tizedül, egy kalangyán 30 kévét számláltak. A lelkészi quartát a concionatoroknak adták ki. Felnevetem az 1579-iki összeírás szerint a lelkészi quartát Báthory Balázs és Kecskeméti Tamás. „Krisztus egyháza szolgálai“ veszik fel. Makláron 1582-ben Tasnádi Péter, Nagytálván Szegedi Tamás voltak „Isten igéjének szolgálai.“ Gyöngyösön 1582-ben hárman nyugtazzák a lelkészi illetményeket: Nagyszombat Miklós kath. lelkész, Dechi András „a gyöngyösi ferencz pásztor“ és Linczi János „a gyöngyösi kolostor gvardiánja.“ Gyöngyöspüspököin 1577-ben Mohácsi Tamás gyöngyösi gvardián és Mylocopus Orbán concionator osztozkodtak a lelkészi illetményen. Sólymoson Mátyás plebános állította ki a nyugtát. 1582-ben Túrpásztón Mohácsi János, Abádon Nádudvari Iván, Balaszentmiklóson Sorsanius János concionatorok voltak a községek papjai. A szentmiklósi prédikátor 1576-ban ezt a nyugtát állította ki: „En Lazar pap Zentmiklósi prédikátor adom tudtára, hogy a jelen való dézsmások 1576-i esztendőben Zubor Benedek és István diák én nekem az quartet, azaz nyolczadát igazán megadták. Adtak búzát kalangyát 6½ kévét, a fertályomból búzát 4 fertályt, kinek bizonyágára és erősségére adom pecsétes levelém die augusti 1576. Idem, qui supra.“ Ugyanekkor Poroszlón Gál pap, Hevesen Warsány Boldizsár, Patán Patai Pál prédikátorok működnek és Alattýánnak is protestáns papja van. E községekben 1582-ben is protestáns papokat találunk. Szakálloson Chely Pál, Pásztón János plebános. Debrőn István pap 1577-ben, Verpeléten Tallay János, „a verpeléti egyház pásztor“ 1594-ben nyugtazzák a termény- quartát.⁸²⁾

Lelkeszi
illetékek.

Az új hit
elterjedése.

Mindez adatok arról tanúskodnak, hogy a régi kath. parochiák legnagyobb-részt concionatorok kezébe kerültek. Ugyanis papságra nálunk ez időben nem igen vállalkozott arra való ember. 1548: 10. t.-cikk szerint nagy volt a panasz, hogy a kath. hit hirdetői többnyire tudatlanok és mesteremberek (idiotae et mechanici), a kik nem restelkednek a szent hivatásra feltalalkodni. A vármegye területén levő régi klastromok elnéptelenedtek, elpusztultak, vezérszerepet csak a gyöngyösi ferenczrendiek vettek, bár azoknak is nyomorúságos életük volt a ráuk maradt „leveles könyv” szerint, melyet Kollányi ismerített a „Századokban.”⁸³) A XVII. század elején alig volt egy-két egyházmegye, melyben a kath. vallású lakosok számot tevő töredéket alkottak volna a népességnek.

A kath. kus egyház helyzete.

A XVII. század elejéről szóló deczimális összeírások jelzik azt a hullámzást, hogy a kath. vágy protestáns hatalom uralkodik-e Egerben, illetőleg Hevesben. Mikor Szuhay István egri püspök volt egyúttal a kamara praefektusa, akkor az 1603—1604. években katolikus lelkészek kapták meg a tizedrészteteket.⁸⁵) A lelkészi illetékeket csakis a kápláni dékán nyugtájára szolgáltatták ki. A Boeckay-féle felkelés alkalmával, 1605-ben a tizedrésztetek csak protestáns papoké.

Változatos sorsa volt a Kassára szorult egri káptalannak is. Szuhay püspök megszerzi számukra 1603-ban a régi kassai parochiális templomot, mítmén törődve az evangélikusok tiltakozásával, a város ellenmondásával.⁸⁶) Boeckay hívei a kassai templom elvételét visszatörölké. Kassáról elűzik az egri káptalant s a káptalan javait Boeckay hívei maguk között önkényesen szétosztották.⁸⁷) A Boeckayval kötött 1606-iki békekötés szerint az egri káptalant Kassáról száműzték. Az 1609: 10. t.-cikk Nagyszombatot jelöli ki székhelyül, a püspöki s káptalani birtokot kincstári kezelésbe veszi s így a káptalan tagjainak eltartását a királyra hárítja. Nagyszombatból a káptalan 1613: 3. t.-cikk szerint Jászóra, majd az 1649: 38. t.-cikk szerint újra Kassára költözött át. Az 1610-ben megtartott Zsolnai zsinaton szóba került az egri egyházmegye siralmas állapota is. Es e zsinatból kifolyólag Forgách Zsigmond felterjesztést tett Mátyás királyhoz, hogy tekintve az egri egyház szánandó állapotát, hogy idegen területen száműzöttként él erkölcsi és anyagi erő nélkül, nincsenek egyházi tisztségei, főesperesei, esperesei, — segítsenek rajta. Ő azt ajánlja, hogy egyelőre az esztergomi érsek nevezzen ki az archidiaconusi és káptalani székekre érdemes férfiakat s a gyöngyösi körületben a gyöngyösi lelkész, hevesi archidiaconatusban egy vicearchidiaconust bizzanak meg a felügyeleti joggal.⁸⁹) E gyűlésen jelen volt az egri kispárpost s a felterjesztést is aláírta.

Az egyházmegye újjászülése.

Forgách Zsigmondnak e felterjesztése volt az első lépés az egri püspökség új életre keltésére. 1613-ban kezdik meg, bár kevés sikerrel, az egri káptalan elprédált javainak visszaszerzését. 1616-ban betöltik az egri püspöki széket. Újabb szenvedés várt a káptalanra a Bethlen-féle fölkelések idején. Széchy György elűzte a káptalant Jászóról s a káptalan tagjai közül is többeket megölték.⁹⁰) Nagyobb baj volt, hogy az 1616-ban kinevezett Erdődy püspök nem kapta meg a pápai megerősítést, utóbb Pyber pedig abban az évben, 1633-ban, rette kezébe, mely évben meghalt. Így pápai megerősítés nélkül nagyobb tevékenységet nem fejthettek ki egyházmegyéjükben. Lósy Imrével indult meg valójában az egri püspöki megye restaurációja. A megújulás ismert módjait használják fel az egri püspökök. Egyházmegyéjükben zsinatot tartanak, az országos zsinatokon részt vesznek; a hitélet fellendítésére, az elzárkolosított egyházi javak restitúciójára töreksznek, a papság életmódjának szigorítására a főesperesi látogatásokat előírják és a nagy paphiányon papnevelő-intézetek felállításával iparkodnak segíteni. 1635-ben Jászón tartják meg az első egri egyházmegyei zsinatot, ebben tulajdonképen a nagyszombati zsinat határozatait fogadják el az egri egyházmegyre vonatkozólag. Az 1638-iki országos zsinatban, melyet Lósy Imre, akkor már esztergomi érsek hívott össze, az egri egyházmegye küldöttjei útján vesz részt, megjelent ott Lippay György egri püspök is. Az 1648-iki országos zsinaton Kisdy Benedek egri püspök s a pástói, saári apátok vesznek részt. A főesperesi látogatásokon kívül arról is van tudomásunk, hogy Lósy Imre személyesen akarta látni egyházmegyéje állapotát azért Mehemet egri pasától nyert engedéllyel meglátogatta egyházmegyéje híveit.⁹¹)

Papnevelők szülőháza.

Minden zsinaton előkerült a papnevelés ügye. Pázmány 1625-ben II. Ferdinánddal a főpapok végrendekezési jogát akként szabályoztatta, hogy azok

ingó vagyonának felerésze szemináriumokra fordíttassék.⁹²⁾ Ő már 1623-ban Bécsben 115 ezer forint alapítvánnyal megalapította a Pazmaneumot és tervbe vette, hogy minden egyházmegyében állítat ily szemináriumot,⁹³⁾ de azt nem valósíthatta meg. Az egri püspökök is égető szükségét érezték e szemináriumnak, azért Lippay György egri püspök 1641-ben Bécsbe 20 növendékpapot küldött, kiket a Pazmaneummal szomszédos épületben helyeztek el. Ez intézet 1687-ben Nagyszombatba került, később Esterházy Károly püspök az egribe olvasztotta bele, 22.100 rénesi forintra rúgó alapjával együtt.⁹⁴⁾

Ugyancsak az egri egyház részére tette 1659-ben Kis Ily Benedek egri püspök, a kassai jogakadémia megalapítója, 9 ezer darab aranyból, 2 ezer tallérból, egy házból s a gyünoi birtokrészből álló alapítványát, melyből utóda, Pálffy Tamás Kassán a Mosdósi házban a „Kisdly növeldét“ Szent László tiszteletére felállította s azt jól fölszerelve, 30 ezer forint alappal s a gyünoi birtokkal a jezsuitákra bízta. Az itt nevelt 14—15 kispap a Pázmáneumi szabályai szerint élt és az intézet az egri püspök és káptalan felügyelete alatt állott.⁹⁵⁾ A Kisdly-szemináriumhoz csatolták azokat a javakat is, melyeket Briberi Miklós György 1638-ban végrendeletében egy Ungváron felállítandó 8 papi és 12 világi növendék részére szóló szemináriumra hagyott.⁹⁶⁾ — Pálffy Tamás, mint nyitrai püspök, 1678-ban az abaúji Héceze falut adományozta a szemináriumnak ama feltétellel, hogy 12 kispap neveltsék és míg ő él, 3 a nyitrai, a többi az egri egyházmegyében nyerjen alkalmazást.⁹⁷⁾ A kassai papnevelő-intézet az adományok mellett sem virágozhatott föl, épülete omladozott, alapja kevés volt, ezért Barkóczy Ferencz püspök 1759-ben a kassai szemináriumot a virágzó egrivel egyesítette.

A kath. hitélet fellendült a XVII. században, erről tesznek tanúságot a „debrődi confraternitas“ regulái 1633-ból és a „gyöngyösi deákok czéhének“ szabályzatai az 1682-ik évből. A debrői confraternitas regulái Barnyitai Vince közölte a jászói országos levéltárból.⁹⁸⁾ Ez a confraternitas Debrő patronusának, Szent Pál apostol megtérésének (Conversio S. Pauli) tiszteletére alakult. Ismerjük a tagoknak, a társulat atyjának, elöljáróinak, a dékáknak és sekrestyésnek reguláit, a tagok létszámát, névsorát. — A diákok czéhe Gyöngyösön alakult meg s a bold. Szűz tiszteletére létrejött vallásos társulat volt, melynek szabályzatát I. Lipót jóváhagyta 1685 márczius 20-án.

Hitélet.

Ugyanez időben jobb sorsra jutottak az egri káptalan s a javadalmas apátságok. Az 1649 : 38. t.-czikk megengedte, hogy a káptalan Jászórol Kassára költözködhessen vissza, ott lakóházat vásárolhat magának. Egyházul a ferenczrendiek templonát jelölték ki számukra a templom körüli temetkező helylyel. És tényleg a templom 1650-ben a káptalan kezébe került. Gyöngyös vidékén a saári benedekrendi apátság birtokait Kolozsváry István egri kanonok, a pásztói apátságét 1665-ben Kada István pásztói apát szerzik vissza.

A káptalan.

Igy folyt az egri püspökség restaurációja. A káptalan iratainak nagy része a száműzetés idején elpusztult, a szent edények, a káptalani kincsek áldozatul estek a kassai polgárok dühének, főleg Faigel Péter mozgalmra pusztított el belőlük sokat.¹⁰⁰⁾ A káptalannak 8 tagja volt a visszatérés idején 1687-ben, Illyefalvi Tamás nagyprépost, Tache János Szent Istvánról nevezett egervári prépost, Miklósi Péter székesegyházi főesperes, Tarnóczy János Bold. Szűzről nevezett prépost, Sorger Mihály Szent Péterről nevezett prépost, Kruscsai Miklós pankotai főesperes, Dorich Miklós patai főesperes, Magyar Mihály mesterkanonok, mádi plebános. Az olvasó és örkanonokság, a tarczafői, szabócsi, hevesi és ungi főesperességek betöltetlenek voltak.¹⁰¹⁾

A vármegye követői a XVII. század országgyűlésein állandóan a protestáns rendek sorában foglaltak helyet. A vármegye vallásügyben adott utasításai mindig a protestánsok érzelmeinek orvoslását célozzák. Csak az 1681-iki soproni országgyűlésen látjuk, hogy Heves vármegye követinek egyike, Tassy Mihály alispán katolikus, másik, Buljovszky, protestáns volt. A vallási villongásoknak tág tere nyílt a megyei tisztújító székeken, s heves összeütközéseket kellett az alispáni szék betöltése körül a püspök-főispán és a vármegyei gyűlés között.

A protestánsok helyzete.

A vármegye területén a protestánsok és katolikusok között legtöbb küzdelem folyt le Gyöngyös városában. Ennek lakói vallási ügyeket többször a török elé vitték. Bár a török a keresztények vallásügyeibe nem szívesen avatkozott bele, a versengő keresztények így kikérték, néha egyenesen pénzzel vagy más eszközzel kiereszkolták beavatkozását.

Már Frangepán püspöksége idején kitört a vallási viszály Gyöngyös városában. A lutheránusok gúny dalokat és gúnyiratokat készítettek a gyöngyösi ferenczrendiekre és azokban megrágalmazták őket. Gyöngyös városa kel 1539-ben a megbántott ferenczrendiek védelmére, mint az Gyöngyös város leírásában részletesen olvasható, az e korszak vallási villongásait tárgyaló részben.

Az ott közölt adatok mind azt bizonyítják, hogy Gyöngyös volt Heves vármegyében a vallási mozgalom középpontja és irányítója Eger elcsévével. Mind a protestáns rész, mind a katolikus rész itt szervezkedett legjobban. Az evangélikus egyház magas színvonalát mutatja „könyveinek lajstroma”, melyet 1647 június 24-én vettek föl.¹⁰⁹⁾ A lelkési könyvtár könyvei többnyire latin nyelvű theológiai munkák, de a magyar protestáns irodalom termékeit is megtaláljuk ott.

Mezőgazdaság.

Heves vármegye anyagi műveltségét a XV. század végén jóformán a Bakocs-kódex alapján ismertettük. A XVI.—XVII. században már több forrás áll rendelkezésünkre: a dikális, urbariális, decimális összeírások. Ezeken kívül már egyből is, a Liber S. Joannisból, az egri káptalan birtokkönyvéből, — mint a melynek adatai legtöbb oldalúak és a vármegye legtöbb részére kiterjednek, — látjuk, hogy Heves vármegye területén a mezőgazdaság minden ágát kukiválták. A szántás alatt álló földterületek jó búzát és árpat termesztek. Az árpa-földekre utal a sok sörszőlőmálya (cerevisia), melyet árpából készítettek.¹¹¹⁾ Rozsot termesztek a káptalan birtokain, Mezőtárkányban, Szalókon, Bocson¹¹²⁾; zabot Poroszlón¹¹³⁾; kendert a borsodvármegyei Zsérczen.¹¹⁴⁾

Az egri egyház altárstáinak búza, árpa, zab járandóságai arról tanúskodnak, hogy mind a három gabonaművek termőhelye volt: Pásztó, Apcz, Fedémes, Lőrincz, Tar, Terebes, Bátor, Lenged, Lak, Pétervásár, Szajla, Nagyberek, Szent Jakab, Szurdokpüspöki.¹¹⁶⁾ Az egri egyház altárstáinak malmai: Nagytálya felett a „fyuzes malom”, Makláron alul levő malom, Makláron Sz. Barnabás és Sz. Imre malmai között egy kétkerekű, Tihamér felső határában, Nagytálya alatt, Kistálya alatt, mely az andomaki malmon felül esik, Almágyaron, Kistályán, Tihaméron, Makláron a templom mellett, Makláron alul közel a Hadyuth-hoz.¹¹⁷⁾

A hűvelyes veteményeket kertekben művelték. Az almagyariból Tihamér felé vezető úton szakma fekiúti Chagi Ferencz kertje.¹¹⁸⁾ A tihaméri egyház oltáros papjának két kertje volt; egyik Bátorban, másik a tihaméri plebánus kertje tőszomszédságában, melyet Kusztha-nak neveztek.¹¹⁹⁾ Az urbariális összeírások szolgálmányai nyújtanak fölvilágosítást a termények sokféleségéről. Eger város és Felnémet karácsony napján egy-egy font paprikával (de pipere íb 1) adóznak,¹²⁰⁾ míg a borsodvármegyei Bogach község lakói a káptalan dékánjának a lencséből adnak tizedet.¹²¹⁾ A kassai kamarajegyzék szerint az egri várbirtokok összes falvaiból beszolgáltattak egyik évben 453 fertály zabot, 2400 fő káposztát, $3\frac{1}{4}$ font borsót.¹²²⁾ A Perényi birtokokon 1553-ban Debrő 2000 fő káposztát, Kaál ugyanannyit, Tófalu 1000 fő káposztát voltak kötelesek beszolgáltatni a földesúrnak.¹²³⁾

Szalókon a káptalan dékánjának van bizonyos rétje, mely zselérek kezén van, évenként árendát fizetnek érte.¹²⁴⁾ Ugyancsak Szalókon a káptalannak is vannak rétjei, a melyek jövedelme 2 forint 50 dénár.¹²⁵⁾ Az egri énekkló kanonoknak Makláron van nagy rétje, melyet „Cantor-Rethe”-nek neveznek, 25 forintért bérbé van adva.¹²⁶⁾ Az egri egyház egyik oltáros papjának Szalókon van két rétje.¹²⁷⁾ Az egri püspöknek az egri völgyben való szénatermeléséről a következő adataink vannak. Eger város karácsonykor köteles a püspöknek 8 társzekér szénajárandóságot (de fono plaustra) beszolgáltatni, azonkívül kaszáláskor köteles adni 50 kaszást (faleatores), a kik a szénát lekaszálják, kazalba rakják és behordják.¹²⁸⁾ Újváros uteza a vadaskert lekaszálására tartozik adni 3 kaszást.¹²⁹⁾ Felnémet karácsonykor 8 társzekér szénával tartozik és 50 kaszást ad a kaszáláskor.¹³⁰⁾ Czegléd 6 kaszást ad, Nagytálya 8 társzekér szénát és 28 kaszást.¹³¹⁾ Nagy-Maklár 5 társzekér szénát, Kis-Maklár 6 kaszást adnak. Vannak a püspöknek még rétjei Solymoson, hol 50 kocsi szénát terem, továbbá Szénpatakon, Harsányban, azután a Szarvaskőhöz tartozó Fedémes birtokon, Bocson, Demjénben, Kerecsenden.¹³²⁾ — A Perényi családnak Pétervásáron volt egy urasági rétje, melyet 100 munkás alig birt lekaszálni.¹³³⁾ A Tisza

mentén levő kaszálókat is felhasználták, de még igen sok az áradásos terület, hol árvíz idején „naulum“-okon, kis hajókon közlekednek.¹³⁴⁾

A nagy szénatermelés és legelőkké kapcsolatos az állattenyésztés. A káptalan egykei birtokán a 8 ökrös és nagyobb gazdákat megkülönböztették a 6 ökrös, 4 ökrös és 2 ökrös gazdától és azoktól, akiknek nincsen ökrük, de telkők van. Különböző arányokban adóznak a káptalannak.¹³⁵⁾ Az urbáialis összeírásokból látjuk, hogy kiterjedt volt a marhatenyésztésen kívül a juh, bárány, sertésenyésztés, baromfitenyésztés, méhészet, halászat. Az egri káptalan Mezőtárkányból, Hevesivánról, Szalókról, Sz. György napján minden sessőtől kapott 1 sajtot (caseum). Eger városa a püspöknek husvétkor 12 sajtot szolgáltatott be. A mezőtárkányi bárányokból negyedet kap az ottani plebánus, Hevesiván a bárányokból (agnis) kilenczedet ad a káptalannak, mint földesúrnak. Szalók Sz. Mártonkor tizedet, Poroszló húsvétkor kilenczedet adnak. Mezőtárkányi karácsonykor 2 húzott disznót szolgáltat be a káptalannak, a malaczkokból tizedet ad és ebből negyed a plebánost illeti. Tihaméron a malaczkokat Sz. György napján tizedelik, Sz. Miklós a káptalannak 6 húzott, 2 májusi koczáét és a malaczkokból tizedet ad. Szalók a malaczkokból tizedet ad a káptalannak. Eger városa a püspöknek karácsonykor 6 húzott sertést, Sz. Mihálykor és Szent Györgykor malacztizedet, — Szent Miklós-utca 1 malaczos koczáét, Felnémet 2 ártányt, karácsonykor 6 húzottat, Nagytálya 6 húzottat, Nagy Maklár 3 húzottat szolgáltatott be.¹³⁶⁾ A sertésenyésztést elősegítették a jó makkos erdők, melyeknek voltak Bochon, Tárkányon és Szalókon, továbbá egy erdőség Szalók és Alsó Szőláth között, közel a Kowaszo vagy Kowazó erdőkhöz, Szénpatakon, Szentmárián, hogy a Mátra és Bükk erdeit ne is említsük.¹³⁷⁾ Méhészetből nagy jövedelme volt a káptalannak: Mezőtárkány, Hevesiván, Poroszló, Szalók, Eger, Abony, Pusztaszikszó, Szentmária, Kerecsend helyekről.¹³⁸⁾ — Előfordulnak a Liber S. Joannisban a következő halastavak: Porcszlón Egher vize, Zartos, Sztary, Eörsi halastó. Örvényben 3 halastó, Szentmárián 3 halastó, Egyeken, Morthva, Zylagh, Sulymostó.¹³⁹⁾

A mezőgazdaságon és állattenyésztésén kívül Heves vármegyében nagyban művelték a szőlőt. A Liber S. Joannis a bortermelő helyeket névszerint felsorolja. Eszerint a patai járásban a bortermő helyek ezek: Domoszló, Visonta, Saár, Tarján, Pata, Ecsed, Fancsal, Szücs, Nagy-Réde, Oroszi, Halász, Gyöngyös, Solymos, Püspöki, Karácsond, Tas, Atkár. A debőrvölgyi, másként Mátramegye bortermő helyei régente ezek: Debrő, Verpelét, Boes, Aranyos, Bátor. Szőláth, Bekölze, Szajla, Szalók, Apez, Lőrinczy, Jobbágy, Hasznos, Páztó; majd később ezek közül több elpusztult, mert csak ezeket a helyeket találjuk felsorolva: Debrő, Verpelét, Bekölze, Boes, Pazmad, Kis Szőláth.¹⁴⁰⁾ A nagyprepostnak negyed járt az egri völgyben levő összes szőlőktől, így a nagyprepost: járulékaiból megismerjük az egri völgy szőlőtermő helyeit. Ezek: Eger, Felnémet, Szőlöske, Tihamér, Nagytálya, Maklár, Bogacs, Zomolya és Felső Tárkány.¹⁴¹⁾ Az egri székesegyház kanonokjainak és oltáros papjainak szőlőbirtokai nyomán megismerjük Eger vidékének ősi szőlőhegyeit és ezek részleges elnevezéseit. Ezek: Zynhwán, Nagy Eghed, Kis Egedh, Egedallya, Zeglygeth, Iweghes, Meszeleő, Szelhegy, Rokamal, Nagyparlagh, Chyples, Zeölhegy lap-pája, Medves, Csordakút, Kocs, Varjas, Vadlevoő, Labdas, Kecskehát, Magyaroskút, Faggias, Keöweswoölgy, Szurdokfü.¹⁴²⁾ Egy 1588-iki jegyzék felsorolja az egri káptalanhoz tartozó királyszeiki pincézetek, számszerint 27-et.¹⁴³⁾ — Az 1577 decimális összeírás külön sorolja fel az ötödöt fizető (quistal) hegyeket és a tizedet fizető hegyeket Egerben. Ebből Eger hegyeinek még több részletét ismerjük meg, mint a Liber S. Joannisból. Quintál-hegyek: Bechen, Baynokfő, Nemeshegy, Kerekhegy, vagy Kövesvölgye, Cseplez, Szegligeth, Egedallya, Pongh, Labodás, Nedves, Rókamál, Szelhegy, Szingwán, Gordon, Iweges, Szent László, Csordakút. Tizedet fizető hegyek: Szánomtető, Vereskreszt, Farkashegy, Poosa, Pipishegy, Semike, Diák Maál, Kómelléke, Gordon, Csordakút. ⁴⁴⁾

Az ipar- és kereskedelem pangott a hosszú pártharczok alatt. Az egri vár építkezéséhez messze vidékről hoztak iparosokat. Dobó idejében kőműves, mesterek Olaszországból és Bécsből, — az üvegesek Eperjesről, Kősmárról jöttek Egerbe. Eperjesi fazekasok készítették a kályhákat, — a „pictor“ Lőcséről hoztatták le. A padlókat, gerendákat, deszkákat, zsindelyeket, szóval faneműket Rimaszombatból, Szent Domonkosról, Apátfaluról szállították.

Állat-
tenyésztés.

Bortermelés.

Ipar,
kereskedelem.

a vasneműeket Pelsőcz, Csetnek vidékéről. Egerben leginkább az ács, asztalos, kovács, bőr, kocsi, szőj- és kötélgyártó iparról ad bizonyosságot a várbeli számadás.

A fémneműekhez szükséges vasszon, czeránféléket az egriek a maklári vásáron szereztek be, a hol troppani gyölesokat, nürnbergi és boroszlói posztókat is árultak. A házi és konyhai eszközöket a maklári és egri vásárokon árusították: a fűszereket az előkelő udvartartáshoz „bors, sáfrány, szegfűszeg, aszalt szőlő, cukor, rizs, olaj, gyömbér-féléket leginkább Bécsben vásárolták.¹⁴⁵⁾ Győri-győspüspökin és Sajóhidvégen kallóalmok voltak, tehát posztót itt is készítették. A papírt Debreczenből, Kassáról hozatták. Veranescius püspök idejében a székesegyház ablakait kassai üvegesek készítették. Ő maga írt 1563. július 6-án Kassa város tanácsához, hogy az ottani üvegesmester részére adjanak engedélyt, hogy eszközeivel Egerbe jöjjön, a székesegyház ablakaiba rakja be az üvegeket, — az üvegek és a szükséges ólom már készletben vannak.¹⁴⁶⁾

A Dobó és Veranescius idejében meghívott kiválóbb mesterembereken kívül Egerben, Gyöngyösön és a népesebb helyeken állandóan letelepedett iparosaink is voltak. Ezek az iparosok az országos szokás szerint itt szervezkedtek, céhekbe tömörültek. Czéhsszabályzataikat a városok földesuraival megerősítették. A legrégibb czéhsszabályzat, mit Heves vármegyében ismerünk, az egri szabóiparosoké. Ezek azt 1455-ben Héderváry László egri püspök földesúról újólág megerősítették. A XV. századból való a gyöngyösi mészáros czéh szabályzata, ezt 1498-ban Rozgonyi István földesúr hagyta jóvá és 1561-ben Báthory Endre országbíró földesúr átíratta. A gyöngyösi csizmadia-czéh szabályzatát II. Ferdinánd erősítette meg 1635-ben.

Heves vármegyében 1660-ban készültek el az árszabálytervezettel, melyben a mértékeket határozzák meg, ezután a hűsneműek árát, majd a szabók, szűrszabók, szűcsök, csizmadia, lakatosok, kovácsok, szőjgyártók, asztalosok, vargák, takácsok, borbélyok, gombkötők, szántóvetők munkájának árszabását állapították meg.

A török időkben a török ipar lendült fel Egerben és Gyöngyösön, a mint Evlia Cselebi irataiból azt tudjuk. Élénk kereskedelemnek is kellett lennie, de pusztán néhány kereskedő nevét ismerjük a XVI. századból. Ilyenek: Kadas István, Kalmár István, Árky György, Budai Balázs, Magyar Antal. Ezekről vásároltak borsot, sáfrányt, szegfűszeg, gyömbért.¹⁴⁸⁾

Főúri élet.

A mi a főúri életet illeti, Dobó számadásaiból látjuk az egri várnagy udvarát, asztalát, étkezését. Dobóén kívül Veranescius udvartartása ismeretes előttünk. Az udvari familia létszáma ezek korában is akkora, mint Bakocs püspök korában volt. Van 2 pék, 3 szakács. 2 edénymosó, 1 udvarmester. borbély, belső szolga, 3 fullajtár, 5 kocsis, 2 lovász, 2 udvari festő szolgáljával, szabó segédjével, az udvarmester szolgálja, összesen 41—45 személy. Az udvarban rendesen volt szolgálata 4 nyerges ló, 10—12 hintós ló, 6 szekeres ló.

Iskolák.

A míg a török nem hódította meg Eger várát, az egri püspök vagy az egri várnagy udvara volt a műveltség középpontja a vármegyében. Az udvarban régi szokás szerint növendékeket tartottak, a kiknek szolgáltatára lovások voltak beosztva. Dobó idejében a növendékek tartását kifogásolta a kamara. A káptalan iskolát tartott s növendékei valószínűleg egyházi pályára készültek. Ilyen növendék volt 1583-ban Pestvármegyei Simon, a ki egy 1583-iki tizedlajstrom hatlapján önmagáról ezt jegyezte fel: „Simon Pestvármegyei, studiosus scholae Venerabilis Capituli Ecclesiae Agriensis.“ Dobó idejében 4 káplánnak és az iskolaigazgatónak 6 hordó hot adtak ki díjak fejében; Rákóczy 1588—1589-iki számadásában „a pápista iskolamester, pápista harangozó“ szerepelnek. Veranescius panaszában protestáns iskolamestert említ. Világi tanult emberekről nincs tudomásunk, az orvosi teendőket, sebeszetet borbélyok végzik a várharcz idején. Veranescius püspök testvéröccse megbetegedésekor Lőcséről hivatja el az ottani doktort a beteghez azzal a megokolással, hogy Egerben nincs orvos.¹⁴⁹⁾ Rákóczy Szigmund idejében a városban már rendes orvos van.

A XVII. században a tanultság növekedik, az iskolák szaporodnak, de azért a közműveltség még gyenge fokon áll. Az emberek korát sokszor szemre, szemlámásra állapítják meg. Így az egri káptalan 1579-ben Bajony Zsófi asszony Mária leányát úgy látomásra két esztendősnak mondotta ki.¹⁶⁰⁾ Keresztelő anyakönyveket a XVIII. század közepe óta vezetett rendszeresen. Baráti összejövetelek, vendégeskedések, fényes lakodalmak jelzik a fejlődésnek indult

társadalmi életet. Fényes asztali felszerelésekről, menyasszonyi nászajándékokról vannak okleveles adataink.¹⁶¹⁾ Mulatságok közben — úgy látszik — szerenese-játékok is folytak, erre vall Szemerényi Miklós intelme, ki 1599-iki végrendeletében öccsét inti, hogy „verfelét, kártyát, házársót soha pénzben ne játszóék, ha azt akarja, hogy Isten mi kevés jószágot adott, kezelő ki ne essék.“¹⁶²⁾

Heves vármegye népességét szám szerint nem tudjuk megállapítani, de a ránk maradt decimális összeírások és az oklevelekben levő magyar neveikől arra a biztos következtetésre jutunk, hogy Heves vármegye lakossága a XVI. században színmagyar volt. Hivatalos érintkezésekben és magánirataikban többször a magyar nyelvet használják. Magyar nyelven készítette el 1594-ben szerződéses levélét Szabó Márton Rédey Pállal. Ugyancsak magyar nyelven készítült Reesky Györgynek végrendelete 1584-ben.¹⁶³⁾ A vármegye színmagyar-ságába új elem akkor vegyült, mikor a török időkben a néptelen vidékek újratelepítését kezdték meg.

Népesség.

¹⁶⁰⁾ Egyháztört. Eml. III. 299—300. — ¹⁶¹⁾ Szederkényi i. m. II. 439—444. — ¹⁶²⁾ u. o. II. 114. — ¹⁶³⁾ Magyar Országgy. Eml. III. 248. — ¹⁶⁴⁾ Historia Domus Agriensis p. 5. Ferenczendiek könyvtárában czaflój: Fl. R. elbeszélését. — ¹⁶⁵⁾ Verancsics ö. m. VIII. 144. — ¹⁶⁶⁾ u. o. VIII. 144—159. ¹⁶⁷⁾ u. o. XII. 339. — ¹⁶⁸⁾ Közlöve Szederkényi i. m. II. 201—202. — ¹⁶⁹⁾ Verancsics műve IX. 193—194. — ¹⁷⁰⁾ Kollányi M. Sion 1891. 915—916. — ¹⁷¹⁾ Verancsics művei. XII. 101. — ¹⁷²⁾ u. o. XII. 211. — ¹⁷³⁾ u. o. IX. 84—85, 306. — ¹⁷⁴⁾ Kiadta Leszkó József: Adatok IV. kötet. — ¹⁷⁵⁾ u. o. IV. 180—¹⁷⁶⁾ u. o. IV. 182. — ¹⁷⁷⁾ Schmitt: Ep. Agr. III. 110. — ¹⁷⁸⁾ Országgy. Eml. V. 455—456. — ¹⁷⁹⁾ Katona: Hist. Crit. XXVI. p. 96—¹⁸⁰⁾ Adatok IV. 183. — ¹⁸¹⁾ Schmitt i. m. III. 122. — ¹⁸²⁾ Szederkényi i. m. II. 364—398. — ¹⁸³⁾ Kollányi: Magyar ferenczendiek a XVI. század első felében. 7. Közl. Századok. 1897—1898. — ¹⁸⁴⁾ Szederkényi i. m. III. Oktár. — ¹⁸⁵⁾ Katona i. m. XXVIII. 190—191. — ¹⁸⁶⁾ Szederkényi i. m. III. Oktár 5, 6. szám. — ¹⁸⁷⁾ Schmitt i. m. III. 167. — ¹⁸⁸⁾ Fraknói: Pázmány P. és kora. I. 507. — ¹⁸⁹⁾ Schmitt i. m. III. 199. — ¹⁹⁰⁾ Fraknói i. m. I. 185. — ¹⁹¹⁾ Libor S. Joannis. 542, 543, 544, 562. — ¹⁹²⁾ u. o. 423, 433. — ¹⁹³⁾ u. o. 335. — ¹⁹⁴⁾ u. o. 336. — ¹⁹⁵⁾ u. o. 483. — ¹⁹⁶⁾ u. o. 466, 467, 468, 470, 471, 475, 476. lapok; — ¹⁹⁷⁾ u. o. 472. — ¹⁹⁸⁾ u. o. 512. — ¹⁹⁹⁾ u. o. 542—543. — ²⁰⁰⁾ u. o. 415. — ²⁰¹⁾ Szederkényi i. m. II. 347—348. — ²⁰²⁾ u. o. II. 360—361. — ²⁰³⁾ Libor S. Joannis 433 — ²⁰⁴⁾ u. o. — ²⁰⁵⁾ u. o. 441. — ²⁰⁶⁾ u. o. 480. — ²⁰⁷⁾ u. o. 542. — ²⁰⁸⁾ u. o. 543. — ²⁰⁹⁾ u. o. — ²¹⁰⁾ 544—545. — ²¹¹⁾ u. o. 546, 552, 557—558. — ²¹²⁾ Szederkényi i. m. II. 362. — ²¹³⁾ Libor S. Joannis 430. — ²¹⁴⁾ u. o. 429. — ²¹⁵⁾ u. o. 423, 426, 427, 433, 435, 543—545. — ²¹⁶⁾ u. o. 433, 552, 554. — ²¹⁷⁾ u. o. 423—426. — ²¹⁸⁾ 430 s. következő lapok. — ²¹⁹⁾ u. o. 461—462, 506. — ²²⁰⁾ u. o. 440—²²¹⁾ u. o. 465—485. — ²²²⁾ u. o. 570—571. — ²²³⁾ Szederkényi i. m. II. 374—378. — ²²⁴⁾ Szederkényi i. m. II. 124—127. — ²²⁵⁾ Verancsics művei: XII. 25. — ²²⁶⁾ u. o. II. 214. — ²²⁷⁾ Verancsics i. m. XII. 225—227. — ²²⁸⁾ Károlyi család Oktár IV. 415. — ²²⁹⁾ Szederkényi i. m. II. 268—269. — ²³⁰⁾ Károlyi cs. Okt. IV. 493—496. — ²³¹⁾ Szederkényi i. m. II. 482—483.

V. HEVES VÁRMEGYE TÖRTÉNETE 1687-TŐL A SZATHMÁRI BÉKÉIG, 1711-IG.

1. Telepítések a vármegyében; a lakosság sorsa Kollonics idejében.

Nemzetünk végtelen sok áldozattal járult a főlzabadtó török háborúk sikeréhez. Végre az 1699-iki karlócazi béke a temesi vidéket kivéve kiszorította a törököt hazánk területéről. De a diadalok nem nekünk gyűlöltek, mert a bécsi udvar nem a magyar királynak, hanem a császárnak foglalta vissza Magyarországot. A török rabságot német kényuralom váltotta fel, a királyi hatalom ez éveket nem a nemzet bajainak orvoslására, hanem a magyarság megmaradt erejének végleges letörésére használta föl.

E korszak udvari politikájának irányítója, tipikus megtestesítője, Kollonics Lipót volt. Ki akarta forgatni az országot magyarságtól és erre czélzó minden reformjával. Először a pusztá országot be akarja népesíteni, idegen telepésekkel, „hogy a királyság vagy legnagyobb része lassanként germanizáltassék.“

Kollonics.

Heves vármegye területének betelepítési kérdése legelőször az 1688. márczius 9-én Losonczon tartott vármegyei közgyűlésen foglalkoztatta a rendeket. Arról panaszkodtak, hogy Heves vármegye lakosságának jó része a török időkben, majd az ostrom előtt elrendelt „bloká“ következtében messze vándorolt. A nép a katonaság zaklatásai elől falustól a hegyekbe, erdők közé menekült, ott gyökerekkel, fák magvával, elhullott állatok húásával tengeti életét. Ezeket szolgáltja fel a vármegye visszatelepülésre és nekik egy időre mindenféle cenzustól mentseget ígér.

Telepítési k.

A nép azonban csak lassan tért vissza lakóhelyére. Tartott a vármegye megszállott idegen katonaságtól, az aldujai táborba vonuló seregek zsarolásától

és Tökölly kőbörölő, portyázó esapatai is veszélyeztették a közbiztonságot. Az 1688. szept. 9-én Gyöngyösön tartott tisztújító széken szomorúan jellemzi a vármegye néptelen voltát az a határozat, hogy oly kevés a vármegye népessége, a községek száma, hogy a régi négy szolgabíró helyett kettő is elvégezheti a szolgabírói teendőket. 1689-ben is még két szolgabíró választottak.

A vármegye területén legelőször Eger városa népesedett be. Eger várát a kormány, mint az összes végyvárakat, visszavétele után kincstári birtoknak tekintette. Már 1687 december 20-án Fischer Mihály kamarai biztos felszólította a vármegyei népességet, hogy a ki Eger városában letelepedni és házat venni akar, az az egri harminczadosnál jelentkezze. Az országos levéltárban levő pozsonyi kamarai számadások között találunk olyan jegyzéket, mely azt bizonyítja, hogy a felhívásnak sikere volt. Többen pénzért vásároltak itt házakat, egyesek „gratis“ kaptak, — mások hadi érdemeikre hivatkozva, ajándékba kérték az egri házakat és szőlőket. Eger város 1688 április 15-én kelt összeírásában a házakat utczánként, számozva találjuk felsorolva.

Nováky „Memoria dignitatum“-ában megemlíti,¹⁾ hogy 1688 márczius 25-én Fischer Mihály szepesi kamarai biztos Fenesy György püspök jelenlétében kijelölte a várbán a püspöknek a székházát, melyben előzőt a török basa lakott, és a városban is adott neki egy házat, melyben Ibrahim pasa tartózkodott. A káptalan számára a régi káptalanszerben a vár alatt, az éjszaki részen Illyefalvi István nagyprepostnak és Dorics káptalani kiküldöttnek 16 házat adott át a hozzátartozandóságokkal, ezenkívül egyes szőlőket, réteket, szántóföldeket. Kaptak a Káptalan-utczában egy moscheát addig, míg Szent János apostol és evangélista kathedrális temploma a várbán újra felépült. A városban levő Sz. Mihály templomot parochiális egyháznak jelölték ki és parochusa Nagy János lett.

Kétségtelen dolog, hogy az első betelepülők között voltak Eger városában a papok és szerzetesek. Kollonicsnak és a bécsi udvarnak politikája is mindenekelőtt a kath. vallás restitúciója volt. Az 1692-ben tartott házösszeírás szerint volt már a városban a jezsuitáknak 6, a ferenczrendieknek 6, a minoritáknak 3, a szervitáknak 5 háza, a püspöki, káptalani és plebániái házakon kívül. Ezek a szerzetesrendek és a papság a városban levő 9 moscheát alakították át templomokká. Az 1692-i összeírás szerint Eger utczái a következők: Vizi-utca (Waseher Hellergasse), Török-utca (Türkengasse), Schossberggasse, Felnémet-utca, Rácz-utca, Hosszú-utca, Belyárosi magyar piac, Kaisergasse, Portörök-malom-utca), Kis-utca. ²⁾ Volt négy kapu: almagyari, felnémeti, rácz és hatvani kapu. Az 1692-i összeírás szerint Egerben 412 lakott és 468 lakatlan ház volt.

Lakossági
névlajstrom.

Az újonnan benépesült Eger vár lakosságát feltünteteti az 1690-ben felvett lakossági névlajstroma. ³⁾ Ez a lakosságot négy részre osztja: magyarokra, németekre, ráczokra és új keresztényekre. A magyarok között a papság és két nemesen kívül megtaláljuk a Szent Mihály templom plebánosát, kántorát, Molnár István iskolamestert, Faragó András városbíró és 130. szám alatt a város-házát, a mely adatok a kulturális és városi élet ébredéséről tesznek tanúságot. Nagy számmal vannak a magyarok között iparosok: mészáros mesterek, hűsvágók, kovácsok, szabolc, eszmiadiák, posztónyírók. Van továbbá köztük molnár, puskaníves, gombkötő, könyvkötő, üveges, borbély, pálinkafőző. A magyarság névlajstromában van egy Kovács István nevű ezigány is, ez is iparral foglalkozott, kitűnik onnan, hogy 1692-ben már a város hatósága kéri, hogy a cigányokat ne bocsássák be a városba, mert az egyes mesteremberek iparát rontják. A németek nagyjából részt iparral, kereskedelemmel foglalkoztak. A ráczok a vagyonosabb elemet alkották.

A lakossághoz kell még számítanunk az Egerben elhelyezett katonaságot. Ugyanis az udvar a borsod—hevesi várak közül Eger várát, azután Külső-Szolnokban Szolnok várát stratégiailag fenntartandónak, szükségesnek tartotta, azért e várakba német katonaságot helyezett el. Egerben báró Buttler János volt a parancsnok, ő rendelkezett a mintegy 200 lakóházban elhelyezett lovas- és gyalogos katonaság fölött.

Eger szabad
királyi városi
joga.

Eger a felszabadulás után kincstári uralom alatt állott, erre vall a városnak 1692 augusztus 18-i felterjesztése a kamarához, hogy ne a kamarai biztos nevezze ki a város elöljáróságát; a bírót, a 4 tanácsost és a jegyzőt, hanem a polgárok őket szabadon választgassák. A város ez időben „szab. királyi városnak“ nevezte

magát irataiban, „Nos judex senatores Liberali reg. Civitatis Agriensis.“ E kérdés körül azután vita támadt a város és Heves vármegye, továbbá a város és Borsod vármegye és a püspök között. A város Fischer Mihály kamarai biztostól megígért kedvezményekre hivatkozott; 1690-ben márczius 18-án Brayner Kristóf hadi biztos a vármegyével szemben a „neoaquisticus locus“-ra s ő felsége privilégiumára hivatkozott, de a privilégium, a szabad királyi városi jog semmiféle oklevéles bizonyítékra nem támaszkodott. A vármegye sohasem ismerte el Eger város kiváltságát és állandóan követelte, hogy Eger városa is viselje a vármegyére kivetett adó hányadát és osztozzék a vármegyei adminisztráció terhében. Heves vármegye példájára Borsod vármegye is követelésekkel állott elő, hogy a város vízöntői része hozzá tartozik, a vármegye adójának egy részét Eger vízöntői részére vetette ki. Fenesy egri püspök Eger városára szóló földesúri jogát szintén fenntartotta minden képzelt kiváltság ellenében.

Eger város sorsa 1694-ben dőlt el. I. Lipót elrendelte, hogy Eger városának magisztrátusai szünjenek meg élni ideiglenesen nyert kiváltságaikkal, miután az egri püspök és káptalan I. Ferdinánd király megerősítő és kiváltságos levelével igazolta Egervárosára fennálló birtokjogát, így a város a többi püspöki városok módjára kormányozandó. Erre 1695 január 4-én Kassán a város kiküldöttei és Feresy püspök megállapították a városi jogviszonyokat. A város elhagyja a szabad kir. városi jog, cím és pecsét használatát. *) A püspök jelöli ki a magyar, német és unitus ráczokból a városi magisztrátust s annak tagjait a város közönsége szabadon választja. A püspöki birtokok, kanonoki, szerzetesi házak, városi épületek cenzusmentesek. A szőlők után tized, kilenced jár, a piaci helypénz két része a püspöké, a jus gladii-t a püspöki tisztek a város magisztrátusával gyakorolják, — főbenjáró ítéletek s minden vitás ügy a püspökhöz felebevezethető és a végrendeleteket ő hagyja jóvá. — A püspökkel még pótegyezséget kötöttek, ezután a káptalannal is megegyeztek az Almagyar területre szóló birtokjogra és h-tivásártásra nézve. Így állott vissza Eger városában a püspöki földesúri jog, de a vár kincstári birtok maradt 1783-ig. A város új pecsétje „Sigillum Episcopalis Civitatis Agriensis“ körirattal készült el.

Eger városának fejlődése a püspök-földesúr idejében még előbbre haladt. Eger fejlődése. Az 1699-i összeírás szerint 542 gazda lakott Egerben 322 házbán, volt itt 90 zselér, 120 kézműves. Ezekhez járultak az adómentes papok, nemesek s a városban elszállásolt katonaság, úgy hogy Szederkényi Nándor számítása szerint ez időben Eger lakossága a haterzet meghaladta. E szerint Eger fejlődésében Budát és Pestet is meghaladta, mi főleg annak tulajdonítható, hogy a visszavétel alkalmából a várost nem rombolták le s a betelepült lakosság itt kész házakra talált. *) A városi élet mellett az ipar is fellendült, mit az iparosok nagy száma bizonyít, — a kulturális előhaladást pedig a jezsuiták gondozták, kik itt mindjárt iskolát alapítottak s már 1691-ben naplójuk szerint 200 növendékük volt. Az írni-olvasni tanulókon kívül 21 minimista, 16 parvista és 12 gimnázista járt iskolájukba. *)

Míg Eger török uralom alatt állott, Gyöngyös volt a vármegye leghatékosabb városa. Gyöngyös és vidéke viselte — úgyszólván — a vármegye terheit, a mint ezt Heves vármegye közgyűlése is elismerte a felszabadulás után. Ez a vidék szenvedett azután különösen sokat a felszabadító hadjárat idejében. Karafta, azután Mersi és Heisler tábornokok vetettek ki rájuk hadi seregeket. A nép nem tudott fizetni, a vidéki falvak lakói megszöktek; Gyöngyös város kapuit, főleg a Csapó kaput állandóan kellett őrizni, hogy a nép ki ne szökjék a városból. Bulyovszky alispán 1685-ben Almásy Jánost, a nemesek bíráját felszólította, hogy Heisler tábornok követeléseit hajtásá be, Gyöngyös környékén a falvakat úgy őrizék, hogy bizony helyettük ők fizetik meg a quantumukat. Leghamarabb rajtok esik meg az executio, mert igen nagy veszedelemben forog Gyöngyös városa. *) Bulyovszky alispán a gyöngyösi gvardiánt is kérte, hogy világosítsa fel a népet.

De lehetetlen volt a nagy követelményeknek megfelelniök, hiszen a német katonasággal együtt az egri pasa is sanyargatta őket, mint az Gyöngyös város leírásában olvasható.

Heves vármegye többi részének betelepítéséről leginkább az évről-évre összeállított adóajáztromokból értesülünk. 1689-ben Heves vármegyében 37 község fizetett adót, a többi még mindig elpusztult volt. Gyöngyös, Pata, Boes, Aranyos, Sz.-Domonkos, Saár, Bátor, Cseh, Beköleze, Lelesz, Mikófalva, Hatvan,

Gyöngyös helyzete.

Egyéb telepítések.

Derecske fizettek nagyobb adóösszegeket, tehát ezek voltak a népesebb községek, míg a Tisza mentén levő községek voltak a legnéptelenebbek. Az 1692 augusztus 25-én Gyöngyösön tartott vármegyei közgyűlésen is felhangzott a panasz, hogy az idők mostohaasága következtében a vármegyében még most is sok üres pusztaság látható, de jelzik, hogy egyes helyek már népesedni kezdenek. Az 1692-i adóösszeírásban a három járásban már 62 községet számláltak, a szolnokvármegyei rész még mindig néptelen volt. Az első járásban Gyöngyös, Pata, Pásztó, Apez, Hatvan, mint városok szerepelnek, úgy következnek a falvak. Az újonnan telepített községek 7 évig cserzusmentesek voltak. — A „Heves és Külső Szolnok vármegyék nemes és paraszti személyei és azok tehetőségének a szolgabírák által 1697 november havában történt összeírása”-ban már 75 visszatelepített községet találunk. A 75 községben 6279 férfiszemélyt írtak össze, a legnépesebb községek voltak: Gyöngyös, Pata, Poroszló, Tiszanána, Füred, Solymos.

Birtok-
viszonyok

Nevezetes összeírás maradt reánk az 1699-i évlől a vármegyei jegyzőkönyvekben.¹⁹⁾ Ez összeírás Heves vármegye birtokos nemességét és papágát tartalmazza, és Heves vármegye változott birtokviszonyaira világosságot derít. Eblől látjuk, hogy a kir. fiskusnak Gyöngyösön 30 sessiója, Hatvanban 70 sessiója, a után Sz.-Miklóson, Sas, Szegh, és Kürth községekben praediuma volt, melyek mindössze 452 frtot jövedelmeztek. Az egri püspök visszaszerelte Solymos, Gyöngyöspüspöki, Tiszanána, Hidvég, Tisza-Halász, Kápolna, Maklár, Kishida, Füzesabony, Pusztaszikszó, Kerecsend, Dobi jószágait, azok jövedelme 3849 frt volt. Az egri káptalan birtokolta már Poroszló, Szőke, Hevesiván, Sz.-Miklós, Bútelek, Mezőtárkány, Bocs, Aranyos, Bátor, Szalók praediumait 1046 frt jövedelemmel. A hatvani prépost, saári apát, pásztói apát visszaszerelték gazdaságukat, szőlőbirtokukat, malmukat, kocsmájokat. A birtokos papág között találjuk a következő községek kath. lelkészeit: Pata, Pásztó, Tar, Ecséd, Fanesal, Hatvan, Halászi, Tarján, Balla, Saár, Pétervársár, Delrő, Bocs, Eger, Gyöngyös I. és II. káplán, Erdőtelek, Kürü. Egyes községekben, mint Csány, Domoszló, Füged és Sülyben licentiatusok vannak. Említés van a tari, pétervársári, saári, debrői, egri, hevesi rektorokról, iskolamesterekről. A vármegye több községében, így Átány, Nána, Sarud, Kisköre, Tiszahalászi, Roff, Varsány, Túr, Pély, Poroszló, Füred, Kürt községekben protestáns prédikátorok működnek.

A világi birtokosság közül a legtehetősebbek: Marki Bagni, ki Sirokon elfoglalt javai után 2400 frt jövedelemmel rendelkezik, — Penz János, kinek Bakta, Jánosbuda-i prépostság, Alattyán, Misle, Jerő. Paznád birtokai után 1341 frt jövedelme van, — Lőrő Buttler János, kinek Erdőtelek, két Tenk, Hanyi után 1000 frttá, — Pocska Lőrő, kinek Farnos birtoka és 3 malma után szintén 1000 frtnyi jövedelme volt. A többi birtokos tehetősége 1000 frton alul van. Találunk közöttük híres magyar családokat, mint: Rákóczy Ferencz, gróf Erdődy György, gróf Koháry István, gróf Forgách Simon, gróf Esterházy István, báró Keglevich Ádám, Bossányi, Huszár familiák, Károlyi Sándor, Vay Ádám, Sötér-Földváry, Repeczky, Majthényi familiák. Nagy számmal vannak azonban német birtokosok is, mint báró Haller Samu, gróf Aspren ont, Glöckelsberg ezredes, Enczinger úr, Körber özvegye, Spekhárd úr, Crondt kapitány.

Ez 1699-i összeírás szerint 38 községben volt katolikus vagy evangélikus birtokos lelkész; a papi birtokosság száma 92-re, a világi birtokosok száma 222-re rúgott a vármegye területén. Szederkényi Nándor a kettős vármegyében a jobbságnak, az egyházi és világi birtokoságnak, a kurialis s ármalista nemességnek és Eger város lakosságának összességét hozzávetőleges számítás alapján 1700-ban 35 ezernél többre becsüli.¹⁹⁾

Rácok telepeseik.

Az 1699-i összeírás tanúságot tesz arról, hogy az udvar politikája érvényesült. Heves vármegyében igen sok birtokot német katonatisztoknak adtak el. Eger és Gyöngyös városban német és rácok telekeztek. Óhitű rácok évszázadok óta éltek az országban, de nem tartoztak a bevett, hanem a túrt felekezetek közé. Gyöngyöspüspökin 1685-ban rácok laktak, a mint Bulovszky Ferencz vicispán Gyöngyösre írt fenyegető leveléből kitünik. Egerben 1687-ben az első házvásárlók között mindjárt találunk rácokat.

Nagyobb számmal 1690-ben történt a rácok bejövetele. 1690-ben a Balkánról. Ó-Szerbiából Csernovics Arzén, ipeki patriarcha által 70—80 ezer ember menekült a török elől a Száván túlr. Ideiglenesen jöttek hazánkba, hogy majdan a császári hadak oltalma alatt visszatérhessenek régi területükre, de azután



AZ EGERI FŐSZÉKESEGYHÁZ

itt maradtak. A király megengedte nekik, hogy, ha akarnak, az ország belsejébe is beköltözhetnek, itt tartózkodásuk idején vallásukat szabadon gyakorolhatják. Így egyes rajok Heves vármegyébe, Eger és Gyöngyös környékére húzódtak. 1693-ban Egerben a ráczok létszáma 633 volt, a rácz papok és barátok száma 10 volt. A ráczok a katolikusokkal egyesültek, unitusok voltak. De Camels munkácsi püspök küldött számukra papokat. 1690 május 19-én Zadarevicsky Mihály lett a parochusuk, a ki a néptől évenként 100 frtot kapott és ezen kívül volt szőlője és stóliás jövedelme. A hevesvármegyei unitus papok mind alája tartoztak. 1691 október 19-én P. Jeromost küldötte a munkácsi püspök Egerbe visitatornak, majd 1693 május 14-én a püspök személyesen látogatta meg az egri egyházat és meghagyta a népnek, hogy senki mást, csak az ő papját ismerjék el plebánosuknak és a misében említsek meg a római pápa nevét is.¹⁷⁾ Később az orosz befolyás következtében szakadtak el a római egyháztól.

Súlyos sérelem volt Heves vármegyében, hogy a régi magyar gazdátlan birtokokat Kollonics rendszere értelmében idegeneknek árúftották és adományozták el, de még ennél is sérelmesebb volt az, hogy Heves vármegyére is kiterjesztette Kollonics a „jus armorum“-ot, a fegyver-jogot. Fenesy püspök 1690-ben a várhoz tartozó régi püspöki birtokokat, mint Maklárt, Felsőtárkányt, a kincstártól évi 1200 frtért 3 évre bérbe vette, hogy ezek idegen kezekre ne jussanak. 1694-ben azután az egyházi birtokokra, mint új szerzeményre nézve a kincstárral kiegyezett. A káptalan hasonlóképen járt el. 1693 augusztus 1-én Heves vármegye közgyűlésén hirdették ki aza királyi leiratot, hogy a hevesvármegyei városok és falvak földesurai mind kötelesek igazolni hat hónap alatt Bécsben jogzímöket. váltságösszeget tartoznak fizetni birtokaikért, máskülönben azok a kincstár kezébe alá kerülnek. Sirok várát tartozékaival együtt szintén új szerzeménynek jelentették ki, ámbár annak tartozékait már a kincstártól úgy vették meg egyesek pénzén. — Majd az igazolásra különös kegyelemből az 1689-i január 10-i pápens újabb határidőt tűzött ki. Heves-, Szolnok-, Borsod- és Csongrád birtokosai márczius havában tartoztak igazolni jogzímöket. Heves vármegye küldöttsége Bécsben ez intézkedés ellen előterjesztéssel élt, hogy a vármegyét „jus armorum“ alapján szerzett új szerzeménynek nem lehet tekinteni. Hivatkoztak a multa, hogy a keresztény birtokosok a török hódoltság idején is birtokukban voltak, a vármegye portáit 1647-ben összeírták, a szent korona területéhez való tartozás nem évült el, törvényhatósági jogaikat rendszeresen gyakorolták, a vármegyének rendes tisztviselői voltak, a királyi parancsokat végrehajtották, az adót fizetők az országgyűlésen részt vettek, királyt választottak. Hiábavaló volt minden tiltakozás, az 1703 február 3-án kelt királyi leirat Heves és Külső Szolnok vármegyék reideire váltságdíjúl 12 ezer forintot rött ki, kiveszi ennél fizetése alól a megyebeli papságot, mely már ebbeli tartozását elintézte. A vármegye 1703 márczius 5-i közgyűlésen hozott határozatából, hogy ezt az összeget kifizethesse, báró Pfefferchosen budai parancsnoktól vett kölcsön pénzt. Egy-egy sessióra a vármegyebe 5 frt 70 denár esett a váltságösszegeből, de emez összeget a kitört Rákóczi-szabadságharcban nem szedték be. A Rákóczi-korszak végén a budai parancsnok pénzét kamatostól követelte. A felszaporodott összeget vetette ki a vármegye a sessiókra. A váltságdíj fizetéséről a vármegye nyugtát adott, de abban is kijelentette, hogy a vármegye nem új szerzeményi birtok, csak a kellemetlenség kikérülése végett fizette be 1703-ban a váltságösszeget.

Vehetett itt jószágot mindenki, a kinek pénze volt, így Heves vármegye régi tiszta magyarsága idegen elemmel vegyült. Kollonics még az egyház elnémetesítéséről sem feledkezett meg. Heves vármegye területén 1702-ben a wellehrádi apátot nevezték ki pásztói apáttá. Wellehrádról Maietyu szky Wenczel Pászti már 1699-ben megfordult a figyelmét nemcsak az apátságra, hanem Pászti összes viszonyaira kiterjesztette.

Egyházi javadalmak német kézen.

A Kollonics-érában növekedtek az adók is. A hosszas török háború a kincstárra óriási terheket rött és az országtól követelték az adóösszeg jó részét. Az emelkedett adók súlyosan nehezettek Heves vármegye lakosságára is. 1689-ben a kétfős vármegyére 15,430 frt. hadi adót vetettek ki és ugyanakkor a vármegye saját szükségletére 2710 frtot kívánt a községekétől. — 1690-ben a budai hadi biztosság már 16,945 frt. hadi adót követelt a vármegyétől.

A vármegye belátta, hogy az agyonnyomorgatott jobbágságnak alig van fizető képessége, — a régi, még 1647-ben megállapított porták szerinti kivetés

Adók.

multanyitalan, azért Gyöngyösön az 1692 augusztus 25-i vármegyegyülésen a terhek arányosabb felosztását sürgette. A megyegyülés elrendelte a lakosság fejfejenkénti és vagyona szerinti összeírását. A gazdák marháit, lovait számszerint, búzáját és egyéb terményeit mennyiség szerint megbecsülték, azok értékét pénzben állapították meg. És az adót a lakosságnak eme tehetsége, „facultas”-a arányában vetették ki. A házat, földet és ingatlanokat nem számították, mert a földeknek csak akkor van értékük, ha van hozzájuk kellő munkaerő. Az 1692-i összeírás szerint Heves vármegye „ruralis” vagyis paraszt tehetőségének értéke 127,650 frt. — az 1693-i összeírás szerint 169,041 forintot tett ki.

Méltányos volt, hogy a birtokos papság és nemesség is járuljon hozzá az országos terhekhez. Azt tehát a vármegye a régi alapon vonta be az adózás körébe. A nemesség és papság a régi taksát fizette, de az is most „tehetősége” „facultas”-a arányában. Az 1694-i összeírás a nemesség és papság tehetőségét 30,691 frtban állapította meg.

A katonaság zsoldja, élelmezése, zsarolásai, szóval a katonai „portió” mind súlyos tehérként nehezedett a népre. Ez elősegítette a bécsi udvar célját, „Magyarország teljes megtörését.” Kollonics 1694-ben királyi rendelettel megkérdezte a vármegyéket, hogy minő alapon történik az adók kivetése. Majd 1696-ban, azután 1698-ban tanácskozássokat tartott, hogy az adók méltányosabb kivetéséről gondoskodják. A tanácskozásra meghívott urak nem idegenkedtek a jobbágyság terheinek könnyítésétől, de nem fogadhatták el Kollonics reformját „a közteherviselésről,” mert ez az ország önállóságának veszítet, vonta volna maga után.

Heves vármegye közgyűlésén is küzdöttek az egységesítő törekvés ellen és a vármegye a saját hatáskörében iparkodott segíteni a jobbágyság terhein. A hadi adót 1694-től fogva új adóalap szerint vetették ki a jobbágyságra. Az értékbecslést, mely ügyis ingatag alapokon nyugodott, elhagyták, e helyett a jobbágyság gazdasági felszerelését és állatállományát, tehát természetbeni tehetőségét írták össze és azt dikákba osztották. A dika lett tehát az adózás alapja. Ismerjük e dikák számítását több évről. Így 1697-ben minden 15 éven felüli férfiú egy dikának számított, 1700-ban már a jobbágyság nejét is beszámították $\frac{1}{2}$ dikába. Az 1697-i összeírás szerint két igás ökör, téhen vagy ló volt egy dika. Négy-négy egy éves tinó vagy csikó szintén egy dika volt. Egy dikának vettek 6 urna bort, 10 juhot vagy kecskét, 20 bárányt, 20 malacot, 20 kiló búzát, lenesét, borsót, 30 kilo árpat, zabot, kölest. Heves vármegyében 1694-ben 14,302 dikát, — 1697-ben már 27,639 dikát számoltak össze. Természetesen a parasztság dikáival egy időben a birtokos nemesség és papság taksáját is dikák szerint vetették ki. 1694-ben a nemesség dikáinak száma 2107, — 1697-ben 8623 volt.

Kollonics nem nyugodott meg a vármegyék intézkedéseiben. Meg akarta törni a megyék ellentállását, de a hazafias felbuzdulás után megmaradt a régi portális számításnál és az 1595: 11. t.-cikknél, melynek értelmében a nemesség és papság adómentes, csak megfelelő taksával rovatathatik meg. Országos volt a panasz, hogy az 1647-i portális összeírás elvült, azért 1696-ban elrendelték a porták új összeírását, hogy négy jobbágyságot vegyenek egy portának. Heves és Külső-Szolnok vármegyék portáinak összeírásával Farkas Ádám és Kosztolányi Gábor, Bars vármegye jegyzői bizattak meg. Ők a 13 felvidéki vármegyében 1482 portát írtak össze, azokból Heves és Külső-Szolnok vármegyékére 95 esett.

A kassai dikasterium 1698-ban Heves-Külső Szolnok vármegyékére a négy millió frt. országos adóból 59,570 frtot rótt ki úgy, hogy abból a papság és nemesség 3771 frtot viseljen. 1699-ben a kettős vármegyére 48,396 frtot róttak ki, hogy abból a nemesség és papság 3226 frtot fizessen. A vármegye emez összegeket is mind dikák szerint hajtotta be, megőrizte a papság és nemesség cenzusmentességi privilégiumát. E kivételi módot azonban nem találta a vármegye helyesnek, azért 1699-ben elrendelte, hogy a vármegyebeli nemesség és papság javaival, jövedelmeivel és taksájával együtt írássék össze. Az összeírásban a jövedelmeket dikák szerint állapították meg s minden forint után 11 denár taksa volt fizetendő.¹⁹⁾

A vármegyei adókezelés köréből az 1696 október 3., majd az 1698 július 3-i királyi rendelettel kivételt Eger városa.²⁰⁾ Ugyanis Eger városára Heves vármegye és a vizentüli részre Borsod vármegye is kivetette az adót, míg a város szabad királyi jogát vitatta. Erre jött a királyi döntés, hogy Eger városa külön adózó terület, a budai dikasterium alá tartozik és az veti ki rá az adót a vár-

megyére eső összegből 8 porta után. A város ezt az adót nem dikák szerint szedte be, hanem fejenként, azután az adózó gazdákra, kézművesekre, s a tulajdonukban levő állatállományra, terménymennyiségre vetette ki részletekben az összeget. 1699-ben a városra 4826 frtot róttak, miből egy portára átlag 600 frt esett.

A növekvő hadiadókhöz járultak a katonai portiók, — a töméntelen előfogat, melyeknél a szegénység sok marhája szokott odaveszni. A katonai portiók ellen már 1695 végén a 13 felvidéki vármegye nevében gróf Beresényi Miklós lépéseket tett az udvárnál és mint a megyéhez intézett levelében jelezte, „ő felvétele a vármegyék keserves panaszait meghallgatta és arra kegyelmes resolútiót adott.”²¹⁾ Emelték a só árát s új adók is vannak. Így 1702-ben behozták nálunk királyi rendelettel a dohánygyedárúságot. Dohányt mindenki termesztethetett, de a termést csak az egyedárúságok vehették meg, az övék volt a dohánynyal, burnóttal s pipával való kereskedés kizárólagos joga.²²⁾

És az adóterhek emez emelése, kivetése, beszedése mind önkényesen, országgyűlésen kívül, a magyar törvények ellenére történt. A nemzet országgyűlésen nem adhatta elő panaszát, mert 1687 óta országgyűlést nem tartottak. A régi magyar hatóságok: kanczellária, udvari kamara, amennyiben megmaradtak, az önkény és idegen uralom eszközei lettek, a kamarai tisztviselők is mind idegenek voltak. Egyedül a vármegyei intézményt, a helyi önkormányzat közeget nem lehetett elnémetesíteni, de ezt is ebben a korban mindinkább adóbehajtási közegeg akarta sülyeszteni az udvari politika. A vármegyék és a katonai meg a pénzügyi közegek között éles összetűzések voltak, a vármegyék őrizték és mentették meg Magyarországot önállóságát, ezek akadályozták meg az „absolutus dominatus” megalkotását.

1) Adatok IV. 231. — 2) Szederkényi i. m. IV. 8. — 3) Közlve Szederkényi i. m. IV. 9. 11. 1. — 4) Gorove: Eger város története. 216. — 5) Szederkényi i. m. IV. 24—25. — 6) Egri érseki levéltárban levő „Historia domus” I. kötetében. — 7) Közlve Sebők: i. m. 188—189. — 14) 1699-i jegyzőkönyv 390—405. 1. közlve Szederkényi i. m. IV. 48—58. — 15) Szederkényi i. m. IV. 73. — 16) Sebők i. m. 192. — 17) Adatok IV. 232—233. — Zsatkovics Kálmán. Tört. Tár 1895. 700—724. De Camelis püspök naplója. — 18) Közlve Békefi: A pásztói apátság története I. 165—168. — 19) Az adózásra vonatkozó összes adatokat Szederkényi i. m. IV. kötetéből vettem át. — 20) Gorove i. m. 218. — 21) Szederkényi i. m. IV. 41. — 22) Takács S. Gazdaságtört. Szemle 1898.

2. Heves vármegye részvétele II. Rákóczi Ferencz szabadságharczában. Telekessy „Rákóczi püspöke”.

Az 1683—99-i évek bizalommal tölték el a magyarság szívét, hogy a mint felszabadítottuk az egész országot a másfélszázados török járom alól, úgy most sikerül visszaszerezennünk alkotmányunkat is. De nemzetünk, mint láttuk, csatlódott. I. Lipót tanácsosainak, főleg Kollonicsnak politikája után indulva, XIV. Lajos francia királyt követte és annak példájára egységes, nagy abszolút birodalmat akart alapítani. Csakhogy XIV. Lajos politikája Franciaország nagyságát idézte elő, nálunk meg a nagynémet birodalom a magyarság bukását jelentette volna. Míg az uralkodó az abszolút középponti hatalomra tört, addig mi a magyar haza szabadságának megmentéséért küzdöttünk. Innen a félreértések és ellentétek az uralkodó és nemzete között. Így történt, hogy mikor mi homályt borítottunk Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Wesselényi korára, feledni akartuk a bécs-új helyi mártírokat, — akkor a bécsi udvar politikája Eperjesen új mártírokat követelt. Az ellentétek és félreértések a nemzetet 1703-ban szűkséggépen felkelésbe sodorták. Lipót egységes államával szemben a nemzeti szabadságnak védelmezője csakis II. Rákóczi Ferencz dicsőséges alakja lehetett. Mikor 1703-ban kitör a spanyol örökösödési háború, az idegen zsoldosokat kiviszi hazánkból és XIV. Lajos francia udvara a felkelőknek segítséget ígér. Ez a tettük terére szólítja őket. „Átléptem Magyarországot határát — úgy mond Rákóczi önvallomásaiban — mint egykor Caesar Rubicont.” A felvidék vele tart s „mire kinyílt a kikelet”, a Dunántúl is kezében volt. Hogy igazolja magát ország-világ előtt, kiáltványt intéz a nemzethez, melynek kezdő sorai: *Recurdesunt vulnera inclytae gentis Hungariae*” melyen bevésődtek a magyar lelkekbe.

Rákóczi neve ismeretes volt Heves vármegyében, mert a Rákóczi-csulád a vármegye régi birtokos-családai közé tartozott. A fejedelem ifjú nevével 1694-ben bejárta hevesvármegyei jószágait, megfordult Gyöngyösön, hol a vármegye ven-

A szabadságharc okai.

II. Rákóczi Ferencz.

dégének tekintették.²³⁾ A mikor Rákóczi a szabadság zászlaját kitűzte, akkor Heves vármegye közgyűlésén²⁴⁾ Lipót leiratát tárgyalták, hogy innen és túl a Tiszén ismételve észlelt rebellesek és csavargó rablók megfélemezésére a vármegye adjon segítséget. A vármegye segélyesapat kiállítását rendelte el és a vármegyei sereg fölött a püspök-főispán 1703 július végén az egri piacon szemlét tartott s őket Lipót hűségére esküdtetvé. Szolnok megerősítésére is rendelt Heves vármegye munkacserét, de az a március 21-én már Rákóczi katonáinak kezébe került. Ez volt a kettős vármegyében az első hely, mely meghódolt a nagy fejedelem előtt.

II. Rákóczi Ferenc 1703 augusztus 29-én hívta fel esatlakozásra Heves vármegye rendeit. Fellhívására különösen Gyöngyös vidékén indult meg a mozgalom, hol a Rákócziaknak terjedelmes birtokai voltak. Almásy János, Heves vármegye volt alispánja, mint gróf Beresényi Miklós plenipotenáriusa felszólítja a vármegye nemes és nem nemes lakosságát, hogy mind Gyöngyösre gyülekezzenek, hogy innét „keseredett és nagy iga alatt nyomorgó hazánk szabadulása végett odamehessenek, hová parancsoltatik. „A nemesség csakugyan követte a fölhívást és 1703 október 14-én Gyöngyösről a vármegyei rendek Rákóczihoz való esatlakozásukat jelentették ki. Elhatározták, hogy a borsodvármegyei felkelőkkel az Eger vize két partján egyesülnek és az egri várat, melyet Zinzendorf parancsnoksága alatt német katonaság őrzött, megostromolják. Az ostrom vezetésével Almásy Jánost és Dévay Pált bízták meg. A vármegyei rendek ekként eldöntötték Heves vármegye sorsát, október 26-án már Andornakon táboroznak, míg a püspök-főispán és Ordódy György alispán a vármegyei tisztikarral Egerben tartózkodnak és véleményt nyilvánítani nem mernek.

Telekesy István várakozásának fontos okai voltak. A püspök-főispán életadatait Nováky József egri kanonok Telekesynek sajátkezűleg írt jegyzetéből „manuale diarium“-ából állította össze.²⁶⁾ E szerint Telekesy régi magyar családból származott, 1633-ban Csemete községben, Vas vármegyében született. Iskoláit Sopronban, majd Nagyszombatban a „vörösek kollégiumában“ végezte. Lippay György esztergomi érsek őt felsőbb kiképzés végett Rómába küldötte, onnan mint misés pap visszatérván 1662-ben Rozsnyón, azután Hárskuton, majd rövid ideig Vas vármegyében, Sárvaron lelkészkedett és később a győri káptalan tagja, annak nagyprépostja és püspöki helynöke lett és itt jótéteményeivel a „szegények atyja“ czímét érdemelte ki.²⁷⁾ Az egyházi méltóságokban fokozatosan emelkedett, csanádi püspökké nevezték ki, de az egész vármegye török hódoltsági terület volt, ezért Győrből kormányozta, a mint tudta, egyházmegyéjét. 1699 június 15-én őt nevezték ki Fencsy György helyébe egri püspökknek.

Itt nagy feladat, az egri püspökség újjászervezése, újjáalkotása várt rá. A mint a püspök megyéjébe jött, a vármegyebeli nemesség Hatvanig eléje ment. A vármegye községeiben mindenütt örömmel üdvözölték az új főpásztort. „Gyöngyös városának ájtatos fiait“, mint Telekesy maga megemlíti későbbi iratában, „nagy örömmel, szép triumphussal, énekszóval. csaknem hosanma kiáltással fogadták.“²⁸⁾ Egerben is fényes volt a fogadtatás, de a jezsuiták házi naplója szerint rezidenziáját teljesen elhagyatottan találta.²⁹⁾ Néhány napig tehát a jezsuiták házában tartózkodott s innen ment Kassára s bejárta egyházmegyéjét. Körútjából visszatérván Egerbe, meggyőződött róla, hogy az egri elhagyatott rezidenzia szimboluma az egész püspöki vármegye elhagyatottságának.

Telekesy püspök először püspöki székhelyén, Egerben rendezkedik be. Kicsiny, szűk volt rezidenziája, megvásárolja tehát az úgynevezett Bolondvárat a szomszédos kerttel és a püspöki rezidenzia melletti házat. Már a telkek vételénél gondja van a felállítandó egri szemináriumra, hogy ott alkalmas papokat képezzenek. Számba veszi egyházmegyéje papságát, azok állapotát. Az érseki levéltár adataiból Nováky összeállította az 1699-ben Heves vármegyében működő papok névsorát.³⁰⁾

Éles belátásával rögtön észrevette, hogy terveinek legnagyobb akadálya a pénzhiány. Bár elődje bérbe vette a püspöki javakat, kifizette a fegyverjog czimén rárótt váltságösszeget és őt a szépi kamara beiktatta birtokaiba, mégis a püspöki birtokok és jövedelmek jó részét a budai és szépi kamarák tartják kötvé. Ugyanez áll a káptalan és alsó papság birtokaira, jövedelmeire is. Telekesy tudta, hogy Kollonich és az udvari politika a kath. egyház restitúcióját tűzték ki célul és ezért Kollonich prímás minden püspökséghez leiratot, kérdőpontokat intézett.³²⁾ A prímás leiratára ő is és a káptalan is kimerítő választ

adnak. Összeszámolja ama községeket, hol rendes lelkészek vannak, kijelöli a helyeket, hol kellenek új parochusok, vagy hol kell a régi parochiákat felújítaniok. Felsorolja azokat a javadalmakat, melyek azelőtt a kath. egyház birtokai voltak és most a budai, vagy szépei kamara, vagy világi emberek kezében vannak. ³³⁾ Külön memorandumot nyújtott be a prímásnak ama sérelmek eltörléséről, a melyek a magyar törvénykönyvekben, az egyháziak joga ellen irányulnak. ³⁴⁾

Buzgóságban papjai között első volt. Méltón írhatta magáról, hogy kötelességét teljesítette. Buzgóságát hirdette az egri papnevelő intézetért való fáradozása is, melynek számára I. Lipóttól a három forrásról nevezett beéli apátságot megszerezte. ³⁶⁾ A papnevelő intézet, melytől Telekesy oly sokat várt, még meg sem nyílt, mikor kitört a Rákóczi féle szabadságharc.

Telekesy a vármegyei tisztikar egy részével várakozó álláspontot foglalt el. A püspök-főispán kezét megkötötte királyának tett hűségesküje, melyet minden körülmények között meg akart tartani. A kath. főpap lelkét megszállotta az aggodalom, hogy a felkeléssel nem újulnak-e meg a protestánsok hatalmaskodásai, a kath. egyházak üldözései.

Mint Heves vármegye püspök-főispánja keserves szívfájdalommal szemrehányást tett a felkelő és Eger ostromára készülő kurucoknak. „Miert akarjátok ő püspök rezidenciájából, fészkecskéjéből kipörölni, és minden ok nélkül kivetni? “ Hiszen „senkinek főispánsága alatt jószágát hamisan el nem vette, senkit közülök meg nem károsított, mindenekkel jót tenni igyekezett.“ ³⁷⁾ A 70 esztendő püspöknek panaszos levelét az Andornokon táborozó kurucok illendő beszülettel vették. Védik magokat, hogy ők nem a püspök ellen törnek, sőt mint lelki fiait, tovább is tisztá szívvvel ragaszkodnak hozzá. Nem akarják őt kiűzni egyetlen rezidenciájából, nyugvóhelyecskéjéből és a Sz. János apostol kapitanjával és ügy szent nevezets szerzetel ékesített Eger városát nincs szándékukban. sem parancsolatukban hamuba takarni. De az elviselhetetlen iga alatt nyögven, törvényeiktől, sótól, éllemi szerektől, jószágoktól, pénztől, nemesi szabadságaiktól megfosztva kénytelenek voltak fegyvert fogni a rajtok kegyetlenkedő idegen nemzet ellen. A püspököt s a várban fenn levő magyarságot a kegyelmes fejedelemhez, II. Rákóczihoz való csatlakozásra szólítják abban a reményben, hogy megnyomorodott háznáknak óhajtott régi szabadságát majdan megláthatják. ³⁸⁾

A jezsuiták naplója megemlíti, hogy október 29-én Almásy mintegy 2000 emberrel a várost el akarta foglalni, de a hatvani kaputól csekély erővel visszaverték. ³⁹⁾ A valóság azonban az volt, hogy Eger város magyar lakossága a felkelőkkel együtt tartott, csak a németek és rácok nem érezték át a nemzet bajait, ők a bécsi kormány készséges eszközei voltak. Eger magyar lakossága gróf Bercsényi Miklóst hívta meg a város átvételére és egyúttal arra is fől-szólították, hogy tartóztassa közöttük agg főpásztortukat. Telekesy püspök népszerű volt, Rákóczi is azt írja róla Emlékiratában „En nagy fontosságú dolognak tartottam megnyerni az egri főpásztort, hogy híveit el ne hagyja. . . mert bővelkedett mindazon tulajdonokkal, mik egy főpapot ékesíthetnek, különösen szent egyszerűséggel és felekezeti szeretettel.“ ⁴⁰⁾

Gróf Bercsényi Miklós engedett a meghívásnak, 1703 november 5-én bevonult Eger városába. A magyarság hűségesküt tett, a németek és rácok a várba zárkóztak. Telekesy nem akarta megszegni királyának tett hűségesküjét. Bercsényitől kieszközölte és engedelmet kapott arra, hogy ő Eger városából szabadon távozhatik. Azonban a püspök szándéka nem sikerült, mert őt Bercsényi a kapitálázó ellenére kimenetelen után megárestáltatta s Cserép-várába internálta. ⁴¹⁾ Bercsényi megjelenésekor a vármegyei tisztikar jórésze a táborba szállott. Bercsényi csapatai megrohanták a várat, a német és rác telepeket felgyújtották, elégett többek között a püspöki lak s a jezsuiták rezidenciája is. ⁴²⁾ Telekesy Cserép várából szemlélte Eger pusztulását. „Öreg állapotomban az egész széles püspökségemben nincs annyi helyem, hova fejemet lehajtsam. — sok ezer forintokból álló alkalmatosságaim mind hamuvá égtek, házamat elpusztították, eselédemet velem együtt halálra üldözték.“ De még annál is jobban fájt neki az a gyanúsítás, mintha a vármegye tisztikarát ő tartotta volna vissza Bercsényi eljöveteleig a fejedelemhez való csatlakozástól. Míg az ily vádlások meg nem zaboláztatnak, nem akar beleszólni a vármegye ügyeibe sem. ⁴³⁾

Bercsényi a várat bevenni nem tudta. A vár népsége gyakori portyázásain összeszedett éllel mintegy fél évig fenn tudta magát tartani. A vár-

A püspök
levélváltása.

T. Telekesy
elfoglalja.

Eger kapitulát

beliek között volt két jezsuita: Markicsich Jakab és Höcklinger Ferencz, ezek végezték az isteni tiszteletet és tanították a német őrség gyermekeit. 1704-ben a tél elmúltával Rákóczi Ferencz személyesen megjelent az Eger várat körülzáró táborban. Forgách Simorra bízta Eger ostromának vezetését. Négy batteriáját, 13 nagy ágyúja és 5 kisebb moszár ágyúja volt a kurucz seregnek. Ez husvét táján Zinzendorf parancsnokkal békésen megegyezett. A kapituláció pontjai szerint a városbeli polgárság birtokait megtarthatja, szánthat, vethet, földjét művelheti. Ha nyolcz hónap alatt a fölmentésre segítség nem érkezik, a várat a német katonák elhagyják és a kuruczoknak átadják. ⁴⁴⁾ A kapituláció hírére a lakosság lassanként visszaköltözöködött Egerbe s Telekessy is visszatért Egerbe cserépvári számkivetéséből. Innen kezdve az agg főpap az egész szabadságharez folyamán székhelyén tartózkodott. Az egri vár a jezsuiták naplója szerint 1705 január 2-án került Rákóczi kezébe. A vár őrsége a németekkel és ráczokkal fegyveresen vonult ki és ingóságaiak szállítására 600 szekeret rendeltet ki. Kál felé mentek, a hol azonban a kapituláció ellenére a kuruczok az őrség fegyvereit elvették, Zinzendorft tiszteivel Kassára vitték, a katonákat Rákóczi seregébe sorozták és a polgárságot családjaikkal együtt visszaszállították Egerbe. ⁴⁵⁾

Telekessy
Rákóczi
mellett.

Telekessy ekkor már kiengesztelődött, a vármegyétől elégtételt kapott, a vármegye ügyeit intézte. Úgy határozott, resolvált magában, hogy a legnagyobb veszedelmek között sem távozik megyéjéből, ha mást vége nem vihet is. legalább a fejedelemtől az apostolokkal kiáltozni és eszedzni fog „domine, salva nos. perimus.” Telekessyt megszilárdította ez elhatározásában a dicső fejedelem viselkedése a kath. egyház ügye iránt. II. Rákóczi Ferencz a nemes egri káptalannak Borsod, Heves és több vármegyében levő belső és külső javait egykelmes protekciójába vette. ⁴⁶⁾ Az egri ferenczrendiek számára oltalomlevelet állított ki. Megtekintvén tisztelendő pater Placidus Komlóssy egri franciscanus paterek praesidense szegény állapotját, minthogy Eger városának elpusztulása miatt egri residentiájokban való lakásokat nem continuálhatják, hevesi fiscális Detrik hazát jelöli ki nekik residentiául. ⁴⁶⁾ Ismerte Telekessy a fejedelemtől a vallási ügyekről 4 pontban tett intézkedését. ⁴⁸⁾ Mindezekből meggyőződött, hogy a kath. fejedelem a kath. vallás ügyeit szeretettel karolja föl. Azért helyén marad, hogy Rákóczi Ferencz fejedelem jóakarátát a kath. ügyek iránt állandóan biztosítsa és a fejedelemtől hódoló területen a kath. egyház javát előmozdítsa, a hívek lelki üdvét gondolzza. Széchényi Pál kalocsai érsek is kiemeli Telekessy ebbeli érdemeit, a mikor Kollonics primást értesíti a kath. vallás szomorú állapotáról Magyarországon, megemlíti Telekessy buzgóságát, a kire Rákóczy a vallás ügyében valamennyire hallgat. ⁴⁹⁾

Telekessynek ez a felfogása, gondolkozásmódja magyarázza meg későbbi viselkedését. A jezsuita napló elbeszélése szerint 1705 február végén tartotta Rákóczi Egerbe való fényes bevonulását. A Felvidékről jött, — Telekessy püspök a vármegyei tisztikarral, a káptalan és papság élén a Rác-kapunál várta és magyar beszéddel üdvözölte őt a királyok könyvéből vett jelígyével „Békességes-e a te bejöveteled?” Kijelentette, hogy a haercsist nem engedi be, sőt ha kell, kész élete árán is hitét megvédeni. Rákóczi röviden, de megnyugtatólag válaszolt, mire a vár falairól háromszor dördültek meg az ágyúk és a fejedelem 3 ezer lovas és gyalogostól kísérve vonult be a püspöki lakba, hol megszállott. Rákóczy egri tartózkodása alatt megnyerte egészen Telekessy püspököt. A jezsuiták templomába eljárt a bójtai beszédek meghallgatására, jelen volt a nagybányai szerzetáras, a feltámadási ünnepre zenekarát engedte át. 1706-ban is Egerben töltötte a nagybójtai időt s akkor a feltámadási ünnepélyen személyesen vett részt a jezsuiták templomában. ⁵⁰⁾ A fejedelem egri tartózkodása alatt szívélves viszony fejlődött ki a fejedelem és Telekessy között. A két nemes gondolkodású, hazafias, ájtatos lélek összeforrott és innen kezdve sorsuk is összefonódott. A fiatal Rákóczi úgy hallgatott az öltes püspökre, mint fiú apja szavára. Eger város — úgyszólván — Rákóczi állandó hadi szállása lett; ez volt egy ideig középpontja Rákóczi diplomáciai és hadi intézkedéseinek.

Béke-
kudorások.

Heves vármegyében Gyöngyösön és Egerben folytak 1704 és 1705-ben a békekudorások. A hazafias kalocsai érseket, Széchényi Pált küldi I. Lipót megbízottjául. Hiába járultak azonban a fejedelemtől a békekövetségek, mert ő a külső hatalmak garanciáját és a független erdélyi fejedelemség visszaállítását kívánta. Rákóczi a bécsi udvar szavában bízni nem tudott, az udvari politika

Rákóczi föltételeit lealázónak, lehetetlennek tartotta. Így hiábavaló volt Széchenyi fáradozása.

Széchenyi Pál érsek, mint a békealkudozásokra kiküldött királyi biztos kénytelen volt újra felvenni az 1705-i szécsényi gyűlésen a tárgyalások fonalát. E gyűlésen jelen volt 1705 szeptemberben Telekesy az egri káptalan nagyprepostja, Pethes András címzetes püspökkel. Itt választották meg II. Rákóczi Ferenczet „a szövetség rendek vezérlel fejedelmévé.” Itt Telekesy mondotta a gyűlés megnyitására a misét, az ő kezébe tette le a fejedelem a vezéri esküt. Telekesy is elfogadta a szövetségi okmányt és őt a szövetség első szenátorává választották. A confoederatióra azután megesküdtek Heves vármegye rendei is és ennek jeléül a fejedelem udvarába 2 nemes ifjút, táborába és szövetség tanácsába 2—2 követet küldöttek a vármegye képviselőit. ⁵²⁾ Telekesy érdeme volt, hogy a Szécsényben összegyűlt protestáns rendek követeléseire ellenében a vallás ügyében megnyugtató végzéseket hoztak. ⁵³⁾

Heves vármegye területéről, Egerből és Gyöngyösből ekkor szorultak ki a jezsuiták, mert az ország szép intézéséhez nem alkalmazkodtak, a confoederált ország részeiben való megmaradásnak nyújtott modalitását nem akceptálták, azaz a confoederációhoz nem esatlakoztak. A jezsuiták átadták templomi szereiket, arany és ezüst edényeiket Telekesy püspöknek, azután számkivetésbe mentek. fundatiónális jószágai pedig a klérus adminisztrációja alá kerültek. ⁵⁴⁾

Telekesyt konsternálta a jezsuiták eliminációja, hiszen így „ha Isten rajtunk nem könyörül, vége leszzen rövid nap minden funkcióinknak a széles disociesisben. Megírta és mások által is megmondatta véleményét a fejedelmi személynéknek, de úgy látja, más mondának és más eslekesznek.” Azután a szeminárium ügye foglalkoztatja. Az artistákat mind Egerbe akarja hoztatni, a filozofusokat pedig Gyöngyösre akarja adni a barátokhoz. A kik ketten elvégezték a studiumokat, azokat pappá teszi, levén már hely, hová alkalmazni őket. ⁵⁵⁾

II. Rákóczi Ferencz tulajdólag 1706 novemberben Rozsnyóra titkos tanácsot hívott össze, a melyre meghívta Telekesyt is. Telekesy betegsége hivatkozva, nem ment el Rozsnyóra. Itt határozták el a Habsburg-házból való elszakadást, a francziák biztatására. ⁵⁷⁾ A rozsnói tanácskozás határozatát titokban tartották, így nem értesült róla Telekesy. Rákóczi bizalmasa sem.

Ott volt azonban Telekesy az 1707-i ónodi gyűlésen, melyen az összes egyházi és világi rendek és a vármegyék tisztjei zászlóval és pecséttel jelentek meg. ⁵⁸⁾ Az egri káptalan Pethes András címzetes püspök-nagyprepostot és Krucsay Miklós olvasó kanonokot bízta meg a képviseletével. ⁵⁹⁾ Tudjuk, hogy ez legvégzetesebb határozata volt az ónodi gyűlésnek. Ezzel végleg elvágták a dinasztiaival való kibékülés útját. Telekesy a 12 szenator gyűlésen, mintha sejtette volna a határozat végzetességét, ellenezte a detronizációt, de a heves Bercesényi miatt sokat nem mondhatott. ⁶⁰⁾ A határozatot meghozták és a detronizáló okmányt aláírta. Később 1711-ben az ország nádorához intézett védőiratában ekképen mentegeti tettét. „Nagy parancsolat alatt gyűlés hívattán comparéálnom kellett nagy kénytelenségemből, — meg sem gondolván, hogy arra az átkozott detronizációra fakadjanak, mit hogy annál könnyebben, feltett szándékuk szerint végbevihessenek, elsőben nagy kegyetlenül szemem láttára, tölem két lépésnyire levagdalák szegény, ártatlan Rakovszkyt s Okolicsányit és Turóc vármegyének, a kiket kaphattak, ársombahányván, főfőtagjait, elrontván ennek minden ékességét és pecsétjét...” ⁶¹⁾

Telekesy aláírta az ónodi határozatokat. Tovább is megmaradt a fejedelem mellett. Ez eljárását 1711-ben a kath. egyház érdekének védelmével magyarázza meg. „Látván hogy körülöttem fekvő püspökségek főpásztorok nélkül vannak, hogy mindezek, mind saját dioecsimem püspökök nélkül ne maradjanak és a kath. religió sok esztendőig helyre nem állható fogyatkozásba ne essék, tudván, milyen legyen nagy esküvéssel fogadott köteleességem, mindamnyi veszedelmek között is e tündéres földön munkálkodtam; s mivel mindezeket másképp köteleességem szerint végbe nem vihettem volna: sokban kénytelenítettem nem annyira vélek egyetérteni, mint az itt való hatalmasoknak fejet hajtani.” ⁶²⁾ Tudta Telekesy, hogy eljárását az udvar nem fogja megbocsátani, de lelkiismerete nyugodt volt, az adott körülmények között egyháza érdekében másképpen nem tehetett. Nyugodt lelkiismerettel írja Hevesesi Gábor jezsuitának, hogy mily eredményeket ért el a háborús idők mellett is. „Adott legyen az Úr Isten.

A szécsényi gyűlés.

Az ónodi gyűlés.

hogy engem Rákóczi fejedelem itt maradásra kényszerített, mert az öt évi zavaros idoben is vármegyémben és a szomszédos püspöki vármegyékből teljes püspöki joghatósággal működtem, három ezernél többet megbérmáltam, több mint 210 papot szenteltem. Az egri és gyöngyösi gimnáziumok tanárait a magaméból arcom... Püspökségem minden javait, melyeket a kamarától átvettem, sőt még azt a 10 falut is, melyeket a zavarok előtt per útján visszanyertem, békésen birtokolom... Az én szemináriumom birtokai mind Kassán, mind Egerben kezeim között hagytattak... A káth. vallás diallárá és a protestantizmus hanyatlására vonatkozó szavakkal fejezi be levelét. „Itt Istének hála, szűzen mindennek minden imperitio között megmaradtak s már senki nem is meri előhozni, hogy ily valakit behozának. Mindezekért ha megérdemlem, hogy megkövezzenek, ám lássátok. István vagyok, a kövekhez hozzá szoktam, semmitől nem írtódom. Legyen Istennek akaraja...“⁶³⁾ Végre 1709-ben régi terve is megvalósul, egri papnevelőintézetének felállítása, ekkor a lja ki egri papnevelőintézetének és a nemes ifjak nevelő intézetének alapító levelét.⁶⁴⁾

Igy lett Telekessy hazafias magatartásával „Rákóczi püspöke“ és az egri dioecesis újjáalakításával az „egri egyházmegye Mőzése.“

Az 1705. évi
főlkelés.

Heves vármegye rendei kezdettől fogva Rákóczihoz csatlakoztak. Résztvettek Rákóczi táborozásában s a fejedelem hadai részére elrendelt contributiókban. A vármegyei jegyzőkönnyvek örökítik meg Heves vármegye ez időbeni pénz- és vérállozatait. Az egri táborozás idején a vármegye az andornoki táborba élelmi szereket szállított. 1704-ben a fejedelem a hazaszeretetre hivatkozva a vármegyétől 300 lovasat kért. Majd az 1705-i évből megismerjük, hogyan szervezték a Rákóczi-szabadságharc idején a vármegyei felkeléseket. Heves vármegye lovassága 240, gyalogsága 380 emberből állott 1705-ben. Pontosan megállapították a tisztek és katonák díjazását. A lovasapatokban a főkapitány havidíja 60 frt., a vizekapitányé 48 forint, a főstrázsamesteré 30, az adjutánsé 17, főhadnagyé 36, sipo sé, trombitásé 6. tizedesé 6, lovasé 4 forint volt. A gyalogságban a főkapitány fizetése 60 frt, a vizekapitányé 48 frt, főstrázsamesteré 38, főhadnagyé 31, alhadnagyé 25. tizedesé 4 frt 50 denár, hajdúé 3 frt. volt.⁶⁵⁾

Adó erlök.

Az 1707-i öndi gyűlés a terhek méltányosabb elosztásáról, az adók leszállításáról is tanácskozott. Heves vármegye portái: 95-ről 72-re szállították alá. Az öndi gyűlés 2 millió forint hadi adót szavazott meg a fejedelemnek, azt repartíalták a megyékre, Heves vármegyére készpénzben 8000 forint fizetés esett. A vármegye ekkor is a dikát használta adóalapul. Ekkor történt az, hogy Berényi György megyei jegyző Kassán eltitkolta a hevesvármegyei dikák valódi számát és 13 ezer dikával kevesebbet vallott be. Emiatt a megyei közgyűlés felháborodott.⁶⁶⁾ Telekessy István püspök-főispán a megyei rendekkel együtt Berényit állásáról degradálta, áristomba vetette és a vezérő fejedelemnek a hűtlen bevallást tudomására adta.

Mínthogy a Rákóczi-féle szabadságharc egyik oka a felszaporodott és elvisehetetlen adózás volt, azért a fejedelem az 1708 egri gyűlésen a dikát, az adóalapot a szegények könnyítésére leszállította.⁶⁸⁾ E számítás szerint Heves vármegye dikái tetemesen alászállottak, úgy hogy a parasztok dikáimk szá na 8058, a nemeseké 1617-re rúgott. Egy-egy dikára 3 forint adó esett. A megye 403 gyalogost állított ki, míg a lovaskatonaságot a nemesség állította ki a nemzeti insurrectio törvénye alapján.⁶⁹⁾

Fennmaradt a Rákóczi-korban is a katonaság természetbeni élelmezése. De a katonaság kiesapongásaira szigorú büntetést szabtak. Ezért Csajághy, a fejedelem gyalogos ezredese, mikor Gyöngyös városa erőszakoskodásai ellen panaszt emelt, a vármegye előtt kimentette magát, hogy a szegénységet nem nyomorgatta, visszaéléseket nem követett el, az ellene emelt vádakat haragból a gyöngyösi plebános költötte rá, mert borait a táborba küldték.⁷⁰⁾

Heves vármegye ismételten kifejezte a fejedelemhez való ragaszkodását, mikor 1708-ban Esterházy nádornak József királyhoz való pártolásra buzdító levelét felbontatlanul hagyta. A hevesvármegyeit maga az szegény püspök peesételve küldötte Rákóczi kezeihez.⁷¹⁾ A fejedelem 1708 nyarát Egerben töltötte, az volt utolsó hosszabb időzése Egerben. Itt kereste föl egy solemnis iaszkza követtség, mely a czár közbenjárását ajánlotta föl a békesség érdekében.⁷²⁾

A főlkölés
hanyatlása.

Rákóczi egri tartózkodása idejében már a főlkölés ügye hanyatlóban volt az egész országban. Maga Rákóczi is tudta ezt, azért Bercsényinek utasi-



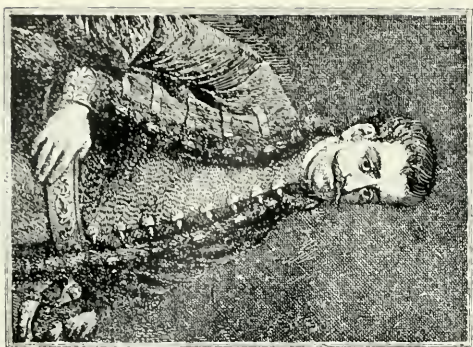
Csáky Imre.
(Egykoru festmény után.)



Széchenyi Pál.
(Egykoru festmény után.)



I. Lipót.
(Az Orsz. Képtárból.)



II. Iskender Pasa
(Az Orsz. Képértől.)

II. Iskender Pasa
1901
1901



Borsényi Miklós
(Az Orsz. Képértől.)



Grassalkovich Antal
(Az Orsz. Képértől.)



tásokat ad a Felvidék két kulesának, Egernek és Kassának védelmét illetleg. Egervárban két sereg van, jelenlegi parancsnokai nem sokat érnek. Elésből és hadi szerekből fogyatkozás nincs. Tüzérekben van hiány, ezen segíteni kell. A papoknak és ráczoknak bevonulását a várba megszállás veszélye esetén nem kell megengedni „a vén püspökön kívül, kinek hűségében megbízhatni.”⁷³⁾

Rákóczi az 1708 végén tartott sárospataki országos tanácskozáson akarta a rendeket a szabadsággért való küzdelemben összetartani. Itt állapították meg a vármegyékre kivetendő adó összegét és a katonaság kiállításának módozatát. Heves és Külső Szolnok vármegyékre 22,825 frt adóösszeg esett s minden 50 ft adó után egy-egy gyalogost, tehát összesen 456 gyalogost kellett kiállítaniok 1709 január 20-ig. A vármegyei lovasságra azt határozták, hogy a vármegye egész nemessége tartozik a fejedelem felhívására megjelenni. A vármegyei katonai teendők vezetésére minden vármegye külön kapitányt választ. Heves vármegye ez utasítás alapján Orczy Istvánt választotta meg toborzó kapitánynak.⁷⁴⁾

Mindemenny intézkedések azonban már nem tudták megmenteni a felkelés ügyét. A confederatio ügyét is egészen zátonyra vitte a Rákóczi táborában és a felvidéki vármegyékben 1708 végén kitört pestis. A nép lelkesedését, áldozatkészségét a kétségbeesés, a pestistől való rettegés váltotta föl. Így volt ez Heves vármegyében is. A pestis elől 1708-ban Eger város lakói elmenekültek, a vármegye közgyűléseit nyílt mezőségeken tartotta meg s a nép kétségbe esve, nyomorba süllyedve képtelen volt a fizetésre. Az egykor lelkes vármegye nem teljesíthette a fejedelem parancsait, a katonaság kiállítását, az adófizetést, a táborozó katonaság élelmezését.⁷⁵⁾ Az elmaradt zsoldos katonasággért a vármegyére executiót akartak küldeni, — a vármegye pedig „in signum gratificationis” a főbb tiszteknek küldött ajándékokkal igyekezett a fejedelemhez való hűségét bebizonyítani.⁷⁶⁾

A királyi sereg már 1710 táján a tiszamenti részek felé tartott, azért sürgősen gondoskodtak a fejedelem és a vármegye Eger védelmi helyzetéről. A nemes vármegye az Egerben levő aktákat, hogy azok ne disszipáltassanak, Gyöngyösre, a barátok klastromába viteti.⁷⁷⁾ Eger körüli falvakból a nép elvonult; Eger várába és Szolnokra élelmiszereket szállítanak.⁷⁸⁾ A vármegye látta a veszélyt, 4000 frt. segélyt bocsátott a fejedelem rendelkezésére és azt ki is fizette, Rákóczi elismeréssel volt a vármegye áldozatkészsége iránt és Heves vármegyét más vármegyék elől dicsérendő példaként állította.⁸⁰⁾

Az egri és szolnoki várak erősítésére és élelmezésére sürgős intézkedések történtek, 1710 április 4-én Rákóczi maga is Egerbe jön a munkálatok megtekintésére és a hadi intézkedések megtételére. Zábrády Péter egri bíró számadásában felsorolja a költségeket, miket a fejedelem általalára költött. Ez a rövid pár napi időzés volt a fejedelem utolsó tartózkodása Egerben. Hiábavaló volt a fejedelem minden intézkedése, a fölkelés ügye hamarosan elbukott. Pálffy királyi hadvezér Ersekújvár felől, Cusáni pedig Erdély felől támadta meg a kettős vármegyét. Szolnokon a tiszántúli lovasság megfutott a képzett császári hadak közeledtére és a várban levő 300 hajdú Csajághy várparancsnokot a kapitulációra kényszerítette.⁸¹⁾ Mikor Pálffy hadaival Heves vármegye területét megszállotta, akkor az 1710 október 10-i gyöngyösi közgyűlésen Heves vármegye is meghódolt s innen kezdve a vármegyei jegyzőkönyvek a királyi hadak élelmezéséről, a királyi adózásról szólnak. A királyi hadakkal csak az egri vár állott szemben, melynek parancsnoka Prinyi Miklós, alparancsnoka Réthey Ferencz volt. De magukra maradván nem tarthatták fenn magokat s Réthey alparancsnoknak és az őrségnek sürgetésére Prinyi Miklós december 8-án szintén kapitulációra lépett a királyi hadakkal. Rákóczit leverte Eger gyalázatos casus-ának híre s a bukásért Rétheyt okozta, kinek fejében „valamely disgustusnak kellett formája.”⁸²⁾

Eger meghódolása tulajdonképpen az országos hangulatnak kifejezése volt. A nemzet kifáradt a hosszas harcokban s békesség után vágyódott. 1711-ben a magyarság többségének óhajára létrejött a szatmári béke, mely a királyi ház iránti hűségre megtérőknek életére és javaira, úgy az özvegyek és árvák részére is általános kegyelmet biztosított.

Heves vármegye az egész Rákóczi-felkelés alatt Rákóczi híve volt, tartott tehát most az üldöztetésektől. A rekezió tényleg meg is indult. A Rákóczi-korban a „neoacquistica commissio” visszaéléseit orvosolták, a régi birtokosokat visszahelyezték birtokaikba. Most a kir. fiscus számára újra lefoglalták a síroki és hat-

A szatmári béke.

vani várat és azok tartozékait. Az önkényes foglalások ellen a vármegye érelyesen síkra szállott és a „*jus armorum*” jogczím fölélesztése ellen felírt a budai díkasztériumhoz, hogy a megyei kincstári praefectusokat az általok elkövetett insolentiáktól tiltsák el. Károlyi Sándor, a szathmári békének egyik főtényezője, is a vármegyei segélyére sietett és az 1712—15. országyűlésen a vármegye sereglmeit orvosolták, a hatvani és siroki birtokokat visszaadták birtokosaiuknak.

Telekesy meg-
próbáltatásai.

Súlyos megpróbáltatások vártak Heves vármegye püspök-főispánjára, Telekesy Istvánra. XI. Kelemen pápa brevéjében 1709-ben büntetéssel fenyegette a Rákóczi-felkeléssel tartó magyar kath. papságot és őket a törvényes király hűségére szólította föl. E brevére hivatkozva Keresztély Ágost, Magyarország bíboros-prímása Telekesyt négy heti határidő alatt Pozsonyba maga elé idézte, hogy magát tisztázza.⁸³⁾ Telekesy 1709 novemberében Szarvaskő várában vette kezéhez az idéző levelet. A fejedelem megtiltotta a káptalannak és a papságnak még azt is, hogy a primásnak válaszoljanak. Így Telekesy írásban sem mentette ki a primás előtt távolmaradását⁸⁴⁾ és a kitűzött időre sem jelent meg. Nem akart és nem tudott megválni a fejedelemtől. kinek egész vármegyéjé hódolt, kivél lelke egészen összeforrott.

Hogy azonban a pápai brevével szemben makacsságról ne vádolhassák. a fejedelem engedélyével Belez Mátyás tábori missionáriust, ki az idéző levelet közvetlenül hozzáküldötte, kettős levélben értesítette távolmaradásának okairól. Leveleire azonban semmi választ sem kapott. Írt Hevenesinek, Kecskemétinek s más jezsuitáknak, kiket a primás meghittjeinek tartott, de senkitől sem kapott újabb értesítést. Azért teljesen nyugodt volt, a pestises időkben megszorodott teendőit végezte és a pápától kapott rendkívüli engedéllyel 1710 februárjában olaját és chrismát szentelt.⁸⁵⁾ Főpapi működésében villámcsapásként érte az ítélet, melyet Petrik András közölt vele 1710 márczius 22-én, a szarvaskői várban, hogy Keresztély Ágost őt Pethes András nagypréposttal, az egri káptalannal, papságával és szerzeteseivel hivatalától megfosztotta.⁸⁶⁾

Telekesy az elítélő iratra lelki nyugalommal válaszolt. Nem akar szembe szállani a primás parancsával, de annyit mégis elvált volna, hogy ha nem is csekély személyére, de legalább a consecrációban reányomott püspöki jellegére több tekintettel lettek volna. És ha az a bűne, hogy legszorosabb kötelessége szerint hívei között állandóan megmaradt, miért nem intették meg az egyházi kánonok szerint többször vagy legalább is egyszer. Bár püspöki méltóságának védelmére a szent zsinatok törvényeire, pápai határozatokra hivatkozhatnak, azt nem teszi, ez az ítélet nem szomorítja el őt, de káptalanjáért, ártatlan papjáért eszedék, kik miben sem vétkesek, kik az Úr parancsai szerint, de az ő példája után is indulva, itt szorosan kötelemeiknek éltek, hogy ezeket mentseék föl, ezeket nyilvánítsák ártatlanoknak.⁸⁷⁾

Ugyane hónapban fájdalommal ír Hevenes i jezsuitához, hogy főpapi hatóságától megfosztva, semmiféle püspöki funkciót nem végezhet, nem tudja, mit akarnak még vele, miért kínozzák tovább e részekben az eretnekek gúnyjára, a hívek botránvára.⁸⁸⁾ Tényleg Telekesy az ítélet vétele után tartózkodott a püspöki szolgálatok végzésétől és aranymiséjét, második primitiáját is elvonultán szarvaskői magányában tartotta meg.⁸⁹⁾ Ez alkalmából a háborús idők viszonytagsága miatt nyomorgó papjait pénzzel és élelmiszerekkel segítette.⁹⁰⁾

Az egri vár kapitulációja után következett be a Telekesyre kimondott súlyos ítélet végrehajtása. Gróf Csáky Imre kalocsai érseknek és egri püspöknek volt designálva és Kurz János kamarai tag őt 1711 január 12-én Hatvanban az egri püspökségbe beiktatta. E beiktatáson Telekesy is megjelent személyesen és ártatlansága tudatában a hazai törvények alapján a beiktatás ellen ünnepélyesen tiltakozott és annak ellene mondott. Protestációját írásban is benyújtotta⁹¹⁾. Csáky Imre az ellentmondást semmibe sem vette. Tisztjeit és őt hajdúját Egerbe küldötte, ezek leverették a püspöki házak kapuirol a lakatokat és záratokat, feldúl-ták házait, lefoglalták borát, gabonáját és a püspöknek mindenét, mint ellenségétől nyert prédát elkötvettyélték,⁹²⁾ úgy hogy a szerenestlen és félig tehetetlen főpap a legnagyobb nyomorba és legsúlyosabb szorongások közé került.⁹³⁾ Heves vármegvét meg úgy értesítette a kamarai biztos, hogy Csáky Imre installációja a püspöki javakba, „minden ellenmondás és tiltakozás nélkül” megtörtént.

Azonban a szentszék elégtételt szolgáltatott az ártatlanul szenvedő püspöknek. A vatikáni levlétárnak Telekesy pörére vonatkozó okiratairól már

Katona István történetíróknak volt tudomása, de akkoriban nem engedték meg neki azok közlését. Fraknói Vilmos 1895-ben rövidesen ismertette Piazza nunciusznak a Telekesy és Csáky Imre ügyében Rómába küldött jelentését; 1896-ban teljesen közölte azokat Áldásy Antal olasz nyelven a Történelmi Tárban. E jelentéseket legutóbb Leskó József „Adatok az egri egyházmegye tört.” kötetében Halaszty Caesar hű és pontos fordításában kiadta magyar nyelven. Ez oklevelek teljes világot derítenek Telekesy hazafiai és főpapi működésére. Keresztély Ágost elhamarkodott és törvénytelen ítéletére és Csáky Imre kapzsi viselkedésére.

1711 márczius 6-án a király aláírta a megkegyelmezési okmányt. Telekesynek, káptalanjának és a papságának amnesztiát adott, a püspököt előbbi méltóságai, jogaiba és javaiba teljesen visszahelyezte.¹⁰⁹ Róma felszólítására Keresztély Ágost elhamarkodott és törvénytelen ítéletét visszavonta, és megsemmisítette.¹¹⁰ Csáky Imre pedig a megérdemlett egyházi fenyítékek (censura) alól való feloldozást kérelmezte, ekként tisztította meg lelkiismeretét.¹¹¹

Telekesy tehát, mint a nagy szabadságharcz annyi jelese, elfogadta az amnesztiát és a király hűségére tért. Még négy évig állott az egri egyház és Heves-vármegye élén, 1715 márczius 3-án, mint kath. főpap és igazi hazafi tisztza öntudattal, szepőlóten szívvel hűnyta be szemét. Egészen más sors várt a diósó fejedelemeire. Nem tudott hinni a bécsi udvarnak, és továbbra is megőrizte hitét, bizalmát, hogy feltámasztja még a magyar szabadságot. Itthon ellenségei „pereat”-ot kiáltottak rá, a hízgelő, udvari emberek a magyar törvénykönyvben, az 1715. 49. t.-czikkben hazaárulónak bélyegezték és vagyonát elkobozták. A hevesvármegyei Rákóczi-birtokokat a fiseus részére foglalták le először, majd gróf Grassalkovich Antal tulajdonába mentek át. Míg itthon ezek törölként, ő önkéntes számkivetésbe ment.

A fejedelem sorsa.

²³ Vármegyei jegyzőkönyvek. 1694 dec. 29. — ²⁴ u. o. 1703 júl. 9. — ²⁵ Adatok IV. 237—238. — ²⁷ Schmitt i. sz. IV. 360 — ²⁸ Adatok IV. 363. — Szederkényi i. m. IV. 86—87. — ²⁹ Kivonat az egri Jézus-társaság Háztörténetéből. 1699—1707 közt lefolyt érdekes eseményekről. Adatok IV. 526—527. — ³⁰ Adatok IV. 261—262. — ³² u. o. IV. 271—274. — ³³ u. o. IV. 274—315. — ³⁴ u. o. IV. 324—343. — ³⁵ Adatok IV. 352—356. — ³⁷ 1703 okt. 18-i levél. Adatok IV. 362—364. — Szederkényi i. m. IV. 86—87. — ³⁸ Adatok IV. 365—366. Szederkényi i. m. IV. 87—88. — 1703 okt. 28-i levél. — ³⁹ Adatok IV. 534. — ⁴⁰ Emlékirat 39 és 50. — ⁴¹ Adatok IV. 534. — ⁴² Adatok IV. 535. — ⁴³ 1704 jan. 10. levele. Adatok IV. 373—374. — ⁴⁴ 1704. ápr. 16. — Adatok IV. 536—537. — ⁴⁵ Adatok IV. 538—539. — ⁴⁶ 1704. január 1. Miskolczon kelt levél. Adatok IV. 374—375. — ⁴⁷ 1704 febr. 1. Miskolczon kelt levél. Adatok IV. 375—376. — ⁴⁸ 1704 aug. 12. Szeged. Adatok IV. 376—378. — ⁴⁹ 1705 máj. 25. Adatok IV. 378—379. — ⁵⁰ Adatok IV. 538—542. — ⁵² Vmgyei jegyzőkönyv. 1705 okt. 19. gyűlés. — ⁵³ Adatok IV. 383—389. A protestáns rendek közelesei. — IV. 389—395. A kath. rendek válasza. — IV. 395—397. Utasítás a vallásügyi biztosoknak. — ⁵⁴ Adatok IV. 398—399. — ⁵⁶ Adatok IV. 401—402. — ⁵⁸ Vármegyei jegyzőkönyv. 1707 márczius 16. — ⁵⁹ Adatok IV. 407—408. — ⁶⁰ U. o. IV. 488. — ⁶¹ U. o. IV. 486—490. — ⁶² Érseki levéltár. — ⁶³ 1708 október 10. — Adatok IV. 411—412. — ⁶⁴ U. o. IV. 413—424. — ⁶⁵ Beresényi, 1705 április 21. és 29. levele. Vármegyei jegyzőkönyv. — ⁶⁶ U. o. 1708 január 18. — ⁶⁷ U. o. 1709 június 10. — ⁶⁸ U. o. 1708 június 25. — ⁶⁹ Szederkényi i. m. IV. 112. — ⁷⁰ U. o. IV. 113—114. — ⁷¹ Rákóczy V. levéltár. II. 169. — ⁷² U. o. II. 304. — ⁷³ U. o. II. 342. — ⁷⁴ Szederkényi i. m. IV. 115—116. — ⁷⁵ Vármegyei jegyzőkönyv. 1710 márczius 6. — ⁷⁶ U. o. 1710 február 26. — ⁷⁷ U. o. 1710 márczius 6. — ⁷⁸ U. o. 1710 márczius 27. — ⁸⁰ U. o. IV. 123—12. — ⁸¹ Rákóczy F. Emlékirat 287. — ⁸² Arch. Rák. VI. 652. — ⁸³ Adatok IV. 425—429. — ⁸⁴ U. o. V. 434. — ⁸⁵ Telekesy sajtóközli jegyzetei a hercegrünás ítéletére. Adatok IV. 434—435. — ⁸⁶ 1709 december 18-án kelt az ítélet és márczius 20 vagy 22-én közölték vele. Adatok IV. 429—432. — ⁸⁷ 1710 április 2-i levél a primáshoz. Adatok IV. 441—444. — ⁸⁸ 1710 április hóban kelt levél. Adatok IV. 414—415. — ⁸⁹ Adatok IV. 446. — ⁹⁰ U. o. IV. 448—454. — ⁹¹ Solemnis protestatio D. St. Telekesy, Eppi Agr. contra installationem D. com. Emer. Csáky Hatvanini fectam 1711, 12 június. Kézirat az érseki levéltárban. — Egeri Emlékönyv 113. — ⁹² Telekesy védőlevele az ország nádorához. Adatok IV. 489. — ⁹³ Nuncius levele az államtitkárhoz. 1711 február 14. Adatok IV. 478—479. — ⁹⁴ 1710 július 19. Bécs. Adatok IV. 454. — 109. Adatok IV. 497. Egeri Emlékönyv 215. — ¹¹⁰ Adatok IV. 503. — ¹¹¹ Adatok IV. 507.

VI. HEVES VÁRMEGYE TÖRTÉNETE A SZATMÁRI BÉKÉTŐL A SZENT SZÖVETSÉG KORÁIG, 1815-ig.

1. A nemzet és dinasztia kibékülése. Gróf Erdődy Gábor püspök-főispán kora 1715—1799-ig.

A kurucok fegyveresen oszlottak szét a majthényi síkon, a nemzet kifejezte hódolatát III. Károly előtt. A szatmári békében helyreállott a kölcsönös bizalom a király és a nemzet között. És ezt a békekötést az kiönlőbőzteti meg Boeskey és Bethlen Gábor békekötéseitől, hogy hatása tartós, maradandó volt,

mert oly magyarok kötötték meg, a kikben a király és a nemzet tökéletesen megbízott és a felkelők mögött nem állottak már külföldi hatalmasságok.

Szellemi és
anyagi
reformok.

Igy az előző századok véres és hosszas küzdelmeivel szemben a XVIII. század a szellemi és anyagi reformok korszaka lett. Mivel a szatmári békében az udvar és a kath. nemzeti párt voltak a győztesek, egészen természetes, hogy ők szervezték Magyarország szellemi és anyagi újjáalakítását. Az udvar belátta, hogy a török kiűzése után Magyarország alkotmányos intézményei és közgazdasági tekintetében messze elmaradt a művel nyugattól. Az udvarnak érdeke volt, hogy Magyarországot új erőre jusson.

Azonban nagy baj volt az, hogy a nemesség még mindig idegenkedett a tömeges reformoktól, mert azt hitte, hogy a gyors és gyökeres reformok a nemesi szabadságok, a nemzeti függetlenség veszedelmét és romlását rejthetik magukban. A megyei köznemesség közjogi sérelmekkel nem igen foglalkozott, inkább saját belügyeivel, autonómiájával törődött. Szinte bűnnek tartották a honnyugalmat zavarni. Az 1722. évi országgyűlés egyik szónoka, az előbb Rákóczi párti Szluha Ferencz fejezte ki az országos hangulatot, hogy Magyarország III. Karoly alatt révbe jutott. A megyék politikai vezére rendszeren a megye élén álló főispán volt. Mivel több vármegyében a főispánság a püspöki székhöz volt kötvé, e vármegyékben a püspök-főispánok voltak a politikai élet irányítói.

Erdődy Gabor.

Ebben a korban Heves vármegye politikai életét is buzgó főpapok, az egri püspökök irányítják, a vármegye története teljesen összefonódik az ő nevékkel. Még Telekesy püspök életében, az ő kérésére, — hogy annyi izgalomtól megtörve nyugalomra vágyódik, — 1713-ban gróf Erdődy Gábor lesz a vármegye püspök-főispánja, otthálási joggal. Az új püspöknek önálló működése 1715-ben, Telekesy halálával vette kezdetét. Előkelő magnás-család tagja volt, mint ebben a korban főpapjaink nagyobb része. Nagy jövedelemmel rendelkezett, családjából nemcsak nagy vagyont, hanem dinasztikus hűséget és erős katolikus érzést hozott magával a püspöki székre. A vármegyei rendek az ő politikáját követték, közjogi és vallási kérdésekben reá hallgattak.

Mindeme körülmények magyarázzák meg Heves vármegye rendének azt az eljárását, hogy az 1712—15, 1722—23, 1728—29. országgyűlésre adott követi utasításokban következetesen hallgatnak a közjogi és vallási kérdésekről, pusztán a vármegye belső bajaival foglalkoznak. Az 1712—15-i utasításban a „jus armorum“ czímén lefoglalt birtokok visszaadását sürgetik és azt kéri, hogy Eger városának Borsod vármegyében fekvő részei Heves vármegyébe kebeleztesse. Az 1722—23. országgyűlésre költségkímélés szempontjából még két követ helyett is csak egyet akarnak küldeni. A nagyföntosságú közjogi kérdésről, az ú. n. *pragmatica sanction*ról említés sinez téve ez utasításokban, csak annyit mondanak ki, hogy ha a követek az országgyűlésen e vármegyére nézve hátrányos tervezetet látnának, „az ország protocollumába vétessék föl a vármegye ünnepélyes órást.“ Az 1727—28-i országgyűlési követutastításokban is a megszokott formulával találkozunk, hogy a megyei követek üdvözlöjk a nádort és a főispánnal egyetértésben igyekezzenek ő felsége jó szándékait előmozdítani. Csak általánosságban jelzik, hogy „a nemesi jogok épentartására törekedjenek a követek.“ A vármegye teljesen a püspök-főispánt tartotta vezérlő politikásának és honorálni akarta a főispánnak a maga érdekében kifejtett tevékenységét, ezért 1718 szept. 30-án tiszteletdíjul 1500 frtot szavazott meg számára, a mi azután minden évben megtörténik. A főispán köszönettel fogadta az elismerést, de a tiszteletdíjat visszaajándékozta a vármegyei szegényeknek.

Az adózás.

A vármegye így nem volt irányítója az országos politikának, hanem csak az országgyűlésen hozott törvények végrehajtó közege. A vármegyét állandóan az adó kivetése foglalkoztatta. Heves vármegyében, mint a legtöbb vármegyében, az a rendszer dívott, hogy a jobbágságnak összeírt tényleges ingósága vagyis tehetősége szolgált adóalapul, dikául. 1715-ben a kettős vármegye portáinak száma 88 volt és 119 község dikáit számlálták össze Heves vármegyében. Eger városa 8 portája után külön fizette a contributiót. Eger városának Borsod vármegyével való viszálya feljült az adóketés miatt, ez ügyben „Püspök-Eger városának szegény lakossága“ Heves vármegye támogatásáért folyamodott, míg végre 1717-ben a vitát a királyi leirat akként döntötte el, hogy Eger városának vizentúli része Borsodhoz tartozik.¹⁾

Az adóügy intézése 1715 után továbbra is az országos tanácskozmány kezében maradt. Az 1723: 67. t.-czikk újból elrendeli a porták számának rectificatióját. A kettős vármegye portáinak számát 1724-ben 94-re, Eger városét 10-re igazították ki. Majd az országos bizottság a kettős vármegye portáit 1729-ben 100-ra emelte amaz okból, hogy az elnéptelenedett Polgári község jobbágysai jórészt Heves vármegyében telepedtek le. Hiábavaló volt a vármegye tiltakozása ez ellen, a porták száma megmaradt 1733-ban is és eskély hullámozást tüntet föl 1780-ig. Ekkor a kettős vármegyében 114, Eger városában 9½ portát számoltak.

Az adókievetés országos módja tehát nem változott meg, de a vármegye a saját kebelében 1726-ban megváltoztatta a repartíálás módját. Az adókievetés régi alapját, a díkát, a jobbágytelkekre megszüntette, a helyett állandóbb alapot, a háziportiót hozta be. A nemesi taksát továbbra is díkák arányában állapították meg. A kettős vármegye háziportióinak számát 525-ben állapították meg; 1733-ban 548-ra rektifikálták. Az országos contributiókön kívül szedte még a vármegye a saját szükségleteire a házi adót. Voltak rendkívüli segélyadók is ő felsége intézkedésére és egyéb commissiók kiadására. 1722-ben a kettős vármegye Boromi Sz. Károly bécsi templomára 62 frt. 34 dénár, Magyarország és Stájer közötti határkiigazításra 76 frt. 5 dénár szavazott meg.

A vármegyének a contributióon kívül másik feladata volt a katonaság kiállítás. Az állandó hadsereg mellett megmaradt a nemesi insurrectió, a vármegyei fölkelés. Erre azonban III. Károly idejében nem igen volt szükség. Csak az 1735-ben kitört pörlázadás okozott zavart. A mozgalomról Heves vármegye alispánja 1735-ben jelentést tett a kancellárnak. Heves vármegye részleges gyűlésén óvintézkedésekről gondoskodik, hogy a mozgalom a vármegyébe át ne csapjon. 300 lovas és 400 gyalogos felkelőt szerveznek és főkapitányul Oreczy István bárót választják meg, a költségeket a vármegyei pénztárból fedezik. ²⁾

A megye az országgyűlések törvényeinek végrehajtásán kívül saját ügyeivel volt elfoglalva. Tisztújító gyűléseket évenként kellett volna tartani. Heves vármegyében Erdődy Gábor gróf 1715 után csak három évre, 1718-ban ³⁾ tartott újra tisztújító közgyűlést. 1719 után tizenkét évig nem volt Heves vármegyében tisztújító gyűlés, pedig az 1723: 56. t.-czikk kimondotta, hogy tisztújító gyűlés legalább háromévenként tartandó. A főispán menteségére azt hozta föl, hogy az országgyűlésen volt elfoglalva és így a gyűlést csak 1731-ben hívhatta össze. ⁴⁾ Majd megint 15 éven át 1746-ig nincs tisztújító gyűlés. E ritka tisztújításoknak egyik döntő oka az volt, hogy a főispán maga mellett, útjásai miatt állandó tisztikarral rendelkezessék. Az állásokra rendszeren tömegesen jelölt és rajta volt, hogy kath. híveivel töltsék be a megürrült tisztségeket.

Mínthogy a vármegye népességének szaporodásával és a gazdasági élet fejlődésével kapcsolatban az adminisztráció terhei is nagyobbodtak, azért a tiszti díjazást is újra szabályozták „a sok vizasság megszüntetése végett“ ⁵⁾ és új tisztségeket állítottak föl. Heves vármegyében a tiszti díjazások a következők: alispánnak 252 rén. forint, helyettes alispánnak 152, rendes jegyzőnek 252, perceptorának 152, főbíztosnak 152, négy szolgabírónak, egyenkint 100, vicenotariusnak és ügyésznek 40—40 forint. Négy rendes esküdtnek 12—12 frt, az adók kievetésért szintén 12—12 frt. Az albiztosoknak 40 frt. A megyén kívüli kiküldetésért 1 frt. 50 dénár a napidíj. A követek díjazását országos törvény, 1715: 47. t.-czikk mondotta ki, hogy őket is méltányos díjazás illeti meg. Megyei tisztviselők csak a birtokos nemességek sorából és kath. vallásúakból választhatók.

A vármegyei intézménybe beleszólt, ezt lényegileg megszorította a helytartótanács. 1728 január 30-i leíratában jelentést kér a vármegyétől a helytartótanács, hogy a vármegyének és városnak minő peesétjei vannak, mely jogon élnek vele és veres peesétét használnak-e? Majd leírtilag intézkedett, hogy a vármegye tegyen jelentést a megyei tiszti állásokról és tudomására hozza a vármegyének, hogy ő felsége beleegyezése nélkül új tiszti állást rendszeresíteni s a tiszti fizetéseket emelni nem szabad.

Heves vármegye az 1635: 18. t.-czikk alapján az 1709 jan. 3-i gyűlésén a törvényhozási eljárást külön statutummal szabályozta. 1714-ben határozatot hoztak, hogy minden egyes per után meghatározott díjat kell letenni a bírói forum javára. Ha a perlekedő felek alispáni bíróságot kérnek, 12 frtot, ha szolgabírói bíróságot, úgy 6 forintot kötelesek letenni és a helyszíni eljárásnál a bíróságok

Szegecinecz
Pérol.Főispáni
önkény.

Tiszti fizetések.

Perok.

tisztességes ellátásáról tartoznak gondoskodni. Ez a határozat is sok viszásságot idézett elő, mert a per éréskéi nem vették figyelembe a perdij megállapításánál. 6) A sedria előtt szerepelnek paráznság, lopás büntetnei. előfordulnak a boszorkánypörök is. 1705-ben Kerekjártó László felesége Tót, másképen Hegedűs Dorka ellen, 1711-ben Györky Zsuzsanna. Új István makkári lakos felesége ellen; 1726-ban Kató István és neje Pető Judit és Nagy Erzsébet ellen, 1730-ban Fábri Kata, Vámos Zsuzsanna és Veres Helena füredi özvegyek ellen emeltek a boszorkányság vádját, „hogy ördögi sugalmaktól vezetve, boszorkányos mesteriséggel emberekben és állatokban kárt ejtettek. Istentől elpártolva a démon zászlója alá esküdtek s a keresztény hívek veszedelmére működtek.“ Az utolsó boszorkánypört Heves vármegyében 1750-ben tárgyalták özvegy Tibáné és Szegóné fülekvári lakosok ellen. 7)

A vármegye
tevékenysége.

A vármegyék helyi önkormányzati működésében a XVIII-ik században legjobban a vármegyék közgazdasági tevékenysége domborodik ki. Nesselrege főhadibiztos 1729-ben azt jelentette az adókievítő bizottságnak, hogy „Heves vármegye és Külső-Szolnok vármegyék portáit hattal emelhetik, mert jó és kiterjedt „határa, sok a szőleje, híres bort termel, nagy a baromtenyésztés: lakóhelyeinek száma és népessége szaporodik. Eger városán ellenben könnyíteni kell, mert jövedelme csak borából van és 1724-ben lakosai nagy számára való tekintettel túlságosan emelték adóját“. Az 1711-ik évtől rohamosan szaporodtak az egész országban a birtokadományozások és birtokvételek. Nagy birtokosa volt Heves vármegyének Orozy Lőrincz, ki összevásárolta a kinestarti birtokokat, tömeges volt a nemesítés; a nemesek folytonos számának emelkedése a kinestart megkároztatását jelentette. Ezért a király megsokalja a nemesítések tömegét és 1720-ban már csak ilyen megjegyzéssel fogadja el az ajánlásokat „még ez egyszer placet.“ A nemesítésnek másrészt nagy jelentősége volt; az ország kultúráját előmozdította és a magyarság eszméjét megszilárdította. Ugyanis akkor minden jog, szabadság, birtok a kiváltsághoz volt kötve és csak a nemesség ragaszkodott igazán a magyar földhöz, csak az lelkesedett igazán a magyar alkotmányért. A király 1723-ban elrendelte a nemesség összeírását a nemesi diplomák alapján. Ez évben Heves vármegyében, Gyöngyösön, a nemesek száma 160-ra ment, legtöbbben voltak még Senterzsébeten, Besenyőn, Bócsón, Leleszen, Hatvanban, Csepán. Várkonyban és Túron. Ványára ez időben telepedett mintegy 100 nemes. A Tiszavidéken vannak még nagyobb nemesi telepítések, Szentivánon és Kőrközszentmiklóson; továbbá a Tisza mentén Erken, Verpeléten. Mivel ezek között itt a pusztá nemesi földeket kiosztották, azért „conventionatus“-oknak nevezték őket. 8)

Nagy gondot fordítottak a jobbágszágra és eseléségre. A vármegye 1719 ápr. 18-igylésén szabályozta a eselésügyet, akkor Szent György napját mondta ki szerződési időnek; az újév első napját beállítás napjául Heves vármegye csak később rendelte el, így találjuk már 1741-ben. 1719-ben megállapították a eseléség fizetését is, de ezt szintén 1723-ban módosították. Öregbéresnek fizetése legyen 10 magyar forint, ruházata: szür, abadolmány, nadrag, 2 pár saru, egy fejleés, vagy 9 cserzett boesork, egy pár borkapeza, fekete süveg, két pár fehér-ruha, két kila búzavetés. Tartására, ha nincs a gazda ételén, 12 pozsonyi kiló kenyérnek valót, egy süldöt, 30 font söt, egy mérő lenesét, borsót, kila árpát, kila kölest rendeltek. Második béres fizetése 8 forint és ruházata, élleme, mint az öreg béresé. Vinczellérnek 6 forint, posztóruha, dolmány, nadrag, két esztendőre mente a fizetése. Juhásznak fél ruha-illeték, a nyári és téli ellátásért két-két bárány, vasárnapi tej. kocisnak évi 10 forint, ruházat, posztóból két évre egy mente, két pár csizma, felsőruha, éllemezés járt. A bérszabály betartására mindenki bírság terhe alatt volt kötelezve.

A vármegye az iparosok czéhrendszerével szemben a közönség érdekeit megvédelmezte az árszabások, limitatiók közzétételével. Heves vármegye az 1659: 71. t.-czikk alapján 12 forint bírság terhe alatt a kettős vármegyére 1722-i közgyűlésén állapított meg új árszabályzatot.¹⁰⁾ Ebben az időben már mintegy 20 czéhbeli ipar volt Egerben és Gyöngyösön. A czéhlekbe csak kath. vallásúak voltak felvehetők, felvételük előtt a tagok gyónni tartoztak. — A közlekedés könnyítésére hídatok építenek. 1716-ban rendelte el Hevesvármegye a halászi, atkári, debrői, balpüspöki, sárréti, kigyósi, szalóki, nagyúti, laksói, fodi hídat kiépítését közmunkákkal. A szolnoki tiszai hídat egészen kijavították.¹¹⁾

A községekben rendezettebb községi életet találunk. A lelkészi állomásokat rendszeresítik, templomokat, papi és iskolamesteri lakásokat építenek. Az 1730-as években majd minden nagyobb faluban találunk falujegyzőt, a ki több helyen az iskolamesteri teendőket is végzi. A községben a rendre a parasztvármegyéből fennmaradt hadnagyok és tizedesek ügyeltek. A hadnagyok és tizedesek mellett a helységbírák és esküdtek illendő és kívánatos segítséggel és assistentiával lenni köteleztettek.¹²⁾ A esekélyebb gosoztetteket ezek intézték el istenesen, a nagyobb gosoztevőket elfogják és Egerbe küldik. A mértékeket ellenőrzik.

A vármegye beléletének nevezetes mozzanata volt, hogy Heves vármegye 1721-ben a püspök-főispánnal a tizedek ügyében barátságosan meggyezett. E szerint a vármegye e címen a püspöknek 3000 rénes frtot fizetett kiárendálás fejében, ki voltak véve a számításból a püspök és káptalan birtokaihoz tartozó falvak és birtokrészek, hol a tizedszedés a püspök és káptalan joga maradt, továbbá Hatvan és Tiszapüspöki, a hol az illetékesség kérdéses volt.¹³⁾ Evvel hosszas viszálynak vetett véget a vármegye s a jobbágy érdekeit is kellően megvédelmezte. A tized kezelésére a vármegye külön pénzkezelőseget szervezett, mely évenként beszámolt a „sedes arendatoria“ előtt.

Mindezen adatok a vármegye gyors belső fejlődéséről tanúskodnak, pedig a fejlődésnek hatalmas ellensége volt a Rákóczi-szabadságharc idején, majd az 1738-ban kitört pestis, mely majdnem öt évig dühöngött. Az állattenyésztést visszavetette az 1740-iki marhavész. A kettős megyét katonai zárlat alá vetették, betiltották a kereskedők szabad járás-keelését, a vásárokat és a megyei határokon vesztglő és fertőtlenítő helyeket szerveztek. A fertőtlenítésre gondos intézkedéseket tettek, annak szerelt hivatalosan előírták, mégis nagy volt a halálozás. Egy 1739-iki kimutatás szerint 6384-en estek áldozatul a kettős vármegyében a pestisnek. Az 1740-iki marhavészben 477 ökör, 2061 tehén, 1443 tinó, 1009 borjú, 1135 ló, 232 csikó, 29.972 juh, 2056 sertés hullott el.¹⁴⁾

Heves vármegye belső viszonyait legjobban a vallás ügye holgatta meg. Vallási ügyek. Heves vármegye rendei vallási tekintetben is vezérlő politikusukat, gróf Erdődy Gábor püspök-főispánjukat követték. 1728 márciusában érkezett Heves vármegyébe a helytartótanács rendelete az apostaták ellen. „Mivel ezen apostoli országban sokan az Isten félmét semmibe sem véve, az ártatlan keresztény népek botrányára apostatálnak . . . , hogy ezen botrány megszüntethető legyen, felhívatik a vármegye, kikutatni azt, — kik azok, hol laknak, a kik így apostatává váltak, mely időkben eselekedtek azt, — az apostatákat névszerint írassa össze és az eredményt terjessze föl.“¹⁵⁾ Ugyanez év októberében tartott közgyűlésen a főispán felemlítette, hogy „az akatholikusok a vármegyében némely helyeken imaházakat kezdenek építeni, vagy a régít javítják, tisztogatják, nagyobbítják, a helyvét hitvallásúak pénzt gyűjtenek és azon egyséket térítgetnek, — mindezek ellentétben vannak a kegyelmes rendeletekkel, — örködjék a vármegye, hogy ezen visszaélések szüntessenek meg.“ Ez alkalommal törzges bejelentések történtek. Roffon Borbély Mihály a protestáns imaházhoz tornyot épített, holott ezelőtt itt torony nem volt. Betiltották az építést, mivel ez a tilalom ellenére mégis fölépült, 1730-ban a vármegyei hatóság assistentiájával Borbély ünnepélyes tiltakozása ellenére a tornyot lerombolták. A földvári, túri és törökszentmiklósi imaházakra vonatkozólag a vármegye 1730-ban azt határozta¹⁶⁾, hogy a földvári imaház betiltassék, a törökszentmiklósi imaház romboltassék le, a túri imaház tornya az 1720-iki előtti állapotba helyezendő vissza, mert minden akatholikus építkezés ellenkezik a megállapodás sal.

A törökszentmiklósi imaházat nem rombolták le, mert az 1735. évben újabb összeütközés volt Erdődy püspök és a törökszentmiklósiak között a templom előtti fatorony miatt. A főispán az új építkezést megtagadta, mire a törökszentmiklósiak a helytartótanácshoz fordultak, hogy nem új építkezést akarnak, hanem csak javítási munkálatokat és a püspök mégis elutasította őket e szavakkal „virgácsolni kell őket.“ E vádra a vármegye is felterjesztést tett, megzafolta a püspök ellen felhozott vádat és felterjesztését eme szavakkal fejezi be, hogy a fatorony tetejére „mily hiú dieskvák és gyűlöletes jelleggel teljes ezimert tűzték ki: új felelti kakast, azután pedig a folyó hold alakjára a hold szarvát és végre az egészet a török jelvények módjára csillag tetőzi be.“¹⁷⁾

A Carolina resolútió megjelenése után annak pontjait a vármegye szigorúan betartotta. Az apostatákra vonatkozólag a helytartótanács 1733-ban meg-

rovólag ír, hogy a tisztviselők hanyagul járnak el köteleességük teljesítésében, nem nyomozzák szorgalmasan és nem jelentik föl az apostataikat, pedig kétségkívül több apostata van az országban. A vármegyei jegyzőkönyvekben 1735-ben találunk rá esetet, hogy Foglár György püspöki vicarius panaszára perbe fogja a vármegye a hevesi prédikátort, a miért Csergő nevű lányt a kath. hitről rábeszéléssel visszatértet¹⁷⁾ A vásár- és ünnepnapok szigorú megüldéséről szóló szabályzatot a helytartótanács 1733-ban küldötte meg a vármegyének, melyet azután a szolgabírák közöltek a falvak lakosaival „Diesértessék a Jézus Krisztus“ kezdetű körlevelükben.¹⁸⁾ Az ünneprontó nemeseket pénzhírsággal sújtják, a kisebb büntetés 6, nagyobb büntetés 25 frt. A kisebb ünneprontásért a parasztrenden levők 17, a nagyobbért 50 pálezaütéssel büntetettek. A czéhek közül a gyöngyösi ágostai és református vallású szabó- és szűszeczhékek idezett elő zavart a resolútió. Ezeket a vármegye eltiltotta a nyilvános adás-vevéstől és mesterségek gyakorlataától, mert a kath. körmeneteken részt nem vettek.²⁰⁾ Viszont ők is a helytartótanácsához fordultak sérelmekkel, a mely őket kivételesen a czéhbeli tagok között meghagyta.

A helytartótanács figyelme kiterjedt a görög keleti vallású ráczokra és a zsidókra is. A ráczok Rákóczi idejében orosz papok befolyása alatt Egerben a keleti hitre tértek át, a miért Erdődy püspök a Fenesy-féle szerződés alapján kimondotta, hogy a városban többé kiváltságos lakosoknak nem tekinthetnek, városi elöljárók nem lehetnek. Gyöngyös városa pedig 1711-ben a ráczok telepítési engedélyét felfüggesztette és kikötötte, hogy a már városukban letelepedett, boltokkal bíró ráczok társaságot alkothatsanak ugyan, de magyar mesteremberek ezikeit nem árulhatják, nyilvános istentiszteletet és papot nem tartathatnak és évnegyedenként 50 fillér taksát fizetnek.²¹⁾ Az 1727-iki helytartótanácsi rendelet a vármegyében tartózkodó zsidók pontos összeírását hagyta meg. Chima Mihály szolgabírótól hízta meg a vármegye a gyöngyösi járásban az összeírással. Elhatározta a vármegye, hogy „ha Gyöngyösön netán zsinagógát állítottak volna, az alispán tiltsa be; a földesurak pedig intessenek meg, hogy az ide-oda kóborló zsidókat birtokaikra ne vegyék föl.“ Az összeírás szerint a vármegyében Gyöngyösön volt 8 zsidó család, Halászin egy.²²⁾

Erdődy Gábor.

Míndez adatok bizonyítják gróf Erdődy Gábor püspök-főispán gondosságát a helytartótanács rendeleteinek végrehajtásában. De ő nemcsak az akatholikusokkal járt el szigorúan, hanem még nagyobb szigorral, gondossággal törekedett az 1723: 71. t.-ezikben is rárótt köteleességének is megfelelni, elléljárt az országban a főpapok között az egyházak visszaszerzésében, a templomok építésében. Mikor Magyarország primása azt jelentette a királynak, hogy az esztergomi érsekség és a győri püspökség papnevelő-intézetei 14 év óta üresen állanak, némely püspökségben egyáltalában nincs is papnevelő-intézet, gróf Erdődy Gábor bátran hivatkozott a Telekesy-féle szemináriumra és annak alapítványaira. E szeminárium részére, a mely kezdetnek elég szép volt, folyton történtek újabb adakozások. Az egri érseki levéltárban levő szemináriumú szinadások szerint gróf Erdődy Gábor, püspöksége idején 1722—1736-ig, tehát tizemgy év alatt, a szeminárium csaknem alapjából újból épült, a földszintes szemináriumból kétemeletes épület lett, mi a fundust nem számívtá, 20 ezer forintba került, új templomot emeltek a szeminárium Ostoros birtokán. — Apát-falván. Harsányban a régii restaurálták, azután két kertet vásároltak a szemináriumnak, az egyiket konyhakertnek, a másikat a növendékek üldölő-szórakozó helyének.²³⁾

Ugyanakkor, mikor a protestáns nem articuláris templomok elvétele forgott szóban, hangsúlyozták, mily nagy szükség van paróchiákra és derék plebánosokra. 1733-ban vette kezdetét a lelkészségek rendezésének nagy munkája és az összeírás. A vármegye szolgabírái útján teljesítette azt.²⁴⁾ Ez érdekes világot vet a vármegye községeinek egyházi és művelődési viszonyaira. A vármegye tiszamenti részén az akatholikusok voltak túlnyomó számmal, ezeknek voltak ott templomaik és prédikátoriak. A vármegye nyugati részeiben a kath. vallás volt az uralkodó. A templomok és plebániák fenntartása s a papok fizetése a népre nehezedett, a fizetést némi pénzösszegben, rendesen természetben állapították meg. A földesurak saját birtokaikon, az egri püspök és káptalan a püspöki és káptalani birtokokon a patronátusi terheket viselték. A legtöbb helyen ott találjuk már a prédikátor és parochus mellett az iskolamestert. A tanítóinak

szokásos illetéke és díja mellett több helyen minden olvasni kezdőtől és olvasni tudótól külön illetéke volt.

A lelkészségek rendezésének kérdése nem volt új dolog Heves vármegyében. Midőn Telekesy az egyházmegye kormányzatát átvette, az egész püspökségben az egyháziak közül 70—80-an lelkészkedtek, azért ő Kollonics primás elé terjesztett lajstromában 45 olyan állomást jelölt ki, hol azonnal új paróchiák állíthatók. Felállítottak-e ezek közül sokat Telekesy idejében, nem tudjuk. A nagy püspök ezekben az időkben inkább csak kijelölhette a helyeket, hol kell építeni és magasztos terveinek buzgó végrehajtója Erdődy Gábor volt. Ő 1715 és 1737 között 133 új plébániát állított föl, melyek közül 18-ban a szerzetesek látták el a lelkesítő teendőket.²⁵⁾ Erdődy halálakor 1744-ben a paróchiák száma 232-re emelkedett a püspöki megyében, tehát Telekesy óta mintegy 157-el szaporodtak.²⁶⁾ Ekkor állította föl a király a „cassa parochorum“-ot, a paróchiák fenntartására, ebbe az egri püspök 4000 frtot fizetett be 1738-ban.²⁷⁾

Erdődy Gábor alatt fejezték be az egri főtemplom építését is 1717-ben. Ezt a templomot 1713-ban Telekesy kezdte építtetni Sz. Mihály arkangyal tiszteletére, már készen volt a 25 mázsás nagy harang, a koronás fedélű nagy áldozati kehely, de a püspök halála után a nagy művet csak Erdődy végezhette be. A templom volt homlokfelirata tanúskodik erről „Deo optimo Maximo-Honori S. Michaelis Arehangelis Ecclesiam hanc Stephanus Telekesy Eppus Agriensis inchoavit MDCCXIII., quam Gabriel Antonius Erdődy Epp. Agri. terminavit A. MDCCXVII.“

A lelkészségek rendezése maga után vonta a püspöki megyék arányos beosztását. E tekintetben itt még jóformán az Árpádok által teremtetett viszonyok állottak fenn. Az egri püspökség hat tiszántúli esperességből új püspökséget akartak állítani Szatmár székhellyel. Az egri püspök elfogadta a tervet, lemond a hat esperességről és közülők négynek dézmájáról. Új püspöki székhelynek azonban nem Szatmárt ajánlja, a hol oly sok a református, hanem Nagybányát.²⁸⁾ Miután a király az egri püspök beleegyezését megnyerte, az egri káptalan is felszólította 1734-ben, hogy adja beleegyezését a megye föl-osztásához és készítsen tervet a káptalani méltóságok megosztására. A káptalan e fölosztást, az ősi alapítványok megosztását külön emlékiratban²⁹⁾ ellen-
ezte. III. Károly hét éven át sürgette a püspöki megye szétosztását, sőt az egri káptalan nagyprépostját, Kiss Jánost ki is nevezte a felállítandó új püspöki székre, de azért a tervből ekkor nem lett semmi, mert később Erdődy Gábor megyés püspök is megváltoztatta véleményét. Mária Terézia is sürgette egy időben az egri megye szétosztását, az okból, hogy a vármegye nagy terjedelme miatt a tiszántúli részben még igen kevés paróchia van. De a vitás ügy csak 1804-ben dőlt el, ekkor történt az egri diócesis szétosztása.

Erdődy Gábor püspök megérte még a hazafias kath. párt működésének diadalát. III. Károly halálakor és Mária Terézia trónraléptekor tűnt ki, hogy mit tud a békés állapotú és dinasztiahoz csatlakozott Magyarország. Hazánk alkotta most a Habsburgok hatalmának alapját. A nemzet a királyi hatalommal közelebbi érintkezésbe akar lépni. A kormányzásokban magyar tagokat követelnek, sőt, mint Heves vármegye 1741-i követi utasításában is olvassuk, még ő felsége belső udvari minisztériumában is hű, magyar férfiakat akarnak látni.³⁰⁾ A hazafias egri püspök, a ki már azelőtt követelte minden magyarországi birtokostól a magyar nyelv tudását, most az egyházi méltóságoknak idegenekkel való betöltése ellen szólal föl. Panaszodik, hogy ismert olyan kanonokokat, a kik még az Isten szót sem értették magyarul. Ezért több haragos pasquill jelent meg ellene, egyikben többek között ez áll: „azért hogy püspök vagy, még pokolba mehetsz“,³¹⁾ de ilyen támadások nem tántorították meg működésében.

Mária Terézia felfogta válságos helyzetét. Magyarországot, hol egyedül hajthatja nyugalomra fejét, akarta birodalma középpontjává tenni. A nemesség lelkesedett, hogy a királynőt nem idegenek, ellenségek veszik körül, hanem a haza fiai, — így a király és az ország érdeke egy. Nemesek a főrangiak, az uralkodóház hívei ragaszkodtak a királyhoz, hanem az alsóbb néposztály is egészen lojális lett. Ez adja magyarizátát az 1741 szept. 11. jelenetnek. Midőn III. Károly halálakor az európai fejedelmek osztozkodtak Mária Terézia örökségén, akkor a magyar nemzet, mely „szarnokának ostora, de törvényes uralkodójának

Lelekész-ségek
rendezése.

Mária Terézia.

leghibebb gyámola" a királynő jobbjára áll. Felhangzott az országgyűlésen „Moriatur pro rege nostro." a törvényes lojalitás valóságos szenvedélyléllyé alakult át: a hadügyi és pénzügyi dolgokban nemzetünk saját erejét meghaladó áldozatokat hoz és Magyarország mint a monarchia főtámasza lép föl.

Heves vármegye is serénykedett a pénzállozatokban és a katonaság kiállításaiban. Heves vármegye az 1741: 63. t.-ezikk szerint a nemesi felkelést tartozott szervezni, azután 100 portája után 40 gyalogost és 100 lovasat volt köteles kiállítani. A vármegyére kirótták azt, hogy a katonai raktárba terményben 1600 méro rozst és 3000 méro zabot szállítson. Ezenfelül volt a katonák felszerelési költsége és hat havi díjazása. — A törvényes kötelezettségen kívül a vármegye „ő felsége szükséglete folytán a magyar lovasság segélyül, jó szívből, tehetségéhez képest, ő felsége, az ország és az örökös tartományok ellensége ellen" még 832 lovasat állított ki. Jó példával az egyházmegye járt elül, a püspök, a káptalan testülete, a lelkészek s a szerzetesek mind állítottak ki lovasokat, ezek száma 120-ra ment. A vármegye 50, a birtokos nemesség 116, az armalista nemesség 115, a községek 305, Eger városa és a püspöki tisztek 100, az egri jogtanárok és tanítványaik 28 lovassal járultak a vármegye önként megajánlott seregéhez. ³²⁾ A birtokos nemességen kívül a városok iparos ezéheiben, a községek lakóiban is erősen lángolt a lojalis érzés.

A hevesvármegyei hadak egyrésze Bajorországban Kevenhüller vezérlete alá, másik része Ausztriába vonult és ő felsége 1742. szept. 6-i leiratára a köteles idon kívül még egy évig ő felsége szolgálatára készen állottak. A vármegye ezért jutalmul három évi tehermentességet biztosított számukra. — Az 1744. szept. 1-i közgyűlés „éljen Mária Terézia" felkiáltással ugyanilyen nagy segélyt ajánlott meg a királynő számára. A vármegye a csapatoknak utasításul adta, „hogy a tisztek jó disciplinát tartsanak, a legénység paripáit, fegyvereit rendben tartsa, el ne vesztgesse . . . , hogy időnkint jelentést tegyenek az alispánnak és ha valamelyik halála történék, ennek napját feljegyezzék és mindenről számot adjanak."

Erdody halála.

E közgyűlésen Erdody püspök betegeskedése miatt már nem vehetett részt. Szept. 26-án pedig meghalt a nagy püspök, a ki alkotásaival Heves vármegyében, főleg Egerben megöröktette nevét. Az ő idejében a jezsuiták visszaszerezték régi helyüket Egerben és Gyöngyösön. Eger városában betelepíti a trinitáriusokat és az irgalmasokat, a kik közül az előbbieket főkötelessége a rab-ságba esett keresztények kiváltása, az utóbbiaké a szenvedő betegek testi és lelki orvoslása, ápolása volt. Addig is, míg az irgalmasok kórháza elkészült, a püspöki residencia termeit engedte át a betegek elhelyezésére. Eger városa volt a tanulni vágyó főrangú ifjúságnak találkozó helye. élékelő ifjak voltak tanulni annak a jogi intézetnek, melyet Foglár György alapított. Bőkezű alapítványát nemcsak Erdody püspök és káptalan fogadták nagy örömmel, hanem az 1741. országgyűlésre egybegyűlt karok és rendek is halás elismerésül az alapító érdemeit a 44-ik törvényezikbe foglalták. ³³⁾

¹⁾ Szederkényi i. m. IV. 163. — ²⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1735 május 1. — ³⁾ U. o. 1718 szeptember 30. — ⁴⁾ U. o. 1739 október 22. — ⁵⁾ U. o. 1718 szeptember 30. — ⁶⁾ U. o. 1714 április 16. — ⁷⁾ A pörök lefolyását a jegyzőkönyvekből többször közli Szederkényi i. m. IV. 143—149. — ⁸⁾ U. o. IV. 178. — ⁹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1722 június 9. Gyöngyös. Közölte Szederkényi i. m. IV. 184—185. — ¹⁰⁾ Szederkényi i. m. IV. 183. — ¹¹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1729 január 1. — ¹²⁾ Az egyezséget közli Szederkényi IV. 189—190. — ¹³⁾ U. o. IV. 215—216. — ¹⁴⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1728 október 18. — ¹⁵⁾ U. o. 1730 február 4. — ¹⁶⁾ Szederkényi i. m. IV. 196. — ¹⁷⁾ U. o. IV. 198. — ¹⁸⁾ U. o. IV. 208. — ¹⁹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1731 április 26. — ²⁰⁾ Szederkényi i. m. IV. 207. — ²¹⁾ U. o. IV. 206. — ²²⁾ Egri Emlékkönyv. 222. — ²³⁾ Az összeírást teljesen közli Szederkényi i. m. IV. 206—206. — ²⁴⁾ Orsz. levéltár 1738. 40. sz. — ²⁵⁾ Egri Emlékkönyv 216. — ²⁶⁾ Orsz. ltár 1738. 67. sz. — ²⁷⁾ Orsz. ltár 1733. 60. sz. — ²⁸⁾ „Brevia declarationum rationum, ob quas Capitulum Agriense ad fiendam diocesis Agriensis dismembrationem consensus suum dare non potest." Die 29. decembris Anni 1734. — ²⁹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1741 április 22. Utasítás 9. p. — ³⁰⁾ Kolonovics: Novo-Hungariae periodus. p. 144. 313. — ³¹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1741 november 24. — ³²⁾ Egri Emlékkönyv: Foglár György és az egri jogiskola. 229—237.

2. Mária Terézia és II. József kormányzati rendszere. Gróf Barkóczy Ferencz és gróf Esterházy Károly püspök-főispánok kora.

Az 1741. és 1744—1745. évek a nemzeti lelkesedés éveit voltak. A lojalitás mindenkit magával ragadott, mert Mária Terézia kezdetben tisztán magyar királynőnek mutatta magát. Már ekkor zokon vették a régi császári tanács

emberei, a német miniszterek, hogy a királynő a magyarság nemzeti lelkesedésére bízta ügyét, életét, koronáját és gyermekét.

Míg III. Károly korában a vármegyék az országgyűlésen kevés opposzició fejtettek ki, nem akarták zavarni az ország nyugalalmát, addig Mária Terézia korában már feltámadt az ellentállás, a sérelmek felsorolása, a mint a követi utasításokból látjuk. Heves vármegyének püspök-főispánja gróf Erdődy Gábor halála után gróf Barkóczy Ferencz volt. 1745-ben történt ünnepélyes beiktatása. ekkor tette le a díszes közgyűlésen főispáni esküjét.³⁵⁾ Innen kezdve ő volt 1761-ig a vármegye vezérlo politikusa.

Az 1751-i országgyűlésre küldött követek választásánál és az utasítások készítésénél már szembeütünk a főispán hatalmi körének növekedése és a régi alkotmányos jogok védelme. A jegyzőkönyvekben azt olvassuk, hogy a főispán hivatala erejénél fogva jogosult ugyan törvényből kifolyólag a követi tisztre alkalmas férfiakat kijelölni, hogy ezek közül a vármegye válasszon, de e jogától most eltekint, a rendek részére engedi át a szabad választást, mert nem kétkedik, hogy a közjót és békét munkáló férfiakra esik a választás.³⁶⁾ A vármegye rendei köszönettel fogadták a főispánnak eme jogfenntartással tett kijelentését és a követi utasításokba a régi forma szerint bevették, hogy a királyi előterjesztéseket és kívánalmakat, a mennyiben az ország javát előzozzák, a főispánnal egyetértve elősegíteni igyekezzenek. A követi utasítások 33 pontja sok nemzeti sérelmet sorol föl. A helytartótanácsot helyezték át az ország közepébe, mivel sokan a szülőhelyiktől távol eső Pozsonyba menni nem akarnak; a postáknál is, miként a kormányseknél magyar elnökök legyenek. Felvetik a Rákoson három évenként tartandó országgyűlés eszméjét. A katonaság posztóbeli szükségleteit honi gyárak állításával itthon szerezzék be. A vallási ügyekben a fennálló törvényekhez ragaszkodjanak, töröljék el a cassa parochorumot, az apátságokat, prépostságokat magyar nyelvű, magyar származású, érdemes egyháziaknak adományozzák. Az adózásnál vegyék tekintetbe a termelési viszonyokat, pusztító árvizeket, állati betegségeket és a katonaság elszállásolásának átmeneti terheit. A jobbágy panaszait a főispánoknak adják ki.

A hétéves háború idején a nemzet számos önkéntes adakozással, nagy vér- és pénzáldozattal szolgált a királynőjét. Heves vármegye vér- és pénzáldozatait a vármegyei jegyzőkönyvek tüntetik föl. 1756-ban a vármegye 300 főre menő legénységet állított ki, de testi hibák miatt a katonaság 125-öt visszavetett.³⁷⁾ 1757-ben 20 ezer mérő búzát vagy rozsozt szállított a kettős vármegye Budára. hol mérőjét 1 frtjával vették át.³⁸⁾ Ugyanez évben még egyszer kértek természetbeni szolgáltatást a kettős vármegyétől, de a vármegye hűségének hangoztatása mellett kijelentette, hogy annyi teher elviselésére már képtelen. — 1758-ban a szerencsétlen hadviselésben a magyar ezredek sokat vesztek, ekkor Barkóczy püspök-főispán maga szólította föl a kettős megyét újabb áldozatkészésre.³⁹⁾ A megye 500 katonát állított ki, a papság szintén 500-at. a birtokos nemesség 372-öt, tehát összesen 1372-re rúgott a gyalogosok létszáma. Erre következett az élelmi szerek kiállításának kötelezettsége, melyre azonban a vármegye azt felelte „fájlaljuk, mert fájlalnunk kell, de a fogyatkozás miatt a kívánatnak eleget nem tehetünk.“⁴⁰⁾ A vármegyei nemesség 1758 végén 30 ezer forint segélypénzt küldött maga jószántából, minden erőltetés nélkül való teljes szabadsággal, ajándékképpen a nagy szükségben levő királynőnek.⁴¹⁾ Bármennyit áldozott a magyar nemzet, mégis a háborúból nagy adósság maradt a monarchiára. A nagy kiadások fedezésére már 1761-ben felszólították a vármegyéket, hogy járuljanak hozzá egy Magyarországnak szükséges 10 milliónyi kölcsön felvételéhez. A kettős vármegye a 10 milliónyi kölcsönkérés bizonyos feltételek között megengedhetőnek tartotta, bár súlyos aggályoknak és praediciumnoknak jogos félcme forog fenn a kölcsönkérésben.⁴²⁾ A terv a vármegyék nagy részénél azonban óriási ellenzésre talált, azért az uralkodónó az 1764-i országgyűlést hívta össze.

Barkóczy Ferencz 1761-ben esztergomi érsekké nevezték ki, helyét az egri püspökségben gróf Esterházy Károly váci püspök foglalta el. Az ő idejére esett az 1764-iki országgyűlésre adott követi utasítások készítése.⁴³⁾ A 35 pontból álló utasításban még több közjogi sérelem orvoslását kéri, mint 1751-ben. A követek igyekezzenek megvédeni a karok és rendek kiváltságait és az ország szabadságát, hogy Magyarországot idegen tartományok módjára ne kormá-

Vármegyei
ügyek.

Hétéves
háború.

Esterházy
Károly.

nyozhassák. Az országot érdeklő ügyeket jövőben országgyűlés útján és ne magán eliratokkal, intimatumokkal intézzék el. A nemességet a saját jószántából állított gyalogos katonaság további fenntartására ne kényszerítsék, a magyar ezredek élére magyar tiszteket állítsanak, a lovasság részére a lovakat itthon vásárolják. Majd a közmunka és az osztrák vámrendszer sérelmeit sorolják föl, a régi magyar örvények értelmében a szabad kereskedést kívánják. A nádori, tárnokmesteri kir. személynöki tiszt ügykörének teljes helyreállítását sürgetik. Azután a sóárak emelkedése, — az egyházi méltóságokra történt idegenek kinevezése és a kir. fűcsanak visszaélései ellen szóló panaszokat sorolják föl.

Az 1764-iki országgyűlésen azonban megint hátra szorultak a közjogi sérelmek. Az uralkodó leiratában azt kérte, hogy a rendek a hadi adót emeljék 1 millió forintra és a nemesi felkelést pénzen váltsák meg. A rendek az utóbbi újítást, mint fölöslegest elvetették és csak 600 ezer forintra emelték a hadi adót, mely így összesen 3 millió 900 ezer forintra szökkent fel. Mária Terézia pedig, miután látta, hogy Magyarország ellenkezésén megtörik minden terve, megnehezítelte a nemzetre, több országgyűlést nem hívott össze, a nádor 1764-ben beéllott halála után a nádori hivatalt is mellőzte és rendeletekkel kormányozott.

Mária Terézia
intézkedései.

Mária Terézia abszolutisztikus rendeleteivel az egységes nagy monarchia megvalósításán fáradozott. Főszékze a központosító kormányrendszer volt. Uralkodásának minden ténye innen indul ki és ide tér vissza. Mária Terézia porosz nuncia szerint rendezte be a pénzügyeit. A pénzügy élére a porosz Haugwitz gróft állította, a ki kivitte, hogy az osztrák rendek lemondtak a pénzügyben rendelkezési jogukról és Ausztria adóját megkettőztette, Stájerét megháromszorozta. A kormány hazánkban is ezt akarta elérni, de a magyar rendek még a contributio fölemelése ellen is tiltakoztak. Nemzetünk emez ellenkezése döntő hatású volt gazdasági életünkre. Ugyanis az udvar arról is gondoskodott, hogy az osztrák örökös tartományok felemelt adójukat megfizethessék, ott ipartelepeket alapított, gyárakat állított, azokat közgazdasági tekintetben virágzóvá tette, a kereskedést, a vámkokat azok hasznára rendezte, míg Magyarországot földművelő országnak hagyva, gazdasági tekintetben Ausztria gyarmatává tette.

Mária Terézia ez intézkedései, a bécsi udvari tanáctól kidolgozott kommerziális rendszer rendkívül káros volt hazánkra. A kommerziális rendszer előjelei Heves vármegye területén már III. Károly idejében mutatkoztak, mikor a vármegyéhez leküldötte a nyers terményeknek, bornak, búzának, állatoknak, gyapjúnak és bőrböknek a külső országokra való kivitelét tiltó rendeleteit és a szabad kereskedést korlátozta. Mária Terézia idejében, 1773-ban jelentést kérnek a vármegyétől, hogy vannak-e a községekben bőven fejős tehének? A juhtenyésztésre, azután a dohánytermelés emelésére népies rőpiratokat küldenek a vármegyéhez. Egyszer a vármegyében levő gyárakról, azok előállításai képességéről, a czikkék áráról, munkaberről, majd a hatvani posztgyárról, azután a vármegyében bevetett föld és termelt mag mennyiségéről kérnek kimutatást. 1772-től évenként bekérik a jobbágyok és mestereimberek népszámlálási adatait anyanyelv és vallás szerint.⁴¹⁾

A modern állam követelménye volt az erős központi hatalom. Ezért az 1760-ban felállított osztrák államtanács joghatósága alá rendelték a magyar kancelláriát és helytartótanácsot. Az államtanács feladataul tűzte ki az egységes kormányzást, ezért az örökös tartományok rendi alkotmányát eltörölte. Nálunk ez nem ment volna könnyen, azért az államtanács óvakodott a nyílt erőszaktól, de rendeleteivel folyton belenyúlt a kormányzások autonómiájába és a főispánok hatáskörét valamennyi magyarországi vármegyében egységesen szabályozta. Kétségtelen, hogy Mária Terézia 1768-iki rendeletével a XVI—XVII. században kifejlődött particularizmust eltörölte, de egyúttal a főispánok hatalmi körét is rendkívül kiterjesztette. A rendelet bevallott célja az volt, hogy a rendet, a jó és egyöntetű közigazgatást akarja valamennyi vármegyében meghonosítani. Igazi célja pedig a központosításnak a vármegyére való kiterjesztése volt.

Vallási ügyek

Heves vármegye főispánja gróf Barkóczy Ferencz, majd különösen gróf Esterházy Károly a vármegyével állandó jó viszonyban vannak, a rendek a főispán egyetértéssel működnek. Az ő idejükben a vármegyének a politikai életben nincs, nem is lehetett irányító szerepe; a vármegyék akkor a kormányzások rendeleteinek végrehajtó közegei voltak. A főispán a vallás őre; e

hívatusukat a püspök-főispánok kettős buzgósággal gyakorolták. A püspök-főispánok az Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban és Pásztón letelepedett görög-keleti rászokra alkalmazták az akatholikusokra kiadott tilalmat, hogy polgárjogot nem gyakorolhatnak, a ezéhekbe föl nem vehetők. A rászok e miatt panaszszerű fordultak a királynőhöz, a ki külső politikai szempontból, az orosz császárral való tekintettel a rászok privilégiumait épségben tartotta, az akatholikusok vonatkozó rendelet egyéb pontjait azonban rájók is kiterjesztette. És mutatni az a gyanú merült föl, hogy a rászok és görög kereskedők a törökkel összeköttetésben vannak, tőlük a helytartótanács 1752-ben hűségessküt követelt, az eskü letenni vonakodókat az országból kiutasította.

Az 1749 június 17-i helytartótanácsi rendelet az apostatákra egész büntetőjogi kódexet ír elő. Az akatholikusok minden mozgalmát figyelemmel kísérték. Nevezetesebb bűnpör foglalkoztatta a vármegyét 1752-ben. Polgáry Mihály túri prédikátor volt a vádlott, hogy felséges fejedelmünk ellen világos gyűlöletet beszélt, a templomban iszonyú igékkel és elmékedéssel prédikált. Emne beszédével, hogy „ne hidje el magát a király, hogy a korona a fején, a pálcza pedig kezében van, mert találkozik olyan, a ki a koronát a fejeéről, a pálczát kezéből kiverje,” hallgatói között pártütést szított. ⁴⁵⁾ Polgáry egri börtönéből Svájezbe szökött, de azért tovább folytatták a vizsgálatot, mert Túron tört ki valamikor a Péró-mozgalom, itt újabb kurucz mozgalomtól tartottak. Az elfogott túrivásárhelyi vádlottakon Budán kuruczságukért szigorú ítéletet tartottak. Vásárhely és Túr városokra azt a határozatot mondták ki, hogy széjjelszórattásról volnának ugyan érdemesek, most azonban még ettől fölméltik őket, egy század lovasságot helyeznek el ottan. Ugyanigy ítélte meg a mozgalmakat Dévay András. Heves vármegye alispánja, „ez egy materiában oly vélekedéssel vagyok, hogy egyszerű kóborló tolvajok, de tartok tőle, hogy nagy füstöt csinálnak belőle, kivált a kurucz névvel nagy lármát tehetnek.”

A főispánok kötelessége volt az orthodox vallás gyámolítása és a közművelődés előmozdítása. A két püspök-főispán alatt olygyarapodásnak indult a lelkeszségek száma, hogy rövid félszázad előtt (1744—99) kétszáznál több lelkeszség támadt föl halmiraiból. Ugyanis Esterházy Károly püspöksége utolsó éveiben az egri püspöki vármegye területén 353 parochiát, 66 helyi kaplánságot (capellaniae locales) és 125 segédlelké-szi állomást számláltak össze. Hihetőleg a nevezett két püspöknek, főleg Esterházyinak apostoli buzgósága, az egri püspöki megye hiányainak orvoslására intézett törekvése idézte elő, hogy Mária Terézia, ki „apostoli” jogánál fogva annyi gondot fordított a püspökségek újjertületi berendezésére, új püspökségek alapítására, az egri püspökséggel szé-ószását tovább nem sürgette. ⁴⁶⁾

Mindkét főpap sokat tett a papnevelés és közművelődés előmozdítására. Barkóczy Ferencz theologiai és bölcsészeti tanszékeket szervezett 1754—1756-ban, a jogi tanszékekről már Foglár György gondoskodott. Barkóczy egyesítette 1760-ban a Kisdy-intézet alapjait a Telekesy-szeminárium alapítványával és az egri főiskola kiegészítéseképen, az irodalmi és iskolai szükségletek kielégítésére nyomdát állított föl. A nyomda első terméke 1754-ből való. ⁹⁷⁾ Esterházy Károly püspök vállaira hárult a jezsuita rendnek 1773-i eltörlése után az egri és gyöngyösi gimnáziumok fenntartásának gondja. Mindkét helyen a saját papjaival töltötte be a tanítói tiszteket mindaddig, míg az intézetek sorsáról végleg nem intézkedhettek. — Esterházy püspök legjelesebb és legmonumentálisabb alkotása: az egri hezeum. Láttá, hogy Egerben csak a gimnáziumnak van szakszerűen berendezett épülete, míg a bölcsészeti, jogi és theologiai tanfolyam és az egri nyomda külön-külön épületekben elszórtan vannak elhelyezve. Egy nagy épületben akarta mindezeket elhelyezni és ebben az épületben a 18-ik század felfogása szerint a felsőbb tudomány minden kellékét cenzralizálta, hogy az Magyarországnak egyik legkitűnőbb főiskolája legyen. A barokk-izlésben emelt palota, mely 1765-től mintegy húsz év alatt készült el teljesen, építészeti stílusával, könyvtárával, csillagászati tornyával, szertáraival, dísztermével, kápolnájával, tantermeivel és belső felszerelésével a XVIII. század páratlan kulturális alkotása s maig Egernek országos büszkesége.

A főispánok a vármegyék kormányzói. Heves vármegyében a vármegyei életről a sok közgyűlés tanúskodik, melyeket felváltva Egerben és Gyöngyösön tartottak. A kisgyűlések is gyakoriak az alispán lakásán, de a tisztújító gyűlések,

Papnevelés.

Tisztújító
gyűlések.

egyre ritkulnak, idejük rendszertelen. Barkóczy mindössze háromszor 1746. 1750 és 1756-ban tartott tisztújító gyűlést; ⁴⁸⁾ Esterházy alatt 1766. 1773. 1778. 1784. 1790. 1796-ban, tehát átlag hatévenként vannak tisztújító székek. ⁴⁹⁾ A tisztújító székeken a főispánok a négyeszeres jelölést hozták be s a Mária Terézia-féle instructio ellenére Barkóczy idejétől kezdve a főispán a jegyzői állásokat rendszerint kinevezéssel töltötte be.

A tisztviselők fizetésére több adatunk van. A tisztfizetések 1742 óta részletesen a következők voltak: főispánnak 1500 frt, alispánnak 402, jegyzőnek 365, szolgabírónak 180, esküdtnak 54, ügyésznek 75, pénztárnak 200, orvosnak 200 frt. ⁵⁰⁾ 1762-ben a tiszti fizetéseket már felemelték, ekkor a főispánnak 1500, alispánnak 606, jegyzőnek 302, főbíztosnak 250, perceptornak 300, ügyésznek 150, szolgabírónak 209, helyettes szolgabírónak 150, esküdtnak 80, orvosnak 500, 2 sebésznek 60—60 frt fizetése volt. ⁵¹⁾ A főispánok megszaporodott teendőit, a vármegye érdekében kifejtett tevékenységét honorálták a régente szokatlan évi díjjal. — a többi tisztviselő fizetését a helytartótanács beleegyezésével rendezték el a régénél méltányosabban.

Közigazgatás.

Mária Terézia idejében kezdtek gondot fordítani a vármegyei székházakra és a vármegyei börtönökre. Heves vármegyében a vármegyezház mai épületének építése 1756-ban, a vármegyei börtön építése 1761-ben kezdődött meg. Mindkettőnek költségeit elszámokák a házi költségvetésben. Ez építkezések már Egert predesztinálták a vármegye állandó székhelyéül. Már III. Károly ideje óta állandó gondja volt a vármegyének a hidak építése, a közutak javítása. Mária Terézia idejében ezeken kívül a közigazdasági tevékenység és a közigazgatás legpróbb kérdéseiben is rendszerileg intézkedett a helytartótanács. E rendeletek alapján a vármegye 1748-ban szabályozta az aratók munkabérét ⁵²⁾, hogy úgy a vármegyebeli, mint máshonnan jövő aratók a tiszta búza után kilen-czedet, rozs után nyolczadot, zab, árpa, köles, kukorica után nyolczadot kapjanak. A pipázókra taksált vetettek, ennek jövedelmét a vármegyei házi költségvetésben 1000 forintra tették. A kártékony állatokat irtották, a vármegyék falvaira aránylag kivették, hogy hány farkas, varjú és verébfejjel tartoznak bírság terhe alatt beszámolni. A kóbor czigányokat összeírtatták s őket állandó letelepedésre akarták szoktatni. Az 1773-i helytartótanácsi rendelet a kóbor czigányok két éven felüli gyermekeit jobbgye-saládokhoz adatja nevelésre és megtiltotta, hogy a czigányok sátorok alatt éljenek, czigányul beszéljenek, vajdájukat előzte és ruházatukat a népruházattal egyenlővé tette. Ezzel akarta a kóborló czigányokat rendes életre szoktatni, de fáradozása sikertelen volt.

Eger és a
püspök
összetűzése.

Heves vármegyében, Egerben éles összeütközés volt a lakosság és a püspök-földesúr között. Barkóczy püspök az Eger városának adott jogokat tisztán a falak körülkerített városi területre magyarázta, míg a falakon kívül épült külvárosokra és az ott levő földterületen feltétlen rendelkezési jogot gyakorolt. A város azonban a Fenessy-egyezséget a falon kívül eső Almagyar, Czegléd, Tihamér részére is követelte. Az ügyet a vármegyei közgyűlésen döntötték el 1750-ben. ⁵³⁾ A városi hatóság töredelmes szívvel megbánta, hogy a püspököt megbántotta, mert a püspök-földesúr semmi innovatiót nem tett, folytatta elődeinek uzusát és az orvoslást is kész megadni, ha az egyezség némely pontjait megsértették, — tehát elismeri a városi hatóság, hogy méltatlanul vádaskodtak a földesúr ellen a királynál. Erre a püspök atyjai szeretetébe visszafogadta az egrieket és a fennforgó kérdések kiegyenlítésére a várossal 13 pontban egyezséget hozott létre.

Összeírások.

Heves és Külső Szolnok vármegyék úrbéri viszonyainak rendezésére a helytartótanács 1770-ben Brunswick Antal udvari tanácsost küldötte ki. A szolgabírók az ő utasításai szerint vármegyeszerte összeírták az úrbéri telkeket és szolgáltatásokat. A telket hold számra állapították meg, feljegyezték a birtokosok, a jobbágyok, a szellérek neveit és azok anyanyelvét. A telket minősége szerint írták körül, termékeny talaj-e, jó legelője van-e, szőlője minő bort termel, közel van-e a malom, a terményeket hol és könnyen értékesíthetik-e? A helytartótanács a jobbágytelkeket négy osztályba sorozta és annak megfelelően állapította meg az úrbéri szolgáltatásokat. Egy telek után járó jobbágy-szolgáltatás maximális értékét 47 frt 65 dénárba határozták meg, minél többet egy földesúr sem követelhetett. A nagy munkát több éven át tartott, a vitás ügyekben az úrbéri törvényszék döntött.

A jobbágyltelkek emez összeírása szerint kívánta a modern állam a jobbágyokra nehezedő adózás kérdését megoldani. Ha már a nemesség ellenkezése miatt a köztelherviselés elvét nem valósíthaták meg, legalább a jobbágy adóját akarták méltányosabban alapon rendezni a jobbágy adózó képessége szerint. 1772-ben bocsátotta ki a helytartótanács az új adózási rendszerre vonatkozó rendeletét, a mely a régi adóalapot, a dikát megváltoztatta annyiban, hogy abba a jobbágy fakultása mellett a fundust, vagyis a jobbágyházat és földet is alapul vette. Mindegy 90-féle dikát állapították meg; Heves vármegyében 1773-ban a dikák száma 23,299 volt, egy dikára 3 frt 38 dénár adóösszeg esett.⁵⁴⁾

Bármint ítéljük is meg Mária Terézia abszolutisztikus irányzatát, annyi bizonyos, hogy a modern állam kiépítésére való törekvés hazánkban hasznára vált. Mária Terézia uralma országunk szellemi és anyagi műveltségét nagyban előmozdította, az ő korszaka a restauráció korszaka volt. Heves vármegye kultúrája a 18-ik században nagyban emelkedett, főiskolái épültek, minden nagyobb községben találunk lelkészt, iskolamestert, az ipar fellendült, a földet okserüleg kezdik művelni. Heves vármegye akkor népesedett be legjobban; voltak itt mánás családok, birtokos nemesi családok, nagy számmal iparos cézhek, régi és újonnan települt jobbágy családok. E korszak birtokviszonyairól a család-történeti részben van szó.

Kulturális
melkedés.

Az ipart leginkább a városokban üzték. Gyöngyösön 1741-ben hét cézh állított ki egy-egy lovas. Eger városában pedig 9 cézh. E cézhek voltak: a szabó, kőmives, ács, eszmadia, szövő, szűcs, üveges, kovács és lakatos cézhek. A vármegye 1741-i jelentéséből megtudjuk, hogy Egerben és Gyöngyösön aranyművesek, érczöntők, kártya, kardsimáló, kés- és drót esimáló, továbbá kalapgyártó iparosok is vannak és az aranyművesek finom munkát végeznek. Hatvanban ugyanekkor posztógyár van, mely fehér posztót gyárt az itteni nép használatára. Híres volt a parádi üveggluta.⁵⁶⁾

A jobbágyság a községekben telepedett le nagy számmal. 1741-ben a tarnajársbeli Szalókon. 44, Kerecsenden 14 német jobbágy családot találunk. Felső-nánán sok tót nevű jobbágy van. Domoszlón is feles számmal vannak a tótok. Markazra Bossányi Gáspár földesúr telepített le mintegy 30 tót családot Gömör és Hont vármegyéből. Hevesen az idegen nevek szintén német és tót telepekre mutatnak. Az 1756—57-i portális összeírás szerint Hatvanban is volt 45 német jobbágy. Gyöngyösön 1742-ben 300-ra teszik a görög családok számát.⁵⁷⁾ Az 1772-ben elrendelt jobbágynépszámlálás anyakönyvi kimutatása Heves vármegye községeit — Aldebrő német és Szentjakab, Veresmarth tót nyelvű községek kivételével — mind magyarnak jelzi. Vallásra nézve a tiszamenti járás 17 községét evangélikusnak, 6-ot vegyesnek, — a tarnai, gyöngyösi és mátrai községeket katolikusoknak jelentették.⁵⁸⁾ A vármegye terményei közül az aratók bérszabályzata külön a búzát, rozst, zabot, árpát, kölest, kukoriczát említi meg, ezenkívül még a dohánytermelés virágzott. Az állattenyésztésre az 1773-i dikális összeírás nyújt felvilágosítást. igen sok igás ökröt, fejős tehenet, ürüt és borjút, lovat, csikót és sertést számláltak össze a vármegyében. Az igás ökrök száma 17,492, — a lovak száma 16,068, a sertéseké 16,689 volt.⁵⁹⁾

Mária Terézia idején megváltozott, finomodott Magyarország társadalmi élete is. Heves vármegye társadalmi életének képét közelebbről nem ismerjük. Eger városában a püspök-főispáné volt a vezető szerep. Erdődy Gábor püspök építtette a liezeumhoz közel a püspöki palotát, melyet Barkóczy püspök egy emelettel bővített; az ékes lépcsőházat és palotában levő kápolnát pedig Esterházy Károly készítette. Az akkori társadalmi életet jellemzi a Barkóczy püspöktől Felsőtárkányban emelt, For-Contrasti néven ismeretes püspöki nyaraló, mely minden kényelemmel és ékességgel fel volt szerelve, de később Esterházy püspök a nyaralót szétbontatta.

Mária Teréziát az 1778-ban kitört háborúban is támogatta a nemzet. A vármegye 270. Eger városa 30 katona felszerelését vállalta el, ezenkívül a vármegye fogadott fel kellő számú csapatot az egri és szolnoki várak őrzetére. Esterházy püspök indítványára azt is elhatározták, hogy nem köteleességszerűleg, hanem szabad elhatározásból még nagyobb csapatot állítanak ki.⁶⁰⁾ Ez volt a vármegye utolsó áldozata Mária Terézia idejében.

Mária Terézia iránt tehát a nemzet mindenkor illő hódolattal viselkedett, bár alatta észrevehetőleg elhalványult a nemzeti alkotmány és a nemzeti szel-

lem. Ugyanily tisztelettel fogadták fiát, utódját II. Józsefet is, a mint Heves vármegye feliratában is olvassuk. „Életét és vérét, valamint bold. anyja érdekében kész volt a vármegye áldozatul hozni, most is minden erőit felajánlja ő felségének hűséges szolgálatára.“ De azután II. József erőszakos kormányzati rendszere miatt a legélesebb összeütközés támadt az abszolutisztikus uralkodó és a jogaihoz, alkotmányához ragaszkodó magyar nemesség között.

Heves vármegye jegyzőkönyvei is emez ellenállt örökítik meg II. József vallásügyi, közoktatásügyi, közigazgatási, törvénykezési és közgazdasági újításaival szemben. Egerben is megszűnt a Telekesy-féle szeminárium. Itt is fölállították 1784—85-ben a „generale seminarium“-ot, melyben együtt hallgatták a vármegyei kispapokkal a szerzetesrendek növendékei az előadásokat. Ezt az intézetet azonban az uralkodó a következő évben eltörölte, illetőleg Pestre helyezte át és az egri szeminárium csak 1790-ben került vissza székhelyére.⁶¹⁾ Heves vármegyében is végrehajtották a szerzetesek eltörlésére vonatkozó rendeleteket; felvették községenként 1782-ben az úgynevezett „canonica visitatio“-kat, vagyis kimuntatták a járási szolgabíró és esküdt aláírásával hitelesítve a kath. lelkészek évi jövedelmét.⁶²⁾ Ez az ország plebániái rendezésének előmunkálata volt. A canonica visitatio szerint Heves vármegyében akkor 70 kath. parochia volt, a többi községek ezek filiáját, leányegyházát alkották. Ide is leérkeztek az állam alá rendelt egyháznak belső szervezését szabályozó rendeletek, melyek nagy részét azonban nem valószínűsíthető, hogy Esterházy püspök az egyházi szertartásokat továbbra is betartotta, az „ecclesia militans“-nak buzgó harcosza volt, a ki nem kereste a „kalapos király“ kegyét, sőt a neki felajánlott kir. kitüntetés, a Szent István-rend nagy keresztyét sem fogadta el.⁶³⁾

II. József a felvilágosulás szellemében intézte el a nem kath. felekezetek viszonyainak szabályozását is. Kiadta a türelni rendeletet. E rendelet kiadásával a protestánsokat nem elégítette ki, de azok szenvedélyét rázúdította a katolikusokra. Heves vármegye közgyűlésén is nagy izgalmat keltett a tolerancia rendelete. Esterházy főispán felolvastatta a vármegyei közgyűlésen királyának tartozó hűségénél fogva ez intimátumot, de mert hazája iránt is kellő hősiességgel viseltetett, kijelenté, hogy e nagyfontosságú határozatot sem a hazai törvényekkel, sem a kath. vallás elveivel összeegyeztetni nem tudja. A vármegye az intimátumot, mint a mely a vármegyei levéltárát nem illeti, a püspöknek visszaadta.⁶⁵⁾ Ezzel azonban a tolerancia rendelete nem került le a napirendről. A helytartótanács újabb intimátumára Heves vármegye alispánja fölterjeszté, hogy a gyöngyösi és mátrai járásban sem nyílt, sem magán akatholikus vallásgyakorlat nincs, a tarnaí járásban egyetlen oratórium van. a tisztántúli járásban 21 kálvinista imaház áll fönn, de superintendensnek, vagy valamely conventusnak nyoma sincs a vármegyében. Ezzel szemben a vármegye több községében a protestánsok imaházait akartak emelni, így Igaron, Gyöngyösön. A görögök nem egyesültek, pedig Egerben és Gyöngyösön akartak új templomot építeni és görög nyelvű elemi iskolát felállítani. A vármegye elutasította a kérelmet, II. József a kérelmek java részét megengedte.⁶⁶⁾

II. József a közoktatás terén is nevezetes intézkedéseket tett. A jogi intézkedéseket rendezte és a rendezésnek áldozatul esett az egri Foglár-féle jogakadémia, mi Heves vármegye rendeinél nagy felzúdulást keltett.⁶⁷⁾ Az iskolai tandíj behozatala is nagy izgalmat keltett a vármegyében, hogy „eddig országunkban hallatlan taksák behozatalával súlyosították az iskolabajárás.“ „Elbámulunk ez újtáson, a velő megrázkódik csontjainkban ezek hallatára“ és legalább arra kéri ő felségét, hogy „a szegény és tehetséges ifjakat mentse föl a fölvételi díjtól, azok irányában mutasson könyörület.“⁶⁸⁾ Tulajdonképen ez is volt az uralkodó czélja, hogy a felvételi díjakból az iskolák csekély alapítványait pótolja, az állami tanárokat fizesse és a szegénysorsú, jó tanulók részére ösztöndíjakat alapítson.

Heves vármegyében Esterházy püspök-főispán fölmentették főispáni tisztségétől és Heves vármegyét Pest, Fehér, Borsod, Nógrád vármegyékkel és a Jászszággal egy kerületben egyesítették s a kerület adminisztrátorává Majláth Józsefet nevezték ki.⁶⁹⁾ Az új rend értelmében vármegyei közgyűlést évenként egyszer szabad tartani; az adminisztrátor évi fizetése 6000, az alispáné 1000 forint s a tisztviselők teendőit, eljárását 58 pontból álló szolgálati utasításban szabályozták. Heves vármegye rendjeinek zokon esett a püspök-főispánnak állásától

Türelni-rendelet

Oktatási-intézkedések.

Közigazgatási újítások.

való felmentése, mert a hazai törvények szerint az egri püspök elmozdíthatatlannal viseli a főispáni tisztet és épen Esterházy a legnagyobb odaadással, teljes erejével szolgálta a közügyet. Zokon esett a rendeknek a vármegye eltörlése, mert látták, hogy evvel Magyarországot alapjában felforgatják. Feliratot terveztek ezek ellen, de Majláth adminisztrátor felszólalására, hogy úgy sem változtathatnak a helyzeten, a felterjesztéstől elállottak.

Heves vármegye utolsó közgyűlését 1786 október 10-én tartotta, innen kezdve 1787 június 28-ig az összes fölmerülő közigazgatási ügyeket kisgyűlésen intézték el, míg a helytartótanácsi rendelet ezeket is beszüntette. A tisztviselők közül az alispán, ügyész, jegyző, pénztáros és egy szolgabíró állandóan a vármegye székhelyén, Egerben volt köteles tartózkodni. Itt volt a levéltár, törvényszék és börtön is. A járásokban a felügyeletet a főszolgabírák, a községekben a községi bírák teljesítették. A községi érdemes bírákat lehetőleg újból megválasztották és a községekben fontos hivatal volt a jegyzőség, mert ez a falu tolla. Az egész vármegyei magisztrátus teljesen az adminisztrátornak volt alárendelve, a ki katonai, politikai és igazságügyi dolgokban az osztrák tartományok főnökeivel állandó összeköttetésben volt.

Nevezetes intézkedése volt II. Józsefnek, hogy a közigazgatást és törvénykezést szétválasztotta. A vármegyei tisztviselők tisztán a politikai természetű ügyeket intézték el, a törvényszéki ügyekben az elővizsgálat, nyomozás és a végrehajtás megkeresés teljesítése tartozott hozzájuk. 1787-ben lépett teljesen életbe az új bírósági fórumokra vonatkozó rendelet; 38 új alsófokú törvényszéket állítottak föl az országban a vármegyei törvényszékek helyett. Ezek közül egynek székhelye Egerben volt, ez a „Tiszáninneni Heves és Külső Szolnok alsófokú törvényszék,” melynek ítéleteit az eperjesi kerületi táblához lehetett felebezni. Az egri törvényszéknek báró Szepešy Samu volt a kinevezett elnöke 500 forint fizetéssel, ő osztotta ki a négy ülnök között az ügydarabokat, a kiknek évi fizetés 300—300 ft volt. A fenyítő ügyeket a két syndicus referálta. A törvényszék ülnökeit az actuarisok helyettesítették, ezek vezették a tárgyalások jegyzőkönyveit. A törvényszék személyzetéhez tartozott még a szegényez ügyésze, a segéd és kezelőszemélyzet s a jogi tanulmányokat végzett ifjak, az úgynevezett auscultánsok.

A vármegyei autonómia eltörlésével tilos volt a „*nos universitas comitatus*” ezímezés használata s a magyar nemesi alkotmány nyal annyira összeforrott latin nyelv helyébe a közigazgatás, törvénykezés és közoktatás hivatalos nyelvové a németet rendelték. A végzetes 1784-i helytartótanácsi intimátum megokolása az volt, hogy a latin nyelv holt nyelv, a magyart pedig általánosságban nem használják, ez okból a német lesz fokozatosan három év alatt az egész birodalom hivatalos nyelve. Heves vármegye rendeit a keserűség és fájdalom fogja el eme rendelet olvasására, mely nemcsak törvényeinkbe, de országunk érdekeibe is ütközik. Azt pedig, hogy csak németül tudó tanítókat alkalmazzanak a jövőre az iskolákban és hivatalokban, egyenesen kivihetetlennek és végrehajthatatlannak jelentik ki.⁷⁰⁾ Hiábavaló volt a vármegyék tiltakozása. 1787-ben már németül küldte rendeleteit a „Kön. ung. Statthaltereien” a „Löbliche Gespannschaft”-hoz.

Nevezetes Heves vármegyében az, hogy II. József idejében, a német korszakban is, mind a közigazgatási, mind a bírói tisztikar teljesen a vármegyei belső nemességből való volt. 1786-ban Halasy alispán helyébe a király Fáy Bertalan borsodi helyettes alispánt nevezte ki, majd 1787-ben Majláth József adminisztrátort hivatalában Almásy Pál váltotta föl, a ki az adminisztrátori rendszer bukásáig viselte tisztét.

II. József ezután erőszakosságával oly adókulesot akart megállapítani, hogy az mindenkinek a birtokához mérje adózási kötelezettségét. De a rendeleteknek a vármegyék ellenszegültek. Heves vármegyében Esterházy püspök hívta föl a rendeket, hogy bár ő felsége parancsának engedelmeskedni hódoló tisztelettel köteleesség, mindamellett mondják ki, hogy e rendeletek végrehajtásához hozzá nem járulhatnak. A nemességnek és házaiknak törvény ellenére való összeírása, az összeírás módja, hogy oda katonai személyt rendeltek ki és az összeírás ezéja törvényeinken és jogainkon a legsúlyosabb sebeket ejti.⁷¹⁾ A még akkor főispánnak bátor felhívását nem merte a vármegye követni, mert attól tartott, hogy az ellenszegüléssel a tisztí személyzetnek és egységeknek sok kárt okoz. Azért az összeírást elrendelik avval a kikötéssel, hogy emez összeírással a

Uj adókules.

nemesi jogoknak és kiváltságoknak praedictumot nem alkotnak, sőt minden sérelem ügyében ő felségénel keresnek védelmet.

Változások
Egerben.

II. József idejében Heves vármegye székhelyén, Egerben is nevezetes változások történtek. Az egri vár. minthogy a török uralom elmulásával elvesztette stratégiai fontosságát, eladásra került. A kinostár nem akart fölösleges kiadásokat tenni a vár fenntartására és javítására, azért Esterházy püspöknek régi földesúri jogzámon eladta 1783-ban 10,778 forint lefizetése ellenében. Így nemcsak Eger városa, hanem az eddig területileg Borsod vármegyéhez tartozó egri vár is az egri püspök kezébe került.⁷²⁾ A vár egyes részeinek lerontásakor az elpusztult székcsécselyházat teljesen lerombolták és a vár faragott köveit a maklári templomnak s más középületeknek, mint a lieczumnak építéséhez használták föl. A várban levő használható épületeket gazdasági célokra fordították és egy részét börtönnek rendezték be. — Mikor látták Eger lakosai, hogy II. József centralizisztikus rendszerével a városokat közvetlen hatalma alá törekszik hajtani, ekkor 1786-ban újra kitört a püspök-földesúr és a város között a viszály. Fencsér és Barkóczy egyezségét fel akarták oldani s 18 pontból álló gravaminális felterjesztéssel a város szabadulni akart a földesúri terhektől és földesúri alárendeltségtől. II. József meghallgatta kérésüket s 1789-ben közölte az adminisztrátorral és a püspökkel, hogy „ezen város mindjárt királyi várossá emeltesse és a város kőfállal körvezett részei a külső városokkal, vagyis a bástyákkal egybefoglalva maradjanak és királyi felszabadítással megkegyelmeztessenek.”⁷³⁾ Az előmunkálatok keresztültételére kommissziót küldtek ki, de a szabad kir. városból, mint II. József többi rendeleteiből az ő halála után nem lett semmi.

II. József abszolútizmusával 1788 körül már elérte azt a határt, a melyen túl nem mehetett. Betegségében megtörve, 1790. január 28-i leiratában valamennyi önkényes rendeletét visszavonta, csupán a türelmi rendeletet, az úrbéri szabályzatot és a lelkeszségek rendezését hagyta érvényben.

A visszavonó
rendelet.

A visszavonó rendelet publikálása után Heves vármegyében visszaállott a régi rend. Almásy Pál adminisztrátor búcsút vett a vármegyétől és az alispán útján a rendek bocsánatát kérte, ha valamiben vétett ellenök hivatalos eljárásában. Heves vármegye rendei megnyugtatták őt válaszukban, hogy mindig igaz hazafinak ismerték. Az egri törvényszék abbahagyta működését, lezárta könyveit, ezzel megszűnt a hevesi alsóbíróság. A márczius 3-i közgyűlésen újra a vármegye örökös főispánja, Esterházy Károly elnökölt, a ki a rendek lelkes tüntetése között foglalta el főispáni tisztét. Kitűzték a tisztújító szék idejét és ekkor az a nevezetes esemény történt, hogy Fáy Bertalant, II. József kinevezett alispánját újra megválasztották alispánnak, helyettes alispánnak pedig Tarodó Istvánt, a volt alsófokú hevesi bíróság elnökét. A régi tisztikar nagyobb része megmaradt. Ezzel a legnagyobb elismerést adta meg nekik a vármegye, hogy az ország törvénytelen kormányzata idején is, mint az abszolútizmus hivatalnokai is igaz hazafiak voltak, humanusan intézkedtek. — Így a vármegyei autonómia helyreállott. — A vallásügyi rendeleteket semmiseknek tekintették. — a zsidókra vonatkozólag azt határozták, hogy a vármegyéből távozzanak el, mert letelepedésük következtében több községben a szegénység és pusztulás tetemesen észlelhető.⁷⁴⁾ A Foglár-jogi akadémiát újra megnyitották, az idegen német nyelvű rendszert az iskolákban megszüntették, a tandíjszedést eltiltották. A házak számát letörölték s a falvakon történt összeírásokat, földméréseket tartalmazó iratokat a vármegye házában elégették. Így megérte még Esterházy püspök-főispán II. József rendszerének bukását. A hitéhez, hazájához ragaszkodó egri főpap 1799-ben, 74 éves korában, 36 évi áldásos működése után halt meg.

⁷²⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1744 okt. 18. — ⁷³⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1745 június 30. —

⁷⁴⁾ U. o. 1751 február 15. — ⁷⁵⁾ U. o. 1756 szeptember 6. — ⁷⁶⁾ U. o. 1757 január 20. — ⁷⁷⁾ U. o. 1758 február 3. — ⁷⁸⁾ U. o. 1759 május 8. — ⁷⁹⁾ U. o. 1758 december 17. — ⁸⁰⁾ U. o. 1762 márczius 13. — ⁸¹⁾ U. o. 1769 május 21. — ⁸²⁾ Szederkényi i. m. IV. 266—267. — ⁸³⁾ U. o. Prédikációinak kézirati gyűjteménye egy kötetben van a vizsgálati iratok mellett. — ⁸⁴⁾ Egri Emlékkönyv, 242 — ⁸⁵⁾ U. o. 243. — ⁸⁶⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1746 december 29, 1750 december 14, 1756 április 26. — ⁸⁷⁾ U. o. 1766 december 9, 1773 április 19, 1778 április 28, 1784 április 27, 1790 április 12, 1796 január 22. — ⁸⁸⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1757 december 5. — ⁸⁹⁾ Szederkényi i. m. IV. 259, 452. — ⁹⁰⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1748 július 29. — ⁹¹⁾ U. o. 1750 április 14. — ⁹²⁾ Szederkényi i. m. IV. 275—277. — ⁹³⁾ Szederkényi i. m. IV. 267. — ⁹⁴⁾ U. o. IV. 238—239. — ⁹⁵⁾ U. o. IV. 276. — ⁹⁶⁾ U. o. IV. 277. — ⁹⁷⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1778 augusztus 27. — ⁹⁸⁾ Egri Emlékkönyv 224—225. — ⁹⁹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1782 augusztus 30. — ¹⁰⁰⁾ Egri Emlékkönyv 195. — ¹⁰¹⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1782 február 27. — ¹⁰²⁾ Szederkényi i. m.

IV. 284—285. — ⁶⁷⁾ Vármegyei jegyzőkönyv. 1784 május 10. — ⁶⁸⁾ U. o. 1785 február 22. — ⁶⁹⁾ 1785 márczius 18-án kelt kinevezési okirata, melyet a helytartótanács április 2-án publikált. — ⁷⁰⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1784 június 28. — ⁷¹⁾ U. o. 1784 október 25. — ⁷²⁾ Egri Emlékkönyv 169. — ⁷³⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1790 április 14.

3. Heves vármegye küzdelmei a rendi alkotmányért, a napoleoni háborúk kora 1815-ig.

II. József halálakor a vármegyék szinte versenyeztek egymással abban, hogy a régi rendszernek minden emlékét eltöröljék. Egyes vármegyék nyíltan új királyválasztást sürgettek, mert II. József törvénytelen uralmával a pragmatica sanctiót megszegte, a trónöröklés fonalát elszakította. Más vármegyék higgadtabbak voltak, de azért azok is kifejezték II. Lipót trónraléptekor a multért való neheztelésüket és a jövő iránt való aggodalmukat. Így Heves vármegye rendei előterjesztésekben éles szavakkal ítélték el II. József gyászos uralmát, a miért Magyarország törvényes és apostoli királyai közé nem sorolható, egyúttal azt kérték, hogy a következő országgyűlésen az uralkodó és a nemzet közötti viszonyokat újra és világosan állapítsák meg, új biztosítékokat szerezzenek az ország jogai és szabadsága védelmére, melyet sem az idők mostohasága, sem a következő fejedelmek akarata meg ne ingathasson. ⁷⁴⁾

De azután II. Lipót amaz ígérete, hogy Magyarország alkotmányát visszaállítja, a sérelmeket orvosolja és magát megkoronáztatja, — a vármegyéket megnyugtatta. Az ország valósággal „hazafias lázban” égett. Heves vármegye az 1790—91-i országgyűlésre követi utasításul egész jogi tanulmányt dolgoztatott ki, mely részletesen felöleli a vármegyék közigazgatási, politikai, vallásiügyi, nevelési, katonai, társadalmi, igazgatási, kereskedelmi, törvénykezési sérelmeit és kívánalmait. Az utasításokban a népjog védelmét hangoztatják, új koronázási diplomát kívánnak, melyből kitűnjék, hogy nem a nép van a királyért, hanem a király van a népért. Miután az 1715 : 14. t.-ezik ellenére országgyűlést az uralkodók nem hívtak össze, sürgős esetben azt a király nélkül a nádor vagy az ország első zászlós ura is összehívhatta. Adót országgyűlésen kívül kivetni nem szabad. A kormányzások jogkörét írják körül pontosan, ezek a törvénytelen rendeleteket ne hajtsák végre. A koronaörökre a jövőben súlyos büntetést szabjanak ki, ha a koronát nem őrzik meg, vagy nem védelmezik meg az eltávolítás ellen.

Vallási szempontból a protestánsok vallásszabadságát biztosító bécsi és linezi egyezségek megújítását kívánják. Az iskolaiügyben tanítási nyelvül a magyar nyelvet és a II. József alatt Jászberénybe átvitt gyűngösi gimnázium visszahelyezését kérik. Belátják, hogy az állandó katonaság nem mellőzhető, de határozzák meg az állandó katonaság számát, ezzel együtt szabályozzák a nemesi és személyes felkelés ügyét, a magyar katonaságot szállítsák idegenből haza és a magyar ezredekhez magyar tiszteket nevezzenek ki. Társadalmi szempontból a felvidékről az alföldre való telepítést ajánlják. Intézkedéseket kérnek a szegényügy rendezésére, az örültek és nyomorékok sürgős elhelyezésére. Föl-szólalnak a rendjelek és kitüntetések osztogatása ellen, az öltözetben, életmódban való fényűzés ellen, a miért is elő kellene írni „a magyar nemes egyszerű, de méltóságos ruházati módját.” A közigazdaság elmozdítására hídakat, útakat építsenek, az erdőket rendezzék, a közmunkákat szabályozzák. Az ipart fejlesszék, a rossz vámrendszert és az ország belső vámjait is rendezzék.

Az 1790—91-i országgyűlés sok üdvös törvényt hozott, az ország alkotmányát visszaállította arra az alapra, a melyen az 1723-i törvény szerint nyugodott. Heves vármegye rendei ez a megoldás nem elégítette ki, fő a magyar népjog védelmére az 1723-i koronázási diplománál több biztosítékot követeltek, az országgyűlés folyamán is felszólították a követeket a tervezett diplomához való szigorú ragaszkodásra. ⁷⁵⁾ De hiába, mert az ország rendjeinek többsége az uralkodó óhaja előtt meghajolt, a biztosítékokból engedett. Már ez országgyűlés is alkotott egy-két korszerű reformot, azután nagyfőntosságú volt amaz intézkedése, hogy e szükséges reformok tanulmányozására regnicolaris com-missiót alakított, melynek munkálatait azonban a kitört francia háborúk megakasztották. Az 1792-i koronázó országgyűlésre Heves vármegye rövid 8 pontból álló utasítást adott, melyben a regnicolaris bizottságok munkálatait kívánja tárgyalás alá venni, különösen a közoktatási és úrbéri ügyekben. A főbőnjáró büntetésekre szigorú büntetést kérik, a belső reformok fejlesz-

Követi
utasítások.

tését sürgetik. Nevezetes, hogy ekkor a vármegye megnyugodott ugyan már az 1723-i koronázási diplomában, de azért ama jogfenntartással, ha a szükség úgy kívánja, a követek ennek kibővítésére törekedjenek.⁷⁶⁾ De az országgyűlés e reformokkal nem foglalkozott, a koronázás után feloszlott, mert a francia háború fenyegetett.

A következő országgyűléseket 1796, 1802, 1805, 1807, 1808, 1811—12-ben, háborús időkben tartották. E körülmény magyarázza meg, hogy ez országgyűlések első sorban katonai és adó megszavazással foglalkoztak, az alkotmányos kérdések, a korszerű reformok háttérbe szorultak. A háborús idők jellegét tüntették föl Heves vármegye követi utasításai is. Az 1796-i országgyűlés előtt József nádor informáló levelet küldött a vármegyéhez, hogy a belügyi kérdéseket halasszák a következő országgyűlésre, mert az országgyűlésnek a hadi segélyt alkotja főtárgyát. Az 1802-i országgyűlésre a vármegye 12 pontban adott utasítást a követeknek, a melyekben a királyi proposíciók pártolását hangsúlyozzák. Az igazságszolgáltatás reformjáról, a teherviselés könnyítéséről, az ércpénzekről, a mértékek szabályozásáról van szó az utasításokban. Heves vármegye követének szigorúan meghagyta, hogy az újoncmegszavazás jogáról le ne mondjanak. Így az újonczokat az ország rendjeivel egyetértőleg a bécsi udvar ellenére csak három évre szavazták meg.⁷⁷⁾

Az 1805-i országgyűlésre Heves vármegye követi utasításai a katonai kérdésekkel, az adózással és az újságok izgatásaival foglalkoztak. Most már nemcsak az újonczok létszámának megállapítására, hanem az újonczozás módjának meghatározására is felhívják az országgyűlés figyelmét, mert Heves vármegyében is több visszaélést tapasztaltak ezen a téren. A vármegyére 12 porta többletet írt az országgyűlés, azt szállítsák le. Az újságok veszélyes elveket hirdetnek, féktelenséget és a többségnek íránt való engedetlenséget keltenek szép jelszavak alatt, azért ez újságokat figyelemmel kísérik s a visszaéléseket büntessék meg. Az utasítások pontjaiban helyi érdekű dolog volt, hogy az egriek külön porta-számlítást szüntessék meg, őket kebelezzék be teljesen a vármegyébe, továbbá az egri püspöknek, minthogy már érseki rangra emelkedett, a hétszemélyes táblán az esztergomi és kalocsai érsekségek módjára széket biztosítsanak.⁷⁸⁾

Az 1807-i országgyűlést Budára hívták össze, a vármegye 19 pontban adott követi utasítást abban a reményben, hogy az ország belügyeiről is fognak itt tanácskozni. A nemesi kiváltságok fenntartását a közterhek méltányos elintézését és a regnicolaris deputációk igazságszolgáltatására vonatkozó reformját kívánják az országgyűlésen tárgyaltatni. A vám-, posta- és bányakezelők magyarok legyenek. Magyar ezredekhez magyar tiszteket nevezzenek ki s a szolgálati nyelv a magyar legyen. A só árást s a vámokat országgyűlésen kívül ne emeljék föl. Ugyanesak befoglalták az utasításokba a 12 porta leszállítását, Eger városának a vármegyébe való bekebelezését és az egri érseknek a hétszemélyes tábla tagjai közé való felvételét.⁷⁹⁾ Legnagyobb volt az állandó katonatartás ellen való panasz, melyre még az országgyűlés folyamán póttutasítást adtak a követeknek, hogy az újonczokat csak évről-évre ajánlják meg s nem, mint 1802-ben, három évre. Ez az országgyűlés is leginkább katonai és adóügyekkel foglalkozott, de 29-ik t.-cikkre nevezetes volt Heves vármegyére. E t.-cikk szerint Eger város vízientúli részét Tihamér, Almagyar, Czegléd, Szőlőske nevű területekkel Heves vármegyébe kebelezték be, a minék fejében az 1812: 5 t.-cikk szerint Ivánka, Egerfarmost, Szőke pusztát és Kistálya alatt egy malomzúgót Borsod vármegyének engedték át kárpótlásul.

Az 1808-i országgyűlést Pozsonyba tisztán a királyné koronázása végett hívták egybe. A vármegye ezért mégis adott utasítást a követeknek, hogy a múlt országgyűlésről elhalasztott ügyek tárgyalását, főleg a regnicolaris bizottságnak a felkelésre vonatkozó munkálátát sürgessék meg. Az országgyűlésen az uralkodó lelkes felszólítására a rendek a nemesi felkelést három évre megszavazták, a mi Heves vármegyében visszatetszést idézett elő és ezért a követeknek az országgyűlés lefolyásáról szóló jelentését a levéltárba helyeztette.⁸⁰⁾

Az 1811-ben Pozsonyba hívott országgyűlésre Heves vármegye követének 17 pontból álló utasítást adott, a melyek leginkább a pénzügyi devalvációval, a pénzügyi műveletek törvény ellenes voltával foglalkoztak. Az országgyűlésen a pénzügy körül erős küzdelmek folytak, azért a vármegye póttutasításokat is adott, hogy a pénzügyi műveletekkel szemben a követek az országnak nemcsak

anyagi, de alkotmányos érdekét is megóvni törekedjenek. Ez országgyűlés belenyúlott az 1812-i esztendőbe és ez országgyűlés után a vármegye a követeknek az ország alkotmányához és sarkalatos törvényeihez való törhetetlen ragaszkodásukért köszönetét fejezte ki.

Ez volt e korban az utolsó országgyűlés, a következőt csak 1825-ben hívták össze. A háborús idők voltak okai annak, hogy az 1790—91-ben kiküldött regnicolaris bizottságok munkálatait nem vehették békés tárgyalás alá, azokat 1825-ben újból kellett elkezdeniök. Heves vármegye megtett mindent, a mit tehetett a rendi alkotmány védelmére, de valamint az egész országot, úgy Heves vármegyét is ez időben a napoleoni harcok érdekelték közelebbről.

Nálunk Magyarországon a francia háborúkra már az 1790—91-iki országgyűlés megszavazta a hadi segélyt. Mikor a háború 1793-ban tényleg kitört, az egész országban önkénteseket toboroztak a rendes csapatok pótlására és a hadi pénztárba való magán adakozásra szólították föl bizalmas úton a főispánokat. Heves vármegyében toborzó helyekül: Eger, Túr, Pásztó és Poroszló helyeket jelölték ki. Esterházy Károly főispán 1794-ben maga 24 ezer forintot adott a hadi pénztár javára, Fáy alispán évi 700 frtot áldozott e célra fizetéséből, példájokkal igyekeztek a vármegye birtokosait áldozatkészségre bírni. Mind-ez áldozatok csekélynek bizonyultak, a francia hadseregek sikereket arattak. Erre az 1796-i országgyűlés mintegy 6 millió forint hadisegélyt szavazott meg pénzben és természetben, ezenkívül 50 ezer újonezot és emellett kir. leirattal 1797-ben a nemesi felkelést is elrendelték, miután az ellenség az örökös tartományokban tett gyors előnyomulásával egyre jobban közeledett.

Heves vármegye a tiszáninneni kerület kapitánya alá tartozott. A vármegyében a lovasok számát 260-ban állapították meg, megválasztották tisztjeit, kapitányát, fr- és alhadnagyait, azután a strázsamestereket, káplárokat, hadi biztost, zászlótartót, kirurgust, trombitást, kovácsot, szíjgyártót. A sereg öltözete sötétkék ruha volt sárga zsinórzattal, fekete süveg zöld tollal, veres tarsoly, veres patronrás, fekete kardszj és löszerszám. A sereg Makláron táborozott, gyakorlatozott és ott esküdt föl a fölszentelt zászlóra. E közben kötötték meg az első koalíziót befejező békét Camp-Formió faluban és így a felkelő sereget, minthogy rá szükség nem volt, szétbocsátották. ⁸¹⁾

A békekötésnek nem volt, nem lehetett állandó hatása. Ausztria nem nyugodhatott bele vereségeibe, a többi európai hatalmasság nem nézhette, hogyan emelik a francziák Batavia, Helvetia, Cisalpina, Liguria, Toscana, Róma, Parthenope köztársaságok alakításával hatalmukat. Míg Napoleon, a kor legnagyobb hadvezére Anglia tönkretévése szempontjából az egyiptomi hadjáratot folytatta, távol volt Európától, ezalatt az osztrákok, németek, angolok és oroszok megkötötték a második szövetséget a francziák ellen 1799—1801-ben. E szövetség idején I. Ferenc újból fegyverre szólította a magyar nemzetet 1800-ban. Heves vármegye 160 lovast, 640 gyalogost állított ki, ezt a tiszáninneni kerület főparancsnokának rendelkezésére bocsátotta. Már a gyülekezés helyét, Sopront is kijelölték, mikor I. Ferenc értesítése a vármegyéhez leérkezett, hogy a Lunéville-ben megkötött béke miatt a fölkelő sereg haza mehet. A felkelők felszerelését a vármegye árverésen eladatta, s a befolyt jövedelemből állotta meg a nemcsi pénztár alapját. ⁸²⁾

Pitt angol miniszter megkísérelte a német-római birodalom megmentését és az osztrákokkal, svédekkel, oroszokkal megalkotta a harmadik szövetséget 1805—1806-ban a francziák ellen. A háború sikereit újra a francziák aratták. Napoleon katonái egészen Bécsig haladtak előre. Mikor Napoleon előőrsei már az ország határainak voltak, a vármegyék saját hatóságai területükön külön intézkedéseket tettek. Heves vármegyében kimondották, hogy a veszély idején közgyűlést csak Egerben tartanak, Kápolnán Detken, Györkön, Hatvanban lovas állomást alapítottak, hogy ezek az eseményekről hamarosan hírt adjanak. A szomszéd vármegyéket is híradásra szólították föl. A gyanús embereket megfigyelték, minden zavargást megakadályoztak, a rend fenntartására a vármegyei hajdúk számát szaporították és a vármegye 126 főből álló lovas felkelő csapatának Verpelétet, Mezőtárkányt és Füzesabonyt jelölték ki állandó állomáshelyül.

Az országgyűlés határozatának megfelelően a vármegye portái után 252 lovast és 756 gyalogost volt köteles kiállítani. A sereg kiállítására az előkészületek megtörténtek, de a sereget már nem összpontosították, mert a király 1806-ban

A francia háború.

tudatta a vármegyével, hogy a Pozsonyban létrejött békekötés miatt a felkelés szükségételen.⁸³⁾ A vármegyei fölkelést tehát tényleg nem foganatosították. De egy más rendkívüli teher nehezett a vármegyére ez időben. I. Ferenc szövetségei, az orosz csapatok hazánkon át vonultak Bécs védelmére. 1805-ben Heves vármegye mintegy 50 ezer forint értékű élelmiszert szolgáltatott Kutaschof orosz tábornok átvonuló seregének, a melyből csak 24 ezer forintot térítettek meg. 1807 és 1808-ban is meglátogatta a vármegyét az ostromló orosz sereg, mindig a vármegye kárára, mert a limitációk az élelmi szerek árát alacsonyra szabták.⁸⁴⁾

Mikor Napoleon Európát oly módon rendezte, hogy az országokat tetszése szerint szétdarabolta, a szabadság egykori katonájából már a népek zsarnoka lett. I. Ferenc szövetséget kötött Angliával 1809-ben és fegyveres segítségre szólította föl a magyar rendeket is. Az országgyűlésen azonnal 20 ezer újoncot ajánlottak föl és a toborzásnál felpénz osztogatásra 200 ezer forintot.

Heves vármegye ebben az időben passzív viselkedett mindaddig, míg a vármegye területén megjelent az ország primása és a király megbízásából az serkentette a tisztánbeli vármegyéket önkéntes csapatok kiállítására. önkéntes adakozásra. Minthogy a király, a haza, az alkotmány és közjólét súlyos veszedelemben forognak, ezért a primás az ösök dícsőségére emlékeztetve, azok követésére buzdítja Heves vármegye rendeit, hadd lássa meg a világ, hogy a magyarok régi hírnevükhöz most is méltók, feláldozzák mindenüket, mikor királyuknak védelméről s alkotmányuknak megmentéséről van szó, mert a magyaroknak legkedvesebb kincsek: a szabadság.⁸⁵⁾ A beszéd hatása alatt Heves vármegye a magyar szabadság oltalmára a rendes felkelő espathoz még 450 főnyi önkéntes lovascsapat kiállítását határozta el. Az országgyűlésen megszavazott 20 ezer újonczból a vármegyére 511 esett.

Mikor a francziák Magyarország határa felé közeledtek, akkor már gyűlekezett Heves vármegye 1133 gyalogosból és 526 lovasból álló serege. A gyalogosok Hevesen, Tiszánánán, Sarudon, Kömlőn, — a lovasok Mezőtárkányban, Füzesabonyban és Maklárán gyűltek össze. Itt gyakorlatoztak, fegyverzetüket a pesti hadiraktárból kapták meg, azután Pesten át Győr alá vonultak. Napoleon seregei Bécest elfoglalták, egészen Győrig. Pápaig hatoltak be országunkba.

E válságos időkben Heves vármegye kivette részét. Oltalmat nyújtott egy időre Eger városának a királynénak, a ki a francia invázió elől Egeren át menekült. A királynával volt Ferdinánd koronaörökös és több főherceg s magukkal hozták a szent koronát is. A szent koronát Szent Mihály templom sekrestyéjében helyezték el, a királyné és kísérete pedig az érseki palotában s a minoriták kolostorában találtak ideiglenes szállást.⁸⁶⁾ A háborús időkben a vármegye lakóit közmunkára rendelték ki Komárom várába, — a háború sebesülteire részére az egri lizeumot, a kolostorokat és iskolákat kórházaknak rendezték be.

A vármegyei felkelő sereg június 15-én vett részt először a csatában Győr alatt. A győri insurrectionális sereget a Napoleon segítségére siető Eugen olasz alkirály leverte. Érdekes jelentést küldött az egész esata lefolyásáról s a hevesvármegyei felkelő sereg sorsáról Almásy Kristóf főkapitány a vármegyének. „A tekintetes vármegye regimentje a győri ütközetben több vármegyék felkelő seregével, valamint több reguláris osztályokkal egyforma sorsot ért: hogy tudniillik sokan ezen sereg közül, mely a szoros rendtartáshoz még nem szokott, ellenséget soha nem látott, miután három óráig az ellenség ágyvűzását kiállották, utóljára csakugyan megszaladtak. Némely része a reguláris lovasságnak, melyek legelőször az ellenség által hátravetődtek, okozták főképen ezen rendetlenséget; és az én csekély vélekedésem szerint megbocsáthatóvá teszik ezen új seregnek magaviseletét. A regiment vesztesége az ütközet napján két elesett káplár, egy köztítez és 20 ló; megsebesült 4 vitéz és 29 ló, 311 vitéz elszéledt, de 222 már előkerült és most is érkeznek vissza egyenkint. Mily nehéz volt a csatában a regimentnek szolgálatot tenni, onnan is megítélheti a vármegye, hogy Pestről nyugovóra nap nélkül három marssal Győr alá mentünk, hol is érkezésünk napján egész nap és éjszaka etetés nélkül nyeregben kantárral voltunk és másnap azon éttelenlovakon ütköznünk kellett. A Győrtől való retirádatól fogva mindig a híd bástyáinál áll a regiment végőrkön Komáromban. Június 18-án két francia lovat prédált a regimentbeli legénység, melyek egyikéről a francia leváगतott. Ugyancsak 26-án az ellenség, főhadnagyunk Orczy br. vezérlete alatt végőrkön áll s Farkas kapitány úr és borsodi századokkal összealkottatott 148 ember

számára osztályunkat, 5 századdal megtámadta, de népünk által visszaveretett, mely alkalommal főhadnagyunk vékonyán által lövetett; a nádorispán urunk a felvett híradással jelentette teljes megelégedését.“⁸⁷⁾

Lelkes volt a hevesvármegyei insurreccionális sereg, de a lelkesedés, a mint a jelentésből látjuk, egymaga nem vezethetett diadalra. A győri vereség után Wagramnál volt a döntő ütközet, a mely újabb esatavesztésre I. Ferencz Napoleonnal Schönbrunnban békét kötött. Napoleon annyira megalázta az osztrák császárt, hogy I. Ferencz birodalma érdekében leányát, Mária Lujzát kénytelen volt Napoleonhoz férjhez adni és ezzel az új jövevény császár Európa egyik leg-
A schönbrunni béke.
regőbb nralkodó családjával rokonságba lépett 1810-ben.

Napoleon 1810-ben állott hatalma tetőpontján. Innen kezdve gyorsan bekövetkezett bukása. Evvel 1815-ben Európa békéje teljesen helyreállott, az oly sok vér- és pénzáldozatot felemészítő napoleoni harezoknak vége volt. A francia háborúk rengeteg pénzt emésztettek föl, úgy hogy Ausztria és Magyarország népe teljesen elszegényedett, a nagy adózást egyik sem bírta tovább. A kormány pénzügyi manipulációkhoz folyamodott. Már 1802-ben leszálították a pénz értékét, — 1806-ban a katonaság fenntartására rengeteg mennyiségű bankópénzt nyomattak, melyeknek kellő arany és ezüst-alapja nem volt, így lassanként az arany és ezüstpénzzel szemben értéktelenek lettek. A külföldi élelmes kereskedők az arany és ezüstpénzt összeszedték és kivitték az országból. Utóbb az államadósság oly nagyra nőtt, 1060 millió forintra, hogy Wallis pénzügyminiszter I. Ferencz beleegyezésével 1811-ben bejelentette a devalvációt, a pénzügyi bukást. Ezzel az államadósság $\frac{1}{5}$ -re, 212 millió forintra apadt ugyan, de viszont az ország népe óriási szegénységbe jutott, mert pénzének $\frac{4}{5}$ -ét veszítette el. Heves vármegye rendeit a rendelet hallatára mély fájdalom érzése töltötte el. Kijelentik, hogy az új bankók, valamint a régiek, az ország befolyása nélkül, teljesen törvényellenesen hozattak be. A milyen törvénytelen volt behozataluk, éppoly törvénytelen most értékük leszálítása. De ettől eltekintve óriási károsodást idéz az elő a magánforgalomban, tönkre teszi a közhítelt, mely minden polgári társadalom biztosítéka. A rendelet visszavonását kérik, hogy országgyűlés intézkedjék a pénzügyi bajok felett. Addig is kijelentik, hogy a magánforgalomban az értékeszállítást nem fogadják el.⁹⁰⁾ A rendek e határozatot a király dorgáló leirata után és az 1811—12-i országgyűlés után kiadott udvari parancs ellenére is fenntartották.⁹¹⁾

Heves vármegyében gróf Esterházy Károly halála után a püspökséget Fáy Bertalan. nem töltötték be öt évig, a püspökséggel összekötött főispáni székre Fáy Bertalan volt alispánt neveztek ki főispáni helytartónak 1800-ban. Az az erős ellenállás, melyet Esterházy idejében a vármegye a kormány törvénytelen intézkedései ellen kifejtett, meggyengült, a mint a követeknek adott utasításokból látjuk. Ő hatalmi körébe vonta a követek kijelölési jogát, a mit a régebbi főispánok tényre sohasem gyakoroltak. A kormány a vármegyék hazafia szellemét, ellenállását meg akarta benitani, azért a tisztikart iparkodott első sorban a főispán útján politikája eszközjeivé megszerezni. Azután a köznemességet, mely könnyen befolyásolható, iparkodott mozgósítani a vármegyei nagyobb birtokosság ellen. A régi szokást és elvet, hogy „vota non numerantur, sed ponderantur,“ a megyékben megváloztatta és a tisztújításoknál, majd a többi kérdésekben a kormány a névszerinti szavazást rendelte el. Azt hitték, hogy a köznemesség tömegének felhasználásával megtörik a nagyobb birtokosok szabad gondolkodását, alkotmányos érzékét. A névszerinti szavazás elé a megyék több akadályt gördítettek, de királyi parancs következtében utóbb a vármegyékben mégis általánossá vált.

Fáy főispáni helytartó kinevezésének főoka az volt, hogy a kormány a püspöki szék üresedése idején akarta a már III. Károly korában felmerült kérdést, az egri püspökség szétoztatását elintézni. Az erre vonatkozó tárgyalások után 1804-ben jelent meg a pápai bulla, a melyben VII. Pius pápa I. Ferencz apostoli király újatatos szándékát helyeselve, a nagy kiterjedésű egri püspöki vármegye szétoztatását szentesíti. Az egri püspökségből két új püspökséget: a kassai és szatmárnémetit állítottak föl, a fő megyének a két új egyház megyének határait megállapították s az egri püspökséget érsekségre emelték. Az új egri érsekség hatósági körébe tartozott még a szépesi és rozsnói püspökség is.⁹²⁾

Az egri érsekség megalapításakor Fáy Bertalan Torna vármegye főispánjává neveztek ki s Heves-Külső Szolnok főispánságát örökös joggal az egri érsek.

séghez kötötték. Az első érsek-főispán *Fuchs* István volt, a kit fényes ünnepek között iktattak be 1804 október 8-án főispáni székébe. Főispánsága idején a vármegye ellenzéki szelleme többször megnyilvánult. A főispántól elrendelt névszerinti szavazást az 1805-i tisztújításkor a rendek illuzoriussá tették, mert minden tisztviselő egyhangú felkiáltással választottak meg. Majd óvat emeltek a főispánok követjelölési joggyakorlata ellen, jegyzőkönyvbe foglalták, hogy a követeket „a rendek feltétlen választási joguk erejével” választották meg. Ennek következtében az 1807-i országgyűlésre szóló követválasztásnál a főispán mellőzte a jogtalan kijelölést.

Fischer István.

A második érsek-főispán báró *Fischer* István volt, a kit 1807-ben neveztek ki az ekkor elhunyt *Fuchs* helyére s 1822-ig, haláláig állott a vármegye élén. Székfoglalását az alispán üdvözlő beszédében „polgári és nemzeti ünnepnek” nevezte, mert a főispáni installáció fényes jele annak, hogy a magyar alkotmány constitúciója most is érvényben van, míg egész Európának sarkalatos alkotmánya az utóbbi időkben teljesen felforgatott az új alkotmányokat kóholó felvilágosult építő mesterek által. Ekés magyar beszédek hangzottak el a főispáni installáción, majd az 1812. évben a vármegye hivatalos nyelvül is velünk született nyelvünket rendelte el, jegyzőkönyveit magyar nyelven íratta.⁷³⁾ A vármegye avult deák pecsétjét azonban csak 1836-ban cserélték föl királyi jóváhagyással a magyar írással. „Heves és Külső Szolnok T. E. Vármegyék pecsétje. 1836.”⁷⁴⁾ A vármegye magyaros szellemét más téren is megőrizte, hiába tett meg minden kísérletet báró *Fischer* érsek-főispán, hogy a vármegyét az udvari politika iránt engedékenyebbé, hódolóbbá tegye.

Szent szövetség.

Szükség is volt az erős nemzeti szellemre, mert a napoleoni harezok elmúlásával újabb megpróbáltatások vártak a sokat szenvedett nemzetre. A sok pénz- és véráldozatért cserében meg akartak fosztani alkotmányunktól. Ugyanis 1815-ben megalakult a *szent szövetség*, a melynek elítelt, de igazi célja az volt, hogy az országokban minden szabadlöv eszmét elfojtsanak, a népeket a „lelki betegség eme fajtájától” megszabadítsák. A legteljesebb abszolútizmust akarták életbe léptetni a *szent szövetségben* egyesült orosz, porosz és osztrák uralkodók. Ennek a *szent szövetségnek* a feje I. Ferenc osztrák császár mindenható minisztere, az annyira gyűlölt Metternich volt. Szükség volt a vármegyék erős nemzeti szellemére, mert különben kimerült és elszegényedett népünk önállóságát teljesen elveszítette volna.

Alispánok.

Végül, hogy Heves vármegye külső-belső életének teljes képét adjuk, ide iktatjuk Heves vármegye első tisztviselőinek, az alispánoknak névsorát a mohácsi vésztől 1815-ig. E névsort Orosz Ernő állította össze a vármegyei jegyzőkönyvek alapján.⁷⁵⁾

Dornan Kristóf 1534. — Barna János 1553. — Szentgyörgyi László 1554. — Reesky György 1580. — Székely Pál 1591. — Reöthy Orbán 1619. — Mocháry Balázs 1625. — Battik Gergely 1630. — Várnossy István 1653. — Vécsey Sándor 1616. — Báthory László 1663. — Hamvay Ferenc 1667. — Mocháry Ferenc 1669. — Thassy Mihály 1671. — Melczér János 1673. — Bulyovszky Ferenc 1684. — Horváthy Gergely 1688. — Almásy János 1693. — Ordódy György 1695. — Dévay Pál 1708. — Orczy István 1713. — Csala Sándor 1715. — Steüszel Kristóf 1719. — Dévay András 1746. — Sághy Mihály 1756. — Tárródy József 1766. — Halasy Márton 1784. — Fáy Bertalan 1790. — Gosztony Pál 1803. — Almásy József 1805. — Péchy Gábor 1811. — Halasy Károly 1814.

⁷⁴⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1790 április 12. — ⁷⁵⁾ U. o. 1790 október 7. — ⁷⁶⁾ U. o. 1792 április 12. — ⁷⁷⁾ U. o. 1802 március 22. — ⁷⁸⁾ U. o. 1805 szeptember 23. — ⁷⁹⁾ U. o. 1807 február 14. — ⁸⁰⁾ U. o. 1809 január 29. — ⁸¹⁾ Szederkényi i. m. IV. 317. — ⁸²⁾ U. o. IV. 318. — ⁸³⁾ U. o. IV. 328. — ⁸⁴⁾ U. o. IV. 333—334. — ⁸⁵⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1809 március 22. — ⁸⁶⁾ Gorove : Eger tört. 267. — ⁸⁷⁾ Közlöve : Szederkényi i. m. IV. 341—342. — ⁸⁸⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1813 április 27. — ⁸⁹⁾ Szederkényi i. m. IV. 344. — ⁹⁰⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1812 szeptember 1. — ⁹¹⁾ Egri Emlékkönyv 241—246. — ⁹²⁾ Vármegyei jegyzőkönyv 1812 február 5. — ⁹³⁾ Közlöve Szederkényi i. m. IV. 347. — ⁹⁴⁾ Közl. az alispánok, másodalispánok névsorát időrendben, — a jegyzőket, ügyészeket, adószedőket, szolgabírákat, esküdtéket betűrendben. „Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai.” 323.

VII. A REAKCIÓ ÉS A NEMZETI KÜZDELMEK. 1815—1848.

A nagy Napoleon napja végleg leáldozott, Ferenc császáré felkelőben volt : visszanyerte elvesztett országait. A bécsi kongresszus után létrejött közte, a porosz király és az orosz csár között a *szent szövetség*, mely azonban semmit sem tekintett szentnek, még a népek üdvét sem, csak — a trónt. Ezt valóban meg-

szilárdította. Ferencz császár hatalma tudatában újból foglalkozhatott régi tervével: az egységes birodalom megteremtésével. A magyar nemzet kénytelen volt az elnyomott fél álláspontjára helyezkedni. A vármegyék tiltakoztak, de passzusuk nem jutott el a felsőcsászárszínre. Az ellenszégülöket a kir. biztosok katonai karhatalommal törték meg. Az országgyűlés nem szólalhatott meg, mert az uralkodó össze sem hívta. A sok törvénytelenység, erőszakosság végre észre térítette a nemzetet. Az 1825—43. évi országgyűlések tanácskozásain három hatalmas lángelme — Széchenyi, Kossuth, Wesselényi — tört elő s megkezdődött a diétákon, az irodalomban, a társadalmi téren az a fenséges nemzeti küzdelem, melynek határköve az 1848-i törvények megalkotása.

Heves vármegye e korszak első éveiben a csendesebbek közé tartozott, 1814 után. nagyobbára csak saját belső ügyes-bajos dolgaival foglalatkoskodott. Az előző évben megválasztott tisztikar fizetéseit 1815-ben így állapították meg: főispán 1500 frt, alispán 700 frt, helyettes alispán 350 frt, főjegyző 500 frt, aljegyző 250 frt, pénztáros 500 frt, szolgabíró 300 frt, esküdt 100 frt, főügyész 300 frt, orvos 500 frt, mérnök 600 frt. Eme fizetések csaknem változatlanul megmaradtak az 1849. évig. (Szederkényi Hevesm. Tört. IV. 452.)

A rendeknek azonban nemcsak a tisztviselőkre kellett gondolniok, hanem a szegény népre is, mely a legsúlyosabb ínséggel küzdött. Nemi fogalmat alkot-hatunk e csapás nagyságáról, ha megemlíjük, hogy a nyomor enyhítésére 19.535 pozsonyi mérő búzát, 237.788 p. m. rozsot, 109.762 p. m. árpát, 20.130 p. m. zabot osztottak ki. (1817. év 259. sz. 757. várm. jknyvi lap) Ugyanekkor szabályrendeletileg rendezték a szegényügyet. A szabályzat szerint tilos volt a koldusoknak az egyik helyről másikba a csavargás. Tilos volt a csavargóknak a kocsmákban szállást adni. A mesterlegényeket, kik megfelelő útlelvel voltak ellátva, a czéh-mester tartozott gondjaira fogadni. Szigorú büntetés várt azokra a mérsárosokra, kik az útlelvel nélkül csavargóknak ételt, italt adtak s a gazdákra, kik az ilyeneket cselédekül alkalmaztak. Eltiltotta az idegen koldusoknak, hogy vásárokon, egyházi ünnepeken nyomorék tagjaik mutogatásával ébresszenek szánalmat. A cigányoknak a szolgabíró engedelmével nem volt szabad helyüket változtatniok s kunyhóban csak a téglavetés idején lakhattak: ekkor a földesúrtól kijelölt helyen házat kellett építeniók. Az árvagyermeknek 12 éves koruk után annyi ideig tartoztak fizetés nélkül szolgálni, a mennyi időt 6 éves koruktól gazdájuknál töltöttek.

A háborús viszonyokra való tekintettel s az országgyűlés ujonczmegajánlási jogának épségben tartása mellett, 1814 január hóban a rendek önkéntesen megajánlották az ujonczok toborzását. Ez az ujoncz-toborzás azonban meglehetősen erőszakos volt, mert a fiatalság menekült előle, erdőbe, nádasokba húzódott s garázdálkodásaival ugyancsak veszélyeztette a közbiztonságot. A szököttkatonák futóbetyárokká váltak s rettegésben tartották az egész környéket. Aranykorát érte a rabló-világ mindaddig, míg a statáriumot ki nem hirdették országosan.

A statáriális bíróságnak csakhamar akadt dolga 1816. évi november 19-én Dorogi János rablót ítélte halálra, decz. 5-én pedig Thorma Ferencz elnök, Borbély József, Halassy József, Für Boldizsár, Reesky László, Végess Károly és Folkusházy József bírák három rettegett futóbetyár fölött ítélezktek. Zöld Marczai, a legendaszerű betyártípus s szövetségesei, Palatinszky (Gyulai) Peti és Kapus Miska kerültek az igazságszolgáltatás kezére. E hét vármegyében hírhedt lótolvajoknak vesztét határtalan vakmerőségük okozta: elmentek egy fegyverneki juhász lakodalma-ra s ottani mulatozásuk közben lepték meg Bulyovszky csend-biztos emberei. Másnap mindhármat felakasztották. (1817. év 642. sz.)

A kötérekező 1817. évben a gonosztekett új fajtája hozta izgalomba a békés lakosságot. Fülöp Imre esküdt jelentése szerint a gonosztevők szokásba vették a gyújtogatást s ezzel földesuraikat és a vármegye tisztviselőit örökös rettegésben tartották. A törökszentmiklósi uraság és Gazdag István vármegyei hadnagy már is tetemes károkat szenvedtek tőlük.

Tis afüreden. Poroszlón és másutt is, nagyon elharapódzván e gonosztekett, a nádor július 27-én a gyújtogatókra is kiterjesztette a statáriális jogot. Öt év alatt nem kevesebb, mint 23 rabló vette el „rövid úton“ méltó büntetését, utoljára 4 rabló zsidó.

Míg a statáriális bíróság csak úgy roskadozott a sok munka terhe alatt, a rendeknek a vármegyeházán alig akadt érdemleges dolguk.

1814 után.

Ínség.

Statáriális bíróság.

Sérelmek.

Az 1817. évi márczius 31-én tartott közgyűlés is — melyen az alispán a Ferencz császárhoz házassága alkalmából menesztett üdvözlő küldöttség bécsi útjáról számolt be — közepes érdeklődés mellett folyt volna le, ha az a bizonyos rendelet nem érkezik a nádortól és helytartótanáctól, mely a szabadságos katonákkal való bánásmódot szabályozza. Minthogy e rendelkezések a vármegye határozatainak megvizsgálását a főhadi-kormánysszékre bízta, s a vármegye tisztviselőit a verbunk kormányzójaival való közvetetlen levelezésre utasították, a rendek természetesen óvást emeltek ellenük, egyrészt azért, mert az eddigi gyakorlat teljesen megfelelő volt, másrészt pedig, mert a politikai hatóság a katonaság felsőbbbségét el nem ismerhette. A vármegye tisztviselőit különben sem lehetett kötelezni, hogy német nyelvű kimutatásokat készítsenek.

Pedig ugyancsak kár volt a politikai hatóság kezét bármilyen tekintetben is megkötölni, mert a katonákban nagyon sokszor megnyilatkozott a katonavirtus; rengeteg kihágást, súlyos beszámítás alá eső vétséget, sőt büntetést követtek el.

A következő év május 4-én felolvasott helytartótanácsi leirat némileg enyhítette ugyan az előbbit, de a vármegye aggodalmát mégsem oszlatta el teljesen. E kérdést tehát az országgyűlésen előadandó sérelmek közé sorolta, a rendeletet egyébként végrehajtotta. (1818. év 8. vmjkl.)

A kormány kohójában pedig szinte gyárilag készültek az újabb és újabb sérelmes intézkedések, melyek mind odairányultak, hogy a vármegyét ősi jogaiból kivetkőztessék. Már azt a jussát is konfiskálni akarta a helytartótanács, hogy a mesteremberek és mezei munkás bérét megállapíthassa, holott erre az 1659. évi 71. t.-cz. adott neki hatalmat. A vármegye nem tárgyalt, fenntartotta az eddigi gyakorlatot. Az 1818. évi június 30-án tartott gyűlésen megállapította az aratórészt az ősziak után 13—15-öd, a tavasziak után 12—14-ed részben, de csak egy évre, mert a következő évben már 10—12-ed, illetőleg 9—11-ed részre kényszerült emelni. (1818. év 141. vmjkl., 1819. év 241. vmjkl.) Ez időben Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban, Szolnokon a marhahús fontja 14 kr., bárányhúsé 12 kr., egyebütt a marhahús 12 kr., borjúhús 10 kr., faggyú a hús árának kétszerese s a gyertya 51 kr. volt. (1818. év 16. vmjkl.)

A Tisza kiöntései.

A május 4-iki gyűlésen a Tisza gyakori kiöntései kerültek szóba. Hogy megfékezzék zabolátlanságát, gyökeresen ki kellett javítani a vármegye védműveinek őseit: a mihótgátat. Ez a gát már a XVIII. század közepén erős töltés-ként állott fenn. Az 1760. évben a vármegye elvágta, de 1786-ban újraépítette. Az 1818. évi munkálatok 61,202 frtot tettek.

Az 1819. év őszen három ezred katonasága gyakorlatozott a vármegye területén: a Lothringeni Károly vasas és a nádori huszárezredék s az Esterházy gyalogezred. A vasasok augusztus 25—31-én, a nádor-ezred aug. 25—31-én, és szept. 15—28-ig. A nádor-ezred törzse Gyöngyösön volt, az egyes osztályok Rédén, Tarjánban és Halászbán. Az előző osztálygyakorlatok Verpeléten, Feldebrón és Aldebrón folytak le.

Az árváulgy.

Az 1820. évben az árváulgy rendezésére terelődött a figyelem. Ez ügyben rendszabályokat is adott ki a vármegye s az árvásválasztmányt olyan jogkörrel, ruházta fel, a milyennel az árvaszékek nagyobbára ma is bírnak. Hogy e rendelkezések nem tudásával senki se védekezhessék, 1000 példányban könyomatva kerültek a nyilvánossággal elé. Érdekes, hogy éppen ez időtájtban érte az árvásválasztmány elnökét az a kitüntetés, hogy erdélyi püspökké nevezték ki. Az árvásválasztmány elnökévé Perlaky Istvánt helyettesítette a közgyűlés.

A hogy a vármegye védelmébe vette az árvákat, a magas kormány a humanitás nevében a vétségek elkövetőit oltalmazta. A június 20-án felolvasott királyi parancs szigorúan meghagyta, hogy politikai vétségért 12 bot, illetőleg korbácsütésnél nagyobb büntetést alkalmazzanak a tisztviselőkre, a 2—3 tanú jelenlétében végrehajtandó büntetésekről jegyzőkönyvet vezessenek s ezt az év végén az ügyészi hivatalhoz küldjék be. A vármegye ebben is sérelmet látott s arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tisztviselők tőle nyerték a megbízásukat, tehát utasítást is csak tőle fogadhatnak el.

Újabb sérelmek.

1821. évi április 4-én a király és a kanczellár sajátkezüleg levelet írtak a vármegyéhez s országgyűlésen kívül 790 ujoncz kiállítását rendelték el. A május 15-iki közgyűlésen kerültek szóba ezek a leiratok s izgalomba hozták a rendeket. A gyengélkedő főispánt helyettesítő Halasy Károly alispán az elnöki székéből emelkedett hangú beszédében kívánta, hogy a király parancsa előtt

hajoljanak meg és „szívükre kötötte a rendeknek, hogy különös örömeiket jelentsek ki azíránt, hogy ő felsége győzedelmes seregei kevés napok alatt azon fel-lázadott nyughatatlanokodokon győzedelmeskedvén, a esendességet helyreállították és jobbágyi egész aláztos köszönettel fogadják ő felségének mindazon atyai gondoskodását, mely szerint Magyarországnak továbbra is békeességben való létele, mind pedig a nemzet alkotmányának ezentúl is leendő megtartása s maradékira is sértetlenül való boesájtása iránt való kegyelmes kívánságait ezúttal is kegyelmesen kijelenteni méltóztatott.“

Az alispán nem érte el a várt hatást. A rendek kijelentették, hogy „törvényeiket, melyekben legnagyobb bátorságukat és boldogságukat helyzetve tudják, becsben és tiszteletben tartják, és ahhoz ragaszkodni kívánnak.“

Ez az önérzetes válasz persze nem tetszett az udvarnak s következett reá — a megrovás. A július 27-én kelt újabb királyi leirat ismételten sürgeti az újonczok kiállítását s a rendeket megrója, mert a korábbi rendeletet vita tárgyává tették.

Az érsek-főispán a november 27-iki gyűlésen sem jelent meg, mikor ez a második királyi leirat került szönyegre. Nyilván előre sejtette a rendek állás-foglalását, hogy tehát őt ne okozhassa az udvar a renitenskedésért, az alispánhoz Pestről levelét írt s őt kérte meg a gyűlés vezetésére. Az alispán ezúttal is „velős és fontos“ beszédben ajánlotta a királyi kívánság teljesítését, de a rendek hajthatatlanok maradtak s kijelentették, hogy az országgyűlésen — de esakis ott — a királyi ház, a haza és az alkotmány érdekében minden áldozatra készek s az egész világ előtt bebizonyítják hazafiás buzgóságukat. A feliratot ezúttal Csoma Zsigmond első aljegyző készítette. (1821. év 555., 635. vmjkl.)

Az április 14-iki közgyűlésen felolvasták a helytartótanács „nyargaló postán“ érkezett rendeletét a vármegyén átutazó muszka sereg elszállásolásáról. A vármegye azonnal kiküldötte Gosztöny Pál másodalispánt, Bernáth András főszolgabíró s a mérnököket, hogy az utakat, melyeken a 2 főosztályból álló sereg átvonul, vizsgálják meg s a sószerű és fügedi lapos utakat esínaltassák meg. A szolgabírák pedig kihirdették, hogy a katonaság részére készpénz mellett halat, olajat, tojást, ázalékot és dohányt vigyenek. (1821. év 526. vmjkl.)

A seregek május 23-án érkeztek meg s Kál, Hatvan, Kompolt, Kápolna, Erdőtelek, Tófalu, Csány, Ecséd, Hort községben nyertek szállást. Hatvanban és Kálban kórházi czélra egy-egy házat bérelt a vármegye s két seborvost is rendelt oda.

Szomorú híradással kezdődött 1822. évben a február 21. napján Detken tartott kisgyűlés. Szóba került az a rettenetes tűzvész, mely Pásztó község jelentékeny részét elhamvasztotta. Elégtek a földesurak épületei, a vármegye ottani háza s 42 polgáresalád maradt hajléktalanul. Csupán ezeknek a kára — az akkori pénzérték szerint — 40.000 frtra rúgott. Minthogy a vármegyének a károsultak felségzésére elegendő ereje nem volt, országos gyűjtés elrendelését kérte, a nyomorba jutott népet pedig 3 évre felmentette a közszolgáltatásoktól. (1822. év 155. vmjkl.)

A pásztói tűzvész.

A vármegye politikai szereplésében szerenésétlen fordulatot idézett elő az 1822. évi május 1-én kelt királyi leirat, mely Fischer érseket megrongált egészségére és agy korára való tekintettel főispáni tiszteltől felmentette s főispáni helytartóvá Almássy József királyi tanácsost és szeptemvrt, a vármegye volt alispánját nevezte ki. A rendek nem sejtették, mit rejt magában a kinevezés ; a május 13-iki közgyűlésen nemcsak gyanútanul, hanem kitörő örömmel s a kinevezett adminisztrátor nagy erényeibe vetett bizalommal fogadták s pesti lakásán nagy küldöttséggel üdvözölték. (1822. év 183. vmjkl.)

Almássy József.

A székfoglaló teljes szertartással július 29-én ment végbe. A vármegye határára, a székvárosba érkezésekor ünnepiesen fogadták, a gyűlésből pedig két küldöttséget menesztettek eléje : az egyik a szállásán kereste fel, hogy a gyűlésbe meghívja, a másik a vármegyeház lépcsőházán fogadta el, hogy a gyűlésterembe kísérje. A vármegye hangulatát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a fogadtatásnál s a székfoglalón elhangzott összes beszédeket — 50 folió oldalra terjednek — a jegyzőkönyvbe beiktatták és kinyomatták.

A beiktatást követő legelső gyűlésen, nov. 15-én már megtörte Almássy a rendek ellenzéki szellemét. A királyi leiratát, hogy az arany és ezüstérték behozatala miatt ezentúl az adót is konvencziós pénzben fizessék, most már végre-

hajtották s nem feszegették többé a rendelet törvénytelenségét. Mivel pedig a leszerelő határozat következtében a szegény népadója 108.817 frtról 239.369 frtra emelkedett, csupán arra kérték a királyt, ne nehezteljen a tisztikarra, ha a behajtás elé akadályok gördülnek. (1822. év 553. vmjkl.)

Míg ebben a gyűlésben az adóügyben tette le a fegyvert a vármegye, december 17-én felidván az előző években folytatott elvi küzdelmét, megszavazta az újonczokat; megszavazta pedig fenntartás nélkül és ő felsége alkotmányhűségének magasztalása mellett, sőt még annak is szükségét érezte, hogy előző feliratait „a nemzeti konstituczióknak sérthetetlenül való fenntartása iránt támadott szorgalmával“ mentesse. A jegyzőkönyvben foglalt bejegyzéseket azonban némi tartózkodással kell fogadnunk, ha meggondoljuk, hogy ezeket a főispántól kinevezett főjegyző teljesítette.

De nemcsak az országos fontosságú ügyekben, legbensőbb házi ügyekben is készségesen engedelmeskedett a vármegye a felsőbb parancsnak. 1824. évi november 8-án oly rendelet érkezett a helytartótanáctól, mely a legsúlyosabb aggodalmat idézhette volna fel, sőt az előző években alkalmas lett volna a tiltakozásra is. A rendelet értelmében a vármegyének megparancsolta a király, hogy a házipénztárból csak a költségvetés keretén belül szabad kiadásokat teljesítenie, a költségvetést minden évben fel kell terjesztenie; épületeket, hídakat, utakat készítenie, valamint 1000 frton felüli munkálatokat végeztetnie csak felsőbb jóváhagyás mellett lehetséges. A vármegye szinte szó nélkül hajlott meg e parancs előtt. (1824. év 799. vmjkl.) Ilyen szellemben kormányozta Almássy az egykor oly makacs ellenzéki vármegyét, olyan tisztikarral, melynek a vármegyétől mandátuma nem volt.

Az 1814. évben megválasztott tisztikar megbízatása még 1817. évben lejárt s a restauráció egyre késett, mert a rendek nem akartak behódolni az 1819. évben kiadott s 1821. évben megismételt ama felsőbb rendelkezésnek, hogy a tisztújítások minden esetben — ha az összes választók egy jelölt mellett foglalnak is állást — névszerinti szavazással történjenek. Fischer tehát az összehívkozést kerüendő, inkább nem tartott tisztújítást, Almássy ezt is végrehajtotta, még pedig a kormány utasítása szerint.

Az 1824-iki
tisztségújítás.

November 29-én a szavazatszedő kiűldöttégek kinevezésével kezdetét vette a csaknem egy évtized óta húzódoó tisztújítás. November 30-án reggel 8 órakor a ferenczrendieknél hallgatott istentisztelet után az adminisztrátor „anyai nyelven“ mondott ékes beszédjével megnyitván a gyűlést s Halasy Károly alispántól az alispáni peccsétet, Rottenstein József főjegyzőtől a levéltár kulcsait átvéven, az első alispáni állásra Halasy Károlyt, Gosztony Pált, Rottenstein Józsefet, Majzik Imrét és Fejér Istvánt jelölte. A győztes Gosztony Pál — volt másodalispán — lett, ki 2257 szavazatot nyert, míg Halasy csak 696-ot, Rottenstein 25-öt, Majzik 12-öt, Fejér 3-at. December 1-én, a folytatólagos gyűlésen, Rottenstein József, Majzik Imre, Bernáth András, Földváry Ferencz és Csoma Zsigmond jelöltek közül 1953 szavazattal Földváry lett a másodalispán, a főadószedői állást Majzik Imre nyerte el. Ugyanekkor a főispáni helytartó főjegyzőkké Rottenstein Józsefet és Dobóczy Ignácot, aljegyzővé Pappszász Józsefet nevezte ki. December 2-án megválasztották Dapsy Rafaelt főügyészsé, Zábráczky Istvánt alügyészsé, Farkas Pált gyöngyösi, Bernáth Andrást tarnai, Reesky Lászlót tiszai és Ivády Gábot mátrai főszolgabírákká. December 3-án az alszolgabírákra, számvevőkre, levéltárnokra, a következő napon az esküdtekre, esendbízatosokra, útibízatosokra került a sor, 6-án pedig az adminisztrátor kinevezte a táblabírákat. A köztárgyakat 7—8-án vették elő.

Már az első alispán választásánál a választóknak csupán kisebb fele adta le szavazatát, minden következő állás betöltésénél egyre kevesedett a szavazatok száma s a tisztújítási közgyűlés mégis 9 napon át tartott. (1824. év 893—918. vmjkl.) A tisztikarba a rendek nem azokat választották, kiket Almássy óhajtott.

A vármegyei közgyűlések már hosszú idő óta valóságos fiókparlamentek voltak. Az országgyűlés szünetelvé, a rendek a megyegyűléseken tanácskoztak az országos ügyekről, innen intézték az uralkodóhoz és a kormányhoz felirataikat, itt védelmezték teljes erejükkel a megtámadott alkotmányt.

Sok huzavona után végre 1825. évben Ferencz király összehívta az országgyűlést s a vármegye augusztus 16-iki közgyűlésén megválaszthatta felkiált-

tással a követeit : a táblabírák közül báró Orczy Lőrinczet, a tisztviselők közül — az első alispán kivételése miatt — Földváry másodalispánt. (1825. év 791. vmjkl.)

Harmadnapra elkészültek a követutastások. Minthogy az országgyűlésen tárgyalandó ügyek körvonalozva nem voltak, ez utastások nagyobbára a sérelmek orvoslását célozták. A követek szavazzák meg a királynénak a szokásos ajánlékot. Mielőtt az országgyűlés elé utalt tárgyakról tudomást szereznek, azonnal értesíték a vármegyét. A papírpénz leszállításából előállott magánjogi keresetek igazságos és törvényes alapon rendeztessenek. A pénzügyekre az 1807. és 1812. évi országgyűlésen megállapított alapelvek alkalmaztassanak. Hárítsák el az 1816. évi királyi leiratba foglalt ama sérelmes intézkedést, mely a kibocsátott papírpénz ellenértékeül a magyar bányákat lekötötte. Az adó ezután is mindenkor az adózó nép erejéhez képest az országgyűlésen állapíttassék meg. A hazai természetmennyekkel való szabad kereskedelem biztosíttassék. A gyors igazságszolgáltatásra, a hadbiztossági és úrbéri ügyre vonatkozó — egyik országgyűlésről a másikra halasztott — munkálatok tanácskozás alá vétessenek. A perek rendes folyamata felsőbb parancsokkal meg ne akasztassék, a királyi táblához felebbezett fenyítő perek két tanács elé utaltassanak. A büntető kódex elkészíttessék. A só ára mérsékeltesse. A katonaság az évenként megszavazott 200.000 forintból verbuválás útján egészíttessék ki s országgyűlésen kívül ujonczok ne követelessenek. A vármegyék egymás között való — 1809. év május 30-án kelt királyi leirattal eltiltott — levelezése ne gátoltassék. A magyar nyelv terjesztésére a nemzet méltóságának megfelelő intézkedések tétessenek. A magyar nemes testőrző sereg fenntartassék és szaporíttassék. A Ludovika Akadémia czéljának megfelelő legyen s a legalkalmasabb városban helyeztessék el. A Száván túli részek s Fiume és környéke visszakapcsolásáért a királynak köszönetet szavazzanak, a visszakapcsolás törvénybe iktatását szorgalmazzák s a még vissza nem kapcsolt részek visszaadása iránt előterjesztést tegyenek. A kihágások büntetése tárgyában kiadott 1820. évi felsőbb rendelet ellenében a régi törvényes gyakorlat fenntartassék. Eger és Mezőtúr határában polgári funduson lakó nemesek az adó és taksa fizetésétől felmentessenek. Eger város kérelme a szab. kir. városok közé való emelése iránt ne pártoltassék. A rövid úton való visszahelyezési perek rendezését s az 1807. évi 13. t.-czikk helyes értelmezésének megmagyarázását sürgessék. Az orosz sereg tartására fordított összeg — pénzértékben kamat nélkül 285.685 frt — a vármegyének visszatéríttessék. (1825. év 810. vmjkl.) A követek napidíját 6 ezüst forintban, a kanczellistákét 1 frt. 30 krban állapították meg. Az országgyűlésről sűrűn érkeztek a követek jelentései s a rendek sem késlek, hogy újabb és újabb utastásokat adjanak. (1825. év 1242., 1255. vmjkl.) Az 1827. évi szept. 4-én tartott közgyűlésen is tíz ilyen jelentést olvastak fel, de ezekre már érdemleges választ nem adhattak, mert az országgyűlést időközben berekesztették. Az országgyűlés lezajlása után az egyik követet, báró Orczy Lőrinczet, Csongrád vármegye főispáni helytartójává, három évvel később Arad vármegye főispánjává nevezték ki. A vármegyétől nemes jelleméhez méltóan búcsúzott el. Utághagatói fizetését azok között osztotta fel, a kik távolléte alatt az utak készítésében érdemeket szereztek, követi napidíjait pedig a szegény nép felségítésére ajánlotta fel. (1827. év 915., 1830. év 360. vmjkl.)

Ugyanakkor, mikor az országgyűlési ügyek foglalkoztatták a rendeket, nem feledkeztek meg a helyi ügyekről sem. Az 1825. évi november 30-iki közgyűlésen szabályrendeletet alkottak a helységek bírái és jegyzői részére. Minden helységnek két jegyzőkönyvet kellett vezetnie : az egyikbe a vármegye parancsait, a másikba a bírák ítéleteit, a kiszabott büntetéseket, a község határozatait s a község pecsétje alatt kiadott bizonyítványokat jegyezték. A községre eső adómenynyiséget a bírák vetették ki a lakosokra s a kivetést a szolgabíró vizsgálta felül. A bírói számadások elkészítése a jegyző, a megvizsgálása a földesúr kötelessége volt. Főleg a közbiztonságra kellett ügyelniök a rendeknek, mert a gonosztevőket a hosszas statárium sem bírta kiirtani. Minden negyedévben száznál több rab felett ítélték a törvényszék, a megyei börtönökben 200-nál több rab várta az ítéletet : voltak közöttük rablók, útonállók is, kiket azonban a statárium szabályai szerint nem lehetett elítélni, de legtöbbször a lótolvajok fajtájából.

Az 1825-iki
követi
utastások.

1825-iki
szabály-
rendeletek.

1826 évi nép-
számlás.

Pyrker János
László.

Nem lesz érdektelen feljegyezni, hogy az 1826. évben megejtett népszámlálás a kettős vármegye területén 211.158 lelket talált. Ez az eredmény az 1786. évihez képest 17% szaporodást jelent. (1831. év 240. vmjkl.)

A vármegyei közigazgatás történetében a fontosabb események közé tartozik a király 1826. évi november 17-én kelt amaz elhatározása, hogy az egri érseki székre s a főispáni méltóságra felső-cőri Pyrker János Lászlót, az egykori lilienfeldi ciszterezita apátot, majd szepesi püspököt, legutóbb velenzei patriarchát nevezte ki. Az új érsek-főispán régi magyar nemes családból származott ugyan, de idegenben nevelkedett, a német irodalom és kultúra szolgálatában állott. A vármegye mégis őszinte örömmel vette kinevezését, mert íme vége szakadt Almásy adminisztrátorságának. A rendek szinte vetélkedtek egymással, hogy az új főispán üdvözlését, fogadtatását, beiktatását minél fényesebbé tegyék. Nagy és díszes küldöttséget menesztettek hozzá Budára, a hol Greskovics Ignác apát, üdvözölte. A küldöttségben ott volt a vármegye színe-java. A beiktatásra lázasan készülődött a vármegye. A fényes ünnepségek egész sorozatát tervezték, lovashandériumok kiállítását, Hatvanban, Kerecsenden, Egerben az ünnepes fogadtatást határozták el. Meghívták a székfoglalóra Pest, Nógrád, Gömör, Borsod, Szabolcs, Csongrád, Békés, Bihar, Szepes vármegyéket s a Jász-Kún kerületeket. (1827. év 606. vmjkl.)

Az ünnepség rendezésébe azonban belevetkőzött egy félelmes elem: a tűz. Egerben aug. 26-án nagy tűzvész pusztított, elhamvasztott 150 nagyobb épületet s 731.776 frt kárt okozott. A sajnálatos eset arra indította a rendeket, hogy a meghívott vendégeket otthonmaradásra kérje. (1827. év 760., 858. vmjkl.)

A külső pompa tehát elmaradt a szept. 17-iki beiktatáson. Királyi biztostként gróf Cziráky Antal fejérmegyei főispán szerepelt, az eskümnitát Cseh István kassai püspök olvasta fel, az üdvözlő beszédet a főjegyző mondta. Ősi szokás szerint táblabírói kinevezésekkel zárult az aktus. (1827. év 893., 937. vmjkl.)

Közben letelt a tisztújításra kitűzött határidő. A főispán kijelentette, hogy 1828. évi április 15-én hajlandó építőszéket tartani, ha a jelöltek a jelölés megejtése után nyomban távoznak a gyűlésteremből az e czélra rendelt helyébe; ha a rendek a jelöltek nevének előzetes hangoztatásától tartózkodnak s a korteskedést mellőzik. A rendek a főispán feltételeit készséggel elfogadták.

Az építőszéket tehát a jelzett napon megtartották. A szavazatszedő küldöttségben Gyürky Pál nógrádi, Fodor Pál borsodi, Szilassy Ferenc gömőri alispánok is közreműködtek. Minthogy Gosztony alispán országbírói méltóságot nyert, az első alispáni székre Dobóczky Ignác volt a főispán jelöltje, ki azonban csak 144 szavazatot kapott Földváry Ferenc eddigi másodalispán 938 szavazatával szemben. Ez arány eléggé kifejezi, milyen túlsúlyban volt a nemzeti ellenzék. Dobóczky annyira szívére vette a bukását, hogy a másodalispáni állásra nem pályázott, sőt a főjegyzőségről is lemondott.

A második napon felkiáltással megválasztották Rottenstein Józsefet másodalispánná, Pappszász Józsefet (Farkas Pál visszalépése miatt) tarnai, Okolicsányi Ignácot mátrai főszolgabírákká, a főispán pedig kinevezte Vrataries Károlyt főjegyzővé s kinevezett még úgy a kettős megye, mint Nógrád, Gömör és Borsod vármegyék területéről 178 táblabíró. A többi tisztviselő a régi maradt.

Ez volt az első ütköző pont a főispán és a rendek között, mely ugyan némileg elsimult a bekövetkező követválasztáskor, de annál elementárisabb erővel tört ki később.

A mezőgazdaságra rossz idők jártak ekkor. Az 1828. évi jegyzőkönyvek takarmányszűk esztendőről tesznek említést. A rendek kényszerűen megkérni a helytartótanácsot, hogy a Valmoden vasas katonaságot Mezőtúrról helyezze el máshová. (1828. év 50. vmjkl.) A következő évben a Galicziából behuzolt marhavész lépett fel. Nagyiván, Átány, Besenyőtelek községek s általában a tiszai járás volt leginkább fertőzve. A vármegye vészbizottsága februárban folyton ülésezett s körültekintő, erélyes intézkedéseinek lehetetlenségét köszönni, hogy e vész nem öltött olyan arányokat, mint másutt. Érzékenyen sújtották a lakosságot a gyakori áradások is. A Zagyva többször is elhagyta medrét, elhatarozta tehát a vármegye a szabályozását. 1830. év tavaszán a Tisza és Berettyó okoztak nagyobb károkat a tiszamelléki községekben. Egykorú főjegyzések szerint ez az árvíz a gátakat elszakította, sőt a mihógátat is annyira megrongálta, hogy helyrehozása sok időt és munkát igényelt. (1830. év 338. vmjkl.)

Elemi csapások
1828-ban.

Az 1830. évi szept. 8-ára a trónörökös megkoronázása czéljából összehívott országgyűlésre Földváry Ferencz első alispánt és Dobóczy Ignácot — az 1828. évi tisztújítás bukott alispánjelöltjét — választották meg követekül. A kilencz pontba foglalt követutasítások lényegesebb részei: hogy a „nemzet díszének fenntartására az 1807. évi 1. t.-cz. korlátai között az újonczokat ajánlják meg s hogy a vármegyék előtt magyar nyelven lefolytatott perekben a felsőbb bíróságok is magyarul ítélkezzenek. (1830. évi 921. vmjkl.) Az okt. 4-iki gyűlésből adott **pótló** utasításokból feljegyzésre méltó a rendek amaz óhaja, hogy a regnikoláris bizottságok munkálatainak tárgyalására a jövő évi októberben tartandó országgyűlés Budán vagy Pesten legyen s itt országház épüljön.

Az 1830-iki követi utasítások.

A követek a következő évi febr. 24-iki megyegyűlésen számoltak be működésükről s ugyanekkor alakult meg ama küldöttség, mely a regnikoláris bizottság operatumait volt hivatva tárgyalás alá venni. Az országgyűlés megajánlása következtében a kettős vármegyének béke idejére 743, háború esetére újabb 531 újonczot kellett kiállítania. (1831. évi 1. vmjkl.) A rendeknek csupán az volt a jogos kívánsága, hogy az újonczozás ezentúl ne erőszakos fogdosással, hanem sorlúzással történjék. Minden községben irassanak össze az alkalmas egyének s ezek közül sorshúzás útján választassanak az újonczok, úgy azonban, hogy egy apának csupán egy fia vétessék be. (1831. évi 401., 600. vmjkl.)

Az országos bizottságok munkálatainak tárgyalására az 1831. évi őszén kellett volna összeülnie az országgyűlésnek. De nem ilhetett össze a bekövetkezett kolerajárvány miatt. Mind a kormány, mind a vármegyék minden képzelhető intézkedést megtettek, hogy e rettenetes kórt elnyomják. A vármegyének rendi vészbizottságot küldöttek ki, mely permanenciájában volt s a szeptemberi megyegyűlést megelőzőleg 46 ülést tartott. A vidék királyi biztosaként báró Vay Miklós szerepelt. A poroszlói és roffi révekhez s a szandai pusztára biztosokat és orvosokat rendeltek, hogy a Máramarosból a Tiszán érkező tuzásokat vizsgálat alá vegyék. A magánréveken a forgalmat teljesen betiltották. Midőn pedig a vész Szaboles vármegyének a Tiszához közel fekvő községeiben, sőt a borsodmegyei Mezőkövesden is mutatkozott, a mezőtárkányi és macklári határokon állandó őrséget szerveztek azzal a szigorú utasítással, hogy Mezőkövesdről és Borsod vármegye gyanús helyeiről a felsőtárkányi és apátfalvi útakon, Gömör vármegyéből pedig a mátrai járáson keresztül senkit be ne bocsássanak Egerbe. A betegség felismeréséről, a betegek kezeléséről, a holtak eltemetéséről s általában a célszerű óvintézkedésekről népies füzeteket bocsájtottak ki, s a lakosok között 1000 példányban elterjesztették.

Az 1831-iki kolera.

De minden erőfeszítés kárba veszett, a szörnyű nyavalya esakhamar elharapódzott nálunk is. Tetézte a szerenestlenséget az itt-ott elterjedt balhít, hogy a hatóságok intézkedései a nép romlására törnek.

Az első megbetegedés június 27-én Heves községben fordult elő, hol 458 beteg közül 139 halt meg, majd 29-én több tiszamenti községben, különösen Poroszlón, hol 771 megbetegedés, 207 haláleset volt. Nagyobb méreteket öltött a betegség Törökszentmiklóson, hol 1325 beteg közül 608, Szolokon, hol 1048 beteg közül 596, Gyöngyösön, hol 1518 beteg közül 614, Mezőtúron, hol 2113 beteg közül 1023 pusztult el. Egerben július 21-én lépett fel s itt a betegek száma 419, a halottaké 211 volt. Szeptember végéig a vármegye 111 községében 17692 beteg közül 7537 halt meg. Az utolsó megbetegedést Bátorban észlelték, de itt már csak 3 ember betegedett meg.

A vármegye elhatározásából Bozsik Károly részletes kimutatást készített melyben községenként fel van tüntetve a betegség keletkezésének ideje, az összes betegek, felgyógyultak, meghaltak száma. (1831. évi 1365. vmlsz.)

Eltelt ismételten három esztendő s a rendeknek újból restaurálni kellett. Mielőtt azonban újításokat tartottak volna, a megválasztandó tisztikar részére utasításokat készítettek.

A tisztviselők jogait és kötelességeit eddigelé csupán a konkrét esetekben hozott vármegyei határozatok s a régi gyakorlat szabályozták; az 1831. évben adott tisztí utasítások a mai értelemben vett szervezkedési szabályrendeletnek tekinthetők. Az akkori közigazgatás hű képét tárják elénk! Minden rangú és rendű tisztviselőről megtudjuk, mi volt a joga és kötelessége. Az *első alispánnak*, a fenyítő törvényszék elnökének, kötelessége volt a vármegyét többször bejárni, a panaszokat orvosolni, útakra, hídakra, epres kertekre, a rabokra felügyeletet gyakor-

A tisztviselői hatáskör szabályozása.

rolni, a vármegye pénztárait gyakrabban megvizsgálni. A *másodalispán*, a polgári törvényszék elnöke, hatáskörébe tartozott a katonaiügy, ügy. A *jegyzők*, mint a vármegye pennái, a jegyzőkönyveket vezették, a feliratokat készítették, a levelezéseket teljesítették. A helytartótanáchoz felküldött jegyzőkönyvek aláírása, az aljegyzők foglalkoztatása, a befolyó pénzekről külön jegyzőkönyv vezetése, a köz- és kisgyűlések s az úrbéri törvényszékek üléseinek jegyzőkönyveiből a skontró kiírása a főjegyző hatáskörébe tartozott; a fenyítő és polgári perek lajstromának elkészítései az első aljegyzőre hárult. A *levéltárnok* — mint a levéltár őre — felelős volt a gondjaira bízott iratokért; ő készítette a jegyzőkönyv mutatóit; távolléte idején a levéltár kulesait a főjegyzőnek tartozott átadni. Az *árvásválasztmány jegyzője* az árvásválasztmány jegyzőkönyveit vezette s irait kezelte. A *perlátnok* a folyamatban levő perek kezelője volt s reggel 9—12-ig, délután 3—4-ig hivatalos órát tartott. A segédhivatali teendőket a *kanczellisták* látták el. Legjobban kidomborítják az utasítások a szolgabírák teendőit. A *főszolgabíró* ügykörébe tartozott: az egész járásban az adó kivétele, az utak készítése, a későbbi rendeletek kihirdetése és foganatosítása, a megyegyűlések határnapjainak kihirdetése, a bitang marhákról való gondoskodás, a fegyveres hadnagykok kinevezése, az alszolgabírákkal és esküdtekkel félevenként értekezlet tartása, a járásnak az első alispán jóváhagyása mellett való beosztása, szóval az egész járás kormányzása. Az *alszolgabírák* a rovások összeírásokat hajtották végre s a gyalog hadnagykokat nevezték ki. Az *esküdtek* a szolgabíráktól rájuk bízott teendőket végezték. Az *ügyészek* tisztí köteleessége a törvények is eléggé körvonalozták. A gyűlésen örködtek a tárgyalás „szentsége” fölött s a tisztelenül viselkedőket széksértési perbe fogták, nemességi és egyéb oklevelek kihirdetése ügyében véleményt adtak, a vármegyétől rájuk bízott pereket vitték, felügyeletet gyakoroltak a rabok felett s kiszabadulásuk idején elvett ingóságaikat visszaadták. Magángyakorlatot nem volt szabad folytatniok. A *jóadószedő* a vármegye három rendbeli (hadí, verbunk és házi) pénztárának felelős kezelője, a vármegyei fegyvertár főfelügyelője volt. Ő készítette a költségvetéseket, számadásokat s teljesítette a fizetéseket. A *számvevő* főkötelessége abból állott, hogy a jóadószedői és egyéb számadások „megrostálásánál” jelen kellett lennie. Ugyancsak részletesen meghatározzák az utasítások az aladószedők, polgári biztosok, transennális kommisszárius, útigazgató, útbiztosok, mezei biztosok, főorvos, seborvosok, bábák, mérnök, selyem felügyelő, udvari kapitány teendőit is. (1831. év 172. sz. 200. vmjkl).

Az 1831. évi
tisztségváltás.

A tisztségváltás a június 27-i közgyűlésen folyt le. Az érsek-főispán ismételtlen megkísérelte, hogy kedves emberét, Dobóczy Ignácot, a másodalispáni székre ültesse. Hogy milyen részrehajlást tanúsított vele szemben, eléggé megvilágítja, hogy az első felkiáltásból a többséget Dobóczy javára állapította meg, a rendek által úgyszólván kierőszakolt szavazás pedig Rottenstein Józsefnek kedvezett. Dobóczy csak 121 voksot kapott, míg Rottenstein 1165-öt. A tiszai főszolgabíroságot Borbély Sámuel, a mátrait Kovács József nyerte el, egyébként pedig a főbb tisztviselők a régiek maradtak. (1831. év 995. vmjkl.)

A következő évben Földváry első alispánt királyi táblai bírónak nevezték ki. A megüresedett alispáni székre Rottenstein József volt a nemzeti ellenzék — tehát a rendek túlnyomó többségének — jelöltje, Pyrker főispán pedig Kállay Istvánt akarta az alispáni székre ültetni s hogy elérje — jelölési jogát hánlyortgatván — Rottensteint nem is kandidálta. De esúfos kudarcot vallott, mert Kállayra csak 101, Halasyra 1 szavazat esett, míg a többi jelölt nem is kapott voksot. A nemesség óriási tömege pedig egyre Rottenstein nevét hangoztatta s olyan demonstrációt rendezett mellette, hogy a főispán nem merte Kállayt megválasztottnak kijelenteni. A másnapi gyűlésen az a megállapodás történt; hogy a legközelebbi tisztségváltásig Rottenstein végezze az első alispáni teendőket.

Ezúttal tehát a már harmadízben erőszakoskodó főispánnal a komolyabb összeütközés a rendek higgadsága miatt elkerülhető volt, de — mint látni fogjuk — a következő választásnál teljes erővel kitört a vihar. Előbb azonban az országos eseményekről kell említést tennünk.

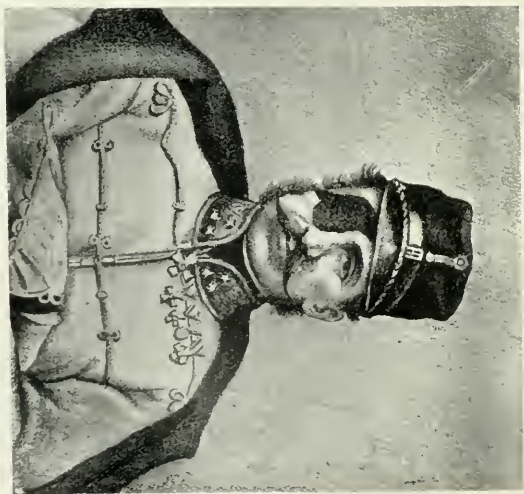
Az agg császár 1832. évi márczius 5-én ünnepelte Bécsben 40 éves uralkodói jubileumát. 34 vármegye küldötte el hozzá követét. A császárvarban lefolyt ünnepségek Heves vármegyét annyiban érdeklik közelebről, hogy a vármegyék 330 tagból álló díszes deputációjának szónoka Pyrker érsek-főispán volt. Az ápri-



Jelenet a kápolnai csatából.
(Az Orsz. Képtárból.)



Windischgrätz herceg.
(Az Osztrák Kéltörök.)



Gróf Schlick Ferencz.
(Az Osztrák Kéltörök.)

lis 4-én tartott megyegyűlés jegyzőkönyve szószerint megörökíti a főispánnak a királyhoz latin, a királynéhoz német, Ferdinánd trónörököséhez és a többi főherceghez latin nyelven intézett beszédjeit, ezek latin nyelvű s a királyné német nyelvű válaszát. (1832. év 39., 113. vmjkl.)

Ferencz császár, ki uralkodása kezdetén egyáltalában nem törődött az alkotmányval, 1825. év óta alkotmányos érületűnek mutatta magát. A külső formákat be is tartotta az országgyűlések egybehívásával. Szinte bizonyosra lehetett venni, hogy az 1832. év folyamán is egybeül az országgyűlés, hogy a regnikoláris bizottság korszakalkotó reformjait megvitassa.

Hogy a királyi meghívó levél készületlenül ne találja a rendeket, ezeket a reformokat vette beható tárgyalás alá. Az április 4. és következő napjain a *kereskedelmi tárgyakról* és a *váltó és kereskedelmi törvénykönyvről* szóló operatum került szőnyegre. A vita folyamán a vármegye rendei egyetelműleg követelték a nemzeti bank felállítását. (1822. év 138., 153. vmjkl.) Az *országos politikai dolgok* (publico politicum) tárgyában elhatározták: hogy a tisztválasztás ezentúl is 3 évenként történjék; szavazati joggal a bevett vallásfelekezetek lelkeséi is bírjanak, a felfüggesztett tisztviselőket ezentúl is a főispán helyettesítse, a szabad királyi városok közvetlenül a helytartótanács rendelkezése alá kerüljenek. Az országgyűlési követek, ha a többség nem képes, felkiáltással választassanak s a követi utasítások a választás előtt dolgoztassanak ki. Június 19-én az *úrbérügy* került megvitatás alá. Jellemző a rendek amaz állásfoglalása, hogy a jobbágyi hasznélvezetek szabad adásvétele mellett a földesúr tulajdonjoga ezentúl is érintetlen maradjon s ha a földesúr a jobbágy-ház helyhez nyúlni kénytelen, csupán az épületek árát tartozzék megfizetni, az adásvételt azonban csak a szorosan vett földművesek gyakorolhassák s következésképp a zsidók, kik a földet nem önkezűleg művelik, a vétel jogát ne élvezhessék, a vadászati jogot a földesúr továbbra is gyakorolhassa, a jobbágyok egymásközött való panasza az úriszéken, ellenben a jobbágy és földesúr között fennforgó kereset — minthogy senki önmagának bírája nem lehet — a vármegyei törvényszéken intéztessék el. (1832. év 776., 779. vmjkl.) A *katonai adóügy* (contributionale commissariatium) tárgyalásánál a rendek főtörékvése oda irányult, hogy az adófizetők kevesebb rovás után a teherviselésben enyhülést érezzenek, a katonai kiesapongások megfenyítésében pedig azt a követelést támasztották, hogy a tettesek kinyomozására polgári és katonai vegyes bizottság alakuljon. A katonai bíróság határozata a politikai hatósággal is közöltessék. (1832. év 908., 911., 922., 952. vmjkl.) A *törvényes tárgyak*, vagyis a polgári és büntető peres ügyek szabályozása tíz napon át foglalkoztatta a megyegyűlést, az e tárgyban hozott határozatokkal azonban — bár jogtörténeti szempontból nagyfotósságúak voltak — az anyag nagy terjedelménél fogva e helyütt bővebben nem foglalkozhatunk. (1832. év 957., 978., 987., 999., 1005., 1051., 1060., 1074. vmjkl.) Október 2-án az *egyházi és hűbérügyek* tárgyak, továbbá a *nemeseknek jegyverben való gyakorlásáról*, végre az *íjjáság tanításáról* szóló munkálatok kerültek szőnyegre. Ez utolsó ügyben nevezetes a vármegye abbéli követelése, hogy a pesti egyetem oszlássék fel olyformán, hogy ott csupán a gazdasági, mérnöki és hittudományi szak maradjon, míg a jogtudományi és a bölcsészeti szak Budára vagy Vácra, vagy Egerbe helyeztessék át. (1832. év 1089., 1093., 1100. vmjkl.)

Midőn a vármegye a nov. 14-iki közgyűlésén a *bányászati ügyre* vonatkozó operatumnal végzett, megérkezett a királyi meghívó-levél a decz. 16-án megnyíló országgyűlésre. Megválasztották tehát a követeket is Dobóczy Ignác és Brezovay József személyében.

Az előző országgyűlésen már hangoztatott követelményeken kívül meghagyták a követeknek, hogy az országos munkálatok tárgyalásakor a vármegye határozatait képviseljék. Pestvármegye átiratait nemzeti leánynevelő-intézet alapítása. Pest és Buda között állandó híd építése tárgyában, Szatmárvármegye kérelmét az erdélyi részeknek a magyar hazával való szorosabb egybekapcsolása ügyében. Abaúj megye kívánságát a kassai vásárokon a nemes mesterembereknek a taksa-fizetéstől való felmentése tárgyában. Aradvármegye követelését a magyar indigenatusnak csak érdemes és a magyar nyelvben jártas egyének részére való adományozása iránt, végre Verőce megye ama kérését, hogy magyar nyelvű megyéjükben is érvényesüljön, szintén pártolni tartoztak az országgyűlésen. Az országgyűlés alatt több rendbeli pótló utasításokat is kaptak a követek.

Országos
ügyek.

Rottenstein másodalispán időközben hirtelenül meghalt. Az 1833. évi február 11-ikére összehívott megyegyűlést Farkas Pál főszolgabíró vezette, felolvasván Pyrkernek Pozsonyból az országgyűlésről írott levelét, hogy a másodalispáni állásra a tisztújításig Kállay István táblabíró — kit az előző évben az első alispáni székbe akart ültetni — helyettesítette. Nagy elkeseredést szült ugyan a főispán ez újabb sérelmes intézkedése, de minthogy a helyettesítés kifejezetten csak a tisztújításig szólt, a béke kedvéért — tiltakozásuk hangsúlyozása mellett — nem szegültek ellene s Kállaynak az alispáni peesétet s a gyűlés elnökségét átadták, de nem feledkeztek meg az elhunyt másodalispánról, kinek érdemeit jegyzőkönyvileg megörökítették. (1833. év 193. vmjkl.)

Az 1833. évi
részleges
tisztújítások.

A főispán zsarnoki önkénye azonban csakhamar rettenetesen megbosszulta magát s valóban kínos események színterévé tette a vármegye székvárosát. Ha a történelmi igazság nem követelné, jobb volna meg sem emlékezni róluk. Mert bizony az a véres küzdelem, mely az 1833. évi október 22-ére hirdetett részleges tisztújítás és követválasztás idején a két politikai tábor között lefolyt, nem hozott dicsőséget a gróf Keglevich Miklós vezérlete alatt levő nemzeti ellenzékre, annál kevésbé a főispántól képviselt kormánypártra.

A főispánnak és pártjának az első alispáni állásra ismételtén Kállay volt a jelöltje, az ellenzék Ragályi Tamást kívánta követnek, alispán-jelöltjének nevét pedig elítélte. A főispán előbb az alispán-választást akarta megejteni, azután a követválasztást, az ellenzék fordított sortrendet kívánt.

Egerben, Gyöngyösön és vidékén Kállay mellett korteskedtek, a mátrai és tiszai járásek nagy részében Ragályi javára folyt az elkeseredett küzdelem.

Már a választást megelőző napokban zajos volt az élet Egerben, hol Kállay mellett tüntettek. Midőn 21-én délután a tiszai ellenzék Sehné Pál, Reesky András, Pnky Miklós, Borbély Tamás, Ságly László vezetése alatt nemzeti színű zászlókkal beért a városba, szemben találta magát a fehér zászlós gyöngyösi Kállay-párttal. Az összeapás néhány pillanat műve lehetett. Este a gyöngyösi nemesség a mátraiakkal szállt síkra s ezúttal emberhalál is történt. Az Oroszlán-vendéglőben tartózkodó Keglevich, híret hallván a véres verekedésnek, báró Orszy István kíséretében párthíveivel odasietett, de vesztére, mert az ókavéházban levő Kállay-párti ványai nemesek megtámadták őket. Keglevich hívei erre ostrom alá vették a kávéházat. Egy ember halálosan, három súlyosan megsérült.

Másnap reggel Keglevich hívei — megelőzve a leittasodott Kállay-pártot — elfoglalták a közgyűlés termét és a folyosókat s az ablakokon kidugván a Ragályi nevével ellátott nemzeti zászlókat, folyton őt éljenezték. Az utcára szorult Kállay-párt köveket hajgált a zászlókra, a teremben levők pedig székdarabokat dobáltak le, törtek-zúztak s három érsek-főispán arczképét tönkretették.

A helyettes alispán mégis megnyitotta a gyűlést, melyen az érseket meghívó küldöttséget megválasztották. De mivel a főispán nem mutatkozott, kényszerítették az alispánt a gyűlés folytatására s Ragályit követte kikiáltották. Az alispán ki is mondotta a határozatot, de míg a főjegyző a jegyzőkönyvet készítette, a kiállott lelkiüzgalmaktól rosszul lett s így a hitelesítést másnapra halasztották. Az alispánválasztás elmaradt. A következő napon — minthogy Pyrker a választást érvénytelennek tekintette — Farkas Pál főszolgabíró ültették Keglevich emberei az előki székbe, a választásról szóló jegyzőkönyvet hitelesítették s Ragályinak a mandátumot elküldötték. Az október 22—23-iki gyűlések jegyzőkönyveit azonban hiába keressük az ez évi megyegyűlési jegyzőkönyvek vastos kötetében. Ellenben az október 24-iki kisgyűlés jegyzőkönyvében megtaláljuk Pyrker előadását, mely a lefolyt eseményeket egészen más világításba helyezi.

Ezen a gyűlésen már csak a főispán hívei voltak jelen s így nem csodálhatjuk, hogy a választás érvényessége ellen tiltakoztak s a történetekről a királyt és nádort értesítvén, a tényállás felderítésére királyi biztost kértek. A kisgyűlés pedig nem volt jogosult ily nagy horderejű ügyben állást foglalni.

Ragályi bemutatta ugyan az országgyűlésen a vármegye megbízólevelét, de mivel Torna vármegyében is megválasztották, a hevesi mandátumot a választásnak királyi leirattal történt megsemmisítése miatt visszaküldötte. Minthogy helyére a következő évi május 14-én egyhangú lelkesedéssel Almásy Károlyt — a meghíruult választás ellenzéki alispánjelöltjét — kiáltották ki, a követválasztás úgye ekként lekerült a napirendről. (1833. év 1732. vmjkl. 1834. év 743.

A zavarások
megtorlása.

vmjkl., Szederkényi Hevesm. T. IV. 370.) De hátra volt még a fekete leves — a zavarások megtorlása. A november 4-én tartott közgyűlésen vették tudomásul a rendek, hogy a vizsgálat megejtésére báró Eötvös Ignác sárosi főispán nyert megbízást — királyi biztosí minőségben.

Az 1834. évi április 22-én tartott közgyűlésen csakugyan megjelent a királyi biztos s elrendelvén az április 16-án kelt királyi leirat felolvasását, jelezte, hogy gróf Keglevich és társai ellen büntető-pert, báró Bánffy Pál és társai ellen széksértési pert indítottak meg. A delegált bíróság Kárász Miklós, a hétszemélyes tábla bírójának elnöke alatt Bernáth András, Fejér István, Hellebronth László, Németh János, Pappszász György és Szalatnay János hevesi, Beniczky Ádám és Földváry Miklós pesti, Miskolczy Péter és Ókoliesányi Péter borsodi, Bezdédy László és Czöbel László szabolcsi, végül Borhy László és Szontágh István nógrádi táblabírákból állott, az ügyészi teendők pedig Perlaky Flóriánra hárultak. Ezen a gyűlésen különben az érsek-főispán Kállay visszalépése miatt — a rendek teljes egyetértésével — Dapsy Rafaelt helyettesítette, a másodalispáni tisztásra. A rendek hasztalan követelték, hogy rendes bíróság ítélkezzeik e perben, sikertelenül kérték a királytól a pertörlést, a delegált bíróság — sok huzavona után — 1837. évi szept. 20-án meghozta ítéletét s Keglevichre. Pukyra $\frac{1}{2}$ évi, Schneé Pálra 3 havi. Orczyra 1 havi fogságbüntetést mért, Imre Albertet és Csiky Sándort pedig széksértésért pénzbürságban marasztalta el. (1834. évi 1137., 1471., 1497. vmjkl., 1837. évi 2031. vmjkl.)

A Kúria ítélete még szigorúbban hangzott: mind a 15 vádlott büntetését lényegesen felerősítette, többi között Keglevichét 2 évre, Pukyét 1 évre, Orczyét $\frac{3}{4}$ évre, Schneé Pálét $\frac{1}{2}$ évre. A rendek azonban vonakodtak az ítéletet végrehajtani. Az újabb bonvadalmaknak Keglevich, Orczy, Puky és Beöthy akként vették elejét, hogy az 1838. évi január 15-iki közgyűlésen a büntetés kiállítására vonatkozó készségeket jelentették. Az óriási összegű perköltséget is nagyobbára Keglevichnek kellett megfizetnie. A delegált bíróság Keglevichet hosszas perbenállásának betudása mellett felmentette, a királyi tábla 1 évi, a Kúria 1839. évi november 20-án kelt ítéletében $\frac{1}{2}$ évi fogságra ítélte. (1841. év 272. vmjkl.)

Szomorú világításban tünteti fel e per az akkori közállapotokat, a végletekig kiélesedett pártvillongásokat. Keglevichet tartotta mindenki a vármegyében a hazafias nemzeti irány, a szabadelvű haladás első vezérének: ezért törtek vesztére a kormány emberei, ezért kellett bűnhődnie. A rendek különben fényes elégtételt szolgáltatottak neki: mihelyt haláláról értesültek — az utolsó rendi megyegyűlésen — nagy magasztalások között iktatták jegyzőkönyvébe hazafias érdemeit s Barabás festőművészszel megfestették a gyűlésterem számára életnagyságú arcképét. Ennek leleplezése Schneé főjegyző alkalmi beszéde kíséretében az 1849. évi június 15-iki gyűlésen történt.

Míg Keglevich és társai ellen a hajsza folyt, a vármegye rendeit sűrűn foglalkoztatták a követek országgyűlési jelentései. 1834. évben az úrbéri ügy alkotta a tanácskozási tárgyát. A vármegye idegenkedéssel fogadta a nemesség megadóztatásának eszméjét s legfeljebb annyit tartott megengedhetőnek, hogy csak azok a nemesek köteleztessenek a köztelviselésre, kik az alkotandó törvény életbelépte után telepednek úrbéres telkekre, míg a többiek az 1741. évi 8. és 1805. évi 1. t.-cz. oltalma alatt továbbra is mentesek legyenek az adózástól.

Az 1835. évi május 15—16. napjain tartott közgyűlésen a követek jelentései nyomán a bíróságokra vonatkozó javaslatokat vették tárgyalás alá s egyben utasították a követeket, hogy a szólásszabadság sérelmének jelentsék ki a kormány amaz intézkedését, hogy báró Wesselenyi Miklóst Szatmár vármegye egyik közgyűlésén az örökváltság tárgyában mondott beszédeért hűtlenségi perbe fogta. Ugyanez az 1825. évi követutasítással ellentétben — történelmi vonatkozásokban gazdag felirattal pártolták Eger város ama kérelmét, hogy a szab. kir. városok közé soroztassék.

Az 1832—6. évi országgyűlési időszaknak a vármegyét közelebből érdeklő epizódjaként tűnt fel gróf Buttler Jánosnak, a vármegyében másfél évszázad alatt meggyökeresedett indigena főnemes család utolsó férfisarjának, a Ludovika Akadémiára tett nagyszerű alapítványa. Erdőteleken 1835. évi május 18-án kelt alapítólevelével 126.666 pengőforintot ajánlott meg ez intézetre, mely alapítvány az 1812. évi 2. t.-czikkbe iktatott korábbi alapítványával az akkori tervezet szerint 20 ifjú eltartására volt elegendő. E 20 alapítványi

Gróf Buttler
János.

helyre a benutatós jogát 13 vármegye között osztotta meg akként, hogy Heves, Ung, Pest, Nógrád, Bihar, Borsod és Szabolcs 2—2, Gömör, Zemplén, Abaúj, Torna, Bereg és Ugocsa 1—1 ífjút mutathassanak be. Az országgyűlés ez alapítványt az 1836. évi 40. t.-ezikkel az ország törvényei közé iktatta, a vármegye pedig halálból megfestette a nagylelkű gróf életnagyságú arczképét.

Mikor az országgyűlést feloszlatták, hazatért Pöryker is s 1836. évi június 21-én, midőn a követek az országgyűlésen teljesített munkásságukról beszámoltak, átvette a megyegyűlés vezetését s a rendek sürgetése ellenében nyíltan kijelentette, hogy tisztújítást mindaddig nem fog tartani, míg a Keglevich és társai ellen indított fenytőper sorsa végleg el nem dől.

Fenygetését be is váltotta! Készebb volt főispáni helytartó kinevezése iránt felterjesztést tenni, mintsem hogy építőszéket tartson. A rendek az 1837. évi június 26-iki közgyűlésen vették hírért, hogy Pöryker kérelmére Gombos Imre kanczelláriai tanácsost a vármegye főispáni helytartójává nevezték ki. A rendek magyar nyelvű feliratban emeltek óvást az adminisztrátor küldése ellen, de azért minden előkészület megtették Gombos fogadtatására, még üdvözlő küldöttségeket is választottak. Ugyane gyűlésen értesültek a rendek, hogy a király megengedte a vármegyének a magyar köriratú pecsét használatát. Minthogy azonban a czimerlevélben a természetes színű golya helyett darú, a fehér-kék szőlő helyett vörös szőlő volt, helyeslítés végett visszaküldték a kanczelláriának. (1837. év 455. vmjkl., 1838. év 77. vmjkl.) Az okt. 9-én megejtett beiktatás a kinevezési okirat felolvasásával kezdődött, az eskütel után a főispáni helytartó magasszárnyalású beszéde, majd Vrataries Károly főjegyző üdvözlése következett s a táblabírói kinevezésekkel zárult.

Az adminisztrátor konzilians viselkedése békét teremtett, lehetővé tette a közigazgatási ügyek higgadt tárgyalását. Az október 10-iki közgyűlésen — a jegyzőkönyv szerint „rend lévén minden dolgoknak lelke“ — elhatározta a vármegye, hogy minden év utolsó közgyűlésén a jövő évi összes negyedévi közgyűlések határnapjai megállapíttassanak; elhatározta, hogy a kisgyűlések minden hó első napján, ha ez ünnep, a következő napon legyenek. Megszüntették az útigazgatói, két aladószelelő, selyemtenyészési felügyelői állásokat s helyettük szerveztek a tiszai járásban alszolgabírói, a gyöngyösiiben esküdti, végül második tiszti alügyészi állást.

Az 1837-iki
tisztaújítás.

Hy előzmények után november 6-án — oly sok huzavona után — megtartották az általános tisztújítást. A főispáni helytartó csupán a rendek óhajának tett eleget, midőn ötödik helyen a tisztikaron kívül álló Ahnásy Gedeont is jelölte az első alispáni székre. A rendek egyhangú lelkesedéssel őt választották meg, de majd később látni fogjuk, mennyire csalódtak benne. Megválasztották továbbá: Pappszász Józsefet másodalispánná, Kanyó Gábot főadószelelővé, Beöthy Lajost főügyészsze. Berecz Ferenczet és Lipcsey Imrét alügyészekké, Földváry Györgyöt gyöngyösi, Blaskovics Gyulát tarnai, Borbély Sámuel tiszai, Novotha Pétert mátrai főszozolgabírákká, választottak 8 alszolgabíró, 11 esküdtet, számvevőt, levéltárnokot, aladószelelőket, polgári biztosokat, mezei biztosokat, útbiztosokat. Az adminisztrátor kinevezte Vrataries Károlyt főjegyzővé, Madarassy Jánost és Makay Lajost aljegyzőkké. (1837. év 931. vmjkl.)

Az újonnan megválasztott alispán az 1838. évi jan. 16-iki közgyűlésből utasítást kapott, hogy minden hétre sorrendben 16 táblabíró t hívjon be a törvényszéki ülésekre. elhatározták a rabok rendszeres foglalkoztatását s e célból 12 hajdú felfogadását és a fogház kibővítését.

Székhely-
kérdés.

A gyűlés legfontosabb tárgya a székhelykérdés volt. A vármegye még 1835. évben elhatározta, hogy székhelyét Gyöngyösre teszi át s ott új székházat épít. De mivel a kivétel főleg anyagi szempontból leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött — a székházépítésre megajánlott 70.000 frt. kétszerese sem lett volna elég — a székhely-áthelyezés kérdése lekerült a napirendről. (1838. év 1045., 1059. vmjkl., 1839. év 189. vmjkl.) Ellenben a következő évi február 28-án elhatározták a rendek az egri székház kibővítését, rabdolgozó-intézet felállítását, a levéltár kibővítését, a tiszti ügyészi s a központi szolgabírói hivatal elhelyezését.

Közben megérkezett a királyi meghívólevél az 1839. év június 2-án Pozsonyban megnyíló országgyűlésre. A május 16-iki követválasztáson Pappszász Lajos és Beöthy Lajos ellenzékiek állottak szemben Brezovay Imre és Utassy István kormánypártiakkal. A választás a legszebb elvi küzdelem képét tárja elénk.

A már országosan szervezkedett konzervatív és liberális-párt hatalmi mérközése volt ez a vármegyében, hol a liberálisok fehér tollal, a konzervatívek fekete tollal díszítve jelentek meg. Amnyian voltak a szavazók, hogy a közgyűlési terem, ha még egyszer akkora lett volna, sem fogadhatta volna be valamennyit. Pappszász 2099, Beóthy 1998 szavazatával szemben Brezovay 1230, Utassy 1091 szavazatot nyert, tehát a liberális-párt nyerte meg a csatát. A megválasztott követe ezúttal már esküt tettek a közgyűlés előtt.

A követutatisások lényegesebb pontjai: A büntető-törvény a királyi előadásokkal egyszerre tárgyalassék; a magyar ezredek tisztjei magyarok legyenek; a Ludovika akadémiában a magyar tanítási nyelv érvényesüljön; utak, vasútak, Dunaszabályozás előmozdítására országos alapot teremtsenek; a király, a kormány leiratai, a tábla ítéletei magyar nyelvűek legyenek; a sérelmek orvoslása sürgetessék; az országos főmértóságokra kijelöltek nevei a vármegyékkel előzetesen közöltesse; a felségértés vádjáért elfogott ifjak ügyében a törvényes formák betartását követeljük; Kossuth Lajos elfogatását a magánlevelezés szabadsága ellen elkövetett sérelemként tüntessék fel; országgyűlési hírlap megindítását sürgezzék. Egy félévén keresztül csaknem mindig a követek jelentései s a nekik adott pótló utatisások merítik ki a közgyűlések napirendjét.

A követek jelentéseinek megvitatásával foglalatoskodtak a rendek akkor is, midőn Gombos adminisztrátornak 1840. évi január hóban bekövetkezett váratlan haláláról értesültek. A főispáni szék jóideig üresen maradt s a kormányzó teendőket ideiglenesen Almássy Gedeon alispán vitte. Minthogy minden ügyekezett odairányította, hogy a kormánynak kedvében járjon, csakhamar magára vonta a rendek neheztelését.

Az első összeütközés az alispán és a rendek között az 1840. évi április 22-iki gyűlésen történt, s a követutatisások készítésével megbízott küldöttség javaslata nyújtott reá alkalmat. A követek ugyanis jelentették, hogy a kormány ezúttal is húzza-halasztja a sérelmek orvoslását. A rendek már korábban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy míg azok nem orvosoltatnak, a követek se adót, se ujonezot ne ajánljanak meg. Kritikussá tette a helyzetet, hogy a király az országgyűlést május 2-án fel akarta oszlatni. Minden jel arra mutatott tehát, hogy az országgyűlés teljesen meddő marad.

A vármegyei állandó küldöttség javaslata (persze ennek is a konzervatív Almássy állott az élén) akképen szólt, hogy a követek a sérelmek orvoslása nélkül is szavazzák meg az adót három évre. E javaslatot a gyűlésen elnöklő alispán, a nagy többség ellenére — elfogadottnak jelentette ki. Erre azután olyan vihar keletkezett, hogy Almássy kénytelen volt elhagyni elnöki székét, sőt felindulásában aznap még Egerből is elutazott. A másnapi közgyűlésen Pappszász József elnöklete alatt a liberális többség elhatározta, hogy semmiképen sem adja a követeknek az Almássytól ajánlott utatisást.

A kínos inezidensnek még folytatása is következett, A nagyszámmal megjelent konzervatívek a május 4-iki közgyűlésen indítványt tettek, hogy az április 23-iki gyűlés, melyen az előző napi gyűlés jegyzőkönyveét hitelesítették, törvényszerűen lévén, a jegyzőkönyv ezúttal hitelesíttessék. Az indítvány oly zűrzavart és fülsikeltető lármát idézett elő, hogy az elnöklő másodalispán szóhoz sem juthatott. A lárna akkor sem szűnt meg, midőn az elnök a szavazás elrendelését egy papírlapra jegyzett „votum” szó felmutatásával jelezte. Nagysokára ülhett csak össze a gróf Vartensleben Ágoston elnöklete alatt megalakított szavazatszedő bizottság. Az eredmény kedvezőtlenül ütött ki a konzervatívokra, mert az indítvány ellen 257-en, mellette 245-en szavaztak. A kellemetlen ügy még ezután is többször kísértett a megyegyűléseken.

A július 22-én tartott közgyűlésre, melyen a feloszlott országgyűlésről hazaérkezett követek részletes végjelentését bírálgatták, a megsértődött alispánt egy nagyon szerény küldöttséggel invitálták meg.

Szent volt tehát a béke néhány hónapig. Almássy maga gondoskodott róla, hogy ne sokáig tartson. Nem is tartott, csak a következő — 1841 — év február 17-ig. Ekkor Almássy meglepetésszerűen naprendre hozta a vegyesházasságok ügyét. A kath. püspöki kar ugyanis akkoriban körlevelet bocsájtott ki, hogy a papok csak az esetben áldják meg a vegyes házasságokat — melyeket az 1791. évi 26. t.-cz. értelmében feltétlenül a kath. pap előtt kellett megkötni. — ha a szülők mindkét nembeli gyermekeiket a kath. vallásban nevelik fel. Borsod. Pest

Az 1839 évi követi utatisások.

Gömör, Abaúj, Máramaros, és Vas vármegyék a lelkiismereti sz. badság súlyos megsértésének tekintették a körlevelet, Esztergom vármegye ellenben azt hirdette, hogy a püspöki kar a kath. vallás érdekében jogosan járt el. Mivel a gyűlésen a jól értesült konzervatívok voltak többségben, a viharos jelenetek között lefolyt vita eredményeként az esztergomi átirat szellemében írt fel Heves vármegye a királynak. Ez alkalommal Csiky Sándort ismét elmarasztalták széksértésben, sőt ősi nemességét is el akarták sikkasztani, hogy a rendek sorából kiküszöbölhessék. (1841. év 92., 286. vmjkl.)

A június 21-iki gyűlésből küldött felírat már némileg élet vette az előbbinek, mert ebben a rendek — elvi kijelentések nélkül — csupán az országgyűlés egybeírását, a megbontott béke helyreállítására alkalmas törvények alkotását kérték.

A Gombos halála óta eltelt másfél év alatt Almássy többszörösen bebonyvitotta, hogy minden szabadelvű haladás elfojtásában mindenkor készségesen támogatta a kormányt. E közben szerzett érdemeiért azután 1841. évi szept. 16-án a vármegye főispáni helytartójává nevezték ki.

Ez új minőségében — az október 25-én lefolyt beiktatás után — első funkciója a december 14-én megejtett tisztújítás volt. Minthogy Pappszász József kijelentette, hogy sem az első, sem a másodalispáni állásra nem pályázik, első alispánná Brezovay Józsefet, másodalispánná Földváry Györgyöt kiáltották ki. Megválasztották továbbá: Földváry Jánost főügyészszé, Babics Istvánt és Mártonffy Antalt alügyészekké, Fejér Istvánt gyöngyösi, Blaskovics Gyulát tarnai, Okolicsányi Gusztávot tiszai, Almássy Lászlót mátrai főszolgabírákká. Választottak 12 alszolgabíró, 15 esküdtet, 1 számvevőt, 1 levéltárnokot, 4 adószedőt, 4 polgári biztost, 2 mezei biztost, 3 esendbiztost, 1 selyemtenyészési felügyelőt, 2 útbiztost. A jegyzői kar a régi maradt. Minthogy a mezei rendőrségről szóló törvény újabb terheket rótt a járási tisztviselőkre, még az előző évben minden járásba alszolgabírói és esküdti állásokat szerveztek. A helytartótanács nem engedélyezte ugyan az új állásokat, mégis betöltötték azokat.

Mielőtt tovább fűznék ez események láncolatát, meg kell emlékeznünk az 1841. évi inségől. Az aratás kétségbeejtő eredményt mutatott fel, a széna-termés is végtelenül silánynak bizonyult. A vármegye rögtönli segély fejében 9000 forintot osztott ki a lakosság között s kénytelen volt sürgetni a kormányt, hogy a katonaság egy részét helyezze el a vármegyéből.

1843. év február 16-iki gyűlésből utasították a szolgabírákat és esküdteket, hogy a szóbeli perekben együttesen hozzák meg az ítéletet. Módosították a vásárendtartást olyképen, hogy úgy az országos, mint a heti vásárokon — a baromvásár napján is — az idegen mesteremberek a nyári időszakban reggel 7 órától, különben 10 órától szabadon árulhassanak.

A legérdekesebb országgyűlések közé tartozott az 1843—44. évi. Különös véletlen miatt épen azon a közgyűlésen — április 25-én — olvasták fel a királyi meghívólevelet, midőn a szatmári 12 pont megvitására került a sor. A küldöttség véleménye konzervatív szellemű volt, a közgyűlés határozata még konzervatívabb. A rendek mereven ellene szegültek minden liberális újításnak, sőt a szatmári pontok legényesebbjét — az ősiség eltörlését — nemzeti veszedelemnek minősítették. A folytatólagos ülésben sürgös szükségnek jelentették oly törvény alkotását, mely — minden képzelhető visszaélés teljes megszüntetése mellett — lehetővé tegye, hogy a tisztí és követi állásokra csupán azokra méltó egyének választassanak. (1843. év 523., 547., 583. vmjkl.) Egy hét múlva megválasztották a követeket nagy lelkesedéssel Almássy Pál és Fejér Lajos személyében. Mindkettő a liberális-párt híve volt. Almássy, a megyeszerzte ünnepelt férfiú, csakhamar országosan ünnepelt férfiúvá vált.

A szatmári pontok ügyében hozott konzervatív ízü határozatot e választás reparálta. Minthogy a többség az országgyűlésen az ősiségi törvény módosítása mellett foglalt állást, a vármegye is kibontotta a liberalizmus zászlaját s előző határozatával ellentétben anguszts 28-án már oly értelmű utasítást adott a követeknek, hogy „mivel a hitel megszerzése és gyarapítása, a birtok ingadozó állásának biztosítása, a perekből keletkező szokott vizsgálkodások megszüntetése az ősiségnek eltörlését igényelik, annak eltörlésére szavazzanak.“ (1843. év 1013. vmjkl.)

Minthogy az országgyűlés a hazai ipar fellendítésében nem bírt eredményt elérni, a társadalmi útra terelődött e nagyfotosságú kérdés s megalakult a hazai

Az 1841-iki
tisztújítás.

Az 1841-iki
inség.

Az 1843 évi
követi
utasítások.

ipar pártolására a védegyelet. A rendek is meghagyták a főpénztárnoknak, hogy a vármegye szükségleteire „kizárólag honiak vétessenek és használtassanak.” Ekkor született meg itt is az egyesületi élet. Almásy Pálé az érdem, hogy a mozgalom élére állt. Az ől kitarító fáradozása hozta létre 1845-ben a hevesmegyei takarékpénztárt.

A tisztújítások történetében szinte páratlanul áll az a választás, melyet Almásy adminisztrátor 1844. évi december 16-án — *elkövetett*. Ezt az építészeket Almásy nem a megyeteremben, hanem a vármegyei székház kapubejáratánál, a lépcsőház aljánál tartotta meg. Itt sorakoztak a főispáni helytartó emberei, míg az ellenzék az utcán rekedt s nem is hallotta a jelöléseket. Nem csodálhatjuk tehát, hogy az ekként megválasztott tisztikar csaknem egytől-egyet a főispáni helytartó gárdájához tartozott. Ilyen különös módon választották meg Földváry Györgyöt első alispánná, Kanyó Gábort másodalispánná, Makay Lajost főpénztárnokká, Földváry Jánost főügyészszé Sütő Jánost, gyöngyösi, Halasy Gáspárt tarnaí, Okolicsányi Gusztávot tiszai, Almásy Lászlót mátrai főszolgabírákká stb. Ez a törvénytelen választási aktus óriási felháborodást keltett a vármegyében. Néhány tisztviselő el sem foglalta állását, midőn pedig a választás megvizsgálására kiküldött Platthy György kanczelláriai tanácsos 1845. évi május 8-ára a lemondás következtében megüresedett egyes állások betöltése végett választó-gyűlést hirdetett, már tulajdonképen általános tisztújítást kellett tartania, mert akkorra a lemondani vonakodó s az új választás ellen tiltakozó Földváry főügyész kivételével, valamennyi tisztviselő leküszönt.

Az 1844. évi tisztújítás.

Az új választásn Almásy Pált ültették lelkes ünneplés közepette az első alispáni székbe. Megválasztották tovább: Blaskovics Gyulát másodalispánná, Makay Lajost főpénztárnokká, Berecz Ferenczet főügyészszé, Lipsey Imrét és Mártonffy Lajost alügyészekké, Gosztony Jánost gyöngyösi, Halasy Gáspárt tarnaí, Okolicsányi Gusztávot tiszai, Almásy Lászlót mátrai főszolgabírákká. Választás alá került továbbá 12 alszolgabíró, 15 esküdt, 1 számvevő, 1 főlevéltárnok, 1 allevéltárnok, 1 nemesi pénztárnok, 3 adószedő, 5 polgári biztos, 5 csendbízott, 2 útbiztos, 1 selyemtenyészési felügyelő. Kinevezettek Vrataries Károly főjegyzővé, Madarassy János, báró Orczy Béla — e kettő főjegyzői címmel — és Schneé László aljegyzőkké. Vrataries Károly később — 42 évi szolgálat után — leküszönt s a főjegyzői állást Madarassy János nyerte el.

Almásy Pál.

Nemsokára Almásy Gedconnak távoznia kellett a főispáni helytartói állásból. 1845. évi augusztus 15-én Brezovay József foglalta el a helyét.

Almásy Pál alispánná választását az egész vármegyében a szabadelvűség teljes diadalának tekintették. Most már senki sem vonta többé kétségbe, hogy a vármegye ezentúl a hazafias törekvések melegágya, a nemzeti ellenzék egyik legerősebb emporiuma lesz. Azzá is lett.

De Almásy nemcsak jeles politikusnak, hanem kiváló alispánnak is bizonyult. A vármegyének a szó teljes értelmében első tisztviselője lett. Milyen finom érzékkel bírt a jó közigazgatás megteremtésére, eléggé jellemzi, hogy az 1846. évi július 16-iki közgyűlésen ő honosította meg a ma is szokásos évnegyedes alispáni jelentéseket. E jelentést — melyben a közigazgatás állapotát s a lefolyt negyedév alatt történt érdekesebb eseményeket vázolta — eleinte szóbelileg adta elő, a következő évben azonban már írásba foglalt, statisztikai adatokkal is megvilágított jelentést terjesztett a megyegyűlés elé. Tán megjegyeznünk is fölösleges, hogy a rendek kitörő örömmel fogadták ez újítást.

Nagy idők következtek ezután. A nemzeti átalakulás nagyszerű munkája izgatta a kedélyeket, mert küszöbön állott az utolsó rendi országgyűlés, az az országgyűlés, mely visszaszerezte a nemzet függetlenségét, az ország önállóságát, végrehajtotta a húsz év óta hangoztatott reformokat. A királyi meghívólevelet az 1847—48. évi országgyűlésre az 1847. évi szeptember 23-án hirdették ki a vármegyében, október 18-án pedig Schneé László főjegyzőt és Radics Miklós aljegyzőt — az ellenzék jelöltjeit — követekké választották.

A 23 pontra osztott követutasítások minden sorát „egy jobb s boldogabb állás felé való haladási vágy lengi át.” A nádori méltóságra István főherceget óhajtották a rendek. Sürgetik a népnevelésnek s az erre rendelt pénzalapoknak az ország közvetlen befolyása alá való helyezését, a királyi városok önállóságát, a nem nemes tisztviselők szavazati jogát. A törvény előtti egyenlőségre hivatkozva hangsúlyozzák a bünvádi eljárás reformját. Az alkotmányosság érde-

Az 1847. évi követi utasítások.

kében kívánják, hogy sajtótörvény alkottassék s az országgyűlési tárgyalások nyilvánosságra hozatala végett országgyűlési hírlap alapíttassék. A múlt országgyűlés javaslatai a vallásszabadságról törvényerőre emeltessenek s az áttérési törvény a görög nem egyesültekre is kiterjesztessék. Az örökvaltság ügye a magánjogi térről elvonatván az államhatalom közbenjöttével — mindkét fél érdekeinek szemmel tartása mellett — országosan rendeztessék. A közhitel érdekében a végrehajtási törvények és a váltójog sikertelenek lévén, az ösiség, a hitbizományok eltörlése, telekkönyvek behozatala és nemzeti hitelintézet felállítása tárgyában törvények alkottassanak. A magyarországi vámviszonyokra az országgyűlés alkotmányos befolyása biztosíttassék. Az országos közlekedési vonalakon építendő vasutak, országútak, csatornák engedélyezése az országgyűléstől függjön. Az országgyűlés Pesten tartassék s itt országház építtessék. A serelemek orvoslása sürgettessék. Az országgyűlési költségek a közteherviselés elve alapján állapíttassanak meg. A honosítási törvények módosíttassanak. A párbér más ezélszerűbb tartozás által pótolttassék vagy méltányosabb alapokra helyeztessék. A váltóképesség csak a bejegyzett kereskedőkre és gyárosokra terjedjen ki. A főispáni jogokról szabályoztassék, a főispánoknak a rend fenntartására elegendő betöltés adassék, de a vármegyék önkormányzati joga mindenekfelett biztosíttassék. A követek kéthetenként tartoztak jelentést küldeni az országgyűlésről. Első jelentésüket a deczember 13-iki gyűlésen tárgyalták.

A SZABADSÁGHARCZ ÉS AZ ELNYOMTÁS 1848—1867.

A márcziusi események leírhatatlan lelkesedést keltettek megyszerte. Az örök jelül kitűzték a nemzeti zászlót a vármegyeházára. A márczius 10-re összehívott kisgyűlésen az elnöklő másodalispán „kifejezte a hon felvirulása feletti örömet s jelen átalakulási korszak igényeinek, a mozgalmak terén esendes és békés útoni kifejlését” majd felolvasták az ideiglenes sajtószabályokat és Pestmegyének a rend és nyugalom fenntartására irányuló intézkedését s a nép felvilágosítására 1000 példányban kinyomatták. (1848. év 495. vmjkl.)

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek a béke megővése érdekében kibocsátott rendeletéről, a következő napon értesült a vármegye s azt — a jegyzőkönyv szavai szerint — mint a nemzet rég óhajtván várt átalakulásának első valóságos zálogát általános polgári örömmel és éljen a király, polgári béke, a nemzet s a szabadság felkiáltásokkal fogadta.

A rohamosan fejlődő megyebeli eseményekről hű képet nyújt az a magas szárnyalású beszéd, melyvel az április 10-iki közgyűlést Blaskovics másodalispán megnyitotta. „*Uraim, tisztelt honfi s polgártársaim!*” így szólította meg a jelenváltakat „az eddig szokásban volt Méltóságos és Tekintetes s unalomig sok más czifra czámszavak helyett.” Olyan demokratikus levegő áradt ki a gyűlésteremből, mintha már a felséges nép tartotta volna ott tanácskozást.

Központi rend-
őri választá-
mány.

A diadal másorában a vármegye népe alig tudta megőrizni nyugalmát. A volt jobbágyság és földesurak között az eddig fennállott viszonyok bomladoztak. az engedelmisség engedetlenséggé, a tisztelet gúnynyá fajult ugyan, de az alispántól felsőbb rendekre ideiglenesen összeállított központi rendőri választmány intézkedései csakhamar rendet teremtettek. A legkomolyabb veszedelem mutatkozott Tiszaföldváron, hol 111 telkes és 112 gyalog jobbágyság még 1846-ban 38.185 ezüst forintot megváltotta magát. Egerben márczius 23-án az ifjúság a kétféle sasokat eltávolította a „császári királyi hivatalokról,” az április 7-iki népgyűlés pedig a zsidók kiűzését vette tervbe. Alatkán, Atkaron, Halásziiban, Mérán egy 10—12 főre rugó rablócsapat garázdálkodott, Gyöngyös-Tarjánban pedig a volt jobbágyság az uraság földjeit elfoglalták.

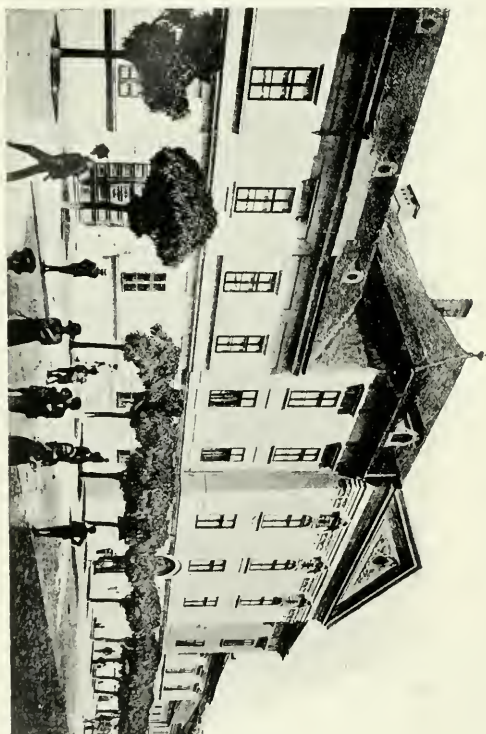
A közgyűlés teljesen helyeselte az alispán eddigi intézkedéseit, a gyűlésből a nádorhoz, a miniszterelnökhöz, Kossuth Lajoshoz feliratokat intézett s hazaírt lelkesedéssel üdvözölte Nyáry Pált, Pest vármegye alispánját. Elhatározták azt is, hogy az országgyűlési követeknek, minthogy most már a vármegye összes polgárainak képviselői, utasításokat ezentúl nem adnak. Nem lesz érdekeltelen a lelesleg feljegyezni, hogy ekkor a nemzeti őrsereg Egerben 1500, Gyöngyösön 612, Pásztón 60, Kenderesen 80, Törökszentmiklóson 18, Szolnokon 184 főre nőtt. Monostoron és Hevesen pedig alakulófélben volt. (1848. év 519. vmjkl.)



A tiszafüredi emlékoszlop.



A kápolnai emlékoszlop.



Az egeri vármegyeháza.

A szentesített 1848. évi törvényeket a május 1-én tartott közgyűlésen hirdették ki. A vármegyét 8 választókerületre osztották fel: szolnoki, mezőtúri, abádszalóki, tiszánai, kápolnai, fügedi, patai, pétervásári kerületekre. Eger és Gyöngyös külön választókerületek voltak. Megalakították a 78 tagból s az összes tisztviselőkből összeállított középponti választmányt s a 314 tagból s az összes tisztviselőkből álló állandó bizottmányt. Úgy a középponti választmány, mint az állandó bizottmány minden tagját névszerint megemlíti a jegyzőkönyv. A rendőri középponti választmány működése természetesen megszűnt. Ekkor búcsúzott el a vármegyétől Brezovay adminisztrátor.

A 48-iki törvény kihirdetése.

Másnap volt a rendek utolsó megyegyűlése, mely gróf Keglevich Miklóst parentálta el s a nemzeti őrsereg alakítására és összeírására tett intézkedéseket ezt követő napon pedig — tehát május 3-án — megtartották az első bizottmányi ülést, melynek elhatározása következtében felállították a járási törvényszékeket.

Az a hír, hogy a nemzet újjászülésével elégedetlen töredék a reakcionárius sajtó útján támadólag lépett fel a felelős kormánnyal szemben, arra indította a bizottmányt, hogy május 15-iki gyűléséből bizalmi feliratot intézzon a „tisztelt miniszter urakhoz“ s üdvözlő deputációk küldésére szólítsa fel az összes vármegyéket. Ugyanekkor a nemzetőrség felfegyverzésére 2000 fegyvert kértek, majd meggyeztetve elrendelték az önkéntes segedelemgyűjtést, mely csakhamar szép eredményen járt. (1848. év 658., 672., 768. vmjkl.)

A június 2-iki közgyűlésen olvasták fel István nádor leiratát, hogy a július 2-án összeülő országgyűlésre a vármegye követeket válasszon. Az alkalmat felhasználva, — betöltötték az üresedésben lévő állásokat a következő eredménnyel: Első alispán (Almásy Pál lemondása miatt) Blaskovics Gyula, második alispán Puky Miklós, főjegyző (választás útján) Schneé László, aljegyzők Luby István — főjegyzői címmel, — Erdélyi József, tiszai főszolgabíró Söldes Imre, aligétség Lipsey Péter stb. Szeptember 15-én Isaák Lászlót gyöngyösi, október 2-án Balázsovics Józsefet mátrai főszolgabírákká választották.

Az 1848-iki követszállás.

A népképviseleti alapon megejtett első képviselőválasztás június 26-án folyt le. A nyolcz választókerületben összesen 14.131 választót írtak össze. A jelzett napon megválasztották: az abádi kerületben Reecsy András, Lipsey Péter ellen, a túriban Borbély Lajost Péczeli József és Békeffy ellenében, a szolnoki ban Graefl Józsefet Halassy Kázmér ellen, a pétervásáriban Fejér Lajost Madarassy János ellen, a fügediben Puky Miklóst Schaffner János és Molnár Lajos ellen, a kápolnaiban Papp Pált, a tiszánaiában Német Albertet Okoliesányi Gusztáv és Horkay Péter ellen. A patai kerületben történt zavarok miatt július 3-án volt a választás s itt Gosztony János nyert mandátumot Horváth Mihály hatvani prépost ellenében. Eger város képviselőjévé Csiky Sándor*), Gyöngyösé Almásy Pál lett. (Szederkényi, Heves várm. T. IV. 398.)

A hadügyminiszter a szerb lázadás elfojtására július 13-án 3000 nemzet-⁸ nemzetőrök. őrneke Kulára való mozgósítását rendelte el. Az első felhívásra a vármegye 14.000 főre rúgó nemzetőrségéből csak mintegy 1000-en vállalkoztak a táborba szállásra, köztük Egerből 315 önkéntes nemzetőr.

A vállalkozás lanyhaságát ugyan némileg ellensúlyozta a hadügyminiszter újabban értesítése, hogy a nemzetőrök egymást felváltva csak 4 hétig fognak szolgálatot tenni s Szolnokig kocsin fogják őket szállítani, a jeget azonban mégis csak Blaskovics alispán ama lelkes kijelentése törte meg, hogy ő „mint egyszerű polgár, mint egyszerű nemzetőr vállalkozó polgártársaival Kulára fog menni vívandó a hazaért s meghalni örömmel ott, ha kell a nemzet boldogságáért.“ A bizottmány kitörő lelkesedéssel vette ez elhatározását tudomásul s visszatérteig Berecz Ferenc főjegyzőt állította a vármegye élére.

Az alispán példája hatott: az összes tisztviselők követni akarták őt s a bizottmánynak kellett közbe lépnie, hogy egyszerre a tisztikarnak csak a fele mehessen el. Törökszentmiklóson pedig oly nagy volt az önfeláldozás készsége, hogy sorshúzással kellett megállapítani, hogy ki maradjon otthon.

Csakhamar együtt volt tehát a 3000 főnyi csapat, mely július 30-án indult el Hevesről s Szolnokon, Kisatzon, Piroson át augusztus 28-án Járeckre érkezett.

*) Csiky Sándor a szabadságharcz leverése után fogságot szenvedett. Az alkotmányos élet helyreállta után is több ízben képviselte a várost az országgyűlésen, hol a függetlenségi part egyik kiemelkedő alakjává vált: a vármegye, a város politikai s társadalmi életében a legelsőek közt foglalt helyet. Meghalt 1892. évben, 87 éves korában.

hol rögtönzött sánczaik mögül működött közre Szent-Tamás ostrománál. Az ostrom akkor sikertelen maradt s csak később vették be, midőn nemzetőreink már hazatértek. Itt halt hősi halált a vármegye jeles fia: báró Oreczy István. (Sz. Heves várm. T. IV. 399.)

A vármegye nemzetőrsége ekkor már szervezve volt s három zászlóaljra oszlott. Az 1. zászlóalj létszáma: Eger városból 1632, a mátrai járásból 1036, a tarnai járásból 1790, a tiszai járásból 392, összesen tehát 4870 gyalogos. A zászlóalj székhelye Eger, őrnagya Lenkey Károly,* segédtisztje Horváth László. A 2. zászlóalj: Gyöngyös városból 1212, gyöngyösi járásból 1571, tarnai járásból 821, mátrai járásból 502, tiszai járásból 88, összesen tehát 4191 gyalogos. Törzs Gyöngyös. Őrnagy gróf Almásy Ernő (november 1-től Beniczky Attila), helyettes Panker Gábor, segédtiszt Földváry Kálmán. A 3. zászlóalj: Mezőtúrról 994, Szolnokról 582, Törökszentmiklósról 512, Czibakházáról 132, Tiszafüredről 160, Dévaványáról 230, a többi 28 községből 1960, összesen tehát 4570 gyalogos, ezenfelül Mezőtúrról 68 lovas. Őrnagy Mesterházy István, segédtiszt Tassi Beéz Károly. (1848. év 1482. sz.)

A nemzetőrség kimozdítása azonban felette nehézkesnek s a gyakori felváltások miatt költségeseznek is bizonyult. A hadügyminiszter tehát augusztus 13-án erős és egészséges egyénekből begyakorolt, fegyverzett, századokba osztott s katonai fegyelemnek alávetett önkéntes nemzetőri haderő alakítását hagyta meg. A megyében 600 főre rúgott ez a mozgó nemzetőrség, mely a szeptember 3-tól Szolnokon állomásozó Görgey parancsnoksága alá került. (1848. év 1262., 1312., 1390., 1460. vmjkl.) Görgey a sereg ágyúinak vontatására lovak megajánlását, az önkéntesek közül a tüzérséghez, az utász- és vadász-szakaszhoz ügyes egyének kiválasztását és Szolnokra küldését is kérte. A 600 főnyi csapatnak a bizottmány határozata értelmében október 1-én Szolnokon kellett lennie.

Időközben gróf Károlyi Ede őrnagy a Trencsénmegyébe betört rablócsapatok megsemmisítésére kapott a honvédelmi bizottmánytól megbízást. A vármegye 3000 főnyi nemzetőrséget bocsájtott rendelkezésére. Eme nemzetőrségi csapatot nagy sietséggel kellett Pauker Gábor h. őrnagynak és Mesterházy István őrnagynak összeállítania, hogy november 2-án Mezőkövesden, Pétervároson, Egerben összegyűlekezve november 4-én már Rimaszombatban lehessen. A betört rablócsapatok azonban visszavonultak, mielőtt nemzetőrségünk beavatkozására szükség lett volna. December 17-én azután úgy ezeket, mint a deési táborból engedelem nélkül visszatért nemzetőröket Pulszky Sándor ezredes parancsnoksága alá Kassára küldték. (1848. év 1638., 1648., 1650., 1795., 1798. vmjkl.) Úgy ezek, mint a már előzőleg kiállított 800 főre rúgó lovas nemzetőreink 120 egri önkéntes vadászszal együtt részt vettek december 29-én a szűkszoói ütközetben. Lovas nemzetőreink 1849. év január 24-től fogva Perczel a tábornok seregének balszárnyát voltak hivatva fedezni. (1849. év 127. vmjkl.)

A haza valóban nagy veszélyben volt, a reakció és a polgárháború veszélyével szemben az önvédelem összes eszközeit fel kellett használni. Az országgyűlés Kossuth gyűjtő beszédének hatása alatt 200.000 újonczot szavazott meg az emlékezetes július 11-iki ülésen. A vármegyének 127 lélekre 2 újonczot szolgáltató 4542 honvédt kellett kiállítania s a bizottmány szeptember 16-iki közgyűlésén meg is tette a szükséges előkészületeket a toborzásra, majd a felruházásra szükséges 150 ezer forint kivetése és behajtása tárgyában tanácskozott.

Október hóban már annyira haladt az Eger székhellyel felállított 26. honvédszászlóalj szervezése, hogy 17-én a bizottmány kinevezte a 14 altisztet: Andrassy Jenő, Szabó Imre, Hellebronth Pál, Góth Károly, Lefevre János, Gazdag Imre, Krúg Antal, Kürthy Sándor, Nékám Alajos, Tóbiás György, Nagyfejeő Béla, Lefevre Antal, Perlesz István és Kiss István ifjak személyében. Csernyus Lőrinczet, Beniczky Edét, Szabó Kálmánt, Góth Vilmost, Polczekzy Jánost és Svéger Józsefet „már a haza első vészperceiben felállított honvédek között szolgáló ifjakat” pedig a hadügyminiszternek ajánlotta altisztí kinevezésre. A zászlóalj őrnagya Andrassy Jánost nevezték ki. A zászlóalj oktatása és

* A 26-ik honvédszászlóalj.

* Lenkey később a honvédsereghez lépett át, honvéddessé lett s számos esztában oldta felét katonai tevétségének s hősiességének. A szabadságharc leverése után őt is halálra ítélték. Aradon 6 évig raboskodott. Az alkotmányos élet helyreállításával a vármegye főszármveje lett. Meghalt 1874-ben. (Eger folyóirat 1874. évf. 165. lap.)

felszerelése körül Kajdácsy Antal főhadnagy szerzett legtöbb érdemet, megkérték tehát a hadügyminisztert, nevezze ki századosná. Eme zászlóaljzat az 1. honvéddadtesthez osztották be. A szikszói ütközet idején Alsóvadászton vesztegelt.

A bécsi forradalom leverése után Windischgrätz, az összes osztrák haderő mindenható főparancsnoka, Bécs felől teljes erejével betört az országba. A kormány — okulva a bécsi forradalom tanulságain — óvakodott attól, hogy Pesten mérkőzzék meg vele. Félrevonult tehát Debreezenbe s ide költözött az országgyűlés is. E napokban a vármegyének nem volt első alispánja, mert Blaskovics lemondott állásáról. Sietve összehívták tehát a közgyűlést s 1849. évi január 3-án Puky Miklóst ültették az első alispáni székbe, de mivel egy hónap múlva a kormány Komáromba küldte kormánybiztosnak, a kormánybiztosi teendőket Repczky Ferenczre ruházták, míg a vármegye vezetése az ez alkalommal megválasztott Halassy Gáspár másodalispánra hárult. A tarnai főszolgabírósgót Almásy Sándor, a mátrait Balázsovcis József nyerte el.

Schultzig Ferencz osztrák altábornagy 5—6000 emberrel és 24 ágyúval január 20-án elfoglalta Hatvant, mialatt őrszemeit Horton hagyta, másnap már Gyöngyösre érkezett az ellenség s érzékenyen megsarcolta a várost. Február 6-án Poroszlón tünt fel 240 főből álló ellenséges csapat, de a nép vaslakkal Átányig űzte.

Hatvan
elfoglalása.

Az osztrákok fenyegető előnyomulása arra indította a bizottmányt, hogy Egerből távozzék. Visszavonult tehát február 9-én Tiszafüredre, a levéltárat bezáratta s őrköt állított eléje. Hogy a büntető törvényszék azért megtartható legyen, néhány tisztviselő Egerben maradt. Február 14-én már Tiszafüredre ülésezett a bizottmány s itt vette a hírt Gyöngyös szorongatott helyzetéről. Babarezi császári biztos ugyanis megszállván a várost „gróf Montecuccoli ezredesnek Gyöngyösről 8 hónapért által elfogatása és gyáván elvitelni engedése végett“ 50.000 pengő forint sarcot vetett ki rá. Felét le is fizette a város, másik felének biztosítására Almásy Vincze, Darvas Lajos és mások szolgáltak kezesekül. A bizottmány megkérte a tiszafüredi dandárparancsnokságot, siessen segítségére az ottani népek. (1849. év 160., 184. vmjkl.)

Görgey feldunai hadteste febr. 10-én egyesült Kassán Klapka tiszai hadtestével. A két parancsnok már minden előkészületet megtett, hogy Schlick generálisnak az osztrák fősereggel való egyesülését megakadályozza, midőn Kossuth gróf Dembinszky Henriket, az emigráns lengyel főtisztet, állította a magyar sereg élére. Ez végig sértette mind Klapkát, mind főleg Görgeyt, kinek hadtestét ekként hadosztálylává fokozták, de nagy elégtelenséget szült a tisztikarban is. Ily körülmények között be kellett következni a verpeléti, káli, siroki, szoláti előcsatározások után, a szerencsétlen végű kápolnai ütközetnek.

Windischgrätz támadó szándékának hírére Dembinszky összehívta a magyar sereget az eger-gyöngyösi országút s a Tarna folyó mentén. Püzesabonyt, Kált és Kompoltot Szekulics, Kápolnát Máriássy, Debrőt Pöltenberg, Verpelétet — a siroki völgy felől — Dessewffy, az eger—baktai vonalat Schultz tartották megszállva egy-egy hadosztálylával, míg Aulich, Guyon és Kmetty Maklár, Mezőkövesd és Ábrány környékén, Hertelendy Poroszló mellett táboroztak. A főhadszállás Egerben volt s épen itt időzött Görgey is, hogy a terveit folyton titkoló Dembinszkytól egyet-mást megtudjon, midőn Verpelét felől egyszerre heves ágyúzást lehetett hallani. Csak ekkor tudta meg Dembinszky, hogy támadási tervével megkésétt. A támadó harezból tehát védelmi harez lett.

Az osztrák sereg Arokszállásról és Gyöngyösről indult el Kápolna felé, Schlick pedig Pétervárárról a siroki völgyön át Verpelétre igyekezett. A császáriak február 26-án Kápolna ellen intéztek támadást s megbontották a centrumot s bár a magyar seregeknek csak alig egyötöde vehetett részt az ütközetben, az osztrákok az első napon döntő csatát nem nyertek. Dembinszky — nem okulva az első nap tanulságain — a Tarna vonalat továbbra is megtartotta. A másnapi küzdelemben a 30.000-ét meghaladó magyar seregből — a vezetésben mutatkozó kapkodás miatt — csupán 17.000 ember vehetett részt. Így azután természetesen, hogy seregünk hősiesség magatartása mellett is elvesztette a csatát a háromszoros osztrák haderővel szemben. Ötszáz hónapig maradt a csatatéren, a sebesültek száma meghaladta a kétszázat, hatszázan az ellenség foglyai lettek. Ez utolsók az áruló Zanini zászlóaljhoz tartoztak, melynek őrnagyát — Ventu-

A kápolnai
csata.

rinit — néhány nap mulva agyonlőtték. A sebesülteket Egerbe, a liceumban berendezett kórházba szállították. *)

A csata után állítólag Kossuth is megjelent Kápolnán, s megható imát mondott az elesettekért, Windischgrätz pedig azt jelentette Bécsbe, hogy az egész magyar sereget megsemmisítette. Erre azután megjelent a márczius 4-iki patens, mely Magyarországot meghódított tartományának nyilvánította.

Mennyire korai volt az osztrákok győzelmi újongása, csakhamar kiderült a márczius 5-én vívott szolnoki csatában, hol a kápolnai vereséget fényesen helyreütötte a honvédség. E csata hőse, Damjanich tábornok, a cenztrumba két legvitézebb zászlóalját, a 3. és 9. számú vörössapkásokat küldte. Vécsey tábornok homlokátámadást intézett Szolnokon az osztrákok ellen. Damjanich pedig az oldalaktól intézte a támadást. A rendkívüli hevességgel megindult harc tüzeiben leírhatatlan volt a magyarok lelkesedése. Az ellenség 600 embert, 11 ágyút vesztett s a hadipénztár, lőszerkocsi, podgyászok s 400-nál több fogoly — köztük törzs- és főtisztek — hátrahagyásával rémületen megfutott. Részünkről mintegy 200 főre rúgott a veszteség holtakban és sebesültekben. Aránylag legtöbbet a könnyű főveggel lengyel dzsidások szenvedtek. (Horváth M. Magy. függ. harc. tört. II. 309.) Eddigél ez volt a legfényesebb csata, melyet a honvédség az osztrákok felett nyert.

Görgey e közben — mint maga Klapka írja — a maga hadtestével a felsőtiszavidekre szorult. Aulich a második, Klapka az első hadtesttel Törökszentmiklósnak tartottak, hogy ott Damjanichsal egyesülvén, a Tisza jobb partjára átkeljenek. Mikor Klapka Törökszentmiklóra ért, Damjanich éppen akkor vívta ki a szolnoki fényes győzelmet. Damjanich a csata után visszavonta seregét a balpartra s Czibakházán egyesültek a honvédseregek. A Dembinszky helyére kinevezett főparanesnok, Vetter tábornok is itt tartózkodott főhadiszállásával s ide érkezett Kossuth is. Az ellenség állásáról nyert hírek következtében a haditanács elhatározta a gyors visszatérést Tiszafüredre s a pest—miskolci út mentén való támadó fellépést. (Eger 1881. év 157. lap.)

A szolnoki csata idején Eger város Török osztrák őrnagy tartotta megszállva. A városra 35 ezer forint sarcot vetett ki s Scheidl Adolfot a város polgármesterévé nevezte ki. Márczius 13-án az osztrákok elhagyták a várost s ugyanekkor a kinevezett polgármester öngyilkossá lett. (Szederkényi Heves várm. T. IV. 408.) Midőn pedig április 2-án Hatvanból is kiűzték a osztrákokat, a vármegye levegője megtisztult az ellenségtől. Elérkezett tehát az ideje, hogy a bizottmány visszatérjen székhelyére. Április 14-én — tehát azon a napon, mikor a debreczeni nemzetgyűlés a függetlenséget proklamálta, vonult be a vármegyei bizottmány Egerbe. A nemzetgyűlés elnöke ekkor Almásy Pál, Gyöngyös város képviselője volt.

Tisztviselők
javadalmazása.

Az Egerbe történt visszatérést megelőzőleg a bizottmány még egyszer — április 10-én — összejött Tiszafüreden, hogy a tisztviselők javadalmazását megállapítsa. A hozott határozat szerint a fizetések: Főispán 2320 forint, első alispán 2000 forint, másodalispán 1800 forint, tiszai főszolgabíró 1600 forint, a többi főszolgabíró 1300 forint, tiszai szolgabíró 1200 forint, többi szolgabíró 1000 forint, levéltárnok 760 forint, tiszai alpenztárnok 720 forint, négy aljegyző s ügyvédek 560 forint, tiszai esküdtek 670 forint, a többi esküdt 510 forint, két mérnök 800 forint, kiadó 500 forint, iktató 400 forint, írnok, udvari kapitány 300 forint, selymentenyésztési felügyelő 150 forint.

A belügyminiszter a fizetésemelést nem hagyta jóvá, a tisztikar pedig bele nyugodott ezzel a kijelentéssel: „legyen ez áldozat az, a mit Heves vármegye tisztikara a hazafiúság oltáritkaiba rejt.” (1849. év 249., 273. vnyjkl.)

A nemzetgyűlés függetlenségi nyilatkozatának felolvasásakor a „most már valósággal szabad honpolgárok ajkairól kitörő hatalmas éljenzés reszketett meg a léget” az április 26-iki közgyűlésen. A proklamáció tartalmát a bizottmány 5000 példányban kinyomatta s külön küldöttségek s az egyházi hatóságok útján a legünnepelesebb formában adta a nép tudtára.

A vármegyei bizottmány azonban nem sok időt tölthetett a székvárosában, nem sokára ismét vándorútra kelt. Blaskovics Gyula főispán, a ki a június 2-iki

*) A csata részletes leírását lásd: Horváth Mihály Magyarország. függ. harc. tört. II. 287. Gelich R. Magy. függ. harc. II. 394.

gyűlésen, a megváltozott viszonyokhoz képest minden különösebb szertartás nélkül foglalta el a főispáni széket, a június 26-iki gyűlésen bejelentette, hogy a túlnyomó ellenséges haderő a magyar sereget Miskolczig visszaszorította. Félre kellett tehát ismét vonulnia Egerből. Az esti órákban újra összeült a bizottmány, hogy a borsodi alispán tudósítását meghallgatva, a 15 ezer főnyi magyar sereg élelmezése és elszállásolása iránt intézkedjék. Az ellenség 30 ezredből állt, s ezek közül 16 ezer főnyi lovasság Kassán állomásozott, őrszemei pedig Szikszón voltak. A vármegye azonnal elrendelte a népfelkelést, de Dessewffy és Wysocki tábornokok egyelőre nem vették igénybe. Az eredeti terv szerint az adminisztrációnak Törökszentmiklósa kellett volna vonulnia, de mivel ott éppen kolera dühöngött, Szolnokra költözött a bizottmány s július 1-én már ott tartotta gyűlését.

A visszavonuló felsőmagyarországi tábor június 30-ig Kápolnán tartózkodott, innen Gyöngyösre, majd július 2-án Hatvanba tért.

Az orosz csapatok fenyegető előnyomulása miatt a bizottmány július 21-én már Törökszentmiklóson, 28-án Fegyverneken ülésezett. Innen Mezőtúrra akart vonulni, de augusztus 3-án mégis Dévaványára ment. Itt értesült augusztus 16-án a világosi fegyverletételről. E hír villámcsapásként hatott a bizottmányra, mely a legutolsó pillanatig bízott a magyar ügy győzelmében.

Itt megszakadtak a vármegyei jegyzőkönyvek.

Görgey lerakta a fegyvert s megjelent szegény hazánkban a bosszúálló hóhér személyesítője: Haynau. Heves vármegye legjelesebbjeit: Almásy Pált,* Puky Miklóst**) in effigie felakasztották s a kötélfalált csak úgy kerülték ki, hogy külföldre menekültek. Fogságra és érsekségének elvesztésére ítélték Lonovics egri érseket. Az elítéltek között találjuk: Cserey Ignác, Lenkey Károly, Mesterházy István, gróf Vartensleben Agoston ezredeseket stb.

Az abszolútizmus.

Hogy mi történt az 1849. év augusztus 16-tól 1860. évi december 12-ig megtudjuk az 1860—61. évi megyegyűlési jegyzőkönyvből foglalt emlékiratból, melyet a megszakadt jegyzőkönyvek kiegészítéseként a nagy idők ma is élő koronatanúja, Zalár József aljegyző — később alispán — a vármegye megbízásából szerkesztett. (1860—61. év 133 vmjkl.)

A szabadságharcz leveretése után a nemzet hősei külföldre menekültek, vértanú-halált haltak vagy Ausztria dohos börtöneiben süllyedtek. A honvédeket besorozták a császári hadseregbe. Haynau és Gering, a Baeh-minisztérium minden kész közegei, a magyar nemzeti szellem, a szabadságvágy elfojtását tűzték ki ezéül. Nyomukban járt a fináncz, a zsandár, a ezenzor, a német professzor és a cseh beamter.

A közigazgatás — az emlékirat szavai szerint — a szoros egység és központosítás alapján alakítottatott át s így a hivatalnokok Bécsből mozgatható mérő gépek, az abszolútizmus lelketlen eszközei lettek, kiknek legfőbb tisztjuk volt az adószedés és évenkénti újjoneozás mestersége. Az igazságszolgáltatást bürokratikus levegőben felnőtt s a magyar viszonyokat nem ismerő német aljogtudósok fogalmai szerint rendezték, hogy a paragrafusok fenéketlen tengerébe fulladjanak a pörlekedő felek.

Kapuy Eduard szeptember 7-én a vármegye császári biztosává neveztetvén ki, az érseki palotában szállásolta el magát s kinevezte a császári hivatalnokokat. Az első megyefőnök Földváry János, még alispán ezimtet viselt.

Az 1850. év elején megváltoztak a vármegye határai is. Dévaványa mo. óvárosát, Eeseg, Cséfa és Kérsziget pusztákat Békésmegyéhez, Tarlóvár, Alattyán és Monostor községeket, Kerekudvar és Hegyesbor pusztákat a jáskúni kerülethez esatolták át. Felsőtárkány, Kistálya, Andornak községeket Borsodból, Zabar községet és Tótújfalu pusztát Gömörből, Kisjobbágy községet Nógrádból és Tószeg községet Pestmegyétől Heves vármegyébe bekebeleztek.

*) A szárműzetésből hazatért Almásy az 1861. évi országgyűlésre is nagy befolyást gyakorolt, majd ennek feloszlata után amaz elszánt hazafiak élére állott, kik a nemzet elliptort szabadságot fegyverrel akarták visszavinni. Ezért újlag halálra, majd 20 évi várfogságra ítélték. Innen is kiszabadulván, teljesen visszavonult a közelettől s a fővárosban 1882. évi november 1-én meghalt. Emlékét az 1883. évi január 22-én tartott megyegyűlés jegyzőkönyve s a meggyeteremben levő — 1886-ban leleplezett arcképe örökítik meg. (1883. é. 2. vmjkl., 1886. évi 3. vmjkl.)

**) Puky Szeiczba menekült, Genfben nyomdász s a magyar emigráció egyik főembere lett. Szárműzetésből visszatérve 1867—69. években alispán, azután visszavonult a magánéletbe. 1887-ben halt meg 81 éves korában.

Ekkor a kettős vármegyét 3 kormánykerületre, illetőleg császári megyére osztották. Egerben Kanyó Gábor, Szolnokon Sütő János, Gyöngyösön Luby István lettek a megyefőnökök. Törvénytörvény azonban csak egy volt s ennek elnöke Földváry János.

Az általános polgári törvénykönyv életbelépte után — 1854. évben — ki hirdették az ország végeles szervezetét. Magyarországot öt közigazgatási kerületre osztották s mindegyikben helyhatóságot és törvénytörvényt állítottak fel. A három részre osztott vármegyéből ekkor kettőt csináltak: Hevesmegyét és Szolnokmegyét. Ez utóbbi is Keskemét, majd Szolnok székhellyel külön törvénytörvényt kapott. A járásbírókat — az egri és szolnoki kivételével — eltörölték s teendőiket a szolgabírákra bízta. Megyefőnökül Tibold Károly, törvénytörvényként Balogh István, később Bobest Gyula szerepelt.

Az ötvenes évek végén a nemzet öntudatra ébredt s a hazafiság érzelmeit társadalmi és irodalmi téren élesztette. A hazafiság tünetések napirenden voltak s úgy a dúsgazdag főúr, mint a szegény polgár külső megjelenésükben is magyarrá váltak: zsinóros magyar nadrágot, atillát, sarkantyús eszimat, kocsagtollas kalapot viseltek. A nők is nemzeti díszbe öltöztek, előkerültek a párták, a pruszlikok, az aranyos főkötők. Ekkor — 1858-ban — alakult meg a vármegyében Visontai Kovács László buzgó kezdeményezésére, a gazdasági egyesület.

Az osztrákok veresége az 1859. évi hadjáratban felette kedvezett a magyarság ügyének. Több esata s a magentai és szolferinói döntő ütközetek után Ausztria kénytelen volt elfogadni a békefeltételeket, melyeket Napoleon diktált.

Az utolsó olaszországi hadjáratban különösen kitűnt vitézségével a gróf Haller 12. számú magyar huszárezred. Az ezred vitézeinek legvitézebbjei közé tartozott Szakács Antal szakaszvezető, egri földműves szülők gyermeke. Rivoltában egy francia afrikai vadászszázadtól megtámadtatván, egymaga 20 ellenséget tett harezképtelenné s mindaddig hőiesen tartotta magát, míg 9 társa az ellenségen keresztülvághatta magát. Ezután számtalan sebtől vérezve, lováról leest és meghalt. A hős bajtársnak az ezred tisztikara Egerben a tisztalak előtt emléket állított.

Az október 20-iki diploma után Bartakovics érsek-főispán hazafiságtól izzó beszéddel vezette be a december 12-én tartott megyegyűlést. Szavainak oly meggyőző ereje volt, hogy a bizottmány még a főispáni eskü letétele alól is felmentette őt. A 48-as tisztikar lemondott s a főispán addig is, míg a választás megkezdhető lesz, ügyésznék Berecz Ferencet, jegyzőnek Kovács Lászlót, szolgabírónak Isaák Lászlót, esküdtnek Bóta Pétert nevezte ki. Ugyanekkor kiegészítették az 1848-ban megválasztott bizottmányt, mely akkor 872 tagot számlált.

A helyettesített tisztviselők megbízatása azonban csak egy napig tartott, mert másnap megejtették az általános tisztújítást a következő eredménnyel: Első alispán gróf Szapáry Gyula, másodalispán Lipsey Imre, főügyész Berecz Ferenc, főjegyző Kovács László, első aljegyző (tb. főjegyző) Erdélyi József, másodaljegyző Zalár József, alügyészek Vasváry Károly és Szabó Balázs, főpénztárnok Füllöp József; főszolgabírák: tiszai Lipsey Péter, tarnai Majzik Viktor, gyöngyösi Isaák László, mátrai Nánásy Ignác; törvénytörvény elnök: Halassy Gáspár; főorvosok: Karácsony János (tiszai), Nagyfejeő Mihály (központi). Választás alá került még: 13 alszolgabíró, 17 esküdt, 5 csendbíró, 4 aladószedő, 4 polgári bíró, 2 útbíró, 3 csendbíró, 1 levéltárnok, 1 allevéltárnok, 5 sebész, 1 mérnök, 1 várnagy, 1 börtönőr.

E választás alkalmával is az a hazafias szellem lelkesítette a vármegyét, mely az 1848-iki törvényekből egy hajszályt sem enged s páleztát tör mindazok felett, kik a Bach-rendszer alatt szolgáltak. E pálezatörés különös módon nyert kifejezést. Midőn a jogfolytonosság elvére való tekintettel felolvasták az 1848-iki bizottsági tagok névjegyzékét, mindenik név után, melynek viselője a Bach-rendszer alatt hivatalt viselt, azt kiáltotta a közgyűlés: „meghalt” s nevét a jegyzékből törölték.

A választás befejeztével az alkotmányos ősi jogok gyakorlása tárgyában nevezetes határozatokat hozott a bizottmány. Kijelentette többi között, hogy a vármegyében magán kívül más hatóságot nem ismer, a törvénytörvény kormánytól szervezett minden hivatalt nem levőnek tekint. Az 1848. évi törvények értelmében az udvari kanczelláriát és helytartótanácsot törvénytörvény hatóságának tartja. Elrendelte a rendezett tanácsú városok szervezkedését, a községi

Az 50-es évek mozgalmái.

Szakács Antal.

Az alkotmány visszaállítása.

Tisztújítás.

elüljáróságok megválasztását. Sürgette a népképviselői országgyűlés egybehívását. Végül átdolgozta a 48-as törvények szellemében a tisztí utasításokat. A hozott határozatokról emelkedett szellemű kiáltvány útján szerzett tudomást a vármegye népe. (1860. évi 1., 19., 32., 71. vmjkl.)

A bizottság 1861. évi jan. 28-án megalakította a központi választmányt, majd újból alakította a választókerületeket, február 21-én az árvaügyek rendezéséről és kezeléséről készített szabályokat. A 170. számú közgyűlési határozatot, mely a jan. 16-iki császári leirattal szemben foglal állást, „felsőbb helyről kiküldött kir. biztos megsemmisítette, a jegyzőkönyvből kitörölte.” Az alkotmányos élet helyreállításával Földváry Jánost felelősségre is vonták érte.

A március 12-iki képviselőválasztáson megválasztották: a patai kerületben Kovách Lászlót, a kápolnaiban Babics Jánost, a péterváráiban gróf Keglevich Gyulát, az abadiban Borbély Miklóst, a szolnokban gróf Szapáry Gyulát, a fügediben Almásy Sándort, a túriban Péteri Károlyt, a tiszánánaiban Németh Albertet, Egerben Csíky Sándort, Gyöngyösön gróf Almásy Györgyöt. A választók nagyobb része a „határozati párt” jelöltjére adta szavazatát. (Szederkényi Hm. T. IV., 426.)

Képviselőválasztás.

Míg az országgyűlésen a határozati és felirati párt folytatta elvi vitáit, a vármegyében a jan. 16-iki császári leirat alapján — a bizottmány tiltakozása ellenére is — elkezdődött a törvénytelen adószedés katonai karhatalommal. Különösen megbélyegzi a jegyzőkönyv bizonyos Csendes János garázda szerepét, ki a behajtás körül Törökszentmiklóson, Szolnokon, Mezőtúron valóságos brutalitásokat követett el. A vármegye június 17-én feliratot intézett a botrányos adószedés megszüntetése végett. Ezen a gyűlésen egyébként megörökítették gróf Teleki László emlékét, elhatározták arczképének megfestését s országos honvédségégyőző-alapítvány teremtése iránt indítottak országos mozgalmat.

Az országgyűlés feliratának visszautasításáról júl. 8-án, az országgyűlés felosztásáról aug. 26-án értesült a bizottmány. Az időközben másodalispánná választott Isaák László bejelentette, hogy katonai karhatalommal feltörték a levéltár ajtáját és elvitték onnan az adólejástromokat.

Az országgyűlés felosztását csakhamar követte a megyegyűlések felosztása. Szept. 12—13-án még összejött a bizottmány, hogy lelkesen ünnepelje Bartakovics örökös főispánt a főrendi táblán teljesített hazafias működéséért és a közgazgatási és törvénykezési szabályrendeletet tárgyalás alá vegye. A nov. 18-ára kitűzött gyűlést azonban, melynek napirendjén a szolnoki törvényszék szerepelt volna, már nem lehetett megtartani, mert a megyeházát megszállott katonaság megakadályozta. (1861. év 673. vmjkl.)

Me megyegyűlések felosztása.

Az érseki palotába vonult tehát a bizottmány, hogy elbúcsúzzék szeretett főispánjától, a tisztikar pedig magántanácskozáásra gyűlt össze, hogy lemondásánakmányba foglalja. (Szederkényi Hm. T. IV. 430.)

Hogy mi következett ezután, híveit feltárja Isaák László másodalispánnak az 1867. évi április 29-iki közgyűlésen előterjesztett jelentése:

„1861. decz. 16-án megérkezett Földváry János e megye rendezésével megbízott főispáni helyettes, ki alkotmányos tisztviselőinket egyenként hivatalos teendőiktől elmozdítván, megkezdte e megye minden ágazatába szervezését, mely működése több időt véven igénybe, feladatát sok nehézség között fejezhette be, mert bár az 1861-iki alkotmányos tisztviselő némeilyike közvetve hivatalvállalásra felhívatott, híven ragaszkodva letett esküjükhöz s a megye rendeltetéséhez, őt egyénnél több egész megyében nem találkozott, ki az új szervezetben hivatalos állást foglalt volna.

Végre sikerült a főispáni helyettesnek 1862. jan. 16-án a megye, 22-én a város s 1863. márcz. 23-án a szolnoki törvényszék szervezése. Mely rendelkezés közben gróf Pálffy kir. helytartó látogatta meg körútiában a megye székvárosát, hol is a hódoló hivatalnoki kar tüntetéssel fogadta.

Az 1863-iki évi feledhetetlen lesz a kétfős megyében, nyomasztó aszály látogatta meg e legvadragabb vidéket, inség és éhség a kétségbeesésig sújtotta a megye népének egy részét, a tényleges hatalom rendelkezett ugyan a községek elhárításáról, de az eszközök ezélszerűen felhasználása — bár pillanatra enyhítette is a nyomort — de terhe súlyosan nehezedett a népre.

Elemi esapások.

Míg a kormány intézkedései téveszték a ezélt, gróf Szapáry Gyula a felebaráti szeretet filléreiből összegyűlt s kezelésére bízott segélyadományok összegé-

ből erőyes, tapintatos intézkedéseivel a megye több részében enyhítette a nyomort, letörölte a fájdalom-sújtotta könnyeket.

Az 1863. és 1864. év ismét fájdalmas ingerültséget hozott magával; e megyébe a katonai törvényszék küldöttei, a megyehatóságok közbejöttével, házmotozásokat, kihallgatásokat eszközöltek s többen törvényen kívül elzárattak, elítéltettek. Végre annyi sok szenvedés után 1865. jún. 22-én oly férfiak állottak a magyar ügy élére, kik a magyar kérdés megoldását tüzvén ki törekvésük ezéjél, kísérleteket tőnek hazánk alkotmányos jogai és területi épségének fenntartása mellett. Magyarország független állásának visszaszerzésére; sok megyében az országnak legtekintélyesebb hazafiai nevezettek ki főispánokul, hogy a megyék belkormányzatában keletkezett visszaéléseket korlátozzák, némely hivatalos állásokat alkalmas egyénnel töltsenek be. De a kettős megyében Földváry János főispáni helyettes hivatalában meghagyatván, a megye összes tisztikara jelen volt bizottmányi tagjai gróf Szapáry Gyula elsőalispántól összehívott értekezleten általánosan elfogadott indítványára elhatározták, hogy a megye irányához s végzéséhez híven, sem közvetlenül a főispáni helyttestől szándékolt tanácskozásban részt venni nem fog, sőt a képviselőház összehívása alkalmából tartandó ad hoc bizottmányi ülést csakis az örökös főispán elnökle alatt tartandja meg, mire ő exját küldöttségileg kérték fel.

1865. okt. 9-én az ad hoc bizottmányi ülést, az örökös főispán elnökle alatt megtartották, a megye alkotmánya védelmében kijelentett óvása után az 1848-iki törvények értelmében a központi választmány megalakított s a képviselők választására a törvény rendelte előintézkedések megtétettek s nov. 27-én a megye minden kerületében országgyűlési képviselőinket megválasztották, bár sajnos, hogy törvényen kívüli állásunk visszás helyzete néhol a pártok között erősebb surlódásokra adott alkalmat.*)

Ismét lefolyt egy év remény és várakozás között, a megye összes közönsége általános figyelemmel kísérte a képviselőház alkotmányos működését, s a képviselőház két feliratában kifejezve látta a közvélemény reményét és óhaját.

Majd világrendítő események következtében néhány nap alatt a világtörténet egyik legnagyobb esatája vivotott, melyben a megyének számtalan fia esett áldozatul. De az idő meghozta a béke olaját, reményeink gazdagságban nőttek, államférfaink kitartó küzdelme, képviselőházunk munkássága kivívták, bár áldozattal, az 1848-iki törvények visszaállítását

Igy szól az alispáni jelentés. A mi ezentúl van, a király és nemzet kölesörös megértése, már a következő fejezet élére való.

VIII. A KIEGYEZÉS. 1867—1908.

A második kiadású önkényuralom bálványá is összedőlt s a megyei élet sorompói újra megnyitak. A vármegyék régi szervezete az 1848-iki törvények alkotásakor lehetetlenné vált. Ujból kellett tehát szervezni az ősi vármegyét. E nehé, de szép feladat tehát a kiegyezéssel kezdődő korszakra hárult.

Az alkotmányos élet helyreálltával a vármegye fokozott munkássággal látott az abszolutizmus rombolásából keletkezett romok eltakarításához.

Mindenekelőtt rendet kellett teremtenie, hogy a közigazgatást és igazságszolgáltatást nemzeti szellemben a kor színvonalára emelje. Hogy pedig rend legyen, legelőbb a tisztikart kellett megválasztania.

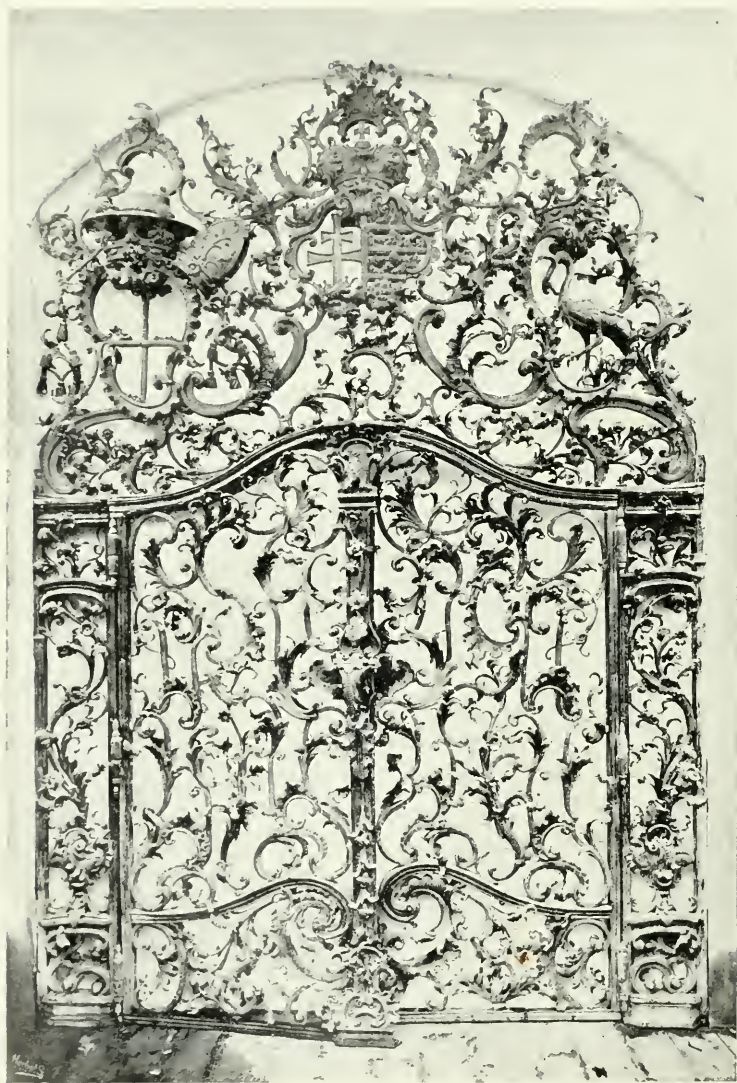
Az örökös főispán nem kívánt jogával élni, a kormány tehát gróf Szapáry Gyulát nevezette ki főispáni helytartóvá, kit április 29-én iktatott be a vármegye. Másnap aztán megtarthatták a tisztújítást. Megválasztották: első alispánnak Puky Miklóst, másodalispánnak Eger székhellyel Isaák Lászlót, Szolnok székhellyel Halassy Gáspárt, főjegyzőnek Erdélyi Józsefet, első aljegyzőnek Zalár Józsefet és Lipsey Tamást, másodaljegyzőnek Szederkényi Nándort, főügyésznek Berecz Frenezet, alügyésznek Vasváry Károlyt és Ádám Andrást, főpénztárnoknak Okolicsányi Józsefet, alpénztárnoknak Bozsik Jánost, főszolga-

Tisztújítás.

*) A megválasztott képviselők névsora: Pétervásár: Nánágy Ignác, Tiszánána: Dobóczy Ignác, Pata: Kovács László, Abád: Borbély Miklós, Szolnok: gróf Szapáry Gyula, Mezőtúr: Pétery Károly, Füged: Almásy Sándor, Kápolna: Papp Pál.



Az egri vármegyeház vert vas kapuja.



Az egri vármegyeház vert vas kapuja.

bíráknak Kürthy Antalt, Majzik Viktort, Lipcsey Pétert, Ivády Miklóst, alszolga-bíráknak Kaszap Bertalant, Borhy Dánielt, Fejér Alajost, Kürthy Ferenczet, Almásy Gyulát, ifj. Puky Miklóst, Nagyfejő Mátyást, Bankó Albertet, Bárczay Gyulát, Bögyő Ágostont, Losonczy Antalt, Hellebronth Jánost, Beniczky Pált, Kovács Józsefet, esküdteknek Fejér Kálmánt, Kékessy Jánost, Szék Józsefet, Bárány Károlyt, Ferenczy Mihályt, Horkay Lajost, Csernus Kálmánt, Szalay Miklóst, Kovács Józsefet, Kovács Gyulát, Für Bélát, Recsky Lászlót, Szombathelyi Andrást, Pásztor Bélát, Eördögh Gyulát, Ferenczy Józsefet, Kis Mátyást, Kovács Ferdinándot. A törvényszék tagjainak Egerbe Filöp Józsefet, Szuhányi Jánost, Szabó Sándort, Poppel Gyulát, Bedekovics Vilmost, Ecsedy Lászlót, Szolnokra Andrásy Jánost, Szentmártoni Józsefet, Hubay Ferenczet, Pogány Albertet. Főmérnökökké Szabó Imrét, Timon Bertalant. (1867. év 1., 7. vmjkl.)

A vármegye költségvetését a következőkben mutatjuk be: A tisztviselők fizetése 91.215 frt, 68 hajdu fizetése 14.688 frt, 70 pandur fizetése 18.200 frt, írószerekre 1602 frt, 300 rab ellátása 16.245 frt, 60 öl tűzifa 560 frt, világító szerekre 300 frt, nyomdai költségekre 200 frt, napidíjakra és előfogatokra 6000 frt, ház-bérlet Szolnokon 2000 frt, ugyanaz Péterváráson 30 frt, fűtés 325 frt, világítás (Szolnokon) 355 frt, épületek javítása 3600 frt, előre nem látható esetekre 4000 frt, összesen 139.500 frt. Az előző évi költségvetés összege 141.190 frtot tüntet fel, a különbözétként jelentkező 18310 frt. utalványozását a belügyminisztertől kérte a vármegye. (1867. év 21. vmjkl.)

A tisztújítás lezajlása után rendelkezett a megyei bizottmány, hogy a börtönőri, állatorvosi, bábai állomásokat a főispán az alispánnal egyetértéssel töltse be, a tiszteletbeli tisztviselőket a főispán az alispán előterjesztésére a megyegyűlés jóváhagyása mellett neveze ki, a tiszteletbeli tisztviselők — ha újra ki nem nevezetnek — bizottmányi tagságukat továbbra is megtartsák.

Puky első alispán elnökle alatt bizottságot küldött ki a vármegye az 1861. évben készült tiszti utasítások átdolgozására, végül elhatározta, hogy minden három hónapban nagygyűlést s minden hó elején kisgyűlést tart. A kisgyűléseken is csak úgy jelen lehetett minden bizottmányi tag, mint a nagygyűléseken. (1867. év 18. vmjkl.)

A közelgő koronázási ünnepségről a június 1-én tartott gyűlésen értesült a vármegye s „a koronázás fényének emelése szempontjából“ gróf Bolza Pétert, gróf Szapáry Imrét és Almásy Vinczét küldötte ki. A megye zászlaját két hajdu kíséretében Szabó Frigyes csendbízott vitte. A koronázás.

A koronázáson tehát igen gyenge volt a vármegye képviselte. Érdekes, hogy e körülményt a bizottmány az invitálás módjával mentegette. Míg ugyanis azelőtt a király koronázását a legünnepélyesebb nyilvánosság mellett tartották s arra a megyéket 30 nappal megelőzőleg diplomatie hívták meg, ezúttal a meghívást csupán gróf Szapáry Antal ideiglenes főlovászmesteri helyettesnek néhány nappal előbb közzétett egyszerű sürgönye pótolta. A kettős vármegyének tehát nem volt ideje és alkalma a készülődésre, nem szervezhette a közzogi aktus méltóságának megfelelő díszes kiállítását.

Tagadhatatlan, hogy a bizottmány többsége nem lehetett valami különös ünnepi hangulatban, de ennek oka kizárólag abban rejlett, hogy elégtelen volt a kiegyezés módozataival és a hozott törvényektől a haza önállóságát és függetlenségét féltette. — Ez aggodó hazafiak érzelmeinek adott kifejezést. Nemeth Albert bizottmányi tag, midőn a június 26-iki gyűlésen indítványt tett, hogy a vármegye „az országgyűlés határozataira nézve aggodalmát fejezze ki s nyilvánítsa: miszerint a megyei autonomiát teljes épségben fenntartja s azt bármily viszonyok között is megőrzi, az e tárgyban hozandó végzését pedig pártolás végett a törvényhatóságoknak megküldi.“ Az indítványt 84 szavazattal 32 ellenében elfogadták, határozattá emelték, a miniszterium pedig — főleg inkriminált megokolásánál fogva — július 6-án megsemmisítette.

Alig múlt el pár hónap, a bizottmány újabb komoly konfliktusba keveredett a kormánnyal. Az összeközlésre ezúttal Eger városnak Kossuth Lajoshoz intézett bizalmi felirata szolgáltatott alkalmat. A belügyminiszter utasította a vármegyet, hogy a város illetéktelen határozatát semmisítse meg. Minthogy pedig a vármegye a rendelet végrehajtását kereken megtagadta s felíratot intézett ellene, a kormány október 14-én Rajner Pál barsi főispánt királyi biztosként küldte ki a kettős megyébe. A kényes ügy azonban csakhamar elsi nult,

Konfliktus a kormánnyal.

november 15-én a kir. biztos eltávozott s a december 16-iki gyűlést már ismét Szapáry vezette.

Ezen a gyűlésen megválasztották törvényszéki ülnöknek Egerbe Gáhy Ferenczet és Derszib Ferenczet, Szolnokra Turesányi Mátyást, Kovács Ignáczot és Ádám Andrást, szolnoki alügyésznek Zaboly Istvánt, gyöngyösi alszolgabírónak Mezey Jánost. Kaszap Bertalan oklőber 1-je óta gyöngyösi főszolgabíró.

Mezeyrendezés.

Az 1868. évi márcz. 26-án tartott közgyűlésen tett indítvány alapján a törvényhatóságok rendezése került napirendre s a bizottmány küldöttséget választott ama megbízatással, hogy „a kor s megye szellemének s az ország érdekének megfelelő javaslatot dolgozzon ki, hogy a megyék törvényhozási úton miként lennének rendezendők.” (1868. évi 222. vmjkl.)

A küldöttség, melynek Szalay József állt az élén, a jún. 15-iki közgyűlésre már be is mutatta munkálátát a megyerendezésről, a nemzetiségi kérdésről, a honvédelmi ügyről s e két utóbbit azonnal tárgyalás alá vette a bizottmány. A nemzetiségi ügyben a törvényhatóságokhoz intézett feliratát e szavak zárták be: „Öhajtjuk, hogy a törvényhozási és kormányzati hivatalos nyelv a magyar legyen s a mennyire a nem magyar nemzetiségek méltányos igényeinek kielégítése mellett lehetséges, a közigazgatás egyéb ágaira is lehetőleg kiterjesszessék.”

A megyerendezés ügyét a küldöttség többsége a következő főbb irányelvek szerint kívánta megvalósítani.

„1. A megye közönségének gyűlését képezzik mindazok, kik az 1848. V. t.-ezikben politikai jogokkal felruházva vannak, — kivéve azon nemeseket, kik a nemességnél egyéb képességgel nem bírnak.

2. A megye közönségének gyűlése önálló s önkormányzati joggal bíró törvényhatóság; alkot a törvény korlátai között szabályokat, hoz határozatokat s azokat végre is hajtja, és más törvényhatóságokkal levelez. A felsőbb rendeletek a megye közönségéhez intéztetnek s a tisztviselők csak a gyűlés meghagyásából hajthatják azokat végre. A gyűlésnek jogában áll a minisztériumnak törvénytelen vagy czélszerűtlen rendeletét végre nem hajtani s az ellen felterjesztést tenni, de ha a minisztérium ismétli rendeletét, az rögtön végrehajthatik s ez esetben a gyűlés az országgyűléshez sérelmi feliratot intézhet. Fölirati jogát a megye más közzogi és politikai tárgyakban is mindkét felé gyakorolja.

Az országgyűlés a megyei föliratokat preferenter tárgyalja s tagadás esetében is indokolt válaszzal küldi vissza.

A megye közönsége saját szükségéi fedezésére adót vet ki és saját pénztárral bír. A közvetlen államadók kivétele, beszedése és illető helyre juttatása a megye hatáskörébe tartozik. A kormányközegek által megszabott és kiírt közvetett adóknak beszedése megyei fölügyelet alatt történik.

3. A megye törvényhatóságát nagy- és kisgyűlések s állandó s ideiglenes bizottságok által gyakorolja. A nagygyűlések évnegyedenként tartatnak s minden fontosabb felsőbb rendeletek, közzogi és politikai kérdések, valamint az önkormányzatba vágó nevezetesebb esetek is itt tárgyaltnak. A kisgyűlések a szükséghez képest szakadatlanul mindennap tartatnak. Az előki úton el nem intézhető folyó ügyek s mindazok, melyeket a nagy gyűlés magának fönn nem tartott, itt tárgyaltnak. A kisgyűlés állandó lévén, állandó rendes tagokkal bír, kik közigazgatási ülnököknek nevezetnek. Ezen ülnököket a nagygyűlés önkéből választja s fizetéssel látja el. De ezen állandó s jelen lenni köteles ülnökökön kívül a nagygyűlés minden tagja részt vehet a kis gyűlésekben s nemcsak tanácskozási, hanem szavazati joggal is bír. Állandó bizottságok: az árvaügyi, a gazdasági, az iskolaügyi stb. bizottságok.

4. A törvénykezés a közigazgatástól lehetőleg a legalsóbb fokig elválasztatik. A közigazgatási tisztviselők három, a törvénykezések pedig hat évre választatnak.

5. Azon városok, melyek egy vagy több országgyűlési képviselőt választanak, önálló muniicipiumokká emeltetnek.

A rendezett tanácsesal bíró községek közvetlenül a megyehatósággal érintkeznek; egyéb községek a megyehatósággal csak közvetve érintkeznek s közigazgatási és fölügyeleti tekintetben a tisztviselők alatt állanak.

A küldöttség kisebbsége az első két pontot kifogásolta, az első azért, mert nagyon sokat, a másodikat, mert nagyon keveset tartalmaz. Mert bizonyos számon felüli nagy tömeg czélszerűen nem tanácskozhatik, az első pontra azt a javaslatot tette, hogy minden 500 lélek után egy bizottsági tag választassék, a

második pontra pedig, hogy a bizottmánynak jogában álljon a minisztérium oly rendeleteit, melyeket törvénybe ütközőknek tart, végre nem hajtani, félrevenni, azok ellen a minisztériumhoz s ha a vitás kérdés így ki nem egyenlíthető, az országgyűléshez felírni.

A megyerendezés ügyének megvitatását a bizottmány későbbre hagyta, mert a küldöttség javaslata nem ölelte fel egész nagyságában a kérdést s mert a bizottmány megfontolás tárgyává akarta tenni, vajjon a megyéknek a törvényhozásra való közvetlen befolyását — melyet a népképviselő behozatalával elvesztett — a felsőláz rendezésével kombinálendő megyerendezéssel nem volna-e czélzerű s ha igen, milyen módokat kellene feleleveníteni.

Áttért tehát a bizottmány a közigazgatási részletkérdések megvitatására. A következő napon — jún. 16-án — a községi népiskolák helyzetéről, hiányairól, ezek orvoslásáról, a pusztacon felállítandó iskolákról, mozgó tanítók alkalmazásáról, a vasárnapi iskolák szervezéséről folyt a tanácskozás, melynek eredményeképen 12 tagú iskolai bizottság alakult. Felterjesztést intézett a vármegye a kormányhoz, hogy Szarvaskő, Tiszaigar községekben, Fogaes, Gyenda, Hasznos és Szuha pusztacon — ezek nyomasztó anyagi helyzetét figyelembe véve, országos költségen építsen iskolákat. (1868. évi 422. vmjkl.)

Iskola- és
árva-ügy.

Az abszolutizmus és a provizorium alatt a közigazgatás leghanyagabbul kezelt ágazata az árvaügy volt. Érthető tehát a bizottmány lázas sietsége, melyel a szept. 16-iki gyűlésen az árvaügyi rendszabályokat megalkotta s az „árva- és számszékét“ — mint az egri megyei törvényszék különálló szakosztályát — felállította s a járási gyámfelügyelők intézményét behozta. A törvényszék állott egy elnöktől 1600 frt, 2 ülnöktől egyenként 1200 frt, egy ügyészről 800 frt, egy jegyzőből 800 frt. fizetéssel. (1868. év 613., 622. vmjkl.) Ugyanekkor a tiszteletbeli tisztviselőket figyelmeztették, hogy állásuknak neesak díszét élvezzék, hanem a vele járó kötelességeket is teljesítsék, annál is inkább, mert a bizottmány mindazokat, kik háromszori felhívásra sem jelentkeznek az esetleg szükségesse váló szolgálattételre, lemondottaknak fogja tekinteni. (1868. év 612. vmjkl.)

Az árva- és számszék intézménye kormányhatósági jóváhagyást is nyert, de már a következő 1869. évben meg kellett szüntetni, mert a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában alkotott törvény alapján épen a legfontosabb ügyekben — a birtokügyekben — való bíráskodási jogtól elesett. Mivel ezután összes teendői a megyei törvényszékekre hárultak, az egri törvényszéket két taggal szaporították.

A mint a vármegyék a rendesinálás legelső teendőin átestek, országszerte megindult a politikai pártalakulás. A vármegyében 1868 április 28-án megalakult a megyebeli Deákpárt Szalay Józseffel az élén, de szervezkedett a balpárt is, melynek elnökévé Puky Miklóst, jegyzőjévé Szederkényi Nándort választották. Az egri demokrata-kör is beolvadt a balpártba, mely az 1867. évi törvények megszüntetését s az 1848-as törvények visszaállítását tűzte ki céljául.

Pártalakulás.

Megmozdult a társadalom is, újból lüktetni kezdett az egyleti élet. A heves- és közlőszőlőkmegyei honvédegyezmény-egylet egyévi fennállása után 1867. évi aug. 4-én a megyeteremben gyűlést tartott s honvédegyletté alakult át. Tisztségelöl: Lenkey Károly elnök, König Endre alelnök, Burik István jegyző, Turesányi Mátyás másodjegyző, Léray János pénztárnok; választmányi tagok Egerből: Okoliesányi József, Lejtényi Ferencz, Zalár József, Csernus Kálmán, Bene János, Spák József, Piller József, Elek Ferencz, Erdélyi József, Poppel Gyula, Lehozky Sándor, Kaán Sándor, a tarnai járásból Posta Ferencz, Soldos Sándor, Németh Albert, a pétervársári járásból Ivády Miklós, leleszi Kovács József, Kiss Mátyás, a szolnoki egylethez nem esatlakozott tiszai járásból Cserey Ignác, Rapaies Dániel, Hellebronth János,

Társadalmi
élet.

Ezután honvédigazolási küldöttséget alakított az egylet, melynek tagjairól Okoliesányi József elnöke alatt Burik István, Erdélyi József, Horváth József, Lejtényi Ferencz, Turesányi Mátyás és Vavrik Endre választattak meg oly utasítással, hogy csak oly egyének igazoltathatnak, kik minden kifogáson felül álló okiratokkal, vagy hitelt érdemlő két tanúval bizonyítani tudják, hogy a szabadságharcban mint honvédek, nem pedig mint valamely szabadesapat vagy nemzetiség tagjai vettek részt. A főtiszti fokozatok csupán a hivatalos közlönyben foglalt kinevezési okmányokkal, vagy két igazolt honvédtiszt tanúvallomásaival voltak igazolhatók. (Eger 1867. év 261. lap.)

Az egyesület, melynek 379 igazolt tagja közül egy lusztrum alatt 179-en meghaltak, megható módon áldozott a kegyelet oltárán: a kápolnai esatatóren elesett bajtársainak emlékezetére szobrot emelt. A szobor leleplezése 1869. év decz. 19-én volt, az ünnepélyt Mednyánszky Sándor honvéderes rendezte.

A honvédegyellett egy időben alakult a Jókötöny nőegylet melynek gyors felvirágzása az árvaház építése öv. gróf Keglevich Gyuláné, Nánássyné (Csernus Amália és Barchetti Károlyné nevéhez fűződik.

Politikai élet.

E kitérés után menjünk vissza a megyeterembe, hol eddig szinte szakadatlanul tartottak a szervezési munkálatok. De hogy az adminisztracionális teendők közepette az országos politikáról se feledkezzen meg a vármegye, a decz. 14-iki gyűlésen*) Németh Albert indítványt tett, „hogy miután a legközelebb befejezett országgyűlés a jogfolytonosság helyreállítását mellőzve, az alkotmányt megváltoztatta s ekként a nemzet várakozásának meg nem felelt: emiatt a megye aggodalmát fejezze ki s az országgyűlésen működött baloldali képviselőknek bizalmat szavazzon.“

A bizottmány elfogadta ezt, de részletes megvitatása másnapra maradt. Hogy mit tartalmazott a másnapi határozat, a jegyzőkönyvek el nem árulják, mert a királyi biztos eltávolította azt. Az egykorú helyi lapból azonban ismerjük ez emlékezetes határozatot, de a lényegét sejteti a minisztertanács decz. 30-án kelt s az 1869. évi január 11-én felolvasott ama rendelkezése is, hogy az országgyűlés eljárását bíráló határozatát semmisítse meg a vármegye. (1869. év 33. vmjkl., Eger f. i. 1868. év 432. lap.) Minthogy pedig a törvényhatóság azt nem tette, a következő napon Szapáry Gyula főispáni helytartó királyi biztosi minőségben mutatkozott be.

A vármegye ezúttal is tiltakozott a királyi biztosi intézmény ellen. Németh Albert az országgyűlésen is interpelláció tárgyává tette, de eredménytelenül. Szapáry egy éven át kormányozott és büntetett a király nevében.

1869 márcz. 1-én összeült a bizottmány, de csak azért, hogy az országgyűlést egybehívó királyi meghívólevelet felolvassa s a 250 tagú központi választmányt a képviselőválasztás megejtésére utasítsa.

A megválasztott képviselők névsora: Kápolna Szathmáry László, Pata Kovács László, Abád Széky Péter, Mezőtűr Pétery Károly, Füged Almássy Sándor, Szolnok Fejér Miklós, Tiszanána Németh Albert, Pétervásár báró Oreczy Elek, Eger Csiky Sándor, Gyöngyös Berecz Ferencz. Oreczy mandatumáról lemondván, helyét Beniczky Gyula foglalta el. Az első kettő a jobbpárthoz, a többi a balpárthoz tartozott.

A legszenvedelmesebb pártküzdelem Egerben volt Szalay József jobbpárti és Csiky Sándor balpárti között. 2015 választó közül 1936 szavazott le, 1025 a balpárt, 911 a jobbpárt jelöltjére. A szavazás 5 láb hosszú, laposra faragott botokkal történt — titkosan. A valóságban a szavazást mégsem lehetett titkosnak tekinteni, mert a szavazók a jelölt zászlói alatt jelvényekkel ellátva jelentek meg, a választás színhelyén az egyik párt választóit a másik párttól katonaság választotta el. Mindenki jól tudták tehát, kire szavaz.

Tisztviselő-választás.

Az önkormányzati jogokat az 1869. évi decz. 27-iki közgyűlésen nyerte vissza a vármegye. Szapáryt felmentették nemesak királyi biztosi, hanem főispáni helytartói állásától is s az alkotmányos érületű örökös főispán — Bartakovics — hosszú idő után még egyszer átvette a vármegye kormányzását. Szederkényi Nándor aljegyzőt (a mostani főispánt), Isaák István és Szentkirályi Ödön szolgabírákat, kiket a kir. biztos kizárólag politikai okokból függesztett fel, azonnal visszahelyezték állásukba s betöltötték az üresedésben levő állásokat. Puky Miklós lemondása után az első alispáni székbe Isaák László került, a másodalispáni állásokat Lipcsey Péter és Filől József nyerték el. Főjegyző lett Zalár József, 1. aljegyző Szederkényi Nándor, 2. aljegyző Okoliesányi Kálmán, 3. aljegyző Kapácsy Dezső, 4. aljegyző Pekete Sándor, főügyész Nánássy Ignác, tisztai főszolgabíró Hellebronth János, törvényszéki ülnökök Támár Alajos, Hegedűs János, Kósa Kálmán. Horkay Lajos, Kempelen Béla, Benkő Albert, Kászonyi Antal, stb.

*) Ettől a közgyűléstől veszi eredetét a közgyűlési tárgysorozatok kibocsájtása. (1868. év 583. vmjkl.)

1870 június 9-én a bizottmány színe-javát Pestre vonzotta a hazafias kegyelet. Mintegy 100 tagból álló küldöttség utazott oda, hogy részt vegyen Batthyány Lajos 48-as miniszterelnök temetésén.

Ez év június 20-án már a bizottmány kezei közt volt a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslat. Minthogy e javaslat a virilizmus behozatalát, az örökös főispánság megszüntetését, a főispáni hatalom növelését lelkesedő bizottmány érthető ellenszenvvel fogadta, kijelentette, hogy e javaslat, ha nem semmisíti is meg a törvényhatóságokat, de a megsemmisülés örvényébe dobja, mert megbagyja ugyan a formát, — bár azt sem egészen — de a szellemet az erőt, az élet idegeit kitépi belőle. Ilyen értelemben nyilatkozott meg a bizottmány felfogása, melyet remekül kidolgozott főíratban hozott a képviselőház tudomására, követelvéen benne az irni-olvasni tudáshoz kötött általános választói jogot, a főispáni intézmény eltörlését, a törvénytelen s következőleg a vármegye által végre nem hajtható kormányrendeletnek az országgyűlés foruma elé terjesztését, a felsőház eltörlését, vagy népképviselési alapra helyezését.*) a községeknek belügyekben való teljes autonómiáját, az ingyenes népoktatást. E felírat eszméit a képviselőház már nem mérlegelhetette, mert aug. 1-én a törvény már szentesítést nyert.

Megyerendezési
törvény-
javaslat.

A szeptemberi gyűlésen számolt be az alispán az 1869. évi népszámlálásról, helyén való tehát, hogy mi is most emlékezzünk meg róla. Heves és külső Szolnok vármegyék területe 114 $\frac{6}{14}$ □ mérföld : népesség 332613, ebből olvasni tud 41035, ír és olvas 88071, sem írni, sem olvasni nem tud 203497; háziállatok : 62040 ló, 105 öszvér. 2347 szamár, 92928 szarvasmarha, 628890 juh, 2254 kecske, 99533 sertés, 6349 méhkas. A népszámlálási munkát végrehajtása 4500 forintba került, a bizottság elnöke Kubik Endre bizottsági tag volt.

Népszámlálás.

Az 1870. évi 42. t.-cz. 91. §-a értelmében a törvényhatóságnak a belügy-minisztertől kitűzött határidő alatt közgyűlést kellett tartania, hogy jövő szervezetének kidolgozására küldöttséget válasszon. Az 1871. év június 1-én tartott havi ülésen olvasták fel a belügyminiszternek e tárgyban kiadott rendeletét. Megütközést keltett, hogy a miniszter nemcsak határidőt szabott, hanem a gyűlés napját is megállapította. Megtartották ugyan a gyűlést június 15-én, de szóvá tették a helytelen törvényt magyarázatot. (1871. év 258., 300. vmjkl.)

A küldöttség azonnal hozzálátott a tervezetek elkészítéséhez, a törvényhatóság pedig nov. 30-án megalakította az igazoló és bíráló választmányt s megválasztotta a választási elnököket. Eme közgyűlésen búcsúzott el a vármegye utolsó örökös főispánjától, a decz. 28-iki közgyűlésen pedig beiktatta Kubinyi Rudolft, az újonnan kinevezett főispánt. Eger város szülöttjeként a vármegyéhez a legtermészetesebb rokonszenv kötelkei fűzték; az ősi tradíciók azonban csakhamar Gönörbe szölitették.

Az új megyebizottság s a 101 tagból álló állandó választmány az 1872. év január 23-án alakult meg, két nap múlva pedig megválasztották a tisztikart hat évre. Alispán lett Isaák László, főjegyző Zalár József, I. aljegyző Szederkényi Nándor, II. aljegyző Simáczius Gusztáv, főügyész Eisenmann János, főpénztárnok Okolicsányi József, alpénztárnok Bozsik János, főszámvevő Lenkey Károly, alszámvevő Babocsay György, I. főorvos Szentkirályi Kázmér dr., II. főorvos Schreiber Lőrincz dr., I. mérnök Kubik Endre, II. mérnök Timon Bertalan, segédmérnökök König Endre. Az árvaszéknél élők Lipcsey Péter, üllőkök Derszi Ferencz, Támár Alajos, Csernyus Kálmán, Horváth Béla, ügyész Szabó Sándor, számvevő Végess József, jegyző Kapácsy Dezső, közigyám Cseréy Ignác, Szolgabírák (a törvény nem ismert főszolgabíró): Ivády Miklós (felsőmátrai), Kovács József (alsómátrai), Kürthy Ferencz (felsőtarnai), Szentkirályi Ödön (középtarnai), Siskovics Lajos (alsótarnai), Kaszap Bertalan (pásztói), Földváry Sándor (patái), Szonhathelyi Endre (tiszazúgi), Benkó Albert (alsótiszai). Bárczay Gyula

Tisztújítás.

*) Az 1882., 1884. években, továbbá mert az 1885. évi törvény csak annyiban segített a bajon, hogy a főispánok főrendi taggásgát megszüntette s életfosszligani kinevezettekkel pótolta, 1893. évben újból szönyegre került a főrendiház reformálása. A bizottmány úgy képzelte a reformot, hogy a főrendek felét a születési arisztokrácia, másik felét részben az egyház, a bíróság, az irodalom, művészet, ipar, kereskedelem képviselőiből kinevezendő, másrészt a vármegyék által választandó tagok alkossák. (1882. év 132. vmjkl., 1884. év 186. vmjkl., 1893. év 391. hat.)

(középtiszai). Afőispán kinevezte levéltárnokká Hodermarszky Antalt, várnagygyá, Békeffy Alajost s kinevezte a segéd- és kezelő-személyzet tagjait.

Szervezkedési
szab. rendelet.

Közben napvilágot látott a vármegye szervezkedési szabályrendelete, mely öt részre oszlott :

I. A tisztikar, segéd- és kezelőszemélyzet létszámáról, hatásköréről, a munka felosztásáról, a fizetések mennyiségéről, a napidíjak fokozatáról. Az alispán fizetése 2000 frt, lakása természetben, főjegyzőé 1300 frt — 200 frt, 2 aljegyzőé egyenként 900 frt — 200 frt, főügyészé 1300 frt. — 200 frt, árvaszéki elnöké, főpénztárnoké egyenként 1300 frt. — 200 frt, 4 árvaszéki ülnöké, 1 főszámvevőé egyenként 1000 frt — 200 frt, levéltárnoké 800 frt — 200 frt, szolgabíróé 1072 frt és 400 frt útiátalány, első főorvosó 600 frt és 400 frt útiátalány stb.

II. A megyének szolgabírói járásokba osztása :

1. Felső-Tarnajárás. Községek : Besenyő, Dormánd, Deménd, Erdő-Telek, Eger-Szalók, Füzes-Abony, Kaál, Kompolt, Kerecsend, Maklár, Mezőtárkány, Nagy-Tállya, Szóláth, Puszták : Felsőtelek. Hanyi, Kisbuda, Nagytűt, Pázmánd, Szóláth, Szikszó, Szalók, Tepély, Tenk.

2. Közép-Tarnajárás. Községek : Aldebrő, Detk, Domoszló, Feldebrő, Felsőnána, Halmaj, Kápolna, Karácsond, Ludas, Markaz, Szent-Mária, Tófalú, Ugra, Verpelét, Vécs, Visonta. Puszták : Balpüspöki, Felfalu, Tarnócaza.

3. Alsó-Tarnajárás. Községek : Átány, Bod, Boczonád, Erk, Heves, Kömlő, Méra, Nagyfűd, Pély, Szaránk, Tarna-Örs, Tarna-Szentmiklós, Visznek, Vezekény, Zsadány. Puszták : Alatka, Báb, Bútelek, Csász, Fogacs, Hatrongyos, Kisfűd, Miske, Szárazbő, Taresa.

4. Gyöngyösi 1-ső, vagyis pástói járás. Községek : Apez, Csány, Ecséd, Fancsal, Hasznos, Hatvan, Hort, Monostor, Pásztó, Szent-Jakab, Szurdok-Püspöki, Tar. Puszták : Alsó-Huta, Felső-Huta, Filimes, Kerekudvar, Kis-Jobbágyi, Kis- és Nagy-Gombos, Muzsla.

5. Gyöngyösi 2-ik, vagyis gy-patai járás. Községek : Atkár, Adács, Gyöngyös-Püspöki, Gyöngyös-Halász, Oroszi, Pata, Réde, Szücsi, Sóllymos, Saár, Tarján, Vámosgyörk, Veresmart. Puszták : Bene, Encs, Kis-Réde, Tas.

6. Felső-Tisza-járás. Községek : Kis-Köre, Nagy-Ivány, Poroszló, Sarud, Szent-Imre, Tisza-Halász, Tisza-Nána, Tisza-Füred, Tisza-Igar, Tisza-Eörs, Tisza-Derzs, Tisza-Abád, Tisza-Szalók, Tisza-Szöllös, Tisza-Eörvény. Puszták : Csapókőz, Csaszlód, Cserőkőz, Domaháza, Gacsa, Göcs, Hídvég, Kócs, Magyarát, Őrsipusza, Tomaj, Várfelek.

7. Közép-Tisza-járás. Községek : Búra, T.-Beő, Déva-Ványa, Fegyvernek, Kenderes, Roff, Török-Szent-Miklós, Puszták : Akolhát, Balla, Bánhalm, Cséfa, Ecség, Gabonás, Gyenda, Hegyesbőr, Kérsziget, Kengyel, Kakat, Poó, Szakállas, Szent-Tamás, Taskony, Túr-Pásztó.

8. Alsó-Tisza-járás. Községek : Alattyán, Bessenzög, Keőtelek, Nagy-Kürű, Szolnok, Szajol, Szent-Ivány, Tisza-Püspöki, Tisza-Süly. Puszták : Alesi, Derzsi-Gát, Fokorú, Jenő, Kürt, Mizsa, Szög-Szent-Ivány, Szászberek, Szanda, Varsány, P.-Süly.

9. Tiszazúgi járás. Községek : Csépa, Cibakháza, Földvár, Inoka, Kürt, Nagy-Rév, Sezelevény, Sas, Ugh, Vezseny, Várkony. Puszták : Benő, Csámpa, Gyalú, Gyüger, Homok, Istvánháza, Marthfű, Sárszög, Sáp, Sezelevény, Zsiger.

10. Felső-Mátrajárás. Községek : Balla, Bodony, Derecske, Dorogháza, Erdőkövesd, Füzes, Istenmezeje, Ivád, Mindszent, Maczonka, Nádújfalu, Nagy-Bátöny, Pétervásár, Parád, Reesk, Szuha, Váraszó, Puszták : Dorog, Felső- és Alsó-Ivány, Kis-Bátöny, Lak, Felső- és Alsó-Lengyend, Ó-Huta, Szuhai-Huta, Szederkény, Tardona, Tiribes, Vezekény.

11. Alsó-Mátrajárás. Községek : Aranyos, Bekölcze, Bátor, Boes, Bakta, Csehi, Felnémet, Fedémes, Lelesz, Mikófalva, Szarvaskeő, Szűcs, Szent-Erzsébet, Szent-Domonkos, Sirok, Szék, Szajla, Terpes. Puszták : Bolya, Butaj, Kókút, Kis-Bátor, Ördög-Falva, Pósvár, Rozsnak, Tipaszó, Villó.

III. Az állandó választmány szervezete. E fejezetből megtudjuk, hogy az három szakosztályra oszlott : a) közigazgatási és tanügyi, b) pénzügyi és gazdasági, c) közlekedési és közmunkaügyi szakosztályokra.

IV. A megyének választási kerületekre osztása. E fejezetből legyen elég csupán annyit jelezni, hogy a patai kerület 30, a szolnoki 20, a fügedi 25, az abádi

34. a kápolnai 49, a pétervásári 39, tiszánánai 38, a mezőtúri 16, az egri 25, a gyöngösi 20 megyebizottsági tag választására nyert jogosultságot.

V. A kettős vármegye árvaügyi szabályai, (1872. évi 32. vmjkl.)

Mikor a vármegye ekként befejezte szervezkedését, a községek rendezéséről is szabályrendeletet készített s megalakította a községi képviselőtestületeket.

A márciusi közgyűlés egyik legérdekesebb epizódja éppen a községek belügyi rendezésének kérdése volt. A vita folyamán a nép emberei részéről örvendetes érdeklődést s gyakran igen talpraesett, sőt néha meglepő gyakorlati észrevételeket lehetett hallani. Különösen feltűnt az ügy tárgyalása folyamán ama — minden pártérdeken felülemelkedő — tárgyilagosság, mely tisztán csak a közügy javára irányzott vitakozásokban nyilvánult.

Április havában megalakult a 100tagú központi választmány, hogy a közelgő képviselőválasztásokra az intézkedéseket megtegye.

Képviselő-
választás 1872.

A választásokat megyeszerte június 22 napján tartották meg, csak a tiszánánai kerületben kellett a választást aug. 3-ára elhalasztani, mert a választók névjegyzéke nem volt rendben. E választáson a Deák-párt tért hódított a vármegyében. Megválasztották: Kápolnán gróf Károlyi Gyula Deák-pártit, Pétervásáron gróf Keglevich Gábor reformpártit, Nagyfügeden Almásy Sándor balpártit báró Örezy Bódog Deák-párti ellen, Abádon gróf Szapáry Gyula Deák-pártit Horthy István balpárti ellen, Mezőtúron Csávolszky Lajos balpártit Polgár József Deák-párti ellen, ki visszalépett, Patán Kovács László Deák-pártit Németh Albert balpárti ellen, Szolnokon Horánszky Nándor balpártit, Tiszánánán báró Baldácsy Antalt, Egerben Csiky Sándor balpártit, Gyöngyösön Pulszky Ferencz Deák-pártit.

A csapások egész sorozata nehezedett szegény népünkre az 1873. évben. A gazdasági téren a folytonos esőzések áradásokat, a májusi fagyok s a rozsdá rengeteg károkat okoztak. Nemesak az aratás járt szomorú eredménnyel, hanem a kapás növények termése is kétségbeesett rossz volt. Általános volt a nyomor s a vármegye kényszerült 300 ezer forintos inségkölesönt felvenni. Az inség okozta nagy szerencsétlenséget betetőzte — a kolerajárvány. 145 községben megbetegedett 22.470, meggyógyult 13.155, meghalt 9315 ember. E rettentő vész nagyobb arányaival is föltűnő az 1831., 1849., 1855. és 1866. évi járványokat, de különösen mégis azzal, hogy nemesak öldökölt, hanem más súlyos kórnekkel együtt — hagymáz, vérhas, himlő, váltólázak — lépett fel.

Inség, kolera.

Ózinte részvétet keltett az egész vármegyében Bartakovics érsek-főispán-Samassa érsek. nak 1873. évi május 30-án bekövetkezett halála. Utódjává Samassa József szepesi püspököt nevezte ki a király. Ő már nem élvezi az örökös főispán jogait, de mint a vármegye első virilistája ma is díszbe a megyebizottságnak. A közjogi és politikai kérdésekben vallott nézetei és elvei — főrendiházi szereplése révén — országosra ismeretesek s kimagasló szelleméről tesznek tanúságot. Szédlőletesen emelkedő életpályáját a barsvármegyei kötetben vázoltuk. 1905. évben elnyerte a legmagasabb egyházi méltóságot — a bibornokságot. A vármegye minden ünnepi alkalmat felhasznált, hogy őt lelkes örömmel üdvözölje.

A kiegyezés óta — tehát immár négy évtizeden keresztül — szinte szakadatlanul folynak a vármegyegyűléseken a közjogi viták. Az 1873. év közgazgatásáról különösen is jellemzi a képviselőházhoz s a kormányhoz küldött közjogi feliratok sokasága. A vármegye tehát nemesak adminisztrált, hanem politizált is. Hogy a számos felirat közül csak néhányat említsünk, a márczius 19-iki gyűlésből felterjesztést intézett a bizottmány a képviselőházhoz az 1868. évi 40. t.-cz. 20. §-ának módosítása, vagyis az önálló nemzeti hadsereg felállítása s míg ez meg nem valósítható, a honvédségnek tűzérséggel és műszaki csapatokkal való ellátása tárgyában (37. vmjkl); június 19-én a katonaelszállásolás rendezését sürgette (167. vmjkl); augusztus 14-én az adók behajtása körül való bajok orvoslásáról, szeptember 15-én a végrehajtói visszaélések miként való megszüntetéséről tájékoztatta a pénzügyminisztert (225., 255. vmjkl); szeptember 18-án a csódtörvény rendezését és önálló nemzeti bank felállítását szorgalmazta (308. vmjkl); szeptember 15-én pedig felterjesztést tett a képviselőházhoz oly törvény alkotása iránt, mely az egyház és az állam közötti jogviszonyt Deák Ferencz június 28-iki országgyűlési beszédének alapelvei szerint rendezi.

Közjogi fel-
iratok.

A vármegye minden alkalmat megragadott, hogy a kiegyezéskor inaugurált politikával s a „minden rendszer és program nélkül folyó kormányzással“

szemben elégtelenségét kifejezze. Ilyen alkalom gyanánt kínálkozott a szomszédos Borsod vármegyének az önkormányzati jogok kiővése érdekében a képviselőházhoz intézett felirata is. Ha már ez a törvényhatóság is — mely pedig a kiegyezéskor a kormányt támogatta — állást foglalt a decentralizáló irány ellen a konfliktált jogok visszaadását kívánta, nem csodálhatjuk, hogy a 48-as érzültű vármegye 1874. évi márczius 16-iki gyűlésén még tovább ment, az országgyűlés feloszlását s a nemzet akaratainak megnyilvánulását óhajtotta. (1874. év 10 vmjkl). Sőt egy későbbi felírataiban gyökeres rendszerváltozás hangoztatása mellett az állam kiadásainak redukálását s a józan nemzetgazdasági politikával egyező adótörvények alkotását, az 1852. évi ősiségi nyílt parancs hatályon kívül helyezését sürgette. (1874. év 385. vmjkl).

Mezeyi
csemények.

A megyebeli csemények közül mellesleg megemlítjük Szederkényi Nándornak a dunapataji kerület országgyűlési képviselőjévé való választását, az 1874. évi április 1-én Poroszlón pusztító nagy tűzvészt, mely 138 házat hamvasztott el; a Tiszahidnak 26.890 frt s a szandai tölidának 8027 frt költséggel való helyreállítását.

A vármegyei közigazgatás történetében egyike az érdekesebb epizódoknak több újszamenti község amaz előterjesztése, hogy a vármegyei körözüvények az 1875. évtől kezdődőleg nyomatatva küldessenek a főzségeknak. A bizottság felkarolta az éltrevaló csmét, megvetette alapját a vármegye hivatalos lapjának, melynek czíme eleinte „Heves és Külső Solnok törv. egy. vármegyék hivatalos körözüvényei” lett. — (1874. év 281., 362. vmjkl).

Képviselő-
választás 1875.

Az 1848. évi V. t.-cikket kiegészítő 1874. évi 33. t.-cikk az országgyűlési képviselőválasztásokat új alapra fektette s a 100 tagú központi választmányt 33 tagúra zsugorította. Az akkor éppen inséggel küzködő lakosságot érzékenyen sújtotta a 12. §., mely a választók közül kizárja mindazokat, kik előző évi egyenes adójukat le nem fizették. (1874. év 333. vmjkl).

Az 1875. évi június 30-án már az új törvény alapján ejtették meg a képviselőválasztást. Ez alkalmmal mandátumot nyertek: az abádi kerületben gróf Szapáry Gyula szabadelvű Lipsey Imre balellenzéki ellenében, a tiszánánaiban Majzik Viktor balellenzéki Bárczay Gyula szabadelvű ellen, a fügediben Almásy Sándor balellenzéki Grubicz György szabadelvű ellen, a pétervásáriban Ivády Béla szabadelvű Dapsy Béla balellenzéki ellenében, a kápolnaiban gróf Károlyi Gyula jobbelenzéki (Sennyey párti) Fáy László szabadelvű ellenében, a pataiban Rády Endre szabadelvű, a szolnokiban Kövér Károly szabadelvű Madarász József szélsőbali ellen, a mezőtúriban Csávolszky Lajos balellenzéki Horthy István szabadelvű ellen, Egerben Babics István szabadelvű Csiky Sándor balellenzéki ellen, Gyöngyösön Kovách László szabadelvű.

E választást főispánválság előzte meg. Tisza Kálmán balközéppártja beolvadt a Deák-pártba s létrejött az országos szabadelvűpárt. A füzio alkalmával Kubinyi leköszönt s a kormány Beöthy Lajos országgyűlési képviselőt nevezette ki főispánná. Ünnepies beiktatása az 1875. évi május 24-én történt.

A vármegye-
kettőszázados.

A vármegye politikai életében korszakos jelentőségű fordulatot jelent az 1876. esztendő. Ekkor szakadt ketté Heves- és Külső-Szolnok vármegye. Negyedfél százados uniónak vettét végett a törvény kényszeríté ereje. Mindenesetre fájdalmas érzést keltett az amputáció, de a vármegye el volt reá készülvé.

Már az 1870. évi június 21-iki gyűlésen napirendre került a területváltozás kérdése. A külső-szolnokiak kérték, hogy külön vármegyévé alakulhassanak. A közgyűlés Berecz Ferencz elnökle alatt bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. 1874. évi márcz. 16-án ismeretessé vált a törvényjavaslat, melyet a kormány a törvényhatóságok területi rendezéséről kidolgozott. E javaslat több tekintetben lényeges eltérést mutatott a később alkotott törvényről, a mennyiben a jász-kún kerületek nagykunsági részéből és Külső-Szolnok vármegyének a Tisza balpartján levő részéből Karczag székhellyel Kún vármegye, a jász-kún kerületek jászági részéből, továbbá Heves vármegyéből és Külső-Szolnok jobbparti részeiből Eger székhellyel Heves-Jász vármegye alakítását tervezte.

A bizottmány a javaslat ellen foglalt állást egyrészt azért, mert területi épségét féltette, másrészt pedig, mert a történelmi emlékeknek, a nemzeti hagyományoknak — a szabadság biztosítékainak — megbolygatását veszedelmesnek találta. Az 1874. évi szeptember 14-iki gyűlésen már engedett valamit a bizottmány álláspontjának ridegségéből. Ekkor is tiltakozott ugyan, hogy az átszat

1848



landó községek a Jászságnak átadassanak, de nem ellenetzte többé, hogy Szolnok vármegye Hevestől elszakítva és a Nagy-Kúnsággal, valamint a Jászság beszélő részeivel egyesítve Szolnok székhellyel önálló vármegyévé alakíttassék.

Megmozdult Gyöngyös város is. követelvé, hogy Heves-Jász vármegye székhelye Gyöngyös legyen. Kovách László és Pulszky Ferencz képviselők, az országgyűlésen Gyöngyös város érdekében szálltak síkra.

A területszabályozásról szóló 1876. évi 33. t.-cikket a július 17-iki közgyűlésen hirdették ki s ez volt egyúttal a kettős törvényhatóság utolsó gyűlése.

A törvény értelmében Heves vármegyétől elszakadtak a tiszaí alsó, tiszaí közép, tiszaügyi és részben a tiszaí felsőjárás községei, valamint a gyöngyösi felső járásból Monostor község, Kerekudvar pusztával együtt a tiszaí felső járásbeli Tiszafüred, Tiszaigar, Nagyiván, Tiszaörs, Örvény és Szöllős kivételével. (1876. év 203. vmjkl.).

Heves vármegyéi tehát ezután a tarnai alsó, tarnai felső, tarnai közép, gyöngyösi felső, gyöngyösi alsó, mátrai alsó, mátrai felső járasok s a tiszaí felső járás imént említett községei alkották. *) A szétválasztás után maradt Heves vármegyének 116 községe 208.000 lakossal, 73 □ mérföld területtel. Az 58.000 lakost számláló s 46 □ mérföld területű 32 elcsatolt községből s az eddigi járság 12 s a nagykúnság 6 községéből alakult Szolnok székhellyel a mai Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegye.

A területváltozás a vármegyei közbayon megosztását is szükségessé tette. Ez már sok nehézséggel járt s évekig eltartott. Heves vármegye 1880. évi április 27-iki közgyűlésén azt az álláspontot foglalta el, hogy a XVIII. század közepén épült egri vármegyei székház s az 1824. évben báró Brudern Józseftől vásárolt selymenyészési épület (epreskert), a XVIII. század közepén emelt katonai istálló, az 1814. évben épített élelmiszer-raktárak, az 1826-ban emelt verpeléti, az 1820-ban épített feldebrői, az 1770-ben emelt füzesabonyi, az 1769-ben épült mezőtárkányi megyei épületek s az 1826-ban gróf Keglevich Gábortól — visszaválthatási jog mellett — megyei alorosi lakás gyanánt átengedett épületek kizárólag közigazgatási, illetőleg katonai célokra szolgálván, osztály tárgyát nem alkothatják. 1760. és 1783. években Szolnokon is emelt egy-egy épületet a vármegye, de ezeket 1867-ben a protestáns egyháznak ajándékozta.

A rabkáporna, a rabdolgozóház, a tébolydai, a nemzeti színházi alakok, a kincstártól egyes községek és magánosok részére — az 1805. és 1809-ben a vármegyén átvonult orosz seregeknek nyújtott szolgáltatásokért — megtérített összeg, végül a különféle letétek a törvény 6. és 9. §-ai alapján alapítványi és letétéményi minőségükönél fogva szintén nem jöhettek elosztás alá. Maradt tehát a „veltesek pénztára,“ mely a volt kettős vármegyét oly arányban illette, a mint ahhoz a községek és egyesek hozzájárultak. E pénztárban 1846-ban — az utolsó nemesi összeírás idején — 7867 frt volt. 1884. évi április 21-én jött létre a végleges megállapodás, melynek értelmében a rabdolgozó intézeti alap $\frac{1}{3}$ -a, vagyis 2906 frt és a nemesi pénztár-alap $\frac{1}{3}$ -a, vagyis 11.912 frt szállott át Szolnok vármegyére. (1884. év 90. vmjkl., 1885. év 14. vmjkl.).

A területváltozást megdöböntő katasztrófa előzte meg. A Tisza 1876. évi márczius 14-én megszakította a taskonyi védgátat s a régi mihirgátat. 23 község került víz alá s ezekben összesedőlt 1206 épület, áldozatul esett két emberélet, elpusztult 287 háziállat. Legnagyobb volt a veszedelem Roff, Tisza-Szalók, Csépa, Kenderes, Tisza-Halász községekben. Ez utóbbit a szatmári püspök közreműködésével jelenlegi helyére telepítették át s ez alkalommal nyerte az Új-Halász, később Schlauch Lőrincz püspök nevére a Lőrinczfalva nevet. Az árvíz elöntött 106.518 hold területet s mintegy másfél millió forint kárt okozott. **)

A szűkebb határok közé szorított Heves vármegye 1876. évi szept. 4-én tartotta alakuló gyűlését. beiktatta főispánját, kinek személyében változás nem történt. A tiszviselőik statusa sem igen változott, csupán egy számvevői állást szüntettek be, az egyik főorvost s a tiszaí járás főmérnökét pedig Szolnok vármegyéhez helyezték át. (1876. év 213., 220. vmjkl.)

*) 1884-ben Heveshez csatolták még Borsod megyéből Felsőtárkány községet.

**) 1888-ban megismétlődött a veszedelem. Ekkor Poroszló, Lőrinczfalva, Sárd, Tiszanána, Kisköre, Tarnaszentmiklós, Pély kerültek víz alá. Ezúttal az ár 61.648 holdat öntött el, 170 hazát semmisített meg, 448 családot döntött nyomorba. (1888. évi alisp. jelentés.) Egerben 1878. évi augusztus 31-én volt nagyobb árvíz.

Árvíz.

Vármegyei ügyek.

Az 1876. évi 6. t.-cz. alapján a szept. 25-iki közgyűlésen megalakult a közigazgatási bizottság, melynek első tagjaivá a vármegye közönsége Balog Istvánt, id. Nánásy Ignáczot, Beőkőnyi Viktort, Szederkényi Nándort, Fülöp Józsefet, Begovesevies Róbertet, Szathmáry Lászlót, Kürthy Antalt, Tahy Manót, Csiky Sándort választotta meg. E névsor már a következő évben lényegesen változott: januárban Szathmáry, Kürthy, Tahy leköszöntek s helyükre id. Samassa János, Puky Miklós és Imre Miklós kerültek; Puky szintén leköszönt s helyére Szentkirályi Ödön került; a decz. 22-iki választáson Balog, Beőkőnyi, Imre helyét Babics István, Eisenmann János, Kovács Kálmán foglalták el.

Tisztiállás.

A „kenyérmezei ütközet“-ben — a hogy Bartakovics örökös-főispán a tisztújításokat nevezni szokta — 1877. évi decz. 20—21. napjain a régi tisztikar lett a győztes. Az alispán, főjegyző s általában a tisztikar zöme megtartotta pozícióját, vagy előkelőbb állást nyert. A status új tagjaiként Imre Miklós főjegyzést és Frantz Alajos főorvost említjük meg. Sináczius Gusztávot I. aljegyzővé, Földváry Kálmánt II. aljegyzővé, Mártonffy Lászlót ülnökké, Horkay Lajost alsótárnai, Kaszap Bertalant *) gyöngypásztói, Hám Gyulát gyöngyöspatai, Ivády Miklóst mátrai, Recsky Lászlót tiszai szolgabírákká választották. Választottak még 8 segéd szolgabíró, a főispán pedig újból kinevezte Hellebronth Mihályt levéltárnokká.

Külpolitika.

Az év nevezetesebb jelenségei közé tartozott — a külpolitika bevonulása a megyeterembe. A kiűtött orosz-török háború idején szinte rokonszenven nyilvánult meg a törökök irányában s a vármegye ama meggyőződését hangoztatta, hogy a keleti kérdés csak úgy oldható meg a magyar érdekeknek megfelelően, ha bírodalmunk Törökországgal szövetségbe szabna határát a cári fegyvereknek s civilizátori igényeivel saját valódi hazájára szorítaná az orosz. A sanstefanoi békeszerződés után az orosz szövetség, továbbá Bosznia és Hercegovina okkupációja ellen, viszont az angol szövetség és Románia integritása mellett tört lándzsát a vármegye bizottsága.

Képviselő-választás 1878.

Ezekkel a jelzésekkel ment bele a vármegye népe az 1878. évi képviselő-választásokba. Bosznia okkupációját már nem lehetett megakadályozni, mert az már folyamatban volt, de az uralkodó párt okkupációját igenis megakadályozták a választók. A megyék kettéválasztása után 4 kormánypárti kerülete maradt Heves vármegyének, az 1878. évi választásoknál elhódított egyet, a függetlenségi párt egyet az egyesült ellenzék. Képviselői mandátumot nyertek: Egerben Szederkényi Nándor függetlenségi, Gyöngyösön Kovács László szabadelvű, Fügeden Almásy Sándor függetlenségi, Kápolnán Babics István szabadelvű, Gyöngyöspatán Kaszap Bertalan függetlenségi, Pétervásáron Ivády Béla egyesült ellenzéki. A poroszlói (előbb tiszánai) kerületben pótválasztás volt Bárczay Gyula szabadelvű és Majzik Viktor függetlenségi között, mely ez utóbbi javára dőlt el.

Díjak arczképe.

A vármegye önmagát tisztelte meg az 1879. évi október 13-iki gyűlésen, midőn ünnepi emlékbeszéd kíséretében a haza bölcsének arczképét közgyűlési termében elhelyezte. „Mily dicsőség a férfiúra“ — mondá Zalár, az ünnepi szónok — „egész nemzet vállain emeltetve még élve lépni azon magas piederstálra, hová rendszeren csak haláluk után jutnak az emberek. Van-e lelki nagyság s hazafidicsőség még ennél is nagyobb? De ha nagyobb már nem lehetett is és 1867-ben, ha tévedés volt is kiindulási pontja s ha csalódott is feltevéseiben: nem kell-e még ekkor is Kossutlit bámulni és csodálni őt? Megírta ő a kiegyezést, mint apa, a ki végrendelkezést tesz s ha szolgálat volt ez másoknak is, ő csak egyet akart szolgálni — a hazát. Óh, nagy maradt ő akkor is, csak utódai kiesínyek! S ha nines oly áldás hagyományán, mint még ez alapon is lenni kellene, örökösai vétke ez!“ Így róttá le a hazafias kegyelet adóját Heves vármegye a haza bölcse, a jog diadalmas bajnoka, a nagy demokrata jellem iránt! (1879. év 267. vmjkl).

Alispán-választás.

A vármegyeház homlokzatáról 1881 május 8-án gyászszobogó hirdette, hogy alispánja, Isaák László, hirtelenül meghalt. Emlékét a megyegyűlés jegyzőkönyvében megörökítik. A július 12-iki közgyűlésen egyhangú lelkesedéssel Majzik Viktort választották meg utódjává. (1881. év 216. vmjkl).

Választások 1881.

A régi alispán halála és az új alispán megválasztása közötti időben — június 26. és 28. napjain — folyt le a vármegyében a képviselőválasztás, melynek

*) 1879-ben Horváth László lépett helyébe.

különös érdekességet köleszűzött, hogy egyetlen kormánypárti sem nyert a vármegyében mandátumot s hogy egy kerület kivételével mindenütt egyhangú volt a választás. Ez alkalommal képviselői megbízólevelet nyertek: Egerben Szederkényi Nándor függetlenségi, Gyöngyösön Rády Endre függetlenségi, Fügeden Almássy Sándor függetlenségi, Poroszlón Pappszász György függetlenségi, Péterváráson Ivády Béla egyesült ellenzéki, Kápolnán Szathmáry Király László egyesült ellenzéki Kovách László szabadelvű ellenében, Gyöngyöspátán Kaszap Bertalan függetlenségi. *)

Az országgyűlésen hozott törvények közül a megyék háztartásáról szóló 1883. évi 15. t.-cz. érintette legközelebből a vármegyét. E törvény alapján alakultak át a járások akként, hogy ma is vannak. A vármegye főtörökveése oda irányult, hogy a járásbíróági és közigazgatási járások és székhelyek azonosak legyenek. A törvény a vármegye dotációját is felemelvén, lehetővé vált a tisztí fizetése méltányosabb alapokra fektetése. A törvényhatóság ez alkalommal újból átdolgozta szervezkedési szabályrendeletét, majd decz. 18—19-én általános tisztújítást tartott. A tisztikar ismét a régi maradt — Weichart Márton árvaszéki ülnök és Hellebronth Béla hevesi szolgabíró kivételével. (1883. év 109., 429. vmjkl.) A közigazgatási bizottság új tagjai lettek id. Samassa János és Begovesevics Róbert helyett ifj. Samassa János és Isaák István.

Az ekként megválasztott tisztikarból az 1885. év folyamán Imre Miklós kivált. Az egri érsek jogtanácsosává neveztetvén ki, leköszönt főügyészi állásáról, de a közigazgatási bizottságban — Babics István elhallozása miatt — újra helyet foglalt. A főügyész ezúttal Mártonffy László lett.

De ez csak változás volt! Volt azonban a tisztikarnak, a vármegyének vesztése is. 1885. évi február 25-én emlékezetes multjának egyik kiválóbb alakját, az alkotmányos magyar szabadság s a vármegyei önkormányzat egyik bátor harcosát, a tisztikar tisztelve szeretet vezérét, a vármegye első tisztviselőjét, Majzik Viktort kellett az örök nyugalom helyére kísérnie. Teljes negyven évig szolgálta ő mint esküdt, főszolgabíró, képviselő, alispán vármegyéjét s ott halt meg, a hol 60 évvel előbb született — a vármegyeházán. A törvényhatóság az április 27-iki gyűlésének jegyzőkönyvében öröközte meg emlékét.

Az alispáni széket április 28-án Kaszap Bertalan foglalta el. Ugyanekkor Isaák Gyula a hatvani, Kövér Bertalan a gyöngyösi szolgabírói. Hám Gyula a vármegyei árvaszéki elnöki. Piller Ede az ülnöki állásokat nyerték el.

A vármegyei önkormányzatra kétségbeesetten rossz idők jártak ekkor. A nemzetiiségi izgatások, melyek már-már az árulás határáig terjedtek, szükségessé tették a törvényhatóságokról szóló törvény módosítását, magyarán a munczipális jogok ismételt megszorítását — az államhatalom javára.

A tiszteletreméltó motívum ellenére, az 1886. évi jan. 18-iki gyűlésen nagyon kedvezőtlen fogadtatásra talált az ismeretessé vált törvényjavaslat a vármegyében. Feliratot is intézett ellene a törvényhatóság — főképen az újból megállapított és diszkreczionális jogokkal kibővített főispáni hatáskört kifogásolva — s ha a peticionálásával a javaslat törvényerőre emelkedését nem is akadályozhatta meg, az a kívánsága mégis teljesült, hogy a független bíróság tagjait kivette a törvény a főispán felügyelete s ellenőrködése alól.

A szentesített 1886. évi 21. t.-czikket a július 26-iki közgyűlésen hirdette ki a vármegye s nyomban hozzálátott a szabályrendeletek módosításához. a vármegyei tisztí nyugdíjalap megteremtéséhez. Eme nyugdíjalap megalapításához a következő évben 60 ezer frt adományval járult a vármegye.

Az új törvényben nyert nagyobb hatalmat Beöthy főispán már nem élvezhette, felmentették állásától. A kormány Párizsból gróf Keglevich Bélát hívta meg a hevesi főispáni székre, melyben ő elkecseregett harezot folytatott a közjogi ellenzékkel s bizony meglehetősen megzavarta azt a békés nyugalmat, mely elődjének 10 éves kormányzását jellemzi. Ünnepies beiktatása az 1886. évi okt. 4-iki közgyűlésen ment végbe. (1886. év 330. vmjkl.)

Hogy a harezias főispánnal szemben sikeresen felvehesse az ellenzék a küzdelmet, jónak látta a szervezkedést. A vármegyei függetlenségi és 48-as

Új járási szervezet.

Alispán-változás.

Törv.-hatósági törvény.

Gróf Keglevich főispán.

*) Az 1884. évi választás alkalmával csak annyiban változtak a megye képviselői, hogy Gyöngyösön: gróf Bathhány László, Patán báró Prónay Gábor nyert mandátumot. Ez utóbbi leköszönvén gyöngyöspatai képviselővé Kürthy Sándor lett.

párt, valamint a közjogi alapon álló mérsékelt ellenzék 1887. évi január 23-án a Korona-vendéglőben értekezletet tartott, megalakította a központi bizottságot s az egyes választókerületek bizottságait. A központi bizottság elnöke Csiky Sándor, jegyzőjévé Álföldi Dávid dr.-t választotta az értekezlet.

Erre azután a vármegyei szabadelvű párt is tömörült. Február 4-én tartott értekezletén visontai Kovách László elnökolt, a jegyzőkönyvet Altorjay Sándor vezette. A központi és helyi bizottságok megalakítása után egri képviselőnek gróf Szapáry Gyulát, kápolnai képviselőnek Almásy Gézát, poroszlói képviselőnek Kovách Kálmánt jelölték. (Eger f. i. 1887. évi 41. lap.)

A talajt tehát mindkét párt eléggé előkészítette a képviselőválasztásra, mely a két városban 1887 június 17-én, a kerületekben 18-án folyt le. Képviselőkké lettek Egerben Szederkényi Nándor függetlenségi Jókai Mór kormánypárti ellenében. Gyöngyösön Kovách László kormánypárti Horánszky Nándor mérs. ellenzéki ellenében, Fügeden Almásy Sándor függ. Ledniczky Márton kormánypárti ellen, Kápolnán Almásy Géza kormánypárti gróf Bethlen Gergely mérs. ellenz. ellen, Poroszlón Csávolszky Lajos függ. Kovách Kálmán kormányp. ellen, Gyöngyöspátán Kürrthy Sándor függ. Szabó Imre antiszemita ellen, Pétervársáron Ivády Béla mérs. ellenz. gróf Almásy Kálmán kormánypárti ellen. Nagyobb hullámokat az egri és gyöngyösi választások idéztek elő. A képviselőket ezuttal választották először — öt évre. Minthogy Visontai Kovách László, a magyar parlamentnek 25 év óta kiváló tagja és háznagya, a jeles publicista és gazda, a hevesmegyei gazdasági egyesület alapítója, 1889. év május 7-én meghalt, jún. 6-án Hentaller Lajos vette át mandátumát.

Az 1889. év végén elkövetkezett az általános tisztújítás ideje, de nem volt, a ki megtartsa. A kormány Keglevichet már felmentette állásától, új főispánt pedig még nem neveztetett ki, bizonyára nem azért, mert nem volt reá vállalkozó, hanem azért, mert nagyon sok volt. A tisztújítások megejtésére tehát gróf Cziráky Bélát, Fejér vármegye főispánját, küldte el a vármegyébe. E választás — mely alig egy-két kivétellel a régi tisztviselőket erősítette meg újból állásukban — olyan méltóságteljesen folyt le, hogy a vármegye — Szederkényi Nándor indítványára — lelkes ünneplés között fejezte ki köszönetét a 48 órási főispánnak. (1889. év 431., 435. vmjkl.)

Végre 1890. évi február 24-én megjelent a királyi kézirat, mely Kállay Zoltán dr. országgyűlési képviselőt nevezi ki Heves vármegye főispánjává. A vármegye közönsége és magyar szokás szerint a főispáni méltóságot megillető fénynyel és ünnepséggel fogadta őt. A márczius 24-én végbement beiktatás érdekességét növelte az a sok előkelő vendég, a ki az új főispánnal érkezett. Programbeszédében a jó és tiszta közigazgatás előmozdítására tett fogadalmat, kinek minden törekvése oda fog irányulni, hogy a vármegye közigazgatása első helyen álljon az országban. Ez ünnepies nyilatkozatot annál könnyebben tehetette, mert ő — mint egykori vármegyei tisztviselő — a közigazgatást nem hréből, hanem gyakorlatilag ismerte és mert olyan tisztikarra támaszkodhatott, a melyennek a hevesit ismeri.

Volt tehát főispánja a vármegyének, de a főispánnak nem volt lakása, kényszerült bérházban meghúzódni. A törvényhatóság belátta a helyzetet, visszavoltát s 1891. évi jan. 19-iki gyűlésben elhatározta a főispáni lak építését! A törzsvagyon-alapból 30 ezer frtot vett kölcsön oly feltétellel, hogy a kölcsönösszeg a vármegyétől a főispáni hivatalos helyiség bére címén fizetett évi 500 frtból s az államkincstártől főispáni lakpénz címén fizetett évi 600 frtból 50 év alatt megtérüljön. Így jött létre a főispáni lak. A két oldalepületet néhány év múlva az államkincstár emeltette. (1891. év 8., 184. sz. határozat).

Ez időtájtban más nagyszabású építkezésekre is beleboesájtkozott a törvényhatóság. 1888. évi 205. sz. közgyűl. határozatával elhatározta a vármegyei árvaszéki épület emelését s e célra a következő évi április 29-én 17.064 frtot szavazott meg. 1889-ben átalakította a gyöngyösi régi lovassági laktanyát 146.602 kor. költséggel s megkezdte az egri gyalogsági laktanya építését. Ez építkezés költségei 802.380 korona összegre rúgtak. A gyöngyösi új lovassági kaszárnya emelése 1891-ben vette kezdetét, 1893-ban készült el s építési költsége 853.596 korona áldozatot kívánt.

Ha már az építkezésekről szólnunk, itt emlékezzünk meg a vármegye székházán 1893-ban teljesített átalakítási munkálatokról. A székház boltíttetőzetén

Valasztás,
1887.

Tisztújítás.

Kállay főispán

Építkezések.

veszedelmes repedések támadtak. Lebontották tehát úgy az első, mint a második emelet utcaízi frontján a boltozatok legnagyobb részét és vasgerendázatra fektetett síma tetőzettel látták el. Ekkor épült a karzat is a közgyűlési teremben. Az átalakítási költségek 39.593 frtot tettek ki. Ez alkalomból létesült a vármegyei székház-építési alap. (1893. év 384., 427. sz. hat.)

1892-ben ismét gyászolt a vármegye. Kaszap Bertalan alispán, a vármegyének az alkotmány visszaállításáa óta tisztviselője, majd függetlenségi párti képviselője, jún. 26-án felvette a néhai nevet. Emlékét július 25-én abban a közgyűlésben örököztették meg, melyben a vármegye osztatlan lelkesedése közepette az „aranytollú” főjegyzőt, Zalár Józsefet ültették az alispáni székbe.

Zalár József
alispán.

A fokozatosan megüresedő állásokat okt. 10-én ekként töltötték be: főjegyző Hám Gyula, árvaszéki elnök Borhy Ádám, gyöngyösi főszolgabíró Majzik Viktor, szolgabíró Heringh Kálmán. A közgy. bizottság tagjaivá újból megválasztattak Szederkényi Nándor, Graefl Jenő, Zsendovics József, Baboecay Sándor. A visszalépő Szerelm Alfréd helyére Dobóczky Dezső került.

Az 1892. évi képviselőválasztásokat a szokottnál is élénkebb pártmozgalmak előzték meg. Április 24-én szervezkedett újból a vármegyében az ellenzék is, a kormánypárt is. Az ellenzék a kaszinóban értekezett s elnökévé Imre Miklóst, jegyzőkké dr. Nánássy Ödönt és dr. Alföldi Dávidot választotta. A végrehajtó-bizottság elnöke Imre Miklós, helyettes elnöke Szederkényi Nándor lett. A kormánypárt elnökévé Székely Pétert, jegyzőjévé Csókás Istvánt választotta. A végrehajtó-bizottság élére Dobóczky Ignác állott, alelnökei Babics Béla, báró Orczy Kerubín, Scheidl Ágoston lettek.

Politikai élet.

A választásról ugyanazt mondhatjuk, mint az 1881. évről, mert ezúttal is kizárólag ellenzéki képviselőket küldött a vármegye az országgyűlésre, és pedig Eger város Szederkényi Nándor függetlenségét, Gyöngyös város Hentaller Lajos függetlenségét, a pétervásári kerület Ivády Béla nemzeti pártit, a kápolnai Okolicsányi László függetlenségét, a nagyfügedi Nánássy Ödön függetlenségét, a gyöngyöspatai Kürthy Sándor függetlenségét, a poroszlói Csávolcsy Lajos függetlenségét.

A kormánynak az egyházpolitikai téren tett kijelentései és ígéretei megszóllaltatták a vármegyét is — liberális és demokráta szellemben. A szabadelvűek is, az ellenzékiek is pártgyűlést tartottak a megyegyűlést megelőzőleg s mindkét párt nyílt kérdésnek tekintette az egyházpolitikát. A párthatározatok következménye az lett, hogy a vallás szabad gyakorlata, a zsidó vallás recepcziója, az állami anyakönyvvezetés, a kötelező polgári házasság behozatala, a kath. autonomia megvalósítása érdekében a vármegye feliratot intézett 1893. évi április 24-iki gyűléséből a kormányhoz. Az indítványt Baboecay Sándor tette s a bizottság 130 tagú fogadta el 95 ellenében. (1893. év 182. sz. hat.)

Az 1894. év gyászba borította az egész magyar nemzetet. Meghalt Kossuth Lajos, a nemzet csodálva szeretett legnagyobb hontalanja.

Kossuth halála.

Heves vármegye a nagy hazafi iránt érzett kegyeletét a többi törvényhatóságok és testületek ez irányban tett határozataitól eltérőleg azzal is nyilvánította, hogy Kossuth Lajost a nemzet halottjának jelentette ki s fájdalom meglepetését fejezte ki a felett, hogy az országgyűlés a legnagyobb magyar hazafi elhunytá alkalmából nem megfelelően intézkedett. Kitértek a megyeházára a gyászlobogót. Turinba koszorút, a családhoz részvétáviratot küldtek. A vármegyéből 120 tagú küldöttség utazott a budapesti nagy temetésre. A gyászolók között ott láttuk a temetésen Samassa egri érseket is. Az egész vármegyében általános és őszinte gyász uralkodott.

A Kossuth-szoborra az első adomány Heves vármegyéből került ki: Kürthy Sándor országgyűlési képviselő küldött e hazafias ezélra 1000 frtot, mihelyt a halálesetről értesült.

Annak előrehozásjta után, hogy az 1895. évi decz. 19-én megejtett tisztújításon általában a régi tisztviselők nyerték el újból a megyebizottság bizalmát, áttérhetünk az 1896. év nagyszerű eseményeire.

Tisztújítás.

A magyar nemzet ez évben a nemzetek történetében szinte páratlan ünnepet ült: ezeréves fennállásának ünnepét.

Millennium.

A mily magasztos, a mily fenséges volt ez a történelmi mozzanat, ép oly lelkesedéssel és fényvel ülte azt meg az egész magyar nemzettel együtt — Heves vármegye. A vármegyházra május 2-án kitértek a nemzeti lobogót, 10-én már

az egész székváros ünnepi díszben pompázott. Az egyház az iskolák ünneplését követte; május 11-én az ünnepségek hosszú sorozatának főnyompontja: Heves vármegye díszközgyűlése. A szőnyegekkel, az ország czímerével és nemzeti zászlókkal gazdagon díszített lépcsőház fordulójánál díszegyenruhás megyei hajdúk álltak kivont karddal, a közgyűlési terem pedig megtelt a bizottsági tagokkal, élükön Samassa egri érsekkel, a karzat hölgyközönséggel. A főispán megnyitója után következett az ünnepi beszéd, melyről eleget mondtunk, ha jelezniük, hogy az ékesszólásáról ismert Zalár József tartotta. A díszközgyűlés hódoló feliratot küldött a királyhoz s elhatározta ő felsége arczképének a közgyűlési terem részére való megfestését. *) Eger város ünnepsége május 14-én a Szent István-szobor környékén a várban folyt le, ezt követte délután az érseki kert népmulatság, este a katonai zenekar díszkarodója s a város fényes kivilágítása! Felejthetetlen napok voltak ezek!

Ott láttuk Heves vármegyét a június 8-iki díszfelvonuláson. A legelső magyar ember előtt hódoló küldöttségünk csinos Dobó-korbeli hadi öltöztetével általános feltűnést keltett és tetszést aratott a százazrekre rúgó nézőközönség körében. A fővárosi lapok is magasztalólag nyilatkoztak a hevesi lovas díszbandériumról, melynek minden egyes tagja kék selyem atillát, pánczélinget, párdúc-kaczagányt és tollas sisakot viselt. A csoport hármásával vonult el ő felsége előtt, élén Kállay főispánnal, ki mellett Beretvás Endre lovagot a vármegye ősi banderialis zászlajával. Utánuk jöttek: Altorjay Sándor, Arenschild Ottó, Beniczky Elemér, Borhy György, Graefl Andor, Graefl Jerő, Jankó Miksa, Jusztsusz Gyula, Kovách Kálmán, Lipcsey Árpád, Mészáros Kálmán, Nánássy Ödön, Remenyik István, Subich György.

Megegyi kapu.

A millenniumi kiállítás történelmi csoportjában ott láttuk a hős Dobó síremlékét. A lieczum könyvtárából többek között egy 1305-ből való kézíratos brevariumot, a csillagvizsgáloból Sisson Dollon-féle távesövet, a régiségek között a tiszabői gót ízlésű harangot a XV. századból, a fegyverneműek egész sorozata között I. Lipót arczképével ellátott elefántesont löportartót, a székesegyház részéről straduari híres hegedűket, a eziszerceziek részéről ódon thuribulumot stb. A kiállításon saját pavillonja is volt a vármegyének, melynek kapuja a vármegyei székház egyik joggal megcsodált vaskapuja volt.

A millenniumi év végén közeledett befejezéséhez a monumentum aere perennius — az ércnél szilárdabb emlék — melylyel a vármegye az ezeréves multat megörökítette. Sajtó alá került a vármegye monografiájának az a kötete, mely a vármegye mohácsi vész előtti történetét öleli fel. A törvényhatóság még 1886-ban elhatározta, hogy az ezredév emlékére a vármegye történetét megírattja. A munkával Szederkényi Nándor országgyűlési képviselőt és Balássy Ferenc maklári plebánost bízta meg a vármegye. A vállalkozó történetírók a nagyszabású munkát megosztották maguk között olyképen, hogy Balássy írta a vármegye alakulását, történeti szereplését egy kötetben a mohácsi vészig, Szederkényi a mohácsi vésztől az 1867. évi kiegyezésig terjedő kor történetét 3 kötetben. Szederkényi a kitűzött időre el is készült, míg Balássy betegsége akadályozta munkájában. Közbejött halála miatt kéziratát már Szederkényi rendezte sajtó alá. Az egyes köteteket megjelenésük előtt a Magy. Tört. Társ. bírálata alá bocsátották. Az írói tszeteletdíjakat a nemesi pénztár kamattörvédelmeiből fedezte a vármegye. (Várm. Lev. 1893. év I. 1015. sz.) Ugyancsak a millennium alkalmából festette meg a megyebizottság Kriesch Aladár festőművésszel Eger vár 1552. évi ostromát.

A történelmi nevezetességi évben tsztviselőiről sem feledkezett meg a vármegye. Elhatározta, hogy a millenárius esztendő három esztendőnek tudja be a nyugdíjazásnál. A belügyminiszter azonban csak 2 évet engedélyezett.

A millenárius év alkonyán a képviselőválasztások a következő eredményel végződtek: Eger Lukács László pénzügyminiszter, Gyöngyös Visontai Soma Ugron-párti, Pétervásár gróf Károlyi Sándor nemzeti-párti, utóbb gróf Károlyi László, Gyöngyöspata Biró Lajos nemzeti-párti, Poroszló Graefl Andor függ., Nagyfüged Dobóczy Ignác kormánypárti, Kápolna Okolicsányi László függetlenségi.

Választás,
1896.

*) Leleplezése 1897. évi június 5-én azt Dobóczy Ignác ünnepi beszéde kíséretében.

Zalár József, a vármegye érdemekben megőszült alispánja, 1897-ben nyugalmaztatását kérte. A törvényhatóság a hála és a nagyrabecsülés kifejezése mellett vett tőle búcsút s április 26-iki gyűlésén Hellebronth Béla hevesi főszolgabíróát ültette az alispáni székbe, hevesi főszolgabíróvá Korponay Istvánt, szolgabíróvá Vass Jánost választotta meg. E választás után Ham Gyula leköszönt főjegyző állásáról s az okt. 18-iki gyűlésen Majzik Viktor foglalta el a helyét, gyöngyösi főszolgabíróvá pedig Biró József lett.

Az 1898. év ismét az ünnepségek esztendeje volt. Csak egy évig lehetett a magyar nép hétköznapi hangulatban, ez évben már újból emlékeznie kellett, újból elő kellett vennie ünnepi ruháját, feltűznie a nemzeti kokárdát, hogy a szabadság hajnalhasadását — márczius 15-ét — az ötvenéves fordulónál a szokott kegyeletes érzelmekkel, de a szokottnál fényesebb keretben megülje. A vármegye, a város díszközgyűlést tartottak ez alkalommal, a vármegyei Majzik Viktor várm. főjegyző, a városházán Szederkényi Nándor méltatták hazafias beszéddel a nagy nap jelentőségét.

Augusztus 13-án a vármegye székvárosának házi ezrede — a 60. cs. és kir. gyalogezred ünnepelte százéves fennállását. A jubileumon részt vettek József főherczeg, a szász királyné küldöttje, báró Appel ezredtulajdonos, a hadtestparancsnok, a vármegyei és városi hatóság, de az ünnepők sorában ott láthattuk az egész város társadalmát is. Az ünnepségek középpontja a vásártéren tartott tábori mise volt, melynek keretében az érsek felszentelte az ezred új zászlaját.

A százados jubileum alkalmából az ezred tisztikara magyar és német nyelven megíratta az ezred történetét.

Aug. 23-én Kossuth Lajos arcképét leplezték le a vármegye közgyűlési termében, Szederkényi Nándor emelkedett szellemű ünnepi beszéde kíséretében. A vármegye rendei még 1848. évi május 1-én elhatározták az arckép beszerzését, de e határozatot csak ötven év múltán lehetett végrehajtani.

A szept. 17-iki közgyűlés a szerencsétlen véget ért királyné emlékének volt szentelve. A törvényhatóság elhatározta, hogy temetésén küldöttségleg képviselteti magát és a királyhoz fájdalomnak kifejezése végett hódoló feliratot intéz; okt. 18-án pedig a képviselőházhoz küldött feliratot a királyné emlékének fenntartása, a genfi épület megvásárlása és fogadalmi templom építése iránt.

1900. évi november 18-án Hellebronth Béla elhalálozása következtében megüresedett az alispáni szék. Az alispáni teendők a következő évi márczius 17-én tartott részleges tisztújításig Majzik Viktor főjegyzőre hárultak, de azóta is ő áll a vármegyei tisztikar élén, mert a törvényhatóság osztatlan bízalmat ruházta az alispáni tiszteletre. A megüresedett főjegyzői állást Isaák Gyula egri főszolgabíróval, az egri főszolgabírói állást Heringh Kálmán szolgabíróval és szolgabírói állást Mártonffy Lajos gyakornokkal töltötte be. E részleges tisztújításról való megemlékezés fölöslegessé teszi, hogy a decz. 16-án lefolyt ált. tisztújítással foglalkozzunk, mert a tisztikarban csupán az a változás történt, hogy a jelöltetéstől visszalépő Beniczky Elemér helyett ifj. Kovács Kálmánt választották szolgabíróvá.

Az év folyamán megtartott képviselőválasztások alkalmával Egerben Szederkényi Nándor, Gyöngyösön Visontai Soma dr., a gyöngyöspatai kerületben Biró Lajos dr., a kápolnaiiban Samassa János dr., a nagyfűgediben Hellebronth Géza, a pétervásáriban gróf Keglevich Gyula, a poroszlóban Malatinszky György nyertek mandátumot.

Az 1901. esztendő történetéhez tartozik, a hevesvármegyei siketnéma intézet építésének eszméje. Az esznie testet öltött, az intézet egyre fejlődik. Az intézet vármegyei jellegű, csupán az öt tagból álló tanszemélyzet állami. Anyagi ügyeit a vármegye látja el. Vagyona 65.087 korona*.)

Az 1901—1902. esztendő folyamán elég jelentős rendszerváltozás történt a vármegye ügykezelésében. Az 1901. évi 20. t.-cz. az egyszerűsítés jelszava alatt a közigazgatási eljárást reformálta, egységesé tévén a jogorvoslati módokat. Az 1902. évi 3. t.-cz. megszüntette a vármegyei pénztárakat és számvévéseket. Az egyszerűsítési program jegyében láttak napvilágot az ügyviteli szabályzatok, melyekben az egész irányzat szelleme a legjellemzőbb módon

*) Ez időtől kezdve a Majzik Viktor alispántól évente kiadott közkézen forgó, a vármegye politikai életének minden fázisát felölő alispáni jelentések voltak forrásaink.

Alispán-változás.

Ünnepségek.

Tisztújítás.

Képviselőválasztás, 1901.

Siketnéma intézet.

Közig. intézkedések.

nyilatkozik. E vármegyében a törvények és a szabályzatok szelleme zökkenés nélkül ment át az életbe; még a pénziárak átadása sem járt nehézséggel.

Tárbeszélő.

A törvényhatóság a maga erejéből is reformálni és egyszerűsíteni kezdett. Az egyszerűsítés egyik alapja a közvetlen és gyors szóbeli eljárás levén, 1901. évi márczius 19-én 218. sz. a. elhatározta a járási tárbeszélő föllállítását. E határozat értelmében minden járás székhelye összekötését nyert a központtal. Az intézmény egyre fejlődik.

Vasutak.

A közigazgatás szolgálatába bevonta a törvényhatóság a közlekedésügyet. Ha vasútepítésről volt szó, a vármegye sohasem zárta el pénziárát, az adósságcsimálástól sem riadt vissza, de a pénzi szintje olvasálanul adta. 1886. évi április 20-iki gyűlésében a mátrai helyi érdekű, a debreczen—füzesabonyi, az eger—nádasdi vasút ezéjlaira — egyenlő arányban — 150.000 forint szavazott meg. A közmunkaalap terhére felvett kölcsönt törzsrészvények vásárlására fordította. Az eger—nádasdi vasút nem épülvén ki, az e ezéla szolgáló összeg is a debreczen—füzesabonyi vasút javára esett. A forgalomnak nemrég átadott eger—putnoki vasút építését szintén 100.000 kor. értékű törzsrészvényvásárlásával támogatta, a tervben levő balla—pétervásár—nádasdi helyiérdekű vasút építését is 40.000 kor. értékű részvény erejéig hajlandó támogatni.

Közutak.

Sed nunc venio ad fortissimum. A törvényhatóság közütak építése és fejlesztése a vármegyében már régtől különös gondoskodása tárgya volt. Az 1879. évben fellépett ínséget is útépítésre használta fel. 100 ezer forint kölcsönt vett fel azzal a kétös ezéllal, hogy egyrészt a nyomorgó népet kereséi forráshoz juttassa, másrészt az eger—debreczeni, dormánd—hevesi, heves—füged—ludasi, gyöngyös—nógrádi, kápolna—parádi, eger—baktá—pétervásári, eger—szarvaskői, eger—szőláti útvonalakat használhatókká tegye.

Az utolsó évtizedben pedig úgyszólván egyik főprogrampontja mind a törvényhatóságnak, mind a vármegye első tisztviselőjének — a törvényhatóság összes útainak kifogástalan kiépítése. Az eszme megvalósítására döntő befolyást gyakorolt a törvényhatóság 1893. évi 584. sz. határozata, 400 ezer forint kölcsönt vett fel s ebből az összegből megépítette: a detk—boconzá—hevesi, dormánd—hevesi, besenyő—kiskörei, eger—tiszafüredi, eger—verpeléi, pétervásár—kisterennei, kál—siroki, eger—gömöri, gyöngyös—bene—parádi utakat. Az 1898. évi 1189. sz. határozata alapján ismét 170.000 koronás kölcsönt bonyolított le, hogy a baktá—parádi, kál—siroki, eger—verpeléi, poroszló—sarudi, detk—hevesi, gyöngyös—parádi utakat kiépíthesse.

Az alispán javaslatára 1902. évi decz. 15-én elhatározta a törvényhatóság, hogy a keres. minisztértől útvámszedésre kér engedelmet. A miniszter az engedelmet megadta, a vámszedési jog 1905. évben életbe lépett és ma már az államvasúti igazgatósággal kötött szerződés értelmében — 23 vasúti állomáson szedik a le—es feladott árúk után a vámot. A vámos utak közé 190 km. kiépített és 44 km. kiépítettlen útát vettek fel. Ez utóbbiak kiépítésére 420.000 koronás kölcsönt kötött a törvényhatóság. Az 1906. év folyamán az eger—egerszaláti, tiszafüredi—nagyiváni, tiszafüred—tiszaszölösi, tiszaszölös—derzsi, heves—tarnaszentmiklósi, heves—pélyi, tarnaméra—viszneki, pétervásár—siroki úton kezdett építkezések a befejezéskor a vármegyére 230 ezer kor., az egyes községekre 410 ezer korona terhet róttak. Az állami beruházási kölcsönből a detk—hevesi, eger—debreczeni, dormánd—hevesi, gyöngyös—parádi úton építkeztek.

Ünnepségek.

Az 1903. évi szeptember havában az egész nemzet Kossuth Lajos születésének századik évfordulóját ünnepelte. A vármegye szeptember 22-én tartott gyűlésén ünnepelt, de nagyobb küldöttséggel részt vett a fővárosi ünnepségeken is, melyeknek a középpontja — mint tudjuk — a Kossuth-mauzóleum alapkövének letétele volt.

A következő év június 14-én a nagy Rákóczi szülőházához zárandokoltak el a vármegye küldöttjei, hogy hódoljanak a nagy fejedelem emlékének; október hóban, az országos Deák-ünnepen vettek részt és koszorút helyeztek a haza bölcsének szobrára.

Sokat szenvedett nemzetünknek mindig volt elég oka reá, hogy nagyjainak emlékét kegyelettel őrizze és az emlékezéssel a hazafias érzést ébrentartsa és acélozza. Annál több oka volt reá ekkor, midőn a legfelsőbb hadiparancs egyetlen szava: a „soha“ úgy hatott a nemzet közvéleményére, mint a derült égből jövő



Szederkényi Nándor főispán.



Majzik Viktor alispán.

villámcsapás. A vészterhes felhők csak ezután jöttek és esakhamar sötétté tették a politika égét.

A kormány, hogy az ellenzék obstrukcióját megtörje, a házszabály-revizióval kísérletezett. Ez a szerencsétlen kísérlet lett fordulópontja annak az elkecseregedett küzdelemnek, melyet nemzeti ellentállás néven ismerünk.

Alkotmányos
küzdelem.

A vármegye közönsége — felhasználva a legelső alkalmat — 1904. évi decz. 18-án tartott gyűlésében Baboecay Sándor és társai indítványára elítélte e kísérletet és a kormánynak bizalmatlanságot szavazott.

Az országgyűlést a király a következő év január 4-én feloszlatta és február 15-ére hívta össze. A vármegye közönsége — január 12-iki gyűlésében — hódoló tisztelettel hirdette ki a királyi meghívó-levelet, a választásokra az előkészületeket megtette, de kijelentette, hogy eme tényéből az 1848. és 1867. évi törvényekben biztosított jogoknak megszűnésére vagy csorbitására következtetés nem vonható.

A képviselőválasztásokon heves harez fejlődött ki, de nagyobb mérvű rendzavarás nem fordult elő. A választás a vármegye politikai irányát igazolta, mert az összes kerületekben — 1867. óta harmadszor — az egyesült ellenzék, nevezetesen a függetlenségi párt jelöltjei arattak győzelmet és pedig: Egerben Szederkényi Nándor, Gyöngyösön Visontai Soma dr., a gyöngyöspatai kerületben Csépany Géza, a kápolnaiban Samassa János dr., a nagyfügediben Hellebronth Géza, a pétervásáriban gróf Károlyi Mihály, a poroszlóban Malatinszky György.

Az országszerte megejtett választások után megkezdődött a tárgyalás a korona és a többségre jutott egyesült ellenzék közt.

A politikai helyzet megnyilatkozásra készítette a vármegyét is. Márczius 27-én tartott gyűléséből — Alföldi Dávid dr. és Csutorás László dr. indítványa értelmében — feliratot intézett a képviselőházhoz, hogy az ősi alkotmány védelmében kitartásra kérje és a többség iránt érzett bizalmát kifejezze. A képviselőház május 27-én vette tárgyalás alá e feliratot.

A június hó 19-én megtartott közgyűlés — számolva az alkotmányellenes kormányzás bekövetkezésével — a törvénytelen eszközök alkalmazása ellen ünnepélyesen tiltakozott és jövőendő állásfoglalására vonatkozólag törvényen alapuló kijelentést tett. Ugyanezen a napon jelent meg a hivatalos lapban a Fejérváry kormány kinevezése. Június 21-én kezdetét vette a nemzeti ellentállás. A vármegye aug. 7-én tartott közgyűlésében a „válságos helyzet alakulásának szemmel tartására és az alkotmányos küzdelem intézésére 40 tagú bizottságot választott azzal, hogy elnökét a bizottság a maga kebeléből választja.” Ugyanekkor elhatározta, hogy míg a válságos idő tart, havonként rendkívüli közgyűlést tart; a vármegyei alkalmazottaknak megparancsolta, hogy az országgyűlésen meg nem szavazott adó- és újoncz-ügyben — világos törvényeink alapján még az önkéntes jelentkezésnél is — minden közreműködéstől tartózkodjanak. A tisztviselőket biztosította, hogy a mennyiben őket hazafias kötelességük teljesítése közben bármiféle sérelem éri, teljes elégtételt fog nekik nyújtani. A közgyűlés után nyomban összeült a 40-es bizottság, elnökévé Szederkényi Nándort választotta és megalakult az alkotmányvédő-bizottság következő tagokból: Majzik Viktor alispán, Alföldi Dávid dr., Baboecay Sándor, Beniczky György, Beniczky Elemér, Csépany Géza, Beökönyi Viktor, Cserján Károly, dr. Csutorás László, Dobóczy Dezső, Dutkay Pál, Engel Jakab, Graelf Jenő, Gyórfy Kálmán, Halász Aladár, Hellebronth Géza, Imre Miklós, Jusztus Gyula, Kapácsy Dezső, Kérészy Barna, Kintzly Béla, Kozmáry Dezső, Kürthy Sándor, Légrády István, Malatinszky György, Merschitz Kálmán, Paraviczy Jenő, Papp József, Perlaky Zénó, Plathly Adorján dr., Puchlin Kázmér, Ragó Fauszt, Remenyik Kálmán, id. Samassa János, Samassa János dr., Szederkényi Nándor, Török Kálmán, Volff Károly, Zalár József.

Nemzeti
ellentállás.

A legközelebbi — szept. 25-én megtartott — közgyűlésen az alkotmányvédő bizottság javaslatára mély megilletődését nyilvánította a megyebizottság ama kínos audienzieza felett, melyben a koalíciós vezérek Bécsben részesültek, a pártvezéreket pedig biztosította, hogy a küzdelemben ő is kiveszi a részét.

Időközben megérkezett az ügyvivő belügyminiszter rendelete, melyben megsemmisítette a vármegye aug. 7-iki határozatát, illetőleg ennek azt a részét, mely az önkéntesen fizetett adó el nem fogadásáról és az önkéntesen jelentkező újonczok hivatalos bizonyítványának ki nem szolgáltatásáról szolt és

utastotta az alispánt a rendelet végrehajtására, az önkéntes adó és újoncz beszállgatására. Az alispán felterjesztéssel élt e rendelet ellen és ezt a november 4-iki közgyűlés elé terjesztette.

E közgyűlés az alkotmányvédő bizottság indítványára helyeslőleg jóváhagyta az alispán eljárását, s az aug. 7-én hozott határozatot teljes egészében fentartva, a belügyminiszter rendeletét alkotmányba ütközőnek bélyegezte.

A nov. 13-iki rendkívüli közgyűlés vita tárgyává tette az újból kinevezett Fejérváry-kormány körrendeletét és ezzel szemben eddigi álláspontjához szívesen ragaszkodott, a kormány kinevezését alkotmányellenesnek minősítve, tiltakozott a törvénytelen intézkedések ellen és a kormány iránt bizalmatlanságát fejezte ki.

Az alkotmányvédő bizottság e közben arról tanácskozott, mitevő legyen, ha a belügyi kormány fenyegetéseit beváltva, a vármegye állami dotációját elvonja és a tisztviselőket felfüggeszti. A nemzeti ellentállás szervezésére alapot kellett teremtenie, még pedig — más vármegyék példájára — társadalmi úton. Felhívást intézett tehát a vármegye hazafias közönségéhez, hogy évi adójának legalább negyedrészt nov. 15-től kezdve helyezze el a Hevesmegyei Takarékpénztárba és bocsássa rendelkezésére. A felhívás szép eredménnyel járt. Az adományokat Remenyik Kálmán takarékpénztári igazgató kezelte.

Decz. 30-án érkezett az alispánhoz Kristóffy leírata, melyben az önkéntes adó és újoncz-ügyben hozott határozatot újból megsemmisíti azzal a fenyegetéssel, hogy a végrehajtás megtagadását megtorolja és az állami dotációt elvonja.

E leírat az 1906. évi január 8-iki rendkívüli közgyűlés napirendjén szerepelt. Az alkotmányvédő bizottság javaslatára a közgyűlés ezúttal sem hajolt meg Kristóffy rendelete előtt. Következett tehát a fenyegetés beváltása — a dotációnak megvonása.

Az alkotmányvédő bizottság az alispánnal egyetértőleg úgy intézkedett, hogy a február 1-én esedékes tisztí fizetéseket egy összegben az elnök utalványozza az alispán kezéhez, a ki viszont a tisztviselőket elégit ki. Így történt ez márczius és április 1-ső napjain is.

A márczius 12-én tartott közgyűlésben, tekintettel arra, hogy sem országgyűlésünk, sem független magyar felelős miniszteriumunk nincsen, hová a sérelmek orvoslása céljából fordulni lehetne, jegyzőkönyvileg tiltakozott a vármegye az országgyűlés törvényellenes feloszlata, a külföldi kereskedelmi szerződéseknak a törvény és az országgyűlés tilalma ellenére történt megkötése, a királyi biztosok kirendelése, a vármegyei autonomia felfüggesztése és megnyirbálása miatt: óvast emelt a sajtószabadságnak és a gyűlekezési jognak megszorítása és a polgári hatóságok jogkörének a fegyveres erőre való átruházása miatt.

Megegyezés.

Április hóban létrejött a megegyezés a korona s a koalíció között. Andrássy belügyminiszter kiutalta a visszatartott dotációt és ekként az alkotmányvédő bizottságtól teljesített kiadások megtérültek, az adományozók visszakapták pénzüket. Az alkotmányvédő bizottság rendelkezésére állott 77336 kor. 88 fill. készpénz, ezenfelül jegyzve volt még 19140 korona. Az elvonó dotáció pótlására 3 hónap alatt 53479 kor. kiadást teljesített a bizottság. Az időközi kamatokat az Egerben felállított Dobó-szobor alapja javára fordította a bizottság, mely április 18-án alkotmányvédő feladatát befejezettnek jelentette ki, egész működését megvilágító végjelentését mellékleteivel együtt történelmi oklevél gyanánt a vármegye levéltárában helyezte el. (Letét 643. sz.)

A kormányvázolás főispánválságot is idézett elő. A király Kállay Zoltánt dr. 16 évet meghaladó buzgó szolgálatának elismerése mellett, június 19-én saját körelmére felmentette főispáni állásától és helyébe Szederkényi Nándort, Eger város országgyűlési képviselőjét, nevezte ki. A törvényhatóság június 30-iki rendkívüli közgyűléséből meglehangú búsu levelet intézett a távozó főispánhoz, egyben pedig hozzálátott az előkészületekhez, hogy új főispánját fogadlassa.

Szederkényi
főispán.

A vármegye kettős örömmel fogadta Szederkényi kinevezését, mert oly férfit vette át a kormányzást, a ki mint megyei tisztviselő és országgyűlési képviselő, egy emberöltőt meghaladó közéleti tevékenységét Heves vármegyének szentelte és a ki a vármegye politikai irányának is mindenkor tiszteletreméltó képviselője volt.

A július hó 2-án lefolyt székfoglalót megelőző napon a vármegye határán az alispán és Csépany Géza. Vámosgyörkön Kürthy Sándor és a gyöngyösi h

polgármester, Kál-Kápolnán id. Dobóczy Dezső, Füzesabonyban Heringh főszolgabíró, Egerben Jankovics polgármester, a másnapi beiktatáson az alispán, Imre Miklós és Samassa János dr. üdvözltek a főispánt, a ki nagyhatású székfoglaló beszédét a közgyűlési termet zsúfolásig megtöltő közönség tetszésnyilvánítása között mondta el. A közgyűlést a küldöttségek fogadása követte, majd az ünnepséget díszelő fejezte be.

Az általános országgyűlési képviselőválasztások április 29 és 30. napjain folytak le a vármegyében. Eger városban Szederkényi Nándor, Gyöngyösön Török Kálmán, a gyöngyöspatai kerületben Csépany Géza, a kápolnaiban Samassa János dr., a nagyfügediben Hellebronth Géza, a pétervásáriban Beniczky Elemér, a poroszlóiban Malatinszky György nyertek mandátumot. A választásokat mindenütt a legnagyobb rendben és csendben, hat kerületben egyhangúlag ejtették meg. A főispánná kinevezett Szederkényi helyét 3 hónap múlva Babocsay Sándor, az 1908. év folyamán lemondott Samassáét pedig Maczky Emil foglalta el.

Az év őszén — szeptember 19-én — a magyar képzőművészet tartotta bevonulását a vármegye székvárosába. Az országos magyar képzőművészeti társulat vándortárlatot rendezett itt, mely fényes erkölcsi és anyagi eredménnyel járt. Az ünnepség fényét nagyban emelte, hogy gróf Apponyi Albert, a magyar kultúra leghívatottabb vezére, személyesen jött el a kiállítás megnyitására.

A halóporaiiban dicsőségesen hazatérő II. Rákóczi Ferencz nagyfejedelem és bujdosó társai diadalútjában e vármegye is méltóan részt vett. Budapesten a vármegye képviselőiben Majzik Viktor alispán, Balázsovich Oszkár, Borhy György, Graefl Jenő, Hellebronth Géza, gróf Keglevich Gyula és Malatinszky György jelentek meg, hogy a szent hamvakat a keleti pályaudvaron fogadják és a szent István-templomba kísérik, a hol a gyászistentiszteletet az egri bíbornokok-érsek tartotta. A díszmenetben Graefl Andor lóháton vitte a vármegye régi bandériális zászlaját. Október 28-án este 9 órakor ért a különvonat a megye határára és innen kezdve a túlsó határig szinte nappali világosságban robotgott a vonat. Meglepo látványt nyújtott a Kékes hegytetőn és az Eged-tetőn felgyújtott, nagy fényt terjesztő máglya, különösen ez utóbbi, mely egy óriási R betűt mutatott. Valamennyi állomás, melyen a vonat átfutott, fényesen ki volt világítva. A lelkesedés tetőpontját Füzesabonyban érte el, hol külön vonatokon minden irányból rengeteg nép zárandokolt. A hamvak beszentelése után itt tette le a vármegye koszorúját Szederkényi főispán, az egri dalkör pedig kuruczdalokat énekelt. Míg a vonat a vármegye területén haladt, a kivilágított tornyokban zúgtak a harangok, a székvárosban fényes kivilágítás is volt. A kassai temetés napján a hatóságok jelenlétében az összes vallásfelekezetek gyászistentiszteletet tartottak.

Kassán Rákóczi hamvait az alispán, Zrínyi Ilonáét Graefl Jenő emelte le a vasúti kocsiból. A fényes díszmenetben a vármegye két küldöttséggel vett részt, az egyik, a népies küldöttség, a várnagy vezetése alatt 50 tagból állott és jellegzetes viseleténél fogva méltó felülműst keltett. A vármegye két régi bandériális zászlaját két küldöttségi tag vitte. A törvényhatósági bizottságot nagybórára azok képviselték, a kik Budapesten.

A vármegye alispánja, mint az egyik Rákóczi megye első tisztviselője, a díszsátorban és a dombon tartott szertartások és a menet alatt Rákóczi koporsója mellett állott díszőrséget, a sátorból Zrínyi Ilona koporsóját vitte a gyász-kocsira és innen a dombon felállított katafalkra, este pedig Rákóczi és Bercsényi koporsóit vitte a ravatalról a sírboltba.

Az éjjeli órákban az alispán Graefl és Hellebronth küldöttségi tagok útra keltek, hogy a vármegye képviselőiben Thököly Imre fejedelem késmári temetésén részt vegyenek.

Országos jelentőségű ünnepségek jegyében folyt le a következő esztendő is. Az ünnepségek sorozatát az országos diákkongresszus nyitotta meg. Május 2-án érkeztek a vármegye székvárosába a hazai főiskolák küldöttei. A kongresszus a legközelebbi szövetségi gyűlésig az egri ifjúság gondozására bízta a Kossuth-serleget. E kongresszust követte a kerületi tornaverseny, melyre 30 középiskola hozta el ifjúságát. Abból az alkalomból hogy a negyedszázados múltú Egri Dalkör a temesvári országos versenyen az abszolút beesű nagy aranyér-

Képviselőválasztás.

Múrtárlat.

II. Rákóczi Ferencz hamvai.

Ünnepségi k.

met megszerezte, a város közönsége elérkezettnek látta az időt országos dalverseny rendezésére. Az ünnepségek élén Samassa bíboros és Apponyi miniszter fővédnökök. Szemereányi Lajos felsz. püspök díszelnök állottak. Negyvenegy daloskőr jelent meg a küzdőtéren, öt egyesület közreműködőként mutatja be művészetét, ezenkívül képviseltette magát 21 daloskőr. A résztvevők száma mintegy harmadfelezerre tehető.

A dalünnep hivatalos sorrendjét aug. 15-én az Orsz. Magy. Dalár-Egyesület közgyűlése nyitotta meg. Délután megkezdődtek a dalversenyek és két napon át folytak. A kiűzött 26 versenydíj között ott volt a vármegye közönségé is: művészi kivitelű ezüst plakett, az egri főszékesegyház relif-kidolgozású képével.

Mielőtt a dalosok Egerből eltávoztak volna, fényes keretbe foglaltak egy másik országos jelentőségű ünnepet, mely a hős Dobó dícső emlékeztetének volt szentelve. A város szobrot emelt legszebb terén Dobó Istvánnak és a leleplezés napját aug. 18-ára tűzte ki, midőn a dalosok is itt időztek. Az ünnepségre meghívta a város az országgyűlés mindkét házát, a tudományos intézeteket, a szomszéd törvényhatóságokat és városokat, a vármegye közönségét, intézményeit, a Dobó család nőági leszármazottjait. A szoborbizottság elnökének, Szemereányi Lajos püspöknek, megnyitója után Baboecay Sándor orsz. képviselő mondotta el ünnepi beszédét, melynek végétével lehullott a lepel a remek szoborról, a várfokon pedig — negyedfél százados hallgatás után — megszólalt újra a hős várkapitány sugár ágyúja. Következett a szobor megkoszorúzása, végre a dalos-egyesületek éneke.

Megelőzőleg június 15-én a tiszafüredi önk. tűzoltóság tartotta 30 éves jubileumát. Ezt az ünnepséget azonban a hasonló jubileumok és zászlószentelések sorából kiemelte az a körülmény, hogy a Heves vármegyei Tűzoltó-szövetség ugyanakkor tartotta meg járási versenyekkel kapcsolatos nagygyűlését és hogy gróf Széchenyi Viktor főispán elnökkel az élén a Magy. Orsz. Tűzoltó Szövetség is megjelent. Első eset volt ez, hogy az országos tűzoltó-központ a vidéken tartotta meg elnökségi ülését.

Magasztos ünnepet rendezett okt. 13-án Gyöngyös város lakossága, midőn a ferencrendiek templomában II. Rákóczi vitéz generálisának Bottyán Jánosnak emléktábláját elhelyezte. Bottyán a tarnaörsi táborban halt meg és holtteste az említett templomban fekszik. Az ünnepség színvonalát nagyban emelte Thaly Kálmán jelenléte, ki ékes szavakkal emlékezett meg a nagy Rákócziúrló és vitéz generálisáról.

Tisztújítás.

Az utolsó általános tisztújítás 1907. évi decz. 16-án folyt le, még pedig a nélkül, hogy a tisztikarban a legkisebb változással járt volna. A mi ezen túl van, az már valóságos jelen.

Hevesvármegye tisztikarának tagjai a következők: *A központban:* Alispán: Majzik Viktor; főjegyző: Isaák Gyula; aljegyzők: I. oszt. Hellebronth Pál és Vass János dr. tb. főjegyzők, II. oszt. Puchlin Lajos tb. főszolgabíró, III. oszt. Hevesi Gusztáv, főjegyző; Mednyánszky Sándor, aljegyző; Jankovics Adolf tb. főjegyző, levéltárnok; Orosz Ernő, főorvos; Turtsányi Gyula dr., várnagy; Subich György tb. szolgabíró, közig. gyvornokok: Martinovich László dr. és Mildóssy Aladár tb. szolgabírák. Kiadó és irdogalmazató: Bárdos István, iktató: Palócz Géza, irattárnok: Kotrba Gyula.

Árvaszék. Elnök: Borhy Ádám, ülnökök: Weichardt Márton h. elnök, Piller Ede, Mikus Antal, Fábán Ignác, Tömösváry József (napidíjas), jegyzők: Sikhegyi Károly II. oszt. és Puky Pál dr. III. oszt. várm. aljegyzők, nyilvántartó Vrataries Lajos. Kiadó: Szabó Mihály, iktató: Dallos Rudolf.

Járási tisztviselők: Egerben főszolgabíró Heringh Kálmán, szolgabírák Borhy Dániel dr. és ifj. Dobóczy Dezső, járásorvos Kassa Endre dr. tb. várm. főorvos. Gyöngyösön főszolgabíró Biró József, szolgabírák Mártonffy Lajos és Bobory György dr., járásorvos Bokros Sándor dr. Hatvanban főszolgabíró Zalecki Imre, szolgabíró Mátyás Kálmán tb. főszolgabíró, járásorvos Polereczky Endre dr. tb. várm. főorvos. Hevesen főszolgabíró Korponay István, szolgabíró Remenyik István dr. tb. főszolgabíró, járásorvos Vahl Adolf dr. Tiszafüreden főszolgabíró Filöp Zoltán, szolgabíró Lipóczy Tamás, járásorvos Kiss Aladár dr. Pétervároson főszolgabíró Drisnyey Béla, szolgabírák ifj. Kovács Kálmán és Maczyk György, járásorvos Piliszy László dr. tb. várm. főorvos.

HEVES VÁRMEGYE NEMES CSALADAI.

A Mátra rengetegeitől délre, egészen a Tiszáig terjedő s nyugaton a Zagyvától határolt terület, melyet sűrűn szelnek át a Mátra hegységből eredő folyók és patakok, különösen alkalmas volt egy lovas nép letelepedésére, mely e területen megtalálta mindazt, a mihez hosszú vándorlása közepette hozzászokott. Míg a folyóktól öntözött legelők a honfoglalók lovainak és barmainak eltartására kínálkoztak alkalmas területül, addig a halakban bővelkedő Tisza s a Mátravidék vaddús rengetegei szintén idekötötték őket.

E terület, mely beleesett a hadak útjába, már a nagyvajdák alatt sűrűn volt megszállva. A honfoglaló magyarok előkelői nyertek letelepülési helyet e területen, melyet birtokukba véve, benépesítettek, úgy hogy a nemzeti királyok uralkodása alatt betelepülő idegeneknek már nem jutott az itteni földből.

Színmagyar, előkelő nemzetségek ütöttek itt tanyát, melyek a XII. században már jelentékenyen kiterjeszkedtek. Gyöngyöstől keletre, ott, a hol egykor a sári monostor állott, volt az Aba nemzetség főfészke. A mai Abasár környéke még a XIII. században is e nemzetség birtoka. E nemzetséget joggal köthetjük a harmadik magyar királyhoz, Aba Sámuelhez, a kit a krónikák egyhangú tudósítása szerint, a sári monostorban temettek el, mely monostor kegyuraiként az oklevelek az Aba-nemzetség Csobánka-ágát nevezik meg, mint olyant, mely ez ágat az alapítás jogánál fogva megillette. E nemzetség előkelő származása még a XII. században, tehát Anonymus korában is ismert volt; előadásából azonban csak annyi érthető, hogy a nemzetség egyik tagja Pata volt s egy földvárat építtetett Gyöngyöstől nyugatra, mely tőle vette a nevét. (Gyöngyöspata.)

Mint már említettük, a mai Abasárt tekinthetjük a nemzetség ősi fészkeinek. E hely körül csoportosultak a nemzetség ősi birtokai, melyek szinte összefüggő egészet alkottak. Bármennyire is szétágazott e nemzetség, még a legmesszebbre szakadt ágak is igyekeztek egy talpalatnyi földet megtartani emlékül, mely őket a közös törzshöz fűzte. A XIII. század második felében e tájon már e nemzetségnek tíz ága volt birtokos. Így Gyöngyös, mely a XIII. században részben a *Rédei*-, kisebb részben az Aszalai ágé, a XIV. században a Csobánkáké volt. Tarján (Gyöngyöstarján) szintén egyike az ősi birtokoknak, melyen a Szaláncezi és a Tarjáni-ág osztozott. Pata 1232 előtt még nem volt teljesen az Aba-nemzetség birtoka; de az Aba-nembeli részt is két meglehetősen távolálló ág: a Csobánka és a Lipőcezi bírta. Adács szintén a nemzetség ősi birtoka volt; 1337-től kezdve kizárólag a Kompolti ágé; e nemzetség ősi birtokai közé tartoztak Sólmos (Gyöngyössólmos) és Ugra (Hevesugra). Mindkét helységtől a nemzetség egy-egy ága vette a nevét. (Karácsonyi János: Magyar Nemzetségek I. 39.)

Mellőzve e kiterjedt nemzetség más vármegyékben letelepedett ágait, a Heves vármegyében virágzó ágak birtokviszonyait a következőleg csoportosíthatjuk: 1. *Adácsiak*: ez az ág Adács falu egy részét bírta, melyet 1337-ben az ugyane nemzetségből származott Kompolti Imrénék eladott. 2. *Amadé ága*. Ez ágnak kimagasló tagja I. Amadé (1278—1311) országbíró, két ízben nádor, Kassa város ura. Hevesben övé volt Gyanda egy része, melyet I. Károly király János és László nevű fiaitól, a kik hűtlenségbe estek, elvett és 1319-ben Kompolti Gergelynek adományozott. 3. Az Aszalai ágból származott Marhard fiai 1302-ben Gyöngyösön bírtak egy darab földet; 1322-ben ugyanez a föld unokáiké volt.

4. A Borh-Bodon-ág Sirok várának ura volt 1320 előtt, melyet Dózsa erdélyi vajda Drughói Fülöppel együtt elfoglalt. 5. A Csobánkák birtokai Gyöngyös és a mai Tarnazsádány közötti területek el. Övék volt Bene vára, melyet az 1302-ik évi osztály alkalmával Csobánka fia János fiai: László, Sámuel és Dávid három részre osztottak. Csobánka fiai, a kik Csák Mátéhoz pártoltak, 1320 után elvesztették ősi javaikat. Sámuel fia Dávid ugyan még 1344-ben is követeli az ősi javakat, de hiába, mert ezeket Rafain bán örököse: Dózsa nádor nyerte adományul. 6. A Debrői-ág, miként ezt az 1352-ik évi egyezséglevélből tudjuk, a mai Feldebrő. Tótfalu és Német-Kál helységeket s 1302-ig a Hort táján levő Szekeresegyház egy részét is bírta. Ez ágból Makján 1286-ban a nádori méltóságot viselte; Demeter fia Miklós (1352—1358) alországhíró volt. 7. A Kompolti-ág az Aba-nemzetség egyik legkimagaslóbb hajtása, mely az egész középkoron át előkelő szerepet vitt Heves vármegyében. Őse I. Kompolt. Ennek fia II. Kompolt comes, a ki 1262-ben Visznek földjét vette meg, valamivel előbb pedig Domoszlót szerezte; 1264-ben Tarnaörsöt nyerte adományul. Fiai folytatták a birtokszerző munkáját. Péter (1273—1318) a királyi étekfogók kanczellárja, majd királyneői tárnokmester. Fiai: Gergely, a Domoszlai család őse, István és III. Kompolt 1344-ben Heves vármegye főispánjai; tőlük ered a Nánai Kompolti család. Péter testvére Pál comes (1271—1298), fia, Imre 1324-ben síroki várnagy, szintén számos birtokot szerzett. Midőn fiai, János, Miklós, István és Imre 1348-ban megosztottak az apai örökségen, többi között a következő birtokok voltak kezükben: Visonta, Karácsond, Heves, Markaz, Tarnaörs, Adács, Egyházas-Detk, Negyvenháza, Toma, stb. A fenti Jánostól származik a Visontay család. Imre a Detky család őse. 8. A Rédey-ág a Gyöngyöstől nyugatra eső Rédén kívül, 1302 előtt Gyöngyös egy részét bírta. Birtokos volt Fancsalon (ma Rózsaszentmárton) és Hídvégen is, melyet Vörös Dezső akart elfoglalni, de Nagyrédei László és Miklós 1345-ben e foglalás ellen tiltakoztak. 9. A Solymosy-ág egyetlen ismert birtoka Gyöngyössolymos, melyről csak Gyöngyös határjáró leveleiben van említés. 10. A Tarjáni-ág főbirtoka a mai Gyöngyös-Tarján. Az 1275-ben kelt határjáró-levele szerint Oroszit, Kürtvélyest (ma egy hegység) és Gereget is bírta. 11. Az Ugrai-ág Ugrán (Hevesugra) volt birtokos. Ez ág sarja, Balázs 1343-ban beigazolta, hogy a sári monostor kegyurasága harmadrészen ezt az ágat illeti meg. 12. A Verpeléti-ágból csupán Nagy Leusták (1271) emelkedik ki, a ki Verpelétén kívül Tiszaburán. Újfaluban és Litériben volt birtokos.

Az Aba nemzetségen kívül a XIV. század közepéig még a következő nemzetségek tűnnek fel a vármegye területén:

Apocz. E nemzetségre vonatkozólag még a XIII. század első feléből vannak okleveles adataink. Tagjai közül kiválik Detre, a ki 1241-ben a sajómezei ütközetben a királyi életét megmentette, azért Sáros vármegyében nyert birtokokat. A nemzetség ősi birtokai IV. Béla király 1261-ik évi oklevele szerint Tiszanánával voltak határosak; az övé volt a Tiszanána és Cserőköz közötti Vészefalu.

Baksa. E nemzetség birtokai a Zagyva felső völgyében terültek el. Egyik birtoka Bátony, mely 1280 előtt és Szajla, mely még 1329-ben is e nemzetség birtoka. Birtokainak zöme azonban inkább a Bodroghközben terül el; hogy ezeket megtarthassa, feláldozta mátravölgyi jószágait s így a XIV. század első felében már elköltözött Heves vármegye területéről.

Bék. Alkalmasint palóc származású nemzetség. Egy tagja: Szentdomonkosi Varju Miklós. Széchenyi Tamás szolgálatába szegődött, a kitől 1350-ben Laskó helység felét kapta jutalmul. (Karácsonyi i. m. I. 228.)

Bél. E nemzetség ősi birtokai a Bélvölgyben, Apátfalva környékén terültek el. E völgyet egy XII. századbéli, kún eredetű főúr népesítette be s választotta magának lakóhelyül. E nemzetség idővel nagyon elszaporodott. 1282-ben már 12 ágazatot alkotott. A mint a nemzetség szaporodott, a béli völgyből csakhamar a mai Heves vármegye területe felé terjeszkedett. 1282-ben már e nemzetségre volt Mikófalva, melyet az e nemzetségből származó II. Mikó telepített és határait Monosbél területének egy részével gyarapította, továbbá Bekőleze (1381), Szűcs és Borosznok. E nemzetségből származnak a Bekőlezei, Mikófalvi és Sajó-Németi Bekény, Sajó-Németi, Ugfi, Szent-Mártonbéli s más családok.

Dém. E nemzetség tagjai Péter, Demeter, Miklós, Csépán és István, a tatárjárás után Tiszalob területét nyerték Geregye Pál ispántól és melyben IV. Béla király 1257-ben megerősítette őket.

Kacsics. Ez az ősi előkelő nemzetség, melynek ősi fészke Nógrád vármegyében volt, csak a XIV. század közepén szerzett birtokokat Heves vármegyében. Széchenyi Farkas nógrádi főispán fia, Tamás, (1299—1354) erdélyi vajda, tárnokmester és országbíró, korának egyik leghatalmasabb és leggazdagabb főura 1327-ben a hűtlen Aba nembeli Csobánkák ősi birtokait nyerte a királytól adományul, mint Gyöngyös várost, Bene, Halászi és Nagyút falvakat; ezekhez 1329-ben vétel útján Zsadányt szerezte ugyancsak az Aba nembeliektől. Fiai közül Kónya Miklós (1330—1354) a királyné főtárnokmestere, sepeesi és sárosi főispán terjesztette tovább a családot. Másik fia, Mihály 1363-ban egri püspök volt. Kónya Miklós dédunokája, László (1422—1459), nógrádi főispán, kinek két leánya volt. Ezek közül Hedviget a Tomaj-nembeli Losonezi Bánffy Albert, Annát a Gúthkeled nembeli Gúthi Országh János vette nőül. E házasság révén a Széchenyi család birtokai a Losonezi Bánffyakra és a Gúthi Országhokra szállottak. (Wertner Mór: Magyar. Nemz. II.)

Miskolcz. Ez előkelő nemzetség ősi fészke Borsod vármegyében volt s csak egyik ága: a Csabai-ág szerzett birtokokat Heves vármegyében. Ez ág sarja, Miklós ugyanis, 1291-ben a Borsod vármegyében levő csabai birtokait átadta anyjának, litbére és hozománya fejében. Anyjának második férje, Német Pál, nevezett Miklóst fiává fogadván, őt Erdőárka, Mezőárka és Iván falvakban levő jóságaiban részesítette. (Karácsonyi i. m. II. 373.)

Pettyho. E nemzetség tagjai Csete, Pál, Póka és Jakab, a Dém nembeliekkel 1242-ben Geregye Pál comestől, az egykor szerezsenektől lakott, de a tatárjárás alatt kipusztult Tiszabó helységet nyerték adományul.

Rátót. Az idegen származású Rátót-nemzetség, mely a krónikák szerint Kálmán király uralkodása alatt költözött hazánkba, eredetileg Veszprém vármegyében és Vác környékén telepedett le s csak a XIII. század második felében szerzett birtokokat Heves vármegyében. E nemzetség sarja Domokos tárnokmester fia, Porcz I. István (1265—1277), a ki a IV. Béla és fia István között kitört harcban az utóbbihoz pártolt, István ifjabb király, hű szolgálatai jutalmul az ifjú királyné főlovászmesterévé nevezte ki, egyúttal neki adta az ágasvári uradalmat, a hozzátartozó Ágasvár, Kutassó, Bárkány és Tar falvakkal, továbbá a pásztói cziszterezita rendű apátság kegyuraságával. Istvánnak egyik fia Domonkos (1270—1320) tárnokmester és nádor, kinek hasonnevű fiától származik a Pásztói család. István másik fia László (1283—1325), ennek fia István (1347), a Tary család őse. A nemzetség emez ága, az ágasvári uradalmon kívül, még a következő helységeket bírta: Hasznost, mely 1265-ben még Tar határrészeként szerepel. Födémest, melyet a fenti László bán másik fia Olivér 1331-ben vásárolt meg Baranyamegyei Balázs fia Miklóstól és nejétől Klárától. Bátornyt, továbbá 1283-tól Dorogot, végül 1299-ben csere útján Poroszlót. (Karácsonyi i. m. III. 16., Wertner Mór i. m. II. 291.)

A *Sártván-Vecse* nemzetség jóval a tatárjárás előtt telepedett le a vármegyében. E nemzetség sarja Gyula fia Barakony, 1219-ben a poroszlai monostor apátját segíti a tereskei apáttól ellene indított perben. Fia II. Gyula (1244—71) mindig Poroszlón lakott, bár Esztergom vármegyében is voltak birtokai. Fia István 1278-ban az általa okozott károkért kénytelen volt Poroszló egy részét átengedni Pál bányai ispánnak és hozzátartozóinak; 1299-ben pedig atyafiaival: Miklós fiaival Demeterral és Mártonnal, Poroszlót monostorával együtt, a Rátót nembeli Domonkos tárnokmesternek adta cserébe Oláh monostoráért. Csegéért s több kisebb tiszamenti helységért. A nemzetség poroszlói ága a XIV. század elején végkép eltűnik. Az oláh és csegei uradalmak ekkor már más családok birtokában voltak. (Karácsonyi i. m. III. 33.)

A *Salók* nemzetség, melyről Anonymus is megemlékezik, szintén egyike azoknak a nemzetségeknek, melyeknek a sarjai már a XII. században előkelő helyet foglaltak el. E nemzetség egyik ága Eger-Szalókon volt birtokos, melyet az 1248. évi oklevél szerint, még a tatárjárás előtt bírt. Ez az ág bírta Tiszaszalókot is, melynek határjelölő levelét Martonos fia Márk 1284-ben átírta. Martonos testvére volt András; fia Domonkos 1270-ben a Tomaj-nemzetséggel egyezkedett a Tiszára nézve; ennek fia Miklós (1337) a Szalóky család őse.

Tomaj. Előkelő nemzetség, mely Anonymus szerint még Taksony fejedelem idejében jött be hazánkba s tőle az abádi rév mellékét kapta letelepülési helyül. E nemzetség loncsói ága Sarudtól és Hevestől délre, egész a Tiszáig

elterülő földet bírta. I. Pelbárt fiai János és Pelbárt 1270-ben egyezkedtek a Szalók-nembeliekkel, mely egyezség szerint a Tiszának innenső része a Tomaj nemzetséget illette. Az abádi ág Abádon és Szent-Imrén volt birtokos. Az övé volt Sebestényfalva is, melyet 1279-ben elidegenített, de 1336-ban igényt tartott reá.

A XV. században az egri püspökség és a káptalan nagy kiterjedésű uradalmi mellett, néhány főúri család bírja a vármegye legnagyobb részét. E főúri családok közé tartozik a Nánai *Kompolti* család, mely főleg az Anjouk uralkodása alatt szerez nagykiterjedésű birtokokat a vármegye területén. Övé Nána és Oroszlánkő vára. Kompolti István, elődeihez hasonlóan, számos birtokot szerez. 1403-ban Pélyt és Patát, 1404-ben Miskét, 1409-ben Szentmiklósesánya és Agares birtokokat, 1416-ban Kömlő, Folt és Makegyháza helységeket nyeri a királytól. 1417-ben engedélyt nyer, hogy a magban szakadt Debrői Miklós birtokait, Debrőn, Csálon, Tótfaluban és Kálon elfoglalhassa. 1421-ben Visontán és Karászondon nyer birtokokat. A XV. század második felében újabb adományokat nyer. Így I. Ulászlótól Tas és Enes helységeket, 1472-ben az Országhokkal együtt a Tariak birtokait Mátyás királytól, 1489-ben az övé Heves és Markaz is.

A Mátra nyugati és éjszaki oldalán a *Pásztolaiak* és a *Tariak* birtokai terültek el. A Tariaké volt Ágasvár, melyet még István mester a Pásztolai és a Tari család őse nyert V. István királytól. Tari László 1389-ben az általa kiváltott Sirok várát nyeri adományul Zsigmond királytól; e vár 1465-ig maradt a Tari család kezében, midőn Tari György azt Gúthi Országh Mihálynak és a Nánai Kompoltiaknak elzálogosította. 1472-ben azután a Nánai Kompoltiak nyerték adományul. Sirok várához tartozott Sirok, Verpelét, Nagyberék és Szajla, azonkívül a Tariak 1454-ben még Pásztó, Tar, Ráczfalu, Rozsnok és Terebes helységben voltak birtokosok. A Pásztolai család birtokai Pásztó és Hasznos vára környékén terültek el. Övék volt Hasznos helység; Ders és Vésze helységeiben is voltak részeik.

A Mátra délnyugati oldalán a *Széchenyiek* voltak birtokosok. E család, mint fentebb láttuk, az Anjouk uralkodása alatt szerzett birtokokat a vármegye területén. Övék volt 1411-ben Bene vára. Gyöngyös egy része, Gyöngyös-Tarján és Gyöngyös-Pata; Széchenyi László 1455-ben Gyöngyös város felét, továbbá Alesi, Szászberek Szabolcs, Szentiván és Fokoró helységeket elzálogosította Országh Mihálynak és Losonezy Albertnek. Bene vára már 1424-ben a király birtoka volt. Széchenyi László halála után a Széchenyi birtokok Országh Mihály fiára, Jánosra és Losonezy Albertre szállottak, a kik 1461-ben és 1481-ben Gyöngyös város felét, Pata és Tarján városokat, továbbá Fokoró, Szentiván helységeket végül Szászberek felét nyerik adományul Mátyás királytól.

A *Rozgonyiak* már 1411-ben szereztek birtokokat a vármegye területén; ekkor veszik zálogba Szőkét és Foltot a Poroszlaiaktól s nyerik a királytól Farnost adományul. Idővel mindegyre több birtokot szereznek. 1430-ban Ivánra és Poroszlóra kapnak királyi adományt. 1435-ben zálogba veszik Gyöngyös felét, továbbá Bene, Zsadány, Halász és Szászberek részét. 1438-ban a Debrő, Tótfalu, Kál és Csál helységeken levő részbirtokokba iktatják őket. 1459-ben övék Debrő vára is. 1460-ban Pohárnok István birtokait nyerik adományul.

A köznemesség sorából nagyobb birtokosok voltak még e korszakban az *Abádiak*, a kik 1480-ban Abád helységet a vámjával együtt elzálogosították a Besenyeieknek. A *Besenyeiek* 1403-ban a hűtlen Császiak jóságait nyerik adományul. 1466-ban Besenyő, Süly, Sző, Tepely, Halmaj és Terpes helységeken birtokosok. Az *Egerszalóki* családé volt Egerszalók és azonkívül 1470-ben Poroszló, Iván helységeken voltak birtokai. A Kazai *Kakas* család 1415-ben új adományul nyeri Pásztó, Dorog és Bátorj részét. 1487-ben az *Asszupatakiaknak* elzálogosították Alsó-Bátorj és Vámos-Úraj részét. A *Nagylucei* család 1484-ben a hűtlen *Vécsi* Gáspár birtokait Vécsen, Alatkán, Cserőközőn kapja Mátyás királytól. *Pálóczi* Mátyás 1412-ben Szücsi, Fajsz, Ecsed és Réde helységeket 1421-ben pedig a magban szakadt *Visontai* István jóságait kapja. E család 1445-ben Pétervására és Köves mezővárosokat is bírta. A *Rédei* család Rédén kívül 1459-ben Varaszó és Szentdomonkos, 1462-ben Egerszalók és Tiszaszalók helységeken volt birtokos. 1473-ban Rédei János Nagyút és Bál-Püspöki részeit nyeri a királytól. A *Szólósi* család 1472-ben Igaron és Gyámán, 1487-ben Vakméra, Egyházasméra és Szentmártonméra helységeken birtokos. A *Kanisai* család csak a XV. század vége felé birtokos a vármegyében. 1497-ben e



ÁRKAI.



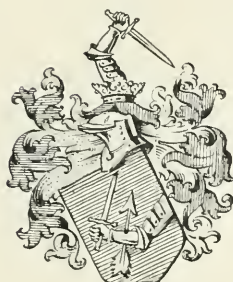
BÁRCZAY.



BARANYAY.



BENICZKY.



BESSENYEY.



BARKÓCZY.



BOBORY.



DELY.



CSÖKE.



DOBOSZKY



DRONYEY.



ELEK.



ESTERHÁZY.



FÜLÖP masként FILEP.



FAY.



FRÁTER



GRAEFL.



CÁSPAROV.

esalád kezében találjuk Bene várát — mely ekkor már megszűnt erősség lenni — és a hozzá tartozó birtokokat. (Csánki : Magyarország Tört. Földrajza. I.)

A mohácsi vész utáni birtok-viszonyokról az adóösszeírások nyújtanak adatokat. Különösen becsesek ezek az összeírások, mert feltűntetik az egyes birtokosok kezében levő porták számát; de egyúttal eléink világot vetnek arra a pusztításra, melytől a vármegye a Buda elesett követő évtizedekben mindegyre többen szenvedett. Összegezve az 1549—1552. évi összeírás adatait a vármegye legnagyobb birtokosai e korban a következők voltak : az *egri püspök* volt : Eger, Felnémet, Kápolna, Gyöngyös-Püspöki, Deménd, Sólomos, Pázmád, Czegléd, Tisza-Nána, Sarud, Mezőhidvég, Kis-Buda, Fedémes, Halász, Nagy-Tálya, Maklár, Örs, Örvény, Türkevi, Törkeddi, Abony, összesen 213 porta. *Országh Kristóf*, kinek kiskorúsága alatt gyámja Losonczy István kezelte az Országh-féle birtokokat : Szent-Jakab, Szajla, Tar, Sirokalja, Verpelét, Domoszló, Visonta, Átány, Heves, Markaz, Karácsond, Detk, Sár, Pata, Tarján, Örs, Süly, Köre, Abád, Fegyvernek, Roff, Ványa, összesen 267 porta. Ebből azonban Roff, Ványa és Abád Losonczy-birtokként levonandó, s így az Országh családot 189 jobbágytelek uralta. *Perényi Gábor* é : Parád, Bodony, Derecske, Barla, Pétervására, Debrő, összesen 54 porta. *Bebek Ferencz* Hort, Adács, Ecséd, összesen 24. *Báthory Endrée* Szászberек, Kürt, Poroszló, Farnos, összesen 33 porta. Az *egri káptalan*: Szalók, Heves-Iván, Poroszló, Nagyiván, Aranyos, összesen 51. *Jakcsy Mihály* Köre, Heves, Fegyvernek, Ványa, összesen 55. *Károlyi Péter* Poroszló, portáinak száma nincs feljegyezve. *Bornemisza Imre* Zarándon 3, *Balassa Kömlön* 7, *Andorka János* Kunhegyesen 12 portát bírt.

Közbejött a törökök 1552. évi pusztító hadjárata, melynek hatása meg látszik az 1553. évi összeírásán. 1553-ban esupán 148 helységben írták össze a portákat, melyek az egyes birtokosok között a következőleg oszlanak meg : *Báthory András* 21 porta, *egri káptalan* 38 porta, *egri őrkánok* 4 porta, *egri püspök* 170 porta, *Horváth Ferencz* 6 porta. *Jakcsy Mihály* 13 porta, *Károlyi Péter* 3 porta, *Losonczy István* 113 porta, *Perényi Gábor* 64 porta.

A XVI. század második felében, nagy változás áll be a vármegyei birtokviszonyok tekintetében. Országh Kristóf, a vármegye legnagyobb világi birtokosa, 1567-ben örökös nélkül elhalván, neje *Zrínyi Ilona*, a ki később Balassa Istvánhoz ment nőül, továbbá testvérei Borbála, *Török Ferencz*, Ilona *Perényi Gábor* özvegye, nagynénje Országh Magdolna. *Bánffy István* özvegye, pereltek egymással az óriási vagyon fölött. A perelkedők közül *Országh Borbála Török Ferencz* né járt legjobban, a ki 1569-ben Miksa királytól a következő Országh-féle javakat nyerte adományul : Sirok és Oroszlánkö várak, Sirokalja, Verpelét, Nagyberek, a Tarna patakon levő malom, Nána, Domoszló, Markaz, Detk, Visonta, Ugra, Zaránk, Eörs, Pél, Kótelek, Köre, Gyenda, Karácsond, Györk, Visznek, Kókút, Atkár, Átány, Szakálos, Mosó-Halom, Szent-Jakab, Tarvára, Heves, Fegyvernek, Ványa, Pata, Tarján, Gyöngyös városok, Szászberек, Alesi, Pokoró, Szent-Iván, Ágasvár, Kékespuszta, Mátra, Mátraerdeje és Pásztó harmadrészben. (Heves Várm. Története II. 251.) Országh Ilona férje *Perényi Gábor*, a *Pálóczy* javak birtokosa, attól tartván, hogy szintén örökösök nélkül fog elhalni, a *Pálóczy*-féle javakat, melyekre a Dobó testvérek tartottak igényt, nejének biztosítani akaráván. 1563-ban a kinstárral szerződést kötött, mely szerint magtalan halála esetén özvegye részére Sztrópkó és Terebes várak birtokul maradván, a többi javai, nevezetesen Debrő és tartozékai : Kál, Tófalu, Bodony, Derecske, Barla és Gyöngyös egyrésze a fiskusra szállanak. A Losonczyak is fiúörökösök nélkül haltak el. István leánya Anna, Ungnád Kristófhöz, a későbbi *egri várkapitány*hoz ment nőül. A Losonczy-birtokok e házasság következtében részben az Ungnád családra, részben — adományozás útján — *Várday Mihály* tulajdonába mentek át. *Várday* is örökösök nélkül halt el. Az ősi Losonczy-féle javak 1582-ik évi összeírása a következő birtokokat sorolja fel : *Tomaj Ungnád* és *Várdy*, *Abád Ungnád* és *Várdy*, *Bánhalma* hasonlóképen. *Pata* felerészben *Ungnád* és *Várdy*, felerészben *Homonnay*; *Gyöngyös-Tarján*, úgy mint *Pata*, három részre oszlik. *Gyöngyös* 178 portájából a fele *Báthory* rész, negyedrésze *Homonnay*, a másik negyed *Ungnád* és *Várdy*. *Gyöngyös* egyrésze, valamint a *debrői uradalom*, 1603-ban *Rákóczy Zsigmond* erdélyi fejedelemé lett. (u. ott II. 333—34.) A *Báthory*-birtokok *Gyöngyös*, *Bene*, *Poroszló*, *Farnos*, *Iván*, *Szászberек*, *Kürt*, a *Báthory* fi-ág kihaltával szintén peressé váltak. Ezt a *Homon-*

nayak és a Kisvárdaiyak igényelték, de a gyöngyösi részt *Esterházy* Pál szerezte meg; *Esterházy* Miklós nádor 1635-ben Enes és Bene pusztákat kapta.

A vármegye törökföldoltság korabeli nagybirtokosait az 1675. és 1685. évi összeírások tüntetik fel. Ez a nagyobb birtokosságot szolgabírói járáások szerint sorolja fel, rendes taksájának megjelölésével. E szerint a következő nagyobb birtokosok voltak a vármegyében: az egri *püspök*, az egri *káptalan*, *Koháry* István, *Esterházy* Miklós és Sándor, *Rákóczi* Ferencz, *Erdődy* György, *Bossányi* Miklós, *Haller* György, *Dorogffy* István, *Bikk* Ferencz, *Mácsik* György, *Gellerffy* István, *esztergomi káptalan*, *Semsey* György és *Melczér* János.

Sokkal becsesebb az 1685. évi összeírás, mely 40 megyebeli községet sorol fel a birtokosok nevének megjelölésével. Ez összeírás szerint a következő birtokosok voltak a vármegyében: *Rákóczy* László Poroszló, Kis-Köre, Kál, Réde, Parád, Bodony, Balla és Derecske helységekben volt birtokos. *Tornay* Ferencz és Kesz, *Borbély* Balázsé Bura, *Huszár* Imrécé Bod, *Gellerffjé* Erdőtelek. *Török* Ferencz Kisköre helység egy részét bírta. *Wesselényi* Pálé volt Heves, továbbá Pél részben. Gróf *Erdődy* György *Rákóczival* együtt Kál, Parád, Bodon, Balla és Derecske helységeket bírta. *Fáy* György Kiskörén, *Ádám* pedig Sáron volt birtokos. *Fáy* Ferencz Ecsédet bírta. *Fáy* György Átány, *Vay* Ádám Csány és Apez helységekben volt birtokos. A *Haller* család Átány, Visonta, Sár, Tarján, helységeket bírta más családokkal együtt: *Koháry* István grófé volt Ádász és Eörs egészen, Tarján részben. *Almássy* János Fügeden, Halászon, a *Bossányiak* Visontán, Sáron, Taron voltak birtokosok. *Deák* János Pélen, *Lósy* Átányon, a gróf *Esterházyak* Sáron, Visontán voltak birtokosok. *Mocsáry* Balázs Süesit és *Berki* Miklóssal együtt Oroszit bírta. Pétervására nagyobb része *Keglevich* Miklósé, részben *Semsey* Pálé és *Csanády* volt. Váraszót *Szilasy* István bírta. Erdőkövesd *Légrády* Istváné és *Báthory* Lászlóé, Szent-Erzsébet *Eösz* Gáboré, Reesk *Reesky* Györgyé, Szajla *Szopeky* Pálé volt. Mindszenten *Nemes* Pál, Dorogházán *Dorogházy* István, Maczonkán *Báthory* Farkas bírt földesúri joggal. A *Fejérpatakyak* Csányon és Fancesalon, *Balássy* István és *Darvas* János Apezon, *Szalay* György Fancesalon volt birtokos. Tass: *Tasy* Miklós özevegének birtoka volt. Tasy István Fügeden, a *Sótér* család ugyanott és Sáron volt birtokos. (Heves várm. Tört. III. 388.)

Eger vára visszavételével a török világ végét ért a vármegyében. A török földoltság utáni birtokviszonyokra élénk világot vet az 1693. évi adóösszeírás, mely az egyes birtokosok jövedelmét is feltünteti. A megtartott összeírás és birtokbeesés eredményéhez képest a következő uradalmaknak és birtokosoknak volt 300 forinton felüli jövedelme. Királyi *fiskus* 452 forint. Egri *püspök*: 3849 forint. Egri *káptalan* 1046 forint. Hatvani *prépost* 380 forint. Sári apát 300 forint. Gróf *Erdődy* György 331 forint. Gróf *Koháry* István 912 forint. *Bagny* marquis 2400 forint. *Glöcksberg* ezredes 722 forint. Báró *Buttler* János 1000 forint. *Pocska* Leo 1000 forint. *Enzinger* a nánai uradalma után 948 forint. *Penz* János 1341 forint. *Beneken* egri sötiszt 300 forint. *Deák* Pál ezredes, *Berthóthy* István ezredes 1480 frt. Nagy András 343 frt. *Sótér* család 317 frt. *Maithényi* György 448 forint. *Dorogffy* özevge 375 forint. *Szijártó* István 416 forint. *Csala* György 352 forint. *Péntek* István (Sarud) 439 forint. Id. *Péntek* István 421 forint. *Berthóthy* Gábor 485 forint. *Laczkovics* István 468 forint. *Kovács* András 600 forint. *Bartha* György 310 forint. *Kovács* Mihály 400 forint. *Polgár* István 500 forint. *Szabó* András 600 forint. *Szabó* János 437 forint. *Polgár* György 400 forint. *Csató* Péter 400 forint. *Bajesi* Ferencz 401 forint. *Csöke* Mihály 408 forint. *Almássy* György 622 forint. *Szabó* Máté hatvani postamester 328 forint. Az összeírásból láthatjuk, hogy a nagyobb birtokosok között számos új család foglal helyet: ezek mind 1687 után nyertek birtokokat, míg a régi birtokos családok sarjai, mint *Rákóczi* Ferencz, gróf *Forgách* Simon, gróf *Esterházy* István, báró *Haller* Samu, báró *Keglevich* Ádám, *Vay* Ádám, báró *Károlyi* Sándor, a *Nyáry*, a *Huszár*, a *Földváry*, a *Fáy* és a *Bossányi* családok jövedelmeit 300 forinton alul becsülték. (Heves várm. Tört. IV. 48.)

Ama mélyreható változást, mely a szatmári békekötés után a vármegyei birtokviszonyok terén végbement, élénken feltünteti az 1741. évi összeírás, melyet a vármegyére kivetett 100 lovas kiállításá czéljából tartottak meg. Ez összeírás szerint az egri *püspökön* és a *káptalanon* kívül a következő nagybirtokosok voltak a vármegyében: gróf *Stahrenberg* bírta a hatvani uradalmat,

gróf *Koháry* tábornok Adácsot, Viszneket és Hortot, báró *Grassalkovich* Antal személynök *Radvánskyval*, a debrői uradalomnak azt a részét bírta, mely egykor Rákóczi Ferencz fejedelmé volt. A *Nyáry* családé volt az egykori Országh-féle síroki uradalom, mely Gyöngyös város egy részére és 21 helységre terjedt ki, mely helységekben összesen 105 $\frac{3}{4}$ portát irtak össze; így e családé volt a vármegye összes portáinak majdnem ötöd része. A gróf *Forgách* család szintén az Országh-féle javakból Gyöngyös, Pata és Tarján egy részét bírta. Báró *Orczy* István Gyöngyös, Ábád, Poroszló, Ivánka, Váraszó stb. helységben volt birtokos. Almásy Jánosnak Gyöngyösön, Halászon, Török-Szent-Miklóson, Tiszabón, Boczonádon, Mérán, Fügeden, Zsadányban, Véesen, Halmajon és Mikófalván voltak birtokai. *Slessel* Kristófnak Kúrt, Sas, Ugh, Zaránk, Zsadány és Nagy-Réde helységekben 21 portája volt. *Podmaniczky* János Vezseny és Földvárt, a *Paluska* és a *Kállay* család Túrt bírta. A *Fölváryak* Szűcsiben, Orosziban és Cziabkházán voltak birtokosok. *Farkas* István özvegye Tizaszalók, Szóláth és Istenmezeje helységekben volt birtokos. *Forgách* grófné, a *Recsky* családdal együtt Burát, Halmajt, Inokát, Nagyrévet bírta. Az *esztergomi káptalan* Szurdokpüspökiben és Atkárón, gróf *Károlyi* Poroszlón, Vezekényen, gróf *Buttler* Erdőtelken, *Vay* Ádám Csányon és Szuhán, gróf *Keglevich Berthóthy* Istvánnal Pétervásáron, Kövesden, Bocson, Váraszón és Szucsón volt birtokos. (Heves Várm. Tört. IV. 223.)

A vármegyében lakó nemesek számáról az 1754—55. évi országos nemesi összeírás nyújt felvilágosítást. Ez összeírás szerint Heves- és Külső-Szolnok vármegyében 931 nemeset találtak; ebből csak 196 volt birtokos nemes, a többi (735) armalista. Ez az összeírás azonban nem teljes. A főúri családtagok közül báró Bossányi Gáspár özvegye, gróf Buttler Gábor, báró Haller Zsigmond és Sámuel fordulnak elő. A vármegyében birtokos főurakról az 1764. évi összeírás ad számot. Ez összeírás szerint a következő főrangú birtokosok voltak Heves- és Külső-Szolnok vármegyében: herceg *Esterházy* Miklós, *Buttler* Gábor, *Esterházy* Károly, *Forgách* János, Miklós és Zsigmond, *Grassalkovich* Antal, ifjabb *Grassalkovich* Antal, *Illésházy* József, *Károlyi* Antal, *Keglevich* Gábor és gróf *Teleki* Ádám, özvegy *Szemeréne* szül. Bossányi Krisztina, *Haller* Samu, *Orczy* Lőrincz, *Paluska* Keresztély, báró ifj. *Révay* László és *Vécsey* József. (Nagy Iván család tört. értes. II. évf. 235.)

A XIX. század első felében a vármegye területén a következő nagyobb világi birtokosok voltak: herceg *Grassalkovich* bírtá Apezt, Gyöngyös egy részét, a debrői és a hatvani uradalmat, herceg *Esterházyé* volt Gyöngyös egy része, a gróf *Almásy*ak bírták Pásztót, Vécset, a gróf *Esterházy*ak Patát, Verpelétet, a gróf *Teleki*ek Oroszit, a báró *Orczy* és a gróf *Szapáry* családok Heves mezővárost, gróf *Sztáray* Verpelétet, gróf *Buttler* Erdőtelket, a *Tarródy*ak Ludást, a báró *Brudern* örökösök Felsőnánát, báró *Balassa* Sándor örökösai Mátraballát, a gróf *Keglevich* család Pétervásárát, Füvest és részben Mikófalvát, báró *Orczy*né szül. gróf *Pejacsvich* Franciszka Terepest, a báró *Podmaniczky*ak Apezon és Visontán voltak birtokosok. A gróf *Draskovich* család Vámosgyörkön, Halászon, Szentjakabon, Sáron, a báró *Eötvös* család Nagyrédén, a gróf *Cebrián* Szentjakabon, *Blaskovich* József és *Kállay* Péter Erken, a gróf *Festetic* család Viszneken bírt földesúri joggal. A gróf *Károlyi* család Poroszló egyharmadát, a *Pankotay*, *Sombory*, *Nánássy*, *Bernáth* s más családok Tiszafüredet bírták.

Alább közöljük a vármegye nemes családait, különös tekintettel azokra, a melyek a közpályán működtek és a melyek a vármegyében birtokosok:

Agoston. Tamás 1643-ban nyert ezimerlevelet. Fia Mihály és annak fia István 1724-ben poroszlói lakosok. 1777-ben Pál fia János poroszlói, majd tiszafüredi, azután ivásárhelyi, később török-szentmiklósi, végre tiszaföldvári lakos.

Agoston.

Almásy. (Zsadányi és Török-szentmiklósi nemes és gróf). E hirtelen feltunt és nagygyá lett családot joggal végezhetjük hevesinek. Első felismerhető alakja Almásy János, a kir. tábla jegyzője (később a vármegye alispánja) Lipót királytól 1677. aug. 11-én nyert ezimerlevelet. Társaszerzők: fivére György, ennek neje Szabó Margit, s gyermekeik Márton, Ferencz és Erzsébet voltak; ezek azonban csakhamar Békéshöz költöztek át. Az armalist 1677-ben hirdették ki. A ezimerszerző 1698-ban megvette Bessenyei András sülyi, gyandai, koteleki, Nyáry Mihály kislügedi, nagyfügedi, zinéri, tarcsai, domaházi, gelyei, négyesi, vattai birtokait; 1699-ben zálogjogot nyert Vezekényen s megszerzte Darvas János fogási és mérái, 1700-ban pedig a hutlenszge esett Bekény Gábor és Szuhay Mátyás nagyfügedi, mikófalvi, recsi, tizaszeghi birtokait, 1701-ben megvásárolta Zsadány és Cselháza pusztáikat és Zaránk falut. 1700-ban királyi adománylevelet szerzett Török-szentmiklós, Tiszatenyő, Szenttamás és Csépa helységekre. Fia II. János az anyagiakban nem maradt

Almásy.

ntya mögött, de a szellemiekben felülmúlta őt: 1728-ban követ, 1732-ben helytartósági főjegyző, 1744-ben tablai úlnök, 1749-ben szepietenvir, 1756-ban nádori jászkún főkapitány, 1756-ban kir. tanácsos, fia: I. Pál, az idős gróf ágat alapító Ignác József, I. Mihály, I. Antal, I. József, I. József egyik fia II. József (sz. 1773) hevesi alispán, 1822—26-ban főispáni helytartó, gömöri főispán, I. Antalnak, kint a ma is virágzó nemesi ág származik, II. Mihály nevé fától való unokája volt I. Gedeon 1841—44-ben főispáni helytartó, IV. János nevé fától pedig unokája Manó, kinek fia László, Sándor, Gyula, Edmund s ezek unokái Géza († 1909) ny. főispán, II. István és. és kir. kamarás. I. Pál 1746-ban követ, táblabíró, 1756-ban kir. tanácsos, majd nádori jászkún főkapitány, hétszemélynek. Ennek fia II. Pál 1776-ban kamarás, táblabíró, 1783—87-ben fűmői kormányzó, majd több vármegye főnöke, aradi főispán, koronőr, főlevászmester, továbbá az ifjabb gróf ágat alapító I. Ignác és I. István: ez utóbbiaknak azonban Zsigmond 1812—84 és Vince, máltai lovag, arany-sarkantyú és lov. fáiab magvaszadott, II. Pálnak III. Józseftől való unokája volt III. Pál (1812—82), 1843-ban követ, 1845-ben alispán, 1849-ben a képviselőház elnöke. Az idős gróf ág alapítója a hétéves háborúban huszárezredez, a Mária Terézia-rend tulajdonosa, lovassági tábornok, özvegytulajdonos, 1771-ben nyert grófi rangot. Ma már csupán Kristófnak, Ernő-Bödögtől való Tarnazslányon lakó Tasziló nevé unokájában él a gróf ág. — Az ifjabb gróf ág alapítója II. Ignác 1779-ben nádori jászkún főkapitány, 1786-ban kir. táblai bíró, 1789-ben hétszemélynek, 1790-ben követ, 1795-ben bursi főispán, 1796-ban a nemes felkelő-sereg brigádéros, 1806-ban titkos tanácsos, 1811-ben az udvari kamara elnöke, 1812-ben temesi főispán, 1815. aug. 11-én a gróf rangra a „Sarkad örökös ura” címzet nyerte s 1822-ben alkancellárnak lett. Megvette a Péchy-örökösök pászói részbirtokát, a kincstárt pedig a kétegyházi és sarkadi uradalmakat s ez utóbbiakra Ferenz királytól 1799-ben adománylevelet is szerezvén, Gyulavárral együtt hitbizományává alakította. Ez ág székhelye a békésmegyei Kétegyháza, feje s a hitbizomány tulajdonosa II. Dénes.

Nemesi czimre: alulról felfelé nyúló, befelé hajló ék által három részre osztott pajzs alsó két mezőjében, zöld alapon, arany korona felett, csőrében zöld olajágot tartó fehér galamb; a két külső vörös mezőben az osztási vonalon egymással szemben felülről s az ék hegyénél levő babérszörűt megragadni akaró, két ezüst egyszárvú. Sisakdíz: a pajzsbeli galamb; takarók: kék-arany, vörösezüst.

A gróf czimre mindkét oklevélben: kék mezőben ékebe futó két aranygerenda, melynek külső részén egy-egy felfelé futó ezüst egyszárvú van, a gerendák alatt koronás zöld hármas halmon csőrében zöld olajágot tartó fehér galamb. Sisakdíz az 1771. évi oklevél szerint: a pajzsbeli galamb hármas halmon; takarók: kék-arany, kék-ezüst. Az 1815. évi diplomában sem sisakdíssal, sem a takarókról nincsen említés.

Asbóth.

Asbóth. A nemességtől III. Károlytól 1715-ben nyerte. Heves vármegyében, Krassó- és Sopron vármegyék bizonyítványai alapján, 1819-ben hirdette ki Móríc, Adólf és Albert nemesi segét.

Aspermont.

Aspermont (gróf). Eredetét a családörténeti írók az olaszországi Este házból származtatják. Gróf 1203 óta, amblicsi herceg 1323 óta, Pfalz grófia 1357 óta. Ferdinand-Gobert indenigant nyert 1694-ben, János-Gobert honfűsítettatt az 1764—5. évi 47. t.-cz. alapján. A magyar történelemben a Rákóczi-házba való beházasodásától kezdve szerepel. 1699-ben Ferdinand-Gobert és neje Rákóczi Julia káli és roffi birtokosok. Leányuk Johanna-Gobertina 1721-ben Bécsbe távozott s tūri és tiszavarsányi részbirtokát zálogba adta Országgh Martonnak, majd Paluska Antalnak. A család magyar ága Gobertben 1819-ben kihalt.

Babics.

Babics. A váradmegyei Czoborczról származik. 1717. évi tanúvallomások szerint Mátyás egyik unokája Péter a XVII. század végén Bögötre, majd Váthra, a másik Péter Veszprémbe költözött s itt fia József esküdti tisztet viselt. A család nemességtől 1751-ben Veszprém, 1752-ben Zala, 1764-ben Vas, 1765-ben Győr, 1769-ben Fejér, 1798-ban Baranya vármegyében hirdették ki. József 1770 körül költözött Hevesbe, évtizedeken át Kápolna község jegyzője volt s 1816-ban igazolta nemességét. Fiai István (sz. 1813) 1841-ben megyei ügyész, majd érseki ügyész, nemzetközi örmagy, 1875—78-ban orsz. képviselő; János 1847-ben jogtanár, 1849-ben miniszteri titkár, 1851-ben verpeléti plébános, 1875-ben képviselő, 1891-ben kanonok. István fia: Béla († 1898) egri közjegyző, József (sz. 1848) képviselő, jogigazgató, Aladár (sz. 1850) egri ügyvéd.

Bajcsy.

Bajcsy. A család armalist 1691-ben hirdették ki. Nemességszerzők: B. Mihály, neje Szűn Erzsébet s fia, 1724-ben Sámuel, 1754—55-ben Mihály győngyösi lakos.

Bajnay.

Bajnay. II. Mátyástól 1615-ben nyerte armalist, melyet 1616-ban Abaúj hirdettek ki. 1676-ban Ferenz győngyösi lakos. Testinomialist nyertek: 1777-ben Márton egri, 1802-ben János Pál és Mihály, 1823-ban János pásztói, 1826. Antal nagykanizsai lakosok. A család Kőczik néven is előfordul.

Czimre: ezüst pajzsban három zöld halom felett három lilomot tartó ágaskodó farkas; sisakdíz: pajzslelek növekvén; takarók: fekete-kék, vörös-ezüst.

Bajza.

Bajza. 1792. évi júli s 26-án nyert armalist Bajza Pál, a Thurzó uradalom árvanyagyalusi tiszte, neje Gerhardt Anna s gyermekei Mihály, Pál, Ferenz, Sámuel, Miklós, Judit és Éva. Mihály 1802-ben Szuesbe költözött s fia, Mihály, Antal, József, a kiváló költő, Lorincz és János voltak. A költő leánya Lenke, a nevezet elhunyt népszerű író, néhai Beniczky Ferenz pestmegyei főispán és titkos tanácsos neje, kinek első férjétől Heckenast Gysztávtól való Aladár nevű fia királyi kegyelemmel felvette a Bajza nevet, úgyiszerint leánya Ilona s férj, Hughes-Hugusné. A költőnek Jenő nevű fia szintén költő volt. János egyetlen életben maradt fia Kálmán fugyvasárhelyi földbirtokos; ennek fia József és Elemér.

Czimre: Vörössel és zölddel haránt osztott pajzs sziklás alján két határu ezüst szarvaságas között aranyvadás és süveces magyar vitéz aranymarkolatú ezüstkarddal; sisakdíz: nyílt sas-szárny között a pajzslelek növekvén; takarók: vörös-arany, zöld-ezüst.

Balás.

Balás. III. Ferdinándtól 1634-ben kapott armalist B. Máté, neje Balogh Anna, fia István, testvére Gergely, ennek neje Fodor Anna, s ezek fia Pál, 1639-ben Pál fia Gergely szentdomonkosi plébános. Az 1754—55. évi összeírásban számos tagja szerepel a családnak.

Balás.

Balás (Sipeki). A nógárvármegyei Sipektől vette előnevét és 1635-ben kapott nemeselevelet. 1765-ben Gábor alsószentiványi, 1784-ben János karacsodói, 1793-ban Mihály és fia János, Péter, Inre, Mihály monostori, 1795-ben György fia József káli lakosok. Győngyösön is lakott a család.

Balázsovich m. Zsuffa, Birtokos nemes család az úrvamegei Dedina községből, mely a Re-viczky, Dednysky, Burián és Hupcsó családokkal közös törzsből ered. Alapítója Hontimér (1272) Wodur nevű fiától való unokája Domokos, ki I. Lajos királytól 1355-ben a Hodocsin és Javra patak mentén Lodán fiával Diennsel, bizonyos javakat nyert donatióba. A Balázsovich név Lászlónak (1583) János nevű fiától való Balázs nevű unokájától származik; e néven szerepelt Miklós fia Mihály, az egri püspök jószágigazgatója, ki az Árva vármegyétől nyert testimonialistát 1749-ben lőrdetette. Viszont a Zsuffa nevet viselték 1816-ban Mátyás gyöngyösi, 1804-ben Imre egri lakosok. Különös, hogy a vármegyében élt családtagok következetesen a bünyőzői Balázsovics ezimert használták. László (sz. 1832-ben) pusztamonostori birtokos, fiai Oszkár és Ernő.

Balázsovich.

Balogh. I. Lipóttól 1678 július 7-én kaptak czímerleveleket. B. Demeter, neje Tóth Anna, fiai és testvérei. 1699-ben Pál reksi és derecskei. Mihály halmejai és fűgédi, Ambrus, Pál, Albert, Menyhért, Mihály, István becsi birtokosok.

Balogh.

Czímer: kékben zöld mezőn földmíves kaszával a vállán; sisakdísz: búzakéve; takarók: kék-erény, vörös-ezüst.

Balogh. Az armalist, melyet III. Károly 1726 június 23-án adott B. János és Mihály részére, Nógrád vármegye hirdette. 1784-ben György és Pál besenyőteleki lakosok, az előbbi fia János hevesi, unokája János alattyáni lakos.

Balogh.

Baranyay (Zákasfalvi vagy Zákosfalvi és Bodorfalvi). Első ismert őse Zákosfalvi B. Lajos, a ki I. Ulászló királytól 1440-ben Baranya vármegyében két pusztát nyert adományul. Unokája Pál 1526-ban Mohácsnál esett el. Ennek fia Pál, a ki Szeged várának bevétele alkalmával (1542-ben) azon fogsága került. Fia Gáspár Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor udvarában szolgált. 1618-ban tiszben odahagyva állását, Wesselenyi Ferenc szolgálatába állott, a ki a Bisztricza várához tartozó jószágok felügyelőjévé nevezte ki. Fia Zsigmond 1653-ban az érsekújvári várban levő tren-csényi lovasság kapitánya. Ennek fia Gáspár 1699-ben Kuktakeszt nyert adományul. Heves vármegyében az újabb korban Goszthonyiak révén, női ágon lett birtokos. Tagjai közül István az Orsz. Gazdasági Egyesület, később a hevesmegyei gazd. egyesület titkára, jelenleg verpeléti birtokos. Fia Miklós jelenleg mérnök.

Baranyay.

Czímer: Kékben, zöld alaphól kinövő terebélyes fa alatt két szemközt fordult arany oroszlán. Sisakdísz: egyszarvú, növekvőrn. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bárczay. (Bárczai.) A Barcna nemzetségből származó abajai család, melynek első őse Inak 1220. körül élt. 1303-ban említi egyik oklevél Mothya fia Edws de genere Barcna származottak. Előnevét Bárcza helységtől vette, hol már a XIII. században birtokos volt. Czímerlevelet 1421-ben. Bárcza és egyéb abajai birtokokra 1430-ban új adományt nyert. János egri kanonok, itélő-mester, Mátyás király alatt személynöki jegyző. A vármegyében mint a Pászthói család nőági leszármazottja kezd szerepelni a XVII. század elején. Az 1539. évben élt Pászthói Ferencnek egyik leányától, Annától. Szénassy Istvánnétól. származott ugyanis Judit, ki Bárczy János neje volt. Ezek gyermekeinek. Jánosnak, Boldizsárnak, Zsigmondnak, Zsófiának és Annának hagyományozza Pászthói Klára, Nádasdi Simon özvegye, és az említett Pászthói Annának nővére 1616-ban szenterzsébeti, váraszói, leleszi, körei, átányi, kenderesi stb. összes birtokait s mádi szőlőjét. Gábor 1809-ben a hevesi nemes felkelő sereg kapitánya. György 1796-ban huszárkapitány, fia György (sz. 1754-ben) és II. György (sz. 1792-ben) táblabírák, Gyula (sz. 1828-ben) tábla-bíró, majd orszgy. képvis. Fia: Elemer, jelenleg szárazbői birtokos. E családról a monografia más kötetiben bővebben is megemlíkezik.

Bárczay.

Bárdos (Lénárdárdóczyi.) A bersodvármegyei Lénárdárdóczyról származik, honnan előnevét vette. III. Ferdinándtól 1647 június 9-én nyert armalistát Bersod vármegye hirdette ki. Heves vármegyébe az egyik nemességhez-csereken, Miklósnak, unokája János költözött, kinek fia 1724-ben eger-farmosi lakos. István jelenleg vármegyei irodaigazgató.

Bárdos.

Barkóczy (Szalai és Tavarnai, nemes, báró és gróf.) Vas vármegyéből származik. Grófi rangot 1687-ben Ferenc nyert, de ő ága kihalt. Egy másik Ferenc 1745—61. években egri püspök, majd esztergomi primás. Ő építtette a vármegyéházát és alapította a liceumi könyvtármódát.

Barkóczy.

Barna (Melléthei) m. Horliczky. Gümörből származó, régi család. János 1553-ban hevesi alispán. 1628-ban György és Ferenc nádori adományt nyertek Kerekudvarra és Melléthe 1/4 részére. György mag nélkül maradt. Ferencnek Horváth Klárától való gyermekei Zsuzsanna gágyi Báthory Zsigmondné és Ferenc. 1841-ben János seborvós.

Barna.

Bartók. B. István neje Rodács Borbála, fiai István, György, Gergely, fivére András, neje Buday Anna, rokona Rodács István, neje Erzsébet, gyermekei Mihály, András 1666. május 26-án armalist nyertek, melyet 1670-ben hirdettek ki. 1709-ben István, 1724-ben András, István, György, 1754—55-ben András átányi, István tiszánai lakosok.

Bartók.

Báthty. (ő- és Egyházasszabai.) Törzsökös gümöri család, mely Nógrádban is szerepelt. A gümöri kötetben már megemlékeztünk róla. Hevesbe Miklós fia Ignác származott át s itt jelenleg is birtokos.

Báthty.

Czímer: Kékben zöld alapon három arany búzakalász; sisakdísz: zöld olajágat tartó fehér galamb; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Battik (Sarudi). Az elonóv után itélve, eredete Hevesben keresendő, de Zólyom, Nógrád, Gümör és Pest vármegyékben is utérjadt. Gergely, a ki 1630-ban hevesi alispán, 1634-ben Aszalay Istvánmal együtt nádori donatiót nyert Cseroköz felére, az abádi és szenttamási részjávakra, melyek Búdy Menyhért magva szakadtával jutottak a kinstári tulajdonába. Saruden is volt birtokos, melyet a Péntek családnak adott át. Unokája Gergely, ennek fia György (sz. 1687), Pál (sz. 1691), Gergely (sz. 1694) és Erzsébet (sz. 1689). 1699-ben János özvegye pászthói, gyotrefalvi és váraszói, Gergely özvegye sarudi és cseroközi birtokos. Szerepelnek még: 1711-ben János és Pál, 1724-ben Mihály, János és Pál s ennek fia György és András, 1754—55-ben András, János, Mihály mindannyi gyöngyösi, 1811-ben Pál fia Sándor szentesi lakosok s ennek fia Sándor és Imre.

Battik.

Becz (Tassai), alias Szabó. Hevesi eredetű. Pestvármegyében is utérjadt elviek. Czímerlevelet 1764 szeptember 27-én B. m. Szabó János, neje Borbély Judit s gyermekei és fivérei nyerték. 1763-ban Péter irsai lakos. Testvérétől Ádamtól Károly, ettől Ádám mezőtúri lakos származott. Ennek fiai Károly és Pál 1844-ben testimonialist nyertek.

Becz.

- Bekővács.** *Bekővács* (Komori). Ősrégi horvát család, mely IV. Bélától nyert donációt Komorfalura; új adományt II. Rudoltól 1587 augusztus 14-én B. Kristóf és társai kaptak. Kristóf fia Pál fia, György fia, Gaspár fia Boldizsár 1681-ben származott Hevesbe. 1724-ben fia Ferenc, Boldizsár, Gaspár, Menyhért egri, 1795-ben András s fia Pál (sz. 1773), Ferenc (sz. 1782), Béla (sz. 1789) szolnoki lakosok.
- Bekény.** *Bekény* (Mikófalvi). A Bél nemzetségből eredő család első ismert ősé Károly fia János 1246-ban Nemeten birtokos. A családnev Béli Tamásnak unokájától, az 1296 körül élt Bukentől, vagyis Benedektól származik. Ősi birtokai a három Béli helység, Sajónémeti, Mikófalda, Rátholdfalda stb. Mátyás király 1470-ben Mikófalvi Bekény Dénest megerősítette bélszentmártoni ősi birtokában. Denes volt az, a ki megszerelte az Alaghy család javait s a Bekényi Alaghy nevet vette fel. Újított nemes levelet és ezírt 1553-ban nyert Mikófalvi Beken Ferenc fia Farkas s ettől származik le a ma is virágzó Mikófalvi Bekény család.
- Bene.** *Bene* Mihály halmaji lakos, neje Bene Anna s gyermekei Mátyás, Bálint, Ilona részére 1659-ben adott nemeslevél kihirdetve 1660-ban. Mihály a Bekény családtól, melynek jobbágya volt, Halmajon egy birtokrészt vett zálogba, utódai Visontán szereztek telket. 1754—55-ben Jakab visontai lakos, ennek fiai és unokái 1833-ban testimentalist kaptak.
- Bemeczky.** *Bemeczky* (Benicezi és Miesinyei) Türoczvármegyei törzsökös család, melynek első ismert ősé, a kitől a leszármazás szakadatlan, Thuruchy Imre, 1269-ben kapja adományul a türoczvármegyei Benecfdldét, melyből a Benecze név alakult. 1391-ben a Bebek-féle vizsgálat alkalmával I. Péter fia II. János és I. János fia Márton az eredeti adománylevellel igazolták Benecfdldöz való jogukat. Márton 1413-ban Zsigmond király által megerősítették Benecze birtokában. II. Jánosnak leányaiiban magvaszakadt. Mártonnak fia volt I. György, ezé III. János, ennek fia II. Tamás, kinek Miesinszky Mariától született fia Miklós Znió várának várnagya és tinózei alispán, 1562-ben I. Ferdinánd királytól ezímrűjtő levelet nyert. Nevezetes tagjai a családnak II. Ferenc, a vázei vár főkaptánya (1616—1627), ennek 1603-ban született fia Péter, a költő, nádori adományba nyeri a nyitra vármegyei Felso-Vesce, Tarnóc és Nagy-Baáb helységeket, melyek Apponyi Istvánól hűtlensége következtében elkoboztatták. Királyi adományt nyert még a család a pestmegyei Cinkotára, Heves vármegyébe Beszterezebányáról költözött 1830 táján Pál fia Zsigmond († 1834), kinek az aporkai beszterezebányai, alsó- és felsőmiesinyei és mócsai birtokok, majd Tamás nevű notzen nagybátyja után a csehi, ördögfalvi és monosbéli birtokok jutottak osztályrészül. Tőle származtak Pál (†) és György, a vármegyei közigazgatási bizottság tagja, Egeresheiben birtokos. Fiai: Elemér jelenleg országgyűlési képviselő, azéltől szolgabíró, György jogtudor, birtokos, Aladár okleveles gazda, mindnyájan Heves vármegye törvényhatósági bizottságának tagjai. Attila Pest vármegye nyug. főpénztárnoka, tiszaifüredi birtokos, a család másik ágából való.
- Czimer: kékben, a paizs felső jobb sarkában fogró hold, a balban hatágú arany csillagolt kísért tavon úszó, jobbrafordult hattyú, nyakán hátulról jövő ezüst nyílallátó. Sisakdiz: két arany markolatú s hegyével felfelé álló hegyes tör között három ezüst struczoll. Takarók: kékarany —veresezüst.
- Berecz.** *Berecz*. Gyöngyösön és Patán lakott a család. Az armalist III. Károly 1714 márczius 4-én adta B. Mihálynak és társainak. 1754—5-ben több családtag lakik a jelzett helyeken.
- Czimer: kékben, zöld mezőn egyszarvú 3 vörös rózsával; sisakdiz: pajzsalak növekvőn; takarók: kékarany, vörös-ezüst.
- Berényi.** *Berényi* (Karacsberényi gróf). A családtörténeti irodalomból eléggé ismert család, melynek emlékezete 1205 évig vihető vissza. 1274-ben IV. Lászlótól nemesség megerősítést, 1431-ben czímerlevelet nyert. Tamás, gróf Haller Jozefa nevű neje révén, a XVIII. század második felében birtokos volt Fegyverneken, Gyöngyösön.
- Berthóthy.** *Berthóthy*, Lipót király 1667-ben B. István és Ferenc részére nemességet adott, mely Nográdban lett hirdetve. 1699-ben birtokos Vécs, Fokorú, Tiszavárkony, Tiszaföldvár, Reesk, Szent-erzseb, Szóllát helységeken, Bolya pusztán. 1724-ben Ferenc fia István, Gábor és János, István fia László, Gábor fia János és Gábor szenterzsébti, 1747—5-ben János lelezi lakosok. 1747-ben nádori adományt Váraszón és Szentersébten 2 telekre.
- Czimer: kékben, zöld alapon könyökös szárnyas kar, markában pallost tart, feát jobbról-balról hatágú aranycsillagolt kísérre; sisakdiz: pajzsalak; takarók: kékarany, vörös-ezüst.
- Bessenyei.** *Bessenyei* (Nagybessenyei). A Szalók nemből való ősi birtokos családja a vármegyének, mely nevét Bessenye (ma Bessenyei) helységétől vette. Alapítója Márkus 1322-ben már birtokos volt Bessenyon. Fiai László, Miklós és Imre voltak. V. László királytól Mihály 1452-ben czímerlevelet, Mátyás királytól pedig 1461-ben Therpesi Péter fia Miklós magvaszakadása folytán ennek terpesi és széki birtokára adományt nyert, ugyanó 1464-ben pallosjogot is kapott. 1576-ban szerepelnek B. Markon fia Márk fia Imre fia László fia Mihály fia György fia Mihály fia György s ennek 2. neje Keczer Borbála, kinek Kovászói Mathusnay Pál és neje Jakchey Erzsébet kőteleki, gyandvib irtokrészüket átvallották. Ugyancsak György 1596-ban egri hadnagyt s a élen állott azoknak, kik a vár átadását szükségesnek tartották, ő vezette a szultán elé a kapitálól küldöttéget is. E György ága 1668-ban kihalt. Testvéreinek Mihálynak, az ecse di lovas sereg vezérének unokája Mihály (1652—95) szabolcsi alispán, a Wesselényi összeesküvés részese, ennek fia Zsigmond († 1714) Thököly, majd Rakóczi udvarmestere, közben szabolcsi alispán, kurucvezéres, Besenyő és Tepélyt eladta a Szabó családnak. Ennek egyik unokája volt György (sz. 1747) testor-író, a nemzeti irány áttörője. A szabolcs vármegyei Bercezen, — hol már 1400-ban birtokos volt — idővel egészen meggyökeresedett. Az ottani ref. templom homlokzatán ma is látható a család ezimere.
- Besz.** *Beszé* (Megyeri) m. Sánta. A czímerlevelet III. Ferdinándtól 1649-ben kapta B. Gergely, testvérei, nagybátyjai Adorján Mihály és Benedek, Priska Bálint nyerték s Nyitra vármegye hirdette. 1729-ben Gergely és Gaspár gyöngyösi lakosok, 1836-ban János tornamegyei táblabíró, testvére Ferenc bevesi táblabíró, titoknok gyöngyösi lakos.
- Blaskovics.** *Blaskovics* (Ebeczki). Törzsökös hontvármegyei család. Czímerlevelet 1712 május 6-án nyerték Bl. József s gyermek József, János, Ilona, Erzsébet. Józsefnek fiától, Pál tábornoktól, származott Józsefi (sz. 1772), ennek Fáy Annától való egyik fia Gyda 1847 hevesi alispán, 1849 főispán, ennek

Báji Putay Franciskától gyermekei Anna Máriássyné, Malvin és Gyula (sz. 1843). E családhól valók Erno és Miklós ismert sportfőnök s ennek fia Elemér kengyeli nagybirtokos.

Bobory (Szent-Tornyai). A család 1848 előtt a Szepességben volt birtokos és az újabb korban telepedett meg Heves vármegyében. Tagjai közül Antal († 1850 körül) nyug. dragonyos kapitány. — Károly, 1848-ben cseplédi plébános, ki hazafias megatartása miatt fogásztól szenvedett. Ennek két testvére közül kettő 1848-ban elesett. — I. György († 1896) honvédlászárs ezredes, debreczeni ezredparancsnok, a Mária-rend vitéze, részt vett ez 1866-iki hadjáratban. Fia György, a család utolsó fia, gyöngyösi szolgabíró, államtudományi tudor. — I. György testvére Imre († 1894) es. és kir. ny. kapitány.

Czímer: haránt vágott pajzs, felső vörös mezőjében hatágú aranycsillag és ezüsthéld. Az alsó kék mezőben három keresztbe fektetett nyílvesző. Sisakdísz: könyöklő páncélos kar, kardot tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Borbás. Gömörből ered. A címerlevelet 1651 július 20-án B. Márton, neje Kovács Anna, gyermekei, fia, testvérei nyertek. A vármegyében Reesken, Felsőtárkányban, Felémóten, lakott. Egy ág Déterrel Jászapátiban költözött. 1754—5-ben János, Jakab reiski lakosok.

Borbély (Roffi). A család eredete még homályban van. Először Borbély György szerepel, ki a XVII. század közepén jött Abádra. Ennek fia Balázs II. Rákóczi Ferenc ezredes-kapitánya 1704-ben a fejedelemtől Bura falut kapta ajándékba s a vármegye 1705-ben ki is hirdette az adománylevelet. Ez volt a család tulajdonképeni megalapítója s eleinte Abádon, majd Tiszaróton és Jászapátiban lakott. A donatiót mint a fejedelm híve nyerte, előbb azonban a király katonája volt. Részt vett Eger vár visszavételénél s ez alkalommal állítólag armalist is kapott. Fia Mihály 1748-ban a szakallasi pusztára, 1754-ben Roffi falura nyert nádori donatiót. Akolhat pusztát, Tisza-Derszt, Esceget, Kérszteret, Cserokózt Mária Terézia adományozta, Abádot, Tonaát, Bánahalmát III. Károly. Ezeket kívül számos más zálogos birtokot is szerzett. Sándor (1768—1839) gyermekei: László (1805—95), József (1805—88), Karolin (1808—82) Bernáth Györgyné, Johanna (1814—68) Dabasi Halasz Mihályné, Lajos (1816—72) 1848—9 képviselő, Antal (1818—52) nemzetőr százados, Kornélia (1820—56) Péczely Lajosné. A család Tiszaróton lakik s ott nagybirtokos.

Czímer: kék pajzsban, zöld mezon, kardos oroszlán; sisakdísz: ugyanaz növekvő; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Borly (Borhi). A címerlevelet Lipót királytól 1693 november 4-én nyertek B. András, neje Kovács Anna, veje Mészáros M. Borly János, ennek neje Borly Erzsébet, fivére György és Imre s ennek neje Tóth Ilona, fiuk Ferenc. Kihirdette ugyanaz évben Heves vármegye. A harmadik testvér az armaliban Bory családnéven szerepel. A család már előbb is nemes volt, 1578-ban Pál nemes emberként szerepelt Egerben. 1691-ben Imre Gyöngyös város bírája, 1724-ben Gergely és Ferenc, Gergely fia Mihály, Ferenc fia András gyöngyösi lakosok. György jelenleg gyöngyösi nagybirtokos, es. és kir. asztalosok, udvari tanácsos, ő nyerte 1903. évben az előnevet. A közpályán szerepelnek Ádám a hevesvármegyei árvászek elnöke, Dániel jogtudor szolgabíró, Sándor eszénvárosi szék stb. A család számos tagja 1831-ben nemességi bizonyítványt nyert.

Czímer: kék pajzsban, zöld alapon, ágyékán és feje körül zöld falomból ávezett, balkezét csipőjén nyugtató s vállán egy gyökerestül kitéjt fát tartó meztelen vadebber; sisakdísz: zöld delo és fűrtökkel megrakott szőlőke felett egyik lábával búzakévet tartó kiterjesztett szárnyú fekete holló; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bory (Bori és Borfoi). Az 1275-ben Bori helységre adományt nyert családnak a XVII. század közepén Szajolon volt birtoka. 1667-ben György tiszaföldvári lakos, 1589-ben Pál az egri vár lovasságának hadnagya.

Borsos. Lipót királytól 1667 május 10-én kaptak címerlevelet B. István reiski lakos, neje Nagy Erzsébet, fia, testvérei 1699 Mihály, 1724 Albert, Péter, Jakab, István, 1754—5-ben Gáspár, György, István, Sándor reiski lakos, 1810-ben Lorincz fia Flórián gárdista.

Czímer: kékben, zöld alapon bárány; sisakdísz: galamb 3 búzakalással; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bossányi (Nagybossányi, nemes, báró és gróf). A Divék nemzetségből ered s IV. Bélától nyert Bossányi földjére adományt. Hevesben mint a Nyíry család leszármazottja szerepelt a XVII. század második felétől.

Bóta. Borsod vármegyéből ered, de Hevesben is meggyökeresedett család, mely 1665-ben nyert B. Benedek s társai személyében armalist. 1754—5-ben Ferenc besenyőteleki lakos. Jelenleg is el Egerben.

Czímer: kékben, korona felett kiterjesztett szárnyú holló; sisakdísz: a pajzsalak; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bozik. III. Ferdinánd adta a címerlevelet 1642-ben B. István, neje Czepe Ilona, fia Pál, fivére Mihály részére s Pest vármegye hirdette. A család Besenyőteleken, Egerben lakott s több ízben testimonialist nyert.

Bozó. Birtokos család Hevesben. A nemeslevelet 1685 márczius 22-én nyerték B. András, neje Kovács Anna, gyermekei és unokái. Erdőkövesden, majd Szentersébeten tűnt, itt szerepel 1754—5-ben Béla és Gergely. 1818 és 1826. években Kevermesre, 1843-ban Sámsónra költöztek egyséke.

Beőkőnyi (Beőkőnyei), előbb Najmajer, Mária Teréziától 1760 november 25-én nyerte a nemeslevelet Najmajer Ferenc egri lakos († 1771) s fiai Ferenc, Ignác és Lipót, kihirdetettől 1761-ben. Ignác (sz. 1746) előbb jezsuita, majd egri főbíró, fia közül János (sz. 1780) egri főbíró, Ignác temesi kir. bíztos, Ferenc (sz. 1792) udvari tanácsos, János fia Viktor (sz. 1838) ludasi nagybirtokos, a ki 1862-ben a Beőkőnyi előnevet, 1868 a Beőkőnyi családnevet kapta.

Czímer: vágott pajzs, a felső rész késsel és vörössel hasítva, állt koronás ungyalfő szárnyakkal, hátul vértezett, kardot tartó könyöklő kar, az alsó ezüst mezőben szarvas zöldággal a szájában; sisakdísz: a pajzsbeli könyöklő kar; takarók: kék-ezüst, vörös-ezüst.

Brezovay. Megyebeli birtokos nemes család, itt lett hirdette nemeslevele, melyet 1700 május 14-én B. Maróthy Katalin, gyermekei, továbbá Gólyás György s ennek gyermekei nyertek. Előbb Egerben, majd Farnoson lakott s ott ma is él s bírja a Bosnyák-féle birtokrész. József a vármegye főjegyzője, követe, alispánja, 1845—48. években főispáni helytartója, fia László és un-

kaj. III. László országgyűlési képviselők voltak. Sándor jelenleg nagyródei, András volt testoromgy, jelenleg egerszalói birtokos.

Czimer: két pajzs töben üsző hattyúval; sisakdísz: két borostyángaly között zöld leveles 3 vörös rózsával megkrakott ezüst kereszt; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Bruder (bárió). Belguini származott és nemességét a Fürstenberg ház fejétől nyerte. József 1769-ben nőül vette özv. Révayné sz. Hallerkit Haller Antónia grófnót s általa Hevesben is terjedelmes javakhoz jutott. 1771-ben bárói rangot, 1778-ban hontfűstást nyert. Ekkor már tábornok volt. Fia közül József győngyösi lakos nagyműveltségű, igaz magyar hazafi volt. Bizonyoság erre 1833. évi végrendelete, melyben alapítványt tett oly ifjak külföldi tanulmányúttáira, kik szolgálataikat kizárólag az „ödes magyar hazának szentelik.” Mivel o' notlen volt, Sámuel nevű fivének fiait pedig külföldön mag nélkül meradték, a család sirba szállt. Birtokai nagyjából Károlynak tulajdonába mentek át.

Buttler (Bárdnyi és Erdeteleki báró és gróf). Eredeti neve Buttler volt, ősi fészke pedig Iszlít város, az oroszországi Kurland tartományban. János-József báró ezredes 1689-ben egri parancsnok. A nemességet tanúsító, Esterházy Pál nádor által kiállított, oklevelet 1691-ben, a magyar indigenatus adományozásáról szóló 1696. május 7-én kiadott oklevelet pedig ugyancsak 1696-ban hirdette a vármegye. 1692-ben megszerezte Alsó- és Felsőerdeteleket. Átányt, 1693-ban Pázmánd pusztát, később a serohalmi, hanyi és tenki pusztákat. Mivel gyermekei nem voltak, unokai-örököst János-Lajost 1701-ben örökre fogadta. A magyarországi ág tulajdonképen törzsenek tehát ezt kell tekintenünk, a ki 1714-ben hontfűstást, grófi rangot nyert. Bár két neje volt Heckenstall Zsófia Borbálától és Hallweil Anna Mária Eszter bárónától 12 gyermeke született, 1749-ben két végrendelet már csak egy fiútól Gábor-Rudolf-Jakabról és 3 lányról emlékezik. Fia Gábor-Rudolf-Jakab megszerezte a bárdnyi birtokot s testvérével együtt 1784-ben a „Bárdnyi” elnevet kapta. Két neje volt, az első Buttler Erzsébet grófnő — kinek családneve úgyiszlát Fischenhausen, — a másik Nagy Borbála. Első házasságából 4 fű és 10 lány származott, de mindannyian mag nélkül haltak meg s így a család sirba szállt. A fiúk egyike volt János-Benedek-Vilmos (1773—1845) — az utolsó férjtarj, — a ki főleg a Ludovika Akadémia javára tett fejedelmi alapítványával örököltette meg nevét. Hogy a család fénje fennmaradjon, Buttler Sándor gróf nevű rokonát a bajorországi Haimhausenből magához hívta s miután ez az ő bejegyzésével Borbála nővérnek — Barközy Imrénének barónának, — Imre fiától való unokáját Évát nőül vette, 1845. évi pótvégrendeletben szerzeményi javainak örökösévé tette.

Csányi, Hevesi család. A nemeslevelet 1674-ben Cs. Lőrincz és István, ennek fia András nyerték. 1724-ben István pásztori lakos, ennek Mihály fiától való unokája Mihály 1799-ben Sätára költözött. 1754—5-ben István, János és Mihály pásztori, Lajos dománai lakosok.

Csepő, Cs. István győngyösi lakos, neje Fűr Sára, leánya Rozáli, ennek férje Lukács Anubus nyerték a cziperlevelet, 1717-ben, melyet a vármegye még ez évben hirdett.

Császár (Füzesabonyi). A nyitra vármegyei Bori községben volt birtokos, de egyesek a kiruz időkben a gömörvármegyei Jöleszen, majd Ungvárott tünnek fel, később az egyik ág a komáromi vármegyei Várbogyára, a másik Hevesbe származott át. A cziperlevelet II. Ferdinánd 1636. február 1-én Cs. Péter, neje Horváth Katalin és társai részére adta s 1642-ben Nyitra vármegye hirdette. Heves vármegyében 1727. évben hirdették nemességüket Ferenz, Imre, Ignác, István tarabodai birtokosok s Ferenz fia Mihály. Füzesabonyban. Fedemesen, Andornakon, Egerben is laktak egyesek, az 1754—5. évi összeírásban is többen szerepelnek. Géza lovász alezredes 1904-ben, a régi nemesség elismerése mellett, a Füzesabonyi elnevet nyerte.

Czimer: kékben, zöld alapon ugró szarvas, balszarván kalászkoszorú; sisakdísz: a pajzs alak növekvőn; takarók: vörös-ezüst, vörös-arany.

Csepán, Csipán. Megyebeli cziperes nemes család, mely Átányon és Egerben lakott. Cs. Balázs, neje Vörös Anna, fia János és István nevére szóló 1669-ben kelt armális 1670-ben lett hirdete.

Csernus (Kökeszi). A hontvármegyei Kökeszből származik, honnan elnevet vette. A nemeslevelet 1652. február 14-én nyerték Cs. György, fiai András és István, fivéréi Bálint és János. 1754—5-ben István csépai birtokos, Hevesben 1771. évben Farkas és János csépai, István egerszalói lakos s fiai publikáltak.

Czimer: kékben, zöld dombon könyöklő vörös ruhás kar karddal; sisakdísz: ugyanaz; takarók: nimeserek.

Csik (Csikszögödi). Mint csikszögödi származású főfőszékely nemesek Csik-Gyergyó és Kászón székek bizonyágyleve alapján 1805. évben hirdették Gáspár egri káptalani származó s testvére János káptalani ispán s Gáspár fia Ferenz. Ennek fia Sándor táblabíró, 1848—9. polgárőrségi ezredes. Eger város függetlenségét képviselője több cikluson. Meghalt 1892. évben 87 éves korában.

Csona (Ragyolezi). Régi birtokos nemes család Erdélyből. Magyarországon már 1544-ben szerepelt Tolesvai Cs. Imre. Később a család cziperlevelet is nyert, melyet Abaúj vármegye hirdett. Tenken volt birtokos Sámuel, kinek Zsigmond nevű fiában a hevesi ágak magva szakadt. Az említett Zsigmond 1757-ben kapott nádori adományt Ragyolezra. József jelenleg abaújvevési birtokos.

Csomortányi. A nemességét III. Károly 1722. nov. 27-én adta Cs. András és társai részére. A család Besenyőszögön és Szentivánon lakott, itt voltak birtokosok 1754—5-ben Imre és János. 1784-ben Antal egri kanonok.

Csóke. A zemplén vármegyei kötetben már tárgyaltuk. 1699-ben Mihály és Barnabás, 1754—5-ben Mihály pusztatassi, István özvegy és Lukács győngyösi lakosok. 1708-ban János másodalispán.

Dankó, 1625-ben megnevesített. Szabolcs vármegyéből eredő család, melynek nemességét legelőször helyen is többször igazolták. Heves vármegye 1837-ben hirdette Borsod és Szabolcs bizonyágyleve alapján Ferenz százbereki gazdatiszt, Mihály győngyösi lakos és János sajószentpéteri plebánus nemességét. Mihály fiai: Mihály (†) egri prépostkanonok, János nagyváradi püspökseg gazdatiszt és Bertalan magánzó. Ez utóbbi János fia: Adorján és János egri főbíró, gazdatisztok, Zsigmond fia Ferenz fia László terpesi körjegyző.



GENCSY



GOSZTONY



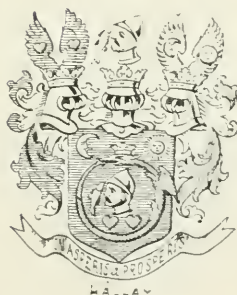
HELLEBRONTH.



BUGARIN-HORVATH



HORVAY



KENDERESSY



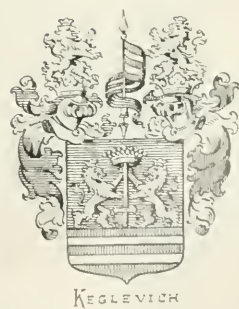
JNCZÉDY.



ISAÁK



KENDERESSY.



KEGLEVICH



KISS.



KOVACH



KOVÁCS.



KUBINYI.



LEDNICZY.



LEGRÁDY.



LIPCSEY



MAJZIK



MAKAY



NACY.

Czímer: késsel és vesséssel osztott pajzsban felül az osztási vonalon kardos, lépő oroszlán; sisakdísz: kiemelkedő kardos oroszlán; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dapsy (Dapsai). A gömőri kötetben már megemlékeztünk róla. A Széky-jusson volt birtokos a megyében. Rafael 1814-ben följegyész, 1834-ben másodaltispan.

Darvas (Nagyréthi). Ismert nőgrádi donatárius család. A XVII. század végén Nagyredén, Tiszaigazaron, Egercsehiben birtokos. 1700-ban János és fia Lipót királytól donatiót nyertek Nagyredén, Apezon, Csányon, Tarnamerán és Tiszaigazaron bizonyos javakra.

Dely. Törzsökös hevesi család. III. Ferdinand 1649 május 12-én adta az armalist D. János, neje Szoke Anna, fia Gergely, ennek neje Nagy-Tállyai Katalin s unokája Mihály részére és 1650-ben Heves vármegye hirdette. Úgy látszik, már előbb is nemes lehetett, mert a vármegye útlevelét adott némes D. Györgynek fiainak Mihálynak és Györgynek. Gergely 1654-ben szolgabíró volt. 1754—5-ben Gergely, György, János gyöngyösi lakosok. Imre okl. gazda jelenleg pusztaperesi birtokos és nagybérlő.

Czímer: kékbén, zöld mezőn, a pajzs jobboldalán emelkedő kösziklára szarvas kapaszkodik s fejét a balsarokban levő hold felé fordítja; sisakdísz: növekvőn a pajzsalak; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Demkő m. Belánszky (Bélai). A trencsénvármegyei Béla helységben bírt földesúri joggal, innen vette előnevét is. Hevesbe 1730. évben származott át Mihály pásztói jegyző, György fiától való unokái közül csak Pál maradt Pásztón, György Gyulára, János Szegedre, Mihály Heróde távozott. Györgynek egyik fia Mihály urad, jószágigazgató, ennek egyik unokája, Pál, nagybecskereki országgyűlési képviselő, ennek fia Pál jogtudor, jelenleg makói kir. közjegyző.

Déavay (nemes és báró). Törzsökös hevesi család. A nemességet D. János, neje Csapó Erzsébet, gyermekei János és Sára, továbbá D. Pál, neje Czupó Katalin, fia Pál 1663-ban nyertek s 1665-ben hirdették. János és Pál 1676-ban gyöngyösi lakosok. Nemességi bizonyítványt nyertek 1775-ben Pál, Nádasdy ezredbeli kapitány — a későbbi altábornagy és báró — és János fegyvernei lakos testvérek. Pál 1800-ban a Mária Terézia-renddel a bárói rangot nyerte, de mivel csak leánygyermek volt, ez águnk magvaszakadt. A nemesi ág ma is él a megyében. Pál, 1708-ban első altispan, András 1735-ben másodaltispan, 1746-ban első alsbán.

Dobóczy. A család ma is él Hevesben s a Duboveczy előnevet viseli. Czímerlevelet 1672. év márczius 20-án nyert D. m. Szabóc István. Fia Adam fél van véve a pozsony vármegyei 1754—5. nemesi összeírásba, unokája ugyancsak Adam volt, ennek neje pedig Akács Magdolna, a ki édesanyja, Rakovszky Sára, a Nyáry család leányági leszármazottja révén osztályosává lett a Nyáryak hevesi, köteleki, nagykürüi, pélyi, tarnaörsi javainak. Adam fia Ignác Pozsony vármegye 1787. évi bizonygató levele alapján hirdette itt a nemességet. Négy fia volt; 1. Ignác, kinek unokája Ignác (sz. 1853) nemrég magtalanul hunyt el, 2. István, kinek unokái János szabolcsi plebános, Miklós, István abádszalóki lakosok és László, 3. Alajos, kinek egyik utódja egercsehiben plebános, 4. Imre, kinek fia Dezső ügyvéd, hevesi földbirtokos, a közig. bizottság tagja, ennek fia Dezső hevesvármegyei szolgabíró.

Czímer: kékbén, zöld alapon, fehér lovon ülő vörösruhás, kucsán magyar vitéz, a kezében tartott görbe kardja hegyén nyakán átszúrt bajuszos török fő; sisakdísz: pajzsbeli vitéz növekvően, jobbjában kardot, baljában varkocsánál fogva török főt markol.

Dóka. Törzsökös hevesi család, mely III. Károlytól 1714-ben nyert czímerlevelet. D. András és Ferencz gyöngyösi lakosok s András neje Odál Erzsébet személyében. 1724-ben András fia Miklós és István, Ferenczéi Gergely és Pál. Gergely fiai Pál gyöngyösi és Ferencz becskli lakosok. 1754—5-ben Miklós és Pál szerepelnek.

Dorogffy. A XVII. század közepén D. István birtokában volt Tarcsa pusztá, mely azután a Majzik családé lett. 1699-ben birtokos Dorogházán, Csehiben, Szulán, Maczonkán, Hevesen, Monosbelen, Kihált.

Drisnyey másként Drenyey (Marczafalvi) † Abaúj vármegyéből származik, a XVI. században kepta a nemességet. Heves vármegyébe az újabb korban telepedett. Abaújban Hidasnémet és Göncz községekben volt birtokos. Tegeni közül László (†1861) törvényszéki bíró volt. Ennek fia László, szintén törvényszéki bíró. István (†1893) 1848-49-ben honvédmagy, később honvédszázados. Fia Béla, jelenleg hevesmegyei fozsgabíró.

Czímer: kékbén, zöld alapon ágaskodó, nyíllal állott természetes medve. Sisakdísz: a pajzsalk növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Dúl. 1639-ban Mátyás kakati birtokos, fia Mihály — a ki a vármegye ügyésze volt 1676-ban és pásztói birtokos — 1674-ben armalist nyert. Fia Ferencz szerzetessé lett s így a család kihalt.

Elek. A nemeslevelet II. Ferdinand 1625-ben adta s 1628-ban Borsod vármegye hirdette. Nemességszerzők E. Péter, neje Kovács Orsolya, fivére Farkas stb. 1724-ben Márton és gyermekei: Bálint és Erzsébet, Tamás és fia György detki. 1754—5-ben Bálint detki, János ivánki, 1752-ben György és Gergely egri lakosok. Borsod vármegye bizonygatólevele alapján 1806-ban igazoltatott Ferencz egri lakos. Elek Sámuel Menyhért († a 60-as években), István tiszászlósi birtokosok. Pál († 1882) szolgabíró. — fia László († 1908) ugyancsak szolgabíró. Ennek fiai: János, jelenleg pusztaténki birtokos, László, mint segédtitkár, főispáni titkár, szabóesi birtokos, Sándor; főhadnagy, es. és kir. kamarás.

Czímer: Aranykeretű kék pajzsban, zöld alapon egymással szemközt ágaskodó két arany oroszlán fölött határu aranyescsú. Sisakdísz: vörösruhás és kucsán magyar vitéz, növekvően, jobbjában kardot, baljában három búzakalászt tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Endrész, 1668 nov. 3-án E. Gáspár és gyermekei armalist kaptak, melyet 1673-ban hirdettek ki. 1724-ben István fia Gáspár tiszafüredi, György nagyfügedi lakos. Külbán és Jászárokszálláson is előfordult. A Hangonyba költözött családtagoknak productionalis pörük volt, mely azonban 1786-ban felbén maradt.

Erdélyi. A nemeslevelet Rákóczi erdélyi fejedelemtől 1648-ban nyerték E. András, János és György, s Zárad vármegye hirdette. György Zárad vármegye bizonyítványával 1773-ban igazolta nemességét. Testvérei közül István lógsáni tisztartó, Ferencz becsei orvos, Tamás leveleki, majd egri lakos. Ez, valamint fiai: Imre tb. ügyész és Antal kadét 1811-ben testimonialis nyerneik. Imre fia József a vármegye főjegyzője volt, ennek egyik fia Béla jelenleg vasuti titkár.

- Erdödy** *Erdödy* (Monyorókeréki gróf). 1699-ben György Gyöngyös, Roff, Balla, Bodony, Parad, Derecske, Debrő, Tófalva, Kál helységeiben. Nagyút és Balpüspöki pusztákban birtokos, Gábor 1715—44-ben egyi püspök. A pozsonyvármegyei kötetben ismertetettik a családot.
- Esterházy** *Esterházy* (Galanthai, gróf és herceg). A Salamon nemzetségből erdő legelőkelőbb főnemes családjaik egyike, melyről a pozsonyvármegyei kötetben részletesebben megemlékeztünk. 1699-ben Gyöngyösön, Abasáron, Visontán, Egerfarnasos birtokos. Miklós herceg szerepel az 1764. évi főnemesi összeírásban.
- Fáy** *Fáy* (Pái). Okleveles adatokkal igazolható legrégibb családok egyike, melyről már más kötetekben bővebben volt szó. Rugacs fiaj Don és Barnabás 1243-ban kaptak IV. Béától „Fáy” földjére adományt. Heves vármegyeiben, Bárczay Zsófia — Fáy Gaborné — révén lett birtokosa a XVII. század közepétől. Ma is birtokosok Eszéken József és Zoltán, Heves községbe a Borbély család révén jutott, a mennyiben Fáy György neje Léva Borbély Róza lett, most pedig Maczky Emil orsz. képviselő neje: szül. Fáy Róza.
- Czimer: kékben, zöld alapon magyar vitéz, jobbjával ugró fehér lovat tart, kantaráról fogva, sisakdísz: a ló növekvően, takarók: kék-arany, vörös-ezüst.
- Farkas** *Farkas* (Hügyei). Az iratok mint régi királyi adományos családok említik, mely, úgy látszik, Pozsony vármegyébe érde, de Komáromban is el volt terjedve. 1718—39 körül Szuhán, Németszéken, Csányon, Szőlőháton birtokos, Szerpelnek Mihály és István s ennek leánya.
- Farkas** *Farkas* (Csetneki). 1694 február 28-án F. György csetneki lakos, neje, gyermekei, fivérei nemeslevelet kaptak, melyet e megye még ez évben hirdetett. 1724-ben Mihály gyöngyösi lakos, 1784-ben Mihály fia János alszolgabíró. A csetneki előnevet József gyöngyösi lakos fia Mihály csongrádmezei lakos kezdi viselni.
- Fazekas** *Fazekas*. A nemeslevedél II. Ferdinándtól 1631 július 16-án nyerték F. András, neje Katalin, fia Máté, fivére Gáspár. Kihirdeték 1631-ben Borsod, 1632-ben Heves vármegyék. András sarudi lakos utódai Jásziskére, Gáspár Tiszadzerzse költöztek el. 1754—5-ben András Tiszadzerzen szerepl. A család nemesiségét 1794-ben legfelsőbb helyen is igazolták.
- Czimer: vörösben, zöld alapon ágaskodó farkas három atruczollal; sisakdísz: három struczoll; takarók: mindkét részen kék-arany.
- Fejér** *Fejér* (Szajoli). A Külső-Szolnok megyei Szajolon már a XVII. század elején birtokos volt. Három ízben is nyert donatiót e helységről, 1601-ben Kutassy esztergomi őrsektől F. Mihály, 1669-ben a nádortól Trombitás Mátyással, Teőrök Andrással, Hegedűs Demeterral együtt F. Mihály, 1750-ben ugyancsak a nádortól F. János. Czimerlevelet II. Ferdinándtól 1632. októ. 5-én nyerték F. Lénárt neje Meszáros Anna, gyermekeik Demeter, Miklós, Borbála és Katalin s Lénárnak anyáról való testvére. Kis István és Új István. Kihirdette 1633-ban Abaúj, 1669-ben Borsod vármegye. Miklós fia István Gyöngyösre költözött s mint insurgens nemes ember, Bécs alatt harcolt. Istvának András nevű fiától származott unokái Ferencz és János s Ferencz és fiaj Gábor és Antal állítják, hogy ok az 1632-ben armalist nyert Lénárt leszármazottjai, de mivel a nemeslevelet Új m. Borbély István gyöngyösi lakostól, a társaszerző Új István utódjától visszaszerzeni nem tudták, újat kértek és nyertek III. Károlytól 1740 március 15-én. A nemesség-megjítőlével 1740-ben lett a megye közgyűlésén hirdetve. Szajolra F. János donatiót nyert 1750. évben. A nemesség Pozsony és Csongrád vármegyékben is hirdetve lett. Ennek fia László vármegyei szolgabíró, fia István tisztiújszász és táblabíró. Ennek fia. Lajos († 1873) hevesi követ, majd országyűlési képviselő. Fia Miklós (sz. 1837) ny. államtitkár, képviselő, ennek fia Aladár jogtudor, Pesti Hazai Takp. joggyűjti előadója, Elemér cs. és kir. kamarás, pénzügymin. titkár, Lajos kisbirt., Orsz. Földh. titkárja, Elek cs. és kir. kamarás, huszárfőhadnagy.
- Fekete** *Fekete*. (Iváni). A XVII. század közepén F. László füleki várkapitány, ki a vármegyei életben is tevékeny részt vett, Gyöngyöspátán volt birtokos.
- Fekete** *Fekete*. Eredetileg borsodi család, de már az 1724. évi nemesi vizsgálatkor György és János Tiszaszőlősen tünnek fel. A XIX. század elején az egyik ág Tiszafüreden lakott. Ekkor került a vármegye levéltárába armalisuk, melyet III. Ferdinánd 1642. évi május 10-én adott F. Miklósnak és társainak, 1754—1755-ben Gáspár, János, István Tiszaszőlősen laktak. Márton 1808-ban Makóra költözött, Samuel 1829-ben Tiszafüredi seborvos.
- Czimer: Kékben zöld alapon álló farkas; sisakdísz: két ökörszarv közül kiemelkedő bárány; takarók: kék-fekete, vörös-ezüst.
- Ficsor** *Ficsor*. A Lipót király által 1668-ban F. Pál és rokona Pohrncz Pál javára adományozott czimerlevelet ugyan Nógrád vármegye hirdette először, de a család csakhamar Hevesben gyökeresedett meg. Pál fia János többekkel együtt már itt lakott a megyében az 1724. évi nemesi vizsgálatok idején. Besenyőteleken, Detken, Erdőteleken, Kálban, Tarnasádanynon volt a lakhelyük.
- Czimer: kék pajzsban, zöld alapon arany korona felett nyílt szárnytól körülvelt arany-eszillag; sisakdísz: kardot tartó növekvő griff; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.
- Főra** *Főra*. Az 1642 június 7-én F. Pál és társai részére adományozott czimerlevél kihirdetve 1643-ban. 1709-ben András, 1724-ben János, György átnyi, István egerlővi, 1754—5-ben András, György átnyi lakosok.
- Forray** *Forray* (Soborsíni, nemes, báró és gróf). Czimerlevelet 1714 február 4-én nyertek Sárközy János és Forray Márton unokatestvérek s Heves vármegye ugyanaz évben hirdette. A czimer-szerző Márton — talán mert anyja és unokatestvére Sárközy nevének voltak — néhol Sárközy néven fordul elő. Két fia volt, András és Márton. Ez utóbbitól való egyetlen fű — József — magtalan maradt s vele a család nemesi ága kihalt. Az Arad vármegyébe költözött András, a gyöngyösi születésű köznevelés ifjú, tekintélyes állást vívott ki magának. 1747-ben Arad vármegyei aljegyző, mint ilyen eladta tarnabódi birtokrészét, hogy lakhelyén szerezzon másokat, 1760-ban aradi alispán s mint ilyen a soborsíni előnevet nyerte. Egyetlen fia Ignác 1789-ben bárói rangot kapott. Ettől származott András csanádi főispán, kinek fiában, az 1877-ben grófi rangra emelt Jánosban, a család főnemesei ága is sirba szállt.
- Földváry** *Földváry* (Bernátfalvi). Túrzsökösi Pest vármegyei család. Földváry Mátyás 1573-ban nyert Miksa királytól — állítólag újtott czimerlevelet. Hihetőleg ennek fia volt az 1589-ben szerepelt Mihály, ki nőül vevén Bernátfalvi Bernáth Zsófiát, e család osztályosává tette utódait. Innen ered

az előnév is. A XVII. század közepén János Győrosziban, 1699-ben a család több tagja Sárszögön, Csánadon, Andornakon, Szucsiban, Szentimrén, Czirbakházán és Jenő pusztán volt birtokos. A győroszorsói és szűesi javakra Maria Teréziától nyert adományt. 1734—5-ben György szűesi birtokos. Ferenc 1822-ben főúrvész, 1824-ben másodalispán, 1828-ban elsőalispán, György 1841-ben másodalispán, 1844-ben elsőalispán, János 1841-ben főúrvész. Az enlített Ferencz (sz. 1790) alispán egyik fia Kálmán 1848—9-ben főhadnagy, várm. tb. főjegyző.

Fráter (Ippi, Érkeserui és Bélmezei). A Dobra nemzetségből származott család e vármegyében akként vált ismeretessé, hogy az 1582-ben nemességmegerosítást nyert Pálnak István fiától való unokája, ugyanezek Pál, hajdúkerületi főkapitány, a fejedelmi vérből származott Barcsay Anna nevével jeve néven birtokába jutott az kihalt Pászthói család pásztói jószágának. Fiai György és István pásztói és hasznosai javaikat eladták Battik Jánosnak 1668-ban.

Fridrich, III. Károly 1712 július 12-én Fr. Ferencnek a szépművészetek és a bölcseleti tudományok mesterének és testvérének Józsefnek czimerlevelet adott, melyet ugyanaz évben e vármegye hirdetett. Az oklevél megemlékezik az érdemekről, melyeket Ferencz Eger vára körül magának szerzet s jelemlíti, hogy apja is kitüntette magát Eger vára körül 1845-ben, sebet is kapott. Az armális a M. Nemz. Múzeumban van.

Fülöp, másnéven Füle, Komárom vármegyéből származik, a hol Ószöny és Kocs községekben volt birtokos. Simon és István 1567-ben kaptak czimeres nemeslevelet. 1726-ban és 1767-ben Komárom vármegyében igazolta nemességét. 1796-ban, 1808-ban, 1819-ben és 1820-ban a család egyes tagjai számára a vármegye nemesi bizonyítványt állított ki. A XVIII. század második felében telepedett Heves vármegyébe, a hol Egerben volt birtokos. Tagjai közül József († 1886) ügyvéd, később Heves vármegye alispánja. — Géza († 1907) honvédszázados. — József, jelenleg szintén honvédszázados. — Zoltán, jelenleg tiszafüredi főszolgabíró.

Czimer: Kékben, kétírkú aranyoroszlán, jobbában kardot markol. Sisakdísz a pajzsalak növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Gachal (Alias Eölvédy). Esztergom vármegyéből származott, ott lett hirdette a czimerlevél, melyet II. Mátyástól 1618-ban G. m. Eölvédy János esztergomi alispán és társai nyertek. 1693-ban András, János, 1724-ben András fia István, 1754—5-ben Ferencz, György, István, János poroszli. György tiszaszentimrei lakosok. Ma is számosan élnek Poroszlón, Tiszafüreden. Sándor jelenleg m. kir. honvédmagy.

Gall, Régi család, mely az 1433-ban Zsigmond királytól kiváltságlevelet nyert Gall Filistues fia Imre de Felsőszentgyörgy leszármazottjaként tűnt fel. 1724. Tiszvágykönyvi, János és András apczí, 1754—5-ben János győgyösi, János, Tamás apczí, Jakab tiszvárkönyvi, 1832-ben István, Péter, Ferencz reoski lakosok.

Gál, A G. Gergely, György és István testvérek nevére szóló 1649-iki armalist 1657-ben hirdették. A nemességszerző Gergely unokája Gergely sarudi, majd poroszli lakos. 1754—5-ben szerepelnek Gergely János, Mihály.

Czimer: vörösbén három zöld halmon kardos párduez arany esillagtól és félloldtól kísérve; sisakdísz a növekvő kardos oroszlán; takarók: kék-arany, vörösezüst.

Galambo. Nemességét 1666. május 26-án nyerték G. István, neje Csépany Katalin s gyermekeik, kihirdették ugyanaz évben. A vármegyében Tiszanánán, Átányon, Tenken lakott s a család több tagja 1842-ben bizonyáglevelet nyert.

Galambo. Eredetileg hevesi család, de már a nemességszerző G. András, ki nevével, Bartók Erzsébettel, leányaiaval Katalinnal és Annával, fivérével Mihállyal együtt 1669-ben az armalist kapta, Átányról Győmrőre költözött s e megyében utódokat nem hagyott hátra.

Gáspárdy. Eredetileg nyitraimegyei család, ott hirdették először a czimerlevelet, melyet Lipót király 1659-ben adott G. Lukács, neje Halasy Erzsébet, leánya Katalin, fivére György és Mihály javára. Nyitraimegye előtt 1784-ben pörrel igazolta régi nemességét. Heves megyében Lajos szatmári, nagybányai, majd egri sóistát hirdettette nemességét 1840-ben. A kihirdetett bizonyáglevelben Rudolf testvéréről is szó van, kinek unokája Gyula jelenleg a hevesi, takp. aligazgatója. Lajos (sz. 1804) fiai Gyula (sz. 1833) Géza (1833—91), ez utóbbi fiai Géza ny. követségi tanácsos, Elemér keresk. miniszt. fogalmazó.

A czimer a bihariemgyei kötetben költült.

Geneszy (Genesi és Ernőhályfalvi). E családról a szabolesmgyei kötetben bővebben van szó. A családnak ez az ága Szabolesból Borsodba és onnan, házasság útján, a Józsa György leszármazói: az Okolicsányiak révén jöttek az újabb korban Hevesbe: Tiszafüredre, hol Gyula († 1870. körül) birtokos volt. Ennek fia József († 1885.) szintén tiszafüredi birtokos, ennek leánya Ilona, jelenleg Sipos Miklós cs. és kir. kapitány neje, ugyanitt birtokos. I. József második fia Géza szintén († 1884). Ennek négy fia: Elemér és Lajos birtokosok, Géza miniszteri tisztviselő és Gábor gazdatiszt.

Glosz. E Zólyommegyéből származó, de Komárom, Gömör, Bács, Nógrád, Pest, Tórocz, Sáros, Zala és Zemplennegyékbe is elágazott család eredetileg Glosius, majd Glos, Glóz néven is előfordul. Először I. Ferdinándtól 1563-ban nyert czimerlevelet Glosius János, mint melleszímesszerző, a Churhay stb. családokkal együtt, melyet Zólyommegyében hirdetett. Bálint fiától való János nevű unokája III. Ferdinándtól 1649-ben nemességmegerosítást és új czimert kapott. Egerbe Ferencz Antal Imre jött 1835-ben Komárommegyéből. Egyik utóda Kálmán Eger városi tiszti főorvos.

Gócza. Megrebeli és jászágai birtokos család, mely III. Ferdinándtól 1653-ban nyert nemeslevelet. A család Jásziskeren, Sarudon, Kürthön, Sülyön lakott. 1821-ben számos tagja bizonyáglevelet nyert a megyétől.

Czimer: kékben, zöld alapon kardos oroszlán; sisakdísz; a pajzsalak növekvően; takarók: kék-arany, vörösezüst.

Gosztony (Kövesszarny és Gosztonyi, illetőleg Gosztonyi és Krencsi). A család a Jaák-nemzetségből származik, melynek első ismert ős, Wassberg Venczell-nél 997-ben szerepel mint győztes hadvezér a Koppany elleni hadjáratban. O kapta Koppany vezér birtokai közül a vasnemegei Jaák földjét. II. Endre uralkodása alatt ezen a területen találjuk a nemzetséget. Ekkor nyert Szelestei királyi adományban a Jaák-nembeli Mike, a Szelestei család ős (1205.) A család első ismert ősének azt a Miklóst tekintik, a kit Miklós és Mihály nevé fiaival, Máró és Fülöp nevű

Fráter.

Fridrich.

Fülöp.

Gachal.

Gall.

Gál.

Galambo.

Galambo.

Gáspárdy.

Genezy.

Glóz.

Gócza.

Gosztony.

testvérével együtt IV. László király 1268-ban a nemesek sorába vett fel a Kövesszervat adományozta nekik. A család azonban az oklevél szerint már ekkor is nemes, vagyis jóvágybágy volt s csupán ragalom folytán jutott a varorok sorába. I. Mátyástól 1467 április 24-én Kövesszervi m. Gosztionvi Tamás mester pécsi kanonok, testvérei Miklós és Gáspár rokoni Orbán czipmerlevelet, I. Ferdinándtól pedig 1539-ben a megnőtött Boronemissa Anna átnyí, dévanyai, cnyendai, pélyi, koteleki, és foggyverneki birtokaira Boldizsár személyében adománylevelet nyertek. 1566-ban vette fel Gergely, a Gosztiony család egyenes öse, a Gosztiony nevet és csak azóta használja azt önállóan a család. Tazajai közlül Bálint 1512-ben Vas vármegye alispánja volt. A család később két ágra szakadt, az egyik a Krenosi és Gosztionyi Gosztionyi, a másik a Kövesszervi és Gosztionyi Gosztiony nevet viseli. Az előbbi Pestmegyében, az utóbbi Heves, Jász-Nagy-Kún-Szolnok és Somogy megyében birtokos. A hevesi ágazatot István (1699) jászún kapitány alapította, kinek fia Pál (sz. 1740.) noilt veven Szecsedí Tartody Annát, családja számára megszerezte a Tarródyak detki, ludasi stb. birtokait. Pálnak egyik fia Alajos kamarai táblabíró 1839-ben Nagy-Kikindára távozott. János a XVII. sz. elején kinevezett erdélyi püspök, kit a protestánsok felkeneztek. — István (+ 1800 elején) cz. püspök, esztergoni kanonok, nagyszombati vikárius, ki a seniorátust alapította. Leonard és Sándor a vezekényi estában estek el. Ferenc az 50-es években tábornok. II. Alajos kir. jószágig. zgrató. István (+ 1719) kinstári főharminezes, ekkor jászún kapitány, a hevesi ág öse, Ma is több tagja él a családnak s Boczonádon, Atkárón, Erken birtokos. Levelesládja a M. Nemzeti Múzeumban van.

Czimer: kék pajzsban arany koronából kiemelkedő vörösruhás kar ezüst kúrtort tart; sisakdisz: ugyanaz; takarók: kék-vörös.

Góth, Czimeres nemeslevegél 1720. szept. 5-én nyertek G. Miklós és társai. A nemesség szerző besenyőteleki lakos volt, itt szerepelt 1754—5-ben József és Mihály. A család többször nyert bizony-ságlevelet a vármegyétől.

Czimer: kék pajzsban nádas tóban uszkáló hatyú; sisakdisz: szőlőfürtöt tartó vörösmézű

kyönyököl kék; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Grassalkovich.

Grassalkovich (Gyarakai gróf és herceg). E rövid életű családról a pozsonyi és bácsbod-rogi kötetben már megemlékeztünk. Őriási kiterjedésű birtokai közé tartozott Hatvan és Debrő. Graeff (Poroszói). Régi német nemes család, mely Svábjából költözött be az országra. József 1865—66-ban ügyvéd, pesti városbíró és követ, szaboi si főispán, Károly építészernök, 1899-től poroszói földbirtokos, 1896-ban magyar nemességet és elnevet nyert. Fiai Jenő közg. bizottsági teg, nagybirtokos, a lőtenyésztési bizottság elnöke, a gazdasági egyesület alelnöke, az alsó laskó-völgyi vízszab. társ. elnöke stb. és Andor, 7 évig szolgabíró, volt ország. képviselő, szintén nagybirtokos ki, a megyei életben szintén tevékeny részt vesz. II. Andor, Jenő és Károly kiskoriúk.

Czimer: Ezüst pályával haránt vágott kék pajzs felső mezében vörös szallagot átkötött három búzakalász. Az alsó mezőben, hármias zöldhalmon lépdelő ürrő sárga-kék zászlót tart. Sisakdisz a pajzsbeli ürrő, a zászlóval. Takarók: kék-arany.

Györffy.

Györffy (Telekesi). A vásmegyei Babay családból veszi eredetét. A Babay család czipmerlevele 1418-ból való. Az eredeti elveszett, az 1733. évi másolatból pedig — mivel e szövegben leírva nincs — nem állapítható meg a czímer. B. György czímerszerző a király kíséretéhez tartozott s így már ekkor is nemesnek kellett lennie. E feltevés mellett szól, hogy 1733-ban Babáról Györffy Ferenc és társai nemesnagysági s lakosok IV. Béla királynak 1224. évi. IV. István által 1271-ben meg-erosított kiváltságlevelével s Zsigmond királytól nyert 1418-i annálisál igazolták nemességüket. Az 1418-ban czipmerlevelet nyert György utódei vették fel a Györffy nevet, míg a család másik ága — Lőránt ága — a Loránti néven ismeretes. Vasmegyétfőlhozott bizonyosságlevelét 1774-ben András fia József rempeltőlisi származási szolnoki lakos. Egyik fia József mint nyug. kamarai tanácsos Egerbe tette át lakását, másik fia Pál tablabíró, kitől származott Ignác (1811—70) esküdt. Ennek fia Kálmán (sz. 1851) atkari birtokos unokái, Kálmán (sz. 1879) Hevesm. foisp. titkára és Erno (sz. 1895).

Gyürky.

Gyürky (Gyürki). Ez osztrai hontvármegyei családból 1723-ben Gáspár és György megybá-tonyi, 1808-ban pedig az 1754—5. évi hontvármegyei összeírásban szereplő István fia János, fia Gyürky (Lisonczy) Törzsköcs nőtárádi birtokos család. Alapítója István Forgách gróftól Lisonczon egy házat kapott ajándékba 1634-ben, czipmerlevelét 1632-ban György nyert. 1668-ban Gáspár és György apoz. 1699-ben Ferenc mátrányzentől szőlő, nádterelő, nádgyálai, iványi, németeztet, István szucsai és nagyrédei birtokosok.

Halasy.

Halasy (Dévényai). Komárom vármegyéből ered, ott lett hírdetve a czímerlevél, melyet II. Mátyás adott 1618. év március 10-én H. János, neje Teke Ilona s gyermekei Miklós, István, Pál, Mihály és Anna részére. Miklós fia Gergely fia János fia Márton Dumaszerd helyre költözött, ennek fia László és Márton 1774. évben Hevesben telepedtek le. A család jó nevét ez utóbbi alapí-totta meg: a vármegye alispánjává lett. 1778-ban megvette Novotha Gáspár dévanyai udvar-házát s hozzatért hozzá javekkal együtt s ezekre királyi beleegezésel helytakást is nyert. Ezóta viseli az elnevet. Később megszerezte báró Brudern József dévanyai, nádudvari és pusztaszentiványi birtokait s két neje — Nagyrai Rakovszky Mária és Vizeki Tallián Anna, — révén is tekintélyes vagyonhoz juttatta a családot. Utódei közül többen nánt tisztviselő, katonatisztok szerepeltek. 1820 s. I. Ferenc a tisztántúli tábla jegyzője, 1845 Ignác táblabíró Zala vármegyébe távozott.

Czimer: Arany pajzs, balharánt fekete pályában ezüst oroszlán; sisakdisz: lefelé irányított nyílvezető tartó kiemelkedő ezüst oroszlán; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Halas.

Halas (Dabasi). Pest vármegyei család, melyről e vármegye monografiájában foglalkozunk bővebben. Az újabb korban telepedtek le Hevesben Ciny községben, a hol Aladár jelenleg birtokos. Czimer: kekben, fészékben ülo és kisdeteit a saját vérevel tápláló polkán. Sisakdisz: fellábon ülo daru, jobb karjával között rögtő morkol. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Haller.

Haller (Halleri gróf), Nürnbergi eredetű osztrai patrícius család, melyről a bihari kötetben már említett tettünk. A vármegyében a Nyáryak jében volt örökös. Az 1754—5. évi összeírásban Su nucht és Zsigmondot találjuk.

Hamar.

Hamar (Páni). Czipmerlevelet 1692-ben nyertek Thar Pál, Mihók Tamás, Hamar András s verrokonai Bálint és Mihály. Kihirdette 1693 Esztergon, 1698 Nyitra vármegye, Mihály fia István Jászórád m. Mórán Anna nevű neje után, Gyöngyöshalászon nemesi kúrtat szerzett; ennek István-tól való Ferenc unokája 1756-ban Mária Teréziától donátúrt is kapott az enáltett nemesi kúriára

és 2 háztelkre. Ferencz fiai közül Antal és János a Bánátba távoztak. Az előbbi Karánsebesen főszolgabíróvá, János pedig Vallenáréban esküdtté lett. Atyjuk halála után Antal Lugosról visszatért Gyöngyöshalászára. A család több ízben nyert nemességéről bizonyosságlevelet. Az 1754—5. évi összeírásban Ferencz, István és János nevével találkoznunk.

Czímer: kékben, vasdarabot tartó oroszlán; sisakdisz: pallost tartó griff; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Hanák, II. Ferdinándtól nyertek czímerlevelet 1623-ban H. Venczel, neje Anna, fia György, unokája István. Kihirdette 1624-ben Nyitra vármegye. Megyebeli tagjai Kolos kúriai bíró, Gyula egervárosi főjegyző. A család nemessége Hevesben nem lett hirdetve.

Hanák.

Harangy, Tarnabodon, Császon, Boczonádon, Besenyőteleken, Dornádon, Jászberényben, Jásznáhalátelken, Ivánkán, Szomolyán, Miskolczen fordul elő. A nemességet 1630-ban kapták H. Miklós és társai. Az 1754—5. évi összeírásban is szerepelnek többen.

Harangy.

Czímer: kékben, hullámos ezüstpólyával átszelt zöld halmon felemelt jobb lábával három búzakalászt tartó természetes színű darú. Sisakdisz: pajzsbeli darú. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Haraszty, Újabb nemes család, melynek tagjai, Oszkár és Tivadar, a vármegye előkelő birókosai közé tartoznak.

Haraszty.

Czímer: kékben hullámos ezüstpólyával átszelt, zöld halmon, felemelt jobb lábával három búzakalászt tartó, természetes színű darú. Sisakdisz: pajzsbeli darú. Takarók: kék-arany-versezést.

Hatvany-Deutsch (Hatvani). A család 1880-ban nyert nemességet, 1896-ban kelt legfelsőbb engedéllyel nevét Hatvany-Deutsch-ra változtatta. H.-D. Sándor, József, Károly és Béla nagybirtokosok 1908 október 23-án bárói rangra emeltettek.

Hatvany-Deutsch.

Hegedüs, Szajol helységben nagyon elterjedt család. E községre Dióssy Andrással, Vukovics Miklóssal és Mednyánszky Pállal együtt a Bory családnak volt donátója. 1669-ben azonban királyi megerősítés mellett Fejér Mihály, Trombitás Mátyás, Teőrök András és Hegedüs Demeter kezére került. Czímerlevelet Lipót királytól 1701 június 30-án H. Gergely és társai nyertek. Két ágra osztotta család, az egyik következetesen a donációs levél, a másik a czímerlevél alapján igazolja idonként nemességét. A donátói alapján 1839-ben, a czímerlevél alapján 1845-ben kapott számos családtag bizonyosságlevelet. Az 1754—5. évi összeírásban 18-án fordulnak elő.

Hegedüs.

Hellbronth (Tiszabécsi). A czímeres nemeselevél III. Ferdinándtól 1655 június 10-én H. János, neje Silchel Erzsébet, testvére Gáspár nyerték a Pozsony vármegye hirdette. János fia János 1696-ban Pest vármegyében, 1733-ban Hevesben igazoltattatott mint II. Rákóczi vitéz ezredese ismeretes a történelemből. Két felesége volt, az első Bezerédj Teréz, kitől származott Katalin, a másik Almásy Apollonia — előbb Detrich Istvánné, — ettől származtak a többiek, köztük ama János is, kitől a ma elő nemzedék lehozható. Az 1754—5. évi összeírásban Antal, Dániel, Ferencz, János neveit találjuk. 1755 november 14-én Almásy János és Apollonia — ekkor már mint H. János özvegye — adományt nyertek Tiszabécs, Gacs és Domaháza felére. E János három fia József, Gáspár és Mihály a család jelenleg virágzó három főágát alapították. József unokája Flórián (sz. 1833) a közéleti és társadalmi igazgatási, tiszarófi lakos s fiai Antal tüzértiszt, Kálmán penzint, főtisztviselő, Gyula banktisztviselő; Gáspár unokái Béla (1849—900) volt hevesi alispán és Géza jelenleg országgyűlési képviselő; Mihály unokája Mihály (1828—96) volt hevesvármegyei főlevéltárnok s fiai Gusztáv és, és kir. kapitány, Miklós plebán és Pál Heves vármegyei tb. főjegyzője.

Hellbronth.

Czímer: két pajzsban zöld mezon, fehér lovon ülő páncezos vitéz jobbjában kardot, baljában kantárt tart; sisakdisz: a páncezos vitéz növekvő karddal; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Hodosy (Hodosi). Igen régi család, mely 1287-ben nyert donációt a pozsonymegyei Hodosra. A XVIII. század elején Dávid, János és Mihály testvérek, ez utóbbi Gáspár nevű fiával Polgáriba, majd Kenderesre és Nadudvarra költöztek s János 1732-ben megszerezte a Károlyi-kis kenderesi és tiszabécsi felelősségi birtokait. Az 1754—5. évi összeírás Kenderesen találta Gergelyt, Istvánt, Jánost, Mihályt, Pétert. Nemessége 1769-ben legfelsőbb helyen igazoltattatott s a vármegyétől is három ízben nyert bizonyosságlevelet.

Hodosy.

Hollner, Fejér vármegyéből származik. Alajos és utódai 1838-ban kaptak czímeres nemeselevét, melyet Fejér vármegye 1839-ben hirdettek ki. Hevesben a Csoma család után, női ágon telepedtek meg 1847-ben. Tagjai közül Alajos, a nemesség-szerző es, és kir. ezredes. Ennek fia II. Alajos († 1857) vezérőrnagy. Ennek fia Ervin, előbb min. tisztviselő, most puztatenki birtokos.

Hollner.

Czímer: két, pólyával osztott erenyemzőben kétéjú koronás fekete sas, jobbjában egyenes kardot, baljában bíródielmi ehmat tart. A pólyában zöld ágak között kard felsezik. Sisakdisz: nyílt fekete vesszárny között könyökölő páncezos kar kardot tart. Takarók: fekete-arany, kék-ezüst.

Holló, A nemességét II. Ferdinándtól 1631 nov. 12-én nyerték H. Tamás és fiai s Heves megye 1632-ben hirdette. Tamásnak Orbán nevű fiától származtak Gáspár és Albert, amannak fia János Farnoson, emezé Lukács, Egerben lakott. Gáspár már 1699-ben bírtokos Farnoson. 1754—5-ben Imre, Tamás detki lakosok. Idővel Farnaezon (Gömörön) és Domaházán (Borsodm.) találunk egyeseket. A család a farnosi előnevet viseli.

Holló.

Horkay, Zadorfaláról származó gömöri család, mely már a XV. század közepén nemes volt. Czímerlevelet 1529-ben nyert H. János. Hevesbe 1830 jött Péter és Tiszánánál ler. lelőszék volt. Lajos († 1882) főszolgabíró, Péter († 1873) főmestök. Lajos fiai Árpád átvényi főjegyző, Béla gyöngyösi főjegyző, Dezső és Lajos vasúti tisztek, Péter festőművész.

Horkay.

Czímer: kékben, zöld alapon, fehér lovon vágató, vörösruhás, sárgaszínű, barnakucsú magyar vitéz jobbjában kardot tart. Sisakdisz: arany oroszlán növekvően, jobbjában kardot tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth, másnéven Bugarin-Horváth (Brezovcei). Horvátországból származó nemes család, mely később Torna vármegyében is letelepedett, a hol Komjátin, Boldvaszilus u, Mélécsen, Tornán és Rozanyón volt birtokos. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból András van felvéve Torna vármegye nemesioként névsorában. 1846-ban került Heves vármegyébe, míg Gabriella Boldvasziluson most is birtokos. Tagjai közül András a XVI. sz. második felében alispán Torna vármegyében. — II. András u. ott táblbíró. — III. András u. ott 42 évig főszolgabíró. — Károly († 1837) u. ott vármegyei főjegyző. — Béla hevesvármegyei árvászei ülnök. Fiai: Béla, rúczkevei ügyvéd († 1900). Endre jelenleg természetmisklósi körjegyző.

Horváth.

Czimer: Ösztött pajzs, alsó vörös mezejében, hármas zöld halom középsőjén kiterjesztett szárnyú selyem, jobbjában egyenes kardot tart. A felső kék mezőben hatágú aranycsillag és ezüst féltold. Sisakdísz: a hármas zöld halmon álló sólyom, karddall.

Horváth

Horvath. A nemeselevél 1720 október 8-án kapták H. János, neje Fazekas Borbála egri lakosok s 1721-ben hirdették. Unokáinak — József és Péter jákóhalmai lakosoknak — nemessége legfelsőbb helyen igazoltatott 1794-ben.

Czimer: kék pajzsban, zöld alapon arany korona felett vértezett könyöklő kardos kar; sisakdísz: a pajzsalak; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Horváth.

Horvath (nemes és báró) II. Lipóttól 1791-ben armalist, 1794-ben bárói rangot nyertek H. Mihály gyöngyösi kereskedő, neje Popovics m. Moesonyi, Mária, gyermekei: Konstantin, Katalin, Éva, Zsófia, Anasztázia. Ez utolsó leány a bárói diplomában már nem fordul elő.

Imre.

Imre. A nemességet Lipóttól 1663 március 9-én kapták J. János, s fiai János, György, Mihály és Balint s 1669-ben Gönczön hirdették. 1757-ben János jászói származású egri lakos, fia József, unokája József.

Czimer: Kék pajzsban, zöld alapon, fehér lovon ülő, kardot illetve kentárszárat tartó férfi; sisakdísz: növekvő vörösruhás férfi balkezét csipőjére teszi, jobbjában kardot tart, melynek hegyén törökös ven; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Inczezy.

Inczezy (Nagyváradi). Dalmáciából származik. I. Márk a XV. században költözött Magyarországra, Mátyás és Gergely I. Rudolftól kaptak czimeres nemeselevét. Mihály († 1658) unokái, Samut, Gergelyt és Józsefet bárói rangra emelték. Hevesbe a múlt század közepé táján telepedett le Mihály és Egerben volt birtokos. Tagjai közül László († 1829) erdélyi főkamaryászi tanácsos, fia Samu 1848—49-ben honvédezered, Lajos szabolcsmegyei főlevéltáros, Mihály 1848-ban szünet végigküzdötte a szabadságharcot, ennek fia Dénes († 1900) a pécsi eziszerzetik igazgatója, füstverei József és Antal tanfőisk. József fia Bertalan tarnaszdányi községi jegyző.

Czimer: Kékben álló arany griff első jobb karmaival kardot markol. Sisakdísz: kardot tartó panczélos kar. Takarók: kék-arany.

Isaák.

Isaák (Kisdobronyi). Eddig ismert legrégibb őse amaz István, ki 1589-ban az egri várban a levasságy hadnagya volt. Czimerlevelet II. Mátyástól 1617 szeptember 22-én nyertek I. Gáspár, a ki agilisnek van jelezve, neje Katalin s fiai Simon, Mihály és Benedek. Kihirdette 1618-ban Bereg megye. Birtokos volt Hetén és Gulácsan, 1730-ban nádori adományt nyert a kis- és nagyráskai birtokokra. A donatiót nyert István 1740-ben már Kisdobronyban lakott s előnéve után itélve, ott is birtokolt. Egyik fia István Losoncra, majd Nagyrédre származott s nőül vevén Tussay Esztert, T. György és Ráday Ilona leányát, Ráday jussan nagyrédei birtokossá lett s megalapította a család hevesi ágazatát. Fia László (1751—96), ennek unokája László (1820—81) hevesi alispán, kitől származtak István, jelenleg nagyrédei birtokos és Gyula a vármegye főjegyzője.

Czimer: kék pajzs alján levő sziklából kiemelkedő farkas; sisakdísz: fél griff; takarók: kék-ezüst, vörös-arany.

Ivány.

Ivány. (Ivádi). A megyében fekvő Ivád községtől vette nevét, hol századok óta mai napig birtokos. A falu neve először 1321-ben fordul elő, midőn azt Tamás erdélyi vajda kapta Pétervásárral és Kövesdallal együtt. Az Ivády család két tagja, Zsigmond és János, 1456-ban a Dornánházi családnak adományozott birtokok beiktatásánál már mint királyi ember szerepelt, tehát a család eredete, nemessége a korábbi időkbe is visszanyúl. A II. Ferdinánd által 1635. évi március 22-én Ivágy György, neje Koffa Dorottya, fia Tamás, leánya Anna, testvérei János és Gergely részére adományozott s még ez évben Hevesmegye közgyűlésén hirdett armalist tehát tulajdonképpen újított nemességnek tekinthető. A család régebbi nemessége mellett szől, hogy Ivády Imre 1617-ben Ivádról, mint ősi birtokról végre rendelkezik, valamint az is, hogy Wesselenyi nádor Ivágy pusztát 1653-ban mint olyat adományozta Ivágy Gergelynek és Tamásnak, mely „az ő elődeiké volt már osidóktól, de okmányaik a háborús időkben elvesztek.” Az elő nemzedék a czimerszerző testvéreinek Jánosnak unokájától Dávidtól származik, kinek fia János (sz. 1720), unokája János (sz. 1760) fősolgabíró. Ennek fia Gábor táblabíró, fősolgabíró (1792—1852), unokái Gizella (1827—62), Miklós (sz. 1830) 48-as hadnagy, fősolgabíró, Albert 48-as hadnagy (sz. 1832), Károly (sz. 1835), Béla (sz. 1838) 1874—1896-ig ország. képviselő, Gyula (sz. 1845) ny. pénzügymin. tanácsos. Albert fia Aladár p. ü. tanácsos, ennek gyermekei: Pál; Béla gyermekei: Tihamér pénzügymin. titkár, Béla földm. min. titkár, és és kir. kamarások; B. Béla gyermekei: Gábor, Sándor, Antonia eszillegkeresztet hölgy, Stankay Béla huszárpályás és, és kir. kamarás neje, Sarolta Morvay Béla huszárpályás és, és kir. kamarás neje. — A czimerszerző György utódai közül Rudolf (1824—82) főkispere, hevesi prépostszépléanos.

Czimer: Kék pajzsban, zöld helyen álló fehér galamb; sisakdísz: a pajzsalak; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Iványch.

Iványch. Czimerlevelet a Halapátyi családdal együtt III. Ferdinándtól 1656-ban nyertek. I. János, neje Halapáty Anna, fia Albert. A család eleinte Alattyánban lakott, hol 1754—55-ben szán osan fordulnak elő, jelenleg pedig Gyöngyösön és Gyöngyöspályókibén él.

Jármay.

Jármay (Szolnoki). Szatárnemegye régi családjaiknak egyike. Jármból az egy ág Erdélyben ágazódott el. A magyarországiak a Szolnoki, az erdélyiek a Magyardellői előnévvel ismertek. 1753-ban László felesége Szumlogi Mária Pankotay jussan Tiszafüreden és Pusztaköcsön volt birtokos. A szaboi és szatmári kötetekben már megemlékezünk róla.

Jászberényi.

Jászberényi. A nemeselevét Lipót 1677-ben adta J. Mihálynak és társainak s 1730-ban Borsodmegye hirdette. Járdánházáról 1762-ben Mihály Egerbe, 1769-ben István Egerbe, majd Besenyőtelekre költözött. Márton elő utódai: Dezso kántorantító, Miklós mezőtakányi jegyző, vármegyei tüzérrendezeti főjegyző, az orsz. jegyzőegyesület főjegyzője, András gazd, akad. rk. tanár Kolosvártot testvérek.

Josa.

Josa. lásd Pankotay család.

Kallay

Kallay. (Nagykálói) A Balog-Semjén nemzetségből való ez ősrégi családdal a szaboi kötetben tüzetesen foglalkozunk. I. Mátyástól 1464-ben Pál és János Mezőtúr és Varsány fele részét kapták s itt utódai az újabb időkig birtokosok voltak. A napkori ág megalapítójának Ferencnek egyik unokája László 1773-ban hevesi másodalispán, a másik György egri kanonok, a harmadik

Sándor szabolcsi szolgabíró. Ez utóbbinak utódai: Zoltán volt orszgy. képviselő és hevesi főispán. Árpád (†) egri törvényszéki bíró, Sándor ny. honvédmegye. A család levéltára a M. Nemz. Múzeumban van.

Kandó (Egeriarnói). K. György 1575-ben egy nemesi kúriát szerez Farnoson, honnan az előnév származik, de ezt utódai 1653-ban zálogba adták. István fia 1718-ban adományba kapta K. Domonst és Ancost, Zsigmond és István pedig 1730-ban az említett Farnost.

Kanyó. A nógrádhegyi Herencsényből veszi eredetét a család, melyet III. Ferdinánd 1645-ben nemessé tett meg. 1731-ben Mihály Csépnán tűnt fel, ennek fia László pedig öt más családdal együtt 1742-ben adományt nyert Csepé helysére, hol 1754—55-ben Ferencz és László birtokosok. Gábor 1828-ban szolgabíró, 1837-ben adószedő, 1844-ben alispán.

Károlyi (Nagy-Károlyi gróf). A Kaplony nemzetségből származik, melynek első ismert tagja Kristóf királyi pristaldus volt. Egyenes őse Eördög Simon (1264), ennek unokája Simon (1322—1349) Károly (a mai Nagy-Károly) ura. Utódai közül: László (Láncz) és Bertalan a XV. század elején felveszik a K. nevet. László (Láncz) ivadékaiból született K. Zsuzsánna. Bethlen Gábor fejedelem neje. Bertalan (1418) ágából származik a jelenleg virágzó grófi család. Rangemelések: Mihály (1586—1626) főispán. 1609-ben bárói rangra emelkedett. Ennek fia László († 1689) főispán, a kitől Sándor kurucz tábornok és Szatmár vármegye főispánja származik. Sándor 1712-ben grófi rangra emeltetett. Tőle a család a következőképp származik le: fia Ferencz (1705—1758) főispán, altábornagy és hétszemélylőnk, ennek fia Antal (1732—1791) főszatelnokmester, valóságos belső titkos tanácsos és a testőrség kapitánya. Nejétől, gróf Harruckern Jozsefától roppant vagyon jutott a család birtokába. Ettől származott József, († 1803) nejétől Waldstein-Wartenberg Erzsébettől származott fia: István, Lajos és György terjesztették tovább a családot. Közülök György (szül. 1802, † 1877) es. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, főudvarmester, a Magyar Tudományos Akadémia igazgató- és tiszteletbeli tagja 1854-ben vásárolta meg a mintegy 27 helység határára kiterjedő debrői uradalmat, melyhez Parád is tartozik. 1876-ban elsőszülöttségi hitbizománnyal alakított belőle. Halála után a hitbizomány elsőszülötté fiára, Gyulára (szül. 1837, † 1890) szállott. A hitbizomány jelenlegi hasznélvezője K. Mihály gróf, a főrendiház örökös jogú tagja, volt országyűlési képviselő, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnöke.

A családi czímer leírását a Nyitra vármegyét tárgyaló kötetben közöljük.

Kazay. Lipót királytól 1696 június 1-én kaptak armalist K. Tamás és társai. Kihirdette Hevesmegye. Gáspár fia János 1773-ban Poroszlon laktott.

Czimer: Kékben, zöld alapon három főkáját verével tápláló pelikán; sisakdisz: ugyanaz; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Keglevich (Buzini báró és gróf). Horvátországból származik, hol a buzini vár ura volt. Első ismert őse 1300 körül Péter. Ennek fiai voltak Kegel és Márton. Kegel lett a család fentartója a ezért neveztek magukat utódai Kegel-fiaknak (Kegolvics, Keglevics). Kegel fia I. István, ezé I. Simon (1436), ezé II. Simon, ezé a többi közt II. Péter (1520), a jacezai hős, ezé III. Simon (1561), neje gersei Pethő Magdolna, ezé III. György horvát úr-bán 1601-ben, ezé többi közt IV. Péter a horvát-országi és II. Miklós önödi kapitány, tornai főispán (1636), a magyarországi ág megalapító. II. Miklós 1646-ban a magyar bárói, fia III. Miklós 1687-ben a grófi rangot nyerte. Ádam 1699-ben pétérvásári, cőrsi és sághi birtokos. Gábor gróf tábornoknak — ki az 1764. évi fonemesi összeírásban szerepel — Ádámotól (1780) való unokái Miklós (1798—1847) a vármegyei nemzeti ellenlék vezére és II. Gábor főkapitány. Ennek fia Gyula (sz. 1824) és Béla (sz. 1833) kamarás, hevesi főispán. Az előbbinek 62 fia Gábor egreskútai és Gyula pétérvásári és sashaloni nagybirtokosok és főrendiházi tagok. A családról a barsmegyei kötetben is megemlékeztünk s közöltük czímerét is.

Kelemen. (Széki). I. Lipóttól kapta az armalist K. Ádám, kinek fia József és Ádám voltak. Józseftől származott István (1780—1840) ny. orngy. a Mária Terézia-rend vitéze volt. Karácson-don, Gyöngyösön, Visontán voltak birtokosok.

Kenderessy, másnént Kenderessy (Felső-Szálláspataki). Hunyad vármegye ősi nemes családja, mely később Nyitra vármegyébe származott, a hol Lipótváron volt birtokos és 1832-ben telepedett Heves vármegyébe. Tagjai közül József († 1872) 1848-ban őrmester. Károly jelenleg egersz-óki községi jegyző.

Czimer: Kékben, leveles, koronán könyöklő, kardot tartó pánczélos kar. Sisakdisz: ugyamz. Takarók: kékarany, vörös-ezüst.

Kis (Boldogházi). A XVII. században Nógrád és Heves vármegyékben szerepelt. 1656-ban János ellentmond Nagy Baláz palkonyai lakos beiktatásának Mezőtúrt illetőleg, 1659-ban Keczer András beiktatásának Pásztó, Bátor és Terebes helységeket illetőleg.

Kis (Bátorkeszli). Esztergom vármegyéből származik. Őse András, a ki Kapu Katalintól született gyermekeivel: Istvánnal, Ferenczcel, Jánossal és Györgyvel, valamint nagybátyjával, Andrással együtt 1672-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család idővel elterjedt Pest, Sopron és Szabolcs vármegyékben. Sándor 1816-ban János és István májasházi lakosok 1830-ban Sopron vármegye bizonyítványára alapján vettek fel Pest vármegye nemesei közé. Szabolcs vármegyében a család Nyírbátoron és Nyírbaktán volt birtokos. Tagjai közül István és József 1800 körül szabolcsmegyei jegyzők, Gábor († 1877) a szatmári káptalan ügyésze. József († 1892) Hajdú vármegye kir. tanfelügyelője. Ennek fia, Ernő, ny. pénzügyi titkár, jelenleg pásztói birtokos.

Czimer: Kék mezőben, leveles koronán könyöklő pánczélos kar, kardot tart. Sisakdisz: ugyanaz; a könyök hajlásában zöldleves rózsával. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kormos m. Cserny. Borsodi eredetű, de Hevesben is meggyökeresedett család, mely 1698-ban Miklós személyében nyert nemeslevelet János, 1713-ban költözött Egerbe, hol utódai nagyon elszaporodtak. E családból származott Béla, volt kir. közigye és földbirtokos; ennek fia Béla.

Kósa. I. Lipóttól 1698-ban nyertek czímerlevelet K. György m.-szigeti lakos és fiai. István (†1852) egri sálóvalati raktáros Máramaros vármegye bizonyásgyevelevél 1838-ban igazolta nem-séget. Fia György (sz. 1813), unokái: Kálnán (sz. 1842) kir. táblai bíró és Miklós (1846—1907) csurgói tisztartó.

Kovács. (Erdotelki). József 1895-ben nyert nemességet, melyet örökbefogadott fiára, Józsefre is kiterjesztettek, ki Erdotelken birtokos. Tagjai közül a czímerszerző (†1897) hírneves egyetemi

Kandó.

Kanyó.

Károlyi.

Kazay.

Keglevich.

Kelemen.

Kenderessy.

Kis.

Kis.

Kormos.

Kósa.

Kovács.

orvostanar, a Lipót-rend lovagja, a szász kir. Albert-rend és a Ferencz József-rend csillagos középkeresztese. Fogadott fia József, orvostudor, testvére Béla belügyi segédtitkár.

Czimer: negyelt paizs. 1. feketében. zöld alapon. négyszögletes kövekből rakott, emeletes épület, veres esztergysindelylél, közepén kapuval ellátott verestetűj toronnyal. 2. és 3. veresben, két keresztben fektetett orvosi műszer. 4. Kékben ezüstpüspök állított ezüsthől körültekert zöld kígyó. Sisakdís: paizsbeli torony tetejéből kilövő három kék struettoll.

Kovács. *Korics* (Leleszi.) Törzsszáma hevesi család, mely II. Ferdinándtól 1634. aug. 19-én K. Péter, neje Baraczy Borbála, fia Antal, testvére Antal személyében armalist, majd utóda I. Lipóttól Lelesz helységre, Bolya és Vermes pusztákra adományt nyert. 1699-ben András bolyai és Leleszi, Adam, István, Márton leleszi birtokosok. Leleszen ma is él a család. 1831-ben Gáspár, monori tisztartó, ennek unokája Gáspár kávai birtokos. E családból származik József volt hevesi főszolgabíró és pénztári ellenor, jelenleg egri lakos.

Czimer: kékben zöld alapon kardot tartó griff; sisakdís: vörösruhás könyöklő kar; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Leleszen azonban egy másik családot is találunk, mely 1650-ben K. István, neje Medvik Dorottya, fia és testvérei személyében nyert armalist. Ennek czimere csak annyiban üt el az előbbtől, hogy a sisakdís a pajzsallakkal azonos.

Kovács. *Korics* (Káli.) A czimerlevelet III. Ferdinánd 1637. május 3-án adta K. Péternek és fiainak a 1632-ben Gömör vármegye hirdette. A XVIII. század közepén Kálban, Gyöngyösön lakott.

Czimer: kék pajzsban víz felett jobbjában vasdarabot, szájában gyöngyöt tartó griff; sisakdís: ugyanaz; takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Kovács. *Korách*. (Muzsai.) A család ősi fészke Durogma, de birtokos volt Csáthón is. A nemességet III. Ferdinándtól 1631-ben K. Balázs és társai nyerték a Borsod vármegye hirdette. 1768-ban István Igrieztől Tiszaszőlőre költözött. Jelenleg Tiszafüreden él. Tajgai közül József a 60-as években Gyöngyösön bíró volt.

Czimer: kék pajzsban hármás zöld halmon arany korona felett három búzakalászt tartó könyöklő vitéztest kar; sisakdís: ugyanaz, takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kovács. *Korách* (Visontai.) Nemességet 1656-ban, elonevet 1810-ben kapott. A múlt század 30-as éveiben került a vármegyébe a Vámosgyörkön és Felsőnánán lett birtokossá. József (†1834) konzi-hárius, fia József a pestm. eszd- és váltótörvén. elnöke, János kamarai titkár. János fia László (sz. 1827) pestm. aljegyző, 1848–49-ben kapitány, a hevesm. gazd. egyesület alapítója, orsz. képvis. Fia Zoltán földbírtokos, ennek fia László államtudor, tart. huszártiszt, vámosgyörki birtokos.

Czimer: Kékben. zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany oroszlán, jobbjában kardot tart. melyen török fő van áttűve. Sisakdís aranygriff növekvően, jobbjában tört tart, melyen török fő van áttűve. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kovács. *Korács*. Hevesi család. A nemességet 1658-ban kapták K. Péter, neje Főra Ilona és társai. 1724-ben András atyái, János ezeledí, György kiskőrei, János nyitrai lakosok.

Czimer: vörös mezeiben két pólya, alul hármás zöld halom felett zöld növény, közepén szájában pallost tartó oroszlán, fent aranykorona; sisakdís: oroszlán szájában a pallossal; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kovács. *Korách* (Szendrői.) Czimerlevelet Mária Teréziától 1758. június 5-én nyert K. János. Ennek utóda János kapitány 1823 előtt monostori birtokos volt. Imre nevű fia a pestmegyei Tázlára költözött. Kálmán m. kir. műszaki főtanácsos, közúti felügyelő, jelenleg egri lakos, kinek szendrői elonevét ő feléig 1903-ban megerősítette.

Kovács. *Korács* (alias Rozga.) A nemeselevelet III. Károlytól 1720. évi aug. 9-én kapták K. Gergely kövárvidéki lakos és társai és Máramaros vármegye hirdette. Innen hozott bizonyággyalval igazolta Lajos tiszafüredi lakos 1834-ben a nemességét. Fia Kálmán ma is Tiszafüreden lakik s ott birtokos.

Czimer: kék pajzsban, zöld dombon, buzogányos könyöklő vörösruhás kar; sisakdís: nün-esen; takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Közma. *Kozma*. III. Ferdinándtól 1645. április 13-án kaptak nemeseleveleket K. Mihály, neje Czöry Ilona és társai. Boldizsár, — a ki a Péro-lázadás leverésében tanúsított vitézségéért aranyérmet kapott — 1724-ben gyöngyösi lakos. Az 1734–35. évi nemesi összeírás idején számosan éltek Verpeléten és Gyöngyösön.

Köve-dy. *Kövedy*. III. Ferdinándtól 1648-ban kapták a nemességet K. Tamás és társai. Hevesvár-megye pedig 1650-ben hirdette. István utóda Adam Komáromba távozott 1773 táján, majd visszavért Kömlőre. E családból származtatja magát Ferencz (1773-ban) főtáraszamester.

Czimer: kék pajzsban szikla felett fehér galamb olajággal; sisakdís: a galamb; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Kubinyi. *Kubinyi* (Felsőkubini, Nagyolaszi és Demeňfalvi.) Ez ősrégi lipóti családról a gömri kötetben tettünk említést. 1699-ben Adam Apezon és Gyetrefalván volt birtokos, az 1734–35. évi összeírásban Imre nevűvel találkoztunk. Rudolf 1871–75-ben hevesi főispán.

Kürtby. *Kürtby* (Fájkürtby és Koltai.) A család eredete és története a Komárom vármegyei kötetben van leírva. 1743-ban János a Heves vármegyei Atkár községbe szakadt. Egyik utóda Sándor volt orszgy. képviselő, közigazg. bizottsági tag, jelenleg is atkári birtokos.

Ledniczky. *Ledniczky*. Régi trencséni család, mely állítólag már 1389-ben Lednicz helységre adományt kapott, melyet I. Lipót 1696-ban megerősített. Hevesbe 1820. évben költözött be egy ága, és pedig Imre fia Imre és Tamás, ledniczi származású, gyöngyösi lakosok. Jelenleg Tarnamérán birtokos.

Czimer: Kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú aranyoroszlán, jobbjában kardot tart. Sisakdís: pajzs alak növekvően. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Légrády. *Légrády*. I. Lipóttól nyertek czimerlevelet 1668-ban L. Mátyás, neje Rábaközy Anna, fia István, Rábaközy György, neje Kovács Anna és fia András, Kilirdette 1668-ban Nógrád vármegye. Gyöngyösi, Gysolymoson, Visontán lakott, ma pedig Mezőtárkányon birtokos.

Czimer: kék pajzsban zöld alapon vörösruhás, fehérszárnyú, sárgaszírmás, kardot tartó vitéz, jobbról a pajzs alján levagott török fő; sisakdís: nyílt sánczárny között kardot tartó vörösruhás kar; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.



NAGYFEJEO



DADAI NAGY



NYÁRY.



ORCZY.



ORSZAGH.



ORSZAGH.



PETROVAY



PAP-SZASZ.



RAGÓ.

RHÉDEY.
szék.



SZABÓ



SZALCHARY.



SZEKERICA



SZEPLAKY.



SZTÁRAY



TOMANÓCZY más néven TIMANÓCZY.



VAY.



VECH.



VRATARICS.

Lipősey. A család a Bilkey, Gorzó, Illosvay stb. családokkal közös törzsből származik. Őse Billkei Karácson, a ki 1331—1334 között telepedett meg Bereg vármegyében és a bilkei kenézséget nyerte, melyet 1343-ban Nagy Lajos király újra neki adományozott. Karácsonnak fia volt Szeresen, ennek I. János nevű fiától származik a L. család. Jánosnak, Gergely nevű fiától született unokája volt István, a ki 1467-ben Mátyás királytól azt a kiváltságot kapta, hogy Lipőse, Herinése, Keselymező, Ökörmező, Kelecsény, Ripinye és Vízköz Bereg vármegyéhez csatoltatott. Fiai III. János, I. Mihály, Simon és Sándor eladták a fenti birtok felét 400 aranyforintért Dolhay Ábrámnek. A családot az ifjabb két testvér I. Lázár (1474—1508) és II. László (1474—1502) terjesztik tovább. A jelenleg élő nemzedék az 1653-ban élt Gergelytől, illetőleg ennek fiától, András-tól (1656 és 1668) és Tamás fia Mihálytól (1583—1638) Bereg vármegye táblabírájától származik. A család idővel elterjedt Bereg és Máramaros vármegyéken kívül Ugocsa, Szabolcs, Ung, Zemplén, Abaúj, Bihar, Heves és Pest vármegyékben. Heves vármegyében a Pankotai család révén lett birtokosa Tiszafüred és Pusztaköcsön. A XVII. század második felében élt Mihály volt az, a ki a Pankotai Józsa családba beházasodott, elvévén P. Józst György leányát, Erzsébetet. Ő azonban még Bilken lakott, fia Gábor pedig Barabáson s csak unokák György és Lure telepedtek meg véglegesen Tiszafüreden. Itt, valamint Egerben és másutt is jelenleg is él ez a kiterjedt család. Heves vármegyében született tagjai közül Imre 1848—49-ben hevesi kormánybiztos is volt. 1861-ben a vármegye másodalispánja és ügyvéd. Péter Heves vármegye alispánja, ügyvéd, majd egri kir. közjegyző volt. Imre fiai: Árpád okleveles gazda és Attila jogtudor, tart. huszárhadnagy. Imre mindhármán tiszafüredi birtokosok. Péter fiai: Ádám jogtudor, ügyvéd, író és lapszerkesztő és II. Péter jogtudor, ügyvéd, egri kir. közjegyző. Tamás († 1897) főszolgabíró, ennek fiai: Lajos árvaszeiki ülnök, Tamás szolgabíró, Márton huszárhadnagy, József szolgabíró, tiszafüredi ügyvéd és birtokos. Fiai Elemér, amerikai orvos, kit őt 1900-ban megölték. Árpád (id.) műszaki tanácsos, mérnök a földm. minisztériumban, Gábor ny. főhadnagy, Zoltán miskolci szolgabíró, Ákos okl. gazda, tiszafüredi birtokosok.

Czímer: négyelt pajzs: 1. veresben arany korona. 2. kékbén kardot tartó pánczélos kar. 3. kékbén két hal egymás felett, egymással ellenkező irányban. 4. veresben, zöld alapon két fenyoifa. A pajzson ötagu leveles korona.

Lipovniczky (Lipovnoki). A Lipovnuk nemzetségből eredő ósrégi nyitrai család, mely 1244-ben nyert adományt, Lipovnok helysége. A XVII. század második felében élt Mihály, vagy ennek fia Imre Barsba tette át lakását. Heves vármegyében 1801-ben hirdették meg nemességüket Bars vármegye biznyságfelelővel Mihály és fiai. Lakhelye: Vorpeltő. Karácsond, Heves. 1844-ben János egri kanonok, Kálmán jelenleg hevesi birtokos.

Liskay. 1659-ben nyert armálisát Nógrád vármegye hirdette. Miklós váci, majd egri lakos, hevesmegyei főjegyző volt 1778-ban. Feleségének Sirokon volt birtoka.

Madarassy. (Göjczetz). Czirner-levelet 1825 február 25-én kaptak M. Ferencz aszari püspök s unokaöccse János, Ferencz 1814—27-ben egri kanonok, unokaöccse János egri jogtanár, megieji főjegyző, majd helytartósági tanácsos. Fiai Pál és Móríc.

Czímer: kékbén, zöld mező felett arany csillagtól, illetőleg félholdtól kísért pálmafa; sisakdiz: 2 nyilat tartó, balját csipőjére helyező vértezett férfi növekvő; takarók: kék-ezüst, vörös-arany.

Majzik (Tarcsei). Törzsökös hevesi birtokos, nemes család. Őse állítólag Dobó segédtsíjze Fügedi lett volna, ki arról volt nevezetes, hogy minden dolgát szerette használtatni, mindenkit a „majd” szóval bízottat. Ezért mondták róla, hogy mindig majd-ozik, majd-zik. A nem épen valószínűtlen szájhagyományt azonban, hogy a család így jutott volna mostani nevéhez, okleveles adattal bizonyítani nem lehet. A czimeres nemeslevelet III. Ferdinándtól 1639 aug. 18-án Majzik András, neje Krisztina, fiai György és Mihály, György neje Ilona s gyermekeik Miklós és Erzsébet nyerték s Heves vármegye 1640-ben hirdette. György fia Simon fia II. Mihály 1782-ben Árokzállásra költözött, ennek unokái közül IV. Mihály és III. István Kuczorán tünnek fel. A családnak előnevét adó Tarcsa pusztát mára fenti György zsádányi lakos zálogban bírta. A pusztá egyik leve Dorogfy Istváné, a másik a Székely családé volt előzőleg, de Székely Péter és neje a maguk részét 1656-ban zálogba adták M. Györgynek, kinek Miklóstól való II. András zsádányi és Jánostól való Ignác gyöngyösi lakos unokái 1735-ben királyi adományt is nyertek reá. 1747-ben II. András fia I. István csányi, és Ignác fia III. András és I. József gyöngyösi lakosok új adományt kaptak a nevezett pusztá fele részére. Minthogy Józsefnek csak egy fia maradt, III. János († 1812), ez pedig a papi pályára lépett s mint egri tb. kanonok, kúszentmártoni esperes halt meg, az ő része is testvére, illetőleg ennek fiára, II. György tarnamérai lakosra szállott át. Ennek egyetlen fia I. Imre táblabíró, főadószedő, insurgents kapitány, kitől származtak I. Viktor (1825—85) hevesi alispán és országgy. képviselő. Ennek fia II. Viktor a vármegye jelenlegi alispánja, tarcsei, tarnamérai és hevesi föld-birtokos. I. Istvánnak fiától I. Sándor nagyfűgedi és IV. János csányi lakostól való utódai Nagy-fűgeden. Csányon ágóztak el, egy ág Orbán és fiai személyében 1830-ban Nagy-Csalománra származott el. I. Sándor utódai közül: Leo (sz. 1816) Egerben lakott; II. Miklós (sz. 1848) eszdbiztos, majd útbiztos volt, ennek fia IV. Miklós kataszteri főmérnök. IX. János kir. számvizsgáló, tarcsei és tarnazsádányi birtokos, ennek fia Iván honvédhadnagy. IV. János egyik utóda X. János, jelenleg alsoszentgyörgyi lakos. Az adományos tarcsei birtokon kívül zálogos birtoka volt még a családnak Kompolton, Alatkán, Sülyön, Tarnazsádányban, Domaházán, Nagyúton, Zaránkon, Nagy-fűgeden, sőt újabb időben Mikófalván, Tarnaleleszen, Dismódon, Arlón, Csányon. Számos tagja viselt esküdti, szolgabírói, táblabírói tisztséget, számosan szerepelnek az 1724. és 1754—55. évi nemesi összeírásokban.

Czímer: kék pajzsban, zöld alapon vörösruhás, sárga csizmás, fekete kalpagos férfi kardot, baljában levágott véző török főt tart; sisakdiz: vértezett, jobbajában kardot, baljában levágott véző török főt tartó harcos; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Makay (Mukói és Geleji). A Csanád nemzetségből származik. II. Rudolftól 1581-ben újtított czímerét és nemességmeg erősítést, 1582-ben Mukón egy kúriára királyi adományt nyert régi család, melynek hevesi ágát az 1581. évi czimerszerző György fia János fia István pázsóti s az enlített János fia Ferencz fia János tiszafüredi lakosok alapították. 1792-ben István fia László fiai: József

Lipősey.

Lipovniczky.

Liskay.

Madarassy.

Majzik.

Makay.

és Ferencz besenyőteleki és János hejezei lakosok. Ez utóbbi később a vármegye földesúdjedője és táblabírája volt, s Dessewffy Rozállal való házasságából származtak Bertalan, Agoston, Antal és Lajos. Ez utolsó fia Deszo, közg. bíró. Gyula (sz. 1838), ezé Béla, jelenleg kultuszminiszteri osztálytanácsos. Agoston fia Felix fia Lajos jelenleg hevesvezekényi birtokos.

Czimer: kékben, zöld alapon ágaskodó párduez, jobbjában szabályt nyrt. Sisakdísz: növény-pajzsalak, jobbjában hegyével lefelé álló nyílvezzott tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Mátinszky

Malatinszky (Felsomlatini). Liptó vármegyéből származik, de elágozott Abaúj, Gömör, Hont, Nógrád, Ves és Zemplén vármegyébe is. Nemeslevelet 1561-ben nyert M. Mihály, melyet Vas vármegye hirdetett. A megyebeli Pásztora költöztet Máté előbb a község jegyzője, majd a Torók család tisztartója volt s 1718-ban Kishont vármegye bizottságfelelővel igazolta nemesseget. Egyik fia János Pozsonypüspökibe költözött, unokája Ferencz leventestornaji ispán (1824) megalapította a család zalamegyei ágazatát. Hevesben egyetlen élő tagja (György (sz. 1842), jelenleg a poroszlói kerület országgyűlési képviselője.

Marsó

Marsó (Verébelyi). Eredetileg a nyitrai megyei Veréből lakott s 1665-ben lett megnevezve. György fia, a beczkói származású György és Miklós 1755-ben Maczonkára költöztek. Tagjai: Lőrincz ny. esendöröffy, maczonkai birtokos. László kir. aljárásbíró.

Mártonffy.

Mártonffy. (Csikszentgyörgyi). Lőfőszékely család, mely Csikszentgyörgyön volt birtokos s innen vette elnevezést. Eredeti neve Márton volt, s Márton Mátyás fia Mihály vette fel a Mártonffy nevet. E Mihály a XVIII. század közepén Monokon tűnt fel, fia Antal borsodi adósodott, unokája Antal (sz. 1778) hevesmegyei aligyező, insurgens kapitány. Antaltól származott Lajos Ferencz (sz. 1814) egri kápt. főjegyző, eőtől László (1850—1900) a vármegye főjegyzője, kinek fia Lajos szolgabíró és Béla honvédfőhadnagy.

Mednyánszky.

Mednyánszky (Miglész). A vármegyében szereplő Mednyánszkyak a zempléni megyei Miglészről származott emá Mihály őrudai voltak, ki Miglész helysére királyi adományt nyert. Unokája Ferencz Vécsem, majd Sújóládon lakott, ennek fia Antal (sz. 1758) bölcsészeti tanulmányainak befejezése után Egerben alapított családot. Fiai közül megleltjük József († 1843) egri kanonokot, Mihályt (1811—85), és Sándor (sz. 1816). 1848—49-iki honvédezzredes és országgyűlési képviselő. Mihály fia Sándor jelenleg a vármegye tisztí főjegyzője. A család a Mednei és Medgyesi M. czimert használja s valószínűleg ennek egyik ágazatát alkotja.

Mész.

Mész. Nemesseget Liptó királytól 1667-ben kapta M. István bocsi lakos és társai. 1699-ben Máté, 1724-ben Gergely és Béla: 1754—55-ben Gergely, István, János, Mátyás, Mennyhért bocsi birtokosok. A XIX. században Pusztamonostoron és Árokszálláson is szerepelt.

Czimer: két pajzsban zöld alapon máglya lángjai felett emberi szív; sisakdísz: 3 főkáját vérevel tüpláló polikán; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Mlinkó.

Mlinkó. Igen elterjedt család, mely úgy látszik, a borsodmegyei Szihalomtól költözött ide s Egerben, Mezőtarjánynon, főleg pedig Besenyőteleken telepedett meg. A nemeslevelet Liptó királytól 1698 szeptember 3-én kapták Ml. Mátyás, fia Mátyás, fiverei János és Mihály, János fia Márton, Mihály fia Mihály és Borsodmegye hirdette. A hevesmegyei ág Jánostól és Mihálytól származik le. 1708-ban Márton esküdt, 1754—5-ben József besenyőteleki birtokos. Lajos 1831-ben esküdt. 1837-ben táblabíró, 1841-ben szolgabíró. Jelenleg szereplő tagjai a családnak: Béla és Bertalan besenyőteleki, István hevesi, Zsigmond atányi birtokosok.

Mocsáry.

Mocsáry (Boesári). Nógrádmegyéből ered. Őse György fia Boesári János 1330-ban élt. 1540-ben Nagyfalut, 1580-ban pedig II. Rudolftól Mocháry de eadem Mocsáry György és testvére Gergely egyéb más megyebeli birtokokon kívül az akkor Heves vármegyéhez tartozó Andornak falut kapta adományba s itt a család jelenleg is birtokos. Balázs 1625-ben alispán, Ferencz 1655-ben táblabíró, 1697-ben jegyző. 1658-ban jegyző, 1667-ben főjegyző. 1669-ben alispán, György 1625-ben és János 1655-ben szolgabírák, László 1668-ban és Balázs 1682-ben esküdtek, András 1814-ben, Antal 1804-ben, Imre 1837-ben táblabírák. A XVII. század végén Ivádon is birtokolt.

Czimer: két pajzsban, zöld mezon jobbra haladó, de balra néző koronás aranyoroszlán, jobbjában jogart tart, felmelt farka felett a pajzs bal felső sarkában, hatágú arany csillag, alatta a fogó hold; sisakdísz: oroslán a csillaggal és holddal; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nagy.

Nagy (Alias Szarnay). Heves vármegyében Nagy néven fordul elő, holot eredeti neve Szarnay volt. A család II. Mátyástól 1610-ben kapta Gömörben hirdetett nemeslevelét, 1725-ben Ferencz fia Zsigmond atányi, majd gyöngyösi lakos.

Czimer: arany pajzsban, jobbjában kardott, baljában levágott török főt tartó fekete oroslán; sisakdísz: növényen a pajzsalak; takarók: mindkét részen vörös-arany.

Nagy.

Nagy (Branyickai). Borsod vármegyéből származik, hol Négyes helységben volt birtokos. 1688-ban nyert czimeres nemeslevelet. E család idővel nagyon szétágozott s egy ága Pest vármegyében telepedett le. János, Mihály, Sándor. István és József 1842-ben nyertek nemesi bizottságlelvet Pest vármegyétől. Hevesben a XIX. század első felében telepedett le és Poroszlón volt birtokos. Tagjai közül Antal 1876-tól 94-ig katonáskodott és azután esendor-őrsparancsnok lett. József a 70-es években vartüzér volt, jelenleg Sárospatakon él. — János jelenleg demjéni községi jegyző.

Czimer: kékben, leveles koronán könyöklő török felet átütött, görbe kardot tartó páncézelos kar. Sisakdísz ugyanaz, de a kard éle hat aranycsillaggal van kirakva. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nagy.

Nagy. A nemeslevelet I. Lipóttól 1665-ben N. Péter sülyi lakos, neje Haray Anna és társai szerezték s Heves megye hirdette. 1742-ben János fia Gergely gyöngyösi, 1778-ban Jakab fia Mihály parádi lakos. Egerben, Erdőkövesden, Feldebrón, Nádútfalun is előfordult a család.

Czimer: két pajzsban, zöld alapon ugró sarvasz; sisakdísz: vértezett könyöklő kar pallossal; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nagy.

Nagy. A czimerlevelet Liptó királytól 1681-ben N. Márton és Orbán testvérek szerezték s Abaújmegye hirdette. Márton fia volt Ferencz. Orbán fia Miklós egri úrbíró, kinek Haás Terézától való gyermeke Sándor vezekényi lakos és Anna-Maria Vrataries Farkasné.

Czimer: vörös pajzs alján levő két ék alatt zöld alapon lábával követ, csőrében kígyót tartó darú, az ék csúcsánál pedig egy-egy befelé fordult, sarvukkal egymást öklelni látszó egyszarvú; sisakdísz: vörössel és ezüsttel vágott nyílt sasszárny között a pajzsbeli darú; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nagy (Alias Sasváry). A nemességet III. Károlytól 1714-ben István szerezte, a ki 1724-beu mint egri lakos tűnt fel. Fia János a nagyváradai gör. kath. püspök titkára. Ettől származott János egri jogtanár, kinek fia Sándor (sz. 1796.) ügyész, táblabíró, Ferencz (sz. 1804) érseki, majd diósgyőri kincstári ügyész, István (sz. 1807) ügyvéd, Károly (sz. 1812) csákoványi kincstári ügyész.

Czímer: kékben, zöld alapon zászlót tartó griff, sisakdisz: vértezett kar törökfejes kardot tart; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nagy, Mária Terézia 1758-ban nemesítette meg N. István gyöngyösi bíróét és társait.

Czímer: vörössel és kékkel vágott pajzs felső részében arany szarufa felett jobbról, balról, valamint alatta 1—1 érezgolyó, az alsó részen nádszálát tartó hattyú; sisakdisz: 2 szarv — vörös-arany, kék-ezüst — között nádszál; takarók: vörös-kék, kék-ezüst.

Nagy (Dedei). Már a XVII. században bírtokos volt Dadán. Tagjai közül Borbála 1650 táján Péchy Ferencz neje volt. E családól való Dadai Nagy Anna, ki Maczke (most Maczky) Ignác egri katonaoorvos neje lett. Férje később városi, majd megyei orvos lett. Ennek fia Valér gúnn. tanár. Gyula erdőteltki jegyző, Emil orsz. képviselő. Ennek fia György szolgabíró, Béla gazdász, Emil honvédfuzárhadnagy, ki 1909 július 5-én 50,000 kardvágást 14 óra 7 percz alatt kivágott és július 21-én Gyulafehérvárról 62 óra 45 percz alatt Kassára 540 kilométernyi útat tett meg.

Czímer: Kékben hármas zöld halom középsőjén nyugvó leveles koronából kinövő griff, jobbajában egyenes kardot tart. Sisakdisz hiányzik. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nagyfejőc. Elégé elterjedt hevesi armalistá család, mely Gyöngyösön, Gyöngyörsoroziban, Gyöngyössolymoson, Egerben, Nagyvívánon, Bárándon és Tiszaházaon (most Újlörinczfalva) lakott. A nagyvívániai nagyobbára Fejes néven vannak bejegyezve az anyakönyvekbe. — A nemességet III. Ferdinándtól 1637 október 22-én kapták N. Mihály, neje Tóth Erzsébet, fia Péter és Mátyás s Hevesmegye 1638-ban hirdette. 1721-ben Pál gyöngyösi lakos, 1839-ben Mihály orvostanár. István jelenleg tamamérai főjegyző. A XIX. század elején egy ág Petrovosszello és Kuzcova községekbe szakadt.

Czímer: kék pajzsban hármas zöld halmon lilomtól tartó oroszlán; sisakdisz: a pajzsbeli oroszlán; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Nánásy (Kiskarándi). Báthory György fejedelemtől 1608 június 13-án N. István, Farkas András, Kis Pál és Szabó András együttesen adományt nyertek egész Kis-Karánd helyiségre. Fia István birtokrészét adományos társainak engedvén át, Vizaknára költözött. Fiai voltak Mihály és György. Ennek utóda Mihály 1801-ben Egerbe jött s itt alapított családot. A hevesi ág jelenleg szereplő tagjai: Ödön, utd. országgyűlési képviselő, virilis megyebiz. tag, budapesti ügyvéd, Dezső ny. huszárnagy, Imre egri lakosok.

Németh (Dömötöri). Vasmegeyéből származik, hol Dömötörben már a XVII. században bírtokos volt. III. Károlytól N. György dömötöri lakos út adományt nyert. Ferencztől való ukóka János (1750—1829.) kir. ügyigazgató, hétszemélynök, kinek fia János, Lichtenstein-ezredbeli lovaskapitány, Vasmegeye biznyságlevelével 1824-ben igazolta nemességét. E János fia Albert hevesi bírtokos és országgyűlési képviselő volt, kinek fia Lajos jelenleg szintén hevesi bírtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon, a pajzs felső sarkaiban egy-egy arany lilomtól kísért arany oroszlán. Sisakdisz: nyílt fekete szárny között kinövő egyszerű. Takarók: veres-arany — kék-ezüst. Jelmondat: „Prosperis et dubis temporibus rectus.”

Nyáry (Bedeghi és Berencsi nemes, báró és gróf). A tolnamegyei Bedegh helyiségből ered, innen vette előnevét is. A XVI. században a nyitraimegyei Berencsre költözött s ezóta itt volt a főfészke. Leszármazása az 1485-ben körül feltűnt ama Gáltól hozható le, kinek Bernát nevű fiától az 1535-ben bárói rangra emelt, de utód nélkül maradt Ferencz honti főispán származott. Grófi rangot nyertek 1632-ben István és 1655-ben Lajos. Az említett Gálnak Pétertől való ukóka Lőrincz (1547—53), szolnoki kapitány volt, kit a török rabságból Regőczi Huszár István szabadított ki, ettől pedig származott Pál († 1606) egri kapitány. Ő volt az első, a ki itt Hevesben szerepet játszott, s az Enyingi Török család révén a Gúthi Ország család rengeteg uradalmának birtokosává lett. 1569-ben ugyanis II. Miksa a mag nélkül elhunyt Gúthi Ország Kristóf országbírnak Sirok és Oroszlánkó várához tartozó, több vármegyére kiterjedő jószágait az elhunyt nővércnek, Gúthi Ország Borbálának és férjének Enyingi Török Ferencznek adományozta. Ezek leányát Zsuzsannát vette feleségül Nyáry Pál. A XVIII. század első felében a család jószágai leányánag a Haller, Bosányi, Szemere, gróf Szunyogh, Regőczi Huszár, Petrovay, Jósza, Dósa, Orczy, Tarródy, Rakovszky stb. családokra szállott át. A Nyáry család multjával egyébként már a barsi és nyitrai kötetekben is foglalkoztunk.

Okolicsányi (Okolicsnói). IV. Béla idején már szerepet játszó, I. Lajos királytól 1379-ben I. János személyében Akalicsa helyiségre út adományt nyert s a századok folyamán több felvidéki megyében elterjedt orségi lóptomegyei család. Őse, a kitől a származás levezethető, az 1245—82-ben élt Szersephil. A hevesi ágat I. Mátyás alapította, a ki felesége Vattay Anna — Dorogfy Mária leánya — révén birtokába jutott a Dorogfyak dorogházi, csehi, maczonkai, szuhai birtokainak. Fia II. Mátyás (sz. 1725—1771) a Gellén családtól megszerezte a füzési pusztát. Két felesége volt, az első Beniczky Mária, ki magtalan maradt, a másik az egri születésű Tiszányi Ágnes. Gyermekei 1784-ben ösztöztak: Antal kapta a füzési házát és birtokot, Pál leszezi lakos a csehi és hamvai birtokrészeket, Júlia a monósbeli pusztabeli részt és a szuhai házhelyet, János és Terézia a kis- és nagybátori jószágokat, Anna és Mária a dorogházi és zsvapustabeli részt. A zálogban levő maczonkai, szuhai és szentmártoni jószágok osztatlanul maradtak. Ma már csak Antal utodai élnek Egerben és Laskodon. A családról már a hontvármegyei kötetben említést tettünk s közöltük a czímerét is.

Orczy (Orczy, nemes és báró). Somogy vármegye törzsökös családja, mely a XVIII. századig Arczi, Arczell, Orzell néven fordul elő. Első nyomát 1428-ban találjuk. 1591-ben már a vasvármegyei Sőptén szerepelt, innen jött Hevesbe István fia János fia Zsigmond fia Sándor 1744. évben. Fia Sándor volt, kitől a nemesi ág élő nemzedéke származik. A bárói ágat István fia János fia György fia István — tehát a fenti Sándornak másodunokatestvére — alapította. Ez az István Telekessy egri püspök jószágigazgatója, 1707-ben a vármegye követe az önödi országgyűlésen, 1710—16. években alispán, majd jászukán kapitány, a kir. tábla érseki bírása, alsoragbíró. Felesége, Petrovay Zsuzsanna révén osztákos lett a Nyáry család javainak. 1731-ben birtokába jutott a terpesi pusztá. 1736-ban Lőrincz és Anna nevű gyermekeivel együtt bárói rangot nyert. Lőrincz (1718—89.) kiváló

költő, a hétéves háborúban tábornok. 1765–83-ban Abaúj vármegye főispánja volt, majd visszavonult tarnaörsi magányába s az irodalomnak élt. Fia Lőrinc 1825-ben a vármegye követe, 1827-ben esztergári adminisztrátor, 1830-ban aradi főispán. 1766-ban Sándor, 1841-ben József szolgabírók, többen pedig táblabírói tisztséget viseltek. A virágzó bárói ág kimagasló alakja Béla országbíró.

Orosz.

Orosz. (Csicséri). Ung vármegye legrégibb családainak egyike, mely község törzsből származik a Csicséri, Jobbos, Ormos családokkal. Őse Fridrik János mester, a ki Kálmán király uralkodása alatt jött be Oroszországból hazánkba. Ennek dédunokája Simon mester, a ki 1239-ben IV. Béla királytól Wysz Csenke földet és a hozzátartozó Bodroghidat nyeri adományul. A XIV. században már nagykiterjedésű birtokok ura volt. A család tulajdonképeni őse János (1400). Kinek két fia Tamás és János terjesztették tovább a családot, mely idővel Zemplén, Heves, Szabolcs és Szatmár vármegyébe is átszármozott. Heves vármegyébe O. Róza költözött, a ki először Szirmay Szilárdhoz, majd Hellebronth Bélához ment nőül, jelenleg Csász-pusztán birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon, arany koréken keresztülrőg fekete vadkan. Sisakdísz: szájjában bárányt tartó természetes színű farkas növekvén. Takarók: verezüst-kókarany.

Országih.

Országih (Gúthi). A Gutkheld nemzetségből származott kihalt család, melyről a nyitrai kötetben már említett tettünk. Tulajdonképeni őse László (1323), ki egyúttal a Gúthi családnak is törzsatyja. 1482-ben Mátyás király a Hollókő várához tartozott Gyöngyös, Patha, Tarján, Alesi, Fokorú, Szentiván. Százbek birtokokat adományozta O. Mihálynak és Lászlónak, I. Ferdinándtól 1528-ban a megnőtözött Apafy Ferencz birtokait kapta O. Imre országbíró. 1536-ban László főispánja a megyének, 1537-ben pedig Dobró várát és tartozékait kapta Ferdinándtól, 1560-ban pedig Kristóf Nána, Sirok, Oroszlánkö szb. birtokokat. Minthogy e Kristóf országbírónak gyermekei nem voltak, vele sirba szállt a család. Birtokai a Nyáry családra szállottak át.

Országih.

Országih. I. Lipóttól 1688-ban O. Pál, leánya Borbála, fivére Márton, ennek leánya Rozália, továbbá Kada János, neje Országih Katalin s gyermekei Pál és Katalin nyerték a nemeslevelet, melyet a vármegye még az évtlen kihirdetett. A nemességserzők közül Pál 1689-ben esküdt, majd szolgabíró, 1697-ben másodalispán, Márton 1693-ban esküdt, Pál fia Pál 1724-ben gyöngyösi és tarnaméri lakos. ezé 1750-ben József esküdt.

Palla.

Palla. Hevesi armalista család, mely P. György személyében 1649-ben nyert nemeslevelet. Eredetileg Pászton lakott, itt szerepel 1754–5-ben György, de később leginkább Árokszálláson terjedt el.

Pankotay.

Pankotay (Tiszafüredi). Eredeti neve Váradí Pankotay volt, mely 1654-től a tiszafüredi Pankotay, majd a XVIII. század végétől Pankotay m. Jós, végre Pankotay Jósra és Tiszafüredi Jósra nevekre változott. A család utolsó férfisárját, a kalandos térfairól országszerte ismert Józsa Gyurit, Cziráky országbíró 1838. évi parancsában „Pankotay de Füred alias Pankotay Józsa dictus” néven említi. Alpári Szemere Zsigmond leánya Anna füredi és kocsi birtokát 1618-ban a várad káptalan előtt férjére Váradí Pankotay Jánosra ruházta át. Ennek gyermekei György, László és Erzsébet III. Ferdinándtól új adományt nyertek a jelzett birtokokra. Az adománylevél már a Füredi előnévvel említi őket.

Pap.

Pap. Nemességet 1697-ben nyertek P. Sámuel, neje Csizmadia Anna és gyermekei. Sámuel 1699-ben sarudi, abádi, tomaji birtokos. 1724-ben igazolt fiai: Mihály abádi, János szalóki lakosok, Gergely, György, István és Sámuel, ki 1732-ben Tiszaszőlősen lakott. A XVIII. század végén többen tiszarófi lakosok.

Papp-Szász.

Papp-Szász. Gömör vármegyéből ered, ott lett hirdetve az a czímeres nemeslevél, melyet 1628-ban Szász alias Máty György, fiai Mihály, János, István, Péter, továbbá Szabó Méray Pál, Grancz Pál és fia András kaptak. Egy másik armalista is van a családnak, melyet II. Ferdinánd 1632-ben adott Zas alias Máty Györgynek, nejének Szabó Annának, gyermekeinek Istvánnak, Jánosnak és Annának. Ezek egyik utóda István Niskolezra származott át. Ennek fia volt György, a ki felesége — Nemethy Mária, Székely Katalin leánya — révén a Székely család javainak osztályosává lett. III. Károly 1734. évi oklevele az újszerzeményi bizottság határozata alapján megítéli a családnak az igari, szárazheői és széki részirtokokat s a Pap alter Szaz néven említi. A Pappszász nevet későbbben kezdte használatba venni, s ugyanekkor a Máty név előnévvé változott. Györgynek István-tól való unokája György terjesztette tovább a családot. Ennek fiai József (sz. 1799) 1828-ban szolgabíró, 1837-ben másodalispán, majd a debreczeni tábla első udok nélkül halt el, Lajos (sz. 1806) 1839-ben a vármegye követe, 1845-ben bihari alispán. Ettől származtak Károly volt országyűlési képviselő pelei, Lajos tenki és György (†) volt országyűlési képviselő szárazheői birtokosok.

Címer: kék pajzsban, zöld alapon három fiókáját vérvél tápláló pelikán; sisakdísz: keresztbe tett két nyílvesző fölött kiterjesztett szárnyú fekete sas; takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Párry.

Párry. E nyitrai eredetű családról már 1490-ben történik említés. A XVIII. század közepe táján Gálgozról Gyöngyösrre szakadt János, kinek Antalától való unokái Imre szopori tisztartó és Antal voltak. Ez utóbbinak fiai: Antal jelenleg egri prépostkanonok és Sándor szépsi püspök.

Péntek.

Péntek. A nemeslevelet II. Ferdinándtól 1631-ben P. Demeter és társai nyerték s Borsod vármegye hirdette. 1699-ben Benedek, István, András sarudi, 1724-ben Demeter, Benedek, Lőrincz tiszaderzsi lakosok. Az 1754–5. évi összeírásban is számosan szerepelnek. Kisújszállásra, Kün-hegyesre és Madarásra is elágozott a család, jelenleg Egerben is él.

Perlakay.

Perlakay m. Horváth (Perlaki). Eredeti neve Perlaki Horváth volt s II. Mátyástól 1613-ban nyert címerlevelet. E vármegyében István egy jogtanár tevékeny s 1802-ben Sopron vármegye bizonyoságlevelével igazolta a saját és Károly, Flórián nevű fiai nemességét. Flórián 1836-ban a vármegye főügyésze volt. Károly Barsvármegyei aljegyző, majd Makay püspök jószágigazgatója, azután közalapítványi prefektus. Ennek fia Zeno jelenleg domoszlói birtokos.

Pethe.

Pethe (m. Gyöngyösi). 1655-ben megnevesített bevei család. 1676-ban András és Márton, 1724-ben Ferencz és János, 1754–5-ben Mátyás gyöngyösi birtokos, 1809-ben Ignác ny. lovaskapitány egri lakos.

Pethe6.

Pethe6 (Gyöngyösi). I. Lipót királytól 1667-ben P. János és neje a Gyöngyösi előnévvel az ághei és szentimrei birtokokat kapták adományba, de már három év múlva eladták s ekkor Gyön-

györsre, majd Saarra költöztek. A czímerlevelet 1694-ben P. Pál, neje Vághó Zsuzsi s fiai kapták s a vármegye 1696-ban hirdett. Az adományszerző János és a czímerseerző Pál oldalági rokonok lehetnek csupán, de azért ennek utódai is felvettek az előnevét. A czímerseerző fia András Thassy-lányt vévén feleségül. Monostor és Csány lett a család fészke. Jelenleg is virágzik a család.

Petheő (Ontapai). II. Rudolf nemesítette meg. Bars vármegyéből 1834-ben jöttek át Hevesbe József és János, az előbbi Árokzúllásra, utóbbi Hevesre tette lakását. Hevesben ma is szerepel. Petheő.

Petravich (m. Szabó). Horvát eredetű. Zágráb vármegyéből Márk 1718-ban az esztergomi vármegyei Bajnára költözött, Józseftől való Béla, József és Antal nevű unokái pedig Hevesben telepedtek meg 1784-ben. Ma is él a vármegyében. Petravich.

Petrovay (Dolhai és Petrovai). A szabosi kötetben már említett tettünk róla. Hevesben a Nyáry-jusszon volt birtokos a XVII. század végétől. A Külső-Szolnok vármegyei Pegyverneken és Nagy-Kürüben birtokos. Petrovay.

Póka m. Kovács. Czímerlevelet 1697-ben kaptak P. Béla és társai. Az 1724. évi nemesi vizsgálat alkalmával a Kovács néven is előfordult a család, mely eleinte Egerfarmson lakott, de azután elterjedt Besenőteleken, Egerben és Vécen is. 1754—5-ben számosan laktak Egerfarmson. Albert (sz. 1771) abádi számtartó. Testvérének Sámuelnek fia István az egri főkapitány-jószágigazgatója volt. Póka.

Czímer: arany pajzsban, zöld halmon, esőrében zöld ágat tartó galamb; sisakdísz: kékruhás kardos kar; takarók: vörös-ezüst, kék-arany. Pókár.

Polgár. Mezőtúrón és Törökszentmiklóson szerepelt hevesi armalista család, mely II. Ferdinándtól 1625-ben kapott nemeslevelet. 1823-ban számosan bizonyágsevelet nyertek a vármegyétől. Polgár.

Polják. III. Ferdinándtól nyert armalistát Hont vármegye hirdette. Az egyik nemesség-szerzőnek Jánosnak Imrértől való unokái Gábor és János apezi, majd hatvani lakos voltak. Gábor fia Gábor, Jánosé József gyöngyösi lakos és János Batthyány gróf család horti tisztartója. József fiai Antal a Marczibányiak esznádi jószágigazgatója, József gyöngyösi eszénbirtos és János tudoskeddi lakos. János horti tisztartó fia János Erkeserűn volt birtokos. A közéletben Lengyel néven is előfordul. Polják.

Póta. Hevesi armalista. A nemességet II. Ferdinándtól P. Mátyás és társai kapták. 1699-ben. Mátyás tarnaieszi birtokos, 1754—5-ben István bátori lakos. Póta.

Czímer: kék pajzsban, zöld alapon, könyöklő kar, karddal, csillagtól és félholdtól kísérve; sisakdísz: nyílt sasszárny; takarók: kék-fekete, vörös-ezüst.

Puky (Bizáki). Régi abaúji család, mely a Győr vármegyében megtelepedett Pók vagy Puk nemzetségből ered. Borsod, Nógrád és Zemplén vármegyékben s utjabban Hevesben is elterjedt s most is virágzik. 1848-ban Miklós a vármegye másodalispánja és konaromi kormánybíztos, 1867-ben első alispán, fia Miklós jelenleg szárazbői birtokos. Puky.

Ráday (Rádai). A Rathold nemzetségből eredő család, melyről a hontvármegyei kötetben már említett tettünk. Lipót királytól 1709-ben R. Gáspár adományt nyert Réde, Apez, Méra, Csány és Igar falukra. Ráday.

Radies. Törzsköös hevesi család, mely III. Ferdinándtól 1652. évben R. Gáspár és gyermekei személyében kapott nemeslevelet. Eleinte Tarnaörsön lakott a család, 1754—5-ben Kálban is feltűnt, majd egy ág Tiszavárkonyba és Óbecsére költözött. István 1718-ban, János és Pál 1837-ben táblabírák. János 1766-ban vármegyei főügyész, Pál 1778-ban vármegyei aljegyző, Miklós követ az 1847—8-iki országgyűlésen. Radies.

Rády (Iacsnófalvi). A nemeslevelet 1677-ben R. Pál kapta s Hont vármegye hirdette. 1754—5-ben András és János csépai birtokosok, 1829-ben János gypatai tisztartó, 1881-ben Endre országgyűlési képviselő. Rády.

Ragó. Törzsköös hevesi család, mely Besenőteleken ma is virágzik. János 1686-ban részt vett Budavár ostrománál és báró Orczy vezért sebesült állapotban az ellenség kezei közül mentette meg, a miért nemességet nyert. Ez az első neves levél tűz által elpusztulván, a második nemeslevelet 1714-ben ismét báró Orczy ajánlatára és igazolására nyerte, mely nemes levélben már két fia Benedek és Mátyás is szerepel. Ezek a spanyol örökösödési háborúban is résztvettek. Antal (szül. 1766) és Márton (szül. 1776) részt vett a francziák elleni háborúban; Antal a hadjáratban elesett. Márton 18 évi után hazakerült Olaszországból. Péter-János, Pál-Inre és István az 1848—49-iki szabadságharcban nemzetőrök és honvédek. Péter fia Fauszt, jelenleg besenőteleki birtokos. Ennek fia ifj. Fauszt. Ragó.

Czímer: kékbén vörös szívből kiemelkedő sasszárny; sisakdísz: sasszárny félholddal és két csillaggal; takarók: kék-arany, s zöld-ezüst.

Rakovszky (Nagyrákói és Kelemenfalvi). A Jessen törzsből származó egyik legrégibb családja Liptó vármegyének. Leszármazása az 1410—96. közt élt Mátyástól vezethető le. Heves vármegyében a Nyáry-jusszon lett birtokosá. György 1766-ban vármegyei főügyész. Rakovszky.

Recsky (Recski és Derecskei). Recsk helységnek már a XIV. század derekán birtokában voltak R. László fia Miklós comes, Marczel fia Farkas és Mihály fia András. 1427-ben Tamás és fiai zálogba vették Figei Csathó László fia Miklós péterfalvi és domaházi birtokrészeit. Miklós 1447-ben a vármegye követe azon az országgyűlésen, mely Hunyadi Jánost a kormányzói méltóságra állította, ugyane 1469-ben Thari György és Verebélyi Simon poros ügyében, 1478-ban Tamás nevű testvérével együtt Gúthi Ország Mihály és Nánai Kompolci János beiktatásán királyi ember. 1456-ban a család a Dornánházi, Abafalvi, Szentmártoni családokkal együtt új adományt nyert Múkegyházz és Vilyó pusztákra. A családnak amaz őse, kitől leszármazás ízenként levezethető, Demeter (1513) volt, kinek Zsigmond és György nevű fia I. Ferdinándtól 1561-ben az alattányi, burai, körei, jánosidai birtokrészekre új adományt nyertek. György 1562-ben Szék Péterrel együtt a sápi pusztára is beiktatást nyert, majd 1582-ben — hevesi alispán korában — Rédei Pállal együtt Radeceusz egri püspöktől a csanádvármegyei Zekoglyház falut kapta. Az élő nemzedék e Györgynek Istvántól való s magát Szendrőinek nevező Istvántól származik le. Ennek utóda szintén István (1729—90), kinek két fia volt: István és László, az előbbiét az idősebb, utóbbiát az ifjabb ág származik. Az élő nemzedék Nagyváradon és Tiszabúrán lakik s azt a czímer használja századok óta, melyet Zsigmond király 1415-ben Keszői Pálnak és társainak adott. Recsky.

Rhédey.

Rhédey (Kisrhédei, nemes és gróf). Az Aba nemzetségből származó, történelmi nevezetességi egyik legrégibb és legelőkelőbb családja a vármegyének, mely nevét Réde helységről vette. Leszármazása szakadatlan sorozatban a XIV. század elején élt Miklóstól (Miklon de Réde de genere Aba) vezethető le, a család másik két ágának a XVI. században magvaszakadt. Nagyrédei János 1466-ban kapott czimeres levelet Mátyás királytól. A család főnyét Ferenc nagyvárdai kapitány alapította meg, kinek fiát, az 1659-ben grófi rangra emelt Ferenczet, Erdély fejedelméi szőlőben találjuk. Ez ág azonban a fejedelem László fiában kihalt. Ferenc nagyvárdai kapitánynak Pál nevű testvérétől származtak János és István, az előbbi az erdélyi, utóbbi a magyarországi ág megalapítója volt. Ez utóbbiból Lajos 1808-ban, az előbbiből József, László, János, Mihály, Pál, Zsigmond grófi rangot nyertek. A grófi ág azonban 1897. évben Gáborral kihalt. III. Károly 1730-ban igazolván Rhédey Ádámnak és már elhalt László nevű testvéré Keresztes Mária meg nem nevezett gyermekeinek a XIV. század elején élt Mikontól való fokozatos leszármazását, rédei javaikban megerősítette őket. A nemesi ág Bereg, Zemplén, Szepes, Bihar, Hajdú, Gömör, Nógrád, Szabolcs és Szatmár vármegyékben is elterjedt. A család máltájáról már a bihari és szatmári kötetekben megemlékezünk s közöltük a czimerét is.

Remenyik.

Remenyik. Eredetileg trencsényi család, ott lett hirdetve nemeslevele, melyet I. Lipót 1659-ben adott Remenyik Mátyásnak és társainak. Trencsénből a gömörvármegyei Csetnekre — a honnan előnevét vette — és Oláhpatakra költözött, innen pedig János fia István fia Zsigmond 1754 táján Egerben telepedett meg. Zsigmond fia László volt, ezé pedig Ferenc (sz. 1763) tiszánai, majd egri lakos, kinek 3 fiától Istvántól († 1871), Ferencztől († 1878) és Imrétől († 1896) származik az élő nemzedék, melyet Egerben, Hevesen, Dormándon, Aradon találunk. János részt vett a közigazgatási csatában, Zsigmond († 1894) dormándi, József († 1903) hevesi birtokos volt. Az előbbi 15.000 frtot hagyományozott az Enkének és 5009 frtot a Fenkének, József fia István tb. főszolgabíró, hevesi birtokos.

Czimer: haránt hasított pajzs, alsó vörös mezejében fiókait vérevel tápláló polikán, felső kék mezőben az osztási vonalon felfelé lépő oroszlán; sisakdisz: a pajzsbeli pelikán; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Rottenstein.

Rottenstein (Erdőkövesdi). Indigena család, mely az 1687. évi 28. t.ez. értelmében Rottensau Frigyes személyében nyert honfűlást. Ennek egyik utóda Antal egri bíró a kruez idők után birtokot szerzett Erdőkövesden, Ferenc és Ignác nevű fiai pedig Mária Teréziától 1756-ban czimerlevelet kaptak. Ferenc 1756-ban az egri püspökség prefektusa, Mihály 1774-ben konziliárius, István 1803-ban vármegyei aljegyző, 1811-ben főjegyző, 1828-ban másodalispán.

Czimer: kékben, kardos oroszlán; sisakdisz: égő máglyából kiemelkedő ezüst főnixmadár; takarók: kék-arany.

Sághy.

Sághy (Dormándházi, nemes és báró). Törzsközség hevesi család, melynek nemesi ága ma is birtokos Dormándon, honnan előnevét vette. A czimerlevelet 1694-ben a török háborúkban vítezkedett s több ízben fogságot is szenvedett S. Pál s fia Mihály és Ferenc kapták. Mihálynak nem volt fia, Ferencztől származtak Farkas és László, kitől a nemesi ág származik. Farkas fia Mihály 1746-ban vármegyei főjegyző, 1756-ban első alispán, 1768-ban országbírói ítélőmester, 1770-ben táblai ülnök. A Szent István-rend vítéze, 1787-ben a hétszemélyes tábla ülnöke, 1790-ben báró.

Czimer (nemesi): kékben, zöld mezőn fehér lovon ülő vörös magyar ruhás, sárga csizmás, prémkalpagos, tigrisbőr kaczagányos, jogart tartó vitéz; sisakdisz: két palmaág között vörösruhás, keztyűs kar kardot tart, melynek hegyén levágott törökfe van; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Czimer (bárói): pajzs, mint a nemesi czimer; három sisak, a középső felett két borostyángaly között vértezett, könyöklő kardos kar, jobbról vörösruhás jogart tartó férfi kiemelkedőn, balról növekvő fehér ló; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Sándor.

Sándor. I. Lipóttól 1690-ben kapott nemeslevelet. Gyhalászon, Törökszentmiklóson, Domoszlón, Kömlön, Pásztón, Cizbakházán. Tiszapüspökiben, Taron lakott, de elágazódott Pest és Nógrád vármegyébe is.

Czimer: kékben, zöld alapon oroszlán; sisakdisz: nyílt sasszárny között kardot tartó vörösruhás könyöklő kar; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Scheidl.

Scheidl. A nemeslevelet 1809-ben Sch. János alezredes, neje Adda Anna, gyermekeik Adolf-József-Kálmán és Amália-Franciška-Felicitás kapták s a vármegye 1823-ban hirdette. A nemes-ségszerző fényes katonai pályát futott be, 1776—1806 között kadéttól alezredessé lett s ez idő alatt tizenkét csatában vett részt s különösen kitüntette magát 1795-ben Olaszországban. Egyik utóda Ágoston jelenlegi katonai bankigazgató és birtokos.

Czimer: vörös pajzsban zöld mező felett jobbjában kardot, baljában koszorút tartó oroszlán; sisakdisz: növekvőn a pajzsak; takarók: vörös-arany.

Semsey.

Semsey. Igen régi és előkelő család. 1444-ben László és Rudolf — Frank de Zempse fiai — birtokosok voltak Alattánban. Pál 1673. évben Pétervásáron bírt s 1686-ban a Thököly-felkelésben való részvétele miatt elvesztette javait, köztük Nene és Szanda pusztáikat. Lipót király az ő testvéreinek adományozta.

Setét.

Setét. A nemeslevelet 1670-ben S. Mihály és társai kapták s 1679-ben Heves vármegye hirdette. Nagyréven lakott, de elágazódott Magyarorszentmiklósrá, Hegyközszentmiklósrá, Szeghalomra is.

Skopecz.

Czimer: kék pajzsban, zöld mező felett, vasba öltözött vitéz törökfe, dárddal; sisakdisz: vértezett könyöklő kar a pajzsbeli dárddal; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Skopecz (Öttömösi). A nemeséget az előnévvel Sk. József aranyrnis pap, egri prépostkanonok, Gáspár privigei tanácsos, István egri polgár s e két utóbbi gyermekei kapták. A nemesítés előtt Érsekújvár és Privigye volt a család székhelye.

Czimer: vágott pajzs, a felső rész vörössel és késsel hasítva, a jobbalsó fél vörös mezőben hegyével felfelé fordított szarufát alkotó hét hatágú csilag, a baloldali kék mezőben a felhők közül felkelő sugárzó nap, az alsó zöld mezőben ezikázó villámot tartó vértezett kar; sisakdisz: kék gömböt tartó kiemelkedő griff; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

-lacha.

Slachta (Felsőzádelyi). Lipót vármegyei eredetű család, melynek a XVII. század végétől Gyöngyösön, Egerben, Hevesen volt a lakhelye. 1754—5-ben Ádám, Ferenc, Márton gyöngyösi lakosok.

Schné. A nemességet Mária Teréziától 1741-ben Schnée Bernát és társai kapták. János fia László 1799-ben Veszprém vármegyéből költözött e vármegyébe. Pál 1830-as években a nemzeti ellenékek egyik kiváló tagja, László 1837-ben esküdt, 1847—8-ban országgyűlési követ, táblabíró, 1848-ban főjegyző.

Schnée.

Czúner: kékben, hármass szikla középsőjén jobbról-balról arany csillagtól kísért kardos griff; sisakdísz: két atillás, aranyöves, vörösnadrágos, prémlkalpagos, kardot tartó férfi; takarók: kék-ézüst, kék-arany.

Soldos. A család múltját a gömőri köthetben tárgyaltuk. 1667-ben nádori adományozás folytán Tiszszőlősn, Igaron és Tiszörsön volt birtokos.

Soldos.

Soltész. III. Ferdinándtól 1653-ban nyert armalisát Torna vármegye hirdette. 1724-ben Mihály mátránindszenti birtokos, innen Gergely Egyekre, Jakab Csongrádra költözött.

Soltész.

Czimer: kék pajzsban, kardos oroszlán; sisakdísz: csőrében arany gyűrűt tartó szarka; takarók: kék-arany, vörös-ézüst.

Solymosy. A Kompoltsikkal rokon, régi hevesi család, mely 1430 táján kihalt. A gyöngyösi solymosi templom tornán látható czimere — leveles koronából kiemelkedő balra fordult sas — azonos az Aba nemzetséggel czimerével.

Solymosy.

Somoskőy. A nemeslevelet S. Máté 1694-ben kapta s a vármegye 1696-ban hirdette. Máté Somoskőről Gyöngyösre költözött, fia András egyideig Recsen lakott — innen a Recsky név — majd visszament Somoskőre. Ezentűl Ecsédn, Kisteleken, Lapujtón, Bujákon, Zabronban is előfordul. Arnalisa a M. Nemz. Múzeumban van.

Somoskőy.

Sóter. Hevesi birtokos nemes család, mely 1659-ben lett megnevezítve. 1676. Mihály Gyöngyösön szerepelt. Benedek 1688-ban esküdt, 1691-ben szolgabíró, 1693-ban másodalispán, Tamás 1713-ban főadószedő. A XVII. század végén birtokos volt Gyöngyösön, Abasáron, Halászon, Patán stb. 1754—5-ben Imre gyöngyösi birtokos.

Sóter.

Czimer: vágott pajzs vörös mezéjében 3 fehér lilium, felső kék mezéjében kardos oroszlán; sisakdísz: kardot tartó darú; takarók: kék-arany, vörös-ézüst.

Steöszel. (Rapini). II. Ferdinándtól 1627-ben nyert nemeslevegét Abaújvármegye hirdette. A XVIII. század elején Kristóf tűnt fel e megyében s 1719-től három évtizeden át alispán volt. Lipót királytól adományt kapott Sas és Kürth falvakra. 1740-ben pedig királyi adományozás útján megszerezte Nagyrédn a Rakóczi-Aspermont-féle birtokrészét. Fia László 1756-ban másodalispán. Ennek fia József kir. tanácsos. 1798—1815-ben nádorispáni főkapitány.

Steöszel.

Subich. (Koloni). Subich néven nevezték II. Endre idejében a Breberi grófokat. a Zrínyiek őseit. A Koloni vagy Nagykoloni Subich családnak II. Mátyás adott 1609-ben Subych Tamás személyében nemességmeg erősítő és czimerújító levelet. Tamástól származott Pál szolgabíró, a ki 1652-ben nádori adományt nyert a mag nélkül elhunyt Verebelyi Mihály farmosi, bodi, alattányi és szőlősi birtokaira. Ennek Györgytől való Pál nevű unokája 1731-ben esküdt, 1735-ben szolgabíró, 1756-ban táblabíró. Ennek fia Imre 1784-ben táblabíró, 1790-ben főadószedő. Ennek unokája György (1817—19) jászkinkapitány, kinek fiai György tb. szolgabíró, várnagy és Ferencz. Lőrincz 1837-ben táblabíró, fia Gyula ny. városi tisztviselő.

Subich.

Szabó. (Besenyői). Eredetileg a borsodmegyei Szihalom községben lakott. A nemeslevegét 1640-ben Máté kapta. A családnak előnevet adó Besenyő (most Besenyőtelek) községet és a hozzá tartozó Tepély pusztát 1663-ban a Szihalom lakó Sz. Tamás, András, Péter és Mihály zölögba vették a szabolesmegyei Bercelen lakó Bessenyei Istvántól, 1698-ban pedig Bessenyei Zsigmondnak adott újabb köleszn ellenében, az említett id. András, neje Illés Anna, unokatestvérei István János és Ferencz tulajdonjogot és Lipóttól királyi megerősítést nyertek azokra. A család nagyon elterjedt a vármegyében s ma is virágzik. A megyéből Jászapátira, Pestre, Pákozdra, sőt Lengyelországba is elágazódott. A család levéltára a besenyőteleki templom egyik fülkéjében van elhelyezve és három családtag őrizte alatt áll.

Szabó.

Czimer: kékben ágaskodó természetes medve, baljában búzakévet, jobbában sarlót tart. Takarók: kék-arany, vörös-ézüst.

Szabó. A nemeslevegét — melyben a régi nemességre történik hivatkozás — II. Ferdinándtól 1635-ben Sz. Gergely, neje Anna Katalin, fia György, testvére István kapták s 1638-ban Nyitra vármegye hirdette. Istvánnak utóbb Márton nevű fia is született, kinek Mártontól való unokái István, János és Márton Nyitra vármegyétől 1728-ban biznyságlevelet kaptak, melyet Márton — a ki 1731—43. években a vármegye ügyésze volt — Heves vármegyében ki is hirdettetett. Tőle származott János monósbéli lakos, ettől is János, ettől pedig származtak János, Pál és Miklós. Miklós volt monósbéli birtokos fia Antal jelenleg az egri főkapitán usad. számvevője.

Szabó.

Czimer: kék pajzsban, zöld halmon párduez; sisakdísz: kiemelkedő vértezett ifjú harezos, fekete bujasszal és karddal; takarók: kék-arany, vörös-ézüst.

Szabó Imre (Losonczy) vagy Imre-Szabó. Törzsökös hevesi család, mely hol a jelzett neve valamelyikén, hol egyszerűen csak Szabó néven szerepel. A nemességet I. Lipót királytól kapták Szabó-Imre András, neje Szél Katalin, leánya Sára, fiúvere Mihály és István. 1724-ben András fia Imre gyöngyösi, 1754—5-ben Pál tiszánánai lakosok.

Szabó.

Czimer: kék pajzsban zöld alapon futó farkas, sisakdísz: három búzakalászt tartó kékruhás könyökölő kar; takarók: kék-arany, vörös-ézüst.

Szalay. III. Ferdinándtól 1679-ben Sz. Mátyás és társai kapták a nemességet. 1699-ben Pál pásztói, hasznosi, terebesi; György, Albert, Imre fancesali birtokosok. Az 1724. nemességvizsgálat s az 1754—5. évi összeírás idején is számos tagja szerepelt.

Szalay.

Szalatnay. A nemeslevegét I. Lipóttól 1693-ban Sz. másként Szukó András és társa nyerték s Nógrád vármegye hirdette. Heves vármegyében 1731-ben lett igazolva a család nemessége. 1754—5-ben András és József hevesi birtokosok, 1778-ban József esküdt. Ennek fia János táblabíró a az egri főkapitán ügyésze.

Szalatnay.

Szalgháry (Szalgári). A Komárom vármegyében hirdettet nemeslevegét 1687-ben Szalgári Sz. Péter és társa nyerték. Ez a Péter részt vett a szentgotthárdi ütközetben, Bécs és Esztergom védelmében a a párkányi csatában. Az armalisban megnevezett József fia Péter 1733-ban Vezekényen

Szalgháry.

birt földesúri joggal, hol egyik utóda Ernő ma is birtokos. Tagjai közül József 1792-ben palatinus hadnagy. — Károly (szül. 1788) ugyancsak palatinus hadnagy.

Czimer: nyergelt pajzs. 1 kékből zöld alapon nyugvó leveles koronából nyílt fekete szárnyú kőzt kiemelkedő aranykorona, sárgaruhás ifjú. karok nélkül. 2. veresben zöld alapon befelé fordult kardot tartó arany griff. 3. Veresben arany szarúfából kiemelkedő kardot tartó arany griff. 4. Aranyban két fekete czölöp. Sisakdísz: pajzsbeli griff növekvően. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.

Samassa.

Samassa (Ceszteci). Bars vármegyéből származik. A nemeslevelet I. Ferencz Józseftől 1890. évben S. János, a bibornok-érsék testvére, első nejétől Edlitzberger Jozseftől született Tivadar és Otrília, második nejétől mártónfalvi Sütő Adalbertától született János nevű gyermekei, továbbá néhai főúrnék Adolfnak Adolf és Aurél nevű fia, Berta nevű lánya, végre utóbb nevezett Adolfnak Déry Annától született Margit leánya kapták.

Czimer: kék mezőben jobb lábában felfelé álló arany-makkot, két zöld levéllel, baljával zöld leveles csüngő szőlőtörzst tartó oroszlán; sisakdísz: pánczélos könyöklő kar 5 arany búzakalászszal; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szana.

Szana. Heves vármegyéből származik. Utolsó férfi sarja a nemrég meghalt Tamás, az országos nevű író és kritikus, a Petoő-társaság titkára. A nemességet II. Ferdinándtól 1631-ben Sz. Mihály és társai nyerték. Ennek 3 fia volt, de mindannyian utódok nélkül maradtak; a családot csupán István nevű testvére, kecskeméti lakos terjesztette tovább. Később a poói pusztán és Tiszaigaron volt a család birtokos.

Czimer: kék pajzsban, zöld mezőn, nyakán nyíllal átlőtt egyszarvú; sisakdísz: a pajzsalak növekvőn; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szaniszló.

Szaniszló. 1672-ben lett megnevesítve s Tenken, Kálban, Tarnamérán, Jászdósnán, Hevesen, Jászapátiiban lakott.

Czimer: kékben zöld alapon ökevasat tartó griff; sisakdísz: 3 nyilat tartó oroszlán; takarók: kék arany, vörös-ezüst.

Széchy.

Széchy. A nemességet III. Ferdinándtól 1642-ben Sz. János, Orbán és Márton kapták. Az 1724. évi nemesi investigatio s az 1754—5. évi összeírás idején Abasárán és Karácsondon lakott, majd Monostoron, Pélyen, Detken, Vámosgyörkön is előfordult.

Czimer: kék pajzsban 3 zöld balom felett arany-rózsát tartó párdűz; sisakdísz: a pajzsalak növekvőn; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szecskó.

Szecskó. Ősi fészke Boos község s innen elvélve Boosi néven is előfordul. A nemességet 1681-ben Sz. Albert és társai kapták s Heves vármegye hirdette. 1764-ben György és János fűzesabonyi lakos, ez utóbbi az egri püspökség ispánja. 1763-ban Pál Szentesre, 1805-ben egy másik Pál Kiskállóba távozott.

Czimer: kék pajzsban zöld alapon feketeesztizmás, fekete kalpagos földmívelő, balkezét csipőjén tartja, jobbajával kaszát emel vállára; sisakdísz: búzakéve; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szerka.

Szerka. Régi törökvármegyei család, mely a rutkai előnevet viseli. 1801. évben jött a vármegyébe. Tagjai közül Miklós 1848-ban szolgabíró. — Lajos a 60-as években eszéniztos. — János a 30-as években Bereg vármegye fűskusa és később tiszafüredi ügyvéd. — József 1848-ban nemzetőr, Miklós fia II. Miklós tiszafüredi birtokos.

Czimer: kékben 1 és 1-ben ágaskodó fehér egyszarvú, 2 és 2-ben kétfarkú arany-oroszlán, jobbában kardot tart. Sisakdísz: esőrében zöld ágat tartó, repülésre kész fehér galamb. Takarók: kékarany.

Széký.

Széký (Széki). A vármegye ősrégi birtokos családja. 1275-ben Miklós királyi ember, 1445-ben Mihály hevesi szolgabíró, ennek egyik utódát Mártont ugyancsak királyi emberként nevezi meg II. Ulászló Szűcs birtok határjárását illetőleg kiadott oklevelében. A XVI. század közepén Balázs és Máté Genesen birtokosok. 1554-ben György szolgabíró. 1558-ban Péter megszerezte a Wiczmandyák több vármegyében fekvő birtokait s ezekbe, majd 1562-ben Reesky Györggyel együtt a sápi pusztába is beiktatást nyert. Ennek testvérei lehettek Pál, a ki vele együtt az egri nemesk 1578. évi lajstromában előfordul és Gáspár, a ki a család ma már kihalt apaúji ágát alapította. Pál 1589-ben az egri várban hadnagy volt s 4 lovassal vett részt a vár védelmében, 1591-ben pedig Külső-Szolnok vármegye alispáni székeben ült. Ő kapott adománylevelet 1586-ban Radecezi egri püspöktől és helytartótól Szék, Csehi falvakra és Kürth pusztára, s ő szerezte meg a bátori, keresztúri, tiszaszőlősi, igari, derési, ludasi, tarnamériai, nyéki, szilistyei, lököshazi birtokokat. Egyetlen fia Ferencz részben eladta, részben elzálogosította e birtokok javarészét. Ettől származott Péter szendrői kapitány, az elő nemzedék közös őse, ki visszaváltogatta az elzálogosított javakat s újakat is szerzett. György nevű fia, a ki a családot tovább terjesztette, 1676-ban poói birtokát bérbe adta Mezőtúr városnak s midőn 1813-ban a pusztá visszakerült a család használatába, már a Papp-Szász család is részbirtokos volt benne. Hasonnevű fia nőül vevén Lenkey Annát, birtokos lett Napragyon, Csermelyen, Ózdon is s Szendrőről Napragyra tette át lakását. Az ő nevéhez fűződik Igar, Szék, Szarazhegy visszaszerzése. Ezeket ugyanis fegyverjoggal cizim elvesszette a család s III. Károly 1734-ben ítélte vissza Sz. Györgynek és Papp-Szász Györgynek. Ezentúl több nemzedéken keresztül egy-egy fiúgyermekben élt a család. A nevezett Györgytől származott Zsigmond, ettől Ábrahám, ettől Zsigmond (sz. 1786), ettől Péter (1828—1903) okl. hadmérnök, 1848—9-ben nemzetőr, országgyűlési képviselő, kinek életben lévő fia Péter tiszgári birtokos és István gyöngyösi főgimnáziumi tanár.

Czimer (a hogy a család használja): vörös pajzs, jobb oldalán levő haránt kék gerenda felé fordult kardos oroszlán; sisakdísz: kardos oroszlán növekvőn; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szeleczky.

Szeleczky (Szeleczí és Boczonádi, nemes és báró). Első ismert őse eszarnovai Wajszka Mátyás, a XV. század elején a bodrog-vármegyei Vajszka községből a zolyom-vármegyei Szeleczre költözött, ott birtokokat szerzett s azokra Hunyadi Jánostól megerősítő levelet nyert. Utóda Tamás 1560-ban királyi megerősítés mellett nádori donatióval nemesi udvartelket kapott Szeleczen s felvette a Sz. nevet. 1727-ben Márton bárói rangot nyert. Ez a Márton előzőleg katonatiszt volt, részt vett Szatmár vára védelmében, 1697-ben Heves vármegye aljegyzője, 1698-ban követte. 1715-ben Alberti helységre nyert adományt, ekkor ott telepedett meg s rövidesen Pest vármegye alispánja lett. Megyénkben Poroszlón, Tiszafüreden, Pélyen, Kőteleken, a XVIII. század közepétől Boczonádon is birt.

Szent-Ivány (Liptószentiváni). A család múltját a barsi kötetben ismertettük. A XVIII. század elején Visontán, a XIX. század elején Gyöngyösön bírt földesúri joggal, jelenleg Apezon birtokos. Farkas fia ifj. Farkas a mostani birtokos és József († 1901). E Farkas fia Farkas és Ferencz. Szent-Ivány.

Széplaky. Öse András. 1717-ben nyert czimeres nemeslevelet III. Károly királytól. A család Hont és Nógrád vármegyékben terjedt el. Tagjai közül az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban József; Hont, Pál; Nógrád vármegye nemesei közt van felvéve. A XVIII. század közepén Pestvármegyébe költözött, hol az 1742—1838 közötti években szerepelt. A pest-vármegyei ágból Károly 1851-ben Karácsondon telepedett le. Tagjai közül a jelenlegi id. György nagytatya kincstári tisztartó volt. Fia Károly kincstári ellenőr, később karácsondi birtokos († 1888). — Ennek fia id. György, a jelenlegi karácsondi birtokos. Fiai: ifj. György, okleveles gazda, Andor, tart. huszárhadnagy, a facseti kincstári telep kezelőtisztje. Széplaky.

Czimer: kékben, zöld alapon ágaskodó arany oroszlán, jobbjában kivont kardot markol. Sisakdísz: három búzakalászt tartó, könyöklő páncélos kar. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Szombathelyi. Győr vármegyéből származó, 1644-ben megnevesített család. Az 1754—5. évi összeírásban János szerepel. Talán ennek fiai voltak Gábor és Ferencz, Bercsényi-ezredbeli kapitányok és János, a ki 1761-ben a vármegye esküdtje és poroszlói lakos volt. Ennek fia Ferencz (sz. 1757) esküdt, Gábor katonatiszt és József, a ki Körösladányba ment. Fia Antal békési alispán. Ferencz fia János 1841-ben esküdt, 1844-ben szolgabíró. Szombathelyi.

Szőkő. I. Lipóttól kaptak czimerlevelet Szőkö Mihály és társai. Gyöngyösön, Egerben, Abasárón, Nagyfűgeden, Tarnabodan, Sirokon, Kápolnán lakott. 1754—5-ben János, Mihály nagyfűgedi, Mátyás gyöngyösi lakosok. 1799-ben Pál az egri püspökség ügyésze. Szőkö.

Sztáray (Nagymihályi és Sztárai gróf.). A Kaplyon nemzetségből származik. Első kimutatható őse Jakó, a XIII. század első felében élt. Ennek két fia közül az egyik I. Lőrinc (1314—53.) ennek fia Ördög László (1335) fia Lőrinc (1379—93) a család egyenes őse. Nagymihály birtokát a család 1249 körül, Sztárát pedig 1273-ban kapta. 1418-ban Zsigmond király a régi czimer használatát megerősítette. Sz. Imre (1698—1769) valóságos belső titkos tanácsos, 1725-ben báró. 1747 áprilisban pedig grófi rangot nyert. Ennek három fia volt. János-Fülöp, Antal és Mihály. A jelenleg virágzó nemzedék János-Fülöpöt (szül. 1739 † 1815) és Mihálytól (szül. 1749 † 1798) származik, a kik a család 2 főágát alapították. János-Fülöp fia Vincez (szül. 1771 † 1827) es. kir. őrnagy, ennek fia volt Nep. János (szül. 1809 † 1839), a ki neje báró Brudern Jozefa es. kir. csillagkeresztos hölgy révén Verpelét, Nána, Szajla, Visonta és Gyöngyöstarján helységekben szerzett zálogbirtokokat. Jánosnak fiai: Béla (szül. 1835 † 1873), kinek neje Nagy-Szalattai báró Fischer Mária volt és Nep. János (szül. 1840), a főrendiház örökös jogú tagja; az utóbbi örökölte a hevesvármegyei birtokokat, melyek ukorakössere: Taszilára (szül. 1868) szállottak. Tasziló es. és kir. huszárkapitány, Verpeléten birtokos. Neje Grimaud d'Orsay Irma grófnő.

Czimer (grófnő) farkast szájában tartó zöld sárkány által körüvezett kerekedő kék pajzsban, aranyleveles koronából kiemelkedő négyvornú, természetes faragott kövökből rakott, kapuval ellátott torony (várfal), melynek ormán két szemközt álló, természetes színű szarka csőrében ék-köves gyűrűt tart. Sisakdísz: a két szarka a gyűrűvel. Takaró mindkét felől kék-arany. Sztárta: két magyar vitéz, aranygombos és zsinóros vörös ruhában, fejükön aranyleveles korona, melyből három fehér struccotl emelkedik ki, lábukon sárga csizma, vállukon aranylánczon lecsüngő, bíborszínből beültetett tigrisbőr-kacagány, derekukon arany-öv és aranycsattos fekete szíjzon függő arany-narcolatú görbe kard.

Szűcs. (Szentandrás). I. Lipóttól 1666-ban kapta a nemeslevelet, melyet először Nógrád vármegyébe hirdetett. Váraszón szerepelt: 1724-ben István, 1754—5-ben János. Szűcs.

Czimer: vágott pajzs felső kék mezőjében kardot tartó, balját csipőjén nyugtató térdtől kiemelkedő harezos; alsó vörös mezőjében zöld halmon három fehér rózsza; sisakdísz: három lándzsa; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Tahy (tahvári és tarkeői). Pestvármegye ősrégi, nevezetes családja, mely nevét Tahí pusztától vette. A XIX. század elején Alattánban és Monostoron bírt földesúri joggal. Tahy.

Tarjáni. II. Mátyástól 1609-ben T. Demeter kapta a czimerlevelet, melyet előbb Heves vármegye, majd Abaúj vármegyébe hirdetett. Utódai közül Demeter fia Márton és István Alattán, majd Boczonádi laktak, Márton utóbb Tőszögbe költözött. 1724-ben János jászladányi, 1754—5-ben István szentiváni, Mihály átányi lakosok. Tarjáni.

Tarródy (Xénetszeocsdi). Vas vármegyéből ered, 1456-ban nyert új adományt Tarródi várára. A XVIII. század elején István költözött át Hevesbe s itt mind őt, mind József nevű fiát, ki 1751-ben Alattka, Karácsond, Ludas helységre adományt nyert, az alispáni székből találgak. A XIX. század elején kihalt, utolsó férfinája Bertalan volt. Tarródy.

Telekessy. Múltját a Vas vármegyei kötetben vázoltuk. István győri kanonok, majd esanádi, végre 1699—1715-ig egri püspök. A Rakóczi-időkben nevezetes szerepet játszott, ő alapította az egri papnevelő-intézetet. Telekessy.

Teleky (Nagythúri). Első ismert őse Pál túri lakos 1530-ban királyi beleegyezéssel megvette Hokykai Török László perkerdi birtokát, 1552-ben pedig ez adományt Lőrincz nevű fiára ruházta át. Ez a Lőrincz a Nagythúri előnévvel czimerlevelet nyert. II. Rudolftól 1582-ben, melyet a következő évben Heves vármegye közgyűlésén hirdettek ki. 1754—5-ben Gergely és István mezőtúri lakosok. Teleky.

Thassy. (Boczonádi, illetőleg Miskolci és Monostori). Törzseökös hevesi birtokos család. 1450-ben János kir. ember, 1435-ben Tamás falubíró, 1472-ben Kálmán, 1572-ben Pál egri nemes. A czimerlevelet II. Mátyástól 1618-ban Th. György, neje Dekány Borhala és társai nyerték s a Füleken tartott közgyűlésen Heves vármegyébe hirdette. Az oklevélben a társzserző György a boczonádi előnévvel fordul elő. A főszersző György 1619-ben Heberdianszky Kristóf magvaszakadtával Monostorra, fivére Mihály és Benedek 1625-ben Miskely Lázár magvaszakadtával Miskőre nádori adományt nyertek. Eme két birtoktól vette a család jelenleg is használt előnévét. Mindkét adományozásra I. Lipót 1698-ban Th. Rozálnak, Istvánnak, András és Annának vas regimutot adott, melynek alapján a jászói konvent birtokba vezette őket. István fiai közül Ferencz Vas vármegyébe költözött, 1744-ben ott vármegyei főügyész lett, László pedig Gyöngyösre ment lakni. 1754—5-ben Antal, György,

István, László szerepeltek Monostoron, hol Árpád, Géza, Kálmán jelenleg is birtokosok. A család számos tagja viselt különféle vármegyei tisztséget.

Czimer: kék pajzsban fülöktől tápláló pelikán; sisakdísz: három fehér liliumot tartó pelikán; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Toldy. *Toldy.* Pest vármegyéből 1700. évben költözött át Heves vármegyébe s itt jobbra Gyöngyösön és Taron szerepelt. 1754—5-ben Márton és három György lakott Gyöngyösön.

Telray. *Telray.* A nemeslevelet I. Lipóttól 1666-ban T. Demeter és Gáspár testvérek s ezek fiai, unokái és szépmunkái nyerték s 1669-ben Heves vármegye hirdette. 1724-ben István poroszló, Benedek, id. és ifj. Demeter tiszaszőlősi, Ferencz és István igriezi, 1754—5-ben Benedek, Ferencz, György, István, János tiszaszőlősi, János poroszló lakosok. A XVIII. század közepén többen Borsod vármegyében laktak.

Tomanóczy. *Tomanóczy.* másként Timanóczy. Régi nemes család, mely a Pozsony vármegyei nemeseleknek az 1673. esztendőbeli „Regesztrumá”-ban, jelesül pedig az akkoriban szab. kir. Bazin városában lakott nemeselek sorába György nevű tagjával volt beiktatva. A nemesi bizonyosságlevelet, mely eredetiben Tomanóczy Endre ügyvéd, tiszafüredi lakos, birtokában van, Pozsony vármegye az 1821. esztendő Bőjtelo hava 22-ik s további napjein tartott közgyűléséről adta ki. E bizonyosságlevelet 1821-ben Nyitra és Komárom vármegyékben is kihirdették, mely utóbbi vármegyéből, a hol Udvardon és Szemerén volt birtokos, telepedett az újabb korban Heves vármegyébe, a hol jelenleg Tiszafüreden birtokos. Tagjai közül: Ferencz 1836-ban Pozsony vármegye esküdtje, Lajos, ugyanakkor katona, 1848-49-ben honvédszázados, kit golyó általi halálra ítélték, mely ítéletet — kegyelem útján — vasban eltöltendő 16 évi várfogságra változtattak, melyből négy évet Aradon ki is töltött. Ennek fia: Endre, ügyvéd Tiszafüreden. Fivére: Dező, vármegyei tiszviselő Egerben. Ferencz fia: Béla (1885) Pozsony vármegyei árnyagvám és Gyula, előbb községi jegyző, most birtokos Alsóeszópányban.

Czimer: Hasított pajzsban ezüsten hatágú arany-csillag, aranyban ezüst Anjou-lilium. Sisakdísz: Nyílt fekete sasszárny között föllábon álló daru, felemelt jobb lábán rögöt tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Tóth. *Tóth.* III. Károlytól 1714-ben kaptak armalist T. György, Béla, István és társai. A család Füzesabonyban, Egerben, Dormándon, Tiszafüreden, Besenyőteleken lakott.

Czimer: kékben hármas zöld halom felett három búzakalászt tartó vörösruhás kar; sisakdísz: a pajzsalak karddal; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Török. *Török* (Szendrői, nemes és gróf). A család eredetéről a gömöri kötetben tettünk említést. Heves vármegyében Nyáry és Pásztói jusson birt földesúri joggal. A pásztói birtokot József 1740-ben zálogba adta a pásztói apításnak.

Turcsányi. *Turcsányi.* I. Lipóttól 1659-ben T. Illés és társai kapták a nemeslevelet, melyet 1663-ban Gömör vármegye hirdetett. 1699-ben János árokszállási és leleszi birtokos, 1724-ben György fiai Márton és Mihály, Illés fia Mátyás, Tóbiás fia György szentdomonkosi lakosok. 1754—5-ben Csányon és Cibakházán és előfordul.

Czimer: kékben fülöktől vérrel tápláló pelikán; sisakdísz: növekvő ezüst egyszarvú; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Udvardy. *Udvardy* (alias Csorna). Komárom vármegyéből származik. A nemességet III. Ferdinándtól 1623-ban Csorna István és társai kapták s az Udvardy nevet utólag vették fel komárommegyei birtokuk után. Egyik utódán János, a ki előbb gróf Esterházy János mérnöke volt Oszlopon, 1829-ben Egerbe jött lakni, a hol fia László jelenleg az egri jogakadémia tanára.

Czimer: kékben, zöld alapon két farkas oroslán; sisakdísz: növekvőn a pajzsalak; takarók: vörös-arany, kék-arany.

Ugronovics. *Ugronovics* (Ledenezi). Trencsénmegyéből Kristóf jött Hevesbe, 1745 körül s nőül vén Tarródy Apollóniát, birtokos lett Hevesen, Pélyen, Átányban, Kürün. Fegyverneken s bérbe vette a Sembréy birtokrészt Nagyrédén. Fia Kristóf — ki 1766-ban a vármegye főjegyzője volt — utód nélkül maradt.

Urbanovszky. *Urbanovszky* (Urbanói és Benyói). A Benyovszkyakkal közös törzshől eredő régi trenseni család. Miklós fia Miklós nőül vén Thassy Annát, általa Monostoron birtokossá lett. Fia szintén Miklós volt, unokája Imre 1773-ban esküdt, 1778-ban táblabíró.

Utassy. *Utassy.* Törzshálós hevesvármegyei család, mely Szenterszöbenten nagyon elterjedt. A nemességet III. Ferdinándtól 1646-ban kapta U. András. Az 1754—5. évi összeírásban számosan szerepelnek.

Czimer: kékben, zöld mezőn három fehér liliumot tartó oroslán; sisakdísz: vörösruhás kar karddal; takarók: kék-arany.

Váczy. *Váczy.* Szintén hevesi család, melynek Ács, Fokorú és Százberek pusztákban volt valami birtokrész. Az 1836-ban megnevesített Mátyás Százberekben lakott, György és István nevű fiai már Jászsálszentgyörgyön.

Czimer: kékben zöld alapon kardos oroslán; sisakdísz: kardos kar; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Vadász. *Vadász* (Gyöngyöshalászi). Eredetéről a szabolcs-vármegyei kötetben tettünk említést. János jászkiséri jegyző és ügyvéd. Szatmár vármegye bizonyosságlevelel 1839-ben igazolta nemességét. Fia Károly jelenleg türkevei birtokos.

Czimer: kékben, zöld mezőn, fedetlen fejű, violaruhás, vörösesizmás és öves magyar ifjú kivont karddal, baljában három lilium közé tett ezüst keresztet tart; sisakdísz: nyílt szárny vett a pajzsalak, fején aranykereszttel, jobbában napot, baljában holdat tart; takarók: vörös-ezüst, ezüst-arany.

Vay. *Vay* (Vajai és Laskodi nemes, báró és gróf). Szabolcs-vármegye régi, előkelő s ma is mindhárom ágon virágzó családja, melynek történetével a szabolcsi kötetben foglalkoztunk. 1676-ban: Ábrahám Pásztón, 1699-ben Ádám Gyöngyösön, Ábrahám, Gyöngyöstarjánán, Csányon, Reecen, Mátra-derecskén, Szentdomonkonon, Visontán, Örsön, Vámosgyörkőn, Nánán, Markazon, László Pásztón, Maczonkán, Apezon, Hasznoson birtok földesúri joggal.

Várady. *Várady.* Eredetét nem ismerjük. A XVIII. század elején már Dévaványán lakott Pál, fia György pedig, a ki az 1754—5. évi összeírásban szerepel, Tiszafüreden és Kőcsön volt birtokos. 1844-ben Menyhért esküdt, ennek fia Ede esendőrmagy.

Várkonyi (alias Sánta). Megyebeli birtokos család, mely 1650-ben Szerzett nemességet a Monostoron, Külbán, Erken, Atkárán, Hevesen, Csányon terjedt el.

Czímer: kékben nyílt sasszárny között szív, föltéte három aranyesillag; sisakdisz: törökfőis kard; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Vass (Vajki). Nyitra megyéből származik, s 1650-ben nemességet, 1755-ben Verebélyen egy udvarhelyre s Széplák és Kistóld pusztákra adományt nyert. A család Laposgyarmat, Nagyemőke, Pán helységeiben lakott, egy ága Űrményben, egy pedig Verebélyen és Nemesmiliticsen telepedett meg. 1820 körül már Egerben élt János, kinek fia Lajos alapítványi pénztáros, unokája János jogtudor, jelenleg a vármegye tb. főjegyzője.

Végh. II. Miksa 1572-ben adott nemeslevelet a nemes enyától származott Wedg János főbíró részére és azok sajtóörmőri ellenlázását s a hozzátartozó javakat minden adózás alól felmentette. A nemességserző a törökök elleni háborúban tüntette ki magát, mikor is Zoltay szendrői kapitány helyettese volt.

Czímer: kékben bárdot tartó vörösruhás kar; sisakdisz: ugyanaz; takarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Végh (Tassi). Régi pestvármegyei család, mely a XVIII. század második felében Tiszafüreden, Tiszaórsón, Szentimrén földesúri joggal.

Végh. Borsodvármegyéből származik és 1663-ban kapott czímeres nemeslevelet, melyet ugyan-ez évben Borsodban és Végszendrőn hirdettek ki. 1815-ben Hevesben és Szolnok vármegyéiben igazolta nemességét a nemességserző: Mihály és általa fia Tamás és mostoha fia Csongrády Ferenc és ennek családja. Mária Terézia alatt telepedett Heves vármegyébe. 1848 előtt Tiszaszentimrén és Madarason volt birtokos. Tagjai közül András († 1886.) megyebizottsági tag, községi tanácsos. Ennek unokája József, tiszafüredi ügyvéd és lapszerkesztő.

Czímer: kékben, zöld alapon álló magyar vitéz, jobbájában török főn átütött görbe kardot tart. Sisakdisz: a pajzsalkal növekvő. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Vince. 1633-ban megemésztett armalista család, mely idővel nagyon elszaporodott a vármegyében; Leleszen, Egerben, Füzesabonyban lakott, majd egy ága Szentosra, Kevernesre és Battonyára költözött.

Czímer: kék pajzsban: zöld halmon lépő szarvas, szarvai között kis fekete madár; sisakdisz: kiemelkedőn a pajzsalkal; takarók: vörös-arany, fekete-ezüst.

Vrataries (Pápai). E birtokos nemes család veszprém-vármegyei eredetű ugyan, de a XV. II. század elejétől Heves vármegyében vert gyökeret. Lipót királytól 1667-ben Vr. Péter és testvére, Mihály és János adományt nyertek a tolnamegyei Eőssi falura, Pápan egy kőházra, a zalamegyei Őrveniesen és a veszprém-vármegyei Igaron egy-egy melomrészre, a zalamegyei Aszfőfőn és a somogyi megyei Szántón több rendbeli szőlőre. Volt a családnak czímerlevele is, de ez a XVIII. század elején akkor kallódott el, midőn Heister generális Pápa várát ostromolta. A 3 testvér közül Mihály Győrbe tette át lakását, Péter fia Farkas Bécsben az udvari kanzellárián ágens volt 1708. táján. A harmadik testvérnek — Jánosnak — fia János, mint nemes ember és esküdt Heves vármegyében tünt fel, 1714-ben Dormánd 14-ét birta s a birtokos nemeselek közé lett sorozva. Ő az őse a jelenleg élő nemzedéknek. Fia Farkas már Vezekényen is földesúri joggal birt s itt a család jelenleg is birtokos. Számosan viseltek megyei tisztséget: 1708-ban János, 1824-ben András, 1835-ben Lajos, 1828-ban László esküdték, 1735-ben Farkas, 1766-ban György, 1845-ben József, 1824-ben Károly, 1837-ben Lajos szolgabírók, 1831-ben Lajos, 1823-ban Károly, 1841-ben József táblabírók. Jelentősebb szerepet játszott a vármegyei közéletben Károly, ki előbb a katonai pályára készült, de aztán mégis a polgári pályán maradt, 1808-ban ügyvédi oklevelet szerzett, 1828—47-ig a megye főjegyzője volt. Fiai József (1818—86.) táblabíró és szolgabíró és Ödön (1826—80.) Ennek fi a; Lajos m. tiszttviselő, vezekényi birtokos, Gyula a hevesm. takarékpénztár főkönyvelője, vezekényi birtokos.

Czímer: kék pajzsban fiókait vérrel tápláló pelikán, a pajzs felső sarkában 1—1 arany-esillag; sisakdisz: nyílt sasszárny között követ tartó daru; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Wiczmándy (Buthkai). A Gutkheled nemzetségből származik. Wiczmándy Tamás kővári kapitány fia Mátyás egyike volt azoknak, a kik I. Ferdinándtól 1559-ben a kihalt Vesenyi család hegyeshor, szurdokpüspöki, nagyrédei birtokait adományba kapták. A család multját a zempléni kötetben már tárgyaltuk.

Zábrácsky (Szadai). II. Lipóttól 1790-ben Z. József vegliai püspök s testvérei, István egri tanácsos, János karczagi tanácsos s István fia Ferencz, József és István. János fia Elek, nemeslevelet kaptak; 1800-ban pedig a Szadai előnévet. 1802-ben Ignác és Antal gyöngyösi lakosok — ugyancsak a püspök testvérei — nyertek armalistát a Szadai előnévvel.

Czímer: ezüsttel és zölddel vagott pajzsban hármas halom felett, jobbájában kardot, baljában író-tollat tartó zöld-ezüst oroszlán; sisakdisz: 2 ezüst-zöld elefántormány között kiemelkedőn a pajzs, alak; takarók: ezüst-zöld.

Zay (Csömöri). A Woya nemzetségből eredő család, melyről a nyitrai kötetben már említett tettünk. 1550. Ferencz egri kapitány, 1542-ben szolnoki főispán, 1552-ben Kinizsy Pál magvaszakadtával Saas és Kewrth, 1559-ben a Vesenyi család kihaltával Hegyesbor, Szurdokpüspöki, Nagyrédei birtokokat nyerte.

Zákai. I. Ferdinándtól Balázs szarvaskői vármagy 1553-ban Alattyánban, Burán nyert birtokrészeket.

Források: Nagy Iván: Magyarország családai, Nagy Iván család tört. értesítő 1—III. Dr. Illéssy—Pettő: királyi könyvek. Turul 1—XXVII. Siebmacher, S. Allg. Wappenbuch. Dr. Illéssy 1754—5. évi nemesi összeírás Dr. Áldásy: A M. N. Muz. Czímereslevelei. Orosz Ernő: Heves és a volt külső Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai, Csoma József: Abatj Torma várm. monogr. Kőszegi S. Nemes családok Pestvármegyében. Magy. Nemz. Zsebk. II. Forrág családok. II. I. Nemes családok. Levéltári anyag. Heves vármegye levéltárának teljes anyaga. A m. kir. orsz. levéltárban tett kutatások. Egyes családi leveles ládák oklevelei. Családi közlések.

Várkonyi.

Vass.

Végh.

Végh.

Végh.

Vince.

Vrataries.

Wiczmándy.

Zábrácsky.

Zay.

Zákai.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
<i>Előszó, Irta Szederkényi Nándor ...</i>	VII—X
<i>Heves vármegye természeti viszonyai</i>	
<i>Irta Kalovits Alajos dr.</i>	1—15
<i>Heves vármegye községei. Irta ifj. Reiszig Ede dr.</i>	16—93
<i>Eger. A város leírását írta Türk Frigyes, a város közigazgatását Puchlin Lajos</i>	94—110
<i>Gyöngyös. Irta Török Kálmán</i>	111—143
<i>Hatean. A történeti részt írta ifj. Reiszig Ede dr., a többi Haraszthy Lajos</i>	144—152
<i>Heves. A történeti részt írta ifj. Reiszig Ede dr., kiegészítették Maczky Emil és Dobócsy Dezso, a közigazgatási részt írta Spitzer Vilmos</i>	153—167
<i>Pásztó. A történeti részt írta Matyas Mihály, a többi Kiss Ernő</i>	168—178
<i>Tiszaújváros. Irta Ifj. József dr., kiegészítette Milesz Béla</i>	179—193
<i>Heves vármegye népe. Irta Kürti Menyhért</i>	194—220
<i>Heves vármegye gazdasági viszonyai. A mezőgazdaságra és állattenyésztésre vonatkozó részt írta gróf Keglevich Gyula. A gazdaságok leírásával kiegészítette Vende Aladár. A debő-rádi hűtőüzemnyi uradalmat ismertetí Ébly Gábor.</i>	

	Oldal
<i>A szőlőgazdaságot és gyümölcsstermelést írtess István. Az erdészetet és vadászatot Elek István. A közlekedés-ügyet Puchlin Lajos</i>	221—268
<i>Közegészségügy. Irta Turtsányi Gyula dr. A parádi gyógyfürdő ismertetése: Bréhm János dr. adataiból</i>	271—278
<i>Törvénykezés. Irta Csutorás László dr. Heves vármegye közoktatásügye. A népoktatást írta Alpáry Lajos. A középiskolákat Kassuba Domokos. A jogakadémiát Udvardy László dr. A theológiát Bozsik Pál</i>	281—293 294—355
<i>Irodalom, tudomány, művészet. Irta Torday Ányos. A sajtót és színiéletet ismertető részt írta Breznay Imre</i>	356—421
<i>Az érsétség. Irta Leska József</i>	422—431
<i>Heves vármegye őskora. Irta Bartalos Gyula; Tariczky Endre adataival kiegészítette a szerkesztőség.</i>	432—444
<i>Heves vármegye története. A honfoglalástól 1815-ig írta Nagy Béni dr., 1815-től Orosz Ernő</i>	445—644
<i>Heves vármegye nemes családai. Irta Orosz Ernő. Bevezető részszel ellátta ifj. Reiszig Ede dr.</i>	645—681
<i>Tartalomjegyzék, Betűsoros név- és tárgymutató.</i>	

KÉPEK ÉS MELLÉKLETEK JEGYZÉKE.

<i>Heves vármegye térképe (Előkép.)</i>	514—515
<i>Az egri foszákcseregnyáz (Műmelléklet.)</i>	558—559
<i>Utezi csata hatvanban. (Műmelléklet.)</i>	630—631
<i>Az Inókó</i>	9
<i>Részlet a siroki völgyből</i>	10
<i>Tiszai tájkép Tiszaújföldnél</i>	10
<i>Adács. — Haraszty Tivadar úrilaka</i>	19
<i>Apez. — Szent-Ivány F. r. k. úrilaka</i>	19
<i>Atány. — Bárczay Elemér úrilaka</i>	20
<i>Atkár. — Györfy Kálmán úrilaka</i>	20
<i>Boczonád. — A Goszony-féle kastély</i>	29
<i>Csány. — Halász Aladár úrilaka</i>	29
<i>Detk. — Beőkényi Viktor úrilaka</i>	30
<i>Dornánd. — Engel Lajos úrilaka</i>	30
<i>Ecséd. — Fáy Zoltán úrilaka</i>	39
<i>Egercsehi. — Beniczky György kúriája</i>	39
<i>Erdőkővesd. — özv. gróf Károlyi Viktorné örökösének kastélya</i>	40
<i>Erdőtelek. — Kovács József dr. kastélya</i>	40
<i>Erdőtelek. — Papp-Szász Lajos úrilaka ..</i>	49

<i>Gyöngyöshalász. — Biró Lajos dr. kastélya</i>	49
<i>Hort. — Winterberg Gyula úrilaka</i>	50
<i>Ivád. — Ivády Béla úrilaka</i>	50
<i>Karácsond. — A Beretvás-féle kastély</i>	59
<i>Karácsond. — Id. Széplaky György úrilaka</i>	59
<i>Karácsond. — Marcs László úrilaka</i>	59
<i>Ludas. — Id. Beőkényi Viktor úrilaka</i>	60
<i>Lugos. — Kilián Ernő úrilaka</i>	60
<i>Parád. — Gróf Károlyi Mihály kastélya</i>	69
<i>Pétervására. Gróf Keglevich Gyula kastélya</i>	69
<i>Pétervására. — A róm. kath. templom belseje</i>	70
<i>Pétervására. — Gótiikus szentségtartó</i>	70
<i>Pétervására. — A róm. kath. templom</i>	70
<i>Poroszló. — A Bán-féle gyártelep</i>	71
<i>Poroszló. — Graeff Jenő úrilaka</i>	71
<i>Reesk. — Báró Barkóczy Sándor úrilaka</i>	72
<i>Szurdokpüspöki. — Györgyey Antal kastélya</i>	72
<i>Siroki barlanglakás</i>	81
<i>Tarnaméra. — A báró Schossberger-féle kastély</i>	81

	Oldal		Oldal
Tarnaméra. — Pajzs Gyula úrilaka	82	Jézsa György	183
Tarnaörs. — Báró Orczy Szerafinné kastélya	82	Tiszafüred. — Jézsa György sírja	183
Tiszaigar. — Székely Péter dr. úrilaka	91	Tiszafüred. — A vasúti és közúti híd	184
Tiszaszolós. — Elek István úrilaka	91	Tiszafüredi halászat	184
Vámosgyörk. — Visontai Kovách László úrilaka	92	Tiszafüred. — A „vörös kastély“	189
Visznek. — Haraszty Oszkár úrilaka	92	Tiszafüred. — A Gecsey-féle ház	189
Eger város czimere	94	Tiszafüred. — A ref. templom	190
Eger. — A minoriták temploma	101	Tiszafüred. — Kékessey Dezső úrilaka	190
Eger. — A Dobó-szobor	101	Tiszafüred. — Lipócsy Árpád úrilaka	191
Eger. — Az irtalmas testvérek temploma	101	Tiszafüred. — Lipócsy Attila kúriája	191
Eger. — Az érseki rezidencia	102	Tiszafüred. — Mocsáry Imréné kúriája	192
Eger. — A városháza	102	Tiszafüred. — Schleiminger László dr. úrilaka	192
Eger. — Az igazságügyi palota	103	Palócz népviselet	201
Eger. — Az angoliskasszonyok zárdája	103	Palócz-ház alaprajza	201
Eger. — A színház	104	Mátraalji síksági ház alaprajza	201
Eger. — A káptalan-utca	104	Pásztóvidéki népviselet	202
Eger. — A dohánygyár	104	Egervideki népviselet	211
Eger. — Részlet Egerből	105	A debreceni parádi uradalom kékiti tisztilaka	229
Eger. — Az érseki igazgatósági épület	105	A debreceni parádi uradalom laki tisztilaka	229
Eger. — Az egyi kaszárnyák	106	A debreceni parádi uradalom nagytüti magtára	230
Gyöngyös város czimere	111	A debreceni parádi uradalom magyar mangalica	230
A Mátra Gyöngyösnél	115	A debreceni parádi uradalom telivér és félvér ménese	239
Gróf Kolháry a szegények között	116	A debreceni parádi uradalom bonyhádi tehenei	239
Dragotonics Mihály	116	Graeff Jenő poroszlovi magyar gulyája	240
Pap Melchisedek	116	A pusztahídvégi magtár belseje	240
Hanis Imre	117	Gróf Sztáray Taszilo sziklába vágta tanyája	249
Mátrafüred	117	Az érseki uradalom Albert-majorja	249
Gyöngyös. — A nagytemplom	118	Az egyi m. kir. vinczellérskola	250
Gyöngyös. — A ferenciek temploma	118	A Pajzs-féle uradalom Anna-telepi borháza	250
Gyöngyös. — Részlet a főtérről	127	Parád fürdő	259
Gyöngyös. — A városháza és környéke	127	Parád. — A fürdő bejárata	260
Gyöngyös. — Az alapítványi közkörház	128	Parádi részlet	260
Gyöngyös. — Az elmeegógyintézet	128	Parád. — Ybl-szálló és a fedett folyosó	269
Gyöngyös. — Vak Botyán emléktáblája	129	Parád. — Juliette-lak	269
Gyöngyös. — A postaépület	129	Parád. — A vendéglő	270
Gyöngyös. — A Mátra-terony	129	Parád. — Zsuzsanna-lak	270
Gyöngyös. — Az Orczy-kastély	130	Parád. — Erdőmesteri lak	279
Gyöngyös. — Vachott Sándor és Imre szülőháza	130	Parád. — Erzsébet-szálló	279
Gyöngyös. — A központi fiúiskola	139	Parád. — Palócz-villa	280
Gyöngyös. — Az állami polg. leányiskola	139	Parád. — Vadaskerti portáslak	280
Gyöngyös. — A kaszárnyák	140	Hatvani áll. elemi népiskola	305
Hatvan. — A pályaudvar	149	Hatvani áll. polg. iskola	305
Hatvan. — A Kossuth Lajos-tér	149	Pásztói polgári iskola	306
Hatvan. — Báró Hatvani-Deutsch kastélya	150	Egri m. kir. áll. főreáliskola	306
Hatvan. — A czukorgyár	150	Gyöngyösi állami főgimnázium	323
Heves. — Az emlékoszlopok	155	Czisterciták temploma és rendháza Egerben	323
Remenyik József	156	Egri lyceum	324
Heves. — A kaszinóépület	156	Egri papnevelő	324
Heves. — Majzik Viktor úrilaka	157	Balassa Bálint	365
Heves. — Dobóczy Dezső úrilaka	157	Werantsits Antal	365
Heves. — Kállay Rudolfné úrilaka	158	Hám János	366
Heves. — Özv. Hellebronth Géznáné kúriája	158	Bárá Orczy Lőrincz	366
Heves. — Remenyik István úrilaka	163	Tariczky Endre	366
Heves. — Németh Lajos úrilaka	163	Vachott Sándor	375
Heves. — Maczyk Emil úrilaka	164	Vahot Imre	375
Heves. — A Szepessy-féle kúria	164	Sárosy Gyula	375
Pásztó. — A plebaniatemplom belseje	169	Bajza József	376
Pásztó. — A XV. századbeli ciborium	169	Horánszky Nándor	376
Pásztó. — A plebaniatemplom	169	Pyrker László	385
Pásztó. — A városháza	170	Párvy Sándor	385
Pásztó. — A régi apátsági épület	170	Lonovics József	385
Pásztó. — Plattky Adorján dr. úrilaka	175	Tárkányi Béla	386
Pásztó. — Kiss Ernő úrilaka	175	Szvorényi József	386
Pásztó. — Gróf Almásy Kálmán kastélya	176	Vitkovics Mihály	386
Pásztó. — Az alapítványi „Margit“-kórház	176	Kovács Mihály	386
Tiszafüred. — Tiszaparti kép	181	Samassa József dr.	427
Tiszafüred. — A városháza	182	Kő- és bronzkori leletek Bartalos Gyula gyűjteményéből	433
Tiszafüred. — A múzeum belseje	182	Réz-, bronzkori, népvándorlaskori és honfoglalaskori leletek	434
Tiszafüred. — Kiss Pál honvédtábornok sírja	183	Ósülatmaradványok a tiszafüredi múzeumban	437

	Oldal		Oldal
Vakablakos emlékkő Eger határában . . .	437	Az egri vár bolyki tornyának romjai . . .	596
A tiszafüredi múzeumból	438	Eger a XVII. században	523
Kő- és bronzkori leletek a tiszafüredi múzeumban	447	Az egri minaret	524
Részlet a zagyvaszentjakabi leletből . . .	448	Boeskey István	533
Szent István szobra az egri várban . . .	459	Bethlen Gábor	533
A pásztói templom XIV. századbéli ereklyetartó fülkéi	459	Thököly Imre	534
A pásztói r. k. templom mellékhajója . . .	460	Rákóczy György	534
Oldalfolyosó a gyöngyöspatai r. k. templomban	460	Csáky Imre	567
A gyöngyöspatai r. k. templom belseje . .	469	Széchenyi Pál	567
Ágás vár romjai	470	Lipót I.	567
A síroki vár romjai	479	Rákóczi Ferencz	568
Szarvaskő vár romjai	479	Bercsényi Miklós	568
A kiscánai vár romjai	480	Grassalkovich Antal	568
Tari Lőrincz várkastélyának romjai . . .	480	Jelenet a kápolnai csatából	601
Perényi Péter	497	Windischgraetz herczeg	602
Thurzó Elek	497	Gróf Schlick Ferencz	602
Dobó István síremléke	498	A tiszafüredi emlékoszlop	611
Eger vár ostroma 1596-ban	503	A kápolnai emlékoszlop	611
Részlet az egri várból	508	Az egri vármegyeháza	612
		Az egri vármegyeház vert vas kapui . .	621—622
		Szederkényi Nándor	639
		Majzik Viktor	640

CZÍMEREK :

Almássy	Gosztony	Nagy (Dadai)
Bárczay	Hellebronth	Nagyfejő
Baranyay	Horváth	Nyáry
Barkóczy	Horkay	Örczy
Beniczky	Inczédy	Orosz
Bessenyei	Isaák	Ország
Bobory	Kállay	Petrovay
Csőke	Kenderessy	Papp-Szász
Dely	Keglevich	Ragó
Dobóczy	Kiss	Rhúdey
Drasnyey	Kovács	Szaló
Elek	Kovács	Szalgháry
Esterházy	Kubinyi	Szekerka
Fáy	Ledniczky	Szépleky
Fülöp	Légrády	Sztáray
Fráter	Lipcséy	Tomanóczy
Gáspárdy	Majzik	Vay
Graefl	Makay	Végh
Geneszy	Nagy	Vrataries

NÉV- ES TÁRGYMUTATÓ.

Abádi család 61, 83.	Ágostonrendűek 466.	Állattenyésztés 222, 223, 225, 481, 533.
Abaffy család 93.	Agyagipartelep 44.	Almássy család 21, 38, 41, 42, 44, 45, 54, 57, 58, 62, 63, 77, 78, 79, 80, 87, 90, 173, 174, 653.
Aba nemzetség 449, 450, 451.	Alaghy család 47.	Almássy Dénes 80.
Aba Sámuel 17, 18, 111, 449, 450.	Alaghy Dezső 361.	Almássy Dénes gr. birtoka 234.
Abasár 17.	Alajostanya 21.	Almássy Gedeon 38.
Abszolutizmus 561, 617.	Alatka pa. 25.	Almássy István 38.
Adács 18.	Alberkitanya 88.	Almássy József 38, 595.
Adácsi család 18.	Albert család 78.	Almássy Kálmán 83.
Ádám András 285.	Albert Ferencz 361, 411.	Almássy Kristóf 110.
Adányi András 361.	Albertmajor 27.	Almássy Pál 123, 609.
Adózás 484, 519, 526, 531, 559, 566, 572, 585.	Aldebrő 21.	Almássytanya 83.
Águsvár 44, 45.	Alexovics Vazul 362.	
Agocs család 75.	Alföldi Dávid 293, 362.	
Ágoston család 46, 653.	Alföldi Irén 421.	
	Alispánok 475, 476.	
	Alkotmányos küzdelem 641	

- Alsóceple 47.
 Alsóluta 45.
 Alsójejes 89.
 Alsólegyend 58.
 Alsónajor 87.
 Alsónyiget 27.
 Althan család 36.
 Amadé család 645.
 Ambrosovszky Mihály 362.
 Ambrus István 362, 413.
 Amerikai szőlőtelepek 254.
 Anderle Róbert 51.
 Andor József 362.
 Andortanya 47.
 Andrassy család 174.
 Andrekovies család 41, 56, 61, 67.
 Angolkisasszonyok 339, 342.
 Annamajor 61, 67.
 Anonymus, Heves vármegyéről 446.
 Antaltanya 79.
 Apaffy család 174.
 Apátságok 464.
 Apez 21.
 Apocz nemzetség 646.
 Aradi Gerő 419, 420.
 Aranyos 85.
 Aranyosi tanya 41.
 Árenda pa. 26.
 Armális nemesek 543.
 Árvaúgy 594, 625.
 Asbóth család 654.
 Aspermont család 654.
 Ásványok 14.
 Ásványos vizek 4.
 Aszalay József 362.
 Aszóli tanya 85.
 Átány 22.
 Atkár 21.
 Auersperg Anna 89.
 Babics Béla 293.
 Babics család 654.
 Babics István 283, 292, 420.
 Babik József 362, 414.
 Babocsay Sándor 293, 413, 644.
 Baditz Zsigmond 152.
 Bagolyvár 41.
 Bagossy család 84.
 Bajcsy család 654.
 Bajnay család 654.
 Bajom család 83.
 Baj pa. 148.
 Bajza család 41, 77, 654.
 Bajza József 77, 362.
 Bakó család 22, 58.
 Bakocs-kódex 479.
 Bakó László 421.
 Bakos család 76.
 Baksa nemzetség 646.
 Balassa család 36, 54, 56, 75.
 Balassy Bálint 363.
 Balassy család 21.
 Balassy Ferencz 363.
 Balázs család 58, 75, 78, 654.
 Balázs Miksa 152.
 Balázsovič család 76, 77, 655.
 Balázsovič Oszkár-tanya 27.
 Baldacci család 21, 28, 51, 55.
 Balkay Béla 110.
 Balku család 83.
 Balla család 89, 154.
 Balla Károly 418.
 Balla Kálmán 421.
 Balogh család 41, 54, 56, 58, 67, 655.
 Balogh István 282.
 Balpüspöki csárda 21.
 Balpüspöki pa. 21.
 Bán Ernő 416.
 Bán-féle gombgyár 66.
 Bánffy család 27, 28, 42, 53, 55, 73, 77, 86, 89, 153.
 Bánom 67.
 Bányaház 23.
 Bányászat 483.
 Bányász Sándor 133.
 Baranyay család 655.
 Baranyay István 415.
 Baranyay Miklós 88.
 Bárány Géza 108, 420.
 Bárány Károly 285.
 Barchetti Károly 293, 413.
 Barsay család 174.
 Bárczay család 655.
 Bárczay Elemér 22.
 Bárczay Elemér birtoka 227.
 Bárczay tanya 23.
 Bárczy család 80, 88.
 Bárdos család 655.
 Barna család 655.
 Barna Gábor és fiai 257.
 Barna Jenő 415.
 Barnamalom 44.
 Barnatanya 57.
 Bárón Jónás 364.
 Bársonytanya 57.
 Bartakovics Béla 284, 295, 318, 319, 325, 339, 348, 364, 426.
 Bartalos Gyula 364.
 Bartha család 41.
 Bartha Ferencz 364.
 Barthos Károly 108.
 Bartók család 655.
 Bartók István 364.
 Barkassy cs. 84.
 Barkóczy család 67, 154, 655.
 Barkóczy Ferencz 37, 80, 310, 344, 353, 354, 578.
 Barkóczy István-tanya 27.
 Barkóczy László 425.
 Barkóczy Sándorné 56, 67.
 Barkóczytanya 67.
 Barkóczy Zoltán 26.
 Báthty család 76, 655.
 Báthty Ignác 154, 166.
 Báthty Ignác birtoka 232.
 Báthty-tanya 154.
 Bátor 23.
 Báthory család 34, 38, 41, 64, 66, 76, 488.
 Batta család 45, 89.
 Battik család 68, 87, 655.
 Batthyány család 18, 47, 89.
 Batthyány László 47.
 Batthyány Tivadar 89.
 Batthyány Tivadarné 18.
 Bay család 56, 67.
 Bayer Henrik 108.
 Baysán István 267.
 Bebek család 18, 31, 32, 47, 56, 88.
 Bécsi béke 527.
 Becz család 655.
 Bedekovics család 656.
 Begovcevič Róbert 430.
 Beitlet Method 311.
 Békástó 45.
 Békefi Lajos 188.
 Bekény család 57, 58, 656.
 Bék nemzetség 646.
 Bekölce 23.
 Bekölcei család 23.
 Belánszky Mór 293.
 Beleznay László 412.
 Beleznay Etelka 342.
 Bellyényi család 75.
 Bél nemzetség 646.
 Belsőmajor 33.
 Bémer László 425.
 Benczetanya 83.
 Bendótanya 79.
 Bene család 656.
 Beniczky család 22, 32, 77, 656.
 Beniczky György 32, 33, 75.
 Beniczky György birtoka 228.
 Beniczky Zsigmond 32.
 Benkő család 31.
 Beőkőnyi család 657.
 Beőkőnyi tanya 46.
 Beőkőnyi Viktor 27, 46, 54.
 Beőkőnyi Viktor (id.) birtoka 234.
 Beőthy család 34, 47.
 Berczel család 21.
 Berecz család 656.
 Berecz Ferencz 284.
 Bereczky család 67.
 Berek 187.
 Berekalja pa. 87.

- Berektanya 52.
 Berényi család 154, 656.
 Beretvás Endréné 51.
 Beretvás Endréné birtoka 233.
 Beretvás tanyák 51.
 Bergmann Ágost 337, 338.
 Berkó Aladár 290, 291.
 Berkó család 41.
 Bernáth család 22, 64, 84, 88, 154, 185.
 Bernáth Félix 31.
 Bernáth felsőtanya 32.
 Bernáth Gáspár 367.
 Berta György 367.
 Bertha család 54.
 Bertha István 291.
 Berthóthy család 26, 32, 34, 64, 67, 75, 87, 656.
 Berzevicz család 38, 80, 113.
 Besenyei család 23, 24, 41, 61, 78, 83, 656.
 Besenyőtelek 23.
 Besze család 656.
 Bethlen Gábor 528.
 Beust Ödön 79.
 Bévárdy József 367.
 Bihary Ferencz 312.
 Bikavér 252.
 Bik család 35.
 Bíró Cornélia 24.
 Bíró család 61, 75, 80, 656.
 Bíró József 61.
 Bíró Lajos 38, 367.
 Bíró Lajos birtoka 231.
 Bírószágok ügyforgalma 292.
 Bischitz Artur 79.
 Bischittanya 64.
 Bitskey Andor 291.
 Blaha Lujza 35, 421.
 Blaskovich család 35, 656.
 Blaskovich Gyula 282.
 Blasovich Oszkár 152.
 Blauer család 77.
 Blazsejovszky Ferencz 342.
 Blumenthal Béla 151.
 Bobory család 657.
 Bobory Györgyné 85.
 Boesckay család 32.
 Boesckay István 527.
 Boconád 24.
 Bodó család 57.
 Bódihát 84.
 Bodon József 415.
 Bodony 25.
 Bodzás 187.
 Bodzásháti tanya 84.
 Boér Emma 421.
 Bogdán Sándor 142.
 Bokor József 419.
 Bolváry Antal 286.
 Bolyalpa 56.
 Bolyapuszta 78.
 Bónis család 31.
 Borászati intézmények 254 553.
 Borbás család 67, 657.
 Borbély család 154, 657.
 Borbély Géza 86.
 Borbély Miklós 282.
 Bordás József-tanya 27.
 Borértékesítő intézmények 253.
 Borhy család 17, 22, 657.
 Borhy György 41, 44, 89, 227, 258.
 Borhy Gyula 286.
 Borhy Kálmán 285, 293.
 Borhy László 47.
 Borhy László-tanya 89.
 Borhytanya 44, 87.
 Bornemisza család 80, 90, 185.
 Bornemisza Gergely 507.
 Boromisza István 414.
 Boronkay család 67.
 Boroshát 187.
 Boross Lajos 22.
 Borossy János 143.
 Boroviczeny család 61.
 Boroviezenyi Kálmán 90.
 Borpiaczok 253.
 Borsiczky család 174.
 Borsos család 67, 657.
 Borsos Flóris 193.
 Bortermelés 251—253, 553.
 Bory család 657.
 Bory Iván 34.
 Bossányi család 17, 27, 42, 44, 73, 77, 88, 89, 174, 657.
 Bóta család 24, 657.
 Bótatanya 41.
 Botka család 64.
 Bottyán János 122, 644.
 Bosó család 26.
 Bozik család 657.
 Bozó család 34, 78, 657.
 Bozók Gyéza 367.
 Bozsik Pál 367.
 Bögözü 187.
 Böhm Alajos 290, 291.
 Böhm János 367, 413.
 Bölselet 358.
 Braun Kálmán 56.
 Braun Károly 108, 256.
 Braun Mátás 73.
 Braun Sándor 34, 154, 232.
 Brauntanya 64.
 Breznay Imre 367, 414, 415.
 Brezovay család 22, 34, 46, 47, 657.
 Brezovay Sándor 62.
 Bródy Sándor 368.
 Bronzkorszak 441.
 Brudern család 17, 27, 42, 53, 88, 658.
 Brunswick Teréz 295.
 Brünauer Bálint 293.
 Brünauer Emil 293.
 Buday család 166.
 Buday Gerő 414.
 Budaháttanya 28.
 Bugát Pál 368.
 Burián család 26.
 Butalj pa. 45.
 Buttler család 34, 35, 658.
 Buttler János 605.
 Buttler Lajos 309.
 Buzás Gyula 291.
 Buzásnyiget telep 56.
 Büdöskuti tanya 68.
 Bükk 2.
 Bükkhegység erdői 262.
 Bükkszék 25.
 Bükkszentersébet 25.
 Cebrin család 90.
 Coburg Fülöp herczeg 64, 154.
 Coburg Fülöp herczeg birtoka 232.
 Coburg-tanya 23.
 Csákberektanya 43.
 Csákhalom 187.
 Csáládi állapot 203.
 Csalatanya 32.
 Csallittanya 21.
 Csanád család 64.
 Csány 26.
 Csányi család 61, 90, 658.
 Csányi József 31.
 Csányitanya 32.
 Csapánzug 187.
 Csapó család 658.
 Csapópuszta 67.
 Csárdahalom 84.
 Csárdamajor 68, 79.
 Csárdatanya 41.
 Csárdatelep 89.
 Császár család 53, 78, 658.
 Császlód 67.
 Csathó család 85.
 Csathó Lajos 293.
 Csattag 187.
 Csávolszky Lajos 188.
 Csehfalvy Rezső 286.
 Cselédügy 574.
 Cselőháza pa. 83.
 Csemegeszőlő 254.
 Csépán család, 658.
 Csépány Géza 152.
 Csépánytanya 28.
 Csepregly Ferencz 151.
 Cserba Károly 165.
 Cserepestanya 44, 76.
 Cseri-lak 21.
 Csernus család 34, 47, 658.
 Csernus Sándor 34.

- Cserői család 21.
 Cserőköz 86.
 Csertanya 25.
 Cservenecz Mihály 290.
 Cserny Berta 421.
 Csige pa. 84.
 Csikós Balázs-tanya 27.
 Csikósház 84.
 Csiky család 46, 658.
 Csiky Sándor 420.
 Csillag Mór 368.
 Csillik Balázs 368.
 Csima család 35, 76.
 Csingetanya 52.
 Cszimadia család 35.
 Csobánka család 17, 18, 48,
 80, 112, 470, 471.
 Csókás István 293.
 Csókáspuszta 89.
 Csóka Sándor 420.
 Csoma család 78, 79, 685.
 Csomor István 267.
 Csomor Kálmán 369, 415.
 Csomortányi család 658.
 Csonkástanya 77.
 Csóór Gáspár 412.
 Csorba család 26.
 Csórhegy 25.
 Csöke család 658.
 Csörgeő család 154.
 Csuha Sándor 143.
 Csurgay Adél 421.
 Csutorás László 369, 412, 413.
 Czakó Kálmán és Bertalan 24.
 Czigánytanya 85.
 Czigányhát tanya 67.
 Cziner Szilárd 46.
 Czinnertanya 46.
 Csisztercziek 96, 311—328.
 Czöbel család 93.
 Czöbel Viktória 24.
 Czobor család 23, 58.
 Czövek család 41, 61.
 Czukorgyártelep 148.
- Dadányi család 77.
 Dalinnep 644.
 Damó Oszkár 413.
 Dancs Gyula 291, 414.
 Daniélik János 369, 411, 429.
 Danilovics Pál 369.
 Dankó család 658.
 Dankó Ferenc 282.
 Dapsy család 25, 83, 661.
 Darvas család 21, 31, 41, 44,
 61, 62, 83, 661.
 Deák család 51, 63, 80, 90,
 Deák Ferenc 632.
 Deák Péter 420.
 Debreczeni János 256, 369,
 413.
- Debreczeni Károly 188.
 Debreczeny Miklós 285.
 Debrei család 36, 48, 63, 85.
 Debrő-Parádi uradalom 235—
 247.
 Dely család 661.
 Dém nemzetség 646.
 Deme család 84.
 Demeház 187.
 Demjén 27.
 Demkó család 76, 661.
 Demkó György 369.
 Denestanya 47.
 Derecske János 291.
 Derszib Ferenc 285.
 Derszib Ödön 108.
 Dessewffy család 45.
 Detk 27.
 Detki család 18, 27, 51, 89, 153.
 Deutsch Adolf 62.
 Deutsch Adolf ifj. 142.
 Deutsch Bernát és József 147.
 Dévay család 89, 661.
 Dézsmakert 54.
 Diákkongresszus 644.
 Dikális összeírások 492, 498,
 499, 529.
 Dinnyesháti tanya 84.
 Diószegi Mihály 369.
 Dluhopolszky Bertalan 370,
 416.
 Dobi pusztá 80.
 Dobiczmalom 37.
 Dobogóhát 84.
 Dobó család 31, 54.
 Doboczky család 22, 42, 64, 87,
 154, 661.
 Dobóczy Dezső 63, 154, 165,
 166.
 Dobóczy Dezső birtoka 232.
 Dobóczy-tanya 23.
 Dobó István 493, 494—507,
 547.
 Dobó István síremléke 99.
 Dobó-szobor 97, 644.
 Dobótag 154.
 Dobrányi Lajos 291.
 Dobsa Géza 291.
 Dóka család 661.
 Dombos vidék 222.
 Domján tanya 84.
 Dominkovics Mária 412.
 Domokostanya 90.
 Domonkosok 465.
 Domoszlai család 24, 27, 33, 52,
 89.
 Domoszló 27.
 Dormánd 28.
 Dorogffy család 31, 32, 76, 661.
 Dorogháza 28.
 Dorog pusztá 31.
- Dorogházy család 31.
 Dorogi család 90.
 Dósa család 87, 147.
 Dozler család 53.
 Döbrentey család 22.
 Döry Béláné 22.
 Döry család 46.
 Drágfi család 36.
 Draskóczy család 23, 75.
 Draskóczy István 291.
 Draskovics család 28, 38, 44,
 45, 46, 51, 55, 77, 87, 89, 90.
 Dreisziger Ferenc 414.
 Drisnyecz család 661.
 Dudás Adolf 415.
 Dudástanya 61.
 Dül család 661.
 Dvorszky Györgyné 134.
- Ecséd 31.
 Eger 94—110, 556, 557.
 Eger a török korban 516.
 Eger az irodalomban 360.
 Egerbakta 32.
 Egerhocs 32.
 Egersehi 32.
 Egersehi köszénbánya 75.
 Eger egyesületei 110.
 Eger gazdasági viszonyai 109.
 Eger hitelügye 109.
 Eger ipara 109.
 Eger kereskedelme 109.
 Eger közigazgatása 107.
 Eger ostroma 503.
 Egerpatak 4.
 Eger privilegiumai 556.
 Eggersalók 33.
 Eggersalóki család 33, 66.
 Eggersalót 33.
 Eger vára 97, 98, 99, 471, 499,
 500, 501, 502, 503, 504, 512,
 513, 515, 538.
 Eger város háztartása 108.
 Egészségügy 271—278.
 Egy Szilárd 254.
 Éghajlat 14.
 Egressy Ákos 419.
 Egressy Gábor 419.
 Egri érseki tanya 44.
 Egri főgimnázium 304—328.
 Egri György 370.
 Egri káptalantanya 80.
 Egri pasalik 514.
 Egri püspökség 449.
 Egri reáliskola 335—339.
 Egri székesegyház 94.
 Egri vilajet 518.
 Egyed István 142.
 Egyházpusztá 61.
 Egyházi javadalmak 559.

- Elek család 85, 661.
 Elek István 85, 227, 235, 370.
 Elek János 34, 35, 154.
 Elek János birtoka 231.
 Elektanya 43.
 Elemi csapások 593, 594, 598, 609, 619, 629, 631.
 Életmód 208.
 Eljegyzés 215.
 Endrész család 661.
 Endrey Gyula 370, 412.
 Endrődy Géza 370.
 Énekes Imre 370.
 Engel Hermann 227, 415.
 Engel Jónás 28.
 Engel Lajos 28, 34.
 Engel Lajos birtoka 228.
 Eösz család 26.
 Eötvös család 62.
 Eötvös József 291.
 Eperjessy Ferencz 370.
 Eperjes tanya 26.
 Erdélyi család 661.
 Erdélyi József 370, 411.
 Erdész 256—263.
 Erdődy család 25, 48, 56, 63, 74, 85, 662.
 Erdődy Gábor 308, 422, 571, 575, 578.
 Erdőkővesd 34.
 Erdőmajor 84.
 Erdős Aurél 370.
 Erdős Jenő 110.
 Erdőtelek 34.
 Erhardt testvérek 188.
 Erk 35.
 Erlach Sándor 293.
 Érsekség 422—431.
 Érsekuraldom erdőbirtoka 257, 262.
 Erzsébetteri tanya 21.
 Esterházy család 17, 22, 27, 28, 38, 42, 44, 46, 51, 53, 55, 64, 73, 77, 87, 89, 90, 154, 662.
 Esterházy Károly 55, 80, 84, 295, 310, 311, 330, 343, 347, 354, 355, 422, 423, 579.
 Eszényi család 32.
 Esztétika 358.
 Etthre család 77.
 Evlia Cselebi 514.
 Ezsiás család 26.
 Fabó Mihály-tanya 84.
 Fábry Béla 142.
 Fácánys 154.
 Fagyal 85.
 Falesik Dezső 370.
 Fahúvéghalma 187.
 Fancsal 68.
 Faragótanya 22.
 Farkas család 34, 64, 89, 185, 662.
 Farkas Kálmán 291.
 Farkas Pál 291.
 Farkas Szidónia 342.
 Farkassy Tamás 112.
 Farkastanya 57.
 Farnosi család 23.
 Farszky Ferencz 370.
 Fáy Bertalan 591.
 Fáy család 22, 28, 31, 45, 52, 78, 79, 173, 174, 662.
 Fáy felső- és alsótanya 32.
 Fáy József 31, 225.
 Fáy József birtoka 228.
 Fáy József tanya 32.
 Fáy László 34, 35.
 Fáy Zoltán 31.
 Fáy Zoltán birtoka 228.
 Fáy Zoltán-tanya 32.
 Fazekas család 662.
 Fedémes 35.
 Fedémesi család 35, 61.
 Fegyverjog 559.
 Fehérakla 67.
 Fehér család 22, 38, 44, 67.
 Fehéreserepes 84.
 Fehér Gyula 371.
 Fehér Ferencz-tanya 27.
 Fehértanya 64.
 Fehérváry család 154.
 Feigl L. H. 142.
 Fejér család 662.
 Fejes Mihály 371.
 Fejér Miklós 371.
 Fejérpataky család 67.
 Fejérváry Józsefné 134.
 Fekete Árpád 291.
 Fekete család 85, 662.
 Fekete Ferencz 371.
 Fekete Károly 109, 371.
 Feketeréthát 187.
 Feketetanya 68.
 Feldebrő 36.
 Felek Miklós 421.
 Felémét 36.
 Felnttek oktatása 304.
 Felsőcseple 47.
 Felső- és Alsó-Magyaros 88.
 Felsőhuta 45.
 Felsőjeges 89.
 Felsőbb leányiskola 340.
 Felsőlengyend 58.
 Felsőmajor 87.
 Felsőtárkány 37.
 Fenesy György 307, 352.
 Fenyvessy Ferencz 371.
 Fenyvessy Sándor 293.
 Ferdinánd 1. 487.
 Ferenczrendiek 100, 126, 330—334, 466.
 Ferenczffy család 44.
 Ferenczi Gellért 331.
 Ferk Miklós 254.
 Fest Aladár 371.
 Festetich Andor 421.
 Festetich család 18, 89.
 Ficsor család 662.
 Filagóriástanya 187.
 Filmes pusztá 90.
 Fincicky Béla 142.
 Fischer István 35, 347, 422, 423, 592.
 Fiskalitáshuta 45.
 Fleischman Vilmos 110.
 Floch-tanya 41.
 Fodor-tanya 22.
 Foglalkozás 203.
 Foglár György 295, 309, 310, 342, 354.
 Foltin János 110, 371, 430.
 Folyók 2, 3, 4.
 Fonóka 213.
 Fonyó Pál 414.
 Főra család 23, 662.
 Forgách család 17, 42, 44, 53, 77, 90.
 Forgách János 77.
 Forgách Simon 509, 510.
 Forgách Zsigmond 550.
 Forgon család 26.
 Forray család 662.
 Főkáptalan birtoka 231.
 Földes-tanya 43.
 Földváry család 41, 45, 46, 76, 662.
 Földváry Ferencz 371.
 Földváry Kálmán 371, 412, 415.
 Földváry Vilmos 62.
 Főispánok 474, 475, 526, 539.
 Földy család 77.
 Fölsinger Ferencz 22.
 Francesics Norbert 338.
 Francia háború 589.
 Frangepán Ferencz 489, 490, 491.
 Frankl István 371.
 Fráter család 173, 174, 663.
 Fráter György 490, 492, 500, 501.
 Freizeisen család 22, 42, 64, 76, 80, 154.
 Fridl Gyula 108.
 Fridrich Gyula 413.
 Fridrici család 663.
 Frinthe László 371.
 Fuchs Ferencz 295, 372, 423.
 Furtiny család 46.
 Fülöp család 663.
 Fülöp József 293.
 Füzesabony 37.
 Füzfakúti tanya 31.

- Gaál család 663.
 Gaál Damascén 372.
 Galambos család 68, 663.
 Galambos Dániel-tanya 84.
 Galambos István 293.
 Gál család 22, 68, 663.
 Gachal család 663.
 Gáhy Ferencz 285.
 Gárdonyi Géza 372, 421.
 Gáspárdy család 52, 74, 663.
 Gáspárdy Elemér 46.
 Gáspárdy Géza 293, 412.
 Gáspárdy Gyula 412, 420.
 Gáspárdy-tanya 46.
 Gazdaságok leírása 227—235.
 Gazdasági egyesület 227.
 Geecz János 267.
 Géczy család 76.
 Gellerfő család 34.
 Gellérháti tanya 85.
 Gelléry család 26.
 Genes család 663.
 Genes Ilona 188.
 Geologia 5—14.
 Gerey József 414.
 Gerevics Emil 339.
 Gergely Sándor 285.
 Gerőfi Andor 419.
 Gesztes Lajos 263.
 Glósz család 663.
 Glósz Kálmán 108.
 Glücksberg család 22, 34, 63, 85, 154.
 Gócza család 663.
 Gódor Géza 152.
 Goldstein Jakabné 64.
 Gólyatanya 28.
 Gomba család 56, 67.
 Gombos család 31, 46.
 Gombos József 291.
 Gonda Pál-tanya 84.
 Gorove János 42.
 Gosztöny Alajos 24.
 Gosztöny Apollonia 24.
 Gosztöny Béla 22.
 Gosztöny Béla birtoka 227.
 Gosztöny család 22, 24, 27, 28, 38, 41, 44, 45, 46, 51, 53, 54, 73, 74, 75, 78, 80, 87, 88, 89, 93, 113, 663.
 Gosztöny-féle uradalom 228.
 Gosztöny Ferencz 134.
 Gosztöny István 35.
 Gosztöny Kálmán 24, 35.
 Gosztöny Kálmáné 25.
 Gosztönymajor 22.
 Góth család 28, 46, 664.
 Gőcz Béla 291.
 Gőnczy Pál 51.
 Gőnczy-tanya 51.
 Görbeér 148.
 Görbelenék 187.
 Göresvölgy 56.
 Gráf Sándor 78.
 Graefl Andor 66.
 Graefl család 664.
 Graefl Jenő 62, 66, 227, 256.
 Graefl Jenő birtoka 234.
 Graefl Károly 66.
 Grassalkovich Antal 21, 36, 53, 56, 63, 68, 86, 147, 664.
 Grassalkovich család 21, 25, 26.
 Greskovics család 75.
 Greskovits-tanya 26.
 Gretkovics-tanya 41.
 Groffesik János 45.
 Groszhauer József 338, 339.
 Grósz Jakab 88.
 Grósz Jónás 78.
 Gröber Béla 108.
 Gröber Ferencz 110.
 Grusz Antal 372.
 Grün József 152.
 Grüssner M. S. 55.
 Gulyás András-tanya 84.
 Gulyás Ferencz-tanya 84.
 Gulyástanya 46.
 Gunicstanya 79.
 Gunyhóstanya 28.
 Gúta József 341, 342.
 Gyagyovszky Tivadar 416.
 Gyalogi János 372.
 Gyárfás Tivadar 151.
 Gyarmaty család 21.
 Gyenes család 78.
 Gyógyvizek 272, 274—278.
 Gyöngé család 26.
 Gyöngyös 111—143, 557.
 Gyöngyös a török korban 518, 520.
 Gyöngyös egyesületei 133.
 Gyöngyös fekvése 124.
 Gyöngyös főgimnáziuma 131, 328—335.
 Gyöngyös hitelügye 141.
 Gyöngyösi iskolák 132.
 Gyöngyös ipara 136.
 Gyöngyös ízr. temploma 131.
 Gyöngyös kálváriája 126.
 Gyöngyös kereskedelme 138.
 Gyöngyös közigazgatása 142, 143.
 Gyöngyös lakossága 124.
 Gyöngyös ref. temploma 131.
 Gyöngyös sajtója 133.
 Gyöngyös szőlőmívelése 135.
 Gyöngyös város háztartása 143.
 Gyöngyössy György 373.
 Gyöngyössy János 373.
 Gyöngyössy Pál 373.
 Gyöngyössy Sámuel 373.
 Gyöngyöshalász 38.
 Gyöngyöshalmaj 41.
 Gyöngyöspata 41.
 Gyöngyösoroszi 41.
 Gyöngyöspüspöki 43.
 Gyöngyössolymos 43.
 Gyöngyöstarján 44.
 Györffy család 38, 664.
 Györffy Kálmán 22.
 Györffy Kálmán birtoka 227.
 Györffy-tanya 22.
 Györgyey Antal 76, 84.
 Györgyey Antal birtoka 234.
 Györgyey Kálmán 85.
 Györky család 22.
 Gyulay család 44, 80, 185.
 Gyulamajor 56.
 Gyuresányi család 34, 58, 76.
 Gyurkótanya 79.
 Gyűrky család 31, 45, 54, 56, 58, 75, 76, 664.
 Gyümölcstermelés 255, 256.
 Hadügy 469.
 Hagymástelep 76.
 Hajdu Gábor-tanya 67.
 Hajdu Imre-tanya 67.
 Hajduska Rezső 253.
 Halasy család 17, 58, 61, 76, 79, 80, 664.
 Halászat 227, 482.
 Halász Aladár 26, 27.
 Halász Aladár birtoka 228.
 Halász Aladár-tanya 27.
 Halász család 26, 664.
 Halász Ferencz 297, 336.
 Halászy Caesar 373.
 Haller család 17, 22, 28, 42, 44, 46, 55, 61, 73, 79, 87, 88, 89, 154, 664.
 Haller Zsigmond 44.
 Halmay Imre 420.
 Hamar család 22, 38, 664.
 Hám János 134, 373, 423, 425.
 Hámtanya 41.
 Hamvay család 42, 77, 90.
 Hanák család 665.
 Hanák Gyula 107.
 Hanák Kólos 18, 254, 374, 415.
 Hanák Mihály 374.
 Hanák Sándor 285, 286.
 Hanezköfi család 66.
 Handler Ignác 309.
 Hanisz Imre 133.
 Hanisz Imréné 38.
 Iannuk család 38.
 Hanyi pa. 34.
 Harangi család 665.
 Harangitanya 23.
 Huraszty család 665.
 Haraszhly Károly 413.
 Haraszhly Oszkár 89.

- Haraszthy Oszkar birtoka 235.
 Haraszti pa. 87, 90.
 Haraszty Tivadar 21.
 Hármás 187.
 Harnos Albert 152.
 Harnos család 22.
 Háromság 187.
 Hasznos 44.
 Hasznosi vár 45.
 Határtanya 84.
 Halasy család 55.
 Hathaztanya 52.
 Hatvan 144—152.
 Hatvan a török korban 516.
 Hatvan bevétele 512.
 Hatvan czukorgyára 151.
 Hatvan egyesületei 152.
 Hatvan elfoglalása 615.
 Hatvan fekvése 144.
 Hatvan ipara 151.
 Hatvan hitelügye 152.
 Hatvan lakossága 148.
 Hatvan mezőgazdasága 151.
 Hatvani országgyűlés 144.
 Hatvan területe 148.
 Hatvan vára 515.
 Hatvany-Deutsch család 665.
 Hatvany-Deutsch Sándor 147.
 Hatvany-Deutsch Sándor és Józsei 148.
 Hatvany Károlyné 26.
 Hausmann V. 414.
 Haynald Lajos 429.
 Hazasság 215.
 Hazugba család 17.
 Hederváry László 351.
 Heflány család 23.
 Hegedüs család 665.
 Hegedüs János 285.
 Hegyessy Béla 142.
 Hegyessy Mari 429, 421.
 Hegysek 1, 2.
 Hellebronth Béla 637.
 Hellebronth család 57, 61, 78, 79, 80 665.
 Hellebronth Géza 110, 165, 166.
 Hellebronth Gézané 166.
 Herczeges pa. 87.
 Herczegtag 154.
 Hering János 84.
 Herkály család 76.
 Hétvéss háború 579.
 Hevértanya 79.
 Heves 153—167.
 Hevesaranyos 45.
 Heves egyesületei 167.
 Heves fekvése 153.
 Heves forgelma 165.
 Heves hitelügye 165.
 Heves hivatellai 166.
 Heves ipara 162.
 Heves kereskedelme 165.
 Heves közigazgatása 166.
 Heves lakossága 159.
 Heves mezőgazdasága 159.
 Heves szőlőművelése 162.
 Hevesugra 45.
 Hevesújvári ispánság 451.
 Heves vára 159, 449.
 Hevesvezekény 46.
 Hevesi János 374.
 Hevesi Lajos 374.
 Hild Petes Mária-tanya 27.
 Hillebrand Ferencz 152.
 Himfy Géza 416.
 Himfy József 293.
 Hirling Gyula 152, 415.
 Hirsch Ignác 152.
 Hitelélet 517, 551.
 Hittudomány 357.
 Hodossy család 665.
 Hoffmann János 291.
 Holecz család 26.
 Hollner család 665.
 Hollner Ervin 35.
 Holló család 665.
 Hollós Nándor 291.
 Hollóy Károly 152.
 Holub Emil 325.
 Hóman Ottó 335.
 Homoktanya 79, 90.
 Homonnay család 44, 66.
 Homonnay Ferencz-tanya 27.
 Homor István 374.
 Honvédelem 526, 614.
 Horánszky Nándor 282, 374.
 Hordód 67.
 Horkay család 665.
 Horkay Lajos 285.
 Horner István 374, 415.
 Hort 46.
 Horty József-tanya 27.
 Horváth Béla 374, 415.
 Horváth család 32, 35, 46, 58, 76, 90, 154, 174, 665, 666.
 Horváth Ferencz 509.
 Horváth István 90.
 Horváth Józsei 293.
 Horvátanya 61.
 Horváth Zsigmond 321, 325.
 Hosszuhát-tanya 52.
 Hosszúverői pa. 26.
 Hrubos Árpád 412.
 Hubay Ferencz 285.
 Hubay Gusztáv 419.
 Hunyadi család 17.
 Hunyor Sándor 290.
 Hury család 38.
 Huszár család 17, 38, 42, 73, 74, 77, 78, 88, 89.
 Huszíták 471.
 Huszka család 22.
 Huszthy család 79.
 Hutatelep 83.
 Hláš Gábor 319, 374.
 Hláš Győző 412, 414.
 Hkamajor 26.
 Illés Kálmán 152.
 Ilonamajor 77.
 Inre család 666.
 Inre János 377, 423.
 Inre Miklós 293.
 Inasiskolák 301.
 Inczédy család 666.
 Inczédy Dénes 377.
 Inség 593, 609, 629.
 Ipar 483, 553, 574.
 Iparos-inasiskolák 301.
 Ipolyi Arnold 429.
 Irodalom 356—421.
 Isaák család 62, 666.
 Isaák István 62.
 Isaák László 282, 283.
 Isaák Mártha 377.
 Iskolák 554, 625.
 Iskolatanya 27.
 Istenmezeje 47.
 Istvántanya 21.
 Istvántelek 67.
 Istványi József 26.
 Ivád 47.
 Ivády Béla 47.
 Ivády Béla birtoka 233.
 Ivády család 47, 56, 64, 78, 666.
 Ivády Miklós 282.
 Ivády Rudolf 165, 377.
 Iváni család 52.
 Ivánszky Antal 377.
 Ivánszky János 378.
 Iváncsh család 666.
 Jabloniczky Ignác 378.
 Jablonszky Sándor 285.
 Jacsóanya 57.
 Jakab Lajos 420.
 Jakesy család 52, 153.
 Jakabialy Román 378.
 Jakobdombi tanya 88.
 Jákófi család 35, 61.
 Jámbor 187.
 Jámbor Géza 67.
 Jámborpuszta 67.
 Janka Jenő 291.
 Jankovics Adolf 293.
 Jankovich család 77.
 Jankovics Dezső 107, 109, 110, 290, 420.
 Jankovics-tanya 38.
 Jánositanya 68.
 Jánostanya 21.
 Járásbíróágok 291.

- Járások 16, 17.
 Jármý család 666.
 Jászai Mari 421.
 Jászberényi család 666.
 Jászberényi Miklós 378.
 Jckclfalusy család 78.
 Jeszenszky család 46, 154.
 Jezerniczky család 77.
 Jogakadémia 342—351.
 Jogszolgáltatás 469.
 Jogtudomány 358.
 Joó János 378.
 Jósa Mihály-tanya 27.
 Józsa család 26, 185, 666.
 Jósvay Gábor 378.
 Jovanovics János 412.
 Józseftanya 21, 41, 47.
 József II. 583.
 Juhász család 26.
 Juhász József 267.
 Juhász Norbert 319, 378.
 Juhász Sándor-tanya 27.
 Jungreis A. 142.
 Justus Gyula 188.
- Kaan Samu 273.
 Kacsics nemzetség 647.
 Kacsondy család 23.
 Kádár Miksa 142.
 Kajdacs József 379.
 Kakas család 90, 174.
 Kaki család 66.
 Kál 48.
 Kalandja-telep 45.
 Kállay család 35, 46, 83, 666.
 Kállay Iván 412.
 Kállay Józsefné 22.
 Kállay Rudolfné 166.
 Kállay Zoltán 110, 142, 227, 634.
 Kaló Miklós 291.
 Kálósi tanya 23.
 Kallónalom 37.
 Kalovics Alajos 379, 414.
 Kanácsvár 56.
 Kandó család 667.
 Kánitz Dezső 110.
 Kánitz Géza 110.
 Kánitz Ödön 22.
 Kanizsai család 63.
 Kanjárás 187.
 Kandra Kabos 379.
 Kanyartanya 52.
 Kanyó család 154, 667.
 Kanizsai György 88.
 Kapácsy Dezső 379.
 Káplány Antal 379.
 Káplány Géza 285, 379.
 Káplány József 143, 380.
 Kápolna 48.
 Kápolnápuszta 67.
 Kápolnai csata 615.
 Káposztássy Jusztinián 325.
 Káptalan 462, 463, 488, 548, 551.
 Karácsond 48.
 Karbula Emil 380.
 Kardoss Kálmán 290, 291.
 Károly Ambrus 423.
 Károly Lajos 142.
 Károlyi család 66, 88, 93, 667.
 Károlyi György 21, 25, 53, 86, 274.
 Károlyi Györgyné 63.
 Károlyi Gyula 63, 274.
 Károlyi Mihály 21, 25, 27, 28, 36, 48, 53, 56, 63, 67, 73, 74, 75, 86, 87, 88, 225, 257.
 Károlyi Tibor 274.
 Károlyi Viktorné 25, 34, 65, 87, 262.
 Károlyi Viktorné birtoka 231.
 Károlyvár 41.
 Károsi Simon 331.
 Karsay Vilmos 45.
 Karthauziak 465.
 Kassuba Domokos 380.
 Kaszap Bertalan 282.
 Kaszap család 45.
 Kászonyi Antal 285, 290.
 Katinszky Gyula 303, 339, 342, 380, 414.
 Kazay család 667.
 Kazinczy család 79.
 Keckeméti család 56.
 Keczely család 185.
 Keczer család 174.
 Keglevich Béla 633.
 Keglevich család 23, 32, 52, 57, 64, 75, 87, 667.
 Keglevich Gábor 64, 65.
 Keglevich Gyula 65, 380.
 Keglevich Gyuláné 148.
 Keglevich Károly 65.
 Keglevich Miklós 64.
 Kégl György 79.
 Kekécs József 44.
 Kekécs-tanya 44.
 Kékessy Dezső 188.
 Kelemen család 57, 667.
 Kelemen Lajos 380, 414.
 Kelemen László 417.
 Keleti Lajos 381.
 Kemechev Jenő 381, 412.
 Kemény Ferencz 337.
 Kemény János 143.
 Kemény Ödön 416.
 Kempelen Béla 285.
 Kempelen Rudolf 322, 381.
 Kendelényi család 18, 47, 89.
 Kenderessy család 31, 667.
 Kengyelhát 187.
 Kenyérvárpuszta 21.
 Képviselőválasztás 619, 629, 630, 632, 634, 636, 637, 643.
 Kerecsend 51.
 Kerekes Árvéd 381.
 Kereskedelem 484, 553.
 Kereskedelő-inasiskolák 302.
 Keresztelési szokások 213.
 Kérészy Barna 381.
 Kertész 480.
 Keszler József 381.
 Keszlerffy János 381.
 Keszlerffy József 381.
 Kétpatakköz 25.
 Kettőspuszta 84.
 Kétútköz 67.
 Kiegyezés 629.
 Kilian Ernő 61.
 Kimuzsikálás 220.
 Királyi birtokok 449.
 Kisasszonytér-tanya 53.
 Kisbátöny 58.
 Kisbátor 23.
 Kisbodzás 187.
 Kisbuda puszta 38.
 Kiscsök 84.
 Kisczinér 61.
 Kisdédvás 298.
 Kisdombpuszta 44.
 Kisdó Benedek 352.
 Kisiúzes 52.
 Kisgombos 148.
 Kisgyörök 87.
 Kisház 83.
 Kiskőre 52.
 Kislána 52.
 Kispánczélos 85.
 Kispaphalma 84.
 Kispátkós 487.
 Kisérdépuszta 62.
 Kisrökás 187.
 Kiss Balázs 291.
 Kiss Béla 382.
 Kiss család 21, 667.
 Kiss Ernő 254.
 Kiss István 381, 412.
 Kiss László 382.
 Kiss Mihály 420.
 Kiss Zoltán 382.
 Kistag 85.
 Kistanya 41, 54, 67, 77.
 Kistóhát 187.
 Kisvillongó 187.
 Kivándorlás 199.
 Klampaczky Alajos 382.
 Klasánszky Alajos 382.
 Klasánszky László 412.
 Klein Aladár 233.
 Klein-féle ipartelep 67.
 Klein József 382.
 Klimó Pál 142, 382.

- Klug Lipót 382.
 Knau Gábor 152.
 Knau Lajos 152.
 Knézhik Károly 97.
 Kobza Lajos 285.
 Kőcspuszta 33.
 Kőcsi pusztá 180.
 Kodolányi Antal 382.
 Koháry család 17, 18, 21, 42, 44, 45, 47, 79, 89.
 Kohlmann Lajos 188.
 Kolacsokvasky János 382, 412, 414.
 Kolerajárvány 271, 599.
 Koller János 22, 272.
 Kollertanya 22.
 Kolossy Gusztáv 293.
 Kolosváry László 285.
 Kolonics 510, 555.
 Komáromy János 80.
 Komáromy-tanya 51.
 Kompolti Ábrahám 382.
 Kompolti család 17, 18, 22, 27, 36, 42, 45, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 63, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 153, 470.
 Kondé család 32.
 Konrád Géza 415.
 Konrád Gyula 152.
 Kónsch Ambrus 142.
 Koós család 84.
 Kopácsok József 291.
 Kopaló 77.
 Koppély Géza 152.
 Koresmáros család 26.
 Koresmáros Alajos-tanya 27.
 Koresmáros Andrásné-tanya 27.
 Koresmáros Ferenc-tanya 27.
 Kórházak 272.
 Korlát 187.
 Kormos család 667.
 Kósa család 667.
 Kósa Kálmán 285, 286, 291.
 Kóti József 77.
 Kótrólát 187.
 Kovách család 668.
 Kovách Gyula 383.
 Kovách Kálmán 28, 266.
 Kovách László 383.
 Kovách Mihály 383.
 Kovács család 22, 26, 53, 57, 78, 84, 87, 89.
 Kovács Ignác 285.
 Kovács József 34, 35.
 Kovács József birtoka 231.
 Kovács Kálmán 282.
 Kovács Mátyas 423.
 Kovács Mihály 165.
 Kovács Mór 419.
 Kovács Pius 383.
 Kovács-tanya 57.
 Kovács Zoltán 383.
 Kovácsóczy Gyula 51.
 Kovácsóczy-tanya 51.
 Kovásy család 668.
 Kovásy Kálmán 188.
 Kovács Károly 325.
 Kozma-család 28, 668.
 Kozma Endre 291.
 Kozma Károly 384, 430.
 Ködmön család 26, 87.
 Kőkorszak 435, 440.
 Köleshát 187.
 Költészet 359.
 Kömlő 54.
 König Ede 291.
 Kóporossy József 285.
 Körber család 46.
 Köröspuszta 45.
 Korösy Demjén 384.
 Körtvélyes 84.
 Kövér Gyula 297.
 Kövesdy család 668.
 Kőveti utasítások 587, 597, 599, 607, 608, 609.
 Közbiztonság 545.
 Középnemesek 471.
 Középnegyed 27.
 Közgazdaság 359.
 Közjegyzők 293.
 Közlekedés 265—268.
 Közműveltség 486.
 Közoktatás 294—355, 584.
 Községek 16—93.
 Községi élet 472.
 Közútak 265, 638.
 Králik Ferenc 384.
 Krassy Félix 384.
 Kratuek Antal 384.
 Krecsányi Ignác 419, 420.
 Kriston Endre 384.
 Kubinyi család 21, 56, 67, 668.
 Kúnhalmok 443.
 Kunics Ferenc 384.
 Kussanyics György 343.
 Kúthát pa. 84.
 Kutos pa. 36.
 Kürthy Antal 282.
 Kürthy család 22, 80, 84, 668.
 Kürthy Ferenc 283.
 Kürti Menyhért 384.
 Kürtösy család 21.
 Kürt-telep 56.
 Lakom 77.
 Láng Boldizsár 419.
 Láng Jenő 384.
 Lányi Ernő 384.
 Lapispataky család 41.
 Laposhalom 187.
 Lapostanya 52, 76.
 László Vilmos 419.
 Laskó 4.
 Lászlómajor 148.
 Lászlótanya 47, 62.
 László Vilmos 419.
 Latabár Endre 419.
 Láz-telep 56.
 Ledniczky család 668.
 Ledniczky Ipoly 387.
 Ledniczky István 79.
 Ledniczky István birtoka 234.
 Lederer Gyula 188.
 Légmann Imre 420.
 Légrády család 34, 668.
 Légrádytanya 57.
 Lendvay Márton 419.
 Lengyel Miklós 430.
 Leskó József 387.
 Lesskó Gyula 291.
 Lesskay András 420.
 Léway Borbély Kornélia-tanya 154.
 Léway család 154.
 Léway László 285.
 Léway Sándor 335, 425, 429.
 Liezeum 95.
 Ligárt János 416.
 Lipsey Ádám 387, 412.
 Lipsey Árpád 188.
 Lipsey Attila 188.
 Lipsey család 25, 84, 185, 671.
 Lipsey Imre 186, 188.
 Lipsey Imre örökösei birtoka 234.
 Lipsey József 188.
 Lipsey Péter 283, 285, 293.
 Lipsey Tamás 188, 387.
 Lipkay Kálmán 293.
 Lipkos József 282.
 Lippay György 352.
 Liphay család 23, 67, 80.
 Liphay Endre 291.
 Lipovniczky család 671.
 Lipovniczky Kálmán 46.
 Lipovniczkytanya 46.
 Liszkay család 56, 67, 671.
 Liszkay Lajos 254.
 Logipuszta 25.
 Lojko Mihály 387.
 Lonovics József 387, 423, 425.
 Losonczy család 17, 31, 32, 38, 42, 44, 55, 63, 74, 77, 90, 113, 153, 488.

- Losonczy Mihály 86.
 Lósy család 22, 174.
 Lósy Imre 352.
 Lovczányi Pál 415.
 Lörinczfi János 412.
 Lörincztanya 57.
 Lövey testvérek 62.
 Löwy Ignác 42.
 Lubik család 166.
 Luby család 154.
 Lubytanya 62.
 Ludányi család 38.
 Ludányimalom 44.
 Ludas 54.
 Luga László 387, 412, 413, 414.
 Maczki Béla 267.
 Maczki Emil 165, 166, 416.
 Maczkitanya 154.
 Maczki Valér 110, 388.
 Maczonka 54.
 Madarassy család 671.
 Madarassy Ferencz 423.
 Madarassy Klótild 388.
 Madarassy Pál 388.
 Madarász Flóris 388.
 Máder Miksa 165.
 Máder-tanya 154.
 Maghy család 31.
 Mágócsi-Porkoláb család 64.
 Mágóchy Gáspár 509.
 Mágócsy Imre 142.
 Magyarád 67.
 Magyar Ferencz 389.
 Máhr Károly 31.
 Majka pa. 87.
 Majthényi család 62.
 Majzik család 41, 53, 61, 79, 80, 671.
 Majzik Imre 389.
 Majziktanya 79, 83.
 Majzik Viktor 61, 110, 166, 282, 389, 632.
 Mekáry György 389.
 Mekey család 22, 46, 671.
 Makay Dezső 389.
 Makay Lajos 46.
 Makay Lajos birtoka 233.
 Mukeytanya 46.
 Makkay Antal 423.
 Maklár 55.
 Makra Géza 142.
 Maksatanya 32.
 Malatinszky család 45, 87, 672.
 Malatinszky György 142, 188.
 Mahnok 480.
 Mahmostanya 187.
 Malomhegytanya 75.
 Malomtanya 88.
 Malvína-tanya 62.
 Mannsberger Jakab 419.
 Maresa-tanya 154.
 Mares László 51.
 Mares László birtoka 233.
 Margitmajor 62.
 Mária Terézia 577, 578, 580.
 Mária György 429.
 Mária István 389.
 Markaz 55.
 Markolt család 58.
 Markovics család 22.
 Markovics János 285.
 Márkus József 293.
 Markovits Rókus 389.
 Marosi Sándor 414.
 Marsalkó Constantin 316.
 Marsó család 56, 76, 672.
 Marsó Lőrincz 54.
 Marssó László 291.
 Martinides Alfrédné 51.
 Márton család 22, 57, 78.
 Mártonffy család 672.
 Mártonffy György 412.
 Mártonffy Ignác 390.
 Mártonffy Károly 390.
 Mártonffy Lajos 293.
 Masszatanya 187.
 Mátra 1, 2.
 Mátra-alja 224.
 Mátraalji síkság 197.
 Mátraaranybányaház 41.
 Mátraballa 56.
 Mátrabánya 67.
 Mátracser 65.
 Mátradereske 56.
 Mátra dembvidék erdői 261.
 Mátrai erdők 256.
 Mátrai tanya 88.
 Mátra területe 221.
 Mátramindszent 56.
 Mátrai Aurél 390.
 Mátrai Gábor 390.
 Mátray Rudolf 390.
 Mátray Sándor 420.
 Mátravezekény 65.
 Mátsár István 390.
 Matuszka Mihály 390.
 Mátyus-tanya 57.
 Mátyusi család 76.
 Matyasovszky Miklós 89.
 Matyasovszky Miklós birtoka 233.
 Matyasovszky Miklósné 51.
 Mauthner József 151.
 Mayer Guido 291.
 Medgyestanya 43.
 Mednyánszky család 672.
 Megyei törvényszék 544.
 Megyes 187.
 Megyerendezés 624, 627.
 Méheskertpuszta 33.
 Méhítanya 57.
 Mélyérhát 187.
 Meleg Béni-tanya 84.
 Melegh család 672.
 Meleg Sándor-tanya 84.
 Menyhárt család 26.
 Menyhárt Mihály 26.
 Merász István 291.
 Mérges pusztá 61.
 Mester István 390.
 Mészáros család 84.
 Mészáros Kálmán 421.
 Meszlényi család 67.
 Mezey család 34, 46.
 Mező család 86.
 Mezőgazdaság, állattenyésztés 221—247, 479, 552.
 Mezőtárkány 56.
 Mezővárosok 472.
 Michalek Manó 390.
 Mihalek család 21.
 Mihályi Elemér 46.
 Mihálytanya 46, 80.
 Mihályi-tanya 154.
 Mikespuszta 79.
 Miklósalmom 187.
 Miklóssy Ferencz 422.
 Miklós-tanya 47.
 Miklovics család 45.
 Mikófalva 57.
 Mikola Árpád 416.
 Mikovinyi Jenő 291.
 Milesz Béla 390, 416.
 Mílh György 352.
 Millennium 635.
 Minaret 97, 525.
 Mindszenty Gedeon 391.
 Minoriták 97.
 Miskolcz nemzetség 647.
 Miskovics Flóris 291.
 Mitusovics család 58.
 Minko család 24, 46, 672.
 Minkó-tanya 23, 46.
 Minkó Zsigmond 88.
 Moccsáry család 34, 41, 76, 672.
 Moccsáry-tanya 23.
 Móczár József-tanya 27.
 Mody László 391.
 Moldoványi Béla 266.
 Molnár család 31, 34.
 Monostordombi-tanya 21.
 Monostorok 464.
 Montedegói Albert 297.
 Monyorósy család 57.
 Moravánszky Mihály 188.
 Mór László 113.
 Möröz család 64.
 Morotva 187.
 Morotvaköz 187.
 Morotvapart 187.
 Morvay János 108.

- Mussoezy János 293.
 Munkasviszonyok 221, 225, 226.
 Murajda Xándor 391.
 Muvelodes 185.
 Mueszet 356.
 Nádai Ferenc 421.
 Nádasdy család 57, 87.
 Nadori gyűlések 543.
 Nadufalu 58.
 Nagy Alajos 391.
 Nagy Albin 286.
 Nagyállás 67.
 Nagyaszó 23.
 Nagybátöny 58.
 Nagy Béni 392.
 Nagy család 31, 38, 57, 84, 87, 90, 154, 672, 673.
 Nagyesőkás 84.
 Nagy Géza 392.
 Nagy János 110, 392, 418.
 Nagy Károly 90.
 Nagy Pál 392.
 Nagy Zoltán 392.
 Nagy Zsigmond 392.
 Nagyfejeő család 673.
 Nagyfejeő Mihály 392.
 Nagyfüged 58.
 Nagygompos 148.
 Nagyiván 61.
 Nagylucsei család 44, 61, 87, 472.
 Nagymihályi család 64.
 Nagypánczós 85.
 Nagyparlag 43.
 Nagyréde 61.
 Nagytálya 62.
 Nagytályai család 61.
 Nagytelek 148.
 Nagyútpusztá 48.
 Nagyvillongó 188.
 Nánássy család 185, 673.
 Nánássy Ignác 283.
 Nászaí Luiza 392.
 Neczupáli család 54.
 Nékám Ede 285.
 Nekesei család 42, 63.
 Nemesik Kálmán 167, 291.
 Nemes család 34, 56, 93.
 Nemes Vincéné 86.
 Nemesség szerepe 454.
 Német Albertné-tanya 154.
 Német Antal-tanya 57.
 Német Béla-tanya 57.
 Német család 42, 73, 88, 154, 673.
 Német György 419.
 Német József 420, 421.
 Német Lajos 154, 166.
 Német Lajosné 166.
 Német Lajos birtoka 232.
 Németek 456.
 Nemzetország 613.
 Nemzeti ellenállás 641.
 Népeség 555.
 Népjellem 209.
 Nép külseje 204.
 Népmulatságok 219.
 Népoktatás 294—304.
 Népíraj 194—220.
 Népszámlálás 627.
 Népszaporodás 199.
 Népszokások 210, 219.
 Népándorlás 444.
 Nevelés 357.
 Nikolsburgi béke 528.
 Nováky József 134, 424.
 Novotha család 73.
 Nyáry család 17, 22, 27, 28, 42, 44, 46, 51, 52, 63, 73, 74, 77, 78, 79, 85, 88, 154, 673.
 Nyáry Pál 512.
 Nyelvészet 358.
 Nyitratanya 43.
 Nyireo család 154.
 Nyíry Lajos 415.
 Nyizsnyay Gusztáv 392.
 Nyizsnyay Iván 393.
 Ocskay család 17, 28, 51, 55.
 Óhalász 86.
 Óhalászi révház 67.
 Óhati apátság 180.
 Okolicsányi család 23, 52, 80, 84, 87, 673.
 Okolicsányi Ignác 51.
 Okolicsányiné-tanya 154.
 Oláh család 45, 75, 174.
 Oláh Miklós 497.
 Oláhtanya 22.
 Olesváry család 47.
 Olgamajor 21.
 Ollé László 285.
 Ónody család 26, 673.
 Orezy Cherubin 79.
 Orezy család 17, 22, 25, 27, 28, 34, 38, 45, 46, 51, 53, 55, 56, 63, 64, 66, 67, 73, 78, 79, 83, 87, 89, 154, 154.
 Orezy István 79.
 Orezy Lőrincz 393.
 Orezy Szeráfiné 79.
 Orlovsky István 336.
 Ormányi család 57.
 Ormay Sándor 338.
 Orosz Ádám 393.
 Orosz család 77, 88, 674.
 Orosz Ernő 393.
 Orosz Mihály 291.
 Orosz Tibor 267.
 Oroszlánko vára 28.
 Országh család 17, 22, 27, 36, 42, 44, 46, 51, 52, 61, 73, 74, 76, 77, 79, 83, 86, 88, 89, 90, 113, 153, 174, 674.
 Oszkármajor 85.
 Ott Péter 293.
 Otlik család 31.
 Otlik Iván 393.
 Önkormányzat 546.
 Örsi család 85.
 Örsi pa. 85.
 Örvény 62.
 Öskor 432—444.
 Összeírások 582.
 Ötházhuta 45.
 Pájer Antal 393.
 Pajzs Gyula 79, 154.
 Pajzs Gyula birtoka 232.
 Paksys család 25.
 Palabánya 263.
 Palágyi Lajos 421.
 Pál család 76.
 Páldy Mihályné 331.
 Pálffy család 87.
 Pálffy György 420.
 Pálffy Tamás 352.
 Pálházi pa. 31.
 Pálik Titusz 291.
 Palla család 674.
 Pallér Kelemen 394.
 Pálma Pál 423.
 Pálnay Ilka 421.
 Palócz László 394.
 Palóczok 195.
 Pálóczy család 31, 34, 47, 61, 64, 76, 80, 488.
 Pálosok 465.
 Pálosvörösmart 63.
 Pály Elek 419.
 Pankotay család 185, 674.
 Pánthy Endre 430.
 Pápay család 67.
 Pápay Sámuel 395.
 Pap család 75, 674.
 Paphalom 148.
 Pap Kálmán 394.
 Pappallag pa. 23.
 Pap Melkizedek 134, 332, 333, 394.
 Papnevelés 550, 581.
 Papp József 152.
 Pap Sándor 291.
 Papp-Szász család 25, 79, 83, 84, 674.
 Pappszász György-tanya 23.
 Papp-Szász Lajos 34, 35.
 Pappszász Lajos-tanya 23.
 Papp-Szász Lajos birtoka 231.
 Paptanya 28, 67, 84, 154.
 Parád 63.
 Parád gyógyfürdő 273—278.
 Parád üveggyár 63.

- Parasztvármegye 521.
 Paríza János 414.
 Parlaghy család 31, 44.
 Parochialis rendszer 463.
 Párty Alajos 394.
 Párty család 674.
 Párty Sándor 394, 430.
 Pásztó 168—178.
 Pásztó egyháza 171.
 Pásztó egyesületei 178.
 Pásztó erőssége 171.
 Pásztó hitelügye 178.
 Pásztó kereskedelme és ipara 177.
 Pásztói konvent 168.
 Pásztó lakosai 174.
 Pásztó mezőgazdasága 174.
 Pásztó szenttelepe 177.
 Pásztói tűzvész 595.
 Pásztói család 45, 65, 90, 174.
 Pásztor Bertalan 413, 420.
 Pásztor József 394.
 Pásztty Rajmond 314.
 Pata vára 446.
 Pataki Ferencz 394.
 Patkós 188.
 Pauker család 41.
 Paulovics Antal 285.
 Pavelkó Győző 286.
 Pázmán Alajos 395, 411.
 Pázmány Péter 351.
 Pelsőczy család 32.
 Pély 63.
 Pecz család 32.
 Péntek család 68, 674.
 Perényi család 25, 31, 36, 42, 56, 63, 64.
 Perényi Péter 113, 114, 487, 488, 489, 490, 491, 493, 494.
 Penger János 429.
 Peres pa. 148.
 Perestanya 43.
 Perlaky család 17, 28, 53, 55, 89, 674.
 Perlaky Zeno 28.
 Pethes család 22, 674.
 Pethő család 22, 61, 89, 154, 674.
 Pétervására 64.
 Petravich Bertalan 293.
 Petravich család 675.
 Petrő család 26.
 Petrin család 26.
 Petróczy család 38.
 Petrovay család 17, 28, 53, 73, 675.
 Philipp Ödön 291.
 Pinczekezelés 253.
 Pintér Kornél 334.
 Piret Eugénia 79.
 Plachy Ciri 313.
 Plachy család 174.
 Platty Adorján 395, 416.
 Platty család 26, 45, 173, 174.
 Plebánia-tanya 85.
 Plischka Norbert 142.
 Podmaniczky család 21, 42, 89.
 Podmaniczky Gyuláné 77.
 Pogány Lajos 99.
 Pogatschnigg Guidó 395.
 Pogonyi Nándor 385.
 Pohárnok család 35, 113.
 Póka család 89, 675.
 Poksányi család 31.
 Polereczky Irma 342.
 Polgár család 28, 34, 675.
 Polgári iskolák 302.
 Polgár Iván 395.
 Polgár József 293.
 Polgár Sándorné 44.
 Politzer Jónás-tanya 27.
 Polyák család 675.
 Polyák Sándorné 51.
 Poppel Gyula 285.
 Popper Dávid 88.
 Poroszló 65.
 Portális összeírás 535.
 Porubszky József 395.
 Porzolt Kálmán 395.
 Posta 268, 675.
 Pósváriszpte 25.
 Póstócsky János 90.
 Póta család 78.
 Potschuch János 330.
 Pozsgay Antal 293.
 Premontreick 465.
 Prépostságok 463.
 Prépostváry Bálint 511.
 Preszler Miklós 267.
 Prettenhoffer Ödön 291.
 Prielle Cornélie 421.
 Prikel József 152.
 Prunyi Békés 396.
 Prókai András-tanya 84.
 Prónay család 62, 93.
 Protestánsok 551.
 Prusovszky István 293.
 Puchlin Lajos 396, 415.
 Puhltanya 79.
 Puky család 675.
 Pukyanya 23.
 Pusztealsóiván 56.
 Pusztabab 78.
 Pusztacsiny 26.
 Pusztacsász 154.
 Pusztadalla 74.
 Pusztadarúhát 68.
 Pusztadomaháza 85.
 Pusztafajzat 44.
 Pusztafelsőiván 56.
 Pusztafelsőtelek 35.
 Pusztafogacs 79.
 Pusztahányi telep 35.
 Pusztahatrongyos 64.
 Pusztahídgyé 68.
 Pusztahort 47.
 Pusztai Péter-tanya 27.
 Pusztakishatrongyos 64.
 Pusztakőcs 188.
 Pusztakokút 74.
 Pusztaközépván 58.
 Pusztanagyhát 47.
 Pusztaráboly 67.
 Pusztaréti malom 25.
 Pusztaszikszó 38.
 Pusztatenk 35.
 Pusztatiribes 58.
 Pusztangra 46.
 Pusztavisznek 90.
 Puspöki András 396.
 Puspökség 459, 460, 461, 487, 488.
 Pyrker János László 295, 336, 347, 348, 396, 424, 598.
 Rácz család 32, 61, 62.
 Ráday család 21, 31, 675.
 Radics család 47, 64, 154, 675.
 Radnóth család 21.
 Radó Vilmos 396.
 Radványi Teofil 396.
 Radvánszky család 86, 90.
 Radvánszky József 396.
 Rády család 675.
 Rády Endre 292, 293.
 Ragó család 24, 675.
 Rajner Károly 295, 423, 424.
 Rákhatpuzta 52.
 Rákóczy család 25, 48, 52, 54, 56, 61, 63, 66, 147.
 Rákóczy Ferencz 11, 561, 571, 643.
 Rákóczy György I. 529.
 Rákóczy György II. 530.
 Rákóczy Zsigmond 21, 22, 23, 24, 34, 36, 511.
 Rakosi Szidi 421.
 Rakotttyás 58.
 Rakovszky család 57, 61, 79, 80, 87, 675.
 Raveács Rajmund 396, 413.
 Ráskay család 31, 76.
 Rátka-tanya 68.
 Rátoldfalvi család 57.
 Rátót nemzetiség 647.
 Ravaszpárti-tanya 41.
 Reesk 67.
 Reesky család 56, 67, 83, 85, 675.
 Rhedey Antal 357.
 Rhedey család 22, 33, 56, 61, 62, 75, 76, 87, 676.
 Ref. egyház-tanya 188.
 Reformáció 546.

- Reuch Ödön 77.
 Reitmann Viktor 291.
 Remenyik család 676.
 Remenyik István 154, 166.
 Remenyik István birtoka 232.
 Remenyik József 167.
 Remenyik Kálmán 285.
 Remenyik László 28, 35.
 Remenyik László birtoka 231.
 Remenyik Zsigmond 28.
 Reiner Ferenc 285.
 Reiner József 42.
 Reiner és Mandula cég 52.
 Répássy János 397, 413, 414.
 Repeczy család 17, 31, 63, 66, 67, 88.
 Rétyai Gyula 439.
 Rétitanya 84.
 Révay család 42, 73, 90.
 Reviczky család 77.
 Revitzky Gáspárné 134.
 Reviczky Mária 134.
 Révy Ferenc 340, 341.
 Réz József 397.
 Rézkorszak 441.
 Rezucsek Antal 317, 322, 397.
 Richter Adolf 31.
 Ringldann Károly 291.
 Rizskásamalom 37.
 Roheim Károly és fiai 262.
 Rókhát 188.
 Rónai Mihály 397.
 Roosz Lajos 291.
 Rosé Gyula 291.
 Rosenfeld Emil 41.
 Rosenfeld Samu 142.
 Roskoványi Ágoston 425, 429.
 Rossztemplom 107.
 Róth család 21, 174.
 Rottenstein család 34, 46, 676.
 Rottenstein Lajos 152.
 Rovó Lajos 397, 414.
 Rozgonyi család 24, 35, 36, 38, 48, 52, 53, 66, 80, 85, 113.
 Rozgonyi Péter 37, 43.
 Rózsai Bertalan 397.
 Rózsaszentmárton 67.
 Rózsatanya 62.
 Rózsának pa. 74.
 Rozsnaki tanya 88.
 Rudolítanya 25.
 Rulázat 204.
 Rusznyák család 54.
 Rutkay család 56, 76, 77.
 Sáád Henrik 397.
 Sággy család 17, 28, 61, 78, 89, 676.
 Sándor Ágoston 90.
 Sajósy Alajos 321, 397.
 Sajtó 410—416.
 Salgai család 38, 80.
 Salgó család 113.
 Salmis család 147.
 Samassa család 678.
 Samassa János 398.
 Samassa József 284, 287, 288, 289, 297, 328, 339, 340, 349, 398, 414, 429, 629.
 Sándor család 676.
 Sankovics Bertalan 398.
 Sánta család 35, 78.
 Sárge pa. 154.
 Sárhegyi Lajos 398.
 Sarkady István 398.
 Sárközy család 84.
 Sárosy Gyula 398.
 Sarud 68.
 Sasalom pa. 148.
 Saskeő József 398.
 Sávoly család 17.
 Sávoly Lajos 399.
 Say család 64.
 Sayhalmi tanya 67.
 Say Károly 291.
 Schaffner János 285.
 Scheidl Ágoston 152.
 Scheidl család 676.
 Schenzl Guidó 325.
 Schlauch Lorincz 86.
 Schleiminger László 188.
 Schleiminger László birtoka 234.
 Schlichter Izidor 77.
 Schmidinger Lajos 28.
 Schmeé család 42, 77, 677.
 Scholcz Vilmos és Artur 31.
 Schossberger Henrik 24, 79.
 Schossberger Henrikné 83.
 Schönbrunn béke 591.
 Schönfeld Lipót 143.
 Schreyber Ferenc 322.
 Schultz Imre 414.
 Schumann Teofil 313.
 Schwabenau család 52.
 Schwartz Arthur 293.
 Sebők Jenő 415, 416.
 Sebők József 399.
 Sebők László 399, 413.
 Semsey család 64, 676.
 Sennye család 17, 41.
 Serédy Gáspár 499.
 Sertőző Géza 399.
 Serháztelép 83.
 Setét család 676.
 Setét Sándor 412, 413, 420.
 Setét Sándorné 119.
 Siketnéma-intézet 637.
 Simon család 89.
 Simonyi Károly 293.
 Sina család 21, 68, 147.
 Sipos András 399.
 Sipos család 31, 67, 76, 77.
 Sipos Orbán 292.
 Sipostanya 32.
 Sirok 68.
 Sirok vára 68, 73.
 Sivampál József 399.
 Skódy József 399.
 Skopecz család 676.
 Skultéty István 44.
 Slachta család 676.
 Soltész család 677.
 Solymosi család 48, 53, 677.
 Solymosi Elek 421.
 Solymossy Jenő 21, 45, 56, 58, 76.
 Solds család 80, 154, 677.
 Solds Imre 35.
 Solds Sándor 35.
 Solds Sándor-tanya 154.
 Somló Sándor 429.
 Somogyi Albert 22.
 Somogyi Dezső 291.
 Somoskő család 677.
 Sorozás 214.
 Sós-rét-tanya 44.
 Sötér család 17, 38, 58, 88, 677.
 Spetykó Gáspár 399.
 Spitzer Lászlóné 68.
 Spitzer Vilmos 165, 166.
 Spitzer testvérek 154.
 Spitzer testvérek birtoka 232.
 Sréter család 45.
 Stahlberg József 416.
 Starhemberg család 21, 26, 68, 147.
 Statáriális bíróság 593.
 Stefanovszky Sándor 400.
 Steiner M. Mór 47.
 Steössel család 62, 89, 90, 677.
 Stessel Sándor 272.
 Stiller János 400.
 Stillfried család 47.
 Strasser Zsigmond 400.
 Streitmunn József 415.
 Subich család 78, 677.
 Supka Jeromos 326.
 Surányi tanya 22.
 Surányi testvérek 151.
 Sütt család 32, 58, 76, 79, 80.
 Sváb Sándorné 18, 89.
 Szabad-ságharcz 1848—49-iki, 610.
 Szabályrendeletek 597—628.
 Szabó Béla 142.
 Szabó család 24, 34, 46, 67, 84, 677.
 Szabó Ferencz-tanya 67.
 Szabó György 188.
 Szabó Ignác 28, 400, 411, 412.
 Szabó Ignác-tanya 154.
 Szabó János-tanya 67.

- Szabó Kálmán 35.
 Szabó Kálmán birtoka 231.
 Szabó László 400.
 Szabó Sándor 285.
 Szabó Ödön 108.
 Szaitz Antal 400.
 Szaitz Leó 411.
 Szajla 74.
 Szák József 285.
 Szakál Adorján 293.
 Szakál család 32.
 Szakács Antal 618.
 Szakátsi Antal 107.
 Szalaházi Tamás 489.
 Szalatnay család 47, 154, 677.
 Szalay család 45, 67, 83, 677.
 Szalay József 292, 401.
 Szalev Miklós 285.
 Szalgháry család 46, 677.
 Szalgháry Erno 46.
 Szalkány család 28.
 Szalkay Lajos 420.
 Szalmástanya 57.
 Szalókitanya 41.
 Szalontay család 35.
 Szalók nemzetség 647.
 Szalóky család 33.
 Számonkőroszók 543.
 Szana család 84, 678.
 Szana Tamás 401.
 Szaniszló család 678.
 Szántai család 21.
 Szapár József 401.
 Szapáry család 22, 64, 78, 154.
 Szapáry Gyula 620.
 Szapáry Józsefné 51.
 Szapolyai János 486, 487.
 Szérazbeő pa. 23.
 Széraztag 84.
 Szarvaskő 74.
 Szarvaskői vár 74, 75.
 Szathmáry-Király család 31, 84.
 Szathmáry-Király Pál 22.
 Szatmári béke 569.
 Szatmári püspökség birtoka 233.
 Szathmáry-tanya 23.
 Szávoszt Frigyes 282.
 Széchenyi család 34, 38, 41, 42, 44, 47, 80.
 Széchenyi Pál 563.
 Széchy család 22, 174, 678.
 Széchy János 87.
 Szécsi Ferencz 293, 401, 416.
 Szecskó család 678.
 Szederkényi Nándor 288, 401, 412, 642.
 Szederkényi pusztá 47.
 Szegedinác Peró 573.
 Szegedy Ferencz 402.
 Szeghalmy család 185.
 Székely Dezső 165.
 Székely Jenő 415.
 Székely Ödön 415.
 Szekeres István 188.
 Szekerka család 678.
 Szekerka Miklós 188.
 Székességház 461.
 Székelykérdés 542, 606.
 Székely család 25, 83, 678.
 Székely István 84, 402.
 Székely major 84.
 Székely Pál 83.
 Székely Péter 84.
 Székely Péter és István birtoka 234.
 Szeleczy család 24, 31, 93, 678.
 Szeleczy Márton 24, 25.
 Szele Gábor 416, 430.
 Szeles-lát 188.
 Szemere család 79, 84, 185.
 Szén család 22, 28, 52, 55, 63, 90.
 Szénegető 76.
 Szent Bertalan főtemplom 124, 125.
 Szentdomonkos 75.
 Szentdomonkosi család 75.
 Szent Erzsébet templom 126.
 Szent-Ivány család 679.
 Szent-Ivány Farkas 21, 152.
 Szent-Ivány Farkas birtoka 227, 679.
 Szentjánosmalom 37.
 Szentkirályi család 88.
 Szentlélek kápolna 125.
 Szentmihályi Mihály 78.
 Szentmiklóssy család 23.
 Szent Orbán-templom 126.
 Szent szövetség 592.
 Szerdahelyi Kálmán 421.
 Szeredy Dezső 291.
 Szerelem család 52, 74.
 Szerelem Géza 25.
 Szerviták 97.
 Szerzetesrendek 465.
 Szepessy Ignác 402, 423, 424.
 Szepessy család 41, 88, 154, 166.
 Széplaky család 679.
 Széplaky György 51.
 Széplaky György (id.) birtoka 233.
 Széppróza 359.
 Sziget 85.
 Szigethát 188.
 Szigjártó család 54.
 Szikér 188.
 Sziklások 443.
 Szilák család 26.
 Szilassy család 87.
 Színészet 416—421.
 Szinműrás 359.
 Szinnyei-Merse család 41.
 Szirmay család 31, 166.
 Szlovák Béla 63.
 Szuida Viktor 402.
 Szmétana Károly 291.
 Szmrecsányi Lajos 303, 340, 644.
 Szmrecsányi Pál 430.
 Sznecsitzky József 331.
 Szobovics Iván 285.
 Szohner Lajos 41.
 Szokolay Lajos 108, 293.
 Szobosányi Hugó 402.
 Szombathelyi család 679.
 Szomotyay család 154.
 Szónoklat 357.
 Szopeki család 74.
 Szoyer Ilonka 421.
 Szoke Jenő 267.
 Szöke Sándor 402.
 Szökeszéll-tanya 67.
 Szöke-tanya 79.
 Szöketelep 75.
 Szökö család 679.
 Szölgvény Ferencz 334.
 Szőlőfajok 253.
 Szőlőgazdaság 247—255.
 Szőlők iekvése 247.
 Szőlőmivelés 248, 480.
 Szőlőskert 85.
 Szőlőterület 248.
 Szőráry család 58, 73, 88, 679.
 Szőráry Taszilo 88.
 Szőráry Taszilo gróf birtoka 235.
 Sztrincsek Vendel 45.
 Szűcs 75.
 Szucs család 34.
 Szuha 75.
 Szuhahuta 76.
 Szuhányi Ferencz 317, 330, 493.
 Szuhányi János 283, 285.
 Szulik József 414.
 Szurdok 43.
 Szurdokfalja 77.
 Szurdokmajor 76.
 Szurdokpüspöki 76.
 Szűcs család 84, 679.
 Szűcsi 76.
 Születési szokások 213.
 Szüret 251.
 Szvorényi József 318, 319, 321, 326, 335, 336, 403.
 Tag 188.
 Talyi család 67, 73, 78, 679.
 Tajer György 424.
 Tamar Alajos 285.
 Tanítógyesületek 300.
 Tanító- és tanítónevelők 303.
 Tanonczotthon 301.
 Tar 77.

- Taresa puszta 61.
 Taresay család 54.
 Tardonyapuszta 56.
 Tari család 31, 45, 73, 74, 76, 77, 83, 88, 168, 174.
 Teri Lorincz 168.
 Fericzky Endre 179, 180, 193, 403.
 Tarján Béla 293.
 Tarján család 41, 44, 679.
 Tárjánkapuszta 28.
 Tárkányi Béla 404.
 Tarkóvi család 54.
 Tarna 4.
 Tarnabod 78.
 Tarnalcsesz 78.
 Tarnaméra 78.
 Tarnaörs 79.
 Tarnaszentmária 79.
 Tarnaszentmiklós 80.
 Tarnay Károly 293.
 Tarnaszdány 80.
 Tarnóczapuszta 27.
 Tarródy család 28, 42, 51, 53—55, 77, 89, 679.
 Tarródy Bertalan 134.
 Tasspuszta 22.
 Tassi-tanya 22.
 Tassy család 58.
 Tatárjárás 476.
 Tavasy Antal 287, 289.
 Távbeszélő 638.
 Telekessy István 295, 308, 343, 353, 404, 562.
 Telcki család 21, 31, 41, 679.
 Telepítések 522, 555, 557, 558.
 Temetési szokások 218.
 Teremtanya 52.
 Természeti viszonyok 1—15.
 Természettudomány 358.
 Terpes 83.
 Terület 221.
 Téven Zsigmond 142.
 Thassy család 22, 45, 80, 679.
 Thomas család 47.
 Theologia 351—355.
 Thököly Imre 536, 537.
 Tihanyi család 34.
 Timon Ákos 404.
 Timon Béla 405.
 Timon Tihomér 416.
 Timódy Sebestyén 500.
 Típászó telep 75.
 Tisza 3, 4.
 Tiszafüred 179—193.
 Tiszafüred fekvése 179.
 Tiszafüredi gazdas. viszonyai 188.
 Tiszafüredi hitelügye 188.
 Tiszafüred hivatalai 193.
 Tiszafüred ipara 188.
 Tiszafüredi területe 187.
 Tiszafüredi emlékoszlop 187.
 Tiszafüredi egyesületek 193.
 Tiszafüredi kolera 185.
 Tiszafüredi Kossuth-emlék 186.
 Tiszafüredi múzeum 193.
 Tiszai Dezső 420.
 Tiszai rész 226.
 Tiszaigaz 83.
 Tiszanána 84.
 Tiszaörs 85.
 Tiszaszőlős 85.
 Tiszti fizetések 573, 616.
 Tisztikar 644.
 Tisztújítás 581, 596, 598, 600, 604, 606, 608, 609, 618, 626, 627, 632, 634, 635, 637.
 Titius Pius 322.
 Tittel Pál 405, 423.
 Thurzó Elek 491, 492.
 Thuróczy Kornél 272.
 Tófalu 85.
 Tóhát 188.
 Tokárlak 44.
 Toldy Izabella 339, 342.
 Tolvay család 680.
 Tomaj nemzetség 647.
 Tomanóczy család 680.
 Tomesányi Ferencz 416.
 Torday Ányos 405.
 Torma család 57.
 Tornaverseny 644.
 Tornay-tanya 41.
 Toronyay család 76.
 Tóth család 77.
 Tóth István 414, 680.
 Tóth József 421.
 Tóth Lajos-tanya 84.
 Tóth Mátyás 47, 282.
 Tóth Mór 286.
 Tóth Sándor 108.
 Tóth Zoltán 413.
 Tövölgyi Titusz 405.
 Tölgyeshát 68.
 Török család 42, 46, 52, 62, 73, 77, 84, 86—90, 174, 680.
 Török Alajos 286.
 Török Gyula 42.
 Török földesurak 516.
 Török hódoltság 514—525.
 Török Kálmán 142, 335, 405.
 Török Konstant 406.
 Török Sándor 285.
 Történet 445.
 Törvénykezelés 281—293.
 Törvényszék 291.
 Törvényszéki bírák 285.
 Töviskes 188.
 Trajtlér család 87.
 Trinitáriusok 107.
 Tschurl Ferencz 34.
 Turesányi család 78, 680.
 Turesányi Mátyás 285.
 Turkovics család 185.
 Turkovics Emil 291.
 Túrmező pa. 88.
 Tüdővész 272.
 Türelmi rendelet 584.
 Türk Frigyes 337, 406.
 Tüzoltó-ünnepély 644.
 Udvardy család 680.
 Udvary László 406.
 Ugfalva pa. 58.
 Ugrai család 17, 45.
 Ugronovics család 680.
 Újlőrinczfalva 86.
 Újmajor 93.
 Újvár 450.
 Ulmann család 27, 53, 56, 63, 75.
 Ullmann Móricz 25, 273.
 Ungnad család 44.
 Ungnad Kristóf 510.
 Urbanovszky család 680.
 Ürbéri összeírás 498.
 Úry József 293.
 Úry Józsefné 110.
 Usz család 26.
 Utassy család 26, 87, 680.
 Ütbiztosok 267.
 Ügyvédek 292.
 Ürményi család 154.
 Ürmöshát 84.
 Vachott Sándor 406.
 Váczy család 680.
 Vadas 188.
 Vadászat 263—265, 483.
 Vadász család 680.
 Vadász Lajos 415.
 Vadászlak 67.
 Vágassy Gyula 407.
 Vágó Ferencz 333.
 Vahot Imre 406.
 Vajda Antal 142.
 Vajda Bálint-tanya 84.
 Vajda család 31.
 Vajda István-tanya 84.
 Vajda Lipót 152.
 Vajda Ödön 326, 327, 328, 341.
 Vallási villongások 114, 119.
 Vályi család 76.
 Vámosgyörk 86.
 Vámostanya 57.
 Vámosy család 26, 52, 73, 74.
 Vándorfy János 407.
 Vanyarcz család 61.
 Vadnay Vilma 420.
 Várady család 44, 680.
 Várak 436, 472.
 Varasfogasi család 90.

- Váraszó 87.
 Váraszói család 87.
 Várfenék-tanya 52.
 Varga Emil 333.
 Vargha család 84.
 Várispánság 450, 452.
 Varju család 57, 75.
 Varkocs Tamás 114, 491, 492, 493, 494, 495.
 Várkonyi család 22, 26, 154, 681.
 Vármegycháza 100.
 Vármegye keletkezése 453.
 Vármegye kettéválasztása 630.
 Vármegyei pecsét 542.
 Vármegyei székhely 526, 542, 606.
 Vármegyei tisztviselők 540.
 Varnyas puszta 51.
 Várostanya 154.
 Vass család 681.
 Vass család 681.
 Vass János 407, 415.
 Vaskorszak 442.
 Vastanya 27.
 Vasutak 267, 638.
 Vasúttelep 148.
 Vasváry Károly 282.
 Vavrik Béla 283, 285, 286, 290, 292, 297.
 Vay Ádámné 28.
 Vay család 17, 21, 22, 26, 42, 52, 54, 56, 67, 76, 174, 680.
 Vay Sándor 412.
 Vay-tanya 23.
 Véber János 142.
 Vécs 87.
 Vecsey család 34, 44, 58, 73, 174.
 Vécsi család 87.
 Védelmi árkok 439.
 Védelmi kövonalak 436.
 Végcs család 76.
 Végess Sándorné 341.
 Végessy-tanya 83.
 Véghe család 80, 681.
 Véghe József 416.
 Véghe Kálmán 407.
 Véghe Kálmán Mátyás 414.
 Veranecses 351, 409, 508, 547.
 Verczel 159.
 Vérczvereshegy 25.
 Veréb család 89.
 Veréb Mátyás 285.
 Verebéllyi család 174.
 Veres család 185.
 Veresmarthy család 84.
 Verpelét 87.
 Vértesi Arnold 407.
 Vértsey Gyula 408.
 Vetésy család 66.
 Vezár András 61.
 Vezekényi (Herner) István 272.
 Vezekényi Gyula 286.
 Vida József 411, 412.
 Vigh Béla 339.
 Vig Vilmos 415, 416.
 Világostanya 68.
 Világostelep 41.
 Vildenaner János 286.
 Villó puszta 58.
 Villongó 188.
 Vilmostanya 62.
 Vinceze Alajos 408, 413.
 Vinceze Ambro 408.
 Vinceze család 78, 681.
 Vinczellériskola 107, 254.
 Vinczetanya 79.
 Violet Ottó 412.
 Virágh család 77.
 Visonta 88.
 Visontai Henrik 142.
 Visontai Kovács László 87, 227, 284.
 Visontai Kovács László birtoka 235.
 Visontai Soma 408.
 Visontay család 18, 51, 79, 89, 153.
 Vitál Márton 62.
 Vitális Mór 285.
 Vitalisz család 74.
 Vitkovics Mihály 409.
 Visznek 89.
 Vizi csárda 37.
 Vízvári Gyula 421.
 Vízvári tanya 68.
 Vochler Alajos 409.
 Völgyi család 154.
 Völgyi Gusztáv 412.
 Völgyi György 419.
 Völgyi tanya 56.
 Volf Pál 31.
 Vörös bor 251.
 Vöröskuti tanya 55.
 Vrabély Márton 322, 409.
 Vrataries család 28, 46, 681.
 Vrataries Mihály 46.
 Vratariestanya 46.
 Wagner család 41, 56, 77.
 Wagner János 23.
 Wagner József 33.
 Wagnertanya 56.
 Weisz Samu 42.
 Weisztanya 46.
 Weiszmantanya 79.
 Werbőczy István 47.
 Werner Adolf 409.
 Werner Gyula 410.
 Wesselényi család 63, 154.
 Wesselényi nádor 531.
 Westphallen Rabánné 51.
 Wiczmandy család 681.
 Wind István 420.
 Winterberg Gyula 47.
 Winterberg szőlőtelep 47.
 Wurum József 423.
 Xantus János 322, 325.
 Zábrácsky család 77, 423, 681.
 Zagya 4.
 Zagyaszentjakab 90.
 Zaffery Károly 414.
 Zákay család 681.
 Zalár József 282—3, 410, 421, 635.
 Zaleski tanya 22.
 Zámorszenégető 65.
 Zaránk 90.
 Zarkandy Pál 508.
 Zay család 26, 45, 57, 174, 681.
 Zaytanya 26.
 Zbiskó Alajos 291.
 Zbiskó család 28, 46, 89.
 Zeisler Lajos 411.
 Zerdahelyi család 17.
 Zichy család 78.
 Zichy Marietta 28.
 Zmeskál Zoltán 58.
 Zoffcsák Ödön 317.
 Zoltántanya 83.
 Zrubkatanya 41.
 Zuar család 45.
 Zudar Sándor 410, 413.
 Zügöszölőtelep 37.
 Zuri Fülöp 311, 312.
 Zsadányi család 66.
 Zsendovics Endre 285.
 Zsendovics József 339, 413, 414.
 Zsiga Aladár 142.
 Zsiga Gyula 142.
 Zsigmond-tanya 64.
 Zsivátelep 76.
 Zsivora Samu 291.
 Zsótiamajor 77.
 Zsombory család 185.



DB
904
M28
köt.8

Magyarország vármegyei és
városai, Magyarország
monografiája

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
